JOANNIS SCHILTERI
JCti olim Argentoratensis
THESAURUS ANTIQUITATUM TEVTONICARUM,
ECCLESIASTICARUM, CIVILIUM, LITERARIARUM.
TOMUS SECUNDUS,

Exhibens

Monumenta Civilia, Hiſtorica, Miſcella:
Edita, Inedita.

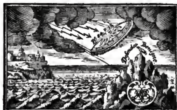
Legem Salicam novo & gemino conſpectu cum Notis.
Jus Provinciale Alemannicum denuo e MSS. editum & accurate cum aliis collatum Latineque verſum. Bella Caroli M. & Ludovici German. cum Barbaris: Epinikio & aliis Carminibus vetuſtis vernaculis celebrata. Tirolis & Winsbeckii Paranetica, &c.

Pleraque poſt Schilterum ſumma cura recenſuit, caſtigavit, emendavit, Jus Provinciale latine vertit, Singula Notis plurimis illuſtravit

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS, D.
Pandectarum & Juris Publ. in Univ. Argent. P. P.

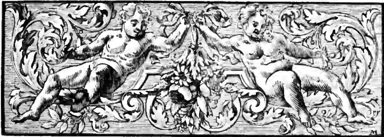
Accedit
Loco Appendicis ad Tomum I. TATIANI Harmonia IV. Evangeliorum Theotiſce ab Anonymo Vetere translata.

Præfixa quoque de Monumentis, quæ hic prodeunt,
PRÆFATIO.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

L. S.

NOn exſpectabis à me, ſat ſcio, Lector Benevole, longam Præfationem, qualem in fronte Operis Schilteriani velut Iſagogicam præmitti è re viſum, re quoque favente ac applaudente, fuit. Nec vero habet opus hedera per nos ſuſpendenda merx rara ſui præſtantia emptorem etiam avidum facile repertura. Nam cui non deſideratus hucusque labor à Viris noſtro majoribus elogio in eruendis ac ornandis Patriarum antiquitatum cimeliis tam dextre, tam ſolide ſuſceptus? Ergo ſolum de monumentis, quæ hoc altero Theſauri Schilteriani Tomo prodeunt, nonnihil, quod noſſe non erit injucundum, & ad inſtitutum inprimis pertinet, mihi præfandum eſt: Si Te prius tamen id monuero, præmiſſas infra ſingulis monumentis Præfationes pluſcula) jam & potiſſima quæque dixiſſe, quæ hic repetere nihil attinet; niſi quod attigiſſe nonnulla leviter, ubi opus videbitur, dividiæ non erit.

Primo igitur Te, Lector Optume, celandum non arbitror, magnum opus animo verſaſſe SCHILTERUM circa Leges veterum Teutocum tum edendas tum illuſtrandas. Nam, illud eſſe haud infimum priſcæ Germanorum tum gravitatis, tum libertatis & gloriæ decus exiſtimabat; quod ſe à Romanorum non jugo ſolum fortiter vindicaverint Teutones, ſed & legum ſuarum atque conſuetudinum antiquiſſimarum collectiones, ne quidem Latinis ſolum libris contineri pertulerint, vernaculum potius ſermonem Latino ſuperaddentes, quo prælegi etiam populo in judiciis leges, & cunctis Imperatorum Regumque ordinationes notæ fieri poſſent. Hinc nata quoque Jura Provinciarum Legesque patrias ad Germanicam Linguam revocata: Idque factum non demum Fridericorum Impp. tempore, quod plerisque viris eruditis videtur, ſed jam ſub Carolingis, in Præfatione ad Codicem Juris Feudalis Alamannici Noſter ſpecioſe contendit. Ceterum de his omnibus prolixius deducendis, juſto fortaſſe commentario ad Legem Salicam, & ad Jus Provinciale multa meditabatur. Imo & majorem longe Legum v. g. Wiſigothicarum, Anglo-Saxonicarum, &c. collectionem in animo habuiſſe videtur. De quibus omnibus cum viris ſummis etiam per Gallias non pauca contulit, partim opera amicorum Clariſſimorum, JO. PHIL. PALTHENII, JOANNIS ROSTGAARDI & LAMPERTI, (qui tum Pariſiis verſabantur) partim Epiſtolis ad Viros Illuſtres, LOUBERIUM, CAROLUM BULTELLUM, & STEPHANUM BALUZIUM, datis: quorum omnium reſponſoriæ manibus ipſorummet ſcriptæ ſuperſunt, quibus & operam Schiltero ſuam prolixe offerunt, & ut ſuas ad monumenta præſtantiſſima commenta-

Schilteri molimina & affecta.

tiones quantum pote maturet, humanissimis verbis instant. Ad hoc ipsum Ill. LOUBERIUS Codicem offert Juris Alemannici Feudalis membranaceum, si forte adhuc nonnihil prodesse aut juvare ad Curas (libro jam edito) secundas posset: BULTELLUS Codicem Regium indicat, è qua Legis Salicæ exemplum Schilterus obtineret: BALUZIUS de Legibus Wisigothorum multa è Colbertinis thesauris liberaliter; modo petantur, pollicetur, ROSTGAARDUS Codicem memorat Regium membranaceum Juris Provincialis Alemannici, de quo paullo post: præterea de *Legibus Canuti* Anglorum Danorumque Regis multa refert, Codicem earundem nactus in Colbertina Bibliotheca MSC. ab editis *Lambardi*, *Wheloci*, & *Seldeni*, longe diversum; cujus & Capitum Indicem una mittit, juxta cum Canuti Præfatione, & de omnibus Schilteri sententiam exquirit. Quis inde non agnoscat serio hæc talia cogitantem, imo molientem Schilterum? qui ad Illustrissimum LOUBERIUM culpam moræ omnem in bibliopolas conjicit, qui convenire non possint utrum primo Scriptores ipsos, an Glossarium imprimant. (A. 1699. Mens. Julio.) Verum sive hæc obstiterit causa, sive senium, & arthritici dolores fere continui juxta cum plurima oculorum cœcutientium debilitate, sive alia causa quæcunque tandem; substitit intra conatus omnis illa molitio, & una cum sene optimo tandem exspiravit: quod non pauci dolebunt, quibus id subinde in votis, exstare copiosius in tabernis librariis, editas emendate Leges Teutonicarum gentium, quæ plurimum æquitatis & justitiæ in prisca simplicitate ostendunt, ad usum frequentiorem.

Hugonis Grotii de Legibus veterum Germanorum effata.

Juvat hic, institutum commemorare HUGONIS GROTII, cui & ipsi olim animus fuit, Collectioni Scriptorum ad Historiam Gothorum Vandalorum & Langobardorum facientium, (quæ post obitum magni autoris Amstelodami 1655. nitidissimo volumine prodiit, in 8.) Leges etiam adjicere Septentrionalium populorum. Hinc in Præfatione p. 63. *Addidi*, inquit, *Historiis & Leges, editas sane jam ante, Ostrogotthorum, Westrogotthorum, Wandalorum, Langobardorum; ita persuasus, non minus ex legibus quam è rebus gestis populorum, aut in populis eminentium, ingenia conspici.* Inde comparationem instituit Romanarum legum cum istis; & *subtilitate* quidem, *inconstantia*, *mole*, *perplexitate* vincere Romanas, ait; at septentrionales *simplicitate brevi & clara*, tum vero *nihil mutata duratione, quæ multum secum habeat auctoritatis, Romanis præstare.* Recenset deinceps, ut apud complures gentes, fœcundas alioquin Jurisprudentum proventu, prælatæ tamen ad usum publicum fuerint leges Gothicæ & Langobardicæ, per Hispanias inprimis, Regna Siciliæ & Neapolis, denique per Angliam, quæ Normannorum legibus etiam nunc regatur. Porro p. 65. pressius rationem cum ratione inter legum corpora duo comparat, verbis quæ legi & hic me judice prorsus merentur. "Pertinent leges aut ad publicum, aut ad privatum jus. In „ publico jure primum est ipsa conformatio legum, quæ apud Romanos à voluntate „ pendebat principis, hominis unius, falli mutarique facilis. Inde tot repugnantia „ Imperatorum inter se edicta. Solus Justinianus non tantum vetera novavit pleraque, „ Triboniani ad omnia venalis arbitrio, sed ipse de eadem re ter, quater mutavit sen„ tentiam. Apud veteres illos populos (Teutonum) à principe ordinumque delectis „ bene expensæ leges tria habebant commoda: 1.) quod nihil publice noxium latere „ poterat inter tot monitores; 2.) quod promto animo servabantur, quæ communis „ consensus sanxerat; 3.) quod eadem nunquam, aut nonnisi summa causa urgente „ mutabantur. Accedit, quod nihil ad speciem, omnia ad utilitatem publicam fuerant „ comparata." Post hæc progreditur ad leges ad privatum jus pertinentes circa matrimonia, tutelas, contractus, alienationes, testamenta, successiones ab intestato, possidendi securitatem. Ubivis æquitatem plurimam Germanicarum sanctionum, ac omnino præstantem demonstrat. Tum de Judiciis, apud Romanos "Judicia, ait, in immen„ sum tracta, nec rerum tantum, sed & vitæ gravi dispendio inter tam longas cruces: „ apud Septentrionales litigandi temeritas sponsionibus & pignoribus coërcita; ipsis „ judiciis nihil expeditius. Illud (pergit paullo post) ex intima sapientia petitum, quod „ in delictis duo spectabant, læsum jus privati, & læsam societatem publicam, quæ „ legum auctoritate constringebatur. Itaque mulctæ duæ pendebantur, quod notatum „ & Tacito; altera ei qui vindicatur, altera Regi aut civitati. Hoc *Freda* dicitur, quia paci publicæ,

blicæ, qui peccavit per eam restituitur; illud *Wedrigeldium*, i. e. quod pro talione datur, &c. Hæc Grotius perpulcre, ni fallor, & eximie: quem adhuc audiemus ferum alias Teutonum morem lites per monomachiam dirimendi, emollientem & excusantem. Displicet nonnullis, inquit, quod quædam causarum ambigua singulari certamine disceptanda permittuntur. Verum, quod Solon dicebat, non optimas simpliciter se dedisse leges, sed optimas earum quas Athenienses ferre possent; idem de aliis Legum conditoribus cogitandum est. Coguntur illi multa non probanda concedere, & venenum sæpe veneno expellere. Minus certe malum erat, duorum periculo decertari, præsertim postquam ambo moniti essent serio, ne contra conscientiam suam armis DEum sibi inimicum accerserent; quam totas familias committi inter se, & bellum velut civile excitari. Abstulit hunc morem Christiana religio: bene: nisi nos obstaremus ipsi, radices, unde pullulant ista, utinam exscidisset: nam hoc facere nata est." Dabit mihi veniam lector, ut spero, facilem, si ex libro magni Grotii raro admodum comparente prolixiora forte huc verba excerpsi, quæ vindicias gentium Teutonicarum adversus notam barbariei vulgo impactam, haudquaquam profecto proletarias, aut nugaces, sed illustres & succi plenas continent.

Lindenbrogii de Legibus German. mens. Non alia mens FRIDERICO LINDENBROGIO, Hamburgensi JCto magni nominis, summo Grotii amico: cui eximiam *Codicis Legum Antiquarum*, Teutonicæ propaginis, editionem acceptam ferimus, Francofurti (sive potius Hamburgi sumtu Marniorum Francofurtensium) 1613. excusam. Is enim palam honori ducit sibi, quod tametsi non sine vigiliis & sudore multo, ad finem perduxerit opus legum patriarum cultius ac elimatius redditum: simul vero demonstrat, falli fœde, qui antiquas Germanorum Leges per edictum *Lotharii* Imp. *Irnerio* suggerente, abrogatas publico edicto, & in locum earundem Justinianeas auctoritate Imperiali Germanis obtrusas contendunt. *Hoc quidem illi dicunt*, ait in Prolegomenis: *sed rectius faciunt, qui fidem illis non habent. In re enim seria æque perniciosum est, ficta stolide credere, quam falsa confingere. Et vellem sane Edictum hoc Lotharianum aliquis nobis ostendisset. Quod cum hactenus factum non sit, viderint Romani juris Antecessores; dum sola Principum conniventia Germanicarum legum rite confirmatarum usus aliquantum cessat, an earum authoritas adeo sit imminuta, ut plane nulla amplius putetur: cum lex non dicatur sublata per non usum, sed per contrarium ei legi usum. Cujus contrarius usus non ostenditur, ea utique perpetim manere putatur, ut, quandocunque casus evenerit, recte quis ea uti possit, etiam post mille annos. Idcirco verissime concludo, Leges hasce, quatenus id ratio suadeat & tempora permittant, non tantum apud Germanos in foro utiliter proferri, sed juri quoque Romano, pro statu provinciarum, recte præferri posse.* Nolo de his esse prolixior, ne fastidium creem nonnullis. Non possum tamen, quin Lectorem meum remittam ad eruditum HERMANNI CONRINGII opus *de Origine Juris Germanici*, in quo de scriptis Francorum, Alemannorum, Saxonum, Bajuvariorum, &c. Legibus, de earundem indole, valore, mutationibus, ut & de inducto sensim ex æquitatis opinione per Italos magis quam per Imperatores Jure Romano singularia plurima, studio, ut solet, accurato congessit. *Conringii.* Utinam licuisset Schiltero, post tot summorum virorum annotationes, messemque observationum selectarum sat largam, spicilegium addere sese dignum! Quis dubitet, inde præclara omnia bono literati orbis emanatura fuisse? Absit enimvero, ut proinde perditam rem omnem, & miseram monumentorum, quæ nunc prodeunt, sortem omineris, Lector. Non defuit alter, qui in Schilteri locum succederet, fœtumque orbum à parente nunc lambendo à sordibus perpurgaret, nunc variis modis ornando perpoliret tuo commodo. Age itaque: de singulis nunc monumentis dicamus aliqua.

Lex Salica. Agmen horum ducit LEX SALICA, vetustissimum Francicæ gentis monumentum: sed multis obscuritatibus, sive verba spectes sive res, involutum, & nimis in campo rerum amplissimo parcum. Quantulam enim (recte & ex vero *Conringius lib. cit. c. 34. p. 222.*) leges illæ vitæ negotiorumque partem attingunt, in solis fere criminalibus, nec tamen omnibus, hærentes? Et tamen à prisca simplicitate, ab auri argentique contemtu (quem Tacitus in Germanis magnis laudibus effert) multum jam mores recesserant. Utque ferociæ nonnihil Christiana religione detractum fuerit,

tamen cædibus nulla etiam tum constituta fuit capitalis pœna, &c. Talis ergo lex fuit, qualem populus Francorum ferre tum poterat, sensim sensimque emendandus. Interim ab hac Salica Lege magni plus semel montes pendere visi sunt. Nam, cum Seculo XIV. currente, Reges Angliæ, Francica matre aut progenie sati, jura successionis ad Galliæ coronam, exclusa stirpe Valesia, postularent, velut proximi sanguine hæredes; jamque armis Anglorum Gallia graviter aliquoties afflicta pene succumberet: Galli tamen resumtis toties animis & postulata Regum Anglorum, & Jus omne successionis pertinacissime rejecerunt; Salicam proferentes Legem atque eandem ad populum inclamantes, quæ nonnisi mares ad Coronæ successionem admitteret. Estque hic notatu inprimis dignum, quod, observante ad titulum Legis Salicæ Baluzio, ante lites illas Salica Lex pene obliterata inter Gallos jacuerat, etiam vulgo JCtorum vel de nomine ignota. Sed eam videlicet clades publica deinceps velut anchoram sacram ut è situ producta Gallis subsidio veniret, effecit. Eo modo tum celebris facta Genti Lex est, & magno apparatu laudata, tantummodo ad fines Regni tutandos ab invasore, ad Coronam masculinæ Regum successioni conservandam, & ad pellendos exteros. Verum aliud longe fuit institutum ævo nostro, seculo superiore fere medio; cum ad colorem juris Lex Salica ambitioni Galliæ Regis, qui bella cum Hispanis & Imperio Romano-Germanico successu paullisper feliciore gerebat, præbere jussa est, velut quæ facultatem daret amplissimam invadendi provincias omnes illas, quæ semel ad Franciæ regnum vetus pertinuere, jure postlimini justissimo titulo repetundas; prorsusque non pateretur, ut præter Franciæ Regem quisquam sive Regum sive Principum possideret aliquid, quod Salica terra fuit, & trans Rhenum vasto Caroli M. regno olim subjectum fuit. Ita jura omnium aliorum subruta, nervique pactionum, & possessionum omnes, simul & semel, egregie scilicet, incisivi debantur. Ad hoc ut eo promtius fieret atque sollertius, adhibiti scriptores ingenio, arte multa & doctrina pollentes. Intererat enimvero Regis Hispaniarum, & universæ AUGUSTISSIMÆ DOMUS AUSTRIACÆ, talia non impune scribi; cum neque Franci Occidentales, i. e. Galli, populus ille Salicus unquam fuerint à quibus Lex nomen gerit, illique adeo juris è Lege tantillum non acquirant; nec Galliæ Regum hodie imperantium stemma è Carolingica successione masculina demonstrari, aut ad liquidum perduci queat: nec Provinciæ quas Galli scriptis & armis petebant, Terra Salica sint. Hinc maximis ingeniis exquisitis utrinque, vastus & profundæ doctrinæ labor: lites arduæ & prolixæ, nec minus calidæ: ita tamen, ut caussam eorum, qui Austriaca jura tuebantur, omnino meliorem & victricem agnoscas. Pluribus hæc, juxta cum aliis de Gente Saliorum, de Terra Salica, de Legis ætate, duplici editione vetusta, &c. deducta videbis, Lector, in Præfatione Schilteriana, & nostro, quod adjecimus, Supplemento; cum fructu perlustranda si lubet. Recensuimus ibidem editiones præcipuas, ut non opus sit, eas denuo enumerare. Non tamen celandus est amicus, quo parario B. Schilterus noster ad cognitionem Codicis Regii, è quo nunc prodit Salica Lex, pervenerit. CAROLUS BULTELLUS is fuit, supplicum libellorum in Curia Parisiensi Magister: Vir omni genere doctrinæ cumulatissime ornatus, & ipse possessor, dum viveret, Bibliothecæ copia & delectu eminentis. Monuit literis d. 16. Octobris 1697. humanissime scriptis, Schilterum, extare Codicem in Bibliotheca Regia n. 5189. signatum, & abs sese visum, qui ad editiones Heroldi atque Wendelini propius accedat, & quo de cum Baluzio sermonem miscuerit: qui prius aut eum codicem ignorasse videtur, aut propterea in editione Capitularium Francicorum omisit, quod ex Fuldensi Bibliotheca spes nanciscendorum Codicum aliorum, queis usus olim Heroldus fuit, ipsum fefellerat. Quicquid sit, Bultelli incitamentis inductus facile Semo noster per V. Cl. Jo. Georgium Schottum, Parisiis tum studiorum gratia hærentem, & amicum, ad id rogatum, copiam Codicis vetustissimi nactus est: charactere quidem optimo, & textu ad fidem libri accurate descriptam; sed librum ita nudum (nam nihil omnino notarum post Schilteri mortem inventum esse jam supra diximus) huic Thesauro inserere religio nobis fuit. Accessit ergo ad preces Bibliopolæ summe industrii Vir quidam doctus (sed qui nomen suum efferri præ modestia non vult) & instituta cum libris HEROLDI & ECCARDI perquam sedula collatione id præstitit, ut nunc nihil desit lectori cupido eorum, quæ tribus distinctis admodum & à sese haud parum abeuntibus Legis Salicæ editionibus, plus quam semibarbaris adeoque antiquissimis, sive vo-

ces

ces Francicas veteres exquiras, five res, fuo quodque loco expreffa funt. Adjecta nobis hortantibus, Latina Legis editio Baluziana cum eruditiffimis Virorum doctorum notis, quæ non parum ad illuftrationem Monumenti vetuftiffimi conferent, ut opinor. Sed de his plura videri poterunt in Præfatione.

Sequitur poft Salicam Legem JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM, Liber multis utique feculis junior illa; fed & multis omnino modis concinnior, venuftior, plenior; nec ipfe tamen interim recentioribus adnumerandus aut excludendus ab ævo medio: feculo nimirum decimo tertio collectus: five fub Ottone IV. quod Schilterus vult, five fub Friderico demum fecundo, quod eruditiffimo Scherzio magis probatur. Certe Seculo illo melioribus Legibus datum effe locum vel unum illud evicerit, CONRINGIO obfervante de O. I. G. p.223. quod eo urbes plurimæ conditæ, & commercia cum mutuis, tum cum exteris gentibus inftituta, ex quo tum viribus tum opibus paffim Germaniæ populi florere cœperunt. Multum quoque caftigata vetus ferocia Teutonum, & impunitas latrocinandi coërcita paffim fevere. Porro nec numero Legum adhuc laboratum, nec vana inter Germaniæ populos promulgatio fine auctoritate. Raræ etiam lites, & brevi temporis fpatio circumfcriptæ. Ubique fervata follicite cura æqui & boni. Meretur de hoc argumento legi ante alios CHRISTOPHORUS LEHMANNUS, integerrimus ac longe doctiffimus *Chronici Spirenfis* auctor *lib. IV. c. 21.* e quo fequentia verba ex codice veteri Juris Provincialis excerpta huc apponemus. *Diz Buch heiſt das Landrecht Buch: wann alle die Landrecht, die hie angeſchriben ſind, die ſind uber alle Landrecht, und geweret nach geſchriben rechten, und etwa nach gewonheit. - - Recht und gute Gewonheit iſt die, die wider Geiſtliche recht nit iſt, noch wider menſchliche zuchten, trew und ehren, noch wider Seligkeit: &c.* En prifca fides & integritas Germanorum! Quæ exinde amplius elucet; quod, eodem obfervante Lehmanno, tametfi dignitas Imperialis à Carolingis ad Saxones, inde ad Francos Salios, Suevos item, Bavarosque devenerit, nemo tamen Cæfarum Germanicorum vetera, quæ fub Francis Carolingis valuerant, jura fuftuliffe deprehendatur: quorfum & infigne teftimonium allegat è Gotfrido S. Pantaleonis monacho Colonienfi; (quem Freherus in lucem protulit) cujus hæc funt de Actis Comitiorum Imperii fub Ottone IV. an. 1208. Francofurti habitis, verba: *Rex primo, deinde ceteri Principes jurant firmam pacem terra marique confervandam, omnes injuftas exactiones vectigalium deponendas; omnia etiam jura à Carolo Magno inftituta, obfervanda & tenenda.* Ceterum cave ita iftud accipias, quafi nihil omnino temporibus infequutis fuerit ultra id quod Carolus in Statutis præcepit, vel additum vel immutatum. Recte monet Lehmannus, de fubftantia legum Carolinarum id accipiendum: *Daſs die Keyſer auſs dem Stamm der Sachſen, item Francken, Bayern und Schwaben die von Kaiſer Carolo M. vernewerte und verbeſſerte Recht und Geſaz der Teutſchen Völker IN IREM WESEN beſtändig erhalten; und in keiner Hiſtori zu finden, daſs ein Kayſer oder König dieſelbe Geſaz und Recht abgeſchafft, oder andere Recht an deren ſtatt anzunehmen gebotten, biſs bey aufrichtung deſs Kammergerichts nach den Römiſchen Rechten.* Potuerunt interim, falva Legis antiquæ fubftantia, addi plufcula five Cæfarum Principumque voluntate, five confuetudinibus recenter enatis: quæ tamen per errorem feculi imperiti pro antiquis & vere Carolingicis vendita funt. Verum hæc utcunque fe habeant, pretiofa tamen profecto funt κειμήλια Jurisprudentiæ fimplicis & ingenuæ Majorum noftrorum, quæ tum in Feudali, tum in Provinciali Jure Alemannico continentur.

Jus Provinciale Alemannicum.

Feudale, ut nemini poteft effe ignotum, B. nofter Schilterus dudum Argentinæ A. 1696. cum Latina Verfione & Commentario ampliffimo in lucem volumine fatis magno edidit, plurimo cum Orbis Literati applaufu. Jus Provinciale aggreffus idem eft: fed, ut ingenue fateamur, progreffus initiis non refpondit. Igitur alia via rem perfecit, ac perpolitum Jus fuis curis reddidit, medios inter labores alios, medias inter valetudinis hebetioris infirmitates Excellentiffimus SCHERZIUS, quem in Præfatione omnia fufius docte non minus ac modefte, ut nunquam non folet, exponentem vide fis. Schiltero ad manus fuere Codices minime fpernendi: quibus ut & membranaceum Parifinum adderet *Roftgaardus* datis ad illum Lutetia literis A. 1698. fuafor fuit,

Schilteri cura circa Jus Prov.

initia Codicis minime vulgaris excerpens. Verum obstitere forsan sumtus ad descriptionem impendendi; aut præstantia librorum quos jam possederat, minuit desiderium Codicis Parisini. Interim, cum ab aliquo tempore plures emitterentur in lucem *Speculi Suevici*, aut quod idem est, *Juris Alemannici Provincialis* editiones è MSS. præstantibus hic illic erutæ, inprimis per *Ill.* BERGERUM, & *Cl.* SCHANNATUM: & vero *Perillustris DN. Consul Reipublicæ nostræ*, DN. RAYMUNDUS KRAFFT *de Delmensingen* pro suo erga Remp. Literariam & Viros Doctos incredibili favore Codicem Juris istius membranaceum sane quam pretiosum & venerandum è gazis Bibliothecæ suæ promptissime suppeditasset, qui πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων dignus qui omnibus præferatur Celeberrimo Scherzio, cognitori sagacissimo, visus est; post maturam deliberationem Vir iste Juris Consultissimus Amicus noster & Fautor summus, decrevit adhibere quidem in subsidium Schilterianos Codices atque labores; ceterum eligere ob singularem præstantiam Codicem Krafftianum, quem typis unum nitide exscribi curaret: ita tamen, ut simul studio prorsus exquisito congereret & conferret quidquid non bibliotheca solum dives ipsiusmet propria, imo non Argentina solum suppeditabat codicum, sed & ex Alsatia, Francofurto, Basilea Viri Illustres ac suis quisque titulis condecoratissimi, DN. WALDNERUS *de Freundstein*, Dnn. UFFENBACHIUS, & FESCHIUS liberaliter subministrarunt: Denique ad collationem adsumtum, quidquid aliunde prodiit aut obvenit eximii: ut ad XX. Codices numerus collatorum adcrescat. Ex his omnibus selectæ variæ, non promiscuæ lectiones, sed quæ lucem afferre, aut ad restitutionem textus aliquando corrupti aut nonnihil mutili (uti nihil est ab omni parte beatum) prodesse possent. Hæ cum notis eruditis quibus insertæ sunt, non parum laudis Auctori suo acquirent. Ne vero exteris fortasse, aut etiam aliis nostrorum nonnullis ansa conquerendi detur de linguæ adhuc durioris adeoque intellectu difficilis asperitate, (de qua familiaribus ad Schilterum literis aliquando Mabillonius post acceptum dono Kœnigshofii Chronicon questus est) Versionem adjecit Scherzius impiger eruditam, Schilterum ad Jus Feudale idem facientem feliciter imitatus.

Et Scherzii, multo accuratiores.

Carmina Germanorum. Succedunt Legibus Carmina Francorum, vetustissimo Germanicæ gentis more loco historiarum aut annalium, ut pridem Tacitus annotavit, habita: quam certæ fidei, non liquet. Succenset Schilterus Conringio, quod Carmina illa non majorem mereri fidem scripsit, quam fabulas Græcorum Latinorumque Poëtarum, ac se aliud pollicetur demonstraturum: sed nihil præstitit. Interim Conringius fidem non omnem omnino derogat iis, quæ Jornandes è carminibus Ostrogothicæ gentis suæ, de migratione Gothorum memorat: *Nam hoc unum*, inquit *olim apud Germanos omnes annalium genus fuit*: de *Antiqu. statu Helmstadii p. 65.* Nimirum cum judicio tractari talia voluit Vir summus, nec incredibilia sine teste admitti. Ita Igitur & hæc, quæ nunc è Collectione Schilteri edimus accipienda.

Rhythmus Triumphalis. ΕΠΙΝΙΚΙΟΝ, i. e. Triumphale carmen, quod primo loco occurrit, historiam sine dubio verissimam & victoriam Ludovici contra Nortmannos canit, ut è luculentissimis B. Schilteri notis patet. Dignissimumque erat monumentum, quod post primam editionem anni 1692. huic quoque Thesauro insereretur, notulis nonnullis auctius. Dictio aspera est & inamœna, si primos sex versiculos exceperis, qui ab inferioris ætatis calamo, nisi me omnia fallunt, fluxere: fortassis ut tædium duræ dictionis quisquis erat interpolator, conatu tamen parum consulto, emolliret.

Carmina de Bello Caroli Hispanico. At quæ Rhythmum hunc excipiunt Carmina duo de Caroli M. in Hispaniam expeditione, fabulas olent profecto Romanenses palam. Nam, ut millies concedatur, Carolum semel expeditionem in Hispanias suscepisse, quam paucis verbis *Annalium vetustissimus* aliquis *auctor* MSS. apud LAMBECIUM *(Bibl. Vindob. l. II. p. 372.)* memorat hoc modo. *Karlus contra Saracenos Pampalonem civitatem capit. Abitaurus Saracenorum Rex dedit obsides fratrem suum & filium, & reddidit civitates quas tenebat. Inde proficiscitur ad Cæsaris Augustam, adducit secum Ibimlarchi* (corrigit Lamb. *Ibnalarabi*) *Regem Saracenorum.* Admittatur & EGINHARDUS scriptor gravissimus, qui post felices Hispanicæ expeditionis successus redeuntem cum excercitu Carolum Imperatorem

in

in ipso Pyrenæi jugo Vasconum ingenti perfidia novissimum agmen cum viris aliquot egregiis (quos inter & *Rutlandus Britannici littoris præfectus* numeratur) fœde in insidiis trucidatos amisisse refert, *nec factum illud vindicari potuisse* : Non tamen ex his efficietur historia de Rolando tam affabre ficta quæ, nescio qua fortuna favente, per omnes fere gentes Europæas linguis omnibus cantata & celebrata fuit : ut erudite ac eleganter ad Strikerum in Præfatione Scherzius noster ostendit.

Merebatur interim ad cognitionem linguæ veteris Francicæ monumentum nec injucundum lectu, nec alias vulgatum, hoc inprimis in Opere legi : & quidem editione gemina : Vetustior ætatis ratione præcedere debebat haud dubie ; si modo integrum exstaret opusculum. At quum non superfit nisi Fragmentum Rhythmi veteris illius, Scherzius Carmen integrum jussit præcedere, tametsi non uno, ut videtur, seculo recentius, & ex illo vetere per STRIKERUM non ignobilem ævi sui Poëtam efformatum, dicam, an renovatum ? Schilterus descriptum è MSS. reliquit utrumque : sed emendavit ex aliis Codicibus, & notis ornavit undique Scherzius, quas legisse neminem gustu rerum harum nonnihil imbutum pœnitebit. *Eorum editio gemina.*

Restat, ut de TYROLIS & WINSBECKIORUM conjugum Parænetícis nonnihil dicamus : Hi sub initium seculi superioris A. 1604. Lindaviæ à Melchiore Goldasto editi è Bibliotheca Schobingeriana, incredibile dictu, quam avide fuerint à summis etiam viris jam à multo tempore quæsiti. Fœtus enimvero sunt Sec. XIII. sub Fridericis Impp. in quorum alterutrius aula Winsbeckius e prima nobilitate vir magnis præfuisse rebus creditur ; & Winsbekia Conjux ut illustrium Matronarum decus ob sapientiam culta. Tyrol Scotorum Rex haud dubie dramate poetico fictus, nunquam Scotis imperavir ; imo, ut reor, nunquam exstitit : iccirco & minime à Comitatu Tyrolis nomen trahit, quod ridicule fortassis alicui imperito in mentem venire posset : *Dirol* etiam scriptus jam olim reperitur, quid ni & *Tirol* scribi posset ? Cæterum parænescs ipsæ quæ nomen ab eo gerunt, monita continent aulica, politica, ethica, œconomica ; quæ cum multis veterum Græciæ sapientum certare possent. Adeo non barbara fuit natio Germanica ævi medii, sensu pietatis & honestatis plurimo imbuta. Magnus enimvero numerus Poëtarum & carminum istiusmodi Goldasto ad manus fuit, è quibus in notis præstantissima plurima excerpit : daturus etiam libros integros, ni fata obstitissent, dum novercam experirentur fortunam editi Parænetici, ob imperitiam hominum ingratorum. Jure vero nunc meliora speramus seculo rerum patriarum peritiore juxta & avidiore. Cui ut novum daret incitamentum Scherzius, è Parisino Codice Regio per Illustrem dignatione maxima in Aula Imperiali Virum, JO. CHRIST. BARTENSTENIUM, Mecænatem nostrum, literata peregrinatione tunc temporis Lutetiæ eruditæ forulos undique perreptantem, varias lectiones obtinuit fructo multo, cujus & lectorem in notis participem larga manu facit. *Parænetici Goldastiani.*

Atque ita defunctus videri possem labore præfandi ad secundum, qui nunc pari nitore, uti primus, parique accuratione prodit, Schilteriani Thesauri tomum. Ast silenda non est Appendix, Tomo primo vendicanda. TATIANI (ut vulgo fertur errore jam à multis inolito seculis) HARMONIA IV. EVANGELIORUM, in Theotiscum translata, olim jam præstantissimo labore, sermonem. Dixi autem in præfatione peculiari quantum satis ad excusandam impressionis tarditatem, causasque moræ quæ in nobis non erat. Summam binis verbis accipe, Lector. Sero post emissum jam anno abhinc tomum primum repertæ B. Schilteri schedæ, quæ Tatianum exhibent, maturiorem editionem non admiserunt. Sed melius erat, produci tarde, quam nunquam. De libro ipso quæ sentienda sint, exposuit in Præfatione Schilterus. Verbo dicam. Profecto ad primi ordinis Monumenta Teutonica pertinet opus ex Anglia per *Jo. Phil. Palthenium* allatum felice industria, & ad Schilterum missum. Opus, dicam ? an Operis insigne Fragmentum ? Nam à capite 76. ad 153. desunt omnia. Verum pretiosa tamen erit semper servata è naufragio tabula : honorem Germaniæ veteri Christianæ perennem, nobis delitias sanctas & juges præbitura. Vale Lector, & porro cœptis arduis ac utilissimis ; tum vero & indefesso Bibliopolæ ad ornandum bonum publicum studio, quo *Tatiani Harmonia.*

ſane alios antecellit, ſave: Schilterique Gloſſarium intra proximum ſemeſtre vigiliis multis & cura maxima elimatum, ſi DEUS annuerit Propitius, certo exſpecta. Scribebam Ulmæ, Septembri medio. A. 1727.

L. B.

Ne, quod ſupereſt, ſpatium inani vacuo fœdaretur, lubet ad notam B. Schilteri verſui 40. Epinikii Ludovico R. acclamati p. 13. ſubjectam addere

Excerpta è literis V. Cl. JO. ROSTGAARDI
ad Schilterum; ex ἀυλογράφῳ.

quæ difficili loco plurimum adferre lucis videntur. Agitur de miſeria Francorum, ante Ludovici victoriam, multiplici, quam DEus inultam aliquandiu permiſit ac tulit: Poëta autem exponit verſu ægre intelligendo. Igitur ita Roſtgaardus.

„ MAgnam meretur attentionem Commentarius tuus ad hunc verſum

„ *Leid ber thez ingaldiz.*

„ Scribis, vocem *ingaldiz* eſſe *& obſcuriſſimam, & plane ſuſpectam.* Merito quidem, „ Vir Clariſſime: nam & id ipſum tecum fateor, obſcuriſſimam eſſe, quamdiu uni- „ ca vox eſſe reputabitur. Illa tamen non omnino inſipidam ſubminiſtrabit interpre- „ tationem, ſi more anatomico in tres partes diſſecetur. Id autem ut eo felicius ſuc- „ cedat, hoc unicum poſtulo, ut concedatur mihi pro *in* legere *ni*, mutato puncti lo- „ co: qui proh dolor! nimis ſæpe in hujus linguæ manuſcriptis librariorum negligen- „ tia immutatus eſſe deprehenditur. Hoc itaque conceſſo totum hunc verſum cum „ proxime præcedenti ita lego:

„ *Was erbolgan Kriſt,*
„ *Leid ber thez, ni gald iz.*

„ & hanc eidem addo interpretationem:

„ *Erat iratus Chriſtus,*
„ *Permiſit illud, nec id puniebat.*

„ Germanice, niſi fallor, diceretur: *Er leid es, und galt (oder vergalt) es nicht.* Anglo- „ Saxonibus in uſu fuit *geldan*, & in Evangeliis Gothicis occurrit Lucæ XIX. 8. *fianr- „ falth fragilda*, i. e. *quadruplum reddo*, compenſo. Francos vero & Alamannos „ uſurpaſſe verbum ſimplex *kelten*, & *gelten*, notiſſimum eſt: unde formatum imper- „ fectum *galt* vel *gald*, *reddebat*, *retribuebat.* Voculam vero *ni* quod attinet, eam „ pro *non* & *nec* promiſcue adhiberi norunt, quibus vel unicam paginam Alamannice „ ſcriptam perlegiſſe contigit. Habes mentem meam, Vir Celeberrime, de „ hujus verſus emendatione. Dabam Lutet. Pariſ. „ 13. Novembr. 1697.

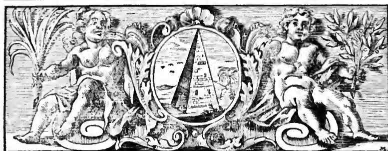

ANTI-

ANTIQUISSIMÆ
LEGIS SALICÆ
Textus Vetuſtior,
Ex
BIBLIOTHECA PARISIENSI
Regia deſcriptus, quo voces Germanicæ quædam retentæ:
ad inſtar Vetuſtiſſimarum Reliquiarum
FRANCICÆ LINGUÆ.
Recenſuit & Editioni paravit
JOHANNES SCHILTERUS JCt. Argent.
Adjuncta eſt accurata ſubnotatio Variationum inſignium
tum ex Editione BASILII JOANNIS HEROLDI,
Quæ in non paucis differt à noſtra:
Tum ex alia vetuſta, quam è Codice GUELPHERBYTANO eruit
Vir Illuſtr. JOANNES GEORG. ECCARDUS.
Accedit ſeorſim
PACTUS LEGIS SALICÆ
Textus Recentior
Ex Editione V. Cl.
STEPHANI BALUZII
Una cum ejusdem, ut &
FRANC. PITHOEI ac HIERON. BIGNONII
Notis, textui cuique ſubjectis.
Editio Nova magno ſtudio adcurata.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

JOANNIS SCHILTERI
PRÆFATIO
Ad
LEGEM SALICAM.

§. I.

Ala, qui & Isala, fluvius est Germaniæ inferioris, ubi vetustissima Francorum sedes, usque ad Rhenum pertingens, & Bataviam includens. Cum itaque confœderati Franciæ populi diversis sedibus inter sese cohabitarint, diversis quoque cognominibus discriminati fuerunt: unde etiam SALII Franci ab aliis distincti à fluvio fuerunt, peculiaremque provinciam constituerunt, primariam inter reliquas. Saliorum mentio legitur apud Ammianum Marcellinum: in Notitia Imperii: *V. Bignon. ad L. Sal. pr.* & de Saliorum Comitio vetusto, ALDISALE, videatur *Menso Altingius P. I. p.* 68. *& P. II. Notit. Germ. infer. pag.* 5. SALECI etiam hi Salii dicti, & oppositi Romanis & Barbaris. Lex ipsa Salica tit. 17. §. 2. ait *Si Romanus, Barbarus, Salecum Francum expoliaverit*, &c. qui Salecus §. seq. κατ' ἐξοχὴν dicitur Francus. Otto Frising. L. IV. Chron. c. 32. *Nobilissimi Francorum Salici dicuntur. Salik* etiam est vicus Auchorum in Frisiis. *Alting. Notit. voc. Sala.* Denique posteris SALICI generatim omnes Franci vocitati. *H. Conring. de Origine Jur. Germ. cap.* 7. *pag.* 33. Unde & Imp. Conradi cognomen Salici vel Saliqui. SALIK etiam est vicus in Frisiis, Alting. d. l. Atque hinc etiam Legis Salicæ nomen & origo.

§. II.

Legis Salicæ mentio fit in ipsius Legis Prologo: *Gens Francorum, custodiens pietatem, dictaverunt SALICAM LEGEM per Proceres ipsius gentis.* Nec enim tunc Regem sibi constituerant: etsi Regis in ipsa Lege fiat mentio, quo de infrà. Pluscula testimonia de Legib. Salicis exhibet Wendelinus: etiam ex ipsius legis titulis *de Natali L. Sal. pag.* 177. Prima incunabula Legis refert H. Conringius ad tempus circa An. CCCCXXII. quòd fere cum Goldasto convenit, qui ponit An. CCCCXXIV. Errat vero Goldastus, dum hanc Legem per Faremundum R. latam refert, cum tunc Faremundus nondum in rerum natura extiterit. Cæterum prologus ille qui in capite Legis apparet una cum revisione Chlotarii Regis factus fuit circa A.C. 590. atque extat inter Kapitularia *Pactus pro tenore pacis dominorum Childeberti & Chlotarii Regum circa A. C. DXCIII.* In quo ipso §. 5. Legis Salicæ mentio habetur, ut ea observetur. Ipsa etiam Lex in veteribus exemplaribus quibusdam hunc habeat titulum: *Pactus Le-*

gis Salicæ, quem secutus Illustris St. Baluzins, & qui optimè convenit legislationi Reip. liberæ aut confœderatæ. Unde autor anonymus de Gestis Francorum, à Frehero & du-Chesnio editus, quum de electione Faramundi Regis primi refert, ait: Legem Salicam consiliarios Francorum PRIORES GENTILES adhuc tractavisse. Luculentius Ado Viennensis narrat, Francos in Germanorum oppidis ad Rhenum sibi Pharamundum Regem statuisse, *legibusque se subdidisse, quas PRIORES eorum Wisovastus & Wisogastus, Arogastus, Salagastus invenerunt.* Sed & ipse prologus illos qnatuor viros appellat Proceres ipsius gentis, *qui tunc temporis*, inquit, *aderant Rectores.* Atque hæc de tempore Legis hujus latæ.

§. III.

De loco natali videamus. Hnne quidem idem Prologus indicat, tres nempe mallos, sed generatim, veluti tunc celeberrimos. Hos porrò Ado Viennensis expressè intet *Germanorum* oppida constituit cum Sigeberto Gemblacensi. Nec dissentit Autor de Gestis Francorum, qui, ut ex MS. Cameracensi testatur Wendelinus, has leges tractatas fuisse refert *in villabus quæ ultra Rhenum sunt.* Scripsit autem ille autor cis Rhenum. Pletique tamen ad Galliam, non Germaniam referunt, atque inter eos novissimè Jo. Jac. Chiffletius & Gottefr. Wendelinus ad Galliam Belgicam, peculiari libro de Natali Solo Legis Salicæ. At hos quidem bellè examinavit & refutavit *H. Conring. de O.J.G. cap.* 7. Ipse verò Germaniæ natales hos utique vindicat, sed non eapropter adstipulatur, Melchioti Goldasto, qui fide non satis æqua, ut Salisburgum (Salzbutg) oppidum ad Salam in Franconia situm pro natali Legum Salicarum cum aliqua verisimilitudine venditate posset, *Tomo III. Constitutionum Imperialium*, Legi, quam una inserit, titulum hunc præfixit, velut in MS. Codice antiquo repertum : *Faramundi I. FrancorumR. Leges Salicæ: In Comitiis quondamSalizensibus per Francos & eorumProceres decreta*, &c. At cum nullns extet Cod. uspiam tali titulo: & errores in eo multi evincant, confictum esse totum intempestiva Goldasti temeritate: qui & Legem Salicam unam in duas non solum partes dividit, sed pro duobus ejusdem libtis vendit, ætate diversa ptiorem à Pharamundo, A. C. 424. posteriorem à Clodoveo sub *Addendorum* nomine in Comitiis Aquisgranesibus An. 490. promulgatam Omnia sine teste, sine ullo idoneo fundamento. Quapropter & à Wendelino gravis imposturæ reus agitur Nat. Solo L. Salicæ p. 60. sq. & vituperatur à Contingio, qui non immerito commentum istud pro illaudabili, Goldasto tamen perquam familiari facinore habet. Marquardi Freheri conjecturam, quà circa Lupodunum oppidum Winheim suspicatur esse unam villarum natalitiarum Salicæ Legis, rejicit Conringius, eo, quod reliquas villas indicare haud potuerit. Similiter & Mathiæ van der Hove in Antiquitatibus Batavicis sententiam reprobat. Unde concludit, non esse fortasse quod hodie natalitias Salicæ Legis willas certò queamus ostendere. At enim ipse mutasse deinceps videtur sententiam, quum per epistolam alibi contendat, omnia illa nomina hodieque superare circa Moguntiam & Oppenheimium in solo GALLICO ; Et Legem Salicam in Ripuariis latam, *Epist. VIII. ad Ferdin. Episc. Paderb.*

§. IV.

Verùm enim verò, quod pace beatorum Manium dixerim, huic quidem sententiæ subscribere cohibet, primò quod vetustus atque probatæ fidei historicus, Prosper, cujus verba excerpta nobis reservavit Sigebertus in Chron. An. 422. testatur, Legem Salicam *in villis Germaniæ*, ante transitum in Galliam, fuisse latam. Adeoque non in Minori, neque secunda neque Prima, sed in Germania propriè dicta sive Magna & respectu Galliæ Transrhenana. Neqne in Ripuaria Terra Lex Salica lata, quum hæ duæ leges distinctæ sint. Moguntia verò non ad secundam, *sed Primam* Germaniam recensita, *Panciroll. in Notit. Imp. occ. p.* 164. 176. 179. Porro Moguntia ejusque ager tunc adhuc sub imperio Romanorum erat, Sigebertus A. C. 425. *Albanus Episc. apud Moguntiam civitatem Galliæ, martyrizatur.* Igitur Germanorum legislationem non concessissent Romani, neque appetere eam Germani hîc voluissent. Cæterum Clodius demum Rex An. 445. de Dispargo missis exploratoribus ad Cameracum transiit Rhenum, & latè arma victricia protulit, An. 476. Ibi Treveris fuit Romanis erepta, & tota tandem Gallia An. 489. & 496. & sq. usque ad Sequanam & Ligerim, ut ex Idacii Episc. Chronico idem refert. Neque officit, quod in ipsa Lege Salica tit. 50. si. mentio fit Ligeris (non nimium procul distantis à Carbonaria, hodie Lajarre, Belgis Leker, *Wendelin. c. X. Nat. Sol. p.* 86.) & Carbonariæ sylvæ, quæ sine dubio in Gallia sita : Nam istud fuit augmentum Legis Salicæ, postquam Gallia sub imperium & jurisdictionem Francorum redacta. Fuit enim Lex Salica multum

multum aucta additionibus Regum Francorum. Eadem ratio est, quod etiam Regis in L. Salica Tit. 48. fiat mentio, adjectio enim est à revidentibus Regibus Francorum. Neque vicissim obstat, quod in tit. 62. de successione Fœminarum in Terra Salica, Regni non fiat mentio. Ex eo ipso enim confirmatur sententia, legem hanc confectam antequam Franci Regem sibi constituerint. Cæterum vox Terræ Salicæ optimo jure extensa deinde fuit ad Regiam successionem in Regno, quod ipsum Terrâ Salicâ utique constat. V. & Glossar. voc. Allod. De Dispargo vid. Glossar. nostr. voce Dispargus. Unde rectè Lex Salica distinguitur in primævam, Transrhenanam, & auctam, Cisrhenanam. Ait quidem Eginhardus, Francos duplicem habere legem; *Franci duas habent Leges plurimis in locis valdè diversas.* Verùm solidè probavit *H. Conring. d. c. VII.* Eginhardum non nisi de duabus diversisque unius Salicæ Legis editionibus loqui, Prima, quam & popularem dixeris, altera Revisâ & Aucta per Reges, quam ob id Regiam dicere possimus: quò etiam referenda sunt Kapitularia Francorum. Atque hâc ratione admitti potest, opinor, summi JCti, Jac. Cujacii sententia, quum *lib. 1. tit. 1. Feud.* ait: *Separatis libris habetur Lex Salica & Lex Francica: hæc est occidentalium, illa orientalium.* Et Otto Frising. lib. IV. Chron. c. 32. *Hâc* (Lege Salicâ) *nobilissimi Francorum* (Orientalium) *qui Salici dicuntur, adhuc utuntur.* Huc etiam facit, quod in libris Feudorum, Matrimonium ad Morganaticam Legi Salicæ adscribitur. Etsi enim nihil in Lege Salica, nihil in Kapitularibus habetur; comprehendit tamen vox Legis omne jus, etiam non scriptum seu consuetudinem. Quomodo etiam Primogenituræ jus ad Francicum rectè refertur. Certè jam ante Cujacium Basilius Jo. Heroldus in libris Germanicarum Antiquitatum, Legem Salicam à Lege Francorum separavit.

§. V.

Vindicato Germaniæ natali solo Legis Salicæ generatim, speciatim quoque inquirendum illud, utrum in Inferiore an Superiore Germania collocandum. Atque vulgaris est opinio, de superiore Germania, ejusque parte Franconia, in qua etiam fluvius Sala labitur. Sed hæc colonia tantùm Francorum fuit facta, quum fortè Franci Francofurti trajectum haberent: Non solet autem Legislatio universalis ejusmodi ἀποικίᾳ, i. e. parti vel portioni, gentis totius committi. Majori jure prima & primaria sedes Francorum ad Salam seu Isalam sibi vindicat hoc natale solum: eòque ipso, quia primariæ sedi populi alicujus talis legislatio propria est; unde & nomen *Aldisale* veteri Comitio reliquum memoratur. Confirmatur hoc quoque à Nominibus propriis Locorum & Personarum in Prologo. Personarum h. e. Procerum ipsius Gentis Nomina ita exprimuntur in vetustissimo Codice MS. Monasterii S. Galli in Helvetia, ex quo Varias Lectiones ad editionem Wendelini St. Baluzius annotavit, mihique pro summa Viri humanitate communicavit: *PROCERES ipsius Gentis, qui tunc temporis aderant RECTORES electi de pluribus viris Quatuor bis nominibus: WISOGASTIS, BODOGASTIS, SALEGASTIS, WIDOGASTIS.* Rectores vocantur, scilicet Provinciarum sive pagorum, Gauorum, quos postea Comitatus vocavimus: quales Tacit. *de Mor. Germ. c. XII.* describit: *Principes, qui jura per Pagos vicosque redderent cum Centenis suis.* Vocantur etiam à Sulpicio Alexandro, *excerpente Gregorio Turonensi l. 2. §. IX.* Duces, & Subreguli ac Regales Genobaudes, Marcomeres & Sunno. Nomina porrò hæc vix verum Regem intelligi admittunt, quod quidem Valesio placuit, neque necessariò præsupponunt, non magis quàm vocabulum Principis apud Tacitum. Imò verò cogitandum adhuc est de loco Gregorii *d. §. IX. p. 62.* Is refert de Francis: *Transacto Rheno, Tungriam transmeasse, ibique juxta pagos vel civitates, Reges Crinitos super se creavisse, de prima & ut ita dicam, nobiliori suorum familia.* ait: *juxta pagos*, pagatim, quomodo Græci: κατὰ πόλιν, in singulis urbibus. Atque an Reges Criniti, non tonsis, sed Coronatis & unctis opponantur? aut saltem Cæsaries non Regum, sed Nobilitatis Francicæ insigne? *Wendelin. Gloss. v. Crinit.* de Cattis Tacit. c. 31. Vox GAST, Gastis, denotavit Priscis Præfectum, Comitem, Principem. Longobardis *Gastaldus.* Et illum ipsum Wisogastum, Wisigastaldum vocant Otho Frising. & Conradus Urspergensis. V. Glossar. nostr. voc. Gast. Unde Feudum Gastaldiæ postea enatum.

§. VI.

Altera nominis pars Comitatum sive Provinciam innuit: sed hæc variat in MSS. Nobis placet antiquissima fortè, quæ extat, ex eod. Codice Baluziano, nimirum

SALECHAGINE BODECHAGINE WIDOCHAGINE.

In MS. Bibliothecæ Regiæ non multum diversè:

Salechagme, Bodogagme.

Nam *m* coaluit ex *in*. At in *Ullidochami* omisit amanuensis g ante mi, & mi pro in: *uuidochagini*. Alii *Gheue, Hoven*, alii *Heim* inde confecerunt. Omnia perperam. Chagen vel HAGEN denotat Tribunal, locum malli, à Verbo Hagen, Hegen, *do das Lantgerichte gehe-get wird*, de quo in Glossario. Reliquum videtur ex his Tribunalibus BODOHAGEN. Bodo sive Boto, Botaw, Botavia, hodie Batavia, ubi Haga Comitum, GrafenHage. Conf. Alting. P. I. pag. 16. SALEHAGIN, Provincia inter Salam & Amasim. WIDOHAGIN tractus fuerit inter Amasim & Visurgim.

§. VII.

In his tribus tribunalibus, sicut & in quarto, cujus Præfectus WISOGASTIS vocatus, à Wisonibus Visurgis aecolis fortè, plura fuerunt Malbergia, sive Judicia subordinata, in quibus jura reddita, atque protocolla rerum judicatarum habita, ex quibus illi Quatuorviri Res similiter judicatas collegerunt, de ambiguis deciderunt; idque per tres mallos sive conventus. Quæris in qua lingua? Responsio in promtu; in sua, Francica, non Latinâ seu Provinciali, quam tunc nondum usurparunt. Firmat hoc suo suffragio *Dadinus de Alteserra lib. 3. Rer. Aquitan. c. 9.* Legem Salicam à Francis conditam, Clodoveum R. emendasse & Latinitate donasse. Itemque *Marc. Ant. Dominicus de Prærogat. Allod. c. VII, 3.* de quo in *Præf. ad J. Feud. Alem.* Idem confirmat vetus editio Legis nostræ, quam edidit primò laudatus Heroldus ex diversis MSS. quam exscripsit Wendelinus; deinde & Codex MS. Bibliothecæ Regiæ, cujus exemplar hîc exhibemus. Etsi enim primæva editio merè in lingua patria publicata non amplius, quod sciamus, extet; probat tamen intermedia illa, quam diximus, quod vocabula Francica seu Germanica ex Malbergicis protocollis ita retinuerit, & in hunc finem primò, ut certiores essent Franci, linguam provincialem nondum satis capientes, de materiis & argumentis legum atque textuum ad facta proposita applicandorum. Atque hæc editio jam loco primævæ habenda. Altera hujus Legis sive Revisio & Editio f. Promulgatio caret istis vocabulis Malbergicis, & mere Latina est, antiquior tamen Carolo M. quod exinde patet, quia in ea adhuc *Chrenecruda* mentio fit, quæ tamen per Childeberti R. decretionem jam tum abrogata fuit. Ratio porrò, quare in illa repetitæ prælectionis editione vocabula Francica omissa, sine dubio ea fuerit, quod non amplius necessaria visa, ad erudiendum Vulgus, quum hoc jam satis linguæ provincialis gnarum videretur.

§. VIII.

Porro Malbergica ista vocabula sunt juris Salici ex facto resultantis; eaque vel per res judicatas, ùt tit. XVII, 5. *Malb. chreo mosdo MDCCC. den. qui faciunt Sol. XCV. & in alia sententia MMD. denar.* &c. scil. diversis casibus. Vel per vocabula primaria causæ in foro Francico usitata, velut Tit. 3, 11. *Si, quis bovem furaverit, Malb. OHSENO.* Tit. 4, 1. *Si quis agnum lactantem furaverit, Malb. LEM.* & §. 3. *Feisfschefo & Fettischefo.* & innumera exempla produci possent. Quod *per res judicatas* dixi, textus autem allegatus vocat *Sententiam*, id alibi *Mens* appellatur. Tit. 2, fi. *Brarecho Malb. Et in alia Mente, Babene.* Tit. XV. de eo qui ux. alienam. *Malb. Abtica. Et in alia Mente: Arbatheus*, &c. Wendelinus in Glossar. Atuat. v. Abtica: interpretatur Exemplar, quasi diversa fuerint exemplaria protocollorum ex quibus hæ Leges congestæ. Sed perperam. Nec enim diversitas ista vera redditur, nec Quatuorviri variantes Legis lectiones collegerunt, nec etiam potuerunt ante Legem collectam; quinimò Legem ipsam, & diversitatem sententiarum seu rerum judicatarum, pro varietate circumstantiarum recensent. Etiam *Pacti* vocem usurpat Lex hae in re, Tit. XI. fi. *In alio Pacto dicit de ipsis* scil. Majorissa & ancilla ministeriali, &c. *In alio pacto*, i. e. sententia vel Statuto Malbergico, quod in Camera Imperiali *Gemeine Beſcheide* appellamus. Cæterum somnia mera sunt, quod idem Wendelinus vocabula illa Francica Malbergis adjecta, putavit esse Nomina propria Malbergiorum, i. e. locorum, in quibus Judicia fuerint habita, & sententiæ pronuntiatæ; Idque arenosum fundamentum est totius operis de Natali solo Legis Salicæ. At quum ei impossibile esset, omnia illa vocabula ad certa loca Belgii applicare, confiteri tandem cogitur, pag. 121. quædam esse actionum potius quàm locorum nomina: (quanquàm nec Actionum propriè, sed rerum & causarum dixeris.) quæ variatio ipsa quoque totam opinionem ejus

ejus satis facit suspectam. Verior interpretatio ab ipsa Lege nobis suggeritur, ita ut Malberg non de certo loco intelligamus, sed de Jure, eoque Provinciali: Nam & vocatur Landeuua, hodie Landrecht. Tit. XIX, 1. *unusquisque eum mallere debet per Malberg seu landeuuas.* Item Tit. XX, 1. Tit. XXI, 1. Tit. XXXI, 2. 4. Cui contradistinguitur Burgositto, h. e. Burg-Sitten vel Stattrecht. Tit. de caballo adscenso. XXVI. *Malberg: Leudardi: & in alia mente, Burgositto*, &c.

§. IX.

Modò jam dixi, duas esse Corporis Juris Salici editiones sive promulgationes, Veterem quæ Malbergiorum Francicorum terminos retinet & novam, quæ illis destituitur. Quam quum Vir CL. nec unquam satis laudandus, St. Baluzius Tutelensis ex plurimis MSS. illo quoque vetustissimo S. Galli, inter Kapitularia Francorum emendatissimam ediderit: nos de priori sumus solliciti, tanquam antiquissimo linguæ Francicæ & Germanicæ monumento; præsertim postquam industria Nobilissimi & in his studiis bellè exercitati Juvenis J. Gr. Schotti, J. V. C. in Bibliotheca Regia MS. reperto, accurateque descripto, mihi id transmisit. Hoc exemplar considerans equidem, & multum discriminis ab Heroldino deprehendens, nefas duxi, idem orbi literato hic non communicare.

§. X.

Præter illas duas Editiones Legis nostræ fuerunt etiam aliæ sub Regibus confectæ, inter quas & talis, quâ tituli utriusque prioris fuerunt concinnius & aptius collocati, ne statim in primordio Res porcina præferretur. Hujus tituli ut sese habeant, ab Amico fuerunt communicati, atque una varia lectio in primo titulo, unde recentior ætas apparet. Sunt autem hi.

INCIPIT TITULI LEGIS SALICÆ.

De furtis avium.
De furtis animalium.
De furtis porcorum.
De furtis ovium.
De furtis caprarum.
De furtis apium.
De furtis arborum.
De furtis in molino comissis.
De furtis diversis.
De vestigio minando.
De intervatis rebus.
De testibus adhibendis.
De damno in messe vel in qualibet clausura.
De sepibus.
De eo qui navem alterius moverit vel furaverit.
De locationibus.
De quadrupedibus qui hominem occiderint.
De homicidiis servorum vel ancillarum.
De adulteriis ancillarum.
De libertis dimissis.
De eo qui hominem de barco vel de furcis deponit.
De conviciis.

Tit. I. aut uxori illius denuntiet, ut ei faciat notum quomodo ab illo eſt mannitus. Nam ſi juſſione regis occupatus fuetit manniri non poteſt.

TANTUM SCHILTERUS.

SUPPLEMENTUM
Ad
PRÆFATIONEM SCHILTERI IN LEGEM SALICAM.

MUlta eſt multorum eruditorum, eaque ardua tractatio, quin & multis in capitibus concertatio de Salica Lege: adeo, ut nonnullis videatur labor, qui amplius eidem inſumitur, fere ſupervacaneus, & vix operæ pretium effecturus. Enimvero non eapropter fruſtra bonas horas inſumſiſſe B. Schilterus noſter putandus eſt in apparanda, quantum per fata licuit, nova Legis iſtius è Codice Regio Pariſ. editione, & in conficienda præfatione. Quæ tamen cum abſoluta non fuerit, & erudita brevitate ſua fiat paulo obſcurior: tum omittat aliqua lectu non injucunda, licebit nobis in gratiam lectoris addere quæ ad rem pertinere videbuntur.

Saliorum nomen non officii vel dignitatis.

Primo de Saliis Francis unde nomen habeant, adeo non eſt eadem omnium cum Schiltero noſtro mens, ut in alia potius omnia multi abeant, ac diverſiſſima comminiſcantur. Certe *Gottefridus Wendelinus*, Canonicus olim Tornacenſis, Vir doctiſſimus, at nimium præfidens, & παράδοξος hac in re, eousque progreditur, in tractatu *de Natali Legis Sal. c. XI. p.* 87. ut contendat: „*Nullam revera fuiſſe Gentem Salicam*, aut populum hoc nomine, ſed in populo „non uno fuiſſe homines, quibus à vitæ ordine, conſuetudine ac dignatione inter ſuos datum „fuerit, ut *Salii* vel *Salici* vocarentur: quomodo nimirum nullus populus vocatur Sacerdos, „Nobilis, &c. ſed in populis ſunt Sacerdotes, Nobiles. - - Ita *Salii* dicuntur *à Sala*, h. e. Re„gia ſeu nobili domo & Palatio: *(dem Saal*, unde & in Belgio *Sael-Recht*,*)* plane ut Salii ni„hil aliud fuerint, quam Regis ſui miniſtri Aulici ac Palatini: à Sala Salici, Saloduri. Unde „& porro Wendelinus *Soldurios* illos Cæſari commemoratos, Regi ſuo fidiſſimos & ad mor„tem uſque devotos, non alios putat fuiſſe, quam *homines Salicos*. Verum, tametſi multa eam in rem ingenioſiſſima profert etiam in Gloſſario quod ſubnectit, operoſe Wendelinus p. 177. ſqq. nimis tamen à vero illum abhorrere, & noſter Schilterus notat, & pridem invicte pluribus demonſtravit Summus Vir *Herm. Conringius de Orig. Juris Germ. c.* 7. Nempe Vir Doctus conjecturis & etymologiis fruſtra indulget & abutitur adverſus manifeſtiſſima teſtimonia Juliani Imp. qui Salios *ἔθνους Σαλίων μοῖραν*, *Gentis Salicæ partem* viciſſe ſe, ad Athenienſes ipſe ſcribit:

(Opp.

(Opp. p. 280.) Ammiani Marcellini, XVII, 8. Zosimi & Libanii, qui omnes Juliano coævi gentem è stemmate Francorum oriundam, Salios appellant. Id quod adeo evidens atque clarum vel ipse Jo. Jacobus Chiffletius, Wendelino licet multo amicissimus, agnovit, ut in Vindiciis Hispanicis c. V. p. 42. ex allegatis Juliani verbis *certo indicio* constare scribat, *partem* Saliorum à Juliano devictam equidem, sed *partem aliam alio loco*, in altera Rheni ripa ad Saliam fluvium, pridem jam *consedisse*: id quod & deinceps in Luminibus Salicis plus semel iterum affirmat. Quid ergo? num & hi forte trans Rhenum erant Regis nescio cujus solum aulici, aut Palatini? Ridiculum. Gentem, populumque fuisse Salios certo certius est, & quidem è Francis unam, ut vel ex ipso Legis titulo liquet, item ex unanimi consensu veterum Scriptorum, quorum testimonia ipse Wendelinus studiose collegit. Hinc & Herm. Conringius non dubitabat affirmare, Saliorum nomen fuisse Francis omnibus commune, tam qui cis, quam qui trans Rhenum habitabant. Franciscus Pithoeus idem censuit, & Francos a velocitate pedum, utpote qui cursu inprimis valebant, *Salios* à *saliendo* dictos fuisse suspicabatur: quem & Lindenbrogius sequitur: in suo ad Leg. Sal. Glossario. Ceterum non omittenda est hic omnis mentio *Saliorum Ligurum*, quis Conringius quidem *gentem obscuram* vocat, *& scriptoribus aliis*, præterquam Plinio *indictam*: sed perperam, ut opinor. Nam diu ante Plinium Strabo & Livius eorum meminere; paulo post Florus, item Ptolomæus: quorum testimonia profert eruditissimus Cellarius, monens nomen quidem illorum paulo aliter scribi: dum Salyes, aut Salyi, item Salvii & Salluvii vocantur: sed minime obscuram extitisse gentem: imo vero potentiorem ceteris; quippe quæ fere omnem regionem ab Rhodano per Liguriam usque ad Italiæ fines, & Varum fluvium tenuerit. *Geograph. Antiq. T. I. p. 235. sq.* Nec video quid impediat, quo minus & ex hac gente potuerint ortum trahere jam olim *Salii Gallicani* tum *Juniores*, tum *Seniores*, quos inter subsidiarias cohortes jam Honorii & Gratiani Impp. tempore sub Magistro Peditum intra Gallias militantes, *Notitia Imperii Occid.* libet sub iisdem Imperatoribus scriptus; & à Pancirollo cum Notis erud. editus recenset. Interim sœde erraverit, qui hos Ligures putaret intelligi in titulo Legum Salicarum. Franci enim erant Salii Legis hujus auctores, dicti etiam aliquando *Saleci*, alio longe loco ac apud Ligures quærendi.

Sed omnino Gentis Francicæ.

Salii Ligures.

Hic vero diversissimæ sunt rursus auctorum sententiæ de terra Legis Salicæ natali: utrum inter Francos Orientales an Occidentales, Germanos an Gallos, cis, an trans Rhenum quærenda sit? Atque ut quæstionis hujus momentum lector intelligat, operæ pretium est animadvertere, ab ea magnos ætate patrum nostrorum montes pependisse. Videlicet, cum fere medio Seculi superioris bellum inter Galliæ Reges Ludovicum XIII. & XIV. ab una, & Hispanos Reges una cum omni Familia Augustissima Imperiali Austriaca ab altera parte acerrimum ac lugubre gereretur: & imprimis Gallica natio, favente fortuna, ut fit, semper audacior ad protendendos regni sui fines Regisque potentiam adaugendam latissime quousque poterat semper intenta, tum temporis etiam Juris prætextum aliquem speciosum quærere magno studio cœpisset; producta fuit in scenam, & *fax bello prælata*, ut Chiffletius scribit, Lex Salica; velut idonea inprimis, quæ validum ampliandis sine fine finibus præsidium ac firmamentum præberet. Argumentum itaque tale nectebant. Apud Francos Lege Salica solis duntaxat masculis hæreditas defertur, & quævis Regii dominii distractio prohibetur. Inde inferebant: Nemini proinde injuriam aut facit aut faciet Franciæ Rex (quem à Francorum Rege & Imperatore Carolo Magno per Hugonem Capetum genus omnino masculum ducere, justoque titulo exinde ad amplissimum Caroli Imperium ut sibi debitum vendicare magno simul molimine contendebant) si jure suo utendo vindicias egerit omnium, quæ jam inde à Caroli M. temporibus Augustissimi Imperatoris coronæ decesserunt. Hinc Lotharingia impetita, & Burgundiæ Comitatus: hinc quæsita dudum Alsatia tali colore. Hæc non acta solum literario certamine innocuo inter eruditos; sed in actionibus Legatorum publicis cum ambitu prolata, in castris etiam per libellos jactitata, mirum quam acriter animos Gallorum ad iras, & arma sub specie juris late circumferenda accendebant. Nam à Francis Occiduis, seu Franco-Gallis hodiernorum Regni Gallici incolarum majoribus, conditam esse Legem Salicam, ut rem certam haud dubii præsupponebant. Hoc fine tanto conatu in Natales Legis istius inquisitum fuit, & sententia pro Gallis lata, à *Jacobo Cassano*, & *Joanne Bouchето*, Gallis eruditis, imprimis autem opere splendido, quod *Assertor Gallicus* vocatur Parisiis è typographia Regia magnifice ornato editoque An. 1646. à *Marco Antonio Dominico*. (quem cave lector quisquis es imperitior, cum celebri Marco Antonio de Dominis forte confundas:) Hæc vicissim occasio, causaque haud sane levis extitit, quæ summum Virum *Joannem*

Terra Natalis Legis Salicæ.

Quæstionis momentum.

Jacobum Chiffletium, Vesontiensem, Regis Hispaniæ Philippi IV. Comitem Archiatrorum, stimulavit primo, mox accedente Regio jussu perpulit ad opponenda Gallis scripta profundæ eruditionis: *Vindicias Hispanicas*, *Lumina Salica*, *Lampades Historicas*, *Lotharingiam*, *it. Alsatiam vindicatas*: *Lilium Francicum Illustratum*, aliaque pluscula, quibus tam strenue, tantoque apparatu reconditæ doctrinæ & stringentium argumentorum pro Francis Ortivis, ita vocat Orientales, pro Lotharingia, pro Alsatia, proque Imperio Rom. egit, ut fatentibus Gallis ipsismet magnus suo merito habeatur. Eadem causa Gotteftido Wendelino fuit, socias jungendi operas Jacobo Chiffletio ad Salicam Legem à prætensionibus Gallorum vindicandam: id quod erudito de Natali Salicæ Legis opere haud inscite præstitit: tametsi Chiffletio non par, nec admittendus in multis, ut Schilterus annotavit in Præfatione, & nos paulo ante monuimus; tum & infra nonnihil adhuc monituri.

Sententiæ variæ. Ceterum, uti certum putat noster Schilterus, Salios à *Sala* sive *Isala* Germaniæ inferioris fluvio nobili nomen traxisse, ibidemque quærendum Legis Salicæ natale solum, argumentis profecto minime contemnendis: quæ & plurimos alios viros doctos moverunt, interque illos Cel. Basnagium in Annalibus Fœder. Belgii ad idem statuendum. Ita Conringius plane se incertum profitetur. Wendelinus in Brabantia apud Toxandros vel Taxandros felicius se sedem Saliorum & Legis patriam demonstrasse sibi persuadet. At cum alii Philippum Cluverium secuti Toxandros non in Brabantia nec in finibus Leodicensium, sed in Zelandicis insulis sedem habuisse contendant, & obstent non pauca alia, Conringio monente; inprimis, multa veterum scriptorum ævi medii testimonia, quæ frustra in dubium vocantur per argumenta etymologiis atque conjecturis innixa: nihil profecto certi nos docuit Wendelinus. Igitur alii Germanorum in media Germania ad Franconiæ ac Thuringiæ notissimum amnem Salam rectius natales Salicæ Legis redigi contendunt: quos inter post Goldastum Illustris Eccardus, qui tamen & Harcyniæ Brunsuicensi plurimum favet. Verum, quid huic sententiæ opponat noster Schilterus, vidimus ab initio præfationis. Jac. Chiffletius Saliorum, qui Legem condidere, terram trans Rhenum, respectu Germaniæ, in Austrasiæ regno ad Saliam fluvium Mediomatricum: qui per ipsam Metim urbem in Mosellam illabitur: (hodie la Seille dictus) cum Broweto credit, cui & adstipulati Steph. Baluzius Not. ad tit. 49. Leg. Sal. videtur. At huic plurima opponit Conringius de O. J. G. p. 26. nec ferendam sententiam putat: cui tamen ipse deinceps accessit propemodum: dum in oppidis quibusdam trans Rhenum prope Moguntiacum è nominum similitudine loca Procerum Salicorum conjectat: cui vicissim istud opponit Celeberr. J. Nicol. Hertius, non cogitasse Conringium, loca illa circa Mog. & Oppenheimium eo tempore, quo lex Salica condita est, adhuc sub Alemannorum ditione fuisse. *Notit. Regni Francor. Vet. c. IV. §. 29.* Post tot ergo Sententiarum divortia illud unum nobis certum restat, non à Gallis aut Rege demum Clodoveo latam esse Legem Salicam, quod Hadrianus Valesius, Gabr. Daniel aliique volunt, sed conditam à Francorum Gente adhuc libera, diu ante Clodoveum, non à Rege, sed à Proceribus Francis ante regnum & priusquam Rhenum transiissent, in Germania seculo V. nondum adulto. In hoc enim & Prologi Legis ipsius uterque, quos habemus, & Historici vetustissimi diserte conspirant.

Vera & certa.

Probatur paucis. Est sane jucundum lectu, quod de Francis scribit Agathias Historicus Lib. I. *Non feri sunt Franci, ut multi barbarorum; sed institutis legibusque ut plurimum Romanis vivunt, pari nuptiarum, pari contractuum cura &c. Et mirari sane subit tum alia eorum bona, tum justitiæ inter se concordiaque tutelam. - - Talibus se moribus jamdudum in imperio valido sustentant, legibus semper iisdem.* Novi hæc scripsisse Agathiam sub seculi sexti finem, cum & Christiani essent omnes Franci, & sub Regibus viverent; filiis & nepotibus Clodovei: nam hoc historicus ipse refert: nec diffiteor, in eo illum hallucinari, quod Francos ait *legibus ut plurimum Romanis* vixisse. At profecto, dum Agathias ad antiquiora tempora provocat, dicitque Francos *iisdem semper legibus jamdudum* se sustentasse, haud obscure prodere videtur, se de veteri gentis adhuc liberæ lege aliquid inaudivisse. Hanc autem non aliam esse, quam Salicam à Proceribus Francicis ante Regum tempora & auctoritatem, consensu publico conditam, è Sigeberto Gemblacensi fit manifestum: qui tametsi multo junior Agathia, utpote Seculi XII. scriptor; secutus tamen antiquum Prosperi Chronicon (ut observant viri doctissimi) ex eodem hæc ad A. C. 422. excerpta tradit. *Franci cœperunt uti legibus, & Legem Salicam dictaverunt per quatuor gentis suæ Proceres electos de pluribus - - in villis Germaniæ Salechem* &c. *Hi*

quatuor

quatuor Proceres per tres mallos convenientes, causarum origines sollicite tractantes, de singulis discutiendo, sicut Lex Salica declarat, judicare decreverunt. Plura de Proceribus illis eorumque nominibus, item de Villis Germaniæ, ubi sitæ fuerint, nihil nunc attinet addi abs me iis, quæ Schilterus habet, aut quæ disputant alii. Sunt omnia propemodum infinitæ dissensionis. Porro, quod variationes attinet Legis Salicæ, cum nemo dubitet, quin illa interpolationibus, augmentis & additionibus variis subinde abs Regibus fuerit mutata & aucta: unde tam variæ ejus editiones: suffecerit obiter monuisse, vix sperari debere virum aliquem doctum, qui huic quæstioni ab omni parte satisfaciat: h. e. tempora, quo quidque additum Legi sit, sublatis omnibus scrupulis accurate nos edocere possit. De fide Christiana, quæ in Lege Salica vetere, qualem edimus, habentur, noviter adjecta sub regibus facile agnoscuntur, & non sunt admodum sancta aut severa: quippe nequidem homicidia, etiam Grafionum, item Clericorum, aliter nisi pecunia mulctari jubentur. Ut adeo Procopius minime mentiri censendus sit, cum de Francis scribit: *Hi barbari, quanquam Christianum in nomen transgressi, multa retinent pristini moris.* Hist. Goth. Lib. II. p. 287. edit. H. Grot.

Interim, ut omni dubio caret, Legem Salicam perpetui apud Francos usus in foro, etiam *Usus Legis Salicæ.* sub Regibus præcipui nominis fuisse: quippe quam ex antiquo stemmate Merovingico Childebertus Rex: deinde Karolus M. Imp. Ludovicus, Karolus Calvus, aliique suis in Capitularibus, frequenter nominatim laudant, universalem agnoscunt atque confirmant: Ita quæri solet inter eruditos, num & Regum ipsorummet potestati Salica Lex modum posuerit aliquem regulâ præscriptâ? *An posuerit modum Regiæ Potestati?* Affirmant aliqui, nixi L. Salica ipsamet: quæ Tit. LIX. & LXXVI. edit. Heroldi (nostra Tit. XC.) Regi præscribit, quomodo & quatenus potestatem suam exerceat in judicando: nempe ut contumacem *extra Sermonem suum*, i. e. extra protectionem *ponat:* non etiam ut severius puniat. Wendelinus ergo tum ex his tum & ex aliis titulis Legis Salicæ colligit; Regiam dignitatem non multum eminuisse supra Proceres. In Gloss. post Leg. S. voce *Rex*: p. 172. Similiter & Hotomannus penes Ordines ac populum summam rerum fuisse in *Franco-Gallia* sua contendit. Quin & ipse Schilterus noster alibi (*de Libertat. Eccl. Germ. L. III. c. 8. §. 25. p. 391.*) observat, Francorum Ordines habuisse Jus Regibus contradicendi & resistendi, idque ipsis fuisse confirmatum in ipsa Divisione fraterna Regnorum Ludovici Germanici & Caroli Calvi Confluentiæ A. 860. ubi pactis solemnibus uterque Regum promiserit, suis fidelibus *libertatem salvam* fore, ita, ut *unusquisque eorum in suo ordine & statu veraciter sint securi de Rege* ejusve institutis. Quin & amplius deinde promisisse Reges, *communi Statuum Consilio se assensum præbiturum*, ne habeat alioqui *Status contradicentes & resistentes*, sed potius *adjutores & cooperatores.* Videntur hæc utique manifestos ponere limites potestati Regum, ne omne quod voluerant liceret. Idipsum *Agathias* illustri confirmat testimonio, quum ita de Francis scribit: *Histor. l. I. p. 531. ex edit. Latina H. Grotii. Si quod & inter Reges dissidium intervenerit, armantur quidem omnes, velut Marte usuri arbitro, inque campum procedunt. Sed ubi invicem se conspexere populi, desidente æstu ad pacis amorem redeunt; jubentque Reges quæ ambigua habent, jure potius disceptare: aut id si abnuant, ipsos inter se singulari certamine experiri: quod æquum non sit, neque patriis ipsorum moribus congruens, ob privatas ipsorum controversias Rempublicam labefactari, forte & everti. Subito igitur dissolvunt acies: pax iterum & tranquillitas. Tanta subjectis æqui patriæque reverentia: tanta Imperantibus bonitas, & in suos obsequium.* Hæc de Francorum Regibus populoque sub Filiis Clodovei refert Agathias. De Carolingis idem referre non potuisset, quippe quorum intestino sanguine Francia tota fœde maduit. Ergo & de Regum Francorum potestate aliis viris doctis longe alia mens: Monent, non semper deliberationem in Conventibus populi indicare partitionem summæ potestatis sed tantum moderationem: idipsum vero de Francorum Conventibus & libertate merito tenendum. Proferunt ejus rei testem Gregorium Turonensem, qui se ita Chilpericum R. aliquando allocutum memorat: *Si quis è nobis, ô Rex, justitiæ tramitem transcendere voluerit, à te corrigi potest: Si vero tu excesseris, quis Te corripiet? Loquimur enim tibi: sed si volueris, audis: si autem nolueris, quis te condemnabit? nisi is, qui se pronunciavit esse justitiam?* Lib. V. Histor. c. 19. Addunt plurima alia argumenta, quæ supremam Regum potestatem nullis coërcitam Gentis aut Ordinum legibus demonstrant. Vid. *Hertius cit. Notit. Regni Vet. Franc. c. IV. §. 3.* qui ea ex auctoribus variis studiose colligit.

Ex hac vero quæstione alia consurgit, multo major & illustrior, tum maximis inter viros eruditos partium diversarum contentionibus agitata. Nimirum, an Salica Lex fons verus sit, *Lex de Successione nonnisi masculina*

R. Francorum unde hausta? sit, & origo Successionis in Regno Francorum Gallorumque nonnisi Masculinæ; exclusis omnino in perpetuum fœminis? Et num ex illius dictamine tanquam è Regula sacrosancta & inviolabili inde à primordio primarium istud Juris Publici Gallorum caput: *Corona Franciæ de Lancea nunquam cadit in Colum*: *Lilia non nent*: ductum vere fuerit atque observatum? Affirmant id non solum, sed & multo argumentorum apparatu tuentur Galli recentiores, inprimis tum Historiæ Gentis & Ecclesiæ Francicæ scriptores, tum Juris Regii Assertores plerique: Ante alios, ut Paulum Æmylium, jam veterem, omittamus, Henr. Spondanus, Carolus le Cointe, Gabr. Daniel; Jac. Cassanus, Marc. Ant. Dominicus, &c. Negant enimvero strenue & impugnant summis viciſſim & ipsi viribus Jo. Jac. Chiffletius; & Gottefridus Wendelinus: qui Gallos etiam scriptores haud infimi ordinis, Jac. Cujacium, Franciscum & Antonium Hotomannos, Papyrium Massonum, Ludovicum Cantarellum Fabrum, alios, strenue adducunt: quorum testimoniis probare conantur, vel, nihil unquam pertinuisse ad Gallos, Occidentales Francos, Legem Salicam: vel, ubi receptam à Regibus negare non possunt; magno tamen errore à vulgo Gallicanorum Scriptorum Salicam Legem ad Jus Publicum Civitatis atque Imperii, simul & hæreditariæ Regni successionis trahi: cum omnia S. L. capita non de publico Regni & Civitatis jure, sed de privato tantum constituta fuerint. *Imo Francos ab annis solummodo* 150. (ita scribebat Canterellus ille Faber allegante Chifletio *Lum. Sal. p.* 225.) *illa novitate ductos nullo veri vel falsi, boni vel mali respectu communi voce, morem illum nomine Salica Legis donasse, tacite abrogata antiquæ Francorum consuetudinis appellatione, qua sola masculinitas firmata est, non autem Salica Lege.* Mitto nunc de argumentis aliis magno molimine utrinque petitis; & nunc impugnatis, nunc defensis, referre sigillatim plura. Longa est historia, longæ ambages: quæ metas præfationis supergrediuntur non uno nomine, tum & longe rectius ex auctoribus ipsis petentur. Nec nostrum tantas componere lites. Juvat tamen apponere Verba ipsa Legis, quæ tantum litis genuerunt, tantum sui hodieque famam spargunt. Continentur Tituli LXII. *de Alodis* editionis Heroldi; item in Pithœana Lindenbrogii, nec non emendata Baluzii: Antiquissima vero Schilteri nostri refert Legem & ipsa, sed verbis nonnihil, ut videre est, immutatis, tum satis barbare prolatis: Tit. XCII. Heroldianæ edit. verba sunt hæc, post multa de hæreditatibus hercifcundis alia, sub finem tituli. *De terra vero Salica in mulierem nulla portio hæreditatis transit, sed hoc virilis sexus acquirit, hoc est, Filii in ipsa hæreditate succedunt.* Editio recentior Pithœana sic effert ut Heroldus notat ad marginem: *De terra vero Salica nulla portio hæreditatis mulieri veniat: sed ad virilem sexum tota terræ hæreditas perveniat.* Addit Heroldina editio adhuc comma aliud, quod omittunt reliquæ. *Sed ubi inter nepotes aut pronepotes post longum tempus de Alode terræ contentio suscitatur, non per stirpes, sed per capita dividantur.* Hoc est ergo statutum istud Salicæ Legis, quod jam inde ab initio Seculi decimi quarti perpetuo Gallis omnibus pro masculina Regum suorum ad Coronam successione in ore fuit: ex quo nimirum post Ludovici Hutini mortem, frater illius Philippus Longus, in Comitiis Ordinum Regni Gallici Lutetiæ A. 1316. successionem in Regno, exclusa Joanna Ludovici Hutini Filia, obtinuit, non solum ex *inveterata consuetudine moreque regni fœminas ab honore regio repellentis*: sed & ex titulo *Legis Salicæ*, quæ tum solemni Ordinum pronuntiatione pro regula definitiva certaminis omnis in successione, suscepta fuit. Atque id decretum nove tunc fuisse factum, prorsus in gratiam Philippi, tradunt Gallorum aliqui, Belleforestus, Hallianus, &c. fatente in Annalibus Eccles. ad An. 1316. n. 5. Henr. Spondano: At ipse Spondanus aliique plurimi longe dissidentes Legem Salicam inde ab ipsa regni institutione fuisse introductam atque observatam contendunt. Illud certum, ab eo tempore, ex quo post obitus præmaturos Fratrum duorum Franciæ Regum, Philippi Longi, & Caroli IV. Pulchri, qui sine mascula prole An. 1322. & 1328. decesserunt uterque: cum Eduardus III. Angliæ R. Sorore Regum horum Isabella natus, vi magna & immenso sanguine fuso Sibi Suisque successionem ad Coronam Gallicam à materno stemmate vindicatum iret, idque jus inter posteros ejus Henricus V. inprimis, Angl. R. non minori fortitudine quam felicitate armorum diutino bello esset prosecutus: Gallis ad pertinacissimam & invictam tandem Regum suorum Stirpis Valesiæ defensionem haud parum animi addidisse LEGEM SALICAM, quam perpetuo, ut Paulus Æmylius refert, milites inclamabant. Quid mirum ergo, si & seculis recentioribus ævo nostro de eadem literis fuit acriter dimicatum? Quam in partem propenderit noster Schilterus, è Præfatione ipsius §. IV. liquet: nempe mediam. Nihil obstare censet, quo minus Lex de hæredum masculina in terris Procerum successione olim inter Francos Salios lata, etiam à Regibus deinceps Francis accepta credi, tum ad Regiam quoque Successionem extendi queat. Id

quod

quod & alius è JCtis nostratibus Celeberrimis, J. Nicol. Hertius l. c. §. VII. amplectendum putat. Nec procul abest Contingius; tametsi mallet (quod & multi Gallorum viri cordati) controversiam de Successione Regia potius è perpetuo regni usu, quam è Lege Procerum agraria decidi. de O. J. G. p. 36. Quod reliquum est, nemini non hodie liquet, è Lege Salica nihil omnino jurium ad ampliandos Regni sui fines Gallis accedere: Sed quidquid habent & adepti sunt versus Germaniam, illud ex vi Pactorum & Tractatuum recentiorum Westphalicorum, Noviomagensium, &c. obtinere: quemadmodum de Alsatia id jam olim Illustris Obrechtus in Prodromo suo demonstravit.

Editiones Legis Salicæ veteres.

Restat nunc, ut de præsentis nostræ editionis ratione aliquid dicamus: prius tamen paucula monituri de vetustis editionibus generaliora. Fuisse jam antiquis Seculis duplicem Legis Salicæ editionem Schilterus noster post alios monuit in Præfatione: vetustiorem nempe, semi-Latinam, cui voces Francicæ forenses crebro immistæ: alteram Latiniorem, sed juniorem ætate, sub Regibus denuo editam & à verbis illis antiquis Francor. liberam. Illam veterem Basil. Jo. Heroldus in lucem primus e MSS. Fuldensi protraxit. Basil. 1557. in Opere *Originum & Antiquitatum Germanicarum*: alteram, post Jo. Tilium, Franciscus Pithœus. Paris. 1602. 8. Jampridem idipsum ante Schilterum Fridericus Lindenbrogius indicaverat, in præfatione præclari Operis quod *Codicem Legum Antiquarum* inscribit, ediditque Francofurti, 1613. fassus se, *quamvis vetustissima viderit exemplaria, quæ cum Heroldiana editione plenissime conveniebant; aliam tamen* (i. e. Pithœanam) *sequi maluisse; quia recentior apparebat, & secundæ prælectionis.* Hæc Vir doctissimus pro ingenuo candore suo innocue; ut vix crederes inesse aliquid censura dignum. At Wendelinus nescio quo sidere adflatus, vel œstro percitus, ac præbile, quam fatetur, vix mentis compos, ad hanc Lindenbrogianam periochen exclamat. *O scuticam, ut ego te usurpem lubens! Jecur Criticum, tuam fidem!* Si causam quæsieris iræ tantæ? subjicit indignabundus. *In tanta vilitate chartarum, in tanta vetustatis caritate, dedisses saltem utramque editionem columnatim; beasses nos de antiquitate juxta ac de posteritate ex æquo bene meriturus.* Sed profecto ineptit & nihil agit cum omni clamore suo Wendelinus, quippe non animadvertens, tantundem juris fuisse Lindenbrogio in eligenda recentiori editione præ veteri, ex causis idoneis ad scopum suum, quo non verba tunc antiqua colligebat, sed leges; quantum in eligenda antiqua Heroldi, denuoque edenda fine alio sibi sumsit Wendelinus. Nam cur non & ipse una facie suo in libro dedit *utramque columnatim?* Nisi quia non lubuit. Reponeret ergo fortasse Lindenbrogius, vir sane minime vulgaris, ad convitia intempestiva Critici, solum illud Horatianum: *Carmin. L. I. Od. XIII.*

Lindenbrogius vindicatus.

— væ tuum
Fervens difficili bile tumet jecur.

Sed mittamus injurias Wendelini, qui & alibi se iniquiorem præstat optumo Lindenbrogio *cap. II. de Natali Leg. Sal. p.* 60. quasi *plagiario à Pithœis manticulato.* Verum honori duxit sibi palam Vir Germanæ fidei ac integritatis Lindenbrogius, nec minoris nominis apud exteros eruditos, Francisci Pithœi largam humanitatem in suppeditandis ad suum Opus libris & adjumentis plurimis; eamque sua in Præfatione debitis elogiis gratus ornat. Wendelino autem & Chifletio ob id præcipue, nisi fallor, displicuit, quod Pithœi sententiam in interpretanda *Terra Salica* secutus, eam non de *Prædiis Nobilium Saliorum* (ut ipsi accipiunt) intelligit, sed de *Agris ab hoste devicto captis* accipi vult, *qui deinceps Regi militibusque Saliis ac veteranis fuerint sive sorte, sive aliter adsignati.* vid. Lindenbr. T. II. p. 1471. Hic præcipuus lapis offensionis, ut è Chifletii Lumine II. Salico liquet p. 226. Verum è diverticulo in viam, atque ad ea quæ nostram hanc editionem attinent, antequam finiamus.

Editio nostra.

Constituerat B. Schilterus edere Codicem Salicæ Legis, qualem è Bibliotheca Regia Parisiensi acceptum, omnium, ob tot vocabula Francica ubivis occurrentia, vetustissimum credebat: idque monumentum linguæ Gentisque antiquissimum abesse è Thesauro suo noluit omnino; quippe cujus crebra mentio in Glossario recurret. Ad textum insuper notas moliebatur, sed affectas solum quas ipse indicat, effectas nuspiam reperimus. Porro magnum videns suum inter Codicem & Heroldianam editionem discrimen; putavit columnatim hanc quoque apponi posse. At enimvero deprehensum est, ob nimias discrepantias, non in lectionibus modo variis, sed & in ipsis titulis, sive ordinem, sive numerum, sive contentas res ipsas combinatas aut divisas varie, spectes; tantum non impossibile esse columnarium institutum. Cumque interea annis abhinc non ita multis Vir Illustris, JO. GEORG. ECCARDUS, denuo recudi curaverit editionem Heroldianam, abs se nonnullis in locis revisam & amplissimo commentario illustratam: cui adjectus ab eodem est è MSSto. Codex Guelpherbytanus; vetustum sane, atque ut Codex

 Schil-

Schilterianus, mire barbarum Legis Salicæ textum fistens: visum est commodo publico non inconsultum, ut solus quidem Schilteri Parisiensis Codex veluti textus Legis Salicæ in fronte paginarum majoribus literis exprimeretur, non vocula non literula immutata: huic vero subjiceretur magno studio paginis singulis, quidquid est variationum vel in editione Heroldi, vel in Codice Guelpherbytano. Et quamvis molestissimus erat labor, tamen nil moratus tot tædia Vir Doctissimus aliquis, nostrorum Amicorum haudquaquam postremus, alacri non minus & indefessa industria, quam accurata felicitate id præstitit. Ita, ut notas quidem & commentarios Illustr. Eccardi nusquam & nunquam attingeret: ne surripuisse quidquam vel levissimum videretur: textus vero Varietates excerperet diligentia innocua & pro publico salubri: ita ut nunc unico velut obtutu tres simul Codices pervetusti sese conspiciendos singulis nostræ editionis paginis præbeant. Addita est in fine insuper Tabula titulos horum Codicum inter sese apte componens, plurimamque Lectoribus lucem præbitura. Illud enimvero adhuc studiose monendus es, Lector: Virum illum Doct. ab initio institutæ hujus collationis ad manum non habuisse ipsum Basileensem Librum Originum ab Heroldo editum: (quem deinceps paulo post medium prælo currente nacti sumus) sed solum copiam ex edit. Eccardiana. Eapropter & cum labor esset sub manibus, *Eccardianam* semper vocavit editionem quæ *Heroldi* est. Tu igitur, Lector optume, memineris Heroldianam ubivis intelligi sub Eccardiano nomine: Eccardo interim honos accrescit ex Guelpherbytano Codice primum producto, tum notis queis præcipuam sibi famam acquisivit.

Ad ultimum placuit, ut & editio Baluziana separatim presso mox pede sequeretur: partim quo nihil deesset Legi Salicæ: partim, quoniam illustre & sumptuosum Opus Capitularium Regum Francorum jam paulo rarius esse incipit: præcipue vero, quod ex Notis eruditissimis Franc. Pithœi (quæ sub Glossarii nomine alias prodierunt) Hieron. Bignonii & ipsius Baluzii, qui amicissimus nostro Schiltero fuit, recondita plurima, & haudquaquam vulgaria modo ad Linguam, modo ad alias antiquitates Francicas pertinentia disci possunt. Eandem ob causam noluimus abesse Prologum editionis Lindenbrogianæ: quem una cum Annotatione Bignoni ad nomen *Salicæ Legis* mox habes nostræ Præfationi subjectum. Tu Vale, Lector & fruere, nostrisque studiis fave.

JOANNES FRICKIUS.

HUGO GROTIUS Prolegom. ad Historiam Gothorum Vandalorum & Langobardorum p. 63. sq.

NOn minus ex Legibus, quam è rebus gestis populorum, aut in populis eminentium ingenia conspiciuntur. Sordebunt Leges Gentium septentrionalium sola Romana mirantibus. Ego vero in Romanis Legibus subtilitatem minima quæque persequentem, varietatem, inconstantiam video: tantam denique molem, & in mole perplexitatem, ut nemo tam felicis sit memoriæ, cui non sæpe eveniat in Leges incursare. At Philosophia legem vult esse simplicem, brevem, claram; qualia sunt patrum familias in familiam suam imperia. Tum vero nihil mutata duratio multum secum habet auctoritatis. Hæc ego in Septentrionalium nostrorum [quid obstat, quo minus addamus nos Francorum veterum & Alemannorum?] Legibus invenire me gaudeo. Atque arbitror, ipsi DEO eam simplicitatem præ argutiis placuisse.

Prolo-

Prologus
LEGIS SALICÆ
Ex Editione Pithœo-Lindenbrogiana.

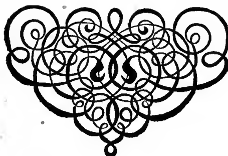
PLacuit atque convenit inter Francos, & eorum Proceres, ut propter servandum inter se pacis studium, omnia incrementa veterum rixarum resecare deberent. Et quia ceteris gentibus juxta se positis fortitudinis brachio præeminebant: ita etiam legum auctoritate præcellerent; ut juxta qualitatem causarum, sumeret criminalis actio terminum. Extiterunt igitur inter eos electi de pluribus quatuor viri his nominibus; Wisogastus, Bodogastus, Salogastus, & Widogastus, in villis quæ ultra Rhenum sunt, Salehaim, & Bodohaim, & Widohaim; qui per tres mallos convenientes, omnem causarum originem sollicitè discutiendo tractantes de singulis judicium decreverunt hoc modo.

Anno ab Incarnatione Domini nostri JESU CHRISTI, DCC XCVIII. Indictione sexta, Dominus Karolus Rex Francorum inclytus hunc Libellum Tractatus Legis Salicæ scribere ordinavit.

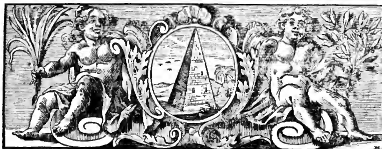
HIERONYMI BIGNONII
Nota in Salicæ Legis Inscriptionem.

Legis Salicæ] Zosimus Lib. III. Τὸ Σαλίων ἔθνος Φράγκων ἀπόμοιρον. Ammianus Marcellinus lib. 17. de Juliano: *Petit primos omnium Francos, eos videlicet quos consuetudo Salios appellavit.* Idem Zosimus lib. 3. Julianum refert Saliorum ope Quados penitus excidisse; quos demum in numeros militares adscripsit: Καῖσαρ Σαλίας τὲ, καὶ Κουάδων μοῖραν, καὶ τῶν ἐν τῇ Βαταβίᾳ νήσῳ τινὰς τάγμασιν ἐγκατέλεξεν, ἃ καὶ νῦν ἐφ' ἡμῶν ἔτι δοκεῖ περισώζεσθαι. quos Saliorum ordines *suo tempore durare ait.* Ideoque in Notitia utriusque Imperii inter Auxilia Palatina sæpe Saliorum numeri memorantur: Sub dispositione Magistri militum Præsentalis per Orientem *Batavi seniores, Braccati juniores, Salii Constantiani.* In Occidente verò sub dispositione Magistri peditum, *Salii Tubantes Augustei,* cum eorum clypeis. Ibidemque, Sagittarii Nervii, Salii Gallicani. Et inter equitum vexillationes intra Gallias cum Viro Illustri Magistro militum Galliarum, *Salii seniores;* alibi, *Salii juniores.* Francorum quippe multitudo non in palatio modò, ut ait Ammianus, ea tempestate florebat, sed & auxilia militaria numerosque complebat. Sed unde Saliorum appellationem traxerint ignotum est. Nam quod plerique à fluminibus sic nominatos esse contendunt, nec confirmare nec refellere in animo est. Tantum dicam, nihil adferri quo mihi quidquam ex his opinionibus probetur. Quod verò doctissimus Pithœus & Vignerius de *saltu* commenti sunt, id bellè & acutè magis quam verè dictum. Neque suffragatur Ammianus, dum ait consuetudine Francorum partem Salios vocari,

cari, cum liquidò constet consuetudinem pro more gentis ab illo usurpatam. Longe itaque Romanas ejusmodi barbararum appellationum etymologias fugere debemus, ne cum illis ineptiamus qui Longobardos à longis barbis dictos somniarunt, cum tamen inter Germanicatum gentium barbara vocabula apud Tacitum reperiantur. Idem & de Burgundionibus statuo, qui itidem à Tacito nominantur; quos tamen Jordanus à Burgis Romanis appellatos esse contendit. Ut tamen nihil prætermittam, Salicen oppidum Moesiæ apud Ammianum lib. 31. legitur, unde Salios deducere possent qui somnia sua obtrudere gestiunt, quandoquidem & ex Pannoniis aut etiam ex Scythia Francos oriundos asserunt, quidam apud Gregorium. Igitur supervacuo labore & anxia curiositate rejecta, nihil certi de vetustissimis rebus sine coætaneis scriptoribus posse dici pronuntiemus. Porrò hæc lex una ex duabus est quibus Franci regebantur, altera verò lex Ribuariorum. Sic accipio Einhardi memorabilem locum de vita Karoli M. Franci *duas habent leges plurimis in locis valde diversas*; quibus Karolum capitula pleraque addidisse scribit, quæ quidem hodie extant. Hæc quoque lex est qua sub Friderico Ænobarbo Francorum nobilissimos Salicos adhuc usos fuisse testatur Ottho Frisingensis lib. 4. cap. 32. qua usam fuisse Matthildem Comitissam in Diplomatibus suis apud Sigonium de regno Italiæ lib. 8. ipsa docet, qua tandem vetustate abolita, Juris Francici præcipua capita in locum ejus nomenque immigrarunt; præcipuè illud decantatissimum quod Regni nostri velut tutelam continet. De tempore verò quo lata est, & quid quoque tempore additum vel immutatum sit, jam accuratè à nobis alibi disputatum est.

LEX

LEX SALICA.

(a) IN CHRISTI NOMINE INCIPIT PROLOGUS LEGIS SALICÆ.

GEns Francorum inclita auctore Deo condita fortis in (b) arma' (c) firma pace freta profundo' in consilio. (d) Corporea nobilitas incolumna candore forma' egregia audax velox & aspera (e) a catholica fide' conversa, immunis ab herese, dum adhuc teneretur a (f) barbaro' inspirante Deo inquirens scientiæ clavem juxta morum suorum (g) qualitatem desiderans justitiam (h) custodens' pietatem dictaverunt Salicam legem (i) per proceres ipsius (k) gentes' qui (l) nunc temporis ejusdem aderant rectores electi de pluribus viris' quatuor his nominibus; (m) Vuisogastis, Bodogastis, Salegastis & Uuidegastis in loca cognominantia Salechagine, Bodogagine, Uuidochami'. Qui per tres mallos convenientes omnes causarum origines sollicite (n) discutiendo tractatis' de singulis judicium decreverunt hoc modo. (o) Ad' ubi Deo favente (p) Rex Francorum Chlodoveus torrens & pulcher primum' recepit Catholicum baptis-

---

Nota.

Ut uno intuito cognoscat Lector, quid hæc, quam e Manuscripto producimus, Legis Salicæ editio singulare, & cum antea publicata Basilö Joh. Heroldi editione commune habeat; instituta est Collatio sedula cum eadem, & quidem ut â Celeberrimo Joh. Georg. Eccardo emendata ac notis illustrata denuo in lucem emissa est. Quumque idem Eccardos una Legem Salicam, in plurimis ab Heroldino exemplari diversam, è Codice MSC. Guelferbytano publicarit, hæc quoque editio ad nostram collata, atque varietas utriusque annotata est, ita quidem ut Heroldina - Eccardiana, abbreviato nomine *Eccard. Ecc.* aut *Eccard. edit.* altera vero, voce *Guelf.* aut *Cod. Guelf.* notata sit. Quod ut in commodum Lectoris cedat precamur.

Ad Prologum.

(a) Totus Prologus deest in Codice Guelf. In Eccard. vero edit. Prologi inscriptio *In nomine*, &c. usque *Salica* omittitur.

(b) Armis. Eccard.

(c) Firma pacis fœdere, profunda. Eccard.

(d) Corpore nobilis & incolumis, candore & forma Eccard.

(e) Nuper ad Catholicam fidem. Eccard.

(f) Barbarie. Ecc.

(g) Qualitatum. Ecc.

(h) Custodiens. Ecc.

(i) *Per* omittit Ecc.

(k) Gentis. Ecc.

(l) Tunc temporis ap. eandem erant Rectores. Sunt autem electi de pluribus viri. Ecc.

(m) Wisogast, Bodogast, Salogast. & Windogast, in locis quibus oomen Salagheve, Bodogheve, & Windogheve. Ecc.

(n) Discurrendo, tractantes. Ecc.

(o) At. Ecc.

(p) Clodoveus comatus & inclytus Rex Francorum primus. Ecc.

baptismum & (q) quod minus inspecto habebat idoneum pro culpis regis Chlodoveo & Childoberto & Chlothario fuit lucidis emendatum. Vivat quis' francos diligit. Christus eorum regnum custodiat (r) rectores eorundem lum'. suæ gratiæ repleat exercitum protegat (s) fidem' monumenta tribuat pacis gaudia & felicitatis tempora dominantium Dominus JEsus Christus (t) pietatem concedat'. Hæc (u) estque gens fortis dum est robore' valida Romanorum jugum durissimum de suis cervicibus (x) excusserunt' pugnando. Atque (y) post agnitiones baptismum' sanctorum martirum corpora quæ Romani igne cremaverunt vel ferro (z) truncaverunt' vel bestiis (aa) laceraverunt projecerunt Francis super eos aurum & lapides pretiosas ornaverunt'. Tantum. (bb)

(a) INCIP. CAPITULA LEGIS SALICAE.

I. De Manire.
II. De furtis porcorum.
III. De furtis animalium.
IV. De furtis ovium.
V. De furtis caprarum.
VI. De furtis canum.
VII. De furtis avium.
VIII. De furtis arborum.
IX. De furtis apium.
X.

(q) Quicquid minus in pacto habebatur idoneum, per præcelsos Reges Clodoveum & Childebertum & Hlotarium fuit lucidius emendatum & procuratum decretum hoc. Vivat qui. Ecc.

(r) Et Rectures de lumine. Ecc.

(s) Fidei. Ecc.

(t) Pietate conducat. Ecc.

(u) Est enim gens, quæ fortis dum esset, & robore. Ecc.

(x) Excussit. Ecc.

(y) Post agnitionem Baptismi. Ecc.

(z) Trucidaverunt. Ecc.

(aa) Laceranda projecerunt, sumptuose auro & lapidibus pretiosis exornavit. Ecc.

(bb) His sequentis addit Eccardiana editio:

De Legum Inventoribus & earum ratione.

„Moyses Genti Hebrææ primus omnium Divinas leges sacris litteris explicavit. Phoronæus Rex Græcis primus Leges & judicia coustituit. Mercurius Trismegistus primus Leges Ægyptiis tradidit. Solon primus leges Atheniensibus dedit. Lycurgus primus Lacedæmoniis Jura ex Apolliuis auctoritate confinxit. Numa Pompilius, qui Romulo successit in regnum, primus Leges Romanis edidit. Deinde cum Pupulus Magistratus seditiosos ferre non posset. Decemviros Legibus scribendis creavit, qui leges ex Solonis in Latinum sermonem translatas XII. tabulis exposuerunt: fuerunt autem hi, App. Claudius Sabinus, T. L. Genutius, P. Sestius Vaticanus, T. Veturius Cicurinus, C. Julius Tullus, A. Manilius, P. Sulpitius Camerinus, Sp. Posthumius Albus, P. Horatius Pulvillus, S. Romilius Vaticanus. Hi Decemviri Legum conscribendarum electi sunt. Leges autem redigere in libros primus Consul Pumpejus instituere voluit, sed non perseveravit obtrectatorum metu. Deinde Cæsar cœpit id facere, sed ante interfectus est. Paullatim antiquæ leges vetustate & incuria exoleverunt: quarum etsi nullus jam usus est, notitia tamen necessaria videtur. Leges novæ ú Constantiuo cœperunt Cæsare, & reliquis succedentibus: erantque permixtæ & inordinatæ. Postea Theodosius minor Augustus ad similitudinem Gregorlani & Hermogeniani Codicem factum Constitutionum û Constantini temporibus sub prnprio cujusque Imperatoris titulo disposuit: quem ú suo nomine Theodosianum vocavit. Deinde unaquæque gens propriam sibi ex consuetudine elegit Legem. Longa enim consuetudo pro lege habetur. Lex autem est constitutio scripta. Mos est vetustate probata cunsuetudo, sive Lex non scripta: nam Lex à legendo vocata, quia scripta est. Mos autem est cunsuetudo longa de moribus tracta tantundem. Consuetudo autem est jus quoddam moribus institutum, quod pro Lege suscipitur. Lex erit omne quod jam ratione constiterit, quod disciplinæ conveniet, quod saluti proficiat. Vocata uutem consuetudo, quia in communi usu est.„

„Theodoricus Rex Francorum, cum esset Cathalaunis, elegit viros sapientes, qui in regno suo legibus antiquis eruditi erant; Ipso autem distante, jussit conscribere Legem Francorum, Alemannorum & Bojariorum; & unicuique genti, quæ in ejus potestate erat, secundum consuetudinem suam: addiditque addenda, & improvisa & incomposita resecavit; & quæ erant secundum consuetudinem Paganorum, mutavit secundum Legem Christianorum. Et quicquid Theodoricus Rex propter vetustissimam Paganorum consuetudinem emendare non potuit, posthæc Childebertus Rex inchoavit corrigere: sed Chlotarius Rex perfecit. Hæc omnia Dagobertus Rex gloriosissimus, per viros illustres Claudio, Chadoni, Domagno, & Agilloso renovavit; & omnia veterum Legum in melius transtulit: unicuique quoque Genti scriptam tradidit. Factæ autem sunt leges, ut earum metu humana coërceretur nequitia, tutaque sit inter improbos innocentia; & in ipsis improbis formido suppliciorum, & ut refrænentur nocendi facultates.„

Ad Indicem Titulorum.

(a) Index Titulorum Pactus Legis Sulicæ. Ita habet editio Heroldo-Eccardiana. In Guelferbytano vero Codice totus Iudex Titulorum plane deest.

(b) Si

X. (*b*) *De damnum in messe vel in qualibet clausura* (*c*).
XI. De servis (*d*) *vel mancipiis furatis.*
XII. De furtis ingenuorum vel effracturis.
(*e*) *XIII. de rapto ingenuorum vel mulierum.*
XIV. De eo qui alterius mulierem tollit vivo marito.
XV. De supervenientes vel expoliationibus qui hominem ingenuum expoliat.
XVI. Si quis villam alienam adsalierit.
XVII. Si quis hominem mortuum effoderit aut expoliaverit.
XVIII. Si quis corpus in furtu expoliaverit antequam interea mittatur.
XIX. Si quis casa super hominem dormientem incenderit.
XX. Si quis spicarium aut mausalum cum anona incenderit.
XXI. Si quis alterum voluit occidere & colpus fallierit.
XXII. Si quis hominem ingenuum de fuste percusserit.
XXIII. Si quis ad Regem hominem innocentem absentem accusaverit.
XXIV. De maleficis qui alteri herbas dederit.
XXV. De manu mulieris stringenda.
XXVI. De nave qui sine permissu Domini sui movunt.
XXVII. De asco demtus clavo furato.
XXVIII. De furtu in molino commisso.
XXIX. De eo qui alterius exclusa rumpit.
XXX. De homicidiis parvulorum.
XXXI. De femina postquam infantes habere cœperit occidit.
XXXII. De femina post media etate occiderit.
XXXIII. De negligentiis parvulorum.
XXXIV. De puero tonsorato.
XXXV. De adulteriis ancillarum.
XXXVI. De libertis dimissis ingenuis.
XXXVII. De furtis diversis.
XXXVIII. Si quis messem alienam meterit.
XXXIX. Si quis de messem campo alieno furaverit.
XL. Si quis prato alieno furaverit & secaverit.
XLI. Si quis vineam alienam vindemiaverit.
XLII. Si quis in orto alieno ingressus fuerit.
XLIII. Si quis retem de aqua furaverit.
XLIV. Si quis de screona qui clavem habet aliquid furaverit.
XLV. Si quis campo alieno araverit & seminavit.
XLVI. De elocationibus.

XLVII.

(*b*) Si dampnum. Ecc.
(*c*) *Illatum fuerit.* hæc add. Ecc.
(*d*) *Vel* omittit. Ecc.
(*e*) Hactenus tituli in editione Eccardiana eodem ordine quo noster Codex eos exhibet positi sunt, in reliquis autem insignis est diversitas ita namque in illa exhibentur.
XIII. De furtis servorum vel effracturis.
XIV. De ingenuis hominibus qui mulieres ingenuas rapiunt.
XV. De eo qui uxorem tulerit alienam vivo marito.
XVI. De superventis.
XVII. De Expoliationibus.
XVIII. De eo, qui villam alienam adsilierit.
XIX. De incendiis.
XX. De valneribus.
XXI. De eo, qui hominem innocentem apud Regem accusaverit.
XXII. De Maleficis.
XXIII. De manu mulierum non stringenda.
XXIV. De navibus furatis.
XXV. De furtis in Molino commissis.
XXVI. De caballa ascenso.
XXVII. De furtis diversis.
XXVIII. De homicidiis parvulorum.
XXIX. De adulteriis ancillarum.
XXX. De libertis dimissis.
XXXI. De elocationibus.
XXXII. De debilitatibus.
XXXIII. De convitiis.
XXXIV. De via Lacina.
XXXV. De ligaminibus Ingenuorum.
XXXVI. De venationibus.
XXXVII. De sepibus.
XXXVIII. De homicidiis servorum, vel expoliationibus.
XXXIX. De quadrupedibus qui hominem ladunt.
XL. De vestigio minando.
XLI. De furtis caballorum.
XLII. De plagiatoribus.
XLIII. De servo, qui furto fuerit inculpatus.
XLIV. De homicidiis ingenuorum.
XLV. De homicidiis à contubernio factis.
XLVI. De homicidiis in convivio factis.

XLVII. De debilitatibus.
XLVIII. De convitiis.
XLIX. De via lacina.
L. De ligaminibus ingenuorum.
LI. De venationibus.
LII. De Sepibus.
LIII. De homine qui per alienam messem erpicem traxerit.
LIV. Si quis alienam messem expalmitantem transierit.
LV. Si quis pro malo ingenio in curte aut in casa in furtum aliquid miserit.
LVI. De homicidiis servorum vel expoliationibus.
LVII. Si quis servum alienum batterit.
LVIII. Si quis servus hominem alienum occisserit.
LIX. Si quis homo ingenuus litum alienum expoliaverit.
LX. De quadrupedis pecorum si hominem occiserit.
LXI. De vestigio minando.
LXII. De furtis caballorum.
LXIII. De caballo alieno extra promisso Domino suo ascenso vel encortato.
LXIV. De plagatoribus.
LXV. Si quis servus alienus furatus fuerit vendiderit.
LXVI. Si quis hominem ingenuum plagaverit.
LXVII. Si servus inculpatus fuerit in furtu.
LXVIII. De homicidiis ingenuorum.
LXIX. De homicidiis in contuberniis factis.
LXX. De homicidio à contubernio facto.
LXXI. De homine in hoste occiso.
LXXII. De compositione homicidii.
LXXIII. De homine ab inimicis truncato & post interfectum.
LXXIV. De homine de bargo vel de furca dimisso.
LXXV. De expoliata eclesia.
LXXVI. De basilica incenduta.
LXXVII. De presbyteris vel diaconibus interfectis.
LXXVIII. De Reipuse ut solet homo mori & viduam dimiserit.
LXXIX. De migrantibus.
LXXX. De afaetumie.
LXXXI. De filo torto.
LXXXII. De falso testimonio.
LXXXIII. Si quis alicui fuerit imputatum perjurasset.
LXXXIV. De testibus qui necessitatibus habuerit dare.
LXXXV. De fides factis.
LXXXVI. De eo qui grafionem ad res alienas injustè invitaverit.
LXXXVII. De rem præstata.

LXXXVIII.

XLVII. De Re Ipus.
XLVIII. De migrantibus.
XLIX. De adframire.
L. De filtortis qui Salica Lege vivunt.
LI. De falso testimonio.
LII. De testibus adhibendis.
LIII. De fide facta.
LIV. De andocmito.
LV. De rem præstata.
LVI. De manu ab Æneo redimenda.
LVII. De Gravione occiso.
LVIII. De corporibus expoliatis.
LIX. De despectionibus.
LX. De Rathinburgiis.
LXI. De Chren- crude.
LXII. De Alodiis.
LXIII. De eo, qui se de Parentilla tollere vult.
LXIV. De Harowano.
LXV. De compositione Homicidii.
LXVI. De homine in hoste occiso.
LXVII. De Herburgio.
LXVIII. De caballo excorticato.
LXIX. De eo qui hominem vivum de furca tulerit.
LXX. De eo, qui filiam alienam acquisierit, & se retraxerit.
LXXI. De Basilica incensa.
LXXII. De terra Commendata.
LXXIII. De Cultello Sexacidro.
LXXIV. De Chreodiba.
LXXV. De muliere gravida occisa.
LXXVI. De Antrustione.
LXXVII. De eo qui in aliena domo resedit.
LXXVIII. In quantas causas Thalaptas debeant jurare.
LXXIX. De delatura.
LXXX. Incipiunt Chunnas.

EPILOGUS.

Ad

a) INCIPIT LEX SALICA PRIMUS TITULUS.

b) I. *De Manire'.*

SI quis ad mallum legibus dominicis mannitus fuerit & non venerit: Si cum c) ſunnis' non detinuerit d) ſunt din. DC. qui fac'. ſolid. XV. culpabilis judicetur e). Ille vero qui alium mannit & ipſe non venerit ſi eum c) ſunnis' non detenuerit f) ſunt din. DC. qui fac. ſolid. XV. cui mannuit componat'.

II. *De Furt. porcorum.*

SI quis porcellum lactantem a) de frannc furaverit' & ei fuerit adprobatum b) malb. chrinnc chultiſ. din. CXX'. qui faciunt ſolidos III. culpabilis judicetur. c).

Si quis d) porcellum' furaverit qui ſine matre vivere poſſit e) & ei fuer. adprobatum malb. chrinnis thetica ſ. din. XL'. q. ſ. ſol. I. culp. iudicetur excepto capitale & dilatura.

f) Si quis porcellum furaverit bimum ingiſmus ſui anni id eſt ſol. LXV. culp. jud. excep. cap. & dil'.

Si

Ad Tit. I.

a) Ita quoque Guelferbyt. Codex Inſcriptionem exhibet, tantum pro verbia *Primus Titulus*, *Capitolum I.* habet. In Eccardiana vero editione bæc inſcriptio comparet. *In Chriſti nomine incipit Pactus Legis Salicæ. Hi autem ſunt qui Legem Salicam tractaverunt. Wiſogaſt, Arogaſt, Salegaſt, Windogaſt; in Bodham, Saleham, & Widham.*

b) De Mannire. Ecc.

c) Sumis. Ecc. In Cod. Guelf. verba. *Si eum* uſque ad *fac.* deſunt.

d) *Sunt — fac.* deſunt ap. Ecc.

e) Qui faciunt denarios ſexingentos. Hæc add. Ecc.

f) Ei qui manibit, ſimiliter DC. den. qui faciunt ſolidos XV. componat Ecc. Guelf. vero Codex verba *Ille vero,* uſque *componat*, plane omittit. Addunt autem Ecc. & Guelf. Cod. ſequentia. *Ille autem* (hæc omittit Guelf.) *qui alium mauuit, cum teſtibus ad domum illius ambulare debet, & ſic eum mannire debet* (debet, omittit Guelf.) *ut* (deeſt ap. Ecc.) *aut uxorem* (uxor, Guelf.) *illius, vel quemcunque de familia illius,* (loco *illius* Guelf. habet *appellit*) *ut ei faciat uotum, quomodo* (Guelf. quod) *ab illo mannitus eſt. Nam ſi in Dominica Ambaſcia fuerit occupatus, manniri* (manire, Guelf.) *non poteſt: ſi vero intra pagum* (intro pago, Guelf.) *in ſua ratione fuerit* (fuerit ſuam rationem, Guelf.) *poteſt manniri, ſicut ſuperius dictum eſt.* (ſicut ſuperius diximus manire poteſt. Guelf.)

Ad Tit. II.

a) Fursverit de rhanne prima, aut mediana. Ecc. At Guelf. tantum habet *furaverit*, omiſſis reliquis.

b) Malberg. Rhannechala Lerechala, hoc eſt unum Aheſepte, CXX. denarii. Ecc. Malb. charcalcio ſunt denarius CXX. Guelf.

c) Excepto capitale & delatura: hæc addit Eccard. edit. in qua ſequentes §§. (quorum ultimus tantum in Cod. Guelf. extat) qui in noſtro Codice non babentur, ſuperadduntur. Si vero in tertia rhanne furaverit, (in marg. priſerit) Malb Rhanne Chalteo. DC. den. qui faciunt: ſolid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis porcellum de Sutena ſuraverit & clavem habuerit. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis porcellum de intro porcoa, ipſo portario cuſtodiente, furaverit (de intro porcus furaverit & ei fuerit adprobatum. Guelf.) Malb. Soagne Chalte, in DC. denar. (malb. ſuane calte ſunt dinarius DC. Guelf.) qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

d) Porcellum de campo. Guelf.

e) Et ei fuerit approbatum, omittit Ecc. & Guelf. ſequentia vero ita exhibet Ecc. Malb. Ymnisfith ſive Thertefun in XL. denar. Guelf. vero boc modo. Malb. in Zymus ſunt denarius XL. Iterum tres §§. addit Eccard. edit. quorum tertius ſolum in Cod. Guelf. extat. Si quis ſcrovam ſubbapatit in furtum. Malber. Varachalt in CCLX. denar. qui faciunt ſol. VII. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quis ſcrovam cum porcellis furaverit, Malb. Focichalta in DCC. den. qui faciunt ſol. XVII. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Si quia porcum anniculum furaverit (cui fuerit adprobatum; add. Guelf.) Malb. in Zymis Ethatia CXX. den. (malb. in Zymis ſunt dinar. LXX. Guelf.) qui faciunt ſol. III. culp. jud. excepto capitale & delatura. Addit Guelf. Qui numerus uſque ad duus porcus convenerit obſervare.

f) Si quis bimum porcum furaverit. Malb. in Zymis Soſgni DC. den. qui faciunt ſolidos XV. excepto capitale & delatura. Ita hunc §. exhibet Ecc. In MSC. Guelf. totus §. omiſſus eſt. Subjunguntur vero huic §. in Eccard. editione ſequentes, quorum aliqui etiam in Guelf. Cod. extant.

Si q. *g)* verrum' fur. *h)* malb. *i)* Cristiano' ſ. den. DCC qui ſ. ſol. XVII. *k)* ſ'. culp. jud. excep. cap. & dil.

l) Si quis ſcrovam ducariam furaver. *m)* mald. rcodemia ſ. den. DCC' qui ſ. ſol. XVII. S. cul. iud. excep. cp. & dil.

n) Si quis majalo ſacrivo fur. & ille qui illum perdidit cum teſtibus potuerit adprobare quod ſacrivos fuiſſet hoc eſt uotivus malb. bracho cahimo ſ. den. DCC'. q. ſ. ſol. XVII. ſ. *o)* cul. jud. excep. cap. & dil.

p) Si quis majalem qui ſacrivus non fuerit fur. malb. bratho ſive babane ſ. den. DC'. q. ſ. ſol. XV. *q)* excep. cap. & dil.

r) Si quis degregem quindecim porcus fr. malb. taxata ſ. den. $\bar{I}$ CCCC. q. ſ. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

s) Si quis XXV. porcus furaverit malb. funiſtit ſ. den. $\overline{II}$ D. q. ſ. ſol. LXII. S. culp. iud. excep. cap. & dil. qui lex uſque quinquaginta porcus excep. cap. & dil. omnium judicium terminantur'. *t)*

III. *De Furtis animalium.*

SI quis *a)* vitulum lactantem' fur. *b)* malb. c) podor aut fricò' ſ. den. CXX. qui faciunt ſol, III. culp. iud. excep. cap. & dil.

d) Si quis *e)* anniculum usque ad bimatum fur. malb. thinzim & podæ' ſunt den. DC. q. ſ. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

f) Si quis bovem aut vaccam fur. malb. podor ſ. den. $\bar{I}$. CCCC. q. ſ. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si

Si quis tres porcus aut amplius furaverit, uſque ad ſex capita, Malb. in Zymia Exachalt. & ceptn tua ſeptun chunna, denar. MCCCC. qui faciunt ſol. XXXV. excepto capitale & delatura.

Si quia viginti quinque porcos furaverit, ubi ampliua in grege illo (in gregem illum Guelf. §. 12.) non fuerint. Malb. ſonis chalt tua Zymis fit miha chunna, M. M. D. denar. qui faciunt ſol. LXVII. cum dimidio, culpabilis (malb. ſuneſta ſunt dinarius $\overline{II}$ D. faciunt ſol. LXII. culpabilis Guelf.) judlcetur, excepto capitale & delatura. Hic in Eccard. ſequitur §. qui in noſtro Codice ultimus hujus tituli eſt, deinceps ſqq.

Si vero quinquaginta porcos furaverit, ubi amplius non habuerit, Malb. ſoniſchalt, M. M. D. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Hic §. in Cod. Guelf. §. 14. ita exhibetur. Si vero L. porci fuerint involati, cui fuerit probatum (malb. ſunneſta) ſunt dinarius $\overline{II}$D. faciunt ſolid. LXII. excepto capitale & dilatura.

Si quis porcellum tertuſſum (certuſſum porcellum Guelf. §. 6.) furaverit, uſque ad annicolatum furaverit (uſque ad anneculatum. Guelf.) Malb. Dracechalt, CXX. den. (malb. drace, ſunt dinarius CXX. Guelf.) qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Poſt anniculatum vero qui eum furaverit (qui eum furaverit omittit Guelf. §. 7.) Malb. Dracechalt, DC. den. (malb. drace, ſunt diuarius DC. qui, Guelf.) faciunt ſol. XV. (culpabilis judicetur, add. Guelf.) excepto capitale & delatura.

g) Verrem. Ecc. & Guelf.

h) Cui fuerit adprobatum. add. Guelf.

i) Chriſtiao. Ecc. criſtiau. Gelf.

k) Cum dimidio. Notandum literam S. poſt numerum ſolidorum in noſtro Codice ſemper notare *cum dimidio:* in Codic. vero Guelf. perpetuo dimidii mentionem, æque ac ejus notam, omitti, quod ſemal eotaſſe ſufficiet. Id quoque obſervandum, verbum *ſunt*, quod in noſtro MSC. litera S. eotatur, & in ſingulia fere paragraphis voci Denar. præmittitur, itidem perpetuo in Ecc. edit. omitti, in Cod. vero Guelf. reperiri.

l) Si ſerova docaria furaverit. Guelf.

m) Malb. Chredunia. DCC. den. Ecc. cui fuerit adprobatum (malb redonii ſunt dinarius DCCC. Guelf.

n) Si quia majalem ſacriſum furaverit, & cum teſtibus, quod ſacriſus fuiſſet, potuiſſet ille, qui perdidit approbare. Malb. Barco Annmeo Anitheotha DCC. den. Ecc. Si quis Majalc ſacribo furaverit, & hoc teſtibus quod ſacribua fuit, cui fuerit adprobatum (malb. chuc cham) ſunt dinarius DCC. Guelf.

o) Cum dimidio. Ecc.

p) Alium vero majalem, qui ſacriſus non fuerit ſi quie furaverit, Barecho Malb. & in alie mente Eabene, DC. den. Ecc. Iterum de alio majale, qui ſacriſua non fuit, & eum furaverit, cui fuerit adprobatum (malb. barcho) ſuut dinarius DC. Guelf.

q) Culpabilis judicetur. Ecc. & Guelf.

r) Totus hic §. in Eccard. edit. & Guelf. Cod. deeſt.

s) Si quis vero viginti quinque porcos furaverit, & adhuc aliqui remanſerunt, Malb. Texachalt, MCCCC. den. qui faciunt ſolid. XXXV. culpabilis jodicetur, excepto capitale & delatura. Ita hunc §. exhibet. Eccard. & quidem §. XII.

t) In Cod. Guelf. duo adhuc reperiuntur paragraphi, qui neque in Cod. noſtro, neque in Eccard. edit. habentur, nimirum poſt §. 2. noſtri cod. hie legitur.

Si quis ſeruua in aſſum ſubtulerit (malb. eari calti) ſunt dinarius DC. faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & dilatura.

Et poſt cum qui in ooſtro Cod. ultimus eſt, ſequens reperitur.

Si vero amplius ſuper viginti quinque remanſerint, qui non fuerint involati, cui fuerit adprobatum (malb. in Zymus) ſunt dinarius $\bar{I}$CCCC. faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & dilatura.

Ad Tit. III.

a) Vetellum lactentem. Guelf.

b) Add. cui fuerit adprnbatum. Guelf.

c) Pedero aut Freodo. Ecc. Protero. Guelf.

d) Totus hic §. deeſt in Guelf. Cod.

e) Anniculum animal furaverit Malb. Ochſajora. Ecc.

f) Hic §. cum ſeq. ap. Ecc. & in Cod. Guelf. omiſſus eſt, ſequentes vero utroque in loco exhibentur.

III. Si quis bimum animal (animalem. Guelf.) furaverit (cui fuerit adprobatum. addit. Guelf.) Malb Zymis pedero Malia M CCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. (Malb. ſcedo, ſunt dinarius DC. faciunt ſol. XV. Guelf.)

IV. Si quis vaccam vitulo (cum vitolum Guelf. §. 3.) furaverit, (cui fuerit adprobatum. add. Guelf.) Malb. Zymis Pedero Malia (malb. protero. Guelf.) MCCCC. Den. qui faciunt ſol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis vaccam ſine vitulo furaverit, Malb. Mala, MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Totus §. deeſt in Guelf. Cod. ut & ſequens.

VI. Si quis vaccam domitam furaverit, Malb. Abazym Pedero M CCCC. den. qui faciunt XXXV. ſolid. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si

Si quis taurum grege regente fur. hoc eſt treſpellium qui de treſſullas communis vacas tenuerit & nunquam junctus fuiſſet chegmeneteo ſ. den. Ī DCCC. q. f. ſol. XLV. excep. cap. & dil.

Si quis XII. animalia fur. g) malb. ſoniſtit ſ. den. ĪĪ D. q. f. ſol. LXII. S'. culp. iudicetur excep. cap. b) & dil. & usque ad XX. unum iudicium terminantur'.

IV. (a) *De Furtis ovium.*

SI quis agnum *b)* fur. *c) d)* lem den. VII. q. fac. culp. iud'. excep. cap. & dil.

Si quis anniculum vel bimum *e)* vervicem' fur. *f)* malb. *g)* inyzimus' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

Certe *b*) Si duos aut tres fur'. *i*) malb. fretuschaeto ſ. den. Ī CCCC. q. f. ſol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil. *k*) Qui numerus usque ad XL. vervices convenit obſervare'.

Si quis vervices *l)* XL. aut amplius fur'. malb. *m*) freto' ſ. den. ĪĪ D. q. f. ſol. *n*) LXU'. S. culp. iud. excep. cap. & dil.

V. *De Furtis caprarum.*

SI quis *a*) tres capras fur'. malb. *b*) aper' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si quis ſuper tres capras fur. malb. *c*) chanchus ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

VI. *De Furtis canum.*

SI quis *a*) ſeuſum Magiſtrum' fur. malb. *b*) fluuuicus hus cornutu nechanna' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

c Si quis veltrum agatario' fur. malb. *d*) chunabana' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si quis canem paſtoralem *e*) fur' malb. *f*) leudardo' ſ. den. CXX. qui f. ſol. III. culp. iud. excep. cap. & dil. *a)* VII.

VII. Si quis taurum qui gregem regit, & nunquam vinctua fuit, furaverit Malb. Cherecheto. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. (Si quis taurum furaverit, qui illum gregem regit, nec unquam junctus fuit, cui fuerit adprobatum, malb. chari ocito, ſunt dinarius Ī CCCC. faciunt ſol. XLV. Guelf. §. 5.) culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si quis bimum taurum furaverit, Malb. Traslo, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. excepto capitale & delatura. Deeſt hic §. in Cod. Guelf.

IX. Si quis taurum furaverit, qui de tribus villla communes vaccas tenuerit, hoc eſt, trea-bellio, Malb. Chami Theuto, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. (Si vero taurus ipſu tres villaa vacas tenuerit hoc trea pellius, qui eum furaverit, malb. hamachito ſunt dinarius Ī CCCC. faciunt ſol. XLV. Guelf. §. 6.) culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis taurum Regis furaverit, Malb. Chamutevo. MMDC. excepto capitale & delatura. Hic §. in Cod. Guelf. deeſt.

XI. Si quis bovem furaverit, (cui fuerit adprobatum addit. Gnelf.) Malb. ochſeno, MCCC. den. (malberg. ohoſurio, ſunt dinarius ĪĪ CCCC. Gnelf.) qui faciunt ſolid. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

g) Ut neqne unum (ut nec unus Gnelf.) exinde remaneat, Malb. Soniſchalt. M. M. D. den. qui faciunt ſol. XLV. cum dimidio. Ecc. (Malb. funeſta ſunt dinarius ĪĪ D. faciunt ſol. LXII. Guelf.)

b) Hæc deſunt in Ecc. ed. & Cod. Guelf. Adduntur vero ſequentia.

XIII. Si vero pluribus XXV. furaverit, & (etſi Guelf. §. 8.) adhuc aliquid remaneant, quæ non fuerunt juncta (remanent, qui non fuerint involsti Guelf.) Malb. Soniſchalt, MMD. qui faciunt ſol. LXV. & dimidium, excepto capitale & delatura. (malb. funneſta, ſunt dinarius ĪĪ D. faciunt ſol. LXII. culp. jud. exc. cap. & dilature. Guelf.)

XIV. Si quis duodecim animalis furaverit, ut ex eis aliqua remaneant, Malb. MCCCC. den. qui faciunt ſolid. XXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Ad Tit. IV.

a) De ovibus furatis. Guelf.
b) Lactantem, add. Ecc. & Guelf.
c) Add. cui fuerit adprobetum. Guelf.
d) Malb. Lem. VII. denariis culpabilis. Eccard. Malb. lap. ſunt dinarius VII. faciunt medio triante culpabilis judicetur Guelf. Cod. qui reliqua hujus §. verba, *excep.* &c. omittit.
e) Vervecem. Ecc.
f) Add. & ei fuerit adprobatum. Guelf.
g) In Zymis. Ecc. lampſe. Guelf.
b) Si tres aut amplius verveces fuerint qui furati ſunt. Ecc. Si in tres eut amplius furaverit, cui fuerit approbatum. Guelf.
i) Malb. Feisfecho & Fetischeſo. Ecc. Malb. lampſe. Gnelf.
k) *Qui* uſque ad fin. §. Hæc deſunt in Eccard. edit.
l) Quinquaginta verveces furaverit, aut amplius Ecc. Si vero lautam amplius furaverit Guelf. Sed hic haud dubie mendum eſt in voce lautam, & legendum L. aut.
m) Sonischalt. Ecc. feto. Guelf.
n) LXII. Guelf. forte tamen & hic numerus mendoſe eſt impreſſus pro LXII. ut eſt in noſtro Codice.

Ad Tit. V.

a) Capram unam, duas vel tres furaverit. Ecc.
b) *Lamp.* Ecc. In margine vero hæc exhibet *Afros* ſive *Lamphebros vel Pectis*. Guelf. habet *lausmata*.
c) Chrenecruda. Ecc. Roſcimada. Guelf.

Ad Tit. VI.

a) Canem ſeguſium magiſtro ſuo. Ecc. ſubuſo magiſtro furaverit, cui fuerit adprobatum. Guelf.
b) *Leodaſdi*. Ecc. in marg. addit *Troci Witbier cunni*. Guelf. ſolum verbum *Leodardi* habet.

Adduntur in edit. Eccard. duo ſequentes paragraphi, quorum alter & in Cod. Guelf. extat.

II. Si quis ſeguſium magiſtrum canem furaverit. Malb. Trowidowano Tvene chunne, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis canem qui ligamen noverit (ligamine novit Guelf.) poſt ſolis occaſum occiderit (ſicut ſuperius diximus, intemamus. Hæc Guelf. addit, & ſequentia quæ ap. Ecc. occurrunt omittit) Malb. Theophano (in marg. exhibetur vox Reppophano) DC. den. qui faciunt ſol. XV. componat, excepto capitale & delatura.

c) Si vero argutario Ecc. Totus hic §. deeſt in Cod. Guelf.
d) Chunnovano. Ecc.
e) Occiderit aut furaverit, cui adprobatum fuerit. Guelf. Ap. Eccard. totus hic §. omiſſus eſt.
f) Leodardi. Guelf.

a) VII. *De Furtis auium.*

SI q. b) acceptorem' de arbore fur. c) malb. d) hocticla' s. den. CXX. qui f. sol. III. culp. iud. excep. cap. & dil.

e) Si q. f) acceptorem' de intro g) claue' fur. h) malb. orto fugia' s. den. IDCCC. q. f. sol. XLV. culp. iud. excp. cap. & dil.

Si q. i) acceptorem' de pertica fur. malb. k) ueganus ante te s. den. DC'. q. fac. sol. XV. culp. iud. excp. cap. & dil.

Si q. l) sprcuario' fur. malb. m) sundelino' sunt den. CCXL. q. f. sol. VI. culp. iud. excep. cap. & dil.

Si q. n) ansera domestica auaneta fur'. malb. o) sundelino' sunt den. CXX. q. fac. sol. III. cul. iud. excp. cap. & dil.

Si q. p) grui aut cicenum domesticum fur.' malb. q) hora fuda' s. d. CXX. q. f. sol. III. cul. iud. excp. cap. & dil.

r) Si q. aucellum detrapa fur. malb. hacfal. den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud. excep. & dil.

a) VIII. *De Furtis arborum.*

b) SI q. pomario domestico capulaverit aut violaverit s. den. CXX'. q. f. sol. III. culp. iud.

c) Si q. pomario domestico intus in curte aut in horto l. uinea capulaverit aut fur. s. den. DC. q. fac. s. den. DC. q. f. sol. XV'. culp. iud.

d) Si q. in silva materium alienum capulaverit aut fur. aut incenderit malb. leudardi s. den. DC. q. f. sol. XV. culp. iud.

Si q. in silva alterius ligna fur. malb. leodardi s. den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud.

a) IX. *De Furtis apium.*

b) SI q. apem de intro clauem' fur. c) aut amplius si tectus super eas fuerit' malb. d) ante deo elechardc' s. den. I DCCC. q. f. sol. XLV. cul. iud. excep. cap. & dil.

e) Si q. unum uasum ad apis aut amplius foras tectum fur. malb. taxata abchratis s. den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud.

X. a)

Ad Tit. VII.

a) In Cod. Guelf. est Titulus VIII. & inscribitur De Avibus.

b) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

c) Et ei fuerit adprobatum. Guelf.

d) Ortfocla Ecc. qui in marg. has voces exhibet Malb. Weiano urthefocla, weiaun anthedio. Guelf. cod. vero habet vocem *borbut*.

e) Eccard. & Guelf. cod. hunc §. sequenti postponunt.

f) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

g) Clavem repositum. Ecc.

h) Malb. ortfocla sive Weiano Paudete Ecc. & ei fuerit adprobatum Malb. na obfocla Guelf.

i) Accipitrem. Ecc. & Guelf.

k) Malb Weiano, sive ortfocla. DC. deu. Ecc. Et ei fuerit approbatum Malb. marahocla, sunt dinar DC. Guelf.

l) Sparvarium. Ecc.

m) Malb Sucelin. Ecc. Totus hic §. deest in Guelf. Cod. Iuter hunc & sequeotem §. inserit Ecc. Si quis Gallum furaverit Malb. Chauaswido, CXX. denariis, qui faciunt sol. III. culpabilia judicetur, excepto capitale & delatura.

n) Aoserem aut annatam domesticam furaverit Ecc. ansare furaverit, & ei fuerit adprobatum Guelf.

o) Sundleno Ecc. Sundoleno Guelf. Denno paragraphum iuserit edit. Ecc. qui ita se babet. Si quia gallinam furaverit, Malb. foiampinam, CXX. den. qui faciunt sol. III. culpabilia judieetur, excepto eapitale & delatura.

p) Gruem aut cygnum furaverit domesticum Ecc. In Cod. Guelf. hic §. deest.

q) Ortfocla. Ecc.

r) Hic §. in Cod. Guelf. & Eccard. edit. omissus est, seqnens autem in hac comparet:

Si quia turturem de trappa furaverit, Malb. Acfalla DC. den. qui faciunt solid. culpabilia judicetur. excepto capitale & delatura.

Ad Tit. VIII.

a) Hic totua titulus deest in Cod. Guelf.

b) Si quia pomarium domesticum aut perarium deintus curte aut latua curte furaverit aut capulaverit, CXX. den. Ecc.

c) Si quia pomarium aut quamlibet arborem domesticam exciderit, aut furatus fuerit in horto, similiter DC. denariis culpabilia judicetur, qui faciunt solid. XV. Eee.

d) Hanc quoque legem de vitibus furatis observare jussimus. Si quia in sylva alterius materiamen furatus fuerit, aut incenderit, vel coocapulaverit, aut ligna alterius furaverit. DC. deo. culpab. judicetur, qui faciunt solid. XV. excepto capitale & delatura. Hæc Eccard. edit. loco hujus & sequentis §. exhibet.

Ad Tit. IX.

a) Iu Cod. Guelf. est Titulus VII. & inscribitur De furtia Abium.

b) Si quia nnum vasum deintus clavem Gnelf.

c) Et tectum desuper habuerit Ecc. & tictum super aperierit, cui fuerit adprobatum. Guelf.

d) Antidio Olethardis. Ecc. antedi leodardi. Gnelf.

e) Loco hujus paragraphi hoa sistit Eccard. editio.

II. Si qnis unam apem, hoc est, uno vascello. furaverit de sub tecto, & sub clave, ubi amplius non fueriut MDCCC. denariia culpabilis judicetur, qni faciunt sol. XLV. excepto capitale & delatura.

III. Si vero septem eut amplius furaverit & aliqui remaneant, & retro clavem fuerint, Malb. Texara Aotidio Alethardis. MDCCC. denariis, qui faciunt sol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis unum vas cum apibus inter alia vasa sub tecto, aut sub clave furaverit, causam superius comprehensam convenit observare, excepto cepitale & delatura.

V. Si vero unum vas cum apibua foris tecto ubi amplius nou fuerit, furaverit, causam superius comprehensam componat, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis ex plurimis usque ad sex vasa foria tecto furaverit DC. deu. qui faciuot solid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si autem septem aut amplina furaverit, ita ut nulla remaneant, MDCCC. den. qui faciunt sol. XLV. culpabilia judicetur, excepto capitale & delatura. Guelferbyt. antem codex hæc exhibet:

Si

X. a) *De damno in messe vel in qualibet clausura.*

SI q. animal aut caballum b) vel quemlibet pecus' in messe sua inueneri c) paenitus' vastare non debet. Quod si fecerit d) &' confessus fuerit capitale e) in' loco restituat f) ipsum vero debilem ad se reteneat'.

Si vero confessus non fuerit & ei fuerit adprobatum malb. g) leudardi s. den. DC. q. f. sol. XV. h) culp. iud. i) excep. cap. & dil.

k) Si q. animal aut caballum puncxerit vel iumentum malb. l) thradiligia' s. den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud. excep. cap. & dil.

Si q. in messe sua pecora aliena inuenerit m) qui' pastorem non n) habent & eas inclauserit' ut nulli paenitus innotescat & o) aliquid' ex ipsis pecorib; perierint malb. p) taxata's. den. Ī CCCC. q. f. sol. XV. culp. iud. excepto capitale & dilatura.

Si q. animal q) vel quemlibet' pecus per r) sua negligentia' nocuerit & s) hoc dominus ei' confessus fuerit, capitale in loco restituat.

Si vero negauerit t) & ei fuerit adprobatum' u) malb. x) leudardi' s. den. DC. q. f. sol. XV. excep. cap. & dil.

y) Si q. alicui porci aut quolibet pecora custodiente pastore' in z) messe aliena incurrerent' & aa) illo negante si'fuerit adprobatum malb. bb) antesito sunt den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud. excp. cap. & dil.

cc) Si q. peeora' de damno dd) inclausa fuerint ee) damno estimato reddat' ff) & insuper den. X. soluat'.

gg) Si vero per inimicitia aut per superbia pecora de damno cuius messe uastauerit aut inclausa fuerint expellere aut excutere dum ad damnum illius minauerunt præsumpserit malb. chisto sunt den. DC. q. f. sol. XV. cul. iud.

hh) Si q. saepem alienam aperuerit' & in ii) messe aut in quolibet labore, pecora miserit kk) si conuictus cum testibus fuerit ei cui labor est damno aestimato reddat & insuper malb. leudardi s. den. ĪCC' q. f. sol. X... culp. iud. ll)

XI. De

Si vero unum vasum cum apis foris cesa fureverit, ubi emplius non fuerit, & ei fuerit adprnbatum, ceusam superius compensam sol. XLV. culpebilis judic. exc. cap. & dilat.

Si amplius epepus usque ad VI. furaverit, ut aliquid remeneent, & ei fuerit adprnbetum (melb. leoderdi) sunt dinarius DC. faciant sol. XV. culp. jud. exc. cap. & dil.

Si vero VI. cut amplius furaverit adhuc, & eliquid remeniant, cui fuerit adprobatum, malb. lendardi, sunt dinarius ĪDCCCC. fac. sol. XLV. culp. jud. exc. cap. & dilat.

Ad Tit. X.

a) Si damnum in messe, vel in qualibet clausura illetum fuerit. Ecc. Tit. IX. de damnum &c. Guelf.

b) Vel quodlibet pecus. Ecc. vel qualibet pecus. Guelf.

c) Penitus eum. Guelf.

d) Et hoc. Guelf.

e) *In* omittit Ecc.

f) Ipse vero debilem ad se recipiet. Ecc. ipsum vero debilem, qui eum percussit, ad se recnliget. Guelf.

g) Leodardi. Ecc. & Guelf.

h) Culp. jud. deest ep. Ecc.

i) Except -- delat. omittit. Guelf.

k) Si vero animal, cebellum cut jumentum, in furtum pinxerit. Ecc. Hic tutus §. in Cod. Guelf. omissus est.

l) Stalechie Ecc.

m) Quæ. Ecc.

n) Habeant, & in ee incluserit. Ecc.

o) Alique. Ecc.

p) Texeca. Ecc.

q) Aut quodlibet. Ecc. animalem aut quodlibet Guelf.

r) Suem negligentiam. Ecc.

s) *Hoc Dominus ei*, omittit Ecc. & Guelf.

t) Et tamen victus fuerit. Ecc.

u) add. Guelf. illum debilem ad se recipiet aut recoligat.

x) Leodardi. Ecc. & Guelf.

y) Si alicujus porci aut quodlibet pecus, pestore illud custodiente. Ecc. Si alicujus porci, eut quemlibet pecnra ipsum custndientem. Guelf.

z) Messem elienam cucurrerit Ecc. messe eliena cucurrent. Gnelf.

aa) Ipso negente si ei &c. Ecc. & illum necantem, & ei &c. Guelf.

bb) Leodari sive Andesitto ipso negante si edprnbatum fuerit, DC. den. Eccerd. Leodardi. Guelf. Addit Eccerd. edit. Si vero pecora de demnn, cum elios labnres vestantur, aut includantur eut in domum minentur, & ee quivis expellere aut excutere præsumpserit. Malb. Schoto. DC. den. qui &c. Guelf. vero codex. Si quis vero pecora de damnum ed dnmo cujus messe vastaverint, minantur, qui eas excutere præsumserit, melb. excuto, sunt din. DC. faciunt sol. XV. culp. judicetur.

cc) Si vero pecora. Ecc. & Guelf.

dd) In clausura. Guelf.

ee) Cujus pecora sunt, æstimatum reddat. Ecc. ille cujus pecore sunt damno, in stematum reddat. Guelf.

ff) Insuper X. denar. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura Ecc. & insuper X. dinarius culpebilis judicetur. Gnelf.

gg) Hunc §. omittit Ecc. & Guelf.

hh) Si quis autem per inimicitiam aut per superbiem sepem alienam ruperit. Ecc. §. 8. Si vero per inimicitiam aut per superbiæ sepem &c. Guelf.

ii) Messem, cut in partum vel in quemlibet laborem. Ecc. messe in prato, in vinea, vel in qualibet laborem. Guelf.

kk) Ille, cujus labor est, testibus eum convincet, ei reputetur damnum, & æstimatum reddet, Malb. Lendardi. Ecc. cujus labor est, si convinctus eum fuerit ad testibus stematum damnum reddat. Malb. Leodardi, & in super dinar. ĪCC. &c. Guelf.

ll) Excepto capitale & deleture Ecc.

XI. *De Seruis* [a] *vel' mancipiis Furatis.*

b) SI q. feruum aut ancillam fur. *c*) & ei fuerit adprobatum' malb. *d*) theos taxata' s. den Ī CCCC. q. f. fol. XXXV. culp. iud. *e*)

f) Si q. feruum perdiderit aut ancilla valentes fol. XXV. fur. fi portario fi uenatore fi fabro fi carpentario fi ftratore ualente fol. d. XXX. fur. aut occifferit malb. trachra taxaca funt den. Ī CCCC q. f. fol. LX. culp. iud. excep. cap. & dil.

g) Si q. fervus aut ancilla ad hominem ingenuum de re fui domini aliquid deportauerit *b*) de taxaea qui hoc recepit malb. theobardo' s. den. DC. q. f. fol. XV. culp. iud. excep. cap. & dil.

i) Si q. homo ingenuus feruum alienum intaxaicam fecum inuolare duxerit aut aliquid cum ipfo bitaxaiea negociat malb. cheolafina s. den. DC'. q. f. fol. XV. culp. judieetur. *k*)

XII. *De Furtis ingenuorum* [a] *vel' effracturis.*

b) Si q. homo ingenuus *c*) de' foris cafa quod valent duo den. fur. malb. *d*) taxaca' s. den. DC. q. f. fol. XV. cul. iud. *e*)

f) Si vero foris' cafa quod valent XL. den. fur. *g*) malb. *b*) taxaca' s. den. Ī CCCC. q. f. fol. XXXV. cul. iud. excp. eap. & dil.

i) Si vero homo ingenuus aliquid de intus eafa fur. aut clauem infrigerit aut adulterauerit aut exinde aliquid in furtum portauerit malb. antheoco s. den. Ī DCCC. q. f. fol. XLV. culp. iud. excp. cap. & dil.

k) Si q. clauem effrigerit & nihil exinde portaverit malb. norchloc s. den. Ī CCC. q. f. fol. XXXV. culp'. iud. *l*)

XIII.

Ad Tit. XI.

a) Vel omittitur ap. Ecc. extat vero in Cod. Guelf. in quo hic titulus eft Xmus.

b) Si quis fervua aut encilla, caballum aut jumentum alterius furaverit. Ecc. Si quis fervum aut ancillam, caballum vel jumentum furaverit, Guelf.

c) *Et ei - approbatum* deeft ap. Eccard. legitur tamen in Cod. Guelf. tantum pro *& ei*, *cui* habetur.

d) Theutha Texaca. Ecc. teodocco. Guelf.

e) Exceptu capitale & delatura. add. Ecc.

f) Totus hic §. deeft in Eccard. ed. & cod. Guelf. ejua autem loço fequena ap. Ecc. exhibetur.

II. Si quis fervum alienum furaverit, aut occiderit, eut venderit, aut ingenuum dimiferit, & ei fuerit adprobatum. Malb. Theu Texaca. MCCCC. den. qui faciunt fol. XXXV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. De ancilla vero folidos XXX.

g) Cum homine ingenuo de rebus Domini fei. Ecç. cum ipfum ingenuo de rebua Domiui fui. Gnelf.

b) Malb. Leudardi DC. den. &c. ita Ecç. loco *de taxaca-theobardi*. Guelf. vero Codex ita: dum funt fineríus, quicquid ille poteft de mancipia ipfa reftituat ficut fuperiua diximua. except. cap. & delat.

i) Si quia ingenuus in texaca fecum duxerit, aut aliquid cum eo negotiaverit Malb. Theulafina DC. den. Ecc. In Cod. Guelf. hic. §. deeft.

k) Excepto capitale & delatura. add. Ecc. ed. in qua porro fequentea adduntur.

V. Si quia fervum puledrum furaverit, Malb. Ufu Dredo. MDCCC. denar. qui faciunt fol. XLV. culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

VI. Si quia Majorem, Infeltorem, Seantionem, Marifcalcum, Stratorem, Fabrum ferrarium, Aurificem five Carpentarium, Vinitorem, vel Porcarium, vel Minifterialem furaverit, aut occiderit vel vendiderit valentem. ful. XXV. Malb. Theuca Texara, MCCCC. den. qui faciunt fol. XXXV. culpabilia judicetur, excepto cap. & delatura.

VII. Si vero majoriffam aut ancillam minifterialem valentem fol. XXV. fuperiorem caufam convenit obfervare.

VIII. In alio pacto dicit, de ipfis Malb. Thenca Texaca, Ifmala Texaca, Amba texaca, Amba Othonia, præcia hæc fol. in fumma LXXXV. qui faciunt denar. MMMCC. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Nihil horum in Cod. Guelf. extat, at fequens §. ibi comparet qui in Ecc. edit. non habetur.

Si quis ancilla prodederit, ful. XXXV. fi pro vinitore, fi fabrum, fi carpentario valente fol. XXX. malb. teodouo funt dinar. $\overline{\text{II}}$ DCCC LXXX. faciunt fol. LXXXV. cui fuerit adprobatum culp. judicetur.

Ad Tit. XII.

a) Vel effracturis, omiffum eft in Cod. Guelf. in quo hic eft XI. titulus.

b) Si quis vero ingenuus. Ecc. Si quis ingenuus Guelf.

c) *De*, omittit. Guelf.

d) Leudardi Ecc. Leodardi. Guelf.

e) Excepto capitale & delatura. add. Ecc. & Guelf.

f) Si quis vero de foria. Ecc.

g) Cui fuerit adprobatum, add. Guelf.

b) Texaca. Ecc. Texxagas. Guelf.

i) Ex hoc §. tres in edit. Eccard. funt confecti, huc modo.

Si vero ingenuua de intua cafa furaverit, aut fregerit quod valent duo denar. Malb. Antidio, MDCCC. qui faciunt fol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quia vero fupra quinque denarios furaverit, de intro clavem, MCCCC. den. qui faciunt fol. XXXV. culpabilia judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis vero ingenuua clavem effregerit, eut adulteraverit, & fic dumum ingreffus fuerit, & per furtum aliquid tulerit. Malb. Antidio. MDCCC. den. qui faeiunt fol. XLV. culpabliis judicetur, excepto capitale & delatura. Codex vero Guelferb. hæc habet

Si quis ingenuus effracturas fecerit, & ei fuerit adprobatum (Malb. Antedio) funt dinar. Ī CC. faciunt fol. XXX. culpabilis judic. except. cap. & dilat.

Si vero fuper V. dinarios furaverit, & ei fuerit adprobatum, (Malberg. Antedio) funt dinariua DC. faciunt folidoa XV. culpabilis judicetur, except. cap. & dilatura.

Si vero clavem effregerit aut adulteraverit, & in domum eingreffus fuerit, & in furtum aliquid tullerit, & ei fuerit adprobatum, (Malb. Antedio) funt din. Ī DCCC. faciunt fulid. XLV. culp. judicetur exc. cap. & dilat.

k) Si vero effregerit, & nihil tulerit, & fugiens evadit propter effracturam tantum MCC. denar. qui faciunt folid. XXX. culpab. &c. Ecc. Si vero nihil tullerit, ut fugiens evadat, taliter propter effracturam tantum Ī CCCC. dinar. faciunt fol. XXXV. culp. Guelf.

l) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

Ad

XIII. *De Furtis Seruorum.* a)

SI quis ſervus *b)* de' ſoris caſa quod valent *c)* duo den'. ſur. *d)* excp. cap. & dil'. aut *e)* flagellus' CXX. ictos accipiat aut *f)* pro dorſo ſuo CXX. den. q. ſ. ſol. III. culp. iud.

Si vero *g)* ſur'. quod ual. XL. den. *h)* aut caſtretur aut CCXL. den. q. ſ. ſol. VI. *i)* reddat', dominus vero *k)* ſerui qui ſurtum' fec. cap. *l)* in loco reſtituat.

XIV. (*a*) *De Raptu ingenuorum.*

SI *b)* quis' tres homines *c)* ingenua puella' de caſa *d)* aut de ſcreona' rapuerint malb. *e)* antonio ſ. den. ĪCCC. q. ſ. ſol. XXX'. culp. iud. *f)*

g) Qui' ſuper tres fuerint ducentinos den. q. ſ. ſol. V. *h)* unusquisque eorum culp. iud. i)

k) Illi vero qui cum ſagittas ſuerint ternos ſol. conponere ſaciant unusquisque eorum. Raptor vero $\overline{II}$D. den. q. ſ. ſol. LXII. S. cogatur exſoluere.

Si *l)* vero puer *m)* regis' *n)* vel litos' *o)* ingenua ſemina' traxerit *p)* tunc' de vita conponat.

Si vero *q)* ingenua ſemina' *r)* qui cumque' de illis ſua voluntate ſecuta ſuerit *s)* ingenuitate ſua' *ſ)* perdat'.

Si quis *t)* ſponſam alienam' tullerit & ſibi in conjugium ſociaverit malb. *u)* andratheo' ſ. den. $\overline{II}$D. q. ſ. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

Si quis *x)* puella deſponſata' *y)* dructi' ducente ad maritum *z)* aliquis eam inuiam adſallierit & ipſam uolentem' mechatus ſuerit malb. *aa)* gauge chaldo ſ. den. VIII'. q. ſ. ſol. CC. culp. iud.

Si quis ingenuus *bb)* ancilla aliena' *cc)* in coniugio' ſociaverit malb. *dd)* honimo ipſi' cum ea in *ee)* ſervitio implicetur'.

ff) Si

Ad Tit. XIII.

a) Vel effracturis add. Cod. Guelf. in quo hic titulus eſt XII. vel effracturis. Ecc.

b) *De*: omittitur ap. Ecc. & Guelf.

c) Pro *duo denarii.* Guelf. habet *dinarius*, & addit, ut & Eccard. & ei fuerit adprobatum.

d) *Except. cap. & del.* Ecc. poſt *culp. judicetur* pooit. Guelf. prorſus omittit.

e) Flagellus. omiſſ. ap. Ecc.

f) Pro dorſo ſuo, deeſt ap. Ecc. in Guelf. Cod. vero poſt approbatum, ita legitur: (Malb. ſalcono) ſunt din. CXX. faciunt ſol. III. pro dorſum ſuum sut CXX. flagellus ſuſcipiat.

g) Furaverit: omittit. Guelf.

h) Add. involaverit. Guelf.

i) Pro *reddat: culpabilis jud.* habet. Guelf.

k) Ejus. add. Ecc. qui furtum fecit, deeſt in Guelf. Cod.

l) Et delaturam, add. Ecc.

In Eccardiana ſequentia adduntur.

III. Quicunque alienam domum violenter diſturbaverit, & domus ſi pro firmamento Iberus habuiſſe probatur, qui hoc fecerit M DCCC. denariis culpabilis judicetur. Et ſi de ipſa domo proinde cum carto aliquid trahere præſumſerit, excepto ſuperiore numero MCC. denar. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & dclatura.

Ad Tit. XIV.

a) De ingenuis homioibus, qui mulieres ingenuas rapiunt. Ecc. Tit. XIII. De rapto ingenuorum vel mulierum. Guelf.

b) Qui. Ecc. Guelf. omittit.

c) Ingenusm puellam. Ecc. & Guelf.

d) Aut de ſcreona. deeſt in Guelf.

e) Authuma. MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. Ecc. malzania, i. e. millinus docentinus dinarius, quod evenit tricinus ſol. illi tres ſolvabant. Guelf.

f) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

g) Illi vero qui. Ecc. Illi qui. Guelf.

h) Unusquisque eorum. deeſt ap. Ecc. quisque illorum, Guelf.

i) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

k) Hunc §. ita exhibet Eccard. ed. ut in duos diſpeſcat, hoc modo.

Qui cum ſagittis fuerint, unusquisque illorum CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Raptor vero M M D. den. qui faciunt ſolid. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Cod. Guelf. autem hoc modo.

Qui cum ſagittos fuerint docentinus dinarius, qui faciunt ſol. ternus culp. judic.

Quisque illorum raptorum vero $\overline{II}$ D. din. faciunt ſol. culp. jud.

In utraque editione porro ſubjongitur ſequens paragr.

Si vero puella quæ trahitur, in verbo Regis fuerit, propter fredum M M D. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium cogatur perſolvere, excepto capitale & delatura. Pro verbis *propter fredum*, uaque ad fin. in Cod. Guelf. hæc exhibentur prorſus corrupta. *ereus inde* ex *iendis ſol.* LXII. *culp. judicitur.*

l) Vero, deeſt in Ecc. ed.

m) Reglus. Guelf.

n) Vel Lidus. Ecc. vel letus. Guelf.

o) Ingenuam feminam. Ecc. Ingenua puella. Guelf.

p) Tunc, deeſt ap. Ecc. & Guelf.

q) *Ingenuum*, omiſſo vocab. *femina.* Guelf.

r) Aliquemcunque. Ecc. Quemcunque. Guelf.

s) Ingenuitatem ſuam. Ecc. & Guelf.

ſ) Perdit. Guelf.

t) Puellam ſponſatam. Ecc. Si quam ſponſam aliena. Guelf. Cod. in quo hic §. cum eo qui ultimus hujus tituli in noſtro codice eſt conjungitur.

u) Anaſtheo. Ecc. Antedio. Guelf. In edit. Eccard. ſequens §. additur. Sponſo autem ejus DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

x) Puellam ſponſatam. Ecc. Deeſt hic §. in Cod. Guelf.

y) Druthe. Ecc.

z) Et eam in via aliquis adſallierit, & cum ipſa violenter. Ecc.

aa) Changichaldo. VIII M. den. Ecc.

bb) Ancillam alienam. Ecc. In Cod. Guelf. hic. §. deeſt.

cc) Sibi in conjugium. Ecc.

dd) Honomo. (in marg. legitur Onemo) ipſe. Ecc.

ee) Servitium inclinetur. Ecc. ed. in qua ſequentes paragraphi hunc excipiunt.

Si quis ſororem, aut fratris filiam, aut certe alterius gradus conſobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, ſceleratis nuptiis ſibi junxerit, huic pœnæ ſubjaceant, ut á tali conſortio ſeparetur, atque etiam ſi filios habuerit, non habeantur legitimi heredes, ſed infamia ſint notati.

ff) Si quis uxorem alienam *gg*) tulerit' uivo marito malb. *hh*) abteca. in alia mente abhato uelentemo fol. CC'. cul. iud.

Si quis cum ingenua puclla *ii*) fponfata ambo partes conuenerit & in occulto mechati fuerint malb. *finla fina'* [friolafia] f. den. Ī DCCC. q. f. fol. XLV. culp. jud.

a) XV. *De Superuentis vel expoliationibus.*

SI quis hominem ingenuum *b*) in fuperuento expoliauerit malb. *c*) mufido' f. den. ĪĪ D. q. f. fol. LXII. f. culp. jud.

d) Si quis Romanus homo barbaro' expoliauerit malb. *e*) mufido' f. den. ĪĪ D. q. f. fol. LXII. f. cul. iud.

f) Si quis francus homo Romano' expol. malb. *g*) mufido' f. den. Ī CC. q. f. fol. XXX. cul. iud.

b) Si quis homo qualicubi migrare difponit & de Rege habet cartas & fe habundivit in mallo publico & aliquis extra ordinatione Regis reftare aut adfallire eum' præfumpferit malb. *i*) alachra & huvialacina' f. den. VIII M. q. f. fol. CC. cul. iud.

Si quis hominem *k*) ingenuum' dormientem *l*) expoliaverit malb. *m*) prio mofido f. den'. q. f. fol. C. culp. iud.

a) XVI. *De eo qui alterius villam adfallit'.*

SI quis villam alienam adfallierit malb. *b*) alafalmo' f. den. Ī CC. q. f. fol. XXX. cul. iud.

Si quis villam adfallierit *c*) & hoftia frigerit &' canes occifferit aut homines *d*) placaverit aut exinde in caffa aliquid duxerit' malb. *e*) turriphathio' f. den. VIII. q. f. CC. cul. iud.

a) XVII.

Si quis ingenuam feminam, aut puellam contubernio facto, feu in itinere, aut quolibet loco adfalierit, & vim illi inferre præfumpferit, tam unus quam plurimi, qui in ipfa violentia fuerint admixti, CC. folid. unusquisque ipforum culpabilis judicetur. Etfi adhuc de illo contubernin remanferint, qui fcelna iftud non admififfe nofcuntur, & tamen ibidem fuerint, eorum quilibet pro ipfis XLV. fol. culpabilis judicetur.

ff) Hic & fequens paragraphus in ed. Eccard. ad novum titulum eft relatus qui eft XV. & infcribitur. *De eo qui uxorem tulerit alienam vivo marito.* In Guelf. vero codice hic paragraphus ultimus eft Tituli XIVti. *De fuperventis vel Expol.*

gg) Tollere voluerit. Guelf.

hh) Ahtica, & in alia mente Arbatheus & Lanthamo VIII M. den. qui faciunt fol. CC. Ecc. aftaltecha, funt din. VIII. faciunt fol. CC. cui fuerit adprobatum. Guelf.

Poft hunc paragraphum edit. Eccard. fequentem addit.

Si quis cum puella per virtutem mœchetus fuerit, Malb. Thevrora, MMD. denar. qui faciunt fol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

ii) Et fpontanee voluntate embarum partium coiverit, & in occulto mœchatus fuerit. Malb. Friolafia. Ecc.

Excipit hunc §. in edit. Eccardiana ultimus Tituli jam indicati XVti. qui ita habet:

Si quis lidam alienam in conjugium fociaverit, MCC. den. qui faciunt folid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad Tit. XV.

a) In Cod. Guelf. eft Titulus XIV. & infcribitur. De fupervenientes & expoliacionibus. In Eccard. editione vero duo funt Tituli XVItus de Superventis. & XVIItus. De Expoliationibus.

b) In fuperventum. Guelf. Superventum. Ecc.

c) Mofedo. Ecc. Murdo. Guelf.

d) Si vero Romanus barbarus, Salecum Francum. Ecc. Guelf. totum hunc omittit.

e) Comprehenfam convenit obfervare. Ecc.

f) Si vero Francus Romanum. Ecc.

g) Mofedo. Ecc. Guelf. Codex hunc §. ita exhibet.

Si vero Romanum Franco Saligo expoliaverit, & certa non fuerit, per XXV. fe juratores exfolvat, medius tamen electus, fe juratores non potuerit invenire (malb. murdo) aut ad inium ambulat aut ĪĪ D. din. qui faciunt. fol. LXII. culp. jud.

Si vero certa probatio non fuerit, XX. fe juratores exfolvat, medius tamen electus, fe juratores non potuerit invenire, (malb. murdo) funt din. Ī CC. faciunt fol. XXX. fi adprobatus fuerit culp. jud.

b) Si quis hominem, qui alicubi migrare difponit, & dirigere habet præceptum Regia, & fi aliunde ierit in Mallum publicum, & aliquis extra ordinationem Regis reftare eum facit, aut adfalire. Ecc. Si quis hominem, qui admigrare voluerit, & de Rege habuerit præceptum & abundivit in mallum publico & aliquid ex ordinacione Regia arreftare. Guelf.

i) Alacfacis, via Lacina. Ecc. Alachtaco. Guelf.

k) *Ingenuum* deeft in Cod. Guelf. & Eccardiana edit. in qua hic §. ultimus eft Tituli XVII. Titulus vero XVI. præcedenti §. finitur.

l) *In furtum*: addit. Guelf.

m) Chren Mofdo IIIIM. den. Ecc. Friomurdum funt din. IIII. Guelf.

In Cod. Guelf. exhibentur fequentes §. qui nec in noftro Cod. nec in edit. Eccard. extant.

Si quis hominem migrantem adfallierit, & ei fuerit adprobatum fol. CC. culp. jud.

Si quis cum ingenua puella mœchatus fuerit, & ei fuerit adprobatum (malb. virtuane) funt Din. ĪĪ D. faciunt fol. LXII. culp. jud.

Si quis cum ingenua puelle fpontanis voluntatem, embis convenientibus mina (leg. mœchatus fuerit) (malb. frilayfo) funt diner. Ī D. faciunt folid. XL. culp. jud.

Ad Tit. XVI.

a) Hic Titulus totus deeft in Cod. Guelf. primus faltem §. fed Titulo XIV. Infertus, in eo extat. In Eccard. vero editione eft Titulus XVIII. & infcribitur. *De eo qui villam alienam adfalierit.*

b) Alac. Falthio Ecc. In Cod. Guelf. hic §. ite exhibetur. Si quis villa aliena adfallierit, quanti in eum fuperventum probati fuerint fuiffe nufcuntur fexagenis fenies fol. culp. iud.

c) Alienam & ibidem oftia fregerit. Ecc.

d) Plagaverit, vel in carro aliquid exinde duxerit. Ecc.

e) Turphe Falchio. Eccardiana edit., in qua additur III. Et quicquid inde abftulit, in locum reftituat, & quicunque in ejus contubernio fuiffe convicti fuerint, unusquisque eorum MMD. denar. qui faciunt folid. LXII. & dimidium, culpabilis judicetur.

Ad

a) XVII. *De homine occiso & expoliato antequam in terram mittatur'.*

SI quis *b*) corpus sepultum' effodierit *c*) aut' expoliaverit *d*) uuargus sit id est expellisset usque in diem illum quam ipsa causa parentibus defuncti faciant emendare & ipsi parentes rogare ad judicem debeant, ut ei liceat inter homines habitare si tam. auctor sceleris malb. turnichal s. den. VIII. q. f. sol. CC. cul. iud. & qui eum antequam cum parentibus defuncti satisfaciat hospitium dederit DC. q. f. sol. XV. cul. jud'.

e) XVIII.

SI quis *f*) corpus occisi hominis' antequam in terram mittatur *g*) in furtum' expol. malb. *h*) chreomardo s. den. IID. q. f. sol. LXII. s'. cul. iud.

Si quis hominem mortuum *i*) super alterum in nausum aut in petra misserit malb. hidulgus s. den. IID'. q. f. sol. LXII. s. culp. iud.

Si quis *k*) arestationem' super hominem mortuum capulauerit *l*) malb. chlebarbio de unum quemque DC. den. q. f. sol. XV. cul. iud.

a) XIX. *De incendiis.*

SI quis casam quamlibet *b*) super hominem dormientem' incenderit ei *c*) cui' casa est malb. *d*) andeba s. den. IID'. q. f. sol. LXII. s. culp. iud. *e*)

Illi vero qui exinde euaserint unusquisque ex ipsis *f*) malare eum debent per mal. seu eolandoueua s. den. IID q. f. sol. LXII. s'. culp. iud. *g*) qui incendium misit eis'.

h) Si quis ibidem arserit malb. leud. s. den. VIII. q. f. sol. CC. culp. iud.

i) XX.

SI quis *k*) spicario aut inaflacum' annona *l*) incenderit *m*) malb. *n*) deba' s. den. IID. q. f. sol. LXII. s. cul. iud.

Si

Ad Tit. XVII.

a) Hic titulus neque in Cod. Guelf. neque in Eccard. edit. extat, paragraphi tamen s. leges quas continet ap. Eccard. sub tit. XVII. sunt relatæ; in Cod. Guelf. vero quædam Tit. XIV. extsnt.

b) Hominem mortuum. Ecc. §. 2. mortuum. Guelf.

c) Et. Guelf. & Ecc.

d) Malb. Thurni chalt. IIIIM. qui faciunt solid. C. culpabilis judicetur. III. Et postea parentes defuncti judicem rogare debent ut inter homines non habitet suctor sceleria & qui ei hospitium dederit, antequam parentibus satisfaciat, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpsbilis judicetur. Ecc. Malb. turni cale, sunt dinarius VIII. facinnt sol. CC. cui fuerit adprobatum culp. iud. Guelf.

e) Caret hic numerus addita Inscriptione, revers enim quæ sub eo continentur ad Tit. XVII. pertinent, ceu & in Eccard. & Guelf. Cod. sub Tit. cit. continentur.

f) Hominem mortuum Ecc. §. 1. & Guelf.

g) *In furtum* omittit. Guelf.

h) Chreo mosdo. MDCCC. den. qui faciunt solid. XLV. & in alia sententia MMD. denar. qui faciunt sol. XLII. cum dimidio. Ecc. (Malb. no rebro) sunt dinar. IIII. faciunt sol. C. Guelf.

i) Aut in osso (in marg. scribitur *auso*) sut in petra, quæ vasa, ex usu, sarcopbsgi dicuntur, super alium miserit. MMD. den. Ecc. In Guelf. Cod. hic. §. deest.

k) Aristatonem. Ecc.

l) De unoquoque Ecc. Et hic §. in Cod. Guelf. deest.

Ad Tit. XIX.

a) In Cod. Guelf. est Tit. XVI.

b) Intus dormientibus hominibus. Ecc.

c) Cujus. Ecc.

d) Andebau, MMDC. den. Ecc.

e) Excepto capitale & delatura. add. Ecc.

f) Mallare debent. per Malberg. seu Landevevas, & IIIIM. den. 'qui faciunt solid. C. Ecc.

g) Unicuique eorum. Ecc. In Guelf. Cod. ita exhibetur. Si quis casa aliena qualibet super hominis dormientis incendederit, cui fuerit adprobstum (malb. sel ane effefa) quam ingenui fuerunt intus mallsre debent, & si aliquis intus arserit (malb. leodi selane effa) sunt dinsr. IIIDC. fac. sol. LXII. culp. jud. de leode sol. CC. culp. jud. Cui exusa est (malb. anda dil) sunt din. VIII. faciunt sol. CC. culp. jud.

h) Hic §. in edit. Eccard. omissus est, in Cod. vero Guelf. priori insertus; ut ex adductis patet. Eccard. v. editio sequentia ejus loco exhibet.

II. Et quiquid ibi perdiderint, in locum restitustur.

III. Si aliqui ibidem remanserint, Malb. Leudi. IIIIM. den. qui faciunt sol. C. culpabilis judicetur.

IV. Et ille qui incendium misit, parentibus unius cujusque defuncti. VIIIM. qui faciunt solid. CC. culpabilis judicetur.

V. Secundum legem Salicam hoc convenit observare, ut quicunque domum aliensm arserit, & is res, quas libersverit, non habuerit ubi reponat.

VI. Si in Malleum vocatus fuerit, & is qui vocatus est non venit, si eum infirmitas aut Ambascia dominica detinnerit, vel forte aliquem de proximis mortuum intra domum susm hsbuerit, per istas Sumia se poterit homo excusare, aliss de vita componat, aut CC. sol. culpabilis judicetur.

i) Hic quoque numerus Tituli inscriptione caret. Et quæ sub eo continentur, sub uno titulo & numero *De incendiis* comprehenduntur in Edit. Ecc. & Guelf. Cod.

k) Spicarium aut Mschalum cum Ecc. Spicario aut amalcbum cum Guelf.

l) Sote cum porcus, scuris cum snimalia. hæc addit Guelf.

m) Cui fuerit sdptobatum, add. Guelf.

n) Saldeban. Ecc. leo deba. Guelf. Addit Ecc. sqq.

VIII. Si quis Sudenn cum porcis, scuriam cum animalibus vel fœnile incenderit. Malb. Saldeba Leosdeba, MMD. densr. qui faciunt solidos LXII. & dimidium culpabilis judicetur.

IX. Et si aliquid non remanserit ibidem, Malb. Leudi. VIIIM. densr. qui faciunt solid. CC. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis cuncida alienam capulaverit, Malb. Bila, DC. denar. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis o) concidem aur saepem' p) capulauerit aut incenderit' malb. q) *uiua'* sunt den. DC. q. f. fol. XV. cul. iud.

a) XXI. *De uulneribus.*

SI quis alterum voluerit occidere b) & colapus fallierit' malb. c) Seolandoueua' s. den. IID. q. f. fol. LXII. S. culp. iud.

Si quis alterum de Sagitta d) tusacta' percutere voluerit malb. e) Seolandoueua s. den. IID. q. f. fol. LXII. S. culp. iud.

Si quis hominem f) in cap. plag' g) ut' sanguis ad terram h) cadat DC. den. q. f. fol. XII. culp. iud.

Si quis i) hominem in capite' plagauerit k) ut exinde tria ossa exeant ICC. den. q. f. fol. XXX'. culp. iud.

Si l) quis hominem ita plagaverit, ut cerebrum appareat m) &' tria ossa n) desuper cerebro exierint' o) IDCCC. den. q. f. fol. XLII. culp. iud.

Si vero intra costas p) vuln' intra ver. & usque ad intrania peruen. ICC. den. q. f. fol. XXX. culp. iud'.

q) Si vero plaga ipsa semper currit & ad sanitatem non peruen. IID. den. q. f. fol. LXII. f. culp. iud. excep. medica cura q. est. CCCLX. den. q. f. fol. VIIII'.

r) XXII'.

SI quis ingenuus ingenuum s) fuste' percusserit f*) & tamen sanguis non exierit usque ad tres colpos' t) pro unoquoq. ictu CXX. den. q. f. fol. III. soluat'.

Si vero sanguis u) exierit' x) ita compon. veluti eum de ferramento' vulnerasset y) id est DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud'.

Si quis z) alterum clausa manu idem pugno' percusserit aa) CCCLX. den. q. f. fol. IX. bb) culp. iud. cc) id est' ut dd) pro unoquoque ictu' III. fol. (ee) redd.

Si quis alterum in ff) villa' gg) assallierit' hh) & expoliare uoluerit' ii) & ille fuga euaserit' kk) ll) ICC den. q. f. fol. XXX'. culp. iud.

mm) Si vero ceperit eum & expoliauerit IID. den. q. f. fol. LXII. f. culp. iud.

a) XXIII.

Codex Guelf. hæc addit.

Si Romanus hoc Romaoum admiserit, & certa probatio oon fuerit, per XX. se juratores exsolvat, medius tamen electus, se juratoris invenire ooo potuerit, tune ad inium ambalit, hoc dicit malb. leode cul. fuot din. ICC. faciuot sol. XXX. culp. jud.

o) Vero cuncida vel sepe. Ecc. sepe aut concisa. Guelf.

p) Inciderit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

q) Bica (in marg. bicha biccheo) Ecc. Bila. Guelf.

Ad Tit. XXI.

a) In ed. Eccard. est Tit. XX. in Cod. Guelf. XVII.

b) Et colpus præter fallierit. Ecc. alterum vuloeraverit, aut occidere voluerit, & colabus præter fallierit, & ei fuerit approbatum. Guelf.

c) Landovcvas. Ecc. Selando. Guelf.

d) Toxicata. Ecc. toxegata. Guelf.

e) Similiter Malb. & causam superius cooveoit observare. ita Ecc. Malb. seo lando, sunt dinarius ID. faciunt sol. LXII. culp. jud. Guelf.

f) In capite, omittit Ecc. & Guelf. hic m. *placaverit* habet.

g) Et. Ecc. aut. Guelf.

h.) Cadit, & ei fuerit adprobatum, Malb. Charfrido. Ecc. malb. selando efa. Guelf.

i) Alterum io caput. Guelf.

k) Pro *ut - exeant*, habet Guelf. & ei fuerit approbatum, malb. chissio frit sunt din. DC. fac. sol. XV. Ecc. vero & exinde ossa exieriot Malb. Charfrido, MCC. den. qui faciunt solid. XXX.

l) *Quis - appareat*, omittit Guelf.

m) Exinde. Guelf.

n) Qui super ipsum cerebrum jacet exirent. Guelf.

o) Malb. Aude Asenus. Ecc. malb. chisio frit. Guelf. qui addit: suot din. ICC. faciunt solid. XXX. Eccard. vero editio in oumero deoar. cum nostro Cod. conseotit.

p) Vulnus Intraverit, usque ad iutrania pervenerit, (malb. gasfrit) din. ICC. faciont sol. XXX. culp. judic. Guelf. aut in veotrem, ita ot vulnus ad intranea pervenerit, & semper currat & oon sanat Malb. Frioblitto, MMD. denar. qui faciunt solid. LXII. com dimidio, excepta medicatura, pro qua solidos VIIII. componat qui faciunt denar. CCCLX. Ecc.

q) Hic §. in Eccard. edit. cum præcedente in unum cootractus est, ut è dictis liqoet. In Cod. Guelf. vero ita legitur. De medicatura vero (malberg, andechabing) fnot sol. VIIII. culp. judicetur.

r) Denuo uumerus titulo caret, qoia quæ sequuntur ad præcedentem titulum pertiueot, ceu in edit. Eccard. & Guelf. sub eo comprehenduntur.

s) Cum fuste. Ecc. de fuste Guelf.

f*) Ut sanguia non exsat, III. colobus. Guelf.

t) Malb. Wadfaltho, CCCLX. den. qui faciunt sol. VIIII. culpabilis judicetur, id est, per unumquemque ictum semper ternos solidos solvat. Ecc. (Malb. vad-falto) hoc est semper unusquisque *flus* terous solidus solbat. Goelf.

u) Exiret. Guelf.

x) Taliter culpam componat, quantum si euodem ferramento. Ecc. (malb. uuadfodo) talem culpam componat, quantum si eum de ferrum. Guelf.

y) *Id est* usque ad fin. §. omittit Guelf. Eccard. vero tantum ultima verba culp. jud. omittit.

z) Alius clauso pollice ter alium. Ecc. clausum maoum alterum. Guelf.

aa) Malb. Wadesaltho. Ecc. Malb. uuadestat. Guelf.

bb) Culp. jud omittit. Guelf.

cc) *Id est*, omittit Ecc. *Item* hsbet Guelf.

dd) Per singulus *flus*. Guelf.

ee) Componat. Ecc.

ff) Via. Ecc. & Guelf.

gg) Adsallierit, deest in Guelf. Cod.

hh) Expoliaverit, Goelf. & eundem raubaverit. Ecc.

ii) Et per fugam evaserit. Guelf. Ecc. plane omittit.

kk) Malb. chaeroeno. Ecc. Malb. murdo. Guelf.

ll) Sunt dinarius IID. fac. sol. LXII. Guelf.

mm) Hic §. in Cod. Guelf. deest. in Eccard. vero editiooe hic exhibetur. Si quis alterum io via adsallierit, & expoliare tentaverit, & ille fuga evaserit, Malb. Mosdo, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad

a) XXIII. *De eo qui hominem innocentem vel absentem accusat ad Principem'.*

b) SI quis hominem innocentem c) eo absente de culpis minoribus accusaverit IID'. den. q. f. fol. LXII. f. culp. iud.

Si vero tale crimen ei imputaverit unde mori debuisset si d) servus esset ille quem accusaverit' VIII. den. q. f. fol. CC. culp. iud.

a) XXIV. *De maleficiis'.*

SI quis alteri b) herbas c) dederit bibere & mortuus fuerit VIII. den. qui f. fol. CC. culp. iud.

d) Si vero biberit & mortuus non fuerit IID'. q. f. fol. LXII. f. culp. iud.

Si quis alteri aliquod maleficium super iactauerit siue cum ligaturis in e) quolibet' loco miserit IID. den. q. f. fol. LXII. f. culp. f)

Si g) quis mulieri herbas dederit' ut h) infantes' habere non possit IID. den. q. f. fol. LXII. f. culp. iud.

a) XXV. *De manu mulieris stringenda'.*

SI quis homo b) manum femine aut digitum strinxerit' DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud.

c) Si vero brachium strinxerit' I CC. den. q. f. fol. XXX. d)

e) Si autem super' cubitum manum f) miserit' I CCCC den. q. f. fol. XXXV. culp. iud.

Si ergo mamillam strinxerit IDCCC. den. q. f. fol. XLV. culp. iud.

a) XXVI. *De naue qui sine permissu domini sui mouerit'.*

SI quis b) sine permissu' nauem alienam c) mouerit præsumserit' d) & eum ea flumen' transierit e) CXX. den. q. f. fol. f) III'. culp. iud.

Si g) vero' ipsam nauem fur. h) DC. den. q. f. fol. XV'. culp. iud. i) excep. cap. & dil.

k) XXVII'.

Ad Tit. XXIII.

a) Tit. XVIII. De eum qui ad Regem hominem absentem accusaverit. Guelf. Tit. XXI. De eo qui hominem innocentem apud Regem accusaverit. Ecc.

b) Loco utriusque §. in Cod. Guelf. tantum hæc verba extant. Malb. selando effa, sunt dinarius IID. faciunt LXII. fol. culp. judicetur.

c) Absentem apud Regem accusaverit. Malb. Landovevas MMD. Ecc.

d) Verum fuisset, ille qui eum accusaverit. Ecc.

Ad Tit. XXIV.

a) Tit. XXII. De Maleficis. Ecc. In Cod. Guelf. est Tit. XIX.

b) Maleficiis fecerit. Guelf.

c) Aut dederit bibere ut moriatur, & ei fuerit adprobatum (malb. min.) sunt Dinar. DC. fac. solid. XV. Guelf. dederit bibere ut moriatur, Malb. affectu Leudi VIII. M. den. &c. Eccard.

d) Et si is, cui maleficium fecerit, evaserit, Malb. Thowespho ac Faltho, MMD. den. Ecc. Si quis alterum maleficium fecerit, cui fuerit factum evaserit, autor si sceleris, qui admisisse probatur vel convictus fuerit (malb. selando effa) sunt Dinar. IID. Guelf. Cod. qui hoc §. hunc titulum claudit. In Eccard. vero editione sequitur paragraphus qui in nostro cod. ultimus est hujus tituli, quem excipit.

Si vero quis quod alius dedit veneficium biberit, & mortuus non fuerit, Malb. ThoWespo ac Faltho, MMD. den. qui faciunt sol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

e) Aliquo. Ecc.

f) Judicetur, addit Ecc.

g) Quæ mulier alteri mulieri maleficium fecerit. Ecc.

h) Infantem. Ecc.

Ad Tit. XXV.

a) XX. Si quis ingenua muliere manum vel brachium strinxerit. Guelf. In edit. Eccard. est Tit. XXIII.

b) Ingenuus feminæ ingenuæ digitum aut manum instrinxerit, Malb. Chamni. Ecc. ingenuus femine ingenui digitum extrinxerit, cui fuerit adprobatum (Malb. min.) sunt. Guelf.

c) Et ei si brachium destrinxerit, Malb. Chamnum. Ecc. Si brachium presserit (malb. chamim) sunt. Guelf.

d) Culpabilis judicetur, addit Ecc. & Guelf.

e) Certe si super. Ecc. & Guelf.

f) Strinxerit, Malb. Chamnin Mane charde. Ecc. miserit cui fuerit adprobatum (malb. Chamino) sunt. Guelf. Addit. editio Eccard.

Si quis mulieri mammillam capulaverit. Malb. ibidem Bruche, M. DCCC. den. qui faciunt solid. XLV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. XXVI.

a) Tit. XXIV. de navibus furatis. Ecc. & Guelf. Cod. in quo tamen est Tit. XXI.

b) Extra consilium domini sui: Ecc. & Guelf.

c) Movere præsumpserit. Ecc. moverit. Guelf.

d) Aut eum ea flumen. Ecc. Guelf. flumen omittit.

e) Malb. Flemere. Ecc. malb. frinere. Guelf.

f) XV. Guelf.

g) Quis. Ecc.

h) Et ei fuerit adprobatum (malb. femere) sunt din. ICCCC. faciunt fol. XXXV. Guelf. Malb. Flemere. DC. den. &c. Ecc.

i) *Exc. — dilat.* desunt, in Eccard. edit. & Guelf. Cod.

k) XXVII'.

SI quis l) navem vel' aſcum de intro clauem fur. m) ÍCCCC' den. q. ſ. ſol. n) XXXV'. culp. iud. o) excep. cap. & dil'.

Si quis p) aſcum de intro claue repoſitum & in' ſuſpenſo pro q) ſtudio' poſitum furauerit r) ÍDCCCC. den' q. ſ. ſol. XLV'. culp. iud. excep. cap. & dil.

XXVIII. *De Furtis in molino.* a)

SI quis b) in molino alieno annonam' furaverit c) ei cui' molin. eſt DC. den. q. ſ. ſol. XV. & ei cui' annonae' ſimilit. DC. den. q. ſ. ſol. XV. culp. iud. excep. cap. & dilatura'.

Si quis ſerramentum de molino alieno fur. d) ÍDCCC. den. q. ſ. ſol. XLV. culp. iud. e) excep. cap. & dil'.

f) XXIX. *De ſcluſis ruptis'.*

SI quis ſcluſam de farinario alieno ruperit g) DC. den. q. ſ. ſol. XV. culp. iud.

a) XXX'.

SI quis pucrum b) infra XII. annorum non ronſorato occiſſerit' malb. c) chacharo leudardi' ſ. den. XXIV. q. ſ. ſol. DC. culp. iud.

Si quis d) femina grauc debattit & ipſe exinde mortua fuerit malb. e) anoano leodinia ſ. den. XII' q. ſ. ſol. f) CCC'. culp. iud.

g) Si vero' infantem in h) utero' matris ſue occiſſerit malb. i) Annouano' ſ. den. k) IIII'. q. ſ. ſol. l) C'. culp. iud.

m) XXXI.

SI quis n) femina ingenua poſtquam infantes habere ceperit occiſſerit', Malb. leodinia ſ. den. XXIIII. q. ſ. ſol. DC. culp. iud.

XXXII.

SI quis o) femina poſtmedia etate hoc eſt' poſtquam infantes habere non poteſt occiſerit, malb. leodinia ſ. den. VIII. q. ſ.ſol. CC. culp. iud.

Si

---

k) Iterum numero titulua additus non eſt, quia ad praecedentem hi duo paragraphi pertineot, ceu uterque in edit Eccard. & alter in Cod. Guelf. ſub eo continetur.

l) Navem vel. deeſt ap. Ecc. in Cod. Guelf. totus §. deeſt.

m) Malb. cham Zyaſco, MDCCC. Ecc.

n) XLV. Ecc.

o) *Except. — dilat.* deeſt ap. Ecc.

p) Aſco iotra clave repoſito in. Guelf.

q) Studium. Guelf.

r) Et ei fueritapprobatum (malb. chan Zyſo) ÍDCC. deo. Guelf. Malb. cham Zyaſco. MDCCC. den. Ecc.

s) XV. Guelf.

Ad Tit. XXVIII.

a) Commiſſis. addit edit. Eccard. io qua eſt Titulus XXV. & Guelf. Cod. in quo hic titulus eſt XXIlus.

b) logeouus annonam alienam in molino. Ecc. ingenuus anona de molioo aliena. Guelf.

c) Et ei fuerit adprobatum (malb. antedio) id eſt cui mulions eſt DC. din. faciunt ſol. XV. culp. jud. Ille vero, cujus anooa fuiſſe probatur, alius XV. accipiat ad latrone. Gnelf. Malb. Authedio, id eſt, cui molious eſt ipſius molioariò DC. deo. qui facinnt ſolid. XV. culpabilis judicetur: ei vero cujus annona fuiſſe probatur, alios XV. ſolidos ſimiliter ſolvat, excepto capitale & delatura. Ecc. ed. in qua ſubjungitur paragraphua qui io noſtro Cod. ſub peculiari titulo mox ſequente comparet.

d) Malb. Authedio. Ecc.

e) *Except. — dilat.* omittit Ecc. in Gnelf. vero Codice totus paragr. eſt omiſſus.

f) Hic numerus & titulua in Ecc. edit. omiſſus eſt quia ad præced. titulum nt jam indicatum paragr. relatus.

g) Malb. Urbia via Lacina. Ecc. Qui io Eccardiana ſequitur Titulus XXVI. & in Codic. Guelf. XXIII°. in noſtro Codice LXIII°. eſt. Exciplt illum in Eccard. Titulus XXVII. de Furtia diverſis, qui in noſtro Codice XXXVII°. eſt. In Codice Guelf. XXIVtua cum XXX. ooſtri Cod. idem eſt.

Ad Tit. XXX.

a) Eſt hic XXVIII°. Titulua Edit. Eccard. & hanc habet Inſcriptiooem. *De Homicidiis parvulorum.* In Cod. Guelf. hæc extat inſcriptio. *De Humicidiis parvolorum & mulierum.*

b) Ingenuum intra XII. annus uſque ad XII. plenus occiderit, cui fuerit adprobatum. Guelf. Eccard. vero editio cum noſtra in omnibus conſeotit, tantum *tonſoratum* pro *tonſorato.* habet.

c) Aſchara Lendardi. Ecc. malb. leodc. Guelf. Cod. in quo ſequitur paragraphus, qui neque in noſtro Cod. neque ap. Eccard. extat.

Si quia femina ingenua interfecerit, & ei fuerit adprobatum, (malb. leodoſanii) ſunt din. XXIV. faciunt ſol. DC. culp. iud.

In Eccard. vero editione primum noſtri Codic. paragraphum excipiunt illi qui io noſtro Cod. ſub num. XXXIV. comprehenduntur.

d) Feminam ingenuam gravidam trabattit, & ipſa feminoa fuerit mortua. Ecc. femena trabaterit graveda, cui fuerit adprobatum. Guelf.

e) Anuano Leudinia XXVIII. den. Ecc. adnevaddo leode. Sunt din. XXVIII. Guelf.

f) DCC. Ecc. DCCC. Guelf.

g) Si quis vero. Ecc.

h) Veotre. Ecc. Guelf. Cod. ita habet. Si vero in ventre matria ſui occiſus fuerit, aut ante quodnomen abiat.

i) Anowado. Ecc. anneando. Guelf.

k) VIIIM. Ecc.

l) CC. Ecc. ed. quæ, *culp. judic.* omittit. Deinde vero eum paragraphum ponit, qui in noſtro Cod. ſub peculiari titulo XXXIII. exhibetur.

m) Quæ ſub oum. XXXI. & XXXII. continentur in Eccard. edit. & Guelf. Cod. ad euodem titulum de Homicid. relata conſpiciuntur, tamen ordioem duorum in noſtro. Cod. ſequentium edit. Eccard. invertit, quem conſervat Guelf.

n) Femena, poſt ceperit infantis habere, qui ea occiderit, cui fuerit adprobatum. Guelf. Edit. vero Eccard. cum noſtra prorſus conſentit, tantum *feminam ingenuam*, pro *femina ingenua*, legit.

o) Feminam ingeouam. Ecc, io qua ſeq. *poſt - - hoc eſt*, omiſſa ſuot. Guelf. vero editio ita exhibet, priora hujus §. Poſt infantis non potuerit ebere, occiderit, cui fuerit adprobatum malb. &c.

p) Puel-

Si quis *p*) ingenua puella occiſerit' malb. *q*) ſmalchaledi den. IIII. q. f. ſol. C'. culp. iud.

a) XXXIII. *De neglegentiis Parvulorum'.*

a) SI quis puer' infra XII. *b*) annos' *c*) aliqua culpa' commiſſerit *d*) fredus' ei non requiratur.

a) XXXIV. *De Puero tonſorato.*

a) SI quis puerum' ſine conſilio *b*) parentum ſuorum tonſorauerit' *c*) malb. uuzchardo f. den. IID. q. f. ſol. LXII. f. culp. iud.

d) Si uero puella ſine uoluntate parentum tonſorauerit' f. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

XXXV. *De Adulteriis Ancillarum.* *a*)

SI quis *b*) cum ancilla aliena mechatus fuerit *c*) malb. *d*) eualeſina' f. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

e) Si quis cum ancilla Regis' mechatus fuerit *f*) malb. *g*) eualeſina' f. den. ICC. q. f. ſol. XXX. culp. iud.

h) Si quis' ſervus cum ancilla *i*) aliena' mechatus fuerit f. den. CXX. q. f. ſol. III. *k*) culp. iud'.

Si *l*) quis ſervus *m*) ancilla aliena' *n*) extra uoluntatem domini ſui' ad coniugium ſociauerit *o*) malb. *p*) anthamo' f. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

Si *q*) quis' ſervus cum ancilla *r*) aliena' mechatus fuerit, & *s*) ex' ipſo crimine *t*) ipſa' mortua fuerit *u*) aut den. CXL. q. f. ſol. VI. dominum ancillæ conponat aut caſtretur dominus ſerui capitale in locum reſtituat'.

a) XXXVI. *De Libertis dimiſſis ingenuis'.*

SI quis *b*) litum alienum qui aput domino ſuo in hoſte fuerit extra conſilio domini ſui ante Rege per denarium ingenuum dimiſerit' malb. *c*) mal-

---

p) Puellam ingenuam occiderit. Ecc.

q) Ex Mala Leudi, VIIIM. den. qui faciunt ſol. CC. Ecc. in Cod. Guelf. hic §. non extat.

Ad Tit. XXXIII.

A) Titulus hic deeſt in Edit. Eccard. & Cod. Guelf. Paragraphus vero ſub eo contentus titulo de Homicid. utrobique parv. inſertus eſt. Conf. Not. *l*) ad Tit. XXX.

a) Si vero puerum. Guelf.

b) Annorum. Ecc.

c) Aliquam culpam. Ecc.

d) Fretus. Guelf.

Ad Tit. XXXIV.

A) Deeſt hic Titulus in edit. Ecc. & Cod. Guelf. quos vero exhibet noſter Codex paragraphos, ad Tit. de Homicid. parv. utraque edit. refert. vide not. *c*) ad Tit. XXX.

a) Si vero puerum crinitum. Ecc.

b) Aut voluntate parentum totonderit. Ecc.

c) Schuiſara Chrogino. Ecc. In Guelf. Cod. totus §. ita exhibetur. Si vero puerum crinitum ingenuum tundere præſumſerit, cui fuerit adprobatum (malb. uirdade) ſunt dinar. DCCC. faciunt ſol. XLV. culp. judicetur.

d) Si vero puellam ſimiliter ſine patris aut matris voluntate totonderit. Theoctidia. Ecc. Si quis ingenuam puellam extra conſilium parentum tundere præſumſerit, cui fuerit adprobatum (malb. tuſchada) Guelf.

Ad Tit. XXXV.

a) Vel ſervorum. addit Guelf. Cod. in quo hic Tit. eſt XXVtus. in edit. Ecc. eſt XXIXus.

b) Ingenuus. add. Ecc. & Guelf.

c) Et ei fuerit adprobatum. addit Guelf.

d) Anilaſina. In marg. *Theolaſina uuirtico.* Ecc. teolofina. Guelf.

e) Si vero cum ancilla regia. Ecc. Si vero cum regi ancilla. Guelf.

f) Et ei fuerit adprobatum. addit Guelf.

g) Theulaſins. Ecc. teoloſina. Guelf.

h) Si vero. Ecc. Hic §. non extat in Cod. Guelf.

i) Aliena. deeſt in Ecc. edit.

k) Componat. Ecc.

l) Quis. Deeſt ap. Ecc. & Guelf.

m) Ancillam alienam. Ecc. & Guelf.

n) Extra — ſui. omittit. Guelf.

o) Pro verbis noſtri Codicis. *Malb.* uſque *jud.* Cod. Guelf. hæc habet: aut vapulit aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. Dominus ancillo cogatur exſolvere.

p) Authanio. Ecc. edit. in qua poſt hunc §. ſequens inſeritur.

Si quis Francus alienam ancillam ſibi publice junxerit, ipſe enim ea in ſervitute permaneat. Cod. Guelf. hunc §. ita exhibet.

Si quis ingenuus cum ancillam alienam publice junxerit, ipſi eam in ſervicio cadat.

q) Quis, deeſt ap. Ecc. & Guelf.

r) Aliena, deeſt ap. Ecc.

s) De. Ecc.

t) Ancilla. Ecc. Guelf.

u) Servus ipſe aut caſtretur, aut CCXL. den. qui faciunt ſol. VI. culpabilis judicetur, dominus vero ſervi capitale in locum reſtituat. Si autem ancilla propter hoc non fuerit mortua, ſervus ipſe aut CXX. ictus accipiat, aut CXX. den. qui faciunt ſol. III. Domino ancillæ cogatur perſolvere. Ecc. Servus CCXL. dinar. qui faciunt ſol. ſex dominus ſervi reddat, aut ſervus caſtretur, dominus vero ſervi capitale dono ancillæ inſere in loco: ſi ancilla ex mortua non fuerit (malb. bab. mundo) ſervus aut CCC. bictus accipiat, aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. cogatur exſolvere. Guelf.

Ad Tit. XXXVI.

a) XXX. De Libertis dimiſſis. Ecc. XXVI. De libertis extra conſilium Domini ſui dimiſſis. Guelf.

b) Lidum alienum extra conſilium domini ſui ante Regem per denarium ingenuum dimiſerit. Ecc. alienum lætum ante rege per dinarium ingenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

c) malcho litofrioblito ſ. den. IIII'. q. f. ſol. C. culp. iud. d) e) Res vero ipſius liti legitimo domino reformetur'.

f) Si quis ſervum alienum g) per denarium ante Rege ingenuum' dimiſſerit' h) malb. malcho ſiacho' meocho' ſ. den. Ī CCCC. q. ſol. i) XXXV'. culp. iud. k) & capit. in loco reſtituat'.

a) XXXVII. *De Furtis diuerſis.*

SI quis b) tintinnum de int. porcus' ſur. c) malb. d) thuochacdo' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. e)

Si f) quis petica de caballo' fur. ff) malb. g) leudardo' ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. eulp. iud.

XXXVIII.

SI quis h) meſſem alienam' in ſurtum i) metere præſumſerit' malb. k) leud. ſ. den. DC. q. ſol. XV. culp. iud.

l) Si quis in m) nauina in fabaria in lentiliaria' in furtum ingreſſus fuerit n) malb. o) leud'. ſ. den. CXX. q. f. ſol. III. culp. iud.

Si quis p) de campo alieno lino fur. & in carro duxerit' malb. q) leud. ſunt den. ĪDCCC. q. ſ. ſol. XLV'. culp. iud. r)

s) Si vero tantum t) præſumſerit' quantum in u) dorſum ſuum portare potuit' ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. eulp. iud.

XL.

SI qnis x) pratum alienum' ſecauerit y) opera ſua' perdat & inſuper z) den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud'. aa) & ſi exinde fœnum in carro duxerit ad domum ſuam' ſ. den. Ī DCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud. excep. capit. & dil.

Si vero tantum præſumſerit quanrum in dorſum ſuum portare potuerit ſ. den. CXX. q. ſ. ſol. III. culp. iud.

bb) XLI.

SI quis in orto alieno cc) in furtum ingreſſus ſuerit' malb. leud. ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. eulp. iud.

XLII.

SI quis dd) in vinea aliena' in furto vindemiauerit ee) malb. leud. ſ. den. DC. q. ſ. ſol. XV. culp. iud.

ff) Si

c) Maltho Theato Meolito III M. den. Ecc. Malteohiatua meo lexim ſunt dio. IIII. Guelf.

d) Et capitale domioo ſuo reſtituat add. Ecc.

e) Si vero læti ipſius legitimi, reſirmetur. Ita moonſtroſe legitur in Guelf. Cod. Eccardiaoa vero editio oihil mutat, ſolummodo *Lidi* pro *liti* habet.

f) Si quis vero ſervum alienum iugenuum dimiſerit, & ei fuerit adprobatum. Ita Guelf.

g) Ante Regem per denarium ingeuuum. Ecc.

h) Maltho Theata Meotheos. Ecc. Maltho hait homitto. Guelf.

i) XXV. Ecc.

k) Excepto capitale, qood domioo reſtituatur, res vero ipſius ſervi propriua dominus recipiat. Ecc. Pro divero domini ſui reddat. Ita Goelf. ſioe omni ſenſu.

Ad Tit. XXXVII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. & Cod. Guelf. eſt XXVIIus. referuntur vero in utraque edit. ad hunc titulum omnia quæ noſter Codex octo Titulis usque ad XLVI. comprehendit.

b) Tintiooo de porcioa aliena. Guelf. tiotinnum de purcina aliena. Ecc.

c) Cui fuerit adprobatum. addit Guelf.

d) Aurappo. Ecc. Leodardi. Guelf.

e) Exc. cap. & dilatura. Guelf. Cod. qoi addit hunc paragraphum.

Si vero de pecoribua furaverit, & ei fuerit adprobatum (malb. leodardi) ſunt dio. CXX. fac. ſol. III. culp. iud.

f) Vero pedicam de caballo. Ecc. pedica de caballus. Guelf.

ff) Addunt Ecc. & Guelf. & ei (cui Guelf.) fuerit adprobatum.

g) Leudardi. Ecc. Leodardi. Guelf. Addit utraque edit. Si vero ipſi caballi perierint capitale in locum reſtituat. (ipſua in caput reddat. Guelf.) Sequitur io Ecc. edit. paragraphus, qui cum eo quem ex Cod. Guelf. lit. e) exhibuimus, fere coincidit.

Si quis tintinnum de pecoribus furaverit. Malb. Leudardi CXX. den. qui faciont ſolid. III. culpabilia judicetur.

h) Meſſe aliena. Ecc. & Guelf.

i) Meterit & inventus fuerit. Guelf.

k) Leodardi. Guelf.

l) Hic §. in Ecc. edit. ita exhibetur, ut ſimol ille, quem noſter Cod. Tit. XLI. refert, cum hoc jungatur. Si quis in hortum alieoum ad furtum iogreſſua fuerit, aut io napinam, vel io fabariam, in piſariam, in leoticulariam. Malb. Leudardi, &c.

m) Nabina, in favaria io peſaria, io lenticlaria. Guelf.

n) Cui fuerit adprobatum. Guelf.

o) Leodardi. Guelf.

p) Aliquid de campo alieno furaverit, & hoc exinde in carro, aut per caballum duxerit. Ecc. de campo alieoo meſſe furaverit, & hoc aut in çaballo, aut in carro duxerit ad domum ſuam, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

q) Leodardi DC. den. qui faciuut ſol. XV. Guelf.

r) Except. cap. & dilat. Guelf.

s) Si quis vero in dorſum portaverit. Malb. Leod. Guelf.

t) Priſerit. Ecc.

u) Dorſo ſuo portare valuerit. Ecc.

x) Prato alieno. Guelf.

y) Operam fuam. Ece.

z) *Den.* uſque *jud.* omittit. Guelf. Eccard. vero edit. den. DC. qui ſac. omittit.

aa) Et ſi ipſum ſœnum in carro carraverit, & ad domum ſuam adduxerit Malb. Leodardi. Ecc. & ſi exinde ad domo ſua duxerit feuum & diſcargaverit, & ei fuerit adprobatum malb, leodardi. Guelf. Addit utraque edit. Si vero tautum priſcrit (tauto præſumſerit. Guelf.) quantum in dorſo (dorſum ſuum. Guelf.) portare potuerit, (portaverit & ei foerit adprobatum Guelf.) Malb. Leudardi DC. den. qui faciunt ſolid. XV. (Malb. Leodardi ſunt dio. CXX. fac. ſol. III. Guelf.) culpabilia judicetur.

bb) Vid. ootata ad lit. l.)

cc) Ingreſſus fuerit io ſurtum, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

dd) Vineam alienam in furtum. Ecc.

ee) Et inveotus fuerit. add. Gualf.

ff) Hunc

ff) Si vero in eaſſa cargaverit & ad domum ſuam duxerit ſ. den. ĪDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud'.

XLIII. *De Retibus.*

SI quis *gg*) retem ad anguilis de flumine fur'. malb. *hh*) obdud. ſ. den. ĪDCCC. q. f. ſol. XLV'. culp. iud. *ii*)

Si quis *kk*) ſtatuam aut trammaelem aut ueruuldo de flumine fur' malb. *ll*) naſchus taxaea, ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud.

XLIV. *De Screonis effractis.*

SI quis e ſcreona qui elauem habet *mm*) effrigerit, malb. *nn*) ſtrona anthedio' ſ. den. IDCCC. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

Si vero de ſcreona clauem *oo*) effrigerit' & nihil exinde tullerit malb. leud. ſ. den. DC. q. f. ſol. XV. culp. iud. *pp*)

XLV. *De eo qui alterius campo arauerit.*

SI quis *qq*) campo alieno araverit & ſeminaverit *rr*) malb. ob rebus andappus' ſ. den. *ss*) ICC. q. f. ſol. XXX' culp. iud.

tt) Si quis campo alieno arauerit malb. leud. DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

uu) Si quis aratrum eum aratore de campo alieno oſtauerit aut iactauerit malb. chivarſo DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

a) XLVI.

---

ff) Hunc §. ita exhibet Ecc. Et ſi ipſe vinum iu carro earraverit, & ad domum ſuam duxerit & diſcarraverit Malb. Leudardl, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur: de meſſe vero ſimiliter convenit obſervare. Guelf. autem Codex hoc modo eum effert. Si vero vinum ad domum ſuam duxerit, aut cavallo aut in carro diſcargaverit, & ei fuerit adprobatum (malb leodardi ſunt dio. Ī VCCC. fac. ſol. XLV. culp. jud. De miſſibus vero ſimul obſervandum eſt. Subjungit Edit. Eccard. & Guelf. ſq. §.

Si quis in ſylva materiam, aut ligne furaverit, aut iocenderit, vel capulaverit, (materium alienum capolaverit aut incideret, cui fuerit adprobatum Guelf.) Malb. Leudardi, DC. deo. quid faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

gg) Rete ad anguillas de flumine involaverit. Ecc. retem ad anquilas de flumine furaverit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

hh) Obdopus, DC. den. qui faciunt ſol. XV. Ecc. obtubbo ſuut dio. ĪDCCC. fac. ſol. XLV. Guelf.

ii) Excepto capitale & dilatura, add. Guelf.

kk) Statuam aut tremagolum, vel vertebolum de flumine furaverit. Ecc. ſtatualem, tremacle, aut vertevelem furaverit, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

ll) Naſthus Texacha. Ecc. naſcodioas. Guelf.

mm) Infregerit. Ecc.

nn) Naſche Streonas Anthedi) Ecc. In Guelf. hic §. deeſt. Subjungitur autem in Ecc. ed. ſeq. §.

Si quis ſcreons ſine clave, Malb. Obdoo DC. deu. qui faciunt ſol. XV. culpabilis jndicetur. Guelf. hunc §. ita exhibet. Screouas qui ſine clave effregerit, cui ſuerit adprobatum (malb. pronas anthiſo) ſunt dio. Ī DCCC. fac. ſol. XLV. culp. judicetur, exc. cap. & dil.

oo) Fregerit. Ecc.

pp) Pro ſola effractura, addit Ecc. In Guelf. Cod. bic §. deeſt. Uterque porro ſq. exhibet.

Si quis campum alienum araverit & nou ſemineverit, Malb. Leudardi. DC. deo. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

qq) *In.* addit Ecc.

rr) Malb. obreppus. Ecc. hoc her puan de eſcrippas. Guelf.

ss) ĪDCCC. fac. ſol. XLV. Guelf.

tt) Hic §. in Cod. Guelf. & Ecc. edit. deeſt, niſi forte cum eo quem lit. *pp.*) retulimus unus idemque, ſed abbreviatus, ſit.

uu) Neque hic io edit. Eccard. & Guelf. Cod. reperitur; in hoc vero ejus loco ſequens, quo titulus, *De Diverſis furtis* clauditur, extat.

Si quis cum ſervum alieuum aliquid neguciaverit neſciens Domino ſuo (malb. theolaſina) ſunt dinar. DC. fac. ſolid. XV. culp. lud.

In edit. Eccard. vero quamplurimi adhuc adjuoguntur boc ordine.

Si quis vero de campo alieoo aratrum ante ortaverit, aut jactaverit, Malb. Anh unerbo, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis iopotus de pomario, aut de pirario diruperit, Malb. Leudardi, CXX. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur.

Si in horto fuerit Malb. Ortopodun, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis melarium aut pirarium decorticaverit, Malb. Leudardi, CXX. denariis, qui faciunt ſolid. III. culpabilis jodicetur.

Si vero in horto fuerit, Malb. Ortobaum, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis jodicetur.

Si quis cultellum alienum furaverit DC. deu. qui façiunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis clauſuram alienam ruperit, DC. deu. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis materiam de uoa parte dolatam furaverit, Malb. Leudardi CXX. denariis, qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur. (Hunc §. poſt *Si quis in Sylva.* ita effert Cod. Guelf. Si vero materio ex una parte dolato iu furtum præſumſerit CXX. din. fac. ſol. III. culp. judicetur.)

Si quis arborem poſt annum quam fuerit ſignata priſerit, nullam exinde habest culpam, ſi quis infra anuum eam capulaverit, CXX. deu. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur. (Guelf. hoc modo, poſt adductum, *ſi vere:* hunc §. exhibet. Si quis arbore poſt anno ſiguatum præſumſerit, uullam abiat culpam.)

Si quis in agro alieno arborem inſertam exciderit, MCC. den. qui faciuot ſol. XX. culpabilis judicetur.

Si quis mulieri brachiale furaverit Malb. ſubtho, CXX. den. qui faciunt ſol. III. culpabilis judicetur.

Si quis per caſam alienam ſine permiſſu poſſeſſoris traxerit, Malb. Ala Cheſcido MCC. deu. qui faciunt ſolid. XXX. culpabilis judiçetur.

a) XLVI. *De elocationibus'.*

Si quis *b*) aliquid in furtum hominem locauerit' ut alium interficiat *c*) malb. *d*) tua ſ. den. ĪID. q. f. ſol. LXII. ſ'. culp. iud.

e) Si quis ut dans accipiens & portans ſ. den. ĪID. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud.

a) XLVII. *De dibilitatibus'.*

Si quis alterum *b*) manum' capulauerit *c*) unde homo *d*) mancuſſit' & ipſa manus ſuper eum *e*) pendat' malb. *f*) ſeca ĪDCCC. den. q. ſ. ſol. XLV'. culp. iud.

Si uero ipſa *g*) excuſſerit malb. chramere' ĪIII. den. ſ. q. f. ſol. C. culp. iud.

h) Si police de manu capulauerit malb. chramire Ī DCCC. den. q. ſ. ſol. XLV. culp. iud.

Si ſecundum digitum *i*) unde ſagitta trahitur' excuſſerit malb. *k*) linoro' ſ. den. ĪCCCC. q. ſ. ſol. XXXV. culp. iud.

l) Si medianum digitum unde ſagittatur excuſſerit malb. thaphano ĪCCCC. den. q. f. ſol. XXXV. culp. iud.

Si *m*) quarto digito' excuſſerit malb. *n*) melagno' ſol. XXV. culp. iud.

Si minimus digitus excuſſus fuerit malb. *o*) meledeno' ſol. XV. culp. iud.

Si uero *p*) pedes capulatas fuerit & ibidem mancus teneat' malb. *q*) chudachina chamina' ſ. den. ĪDCCC. q. ſ. ſol. XLV. culp. iud.

Si vero *r*) per' excuſſus fuerit malb. *s*) chuladachina IIII. den. q. f. ſol. C'. culp. iud.

Si quis *t*) alterum oculum eiecerit' malb. *u*) liahahaumā ſ. den.' IIII. q. f. ſolid. C'. culp. iud.

x) Si quis alterius naſum aut auriculam excuſſerit malb. ſunedeura DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

Si quis *y*) alterius linguam capulauerit' unde *z*) loquere' non poſſit malb. *aa*) alcheio IIII. DC. den' q. f. ſol. C. culp. iud.

Si

Ad Tit. XLVI.

a) XXVII, de Logationibus. Guelf. In Ed. Ecc. eſt Tit. XXXI.

b) In furtum aliquem locare voluerit. Ecc.

c) Et inde pretium accipiat. addit Ecc.

d) Avvena. IIIIM. denar. qui faciunt ſol. C. Ecc.

e) Hic §. in Ed. Ecc. deeſt, ſequentes vero ibi comparent.

Si quis in furtum aliquem elocare voluerit, ut hominem intercipiat, & pretium ab hoc acceperit, & non fecerit cui fuerit adprobatum, Malb. ſeu Lando Eſa. MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimid. culpabilis judicetur.

Similiter & ille, qui pretium accepit, ut hominem occideret, MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium, culpabilis judicetur.

Si quis in furtum elocatum, acceptum pretium, hominem occidere voluerit, & non fecerit, Malb. Seu Lando eſa, MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

Si vero per tertium locatio (pro tertio homine elogacio Guelf.) ipſa fuerit transmiſſa (ſi adprobatus fuerit malb. mortes: add. Guelf.) MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimid. culpab. judicetur, unusquisque illorum, ſeil. (*bat. ſic.* ita Guelf. haud dubie corrupte pro ſcil.) dans, accipiens & portans. (ſexſagenus binus ſimis ſol. culp. jud. Hæc ſenſu carentis add. Guelf.)

In Cod. Guelf. præter ultimum, nullus, neque noſtri Cod. neque Ecc. edit. ſed ſequentes paragraphi ſub hoc titulo extant.

In furtum aliquid elogare voluerit, cui fuerit adprobatum (malb. morter) ſunt diuarius ĪID. faciunt ſol. LXII. culp. iud.

Si quis furtum elogatum acceptum præcio homino hocciderit, & ei fuerit adprobatum (malb. morter) ſunt dinarius ĪD. ſc. ſol. LXII. culp. iud.

Ad Tit. XLVII.

a) Tit. eſt XXXII. edit. Eccard. In Guelf. Cod. XXVIII. ubi inſcribitur. De Debiliſtationibus.

b) Manu aut pede. Ecc.

c) De manu capolata. Addit Ecc.

d) Mancus eſt. Ecc.

e) Pendit. Ecc.

f) Sichte MMD. den. qui faciunt ſolid. LXII. & dimidium. Ecc.

g) Manus ſuper excuſſa fuerit, Malb. Chamin. Ecc.

h) Si quia pollicem de manu vel pede excuſſerit. Malb. Alachtam, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur: Si vero ipſe pollex in ipſa manu mancatus pependerit. Malb. Alachtamo Chaminis. MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. culpabilis judicetur. Ita hunc §. exhibet. Ecc.

i) quo ſagittatur. Ecc.

k) Alatham Briorodero. Ecc.

l) Hunc §. non habet Ecc. ſed ſequentes.

Si quis alteri tres ſequentes digitos pariter uno ictu excuſſerit, Malb. Chaminis, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilia judicetur.

Si quis medianum digitum excuſſerit, Malb. Taphno, (in marg. *Repphano*) DC. den. qui faciunt ſolidos XV. culpabilis judicetur.

m) Vero quartum digitum. Ecc.

n) Malegsno. (in marg. legitur *in elecbano*) DC. den. qui faciunt. Ecc.

o) Mine Chleno, DC. denar. qui faciunt. Ecc.

p) Pes capolatua fuerit, mancna ibidem tenuerit. Ecc.

q) Chalde China Chamin. Ecc. ed. quæ addit. ſq. §.

Si vero pes capulatus fuerit, & mancus ibidem tenuerit. Malb. Chul de China Chamin, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. culpabilis judicetur.

r) Ipſe pea. Ecc.

s) Chalds china ſichte (in marg. legitur channa chlora) MMD. den. qui faciunt ſolid. LXXII. cum dimidio. Ecc.

t) Alteri oculum tulerit. Ecc.

u) Liclamina MMD. denar. qui faciunt ſolid. LXXII. & dimidium. Ecc. Ed.

x) Huuc paragraphum in duos diſpeſcuit ed. Ecc. hoc modo.

Si quis naſum alteri excuſſerit, Malb. Fraſitto. MDCCC. denar. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur.

Si quis auriculam alteri excuſſerit. Malb. Chunni Clevra. DC. denar. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

y) Alterum lingua capolaverit.

z) Loqui. Eccard.

aa) Alchaltus IIIIM. den. Eccard.

bb) Al-

Si quis *bb*) alterius' dentem excufferit malb. *cc*) inchauina' DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud.

Si quis *dd*) ingenuus' ingenuum caftrauerit aut virilia transcapulauerit unde mancus fit *ee*) VIII. den. q. f. fol. CC'. culp. iud.

a) XLVIII'. *De Conuitiis.*

SI quis alterum *b*) cinidum' vocauerit malb. *c*) quinte' DC. den. q. f. fol. XV. culp' iud.

Si quis alterum falfatorem *d*) clamauerit *e*) & non potuerit adprobare' malb. *f*) ischrabo' DC. den. q. f. fol. XLV. culp. iud'

Si quis alterum *g*) concagatum clamauerit' *h*) & non potuerit adprobare' CXX. den. q. f. fol. III. culp. iud.

Si quis *i*) mulieri ingenua fecauere mulierem meretrice' clamauerit & non potuerit adprobare IDCCC. den. q. f. fol. XLV. culp. iud.

Si quis alterum *k*) vulpicula' clamauerit CXX. den. q. f. fol. III'. culp. iud.

Si quis alterum *l*) lepore clamauerit *m*) CXX. den. q. f. fol. III'. culp. iud.

a) XLIX. *De uia Lacina.*

SI quis *b*) hominem ingenuum' de via fua *c*) oftauerit aut inpinxerit' malb. uialacina DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud.

Si quis *d*) feminam ingenuam de uia fua oftaverit' aut inpinxerit *e*) I DCCC. den. q. f. fol. XLV. culp. iud.

a) L. *De Ligaminibus Ingenuorum'.*

SI quis hominem ingenuum fine caufa ligauerit malb. *b*) andreppus CCXL'. den. q. f. fol. XXX. culp. iud.

Si

bb) Alterius. deeft in edit. Ecc.

cc) In Clanina. Ecc.

dd) Ingenuua, deaft io ed. Ecc.

ee) Malb. Wiradardi, IIIIM. den. qui faciunt folid. C. Eccard. edit. in qua fequentes fubjunguntur §.

Si vero ad integrum tulerit virilia. Malb. Alacharde, VIIIM. den. qui faciunt folid. CC. culpabilis judicetur.

Si quis Salecua Salecum caftraverit, VIIIM. denar. culpabilia judicetur, qui faciunt folidoa CC. excepta medicatura, quæ componatur fol. IX.

Si quis Antruflionem caftraverit, XXIIIIM. qui den. faciunt fol. DC. culpabilis judicetur, excepta medicatura, quæ VIIII. fol. componatur.

Codex Guelf. quinque tantum fequentes paragraphos, à noftro Cod. & edit. Eccard. prorfua, præter unum, diverfoa, fub hoc titulo exhibet.

Si quia alterum pedem vel oculum ejecerit ant excufferet, nafim ampotaverit, cui fuerit adprobatum (malberg. ficti) funt dinar. IIII. faciunt fol. C. culpabilis judicetur.

Si quia policare de manum vel pedem excufferit, cui fuerit adprobatum, (malb. alathamo) funt dinar. II. faciunt fol. L. culp. iud.

Si vero ibidem mancatus fuerit (malb. alathamo) funt dinariua ICCCC. faciunt folid. XXXV. culp. iud.

Si fecundo vero digitum, id eft unde fagittatur, excufferit (malb. alathamo) funt dinar. ICCCC. fac. fol. XXXV. culp. iud.

Si quis vero fequens hominem caftraverit (malb. gafferit) funt din. VIII. fac. fol. CC. culp. iud.

Ad Tit. XLVIII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. eft. XXXIII. in Cod. Guelf. XXVIIII.

b) Cinnitum. Ecc. cynitum. Guelf.

c) Malb. Quintuo. Ecc. in Cod. Guelf. plane deeft.

d) Et mulier alteram mulierem meretricem. Hæc addit ed. Ecc. In Cod. Guelf. totus §. deeft.

e) Et - approbare. omittit Ecc.

f) Malb. Extrabo. add. Ecc.

g) Concacatum aut vulpeculam vocaverit. Ecc. concagato. Guelf.

h) Et — approbare. omittit Ecc. & Guelf.

i) Mulier ingenuam feo vir feo mulier altera meletrice, ita perquam corrupte Cod. Guelf. In Eccard. ed. hic §. deeft. cum fequenti.

k) Vulpe. Guelf.

l) Leporem. Ecc.

m) CCXL. den. qui fac. fol. VI. Ecc. DC. dinar. fac. fol. XV. Guelf.

Iftorum omifforum loco fequentes exhibet Eccard. edit. paragraphoa, qui etiam in Cod. Guelf. extant.

Si quis homo ingenuus alio improperaverit, (Si quia alterum repotaviret. Guelf.) quod fcutum fuum jactaffet, & fuga lapfus fuiffet, (et - fuiffet omittit Guelf.) & non potuerit adprobare, Malb. Auftrapo, (Malb. Auftr. deeft in Guelf. DC.) deo. qui faciunt fol. XV. culpabilia judicetur.

Si quis alterum delatorem (dilatorem & falfatorem Guelf.) clamaverit, & non potuerit adprobare, Malb. Leudardi. (Malb. Leud. omittit Guelf.) DC. den. qui faciunt fol. XV. culpabilia judicetur.

Ad Tit. XLIX.

a) Hic Titulus eft in Eccard. ed. XXXIV. in Codex Guelf. XXX.

b) Baronem. Ecc. Barone ingenuum. Guelf.

c) Ortaveret aut inpinxeret. Guelf.

d) Mulierem viam fuam ortaverit. Guelf. mulierem ingenuam de via fua ortaverit. Ecc.

e) Malb. Urbia Via Lacina, Ecc. Malb. mallacina Guelf. Cod. qui pro IDCCC. habet ICCC. Eccardiana editio fequentes paragraphoa huic titulo addit.

Si quis in via alterum adfalierit, & eum raubaverit, Malb. Chereno. MCC. deo. qui faciunt fol. XXX. culpabilis jodicetur.

Si quis viam, quæ ad farinariam ducit, claufèrit, Malb. Urbia Via Lacina, DC. den. qui faciunt fol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. L.

a) In Eccard. ed. eft titulua XXXV. in Cod. Guelf. eft XXXI. & ita infcribitur. De Ligaminibus.

b) Obrepua, Andrepus MDCC. Ecc. ande rebna, funt din. ICC. Guelf.

Si vero *c*) ipſo ligato aliqua parte' duxerit malb. *d*) andreppus' Ī DCCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud.

a) LI. *De Uenationibus.*

b) SI quis diverſis venationibus fur' aut celauerit' *c*) ſi ceruo domeſtico' ſignum habentem fur. aut *d*) occiſſerit que' *e*) ad uenationem' manſuetus *f*) eſt & *g*) dominus ſuus per teſtibus potuerit adprobare quod eum in venationem habuiſſet & cum eum duas aut tres feras occiſiſſet' *h*) ₤ DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud.

i) Si uero ceruo domeſtico' qui *k*) in venatione adhuc non fuiſſet' fur. aut occiſſerit *l*) DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud.

Si quis ceruum *m*) aut aprum' laſſum quem *n*) alterius canis mouunt occiſſerit, aut celauerit *o*) DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

a) LII. *De Sepibus'.*

b) SI quis tres uirgas unde ſaepis ſuper ligata eſt vel retortas capulaverit aut ipſa ſaepe apparuerit' *c*) DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

LIII.

SI quis per alienam meſſem *d*) erpicem' traxerit & ſine via *e*) tranſierit *f*) DC. den. q. f. ſol. XV. culp. iud.

LIV.

SI quis *g*) per meſſem alienam jam expalmitantem' ſine via *h*) aut ſine ſemita vias fecerit DC. den. q. f. ſol. XX. culp. iud'.

LV.

SI *i*) quis in curte aut in caſa vel in qualibet in furtum aut per malo ingenio aliquid miſerit neſciente domino cujus domus eſt' malb. *k*) ferimbera' ₤ den. ĪID. q. f. ſol. LXII. S. culp. iud.

a) LVI.

---

c) Eum ligatum in aliquam partem. Ecc. aliquam partem ligatam. Guelf.

d) Andrepus, Ecc. anderebus. Guelf. Addit inſuper Eccard. edit. ſequentia.

Si vero Romanus Francum ligaverit ſine cauſa, MCC. den. qui faciunt ſolid. XXX. culpabilis judicetur.

Si vero Francus Romanum ligaverit ſine cauſa, DC. denar. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Si quis ligatum per ſuperbiam aut per virtutem à Gravione tulerit, Malb. Mitho Foſa Stadivo, vitam ſuam redimat.

Ad Tit. LI.

a) XXXVI. in Eccard. ed. XXXII. in Cod. Guelf.

b) Si quis aliqua de venatione (de diverſis venationibus: Guelf.) de avibus aut de piſcibus furaverit, Malb. Leudardi, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Quam legem tam de venationibus quam & de piſcationibus convenit obſervare. Ecc. & Guelf.

c) Si quis ceruum domeſticum. Ecc. & Guelf.

d) Occiderit, qui. Ecc. & Guelf.

e) In venationem. Guelf. ad venationem faciendam. Ecc.

f) Factus. add. Ecc.

g) Et telarium cum teſtibus potuit approbare, quod extelarius fuiſſet. Ecc. & hoc teſtibus adprobatum fuerit, quod eum Dominus ſuos in venacionem abuit, & eum ipſum vel duas aut trea feras occideret. Guelf.

h) Malb. Trovandio, MDCCC. den. qui faciunt ſolid. XLV. Ecc. Malb. Trovifido ſunt din. ĪDCCC. fac. ſol. XLV. Guelf.

i) Si quis alium cervum domeſticum. Ecc. Si quis. omittit Guelf.

k) In venacionem adhuc non fuit, involaverit, & ei fuerit adprobarum. Guelf.

l) Malb. Trovidio Cham ſtala, MCCCC. den. qui faciunt ſol. XXXV. Ecc. Malb. trovifido ſunt din. ĪCC. fac. ſol. XV. Guelf.

m) Aut aprum: omittit Ecc. duos enim paragraphos ex hoc uno facit. In ed. Guelf. hic §. deeſt.

n) Alieni canes moverunt & adlaſſaverunt, involaverit. Ecc.

o) Malb. Trocbvvido. (in marg. legitur throwido) addit Ecc. edit. in qua ſequitur.

Si quis aprum, quem alieni canea moverunt & alaſſaverunt, occiderit, vel furaverit, Malb. Arwernon, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LII.

a) XXXVII. Ecc. XXXIII. Guelf. inſcribitur in hoc Cod. *De ſepebus vero.* Notandum, quod in utraque edit. quæ in noſtro Cod. ſub. Num. LII. usque LVI. continentur, ad unum hunc de Sepibus titulum referantur.

b) Tres virgas unde ſepes ſublegatur, furaverit aut capulaverit, aut tres cambortus involaverit, aut excervicaverit, vel retorta unde palum aut ſepes contenetur capolaverit, cui fuerit adprobatum. Guelf. pro *ſapis*, *ſepes*, habet, & *ipſa ſape*, omittit', pro *apparuerit* vero, *aperuerit* legit Ecc.

c) Malb. Leudardi. add. Ecc. Leodardi Guelf.

d) Poſtquam levaverit, herbice. Ecc. poſt levaverit erpice. Guelf.

e) Cum carro. add. Ecc. & Guelf.

f) Malb. Leudardi add. Ecc. & Guelf.

g) Meſſe aliena jam expalmitante. Guelf.

h) Tranſierit, cauſam ſuperius convenit obſervare. Ecc. tranſierit, Malb. Leodardi ſunt dinar. DC. fac. ſol. XV. culp. jud. Guelf.

i) Si quis per malum ingenium in curtem alterius, vel in caſam vel ubilibet aliquid de furato miſerit, neſciente Domino cujus poſſeſſio eſt, ubi inventum fuerit, qui hoc miſerat. Ecc. Qui in curte aliena malo ingenio, aut quodlibet aliquid de furtum in caſa miſerit, hoc eſt, neſciente eum, cujus domus vel curtis eſt, & ibidem inventus fuerit. Guelf.

k) Ferthebero, Ecc. friſtebero. Guelf. Addit huic Titulo ſequentem paragraphum edit. Ecc.

Si quis ſepe conciſa aliena arſerit. Malb. Bila, DC. den. qui faciunt ſolid. XV. culpabilis judicetur.

Ad

a) LVI. *De homicidiis Seruorum vel expoliationibus.*

SI quis *b*) servum aut ancillam occisserit' malb. *c*) theodalina id est homicida ille sol. XX. culp. iud.

Si quis ingenuus servum alienum *d*) expoliauerit' DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

LVII.

SI quis servum alienum *e*) battit & super XL. noctibus operatricauerit CXX. den. q. f. sol. III'. culp. iud.

LVIII.

SI *f*) quis' servus hominem ingenuum *g*) occiserit ipso' homicida pro medietate *h*) parentibus tradatur *i*) & alia medietate dominus servi.

Si noluerit servitutem aut si intellexerit de lege si ob mallare potest ut ipsa leode non solvat'.

LIX.

Si quis homo ingenuus *k*) litem' alienum expoliaverit *l*) malb. *m*) letusmodi' f. den. Ī CCCC. q. f. sol. XXXV. culp. iud.

a) LX'. *De Quadrupedibus; b) si hominem occiserint'.*

SI quis homo ex quolibet *c*) pecus occisus fuerit' & hoc *d*) parentes illius potuerint adprobare cum testibus', dum *e*) ille dominus pecoris antea' legem non *f*) adimpleverit medietate' de ipsa *g*) leodo conponat & pro *h*) illa' alia medietate *i*) ipso quadrupe' donet. *k*) Si enim dominus intellexerit per legem se defendere potest, ut nihil pro ipso pecore' solvat.

a) LXI'. *De b) uestigio' minando.*

SI quis bouem aut caballum *c*) vel quemlibee pecus' *d*) in furtum' perdiderit & *e*) eum de vestigio sequitur consecutus fuerit usque *f*) ad tres noctes' *g*) si' ille qui *h*) cum ducit' aut *i*) emisit aut cambiasset' dixerit vel *k*) procla-

---

Ad Tit. LVI.

a) XXXVIII. Ecc. XXXIV. Guelf. Nota, quod in utreque hac edit. quæ in nostro Cod. usque ad Num. LX. continentur, ad hunc de Homicid. titulum referantur.

b) Servus servum vel se consimilem occiderit aut expoliaverit Ecc. Servum occiderit eut expoliaverit se similem, & ei fuerit adprobatum. Guelf.

c) Theu Leude, aut Theu Leudinia, boc convenit, nt homicidam illum Domini inter se dividant. Ecc. (theoledeThoIo thodine id est homicida) illum Domini inter se dividant. Guelf.

d) Adsalierit & expoliaverit, & insuper quadraginta denarios ei tulisse probetur, Malb. Theu nosdo. Ecc. expoliaverit, & super XL. dinarius tollisse convencitur. Melb. rencus murdo. Guelf. Addit Eccard. edit. post culp. jud.

Si vero minus tulerit quem valent XL. denarii, DC. denariis, qui feciunt solid. XV. culpabilis judicetur.

e) Battiderit, & ei insuper quadraginta noctes trigaverit opera sua, Malb. Deudinariæ, XL. den. qui faciunt sol I. & triente uno. Ecc. In Guelf. Cod. hic §. deest.

f) Quis, omittit Ecc.

g) Occiderit, ipse. Ecc.

h) Compositionis occisi. Hæc inserit Ecc.

i) Et aliam medietatem Dominus servi se noverit soluturum: sed si servns legem intellexerit, poterit Dominus se obmallare, ut ipse leudum non solvet. Ecc. ed. in que bic §. ultimus est tituli de Homicid. Guelf. Codex hunc §. ita exhibet. Si quis letus aut servus hominem ingenuum occiderit, ipsa homicida pro medietatem compositionis hominis hoccisi parentibus tradatur, Dominus vero servi alie medietatem se noveret esse solveturus.

k) Lidum. Ecc. Letum. Guelf.

l) Et ei fuerit adprobatum. add. Guelf.

m) Then Mosido. Ecc. leciim murco. Guelf. Præmittit autem huic paregrapho edit. Ecc. seq.

Si quis servum alienum mortuum expoliaverit per furtum, & spolia ipsa plusquam XL. denarius valeent tulerit, Malb. Then Frio Mosido DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur. Guelf. vero Codex bunc Titulum claudit sequenti paragrepho.

Si qnis vasum ed ministerium quod est Strogau, puelle ad ministerium aut fabro ferrario vel enrefice eut porcario fureverit eut occideret cui fuerit adprobatum (malb. taxaga ant ambitania) sunt din. Ī CCCC. facinnt sol. XXXV. eulp. jnd. intro fretum & faidum sunt sol. XLV. sunt sul. LXXV.

Ad Tit. LX.

a) XXXV. Gnelf. XXXIX. Ecc.

b) Qui hominem lædunt. Ecc. Si bominem occiserit. Guelf.

c) Quadrupede qui domesticus fuerit, occidatur. Ecc.

d) Cum testibus potuerit adprobari. Ecc.

e) Illius dominus, cujus pecus erat, ante. Ecc.

f) Adimplevit, medictetem. Eccard.

g) Leudi. Ecc.

h) Illa. deest ap. Ecc.

i) Ipsum quadrupedem bomini. Eccard.

k) Si vero pecoris dominus vitium in eo non intellexerit, secundum legem exinde se potest defendere, & de ipso pecore nihil. Ecc. In Guelf. Cod. hæc §. ita legitur.

Si bomo ex quolibet quatropedem domesticum occisus fuerit, & testibus fuerit adprobatum, medietatem compositionis dominus ipsius quatropedem auctorem criminis pro medietatem cumpositionis restituat requerentibus.

Ad Tit. LXI.

a) XL. Ecc. XXXVI. Guelf.

b) Vestigium. Guelf.

c) Sive quodlibet animal. Eccard. vel quælibet enimalia. Guelf.

d) In furto. Ecc. ad furtum. Guelf.

e) Ejusdem vestigia sequitur, &. Ecc. eundem per vestigia sequentur. Guelf.

f) In tertia nocte. Ecc. in III. noctes. Guelf.

g) *Et* pro *si*. Ecc. Guelf. omittit.

h) Id duxerit. Ecc.

i) Emisse se eut cambiasse. Ecc. Emisse ent cambiasse. Guelf.

k) Cla-

clamaverit' ille qui per *l)* veſtigio' ſequitur *m)* res ſuas' per *n)* tertia manu adchramire debet'. Si vero *o)* tres noctes exactas' qui res ſuas *p)* queret eas' inuenerit *q)* ille apud quem inuenerit emiſit aut cambiaſſet' dixerit *r)* ei' liceat *s)* adchramire'. *t)* Quid ſi ille qui per veſtigio ſequitur res ſuas quas agnoſcere dicitur ille alio' reclamante *u)* nec' oſſerre per *x)* tertia manu' voluerit *y)* vel ſolem calcauerit' *z)* ſe' uiolenter *aa)* hoc' quod ſe agnoſcere dicit *bb)* tolliſſe convincit' malb. *cc)* mithio fraſito' Ī CC. den. q. f. ſol. XXX. culp. iud.

a) LXII. *De Furtis caballorum'.*

SI quis caballum qui *b)* carruga' trahit fur. *c)* malb. *d)* canazaſco Ī DCCC. den. q. f. ſol. XLV'. culp. iud. *e)*

Si quis *f)* admiſſario ad homine franco fur'. *g)* malb. *h)* uuacheto' Ī DCCC. den. q. f. ſol. XLV. culp. iud. i)

Si quis *k)* admiſſarium cum grege' *l)* usque ad XII. equis fur'. malb. *m)* uuadſeto' ĪĪ D. den. q. f. ſol. LXII. ſ. culp. iud. *n)* excep. cap. & dilat'.

o) Si quis *p)* poledrum anniculum' fur. *q)* DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud. *r)*

Si quis *s)* jumentum alienum trabaterit aut euaſerit' malb. *t)* ſicabahim DC. den. q. f. ſol. XV'. culp. iud. *u)* *x)* & exinde mortua fuerit' *y)* malb. ſitabahim DC. den. q. f. ſol. XV'. *z)* excep. cap. & dil'. culp. iud.

a) LXIII.

---

k) Clamaverit. Guelf.

l) Veſtigia. Ecc. veſtigium. Guelſ.

m) Res ſuas, deeſt in Guelf. Cod.

n) Tertiam manum adrhamire debet. Ecc. tertia manum debit adcramire. Guelf.

o) Jam tribus noctibus exactis. Ecc. & Guelf.

p) Quærit, &c. Ecc. queret, ſi eas. Guelf.

q) Apud queminveniuntur ſi eas emiſſe aut cambiaſſe. Ecc. ille aut emiſſe aut cambiaſſe. Guelf.

r) Ipſi. Ecc. Ipſe. Guelf.

s) Adrhamire. Ecc. adcramire. Guelf.

t) Qui vero per veſtigium ſequitur, quod ſe agnoſcere dicit, illo alio. Ecc. Si ille vero qui per veſtigium ſequitur ſe agnoſcere dicit, illum alium. Guelf.

u) Non. Ecc.

x) Tertiam manum. Ecc. Tertia manum. Guelf.

y) Nec ſolum ſecundum legem calcaverit. Ecc. nec ſole ſecundum legem collegaverit. Guelf.

z) Et ei. Guelf. & Eccard.

aa) Hoc: deeſt ap. Ecc. & Guelf.

bb) Tuliſſe convincitur. Ecc. tolliſſe convincitur. Guelſ.

cc) Mittinio Fraſtatitio. Ecc. In Guelf. Malb.-fraſito. deeſt.

Ad Tit. LXII.

a) In Eccard. eſt Titulus XLI. In Cod. Guelf. XXXVII. ubi inſcribitur. *De furtis cavallorum vel equarum.*

b) Carrucam. Ecc. carruca. Guelf.

c) Cui fuerit adprobatum, addit Guelf.

d) Chanco. MDC. den. qui faciuot ſol. XL. Eccard. Guelf. Cod. habet *banziao* pro *canazaſco*, in reliquis tameo ut noſter Codex.

e) Excepto capitale & delatura. Hæc addit Ecc. ed. quæ huic paragrapho ſeqoentes ſubjungit, in Cod. Guelf. oon extaotes.

Si quie caballum ſpathum ſuraverit, Malb. Chengiſto, MCCCC. den. qui ſaciunt ſol. XXXV. culpebilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis Warranaonionem homini Franco ſuraverit, Malb. Wadrido MDCCC. den. qui ſaciuot ſolid. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si qoie Warranionem Regis furaverit, Malb. Setheo, MMCCCC. den. qui faciuot ſolid. LX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

f) Armeſſario furaverit. Guelſ. Franco bomini admiſſarium furaverit. Ecc. edit. in qua hic paragraphus ei qui in ooſtro Cod. ſequitur & alteri deinde ad lit. e) referendo poſtpooitur.

g) Cui fuerit adprobatum. addit Guelſ. Cod.

h) Wadredo. Ecc. Vaderedo. Guelf.

i) Excepto capitale & delatura. addit Ecc.

k) Armeſſarium cum gregem ſuum. Guelſ.

l) Hoc eſt cum VII. aut XII. equabus furaverit. Ecc. hoc eſt eqoas, Guelf. qui addit, & ei fuerit adprobatum.

m) Huichte ſoniſtha. Ecc. ſanniſte. Guelf.

n) Excepto capitale & delatura. Hæc omittit Guelf. ſed exhibet Eccard. edit. quæ ſq. paragr. ſubjungit.

Si autem de grege miuus fuerit, uſque ad ſex capita, & pretium & cauſam ſuperius cooveoit obſervare.

Guelſ. vero Codex hunc paragraph. ita exhibet.

Si vero grex ille mioor fuerit, uſque ad VII. capita cum ermeſſario fuerint, cui fuerit adprobatum, exceptum capitale & dilatura ĪĪ D. din. qui faciunt ſol. XII. culpabilie judic.

o) Præmittit huic paragr. Eccard. Edit.

Si quis puledrum furaverit. Malb. Wadredo. MDCCC. den. qui faciunt ſol. XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

p) Puledrum anniculum ſive bimulum. Ecc. Poletro annocolo. Guelf.

q) Et ei fuerit adprobatum Malb. ſuoniſta. Hæc inſerit. Guelſ. Eccard. edit. tantum, *Malb. Wadredo.*

r) Excepto capitale & delatura. addit. Ecc. Subjungit utraque editio ſeq. paragr.

Si vero ſequeutem puletrum (ſi vero ſequeutie polelетrus. Guelf.) furaverit (& ei fuerit adprobatum Guelſ.) Malb. nare CXX. denar. qoi faciuot ſol. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. (excepto & ſq. omittit Guelf.)

s) Jumeota aliena tribatterit & evaſerint. Ecc. In Guelf. Cod. hic paragr. deeſt.

t) Eſtalathia, MCC. den. qui faciunt ſol. XXX. Ecc.

u) Excepto capitale & delatura. add. Eccard.

x) Si autem mortua inde fuerint. Ita Eccard. ed. quæ novum hic paragraphum inchoat.

y) MCC. deoar. qui faciuot ſolid. XXX.

z) *Except. — dil.* omittit Ecc. edit. quæ plures adhuc addit paragr. quorum primus ſolum in ed. Guelf. extat.

Si quis equam prægnatem (equa pregnante. Guelſ.) furaverit (& ei fuerit adprobatum, Guelſ.) Malb. Eſtalathia (Guelf. anciaca) MDCCC. deo. qui faciunt ſolidos XLV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Si quis jumentum aut caballum ſuraverit. MCCCC. den. qui ſaciuot ſol. XXXV. excepto capitale & delatura.

Si quis admiſſarium alienum ſine conſenſu domini ſui ſpadaverit, Malb. Aude Chobioa, DC. den. qui faciunt ſol. XV. culpabilis judicetur, & uoumquodque jumentum, quod ille inire couſueverat, trientem, quod eſt tertia pars ſolidi, id eſt XIII. denar. & tertia pars unius denarii.

Si quis per ſuperbiam aut per iuimicitiam caballos aut jumeuta aliena tribaverit, vel debilitaverit, Malb. Stala Sthia. MCC. denar. qui faciunt ſol. XXX. culpabilie judicetur.

Si quis caballum alienum, ſine cooſeuſu domini ſui excorticaverit, Malb. Leudardi, CXX. den. qui faciunt ſolid. III. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Ad

a) LXIII. *De caballo extra permissum Domini sui ascenso vel excurtato aut excoriato'.*

SI quis caballum *b*) alienum' extra consilium Domini sui ascenderit *c*) aut caballicauerit' malb. *d*) leudardo in aliam. cebriosito ĪĪCC. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

Si quis caballum alienum excurtauerit malb. leod. CXX. den. q. f. sol. III. cul. iud.

Si quis caballum mortuum sine permissu domini sui excorticauerit malb. leud. CXX. den. q. f. sol. III. culp. iud.

a) LXIV'. *De Plagiatoribus.*

SI quis *b*) mancipium alienum' *c*) sollicitaverit' malb. *d*) theolasina' DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

LXV.

SI *e*) quis servus alienus *f*) furatus' fuerit & ipse trans mare fuerit ductus *ff*) & ibidem à Domino suo *g*) peruentus' fuerit & *h*) ipse qui in patria aliena placacuset' in mallo *i*) publico' nominauerit & *k*) tres testes' ibidem colligere *l*) debet.

m) Iterum eum servus *n*) de trans mare' fuerit revocatus *o*) in alio mallo' iterum *p*) nominare debet' *q*) *r*) & ibidem tres' testes *s*) debet colligere idoneos'.

t) Ad tertio vero mallo' *u*) similiter faciat' ut novem testes *x*) iusent' quod servum *y*) ipsote' qualiter per totus tres mallus' super plagiatorem *z*) dicere audissent'.

aa) Sic' postea qui eum plagauit *bb*) hoc est uuargauit' *cc*) malb. malouceridario' ĪCCCC. den. q. f. sol. XXXV. culp. iud. excep. cap. & dil.

dd) Qui' confessio servi usque *ee*) ad tres plagiatores' *ff*) ascendit'. Sed *gg*) eam tamen rationem' ut nomina hominum *hh*) vel' uillarum *ii*) equaliter per totos tres mallos' *kk*) debeat nominare.

LXVI.

SI quis hominem *ll*) ingenuum' plagiauerit vel *mm*) uendiderit' *nn*) malb. *oo*) triofalcino' VIII'. den. q. f. sol. CC. culp. iud.

a) LXVII.

Ad Tit. LXIII.

a) Hic Titulus in edit. Eccard. est XXVI. & inscribitur *De Caballo ascenso.* In Cod. Guelf. est XXIII. ubi inscribitur. *De Caballum extra consilium Domini sui ascinsum.*

b) Alienum. deest in edit. Ecc.

c) Et cum caballaverit. Ecc.

d) Leudardi, & in alia mente, Burgo Sitto DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur, & pro eo qui ascenderit, similiter alios XV. sol. solvat. In Cod. Guelf. totus paragraphus ita sonat. Si quis cavallum alienum extra consilio caballigaverit, cui fuerit adprobatum (malb. gestabo) sunt din. ĪCC. faciunt sol. XXX. culp. jud.

Hoc unico paragrapho finitur hic titulus in edit. Ecc. & Cod. Guelf. Alius vero adhuc in utraque ed. comparet itidem unico paragrapho constans, & quidem in edit. Eccard. est LXVIII. inscriptus. *De Caballo excorticato.* In Cod. Guelf. autem est LXVII. *De Caballo mortuo excortegato*, inscriptus. Ita autem se habet in edit. Eccard. Lex

Si quis caballum extra consilium domini sui decorticaverit, Malb. Leudardi, DC. den. qui faciunt solid. XV. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Et si confessus fuerit, capitale tantum restituat: Si vero negat, & convictus fuerit, solidos XV. componat.

In Cod. Guelf. hoc modo exhibetur.

Si quis caballo extra consilio Domini sui excortigaverit, sol. XXX. componat exceptum capitale & dilatura.

Ad Tit. LXIV.

a) In edit. Ecc. est Titulus XLII. in Cod. Guelf. XXXVIII. Referuntur vero utrobique ad hunc titulum quæ noster Codex sub Tit. LXIV. LXV. & LXVI. comprehendit.

b) Mancipia aliena. Ecc. & Guelf.

c) Sublicitare voluerit & adprobatus fuerit. Guelf.

d) Then Lasina. Ecc. obsculte. Guelf.

e) Quis, deest ap. Ecc. & Guelf.

f) Plagiatur. Guelf.

ff) Malb. Viridio, sive in quamlibet regionem ipsum duxerit. Hæc inserit. Eccard. edit.

g) Inventus. Ecc. & Guelf.

h) Ipsum, a quo in patria aliena plagiatus est. Eccard. ad quo ipse in patria plagiatus est. Guelf.

i) Publici. Guelf.

k) *Pro tres testes*, *testis* habet Guelf.

l) *Dominus*, inserit Ecc.

m) *Et.* addit Ecc

n) Ipse citra mare. Ecc.

o) In altero Mallo. Ecc. in alterum mallum. Guelf.

p) Debet nominari. Guelf.

q) *Qui eum plagaverit.* Hæc inserit Ecc.

r) Et ibidem similiter tres. Ecc. ibidem simul III. Guelf.

s) Debit collegi edoneus. Guelf. Idoneos, omittit Eccard.

t) Ad tertium vero Mallum. Ecc. & Guelf.

u) Similiter facere debet. Ecc. similis fieri debit. Guelf.

x) Jurent. Ecc. & Guelf.

y) Ipsum æqualiter per totos Mallos. Eccard. ipsum æqualiter, omissis *per totos Mallos*, habet Guelf.

z) Dicentem audissent. Ecc. audierit dicentem. Guelf.

aa) Et sic. Guelf.

bb) Plagiaverit. Eccard. & Guelf.

bb) *Hoc est wargavit.* deest ap. Ecc. & Cod. Guelf.

cc) Malb. anistario. Guelf. Eccard. ed. plane omittit.

dd) Quæ. Ecc.

ee) III. plagiatoris. Guelf.

ff) Amittitur. Guelf. admittatur. Ecc.

gg) Ea tamen ratione. Ecc.

hh) Et. Ecc. & Guelf.

ii) Pro *æqualiter — mallos*; *semper*. habet Guelf.

kk) Dabeant. Eccard.

ll) Ingenuum, deest in Cod. Guelf.

mm) Vendeveret. Guelf.

nn) Et postea in patriam non reversus fuerit. Hæc addit Eccard. ed. Guelf. vero Codex: Et probatio certa non fuerit, sicut pro hoccisо juratores dare.

oo) Frio Faltovo, seu sudel fecto. Ecc. Falconum. Guelf. Addit ed. Eccard. alium paragraphum.

a) LXVII'.

SI *b)* quis' ſervus in furtum fuerit inculpatus ſi talis *c)* fuerit cauſa' und. ingenuus *d)* ſol. XV. conponere *e)* debet'. Servus ſuper ſcamno *f)* tenſus' CXX. ictos accipiat.

Si vero antequam *g)* torquatur' fuerit confeſſus & ei cum domino ſuo *h)* conuenerit' *i)* ſol. III. *k)* pro dorſum ipſius ſervi accipiat cap. dominus ſervi reddat'.

l) Si tamen' major culpa fuerit und. ingen. *m)* ſol. XXXV. ſolvere debet. Similiter ſervus *n)* CXX. ictos' accipiat & ſi *o)* confeſſus non fuerit' illi qui eum *p)* torſit ſi adhuc ipſum ſervum torquere voluerit &' nolenre domino pignus, domino ſervi *q)* dari' debet. *r)* Er ſi poſtea ipſi ſervus ad majoribus ſuppliciis tradatur', & ſi confeſſus fuerit nihil *s)* ſuper domino' credarur. Ipſe vero illum ſervum *t)* erit' habiturus qui *u)* eum' torſit *x)* dominus ſervi *y)* unde' jam pignus accepit pretium pro *z)* ſuo' ſervo *aa)* accipit'.

Si vero *bb)* infra prioribus ſuppliciis' id eſt *cc)* CXX. ictos' fuerit confeſſus aut caſtretur *dd)* aur ſol. VI'. reddat dominus vero ſervi *ee)* capitl. reſtituat' *ff)* requirentis.

Si

Si quia hominem ingenuum vendiderit, & poſtea in patriam recurſus non fuerit, Malb. Fal. Cham, VIIIM. den. culpabilis judicetur, qui faciunt ſol. CC.

Codex vero. Guelf. ſequentem paragr. addit.

Si Romanus ingenuum plagiaverit $\overline{II}$ D. din. qui faciunt ſol. LXII. culp. iud.

Ad Tit. LXVII.

a) Hic eſt titulus XLIII. in edit. Ecc. & inſcribitur *De ſervo qui de furto fuerit inculpatus.* In Cod. Guelſ. eſt XXXIX. ubi inſcriptio ejus ita legitur. *Si ſervus in furtum fuerit inculpatus.* Quæ verba initium conſtituunt paragraphi primi in noſtro Cod. & Edit. Eccard. in Guelf. Cod. vero in ipſo paragrapho omittuntur.

b) Cujus. Ecc.
c) Csuſa eſt. Ecc.
d) DC. den. qui faciunt. Hæc inſerit Ecc. & Cod. Guelf.
e) Debeat. Ecc. debuerit. Guelf.
f) Truſus. Ecc. tinſus. Guelf.
g) Torqueſtur. Ecc.
h) Convenit. Ece.
i) CXX. den. qui faciunt. Hæc inſerta ſunt ap. Ecc.
k) Dorſum ſuum redimat, dominus vero ſuus capitale reſtituat. Eccard.
l) Requirenti autem ſi. Ecc.
m) MCCCC. den. qui faciunt. Ecc. inſerit.
n) CXXI. Colaphos. Ecc.
o) In ipſo ſupplicio confeſſus fuerit. Ece.
p) Torquet, & ipſe ſervum adhuc magis vult torquere etiam. Eccard.
q) Dare. Ecc.
r) Et ſic ſervus ad ſupplicia majora datur. Ecc.
s) Ei ſuper dominum. Ecc.
t) Erit, deeſt ap. Ecc.
u) Eum, deeſt ap. Ecc.
x) *Et*, add. Ecc.
y) Qui, Ecc.
z) Suo, deeſt ap. Ecc.
aa) Recipiat. Ecc.

In Guelf. Cod. hic locus prorſus corruptus eſt, poſt enim verba, *antequam torquatur*, hæc ibi ſequuntur, *fuerit confeſſus, nihil ſuum credat; ipſe vero in poſterum illum abiturus, qui eum torſit; dominus vero ſervi, unde jam pignus accipit precio pro ſuo ſervo accipiat.*

bb) Infra priora ſupplicia. Ecc. & Guelf. Cod. qui tamen pro *infra*, habet *intra*.
cc) CXXI. Colaphis. Ecc. Acolapus. Guelf.
dd) Aut CCXL. denarios, qui faciunt ſolid. VI. Ecc. aut CXX. din. qui faciunt ſol. III. Guelf.
ee) Capitalem (Guelf. caput) in loco reſtituat. Eee.
ff) Requerendi. Guelſ. Eccardiana vero editio hoc verbum ad ſequentia refert, atque usque ad *ſi vero ancilla*, longe alia quam noſtar Codex profert, quæ proinde hic exhibemus.

Requirenti vero ſi talis culpa eſt, unde homo ingenuus ſive Francus VIIIM. den. qui faciunt ſol. CC. culpabilis judicetur, ſervus ſolidis XV. id eſt DC. den. componat. Si vero in majoribus criminibus ſervus inveniatur, unde ingenuus MDCCC. denar. qui faciunt ſolid. XLV. poſſit judicari, & inter ſupplicia confeſſus fuerit, capitali ſententia feriatur.

Si autem ſervus de quolibet crimine inculpatua, dominus ſervi, ſi præſens eſt, ab eo qui repetit admoneatur, ut ſervum ad juſta ſupplicia reddat. Et qui repetit virgas habeat paratas, quæ in ſimilitudinem minimi digiti groſſitudinem habeant, & ſcamnum paratum habere debet, & ibi ſervum ipſum extendere debet. Si dominus ſervi ſupplicium detulerit, & ſervus præſens fuerit, continuo ipſe qui repetit, domino ſervi ſolem collocet, & ad ſeptem noctes plscitum concedat, ut ſervum ad ſupplicium tradat. Qui ſi adhue ſeptem noctibus impletis ſervum tradere diſtulerit, ſolem ei, is qui petit, iterato collocet cum teſtibus, & ſic iterum ad alias ſeptem noctes placitum faciat, id eſt, in XIIII. noctes à prima admonitione compleatur. Quodſi impletis XIIII. noctibus ſervum noluerit ad ſupplicium tradere, omnem cauſam vel compoſitionem dominus in ſe recipiat, hoc eſt, ſi talis cauſſa fuerit, unde ingenuus DC. den. qui faciunt ſolid. XV. potuerit componere, ipſa Dominua pro ſervo reddat.

Quod ſi adhuc major culpa fuerit, de qua ſervue requiritur, & Dominus ſervi non ut ſervus ſolvat, ſed ut ingenuus totam legem ſuper ſe ſoluturua excipiat.

Quod ſi vero ſervus abſens fuerit, Dominus ſervi â repatentibus tertio admoneri debet, ut ſervum ſuum intra ſeptem noctes debeat præſentare, quod ſi non fecerit, tunc repetens cum teſtibus ſolem illi collocet, & ſic ad alias ſeptem noctes placitum illi concedat. Si tunc ſervum non præſentaverit, tunc repetens cum teſtibus ſolem illi collocet tertia vice adhuc ad ſeptem noctes, ita ut totus numerus ad XXI. noctem perveniat: Quodſi per tria hæc placita ſervum noluerit ligatum ſuppliciia dare, aut præſentare, & tamen per ſingula placita ei ſolem collocaverit, tunc dominus ſervi omnem repetitionem non qualem ſervus, ſed qualem Ingenuus, ſi hoc admiſiſſet, tandem compoſitionem repetenti reſtituat.

Cod. Guelf. vero poſt verbū *requerendi* ita pergit. Si majus crimine ſervus inculpatus, id eſt, unde ingenuus $\overline{I}$ DCCC. dinar. hoc eſt, ſol. XLV. componere poſſit, & intra ſupplicis confeſſus fuerit, capitali ſententia feriatur. Si vero ſervus in eolibet crimine culpatur, dominus ſervi ipſius, ſi preſens eſt, ab eo qui requeret admanere debit, ut ſervum ſuum dibiat ſuppliciia dare, ubi quis repetit & virgas paratas habere debit, quæ ad magnitudinis minoris digiti, & ſcnum & ſcamnum præſtet, ubi ſervum tendere dibiat. Si dominua ſervum diſtulerit & ſervue præſens fuerit, continuo ille qui repetit domino ſole colocare debit, & ſic in VII. noctes placitum facire dibit ut ſervum ſuum ſuppliciis ut tradat, & ſic alteras VII. noctes placitum faciat, id eſt in quatuordecim noctes ſervū noluerit ſuppliciis dare, omnem cauſam vel compoſicionē excipiat, hoc eſt, ut ſe talis cauſſ erat unde ingenuus DC. dinar. qui faciunt ſol. XV. componere, ipſius dominus reddat: Si verò major culpa fuerit, unde ingenuus $\overline{I}$ CCCC. din. qui faciunt ſolid. XXXV. poterat reddere, ſimiliter dominus reddat. Si vero adhuc major culpa fuerit, quod ſimiliter inge-

Si iam vero in majore crimine fuerit inculpatus und. ingen. fol. XLV. conpon. deb. Dominus fervi fi eum non prefentauerit ad ipfum numero eum teneatur. Ut ipfum numerum reddat & cap. in locum reftituat.

Si adhuc major caufa fuerit que feruo fequeretur Dominus ferui non ut fervus fed ut ingenuus totam legem fuper fe foluiturum fufcipiat.

Si fervus abfens fuerit cui aliquid inputatur Dominus fervi a repetenti tribus teftibus prefentibus fecretius admonere debet. Ut fervum fuum infra feptem noctes debeat prefentare & fi infra feptem noctibus eum noluerit prefentare tunc repetens folem culcauerit ille cum teftibus culcare debet & fic ad alias feptem noctes placitum faciat.

Si nec ad alias feptem noctes ipfum fervum prefentauerit tertia vice adhuc fpacium feptem noctes alias dare deb. id eft ut totas numerus ad XXI. noctes ueniat. Quod fi poft placitum ipfum fervum noluerit ligatum fuppliciis dare & ei per fingulos placitos folem culcauerit, tunc Dominus ferui omnem repetitionem, ficut fuperius diximerus non ficut fervus fed quafi ingen. admiffifet talem conpofitionem repetenti reftituat'.

Si vero *gg*) ancilla' in tale *hh*) crimine inveniatur' unde fervus *ii*) caftretur' *kk*) CCXL. den. q. f. fol. VI. pro ipfa Dominus reddat aut CLXLII. ictos accipiat flagellorum'.

a) LXVIII'. *De Homicidio Ingenuorum.*

Si q. ingenuu *b*) francum' aut barbarum *c*) qui Salica lege' vivit *e*) occifferit' malb. *f*) leod'. VIII. den. q. f. fol. CC. culp. iud.

Si vero eum in puteum aut *g*) fub aqua' miferit *h*) XXIIII. den. q. f. fol. DC. culpabilis iud.

Si vero eum de hallis aut de *i*) ramis' fuper operuerit *k*) aut eum incenderit' *l*) XXIIII. den. q. f. fol. DC'. culp. iud.

m) Si quis antrufcionem dominicum occiferit malb. malcho XXIIII. den. q. f. fol. DC. culp. iud.

Si vero eum in aqua aut in puteum miferit aut de albis vel de ramis feu quislibet rebus celaverit malb. molcherter LXXII. den. q. f. fol. I DCCC. culp. iud.

Si Romanus homo conuiua Regis occiffus fuerit malb. *n*) leod.' XII. den. q. f. fol. CCC. *o*) qui eum interficit culp. iud'.

Si

ingenuus I DCCC. qui faciunt folid. XLV. componere poffit, & Dominus fervum non præfentaverit, ad ipfum numerum teneatur, & ipfum reddat & capitale: Quod fi adhuc major culpa fuerit, quod fervum requeratur, Dominus fervi, non ut fervus folvat, fed ut ingenuus totam legem fuper fe foluiturum excipiat, quod fi fervus abfens fuerit, cui aliquid impotatur, Dominus ad repetanti, cum tribus teftibus, fecretins admonere debit, nt fervum fuum infra VII. noctes debiat præfentare, quod fi ficerit, tunc repeteus folem illi cum teftibns eolecit, & fic ad alias VII. noctis fervum ipfum non præfeotaverit, tercia vicem adhuc VII. noctis illi placitum dare debit, id eft, ut totus numerus usque ad XXI. nocte perveniat: quod fi non poteft tercium placitum, ipfum fervum noluerit ligatum fuppliciis dare, tunc Dominus fervi omnem caufam fuper fe excipiat.

gg) Ancillam. Guelf.

hh) Crimen inculpetur. Ecc.

ii Caftrari debeat. Ecc. caftrare debueret. Guelf.

kk) Aut CCXL. ictus accipere flagellorum, ipfa totidem ictus accipiat, aut CCXL. denar. qui faciunt fol. VI. componat. Ecc. aut CCXL. dio. qui facinnt fol. VI. Si convenirit pro ipfa Dominus reddat, aut CCC. hictus accipiat flagellorum. Guelf. Addit adhuc uterque paragraphum & Eccard. quidem fq.

Si quis cum fervo alieno fine confilio Domini fui negotiaverit, DC. den. qui faciunt fol. XV. culpabilis judicetur. Certe fi talis culpa eft, unde Ingenuus homo Francus VIIIM. denar. compooere debet, fervus fol. XV. culpabilis judicetur.

Guelf. autem Codex hunc addit.

SI fervus cum ingenuum furtum fecerit fervus in duplum, fi, qnod conforciavit, retat, exc. cap. & dil. ingenuus vero quadruplum excipiat damnum.

Ad Tit. LXVIII.

a) XLIV. Ecc. XL. Guelf.

b) Franco. Ecc. & Guelf.

c) Aut hominem, add. Ecc.

d) Legem Salicam. Guelf.

e) Occiderit. Ecc. occideret, cui fuerit adprobatum. Guelf.

f) Lendi. Ecc. Leodi. Gnelf.

g) Sub aquam. Ecc. in aqua. Guelf.

h) Et eum aut de camifa, aut de coilis, aut de qnibus rebus celaturus fteterit, cui fuerit adprobatum. (malb. matte leodi) Hæc inferit Guelf. Eccardiana vero editio tantum, *Malb. Watb Leudi.* Ante fequentem paragraphum hos profert editio eadem.

Si quis hominem in puteum, aut in vipida jactaverit, & vivus exinde evaferit, ut ad cafam fuam poffit accedere, Malb. Chalip. fub Dupio, IIIIM. den. qui faciunt folid. C. culpabilis judicetur.

Si verò eum qui in trufte dominica eft occiderit, (in Guelf. Cod. legitur. Si vero eum trafte dominicam eft aut mnlierem occiderit, cui fuerit adprobatum. (*Quæ forte idem fed corrupte cum Ecc. edit. dicere volunt*) Malb. Leudi XXIIIIM. denar. (Leodi funt dinar. XXIIII. Guelf.) qui faciunt folid. DC. culpabilis judicetur. conf. infra ad Tit. LXXI. notatum paragraphum lit. *e*)

i) Rama. Ecc. In Gnelf. Cod. hic paragr. deeft.

k) *Aut eum incend.* omittit Ecc.

l) LXXIIM. den. qui faciunt folid. MDCCC. Ecc.

m) Hic & fequens paragr. in edit. Ecc. & Guelf. Cod. deeft.

n) Lendi, Ecc. In Cod. Gnelf. & hic paragr. deeft.

o) Componatur. Eccard. edit. quæ huic paragr. eum fubjungit qui ultimus eft tituli hujus in noftro Codice, & deinceps fequentes.

Si

Si *p*) vero' Romanus homo possessor *q*) occissus fuerit' r) qui eum occisserit' IIII. den. q. f. sol. *s*) C'. culp. iud.

Si quis Romanus *t*) tributarium occisserit' *u*) IIDCCCC. den. q. f. sol. LX'. culpabilis iud.

a) LXIX. *De Homicidiis in contubernio factis'.*

SI quis collecto contubernio hominem ingenuum in domo sua adsallierit & eum *b*) occisserit' malb. *c*) besitalio' si antruscio dominicus fuerit, ille qui *d*) eum occiderit LXXV. den. q. f. sol. I DCCC. culp. iud'.

Si vero antruscio dominicus non fuerit *e*) XXIIII. den.' q. f. sol. DC. interfectæ' culp. iud.

f) Si vero' corpus occisi hominis tres vel amplius habuerit *g*) plapas' tres *b*) quibus inculpatur qui' in eo contubernio *i*) fuissent se conprobatur' *k*) legem superius conprehensam cogantur exsolvere; Alii vero tres de *m*) eo' contubernio *n*) II DC'. den. q. f. sol. XC. *o*) conponant' & *p*) tres' adhue in tercio loco de *q*) ipso' contubernio *r*) I DCCC. den. q. f.' sol. XLV. *s*) solvant.

t) De Romano vero vellito occissis qui in tale contubernio interfecti fuerint' *u*) hæc lex ex medietate soluantur'.

a) LXX.

Si quis hominem ingenuum invenerit in quadrivio, aut in vie sine manibus aut pedibus, inimici sui vi detruncatus, & eum vita privat, aut occiderit, Malb. Frio. Fald, IIIIM. den. qui faciunt solid. C. culpabilis judicetur.

Si quis hominem ingenuum de barco sbbatiderit sine voluntate, MDCCC. denar. qui faciunt solid. XLV. culpabilis judicetur.

Si quis caput de homine, quod inimici sui in palum miscrunt, sine voluntate alterius deposuerit, Melb. Rabe nal. DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Si quis hominem in puteum jactaverit, & is excundo vivus evadit IIIIM. den. qui faciunt solid. C. culpabilis judicetur.

Si vero in puteo mortuus fuerit, Malb. Mustheſt, XXIIIIM. den. qui faciunt sol. DC. culpabilis judicetur.

Simili modo qui in pelagus bominem impinxerit, & exinde evaserit, Malb. Piomarina, IIIIM. den. qui faciunt solid. C. culpabilis judicetur.

Si quis puellam ingenuam occiderit, Malb. Nuchala, VIIIM. den. qui faciunt solid. CC. culpabilis judicetur.

p) Quis. Ecc.

q) Id est, qui res in pago, ubi remanet proprias possidet. Hæc inserit Ecc.

r) Is qui eum occidisse convincitur. Ecc. qui eum occissise probatur, malb. unala leodi. Guelf.

s) Sol. V. Ecc.

t) Triutarius occisus fuerit cui fuerit adprobetum, (malb. leodi) Guelf.

u) Sunt din. III. fac. sol. LXX. Guelf. MDCCC. den. qui faciunt solid. XLV. Ecc. edit. quæ sequenti paragrapbo hunc titulum claudit.

Si quis hominem Ingenuum quemlibet socium suum de quolibet crimine accusaverit, & per ejus commotionem sive mendacium, ille, qui accusatus est occisus fuerit, si ei adprobatum fuerit, medietate leodis ejus componat; ille vero qui eum occiderit, secundum legem pleniter eum componat.

Guelf. sutem Codex prolixum paragraphum annexuit, quem hic exhibemus, licet Oedipo opus sit, si eum intelligere velis.

Si quis hominem invinerit, in quadruvio sine manum, sine pedes, quem inimici sui ibidem miserunt, & eum pro occiderit, cui fuerit adprobetum (malb. friofalto) sunt din. IIII. feciunt solid. C. Erunt qui sol. pensare vel probare dibiant, & hoc facto, si eis convinerit, accipiat; si vero studio non ficerat, & sic ea accipeat (malb. reipus) sunt dinarius D. fac. sol. LXII. culp. jud. Cui reipe debentur, debet exsolvere. Si vero, quod superius diximus, omnia secundum legem impleverit III. solid. cui reipe debentur, sine possessoris filius fuerit, eccipiat: Si vero nepus non fuerit, neptis fiius senior si fuerit, ille eos accipiat. Si nepus non fuerit neptis filius, si consubrino filius, qui ex maternæ geuere fuerit, ipse eos accipiat, si nec consubrini filius fuerit, tunc frater matris reipus accipiat; si nec avunculus fuerit, tunc frater, qui ee mulierem ante abuit, si in hereditatem non venturus est, ipse reipus eccipiat: si nec ipse frater fuerit, qui proximior fuerit extre superius nominatur, qui singulatim secuudum parentillam dicti sunt usque ed VI. genucolo, si in hereditatum illius mariti defuncti secederit, ipse reipus accipiat. Nam si potest sexto genuculo si non fuerit in fisco reipe ipse vel cause, que inde orta fuerit, colligatur.

Ad Tit. LXIX.

a) In Eccard. edit. est Tit. XLV. In Cod. Guelf. est XLIV. & inscribitur *De bumicidio in contubernio facto.* Eccard. edit. inscriptioue cum nostro Cod. consentit, unico excepto, legitur enim *á* pro *in*.

b) Ibidem eum occiderit. Ecc. & Guelf.

c) Bistolio. Guelf.

d) Occisus est. IDCCC. culp. jud. Gueelf.

e) Ille qui occisus est, sol. DC. Guelf. Eccardiena vero editio eliter longe à voce *Malb.* primi paragr. ad finem usque secundi se habet, hæc enim ibi extant. *Malb. Chamestalia*, XXIIIIM. *den. qui faciunt sol.* DC. *culpabilis judicetur. Si vero in truste Dominica ille qui occisus est fuerat* LXXIIM. *den. qui faciunt sol.* MDCCC. *culpabilis judicetur.*

f) Quod si. Ecc.

g) Plagas. Ecc. & Guelf.

b) Qui inculpantur, & quod. Ecc.

i) Fuerint probantur. Ecc. fuerint, si probatus aparuerit, Guelf.

k) Lex superius comprehensa. Guelf.

l) Convenit observere, Guelf.

m) Eodem. Ecc. boc. Guelf.

n) IIMDC. Ecc. Guelf. denarios & eorum numerum omittit.

o) Unus quisque eorum culpabilis judicetur. Ecc. singuli eorum componant. Guelf.

p) Tres, deest in Guelf. Cod.

q) Eodem. Ecc.

r) Denarios iterum omittit Guelf.

s) Singuli eorum cogantur exsolvere. Ecc.

t) Si vero Romanus vel Lidus in tali contubernio occisus fuerit. Ecc. De Romanus vero occisus vel litus, qui in tale contubernio interfecti fuerent. Guelf.

u) Hujus compositionis medietas solvetur. Ecc. Edit. quæ sequentem paragr. superaddit.

Si

a) LXX. *De homicidiis in conuiuio factis*.

SI *b*) quis' in convivio ubi *c*) duo vel tres aut amplius fuerint' *d*) &' unus ex ipsis fuerit interfectus malb. *e*) feolanchis chadio' hoc est illi qui *f*) remanunt' aut uno *g*) dare debent aut toti mortem *b*) conponant.

i) Qui' lex usque ad feptem *k*) fuerint in convivio *l*) obfervantur'.

Si *m*) vero' in convivio illo plus quam feptem fuerint non omnes teneantur *n*) obnoxios'. *o*) Si duo fuerunt' illi fecundum legem conponat.

Si quis vero foris cafa vel iter agens five in agro a *p*) conturbenio fuerit interfectus' & tres vel amplius habuerit *q*) plagas' malb. *r*) droclidio' *s*) hoc eft' ut tres de *t*) co' contubernio *u*) benio qui *x*) adprobati' fuerint *y*) figul. mortem illius conpon'. *z*) Tres adhuc *aa*) fi fuerint de ipfo contubernio fol. XV. conpon'.

a) LXXI'.

SI quis *b*) homo ingen'. *c*) qui' lege falica vivit *d*) dum in ofte eft occifferit' *e*) VIII. den. q. f. fol. CC'. culp. iud.

a) LXXII'. *De conpofitione homicidii*.

SI *b*) quis cujuscumque' pater occiffus fuerit medietate conpofitiones *c*) filii collegant'. Illa alia medietate *d*) qui propinquiores funt' tam de patre quam de matre *e*) dividant. *f*) Quid fi' de una parte feu paterna feu materna *g*) nullus parens' fuerit illa *b*) portione' fifcus adquirat.

LXXIII.

Si quis eontubernio facto, villas alienes cum tribus effregerit, Malb. e lat faltheo, IIIMCXX. denar. qui faciunt folid. LXXVIII. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXX.

a) In Ecc. ed. eft titulus XLVI. in Cod. Guelf. XLV. ubi vitiofe bæc extat infcriptio. *De bominem in contubernio occifo.*

b) Quis, deeft ap. Ecc.

c) Quatuor aut quioque fuerint bomines. Ecc. quinque aut amplius fuerint. Guelf.

d) *Et*, deeft ep. Ecc.

e) Seolendi ftadio. Guelf.

f) Remanet. Guelf.

g) *Conuicto de fe*, inferit Guelf.

b) *Illius*, infcrit Guelf.

In Eccerd. autem edit. poft, *interfectus fuerit*, ita legitur: *Ille qui remanet, aut unum convictum reddant, aut omnes mortis illius compofitionem conlectent.*

i) Quæ, Ecc. & Guelf.

k) *Qui*, inferunt Ecc. & Guelf.

l) Illo eonvenit obfervare. Ecc. obfervatur. Guelf.

m) Sive. Guelf.

n) Obnoxii. Ecc. & Guelf.

o) Sed quibus fuerit imputatum. Ecc. fed quibus fuerent & edprobati. Guelf.

p) Contubernio fuerit occifns. Ecc, contubernio fuereut occifi. Guelf.

q) *Plagas*, deeft ep. Ecc.

r) Druchte Lidio. Ecc. Drufti flido. Guelf.

s) *Hoc eft*, omittit Guelf.

t) Et. Ecc.

u) Eodem. Ecc.

x) Convicti. Ecc. qui probati. Guelf.

y) Singillatim mortis illius compofitionem component. Ecc.

z) *Et*. inferit Ecc. & Guelf.

aa) Tegentini fol. folvent & III. adhuc fi fuerint de ipfo eontubernio quinginus folvant. Guelf. Eccard. vero edit. poft *& tres*, ita pergit; *alii de ipfo contubernio MCC. den. qui faciunt folid. XXX. unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres alii adbuc de ipfo contubernio, DC. den. qui faciunt fol. XV. culpabilis judicetur.*

Ad Tit. LXXI.

a) Hic titulus eft LXVI. io edit. Ecc. In Guelf. Cod. bis occurrit nempe XLVI. & LXV. atque hac infcriptione gaudet. De homine in bofte (Guelf. *ofte* habet) occifo. Conftat eutem in edit. Ecc. quetuor paragraphis, quorum tertius eft, qui in noftro Codice extat. Duo priores funt fqq.

Si quis hominem occiderit in hofte, tripla compofitione componatur, ficut in patrie componere debuit.

Si quis hominem ingenuum, qui Lege falica vivit, in hofte in campanio de companiei fuorum occiderit, fecundum quod in patria fi ipfe occifus effet, componere debuiffet, in triplo componat.

b) *Hominem*. Ita Tit. XLVI. Guelf. hominem ingenuum. Ecc.

c) Quia. Guelf.

d) In hofte occiderit. Ecc. In ofte hocciderct. Guelf.

e) Malb. Leodardi. fol. DC. Guelf. Malb. Leudardi Tres Pellia XXIVM. denar. qui faciunt fol. DC. Ecc.

Guelf. Cod. qui unico hoc peragr. hunc Titulum abfolvit, Tit. LXV. eedem infcriptione gendentem. Talem fiftit paragr. *Si quis bominem ingenuo in ofte occiferet din. CC. componat.* Quo itidem totus titulus finitur. In Eccard. eutem edit. fequitur adhuc unus, quem adjungimus.

Si vero in Trifte dominica, ille qui occifus eft, occifus fuerit. Malb. Leudardi Tres Pellia, XXXIIM. den. qui faciunt fol. DC. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXII.

a) In Ecc. ed. eft Tit. LXV. In Cod. Guelf. & hic Titulus bis comparet, fcilicet num. XLVII. & LXIV. atque ultimo quidem loco ita fonat. *Si quis cujuscunque pater occifus fueret, medietate conpofitione filio & alia parentis, qui proximioris funt tam de matre quam de patre, & dividant; quod fi una paterna fi eum mater nullus parentis fuiret, illa porcio in fifco colligatur.* Hæe fenfu cerentia ibi, quæ vero titulo XLVII. â noftro Cod. difcrepantia bebet, nunc porro notabimus.

b) Cujus. Guelf.

c) Sc. LII. ed fe recollegant, &c. Guelf. ubi. *fc. LII.* forte vitiofe impreffum, pro *filii*.

d) Parentis, qui proximioris funt. Guelf.

e) Inter fe, addit Guelf.

f) Quod fe. Guelf.

g) Nullis parentis. Guelf.

b) Portio. Guelf

Eccard. editio ita bunc paragrapbum exhibet.

Si cujuscunque pater occifus fuerit, medietatem filii in compofitione colligunt, & aliam medietatem parentes qui proximiores fuerunt, tam de patorna quam de materna generatione dividunt. Quod fi de paterne vel materna parte nullus proximus fuerit, portio illa ad fifcum perveniat, vel cui fifcus concederit.

LXXIII. *De homine ab inimicis truncato & interfecto.*

SI quis hominem ingenuum fine manus, & fine pedes quem inimici fui in via truncatum relinquent occifferit malb. uuasbucho IIII. den. q. f. fol. C. culp. iud.

a) LXXIV. *De homine de Bargo vel de furca demiffo'.*

SI quis b) homine' de bargo vel de furca c) abattere præfumpferit' fine voluntate judicis d) malb. Sambacheo' IDCCC. den. q. f. fol. XLV. culp. iud.

e) Si quis caput de homine quem fuus inimicus in palo mififfet & aliquid eum'exinde fine permiffu judicis aut ille qui eum ibidem mifit tollere prefumpferit malb. banchal DC. den. q. f. fol. XX. culp. iud.

a) LXXV. *De Bafilica incenduta'.*

SI quis b) Bafilica' incenderit malb. c) alatrudua' VIII. den. q. f. fol. CC. d) culp. iud'.

e) LXXVI.

SI quis bafilica expoliaverit malb. chrotarfino I CC. den. q. f. fol. XXX. culp. iud. excep. cap. & dil.

e) LXXVII.

SI quis presbiterum interficerit malb. theorzine XXIIII. den. q. f. fol. CC. culp. iud.

e) Si quis diaconum interfuerit malb. theorgiæ XII. den. q. f. fol. CCC. culp. iud.

a) LXXVIII. *De Reipuffe'.*

b) SI quis homo moriens & viduam dimiferit qui eam voluerit accipere antequam eam acci-

---

Ad Tit. LXXIII.

Hic titulus neque in ed. Ecc. neque in Cod. Guelf. extat. Ad titulum vero XLIV. bic paragraphus in edit. Ecc. relatus videtur quem fupra Tit. LXVIII. lit. o) exhibuimns.

Ad Tit. LXXIV.

a) In edit. Eccard. eft Tit. LXIX. cum hac infcriptinne. *De eo qui hominem vivum de furca tulerit.* Quatunr illu paragraphis conftat, qnorum tertius cum primn noftri Codicis coincidit. Dno priores utiam in Cod. Guelf. extant Tit. LXXIII. infcriptione carente, præmittitur vero ibi eisdem fequens paragraphus.

Cuicunque domum violare præfumferit, quæ dnmo pro firmamento ebrius abuiffet provocatus, qui hoc facire præfumferit fol. XLII. culp. jud. *Conf. Not. ad Tit. XIII. lit. l)* In ed. Eccardiana autem duo priores, de quibus diximus, ita fe habent.

Si qnis hominem vivum (vivum deeft in Guelf.) de furca, tollere præfumpferit, & fuga lapfus fuerit, ille qni eum tulerit, aut vitam pro ipfn amittat, aut VIIIM. den. qui faciunt fulidos CC. culpabilis judicetur, (pro *ille qui*, ufque *judicetur*, ita habet Gnelf. qui eum tullit, & ul fuerit edprobatum, vita fue pro ipfo admittat, aut fol. CC. componat.)

Si vero qnls hnminem mortuum de furca fine voluntate ant confilio Judicis, aut ipfius caufa eft, tulerit, pro culpa, qna fufpenfus eft, quicquid exinde lex docuerit, ille qui eum tulerit culpabilis judicetur. In Guelf. Codice ita legitur:

Si qnis vero de furca jam mortuo fine confilio judicia eut voluntate ipfius cujus caufa eft, tollerit pro cnlpa, qua fufpinfus eft, quicquid cxinde Lex falica ad eam ille urunt qui eft, edtollere præfumferit culp. fed Lege Salica hoc convenit, obfervat.

b) Hominem. Ecc.

c) Dimiferit. Ecc.

d) Malb. Samb. deeft ap. Ecc. Conf. fupra notatum paragraphum fecundum è tit. 44. ed. Ecc. ad Tit. LXVIII. lit. o)

e) Hic paragraphus titulo XLIV. in edit. Eccard. infertus eft, vide eum fupra ad Tit. LXVIII. lit. o) notatum.

Hoc vero titulo Eccard. fequentem adhuc exhibet.

Si quis fine confenfu Judicis, de ramo ubi incrocatur, deponere præfumpferit, MCC. denar. qui faciunt folid. XXX. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXV.

a) In edit. Ecc. uft Tit. LXXI. & infcribitur. *De Bafilica incenfa.* . In Cod. Guelf. deuft.

b) Voluntario ordine, aut fortaffe per negligentiam Bafilicam. Ecc.

c) Alu Trude Theo Tidio. Ecc.

d) Culp. jud. deeft ap. Eccard.

e) Tres hi paragraphi fnb Tit. LXXVI. & LXXVII. in ed. Ecc. & Cod. Guelf. defunt.

Ad Tit. LXXVIII.

a) In udit. Eccard. uft Tit. XLVII. & infcribitur. *De Re ipns.* In Cod. Guelf. eft XLVIII. infcriptio vero. *De Reibus.*

b) Eccard. edit. ita hunc paragraphum exhibet.

Si nt fieri adfolet, homo moriens, viduam dimiferit, & eam quis in conjugium voluerit accipere, antequam eam accipiat Tunginns aut Centenarius Mallum indicent; & in ipfo Mallo fcutum habere debet, & tres homines, vel caufas mandare. Et tunc ille, qui viduam accipere vult, cum tribus teftibus qui adprobare debent, tres folid. æqun penfantes, & denarium habere debet. Et hoc facto, fi eis convenit, viduam accipiat.

Si vero ifta non fecerit, & fic eum acceperit. Malb. Reiphus Hæc chala finus, MMD. den. qui faciunt fol. LXII. cum dimidio culpabilis judicetur.

In Codice Guelf. ita, fed nt femper, admodum corrupte refertur.

Si quis, adfolit, homo moriens viduam demiferit, qui eam noluerit accipere antequam accipitur fol. III. ente tungine vel Centenario. hoc uft, ut Tunginus vel Centenarius indicat, & mallum ipfum fcutum abere debit & trea hominis III. caufas demandare debent, tunc ipfi quà viduam ipfam accipere debit & III. fol. æquos penfantuu qui proferat, & III. urunt, qui ipfos folidos penfare debent, aut probare & hoc factum fi eis conveniffit, ipfà qui viduam qneret, accipiat.

Quæ porro eddit hic Codex non ad hunc titulum fed ed XCVIIum. noftri Codicis pertineut, ubi vide.

c) Au-

accipiat tum zinus aut centenarius mallum indicant & in ipso mallo scutum haberent & tres homines tres causas demandare debent & tunc ille qui viduam accipere debet tres sol. aeque pensantes & denarium & tres erunt qui sol. pensare vel probare debeant & hoc factum si eis conuenerit accip. Si istud non fecerit & sic eam acceperit malb. reipus III. colensinus IID. den. q. f. sol. LXII. S. culp. iud'.

Si *c*) vero quid superius diximus omnia secundum legem impleuerit *d*) tres sol. & den. ille cui *e*) reipe debentur accipiat'.

Si *f*) nepus sororis filius fuerit senior *g*) ipse' accipiat.

h) Si vero neptis' filius non fuerit *i*) consubrine filius' qui ex materno genere venit ipse accipiat.

k) Si enim consobrine filius non fuerit tunc avunculus frater matris reipus accipiat'.

Sic vero *l*) adhuc nec avunculus' fuerit tunc frater illius qui *m*) eam mulierem habuit' si in hereditatem *n*) venturus non est ipse *o*) ipsius reipus' accipiat.

p) Si quis nec ipse frater fuerit qui proximior fuerit extra superius nominatus ipse reipus accipiat. Si nec ista fuerint in fisco reipi ipsi vel causa quem exinde orta fuerit collegatur'.

a) LXXIX. *De Migrantibus.*

b) Si quis super alterum in villam alienam migrare voluerit & si unus vel aliquid ei ipsos qui in villam ipsam consistant eum suscipere voluerint & si unus exstiterit qui contradicant migranti ibidem licentiam non habeat permanere, si vero contradictum fuerit & unus vel duorum in villa ipsa & ipse adsedere presumpserit tunc testare illum debet & si noluerit exire qui eum testat cum testibus eum debet testare ut iterum indecim noctes exinde exeat & si adhuc post decem noctibus steterit iterum ad ipsum cum testibus debet venire & ei similiter testare debet ut iterum inter alias decim noctes exinde debeat exire. Si noluerit iterum tertium placitum ad decim noctis addat & sic XX. noctes impleantur, & si nec tunc voluerit exire tunc manniat eum ad mallum & testibus suis qui in singulos placitos fuerint secum habeat pristos, & si ipse testatum eum non uenerit aut noluit venire si eum aliqua sunnis non detenuerit & ipsa que superius diximus secundum legem testatum est. Tunc ipsi cui testavit super furtuna sua ponet manum & roget grafionem ut accedat in locum & ipse exinde expellet quia legem noluerit audire. Quid si ibidem aliquid laborauerit amittat & insuper malb. uuidrosilito CCXL. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

c)Si

---

c) Autem quæ. Ecc.

d) Et tres. Ecc.

e) Reiphe debetur acceperit, tunc eam legitime eccipiat. Hoc discernendum videtur, cui Reipus debeatur. Ecc.

f) Nepos fuerit sororie filius, Ecc.

g) Ille. Ecc.

h) Qui si neptis. Ecc.

i) Consobrinus filius. Ecc.

k) *Si enim*, usque *accipiat*, desunt ap. Ecc.

l) Avunculus non. Ecc.

m) Ipsam mulierem antea habuerat. Ecc.

n) Defuncti fratris, id est mariti mulieris illius. Hæc inserit Ecc.

o) Reipum. Ecc.

p) Quod si nec ipse fuerit, tunc qui proximus fuerit superius nominatis, sui singillatim secundum parentelam dicti sunt, usque ad sextum geniculum, si in hereditatem illius mariti defuncti non accedat, ipse Reippos accipiat. Ecc.

Ad Tit. LXXIX.

a) Titulus hic in edit. Ecc. est XLVI. in Cod. Guelf. est XLI.

b) Quum in non paucis differant â nostro Codice, præstabit integrum paragraphum ex utraque editione hue transscribere. Ita vero in Ecc. ed. exhibetur.

Si quis super alterum in villa migrare voluerit, & aliqui ex eisdem, qui in villa consistunt, eum suscipere voluerint, & vel unus vel aliquis ex ipsis extiterit, qui contradicat, migrandi licentiam ibidem non habeat. Si vero contra intradictum unius vel duorum in villa ipse adsedere præsumpserit, tunc testare illi debent, & si noluerit exinde exire: ille qui testat, cum testibus sic ei debet testare, ut inter decem noctes exinde exeat: & si adhuc post decem noctes noluerit exire, iterum debet ad ipsum venire, & testare similiter, ut iterum ad alias decem noctes exinde debeat exire, & si adhuc noluerit, iterum decem noctes ad placitum addat, & sic XXX. noctes impleat. Si nec tunc voluerit exire, tunc manniat enim ad Mallum, & testes suos in singulos Mallos, qui ibidem fuerint, secum habere debeat præstos; & si ipse cui testatum est noluerit venire, & aliqua Sunnis non detinuerit eum, ipse secundum legem qua diximus testatus est, tunc ipse qui testavit, super fortunam suam ponat, & roget Graviunem ut accedat ad locum, & ipsum inde expellat, & si ibi aliquid elaboravit, quia legem noluit audire, amittat, & insuper Malb. Widre sa Thalo, MCC. den. qui faciunt solid. XXX. culpabilis judicetur.

In Cod. Guelf. ita hic paragraphus legitur.

Si quis homo super alterum in villa migrare voluerit & unum vel aliquis de ipsis tunc eum suscipere voluerit, si vel unus exteterit, qui coutradicat, migranti ibidem licienciam non abuit: Si vero contradictum unius vel duorum in villa ipsa adsentire voluerit, tunc illu testare debent, & si noluerit inde exire, ille qui ei testat cum testibus sic ei testare debit, dicat: homu in hoc tibi testor, ut in hac nocte proxima in hoc quod Lex Salica habit, sedcas & testo tibi in X. noctis de villa sta exseas. Et de postica adbuc depost X. noctis iterum debit ad eum venire & testare in alias XX. noctes, ut inde exeat, & si adhuc exire voluerit, iterum tertium X. noctes adat, ut sic XXX. noctes impleantur, si nec tunc exire voluerit, tunc maniat eum ad mallum, & testes suoe per singula placita, qui fuerint ibidem, pristus abere debit: & sic ipse, cui testatum est, voluerit venire, & sunnis non tenuerit, & sta, quæ superius diximus, omnia secundum legem & testatum, tunc ipse qui testavit super fortuna sua ponat & rogit Grafionum loci illius, accedat ad locum ut eum inde expellat, quia le-

 gem

c) Si vero quis' admigravit & ei *d*) aliquid' infra XII. menses *e*) nulli' testatus fuerit uti admigrauit securus *f*) sit &' sicut alii vicini *g*) maneat.

a) LXXX. *De Afetumiae.*

HOc conuenit obseruare ut tum zinus aut centenarius mallum indicans & scutum in ipso malb. habere debent & postea tres homines tres causas demandare debeant. Postea requirant hominem qui ei non pertineat & fistucam in leisum suum jactet & ipse in cujus leisum fistucam jactauerit dictum verbum quantum de furtuna sua voluerit dare secuta furtuna alii cui voluerit dare. Postea ipse in casa ipsius manere debet & tres hospites ibidem suscipere debet & de tota facultate sua quantum ei datur in potestate sua habere debet & postea ipse cui ista credita est ista omnia cum testibus collectis agere debet. Postea aut ante rege aut in mallo legitimo ille cui furtunam suam deputatum ei reddere debet, accipiat fistucam in mallo ipso ante XII. menses ipse quos heredes deputavit in leisum suum jactet & nec minus nec majus nisi quantum ei creditum est & si contra hoc aliquid dicere voluerit debent tres testes jurati dicere quid ibi fuissent ille quem centenarius vel tunzinus indixer. quomodo vidissent hominem illum qui furtuna sua dare voluit in leisum quem elegit fistuca jactare & dinumerare debent qui furtunam suam in leisum jactavit & sic ille cujus leisum jactatus & illum quem heredes appellant similiter nominant & alteri tres testes jurati dicere debent quid in casa ipsius qui furtunam suam donavit ille in cui' leisum fistucam jactauit ibidem mansissent & tres hospites aut amplius colligissent & pavissent eum & ibidem gratias egissent cum & in boode suo pultes manducassent & testes colligisset & illi alii tres testes ista omnia perata dici debent & quid in mallum vel

gem nolnit audire, & quod ibi laboravit, demittat, & insuper (malb. uuedresitelo) sunt din. I̅ CC. fac. sol. XXX. culp. jud.

c) Si vero, Guelf. Si quis vero. Ecc.

d) Aliquis intra. Ecc. infra. Guelf.

e) Nullus Ecc. nullius illius. Guelf.

f) Sit &, deest in Guelf.

g) Manent, ille maneat. Guelf. consistat. Ecc. ed. quæ addit.

Si quis vero aliam in villam alienam migrare antequam conventum fuerit rogaverit, MDCCC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Ad Tit. LXXX.

a) Est hic titulus XLIX. in Ecc. edit. & inscribitur. *De Adframire.* In Cod. Guelf. est XLII. cum hac inscriptione *De adfathamire hoc conveait observare.* Iterum juvabit integrum ex utraque edit. producere ut insignis diversitas luculentius pateat. In edit. Eccard. ita se habet.

Hoc convenit observare, nt Tunginus aut Centenarius Mallum indicent, & scutum io ipso Mallo habere debet, & posten tres homines tres causas demandare debent, postea in ipso mallo requirant hominem, qui ei non pertinet, & sic fistucam in laisam jactet, & ipse in cujus laisam fistucam jactaverit, dicat verbum de fortuna sua, quantum ei voluerit dare, aut si totam aut si mediam fortunam suam cui voluerit dare. Postea ipse, in cujus laisam fistucam jactavit, in casa ipsius manere debet, & hospites tres suscipere: & de facultate sua quantum ei datur, iu potestate sua habere debet. Et postea ipsi cui creditum est, omnia cum testibus collectis ista agere debet, & sic postea, ante Regem, aut in Mallo legitimo, illi cui fortunam suam deputaverit, reddere debet, & accipiat fistucam io Mallo ipso. Et ipsum quem heredem deputavit ante XII. menses in laisio suo jactet nec minus nec majus, nisi quantum ei creditum est: & si contra hoc aliquid dicere voluerit, tres testea habere debet, qui jurati dicant, quod ibi fuerint in mallo, quod Tunginus aut Centenarius indixerunt. Et qunmodo vidissent hominem illum, quod fortunam suam donavit in laiso, illius quam jam elegerat fistucam jactare, & dominare debent qui fistucam in laisum jactit, nec non & illum in cujus laisum fistucam jactavit, & illum quem heredem appellavit. Similiter nominent alii testes jorati, & dicant, quod in casa illins, qui fortunam suam donavit, illi in cujus laisam fistucam jactavit, ibidem mansisset, & hospites tres vel amplius collegisset, & pavisset & ei ibidem gratias egissent, & in beudo suo pultes manducassent, & testes collegissent. Ista omnia alii tres testes jurati dicere debent, quoniam in Mallo legitimo vel ante Regem, illi qui accepit in laisam fistucam, fortunam suam donevit, & ille acceperit in Mallo, hoc est, ante Theada, vel Tunginum fortunam illam, qua heredem eum appellavit, publice coram omnibus hominibus fistucam in laisam ipse jactasset: & hæc omnia novem testes debent affirmare.

In Guelf. Codice sequentem in modum enhibetur.

Ut Tunginus aut Centenarius mallum indicant, & scutum in ipsum mallum habere debent & III. hominis III. causas in mallum ipsum demandent & postia requirant hominum qui ei non perteniat, & fistucam in lesu jectit, & ipsi in cujus leso fistucam jectavit de furtunam suam quantum dare voluerit aut totam furtunam, cujus voluerit dare ipso in cujus leso fistuca jactavit, in casa sua manire debit & de facultate sua de quantum ei datur in potestate sua abire debit & postea ipse cui scutum creditum est sta omnia cum testibus colectis agere debet, & postia aut ante regem aut in mallum legitimum illi eui furtunam suam depotavit reddere debit & accipiet fistucam in mallum ipsum ante XII. minsis ille quos ereden depotavit in leso jactit, nee minus nec majus, nisi quantum ei creditum est & sic contra hoc aliqui aliquid dicere voluerit, debent III. testis jurati dicere, quod ibi fuissent in mallum, qnem Tunginus aut centenarius mallum indixerunt, quomodo dixissent hominem illum, qui furtuna sua adire nolnit, nominare debit, denominat illum, cui festucam in læso jactat, & sic leso jactitur & illum, quem heredem apellat, similem nominent & alteri III. testis jurati dicere debent, quod in causam illius, qui furtuna sua donavit, in cujus leso fistucam jactata est, ibidem mansi & ospites III. aut amplius collegisset & pavissit & ospites illi III. aut amplius de susceptionem gratias egisset & in bendo pultis manducassent & testes collegisset: & sta omnia illi alii tres testis jurati dicere debent, & de hoc quando in mallum eut ante regem vel in legitimo publici, qui accipit in leso furtunam ipsi ante regem aut in mallum legitimus publicum hoc est in malbergo anteuda aut tuginus furtunam suam quod eredis apellavit publici corum hominibus fistucam in leso jactassit, hoc est IX. testimonia vel testis ste omnia debunt adfirmare.

Ad

vel ante regem ille qui accipit in leifum furtunam ipfe aut ante regem aut in mallum publicum legitimum hoc eft ancheoda & tunzimo furtunam fuam quem heredem appellauit publice coram bonis hominibus fiftucam inleifum ipfius jactaffet & hoc novem teftes ifta omnia debent adfirmare.

a) LXXXI. *De Falſo Teſtimonio'.*

SI quis falfum teftimonium *b)* prebuerit' DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud.

Si *c)* aliquis alicui iure imputauerit quid perjuraffet' & non potuerit *d)* adprobare qui inputatum' DC. den. q. f. fol. XV. culp. iud.

a) LXXXII. *De Filtorto'.*

SI quis *b)* lege Salica vivit' fervum aut ancillam caballum vel bovem *c)* vel quemlibet' rem *d)* fuper alterum' agnoverit mittat *e)* eum in tertia manu' & ille *f)* fuper quem' agnofcitur *g)* in noctes XL. placitum faciant & in *h)* ipfo placito' *i)* quanti' fuerint qui *k)* rem vidcrunt vel camiaverunt aut furaffe homines commoveantur. Hoc eft ut unus quisque de negotiantibus fuis alter alterius commoveant & fi' conmonitus fuerit *l)* & eum fumnis' non *m)* detenuerit' & ad placitum venire diftulerit, *n)* ille *o)* qui cum eo negotiatur' mittat tres teftes quomodo ei *p)* nuntiaffet ut ad placitum venire debuiffet' & *q)* alteros tres teftes quid publicc apud eum negotiaffet' *r)* iftud' fi fecerit *s)* exivit' fe *t)* de latrocinio &' ille qui *u)* non venerit *x)* ille' erit latro *y)* illius qui *z)* res fuas' agnofcit *aa)* & pretium reddat illius qui cum eo negotiavit & ad illum' fecundum legem conponat *bb)* qui res fuas agnofcit & pretium reddat'. Ifta omnia *cc)* facere debet' *dd)* in illum mallum' ubi *ee)* ipfe amall. effe denofcitur' fuper quem res *ff)* illa' agnita fuerit aut *gg)* interciata'. *hh)* Quid fi transligere aut carbonaria' manent *ii)* ille qui cum res agnofcitur' in *kk)* noctes LXXX. lex ifta cuftodiatur.

LXXXIII.

Ad Tit. LXXXI.

a) In edit. Eccard. eft LI. titulus, in Cod. Guelf. XLIX. ubi infcribitur *De falfum teftimonium.*

b) Preberit vel juraverit (malberg califtanio) funt. Guelf.

c) Cuicunque aliquid imputatum fuerit, quod aliquid perjuratus fit. Ecc. In Guelf. hic paregr. deeft.

d) Adprobari, omiffis *qui imputatum.* Ecc. èdit. quæ feq. paragraphum addit.

Si alicui fuerit imputatum, quod fe perjuraffet, & hoc qui imputaverit adfirmare poterit, tres de ipfis conjuratoribus perjuri, unusquisque ad illorum DC. denar. qui faciunt fol. XV. culpabilis judicetur. Alii vero qui fuper tres fuerint, finguli quinis folidis, id eft CC. den. culpabiles judicentur, ipfe vero cui imputatum fuerit, excepta caufa vel capitale & delature, CC. den. qui faciunt fol. XV. culpabilis judicetur.

Hunc paragrephum ita Cod. Guelf. refert.

Si* cujuscunque aliquid fuerit inculpetum quod perjuraffit, & probatus fuerit, juratoris quinus fol. condemnentur: ipfi vero cujus approbetum fuerit exceptum cap. & caufa extra hoc fol. XV. culp. jud.

Ad Tit. LXXXII.

a) In Ecc. edit. eft L. & infcribitur. *De Filtortis qui Salica Lege vivunt.* In Cod. Guelf. eft XLIII. & ibidem infcribitur. *De Feltortus, qui Lege Salica vivent.*

b) *Lege Salica vivit*, omittitur ap. Ecc. & Guelf.

c) Aut jumentum, eut quamlibet. Ecc.

d) Sub alterius poteftate. Ecc. Cum alterum. Guelf.

e) Eam in tertiam manum. Ecc. Guelf. tantum *manum* pro *manu* babet, reliqua ut nofter.

f) Apud quem. Ecc. Quod quem. Guelf.

g) Debet adrhamire: & fi intra Ligerim ant Carbonariam, aut citra mare ambo manent, & qui cognofcitur, & apud quem cognofcitur. Hæc inferit Eccard. Guelf. vero fequentia. Debet agramire & fi iotra Legere eut Carbonaria ambo manent, qui agnufcit, & cum quem agnufcitur.

h) Ipfum placitum. Guelf.

i) Quanticunque. Ecc.

k) Rem ipfam vendiderunt, eut cembiaverunt aut fortaffe in folutionem dederunt, omnes intra placitum iftum commoneantur: hoc eft unusquisque cum negotiatoribus fuis alter alterum admoneat. Si quis vero. Ecc. Caballum ipfum ant vindederint, ant cambiaverunt, eut fortaffe in folitudinem dedirunt, omnia intra placitum ftum commoneantur, hoc eft unusquisque cum neguciatoribus, alter alterum admoniat & fi quis. Guelf.

l) Et fumis eum. Ecc. & funnis. Guelf.

m) Tenuerit. Guelf.

n) *Tunc* inferit Ecc. & Guelf.

o) Cum quo negotiavit. Ecc. qui cum eum negociaverit. Guelf.

p) Meniaverit, quod ad placitum veniat. Ecc. noncieffit, ut in placitum venerit. Guelf.

q) Alios tres fimiliter habeat, quod publice cum eo negotiarit. Ecc. alterius tres, quod publici ab eum & doniter neguciaffit. Guelf.

r) Sto. Guelf.

s) Exuit. Ecc. & Guelf.

t) Ad latrocinium. Guelf.

u) Amonitus, inferit Ecc.

x) Si fuper eum teftes juraverint. Ecc. fuper quem teftes juraverunt, ille. Guelf.

y) *Et fur.* inferit Ecc.

z) *Res fuas*, omittit Guelf.

aa) Et pretium ei reddatur, & omnia. Ecc. pretium reddat illis. Guelf.

bb) Pro *qui res fuas*, ufque *reddat:* Eccard. ed. tantum habet, *cum quo negotiavit.* Guelf. vero Cod. folum *qui res fuas agnufcit.*

cc) Debent fieri. Guelf.

dd) In Mallo. Ecc.

ee) Ipfe Rhamallus effe videtur. Ecc. eft ga mallum. Guelf.

ff) Primitus. Ecc. ille primitus. Guelf.

gg) In terciamanu miffa. Guelf.

hh) Quod fi trans Ligerim aut Carbonariam ambo. Ecc. Quod intra Legere aut Carbonaria ambo. Guelf.

ii) Cum quibus agnufcitur. Guelf. Ecc. tantum pro *qui cum: apud quem* habet, reliqua ut nofter Cod.

kk) Noctibus. Ecc.

LXXXIII. *De Perjurio.*

SI quis alicui fuerit inputatum quod perjurasset & hoc qui inputat potuerit adprobare qui perjuraverit DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

Si alicui fuerit inputatum quod perjurasset & hoc qui inputat potuerit adprobare juratore sui qui non solum condempnentur ipsi vero cui adprobatum fuerit excep. cap. & dil. aut que causa sol. XV. culp. iud.

a) LXXXIV. *De Testibus'.*

SI quis *b*) testes necesse habuerit' ut donet & fortasse *c*) ipsi testes voluerint' ad placitum venire ille qui eos *d*) necesse' habet *e*) &' mannire ipsos debet cum testibus ut *f*) eorum quid' viderunt testimonium prebeant.

g) Si' venire noluerint & eos *h*) sunnis' non detenuerit DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud. unusquisque illorum.

• Si vero presentes fuerint in *i*) testimonio' vocati *k*) iuraverunt ea' que viderunt *l*) & audierunt' *m*) testimonia prebuerint forbanniti' fuerint DC. den. q. f. sol..XV. culp. iud.

a) LXXXV. *De Fides factis'.*

SI quis ingenuus aut *b*) litus' alteri fidem *c*) fecit' tunc *d*) illi cui' fides facta est *e*) in XL. noctes' aut quomodo placitum fecerit *f*) cum testibus *g*) veoire debet' vel *h*) qui pretium adpretiare *i*) debeant' *k*) & si noluerit fidem facta solvere' *l*) DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud.

m) Si adhuc noluerit conponere debito debet eum admallare ut nestigante hujus rei mallare. Rogo te tunzine ut nestigante gasationem' meum illum qui mihi fidem fecit legitimum *n*) mihi debet *o*) & nominare debet *p*) qualem debitum' unde fidem fecit tunc tunzinus dicere debet *q*) & instigante. Ego Sataeium tuum illum' in hoc mallo quod salica lex habet, & tunc ipse cui est fides facta debet testare ut nulli alteri nec solvat nec pignus solutionis donet *r*) ante quod ei impleat' quod fidem fecit & sic *s*) festinantur ad' domum illius qui ei fidem fecit cum testibus ambulare debet & *t*) roget ibi debitum suum solvere' & si hoc noluerit solem ei *u*) culcit' & si ei solem *x*) culcaverit CXX. den. q. f. sol. III. super debitum reddat' & sic usque ad tres vices per tres *y*) mannitis' facere debet & super *z*) ista omnia facta si noluerit *aa*) adhuc' conponere usque ad sol. VIIII. *bb*) debitus' ascendat. *cc*) Istud per singulos dies quod ei sol culcauerit terni soledi de die in diem crescant'.

dd) Si

Ad Tit. LXXXIII.

Hic titulus neque in edit. Eccard. neque in Cod. Guelf. extat. Interim tam in illa, quam in hoc, perjurium ad titulum de falso testimonio est relatum, unde illi paragraphi ibidem sunt additi, quos ad Tit. LXXXI. retulimus, quibuscum adeo facili negotio collationem lector instituere poterit.

Ad Tit. LXXXIV.

a) In Cod. Guelf. est L. in edit. Ecc. LII. Titulus, atque in hac inscribitur. *De Testibus adhibendis.*
b) Testis necesse habet. Ecc.
c) Testis non vult. Ecc.
d) Necessarium. Ecc.
e) *Et* deest sp. Ecc.
f) De eo quod. Ecc.
g) Et si. Eccard.
h) Sumis. Ecc.
i) Testimonium. Ecc.
k) Et ea. Ecc.
l) *Et audierunt*, omittit Ecc.
m) Testimonium præbere noluerint, & perbanniti. Eccsrd.
In Cod. Guelf. ita hi psrsgraphi exhibentur.
Si quis testes necesse abuerit, & fortasse testis ad placitum nolunt venire, ille qui eos placuit, necessarium ubit satis facire, manire illos debit, ut es, quæ noverint jursti dicant: si venire noluerint & eos sunnis non tenuerit DC. din. sc. sol. XV. culp. jud.
Quisquis illorum si vero præsentis fuerint jurati in testimoninm vocsti & nolnerint jurati dicere es quæ noverunt & ferhanniti fuerent. DC. din. qui sciunt. sol. XV. culp. judic. unusquisque illorum.

Ad Tit. LXXXV.

a) Tit. LIII. *De fide facta.* Ecc. LI. *De fidis factas.* Guelf.
b) Lidus. Ecc. Letus. Guelf.
c) Fecerit. Guelf. & Eccard. ed. quæ addit, *& noluerit solvere.*
d) Ille cui. Ecc. Ille cujus. Guelf.
e) In noctes XIV. sive XL. Ecc.
f) Is qui fidem dedit, ed domum illius, qui fidem accepit. Hæc inserit Ecc. Guelf. vero: ut quando fedem fecit ad domnm illius, qui fidem fecit.
g) Venire debet, omittit Guelf.
h) *Cum illis*, inserit Ecc. & Guelf.
i) Debent. Ecc. & Guelf.
k) Si is fidem factam noluerit solvere. Ecc.
l) *Malb. huc chram mite funt*, inserit Guelf.
m) Si vero adhuc supra dictum debitum solvere noluerit, debet eum manire, & Nestigantio sic admsllare; Rogo te Tunzino, ut Neistigante Gsssachio. Ecc.
n) Enim, inserit Ecc.
o) Debitum, add. Ecc.
p) Quale debitum debest, &. Ecc.
q) Ego Nestigsntio Gassebio illo tup. Ecc.
r) Antequam impleat. Ecc.
s) Festinantes ipsa die ad. Ecc.
t) Rogare, ut debitum suum illi solvat. Ecc.
u) Collocet. Ecc.
x) Collocaverit, tres solidos super debitum eddst. Ecc.
y) Manitss. Ecc.
z) Tres vices, inserit Ecc.
aa) *Adbuc*, deest ap. Ecc.
bb) Debitum. Ecc.
cc) Id est, ut per singulas admonitiones vel solem collocatum terni solidi accrescant. Ecc.

Varia-

dd) Si nec fides facta ad placitum legitimum soluere uoluerit' tunc ille cui fides facta est ambulet ad grafionem illius loci in cujus pago manet *ee*) & prehendat fistucam' dicat verbum. Tu grafio rogo *ff*) tibi' homo ille qui mihi fidem fecit *gg*) que legitimum habeo adjectiuum & admallatum in quo lex salica continet & ego' super me & super *hh*) fortuna mea pono quid' securus mitto super furtunam suam manum, & dicat *ii*) causam aut de' quantum ei fidem *kk*) fecit'. Tunc grafio *ll*) colligat secum septem racimburgis idoneos & sic cum eis ambulet ad casam illius' qui fidem fecit *mm*) & dicat ei voluntatem tuam' solue homini illo *nn*) quod ei fidem fecisti & elige *oo*) tecum duos' quos volueris *pp*) idoneos cum racimburgis istos de quod soluere debes quod adpretrare debent' & hoc quvd debes secundum justum pretium *qq*) satisfacias', quid si' audire noluerit presens *rr*) aut absens tunc racimburgis adpreciatum precium quantum valuerit debite quem debet & hoc de furtunam illius tollant' & ipsa lege *ss*) quantum debent duas partes illius cujus' causa est ad se revocet tertiam partem *tt*) grafio' ad se recolligat *uu*) tamen si fredus jam antea de hac causa non fuerit solutus'. Si Grafio invitatus fuerit & *xx*) ibidem' non uenerit si eum sunnis non detinuerit aut *yy*) certe' racio dominica *zz*) & se distulerit & ibidem non ambulet neque alium transmiserit de vita sua grafio conponat aut se redimat quantum valet'.

a) LXXXVI. *De eo qui grafionem ad res alienas injuste inuitaverit'.*

SI quis grafionem ad res alienas injuste *b*) tollendas' invitauerit *c*) antequam gasacium suum per legem habeat malatum', ille qui eum rogat ut injuste *d*) tollat antequam legitime admalatus fuerit aut fides ei facta fuerit aut injuste invitauerit' VIII. den. q. f. sol. CC. culp. iud.

e) Ille qui grafionem rogat injuste aliquid confiscare si vero grafio invitatus supra legem aut debitum justum amplius aliquod tollere præsumsit aut se redimat'.

a) LXXXVII.

Variationes Codicis Guelf. à verbis : *Si adhuc noluerit* usque ad *crescant*, quum commode notari haud potuerint, maluimus omnia illius Codicis, quantumvis perquam corrupta sint, transscribere : ita autem sonant :

Super debitum quod fidem fecerat, si adhuc noluerit componere quod debit, ad mallum eum manire debit: rogo te Tungyne ut nexticanti gyua gasacium meum illum, qui mihi fidem fecit, & debitum debit, & numerare quale debitum dibiat, unde fidem fecerat, tunc Tunginua dicire debit : nexticantigilim ego illum in hoc, quod Lex Salica abit, tunc ipse cui fidis facta est, debit testare, ut nulli alteri oec solvat nec pignus donit solucionis nisi ante conponant, quod ei fidem fecit: & cum testibus ambulare & rogare debit, ut debitum suum solvere dibiat, & si adhuc noluerit solverem, solem ei colecit & tunc si ei solem collegaverit sol. III. super superiorem debitum adhuc solvat stut usque ad III. vicis, per III. noe binas facire debit, & super III. sta omnia facta & noluerit adhuc componere usque ad solem cobitum & ad eovem sol. adsceudat, & super singulas admonicionis vel ad solem colecato terni solidi adcriscant.

dd) Si vero nec fidem factam ad placitum legitime factum voluerit persolvere. Ecc.

ee) Accipietque fistucam, &. Ecc.

ff) Te. Ecc.

gg) Quem legitime habeo admallatum secundum Legem Salicam, & in hoc quod Lex Salica habet & contieet, & ego. Ecc.

hh) Fortunam meam pono, quod. Ecc.

ii) De quanta caussa. Ecc.

kk) Fecerit. Ecc.

ll) Roget septem Rathimburgios, qui secum ambulent ad domum illius. Ecc.

mm) Dicat si præsens est Voluntate tua. Ecc.

nn) *De eo*, inserit Ecc.

oo) Duoa ex hia. Ecc.

pp) Quibus cum quod solvere debes, adpretiatio. Ecc.

qq) Solve & satisfac. Quod si. Ecc.

rr) Aut si absens fuerit, statim Rathimburgii adpretiato pretio, & quod debito secundum justum pretium satisfaciat, & quantum valuerit debitum quod debet, & hoc de fortuna sua tollat. Ecc.

ss) Duas partes illi, cujus. Ecc.

tt) In Frido Gravio. Ecc.

uu) Si tamen Fridus vim de ipsa caussa non fuit solutus. Ecc.

xx) *Ibidem*, deest ap. Ecc.

yy) Certa. Ecc.

zz) Eum non distulerit, ut ibi non ambulet, neque mittat, ut cum justitia exigatur debitum, aut se redimat, aut de vita componat. Ecc.

Quum in Guelf. Cod. iterum tanta sit variatio ut fere ad singula verba eota fuisset opus, maluimus totum istius Codicia textum proferre, qui ita se habet.

Si quis fidem tactam ad placitum noluerit solvere, ambulit ad Grafionum loci illius, in cujus pago manit, & præhindat fistucam & dicat verbum: tu Grafio, homo ille, qei mihi fidem ficit, quem legitime abio, illum jactibus admallatum in hoc, quod Lex Salica abit & coetenit, ego super me & super furtunam meam pono, quod tu securus mitte in furtuna sua manom, & dicat de causam de quantum ei fidem ficit, tunc Grafio collegat VII. Racineburgiia & sicum ipsis ad domum illiua, qui fidem ficit, ambolit, & rogit illus sibi præsens estum fidem ficit : voluntate tua solvi homine ste, quod fidem ficisti & elegit, ut duus quoa volueria edoneia cum Recineburgiia stus, de quod solvere debit, adpreciare dibiant, & hoc solistum precium satisfacia ; quod si andire noluerit, præsens auc absens, tum Racineburgiis adpreciando pretium quantum valuerit debitum quod debit, hoc est de fortuna illius tollant & de ipsa legem quem dibit, duas partis ille cujus causa est ad se revocit, tercia parte Grafio rogitus fuerit, sunuia eum non detenuerit aut certa racio dominica, & distulerit se ut non ambulit, neque aliquem in rem mittat, qui cum justiciam exegere dibiat, de vita culpabilis esse debiat, aut redemat, quantum valit.

Ad Tit. LXXXVI.

a) In Eccard. edit. est Tit. LIV. & inscribitur *De Andocmito.* In Cod. Guelf. prorsua deest.

b) Tollendum. Ecc.

c) Et eum legitime jachtivum aut admallatum non habuerit. Ecc.

d) Aliquid tollat, antequam eum per legem habeat admallatum, aut consecutum quod ei in mallo fidem fecisset. Ecc.

e) Si vero Gravio invitatus ad alterius caussam supra legem aut debitum aliquid præsumpserit, aut Wereguldum suum redimat, aut de vita componat.

Ita huec paragraphum exhibet Ed. Ecc.

a) LXXXVII. *De Rem prestata'.*

SI quis alteri *b)* de rebus suis' aliquid *c)* prestauerit & ei noluit reddere' sic eum debet *d)* mallare' *e)* ut cum testibus ad casa sua cui res prestauit' accedat & sie *f)* contestatur' quia res meas noluisti reddere quas tibi *g)* prestavi'. In hoc eas tene *h)* ut super' nocte proxima *i)* sicut' lex salica *k)* est' & sic ei *l)* sol culcauerit' & si *m)* tunc eas noluerit' reddere *n)* ad alias septem noctibus adhuc cum testibus venire debet & roget eum ut debitum suum reddat & si nec tunc redderit, iterum ei sol culcit quod super tres vices solem ei culcauerit semper per singulas vices terni sollidi adcrescant, & si tuno noluerit reddere nee fidem facere super debitum, quem ei prestiterit, & super ill. novem sol. qui per tres admonitiones adcreuerunt malb. nectanto DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud'.

a) LXXXVIII. *De manu de enio redimenda!*

SI quis ad *b)* enio' mallatus fuerit *c)* forsitan conuenerit ille qui mallatus fuerit ut manum' suam redimat & *d)* jurato res' donet si talis causa est *e)* undc legitimus' sol. XV. conponere *f)* debeat' sol. III. manum suam redimat. *g)* Quid si amplius dederit fredo solvat tanquam si de causa' convictus fuisset. Si *h)* major causa est unde XXXV. sol. solvat & conuenerit ut manum suam redimat sol. VI. donet quid si amplius dederit fredo solvat quantum se de causa illa convictus fuisset'.

k) Si vero leodo alteri reputaum & a dinio illum habet mallatum & voluerit manum suam redimere & juratus dare' sol. XXX. donet *l)* quid' si amplius dederit fredus de *m)* ipsa lege conponat'.

a) LXXXIX. *De eo qui Grafionem occisserit'.*

SI quis grafionem *b)* occisserit' XXIIII. den. q. f. sol. DC. culp. iud.

Si

Ad Tit. LXXXVII.

a) In edit. Eccard. est Tit. LV. In Cod. Guelf. LII. ubi inscribitur *De ando meto.*

b) *De rebus suis*, omittit Guelf.

c) Præstiterit, & ei noluerit reddere. Guelf. præstiterit, & alius ei reddere noluerit. Ecc.

d) Ad mallum. Guelf.

e) Cum testibus ad domum illius, cui rem suam præstitit. Ecc. Secum testibus ad domum illius, cui res suas prestetit. Guelf.

f) Contestetur ei. Ecc. illi testitus. Guelf.

g) Præstiti Ecc. præstetiram. Guelf.

h) *Ut super*, deest ap. Ecc. & Guelf.

i) Quod, Ecc. & Guelf.

k) Continet. Ecc. & Guelf.

l) Solem collocet. Ecc. solem colecit. Guelf.

m) Nec tunc voluerit. Ecc. & Guelf.

n) Adhuc super septem noctes similiter facere debet; & si nec tunc voluerint reddere, ad alias VII. noctes similiter facere debet: & si nec tunc voluerit reddere, ad alias septem noctes similiter facere debet, & si nec tunc voluerit reddere, ad alias VII. noctes id faciat. Post quas ad honc cum testibua venire debet, & roget, ut sibi debitum suum reddat, & si nec tuuc reddiderit, solem ei collocet, & si per tres vicea solem collocaverit, & si nec tunc reddere voluerit, aut fidem facere, super illos VIIII. solidos, qui per tres amonitionea accreverunt, super debitum superius adhuc amplius, Malb. Tauthe DC. den. qui faciunt solid. XV. culpab. judic. Ecc. adhuc VII. noctea similiter venit & tunc eum rogit, ut debitum suum reddat, & si nec tunc voluerit conponere, solem ei colecit, quod pro III. vicis solem el collicavit, semper per singulas vicia sol. III. hoc elt per singulas admonicionia adcriscant; si nolnerit & tunc rogare, nec fidem facire redde de ei quæ præstetit, super illus VIIII. sol. collecatum, qui per singulas admonicionia creverunt sol. XXIIII. culp. jud. Guelf.

Ad Tit. LXXXVIII.

a) Eccard. Editionia est Titulus LVI. & inscribitur. *De manu ab Æneo redimenda.* In Guelf. Cod. est LIV. cum Inscriptione. *De manum ad enium redimenda.*

b) Inium. Ecc.

c) Et forsitan convenerit, ut manum. Ecc.

d) Juratores. Ecc.

e) De qua si legitime convictus fuisset. Ecc.

f) Deberet, tunc CXX. den. qui faciunt. Hæc inserit Eccard.

g) Quod si amplius ad manum suam redimendam dederit, fredus exinde solvatur Gravioni, quantum de ipsa caussa, si. Eccard.

h) *Vero*, inserit Ecc.

i) Unde MCC. den. qui faciont sol. XXX. poterat componere, & convenit nt manum suam redimat CCXXXX. qoi faciunt sol. VI. manum suam redimat. Quod si amplius dederat, fredum solvat, quantum si de caussa convictus fuisset. Si vero major culpa fuerit, unde si probatus fuisset MMD. den. qui faciunt sol. LXII. cum dimidio culp. iud. & convenit ut manum redimat DC. den. qui facinnt sol. XV. solvat, qnod si amplius dederit, fredus exinde solvatur, tantum quantum si de causa illa probatus fuisset. Ista redemtio usque ad leudem permanet. Eccard.

k) Si vero leudi alteri imputaverit, & eum ad Æneum habet smallatum, & convenit ut manum suamr edimat. Ecc.

l) Quod. Ecc.

m) Ipso leudi solvatur. Ecc.

In Cod. Guelf. integer paragraphus, qui sub hoc titulo continetur, ita se habet.

Si quis ad inium admallatus fuerit, fursitam, ut manum suam redimat & juratores donit, si talis causam est, unde legitime sol. XV. componat, si adprobatus fuerit sol. III. ultime manum redemat, si plus ad manum redimenda dederit, fretus Grafionem solvatur, quantum de causam illa convinctus fuerit, rediturus erit. Si vero causam fuerit quæ XXX. sol. si adprobatus fuisset, poterat culp. judicare & sic convenerit, ut manum redemat, sol. VI. redemat de causa illa si convictus fuisset, rediturus erit sta redimpejo de manu usque leudem sic permanit: si vero leudem alter alteri impotaverit, & eum ad inium admallatum abuerit, & convenit, ut juratores donit, & maoum suam redemere potest, sol. XXX. manum suam redemere potest, quod plus aliquid dederit, fretus leudi ipsius solvatur.

Ad Tit. LXXXIX.

a) Tit. LVII. *De Gravione occiso.* Ecc. Tit. LV. *De Grafiouum occisum.* Guelf.

b) Occiderit (malb. leodo samitem) Guelf.

c) Sag-

Si quis *c*) Sagibaronem' aut grafionem qui puer *d*) regis fuerit' XII. den. q. f. fol. CCC. culp. iud.

Si quis *e*) Sagibaronem' qui ingenuus *f*) est alio Sagibaronem posuit aliquis eum occisferit' XXIIII. den. q. f. fol. DC. culp. iud.

g) Sagibaronem in fingulos mallos' plus quam tres esse non debent *h*) & si de causa aliquid ante illos factum fuerit pœnitus grafionem removere non possit'.

XC. *De eo qui ad mallum venire noluerit.*

SI quis ad mallum venire contempserit aut ei racimburgi iudicatum fuerit adimplere distulerit si nec de compositione nec de neo nec de ulla lege facere voluerit tunc ad Reges presentiam eum mannire debent ut ibidem XII. testes erunt quo per fingulas vices jurati tres dicant quod ibi fuerunt ubi Racimburgi iudicaverunt aut deneum ambulaverit aut fidem de compositione fecerit & ille dispexcrit. Item alii tres jurare debent quid ibi fuissent post illa die quando racimburgii judicaverunt aud per neum aut per compositionem seduceret hoe est de illa die in XL. noc. in mallibergo. Iterum ei solem culcauerit & nullatenus noluit legem implere, tunc eum debet mannire ante Regem hoe est in noc. XIIII. & tres testimonia jurent quod eum manniffent & si nec tune venerit ista VIII. testimonia juratis sicut superius diximus dicant similiter. Illa die si non venerit culcit ei solem illa tria testimonia quomodo culcauit solem. Tunc si ista omnia impleuerit qui eum mallat & ille qui admallatur ad nullum placitum venerit & per legem reducere noluerit tune Rex ad quem mannitus est extra sermonem suum ponet eum tune ipse culpabilis & homines res suas erunt & quicunque eum aut pauerit aut ad hospitalem colligerit & jam sui uxor sua ppi. ea sol. XV. culp. iud. donec omnia qui ei legibus imputantur conponat.

a) XCI.

---

c) Sagbaronem. Ecc. Saceborone. Gnalf.

d) Regina fuerat. Ecc. regiia fuit, occiderit, cui fuerit adprobatum. (malb. leude facce muther) Guelf.

e) Sacebarnnem. Ecc. Sacerborone. Guelf.

f) Et se vel alium Sacebaronem posuerit, occiderit. Ecc. & Sacceborne occiderit. Guelf.

g) Sachibarones vero in fingulis Mallebergiis. Ecc. Sacebornis vero in fingulis mallnberges. Guelf.

h) Et si de causa illi aliquid sanum dixerint, penitus Gravio nullam habeat licentiam removendi. Ecc. & de causa de quid de quod fortasse dixerint, hoc Grafionum removeat, unde illi securitatem fecerunt. Guelf.

Ad Tit. XC.

Est hic Titulus LIX. in edit. Ecc. atque inscribitur *De Despectionibus*. In Cod. Guelf. duo Titulorum sunt numeri LVII. & LVIII. quorum prior tantum habet inscriptionem. *De Dispecciambus*. Ceterum quia utrobique magna â nostro Codice diversitas reperitur utriusque edit. integra verba huc transferre necessum erit. Ita vero in Edit. Eccard. legitur.

Si quis ad Mallum venire despexerit, aut quod ei â Rathimburgiis fuerat indicatum adimplere noluerit, si nec de compositione, nec ad Æneum, nec de ulla lege fidem facere voluerit, tunc ad Regis præsentiam ipse manniri debet, & ibidem cum duodecim testibus ire debet, qui per fingula placita jurati dicant, quod ibidem fuissent, ubi Rathiburgi ei indicaverunt, ut ad Æneum ambularet, aut per compositionem fidem faceret, & ille despexerit. Iterum alii tres jurare debent, quod ibidem fuissent, post illam diem, quo ei Rathenburgii indicaverunt, aut per Æneum, aut per compositiones se educeret. Hoc est, de illa die in quadraginta noctes in Mallobergo iterum solem collocaverit, & nullatenos legem voluerit implere. Tunc enim debent mannire ante Regem in XIIII. noctes: & tria testimonia jurando dicant, quod eum manisset: & si nec tunc venerit, Ista omnia novem testimonia jurati dicant, sicut superius diximus. Similiter illa die si non venerit, collocent illi solem iterum, & illa tria testimonia quæ ibidem fuerint ubi collocaverit solem. Tunc cum ista omnia impleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatur ad nullum placitum venerit, & pro lege se educere noluerit, tunc Rex, ad quem mannitus est, extra sermonem ponet, & ita ille culpabilis & res suæ erunt in fisco, aut ejus cui fiscus dare voluerit: & quicunque ei aut panem dederit, aut in hospitalitatem collegerit, sive sit uxor sua, aut proxima, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur, donec omnia secundum legem, ea quæ illi injuncta sunt, componat.

Si quis alterum in Mallo per legem vicerit, & is fidem facere dispexerit, aut pretium solvere, tunc Rathinburgii eum debent attendere, secundum legem qualis causa videtur, & illa qui eum mallavit ad casam suam ei nuntiare debet pretium aut debitum, & si tunc ei satisfacere noluerit, tunc per legem debet attendere, & postea Grafio ad casam suam invitari, ut quod lex est, is de caussa & rebus suis secundum legem referat.

In Guelf. Cod. sub num. LVII. hæc extant monstrosa.

Si quis in mallum terum per lege conjunxerit, ad fidem facire dispexerit, aut precium solvere, tunc racineburgiia de eum ante audire secundum legem, qualis causa est, & illi, qui cum mallavit ad causa sua, ei n cia redibit precium ante dictum, & tunc ei solvere noluerit tuuc per legem debit atendere & postia Grafionum ad casa sua iuvitare, aut quid lex est de ipsa caussa de res suas secundum legem debiat revertisse.

Sub num. LVIII. sequentia exhibentur.

Si quis ad malo ante venire præsumseret, aut quo Racineburgie judicatum fueret, implere contempseret sic nec de eneum nec de compositionem nec de ulla rem fidem ficire vult. tunc ad regi præsencia eum manire debit & ibi XII. testis per fingulas vicis III. jurati dicant, quod ibidem fuerunt, & ibi Raciniburgi juraverint aut ad eum ambolabant, aut fidem de compositionem ficiret; & alii III. jurare debent, quod ibidem fuissent pro illo die, quando Racineburgi juraverunt, aut ad enium ant per composicionem se educirent; hoc de illa die in LX. noctes in mallo iterum & sol coligaverit, & nullatenus legem implere, tunc eum debit manere ante regem in noctes XIIII. & in testimonia jurati sicut superiue diximus, similiter illa die testimonia, qui ibi fuerunt, ubi collegato sole fista omnia impleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatum ad nullo plane placito venire volnerit, tunc exat, qui mnnitus est, eum extra sermonis ponat, tunc ipse culpabilis & omnes res suas erunt, quicunque aut paviret aut hoc qui tale dediret, si quis uxorem sua propriam sol. XV. culp. iud.

a) XCI. *De Racimburgis'*.

SI b) Racimburgii' legem c) noluerint' dicere in d) mallo' resedentes cum e) causas' Inter duos discusserint debet eis dicere qui caussam f) querit g) dic' nobis Legem Salicam, si illi h) noluerint dicere tunc iterum i) ipse debet dicere. Ego vobis rogo ut mihi & isto gasationem quo legem dicatis bis aut tres hoc debet dicere. Ego vos tancono' usque quo mihi dicatis legem Salicam k) quid si dicere noluerint septem' de illis l) Racimburgis culcati sole ternos sol. culp. iud. quid si nec' legem dicere voluerint m) nec de tribus sol' fidem facere n) unusquisque sol. XV'. culp. iud.

Si vero illi o) Racimburgii legem dixerint eis contradixerint quod legem non dicant contra unumquemque de illius racimburgiis DC. den. q. f. sol. XV. culp. iud'.

a) XCII'. *De Alodis.*

SI qnis mortuus fuerit & b) filios' non c) demiserit' d) si pater aut mater superfuerit ipsi in hereditate succedunt'.

Si pater e) aut' mater non f) fuerit si fratres aut sorores' dimisserit ipsi in g) hereditate succedunt'.

Si vero isti non fuerint tunc h) sorores' matris in hereditate i) succedunt' & k) postea de illis generationibus quicunque l) proximiores sunt' ipsi in hereditate succedant qui ex m) parte' genere veniunt de terra vero Salica nulla n) in mulieris hereditatis transeat portio sed ad virile sexus tota terra propria etatis sue possideant'.

a) XCIII'. *De eo qui sede parentilla* b) *tollere' vult.*

SI quis de c) parentibus' tollere d) vult' in mallum e) ante tunzinum ambulare' debet & f) ibi de quatuor fustes alninos' super caput suum frangere debet g) & illos quatuor partes jactare' debet & h) ubi dicere debet quod se' de juramento & de hereditate & de tota ratione

Ad Tit. XCI.

a) Tit. LX. *De Rathinburgiis*. Ecc. LIX. *De Raciniburgius*. Guelf.

b) Qui Rathinburgil. Ecc.

c) Voluerint. Ecc.

d) Mallebergo. Ecc.

e) Caussas. Ecc.

f) Requirit. Ecc.

g) Dicite. Ecc.

h) *Tunc*, inserit. Ecc.

i) Qui caussam requirit, dicit: Vos tangano, ut mihi & isto legem dicatis. Bis autem tertio hoc debet facere. Si vero illi noluerit dicere, tunc qui causam repetit debet dicere. Ego vobis tangano. Ecc.

k) Tunc septem. Ecc.

l) Rathenburgiis, collocato sole, IX. solid. culpablis unusquisque judicetur. Quod nec. Ecc.

m) Nec solvere, nec. Ecc.

n) Tunc solem illis iterum collocet, & sic postea XV. unusquisque. Ecc.

o) Rathinburgii non secundum Legem judicaverunt Salicam, his contra quos sententiam, solidos XV. solvant.

Si vero Rathenburgii illi legem dixerint, & ille contra quem dixerunt, eis contradicat & hoc sustinere noluerit: eos enim contra legem judicasse sibi putat: & id conprobare poterit, unicuique de septem Rathinburgiis DC. deuar. qui faciunt solid. XV. solvat. Ecc.

Cod. Guelf. ita totum paragraphum exhibet, ut vix divinando sensum aliquem assequi liceat, ita namque ibidem scribitur.

Si quis Raciniburgius in mallo sedentes causa sine duus discorte lege voluerit dicere vinit; dicite ad illo quicunque causa prosequitur: hic vos tangano, ut lege ter secando lege Salica, quod nec ille legem dicere nolnerit, vir de Illis raciniburgiis collecato sole ternus sol. solvat: quod si nec legem dicere volueret nec ternus sol. solvat, fidem ficit, tunc sol illius culpato est quinus din. C. culp. Si vero ipsi Raciniburgiis & non secundum legem judicare eum contra quod sententio dediret sol. XV. culp. judicitur.

Ad Tit. XCII.

a) Titulus hic est LXII. in Ecc. ed. LXI. in Cod. Guelf.

b) Filio. Guelf.

c) Dimiserit. Ecc.

d) Si matre superfuiret inde hereditatem accipiat. Guelf. Eccard. autem editio cum nostro Codice consentit, in hoc tantum diversa, ut pro *superfuerint ipsi*, *superstites fuerint*, pro *hereditate succedit*, *ipsam hereditatem succedant* exhibet.

e) Et. Ecc.

f) Superfuerint & fratrem aut sororem. Ecc.

g) Hereditatem succedant. Ecc. In Guelf. Cod. hic paragr. ita legitur. Si mater non fuiret & frater remansiret, ipsi hæreditatem accedant.

h) Soror. Ecc.

i) Succedat. Ecc.

k) *Sic*, inserit Ecc.

l) Proximior fuerit. Ecc.

m) Paterno. Ecc.

n) In mulierem nulla portio hereditatis transit, sed hoc virilis sexus acquirit, hoc est, filii in ipsa hereditate succedunt. Sed ubi inter nepotes, aut pronepotes, post longum tempus, de Alode terræ contentio suscitatur, non per stirpes, sed per capita dividantur. Ecc. Guelf. Cod. pro verbis *Si vero isti*, usque ad finem hujus tituli hæc habet. Si ista non fueriot tunc sororis matris in hereditate & inde illis generacionibus quæcunque proximior fuiret, ille hereditatem succidat. De terra vero illa, quod muliere hereditas est. Sed ad vero exugu frater fueret, tota terra permaniat.

Ad Tit. XCIII.

a) Titulus est LXIII. in edit. Ecc. LXII. in Cod. Guelf.

b) Tolleri. Guelf.

c) Parentilla. Ecc.

d) Se voluerit. Ecc.

e) Aut in Tunchioium admallare. Ecc.

f) Ibidem quatuor fustes alninos. Ecc.

g) In quatuor partes & illas in Mallo jacere. Ecc.

h) Ibi dicere: Quod se &. Ecc.

i) Tol-

tione illorum *i)* aut si aliquid' de suis parentibus aut moriatur aut *k)* occidatur' nulla ad illum *l)* nec hereditas nec conpositio peruueniat.

Si vero aut ille occidatur aut moriatur conpositio aut hereditas ad fisco pertineat'.

a) XCIV. *De Aroena'.*

b) SI quis de manu ad ira per virtutem aliquid tulerit aut rapuerit vel expoliaverit CCXL. den. q. f. sol. XXX. culp. iud'.

Si vero quicunque desuper hominem *c)* aliquid de' tertia manu miserit *d)* & super' virtutem aliquid *e)* ei' tullerit malb. *f)* aroena ICCCC'. den. q. f. sol. XXX. culp. iud.

a) XCV. *De hereburgio'.*

SI quis alterum *b)* herburgio' clamauerit hoc est *c)* strioportio' aut illum qui *d)* inio portare' dr. *e)* ubi strias cocinant' & *f)* probare' non potuerit IID. den. q. f. sol. LXII. f. culp. iud.

a) XCVI'. *De eo qui filiam alienam b) sponsauerit' & se retraxerit.*

SI quis filiam alienam *c)* sponsaverit &' se retraxerit & eam *d)* noluerit prehendere' malb. *e)* frisastina' IID. den. q. f. sol. LXII. f. culp. iud.

XCVII. *De eo qui alterum in puteum aut in pelago inpinxerit vel in periculo mortis.*

SI quis alterum in puteum aut in pelago inpinxerit vel in periculum mortis & ipse exinde vivus evaserit & ipse causam suam possit mallare malb. challis ob duplio IIII. den. q. f. sol. C. culp. iud.

XCVIII. *De terra condemnata.*

SI quis terram alienam condemnauerit & ei fuerit adprobatum IID. den. q. f. sol. LXII. culp. iud.

a) XCIX. *De crinne cruda Quo Paganorum tempus obseruabant'.*

SI quis hominem *b)* occisserit & facultatem' non habuerit unde totam legem *c)* comp'. XII.

---

i) Tollat: & sic postea si aliquia. Ecc.

k) Occidetur. Ecc.

l) Compositio hereditatis perveniat. Simili modo, si ille moriatur, ad suos parentes non pertineat caussa nec hereditas ejus, sed à modo cum duodecim juratoribus se exinde educat. Ecc.

In Guelf. Cod. hic paragr. ita se habet: .

In mallo leuth & het tunzino ambulare debit, & ibid. IIII. fustos al ninua, frangere super caput suo debit, & illoa IIII. partis mallo jactare, & ibi sidero quod eromento & hereditatem tota facionem eo tollat. Sic postia aliquia de suis pareotibus aot moriatur aut occideret nulla adeo nec hereditaa nec conposicio permanit: si vero solo moriatur aut occidatur, conposicio aut hereditas ad eis permaniat.

Ad Tit. XCIV.

a) Tit. LXIV. *De Harowena.* Ecc. LXIII. *De Carvenna.* Goelf.

b) Hic paragraphus io ed. Ecc. ita legitur. Si qoia alteri de manu aliquid per vim tulerit & raubaverit, aut expoliaverit, MCC. den. qui faciunt sol. XXX. culpabilis judicetur, & rem pro capitale restituat.

c) Aliquid in. Ecc.

d) Et ei per. Ecc.

e) El, deest ap. Eccard.

f) Charoweno. MCC. Eccard.

In Codice Guelf. sequentia extant, quæ non intelligo.

Si quis alteri super illo idem mano super illo aliquem inripuit, ram in capite reddat, sol. XXX. culp. jud.

Si quis homioem dimeote expoliaviret sol. C. culp. jud.

Si quis vero quecunque desuper hominem intercitom miseret in violente, quo si aguosciret dic. tollat (malb. caroen) sol. XXX. componat.

Ad Tit. XCV.

a) Tit. LXVII. *De Hereburgium.* Ecc. LXVI. *De ereburgiis.* Guelf.

b) Barbaro. Guelf. Cherviobungum. Eccard.

c) Strioportium. Eccard. Strioporcio. Guelf.

d) In eo portare. Guelf. Ioium portasse. Ecc.

e) Abstriaa cucinent. Guelf.

f) Eum conviocere. Ecc. Guelf. Cod. pro *ubi strias*, usqoe *q. f.* tantum habet *malb.*

Ad Tit. XCVI.

a) Titulus est LXX. in edit. Eccard. In Cod. Guelf. totus deest.

b) Acquisierit. Ecc.

c) Ad conjugium quæsierit, præsentibus suis & puellæ parentibua, & pöstea. Ecc.

d) Accipere noluerit. Ecc.

e) Frisre sigena. Ecc.

Ad Tit. XCVII.

Iu edit. Ecc. hic totua Titulus deest, videtur autem in eadem ad Titulum XLIV. relatus, ubi duo paragraphi de hac materia extant quos supra ad Tit. LXVIII. not. ad lit. a) retulimus. Ita quoque in Cod. Guelf. sub Tit. XLVIII. bi paragraphi extant.

Si quia hominem io puteo jactaverit & vivus exiet sua causa, malb. sol. LXII. culp. jud.

Simili modo, qui elium in pellago inpinxerit, malb. sol. LXII. culp. judicitur.

Ad Tit. XCVIII.

Hic titulus oeque iu Eccardiana editione, neque in Codice Guelferbytano extat.

Ad Tit. XCIX.

a) In edit. Ecc. est Titulua LXI. & inscribitur. *De Chren cende.* In Cod. Guelf. est LX. ubi inscribitur. *De Creaecrada.*

b) Occiderit, & in tota facultate. Ecc.

c) Impleat. Ecc.

 d) De-

XII. iuratores *d)* donet' quod nee *e)* super terram nes subtus terram amplius non habeat nisi quantum donauit de terræ facultate' & postea debet in *f)* casa' intrare *g)* per quatuor angulos terræ' in pugno colligere & *h)* sic portet in duro pelle hoc est in limitare stare debet int'. in casa aspiciat' & sie de sinistra manu *i)* de illa terra' trans suas scapulas iactare super *k)* illum quem proximiorem parentum habet quid iam pro illo mater aut pater vel fratres solverint tune super sorores matris & super suos' filios debet *l)* illa terra' iactare *m)* idem super generationes aut matris' qui proximiores sunt. *n)* Sie postea in camisa' discinctus *o)* disculoiatur palum' in manu *p)* sepem sallire debet & pro medietatem quantum de conpositiooe dederit' aut quantum lex *q)* dicat illi tres solvant. *r)* hoe est illi alii' de paterna generatiooe veniunt faeere debent. Si vero de illis *s)* quicum qui' pauperior fuerit & non habet unde integrum debitum solvat quicunque de illis plus *t)* habet' iterum super illum *u)* chrinne cruda' ille qui pauperior est *x)* iacet ut ille tota lege persolvat. Quid si vero nec ipse habuerit unde tota lege persolvat' tunc illum qui homicidium fecit *y)* qui eum *z)* sub' sua fide habet *aa)* io mallo præsentare debet, & sic postea per quatuor mallos ad suam fidem tollat & si eum in conpositione nullus ad fidem tullerit hoc est ut eum redimant de quod non persoluerit' tunc de vita conponat. *bb)*

a) C. *Incipiunt Chunnas.*

HOe est unum thoalasti sol. III. culp. iudicetur. Sexan ehunna sol. XV. eulp. iud. Thuuualt ehunna sol. XXX. culp. iud. Theuuenechunoa sol. XLV. culp. iud. thothocundi sitme ehunna sol. LXII. s.

Fit tertius chunde sol. C. culp. iud. Actotetus chunde sol. CC. eulp. iud. Triothus chunde thertechunna sol. DC. culp. iud. Fit tertos chunde tue apta chunna sol. DCC. culp. iud. *Expl. chunnas.*

a) *Inci-*

d) Dabit. Ecc.

e) Subtus terram, nec supra terram plus de facultate habeat, quam donavit. Ecc.

f) Casam suam. Ecc.

g) De quatuor angulis terræ pulverem. Ecc.

h) Postea in duropello stare, & intus casam cuptare debet. Ecc.

i) De illa terra, omittit Ecc.

k) Proximiorem parentem. Quod si jam pater, aut mater, seu frater pro illo solverunt, super sororem tunc matris, aut super ejus. Eccard.

l) Illam terram. Eccard.

m) Quod si isti non fuerunt, super tres de generatione patris & matris. Ecc.

n) Et postea in camisia. Ecc.

o) Discalceatus, palo. Ecc.

p) Supra sepem salire ut pro medietate quantum pro compositione deberet. Ecc.

q) Addicat, Ecc. addit.

r) De materna generatione, hoc & illi alii, qui. Ecc.

s) Quicum qui, omittit Eccard.

t) Alio habet exsolvat, &. Eccard.

u) Chrena chruda. Eccard.

x) Jactet, ut ille totam legem solvat: quod si hic etiam non habet, ut legem solvat, & totam legem componat. Eccard.

y) Tollit, addit Eccard.

z) In. Eccard.

aa) Et per quatuor Mallos præsentem faciat, & si eum per compositionem aut fidem nullus suorum tulerit, hoc est, eum redimat, ent pro eo persolvat. Eccard.

bb) Addit Eccard. At præsentibus temporibus si de suis propriis rebus non habuerit unde transolvere, aut se de lege defensare possit, omnis caussa superius comprehensa ad caput suum pertinet observare.

Guelf. Cod. verba integra hac sunt.

Si quis hominem occiserit & tanta facultatem data non ebit, unde tota lege impleat XII. juratores nec super terra nec subtus terra plus de facultate non abit quæ donavit & postia debit in casa intrare, de quatuor angulue terra in pogno colagire & sic postia in dorso super illo limitare stare debit, & intus in casa respiciens & sic de sanextra mano super illo qui proximiorem parentum habit, quod si jam pater aut fratris solserunt, tunc super suos filius debit illa terra jactare super III. de genaracionem patris & de matris qui proximioris sunt, & sic postia in carnisam discinctus discalcius palo in mano sua sepe debit sallire, medietatem quanto de composicionem idem aut quanto lex est illi III. solvant, hoc est illi elii de patris geniracionis facire debit, super illo crenecurando ille, qui pauperior est jectavit ille totam legem persolvat; qua si vero necesso ebit, unde totam legem solvat, tunc illi, qui humicidio ficit, qui eum sub pede abuit, in mallo præservare debit, & sic aum per III. mallus ad sua fide tollat, & si eo in composicionem nulla â fide tollerent, hoc est, ut eum redimat deque non solsit, de sua vita componat.

Ad Tit. C.

a) In Cod. Guelf. hic tit. non reperitur: at In Eccard. edit. est Tit. LXXX. ita autem ibidem exhibetur.

I. Hoc est, unum Thon Lasthi, solid. III. culpabilis judicetur.

II. Sexan chunna, sol. XV. culpabilis judicetur.

III. Septun chunna, sol. XVII. culpabilis judicetur.

IV. Thev Wahlt chunna, sol. XXX. culpabilis judicetur.

V. Thve septen chunna, sol. XXXV. culp. judicetur.

VI. Thev Wenet chunna, sol. XLV. culp. judicetur.

VII. Tho, To condi Weth chunne, sol. LXII. & dimidio culpabilis judicetur.

VIII. Fit Ternu sunde, sol. C. culpabilis judicetur.

IX. Acto & usunde, sol. CC. culpabilis judicetur.

X. Theio Tho Sunde Ter theo Chunna, sol. DC. culpabilis judicetur.

XI. Fit Terno Sunde Thve Aptheo chunna, sol. DCCC. culpabilis judicetur.

Ad

a) *Incipit Decretum.*

CHildebertus Rex Francorum *b*) inluſt.' Cum in *c*) Domini nomine' omnes Cal. Marti de *d*) quascunque conditiones' una cum noſtris obtimatibus pertractavimus ad *e*) unamquemque' notitiam *f*) uolemus' pervenire. ita Deo *g*) propitiante Antonaeo' Cal. Marti Anno XX. regni noſtri. Convenit ut nepotes ex filio vel ex filia ad aviaticas res eum *h*) avunculo vel amitas' ſic venirent *i*) tanquam ſi *k*) mater aut pater' vivi fuiſſent *l*) de illos tamen nepotes' iſtud placuit *m*) obſervare que' de filio vel de filia naſcuntur non qui de fratre. In ſequenti hoe convenit una eum *n*) leodos noſtros decrevimus ut nullus inceſtum' uſum ſibi *o*) ſociare conjugibus' hoe eſt *p*) fratris ſui uxorem nec uxoris *q*) ſui' ſororem nec *r*) uxorem aut parentes conſanguineis' *s*) uxorem patris ſi quis acciperit mortem periculum incurrat & de' præteritis *t*) conjunctionibus, quæ inceſte videntur' per prædicationem epiſcoporum iuſſimus *u*) emendare'. Qui vero *x*) Epiſcopo ſuo noluit' audire & *y*) communicatus fuerit perenni conditione' apud dominum *z*) ſuſteneat &' de palatio noſtro ſit omnino extraneus & omnes *aa*) res ſuas parentibus legitimis admittat' *bb*) qui noluit ſacerdotis ſui medicamenta ſuſtinere'. Similiter *cc*) trajecto convenit ut ſervo' eampo *dd*) aut quemlibet' res ad unum ducem *ee*) & unum' iudicem pertinentes *ff*); per decim annus unus quisque' ineoncuſſo *gg*) poſſider' nullam habeat licentiam *hh*) tribuimus quod ſi quis præſumpſerit' interciare ſol. XV. ſolvat & rem *ii*) quem ille interciauit ammittat'. de reliquis vero conditionibus omnes omnino *kk*) trecinaria' lex excludit præter *ll*) ſe quod regna hune uſque detinuit'.

Pari conditione convenit eal. marti omnibus *mm*) adunatis admodum quicumque præſumpſerit raptum facere unde impiiſſimum ultium adcreverat vitæ periculum ſeriatur' ut nullus de optimatibus noſtris *nn*) præſumat pro ipſo præcare ſed unus quisque admodum inimicum Dei perſequatur'.

Qui vero *oo*) vel edicto noſtro contempnere in cujuslibet iudicis pago primitus admiſſum ſuerit, ille judex collictum ſolatium' ipſum raptorem occidat & jaceat *pp*) forbatudus' & ſi ad eccleſiam *qq*) confugium ſecerit reddendum' ab Epiſopo *rr*) absque' ulla precatione *ss*) ſeparentur. Certe' ſi ipſa mulier *tt*) raptorem' conſenſerit ambo pariter in exilio transmittantur & ſi foras *uu*) eccleſia' capti ſuerint *xx*) ambo' pariter occidantur & *yy*) faeultatem eorum' parentibus legitimis *zz*) & quod fiſco noſtro debetur' adquiratur.

De

Ad Decretum.

a) Hoc Decretum neque in edit. Eccard. Heroldina neque in MSC. Guelf. reperitur, ſubjunctum vero eſt Legi Salicæ in editione Lindenbrogii; exhibetur etiam a Baluzio in Capitul. Regum Franc. Tom. I. p. 17. 18. 19. adeoque non poſt legem Salicam, quippe quæ demum pag. 281. ſeqq. extat. Cum hia igitur editionibus iſtud conferre, atque varietatem inde notare in Lectoris commodum placuit. Editio Lindenbrogii exhibet hunc titulum: *Decretio Childeberti Regis.* Baluzius eidem titulo addit: *Data circa annum* DXCV.

b) Vir inluſter. Lindenbrog. & Baluz.

c) Dei nomine nos. Lind. & Bal.

d) Quibuscunque conditionibus. L.

e) Unumqnemque. L. & B.

f) Volumus. L. & B.

g) Auxiliante Attiniaco. L.

h) Avunculis vel amitis. L. Avunculos vel amitas. B.

i) Inſeritur in edit. Lind. & Bal. *in hæreditatem.*

k) Pater aut mater. L. & B.

l) De illis tamen nepotibus. L.

m) Obſervari, qui. L. & B.

n) Leudis noſtris, ut nullus de crinoſis inceſtum. L. & B.

o) Societ conjugio. L. & B.

p) Edit. Lind. & Bal. inſerunt: *nec.*

q) Suæ. L. & B.

r) Uxorem patris (*Bal.* patrui) ſui, aut parentis conſanguinei. L. & B.

s) Si quis uxorem pstris acceperit, mortem (mortis periculum *Bal.*) incurrat. De. L. & B.

t) Vero inceſtis conjunctionibus. L. Vero conjunctionibus, quæ inceſtæ eſſe videntur. B.

u) Emendari. L. & B.

x) Epiſcopum ſuum noluerit. L. & B.

y) Excommunicatus fuerit, perennem condemnationem. L. & B.

z) Subſtineat, & inſuper. L. & B.

aa) Facultates ſuæ legitimis parentibus perveniant. L. facultates ſuas parentibus legitimis amittat. B.

bb) Hæc verba deſunt in edit. Lind.

cc) Trajecti (Trejecto B.) convenit nobis. L. & B.

dd) Ut quaslibet. L. & B.

ee) Vel. L. & B.

ff) Per decem annos quicunque. L. & B.

gg) Poſſedit. L. Jure poſſedit. B.

hh) Intertiandi, niſi tantum cauſa orphanorum, uſque ad XX. annos licentiam tribuamus. Si (tribuimus. Quod ſi B.) quis ſuper hoc judicium præſumpſerit. L. & B.

ii) Intertiatam amittat. L. Quam male intertiavit amittat. B.

kk) Cauſas tricenaris. L. & B.

ll) Id quod in alia regna hucusque detenuit. L. & B.

mm) Nobis adunatis, ut quicunque raptum facere præſumpſerit, periculum mortis incurrat. L. Nobis adunatis, ut quicunque admodum raptum facere præſumſerit, unde impiiſſimus vicius adcreverat, vitæ periculum feriatur. B.

nn) De tam turpiſſimo vitio præſumat rogare, ſed inimicum Dei unusquisque amodo perſequatur. L. De tam turpiſſimo vitio præſumat pro ipſo precare, ſed unusquisque admodum inimicum Dei perſequatur. B.

oo) Edictum noſtrum auſus fuerit irrumpere, judex loci illius ſolatio collecto. L. Edictum noſtrum auſus fuerit contemnere, in cujuslibet judicis pago primitus admiſſum fuerit, ille judex ſolatio collecto. B.

pp) Forbattutus. L. & B.

qq) Confugerit, reddatur. L. Confugium fecerit, reddatur. B.

rr) Et ſine. L. & B.

ss) Exinde ſeparetur. Et. L. Exinde ſeparentur. Certe. B.

tt) Poſtea raptori. L. & B.

uu) Eccleſiam. L. & B.

xx) Hæc vox deeſt in edit. Lind.

yy) Facultates illorum. L. & B.

zz) Dentur, & quod fiſco noſtro debitum eſt. L. Dentur, & quod fiſco noſtro debetur. B.

*a**) Ho-

De *a*)* homicidis' vero ita juffimus *a)* obfervare' ut quicunque *b)* aufo' temerario alium fine caufa occiderit *c)* vite periculum' feriatur. *d)* Nam non de pretium redemptionis redimat aut conponat forfitan convenit ut ad folutionem quisque' defcendat nullus de parentibus aut amicis ejus quicquam adjuvet *e)* nifi' quæ præfumpferit ei aliquid adjuvare fuum *f)* vero ualdum' omnino conpon.

Quia juftum eft *g)* aut qui voluerit occidere difcat morire'.

De *h)* farefalius' ita convenit ut quicunque in mallo præfumpferit *i)* furfalium' minare *k)* procul dubium fuum uuereualdum conponat nihil hominus farfalium reprimatur' forfitan ut adfolet judex *l)* confenferit & fortaffe *m)* acquies cit'. iftum farfalium cuftodire vitæ periculum per omnia *n)* fuftineat'.

De furibus *o)* & maleficis' ita decrevimus obfervare *p)* aut' fi quinque aut feptem *q)* boni' fidei homines absque inimicitia interpofita criminofum cum Sacramenti *r)* interpofitionem' effe dixerint quomodo *s)* fine lege inuolauit fine lege moriatur'.

t) Si quis judex comprehenfum latronem *u)* convictus fuetit relaxaffe' vitam fuam *x)* admittat & difciplina in populum' modis omnibus obferuetur.

Similiter cal. marti *y)* colonia' conuenit & ita banniuimus ut unusquisque judex criminofum lattonem ut audierit ad cafam fuam ambulet & ipfum ligare faciat ; ita ut fi francus fuetit ad noftram præfentiam dirigatur & fi *z)* de debiliores perfones' fuerit in loco pendatur.

Si quis centenarium aut *aa)* cuilibet judici. noluerit' *bb)* ad' malefactorem *cc)* adjuvare *dd)* LX. fol. omnis mod. condemnentur' & quicunque fervum criminofum habuerit & *ee)* ei judex rogauerit ipfum præfentare & noluerit *ff)* fuo uergildo' omnino conponat.

Similiter conuenit ut fi *gg)* furtus factus' fuetit capitale *hh)* de præfente' centena reftituat & *ii)* caufa centenarius' cum centena requirat.

Pari conditione conuenit ut fi *kk)* centena pofita in veftigia in alia centena aut quos' fidelium noftrorum *ll)* ipfum' veftigium miferit & *mm)* eum ad alia centena' minime expellere potuer. aut *nn)* convictus' reddat latronem aut capitale *oo)* de præfente reddat & cum duodecim perfonas' fe ex hoc Sacramento exuat.

Si *pp)* quis fervus ecclefiafticus aut fifco' furtum *qq)* admifferit fimile pœna fuftineat' ficut & reliquorum *rr)* francorum. *ss)*

---

a)* Homicidiis. B.
a) Obfervari. L. & B.
b) Aufu. L. & B.
c) Vitæ periculo. L.
d) Et nullo pretio fe redimere unquam valeat. Et fi convenerit, ut ad compofitiooem quis. L. Et nullo pretio redemtionis fe redimat aut componat. Et fi forfitan cooveoerit, ut ad folutionem quisque. B.
e) Si. L.
f) Weregildum. L. Widrigildum. B.
g) Ut qui injufte novit occidere, difcat jufte mori. L. & B. Sed B. Pro *mori* legit *morire*.
h) Farfalio. L. Farfaliis. B.
i) Farfaliom. L. & B.
k) Sine dubio fuum Weregildum (Widrigildum B.) componat: quia omnino volumus, ut farfalius reprimatur. Et fi. L. & B.
l) Edit. Lind. cum Bal. inferit: *hoc*.
m) Acqiefcet. L.
n) Incurrat. L.
o) Malefactoribus. L. & B.
p) Ut. L. & B.
q) Bonæ. L. & B.
r) Interpofitione. L. & B.
s) Contra legem furtum perpetravit, fecundum legem moriatur: L.
t) Et fi. L. & B.
u) Laxaverit. L.
x) Amittat. Et hæc difciplina in populo. L. & B.
y) Coloniæ. L.
z) Debilior perfona. L. & B.
aa) Quemlibet judicem. L. & B.
bb) Super. L. & B.
cc) Lind. & Bal. inferunt: ad priodendum.
dd) Sol. LX. omoino condemnetur. L. & B.
ee) Deeft hæc vox in edit. Liod.
ff Suum Weregildum. L. Suum Widrigildom. B.
gg) Furtum factum. L. & B.
hh) De præfenti. L. & B.
ii) Caufator ceotenarium. L. & B.
kk) Uoa centena io alia ceotena veftigium fequuta fuerit, & invenerit; vel in quibuscunque. L. & B.
ll) Terminis. L. & B.
mm) Ipfum io aliam ceotenam. L. & B.
nn) Convictum. L.
oo) De præfenti reftituat, & com XII. perfonis. L. & B.
pp) Servi Ecclefiarum aot fifcalini. L. & B.
qq) Admiferint, fimilem pœnam fuftineant. L. & B.
rr) In edit. Lind. & Bal. inferitur: fervi.
ss) Editio Lindenbrogiana & Baluzius fubjungunt fequentia: Diem Dominicum (*die Dominico.* Bal.) fimiliter placuit obfervare, ut quicunque (*ut fi quiscunque.* Bal.) ingenuus, excepto quod ad coquendum vel ad manducandum pertinet, opera alia (Bal. inferit: *in die Dominico facere*) præfumpferit, fi Salicus fuerit fol. XV. componat, fi Romanus VII. f. (*feptem & dimidium.* B.) Servus vero aut tres folidos reddat, aut dorfum fuum (*de dorfo fuo.* B.) compooat. (Bal. addit: *Afclipiodus recognovit.*)

De chrenecruda (*chrenechruda.* B.) lex, quam paganorum tempore obfervabant, deinceps nuoquam valeat, quia per ipfam cecidit multorum poteftas. Datum pridie Kal. Mar. anno XX. regni Domini noftri, Coloniæ feliciter. (Bal. Colonia feliciter. Ameo.)

His Lindenbrogius fequentia addit:

Item confirmatio legis a Regibus, quam Chlodoveus Rex Francorum ftatuit, & poftea ona cum Francis pertractavit, ut ad titulos aliquid amplius adderet, fic ut a primo ufque ad feptuagefimum octavum perduxerit. Inde vero Childebertus poft multum tempus tractavit, ut quidquid invenire potuerit, ibi cum fuis Francis adderet: hoc eft a LXXVIII. ufque ad LXXXIIII. pervenit, quod ibi digne impofuiffe cognofcitur. Iterum cum hos titulos Clotharius a germano fuo feniore gratanter excepit, fic & ipfe fimiliter cum regni fui fapientibus invenit, ut a LXXXIIII. adderet, & ita perfectum perduxit: & inde quæ ipfe invenit, ad fratrem fuum refcripta direxit. Et ita inter fe firmaverunt, ut ifta omnia quæ conftituerunt, inviolabiliter omnique tempore coofervata fuiffent.

Quan-

Quandoquidem vero tam in Eccard. edit. quem in Guelf. Codice supersint Tituli qui in nostro Codice non reperiuntur, illos quoque eddemus, ne aliquid deesse videetur collationi plenariæ. Ita autem procedere lubet, ut primo Titulos editionis Eccerdienæ proferemus, institute simul collatione cum Cod. Guelf. in iis titulis, quos hic cum Eccard. edit. communes habet: Deinceps quæ laudatus Codex præter istos exhibet, subjungamus.

Tituli Editionis Eccardianæ qui in nostro Codice non reperiuntur.

Titulus LVIII.

(*In Guelf. Cod. LVI.*)

De Corporibus Expoliatis.

Si quis corpus occisi hominis, entequam in terram mittatur, expoliaverit, Malb. Cheo Mosido. MMD. den. qui faciunt solid. LXII. & dimidium culpabilis judicetur. Et antiqua lege, si corpus jam sepultum exsodierit, & expoliaverit, Wargus sit usque io diem, quacum parentibus ipsius defuncti convenit, & ipsi pro eo rogent, ut inter homines liccat ei eccedere, & quicunque antea ei aut panem, eut hospitale, sive uxor sue, sive proxima, ei dederit, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur. Tandem auctor ex scelere qui hoc admisisse probetur. Malb. Turnichale VIIIM. den. qui feciunt sol. CC. culpebilis judicetur.

II. Si quis bominem mortuum, super alterum in petra, eut in neuso miserit. Malb. Idulgus, sol. XXXV. culpabilis judicetur.

III. Si quis tombam super mortuum hominem expolieverit, Malb. Turnichalis, DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

IV. Si quis Cheristaduna super hominem mortuum capulaverit, Melb. Mandoado, aut Silave, quod est porticulus, super bominem mortuum dejecerit, de unaquaque Malb. Chreo Burgio, DC. den. qui facient sol. XV. culpebilis judicetur.

V. Si quis Basilicam super hominem mortuum expolieverit, Malb. Chre ottarsino, MCC. den. qui faciunt sol. XXX. culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

In Cod. Guelf. bi tantum duo paragrapbi extant.

Si quis corpos hoccisi hominis, antequam in terra mittatur, in furtum expoliaverit, eui fuerit adprobatum (Malb. muther) sunt din. II. faciunt sol. XII. culp. jud.

Si quis hominem ico sepultum ex polieverit & ei fuerit adprobatum, malb. muther hoe est virgo sit usque in diem illa, quam illi cum parentibus ipsius defuncti, ut ipsi conveniant, & ipsi pro erogare dibient, ut vincto hominem liciat eccedirem: & qui ei antequam componat cum parentibus antepene aut tor. qui tale dederit sol. XV. culp. tamen autorem ex celeris qui edmisisset aut expodisset turnecale sol. CC. componat.

Tit. LXXII.

De terra commendata.

Si quis alteri, avicam terram suam commendaverit, & ei noluerit reddere, si eum admallaverit, & convinxerit. DC. den, qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Tit. LXXIII.

De Cultello Sexxaudro.

Si quis alteri cultellum furaverit, & ei fuerit adprobatum, ipsum in loco restituat, & insuper DC. den. qui faciunt sol. XV. culpabilis judicetur.

Tit. LXXIV.

De chreodiba.

(*In Cod. Guelf. LXXII. de creobebat.*)

I. Si quis hominem ingenuum seu in sylva, seu in quolibet (aut qualibet. Guelf.) loco occiderit, (occiscret. Guelf.) & ed eelandum igne combusserit (& eum ed celando conbusiret, Guelf.) XXIIIIM. den. qui faciunt sol. DC. culpabilis judicetur. (DC. sol. componat. Goelf.)

II. Si quis Antrussionem vel seminem taliter interfecerit, aut celaverit, aut igne cremaverit LXIIMD. den. qui faciunt sol. MDCCC. culpabilis judicetur.

In Gnelf. Codice bic paragr. ita legitur.

Si Antruscionem vel femene tale ordinis interficiat, eut tale rem voluerit vel igne concremaviret. IDCCCC. dinarius componat.

Tit. LXXV.

De muliere gravida occisa.

I. Si quis mulierem grevidam occiderit, XXIIIIM. den. qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur. Et si probatum fuerit, qnod partus ille puer fuerit, simili conditione pro ipso puero DC. solid. culpebilis judicetur.

II. Si quis puellam intre duodecim annos usque ad duodecimum impletum occiderit, sol. CC. culpabilie judicetur.

III. Si vero mejori ætate usque ad sexagesimum ennum, quousque partum habere potuerit, occiderit XXIIIIM. den. qui faciunt solid. DC. culpabilis judicetur.

IV. Si postee fuerit occisa, quando jam pertum amplius habere non potuerit, sol. CC. culpabilis judicetur.

Tit. LXXVI.

De Antrussione.

I. Si Antrussio Antrussionem de quacunqoe causa edmallare noluerit, ubicunque eum invenire potuerit, super septem noctes cum testibus eum rogare debet, ut ante Judicem ad Mallobergo de causse quæ imputatur ex hoc respondendo debeat convenire. Si eis ibidem non convenerit, eut iste venire distulerit, qui ipsum edmallaverit, in nubi eum solsatire debet. Sic postca iterate vice ad noctes XIIII. eum rogare debet, ut ad illum Mallbergo debeat venire ad dandum responsum. Et qui admallatur, si eo venerit, tunc qui eum admallevit, si caussa minor fuerit, aut minus quam XXXV. solid. componatur, debet ibi sextus Wedredo jurare: & ille postca qui rogatus fuerat, si se ex hoc idoneum esse cognoscat, se debet postea cum duodecim per sacramenta absolvere. Si vero major causa fuerit, quam XXXV. solidis culpabilis inveniatur seu adhuc majori numero superest, ut unde minus quem XLV. solidi non judicentur, ipse qui eum rogavit, cum novo Wedredo debet jurare; & ille qui rogatus est, si se idoneum agnoscit, se cum octavo decimo datis sacramentis absolvere debet. Si certe talis fuerit causse unde XLV. sol. eut amplius usque ad leudem componere debet, ipse qui eum rogevit, debet duodecimus Wedredo jurare; & ipse qui rogatus est, si se innocentem esse cognoscit, vicesimus quintus datis sacramentis absolvere se debet. Si vero de leude eum rogetum habuerit, debet qui eum rogavit cum XII. Wedredo jurare, & ipsas XIIII. noctes Æncum calefacere; & si ad ipsum placitum venire despexerit, eut manum fusm in Æneum mittere noluerit, quicumque Antrusco ille de caussa superius comprebensa per sacramenta absolvere se oon potuerit, eut manum suam pro leude in Æneum mittere despexerit, ent in placitum venire distulerit, tunc ille qui eum rogatum habuit, solem ei collocare debet, ad ipsam vero diem, in Mallobergo ipso, in XL. noctibus. Si nec ibi se conduxerit, tunc ille qui eum rogetum habuit solem collocet: postee illum ad præsentiam Regis ad noctes XIV.

rogare debet, & ibidem duodecim testes ponere; qui per singulas vices tres jurati dicant, quod ibi fuissent, ubi illi admonitio ad XIV. noctes solem collocasset, & ille de sacramento se noo absolvat, nec manum suam pro leude in Æneum posuisset. Similiter & alii tres testes dicant, quod io XL. noctibus sole ei collocato, & ille oullatenus de Antrussione Gavialto estre legibus dixisset. At tertia vice tria testimonia similiter dabit, qui dicant qualiter eum ad præsentiam Regis venire rogasset: & si nec tunc venerit, ipsa oovem testimonis, sicut superius diximus, jurati dicant. Similiter illa die, si non venerit, collocet ei solem & illa tria testimonia quæ ibi fuerant quando sol collocabatur. Si ista omnia impleverit qui eum admallat, & ille qui admallatur ad nullum placitum venire voluerit, tunc Rex ad quem mannitum est, eum extra sermonem suum pooat, & quicunque eum aut paverit, aut hospitium illi dederit, si fuerit uxor propria, sol. XV. culpabilis judicetur, donec omnia, quæ illi imputantur, legibus componat.

II Si Antrussio Antrussionem pro qualibet causa manierit, aut fidejussorem quæsierit, & eum secundum legem non rogaverit, sol. XV. culpabilis judicetur, excepto quod prætermittit caussa illius, anno integro nullatenus terminetur.

III. Si Antrussio contra Antrussionem testimonium juraverit, sol. XV. culpabilis judicetur.

Tit. LXXVII.

De eo qui in aliena domo resedit.

I. Si quis super ingenuum in domo sua resedit, aut alius Ingenuus voluntate sua lapidem super tectum jactaverit in illius contumeliam, vel aliorum quicunque in domo sua resederunt, pro unaquaque persona quinos denarios solid. culpabilis judicetur.

II. Si certum fuerit, qui jactaverit, & illud fecerit. VII. sol. culpabilis judicetur.

Tit. LXXVIII.

In quantas caussas Thalaptas debeant jurare.

(*Tit. LXXI. Quantas causas jurare licit. Guelf.*)

Si amplius juraverit quam tres causas, rem illam in capite perdat; & quantum lex de causa illa habuerit, culpabilis judicetur: & de illia qui juraveruot tres, qui seniores fuerunt, XV. sol. culpabiles judicentur, & reliqui juratores quinis solidis componant. Possint autem jurare de dote, de re in hoste perdita & de homine qui in servitium revocatur.

In Guelf. Cod. hic paragr. ita sistitur.

De dote & de res qui in oste perditas sunt, de hominem qui in servitio revocatur, si amplus jurarent quam tres causas rem illa in capite reddant & quanto lex de causa illa abit culp. illi qui juraviret III. qui senis res fuiret D. din. culp. & reliqui juratoris quinus sol. solvant.

Tit. LXXIX.

De Delatura.

I. Si quis hominem occiderit, & quod lex habuit pro eo dederit, solid. XXX. pro delatura componat.

II. De puero, aut liberto, solid. XV.

III. De furtibus vero aliis, VII. sol.

IV. Causæ vero Dominicæ in triplo componuntur.

EPILOGUS.

Sciendum autem est, quod in quibusdam Legibus Salicæ inveniuntur capitula principalia LXV. in aliis LXX. in nonnullis LXXX. etiam paulo plus aut minus. Sunt qui habeant compositiones CCCLVIII, ac etiam plus minusve. Inquirendum igitur erit in compositionibus Legis Salicæ, quid varietatis, & quem numerum minimum, quem maximum habeant. Divisiones namque compositionum sunt CCCLVIII., varietates autem XXXI. quæ ita inveniuntur.

Incipiunt autem a VII. denariis; ut,

I. Si quis agnum furaverit. I.

Inde ad X. denarios venit; ut,

II. Si quis alterius messem damnaverit. I.

Inde ad sulidum unum; ut,

III. Qui porcellum, qui sine matre, & reliqua. I.

Inde ad solidum unum & tremissem; ut,

IV. Qui alterius servum cædit. I.

Inde ad solidos tres; ut

V. Si quis tres capras furaverit, & hæc compositio 43. in locis habetur. XLIII.

Inde ad III. solidos & denarium unum; ut,

VI. Si quis viduam in conjugium sociare voluerit, & reliqua. I.

Inde ad solidos quinque.

VII. Hi sunt qui raptu solvunt compositionem, & hæc compositio habetur in 2. locis. II.

Inde ad solidos sex.

VIII. Pro redemptione servi, ut oon castretur, & hæc compositio In 5. locis habetur. V.

Inde ad solidos VII. & denarium; ut

IX. Si quis scrovam subbatit in furtum. I.

Inde ad solidos VIII. ut,

X. Si quis alterum de clauso pugno, & hæc compositio in 5. locis habetur. V.

Inde ad solidos XII. & denarium; ut

XI. Si quis ministerialem in mortis periculo. I.

Inde ad solidos XV. ut,

XII. Si quis sponsam alterius tulerit, hæc compositio in locis 93. habetur. XCIII.

Inde ad solidos XVII. cum dimidio; ut

XIII. Si quis alterius vaccam furaverit, hæc compositio in 4. locis habetur. IV.

Inde ad solidos XXII. cum dimidio; ut

XIV. Si quis tributarium Romanum in pelagus. I.

Inde ad solidos XXV. ut,

XV. Si quis servum ministerialem occiderit, hæc compositio in 2. locis habetur. II.

Inde ad solidos XXX. ut,

XVI. Si quis ancillam furaverit, hæc compositio in 26. locis habetur. XXVI.

Inde ad solidos XXXV. ut,

XVII. Si quis alterius servum furaverit, hæc compositio io 29. locis habetur. XXIX.

Inde ad solidos XLV. ut,

XVIII. Si quis waranionem furaverit, hæc compositio in locis 41. habetur. XLI.

Inde ad solidos L. ut,

XIX. Si quis Romanum io pelagus. I.

Inde ad solidos LXII. & dimidium; ut,

XX. Si quis hominem vult percutere gladio, hæc compositio in 38. locis habetur. XXXVIII.

Inde ad solidos LXX. ut,

XXI. Si quis servum aut ancillam de ministerio. I.

Inde ad solidos LXXV. ut,

XXII. Si quis servum ministrantem in hoste occiderit. I.

Inde ad solidos XC. ut,

XXIII. Si quis taurum regis furaverit, hæc compositio in 3. locis habetur. III.

Inde ad solidos C. ut,

XXIV. Si quis Romanum occiderit, hæc compositio in 31. locis habetur. XXXI.

Inde ad solidos CLXXXVII. & dimidium, ut,

XXV. Si quis mulierem striam clamaverit. I.

Inde ad solidos CC. ut,

XXVI. Si quis hominem ingenuum occiderit, hæc compositio in XXV. locis habetur. XXV.

Inde ad solidos CCC. ut,

XXVII. Si quis Litum in hoste occiderit, hæc compositio in 2. locis habetur. II.

Inde ad solidos DC. ut,

XXVIII.

XXVIII. Si quis hominem ingenuum in hoste, hæc compositio in 11. locis habetur. XI.
Inde ad solidos DCC. ut,
XXIX. Si quis mulierem habentem in utero. I.
Inde ad solidos DCCCC. ut,
XXX. Si qnis Romanum vel Litum in truste. I.
Inde ad solidos MDCCC. ut,
XXXI. Si quis hominem in truste dominica, hæc compositio in 2. locis habetur. II.

FINIS.

Tituli Codicis Guelferbytani, qui neque in nostro Codice, neque in Eccardiana editione reperiuntur.

LXVIII. Explicit Lex I. Incipit II.

De rebus in Alode patres.

SI quis super alterum de rebus, qui in alode inventa sunt, intercieviret, debet ille intercistus III. testimonia mittere, quod in alode patris hunc invenisset, alia tres qualiter patris ipsas invenissit; hoc si ficeret, poterit rem interciata vindicare, si istas non ficiret, mittat III. juratoris, quod in elode patris hoc invenisset, se de hac causa liberans; Si hoc non ficerit, ille qui eas interciaviret (filtorto) & si postie quid lex interdocuit, aput quem eas invinit, culp. judicitur.

LXIX. *De - -*

Si quis pater aut parentis quando filiam suam ad marito donat, tota extra parte fratris suis vindicit, similiter; quando filius suus ed capilatorias ficiret, quo quid donato fuiret, extre parte hoc teniat, & aliquas res dividat.

LXX. *De homine ingenuo occiso: quomodo parentis sui comprehindit vitam suam.*

Si quis hominem ingenuo occiseret: & ei fueret adprobatum, parentis dibiat, secundum legem conponat media compositio, filiis alia medietas & iude eis debit ut quarta, ut de illa leude adveniat, aut quarta pars parentibus propinquis debit III. de generationem patris & III. de generationem matris, & mater viva non fuerit media parte de leode illa parentis inter se dividant, hoc est III. de patrem, proximi tres fuirent parentis de predictis condicionis prehendant, tertia parte duas partis prehendant, tertia patri suo demittant.

LXXIV. *De Pignoratione.*

Si quis debitorem suum pignorancia sine judice pignorare præsumserit, antequam eum nestigante bigio, & debitum perdat, & insuper similiter si male depignoraverit cum lege conponat, hoc est capitalem reddat & insuper XV. sol. culp. judicitur.

LXXV. *De homine inter duas villas occisum.*

Sicut adsolet homo juxta strada aut intra duas villas proximas sive vicinas fuerit interfectus, ut humicida non apareet, sic debit judex, hoc est Comes aut grafio ad locum accedere, & ibi cornus sonare, & si vinerit, qui corpus cognuscit occisi, sic parentibus in notitia ponatur. Si vero non vinerit, qui corpus, tunc vicini illi in eorum campo vel exitum corpus inventum est, debent facere bargum V. pedis in altum & presencia judicis, ibi levare corpus, & debit judex nunciare & dicere: homo ste in vestro agro vel in vestipolo est occisus, contestor, ut usque in VII. noctes non reponatur & de humicidium stum uos ad mallum, ut in mallo proximo veniatis & vobis de lege di-

catur, quis observare debiatis. Tunc vicini illi, quibus nuncistur ante XL. noctis, qui meliores sunt cum sexaginus quinus juratoris se exuant, quod nec occisissent nec sciant, qui occisisse. Mino filidis vero vicini quinus denus juratoris donent singuli, qui id superius diximus, id est quod jurant, si stud sic ante XL. noctea non ficirent, noverint se personam mortui requirenti legibus satis facire: Si vero jurent, quod superius diximus, & se per sacramento edenisverint, nulla eis conposicio requiratur.

LXXVI. *De muliere cæsam vel excapillatam.*

Si quis mulierem excapillaverit, ut ei obbonis ad terra cadat, sol. XV. culp. jud.

Si vero vitta sua solserit at capilli ad scapule sua tangant XXX. sol. culp. jud.

Si servus mulierem ingenuam percusserit aut excapillaverit aut manum suam redemat aut sol. V. reddat.

Si quis mulierem prægnantem in ventre aut in renis percusserit pugnum aut calcem & ei pecus non excuciat, & illa propter hoc gravista fuerit quasi usque ad mortem CC. culp. jud.

Si quis vero pecus mortuum excusserit & ipse evaserit DC. sol. culp. jud.

Si vero ipse mulier propteria mortua fuerit DCCCC. sol. culp. judicetur.

Si vero mulier, qui mortue est pro aliqua cause in verbo regis missa est ICC. sol. culp. iud. Hæc lex de miletunias, vel letas sive romanas in medietatem convenit observare.

Si quis ancillæ pecus mortuum excusserit, si puella fuirit LXII. sol. culp. jud. similiter & M & dinarium. Si vero ancille ipse cellarium domini sui, vel geniceum tenuerit C. sol. & M & dinarium pro ipsa conponat.

LXXVII. *Pactus Childeberti R.*

De rêtinore pacis. appellavirit & negaverit juraverit juratoris. medius letus quod fuerit, quod obligaviret vero sit. Sic latro reverendus est si facoltatem distribuit, Malberg parentibus offeratur. Si non redimitur vita correpit de oculte sine judice conponat. ecceperit simile latrone sit.

LXXVIII. *Si hominem ingenuo in furto apellaviret.*

Si qnis ingenuus in furtum inculpetus fuerit & deinde manducatur & manum suam de quantum in culpe inventus est conponat.

LXXVIIII. *Cujus manum ad henium inciderit.*

Servus in furtum Inculpatur, requeratur dominum, ut ad XV. noctes in mallum presentit & si dubietas est, ad sortem ponatur, quod si placitum sunnis detriceviret ad alias XV. noctes Ita fiat, & prosecutus cause de suos consimilia III. elictus alius III. debet, qui sacramentum firment pro suplicacionem debet eum liberare, & si dominus non præsentaviret legem. Unde inculpatur, conponat, & cessionem de servo faciat. Si servus minus tremisse sortem mala preserit, dominus servi tres solidos solvet, & servus ille CCC. hictus accipiat.

LXXX.

Si quis aliena mancipia injuste tenuerit & infra dies XL. non eas reddedetit, latro mancipiarum teniatur obnoxius. Si lex de hoc quod inculpatur, ad sortem adjacirit & mala sortem presserit, medietatem ingenui conponant & septem juratoris medius electus dare debit.

M LXXXI.

LXXXI. *Incipit Liber III.*

Deinde Chlotarius Rex posuit decreta, ut qui ad vigilias hoc est ed qua, & constitutas nocturnas diversi furie non capire & quod deversa interrudentem concludio scelere sue prætermittat, costodies exercerent, centenae fierent. In cujus centene aliquid deperiet caput trustee restituat, vel in alterius centenam vestigium proponet eut deduxerent & ad hoc admuniti sine cleaerent, quinue solidus conponat; capitale tamen, qui prodederat, e centena illa accipiat, & si per trustem invenitur media composicionem trustes ad se recipiat, & capitalem exeet ad latronem.

LXXXII.

Si quis alterius domum, ubi clevis est, furtum invinerit, dominum domui de vita conponet. Se cum furtum, ubicunque capitur, antedicte subjaceat legem. Et de suscepcionem inculpetur, ad sortem veniat, & si malam sortem priserit, ita tamen ut utraque partis ternas personas elictas, duas nec custodia fieri possit.

LXXXIII.

De servos Ecclesiæ eut vel cujuslibet, si ad quemcunque inculpeetur eut ad sortem aut ad plevium promoveantur, aut ipse aut precium reformetur probatio, periculum subjaciunt.

LXXXIV.

Si quie quodlibit de potentis pro suo servo admoniatur, ut per diversa possedent loca, de crimine habere susceptus domino secricius cum testibus cum dicetur, ut intra XV. noctes ipsum ante judicem debiat præsentare, quod si intre statutum tempus intercedentem concludium non ei fecerit ipsi dominus statutue sui justa mode sui culpe inter fretum & feitum conpensetur, servus tum admonitum domino defuerit, capitalem dominus restituet & de servum dominus faciat cessionem futurum & cum inventus fuerit, detur vindictam.

LXXXV.

Si quis occulte rem sive conposicionem et quemlibet latronem ecciperet, ut res quem letronis culpam subjaceat, fures tamen judicibus præsentetur. Nullus latronis, ut quemlibet culpebilem occultare presumat. Cui si ficerit, similis illi subjaceet culpæ.

LXXXVI.

Nullus quemlibet culpabilem, sicut cum Episcopis convenit, de atrio ecclesiæ extrahere præsumserit, canonihus feriatur, quod si sunt ecclesiæ, quorum clausæ non sunt ab utresque partebus parietum terræ expacium eripennis pro adrio observentur, ut uullatinus fugiens foras ante dicta loca properarum cupietatis sedicat, quod non fit & capti fuerint, ad dignum sibi subplicium condemnentur.

LXXXVII.

Si cuilibet servus ed quocunque deferat, confugium fecerit, primum dominus advenerit, cito excusatus reddatur, futurum ut si de precium cumvenerit, precius redatur, tamen edmunicionem perientee redere noluerit, precium solvet futurum cum inveniret, si placit receptum precium servus dominum resurmetur.

LXXXVIII.

Ut in troste electi centenarius ponantur pro fiscalibus & omnium domibus censimus pro timore pacie jubemus in truste electi centenarius ponantur per eorum ed que solicitudinem pex interdicta observetur, & quie domino propitio germanitas vinculum caritatis costoditur. Centenarius ergo vel qui in troste esse dicuntur, abent latronis persequere vel vestigie adsignata tamen menare & in truste quod defuerint, sicut dictum est, cum sarcietur, ut continuo capitale & qui perpedit, resurmetur, ita tamen ut latronis perquirantur, quem si truste per se invenerent, medietatem conposicionem sibi vindicit, capitale vel dilature, si fuerit de facultatem latronis ei, qui furtum pertullit, sarciatur. Nem si per se latronem cœperit, integra sibi composicione vel diffulucione vel quicquid dispendite fueret, revocaverit, fretus tamen judecibus, in cujus provencia est latror stratetur requerenti.

LXXXVIIII.

Si quis ed vestigium vel ad latrone prosequendo ire noluerit, si moniti fuerunt, & si eoe sunnis non detenuerit sol. XV. culp. jud. & in Dei nomine pro timore pacis constituemus, & in perpetuo volumus costodire, interdicentes.

LXL.

Si quis e judicibus hæc violare præsumserit, vita incurrat periculum & sta omnie ante dicte nostre sicut priore stare jubemue.

LXLI.

Si quis super aliena domum lapide miserit eut jacteverit, cui fuerit adprobatum, pro illius contumilia aut alienorum ingenuorum, si cum ipsum alii fuerint une quodqui per quindicinus sol. culp. jud. Si vero letus fuerit, qui hoc facire presumserit sol. VII. culp. judicitur.

LXLII.

Si quis aliena domum violenter distruerit, que domus superius abuerit, qui hoc facire præsumserit & pro hoc cui fuerit adprobetum sol. XLV. culp. jud.

LXLIII.

Si Salicus salicum violenter castraverit & ei fuerit adprobatum sol. CC. culp. jud. excepta medicature sol. VIIII.

Explicit Lex Saleca, qui vero cunlacio infra he libros IIII. continere viditur.

PRimus Rex Francorum statuit e primo titulum usque LXII. disposuit judicare; postmodo autem tempus cum obtimatis suis a LXIII. titulum usque ad LXXVIII. addedit; sic vero Childebrendus Rex post multum autem tempus pertractavit, quid addere debirit, ita a LXXVIII. usque ad LXXXIII. perinvenit, quod ibidim digne imposuisse noscuntur, & sic fretri suo Clotario hæc scripta transmisit. Post hæc vero Clotharius cum hos titulus e germano suo seniore gretenter excepit, sic postia cum rignum suum pertractavit, ut quid eddere debirit ibidem, quid amplius dibiat construhere ab LXXXVIIII. titolus usque ed LXLIII. statuit permanere, & si postee fratre suo rescripta direxit & ita inter eis convincit, ut sta omnie sicut anteriore constructa starent.

* * *

Teudericus Rex rignevit annis XVII. Chlodoveos Rex rignavit an. III. Childebertus Rex rignavit annis XVII. Dacobertus Rex rignavit an. V. Hilpericus rex rignavit an. V. Item Teudericus Rex rignavit an. XVII. anno septimo inter alius Rex rignavit. Childericus Rex rignavit an. VIIII. sunt in summa annus LXXVIII.

INDEX

COLLATIO

TITULORUM EDITIONIS ECCARDIANÆ ET CODICIS GUELFERBYTANI CUM NOSTRO CODICE.

Ubi notandum, Titulos,

Quibus ê regione numerus noſtri Codicis additus non eſt, ſub finem eſſe ſubjunctos.

Edit. Eccard.	Noſtra.
I	I.
II	II.
III	III.
IV	IV.
V	V.
VI	VI.
VII	VII.
VIII	VIII.
IX	IX.
X	X.
XI	XI.
XII	XII.
XIII	XIII.
XIV	XIV.
XV	XIV.
XVI. XVII	XV. conf. XIV. XVII. XVIII.
XVIII	XVI.
XIX	XIX.
XX	XXI. XXII.
XXI	XXIII.
XXII	XXIV.
XXIII	XXV.
XXIV	XXVI. XXVII.
XXV	XXVIII. XXIX.
XXVI	LXIII.
XXVII	XXXVII. usque XLVI.
XXVIII	XXX. usque XXXV.
XXIX	XXXV.
XXX	XXXVI.
XXXI	XLVI.
XXXII	XLVII.
XXXIII	XLVIII.
XXXIV	XLIX.
XXXV	L.
XXXVI	LI.
XXXVII	LII. usque LVI.
XXXVIII	LVI. usque LX.
XXXIX	LX.

Cod. Guelf.	Noſter.
I	I.
II	II.
III	III.
IV	IV.
V	V.
VI	VI.
VII	IX.
VIII	VII.
IX	X.
X	XI.
XI	XII.
XII	XIII.
XIII	XIV.
XIV	XV. conf. XIV. XVI. XVII.
XVI	XIX.
XVII	XXI. XXII.
XVIII	XXIII.
XIX	XXIV.
XX	XXV.
XXI	XXVI. XXVII.
XXII	XXVIII. XXIX.
XXIII	LXIII.
XXIV	XXX. usque XXXV.
XXV	XXXV.
XXVI	XXXVI.
XXVII. a.	XXXVII. usque XLVI.
XXVII. b.	XLVI.
XXVIII	XLVII.
XXIX	XLVIII.
XXX	XLVIIII.
XXXI	L.
XXXII	LI.
XXXIII	LII. usque LVI.
XXXIV	LVI. usque LX.
XXXV	LX.
XXXVI	LXI.
XXXVII	LXII.
XXXVIII	LXIV. LXV. LXVI.
XXXIX	LXVII.
XL	LXVIII.

Eccard. Edit.	Nostra.
XL - -	- - LXI.
XLI - -	- - LXII.
XLII - -	LXIV. LXV. LXVI.
XLIII -	- - LXVII.
XLIV -	- LXVIII. LXXIII. LXXIV. XCVII.
XLV -	- - LXIX.
XLVI -	- - LXX.
XLVII -	- - LXXVIII.
XLVIII -	- - LXXIX.
XLIX -	- - LXXX.
L - -	- - LXXXII.
LI - -	LXXXI. LXXXIII.
LII. - -	- - LXXXIV.
LIII - -	- - LXXXV.
LIV - -	- - LXXXVI.
LV - -	- - LXXXVII.
LVI - -	- - LXXXVIII.
LVII - -	- - LXXXIX.
LVIII -	
LIX - -	- - XC.
LX - -	- - XCI.
LXI - -	- - XCIX.
LXII - -	- - XCII.
LXIII -	- - XCIII.
LXIV -	- - XCIV.
LXV - -	- - LXXII.
LXVI -	- - LXXI.
LXVII. -	- - XCV.
LXVIII -	- - LXIII.
LXIX -	- - LXXIV.
LXX - -	- - XCVI.
LXXI -	LXXV. LXXVI. LXXVII.
LXXII	
LXXIII.	
LXXIV.	
LXXV.	
LXXVI.	
LXXVII.	
LXXVIII.	
LXXIX.	
LXXX.	- - C.

Guelf. Cod.	Noster.
XLI. - -	- - LXXIX.
XLII - -	- - LXXX.
XLIII. - -	- - LXXXII.
XLIV - -	- - LXIX.
XLV - -	- - LXX.
XLVI - -	- - LXXI.
XLVII - -	- - LXXII.
XLVIII -	- LXXVIII. XCVII.
XLIX - -	LXXXI. LXXXIII.
L - - -	- - LXXXIV.
LI - -	- - LXXXV.
LII - -	- - LXXXVII.
LIV - -	- - LXXXVIII.
LV - -	- - LXXXIX.
LVI - -	Ecc. LVIII.
LVII - -	- - XC.
LVIII -	- - XC.
LIX - -	- - XCI.
LX. - -	- - XCIX.
LXI - -	- - XCII.
LXII - -	- - XCIII.
LXIII - -	- - XCIV.
LXIV -	- - LXXII.
LXV - -	- - LXXI.
LXVI - -	- - XCV.
LXVII -	- - LXIII.
LXVIII.	
LXIX.	
LXX.	
LXXI. -	- Ecc. LXXVIII.
LXXII -	- Ecc. LXXIV.
LXXIII -	- - LXXIV.
LXXIV.	
LXXV.	
LXXVI.	
LXXVII.	
LXXVIII.	
LXXIX.	
LXXX.	
LXXXI. &c.	

LEX

LEX SALICA

Recentior:

Emendata & promulgata juſſu & auctoritate

CAROLI M.

Ex Editione emendatiſſima

STEPHANI BALUZII.

Una cum ejusdem, ut & Pithœi ac Bignonii Notis.

PACTUS LEGIS SALICÆ,*

Anno ab incarnatione Domini noſtri JEſu Chriſti ** DCCXCVIII. Indictione VI. Dominus Karolus Rex Francorum inclitus hunc libellum tractati legis Salicæ ſcribere juſſit.

INCI-

Franc. Pithœi, Hieronymi Bignonii, & Stephani Baluzii Notæ in Legem Salicam.

* *Pactus legis Salicæ.*] Huoc titulum huic legi adſcripſimus, ſecuti auctoritatem quorundam veterum exemplsrium. In emendanda porro lege Salica uſi ſumus undecim codicibus antiquiſſimis, quorum quatuor extant in Bibliotheca regis, quintus in Bigotiana, ſextus io Sangallenſi, ſeptimus fuit Sancti Remigii Remenſis, quo uſus quoque eſt Joannes Tilius, octavus ſancti Vinceutii Metenſis, nonus ſancti Vincentii Laudunenſis, decimus Launomari Bleſenſis, uodecimum, quod Expillii & Leſcurii fuerat, nobis ſubminiſtravit bumanitas ampliſſimi viri Hierooymi Bignonii Advocati regii in Parlameuto Pariſienſi. Præter hæc, aliud quoque Salicæ legis exemplar habet bibliotheca Thuans, ſed recena, ideoque à nobis omiſſum: Habemus verò oos librum legis Salicæ ex editione Tiliana, in cujus margine Franciſcus Pithœus ſua manu adnotavit varias lectiones ex Codice quodam Meteoſi nobis ignoto, quem ſuum vocst. Venit quoque cum iſta ederentur, io manus meas alterom exemplar earuudem legum, in cujus margine idem Fraociſcus Pithœus plurimas varias lectiones sdnotavit ex eodicibus manuſcriptis, notas præterea nonnullas addidit. In tanta veterum exemplarium copia infinitum eſſet adnotare varias lectiooes. Sstis erit sdmonere lectorem, textum legis sccurstiſſimè emendatum eſſe diligentiſſima collatione eorundem exemplarium; ut ſi quid illie aliter invenerit quam ſcriptum habeatur in ſuperioribus editionibus, judicio factum eſſe srbitretur. Nihil enim conjecturis datum eſt. Duæ autem hactenus Salicæ legis editiooes fuere; ona vetus quam Baſilius Joannes Herold Baſileæ emiſit anno MDLVII. &

INCIPIUNT CAPITULA LEGIS SALICÆ.

XXXIII.

& post eum Gottefredus Wendelinus anno MDCLIX. Antverpiæ, altera recens, quæ à Tilio primumedita, dein à Pithœo, Lindenbrogio, Bignonio recusa est. Discrepant profectò inter se hæ duæ editiones, non solùm in ordine titulorum, sed etiam in verbis ipsis, ut pridem observatum est à viris eruditissimis. Itaque Franciscus Pithœus uti manu ejus scriptum reperi in libro meo, existimavit Germanicam editionem esse antiquam legem Salicam, Tilianam repetitæ prælectionis. *Valde verò diversa est*, inquit, *hæc editio à Germanica, quæ antiquior videtur, hæc verò repetitæ prælectionis & posterior.* De hac duplici Salicæ legis editione Wendelinus putat intelligendum esse locum illum Eginhardi in vita Karoli M. *Franci duas habent leges plurimis in locis valde diversas.* Sed Hermannus Comes Nuenarius interpretatus est de lege Salica & Ripuaria: *Duas Francos habuisse leges ipsorum auctores testantur, Salicam atque Ripuariam.* Eadem fuit sententia Bignonii, ut videre est in notis ejus pag. 827. Quorum ego sententiæ lubenter accedo. Nam semel emendata & promulgata a Karolo lege Salica, vetere editione tum Franci non utebantur, neque Eginhardus dixisset eo sensu Francos duas habere leges. Certè Wendelinus vi veritatis coactus est scribere, pag. 85. legem Ripuariam à Salica descendere ac plerisque in locis totidem verbis esse exscriptam. Undenam verò dicta sit lex Salica, variæ sunt doctissimorum hominum sententiæ. Vide eundem Wendelinum & Carolum Dufresnium in observationibus ad Joinvillam pag. 241. Sed quicquid sit de nomine, diu viguit usus istius legis in Occidente, uti jam observatum est ab aliis. In probationibus historiæ Bressianæ pag. 5. & 215. animadverto eam adhuc in usu fuisse annis MCLXXXV. & MCCXCVI. apud Lugdunenses & Friburgios. Attamen non ita multò pòst ne nomen quidem ejus vulgo noscebatur inter Francos. Extat in Bibliotheca S. Victoris Parisiensis opusculum Richardi Scoti scriptum sub regno Joannis Regis, in quo describitur genealogia aliquorum Regum Franciæ, & in fine ista adduntur: *Legem vero Salicam, quam ab omnibus Doctoribus legum, quoscunque novi, petii utrum de ea cognitionem haberent, & tamen mihi nullam penitus respondentes, libentissimè demonstrarem.*

Viderat eam itaque Richardus tametsi vulgus Jurisconsultorum illius ævi eam non nosset.

** DCCXCVIII.] Ita editio Pithœana & nonnulli codices. Sangallensis habet DCCLXXVIII. Bigotianus DCCLXVIII. mendose utrique. Indictio sexta arguit veram esse lectionem quam nos retinuimus. In codice S. Remigii adscriptus quidem erat annus quo Karolus librum istum scribi jussit, sed cultelli ope erasus est. Deest autem hæc nota in plerisque vetustis codicibus. Baluz.

INCIPIT LIBER LEGIS SALICÆ. *

Titulus I.

De Mannire.

Lib. III. Capitular. c. 45. & VI. 211.

I. SI quis ad mallum legibus dominicis mannitus fuerit, & non venerit, si eum sunnis non detinuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Ille vero qui alium mannit, si non venerit, & eum sunnis non detinuerit, ei quem mannivit similiter sexcentos denarios, qui faciunt solidos quindecim, componat.

III. Ille autem qui alium mannit, cum testibus ad domum illius ambulet, & sic eum manniat, aut uxorem illius, vel cuicunque de familia illius denuntiet ut ei faciat notum, quomodo sit ab illo mannitus.

IV. Nam si in jussione Regis fuerit occupatus, manniri non potest.

V. Si vero infra pagum in sua ratione fuerit, potest manniri, sicut superiùs dictum est.

Tit. II.

De furtis porcorum.

I. SI quis porcellum lactantem furaverit de chranne prima, aut de mediana, & inde fuerit convictus, centum viginti denariis, qui faciunt

---

* *Legis Salicæ*] Francorum, quos consuetudo Salios vocitavit, sicut Ammianus Marcellinus scribit. Fortasse à saliendo. Sidonius:

Tibi vincitur illic
Cursu Herulus, Chunnus jaculis,
Francusque natatu.
Sauromata clypeo, Salius pede, falce Gelonus.

Et in prologo harum legum: *Gens Francorum inclyta, fortis in armis, audax, velox, & aspera.* Lex simpliciter dicitur synodis Cabillonensi & Rhemensi. Videantur Ado, Einardus, Ottho Frisingensis, Sigebertus, Trithemius & Nicolaus Vignerius, libello cui titulus est: *Traité de l'état & origine des anciens François.* Franc. Pithœus.

Ad Tit. I.

De mannire] Adnuntiatio apud Pistas DCCCLXIV. cap. VI. *Et quia non habent domos ad quas secundum legem manniri & banniri possint, dicunt quod de mannitione vel bannitione legibus comprobari aut legaliter judicari non possint.* Hieron. Bignon.

Mallum] Flodoardus ex epistolis Hincmari: *Quia de Presbytero & Ecclesia ad Episcopos & Synod. definitio pertineat, non ad mallum, vel civilium judicum dispositionem.* Vide Glossarium ad Capitularia. Quid enim repetam ea quæ ibi habentur? *Pith.*

Mannitus] monitus, *semont.* Mannitiones, *semonces & adjournemens* Nortmannis. *Pith.*

Si eum sunnis non detinuerit] Editio Germanica legis Salicæ, ut testatur Pithœus. *Si in mallum vocatus fuerit, & is qui vocatus est non venit, si eum infirmitas aut ambascia dominica detinuerit, &c.* *Ambascia* leg. Burgund. addit. 1. tit. 17. *in ambascia sua asinum alienum detinere pro opera.* Germ. *Ambacht.* inde *Ambasiator.* Petrus de Vineis lib. 1. ep. 8. lib. 3. ep. 82. inde *Ambachti* Gallorum clientes Cæsari. *Bignonius.*

Sunnis] Sic veteres omnes. Nec tamen alibi malè *Sonnis.* Veteres Glossæ. *Sonnis, impedimentum. Essoine, ou empeschement.* Consuetudines Hannonenses Tit. XIX. §. 6. legis Salicæ in editione Germanica: *Si in ma s vocatus fuerit, & is qui vocatus est, non venit, si eum aut infirmitas aut ambascia dominica detinuerit, vel fortè aliquem de proximis mortuum inter domum suam habuerit, per istas sunnis se potest homo excusare, aliàs de vita componat.* Pith.

Denarios] Monetæ minutioris species sunt, & hodie hæ apud nos. *Denier.* Denarius. Unde *denrée,* denarata in adnuntiatione Caroli apud Pistas DCCCLXII. *& fruicts adenerez.* Blesensibus. *Double* unde *doublon,* binio dinummium Ægesippo vet. Gloss. & C. Tit. de Alex. primat. *Liar,* Miliarisium Epiphanio & Cedreno. *Blanc.* Germanis *Weispenning*; *Bianco* Italis, *Asprum* Græcis. *Katan* Persis. *& Grand Blanc.* ad differentiam *de Sols nerets.* Pith.

Solidos] Solidus lege Salica fuit quadraginta denariorum. quod Pipinus immutavit Canone XLI. Synodi Rhemensis: *Ut Dominus Imperator secundum statutum bonæ memoriæ Pipini misericordiam faciat, ne solidi qui in lege habentur per quadraginta denarios discurrant, quoniam propter eos multa perjuria, multaque falsa testimonia reperiuntur.* Quod tamen omnino non placuit Karolo Magno Capitul. lib. 3. cap. 30. Sed tandem Ludovicus Pius constituit lib. 4. cap. 75. *Ut omnis solutio atque compositio quæ in lege Salica contineretur, inter Francos per duodecim denarios solidos componatur, excepto ubi contentio inter Saxones & Frisones exorta fuerit.* Remanent tamen hodie vestigia solidi istius moribus nostris in mulctis & *insdetracis* sive laudimiis. *Pith.*

Si in jussione Regis] *Lettres d'Estat.* Marculfus in formula pro causa suspensa. *Cognoscat magnitudo tua, dum nos ad præsens apostolico viro illustri pro nostris utilitatibus illic ambulare præcepimus. Ideo jubemus ut dum in illis partibus fuerit demoratus, omnes causæ suæ, suorumque amicorum aut gasindorum in suspenso debeant residere.* Pith.

Infra pagum] Anonymus de translatione beati Gildasii: *Per illud tempus cum omni reverentia nobis nominatus gloriosus princeps nobilis Ebbo maximam partem pagi Bituricensis sub ditione sua tenebat. Siquidem à Chare fluvio usque ad Vuortempam & Engliam potentissimè principabatur.* Sigebertus anno 759. *Arvernorum pagum depopulatum premit, & multa castella, ipsam urbem Arvernis capit.* Pith.

Ad Tit. II.

Lactantem] Retinui omnium codicum scripturam. Grammaticis quidem lactans dicitur quæ lac præbet, lactens, cui lac præbetur, sed hæc tam anxiè à nostris observata non sunt. *Pith.*

Furaverit] Sic infra passim. hoc tit. & in seqq. ubicunque *furatus fuerit,* legis, in MS. *furaverit* scriptum est. Sic Symmachus lib. 2. ep. 48. Glossarium infra tit. 29. in legibus Bajuvariorum. *Bign.*

Hranne] Hara Varroni R. R. lib. 3. cap. 10. *Bign.*

De branne] Sic veteres tres, & Germana editio *Rhan,* unde Campania nostris. *Mettre les porcs en rhan,* ut pinguiores fiant. *Pith.*

Excepto]

faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si verò in tertia chranne furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

III. Si quis porcellum de sude furaverit, qui clavem habet, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis porcellum in campo inter porcos ipso porcario custodiente furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis porcellum furaverit qui sine matre vivere potest, quadraginta denariis, qui faciunt solidum unum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis scrovam subbattit in furto, hoc est, porcellos à matre subtrahit, ducentis octuaginta denariis, qui faciunt solidos septem, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si quis scrovam cum porcellis furaverit septingentis denariis, qui faciunt solidos decem & septem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si quis porcellum anniculum furaverit, centum viginti denariis, qui faciuot solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IX. Si quis porcum bimum furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis tertussum porcellum furaverit, usque ad anniculatum, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XI. Si quis verò porcum post anniculatum furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XII. Si quis verrum furaverit, septingentis denariis, qui faciunt solidos decem & septem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIII. Si quis scrovam ducariam furaverit, septingentis denariis, qui faciunt solidos decem & septem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIV. Si quis majalem sacrivum, qui dicitur votivus, furaverit, & hoc cum testibus, ille qui eum perdidit potuerit adprobare quòd sacrivus fuisset, septingentis denariis, qui faciunt solidos decem & septem cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XV. Si

Excepto capitali & dilatura] Damnum & dilatura leg. Rip. tit. XVII. Præter capitale subreptum & præter dilaturam, hæc etiam multa infertur excepto capitali, id est, præter subreptum vel ejus rei pretium, ut infra tit. XI. dilatura verò est id, quod interest propter moram, Jacobus Cujacius. non autem pretium delationis aut fredi, ut malè apud Pithœum & Lindenbrogium glossæ vett. quibus non eò statim fides habenda, quod illi scripserint. Mihi namque constat edita glossaria ineptorum hominum & insciorum opera, à quibus nonnisi vestigium vocum antiquarum quærendum est. Hæc dixisse sufficiat. Nam non semel ab illis infrà dissentimus; nec illi sumus, qui adeo religiosè editaa quisquilias observemus, ut integrum judicium non retineamus. *Bign.*

Capitali] Tit. 10. *Si quis animal aut caballum, vel quodlibet pecus in messe sua invenerit, penitùs eum lædere non debet. Quod si fecerit, & confessus fuerit, capitale in locum restituat, ipsum verò debile quod percussit, ad se recipiat.* Et tit. LXVIII. Caballum ipsum in capite restituat. Et tit. 5. & 8. legis Alamannorum. *Pith.*

Delatura] Gloss. *Fredo.* Pith.

De Sude] Porcorum stabulo. Nostris *Seu.* Liber de arithmeticis proportionibus, sive is Gerberti sit, siva alterius: *Paterfamilias stabilivit curtem novam, quadrangulam, in qua posuit scrovam, quæ peperit porcellos septem in media sude.* Et tit. 18. infr. *Si quis sudem cum porcis.* Pith.

De sude furaverit] Observa graviùs puniri, qui è stabulo seu hara subripiunt, denique si quid clausum, ut infra sepe, quam qui in campo, sic l. ult. §. 1. D. de Abigeis pleniùs coërcendus &c. quamquam Cujacius hoc tit. & obs. 6. cap. 8. ex Græcis legat *leniùs* [illegible], adducto Justini loco de Scythis. *Bign.*

Scrovam] Sic veteres quinque. *Pith.*

Subbatit] Gloss. *porcellos in ventre matris occidit.* Recapitulatio: *Si quis scrofam alterius subbatit, ut porcellos non habeat.* Pith.

Tertussum] Gloss. *qui domi nutritur. Der zu hous.* Pith.

Verrum] Sic omnia exemplaria. *Verrat.* Pith.

Scrovam Ducariam] Gloss. *ductricem aliarum scrovarum.* Longobardis *sonopar* sectarius dicitur sive dux gregis, aut ducator, sicut loquitur Tertullianus. Nam sennetem & sente armenta significantur in legibus Ripuariorum & Angliorum, unde Seniscalci nomen, *armentorum ministri.* Alamannorum leg. sub tit. de eo qui pastorea vel artifices occiderit. Sic apud Otfridum *Drubtines scalche* Domini ministri sive Apostoli. Kero: *servus scal. ut Adelscalke servi principis* in Synodo sub Thassilone habita. Theodulphus Antulphum Senescalci officio functum scribit, quem Sigebertus & Aimoinus præpositum mensæ Regis, Regino principem coquorum dicunt. Videndus Hincmarus Rhemensis admonitione ad Episcopos & ad Regem Karolomannum cap. 23. *Pith.*

Scrovam ducariam] Codex Thuani *scrofam*, id est, scrofam quam ceteræ sequuntur. Virgilius: *Quis pecori imperitet, quem tota armenta sequantur.* Tertullianus adversus Judæos: *cùm ducator ejus in ea pati haberet.* Sic ducator navis l. Quemadmodum. §. si navis. ad L. Aquil. & quod propiùs ad hunc locum accedit, Glossæ vet. Ducale [illegible]. Glossæ quippe ad jumenta quæ agmen ducunt respiciunt. vide Savaronem in notis ad Sidon. pag. 350. *Bign.*

Sacrivum qui dicitur votivus] Sacrivus Varroni dicitur ad sacrificium destinatus. Tertullianus tamen de sanguine reprobi bovis mori optantia. Ea verò vox translata est ad illos qui locis sanctis devovebantur, ut apud Gregor. Turon. Porrò sacrivi istud vocabulum reliquum est ex ethnicis observationibus, quibus tum Salii tenebantur cùm scribi leges suas jusserunt; etsi remanserit tanquam de votivis rebus ageretur, quæ sanctis quibusdam devotæ sunt. Et quod heic ex Gregorio Turonensi affertur, ejus exemplum hodie extat, in agnis sancti Petri, ex quorum lana fit pallium. Sacrivus porrò pro votivo accipitur in Concilio Antissiodor. can. 3. *Non licet inter sentes aut arbores sacrivas vel ad fontes vota exolvere.* Bign.

XV. Si quis majalem non facrivum furaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XVI. Si quis tres porcos vel ampliùs ufque ad fex capita furaverit, mille & quadringenris denariis, qui faciunr folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepro capitale & delarura.

XVII. Si quis de grege quindecim porcos furaverir, & reliqui ibi remanferinr, mille & quadringentis denariis, qui faciunt folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capirale & delatura.

XVIII. Si quis viginti quinque porcos furaverit, & de grege illo ampliùs non fuerit, bis mille quingenris denariis, qui faciunr folidos fexaginra duos cum dimidio culpabilis judicetur, excepto capirale & delatura.

XIX. Si autem aliqui ex iisdem porcis fupra viginti quinque porcos remanferint, & non fuerint furati, mille & quadringentis denariis, qui faciunr folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capirale & delarura.

XX. Si verò quinquaginta porcos furaverit, & aliqui remanferinr, bis mille quingenris denariis, qui faciunt folidos fexaginta duos cum dimidio, culp. jud. excepto capitale & delatura.

TIT. III.
De furtis animalium.

I. SI quis vitulum lactantem furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis anniculum animal, aut bimam vitulam furatus fuerit, fexcenris denariis, qui faciunr folidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capirale & delatura.

III. Si quis vaccam cum vitulo furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepro capitale & delarura.

IV. Si quis vaccam fine vitulo furaverit, mille ducenris denariis, qui faciunt folidos triginra, culp. judic. excepro capitale & delatura.

V. Si quis vaccam domitam furaverit, mille & quadringenris denariis, qui faciunr folidos triginra quinque, culpabilis judicetur, excepro capirale & delatura.

VI. Si quis bovem furaverit mille & quadringenris denariis, qui faciunt folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capirale & delatura.

VII. Si quis taurum gregem regentem furaverit, qui de tribus villis communes vaccas tenuerit, hoc eft, trespellius, mille & octingentis denariis, qui faciunt folidos quadraginta quinque, culp. jud. excepro capirale & delatura.

VIII. Si quis taurum furaverir, qui unum gregem regir & junctus nunquam fuir, mille & quadringentis denariis, qui faciunt folidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capirale & delarura.

IX. Si quis bimum taurum furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt folidos triginta quinque culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si quis taurum Regis furaverit ter mille fexcentis denariis, qui faciunr folidos nonaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XI. Si

Sacrivum] Gloff. *qui eft defenfor aliorum porcorum.* Sacrivæ arbores fynodus Antiffiodorenfis, cap. 4. Auctor de rectitudine catholicæ fidei: *Fontes & arbores quos facrivos vocant fuccidite.* Porci facres Varroni & Fefto dicuntur ad Sacrificium Idonei. *Pith.*

Votivus] Gregor. Turonenf. de miraculis lib. 1. cap. 97. *Anus exigua pauculos Gallinarum pullos habebat, quos ex voto Bafilicani ditioni fubdiderat.* Idem lib. 2. cap. 31. *Illud memoratis dignum eft, quæ fit manfuetudo pecorum in hac Bafilica* (S. Juliani Brivatenfis) *votivorum &c. De his verò quæ votiva funt, nulli penitus quippiam fubtrahere licet, nullus priusquam ad Bafilicam veniat, aut commutare præfumit aut emere.* Sic & de gloria Confeffor. cap. 3. Vide de equis à Cæfare Rubiconi confecratis Sueton. lib. 1. cap. 81. *Bign.*

Qui dicitur votivus] Greg. Turon. 2. mirac. *Quæ fit manfuetudo pecorum in hac bafilica votivorum, qualiter vituli petulantes, calcitrantes equi, grunnientes fues, ut limen fanctum ingreffi funt, conquiefcunt.* Idem: *De his verò quæ votiva funt, nulli penitùs quippiam fubtrahere licet.* Pith.

XV. Porcos] Quidam decem oves gregem effe putaverunt, porcos etiam quinque vel quatuor abactos l. ult. D. de Abigeis. *Bign.*

Si quis de grege XV. porcos] Nam & fues gregetim pafcuntur, in tit. D. ad leg. Aquil. ex Homero. Bign.

Ad Tit. III.

Si quis vaccam domitam] An gravidam, quæ tauri runtis in venerem pondus toleravit? Vide tamen Columellam de domitis bobus. Fortè cicurem & manfuefactam, ut intelligatur de ea, quæ in villa nutritur, non de aliis quæ cum grege in agris vagantur. *Bign.*

Taurum gregem reg.] Virg. Georg. 3. *Quem legere ducem, & pecori dixere magiftrum.* Seneca Hippolyto act. 1. fc. 2. *ductor indomiti gregis.* Claudianus de quarto confulatu Honorii.

Sic pafcua parvus
Vindicat, & nec dum firmatis cornibus audax
Jam regit armentum vitulus.

Seneca *ep. 90. Mutis gregibus aut maxima corpora præfunt, aut vehementiffima. Non præcedit armenta degener taurus, fed qui magnitudine ac toris ceteros mares vicit.* Vide de ariete gregis ductore Bafilium in pfalm. 28. *Bign.*

Gregem regentem] Atqui armentum eft, non grex. Sed non mirum fi id noftri non curarunt. Nam à Jurifconfultis ipfis non confundi videmus, l. 2. §. 2. D. ad leg. Aquil. l. 22. de leg. 1. *Bign.*

Hoc eft trespellius] Germana editio 1 *tresbellio*, id eft, de tribus villis, *de trois clochers*, ficut loquuntur confuetudinarii. Gloff. *Cloccas, belle*, Cloccarium vel lucar, *bell-hus. Sic trimarchifia* apud Paufaniam, quod finguli equites Galli conftarent ex tribus. *Pith.*

Taurum Regis] Sic veteres tres. *Pith.*

Taurum Regis] Vide libros Regum, de Regibus Edon. *Bign.*

Ad

XI. Si quis duodecim animalia furaverit, ut nec unum quidem animal ex eis remanserit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XII. Si autem duodecim furaverit, & super aliqua remanserint, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque culpabilis judicetur excepto capitale & delatura. Et usque ad viginti quinque uno judicio terminantur.

XIII. Si quis viginti quinque animalia furaverit, & super aliqua remanserint bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. IV.
De furtis ovium.

I. Si quis agnum lactantem furaverit, septem denariis culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis anniculum vel bimum berbicem furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si vero duos aut tres furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura. Qui numerus usque ad quadraginta berbices observetur.

IV. Si quis quinquaginta berbices aut sexaginta vel amplius furaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. V.
De furtis caprarum.

I. Si quis capritum sive capram, aut duas vel tres furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero supra tres capras furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis buccum furaverit, sexcentis denariis qui faciuut solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. VI.
De furtis canum.

I. Si quis canem seusium furaverit, aut occiderit, qui magister sit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis verò seusium reliquum aut veltrem porcarium, sive veltrem leporarium, qui &

Ad Tit. IV.

Berbices] *Berbis* Gregor. epist. 16. lib. 8. *Pith.*

Bervices] Paulus Diaconus lib. 5. eap. 40. Vlpianus in l. 2. §. 2. de Abigeis. *Qui porcum, vel capram vel vervicem abduxit.* Vulgata editio habet *vervicem*, sed Florent. *bervicem.* Bign.

Ad Tit. V.

Capritum] Hircum, *cabrit.* Pith.

Si quis buccum] Nostris *bouc* Germ. *bock* Turon. 9. 23. *Baccus validus vocabatur.* Pith.

Ad Tit. VI.

Seusium] Sic veterea omnes. vid. tit. 19. leg. Bojar. tit. 42. leg. Alaman. Videturque nomen istud reponendum tit. 15. Respons. Papiani, cum vetus exemplar habeat, *ß Saucuum*, *al. Sacium.* Pith.

Canem Seusium.] Hermannus Nuenarius in lib. de origine Francor. porcarium canem interpretatur, vel doctum ad investigandos apros; fortasse doctus ad venandum aut indagandum. Sidon. Rutilius Itinerar.

Instrumenta parat venandi villicus hospes,
Atque olidum doctas nosse cubile canes.

Germani dicunt *Ein Scus buntd* vel *Schuynbuntd.* At in legibus Alamannorum & Bajuvarior. *Loitibunt* vocatur, quasi manu ducatur, *leithen*, ducere, *bundt*, eanis. Nos *limier* ab ea fortassis origine, Exemplar o. habet *segusium*, omninò rectè, qui canis Gallicus à loco dicitur. Arrian. in cynegetieo MS. Vide leg. Burgund. addit. 2. tit. 10. leg. Alamannor. tit. 82. leg. Bajuvar. tit. 19. eap. 1. num. 1. 2. 3. Glossa vet. *Suses, magni canes,* Papian. tit. 20. *Bign.*

Qui magister sit] Forte, *dresié à la chasse*, aut qui alios possit ducere. Canis venatitius apud Ruffinum antiquit. Judaicarum lib. 4. cap. 6. Canis doctus leg. Alaman. tit. 79. c. 1. n. 2. Fortasse & canis ductor, ut in leg. Alaman. tit. 28. Boiorum tit. 19. cap. 2. Fridericus Imper. de arte venandi cap. 6. *Bign.*

Seusium reliquum.] Unum ex multis inter ceteros. *Bign.*

Veltrem] vide Franc. Pithœi notas. Joh. Belius indicavit hanc vocem apud Xenophontem in cynegetico latere. *Bign.*

Veltrem] Canis Gallicus. Ovidio & Martiali. Clemens Scotus, sive potius incertus Sancti Galli Monachus in vita Caroli Magni: *Assumsit duos caniculos in manum suam, quos Gallica lingua Veltres vocant, qui agilitate sua vulpes & ceteras minores bestias facillimè capientes.* *Veltro*, Danti, nostris *vaultrey* dicitur. Et tit. 10. leg. Burgund. Veltrahus. & apud Gratium de venatione:

. . . At te leve ß qua
Tangit opus pavidosque juvat compellere dorcas
Aut versuta sequi leporis vestigia parvi,
Petronies sic fama canes volucresque Sicambres.
Et pictum macula veltrahum dilige falsa.

Sic enim legendum. Petrunculorum fit mentio eodem titulo legis Burgundionum. *Pith.*

Porcarium] Leg. Alaman. tit. 28. canis porcaritius. *Bign.*

Veltrem Leporatium] vide Lindenbrog. glossar. leg. Burgundionum addit. 2. cap. 10. Alamann. tit. 82. Bajuvar. tit. 19. cap. 1. §. 5. Firmicum tit. 5. cap. 8. *Bign.*

& argutarius dicitur, furatus fuerit vel occiderit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis verò canem custodem domus sive curtis, qui in die ligari solet ne damnum faciat, post solis occasum solutum furatus fuerit vel occiderit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis vero canem pastoralem furatus fuerit vel occiderit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. VII.
De furtis avium.

I. Si quis acceptorem de arbore furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis acceptorem de pertica furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis acceptorem intra clavem repositum furaverit, mille octiogentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis sparvarium furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis anserem domesticam aut anetam furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis gallum aut gallinam furaverit vel cignum aut gruam domesticam, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si quis turturem de rete alterius, aut quamlibet aviculam, de quolibet laqueo vel decipula furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit.

Qui & argutarius] *Qui ciat occultus & signis arguat hostes.* Gratius de venatione. F. Pithœus. Hic tamen de cane leporario agitur, quem argutarii quoque nomine vocitatum docet hic locus, ab argutis naribus & acri olfactu nomen sortitum. Valerianus Cemel. homil. 10. *Hic in conflictu æmulis cursibus aurita lepori imminet, ille argutis naribus cervi vestigia latentis inquirit.* ἰχνευτὴς Sophocli & Xenophonti in cynegetico. *Bign.*

Argutarius] Sic veteres quatuor. *Qui sciat occultos, & signis arguat hostes.* Pith.

Custodem domus] Leg. Alaman. tit. 82. Fris. tit. 4. Bojor. tit. 19. *Bign.*

Curtis] Leg. Alam. *qui curtem defendit.* Petrus Beneventanus: *Curtis vulgare est Gallicorum, sicut mansus Italicorum.* Pith.

Qui in die ligari solet. Cato rei rust. c. 124. *Bign.*

Canem pastoralem] Leg. Fris. tit. 4. Justinus in legibus Georgicis vocat κύνα ποιμαίνοντα Jac. Cujac. Joseph. lib. 4. c. ult. κύνας εἶναι. θηρευτικοῦ ἢ ποιμνίων φύλακας. Sophocles vocat κύνας βοτῆρας, hoc est, τοὺς ποιμενικοὺς κύνας. *Bign.*

Canem postorem] Sic veteres quatuor. *Alias pastoralem.* vid. tit. XXXII. legis Alamannorum. *Pith.*

De furtis canum] Vide Columellam, lib. 7. cap. 12. Virgil. Georgic. 3. *Nec tibi cura canum fuerit postrema.* Bign.

Ad Tit. VII.

Acceptorem] Sic antiqua omnia exemplaria, & tit. 99. leg. Alamannorum. Charisius: *Acceptor quoque & accipiter dicitur.* Virgilius *enim accipiter dixit.* *Lucillus acceptor.* Glos. Acceptor ἱέραξ. *Pith.*

Acceptorem de arbore] Gregor. Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 16. in leg. Frisionum tit. 3. num. 3. *canis acceptoritius.* leg. Bojor. tit. 19. cap. 1. 2. leg. Burgund. addit. 1. tit. 11. edit. Til. leg. Alaman. tit. 99. Glossæ vett. *acceptor* ἱέραξ. Acceptor & accipiter dicitur. Virgilius enim accipiter dixit. Lucilius acceptor. Sosipater Charisius: *Acceptor domitus* in leg. Ribuar. tit. 36. n. 11. qui idem est ac accipiter. Communiter autem accipitrem sparvarium reddimus, quamquam heic elatè distinguantur num. 4. Sed scitè heic distinguuntur, non malè à vulgo nostrati conjunguntur. Idem enim utriusque genus, quamquam diversæ species. In ejusmodi venatione tribus variis avium speciebus utuntur. Aquila, falcone, accipitre. Priores duæ pinnariæ sunt, seu lorariæ: ultima buccellaria, cujus rursum sunt quinque species. Primus est *autour* dictus, femina. Secundus *autour* mas & parum capiens. Tertiæ speciei deest masculus. Quarta sparvarius est, & quinta Salech. omnium minimus. *Tardif* artis falconariæ cap. 1. & 8. Porrò *acceptor* ad verbum est *autour.* Quarta species sparvarius dicitur fringilarius Thuano lib. 5. de re accipitraria, quamquam astures vocet Thuanus ex Julio Firmico ibidem, & Volaterranus lib. 25. *Astorgios ponit Pausanias quos Italici astores dicunt, astures alii vocant.* Ita Fridericus de arte venandi lib. 2. c. 29. *Sparvarii sunt minores aliis avibus de rapina quibus frequentius utuntur homines, & quia secundum formam membrorum & maneriem plumagii similes sunt austuribus, licet sint alterius speciei, tamen illi qui appropinquant formæ membrorum convenienti, & pulchra plumagii, austurum sunt laudabiliores.* Bign.

Intra clavem] Observa majorem pœnam in furto rei intra clavem servatæ, ut infra tit. 2. num. 3. & 4. *Bign.*

Sparvarium] Sic vet. *Esparvier.* Germ. *Sparwer.* Pith.

Anetam] Sic veteres duo. & tit. 99. leg. Alaman. Gloss. *Aneta ened.* In veteri formula: *Similiter & porcellos habent, & unam vaccam, & duas anetas à ceteris separat, & dat illis quotidie abundanter.* Pith.

Anetam] Fortè anserem feminam, aut anatem, leg. Alaman. tit. 99. num. 19. *Anetapich* in leg. Bajuvar. tit. 20. cap. 3. accipiter anetas capiens. Speculum Saxon. tit. 3. art. 51. *Bign.*

Gallum] Unum exemplar, *coccum.* Gloss. *Gallus, cocc. Gallina, henn.* Pith.

Si quis turturem] Duo vetera exemplaria: *si quis aucellum de trappa furaverit.* Sicut & Germana editio inde *Trappe & entrapper.* Pith.

Ad

Tit. VIII.
De furtis arborum.

I. Si quis pomarium sive quamlibet arborem domesticam extra clausuram exciderit, aut furatus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis vero pomarium aut quamlibet arborem domesticam infra clausuram exciderit, aut furatus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Hanc quoque legem & de vitibus furatis observari jussimus.

IV. Si quis in silva alterius materiamen furatus fuerit aut incenderit, vel concapulaverit, aut ligna alterius furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. IX.
De furtis apium.

I. Si quis unum vas apium de introclave aut sub tecto furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis unum vas cum apibus, ubi ampliùs non fuerit, furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis unum vas, cum apibus inter alia vasa sub tecto aut sub clave furaverit, causam superiùs comprehensam convenit observare.

IV. Si verò unum vas cum apibus foris tecto, ubi ampliùs non fuerit, furaverit, causam superiùs comprehensam componat.

V. Si quis ex plurimis usque ad sex vasa foris tecto furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

VI. Si verò septem aut amplius furaverit, & adhuc aliqua remanserint mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VII. Si autem septem aut ampliùs furaverit, ita ut nulla remaneant, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque culpabilis judicetur excepto capitale & delatura.

Tit. X.
De damno in messe, vel in qualibet clausura.

I. Si animal aut caballum vel quodlibet pecus in messe sua invenerit penitus eum lædere non debet.

II. Quod si fecerit & confessus fuerit, capitale in locum restituat, ipsum verò debile, quod percussit, ad se recipiat.

III. Si verò confessus non fuerit, & inde fuerit convictus, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis animal aut caballum aut jumentum in furto punxerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis in messe sua pecora aliena invenerit, quæ pastorem non habeant, & ea inclauserit, & nulli penitus innotescat, & aliqua ex ipsis pecoribus perierint, mille & quadringentis

---

Ad Tit. VIII.

Infra clausuram] De clausura vid. infra tit. X. in rubrica. *Bign.*

Exciderit] Virgilius Eclog. 3. *Atque mala vites incidere falce novellas.* Bign.

Matriamen] Sic veteres tres, & infra tit. XXIX. inde nostris *Marien.* Pith.

Concapulaverit] Sic veteres quatuor. Gloss. *truncaverit vel exciderit*, Tit. 32. editionis Germanicæ de debilitate vet. Gloss. *Scapellare, id est exscindere, frangere.* In legib. Longob. *Si quis caballo alterius caudam capellaverit, id est setas traxerit.* Pith.

Ad Tit. IX.

Vas apium] Apiaria, in leg. Wisig. lib. 8. tit. ult. l. 2. & 3. *Si quis apiaria in civitate aut in villa forsitan construxerit, & alii damnum intulerit, statim moneatur ut eas in aliis locis transferre debeat, ne fortè in eodem locu hominibus aut animalibus damnum inferant.* Leg. 3. *Si quis ingenuus in apiariis furti causa fuerit deprehensus.* Porrò in leg. Bajuvar. tit. 21. c. 8. advertenda hæc: *Si apes, id est, examen alicujus ex apili elapsum fuerit:* Et cap. 9. *Si autem in capturis quæ ad capiendas apes ponuntur, id est, vasculis apum,* (evolaverunt apes, supple) *simili modo,* (ut supra cap. 8.) *interpellat eum cujus est vasculum.* Vide rei rusticæ auctores. *Bign.*

De intro clave] Sic veteres quatuor. *Estant sous clef.* Pith.

Causam] Id est, rem, ut infra tit. XI. n. 2. Vide notas ad Marculfum Lib. 1. Cap. 1. *Bige.*

Ad Tit. X.

Penitus eum lædere] L. 39. D. ad leg. Aquil. Sic illud expellere debet, quomodo si suum deprehendisset, alioqui actio est ex lege Aquilia. Nam si quod damnum ex ea recepit, habet proprias actiones, de pastu scilicet, l. 14. de præscript. verbis. Itaque qui alienum pecus in agro suo deprehenderit, non jure id includit. Hæc Pomponius. Aliud tamen hodie servatur. Nam includimus secundum legem municipalem. vid. *Rat.* in consuetud. Pict. Speculator. tit. de actore. vers. *sed pone juven.* Bartol. ad l. 9. §. 1. de damno infecto. Contra Oldrad. Vid. *Mingon.* ad consuetudines Andeg. Godofred. ad leg. 39. ad leg. Aquil. *Bign.*

Confessus non fuerit] Sumptum ex lege Aquilia in qua inficiatione lis crescit. *Bign.*

Inclu serit] Veteres quatuor *inclauserit.* & inf. *inclausa.* Turon. 3. *Hac nocte cum equos ad claudendum adduxeris.* Pith.

tis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis animal vel quodlibet pecus per suam negligentiam nocuerit, & hoc domino ejus confessus fuerit; capitale in locum restituat, & illud debile ad se recolligat.

VII. Si verò negaverit, sed tamen convictus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si alicujus porci aut quælibet pecora, pastore custodiente, in messem alienam cucurrerint, & ille negando fuerit convictus, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capit. & delatura.

IX. Si qua pecora propter damnum messis alienæ inclausa fuerint, aut minantur, qui ea executere vel expellere præsumpserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

X. Si alicujus pecora propter damnum inclausa fuerint, damnum æstimatum reddat & insuper decem denarios persolvat.

XI. Si quis propter inimicitiam aut propter superbiam sepem alienam aperuerit, aut in messem, aut in pratum vel in vineam sive in quemlibet laborem quælibet pecora miserit, & testibus fuerit convictus, ei cujus labor est æstimationem damni reddat, & insuper mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

TIT. XI.

De servis vel mancipiis furatis.

I. Si quis servum aut ancillam alterius furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si servus aut ancilla cum ipso ingenuo de rebus domini sui aliquid portaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura, atque causam quam superius diximus.

III. Si quis servum alienum occiderit, aut vendiderit, vel ingenuum dimiserit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis homo ingenuus alienum servum in texaga secum duxerit, aut aliquid cum eo negotiaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis servum aut ancillam valentem solidos quindecim aut viginti, furaverit aut vendiderit, seu porcarium aut fabrum sive vini-

---

Aut minentur] Paulus Disconus: *Agere modò significat ante se pellere*, id est, *minare*. Vetus interpres Actor. cap. 18. *& minavit eos à tribunali*, ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος. Pith.

Minentur] Hieremias thren. cap. 3. *Me minavit & adduxit in tenebras*. Vide libros Regum. Minare est agere. Victor. Uticensis lib. II. *Illu beatorum turbu expellentibus quibusdam Æthiopibus minatu est forus*. Quæ vox apud nos integra conservatur. Anianus ad Pauli sentent. lib. 1. tit. 18. actum interpretatur quo pecora minare consuevimus. Cujac. ad eum locum. Apuleius lib. 9. *Jumenta bibendi causa prominabat*. Et lib. 3. *Nos duos asinos minantes baculis exigunt*. Festus: *Agasones, equos agentes, id est, minantes* mox: *Agere modo significat ante se pellere, id est, minare*, glossema videlicet Pauli Disconi, unde Cujacius dicit se assentiri Ant. Oisellio qui in Ausonii Epig. de Myronis *Bucula, me movebat ut suam*, legebat, *minabat*. Bign.

Si alicujus pecora] Conveniunt mores. *De labourt*. tit. 3. art. 9. 19. *Pith*.

Spem alienam aperuerit] *Qui clost empesche*. Gregorius Turon. de virt. S. Martini: *Primo die Paschæ jussus est à Domino suo, ut agrum circuiret; inventoque aditu unde pecoru introibant, dum eum claudere conatur, excæcatus est*. Pith.

Sepem] Prudentius Hamartigenia:

Quamvis maceries florentes ambiat hortos
Sepibus & densis vallentur vitrea ruru,
Aut populatu rodet gemmantia germina bruchus,
Aut avibus discerptu feris lacerabitur uva.

Vide infra tit. 36. de sepibus, vide Columellam, Catonem, Palladium de maceriis & sepibus. *Bign*.

In quemlibet laborem] Gregor. Turon. lib. 7. cap. 22. *Nam dum esset in libertate, equi ac pecoru per segetes pauperum vineasque dimittebantur. Quod si expellebantur ab his, quorum evertebant laborem, statim à suis arcebantur*. Pith.

Clausura] Leg. Wisigotthor. lib. 8. tit. 11. *si pecus absquè damno in clausuram mittatur*, supra tit. 8. num. 2. Capitular. lib. V. cap. 279. *domus & villas & septu villarum, & piscatoria manufactu, & quidquid fossis aut sepibus, vel etiam alio clausarum genere præcingitur, clos, closture nostris*. Bign.

Quemlibet laborem] Græcis ἔργα ἐν τοῖς ἔργοις pro in arvis, in cultis, Xenophon in cynegetico, Eustathius in odyss. ξ. Hesiodus ἔργα καὶ ἡμέραι. *Bign*.

Pecora miserit] Gregorius Turonens. de mirac. lib. 1. de Chunis seu Hunnis Gallias vastantibus. *Hostis in circuitu depopulabatur villas, domos, tradebat incendio, agros vineasque pecoribus intromissis vastabat*. Alioqui si aperta esset terrs, nec sepe aut vallo defensa impune erat, ut & consuetudinibus nostris. Pithœus. Sic Cicero pro Cæcinna. Si via sit immunita, jubet lex qus velit *agere jumentum*. Defendere porrò eo sensu apud Columellam & in legibus Wisigotth. *Bign*.

Ad Tit. XI.

Ingenuum dimiserit] Pro libertate donaverit, ut infra tit. 28. *Bign*.

In texaga] Gloss. *Intru tecta*. Pith.

Valent sol. XV. aut XXV.] Varium mancipiorum fuit pretium, ut & ceterarum rerum venalium, pro tempore scilicet & mancipli qualitate. Finge aliud esse in novitio, aliud in veteratore, aliud in artifice, in erudito. Vide tit. de ædilitio edicto, & Pignorium de servis, communis tamen æstimatio fuit viginti aureorum. l. 31. D. de minorib. l. 1. Cod. de commun. serv. manumiss. Gregor. Turon. lib. 3. cap. 15. sunt XII. solidi, leg. Burgund. tit. 57. Concil. Matiscon. I. ann. 18. Guntchramni R. c. 16. *Sancimus, ut nullus Christianus Judæo deinceps debeat deservire; sed datis pro quolibet bono mancipio duodecim solidis ipsum mancipium quilibet Christianus, sed ad ingenuitatem, seu ad servitium licentiam habeat redimendi*. Bign.

Vini-

vinitorem vel molinarium aut carpentarium sive venatorem aut quemcunque artificem, bis mille octingentis denariis, qui faciunt solidos septuaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si quis puerum aut puellam de ministerio dominorum furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque in capitale restituat, & insuper mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque.

Tit. XII.

De furtis ingenuorum vel effracturis.

I. SI quis ingenuus foris casa quod valet duos denarios furaverit sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero foris casa quod valet quadraginta denarios furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis ingenuus casam effregerit, & quod valet duos denarios furaverit, mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si vero quinque aut supra quinque denarios furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis ingenuus clavem effregerit aut adulteraverit, & sic domum ingressus fuerit, & inde aliquid per furtum tulerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si vero nihil tulerit, sed fugiens evaserit propter effracturam tantum mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. XIII.

De furtis Servorum vel infracturis.

I. SI quis servus foris casa quod valet duos denarios furaverit, & inde convictus fuerit, aut flagellis centum viginti ictus accipiat, aut pro dorso suo centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si vero furaverit quod valet quadraginta denarios, aut castretur aut ducentos quadraginta denarios, qui faciunt solidos sex, reddat. Dominus autem Servi qui furtum fecerit, capitale in locum restituat.

Tit.

Vinitorem] Gloss. Vinitor, ἀμπελών. Turon. 5. 48. à *fiscalis vinitoris Servo*. Pith.

Sive venatorem] Additur in uno exemplari, *sive scantinnem*. Vet. Gloss. *Scantio, pincerna*. Inde nobis *Eschanson*, & in Concilio Toletano, *Comes Scanziarum*. Pith.

De ministerio] Flodoardus : *Plebeiis quoque quibusdam personis, villarum scilicet ministerialibus, pro rebus ministeriorum suorum nonnunquam scribens, qualiter res sibi commissas tractare deberent*. Pith.

Ad Tit. XII.

Si quis ingenuus] Heic passim duæ tantum hominum species, servi & ingenui, non liberti, nec libertini. *Bign.*

Aut adulteraverit] Glossæ interlin. Thu. *& eam furtive aperit*. Videndum an recte. *Bign.*

Ad Tit. XIII.

Aut flagellis] Patibulo condemnabantur servi pro furto, aut latrocinio, ni esset qui redimeret. Gregor. Turonensis de miracul. lib. 2. cap. 16. Et etiam aliquando liberi. Idem de mirac. lib. 1. cap. 73. Seneca epist. 7. *Latrocinium aliquis fecit, meruit ut suspendatur*. Gregor. Turonens. de gloria confessorum cap. 101. Idem de miracul. B. Martini lib. 1. cap. 21. lib. 3. cap. 53. *Bign.*

CXX. Ictus accipiat] Nec enim olim arbitrio carnificis, sicut hodie, cædebantur condemnati ad flagra, quod ex Sacra Scriptura constat. Petron. Harmenopulus : διὰ ῥάβδων ἀλλαντῶν τυπτέσθω. & alius : διὰ κ. μαγγλαβίων τυπτέσθω. quod idem est. Gloss. μαγγλάβια ἀλλαντά. In legibus Bojariorum : *quadraginta gamactas accipiat & rumpatur dorsum ejus quinquaginta gamactis*, quæ sunt veteri interpreti *percussiones*. Pith.

CXX. Ictus] Franc. Pithoeus Capitular. lib. 3. cap. 31. ubi quædam annotavi. Josephus lib. 4. cap. ult. ὁ δὲ παρὰ ταῦτα ποιήσας πληγὰς μιᾶς λειπούσας τεσσαράκοντα τῷ δημοσίῳ ταύτας λαβών. &c. *Si quicunque Clericus hoc implere distulerit, si junior fuerit, uno minus quadraginta ictus accipiat, si honoratior, triginta dierum inclusione multetur*. Victor Uticensis pag. 21. *& fustes accipiat*. de quadraginta ictibus vide Buxtorfium. Synag. Jud. pag. 410. *Bign.*

Pro dorso suo] Sic corium servi redimere, leg. Frison. tit 3. num. 4. Sic apud Jurisconsultos sanguinem suum redimere. *Bign.*

Aut castretur] Sic tit. 27. & 42. Furcæ affigitur apud Gregorium Turonensem de virtutibus Sancti Martini, lib. 1. c. 21. & lib. 3. c. 53. *Genitoris* inquit, *civis nostri servus à judice pro furti scelere comprehensus patibulo dijudicatur*. & de glor. confessus cap. 101. & de gloria mart. lib. 1. cap. 73. & lib. 6. hist. cap. 8. *Pith.*

Tit. XIV.

De ingenuis hominibus qui ingenuas mulieres rapiunt.

I. Si tres homines ingenuam puellam de casa aut de Screona rapuerint, unusquisque eorum mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Illi alii qui super tres fuerint, unusquisque eorum ducentis denariis, qui faciunt solidos quinque, culpabilis judicetur.

III. Qui cum sagittis fuerint, unusquisque eorum centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

IV. Raptor vero bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

V. Si vero puella quæ trahitur in verbo Regis fuerit, propter fredum bis mille quingentos denarios, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, cogatur persolvere.

VI. Si vero puer Regis vel lidus ingenuam feminam traxerit, de vita componat.

VII. Si vero ingenua femina quemquam de illis sua voluntate secuta fuerit, ingenuitatem suam perdat.

VIII. Si quis sponsam alienam tulerit, & sibi in conjugium copulaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IX. Sponso autem ejus sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si quis puellam quæ druchte ducitur ad maritum in via adsallierit, & cum ipsa violenter mœchatus fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

XI. Si

Ad Tit. XIV.

Screuna] Sic codices veteres quatuor. Alii *sereuna*, sicut leodes, leudes, beodum, beudum. Tit. 29. leg. Burgund. *Effractores omnes qui aut domos aut scrunias.* Sic quinqoe *Escrenes* etiam hodie rusticis Campsois dicuntur cameræ illæ demersæ in humum, multo insuper fimo oneratæ, in quibua hyeme puellæ simul convenientes pervigilant ad mediam noctem. *Pith.*

Screona] Cod. Thuani *Sereuna.* Non potest esse Scrinium, Fr. Pithœus feliciter interpretatus est cameras in humum demersas, & fœoo oneratas io quibus hyeme puellæ conveniunt; idque etiam cum integro nomioe apud rusticos Campanos remanere teitstur. Qood Germanis consuetum. Tacitus: *Solent & alteraneos specus aperire, eosque multo insuper fimo onerant, suffugium byemi & receptaculum frugibus, quia rigorem frigorum ejusmudi locis molliunt, & si quando bostis advenit, aperta populatur, abdita autem & defossa aut ignorantur, aut eu ipso fallunt quod quærenda sunt.* Infra tit. 29. n. 33. *Si quis Sereunam qua elavem babet effregerit & aliquid furaverit. Des Aceurds* librum fecit *Escrenes* ù jocis ibi hsbitis. *Bign.*

Trabitur] Id est rapitur, ut sopra num 1. & 4. & infra tit. 29. num. 38. Marculfus lib. 2. cap. 16. & esp. 39. formulæ leg. Rom. cap. 16. Synodus Turooens. II. cap. 21. *Ut nullus ingenuam puellam absque parentum voluntate trabere aut aceipere præsumat.* Vide Virgilium 2. Æneid. de Cassandra.

Ecce trabebatur passis Priameia virgu
Crinibus. Bign.

In verbo Regis] Vid. leg. Rib. tit. 35. num. 3. *Bign.*

In verbo Regis] Ribuariornm tit. 37. Greg. Turon. lib. 9. cap. 19. *Brunichildis graviter aeeepisset, eo quod in ejus verbo Sicbarius positus taliter fuerit interfectus.* Et alibi: *Præceptionem tribui jossit, ut in verbo suu posita à nullo unquam parentum defuncti illius in aliqua molestiam pateretur.* Inde hodie, *En parole de Roy.* Pith.

Propter fredum] Greg. Turon. *Quosdam ex eis qui absoluti fuerant ad se venisse, atque compositionem fisco debitam, quam illi fredum vocant, se fuisse eis indultum.* Pith.

Litus] Sic duo exemplaria. ut tit. 1. leg. Frison. & tit. 2. leg. Saxoo. *Litus si per jussum vel consilium Domini sui.* Alias *Lidus.* Gloss. *Fiscalinus vel Sanctuarius.* In Synodo Bavarica: *Homo Regis, id est, fiscalinus, vel Ecclesiasticus, vel lidus, interfectus.* Albertua Stadensis: *Plures autem se eis dediderunt proprios, & qui ab eis vivere sunt permissi, litones sunt ab eodem vocabulu nuncupati. Inde litones in provincia Saxonum sunt exorti.* In privilegio concesso ab Henrico Imperatore anoo 1009. Ecclesiæ Mindeosi; *Aut bomines ipsius Ecclesia francos, liberos, & ecclesiasticos litones maalman, vel servos cujuslibet conditionis, seu colonus contra rationem distringendos.* In privilegio ab Ottone III. Imperatore eidem Ecclesiæ: *aut bomines ipsius Ecclesia litus vel cujuslibet conditionis servos contra rationem distringendus.* In privilegio concesso ab Ottone I. eidem Ecclesiæ: *Hominibus quoque famulatum ejusdem monasterii facientibus, qui Saxonicè malman dicuntur, prædictum mundeburdum & tuitionem nostram constituimus.* In Constitutionibua Caroli Magni & lib. 3. leg. Longobardorum: *Aldiones ea lege vivant in Italia in servitute Dominorum suorum qua lidi in Francia.* Pith.

Litus] Glossa interlin. Th. *Fiscalinus vel Sanctuarius.* Big.

Ingenuam feminam traxerit] Marculfus in formula. Si aliquis puellam invitam traxerit. *Dulcissima conjugi mea ill. Dum te præter voluntatem parentum tuorum babui desponsatam, & absque tua vel parentum tuorum voluntate raptam scelere meu conjugio sociavi, unde vitæ periculum incurrere debui.* Et charta de sgoitione, si servus ingenuam trahit. *Dum bominibus nun babetur incognitum, qualiter servus meus ill. te absque tua voluntate rapto scelere in conjugium sociavit, & ob boc vita periculum incurrere potuerat, sed intervenientibus amicis, vel bonis bominibus, convenit inter nos, ut si aliqua proereatio filiorum orta fuerit inter vos, in integra ingenuitate permaneant.* Pith.

De sua voluntate] Marculfus In formulis: *Dictis bominibus non incognitum qualiter servum meum nomine N. voluntarie accepisti maritum, ut te ipsam & agnatiunem meam in meo inclinare potuerim servitio.* Pith.

Ingenuitatem suam perdat] Senatua-consultum Claudiaoum. Marcult. lib. 2. cap. 29. *Bign.*

Tulerit] Id est abstulerit, ademerit, Glossæ vel barbaræ MSS. *ademtis, tultis.* Notæ ad Marculfum. lib. 1. cap. 18. *Bign.*

Druchte] Gloss. Sponsata. *Druebtines baus*, Templum Domini, spud Otfridum. *Kero* interpret. vocab. barbar. Domious, *Trubtin.* Sidonius. *Neque patiaris ut te ab boc proposita propediem conjunx domam feliciter ducenda deflectat.* Pith.

Druchte] Pacta, promissa; à fide, quæ *drous* Germanis. Aventinus in glossario. *Bign.*

Adsalierit] Infra tit. 15. oum. 4. Tertull. lib. 1. ad uxorem. *Bign.*

In ser-

XI. Si quis ingenuus ancillam alienam in conjugium acceperit, ipse cum ea in servitium implicetur.

XII Si quis uxorem alienam vivo mariro tulerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis cum ingenua puella per virtutem mœchatus fuerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIV. Si quis cum ingenua puella desponsata ea consentiente in occulto mœchatus fuerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XV. Si quis lidam alienam in conjugium sociaverit, mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis sororem aut fratris filiam aut certè alterius gradus consobrinam, aut fratris uxorem, aut avunculi, sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pœna subjaceat, ut à tali consortio separetur. Atque etiamsi filios habuerint, non habeantur legitimi heredes sed infamia sint notati.

Tit. XV.

De eo qui hominem ingenuum expoliaverit.

I. SI quis hominem ingenuum in superventu expoliaverit, bis mille & quingentis denariis,

In servitium implicetur] Infra tit. 27. num. 3. sic apud nos, *en formariage le pire emporte le bon.* Vide Burchardum in lege familiæ. *Bign.*

Per virtutem] Per vim. leg. Alaman. tit. 5. v. 2. & 5. ubi facto opponitur. l. 3. Longobard. tit. 1. & tit. 17. l. 4. *Et collegerit se una pars cum virtute, & dixerit: Eamus & expellamus eos de ipso loco per virtutem foras.* Tertull. adversus Judæos. *Nam præter, quod omnibus notum est Orientis virtutem* (id est, vires) *auro & argento pollere solitam.* Anastasius Bibliothecarius ex Theophane ad an. Christi DCXXV. *Imperator* (Heraclius) *ordinavit alium Prætorem nomine Babanem & Theodorum Sacellarium cum virtute Romaica & adversus Arabes misit.* Theophanes dixit μετὰ Ῥωμαϊκῆς δυνάμεως. Eò retulerim illud Virgilii, *Dolus an virtus, quis in hoste requirat?* Et sanè præcipua militaris virtus fortitudo est, unde virtus etiam in malam partem, pro vi, aut pro copiis, nos, *Forces.* Franci quidem fortitudinem præcipuam virtutem habuerunt, & vi virtutis nomen tribuerunt. Prudentius hamartigenia: *Insultat virtute pari, sed dispare fato.* idem ibidem: *Pœnarum virtutis non intellecta coërcet.* Paulus Warnefrid. lib. 6. cap. 27. *Qui Gisulfus tempore Johannis Papæ cum omni sua virtute Campaniam venit, incendia & deprædationes faciens, &c.* Sic Tertullianus de Pallio: *Præsentis imperii præsens virtus.* Per fortiam, leg. Ribuar. leg. Bajuvar. Marculfus lib. 1. cap. 28. *Bign.*

Per virtutem] Sic veteres omnes codices. Vulgat. *Per vim mœchatus fuerit.* Pith.

Sororis] Alias *sororem aut fratris filiam.* Pith.

Certè alterius] Sic vetera quatuor, alia duo *certè alterius.* Pith.

Fratris uxorem] Gregor. Turon. lib. 3. cap. 6. *Pith.*

Etsi caput hoc in quibusdam MSS. reperiatur, ut in Cod. Jac. Augusti Thuani, Anton. Oiselii, & in Metensi, abest tamen à plerisque. Regii quidem & phylinacei duo non habent, & rectè. Nemo quippe dixerit hanc legem Salios redolere, sed continuo Romanam esse omnes agnoscent. Unde irrepserit manifestum est. Particula enim est interpretationis Aniani ad leg. 3. Cod. Th. de incestis nuptiis. Sane lege Salica de incestis nuptiis nihil cautum fuisse adfirmare ausim, cum in Decreto suo Childebertus Rex sanctionem ea de re ediderit: *Nullus incestum usum sibi societ conjugio, hoc est, nec fratris sui uxorem, nec uxoris sui sororem, nec uxorem patrui, aut parentis consanguinei. Si quis uxorem patris acceperit, mortem incurrat. De præteritis vero incestis conjunctionibus, per prædicationem Episcoporum jussimus emendari.* Quod malum in Gallia primis Francorum temporibus, ut qui aut pagani adhuc aut recens Christiani fuerint, grassatum fuisse ex repetitis canonum sanctionibus videre est. Synodi Agathensis c. 61. Epaunensis c. 30. Aurelianensis III. c. 10. Arvernensis c. 2. Aurelianensis IV. cap. 27. Turonicæ II. sub Chariberto R. c. 22. in qua referuntur excerpta ex libris sacris, canonibus superioribus, & legibus, quæ huc pertinebant; nominatimque hæc constitutio laudatur: *Itemque ait sacra sententia legum, quæ in hac explanatione omni homini tam docto quàm indocto aperta est, ut quisquis aut sororis aut fratris filiam, aut certè gradu* (lege, *ulterioris gradus*) *consobrinam aut fratris uxorem sceleratis nuptiis sibi junxerit, huic pœna subjaceat, & de tali consortio separetur, & reliqua.* Vide Capitul. lib. VI. c. 410. lib. legum Theodosii 3. cap. 12. contra illicita conjugia & de viduis; Synod. Paris. III. c. 4. tomo 2. Concil. pag. 638. *Bign.*

Fratris filiam] Hanc certè conjunctionem Romani quoque aspernati sunt, Senatu licet in gratiam Claudii decernente ut justæ inter patruos, fratrumque filias nuptiæ in posterum statuerentur. Sed, ut Tacitus scribit, nemo repertus est nisi unus talis matrimonii cupitor. Jurisconsulti quidem satis docent reprobata fuisse hæc conjugia, dumquod ejusmodi matrimonii causa datum esset, causa non sequuta condictione sine causa repeti ajunt. Papinianus in l. ult. de condict. sine causa. *Bign.*

Alterius] Oisellii cod. *ulterius.* Legendum ut in Aniano, *ulterioris.* Bign.

Infamia sint notati] Hæc ex Aniani mente, non ex Impp. sententia. Neque enim quid simile in lege ipsa reperire est. Sed ex quo Gothus ille legerat incestis nuptiis contractis neminem ex ejusmodi conjunctione neque uxorem, neque dotem, neque liberos sperare debere, continuò ille spurios infamia notari commentus est, certè præter constitutionis mentem. Spurios sanè illegitimæ conjunctionis & natalium pœnam nota quadam sustinere nemo ambigit. Verè Plutarchus: [illegible] In eam sententiam videndus Cassiodorus lib. 2. epist. 11. & Josephus lib. 4. cap. ult. Idipsum tradit Calistus PP. in epist. ad fratres per Galliam constitutos, c. 1. ex quo Burchardus lib. 7. c. 1. *Conjunctiones consanguineorum prohibete, quòd eas & divinæ & seculi prohibent leges &c. Leges verò seculi infames tales vocant, & ab hereditate repellunt.* Leg. Wisigoth. lib. 3. tit. 5. cap. 1. *Bign.*

Ad Tit. XV.

De eo qui] Vetera duo exemplaria, sicut & Germanica editio, *de superventis & expoliationibus.* Et sanè mirum est, quam malè conveniat in plerisque edito Tiliana cum Germanica. Nec tamen utraque sine veteribus libris, ut putem Tilianam repetitæ prælectionis esse, saltem posteriorem Germanica. *Pith.*

Expoliaverit] *Depouiller.* Salvianus lib. 7. *Pnait expoliatores domorum, cum sit expoliator provinciarum.* Bign.

In superventu] Turon. 8. 40. *furta, superventa, pervasiones.* Gloss. [illegible] *superventum facio.* Tit. 29. leg. Bur-

nariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si Romanus homo Francum expoliaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culp. jud.

III. Si verò Francus Romanum expoliaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem præceptum Regis habentem contra ordinationem Regis adſallire, vel viæ laciniam ei facere præſumpſerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

V. Si quis hominem ingenuum dormientem furtu expoliaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. XVI.

De eo qui villam alienam adſallierit.

I. Si quis villam alienam adſallierit, ipſe & omnes qui convicti fuerint, quod in ejus contubernio fuiſſent, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, unusquisque ipſorum culpabilis judicetur.

II. Si quis villam alienam adſallierit, & ibidem oſtia fregerit, canes occiderit, vel homines plagaverit, aut in carro aliquid inde abduxerit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur, & quicquid inde abſtulerit, in locum reſtituat.

III. Et quanticunque in ejus contubernio fuiſſe convicti fuerint, unusquisque illorum bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

Tit. XVII.

De eo qui mortuum hominem expoliaverit.

I. Si quis hominem mortuum, antequam in terra mittatur, furtu expoliaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem mortuum effodierit, & expoliaverit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur. Et poſtea parentes defuncti judicem rogare debent ut inter homines non habitet auctor ſceleris. Et qui ei hoſpitium dederit, antequam parentibus ſatisfaciat, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si quis mortuum hominem aut in noſſo aut in petra, quæ vaſa ex uſu ſarcophagi dicuntur, ſuper alium miſerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſaxaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IV.

Burgund. *Si quis superventu aut latrocinii ſcelere negotiatorem aut aliquem occiderit.* Pith.

Superventu] Paulus Varnefridus pag. 280. *ſuper eos veniens.* Et paſſim in Bibl. *irruit ſuper eos.* Gallicè, courir ſus. Seneca de ira lib. 1. Germanis quid animoſius, quid ad incurſum acrius. *Bign.*

Si vero Francus] Obſerva majorem pœnam adverſus Romanum, quàm adverſus Francum. *Bign.*

Præceptum Regis habentis] Greg. Turon. lib. 9. hiſtoriar. cap. 20. Aimo. 5. c. 36. *Præceptum tamen de confirmatione totius abbatiæ de more Principum fecit.* Odo monachus Foſſatenſis in vita Burcardi Comitis: *Poſt hæc etiam Regis adeuntes præſentiam deprecati ſunt ut hæc dona præcepti ſui auctoritate roboraret & anuli ſui impreſſione munire dignaretur.* Pith.

Adſalire] *Aſſaillir.* Pith.

Viæ laciniam ei facere.] Germanica editio: *Extra ordinationem Regis reſtare aut adſallire præſumpſerit. Arreſter.* Arreſtare in leg. Longobard. lib. 3. tit. 1. l. 78. *Pith.*

Viæ lacinam] Vet. Cod. Thuani, *viæ laciniam.* vide infra tit. 33. *Bign.*

Furtu] Sic veteres omnes, ut inf. tit. 17. *Pith.*

Ad Tit. XVI.

Contubernio] Gloſſ. *auxilio.* Pith.

Unusquisque eorum culpabilis judicetur] Deſunt hæc in antiquiſſimo exemplari. *Pith.*

Villam alienam adſalierit] Vid. l. 11. D. ad leg. Jul. de vi publica. *Bign.*

Et quicquid inde abſtulerit] id eſt, capitale, ut ſupra & infra paſſim. *Bign.*

Ad Tit. XVII.

De ſepulchro violato] Vide infra tit. 57. *Bign.*

Parentes defuncti] Julius Capitol. in Maximino juniore: *Quædam parens ſua libros Homericos dedit:* Lampridius in Alexandro: *amicos & parentes Alexander ſi malos reperit, aut punivit &c.* vide notas ad Marculf. lib. 2. cap. 14. Bign.

Ut inter homines non habitet] Vide leg. Ribuar. tit. 87. *Bign.*

Nauſo] Sic veteres tres. Gloſſ. *Sarcofago ligneo.* Noſtris *Nau*, *Noue.* Gregor. Turon. de Glor. confeſſ. *Cùmque ſancta corpora palliis & nauſis exornata.* Sic veteres. Nec tamen malè vulgat. edit. *mappis.* Pith.

In noſſo] Gloſſ. interlin. cod. Thuan. *in Sarcophago ligneo.* Bign.

Vaſa dicuntur] Agitur heic de variis ſepulchrorum generibus. Per vaſa autem heic intelligo ſepulchra ſub humo conſtructa ex lapidibus, quæ etiamnum vaſa à Lemovicibus dicuntur. *Baluz.*

Ariſtatonem] Gloſſ. Staplum ſuper *tumulum miſſum* ut tit. 57. inf. *Palla tegebant tumulum.* Elnardus de ſanctis martyribus Marcellino & Petro fol. 528. in editione recentiori: *Lapidem quo ſummitas ſepulchri tegebatur, de loco ſuo levare moliuntur.* Gregor. Turon. de miraculis S. Martini: *de palla quæ ſanctum tegit tumulum*, & lib. 1. mirac. *Pallam holoſericam auroque exornatam ex gemmis, quæ ſanctum tegebat ſepulchrum, temerario auſu deripuit ſecumque ſuſtulit.* Et de glor. confeſſ. *Palla erat lignea quæ ſanctum confeſſoris tegebat ſepulchrum.* Nobilibus ſuperponebant tapetem. In veteri cartulario: *In redemptionem unius tapetis, quod patri mortuo ſuperpoſitum eſt, ut eſt conſuetudo nobilium.* Pith.

Ariſtatonem] Vide infra tit. LVII. num. 3. Fr. Pithœum. Vide & Lindenbrogium ad Ammianum de purpura avulſa a ſepulchro Domitiani. *Bign.*

Ad

IV. Si quis ariſtatonem ſuper hominem mortuum capulaverit, de uno quoque ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XVIII.

De incendiis.

I. Si quis caſam quamlibet intus hominibus dormientibus incenderit, ei cujus caſa fuit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Et quanticunque intus fuerint & evaſerint, mallare eum debent. Et unicuique illorum bis mille & quingentos denarios, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, componat, & quicquid ibi perdiderint in locum reſtituat. Et ſi aliquid intus arſerit, ille qui incendium miſit, parentibus defuncti octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si quis ſpicarium aut maholum cum annona incenderit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis ſudem cum porcis, ſcuriam cum animalibus vel ſenile incenderit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis concidam vel ſepem alterius capulaverit, vel incenderit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XIX.

De vulneribus.

I. Si quis voluerit alterum occidere, & colpus ei fallierit, vel cum ſagitta toxicata eum percutere voluerit, & ei ictus fallierit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut ſanguis ad terram cadat, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur

III. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut inde tria oſſa exeant, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem in capite ita plagaverit, ut cerebrum appareat, & tria oſſa deſuper cerebro exierint, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

V. Si

Ad Tit. XVIII.

De incendiis] De incendiariis, de arſis. Vide *Beaumanoir* cap. *de haute juſtice*. Bign.

Spicarium] Gloſſ. *Horreum cum tecto*. Germ. *Spicker*. Pith.

Maholum] Sic veteres quatuor. Gloſſ. *Horreum ſine tecto*. Noſtris *Machau*. Pith.

Scuriam] Alaman. *Schure* ſive *ſcheure*. Hincmar. Rhem. adverſ. Hincmar. Laudun. *Inſuper & ſcuriam ipſius intercluſit, & annonam de terris dominicatis collectam ſine licentia ipſius Presbyteri in eam miſit*. Et tit. 4. leg. Bajuvar. *Qui defendere volunt, caſas vel ſcurias ubi fœnum vel granum inveniunt*. Inde noſtris, *Eſcurie* & fortaſſe Gloſſar. B. German. Curia [illegible]. Pith.

Fenile] *Fenil*. Gloſſ. *Fenile locus ubi fœnum ponunt*. [illegible], *fenile*, *feniſecium*. Pith.

Mallare eum debent] Inde *hamallus* tit. 49. *Pith.*

Concisam] Sic veteres quatuor. vetus chronicon: *Et nimia feſtinatione Saxonum caſas ſeu firmitates ſubito intreiit*. Item: *multus Britones conquiſierunt, una cum caſtellis, & firmitates eorum locis paluſtribus & incefis*. Quod alius autor ſic: *Et ibi multa caſtella acquiſierunt, & firma & munita paluſtria & incefa*. Nec tamen omninò malè vetus unum exemplar *concidem* habet. Gregor. Turon. lib. 2. *Franci ſimulato metu ſe in remotiores ſaltus receperant, concidibus per extrema ſilvarum procuratis*. Et, *qui conjunctis arborum truncis vel concidibus ſuperſtantes*. Concedes appellat Cæſar, & Marcellinus: *Concæde* inquit, *arborum denſa undique ſemitis clauſis*. Et alibi: *Difficiles vias & ſuapte natura clivoſas concædibus clauſere ſolerter, arboribus immenſi roboris cæſis*. Pith.

Concisa] Coocædes dicit Tacitus. Sicut Cæſar & Marcellinus. Vide Fr. Pithœum & Spartianum in Hadriano. Deſcribitur à Sangallenſi lib. 2. cap. 2. Paulus Warnefrid. lib. 3. cap. 4. Strabo lib. 4. de Britanois [illegible] &c. *Bign.*

Ad Tit. XIX.

Colpus] Gloſſ. *ictus*. *Coup*. Pith.

Colpus] Vet. Cod. *colaphus*. Unde noſtris *coup*. Bign.

Fallierit] Fallire à verbo fallere, nobis *faillir*. Bign.

Sagitta toxicata] Venenatis ſagittis uſos olim Gallos, etiam in venatu, Plinius auctor eſt. lib. 27. cap. 11. ut & Cornelius Celſus. A. Gellius ex Plinio & Admiranda ſub nomine Ariſtotelis. quod Germanis in uſu eſſe hodie quoque audivi. Barbaræ gentes ubique fere & olim utebantur, & hodie quoque utuntur. Longum eſſet exempla recenſere. De Getis Ovidius non uno loco, Triſtium lib. 5. de Ponto lib. 1.

Qui mortis ſævo geminent ut vulnere cauſas
Omnia vipereo ſpicula felle linunt.

Romani quin etiam uſu aliquando ſagittis ejusmodi, ni Plinium de omni hominum genere loquutum fuiſſe intelligamus lib. 18. cap. 1. *Nos & ſagittas ungimus, & ferro ipſi nocentius aliquid damus*. Porrò in leg. Bajuv. multò minor eſt multa, duodecim ſcilicet ſolidorum, etiam ſi quis non modo ſagittam toxicatam emiſerit, ſed etiam ſi alium vulneraverit, tit. 3. cap. 6. Gregorius Turonenſ. lib. 2. *Sagittas tormentorum ritu effudere illitas herbarum venenis*. Sidonius in panegyrico Majorani verſ. 406.

- - teretes pars explicat arcus,
Spiculáque infuſum ferro latura venenum,
Quæ feriant bis miſſa ſemel.

D. Ambroſius de Tobia cap. 7. *Quaſi ſervus ſagitta toxicata ictus paulùlum procidens, tandem victus veneno procumbit; aut quaſi piſcis qui fuſcina fuerit infixus, quocunque fugerit, vulnus vehit*. Bign.

Sagitta toxicata] Gregor. Tur. 2. hiſtor. *ſagittas tormentorum ritu effudere inlitas herbarum venenis*. Pith.

Plagaverit] Vetus interpres Juvenal: *Mars cum plagatus eſt à Diomede*. Pith.

Ut ſanguis ad terram cadat] Ribuar. 2. *ut ſanguis exeat, terramque tangat*. Pith.

V. Si vero intra costas vulnus intraverit, & usque ad intranea pervenerit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

VI. Si vero plaga ipsa semper currit, & ad sanitatem non pervenerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepta medicatura, quæ est trecentorum sexaginta denariorum, qui faciunt solidos novem.

VII. Si quis ingenuus ingenuum fuste percusserit, & tamen sanguis non exierit, usque ad tres colpos, pro unoquoque ictu centum viginti denarios, qui faciunt solidos tres, solvat.

VIII. Si vero sanguis exierit, ita componat, veluti eum de ferramento vulnerasset, id est sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IX. Si quis alterum clausa manu, id est, pugno percusserit, trecentis sexaginta denariis, qui faciunt solidos novem, culpabilis judicetur, videlicet pro uno quoque ictu tres solidos reddat.

X. Si quis alterum in via adsallierit, & expoliare tentaverit, & ille fuga evaserit, bis mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

XI. Si vero ceperit eum & expoliaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

TIT. XX.

De eo qui hominem innocentem & absentem ad Regem accusaverit.

I. SI quis hominem innocentem & absentem de culpis minoribus ad Regem accusaverit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

II. Si vero tale crimen imputaverit, unde mori debuisset, si verum fuisset, ille qui eum accusaverit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

TIT. XXI.

De maleficiis.

I. SI quis alteri herbas dederit bibere & mortuus fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero biberit, & mortuus non fuerit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, ille qui dedit pro aliquo maleficio, culpabilis judicetur.

III. Si quis alteri aliquod maleficium superjacta-

Intrania] Sic veteres quinque. Greg. Tur. 4. mirac. Sancti Martini: *Doloris malum in illis intraniorum flexuosis recessibus bacchabatur.* In edicto Turei Aproniani Præf. Vrb. *reliqua caro cum pelle & interaneis prosiciat venditori.* Pith.

Plaga semper currit] *La playe court.* Pith.

Adsalierit] Supra tit. XIV. num. 10. tit. XV. n. 4. tit. XVI. n. 1. & 2. Infra tit. XXXVII. n. 2. tit. XLIV. n. 1. Marculfus lib. 1. cap. 29. *Adsalissetis & graviter livorassetis.* Vide notas. Idem lib. 1. cap. 37. Vide Notas capitul. lib. V. cap. 364. ex legib. Bajuvar. *Bign.*

Ad Tit. XX.

De accusatoribus calumniantibus.

VIII. Den. &c.] Ergo lege Salica calumniatori mulcta pecuniaria infligitur, lege vero Romana talio. Vide notas ad veteres formulas secundum legem Romanam, cap. 29. Anastas. Bibliothecar. in Leone IV. pag. 293. & quæ ad eum locum notavi. Postea vero ubique fere observari cœpit in Gallia. Brito Philippid. pag. 324.

Quædam autem in melius juri contraria mutans
Constituit pugiles, ut in omni talio pugna
Sanguinis in causis ad pœnas exigat æquas,
Victus ut appellans sive appellatus eadem
Lege ligaretur, mutilari, aut perdere vitam.
Moris enim extiterat apud illos hactenus ut si
Appellans victus in causa sanguinis esset,
Sex solidos decies cum nummo solveret uno,
Et sic impunis amissa lege maneret. &c.

Sed tandem sublatus est, & ad jus Salicum reditum; scilicet ut accusatores calumniari deprehensi, mulcta pecuniaria & præterea in id quod interest condemnentur. *Bign.*

Ad Tit. XXI.

De maleficiis] Seu potius de veneficiis. *Bign.*

Herbas] Vide Gregorium Turonens. pag. 491. veteres formulas incerti auctoris, (sive appendicem Marculfi) cap. 34. & notas. Id a medicina petitum, quæ remedia ut plurimum ex herbis deducit. Vide Homerum de Machaone. Manilius lib. 3 de medicina:

Et vitæ succos miscere salubres.

At magia ex medicina nata Plin. lib. 30. cap. 1. Claudianus.

Pocula nec tristi gramine mista bibunt

Virgilius Georg. 3.

Miscueruntque herbas, & non innoxia verba.

Gratianus Imper. in l. 6. Cod. Th. de indulgentiis criminum: *Qui noxiis quæsita graminibus & diris immurmurata secretis, mentis & corporis venena composuit.* Bign.

Herbas dederit] Herbarum venena. Gregor. Turon. lib. 2. cap. 9. & cap. 36. lib. 4. de miraculis Sancti Martini: *Ligamina herbarum atque incantationum verba proferebat.* Unde *enherber.* Vetus Poëta:

Souz gist le frais serpent en l'herbe,
Fuyez enfans, car il enherbe. Pith.

VIII. Denarios] Apud Nitardum, in fluvium merguntur. Gerbergam, inquit, *more maleficorum in Ararim mergi præcepit.* Pith.

3.] Gregorius Turonens. de miracul. lib. 2. cap. 44. & 45. Bign.

Malefic. superjact. fue.] Nostris, *Jetter du sort.* Porro jactare pro jacere non novum. Frontinus Agrimensor. pag. 17. de arboribus imminentibus, quarum fructus in fundum vicini decidunt. *Bign.*

Cum

jactatus fuerit, sive cum ligaturis in quolibet loco miserit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

IV. Si quis mulieri herbas dederit ut infantes habere non possit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur

TIT. XXII.

De eo qui mulieri ingenuæ manum strinxerit.

I. SI quis homo ingenuus fœminæ ingenuæ manum aut digitum strinxerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si vero brachium strinxerit mille & ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si autem super cubitum manum miserit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

IV. Si ergo mamillam strinxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

TIT. XXIII.

De eo qui navem sine permissu Domini moverit aut furaverit.

I. SI quis sine permissu navim alienam movere præsumpserit, & cum ea flumen transierit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

II. Si vero ipsam navem furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitalę & delatura.

III. Si quis navem vel ascum de intro clave furaverit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura,

IV. Si quis ascum de introclave repositum & in suspenso pro studio positum furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

TIT. XXIV.

De furtis in molino commissis.

I. SI quis ingenuus in molino alieno annonam furaverit, ei cujus molinus est, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur. Ei vero cujus annona est similiter sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis ferramentum de molino alieno furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III.

Super jactatus fuerit] Sic veteres sex. *Pith.*

Cum ligaturis] Tertullianus pag. 824. *Ie remediis naturalia plurimum aliquid & magia circumligat, medicina cum ferro & poculo occerrit.* Idem de spectaculis: *Magicis devinctionibus perfici.* Bign.

Cum ligaturis] Turon. mirac. 2. cap. 45. *incaetationes immurmurat, fortes jactat, ligaturas collo suspendit.* & de mirac. S. Mart. cap. 26. Hincmarus in gestis habitis super divortio Thietbergæ ad 15. interrogationem: *Ad hæc non pertinent ligaturæ execrabilium remediorum, quæ ars medicorum commendat, sive in præcantationibus, sive in characteribus, vel in quibusdam rebus suspendendis atque ligandis*, quæ verba extant spud Rabanum epistola ad Bonosum. Burchsrdus lib. 19. collect. canon. *Fecisti ligaturas & incantationes.* Pith.

Miserit] Mittere pro ponere. *Bign.*

Ut infantes habere non possit.] ἀτόκιον Plin. lib. 29. cap. 4. ubi de Phalangio: *Vis ea annua est, qeam solam ex omni atocio dixisse fas sit, quoniam aliquarum fœcunditas pleua liberis tali venia indiget.* Fallitur vero Plinius. Apud Christianos certe abominandum illud est. Tertullianus, Minutius, Arnobius. Idem Plinius lib. 27. cap. 8. *Fœcunditatem restituere ademptam beneficiis.* Bigo.

Ad Tit. XXII.

Super Cubitum] Nam ut Tacitus ait: *partem vestitus superioris in manicas non extendunt, nuda brachia ac lacertos.* Bign.

Credo non tam heic agi de dolore, quam de pulsata verecundia & immodesta contrectatione & impudica. Vide Herodotum de Legatis Persarum spud Macedones. Bign.

Mamillam strinxerit] Editio Alamannica, *capulaverit.* vid. tit. leg. Lsng. *De paupere.* Burchard. decret. lib. 19. *Pith.*

Mamillam strinxerit] Ovidius:

Forma mamillarum quam fuit apta premi.

Injoriarum spud Romanos actio competit. *Bign.*

Ad Tit. XXIII.

Argumentum est hic titulus scriptam esse legem cum adhuc paludicolæ essent Franci, cui usui ascus; & cum mare vel flumina accolerent in Belgio, ubi aquæ multæ. *Bige.*

Vel ascum] Hodie *nascoe* vel *ascon* alveolus cujus in paludibus frequens usus. Vide Rapini epigramma. Forte heic ab utribus quibus flumins permeari sæpe dictum est. Marcell. Notitia. *Bign.*

Ad Tit. XXIV.

Ingenuus] Id est, liber. Marculfus lib. 2. cap. 32. & Notæ. Gregorius Turonens. lib. 8. cap. 41. *Bign.*

In molino annonam] Greg. Turon. de virtut. S. Martini. *Quidam non metuens, neque honorans diem sanctum Dominicæ resurrectionis, accepta annona ad molam vadit, impositoque tritico, molam manu vertere cœpit.* Et de glor. confess. cap. 107. *Pith.*

Annonam] Gregorius Turonens. lib. 8. cap. 42. *Ita ut annonas, fœnum, vinum, & quicquid reperire potuisset &c.* Capitul. lib. 4. cap. 25. Glossæ *annona* σιτηρέσιον. Nam de annona militari agitur, sed ab eadem origine, Inde est *area annonaria.* leg. Burgund. tit. 23. cap. 2. qui

III. Si quis sclusam de farinario alieno ruperit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XXV.

De caballo sine permissu Domini sui ascenso.

SI quis caballum alienum sine permissu Domini sui ascenderit, & eum caballicaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim culpabilis judicetur. Et pro eo quia descenderit, similiter aliis sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XXVI.

De his qui pueros vel puellas occiderint, vel totonderint.

I. SI quis puerum infra duodecim annos sive crinitum, sive incrinitum occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

III. Si quis puerum crinitum sine voluntate parentum totonderit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III.

---

annonam dederit servo fugitivo. leg. Longob. lib. 1. tit. 25. l. 25. cannons ad caballos. Capitul. lib. 4. cap. 73. vid. lib. 1. cap. 112. 125. leg. Wisigot. lib. 12. tit. 1. l. 2. lib. 9. tit. 2. l. 6. *Bign.*

Sclusam] Cassiodorus Senator lib. 2. c. 19. *Universis Gotthis & Romanis, & his qui portubus & clusuris præsunt.* Balsamon ad epist. Basilii ad Amphiloch. cap. 55. *Clausura S. Basilii* εἰς τὴν κλεισοῦραν τοῦ ἁγίου Βασιλείου. Translatio martyrum Georgii, Aurelii, & Nataliæ pag. 47. Ne *forte eis improvisis, aut legatio fraudulenta fiat, aut certe magis hostilis impetus superveniens cunctarum ad sese viarum aditus continuis satagat obfirmare custodiis, atque ea permaxime loca quæ ab angusti tramite callis exclusas appellant.* Bign.

Si quis sclusam] Escluze. Inde ὀχυρώματα *clusura*, sive *sclusa*. Anonymus in Pipino : *Astulphus Rex Longobardorum supradictam justitiam vetando Sclusas Longobardorum petiit.* quas Aimoinus vocat *clausuras*. Pith.

De farinario] Marculf. *pratis, pascuis, aquis, aquarumve decursibus, farinariis, adjacentiis, appenditiis.* Odo Fossatens. monachus in vita Burcardi Comitis : *Item prope castrum farinarium quod vocatur Toluia.* Pith.

Ad Tit. XXV.

Pro eo quia descenderit] Sic veteres omnes. Tilius, *pro equa quam ascenderit.* Pith.

Ad Tit. XXVI.

Sive crinitum] *Quilibet capillatorum* in Edicto Theodorici R. cap. 145. Decretum Childeberti R. cap. 3. *ut nullus de crinosis.* Quod tamen abest à MS. regiis & 9. 9. Agathias tamen lib. 1. cap. 5. solos Reges Francorum cæsariem prolixam gerere scribit, subditos omnes circumtonsos esse, nec illis longiorem comam concedi. Quod ita accipiendum censeo, ut Romanos tantummodo tonsos fuisse intelligamus, aut Reges quidem longam gestasse Cæsariem, sed crinium flagellis discriminatam & optime comptam, quod aliis non licuit. Capillati Alpium populi, Plinio. Inde & comata Gallia eidem lib. 4. cap. 17. Capilli apud quasdam gentes probro. Idem Plin. lib. 6. cap. 13. Majores crines & indumenta pellium inhibentur, l. ult. cod. Th. de habitu quo uti oportet int. urb. Claudianus de quarto consulatu Honorii.

Ante Ducem nostrum flavam sparsere Sicambri
Cæsariem.

Idem de Bello Getico :

Crinigeri sedere patres, pellita Getarum.
Curia, quos plagis decorat numerosa cicatrix.

Sidonius lib. 1. epist. 2. lib. 3. ep. 3. lib. 5. ep. 13. Isidorus lib. 16. cap. 13. Jornandes in historia Gotth. Gregor. Turonens. lib. 6. cap. 24. lib. 8. cap. 10. de vita patrum cap. 12. Claudianus in Eutropium lib. 1.

Militet ut nostris detonsa Sicambria signis.

Idem de laudibus Stiliconis lib. 1.

Ingentia quondam
Nomina crinigero flaventes vertice Reges.

Ibidem : *Nec fida valenti*
Dextera duxisset rutilantes crinibus alas.

Bign.

Totonderit] Toodere videlicet deturpare, decusque capitis auferre. Ovidius :

Turpe pecus mutilum est, & sine crine caput.

Unde decalvatio pœna in lege Wisigott. & Capitul. Caroli M. De cura capillorum apud veteres, etiam apud barbaras gentes. Tertullianus de Pallio : *Numidas etiam equis cæsariatos juxta cutem tonsor, & caltri vertex solus immunis.* Franci vero specialiter capillum curabant, quo scilicet distinguerentur à Romanis subditis. Fere olim Galli comati, capillati. Alpium populi Plinio. Posset tentari hunc locum accipi debere de clericatu. Nam & tum Episcopi sæpe inconsultis parentibus comam juvenibus tondebant, ut ad clericatum eos aggregarent. Quidam & invitos aliquando tondebant. Nam & sæpe via fiebat, ut quis Clericus ordinaretur. Vide insigne exemplum in epistola Paulini, quæ est inter epistolas B. Augustini ep. 35. pag. 145. *Nam ego etsi à Delphino Burdegaliæ baptizatus, à Lampio apud Barcilonam in Hispania per vim inflammata subito plebis sacratus sim, tamen Ambrosii semper & dilectione ad fidem nutritus sum & nunc in Sacerdotii ordine confoveor.* Gregor. Turonens. lib. 7. cap. 31. *Quia invitum aliquando eum totonderat, inhians facultati ejus.* Quasi Episcopi Clericorum heredes fierent, quod notandum, & plenius expendendum. Conciliis itaque id prohibitum est. Vide & Capitul. lib. 5. c. 212. Prior tamen interpretatio magis arridet, ut quasi de atroci injuria puero & parentibus facta agatur, cum decus capitis præcipuum coma sit, unde & Clericis comam alere Synodis prohibeatur, quasi in notam servitutis illud fieri videatur. Vid. leg. Burg. tit. 6. num. 4. & discute. *Bign.*

Sive

III. Si vero puellam totonderit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

IV. Si quis feminam gravidam occiderit, viginti octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ſeptingentos, culpabilis judicetur.

V. Si quis infantem in ventre matris ſuæ, aut natum antequam nomen habeat, infra novem noctes occiderit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

VI. Si quis puellam ingenuam infra annos antequam infantes poſſit habere occiderit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

VII. Si quis feminam ingenuam, poſtquam infantes cœperit habere, occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis feminam poſtquam infantes habere non potuerit, occiderit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

IX. Si quis puer infra duodecim annos aliquam culpam commiſerit, fredus ei non requiratur.

Tit. XXVII.

De adulteriis ancillarum.

I. Si quis ingenuus cum ancilla aliena mœchatus fuerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis verò cum Regis ancilla mœchatus fuerit, ſeptingentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si quis francus alienam ancillam ſibi publicè junxerit, ipſe cum ea in ſervitio permaneat.

IV. Si ſervus cum ancilla aliena mœchatus fuerit, & de ipſo crimine ancilla mortua fuerit, ſervus ipſe aut caſtretur, aut ducentis quadraginta denariis, qui faciunt ſolidos ſex, culpabilis judicetur. Dominus verò ſervi capitale in locum reſtituat.

V. Si autem ancilla propter hoc mortua non fuerit, ſervus ipſe aut centum viginti ictus accipiat, aut centum viginti denarios, qui faciunt ſolidos tres, domino ancillæ cogatur perſolvere.

VI. Si ſervus ancillam alienam ſine voluntate domini ſui ſibi in conjugium copulaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, aut centum viginti ictus accipiat.

Tit.

Sive crinitum] Lucanus: *Crinibus in nodum totis venere Sicambri.* apud Romanos usque ad pubertatem comæ nutriri conſueverant. *Pith.*

Vnum è crinitis] Agathias. 8. 9. *Pith.*

Totonderit] An reſpicit ad illum morem de quo Otto Friſing. lib. 1. c. 16. & veteres annales. *Karolus*, inquiunt, *Francorum Princeps filium ſuum ad Liutbprandum miſit, ut more fidelium Chriſtianorum ejus capillum primus adtonderet, & pater illi ſpiritualis exiſteret.* An ad Clericatum? Greg. Tur. 3. *hiſt.* 19. *& ſibi propria manu capillos incidens Clericus factus eſt.* Et lib. 4. cap. 4. Vide tit. 6. leg. Burgundionum. Marculfus in præcepto de clericatu: *Veniens ille ad noſtram præſentiam petiit ſerenitati noſtræ ut licentiam tribuere deberemus, qualiter comam capitis ſui ad onus clericatus deponere deberet*, ſequitur paulo poſt: *Præcipientes ergo jubemus, ut ſi memoratus ille de capite ſuo bene ingenuus eſſe videtur, & in polypticho cenſitus non eſt, licentiam habeat comam capitis ſui tonſurare.* Greg. Turon. lib. 9. c. 38. *Drocbeltum inciſis capillis & auribus ad vineam exercendam delegavit.* Pith.

Infra IX. Noctes] Sic veteres omnes. Pueris ergo nono die nomina impoſuerunt, ſicut & Romani Feſtua. *Luſtrici.* Inde vir & uxor inter ſe ſolidum capere poterant ſi duos trimos vel ſi tres poſt nonum diem amiſiſſent. lib. 2. leg. Wiſig. tit. 4. §. 17. 18. Vlpian. lib. Regul. Alii ſeptimo; quidam decimo, Ariſtot. Harpocrat. Schol. Ariſtoph. Suidas. Galli vero omnes ſpatia omnis temporis non numero dierum ſed noctium finiebant, ut noctem dies ſequeretur; ut docui Gloſſario ad Capitula Caroli Magni. *Pith.*

Poſtquam infantes habere cœpit] Rib. 12. *Poſtquam parturire cœperit, uſque ad quadrageſimum annum.* Pith.

IIII. Den.] Non igitur multa plectitur qua qui virum occiderit, quod eſt contra jus Romanum. *leg. pen. C. ad l. Cornel.* Pith.

Fredus ei non requiratur] XII. Tab. Impuberes ſi furtum fecerint, Prætoris arbitratu verberantur. *Pith.*

Ad Tit. XXVII.

De adulteriis ancillarum] Adulterium heic impropriè cum ancilla. Vide l. 6. D. ad leg. Jul. de adulter. Sic accipitur apud Ambroſium de Abrahamo lib. 1. cap. 4. *Omne ſtuprum adulterium eſt; & quicquid in ea quæ non ſit legitima uxor commiſſum fuerit, adulterii crimine damnatur.* Sic fortaſſe Gregorius Turonenſ. lib. 9. cap. 37. *Et licet eſſet vorax cibi ac potator vini extra modum quàm ſacerdotalem cautelam decet, tamen nullum de eo adulterium quiſpiam eſt locutus.* Sic etiam fortè eodem lib. c. 34. in fine. *Bign.*

Aliena ancilla] Jure Romano tenetur injuriarum actione. *L. inter liberas D. ad leg. Jul. de adult.* & aliam reformare cogendus eſt. *Paul. 1. ſentent. tit. 12.* Pith.

Regis ancilla] In leg. Longob. lib. 2. tit. 9. l. 2. Rotharis Regia mulier libera, quæ ſe ſervo conjunxit, poteſt impunè à parentibus, id eſt, proximis occidi intra annum. Poſt annum licet Gaſtaldio Regis, aut actori, aut Sculdaſio, ipſam in curtem Regis ducere, & intra penſiles ancillas conſtituere, id eſt, quæ penſum faciunt. & leg. 3. Luitprandi eadem de re: *Sit ancilla palatii, & ipſe ſervus ſimiliter ad palatium replicetur; & filii qui ex eis nati fuerint, curti regiæ omnimodo ſerviant.* Ubi quod palatium dixit, mox curtem appellat. Ancilla regia in legibus Ribuar. tit. 58. Ita Lindenbrogius vel Tilii 60. num. 9. ſervi Regis paſſim, & fiſci. *Bign.*

Publicè junxerit] Id eſt, uxorem duxerit. *Bign.*

In ſervitio permaneat] Supra tit. 14. num. 11. *Bign.*

Ipſe cum ea in ſervitio] SC. Claudiano mulier, quæ ſe alieno ſervo jungit, ancilla fit. *Vlp. tit. XI. lib. ſing. regular.* Pith.

Caſtretur] Vt qua parte peccavit eadem multetur. Niceph. hiſt. II. [illegible] *Pith.*

Caſtretur] Caſtrationis pœna ſervo, non in adulterio tantùm, ſed & in furto, infrà tit. 42. n. 4. [illegible] caulis abſciſſione puniti. Attaliates pag. 63. Juris Græco-Romani. *Bign.*

Ancillam alienam] Foras nubere. Tertullianus ad uxorem lib. 3. *Foras nubere ſervis ſuis interdicunt.* *Formariage* in conſuetudinibus noſtris. *Bign.*

Tit. XXVIII.
De libertis dimissis.

I. SI quis lidum alienum, qui cum domino suo in hoste fuerit, sine consilio domini sui ante Regem per denarium ingenuum dimiserit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur. res verò ipsius lidi legitimo domino restituantur.

II. Si quis servum alienum ante Regem per denarium ingenuum dimiserit, mille & quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, & capitale in locum restituat, & res servi ipsius proprius dominus recipiat.

Tit. XXIX.
De furtis diversis.

I. SI quis tintinnum de porcina aliena furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si vero de pecoribus tintinnum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis schillam de caballis furaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis pedicam de caballis furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

V. Si caballi ipsi perierint, capitale in locum restituat.

VI. Si quis messem alienam per furtum metere aut reffare præsumpserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

VII. Si quis hortum alienum ad furtum faciendum ingressus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis impotos de melario, aut de pirario tulerit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

IX. Si vero in horto fuerint, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si quis melarium aut pirarium decorticaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

XI. Si

Ad Tit. XXVIII.

De libertis dimissis] De eo qui alienum servum manumiserit. *Bign.*

In hoste] *Ex l'host.* Inde *hostage.* Pith.

Ante Regem per denar.] Marculfus lib. 1. cap. 22. ubi nonnulla notavimus, & vetus instrumentum denariale Caroli Calvi adduximus ex tabulario S. Martini Turonensis. Wilhelmus Heda in Historia Episcoporum Trajectensium. p. 249. n. 13. *Egiboldus natione Frisus unanimi omnium voto XIII. Episcopus surrogatur in locum Odibaldi, vir non contemnendæ vitæ, literis clarus, & ipsi Zuentiboldo Regi acceptus, qui ejus contuitu famulam quandam datis, ut lex Salica docet, in commutatione duobus mancipiis prius & postea secundum legem Francorum denarium ejus excutiens, hoc modo servitutis vinculo liberavit, & donavit ingenuitati. Actum Niumagæ.* Synodus Lemovicensis. MS. dicta tertia. *Bign.*

Per denarium] Præcepti denarialis formula extat in explicatione obscuriorum vocabulorum capitularium. In veteri chartula Ecclesiæ Lugdunensis: *Servum juris vestri manu propria, & manu illius excutientes denarium, secundùm legem Salicam liberum, cum omnibus, quæ habet vel adquisierit, fecimus.* In veteri formula: *Inde quemdam servum N. ut eum ob mercedis augmentum liberum dimitteremus rogarunt. Nos verò manu propria nostra excutientes de manu supradicti N. denarium vel nummum, vel argenteum vel aureum vel dragmam vel sestertium vel minam, secundùm legem Salicam, eum liberum dimisimus, & ab omni jugo servitutis absolvimus.* Pith.

IV. Denarios &c.] Quo casu nota libertatem manere, seu favore libertatis, seu quia ante Regem celebrata est, & mulctam tantùm inferri cum peculio. *Bign.*

Ad Tit. XXIX.

Tintinnum] Nonius, & Isidorus lib. 3. cap. 22. Phædrus libro 2. *Clarumque collo jactans tintinnabulum.* leg. Goth. lib. 12. tit. 2. l. 2. Burgund. tit. 4. c. 5. Bojorum c. 8. tit. 2. §. 1. Fortunatus lib. 2. de B. Medardo. Greges tinnibulatos dixit Sidonius lib. 2. ep. 2. Walafridus Strabo:

Mala fidem, tintinna sonant documenta saluto.

Leg. Wisigotth. lib. 7. tit. 2. l. 11. leg. Burgund. Longobard. lib. 1. tit. 25. l. 31. Meminit & Ado Viennensis. Causa in bobus ne in silvis aberrando emittantur; in equis præcipue sagenariis, ut & hodie, & in multis onerariis, quò tinnitu mulceantur, & sono laborem leniant, in musicæ modum ita ferunt. Adeo musica brutis etiam imperat. Agatharchides lib. 5. de mari rubro cap. 30. Θερμμάδιον μὲν πλῆθος ἑαυτοῖς ἔχοντες συντρίψαντες κώδωνας δὲ ἐξάψαντες ἐκ τῶν ἀξόνων ... ὅπως ὁ ἀπ' αὐτῶν ψόφος διώκῃ τὰ θηρία. Malè interpres, *ut tinnitus boum fures arceat fugetque.* Vide in historia Francor. de stratagemate per tintinnum. Aimoin. lib. 4. c. 81. *Bign.*

De pecoribus tintinum.] Clementianus Fortunatus:

Tintinnum rapit alter inops, magis improbus ille,
Qui jumentorum colla tenere solet. Pith.

Skellam] Sic quinque exemplaria, non *sellam*, ut editum erat antea. *Tintinnabulum*, Alamannis, *Skel*, Tolosanis *Esquila.* In vita B. Anselmi: *Unum eorum sumpta in manibus corda pro excitandis fratribus, scillam pulsantem ad ejus sonitum.* Durandus 1. de Offic. cap. 4. *Nota sex esse genera tintinabulorum, quibus in Ecclesia pulsatur; squilla, cymbalum &c. Squilla pulsatur in triclinio, id est, refectorio.* Aimoinus lib. 3. cap. 82. *Pith.*

Skellam de caballis] Scella, vel Scilla, equorum clitellariorum tintinnabulum, qua voce Aquitani adhuc utuntur. Græcis κώδων, cujus etiam furem in legibus Georgicis Justinianus coërcet. *Esquil.* Tolosatibus. Squillam pro tintinnabulo & nola vocat Petrarcha in poëmatibus Italicis, & Itali etiam hodie *Squillare.* Bign.

Reffare] Editio Basiliensis: *Repascere.* Aliàs *tripaverit aut meterit.* Gloss. *Raptor, reofere. Messor, Rifter.* Et hodie Germanis *Reupfen.* Gallicè *Raffler*, vellere est. *Pith.*

Inpotos] Sic veteres quinque. An inde *impffen* Alamannis, *Enter* nostris. Gloss. *fructus pæstin.* Pith.

Milario] Sic veteres quinque. Gloss. Malarium pomum. Vet. donat. instrum. & 2. *melarios in ipso loco.* Pith.

Si

XI. Si verò in horto fuerint, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culp. jud.

XII. Si quis cultellum alienum furaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis in napinam, in fabariam, in pifariam, in lenticulariam vel in his fimilia ad furtum faciendum ingreffus fuerit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culp. jud.

XIV. Si quis in campo alieno linum furaverit, & hoc in caballo aut in carro duxerit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XV. Si vero tantum tulerit, quantum in dorfo fuo portare potuerit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culp. judicetur.

XVI. Si quis in agro alieno arborem infertam exciderit, mille ducentis denariis, qui faciunt folidos triginta, culpabilis judicetur.

XVII. Si quis campum alienum araverit & feminaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt folidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XVIII. Si verò tantum araverit, & non feminaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XIX. Si quis aratrum in campum alienum intrare prohibuerit, vel arantem foras jactaverit vel teftaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XX. Si quis pratum alienum fecaverit, laborem fuum perdat, & infuper fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXI. Et fi inde fœnum ad domum fuam in carro duxerit, & difcarricaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt folidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXII. Si vero tantum tulerit, quantum in dorfo fuo portare potuerit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXIII. Si quis vineam alienam per furtum vindemiaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXIV. Et fi inde vinum in carro ad domum fuam adduxerit, & difcarricaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt folidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XXV. De meffibus autem fimiliter convenit obfervare.

XXVI. Si quis claufuram alienam ruperit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXVII. Si quis in filva materiamen alienum aut incenderit, aut capulaverit, fexcentis denariis, qui faciunt folidos quindecim, culp. jud.

XXVIII. Si quis materiamen de una parte dolatum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culpabilis judicetur.

XXIX. Si quis arborem poft annum quam fuerit fignata capulare præfumpferit, nullam exinde habeat culpam.

XXX. Si infra annum quis eam capulaverit, centum viginti denariis, qui faciunt folidos tres, culpabilis judicetur.

XXXI. Si quis rete ad anguillas capiendas de flumine furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt folidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XXXII.

Si verò in horto] Major pœna fi arborum furtum in horto fiat, ut fupra vide. *Bign.*

Decorticaverit] Exemplar primum. *excervicaverit.* Pith.

Cultellum] Noftris *Coultre.* Pith.

Cultellum] Vide Gloffas Agrimens. p. 172. *Bign.*

Napinam] Columella lib. 11. cap. 2. Sic rapinam facere, id eft, rapos ferere, ufurpatur in l. 88. §. matrc. D. de leg. 2. Columella lib. 2. cap. 2. Cato rei ruft. cap. 31. Pictavis *nabine*, locus oapis confitus, ut monuit Joh. Belius amicus cariffimus. *Bign.*

Arborem infertam] Servius Georgic. 2. verf. *Et fape alterius. Sanè infitas arbores dicimus, infertas vero caufas, aut fabulas.* Ovid.

Firmaque adoptivas poffidet arbor opes.

De adoptione Suetonius: *Infertus eft eadem figura.* Vide auctores rei rufticæ. *Bign.*

Si quis aratrum.] Gallos adinveniffe formam aratri cum rotis, teftatur Plinius lib. 18. cap. 18. *Pith.*

Teftaverit] Sic veteres omnes libri præter unum, qui habet, *fi quis aratrum de campo alieno anteoftaverit, aut jactaverit, ant teftaverit.* Bafilienfis: *aratrum anteortaverit, aut jactaverit.* Pith.

Defcargaverit] *Defcharge.* Pith.

Si vero tantum tulerit] Licet tamen viam tranfeunti pabuli nonnihil equo carpere. Leg. 1. Long. De transeunt. Leg. Neapol. lib. 3. tit. 58. Jure Saxooico lib. 2. Speculi. *Pith.*

Poft annum quam fuerit fignata] In diplom. Ludovici II. apud Lazium. *Ex parte Auftri ufque ad medium montis Slavonum Colmiza dicta; ubi duabus arboribus figna certa funt.* Et in Chronico Laureshamenfi, ex donatione Cancronis: *De illo rubero ut per Agilofum & fuos confortes pro figna incifa.* Et paulo poft: *ficut ipfa incifio arborum in ipfa die facta eft, qua vulgo lachus appellatur five divifio.* Inde *Laye. S. Germain en Laye* Pith.

Signata] An de figno, quod imponebatur ad limites notandos, qua de re Siculus Flaccus: *Si notatæ arbores in regionibus finales obfervabuntur, intuendæ funt notæ.* Leg. Longob. lib. 1. tit. 26. l. 3. *Si quis liber homo arborem ubi theclatura facta eft, inter fines difcernendos inciderit.* Vide Refponf. Papiani tit. 39. leg. Wifigotth. lib. 10. tit. 3. l. 3. Bajuvar. tit. XI. cap. 3. num. 2. Et ita Lindenbrogius putat. cujus fententiæ non accedo. Nam heic de finibus nullum verbum, & de anno quod additur contrarium evincit. Vide an huc faciat, quod eft in leg. Wifigotth. lib. 8. tit. 6. ult. l. 1. in legib. Bojor. tit. 9. cap. 12. *Signum quod propter defenfionem ponitur &c.* Bign.

Rete ad ang. cap.] *Hord.* locus apud nos dicitur in flumine, ubi retia tenduntur ad anguillas capiendas. Vide Martin. *Bign.*

XXXII. Si quis ſtatuam aut tremaclum vel vertivolum de flumine furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXIII. Si quis Screonam quæ clavem habet effregerit, & aliquid furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XXXIV. Et ſi inde nihil tulerit, pro ſola effractura ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXV. Si vero Screonam quæ ſine clave eſt, effregerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXVI. Si quis cum ſervo alieno ſine conſenſu domini ſui aliquid negotiaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XXXVII. Si quis mulieri brachile furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

XXXVIII. Si quis caſam alienam ſine permiſſu poſſeſſoris tranſierit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta culpabilis judicetur.

Tit. XXX.

De Locationibus.

I. Si quis furtim aliquem locaverit, ut hominem interficiat, & pretium propter hoc dederit, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Similiter & ille qui pretium accepit, ut hominem occideret, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si vero per tertium locatio ipſa fuerit transmiſſa, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur. Sic dans, accipiens, portans, unusquisque illorum culpabilis judicetur.

Tit. XXXI.

De Debilitatibus.

I. Si quis alteri manum aut pedem truncaverit, vel oculum effodierit, aut auriculam vel naſum amputaverit, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

II. Si vero manus ipſa ibidem mancata pependerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si vero manus ipſa perexcuſſa fuerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos & dimidium, culpabilis judicetur.

IV. Si quis pollicem de manu vel de pede excuſſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur,

V. Si vero ipſe pollex mancatus pependerit, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

VI. Si ſecundum digitum, quo ſagittatur, excuſſerit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

VII. Si quis tres ſequentes digitos pariter uno ictu excuſſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis medium digitum excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur,

IX. Si quis quartum digitum excuſſerit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si minimum excuſſerit, ſimiliter ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

XI. Si quis pedem alterius capulaverit, & ibi mancatus remanſerit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XII.

Statuam] Sic veteres ſeptem. Alii *ſtavam.* noſtris *eſtave.* Genus majoris retis. Pslum. Germ. *Staf.* Pith.

Tremaculum] Sic veteres quinque. Alii *Tramaculam*, *Tramaculum*, *Trimaclem*, *Vremalium.* *Tremail* noſtris. Pith.

Tremaculum] Tramail. *Bign.*

Vertivolum] Sic veteres quinque, duo *Vertuolum*, al. *Verticulum*, Noſtris *Verueil*, Genus piſcatorii retis; quo cum intrevit piſcis, exire non poteſt. *Pith.*

Vertivolum] Verreul. *Bign.*

Brachile] *Bracelet.* Tacitus de moribus Germanorum. *Nec alius feminis quam viris habitus; partemque veſtitus ſuperioris in manicas non extendunt, nuda brachia ac lacertos.* Pith.

Si quis caſam] Sic veteres ſeptem. Tacitus de moribus Germanorum: *Ne cæmentorum quidem apud illos, aut tegularum uſus. Materia ad omnia utuntur informi.* Pith.

Caſam alien. trax.] Caſam alienam trahere. Sic Gregorius Turonens. lib. 9. cap. 35. *auferre villam.* Quamvis abolita ſit Maſſurii Sabini ſententia, qui putabat fundi furtum fieri poſſe. Inſtit. lib. 4. tit. 1. Trahere autem rapere eſt, & invadere, ſupra tit. 14. n. 5. Sic Hieronymus ep. 3. ad Heliodorum: *Marcomani trahunt, vaſtant, rapiunt.* Bign.

Ad Tit. XXX.

Locaverit ut hom. interf.] Juvenalis ſat. 13:
Si flectas oculos majora ad crimina, confer
Conductum Latronum. Bign.

Ad Tit. XXXI.

Truncaverit] Baſil. edit. *capolaverit.* Pith.

Digitum quo ſagittatur] Ribuar. tit. 5. *digitus unde ſagittatur.* Pith.

Si vero pollex mancatus pependerit] Rib. 5. *Quod ſi pollex mancus pendiderit.* Pith.

Ad

XII. Si vero pes ipse perexcussus fuerit, his mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIII. Si quis alteri oculum evellerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

XIV. Si quis nasum excusserit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XV. Si quis auriculam excusserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis linguam alterius amputaverit, ut loqui non possit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

XVII. Si quis dentem excusserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

XVIII. Si quis ingenuus ingenuum castraverit, aut virilia truncaverit ut mancus fiat, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

XIX. Si vero ad integrum tulerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

Tit. XXXII.

De conviciis.

I. Si quis alterum cenitum clamaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis alterum concagatum clamaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis alterum vulpeculam clamaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

IV. Si quis alterum leporem clamaverit, ducentis quadraginta denariis, qui faciunt solidos sex, culpabilis judicetur.

V. Si quæ mulier ingenua, aut vir mulierem meretricem clamaverit, & non potuerit adprobare, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

VI. Si quis alteri imputaverit, quod scutum suum projecisset in hoste, vel fugiendo præ timore, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

VII. Si quis alterum delatorem clamaverit, & non potuerit comprobare, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII.

Ad Tit. XXXII.

Cenitum] Gloss. *oculum erutum habentem*, *Borgne*. Pith.

Cenitum] Si fides gloss. apud Pithoeum, cocles cenitus est. Sed vereor ne aliud heic intelligatur. Fortasse heic cenitus est eadem inflexione qua concagatus num. sequenti, is qui aliquando cœno & sordibus ad summam ignominiam perfusus est à populo. Quod injuriæ genus apud Francos in usu. Vide l. 1. D. de extraord. criminib. §. 1. Ecclesiastici cap. 2. vers. 1. & 2. Auctor Etymologici οἱ Ἀττικοὶ τὸ ἐπὶ τοῦ ἁμαξιαίου ἀλόντα πηλῷ χέοντες ἐδημοσίευον. Alibi ibidem auctor: οἱ Ἀχαιοὶ, ὅτε ἴδοιεν ὑβρίσαντά τινα καὶ ἁμαρτήσαντα, πηλῷ ὄχλον ἐπιχέοντες αὐτῷ. Vide Gregor. Turon. lib. 7. cap. 14. leg. Longob. lib. 1. tit. 16. l. 8. ubi de sponsa. Perversi homines aquam sordidam & stercoratam super ipsam jactassent. *Bign.*

Conchagatum] Gloss. *Sordidatum*. Honos auribus. *foireux*, *breneux*. Pith.

Concagatum] Gallis *conchié*, Honos auribus, *chiard*. κοπρίας. Scaliger ad Festum, Casaubonus ad Suetonium. Imo non de vitio corporis, sed de injuria ab alio illata. Glossar. Pithoei: *conchagatum*, *sordidatum*. Bign.

Vulpiculam] Renard. Greg. Tur. 8. hist. cap. 6. *Multas eis perfidias & perjuria exprobravit, vocans eos sæpius vulpes ingeniosas.* In vita S. Remigii: *Jussit nominari vulpeculam; quod cur ita eum nominari voluerit, qui fraudes & significationes ipsius animalis cognoscit, satis advertit.* Pith.

Vulpiculam] Herodes a Domino nostro ita vocatus. Luc. 13. *Bign.*

Leporem] Sidonius, *cum sint in prætoriis leones, in castris lepores.* Eusebius in Chronico: *Cornificius poëta militibus destitutus interiit, quos sæpe fugientes galeatos lepores appellarat.* Pith.

Leporem] Timidum videlicet & fugacem. Græci proverbialiter δειλότερος λαγὼ φεύγεις. Annales Fuldenses Carolum Calvum leporem vocant. Vide. Magnum certe apud Francos convicium fuisse hinc apparet, quod fugam sibi exprobari non patiebantur, quam dedecus extremum esse existimabant. De Gallis Ælianus de varia historia lib. 12. οὕτως δὲ αἰσχρὸν νομίζουσι τὸ φεύγειν, ὡς μηδὲ ἐκ τῶν οἰκιῶν καταρρεουσῶν καὶ ἐμπιπραμένων πολλάκις ἀποδιδράσκειν. Nicolaus Damascenus Historiarum scriptor Augusto & Herodi acceptissimus ἐν συναγωγῇ apud Abbatem Maximum eclog. c IV. Κελτοὶ οἱ τῷ ὠκεανῷ γειτνιῶντες, αἰσχρὸν ἡγοῦνται τοῖχον καταπίπτοντα ἢ οἰκίαν φεύγειν. πλημμυρίδος δὲ ἐκ τῆς ἔξω θαλάττης ἐπερχομένης, μεθ' ὅπλων ἀπαντῶντες ὑπομένουσιν ἕως κατακλύζονται, ἵνα μὴ δοκῶσι φεύγοντες τὸν θάνατον φοβεῖσθαι. Strabo lib. 7. ἀφοβίαν οἱ Κελτοὶ ἀσκοῦντες, κατακλύζεσθαι τὰς οἰκίας ὑπομένουσι. quæ tamen ridet Strabo. Idipsum de Francis nominatim affirmat Laonicus Chalcondyles histor. lib. 11. pag. 59. Κελτοὶ δέ φασι τοὺς φεύγοντας αὐτοὺς ἐν ταῖς μάχαις οὐ δίκαιον νομίζειν ἀλλὰ μαχομένους τελευτᾶν καὶ ἀπὸ τοῦδε Κελτοὶ ὁρῶσι ἀξιοῦσι προέχειν τῶν ἄλλων γυναικῶν, καὶ ἐπισημότατος ἦν δὲ ἀνδρῶν. *Bign.*

Si quæ mulier] Abest hic paragraphus in omnibus exemplaribus, præterquam in vetustiori. *Pith.*

Meretricem clamaverit] Vide consuetud. Campaniæ vett. p. 456. art. 45. *Bign.*

Quod scutum suum projecisset.] Videndus Agathias libro secundo. Gallos scuta patria thireos vocasse scribit Pausanias. Hodie *Targes*. Tacitus de moribus Germanorum: *Scutum reliquisse præcipuum flagitium; nec aut sacris adesse, aut concilium inire ignominioso fas; multique superstites bellorum, infamiam laqueo finierunt.* Pith.

Delatorem] Gloss. *Mendacem vel latratorem.* Pith. Non de injuria tantum hic agitur, ut vulgo dicimus, sed de injuria quæ fit per convicia. Vide de judicio injuriarum apud Athenienses. *Bign.*

Delatorem] Convicium illis temporibus non leve. Nam delatores, quibus alioqui præmia magna decernebantur, & è Tiberio custodia legum dicti apud Tacitum, ni fallor, sub malis Principibus sæviebant. Plinius panegyrico: *Vidimus delatorum indicium quasi grassatorum,*

quasi

VIII. Si quis alterum falsatorem clamaverit, & non potuerit comprobare, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culp. jud.

IX. Si quis compari suo pittum excusserit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur, aut similem illi reddat, vel cum duodecim juret, quod similem illi restituisset.

Tit. XXXIII.
De via lacina.

I. SI quis baroni viam suam obstaverit, aut eum impinxerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II Si quis mulieri ingenuæ viam suam obstaverit, vel eam impinxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si quis viam quæ ad farinarium ducit, clauserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. XXXIV.
De eo qui hominem ingenuum sine causa ligaverit.

I. SI quis hominem ingenuum sine causa ligaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Si verò eum ligatum in aliquam partem duxerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si Romanus Francum ligaverit sine causa, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

IV. Si autem Francus Romanum ligaverit sine causa, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

V. Si quis hominem noxium ligatum per vim tulerit Grafioni, vitam suam redimat.

Tit. XXXV.
De venationibus.

I. SI quis de diversis venationibus aliquid aut furaverit, aut celaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur. Quam legem tam de venationibus, quàm de piscationibus convenit observare.

II. Si quis cervum domesticum signum habentem

---

quasi latronum. Itaque id genus hominum omnes adversati, detestati, unde infamia; etsi initio bono publico essent introducti, ut & accusationes, quemadmodum Cicero in Verrem plene tractat. Martialis: *turba gravis paci &c.* Postea ex consuetudine fraudis & calumniæ etiam Principibus exosi. *Execrabiles nuntiatores* dicuntur, qui fisco deferunt. *l. 4. Cod. de delatorib. lib. 10.* Itaque calumniantes ferro puniti. *l. 5.* eodem, & illis aliquando lingua evulsa, lib. 2. Cod. Th. de petitionibus & ultrò datis & delatoribus. Atque adeò in bonis caussis, si idem delator tertio fuerit, capite punitur. l. 12. 13. 28. Cod. Th. eodem quod scilicet jam deferendi studium quasi artem exercere videatur. Unde apparet delatoris nomen in convicium transiisse quemadmodum latronis. Convicium est & injuria aliquem delatorem appellare, l. 3. Cod. de injuriis. Denique l. Græca 7. Cod. de delatoribus statuit eum qui tyrannos deferat μηδὲ μηνυτὴν καλεῖσθαι, sed calumniatorem. Non tamen eo facto delatio abolita; translata ea in palatinos, qui obtentu officii posterioribus Romani Imperii temporibus impunè grassati sunt. l. 7. Græca. & l. 2. Cod. eodem. Tacitus lib. 4. *Sic delatores, genus hominum publico exitio repertum, per præmia eliciebantur.* Delatores strangulantur Capitul. lib. 7. cap. 177. eis lingua capulatur, aut convictis caput amputatur, ibidem cap. 360. Malè glossæ interlin. Thuan. delatorem hoc loco interpretantur *mendacem vel latratorem* ἴσως, *raporteur* apud nos. *Bign.*

Ad Tit. XXXIII.

De via lacina] De via clausa infra eod. tit. n. 3. supra tit. 15. num. 4. Vide leg. Ribuar. tit. 82. Vid. Agrimensorea pag. 125. & in Glossa Rigatii. *Bign.*

Via lacina] Sic veteres quatuor, *Alicui viam suam obstare.* lib. 1. hic & tit. 82. leg. Ripuar. Viam contradicere. tit. 66. leg. Alam. Longobard. Vecorint. *Pith.*

Baroni] Gloss. *Baro* ἀνὴρ. Tit. 76. leg. Alaman. *si quis mortaudit Baronem.* Cæsarius in vita Engelberti Archiepiscopi Coloniensis: *Ex Teutonico enim latinoque compositus. Engelbertus vocabatur, angelicam sonat libertatem.* Kero *liberorum, barono.* Inde Barones homines Regis, sive qui hominium Regi debeot. *Pith.*

Impinxerit] Vid. Glossar. Agrimensorum pag. 180. *Bign.*

Clauserit] Hieremias thren. cap. 3. *conclusit vias meas lapidibus quadris, semitas meas subvertit.* Bign.

Ad Tit. XXXIV.

Hominem ingenuum sine causa ligaverit] Tacitus de moribus Germanorum: *Aleam sobrii inter seria exercent, & novissimo jactu de libertate & de corpore contendunt. Victus voluntariam servitutem adit. Quamvis junior, quamvis robustior, alligari se ac vinciri patitur.* Pith.

Sine causa ligaverit] Additur sine causa, id est, innocentem. Alioqui licebat unicuique furem aut alium quemlibet reum privata auctoritate comprehendere & ligare, ut postea à judice condemnaretur. Quod si vel ipse qui ligaverat, vel alius eum solvisset, pœna legitima mulctabatur. leg. Ribuar. tit. 73. Nam & privati tenebantur latrones insequi in sua vicinia. Decretum Childeberti cap. 12. & 13. decretum Chlotarii cap. 16. Locus Taciti de alea notatua à *Fr. Pithœo* nil ad rem. *Bign.*

Romanus] In Præfat. leg. Burgund. in præfatione edicti Theodorici: *Barbari Romanique.* Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 40.

Si autem Francus] Observa minorem pœnam in Franco, ut supra cap. 15. Aliud in leg. Ribuaria, ubi majore mulcta Ribuarius quam Romanus damnatur. Sic in decreto Childeberti n. 7. *Bign.*

Hominem noxium ligatum] Gregorios Turon. de miraculis S. Martini lib. 1. cap. 17. & lib. 4. cap. 16. & cap. 35. *Pith.*

Ad Tit. XXXV.

Aut celaverit] Ergo aut de regia venatione generali, vere aut autumno, ut in annalibus vetustis (quod vix credo) aut de quadam venatione, quam in communi Franci faciebant, quemadmodum de quibusdam populis Aristoteles narrat, & itineraria recentia. *Bign.*

Cervum domesticum] Institut. lib. 2. tit. 1. *Bign.*

Signum

bentem aut occiderit, aut furaverit, qui ad venationem faciendam manſuetus factus eſt, & cum teſtibus comprobare dominus ejus potuerit, quod eum in venatione habuiſſet, & cum ipſo duas feras aut tres occidiſſet, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

III. Si quis vero cervum domeſticum, qui in venatione adhuc non fuit, aut occiderit, aut furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culp. jud.

IV. Si quis cervum, quem alterius canes moverunt aut laſſaverunt, occiderit aut celaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

V. Si quis aprum laſſum, quem alieni canes moverunt, occiderit vel furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. XXXVI.
De ſepibus.

I. SI quis tres virgas cum quibus ſepis ſuperligata eſt, vel retortas quibus ſepis continetur, capulaverit, aut tres cambortas excervicaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis per meſſem alienam poſtquam germina produxerit, herpicem traxerit, aut cum carro ſine via tranſierit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur.

III. Si quis per meſſem alienam, poſtquam in culmum erigitur, ſine via cum carro tranſierit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis per malum ingenium in curtem alterius, vel in caſam, vel ubicunque miſerit aliquid quod furatum eſt, neſciente domino cujus poſſeſſio eſt, & ibidem inventum fuerit, ille qui per malum ingenium hoc miſerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

V. Si quis in curte alterius poſt ſolis occaſum in furtum ingreſſus fuerit, & ibidem fuerit inventus, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

TIT.

Signum habentem] Id eſt uolam. Ita enim campanæ Eccleſiarum vocabantur. *Bign.*

Ad venationem faciendam manſuefactus] Fortaſſe ut quemadmodum aucupes illice utuntur, ita & cervia cicuribus Franci venando uterentur, quo ceteros attrahere poſſent.

Nam memini me uſpiam legiſſe ejuſmodi venationis modum, de anatibus qui alios inducunt in decipulas in Pictonibus docuit Belius. *Bign.*

Cervum quem alterius canes] Contra Juſtinianus Inſtit. lib. 2. tit. 1. §. *Illud quæſitum.* Bign.

Ad Tit. XXXVI.

Retortas] *Unde ſepes continetur.* Ribuar. tit. 45. *ſuperiores virgæ, quæ ſepis continent firmitatem.* Et tit. 74. *Si quis hominem intertiaverit, & infra placitum mortuus fuerit in quadrivio cum retorta in pede.* Sic quinque. vid. tit. 17. leg. Bajuv. Chron. Caſin. lib. 2. cap. 62. *Duo nigerrimi ſpiritus retortas ex agreſtibus vitibus facientes, eumque per guttur ligantes in ipſa lacus profunda miſerunt.* In chartulario Majoris Monaſterii: *& de ſilvæ boſco dedit monachis quantum eis in omnibus ſufficiat, ſimiliter quoque retortas, & rolloues, ſtimulos quoque & cavillas, & bucias, & ſi quid aliud in rurali opere eis neceſſe fuerit.* Pith.

Vel retortas] Leg. Ribuar. tit. 43. & 72. n. 1. 3. Conſtitution. Neapolitanæ: *Tortam vel virgam de nemore incidere*, lib. 3. tit. 38. cap. 4. Italis *ritorta*. Proverbium vulgare, *la reborte vaut mieux que le fagot*, cum appendix rem ipſam excedit. Docuit Belius. *Bign.*

Cambortas] Gloſſ. *quæ ſepem deſuper firmant.* Eadem origine forſitan, qua *Camboritum* Britanuis. *Baculus incurvatus* iu vita B. Notkeri. Walafrid. Strabus in vita B. Galli cap. 23. *accepit à fratribus epiſtolam ad B. Gallum continentem venerandi tranſitum Columbani. Qui & baculum ipſius, quem vulgo Cambotam vocant, per manum Diaconi transmiſerit.* Eckerhardus in vita B. Notkeri: *Feſtinatò autem aram Sancti Galli adientes, Cambotam quam ſanctus magiſter Columbanus per Manoaldum Diaconum miſerat, &c. Cum autem illum baculo ſancto.* Pith.

Herpicem] Servius in Virgil. 1. Georg. *Vimineaſque trabit crates. Ad agrorum ſc. exæquationem, quam ruſtici hyrpicem vocant. Herce.* Pith.

Herpicem traxerit] Varro lib. 4. *Irpices regula cum pluribus dentibus, quam item ut plauſtrum boves tradunt, ut eruant quæ in terra ſunt.* videlicet ad occaudum. Id notaverat Jac. Cujacius. nobis *herce.* quaſi *herpce* ἀπὸ τῆς ἅρπης. Euripides Cyclope. *Bign.*

Poſtquam in culmum erigitur] Vide Ciceron. de ſenectute. *Bign.*

Per malum ingenium] Par malengin. *Pith.*

Poſſeſſio eſt] Agrimenſores pag. 299. *Poſſeſſiones ſunt agri latè patentes, publici privatique, quos initio non mancipatione, ſed quiſque ut potuit, occupavit, unde & nuncupati. Fundus dictus quod in eo fundatur vel ſtabiliatur patrimonium.* Confer Siculum Flacum pag. 4. Impp. Arcadius, & Honorius in l. 11. Cod. de Epiſcop. & Cleric. *In Eccleſiis quæ in poſſeſſionibus, uti fieri adſolet, diverſorum, vicis etiam vel quibuslibet locis ſunt conſtitutæ, Clerici non ex alia poſſeſſione vel vico, ſed ex eo ubi Eccleſiam eſſe conſtiterit ordinentur*, & reliqua, quæ vide. Jornaudes de rebus Getic. p. 2. *Traprobane quoque in qua exceptis oppidis & poſſeſſionibus dicunt munitiſſimas urbes, &c.* Inde poſſeſſores in Cod. Th. & apud Caſſiodorum, *Honoratis poſſeſſoribus & curialibus*, ad differentiam inquilinorum & colonorum, cujuſmodi erat ferè plebecula. Originem inde ducere libet, quod major pars agrorum fuerit publicata, cùm devicta fuit à populo Rom. quæcunque provincia. Itaque agri publici proprietas reipublicæ; poſſeſſio, privatorum. Id aliquatenus colligo ex Ciceronis Agraria 2. *Qui agrum Recentoricum poſſident, vetuſtate poſſeſſionis ſe, non jure, miſericordia Senatus, non agri conditione defendunt. Nam illum agrum publicum eſſe fatentur; ſed moveri poſſeſſionibus, amiciſſimis ſedibus negant oportere.* Unde adſignatio agrorum quæ militibus fiebat, ex ejuſmodi agris fiebat; ne quis putet proprietarios pulſos. Sueton. lib. 1. cap. 38. *Adſignavit agros, ſed non continuos, ne quis poſſeſſorum expelleretur.* Juriſconſulti de agro militibus adſignato: *Modico honoris gratia poſſeſſori dato.* Sed diſcutiendum ampliùs, nam aqua adhuc hæret. Vide tit. 43. num. 7. Symmachi notas p. 288. *Bign.*

Tit. XXXVII.

De homicidiis servorum vel ancillarum.

I. SI quis servus servum aut ancillam sibi consimilem occiderit, homicidam illum domini inter se dividant.

II. Si quis ingenuus servum alienum adsallierit & expoliaverit, & convictus fuerit, quod ei plus quam quadraginta denarii valeant, tulisset, mille dueentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judieetur.

III. Si verò minus quam quadraginta denarii valent tulerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindeeim, eulpabilis judieetur.

IV. Si quis servum alienum flagellaverit, & in quadraginta noctibus operari non potuerit, quadraginta denariis, qui faciunt solidum unum & triante uno, quod est tertia pars solidi, culpabilis judicetur.

V. Si quis homo ingenuus lidum alienum expoliaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, eulpabilis judicetur.

VI. Si quis servum alienum mortuum per furtum expoliaverit, & spolia ipsa plus quàm quadraginta denarii valeant, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

VII. Si autem spolia minus quam quadraginta denarii valeant, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

VIII. Si servus ingenuum hominem occiderit, ipse homicida pro medietate compositionis hominis occisi parentibus tradatur, & aliam medietatem dominus servi se noverit solviturum. Aut si legem intellexerit, poterit se obmallare, ut leudem non solvat.

Tit. XXXVIII.

De quadrupedibus, si hominem occiderint.

I. SI quis homo à quolibet pecude domestico fuerit oceisus, & hoc parentes illius testibus potuerint comprobare, quod dominus pecudis antea legem non adimpleverit, medietatem compositionis dominus ipsius quadrupedis eogatur exsolvere; ipsum verò quadrupedem, qui est auctor criminis, pro medietate compositionis restituat requirenti, eo videlicet modo, si dominus quadrupedis non intellexerit secundùm legem se defendere.

Tit. XXXIX.

De vestigio minando.

I. SI quis bovem aut caballum vel quodlibet animal sibi furatum perdiderit, & eum per vestigium sequendo fuerit consecutus infra tres noctes, & ille qui eum ducit, se comparasse aut concambiasse dixerit vel proclamaverit,

---

Ad Tit. XXXVII.

Trienti uno, quod est tertia pars solidi] Sic veteres omnes. Gregor. Turon. de vita S. Mart. *Unum trientem mercedis intuitu detulit.* & cap. 19. lib. 2. de gloria martyrum: *Quidam alteri trientem præstiterat.* Et de glorie confess. *Invenies unum trientem ipsum donans vinum dignum epulis pauperum comparabis.* & cap. 109. *Igitur de hoc triente vinum comparat.* Idem hist. lib. 3. cap. 13. *Pith.*

Medietate compositionis] Vide tit. 65. n. 1. & 2. *Bign.*

Legem intellexerit] Intellexerit secundùm legem se defendere, tit. 38. *s'il se trait & recourt à loy*, sicut moribus Leodiensibus habetur. *Pith.*

Legem intellexerit] Tit. 38. prox. io fine. *Bign.*

Obmallare] Marculsi formula, ut causes auctorum adsumendas suorum eliquis licentiam habeat. *Ne aliquis per quodlibet ingenium de ipsis rebus eum inquietare voluerit, licentiam habeat in vice auctorum suorum ipse vel advocatus suus, ejus causas adsumere, &c. Præcipientes ergo jubemus ut memoratus Pontifex, aut Abbas vel Abbatissa seu advocatus ejus, invicem auctorum causas ipsius licentiam habeat adsumendi vel obmallandi.* Et alibi: *Fidelis Deo propitio noster ille ad nostram veniens præsentiam suggessit nobis eò quod propter simplicitatem suam causas suas minime persequi vel bomallare possit. Ideò clementiam nostram petiit ut illuster vir ille omnes causas suas in vice ipsius tam in pago, quàm in palatio nostro admallandum vel prosequendum recipere deberet, quod in præsens per fistucam eas eidem visus est commendasse.* Pith.

Ad Tit. XXXVIII.

Medietatem compositionis] Basiliensis editio: *Medietatem de ipsa leudi componat, & pro alia medietate ipsum quadrupedem homini donet.* Tit. 48. Ribuar. *in medietatem weregeldi suscipiatur.* Pith.

Non intellex. secund. leg.] Suprà tit. prox. in fine. *Bign.*

Ad Tit. XXXIX.

De vestigio minando] Gregor. Turon. c. 81. de glor. confess. *Alterius hominis, malitia furis boves abstulerat, qui adprehensis vestigio & inter infusus aqua viarum tramites ad profundas luti voragines perdito.* Pith.

De vestigio minando] Vid. Gregor. Turonens. de gloria confessor. cap. 81. Decretionem Clotarii n. 2. 16. *Bign.*

Vestigium sequendo] Livius lib. 1. de Hercule & Caco. *Ipsa vestigia quærentem dominum eò deductura erant, aversos boves eximium quemque,* &c. Jamblichus apud Photium oum. 94. persecutionem Rhodanee & Synonidis à Dama Enucho factam memorat; & pag. 239. [illegible] Inde investigare [illegible]. *Bign.*

Infra tres noctes] Ribuar. 49. *Et tertio die in domo cujuslibet, vel in quolibet loco eum invenerit.* Pith.

Concambiasse] Priscianus. Al. *Camiasse.* Marculf. *Concamio de villa: Aliqua loca inter se concamiare deberent.* Et: *Concamio de terra aut vinea.* Pith.

Procla-

rit, ille qui per veſtigium ſequitur, res ſuas debet per tertiam manum adhramire. Si vero jam tribus noctibus exactis, qui res ſuas quæſierit & invenerit, ille apud quem inveniuntur, ſi eas emiſſe, aut concambiaſſe ſe dixerit, liceat ei adhramire. Quod ſi ille qui per veſtigium ſequitur, quod ſe agnoſcere dicit illo alio reclamante per tertiam manum adhramire noluerit, nec ſolem ſecundum legem culcaverit, ſed ei violenter quod ſe agnoſcere dicit tuliſſe convincitur, mille ducentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta, culpabilis judicetur.

Tit. XL.

De caballis furatis.

I. Si quis caballum qui carrucam trahit, furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis Waranionem homini Franco furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

III. Si quis caballum ſpadatum furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt ſolidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis Waranionem Regis furaverit, ter mille ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos nonaginta, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

V. Si quis admiſſarium cum grege, hoc eſt cum ſeptem aut duodecim equabus furaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt ſolidos ſexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VI. Si autem de grege minus fuerit usque ad ſex capita & pretium & cauſam ſuperius intimatam convenit obſervare.

VII. Si quis poledrum anniculum vel bimum furaverit, ſexcentis denariis, qui faciunt ſolidos quindecim, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

VIII. Si vero ſequentem poledrum furaverit, centum viginti denariis, qui faciunt ſolidos tres, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IX.

Proclamaverit] In lege familiæ data à Burchardo Epiſcopo Wormatienſi : *Si quis ex familia S. Petri ad ſocium ſuam legitime venerit, quicquid in dotem dederit, & hoc ipſa annum & diem nonproclamatum poſſidet, ſi vir prior moritur, uxor ejus totam habeat dotem usque ad finem vitæ ſuæ.* Libro 2. de feud. tit. 27. §. 4. *Pith.*

Sequitur] *Suit ſes beſtes.* Morib. Bituriceus. *Pith.*

Adrhamire] *Jurare,* Noſtris *Arramir.* In inſtrumentò de concordia cum Tetbaldo filio Leterii Vindoc. *Pro his rebus acquirendis arramivimus bellum in curia Vindonicenſi.* al. *arravimus.* vide Gloſſarium ad Capitularia. *Pith.*

Adrhamire] Vide notas ad veteres formulas (ſive appendicem Marculfi) c. 1. Adrhamire ab affirmare, ut putat Belius infra tit. 49. Vide Gloſſarium Pithoei ed capitularie ubi adferuntur verſus. Sed fallitur Pithoeus dum jurare exponit. quod ipſi verſus ab illo adducti evincunt : *Molt les oyſſez arramir, ferement faire & foy plevir.* Ubi diverſa videntur adrhamitio & Sacramentum. Forte illud quod vernacule dicimus *arrer* ab arra data. Inſtrumeutum Tetbaldi apud Pithoeum ad hunc locum. *Bign.*

Res ſuas quæſierit & invenerit] Rib. titul. 49. *Quod ſi in domo fuerit, & ei ſcrutinium cujus eſt domus contradixerit, fur habeatur.* Pith.

Illo alio reclamante] Inde *Reclain.* Pith.

Solem culcaverit] Infre tit. 42. n. 9. & 52. n. 2. *adjurnatus* Capitul. lib. 5. c. 303. *De hominibus eccleſiaſticis ſeu fiſcalinis qui non erant adjurnati quando Cenomanico pago fuimus.* Auglo-Saxonice. *Andagar. Bign.*

Secundum Legem culcaverit] Sic ſeptem exemplarie. Al. *collocaverit.* ut tit. 42. inf. & alibi ſæpe. Noſtris *adjourner, ou donner jour.* Nam ſol occaſus ſuprema tempeſtas erat. Gregor. Turon. 7. hiſt. cap. 23. *Injurioſus tamen ad placitum in conſpectu Regis Childeberti advenit, & per triduum usque ad occaſum ſolis obſervavit. Sed cum hic veniſſet, neque de cauſa hac ab ullo interpellatus fuiſſet, ad propria rediit.* Pith.

Ad Tit. XL.

Carrugam] Sic quatuor. Al. *carruam, charrue.* Greg. Turon. 2. miracul. cap. 14. *præparatis carrucis compoſitoque plauſtro.* Pith.

Waranionem] Sic veteres quatuor. An inde *haras?* Tit. 12. leg. Bajuvariorum angargnaco dicitur equue qui in hoſte utilis non eſt. *Pith.*

Spadatum] Caſtratum. Equorum plurimi ex uſu caſtrantur, ne aut feminarum uſu exagitati cunctentur, aut in ſubſidiis ferocientes prodant hinnitu denſiore vectores. Ammianus Marcellinus. *Pith.*

Spadatum] Id eſt, ſpadonem factum, ſeu caſtratum, infra n. 13. Horum equorum Germanicis gentibus frequens uſus, quod ſint laboris & æſtus patientiſſimi, maxime vero in bellis. Ammianus Marcellinus lib. 17. de Quadis & Sarmatis in ea Sarmatiæ parte quæ ſecundam proſpectat Hannoniam. *Equorum plurimi ex uſu caſtrati, ne aut feminarum viſu exagitati raptentur, aut in ſubſidiis ferocientes prodant hinnitu denſiore vectores.* Equi ita mutili hodie ex Sarmatia & Ungarie in Gallias adducuntur multi, unde communi nomine originis ejusmodi *Vngres* vocamus. *Bign.*

Admiſſarium] Sic veteres octo. Gloſſar. *qui omni tempore cum equabus eſt.* Ivo Carnotens. epiſt. 8. In conventione pacis inter Elſatiæ proceres & civitates ; *Equi autem admiſſarii, quod vulgariter Stuot vocatur, & vineæ & ſegetes ſub hac pacis conditione perpetuo permaneant.* Ribuar. tit. 5. *Si ingenuus ſoneſti, id eſt, duodecim equas cum amiſſario, ſex ſcruvas cum verre, vel duodecim vaccas cum tauro furatus fuerit.* Marculfus : *Armentorum cum ipſo amiſſario caballoſtantos.* Equus ad ſtallum dicitur lib. 8. Wiſig. tit. 4. §. 4. Sic enim veteree libri. *Eſtalon.* Pith.

Admiſſarium] Leg. Alaman. tit. 69. Varro de re ruſt. lib. 2. cap. 2. *Bign.*

Poledrum] Pullum equinum alias *puledrum* quæ vox integra Italis uſurpatur *Pulledro, Poutre,* Ronſardo & Amioto de femina. Poudreau de maſculo. *Bign.*

Si quis puledrum] Sic quatuor. Al. *poletrum.* ut in legib,

IX. Si quis jumenta aliena tribatterit, & evaserint, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

X. Si autem mortua inde fuerint, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

XI. Si quis equam prægnantem furaverit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

XII. Si quis jumentum aut caballum furaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

XIII. Si quis admissarium alienum sine consensu domini sui spadaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur; & per unum quodque jumentum, quæ ille continere consueverat, trien componat, quod est tertia pars solidi, id est tredecim denarii & tertia pars unius denarii.

XIV. Si quis per superbiam, aut per inimicitiam caballos aut jumenta aliena tribatterit vel debilitaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

XV. Si quis caballum alienum sine consensu domini sui excurtaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

XVI. Si quis caballum alienum excorticaverit, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

Tit. XLI.

De his qui aliena mancipia sollicitaverint.

I. Si quis mancipium alienum sollicitaverit, & convictus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si quis servum alienum plagiaverit, id est per circumventionem de servitio domini sui abstraxerit, & trans mare, sive in quamlibet regionem ipsum duxerit, & ibidem à domino suo inventus fuerit, & ipsum à quo in patria plagiatus est in mallo publico nominaverit, & tres ibidem testes dominus habere debet, & iterum cum servus ipse de trans mare vel qualibet regione fuerit revocatus, in altero mallo debet nominare qui eum plagiaverit, & ibidem similiter tres testes debent esse. Ad tertium vero mallum similiter fieri debet, ut novem testes jurent quod servum ipsum æqualiter semper super plagiatorem dicentem audissent. Sic postea qui eum plagiaverit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura. Ea tamen ratione, ut nomina hominum & villarum æqualiter per totos tres mallos debeat nominare.

III. Si quis hominem ingenuum plagiaverit, vel vendiderit, & postea in patriam reversus fuerit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

IV. Si quis hominem ingenuum vendiderit, & postea in patriam ad propria reversus non fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

Tit. XLII.

De servo qui de furto fuerit interpellatus.

I. Si cujus servus de furtu fuerit interpellatus, si talis causa est unde ingenuus sexcentos denarios, qui faciunt solidos quindecim, componere debeat, servus super scamnum tensus centum viginti ictus accipiat.

II. Si

legib. Wisigott. lib. 8. *poudre ou poutre*, Gloss. Pullus, *πῶλος. Pith.*

Tribatterit] Sic quatuor veteres. Al. *trebatterit*, *debilitaverit*, aut *percusserit*. In editione Germanica tit. 28. *Si quis feminam ingenuam gravidam trabatit, & ipsa femina fuerit mortua.* Pith.

Spadaverit] Id est, spadonem fecerit. Jac. Cujacius. Spadones à Spada Persiæ urbe, in qua primi eunuchi facti, si Stephano fides: Σπάδα πόλις Περσικὴ, ἐν ᾗ πρῶτον εὐνουχισμὸς γέγονεν. Concilium apud Theodonie villam: *Si quis Presbyterum calumniatus fuerit & spadaverit.* Alio capite; *Si quis Presbyterum malè tractaverit & spadaverit.* Anton. Augustinus emendat. Gratiani lib. 2. dialog. 11. legendum censet *spathaverit*. Male vulgo spassaverit. *Bign.*

Triaen componat] Sic exemplaria quatuor. Alia duo: *Triante uno.* Pith.

Triaen componat] Sic vetus codex Thuani. Legendum *triente*: nisi legas triene. De trieute vide Gregor. Turonens. de gloria confessor. eap. 109. & alibi vet. formul. Lindenbrogii. 143. *Bign.*

Excurtaverit] Sie quiuque alia: *Scurtaverit*. Tit. 4. lib. 8. leg. Wisigott. §. 3. *Si quis alieni caballi comam turpaverit, aut caudam curtaverit.* Pith.

Excorticaverit] Sie quinque. Alia duo: *excoriaverit.* Pleuius unum exemplar: *Si quis caballum mortuum sine permissu domini sui excorticaverit.* Pith.

Ad Tit. XLII.

Super Scamnum tensus] Ad malam mansionem extensus, l. 7. D. deposit. Euseb. τὰς ἐν τῷ ξύλῳ διαλύσεις τῶν ποδῶν. Gregor. Turon. Histor. 5. cap. 49. Gesta Francorum: *Chramnus super scamnum tensus orario suggillatus est.* Aimoin. lib. 2. cap. 30. *Pith.*

Et

II. Si vero antequam torqueatur fuerit confeſſus, & domino ejus ita placuerit, centum viginti denarios, qui faciunt ſolidos tres, pro dorſo ſuo reddat, & capitale dominus ſervi in locum reſtituat.

III. Si autem talis culpa fuerit, de qua ingenuus mille quadringentos denarios, qui faciunt ſolidos triginta quinque, componere debeat, ſimiliter ſervus centum viginti ictus accipiat tenſus.

IV. Et ſi in ipſo ſupplicio fuerit confeſſus, aut caſtretur, aut ducentos quadraginta denarios, qui faciunt ſolidos ſex, ſolvat; dominus verò ſervi capitale in locum reſtituat requirenti.

V. Et ſi ſervus confeſſus non fuerit, & ille qui eum torquet, adhuc ipſum ſervum torquere voluerit, etiam nolenti domino ſervi pignus donare debet, & ipſum ſervum ad majora ſupplicia retinere. Et ſi poſtea ſervus ad majora ſupplicia traditus confeſſus non fuerit, qui eum torquebat, ipſum habeat; dominus verò ſervi de quo jam pignus acceperat, pretium pro ipſo ſervo ſuo ſuſcipiat.

VI. Si vero ſupra dominum ſervus confeſſus fuerit, nunquam illi credatur.

VII. Si verò in majori crimine ſervus inculpatus fuerit, de quo ingenuus mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, poſſet culpabilis judicari, & inter ſupplicia confeſſus fuerit, capitali ſententia feriatur.

VIII. Si autem ſervus de quolibet crimine inculpatus fuerit, & dominus ſervi ipſius præſens adſuerit, ab eo qui repetit admoneatur ut ſervum ſuum ad juſta ſupplicia dare non differat. Et qui repetit, virgas paratas habere debet, quæ in ſimilitudinem minimi digiti groſſitudinem habeant; & ſcamnum paratum habere debet, ubi ſervum ipſum tendere poſſit.

IX. Quòd ſi dominus ſervi ſupplicia diſtulerit, & ſervus præſens fuerit, continuò ipſe qui repetit, domino ſervi ſolem collocet, & ad ſeptem noctes placitum coocedat, ut ſervum ad ſupplicia tradat.

X. Si infra ſeptem noctes ſervum ad ſupplicia diſtulerit tradere, ſolem ei iterato is qui repetit collocet, & ſic iterum ad alias ſeptem noctes placitum tribuat, id eſt ut quatuordecim noctes à prima admonitione compleantur.

XI. Quod ſi impletis quatuordecim noctibus ſervum noluerit ad ſupplicia dare, omnem cauſam & compoſitionem dominus in ſe excipiat, hoc eſt, ut ſi talis cauſa fuerit de qua ingenuus ſexcentos denarios, qui faciunt ſolidos quindecim, componere debeat, tantum ipſe dominus ſervi reddat.

XII. Si verò major culpa fuerit, de qua ingenuus mille octingentos denarios, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, componere debeat, & dominus ſervum oon repræſentaverit, ipſum numerum ſolidorum reddat, & capitale in locum reſtituat.

XIII. Quòd ſi adhuc major culpa fuerit, quæ ſervo requiritur, dominus ſervi ooo ut ſervus, ſed ut ingenuus totam legem ſuper ſe ſolviturus accipiat.

XIV. Si autem ſervus abſens fuerit, dominum ſervi is qui repetit admooere debet ſecretiùs, ut ſervum ſuum infra ſeptem noctes præſentem faciat. Quod ſi non fecerit, tuoc repetens ſolem illi cum teſtibus collocet. Et ſi infra alias ſeptem noctes ipſum ſervum non præſentaverit, iterum repetens cum teſtibus ſolem

Et in ipſo ſupplicio] Supplicium pro tormento ut infra num. 5. 8. Anianus in Caji epitome apud Aleandrum. pag. 9. b. *Bign.*

Caſtretur] Vide Sigonium de regno Italiæ lib. 6. ad annum 933. pag. 159. Caſtratur autem ſervus in adulterio ſupra tit. 27. num. 4. *Bign.*

Virgas parat. hab.] Fuſtuarium ſupplicium Senatori lib. 4. epiſt. 10. Nam in leg. Burgund. tit. 6. num. 11. *acceptis CCC. fuſtibus damnetur.* Ita leges illæ interpretantur, quod aliæ frequentius dicunt CCC. *aut CXX. ictibus.* Vide pactum pro tenore pacis Dom. Childeberti & Clotharii R. art. 6. ſupra tit. 13. num. 1. Gregor. Turonens. lib. 1. cap. 41. *Monachos ad malitiam cogi jubet, nolentes fuſtibus præcipit verberari.* cap. 34. *tam diu fuſtibus cæditur quoadusque putaretur exanimis.* Vide Victorem Utic. pag. 7. 14. 21. 31. 36. Sed ibi de flagellis, quæ ſunt diverſa. Vid. l. 1. Cod. de curſu publico lib. 12. & diſcute. *Bign.*

Minimi dig. groſſit.] Caroli Calvi adnuntiatio apud Piſtas an. DCCC LXIV. cap. 15. *Si vero ſervi Eccleſiaſtici, aut Comitum, aut vaſallorum noſtrorum hoc facere præſumpſerint, quia in præfatu capitulari continetur ut ſexaginta ictibus vapulent, & hac occaſione indiſcreti homines modum in diſciplina non faciebant, conſtituimus fidelium noſtrorum conſenſu atque conſilio, ut quorumcunque coloni & ſervi pro hoc convicti non cum groſſo fuſte, ſed nudi cum virgis vapulent: & in civitatibus atque vicis ſeu villis Epiſcopi per ſuos miniſtros vel Presbyteros providentiam hanc cum reip. miniſtris accipiant, nec in hac cauſa modus diſciplinæ tranſgrediatur.* Bign.

Et Scamn. parat.] Tormenti & quæſtionis genus Turcis etiam nunc in uſu; quòd cum homines tendat, equuleum poſſumus appellare. Nam & medici unum ex inſtrumentis, quibus utuntur ad oſſa componenda ſcamnum vocant. Celſus lib. 8. cap. 20. de femore luxato: *Etiamnum valentiùs intenditur membrum ſuper ſcamnum, cui ab utraque parte axes ſunt, ad quos habenæ illæ deligantur; qui ut in torcularibus converſi rumpere quoque, ſi quis perſeveraverit, non ſolum extendere nervos & muſculos poſſunt.* Hippocrates docuerat ἀεὶ ἀέξειν. Tenſionem ad trocleas vocat Gregor. Turonenſ. lib. 5. cap. 49. quem vide lib. 6. cap. 8. & 35. lib. 7. cap. 32. vide Magium de tintinnabulis, & Gallonium. Abdias ſuppoſititius lib. 9. pag. 110. b. *Rex iratus juſſit eum extenſum torqueri & cæſum recludi carcere.* Martyrolog. Notkeri IV. id. Martii. p. 792. *Apud Nicomediam B. Petri Martyris jubente Diocletiano, eo quòd de ſuppliciis martyribus irrogatis (num unus erat ex ſodalibus Dorothei & Gorgonii martyrum, qui in cubiculo Regis erant) liberius cauſaretur, in equuleo ſuſpenſus, & flagris toto laniatus corpore, aceto & ſale perfunditur.* Idem idib. Martii de S. Matrona, quæ ancilla erat: *in ſcamno extenſa atque ligata.* Greg. Turonenſ. lib. 5. cap. 28. ad ſtipitem extendi. Ammian. Marcellin. lib. 14. *Euſebius verò objectin fidentius negans, ſuſpenſus in eodem gradu conſtantiæ ſtetit.* Vide notas Lindenbrogii pag. 22. *Bign.*

Noctes] Vide notas ad Marculfum (ſive appendicem Marculfi) cap. 2. Id quia nox die prior. An vero quia non à dite oriundi, ut Cæſar; ſed à ſeptentrione ubi hyems ferè continua, & longæ noctes, ut ab ea diei par-

ei collocet, & tertia vice adhuc ſeptem noctes placitum illi concedat, id eſt, ut totus numerus ad viginti unam noctem perveniat. Quòd ſi poſt tria placita ſervum noluerit ligatum ad ſupplicia dare, & per ſingula placita ſolem ei collocaverit, tunc dominus ſervi omnem repetitionem, ſicut ſuperius diximus, non ut ſervus, ſed quaſi ingenuus hoc commiſiſſet, talem compoſitionem repetenti reſtituat.

XV. Si vero ancilla in tali crimine inculpatur de quo ſervus caſtrari debuerat, ducentos quadraginta denarios, qui faciunt ſolidos ſex, pro ipſa dominus reddat, aut ducentos quadraginta ictus accipiat flagellorum.

TIT. XLIII.

De homicidiis ingenuorum.

I. SI quis ingenuus hominem Francum aut barbarum occiderit, qui lege Salica vivit, octo mille denariis, qui faciunt ſolidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero eum in puteum aut ſub aquam miſerit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

III. Si autem de ramis vel de hallis aut de qualibet re eum cooperuerit aut incenderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

IV. Si quis eum occiderit, qui in truſte dominica eſt, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos ſexcentos, culpabilis judicetur.

V. Si verò in puteum aut ſub aquam miſerit, aut de hallis vel de ramis eum cooperuerit, aut incenderit, ſeptuaginta duobus mille denariis, qui faciunt ſolidos mille octingentos, culpabilis judicetur.

VI. Si quis Romanum hominem convivam Regis occiderit, duodecim mille denariis, qui faciunt ſolidos trecentos, culpabilis judicetur.

VII. Si Romanus homo poſſeſſor, id eſt, qui res in pago ubi commanet proprias poſſidet, occiſus fuerit, is qui eum occidiſſe convincitur, quatuor mille denariis, qui faciunt ſolidos centum, culpabilis judicetur.

VIII. Si quis Romanum tributarium occiderit, mille octingentis denariis, qui faciunt ſolidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

IX. Si

---

te denominarent ex qua plurimum apud eos conſtabat. Etſi in compenſationem longiores dies iidem illi babuerint. Inde Cimmeriorum fabulam fluxiſſe reor. & quod N. Paulus etiam fabulatur de tenebrarum regione. Quamquam niſi fallat memoria illi Haythonus Armenius concinat, pleniùs diſcutiendum. In legib. Canuti R. cap. 10. *Poſt duodecim hyemes.* Anglo-Saxones numeraſſe annos per hyemes palam eſt, ex quibus annus illis conſtabat. Bajuvarii per autumnos numerabant, l. Bajuvar. tit. 7. cap. 19. num. 4. Adde Juvenalem Satyr. 6. *Quinque per autumnos.* Servius ad Eclogam I. *Poſt aliquot ariſtas: quaſi ruſticus per ariſtas numerat annos*] *Aux baux; neuf années & neuf cueillettes.* Bign.

Ad Tit. XLIII.

Barbarum] Gregorius Turonenſ. lib. 3. c. 15. *Bign.*

Sol. DC.] Marculfus lib. 1. cap. 18. cum notis. Paulus Warnefr. lib. 3. cap. 31. *Data eſt redemptio pro capite uniuscujusque vivi ſolidi ſexcenti.* Bign.

De hallis] Tit. 69. Ripuar. Gloſſ. ſiccis *ramis.* Inde *Halle de Mars.* Et quæ à Philippo Auguſto Lutetiæ ædificatæ ſunt, *Les Halles.* Rigord. *Pith.*

In truſte] Antruſtionem Regis, dabatur duploma cujus formula hæc eſt. *Rectum eſt ut qui nobis fidem pollicentur inlæſam, noſtro tueamur auxilio. Et quia ille noſter fidelis Domino propitio veniens in palatio noſtro, una cum armania ſua, in manu noſtra truſtem & fidelitatem nobis viſus eſt conjuraſſe, propterea per præſens præceptum decernimus ac jubemus, ut deinceps memoratus ille in numero antruſtionum computetur, & ſi quis fortaſſe eum interficere præſumpſerit, noverit ſe virgeldo ſuo ſolidos ſexcentos culpabilem eſſe.* Germanis *trew.* Pith.

In Truſte Domin.] *Antruſtio* in Cod. reg. Marculfus lib. 1. cap. 18. cum notis: ubi *truſtem, id eſt fidem.* Decretio Clotarii R. cap. 3. *Bign.*

Convivam Regis] Venantius Honorius Clementianus Fortunatus Presbyter Italicus de Conda Domeſtico.

Nunc etiam placidi Sigeberti Regis amore
Sunt data ſervitiis libera dona tuis.
Juſſit & egregios inter reſidere potentes,
Convivam reddens proficiente gradu.
Rex potior reliquis merito meliora paravit;
Et quod majus habet, hoc tua cauſa docet.

Gregor. Turon. lib. 7. cap. 16. de prætexato: *Poſt reditum verò ſuum ad urbem Pariſiacam advenit, ac ſe Guntheramno Regi repræſentavit, exorans ut cauſam ſuam diligenter exquireret. Aſſerebat enim Regina eum non debere recipi, qui fuiſſet per judicium quadraginta quinque Epiſcoporum à Sacerdotali officio ſegregatus.* Sequitur deinde: *Et ſic à Rege ſuſceptus, atque convivio ejus adſcitus, ad urbem ſuam regreſſus eſt.* Ut jure ſe tueatur Ivo epiſt. 123. Capitularibus regalibus quòd Gervaſium ad communionem in Paſchali Curia ſuſcepiſſet. *Pith.*

Convivam Regis] Suetonius in Veſpaſiano cap. 2. Martialis lib. 9. epig. 93. Marcellinus lib. 15. Senator lib. 1. cap. 43. Lex Burgund. tit. 38. n. 2. Claudianus in Eutropium lib. 2.

- - *Claro quod nobilis ortu*
Conviva eſt domini.

Jornandes de rebus Goticis cap. 33. de Berimundo: *ſuſceptus eſt cum filio ſuo à Rege Theoderico honorificè nimis, adeo ut nec conſilio ſuo expertem nec convivio faceret alienum.* Gallice *commenſal.* Vetus cod. Jac. Aug. Thuani habet, *in convivium.* Bign.

Poſſeſſor] *Ingenuus.* Greg. Turon. 3. de mir. S. Martini cap. 23. *Erant enim ingenui & poſſeſſionem propriam poſſidentes.* Pith.

Poſſeſſor] Vide ſupra ad Tit. 36. num. 4. & Gregor. Turonenſ. lib. 5. c. 28. *Bign.*

Romanum tributarium] Gloſſ. *Et Stepharius nominatur, qui cenſum Regi ſolvit.* Nec enim Franci ingenui pendebant tributum. Turon. lib. 7. cap. 16. In exemplari de donationibus factis Eccleſiæ Salisburgenſi: *Tradiditque tributales Romanos ad eundem locum in diverſis locis colonos centum ſedecim.* Tom. 6. Caniſii pag. 1151. Ibidem: *Dedit qui dicuntur Romanos tributales* LXXX. pag. 1152. *Alii erant exercitales.* ibid. Pith.

In

IX. Si quis hominem invenetit in quadrivio fine manibus & fine pedibus, quem inimici sui detruncatum dimisetint, & eum vita privaverit, quatuot mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

X. Si quis hominem ingenuum io puteum aut in pelagus, aut in quodlibet præcipitium, ubi periculum mortis esse possit, impinxerit, & ille qui projectus est, quolibet modo ab eodem periculo vivus evaserit, ille qui eum impinxerit, quatuot mille denariis, qui faciunt solidos centum, colpabilis judicetur.

XI. Si autem qui præcipitatus est mortuus fuerit, tota leude sua componatut. Atque ita unaquæque persona, quæ majoti minorive compositione eomponi debuerat, si de præcipitio periculum mottis evaserit, medietate leudis suæ componatut qua componi debuerat si mottuus fuisset. Nam etsi mortuus fuerit unusquisque secundùm modum leudis suæ componatur.

XII. Si quis hominem ingenuum cuilibet socio suo de quolibet crimine accusaverit, & per ejus commotionem sive mendacium ille qui accusatus est occisus fuerit, si ei adprobatum fuerit, medietatem leudis ejus componat. Ille verò qui eum occidit secundùm legem pleniter eum componat.

Tit. XLIV.

De homicidiis à contubernio factis.

I. SI quis collecto cootubetnio hominem ingenuum in domo sua adsallierit, & ibidem eum occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

II. Si verò in truste domioica ille qui occisus est fuerat, septuaginta duobus mille denariis, qui faciunt solidos mille octingentos, culpabilis judicetur.

III. Quod si corpus occisi hominis tres plagas vel amplius habuerit, tres qui inculpantur, & quòd in eo contubernio fuissent, convincuntur, legem superius comprehensam singillatim cogantut exsolvete. Alii verò ttes de eodem contubernio tet mille sexcentis denariis, qui faciunt solidos nonaginta, unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres adhuc in tettio loco de eodem contubernio, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, singuli eorum cogantur exsolvete.

IV. Si verò Romanus vel lidus in tali contubernio occisus fuetit, hujus compositionis medietas solvatur.

Tit. XLV.

De homicidiis in convivio factis.

I. SI in convivio ubi quatuor aut quinque fuerint homines, unus ex ipsis interfectus fuerit, illi qui remanent, aut unum convictum teddant, aut omnes mortis illius compositionem conjectent. Quæ lex usque ad septem qui fuerint in convivio illo convenit observari.

II. Si vero in illo convivio plus quam septem fuerint, non omnes teneantur obnoxii, sed

---

In quadrivio] Ausonius.
Abjecta in triviis inhumati glabra jacebat
Testa hominis. Pith.

Sine manibus & pedibus] Gregor. Turôn. hist. lib. 8. cup. 29. *Truncatis manibus auribusque & naribus, variis sunt mortibus interempti.* lib. 10. cap. 15. *Aliis manibus, nonnullis auribus naribusque decisis, seditio depressa quievit.* Et lib. 10. cap. 17. *Alios manibus incisis relinquunt, nonnullos auribus naribusque amputatis ad ridiculum laxaverunt.* & cap. 11. 18. Pith.

In puteum] Tur. 7. 23. 373. *Judæi cum duobus Christianis ab injuriosis hominibus interfecti in puteum, qui propinquus erat domui ejus, projecti sunt.* Ado: *Comprehensus à Chlodomero cum uxore & filiis suis necatur, & in puteum projectus occultatur.* Pith.

Tota leude sua componatur] Tit. 55. & tit. 7. leg. Angl. & tit. 2. leg. Fisiou. in capitulis Caroli Magni iu Sylvaco editis: *Si latro ibi occisus fuerit, qui eum occiderit, leudem inde non solvit, & nullus illi inde faidam portare præsumat.* Vetus formula: *sic ab ipsis fuit judicatum, ut illam leudem, ut lex erat, solvere deberet.* Pith.

Ad Tit. XLIV.

Contubernio] Sidonius lib. 3. epist. 9. *Inter armatos tumultuosos, virtute, numero, contubernio contumaces.* Ita emendavi. Marculfus lib. 2. cap. 16. Contubernium autem heic non est auxilium, ut malè Lindenbrogius, sed cœtus est, manus, quo per turbam vis fieret, quod nomen inde deductum esse opinor, quòd coutubernium extrema & minima centuriæ particula erat, quæ ducem haberet, cui præerat decanus, sive caput contubernii. Vegetius lib. 2. cap. 8. & 13. apud Cæsarem & Suetonium passim. At si quis decem virorum cœtum coëgisset, turba erat & de vi tenebatur. l. 4. §. 2. D. vi bonorum raptor. Unde & ibi Bartolus ex decem populum constare existimavit. Et si diligentiùs hoc caput legis Salicæ discutias num. 3. novem in contubernio ordine terno adsignari invenies. Porrò qui couvocata seditione villas expugnaveriut, lege Julia de vi tenebantur; & qui hominem obsederit, incluserit concursu & turba. l. 3. §. 2. l. 5. D. ad leg. Jul. de vi publica. *Bign.*

In domo sua adsallierit] Marculfus: *Qualiter vos nulla movente causa in via adsallissetis & graviter livorassetis.* Pith.

Medietas solvatur] Medietas tantùm compositionis, & pœna minor Romano sut liberto occiso à Francis. *Bign.*

Ad Tit. XLV.

Si in convivio] Pœnitentiale Romanum cap. 15. ex Concilio apud Wermerias. *Pith.*

Plusquam septem] Æquitas summa. Turba enim potius esse videtur quam convivium. Inhumanum autem fuisset ab uno in turba commissum ceteros luere. Ausonius in Ephemer.

sed quibus fuerit imputatum, illi secundum legem componant.

III. Si quis foris casa, sive iter agens, seu in agro positus, à contubernio fuerit occisus, & tres plagas vel amplius habuerit, tres de eodem contubernio qui convicti fuerint, singillatim mortis illius compositionem componant, & tres alii de ipso contubernio mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, unusquisque illorum culpabilis judicetur. Et tres adhuc alii de ipso contubernio sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, singuli eorum culpabiles judicentur.

Tit. XLVI.

De reippus.

I. Si quis homo moriens viduam dimiserit, & eam quis in conjugium voluerit accipere, antequam eam accipiat, Tunginus aut Centenarius mallum indicent, & in ipso mallo scutum habere debent & tres homines causas tres demandare. Et tunc ille qui viduam accipere vult, cum tribus testibus qui adprobare debent, tres solidos æque pensantes & denarium habere debet. Et hoc facto, si eis convenit, viduam accipiat.

II. Si vero ista non fecerit, & sic eam acceperit, ille cui reippus debetur, bis mille & quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si autem quæ superius diximus omnia secundum legem impleverit, & tres solidos & denarium ille cui reippus debetur acceperit, tunc eam legitime accipiat.

IV. Hoc discernendum videtur, cui reippus debeatur.

V. Si nepos fuerit sororis filius senior, ille reippum accipiat.

VI. Si vero nepos non fuerit, neptis filius senior ille accipiat.

VII. Quod si neptis filius non fuerit, consobrinæ filius qui ex materno genere venit, ipse accipiat.

VIII. Si autem nec consobrinæ filius fuerit, tunc avunculus frater matris reippum accipiat.

IX. Si vero avunculus non fuerit, tunc frater illius qui ipsam mulierem antè habuerat, si in hereditatem defuncti fratris, id est, mariti mulieris illius, venturus non est, ipse reippum accipiat.

X. Quod si nec ipse fuerit, tunc qui proximior fuerit post superius nominatos, qui singillatim secundum parentelam dicti sunt, usque ad sextum genuculum, si in hereditatem illius mariti defuncti non accedat, ipse reippum accipiat.

XI. Si

Sex enim convivium
Cum Rege justum, si super convicium est.

Regem convivii intelligit, ut sint numero septem. Convicium παρῴνιον vociferatio multorum incondite clamantium. Capitolinus in Vero: *Septem convivium, novem vero convicium.* Varro apud Gellium lib. 13. cap. 11. *Plures esse non convenit, quod turba est turbulenta.* Archestratus Syracusius vetus Poëta in γαστρονομίᾳ apud Athenæum lib. 1. pag. 3. non amplius quam quinque convivas admittit:

Πρὸς δὲ μιᾷ πάντας δειπνεῖν ἁβροδαίτῳ τραπέζῃ.
Ἔστωσαν δ' ἢ τρεῖς, ἢ τέσσαρες οἱ ξυνάπαντες.
Ἢ τῶν πέντε γε μὴ πλείους, ἤδη γὰρ ἂν εἴη
Μισθοφόρων ἁρπαξιβίων σκηνὴ στρατιωτῶν.

Apte itaque alludit Archestratus ad tentorium sub quo unum decem hominum contubernium. Vide Vegetium. Quamquam in Platonis Symposio viginti fuerint convivæ. *Bign.*

Ad Tit. XLVI.

De Reippus] Gloss. *de sponsalitiis viduarum.* Pretium emptionis viduæ matrimonii causa tit. 41. leg. Saxon. *Pith.*

Tunginus] Gloss. *Judex qui post Comitem est. Degan.* Sollensib. & in priscis Anglorum legibus. Thegn. *Pith.*

Scutum habere debet] Tit. 48. *Scutum in ipso mallo habeat.* Inde apud Ottonem de gestis Friderici lib. 2. cap. 12. *Est autem consuetudinis Regum Francorum, quæ & Teutonum, ut quotiescumque ad sumendam imperii Coronam militem ad transalpizandum coëgerint, in prædicto campo mansionem faciant. Ibi ligno in altum porrecto scutum suspenditur.* Guntherus.

Ligno suspenditur alte
Erecto clypeus. Tum præco regius omnes
Convocat à Dominis feudalia jura tenentes.

An quod armati in concilium venirent? Liv. lib. XXI. de Gallis. Tacitus de moribus Germanorum. *Pith.*

Tres homines] Infra tit. LVI. num. 4. *Bign.*

Tres homines] Tit. 48. & tit. 56. *Sagibarones plus quam tres esse non debent.* Pith.

Tres solidos æquè pensantes] Majores nostri, sicut & nos hodie, uxores sibi emebant solido & denario. Fredegarius Scholasticus: *Legatos ad Gunebaldum dirigit petens ut Chrotildem neptem suam ei in conjugium sociandam traderet. Quod ille denegare metuens, & sperans amicitiam cum Chlodoveo inire, eam daturum spopondit. Legati offerentes, solido & denario, ut mos erat Francorum, eam partibus Chlodovei sponsant, placitum ad præsens petentes, ut ipsam ad conjugium traderet Chlodoveo.* Marculfus in formulis: *N. filius N. puellam ingenuam nomine N. illius filiam per solidum & denarium secundùm legem Salicam & antiquam consuetudinem desponsavit.* Propterea uxor in potestatem viri cedit, nec liberam habet rerum administrationem. quod & Gallis in usu fuisse testatur Cæsar. *Pith.*

Habere debet] Additur in duobus: *Et tres erunt qui solidos pensare vel probare debent.* Quasi libripendes intervenerint. *Pith.*

Cui reippus debeatur] Nec enim debetur ei qui in hereditatem defuncti mariti succedit. *Pith.*

Parentillam] Vide infra tit. LXIII. ubi nota ex Jornande. Fortunatus pag. 99.

Juncta parentali culmine Roma fuit.

Leg. Burgund. tit. 85. art. 1. Capitolinus in Gordiano: *Duxit uxorem filiam Misithei doctissimi viri, quem causa eloquentiæ dignum parentela sua putavit, & Præfectum statim fecit.* Bign.

Post sextum Genuculum] Synod. Apripp. can. 6. Meldens. can. 7. *usque ad septimum gradum.* Pith.

Causa

XI. Si autem nullus nisi post sextum genuculum proximus fuerit, in fiscum ipse reippus vel causa quæ inde orta fuerit colligatur.

Tit. XLVII.

De eo qui villam alienam occupaverit, vel si duodecim mensibus eam tenuerit.

I. SI quis super alterum in villam migrare voluerit, & aliqui de his qui in villa consistunt, eum suscipere voluerint, & vel unus ex ipsis extiterit qui contradicat, migrandi licentiam ibidem non habeat.

II. Si vero contra interdictum unius vel duorum in villa consedere præsumpserit, tunc interdictor testari debet illi cum testibus, ut infra decem noctes inde exeat. Et si noluerit, iterum ad ipsum cum testibus veniat, & testetur illi ut infrà alias decem noctes secedat. Quòd si noluerit, iterum tertio placito, ut infra decem noctes exeat, denuntiet. Si vero triginta noctes impletæ fuerint, & nec tunc voluerit exire, statim illum manniat ad mallum; & testes suos, qui ad ipsa placita fuerunt secum præstos habeat. Si autem ipse cui testatum est venire noluerit, & eum aliqua sunnis non detinuerit, & secundùm legem supradictam testatus fuerit, tunc ipse qui ei testatus est, super fortuna sua ponat, & Grafionem roget ut accedat ad locum, & ipsum inde expellat. Et si ibi aliquid elaboravit, quia legem noluit audire, amittat, & insuper mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si verò quis alium in villam alienam migrare rogaverit antequam conventum fuerit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

IV. Si autem quis migraverit in villam alienam, & ei aliquid infra duodecim menses secundùm legem contestatum non fuerit, securus ibidem consistat sicut & alii vicini.

Tit. XLVIII.

De affatomiæ.

I. HOc convenit observare, ut Tunginus vel Centenarius mallum indicent, & scutum in ipso mallo habeant, & tres homines causas tres demandare debent in ipso mallo, & requiratur postea homo qui ei non pertinet, & sic festucam in laisum jactet; & ipse in cujus laisum festucam jactaverit dicat verbum de fortuna sua, quantum ei voluerit dare. Postea ipse in cujus laisum festucam jactaverit, in

---

Causa] Gloss. *Pœna propter solemnia non servata.* Pith.

Causa quæ inde orta fuerit.] Id est pœna solemnium non servatorum. P. P. MS. *Bign.*

Ad Tit. XL. II.

De eo qui villam] *De complainte en cas de saisine & nouvelleté dedans l'an.* Vt fallantur qui D. Ludovicum Regem aut Simonem de Bucy jus istud antè nescitum intra Franciam proquiritasse tradunt. *Pith.*

Si vero XXX. noctes impletæ fuerint] Jure Romano cùm in rem aliquam agerent litigatores & pœna se sacramenti peterent, poscebant judicem, qui dabatur post tricesimum diem. Ascon. 3. in Verrem. *Pith.*

Præstos habeat] Sic veteres tres. Gloss. *præsentes.* Alii duo: *Præstus:* Jure Romano superstitibus, id est, testibus præsentibus, ii inter quos controversia erat, vindicias sumere jubebantur. *Pith.*

Supra fortuna sua] *A ses perils & fortunes.* Pith.

Vt accedat ad locum] *Execution & fournissement de complainte sur le lieu.* cap. 12. consuetud. Insulan. Gellius. lib. 20. cap. 9. *Pith.*

Elaboravit.] Turon. cap. 82. de gloris Confess. *Cumque alterum vas apium vellet auferre, ait Sacerdos: Sufficiat nunc fili istud, alterum verò ei qui ipsum laboravit reserva.* Marculfus in formulis. *Tam de alode aut de comparato vel de quolibet adtractu, ubicunque habere videor, & quod pariter in conjugium positi laboravimus.* Et canone 14. Synodi Triburiensis: *Si verò in qualibet silva, vel deserto loco aliquod desertum collaboraverit.* Pith.

Ad Tit. XLVIII.

De affatomiæ] Sic veteres quinque. Gloss. *De donationibus quæ fiunt festuca in sinum ei cui donabatur projecta.* Marculfus in formula affatimiæ. *Dulcissimis nepotibus meis illis, ego avus. Dum cognitum est qualiter genitor vester filius meus, compellente fine natura de hac luce decessit, & vos in alode minimè accedere poteratis, ideo pensantes causam consanguinitatis dono vobis per hanc affatimiam pro omni portione in pago illo, centena illa, quidquid in jam dicto loco &c.* Idem: *quicquid jam dicto loco genitor vester filius meus dividere & exaquare deberet, vos quoque nepotes mei per hanc affatimiam post obitum meum dividere & exaquare faciatis.* Pith.

De afatomie] Forma est & modus possessionis transferendæ ex causa possessionis. Videantur veteres formulæ incerti auctoris (sive appendix Marculfi) cap. 19. 20. 43. 57. & legis Romanæ cap. 15. Edictum Theodorici R. cap. 53. *Tres sufficiant curiales, dummodo vicinis scientibus impleatur corporalis introductionis effectus.* Vide ex consuetudinibus nostris Raguellum pag. 507. in verbo *saisine.* Videatur Andegavensis consuetudo, & acta possessionis. Traditio in donationibus necessariò requirebatur. Vide l. 1. Cod. Th. de donationibus in verbo: *Abscessu donantis.* l. 8. eod. Adfatimire, & adfatimus, leg. Ribuar. tit. 51. pag. 28. edit. Til. epistolæ adfatimæ Vet. form. Lindenbrogii 50. pag. 523. donatio est, ut videtur Francisco Pithœo. *Bign.*

Festucam] Aliquot Codices, *fistucam*, Symbolum traditionis. Marculfus: *Consignavit & tradidit & vestivit, & per durpilum & festucam sibi foras exitum alienum vel spoliatum in omnibus esse dixit.* Et alibi: *quod in prasente & per fistucam eas eidem visus est commendasse.* Idem: *Inter se visi sunt divisisse vel exaquasse, & invicem pars partem tradidisse & per fistucam omnia partitum partisse.* *Inde exfestucare* Henrico IV. Imperatori Sigeberto & Ottoni Frisingensi & formulariis nostris. *bailler un festu en signe de deguerpissement.* Pith.

In laisum] Gloss. *in sinum.* Marculfus de læsoverpo per manum Regis: *Villas nuncupatas N. sitas in pago illo sua spontanea voluntate nobis per fistucam visus est laisoverpisse vel condonasse.* Inde *tendre le giron.* Pith.

in casa ipsius manere & hospites tres suscipere & de facultate sua, quantum ei datur in potestate sua habere debet; & postea ipse cui creditum est, ista omnia cum testibus collectis agere debet. Postea aut ante Regem aut in mallo legitimo illi cui fortunam suam deputavit reddere debet; & accipiat postea festucam in mallo ipso ante duodecim menses ipse quem heredem deputavit, in laisum suum jactet, & nec minus, nec majus, nisi quantum ei creditum est. Et si contra hoc aliquid dicere voluerit, debent tres testes jurati dicere, quod ibi fuissent in mallo ubi Tunginus vel Centenarius indixerunt, & quod vidissent hominem illum, qui fortunam suam dedit, in laisum illius quem jam elegerat festucam jactare, & nominare illum debent, qui fortunam suam in laisum electi jactavit. nec non & illum in cujus laisum festucam jactavit, & heredem appellavit, similiter nominent. Et alteri tres testes jurati debent dicere quòd in casa illius hominis, qui fortunam suam donavit, ille in cujus laisum festucam jactavit, ibidem mansisset, & hospites tres vel ampliùs collegisset & pavisset, & ei ibidem gratias egissent, & in beo de suo pultes manducassent, & testes collegissent. Ista omnia alii tres testes jurati dicere debent, quoniam in mallo legitimo vel ante Regem ille qui accepit in laisum suum fortunam in mallo publico, hoc est, ante Theada vel Tunginum, fortunam illam, quem heredem appellavit, publicè coram omnibus festucam in laisum ipsius jactasset. Et hæc omnia novem testes debent adfirmare.

Tit. XLIX.

De filtortis, hoc est, qualiter homo furatas res intertiare debet.

I. Si quis qui lege Salica vivit servum aut ancillam, caballum vel bovem, seu jumentum, seu quamlibet rem suam, sub alterius potestate agnoverit, mittat eam in tertiam manum; & ille apud quem agnoscitur debet adhramire. Et si intra Ligerim aut Carbonariam ambo manent, & qui agnoscit, & apud quem agnoscitur, in noctes quadraginta placitum faciant. Et in ipso placito quanticunque fuerint qui rem intertiatam vendiderint, aut cambiaverint, aut fortasse in solutionem dederint, omnes intra placitum istum commoneantur ut unusquisque cum negotiatoribus suis alter alterum admoneat. Si quis vero commonitus fuerit, & aliqua

In casa ipsius manere] Greg. Turon. 4. de mirac. S. Martini c. 12. *Pith.*

In potestate sua] *Car donner & retenir ne vaut.* Pith.

Ante XII. menses] *Temps d'insinuation.* Pith.

Beudo] Al. *Beodo. à sa table* Vet. Glossar. *Mensa, beod; Refectorium*, Beodden. Inde opinor: *Vuir & mettre à sa table.* Pith.

Theada] Veteres *Theoda.* Al. *Theuda.* Gloss. Lipsii: *theado, gentes, nationes, Thiadon.* Pith.

Ante Regem aut in mallo publico] Donationis per manum Regis formula extat apud Marculfum, Moribus Boloniens. & Pontifens. *Avant que le donataire puisse jouir du don à luy fait, & en faire son acquest, faut qu'il apprehende par mise de fait & justice competente.* Pith.

Ad Tit. XLIX.

De filtortis.] Gloss. *de intertiatis rebus.* Pith.

Intertiare] Franc. Pith. Gloss. Capitularium ἔγγυτος *sequester.* ἔγγυτος *intertius.* Glossæ Latino-Græcæ, *sequester*, μεσίτης, ἔγγυτος συνδικοφύλαξ. Capitul. lib. 3. cap. 46. lib. 6. cap. 214. *Bign.*

In tertiam manum.] *En main tierce.* Pith.

Adrhamire] *Adhramire* supra tit. XXXVIII. Capitul. lib. 4. cap. 29. quod caput tribuitur Pipino Regi Italiæ in leg. Longob. lib. 1. tit. 25. l. 76. Et quod in Capitul. lib. 3. cap. 58. in titulo dicitur *de sacramentis in palatio adhramitis*, in veteri MS. capitulorum apud Aquas an. IX. sic exprimitur, *de sacramentis in palatio faciendis.* Sed hoc parum ad rem facit. Hoc autem caput Imp. Karolo tribuitur leg. Longobard. lib. 2. tit. 55. l. 20. fide formulas veteres cap. 1. 2. *Bign.*

Carbonariam] Quæ est inter Cameracum & Tornacum. Tritenheim. ex Hunnibaldo. Sulpit. Alexand. apud Gregor. Turonens. lib. 2. cap. 8. 9. Sigebert. ann. 880. *Camaracum obsedit & cepit. Inde movens per Carbonariam silvam ad Tornacum festinans, iter direxit in Thoringiam.* Pith.

Carbonariam] Gregor. Turonens. lib. 2. cap. 8. Nithardus lib. 2. *Quamobrem cum paucis Karolus hoc iter accelerans ab Aquitania Carisiacum venit & à Carbonariis & infrà ad se venientes benignè suscepit. Mox cum Lodharius à Ludbovico reverteretur & omnes citra Carbonarias ad illum venirent, Mosa trajecta ratum duxit, ut Sequanam usque procederet.* Idem lib. 4. cap. 366. *Bign.*

Ligerim aut Carbonariam] Heroldus post hæc addit. *aut citra mare.* Sed nos, secuti consensum veterum codicum & editionum posteriorum sustulimus hanc clausulam. Ligerim hoc loco Wendelinus pag. 86. & 166. interpretatur fluvium Belgicæ in Hasbania, qui Lachara vocatur apud Doubletum in antiquitatibus S. Dionysii pag. 724. Ego facilius crediderim, heic agi de Lesura fluvio Treverorum, quem hodie Leserem vocant, quatuor milliaribus Germanicis ab Augusta Trevirorum. Hunc fluvium ego reperio Ligerim vocatum in præcepto Dagoberti Regis pro Ecclesia Trevirensi, quod à Willelmo Kyriandro editum est in commentariis de Augusta Treverorum pag. 74. itemque in alio præcepto Regis Pippini ibidem relato pag. 78. cujus vero fragmentum refert Christophorus Browerus libro septimo annalium Trevirensium pag. 378. posterioris editionis. Diversus ab hoc est Ligeris fluvius in libro tertio Capitularium cap. 74. *Baluz.*

Noctes XL.] Sic tit. 52. & in Constitutionibus Caroli Magni: *Postquam Comes & pagenses de qualibet expeditione hostili reversi fuerint ex eo die supra quadraginta noctes, sit bannus rescissus, quod lingua Theutisca scatlegi, id est, armorum depositio, vocatur.* Pith.

Rem intertiatam] Chose entiercée. Aurelianus. In legibus Eduardi Regis Angl. *si quispiam aliquid intertiet, super aliquem, & intertiatus non poterit warantum suum habere, erit forisfactura sua.* Pith.

Vendiderit aut cambiaverit] Unde & Constitutio Caroli Magni: *Nullus comparet caballum nisi illum hominem agnoscat, qui ei vendidit, aut de quo pago est, vel ubi manet, aut quis ejus senior.* Pith.

Quod

qua sunnis eum non detinuerit, & ad placitum venire distulerit, tunc ille qui cum eo negotiavit, habeat tres testes quod ei nuntiasset ut ad placitum venire debuisset, & alios tres similiter habeat, quod cum eo publice negotiasset. Hoc si fecerit, exivit se de latrocinio. Ille autem qui admonitus non venerit, super quem testes juraverint, erit latro illius qui res suas agnoscit, & ei secundum legem ipsas componat, & insuper pretium illi reddat qui cum eo negotiavit. Ista omnia ubi suus hamallus est, super quem res primitus agnita fuerit, aut intertiata, fieri debent. Quod si trans Ligerim aut Carbonariam manet ille apud quem res agnoscitur, in noctibus octuaginta lex ista custodiatur.

TIT. L.

De falso testimonio.

I. SI quis falsum testimonium præbuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Quod si aliquis alicui imputaverit quod se perjurasset, & non potuerit adfirmare, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si alicui fuerit imputatum quod se perjurasset, & hoc qui imputaverit adfirmare potuerit, tres de ipsis conjuratoribus perjuri unusquisque illorum sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Alii vero qui super ipsos tres fuerint, quivis solidis culpabiles judicentur.

V. Ipse vero cui imputatum fuerit, excepta causa vel capitale & delatura, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

TIT. LI.

De testibus adhibendis.

I. SI quis testes necessarios habuerit, & fortasse ipsi ad placitum venire noluerint, ille qui eos necessarios habet mannire illos debet cum testibus ad placitum ut ea quæ sciunt jurantes dicant.

II. Si vero noluerint venire & eos sunnis non detinuerit, unusquisque illorum sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Si vero præsentes fuerint ad testimonium vocati, & noluerint jurando dicere ea quæ sciunt, & forbanniti fuerint, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, unusquisque illorum culpabilis judicetur.

TIT. LII.

De eo qui fidem factam alteri reddere noluerit.

I. SI quis ingenuus aut lidus alteri fidem fecerit, tunc ille cui fides facta est, quadraginta noctes, aut quomodo placitum fecit quando fidem ei fecit ad domum illius cum testibus ambulare debet, vel cum illis qui pretium adpretiare debent. Et si noluerit fidem factam solvere, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

II. Si

Quod ei nunciasset] Editio Germanica: *quomodo ei mancaverit.* Pith.

Exivit se] Sic veteres tres. Al. *Exuit se.* Pith.

Ista omnia ubi suus hamallus est] Exemplar unum: *Ista omnia facere debet in mallo ubi ipse amallus esse dignoscitur super quem &c.* Aliud: *Ista omnia in mallo debent fieri ubi illi est hamallus.* id est, *qui suscipit causam ad mallandum in vicem alterius.* Tit. 35. leg. Ripuariorum. *Pith.*

Ad Tit. L.

Adfirmare] Sic veteres sex. *Pith.*

De ipsis conjuratoribus] Veteres duo, *de ipsis juratoribus.* Marculfus in formulis: *Sed nuncupatus ille nec ad placitum suum venit, nec ipsum Sacramentum juravit, neque juratores fuit, nec ullus fuit testatus qui sunia nunciasset.* Plaut. Pænul. *Vos juratores estis quæso operam date.* Senec: *Quis unquam ab historico juratores exegit.* Nortmannis, *Jureurs.* Pith.

Perjurasset] Maxime in causis quæ sub jurejurando finiendæ sunt. can. 8. Syn. Aurel. *Pith.*

Super istos tres] Tres tantum conjuratores gravius reliquis puniuntur; quia cum reo tres præcipue puto proximiores affirmabant, reliquis tantum probabant. Id patet ex formula vet. incerti auctoris 19. ubi tres aloarii & duodecim conlaudantes. Lege autem Alaman. tit. 6. solus reus conceptis verbis jurabat, ceteri probabant. Vide notas ad Marculf. lib. 1. cap. 38. & ad appendic. cap. 29. *Bign.*

Ad Tit. LI.

Noluerint venire] De testibus cogendis agitur hoc capite, qui nolunt testimonii dicendi causa in judicio sistere, quo nomine olim Athenis actio prodita. Jul. Pollux lib. 8. Λειπομαρτύριον δὲ κατὰ τῶν ἰδόντων μὲν, ἢ μαρτυρήσειν ὁμολογησάντων, ἐν δὲ τῷ καιρῷ τὴν μαρτυρίαν ἐκλιπόντων· ὁ δὲ βουλόμενος μαρτυρεῖν, ἐκλήτευσεν ἀνάγκην τῷ μαρτυρήσαντι προστιθέντες, ἔδει δὲ αὐτὸν ἢ μαρτυρεῖν, ἢ ἐξομόσασθαι ὡς οὐκ εἰδείη ἢ μὴ παρείη, ἢ χιλίας ἀποτίνειν. Æschines περὶ παραπρεσβείας. Quod & jure Romano observatum, ut inviti testimonium dicerent in causis criminalibus tantum, l. 4. 5. 8. & 19. de testibus. Ex constitutione vero Justiniani Græca, l. 16. Cod. eodem, etiam in civilibus causis coguntur inviti testes esse. *Bign.*

Forbanniti] Sic veteres tres. Alis quinque exemplaria *Ferbanniti.* In constitutionibus Caroli Magni: *De theloneis qui jam antea forbanniti fuerant, nemo tollat.* Et alibi: *quicunque abhinc inante latronem receperit, maxime autem illum qui forbannitus fuerit.* Pith.

Ad Tit. LII.

De eo qui fidem factam] Glossar. *Qui Wadium alteri dat, & postea persolvere spreverit.* Al. *De fide facta.*

Sicut

II. Si vero adhuc supradictum debitum solvere noluerit, debet eum sic admallare: *Rogo te, judex, ut hominem illum denominatum, gasachionem meum, qui mihi fidem fecit, de debito tali denominato, secundum legem Salicam mihi inde eum adstringas.* Tunc judex dicere debet: *Ego gasachium tuum illum in hoc mallo quod lex Salica habet.* Tunc ille cui fides facta est debet testificari fidejussori, ut nulli alteri nec solvat nec pignus donet solutionis antequam ei impleat unde fidem fecit. Et sic festinanter ad domum illius qui ei fidem fecit cum testibus accedat, & roget eum solvere debitum suum. Quod si noluerit, solem ei collocet. Et si solem ei culcaverit, tres solidos super debitum suum addat. Et sic usque ad tres vices per tres mannitas facere debet. Istis agitur omnibus factis, si adhuc noluerit debita conponere, usque ad novem solidos debitum ascendat, id est, ut per singulas admonitiones vel solem culcatum terni solidi adcrescant. Si vero nec fidem factam in placito legitimo solvere noluerit, tunc ille cui fides facta est, ambulet ad Grafionem loci illius in cujus pago manet, accipiatque festucam, & dicat verbum istud: *Tu Grafio, rogo te quia ille homo denominatus, qui mihi fidem fecit, quem legitime habeo adjactivum vel admallatum secundum legem Salicam, & ego super me & super fortunam meam pono quod securus mitto in fortunam illius manum.* & dicat de quanta causa ei fidem fecerat. Tunc Grafio congreget secum septem Rachinburgios idoneos, & cum ipsis ad casam illius fidejussoris veniat; & roget eum, si præsens est, ita dicens: *Per voluntatem tuam solve homini isti de quo ei fidem fecisti, & hoc quod debes secundum pretium legitime adpretiatum satisfacere stude.* Quod si tunc adimplere noluerit præsens, aue si absens fuerit, statim Rachinburgii pretium adpretiatum, quantum debitum quod debet, valuerit, de fortuna illius tollant. Et si fredus antea de ipsa causa non fuerat datus, duas partes ille cujus causa est ad se revocet, & Grafio tertiam partem obtineat.

III. Si

Sicut Basiliensis editio quam cum hac confer. Tit. 59. nec de ulla lege fidem facere noluerit. *Pith.*

Admallare.] Editio Germanica, *mannire ad mallum.* Marculfus in formula de causis alterius recipiendis. *Eo quod propter simplicitatem suam causas suas minime possit prosequi vel admallare, clementiæ regni nostri petiit ut inlustris vir ille omnes causas suas in vice ipsius tam in pago quam in palatio nostro admallandum prosequendumque recipere deberet.* Pith.

Admallare] Vide infra ad tit. LIX. Sic infra: *vel admallatus secundum legem Salicam.* Tit. LIII. n. 1. *secundum legem habeat admallatum.* Inde fortasse *bamallus* supra tit. XLIX. Bign.

Judex] *Tunginus.* Editio Germanica. *Pith.*

Gasachionem] Al. *Gasacchium.* Adversarium causatorem. *Gegensac. Witbessak.* Pith.

Inde eum adstringas] In form. Rom. *Inde ego te ex jure manu consertum voco.* Pith.

Judex] Duo exemplaria, *Tunzinus.* Pith.

Solem culcatum] Solem occasum, quæ scilicet suprema tempestas observabatur, ut infra tit. LXIX. Gregor. Turonens. lib. 7. cap. 23. ubi nos quædam congessimus non aliena. Unde & apud Marculfum lib. 1. cap. 37. *solsatire.* Romanis quoque idem usitatum fuisse fidem facit lex 12. tab. Illud ipsum significare videtur Homerus Odyss. μ.

Ημος τ' ἐπὶ δόρπον ἀνὴρ ἀγορῆθεν ἀνέστη
Κρίνων νείκεα πολλὰ δικαζομένων αἰζηῶν.

quibus verbis tempus vesperi designavit. καὶ μάλιστα τὸ τὴν ἑσπέραν ἐπιτεῖναι. ut Strabo interpretatur lib. 1. Vide supra tit. XXXIX. infra LIV. & LX. Speculum Saxonicum lib. 3. cap. 40. Juvenalis sat. 13.

Hæc quota pars scelerum quæ custos Gallicus urbis
Usque à lucifero donec lux occidat audit.

Nortmannis hodie *clameur couchée.* Quod supra est, *solem ei collocet,* & infra, *solem collocatum,* id est diem constitutum, *jour assigné,* unde *ajourner,* diem dicere. Sol pro die. Archilocus, & ex eo Ronsardus. *Bign.*

Debitum ascendat] *La debte monte à neuf sols.* Pith.

Per tres mannitas] Trinundino Rom. *Pith.*

Per singulas admonitiones] Pour chacun defaut. *Pith.*

Singulas Admonit.] *Tria edicta.* P. P. MS. *Pour chacun defaut.* F. Pithœus. *Doublement & tiercement,* in ordinationibus Regiis. *Bign.*

Adjactivum] Videnda Notitia de jactivis. Marculfus in formulis. *Dum & illustris vir ill. Comes palatii nostri testimoniavit quod ante dictus ille placitum suum legibus custodivit. & eum adjectivit, vel solsaltivit, & ipse placitum suum custodire neglexit. Jectivus sive negligens.* In formula quam adscripsi tit. de Racinburg. infra & alibi apud Marculfum. *Ut dum ipse tale Sacramentum habuit adfirmatum, & ipsum nullatenus juravit, nec ipse nec juratores sui, sed exinde se jectivum dimisit.* Et in adnunciatione Caroli apud Pistas: *Etsi Sacramenta legalia in primo die Lunæ post Pascha juranda devenerint, aut in aliis feriis, quando mallum tenere debuerit, mittet quisque Comes missum suum, qui ipsa Sacramenta auscultet, ne ipsi homines jectivi inveniantur, & ipse sic mallum suum teneat ut Barrigildi.* Et *jectare* in Constitutionibus Caroli Magni: *Ut nullus præsumat hominem ad judicium sine causa jectare, nisi judicatum fuerit.* Pith.

Adjactivum] Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 37. & Appendic. cap. 22. *Bign.*

Racinburgos] Glossæ interlinear. *judices.* Bign.

Racinburgios] Sic veteres tres. Gloss. *Judices.* Kero. *causa, Rahcha.* Tit. 57. leg. Ripuar. & in formulis Salic. *Ideo venientes pariter illo mallo ante illum comitem vel reliquos Racinburgios.* Ao. *Rechtburgen?* Pith.

Pretiatum] Preciari apud Cassiodor. lib. 2. cap. 22. Sic depretiari Tertullian. adversus Marcion. lib. 1. cap. 6. *Bign.*

Adpretiatum] Leg. Alamann. tit. 75. *Illam optimam vaccam quatuor tremisses licet adpreciare.* Capitul. lib. 5. cap. 366. *Si quis alterius caballo aut bovi vel cuilibet quadrupedi unum oculum excusserit, adpreciet illud pecus quid valet, & tertiam partem componat.* Quod caput desumptum est ex legib. Bajuvar. tit. 13. cap. 8. pag. 87. edit. Tilia. *Bign.*

De fortuna ipsius tollant] Alioquin licuit res adversarii possidere, donec satisfecisset. Gregor. Turon. 4. 46. *Pith.*

Grafio]

III. Si autem Grafio ibi invitatus non venerit, & funnis eum aliqua non detinuerit, aut certa ratio dominica, & si distulerit ut ibi non ambulet, neque mittat ut cum justitia exigatur debitum, aut se redimat, aut de vita componat.

Tit. LIII.

De eo qui Grafionem ad res alienas tollendas injuste invitaverit.

I. SI quis Grafionem ad res alienas injuste tollendas invitaverit, antequam gasachium suum secundum legem habeat admallatum, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

II. Si vero Grafio invitatus contra legem super debitum justum aliquid amplius tulerit, aut se redimat, aut de vita componat.

Tit. LIV.

De re præstata.

I. SI quis alteri de rebus suis aliquid præstiterit, & ei reddere noluerit, sic eum debet mallare. Cum testibus ad domum illius cui res præstavit accedat, & sic contestetur ei. *Quia res meas noluisti reddere, quas tibi præstiti, in hoc eas tene nocte proxima quod lex Salica continet.* & sic ei solem collocet. Si nec tunc voluerit reddere, adhuc super septem noctes similiter contestetur, sicut antea fecit, ut nocte proxima secundum quod lex Salica continet res suas tenere debeat. Quod si nec tunc voluerit reddere, iterum post alias septem noctes ad eum similiter cum testibus veniat, & roget ut debitum suum reddat. Ergo si tunc noluerit reddere nec fidem facere reddendi, supra debitum quod ei præstitum est, & super illos novem solidos qui per tres admonitiones accreverunt, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. LV.

De manu ab æneo redimenda.

I. SI quis ad æneum mallatus fuerit, & forsitan convenerit ut ille qui admallatus est manum suam redimat & juratores donet, si talis causa est de qua legitime, si convictus fuisset, sexcentos denarios, qui faciunt solidos quindecim, componere debeat, tunc centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, manum suam redimat.

II. Si vero plus ad manum suam redimendam dederit, fredus Grafioni solvatur tamquam si de ipsa causa convictus fuisset.

III. Si

Grafio] Glossæ interlineares *Comes*. Bign.

Certa ratio dominica.] Vetus Codex Thuan. *certe*. vid. supra tit. 1. num. 4. & 5. *Bign.*

Neque mitt. ut cum just.] *Refus de faire justice.* infra tit. LX. *Bign.*

Aut de vita componat] Vide præfationem Burgund. leg. Marculfus in formula: Qui se in servitio alterius obnoxiat. *Dum instigante adversario, & fragilitate mea prævalente, in casas graves cecidi, unde mortis periculum incurrere potueram; sed dum vestra pietas me jam morti adjudicatum de pecunia vestru redemistis, vel pro mea culpu res vestras quamplures dedistis, & ego de rebus meis, unde vestra beneficia rependere debuissem, non habeo, ideo pro boc statum meum vobis visus sum obnoxiviſſe, itu ut ab boc de vestru servitio penitus non discedam.* Pith.

Ad Tit. LIII.

Vide leg. Ribuar. tit. 53. pag. 26. edit. Til. & tabul. S. Dionysii in fol. min. *Bign.*

De eo qui Grafionem] Vetus unum, *de andoctemito.* Editio Basiliensis: *de andoemito.* Sugger. de possession. monast. B. Dionysii: *Ab oppressione exactorum regiorum, quos dicunt* Graffiones. Pith.

Grafionem] Paulus Warnefr. lib. 5. cap. 36. pag. 303. vide nota ad vet. formulas, (sive appendicem Marculfi) cap. 7. Judex fiscalis dicitur in textu leg. Ribuar. tit. 55. pag. 29. edit. Til. *Si quis judicem fiscalem, quem Comitem vocant, interfecerit; DC. sol. mulctetur.* Deinde quia illa freda exigebant leg. Ribuar. c. cult. exactores regii dicuntur à Suggero loco à Fr. Pithoeo allato. Ideo autem mihi videtur dici judex fiscalis Comes, ad differentiam magistratuum municipalium. Illi enim etiam tum judicabant, ut patet variis ex locis, præcipue ex Gregor. Turonens. lib. 1. de miraculis cap. 33. *Decretum est sententia primorum urbis.* Sunt & multa hujus rei alia exempla. De Comitibus autem vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 8. *Bign.*

Gasachium [Glossæ interlinear. cod. Thuan. *causatorem*. Bign.

Admallatum] Additur in duobus exemplaribus, *vel adjectivum.* Aliud exemplar habet: *antequam legitime admallatus, aut fides ei factu fuerit.* Editio Basiliensis: *Antequam eum per legem habeat admallatum aut consecutum, quod ei in mallo fidem fecisset.* Pith.

Aut se redimat] Editio Basiliensis: *Aut Weregildeum suum redimat.* Pith.

Ad Tit. LIV.

De re præstata] *Al. de præstata. De præst.* Pith.

De re præstata] De rebus creditis. nostris, *De præst.* Optatus lib. 3. pag. 35. b. *Præcedente terrore creditores periculis vallabantur; & qui pru præstitis suis rogari meruerant, metu mortis bumiles impellerentur in preces.* Juretus ad Symmach. pag. 263. 264. *Bign.*

Solem collocet] Gregorius Turonensis lib. 7. cap. 23. *Injuriosus ad placitum in conspectu Regis Childeberti advenit, & per triduum usque occasum solis observævit.* Pith.

Super illos &c.] Unde & moribus Ambianensium multam fisco inferunt qui ad diem non solverunt. *Pith.*

Ad Tit. LV.

De æneo] *Gloss. de caldario.* Glofs. χαλκεῖον, olla, æneum, miliarium. Gregor. Turon. 8. histor. cap. 6. con-

III. Si vero talis causa fuerit de qua, si convictus fuisset, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, debuisset solvere, & convenit ut manum suam redimat & juratores donet, novem solidis manum suam redimat.

IV. Quod si amplius dederit, fredus Grafioni solvatur tamquam si de ipsa causa convictus fuisset.

V. Quod si major culpa fuerit, de qua sexaginta duos solidos cum dimidio solvere, si convictus fuisset, deberet, & convenit ut manum suam redimat, cum solidis quindecim manum suam redimat.

VI. Et si amplius dederit, fredus Grafioni solvatur tamquam si de ipsa causa convictus fuisset. Ista redemptio usque ad leudem sic permaneat.

VII. Si autem leudem alter alteri imputaverit, & eum ad æneum admallatum habet, & convenit ut manum suam redimat & juratores donet, eum solidis triginta manum suam redimat.

VIII. Et si amplius dederit, fredum Grafioni persolvat tamquam si de ipsa causa convictus extitisset.

Tit. LVI.

De eo qui Grafionem occiderit.

I. Si quis Grafionem occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

II. Si quis Sagibaronem, qui puer Regis fuerat, occiderit, duodecim mille denariis, qui faciunt solidos trecentos, culpabilis judicetur.

III. Si

---

conspicia eminus æneum super ignem positum fervere vehementer. In formals consecrationia ejusmodi aqaæ: *Ut si hic homo pru hac reputationis caasa, furto videlicet, vel homicldiu, aut adulteria, vel luxuria aut pru qualibet causa culpa modo ad præseas manum saam in hanc aquam igne ferventem miserit.* Unde in consaet. Nort. *Se purger par eaa & par igaise.* & leg. Wisigott. *Examen Caldariæ.* Et communia apud nos loqaatio. *J'ea mettruis la main au feu. Pith.*

Ad æneum] Gloss. interlinearis, *id est, ad jadicium.* Aimoinas lib. 5. cap. 34. Art. 39. Jur. Sax. *vel in aquam bullientem brachium usque ad cabitum impoaant.* Pith.

Æneum] Examen aquæ ferveatis. leg. Wisigotthor. lib. 6. tit. 1. c. 3. Adnantiatio Caroli Calvi spad Pistas an. DCCC LXIII. cap. 20. *Si coloaas vel servus iade reputatus faerit, aut judiciu Dei inde examinet; aut si convictus fuerit, hoc ut supra diximus, unde measuram adulteravit perdat, insuper & virgis audo corio vapulet.* Capitalat. lib. 4. cap. 13. Erat & aqnæ frigidæ judicium, de quo Gregor. Turonens. lib. 1. cap. 69. & 70. de mnliere adulterii a marito accusata, qaæ Lugdani sententia jadicia in Ararim probationis causa demersa est. De utroque Hincmarus de divortio Lotharii & Thetbergæ sd VI. interrog. Sexta interrogatio. *Quidam dicant nallius esse auctoritatis sive credulitatis jadicium quod fieri solet per aqaam calidam sive frigidam, ueque per ferrum calidum, sed adinveutiones sunt humanu arbitrii, in quibas sæpe per maleficia falsitas locum abtinet veritatis, & ideu credenda esse noa debent.* Hincmarus. *Christianitas ex antiquo, quæ inter acta est & agenda judicia, sanxit & frequentavit judicium quod fit per aquam &c.* Et paulo post. *Quapropter fieri aqaam ignitam ad hæc duu capulata in unum indaganda judicia, illad videlicet quod jam per aquam factum est, & illud per ignem fiendum est, licet sint pro temporum varietate disparia, sed unum sunt uperationis mysteriu, in quibas Sancti liberantar inlæsi, & reprobi puniuntur addicti Ecclesiæ, qaam designavit arca diluvii, creditur tradidisse auctoritas &c.* Deinde: *canstat admirum, ut inquiunt, quia in aqaa ignita coquuntur culpabiles, & innoxii liberantur incocti, quia de igne Sodomitico Lot justus evasit injustus &c.* Vide quæ apud Hincmarum post hæc seqauntur pag. 350. & pag. 357. *Aut Sacramentu aut Dei judicio expurgate &c.* Eodem pertinet quod refert Gregor. Taronens. de miracul. lib. 1. cap. 81. de altercatione Presbyteri Arriani cum Diacono Catholico pro fide catholica: *Accenditur ignis, æneus superponitur, fervet valde, annulus in unda ferventi projicitur &c.* Insignie locua, & qui omnino legem Salicam illustrat, & vetustissimam ejusce judicii formam docet. ut & de gloria confessor. cap. 14. Videndus idem Gregorius historiæ lib. 2. cap. 1. de S. Briccio Turonensi Episcopo. De ignitis vomeribus varii meminere. Leges vett. Capitula. Jvo Carnotensia, Barchardas, Pithoeas & Jaretua. De aliia qaoqae purgationum geaeribas, jaramento, duello, pane hordaceo, caseo, crucis, uos quædam scripsimus. De ferro candenti vide Gregorium Logothetam pag. 41. nbi etiam de daello. Additur de pargatione ferri igniti. [illegible] mox dicitur, eum qui ex barbaris originem ducit, barbarico jadicio uti debere. Vide & N. B. Eadem de re Pachymerius lib. 1. Catacuzenus lib. 3. cap. 27. Hæc omnia judicis reprobavit Ecclesia. Agobardus contra scripsit. pag. 287. de aqaæ judicio videndus item Adhemarus, & ex eo Sirmondus ad Goffridum. Porro nostra memoria paucis abhinc annis solebant judices reos maleficii accusatos mergere, pro certo habentes incertum crimen hac ratione patefieri. qaod scelas merito secandam Ecclesiæ canones amplissimi ordinis decrets resecarunt. Sic accipio Nithardum, dum ait, Gerbergam ut veneficam aquis præfocatam, quia scilicet rea fuisse mersione apparuerat. Vnde fortasse.

Et quos nascentes explorat gurgite Rhenus.

Leg. Longob. lib. 1. tit. 33. cap. 1. *Si quis servum alienum sine voluatate domini sui in sacramentum miserit, aut maaum in caldaria mittere fecerit.* Æueum pro aheno. Vide Ezechielem 24. *Æaeum in quo est ærago &c.* Salvianus pag. 252. Infra tit. 67. num. 1. *Æneum portare ubi striæ concinaat.* Pactum Childeberti & Clotarii num. 4. *Ad æneum provucatus manum incenderit.* In Decretione Clotaril num. 8. *Ad sortem veniat, aut ad plebejum promoveatur.* Forte legendum est, *æneum* uon *plebejum.* Tit. LIX. infra: Ut per æneum aut per compositionem se educeret. *Bign.*

Ad Tit. LVI.

Sagibaronem] Gloss. *dicuntur quasi Senatores.* Al. *Sachbarones, hommes de loy ou de causes.* Artic. 85. Consaet. Hanno. Senstorum nrbis Arvernæ meminit Gregor. Turonen. de glor. confess. cap. 5. 42. 65. & 206. Senatorum Bituricensiam lib. 1. c. 31. Taronensium lib. 2. c. 26. historiar. In Synodo Aqaisgranensi: *Senatores universi regni Francorum perficere se acclamaverunt.* Pith.

Sagibar. qui puer R. fuer.] Ille qni judicia Regie exequebatur. Vid. leg. Burgund. de Wittiscalcis tit. 76. edit. Til. Saiones apud Cassiodorum. Sed tamen hi judicabant, infra vers. 4. virisagi. P.P. MS. *Bign.*

Sagi-

III. Si quis sagibaronem qui ingenuus est, & se sagibaronem posuit, occiderit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

IV. Sagibarones in singulis mallobergiis, id est, ubi plebs quæ ad unum mallum convenire solet, plus quàm tres esse non debent. Et si causa aliqua ante illos secundùm legem fuerit definita, ante Grafionem removere eam non licet.

Tit. LVII.

De corporibus expoliatis.

I. SI quis corpus hominis mortui, antequam in terra mittatur, per furtum expoliaverit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si quis tumulum super hominem mortuum expoliaverit, vel dissipaverit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culp. jud.

III. Si quis aristatonem, hoc est, stapplum qui super mortuum missus est, capulaverit, aut mandualem, quod est ea structura sive selave, qui est ponticulus, sicut more antiquorum faciendum fuit, qui hoc destruxerit, aut mortuum exinde expoliaverit, de unaquaque de istis sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis hominem mortuum super alium in nauso vel in petra miserit, mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

V. Si quis corpus jam sepultum effodierit, aut expoliaverit, wargus sit, hoc est, expulsus de eodem pago usque dum cum parentibus defuncti convenerit, ut & ipsi parentes rogati sint pro eo ut liceat ei infra patriam esse. Et qui-

Sagibarones] Viros ætate & sapientis maturos interpretor, quibus controversias definiendi facultas erat, ed eo ut nec postea ab his Comes seu Grafio appellari possit, quemadmodum heic statuitur. Periti scilicet legum, quos postes *homines legales* dixerunt; quorum & consuetudinario veteri jure non minima auctoritas in plerisque causis, ut apud Matthæum Paris. & alios passim videre est. Illud ipsum est quod *judicium civium* vocat Gregor. Turon. lib. 7. cap. 47. Dehinc & ex his delecti videntur qui legis Doctores in Adhemari Chronico, sub Ludovico Balbo, cujus particulam edidit Pithœus sub nomine *Fragmenti historiæ Aquitanicæ*, de Vulgrino Aquitaniæ Duce, qui contra Nortmannos Martiliacum castrum construxit, ibique misit *Robertum Gisdebertum legis doctum* (sl. peritum) *& amicum suum fidelissimum nomine Ranulfum, fecitque eum Vicecomitem suum.* Adrevaldus de miracul. S. Benedicti lib. 1. cap. 25. *Visum est missis dominicis placitum Aurelianis mutare. Venientes igitur ad condictum locum magistri & judices, utruque ex parte acerrimè decertabant. Aderant namquè legum doctores tum ex Aurelianensi quàm ex Wastinensi provincia &c.* In diplomate Pipini Majoris domus pro S. Dionysio: *Vbicumque eorum justitiam invenimus, sicut prædecessores nostri, seu Comites palatii nostri, vel reliqui legis Doctores judicaverunt.* Prima pars hujus vocis *sagibarones*, ad *saiones* accedit, de quibus passim Cassiodorus, leges Wisigotthor. & concilia Toletana. *Bign.*

Mallobergiis] Id est, locis tectis, inquit Belius, quia statutum est constitutionibus Caroli M. ut locus malli sub tecto foret. Capitul. lib. 3. c. 57. lib. 4. cap. 28. in fine. *La Cour de Maubergeau à Potiers.* Bign.

Id est plebs quæ ad unum mallum convenire solet] Tacitus de moribus Germanorum: *Eliguntur in iisdem conciliis & principes, qui jura per pagos vicòsque reddunt. Centeni singulis ex plebe Comites, consilium simul & auctoritas, adsunt.* Pith.

Plusquam tres esse n. deb.] Supra tit. XLVI. num. 1. *Bign.*

Ante Grafionem.] Qui cum septem judicat, supra tit. LII. num. 2. Sagibarones verò numero tres. *Bign.*

Ad Tit. LVII.

Vide supra tit. XVII. de sepulchro violato. *Bign.*

Tumulum] Gloss. *Tumbam.* Jornandes in histor. Gotthor. *Noctuque secreto cadaver est terra reconditum, cujus coopercula primum auro, secundò argento, tertiò ferri rigore communiunt.* Pith.

Aristatonem] Pag. 687. tit. 17. suprà Pallio cadavera tegebantur. Apulejus 1. Floridor. *Pith.*

Mandualem] Gloss. *Cancellum qui desuper tumulum stat.* Einhardus lib. 1. de translatione beatorum martyrum Marcellini & Petri: *Sacra beatorum martyrum corpora notto reconditu in absida Basilica locavimus, & sicut in Francia mos est, superposito culmine ligneo linteis ac sericis palliis ornandi gratia conteximus, apponentes altare, ac duo vexilla dominicæ passionis, quæ in via feretrum præcedere solebant, hinc atque hinc erigentes, locum illum divinis officiis celebrandis aptum facere curavimus.* Pith.

Selave] Alemannis columella *seule* dicitur, & tit. 7. leg. Baioar. *sul.* Inde *Hermsul*, Mercurii columna. *Pith.*

Ponticulus] In vita beati Evermari. *Post exequias accuratiori sepultura cohonestantes dimidio clypeo corpori ejus superposito, & altera clypei parte ei supposita.* In epistola Theodulphi Aurelianensis. & can. 9. synodi Meldensis: *Tumuli qui apparent profundius in terram mittantur, & pavimento desuper facto, nullo tumulorum vestigio apparente, &c.* Einardus suprà pag. 687. tit. 17. In Gloss. Lipsii: *Slapigravi, sepulchro.* Pith.

Ponticulus] Mos antiquæ sepulturæ de quâ & de positione columbæ, vide Paulum Warnefridum lib. 5. cap. 34. *Bign.*

Super alium.] Sic intelligo Sidonium lib. 3. epist. 12. *Quid plura jam niger cespes ex viridi jam supra antiquum sepulchrum glebæ recentes.* Nec audiendus Savaro pag. 203. ad verbum *torsi latrones* tamquam illi spoliandi mortuos causa sepulchrum violassent. Nam vetus erat sepulchrum avi multò ante mortui. Videsis epistolam. *Bign.*

Corpus jam sepultum] Nam vestitum sepeliebant cum ornamentis. Gregor. Turonens. lib. 6. c. ult. *Ablutumque vestimentis melioribus induit.* Amalarius lib. 4. cap. 41. Idem Gregor. lib. 8. cap. 21. *Sepultu est cum grandibus ornamentis & multo auro.* Paulò post: *Detexerunt sepulchrum, tollentes & auferentes omnia ornamenta corporis defuncti quæ reperire potuerunt.* Idem alibi: *Exinde vestitus atque ablutus in Ecclesiam defertur.* Et: *Adfuit quædam matrona, quæ ablutam dignis vestiit vestimentis.* Pith.

Wargus.] Hoc est, *dejectus & expulsus.* Sic vet. Gloss. & tit. 87. leg. Ripuar. *Vagus & profugus super terram*, ut habetur cap. 4. Genesis. Inde apud Sidonium lib. 6. ep. 3. *Vargus, Bandoiiller.* Pith.

Wargus] Glossæ interlin. Thuan. *dejectus.* Vide leg. Ribuar. tit. 87. *Bign.*

Wargus sit] Vargi sunt (inquit Savaro ad epistolam quartam libri sexti Sidonii) cœli solique patrii profugi &

quicunque antea panem & hospitalitatem ei dederit, etiamsi uxor ejus hoc fecerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

VI. Auctor verò sceleris hujus, si ipse hoc fecit, & comprobatus fuerit, vel alium ad istud faciendum locaverit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

VII. Si quis domum in modum basilicæ factam super hominem mortuum expoliaverit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

Tit. LVIII.

De incendio vel expoliatione Ecclesiæ, sive homicidiis Clericorum.

I. SI quis Ecclesiam sanctificatam, vel ubi reliquiæ Sanctorum reconditæ sunt, incenderit, vel infra ipsa Ecclesia aliquam expoliationem de altari aut infra Ecclesiam aliquid tulerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur, excepto capitale & delatura.

II. Si quis Diaconem interfecerit, duodecim mille denariis, qui faciunt solidos quadringentos, culpabilis judicetur.

III. Si quis Presbyterum interfecerit, viginti quatuor mille denariis, qui faciunt solidos sexcentos, culpabilis judicetur.

Tit. LIX.

De eo qui ad mallum venire contempserit.

SI quis ad mallum venire contempserit, & quod ei à Rachinburgiis judicatum fuerit implere distulerit, si nec de compositione nec de ulla lege fidem facere voluerit, tunc ad Regis præsentiam ipsum mannire debet, & ibidem duodecim testes esse debent, qui per singula placita jurando dicant quod ibidem fuissent ubi Rachinburgii ei judicassent, & ille decretum judicum contempsisset. Iterum alii tres jurare debent, quod ibidem fuissent post illam diem in qua ei Rachinburgii judicaverunt, ut aut per æneum aut per compositionem se educeret; hoc

---

& extorres, quibus aqua & igni interdictum est. quod pluribus illic probat vir eruditissimus. Nimirum, ut ait ibidem Sirmondus, ex profugis exulibus indigenæ fiunt latrones. *Baluz.*

Quicunque hospitalitatem dederit] Παρέχει στέγην apud Plutarch. in Cicerone. Alioquin quemcunque mortalium arcere tecto nefas habebant majores nostri. Cæsar. lib. 6. Tacitus de moribus Germanorum. *Pith.*

Hospitalitatem.] Hospitalitas Francorum. Videatur lex Burgund. Joseph. lib. 4. cap. ult. pag. 109. Heic est aquæ & ignis interdictio. Sic infrà tit. LIX. *Panem dederit aut in hospitium collegerit.* Bign.

In modum Basilicæ] Gregor. Turonen. de glor. martyr. *Basilicam super tumulum sancti magnam ædificavit.* & 2. histor. cap. 14. Idem de glor. confess. cap. 51. & 105. *Pith.*

Factum] Sic veteres quinque. *Pith.*

Expoliaverit] Turonens. de gloria confessor. cap. 62. Franciscus Pithœus ad verbum: *Corpus jam sepultum*, & tit. XVII. B. Basilius. Πρὸς τοὺς πλουτοῦντας pag. 286. τάχα [illegible] B. Ambrosius de Nabuthe cap. 1. *Erederato paulò post tumulum; & si cognoscis egentem argue; nisi forte hoc solum quod cum divite plura pereunt. Serica vestes, & auro intexta velamina quibus divitiis corpus ambitur, damna viventium, non subsidia defunctorum sunt.* Junge l. 14. §. 5. de religios. & sumpt. funer. Vbi de ornamentis. Gregor. Turonens. lib. 8. cap. 21. leg. Wisigotth. lib. 11. tit. 2. l. 1. Bojurum. tit. 8. cap. 4. vide Savaronem ad Sidonium. pag. 161. Lindenbrogium ad Ammianum Marcellinum lib. 16. Quintilianum declamat. 371. Paulum Diaconum lib. 4. cap. 49. Sidonius lib. 3. ep. 3. *Nec elutis vestimenta, nec vestitis sepulchra tribuebant, juste sic mortuis talia justa solventes.* l. 14. §. 4. D. de religios. l. 29. de in rem verso. Propriè tamen ad pœnam heic subjectam attinet, l. 3. §. 7. de sepulchro violato. Vide locum. & l. ult. de auro argento mundo. Lactantius lib. 2. cap. 4. Arnobius lib. 5. Mos ille in vulgo obsoletus, in funeribus Episcoporum & Presbyterorum retinetur. Vide gravamina de Alliaco à P. Avenionensibus. Vide Novell. 19. Leonis sapientis, Photium Nomocan. tit. 13. cap. 23. tit. 19. cap. 27. l. 2. Cod. Th. de sepulcro violat. l. 5. Cod. eod. l. 3. 7. 8. Cod. Th. de indulgentiis criminum, Valentis Novellam de sepulcr. Concil. Toletan. IV. Can. 45. Savaronem ad Sidon. pag. 211. *Bign.*

Ad Tit. LVIII.

De incendio vel expoliatione Ecclesiæ.] *Hæc capitula Domnus Ludovicus Imp. anno imperii sui quinto cum universo cœtu populi in Aquisgrani palatio promulgavit, atque legi Salicæ addere præcepit. Ipsaque postea cum in Theodonis villa generalem conventum habuisset, ulteriùs capitula appellanda esse prohibuit, sed ut lex tantum diceretur voluit.* Pith.

Vel ubi reliquiæ] Gregor. Turon. 2. mirac. cap. 40. *Pith.*

De altari.] 1. q. 3. c. *Quæsitum.* & c. *gravem* de excess. Prælat. *Pith.*

Si quis diaconem.] Ita in omnibus. *Pith.*

Ad Tit. LIX.

In XL. noctes.] In formula relationis cum judicio: *Sed postea taliter in jam dicto loco ipsi illi judicatum fuit, ut in noctes quadraginta apud homines XXXVI. manu sua trigesima septima in Ecclesia illa, in loco nuncupante illo, conjurare debeat.* Pith.

Qui eum admallat] Supra tit. LII. n. 1. *admallatus*, leg. Ribuar. tit. 32. 3. *Conjurare debet quòd eum ad strudem legitimam admallatum habet.* in edit. Til. tit. est 34. num. 4. pag. 19. Marculfus lib. 1. cap. 21. *admallandum prosequendumque.* Notæ ibidem leg. Ribuar. tit. 52. num. 3. pag. 54. & tit. 53. n. 1. edit. Til. *Bign.*

Res

hoc est, de illa die in quadraginta noctes in mallo iterum solem culcaverit, & nullatenus ··rem implere voluerit, tunc eum debet mannire an·e Regis præsentiam in quatuordecim noctes; & tria testimonia jurando dicant quod eum mannisset. Quod si nec tunc venerit, & ista omnia novem testimonia conjurando quæ superius diximus vera esse dixerint, similiter ei iterum solem culcet, & illos tres testes ibidem habeat. Ubi culcaverit solem, & ista omnia compleverit, qui eum admallat, & ille qui admallatur, ad nullum placitum venire, nec per legem se educere noluerit, tunc Rex ad quem mannitus est extra sermonem suum eum esse dejudicet; & ita ille culpabilis & omnes res suæ erunt in fisco, aut cui fiscus dare voluerit. Et quicunque ei panem dederit aut in hospitium collegerit, etiamsi uxor ejus propria sit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur, donec omnia quæ ei legibus imputantur, secundum legem componat.

Tit. LX.

De Rachinburgiis qui secundum legem non judicant.

I. Si quidem Rachinburgii in mallo residentes, cum causa discussa fuerit inter duos causatores, admoniti ab eo qui causam requirit ut legem Salicam dicant, & si legem dicere noluerint, tunc ab eo qui causam requirit sint iterum admoniti usque in tertia vice. Quod si dicere noluerint, tunc dicat ille qui causam requirit: *Ego vos tangano usque dum vos inter me & contra causatorem meum legem judicetis.* Et si tunc dicendi se legem distulerint, sole culcato septem de illis unusquisque centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

II. Et si adhuc tunc Rachinburgii despexerint, nec legem dicere voluerint, neque de tribus solidis compositionem facere, tunc unusquisque illorum septem culcato sole sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

III. Similiter si comprobati fuerint legem non judicasse, septem ex eis unusquisque sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si autem Rachinburgii legem judicaverint, & cui judicatum fuerit hoc sustinere noluerit, & dicit contra legem judicasse sibi, & hoc comprobare non potuerit, contra unumquemque de septem Rachinburgiis sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

Tit. LXI.

De chrenechruda.

Si quis hominem occiderit, & in tota facultate sua non habuerit, unde totam legem implere valeat, duodecim juratores donet, ut nec super terram nec sub terra amplius de facultate non habeat nisi quod donatum habet. Postea intrare debet in casam suam, & de quatuor

---

Res extra sermonem suum eum esse dijudicet.] Extra mundeburdem. Marculfus in formula de mundeburde Regis: *Sub sermoce*, inquit, *nostro & mundeberde quictus resideat.* Et alibi: *Sub sermoce tuitionis nostra fuimus recepisse.* Pith.

Per legem se educere] Veteres quinque, per legem se edicere noluerit. *Pith.*

Et quicunque ei panem dederit] Cæsar. 6. de bell. Gall. *Sacrificiis interdicunt. Hac pœna est aped eos gravissima. Quibus ita interdictum est, ii numero impiorum ac sceleratorum babenter, ab iis omnes decednnt, aditum eorum, sermocem defngiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant, neque bis petentibns jus redditur, neqee bonos ullus communicatur.* Pith.

Etiamsi uxor ejus] Uxor recipiens maritum punitur. *Bign.*

Ad Tit. LX.

De Racinburgiis] Gloss. Keronis: *Caesa, Rabcha.* In formula cautionis de infracturis: *Contigit quod cellarium vel spicarium vestrum infregi, & exinde annonam vel aliam raupam in solidos tantum furavi, dum & vos & advocatus vester exinde ante illum Comitem interpellare fecisti, & ego banc causam enllatenes potui denegare, sic ab ipsis Racinburgiis judicatum, et per Wadium meum eam contra vos, hoc est, componere vel satisfacere debeam &c. Sed dum ipsos solidos minime babui unde transsolvere debeam, sic mibi aptificavit, ut brachium in collum posui, & per comam capitis mei coram præsentibus bominibus tradere feci, in ea ratione ut interim quod ipsos solidos vestros reddere potnero, & servitium vestrum & opera qealecumque vos vel juniores vestri injunxeritis, facere & adimplere debeam; & si exinde negligens vel jactivns appareero, spondeo me contra vos ut talem disciplinam supra dorsum meum facere jebeatis quam super reliquos servos vestros.* Bith.

Ego vos tangano] *Adjero, interpello.* Ribuar. tit. 30. *Et siee tangano loquatur & dicat: Ego ignoro ntrum servus mens culp. an innocens de boc extiterit.* Et tit. 60. *Tabularium interpellatum in jedicio eon tanganet, & nec alsaccia requirat, & sacramenta absque tangano conjurent.* In fœdere Ludovici & Caroli apud Nitardum *plaid. Tbing.* Glossa vetus: *placitum, plait, vel gedinge; placitare, Dengen.* Germ. *dingen*, accusare dicitur. *Pitb.*

Ego vos tangano &c.] *Dény de justice*, ut supra de Grafione tit. LII. Vide Præfat. leg. Burgund. P.P. MS. *Bign.*

Causatorem] Gregor. Turonens. lib. 10. cap. 9. *causaturns accessit.* lib. 9. cap. 3. *Exponens causas* lib. 10. cap. 4. *caesatus cum socio.* Decretio Childeberti R. num. 12. *Cusator centenarium cum centena requirat.* Bign.

Legem judicetis] Inde *Jugement de loy.* Hannoniens. mor. cap. 17. & Mont. cap. 2. & 15. *Pitb.*

Contra unumquemque] *Amende de fol, appel*, ut Ribuar. tit. 57. *Pitb.*

Ad Tit. LXI.

De chrenecruda] De cessione bonorum. *Bign.*

Nec subtus terram] Thesaurum aut quid aliud denotat. *Bign.*

tuor angulis de terra illa in pugno ſuo colligere, & ſtare in durpilo, hoc eſt, in liminare, & intus eaptare, & eum ſiniſtra manu de illa terra ultra ſuas ſcapulas jactare ſuper quem proximiorem parenrem habet. Quod ſi jam pater aur mater vel frarer ſolverint, tunc ſuper ſororem matris aur ſuper ſuos filios debet illam terram jactare, id eſt, ſuper rres de generarione matris qui proximiores ſunt. Et poſtea in camiſia diſcinctus & diſcalceatus, cum palo in manu ſupra ſepem ſallire debet, ur pro medictate, quantum de compoſitione diger eſt, aut quantum lex dieat, illi tres ſolvant. Idem illi alii, qui de paterna generatione veniunt facere debent. Si vero aliquis ex illis pauperior fuerir, & non habet unde ad integrum debitum ſolvar, quicunque de illis amplius habet, iterum ſuper illum ehreneehruda ille qui pauperior eſt jactet, & ille totam legem componar. Quid ſi nec ipſe habuerit, ur rotam legem perſolvat, tunc illum qui homicidium fecit, ille qui eum in fide ſua haber, per quatuor mallos præſentem ſaciat. Et ſi eum nullus ſuorum per compoſitionem voluerit redimere, de vita componat.

Tit. XLII.

De alode.

I. SI quis homo mortuus fuerit, & filios non dimiſerit, ſi pater aut mater ſuperfuerint, ipſi in hereditatem ſuceedant.

II. Si

De terra illa in pugno.] Vide leg. Alaman. tit. 84. *tellat de ipſa terra, quod Alamanni Curſodi* (alias zurb.) *dicunt.* Videantur vett. formulæ cap. 19. & Notæ. Mos Germanicus, de quo Plinium accipio lib. 22. eap. 4. Sed & apud Romanos quid non diſſimile obſervabatur, de ceſpite &c. *Bign.*

In durpilo] *In liminari ſive veſtibulo.* Marculfus. *Et per durpilum & feſtucam ſibi foras exitum alienum vel ſpoliatum in omnibus eſſe dixit.* In vita S. Eugendi: *Clauſuram fortiſſimam ſuperſtitioſiſſimi templi, quod Gallica lingua Iſundor, id eſt, ferres boſtii.* Pith.

De illa terra] Unde moribus noſtris: *Mettre en ſa maia le gazon de l'beritage.* In notitia traditionis: *Qualiter veniens il. die illo in villa illa ante bonos bomines per boſtium & axatoria ſeu terram vel berbam bomini illi nomine ill. & conjugi ſua ill. rem illam viſus fuit tradidiſſe, non in fraude, ſed in publico, & per meam ſiſtucam de jam dicta re illa exitum feciſſe.* Et alibi: *Per terram & per berbam, ſea per boſtium viſus fuit tradidiſſe.* In formula traditoriæ de terra: *Miſſus ipſius femina ille ipſi miſſo monaſterii nomine illi per ipſum boſtium de ipſa caſa per terram vel berbam ſicut lex eſt, ad partem ſancti illius viſus eſt tradidiſſe, & per ſuam ſiſtucam ipſum miſſum vel ipſam fœminam de ipſis rebus ſe exutos ex omnibus eſſe dixiſſe.* Pith.

Ultra ſcapulas jactare.] Inde, *Riche par deſſus l'eſpaule. Pith.*

Ultra ſuas ſcapulas] Quaſi pro derelicto habeat. Vere enim relinquimus ea quibus oculos & anteram corporis partem retrahimus, & poſteriora tantum oſtendimus. 3. Regum cap. 14. *Projicere poſt corpus ſuum.* Bign.

Camiſia] Eginhartus: *ad corpus camiſiam lineam & feminalibus lineis induebatur.* Additio Ludovici I. c. 22. *Aliquin boc omnino provideat ut camiſas duas & tunicas duas & cucullas duas, & cappas duas unusquisque monachorum habeat.* Victor Uticens. lib. 1. *De palliis altaris, prob nefas, camiſias ſibi & femoralia faciebat.* Beda in Martyrologio. XVIII. Kal. Januar. *De ipſis palliis altaris camiſias ſibi & femoralia faciebat.* Quæ ſumpſit ex Victore procul dubio. Hieronymus epiſt. ad Fabiolam de veſte Sacerdotali: *Solent*, inquit, *militantes habere lineas, quas camiſias vocant, ſic aptas membris ſuis & aſtrictas corporibus &c.* Bign.

Camiſa] Al. *Camiſia.* Guitbert. de bello ſacro lib. 3. *Adoptionis autem talis quo gentis conſuetudine dicitur fuiſſe modus. Intra lineam interulam, quam nos camiſiam vocamus, nudum intrare eum faciens, ſibi adſtrinxit. Ad bac omnia oſculo libato firmavit.* Pith.

Diſcinctus & diſcalceatus] *Deſceint & ſans boazeaux.* Artic. 72. conſuet. Borbon. & cap. 20. Alverniæ artic. 4. Marchiæ 64. Inde *tendre & donner la ceinture. Et laiſſer les bouzeaux.* videatur quæſt. 46. Druſii. *Pith.*

Diſcinctus] Hodie quoque bonis cedentes Zonam ſolvunt; & Zonam abjicere pro bonis cedere vulgo apud nos uſurpatur. Porro hic agitur de ceſſione bonorum. *Bign.*

Diſcalceatus] Vide de calceis lib. Ruth. calceus in Scripturis nota dominationis. Pſalm. *Extendam calceum meum ſuper Idumæam.* Ad calceamentum pertinet, neſcio an huc faciat, quod ſcribit Gregor. Turonens. in vita B. Leobardi & B. Venantii, priſco Galliæ ritu uſitatum eſſe, ut annulus porrigeretur ſponſæ, unaque oſculum & calceamentum. De calceis Plutarchus in Theſeo. Diſcute. *Bign.*

Diger eſt] Regius cod, 2. *dederit.* Atqui nil dedit cum bonis cedat niſi legas *dediſſet*, aut illi ſcripſiſſent *dederit* pro *dediſſet*, cum certum ſit ſatis malæ nec dicam peſſimæ latinitatis auctores eſſe. Legerem *indigens eſt.* Vid. Bign.

Per compoſitionem] Alibi in eadem lege, *per compoſitionem ſe educere.* Infra LXVI. mem. 1. & 2. *compoſitionem quam infra patriam facere debuit.* leg. Longobard. lib. 1. tit. 2. l. 10. *de compoſitionibus quæ ad palatium pertinent.* Bign.

Ad Tit. LXII.

Alode] In epiſt. Joan. PP. VIII. *Proprietates Boſonis & Engeltrudis, quas vos alodium dicitis, filiabus eorum heredibus reſtituatis.* Marculfus: *Terra paterna. Aviatica.* tit. 58. leg. Ripuariorum. *Biens papoaux & avitins.* Waſconibus. Dicitur tamen & de conquiſito, ut notavi in gloſſario ad Capitularia. *Pith.*

De alode.] Alode aviatica hereditas dicitur, in leg. Ribuar. tit. 56. alias 58. p. 31. edit. Til. in fin. tit. Vide Decretionem Childeberti R. num. 1. Aviaticum in conſtitutione Conradi in legib. Longobard. lib. 3. tit. 8. l. 4. nepos eſt, non hereditas, quamquam ibi male accepiſſe videatur Lindenbrogius pag. 1360. de alode. Vide notas ad Marculfum lib. 1. cap. 2. & 12. ubi plura leg. Bajuvar. tit. 2. cap. 1. n. 4. (in Lindenb. edit. 3.) edit. Til. pag. 31. leg. Bajuvar. tit. 17. cap. 2. (ſic Lindenbr.) Til. 3. pag. 105. leg. Ribuar. tit. 56. (ſic Lindenbr.) Tilio 58. pag. 30. Vide item leg. Angliorum tit. 6. pag. 483. ubi de excluſione feminarum agitur. Et alia capita omnino cum hujus tituli capitibus componenda. Capitul. lib. 1. cap. 126. *ex beneficio ſuam familiam nutricare faciat, & de ſua proprietate propriam familiam nutriat*, Mox: *Si in beneficio aut in alode annonam babeat, &c.* lib. 3. cap. 20. & cap. 81. *Quomodo eudem beneficia condricta ſint, aut quis de beneficio ſuo alodem comparavit vel ſtruxit.* Bign.

Et filios non dimiſerit.] Filiæ enim patri in alode non ſuccedebant, niſi aliter caviſſet. Marculfus in formula

II. Si pater aut mater non superfuerint, & fratres vel sorores reliquerit, ipsi hæreditatem obtineant.

III. Quod si nec isti fuerint, sorores patris in hereditatem succedant.

IV. Si verò sorores patris non extiterint, sorores matris ejus hereditatem sibi vindicent.

V. Si autem nulli horum fuerint, quicunque proximiores fuerint de paterna generatione, ipsi in hereditatem succedant.

VI. De terra verò Salica nulla portio hereditatis mulieri veniat: Sed ad virilem sexum tota terræ hereditas perveniat.

TIT. LXIII.

De eo qui se de parentela tollere vult.

I. SI quis se de parentela tollere voluerit, in mallo ante Tunginum aut Centenarium ambulet, & ibi quatuor fustes alninos super caput suum frangat, & illas quatuor partes in mallo jactare debet, & ibi dicere ut & de juramento & de hereditate, & de tota illorum se ratione tollat.

II. Et

---

mula quæ extat apud Doctorem meum. Observat. 8. Innominatus Auctor de formulis Salicis: *Dulcissima filia mea, dum cognitum est, qualiter secundum legem Salicam in portione paterna cum fratribus tuis filiis meis minime potes accedere.* Sed nec in lege familiæ quam Burchardus Wormatiensis Episcopus scripsit: *Si ex familia* inquit, *vir aliquis & uxor ejus obierint, & filium cum filia reliquerint, filius hereditatem servilis terræ recipiat, filia autem vestimenta matris & pecuniam operatam recipiat.* Pith.

Quicunque proximiores.] Vetus formula, ut in locum filiarum nepotes instituantur ab avo: *Dulcissimis nepotibus meis S. Dum peccatis meis facientibus genitrix vestra filia mea, quod non optaveram, tempore naturæ suæ completo ab hac luce decessit, ego verò pensans consanguinitatis causam, dum & pro lege cum ceteris filiis meis avunculis vestris in alode mea minimè accedere potueratis, ideo per hanc epistolam vos dulcissimi nepotes mei volo ut in alode mea post meum discessum si mihi superstites fueritis, &c.* Pith.

De terra vero Salica.] In donatione Caroli Magni Ecclesiæ Tigurinæ: *Atque insuper in Honica duos mansos & dimidium præter Salicam terram de nostra propria manu in suam manum ut justum est, percepit.* Id est, terra quæ hostibus devictis Regi militibusve Saliis sorte obtigit. Gregor. Turonens. histor. 2. 27. Aimoin. 1. 12. Thoromach. 678. Hincmarus in vita beati Remigii. Vnde & *decima Salica* in descriptione hubarum ad curiam Furde pertinentium, apud Marq. Freherum vir. doct. Et Salica domus in Polyptico Sancti Galli, *tam marchis quàm ædificiis (excepta domo Salica) curtilibus terris &c. anno XXXV. Hludowici piissimi Regis.* Nam agri ex hoste capti partim in publico, vel Principi, partim veteri possessori relinquebantur, partim militibus & veteranis in præmia assignabantur. Procop. 1. de bello Wandalico. *Gizerichus deinde si quid inter Afros boni fuerat, aut agri, aut rerum aliarum, omne inter filios divisit Honorichum & Genzonem. Nam Theodatus omnibus junior jam decesserat sine liberis. Ceteros item agros optimos Africæ à dominis ereptos Wandalis distribuit, qui adhuc hodie* κλήρους βανδίλων καλοῦνται. Male interpres Latinus. Vnde in edicto Hunnerici apud Victorem Episcopum Vticens. Lib. III. *Sortes Vendilorum.* Et lib. 10. leg. Wisigotth. tit. 2. *Sortes Gothicæ & Romanæ.* Sidonius lib. 7. ep. 6. *Limes Gotthicæ sortis.* Videantur leg. Burgund. & Cassiodorus. *Pith.*

Nulla portio hereditatis mulieri veniat.] Carol. IV. de vita sua: *Eodem anno obiit Carolus Francorum Rex, relicta uxore prægnante, quæ filiam peperit. Et cùm de consuetudine regni filiæ non succedant, provectus est Philippus filius soceri mei in Regem Franciæ, quia propinquior erat heres in linea masculina.* Albertus Argentin. in Chronico: *Cùm Francia à nullo haberi dicatur in feudum, quamvis è contra nullus per femininam lineam successisse dicatur.* Vetus Chronicon: *Obeunte inhumatoque Carolo Pulchro, orta est quæstio non modica quis in regno de ipsius progenie proximior existeret ad succedendum &c. Tandem opinionibus & altercationibus sopitis, per Principes & regni sapientes conclusum fuit & unanimiter determinatum quòd regnum, eò quod de consuetudine & statutis ejusdem in genus femineum descendere non valebat, Comiti de Valesio Philippo pertinere debebat.* Bald. ad. l. 1. D. de Senator. & ad tit. de feudo Marchiæ. Petr. Jacobus tit. de causa ex quibus Vasall. Froissard. volum. 1. c. 4. Garibay lib. 26. hist. Hisp. cap. 16. Et sanè jure antiquo feudorum filiæ à successione feudi removentur, quia feminæ neque faidam levare neque pugnam facere possunt. lib. 1. de feud. tit. 1. *Pith.*

Sed ad virilem.] *Dum extiterit*, leg. Ribuar. tit. 58. Idem apud Athenienses sancitum: κρατεῖν δὲ τοὺς ἄῤῥενας, καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων, ἐὰν ἐκ τῶν αὐτῶν ὦσι καὶ ἐὰν γένει ἀπωτέρω. Demosthenes in Oratione πρὸς Μακάρτατον. Vbi illud quoque observare est, separationem quodammodo paternorum bonorum fieri. Ideo idem Demosthenes in oratione πρὸς Λεωχάρη. Ἐν μὲν οὖν ὁμολογεῖται, τὸ κρατεῖν τῶν κληρονόμων τὸν ἄῤῥενα, καὶ τοὺς ἐκ τῶν ἀῤῥένων ἁπλῶς γὰρ τοῖς ἐγγυτάτω πρὸς ἀνδρῶν ὅταν μὴ παῖδες ὦσιν ὁ νόμος τὰς κληρονομίας ἀποδίδωσιν. Quod scilicet perpetuò obtinebat cùm de legitimis hereditatibus agebatur. Lex vero Salica etiam in paterna hereditate. Idque olim apud Armenios observatum Justinianus sustulit, Novell. 21. Sic Ribuarii. leg. Ribuar. tit. 58. Sic Saxones leg. Saxon. tit. 39. Sic Angli vetusti leg. Angliorum tit. 6. sic olim Hebræi, unde refertur Jobum cavisse testamento, ut filiæ cum fratribus portionem ferrent. Job. cap. ult. Vide Marculfum lib. 2. cap. 12. Institut. tit. de legitima agnator. success. §. *Ceterum: Vt plerumque hereditates ad masculos confluerent.* Videndus Philo de vita Mosis. pag. 468. διὰ τὸ τὰς κληρουχίας ἄῤῥενι δίκαιον. & pag. 469. *Bign.*

Ad Tit. LXIII.

De eo qui se de parentela] Id est, *de ejuratione cognationis.* Pith.

De parentilla toll.] De modo ejurandæ cognationis. *Bign.*

Tollere vult.] Propter onera inimicitiarum vindicandæ mortis & juramenti. Vt hereditas proximos, sic permulta onera sequuntur. Onera proximorum apud Athenienses, quæ mercede quadam hereditatis rependebantur. Vide Demosthenem in oratione πρὸς Μακάρτατον. *Bign.*

Parentilla] Jornand. de regnorum successione. pag. 11. *parentela conjuncti.* Vide supra tit. 46. num. 10. *Bign.*

Fustes alninos supra caput suum frangat.] An inde fustis fractio in funere Regum nostrorum? Et *rompre le fust ou festu avec quelqu'un.* Sicut contrà moribus nostris: *Lavement de fust.* In vet. Instrument. *Unde ejusmodi auctoramentum prius ibidem in capitulo quodam fuste, ut moris est, fecit, & postea eundem fustem super altare posuit.* Et alibi: *Ex quo molendino dum super altare donationem*

II. Et si postea aliquis de parentibus suis aut moritur aut occiditur, nihil ad eum de ejus hereditate vel de compositione pertineat.

III. Si autem ille occiditur aut moritur, compositio aut hereditas ejus non ad heredes ejus, sed ad fiscum pertineat, aut cui fiscus dare voluerit.

Tit. LXIV.

De charoena.

I. SI quis alteri de manu aliquid per vim tulerit aut rapuerit, rem pro capitali restituat, & insuper mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

II. Si quis homini aliquid quod ei in tertia manu missum fuerat, per vim tulisse convincitur, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

Tit. LXV.

De compositione homicidii.

I. SI alicujus pater occisus fuerit, medietatem compositionis filii colligant, & aliam medietatem parentes qui proximiores fuerint, tam de paterna, quam de materna generatione dividant.

II. Quod si de una parte vel paterna vel materna, nullus proximus fuerit, portio illa ad fiscum perveniat, vel cui fiscus concesserit.

Tit. LXVI.

De homine in hoste occiso.

I. SI quis hominem in hoste occiderit, triplici compositione componat, sicut in patria componere debuit, excepto si ex truste regali non fuerit ille homo.

II. Nam si ex truste regali fuerit, eadem compositione quam infra patriam facere debuit, culpabilis judicetur, hoc sunt denariis septuaginta duobus mille, qui faciunt solidos mille octingentos.

Tit. LXVII.

De eo qui alterum hereburgium clamaverit.

I. SI quis alterum hereburgium clamaverit, hoc est, strioportium, aut qui æneum portare dicitur ubi striæ concinunt, & convincere non potuerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

II. Si quis mulierem ingenuam striam clamaverit aut meretricem & convincere non potuerit, septem mille quingentis denariis, qui faciunt solidos centum octuaginta septem cum dimidio, culpabilis judicetur.

III. Si stria hominem comederit & convicta fuerit, octo mille denariis, qui faciunt solidos ducentos, culpabilis judicetur.

Tit. LXVIII.

De caballo excoriato.

I. SI quis caballum alienum sine consensu possessoris decorticaverit, & interrogatus, fuerit confessus, caballum ipsum in capite restituat.

II. Si verò negaverit & convictus fuerit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, excepto capitale & delatura, culpabilis judicetur.

Tit.

---

nationem quodam fuste, ut moris est, faceret. Item: *Postea hoc majus monasterium in capitulo nostro, quodam fuste qui apud nos nomine ejus inscripto in testimonium servatur, præsente Domino Abbate Alberto fecit guerpitionem.* Pith.

De tota eorum se ratione] *De toute leur race.* Pith.

Ad Tit. LXIV.

De charoena.] Vet. Cod. Thuan. *charoena.* Sic cod. Expilii. *Bign.*

Per vim] Cod. Expilii, *Per virtutem.* Bign.

Ad Tit. LXV.

De compositione homicidii] Tacitus de Germanis: *Luitur homicidium certo armentorum aut pecorum numero.* Vide leg. Scotorum in lib. *Regiam Majestatem.* Huc respicere videtur Salomon Proverb. 6. vers. 35. *Nec suscipiet pro redemptione dona plurima.* Sic apud Afros. Leo African. part. 2. *Bign.*

Medietatem Parentes] Nam universa domus recipiebat satisfactionem. Tacit. de moribus Germanorum: *Suos enim opprimi quisque & circumveniri non patitur.* Cæsar. *Pith.*

Ad Tit. LXVII.

Herebergium.] Equestribus *Herege*, Helvetiis *Herberger.* An inde Hurebez? *Pith.*

Striæ] Hincmar. de divortio Hlotarii & Tetbergæ ad 15. interrogat. *Quidam vestibus carminatis induebantur, vel cooperiebantur, alii autem cibo à fortiariis dementati, alii vero tantum carminibus à stringis fascinati, & quasi enerves effecti reperti sunt; quidam autem a lamiis sive genichialibus feminis debilitati, &c.* Bign.

Stria hominem comederit] Λαμιζών. *Striga, malefica.* Plaut. Pseudolo. *Strigibus vivis, convivis intestina quæ exedant.* Vid. tit. de homicidiis servor. lib. 1. Leg. Longobardorum. *Genichiales* Hincmaro dicuntur. *Genoches* Biturigensibus. *Pith.*

Ad Tit. LXVIII.

Caballo excorticato] MS. Expil. *decotato.* Apud nos vilissimi qui equorum morticinia decoriant, & fere intestabiles. *Bign.*

Caballum alienum] An vivum, an mortuum? Puto mortuum, quia corium domini est. *Bign.*

Decorticaverit] Decorticare suprà tit. 29. n. 10. *escorcher.* In Cod. MS. Lescurii & Expilii *decotaverit*, id est, caudam abstulerit & deturpaverit. *Bign.*

Si verò negaverit] Inficiatione lis crescit, ut in lege Aquilia. *Bign.*

Ad

Tit. LXIX.

De eo qui hominem de bargo vel de furca dimiserit.

I. SI quis hominem de bargo vel de furca sine voluntate judicis demiserit, mille octingentis denariis, qui faciunt solidos quadraginta quinque, culpabilis judicetur.

II. Si quis hominem sine consensu judicis de ramo ubi incrocatus est, deponere præsumpserit, mille ducentis denariis, qui faciunt solidos triginta, culpabilis judicetur.

III. Si quis caput hominis, quod inimicus suus in palo miserit, sine permissu judicis, aut illius qui eum ibi posuit tollere præsumpserit, sexcentis denariis, qui faciunt solidos quindecim, culpabilis judicetur.

IV. Si quis vivum hominem de furca dimiserit, quatuor mille denariis, qui faciunt solidos centum, culpabilis judicetur.

Tit. LXX.

De eo qui filiam alienam quæsierit & se retraxerit.

SI quis filiam alienam ad conjugium quæsierit præsentibus suis & puellæ parentibus, & postea se retraxerit, & eam accipere noluerit, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

Tit. LXXI.

De terra condemnata.

SI quis terram alienam condemnaverit & ei fuerit adprobatum, bis mille quingentis denariis, qui faciunt solidos sexaginta duos cum dimidio, culpabilis judicetur.

In Codice Mazarino bibliothecæ regiæ sequens caput additur in fine legis Salicæ.

Tit.

Ad Tit. LXIX.

De bargo] *Ramo.* Tacit. de morib. Germ. *Proditores & transfugas arboribus suspendunt.* Invenio in Gloss. Saxonic. aotiquiss. *Baar*, *feretrum.* Inde fortassis *Bargina*, σοροφορεῖς. Pith.

De ramo] Mos Germanicus. Tacitus annal. 1. p. 31. *Truncis arborum antefixa ora.* Gregor. Turooens. lib. 9. cap. 19. *Bign.*

Vti incrocatur.] Inde *pendre au croc.* Pith.

Si quis caput hominis] Vetustissima Gallorum hæc observatio auctore Posidonio, quamque è Romanis vetitam, ut docet Strabo, Fraoci rursum iotuleruot. Strabo lib. 4. Πρὸς δὲ τῇ ἀνοίᾳ (aliàs τῇ ἀνοίᾳ) καὶ τὸ βάρβαρον, καὶ τὸ ἔκφυλον ὃ τοῖς προσβόρροις ἔθνεσι παρακολουθεῖ πλεῖστον, τὸ ἀπὸ τῆς μάχης ἀπιόντας, τὰς κεφαλὰς τῶν πολεμίων ἐξάπτειν ἐκ τῶν αὐχένων τῶν ἵππων, κομίσαντας δὲ προσπατταλεύειν τὴν θέαν τοῖς προπυλαίοις. φησὶ γοῦν Ποσειδώνιος αὐτὸς ἰδεῖν ταύτην πολλαχοῦ, καὶ τὸ μὲν πρῶτον ἀηθίζεσθαι, μετὰ δὲ ταῦτα φέρειν πρᾴως διὰ τὴν συνήθειαν. Apollonii Tyrii historia spud Photium: *decollabatur, & caput ejus ad fastigia portæ suspendebatur.* Veoatiooum certe ootas & ferarum captarum capita nobilium valvis affigi hodieque mos est, ex illo veteri & immani ut verisimle est, descendeos. Manilius lib. 4.

Habet hoc studium postes ornare superbos
Pellibus, & captas domibus præfigere prædas,
Et pacare metu silvas, & vivere rapto. Bign.

Quod inimicus] *Duellio.* Mos Francis solitus. Aimoin. 5. 13. *Pith.*

Inimicus suus] Franc. Pithœus de eo qui in duello vicit, ioterpretatur. Sed pace ejus dictum sit, non ita accipiendus hic locus, sed de ioimico & faidoso, ut tùm loquebantur. Licebat eoim privatas ioimicitias armis persequi, & inimicos qui aliquem ex agnatione sua occiderant aut malè mulctare, aut impuoe occidere. *Bign.*

In palo miserit] Vide Gregor. Turonens. lib. 9. cap. 19. Bign.

Vivum hominem] In qoæstionibus adhibeodis more Fraocico, reus revinctis post tergum manibus, suspeosus ad arborem dependebat. Gregor. Turon. lib. 5. histor. cap. 49. *Pith.*

Ad Tit. LXX.

De repudiis, seu de Sponsalium dissolutione, leg. Alaman. tit. 53. *Componat eam quod desponsavit & dimisit, cum quadraginta solidis. Et cum duodecim sacramentalibus juret, cum quinque nominatis & septem advocatis, ut pro nullo vitio nec tentatam eam habuisset, nec vitium in illa invenisset, sed amor de alia eum adduxit ut illam dimisisset, & aliam habuit uxorem.* Nec dissimile quod veteri jure Romano observabatur. Servius Sulpitius lib. de dotibus apud Gellium. lib. 4. cap. 4. *Qui uxorem ducturus erat, ab eo unde ducenda erat stipulabatur eam in matrimonium ductum iri. Qui daturus erat, itidem spondebat. Is contractus stipulationum sponsionumque dicebatur sponsalia. Tunc quæ promissa erat, sponsa appellabatur, qui spoponderat ducturum, sponsus. Sed si post eas stipulationes uxor non dabatur, aut non ducebatur, qui stipulabatur ex sponsu agebat, judices cognoscebant. Judex quamobrem data acceptave non esset uxor quærebat. Si nihil justa causæ videbatur litem pecunia æstimabat, quantique interfuerat eam uxorem accipi aut dari, eum qui spoponderat, aut qui stipulatus erat condemnabat.* Quod observatum scribit ad id tempus, quo civitas uoiverso Latio lege Julia data est. Eadem & Neratios de ouptiis. Vide Aristotelem politic. lib. 5. cap. 4. l. 1. Cod. de sponsal. l. 2. Cod. de repud. l. 2. de divort. *Bign.*

Ad Tit. LXXI.

De terra condemnata] Totus hic titulus abest in omnibus exemplaribus. Ædificiorum condemnatorum fit mentio Speculo Saxon. lib. 3. tit. 1. *Pith.*

Extat hic titulus oom. XCVIII. io cod. reg. 2. & . 2. quem ab omnibus abesse scribit, Pithoeus. Huc facit Speculum Saxooicum lib. 3. art. 1. *Ædificia prædiorum seu villarum propter nullam aliam injuriam succedi, seu ad terram prosterni debent, nisi in ipsis fuerint virgines aut mulieres violenter oppressæ, aut post factum introductæ. Tunc enim domus illæ per jus condemnantur, si non, ut juris est, excusentur. Postquam condemnata jam fuerint ædificia ejusmodi, si reus postmodum absolvitur ab actione, destructa jam ædificia non exsolventur, quia ea à reatu non excusavit cum jure fuerant excusanda.* Verùm cum ejus-

Tit. LXXII.
De invictu stricto.

I. SI quis pitto alterius excusserit invitu stricto, centum viginti denariis, qui faciunt solidos tres, culpabilis judicetur.

II. Si vero contra voluntatem domini & negare voluerit, & ei fuerit adprobatum, capitale restituat, & insuper mille quadringentis denariis, qui faciunt solidos triginta quinque, culpabilis judicetur.

EXPLICIT LEX SALICA.

---

ejusmodi condemnatio jure fiat, & Romanis quoque legibus in crimine majestatis non sit ignota, palam est non de hac condemnatione legem Salicam heic agere; sed illud quale sit mihi incompertum esse ingenuè profiteor. Suspicor tale quid heic designari quod in Arabia solitum fieri & σκοπελισμὸν appellari scribit Vlpianus l. 9. de extraordinar. criminibus. Fortasse & ad terminos effossos limites exaratos, arbores terminales evulsas referri potest. de qua re Edictum Theoderici R. cap. 104. Fortasse & ad clausum agri aditum. qua figura & condemnare portam, pro obstruere & occludere vulgò dicimus, sed hoc divinare est. *Bign.*

Condemnaverit.] Formul. vet. Lindenbrog. 38. pag. 52. *Vt nullus ex vobis jam dictum Abbatem vel ipsum monasterium, nec homines, nec res suas quas ad præsens habere videtur. vel in antea Christo propitio à bonis hominibus ibidem conlatum fuerit, nullus inquietare nec condemnare vel aliquid de rebus suis minuere omninò præsumat.* Sed ibi de judicibus loquitur. Putarem condemnare esse damnum dare, *endommager la terre d'autruy.* sic in leg. Burg. tit. 48. num. 3. Ceterùm si aut brachium cujuscunque, aut tibia supra dicto ordine fracta, & evidenti fuerint debilitate damnata. *Bign.*

Ad Tit. LXXII.

Si quis pitto] Vide suprà pag. 989. in notis ad pag. 22. *Baluz.*

JUS PROVINCIALE
ALEMANNICUM

Alias sub Nomine

SPECULI SUEVICI

comprehensum:

Ex insigni Codice MSC. Membranaceo

PERILLUSTRIS DOMINI,

DNI RAYMUNDI KRAFFT

de DELMENSINGEN,

Reipublicæ Ulmensis Consulis,

Postquam

Laudatum modo Codicem MSC.

Cum Codicibus XI. MSS. ut & IX. impressis summa cura contulit;

Lectiones variantes præcipuas excerpsit, & latina Versione juxta Textum Codicis KRAFFTIANI donavit:

Notis plurimis, quibus & aliquæ B. SCHILTERI *accedunt, illustratum*

Orbi Erudito offert

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,

D. & Juris in Universitate Argentoratensi

Prof. Publ. Ord.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

M DCC XXVII.

JO. GEORGII SCHERZII D.
& in Vniverſitate Argentoratenſi Juris P. P. Ord.

PRÆFATIO
IN
JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM.

INſignis Antiquitatum Germanicarum & Eruditionis ſolidioris elegantiorisque Stator, JO. SCHILTERUS, poſtquam obſervaſſet, Monumenta Antiqua Germanica non eo, quo fieri debebat, haberi loco, præter alia, quæ in hoc Theſauro edita apparent, etiam utile fore arbitratus eſt, ſi *Jus Alemannicum* ſeu *Francicum*, quod alias *Speculi Suevici* nomine venit, luce publica donaret, tum quod exemplaria impreſſa, Hupfupfianum ſcilicet & Meichſnerianum (de his enim ſolis ipſi innotuerat) raro invenirentur, tum quod inventa nævis defectibusque plurimis laborarent. Eſt hinc, ut ille in animum induxerit Textum genuinum & incorruptum quantum pote, producere; ad hoc ipſum exequendum commode contigit, ut Dn. *Pryſchenkius de Lindenhoven* celeberrimi *Hortlederi* gener, ipſi inſigne hujus juris MSC. (quod ad medium XIV. Seculi refero) ex Bibliothecâ Hortlederianâ dono daret; quæ res Schilterum movit, ut de aliis MSS. conquirendis & componendis ulterius cogitaret. Quâ in re ſucceſſus eum non deſtituit. Amicitia enim illa, quæ inter ipſum & Petrum *Lambecium*, Bibliothecæ Cæſareæ quondam cuſtodem digniſſimum, interceſſit, id effecit, ut hic ei duos Codices MSS. qui olim in Tyrolenſi Arce Ambras latuerant, communicaret; alterum quidem Pergamenum, alterum vero chartaceum. Hos Codices ille cum ſuo Hortlederiano accurate contulit, & textus diverſitatem margini Codicis Hortlederiani allevit: Simul junxit collationem Codicis Pergameni alicujus, quem ex Jungiana Bibliotheca obtinuerat Francofurti. His cum fretus eſſet ſubſidiis Argentinam, ut hic Profeſſoris in Jure Honorarii, & Conſiliarii Reipubl. munere fungeretur, Auctore potiſſimum, Illuſtri Viro Vlrico Obrechto, fuit vocatus. Quæ ipſa res novum ei bene agendi

campum aperuit. Nactus enim ibi est tres chartaceos Codices, Juris hujus MSS. quorum duo erant in insigni illo Civitatis Nostræ Archivo, tertius inter MSS. Bibliothecæ Vniversitatis reperiebatur. Hos ipsos itaque in subsidium etiam vocavit, eorumque ope textui multis in locis sinceritatem restituit. Hæc cum egisset, specimen sui laboris illustre edidit in lucem publicam, Anno 1697. producendo *Jus Feudale Alemannicum*, quod versione Latina luculentoque Commentario instruxerat: quo ipso Eruditis salivam movit idem videndi circa *Speculi Suevici Partem priorem* seu *Jus Provinciale Alemannicum*. Et sane id executioni dare serio sibi animo proposuerat Vir Beatus, verum mors fato propera fecit, ut magnis excideret ausis. Serio autem id ipsi fuisse propositum tum Variæ Lectiones Codici Hortlederiano adscriptæ, tum notæ, quamvis paucæ, Schedis ipsius insertæ ostendunt. Ostendit idem Præfatio, quam inter chartas ipsius repertam hic sistimus.

JO. SCHILTERI PRÆFATIO IN JUS ALEMANNICUM PROVINCIALE.

§. I.

De Provinciali Alemannico Jure veteri eò plura præfari oporteret, quo profundius illud partim invidia, partim ignorantia Legulejorum suppressit. Verum enim verò compendio nobis sunt ea, quæ antea Feudale Alemannorum jus edentes præfati sumus: ubi communia utriusque juris simul ac semel exponenda fuerunt. Originem hujus Juris ibi cum summo Jurisconsulto H. Giphanio retuli ad illud tempus, quo Imperium ipsum Romanorum in Provincias tum subjectas sublatum fuit: de qua metamorphosi præcipuè legendum Presbyter Massiliensis, lib. & piissimo & elegantissimo de Gubernatione DEI. Id quod verò, ut dixi, de illis provinciis, quæ Romanorum Imperio subditæ fuerant, intelligendum; de cæteris enim non subditis non potuit tolli imperium. Hoc ipsum de Francis Saliis, trans Rhenum adhuc constitutis, Legem Salicam, condentibus, in præfamine ad ipsam, satis, arbitror, demonstravi.

§. II.

De Alemannia hîc videndum: de qua constat, quatenus ea fuit pars Germaniæ Magnæ, totam Sueviam complectens, quod nunquam fuerit provincia Romana, triumphata, nunquam devicta. Quare etiam Alemannia antea habuit suas leges, quibus quippe nulla Resp. independens carere potest. Unde & plurima de Jure Germanorum generatim ex illustri C. Taciti historia de Mor. Germ. supersunt hujus beneficio.

§. III.

§. III.

Speciatim porrò quod Alemannos attinet, extat Lex Alemannica à Jo. Heroldo in Codice LL. antiquarum primò edita, eaque Latino idiomate. Non quidem ideò, quasi Alemanni communiter & in foro linguâ Latinâ usi fuerint; sed quod illi imperio Francorum subditi, Theodorico Rege auctore, Legem suam ex lingua vernacula transferri passi sint, de quo prædictâ præfatione §. V. Verùm quum communiter ista lingua ignoraretur, resuscitarunt jus suum iterum in proprio idiomate, quo hodieque uti possumus. Quis hic resuscitator fuerit, vulgò nescitur: nisi quod Goldastus refert, Bertholdum Comitem de Grimmenstein, V. d. præf. §. VI. sed quis ille, non exponit: nec quo tempore vixerit. Cæterum recentiores Codices hujus Juris totum id ad Carolum M. referunt. Sic nostri MS. rubrica: Hie hebt sich an des säligen König Karls Lantrecht Puch. Et cap. CCCXXXII. recitantur: Kaiser Karls gepot. Diß seint die gepot des heiligen und des säligen Kayser Karls. Et Vindobonensis Chartaceus: Dis stett in dem andern buche das der König Carl der hailig und der selig hat gemacht. At MS. Argentoratense majus simpliciter rubricam ponit: Hie vohet an das Lantrechtbuch als es gemacht ist zu Nurnberg. Porrò Norimbergæ concinnatus fuit alter Codex Juris Alem. feudalis, ab Ottone IIII. Imp. an. 1208. quare coætaneos ambo esse pervero simile est. Sed & in omnibus MSS. quæ vidi, conjunguntur.

§. IV.

Unde apparet auctoritas Juris hujus Alemannici, quippe publica & in Comitiis Noricis data atque concessa. Quo factum, ut in singulis Curiis atque Tribunalibus perpetuus usus ejus libri receptus fuerit. Id quod de Regimine Austriaco testatur Lambecius in Bibl. Vindob. Atque Liber MS. ex quo hæc editio nostra descripta est, fuit Regiminis Bavarici Liber Judicialis, valdè accuratè conscriptus. Auctoritatem auxit, quod Constitutiones seu Kapitularia Caroli M. inserta cernuntur. Plura de auctoritate hujus Juris anticipavi in antea allegata Præfatione feudali, præsertim §. XVI. XVIII. XIX. &c. sed illa quodammodo imminuta à Dd. Italicis fuit & aliquandiu suppressa. Qua de re aliàs latiùs. Omnino optimè Jo. Limnæus ad A. B. c. V. §. 2. Obs. 8. ait: Germania admisit tandem, sed serò, nec jugiter tamen ubique Jus Rom. civile, & ita ut jura antiqua Germanica & consuetudines locorum suo permanserint in vigore. Etsi enim à prædictis Legulejis liber quidem ipse judicialis in Curiis potuit supprimi, aut removeri, non tamen jus in eo contentum, quippe quod remansit in usu forensi & negotiis civilibus, & in Statuta Civitatum atque Ordinationes Principum provinciales translatum.

Eo magis autem Viro beato, ut hoc opus ederetur, fuit propositum, quo majoris illud ipse faceret, credens, ceu ex modo allegatâ præfatione, & illâ, quæ Juri Feudali Alemannico præmissa est, apparet, ipsum sibi persuasisse, quod auctoritate publicâ ab Ottone IV. Imp. in Comitiis Noricis 1208. in vim Legis fuerit promulgatum. Quam sententiam meam facere non possum, tum quod in nullo MSC. dicatur An. 1208. hoc ab Ottone IV. fuisse factum, tum quod circa festum Martini ejusdem anni nulla Norimbergæ fuerunt habita Comitia, ceu solide ostendit Magni nominis JCtus Werlhofius in Specim. II. Juris, quo Germani utimur p. 171. accedit mira Textûs in omnibus MSS. diversitas, de verbis non loquor, sed de rebus atque ordine. Quod in uno MSC. circa initium est, in altero medium tenet, in tertio non longe à fine distat, & vice versâ. In uno MSC. comparent, quæ in altero desunt, in altero eadem quidem materia reperitur, sed alio ordine digesta; quod in uno Cod. discerptum est in tres, quatuor titulos, in altero unicum caput constituit. Nec formam Legum externam hæc Compilatio habet: quis unquam à tali precum formulâ, qualem hîc sub initium operis adesse videmus, Leges suas est orditus? quis itâ finivit; Uno loco in plurali dicitur: *Wir sulen sprechen, wir sulen es ju sagen, wir sprechen, wir raten, wir bescheiden uch, daz sagen wir ju.* Altero loco in singulari occurrit, *ich mein also, ich sprich.* quod ipsum probabile facit interdum plures, interdum unum in hac Compilatione manum operi privato admovisse. Alia allegare omitto. Quamvis autem hoc opus, prout hîc jacet, Legis robore donatum fuisse nullus credam, attamen plurimum inde utilitatis tum ad illustrandas Antiquitates Patrias, tum ad Jurisprudentiam hauriri posse assero; Nihil enim rationi sanæ magis convenit, quam ut in foro si de Pactis, Contractibus, divisionibus familiarum, literis investiturarum, similibusque quæ antiquo tempore fuere facta, judicium ferendum sit, illa interpretemur juxta usum moremque illorum temporum, quibus fuere celebrata; usum autem antiquorum temporum in hoc opere repræsentari vel Tiresiæ clarum est, & probavit id multis exemplis Schilter. in Comm. ad Jus Feud. Alem. Nec utilitati operis obstant nævi etiam crassiores e. gr. dum Leo III. Papa dicitur Frater fuisse Caroli M. dum de Julio Cæsare asseritur, eum omnem Germaniam subjugasse; dum Hadrianus Imperator appellatur ein Meister, quasi Juris Consultus fuerit; dum JCtus Marcianus nominatur Marcellus; dum Constantinus & Papa Sylvester hoc vel illud simul constituisse dicuntur; nam nævi operis utilitatem quidem minuunt sed non tollunt. Et quis non liber ex manibus hominum excutiendus esset, si non alii essent legendi, quam qui nævis carent? Eo magis autem veniam merentur, qui in hac compilatione nævos hosce inseruere, quo probabilius est, Seculo XIII. quod jure Seculum ignorantiæ dixeris, hanc compilationem fuisse factam, id quod Eruditissimi Viri jamdiu agnovere. Sane prius id non contigisse, apparet ex eo, quod aliquibus in locis *Decreti* & *Decretalium*, tanquam operis connexi mentio fit. Item quod Cap. 165. *§.* 24. mentio fiat Friderici Imperatoris, quem Clerici criminati sint, quod sit sodomita. Intelligi autem Fridericum II. facile apparet.

Nunc dicendum est, quid à me circa hoc opus fuerit præstitum. Primo Textum ipsum sinceriorem exhibere laboravi. Deinde ita restitutum in gratiam exterorum, eorumque ex Germanis, qui antiquum idioma non facile intelligunt, Latine verti. Denique Notas addidi ad Textus illustrationem facientes.

In exhibitione Textus pro fundamento posui illum, quem MSC. Krafftianum Membranaceum sistit. Communicavit id nobis gratiose Vir de Re Literaria summopere meritus. Perillustris Dn. Raymundus KRAFFT de Delmensingen, Inclytæ Reipubl. Vlmensis Consul & Literatorum Mæcenas summus. Quantum ex literarum charactere styloque conjicere licet, hujus MSC. ætas ad initium Seculi XIV. est referenda; quod autem ex antiquioribus hoc sit MSC. inde apparet, quod multa, quæ in aliis quibusdam MSS. occurrunt, hic desint; talia scilicet, quæ tractu temporis sensim sensimque Textui antiquo fuere assuta. Eo majorem autem hujus MSC. rationem

nem habendam esse duxi, quo clarius dialectus, qua Scriptor utitur, ostendit, in Suevia proprie dicta fuisse conscriptum.

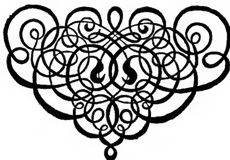
Cum hoc Codice contuli Textum, qualem ex MSC. Illustrissimi S. R. I. Comitis Dn. Dn. Joh. Guilielmi de WURMBRAND S. Cæs. Majestati à Consiliis Sanctioribus & Judicii Imperialis Aulici Vice Præsidis erudito Orbi exhibuit Generosissimus Dn. Joh. Augustus Nobilis Dominus à *Berger* Lipsiæ 1726. in 4to. Junxi huic comparationem Textus, quem ex MSC. Ingolstadiensi sub finem primæ partis suæ collectionis *Antiquorum Scriptorum Historicorum & Documentorum* p. 163. & seqq. Fuldæ A. 1725. typis repræsentavit magni nominis Antiquarius Joh. Fridericus *Schannat*. Ulterius in subsidium advocavi MSC. chartaceum in fol. cujus dominium debeo Liberalitati Illustris Dn. Friderici Ludovici Waldneri de Freundstein, Viri inter Nobilitatem Alsaticam tum Generis splendore, tum eruditione singulari & magnorum negotiorum cura summe conspicui; hunc in memoriam pristini Domini Codicem Waldnerianum nominare soleo. Illustris quoque Vir Dn. Zacharias Conradus ab Uffenbach Liberæ S. R. I. Civitatis Francofurtensis Senator pro eo, quem mihi indulget, favore benignissime concessit usum MSC. chartacei in fol. quod instructissima Ejus Bibliotheca servat. Multa illud singularia tum circa verba Textus tum circa partitionem in articulos & rubricas habet, ceu ex Lectione eorum, quæ in notis nostris hinc inde afferimus, patebit. Insigni quoque nos affecit beneficio Consultissimus Dn. Andreas Feschius magni nominis in Republ. Basileensi Juris Consultus, dum ex illustri Bibliotheca Feschiana nobis concessit usum MSC. pergameni in 4to. Ille Codex & antiquitate & eleganti literarum charactere vix cedit Krafftiano; in eo tamen minor est illo, quod aliquibus in locis folia aliqua deficiant; sic ab initio statim sedecim integra desunt, & post folium decimum octavum iterum quatuor folia deesse cernuntur. Insignem quoque opem attulit MSC. chartaceum in fol. quod mea Bibliotheca possidet. Nec minus opis mihi accessit ex collatione Variarum Lectionum, quam Excellentissimus Vir Joh. Jacobus Moser de Filseck & Weyhlerberg Sereniss. Wurtembergiæ Ducis Consiliarius Regiminis ex MSC. quod in Bibliotheca S. Mariæ ad Scotos Viennæ Austriorum asservatur, instituit.

Ex illis, quæ Schilterus habuit, MSS. Codice scilicet Hortlederiano & tribus Argentinensibus subinde quoque aliquid Medicinæ & ipse petii. Nec impressos neglexi Codd. Hinc præter Hupfuphanum qui An. 1507. hic Argentinæ prodiit, & Meichsnerianum (cujus diversæ extant editiones) consului adhuc tria impressa antiqua, de quibus altum apud Eruditos silentium. Primum est in fol. majori typo satis eleganti, charactere, quali circa confinia Seculi XV. & XVI. utebantur impressum, carensque nomine tyhographi, loci impressionis & anni; imo id non tantum folia aut paginas nullis numeris distincta habet, sed nequidem literis Alphabeticis sub finem foliorum, confusionis vitandæ gratia alias addi solitis instructum. Alterum quod est in folio minori & ad Biblioth. Univ. Argent. spectat, numeros quidem foliorum & literas Alphabeticas sub finem foliorum scriptas habet, sed & ipsum nomine typographi, loci annique impressionis caret. Constat autem centum triginta & sex foliis. Tertium numeros quidem habet foliis superscriptos, sed infra nullas exhibet literas Alphabeticas. Deest & huic nomen typographi, Loci & anni impressiones, habet centum & septem folia, quorum numerus in utraque pagina est superscriptis. Fuit hoc olim pars Bibliothecæ Celeberrimi apud nos Juris Professoris Dn. Casp. Bitschii, nunc in meo est peculio, ceu primum olim fuit in patrimonio magni quondam apud nos antecessoris Gregorii Biccii. De his tribus impressis ut & Hupfuphiano character literarum mihi persuadet, illa non longo inter se intervallo lucem vidisse, unde non improbabilis de veneratione, quam circa illud tempus hoc opus habuit, oritur conjectura. Præter hæc ad Goldastinam editionem in Tomo der Reichs-Satzungen adhibitam interdum quoque confugi. Ita autem hisce libris usus sum, ut ubi Textus esset corruptus aut mutilus, illum restituerem ex hisce MSS. Schilterus quidem multis in locis Codici Hortlederiano ex aliis MSS. verba, quæ eundem sensum quidem in-

vol-

volvunt, sed sono tamen differunt, adscripsit; sed ego eum hac in re secutus non sum, postquam inspectio MSS. me docuisset, ob insignem verborum diversitatem, fore, ut si hac via incedere vellem, unicum Jus Provinciale, in aliquot Tomos in fol. excrescat, id quod rationibus tum typographi tum meis non conveniebat.

Hoc facto ad Versionem accessi, in qua id egi, ut omnia clare & stylo simplici exprimerentur, qua in re non potui me abstinere, quin aliquos medii ævi terminos barbaros usu tamen receptos adhiberem. In his enim rebus ad claritatem potius usumque, quam Linguæ Latinæ elegantiam respiciendum esse jamdiu judicarunt Eruditi. Notas meas quod attinet, illæ non tam sunt Juridicæ quam Philologicæ ad intellectum Textus facientes, & rectitudinem Versionis probandam. Fuerat quidem animus ab initio materias Juris hic occurrentes observationibus illustrare Juridicis, sed posteriores cogitationes aliud suasere, cum viderem opus hocce ita in immensum excreturum, id quod & scopo Schilteri & typographi rationibus repugnasset. Id adhuc monendum est me Textum Krafftianum exhibere sine mutatione, aut additione distinctionum, ut eo magis de sinceritate ejus constaret. Addidi tamen illas in versione unde mutuo peti possunt. Vale Benevole Lector, &, ubi lapsus sum, veniam impertire. Tum, si lubet, mecum omnibus operis hujus Patronis ac promotoribus, qui opis aliquid attulere, summas ac decentes gratias habe. Scrib. Argentinæ Kal. Sept. An. 1727.

INTROI-

APPENDIX
Ad
PRÆFATIONEM.

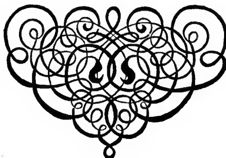
CUm in conferendo & explicando Textu Juris Prov. Alemannici perveniſſem ad caput 127. Divino Numini placuit morbo vehementiſſimo & lethali fere me affligere. Factum hinc eſt, ut ceu ab omni alio ingenii labore, ita & ab hoc abſtinendum mihi eſſet à die prima Septembris 1727. (quâ inter infultus Febris calidiſſimæ Præfationem ſcripſi) uſque ad finem Anni illius. Itaque de opere illo perficiendo fere deſperabam, cum Labor textum conferendi cum tot MSS. & impreſſis antiquis vires meas dubias & imbecelles omnino ſuperare videretur. Sed ecce Θεὸς ἐκ μηχανῆς. Ex improviſo enim in mentem venit degere apud nos *Præclariſſimum atque Doctiſſimum Juvenem*, DN. M. GEORGIUM LIZELIUM, *Poëtam Laureatum*, Ulmenſem, qui ſe non uno Eruditionis & Sacræ & Elegantioris ſpecimine Orbi docto commendaverit; quique tali labori, ſive induſtriam reſpicias, ſive Doctrinam, omnino par eſſet. Hinc eum ſine morâ ſum aggreſſus, & tam felici quidem eventu, ut ille Spartam oblatam ornandam in ſe promtiſſime ſuſciperet; Nec ſuſciperet tantum ſed & exornaret labore indefeſſo; cujus fructus ut per DNN. PATRONORUM benevolentiam ad eum uberrime redeant ex animo precor. Hoc laboris ſocio obtento ad Verſionem & Notas Textûs reliqui, quamvis magnas inter imbecillitates & Animi & Corporis acceſſi, & rem cœptam tandem ad umbilicum B. C. D. perduxi. In Vertendo ſecutus ſum quidem Textum *Krafftianum* principaliter, aſt, ubi meliorem in aliquo MSC. inveni, illum Verſione donare laboravi. Notas, uti in Præfatione monui, Juridicas, quales Schilterus ad Jus Feud. Alem. exhibet, in medium afferre propoſitum nobis nunquam fuit; hinc ne mirare, B. L. paucas illarum comparere. Alio forte tempore id effectui dare, vel aliis, qui me ſunt eruditiores, vel mihi, licebit. Ubique in Verſione aut in notis ſcopum me tetigiſſe, nullus aſſero, memor imbecillitatis meæ per morbum ſupra dictum inſigniter auctæ. Nec ab Erroribus deſcriptoris & Typographi hoc Opus prorſus immune manſit, quos tamen correctioni Benevoli Lectoris commendamus. Id tantum monendum videtur, in Titulo ad Jus Prov. Alem. Lineâ 13. pro: *& IX. impreſſis*, legi debere: *VI. impreſſis.* in Præf. ad J. Prov. Alem. p. v. lin. 3. pro: *ſibi* legendum eſſe: *Orbi.* in Cap. XI. §. 3. pro: *alienare*, legendum: *non alienare*, &c. plures nominare errores temporis anguſtia vetat. Supplementa quæ in aliis MSS. occurrunt, cum illa nimium Spaticum occupatura eſſe videremus, in finem rejecimus Benevoli Lectoris Judicio relinquentes, quæ illorum inter Gloſſemata ſint referenda. Vale Benevole Lector, & alio tempore, quo ſcil. firmiores erunt & mentis & corporis vires, meliora à nobis expecta. Argentorati d. XV. Mart. M DCC XXVIII.

INDEX CAPITUM.

CXVI.

CXCV. *CXCV.*

 CCCLXXXI.

INTROI-

INTROITUS
AD JUS PROVINCIALE ALEMANNICUM.

Herre Got himelifcher Vater, durch din milte gute gefchufte du den menfchen mit drivaltiger wirdikeit.

2. Diu erft ift daz er nach dir gebildet ift.

3. Daz ift auch ain alz groz uuirdikeit, der dir allez menfchen [1] kunne ymmer funderlichen danken fol, uuan dez haben uuir groz reht, Vil lieber herre himelifcher Vater fit du unz zu diner hohen gothait alfo uuirdiclich geedelt haft.

4. Diu ander uuirdikeit ift da du Herr almächtiger Schöpfer den menfchen zu gefchaffen haft, daz du alle die uuelt die funnen und den maun die fterne und diu vier elemente, fiur, uuazzer, luft, erde, die vogel in den luften, die vische in dem uuage, diu tier in dem uualde, die uuurme in der erde, golt, filber, edelgeftain und der edeln uuurtze fuzzer fmak, der plumen liehtiu varuue, der baume frucht korn und alle creatur, daz hauft du herre allez dem menfchen ze nutze und ze dienft gefchaffen durch die triuuue und durch die minne die du zu dem menfchen heteft.

5. Diu dritt uuirdikait ift da du Herr den menfchen mit geedelt haft, daz ift diu daz der menfche die uuirde und ere und freude und uuunn die du felb biftymmer mit dir euuiclich niezzen fol.

6. Der

Domine Deus, cœleftis Pater, per tuam bonitatem creavifti hominem ornatum triplici dignitate.

2. *Prima dignitas eft, quod ille fecundum te (fecundum imaginem tuam) eft formatus.*

3. *Hoc ipfum quoque tam fublimis eft dignitas, ut ob eam omne genus humanum perpetuo gratias tibi agere debeat, fiquidem ab hoc magnopere obligati fumus, Chariffime Domine, Pater Cœleftis, quoniam nos ad tuam fublimem divinitatem tam honorabiliter nobilitafti.*

4. *Altera dignitas eft, ad quam Domine Deus, Creator omnipotens hominem creavifti, quod omnem hunc mundum folem & lunam, ftellas & quatuor elementa, ignem, aërem, aquam & terram, aves in aëre, pifces in aqua, feras in fylva, vermes in terra, aurum & gemmas, nobilium herbarum fuavem odorem, florum nitidum colorem, arborum fructus frumenta & omnes creaturas, Tu Domine, ad fervitia & utilitatem hominis creaveris ex propenfione & amore, quo flagras erga hominem.*

5. *Tertia dignitas, qua Tu Domine hominem nobilitafti, hæc eft, quod homo dignitatem & honorem gaudiumque quod tu ipfe es femper in æternum Tecum poffidere debeat.*

6. *Mun-*

1) Cod. Hortlederianus habet: *alles menfchen vermügen*; quod ipfum intelligi per vocem *kunne*, quæ in plerisque MSCtis occurrit arbitratur Schilterus in notà ad hunc locum, fed rectius per: *Menfchen kunne* hic intelligitur *Genus humanum*, Glof-fæ Lipf. *kunnea kunni* generatio, Gl. Keronis: *chunni*, genera, *chunnin* generibus. Apud Otfr. III. 21, 13. eft *Mankunni* pro genere humano. *Uuorolt kunni* ibidem occurrit IV. 7, 76. pro Creaturis. *Schera.*

a) Lege

6. Der uuelt dienſt und nutz haſt du Herr den menſchen umbſuſt geben ze ainer manunge und ze ainem vorbilde, ſeit dez ſo vil iſt, daz du Herr dem menſchen umbſuſt haſt geben, ſo mag dez unmæzzeclich vil ſin dez du dem menſchen umb dienſt uuilt geben,

7. Und darumb ſol ain ieglick menſch Got dienen mit rehtem ernſt und mit gantzem triuuen uuan der lon iſt alz grozz ubermæzzlich daz in hertzen ſin nie betrahten moht, noch menſchen zunge nie geſprechen kunde, noch augen nie geſehen mohten, noch oren nie gehœren,

8. Daz uuir Got der hohen uuirdicheit gedanken und den grozzen lon verdienen, dez helf unz der almehtig Got.

9. Seit unz Got in ſo hoher uuirdichait geſchaffen hat, ſo uuil er auch daz uuirdeclichen leben, daz uuir an ander uuirde und ere erbieten triuuue und uuarheit. nit hazz und nide an ander tragen, uuir ſuln mit fride und mit [2] faine under an ander leben,

10. Fridelichez leben hat unſer Herr unmauzlichen lieb, uuan er kom ſelb durch anderz niht von himel uff erde uuan durch rehten fride. Daz er unz ainen frid ſchuf vor den tiufeln und vor der euuigen marter ob uuir ſelber uuellen,

11. Und davon ſungen die engel, do unſer Herr geborn uuart, Gloria in excelſis Deo & infra pax hominibus bone voluntatis. Daz ſprichet alſo Got Herr din ere in dem himel und gut frid ſi uff der erde allen den die gutez uuillen ſint.

12. Und do Got hie uff erde uuaz, do uuaz ſin [3] ænlich uuort: Pax vobis. daz ſprichet alſo der frid ſi mit iu und alſo ſprach Got alle zit zu ſinen iungern und zu andern luten,

13. Und da bi ſulen uuir merken uuie lieb Got den fride hat, uuan do Got uuider uff von ertrich ze himel fur, do ſprach er aber, der frid ſi mit iu, und enpfalch dem guten ſant Peter daz er ain pfleger uuær dez rehten fridez, und gab im den geuualt, daz er den himel uf ſluzz allen den die den rehten frid behielten, und ſuuer den frid breche, daz er dem den himel vor verſparte.

14. Daz iſt alſo geſprochen: Die alle, die diu gebot zerbrechent, diu der almehtige Got gebotten hat, die habent auch den frid zerbrochen, daz iſt auch von Got reht. Suuer Gottes gebot brichet, daz man dem den himel vor besliezze.

15. Seit

6. *Mundi commoda & utilitates Tu Domine homini gratis dediſti, ut eum admoneas atque doceas, quod, ſiquidem tanta ejus, quod Tu Domine homini gratis dediſti, eſt copia, homo conſiderare debeat, quod immenſum futurum ſit illud, quod tu Homini mercedis loco pro ſervitio ſuo dare vis;*

7. *Et ideo debet quilibet homo eo ſervire omni cum applicatione & plenâ fidelitate, ſiquidem illa merces tam immenſæ eſt magnitudinis, ut eam nec animus unquam (ſatis) conſiderare queat, nec lingua humana exprimere, nec oculi videre, nec aures unquam audire poſſint.*

8. *Vt Deo ob haſce ſublimes dignitates grati ſimus, & magnam illam mercedem mereamur, ad id adjuvet nos omnipotens Deus.*

9. *Cum nos Deus in tam ſublimi creaverit dignitate, hinc etiam vult ut digne vivamus, ac nobis invicem honorem exhibeamus, fidemque & veritatem, nec odio & invidia nos invicem proſequamur. Debemus in pace invicem vivere;*

10. *Pacis cultum Dominus noſter immane amat, ſiquidem propter nihil aliud ex cœlis deſcendit in terram quam propter veram pacem, ut nobis ſecuritatem & pacem procuraret intuitu diabolorum & æterni cruciatus, modo ipſi eam velimus.*

11. *Et hinc eſt quod tempore nativitatis Domini noſtri angeli cantarent: Gloria in excelſis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*

12. *Et cum Deus hic in terrâ verſaretur, conſtans ejus verbum fuit: Pax vobis. Et his verbis utebatur ſemper Dominus ad diſcipulos & alios Homines.*

13. *Et hinc debemus obſervare quam grata Deo pax ſit, cum enim Deus iterum ex terra ad cœlos aſcenderet, rurſus dixit: Pax vobis. Et mandavit fideli ſuo Sancto Petro, ut eſſet curator veræ pacis, & dedit ei poteſtatem, ut cœlum aperiret omnibus illis, qui veram pacem cuſtodirent, & cœlum clauderet illi, qui pacem ruperit.*

14. *Hoc ipſo ſignificatur, quod omnes illi, qui præcepta Dei violant, etiam pacem violaverint, hoc etiam ſecundum Deum æquum eſt, ut illi qui præcepta Dei violat, cœlum claudatur.*

15. *Quo-*

2) Lege *ſune* ex MSS. *ſune* autem idem eſt ac: *Pax. Transactio.* Königsh. Chr. Alſ. p. 56. a. *do Priamus umb keine* ſune *wolte loſſen werben.* Twinger in Vocab. Germ. Lat. MSC. *Sune*, Concordia vel Pax vel Concordatio. *Suner* oder *Sunemacher*. Mediator vel Pacificator. *Scherz.*

3) Cod. Jungianus habet *ellic*. Cod. Ambraſianus Pergamenus *ellich*. Ambr. Chartac. *ainlich*, ceu Schilterus obſervat. *Ellic* etiam habet MSCtum meum, aſt Waldnerianum habet *alliches*. MSCtum Vniverſitatis Argentinenſis habet *geuuonlich*. MSCtum Argent. majus habet: *alles*. MSCtum Argent. minus habet: *einlich*. Cod. Vffenbachian. ſiſtit: *ſteliches*. Goldaſti Editio profert: *anlich*, quod & habent quatuor antiquæ editiones impreſſæ, aſt Cod. Wurmbr. legit *emſig*, quod Hortleder. habet, & cum commodum ſenſum habeat retineri poteſt. *Scherz.*

4) Hic

15. Seit unz nu Got dez geholfen hat, daz uuir mit rehtem leben zu dem himelrich komen mugen, uuan dez uuaz niht vor Gottez geburt, ſuuie gut der menſche uuaz, und uuie uuol er tet, ſo moht er doch ze himel niht komen. [4]Got geſchuf dez erſten himel und erde, und darnach allez daz, daz uff der erde und in dem uuazzer und in den luften lebet und iſt; Und darnach den menſchen, den ſazt er in daz paradyſe der zerbrach die gehorſam unz allen ze ſchaden. Davon giengen uuir irr, alz diu hirtloſen ſchauf, daz uuir in daz himelrich niht mohten unz an die zit, daz unz Got den uueg daruuiſet mit ſiner marter. Und darumb ſo ſolten uuir Got immer loben und eren von allem unſern hertzen und von aller unſerr ſele und von aller unſerr maht, daz uuir nu ſo uuol zu den euuigen froden [5] komen ob uuir uuellen.

16. Daz hie vor mangem heiligen patriarchen tiur uuaz und mangem uuizſagen, diu genaude und diu ſelikait iſt unz chriſten luten nu uuidervaren, daz uuir nu uuol himelrich verdienen mugen,

17. Und ſuuer dez nit tut und diu gebot unſerz Herren brichet daz rihtet Got vil billich an im und auch an den, den er geuualt verlihen hat.

18. Daz iſt der Babeſt, der ſol an Gotez ſtat rihten hie uff ertrich untz an den iungſten tag. So uuil denn Got ſelb rihten ubel und gut clain und grözz und allez daz niht geriht uuirt,

19. Und darumb uuil man an diſem buch leren alle die da gerihtes pflegen ſulen uuie ſi ain ieglich ſach ze reht rihten nach Got alz manig hailig man die in der alten e und in der niuuuen e rihter uuaren, und haunt alſo gerihtet daz ſi von ir gerihte die euuige freude haunt beſezzen,

20. Und ſuuer auch anderz rihtet denn ditz buch leret, der ſol daz uuizzen, daz Got vil zornlich uber in rihtet an dem iungſten tag.

21. Seit nu Got [6] dez fridez furſt haizzet, ſo liezz er zuuai ſuuert hie uff erde do er ze himel fur ze ſchirme der Chriſtenhait diu enpfalh Got ſant Petern baidiu, [7] ains von uueltlichem geriht, daz ander von gaiſtlichem geriht.

22. Dez uueltliehen gerihtez ſuuert daz lihet der Babeſt dem Kaiſer.

23. Daz gaiſtlich iſt dem Baubſt ſelb geſezt ze beſcheidenlicher zit ze rihten uff ainem uuizſen pherde [8] und der Kaiſer ſol dem Baubeſt den ſtegraif haben, daz ſich der ſatel nit enuuinde.

24. Da bi iſt nu bezeichent ſuuaz dem Babeſt uuiderſtat daz er mit gaiſtlichem geriht niht ertuuingen mag, daz ſol der Kaiſer und ander uueltlich furſten und rihter betuuingen mit der æhte. [9]

25. Seit

15. Quoniam itaque jam Deus in eo nos adjuvit, quod per vitam piam cœli compotes fieri poſſimus (hoc ante Chriſti nativitatem non obtinuit, quam probus enim homo erat, & quam pie vivebat, attamen cœli particeps fieri non poterat. Deus primo creavit cœlum & terram & poſtea omne quod in terra & in aquis & aëre vivit & extat, deinde creavit hominem, quem in Paradiſo collocavit; ille obedientiam ad omnium noſtrûm damnum exuit; hinc errabamus tanquam oves paſtore carentes, ita quidem, ut in cœlum venire non poſſemus, donec tempus veniret, quo Deus per cruciatum ſuum nobis monſtraret viam eò ducentem) hinc deberemus Deum ſemper laudare & honorare ex toto corde, ex totâ animâ & ex totis viribus, quod nunc tam facile, modo velimus, ad æterna gaudia veniamus.

16. Quod olim multis ſanctis Patriarchis & multis Prophetis difficile erat. Gratia hæc & felicitas nobis Chriſtianis nunc obtigit, ut poſſimus cœlum mereri,

17. Et ſi quis hoc non facit, præcepta autem domini noſtri violat, hoc vindicat Deus in ipſo & in illis quibus potentiam conceſſit,

18. Qualis eſt Papa, qui vice Dei hîc in terra judicare debet uſque ad noviſſimum diem, quo veniente Deus ipſe judicabit impios & pios; parvos & magnos, & omne illud de quo eò uſque judicium nondum fuit latum.

19. Et ideo omnes illi, qui judiciis præſunt in hoc libro docentur, quomodo juxta voluntatem Dei de qualibet re recte judicare debeant, uti fecerunt multi ſancti viri, qui in Veteri & Novo Teſtamento judices extiterunt, & ita judicarunt, ut propter præſtantiam in iudicando æterna gaudia ſint conſecuti.

20. Sane qui aliter iudicat, quam hic liber docet, ille ſciat, quod Deus in ira de ipſo ſit iudicaturus in die noviſſimo.

21. Quoniam itaque Deus nominatur princeps pacis, hinc cum ad cœlos adſcenderet, reliquit duos enſes in his terris ad tutelam chriſtianitatis; hos ambos commiſit Sancto Petro, unum propter iudicium ſeculare, alterum propter iudicium eccleſiaſticum,

22. Enſem iudicii ſecularis concedit Papa Imperatori.

23. Enſis eccleſiaſticus Papæ ipſi eſt conceſſus, ut debito tempore iudicet ſedens ſuper equum candidum, & Imperator debet Papæ ſtapiam tenere, ne ephippium loco moveatur;

24. Hoc ipſo indicatur quod omnem eum, quicunque Papæ reſiſtit, quemque ipſe iudicio eccleſiaſtico cogere non valet, ad obediendum debeat Imperator & alii ſeculares Principes & Judices cogere per proſcriptionem.

25. Quo-

4) Hîc incipit Speculi Saxonici ſeu Juris Prov. Saxonici Præfatio.

5) Poſt verbum *komen* in Cod. Hortleder. hæc extant: *und ſi muſten alle in die vorbell die da haiſt Limbus*, eadem habet Cod. Wurmbrand. ſed illa in Cod. Jungiano reliquisque meis MSCtis non apparent. *Scherz.*

6) Jus Saxonicum Lib. I. Art. I.

7) Verba hæc uſque ad voces *Der Babſt dem Kayſer*, non extant in textu Saxonici Juris, quin potius, *Juris Provincial. Alem. Tom. II.* quod Imperator gladium ſuum immediatè ab ipſo Deo habeat.

8) Hæc ex fictâ hiſtoriâ donationis Conſtantini M. vid. Chron. Königsh. Cap. II. §. 79. Jus Saxon. Provinc. Lib. III. art. 63.

9) Verſus 25. & ſeqq. uſque ad finem hujus proœmii abſunt ab omnibus MSS. quæ videre licuit; abſunt quoque ab omnibus impreſſis hoc loco, poſt aliquot tamen tmemata leguntur. Aſt in MSS. poſt verſ. *mit der ahte*, immediate hæc ſequuntur:

25. Seit unser Herre Got in so hoher uuirdikeit den menschen geschaffen hat, alz hie vor geschriben ist. So hat er auch den menschen die sache geleret, da er zu dem himelrich mit komen mag zu der euuigen freude da er den menschen zu eruuelt hat;

26. Daz erziuget man uuol an manger stat in der heiligen schrift.

27. Do Got Moysi diu zehen gebot gab uff dem berg Synay, do uuist er uuol daz die lut mangen krieg mit ainander uuurden haben, und gab im nit allein zehen gebot, er gab im driuzehen gebot und sechshundert gebot,

28. Daz uuaz nit anderz uuan daz et da von [10] uuie er ain ieglich sache rihten solt,

29. Und nach denselben geboten da habent sich ymmermer alle kunige und alle rihter nach gerihtet, die nach reht und mit Got rihten uuolten unz her in die niuuen e.

30. Do saztent aber die Bæbest und die Kayser und die Kunige ir geriht nach denselben geboté.

31. Vnd alsn stat dehainerlay lantreht noch lehenreht noch dehainerlay urtail uuan alz von rœmischer pfar und von Kunige Karls reht komen ist, und alz die Bæbest und die Kayser zen conzilien und ze den hœfen habent gesetzet und geboten uz decrete und decretale.

32. UUan uz den zuuain buchen nimpt man alliu diu reht der gaistlich und uueltlich geriht bedarf.

33. Aber diz buch seit von uueltliehem geriht, und darumb haizzet ditz buch *daz Lantreht buch*, uuan alliu diu reht diu hie angeschriben sint diu sint uber alliu Lantreht.

34. Avn etsuua nach geuuonhait uuan die fursten und die stette habent manig sunder geuuonhait von den Kaysern und von den Kunigen eruuorben.

35. Hernach sait ditz buch met von guter geuuonhait, &c.

25. *Quoniam Dominus Deus noster in tam sublimi, uti dictum est, dignitate hominem creavit, hinc etiam ea docuit per quæ ad cœlestia & æterna gaudia, ad quæ hominem elegit, venire queat,*

26. *Id quod satis probari potest ex multis Scripturæ locis.*

27. *Cum Deus Moysi Decalogum in monte Sinai traderet, bene sciebat, quod homines multa bella & lites inter se sint habituri, hinc non tantum dedit ei decem præcepta, sed præterea adhuc sexcentas tredecim leges.*

28. *Hoc non ex alia ratione contigit, quam ut inde disceret, quomodo qualibet causa decidi debeat,*

29. *Et iuxta hæc præcepta omni tempore omnes reges & iudices se gesserunt, usque ad hæc tempora, illi scilicet qui secundum iustitiam & Dei voluntatem voluerunt iudicare.*

30. *In Novo autem Testamento iterum Papæ & Imperatores & Reges sua iudicia instituerunt iuxta illas leges.*

31. *Itaque nullum ius provinciale aut feudale, nec ulla sententia iudicialis subsistit aliter, quam quatenus à Clero Romano & ex Regis Caroli legibus derivata est, & quatenus Papæ & Imperatores in conciliis & curiis suis statuerunt & disposuerunt, iuxta Decretum & Decretales,*

32. *Ex his enim duobus operibus hauriuntur omnia iura quibus ecclesiastica & secularia iudicia indigent,*

33. *Hic autem liber loquitur de iudicio seculari, & ideo appellatur liber Juris Provincialis, siquidem omnia iura quæ hic in scripturam sunt redacta praeponderant omnibus iuribus civilibus,*

34. *Nisi forte consuetudine aliud receptum sit, nam Principes & Civitates multas singulares consuetudines: consentientibus Imperatoribus & Regibus adquisiverunt.*

35. *In sequentibus hic liber ulterius agit de bona consuetudine, &c.*

CAP. I.

[1] Der in dem banne ist sehs uuochen und ainen tag.

ALs ain man sehs uuochen in dem banne ist und ainen tag. So sol in der uueltlich rihter ze æht tun.

2. Und suuet auch in der æht ist sehs uuochen und ainen tag, den sol man ze banne tun.

3. Daz reht satzte der Babest sant Silvester und der Kunig Constantinus.

CAP. I.

De Eo, qui in Banno Ecclesiastico est per sex septimanas & diem.

CUm quis per sex septimanas & diem est in banno Ecclesiastico, tum eundem Judex Secularis ad Bannum seculare condemnet.

2. *Similiter si quis est in Banno seculari per sex septimanas & diem, ille debet ad Bañum Ecclesiasticum condemnari.*

3. *Hoc jus sanxit Papa Sylvester & Rex Constantinus.*

CAP.

tur: *Als ein man ist in dem banne sehs wochen und einen tag: den sol der weltliche Richter zu Achte tün, und wer öch in der Achte ist sehs wochen und einen tag, den sol man zu banne tün, das reht satzete der Sante Silvester der Babest und der Künig Constantinus sant Helenen Sun die das heilig crutze vant. Die zwene satzetent dise reht und ander reht ein michel tail an disem buche. Und das jegelich Cristenmensche das zü sinen Jaren kummen ist, das sol dri stunt in dem Jare das Vogetding suchen, der eins und zwentzig Jar alt ist, so sol er das Vogetding suchen in dem Bistum do er inne gesessen ist, oder in dem gerichte, do er gut inne hat.* Scherz.

10) Adde: *wiste.* Scherz.

Ad CAP. I.

1) Hoc caput, uti sub finem Introitus in Not. 9. monui, est in reliquis MSS. pars procemii. Rectius autem, ceu in Cod. Krafftiano fit, separatur, quod & fit in omnibus sex impressis Codicibus. Post Titulum: *Als ein mann ist in dem bann sechs wochen und einen tag*, in impressis hæc duo Capita sequuntur: quæ ex Antiquissimâ Editione impressa in folio Majori sisto:

Von Constantino dem Künig.

Der Künig Constantinus gab Silvestro uueltlich gewette zu dem gaistlichen sechtzig schilling, damit

ze

CAP. II.
[2] Diz ist von frien Luten.

Hie sol man hœren von drier hande frien luten uuaz rehtz die haben.

2. Ez haizzent ains *semper - frien*, [3] daz sint fri herren die ander frien ze manne habent.

3. Daz ander sint *mitler frien*, daz sint die die der hohen frien man sint.

4. Daz dritte sint geburen, die fri sint, die haizzent *fri lantsezzen*,

5. Der hat ieglicher sunder reht, alz uuir hernach iu uuol gesagen.

CAP. II.
Hoc caput agit de Liberis Hominibus.

Hic audi de triplicis generis Liberis hominibus eorumque jure.

2. *Una species eorum appellatur* semperfri; *hi sunt Liberi Domini, quibus alii Liberi vinculo Vasallagii sunt subjecti.*

3. *Altera species est* mediorum Liberorum, *quo nomine veniunt illi, qui Liberorum primi ordinis sunt Vasalli.*

4. *Tertia species sunt Rustici liberi, qui appellantur* Liberi Lantsassii, *sive* Liberi incolæ.

5. *Horum singulorum jura sunt diversa & distincta, ceu postea vobis dicemus.*

CAP. III. (a)
Diz ist von Vogt tædinge.

Suua ain geriht ist, da sol ain gebütel sin oder mer dann ainer, der sol daz *vogtdink* gebieten.

2. [4] Etuua ist geuuonhait daz man daz vogtdink gebiutet dri stunt in dem iar, etsuua uber sehs uuochen, et cetera. [5]

3. Do ist etsuua daz man *burgrauen* hat, der sol rihten uber unreht (*conf. c.* 165. 10.) metzen und uber unreht mauz, da man daz trinken mit git, und uber alliu mess, und uber unreht [6] gelœte suuaz man mit uuage uuigt oder suuaz kauf daz lipnar haizzet, da sol allez ain burgrafe uber rihté.

4. So sol ain vogt rihten uber den totslag und alle frævel und uuunden und suuertzucken und haimsuchen und suuaz *frævel* uod *unsubt* haizzet; hernach sagen uuir mer von geriht.

CAP. III. (a)
Hic textus agit de Judicio seu Curiâ Advocati.

Ubi judicium aliquod exercetur, ibi debet esse Apparitor unus aut plures, qui ad Curiam quæ uogtdinck *appellatur, citare debent.*

2. *Quibusdam in locis moris est, ut Judicium hoc Advocati ter in anno publice intimetur. Aliquibus in locis post sex septimanas id habendum esse indicatur, &c.*

3. *Aliquibus in locis moris est, ut ibi sint Burggravii, quorum est Judicare de modiis fraude factis, & de iniquâ mensurâ, quâ potulenta admetiuntur, & de omni mensurâ & fraudulento pondere. Quicquid librâ adbibitâ ponderatur, aut sub victualium nomine emitur, de eo omni Burggravius judicare debet.*

4. *Advocati autem est judicare de Homicidio, & omni injuriâ & de vulneratione & hostili ensis evaginatione, & de fractione Pacis domesticæ, & de omni facto protervo, quod* Frævel & Unzuht *appellatur. Postea de Judiciis plura dicemus.*

CAP.

ze zuuingen alle die Got nicht uuolten besseren mit dem leibe, das man sy dartzu zuuing mit dem gut. Also sol uueltliches und geistliches gericht uber einander tragen. Was dem ainen uuiderston uuelle, daz helff das ander zuuingen gehorsam ze uuesen und rechtz ze pflegen. Der bann schadet der selen und nymet aber den leib nicht, noch krenket an lantrecht, den uolg dem des Kuniges auchte nach Verestenung nymmet dem man den leibe, ob er darinne begriffen uuirt, und nicht sein rechte sein lange (lege: *so lange*) *er darinne ist.* Hic Articulus paululum mutatus extat in Jure Sax. Prov. Lib. III. Act. 64.

Von Auchten und von Bannen.

Und kummet ein Man in den banne von gaistlichem gericht. Und ist darinne sebs uuochen und ainen tage, man mag in mit recht vor uueltlichem gerichte zu auchte tun, und kummet er nor uueltlichem gerichte ze auchte, man tut in ver geistlichem gerichte ze bann, und kummet er ee in den banne, ee dann in die auchte, man sol in auch ee auss dem bann lassen, ee dann auss der aucht. Kommet er auch ee in die auchte, ee dann in den banne, er soll ee auss der auchte kommen, ee dann aus dem bann. Ein yeglicher richter sol in ausser den banden lussen (lege: *ban enlassen* i. e. *non absolvere à proscriptione* vel seculari vel Ecclesiastica, nisi ob celmen in Judicem vel secularem vel Ecclesiasticum prius commissum satisfactum fuerit. *Enlassen* idem est ac: *nicht lassen*; particula *en* sæpe est στερητικὰ, sic cum: *ruchen* curare, significet: *enruchen* est: *non curare, negligere*) *ee er von derer eren schulde kommen ist.* Scherz.

Ad Cap. II.

2) Speculum Sax. Lib. I. Art. 2. itidem agit de Liberis personis, & ut hic in seqq. de Burggrav. & Vogth. sed ex moribus Saxonum.

3) Notandum hic in MSC. Hortl. ut & Wald. legi: *das seynt die freyen Herren als Fursten die ander frey herren ze man habent.* Cod. Univ. Arg. *das sint die fryen herren alse fursten. Und die andern sint mittelfryen, &c.* consonat huic Codex MSC. meus. (Uffenb. habet: *alse fursten die ander frey man haben.*) Ingolstad. legit: *Es haissent ains semper frey dy hochsten freyen daz sind die Herren als Fursten und die andern Freyen zehen ma* (legendum: *ze man*) *habent.* Apparet hinc insignis character *der semper - freyen.* de quibus vide Schilterum ad J. Feud. Alem. c. 1. §. 16. *Scherz.*

Ad Cap. III. (a)

4) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Artic. 2.

5) Loco vocum: *& cetera,* in MSS. fere omnibus legitur: *über zwo wuchen.* Scherz.

6) *Gelæte*, pondus, in Jur. Augustano Antiqu. cujus textus in eodem Codice Kraftiano MSC. exhibetur, lego de Burggravio, postquam de Mensurá aliqua fuissent dicta: *Vindet er auch unrecht gelæte under den fleischmangern oder under den buckern.* hinc lötig gold est *aurum ponderis legalis* in chartis antiquis. *Scherz.*

CAP. III. (b)

* Diz iſt uon ſiben herſchilten.

ORigenes uuiſſaget hievor bi alten ziten, uuie ſehs uuelt ſolten uueſen und ie diu uuelt bi tuſent iarn abnemen ſolten. Vnd in der ſibenden uuelt, ſo ſol diu uuelt gar zergan und ſol der Jungſt tag komen.

2. Nu iſt unz gekündet uon der hailigen geſchrift, daz ſich an Adam diu erſt uuelt anhübe. An Noe diu ander. An Abraham diu dritte. An Moyſen diu uierde. An David diu fiunft. An Chriſtez geburt diu ſehſte.

3. Nu ſien uuir in der ſibenden uuelt an geuuizzer zal. Vnd ſehs tuſent iar ſint gar uz. Vnd ſien uuir in dem ſibenden Tuſenden, da diu uuelt inn ſol zergen, uuan diu ſibende uuelt ſtet alz lange Got uuil.

4. Und in derſelben uuiſe ſint auch diu ſiben Herſchilt ufgelait.

5. Der Künig hebt den erſten herſchilt, Biſchœff und Aebt und die Aebtiſſin, die da gefürſtet ſint, die hebent alle den andern herſchilt. Die Layenfürſten den dritten. Die frienherren den uierden. Die Mitternfrien den fiunſten. Dienſtman den ſehſten.

6. Vnd alz man nit enuuaiz uuenn diu ſibend uuelt ain ende nimpt, alſo uuaiz man nit, ob der ſibend herſchilt lehen müge haben oder nit.

7. Den ſibenden herſchilt hebt ain ieglich man, der nit aygen iſt, und ain Ekint iſt.

8. Lehenreht git man dem nit der fri uon den ſibenden herſchilt iſt,

9. Suuenn aber ez der Herr ir ainem gelihet, der hat alz gut reht daran. Alz der in ſehſten herſchilt uert,

10. Doch zuuaiet ſich ir lehenreht alz daz Lehenreht buch iuch uuol beſchaiden kan.

CAP. IV.

7 Diz iſt von der Sippezal.

NU merkent von der Sippezal, uua ſich diu ſippe anhebt und ain ende næm.

2. An dem haupt iſt ez beſchaiden man und uuip diu reht und redlich zu der e komen ſint, da iſt niht zuuayunge an uuan ez nit uuan ain lip iſt, da von iſt ain man und ain rehtiu 8 echon bezaichent bi dem haupt.

3. Und diu kint, diu von ir baider lip geborn ſint diu ſint auch bezaichent an dem næchſten bi dem haupt, daz iſt da die arm ſtœzzent an die ſchultergun,

4. Und diu ſelben lider haizzent die ahſelun, ob diu kint aun zuuayung geborn ſint von vater und von muter.

5. Iſt aber zuuayung an den kinden, ſo mügen ſie an dem lide nit beliben und treffent in ain ander lide.

6. Nement auch zuuen brüder zunu ſchuneſter und nimet der dritt bruder ain frœmdez uuip iriu kint ſint doch gelich an ander glich ſippe

CAP. III. (b)

Hic agitur de ſeptem clypeis militaribus.

ORigenes olim vaticinatus eſt, quod ſex ætates mundi ſint futuræ, & quod quælibet barum ætatum decurſio mille annis finem ſit babitura, & in ſeptima ætate mundus omnino ſit interiturus & dies noviſſimus ſit venturus.

2. *Indicatur autem nobis in S. Scriptura, quod cum Adamo cœperit prima ætas; Cum Noacbo ſecunda; Cum Abrabamo tertia; Cum Moſe quarta; Cum Davide quinta; Cum Nativitate Cbriſti ſexta.*

3. *Nunc vivimus in ætate ſeptima ſine certo numero (incerti ad quem annorum in millenario comprebenſorum numerum bæc ætas ſit perventura) & ſex mille anni ſunt elapſi & ſumus in ſeptimo millenario, in quo mundus interire debet, ſiquidem ſeptimana ætas durat quamdiu Deus voluerit.*

4. *Eâdem ratione ſeptem clypei militares ſe babent.*

5. *Rex babet primum clypeum; Epiſcopi & Abbates, ac Abbatiſſæ, quæ dignitate Principali gaudent, babent clypeum ſecundum; Principes Laici tertium: Liberi Domini quartum; Liberi mediæ conditionis quintum; Miniſteriales ſextum.*

6. *Et ſicut neſcitur, quando ſeptima mundi ætas finem ſit babitura, ita etiam ignoratur, an clypeus militaris ſeptimus Jure Feudali gaudeat an non.*

7. *Septimum clypeum babet quilibet, qui non eſt bomo proprius, & qui ex legitimo matrimonio eſt natus.*

8. *Jus Feudi non conceditur illi, qui ne quidem in ſeptimo clypeo eſt.*

9. *Quod ſi tamen tali dominus aliquis Feudum dat, ille tantundem Juris in eo babet, ac is, qui gaudet clypeo ſexto.*

10. *Jus tamen ipſorum circa feudum aliquo modo diverſum eſt, ſicut Liber Juris feudalis vos docere poteſt.*

CAP. IV.

Hic agitur de Cognatione.

NOtetur ubi cognatio incipiat & ubi deſinat.

2. *In Capite boc (ex parte ſcil.) repræſentatur. In Viro & Uxore, qui legitimo modo matrimonium inter ſe contraxerunt, non eſt duplicitas, ſi quidem unum corpus ſunt: binc eſt, ut Vir & legitima ejus Uxor deſignentur per Caput.*

3. *Et liberi, qui ex ipſis geniti ſunt deſignantur quoque per illam corporis partem, quæ proxima eſt capiti, boc eſt, ſitam in illo loco, ubi brachia connexa ſunt bumeris.*

4. *Et bæc membra appellantur Axillæ, ſcilicet, ſi bi liberi non ſint unilaterales, ſed ex eodem Patre & Matre nati,*

5. *Quodſi autem Liberi alterutrum Parentem babeant diverſum, tunc non pertinent ad idem membrum ſeu gradum, ſed tranſeunt in gradum diverſum.*

6. *Quodſi etiam duo fratres duas ducunt ſorores & tertius frater aliam ſibi matrimonio jungit fœminam, ipſorum liberi tamen ſunt in eodem Cognationis*

---

* Adhuc caput vide quæ habet Schilterus in Comm. ad Jus Feud. Alem. c. 1. §. 26. ſeqq.

Ad CAP. IV.

7) Spec. Sax. Lib. I. Art. 3.

8) Cod. Ingolſt. firmat noſtrum textum, nam & ibi legitur: *Ecbon*. Idem facit MSC. Univ. Argent. item meus Codex qui habent: *ekone*, eſt autem *Ecbon*, *Ekone* ab e, Lex, & *Quena*, *cbena*, fœmina. Islandi dicunt *kona*, *kuinna*. Angli pronunciant *cuuen*, & *quuena*; eoque nomine κατ' ἐξοχὴν Reginam inſigniunt. Ad

sippe und erbent auch an ander glich ob si in ebenbürtig sint, also hebent geschuuistergit, die ersten sippe die man ze maugen raitet.

7. Daz uuiderredent mange und ist doch uuar vor den rehten maistern, so hebent geschuuistergit kint die andern sipp, diu ist an dem andern lide, von dem haubet her abgezalt, daz lide haizzet der ellenboge.

8. So hebent geschuuistergit enkel die dritten sippe, diu stant auch an dem dritten lide, da diu hant an dem arm stœzzet.

9. Vnd darnach der kinde kint, die hebent die vierden sippe, und staut auch an dem vierden lide, daz ist daz lide, da der mittel vinger in die hant stœzzet.

10. Diu fiunften kint stant an dem fünften lide, daz ist daz ander lid dez mitteln vingerz.

11. Diu sibenden kint stant vor an dem nagel dez mitteln vingerz und haizzent nagelmauge. [9]

12. Vnd suuelhiu kint zuuischan dem haupt und dem nagel an der sippezal gelichen mügen an glicher stat, die nement auch das erb gelich.

13. So der man ie næher ist an der sippezal, so er ie baz erbet, ein ieglich man sinen man sinen mag untz an die sibenden sippe. Doch hat der Babest erlaubz uuip ze nemen in der funsten sippe. Doch mag der Babest dehain reht gesetzen damit unser Lantreht gechrenket uuerden müge.

nis gradu inter se, & sibi invicem quoque succedunt, modo in eadem dignitate propagationis sint, adeoque fratres & sorores primum obtinent gradum in ordine Collateralium.

7. *Hoc in dubium vocant multi, & tamen est verissimum, juxta Doctores probatos. Habent autem Consobrini gradum secundum, qui est* (repræsentatus) *secundo corporis membro, si à Capite descendas, numerando; illud membrum oppellatur cubitus.*

8. *Item Fratrum aut Sororum Nepotes, seu Sobrini tenent tertium gradum; hi stant etiam repræsentati in tertio membro, ubi manus brachio juncta est.*

9. *Ac deinde horum modo dictorum Liberi, habent quartum gradum, & sunt etiam in quarto membro, illo scilicet articulo, ubi medius digitus manui cohæret.*

10. *Quinti ordinis liberi seu* Sobrinorum Nepotes *sunt in quinto membro, quod est secundus articulus medii digiti.*

11. *Septimi ordinis Liberi seu* Sobrinorum Abnepotes, *stant proxime unguem medii digiti, & ab Ungue,* (*quæ vox* Nagel *denotat*) *appellantur* Nagelmauge.

12. *Et quicunque ex his inter Caput & Unguem sitis quoad cognationis gradum sunt loco æquales, illi etiam æqualiter succedunt.*

13. *Quo proprior quis est defuncto cognationis gradu eò prius alteri succedit. Quilibet homo succedit quidem suo Cognato usque ad septimum gradum; adeoque eò usque Cognatio pertingere censendum est: hoc tamen non obstante Papa Nuptias permisit inter Cognatos quinti gradus. Non potest tamen Papa ullum jus statuere quo nostrum Jus Civile infringi queat.*

CAP. V.

[10] Von Bruderkinde erbtail.

NImet ain man ain uuip bi sinez vater lip, diu im ebenbürtig ist, und geuuinnet süne bi ir, und stirbet darnach, e daz sin vater sin erb mit taile dezselben mannes süne, di nement auch gelich erbtail an irz vater stat neben irn vettern.

2. Si nement aber nit uuan ains mannes tail,

3. Dez mag den tohterkinden niht uuidervarn, daz si gelich tail erben, da si denn nit suns kinde.

CAP. V.

De eorum, qui ex fratribus Nati sunt (unâ cum Thiis) Successione.

QUod si quis vivo Patre Uxorem ducit, quæ est ex propagine æqualis dignitatis, & filios ex illâ suscipit, & postea, antequam partem hereditatis debitam à Patre acceperit, illius filii jure repræsentationis succedunt cum suis Thiis.

2. *Non autem sumunt nisi unius capitis partem, adeoque in stirpes succedunt.*

3. *Filiarum liberis jus non competit æqualiter succedendi sc. cum Thiis, excepto casu, si non adsint liberi filiorum ejus, de cujus hereditate agitur.*

CAP.

Ad CAP. IV.

9) Kilian in Etymol. *Naegbelvriend, Naegbelmaegbe*, Consanguineus in septimo gradu, in eo enim ungues, non membrum, reperitur, atque ideo Cognatio ibi terminatur. Conf. Rudinger. in Obs. Centur. III. Obs. 82.

Ad CAP. V.

10) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 5.

Ad

CAP. VI.

Wie Pfaffen erben ſulen mit ir geſuuiſtergiden.

HAt ain man tœchter und ſüne und gelebt er daz er ſün oder tœhter uzgit ains oder mer, und ſtirbet er und lat mer ſün oder tœhter hinder im, und lat ſinem uuibe uarendez gut oder anderz gut, ſo ſol diu muter von dem varenden gut den iht geben.

2. Wir ſprechen alſo, iſt der Vater aun geſchæft vervarn, daz er niht geſchaffet hat von dem varenden gut, man ſol der ſele iren tail geben. Vnd ſol darnach gelich tailen under uuip und under kind, diu nit uzgeſtiuret ſint.

3. Habent diu kint ainen bruder der ain pfaffe iſt, hat er kirchen und pfründe, da er ſich uuol von betragen mag, diu geſuuiſtergit tailent mit im daz varnde gut,

4. UUie vil er gulte haben ſule von gaiſtlicher gabe, da ſol man an ſin edelkeit ſehen und an ſin uuirde und an ſin ere.

5. Der pfaffe erbet aigen mit andern ſinen geſuuiſtergiden.

CAP. VI.

Qua ratione Clerici una cum Fratribus & Sororibus ſuccedant.

Quod ſi quis habet liberos, & in vitâ ſuâ aliquos eorum in matrimonium collocat, & poſtea moritur relictis aliis adhuc liberis, & relinquit (ſc. per diſpoſitionem expreſſam) Uxori ſuæ bona mobilia aut alia, tum Mater non tenetur aliquid de immobilibus dare liberis ſuis.

2. *Nos ita pronunciamus: Si Pater talis inteſtatus deceſſit, ita ut de bonis mobilibus mortis cauſâ nil diſpoſuerit, tum debet pars certa ad pias cauſas applicari. Reliquum bonorum dividatur æqualiter inter Uxorem defuncti & ejus liberos, qui adhuc ſunt indotati.*

3. *Quod ſi hi liberi habeant fratrem, qui eſt Clericus, & Eccleſias præbendasue poſſidet, unde ſe exhibere valet, tum non dividunt cum ipſo bona defuncti mobilia.*

4. *Quantos debeat habere reditus ex bonis Eccleſiæ (ad id, ut dici poſſit, quod tantum habeat ut ſe honeſte alere & exhibere queat) hoc judicari debet juxta generis nobilitatem, dignitatem bonoreſque, quibus gaudet.*

5. *In bonis immobilibus Clericus ſuccedit cum reliquis fratribus & ſororibus ſuis.*

CAP. VII.

[u] Suuer erbet der ſol auch gelten.

MIt uuelhem gut der man ſtirbet, daz haizzet allez erbgut.

2. Suuer erb nimet, der ſol ze reht die ſchuldegelten, die der tot man gelten ſolt, die man uuaiz, und die man niht enuuaizz, die ſol man erziugen uf den toten man ſelb ſibender,

3. Hat aber der tot man der gulte vor luten verrihtet, do er geſunt uuaz oder an totbette und er daz ſelbdritte erziuget, dem er da gelten ſol, er hat ſin gut behabt, und hat die ſiben geziuge hin geleit.

CAP. VII.

Qui Hæres eſt, debita quoque defuncti ſolvere tenetur.

Quæcunque bona quis moriens poſt ſe relinquit, illa omnia appellantur Bona Hæreditaria.

2. *Qui hæreditatem adit, ille jure meritoque debita, de quibus conſtat, ſolvere debet. Ea autem debita, de quibus non conſtat, probari debent ſeptimâ manu.*

3. *Quodſi autem defunctus ille coram aliis debitum eſt confeſſus, cum vel ſanus vel moribundus eſſet, & confeſſio illa ab eo, qui debitum prætendit, probari poteſt per juramentum tertiâ manu, tum hic debitum ſuum ſatis aſſeruit, & effecit ut ſeptem teſtes illi (de quibus ante dictum) non admittantur.*

CAP. VIII.

[u] Waz die erben ze reht nit gelten ſulen.

DIephait, noch ſpil, noch raup, noch uuucber, dez iſt nieman ſchuldig ze gelten fur den andern, noch ob er uuider dehain geriht iht getan hat.

2. Iſt

CAP. VIII.

Quæ Hæredes ſolvere jure non tenentur.

Nemo tenetur pro alio ſolvere furtum, ludo perditum, aut rapinam aut uſuram, nec id, quod alter eo nomine debet, quod contra judices aliquid egerit.

2. *Quodſi*

Ad CAP. VII.

u) Spec. Sax. Lib. I. Art. 6.

Ad CAP. VIII.

u) Spec. Sax. Lib. I. Art. 6.

Ad

2. Ist aber ain schulde uf in erziuget aun die ich hie genant han, die erziugten schulde sulen die erben büsen, dem clager und dem rihter,

3. Ist aber dehain schulde uf den toten man erziuget, so büzzen auch die erben niht.

CAP. IX.

[13] Ditz ist von Burgschaft.

VNd uuirt ain man bürg ains andern mannez oder ain frauue und mer lute uuerdene mit in burgen, und uuerdent unverschaidenlichen burgen, iener clagt uf ainen suuelhen er uuil.

2. Aber [14] ain maister haizzet Adrianus der dez Lantrehtez vil hat gemacher, der sprichet er sule si alle ansprechen, uuan ez duhte die lute da uuære geuærde bi, ob er ainen ansprœch und die andern niht.

3. Ist aber dehainer darunder der niht ze vergelten hat dez sulen die andern glich schaden han.

4. Vnd suuelher stirbet under den burgen dez erben sulen sinen tail fur in gelten, [15] aun siniu lehen da giltet nieman von uuan sin selbez schulde, und hat er nit ze gelten dez burge si uuorden sint si müzzen fur in gelten,

5. Vnd ist daz er dez giht daz si nit burgen fur in uuorden sien dez sulen si in uberziugen selb dritte.

6. Vnd haben si nieman der in helfe bereden si helsent an ander uuol bereden umb die schulde.

7. Vnd sprichet ain man ich uuil in ainen burgen setzen der ist andersuua gesessen, uuil man da mit reht gevaren, so sol iener sinen [16] brief senden dem gen dem er burge uuirt, und mit sinem Insigel daz ist geuuizz.

8. Sendet er aber ainen brief dar der dem man lebt an siner stat, da sol er die lute zu nemen ob er sin læugen uuelle mit den man in uberziuge,

9. Vnd ist der tot man iemans burg geuuesen, die erben muzzen ienem gelten gen dem er burge uuaz, er hab danne daz uzgenomen mit beschaidenu uuorten, also: Ich uuirde gen iu burge also ob ich sterbe daz min erben ledig sien.

2. *Quodsi vero probatum fuerit defunctum debere aliquid (exceptis factis modo allegatis) tunc heredes Actori & Judici debent eo nomine satisfacere.*

3. *Quodsi autem nihil tale probatum fuerit, heredes etiam nil præstare tenentur.*

CAP. IX.

Hoc Caput agit de Fidejussione.

Quod si contingit, ut masculus aliquis apud alterum fidejubeat, aut fœmina aliqua & plures homines unà cum ipsis fide jubeant pro indiviso tunc ille (Creditor) ex iis convenit, quemcunque voluerit.

2. *Sed Doctor quidam, qui appellatur Adrianus (qui multum de Jure Ciuili composuit) dicit, quod Creditor debeat omnes conuenire, nam homines in eâ esse opinione, quod doli aliquid subsit si unum convenit, alios autem non item.*

3. *Quodsi vero inter confidejussores aliquis est, qui non est solvendo, illius vice reliqui æqualiter teneantur.*

4. *Et si quis ex fidejussoribus moritur, ejus heredes debent ipsius portionem ratam solvere loco ipsius, non tamen ex feudis, nam ex iis nemo solvit nisi ob proprium debitum; quodsi ille, pro quo fidejussio facta est, non est soluendo, heredes fidejussoris tenentur solutionem præstare.*

5. *Si is (Creditor) dicat ipsos pro illo (Debitore) non fuisse factos fidejussores (sed forte expromissores) de eo debent eum convincere per tres testes.*

6. *Et si neminem habent, qui ipsos in testimonio dicendo juuare queat, ipsi sibi invicem possunt testimonium dicere ratione hujus debiti.*

7. *Si quis dicit; dabo vobis Fidejussorem alibi domicilium habentem, si recte inceditur, ille (qui fidejussor fieri vult) debet huic in cujus securitatem fidejussio fit, literas suas (fidejussionem continentes) mittere suo sigillo firmatas; & tunc adest securitas.*

8. *Quodsi autem mittit alium, qui Creditori loco alterius fidem obligat, tunc debet Creditor homines advocare, qui ipsum, si forte fidejussionem negare velit, convincant.*

9. *Quodsi ille, qui mortem obiit, in securitatem alicujus fidejussit, heredes ejus tenentur ei (Creditori) apud quem fidejussit, solvere, nisi (in fidejussione) id exceperit his forte verbis: Ego tibi fidejubeo, ita tamen, ut si moriar, eo nomine heredes mei non teneantur.*

CAP.

Ad CAP. IX.

13) Spec. Sax. Lib. III. Art. 85.

14) Debuisset dici: Imperator Hadrianus: quippe cui debent confidejussores beneficium divisionis. Vid. §. IV. Jus de Fidejuss. l. 26. *ℸ.* eod. *Scherz.*

15) Pro: *Aun sinei leben d. g. n. von w. sin selbez schulde.* Cod. Hortied. habet: *der tod pürg sol auch nich gelten denn sein selb schult. Spräch aber jener er wär und er solt im die pürgschaft ausrichten und sprechen dann sein erben das er sein pürg nicht gewesen wär das sullent sie bezewgen selb drit.* Cod. Uff. habet: *an von Leben. Lot ein man Leben, da giltet er nicht von, wan sein eygenn schulde u. b. e. n. zu gelten des bürge sie worden sind sye mussen es selber gelten. Und spricht er das sye nicht bürgen sint, das sol man in uberzeugen selb drit.* Krafftiano Nostro Codici consentit Codex Waldn. & meus. *Scherz.*

16) Res ipse ostendit, ex reliquis MSS. adoptandam esse vocem: *boten.* Scherz.

CAP. X.

Wer niht erb der gelt auch niht.

VNd ist daz ain man stirbet und gelten sol und hat hinder im niht gelauzzen da sin uuip oder ander sin erben von gelten mugen die sulen dez geltez ledig sin vor Got und vor den luten.

2. Vnd ist daz daz uuip ainen andern man nimet und gebent ir ir friunt gut dez siu e niht enhet, oder ob si ain man durch ir libez uuird [17] oder durch ir friunt rat nimpt der gut hat, oder suuie sie Got beratet daz si bi ainem andern manne ze gut kumpt, uueder der man noch daz uuip geltent niht dez errern mannez gülte uuan alz vil si Got baidiu ermanet. [18]

CAP. X.

Qui non sit heres alicujus, ille non tenetur debita ejus soluere.

ET si contingit ut aliquis moriatur, qui aliis debet, nec bona reliquerit, unde uxor ejus aut alii ipsius Heredes soluere possint, tum hi nec divino nec humano jure ad debitum solvendum tenentur.

2. *Quod si fit, ut Uxor illa ad secunda vota transeat, & illa ab amicis aliqua bona acquirat, quæ antea non habuit, aut si quis, vel ob corporis pulcritudinem, vel ex affectu amoris illam ducit, qui bona possidet, aut alio quodam modo per benedictionem Dei accidat, ut in secundo matrimonio aliquid bonorum acquirat tum neque Maritus (alter) neque Uxor ejus tenentur soluere prioris viri, nisi in quantum ad id Deus illos adhortatur.*

CAP. XI.

Der man ist sinez uuibez maister und Vogt.

VNd stirbet ainem man sin uuip und sol er gelten und hat niht ze gelten, und nimpt ain ander uuip und git im diu varendez gut, er giltet von dem varenden gut uuol, daz ist dauon gesetzt, daz der man sinez uuibez vogt und maister ist.

2. Git im sin uuip [19] ander gut davon mag er niht geben uuan nach ir uuillen,

3. Hat aber si erben die ir gutz uuartent sint nach irem tode, so mag si der man niht aun uuerden umb sin erren gulte,

4. Geuuinnet * si aber erben ensampt die uuile si lebent, so uuird er daz gut uuol aun, daz siu im gab.

CAP. XI.

Maritus est Uxoris suæ Dominus & Curator.

QUodsi alicujus Uxor moriatur & ipse in ære alioрum est, nec habet, unde solvat, ducat autem aliam Uxorem, quæ ipsi affert bona mobilia, tum licite ex mobilibus illis debita soluit, hoc ideò statutum est, quia maritus est Uxoris suæ Dominus & Curator,

2. *Quodsi ei Uxor affert alia bona (quam mobilia) de iis nihil potest soluere, nisi ipsa consentiente.*

3. *Quodsi autem illa habeat (cognatos) qui jus succedendi habent, tunc maritus illa (immobilia nequidem consentiente Uxore) alienare potest ob debitum prius (quod ante hoc matrimonium contractum est,)*

4. *Quodsi autem liberos unâ suscipiant, tum quamdiu illi vivunt ille potest alienare illa bona, quæ ipsi attulit Uxor.*

CAP. XII.

Man sol den erben gelten.

VNd stirbet ain man, so ist man sinen erben uuol schuldig uuaz man im solt die gulte die man behaben mag alz reht ist.

CAP. XII.

Hæredibus debita activa solvantur.

QUodsi quis paterfamilias obierit, tum hæredibus ipsius tantum à debitore solvi oportet, quantum debebatur defuncto; summa nimirum, quæ legitime demonstrari potest.

CAP.

Ad CAP. X.

17) In MSC. Jung. *oder durch fründe.* cum quo facit MSC. Vniv. Argent. Cod. Ambr. Perg. *durch ire friunde.* Cod. meus: *durch frunde.* Cod. Arg. major consentit huic. minor habet: *durch frunde willen. Fründe* hic idem videtur esse ac: *affectus amoris*, aut *mores lepidi* die freundlichkeit. *Scherz.*

18) In MSC. Jung. & Hortl. Pro: *ermanet* legitur: *geschündet*, pro quo corrupte Cod. Wurmbr. *geschunchet.* Cod. Vo. Arg. *geschindet.* MSC. meum: *geschündet.* MSC. Wald. *geschinet. geschündet* est vox antiqua, quæ idem exprimit ac: *admonet, invitat*, suggerit. Gl. Mons. scuntenten, *suggerentibus.* vid. Notam 8. ad Willeram. Paraphr. Cant. Cant. in Cod. Argent. min. est: *als Got beide den willen git.* Quodlibet horum trium quadrat. *Scherz.*

Ad CAP. XI.

19) C. Hort. *ligendes gut.* quod & habet C. Wurmbr.
*) lege ex reliquis MSS. *gewinnent.*

Ad

CAP. XIII.

Der an dem Richter und an dem Fronboten frævelt.

SUer iht borget oder entlehent der fol daz gelten, und fuuaz er gelobt daz fol er ftate haben, uuil aber er laugen, man fol in uberziugen alz reht ift.

2. Waz abergefchiht vor geriht, da fol man niht umb fuueren, uuan bi dem aide fagen, ez gange dem man an den lip oder fins libez ain tail.

3. Vnd ift daz man frevelt an dem Rihter oder an den Fronboten, fo ift man ir aim zuuaier buz fchuldig, der ain ieglich man niht uuan ain hat.

4. Vnd fuua man fiben man ze geziugen nimpt vor geriht, da fol man den Rihter fur zuuen man nemen und [20] den Fronboten alfam.

CAP. XIII.

De eo, qui in Judicem & Apparitorem ejus injurius eft.

QUodfi quis mutuò aut commodato aliquid accipit, id reftituat, & quicquid promifit, firmiter ferua; negare promiffum fi vult, convincatur, ceu juris eft.

2. *De iis, quæ in judicio facta funt juramentum præftari non debet, fed fufficit, fi id factum effe afferatur in vim juramenti, nifi de amiffione vitæ aut membri alicujus agatur.*

3. *Quodfi quis injurius eft in Judicem aut ejus Apparitorem, tum debetur cuilibet illorum duplex emenda, qualis unica tantum aliis debetur.*

4. *Et quando quis in judicio feptem teftes producere debet, tum Judex loco duorum teftium haberi debet; Apparitor ibidem duos repræfentat.*

CAP. XIV.

Wie fich ain man verfprichet vor geriht ftat allhie.

NIeman mag im felber ander reht ernuerben denn in angeborn ift, er mag auch mit untat ain bœfer reht geuuinnen, alz uuir iu hernach uuol gefagen.

2. Ain man mag fich verreden vor geriht, daz er ein bœfer reht geuuinnet, denne ob er fuuige,

3. Ain ieglich kint behaltet finez vaterreht ob ez im ebenbürtig ift.

CAP. XIV.

Hic traditur, quomodo quis linquâ fuâ in judicio fibi præjudicare queat.

NEmo poteft fibi aliud jus acquirere (ratione Nativitatis) quam à Nativitate habet: imò poteft quis per delictum jus fuum deteriorare, ceu poftea dicemus.

2. *Poteft quis in judicio tam inconcinne loqui, ut conditionem fuam magis deteriorem reddat, quam fi tacuiffet.*

3. *Quilibet Liberorum, modo æqualis Patri fit generationis, retinet conditionem jusque Patris.*

CAP. XV.

Wen man ze geziug veruuirfet.

WIr fculen iuch beuuifen, uuer niht geziug mag gefin.

2. Diu kint diu nit ze iren iaren fint komen, daz ift ze vierzehen iaren.

3. Vnd uuip uuan umb etlich fache, die uuir hernach nennen.

4. Vnd [21] frihait die fo tump fint, daz in ir friun-

CAP. XV.

De iis, qui rejiciuntur, quo minus Teftes effe poffint.

TRadere vobis debemus, quis non poffit Teftis effe.

2. *Illi, qui ad fuos annos nondum pervenerunt, id eft, minores funt quatuordecim annis.*

3. *Et fœminæ, nifi in certis caufis, quas poftea nominamus.*

4. *Et viliffimæ Conditionis homines, & qui ita ftupidi*

Ad CAP. XIII.

20) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 8.

Ad CAP. XV.

21) Cod. Scot. Vienn. habent: *und freyhait* Cod. Uff. *Freyheit oder bullen und fogetane leute die fo tump weren, das in ir frewnde, die ir pfleger waren, ir felbes gut vor gerichte angewunnen haben.* Cod. Wurmbr. *Puben mügen nicht tzewgen feyn und die die all tump fint, das in ir freunde ir gut vor gericht abgewunnen haben die ir pfleger fint, und die es mit irer tumphait dartzw pringent.* Cod. Hortled. *Puben mugent nicht zewg gefein und die die als tumbe das &c.* Uterque Codex Reip. Argent. *und buben und die fo tump fint.* Cod. Vniv. Argent. *und buben die do tump.* in MSC. Ingolftad. legitur: *und freyhart oder pube*, dy fo dump fint das in ir f. *Freyheit*, vel *Freyhart*, (quod ultimum eft in MSC. Ingolft.) denotare *hominem viliffimum* facile apparet ex eo, quod vel tanquam συνώνυμον τῷ *bube*, *pube*, occurrat, vel, uti in Krafftiano fit, ejus vices teneat. Annon Libertas nimia, feu

friunde ir selbez gut vor geriht an gewinnent, die ir pfleger sint, und ez mit tumphait darkumpt,

5. Und auch die unsinnige sint, und blinden und torn und die niht gehœrnt, und stummen,

6. Vnd die verbannen und veræhtet sint, und ketzer und mainaid lute, ob si dez vor gesiht uberziuget sint.

pidi sunt, ut sibi judicialiter auferri patiantur bona propter stupiditatem suam per eos, qui ipsorum administratores sunt.

5. *Et qui furiosi sunt, ac cæci & mente capti, & surdi, nec non muti,*

6. *Excommunicati item & proscripti, ac Hæretici, ut & perfidi homines, modo de his in judicio fuerint convicti.*

CAP. XVI.

[22] Der vater erbet uuol dez kindez gut.

VNd stirbet ainem Vater sin kint, und het er im gut uzgeben, ez si varndez gut oder ander gut, und hat er uueder uuip noch kint, der vater erbet dez suns gut, ez mag der bruder noch diu suuester niht geerben. daz ist davon, daz ez von dem vater dar komen ist,

2. Vnd hat der sun ander gut gewunnen, denn daz im sin vater gab, und git im got gescheft, er git ez mit gesundem lip oder an dem totbette uuol uuem er uuil.

3. Vnd ist daz er damit niht geschaffet hat, die nehsten erben sulent daz gut erben, und sulen der sele iren tail geben, da von daz ez der bruder erarbeitet hat.

4. Ist uueder bruder noch suuester da, so nemen ez ie die næhsten erben,

5. Ein ieglich mensch [23] sinez magez gutez erb untz ez [24] geraiten mag [25] hintz der sippe, alz ditz buch hievor (conf. c. 4. fin.) hat gesait.

CAP. XVI.

Pater succedit in bonis Filii vel Filiæ.

QUodsi Filius vel Filia moritur, ac Pater ei (vivo) aliquid bonorum dederit, sive id sit ex bonis mobilibus, sive alia bona. Et si neque Uxorem neque Liberos relinquit, Pater ei succedit; non autem frater aut soror, ex eâ ratione, quia hæc bona à Patre provenere.

2. *Et si filius alia bona acquisivit, præter ea quæ Pater ei dedit, tunc si Deus ei testandi facultatem non impedit, ea vel sanus vel morti vicinus assignat, cui voluerit.*

3. *Et si contingit, ut de iis non testatus sit, tunc proximi cognati ei succedunt, qui debent partem eorum ad pias causas dare; cur autem ipsi succedant, ejus rei Ratio est, quia Frater defunctus illa acquisivit labore suo.*

4. *Quodsi non sint fratres aut sorores tunc succedunt illi qui sunt gradu Proximi.*

5. *Quilibet est heres bonorum cognati sui, qui se numerare potest (inter cognatos) usque ad septimum gradum, ceu hic Liber supra monuit.*

CAP. XVII.

Mit uuiu ain kint sinez vater und siner muter erb veruuürket.

EZ mag ain kint sinez vater und siner muter erb veruuürken mit vierzehen dingen.

2. Daz ain ist ob ain sun bi sinez vater uuip lit süntlich mit uuizzende, diu dez sinez stiufmuter ist, diu sin vater elich oder ledeclichen hat oder hat gehabt, damit hat er [26] uuorbt allez daz erb, daz er von vater oder von muter uuartent ist, daz erziugen uuir mit David in der kunge buch, do der schoen Absolon bi sinez vater friundinne lag suntlich mit uuizzende, damit veruuorht er sins vater hulde unde erbe.

3. Daz

CAP. XVII.

Quibus ex causis Liberi à Parentibus exheredari possunt.

LIberi à Parentibus exheredari possunt ob quatuordecim causas.

2. *Prima causa est, si filius rem habet sciens cum Noverca suâ seu fœminâ, cum quâ Pater vel in Matrimonio vel extra matrimonium cohabitat, aut cohabitavit. Hoc ipso meruit privari omni hereditate paternâ aut maternâ; hoc probari potest facto Davidis in libro Regum, cum pulcher ille Absolon cum patris sui amica illicite concumberet sciens; hoc ipso enim meruit excludi à patris gratia & bonis.*

3. *Altera*

seu Licentie huic oomini ortum dedit? Apud Keysersb. im Narrenschiff f. 159. a. 2. occurrit *freyersbub* vili sensu; dicitur enim: *die edlen spielen mit den stallknechten und* freyersbobeo. Vocem *bub* moribus applicatam *malum hominem, nebulonem* denotare notum est, hinc Herodias ap. Keysersb. Postill. p. 1. fol. 4. a. appellatur *eine bübin*. Belgis: *boef, boeve*, nebulo, Tenebrio, vid. Kilian in Etymol. *Scherz.*

Ad CAP. XVI.

22) Conf. Spec. Sax. lib. I. Art. 17.

23) Post vocem: *Mensch*, pone ex reliquis MSCtis: *ist*. Scherz.

24) Pro: *Geraiten mag*, alia Manuscripta quædam habent: *gereichen*. — — Cod. Hortl. legit: *gereden*, sed vitiose; ex duobus illis prioribus retineri potest quodcunque libuerit; *geraiten* idem ust ac: *numerare, rechnen*, hinc *raitung, raittag*, aio ungeraiter amptman, vid. Spaat im Teutschen Sprach-Schaz, Lit. R. *Scherz.*

25) Post vocem *bintz* C. Hortl. Wurmb. Ing. Vff. ut & meus habent: *der sibenden*. quod omnioo, ceu ex cap. 4. in fin. apparet, hîc inseri debet. *Scherz.*

Ad CAP. XVII.

26) Pro *uuorbt* lege: *veruuorcht*, quod & MSCta habent, est autem *veruuorcht* idem ac hodiernum *veruuurckt*. Scherz.

27) Pro

3. Daz ander ist, ob ain sun sinen vater vahet und in ainsliuzzet uuider reht, und stirbet er in der vanknüzze, der sun hat auch sin erb verlorn.

4. Daz dritte ist, ob ain sun sinen vater ansprîcht und so getan dink hintz dem vater rüget, diu dem vater an den lip gant, ez si danne ain sach da daz lant von verderben moeht, oder da der fürst von verderben moeht, dez daz lant. Mit diesen drien dingen veruuürket sich ain vater gen sinem sun, daz er bi sinem lebenden lip von sinem gut schaiden muz, und trit der sun an dez vater stat, und sol dem vater [27] sin noturft geben und nach den eren alz er gelebt hat.

5. Daz vierd ist, ob ain sun sinen vater an daz uuange geslagen hat, oder suuie er in geverlich geslagen hat.

6. Daz funft, ob er in ser und [28] inderlich bescholten hat, uuan Got selb alſo sprichet in den zehen geboten : ere Vater und muter, so lengest du din leben uf ertrich. Seit nun ain kint sin lank leben damit veruuürket, ob ez den Vater unreht anreit, so hat ez auch sin erb mit reht veruuürket, ob ez Vater oder muter schilt oder sleht.

7. Daz sehst ist, ob ain sun uf sinen Vater clagt, er hab im so getaniu dink getan, diu dem Vater grözzen schaden tun moehten an ere oder an gut oder an dem libe, und er in dez nit uberziugen mag.

8. Daz sibend ist, ob der sun ain diep uuirt oder sust ain boesuuiht mit so getanem leben, da ein jeglich man sin reht mit verliuset, oder ob er uuizzentlichen mit denselben luten uuont, die daz leben an in habent.

9. Daz ahtent ist, ob ain sun sinen Vater geirret hat, so er an dem totbette lit und gern siner sele dink schüffe, oder ob er sust sieche lit, und dez vorht hat, er sterbe, und sliuzzet der sun zu, und [29] lat den pharrer noch die brüder noch anderz nieman zu im, mit dem er siner sele dink schaffen solt durch siner sele hail, der hat sin erb damit [30] veruuorht.

10. Daz niunde ist, ob der sun zu ainem spilman uuirt uuider dez vater uuillen, [31] daz er gut fur ere nimpt, und der vater ain erman ist

3. *Altera causa est, si filius patrem suum capit, & contra jus carceri includit, isque in captivitate moritur, tunc enim filius jus succedendi amittit.*

4. *Tertia causa est, si filius patrem accusat & talia facta ipsi imputat, quæ pœnam mortis merentur, nisi id, cujus eum accusat, tale quid sit, quod regioni, aut Principi, cujus regio est, interitum afferre possit. Tribus hisce factis* (si scilicet Pater ea patrat) *pater quoque id consequitur, ut ipse vivus bonis suis privetur, ejusque loco filius illa accipiat, qui tamen inde patri necessaria vitæ subsidia suppeditare debet, & quidem juxta illum modum, quo antea vivere solebat.*

5. *Quarta causa est, si filius patri alapam dedit, aut eum alia ratione dolose verberavit.*

6. *Quinta causa est, si illum valde & notabiliter verbis injuriosis excepit; siquidem Deus Ipse ita loquitur in Decalogo: Honora Patrem & matrem, ut consequaris vitam longævam super terram; quod si itaque liberi vitæ longævitatem ideo amittunt, quod patrem injuriose alloquantur, jure etiam hereditate privantur, si patrem aut matrem verbis injuriosis afficiunt aut verberant.*

7. *Sexta causa est, si filius accusat patrem de talibus factis, quæ* (si probari possent) *amissionem honoris aut bonorum aut vitæ post se traherent, & tamen ipse illa facta probare non potest.*

8. *Septima causa est, si filius sit fur aut aliâ ratione maleficus, eaque agit, quæ aliàs faciunt, ut quis juris beneficiis indignus censeatur, aut si sciens cum talibus hominibus conversetur, qui vitam illam turpem agunt.*

9. *Octava causa est, si filius patrem impedivit, cum morti vicinus decumberet, & testamentum ad pias causas* (aliosque spectans) *condere vellet, aut si, cum aliàs pater ægrotaret mortemque mox secuturam crederet, filius patrem conclavi includeret, atque ita parochum clericosque & alios quoscunque impediret, quo minus ad animæ suæ salutem promovendam disponere posset; qui hoc fecit, hereditate privari meretur.*

10. *Nona causa est, si filius sit mimus contra patris voluntatem atque, ut pecuniam acquireret, honoris jacturam non curat, cum ejus pater sit vir honorem amans,*

27) Pro: *sin notturft geben*, Ing. habet: *sin notturft mit eren geben, als er vor mit eren gelebet hat.* Uff. habet: *sin notturft geben mit eren, als er vor mit eren gelöbt hat.* Wurmbr. *die notturft geben, und auch nach den eren, als er vor gelebt hat.* Scherz.

28) Vox *inderlich* eradenda est; loco ejus C. Wurmbr. habet: *ubelichen*, meus: *merlichen.* Hortl. *ubel*, Jung. *mortlichen*, Vff. *mercklichen.* Ing. *merchleichen.* mihi videtur, *mercklichen* posse optime obtineri. *Scherz.*

29) Pro *lat den pharrer noch die brüder noch anderz nieman* MSCtum meum habet: *und lat die lüpriester noch die bruder noch anders nieman.* Uff. *uueder den pfarrer noch sust nymand.* Scherz.

30) Post voces: *damit veruuorht.* Cod. Ing. hæc habet: *das gepot Keyser Justinus und andere recht, und spricht ain Heylig gar ain gut uuart uber dasselbe recht; er spricht also uuer dise recht hat gesetzt gar salichleich das den Menschen nieman uueru scholl guter ding an seinem tod, dieuueil er lebt und gereden mag, so mag er im selb uuol gehelffen von der euuigen marter zu den euuigen freuden, fur aber der mensch stirbt so mag er furbass nymmer mer geuuelen noch entuuelen.* Rectius C. Waldner. ita legit: *Das gebot Justinianus und ander recht ain michel teyl in disem buche, und sprichet eyn heilige gar ein gut uuort uber daz einige recht, und sprichet also, uuer dis Recht hat gesetzet, das den menschen güter dingen an sinem tode nieman irren sol, dieuuile er lebet, und reden mag, so mag er ime selber uuol gehelffen, von der euuigen marter in die euuige froede, fur das aber der men-*

ist geuuesen, daz er nie [31] gut fur ere nam noch nimpt.

11. Daz zehende ist, ob ain sun sinez vater bürge nit uuerden uuerden uuil umb zitlich gelt.

12. Daz ailfte ist, ob der sun den Vater von vanknüzze nit loesen uuil, und er ez uuol getun mag.

13. Daz zuuelfte ist, ob ain vater unsinnig uuirt von siechtun oder von uuelhen sachen [32] daz und daz in der sun in der unsinne niht beuuart.

14. Daz drizehende ist, ob ain sun sinem Vater sin gut met danne halbez vertut mit unfure.

15. Daz vierzehende ist, ob ain tohter ungeraten uuirt, daz siu man zu ir leit aun irez Vater uuilen, dieuueil siu under zuuaintzig jaren ist, kumpt aber siu uber zuuaintzig jar, so mag siu ir ere uuol veruuürken, ir erb aber niht, daz ist da von uuan man ir under zuuaintzig jarn solt geholfen han.

amans, talisque, qui nunquam bonorum acquisitionem honori prætulit, aut adhuc præfert.

11. *Decima causa est, si filius non vult fieri fidejussor pro patre ob debitum aliquod.*

12. *Undecima causa est, si filius non vult patrem liberare ex captivitate, cum tamen id facile perficere posset.*

13. *Duodecima causa est, si pater ex morbo quodam aut alia ex causa fit furiosus, & filius illum tempore insaniæ non custodit curatque.*

14. *Decima tertia causa est, si filius ex prodigalitate patris bona ita dilapidat, ut ne quidem dimidia eorum pars supersit.*

15. *Decima quarta causa est, si filia cum masculis invito patre concumbit, cum nondum viginti annos habet; quod si enim major est viginti annis, & hoc facit, tum bonoris quidem jacturam experitur, non autem hereditatis; ex ea scilicet ratione, quia ipsi, cum infra viginti annos esset, prospici debuisset, (de marito.)*

CAP. XVIII.

Wie ain herre antuuürtet fur die [33] uff siner bürge sint vor geriht.

SUuer bürge hat, der sol antuuürten, fur die uf siner burge sint und burklehen daruf habent, sie sitzen dar uf oder niht, und fur alle die daruf in sinem schirme sitzent oder in siner kost.

2. Und uuer im den æhtet verbiutet, ze behalten, so sol er in niht uuan uber naht behalten, und tut er daz niht, daz ist uuider reht.

CAP. XVIII.

Quod Dominus castri alicujus debeat illorum, qui in castro ipsius sunt, causam in judicio tueri.

QUi castrum habet, debet tueri causam illorum, qui sunt in ipsius castro & Burgensia in illo feuda habent, sive ibi habitent, sive non, & omnium illorum, qui ibidem sub ejus tuitione degunt, aut ab ipso aluntur.

2. *Et si quis ei denuntiat, quod proscriptum aliquem penes se retinere non debeat, tunc non nisi per noctem eundem retinere debet; id si non facit, injuste agit.*

CAP. XIX.

Ditz [34] ist von der Suuabe urtail.

DIe Suuabe setzent uuol ir urtail under in selbe uf suuæbischer erd diu reht ist, und ziuhet sie uuol an ain hoeher geriht [35], daz geriht müzzen si nemen und habent si auch die [36] minnere volge.

2. Suuæ-

CAP. XIX.

Hæc nota de Sueuorum sententiis.

SUevi jure ferunt sententias inter se in terra Suevica, quæ legibus sunt conformes, & appellant (qui se gravatos credunt) ad superius judicium aliquod, hoc judicium superius agnoscere tenentur & admittere etiam illi, quibus forte contingit, ut minorem votorum partem pro se habent, adeoque contra ipsos pronuncietur.

2. *Jus*

---

menscbe erstirbet, so mag er fürbaz niemermer uuider gennelen noch entuuelen. cui consentiunt quoad rem reliqui MSC. nostri, imò & Editiones impressæ. *Scherz.*

31) *Daz er gut fur ere nimt*, simill modo infra cap. 308, 13. conjunguntur: *spiellent* & *die gut für ere nemen.*

32) Post voces: *von uuelchen sachen daz* supple: *geschicht* ex C. Ing. aut *kumpt* ex aliis Codd. MSCtis.

Ad CAP. XVIII.

33) Loco *für die* pone: *für die die.*

Ad CAP. XIX.

34) Ad rubrum: conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 17. & 19.

35) Post voces: *an ain hoeher gericht* C. Hortl. & Wurmbr. habet *gen Rotuuile oder gen Gienge.*

36) Cod. Hortler. habet: *nymmer* volg. ast C. Jung. Am-

2. Suuæbischez reht zuuait sich nit von den Sahzsen, uuan an erb zu nemen und urtail ze geben.

2. *Jus Suevicum non differt à jure Saxonum nisi in materia successionis & sententiæ ferendæ.*

CAP. XX.

[37] Waz ain ieglich man sinem uuibe ze morgengaube gen mag.

NU merkent uuaz ain ieglicher man, der [38] von Ritterlicher art ist, sinem uuib ze morgengabe geben mag.

2. Dez morgenz an irm bette, oder so er ze tische gat, oder ob sinem tische. So mag er sinem uuibe geben aun siner erben urlop ainen Kneht und ain magt, die ze iren jarn komen sint, und gezüne [39] und gezimmer ob der erde,

3. Und alz ir man gestirbet, so sol siu daz ertrich rumen inr sehs uuochen oder nach dem drizigosten. Vnd sol ez also rumen, daz si der erd iht [40] veruuunden,

4. Si [41] sol ez aber die erben e anbieten ze lœsen nach frumer lüte rat, suaz ir die haizzent geben, daz sol siu nemen, und hat der man niht erben, suuez denne daz ertrich si, [42] dem tu dazselbe.

5. Ez git der friherr sinem uuibe daz uuol hundert mark giltet, ich main fürsten [43] und ander friherren. Die mitteln frien, daz [44] zehen phunt gelt. Der fürsten dienstman, daz fiunf mark giltet.

6. Suuaz andere lüte ist, die mügen niht geben, uuan [45] daz beste pfærde oder vihe oder ross,

7. Und ist ain aigen man [46] ritter, der mag nit mer geben denne ain vihe oder ain ross.

8. Noch

CAP. XX.

Quantum cuilibet uxori suæ Morgengabæ nomine dare liceat.

NUnc observate, quantum quilibet, qui est generis equestris, uxori suæ possit dare Morgengabæ nomine.

2. *Altero à nuptiis mane cum in lecto sunt, aut cum ipse ad mensam* (edendi causa) *accedit, aut huic jam assidet, potest uxori suæ sine heredum suorum veniâ dare servum & ancillam, qui ad annos suos pervenerunt, & sepimenta & conclavia supra faciem terræ.*

3. *Et quando hujus fœminæ maritus moritur, illa debet solo hoc cedere intra sex septimanas aut post tricesimum diem, & quidem ita debet solo cedere ne conditio soli reddatur deterior.*

4. *Debet autem offerre heredibus, priusquam ipsa recedat, ut fundum liberent* (ab onere Morgengabæ) *juxta arbitrium honestorum virorum, quantum autem hi solvendum dixerint ipsi, hoc illa accipiat, & si maritus nullos heredes relinquit, tum idem offerat ei, ad quem fundus pervenit.*

5. *Liber Dominus uxori suæ dat* (Morgengabæ nomine) *res quæ valent centum marcas (loquor hic de principibus & aliis sublimioris conditionis liberis dominis) Liberi mediæ conditionis dare possunt rem, quæ valet decem marcas; Ministeriales principum vero res, quæ valent quinque marcas.*

6. *Quod alios homines attinet, illis non permissum est, ut dent plus, quam optimum equum aut bovem,*

7. *Et si eques aliquis est homo proprius, ille non potest plus dare quam bovem aut equum,*

8. *Ne-*

Ambrosianus Perg. & Chart. *die mindern.* Videtur legendum esse *minnere* aut *mindere.* *Volg* denotat *sententiarum, votorum series.* In jore Augustano MSC. quod cum MSC. Speculi Suev. Krafftiano cohæret, f. 94. a. 2. legitur: *so sol er gewisheit von im nemen daz er ein recht tu umb die vorgeschriben sach, swas* volge *und Urteil sage.* Ut adeo *mindere volg*, sint *Vota Minora*, uti *merere Volge* denotat Vota majora in Cod. Feschiano MSC. ubi f. 59. b. rubrica: Von der merern Volge. Postea in textu dicitur: *Swaz der* (rihter) *gesezet mit der* mereren menge *der gebauren daz mac* der miner teil *nit widerreden.* Scherz.

Ad CAP. XX.

37) Ad rubr. conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 20.

38) Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *von guter art.* Scherz.

39) Cod. Ambr. Perg. pro: *gezüne* habet: *zaun.* Cod. meus legit: *gezune und gezimber.*. Cod. Univ. Arg. & Wald. *zune und gezimber.* MSC. Scot. Vien. *zeun und gezimber.* Cod. Ingolst. *Sawl und gezimmer.* Scherz.

40) Pro: *verwunden.* C. meus habet: *nicht verwunde.* quædam MSC. habent: *nicht versere.* Scherz.

41) Lege ex C. Wurmbr. *sy sol ez aber von ersten den erben anpieten ze lösen.* Scherz.

42) Lege: *dem tu sie dasselbe.* quod & aliqua MSC. habent. *Scherz.*

43) Pro: *ander Freyherren.* Cod. Ambr. Chart. *und ander Hoch Freyherren.* Scherz.

44) Pro: *Zehen pfunt.* C. Wurmbr. habet: *tzehen markch.* consentiunt huic Cod. meus, Waldn. Univ. Arg. & Uff. & uterque Arg. cum Jungiano. *Scherz.*

45) Pro: *daz beste pfærde oder vihe oder ros.* Cod. Hortl. habet: *das pest pferd oder ros oder ander viech.* Sed nostro textui consonant reliqua MSC. Nota autem primo differentiam hic statui inter *Vieh* ex unâ ac *Pferd* & *Ros* ex alterâ parte, videtur autem eodem modo, quo *thier*, vox generalis, usurpatur pro *quadrupede.* vocem *vieh* usurpari pro *bove, vaccâ.* Secundo ponitur differentia inter: *pferd* & : *Ros*, nam in omnibus fere exemplaribus est: *pferd oder vieh oder ros.* Arbitror autem Ros denotare equum viliorem non tam ad equitandum aptum quam ad arandum, trahendum &c. idoneum. Facit huc, quod Galli *jumentum vilius, strigosum*, appellent *une rosse.* Hinc Proverbium. *Il n'ya si bon cheval, qui ne devient*

8. Noch der kaufman mag niht mer geben denne alz hievor geschriben ftar, uuan finez varenden gutez mag er finem uuip geben zehen mark ze morgengabe und ain vihe und ain rofs und anderz nihr.

9. Der gebure der fri ift, oder ander fri lute, die nit Ritter fint, die mügen geben iren uuiben ze morgengabe [47] rofs und rinder, und fe nit uuan ainz und zehen mark.

10. Der aigen man mak nihr geben denne ain fchaufe oder ain gaizze oder [48] fiunf fchilling der kurtzen finer lant phenning.

11. Ein Rœmifcher Kunig mag geben finer frauuen minner oder mer, uuaz er uuil, dem ift nir zil uf gefetzet.

12. Git aber der Kunig dez Richez gut dar, da hat, diu frauue niht rehtez an, und uuirt ain anderer Kunig, der hat ez mit reht.

8. *Neque mercator poteſt plus dare ; quam antea* (nempe de equite, qui eſt homo proprius) *dictum eſt, aut in bonis mobilibus valorem decem marcarum.*

9. *Rusticus, qui eſt homo liber, aut alii liberi homines, qui non ſunt equites, poſſunt dare uxoribus ſuis tanquam morgengabam equos & boves, ſcilicet unicam illorum aut decem marcas.*

10. *Homo proprius non poteſt plus dare quam ovem aut capram aut quinque aſſes nummorum uſuariorum vilioris monetæ.*

11. *Rex Romanorum poteſt dare uxori ſuæ plus vel minus, quantum ſcilicet voluerit, ipſi enim nulla quantitas eſt determinata.*

12. *Quod ſi autem Rex de bonis Imperii det Morgengabam, uxor ejus in illis nullum habet juris, & Succeſſor ejus in Regno ea bona jure vindicare poteſt.*

CAP. XXI.

[49] Ditz ift auch von morgengaube.

ES git ain man fin aigen uuol [50] ze lipdinge mit der erben urlop, ob fi ze iren tagen komen fint.

2. Vnd ift daz ain man finez uuibez morgengaube verkauffen uuil oder verfetzen, ez fi mit ir uuillen oder aun ir uuillen, die uuile der man lebt, ob fiu daruf clagt, [51] man fol ir umb ir morgengabe rehr tun, uuil fiu uf ir zefuuen bruft und uf ir zefuuen zopfe ob fiu den har, [52] daz ez ir uuille nie uuürde, der Ritter, fol ir ir morgengabe uuider anruuürten,

3. Und uuil fiu ez niht enbern, man muz ir allen den nutz uuider geben, den daz gut vergolten hat, und der Rihrer, der ir da rihter, der fol dem rihten der daz gur kauffet von irm uuirt, oder ain anderr rihter der ez ze reht tun fol,

4. Ob

CAP. XXI.

Hic agitur etiam de Morgengaba.

MAritus jure poteſt in bonis ſuis immobilibus uſumfructum concedere (uxori) *cum conſenſu heredum, ſi hi juſtæ ſunt ætatis.*

2. *Et ſi contingit, ut maritus uxori ſuæ morgengabam vendere velit vel oppignorare, ſine ipſius voluntate, & illa queritur hac de re vivo adhuc marito, tunc de morgengaba ipſi juſtitia debet adminiſtrari,* (ac illa ipſi addici) *modo tactâ mamma dextrâ & tactâ Spirâ capillorum dextrâ, ſi eam adhuc habet, quod ipſa nunquam conſenſerit,* (in alienationem) *hoc facto Judex ipſi debet reſtituere morgengabam ſuam,*

3. *Et ſi illa id exigit, reſtitui quoque ei debet omne commodum, quod exinde rediit, & Judex, qui ei juſtitiam adminiſtrat, idem etiam faciat illi qui rem hanc emit à marito ſuo, aut alius Judex id faciat, ad quem ſcilicet ejus rei dijudicatio ſpectat.*

4. *Quod*

devient roſſe. quo indicatur res etiam præſtantiſſimas corruptioni & mutationi in pejus eſſe ſubjectas. Uti autem vox, *pferd* hic *equum melioris commatis* deſignat, ita alibi interdum denotare *eum, qui eſt commatis pejoris*, obſervavi io Notis ad Winsbeckium not. 29. *Scherz.*

46) Equitum dignitas non eſt hereditaria, ſed virtute militari & à propriis Hominibus poteſt acquiri.

47) C. Hortl. *Ros oder Rinder und nicht mer dann ains oder zehen margk.* C. Uff. *ein Ros o. e. rind o. zehen pfund.* Cod. Wurmbr. *roſz oder r. und ye nicht dann ayns o. z. markch.* Cod. Jung. *Ros u. r. u. nit mer wann ains und z. march.* Codex meus : *Ros u. r. u. je nuwen eines und zehen marg.* C. B. habet *Ros u. r. und z. m. ſilbers.*

48) Pro : *funf ſchilling der kurtzen ſiner land pfenning* Cod. H. tantum habet : *funff ſch. ſ. l.* cum quo facit C. Waldn. & Wurmbr. Cod. J. habet tantum : *funff ſch.* non addito : *der lantpf.* Uff. & Ambr. Chart. habet : *oder f. s. s. l. Nota wo das buch von Schillingen ſaget, do ſint je zwölff pfenning ein ſchillinge ſeyner lantpfennig.* in MSC. Jur. noſtri Prov. Uffenb. f. 39. e. mentio fit *eines pfunds heller der kurtzen.* infra in MSC. Kr. cap. 247, 3. nominantur *kurze Schilling.* eſt in J. Prov. Bev. MSC. f. 145. a. dicitur : *funff ſchilling pfenning der langen.* Scherz.

Ad CAP. XXI.

49) Conf. Spec. Sax. Lib. 1. art. 21.

50) Vocem *Aigen* reddo per *bona immobilia*, quia illa vox non raró hoc ſenſu legitur uſurpata. *Scherz.*

51) C. H. habet : *man mus ir darumb recht tun und ſie ſol ir Morgengab behalten auff ir rechtem pruſt, und auff irm rechten zopff, ob ſie den hat.* cum quo concordat C. Wurmbr. C. Ambr. Perg. *willet ſie uf ihr zeſewen brüſte und uff ir zeſiwen zopffen, ob ſ. d. h. ſweren.* Legendum omnino videtur *zeſewe*, quod *dextram* denotat : id quod diſerte etiam indicat Cod. Uff. ubi dicit : *will ſye auff ir zeſiwen bruſt, das iſt, auff ire rechten bruſt und auff iren rechtenn zopff ſwerenn.* Ad illuſtrationem hujus loci facit §. 2. cap. 52. Legis Alemann. ubi legitur : *Tunc licet illi mulieri jurare per pectus ſuum & dicat, quod maritus meus dedit in poteſtate & ego poſſidere debeo ; hoc dicunt Alamanni naſtaid.*

52) Supple : *ſweren.*

Ad

4. Ob der uuirt lebt, so sol er im allen schaden abtun, den er genomen hat, und ist er tor, die erben sulen ez tun von dem gut, daz si von irm Vater geerbet habent, und niht von der frauuen gut, ob gut da ist, ez si aigenz oder varendez gut aun lehen. Ist aber da nit gutz, so sint die erben ledig,

5. Und ist, daz ir uuirt stirbet, und uuirt siu ir morgengabe mit uuillen aun, daz hilfet dannoch niht.

6. Mir nitztiu mag siu ir morgengabe ufgeben, daz ez stæt si uuan mit ainem dinge,

7. Daz ist daz: siu sol ir morgengabe ufgeben mit ir selbez hant dem siu ez git mit disen uuorten: Ich verzihe mich miner morgengabe und gib iu ditz gut, daz ez iuuer aigen si und nit min; Vnd sol daz mensche nennen mir namen, dem siu daz gur git, ez si man oder uuip, und sol auch daz gur nennen,

8. Darnach sol si ainen aid suueren uf irn brüsten, daz siu daz gut nimmer me uuider gevorder, daz beliber stæt und anderz niht.

4. *Quod si maritus vivit, debet huic* (emptori) *omne damnum resarcire, quod ex hac re ad ipsum pervenit, & si ipse est mortuus, heredes debent satisfacere ex bonis, quæ jure hereditario acceperunt à patre suo (non autem de bonis uxoris ejus) si bona adsunt, sive immobilia sive mobilia, non tamen ex bonis feudalibus; Si autem nihil bonorum relictum est à defuncto, heredes nihil solvere tenentur,*

5. *Et si contingit, ut maritus moriatur, ipsaque sponte suâ morgengabam alienat, hoc nullum tamen habet effectum.*

6. *Nulla ratione potest morgengabam cum effectu à se abdicare, nisi unica,*

7. *Nempe hac; debet illa cedere morgengabam suâ manu, illi in quem illam translatam vult, his verbis: Ego Renuncio meæ morgengabæ & tibi hoc bonum trado, ut tibi sit proprium, desinatque esse meum; Et debet illum, cui bonum hoc cedit, sive sit masculus sive fœmina, suo nomine nuncupare, expresse etiam fundum, quem cedit, nominare debet.*

8. *Postea debet jurare tactis mammis suis quod fundum hunc nunquam amplius repetere velit, hoc si fit, actus hic firmus manet, nullâ autem aliâ ratione firmus efficitur.*

CAP. XXII.
[53] Von frauuen Lipdinge.

Lipdinge mag den frauuen nieman zerbrechen, [54] noch die erben mir den ez in geben ist,

2. Stirbet ir man siu hat ez doch mit reht.

3. Und veruuürket auch der man sin gut mir untat, man kan ez ir mit reht nir genemen.

CAP. XXII.
De Ususfructu uxorum.

Usumfructum uxoribus constitutum nec alii possunt irritum reddere, nec heredes cum quorum consensu fuit constitutus;

2. *Itaque si maritus ejus moritur, illa eodem jure gaudet.*

3. *Imo si mariti bona ob crimen aliquod fisco cedunt, ususfructus ille uxori jure auferri non potest.*

CAP. XXIII.
Der sinen friunden gut uuil schaffen.

ISt daz ain man sinen friunden gut schaffen uuil nach sinem rode, uuil er in daz sicher machen, er sol im ain geschriben hantvest darumb geben, und daran ain Insigel ainez Bischoffez oder ainez laigen fursten, oder ainez clœsterz [55] oder der ster herren Insigel, oder sol für sinen herren varn oder für sinen Rihrer, und sol die [56] geziugen ziehen, und ander frum lüte, die dabi sin,

2. UUil aber er imz gar stæte machen, so setz er im ainen zins [57] daruz, damit har er die [58] geuuer daran, und mag daz nit mit rehr verliesen,

3. Hat

CAP. XXIII.
De eo qui amicis suis bona relinquere vult.

Quod si aliquis amicis suis post mortem relinquere velit, & ipsos velit omnino reddere certos, quod illa bona sint obtenturi, debet illis chirographum ejus rei causâ dare, signatum Sigillo alicujus Episcopi aut alicujus Principis laici, aut alicujus monasterii, aut alicujus civitatis, aut domini urbis aut judicis provincialis, quod si hoc facere non vult, adeat dominum aut judicem suum, eosque ceu testes assumat cum aliis bonestis viris, qui ibi existunt.

2. *Quod si autem ille* (qui amicis ita benefacere vult) *id optimâ ratione vult firmum reddere, tunc assignet illi* (amico suo) *censum aliquem super illis bonis; quo facto statim acquirit possessionem illorum, & bonis illis privari amplius non potest,*

3. Quodsi

Ad CAP. XXII.

53) Conf. Spec. Sax. lib. 3. c. 75.
54) Cod. Uff. *weder ir man noch die erben mit der ez yn gegeben ist.* Scherz.

Ad CAP. XXIII.

55) Hic Cod. Jung. Hortl. Uff. Wurmbr. aliique inserunt: *oder mit einer Stat insigel.* Scherz.
56) Insere: *zu* ex MSC. Scherz.
57) C. Uff. habet *daruff.* Scherz.
58) Clarius C. H. *das gut.* Scherz.

59) Ver-

3. Hat er aber erben, die [59] versprechen ez [60] ob si uuellen, oder si mügen sich versiunen,

4. Und ist daz den man ehaftiu not angat, der ditz gabe hat getan, der sol sin gut angriffen, und sol sin nœt damit [61] büzzen,

5. Und uuil im iener daz ueeren, so sol er varen für sinen herren oder für sinen rihter und sol beuuæren sin ehaft not, daz ist hunger und frost und vanknüzze aun sin schulde, alz er daz getut, so sol der rihter ienem gebieten, daz er in daran iht irre, [62] so mag er sinez gutez uuol aun uuerden mit reht.

6. Ez mag der man, dem diu gabe geben ist uuol veruuürken uuider den der imz da gab, daz siu im allez dingez ledig uuirt, alz daz buch hievor (cap. 17.) seit, uuie ain sun sin erb veruuürket, alsô veruuürket auch iener sin gabe.

7. Diu gabe haizzet stæt, diu vor dem Rihter geschiht; diu ist aber allerstætest, diu mit der geuuer geschiht.

3. *Quodsi ille* (qui in favorem amicorum disponere vult) *heredes habeat, hi possunt contradicere antequam hic actus ita fuerit firmatus, quod si id debito tempore non faciunt, sibi præjudicant.*

4. *Si contingit, ut is qui ita disposuit, incidat in necessitatem à legibus agnitam, tunc potest bona illa revindicare, & inde necessitati suæ obviam ire.*

5. *Hoc si donatarius impedire vult, tunc donator accedat dominum aut judicem suum eique probet, se habere facti sui causas sonticas, quales sunt, fames aut frigus, aut captivitas in quam incidit sine culpâ suâ, quod si hoc fecerit, judex illi* (donatario) *præcipiat, quod ipsum* (donatorem) *non debeat impedire hac in re, sicque potest recipere bona illa libera ab alterius jure.*

6. *Donatarius talis, potest privari bonis illis ita, ut omnino redeant ad donatorem, ob certas causas; etenim ob quas causas liber hic antea dixit, aliquem exheredari posse, ob easdem causas, talis donatarius potest privari bonis donatis.*

7. *Illa donatio firma esse dicitur, quæ fit coram judice, illa autem est firmissima quæ cum translatione possessionis conjuncta est.*

CAP. XXIV.

[63] Ditz ist von hainstiur.

GIt ain man sinem uuibe varendez gut [64] ze hainstiure oder ander gut, daz gut mag er nimmer [65] aun unerden die uuile er ander gut hat; tuuinget aber in ehaft not, er uuirt sin uuol aun mit reht.

2. Git siu im so getan gut, er sol dez sinen e aun uuerden, e dez iren.

3. Uuirt er irez gutez aun, daz siu im braht hat, und stirbet der man, und mag siu erziugen selb dritte daz ez ir uuille nit uuaz, man sol ir ir gut uuider geben, und [66] suuaz ez vergolten hat.

4. Ez en si daz der man dargange und berede [67] mit sin ainez hand, daz im [68] sin guter sin seit daz er reht het,

69 5.

CAP. XXIV.

Hîc agitur de Dote.

QUodsi maritus uxori suæ bona mobilia in dotem dat, aut alia bona, tunc illa bona non amplius potest alienare, quamdiu adhuc alia ei supersunt, si autem necessitas à legibus agnita alienationem exigat, tum licite illa alienat.

2. *Quodsi uxor talis marito tradat talia bona, tum prius propria alienare debet, quam illa, quæ ipsi uxor tradidit.*

3. *Quodsi alienavit ille bona, quæ ipsa ei attulit, & maritus moritur, ipsaque cum duobus testibus jurato asserere potest, quod alienatio ipsâ volente facta non fuerit, tunc bona ejus ipsi restitui debent, & fructus, qui inde redierunt.*

4. *Aliter tamen se res habet, si maritus talis* (in vitâ suâ) *ipse juret, quod conscientia ipsi dictitet, se in alienando juste incessisse.*

5. *Hoc*

59) *Versprechen*, pro: *contradicere*, sæpe occorrit. vid. iofr. c. 52, 2. & 291, 2. ubi *Versprechen* & *widerreden*, pro Synonymis ponuntur. conf. J. Feud. Alem. c. 41. §. 1. & ad illud Schilt. Comm. §. 1. *Scherz.*

60. Pro: *ob sie wellen.* C. H. habet: *ee es im also gemacht wird, tunt sie des nicht, so mügen sie sich versaumen.* consentit Cod. Wurmbr. hioc claritas verbis allucet. *Scherz.*

61) *Buezzen* interdum osurpatur pro: *Sanare, curare.* vid. notam meam ad Winsbekii Parænes. §. 73. not. 15. *Scherz.*

62) Pro: *So mag e. s. g. w. aun werden.* Cod. H. & W. habent: *so wirt im sein gut mit recht wol ledig, und wer es dem gewinnet der hat es mit recht und hat recht darzu.* posteriora verba: *und wer &c.* etiam in aliis quibusdam Codd. sepesiuntur. *Scherz.*

Ad CAP. XXIV.

63) Pro: *Hainstiur* lege: *Haimstiur.* Voce *Haimsteur dos & donatio propter nuptias* significatur, dicitus & hic: *das gut, das das weib zu im bracht hat.* Unde illata videntur præsumi dotalia. *Scherz.*

64) Post vocem. *varendez gut.* Cod. Uff. addit: *oder ander gut an farnde gut.* cum qoo faciunt C. Waldn. Ingolst. & meus. *Scherz.*

65) Quid *aun werden*, sit, patet ex C. W. ubi legitus: *Des gutes mag er nicht verkauffen d. e. a. g. h. twinget aber i. e. n. so verkaufft er es wol mit recht.* Scherz.

66) i. e. *quicquid inde sediit.* conf. J. F. Al. c. 20, 1. & 23, 2. & 32, fin. *Scherz.*

67) *Mit sin eines hande*, una manu h. e. solos sine conjuratoribus.

68) C. Uff. habet: *das im sein sinn und gewissen stehe.* forte legendum: *jehe* asserat, dicat. *Scherz.*

69) Nota

69 5. Daz ist davon gesetzet daz die frauuen umb gut nit arbeiten mügen alz die man, und auch darumb daz den frauuen 70 uuirser an stat solten sie nach dem almüsen gan denne den mannen.

5. *Hoc* (quod bona illata redire debeant ad uxores) *ideo constitutum est, quoniam fœminæ labore suo non tam facile aliquid acquirere possunt, ac masculi, & quia fœminas minus decet quam masculos ut stipem petant.*

CAP. XXV.
Ob ain man von sinem uuibe mit reht geschaiden uuirt.

Wirt ain man mit reht geschaiden von sinem uuibe, und daz si baidiu nit enuuisten, daz si bi ainander mit unreht sauzzen si behabt ir selbez gut und ir morgengabe und ir lipdinge, daz er ir gab an sinem aigen mit siner erben urlob ob si ze iren tagen komen uuaren.

2. Suuelich erb zu sinen tagen niht knmen uuaz, die schaident auch die gaube niht die er getan hat.

CAP. XXV.
De marito, qui iure ab uxore suâ fuit separatus.

Quod si maritus iure separatur ab uxore suâ, & uterque nesciverit, quod contra iura in matrimonio vixerint, tunc illa salvâ habet bona sua & morgengabam, & usumfructum, quæ ipsi in bonis suis immobilibus cum consensu heredum, qui iustæ sunt ætatis, uxori suæ assignavit.

2. *Heredes, qui non sunt iustæ ætatis* (cum nempe fieret hæc assignatio sine ipsorum consensu) *non infirmant hoc factum mariti.*

CAP. XXVI.
71 Ditz ist von erbtail.

Suua ain man stirbet der uuip lat und nit kinde die erben sulen zu der 72 uuirtin uf daz gut varn unz ze dem drizignsten, daz si hüten, daz dez guts 73 iht verlorn uuerde, daz si angehœrt.

2. Mit der erben rat sol diu frauue 74 die leich bestaten und sol uf dem gut sitzen untz ze dem drizigosten.

3. Von dem erb sol man dez ersten gelten dem gesinde ir 75 gedienten lon, daz in gebürt, untz an den tag daz ir herr starb.

4. Man sol daz gesinde behalten biz ze dem drizigosten, 76 daz sie sich bestaten mügen,

5. Wil der erb so sulen sie volle dienen, und vollen lon enpfahen.

6. Ist in ze vil lonez geben dez sulen sie nit uuider geben, ob man si lat vor ir zil,

7. Lonet man in von iar oder von maned daz sulen si uf den haligen behaben.

8. Suuer

CAP. XXVI.
Hic agitur de hæreditate.

Si quis moritur relictâ post se Uxore & nullis Liberis, tum Heredes defuncti debent cum viduâ ire in prædium (sc. principale seu id, ubi Vidua sedem habeat) & ibi manere usque ad diem trigesimum eo fine, ut caveant ne quid bonorum, quæ ad ipsos spectant, pereat.

2. *Uxor ex consilio heredum funus (mariti) terræ mandare, & in possessione bonorum esse debet usque ad tricesimum (à morte diem.)*

3. *Ex bonis relictis primo famulis debet merces laboris solvi, quod debetur usque ad diem mortis Domini.*

4. *Famuli Famulæque debent (in domo defuncti) servari & ali usque ad diem tricesimam à morte Domini, ut rebus suis prospicere possint.*

5. *Si heres id vult, debent hi per tempus conventum servitia præstare, sed & vicissim integram conventam mercedem exigere queunt.*

6. *Quodsi his plus mercedis, quam quæ debebatur, jam fuerit exsoluta, hoc non tenentur restituere, etiamsi ante tempus conventum dimittantur.*

7. *Si merces annua, aut menstrua ipsis est promissa, ejus quantitatem hi famuli definiant jurato.*

8. *Quo*

---

69) Nota duplicem rationem favoris dotium.

70) *Wirser* item esse ac: *pejus*, ex Otfrido, Kerone aliisque meridiana luce clarius probari potest. *Scherz.*

Ad Cap. XXVI.

71) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 22.

72) *Wirtin* deuotat Majoribus nostris Uxorem, Matremfam. uti *wirt*, *wurth*, Maritum, Patremfam. quia autem hic de fœminâ agitur, quæ juncta fuit Patrifam. hanc vocem reddimus per τὸ *Vidua.* Scherz.

73) *Iht*; hic est exemplum vocis: *iht*, quæ cum aliis dênotét *aliquid* etwas, hic idem est ac: *nihil*, quo sensu tamen & aliis multis in locis reperitur. *Scherz.*

74) Variant hic Codd. Hortl. habet: *die grebnuss begen.* Ambros. Perg. *die bevilde begen.* Ambros. Chart. & Juog. *die begrebde begen.* Res tamen eodem redit. *Scherz.*

75) Pleraque MSS. habent *verdienten lon*, quod rem bene exprimit. *Scherz.*

76) Jus Sax. hoc ita exprimit: *auff dass sie sich mögen beschiken oder anderweit vermiethen.* Scherz.

77) An

8. Suuer uf genade dient, der muz [77] den erben gnaden manen,

9. Stirbet ain diener e, daz er finen lon gar verdiene daz im gegeben uuaz, man ift finen erben nit mer lons ze geben fchuldig denne er verdienet hat, und im gebürt unz an die zit daz er ftarp.

10. Darnach muz diu frauue tailen [78] die hoffpife die biz zu dem drizigoften belibet, fuua fi die bat, oder fuua fi andersuua ift, denn in ir geuualt,

11. [79] So fol diu frauue fin rozz alfo gefateltz oder fin phærd daz beft daz er het, und den beften harnafch den er het ze finem lip, und fin beftez fuuert geben finem herren ob er ain dienftman uuaz.

12. Darnach fo fol fiu geben den erben ain bette, ainen bolfter, ain küffin und zuuay lilachen, ain tifchlachen und [80] baderkappen, und zuuay hanttuch und zuuay beckin.

13. Daz ift gemainiu hainvart ze geben und ift auch reht.

14. So fetzent die lüte mangethande dink darzu, daz darzu nit gehœrt.

15. Vnd hat diu frauue der dinge niht, fo geb auch niht, und uuil fiu bereden, daz fiu der dinge niht enhab, fo muz fiu umb ieglich dink ainen aid fuueren funder,

16. UUez aber man fiu uberziugen mag, da nimpt man ir aid nit umb.

8. *Qui fervitia præftitit fine definitâ mercede fed pro eâ mercede, quæ Conductori operæ æqua fuerit vifa, ille debet rogando heredes excitare ad gratiam.*

9. *Quodfi Famulus aliquis moritur, ante quam per tempus, pro quo mercedem accepit, ferviverit, tum ejus heredibus nihil mercedis (de folutâ mercede) debetur, nifi pro eo tempore, quo fervivit & ad tempus mortis usque.*

10. *Poftea vidua Penum, quæ poft dictum diem tricefimum reliqua eft, tenetur partiri cum heredibus, fi illam vel ipfa habet in poteftate fuâ, vel alii.*

11. *Inde Vidua ipfius equum ephippio inftructum, aut alium optimum, quem habet (etiamfi ephippio inftructus non fit) & thoracem, quem ut optimum corporis tuendi caufa habuit, & optimum enfem dare debet fuo Domino fi ille fuit Minifterialis.*

12. *Poftea dare illa debet Heredibus Lectum, & pulvinar, & cervical, & duo lintea ad lectum fternendum mappam & pallium ad ufum balnei, & duo mantilia ad manus tergendas, & duas pelues.*

13. *Hoc eft dare id, quod appellatur* Gemeine Heimfart *& eft res æquitati confona.*

14. *Sed addunt vulgo varias res, quæ eo non pertinent.*

15. *Et fi Vidua talis res hujus generis non habeat, illas dare non debet; & fi vult probare, fe tales res non habere, tunc ob quamlibet harum rerum fingulare juramentum præftare debet.*

16. *Quodfi vero illa convinci poffit, (quod tales res habeat) ejus juramentum non admittitur.*

CAP. XXVII.

[81] Von totlaide ift ditz.

SUUa zuuen man geborn fint ze ainer totlaide, da fol der elter daz fuuert nemen vorhin dan daz ander tailen fie gelich.

2. Suua

CAP. XXVII.

De præcipuo quod Totlaibe *appellatur.*

QUando duo homines vi Nativitatis habent jus Præcipui, quod Totlaib *vocatur, tunc major natu enfem defuncti fibi fervat, tanquam præcipuum, Reliqua æqualiter dividuntur.*

2. *Ubi*

77) An forte legendum: *der erben genaden manen. Manen* fignificat etiam *expectare.* Gloffæ Monfeenfes epud Pezium p. 382. *Manot.* expectat. *Scherz.*

78) Pro: *die hoffpife.* Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *die hausfpeyffe; hausfspeifz.* Vocibus his intelligitur, *Penus inftructa, Comeftibilia;* cujus pare rata eft *Mufstheil.* conf. Rudingerum Centur. III. Obf. 74. qui tamen *Mufstheil* & *Hoffpeife* pro Synonymis habet. *Scherz.*

79) Hæc plane aliter exhibet Codex Uffenbachianus; poft titulum enim fingularem, qui in nullo noftrorum MSS. legitur, & ita fonat: *was man der Frauuen zuvorn gebenn fol von des mannes gute findftu jetzt.* hæc verba fequuntur: *So fal die frawe fein ros gefatelt oder fein pferde das befte das er hatt und feinen beften harnifch nemen den er hatte ze feinem leybe und fal es ir behabenn.* inde fequitur Rubrica: *wez man des toten Mannes herren geben fol ab er ein dinftman was.* Poft Rubricam hæc ibi leguntur: *dem Herren fal man geben fein fwert ab er ein dinftman gewefen ift.* Scherz.

80) C. Uff. habet: *eynen polftern, und ein bette und ein pfulbe und ein heubtkuffin.* Hæc ultima vox me movit, ut verfioni vocem: *Cervical,* inferuerim. *Scherz.*

81) Cod. Ingolftâd. habet: *Padmantel.* Uffenbachianus: *Badelachen,* quæ optime quadrant. *Scherz.*

Ad CAP. XXVII.

82) Conf. Spec. Saxon. Lib. I. Art. 22. fin. *Totleib, Totlibe, Todlaib. Zu einer todleib geboren fein,* h. e. von Ritterlicher Art oder ein Heerfchilt haben. c. 41. *Zu totleibe nemen das fchwert.* videtur fignificari das *Heergewethe,* poft quod in judicio familiæ herciſcundæ feu hereditatis divifione accipitur §. 6. Viduæ Morgengab, Leibgedinge, und der Frauuen fahrend gut h. e. *Geradeftücker,* ut Jure Sax. dicuntur. Not. *Totleibe* confiftit in Mobilibus diverfis c. 41. comprehendit Erb & Lehen, & Varendes Gut. c. 265. hæc Schilterus. Recte Schilterus retinet *Totleib, Totlib, Todlaib;* nam *Todlaid,* quod MSC. noftrum habet, quodque etiam occurrit in Cod. Argentin. minori fol. 20. b. 2. eft ex Vitio, cum in

2. Suua zuuen oder mer tailent ain gut, da sol der eltet tailen und der iungest uuelen.

3. Suua die sune ze iren tagen nit komen sint, da sol der eltest bruder sinez Vater suuert nemen ze totlaide, und ist der kinde vogt, untz si ze irn tagen koment,

4. So sol er in uuider geben allez ir gut, er berait in denn uua er ez getan habe, oder ob ez im mit diuphait abgebrochen si oder von ungelüke aun sin schuld verlorn si.

5. Er ist auch der Wituuen vormunt, dieuuile siu aun man ist, ob siu uuil und ob er ir ebenbürtig ist.

6. Nach dem totlaide sol diu frauue nemen ir morgengabe und allez daz zu dem varenden gut gehört.

7. Daz sint schauffe gaisse und suuin und rinder und gænse und hünre und allez geflügel und kasten und allez daz nit angenegelt ist und garen und bette die siu dar braht.

8. Alliu lilachen[83] und beckin Bölster und küssin diu siu dar braht. Tischlachen becke und alliu wiplichin claider vingerlin arm golt [84] schapel und alliu buch diu ze gotzdienst gehörent.

9. [85] Sideln und laden die nit engenagelt sint, tepich und [86] röcklachen umbhenge und alliu gebende daz gehöret zu der frawen varendem gut.

10. Noch ist mangerhande dink datz die frawen angehöret,

11. Daz sint unuersniteniv tuch ze claidern.

12. Ist da golt oder silber unuerworhtz daz gehöret die erben an und niht die frawen.

13. Swa der wirt der dinge dehainez versetzt hat daz sulen die erben lösen ob ez si angehöret und niht die frawen.

2. *Ubi duo aut plures hereditatem aliquam dividunt, tunc natu majoris est partes facere, Natu Minor autem habet jus præ altero partem eligendi.*

3. *Quando filii (defuncti) non sunt majorennes, tunc frater natu maximus Patris sui ensem accipit tanquam præcipuum, quod* Totlaibe *appellatur, & est (supposito quod ipse sit majorennis) liberorum (seu fratrum suorum) Tutor donec majorennes fiant.*

4. *Tum autem debet illis restituere omnia bona sua, nisi probet, quo illa pervenerint aut quod sibi furto fuerint ablata, aut casu fortuito sine culpâ suâ perierint.*

5. *Hic quoque est Curator viduæ, quamdiu abstinet secundis nuptiis, si illa eum vult admittere quâ talem & si ille ipsi quoad conditionem Nativitatis est æqualis.*

6. *Postquam ii, quibus præcipuum illud, quod* Totlaibe *appellatur, sumsere, tunc vidua sumat suam Morgengabam, & omne quod ad bona mobilia pertinet,*

7. *Huc pertinent Oves, capræ, sues, boves, anseres, gallinæ & omnia volatilia. item Armaria, quæ clavis non sunt (parieti) affixa & fila & lecti, quos illa in matrimonium attulit.*

8. *Omnia lintea quibus lecti sternuntur. Culcitræ & pulvinaria quæ attulit in matrimonium. Mappæ, pelves, & omnis vestis fœminina, annuli, armillæ, serta & omnes libri ad cultum divinum inservientes.*

9. *Sedilia & arcæ, quæ non sunt clavis (parieti) junctæ, Tapetes, & Velamenta, cortinæ & omnes fasciæ. Hæc referuntur ad mulierum mobilia bona.*

10. *Sed tamen adhuc varii generis res dantur, quæ ad fœminas spectant,*

11. *Ut panni ad vestes destinati, sed nondum dissecati.*

12. *Si adest aurum aut argentum infectum hoc pertinet ad heredes defuncti, non ad Viduam.*

13. *Quodsi maritus defunctus aliquid earum rerum, quæ non cedunt viduæ, sed heredibus oppigneravit, id heredes tuere debent.*

CAP.

in MSC. reliquis legatur *todelybe*, *todleib*, *totliebe*, *todlaybe*, *todlaib*, *dotliebe*, *todleybe*. Impressa quoque habent *todleybe*, *todtleib*, *Todlyb*. nisi quod in Goldastinâ Editione & in Hupfupsianâ uno in loco legitur *todleicbo*. videtur autem *Todleib* esse â *Tod*, mors, & *leiban*, *liban*, quod idem est ac: *relinquere*. item, *reliquum esse*, *reliquum manere*. vid. Notam meam ad Otfrid. Ev. I, 27. not. 5. ut *Totleib* idem sit ac id quod post mortem relinquitur. Ad imitationem autem aliarum vocum postea specialem significatum accepisse videtur, ut denotet: *præcipuum aliquod*, quod heredes nobiles habent in rebus mobilibus e. g. armis. In jure Statut. Augustano MSC. f. 94. a. 1. *todlaide* & *erbe*, ut & *totlaide* & *erbtail* conjunguntur; dicitur enim. *Der Swap nimet wol* totlaide und erbe *von der sibenden sippe als verr so er geraiten mag daz im der man Vaterhalben zu geboren si. oder alz verr alz er erziugen mag, daz sin Vordern dez Todez Vordern geerbet habent, oder* totlaibe *oder* erbtail *genomen habent*. Scherz.

83) Voces: *und beckin* hic dele. nam postea sequitur *becke*. in Cod. Wurmbr. *tischlachen*, *peck*, *linvchten*, mire in his speciebus recensendis MSS. variant. *Scherz.*

84) *Schapel*, sertum, corolla. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *Schappel*, Crinale, vel sertum. Idem in Voc. Lat. Germ. *Corona*, corone, blatte oder schappel, hinc Gallorum *chapelet*, der Rosenkranz. *Scherz.*

85) *Sidel*, sedile. Twingerus Voc. Germ. Lat. *Sidele*, Sedile.

86) Hanc vocem omittit C. H. ast C. Uff. habet *Rugdecklachen*. MSC. Ingolstad. legit: *Rucklachen*. Scherz.

CAP. XXVIII.

[87] Ob ain man ain kint münchet.

Münchet ain man ain kint daz unter ſiben jaren iſt [88] und vert ez under vierzehen jaren uz ez belibet in lantreht und an lehen reht und an allem dem daz ez erben ſol alz ob ez nie gemünchet wær.

2. Daz reht hat auch ain Junkfrawe aber niht wan under zwelf jarn.

3. Begit ſich aber ain [89] kneht über vierzehen jar der hat ſich von lantreht und vor lehenreht erlediget und von erbtail. ſiniv lehen ſint dem herren ledig und ſinen nehſten erben wirt daz erb.

4. Und ain Junkfrawe hat daz ſelb reht ſo ſiu kumpt über zwelf jar.

5. Laugent ſi aber daz ſiu ſo uil jar iht [90] habe alz hie vor geſprochen iſt. ſo ſol man mit vater oder mit muter oder mit maugen oder mit anderz ieman dargan der ez wizze ſelbdritt und ſwern daz ſiu ir reht verlorn.

CAP. XXVIII.

De eo, qui filium Monachum fieri curavit.

Si quis filium qui nondum eſt ſeptem annorum Monachum fieri curat, & ille filius cum nondum habet 14. *annos Monaſterium deſerit tunc ei ſalvum eſt, quicquid vel Jure Civili vel jure feudali & ut heredi debetur, quaſi nunquam Monachus factus fuiſſet.*

2. *Idem juris eſt in Puellâ, non tamen aliter, quam ſi ante annum* 12. *Monaſticum ordinem deſerit.*

3. *Quod ſi autem filius exceſſit (in hoc ſtatu) annum decimum quartum tunc privatus eſt illis juribus, quæ jure vel Civili vel feudali alias habebat, in ſpecie jure Hereditario ejus feuda ſunt domino directo aperta & ejus proximis heredibus cedunt allodialia.*

4. *Idem obtinet in Puellâ, ſi illa exceſſit annum duodecimum.*

5. *Quodſi autem (talis filius aut filia) negant ſe habere tot annos, quot modo nominavimus, tum eorum Pater aut Mater aut cognatus, aut alius quilibet qui hujus rei notitiam habet, prodeat & juret, quod tot annos quot nominavimus habeant, & tum jure ſuo excidiſſe cenſentur, aut non habeant illos, & tunc jure ſuo non exciderunt.*

CAP. XXIX.

Der aun erben ſtirbet.

SWa ain menſch ſtirbet aun erben ez ſi man oder wip waz ſi gutz hinder in lauzzent ez ſi varendez gut oder ander gut habent ſi ainen herren dez aigen ſi ſint dem ſol man ez antwürten, ob er ez vordert.

2. Sint

CAP. XXIX.

De eo, qui moritur nullis heredibus relictis.

Siquis moritur nullis relictis heredibus, ſive ſit maſculus, ſive fœmina, ejus bona quæ relinquit, ſive ſint mobilia ſive immobilia, Domino illi, in cujus proprietate fuit, tradi debent, ſi id petit.

2. *Quodſi*

Ad CAP. XXVIII.

87) Conf. Spec. Sax. Art. 25. Lib. 1. in MSC. Arg. maj. titulus eſt : *ob man ein kint in ein cloſter tut.*

88) Prn : *Und vert ez &c.* C. Uff. clarius : *fert es under vierzehen Jaren aus dem orden es behabet ſein landrecht und erbet auch alles das es erben ſol. &c.* Scherz.

89) *Knecht :* pro puero non raro uſurpatur. vid. Not. ad Otfr. Eu. III. 23, 113. *Scherz.*

90) Lege : *haben.* Textus hic cum in omnibus MSC. defectum habeat, ita videtur legendus : *als hie geſprochen iſt. So ſol haben jeman m. v. o. m. m. o. m. m. o. m. a. i. d. d. e. w. ſelbdritt und ſwern daz ſie ſo alt ſeyen als hievor geſprochen iſt, ſo haben ſie ir recht verlorn, und ſwært er das ſie die jar nicht haben ſo haben ſie ir recht nicht verlorn.* Plurimum hanc Lectinnem firmat Cod. Uffenbachianus. huic textui in omnibus fere MSC. plurima ſunt coaſſata, quæ in Cod. Hortlederiano ita leguntur : *Hat man aber nicht der gezewgen ſo ſol man den Knecht mit diſen dingen uberzewgen. Man ſol im greiffen oben an den munt under der naſen vindt man da klaines har das iſt ain gezewg man ſol im greiffen under die arm* (Jungianus habet : *under das uhſſen*) *vindt man da klaines har das iſt der ander gezeug. Man ſol im greiffen under die pain oberhalb der gemächt.* (Jung. habet : *obe ſiner geſchepfe*) *vindt man da klaines har das iſt der dritt gezewg. wann er alſo das ſelb kreutz hat damit iſt behabt das der Knecht vierzehen jar alt iſt oder elter. Die Junckfrawen mag man mit diſen dreyen dingen nicht überwinden noch überzewgen als hie vor von dem Knaben geſprochen iſt. Wie aber die Junckfraw und der Knecht iſt tunt ſie ſich in geiſtlichs leben das ſie wandel haben zu ainem Jar auszuvaren ob ſie wellen und varen ſie aus ee das jar end genomen hab ſo habent ſie ire recht verlorn.* (Cod. Jung. & Ambr. Perg. *habent : nicht verlorn*) *Man mag den Knaben uberzewgen mit den Prüdern die pey im in dem orden ſeint geweſen ob er Jar und tag in dem orden iſt geweſen und ſagen ſie das vor irer maiſterſchaft pey ir gehorſam der Jüngeling hat ſein recht verlorn und mus ein münch ſein pis an ſein end oder ein abtrunnig münch ſein von eben zu eben. Alſo überzewgt man auch die Junckfrawen mit frawen die pey ir in irm kloſter ſeint geweſen.* Scherz.

Ad

2. Sint si ainez gotzhusez so ist daz selb reht.

3. Und vordert ez nieman und ist ez uf dem lande, so sol sich sin der lant rihter underwinden.

4. Und ist ez in ainer stat so underwinde sich sin der stet herr oder sin Rihter.

5. Er sol ez jar und tag behalten in siner gewalt ob ieman darnach kom. der sich mit reht darzu habe dem sol man ez aun schaden wider lan.

6. Kumpt ieman nach dem iar der berede daz in ehaftiv not irrte dem sol man ez antwürten. Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 8.

7. Ehaft not ist ditz vanknuzz und ob ain man in dez Riehez dienst ist oder in sinez herren dienst und den siechtun irret.

8. Welhez er under den ains beredet mit sinen zwain vingern ob er dez stat hat so sol man im reht tun umb sin gut.

9. Und sol der mensch [92] ienem man gelten daz sol man dez ersten [93] tun.

2. Quodsi in proprietate Monasterii ipse (defunctus) fuit, idem (intuitu Monasterii) juris est.

3. Si autem nemo illa bona sibi asserat, & casus contingat extra Urbes, tum Judex Provincialis ea bona occupare debet.

4. Si vero casus contingat in Urbe aliquâ, tum illa occupet Dominus Urbis aut ejus Judex.

5. Quilibet horum debet per annum & diem asservare in suâ potestate hæc bona (& videre) an aliquis tum veniat, qui jure illa petat. quod si quis ea jure petit intra hoc tempus illi ea restitui debent, sed ita ut inde nullum damnum ad Dominum vel Judicem redundet.

6. Quod si talis venit anno elapso, & probat se à petitione per causam sonticam fuisse impeditum, illi bona ea cedenda sunt.

7. Causæ sonticæ sunt: Captivitas, aut siquis est in servitio Imperii aut Domini sui, aut siquis morbo impeditur.

8. Utram ex his causis probat duobus digitis suis (jurans) si hoc facere potest, id hoc operatur, ut ei ratione bonorum horum jus tribui debeat.

9. Et si defunctus alicui aliquid debet, id primo loco solvi debet.

CAP. XXX.

Ob ain man aun erben stirbet der niht aigen ist.

UNd ist ain mensche nit aigen und lit ez an sinem totbette und hat nit erben alz hie vorgeschriben ist daz mag sin gut schaffen wa ez wil.

2. Und gehört ez an ain gotzhus mit ainem zinse ez sol daz viertail sinez gutez dargeben.

3. Ververt ez aun geschesst so ist ez gar dez gotzhusez wan daz man davon gelten sol.

CAP. XXX.

Quando aliquis sine heredibus moritur, qui non est homo proprius.

SIquis non est homo proprius & moribundus mox decumbit, nec heredes habet, ceu modo dictum est, ille potest suis disponere, prout voluerit.

2. Ac si alicui Ecclesiæ censum aliquem præstare tenetur, tum debet eidem Ecclesiæ quartam bonorum partem relinquere.

3. Si talis moritur intestatus, tum omnia bona ejus cedunt Ecclesiæ, excepto eo quod debetur Creditoribus defuncti.

CAP. XXXI.

Daz Riche und die Swaben.

DAz Riche und die Swaben mügen sich nimmer versumen an ir erb diewile si ez erziugen mügen.

2. Ditz reht gab [94] in Kunig Karl den Swaben. Daz geschach vor Rome in den ziten do [95] Römer den Pabest Leo erblendet heten. Der waz Künig Karls rehter bruder.

3. Darnach [96] besazz Kunig Karl Rom. Do viel der

CAP. XXXI.

De Imperii & Suevorum Jure.

IMperium & Suevi non præjudicant sibi (tacendo) intuitu bonorum, quæ ipsorum sunt, quamdiu jus suum probare possunt.

2. Hoc jus Rex Carolus Suevis concessit. Fiebat hoc extra muros Romæ cum Romani Papam Leonem oculis privassent: erat ille Papa Caroli frater.

3. Post hoc Rex Carolus Romam obsedit; in quâ obsi-

Ad CAP. XXIX.

92) Lege *jeman.* quod & Codd. MSC. pleriqoe habent. MSC. Waldo. habet: *einem.* qood eodem redit. *Scherz.*

93) Hortled. aliique quidam Codd. MSC. habent *abrichten*, quod euodem exprimit sensum. *Scherz.*

Ad CAP. XXXI.

94) Deleatur: *in.* quod & MSC. firmant. *Scherz.*

95) C. Vn. Arg. *do die Römer.* & recte qoidem. *Scherz.*

96) Besazz. *obsedit Romam.* Indigitatur hic historia Leonis III. Papæ, cootra quem Romani tumultuantes à Carolo M. in ordinem reducti A. 799. & 800. Geroldus Dux Sueviæ, Uxoris Caroli M. Hildegardis frater. cecidit eodem anno 799. Calvis. 780. Spangenberg. Limnæus Jur. Publ. I, 6, 31. hæc Schilterus.

97) Vide

der Hertzoge Gerolt von Swaben dez ersten in Rom und mit der Swaben helfe gewan Kunig Karl Rome und gesiget Römern an.

4. Er verlech auch den Swaben wa man durch dez Richez not striten sol. da sulen die Swaben [97] vor aller Sprache striten. und sol ir hauptman sin der Hertzog von Swaben.

5. Ist er da niht so sol ez sin dez Richez Marschalk.

6. Ditz reht und andriu reht hänt die Swaben verdient mit ir [98] frumekait umb die Römischen Künge alz wir hernach wol gesagen.

obsidione Geroldus Sueuorum Dux primus vi intravit Romam, ita ut ope Suevorum Rex Carolus Romam expugnaret, & Romanos devinceret.

4. *Indulsit etiam Suevis hoc (Carolus) quod, si Imperii causa pugna esset suscipienda, ipsis jus esset primâ in acie ante omnes alias nationes pugnare, eorumque Ductor esse deberet Sueviæ Dux.*

5. *Hoc autem absente debet hoc munere fungi Imperii Mareschallus.*

6. *Hoc & alia jura Suevi meritis suis obtinuere à Regibus Romanis propter fortitudinem suam, uti postea dicemus.*

CAP. XXXII.
Ditz ist von dem lant sitten.

AIn ieglich man der uz ainem lande in daz ander vert und wil er vor geriht reht nemen umb ain gut daz in dem land lit er muz ez nemen nach dez landez reht und nit nach sinem reht.

CAP. XXXII.
De moribus Provinciarum.

QUicunque ex unâ Provinciâ transit in alteram, ut in Judicio jus quod in fundo aliquo habet, qui in Provinciâ illâ situs est, persequatur, ille debet admittere, ut secundum leges illius Provinciæ judicetur, non vero prætendere, ut judicetur secundum Jus quod domicilio suo obtinet.

CAP. XXXIII.
Von Lipdinge stat hie.

VOn Lipdinge sulen wir kürtzlichen sprechen.

2. Lipdinge sint [99] unuerschaiden.

3. Und hat ain man lipdinge von ainem gotzhus daruber sol er dez Capitelz brief nemen und ist ain bropst da pfleger dez Insigel sol er auch nemen;

4. Und nimpt er nit briefez mag er dann zuuen man zu im gehaben die daz sahen und horten daz imz die lihen die sin geuualtig uuaren ze lihen und sint sie auch tot die imz gelihen habent, und hat er daz gut in siner geuuer er behabt ez dannoch selb dritte.

5. Und hat er daz gut nit in siner geuuer und ist der tot der îmz da lehe er müz ez selb sibende behaben.

6. Wir sprechen daz brief bezzer sien denne geziug uuan die geziug sterbent, so belibent brief stæt. [100] Ainz daz handvest haizzent da hilfet ain tot geziug an alz ain lebender.

7. Suuer auch von layen lipdinge geuuinnet der neme die selben geuuishait,

8. Und

CAP. XXXIII.
De Usufructu.

DE usufructu pauca quædam dicenda sunt.

2. *Usufructûs dantur variæ species.*

3. *Si quis usumfructum habet sibi concessum à Monasterio quodam, eâ de re à Capitulo instrumenta sibi fieri curare debet, & si Capitulo Præpositus aliquis præest, ejus quoque Sigillo ut illa muniantur, quærere debet.*

4. *Et si instrumenta (hac de re) non comparavit sibi, tunc si potest producere duos, qui viderunt & audiverunt, quod eum (Usumfr.) ipsi concesserint illi, qui jus habebant concedendi, etiamsi hi jam sint mortui, modo ipse sit in possessione, illum Usumfructum sibi conservat per juramentum ab ipso & illis duobus præstitum.*

5. *Et si non est in possessione hujus fundi, illeque, qui concessit eum, est mortuus, tum, si cum sex aliis ipse jurat, vincit.*

6. *Dicimus, quod Instrumenta præferenda sint Testibus, nam Testes moriuntur. Instrumenta non item. In Instrumentis Testis mortuus idem operatur, ac vivens.*

7. *Siquis etiam à Laicis Usumfructum acquirit ille eadem circumspectione sibi prospiciat.*

8. *Quod-*

97) Vide hac de re Strickerum in Rhythmo de Expedit. Caroli M. contra Saracenos Cap. X. Sect. 19. & coofer quæ dixi in Notâ ad illum n. 13. *Scherz.*

98) *Frumkeit* reddo per *fortitudinem*, quia vox *fromm*, *frumm* sæpe osurpatur pro *forti*, *valido*. Twioger in Voc. MSC. Germ. Lat. habet: *frummer*, streouus. in Kœnigsh. Chr. Alsatico. c. 5. §. 20. legitur: *Vor Gotes Geburt was Strasburg kleine und doch* frum *und mechtig* an Volcke. *Scherz.*

Ad CAP. XXXIII.

99) Lege ex MSC. reliquis: *underschaiden.* Scherz.

100) Cod. Fisch. aliique habent: *ditze heizzent hantveste.* Cod. Hortl. legit: *an den hantfesten da hilft &c.* quæ lectio præ reliquis placet. Non male quoque quadrat Lectio Codicis Waldn. *So blibet dis iemer stete daz da heisset hantveste.* Scherz.

1) Cod.

8. Und ist daz ain lay niht Insigelz hat und sitzet er in ainer stat man sol im der stet Insigel geben, ob siu ez hat,

9. Hat siu sin niht, so neme er dez Rihterz Insigel,

10. Hat der auch nit, so neme der stet-herrens Insigel, so ist er sicher, und ist ez uf dem lande so nem er dez lantrihterz insigel, ob er ez habe.

11. Vnd laugent der herr dem mann daz er im nit zins habe geben von dem gut dez sol er in uberziugen selb dritte, die ez gesehen haben, daz er den zins von im enphieng odet det bot den er im [1] ze schinboten gab, so hat er sin gut behabt. [2]

12. Vnd ist daz ain man ain gut geuuinnet [3] ze zuuain liben oder ze ainem lip [4] und beschaidet nit uuelher nach dem liebe niessen suln der ez in der geuuer hat, alz der lip gestirbet, so suln die [5] lesten mit ain ander niessen, die da genennet sint;

13. Vnd uuirt ain lip sunder da genennet, daz er nach dem libe niezzen sule, der da ververt, der sol daz niezzen die uuile er lebt,

14. UUil er dez guts aun uuerden dutch ehaft not, der ez da geuuunnen hat und hat er anderz gutz niht uuan dezselben gutz, er uuirt sin mit reht uuol aun, daz in die libe nit geirren mügen,

15. UUellen si in aber irren, so kum [6] für sinen Rihter und clag im, daz der gebiet den liben fur geriht daz si dem herren daz lipdinge [7] ussenden, der sol damit tun, uuaz er uuil, der ez da geuuan.

16. Tunt si dez niht gern, der Rihter sol sie dez noeten,

17. Die da nit fürkoment, den sol man daz lipdinge mit uttail vertailen, si hab danne ehaft not geirret.

18. Habent aber die libe ir gut dargeben und hant daz gedinget, daz er dez gutz aun ir uuillen nit aun uuerde, hant si dez zuuen man zu

8. *Quodsi contingit, ut Laicus talis careat sigillo, & est incola alicujus Urbis, tum debet ei dari sigillum Urbis.*

9. *Si nec illa aliquod sigillum habeat, adhibeat sigillum Judicis.*

10. *Si nec hic aliquod sigillum habeat, adhibeat sigillum Domini Urbis & tunc ipsi est prospectum. Quodsi ille concedens est extra Urbem adhibeatur Sigillum Judicis Provincialis, si quod ille habet.*

11. *Quodsi Dominus negat sibi censum fuisse solutum de fundo, de hoc ipsum is qui censum debet, convincat suo & duorum aliorum, juramento qui viderunt, Dominum ab ipso censum accepisse, aut Mandatarium ejus, quem census exigendi gratiâ miserat, hoc præstito fundum hunc sibi servavit.*

12. *Etsi evenit, ut quis acquirat fundum hac lege ut duo aut plures usumfructum ejus habeant, nec definiverit, quis (ex duobus illis aut pluribus) post illum Usufructuarium, qui (ex ipsius concessione) fundum (primus) possidet, usumfructum habere debeat, tunc Usumfructum conjunctim habeant, pro quibus se usumfructum acquirere (ab initio) dixit.*

13. *Quodsi autem unus (ex his duobus aut pluribus) speciatim fuerit nominatus, atque de eo dictum, quod post usufructuarium primum, si moritur, ipse debeat habere usumfructum, tunc hic nominatus fundo utitur fruitur (solus) quamdiu vivit.*

14. *Quodsi ille (qui fundum hac lege acquisivit) velit jus suum alienare ex causâ honticâ, nec alia habet bona, (quæ alienare possit) jure id facit, nec hi usufructuarii ipsum impedire in hoc possunt.*

15. *Quodsi autem illum impedire volunt, tum adeat suum judicem, & ad eum querelam deferat petatque ut ille citet Usufructuarios ad judicium, ut ipsius usufructui suo renuncient. Quo facto ille, qui acquisiverat hunc fundum, cum eo facit id, quod lubuerit.*

16. *Si non renunciare volunt, Judex eos eò adigat.*

17. *Qui non comparent, ii sententiâ judiciali priventur usufructu, nisi sontica causa ipsos impediverit, quo minus comparuere.*

18. *Quodsi vero usufructuarii pecuniam dedere (illi qui fundum hac ratione sibi acquisiverat) & pacti sunt, quod sine ipsorum consensu fundum alienare non debeat,* &

1) Cod. Hort. habet: *oder er pring es für mit dem poten der im es antwurt.* cui consentit C. Wurmbr. ast reliqui omnes fere habent: *o. d. b. d. e. i. ze schinboten gab.* Solus Cod. Arg. major habet: *zu zinszbotten gab.* quæ Lectio optime quadrat. *Scherz.*

2) In Cod. Hortled. incipit hic novum caput, cujus hic est titulus: *Ain gut das ein man zwayen leiben gewynnet.* In hoc titulo agitur de *usufructu Juris Germ.* qui in comparatione ad Jus Romanum multum habet ἀνωμαλίας, ceu Schilterus aliique Eruditorum jam diu observarunt. conf. Schilter. Ex. ad ※. VII. 10. *Scherz.*

3) Consentiunt omnia MSS. nostra habentque *ze zweien liben oder ze einem libe.* Ast συνάφεια textus ostendit vitium subesse in vocibus: *ze einem libe.* Schilterus hinc in Ex. ad ※. VII. 10. Meichsneri Lectionem approbat: *oder zu mehr*, quæ verba etiam habet editio Goldastina; Hupfupffiana, & reliquæ tres impressæ admodum antiquæ. *Scherz.*

4) MSC. Fesch. *und nennet die libe und beschcheidet niht welher, &c.* quod ipsum etiam habent omnes Editiones impressæ, exceptâ Meichsnerianâ, ubi vitiose: *beschcheidenheit* pro: *beschcheidet.* Scherz.

5) Lege: *libe.* id quod ex omnibus MSS. apparet, & ratio faciendum esse suadet. Uffenbachianum MSC. ※. 8. & 9. diversâ plane ratione exhibet hunc in modum: *ist dasz ein man gut gewinnet zu eynem leibe oder zu zweyen und beschceydet oder nennet die leybe, darnach wan der erste leib gestirbet der es kaufft hat* (supple: *und*) *des gutes furder mere nyessen und gebrauchen sollen, und doch keynen besundern nennet, der es nyessen solle, als der leyb stirbet, so sollen dieselben leybe mit einander nyessen die da genennet sein und wirtt ein leyb genennet das er nach dem leybe der es kaufft hat nyessen und gebrauchen sollen, der da genennet ist, der sol des gutes genyessen. Leibe, Laibe, Libe,* hic interdum *Usumfructum*, interdum, *Usufructuarium* ipsum denotare facile apparet. *Scherz.*

6) Supple: *er.*

7) *Uffsenden* etiam habet Cod. Fsch. ast quidam alii habent uflassen, auflassen; quidam: *auffgeben.*

8) Hic

zu in ze geziuge, oder stat ez an ir hantvest, so mag er dez gutz nit aun uuerden aun ir uuillen, sin lipdinge uuirt er uuol aun.

& ejus rei duos habent testes, aut id ex instrumento aliquo probare possunt, tum fundum non potest sine ipsorum consensu alienare, suum jus usufructus alienare jure potest.

19. Wil man dez gutez aun uuerden, man sol ez den herren e anbieten, e ander lute, [8] so gebe [9] imz, uuil er dez nit, so gebe er ez uuem er uuelle mit dem rehten, alz er ez gehabt hat,

19. *Si quis fundum (quoad jus suum) alienare vult, debet id primo loco præ aliis ipsi domino fundi offerri (ad emendum) qui si vult tantundem dare ac alii homines, ei fundus relinquatur; quodsi autem Dominus id facere non vult, alii cui lubuerit detur quoad jura illa, quæ dans habuit.*

20. Vnd suuem er ez git, der sol dem herren den zins davon geben,

20. *Et cui is fundum ita dat, ille Domino de eo censum (annuum) præstet.*

21. Vnd uuidert der her den zins,, so neme er zuuen man, oder mer ze geziuge, daz er im den zins geboten habe, und behalt den zins untz an die zit, daz er aber zins geben sule, so biete danne ainen mit dem andern dar, und tu daz aber mit geziugen,

21. *Et si Dominus recusat accipere censum, tum (novus possessor) adsciscat duos viros aut plures, ut sint testes de oblatione censûs factâ, & retineat censum, usque ad aliud tempus, quo iterum censum solvere debet, & tum iterum offerat utrumque præsentibus testibus.*

22. Daz sol er tun alle dieuuile er den zins veruuidert, und sol den zins [10] unverserkt lan ligen.

22. *Hoc faciat quamdiu alter censum sumere recusat, & censum retineat intactum. (in usus suos non convertat.)*

CAP. XXXIV.
Der uf Lehen Lipdinge lihet.

SUuer uf Lehen Lipdinge lihet da hat iener nit an uuan alz lange daz lipdinge [1] uuert.

2. Hat aber iener man gedinget, daz er im die libe besteten sol, daz mus er tun mit reht oder muz im geben, daz im lieber ist,

3. Vnd ist er tot, der diu lipdinge gelihen hat, und hat er gut hinder im gelauzzen, suuer daz erbez oder geerbet hat aun lehen, der sol den lüten iren schaden nach reht gelten, daz ist reht, uuan ez sol nieman den andern triegen,

4. Het ez der herr gedinget, do er die libe lehe, daz er also sprach: uuirt minem herren min lehen ledig, so uuil ich daz die libe auch ledig sien mügen, daz die erben erziugen selb dritte, so legent si in dehainen schaden ab.

CAP. XXXIV.
De eo qui Usumfructum alteri concedit in Re, quam ipse feudi jure tenet.

SI quis in feudo usumfructum alteri concedit, tum Usufructus non diutius durat, quam concedentis dominium utile in feudo durat.

2. *Si vero Usufructuarius sibi promitti curavit à concedente, quod Usumfructum hunc stabilem reddere velit, hoc debet in effectum deducere, aut Usufructuario dare aliud quid (loco hujus) quod ipsi gratius est.*

3. *Si ille est mortuus, qui constituit Usumfructum & bona post se reliquit, quicunque est heres factus (hoc tamen non obtinet respectu hereditatis feudalis) ille debet satisfacere modo legitimo, & hoc æquum est, si quidem nemo alterum debet decipere.*

4. *Quodsi concedens, cum usumfructum concederet, pactus est hac formulâ: Quodsi feudum meum Domino meo fit apertum, tum ut usufructus etiam sit finitus, volo; Et heredes cum duobus testibus hoc probare possunt, tunc non tenentur ad ullam satisfactionem.*

8) Hic est Lacuna, quam ex MSC. Feschiano ita suppleo: *Unde wil er als vile darumb geben als ein ander man.* Scherz.
9) Supple: *er.* Scherz.
10) C. Fesch. & W. & Vn. Arg. *unverwehrten.* Cod. Jung. & Cod. Uff. & Ingolst. *unversehrt.* Cod. meus: *unverwert.* Ambr. Perg. *unverwerbet*, Cod. Arg. major: *unvertan*, Cod. Waldn. *unverwerten.* Cod. Arg. min. *unverwerret.* in impressis Antiquis est: *unverrucket*, *unverruckten.* cum quibus facit editio Goldastina & Meichsneriana.

Ad CAP. XXXIV.

1) Lege: *leben* pro: *lipdinge*, ceu & MSS. & connexio textus ostendit.

CAP. XXXV.

¹ Von arkuuenigen erben ift ditz.

NU hœrent von ainem uuip, diu kint treit nach ir mannez tot und fiu ² verhaft ift, und genifet fiu daran dez kindez und hat fin dez ze geziugen zuuu frauuen oder zuuen man die ir arbait gefehen habent und daz kint lebendig hant gefehen, daz kint behaltet dez Vater erbe,

2. Und ftirbet ez hernach, fuuaz ez geerbet hat, daz erbet auch diu muter,

3. Und allez daz gedinge, daz fin vater an finem lehen yeman het gedinget, daz ift dem herren ledig,

4. UUirt aber daz kint zu der kirchen braht, fo bedarf diu frauue nit geziugez uuan dez pfaffen, der ez begraben hat oder getauft hat.

5. Suuer ez auch totez da ze kirchen hat gefehen, der ift fin auch uuol geziug.

CAP. XXXV.

De illis de quibus dubium eſſe poteſt, an ſint legitimi Heredes alicujus.

Audite nunc de Muliere, quæ poſt mortem mariti uterum geſtat & eſt gravida, ſi illa partum edit, ac id probare poteſt per duos vel fœminas vel maſculos, qui ipſam in labore partus, & infantem vivum viderunt, tunc Infans ille eſt Heres Patris.

2. *Et ſi poſtea moritur hic Infans, Mater ejus erit heres in omnibus illis bonis, quæ ipſe jure hereditario acquiſivit.*

3. *Et omnia parta, quæ Pater eius cum aliis in ipſorum favorem reſpectu feudi ſui celebravit, intuitu Domini directi evaneſcunt.*

4. *Quodſi infans vero ad templum* (aliquando) *fuerit portatum, mulier teſte alio non indiget, quam parocho, qui illum terræ mandavit aut baptiſavit.*

5. *Qui præterea (ex aliis) illum infantem mortuum in templo vidit, ille eâ de re teſtis eſſe poteſt.*

CAP. XXXVI.

¹ Von rehtlofen lüten ift ditz.

SUUer ainez mannez ² chonen oder magt behürt, oder uuip notzogt, nimpt er fi darnach ze ee, ekint mügen da nimmer von in baiden, daz fagen uuir iu baz hernach,

2. ³ Vnd iriu kint und alle die unelich geborn fint, oder diuphait oder den rehten ftrauzraup vergolten hant oder mit hute oder mit haure vor geriht gebüffent hant, die fint alle rehtloz,

3. Die unelich geborn fint, die geuuinnent ir reht uuol uuider, ob fi eliche ⁴ haylach tunt,

4. Si erbent aber dehain gut von iren maugen, aber iriu kint (cap. 39, 4.) diu erbent uuol ir erbgut von iren friunden.

CAP. XXXVI.

De Hominibus, qui juris beneficiis carere cenſentur.

Quodſi quis cum alterius Uxore aut puellâ illicite concumbit, aut fœminam aliquam violenter ſtuprat, poſteaque illam in matrimonium ducit, liberi legitimi non poſſunt ullo unquam tempore ab ipſis provenire; id quod clarius infra deducitur.

2. *Campiones & eorum liberi (ita nati) & omnes qui illegitime nati ſunt, & omnes, qui furti aut pleni latrocinii nomine ſatisfecere aut fuſtigationem ſuſtinuere, hi omnes juris beneficiis carent.*

3. *Illegitime nati recipiunt juris beneficia, ſi juſta ineunt matrimonia.*

4. *Nihil tamen bonorum à Cognatis relictorum ſuccedendo acquirunt: aſt liberi ipſorum bene ſuccedunt ſuis cognatis.*

CAP.

Ad CAP. XXXV.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 33.
2) Pro: *Verhaft*. Cod. Fſch. & Wurmbr. aliique habent: *berhaft*. Utrumque poteſt locum ſuum tueri. Nam & ipſa vox *Haft* prægnantem denotat. apud Otfrid. Ev. I. 8, 4. *tho er ſia hafta giſah*, *quum eam* prægnantem *obſervaret*. Scherz.

Ad CAP. XXXVI.

1) Conf. Spec. Sax. c. 37. lib. I.
2) Pro: *chonen* alii Codd. habent: *elich weib*. utrumque idem ſignificat. Supra habuimus pro uxore alicujus: *Ekon*. Scherz.
3) Verſum præcedentem Cod. Fſch. non habet. ſit habent alii, qui & ipſi tamen cum Fſch. hic textum ita exhibent, *kempfen und iriu kint*. Sunt autem *kempfen* ii, qui medio ævo appellabantur Campiones, & pro aliis lucri cauſa in duellis pugnare ſolebant. vid. omnino du Freſne in Gloſſar. Lat. Barb. v. *Campio*. Scherz.
4) Alii & clarius quidem: *heurat*. Scherz.

CAP. XXXVII.
Von Diuphait und von Raup.

MAn ſol allen Raup und alle diuphait gelten zuuiſpild die ſin mit geriht uuerdent betuuungen, die in getan habent,

2. Gebent ſi in aber uuider unbetuuungen; ſo ſol man in ainvalt gelten,

3. Und iſt daz die rauber oder die diebe angrifent und vertund ſo muzzent ſi ez zuuiſpild gelten, ſi uuerden darumb benoetet oder nit.

4. Waz rehter ſtrauzraup ſi oder an uuen man in began müge, daz ſol iu daz buch ſagen.

5. Den rehten ſtrauzraup begat man an drier hande luten, an pfaffen, an bilgerinen, an kaufluten.

6. An pfaffen, ob ſi pfæfflichen varent, alſo daz ſi beſchorn ſint alz pfaffen, und ob ſi pfæfflichiu claider an fürent und aun uuaffen varnt.

7. Man begat in auch an pfaffen geſinde den rehten ſtrauzraup die bi in uf der ſtrauzz ritent oder gaunt.

8. An bilgerinen die ſtæbe und taſchen von ir pharrer hant genomen [1] oder in Kærrin gaunt.

9. An Kaufluten, die von lande ze lande varent, von zungen ze zungen varent, von ainen Kunigrich in daz ander, an den begaut man den rehten ſtrauzraup,

10. Vnd iſt der ſtrauzraup nit uuan funf ſchilling, ſo ſol man den ſtrauzrauber henken (Conf. c. 315, 27.) nit an den gemainen galgen, man ſol ainen rihten zu der lantſtrauz und ſol in daran hæhen.

11. Ob ſi daz geriuue, daz ſi den ſtrauzraup genomen hant, und gebent ſi in uuider aun tuuankſal [2] von mutuuillen, daz ſi nieman darzu nœtet, ſo habent ſi dannoht ir reht nit verlorn.

12. Muz man ſi aber darzu zuuingen mit geriht, ſo habent ſi iriu reht verlorn, und mugen nimmermer dehainem mann ſins rehten gehelfen, ſi ſint veruuorfen von aller geziugnüzze die dirr ungetat ſchuldig ſint, die hie vor genennet iſt.

13. Vnd mag man ſi dez uberziugen [3] mit dem ſchube oder mit geziugen ſo rihtet man über in alz ditz buch ſeit.

14. Hat man uueder ſchub noch geziuge, ſo ſol man ſinez aidez nit nemen, alz ainez frumen mannez.

15. Man

CAP. XXXVII.
De Furto & de Rapina.

OMnes, qui in Judicio convincuntur de Rapinâ aut Furto aliquo, quæ commiſere, debent duplum (rei raptæ vel furtivæ) præſtare.

2. *Quodſi autem tales res reſtituunt ſponte ſuâ, ad ſimplum tantum tenentur.*

3. *Et ſi contingit, ut Raptores aut Fures rebus illis utuntur, easque conſumunt, tunc tenentur ad duplum, ſive judicialiter conventi fuerint, ſive non.*

4. *Quid plenum ſit latrocinium, & erga quos exerceri queat, id hic liber vos docere debet.*

5. *Scilicet plenum latrocinium exercetur contra triplicis generis homines, nempe Clericos, & eos, qui Religionis causâ ad loca ſacra peregrinantur, & Mercatores.*

6. *Et quidem committitur hoc contra Clericos, ſi habitu Clericali incedunt, ita quidem, ut tonſi ſint & veſtibus Clericalibus induti, atque inermes.*

7. *Illud etiam committitur in Clericorum famulis, qui ipſos vel equis inſidentes vel pedites comitantur.*

8. *In Peregrinantibus ad loca ſacra hoc item committitur, ſi à Parochis ſuis baculos & peras accepere aut in Carenâ proficiſcuntur.*

9. *In Mercatoribus qui ex unâ Regione ad alteram, ab unâ Gente ad alteram, ex uno regno ad alterum iter faciunt, etiam committitur plenum latrocinium.*

10. *Si Latrocinium abſtulit ultra quinque ſolidos, tunc Latro ille debet ſuſpendi, ſed non ad patibulum ordinarium; verum aliquod patibulum recens erigi debet juxta Viam Regiam, cui appendendus eſt.*

11. *Si Latro pœnitentiâ ductus ſine coactione ſponte ſuâ reſtituit ablata, tunc Juris beneficiis nondum privatur.*

12. *Aſt ſi tales homines ad reſtitutionem coguntur judicis ſententiâ, tunc omnibus juris beneficiis exciderunt, nec ulli ullo unquam tempore in judicio aſſiſtere poſſunt, excluſi ſunt ab omni teſtimonio ferendo, qui hujus criminis ſunt rei, criminis ſcil. quod modo nominavimus.*

13. *Et ſi poſſunt convinci indiciis clariſſimis aut per teſtes, tunc condemnantur, prout hic liber id dictat.*

14. *Quodſi nec clariſſima adſint indicia, nec teſtes contra ipſos, tunc admitti debet inſtar proborum virorum ad juramentum (purgatorium.)*

15. *Debet*

Ad CAP. XXXVII.

1) *Oder in Kærrin gaunt*; abeſt hoc Codd. impreſſis. in MSC. Vn. Arg. eſt: *in der kerrine.* in Uff. *in der karren.* Io logelſt. *in der chereien.* In Wurmbr. *in der kärrein.* In Hortl. *in der karrein.* In Jung. *in der kerrien.* In meo: *in der kerrine.* denotatur id quod Scriptores Eccleſ. *Carenam* vocant. de quâ voce vid. du Freſne Gloſſ. Lat. Barb.

2) *Von mutwillen.* Hæc locutio hic uſurpatur in bono ſenſu, id quod Antiquis non eſt inſolens. Apud Otfr. Ev. III, 13. 5. & ſeq. legitur de Chriſto:

Zalt er in tho follon
Then ſinan ouatwilloo,
Retulit eis tunc plene
ſuam voluntatem.

Conf. eundem III. 20, 272. & paſſim. add. Schilter. Comm. ad Jus Feud. Alem. c. 66. §. 2. *Scherz.*

3) Per *ſchub* intelliguntur *clariſſima judicia*, derowegen man eine ſach recht auff einen *ſchieben kan.* conf. inf. c. 216, 6. & 234, 1. paſſimque. Adde omnino Celebr. Dattium de Pace Publ. lib. 1. c. 1. n. 71. ſqq. ubi ex profeſſo hac de re agit. *Scherz.*

4) i. e.

15. Man sol im dri uual fur tailěn, die uuazzer urtail, oder in ainen kessel vol uuallendez uuasserz untz an den elenbogeo grifen, oder daz haizz ysen uf der hant ze tragen,

16. Gerihr er damit, so ist er der urtail ledig.

17. Haut der strauzrauber den raup vertaune, er muz in zuuispilde gelren, und har man sin benœret, er muz in aber zuuivalt gelren, ob er auch gar da ist.

18. Suuer umb rehten strauzraub in die æht kumpt, und ist er darinn [6] vierzehen naht, so ist er elos und rehtlos, und sint sinem herren siniu lehen ledig, er si fri oder dienstman, oder aigen oder suuer er si, so har er daz selb reht.

19. Hat aber er erben die sin aigen, oder sin lehen sulen erben oder sin gut, die sulen siner untar nit engelren und gehœrent si an ain gotzhus, dem sol sin aigen uuerden,

20. Haben sie varndez gut daz uuerde dem, dem man davon sol gelten.

21. Daz sol man dez ersten gelten, den die man beraubet har,

22. Und gehœrent si ainen layen fürsten an, dem uuerde auch sin aigen.

23. Der Rihter sol rihten uber den lip, uua im dez stat uuirt.

15. *Debet ei per sententiam relinqui electio triplex an velit sustinere aquæ (frigidæ) judicium, aut brachium usque ad cubitum immittere in Caldarium aquâ bulliente plenum aut ferrum candens manu portare.*

16. *Si uno ex his se purgat, tunc à sententia (condemnatoriâ) liber est.*

17. *Quodsi Latro rem raptam consumsit, duplum ejus debet resarcire & si coactus fuerit ad hoc* (judicialiter) *etiam debet duplum præstare, licet res illa adhuc extet.*

18. *Qui ob plenum latrocinium proscriptus est, & in statu Proscriptorum est per quatuordecim noctes, ille beneficiis Juris Legumque est privatus, & feuda, quæ tenuit, domino directo sunt aperta, sive sit Liber Dominus, sive Ministerialis sive homo proprius, sive quicunque alius, sane hoc circa ipsum juris est.*

19. *Si autem ille (proscriptus) habet heredes, qui jus successionis habent in bonis ipsius, sive sint allodialia, sive feudalia, sive alterius naturæ, (mixtæ forte) illi ob ipsius delictum pati nil debent, & si* (proscripti) *illi sunt homines proprii, Ecclesiæ alicujus, illi Ecclesiæ bona ipsius allodialia cedunt.*

20. *Si hi homines habent bona mobilia hæc dentur iis, quibus (tanquam Creditoribus) aliquid solvendum est.*

21. *Inde primo solutio satisfactioque fieri debet illis, quibus bona fuere abrepta.*

22. *Quodsi (proscripti illi) sint homines proprii Principis Laici alicujus, illi etiam (ut Monasteriis) cedunt bona allodialia.*

23. *Judex de vitâ hominis judicet, ubi id faciendi copiam habet.*

CAP. XXXVIII.
Von Dienstmannez aygen, und von aygener lüt aygen.

Dienstmannez aygen mag nit komen in den künielichen geuualt, noch uz ir herren geuualt, noeh uz ir gotzhűser geuualt, ob si sich veruuürken an ir rehr, noch aygen, daz vellet ir herren an der aygen si sint,

2. Man sol aber dem clager da von gelten und bezzern und dem Rihter sin buz geben, und den luten gelten.

CAP. XXXVIII.
De Bonis Allodialibus Ministerialium & Hominum propriorum.

Ministerialium Allodialia non pertinent ad Regem, nec abeunt ex dominio vel illorum, qui Ministerialium Domini sunt, vel Ecclesiarum (quarum ipsi sunt Homines proprii) si illi (Ministeriales) male agendo jus suum perdunt; nec etiam aliorum hominum propriorum (si forte delinquendo privationem bonorum meruere) bona ad alium perveniunt, quam ad eum, cujus sunt homines proprii.

2. *Ast iis, qui Actores sunt (actionem contra hos instituendo vicerunt) ex his bonis præstari debet solutio debiti, & emenda, & Judici multa, & hominibus (aliis) debita solvi.*

CAP. XXXIX.
Von unelichen kinden stat alhie.

EKint mag der unelich man nimmer geuuinnen,

2. Ge-

CAP. XXXIX.
De illegitimis Liberis hic agitur.

Liberos legitimos ille, qui extra matrimonium vivit, habere non potest.

2. *Si*

6) i. e. *quatuodecim dies*, ceu hodie loquimur. Majores nostros in computatione temporis noctes nominare solitos fuisse jam ex Tacito notum est. *Scherz.*

1) Ad

2. Geuuinnet ain man ainen sun unelich, den mag der Babest uuol ze ainem ekinde machen, und auch der Kayser nach sinem reht, alz uuir hernach uuol gesagen.

3. Aber der Babest und der Kaiser mugen daz reht im nimmer geben, daz si ir mauge gut geerben mügen, alz ob si ekint in ir muter libe uuern geuuesen.

4. Geuuinnent aber si kint, die erbent ir mauge uuol, ob si ekint sint gemaehet alz (cap. 36. 4.) hievor gesprochen ist.

2. Si vir aliquis suscipit filium illegitimum, illum potest Papa legitimare, ut & Imperator jure suo ceu postea satis diximus.

3. Sed Papa & Imperator nunquam ipsis jus dare possunt succedendi Cognatis, quasi fuissent legitimi in utero matris.

4. Quodsi autem suscipiunt (hi illegitime nati) liberos, tunc hi liberi succedunt cognatis, si ipsi legitimo in matrimonio fuerint nati, ceu ante dictum.

CAP. XL.

Der herflühtig uuirt stat hie.

SUUer rehtlos ertailt uuirt vor geriht oder herflühtig uz dez Richez dienst, dem vertailt man sin erb und lehen reht und nit sinen lip,

2. Und alsso ob der herre nit selber fliuhet, fliuhet aber der herre selbe naeh dez fluht brichet nieman sin triuuue.

CAP. XL.

De eo, qui Dominum in Prœlio deserit.

SI quis in judicio declaratur, quod sit juris beneficiis indignus aut ex Imperii exercitu (tempore prœlii) aufugit, ille condemnatur ad amissionem bonorum allodialium & feudalium; non tamen vitæ.

2. Hoc (quod de amissione bonorum allodialium & feudalium dictum fuit) ita obtinet, nisi Dominus (Imperator aut alius, cui Vasallus opem fert) ipse fugâ salutem quæsiverit. Nam si Dominus ipse fugit, tum subjecti fuga non fiunt rei perfidiæ.

CAP. XLI.

[1] Ob ain magd oder ain uuittuuue über ir vormunt clagt.

CLaget ain maget oder ain uuituuue über ir Vormünd ze lanttædingen oder vor anderm geriht, daz er si ungeuualtig hab gemachet irs aygens oder anderz irs gutz,

2. Und uuirt im darumb fürgeboten ze drien tædingen, [2] der Rihter sol in [3] balmünden mit urtail, daz ist gesprochen, man sol im urtailen al vormuntschafft und all vogtay, daz er niemans pfleger müg gesin,

3. So sol der Rihter der frauuen vormunt sin untz daz siu ir ainen genenne, und sol die frauuen irez gutez geuualtig machen, daz er sie ungeuualtig het getan,

4. Und kumpt der frauuen pfleger für und uuird er dez überkomen, daz er ir ain ungetriuuer pfleger ist geuuesen, mit zuuain mannen, so riht ez der Rihter, alz daz buch seit.

5. Alz

CAP. XLI.

De casu, si Puella aut Vidua actionem Tutelæ vel Curatelæ instituit contra Tutorem suum vel Curatorem.

QUodsi Puella aut Vidua queritur in Judicio Provinciali, aut alio quodam de Tutore vel Curatore suo, quod ipsam privaverit possessione bonorum suorum immobilium aut aliorum.

2. Et citatus est ter ad judicium, nec comparet, tunc Judex debet declarare sua sententia illum indignum esse, qui Tutelam vel Curatelam ullam gerat, adeoque nullius Tutorem vel Curatorem esse posse.

3. Dein debet Judex Viduæ illius Curator esse, donec illa aliquem (alium) nominet, & debet illam mittere in possessionem illorum bonorum, qua ille (Curator prior) eam privavit.

4. Et si Curator talis fœminæ in judicium venit, & ibi per duos Testes convincitur, quod infidelis fuerit Curator, tum eâ in re judicat Judex ceu in libro hoc (judicandum esse) dicitur.

5. Cum

Ad CAP. XLI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 41.

2) Insere ex diversi MSC. *und kumt er nicht für an dem dritten tag. &c.*

3) Quid: *balmünden* sit, ipse textus explicat, est à *balmund*, quod *tutorem dolosum*, perfidum denotat, vid. Schottel. de Ling. Germ. lib. 2. u. p. 66. & du Fresn. in Gloss. Lat. Barb. h. v. & Besold. in Thes. Pract. h. v. *balo* est *dolus* & *mund protectio protector*. *balmünden* eodem sensu occurrit cap. 47. 4. *Verbalmunden*, pro *calumniari* occurrit infra c. 165, 23. MSC. Scotorum Viennensium pro 2 *balmünden m. u.* habet 1 *mit Urtheil bannen*. Scherz.

4) Lege

5. Alz ain man ze [4] ahtzig iaren kumpt, so hat er sin volle tage, uuil er so mag er vormunt nemen, uuil er so mag er sin auch enbern.

6. Aber Künig Karl hat gesetzet hintz fünf.

5. *Cum quis est octodecim annorum, tum est majorennis: Si vult, potest Curatorem sibi adsciscere; si non vult, eo potest carere.*

6. *Ast Rex Carolus statuit (ad hoc ut quis curatore carere possit) requiri viginti quinque annos.*

CAP. XLII.

[1] Wie lange der man [2] husere haben müge.

ALle die uuile und sich ain man mit ainem suuert begürten mag, und uf ain rozz mit schilt und mit ainem sper gesitzen mag, und man im setzet ainen stock zu dem rozze der ainer [3] düme elle hoch ist, und man sol im den stegraif haben, und er ain mile geritten mag, so mag er haben und lauzzen die uuile mit sinem gut, alz ob er viertzig jar alt uuære.

CAP. XLII.

Quamdiu quis de bonis suis disponendi facultatem habeat.

QUamdiu se vir ense cingere, & equo cum clypeo & lanceâ insidere valet, licet ope trunci (qui cubitum in altitudine habet, & stapiæ, quam alius tenere debet) ac præterea per spatium milliaris equo ire potest, disponendi de bonis suis facultatem habet, ac si quadraginta tantum esset annorum.

CAP. XLIII.

[1] Von Vormünden stat hie.

SUUer sinen Vormunt für geriht nit bringet, ez si man oder uuip, die mügen da nit geclagen, so sol in der rihter ainen andern tag geben, untz si ir vormunt bringent.

CAP. XLIII.

De Curatoribus.

QUi in Judicium venit sine Curatore suo, sive sit masculus sive fœmina, illi ibi actionem instituere (vel suscipere) non possunt. Judex illis debet alium terminum dare, quo cum Curatore appareant.

CAP. XLIV.

Wer ansprach [1] versinnen müge.

SUllaz varendez gutz ist, und hat daz ain man in siner geuuer driu iar aun reht uuidersprach bi dem der bi im in dem lande ist, und seit im sin gut geuuizzende, daz er reht darzu habe, so hat er ez mit reht.

2. Seit im aber sin geuuizzende, daz er nit rehts darzu habe, suuie lange erz denne hat, so hat erz ze unreht.

3. Und

CAP. XLIV.

Qui Jus rem vindicandi amittant.

SI quis bona mobilia possidet per tres annos quiete & sine contradictione alterius, qui in eadem cum ipso degit provinciâ, & ipsi conscientia dictat ipsum juste rem possidere, ille rem jure tenet.

2. *Ast si Conscientia ei dictat ipsum injuste rem possidere, tum, quamdiu etiam rem possederit, nullo jure illam tenet.*

3. *Quodsi*

---

4) Lege: *abtzeben* juxta omnia, quæ habeo MSC. excepto Arg. min. quod habet: *vierzeben.* quod ipsum tamen cum omnibus fere reliquie etiam pro: *funf* habet: *fünf und zwanzig.* Cod. Waldn. habet: *fünf und fünfzig.* sed male. *Scherz.*

Ad CAP. XLII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 52.

2) Per *Hausebre* intelligitur: *Jus plenum Patrisfamilias*, potestas libera de rebus suis disponendi, ceu non tantum ex hoc textu; Sed & Jur. Sax. lib. 1. art. 52. qui in plurimis nostro concordat, apparet. in MSC. Ambros. Ch. titulus ita sonat: *wie lang der Man hauss balten und lauffen sol.* Sed reliqui Codd. nostro consentiunt.

3) Vox hæc etiam occurrit in Spec. Sax. art. cit. sed minus apte â Glossatore dicitur: *einer daumellen hoch*, hoc est: *einer halben spannen hoch*; Nam hoc verbum: *daum* significat in Linguâ Veteri: *Halb.* sic intelligitur infra lib. 2. art. 16. rectius in Cod. Uff. in textu nostro legitur: *eyner dumelen lang ist und hoch. Ein dumelen ist das man den dumen vor dye elen setzen sol.* Scherz.

Ad CAP. XLIII.

1) Conf. Spec. Sax. art. 42. Lib. 1.

Ad CAP. XLIV.

1) Lege: *versaumen* ex aliis MSS.

1) *Für*

3. Und ist vihe darunder, und behabt im daz yeman mit reht an allen den nutz der von komen ist uber die [2] für den sol er uuider geben.

4. Irret aber den ehaft not, der mit reht erben sol, dez muz man [3] biten untz er kumpt, so sol man im reht bieten,

5. Suuaz anderz gut da ist, daz nit varendez gut haizzet, hat daz ain man [4] in siner geuuer und in siner stillen geuuer, bi den, die bi im in dem lande sint, zehen jar aun reht uuidersprach, derselbe mag ez nimmermer, angesprechen, hat er ez mit der geuuizzende, alz ich hievor gesprochen han,

6. Hat ez ain man zuuaintzig jar in siner geuuer vor den luten, die uzzer landez sint, [5] hat er reht daran, ez ensi daz er iehe, daz er uuære gevangen uzzerhalb landez oder innerhalb landez mag er daz behaben alz reht ist mit den die ez uuarz uuizzent, so sol man im reht tun umb uuaz er anspichet.

3. *Quodsi inter has res sint pecora, quæ jure ipsi aliquis evincit, tenetur possessor alteri omnem utilitatem, detracto alimentorum pretio, restituere.*

4. *Quodsi autem is, qui rerum illarum heres jure esse deberet, absit ob causam sonticam tunc expectandus ille est, donec veniat, & tum debet ei in Judicio responderi.*

5. *Quod attinet reliqua bona, quæ non sub bonorum mobilium nomine veniunt, si quis eorum aliquod in suâ potestate & quietâ possessione habet in præsentia illorum, qui cum ipso sunt in eadem provinciâ, per decennium sine contradictione legali, tum ille (qui fuerat dominus ejus rei) non amplius potest vindicare rem illam, modo tali conscientiâ rem habeat, quali habendum esse (cap. 43, 1.) antea dixi.*

6. *Si quis talis rei, quæ spectat ad eos, qui non sunt in Provincia, possessionem habeat per viginti annos, tum rem sibi acquisivit, nisi ille (qui eam vindicat) dicat se vel in vel extra provinciam in Captivitate fuisse. Quodsi hoc, uti juris est, probare potest per illos, qui hoc verum esse sciunt, tum debet ei intuitu illius rei, quam vindicat, jus tribui.*

CAP. XLV.

Der diuphait oder raup unuuizzent kauft.

OB ain man diubigez oder ræubigez gut kauft aun sin uuitzent, und hat daz in stiller geuuer, længer denn driu jar, ist daz sin oder niht,

2. UUir sprechen umb diube oder umb raub geliche suuie lange ez ain man inne hât, und kumpt ieman darnach man muz im reht bieten,

3. Kumpt der dez ez da ist, und bereit selb dritte daz ez sin uuaz da ez verstoln uuart, oder geraubet uuart, man sol imz uuider geben, alz gutz alz ez dez tagez uuaz, do er ez do verloz und allen den nutz der da von komen ist über die fure.

4. Und ist daz vihe tode in siner geuuale aun sin schulde, er sol imz nit gelten, er sol im aber den nutz geben den ez ergangen hat alz hievor geschriben ist.

CAP. XLV.

De eo, qui rem furtivam aut raptam ignorans emit.

QUodsi quis rem furtivam aut raptam emit ignorans, & illam quiete possidet per triennium, an ipsius illa est, an vero non?

2. *Respondemus eodem modo de re furtivâ & raptâ. Etiamsi aliquis diutissime illam possederit tamen si quis illam vindicat, ei jus suum tribui debet,*

3. *Quodsi venit Dominus illius rei* (in judicium) *& probat suo & duorum testium juramento, quod illa res, cum furto aut rapinâ auferretur, in ipsius fuerit dominio, tum illa in æque bono statu reddi ei debet, in quo fuerat, cum ipse eam amitteret, & omnis utilitas, quæ inde rediit, deducto alimentorum pretio.*

4. *Quod si pecus (furtivum sc. aut raptum) mortuum sit penes possessorem sine ejus culpâ, tunc possessor non tenetur Domino pretium ejus solvere; debet autem eidem præstare omnem utilitatem, quæ ex illo provenit, uti supra annotatum fuit.*

CAP.

2) *Für (fur)* denotat *alimenta, fuora* pro *cibo, escâ, alimentis* apud antiquos sæpe occurrit. vid. Notk. Paraphr. Psalm. 58, 16. & 4, 8. & 22. 2. conf. infra c. 315, 12. & 20, & c. 345. in rubr. *Scherz.*

3) *Biten*, pro quo etiam *beiten* legitur, idem est ac: *expectare*; *bita* idem est ac *mora*. vid notam meam ad Otfrid. Eu. XI. 14. 116. *Scherz.*

4) C. Uff. *yn seiner gewalt und stiller gewerde.* Scherz.

5) Lege ex MSS. *so hat e. r. d.* in Cod. Hortled. aliisque quibusdam hæc post vocem: *anspricbet* sequuntur: *Die Kaiser und die König die habent gemaine recht* (Uff. *dietz gemeyn recht*) *gemacht, doch habent sie* (Uff. dye meyster) *lengere ziel vorber* (*vi: vorber in selber* abest in C. Uff.) *in selber auffgesetzt an irem gut zu vertigen und zubesitzen dann die gewonhait nū stee das doch nur jar und tag ist.* (Uff. habet: *auffgesetzt an ir gute als hye vorgeschriben stet*) *die Kaiser und die König habent den Swaben besundere recht geben als hie vor geschriben ist von irm gut. Auch haben sie besundere recht den Steten verliben und gute gewonhait der doch ain tail an diesem puch stet. Gut gewonhait widerspricht dis puch nicht gute gewonhait das seint gute recht und also seint auch gute recht gute gewonhait.* Scherz.

CAP. XLVI.

Wer ze reht pfleger müg gesin.

HIe ſulen uuir ſprehen uuer ze reht pfleger müge geſin.

2. [1] Er ſi fünf und zuuaintzig iar alt.

3. Der kinde und der frauuen pfleger die haizzent etuua pfleger, etuua ſicherboten, etuua vormünde, etuua vogt, etuua behalter, die ſulen alle getriuuue lüte ſin,

4. In der geſchrift ſint ſi beſunder an ir reht, aber an ir [2] layen reht habent ſi ains alz daz ander.

5. Ez mag nieman pfleger geſin noch vogt, noch vormunt, ſuuie alt er iſt, und iſt er nit ſinnig, man ſol im geben ainen andern pfleger.

6. [3] Daz tu man den lantrihter ob ez uf dem lande iſt. Iſt ez in ainer ſtat man ſol im geben, der ſtetherren oder ir vogt, ſo ſol er ir pfleger ſin.

7. Man ſol in ainen geben, der ir genoezze ſi, und ainen der ir vater mage ſi, und in dem lande ſi bi in.

8. Vindet man nit ir vater mage, man geb in ainen ir müter mage, vindet man dez auch nit, man geb in ainen getruuen lantman.

9. So der kncht vierzehen iar alt iſt, ſo mag er ander pfleger nemen, ob er beuuæren mag, daz er im übel getan habe; alſo tut diu magt, ſo ſiu hintz zuuelf iarn kumpt.

10. Ez en mag kain kint under vierzehen iarn aun ſiner pfleger nit getun, daz ſtæt ſi,

11. Vnd haut er auch beraitz gut under handen, ſuuaz ez damit tut, ez iſt nit ſtæt,

12. Kauffet ez, verkauffz ez und iſt ez gut, der pflæger ſol ez ſtæt han, iſt ez im nit gut, man muz im ez uuider tun,

13. Vnd verſpilt ez iht gutez, man ſol ez dem pfleger uuider geben [4] und kumpt ez für geriht.

CAP. XLVI.

Quis Tutor vel Curator jure eſſe poſſit.

NUnc dicendum eſt quis jure Tutor vel Curator eſſe queat.

2. *Nemo poteſt eſſe Tutor vel Curator, niſi habeat 25. annos.*

3. *Qui impuberum, minorum aut fœminarum curam adminiſtrant, illi appellantur alicubi:* Pfleger, *alicubi:* Sicherboten, *alicubi:* Vormünd, *alicubi:* Vogt, *alicubi:* Behalter; *hi omnes debent eſſe viri probatæ fidei.*

4. *Jure Scripto Romano inter eos eſt differentia, aſt Jure Laico (i. e. conſuetudine fori, uſuque Populi) inter ſe hi non differunt.*

5. *Nemo poteſt eſſe Tutor vel Curator, quamcunque ætatem etiam habeat, ſi ipſe eſt mente captus: imò in hoc caſu alius in locum ejus debet ſubſtitui.*

6. *Dari autem debet Tutor vel Curator, ſi Caſus contingit extra Vrbem, coram Judice Provinciali; ſi vero accidit in Vrbe, coram Domino Vrbis, aut ejus Advocato.*

7. *Dandus eſt talis, qui intuitu Nativitatis ipſis (pupillis aut curandis) eſt æqualis, & qui eſt ipſorum Agnatus, ac in eadem terrâ degit.*

8. *Si non reperiatur Agnatus, detur illis unus ex Cognatis, ſi nec talis reperitur, detur ei Tutor probus Civis.*

9. *Cum Puer talis eſt 14. annorum, poteſt alium eligere, qui ipſius curam gerat, ſi probare poteſt, quod ille (quem habuit hactenus Tutorem) male ipſi proſpexerit, idem hoc poteſt facere puella, cum duodecim annos implevit.*

10. *Nullus, qui quatuordecim annos nondum habet, ſine Tutoris auctoritate aliquid, quod validitatem habere debet, facere poteſt.*

11. *Et ſi jam bona quædam in ſuis habet manibus, id tamen quod circa iſta diſponit, validum firmumque non eſt,*

12. *Si quid emit aut vendit, & inde utilitas ejus promovetur, Tutor illum actum ratum debet habere, quodſi inde damnum ſentit hoc ipſum reſarciri debet.*

13. *Et ſi (Pupillus hic) ludendo perdit aliquid hoc Tutori reſtitui debet. Quodſi* (de eo, quod Pupillus ludendo perdidit) *querela defertur ad Judicium aliquod, tum Judici emenda debet ſolvi, & tamen Pupillo amiſſum ludo reſtituendum eſt.*

CAP.

Ad CAP. XLVI.

1) Hunc §. Cod. H. ita exhibet: *es mag nyemant pfleger geſein er ſey dann funff und zwaintzig jar alt. Quot* (lege: Quod) *ſi perit aliquid de rebus quæ ſunt in ejus tutela dolo vel negligentia tutoris tutorem.* Hic finit Cod. Hortled. verba Latina; ſed in Ambraſiano Pergameno illa ita apparent: *enim reddere oportet.* Scherz.

2) In quibusdam MSS. paucioribus quamvis extat: *Leben-Recht*, ſed rectius legitur: *Layen-Recht*, In Cod. Ambraſ. Chart. legitur: *Layen-Gericht*, eſt autem, uti Schilterus ad hunc textum in MSC. Hortleder. notavit *Jus Laicum* nihil aliud, quam *Jus Populare, conſuetudo fori Teutonici*, cui opp. die *geſchrifft*, i. e. *Jus ſcriptum Romanum.* Scherz.

3) Textus hic in omnibus noſtris MSS. aliquid labis habet. Cod. Uff. verbis paulo mutatis mentem ita exprimit: *Wer eins pflegers bedarff den ſol man ym alſo geben iſt es auff dem lande ſo gee man vor des landes landtrichter, und iſt es in eyner ſtat ſo gee man vor der Stete Richter oder Vogt dye ſullen yn einen pfleger geben, der der kinde und ires Vaters genoſs ſey.* Scherz.

4) Hic aliquid deeſt in hoc & aliis quibusdam MSS. quod ita ſupplet Cod. Uffenbach. *Und kompt es fur den Richter er muſs es dem richter buſſen und doch das gelt widergeben oder das gut das er dem kinde angewonnen hette.*

CAP. XLVII.
Ob ain kint gut verspilt.

OB ain kint sint Vatergut verspilt, die uuile ez nit uzgestiuret ist, und ist ez under fünff und zuuaintzig iarn, man muz ez dem Vater uuider geben,

2. Vnd kumpt ez über fünf und zuuaintzig iar, da hüt sich der vater vor, man git imz nit uuider, ez si denne alz toersche alz ich hievor gesprochen han, ob er nit geziuge müge gesin.

3. Ain sun nœtet uuol sinen vater mit reht, so er fünf und zuuaintzig iar alt ist, daz er im sin gut mittailen muz.

4. Tut der pfleger den kinden iht, daz er in ze reht nit tun sol, daz mag ir muter oder ain ander ir mage uuol vordern an in, oder der lantrichter ob ez uff dem lande ist. Ist ez in ainer stat, so mag ez vordern der stetherre oder der vogt [1] muz uuider in antuuürten,

5. Vnd uuirt er uberrait, daz er in übel getan hab an ir gut man sol in [2] balmünden, daz er nimmer niemans vogt noch pfleger müg gesin.

6. UUirt in ain pfleger gevangen, man sol in die uuile ainen andern geben,

7. Alz er denn ledig uuirt, so sol er uuider an sin stat stan.

CAP. XLVII.
De casu, si filius ludendo aliquid bonorum perdit.

SI filius de Patris bonis aliquid ludendo perdit, antequam à Patre propriis fuerit instructus bonis, & nondum habet 25. annos, tunc perditum Patri debet restitui.

2. *Quodsi filius ille excessit 25. annos, cautus esse debet Pater; nam id* (perditum ludo) *ei non restituitur, nisi mente captus sit ita, ut testis, ceu supra monui, esse nequeat.*

3. *Cum filius habet 25. annos, à Patre jure exigere potest, ut partem bonorum ipsi det.*

4. *Quodsi Tutor erga pupillos aliquid agit, quod erga eos jure agere non deberet, hoc nomine Mater ipsorum, aut alius, qui est ipsorum cognatus satisfactionem petere potest, aut Judex Provincialis, si extra Urbes casus contingit; Quodsi hoc evenit in Urbe aliquâ, hanc satisfactionem quærere & exigere debet Dominus Urbis, aut ejus Advocatus; & Tutor ille tenetur ideò respondere.*

5. *Et si tutor talis convincitur malæ administrationis, tunc sententia judicis declarari debet, quod nullo unquam tempore alicujus hominis Tutor esse possit.*

6. *Quodsi Tutor in Captivitatem forte redigitur, alius Pupillo interea dandus est.*

7. *Si autem ille ex Captivitate redit, priorem locum iterum debet occupare.*

CAP. XLVIII.
Wie aigen lüte frie uuerdent.

NU ob ain uuip ains herren aygen ist, diu nimet man und uuirt ainez Kindez suuanger. Ir herre ist fri und siu uuirt auch fri und ledig, uueder aber daz kint fri oder aygen si dez fragen uuir ainen maister, der haizzet Marcellus [1], der half dem kunige vil güter reht machen [2],

2. Der sprichet also, daz dem kinde niht enschade do ez sin müter enpfieng von dem vater ob siu aygen uuaz, git etz got, daz ez geborn uuirt.

CAP. XLVIII.
Quâ ratione Homines Proprii ad Libertatem perveniant.

QUodsi mulier quædam est Proprius homo alicujus, nubitque alicui, ex quo fit prægnans, Dominumque habet, qui est liber, ipsamque (durante Uteri gestatione) manumittit, hic quærimus ex JCto Marcello, qui Regibus in legibus ferendis multum operæ præstitit, an infans (ex hac fœminâ natus) liber sit annon?

2. *Respondet ille, quod infanti id non noceat, quod mater ex Patre ipsius eum conceperit tunc, cum illa esset nondum libera, modo ipse Deo juvante natus fuerit.*

Ad CAP. XLVII.

1) Lege: *und er mus ime antwurten.* ita MSS. *Scherz.*

2) De hac voce vid. c. 41, 2. *Scherz.*

Ad CAP. XLVIII.

1) Pro: *Marcellus*, lege: *Marcianus.* vid. Instit. Justin. pr. de Ingenuis. *Scherz.*

2) Cod. Hortl. habet: *der dem König Karl vil guter lantrecht halff machen*, id quod crassam sapit [illegible]. *Scherz.*

CAP. XLIX.
Vnd git ſich ain uuip ze aygen, diu fri iſt.

VNd git ſich ain uuip ze aygen diu fri iſt, und treit [1] allebenſt kint, uueder diu kint fri ſien oder aygen.

2. Der maiſter ſprichet alſo, dem kinde ſol ir muter unedelin niht ſchaden e ſi geborn uuerden, [2] uuan alz ſi geborn ſint, in uuelhem reht diu muter iſt, in dem rehte ſint auch diu kint.

CAP. XLIX.
De Muliere Libera, quæ ſe ipſam in hominum propriorum conditionem redigit.

QUodſi fœmina aliqua in propriorum Hominum conditionem ſe redigit, quæ libera fuit, & uterum nunc (tam tempore libertatis, quam ſervitutis) geſtat, quæritur, an infans (natus) ſit liber, annon?

2. *Reſpondet JCtus (Marcianus ſcil.) ita: Infanti matris vilitas (dum deſiit eſſe libera) non debet nocere, illa ſc. quâ laborat antequam infans naſcatur; quando autem tales infantes naſcuntur, tum in quâ conditione eſt mater tempore Nativitatis, in illa etiam ſunt infantes.*

CAP. L.
Von drier hande frien luten alhie.

EZ iſt nieman ſemper fri [1] uuan dez vater und muter, [2] und der vater und muter [3] fri uuaren,

2. Die von den [4] mutern fri ſint geborn, die ſint auch mittern frien.

3. Iſt auch diu muter ſemper fri und der vater mitter fri, diu kint uuerdent auch mitter frien. [5]

4. Ingenuuus, daz ſprichet [6] in laygen der hœhſt fri. [7] Liber der Lantſæzz fri, der hat ieglicher ſunder reht, alz uuir iu hernach ſagen.

CAP. L.
De triplicis generis Hominibus liberis.

NEmo eſt ſemper fri *ſeu in ſummâ Liberorum Hominum claſſe, niſi ipſius Pater & Mater fuerint homines Liberi primæ claſſis.*

2. *Qui nati ſunt ex Liberis mediæ conditionis, illi etiam ſunt* mittelfri *ſeu Liberi mediæ conditionis.*

3. *Si mater alicujus eſt liberâ primæ claſſis ſeu* ſemperfri, *& Pater eſt homo liber mediæ claſſis, liberi ex iis nati erunt Liberi mediæ quoque claſſis.*

4. Ingenuus *in Linguâ Latinâ idem eſt ac homo liber primæ claſſis.* Libertinus *idem eſt ac Liber medii generis.* Liber *idem eſt ac* Lantſaſſius *ſeu incola liber, horum quilibet ſpecialia habet jura, ceu Vobis poſtea expoſituri ſumus.*

CAP.

Ad CAP. XLIX.

1) Pro: *allebenſt* Cod. Ingnlſt. legit: *alleinſt*. Fſch. *imittunde*. Arg. Maj.; *emitten*, cum quo cnnſentit MSC. meum. Wurmbr. *ennitten*. C. Arg. min. *einmitten*. Cod. Vn. Arg. habet: *und treyt ſi kint*. Uff. *treyt ſie ein lebendig kint*. Hortl. tr. ſ. dieweil e. k. quamvis autem hi MSS. verbis diſcrepant, re tamen conveniunt, nam ot: *einmitten*, &c. idem eſt ac Otfrid. *mithon*, *mithont* (de quo vid. notam meam ad illum II. 8. n. 7.) & modo, nunc, *in præſenti* ſignificat, ita *allebenſt* eundem ſenſum exhibet. Codicis Ingolſt. *alleinſt* & Uffenb. *lebendig*, videtur ex hoc corruptum. *Allebenſt* occurrit etiam infra pro: modo, in præſenti. cap. 162. §. 17. dicitur: *Man mag mit reht ſwern dez daz geſcheben iſt, und daz* allebenſt *geſchiht; und daz ain man noch tun wil.* en! tempus præteritum, præſens & futurum. cap. 286. extat: *Swer ain wip ze der e nimpt und bi der ze unreht ſitzet unwizzende, diu kind diu er bi ir gewinnet, diu ſint doch ekint, und daz ſi* allebenſt *trait, ſo ſi geſchaiden werdent, daz iſt auch ein ekint.* Scherz.

2) Compilator Speculi noſtri mentem Marciani (hunc enim intelligit per vocem *Maiſter*, ceu ex cap. 48. apparet) non ſatis percepit; quippe Marcianus dicit, non tantum reſpici ad Libertatem, quam mater habet tempore Partus, ſed vel ad hanc, vel ad eam quam habet tempore conceptionis, vel tempore geſtationis uteri. vid. princ. Inſtit. de ingenuis. *Scherz.*

Ad CAP. L.

1) Addit Ingolſt. poſt: *ſemper fri*, verba: *daz iſt immer frey.* Uff. *daz iſt der böſte frey.* Scherz.

2) Conſentit noſtro quoad verba: *Und der vater und muter*, Cod. Fſch. H. & Ambr. Chart. & Wurmbr. aſt omittunt hæc verba Cod. Waldn. Arg. omnes. *Scherz.*

3) Pro: *fri waren*. Cod. Fſch. Vniv. Arg. Wurmbr. meusque habent: *ſemper vrien waren.* pro quó Ingnlſt. *immer frey warn.* Scherz.

4) Lege ex Cod. Wurmbr. aliisque: *mittel freyen.* Scherz.

5) Poſt §. 3. inſere ex Cod. Wurmbr. Fſch. Uff. pluribusque aliis: *Und iſt der Vater ſemperfrey und dew muter mittelfrey, dew chind werdent doch mittelfreyen*, aſt in Cod. Hortled. hæc plane inverſa exhibentur; ſed perperam. *Scherz.*

6) Pro: *in layen*, lege: *in latin.* Sed linguæ Latinæ hic à Cnmpilatore injoriam fieri vel Tireſias viderit. *Scherz.*

7) Poſt: *höchſtfri* pone ex MSS. *libertinus*, *mittelfri.* Scherz.

CAP. LI.
Welh dienſtman aygen lüt müge haben.

Diu Gaiſtlichen und diu uueltlichen fürſten ampt, diu ſint von erſten geſtiftet mit [1] fürſten ampten, mit ainem kamrer, [2] mit ainem truhſæzzen und mit ainem marſchalk.

2. Die vier die muzzen von erſte reht fri lüte ſin, diu mügen uuol mit reht aigen lüte haben.

3. Vnd mag daz dehain dienſtman behaben, daz ſin vordern fri uuærn, do ſi ſich an daz fürſtenampt gaben, oder do er ſich ſelbe daran geben hat, ob er frie uuaz, die habent mit reht uuol aigen lüte.

4. Diſe [3] lüte ſülen die hœhſten frien oder mitter frien.

5. Diu fürſten ampt ſint mit fürſten und mit andern dingen geſetzet und geſtiftet.

6. Vnd git ain frier herr ſin aigen lüt an ain fürſtenampt, die ſint nit dienſtman, ſi ſint dez fürſten aygen. Si hant dienſtmannez reht nit.

7. Alz uuir haben geſprochen von den fürſten ampten. Alſo uuart daz Reich geſtiftet von erſt.

CAP. LI.
Quis Miniſterialium poſſit habere Homines proprios.

Principum Eccleſiaſticorum & Secularium officia juxta primum inſtitutum, ſub ſe habent iterum quatuor Principales officiales, Camerarium nempe, Dapiferum, Pincernam & Mareſcalcum;

2. *Hi quatuor (officiales) inprimis debent eſſe homines omnino liberi; poſſunt autem hi jure proprios homines habere.*

3. *Si aliquis Miniſterialis poteſt probare, quod Majores ipſius fuerint homines liberi, cum Principum fierent officiales, aut quod ipſe, cum tale officium ſuſciperet, fuerit liber, hic talis jure habet homines proprios.*

4. *Hi officiales debent eſſe ex ordine Liberorum ſummæ vel mediæ conditionis.*

5. *Principum officia ita fundata & inſtituta ſunt, ut Principes iis fungantur & cum aliis quibusdam requiſitis.*

6. *Si liber Dominus offert homines ſuos liberos, ut ſint officiales Principis alicujus, hi non ſunt Miniſteriales, ſed ſunt Principis illius homines proprii. Non gaudent Miniſterialium jure.*

7. *Uti expoſuimus de Principalibus officiis, ita ab initio in Imperio fuit diſpoſitum.*

CAP. LII.
Wie ain Herre ſin aigen lüt verlieſen mag.

Suuer aigen lüt hat, und kumpt der ainez in ſinem dienſt in ainen ſiechtum, und uuil im der herr in ſinen nœten nit ze ſtaten komen und vertribet in von ſiner helfe, und von ſinem huſe offenlich, und kumpt im nit ze helf, und er im uuol gehelfen mag, und uuirt der menſch geſunt, er uuirt ze hant fri.

CAP. LII.
Quomodo Dominus aliquis poſſit amittere jus ſuum in Homines Proprios.

Si quis habet Homines Proprios, & aliquis illorum ipſius in ſervitio in morbum incidit, ipſeque Dominus ei opem ferre non vult, & ab auxilio ſuo domoque eum palam removet, nec ei aſſiſtit, cum tamen poſſet, tunc ille Homo, ſi ſanitatem recuperat, ſtatim ſit liber.

CAP. LIII.
Von aygenn lüten.

Wir haben in der geſchrift, daz nieman aigen ſule ſin. Doch iſt ez alſo darkomen von genualt und von tuuankſal, daz ez im reht iſt, daz aygen lut ſint.

2. Doch

CAP. LIII.
De propriis Hominibus.

In Scriptura Sacra Legimus, quod nemo debeat eſſe alterius homo proprius, attamen res eò pervenit per vim & coactionem, quod in legibus dicatur, quod dentur homines Proprii.

2. *Nullus*

Ad Cap. LI.

1) Codd. multi hic inſerunt: *vier.*

2) Adde: *mit ainem ſchencken*, ceu ex MSS. apparet: de quibus tamen notandum, quod ſeries horum officiorum mire variet. ex. gr. Hortl. habet: *mit ainem Trugſaſſen, mit einem Kamerär mit ainem Schengken und mit ainem Marſchalgk.* aſt Ambr. Perg. M. T. S. C. Ambr. Chart. T. M. C. S. Jung. C. S. T. M. *Scherz.*

3) *Lute* habet etiam, Cod. Fſch. Vniv. Arg. aliique. Cod. Hortl. habet: *Amt.* Cod. Wurmbr. *diſe Ambtläwt ſollent ſein die höchſten freyen oder mittelfreyen*, quod commodum habet ſenſum. *Scherz.*

Ad

2. Doch mag sich dehain mensch ze aygen geben, und versprechent ez sin erben, ez sol ze reht nit sin,

3. Nieman (conf. c.306, 2.) mag aygen lüt nit haben, uuan Gotzhüser und fürsten und frien,

4. Alle dienstman haizzent aygen an der schrift, davon mügen sie nit (conf. c.306, 13.) aigen lüt haben mit reht.

5. Gehœret ain dienstman an ain gotzhuse, und giht er habe aygen lüt, die sint sinez gotzhusez aygen, dez aygen er ist, und sin nit.

6. Hat ain furst ainen dienstman, und hat der aygen lüte, die sint sin nit, si sint sinez herren, dez aygen er ist. Wan süuer selbe aigen ist, der mag nit aygen lüte han haben.

2. Nullus tamen potest se redigere in conditionem Hominum propriorum, quod si de facto id fit, & heredes ejus contradicunt, actus hic est irritus.

3. Nemo potest habere Homines proprios, quam Ecclesiæ Principes & Liberi Domini. (sive primæ sive secundæ classis. vid. c. 306, 13.)

4. Omnes Ministeriales dicuntur esse Homines Proprii in S. Scripturâ, hinc non possunt jure habere Homines proprios.

5. Si quis Ministerialis est Ecclesiæ alicujus, qui dicit se habere Homines proprios (ille fallitur) *hi homines sunt in proprietate Ecclesiæ, ad quam ipse pertinet; non in proprietate ipsius.*

6. Si Princeps habet Ministerialem, qui (Ministerialis) habet homines proprios, hi non sunt in Dominio ipsius, sed in Dominio illius Domini, cujus ipse (Ministerialis) est, nam qui ipse est in proprietate alterius, homines Proprios habere nequit.

CAP. LIV.
Wer aigen lüt müg fri gelazzen.

AIn kint daz nit sibentzehen iar alt ist, daz mag sin aygen lüt nit fri gelan, noch dehain sin Vogt noch dehain sin pfleger. Suuer ez aber tut, so hat ez kain craft.

2. [1] Daz dehain [2] degen kint nieman fri gelauzzen müge, ez si zuuaintzig iar alt, so sprichet man etuua nach geuuonhait sibenzehen iar.

3. Vnd ist ain iunkfrauue sehtzehen iar alt, so lat siu uuol ir lüte fri.

4. Tut aber siu ez vor disen iaren [3] Junkherr oder Junkfrauue, sie mügen uuol, so sie ze disen iaren koment, ir lüt uuider vordern, [4] oder si sint ir aigen mit reht.

5. [5] Lex essencia impedit libertatem.

6. Daz ist davon gesetzet, daz [6] diu kint nit sinne haut.

7. Diu kint mügen ez dannoch nit getun, so si zu den vorgesprochenn iaren komen sint, aun ir pfleger.

CAP. LIV.
Quis Homines Proprios manumittere possit.

QUi nondum habet annos XVII. non potest homines Proprios manumittere; Nec id potest Tutor ejus. Si de Facto id fit, actus est invalidus.

2. Habemus in Jure Scripto quod nullus masculus possit manumittere, nisi ipse impleverit viginti annos. Ast juxta consuetudinem sufficiunt septendecim anni;

3. Et si puella sedecim annos habet, potest homines suos proprios manumittere.

4. Si autem hoc faciant ante hos annos adolescens hic vel adolescentula, possunt si ad hos annos pervenerunt homines suos iterum in servitutem revocare, & hi jure sunt in ipsorum proprietate.

5. Lex Ælia Sentia impedit libertatem.

6. Hoc ideo constitutum est, quoniam tenerioris ætatis homines judicio nondum pollent.

7. Nec tamen illi, qui ad modo dictos annos pervenere, facere hoc possunt sine curatoribus suis.

CAP.

Ad CAP. LIV.

1) Supple ex MSS. pluribus: *wir haben an der geschrifft.* geschrifft hic & alibi non raro denotat Jus scriptum, & quidem Romanum; ei opponi solet, uti & hic fit, *gewonheit*, quod jus Germanis proprium denotat. Cæterum quæ de 20. annis habet Compilator petita sunt ex Just. tit. *Quibus ex caussis manumittere non licet* §.4. & 7. ubi tamen tempus manumissionis, quod erat restrictum ad 20. annum, fuit extensum ad annum decimum septimum impletum; Novella 119. c. 2. & hunc terminum mutavit, permisitque manumittere eâ ætate, quâ testari quis potest, adeoque masculis anno 14. fœminis Anno 12. impleto. Quod autem Compilator Noster in oculis habuerit Jus Rom. præter vocem: *Geschrifft*, oppositam *der Gewonheit* ostendit §.5. ubi *Lex Ælia Sentia*, de quâ supra allegatus Institutionum Justinianearum titulus loquitur, expresse allegatur, corrupte quamvis. *Scherz.*

2) Vox hæc *masculum* denotat, ceu apparet ex Jur. Feud. Allem. c. 137. §. 2. ubi dicitur: *Und dinget ein man sin guit einem man, und gewinnet er kint by sinem lebenden libe das knaben sind, so ist das gedinge aber zerbrochen. Und will man nit gelauben das es ein* degenkind *see oder das es lebendig geboren sige.* Ubi Schilterus *degenkind* reddit per *infantem perfectum*; sed per *degenkind* puerum intelligi ex antecedentibus apparet, & hoc ipsum firmat Codex Wurmbrandianus, qui ibidem legit: *das es ein* chnecht *sey*, voce autem *chnecht* sæpe *puerum* denotari supra jam monuimus. *Scherz.*

3) *Junckherr*, adolescentulum hic denotat, qui *herr* appellatur intuitu hominum propriorum; de quibus manumittendis hic sermo est, de hac voce vid. Notam meam ad Fragment. de Bello Carol. M. contra Sarac. ad ✝. 147. *Scherz.*

4) Lege: *und* ex MSS. *Scherz.*

5) Lege: *Lex Ælia Sentia*, vide in Institutionibus Justinianeis Tit. *Quibus ex caussis manumittere non licet.* Scherz.

6) Curatorum consensu in hoc casu opus esse nec Lex Ælia Sentia nec reliquum Jus Romanum jubet. *Scherz.*

CAP. LV.

Der finen aigen kneht ze tode sleht.

DEr finen kneht ze tode sleht, die [1] maister fprechent alfo, die difiu lantreht gemachet haben den Küngen ze liebe und den lüten ze nutze.

2. Der finen kneht ze tode sleht aun fchulde und aun geriht, daz er in mit grœzzerm reht got fol gelten, und dem rihter büzzen, ob man in beclagt vor im, man nimet im fin leben billicher, denn ob er ainen fremden ze tod slüge.

CAP. LV.

De eo, qui fervum fuum proprium occidit.

DE eo, qui fervum fuum occidit, Jurisconfulti, qui hæc jura civilia in gratiam Regum & utilitatem privatorum compofuere, ita refpondent.

2. *Qui fervum fuum occidit fine jufta caufa & fine judicis authoritate, ille majori jure Deo ad pœnam & Judici, fi caufa ad ipfum defertur, ad emendam tenetur,* quam alius, *majori jure vita ipfe privatur, quam fi alium hominem occidiffet.*

CAP. LVI.

Der ainer frauuen aygen lüt git ze hainftiur.

VNd ift daz man ainer frauuen aygen lüt git ze hainftiure zu ainem manne, er mag ir nit fri getan aun iren uuillen fie fprichet fie mit reht an, der man lebe oder er fi tot, fi behalt fi uuol mit reht,

2. Daz fol fi tun vor [1] ir rihter, uuil er, fiu müz ain [2] fuuern ze den hailigen, daz ez niu ir gut uuille uuürde, fo hat fiu ir lüt behabt mit reht, [3] und fol irz der rihter mit geuualt uuider geben.

CAP. LVI.

De eo, qui fœminæ homines proprios dat in dotem.

SI contingit, ut fœminæ, quæ alicui nubit, homines proprii dentur in dotem, maritus illos fine ipfius confenfu manumittere non poteft, illa eos jure vindicat, five maritus ipfius vivat, five fit mortuus, jure bos fibi afferit,

2. *Sed debet hoc facere coram judice fuo, qui fi vult, poteft ipfam adigere, ut juret, fe nunquam confenfiffe, quod fi fit, tum homines fuos fibi afferuit jure, & judex tenetur eos ipfi in poteftatem tradere.*

CAP. LVII.

[1] Wie frauuen vor geriht fuln clagen und antuuürten.

AIn uuip mag aun irez mannez urlop nit hin geben irz gutz uueder aigen noch lipdinge noch zinfe [2] ligendez gut noch varendez gut, daz ift davon daz er ir vogt ift,

2. Meyde und frauuen die nir manne habent, uuerdent ir gut uuol aun, aun ir vormunt, ob fi ze iren tagen komen fint,

3. Da hœren denne erben zu die fülen ez verfprechen, alz reht ift.

4. Meyde und uuip müzzent mit reht vor ieglichem geriht und ze ieglicher clag ir vormund haben bi in, oder fi fol der rihter nit hœren.

5. Vnd

CAP. LVII.

Qua ratione uxores coram judicio agere & fe defendere debeant.

UXor fine mariti permiffione nihil bonorum fuorum alienare poteft, neque bona immobilia, neque ufumfructum, neque bona cenfitica, neque mobilia, idque ex ea ratione quia ille (maritus) ipfius eft curator.

2. *Virgines & viduæ recte alienant bona fua fine curatore, modo juftæ fint ætatis.*

3. *Nifi habeant heredes, hi enim contradicere poffunt, ceu juris eft,*

4. *Virgines & (aliæ) fœminæ fecundum Jus coram quolibet judicio & in qualibet caufa* (de qua in foro litigant) *debent habere fecum curatores fuos; ni id faciant judex ipfas audire non debet.*

5. *Et*

Ad CAP. LV.

1) Refpicit hic compilator nofter fine dubio ad §. 2. Inftitutionum, *de his qui fui vel al. Jur. funt.* Scherz.

Ad CAP. LVI.

1) Lege : *irem.* Scherz.

2) Supple : *eid.* Scherz.

3) Rectius Cod. Hortled. *und der Richter fol fie ir wider in ir gewalt geben.* Scherz.

Ad CAP. LVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 45.

2) Quædam MSS. habent : *zinfzleben*, pleraque *zinfzgut.* Scherz.

3) Cod.

5. Vnd hat siu ainen man, der innr ir landez ist, der sol ir vormunt sin,

6. Und ist er inr landez nit, siu sol ir ainen nemen vor dem rihter, der irz uuirtez mauge si oder ir selbez mauge,

7. ³ Daz ist davon gesetzet, daz si von dem mann bezzer reht hant, uuaz si sprechent vor geriht, daz in schade ist, daz si dez nieman überziugen mag, ob si dez læugent.

8. Suua ez den frauuen ze dem aide kumpt, den sulen si selbe tun und mit ir vormunt,

9. Ir vormunt sol auch geuuer für si loben, und sol ⁴ die laisten,

10. Siu sol auch uueder ziten noch gan, noch kain arbeit han, uuan da man ir ze not bedarfe.

11. Sin vormuntschaft uuert nit lenger, uuan untz an ir man, so er uuider kumpt, oder alz lange siu uuil,

12. Vor ieglichem geriht nimpt si uuol vormunt, und lat ienen varen.

5. Et si qua habet maritum, qui est in provincia (domi, una cum illa habitat) *ille debet esse ipsius curator.*

6. Et si ille (maritus) *non est in eadem provincia, tum debet illa coram judice aliquem eligere, qui est vel mariti vel ipsius consanguineus.*

7. Hoc ideo constitutum est, quia (fœminæ) *præ masculis melioris sunt conditionis; nam si in judicio aliquid asserunt* (sine Curatore) *in præjudicium suum, de eo, si id negant, convinci non possunt (ad eum effectum, ut id ipsis noceat.)*

8. Quod si juramentum aliquod præstandum est, hoc debent fœminæ ipsæ præstare, non autem Curatores earum.

9. Illarum Curatores tenentur quoque pro ipsis promittere cautiones judiciales, illæ autem tenentur eas præstare.

10. Fœmina quoque neque equo vehi neque pedes accedere debet ad ullum laborem, quam ad illum ad quem expediendum, ut illa concurrat, opus est.

11. Curatoris talis officium non diutius durat, quam donec maritus ejus redierit, aut illa voluerit.

12. In qualibet causâ litigiosâ alium curatorem talis fœmina eligere potest & priorem dimittere.

CAP. LVIII.

Ob ain frauue ainen ungerautenn man hat.

UNd ist daz ain frauue ainen man hat, der ungerauten ist, und uuil ir ir gut aun uuerden, daz ir ir vater oder ander ir friunde gegeben habent, siu mag ez mit reht uuol versprechen.

2. Siu sol varn zu ir rihter und sol dez ersten ainen vormunt nemen,

3. Und sol ir der helsen clagen, und mag siu daz behaben mit der kuntschaft, daz er ungeraten ist, und in der ² fure ist, ³ daz siu irez gutez vor im gevorht hat, daz sol siu bringen mit zuuain mannen zu ir selbe; die sulen mit ir suueren, daz si ez uuaurez uuizzen.

4. So sol der rihter geben sinen boten ⁵ ir vormunde, und sulen uff daz gute varn, und sulen sich dez underuuinden,

5. Und der in darnach ⁴ kain lait daran tut, der ist fridebrecher, daz sol der rihter rihten alz reht ist,

6. Und

CAP. LVIII.

De fœmina, quæ maritum habet malis moribus præditum.

QUodsi fœmina maritum habet malis moribus præditum, qui ipsius bona, quæ ejus pater aut alii cognati ipsi dederunt, vult alienare (& dilapidare) *huic rei jure potest contradicere.*

2. Debet autem adire judicem, & sibi primum adsciscere curatorem,

3. Qui ei in lite assistere debet, &, si potest illa, per testes probare, quod ille malis moribus sit præditus, & tam turpiter vivat, ut jure metuat, bona sua iri dilapidatum, hoc probare debet per juramentum suum & duorum aliorum, qui jurant se probe hoc scire.

4. Hoc facto judex debet curatori adjungere apparitorem suum qui debent ire ad loca ubi bona sita sunt, & illa occupare.

5. Quod si postea quisquam ratione horum bonorum fœminæ huic injuriam facit, ille est pacifragus, hoc (pacifragium) *deinde judex punire debet, uti juris est.*

6. Et

---

3) Cod. Hortl. habet: *vor dem manne.* Cod. Uff. *das sy es besser haben vor gericht, wan dye man, wan was sye sprechen vor gericht das yn schade ist das sy des nymant überzewgen mag.*

4) Lege ex MSC. *sol sie die laißten.* Scherz.

Ad CAP. LVIII.

1) Lege: *unfur* ex Cod. Hortl. Jung. Wurmbr. Uff. *Unfur* est, *vita probrosa*, item *factum scelestum.* Const. Arg. de 5tò. Nov. 1550. Man soli bey den tantzen auch sonst kein andere *unfur* noch unzucht treiben, hinc *unfurig leben* apud Kœnigshofen in Chron. Als. C. II. §. 45. ubi de Domitiano dicitur: *er furte also ein unfurig leben, das er von aller welte verhasset war.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *das sie irs gutes vor im furchtet*, alii quidem Codd. habent: *d. s. i. g. v. i. angst hat.* Scherz.

3) Lege ex MSS. *irm.* Scherz.

4) *Kain* hic ponitur pro *ein.* vid. notam meam ad Strikerum III. 9. 4.

5) Ple-

6. Vnd ist daz, daz er ir ir morgengabe [s] hin hat geben, so sol siu vor den rihter varn, und sol ir morgengabe behaben, alz reht ist, und hievor geschriben ist, und sol sie der rihter uff ir morgengabe beschirmen.

6. *Et si ille* (maritus) *ipsi* (uxori) *morgengabam alienavit, tunc illa judicem adire debet, & sua morgengabæ constitutionem, uti juris est, ceu antea dictum, probare quo facto illam ratione morgengabæ judex defendere debet.*

CAP. LIX.

[1] Welhe nit Vormunde haben sülen.

ALle die unelich geborn sint, und zer e nit griffen hant, und die sich eloz und rehtloz gemachet hant mit untat, den sol man dehainen vormunt geben, aun die zu der der e griffen hant, den mag man uuol vormunt geben, uuan dannoch gebristet in rehtez vil, daz die habent die elich geborn sint, alz uuir iu hernach uuol sagen.

CAP. LIX.

Qui Tutores habere non debeant.

Nulli illegitime nato, qui matrimonium nondum iniit, ut & ulli, qui factis suis malis se legum beneficiis indignum reddidit curatores dandi sunt (ad litem) *exceptis iis* (ex illegitime natis) *qui matrimonium inierunt, his enim recte curatores dantur; quod quamvis juris sit, attamen multa adhuc jura iis deficiunt, de illis juribus, quæ legitime nati habent, uti vobis postea dicemus.*

CAP. LX.

[1] Wie ain lamer man kempfen sol.

OB man ainen lamen man kampflichen ansprichet, der nit vormundez hat, man sol im ainen tag geben, und sol er darbringen ainen der für in kæmpfe,

2. Suuer der ist der ez für in tut, den sol man für in nemen, er habe denn sin reht verlorn, alz hievor gesprochen ist.

3. Hat ain man læmin an sinen henden oder an bainen, die er beuuisen mag und ist daz so getan læme diu in irret an dem kampfe, er uuirt sin mit reht uuol überig,

4. Mag aber er ainen geuuinnen durch lieb oder durch pfenning der für in kæmpfe, daz sol er tun,

5. UUil er dez niht tun, der rihter sol von dez lamen mannez gut ainen kæmpfer geuuinnen, so sol er im sin gut [2] halbez geben und nit mer darüber.

CAP. LX.

Quomodo membris captus duello certare debeat.

Quodsi aliquis qui membris captus est & qui curatorem non habet provocatur ad duellum, tunc dies aliquis pugnæ est præfigendus, die hac veniente ille adducere aliquem debet, qui ipsius loco pugnet.

2. *Quisquis ille sit, quem vice ejus hoc facere vult, ille est pro ipso admittendus, nisi talis sit, qui, ut antea diximus, juris beneficiis indignum se reddidit.*

3. *Si quis paralysi manuum aut pedum laboret, quam probare potest, & quæ tanta est ut ipsum impediat quo minus pugnare possit, tunc jure pugna ipsi remittitur.*

4. *Quodsi autem aliquem reperire potest, qui vel gratis ex amicitia vel pro mercede ipsius loco pugnare vult, hunc adhibere pugnæ debet,*

5. *Si hoc facere non vult paralyticus ille, tunc judex mediante pecunia paralytici campionem aliquem adsciscere debet, huic paralyticus semissem bonorum dare debet & nihil amplius.*

CAP. LXI.

[1] Der in notuuer sinez libez ainen ze tode sleht.

VNd kumpt ain man den andern an, ez si nahtez oder tagez, und der ain lauffet den andern an, und uuil in slahen, da ist nieman bi,

CAP. LXI.

De eo, qui in necessaria corporis defensione alterum occidit.

Si quis alterum obvium habet sive noctu sive interdiu, & unus alterum aggreditur, eumque lædere vult, nec quisquam alius adest, qui id videat, invasusque retroce-

---

s) Pleraque MSS. habent tantum: *geben*. Scherz.

2) Hoc arbitror intelligendum esse de semisse bonorum, de quibus lis est. *Scherz.*

Ad Cap. LIX.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 48.

Ad Cap. LX.

1) Conf. Spec. Sax. L. I. art. 48.

Ad Cap. LXI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. 2. art. 14.

bi, der ez feuhe, denne si baide, der ain uuichet hinder sich, ob er geuuichen mag, und uuolt gern von im komen, er sleht uf in, dirr uuert sich uuan er inz nit erlaut, er sleht ienen ze tode in rehter notuuer sinez libez:

2. Nu fragen uuir, uuie er die notuuer bereden süle,

3. Uuir sprechen alsô: er sol so er allerbelldest mag zu dem rihter komen, und sol sich in sinen geuualt ergeben, und sol im sin suuert ufreht geben, und der Rihter sol in enpfahen uf reht rede,

4. Clagt ieman uf in, der Rihter sol in füranttuuürten und man sol den toten für tragen und sol uf in clagen mit fürsprechen und sol der antuuürten mit fürsprechen der ienen da er slagen hat,

5. Dem sol man ertailen, daz er ze den hailigen suuere, daz er im entuuiche drei schrit hinder sich, ob er im entuuichen moht,

6. Daz ist ob er so geehez uf in slug, daz er im nit entuuichen moht, oder ob diu stat so enge uuaz, daz er im aber nit entuuichen moht, und daz er sich allererst do uuert, und uuaz er getan hab, daz hab er getan in rehter notuuer sinez libez,

7. Hat aber der tot man ainen magen von sinem Vater, und uuil der mit im kæmpfen, daz mag er nit geuuidern, er si danne sin genœz nit,

8. Und hat der tot man nieman, er ist ledig und frie.

trocedit, si retrocedendi facultatem habet, & aufugiendi occasionem quærit, alter autem ipsum ferit, ipseque ei resistit se defendendo, tunc si invadens ipsum (incolumem) *dimittere non vult, invasus alterum occidere potest sicque jure se defendit ex necessitate.*

2. *Hic quæritur, quomodo ille* (qui alterum occidit) *defensionem necessariam probare debeat.*

3. *Respondemus autem ita; hic debet quam primum potest adire judicem, eique se in manum dare, atque ipsi ensem suum tradere in signum, quod judicis decisioni se subtrahere nolit, & judex illum debet suscipere, ut se legitime defendat.*

4. *Si quis accusat occisorem, judex ipsum defendere debet, & homo ille occisus debet in judicium deferri, quo facto accusatio per caussidicos fieri, & ab illo, qui alterum occidit defensio quoque per Caussidicos fieri debet.*

5. *Sententia autem* (in casu si convinci non possit occisor) *ita ferri debet, quod ipse jurare debeat, se tres passus retrocessisse aut plures cum retrocedere potuit.*

6. *Id est si alter tam præcipitanter ipsum feriendo invasit, ut non potuerit aufugere, aut si in tali loco fuerit invasus, ubi fugam quærere non potuit, & tum demum armis alteri restitisse, & quicquid egerit, se fecisse per modum veræ & necessariæ defensionis.*

7. *Quodsi autem occisus ille habeat agnatum, qui cum occisore duello* (ob hanc rem) *certare vult, occisor pugnam recusare non potest, excepto casu si hic campio ratione nativitatis occisori sit inæqualis.*

8. *Si autem nemo pugnare vult pro occiso, tum occisor absolvitur & absolutus recedit.*

CAP. LXII.

[1] Wie man buz verdient gen dem Rihter.

Suuer [2] niht envolget und nach uuane ainen man ansprichet vor geriht und sin reht nach reht nit enfüret, so er der clag beginnet, oder der der ainen man kampfelich ansprihet, oder der ainen man vahet und im der mit reht [3] enbristee, oder der ze usgeleiten tædingen ze rehter zit nit kumpt oder gar versumet, oder der vor geriht iht sprichet, oder tut, daz uuider reht ist, und nit git anbehabt schulde diu vor geriht anbehabt uuirt.

2. Umb

CAP. LXII.

Quibus in casibus mulcta debeatur Judici.

Qui non persequitur (latronem vel raptorem) *cum quis clamando vindictam aliorum seu opem in persequendo implorat, aut qui, postquam agere incepit, jus suum in foro persequi cessat, aut aliquem provocat ad duellum* (*sine ratione*) *aut qui aliquem capit & ille* (*captivus*) *secundum regulas justitiæ ab ipsius prætensione absolutionem obtinet, aut qui in terminis Juridicis à Judice datis debito tempore non comparet, aut plane non comparet, aut in judicio aliquid dicit vel facit, quod contra jus est, aut non solvit debitum, quod judicialiter fuit probatum,*

2. Pro-

Ad CAP. LXII.

1) Conf. Spec. Sax. art. 53. lib. 1.

2) Cod. Arg. major huoc §. ita exhibet: *wer niht ervolget nach wanne ein man ansebriet von gerihtes halbe.* Spec. Sax. lib. 1. art. 53 habet: *wer niht folget, als man das gerichte schreyet.* Pro: *gericht* arbitror legendum *gerich*, quod *vindictam, ultionem* significat; vid. Notk. Psalm. LXVIII. 26. & Psalm. LXXIII. 1. *Scherz.*

3) *Einem mit recht enbristen* idem est ac, *se ab alicujus prætensione seu actione judicialiter liberare, rem ab perducere in judicio, ut quis absolvatur.* Hæc loquendi ratio sæpe occurrit; in Jur. Prov. Bav. MSC. fol. 130. b. 2. dicitur: *enprest aber der antwurter dem kleger.* add. fol. 133. a. 2. *wær aber das der antwurter dem anclager enprest, so ist der clager desselben schuldig dem richter und dem antwurter.* Scherz.

2. Umb dise ieglich sache da uuettet man dem rihter ye nach der lute geuuonhait.

3. Umb alle die schulde da der man buzz mit geuuinnet ain geuuette an.

4. Doch uuettet man dem rihter umb unzuht, die man vor geriht tut, da der clager noch uf den diu clag gat kain buz angeuuinnet.

2. Propter singulas has causas mulcta præstanda est Judici diversimode pro diversitate consuetudinum,

3. Respectu omnium causarum ubi privatus emendam habere debet, ibi Judici debetur mulcta.

4. Sed tamen Judici mulcta solvitur ob facta indecenter in judicio commissa, in quo casu nec actor nec Reus emendam aliquam accipit.

CAP. LXIII.

Der gut ansprichet und dar abgeuuiset uuirt mit dem reht.

Sprichet ain man gut an, und uuirt darab geuuiset mit reht, er belibet aun buz und aun geuuette, die uuile er sich dez gutez niht underuuindet,

2. Vnderuuindet er sich dez gutz aun geriht, und ist ain fride bi den ziten gesuuoren, so ist er ain fridbrecher, und gat im an die hant.

3. Ist aber dehain frid gemachet, so büzz er mit pfenningen nach geuuonhait.

4. Suuer geuuette oder büzz ze rehten ziten nit git, der fronbot sol in pfenden, und sol daz phant ze hant versetzen oder verkaufsen, ob er ain gast ist dem die phenninge da sulen.

5. Ist er nit ain gast, man sol daz phant behalten siben tag, der ez denn [1] enlœset, so sol man ez versetzen oder verkauffen,

6. Man sol dehain phant an die Juden setzen aun mit ienes uuillen, dez ez da ist, er hab inz dann angedinget.

CAP. LXIII.

De Eo, qui Prædium vindicat & in judicio succumbit.

Si quis vindicat Prædium aliquod, & jure cadit Actione sua, ille nec emendam nec mulctam solvere tenetur, quamdiu illud (privatâ auctoritate) non occupaverit.

2. Quodsi occupat illud sine authoritate Judicis, & pax (specialis) ad illud tempus spectans in Provinciâ illâ fuerit facta, & juramento firmata, tum ipse est Pacifragus, & abscissione manûs punitur.

3. Quodsi autem nulla Pax (specialis) fuerit facta, tum pœnam pecuniariam solvat juxta morem (Regionis.)

4. Si quis mulctam aut emendam non solvat justo tempore, tum Apparitor Res aliquas ejus debet pignori capere, & rem pignori captam sine morâ oppignerare aut vendere, si is, cui aliquid debetur, est extraneus.

5. Si (Creditor) ille non est extraneus, tum res pignori capta debet asservari per septem dies; (intra quos) si Debitor ille eam non reluit, debet ea vel oppignerari vel vendi.

6. Nulla Res, quæ oppignerata est alicui, debet Judæis oppignerari citra voluntatem ejus, cujus in dominio est, nisi Creditor (cui Res oppignerata est) id (facultatem hoc faciendi) *sibi pacto reservaverit.*

CAP. LXIV.

Wer drier buz schuldig uuirt.

Ez mag ain man umb frævel drier buz schuldig uuerden,

2. Tut er ain frævel in der kirchen nder in dem frithof, er muz gaistlichem geriht büzzen und uueltliehem geriht und ienem an dem er gefrævelt hat, daz sint dri buz.

CAP. LXIV.

De eo, qui triplicem (seu tribus) mulctam & satisfactionem præstare debet.

Potest fieri, ut quis ob factum aliquod injustum triplicem (seu tribus) debeat mulctam vel satisfactionem præstare.

2. Si quis factum injuriosum in Ecclesiâ aut Cæmiterio contra aliquem committit, debet mulctam satisfactionemve & Judicio Ecclesiastico, & laico, simulque ei, quem facto illo injurioso læsit.

CAP.

Ad CAP. LXIII.

1) In aliis MSC. est: *niht enlœset.* Scherz.

Ad

CAP. LXV.
Wie sich der man für sinen herren sol lauzzen pfenden.

EZ sol dehain man fur sinen herren phenden dulden, uuan umb alz vil er im ze zins git,

2. Vnd ist daz ain herre von ainem gotzhus lüt ze lehen hat, und gebent si ir zins hintz dem gotzhus, [1] man sol si nit phenden für den herren, der sie ze lehen hat,

3. Suuer ez daruber tut, der raubet daz gotzhus, und den herren, dez lehen si sint,

4. Der sie niezzen in der uuise, alz sie im gelihen sint,

5. Vnd niuzzet er si iht anderz, [2] daz sol der herre clage da er ez ze reht tun sol.

6. Der hœhste nutz den er an in haben sol, so sol er nemen ain vogtreht, alz vil, alz vil im davon ufgesetzet ist,

7. Suuaz er darüber niuzzet, daz ist unreht.

CAP. LXV.
In quantum teneatur quis pro Domino suo, ut patiatur Res suas Pignori capi.

NEmo tenetur pati, ut Res suæ pro Domino suo pignori capiantur, quam ad eam usque quantitatem pecuniæ, quam ipse census (annui) nomine debet.

2. *Et si contingit, ut aliquis Dominus homines aliquos feudi lege ab Ecclesiâ quandam habeat, tum horum hominum Res pignori capi non debent pro Domino illo qui eos habet jure feudi.*

3. *Qui contra hoc agit, ille raptum committit contra Ecclesiam illam, & Dominum, qui illos jure feudi possidet.*

4. *Ille, qui eos jure feudi habet, debet ex iis commoda percipere juxta legem investituræ.*

5. *Et si contra id facit, apud illum, qui præest Ecclesiæ, de eo debent queri, ubi id de jure fieri debet.*

6. *Summa utilitas, quam (talis Vasallus) de illis; (quos jure feudi ita habet) percipere debet, est, quod possit exigere tributum,* Vogtrecht *dictum, ed in quantitate, quæ ipsi (in literis investituræ) est determinata.*

7. *Quicquid ultra hanc quantitatem eo nomine percipit, id injuste percipit.*

CAP. LXVI.
[1] Ditz ist von zinsgut.

SUUer zinse von gut sol geben nit von varendem gut, den sol er geben uf den tag, alz im beschaiden ist, so man im daz gut libet.

2. Vnd git er in dez tagez nit, er sol in zuuispilde geben dez andern tagez, und denn all tage, alz vil die uuile er den zins inne hat,

3. Vnd suuenne dez zins alz vil uuirt, alz daz gut uuert ist, so sol der herre sich dez gutez underuuinden mit dez gerihtez boten.

4. Nu sült ir merken, uuie er den zins süle vordern,

5. Er sol in oder sin bot ze sinem huse vordern, und sol die nachgeburen darzu nemen, ob si da sint,

6. Sint si da niht, so neme ander biderb lüte, ob man im lauge, daz er ez erziugen müge, daz er in gevordert habe, als reht si, daz sol er selb dritte tun.

7. Vnd ist sin huse ze verre, er sol in suchen uf dem gut, da man im den zins von sol geben,

8. Vnd

CAP. LXVI.
De Fundo Censuali.

QUi censum de fundo (non de Re mobili) tenetur præstare, ille eum solvere debet die illâ, quæ fuit ipsi definita tum, cum fundus hic ipsi concederetur.

2. *Et si illâ die eundem non solvit, alterâ die duplum ejus debet præstare, & tantundem pro singulis diebus, quamdiu censum non solvit.*

3. *Et si debiti census quantitas æquat valorem ipsius fundi, tum Dominus* (cui debetur census) *mediante Judicii Apparitore fundum occupare potest.*

4. *Observandum nunc est, quomodo ille (cui census debetur) censum exigere debeat,*

5. *Ille (cui census debetur) aut ejus Mandatarius debent eum petere in domo debitoris ascitis vicinis si qui ibi sint.*

6. *Si nulli ibi sint (vicini) sumantur alii honesti viri eum in finem, ut, si negetur (quod census fuerit petitus) probari possit, eum, uti juris est, fuisse exactum, hoc debet fieri ab ipso (vel Mandatario) & duobus testibus.*

7. *Et si ejus (qui censum debet) domus nimis procul sita est, tum quærere eum potest in fundo, de quo ipsi census debetur.*

8. *Et*

Ad Cap. LXV.

1) Lege ex Cod. Fsch. aliisque: *unde derselbe herre sol sie schermen ob in iemen ze unrehte iht tut. er sol si auch niezzen in der wise,* &c. Scherz.

2) Cod. Fsch. legit: *daz sulen si des Gotesbauses Herren clagen, der hœchste nutz,* &c. Scherz.

Ad Cap. LXVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. I. art. 54.

8. Vnd uuederthalb er in vordert mit geziugen, so hat er reht,

9. Mag aber der daz gut in geuuer hat erziugen selb dritte, daz er sinen zins geben habe an dem tag alz im beschaiden uuart, so hat er [2] gen geziuge verleit, und hat sin gut behabt,

10. Daz ist davon, daz er in der geuuer ist.

8. *Et ubicunque borum duorum locorum censum adbibitis testibus petierit, id quod jure fieri debet, agit.*

9. *Quodsi ille, qui fundum possidet, ipse cum duobus testibus jurare potest, quod suum censum solverit die præfinito, tum alterius partis testium testimonium infirmat, & fundum suum sibi asserit.*

10. *Hoc inde est, quia ipse est in possessione.*

CAP. LXVII.

[1] Wa man pfenden müge aun dez Rihterz urlop.

EIn man mag uuol pfenden uff sinem gut, und da man im gelt von git aun dez rihterz urlob.

2. Weret aber man im daz pfant, und ist daz gut sin, er nimet reht uuol mit geuualt ain pfant,

3. Und ist daz der man sin nit ist, so sol er dem Rihter clagen, der sol im pfant antuuürten, und sol er dem Rihter büzzen, und auch sinem herren darumb daz er im pfant verseit,

4. Daz uuandel ist etuua ain phunt oder sehtzig phenning nach guter geuuonhait dez landez.

CAP. LXVII.

In quibus bonis licet pignerationem exercere sine Judicis veniâ.

POtest aliquis in suo prædio, de quo ipsi solvitur census, pignus capere sine Judicis venia.

2. *Quodsi autem impediatur pignus capere in prædio proprio, tum omnino per vim juste pignus capit.*

3. *Et si ille (qui censum debet) ipsius non est, tunc Res ad Judicem est deferenda. Hic ei debet pignora extradere, ipse autem (debitor) debet mulctam Judici, & emendam Domino suo, quia Pignora (impediendo Dominum) ei recusavit.*

4. *Mulcta est alicubi Libræ aut sexaginta denariorum juxta laudabiles Regionum consuetudines.*

CAP. LXVIII.

[1] Wie man Rihter uuelen [2] sol.

IEglich uueltlich geriht hebt sich von chur, daz ist also gesprochen, daz dehain herr sol den lüten kainen Rihter gen, uuan den, den si (conf. 73. 1.) selbe uuelent,

2. An dem sol der dinge kainez sin, diu uuir hie nennen.

3. Er sol nit mainaide sin, noch sol in der æht nit sin, noch in dem banne.

4. Er sol auch nit ain Jude sin, noch ain kezer sin, noch ain haiden sin,

5. Er sol auch nit ain gebure sin.

6. Er sol auch nit lame sin an handen [3] und an füzzen.

7. Er sol auch nit blint sin.

8. Er sol auch nit ain stumme noch ain tœte sin.

9. Er sol auch under ainz und zuuaintzig iar nit sin an dem alter. Er sol auch uber ahtzig iar nit sin.

10. Suuelhez det dinge ainez an dem Rihter ist, der mag mit reht nit rihter gesin.

11. Ain

CAP. LXVIII.

Quomodo Judices eligi debeant.

QUodlibet Judicium Seculare initium capit ab Electione, hoc ipso id volumus, quod nullus Dominus subjectis Judicem dare debeat, quam eum, quem ipsi elegerint.

2. *In Judice nihil (defectuum) eorum, quos hîc nunc nominamus, esse debet.*

3. *Non debet esse perjurii Reus, aut proscriptus, aut excommunicatus.*

4. *Nec Judæus esse debet, aut Hæreticus, aut Gentilis.*

5. *Nec Rusticus esse debet,*

6. *Nec manibus vel pedibus captus.*

7. *Nec cæcus esse debet.*

8. *Nec debet esse mutus, aut mente captus.*

9. *Nec debet minor esse viginti & uno anno ætatis. Nec excessisse debet annum octogesimum.*

10. *In quocunque aliquid horum reperitur, ille jure Judex esse non potest.*

11. *Qui-*

2) Cod. Wurmbr. *so hat er yene getzewgen hingelegt.* alii: *jene gezüge verleit.* unde apparet vel *jenes*, vel *jene* legendum esse. *Scherz.*

Ad CAP. LXVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 54.

Ad CAP. LXVIII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 55.

2) MSC. Fesch. Rubricam ita exprimit: *wie man rihter setzen sol.* postea pergit: *Ein jeglich wertlich gerihte hebet begin von kur*, quod idem est ac id, quod Nostrum MSC. dicit.

3) C. Fesch. Hortl. aliique: *noch an fuszen.* Scherz.

4) Sup-

11. Ain ieglich Rihter ſol vier tugent an im han, die ſelben haizzent cardinale fürſten über alle tugende.

12. Diu aine iſt rehtikait. Diu ander iſt uuishait, Diu dritte diu ſterke. Diu vierde diu mauzze.

13. Ain rihter ſol die rehtikait alſo haben, daz er uueder durch lieb noch durch laide noch durch miet noch durch hazz niht entu uuan daz reht ſi.

14. Ain Rihter ſol auch uuiſe ſin, daz er daz übel von dem guten, und daz gut von dem übeln geſchaiden künne, kan er daz, ſo hat er die rehten uuishait, [4] daz übel lat und daz gut tut.

15. Er ſol auch ſtarke ſin, daz er ſin hertz alſo beſterk, daz ez dem libe nimmer nit gerat daz uuider reht ſi, und iſt daz daz hertz ainen krancken mut geuuinnet, ſo ſol der lip alſo ſtarke ſin, daz er dem bœſen mut uuiderſtande uuan diu tugend fur alle tugende gat, der bœſem mut uuider ſtat,

16. Er ſol auch alz ſtarke ſin, daz er libe und gute uuage, daz er reht beſchirme.

17. Er ſol auch die mauzze han, alſo daz er uueder durch reht noch durch unreht nimmer ſo grözzen zorn geuuinne, daz er uuider daz reht nimmer iht getu, er ſol nimmer ſo zornig ſin, ſuuie geuualtig er ſi, [5] unküſchez [6] uuort geſpreche oder ieman ſchelte.

18. Er ſol [7] auch ze gehe noch ze træge ſin an dem gerihte.

19. Er ſol auch mæzzig ſin an ezzen und an trinken, und an allen dingen, diu der mauzze uuol ziment.

20. Die vier tugende ſint alſo tugenhaft, daz ainiu aun die andern dehain frum iſt, und ſuuer ain zerbricht, der hat ſi alle zerbrochen.

21. Die vier tugent ziment allen herren uuol, den Got geuualt und geriht geben hat uff ertrich.

22. Vnd ſeit dez geuuizz, ſuuelich herre oder rihter diz vier tugende nit enhat, der miſſevellet uuiſen luten und hazzet in got.

23. Vnd ſuuelich Rihter unreht urtail git, oder andern lüten geſtatet, daz ſi unreht urtail ſprechent, tut er daz durch hazz oder durch liebe, oder durch gutz uuillen, der verliuſet Gotez hulde.

24. Vor uueltlichem geriht [8] ſchrenken die Rihter nit urtail, daz iſt darumb, daz [9] ſi under den luten allen die vor in ſint vil uuiſer lüte ſien denn er ſi.

25. De-

11. *Quilibet Judex debet pollere quatuor Virtutibus, quæ appellantur Cardinales i. e. Principes omnium Virtutum.*

12. *Una harum eſt Juſtitia, altera Prudentia. Tertia Fortitudo. Quarta Temperantia.*

13. *Judex debet Juſtitiam ita colere ut neque ex amore, neque ex vindictâ, neque propter mercedem, neque ex odio aliquid agat, quod ſit injuſtum.*

14. *Judex debet etiam Prudens eſſe, ut malum à bono, & bonum à malo bene diſcernere poſſit; Si hoc poteſt, veram poſſidet Prudentiam, ſi ſcilicet malum evitat, & bona ſeu honeſta agit.*

15. *Debet etiam fortis eſſe, ut animum ſuum ita firmet, ut corpori nunquam aliquid ſuadeat, quod contra jus eſt, &, ſi forte contingit, ut animus malam concipiat voluntatem, tunc corpus ita forte eſſe debet, ut malæ voluntati reſiſtat. Siquidem Virtus illa, quæ malæ voluntati reſiſtit, antecellit omnes virtutes.*

16. *Debet etiam ita fortis eſſe, ut pro defenſione Juſtitiæ vitam & bona periculo exponat.*

17. *Debet etiam ita eſſe temperans, ut neque juſtitiæ neque injuſtitiæ cauſâ unquam talem iram concipiat, quæ ipſum faciat aliquid, quod contra jus eſt, perpetrare: Nunquam debet ita in iram delabi, quantacunque ipſius ſit potentia, ut verba indecentia uſurpet, aut aliquem injurioſis verbis laceſſat.*

18. *Nec nimis præceps in Judicio debet eſſe, nec nimis lentus.*

19. *Debet etiam eſſe temperans in cibo & potu, & in omnibus rebus, quæ à Temperantiâ reguntur.*

20. *Hæ quatuor virtutes ita ſunt compoſitæ, ut una ſine alterâ inutilis ſit, & qui unam frangit (rejicit) ille omnes fregit (rejecit.)*

21. *Hæ quatuor Virtutes decent omnes Dominos, quibus Deus potentiam & Judicia exercendi poteſtatem in hâc terrâ conceſſit.*

22. *Et eſtote certi, quod, quicunque Dominus aut Judex has quatuor virtutes non habet, diſpliceat viris ſapientibus, & in Dei ſit odio.*

23. *Et quicunque Judex injuſtam ſententiam pronunciat, aut aliis permittit, ut injuſtas ferant ſententias, hocque facit ex odio vel amore, vel lucri cauſâ, ille excidit gratiâ Dei.*

24. *In Judicio ſeculari Judices (Judicii præſides) non pronunciant ſententias (ſoli) id quod ideo obtinet, quia ipſi non omnes Judices ſapientiâ pollent, & quia credibile admodum eſt, quod inter omnes illos, qui cum ipſo ſunt multi, qui ipſo ſunt ſapientiores, ſint extituri.*

25. *Nulli*

4) Supple ex MSS. *ob er.* Scherz.

5) Supple ex MSS. *daz er.* Scherz.

6) *Unküſchez wort* hic idem ac: *verba immodeſta, turpia, honeſtati repugnantia.* Gl. Ker. *Unchuschida*, ſordes, Gl. Boxhorn. *Unchuskida*, infandam. Gl. Monſ. *Unchuſci*, fœdus. *Unchuskenici*, infirmitus. *Scherz.*

7) Lege ex Cod. Fſch. aliisque: *weder.* Scherz.

8) Omnes alii, quos MSS. habeo, Codd. pro: *ſchrenckent*, habent: *ſprechent.* Scherz.

9) Lege ex Cod. Feſch. *ez wanlicher iſt daz under den luten allen die vor im ſint, danne der rihter allein.* alii Cod. habent: *gewonlicher*, quod idem eſt ac: *uſitatius.* poteſt etiam retineri: *wanlicher*, quippe quod eſt à *wan*, opinio, ſpes. *Scherz.*

25. Dehainem Rihter ist nit gut gesetzt uuan sin rehtiu buzz.

26. Suuer anderz Rihter setzet, denne alz hie geschriben stat, der tut uuider Got und uuider die lüte.

27. Suuelch Rihter von ainem gut nimpt, der unreht hat, und uuider einen ræit, der reht hat, der tut reht, alz Judaz tæt, der daz unschuldig plut verkauft, und daz hailig plut, und darumb nam unrehtez gut. Also hat der Rihter getan, der hat sinen bruder verkauft umb ain uuenige gutez. Er sol uuizzen, daz er Gotez hulde darumb verlorn hat.

28. Und ist, daz in Got ermant, daz er ez uuider tun sol, so sol er daz gut, daz im gener gab umb daz unreht dem niht uuider geben, der ez im gab, daz er im unteht hülfe, und daz reht verkerte, da von gab er imz süntlich und schantlich, da nam ez der Rihter. [10]

29. Da von sol ez im nit uuider uuerden. Ez sol dem uuerden, dem da unreht geschehen ist. Im sol der Rihter gelten allen den schaden, der im geschehen ist von sinem untehten geriht.

30. Da vor solen sich die Rihter hüten, daz si nieman dehain unreht tuen, noch gestaten ze tun.

31. Ain ieglich man, der Rihter ist, uuil sich der gen Got rehtvertigen, so sol er sich bedenken, [11] uuaz er gut ze unreht genomen hab,

32. Und suuem er gut ze unreht verlorn habe, dem sol er daz uuider geben nach reht oder nach [12] minnen,

33. UUir haben von den Rihtern genuk gesait,

34. UUaz uuir von den Rihtern haben gesprochen, daz selbe sprechen uuir auch von den vorsprechen.

25. *Nulli Judici aliud lucrum pecuniarium statutum est, quam mulcta legalis.*

26. *Qui alia ratione in Judicibus creandis incedit, ille contra Deum & homines agit.*

27. *Quicunque Judex pecuniam accipit ab aliquo, cujus causa nullo jure nititur, & contra aliquem pronunciat, cujus causa est justa, ille plane agit, ut Judas, qui innoxium & sanctum sanguinem vendidit & pro eo pecuniam accepit, eodem modo talis Judex egit, siquidem fratrem suum vendidit pro exiguâ pecuniæ quantitate. Hic talis sciat, quod ideo Dei gratiam amiserit.*

28. *Et si contingit, ut Deus (adhibitis Conscientiæ morsibus) ipsi dictet, quod id, quod accepit, debeat restituere, tum id, quod alter ipsi injustitiæ exercendæ causâ dedit, non debet illi reddere, qui id dedit, ut in caussâ injustâ ipsi assisteret & jus inverteret; nam qui id dedit, hoc ipso peccavit, & turpiter egit; & æque male id Judex accepit.*

29. *Hinc ad eum (qui id dedit) non debet id, quod datum fuit, redire; debet autem cedere ei, cui injuria fuit facta. Huic debet Judex resarcire omne damnum, quod ei obvenit ex ipsius sententiâ injustâ.*

30. *Hoc cavere debent Judices, ne ulli injuriam faciant, aut, ut alter alteri faciat, permittant.*

31. *Quilibet homo, qui est Judex, si se apud Deum vult purgare, cogitet, ubi pecuniam ipse injuste acceperit.*

32. *Et illi, quem injuste bonis (vel omnibus, vel quibusdam) fraudavit, ablatum restituat, vel (plenarie) secundum regulas Justitiæ vel (minus plenarie) juxta gratiam (ejus, qui de eo, quod restituendum esset, ipsi aliquid benevole remittit.)*

33. *De Judicibus satis diximus.*

34. *Id, quod de Judicibus diximus, idem de Caussidicis dicimus.*

CAP. LXIX.

Ditz ist von den vorsprechen.

Allez daz von den Rihtern sol sin, daz sol auch an den vorsprechen sin, uuan daz si uuol gut nement umb iriu uuort,

2. Und anderz nit. Wan so sie arbait habent, ob si über veld sulent varn durch ieman, oder ob si kost habent, die sol in der geben, durch den sie varent.

3. Ez

CAP. LXIX.

De Caussidicis.

Omnia quæ circa Judices obtinere debent, illa debent etiam esse in Caussidicis, nisi quod hi pecuniam sumere possint pro verbis (quæ pro altero faciunt.)

2. *At aliâ ex causâ nil possunt sumere, nisi si id laboris habuerint, ut peregre iverint alterius hominis causâ, aut sumtus (ejus gratiâ) fecerint, hos quippe ipsis restituere debet is, cujus causâ peregre abierant.*

3. Pro-

10) Supple ex Cod. Fsch. *alsam*. i. e. *eâdem ratione, eâdem turpitudine*. C. Waldn. *als übel*. Cod. Ingolst. *lasterleich*. Cod. meus: *also übel*. quæ omnia eodem recidunt. *Scherz.*

11) C. Fsch. *war er gut also ze unreht genomen habe*. Cod. meus: *wo er das* g. z. u. g. h. *Scherz.*

12) Pro: *minne*. Cod. Uff. ut & impressi habeot: *liebe*. *Minna*, *Minne*, *Minn* amorem denotare notissimum est. Hic significat *benevolentiam gratiamque* ejus, qui id quod juxta rigorem exigere poterat, vel in totum, vel in tantum remittit. *Scherz.*

Ad

3. Ez ſol niemantz uuort ſprechen, uuan der reht hat, und [1] ſagent im ſin [2] geuuizzende, daz er unreht hat, er ſol ſin uuort niht ſprechen. So ſait daz unſer lantreht.

4. Gebiutet ez im der Rihter, er muz ſin uuort ſprechen, daz ſagen uuir iu nit daz ez reht ſi. [3]

5. Suuer dez uuort ſprichet, der unreht hat, der mag ſich gar kume beuuarn, daz er reht gevar gen Got, hilfet er dem mit ſiner kunſt der unreht hat, daz iſt uuider Got.

6. Er ſol ſich alſo hüten. Er ſol den Rihter bitten daz er inz erlauzz, daz er ſin uuort iht ſpreche, und tut dez der Rihter nit, ſo ſpreche er anderz niht, danne alz im gener ſaget, und alz er von andern lüten hœret,

7. Und ſaumet auch ſin furſprech ainen man der reht hat mit uuizzende und mit uuillen, der iſt Got und genem alz vil ſchuldig alz er im verlorn hat,

8. Vnd ſprichet ainer ainez mannez uuort [4] und von genem gut nimet, und hat genomen und genen verſumet, dez uuort er ſprichet durch miet uuillen, der hat alz vil geſündet alz Iudaz der Got verkauft, uuan uuir alle in Got ſin gebrüder, und hat auch ſin zungen verkauft,

9. Und ſprichet in gener an, dez uuort er alſo ungetriuuueclichen geſprochen hat vor dem Rihter, und mag er inz überziugen ſelb dritte, er ſol im ſinen ſchaden zuuiſpilde geben, alz ob daz gut uuorden ſi in ſinen [5] ſchirm, und iſt dem Rihter ſiner zungen ſchuldig, [6] oder ze lœſen mit zehen pfunden.

10. Er ſol armer lüt uuort durch Got ſprechen, und tut er dez niht gern, daz iſt uuider Got, und der Rihter ſol im gebieten mit reht, daz er armer lüt uuort ſpreche.

11. Vnd bittet ain man den andern, daz er ſin uuort ſpreche, und ſait im allen ſinen haimlich über die ſache. Vnd ſi koment baide für geriht, und gener gen dem diu ſache gehandelt iſt nimpt denſelben vorſprechen den dirre da gebeten hat, und im ſin haimlich geſeit hat, uueder mag er ſin uberig uuerden oder niht,

12. UUir ſprechen alſo, gat iener da, und ſait dem Rihter, daz im ditz mannez uuiderſtrit ſin haimlich geſait habe, und uuil im dez der Rihter nit gelauben, ſo ſol iener dar gan, der im ſin haimelich geſait habe, und ſuuer ze den hailigen, daz ez alſo ſi, in ſolz der Rihtêr erlauzzen mit reht, daz er ſin uuort iht ſpreche,

3. *Pro nemine verba facere debet, quam illo, cujus causa est justa. Et si conscientia ejus ipsi dictitat, alterius causam esse injustam, pro eo loqui non debet. Hoc dicit nostrum Jus Civile.*

4. *Si Judex hoc (ut faciat) ei præcipit, tunc cogitur pro altero loqui; hoc non ideo dicimus, quasi id justum esset. Est tantummodo Consuetudo.*

5. *Qui pro illo verba facit, cujus causa est injusta, ille difficulter agere ita potest, ut recte incedat intuitu Dei; si arte suâ eum juvat, cujus causa est injusta, contra Deum agit.*

6. *Hac cautione (in hoc casu) uti debet. Debet rogare Judicem, ut ipsi parcat, ne cogatur pro altero verba facere; quodsi Judex id ei non indulget, tum nihil aliud dicat, quam id quod ille (Cliens) ipsi dictat, & ipse ab aliis hominibus audit.*

7. *Et si Caussidicus homini, qui causam habet justam sciens lubensque negligentiâ suâ damnum causatur, tum Deo & illi (Clienti) tantum debet, quantum est damnum, quod ipsi dedit.*

8. *Et si quis pro aliquo verba facit, & ab illo (adversario ejus) pecuniam se accepturum esse promisit aut accepit, atque illius, pro quo verba facit, causam negligenter (& prævaricatorie) tractat pecuniæ, quam accepit, causâ, ille tantundem peccavit, ac Judas, qui Deum vendidit, siquidem in Deo omnes sumus fratres; præterea linguam suam vendidit.*

9. *Et si ille, pro quo tam perfide verba fecit, ipsum convenit coram Judice, & id probare potest mettertius, tum debet hic alteri damnum resarcire duplo, quasi alter hanc pecuniam apud ipsum in armarium ejus deposuisset, & Judici debet linguam suam, aut, ut eam luat, decem libras.*

10. *Pro pauperibus verba facere debet propter Deum (adeoque gratis) & si hoc non lubenter facit, tunc agit contra Deum, & Judex jure ei præcipit, ut pro Pauperibus verba faciat.*

11. *Et siquis alterum rogat, ut pro ipso loquatur in judicio, eique omnia sua secreta circa hanc causam revelat; contingitque ut uterque in judicium veniat & is, contra quem lis suscepta est, sibi eligat hunc Caussidicum, quem adversarius (de operâ præstandâ) rogaverat, cuique secreta sua revelaverat, hic quæritur, Utrum hic eo (Caussidico illo) carere debeat, annon?*

12. *Respondemus autem ita: Si ille (Caussidicus) accedit Judicem eique indicat, quod hujus viri (qui ipsum nunc eligit sibi) adversarius secreta sua sibi revelaverit, & Judex id credere non vult, tum debet ille, qui secreta ista revelavit jurare quod hoc ita sit; hoc facto Judex debet ei (Caussidico) hoc remittere ne cogatur caussam hujus qui ipsum nunc elegit, agere, sed debet*

Ad CAP. LXIX.

1) Lege: *Sagt.*
2) Cod. Hortled. & quidam alii habent *ſynn* pro : *gewizzende.* Scherz.
3) Codd. reliqui addunt: *es iſt ain gewonhait.* Scherz.
4) Cod. Meus melius: *Und von jenem lobet gut zu nemende oder genomen hat. &c.* Conſentiunt & alia MSC. *Scherz.*
5) In Hortled. legitur: *Schrein.* idem habet C. Wurmbr. & Codd. Arg. alii Codd. habent: *Schirm.* utrum retineas parum intereſt. *Scherz.*
6) *Oder z. l. m. z. pfunden.* hæc abſunt à MSC. Scotorum Viennenſium. *Scherz.*

7) In-

che, [7] der im ſin haimlich geſeit hat, daz reht in gaiſtlichem und uueltlichem geriht,

13. Und ſprichet ain man ainez menſchen uuort umb ain ſache, und uuirt diu ſache uf-geſchoben, der vorſpreeh mag mit reht [8] umb die ſache uuider in geſprechen.

debet mandare, ut cauſam alterius, qui ipſi ſecreta ſua revelavit, agat. Et hoc juſtum eſt in Eccleſiaſtico & Seculari Judicio.

13. *Et ſi quis alicujus cauſam in judicio agit, & lis differtur ad aliud tempus, Cauſſidicus hic nunquam in hac cauſâ Parti adverſæ adeſſe poterit.*

CAP. LXX.
Ditz iſt von den Rautgeben.

NU ſulen uuir ſprechen von den Ratgeben,

2. Und ob ain man alſo uuiſe iſt, daz er den lüten guten rat geben kan. Vnd bittet in ain man, daz er im rat gebe umb ſin ſache, er iſt im nit ſchuldig ſinen rat umbſuſt ze geben, er mag ſin gut darumb nemen mit reht, [1] alſo daz er im uf daz reht rate.

3. [2] Und iſt im der rat nutze, er iſt im dez gutz ſchuldig,

4. Und [3] uuirt im der rat nit nutze, er ſol im nit geben.

5. Vnd git er ienem rat der da uuider iſt an der ſache, der hat alz vil ſchulde alz der falſche vorſpreche, [4] und von dem uuir hievor (c. 69, 8.) geſprochen haben.

6. Er ſol auch armen lüten raten, durch Got, dez iſt er in vor Got ſchuldig.

7. Von den Ratgeben haben uuir hievor und hernach mer geſprochen.

CAP. LXX.
De iis, qui Conſulendo Hominibus adſunt.

NUnc dicendum eſt de iis, qui Conſulendo Hominibus adſunt.

2. *Quodſi quis ita Prudens eſt, ut conſiliis bonis alios juvare queat; & contingit, ut quis in cauſâ aliquâ ejus conſilium expetat, tunc non tenentur gratis hoc facere, poteſt jure pecuniam ideò accipere, hac tamen lege ut quam optimum ei juxta jura conſilium det.*

3. *Si hoc conſilium illi (qui id petiit) utile eſt, tunc hic conſilium danti ad pecuniam præſtandam eſt obligatus.*

4. *Quodſi autem ipſi conſilium eſt inutile, ille ad nihil tenetur.*

5. *Si talis conſilium quoque ſuggerit Parti adverſæ, ille æque deliquit ac Cauſſidicus prævaricator, de quo antea diximus.*

6. *Tenetur etiam talis homo pauperibus Conſulendo ſuccurrere propter Deum gratis; hoc ipſis ex voluntate Dei facere eſt obſtrictus.*

7. *De hiſce conſilia dantibus ſupra ac infra ulterius dicitur.*

CAP. LXXI.
Ditz iſt von den geziugen.

DItz iſt von den geziugen.

2. Umb ſuuelch ſache der man geziuge iſt, da ſol er nit gutez umb nemen.

3. Vnd kumpt er für den Rihter, und uuil ienem ſinez rehten helfen, uber den der da ſuueren ſol, der mag in damit veruuerfen, daz im gut gehaizzen ſi,

4. Und laugent er dez, daz im gut uueder gehaizzen noch geben ſi, dez ſol er ſich bereden mit ſinem aide, oder iener ſol in ſin überziugen ſelb dritte, die daz uuarz uuizzen, daz, er

CAP. LXXI.
De Teſtibus.

DE Teſtibus hæc habe.

2. *Quicunque eſt teſtis in cauſâ aliquâ, is eo nomine nullam pecuniam ſeu mercedem accipere debet.*

3. *Si ille (qui ita pecuniam accepit) accedit Judicem, ut alteri (teſtimonio ſuo) in jure opem ferat, tum is, in cujus præjudicium deberet jurare, ideò eum rejicere poteſt, quia ei pecunia fuerit promiſſa.*

4. *Hoc ſi is (qui ut teſtis producitur) negat, purgare ſe debet juramento ſuo, aut alter debet ipſum juramento ſuo & duorum teſtium, qui quod geſtum eſt, ſciunt, convincere, quod is (adverſarius ipſius) ei pecuniam*

---

7) Inſere ex MSC. Fſch. aliiſque: *Unde ſol im gebieten, daz er des uuort ſpreche.* Scherz.

8) Lege ex MSC. *nimmermere umb die ſache.* Scherz.

Ad CAP. LXX.

1) Placet Lectio MSC. Monach. Scotorum Vienn. ubi: *auf das peſte rat das Recht ſey.* Scherz.

2) Hic integer verſus abeſt á MSC. Chartaceo Ambraſiano, ceu Schilterus notat.

3) Conſ. noſtro MSC. Ambraſ. Chartac. Fſch. Waldn. Uff. Ingolſt. Univ. Arg. & meum. Aſt MSS. reliqua Arg. ut & Wurmbr. & Hortled. habent: *Und geit er ainen rat der wider an iſt in der ſach.* Cum quibus quoad mentem convenit Cod. Ambraſianus Pergameous, ubi: *und tut er im einen rat in der ſach der im ſchadlich iſt.* Scherz.

4) Dele τὸ *und.* Scherz.

er im gut gehiezz, und er daz lobt ze nemen, oder epfangen habe,

5. Alz er dez uberziuget uuirt, so sol er dem Rihter ain buzz, diu ist etuua ain pfunt, etuua ain halbez oder sehzig pfenning,

6. Er sol in ainem iar uueder uuibez noch mannez geziuge sin.

7. Ez ist ain grozziu untat uuer gut darumb nimpt, daz er ainem dez rehten hilfet oder dez unrehten.

niam promiserit, & ipse se hanc acceptaturum pollicitus sit, aut jam acceperit.

5. *Cum de hoc est convictus tum debet ille Judici Mulctam, quæ alicubi est Libra, alicubi libræ dimidiæ, vel sexaginta denariorum.*

6. *Talis per annum integrum nec in causâ Masculi alicujus, nec in causâ fœminæ cujusdam testis esse potest.*

7. *Magnum est scelus, siquis ideò accipit pecuniam, ut olteri opem ferat ad obtinendum jus suum aut ad committenda mala.*

CAP. LXXII. Wie man reht erkauffen sol.

VNd mag ain man sin reht anderz niht behaben, er gebe dem Rihter gut, und andern die darzu gehœrent, und die hievor genennet sint. Wir raten im e daz er sin reht verliese, daz er sin gut e gebe.

2. Ez ist bezzer ain uuenig ze geben, denn ain michel tail verlorn.

3. Er git ez ungern. Vnd moeht er sust reht han geuuunnen, er het im nit geben, da von hat er sin nit sünde.

4. Die habent sin aber tœtlich sünde, die so getan gut nement,

5. Da mügen sich alle die gern davor hüten, die mit reht umb gant.

6. Wann der uuise Salomon sprichet, also: [1] *Minne daz reht alle, die daz ertrich richtent*, dez bedürfen die Rihter uuol.

CAP. LXXII. *Quomodo quis pretio debeat efficere, ut sibi jus dicatur.*

QUodsi quis aliter obtinere justitiam non potest, quam si Judici pecuniam dat, aliisque qui eò (ad judicium) pertinent, huic consulimus, quod potius pecuniam dare debeat, quam jus suum (consecutionem juris sui) negligere.

2. *Satius est pauca dare, quam multa amittere.*

3. *Dat hoc invitus, &, si aliâ viâ potuisset jus suum obtinere, ipse nihil dedisset; hinc est quod hoc ipso non peccet.*

4. *Illi autem peccatum mortale committunt, qui talem pecuniam accipiunt.*

5. *Itaque ab hac re caveant sedulò omnes, qui circa justitiam administrandam occupantur.*

6. *Sapiens enim ille Salomo dicit ita:* Amate justitiam omnes qui terram judicatis. *Hoc ipso Judices admodum opus habent.*

CAP. LXXIII. [1] Wer ze [2] hute und ze hare uuol rihtet.

EZ mag mit reht dehain gebure uuol rihter gesin, noch nieman der sin reht verlorn hat.

2. Tunt aber ain untat, diu minner ist, denn funf schillinge von diuphait oder von Raube, da mag man uuol ainen [3] vogt kiesen, da doch dez Kungez ban ist, der daruber rihtet.

3. Ich

CAP. LXXIII. *Quis judicare possit de delictis, quæ pœnam fustigationis habent.*

JUre nullus Rusticus judex esse potest, nec alius, qui juris beneficiis excidit.

2. *Si autem contingit, ut committatur aliquod delictum, nempe Furtum aut Rapina, cujus pœna minor est quinque assibus solidis, tum eligi potest Advocatus aliquis (sc. ex Rusticis) licet bannum Regis alii fuerit concessum qui bis de delictis judicet.*

3. *Mens*

Ad Cap. LXXII.

1) Lege *minnet*, amate. *Scherz.*

Ad Cap. LXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 55.

2) *Zu hut und haar richten*, est, *judicare de delictis quæ fustigationem cum capillorum detonsione conjunctam* pro pœnâ habent, quam pœnam ita exprimit Frid. I. in Constit. de Pace tenenda 2. Feud. 27. 8. *Scopis & forcipe excoriare & tondere.* vid Auctorem Actor. Lindav. Tom. I. p. 827. Schilt. ad *omn.* Lud. §. 23. adde quæ ego dixi ad Strickerum XIII, 5. not. 5. *Scherz.*

3) Hic in Jure Sax. *Gograv* appellatur. Vid. Spec. Sax. lib. 1. art. 55. *Scherz.*

3. Ich main alſo, uua der Rihter nit eniſt, der umb uuunden rihter, da mag man uuol ainen kieſen, der ze hute und ze hare rihtet, ez ſi in ſteten oder in dœrſern,

4. UUa man anderz rihtet, denn alz hie geſchriben iſt, da uuirt man ſchuldig an den lüten.

3. *Mens mea eſt: Ubi non adeſt Judex, qui de Vulneribus judicat, tum eligere aliquem licet, qui judicium exercet in delictis, quorum pœna eſt fuſtigatio.*

4. *Quod ſi aliter judicium quis exerceat, quam hîc ſcriptum eſt, ille peccati Reus eſt intuitu hominum. (de quibus judicat.)*

CAP. LXXIV.
Wer über menſchen plut rihten ſol.

AIn vogtay iſt nir reht lehen, uuan uua man Rihter nemen ſol, die ſol man nemen nach der lüte (conſ. 67. 1.) uual.

2. Suuer dez bannez nihr enbat von dem Kunige, der mag nihr gerihten, uuan ze hute und ze hare.

3. Ditz beſchaiden uuir alſo, hat ain pſaffen fürſt Regalia von dem Kunige, der mag nieman dehainen ban da von gelihen, daz ez den lüten an ir lip oder an ir plutgieſſen gange.

4. Vnd enpſahet ain Rihter alſo ſin geriht, daz er über der menſchen lip und plut riht, er uuirt ſchuldig an allem dem plut, daz er mit dem gerihr vergiuſſet.

5. Vnd uuil er reht tun, ſo ſol er den Rihter zu dem Kunge ſenden, dem er ſin gerihr lihet.

6. Vnd mag er dar nit komen, ſo ſol der pſaffen fürſt ſinen boten darſenden zu dem Kunige, daz er ſinem Rihter den ban an ainem brief ſende, und iſt auch rehr.

7. Dirr dinge bedarf ain layen fürſt nit, der geriht enpſahet von dem Kunige, der lihet uuol den ban ſinem Rihter, und der Rihter mag in furbaz nit gelihen.

8. Vnd hat der layenfürſt ſunderlich gerihr, da man uber menſchen plut rihten ſol, den ſol er [1] eigenlichen ſinen ban ſunderlichen lihen.

9. Allerhande clag und allez ungeriht mag der Rihter der den ban hat uuol rihten, ſuuaz in ſinem geriht iſt.

10. Aun ob man uff aygen clagt, da mag er nit umb gerihten noch kain Rihrer danne uff der rehten dinkſtar,

11. Daz iſt alſo geſprochen, ſuua daz (conf. c. 296, 1.) aygen lit, da ſol man auch daruber rihten.

12. [2] Bi dez Kunigez banne mag nieman uuol rihten.

13. Suuer

CAP. LXXIV.
Quis de Sanguinis Humani effuſione judicare debeat.

Poteſtas illa judicandi, quæ Vogtay *appellatur, non eſt verum feudum; nam quando judices creandi ſunt, illi per electionem ſubjectorum creari debent.*

2. *Qui* bannum *non habet à Rege, ille non poteſt aliquem condemnare, niſi ad pœnam fuſtigationis.*

3. *Hîc ita diſtinguimus; Si Princeps Eccleſiaſticus* Regalia *habet a Rege, ille nemini* Bannum *poteſt dare, ut nempe procedi poſſit ad pœnam privationis vitæ aut effuſionis ſanguinis.*

4. *Et ſi Judex aliquis ita (à Principe Eccleſiaſtico) Juriſdictionem hanc ſuſcipit, ut nempe de vitâ & ſanguine hominis judicare queat, ille Reus eſt omnis illius ſanguinis, quem ipſe vi juriſdictionis illius effundit.*

5. *Si ille (Princeps Eccleſiaſticus) recte agere vult, debet mittere Judicem ſuum, cui Juriſdictionem ſuam dat ad Regem (ſc. ut Bannum ab eo accipiat.)*

6. *Et ſi eò ire ille (Judex) nequeat, tum Princeps Eccleſiaſticus debet mittere nuncium ſuum ad Regem, ut Judici ſuo per Epiſtolam (Diploma) poteſtatem hancce judicandi concedat; & hoc juſtum eſt.*

7. *His (ambagibus) non opus habet Princeps Laicus; Nam qui juriſdictionem accipit à Rege, ille concedit recte Juriſdictionem Criminalem ſuo Judici, qui (Judex) tamen alii eandem concedere nequit.*

8. *Et ſi Princeps Laicus ſingularia habet judicia, in quibus de Sanguinis humani effuſione judicari debet, illis ſingulis ſpecialiter ſuam Juriſdictionem Criminalem concedere debet.*

9. *De omnis generis actionibus & de omnibus delictis Judex, qui bannum habet, judicare poteſt, ſi facta illa in ipſius territorio contigere.*

10. *Excepto, ſi de Re immobili agatur; de eâ enim nec ipſe nec alius judex judicare poteſt, niſi qui habet forum competens.*

11. *Id eſt; ubi Res immobilis illa eſt ſita, ibi etiam de eâ judicium exerceri debet.*

12. *Propter Bannum Regis (conceſſum) jure quis judicat.*

13. *Qui*

Ad CAP. LXXIV.

1) Cod. Hortled. habet: *ir jeglichem*, quod firmat Feſchianus, qui textum ita exhibet: *Als mangen ribter ein Fürſte hat. der ſol er jeglichem beſunder ſinen pan liben, unde der pfaffen Furſten ribter ſol iglicher von dem Kunige ſinen pan beſunder emphaben von ſiner hant oder an brieſen als hievor gereit iſt.* Scherz.

2) Hic verſus plane abeſt in Cod. Uffenb. & Scotor. Vienn. In Reliquis autem MSS. apparet, ſed pro: *nieman* legitur: *man*, quod omnino adoptandum, mens videtur hujus verſus eſſe, quod, *ſi quis habet à Rege bannum, omnino judicandi facultatem habeat. bi* pro: *propter* ſæpe uſurpatur. apud Otfrid. Ev. V. 17, 34. *bi ira miſſodati*, ob *ſua peccata.* Scherz.

3) Lege

13. Suuer den ban ainost enpfahet der bedarf in anderst nit enpfahen ob der Kunig stirbet.

14. Ist der Rihter dannoch an dem geriht, der den ban von dem Kunige enpfangen hat, so der Kunig tode ist, so hat er den ban dannoch [3] nit.

15. Wirt aber im daz geriht genomen, die uuile der Kunige lebt, und sol er anderstunt Rihter uuerden, er muz den ban anders enpfahen nach dez Kunigez tode, so hat er in alle die uuile er Rihter ist.

13. *Qui semel Bannum à Rege accepit (per Investituram,) ille, etiamsi Rex moriatur, alterâ vice ut illum accipiat, opus non habet.*

14. *Si Judex, qui Bannum à Rege accepit, tempore, quo Rex moritur, adhuc in vivis est, tum jure Bannum adhuc habet.*

15. *Si autem ei (Judici huic) judicandi potestas vivo Rege aufertur, & contingit, ut ipse postea alibi Judex fieri debeat, tunc debet adhuc semel Bannum accipere. Quod si factum, & Rex moritur, habet illum, quamdiu est Judex (nec opus habet Renovatione Banni per successorem Regis.)*

CAP. LXXV.
Wie die Rihter [1] elichiu dink gebieten sülen.

EZ mag dehain Rihter elich dink gebieten aun sin gebütel, die daz dink gebieten suln.

2. Da sol man den gebütel dez ersten umbfragen urtail, ob er daz dink also geboten habe, alz reht si, und [2] sol fragen, ob er mit reht verbieten sul [3] uber braht und alle unzuht.

3. So sol der Rihter fragen, ob ez uuol an der zit si, suuer ze dem tædinge niht kom ze der zit, ob er im iht uuetten sul, dez sol er noch allez den gebütel fragen, der sol ertailen,

4. Vnd ist diu dritt [4] zit dez tagez hin, so ist uuol zit, daz man tædinge suchen sol, daz haizzent die layen terce zit, suuer darnach ze hant nit kumpt, der sol dem Rihter uuettun.

5. Darnach sol iederman clagen mit vorsprechen daz im [5] uuerr.

6. Ain (Spec. Sax. Lib. I. Art. 60.) ieglich man mag uuol clagen und antuuurten aun vorsprechen, ob er sich dez schaden eruuegen uuil, der im davon beschehen mag.

7. Versprichet er sich aun vorsprechen, dez mag sich ain man nit erholn, er muz den schaden haben,

8. Hat er ainen vorsprechen, und missesprichet der, er mag sich uuol erholn mit ainem andern.

9. Suuen

CAP. LXXV.
Quomodo Judex ad Judicia legitimā citare debeat.

NUllus Judex potest citare ad legitima Judicia sine Apparitore suo, qui ad Judicium partes citare debet.

2. *Ibi apparitor primo loco est interrogandus, an indixerit Judicium ita, uti juris est, & (ille Apparitor) debet interrogare, an liceat sibi prohibere strepitum garrientium & omnia facta indecentia.*

3. *Tum debet Judex interrogare, an hora adsit, ut, qui ad hoc judicium (citatus) nunc non venit, ipsi mulctam solvere debeat, de his omnibus debet Apparitorem interrogare, & hic debet (ad ea) respondere.*

4. *Et si tertia diei (post ortum Solis) hora effluxerit, tunc tempus adest comparendi in judicio (hoc tempus Laici appellant Tertiam,) qui non mox inde comparet, ille Judici ad mulctam tenetur.*

5. *Hinc quilibet debet queri per Caussidicos de iis rebus, quæ ipsum male habent.*

6. *Quilibet potest agere & se defendere sine Caussidicis, si vult periculum facere de damno eo, quod ipsi obvenire potest.*

7. *Si quis non adhibet caussidicum, & aliquid enunciat in præjudicium suum, à damno (inde orto) se liberare non potest, sed id ferre debet.*

8. *Si autem adhibet Caussidicum, & ille aliquid male (quod nempe vergere potest in præjudicium Domini) enunciat, potest per alium (Caussidicum) sibi subvenire.*

9. Si

3) Lege omnino ex MSS. *mit rehte.* Scherz.

Ad CAP. LXXV.

1) Quædam MSS. habent: *jeglich*, sed pleraque: *elichiu, elich.* Scherz.

2) Insere: *er.* *Apparitor sc. *Schertz.*

3) In Cod. Fsch. legitur: *uberigen bracht.* Cod. Ingolst. *geprecht oder überlaiut.* Cod. Uff. *gebrecht und überlaut.* MSC. Scotor. Vienn. pro *überbracht* habet: *überschallen*, plerique habent *überbraht. braht, bracht, gebrecht* est nihil aliud quam *strepitus, sonus loquentium, garrientium:* in Hisp. MSC. de Trist. p. 88. b.

Das sie an der ersten naht
sunder rede und braht
by Marcke irem Herren lege.

In Ottonis Dimmering. Itinerar. Germ. MSC. p. 242. a. *Umbe das Paradis ist ein gar gros getone und* gebrehte *von aller der welte, das nieman do den andern geboren mog.* vid. meam Notam ad Specim. Phil. Mqr. Germ. fab. 4. ℣. 24. *Scherz.*

4) *Zit* Antiquis *horam* denotasse sæpius, certissimum est. vid. Otfrid. III. 2, 62. & IV. 33, 16. & IV. 33, 20. ubi *nona zit*, hora Nona. Non autem intelligendam esse *tertiam diei partem* id inde liquet, quia alias judicia omnia fuissent pomeridiana. *Scherz.*

5) Loco hujus Cod. Hortl. clarius: *das er zu klagen hab. werren* antiquis est *confundere, turbare.* ergo Res eadem diversis tantum exprimitur formulis. *Scherz.*

9. Suuen der man vorſprechen nimpt, ſo ſol in der Rihter fragen, ob er [6] aun ſinez vorſprechen uuort uuelle iehen, ſo ſol er ſprechen ia,

10. Vnd alz er den vorſprechen genimpt, ſo muz er ſtæt han, ſuuaz er geſprichet.

11. [7] Dez iſt etuua nit geuuonhait, daz man frage, ob er aun ſinez vorſprechen uuort uuelle iehen, ditz iſt nach der lüten geuuonhait,

12. Alz der man vorſprechen genimet, ſo ſol er im nit offenbar ſagen, er ſol im zu runen uuaz er uuil.

13. Der vorſprech ſol im geſprechez gern, daz ſol im der Rihter erlauben,

14. Vnd uuil er ze lange ſprachen, der gebütel ſol in gebieten, daz ſi uuider für in komen.

15. Ez mag nieman geuuidern, er müzze vorſpreche ſin in dem geriht, da er inn uuonhait hat, oder da er gut inn hat, nach geuuonhait aun über ſiniu kint und über ſin mage und über ſin man und über ſinen gœten, ob in diu clag an ir lip gat oder an ir geſunt, oder an iriu ereuuerk gat, da man ainen menſchen von der criſtenhait uuil ſchaiden oder mainaide ſeit.

9. Si quis adſciſcit Cauſſidicum, tum Judex eum debet interrogare, an velit ratihabere ea, quæ Cauſſidicus dicit; ad quod ille (Dominus) affirmative reſpondere debet.

10. Et quamprimum aliquem aſſumit Cauſſidicum, tum (Dominus) firmiter debet ſervare, id quod ille (Cauſſidicus) enunciavit.

11. Hoc quibusdam in locis non obtinet, quod (nempe) Principalis interrogetur, an ſui Cauſſidici dicta ratihabere velit; obtinet tamen ſecundum conſuetudinem hominum (multorum.)

12. Poſtquam quis Cauſſidicum aliquem ſibi adſciverit, non debet ei (in judicio) palam dicere (quæ dicenda eſſe putat) ſed ea in aurem ſuſurrare.

13. Cauſſidicus debet (ſi res exigit) petere poteſtatem ſeparatim colloquendi cum Domino ſuo; & hanc Judex ei dare debet.

14. Et ſi colloquium juſto diutius extendunt, Apparitor iis indicet, quod iterum coram Judice ſe ſiſtere debeant.

15. Nemo poteſt recuſare, quo minus cauſſidici partes impleat in judicio, ſub cujus territorio habitat, aut bona ſua ſita habet, excepto caſu, ſi lis ſit contra ipſius propriam Uxorem & proprios liberos, ac contra ipſius conſanguineum, aut Vaſallum aut Patrinum, & agatur de periculo vitæ, ſanitatis, aut honoris, ut ſi quis accuſetur, tanquam à cœtu Chriſtianorum excludendus, aut tanquam perjurus.

CAP. LXXVI.
Ob ain vorſpreche ſtammelt.

UNd git der Rihter ainen ſtammelenden man ze vorſprechen, daz iſt uuider reht,

2. Geſchiht aber ez, uuaz er miſſeſpricht, dez hat er dehainen ſchaden, dez uuort er da ſprichet,

3. Ain ieglich man mag uuol vorſpreche ſin in tutſchen landen vor allem geriht, den man an ſinem reht nit beſchelten mag, alz hievor geſprochen iſt.

CAP. LXXVI.
Si Cauſſidicus (à Judice datus) balbus ſit.

QUodſi Judex (alicui) balbum det, ut ſit ipſius cauſſidicus, hoc iniquum eſt.

2. Si tamen de facto hoc ſit, & (balbus) ille in ſermone errorem committit, id ei, pro quo verba facit, non præjudicat.

3. Quilibet poteſt eſſe Cauſſidicus in Germaniâ, modo talis ſit, ut Juris beneficiis indignus non ſit declaratus, ceu ſupra diximus.

CAP. LXXVII.
[1] Wie gaiſtlich lüte unduueltlich lüte an ander beclagent.

WIr ſprechen, uua der man reht vordert, da ſol er auch reht nemen.

2. Aun

CAP. LXXVII.
Quomodo Clerici & Laici ſe mutuo coram Judice conveniant.

PRonunciamus, quod ubi quis (agendo) jus quærit, ibi etiam debet pati, ut ipſe conveniatur.

2. *Ex-*

6) Lege: *an.* ex plur. MSS. *Scherz.*
7) Cod. Feſch. loco hujus integri verſus habet tantum verba: *ditz iſt nach der lute gewonheit.* Scherz.
8) Rectius Cod. Hortl. *wonhaft iſt.* Scherz.
9) Supple ex Cod. Fſch. Wurmbr. meo aliisque: *ſein hauſfrawe und*, &c. Cod. Waldn. habet: *Junckfrowen.* Scherz.

10. Cod. Hortl. Fſch. aliique plures habent: *toten. Tot* & *Goet* ſunt ſynonyma, denotantque tum eum qui aliquem ſuſcepit ex Baptiſmo, tum ſuſceptum. *Scherz.*

Ad CAP. LXXVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 61.

Ad

2. Aun gaiſtlich lüte, die clagent uuol vor uueltlichem geriht und muz man ſi beclagen vor gaiſtlichem geriht, uuan umb ain ſache.

3. Und beclagt ain gaiſtlich man ainen uueltlichen man vor geriht umb gülte der Rihter ſol im rihten.

4. Und uuil er im ſin phenning ze hant geben oder gutiu phant, daz ſol er nemen.

5. Und der laye beclagt den gaiſtlichen man auch uuol vor uueltlichem geriht.

6. Aber nit uuan umb gülte und der Rihter ſol im rihten nach reht hintz dem gaiſtlichen manne.

2. *Excipe (ab hac Regulâ) Clericos, hi enim agunt coram Judicio Seculari, ſed conveniendi ſunt coram Judicio Eccleſiaſtico, excepto unico caſu.*

3. *(Scilicet) quando Clericus Laicum convenit ob debitum aliquod, tum Judex ei debet juſtitiam adminiſtrare.*

4. *Et ſi (debitor conventus) ei vult paratam ſtatim dare pecuniam, aut ſufficientia pignora, tum (actor) oblata debet accipere.*

5. *Laicus convenit clericum quoque coram Judicio ſeculari,*

6. *Sed non niſi ob debita & Judex debet litem quæ inter ipſum & clericum verſatur ſecundum juſtitiam decidere.*

CAP. LXXVIII.

[1] Wen der fronbote behalten ſule.

SUUaz der clager vor geriht ſchuldig uuirt oder der, uff den diu clag da gat, da ſülen ſie bürgen umb ſetzen, ob ſi nit gutz in dem geriht hant.

2. Wer nit bürgen hat, den ſol der fronbot behalten.

3. Suuen der man ze [2] fronboten nimpt, der ſol ſin uuort ſprechen, umb allez daz er den tag ze ſchaffen hat, er uuerde im denne mit reht benomen ob ainer dem andern niht ab uuell gan.

CAP. LXXVIII.

Quem apparitor arreſtare debeat.

QUod ſi actor aut reus ex judicis ſententiâ aliquid debet, tum hi tenentur, ſi bona in territorio judicii non poſſideant, fidejuſſores dare.

2. *Si quis fidejuſſores invenire non poteſt, illum apparitor debet arreſtare.*

3. *Quemcunque aliquis ut cauſſidicum ſuum adſciſcit, ille debet pro eo verba facere, in omnibus illis cauſſis, quæ illa judicii die expediendæ ſunt ſi neuter (in lite) alteri cedere velit, niſi juſtis ex cauſſis ille (apparitor) huic adeſſè probibeatur.*

CAP. LXXIX.

[1] Wie man frævel und uuunden büzzen ſol.

SUUer ſin ſuuert zucket oder ſin unrehtez mezzer uf yemans ſchaden, da iſt daz ſuuert dez Rihterz oder ſehzig phenning, diu uual ſtat an dem Rihter,

2. Und iſt daz ſuuert [2] tiurr, ſo [3] ſol ezi ener dez ez da ſi ob nit mer ſchaden da geſchæhe, uuan daz zucken,

3. Geſchiht aber ain ſchade davon, den [4] büzze als reht ſi.

4. Vmb blutruns, diu aun [5] verhuuunden geſchiht, und aun læm, da uuettet man etuua ain phunt, etuua fünf ſchilling, etuua drei ſchilling, alzdenn diu geuuonhait iſt in dem lande und in den ſteten, und uua ez ye iſt.

CAP. LXXIX.

De mulcta eorum, qui alios injuriis minoribus afficiunt aut vulnerant.

SI quis enſem ſuum aut gladium è vagina extrahit, ut alterum lædat, tum enſis eſt Judicis aut ſexaginta denarii ei debent ſolvi, utrum Judex elegerit.

2. *Quod ſi autem enſis eſt majoris pretii, tunc ille, cujus is eſt, eum reluat, (dicto pretio) ſi nihil aliud contigit, quam quod ille extractus fuerit ex vaginâ,*

3. *Quod ſi autem læſio inde ſecuta ſit eo nomine multa præſtetur tanta, quanta præſtari debet.*

4. *Ob vulnera quæ non ſunt lethalia, nec pedes aut brachia ad officium ſuum inutilia reddunt, alicubi mulcta præſtanda eſt unius libræ, alicubi quinque ſolidorum, alicubi trium ſolidorum, prout moris eſt in provinciâ aliquâ, aut in urbibus, aut alibi, ubicunque hoc fuerit.*

CAP.

Ad CAP. LXXVIII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 61.
2) Lege ex Cod. Hortl. Fſch. aliisque: *fürſprechen.*

Ad CAP. LXXIX.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. I. Art. 62.
2) Lege: *tiurer.* quod & firmant MSS. *Scherz.*
3) Lege ex MSS. *ſo löſe ez jener.* Scherz.
4) Lege: *buzze er.* Scherz.
5) Vid. quæ dixi ad Stricker. VII. 7. not. 1. Cod. Hortl. habet: *verichwunden.* Uff. *ferchewunden.* Cod. Vn. Arg. *verchwunden.* Scherz.

CAP. LXXX.

Da ain man den andern umb uuunden anſprichet, ſtat hie.

VNd ſprichet ain man den andern an, er habe in geuuundet, und uuirt iener dez unſchuldig, dirr iſt dem Rihter nit ſchuldig darumb, er hab in den kanpflich angeſprochen.

2. Vnd ſol man ainem mann ain uuunden alſo büzzent [1], alz hievor geſprochen iſt, die ſol man büzzen nach uuiſer lüt rat,

3. Suua [2] mir pfenning büzzer dem elager und dem Rihter, da ſol man dem clager mer geben, den dem rihter, daz uuart nie reht, daz man dem Rihter mer büzze denn dem elager.

4. Wir ſprechen, uua man uuider ditz buch rihtet, daz man uuider Got tut und uuider daz reht.

CAP. LXXX.

De caſu, ſiquis alterum ob vulnera ſibi inflicta convenit.

Siquis alterum ob vulnera ſibi inflicta convenit, & reus innocens deprehenditur, ille (actor) Judici ideo nullam debet mulctam, niſi ipſe alterum ad duellum provocaverit.

2. Et ſi alicui ratione vulneris ſatisfactio reddi debet, qua de re ſupra dictum eſt, tunc ſatisfactio illa fieri debet ex conſilio virorum prudentum.

3. Quando ſatisfactio in pecunia præſtanda eſt & actori & judici, tunc actori plus dandum eſt, quam judici; nunquam juſtum erat, ut Judici plus daretur quam actori.

4. Dicimus etiam, quod ſi quis judicat aliter, quam hic liber jubet, ille contra Deum & contra jus agat.

CAP. LXXXI.

Der ainen anſpricht umb ſin triuuue.

SPrichet ainer den andern an umb ſin triuue und uuil iener daz bereden, daz er ain getriuuuer man ſi, mag er in uberziugen mit ſiben mannen, daz er ſin triuue zerbroehen habe, er ſol aueh beuuiſen mir uuiu, oder uuie ſo ſol man im die hant abslahen,

2. Und hat er geziuge nit, er mag in uuol bekenpfen, daz ſelb tut man uuol umb ainen mainen aide.

CAP. LXXXI.

De eo, qui alterum perfidiæ accuſat.

SI quis alterum accuſat perfidiæ, & ille (reus) probare vult, ſe eſſe hominem fidei integræ, alter autem ipſum per ſeptem teſtes convincere poteſt, quod fidem datam ruperit, ac oſtendere, qua in re aut quomodo, tum ipſi (reo) manus debet amputari,

2. Et ſi ille (actor) non habeat teſtes, poteſt alterum provocare ad duellum; hoc recte fit, ſi quis perjurium commiſiſſe dicatur.

CAP. LXXXII.

[1] Ditz iſt von hantgetate.

SUUer lip oder hant oder hute oder hare lediget, daz mit reht vertailet uuirt, der iſt rehtlos.

2. Suuer ainen man uzborget von ainem Rihter, daz er in fürbringe umb ungeriht, und bringet er nit für, et muz allez daz liden, daz iener ſolr liden.

3. Suuen man mit der hantgetat begriffet, den ſol man für geriht füren.

4. Vnd iſt daz alſo, daz er ienen geuuundet hat, ſuuaz ez iſt aun diephait und aun raup, daz ſol man ſelb dritt erziugen.

5. Gat

CAP. LXXXII.

De delictis, in quibus quis deprehenditur, dum ea committit.

SUicunque cum ad mortem aut manus amputationem aut fuſtigationem eſt condemnatus, judicis ſententiâ, fugâ pœnæ ſe ſubtrahit, ille juris beneficiis eſt privatus.

2. Quicunque apud judicem aliquem pro alio fidejuſſit, promiſitque ſe illum delicti (cujus accuſatur) nomine in judicio ſiſturum, nec illum ſiſtit, is tenetur omnes illas pœnas ſuſtinere, quas alter ſuſtinuiſſet.

3. Quicunque in commiſſione delicti deprehenditur, ille debet duci in judicium.

4. Et ſi talis aliquem vulneravit, quacunque ratione, excepto caſu furti aut rapinæ, tunc poteſt convinci per juramentum proprium & duorum teſtium.

5. Si

Ad CAP. LXXX.

1) Addit C. Fſch. *an verch und an leme.* Scherz.
2) Inſere : *man.* Scherz.

Ad CAP. LXXXII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 66.

Ad

5. Gat ez im an den lip, man sol in mit siben mannen uberziugen,

6. Und hat man der geziuge niht, so sol man kenpfen, alz hievot (cap. 80.) geschriben stat.

5. Si autem tale quid fuerit commissum, quod pœnâ mortis dignum est, tunc reus convinci debet per septem testes.

6. Et si testes non adsint, duello res debet decidi, ceu supra dictum fuit.

CAP. LXXXIII.

[1] Ob ain man ainen veræhten uuil.

SUUer vor geriht beclaget uuirt, ist er da nit, man sol in furtædingen driftunt, daz ist der Layen reht.

2. Vnd kumpt et nit für, man sol in nit veræhten, ez si dann ain clag, diu im an den lip gat oder an die hant,

3. Man sol nieman veræhten noch urtail über in sprechen, im uuerde e [2] fürgeboten.

CAP. LXXXIII.

De casu, siquis alterum in conditionem proscriptorum perducere vult.

SI quis in judicio convenitur, nec præsens est, tum ter citari debet, hoc est juris Civilis.

2. Et si nec tum comparet, proscribi non debet, nisi conventus fuerit de delicto aliquo, quod pœnam mortis aut amputationem manus post se trahit.

3. Nemo debet proscribi nec sententia contra illum ferri, nisi antea fuerit citatus.

CAP. LXXXIV.

Wie man umb gült rihten sol.

VNd elagt ain man umb gülte hintz ainem andern mann, dem sol man fürgebieten, alz hievor gesproehen ist,

2. Und kumpt er nit für, darumb sol man in nit æhten.

3. Im sol det Rihtet tihten hintz sinem gut, suua daz in sinem gerihte lit. Vnd sol sin buz auch davon nemen, ob ez da ist.

4. Ditz ist reht vot allen Rihtern. In allen steten sol man dem elager sin gülte und sin buz vor dem Rihter geben.

CAP. LXXXIV.

Quomodo judicandum sit de debito aliquo.

SIquis contra alterum agit ob debitum, tum ille (debitor) debet citari, sicut supra diximus,

2. Et si ipse non comparet, ideò non debet proscribi.

3. Judex debet actori judicare ita, ut ipsum mittat in possessionem bonorum alterius, si illa bona sita sunt in ipsius territorio: Et inde (ex illis bonis) debet etiam mulctam suam sumere, si bona illa sint sufficientia.

4. Hoc justum est coram omnibus judicibus; ubique actori, ratione debiti & emendæ, præ judice satisfieri debet.

Ad CAP. LXXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 1. art. 67.

2) Hic eodem modo caput finit MSC. Scotorum Viennens. Sed reliqui MSS. omnes plurima de Judæis & Nicodemo assuunt; quæ in Codice Feschiano hisce leguntur verbis: *Daz man niemen verehten sol. noch urtheil uber in sprechen sol, im werde fur geboten. daz sol man beweren mit dem buche Scholastica hystoria. da man liset von unsers Herren marter. die inden sazzen zerate. Wie si unsern herren iesum christum geviengen. vnde santen ir butel zu im. daz si in viengen zehant komen si zu im. er sprach suchet ir mich. ir vindet mich niht vnde da ich da bin. da moget ir nimmer komen. do was diu zit dannoch niht komen. mich suchent vil lute nach miner urstende. die min niht vindent liplichen. si vindent mich aber gotlichen. vnser herre iesus christus bot den boten also gute rede. vnd also wise rede. daz si dannen giengen vnde viengen si niht wan si funden keine sulde an im. die boten komen hinwider zu den inden fursten. vnd zu den rihtern. vnde sprachen. er ist ein prophet. si sprachen zu den boten. warumbe furte ir in mit in niht. si sprachen eiz gereit nie mensche so wise rede. so er reit. wir funden kein schulde da. si straften die boten. vnde sprachen ir sit verleitet. welch furste und welch herre solt an in gelauben. wir sulen in verehten. so ist er danne allen luten erlaubet anzegriffen. do saz ein fromer man vnder in. der was unsers herren vriunt heimlichen der versprach in swa er mit fugen mohte. der hiez nicodemus. der stunt uf unde sprach also. wir haben in der. e. daz man nieman verdammen sol. noch urteil vber in sprechen sol. man sul in. e. horen. daz ist also gesprochen. man sol vber niemen vrteil sprechen. man gebiet im. e. fur. daz sprache er got ze liebe. unde in dem sinne. ob si in selben gehoret heten. vnde sin wise rede. daz er vor in beliben were. als vor den boten. si sprachen zu nicodemo wir horen an diner rede wol. daz du bist ein galylens. unde bist verleitet von einem sinem innger. unde du bist siner iunger einer. man sprichet er si ein prophet. nu merket die schrift. diu sprichet also von galilea stet dehein prophet mer uf.* Scherz.

5. Und gebriſtet an dem gut iht, den ſchaden ſol der Rihter haben, und nit der claget.

6. Vnd pfendet man umb gült, daz pfant ſol man behalten aht tag unverkauffet.

7. Vnd uuil man ez uzborgen, man ſol ez uzborgen unz uff daz ſelb zil.

8. Etuua iſt geuuonhait, daz man anderz damit uuirbet.

9. Kumpt der man in den ziten nit, und daz phant [1] unveruuandelt iſt, kumpt er für den Rihter nit und entſleht ſich der ſchulde mit, er iſt der gülte ſchuldig,

10. Uuirt daz pfant verkauffet, und uuirt iht über, man ſol ez ienem uuider geben. Vnd gebriſtet iht, man ſol in anderſtunt pfenden, ez ſi denn, daz in ehaft not letze.

5. *Etſi forte bona illa, ex quibus ſatisfactio quæritur, non ſint ſufficientia, tunc id cedit damno Judicis, non Actoris.*

6. *Si propter debitum pignora capiuntur, tunc illa debent aſſervari nec vendi ante octiduum.*

7. *Quodſi placuerit (Judici) illas res commodatò dare alicui, id facere licet uſque ad dictum terminum.*

8. *In quibusdam locis alia conſuetudo circa hæc obtinet.*

9. *Si intra tempus illud quo pignoris nulla adhuc dum facta eſt alienatio, ille (debitor) judicem non adit, nec ſe liberat à debito, tunc debiti nomine adhuc tenetur.*

10. *Si pignus venditur, & plus valet, quam debitum, illi (debitori) reſtitui debet illa quantitas, quæ debiti quantitatem excedit, & ſi in valore pignoris aliquid deficiat, tum adhuc ſemel pignora capi debent, niſi illum (debitorem) ſontica cauſa impediat, quo minus reliquum ſolvat.*

CAP. LXXXV.
Wez diu fürgebot ſien.

SUUer ainen man betlaget, und der Rihter nit dahaime iſt, der fronbot ſol im fürgebieten, alz reht iſt.

2. Vnd alz der Rihter kumpt, ſo ſol er im rihten ze hant, und man ſol im nit fürgebieten, uuan diu fürgebot ſint der fronboten und nit der Rihter.

3. Dehain Rihter mag nieman fürgebieten, ez iſt ſin reht nit. Ain Rihter ſol ain Rihter ſin und nit ain fronbot.

4. Suuem der Rihter ainen tag fur ſich git, oder der Rihter furgebiutet, und kumpt der Rihter dar nit, da verliuſet nieman ſin reht nit.

CAP. LXXXV.
Quis ad judicium citare debeat.

SI quis alterum convenire vult, nec Judex domi eſt, tunc apparitor debet alterum citare, ceu juris eſt.

2. *Et quando Judex domum redit, tunc ſtatim debet ad judicandum accedere, ipſe autem non debet partes citare, nam citationes ſpectant ad apparitorem nec ad judicem.*

3. *Nullus Judex ipſe poteſt partes citare, nam id faciendi jus non habet. Judex debet fungi officio Judicis & non apparitoris.*

4. *Quodſi Judex terminum aliquem judicialem præfigit, aut apparitor ad illum citat, judexque (in illo termino) in judicium non venit, id nemini præjudicat in jure ſuo.*

CAP. LXXXVI.
Von den æhtern.

IR ſulent uuizzen, daz man alliu uueltliehiu geriht muz enpfahen von ainem Rœmiſchen Kunige,

2. Davon mag nieman geiehen, daz ain geriht ſin aigen ſi.

3. Suuer dez giht, der ſpriehet uuider reht, davon iſt daz geſetzet,

4. Und tut man ainen ze æht vor ainem Rihter, alz er darinn iſt ſehs uuoehen, und ainen tag, man bringet in uuol uf dem næhſten gerihte ze æhte. Alſo tut man von dem geriht aber in ain anderz.

5. Alſo tut man in uuol ze æht in allen den gerihten, diu von dem Rœmiſthen Kaiſer [1] lehen ſint.

CAP. LXXXVI.
De Proſcriptis.

SCiendum eſt quod omnia Judicia Secularia debeant (in feudum) accipi à Rege Romanorum,

2. *Hinc nemo dicere poteſt, quod judicium, (quod exercet) ſibi ſit proprium.*

3. *Qui hoc aſſerit, ille contra jus loquitur, & hinc eſt,*

4. *Quodſi aliquis à Judice quodam eſt proſcriptus & illo ſtatu manet per ſex ſeptimanas & unum diem, facile poſſit in judicio, quod alteri maxime eſt vicinum, obtineri ut & ibi proſcribatur, & ita conſequenter in aliis judiciis.*

5. *Itaque ſic fit ut proſcribatur ab omnibus judiciis quæ ab Imperatore Romanorum ut feuda ſunt conceſſa.*

Ad CAP. LXXXIV.
1) Cod. Un. Arg. *unverhandelt.* Scherz.

Ad CAP. LXXXVI.
1) Alii Codd. habent: *Kunig.* Scherz.

CAP. LXXXVII.

[1] Wie man ze kanpfe tage geben ſol.

VErſumet ain herre ſin lantgeriht, daz er dar nit kumpr, damit verſumet er den lüten nit uuan daz ain lanttædink und iſt yeman davor dar geboren, diu gebot ſulen ſtæt ſin.

2. Vnd ſpricher ain man den andern an kanpflich, und iſt im darumb dar nit geboten, und iſt er doch da zegagen, man ſol im rage geben nach ſiner geburt, daz er ſich darzu beraite.

3. Dem ſemper frien [2] vier uuochen, dem dienſtman und allen lüten über zuuo uuochen.

CAP. LXXXVII.

Quomodo duellis præfigendi ſint dies certi.

SI dominus aliquis in judicium provinciale non venit eo ipſo ſubjectis nil præjudicatur niſi quod huc judicium provinciale non habeatur, ſiquis ad (tale judicium) fuerit citatus (quod non fuit habitum) citatio tamen vim ſuam retinet,

2. Si aliquis alterum provocat ad duellum, & ipſi citatio nulla antea fuerat inſinuata quidem, contingat autem, ut ipſe tamen præſens ſit (in judicio) tum illi (provocato) dilatio danda eſt juxta conditionem ſtatumque nativitatis ſuæ, ut ſcilicet interim ſe præparare poſſit.

3. *Liberis primæ claſſis (qui* ſemper Fri *appellantur) datur dilatio ſex ſeptimanarum, liberis mediæ conditionis qui* Mittelfri *nuncupantur, quatuor ſeptimanarum, miniſterialibus aliisque hominibus duarum ſeptimanarum dilatio conceditur.*

CAP. LXXXVIII.

Wie ain man umb ſin aygen antuuurten ſol.

VMb alle die ſache da [1] man den man umb beclagt, da ſol er umb antuuurten.

2. Aun umb ſin aigen, alz daz buch (conf. c. 73. §. 11.) hievor ſprichet, und umb lehen, da ſol ain man umb antuuürten vor ſinen herren.

3. Daz reht ſatzt der Kunig Conſtantinus und ſant Silveſter.

CAP. LXXXVIII.

Ubi aliquis reſpondere debeat, ſi res immobilis ab illo vindicetur.

SI quis convenitur ratione alicujus rei, & præſens eſt in judicio, debet ibidem reſpondere.

2. Excepto, ſi de re immobili agatur, tum enim ibi reſpondere debet, ubi res eſt ſita, ceu hic liber dicit; ſi de feudo quæſtio ſit, debet reſpondere coram feudi Domino directo.

3. Hoc jus ſtatuerunt Rex Conſtantinus & Sanctus Sylveſter.

CAP: LXXXIX.

Von æhtſchatze.

SUſſer in alz vil æhte kumpt, alz hievor (c. 86. 5.) geſprochen iſt, der iſt ieglichem Rihter ſinz æhtſchatzez ſchuldig.

2. Daz iſt darumb geſetzt, daz man die æht führte und ſchier davon kome.

3. Alz der man (conf. c. 124. 13.) in der æht iſt ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſol der Rihter ſin geuuizz botſchaft ſenden zu dem gaiſtlichen Rihter, daz er in ze banne tu, daz ſol der gaiſtlich Rihter tun.

4. Man mag voræhten ainen ieglichen man in ieglichem geriht der in dem banne iſt ſehs uuochen und ain tag.

CAP. LXXXIX.

De Pecunia quæ Judicibus, à quibus quis eſt proſcriptus ſolvi debet quæ æhtſchatze *appellatur.*

SI quis à tot Judicibus proſcribatur, ceu ſupra dictum fuit, ille ſingulis eorum certam pecuniæ ſummam debet ſolvere.

2. Hoc ideo introductum eſt, ut (eo magis) proſcriptionem timeamus (& eò citius) ab ea nos liberare tentemus.

3. Quando aliquis per ſex ſeptimanas & unum diem eſt in ſtatu proſcriptorum, tum Judex (ſecularis) debet mittere nuntium aliquem ad Judicem Eccleſiaſticum, (& petere) ut excommunicetur, & hoc ipſum Judex Eccleſiaſticus facere debet.

4. Poteſt quoque proſcribi quilibet in quolibet judicio (ſeculari) qui in ſtatu excommunicatorum eſt per ſex ſeptimanas & unum diem.

CAP.

Ad CAP. LXXXVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 2.

2) Cod. Fſch. *den ſemper vrien git man tac uber ſehs wochen. den mittlen vrien uber vier wochen, den dienſtmannen u. a. l.* conſentiunt reliqui Codd. *Juris Provinc. Alem. Tom. II.*

ex quibus itaque textus noſter eſt ſupplendus. *Scherz.*

Ad CAP. LXXXVIII.

1) Lege ex MSS. *wa.* ubi. *Scherz.*

CAP. XC.
Der vor geriht nit antuuürten uuil.

VNd uuirt ainem manne fürgeboten dri ftunt, und kumpt er an die [1] fchranne dem da fürgeboten ift, und uuil doch nit antuuürten, und behabt der im da fürgeboten hat finiu driu tædink. Der Rihter fol im rihten umb uuaz er clagt, und fol ienen in die æht tun,

2. Ez fi denn umb gülte, da fol er nieman umb ze æht tun, der Rihter fol fin geuuonlich buz nemen,

3. Und kumpt er für von dem hie vor gefchriben ift, und uuil uz der æht komen, und ift iener nit ze gagen, der in ze æht hat gefrumet [2], der Rihter mag in mit reht uz der æht nit gelauzzen alz umb ander fchulde.

4. Daz kumpt von der grozzen frævel die er begie, do er vor geriht uuaz, und nit antuuürten uuolt, und von der grozzen fmæhe, die er an dem geriht getan hat,

5. Und koment fi baide für den Rihter, und bittet iener, daz man in uz der æht lauzze, und fetzet der man bürgen, alz reht ift, man fol in uz der æht laun, und fol er dem clæger daz reht bieten,

6. Und enbrift er dem clager, fo ift er doch dem Rihter dez [3] æhtbannez fchuldig, daz ift allez davon, daz er vor geriht uuaz und nit antuuürten uuolt,

7. Wil aber er laugen, daz er da nit uuære, dez fol er felb dritte überziugen, die in da gefehen habent.

CAP. XC.
De eo, qui non vult refpondere in judicio.

Si aliquis ter fuerit citatus, & ipfe ille, qui fuit citatus, in judicium venit, nec tamen refpondere vult, is autem, qui ipfum citari curavit, probet trinam citationem. Tunc Judex debet illi (actori) adjudicare id, de quo actio fuit inftituta, & debet illum (citatum) profcribere.

2. *Nifi agatur de debito, propter hoc enim nemo debet profcribi. Judex debet confuetam fibi fumere mulctam.*

3. *Si ille, de quo hic dictum, in judicium venit, & quærit, ut à profcriptione liberetur, ille autem non eft præfens, qui in caufa eft, quod alter fuerit profcriptus, tum Judex illum à profcriptione jure liberare non poteft, quemadmodum poteft fi ob aliud quid quis fuerit profcriptus,*

4. *Hoc ita eft propter magnam proterviam, quam exeruit cum in judicio effet, nec tamen vellet refpondere, & propter magnam ignominiam, qua affecit judicium.*

5. *Quod fi autem uterque venit ad judicem, & ille* (profcriptus) *petit, ut liberetur à profcriptione ac fidejuffores dat, ceu moris eft, tum debet liberari ab eâdem, ipfe autem debet judicio fe fubmittere,*

6. *In quo, fi fe liberat ab actore tamen judici debet folvere pecuniam quæ* æhtfchatz *appellatur. Hoc omne ideo fit, quoniam, cum in judicio effet, noluit refpondere.*

7. *Quod fi autem negat* (citatus) *quod ibi* (in judicio) *fuerit, de hoc debet ipfum convincere per fuum & duorum teftium juramentum, qui ipfum ibi viderunt præfentem.*

CAP. XCI.
[1] Wie man uz der æht (conf. c. 276.) komen fol.

SUller uz der æht komen uuil, der fol ungebunden und [2] gevangen fürkomen, [3] und aun burgfchaft, und fol dem Rihter bürgen fetzen umb der clager reht,

2. Und fol er in denn uz der æht laun, und er fol den frid fuueren, ob ain frid gefuuorn

CAP. XCI.
Quomodo quis fe debeat liberare à ftatu profcriptorum, in quo eft.

Qui fe liberare vult à ftatu profcriptorum, ille debet accedere ad judicem nullis vinculis inclufus & liber & fine fidejufforibus, debet autem Judici dare fidejuffores de præftando eo, quod actori, ut & de folvendo eo, quod Judici debetur.

2. *Hoc facto ille (judex) ipfum à profcriptione liberare debet, debet autem (is qui ita liberatur) jurato promitte-*

Ad CAP. XC.

1) *Schranne*, hic denotat *locum judicii*, quo fenfu fæpiffime occurrit. conf. Spat. im teutfchen Sprachfchaz p. 1916. in ordinat. tamen Prov. Tirol. lib. 8. art. 84. pro fpeciali quodam judicii loco ufurpatur: ibi: in Stetten vor dem Rathaus, und in den Gerichten vor den Schrannen. Gl. Ker. *Scrannon*, fcamnis. itaque *Schranne*, Gerichtsbanck. *Scherz.*

2) *Frumen*, eft *efficere*, *perficere*. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. III. 24. 38. *Scherz.*

3) Cod. Ambraf. Chart. eodem modo legit, fed reliqua MSS. noftra omnia: *ebtfchazzes*, *achtfchazes*. Scherz.

Ad CAP. XCI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. 2. Art. 4.

2) Pro: *gevangen* legendum effe: *Ungevangen* & contextus & MSS. probant. *Scherz.*

3) *Und aun burgfchaft*. Verba hæc abfunt in MSC. Scotor. Vienn. it. Wurmbr. & Univ. Argent. & fane abeffe poffe videntur. *Scherz.*

4) De

ſuuorn iſt, und iſt dehain ſride geſuuorn, er ſol [4] Gotz fride ſuuern.

3. Daz iſt davon geſetzt, do man in in die æht tet, do nam iñ uz dem ſride, und [5] kunt in die æht,

4. Und iſt ditz uf ainem lantgeriht, der Rihter ſol im gebieten, daz er [6] zu dem lanttædinge kom, ob ieman uf in clagen uuelle, daz er dem antuuürt,

5. Und kumpt er [7] zu dem dritten tædinge, und ſprichet in nieman an, er iſt ledig vor allen den die in anſprechent, und die [8] in in die æht taten, ez enſi daz in ehaft not letze,

6. Umb die ehaft not ſulen die clager nit [9] boten ſenden für geriht, die ſür ſi bereden ir ehaft not, uuan ſuuenne die clager koment, ſo muz er in reht bieten.

7. Si ſuln auch vor dem Rihter ir ehaft not bereden, und iſt iener da nit zegagen, der Rihter ſol in fürgebieten dri ſtunt alz von erſt.

8. Nach diſem reht ſuln die ſtet auch rihtern.

mittere, ſe pacem, ſi qua pax (publica ſpecialis) facta & juramentis firmata fuerit, ſervaturum & ſi nulla talis pax fuerit jurata, debet jurare Pacem Dei.

3. *Hoc ideo conſtitutum eſt, quia cum proſcriberetur, pace ac quiete indignus pronunciabatur, & perſecutioni omnium expoſitus declarabatur.*

4. *Si hoc contingit in judicio provinciali Judex debet ipſum citare, ut in tribus judiciis provincialibus ſe ſiſtat, ac ei, qui contra ipſum agere vult, reſpondeat.*

5. *Et ſi tertiâ vice ſe ſiſtit, & nemo contra ipſum aliquid movet, tunc liber eſt ab omnibus, qui aliquid ab ipſo prætendunt, & in cauſa fuere, ut proſcriberetur niſi ſontica cauſa ipſos impediverit, quo minus judicio ſe ſiſterent.*

6. *Cauſæ ſonticæ nomine actores debent mittere ad judicium nuntios ſuos, ut probent cauſam ſonticam adfuiſſe, nam quando actores veniunt, debet etiam ille (qui liberatur à Statu proſcriptorum) judicio ſe ſiſtere.*

7. *Debent quoque coram Judice (ſi nuntios non miſere) cauſam ſonticam (abſentiæ) probare, & ſi ille (Reus) non eſt præſens, tum Judex eum debet citari curare trinâ vice, ceu ab initio factum eſt.*

8. *Secundum Jus hoc etiam civitates debent judicare.*

CAP. XCII.

[1] Ditz iſt uuen man über den æhter nit gerihten mag.

IN den gebunden tagen mag man über kainen æhter gerihten, er uuerde denn begriffen in den gebunden tagen an der hanthaft.

2. Man ſol ainen æhter uuol uz der æht lauzzen in den gebunden tagen, und uuær ez auch in den hailigen drin tagen, ze UUihennacht, ze Oeſtern, und ze Phingſten.

3. Ez iſt umb den æhter alz umb den ſünder. Suuen der ſünder ze Got uuil komen, ſo ſol man in enpfahen, alſo ſol man auch dem æhter tun.

4. Umb uuelhe ſchulde ain man in die æht kumpt aun den totſlag, ſo ſol ſin lip und ſin gut fride han vierzehen tag, darumb ob er ſich bedenken uuelle, daz er davon kom.

5. Daz ſol der Rihter alſo tun, daz ez dem clager iht ſchade an ſinem rehten noch im ſelber.

CAP. XCII.

Quibus diebus de homine proſcripto judicium exerceri nequeat.

DIebus feriatis nullum judicium exerceri poteſt contra hominem proſcriptum, niſi iiſdem diebus in crimine quodam deprehendatur.

2. *Dimitti tamen poteſt talis ex ſtatu proſcriptorum diebus feriatis, imò etiam illis tribus, qui ſacri (magis) ſunt nempe Feſto Natalitiorum Chriſti, Paſchalis, & Pentecoſtes.*

3. *Cum proſcripto res ſe habet, ceu cum peccatore (alio.) Quando peccator aliquis ad Deum redire vult, tunc ſuſcipiendus eſt, ita etiam cum proſcripto agi debet.*

4. *Ob quamcunque cauſam quis fuerit proſcriptus, exceptâ cauſâ homicidii, per quatuordecim dies* (contra quamvis violentiam) *tutus eſſe debet quoad vitam & bona, idque ideo ut talis poſſit cogitare de mediis, quibus ſe liberet à proſcriptione.*

5. *Hoc ipſum ita tamen faciat Judex, ne vel actori vel ſibi ratione ejus, quod ipſis debetur, præjudicium fiat.*

CAP.

---

4) De hac re vid. du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. Treuga Dei. & Datt de Pac. Publ. Lib. I. cap. 1. *Scherz.*

5) Pro *kunt in.* lege: *kunt in in* i. e. *man kündete ihn in die acht.* Scherz.

6) Pro: *zu dem lanttadinge.* lege ex MSC. Feſch. Uff. aliisque *zu drien lanttadingen.* Scherz.

7) Hic lege iterum ex MSS. *zu drien teidingen.* Scherz.

8) Lege ex Codd. *ſi*, *ſie.* *Scherz.*

9) Scriptor Codicis Krafftiani hic lapſus eſt, uti contextus, imprimis principium §. ſeq. oſtendit. occaſionem lapſui dedit vox *debein*, *kein* quæ in reliquis MSS. extat & ordinarie *nullum* ſignificat, ſed cum hoc vocabulum etiam, ceu ſupra monui interdum pro *ein* ponatur, ego *nit* & *debeinen* aut *einen* pouerem. *Scherz.*

Ad CAP. XCII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 10.

Ad

CAP. XCIII.
Ob dem Rihter gebüzzet uuirt und dem clager nit.

WIrt ain ungeriht geclagt vor ainem Rihter und uuirt uf ainen man behabt, der Rihter ſtirbet oder kumpt von dem Geriht, und im iſt uuol gebüzzet und dem clager nit. Ez uuirt ain ander Rihter, der clager kumpt fur den Rihter und clagt im,

2. Uuir ſprechen alſo, uuaz vor ienem Rihter ertailt iſt, daz ſol vor diſem ſtæte ſin,

3. Und ſuuie vil Rihter darnah iſt und ob er den allen gebüzzet, die uuile der clager ungeſtillet iſt, ſo hilfet ez nit der dem Rihter büzzet.

CAP. XCIII.
De caſu, ubi Judici mulcta præſtatur ſed actori nulla fuerit præſtita emenda.

QUod ſi de crimine quodam querela ad judicem fuerit delata, illudque crimen ab aliquo commiſſum fuiſſe probatum fuerit, & contingat, ut Judex ille, cum accepiſſet mulctam, ita tamen ut actori emenda non fuerit præſtita, moriatur, aut (alio modo) *deſinat Judex eſſe & alius ei judex ſuccedat, quem actor adit querelam ſuam apud ipſum interponens* (quæritur quid juris?

2. *Reſpondemus ita, quicquid à priore judice fuit judicatum, illud intuitu poſterioris eorumque omnium, qui ipſi in officio ſuccedunt, firmum ratumque eſſe debet,*

3. *Et licet omnibus* (hiſce Judicibus) *mulctam præſtiterit, id tamen illum* (reum) *non juvat, quamdiu actori non eſt ſatisfactum.*

CAP. . XCIV.
[1] Ditz iſt von zerredenüzze.

UNd ſchiltet ain man den andern, oder ſtozzet er in, oder ſuuaz er im unbillich tut aun den totſlag, und uuil er [2] büzzen, daz man im ere biete oder gut, daz ſol man im tun nach ſiner uuirdekait.

2. Nieman ſol den luten glich buz ertailen, daz man dem kneht buzz alz dem herren, und dem aigenn alz dem frien, daz iſt uueder gotz reht noch dez landez reht,

3. Man ſol iedem man büzzen nach ſiner uuirdikait, und ſol dem Rihter in demſelben reht büzzen.

4. Und uuil ain man ze vil büzze, daz ſol ſtan an ir baider friunden.

5. Mügen ez die nit geſchaiden, ſo nem der Rihter uuiſe lüte zu im und ſchaide ez.

6. Der Rihter ſehe an dez mannez laſter und an ſinen ſchaden und haizze im darnach büzzen.

CAP. XCIV.
De caſu, ſi quis alterum verbis injurioſis aut alio modo aggreditur.

SI quis alterum verbis injurioſis impetit aut ferit illum aut alio quocunque modo ſine cæde tamen ipſum injuſte lædit, iſque (qui læſus eſt) *ſatisfactionem petit, quæ conſiſtat in reverentiæ exhibitione* (deprecatione) *vel in pecunia, hoc debet fieri ratione habitâ dignitatis illius* (perſonæ læſæ.)

2. *Nemo debet emendam adjudicare æqualiter* (nullâ habitâ ratione dignitatis perſonarum læſarum) *ita ut ſervo eodem modo ſatiſfiat ac Domino & homini proprio ac libero. Hoc neque Juri Divino neque Civili congruit,*

3. *Unicuilibet ſatisfieri debet pro dignitate ſua: Judici etiam ſecundum idem jus* (habitâ itidem ratione dignitatis perſonæ læſæ) *ſatisfieri debet.*

4. *Si quis nimiam poſtulat ſatisfactionem, ejus rei deciſio relinquatur utriusque partis amicis.*

5. *Quodſi hi litem dirimere non poſſunt, Judex aſſumat viros prudentes, cumque illis rem decidat,*

6. *Reſpiciat hac in re Judex injuriam læſo factam, damnumque quod ei obvenit & horum ratione habita jubeat, ut læſo ſatiſfiat.*

CAP.

Ad CAP. XCIV.

1) In MSS. reliquis hæc Rubrica non reperitur, ſed aliæ; ut: *der ainen ſchiltet oder im anders tut;* quæ verba habet Codex Feſchianus, aut: *von unredelichem Frevel;* quæ inſcriptio eſt in MSS. noſtris plurimis. Nihil frequentius eſt in noſtris MSS. quam, quod Rubricæ diſcrepent verbis. *Zerredenüſſe* coujicio eſſe noſtrum: *Zerrüttung.* Scherz.

2) Lege ex MSS. *bütze*, ſatisfactionem. *Scherz.*

Ad

CAP. XCV.

Der dem geriht nit geuuizz genug iſt.

GAnt zuuen man für geriht und clagent umb gülte ain ander an, oder umb ander ungeriht, die ſülen bürgen ſetzen, der ain daz er die clag volle füre, der ander daz er der clag antuuürt, alz reht ſi,

2. Habent ſi aber gut in dem geriht, daz der clag uuert iſt, ſo bedürfen ſi nit bürgen ſetzen.

CAP. XCV.

De iis, de quibus dubium eſſe poteſt, an uſque ad finem litis in Judicio ſint manſuri.

QUod ſi duo in judicium veniunt & ob debita aut alia delicta mutuas inſtituunt petitiones, hi debent fidejuſſores dare, alter quidem de eo quod velit actionem perſequi uſque ad finem, alter vero quod velit defenſionem peragere ſicut juris eſt,

2. *Quod ſi vero bona habeant ſita in territorio judicii hujus, quorum valor æquat valorem rei, de qua litigatur, tunc non opus eſt, ut dent fidejuſſores.*

CAP. XCVI.

[1] Von den gebunden tagen,

IN den gebunden tagen ſol nieman kainen aid ſuueren, uuan alz ditz buch ſait.

2. So man ainen fride ſuuert, den mag man ſuueren in den gebunden tagen.

3. Man ſol auch [2] miden in denſelben tagen ob ain man begriffen uuürde an der hantgetat, den ſchirmet der gebunden tag nit.

4. Suuaz man aide lobt in den gebunden tagen, die ſol man laiſten nach den gebunden tagen.

5. Suuer aide lobt ze ſuuern für ſchulde uf ainen tag und laiſt er in ze rehter zit nit, er iſt in der ſchulde funden da der aide umb gelobt iſt in irre denn ehaft not, die ſol er beuuiſen.

6. Waz der aid vor dem geriht gelobt man ſol dem Rihter büzzen, und auch dem clager, dem der aid gelobt iſt.

7. Vnd uuil der man laiſten ſinen aid, alz er gelobt, und uuil dez iener nit, oder er iſt da nit, da man den aid tun ſol, dez aidez iſt er ledig, und der ſchulde, da er den aid umb gelobt het.

8. [3] Welhe man aber pfenning gelten ſol oder ander varndez gut, und uuirt dem ain tag geben umb ſin geziug oder umb anderz dez er bedarf, und kumpt er zu dem tag nit, er verliuſet ſin gült nit damit ob in ehaft not irret.

9. Im uuerdent dri tag geben und kumpt er nit zu dem dritten tag, und laitet ſin geziuge nit, ſo hat er verlorn in letzte denn ehaftiu not,

10. Daz iſt ob ain man gevangen uuirt, oder ob in etuuaz anderz irret, daz er ſinen boten nit geſenden mag, der ſin ehaft not für in berede, ſol er davon verlorn han, nayn er der Rihter ſol rihten alz im ertailt uuirt.

11. So

CAP. XCVI.

De diebus feriatis.

DIebus feriatis nemo debet juramentum præſtare quam ea ratione, qua hic liber dicit,

2. *Si Pax aliqua juramento firmanda eſt, illud juramentum diebus feriatis præſtari poteſt.*

3. *Iisdem diebus judicium exerceri poteſt, ſi quis in ipſo delicto deprehenditur; talem hominem dies feriatus non juvat.*

4. *Quodcunque juramentum quis die feriato promittit* (ſe alio die præſtiturum) *illud elapſo eo die feriato præſtari debet.*

5. *Si quis promittit ſe pro debito die certo juramentum eſſe præſtiturum, nec illud præſtat juſto tempore, ille tenetur debitum ſolvere, pro quo ſe juraturum promiſit, niſi ipſum impediverit cauſa ſontica, quam probare debet.*

6. *Si juramenti talis præſtatio in judicio fuerit promiſſa,* (& non facta) *debet judici & actori, cui ita promiſſum fuerit, eo nomine ſatisfactio præſtari.*

7. *Si quis paratus eſt præſtare juramentum, quod ſe præſtiturum promiſit, alterque* (cui id promiſit) *hoc admittere non vult, aut non eſt præſens in eo loco, ubi juramentum eſt præſtandum, tunc promittens liber eſt à juramento & à debito, reſpectu cujus ſe juraturum promiſit.*

8. *Si cui pecunia aut alia res mobilis* (juxta ipſius prætenſionem) *debetur, & certa dies ei præfixa fuerit ad teſtes producendos aut alia, quibus opus habet, facienda nec, die dictâ comparet, jus debiti hoc ipſo non amittit, ſi cauſa ſontica ipſum impediverit,*

9. *Dantur ei adhuc tres termini, & ſi nequidem tertio termino comparet, nec teſtes ſuos producit tunc cauſâ cadit, niſi illum impediat cauſſa ſontica.*

10. *Si quis in captivitatem fuerit redactus aut aliud quid obſtet, quo minus nuntium ſuum poſſit mittere, qui cauſam ſonticam probet, an ideo cauſa cadere debet? Nequaquam Judex debet hac in re pronunciare prout aſſeſſores ipſius judicaverint.*

11. *Quan-*

Ad CAP. XCVI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 10.

2) Plerique Codd. MSS. habent: *meiden, myden, miden.* Cod. Fſch. & Uff. habent: *ſwören.* Aſt impreſſi omnes habent: *richten*, quod contextui optime convenit. *Scherz.*

3) Ex contextu facile apparet, legendum eſſe: *ſwelhem*, cui; ut itaque de Creditore hic ſermo ſit, non de debitore; quod firmat etiam Cod. Feſch. qui habet: *ſwem*, quod eſt noſtrum: *wem.* Scherz.

4) Cod.

11. So der man von ſiner not kumpt, ſo ſol er für den Rihter varn und ſol ſin ehaft not bereden mit ſinen zuuain vingern, und uuaz der Rihter gerihtet hat umb ſin ſache, daz ſol er uuidertun, und ſol man ez handeln, alz ob er dez tagez vor geriht da uuer geuueſen.

12. Ob ain man ainen boten ſendet, zu ainem tag da er ſelbe nit komen mag, und der bot uuirt gevangen oder er ſtirbet underuuegen, oder in irret ander ehaft not, ſol daz dem herren ſchaden,

13. Nain ez, der Herr ſol komen zu dem andern tag, und ſol den kneht mit im bringen oder ſuuer ſin bot uuaz, und ſol der bot bereden daz in ehaftin irte, und ſol die nennen,

14. Ob der kneht tot iſt oder er ſin ſuſt nit gehaben mag, dez ſol der herr ſuueren, daz den kneht ehaft not irte, do er komen ſolt,

15. [4] Mag er ſin nit gehaben, man ſol ez handeln alz da vor geſchriben iſt.

11. *Quando vir ille liber eſt ab eâ cauſâ, quæ ipſum impedivit, tum debet adire Judicem & cauſam ſonticam probare ſuis duobus digitis* (juramento) *& tum Judex cauſam, de quâ antea (abſente ipſo) judicavit, debet denuo tractare, eâque in re ita procedere, uti proceſſiſſet, ſi ille (Actor) tum præſens fuiſſet.*

12. *Si quis nuncium mittit ad Judicium, ad quod ipſe venire nequit & contingit, ut Nuncius in captivitatem ducatur aut moriatur in viâ, aut eum alia cauſa ſontica impediat, An hoc Domino (qui eum miſit) nocere debet?*

13. *Nequaquam, Dominus debet venire alia die, & ſecum adducere ſervum hunc aut quisquis ejus nuntius fuit, qui debet allegare quod ipſum ſontica cauſa impediverit, eamque ſpeciatim nominare.*

14. *Si ſervus ille* (aut alius nuntius) *mortuus eſt, aut ipſe ſecum ducere non poſſet, tunc Dominus debet jurare, quod ſervum illum* (aut alium nuntium) *cauſa ſontica impediat, quo minus venerit,*

15. *Et ſi ipſum adducere non potuit, hac in re procedi debet, ſicut antea fuit dictum.*

CAP. XCVII.

[1] An wie mange hant geriht kumpt.

[2] UNd uuideruuirfet man ainen mann ain urtail, die ſol man ziehen an den hœhern Rihter ze iungeſt ſur den Künig, da ſol der Rihter [3] ſinen boten zu geben, die daz hœren, [4] uueder vol kome.

2. Geſchiht ditz in ainer Graffſchaft oder in ainem markt, ſo ſuln die boten fri lantſæzzen ſin.

3. Oder geſchiht ez in ainer ſtat, ſo ſuln die boten ſin ſuuelher hande frum lüte ez ſint, die ſol der Rihter verkoſten,

4. Zuuen becher vol uuins ſol man in zuuain geben und brot,

5. Der herren ſulen zuuene ſin und ſehs kneht.

6. Man ſol dem herren vier riht geben, und dem kneht zuuu und teglichem pſærde vier [5] garbe ze tag und ze naht, und hœuuez genug, und man ſol diu pſærd vorn an beslahen und hindan nit, der pfært ſuln æhtiu ſin, und der mann æht,

7. Und iſt diu urtail uuideruuorfen uff ſuuæbiſcher erde, ſo der Kunig denn kome ze ſuuaben da ſulen die zu komen, und ſulen der urtail ze ende komen von dem tag uber ſehs uuochen,

8. Und

CAP. XCVII.

Ad quas inſtantias cauſæ alicujus dijudicatio deferatur.

SI quis ſententiam aliquam rejicit (tanquam injuſtam, adeòque appellat) tunc cauſa deferenda eſt ad Judicem ſuperiorem & in ultima inſtantiâ ad Regem. Quodſi fit, Judex debet mittere nuntios ſuos, qui audiant, uter (ex litigantibus) apud Regem in cauſa vincat.

2. *Quodſi hoc fit in Comitatu aliquo aut in Marchionatu aut Ducatu, tunc nuncii hi debent eſſe liberi Lantſaſſii* (incolæ.)

3. *Aut ſi hoc fit in urbe aliqua, tunc nuntii debent eſſe viri honeſti cujuscunque ſortis. Hos alere debet Judex,*

4. *Duo cyathi vino pleni his duobus (nuntiis) dari debent & panis affatim.*

5. *Dominorum* (nuntiorum) *duo debent eſſe numero & ſex ſervi.*

6. *Dominis quatuor patinæ cibis refertæ & ſervis duæ dari debent & cuilibet equo ſingulis diebus, (in quibus etiam noctes comprehenduntur) quatuor mergites avenæ & tantum fœni, quantum ſatis eſt; equorum pedes priores ſoleis ferreis, non autem poſteriores, debent muniri. Equorum debent octo eſſe & hominum octo.*

7. *Quod ſi ab illâ ſententiâ appellatum fuerit in terrâ Suevicâ, tunc, ſi Rex in Sueviam venit, nuncii ad eum accedere debent, & ſententia ferri intra ſex ſeptimanas.*

8. *Et*

4) Cod. Fſch. aliique quidam habent: *Unde daz auch er ſin niht gehaben mac.* Scherz.

Ad CAP. XCVII.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. II. Art. 12.

2) Cod. Fſch. *Iſt daz ein man ein urteil widerwirffet.* Cod. Uff. *i. d. ein man Urteil widerruffet oder widerw.* Cod. Jung. *Und iſt das ain man ſein u, widerwirffet.* Scherz

3) Pro: *ſinen boten.* Cod. Scot. Vienn. habet: *ſemperboten.* Scherz.

4) In Cod. Scot. Vienn. *welicher volkomen ſey an ſeiner urtail.* Scherz.

5) MSC. Hortl. & Ambr. Perg. habent: *vier garben habern.* Fſch. legit: *vier garbe ze tage unde ze nahte oder als vil gedroſchens habern.* Scherz.

8. Und alz diu urtail verrihtet ist vor dem Kunige, so suln si die urtail uuider füt dēn Rihrer bringen vor dem siu veruuorfen uuart,

9. Und har si der nit vollfürt vot dem Rihter der si veruuarf, er muz dem Rihrer sin kost gelten, die er hat getan mit den boten, und muz im uuettun sin buz

10. Und behabt er so sol iener der uuider in uuaz, und sin volger dazselbe tun.

11. Dehain uuideruuorfeniu urtail diu vor ainem grafen uuideruuorfen uuirt, die mag man nit geziehen and den Markgrafen, ez hab dann der grafe die graffschaft von dem Markgrafen,

12. Von suuelher hoher hant ain geriht ist, da mag man uuol urtail anziehen.

13. Diu etst hant dez gerihtez daz ist der Kunig.

14. Diu ander hant dez gerihtz, diu ist dem ez der kunig lihet.

15. Diu dritte hant ist dem ez diu ander hant da lihet.

16. Diu dritte hant mag (conf. c. 101. 3.) geriht nit fürbaz gelihen, daz ez den lüren an dem lip oder an ir plut uzgiezzen gange.

17. Suuer ez darüber tut, der rut uuider Gor und uuirt schuldig an allen den lüten, über die diu vierde hant rihtet.

CAP. XCVIII.

Von pfaffen fürsten geriht.

SUUelche pfaffen fütsten so getaniu geriht habent diu uber menschen plut gant diu gerihr mügen si uuol lihen (c. 73. 3. seqq.) iren Rihtern, also daz sie die Rihrer mit iren briefen sulen senden zu dem Kunige, daz er in den ban lihe,

2. Und tunt si dez niht si und all ir Rihter uuerdent vor Got schuldig an allem dem plut und lüren daz si uzgiezzent.

3. Die Layen herren bedürfen dez niht, daz ir Rihter den ban enpfahe von dem Künige.

4. Daz ist davon daz der Layen fürst selb urtail git uber den rorslak, dez rur der pfaffen fürst nit, uuan er verlüre sin ampr, uuan er dez geuualtz nit enhat, davon mag erz nit gelihen.

CAP. XCIX.

Der ain urtail nit vinden kan.

SUUer urtail gefraget uuirt und er ir nit vinden kan, der sol suuern ze den hailigen daz er nit uuizze uuaz darumb reht ist.

8. *Et cum sententia lata est à Rege, tunc illi* (nuntii) *debent eam afferre Judici, à quo fuit appellatum.*

9. *Et si ille, qui appellavit, in causa succumbit, tunc debet Judici sumtus refundere, quos fecit in nuntios eidemque debet mulctam solvere.*

10. *Et, si in causa appellationis superior evadit, tum id ipsius adversarius &* (*ipso forte mortuo*) *ejus successor facere debet.*

11. *A Sententiâ Comitis alicujus ad Marchionem appellari non potest, nisi Comes hunc Comitatum habeat à Marchione;*

12. *Ad superiorem potestatem, à quâ judicium aliquod dependet bene appellari potest.*

13. *Primus qui habet potestatem judicandi est Rex.*

14. *Alter, qui eam habet, est ille, cui eandem Rex concedit.*

15. *Tertius, qui eam habet, est is, cui secundus eam dedit.*

16. *Tertius ille judicandi potestatem in delictis, quæ amissionem vitæ aut sanguinis effusionem post se trahunt, non potest ulterius alii concedere,*

17. *Qui contra fecerit ille agit contra Deum, & reus sit pœnæ intuitu omnium illorum hominum, quos quartus* (*cui tertius judicandi facultatem concessit*) *punit.*

CAP. XCVIII.

De Principum Ecclesiasticorum Judiciis.

QUicunque Principes Ecclesiastici talia habent judicia, quæ de effusione sanguinis humani judicant, illi potestatem ea exercendi concedere possunt suis Judicibus, ita tamen, ut Judices illos mittant ad Regem, ut ipsis Bannum seu potestatem de sanguine judicandi conferat.

2. *Quodsi hoc* (*Princeps hi*) *facere omittunt, tum ipsi & omnes ipsorum judices fiunt coram Deo intuitu sanguinis humani, quem effundunt, rei.*

3. *Laici Principes non opus habent, ut ipsorum Judices potestatem de sanguine judicandi accipiant à Rege.*

4. *Hoc inde est, quia Princeps Laicus ipse sententiam pronunciare potest in casu homicidii; hoc non facit Princeps Ecclesiasticus, nam privaretur officio suo; quia* (*itaque*) *hanc potestatem judicandi ipse non habet, ipse alii eam concedere nequit.*

CAP. XCIX.

De eo, qui (juxta propriam confessionem) *non est ita prudens, ut causam sibi in Judicio ad decidendum oblatam, decidere queat.*

SI quis rogatus fuit, ut de re aliquâ ferret sententiam, & is invenire non potest, quomodo causam decidere debeat, ille jurare debet se nescire, quid in hac causâ juris sit.

2. Spricht der Rihter denn ir sult vinden uuaz iuch reht dunk, so sprichet der Rihter unreht, uuan ez ist manig man der nit uuaizz, uuaz umb ain ieglich dink reht ist,

3. Da von sol man nieman urtail lauzzen vinden, im sag denne sin geuuizzende daz siu reht si,

4. Und zuuivelt er daran, so uuirt er vor Got schuldig, ob er si vindet nach uuan.

5. Vmb ieglich urtail mag man nit gerehten uuan vor dem Riche.

6. Vindet ain man urtail, und uuirt siu im uuideruuorfen, und ist siu nit reht, und uuil sin der Rihter nit enbern, und iener dem diu urtail schade uuaz, si sprechen in darumb uuol an,

7. UUil aber er unschuldig uuerden, so sol er zen hailigen suuern, daz er niht besserz enuuest,

8. UUil er nit suuern man sol im die hant abslahen, uuan er bi sinem aide unreht urtail funden hat.

9. Fraget ain Rihter urtail ainen man, der ertailt uuaz er kan, im volgent liht dri man oder mer, [1] ain anderr vindet da bi ain ander dem volgent auch dri oder mer. Suuelher die merern volge hat, der hat sin urtail behabt, und beliben Jenem aun geuuette, uuan si nieman sin urtail bescholten habent.

10. Wir haizzen daz bescholten urtail, suuer also spricht: *Ich uuideruuirf die urtail uuan si ist unreht, und ziuh si dahin, da ich sie mit reht ziehen sol*, daz ist an die hant von der der Rihter daz geriht hat enphangen,

11. Da sol man mit uuerben alz hievor gesprochen ist.

2. *Quodsi tum Judex ei dicit, quod pronunciare debeat id, quod ipsi justum videtur, male loquitur, nam multi dantur homines, qui nesciunt, quid in qualibet causâ statuendum sit.*

3. *Ideò nemo debet admitti ad (aliam) aliquam sententiam ferendam, quam eam, de quâ Conscientia ipsius ei dicit, quod justa sit.*

4. *Et si quis dubitat (de justitiâ sententiæ, quam fert) tum, si pronunciat juxta opinionem (dubitans de justitiâ) reus (pœnæ) sit apud Deum.*

5. *Si contingat, ut de justitiâ sententiæ pugnandum sit, illa pugna debet institui coram Rege.*

6. *Si quis (Assessor Judicis) sententiam aliquam pronunciat, & illa (à Collegis) impugnatur, ac (reverà) est injusta, tunc Judex (Præses Judicii) si id omittere non vult, & is cui ex sententiâ illâ damnum obvenisset ipsum possunt convenire.*

7. *Quod si vero ipse se purgare vult, juret, se meliora non scivisse.*

8. *Si autem jurare non vult, manus ei debet amputari, si quidem, cum tamen contrarium se facturum jurasset, injustam sententiam tulit.*

9. *Si Judex aliquem* (ex Assessoribus) *sententiam suam rogat, & ille eam dicit, quam optime potest, & contingit forte, ut tres aut plures* (ex Assessoribus) *ipsius voto adhæreant; vicissim autem contingit, ut alius (ex Assessoribus) aliam ferat sententiam, cui etiam tres aut plures adhærent, tum illius, cui major pars adhæret, sententia prævalet; illi autem* (dissentientes) *impunes manent, siquidem nemo ex illis alterius sententiam vituperavit.*

10. *Hoc appellamus sententiam vituperatam, si quis ita loquitur:* Rejicio sententiam, quia est injusta, & ab eâ appello ad illum, ad quem secundum jus appellare debeo, *id est, ad eam manum, à qua Judex Jurisdictionem suam accepit.*

11. *Ibi procedi debet prout antea dictum est.*

CAP. C.

[1] Von frœmder lüt urtail nach ir sit.

VEruuürfet der suuab dez sahsen urtail, und der sahs dez suuaben urtail, die sulen sie für den Kunig ziehen, also tu ain ieglich lantman dem andern.

2. Stende (conf. c. 286, 11.) sol man urtail veruuerfen, sitzende sol man sie vinden.

3. Stende sol man dem clager uuetten, suuez man im vorgeriht schuldig uuirt. Also sol man auch dem Rihter tun.

4. Suuer dez nit tut der ist dem Rihter ainer clainen buz schuldig nach geuuonhait.

5. Nie-

CAP. C.

De sententiis in casu si Judex & is, qui ab eo fuit condemnatus, non sunt incolæ ejusdem Regionis, juxta mores ipsorum.

SI Suevus Sententiam à Judice Saxone latam, & Saxo sententiam à Judice Suevo latam improbat, tum libere ab illâ ad Regem appellare potest, eâdem Ratione respectu aliorum, qui diversas provincias incolunt in simili casu res se habet.

2. *Qui à sententiâ appellat, stare debet, qui autem sententiam fert, sedere.*

3. *Is qui actori emendam debet, eam solvere tenetur stans. Idem respectu Judicis* (quoad mulctam) *fieri debet.*

4. *Qui hoc non servat, ille Judici ad mulctam aliquam minoris momenti pro diversitate Consuetudinum præstandam tenetur.*

5. *Nemo*

Ad Cap. XCIX.

1) Lege ex Cod. Fsch. *ein ander man dabi vindet ein ander*. Cod. Uff. clare: *ein ander dabey vindet ein ander urteyl.*

Ad Cap. C.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 2. art. 12.

5. Nieman sol urtail vor geriht sprechen, uuan der darzu eruuelt uuirt, und im darnach erlaubt uuirt,

6. Daz urlobe git der Kunige. Vnd suuelh herr von im geriht hat,

7. Man sol si uuelen mit uuiser lüte rat,

8. Die man da uuelt, die sulen auch uuise lüte sin.

9. Ir suln ze dem minsten siben sin über ain ieglich sache, ist ir aber mer, daz ist auch gut.

5. *Nemo debet sententiam in judicio ferre, nisi is, qui ad hoc fuit electus, & cui postea (id faciendi) permissio data fuit.*

6. *Hanc permissionem dat Rex, & ille Dominus, qui hoc Judicium a Rege accepit.*

7. *Electio eorum fieri debet ex consilio Virorum Prudentum.*

8. *Qui eliguntur, debent quoque esse Viri Prudentes.*

9. *Ipsorum ad minimum septem numero esse debent, in qualibet causa; si autem ipsorum plures sint, hoc quoque bene se habet.*

CAP. CI.
Von Kuniclicher und von Kayserlicher ere.

DIe tütschen die kiesent den Künige, daz eruuarb in der Kunig Karle, alz ditz buch sait.

2. Suuenn er geuuihet uuirt, und uff den Stul ze Auch gesetzet uuirt, mit der uuillen die in eruuelt hant, so hat er küniclichen geuualt und namen.

3. Alz in der Babest geuuihet so hat er vœlklich dez Richez geuualt und Kayserlichen namen.

CAP. CI.
De Regia & Imperatoria Dignitate.

GErmani eligunt Regem, (Romanorum) hoc acquisivit illis Rex Carolus, ceu Liber hic dicit.

2. *Quando ipse consecratur (& coronatur) & collocatur in solio Aquisgranensi ex eorum voluntate, qui ipsum elegere, tum accipit Potestatem & nomen Regis.*

3. *Quando autem Papa eum consecravit (coronavitque) tunc plenariam habet Imperii potestatem & nomen Imperatoris.*

CAP. CII.
Von Kayserlichem Gerihte.

DEn Künig kiuset man ze Rihter über aigen und über lehen und über ieglichez menschen lip und über allez daz für in ze clag kumpt.

2. Der Kayser mag in allen landen nit gesin, und mag allez ungeriht nit gerihten, davon lihet er den Fürsten und den Grafen und andern herren ueeltlich geriht,

3. An die (conf. c. 96. 16.) vierden hant mag kain geriht komen, da man umb blutrunrunsen oder umb totsleg rihtet oder umb alle frævel in tütschen landen.

CAP. CII.
De Jurisdictione Imperatoris.

REx eligitur, ut sit Judex de allodiis & feudis, & de vita cujuslibet hominis & de omni re, quæ ad ipsum querendo defertur.

2. *Imperator non potest esse in omnibus (Imperii) territoriis, nec omnia delicta punire potest; hinc est, quod Principibus & Comitibus, & aliis Dominis Jurisdictionem secularem concesserit.*

3. *Jurisdictio, quæ versatur circa vulnera sanguine stillantia, aut aliam quamvis proterviam, in Germania non potest venire ad quartam manum.*

CAP. CIII.
Von vier landen.

IN tütschen landen hat ieglich lant sinen pfalzengrafen.

2. Sahsen hat ainen. Baigern hat ainen. Suuaben hat ainen. Franken hat ainen.

3. Disiu vier lant uuarn hievor Künikrich,

4. Daz geschach do Julius ze Rom Künig uuart, und er tütschiu lant betuuank, do uuolt Julius nit, daz über alliu tütschiu lant iht mer Kunige uuere denn er ain.

CAP. CIII.
De quatuor (primariis Germaniæ) Regionibus.

IN Germania quælibet Regio habet suum Comitem Palatinum.

2. *Saxonia unum; Bavaria unum; Suevia unum; & Franconia unum.*

3. *Hæ quatuor Regiones olim erant Regna.*

4. *Hoc (hæc mutatio) contigit, cum Julius (Cæsar) Romanorum Rex esset, & Germaniam subjugasset, nam nolebat Julius (Cæsar) ut ullus in Germania Rex esset, quam ipse solus,*

CAP. CIV.

[1] Der Künig mag ain Fürstenampt zuuain herren nit gelihen.

JEglich Rihter sol haben (conf. c. 125, 1.) buz in sinem geriht, alz im denn gesetzet ist nach guter geuuonhait.

2. [2] Man mag dehain Fürstenampt mit reht zuuain [3] herren nit gelihen,

3. Geschiht aber ez der [4] uuederr mag davon ain Fürst gehaizzen mit reht noch gesin,

4. [5] Also mag uueder marggrafschaft, noch pfalzgrafschaft, noch grafschaft, suuer diu tailet so hant si ir rehten namen verlorn.

5. Der künig sol mit rehte dirr (conf. c. 115, 3.) herrschaft dehain in sinet geuualt han iar und tag, er sol sie hin lihen,

6. Tut er dez niht, daz clagen die fürsten, Vnd ander dink daz in uuerr dem pfalentzgrafen von dem Rin,

7. Der ist ze reht Rihter über den kunik und davon hat diu pfalenz vil eren.

CAP. CIV.

Rex duos de eodem officio Principis investire non potest.

QUilibet judex debet eam mulctæ quantitatem exigere in suo judicio, quæ secundum laudabilem consuetudinem est introducta (non majorem.)

2. *Nullum officium Principali dignitate splendens duobus dominis in feudum dari potest.*

3. *Quodsi de facto hoc contingit, tum neuter ideò Princeps vel appellari vel esse potest.*

4. *Simili ratione nec Marchionatus, nec Comitatus Palatini nec Comitatus dividi possunt. Quodsi hi dividuntur, tunc nomen suum verum (quod ante habebant reverà) amittunt.*

5. *Rex non potest aliquod modo dictorum Territoriorum in suâ manu sibi retinere per annum & diem; debet potius illa (aliis) in feudum dare.*

6. *Quodsi hoc non facit, de hoc (idem obtinet de aliis factis, quæ ipsos male habent) querelam interponunt Principes apud Comitem Palatinum Rheni.*

7. *Ille secundum jus Judex est Imperatoris, & hinc Palatinatui multum honoris accrescit.*

CAP. CV.

[1] Wie der Künik dem Riche suuert.

ALz man den Künik eruuelt, so sol er dem Riche hulde suuern, und sol in den aid vier dink nemen,

2. Daz er daz reht sterke, und daz unreht krenke. Und daz Rich verste an sinem teht. Und daz Rich allzit mer und nit ermer mache,

3. Ditz schribet der Kunik an allen sinen briefen, die er sendet, daz er daz Rich ze allen ziten richer mache und nit ermer.

4. Alz der Künik uf den stul ze Auch gesetzet uuirt mit dem merern tail der Fürsten, die in eruuelt hant, so sol er nimmermer dehainen aid suuern umb nihtiu aun umb ain dink ob in der Babest schuldiget, daz er an dem glauben zuuivel.

5. Und ob er ain frauuen ze e nimpt [2] Da hœrt hie zu nit, suuie oft daz geschiht, daz er dez suuert, uuan daz ist reht.

6. Sol

CAP. CV.

Qualiter Rex Imperio juret.

CUm Rex est electus, tum debet Imperio fidem juratam dare, & quatuor capita juramento includere debet.

2. *Nempe, quod velit Justitiam promovere, & injustitiam destruere, & Imperii jura semper defendere; ac Imperium non impotentius reddere, sed incrementis augere.*

3. *Hoc (quod nempe Imperium semper ditius reddere velit, non autem pauperius) dicit Rex in omnibus Literis, quas ad alios dat.*

4. *Postquam Rex in solio Aquisgranensi cum consensu majoris Patris eorum, qui ipsum elegere, collocatus est, nullum amplius (aliud) juramentum de ullâ re jurare debet, nisi de hoc, si Papa ipsi imputet, quod de fidei orthodoxiâ dubitet.*

5. *Juramentum, quo is, cum Uxorem ducit, ei fidem conjugalem promittit, hic non excluditur: nam quotiescunque etiam Uxorem ducit, si ei jurat, recte agit.*

6. *Quodsi*

Ad CAP. CIV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 53.

2) Quædam MSS. ut Fsch. Uff. post ṽ. 1. habent hæc verba: *Ez mac dehein rihter baidiu clager unde rihter gesin.* Scherz.

3) C. Fsch. meusque legunt: *mannen.* Scherz.

4) Quædam MSS habent: *ir deweder*, alia: *ir entweder.* Uff. *ir keyner.* Scherz.

5) C. Uff. rectius ita: *Also mag man weder Pfaltzgraffschafft, Lantgraffschafft, Marggraffschafft, und Graffschafft nicht geteylen. Wer sie teylet, so haben sye iren rehten namen verloren.* vocem: *Lantgraffschafft* pleraque MSS. omittunt. *Scherz.*

Ad CAP. CV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 54.

2) C. Fsch. *Daz hœret hie zu niht.* consentiunt reliqui Codd. & recte quidem. *Scherz.*

3) *Mi-*

6. Sol er geziug sin ainer sache, daz sol er sagen bi dez Richez hulden, daz sol man gelauben.

7. Und umb suuelhe sache ander lüte suuerent, für die aide sol er gelübde tun, daz sol man im gelauben.

8. Lame und [3] miselsühtig man und die in dem banne sint oder in der æht, und die Ketzer sint, die suln die fursten njt ze Künige kiesen.

9. Kiesent aber si die, die andern fürsten veruuerfent si uuol mit reht an der stat da ain hof hin geboten uuirt, ob man in dirte dinge ainez überkumpt alz reht ist.

CAP. CVI.

[1] Wer ze Künige edel genug ist.

DIe fürsten sulen kiesen ainen Künig der ain frier her si, [2] und also fri, daz sin vater und sin muter fri geuuesen sien.

2. Und der vater und der muter sulen nit mitter frien sin,

3. Si suln niemans man sin, uuann der pfaffenfürsten, und suln mitter frien ze mann han.

4. Und hat er uuip so man in kiuset, und ist diu nit also fri, so sol man in nit kiesen ze Künige, uuan daz uuere uuider reht.

5. Alz der Kunig eruuelt uuirt von suuelhem lande er geborn ist, daz reht hat er verlorn, und sol haben frænkische reht, [3] und von suuelher geburte er ist, daz reht hat er auch verlorn, und sol haben frenkisch reht.

6. Suuen man ze Künige eruuelt, der sol sin reht behalten haun, alz hie (conf. c. 68.) geschriben ist von den Rihtern uuie die suln sin so man si uuelet.

7. Die Francken habent ain [4] reht, und slahent

6. *Quodsi ille (Rex) testimonum in causâ aliquâ dicere debet, tum per fidem, quam Imperio dedit. asserta sua firmare debet & tum ejus verbis fides est adhibenda, (quasi jurasset.)*

7. *Ob quas res alii juramenta præstant, ob illas si ipse simpliciter de veritate dicendâ promittit, ei credendum est.*

8. *Membris capti, item Leprosi, & qui sunt vel excommunicati, vel Proscripti, & Hæretici, non debent eligi à Principibus,*

9. *Quodsi autem eligunt talem aliquem, reliqui Principes eum jure rejiciunt in illo loco, quò Curia Imperialis est convocata, si electus de unico horum defectuum est convictus, uti juris est.*

CAP. CVI.

Quali ex stirpe esse debeat, qui Rex (Rom.) eligi potest.

PRincipes debent talem eligere, ut sit Rom. Rex, qui est Liber Dominus, & ita liber, ut etiam Pater & Mater ejus Liberi (Domini) fuerint.

2. *Et requiritur, ut horum (Patris & Matris) Parentes fuerint Liberi, & quidem (primæ) non secundæ classis.*

3. *Nullius ille debet esse Vasallus, nisi Principum Ecclesiasticorum, & debet habere Vasallos ex Liberis Dominis mediæ classis.*

4. *Et, si tempore Electionis Uxorem habet, quæ non æque Libera est Domina (ac dictum) tum non debet eligi Rex, hoc enim esset contra Jus.*

5. *Quodsi aliquis Rex eligitur, tum ex quacunque etiam Natione sit, jus ejus Nationis amittit, & Franconico jure uti debet (ratione suæ personæ.)*

6. *Qui Rex eligitur, ille debet qualitates à Jure requisitas eas habere, quæ in hoc opere nuncupatæ fuere de Judicibus, ubi dictum fuit, quales illi, si eligantur, esse debeant.*

7. *Franconiæ Cives hoc juris habent, quod, si aliquem*

3) *Miselsühtig*, leprosus. vid. Notam Opitii ad Rhythm. de S. Annone ad ỷ. 871. in meo MSC. Vocab. Germ. Lat. Twingeri *Miselsucht*, Morphea. In ejusd. Voc. Lat. Germ. *Morphea*, Miselsucht seu Cutis Scabiosa similis Lepre. in alio meo Voc. MSC. Lat. *Leprosus* Malziger oder *Miselsuhtiger*. Scherz.

Ad CAP. CVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. 3. art. 54.

2) Cod. Hortled. habet: *Und alsu frey das sein V. und M. frey gewesen sein, und sullen nicht man sein dann der pfallenzfursten man.* Meum MSC. habet: u. u. *f. d. s. V. u. sin M. f. g. s. und der Vater und der Muter, und niht sulen si mittelfrien sein, sie sullen niht sein mann wanne der Pfaffenfürsten m. u. s. mittelfryen zu man han.* in Cod. Fsch. legitur: *alsu vri daz siu Vater vri gewesen si unde de vater unde der Muter auch vri gewesen sin und sulen niht mittelvrien siu. Sie sulen mittelvrien ze man haben. Unde sulen niht man sin wan der pfaffenfursten Man.* in plerisque MSS. Avi & Aviæ nulla fit mentio. *Scherz.*

3) Hæc verba in quibusdam MSS. plane absunt, in aliis autem comparent. Sed diversimode, ita ut in quibusdam textus eodem modo se habeat, ac in nostro, in quibusdam autem verba: *Und sol haben frauckisch Recht*, absint; mihi sane verba: und von swelher geburt usque ad finem §. ex Glossâ in textum irrepsisse videntur. *Scherz.*

4) Hoc privilegium forte in mente habuit Joh. Hocsemius in vita Adolphi de Marcâ, Episcopi Leodiensis c. 5. ubi ita loquitur: *Erat lex quædam per abusum longis temporibus usurpata, quæ* lex Caroli *dicitur, inter cætera continens, quod, si quis hominem interficeret, etiam videntibus villico & scabinis, nisi villicus factum hoc verbaliter poneret in custodia scabinorum, etiamsi malefactor caput interfecti sub sua veste portaret, ad judicium accusatus, nullis probationibus convinci poterat, sed suo se juramento purgans absolutus recedebat impune. Contra quam Legem Episcopi ex alto dominio contra maleficos introducta rationabili consuetudine, inquisitione facta per testes, excessus secundum facti merita puniebant, sed hac solum contra miseros utebantur: nam quoties potens in Terra deliquerat, Carolinæ Legis auxilium implorabat, & sic delicta plurima frequenter impunita, manebant.* conf. Dattium de Pace Publ. lib. III. cap. 3. p. n. 62. seqq. *Scherz.*

hent si ainen man ze tode, si uuerden denn an der hantgetat ergriffen, daz man ir aide nemen muz, ob si suueren uuent, daz si unschuldig sien,

8. Und uuerdent si an der hantgetat begriffen, so sol man ir aide nit nemen, so rihtet man über si reht, alz über ander lüte.

quem occidunt, nisi in ipso facto deprehendantur, purgare se possint juramento, si asserere volunt per illud, se esse innocentes.

8. *Quando autem in flagranti delicto deprehenduntur, tum non debent admitti ad juramentum, sed cum ipsis in judicando debet procedi, sicut cum aliis fieri debet.*

CAP. CVII.
Wer über den Künig urtail sprechen sule.

DEm Künik mag nieman an den lip gesprechen, im uuerde daz Riche e vertailt mit der fürsten urtail.

2. Vber dez Künigez lip und über sin ere mag nieman urtail gesprechen uuan die [1] fürsten.

3. Vnd krieget er mit yeman umb gut oder umb ander dink, daz dez Richez ist, da sulen über sprechen fürsten und grafen [2] und dez Richez dienstman.

4. Vnd hat ain Künig aygen so er eruuelt uuirt, daz git er mit Reht an daz Riche uuol ob er uuil.

5. Lat aber er kinder hinder im diu erbent ez mit reht, wan diu kint diu erbent nit dez Richez gut.

6. Vnd stirbet der Kunig aun kint, und hat er daz aygen nit geben an daz Riche, so erbent ez die næhsten erben uuol mit reht.

CAP. CVII.
Quis de Rege (Rom.) sententiam ferre possit.

DE vitâ Regis nemo sententiam pronunciare jure potest, nisi ille fuerit dignitate Regiâ (vel Imperatoriâ) privatus per Principum sententias.

2. *De vitâ Regis ejusque honore nemo potest sententiam ferre, quam Principes.*

3. *Et si cum aliquo ipsi (Regi) lis est de bonis quibusdam, aut de aliâ re quadam, quæ ad Imperium spectat, de illâ lite pronunciare debent Principes & Comites & Liberi Domini & Ministeriales Imperii.*

4. *Quod si Rex immobilia possidet, cum eligitur, illa Imperio jure potest donare, si id ipsi lubuerit.*

5. *Quodsi vero liberos post se relinquit, hi in illis bonis jure succedunt; si quidem hoc ipso hi Liberi nihil de bonis Imperii sibi acquirunt.*

6. *Si autem Rex moritur sine Liberis, nec bona sua propria cessit Imperio, tunc proximi ejus Cognati jure in illis succedunt.*

CAP. CVIII.
Wer über der fürsten lip gerihten müg.

VBer der fürsten lip und über ir gesinde sol nieman Rihter sin uuan der Künig.

2. Vnd vert der Kunig von tütschen landen, so sol er ainen hof gebieten, da er ze reht sin sol,

3. Da sol er dem Pfalentzgrafen von dem Rin den geuualt geben, daz er Rihter si an dez Künigez stat über der fürsten lip,

4. Vnd git er im den geuualt nit, so hat er dehain reht daran.

5. Vnd sol auch alle sin Juden die in tütschen landen sint sinem Kantzler enpfelhen, daz ist der Bischof von Mæntze.

6. Vnd enpfilhet der Künig im der Juden nit, er sol ir doch mit reht pflegen.

CAP. CVIII.
Quis de Principum vitâ judicare possit.

DE Principum Vitâ & membrorum incolumitate nemo potest judicare, nisi Rex.

2. *Quodsi ex Germaniâ iter faciat Rex, debet Curiam stabilire in tali loco, in quo jure esse debet.*

3. *Hoc facto debet Comiti Palatino ad Rhenum potestatem dare, ut judicare queat loco ipsius de Principum vitâ.*

4. *Quodsi autem Rex ipsi* (Comiti Palatino ad Rhenum) *hanc potestatem non concedit, id faciendi jus non habet.*

5. *Rex quoque omnes Judæos suos, quos in Germaniâ habet,* (in casu talis itineris) *debet commendare curæ Cancellarii sui, qui est Episcopus Moguntinus.*

6. *Id ni facit, hic* (Moguntinus) *tamen eorum curam gerere debet.*

CAP.

Ad CAP. CVII.

1) Ita legunt omnia, quæ inspicere licuit MSS. ast Wurmbr. & Hortl. habent: *Kurfürsten.* impressi omnes nostro textui etiam consentiunt. *Scherz.*

2) Hic inferendum est: *und fryen*, quæ in omnibus nostris MSS. hic legitur. *Scherz.*

Ad

CAP. CIX.
Ditz ist von dez Richez fronboten.

SUUem vor dem Riche nuirt vertailet, uber den sol nieman rihten, uuan dez Richez fronbot.

2. Etuua haizzent si gebutel, etuua Rihter[1] etuua anderz,

3. Und ist reht, alz ir ainer nun menschen den lip genimpt, so ist der zehende sin, den lœse man von im, alz man stat an im hat,

4. Ditz reht sulen si haben in allen tutschen landen.

CAP. CIX.
De Apparitoribus Imperii.

QUi ab Imperio condemnatur, in illum nemo executionem facere debet, quam Apparitores Imperii.

2. *Alicubi hi (Apparitores) appellantur* gebutel, *alicubi* Rihter, *alicubi aliter.*

3. *Circa hos juris* (seu moris recepti est) *quod, quando aliquis eorum novem homines vitâ privavit, tunc decimus* (qui mortis pœnam meruit) *ad ipsum (jure proprietatis) pertineat; hunc ab eo redimere licet prout cum ipso transigi poterit.*

4. *Hoc, Jus ipsi (Apparitores Imperii) habent in omni Germaniâ.*

CAP. CX.
Wie man fronboten uuelen sule.

SO der fronbot von dem Kunige oder von andern Rihtern eruuelt uuirt, so sol er dem Kunge hulde suueren,

2. Und alle die uber libe rihtent, die sullen fri lantsæzzen sin,

3. Und suuelhen man kiuset, den sol der Rihter nemen bi der hant und sol in setzen uf ainen stul, und sol ain kussin dar uf sin, und sol im die hailigen uff die schœze setzen, und sol suuern, daz er daz reht sterke alz verre er müge, und daz er siner herscheft getriuuue und geuuer si, und im nit sag uuan die uuarhait,

4. Alz daz geschiht, so hat er geualt ze pfenden und ze besteten ain ieglich gut daz mit urtail darzu kumpt.

5. Tut er aber unreht, damit mag er sinen lip und sin gut veruuurken, alz ain ander man.

6. Suuert sol er nit tragen noch furen,

7. Und ist im ieman rehtz uuider, so sol er den luten dar rufen die suln im gerihtz helfen.

8. Suuer im dez uuider ist, der sol dem Rihter buzzen.

CAP. CX.
Quâ ratione Apparitores eligi debeant.

QUando Apparitor à Rege aut aliis Judicibus eligitur, tunc fidelitatem Regi jurato promittere debet.

2. *Omnes, qui de vitâ judicant, debent esse liberi* Lantsassii *seu incolæ.*

3. *Et qui eligitur, illum manu apprehensâ Judex debet collocare super sedile, quod stratum est pulvinari quodam, & debet eidem reliquias Sanctorum ponere in sinum; quo facto alter jurare debet, quod justitiam promovere velit, quantum poterit, & quod superioribus suis velit esse fidelis, &* (ad servitia) *attentus, nec velit aliud ipsis indicare, quam id, quod verum est.*

4. *Hoc facto habet ipse potestatem pignora capiendi & immittendi in bona, de quibus sententia Judicis id faciendum esse disposuit.*

5. *Quodsi vero* (in officio suo) *injuste incedit, æque ac alius vitâ & bonis privari potest.*

6. *Ensem accinctum gerere, aut secum habere non debet.*

7. *Et si quis in executione justitiæ ei resistit, tunc debet homines alios advocare, qui ipsi in executione justitiæ opem ferant.*

8. *Qui ei hoc recusat facere, ille mulctam Judici debet solvere.*

CAP. CXI.
Wie man den Kayser bannen sol.

DEn Kayser sol nieman bannen denn der Babest,

2. Daz

CAP. CXI.
Quomodo Imperator in Bannum condemnari debeat.

IMperatorem in bannum declarare nemo potest, ac Papa.

2. *Hoc*

Ad CAP. CIX.

[1] Cod. Hortl. post: *etwa Richter*, habet: *etwa Schirgen.* Cod. Uffenb. *etwa Schergen.* Scherz.

2. Daz ſol er tun nit uuan umb dri ſache.

3. Daz ain iſt, ob er an dem gelauben zuuiuelte.

4. Daz ander, ob er ſin uuip lat,

5. Daz dritte, ob er Gotzhüſer ſtoeret,

6. Ditz reht hat der ze Kayſer geuuihet uuirt,

7. Und [1] er da vor ainem Biſchof iht oder ieman anderz, er ſol aber dem Pfallentzgrafen dez erſten clagen, und der mag in mit reht uuol bannen.

2. *Hoc (tamen) non facere debet, niſi tres ob cauſas.*

3. *Una eſt, ſi Imperator de fidei Orthodoxia dubitaret.*

4. *Altera eſt, ſi ab Uxore diuerteret.*

5. *Tertia eſt, ſi Eccleſias (aut alia loca pia) deſtrueret.*

6. *Hoc juris obtinet circa Imperatorem, quando coronatus eſt.*

7. *Aſt ſi antea (quam coronatus eſt) contra Epiſcopum aliquem aut alium aliquid* (querela dignum) *agit, tum primo loco (ceu diximus) querela illa ad Comitem Palatinum debet deferri, qui inde Archi-Epiſcopo ſuo rem defert; qui (Archi-Epiſcopus) poteſt ipſum in bannum declarare.*

CAP. CXII.
Wau [1] man den Künig uuelen ſol.

ALz man ainen Künig uuelen uuil, daz ſol man tun ze Frankenfurt.

2. Vnd lat man die Fürſten nit in die ſtat, ſo mügen ſie in mit reht uuelen vor der ſtat.

3. Alz ſi den Künig eruuelent, ſo ſol er die ſtat und die lüte die darinne ſint in die æht tun, und ſol daz tun e daz er von der ſtat var,

4. Und alz ſi ſehs uuochen in der æht ſint, ſo ſol ſi der Biſchof von Mæntz ze banne tun,

5. Alz ſi darinne ſint ſehs uuochen und ainen tag, ſo ſulen ſi mit reht all Biſchoeffe banne.

6. Vnd uuil der Künig er mag ſi bringen in dez Baubeſtz banne.

CAP. CXII.
Ubi Rex eligi debeat.

SI Rex eſt eligendus, id fieri debet Francofurti.

2. *Et ſi Principes (qui eligendi jus habent) non admittuntur in Urbem illam, tunc poſſunt illum jure eligere extra Urbem.*

3. *Poſtquam Regem (ita extra Urbem) elegerint, tum debet Urbem & ejus incolas banno Imperii ſubjicere, & hoc facere debet, antequam ab Urbe (ſeu potius ejus vicinia) recedat.*

4. *Et, cum Urbs illa per ſex menſes eſt in Imperii banno, tunc Epiſcopus Moguntinus illam excommunicare debet.*

5. *Cum per ſex ſeptimanas & unum diem Urbs illa ita excommunicata eſt, tum omnes Epiſcopi illam jure excommunicare poſſunt.*

6. *Imò, ſi Rex vult, poteſt facere, ut ab ipſo Papâ excommunicetur.*

CAP. CXIII.
[1] Wer den Künig uueln ſul.

DEn Künige ſulen uuelen dri pfaffen-fürſten und vier layen-fürſten.

2. Der Biſchof von Mæntz iſt Kantzler dez Richez ze tütſchen landen, der hat die erſten ſtimme an der uuale.

3. Der Biſchof von [2] Trient [3] die andern.

4. Der Biſchof von Koeln [4] die dritten.

5. Vn-

CAP. CXIII.
Quis Regem eligere debeat.

REgem eligere debent tres Principes Eccleſiaſtici, & quatuor laici.

2. *Epiſcopus Moguntinus eſt Cancellarius Imperii per Germaniam; hic habet primum ſuffragium in electione.*

3. *Epiſcopus Trevirenſis eſt Cancellarius Regni Arelatenſis, habetque ſecundum Votum.*

4. *Epiſcopus Colonienſis eſt Cancellarius per Lombardiam & habet Votum tertium.*

5. *In-*

Ad CAP. CXI.

1) Conf. Spec. Sax. Lib. III. Art. 57.
2) Infere ex MSS. *tut.* Clarius Cod. Ingolſt. *Und tut er das vor te das er zu Caiſer geweicht wirt.* Scherz.

Ad CAP. CXII.

1) Lege ex Cod. Fſch. *wa man*, &c. Ubi locorum &c. *Scherz.*

Ad CAP. CXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 57.
2) Lege: *Trier*; quod etiam habent omnia, quæ vidi, MSC. reliqua. *Scherz.*
3) Ita Codd. Argent. tres; ut & Waldn. & meus, ſed reliqui ſic, ut Verſio exprimit, & quidem aptius. *Scherz.*
4) In Verſione hic iterum non ſecutus ſum Codd. Argent. vel Waldn. vel meum, ſed reliquos. *Scherz.*

5. Vnder den layen-furften ift der Pfaltzgrafe an dem Rin der erft an der ftimme. Dez Richez Truhfæzz der fol dem Kunige die erften fchüffeln tragen,

6. Der ander an der ftimme ift der Hertzog von Sahfen dez Richez Marfchalk fol dem Kunig fin fuuert tragen.[5] (Der Bifchof von Koeln ift Kantzler dez Richez ze Lampatten. Der von Trier ift Kantzler dez Richez ze Aeche, daz fint diu driu ampt, diu gehoerent zu der uuale.)

7. Der dritte ift der Markgrave von Brandenburg dez Richez Kamrer, der fol dem Kunge uuazzer geben.

8. Der vierde [6] der Kunig von Behaim dez Richez Schenke der fol dem Kunige den erften becher tragen,

9. Die vier man suln tütfche man fin von vater und von muter oder von ir aim,

10. Und fuuenne fi uuent uuellen; fo fulen fi ain gefpreche gebieten hintz frankenfurt,

11. Daz fol gebieten der Bifchof von Mæntz bi dem banne, und fol der Pfallentzgrave von dem Rin gebieten bi der æht.

12. Sie fulen zu der fprach gebieten iren gefellen die mit in da uuelen fulen, darnach den fürften, alz vil fi ir gehaben mügen.

13. Darumb [7] der fürften [8] ungelich gefetzet ob dri ainen uuelent und die vier ainen andern. Vnd uuellent daz die dri den vieren volgen.

14. Wan ye fol diu minner zal der merern volgen, daz ift in aller chur reht.

5. *Inter Principes Laicos primum Votum habet Comes Palatinus ad Rhenum Imperii Dapifer, hic debet primas patinas (cibo repletas) Regi afferre.*

6. *Secundum votum habet Dux Saxoniæ Imperii Marefchallus hic debet Regi enfem portare.*

7. *Tertium Votum habet Marfchio Brandenburgicus, Camerarius Imperii, hic debet Regi aquam offerre.*

8. *Quartum votum habet Rex Bohemiæ, Imperii Pincerna, hic Regi primum cyathum afferre debet.*

9. *Hi quatuor debent Germanicæ originis effe refpectu Patris & matris, aut* (faltem) *refpectu alterutrius.*

10. *Quando accedere volunt ad Electionem tum Conventum convocare debent in Urbe Francofurtenfi habendum.*

11. *Indicare huncce debet Epifcopus Moguntinus fub pœnâ Excommunicationis, & Comes Palatinus Rheni fub pœnâ Profcriptionis.*

12. *Debent ad conventum hunc citare fui Collegii membra, quæ cum ipfis eligere debent, poftea Principes, quotquot poffunt habere.*

13. *Ideo ftatutum eft, quod numerus Principum (eligentium) impar effe debeat, ut, fi tres eorum unum eligunt, quatuor autem reliqui alium, tres hi fequantur quatuor illa vota.*

14. *Nam minor pars debet cedere majori; hoc refpectu omnium Electionum ut fiat, juftum eft.*

5) Quæ hîc Uncis inclufa, à MSS. quæ rectius textum exhibere videntur, ceu dixi modo, hîc plane abfunt. *Scherz.*

6) Intereft Rei Literariæ, ut fciatur, quomodo hunc verfum exhibeant MSS. Itaque ex fingulis illorum, quæ infpicere licuit, fingula textus verba hic exhibeo; in MSC. Hortl. legitur: *der vierd an der wal das ift der Hertzog von Payrn der ift des reichs Schengk und fol dem Kunig den erften pecher tragen.* Ingolftad. habet: *der vierd an der ftim ift der Herzog von Beyeren des Reichs Schenck, der foll dem Chunig den erften Pecher tragen,* Cod. Argentin. major: *der vierde ift der Hertzoge von Peigern des Riches Schencke der fol dem Kunige den erften becher tragen.* MSC. Argent. minus: *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. fch. Und fol d. k. d. e. b. t.* MSC. Univ. Argent. *d. v. i. der Hertzog Peyern d. r. fch. n. f. d. k. d. b. t.* In MSC. Waldn. *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. fch. n. f. d. k. den erften b. furtragen.* MSC. meum: *d. v. i. der Hertzoge von Peyern d. r. fch. n. f. d. k. den erften b. t.* MSC. Monach. Scot. Vienn. etiam habet: *der Hertzog von Bayern.* Ducem Bavariæ, ut Electorem etiam in J. Feud. cap. 1. nominat Cod. Fefch. Wurmbr. Waldn. Hortl. Monach. Scot. Vienn. & meus; nec non C. Arg. minor; ut & C. Univ. Arg. & Jung. in Cod. Fefch. hic extat: *der hertzoge von Peiern die vierden d. ift d. r. fch. u. f. d. k. den erften p. t.* In Cod. Ambraf. Pergameno eft: *der Herzoge von Pejern hat die vierten ftimme an der Chur und ift des Riches Schencke und fol dem Chunige den erften Becher tragen.* Aft in Cod. Wurmbr. legitur: *der vierd an der wal ift der hertzog von Behelm des Reichs Schenckh und fol dem Chunig den erften pecher tragen.* Cod. Uff. *d. v. i. der Hertzoge von Behem, n. f. d. Konige d. e. becher t.* In Spec. Sax. lib. 3. art. 78. edit. Zobelianæ extat: *der vierdt der Schenck des Reichs, das ift, der König von Behem, der hat keine wahl, darumb das er nicht deutfch ift.* In Cod. Argent. majoris: eâ parte, quæ Jus Feud. comprehendit, inter Electores recenfetur quamuis ultimo inter Electores Seculares loco, *der Kunig von Behem.* Ex impreffis Hupfuffiana Editio habet: *der vierd ift der Kunig von Behem, des reichs Schenck und fol dem Kunig den erften Becher bieten. Doch ift zu wiffen das der Kunig von Behem kein kur hat wan er nit ein teutfcher man ift.* Concordant reliqui quinque impreffi, nifi quod Meichsnerians editio pro: *wan er nit*, habeat: *Dann er nicht.* Cod. Ambrafianus Chartac. nec Regis Bohemiæ, nec Ducis Bauariæ mentionem facit, fed tantum dicit: *der Viert ift des Richs Schenck; der fol dem Kunige fein becher tragen.* Jus Feud. Sax. c. 4. inter Electores neutrum quoque horum nominat. conf. Weichbild. Art. XIII. fol. m. 23. Cæterum de Lite, cui textus hi adhiberi folent, vide Celeberrimum Pfeffingerum, Infigne Patriæ fuæ, in quâ hæc fcribo decus, ornamentumque in Notis ad Vitriar. Inftit. Jur. Publ. III. 12. 1. *Scherz.*

7) Infere: *ift.* quod & MSS. habent. *Scherz.*

8) Cod. Fefch. rectius: *ungerade gefetzet. ob dri an ainen vallen. unde vier an den andern. daz die drie den vieren volgen fulen.* Scherz.

Ad

CAP. CXIV.
Von der kur ist ditz.

E die fürsten uuelen so sulen sie uf den hailigen suuern, daz si[1] durch lieb, noch durch laide, noch durch gutz miet daz in gehaizzen oder geben sie, noch durch nihts uuelen sule, daz geværde haizze. Wan alz in ir gut geuuizzent sag.

2. Suuer anderz uuelt uuan alz hie vor geschriben stat, der tut uuider got und uuider daz reht,

3. Und uuirt ir ainer darnach uberrait, alz reht ist, daz er gut genomen habe, oder gelobt habe ze nemen, daz ist [2] Symon. Vnd hat sin uual verlorn, und er sol si nimmermer uuider geuuinnen. Vnd ist darzu mainaider.

4. Ditz sol geschehen da der Künig ainen hof gebiutet, dar sol man dem selben gebieten.

5. Vnd kumpt er nit dar, man sol im an an der stunt zuuen hoef gebieten.

6. Vnd kumpt er dar nit, er si layen-fürst oder pfaffen-fürst, man sol in mainaider sagen.

7. Vnd uuaz er von dem Riche hat, daz ist dem Riche ledig, und sol in der Künig ze æht tun,

8. Und ist er ain pfaffen-fürst, der Künig rihtet über in, alz über ainen layen-fürsten.

9. Vnd schribe dem Babest, uuie übel er gevarn habe, und uuie er sin triuuue an der Kristenhait zerbrochen habe. Vnd haizze daz beuueren vor dem Babst,

10. So daz geschiht, so sol in der Babest von allen sinen pfæfliehen eren schaiden, und sol sin Bistum ainem andern lihen. Vnd sol darnach leben, alz in der Babest haisset.

11. Wan der Babest vollenclichen geuualt hat, so mag er im genade tun und mag im sin Bistum uuider laun, und sin pfæfflich ere, daz stat an sinen genaden.

12. Vnd uuirt der Künig derselben schulde überkomen, so ist ze unreht an dem Riche, da sol man in umb beclagen vor dem pfallentzgraven von dem Rin.

13. Nieman mag geziugē gesin umb die schuld, uuan die fürsten selbe, si sien gaistlich oder uueltlich.

CAP. CXIV.
De Electione (Regis Rom.)

ANtequam Principes ad Electionem accedunt, debent juratò asserere, quod nec ex amore, nec ex odio (alterius) nec ob pecuniam sibi promissam vel datam, nec ob aliud quid, quod dolum involvit, eligere velint, sed ita, uti conscientia id ipsis dictitat.

2. *Qui aliter eligit, ac supra scriptum est, ille contra Deum & jus agit.*

3. *Si quis* (eligentium) *postea legitime convincitur, quod pecuniam* (hujus rei causâ) *acceperit, aut se accepturum declaraverit, hoc est vera Simonia. Et talis jus electionis perdidit, nec unquam illud recuperare debet; & præterea est perjurus.*

4. *Hoc debet fieri* (hac ratione) *Quo Rex Curiam convocat, eò ille* (qui ita in eligendo deliquit) *vocandus est.*

5. *Quò si non venit, alterâ vice ad aliam Curiam est citandus, &* (si nec hic compareat) *citari debet ad tertiam Curiam.*

6. *Quodsi nec hic se sistit, pronunciandum est illum, sive sit Princeps Laicus sive Ecclesiasticus, esse perjurum.*

7. *Et quicquid bonorum ab Imperio* (in feudum) *habet, id Imperio est apertum; ipsumque Rex proscribere debet.*

8. *Et si est Princeps Ecclesiasticus, Rex de eo sententiam fert, uti de Principe Laico.*

9. *Scribat autem* (Rex) *Papæ, quam male ille se gesserit, & quam perfide contra Christianam Religionem egerit; & jubeat, ut id* (factum fuisse) *coram Papâ probetur.*

10. *Quo facto, Papa illum omni dignitate Ecclesiasticâ privet, ejusque Episcopatum alii conferat, ipseque* (reus) *postea ita vivere debet, uti Papa ipsi vivendum esse mandat.*

11. *Cum Papa gaudeat plenitudine potestatis, potest ei gratiam exhibere, & restituere ei potest Episcopatum ipsius & dignitates Ecclesiasticas; hoc dependet ab ipsius gratiâ.*

12. *Quodsi Rex illius delicti* (corruptionis factæ per pecuniam Electoribus oblatam) *convictus est, nullo jure Imperium tenet, eoque nomine debet accusari apud Comitem Palatinum ad Rhenum.*

13. *De hoc delicto nemo potest esse testis, nisi Principes ipsi, sive sint Clerici, sive sint Laici.*

CAP.

Ad CAP. CXIV.

1) Infere: *weder*. Scherz.

2) Cod. Hortled. *das ist rechte Symoney*. bene. Scherz.

Ad

CAP. CXV.
[1] Wie man furſten ampt enpfahen ſol.

DEz Richez fürſten ſulen dehainen herren han, der ain laye ſi von dem ſi lehen haben, uuan den Künig.

2. Vnd ſint ſi dehainez layen man aun den Künig, ſo mugen ſi nit furſten geſin.

3. Ez iſt dehain Vanlehen, davon ain man fürſt müge ſin, er enpfahe ez mit ſin ainz hant von dem Kunige.

4. Suuaz ain man von im enpfangen hat, und enpfahet daz ain ander man von demſelben, ſo iſt er nit der vorderſt an dem lehen davon mag er nit ain fürſt gehaizzen.

5. [2] So man ſprichet in der latin PRINCEPS, daz ſprichet ain fürſt PRINCEPS, iſt alz vil geſprochen, alz der ze vorderſt enpſahet.

6. Suuenn ain man denne ain lehen enpfahet von ainem der ez vor enpſangen hat, der haizzet nit der vorderſt an dem lehen, er haizzet der ander an dem lehen. Vnd mag nit gehaizzen PRINCEPS ain furſt.

CAP. CXV.
Quomodo Officium Principis in feudum quis accipere debeat.

PRincipes Imperii non debent habere alium dominum (directum) *qui Laicus ſit, quam Regem.*

2. *Et, ſi ſint alterius alicujus Laici Vaſalli, excepto Rege, tum non poſſunt eſſe Principes.*

3. *Non eſt ullum Feudum Vexillare, cujus intuitu aliquis Princeps eſſe queat, niſi id* (jure feudi) *Vaſallus ſolus* (ſine ſocio) *à Rege acceperit.*

4. *Quodſi quis feudum ab ipſo* (Rege) *accepit, & alius iterum ab illo* (qui à Rege id acceperat) *id in feudum accipit, tum is* (qui in ſubſeudum id accepit,) *non eſt primus, feudi intuitu, ideoque Princeps dici nequit.*

5. *Id quod Latine exprimitur per vocem :* Princeps, *in Linguâ Germanicâ redditur :* Fürſt, Princeps *idem eſt* quaſi primum capiens.

6. *Quodſi quis itaque inveſtitus eſt de feudo ab alio, qui de eodem antea eſt inveſtitus, ipſe non poteſt dici primus intuitu feudi ; ſed appellatur ſecundus reſpectu feudi : Nec appellari poteſt* Princeps, Fürſt.

CAP. CXVI.
[1] Von zepter lehen.

SO man Biſchof kiuſet oder Aebbt oder Aebbtiſſinn die geſürſt ſint, die mügen nit lehen gelihen, e daz ſi ir reht enpſahen von dem Kunige.

2. Der Kaiſer ſol lihen allen gaiſtlichen furſten ir Reht mit dem zepter und allen uueltlichen furſten mit dem vanen.

3. Der Kunig ſol dehain (conf. c. 103. 5.) vanlehen in ſiner geuualt han jar und tag, er ſol ez hinlihen.

CAP. CXVI.
De Feudis Sceptri.

SI quis electus eſt in Epiſcopum, Abbatem aut Abbatiſſam, talem ſcilicet, qui Principali dignitate ſplendet, ille non poteſt prius (alios) de feudis inveſtire, antequam ipſe à Rege fuerit inveſtitus.

2. *Imperator inveſtire debet omnes Principes Eccleſiaſticos de jure ſuo (de officio Principis) per ſceptrum, & Principes ſeculares per vexillum.*

3. *Rex nullum feudum Vexillare debet retinere in ſuâ poteſtate per annum & diem ; ſed debet alios de eo inveſtire.*

CAP. CXVII.
[1] Von dez Künigez geuualt.

IN ſunelhe ſtat der Kunige kumpt, diu in dem Riche liget, da iſt die uuile und er darinne iſt diu Munzze und der zol ſin.

2. [1] Er

CAP. CXVII.
De Regis Poteſtate.

QUamcunque Urbem Rex intraverit, in illa jus vectigalia percipiendi & Monetam cudendi pertinet ad Regem, quamdiu ibi commoratur.

2. *Ju-*

Ad CAP. CXV.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. ert. 58.
2) Verſus quintus & ſextus integer abeſt è Cod. Fſch. comparet tamen in aliis Codd. in Verſione verſus quinti ſecutus ſum potiſſimum textum C. Ingolſtad. ubi hæc lego : So mán ſpricht io Latein Princeps, das ſpricht io Tautſch (lege : Teutſch) ein Fürſt, wan *Princeps* iſt als vil geſprochen, als der *vorderiſt empfaher :. Princeps* dicitur, *quaſi primus capiens.* Scherz.

Ad CAP. CXVI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. ert. 59. & 60.

Ad CAP. CXVII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 60.

2. [2] Er fol allez daz rihten daz in der ftat und uff dem lande ze rihten ift.

3. Allez daz [3] begungen ift ze rihten, daz fulen die Rihter volle rihten, die fiu begungen haunt.

2. *Judicandi poteftas quoque ipfius eft, hinc in omnibus caufis tam intra, quam extra Urbes debet caufas decifionem requirentes decidere.*

3. *Exceptis iis caufis, de quibus lis jam pendet, has enim Judices, apud quos tractari cœptæ funt, decidere debent.*

CAP. CXVIII.
[1] Von dez Künigez Reht.

IN fiuelhez lant oder ftat der Kunige kumpt, da fol man im antuuurten alle die gevangen die darinne fint, und fin bot fol fi vordern. Vnd fiuer fi finem boten verfait den fol er ze æht tun.

2. Der Kunig fol auch den reht tun, die uff den gevangen clagent, oder er ift nit ain rehter Rihter.

CAP. CXVIII.
De Jure Regis.

IN quamcunque regionem aut Urbem Rex venit, in illâ ei extradi debent omnes incarcerati, qui in illa funt, & Nuncius ejus illos poftulare debet; quodfi ipfi bi denegentur ab aliquo, hunc ille (Rex) *debet profcribere.*

2. *Rex quoque illis jus adminiftrare debet, qui captivos* (ita traditos) *conveniunt, id ni fiat, non eft juftus Judex.*

CAP. CXIX.
[1] Wie man Lanttæding haben fol.

VBer ahtzehen uuochen fol ain ieglich furft und ain ieglich herr, der geriht von dem Kunig enpfangen hat fin lanttæding haben.

2. Dehain herre fol fin lanttæding gebieten uf ainen viertæg. Ein ieglich man uuirt mit reht uuol uberig, daz er fin nit enfuchet.

3. Dehain herr fol dehainen fronboten haben, er fi fri. Vnd fol darzu belehent fin zem minften mit ainer halben hube.

4. Diefelben fulen die lute toeten, und anderz nieman.

5. Suuer anderz yeman toetet, da uuirt der rihter und der ez da tut vor got fchuldig an den luten.

CAP. CXIX.
Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant.

POft octodecim hebdomadas (à tempore Inveftituræ à Rege obtentæ) *quilibet Princeps aut Dominus, qui de Judiciis inveftitus eft à Rege, Judicium Provinciale habere debet.*

2. *Nullus Dominus debet fuum Judicium Provinciale inftituere die feriato; id fi fit, quilibet poteft eodem abftinere.*

3. *Nullus Dominus Apparitorem alium habere debet, quam qui eft homo liber, &* (Apparitor talis) *debet effe inveftitus ad minimum de Hubâ dimidiâ.*

4. *Eorum autem* (Apparitorum) *munus eft, ut homines* (reos mortis) *vitâ privent; nec id exequendi jus alius quis habet.*

5. *Si autem alius aliquem* (reum mortis) *vitâ privat, tum & Judex, & ille, qui id facit, intuitu hominum* (occiforum) *fit nocens coram Deo.*

CAP. CXX.
[1] Wie lang man gerihtz uuarten fol.

MAn fol gerihtez uuarten von der zit daz diu funne ufgat untz ze mittem tag.

2. Vnd ift der Rihter da, fuuer denn dar nit kumpt, der ze reht dar komen fol, der uuirt uuethaft.

3. [2] Und

CAP. CXX.
A quo tempore, & ad quod ufque tempus judicia durare debeant.

JUdicia debent durare à Solis ortu ufque ad Meridiem.

2. *Et fi* (intra hoc tempus) *Judex prefto eft, illi, qui cum venire eò deberent, non comparent, multam folvere debent.*

3. *Ac*

2) Infere ex Cod. Wurmbr. Fſch. Uff. aliisque: *Unde daz geriht ift fin.* Scherz.
3) Rectius alii Codd. *begunnen* utroque hujus verfûs loco. *Scherz.*

Ad CAP. CXVIII.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 60.

Ad CAP. CXIX.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 58.

Ad CAP. CXX.
1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 61.

2) Hic

3. [2] Und ist yeman dar geboren, der ist dez furgebotez ledig und dez tagez.

3. *Ac si Judex in judicium non venit, nemo ob absentiam suam tenetur de multa; & si quis eò fuerat citatus, respectu illius Citatio & terminus Judicialis nullum habet effectum.*

CAP. CXXI.

[1] Wa der Künig sinen hof hin gebieten sol.

FUnf stet ligent in Sahsen da der Kunig hof hin gebieten sul.

2. Diu erst ist ze [2] Grune, diu ander ze [3] Gnetlar, diu dritte ze [4] Walthusen, diu vierde ze Altensteten, diu funft ist ze Mersburg, da sul der Kunig ze reht boven.

3. Siben vanlehen sint in dem lande ze Sahsen, daz Hertzogenrum ze Sahsen, und diu Pfallentze, diu March ze Brandenburg, diu Lantgrasschaft ze Durigen, diu March ze Meizzen, diu March ze Liusitz, und diu Grafschaft ze Ascheler.

4. Ez sint auch zuuay Ertz-bistum in dem Lanr ze Sahsen und siunfzeben anderiu Bistum.

5. Dem von Meidburg ist untertan der Bischof von Niuuuenburg und der von Mersburg und der von Meizzen, und der von Brandenburg und der von Havelberg und der von Kamine.

6. Der Bischof von Mæntze hat driu undet im ze Sahsen den von Halberstat, den von Hildeshain und den von Balbrunnen.

7. Dem von Koeln ist undertan der von Vsenbrugge, und der von Minden, und der von Munster.

8. Der ertz-bischof von Brem hat under im den von Liubegge, und den von Zuuirn, und den von Radspurg.

CAP. CXXI.

Quo Rex Curias suas convocare debeat.

QUinque sunt Loca in Saxonia, quò Rex Curias convocare debet.

2. *Primus locus est Gruona, alter Goslariæ, tertius Wallenhusii, quartus Altstadii, quintus Mersburgi: in his locis jure Rex Curias suas habet.*

3. *In Saxoniâ sunt septem feuda vexillaria, nempe, Ducatus Saxoniæ, & Palatinatus (Saxoniæ) Marchionatus Brandenburgicus, Landgraviatus Thuringiæ, Marchionatus Misniæ, Marchionatus Lusatiæ, & Comitatus Ascherslebiensis.*

4. *Sunt quoque duo Archi-Episcopatus in Saxoniâ, & quindecim alii Episcopatus.*

5. *Magdeburgensi (Archi-Episcopo) subest Episcopus Naumburgensis, & Mersburgensis, Misnensis, Brandenburgicus, Havelbergensis, & Caminensis.*

6. *Episcopus Moguntinus tres sub se habet ex iis Episcopis, qui in Saxoniâ sedem habent, Halberstadiensem, Hildesbemiensem, Paderbornensem.*

7. *Coloniensi subsunt Osnabrugensis, Mindensis, Monasteriensis.*

8. *Archi-Episcopo Bremensi subjecti sunt (Episcopus) Lubecensis, Suerinensis, & Raseburgensis.*

CAP. CXXII.

Wa der Künig sinen hof hin gebiutet.

DEr Kunig giht er sule in allen steten, da bistum inn sint, sinen hof gebieten,

2. Da kriegeten die pfaffen-fursten uuider die habent iren krieg im gelaun.

3. Er

CAP. CXXII.

Quorsum Rex Curias suas convocare potest.

REx dicit sibi jus esse, ut in omnibus Urbibus, ubi sedes sunt Episcopales, Curiam suam instituat.

2. *Huic rei contradixere quidem Principes Ecclesiastici, sed (tamen ex post facto) acquievere.*

P 2

3. *Potest*

2) Hic omissa sunt verba: *Und kumet der rihter dar niht, so wirt niemant wethaft.* quæ habet C. Fsch. aliique. *Scherz.*

Ad CAP. CXXI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 62.

2) *Gruna, Grona, Gruona*, fuit castellum eo in locô ubi Urbs Göttinga sita est; dirutum hodie; ceu observat Leibniz ad Vitam Mathildis. c. 3. §. 15. in Rer. Brunsvic. Tom. I. Pertinet huc locus, qui in eodem Tomo est in Vita Meinwerci Episc. Paderborn. §. 25. ubi: proximo anno expeditionem in Italiam Rex iturus, ut Cæsaris consecrationem a Domno Apostolico perciperet, in castello, quod *Gruona* dicitur, convenire Principes mandavit & VIII. Kal. Maji de statu Regni ioibi cum eis necessaria tractavit. En exemplum Curiæ, quæ *Gruonæ* celebrata fuit, & indicta ab Henrico II. seu Sancto. *Scherz.*

3) Lege: *Goslar* ex MSS. *Scherz.*

4) Circa nomen hoc variant Codd. alibi est: *walhenhausen*; alibi *walhawsen*; alibi iterum: *walthausen*. Est in Thuringiâ ad Helmum fluvium non procul à montibus Harzicis, ubi sæpe data diplomata, hodie *walchusen*, ceu notat Leibnitz. Rer. Brunsv. T. I. ad Vitam Mathild. c. 1. §. 5. *Scherz.*

Ad

3. Er ſol auch ſinen hof gebieten ze Frankenfurt, ze Nurenberg, ze Vlme, und in allen ſteten, die dez Richez ſint, da mag er uuol ſinen hof gebieten mit reht.

3. Poteſt quoque (Rex) Curiam ſuam convocare, Francofurtum, Norimbergam, Ulmam & ad omnes Urbes, quæ ſunt Imperii Curias ſuas (ut ibi babeantur) convocare poteſt.

CAP. CXXIII.
In uuil æht ainer kumpt.

HAt ain herre ain hauptſtat, da ain Biſtum inn iſt, und hat darinn ain geriht uber menſchen plut, Vnd uuirt ainer darinne ze æht getan, der iſt in allen den ſteten ze æht getan, die den herren angehoerent, dez diu ſtat aygen iſt, oder lehen.

2. Vnd uuirt ain man ze æht getan in dem nidern geriht, ſo iſt er niht uuan in demſelben geriht in der æht.

CAP. CXXIII.
In quot Proſcriptiones quis incidere queat.

SI Dominus aliquis babet metropolin, in quâ eſt ſedes Epiſcopalis, & ipſe ibidem babet Judicium aliquod, quod de ſanguine judicat; & contingit, ut quis ibi (in illo judicio) proſcribatur, tum ille (qui proſcriptus eſt) in omnibus Oppidis, quæ ad hunc Dominum ſpectant, ſive jure allodiali, ſive feudali, eſt proſcriptus.

2. Aſt ſi quis in judicio aliquo inferiori proſcribitur, tum (reus) ille babetur tantum pro proſcripto reſpectu illius judicii.

CAP. CXXIV.
Der den æhter huſet oder hofet.

SUUer den æhter huſet oder hofet in ſteten oder uf burgen, oder ſuua man in ſchirmet mit uuizzende, und iſt er in der æht vierzehen tag geuueſen, die ſint alle mit derſelben ſchulde begriffen, da der æhter inne iſt.

2. Wil aber yeman ſich dez entſchuldigen, daz er nit uueſt, daz er in der æht uuære, der ſuuere dez zen hailigen, und ſi ledig.

3. Behaltet man den æhter in ainer ſtat offenlich und frævellich, und mag man dez uberziugen ſelb dritte, hat diu ſtat mure, man ſol ſie niderbrechen, hat ſi getülle, man ſol dazſelbe tun, hat ſiu der entuuederz, und hat ſiu graben, man ſol ſie eben machen.

4. Vnd hat ſiu der dehainez, man ſol ſie brennen aun der lute ſchaden, die nit ſchulde daran habent mit uuizzende.

5. Geſchiht aber iemann dehain ſehade mer denn den burgern, den ſulen die burger gelten.

6. Daz ſelbe reht uber doerfer oder ſuua man ſi behaltet uuider reht, alz hievor geſprochen iſt. Der æhter ſol den luten ſin unmær.

CAP. CXXIV.
De eo, qui proſcripto domicilium hoſpitiumque præbet.

OMnes illi qui in Urbibus aut caſtellis domicilium hoſpitiumque proſcripto præbent, eumque ſcientes protegunt quocunque in loco id ſit, ejusdem criminis Rei eſſe cenſentur, quod proſcriptus ille commiſit.

2. Quod ſi vero aliquis (ex ſuſpectis) ſe purgare vult, dicendo ſe ignoraſſe, quod alter fuerit proſcriptus, tum juratò id aſſerat; quo facto liber eſt (ab imputatione illâ.)

3. Quodſi in Urbe aliquâ Proſcripto publice & doloſe hoſpitium præbeatur, & id factum eſſe per tres teſtes probari poſſit, tum, ſi Urbs illa muris eſt munita, muri iſti deſtrui debent, ſi autem eſt cincta plancis ſeu tabulis ligneis, etiam hæ dejici debent; ſi neutrum horum babet, foſſis tamen cincta eſt, tum illæ foſſæ ſunt terrâ replendæ.

4. Quodſi nibil plane horum babet, tum Urbs debet igne comburi, ita tamen, ut inde nullum damnum iis obveniat, qui ſcientes nil ad crimen illud cooperati ſunt.

5. Quodſi autem inde aliis quoque, quam Civibus, damnum aliquod contingit, illud Cives debent læſis reſarcire.

6. Ita executio inſtitui debet contra loca munita aut pagos, aut alia loca, in quibus proſcriptis hoſpitium præbetur, ſicuti antea dictum fuit; nam Proſcriptus homo omnibus debet eſſe exoſus.

CAP. CXXV.
Wie der Kunig hof gebieten ſol.

SO der Kunig ainen hof gebieten uuil, ſo ſol er in gebieten uber ſehs uuochen, und ſol in den

CAP. CXXV.
Quomodo Rex Curiam aliquam debeat convocare.

QUodſi Rex Curiam aliquam convocare vult, id facere debet ſub termino ſex ſeptimanarum; debet autem

den fürſten und andern herren künden mit verſigelten brieſen,

2. Si ſulen den hof ſuchen ze tütſchen landen, und nit fürbaz.

3. Suuer dez hofez nit ſuchet, der iſt dem Künig ainz uuandelz ſchuldig.

4. Der fürſt uuettet hundert phunt der münzze, die er von dem Künge ze lehen hat, und hat er mer münzze von im denn ain, ſo ſol er im die beſten und ſchuuærſten geben, die er von im hat.

5. Ain frier herr uuettet dem Künig fünftzig pfunt, und hat er münzz von dem Künige, die ſol er im gen, in dem rehten alz die fürſten, und hat er nit münzze von dem Künige, ſo gebe im dez Biſchoffez münzz, in dez biſtum er ſitzet.

6. Ain mitter fri zuuaintzig pfunt ſinez Biſchofz münzz in dem rehten, alz hie vor geſprochen iſt.

7. Der dienſtman zehen pfunt. Vnd darnach aller hande lüte zehen pfunt.

8. Ditz iſt alſo geſetzt, verſumet ain man den erſten hof, er git diz uuette.

9. Verſumet er den andern, er git ez ander ſtunt.

10. Verſumet er den dritten, der Künig mag in mit der fürſten urtail den fürſten ze æht tun.

11. Der ſulen ze dem minſten ſiben ſin.

12. Vnd alſo ſol man je den man ze æht tun mit ſinen genozzen.

13. Umb die ſchulde hat ain ieglich man daz (conf. c. 88. 3.) rehte, alz er ſehs uuochen und ainen tag in der æhte iſt, daz man in mit reht in den ban tut, daz reht hat der ban hin und uuider.

14. Wie man über die æhter, vnd über die verbannen lüte rihten ſol, oder uuaz rehtez ſi haben, daz iſt hie vor geſchriben.

autem eam Principibus & aliis Dominis indicere literis ſuo ſigillo munitis.

2. *Tenentur hi ſe ſiſtere, ſi locus Curiæ eſt in Germaniâ; non autem ſi extra eam eſt.*

3. *Qui ibidem ſe non ſiſtit, ille Regi tenetur ad multam.*

4. *Princeps (hoc in caſu) multam ſolvit centum libras eique generis pecuniæ, cujus cudendæ poteſtatem à Rege jure feudi ipſe habet, &, ſi ipſe inveſtitus eſt, de facultate cudendi varii generis nummos, tum dare debet ejus generis nummos, qui ſunt optimi & ponderoſiſſimi.*

5. *Liber Dominus multæ loco dat Regi quinquaginta libras, &, ſi inveſtitus eſt à Rege de monetâ cudendâ, tum eodem modo illam det, ac Principes dare debent; & ſi ipſe jus monetam cudendi à Rege non accepit, tum ſolvat nummos ab eo Epiſcopo, in cujus diœceſi ipſe habitat, cuſos.*

6. *Liber mediæ conditionis ſolvat viginti libras monetæ à ſuo Epiſcopo cuſæ eâdem ratione, cujus ſupra mentio eſt facta.*

7. *Miniſterialis ſolvat decem libras; Et totidem ſolvant varii generis homines alii.*

8. *Circa hanc rem (autem ulterius) ita ſtatutum eſt; quodſi quis ſe non ſiſtit in prima Curia, tunc dare debet hanc multam.*

9. *Quodſi ab alterâ quoque Curia abeſt, tum iterum quoque eandem præſtet.*

10. *Si nec tertiâ in Curiâ comparet, tum ipſum Rex poteſt cum conſenſu Principum proſcribere.*

11. *Horum (Principum) ad minimum ſeptem (huic judicio) intereſſe debent.*

12. *Et hac ratione ille (qui ter abſuit) proſcribi debet cum ſociis ſuis.*

13. *Ratione criminum id juris obtinet, quod, ſi quis reus per ſex ſeptimanas & unum diem in ſtatu proſcriptorum eſt, tum jure poſſit excommunicari, & vice verſâ.*

14. *Quomodo in judicando contra proſcriptos & excommunicatos procedi debeat, & quid circa eos juris ſit, hoc ſupra diximus.*

CAP. CXXVI.
Wie layenfürſten hof ſuln haben.

[1] EIn ieglich fürſt hat nach ſinez landez geuuonhait buz, alſo haunt auch ander herren buz. Vnd auch die (conf. c. 103. 1.) Rihter nach ir geuuonhait. Doch ſagen uuir die alten buz, die die Künige den herren geſetzet habent.

2. Ez

CAP. CXXVI.
Quomodo Principes Laici Curias ſuas inſtituere & indicere debeant.

QUilibet Princeps juxta morem ſuarum Regionum multam (certam multæ quantitatem) exigendi jus habet; idem habent alii domini; ut & Judices ex conſuetudine; hoc tamen non obſtante nos; recenſemus veteres multas (veterem multarum quantitatem) quas Reges intuitu dominorum definivere.

2. *Dan-*

Ad CAP. CXXVI.

1) Hic verſus in Cod. Ingolſtad. plane deeſt, in aliis autem Codd. impreſſis præſertim, ſingolare caput conſtituit, cujus rubrica: *Merck ein ander Capitel von Layenfürſten.* Schertz.

2. Ez sint [2] sumelich layen fürsten, die daz reht haunt daz sie hœfe gebietent für sich selben, daz reht haunt si von dem Künige.

3. Wem si hof mit reht gebieten mügen, daz sulen uuir iu sagen.

4. Ist ain Hertzog oder ain ander layen fürst, und sitzent Bischœf in sinem fürstenampt, die suln sinen hof suchen, ob diu stat [3] davon er Bischof haizzet in sinem [4] fürst ampt lit.

5. Suuie vil er anderz gutez hat in sinem lande, davon suchet er sinen hof nit.

6. Allez daz reht, daz der Künig hat gen den die sinen hof nit suchent, daz haunt auch die [5] Hertzogen gen den die iren hof nit suchent.

7. Ditz reht haunt [6] alle Layenfürsten an ir hœfen, die mit reht hœf gebieten sulen.

8. Ain layenfürste mag mit reht ainem andern Layenfürsten nit ze hof gebieten, ob er daz reht hat, daz er hœf gebiutet.

9. Vnd hat ain fürst dez rehtez nit, und hat er gut und bürge in sinem lande oder stette, er sol mit reht sinen hof suchen.

10. Ditz reht haunt si auch umb [7] sümelich grafen und umb frien. Vnd umb dienstman die so getan gut in ir lande hant, daz bürge und stette sint,

11. Haunt si ander gut in ir lande, so sint si ledig, daz si ze reht ir hœfe nit suchent.

12. Vnd sint si in tütscher sprache nit gesessen, oder daz si in aht tagen dar nit gelangen mügen, si sint dez hofez mit reht ledig. Si sulen aber darsenden ir geborn dienstman.

13. Vnd alz der herre den hof verendet, so solt er dar gaun. Vnd sol für sinen herren suueren, daz erz stæt hab, alz verre er künne und müge. Vnd suuaz guter dinge datz dem hof gesetzet si,

14. Und mag ain herr dar nit komen von Ehafter not, so sende sinen dienstman dar. Vnd haizze die not bereden mit sinem aide.

15. Vnd

2. *Dantur aliqui Principes Laici, qui jus habent indicendi Curias pro lubitu suo; hoc jus habent à Rege.*

3. *Quem hi vocare ad Curias jure possint, hoc vobis dicendum est.*

4. *Quodsi aliquis Dux aut alius Princeps Laicus in sui Officii Principis territorio habeat Episcopos, qui ibi resident, tum Episcopi illi, si Urbs, respectu cujus Episcopi appellantur, est in territorio, quod cohæret officio Principis, quod ipse gerit, tenentur venire ad Curiam ipsius.*

5. *Si hic (Episcopus talis) alia habeat bona in ipsius (Principis) territorio sita, quantacumque etiam sint, eorum nomine non tenetur venire ad Curiam (Principis.)*

6. *Quicquid juris habet Rex contra eos, qui ad ipsius Curiam non veniunt, hoc etiam habent Duces contra eos, qui ipsorum Curiis se non sistunt.*

7. *Hoc jus habent omnes Principes Laici intuitu Curiarum suarum, illi sc. Principes, qui jure Curias convocare possunt.*

8. *Princeps Laicus alium Principem Laicum non potest jure ad Curiam suam vocare, si alter ipse jus habet convocandi Curiam.*

9. *Quodsi aliquis Princeps hoc jus non habet, possidet autem bona immobilia & castella Urbesve in alterius territorio, hic tenetur de jure, ut ad Curiam alterius veniat.*

10. *Idem jus habent (Principes) in Comites, Dominos Liberos, & Ministeriales, qui talia bona, Castella scilicet & oppida, tenent in ipsorum territorio.*

11. *Quodsi hi alia bona in illorum territorio possident, tunc non sunt obligati, ut compareant in Curiis illorum.*

12. *Ac si hi domicilium non habent in Germaniâ, aut ita remotum illud sit (à loco Curiæ) ut intra octiduum (ad illum locum) pervenire non possint, tum non sunt obligati, ut se sistant in Curiâ (in personâ) debent autem eò mittere Ministerialem aliquem qui per nativitatem talis est.*

13. *Finitis his Comitiis, debet hic (Ministerialis) prodire & loco domini sui (absentis) jurare, quod ille firmiter servaturus sit, in quantum fieri poterit, omne id, quod ibi rite beneque fuit dispositum.*

14. *Et si quis Dominorum plane venire nequeat ob causas sonticas, tum mittat ille eò Ministerialem suum, jubeatque, ut ille causam sonticam adfuisse probet juramento.*

15. *Et*

2) *Pro sumelich.* Cod. Ambras. *Sämtliche herren haben das recht.* Jungianus. *Es sint etliche Leyen Fürsten, die das recht hant.* In Ingolstad. *Es seyn siben Leyfursten dy das recht habent:* MS. Arg. maj. *Es seygend etliche Leygen Fursten.* Fide itaque MSS. horum firmatur lectio nostra. Unde in versione posuimus: aliqui Principes Laici: *Sumelich*, quosdam, aliquos, denotare probatione non indiget. *Scherz.*

3) Pro: *Davon er Bischof haizzet.* Codex meus legit: *Davon ir Furste heisset.* Waldn. *Davon er furste heisset.* Arg. maj. & Min. utet Uffenbach. & Hortl. habent: *Davon ein Furste heisset.* Ing. *Davon er gefurstet haisset.* Ast in Ambr. ch. est. *Davon er Bischoff und Furst haisset.* Scherz.

4) Pro: *Furstampt:* Cod. Hortl. habet: *Furstentumb.* Scherz.

5) Pro: *Hertzogen:* quædam MSS. habent: *Leyen Fürsten.* Scherz.

6) In Cod. Hortl. vitiose hic legitur: *Dis recht habent nicht all Layen Fursten.* Consentiunt nostro reliqua MSS. & Codices impressi. *Scherz.*

7) Vox: *Sümelich*, abest in omnibus Codicibus, & abjicienda videtur. *Scherz.*

Ad

15. Vnd so der hof ende neme, so tu alz hie vor gesprochen si.

16. Der Friherre sende sinen aygen man. Vnd der dienstman sende sinen mage, die tuen alz die vordern.

15. *Et si Curia est finita tunc fiat id, quod antea modo fuit dictum.*

16. *Liber Dominus mittat hominem suum proprium; & Ministerialis suum cognatum; hi debent facere, sicut supra dicti.*

CAP. CXXVII.
[1] Von Ertzbischoffen.

[2] Die Erzbischœff gebieten mit reht ir sende, den die in ir ertzbistum sitzent. Vnd haunt daz reht hintz in daz die fürsten haunt hintz den die ir hœf mit reht suchen sulen.

2. [3] Wan so vil daz die layenfürsten betuinget mit der æht, daz sulen si mit dem banne tun.

3. Si gebieten auch dar uuol allen Bischœffen di in ir ertzbistum gehœrent.

CAP. CXXVII.
De Archi-Episcopis.

Jure AEpiscopi ad Synodos suas vocant illos, qui in ipsorum AEpiscopatu domicilium habent, & habent idem jus erga illos, quod habent Principes respectu eorum, qui debent comparere in ipsorum Curiis.

2. *Si quidem quicquid Principes Laici proscriptione cogunt, id ipsi (AEpiscopi) cogunt per Excommunicationem.*

3. *Citant autem etiam eò omnes Episcopos, qui ad ipsorum Archi-Episcopatum pertinent.*

CAP. CXXVIII.
Von Christenlichem dinge.

VNd [1] die Bischœf die unter den Ertzbischœffen sint, die gebietent mit reht [2] Christenlichiu dink.

2. Si gebietent mit reht allen den fürsten und allen den herren dar, die in ir bistum hœrent. Vnd allen Christanen luten, die zu ir tage komen sint, die fünf und zuuainzig iar alt sint.

3. Vnd suuer dar nit kumpt, daz rihtent si mit dem banne, alz hievor gesprochen ist. Vnd alz decrete und decretale sagent. [3]

CAP. CXXVIII.
De Judiciis Christianis.

Episcopi, qui sunt sub AEpiscopis, jure convocant Christianorum Conventûs (Synodos Diœcesanas.)

2. *Jure ad illos vocant omnes Principes & Dominos, qui sunt in ipsorum Diœcesi; & omnes Christianos, qui sunt justæ ætatis, id est viginti quinque annorum,*

3. *Qui eò non veniunt, illi puniuntur ab ipsis Excommunicatione, uti supra dictum; & uti Decretum & Decretales indicant.*

CAP. CXXIX.
[1] Von Markgrafen und von Pfallentzgrafen.

EIn ieglich margrafe und pfaltzgrafe, haunt si auch nit fürsten amptez, si fragent uuol mit reht die lüte bi irn hulden, so si an dem geriht sitzent.

2. Aun so man niuueclich ainen fride gesuuorn hat, so sülen si fragen bi dem aide, alz der fride gesuuorn si.

CAP. CXXIX.
De Marchionibus & de Comitibus Palatinis.

Quilibet Marchio, & Comes Palatinus, etiamsi non sint investiti de officio Principis, cum in judicio sedent, rectè agunt, si volunt, ut ii quos (de hoc vel illo) interrogant, respondeant in vim juramenti fidelitatis (quod, cum subjecere se Domino, ipsi præstitere.)

2. *Excepto casu, si non ita pridem pax juramento fuerit firmata, tum enim debent petere, ut sibi respondeatur in vim illius juramenti. (sc. de Pace servandâ præstiti.)*

CAP.

Ad CAP. CXXVII.

1) In omnibus fere MSS. rubrica ita exhibetur: *Von der Erzbischoff send.* Scherz.

2) In Cod. Uffenb. legitur: *Die Erzbischoff gebiten ir concilium, das ist, als vil gesprochen, iren send mit rechte.* Scherz.

3) Cod. Fsch. hic ita exhibet: *Wan daz si mit dem panne twingen sulen als jener mit der ehte.* In MS nostro pro: *twinget*, legendum: *twingen.* Scherz.

Ad CAP. CXXVIII.

1) In Cod. Fsch. ut & Hortl. aliisque quibusdam legitur: *die anderen bischove*; quidem tamen præsertim impressi habent: *Unterbischoff.* Scherz.

2) *Christenliche ding*, sunt *conventus Christianorum* ad promovendam rem Christianam instituti. *Ding* uti alia, ita etiam *judicium*, *conventum*, in quo de causa aliqua cognoscitur, significat. Ita dicitur *geboten ding*, *ungeboten ding*, pro *judicio extraordinario* & *ordinario.* Scherz.

3) Codices omnes, multo plura habent quam hic in textu exhibentur. Codex meus hæc subuectit.

Ad CAP. CXXIX.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 65.

Ad

CAP. CXXX.

Ditz ist der fins genozzen man uuirt.

WIrt ain man finez genozzen man, finer geburt und finez lantrehtez hat er damit nit veruuorht.

2. [1] Sinen herschilt hat er damit genidert,

3. Daz ist alſo geſprochen, die Layenfurſten fint in dem dritten herſchilt, und uuirt ir ainer ainez Layenfurſten man, der ſin genœzze iſt, ſo hat er den dritten herſchilt verlorn, und vellet in den vierden.

4. Vnd uuirt ain frier herr ſinz genozzen man, der iſt in dem vierden und vellet in den funften,

5. Und uuirt ain mitterfri ſinez genozzen man, der iſt in dem funften, und vellet in den ſehſten.

6. Vnd uuirt ain dienſtman ſinz genozzen man, der iſt in dem ſehſten, und vellet in den ſibenden.

7. Daz ſeit unz daz lantrehtbuch hie vor uuaz rehtz die haben, die in dem ſibenden herſchilt ſint.

CAP. CXXX.

De eo, qui Vaſallus ſit Paris ſui.

SI quis ſit Vaſallus Paris ſui, Jus, quod ex Nativitate & ex jure provinciali habet, hoc ipſo non amiſit.

2. *Aſt clypeum ſuum militarem hoc ipſo humiliavit.*

3. *Hoc ipſo indicatur id, quod nunc ſequitur: Principes Laici ſunt in tertio Clypeo; ſi autem eorum aliquis ſit Vaſallus Principis alicujus Laici, qui eſt ipſius æqualis, tum amiſit ille Clypeum tertium, & deſcendit in quartum.*

4. *Et ſi Liber Dominus ſit Paris ſui Vaſallus, ille, cum hactenus fuiſſet in quarto Clypeo, nunc deſcendit in quintum.*

5. *Similiter Liber mediæ conditionis in hoc caſu ex quinto Clypeo, in quo fuit, deſcendit in ſextum.*

6. *Et ſi Miniſterialis ſit Vaſallus æqualis ſui, ille ex ſexto Clypeo incidit in ſeptimum.*

7. *Quid autem Juris habeant, qui ſunt in ſeptimo Clypeo, id Jus Provinciale ſupra docet.*

CAP. CXXXI.

[1] Wie man mærkt buuuen ſol.

MAn ſol dehainen Markt dem andern næher legen denn uber zuuu mile,

2. Man ſol auch dehain burk buuuen, [2] noch dœrſer machen, noch berge mit veſtnunge aun dez Lantrihterz urlob,

3. Man ſol auch dehain ſtat buuuen aun dez uuillen, dez diu ſtat aygen iſt.

CAP. CXXXI.

Quomodo fora (rerum venalium) debeant inſtitui.

NUllum forum (rerum venalium) debet inſtitui ita ut minus diſtet ab (altero) proximo foro, quam duo milliaria.

2. *Nec debet caſtellum extrui, nec pagus aliquis aut mons munimentis firmari ſine veniâ Judicis Provincialis.*

3. *Nec Civitas aliqua erigi, ſine conſenſu ejus, ad quem locus ille jure proprietatis ſpectat.*

CAP. CXXXII.

[1] Wie man veſte buuuen ſol.

AUn dez Lantrihterz urlop mag man uuol graben in die erde alz tief, alz ain man mit ainer ſchuſeln uzgeuuerfen mag daz ertrich, alſo daz er [2] dehainen ſchæmel mach,

2. Man

CAP. CXXXII.

Quomodo Munitiones extrui debeant.

SIne Judicis Provincialis veniâ licet terram effodere ad eam uſque profunditatem, ut vir (effodiens) palâ terram ejicere poſſit; non autem licita eſt effoſſio, ſi terra aliter ejici palâ non poſſit, quam ſi quis inſiſtat ſcabello.

2. *Licet*

Ad CAP. CXXX.

1) In Cod. Hortl. Wurmbr. Arg. min. ut & meo, pro: *Sinen herſchilt* occurrit: *Sein herrſchafft* ſed vitioſe. Scherz. *ſeinen herſchilt genideren*, occurrit in Jur. Feud. Alem. Tit. 96. in fine alibique.

Ad CAP. CXXXI.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 66.

2) Cod. Fſch. ut & Waldn. legunt; *noch burge, noch dorfe, veſte machen, noch berge mit &c. &c.* Quibus & alia MSS. pleraque conſentiunt. Scherz.

Ad CAP. CXXXII.

1) Ad rubr. hoc caput in Cod. Hortled. annexum eſt. Scherz.

2) Cod. Ingolſt. habet. *Auf kainen ſtul nicht ſteh.* Uffenb. habet, *auff keynen ſtule nicht entſteh.* Scherz.

3) Cod.

2. Man mag buuuen aun ſin urlob, drier gaden hoche mit holtz oder mit ſtainen ob der erde aun zinne und aun bruſteuuer, und aun erkær, und aun alle uuere.

3. Man mag auch ainen hof uff ebner erde umbvahen mit ainer mure aun ſin urlob, diu alz hohe iſt, alz ain man ſitzet uff ainem roſſe, daz er uuol ze oberſt daran geraichen mag mit der hant, aun zinne und aun bruſtuuer und aun allerslaht uuere.[3]

2. Licet ædificare ſine veniâ Judicis Provincialis ad altitudinem trium contignationum ſupra ſuperficiem terræ ex ligno aut lapidibus ſine pinnaculis & loricâ & ſine mænianis, & in genere ſine ullo munimento.

3. Licet quoque ſupra planitiem terræ aulam domûs circumdare muro ſine ejus (Judicis Provincialis) veniâ, modo murus ille non ſit altior, quam ut homo equo inſidens extremam ejus particulam manu tangere queat, & præterea non habeat pinnas, aut loricam, aut ullius generis munimentum.

CAP. CXXXIII
[1] Der dem andern ſin burk abgeuuinnet ze unreht.

SUuer dem andern [2] ſin huſe abgeuuinnet ze unreht, der ſol ez [3] dem Kunige oder dem Lantrihter clagen in dez geriht ez lit, und der ſol im rihten, und ſol daz huſe uuider vordern uf reht.

2. Und antuuurt man imz niht, ſo ſol ſich der Rihter underuuinden, daz iener hat, und ſol im ſurgebieten zedrin tædingen.

3. Vnd kumpt er fur aun gelait, ſo riht ez nach reht, hab er im geuualt und unreht getan, ſo riht uber in alz uber ainen rauber.

4. Er ſol in auch aun Rihter vahen ſuua er in an kumpt, und ſol in dem Rihter antuuurten.

5. Die uuile man ainem mann ſin huſe vor hat ze unreht ſo mag nieman kain clage daruf gehaben, uueder umb daz daz vor daruf geſchehen iſt, oder daz daz [4] allebeſt geſchiht daruf uuan er ſin ungeuualtig iſt.

CAP. CXXXIII.
Qui alterum ſpoliat Caſtello ſuo.

SI quis alterum Caſtro ſuo ſpoliat, tum ſpoliatus eâ de re queratur apud Regem, aut Judicem Provincialem, in cujus territorio id ſitum eſt; & hic debet ei juſtitiam adminiſtrare, domusque ſeu caſtri reſtitutionem ſecundum jus petere.

2. Et ſi ipſi id caſtrum non reſtituitur, Judex debet invadere omnia illius (ſpoliatoris) bona, & eum citare trinâ vice.

3. Si ſe ille (ſpoliator) ſiſtit ſine ſalvo conductu, judicet ea de re, id quod æquum eſt; ſpeciatim, ſi alter vim injuſte adhibuit, condemnet eum, tanquam Raptorem.

4. Poteſt quoque (ſpoliatus) illum capere, ubicunque ipſum deprehendit, & debet illum Judici offerre.

5. Quamdiu alicujus caſtrum ab alio injuſte poſſidetur, nemo poteſt querelam movere de iis quæ antea in illo caſtro acta fuere, neque de iis, quæ præſenti tempore in illo fiunt; ſiquidem ille (ſpoliatus) id in poteſtate manuque ſuâ non habet.

CAP. CXXXIV.
[1] Wie man über hüſer und über burg rihtet.

SUuelch huſe oder burk mit urtail vertailt uuirt, da ſol der Rihter dez erſten dri ſleg antun.

2. [2] Dar-

CAP. CXXXIV.
Quomodo Executio ſuſcipienda ſit in Arces & Caſtra.

QUando ſententia de Arce aut Caſtro (deſtruendo) lata eſt, tum (in Executione) Judex tribus ictibus illud feriat.

2. *Poſtea*

---

3) Cod. Wurmbr. poſt vocem *were* ita pergit: *und veſtung In derſelben weyſs mag ain man ſeinen hof umb machen. Man mag auch chain pürg wider pawen dew tzerfurt iſt an des Chuniges oder an des landrichtärs urlaub dew mit urtail geprochen wirt. Iſt aber das man ain haus tzerpricht mit gewalt oder lät es ain herr tzergen von mutwillen oder von aigem fewer oder von armmut wegen die mag man wol wider pawen mit recht an des Künigs und an des lannd richtärs urlaub.* Conſentiunt reliqui Cod. MSCti & impreſſi.

Ad CAP. CXXXIII.

1) Conf. Spec. Sax. lib. III. art. 67.

2) Alii Codices ut Uffenb. Ing. Univerſ. Arg. habent: *Sin burg oder hus angewinnet.* Scherz.

3) Cod. Arg. Maj. legit: *dem rihter oder dem landrihter, oder dem Kunige.* Scherz.

4) Lege: *allebenſt.* de qua voce egi ad Cap. XL. 9, 1. Cod. Univ. Arg. & alii quidam habent: *jemitten.* Uffenb. legit *allererſte.* quod omnino idem eſt ac: *allebenſt. Allebenſt* derivo à voce *all*, & *eben*, qua poſteriori adhuc hodie utimur pro: *modò*, e. g. in phraſi *er iſt eben von mir gegangen*, nunc modo à me receſſit. *Scherz.*

Ad CAP. CXXXIV.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 68.

2. [2] Darnach fuln die lute gemaine dar gan, und fulen die mure underbreehen untz daz hufe oberthalb der erde gar zerfurt uuirt,

3. Man fol ez nit brennen, man fol auch uueder holtz noch ftain dannan furen, noch nihtz, daz dar uf ift,

4. Ez fi denn von Raup oder von diuphait daruf komen, dez fol fich der Rihter underuuinden, untz etuuer darnach kome, der fich mit reht darzu habe.

5. Vnd ift ez ain burk, fo fol man [3] den graben eben machen mit fchufeln.

6. Alle die, die in dem geriht fint, die fulen darzu helfen, dri tag mit ir aigen kofte, ob in dar geboten uuirt mit dez Rihterz boten.

2. Poftea fubditi promifcue fecuribus inftructi rem aggrediantur, & muros ita demoliri debent, donec Arx illa usque ad fuperficiem terræ fuerit deftructa.

3. Ignis illi non eft immittendus; neque ligna aut lapides inde funt auehendi, aliudve quid, quod ibi extat.

4. Excepto eo, quod per Rapinam, aut furtum eò fuit translatum, hoc Judex in fuam poteftatem transferre debet, donec aliquis poftea veniat, qui legitime illud vindicet.

5. Si id, (locus circa quem fpolium fuit commiffum) eft Arx, tum foffa (ejus) mediantibus palis terrâ eft replenda.

6. Omnes, qui fubfunt Juridictioni hujus Judicii, ad hoc (exequendum) operam præftent per triduum fuis fumtibus, modo ad id (faciendum) fuerint vocati per Nuncium Judicis.

CAP. CXXXV.
[1] Wer vor geriht urtail fprechen fol.

SUua Schepfen fint, die fulen urtail fprechen uber ain ieglich dink und nieman anderz.

2. Die Rihter und die Schepfen fulen uueder hut noch hauben uff ir haupt haben, noch gugeln noch hæntfchuche,

3. Die mæntel fulen fi uf den fchultergen haben,

4. Aun uuauppen fulen fi fin, ez enfi denne daz fi not darzu tuuinge.

5. Vrtail fulen fi vaftende vinden uber ieglichez menfchen lip,

6. Daz ift reht, daz man uber dehainez menfchen lip fprechen fol, [2] fo man geeffen oder getrunken hat, er fol nuhter fin, der uber ainz menfchen lip urtail fprechen fol, daz fol man vor allem geriht behalten.

7. Vnd fuuer geeffen und getrunken hat, und uber die lute fprichet, der uuirt vor Got fchuldig an den luten.

CAP. CXXXV.
Quis in Judicio fententias ferre debeat.

UBi funt Scabini, ibi hi debent fententias ferre de omnibus caufis, exclufis aliis.

2. Judex & Scabini neque pileos, neque vittas in capite habere debent neque cucullas, neque etiam chirothecas (in manibus.)

3. Humeros palliis tectos habeant.

4. Nec armis debent inftructi effe, nifi neceffitas id ipfum exigat.

5. Sententias de vitâ hominis jejuni ferant.

6. Juris eft, ut de nullius hominis vitâ fententia feratur ab iis, qui ederunt aut biberunt; qui de hominis vitâ pronunciare vult in judicio, debet jejunus effe: hoc in omnibus judiciis obfervetur.

7. Qui poftquam edit, aut bibit, de hominibus (vitâ privandis) fententiam fert, ille à Deo intuitu hominum (de quorum vitâ ita judicat) culpabilis effe cenfetur.

CAP.

2) Cod. Waldn. Fſch. Uffenb. meus legunt: *darnach fullen die lute alle mit achffen gan, und fullent da borven und rumen, untze das huff oberhalp der erde gar zerfüret wirt.* Scherz.

3) Cod. Uffenb. *den berg und dy graben ob es ein burg ift, fal man eben machen.* Fſch. etiam habet: *den berch.* Scherz.

Ad CAP. CXXXV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 69. 70. Schilt. Cod. Fefchianus rubricam ita exhibet: *von fcepphen.* Scherz.

2) In Cod. Fſch. pro: *So man geeffen oder getruncken hat*, legitur: *furft daz man enpizzen ift.* Verf. 7. etiam legitur: *und fiver enpizzen ift.* ubi: *fürft daz man enpizzen ift*, idem eft ac: *quamprimum quis cibum potumve fumfit.* In Jure Stat. Arg. c. 321. *man fol auch wiffen das der Echter nyndert keinen friden haben fol weders hie noch dört*, fürft *das er in die echt komt:* ad vocis *enpizzen* illuftrationem vid. Notas meas ad Otfrid. II. 14, 24. *Scherz.*

Ad

CAP. CXXXVI.

[a] Vnd uuirt ain uuip mit reht von ir mann geſchaiden.

VNd uuirt ain uuip mit reht von ir uuirt geſchaiden, ſiu behebt doch ir lip dink, daz er ir gab ze ir libe an ſinem aygen. Vnd an ſinem buuue der dar uf ſtat.

2. Suuaz ſiu zu im braht, daz furt ſiu mit ir hin, ob ez da iſt,

3. Braht ſiu varndez gut zu im, daz ſol ſiu mit ir furen.

4. Iſt ez verlorn, daz man daz beuuært alz reht iſt, ſiu muz ſin mangeln.

5. Lehen mag ain frauue haben nach ir mannez tode, ob da nit lehen erben iſt.

6. Wie daz mug geſchehen, daz vindet man in dem lehenrehtbuch hernaeh geſchriben.

CAP. CXXXVI.

De Muliere, quæ à Marito ſuo ſeparata eſt juſtis ex cauſis.

SI Fœmina aliqua juſtis ex cauſis à Marito ſuo ſeparatur, ſalvum retinet uſumfructum ſuum, quem ad dies vitæ ille (Maritus) ipſi aſſignavit in fundo ſuo & in ædificio, quod ſuperſtructum eſt fundo illi.

2. *Quicquid ipſi attulit in matrimonium, id, ſi adhuc extat, iterum ſecum aufert.*

3. *Quodſi ipſa attulit in matrimonium bona mobilia, illa poteſt ſecum auferre.*

4. *Si quid autem eorum periit idque probari poteſt, ceu juris eſt, tunc id ipſius (fœminæ) damno cedit.*

5. *Feuda poſſidere poteſt Fœmina poſt Mariti mortem, ſi nulli adſunt heredes feudales.*

6. *Quomodo id fieri queat, id reperitur infra in Libro Juris Feudalis.*

CAP. CXXXVII.

[a] Wie ain uuip mit ir kinden ir gut tailen ſol.

STirbet ainem uuip ir man. Vnd belibet in dez mannez gut ungetailet mit ir kinden lange oder kurtze, alz ſie ſich darnach zuuaient. diu frauue nimpt ir morgengabe vor hindan.

2. Hat ſiu varndez gut, daz ir man an ſinem tode nieman geſchaffet hat, daz ſol man gelich tailen under uuip und under kint, und ſol der ſele ir tail geben,

3. Hat aber der man iht geſchaffet da mit bi geſundem libe, daz ſol ſtæte ſin.

CAP. CXXXVII.

Quomodo Vidua cum liberis ſuis bona (defuncti) dividere debeat.

SI moritur fœminæ alicujus maritus; & bona mariti indiviſa cum Liberis poſſidet per longum aut breve tempus, & contingit, ut poſtea ſeparari velint, Vidua illa Morgengabam ſuam, tanquam præcipuum tum ſumit.

2. *Quodſi adſint bona mobilia, de quibus maritus in nullius favorem moriens diſpoſuit, hæc æqualiter inter viduam & Liberos ſunt dividenda, & ad pias cauſas pars (legitima quaſi) danda eſt.*

3. *Quodſi vero aliquam diſpoſitionem fecit Maritus, cum ſano eſſet corpore, hæc diſpoſitio firma maneat.*

CAP. CXXXVIII.

Ditz iſt von erbtail.

VNd hat ain man kint dannoch ſo er lebt, und hainſtiuret ir ainez oder mer uz mit ſinem varenden gut, und ſtirbet er darnaeh diu kint habent nit an dem varenden gut, daz er da lat, er habe inz dann [a] gemaint, bi lebendem libe.

CAP. CXXXVIII.

De Hereditate.

QUodſi quis habet liberos & poſtea in vitâ ſuâ unum aut plures dotat ex bonis ſuis mobilibus; deinde autem moritur, tum liberi (illi) non ſuccedant in bonis mobilibus, quæ moriens relinquit, niſi ille in vitâ ſuâ illa ipſis aſſignaverit.

CAP.

Ad CAP. CXXXVI.

a) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 74.

Ad CAP. CXXXVII.

a) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 76.

Ad CAP. CXXXVIII.

a) MSC. Univ. Argent. habet: *gegeben*; Hortl. *gemaint und geſchafft. Meinen* Antiquis idem eſt ac: *dicere, indigitare, deſignare.* itaque hic reddi poteſt: *addixit, aſſignavit.* Scherz.

CAP. CXXXIX.
Ditz ist von gesuuistergit erbtail.

VNd stirbet ain man und lat sun und tœhrer hinder im, da er nit mit geschaffet hat, diu kint sien uzgestiuret oder nit, si sulnt daz aygen [1] esampt tailen.

2. Und also suuaz den kinden vor uz si geben, daz sulen si uuerfen zu dem andern gur, daz da ist, ez si varndez gut oder [2] ander gut,

3. Daz sulen si gelich mir ainandet tailen uuaz gutz da ze tailen ist.

4. Diu kinr habent die uual [3] si hebent mit tehr, daz in da uuotden ist, oder si legen ez an den tail.

5. Vnd ist ain [4] Ansidel da, da der Vater uffsazze, und lar er ainen sun, oder mer sune hinder im, die nit uzgestiurer sinr, die sulen besitzen daz Ansidel mit reht fur die suuester.

6. Vnd ist nit anderz da uuan daz ansidel, so stat ez an der bruder genade, uuaz si der suuester geben.

7. Vnd lat er zinslehen hinder im, daz hat daz reht ze erben alz daz aygen.

8. Vnd lat er lipdink hinder im, da tun mit alz daz buch hievor sag.

9. Vnd ist under den kinden ain sune oder mer, die uzgestiuret sint. Vnd sint diu kint alliu uzgestiurt, ez sien sun oder töhter, sn uuirt dnch daz ansidel den sunen vor uz, daz ist rehr. [5]

10. Vhd ist daz gut vnn varer magen dar kmen, so erben ez die næhsten erben von dem vater, ob nit kinde da ist,

11. Und ist ez von muter magen darkomen, so ist ez dazselbe reht. [6]

CAP. CXXXIX.
De ratione, quâ fratres & sorores succedunt.

SI quis moritur intestatus relictis liberis, qui dotem aut donationem propter nuptias accepere, vel non accepere, tum debent hi liberi conjunctim bona inter se dividere;

2. *Ita tamen, ut si qui vivo Patre jam aliquid accepere, id conferant ad bona, sive illa sint mobilia, sive immobilia.*

3. *Hoc facto bona, quæ dividi debent, dividantur æqualiter.*

4. *Illi Liberi, qui jam aliquid bonorum accepere vivo Patre, eligere possunt, an velint contenti esse eo quod acceperunt, & id non conferre, (id enim jure habent) an vero conferre malint.*

5. *Quodsi in bonis est prædium, quod* Ansidel *vocatur, in quo Pater habitabat, tum filiis, qui bonorum nihil accepere, cedit illud prædium exclusis sororibus.*

6. *Et si nihil bonorum adest, præter modo dictum prædium, tunc à fratrum voluntate liberalitateque dependet, quid sororibus dare velint.*

7. *Quod si defunctus fundum censualem reliquit, in eo succeditur ceu in aliis bonis propriis.*

8. *Si autem relinquit bona usufructuaria, id obtinet, quod supra in hoc libro fuit definitum.*

9. *Si inter liberos unus Filius aut plures sunt, qui donationem propter nuptias accepere, aut omnes liberi sive masculi sive fœminæ donatione propter nuptias aut dote sint instructi, tum prædium, quod* Ansidel *vocatur, tamen cedit filiis solis, tanquam præcipuum.*

10. *Quodsi bona à defuncto sint relicta, & nulli supersint liberi, tum, si illa sunt Paterna, cedunt Agnatis;*

11. *Si autem sunt Materna, ad cognatos perveniunt eodem modo.*

CAP.

Ad CAP. CXXXIX.

1) Pro: *esampt* lege ex MSS. nostris *sampt*. Impressi Codices habent: *miteinander*. Scherz.

2) Cod. Hortl. legit: *oder ligendes got*. Scherz.

3) Hic aliquid est supplendum. in MSC. Ambr. Chart. post: *wal* legitur: *die usgesteoret sint, ob sie das tun oder oibt*. In Codd. impressis: *die aussgegeben sind, das sy das tünd oder oyt, wano sy habent mit reht &c.* Scherz.

4) Pro: *Ansidel*. MSC. Waldn. Univ. Argent. item C. Argent. min. habent: *Ansedel*. Impressi: *Sedel*. Hortl. MSC. *Sedelhoff*. ubi notat Schiltee. *Siedelhoff, Stammgut*.

5) Post hæc verba Cod. Fsch. hæc habet: *Wir lesen in Moyses buch von erbeschaft, wilent do moyses daz israhelische volk furte von egypto durch die wuste do si do dem lande also oahen komen, daz in da got geheizzen hete, do sprach daz liute hinz moyseo, du solt daz lant mit uns taileo, da wir in sulen komen, also daz diu ieglichem als vil wider gebest als ez dorte hete, do saz er oider unde nam zu im eleazar unde ander wise liute, unde nam die darzu, die er in daz lant hete gesendet, daz si daz lant erkunten, unde teilet daz lant under diu zwelfe geslehte unde gab ieglichem als vil, als er dort hete, unde teilet daz under si mit lozze daz in allen reht geschehe, von zwelf geslehten fur ein man mit in der hiez Salphaar der starp in der wuste, der lie niht sone und lie funf töhter, die worden des landes verteilet, daz kome eines tages also, daz der judeo hohzit gevil, do giengen die funf juncfrowen fur moysen, unde Eleazaro, unde spracheo also, unser vater ist in der wuste tot, unde ir habet daz lant geteilet, unde habet uns onser teile niht gegeben, unde si wir doch gezelt, under den zwelf geslehten, Moyses sprach wir sulen die sache hinz got bringen, Moyses kunte got die sache, got antwurte im also, ich wil ob ein mensche sterbe an sun, daz sin erbe werde siner tohter, unde hat der mensche weder sune noch tohter, so erbet sin bruder, unde hat er niht bruders so erbet sio veter, unde hat er niht vetern, so erbet ie der nehest vater mac, daz sprechent die meister.* Sic & reliqui Codices. *Scherz.*

6) Cod. Fsch. addit: *Moyses der tet nach gotes wort, unde gap den funf juncfrowen ir teile, in dem lande, also sol mao erbe teilen, als got da gesprochen hat.* Ita quoque reliqui Codices. *Scherz.*

Ad

CAP. CXL.

[1] Ob ain man ain uuituuen nimpt.

NImt ain man ain [2] uuirten diu gut hat, daz man mit dem pfluge buuuet, ſtirbet ſiu, und ſol daz gut [3] uuider gan; Vnd iſt daz geſeit und gebuuuen, der man nimpt mit reht den nutz darab.

2. Vnd ſol man darah gelten oder zinſe geben, daz ſol er gehen.

3. Vnd ſtirbet diu frauue e daz geſehehe, ſo vellet daz gut, dar. ez [4] ze reht ſol.

4. Suuaz gutz diu frauue hat, da man gelt oder zinſe von geben ſolt, und ſieh daz ergangen het e daz ſi ſtirhe, daz ſol man dem manne gehen.

5. Vnd iſt er [5] dannoeh uf dem gut, uuenn ſieh ain gelt oder zins ergangen habe, daz ſeit daz buch hievor.

CAP. CXL.

De caſu, ſi quis Viduam ducit.

QUodſi quis ducit in matrimonium Viduam aliquam, quæ habet fundum qui aratro colendus eſt, & caſus contingit, ut maritus heredibus Uxoris fundum illum reſtituere teneatur, tum ſi ager ille conſitus & cultus eſt, maritus jure fructus inde percipit.

2. *Si de hoc fundo aliqua præſtatio, aut merces ſolvenda, hoc ipſe (maritus) præſtare debet.*

3. *Si fœmina talis moritur, antequam id fiat (i. e. fundus colatur) tum fundus ille iis cedit, quibus jure cedere debet.*

4. *Si Uxor talis habet bona de quibus præſtatio aut merces ipſi debetur (annis ſingulis) & dies hujus præſtationis venit, antequam illa moriatur, tum præſtatio hæc vel merces marito debetur.*

5. *Quid vero Juris ſit, ſi poſtea adhuc ille (maritus) eſt in poſſeſſione fundi illius & præſtationis vel cenſûs dies venit, hoc infra hoc in libro definitur.*

CAP. CXLI.

Ditz iſt von zinsgut daz an diſem Capitel ſtat.

BEſetzet ain man umb zinſe ſin gut von jar ze jar, ſtirhet er darnach, ſin erben ſulen ez [1] ſtæt haben.

2. [2] Beſetzet erz [3] ſin und ſtirhet er darnach, ſin erben habent ez ſtæt, ob ſi uuent.

3. Man [4] ſol den human nit ſchaiden von dem gut [5] e zer Lieht miſſe, daz iſt reht.

CAP. CXLI.

Id, quod in hoc Capite continetur, agit de fundo cenſuali.

QUodſi quis fundum ſuum alicui ad aliquos annos locat, & inde moritur, heredes ejus locationi ſtare tenentur.

2. *Si autem locaverit ſuam Hubam, heredes ipſius, pro lubitu ſuo locationem ſervant.*

3. *Colonus tamen hic, cui fundus hic fuit locatus, expelli non debet ante feſtum Purificationis B. Virginis.*

CAP. CXLII.

Wie ain Rihter über ſin friund rihten ſol.

DEr Künig und ain ieglieh Rihter mugen uuol rihten mit reht uber ſinen mak und über ſinen man, und uher ſiniu kint, uher ir lip und uher ir libez ain tail, und tunt uuider got nit noch uuider ir truuue noeh uuider reht.

2. Er mag niht gerihten uber ſin elieh uuip, noch uher vater, noch uher muter.

CAP. CXLII.

Quomodo Judex de cognatis vel conjunctis judicare poſſit.

REx, & quilibet alius Judex jure judicare poſſunt de cognatis, Vaſallis, & liberis ſuis, ſi de pœnâ mortis aut corporis afflictivâ aliâ agitur, nec hoc ipſo contra Deum aut contra fidem, aut contra jus agunt.

2. *Nullus horum judicare poteſt in cauſâ Uxoris, aut Patris vel Matris.*

CAP.

Ad CAP. CXL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. c. 76.
2) Omnia MSC. habent: *Witwen.*
3) Hortl. & Wurmbr. rectius: *Widergeen an ir erben.* alii Codd. habent optime, *widergeben.* Scherz.
4) Cod. Hortled. habet: *zu recht hinvallen ſol, es ſey auch dann mit geding oder mit urkund verauspracht.* Scherz.
5) Cod. Hortl. & Ingolſt. legunt: *hernach.* Scherz.

Ad CAP. CXLI.

1) Cod. meus aliique habent: *ſtete halten.*
2) *Beſetzen* idem eſt ac: *concedere, dare;* quo ſenſu etiam ſimplex: *ſetzen* ſæpe occurrit. *Scherz.*
3) Poſt vocem: *ſin* ſupple ex omnibus noſtris MSS. *hube. Hube* in genere quidem *fundum, manſum, agrum* denotat. Aſt hic videtur ſignificare prædium emphyteuticum, vel feudalem. Conf. Wehn. in Obſerv. Pract. in H. adde quæ prolixe de hac voce habet Goldaſt. ad Winsbeckii Parænef. not. 18. *Scherz.*
4) Cum Verſ. 3. conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 59.
5) Codex Hortled. habet: *ee zu der zeit das man in gut leibet.* aſt reliqui Codd. habent: *e zer liechtmeſs.* Scherz.

CAP. CXLIII.
[1] Wie man gerihtz helfen ſol.

AIn ieglich man ſol dem Kunige und andern Rihtern rehtz gerihtez helfen, da in darzu geboten uuirt mit reht, er ſi ſin herre oder ſin mage, und tunt uuider ſinen triuuuen nit.

2. Der man ſol auch mit reht varn für ſinez herren hus, und der herre ſur dez mannez hus, [2] und der mage ſur dez magen hus, da er mit geriht fur geladet uuirt, und tut uuider ſinen triuuuen nit, alſo daz er im noeh die mit im ſint dehainen ſchaden tu. [3] Wan daz diu Roſs geezzen.

3. Vnd uuundet ain man ſinen herren, oder sleht in ze tode in notuuer ſinez libez, oder ain herr ſinen man, oder ain mag ſinen magen, er tut uuider ſinen triuuuen nit.

4. [4] Sinen uueg geſellen, und ſinen uuirt, und der uuirt ſinen gaſt, der zu im geherberget hat, und der zu ainz uuirtez huſe [5] dureh genade fliuhet, dem ſol der uuirt helfen uuider aller mænklieh, daz er unrehtz uberig uuerde, und tut uuider ſin triuuue nit.

5. Vnd hat ain man unreht getan und fliuhet zu ainez mannez hus, und iſt er in der [6] æht nit, er ſol [7] in laun, und ſol ſin türe zu sliezzen,

6. Und kumpt der Rihter [8] man ſol in dri ſtunt lan rüffen, und ſol den man [9] allebeſt ſinen uueg vertigen ob er mag.

7. Vnd alz der Rihter dri ſtunt geruffet, ſo ſol man in ein laun ob man ez hœret,

8. Tut man dez nit, ſo muz der uuirt [10] fur den man antuuurten,

9. Man ſol den Rihter in laun, und ſol in lan ſuchen, und vindet er in ſo ſol er in uz füren.

10. Vnd iſt ez ſo getan ſchulde, daz der uuirt burge uuil uuerden, man ſol in nemen, ob er ſo geuuizz iſt.

11. Vmb

CAP. CXLIII.
Quomodo (ſubditi) ad Juſtitiæ executionem ope ſuâ concurrere debeant.

QUilibet tenetur Regi aliisque judicibus ad juſtitiam exequendam opem ferre, quando ipſe ad id faciendum fuit citatus debito modo, ſive ille (adverſus quem ipſe opem ferre debet) ſit ipſius Dominus, ſive cognatus, nec hoc ipſo contra fidem ipſis datam peccatur.

2. *In hoc caſu Vaſallus licite poteſt expeditioni intereſſe contra Domini directi, & Dominus directus contra Vaſalli, & Cognatus contra cognati caſtrum, quando ipſe judiciali auctoritate fuit citatus ad auxilium ferendum, nec hoc ipſo agit hic contra fidem datam; Nullum tamen damnum ille vel ejus aſſeclæ invaſo dare debent, quam quod contingit per equorum alimentationem.*

3. *Quodſi Vaſallus Dominum ſuum vulnerat, aut occidit ob tutelam neceſſariam vitæ ſuæ, aut Dominus Vaſallum, aut cognatus cognatum, non agit contra fidem datam.*

4. *Itineris comiti ſocius, item Hoſpiti ſuo is, qui in hoſpitium receptus eſt, item Hoſpes, ei qui in ipſius domo hoſpitium elegit, & illi, qui ad domum ipſius, ut ſe ſervaret, confugit, auxilum ferri debet contra quemvis, ne alter injuriâ afficiatur, nec, dum hoc facit, agit contra fidem datam.*

5. *Quodſi quis injuſti aliquid commiſit contra aliquem & confugit ad domum alterius, nec eſt proſcriptus, tum alter ille debet eum recipere in domum ſuam & portam ſuam claudere.*

6. *Quodſi Judex venit ad hanc domum (prehendendi hujus hominis cauſa) tum incola domûs non prius aperiat portam, quam Judex trinâ vice reum vocaverit, inque hoc intervallo ad iter (fugæ causâ ſuſcipiendum) juvet, ſi poteſt.*

7. *Poſtquam Judex ter ita reum vocaverit, domus ei aperiri debet, ſi hæc citatio ab incolâ fuit audita.*

8. *Si non aperitur, tum incola domûs debet pro reo illo reſpondere.*

9. *Judex tunc in domum admittendus eſt, eique permittendum, ut reum quærat; Quem ſi invenit Judex, ipſe eum abducere debet.*

10. *Quodſi propter hoc factum Incola vult fidejubere, admittatur ad hoc, ſi ſit idoneus.*

11. *Prop-*

Ad Cap. CXLIII.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 78.

2) Hæc verba deſunt in C. Waldn. Argent. min. & Ingolſt. ubi & hæc deficiunt: *und der Herre fur dez mannez hus.* aſt in cæteris Codd. leguntur: *Scherz.*

3) Cod. Hortled. *dann als vil es die pferd geeſſent.* Scherz.

4) Cod. Waldn. *einen wegrechten geſellen.* Argent. maj. & Ambr. Ch. *weg gewertige geſellen.* Hortl. *weggevertten.* Scherz.

5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *auff genade und durch ſchirm.* Scherz.

6) Alii Codd. *aht, acht.* Cod. Fſch. *unde iſt er in der ehre niht, er ſol in lazzen, und ſol ſin tür zu sliezzen.* Scherz.

7) Alii Codd. melius: *er ſol in inlaun, inlan, einlan, einlaſſen.* Scherz.

8) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *an die tür.* Scherz.

9) Fſch. habet: *je mittunt ſinen wek ſchikken.* Arg. maj. *je mitten enweg ſchikken.* Cod. Univ. *dem man enweg helffen.* Scherz.

10) Cod. Ambr. Perg. *vor den gaſt.*

Ad

11. Vmb den totslak oder ſuuaz dem mann an den lip gat, da ſol der Rihter nit bürgen umb nemen.

12. Ditz reht haunt auch die bürge, ſuuer zu ainer burk ſliuhet, die tunt alle uuider ir truue niht, noch uuider daz reht.

11. Propter homicidium aut aliud crimen Capitale Judex fidejuſſores accipere non debet.

12. Eodem jure gaudent caſtella, in caſu, ſi quis eò confugit: Qui tales in caſtrum ſuum recipiunt, non agunt contra fidem datam, nec contra jus.

CAP. CXLIV.

[1] Ob der herr den man ſuchet.

Suehet der herr den man oder der man den herren, die tunt uuider ir truue,

2. Alſo ob der man uuider ſinen herren iht tut, da ſol er im tag [2] uber geben fur ſine man, und ſol in da rehtvertigen, alz [3] daz lantreht buch hernach ſait.

3. [4] Vnd tut auch der herr uuider den man iht, [5] daz ſol er uuiſſen und ſol im darumb tag geben fur ſinen mane, und ſol im daz abtun, alz daz lehen buch hernach ſait.

4. Vnd iſt der herr dem manne rehtez uuider oder der man dem herren, ſo brichet ir ietuueder ſin triuuue an dem andern [6] nit [7] ob er in ſuehet.

5. Kumpt aber er uf ſinen ſchaden nit uz [8] und durch dez uuillen ſi darkomen ſint, den ſchaden ſol er gelten uf reht der man dem herren oder der herre dem mann, und iſt uuider ir triuuue niht.

CAP. CXLIV.

De caſu, ſi Dominus Vaſallum violenter invadit.

Quodſi Dominus Vaſallum, aut Vaſallus Dominum violenter invadit, tum uterque agit contra fidem datam.

2. Quodſi Vaſallus contra Dominum aliquid (violenti) egit, tum Dominus debet eum ad certum diem citare, ut appareat coram Paribus Curiæ, & ibi jus dici debet prout Juris Feudalis liber infra dicit.

3. Et ſi Dominus agit aliquid violenti contra Vaſallum, hoc nomine ut ſibi ſatisfiat à Domino, Vaſallus eum admonere debet: tenetur autem Dominus, judicium (Parium) ipſius gratia inſtituere; & (ſi injuſte egit) debet Vaſallo damnum reſarcire, ceu Liber Feudalis infra dicit.

4. Quodſi Dominus Vaſallo id, quod juſtum eſt, præſtare recuſat, aut Vaſallus Domino, tum, ſi unus alterum aggreditur, fidem non frangit.

5. Si vero (occaſione talis aggreſſionis) aggrediens vel ipſe damnum ſibi det (caſu ſc.) vel ab altero, qui cauſam dedit aggreſſioni, damnum accipiat, tum is, qui cauſam dedit aggreſſioni, ſive ſit Vaſallus, ſive Dominus Directus, alteri ſatisfacere quidem debet ratione damni, ſed fidem non fregit.

CAP. CXLV.

Von Raiſen.

Suua ain man in ainer raiſe iſt, und nit hauptman iſt, ritent lüte an in und an die ſinen, und tunt ſi ſchaden ſinem herren oder ſinem mage oder ſuuem ſi aun ſinen rat und aun ſin getat ſchaden tunt ſuuert er und zuuen mit im, er belibet aun ſchaden, und tut uuider ſinen triuuuen nit.

CAP. CXLV.

De Expeditionibus bellicis.

Si quis eſt in expeditione aliquâ bellicâ, nec eſt Dux militum, & contingit, ut aliqui ſine ipſo ſuorumque auxilio alios invadant, & damno afficiant Dominum ejus, aut ipſius cognatum, aut quemcunque alium ſine ipſius conſilio aut operâ, tum ſi ipſe cum duobus aliis juramentum præſtat, (de innocentiâ ſuâ) ad nihil reſarciendum tenetur, nec fidem fregit.

CAP.

Ad CAP. CXLIV.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 78.

2) Reliqui Codd. habent: *umb geben.*

3) Codd. omnes habent vel *Lehenbuch*, vel *Lehenrehtbuch.* Scherz.

4) Hic verſus integer abeſt in Cod. Ambr. Perg. at cæteri Codd. noſtri omnes eum habent. *Scherz.*

5) Rectius Cod. Waldn. Fſch. Hartled. *daz ſol er ſinen Herren lan wiſſen, und ſol ime den tag geben.* Scherz.

6) In omnibus reliquis Codicibus abeſt τὸ *nit*, minus tamen recte. *Scherz.*

7) Fſch. habet: *Ob ſi ein ander ſuchent. Suchen*, uti Schilterus notat, idem eſt ac: *vindictam privatam, extrajudicialem, fehde, exercere.* Gothis: *Sokn, adſokn*, inſultus, invaſio hoſtilis. *Sokndiarfur*, ad invadendum audax. vid. Verel. in Ind. Lingu. Goth. *Scherz.*

8) Poſt vocem *uz* C. Hortl. Waldn. Univ. Arg. & meus habent: *und geſchicht im ſchad von im ſelber oder von dem durch des willen ſie darkomen ſint.* Eadem fere habent Codd. reliqui. *Scherz.*

CAP. CXLVI.

[1] Wie man ainz niuuuen dorfez ful beginnen.

SUua ain man ainez niuuuen dorfez beginnet mit niuuuem buuue, da fol dez ertrichez herre zinfe oder gelt abvordern,

2. Alfo [2] daz den buuuelüten halbez korn belibe. Vnd dem pfaffen der zehende,

3. Und fuuaz rehtz andriu dœrfer haben, [3] daz fol auch ez haben.

CAP. CXLVI.

Quomodo novus pagus fit extruendus.

SI quis novum pagum extruere fufcipit, dominus territorii illius poteft ei imponere cenfum aut aliam præftationem.

2. Ita tamen, ut Coloni (incolæ pagi) dimidiam fegetis partem, & Plebanus loci decimas falvas habeat.

3. Et quicquid juris (ordinarie) alii pagi habent, id etiam hic pagus habeat.

CAP. CXLVII.

Ob ain aygen aun erben erftirbet.

ERftirbet ain aygen dez ain halbiu hub ift aun erben von ainem geburen, daz ift fins herren, dez aigen er ift, [1] oder finez Gotzhufes dez aigen er ift.

2. Vnd ift er fri, fo ift ez dez fronboten.

3. Vnd hat er ander gut, daz mag er bi gefundem libe oder [2] an dem totbette geben, fuuem er uuil.

4. Vnd lat er mer aigenz denn ain halbe hub, daz fol dem lantrihter uuerden.

5. Vnd lat er varndez gut, und hat damit nit gefchaffet, daz fol uuerden dez landez herren.

CAP. CXLVII.

De Homine proprio, qui fine heredibus moritur.

SI homo proprius ex Rufticorum genere moritur fine heredibus relictâ dimidiâ hubâ, tum ea cedit Domino, in cujus proprietate ipfe eft, aut Collegio Ecclefiaftico, cui ipfe proprius eft.

2. Si autem (qui obiit) eft homo liber, Apparitori cedit (huba illa dimidia.)

3. Quodfi alia habet præterea bona, de iis vel fanus, vel ægrotus difponere poteft in cujuslibet favorem.

4. Quodfi plus immobilium relinquit, quam dimidiam hubam, tum hoc cedit Judici Provinciali.

5. Si autem mobilia relinquit, nec de iis difpofuit, hæc cedunt Domino Territoriali.

CAP. CXLVIII.

[1] Der aygen lüt fri laut.

LAt ain herr fin aygen man fri, der behebt fri lantfeffen reht,

2. Er mag nit fürbaz komen an finer frihait,

3. Und ift daz davon, daz er aigen uuaz.

4. Vnd lat ain Layenfürft finen dienftman fri, der geborn ift von Ritterlicher art, der behabt mitter frien reht.

CAP. CXLVIII.

De eo, qui Homines Proprios manumittit.

QUodfi Dominus aliquis manumittit Hominem fuum Proprium, tum ille manumiffus acquirit libertatem illam, quam habent liberi Landfaffii.

2. Ad majorem libertatem pervenire non poteft.

3. Cujus rei ratio eft, quia fuerat homo proprius.

4. Et fi Princeps Laicus manumittit fuum Minifterialem, qui natus eft ex genere equeftri, ille acquirit jus (ftatum) liberorum medioxumorum.

CAP.

Ad CAP. CXLVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 79.
2) Quidam Codd. habent: *alfo doch.* Scherz.
3) Cod. Hortl. addit: *die neben im gelegen feint.* Wurmb. *dew im gelegen find.* Scherz.

Ad CAP. CXLVII.

1) Verba: *oder fines Gotezhufes dez aigen er ift*, abfunt à Cod. Wurmbr. Univ. Argent. Hortl. meo. in Hortl. etiam deficiunt verba: *daz ift fins Herren, dez aigen er ift.* Scherz.
2) Wurmbr. & Hortl. *an feinem fiechpett.* Waldn. Ambr. Chart. & meus: *an feinem tode.* Scherz.

Ad CAP. CXLVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 80.

Ad

CAP. CXLIX.
Ditz ist von fronboten.

Zergaunr die fronboten in ainer grafschaft, dez landez herre sol siner aygen lüre fri lan, daz er [1] schergen mache, die fri sien.

CAP. CXLIX.
Hoc caput agit de Apparitoribus.

Quodsi deficiunt Apparitores in aliquo Comitatu, tum Dominus Regionis illius debet ex ordine Hominum propriorum aliquos manumittere, ut inde Apparitores, qui Liberi sint Homines, creet.

CAP. CL.
[1] Von den rehtlosen lüten.

Suuer sin reht verliuset vor ainem Rihter, der hat sin reht verlorn über alle,

2. Kumpt er für ain ander gerihr, und sprichet man in an darumb, der sol in dez uberziugen mir den lüren die dort vor geriht [2] sint, der suln dri sin,

3. Hat aber er gesehen selbe der in da ansprichet, so bedarf nlur zuuair zu im,

4. [3] Und ist ez umb gut geuuesen, er hat sin reht allenthalben verlorn.

5. Vnd ist es umb sin ere geuuesen, oder umb sin reht, er hat ez aber allenthalben verlorn.

CAP. CL.
De Hominibus, qui juris beneficiis carent.

Quicunque jus suum amittit judicis sententiâ, ille ubique jure suo privatus esse censetur.

2. *Quodsi hic in alio judicio comparet, & hujus defectûs causâ arguitur, tum debet convinci per aliquos, qui in illo judicio, (in quo fuit condemnatus) tum fuerunt præsentes, quorum tres esse debent,*

3. *Quodsi autem hoc fieri ipse ille, qui alterum ità arguit, vidit, tum tantum duobus testibus opus habet.*

4. *Et si lis fuerat de bonis, ubique jus suum in illa amisisse censetur.*

5. *Ac si de honore ipsius aut alio jure actum fuerat, ea etiam amisisse ubique judicatur.*

CAP. CLI.
[1] Von hohen Dienstmannen.

Dienstmann nement erb und erbent alz fri lüte nach allem reht.

2. Ez mag aber [2] ir aigen nit gevallen uz ir herren geuualt, ob si nir erben haunt,

3. Si mügen auch ir aigen nit geben noch verkauffen uuan uuider ir genozz,

4. Daz ditz buch alz lützel sait von der dienstmann reht, daz ist davon daz ir reht so manigfalt ist.

5. Die pfaffen fürsten haunt dienstman, die habent ain rehr.

6. Der [3] abtissen dienstman die da gefürst sint, und der æbt die haunt ain ander rehr.

7. Der

CAP. CLI.
De Ministerialibus classis eminentioris.

Ministeriales hereditates acquirunt, & succedunt, sicut liberi homines secundum omnia jura.

2. *Bona autem ipsorum, si heredes non habent, aliis non obveniunt, quam Dominis ipsorum.*

3. *Nec bona sua dare aut vendere possunt alii, quam paris conditionis homini.*

4. *Causa, quare hic liber tam pauca proferat de Ministerialibus, hæc est, quia tam varium ac multiplex est jus, quod circa illos obtinet.*

5. *Principes Ecclesiastici habent suos Ministeriales, qui suum particulare jus habent.*

6. *Abbatissarum & Abbatum, qui Principali gaudent dignitate, Ministeriales, aliud jus habent.*

7. *Prin-*

Ad CAP. CXLIX.

1) Pro *Schergen* plerique Codd. habent: *bittel. gebittel.* Scherz.

Ad CAP. CL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 82.
2) Reliqui Codd. rectius: *gewesen sind.* Scherz.
3) *Vers.* 4. in C. Uff. impressis non extat. nec *Vers.* 5. in C. Arg. maj. & min. reperitur. *Scherz.*

Ad CAP. CLI.

1) Cod. Fsch. *von Leben dienstleuten.* Scherz.
2) Cod. Ingolst. *ir Erben.* Scherz.
3) Cod. Ingolst. habet: *Der Æppt und der Æpptissin dy da gefurstet sind, Dienstman habent ein ander recht.* quæ lectio aliis præferenda videtur. *Scherz.* Supplenda hic sunt ex Codd. MSS. omnibus, quæ hic sequuntur: nos textum, qualis est in Cod. Feschiano exhibemus: *Der Kunic und Pfaffen Fursten habent in umbe ir biderle† dienstman ein reht genomen, ob ez des Riches dienstman eines pfaffenfursten dienst wip nimet, ob kint da werdent, daz si diu mit einander teilent, daz ist ein gutin gewonheit, die sol man stete halten, nimet auch eines pfaffen Fursten dienstman des Riches dienst wip, die kint habent daz selbe reht, diu kint erbent Vater und Muter eigen geliche. daz erste kint, daz da wirt, es si degen†† oder maget, daz ist des Gotesbuses, dirre gewonheit mac der*

7. Der Layenfürsten dienstman die haunt auch sonder reht, davon künnen uuir nit uuol beschaiden ir aller reht.

CAP. CLII.
Ditz ist von den Insigeln.

DEz Babestz Insigel haizzet Bulla,

2. Suuer die mit reht git, und si mit [1] enpfahet, so sint si gut und reht.

3. Der Künige Insigel haunt grozze craft.

4. Der pfaffen fürsten und der Layen fürsten Insigel, die sint auch reht gut.

5. Der prelaten und der capitel Insigel sint reht, und aller convente Insigel sint reht,

6. UUerdent diu Insigel geben, über ain ander sache, so haunt si alz groz craft, alz über ir selbez sache.

7. Ander herren Insigel haunt nit craft uuan umb ir selbez gescheft. [2]

8. Die stette sulen auch Insigel haben doch mit ir herren uuillen,

9. Und haunt si ez über ir herren uuillen, so haunt si kain craft,

10. Si haunt auch nit craft uuan umb ir stette geschæfte.

11. Ander lute Insigel haunt nit craft, uuan umb ir selbez gescheft,

12. Man mag uuol ain Insigel zu dem andern an ainen brief hencken, so ist der brief dester vester.

13. Alle Rihter mügen uuol Insigel haun, diu haunt craft niur über diu dink, diu zu ir geriht gehœrent.

14. Suuer hantvest machet, der sol zu dem minsten siben man setzen, daran die geziuge sien, ist ir mer, daz ist auch gut.

15. An ieglicher hantvest hilfet der tot geziuge alz uuol alz der lebende.

16. Suua man hantveste machet, da sol man unserz herren iesu christi alter an setzen,

17. Man mag uuol mit reht der geziuge Insigel daran henken.

7. Principum Laicorum Ministeriales gaudent etiam jure suo proprio; hinc non possumus facile illorum jura singularia definire.

CAP. CLII.
De Sigillis.

PApæ sigillum appellatur Bulla.

2. Quando juste hæ (Bullæ literis) affiguntur & accipiuntur, tum res bene se habet; & validæ sunt,

3. Regum Sigilla magnam habent auctoritatem.

4. Omnino etiam valida sunt sigilla Principum & Ecclesiasticorum & Laicorum.

5. Prælatorum, ut & Capitulorum, aliorumque Conventuum sigilla valorem quoque habent.

6. Quodsi sigilla horum adhibentur in negotiis aliorum, eandem vim habent, quâ gaudent in negotiis propriis.

7. Aliorum Dominorum sigilla valorem non habent, quam in negotiis propriis, aut subditorum,

8. Civitates quoque debent sigilla habere cum consensu Dominorum suorum.

9. Si sine horum consensu ea habent, nullâ gaudent validitate.

10. Nec (illa, quæ cum Dominorum consensu habent) valent, nisi in negotiis ipsarum Civitatum.

11. Aliorum quoque Sigilla valore carent, nisi in propriis adhibeantur negotiis.

12. Potest unum sigillum adhuc alii appendi; quod si fit, literæ illæ sunt eo firmiores.

13. Quilibet Judex potest sigillo uti, sed id valet tantum in causis ab ipsius dijudicatione & jurisdictione dependentibus.

14. Qui Chirographum dat, ille ad minimum septem homines tanquam testes, adsciscere debet; si plures, (quam septem) adhibet, hoc quoque bene se habet,

15. Ad firmamentum chirographi æque inservit testis mortuus, ac vivus.

16. Quando instrumentum aliquod conscribitur, tum inseri debet annus Nativitatis domini nostri Christi.

17. Jure possunt tali instrumento appendi testium sigilla.

CAP.

---

der Kunic mit der Leienfürsten niht gemachen, daz ist davon daz si dienstmann des riches sint, davon mag der Kunic sin Dienstman nit genidern wan gebe er si in der leigenfursten gewalt, so het er si genidert. Scherz.

† Pro: *biderle.* lege: *biderbe.* Cod. Ingolstad. habet: *erwerg.* Univ. Argent. *erbare.* Waldn. *umb ir erben iren dienstman.* Ambr. & Hortl. *ihr biders.* Scherz.

†† Pro: *Degen.* C. Hortl. habet: *man.* Fsch. *Knabe.* Wurmbr. *Knecht*, quorum quodlibet hic stare potest. conf. supra notam ad c. LIII. 2.

Ad CAP. CLII.

1) Supple *mit reht.* ita omnia MSS. *Scherz.*

2) Hortl. Univ. Arg. ut & Argent. majus meumque MSC. addunt: *Und umb ir lute gescheffede.* Scherz.

Ad

CAP. CLIII.
[1] Von Wuchern.

VNd suuere ich ainem manne uuucher ze geben, also daz er mir lihe sin gut uf min hube oder uf ander geltenz gut oder uf ain ander pfant.

2. Und er uuil mir nit lihen, ich suuer im zen hailigen, daz ich [2] den gesuch nimmer uuider gevorder, und daz tun ich.

3. [3] Ich und er hat daz gut alz lange inne untz er sin mer geniuzzet, denne ez im stande. Sol ich den gesuch lauzzen oder sol ich darnach clagen.

4. Vnd tæt ich daz so tæte ich uuider minen aid, und uuil ich minen aid uuol behalten, so sol ich min gut lœsen, und sol darnach zu unserm gaistlichen Rihter gan, und sol im die sache künden,

5. So sol im der [4] Rihter für gebieten und sol ez rihten alz ob ich selber clagte.

6. Daz ist dez Rihterz reht, er sol in rehtvertigen umb sin sünde, darumb daz sin sele iht verlorn uuerde.

7. Vnd alz der Rihter daz gut erclagt hat, so sol er min gut mir uuider geben.

8. Vnd lob ich ainen gesuch ze geben von sinem gut daz er mir lihet, er hab pfant von mir oder nit, sin haupt gut sol ich im geben, und den gesuch nit,

9. Ich habe denne darumb gesuuorn daz sol ich laisten alz hie vor gesprochen ist.

10. Vnd [5] clagt man ainem Rihter umb gesuch dez sol er nit rihten.

11. Vnd gib ich ainem mann sin hauptgut und den gesuch nit, der Rihter mag mir uuol gebieten, daz ich im den gesuch nit gebe. Dez sol ich im gehorsam sin, und [6] schadet mir nit an minem aide,

12. Uuan ez sprichet diu hailige geschrift, man sol got mer gehorsam sin denn den lüten.

13. Der Rihter sol in ze reht uuider vordern, und sol in an die stat uuider geben da er genomen ist,

14. Und [7] ist man dem gaistlichen Rihter nit gehorsam, so sol er in darumb bannen.

15. Alz er in dem banne ist sehs uuochen und ainen tag, so sol in der uueltlich rihter darumb veræhten.

16. Vnd tut dez der uueltlich Rihter nit, daz sol der gaistlich Rihter uber in rihten mit dem banne.

17. Ez

CAP. CLIII.
De Usurariis.

Quodsi alicui juratò promitto usuras hac lege, ut ille mihi det aliquid bonorum suorum sub hypothecâ hubæ meæ, aut alius fundi idonei aut alterius rei.

2. *Et si contingit, ut is nolit mihi subvenire, nisi jurem per sanctos, quod usuras repetere nolim.*

3. *Ille autem in rem illam tamdiu dominium habet, ut plus usurarum acceperit, quam est quantitas pretii, quâ eam rem ipse comparavit, hic quæritur, an debeam usuras ei relinquere, an vero illas possim repetere?*

4. *Posterius si facerem, contra juramentum agerem, quodsi itaque perjurii reus fieri nolo, debeo reluere pignus meum, & inde ad Judicem Ecclesiasticum accedere, eique rem omnem denunciare.*

5. *Quo facto Judex hic alterum debet citare, & in causâ illâ judicare (ex officio) ac si ipse actionem contra alterum instituissem,*

6. *Judicis officium est, ut contra ipsum judicialiter procedat propter delictum ipsius, ne anima illius (Usurarii) pereat.*

7. *Quando autem Judex hic querendo (apud Scabinos suos) rem eò perduxit, ut usurarius condemnaretur, tum ille usurarius tenetur mihi restituere bona mea.*

8. *Quodsi alicui promisi usuras ob pecuniam mihi mutuo datam, sive aliquid ei oppigneraverim, sive non, tum debeo ei restituere sortem suam, non autem usuras.*

9. *Excipe casum, si jurato usuras promisi, tunc enim ita incedere debeo uti supra dictum est.*

10. *Quodsi usurarius apud Judicem exigit usuras, audiendus non est.*

11. *Si alicui restituo sortem ab ipso acceptam, non autem usuras, Judex potest mihi mandare, ne usuras ei solvam. Hac in re ipsi morem gerere debeo, nec hoc reddit me perjurii reum.*

12. *Nam S. Scriptura dicit: Deo magis est obediendum quam Hominibus.*

13. *Judex illam (usuram) jure reposcit, & debet illam ei dare, à quo usurarius eam accepit.*

14. *Quodsi talis usurarius Judici Eccles. non vult morem gerere, tum ideo debet excommunicari.*

15. *Si ipse in statu excommunicatorum est per sex septimanas & unum diem, tunc Judex secularis illum ideò debet proscribere.*

16. *Quodsi Judex secularis hoc facere recusat, tum Judex Ecclesiasticus illum (Judicem secularem) debet excommunicare.*

17. *Ratio-*

Ad CAP. CLIII.

1) Cod. Ingolst. *von Gesuchern.* Hortl. & Wurmbr. *von den verfluchten Wuchrern.*

2) *Gesuch* usuras denotare facile apparet. vid. Docum. Helffenstein. p. 70. n. 28. seqq. *Scherz.*

3) τὸ *ich* abest ab omnibus MSS. *Scherz.*

4) MSC. Fsch. *Der geistlich Richter.* reliqua MSS. cum textu nostro consentiunt. *Scherz.*

5) Fesch. rectius ita legit: *Claget der wucherer umb gesuch, des sol der Richter nit horen.* Scherz.

6) Cod. Fsch. *Unde enschadet mir niht an minem rehte, noch an minem eide, unde an minen gelubde.* pro *gelubde* alii Codd. habent: *gelouben.* Scherz.

7) Cod. Scot. Vienn. *Will es* (Lege: *er*) *des nicht acht achten, so sol in der geistlich Richter mit samt dem weltlichen Richter pannen.* Scherz.

8) Cod.

17. Ez sol ie ain geriht dem andern helffen, so sint si baidiu dester sterker.

18. Vnd suuer ich im, daz ich ez nieman uuelle kunt tun daz ich im uuucher gib, der aid der ist nit reht, dez lat mich min Bischof oder min Pfarrer uuol ledig, uuan ez ist uuider got.

19. Wan got sprichet also minne dinen [8] næhsten alz dich selbe, davon sol ich nit versuuigen minez ebencristanez sele verlust und sin untat.

17. Rationi conveniens est, ut una Judicii species alteri succurrat, nam tum utraque majorem habet auctoritatem.

18. Si juro, quod nemini velim manifestare, quod ipsi usuras solvam, juramentum illud est injustum, & ab hoc Episcopus aut Parochus meus jure me relaxat; Deo enim id repugnat.

19. Nam Deus ita dicit: Ama proximum tuum sicut te ipsum; hinc non debeo celare mei per Christum fratris periculum animæ ejusque delictum.

CAP. CLIV.
Von offen uuuchrer.

Sint in ainer stat offen uuuchrer die cristan lüte sint, [1] haunt die burger iht schulde daran, da ist der schuldig an dez diu stat ist. Vnd der Rihter ob er si nit rüget alz er sol.

2. Ist ez ain pfaffe sin maisterschaft sol in [2] rehtvertigen, [3] und der Rihter gaistlichez gerihtz über si.

3. Vnd suuer die uuuchrer schirmet, über die riht der Rihter alz über die Wuehrer.

4. Man sol die uuuchrer manen dri stunt, daz si nit mer uuueherz nemen. Vnd daz si den uuider geben, den si haunt genomen.

5. Vnd sint si dez nit gehorsam. So sol si der gaistlich Rihter darzu tuuingen mit dem banne.

6. Vnd hilfet daz nit, so sulen die uueltlichen Rihter die uuuchrer uuersen uz der stat, und die Rihter suln ir gut nemen.

7. Vnd suua si gut ze [4] uuucher hant genomen, den sol man von dem gut gelten.

8. Ist varndez gut da, da sol man von gelten,

9. Ist dez nit, so gelt man von sinem aigen,

10. UUirt iht über daz uuerde den Rihtern.

11. So die uuuchrer dri stunt gemant uuerdent, [5] gelaubent si sich dez niht, so sol si gaistlieh geriht oder uueltlieh geriht offenlich [6] bescheren vor der cristenhait, Vnd sol im hute und har [7] abslahen.

12. Daz

CAP. CLIV.
De publicis Usurariis.

Quod si in urbe aliqua sunt publici usurarii, qui Christianæ religioni sunt addicti, sive illi jure civitatis gaudeant sive non, delictum, quod exercent, imputari potest illi, cujus est urbs, & Judici, quando illos non punit, sicut debet.

2. Si (Usurarius ille) est Clericus, Superior ipsius ipsum debet punire, &, si judex Ecclesiasticus contra ipsum non procedit, Judex secularis id facere debet.

3. Quicunque usurarios protegit, de eo judex æque judicat, ac de usurariis ipsis.

4. Usurarii admonendi sunt tribus vicibus, ne usuras amplius accipiant, &, ut illas restituant, quas hactenus accepere.

5. Huic admonitioni si non parent, Judex Ecclesiasticus ad id eos cogere debet per excommunicationem.

6. Quodsi nec hoc ipsos movet, tum judices seculares debent illos expellere ex urbe, & bonis suis exuere.

7. Ex his bonis restitutio fieri debet illis, à quibus usurarii accepere usuras.

8. Quodsi in bonis hisce sunt mobilia, ex iis satisfactio hæc præstanda est.

9. Quodsi non adsint mobilia, (sufficientia) tum restitutio usurarum fieri debet ex bonis immobilibus.

10. Si quid bonorum (usurarii, post restitutionem hanc) superest, id cedere debet judicibus.

11. Si usurarii, postquam ter fuere moniti (de non exigendis usuris) non omittunt exactionem usurarum, tunc judices Ecclesiastici vel seculares debent illis publice crines resecare in præsentia aliorum Christianorum hominum, atque eos fustigare.

12. Hæc

---

8) Cod. Waldn. habet: *eben menschen.* In Cod. Ingolstad. totus hic versus deficit. *Scherz.*

Ad CAP. CLIV.

1) Cod. Hupf. Bitsch. Gold. *und habent sy burgerrecht oder nit, dann ist er schuldig.* hæc Lectio probanda esse videtur. *Scherz.*

2) Gold. habet: *straffen.* Scherz.

3) Codd. Ambras. *Und richtet gaistlich Gericht nicht uber in so sol weltliches über in richten.* Consentiunt Codd. Bitsch. Hupf. Gold. nisi, quod pro: *in* habeant: *sy.* Scherz.

4) Cod. Ambras. Perg. *Gesuch.* habet loco τõ *wucher.*

5) Cod. Hortled. *Und tunt si sich sein dann nicht ab.* quod idem habet Cod. Wurmbr. ast Ingolst. *tun sy sich darnach des wuchrär nit ab.* In Cod. Bitsch. *entschulliget sy sich des wuchers darnach nit.* Hupf. & Gold. *entschagen* (lege: *entschlagen*, aut: *entsagen*) *sy sich* &c. de v. *gelauben* vide notam meam ad Willer. c. 5. n. 12. *Scherz.*

6) Cod. Ambr. Chart. *beschrien.* Bitsch. *beschelten.* Gold. *bscheiden.* Hupf. *beschey den.* ast nostro textui consonant MSS. reliqua. *Scherz.*

7) Ambr. Chart. *abschaben.* Ing. *abslagen, das ist an der Schrayod.* Argent. maj. *absniden.* Meus: *abeschroten.* Scherz.

Ad

12. Daz iſt der uuuchrer buz die criſtanlut ſint,

13. Man ſol den uuuchrer uberziugen mit dem von dem er uuucher hat genomen oder mit andern lüten, die ez uuarz uuizzen, und mit drin geziugen.

12. *Hæc eſt uſurariorum, qui Chriſtiani ſunt, pœna.*

13. *Uſurarii convinci debent per illum, à quo ipſi accepere uſuras, aut per alios, qui id factum eſſe ſciunt, & per tres teſtes.*

CAP. CLV.

[1] Ditz iſt von kinde erbtail.

VNd hat ain man uuip und kint, ez ſien ſün oder tœhter, daz uuip ſtirbet, er nimpt ain ander, diu geuuinnet ain kint oder mer, der man lit an dem totbette, und ſchaffet ſiner kinde dink und ſinez uuibez und ſiner ſele, und git ſin [2] erbe, daz er bi der erern frauuen het ſinen erern kinden. Vnd git der frauuen ir gut uuider und ſinez gutz [3] alz vil alz ſi ze ſamen komen mit gedinge, ſo tailet er ez gelich under uuip und under kint und ie der ſele ir tail,

2. Alſo ſol er tailn ſin varndez gut.

3. Diu kint diu die Jünger frauue bi im het ſterbent diu, e ſi ze iren tagen koment, [4] diu muter erbet der kinde gut,

4. [5] Koment aber diu kint ze iren tagen, ſo tunt ſi mit ir gut uuaz in gut iſt,

5. Und ſtirbet auch diu muter, [6] e daz ſiu man geuuinnet, diu kint erbent auch ir gut, und alz ſiu man gewinnet, ſo erbet ſiu der kinde gût nit,

6. Ez erbent diu geſuuiſtergit uf ain ander diu erern und diu andern, und nit uuan daz varnde gut.

7. Daz iſt davon, daz daz gut von ir baider vater dar komen iſt.

CAP. CLV.

Hic agitur de Partibus Hereditatis, quas capiunt liberi ab eodem Patre, ſed à diverſis matribus ſuſcepti.

SI quis habet Uxorem & liberos, ſive filii ſint, ſive filiæ; illaque moritur, & poſt mortem ejus ipſe aliam ducit, ex qua unum aut plures liberos ſuſcipit, ille diſponendo inter liberos, Uxorem & ad pias cauſas, liberis prioris matrimonii jure dat bona avita immobilia, quæ in vitâ prioris Uxoris habuit, & præterea Uxori bona, quæ illa ipſi attulit, & de ſuis tantùm, quantum fuit promiſſum, cum matrimonium inirent; quodſi nulla pacta dotalia fuerint facta, tum inter Uxorem & liberos bona æqualiter dividit, ſimul etiam piis cauſis partem aliquam tribuit.

2. *Ita ſcilicet jure dividit res ſuas mobiles.*

3. *Si liberi quos poſterior hæc Uxor ſuſcepit, moriuntur antequam majorennes facti ſunt, tum mater (pater enim præſupponitur mortuus eſſe) in bonis liberorum ſuccedit.*

4. *Quodſi vero hi liberi majorennes ſunt facti, tum cum bonis ſuis diſponunt, prout lubuerit.*

5. *Quodſi horum liberorum Mater moritur, tum ipſi ei ſuccedunt quodſi Uxor hæc alii nubit, & aliquis liberorum moritur, tunc illa in bonis liberorum non ſuccedit.*

6. *Succedunt autem defuncto fratres & ſorores tam prioris, quam poſterioris matrimonii, ſed tantum in bonis mobilibus* (quæ à Patre habuit defunctus.)

7. *Hoc ideo obtinet, quia hæc bona provenere à Patre, quem communem habent.*

CAP.

Ad CAP. CLV.

1) Cod. Hortl. rubricam ita exhibet: *Von erbtail der kinde die zwayerlay ſeint von einem Vater.* conſentit Cod. Wurmbr. hanc rubricam, ut meliorem, ſequor in Verſione. *Scherz.*

2) *Erbe* hic videtur denotare *bona avita* & quidem *immobilia*, non infrequens eſt, ut *erb und eigen* & *fahrend gut* ſibi opponantur, apud Stricker. de Carol. M. Expedit. Hiſp. cap. 13. ſect. 3. legitur:

Baide ir Erbe *und ir* aigen
und darzu alle ire varunde habe
der tet ſiu ſich durch Got *abe.*

Jus Statut. Argentin. collectum à Schiltero lib. 2. c. 7. *Het er aber* eigins und erbes *niht, ſo ſol ſin* varendes gut *in des Rates gewalt ſin.* Scherz.

3) MSC. Ambraſ. Ch. utet Hortl. legunt: *als vil als do geredt ward do ſie zuſamen kommen, und ſind die zuſamen on geding kommen, ſo theilt ers gleich.* aſt Cod. Fſch. & meus habent: *alſo vil als ſu züſamen koment, und ſint ſu zuſamene komen one gedinge ſo teilt* &c. præferenda autem eſt Lectio Codicis Hortl. & Ambraſ. *Scherz.*

4) Hortl. habet: *ſo erbent die erſten kint ir gut.* Cæteri Codd. concordant cum noſtro textu. *Scherz.*

5) Hic verſus in Cod. Ambraſ. Perg. plane deeſt, ſed in reliquis extat. *Scherz.*

6) Cod. Hortl. habet: *ee das ſie ainen andern man genymbt oder ee ſie ſich begeit in ain gaiſtlich leben, die Kind* &c. Verum reliqui Codd. cum Kraffſtiano faciunt. *Scherz.*

CAP. CLVI.
Ditz iſt auch von Erbtail.

HAt ain man uuip und hat kint bi der, ir ſi vil oder uuenig, der lit an ſinem tot bette, und hat varndez gut, daz tailt er mit dem úuibe und mit den kinden. Mag er mit reht ainem mer geben denn dem andern.

2. Wir ſprechen alſo, an dem totbette muz er ez glich tailen, ez ſi dann, daz der kinde ainez [1] baz geraten ſi, denn daz ander, dem mag er mer geben, und je der ſele ir tail,

3. Und uuil ain man varndez gut tailen under uuip und under kint, die uuile er ſich uuol vermag, ſo git er uuol mit reht ainem mer denn dem andern.

4. Er mag ainem zuuir alz vil geben alz dem andern und darüber nit.

5. Er mag auch mit [2] dehainez gar vertailen ez hab ez denn veruuorht gen vater oder gen muter, alz hievor an dem buch ſtat.

6. Vnd hat er dehain ſin kint [3] uzgeſtiuret, dem git er ſinez varndez gutez oder er lat ez, diu uuale ſtat an im.

7. Vnd ververt er aun geſcheft, diu muter und diu [4] friunt tailent daz gut, alz hievor geſprochen iſt.

8. Vnd ſint da kint diu uzgeſtiuret ſint mit gedinge, daz ſi ſich verzigen haben irz vater gutz, ez ſi varndez gut oder ander gut, ſo hant ſi nit rehtz daran, uuan daz er in gern git.

CAP. CLVI.
Hoc Caput etiam agit de Jure Hereditario.

QUodſi aliquis, qui habet Uxorem & Liberos ex illâ, ſive pauciores ſint, ſive plures, morti vicinus ſua mobilia bona dividit inter Uxorem & liberos, hic quæritur: An jure poſſit uni Liberorum plus dare, quam alteri?

2. *Ad hoc reſpondemus hac ratione; Cum quis in Lecto fatali decumbens dividit bona, tenetur æqualiter illa dividere, niſi unus liberorum ætate reliquos antecedat, tum enim poteſt huic plus dare; ſimul ad pias cauſas partem debitam dare debet.*

3. *Quodſi Pater talis vult mobilia ſua dividere inter Uxorem & Liberos, cum ſano eſt corpore, tum jure* (ſine reſpectu ad ætatem) *uni plus attribuit, quam alteri.*

4. *Poteſt uni duplum ejus, quod alter liberorum accipit, dare, ſed tamen non plus dare licet.*

5. *Nullum quoque liberorum poteſt omnino à bonis ſuis excludere (exheredare) niſi ille contra Patrem aut Matrem tale quid commiſerit, quod ſupra in hoc libro nominatur.*

6. *Si aliquem ex liberis bonis (dote aut ſimili re) inſtruxit, huic partem mobilium dare poteſt, vel non dare, dependet hoc ab arbitrio Patris.*

7. *Si quis moritur nullâ factâ de bonis diſpoſitione, tunc Mater & cognati* (defuncti) *dividunt bona eo modo, quo ſupra fuit dictum.*

8. *Et ſi ſuperſunt liberi, qui dotati fuere aut alio modo bonis à Patri inſtructi hac ſub conditione, quod debeant renunciare bonis paternis, ſive ſint mobilia, ſive immobilia, & hoc fecerunt, tum nullum jus in bonis habent, niſi illis quæ Pater ſponte ſuâ ipſis (poſt mortem habenda) aſſignat.*

CAP. CLVII.
Der alliu ſiniu kint hat uzgeſtiuret.

HAt ain man alliu ſiniu kint uzgeſtiuret, und hat dannoch varndez gut, dieuuile er ſich vermag, daz varnde gut git er ſuuem er uuil,

2. Lit aber er an dem totbette, er mag damit nit getun uuan alz hievor geſchriben iſt.

CAP. CLVII.
De eo, qui omnes liberos ſuos dote vel bonis inſtruxit.

QUodſi quis omnibus liberis de dote vel bonis proſpexit, & adhuc habet mobilia, tum, ſi non decumbit ægrotans, de illis diſponit pro lubitu.

2. *Quodſi autem in Lecto fatali* (ægrotus) *decumbit, nunc non aliter poteſt agere, quam uti (cap. 156.) ſupra dictum.*

CAP.

Ad CAP. CLVI.

1) Sic quoque legit Cod. Ingolſtad. aſt cæteri omnes habent: *aines elter iſt.* Feſchianum MSC. ſubjungit: *wan dem erſten mag er wol mere geben, danne den andern.* Scherz.

2) Ex omnibus aliis Codd. addendum: *reht.* Scherz.

3) Alii Codd. *uzgegeben.* Scherz.

4) Annon legendum: *Kind.* vid. c. 155. 1. *Scherz.*

Ad

CAP. CLVIII.
Ditz ist von kinde erbe.

LIt ain man an dem tode und hat siniu kint uzgestiuret und hat sinem uuib nit varndez gutz geben, suuaz er varndez gutz hat, daz git er sinem uuibe gar ob er uuil, daz tut er mit reht, und der sele ir tail,

2. Si sien denn mit [1] geding zesamen komen,

3. Daz gedinge sol stæte sin, ez si denn verendert mit der erben uuillen.

CAP. CLVIII.
De hereditate liberorum.

SI quis in lecto fatali (æger) decumbit, qui liberis suis (omnibus) *de dote vel bonis prospexit, nec aliquid bonorum mobilium Uxori dedit, ille potest, si vult, Uxori omnia sua mobilia jure dare; modo det etiam partem debitam ad causas pias.*

2. *Excepto casu, si cum in matrimonium coivere, pacta dotalia fuerint inter eos inita.*

3. *Hæc pacta firmiter debent observari, nisi cum consensu Heredum fuerint mutata.*

CAP. CLIX.
Der aun uuip und aun kint tot lit.

VNd stirbet ain man der weder wip noch kint hat, und hat er varndez gut und hat damit nit geschaffet, daz erbent die næhsten erben ir si ainer oder mer und ie der sele ir tail.

CAP. CLIX.
De eo, qui moritur nulla Uxore aut Liberis relictis.

SI quis moritur sine Uxore & liberis, tum, si Mobilia habet nec de illis disposuit, tunc illa jure successionis transeunt ad proximos cognatos, sive unus eorum sit, sive plures; ita tamen, ut causis piis pars statuta cedere debeat.

CAP. CLX.
Der aun erben und aun gescheft tot lit.

VNd lit ain man an sinem tode, und hat uueder uuip noch kint, und hat varndez gut, daz git er suuem er uuil, und der sele ir tail,

2. Hat er ainen herren, dez aigen er ist, und ververt er aun geschæfte, sin varndez gut ist sinez herren, und sol der sele [1] daz drittail uuerden.

3. Vnd gehoeret er an ain gotzhuse, daz hat dazselbe reht,

4. UUem der sele tail uuerden sule, daz der mensche selber nit enschaffet.

5. Dem pfarrer daz ain tail.

6. Daz ander tail sol man under arm lüt tailen.

7. Daz dritte tail ainem [2] bilgerin über mer ze füren. [3]

CAP. CLX.
De eo, qui nullis cognatis, qui succedere possent, relictis & intestatus decessit.

SI quis morti vicinus decumbit nec relinquit Uxorem aut liberos, mobilia tamen possidet, ille hæc dat cui vult, salvâ tamen parte quæ piis causis debetur.

2. *Si talis habet dominum, cujus ipse est homo proprius, & moritur sine dispositione de bonis, tum mobilia cedunt domino, piis tamen causis quarta* (mobilium) *pars dari debet.*

3. *Idem jus habet Monasterium, cujus ipse est homo proprius.*

4. *Quæritur quis debeat habere id quod piis causis relinquendum est, si defunctus nil disposuit?*

5. *Respondetur: Una pars illius cedit Parocho.*

6. *Altera debet Pauperibus distribui.*

7. *Tertia danda est iis, qui religionis causâ Mare transvehuntur.*

CAP.

Ad CAP. CLVIII.

1) *Geding.* Pacta dotalia.

Ad CAP. CLX.

1) Omnes Codd. MSS. & impressi habent: *und sol der sele den vierden teil geben.* Scherz.

2) Hortl. *ellenden pilgerem.* Arg. maj. *armen Byligern.* Cod. Ambr. *armen lüten über mer ze furen.*

3) Post versum 7. Cod. Fsch. habet: *Unde stirbet ein man an gescheffed, und lat er erbe gut, daz erben die nehsten erben als ditze buch seit:* in aliis Codd. hic versus constituit peculiare caput. Scherz.

CAP. CLXI.
Waz varndez gut haizz.

WAz varndez gut haizze, daz fulen uuir iu fagen.

2. Golt und Silber; und edelgeftain. Vihe, roſs und allez daz man getriben und getragen mag.

3. Vnd pfantfchaft, [1] fuuie diu gehaizzen ift.

4. Veruuürket Golt und Silber, daz hant die lut ze ainer geuuonhait genomen, daz ful e erbgut fin. Gut geuuonhait uuiderfprichet ditz buch nit,

5. Allen harnafche und [3] vederuuat und gefchutze uuellent die lute nach geuuonhait, daz ez erbgut fi. [4]

CAP. CLXI.
Quid nomine mobilium veniat?

Dicendum nunc vobis eſt, quid veniat nomine mobilium.

2. *Hoc nomine indigitatur aurum & argentum, & gemmæ, pecora, equi; & omne id, quod poteſt propelli & transportari.*

3. *Et pignora quomodocumque illa ſeſe habeant.*

4. *Aſt conſuetudine receptum eſt, ut aurum & argentum factum habeatur pro ſpecie bonorum, quæ* Erbgut *appellantur; Conſuetudini bonæ hic liber non repugnat.*

5. *Eadem hominum conſuetudine receptum eſt, ut omnis armatura militaris, necnon lecti ac tormenta referantur inter bona, quæ* Erbgut *dicuntur.*

CAP. CLXII.
Wie man aid fuueren fol.

GOt erlaubt reht aide ze fuuern, und verbiut unreht aide.

2. Daz haizzent reht die erber fint ze fuuern und [1] gereht fint, die erlaubt man uuol ze fuuern. [2]

3. Wir vinden in dem hailigen euuangelium, daz got felber hat gefuuorn.

4. Wir vinden auch in Apokalipfi, daz fant Johannes Euuangelifta ainen Engel faeh fuuern, der ftunt uff dem Mer und uf dem ertrich, der fuuur bi dem lebendigen got, der von euuim untz an euuim lebt.

5. Wir

CAP. CLXII.
Quomodo juramenta præſtari debeant?

DEus permittit in cauſa juſta jurare, & prohibet jurare in cauſa injuſta.

2. *Juramenta juſta dicuntur, quæ ſalva boneſtate & juſtitia præſtantur, hæc recte permittuntur.*

3. *In Sanctis Evangeliis legimus, quod Deus ipſe juraverit.*

4. *Legimus quoque in Apocalypſi, quod St. Johannes Evangeliſta viderit angelum jurare, qui ſuper mare & terram ſtabat, & per Deum viventem, qui ab æterno in æternum vivit, jurabat.*

5. *Legi-*

Ad CAP. CLXI.

1) Cod. Univ. Arg. & Waldner. legunt: *wie die geſchaffen ſind.* quæ lectio melior. *Scherz.*

2) Egregie hunc locum illuſtrat Jus Auguſtanum tempore Rud. 1. concinnatum, ubi hæc leguntur notatu digna:

Merck das weyſſet was erbguth iſt.

Wolt ir nun wiſſen was erbgutt ſey das iſt aygen in diſſer Statt das aigen auff dem lanndt das ſind alle zinsleben unnd iſt alles verworchtes gold und verworchtes ſilber das ſind köpff Naepff und ſchüſſel und ſchappel ſurſpangen vingerlach gerttelen und alles verſchnittes gewand. Es ſey ſeydni oder wullin oder leynni das ſind ſcharlach mentel oder röck und ſugney. und was farben das gewand iſt. Vechkurſchen und beltz. ſuchſin belz und lemerin und alle tyſch all taſſlen und tyſchlachen und bandzwechlen bandfaſz und becken gælter und leylach und alle federwatt Keſſel und pfannen. und erenbeſſin und was von ere. von Kupfer. von eyſſen iſt. von pley oder von zinn gemacht iſt. das iſt alles erbgett. das iſt alles harnaſch halſprach und hoſſen ſchimier banzer geraid platten eyſenhutt armbroſt kettenwammes ſpieſs und bogen ſpangurttellen und kocher und alles geſchutze das iſt alles erbgutt. das erbgutt alls davor geſchrieben ſtatt. das ſollent erben ſun und dochter die von vatter und Muter rechte geſchwiſtergitt ſind on harnaſch und on ſchwert und on geſchoſs das erbent die ſun vor auſz wer aber das der vater und die Muter ſturben on kind ſo ſollent das erbgütt erben ymer die nechſten erbee hinz an die ſybende ſyppe. Scherz.

3) *Vederwat*, hodie dicimus: *bettgewand* quæ ad lectos inſtruendos ſpectant, pulvinaria, culcitræ, lintea &c. Keyſerſperg in Poſtill. pert. 3. fol. 80. *viel haspelyen do mit ſederwot umbzugon, die bett uszzuſchütten und ein bett ins ander zumachen, darnoch die zu kleyben &c.*

4) Ad Calcem hujus capitis in pleriſque Codd. hæc extant, ſed male: *Sanctum eſt, quod ſanctione ſubnixum eſt velati muri & porte Civitatum unde & capiti puniuntur, qui ea ſine Magiſtratus competentis permiſſione dolo malo id eſt voluntarie cum nullam iſtam (juſtam* lege*) cauſam corrumpendi habeerint;* Ubi etiam hæc verba extant; ſequitur caput: *von heiligen mauren.* Scherz.

Ad CAP. CLXII.

1) Alii Codd. habent: *war.* Scherz.

2) In Cod. Ingolſt. verſus 3. & ſeqq. uſque ad Verſ. 10. incluſive deſunt. Sextus verſus abeſt etiam à Cod. Hortled. & Waldn. *Scherz.*

3) Cod.

5. Wir lesen, daz die [3] guten lute in der alten e gesuuorn hant.

6. Wir lesen auch, daz die guten lute in der niuuuen e gesuuorn hant.

7. Da mit velschen uuir die Ketzer, die iehent man sul nit aide suuern, die reht sint.

8. Salomon sprichet, [4] uuer vil aide suuert, der uuirt [5] erfüllet vil sünden, und kumpt der slak von sinem hus niht. Der auch der uuarhait ze vil suuert, der uuirt got und den lüten unuuert.

9. Ez sprichet sant Paulus, [6] der uuin ist gut ze trinken und ist nit übel, und sol man sin doch nit [7] ze vil ze trinken, uuan von trunkenhait kumpt vil übler dinge. [8]

10. Also ist ez umb die aide: Suuie reht si sint, man mag ir ze vil suuern, daz si sünde und schande sint.

11. Man sol alle aide suuern bi Got und bi sinen hailigen. [9] Man sol auch swern uff dem hailigen Evangelien, [10] und uff ainem geuuihten alter, und uff ainem geuuihten Crütze.

12. Man sol auch die hant uf heben gen dem himel, und bi got und bi sinen hailigen [11] suuern. Also sol man aide suuern.

13. Vnd suuer bi ihtin anderz suuert, der tut uuider cristan gelauben.

14. Suuer dez überziuget uuirt selb dritte, den sol gaistlich geriht verbannen, und ueltlich geriht mit slegen büzzen.

15. Daz sint [12] vierzig sleg oder ain pfunt der lantpfenning.

16. Wirt er aber dristunt überrait derselben schulde, man sol im die hant abslahen.

17. Man mag mit reht suuern dez daz geschehen ist, [13] und daz allebenst geschiht, und daz ain man noch tun uuil.

18. Vnd uuirt ain man gevangen ze unreht, der mag niht ledig uuerden, er gebe dann hundert mark [14] oder er suuer etuuaz anderz ze tun, und [15] er lat in daruf ledig. Sol er den aid ze reht [16] laisten, oder nit,

19. UUir sprechen er sul in nit laisten, er ist sin [17] ze reht ledig.

5. *Legimus quoque quod pii homines in veteri Testamento juraverint.*

6. *Legimus itidem, quod in novo Testamento id fecerint pii homines.*

7. *Hisce ex argumentis mendacii convincimus hæreticos, qui dicunt, nequidem in justa causa esse jurandum.*

8. *Solomo dicit: qui crebra præstat juramenta, ille peccatis multis inficitur, nec infortunium recedit à domo ejus, qui etiam nimis crebro veritatem se dicturum jurat, ille Deo & hominibus fit exosus.*

9. *Paulus dicit, vinum bibere est res bona, nec aliquid mali habet, non tamen in nimia quantitate id potare debemus: nam ex ebrietate proveniunt multa mala.*

10. *Simili ratione se res habet cum juramentis, hæc enim, quamvis in justissima causa præstantur; possunt in peccatum vergere, si nimis crebro præstentur.*

11. *Omnia juramenta debent præstari per Deum & Sanctos ejus, jurari quoque debet super sancta Evangelia, & super altare consecratum, ac super crucem consecratam.*

12. *Jurans debet quoque manum tollere versus cœlum, & per Deum sanctosque ejus jurare; hac ratione juramenta debent præstari.*

13. *Et qui jurat per aliud aliquid, ille agit contra fidem Christianam.*

14. *Hujus rei qui convincitur per tres testes, hunc debet judicium Ecclesiasticum excommunicare, & judicium Seculare verberibus mulctare.*

15. *Ita scilicet, ut reus vel sustineat quadraginta verbera vel solvat libram nummorum in provincia usualium.*

16. *Quodsi vero talis ita ter deliquisse convincitur, manus ei amputari debet.*

17. *Illæsa justitia jurare quis potest de rebus præteritis, utet de iis, quæ modo fiunt, nec non de iis, quæ quis in posterum agere vult.*

18. *Hic quæritur, an si quis injuste in captivitatem redigitur, à qua se liberare non potest, nisi vel centum marcas argenti solvat, vel juret, se aliud quid daturum, & contingat, ut juramento hoc præstito ex captivitate dimittatur, ille qui juravit, teneatur promisso stare annon?*

19. *Nos pronuntiamus, quod non debeat præstare juratum, apud Deum liber est ab hoc juramento.*

CAP.

3) Cod. Univ. Arg. meusque ut & omnes impressi nostri habent: *beilige lüte*. Scherz.

4) Verba hæc sunt Syracidæ c. XXIII. 12. edit. Luther.

5) Rectius alii Codd. *erfüllet mit vil sünden*. Scherz.

6) Vid. 1. Tim. V, 23. conf. Eph. V, 28.

7) Cod. Fsch. pro: *ze vil*, habet: *ubergez*. Arg. min. *uberiges*. quod & impressi nostri habent. *Scherz.*

8) Cod. Hortl. & Wurmbr. post: *dinge*, habent: *Manslacht, unkeusch, und manig übel ding*. Scherz.

9) Verba: *by sinen Hailigen*, absunt à Cod. Fsch. & Ingolst.

10) Hæc verba: *man s. a. s. u. d. h. Evangelien* non appareot in Cod. Waldn. *Scherz.*

11) Cod. Ambras. Perg. & Fesch. *gen den Heiligen.* Scherz.

12) *Vierzig Sleg* arbitror esse explicandum per *triginta novem*. Vide cap. 166, 7. conf. 2. Cor. 24. eodem modo dicimus: *acht tag* pro hebdomade seu septem diebus. *Scherz.*

13) Cod. Univ. Argent. aliique: *und das jemitten stett.* Scherz.

14) Addit Cod. Waldn. *Silbers*. Scherz.

15) Pro: *er lat* lege *man lat*. ex MSC. Fsch. *Scherz.*

16) Reliqui Codd. omnes pro: *ze reht* legunt: *vor Gots*. Scherz.

17) Omnes Codd. fini hujus Capitis adjiciunt multa, quæ infra post finem Capitum exhibemus. *Scherz.*

CAP. CLXIII.
Von mainayden.

SUUer ainen menschen darzu tuuinget, daz er [1] mainez suuert, ist er schuldig an dem aide,

2. UUir sprechen si sien baide schuldig an dem aide.

3. Vnd uuirt iener überrait dez mainen aidez, alz hievor (conf. c. 162, 14.) gesprochen ist, man sol si gelich büzzen.

CAP. CLXIII.
De perjuriis.

QUæritur, an si quis alterum cogit, ut pejeret, perjurii reus sit?

2. *Pronuntiamus, quod uterque sit reus perjurii.*

3. *Et si ille jurans convincitur perjurii, eo modo, quo supra dictum est, uterque æqualiter puniri debet.*

CAP. CLXIV.
[1] Von den zuuelfen.

EZ ist etuua geuuonhait, daz man zuuelf man nimpt, die dem Rihter sülen helfen rihten, die haizzent schepfen,

2. Die sülen uuise lüte sin, und süln vor (conf. c. 285, 2.) geriht urtail vinden umb ain iegliche sach, und nieman anderz.

3. Ez sol ir ieglich uf ainen bank sitzen.

4. Vnd misehellent die zuuelf under ainander umb ain urtail, so sol diu (conf. c. 99, 9.) minner mengin der merern volgen.

5. Si ziehent ir urtail uuol an den [2] obern herren, oder der Rihter sprichet, daz sülen si tun, alz hievor gesprochen ist.

6. Vmb ain veruuorfen urtail diu fürbaz gezogen uuirt, da sol der Rihter nit mer umbfragen, dem diu urtail funden ist ze nutze, der lat si nit ab, [3] und furbaz gezogen uuirt.

7. Si mag auch der Rihter noch der, der si funden hat, nit abgelan, aun ienez uuillen, dem si ze nutze funden ist.

CAP. CLXIV.
De duodecim illis, qui in judiciis sententias ferunt.

MOris est in quibusdam judiciis, ut illis adhibeantur viri duodecim, qui in sententia ferenda judici adesse debent, hi appellantur Scabini.

2. *Hi Scabini debent esse homines sapientia præditi, & de quavis causa in judicio sententiam suam proferre; nec alius generis hominibus id licitum est.*

3. *Quilibet horum debet scamno insidere.*

4. *Quodsi hi duodecim in decidendo dissentiunt, tunc minora vota cedunt majoribus.*

5. *Possunt (qui sententia læsos se credunt) appellare ad judicem superiorem, id quod eo modo, uti supra dictum est, fieri debet.*

6. *Quando à sententia, quam una partium reprobat, fuit appellatum ad superiorem, tum judicii præses in favorem ejus, secundum quem sententia fuit lata, non debet ulterius vota colligere, ille secundum quem sententia fuit lata, juri semel quæsito non censetur renuntiasse, si alter appellaverit ad superiorem.*

7. *Nec Judex, nec ille ex assessoribus, qui sententiæ latæ auctor est, potest sententiam mutare citra voluntatem ejus, secundum quem fuit pronunciata.*

CAP.

Ad CAP. CLXIII.

1) De voce *main* vid. Notam meam ad Otfr. I, 4. 16. *Scherz.*

Ad CAP. CLXIV.

1) In Cod. Fsch. rubrica sonat hunc in modum: *ob ein urteil verworfen wirt.* Scherz.

2) Cod. Univ. Arg. Waldn. Ingolst. meus: *bôbern rihter, das sullent sie tun als hievor gesprochen ist.* & ita corrigendus est Textus noster. *Scherz.*

3) Lege ex MSC. Fsch. *So sie fürbaz gezogen wirt:* in Uff. est: *so sie fürbas gezogen ist.* meus: *die furbaz gezogen wurt.* Scherz.

Ad

CAP. CLXV.
[1] Der für geriht [2] braht uuirt.

WIrt ain man gevangen fur geriht braht, der mag dehain urtail veruuerfen noeh vinden.

2. Noch der in der æhte ist und in dem banne.

3. Noeb mag nieman sins rehten gehelfen untz er [3] von disen noeten kumpt.

CAP. CLXV.
De eo, qui captivus in judicio sistitur.

QUi captivus in judicio sistitur, nullam sententiam, aut impugnare aut ferre potest.

2. *Nec id facere potest, qui est proscriptus vel excommunicatus.*

3. *Neque talis potest alteri alicui (tanquam testis) adesse ad jus ipsius (prætensum) promovendum, donec ex infelici hoc statu liberetur.*

CAP. CLXVI.
[1] Wie [2] man ieglich schulden rihten sol.

NU vernement umb ungeriht, uuelhe geriht dar umb gange.

2. Den diep sol man [3] hahen.

3. Geschibt aber ain [4] diuphait, diu minner ist denn fünf [5] sehilling, diu gehoert ze hut und ze hare; diu mag ain [6] burgermaister uuol rihten, und allez daz damit man den lip nit veruuurket, und [7] blutruns git.

4. Suuem hut und hare vertailt uuirt, der mag die [8] ledigen mit funf schillingen.

5. Also ob dem elager sin gut vergolten uuirt, so mag der Rihter die funf sehillinge nemen.

6. [9] Vnd uuirt im nit vergolten, so sol in der Rihter baizzen slahen.

7. Ez ist dehain schulde so grozz, diu ze hute und ze hare gat, daz man iht mer slege darumb tun sule, [10] uuan aun ainen (conf. infr. h. c. §. 17.) viertzig sleg.

8. Vnd ie minner so vil diu schulde minner ist, und alle aun gevaerde.

9. Suuer dise buz lidet umb diuphait, der blibet rehtloz.

10. [11] Ain burkgrafe sol rihten umb unreht (conf. c. 3, 3.) mauzze und uber unreht geuuæge,

CAP. CLXVI.
Quomodo punienda sint delicta?

DIscite nunc de delictis, quomodo puniantur.

2. *Fur debet suspendi.*

3. *Quodsi vero furtum committitur, cujus valor non æquat quinque solidos, hoc punitur fustigatione, tale furtum punire potest Magister civium, qui Burgermeister appellatur; qui idem judicat de omni delicto, quod morte non punitur, nec effundendo sanguinem committitur.*

4. *Qui ad fustigationem condemnatur, ab eadem se liberare potest solvendo quinque solidos.*

5. *Hos quinque solidos judex tum sumere potest, si læso ob damnum in bonis datum fuerit satisfactum.*

6. *Quodsi huic satisfieri non potest, judex jubeat, ut reus fustigetur.*

7. *Nullum delictum ex iis, quæ fustigatione puniuntur, adeo grave est, ut plura quam triginta novem verbera infligantur.*

8. *Et quo minor est culpa, eo pauciora debent infligi verbera, ac quidem omnia sine dolo.*

9. *Qui hanc pœnam ob furtum commissum sustinet, ille juris beneficiis privatus esse censetur.*

10. *Burggravius debet judicare de falsa mensura, falso pondere, & omni ratione metiendi injusta, nec non*

Ad CAP. CLXV.

1) Jus Prov. Sax. lib. II. art. 13.
2) Plerique Codd. hic inserunt: *gefangen* & recte quidem. *Scherz.*
3) MSC. Scot. Vienn. *dem panne.* Scherz.

Ad CAP. CLXVI.

1) Jus Prov. Sax. lib. II. art. 16.
2) Cod. Hortled. hanc habet rubricam: *wie man jegliche schult mit dem tot richten sol.* Fsch. habet: *wie mangerleye der verdienet.* Scherz.
3) Pleraque MSS. habent: *hencken*; sed res eodem redit. *Scherz.*
4) Ambras. Perg. *ungetat.* Scherz.
5) MSC. Scot. Vienn. *eeschilling.* Scherz.
6) MSC. Scotor. Vienn. *purckmeister.* In Jur. Prov. Sax. lib. II. art. 13. §. 1. *Scherz.*
7) Omnia nostra MSS. reliqua habent: *das nit blutruns geit.* Cod. Bitsch. impressus legit: *und nit blut vergeusset.* Scherz.
8) Cod. Hortl. *losen.* Scherz.
9) Hic versus abest à MSC. Ambras. Chart. *Scherz.*
10) MSC. Scot. Vienn. *dann ains mynner dreissig sleg.* male. alii legunt: *on einen vierzig sleg das ist neun und dreyssig sleg.* Scherz.
11) In MSC. Fsch. vers. 10. ita exhibetur: *ein burcgraue sol rihten uber unrehtiu maz unde uber unrehten kauf, man gebe in mit der wage oder mit ellen oder mit metzen, unde oc uber allen valschen kauf, und uber allez daz lipuar ist.* Scherz.

uuæge, und uber alliu unrehtiu messe, und uber allen falschen kauf, suua man den vindet, und uber alle lipnar.

11. Alle morder oder die den pflug beraubent, oder mule oder kirchen oder [12] frithœfe oder verreder oder mordbrenner, oder [13] die ir botschaft ze ir frumen uuerbent, die sol man alle radbrechen.

12. Morder haizzen uuir die, die ainen menschen tœtent und dez laugent,

13. UUirt er sin uberziuget mit geziugen oder mit kampfe, man sol in radbrechen.

14. Wir haizzen auch die mœrder, suuer mit dem andern izzet und trinket und in gutlich [14] gruzzet, [15] sleht er in aun schnlde, daz ist ain mort, man sol in darumb radbrechen.

15. Die den pflug beranbent, so er dez morgens von huse vert, und uff den acker kumpt, und so er uuider [16] hain vert, und der [17] dem geburen iht tut oder nimpt daz drier pfenning uuert ist. [18]

16. Suuer in mulin iht stilt, daz [19] funf schilling uuert ist, man sol in radbrechen,

17. Oder stilt er drier pfenninge uuert, man sol im hute nnd har abslahen, bi dem (supr. h. cap. §. 7.) hœhsten, daz sint vierzig sleg.

18. Suuer in kirchen oder frithœfen iht stilt, daz [20] drizig phenning uuert ist, man sol in radbrechen,

19. Oder stilt er daz drier pfenning uuert ist, man sol im hut und hare abslahen bi dem hœhsten. Vnd ist [21] doch in dem banne.

20. Vnd suuer darinn stilt, den schirmet uueder kirch noch frithof, man sol in darinn vahen.

21. Daz ist davon gesetzet, daz er Gotez niht geschonet hat in der kirchen noch uf dem frithof.

22. Suuer tagez oder nahtez haimlichen brennet, [22] er laugen oder nit, daz haizzent mortbrenner, den sol man radbrechen.

23. Verreder haizzen uuir die, die mit rede ainen [23] verbalmundent, also daz si in sagent von siner Cristenhait, alz die pfaffen Kayser Fridetichen taten, daz si in uf saiten er uuær Sodomitte, oder er hab daz vihe geunraint, oder er si ain Ketzer,

24. Mu-

non de omnibus emtionibus dolosis, si occurrunt, ut & de omnibus victualibus.

11. *Omnes qui* mörder *appellantur, item qui aratra spoliant, aut molas aut templa aut cœmiteria item qui* verreder *dicuntur; item incendiarii, item qui dominorum suorum mandata in suam (non vero domini) utilitatem vertunt, debent pœna rotæ affici.*

12. *Eos appellamus* mörder *qui hominem occidunt, & id (dolose) negant.*

13. *Si negans hic vel per testes vel duello convincitur, debet pœnam rotæ sustinere.*

14. *Hos etiam* mörder *appellamus, qui cum aliquo edunt & bibunt & ad instar amici colloquuntur, eundemque sine causa tum occidunt, hoc factum est species illius criminis quod* mort *appellatur, debetque talis pœnæ rotæ subjici.*

15. *Eandem pœnam sustinere debet, qui aratrum quod mane in agrum fuit deductum, aut in domum reducitur, spoliat, aut rusticum (occupatum circa aratrum) aliquo modo lædit, aut ipsi aliquid surripit, quod tres denarios valet.*

16. *Qui in molendinis aliquid furto aufert, quod quinque solidos valet, debet rota frangi.*

17. *Si autem res illa trium tantum denariorum valorem habet, debet fustigari, ita ut summam verberum quantitatem, id est, quadraginta verbera (conf. supra hoc capite §. 7. minus uno) excipiat.*

18. *Qui in templis aut cœmiteriis aliquid furatur, qaod triginta denarios æquat, debet rotæ pœnam experiri.*

19. *Si autem rei hujus pretium est trium denariorum, debet fustigari summa, quam leges statuunt, ratione, & præterea est excommunicatus.*

20. *Et qui in modo dictis locis furtum committit, illi nec templum nec cœmiterium asylum præbent, adeoque in illis prehendi potest.*

21. *Hoc ideo statutum est, quia ipse Deo non pepercit in templo aut cœmiterio.*

22. *Qui interdiu aut noctu clandestina ratione ignem alicubi supponunt, sive id negent à se factum esse sive non negent, hi appellantur* mortbrenner *& debent rotæ subjici.*

23, Verreder *appellamus eos, qui verbis alicujus famam maculant, ita ut dicant, ipsum à Christianorum communione excludendum esse, uti Clerici fecere Friderico (secundo, Imperatori) de quo asserebant illum esse reum criminis Sodomiæ, aut cum bestiis rem habuisse, aut hæreticum esse.*

24. *Hoc*

12) Omnes Codd. habent: *kirchöffe*. res eodem redit. *Scherz.*

13) In Jure Sax. Prov. legitur: *die ihres Herren botschafft werben zu ihrem frommen, oder von eines anderen wegen.* Scherz.

14) *Gruzzet*, idem est ac: *alloquitur*, quo sensu apud Antiquus non rarn occurrit. vid. Otfrid. III. 20, 140. & IV. 31, 36. passimque. *Scherz.*

15) *Slagen* hic idem significat ac: *occidere*, vid. de hac voce Palthenium ad Tat. p. 353. *Scherz.*

16) Lege: *haim*; frequenter in nostro Textu *m* in *n*. mutatur. *Scherz.*

17) MSC. Ambras. Chart. *dem pflug oder dem der dabey ist*. Fsch. *dem bauman nimet*. Scherz.

18) Reliqua hujus Capitis desunt in MSC. Waldner. *Scherz.*

19) Solus Cod. Hortled. habet: *dreyer pfenning*. Scherz.

20) Hic iterum solus Cod. Hortl. legit: *dreyer pfenning*. Scherz.

21) Cod. Hortl. & meus habent: *darzu*. Scherz.

22) Annon legendum: *ez laugen oder nit*, sive ardeat (incendium sequatur) sive non. apud Keronem est: *lauga* flamma (hodie, *lohe*.) Eburacenses dicunt: *fire locos*, ignis flammat. Scherz.

23) Ambras. Chart. & alia MSS. *verpalmundent*. Hortl. habent: *zeihent*. Scherz.

24) Cod.

24. Mügen ſi daz uf in nit erziugen, ſo ſol man ſie radbrechen.

25. Vnd die ez nit turrent gereden, dez ſchribent ſi brief oder haizzent ſie ander lut ſchriben. Vnd ſetzent ſie mit namen daran, und uuerfent die brief an die ſtrauzze, daz ſi die lüte ufheben und ſi leſen, daz iſt ain mort,

26. Und uuere ain tot noch [24] uuirſer denne der [25] ander man ſolt ym en tun.

27. Die [26] ir botſchaft ze irem frumen uuerbent daz ſint die, die man umb ſo getan botſchaft ſendet, die ainem an ſinen lip gaunt oder an ſin gut oder an ſin ere, und er im wol getruwet, und [27] in ſim hertze entsliuzzet und im ſin haimlich ſeit, und er denn widerwirbet mit allen ſinen ſinnen, und wirbet, daz an ſinen lip oder an ſin gut oder an ſin ere gat, die daz tunt, die ſol man alle radbrechen, und daz ſol man allez mit geziugen und mit kampfe überkomen. [28]

28. Swer ainen man ze tode sleht oder in beraubet, oder in brennet, daz iſt ſunder mortbrant, oder magt oder wip [29] notzogt, oder die frid brechent, oder mit ir in überhure begriffen werdent, den ſol man allen daz haupt abslahen. Ditz beſchaiden wir allez hernach wol.

29. Swer diube oder rauber huſet, oder hoſet oder ſi mit helfe ſtercket, wirt er dez überwunden alz reht iſt man ſol uber in rihten alz über jenen.

30. Swelch criſtan menſche ungelæubig iſt, oder mit zauber umbgat, oder mit vergiſt, wirt er dez überait man ſol in uff ainer [30] hurte brennen ez ſi man oder wip.

31. Swelher rihter ungeriht nit enrihtet alz ez im geclagt wirt und von im erziuget wirt, über den ſol ſin uberrihter rihten, alſo ſwaz er jenem ſolt han getan, daz ſol im ſin [31] uberrihter tun, dez haben wir gut urkunde in Moyſes buch alz hievor an diſem buch ſtat. [32]

32. Derſelb rihter hat fur baz kainen gewalt uber ieman ze gebieten. Ez iſt auch nieman ſchuldig ſin geriht ze ſuchen die wilę er rehtz gewidert hat.

24. *Hoc aſſertum ſi probare non poſſunt, ad rotam debent condemnari.*

25. *Illorum crimen, qui non audent quidem talia ore proferre, ſed tamen literas ſcribunt, aut per alios ſcribi curant talia continentes, iisque nomina eorum (quos malo afficere volunt) inſerunt, literasque tales, ut ab aliis tollantur & legantur, in publicum ſpargunt, eſt etiam ſpecies delicti, quod* mort *appellamus.*

26. *Hi, ſi quod eſſet ſupplicium gravius rota, deberent illo affici.*

27. *Qui dominorum ſuorum mandata in ſuam utilitatem vertunt, id eſt, illi, qui rei alicujus cauſa, ubi de vita aut bonis aut honore alicujus agitur, mittuntur ab aliquo, qui in ipſis fiduciam collocat, & mentem ſuam detegendo arcana ſua ipſis revelat, & omni ratione in damnum mittentis laborant, eaque agunt, quæ mandantis vitam vel bona vel honorem periculo exponunt, debent omnes rotæ ſupplicio affici; quod autem hoc fecerint, de hoc per teſtes aut per duellum convinci debent.*

28. *Qui aliquem occidit aut eum ſpoliat aut alicujus domum incendit, ſic tamen, ut non committat crimen, quod appellatur* mortbrant, *aut virginem vel maritatam vi ſtuprat, aut pacem (publicam) violat, aut in adulterio deprehenditur, his omnibus caput debet amputari. Hæc omnia infra diſtinctius exponimus.*

29. *Si quis fures aut raptores in domum ſuam aut villam recipit, aut alia ratione illis opem fert, ille ſi de hoc rite convincitur eadem pœna debet puniri, quam illi (fures aut raptores) meruere.*

30. *Quicunque Chriſtianorum fidem orthodoxam deſerit, aut magicas artes exercet aut veneficus eſt, ille, ſi de hoc convincitur, debet ſuper cratem poni & comburi ſive maſculus ſit ſive fœmina.*

31. *Quicunque Judicum de delicto, de quo accuſatio apud ipſum fuit inſtituta, non judicat & hoc ipſum feciſſe convincitur, de illo Judex ſuperior ſententiam ferre debet, ita quidem, ut ea pœna ipſe afficiatur à Judice ſuperiori, qua ille, qui apud ipſum accuſatus fuit, afficiendus fuiſſet; id quod nobis clare indicatur in Libris Moſis, ceu ſupra dictum fuit.*

32. *Talis Judex nullam amplius habet poteſtatem jus dicendi, nec ullus tenetur ipſius judicio ſe ſiſtere, quia juſtitiam denegavit.*

CAP.

24) Cod. Hortl. *übler.* Fſch. *erger.* quæ omnia idem ſignificant. *Scherz.*

25) Fſch. *das radbrechen.* quod & alii Codd. habent. *Scherz.*

26) Hortled. non male: *irs herren potſchaft.* Scherz.

27) Lege: *im ſin.* Scherz.

28) Cod. Uffenb. addit: *das iſt lant-und geſchriben recht.* Scherz.

29) Cod. Hortl. *notzerret.* Scherz.

30) *Hurt*, crates. Gloſſ. Flor. *Hurte*, Graticula. lege: Craticula. In Jure Aug. quod in MSC. Krafft. apparet poſt Speculum Suevic. fol. 86. a. 2. *Uber ſunen man rihtet mit der hurde umb ketzri da git man dem haher kain lon.* Scherz.

31) Cod. Fſch. *oberrihter.* Cod. Univ. Arg. *Oberſter.* Scherz.

32) Cod. Fſch. addit: *do Got ſelbe die ailif rihter hahen hiez, daz ſi niht reht wolten rihten, Und ſwelich rihter die ſchulde nit enrihtet, als jezu gereit iſt derſelbe* r. h. ſ. Uffenb. hæc annectit voci: *Buch: an den richtern die da erhangen wurden. Und alle dye richter dye alſo nicht richten wollen, als hievor geſchriben ſtet, derſelb r. h. ſ.* Scherz.

CAP. CLXVII.
Ob ſich der fronbot verwürket.

SWen der fronbot ſin rebt verwurket hat gen dem Rihter daz main ich alſo ob er nit enrihtet alz er rihten ſol, und verſwiget daz er ze reht ſagen ſol und ſait daz er verſwigen ſol.

2. Er ſol wetten dez Kunigez malter, daz ſint drizig ſleg mit [1] ainem aichinn Spisholtz daz drier oder zwaier dumen ellen lank iſt.

CAP. CLXVII.
De caſu, ſi apparitor contra officium agit.

Quando dicitur apparitorem intuitu Judicis contra officium egiſſe, hoc ex mente mea intelligendum eſt de caſu, ſi non judicat, uti judicare deberet, aut celat, quæ jure deberet revelare, aut revelat quæ deberet celare;

2. *In his caſibus debet ſuſtinere pœnam, quæ appellatur* des Kuniges malter *id eſt, debet excipere triginta verbera per virgam quernam quæ trium aut duarum ulnarum longitudinem habet.*

CAP. CLXVIII.
[1] Von mangerhant frevel aun blutrunz.

SWem der munt abgeſniten wirt oder diu augen [2] uzgeſtochen werdent oder diu oren abgeſniten werdent oder diu zunge uz geſniten wirt, oder dem under den bainen wirt uz geſniten oder ſuſt wirt verderbet, ſwer daz dem andern tut dem ſol man daz ſelbe tun.

2. Swer den andern læmpt an hænden oder an fuzzen oder an bainen oder an armen dem ſol man die hant abslahen.

3. Læmt er ieman an baiden, man ſol imz baide abslahen.

4. Umb vinger und um zehen, ſwer diu dem andern abſleht da gehört umb jeglichen vinger und zehen ain ſundetlichiu buz.

5. Der dem andern ainen zan uz ſleht, dem tu man daz ſelbe.

6. Man ſol dem Rihter debain buz geben ob ez alſo gerihtet wirt, wellent aber die pfenninge nemen den der ſchade da geſchiht [3] daz ſtat an in und niht an dem Rihter.

7. Und buzzet man in mit pfenningen man ſol dem Rihter auch mit pfenningen buzzen.

8. Fur die læme iſt dem Rihter etwa geſetzet zehen pfunt der lantpfenning etwa mer etwa minner, yenach dez landez guter gewonhait. Fur vinger oder fur zeben daz zehende tail, waz fur die læme geſetzet iſt,

9. Wellent ſi buz den ditz geſchicht daz ſtat an in ſelben, und an kainen iren friunde er lauzze ez denne an ſie.

10. Swem

CAP. CLXVIII.
De eo, qui corpus alicujus lædit.

Quicumque alteri os (labia oris) abſcindit aut oculos effodit, aut aures amputat, aut linguam exſcindit, aut id quod inter crura eſt (pudenda) reſecat, vel alio modo corrumpit, illi idem fieri debet.

2. *Qui alterum manibus aut pedibus aut cruribus aut brachiis (alterutro ſcilicet eorum) captum reddit, illi manus amputari debet.*

3. *Qui in utroque horum membrorum hoc facit, illi utraque manus amputetur.*

4. *Si quis alteri digitos manus vel pedis reſecat; tunc intuitu uniuscujusque digiti ſpecialis pœna locum habere debet.*

5. *Qui alteri dentem excutit, illi viciſſim dens eſt excutiendus.*

6. *Si delicta hæc ita puniuntur, Judici nulla multa debetur; quod ſi vero læſi ſatisfactionem per nummos ſibi faciendam admittere velint, hoc ab ipſorum arbitrio dependet, non à voluntate Judicis.*

7. *Et ſi læſis per nummos ſatisfit, tum Judici quoque multa præſtanda eſt.*

8. *Hoc in caſu propter paralyſin membrorum, quam reus alteri conciliavit ſtatuta eſt Judici quibusdam in locis multa decem librarum provincialium, aliis in locis major aut minor, prout id cujuslibet regionis conſuetudo fert. Propter abſciſſionem digitorum ſive manus ſive pedis mulcta ſolvenda eſt, quæ decimam partem ejus, quod ob paralyſin debetur, æquat.*

9. *Quod ſi illi, qui ita læſi fuere, velint emendam accipere, hoc ab ipſorum arbitrio dependet, non à voluntate cognatorum, niſi hiſce deciſio hujus rei à læſis fuerit permiſſa.*

10. *Illi,*

Ad Cap. CLXVII.

1) Cod. Fſch. *einem grunen eichenen garte.* Codd. Ambraſ. *einer grune eychin gerte.* Uff. *einen zweyjergen eichen holtz.* Waldn. & meus: *einem eichen garte.* Scherz.

Ad Cap. CLXVIII.

1) Cod. Feſch. Rubricam ita exhibet: *Der ainem an dem libe iht tut.* hæc rubrica melius quadrat, quam noſtra, unde eandem in Verſione ſecuti ſumus. *Scherz.*

2) Fſch. *uzgebrochen.*

3) Omnes Codd. addunt: *daz tunt ſi wol.* Scherz.

4) Cod.

10. Swem man ain wunden sleht, oder in ſchiltet, oder in anliuget, dem ſol man buzzen nach ſiner wirde[4] und nach der ſchulde.

11. Swer ainem ainen halben vinger oder ain halbe zehen absleht, dem ſol man alz vil abslahen.

10. Illi, cui vulnus inflictum eſt, aut ei cui injuria verbalis eſt illata, item ei, cui quis mendaciis illuſit, ſatisfieri debet ratione habita dignitatis & atrocitatis delicti.

11. Qui alicui dimidiam digiti, manus aut pedis partem abſcindit, illi tantundem abſcindendum eſt.

CAP. CLXIX.
Der ain kint anſprichet.

SPrichet man ain kint an under vierzehen jarn, und iſt ez unſchuldig, der vater ſol fur ez ſweren,

2. Uberziuget man ez der untat, und hat in der vater gut uz geben, da ſol man dem clager von buzzen, und dem Rihter.

3. Und hat er im nit uz geben der vater ſol von ſin ſelbez gut nit buzzen,

4. Gewinnet der ſun darnach aigen gut, man ſol dem clager und dem Rihter buzzen.

5. Hat daz kint manslaht oder wunden getan man ſol im da wider nit tun. Wan ain kint, daz under vierzehen jarn iſt, daz mag ſinen lip noch ſinez libez ain tail nit verwurken.

6. Ain kint[1] daz under ſiben jaren iſt, sleht daz ainen oder ſticbet ez ieman ze tode daz verwurket weder ſinen lip noch ſinez libez ain tail, noch ſinez vater gut damit,

7. Und tötet ez ieman, ſin vater und ſin muter ſulent buzz[2] fur ez enpfahen,

8. Hat ez der nit ſo ſulen ez ander ſine mage oder ſin pfleger tun.

CAP. CLXIX.
De caſu, ſi quis impuberem accuſat.

QUando aliquis hominem, qui nondum habet quatuordecim annos, accuſat, ipſe autem accuſatus innocens eſt, tum pater ejus debet loco ipſius juramentum (purgatorium) præſtare.

2. Quodſi vero criminis convincitur, & pater ei bonorum aliquid ceſſit, tum inde & accuſatori & judici ſatisfieri debet.

3. Si autem pater ipſius nihil bonorum in ipſum tranſtulit, ipſe (pater) nihil de ſuo ſolvere tenetur.

4. Poſteriori hoc in caſu, ſi contingit, ut filius talis bona acquirat ex poſt facto, tunc inde & accuſatori & Judici ſatisfactio eſt præſtanda.

5. Si impubes homicidium committit, aut aliquem vulnerat, hoc nomine pœna publica affici non poteſt, ſiquidem is, qui nondum eſt quatuordecim annorum, nihil committere poteſt, quod pœnam mortis aut aliam, qua parte aliqua corporis privaretur, poſt ſe trahit.

6. Si infans ſeu is, qui ſeptimum annum nondum attigit, aliquem vel verberando vel feriendo occidit, tum non obligatur ad pœnam vel vitæ, vel partis corporis, vel bonorum, quæ à Patre accepit, aut accepturus eſt.

7. Quod ſi vero (infans ita) occiderit aliquem, tum Pater & Mater ejus pœnam à Paſtore ipſis dictatam luent.

8. Si bis infans parentes non habet, tunc ipſius reliqui cognati aut Tutor emendam exigere debent.

CAP. CLXX.
Der umb gült clagt.

UNd beclagt ain man den andern umb gult uf dem Lanttædink dem ſol man fur gebieten dri ſtunt.

2. Und kumpt er fur ſo ſol er im ſin gut geben oder wetten, und ſol im der Rihter gebieten daz er im ſin gut gebe, ê daz er dannan kome oder er verpfende im[1] mit beraitem gut daz er getriben und getragen muge.

3. Und hat er dez pfandez nit, ſo ſetze burgen uf aht tage ze weren,

4. Und hat er der nit, in ſol der Rihter behalten alz hie vor geſchriben iſt.

CAP. CLXX.

QUodſi aliquis contra alterum in judicio provinciali actionem inſtituit debiti alicujus nomine, ille alter debet citari.

2. Si citatus comparet debet Actori, debitum ſolvere, aut multam præſtare; teneturque Judex reo injungere, ut antequam inde diſcedat, vel debitum ſolvat, vel oppigneret res, quas in promtu babet, quæ ſcilicet propelli vel transportari poſſunt.

3. Si non habet, quod oppigneret, det ille fidejuſſores ad octiduum in debiti ſecuritatem.

4. Si nec hos habet, Judex illum, ſeu captivum, retinere debet, ceu antea dictum fuit.

CAP.

4) Cod. Fſch. & Ambraſ. membr. *nach ſiner geburt, unde nach ſiner werdikeit, unde auch nach der ſchulde.* Scherz.

Ad CAP. CLXIX.

1) Cod. Uff. Ingolſt. Argentin. major. meus, habent: *das ſuben jar alt iſt.* Scherz.

2) Cod. Fiſch. & Uffenb. addunt: *von irem pfarrer.* Scherz.

Ad CAP. CLXX.

1) Cod. Hortl. *mit erbergen pfanden.* Scherz.

Ad

CAP. CLXXI.
Der vergift machet.

ES mag ain man ſin wip und ain wip iren man wol rugen ob ir ainez vergift machet, da man die lute mit tötet,

2. Si ſulent auch baidiu ir geſinde von in tun ob ſi dirre untat von in innan werdent.

CAP. CLXXII.
Wer für den andern antwurten ſol.

DEr vater antwurtet nit fur den ſun ob er in uz geſteuret hat wan umb ſo vil alz er ſinez gutez inne hat.

2. Der ſun antwurtet fur den vater auch nit ob er ſtirbet umb kain ungeriht ez ſi denn diu ſchulde uf in erziuget e daz er ſturbe,

3. [1] Und ſwaz der elag begunne e daz er ſturbe und nit erziugt man buzzet nit fur in, ez were denn vor gerihte uzgenomen mit diſen worten: *Her Rihter [2] wir nemen daz uz ob der man ſterbe e daz der tag kom ſo wir unſer geziuge layten ſulen daz unz daz an unſerm rehten nit ſchade.*

4. Und mugen daz die clager behaben mit zwain [3] dinkmannen ob man in laugent ſi laytent niur alz vil geziuge alz ob er lebte,

5. Und hat er gut hinder im gelan man ſol dem clager und dem Rihter da von buzzen,

6. Hat er erben gelauzzen den er gut hat uz geben vor ſinem tode die beſſernt nit fur in.

7. Und iſt diu ſchulde alſô geweſen daz ez dem toten man wer an den lip gegangen ſo ſol man von ſinem gut buzzen darnach und ez da iſt,

8. Und iſt diu ſchulde elain, ſo neme man auch elaine buzz alz an diſem buch ſtat,

9. Wirt iht uber daz nemen die erben.

10. [4] Gebriſtet iht da habe der Rihter den ſchaden und der clager nit,

11. Und ſolte der tote iht gelten daz ſol man [5] dez erſten gelten,

12. Und wirt der vater und der ſun umb ain ungetat beelagt, [6] daz mag ir entweder dem

CAP. CLXXI.
De eo, qui Venenum conficit.

POteſt Maritus Uxoris, & Uxor Mariti nomen deferre apud Judicem de Veneno malo, quod conficit.

2. *Debent iidem famulos domo expellere, ſi obſervant, eos hoc crimine ſe maculare.*

CAP. CLXXII.
Quis teneatur pro altero in Judicio reſpondere.

PAter, ſi filium bonis inſtruxit, non tenetur reſpondere pro filio, niſi in quantum aliquid poſſidet bonorum filii.

2. *Nec filius tenetur in ſe ſuſcipere Actiones, quas alii habent contra Patrem, defunctum ob delictum aliquod, niſi, antequam eſt mortuus, de delicto Pater fuerit convictus.*

3. *Et ſi Actio inſtituta fuerit contra Patrem viventem, nec tamen fuerit ille convictus, tum pro eo ſatisfactio non debetur, niſi in caſu, ubi Actor in judicio ſibi his verbis proſpexerit:* Domine Judex hoc nobis reſervamus, quod, ſi reus moriatur, antequam teſtes produeere debemus, id noſtro juri præjudicare non debeat.

4. *Si Actores hoc factum eſſe per duos Aſſeſſores Judicii probare queunt, tunc, ſi id factum eſſe negatur, producere poſſunt teſtes, non tamen plures, quam produxiſſent, ſi defunctus adhuc eſſet in vitâ.*

5. *Quodſi defunctus hic bona poſt ſe reliquit, exinde & Actori, & Judici debet ſatisfieri.*

6. *Si defunctus habet heredes, quibus vivus de bonis proſpexit, illi pro ipſo non tenentur ſatisfacere.*

7. *Si id cujus nomine defunctus fuit apud judicem conventus, ita eſt comparatum, ut (ſi id probatum fuiſſet) mortis reus fuiſſet, tum pro ratione circumſtantiarum debet ſatisfactio præſtari.*

8. *In caſu delicti levioris levior etiam ſatisfactio exigi debet, ceu hic liber dicit.*

9. *Præſtitâ ſatisfactione hac, ſi quid bonorum ſupereſt, id heredes capere poſſunt.*

10. *Si bona non ſufficiunt, id damno cedat Judicis, non Actoris.*

11. *Quodſi defunctus in ære aliorum eſt, illa debita ante omnia ſunt ſolvenda.*

12. *Si uterque Pater & filius ob delictum idem conveniuntur, neuter alteri in judicio aſſiſtere poteſt, niſi alteru-*

Ad CAP. CLXXII.

1) Hic verſus deeſt in Cod. Ambr. Perg. *Scherz.*

2) Cod. Univ. Arg. Hortl. Argent. maj. aliique: *wir dingen daz &c.* Scherz.

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zwelfern oder fürſprechen hinz den man es ding ob man &c. Dingman*, Judex apud Notk. in Paraphr. Pſalm. Pſalm. LXXXI, 8. Gloſſ. Monſ. *Dincman*, Decurio. it. Curiales. *Dinchliuten*, judicibus. Notker. Pſal. XXXIII. 4. *Scherz.*

4) Cod. Hortl. *zurynnet aber oder gepricht.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *vor allen dingen.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *da mac ir dewederre dem andern gehelffen, ir einer entſchuldige ſich der not der hilfet. &c.* Hortl. *da mag ir yetweder dem andern wol gehelffen.* Ambr. Chart. *da mag dabainer denen andern gehelffen, er &c.* Uff. *da mag ir keyner dem andern gehelffen.* Cod. Univ. Arg. *da mag je einer dem andern helffen ir einer were ſchuldig der getat, der hilffet dannoch dem andern wol.* Arg. maj. *da mag ir dewedrr dem andern helffen ir einer werde*

dem andern nit gehelfen ir ainer werde denne unschuldig der getat der hilfet danne dem andern wol. Ditz ist auch umb anderr lute reht.

alteruter se innocentem esse ostenderit; hic enim alteri assistere potest. Idem juris est quoad alios (qui non sunt Pater & filius.)

CAP. CLXXIII.

Der ainez mannez kneht sleht oder rauffet.

SWer ainez mannez kneht sleht oder rauffet oder vahet oder wundet oder in beraubet nit wan durch dez herren schulde daz sol er in baiden buzzen,

2. Er berede ze den hailigen denn daz er ez dem herren weder [1] ze schanden noch ze laster hab getan, so ist er der buz ledig gen dem herren.

CAP. CLXXIII.

De eo, qui alterius servum verberat aut per crines trahit.

QUi alicujus servum verberat, aut per crines trahit, aut carceri mancipat, aut vulnerat, aut spoliat, non ob aliam causam, quam ut ejus Domino ægre faciat, debet utrique & domino & servo satisfactionem præstare.

2. Excepto casu, si juret se id non fecisse ad injuriandum dominum, quod si ita jurat, Domino nullam debet satisfactionem.

CAP. CLXXIV.

Wem man den gevangen sul antwurten.

SWer ainen gevangen hat und vordert in [1] der herre in dez geriht er sitzet er sol in im antwurten.

2. Und tut er dez nit alz er in ainost gevordert er nimpt in im mit reht,

3. Und behaltet er in uf ainer burk der lantrihter sol si besitzen und sol dar fur gebieten allen den die in sinem geriht sint, und swelhe daz nit entunt die sint dem Rihter schuldig zehen pfunt, [2]

4. Und gebiutet man ainem herren dar mit zehen Rittern und kumpt er nit der herre sol [3] die buzze ain geben.

5. Gebiutet er jeman dar mit mer oder mit minner luten [4] die gulte gebe er auch alz si geburt. [5]

CAP. CLXXIV.

Cui illi, quos quis captivos habet, sint extradendi.

QUi aliquem in captivitatem redegit, debet illum extradere Domino, in cujus Jurisdictione ille est.

2. Quodsi is, qui talem captivum habet, id non facit, postquam ad hoc faciendum semel fuit interpellatus, Dominus ipsi eum jure abducit.

3. Quodsi in hoc casu eum in castro quodam asservat, Judex provincialis illud castrum debet obsidere, & ad hanc obsessionem promovendam citare omnes, qui sunt sub ipsius Jurisdictione, cui citationi qui non parent, tenentur ipsi solvere decem libras.

4. Quodsi quis Dominorum illius territorii fuit citatus, ut cum decem militibus se sistat, ipse dominus solus eo nomine tenetur satisfacere.

5. Quodsi aliquem citet, ut adsit cum pluribus (quam decem) aut paucioribus, (& ille se non sistit) ille debitam quoque satisfactionem præstet, uti juris est.

CAP.

-*werde schuldig der getat der helffet dan wol.* In Cod. Hupfuff. & Dulfegger. impresso: *do mag yetweder dem andern helffen ir einer werde dan unschuldig der tat.* Textui nostro consentit Cod. Ingolst. & reliqui. Quem etiam approbandum censemus. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXIII.

1) Cod. Wurmbr. *eze laster noch eze schaden.* Fsch. *ze leide noch ze laster.* Scherz.

Ad CAP. CLXXIV.

1) Impressi habent: *der richter.* Scherz.

2) Cod. Fsch. Ambras. Perg. & Uffenb. addunt: *der lantphennige, und als manige wochen er davor geseszen ist, als ofte sint si im zehen phund suldic.* Scherz.

3) Cod. Fsch. *die geltnusse:* consentiunt Wurmbr. & meus. *Scherz.*

4) Ante v. *die gülte.* Cod. Ambras. Perg. habet: *der sol sich selber da verckosten.* Waldn. *die gabnusse.* Arg. maj. & min. *die geltnusse.* Scherz.

5) Cod. Uff. addit: *on allen verzugk.* Fsch. subjungit: *je darnach unde der Ritter hat.* Scherz.

CAP. CLXXV.

[1] Wie man grub graben sol an der strazz.

Ein ieglich man sol gelten den schaden der von im geschiht.

2. Swer brunnen oder grube grebt der sol si vermachen[2] alz hohe daz ez ainem man[3] an die huf gange.

3. Tut er dez nit swaz schadenz denn da von geschiht den sol er gelten.

4. Swer aioen keler oder ain aoder grub grebt der sol si machen aun der lute schaden und sol si nit furbaz setzen in die strauzze wan siben schuhe, ist aber diu strauzz so enge so sol er nit in die strauzz setzen.

5. Ein jeglicher wagenweg sol sehzehen schuch wite sin daz ain wagen dem andern entwichen muge.

6. Ein jeglich man sol weg machen vor siner tur oder vor sinem gut siben schuch[4] daz ander sol diu gemain machen.

CAP. CLXXV.

Quid observandum sit in fodienda scrobe juxta viam publicam.

Quilibet debet resarcire damnum (fodiendo commissum) quod ab ipso alteri datur.

2. *Qui puteos vel scrobes fodit, debet illas munire ad eam usque altitudinem, ut id, quo munitæ sunt, pertingat usque ad coxam viri.*

3. *Si hoc non facit, tenetur omne damnum resarcire, quod inde provenit.*

4. *Qui cellam aut aliam scrobem fodit, id facere debet sine damno aliorum; nec debet illa collacare in viam publicam ultra septem pedes; quodsi autem via illa est admodum angusta, tunc plane in viam publicam nihil eorum collocare debet.*

5. *Quælibet via vehiculis destinata sedecim pedes lata esse debet, ita ut unum vehiculum juxta alterum transire possit.*

6. *Quilibet ante portam suam vel ante prædium suum tenetur viam parare ad latitudinem septem pedium, reliquum viæ parari debet à communitate incolarum reliquorum.*

CAP. CLXXVI.

[1] Der ainen vogel schiezzen wil und triffet ainen menschen.

[2] Ramet ain Man aioez vogelz uf ainem weg da nit lute pflegent ze gan[3] ænlich mit werfen oder mit schiezzen, uod triffet er ainen menschen und stirbet der mensche da von da verwurket nieman sinen lip mit noch sin gesunt,

2. Und rufet man in an daz er weder werf noch schiezz und siht er daz mensch und mag man in dez uberziugen selb dritte er ist an dem menschen schuldig, und man sol uber in rihten alz ob er in mit siner hant het ertötet.

3. Geschiht ez aber uff ainem wege da die lute[4] alle wege pflegent ze ganne so wirt er schuldig an dem menschen, wan swa die lute[5] gaunt oder ritent da sol nieman[6] niht varn mit werfen noch mit schiezzen.[7]

CAP. CLXXVI.

De eo, qui dum avem ferire vult, hominem ferit.

Si quis collineat ad feriendam avem in via, qua homines aliàs uti non solent, ac si contingit, ut hominem feriat, qui inde moritur, ipse nec ullus alius in hoc casu meretur pœnam mortis vel aliam corporis afflictivam.

2. *Quodsi autem ei occlamatum fuerit, quod à jaciendo & feriendo abstinere debeat, ipseque transeuntem vidit, & de hoc convinci potest per actorem & duos testes, tum ipse habetur pro causa mortis, & de ipso sententia ferri debet, quasi alterum manu sua occidisset.*

3. *Quodsi autem tale infortunium contingit in via, qua ordinarie homines uti solent, tunc (semper) reus est mortis defuncti, nam in illis locis ubi homines ordinarie pedibus aut equis vehiculisque eunt, nemo debet jaciendo aut feriendo occupari.* CAP.

Ad CAP. CLXXV.

1) In Cod. Fsch. Rubrum ita sonat: *wie man Keller grebet und brunnen in die straz.* Scherz.

2) Cod. Fsch. *bewircken.* Wurmbr. *bezimmern.* meus: *bewerffen.* Scherz.

3) Cod. Fsch. & meus: *über sine Knie ge.* Argent. min. ut & Cod. Univ. Argent. Wurmbr. & impressi; *pis an sein knie.* Cod. Argent. major: *also hohe das ein man kume sich über sie tut. Huf* idem est ac nostrum *hufft*, femur. Gl. Flor. *Huffe*, coxæ, clunes. Rhab. Maur. in Gold. Script. Alem. *hufphi*, clunes, coxæ. Gl. Mons. *Unter dero Huffi*, sub femore. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. *daz ander tail sol im dew gemain helfen machen.* Cæteri Codd. cum Nostro faciunt. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 38.

2) Cod. Wurmbr. habet: *Vält.* Hortl. *schewst.* Cod. Univ. *Schüsset.* in impressis est: *raumet.* cum nostro textu concordant Cod. Fsch. Arg. maj. Jung. Waldn. meus. de v. *ramen.* Vid. notam meam ad Otfrid. IV. 17, 6. *Scherz.*

3) Cod. Waldn. *allichen.* Argentinensis maj. & minor. *ellichen.* Scherz.

4) Cod. Fsch. *ze allen ziten.* Hortl. aliique: *alzeit.* Scherz.

5) Cod. Fsch. inserit: *allezit.*

6) Cod. Hortl. *nichts ramen.* Cod. Wurmbr. *nichtz vällen.*

7) In omnibus impressis plure adhuc adjecta sunt, sed quæ non apparent in nostris MSS. *Scherz.*

Ad

CAP. CLXXVII.

Der ainen baum vellen wil und triffet ainen menfchen.

UNd vellet ain man ainen baum ze walde dem wege fo nahen daz er an den weg gevallen mag, sleht der baum ainen menfchen ze tode man fol im daz haupt abslahen, sleht er ain vihe ze tode er fol ez gelten alz ez wert waz, und fol dem Rihter wettun ain frævel.

2. Und hauet er in in dem holtz da die lute [1] ftæte gaunt alz er den baum gehauuet untz an die ftat daz er vallen wil, fo fol er dri ftunt ruffen *fi jeman da der fliehe.*

3. Und tut er daz sleht der baum lute oder vih, er buzzet nieman darumb,

4. Und fprichet man er hab nit geruffet daz fol er erziugen felb dritte,

5. Hat er der nit fo fol er ez bereden [2] mit fin ainz hant,

6. Aber der tot menfch hat der ainen friunt der fin mage ift [3] der wert im finen aid wol mit ainem kampfe.

CAP. CLXXVII.

De eo, qui cum arborem cædit, illam ita cædit ut inde homo lædatur.

SI quis arborem cædit in fylva, fed prope viam publicam, ita ut cæfa in viam procidere poffit, & contingit, ut arbor cæfa hominem occidat, tunc debet cædens capite plecti, quodfi autem inde perierit pecus aliquod, tunc cædens debet Domino folvere pretium ejus, & judici mulctam dare.

2. *Si talis homo arborem cædit in fylva, ubi homines ordinarie tranfeunt, tum debet eo tempore, quo arbor illa cafui proxima eft, ter clamare his verbis: fi quis eft in propinquo, inde recedat.*

3. *Hoc facto fi arbor hæc in homines aut pecora incidit, nulla ulli debetur fatisfactio.*

4. *Si vero objiciatur, quod ille non clamaverit, tunc fe clamaffe fuo & duorum teftium juramento probare debet.*

5. *Si teftes non habet, debet folus jurare.*

6. *Aft fi defunctus habet amicum, qui ipfi cognatus eft, & cum altero duello certare vult, hic ipfe impedire poteft quo minus cædens ad juramentum admittatur, fi nempe fe offert ad duellum cum ipfo ineundum.*

CAP. CLXXVIII.

[1] Werfent die lüt ainen wagen umb [2] vellet uf menfchen.

WErfent die lüte ainen wagen umb, [3] und fwaz uff dem wagen lit daz vellet uff ainen menfchen daz er ftirbet und [4] ift ez an der ftat da lüte gaunt wider und für [5] von fwelhen fachen daz gefchiht die fint an dem menfchen fchuldig, [6] und haunt ir lip da mit nit verwürket.

2. Und gefchiht im an dem totslag iht daz fol man buzzen alz hie vor gefprochen ift.

3. Haunt aber fi geruffet drî ftunt [7] fo ift daz felb reht alz der den baum (conf. c. præc. §. 2.) vellet datz holtz bi der ftrauzz.

CAP. CLXXVIII.

De cafu fi currus corruit, & in hominem quendam incidit.

QUodfi in caufa aliqui funt, ut currus concidat, contingitque, ut onus vehiculi illius cadat in hominem, qui inde moritur, idque fiat in loco, per quem tranfire folent homines, quacunque ratione id fit, illi rei funt mortis, & merentur privationem vitæ.

2. *Quodfi læfus non quidem inde moriatur, fed aliud tamen damnum fenferit, tunc illius damni nomine fatisfieri debet, ficut antea dictum fuit.*

3. *Quodfi autem (ab illis qui vehiculo utuntur) ter fuit inclamatum, idem juris obtinet, quod eft circa eum, qui arborem cædit prope viam.*

CAP.

Ad CAP. CLXXVII.

1) Cod. Argent. maj. & quidam alii habent: *gewonlich.* Scherz.
2) Cod. Hortl. *mit fin felbs hant.* Ambraf. Perg. *mit fein zweien vingern.* Scherz.
3) Cod. Hortl. addit: *der mit ihm kempfen wil.* quod & habet Cod. Argent. maj. Cod. Univ. Arg. & Wurmbr. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 65.
2) Infere: *der.* Scherz.
3) Cod. Fſch. *da ein fuder uffe lit, fwaz daz ift.* Scherz.
4) Hic verfus in Cod. Fſch. ita legitur: *und ift ez an einer ftrazze da die Lute gent gewonlichen, die fulen lute ruffen, fi jeman da der vliehe, unde tunt fie des niht, unde triffet der wagen umbe in vihe oder lute, alle die da helffent die muzzen es geliche fchaden haben, ez fi vihe oder lute.* Scherz.
5) Cod. Uff. *von welchen luten.* Hortled. *von welch lewt hülff.* Scherz.
6) *Und habent iren leib damit verworcht.* ita, & recte quidem Cod. Univ. Argent. MSC. Scot. Vienn. Hortled. & meum. *Scherz.*
7) Cod. Hortl. addit: *das man von dem weg gee.* Scherz.

CAP. CLXXIX.
Von Leren Kinden.

SLeht ain man sin lerenkint mit rute oder mit der hant aun blutrunsun da tut er wider nieman an.

2. Machet er ez blutrunsig [1] datz der nase, er buzzet ez aber nit.

3. Machet er ez anderswa blutrunsig aun daz [2] mit gerten geschiht er sol buzzen den friunden und dem Rihter,

4. Und sleht er ez ze tode er muz ez buzzen alz hie vor geschriben ist.

5. Nieman sol sinen leren Kinden mer slege geben denn zwelf [3] aun geværte.

CAP. CLXXIX.
De pueris alicujus disciplinæ commissis.

SI quis discipulum suum virgis aut manu, citra tamen vulnerationem cum sanguinis effusione conjunctam, cædit, nullum delictum committit.

2. Quodsi inde fiat, ut nasus discipuli sanguine stillet, iterum nulla debetur satisfactio.

3. Quodsi autem alia in parte corporis sanguinis effusio sequatur (excepta ea, quæ virgis fit) tum ipse debet satisfacere & cognatis ejus & judici.

4. Si autem discipulum occidit, tum debet satisfacere eo, quo supra dictum est modo.

5. Nemo debet discipulis plura, quam duodecim, dare verbera, & quidem omnia sine malo proposito.

CAP. CLXXX.
Wenn der vater sinen sun von im sundern sol.

DEr vater sol sinen sun von im sundern, alz er fünf und zwantizg jar alt ist mit alz vil gutz alz er gelaisten mag also daz im daz merer tail belibe,

2. Und tut er dez nit gern der sun nötet inz mit reht wol mit sinem Rihter,

3. Und hat der vater nit wan ain kint er git im mit reht wan daz fümftail sinez gutez,

4. Und hat er mer kinde denn ainz, so tailt er mit reht daz im diu driutail belibent und den kinden diu zway tail.

CAP. CLXXX.
Quando pater filium suum separare debeat à familia sua.

PAter debet filium suum à se separare, quando hic implevit annos viginti quinque, & tantum bonorum ei dare debet, quantum dare potest, sic tamen, ut apud ipsum remaneat major bonorum pars.

2. Quodsi pater hoc facere recusat, filius ad id eum jure cogit per judicem.

3. Si pater non habet nisi unicam sobolem, jure ei dat quintam bonorum suorum partem.

4. Quodsi autem plures habet liberos, recte cum illis dividit bona, ut sibi remaneant tres partes (de quinque) & liberi habeant duas partes (de quinque.)

CAP.

Ad CAP. CLXXIX.

1) Lege ex MSC. Hortl. Wurmbr. Arg. maj. meo: *Zu der nasen.* Ingolstad. habet: *an der nasen.* Uff. *Und machet er ym dye nasen pluten.* Scherz.

2) Wurmbr. Cod. Univ. Arg. & Cod. Argent. maj. *mit ruten.* Scherz.

3) Ambras. Ch. *Und alle ane gefehrde.* Scherz.

Ad

CAP. CLXXXI.
[1] Was der zinsman erbet.

EIn zinsman erbet sinen buwe uf sinem erbe, ez si denn ain man von Ritterz art der ez sinem wibe ze morgengabe gegeben habe.

2. Wirt ez auch ledik dem herren der nimpt den buuue mit dem lehen der man habe ez sinem uuip ze morgengabe geben [2] oder nit.

CAP. CLXXXI.
Quid juris acquirat Emphyteuta in fundo Emphyteutico?

EMphyteuta acquirit superficiem solo suo allodiali impositam, nisi ipse sit ordinis Equestris, & uxori suæ illam dedit in morgengabam.

2. Quodsi fundus talis sit apertus Domino Feudi, tunc Dominus hic superficiem sibi vindicat una cum fundo feudali, sive maritus ille eam uxori dederit morgengabæ nomine, sive non.

CAP. CLXXXII.
Von frauuen lipdinge.

HAt ain fraune [1] lipdinge an aygen [2] oder an lehen, suuaz buuuez daruf stat, so siu stirbet, daz erbet nit [3] ir næhster mage,

2. [4] Daz aygen uuirt den næhsten magen, daz lehen den herren.

CAP. CLXXXII.
De Usufructu (dotalitio) quem uxor habet à marito.

SI uxor alicujus habet usumfructum (à marito) in fundo allodiali vel feudali, tunc si illa moritur, superficies ipsi imposita non cedit ipsius proximis cognatis.

2. Nam si fundus est allodialis pervenit ad proximos mariti cognatos; si est feudalis, pertinet ad Dominum feudi directum.

CAP. CLXXXIII.
[1] Von lehenunge.

LIhet ain man ain gut ainem andern manne aun underschaide, suuaz daruf buuuez ist, daz ist dez mannez mit dem gut

2. Der Herre dinge denne den buuue uz, daz tut er uuol mit reht.

CAP. CLXXXIII.
De concessione fundi alteri facta.

SI quis alteri fundum aliquem concedit simpliciter, fundus ille cum superficie omni inædificata pertinet ad alterum.

2. Nisi concedens sibi reservaverit superficiem illam; id quod jure facere potest.

CAP. CLXXXIV.
Ditz ist von schepfen.

SUua schepfen sint die muz man ze geziugen han uber alliu dink, diu in der stat geschehent

2. Aun den totslak und aun diuphait und aun raup.

3. Veruuidert aber der Rihter ze geziug sin uuider reht iener ist doch vollkomen an sinem reht.

CAP. CLXXXIV.
Hoc caput agit de Scabinis.

SI quo in loco sunt Scabini, debent illi in omnibus casibus, qui ibidem contingunt, tanquam testes adhiberi.

2. Excepto casu homicidii, furti, & rapinæ.

3. Quodsi vero judex (Scabinus) recusat esse testis sine justa causa, alteri tamen jus suum salvum manet.

CAP.

Ad CAP. CLXXXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 21.
2) Plerique Codices omittunt voces: *oder nit.* Nostro textui concordat MSC. Univ. Argent. *Scherz.*

Ad CAP. CLXXXII.

1) Cod. Uffenb. addit: *die witwe ist.* Scherz.
2) Idem Cod. addit: *oder an erbe oder an lehen.* Scherz.
3) Cod. Uff. pro: *ir næhster mage* habet: *ir meisterschafft.* Scherz.
4) Cod. Fsch. *das eygen wirt dem nehsten mage ledic.* Walda. *das eygen wirt ir mannes nehste mage ledig.* Scherz.

Ad CAP. CLXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 21. in fin.

CAP. CLXXXV.
Von vierslaht erben.

DIe uuile der man aun uuip nit ſin uuil, uuil er ſo mag er nemen ze rehter e ain ander oder zuuu oder dri oder mer ob im ainiu ſtirbet, daz er ain ander nimpt,

2. In derſelbun uuiſe nimpt ain uuip uuol man.

3. Vnd geuuinnet ſi kint bi in allen die erbent, ſuuaz ſi erben ſulen. [1]

4. Man ſol nieman uz ſiner geuuer uuiſen von gerihtz halben.

5. Vnd iſt er ze unreht in der geuuer, man ſol imz mit rehter clag brechen, da er ſelb ze gagen ſi,

6. Man ſol im fürgebieten ze rehten tædingen, ſo ſol er fürkomen und ſol ſin gut verſprechen alz reht ſi.

7. Vnd kumpt er nit für, ſo vertailt man im die geuuer mit reht.

CAP. CLXXXV.
De quatuor generibus Heredum.

SI quis (qui in matrimonio antea vixerat) non vult extra matrimonium vivere, poteſt ſecundas & tertias & plures nuptias celebrare, ita ut una uxore mortua aliam ducat.

2. *Idem facere poteſt uxor alicujus (mortuo marito.)*

3. *Quæ ſi ex ſingulis liberos ſuſcepit, hi heredes ſunt illorum bonorum, in quibus ſuccedendi jus habent.*

4. *Nemo judicii auctoritate privandus eſt poſſeſſione ſua.*

5. *Quodſi poſſeſſio ejus eſt injuſta, id ipſi in præſentia ejus per actionem rite inſtitutam eſt probandum.*

6. *Citandus nempe eſt ad judicium rite inſtitutum; quo facto comparere debet, & jus ſuum defendere debita ratione.*

7. *Quodſi contumax eſt in comparendo, poſſeſſio ipſi jure abjudicatur.*

CAP. CLXXXVI.
[1] Von pfenning slahen.

[2] ALle pfenninge ſol man nit verslahen, uuan ſo ain niuuuer herre kumpt,

2. Stirbet aber der herre, oder uuirt er veruuandelt vor drin iarn, die pfenning ſuln doch ſtan, untz driu iar [3] fürkoment.

3. Vnd biutet der münſer ainen falſchen pfenning uz, ſo daz er damit kauffen uuil, oder damit gelten uuil, oder in yemann für gut geben uuil, und iſt ir zuuelf oder mer, ez gat im an die [4] hant, er habe ir dann ſinen [5] ſchup.

4. Vnd dennoch muz er ſuuern, daz er nit enuueſte, daz ſi falſche wærn.

5. Iſt ir ain halbez pfunt oder mer ez gat im an den hals.

6. Iſt er aber der ſelben untat [6] e überſait vor gerihte, man ſol ſinen aid nit nemen.

7. Man ſol im dri uual fürtailn, daz hayzze yſen ze tragen uff [7] blozzer hant, oder in ainen uuallenden keſſel ze griffen untz an den ellenbogen, [8] oder die [9] uuazzer urtail,

8. Gerihtet er nit mit der ainem, man ſol im die hant abslahen.

9. Daz

CAP. CLXXXVI.
Quomodo nummi cudi debeant.

NUmmi nulli debent frangi, niſi cum novus territorii Dominus priori ſuccedit.

2. *Quodſi Dominus hic moriatur, aut alia occaſione ipſi alius ſufficiatur, antequam tres anni (ab eo tempore, quo prior præeſſe cœpit) effluxerint, nummi debent in valore manere, donec elapſum fuerit illud triennium.*

3. *Quodſi monetarius nummos falſos aliis det, cum nempe aliquid emere aut ſolvere vult, aut ob aliam rationem, tanquam genuinos, expendere, eorumque quantitas procedat ad duodecim aut plures, tunc manus ei eſt amputanda, niſi culpam in alium transferre poſſit.*

4. *Quo in caſu jurare tamen debet, quod neſciverit nummos illos eſſe falſos.*

5. *Si nummorum illorum dimidiam libram expendit aut plus, tum capitis periculum ipſi imminet.*

6. *Quodſi vere ſimilis delicti jam antea fuerat convictus in judicio, ipſe ad juramentum non eſt admittendus.*

7. *Debet vero judicis ſententia ipſi electio dari, an velit ferrum ignitum portare nudis manibus, an vero brachium uſque ad cubitum caldario, quod aqua ob fervorem bulliente plenum eſt, immittere; an autem aquæ frigidæ judicio ſe ſubmittere.*

8. *Si nullo horum vincit, manus ei amputari debet.*

9. *Hoc*

Ad Cap. CLXXXV.

1) Cod. Uffenb. addit: *als iglichem angeburtt.* Scherz.

Ad Cap. CLXXXVI.

1) Conf. Jus Sax. Provinc. lib. II. art. 26.
2) Impreſſi habent: *alte.* aſt MSS. noſtra: *alle.* Scherz.
3) Plerique Codd. *uſskoment.* Scherz.
4) Solus Cod. Hortl. legit: *hawt.* Scherz.
5) Hortl. *Schübe.* Scherz.
6) Hortl. & Wurmbr. *vormals bewärt.* Scherz.
7) Meus Cod. habet: *beslozzener hant.* Scherz.
8) Cod. Uff. addit, *und eynen ſtein auf dem bodem aufſheben der als groſz ſey als ein eyhe.* Scherz.
9) Wurmbr. vitioſe habet: *wachsurtail.* Scherz.

10) Ad-

9. Daz reht iſt niur der münzzer. [10]

10. Suuer an ſinem rehten vollekomen iſt, und vindet man bi dem ainen ſchilling falſcher pfenning oder minner oder mer, man zerſnide im die pfenning, und git im diu ſtuck uuider.

11. Iſt ir mer denn fümf ſchilling, ez gat im an die hant, er hab ir denn ſinen ſchup.

12. Velſchet ain münzzer ſin pfenning und behaltet ſi nit nach ir reht, die uuile mag er nieman falſchez gezihen, [11] da er uuandel umb tun ſule.

13. Pfenning ſol der münzzer behalten alz gut und alz ſuuer, alz man ſi ſetzet [12] und tut er dez nit, man ſol über in rihten [13] alz über ainen valſcher.

14. Nieman ſol dehainen pfenning ſlahen, der dem andern gelich ſi, ſi ſulen haben ſunder [14] gebræch, ſuuer ez darüber tut, er ſi herr [15] oder arm man, der iſt ain velſcher.

15. Nieman mag er heben [16] niuuuen markt noch niuuue münzze, uuan mit dez herren uuille, in dez geriht ez lit,

16. Dannoch mag ez nit geſchehen, da ſende der künig ſinen hæntſchuh zu, daz iſt darumb geſetzt, daz [17] die lüte daz uuizzen, daz ez ſin uuille ſi.

17. Suuenn man die pfenninge verbiutet [18] vierzehen tag darnach ſol man mit den alten pfenningen gelten, und pfant lœſen

18. Aun umb die Juden, da ſol man pfant von lœſen [19] vier uuochen.

19. Suuer darnach da mit kauft und verkauft, dem ſol man die pfenninge zerſniden, und diu ſtuk uuider geben.

20. Alle pfenning, die man ze tutſchen landen sleht, die ſuln ze reht pfündig ſin und uuiz.

21. Nu geſtaten die Künige, daz man ſi anderz sleht, und tunt daran uuider reht.

9. *Hoc jus tantum obſervatur circa Monetarios.*

10. *Qui eſt homo integræ famæ beneficiorumque juris compos, illi, ſi apud ipſum deprehendatur quantitas nummorum falſorum ſolidum æquans, vel major vel minor, nummi iſti diſſecantur, ita tamen, ut fragmenta ei reſtituantur.*

11. *Si majorum horum eſt quantitas, quam quinque ſolidorum, tum amputationis manus reus eſt, niſi culpam hanc in alium poſſit rejicere.*

12. *Si Monetarius ferit nummos falſos, nec eos in ſtatu legitimo relinquit, tunc non poteſt falſi alios accuſare ad eum effectum, ut eo nomine ſatisfactionem præſtare teneantur.*

13. *Eâ in bonitate ac pondere, quæ (à Superiori) fuere definita, Nummos relinquere debet Monetarius. Id ſi non facit, debet condemnari, ut falſarius.*

14. *Nemo cudat Monetam alterius Domini Monetæ ſimilem (quod charačterem) quodlibet nummorum genus debet habere proprium & ſingularem charačterem; qui contra hoc facit, ille eſt falſarius, ſive dives, ſive pauper ſit.*

15. *Nemo poteſt inſtituere novum forum rerum venalium, aut novam cudere monetam, niſi cum conſenſu Domini, in cujus territorio id introducere deſtinavit.*

16. *Nec ſufficit tamen Domini territorii conſenſus, niſi Rex mittat chirothecam ſuam (teſtandæ approbationis cauſâ) quod ideo ſtatutum eſt, ut ſciatur, Regem, ut id fiat, velle.*

17. *Si nummorum aliquod genus in commercio adhiberi prohibetur, tum adhuc per quatuordecim dies nummis illis prohibitis ſolutio fieri, & pignora relui poſſunt.*

18. *Excepto caſu, ſi quis Judæis debeat, quippe à quibus per quatuor ſeptimanas pignora relui poſſunt.*

19. *Si quis hoc tempore elapſo nummis illis in emendo vel vendendo utitur, debent diſſecari & fragmenta ipſi reſtitui.*

20. *Omnes nummi qui in Germanicis terris cuduntur, debent juſtum habere pondus & candido eſſe colore.*

21. *Aſt nunc permittunt reges (Germaniæ) ut alio modo cudantur, quo ipſo contra jus agunt.*

CAP.

---

10) Addunt Cod. Hortl. & Wurmbr. *und umb ettlich als auch vorgeſchriben iſt.* Scherz.

11) Fſch. *darumbe er buzze liden durfe.* Scherz.

12) Fſch. addit : *unde gelichwiz.* alii habent : *und zu glicher wiſe.* Scherz.

13) Cod. Fſch. Hortl. Univ. Argent. meus : *in der uuiſe als umbe* (quidam habent : *über*) *falſche phenninge.* cum hoc verſu in Cod. Argentin. maj. finitur caput. *Scherz.*

14) Fſch. *gemele.* Hortl. *gemelde.* meus: *gemelcze.* Ingolſt. *zaichen.* Uff. *zeychen oder gemelde.* Scherz.

15) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt *reich oder arm.* Scherz.

16) Solus Cod. Univ. Arg. habet : *inwendig marg noch inwendig minſe.* Scherz.

17) Cod. Fſch. Univ. Argent. Hortl. Uffenb. Wurmbr. Ingolſt. meus : *lantlute innen werden.* Scherz.

18) Plerique : *vierzehen nacht.* Scherz.

19) Cod. Jung. Univ. Arg. Fſch. Wald. meus : *uber vier wochen.* Scherz.

CAP. CLXXXVII.

[1] Wie man zœll ze reht geben sol.

Suuer [2] brüggen zœll oder uuazzer zœlle hinfüret mit uuissende, der sol im vierualt gelten, ob ieman da ist der in vorder.

2. Vnd ist da nieman der in vorder, der kaufman sol dristunt ruffen nach dem zolner, so er allerlütest mag.

3. Vnd ist nieman da so var er [3] für sich. Vnd kumpr er hinuuider und vorderr der zolner sinen zol er sol im in geben mit ienem.

4. Vnd schuldiget er in er hab im sinen zol verfürt, dez sol er ze den hailigen suuern, daz er im [4] geruffet hab, er sol nit geziuge darumb laiten.

5. Man nimpt an manger stat zol [5] da nit lüte gesezzen sint.

6. Suuer [6] in arge zol verfüret der sol geben [7] drizig [8] schillinge:

7. Tur er aber [9] alz hievor (ỷ. 2. h. c.) geschriben ist, so ist er ledig.

8. Suua uuazzerzœlle sint, da müzzen vier füzgengel [10] ainen pfenning geben, der rirent ainen helbling [11], der geladen uuagen vier, heruuider nit er si geladen oder nit.

9. Pfaffen und Ritter und allez ir gesinde und ir gut suln uuesen zolles fri,

10. [12] Suua er bedarf brugge [13] noch schef, suuer yeman darüber zollet, der tur uuider reht.

CAP. CLXXXVII.

Qua ratione in vectigalibus solvendis recte incedendum sit.

Qui portorium ob transitum pontis aut transvectionem fluminis sciens prudensque non solvit, tenetur quadruplum præstare, si quis aderat, qui id ipsum ab ipso exegit.

2. *Quod si nemo illud exigat, mercator (viator) ter advocare debet publicanum voce, quantum potest, clarissima.*

3. *Quodsi nemo, (qui vectigal accipiat,) apparet, pergat in itinere, si autem redit, & publicanus vectigal exigit, debet illud solvere cum priori.*

4. *Si publicanus ipsum accusat, quod prius vectigal non solverit, tunc debet jurare per sanctos, quod ipsum ter clamando advocaverit.*

5. *Multis in locis vectigal exigitur, ubi nulli homines habitant,*

6. *Qui vectigal forense non solvit, debet satisfacere triginta solidis.*

7. *Quod si autem ea fecit, quæ supra scripta sunt, nihil tenetur solvere.*

8. *Ubi vectigalia ob transvectionem fluminis solvenda sunt, ibi pedites quatuor tenentur præstare unum denarium, eques unus dimidium denarium, currus onustus quatuor denarios nec plus, idem obtinet in curribus non onustis.*

9. *Clerici & equites ut & illorum famuli ac res immunes debent esse à vectigalibus.*

10. *Ubi quis ponte aut nave opus non habet, ibi si vectigal exigitur, contra jus agitur.*

CAP. CLXXXVIII.

[1] Jus Municipale.

Ez sol nieman kain obs vailes uf daz uelt füren, er treit ez daruf uuol in ainer [2] krætzun,

2. Vnd

CAP. CLXXXVIII.

Jus municipale.

Nemo poma aliosque fructus arboreos debet vendendi causa extra urbes in agrum transportare, alia ratione, quam si eos portet in corbe dossuaria,

2. *Nec*

Ad Cap. CLXXXVII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.
2) Hortl. *purgzoll.* sed male. *Scherz.*
3) Omnia fere MSS. oostra habent hic: *Got ergeben.* Ingolst. *Got enpholen.* ubique desunt verbe: *fur sich.* Scherz.
4) Uffenb. & Ingolst. edduot: *dristunt.* Scherz.
5) Hortl. & Wurmbr. edduot: *und auch gelayt.* Scherz.
6) Omoie MSS. habeot: *Marktzoll*; quod etiam est io Jur. Prov. Sax. *Scherz.*
7) Cod. Ambras. perg. solus habet: *drizehen.* Scherz.
8) Cod. Univ. Arg. ut & Moo. Scotor. Vienn. *schilling pfenninge.* Scherz.
9) Hortl. & Wurmbr. *als hievor gesprochen ist*, das er drey *stunt ruffet.* Fsch. hebet: *ruffet aber er dristunt als jezu gereit ist.* Scherz.
10) Wurmbr. & Hortl. addunt: *oder etwa zween.* Scherz.
11) Fsch. babet: *halben.* consentiunt alii. Wurmbr. & Hortl. eddunt: *so geyt er auch etwa nichtz.* Scherz.
12) Cod. Uffenb. Wurmbr. Hortl. Argent. major versum bunc ita incipiunt: *Ain yegelich man sol wesen zolles frey wa er nit bedarf.* consentit MSC. Scotor. Vieno. ubi tameo est: *mautfrey.* Scherz.
13) Bitsch. & Hupf. habeot: *noch stege.* Scherz.

Ad Cap. CLXXXXVIII.

1) Hoc caput io oullo alio oostrorum MSS. extat. *Scherz.*
2) *Krantzun*, idem est ac nostrum: *kräz*, quod *curbem dossuariam* denotat, bioc *kräzenträger* dicitur, qui pro mercede res oblatas tali io corbe portat. Galli iliam *botte* vocant. *Scherz.*

3) Hae

2. Und sol ez auch niur umb pfenning geben, und umb kain korn,

3. Suuer ez daruber tut, alz dick und er ez tut, so ist er dem vogt schuldig fünf schilling ze galtnüzz.

4. Und hat er der pfenning nit ze geben, so sol man in an der [3] schraiat slahen, daz ist reht.

2. *Nec debet illa alienare pro frumento sed tantum pro pecunia.*

3. *Qui contra hoc facit, quotiescunque id fiat, toties debet Advocato solvere quinque solidos multæ nomine.*

4. *Si nummos, unde solvat, non habet, debet collocari ad columnam, ad quam alii rei publico risui exponi solent, id quod justum est.*

CAP. CLXXXIX.
[1] Von gelait allhie.

EIn ieglich man ist gelaitez fri, suuer sinez gutez genesen [2] wil, dehain gelait ist reht,

2. Ist aber unfride in dem land und mütet ain kaufman gelaitz, daz mag im ain herr geben,

3. Man gebe dem herren oder nit, er sol im doch sinen schaden abtun,

4. Uuaz dem kaufman ze schaden geschiht, den sol im der gelten der in belaitet.

CAP. CLXXXIX.
De Conductu.

QUilibet homo immunis est ab onere solvendi pecuniam pro conductu, si mercibus suis nihil ob conductum velit decerptum, easque periculo exponere; quo in casu exactio pro conductu est iniqua.

2. *Si in regione, quam quis transit, bellum viget, & mercator (viator) conductum petit, hunc ei Dominus territorii concedat.*

3. *Sive Domino huic aliquid pro conductu datum fuerit, sive non (cum consensu tamen ejus) ipse tenetur viatori damnum acceptum resarcire.*

4. *Quicquid enim mercatori damni obtigit, eo nomine ille, qui eum conduxit, satisfacere tenetur.*

CAP. CXC.
[1] Der uber [2] sant vert.

SUuer unrehten uueg uert uber gebuuuenz lant, der sol ie von dem rade ainen pfenning geben. Und der ritent man, [3]

2. Darumb mag iener uuol pfenden dez daz velt ist [4] aun den Rihter.

3. Und uuerent si daz pfant, da tunt si uuider reht,

4. Und koment si für geriht, und hetent si daz pfant geuuert, si uuetten dem Rihter dri schilling [5] oder mer, ye nach guter geuuonhait,

CAP. CXC.
De eo, qui per agros cultos iter facit.

QUi via prohibita per agros cultos currum transvehit, pro qualibet rota debet solvere denarium, & qui equo transit denarium unum.

2. *Hujus rei causa is, ad quem agri pertinent, potest ab altero pignus capere citra Judicis concursum.*

3. *Si resistunt pignus capienti, contra jus agunt.*

4. *Et si in jure comparent, postquam pignus capere volenti restiterunt, debent Judici multæ nomine tres solidos solvere, aut plus etiam pro consuetudine regionis,*

---

3) Hac voce, quæ etiam infra occurrit, videtur denotari lapis ille infamia, ad quem damnati conspiciendi ac deridendi collocantur, quod hic Argentinæ illis obvenit, die an das *halseisen* oder *lasterstein* gestellt werden. Belgæ *kaeke*, Galli: *carcan* appellant. in Jur. Prov. Bavar. quod subjunctum est MSC. Hortlederiano fol. 131. b. 1. nominatur: *schrayet.* in Jure Augustano antiquo sæpius legitur: *einen an den* schrayat *schlagen*, in eod. Jure c. 451. dicitur: *ist aber daz der Stock zergaut oder der galge bey wellichs vogtz zeitten daz geschicht der sol es wider bawen, es sey stock*, schreyat *oder galg.* Scherz.

Ad CAP. CLXXXIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.

2) Cod. Univ. Argentin. Waldn. Argentin. maj. & min. Fsch. Hortl. Jung. habent: *genenden*, quod *frui* significat. vid. notam meam ad Otfrid. I. 2, 24. Uff. legit: *genyssen.* Wurmbr. *geverde.* in Hopf. & Bitsch. est: *wagen.* quam vocem etiam habet Jus Prov. Sax. quæ optime quadrat, potest tamen & retineri *genesen*, vel *genenden*, ut mens sit: si quis mercibus suis nihil (ob conductum) decerptum velit, sed iis integris frui desideret vel cum periculo. *Scherz.*

Ad CAP. CXC.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 27.

2) Lege: *saat*, ex MSS. Univ. Argent. Ingolst. utroque Argentin. meoque; ubi: *der über sat vert.* Cod. Fsch. & Hortl. habent: *der uber gebawtes lant vert.* Jus Prov. Sax. exhibet: *uber geabren land.*

3) Adde ex Cod. Argent. maj. Fsch. Uffenb. *einen pfenning.* Jus Prov. Sax. habet, *einen balken.* Scherz.

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. *an den gepütel.* MSC. Scnt. Vienn. *ohn des Richters botten.* Scherz.

5) Addit Cod. Ingolst. *der kurzen.* Scherz.

hait, Und müzzen ienem ſinen ſchaden [6] zuuiſpilde gelten.

nis, & tenentur læſo damnum reſarcire dupli præſtatione.

CAP. CXCI.

[1] Der holtz gras oder viſch ſtilt.

Suuer [2] holtz oder hœuue oder graz ſnidet, oder viſche in aincz andern mannez [3] uuage ſtilt, der ſol geben dri ſchillinge,

2. Und uuert er pfant, man ſol uber in rihten, [4] als hievor (conf. cap. 190. 4.) geſchriben ſtat.

3. Viſchet er mer denn driſtunt darein, oder hauuet er holtz daz gebannen iſt, oder hauuet er berende baum ab, oder grebt er ſtain uz, die ze markſtainen geſetzet ſint, man ſol im hute und haare abslahen oder er ſol ez lœſen mit drizig ſchillingen. [5]

4. Und ſuua man in vindet, man ſol in ufhaben untz an den Rihter.

CAP. CXCI.

De eo, qui lignum, gramen, aut piſces furatur.

Qui lignum aut fœnum aut gramen (alienum) reſecat, aut piſces in alterius rivo furatur, debet multæ nomine ſolvere tres ſolidos.

2. Quod ſi hic reſiſtit pignus capere volenti, debet condemnari, ſicut ſupra ſcriptum eſt.

3. Quod ſi ſæpius quam ter ita furtive piſcatur, aut cædit arbores ſingulari interdicto munitas vel frugiferas, aut effodit lapides terminales, debet fuſtigari, aut ſe liberare triginta ſolidis.

4. Et ubicunque nocens hic reperitur, debet prehendi, donec Judici tradi poſſit.

CAP. CXCII.

[1] Ob erz bi der naht tut.

[2] Suuer [3] bi der naht ſtilt man ſol in hahen,

2. Tut er ez dez tagez, ez gat im ze hut und ze hare.

3. [4] Jegliehez uuazzerz flutz iſt gemain ze varen und ze viſchen.

4. Die viſcher ſuln auch nit daz uuazzer nieſſen, uuan alz verre, ſo ſi ainoſt [5] mit dem netze geſtrichen mügen [6] uz dem ſcheffe.

CAP. CXCII.

De eo, qui hæc (quæ in priori capite nominata ſunt) facit nocturno tempore.

Qui nocturno tempore furatur, debet ſuſpendi,

2. Qui id facit interdiu, fuſtigationem ſuſtinere debet.

3. Quilibet fluvius eſt res communis ratione vecturæ & piſcationis.

4. Piſcatores aquis ulterius uti non debent, quam quo reti pertingere poſſunt ex navi.

CAP.

---

6) Argentin. min. & Waldn. aliique: *zwifolt gelten.* Ingolſt. *mit zwiſpild puzzen.* Major Argentin. *ſinen zwiiveltigen ſchaden gelten.* Scherz.

Ad CAP. CXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 28.
2) Cod. Ambraſ. Perg. *wer verpanntes holz.* Scherz.
3) Quidam Codd. *waſſer.* Scherz.
4) Fſch. *als der uber gebawenz lant da vert.* Scherz.
5) Hortl. addit: *etwo iſt es zehen pfunt der in einem pauholtz hawet.* Wurmbr. *der in einem pauholz slecht.* Scherz.

Ad CAP. CXCII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 28.
2) In Cod. Wurmbr. verſ. 1. & 2. cohærent præced. capiti. Reliqua autem deſunt. *Scherz.*
3) In omnibus fere MSS. noſtris legitur: *wer aber des nachtes gemates graſz oder gebawen holz ſtilt, man ſol uber in richten mit der wid.* Cod. Uffenb. hæc ultima ita legit: *mit dem galgen oder mit der wid.* Jus Sax. Prov. etiam habet: *mit der wyde.* Twinger. in Vocab. Latino-Germ. Reſtis, *wid;* Reſticula, *widelin*, olim enim vinculis ſalignis appendebantur rei infelici arbori. Hinc Gallorum Formula: *à peine de la hart.* Scherz.
4) §. 3. & 4. abſunt à Cod. Hortleder. in MSC. Scotor. Vienn. hic incipit novum caput ſub rubricâ: *von Viſchern.* Scherz.
5) Cod. Fſch. *mit der ſegen oder mit dem netz.* Scherz.
6) Hæc verba abſunt à Cod. Argent. Min. ſed apparent in reliquis MSS. *Scherz.*

Ad

CAP. CXCIII.
Der mit der hut giltet, der sol nit mer.

Suuaz ieman erbez anvellet, daz [1] haizzet *Erbgut*, und von der sippe.

2. Suuer vor geriht sinen lip veruuürket, die næhsten erben erbent sin gut, dem Rihter sol sinez gutz nit uuerden, uuan von im gerihtet ist alz reht uuaz,

3. Hat er dez elagerz gutz iht inn, ist er da zegagen, man sol imz uuider geben.

4. Und hat er ez vertan, man sol ez zuuispilder [2] gelten von dem gut daz er hinder im lat.

CAP. CXCIII.
Qui corpore luit, ille ad plus non tenetur.

Non omnia bona, quorum quis sit heres, est Erbgut, *sed illa quorum quis jure Cognationis factus est heres.*

2. *Si quis in judicio ad mortem fuit condemnatus, ejus proximi cognati hæreditatem ipsius acquirunt, nihil autem bonorum ejus Judici cedit, quando de illo, ut jus exigit, fuit judicatum.*

3. *Si condemnatus hic aliquid possidet ex bonis accusatoris, ipsi si copia ejus habetur, id restitui debet.*

4. *Quod si autem reus id consumsit, debet alteri duplum præstari ex bonis, quæ ipse reliquit.*

CAP. CXCIV.
[1] Vindet man bi ainem diubigz oder ræubigez gut.

Vindet man bi ainem diubigz oder ræubigez gut, und ist er da nit dez ez da uuaz, der Rihter sol ez behalten iar und tag, ob ieman kum der sich mit reht darzu ziehe, dem sol erz uuider geben.

2. Und kumpt nieman inr Jar und inr Tag darnach, er sol ez zu sinem nutz legen, der Rihter ez ensi denn daz ieman ehaftiu not irrte.

CAP. CXCIV.
De casu, si apud aliquem res furtiva aut rapta invenitur.

Si apud aliquem res furtiva aut rapta invenitur, & domini illius rei copia non habetur, tum Judex eam asservare debet per annum & diem, ut videat, an aliquis veniat, qui jure illam vindicet; quodsi talis venit, illa ei restitui debet.

2. *Si autem nemo intra annum & diem veniat, ut illam vindicet, judex illam sibi retinere potest, nisi is (qui jus vindicandi habet) caussâ sonticâ impeditus fuerit, quo minus intra hoc tempus vindicaret.*

CAP. CXCV.
[1] Der selb tu, der hab auch selb.

Nieman mag ainz andern mannez gut veruuürken, der ez in siner geuualt. [2]

2. Sinz selbez lip und gut veruuürkt er uuol.

3. Und tut ain man uuider daz reht iht und kumpt er umb sin gut.

4. Und hat derselbe man ainen kauf gekaufet umb ainen andern man, und hat im den nit vergolten, und ist dannoch unveruuandelt man sol ienem sin gut uuidergeben, [3] daz ist gotz reht.

CAP. CXCV.
Nemo potest suo delicto facere, ut alter (innocens) vitam vel bona sua jure amittat.

Nemo potest delicto suo facere, ut alter bonis suis, quæ possidet, privetur.

2. *Ast vitæ propriæ & bonorum suorum amissionem quis procurare potest delicto suo.*

3. *Quod si quis contra leges delinquit, bonisque suis ideo exuitur,*

4. *Contigitque, ut ille antea aliquid ab alio emerit, cujus pretium nondum solvit, quodque adhuc extat, tum illi (venditori) res vendita debet restitui; hoc est juris divini.*

CAP.

Ad CAP. CXCIII.

1) Cod. Fsch. habet: *haizzet niht gar erbgut, wan daz von sippe darkomet.* meus legit: *h. n. g. e. wan daz zu siget von der sippe das heissent nit erbegut.* ita & Waldn. & Arg. major ac min. Hortl. Univ. Arg. sed præferenda videtur Lectio Feschiana.

2) Plerique Codd. *zwifaltig.* Scherz.

Ad CAP. CXCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 31.

Ad CAP. CXCV.

1) In Fsch. Cod. rubrica sic legitur: *Der des andern gut verwürcket.* Hortl. habet: *nyemant mag des andern leib oder gut verwürcken.* Scherz.

2) Adde: *hat* ex omnibus MSS. nostris. *Scherz.*

3) Cod. Uffenb. habet: *das ist gute und Gotes recht er habe ym dan vil daran gebenn das sol er wider geben.* Scherz.

CAP. CXCVI.
Disiu uuort sprach Got selb.

Disiu uuort sint von geriht, diu sprach Got selbe uz sinem munde uuider Moysen under siniu augen.

2. [1] Er sprach du solt also rihten haizzen.

3. Sleht ain man den andern ze tode, man sol in auch tœten.

4. Suuer sinen uater oder sin muter tœtet, den sol man auch tœten.

5. Suuer ain lebendigez mensch verstilt, und daz verkaufet, man sol in auch tœten.

6. Wundet ainer den andern und nit ze tode, man sol im sinen schaden büzzen nach uuiser lüte rat, und sol dem artzat lonen.

7. Suuer sinen [2] kneht oder sin diener sleht mit gerten ze tode, und sterbent si im under sinen handen, er ist dez todez schuldig, lebent si aber darnach ainen tag oder zuuen oder mer, er ist dez todez nit schuldig. [3]

8. [4] Zeredent sich zuuen man mit anander, ir ainer hat ain tragendez uuip, [5] diu uuil irem man helsen, diu uuirt gestœzzen also hart, daz siu ain unzitigez kint geuuinnet, er sol [6] ir manne geben suuaz er uuil, oder uuaz er hat, oder an die lüte lauzzen ob er uuil. Stirbet aber siu, man sol im sin leben nemen.

9. Man sol auch rihten auge umb auge, zan umb zan. [7]

10. Brennet ieman den andern an dem lip, man sol in hin uuider bren. [8]

11. Suuer sinem aigenn kneht [9] ain auge uzsleht oder uzbrichet, er sol in fri lauzzen. Sleht er im ainen zan uz, er sel dazselb tun.

12. Stichet ain ohs ainen man ze tode mit sinen hornen, man sol den ohsen mit stainen [10] vermuren, und man sol dez fleischez nit ezzen, uuan ez ist unrain, [11] und uuaz dem ohsen also an sinen hornen daz si schædelich uuaren, und uuezzet er daz uuol dez der ohse uuaz, er kumpt sin in groz schulde, alz uuir hernach beschaiden, sint aber si [12] abgeslagen so ist er unschuldig.

13. Er-

CAP. CXCVI.
Hæc verba Deus ipse effatus est.

Hæc verba agunt de judiciis & fuere ore Dei pronunciata Mosi in faciem.

2. *Ille (Deus) dixit : Jube, ut hac ratione in judicando procedatur.*

3. *Si quis alterum occidit, ipse quoque occidatur.*

4. *Qui Patrem aut matrem occiderit, ille etiam morte plectatur.*

5. *Ille quoque interfici debet, qui vivum hominem surripit, eumque vendit.*

6. *Si quis alterum vulnerat, sed non lethaliter, debet leso satisfactio præstari à lædente ex consilio hominum sapientum, & idem debet Medico honorarium pro curatione solvere.*

7. *Qui servum aut famulum virgis cædendo ipsum necat, ita ut statim decedat, ille mortis reus est; si autem superstes est ille, qui cæsus est, per unum aut duos aut plures dies, dominus mortis reus non est : non est tamen à crimine immunis.*

8. *Si duo inter se rixantur, & unus eorum habet uxorem prægnantem, quæ, dum marito suo opem ferre nititur, tam graviter læditur, ut partum immaturum edat, tum ille (lædens) debet marito ejus dare, quantum ille (maritus) voluerit, aut quantum habet, aut quantum alii definiverint, si ille (maritus) hoc aliis definiendum reliquerit. Si autem illa Uxor inde moritur, huic quoque (lædenti) vita est tollenda.*

9. *Debet etiam in judicando sic incedi, ut oculus pro oculo, dens pro dente, manus pro manu, pes pro pede lædenti auferatur.*

10. *Si quis alterius corpus igne lædit, id ipsum ei quoque fiat.*

11. *Si quis servo suo proprio aut servæ oculum excutit, aut exscindit, debet eos manumittere. Idem facere tenetur, si dentem ei excutit.*

12. *Si bos (cornupeta) aliquem cornibus suis occiderit, debet lapidibus obrui, nec caro ejus edi debet, quia est, impura. Et, si bos quoad cornua ita comparatus esse cœperit, ut iis nocuerit, idque dominus ejus sciverit, magnæ culpæ reus est, ceu infra dicemus, quod si vero cornua ei fuerint resecando diminuta, ipse Dominus nullius culpæ est reus.*

13. *Si*

Ad Cap. CXCVI.

1) In omnibus Codd. MSS. & impr. hic versus ita legitur : *er sp. d. s. also rihten und solt dinen Rihter also rihten haizzen.* Cod. vero Univ. Argent. habet : *du solt also rihten.* Scherz.

2) Hortl. Wurmbr. Univ. Argent. Argentin. uterque. Fsch. *kneht oder sin maget.* Waldn. & meus: *Knecht oder sin dirne.* Uffenb. *knecht oder dyuer oder maget.* Scherz.

3) Omnes Codd. MSS. excepto MSC. Univ. Argent. addunt : *des lasters ist er schuldig.* Scherz.

4) Alii : *zerwerffent.* Uff. *slahen.* Cod. Univ. Arg. *zerstossent.* Hupf. & Bitsch. *krigent.* Scherz.

5) Addunt reliqui Codd. *die lauffet zu.* Scherz.

6) Lege : ex MSS. *irem.* Scherz.

7) Omnia MSS. addunt : *hant umb hant, fus umb fus.* Scherz.

8) Lege : *brennen*, ex omnibus MSS. Scherz.

9) Fsch. addit : *oder siner dirnen.* Scherz.

10) Cod. Fsch. Hortl. Wurmbr. *verrunen*, Cod. Univ. Arg. *verwerffen.* Ingolst. *erwerffen.* Uff. *erwerffen ein teyl sagen vermawern.* Hupf. *mit steinen verronen oder vervellen.* Bitsch. *verremmen.* Scherz.

11) Fsch. *und ist d. o. a. a. s. h. daz sie schedliche waren.* Uff. & meus : *Und was dem ochsen*, &c. Hortl. *Und wachst dem ohsen.* Scherz.

12) Omnes Codd. MSS. legunt : *abgeseget.* Scherz.

13) Fsch.

13. Erstiehet ain ohs ainez mannez sun oder tohter, ez ist diuselb urtail. Stichet er ainez mannez kneht oder diener, man sol dem herren [13] drizzig pfunt geben, und sol den ohsen [14] vermuren, als hievor gesprochen ist.

14. Suuer ainen [15] zinstern grebt oder sust ain grub, der sol sie veruuürehen, daz nieman kain schade davon gescheh. Und vellet vihe oder rozz dar in und ist siu nit ze reht gemachet, er sol den schaden gelten als reht ist, und sol im den [16] auuuehsel haben.

15. Und uuundet ain ohs den andern und stirbet nit e uuan an dem vierden tag, so sol man den lebenden ohsen und den [17] auuesel verkaufen und die pfenning tailen, und sol si den geben der die ohsen uuaren, und uuest der uuol dez der lebende ohs da uuaz daz siniu horn schædelich uuaren, so sol ienem der lebender ohs uuerden und der tot. [18]

16. Suuer ainen ohsen stilt oder ain ander dink er solt ez viervalt gelten.

17. Gaht ain diup nahtez in ain hus oder grebt darin oder suuie er darin kumpt haimlichen und vinde ich in an minem schaden und slah in ze tode ich bin unschuldig an sinem tode.

18. Tut ain man ain diuphait dez nahtez, den sol man tœten. [19]

19. Daz ist davon daz diu naht bezzern frid haben sol denn der tag. [20]

13. Si bos olicujus filium aut filiam feriendo occidit, idem juris obtinet. Quodsi olicujus servum aut famulum interficit, solvendæ sunt Domino illius triginta Libræ, & bos debet, uti supra dictum, lapidibus obrui.

14. Si 'quis cisternam out oliam fossam fodit, debet illam ita munire, ne ulli damnum inde emergat; Quodsi equus, aut aliud animal in illam decidat, nec recte munita est, ille debet uti æquum est, damnum resarcire, ito tamen ut ipse cadaver illius animalis sibi retineat.

15. Quodsi bos bovem vulneret ita, ut vulneratus quartò demum die inde moriatur, tum bos vivus (lædens) uno cum mortuo vendatur, & inde nummi ex Venditione redacti inter utrumque eorum Dominorum dividantur, & si is, cujus bos est superstes, scivit illum cornibus alias petere solere, tunc læso bos superstes, & occisus cedant.

16. Qui bovem aut aliud quid furatur, ille quadruplum restituat.

17. Si fur noctu domum intrat aut illam persodit aut in eam olio modo clam pervenit, ipsumque deprebendo & occido, mortis reus non sum.

18. Cum quis noctu furtum committit, morte luat.

19. Hujus rei ratio est, quia nox debet majori munita esse securitate, quam dies.

CAP. CXCVII.
[1] Der nahtz korn stilt.

SUuer nahtz korn stilt, der ist [2] dez galgen schuldig,

2. Ez sol nieman nachtz fütern, suuer ez aber tut, suuie uuenig er snidet, und ist ez ainez pfennigez uuert, ez gat im an die hant.

3. Ist

CAP. CXCVII.
De eo, qui noctu frumentum furatur.

QUi nocturno tempore frumentum furatur, ille patibuli pœnam debet sustinere.

2. Nemo debet noctu (alienum) gramen depascere; si quis id facit, & damni pretium est unius denarii, manus ei amputetur.

3. *Si*

13) Cod. Fsch. Uterque Arg. & Cod. Univ. Arg. habent: *drizzig schillinge*. Hortled. Wurmbr. & impressi: *driffig mark*. Waldn. *driffig slege*. Ambras. Perg. & meus habent simpliciter: *driffig*, cum nostro concordat Ambr. Chart. & Uff. *Scherz*.

14) Hic eodem, ut versu præcedenti factum est, modo MSS. variant. *Scherz*.

15) Alii *Cisterne*, quod clarius. *Scherz*.

16) In hac voce exprimendâ mire variant Codices; Fsch. habet: *awursel*. Univ. Argent. & Wurmbr. *anwasel*. Hortl. *Abasel* Argentin. maj. *awisen*. minor: *awesel*. Ambras. chart. *abwechsel*. Uff. legit: *dye oberstenn behalden*. Impressi: *das asz haben*. In Jure Augustano antiquo legitur: *wil er in den selbscholen geben das den schaden getan hat, sa ist er im kainen pfennig schuldig, und hat im damit gebezzert, und ist der Awasei des der da gebezzert hat.* Notker. in Paraphr. Psalm. Ps. LXII. 11. dicit: *Alde iro occisa cadavera (irslagenin aweisin) frezent vulpes & lupi (fubse und wolwa.)* Argentinæ *Excoriator* der Schinder appellatur, *wasenmeister*. Scherz.

17) Hic loci Hortl. & Wurmbr. habent: *asz*. Fsch. *awasal*. Argentin. maj. *anwisen*. Uffenb. *den thoten ochsen*. cum nostro faciunt Waldn. & Argentin. minor. *Scherz*.

18) Fsch. *awasel gar*. Wurmbr. & Hortl. addunt: *ader aber die pfenning die man aus in paiden löset*. Scherz.

19) Impressi addunt: *ist aber das ein dieb des tages stilt der in denn zu tode schlecht den sol man totten*. Scherz.

20) In omnibus nostris MSS. multo plura annectuntur, quæ infra post finem Capitum sistimus. *Scherz*.

Ad CAP. CXCVII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 37.

2) Hort. & Wurmbr. *todes*. Scherz.

3. Ist ez ainez schillingz uuert, oder tiurer, man sol in hahen.

4. [3] Vnd stilt man in der kirchen iht, man ziuht den diup daruz mit reht,

5. Tut erz dez tagez, so giltet daz [4] pfenuuert den gerehten dumen, und dez schillingez uuert oder mer die hant.

6. Tut er die getat anderstunt man sleht im den andern dumen auch ab.

7. Tut er ez ze dem dritten male, so sleht man im die hant herab.

8. Vf suuelh burk [5] man ditz tut, da ist der uuirt dem Rihter schuldig zehen pfunt, oder man brichet im ain huse nider daz zehen pfunt uuert ist, ob ez in ainer stat ist, oder er gebe daz zehen pfuode uuert sie.

9. Ist ez in ainer stat aio burger, und alz daz huse geuallet, so sol man dez holtzes nit voo dannen tragen.

10. Ain [6] man snidet uuol sinen müden pfæriden ain füter daz gen ainem pfenuuert ist, [7] ob er uuent daz ez im erligen uuelle,

11. Dez müz er auch suuern, ob sin iener nit enberen uuil dez [8] daz korn ist.

12. Er lat auch sin pfærde tretten mit den vordern füzzen [9] in daz korn. Vnd lat ez ezzen untz er uuider kumpt, und er sol dez futerz nit von dannan füren.

3. *Si dammum valet solidum unum, aut plus, ipse suspendatur.*

4. *Et si quis in templo furtum committit, jure inde extrahitur.*

5. *Si quis id (sc. alieni graminis depastionem) committat interdiu, tum ob dammum, quod denarium valet, punitur, amputatione pollicis dextri; ob illud vero, quod æquat valorem solidi, aut majoris summæ, amittat manum.*

6. *Si alterà vice id facit (sc. depascendo gramen alterius, valens denarium) altero quoque pollice privatur.*

7. *Si tertià vice ita delinquit, manus amputatione multatur.*

8. *Si alicujus castri aut domûs inhabitatorum aliquis id facit, tum Dominus (castri vel domûs) debet (ob dammum à suis datum) solvere Judici decem libras, aut, si hoc non præstat, domus aliqua, quæ decem libras valet, ei destruitur.*

9. *Si (Dominus castri vel domûs illius) est Civis Urbis alicujus, tum si domus illa corruit, rudera non debent avehi (à Domino: sed, ut inde satisfiat, relinqui.)*

10. *Licet (iter facienti) pro cibandis equis lassatis herbam resecare usque ad valorem denarii, si credit equos suos citra hoc non ulterius procedere posse.*

11. *Hoc ita fuisse, jurare debet, si is qui est dominus agri illius, non vult remittere juramentum.*

12. *Potest idem equos suos inducere in agrum alterius, ita tamen, ut non nisi duo priores pedes super agrum collocentur; quo facto ibi pasci possunt, donec ille redeat; cum rediit nihil herbæ pro cibandis equis, ipsi avehere licet.*

CAP. CXCVIII.
[1] Von ehaften gedinge.

NIeman ist für sinen kneht schuldig ze antuuürten, uuan so uil, und [2] der lon geziuhet, er uuerde den sin bürge.

2. [3] Von mutuuillen vertribet nieman sinen kneht unverdienter dinge, er sol im sinen lon gar geben.

3. Gat aber der kneht voo sinem herren von mutuuillen, er sol dem herren alz vil geben, alz er im lobet ze gebenn.

4. Vnd hat er im dez lonez iht geben, daz sol er dem herren zuuispilde uuider geben.

CAP. CXCVIII.
De jure circa Famulos conductitios.

NEmo tenetur respondere pro famulo suo nisi ratione summæ mercedis, excepto casu si pro ipso Dominus fidejusserit.

2. *Si Dominus pro lubitu suo citra justam causam famulum domo suà expellit, debet ei solvere mercedem integram.*

3. *Si autem servus deserit dominum citra causam pro lubitu suo, tum ille debet domino tantundem præstare, quantum hic servo promisit mercedis nomine.*

4. *Et si jam partem mercedis forte dominus persolverit, tum servus domino duplum reddat.*

CAP.

3) Versus hic usque ad nonum inclusive deficiunt in Cod. Ingolst. *Scherz.*
4) Meus: *pfennige wert.* Scherz.
5) Cod. Fsch. Ulfenb. & aliqui impressi addunt: *oder in swelich haus.* Scherz.
6) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 68.
7) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ob er furcht.* Scherz.
8) Pro: *daz korn.* Cod. Fsch. habet: *daz gut.* Scherz.
9) Cod. Wurmbr. *in den acker.* Ambr. perg. *eschess.* Ambr. chart. *ösch.* Impressi aliqui: *esche.* Hupf. *samen.* Scherz.

Ad CAP. CXCVIII.

1) Rubr. Cod. Arg. maj. *Gat ein kneht uz einem dienste mit urlop oder one urlop.* Fsch. *der sinen kneht vertribet è zit.* Wurmbr. Hortl. Cod. Univ. Arg. meusque: *Von ehalten geding*; ex quo ultimo textus noster est corrigendus, oam *Ehalt* denotat eum, *qui in servitio nostro est.* Scherz. cum hoc Capite conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 32.
2) Cod. Fsch. *sin lon reichet.* Scherz.
3) Cod. Fsch. *von mutwillen vertribet der Herre sinen kneht e sines jares, er sol im sin lon gar geben.* Hortl. Wurmbr. *vertreybt der Herr seinen knecht vor dem tzil an alle schuld.* Uff. *v. d. h. s. k. von ym unverdynter dinge vor sinem jare.* Cod. Arg. uterque ut & Univ. Arg. meusque: *Vertribet der Herre sinen knechs er sol ime sinen lon &c.* Scherz.

Ad

CAP. CXCIX.

[1] Von ſchedlichen tieren.

[2] VRſus haizzet ain [3] eberſuuin, dem ſol man iærlich die [4] ze abslahen.

2. Suuer dez nit tut der ſol gelten allen den ſchaden, den ez tut.

3. Suuez hunt oder bere oder hirs [5] oder ander uuilt, daz man zamen uuil, oder vihe ainen menſchen tœtet, man ſol ez mit ſtainen [6] verrunnen,

4. Man ſol ez auch nit [7] ezzen, uuan ez iſt unrain.

5. Læmet ez ainen man, und slehtz iener von im dez ez da iſt, und enhuſet noch enhofet noch ezzer noch entrenket ez nit darnach und ez den ſchaden getut, er ſol ſin nit engelten.

6. Vnd uuundet ez ainen man, ſo iſt ez daz ſelb reht.

7. Vnd der dem der ſchade geſchiht, der mag ez tœten ob er uuil.

8. Vnd underuuindet ſich der ſin dez ez da iſt nach dem ſchaden, er muz den ſchaden gelten ienem dem ez im getan hat.

9. Vnderuuindet er ſich ſin nit, ſo hat ez iener für ſinen ſchaden. [8]

CAP. CXCIX.

De Noxiis animalibus.

SI quis habet verrem, huic verri ſingulis annis dentes debent reſecando minus noxii reddi.

2. *Qui id non facit, reſarcire debet omne damnum, quod dat.*

3. *Si alicujus Canis, aut Urſus, aut Cervus, aut aliud animal, quod alitur ab aliquo, ut manſuetum reddatur, aut pecus aliud hominem occidit, tum debet hoc animal lapidando deſtrui.*

4. *Neque edi debet tale animal, quippe cum ſit impurum.*

5. *Si alicui tale animal membra reddit inutilia ad laborem, & contingit, ut Dominus ejus illud derelinquat, nec ei aut ſtabulum aut alimenta præbet poſtquam alterum ita læſit, tum ipſe nihil damni hujus nomine ſolvere tenetur,*

6. *Et ſi (aliâ ratione) tale animal aliquem vulnerat, idem juris eſt.*

7. *Ille autem, cui damnum ita datum eſt, id, ſi vult, poteſt occidere.*

8. *Quodſi Dominus animalis hujus ei receptum præbet, poſtquam damnum hoc datum eſt, tunc tenetur illi, cui damnum datum eſt, eo nomine ſatisfacere.*

9. *Si autem Dominus ei receptum non dat, tum propter damnum ab eo acceptum dominium tranſit ad eum, cui noxia facta eſt.*

CAP. CC.

[1] Der ain ſchædlichs pfært hat.

HAt ain man ain [2] ſchedelich pfærde, und uuaiz er daz uuol, alz er denne daruf ſitzet, ſo ſol er die lüt von im haizzen uuichen. Vnd ſol von den lüten riten,

2. Tur er dez nit, ſuuelhen ſchaden ez tut, er ſol in gelten, alz hievor geſprochen iſt,

3. Der in dez uuidertribet, er ſol ez ſelb dritt erziugen oder ſelb ander,

4. Iſt nieman da geuueſen, ſo berede ez ze den hailigen, und ſi ledig,

5. Daz pfærde hat reht alz daz uuilde und daz vihe.

CAP. CC.

De eo, qui habet Equum noxium.

SI quis habet equum noxium, idque ſcit, tum debet, ſi illi ipſe inſidet, monere tranſeuntes, ut ab ipſo recedant, & tenetur ab hominum viciniâ equum abducere.

2. *Hoc ſi non facit, debet ipſe damnum, qualecunque illud fuerit, reſarcire, ceu ſupra dictum.*

3. *Si quis eum hujus facti nomine inculpat (apud Judicem) ille debet ſe purgare ſuo & duorum vel unius juramento.*

4. *Si nemo alius læſioni interfuit, ipſe Dominus Equi ſolus juret; quo facto ab actione liberatur.*

5. *Circa equos id juris obtinet, quod eſt circa feras beſtias & alia animalia manſueta.*

CAP.

Ad CAP. CXCIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. ert. 40.

2) Fſch. habet: *Erfaul.* Wurmbr. *Urfaul* Uoiv. Arg. & Cnd. Argent. min. *Urfnl.* Hortl. *Urgawl.* Ambraſ. Ch. *Urfolt.* Impreſſi: *Wurffel.* Uffenb. tantum habet. *dem eberſwein ſol man die zene* &c. Schilterus epprobat Lectionem Hortlederianam, ubi *Urgawl* legitur. de illâ autem hæc habet: *Gawl* in genere *pecus* denotat. *Urgawl*, Verres. An autem prnbari poſſit *Gawl* in genere *pecus* ſignificare, dubito. *Scherz.*

3) Alii Cod. *berſchwin.* MSC. Scotor. Vienn. *Schweinper.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *zen abſniden mit einer ſegen.* Uff. *zene abſegen*, quod etiam eſt in MSC. Univ. Arg. & io Argent. maj. *Scherz.*

5) Aliqui Codd. poſt *hirs* habeot: *urfaul*, alii *wurffel.* Scherz.

6) *Deſtruere, facere ut vivere deſinat:* ſupra c. 196. 12. pro: *vermuren* io aliquibus MSC. legitur: *verrunen.* Scherz.

7) *Ezzen* alias quidem ſignificet: *edere*, eſſen. ſed hic idem eſt ac: *cibare, alimenta dare.* Locutio hæc Alſatis noſtris in uſu eſt, quando enim indicare volunt avem matrem ore ſuo cibere pullne ſuos, tunc dicunt: *der vogel äzt ſeine jungen.* Scherz.

8) Poſt hoc Caput in Cod. Hortl. Wurmbr. Jung. Waldn. Univ. Arg. aliisque exhibetur caput prolixum, cnjus rubrica eſt: *Von der Ee und von unrebten Kinden.* Idem tameo in Cod. Fſch. non extat. ſiſtimus illud ex Cod. Hortlederiano infre poſt finem Capitum Krafftiani Codicis. *Scherz.*

Ad CAP. CC.

1) Hoc caput in Cod. Hurtled. præcedentie Capitis partem conſtituit. *Scherz.*

2) Arg. maj. *böſs.* Impreſſi: *slabendes.* Scherz.

CAP. CCI.

[1] Ob der Rihter finen uuandel niht vindet uffgeriht.

VFf fuuelhem gut der Rihter fin [2] geuuett nit vindet, daz ez fo klain ift, fo fol der fronbot [3] ain crütz uf daz tor ftecken oder [4] uf daz hufe, und fol ez damit [5] froenen.

2. Hat er fich fin underuuunden fur iemans gulte oder fur iemans buzz, fo fol man daz gut vail bieten uber fehs uuochen, ob ez der nit loefet, dez ez da ift, und fol den luten, [6]

3. Und gebrift an dem gut iht, fo habe fich uf ain anderz ob ez da ift,

4. Und ift ez da nit, und ift gebreft da, daz fol dem Rihter gebreften, und dem clager nit,

5. Und kumpt der der ez da erben fol int iar und inr tag, und bereit, daz er nit ueft, daz man gut verkaufen folt, oder berait ander ehaft not, fo fol man im fin gut ze lœfen geben.

6. Und der Rihter fol ienen noeten, [7] daz er die lœfunge in neme, daz ift reht.

CAP. CCI.

De cafu, fi judici ratione mulctæ (ab eo qui fuit condemnatus) non fatisfiat.

SI judex in bonis alicujus, quia vile eft eorum pretium, non poffit mulctæ fibi debitæ nomine fatisfactionem (in promptu) invenire, tum apparitor debet collocare crucem fuper portam prædii alicujus, aut fuper domum & ita executionem incipere.

2. *Quodfi prædium illud Apparitor exequendo aggreffus eft propter debitum aliquod aut emendam, (alicui adjudicatam) prædium illud ultra fex feptimanas venum eft exponendum, fi is, cujus illud eft, illud non liberat folvendo, & (ex pretio venditionis) creditoribus debet folutio fieri.*

3. *Quodfi ex uno fundo fatisfieri non poffit, tum alium quendam exequendo aggredi judex debet.*

4. *Si nullus fundus, in quem executio fiat, adeft, & omnibus plene fatisfieri nun poffit, id judici nocere debet, non actori.*

5. *Quodfi is, ad quem jure hereditario fundus ille pervenire debuiffet, intra annum & diem veniat (ad judicem) & probet, quod nefciverit prædium illud venum expofitum fuiffe, aut aliam probet caufam fonticam, tunc permittendum ei eft, ut prædium illud reluat.*

6. *Et judex debet illum (emptorem) cogere, ut pretium reluitionis accipiat; hoc æquitas poftulat.*

CAP. CCII.

[1] Da zuuen [2] glich ain gut anfprechen.

CLagent zuuen uf ain gut und iehent, ez hab ain herre oder ain ander man in ze aygen oder ze lehen geben [3] oder verfetzet und koment baide fur gerihte und gihet ainer uf ainen [4] geuueren, der ander uf den andern, und

CAP. CCII.

De cafu, fi duo unum idemque prædium vindicant.

SI duo idem prædium vindicent, quilibetque eorum dicat, Dominum aliquem aut alium id fibi, tanquam allodium aut feudum, dediffe, aut oppignoraffe, & ambo veniant in judicium, unusque hunc, alter alium auctorem laudet, adeoque uterque dicat, fe habere auctorem,

---

Ad CAP. CCI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 41.
2) Cod. Uffenb. MSC. *wandel.* Scherz.
3) De *Crucis figno* ad diftinguendas varias res adhiberi folito. Vid. du Frefnium in Gloff. Lat. Barb. in v. Crux. p. m. 1270. *Scherz.*
4) Cod. MSC. Scotor. Vienn. *uf das gut.* Scherz.
5) *Frœnen* eft *exequi, executionem in perfonas vel res perficere.* Bitfch. ad Wehneri Obf. Pract. *frönen* in Alfatia fignificat, *in bona immittere* vel *immiffionem impetrare*, *gefröhnt werden*, cedere bonis. Brack in Terminis Juriftarum allegatus à Gold. Tom. I. Rer. Alem. p. m. 134.
Arreftare frenen, *dii impbeodare*, belehnen, *frönde*, executio, Jus Stat. Argent. à Schilt. collect. lib. 3. c. 240. *Die botten föllent auch nemen von einer frönde nemlich dem Richter vier und dem botten zwene und nit me und fullent auch alle zyte den fchuldener loffen bezalt werden e fie ir gelte nement.* Scherz.
6) Adde ex omnibus MSS. *davon gelten.* Scherz.
7) Cod. Uff. *das er der lofunge yenem geftate und neme fein pfenning wider die er darumb geben hat.* Cod. Fſch. *daz er fin gut widerneme, die phenninge die er dar umbe gab daz ift reht.* Scherz.

Ad CAP. CCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 42.
2) Cod. Fſch. rubricam fic exhibet: *Wie furften gewer fuln fin.* plerique alii Codd. habent: *da tzwen gleich anfprach auff ein gut habent.* Scherz.
3) Cod. meus: *geluhen oder verfetzet.* Scherz.
4) *Gewer*, Auctor, a quo quis jus fuum habet, qui tenetur evictionem præftare. in Jure Auguftano antiq. quod fubjunctum eft MSC. Kraffriano fol. 96. b. 2. *Swer ein gut git oder libet ainem andern der fol fin gewer fin jar und tag nach dem rehten.* Idem appellatur etiam *Wer.* In Lib. Salico A. Ecclefiæ S. Thomæ Argentin. in Inftr. de 1399. dicitur: *daz frowe Brigede felige fin Muter hette das egenant gut köft umb einen beyer und die ftubenwege in follicher maffen das die obgenante zinfze nit*

und iehent baide ſi haben ir geuueren. Vnd iſt ez aygen oder ſatzunge oder varndez gut. Vnd lit ez in dem geriht, da ez inn beclagt iſt, in ſol der Rihter ainen tag geben, daz ſi baide irn geuuern bringen,

2. Suuer ſinen geuuern bringet, der hat behabt, der in nit bringet, der hat verlorn.

3. Vnd bringent ſi baid ir geuuern, ſo rehten die geuueren mit ainander,

4. Und ſuuez geuuer denn behabt, der hat auch ze reht behabt und der ander verlorn. [5]

CAP. CCIII.
[1] Von glicher anſprach.

SPrechent zuuen man ain gut mit gelicher geuuer an, und giht der ain ez ſi ſin aygen, der ander ez ſi ſin lehen, der daz lehen anſprichet, der bringe ſinen geuuern, der ſol komen fur ſinen rihter.

2. Vnd ſol der Rihter rihten alz uuiſe lute ertailn.

3. Erbeaygen mag ain man baz behaben vor geriht dann gekauftez aygen.

CAP. CCIV.
[1] Von der geuuer.

SUuer geuuer hat iar und tag aun reht uuiderſprach, der hat [2] reht geuuer daran, die ſol im nieman uuan gut gerihte brechen.

2. Die uuile aber ain man ain gut anſprichet vor geriht, ſuuie lange erz darnach hat, ſo geuuinnet er nimmermer reht geuuer daran, die uuile er die clag erziugen mag.

3. Kumpt iener alz oft fur alz ich die clag † hœre, und verſtat ſin gut alſo: *Herr ich bin hie und verſprich min gut als reht iſt.* So hat er reht geuuer daran.

4. Die anſprach mag iener han driu iar und nit lenger.

5. Der Rihter ſol im gebieten, daz er darnach reht nem ze drin [3] næhſten [4] tædingen, und ſol auch ienem gebieten, daz er im antuuurte.

6. Vnd

ctorem, & illud bonum eſt res immobilis allodiali jure conceſſa, aut oppignoratum, aut alia res mobilis, extatque in territorio illius judicii, in quo actio fuit instituta, tum judex ipſis debet certum diem definire, in quo ambo ſuos ſiſtant auctores.

2. *Qui ex iis ſuum auctorem produxit, ille vincit, qui autem illum non ſiſtit, ille cauſa cadit.*

3. *Quodſi uterque auctorem ſuum judicio exhibuit, auctores inter ſe litem ſuſcipere debent.*

4. *Quo facto ille, cujus auctor tunc vincit, ipſe quoque victoriam obtinet, ita ut alter (adverſarius ejus) cauſa cadat.*

CAP. CCIII.
De caſu, ſi duo eandem rem vindicant.

SI duo vindicant eundem fundum, & unus dicit, illum eſſe ſuum allodium, alter autem aſſerit eum ſibi jure feudi eſſe conceſſum, tum is qui dicit, illum eſſe feudalem, producere debet ſuum auctorem, ut ſe ſiſtat, coram judice ſuo.

2. *Hoc facto judex debet ſententiam ferre, prout viri ſapientes decidunt.*

3. *Facilius eſt bona allodialia hereditaria in judicio ſibi aſſerere, quam allodia empta (aut alio modo quæſita.)*

CAP. CCIV.
De Poſſeſſione.

QUi per annum & diem ſine ullius contradictione probabili in poſſeſſione alicujus rei eſt, ille habet poſſeſſionem juſtam (præſumptive) hanc ei nemo auferre poteſt, quam in judicio legitime inſtituto.

2. *Quamdiu autem alius quidam illam rem judicialiter vindicat, poſſeſſor, per quodcunque tempus illud poſtea teneat, nunquam juſtam poſſeſſionem ejus acquirit, quamdiu alter actionem ſuam fundamentis juſtis niti oſtendere poteſt.*

3. *Quodſi ille (poſſeſſor) coram judicio toties apparens, quoties audit inſtitui alterius actionem, rem ſuam aſſeruerit, dicatque:* Adſum, Domine, & rem meam mihi vindico, (aſſero) uti juris eſt: *Tunc juſtam habebit poſſeſſionem.*

4. *Poteſtatem vindicandi alter habet per tres annos nec ulterius.*

5. *Judex debet illi (qui jus vindicandi ſe habere aſſerit) injungere, ut tribus juridicis proximis litem peragat; debet etiam alteri mandare, ut actori reſpondeat.*

6. *Quodſi*

---

nit davon gengent und bette des einen guten Weren und were das Reimbold Lappe ein Edelknecht unſer burger der die Stubenvege geerbet bette und bies ime denſelben weren tagen alſo reht were; hinc *Guarant, guarandus, guarandator.* Scherz.

5) Hic multa deficiunt, quæ in fine operis ſuppleta repeƌriuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCIII.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 43.

Ad CAP. CCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 44.

2) Quid *rebte gewer* ſit vid. apud Schilt. in Comm. ad J. Feud. Alem. c. 11. §. 1. *Scherz.*

3) Vox: *näbſten* abeſt in omnibus MSS. noſtris. *Scherz.*

† Locus difficilis. Aliæ editt. legunt, *als er die klag bæret:* forte rectius, ad ſenſum. Hinc ita vertimus Latine.

4) Cod. Univerſit. Argent. *gerichtz tagen.* Scherz.

6. Vnd kumpt er nit fur, der die[5] dri anſprach an daz gut hat, ſo ſol man ienem ertailen, daz er[6] immer ain ledig man ſi vor[7] diſer anſprach.

7. In irre denn ehaft not, die beuuiſe alz reht ſi.

6. Quodſi ille, qui rem vindicat, ſe judicio non ſiſtit, tum judex debet pronuntiare, quod reus omni tempore debeat eſſe immunis ab alterius actione.

7. Excepto caſu, ſi illum (qui vindicandi jus ſe habere aſſerit) impediverit cauſa ſontica; hanc probare debet, ceu juris eſt.

CAP. CCV.

[1] Von [2] dinkfluht.

SUuen man vor geriht beclagt, da er zegagen iſt, und uuirt er[3] dinkflühtig, er iſt der clag ſchuldig.

2. Vnd iſt er umb ungeriht oder umb ander freuel beclagt, man ſol in ze hant veræhten, daz iſt reht.

CAP. CCV.

De caſu, ſi quis judicio ſe ſubtrahit.

SI quis in judicio convenitur, cum præſens eſt, & eidem ſe ſubtrahit, convictus eſſe cenſetur.

2. Et ſi quis ob delictum majus aut minus fuit conventus, (& judicio ſe ſubtrahit) debet ſine mora proſcribi; & hoc juſtum eſt.

CAP. CCVI.

[1] Der ſin vih ainem andern ze ſchaden tribet.

SUuer ſin vihe[2] tribet uf ainez andern[3] mannez korn oder graz, er ſol im ſinen ſchaden gelten zuuiſpilde, und ſol dem Rihter geben dri ſchilling[4] der kurtzen oder nach geuuonhait,

2. Er mag ez auch uuol pſenden aun dez gerihtez urlob, und ſol ez triben[5] in dez gerihtz geuualt,

3. Und uuil er er mag[6] banden.

4. Iſt ez ſo getan uihe, daz er ez nit geuahen mag, alz uuildiu rozz und[7] rœmiſchiu pfærde. Vnd uuilde daz zame iſt, oder gænz, daz ſol er triben in ſin geuualt, ob erz zem Rihter nit bringen mag,

5. Er ſol ez dem Rihter künden, und der ſol im ſinen ſchaden gelten haizzen, alz reht iſt, und alz hievor (℣. 1.) geſprochen iſt,

6. Der

CAP. CCVI.

De eo, qui pecora ſua in damnum alterius agit, (in agrum ejus.)

QUi pecus ſuum abigit in alterius agrum, qui frumentum aut gramen fert, debet alteri duplo damnum reſarcire, & judici dare tres ſolidos vilioris monetæ aut tantum, quantum ſolvendo eſſe conſuetudo fert.

2. Licet etiam illi (cui damnum datum eſt) id pecus pignori capere ſine judicis venia, ſed debet illud transferre in judicis poteſtatem.

3. Si læſus vult, poteſt id (quamdiu id penes ſe habet) vinculis conſtringere.

4. Si illa animalia, quæ damnum dederunt, ita ſint comparata, ut (facile) capi non poſſint, ex. gr. equi feri, aut alii alacris naturæ, aut feræ beſtiæ manſuefactæ, aut anſeres, illa debet agere, & transferre in ſuam poteſtatem, ſi ea ad judicem perducere non poteſt.

5. Hoc facto id debet judici denuntiare, qui tenetur pronuntiare, quod damnum ipſi datum reſarciri debeat, prout juris eſt, & ut ſupra fuit dictum.

6. *Actor*

---

5) Expunge: *dri*, quod nec quadrat, nec in noſtris MSS. apparet. *Scherz.*

6) Vitioſe in Wurmbr. & Hortl. legitur: *nimmermehr.* Scherz.

7) Argentin. maj. Ingolſtad. Univerſit. Argent. meus, habent: *diſer klage.* Scherz.

Ad CAP. CCV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 45.

2) In plerisque MSS. rubrica ſic legitur: *von dingflucht, da einer von dem gericht fleucht.*

3) Cod. Uff. *Vor flüchtig oder dingflüchtig.* Argentin. maj. *und wirt der dannen flüchtig.* MS. Scotor. Vienn. *und wirt der ding flüchtig, und iſt er der clag &c.* Scherz.

Ad CAP. CCVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 47.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zu ſchaden treibt.* Scherz.

3) Iidem Codd. *mannes acker mit korn u. m. g.* Scherz.

4) Abeſt: *der kurtzen*, à MSC. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

5) Iidem Codd. *in des Richters gewalt.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. *pinden.* Ambraſ. Chart. *bannen.* Scherz.

7) Wurmbrand. *Ramiſchen pfert.* Hortled. *Reiniſch pfert.* Argentin. major. *Röſche pfert.* Waldo. *reyſchi pferit.* legendum cenſeo: *röſch*, quod alacrem, vigore quodam ſingulari præditum notat. in Suevia *ein röſcher menſch* dicitur *homo excitati ingenii animique ſemper hilaris.* de pane recens beneque cocto dicitur: *ein röſcher brod, ein röſcher wecken*, qui dum manu premitur, fragorem quendam ſonitumque edit. *reſchlich faren*, eſt: alacriter iter continuare in Hiſt. MSC. de Ponto. f. 78. *Scherz.*

Ad

6. Der man ſol ſinen ſchaden bereden ſelb dritte.

7. Vnd hat er der nit, er ſol ſinen ſchaden bereden mit ſin aintz hant.

CAP. CCVII.

[1] Der fremder acker [2] buuuet.

SUuer ainez andern mannez acker buuuet mit uuizzende, uuirt er darumb beclagt, er hat [3] ſin arbait verlorn, und ſol dem Rihter uuettun.

2. [4] Hat er ieman gelan ze buuuen er ſol im ſinen ſchaden abtun,

3. Suuer daz lant buuuet oder ſeit, furſt daz ez ze clag kumpt, der verliuſet ſin arbait und ſin ſat, und muz dem Rihter buzzen.

4. Suuaz ain man buuuet und ſeit, daz unbeclagt iſt, da ſol er ſin arbait und ſin gut [5] abniezzen.

5. Vnd ſol man dauon zins oder gelt geben, daz ſol er geben [6] ſuuen ez an gehœret.

CAP. CCVIII.

[1] Wie ain hirte uihez pflegen ſol.

SUuer ſin uihe anderſuua tribet denn für [2] den rehten uihhirten, der ſol dem uihhirten uollez lon gen, und dem Rihter ſehs pfenning. [3]

2. Nieman mag ſinen beſundern uihhirten gehaben, uuan diu Gotzhüſer und die herren die ſelb uuismat habent,

3. Und ſuuer ain man iſt der ſelber dri [4] mairhœfe hat, und daz uuismat daz darzu hœret, der mag haben ainen ſcheefhirten.

4. [5] Suuaz der hirte in ſiner hüte uerliuſet, daz ſol er gelten.

5. Nie-

6. Actor hic debet probare damnum ſuum ſuo & duorum aliorum juramento.

7. Quodſi nullos habet teſtes ad damnum probandum, ſolus jurare debet.

CAP. CCVII.

De eo qui (ſine jure) agrum alienum colit.

QUi agrum alienum ſine jure (lucrandi animo) ſciens prudensque colit, ille laboris ſui fructibus cadit, & Judici mulctam dare debet.

2. Si quis ei agrum colendum dedit (qui ſc. id faciendi jus non habebat) ille, qui eum ita dedit, damnum ipſius reſarcire tenetur.

3. Qui agrum ita colit, aut ſerit, quamprimum eo nomine à Domino vero Actio inſtituitur, laboris & ſementis pretio cadit, & Judici mulctam præſtare debet.

4. Quicquid agrorum quis colit ſeritque, antequam Actio contra ipſum fuerit mota, ex eo fructus ei cedunt.

5. Et ſi inde cenſus aut locarium aliquod eſt præſtandum, hoc ei, cui id debetur, ſolvere tenetur.

CAP. CCVIII.

Quam curam Paſtores gregum in cuſtodiendis Pecoribus adhibere debeant.

QUi pecus ſuum alii cuſtodiendum committit, quam ordinario Paſtori, ille integram mercedem Paſtori ordinario ſoluere debet, & Judici ſex denarios.

2. Nemini licet proprium habere Paſtorem, quam Communitatibus Eccleſiaſticis, & Dominis illis, qui propria habent prata.

3. Et, qui habet tres hubas, & prata eò requiſita, ille habere poteſt proprium Opilionem.

4. Quicquid pecorum Paſtor, dum ſub ejus cuſtodiâ ſunt, amittit, eo nomine ipſe debet ſatisfactionem præſtare.

5. Nemo

Ad CAP. CCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 46.
2) Cod. Waldn. *eret.* Scherz.
3) Cod. Waldn. *ſinen acker.* Cod. Uff. *ſein erbe,* oterque male. *Scherz.*
4) Cod. Waldn. *hat es ime jeman.* Cod. Uff. *hat er yn ymant gelaſſen umb zins oder hingelyhen zu bawen.* videtur probanda eſſe Lectio Waldoeriani Codicis. *Scherz.*
5) Cod. Waldn. Fſch. & meus: *abmeſſen.* Cod. Uff. *abmeſſen oder abnemen.* Cod. Wurmbr. & Hortl. *abnemen.* Scherz.
6) Lege: *ſwem.* Scherz.

Ad CAP. CCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54.
2) Cod. Fſch. *den gemeinen hirten.* Scherz.
3) Addunt Hortl. & Wurmbr. *dew gewonhait iſt etwo, ſo iſt ſy auch an vil ſteten nicht.* Scherz.
4) Cod. Jung. & Ambraſ. Perg. & Univ. Argentin. *huben,* quod etiam occurrit in Jure Sax. Prov. lib. II. art. 54. *Scherz.*
5) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54. *Scherz.*

6) Cod.

5. Nieman sol uih inne baben, er sol ez uz triben, so sant [6] Georien tag kumpt, [7] aun zuhtmüter die iungin vecher ziehent,

6. Und suuelhez vih iungiu hat, und daz dem vihhüter nit geuolgen mag, dazselbe sol man eine tun, daz ez nieman kainen schaden tu. [8]

7. Suuaz dem uihhirten der uuolf oder der rauber nimpt, und belibet er ungeuangen, und beschrit er si nit, er muz ez gelten,

8. Hat aber er zuuen man die daz sahen und horten daz er ruft, und nah lief, er belibet sin aun schaden. [9]

5. Nemo debet pecora sua domi alere; tenetur quilibet illa in prata abigere, cum dies S. Georgii venit, exceptis Porcabus, quæ Porcellos subrumos habent.

6. Quicunque habet pecora recens nata, & quæ pastorem sequi nondum possunt, ille ea separatim alere debet, ne cui damnum dent.

7. Quicquid pastori à lupo vel raptore alio, quem ipse non apprehendit; cuique non inclamavit, fuit (de grege) surreptum, eo nomine ipse satisfacere debet (Domino ejus.)

8. Quodsi autem duos producere possit testes, qui viderunt, quod ipse persecutus sit surripientem & audiverunt, quod ipsi inclamaverit, tum ad nihil præstandum tenetur.

CAP. CCIX.

[1] Von dorfgeriht.

VNd ist in ainem dorf ain Rihter, suuaz der gesetzet mit der (conf. c. 19, 2.) merern mengin der geburen, daz mag der minner tail nit uuiderreden.

2. Dazselbe reht sol man behaben in den steten.

CAP. CCIX.

De Judicio paganico.

SI in pago aliquo est judex, tum quicquid ille statuit cum majori parte rusticorum, hoc minor pars infringere non potest.

2. Idem juris debet obtinere in civitatibus.

CAP. CCX.

[1] Der an ainem lehen freuelt.

VNd ist daz ain man ain gut uon dem andern hat, suuer an dem gut [2] freuelt, daz er ez mit nutz in ledeclicher geuuer hat [3] in gantzem nutz den sol man bessern.

CAP. CCX.

De eo, qui fundo, quem alter ab alio habet, damnum dat.

SI quis prædium aliquod ex alterius concessione possidet, & contingit, ut alius prædio illi damnum inferat, tunc illi, qui illud prædium utilitatis suæ causa solus & quiete possidet, & ad quem omnis utilitas redundat, eo nomine est satisfaciendum.

CAP.

6) Cod. Fsch. Waldn. meus: *Georien messe.* Scherz.

7) Cod. Fsch. *an zwin diu jungende habent oder swelich vihe jungide hat.* Waldn. *ane swin die veber ziehent und welle vihe jungi hant.* Hortl. Univ. Arg. *an zweiu die junge verber ziehent* &c. Argentin. maj. *ane moren mit verlin und welches* &c. *Scherz.*

8) Cod. Fsch. hæc addit: *Swa man aber dem hirten lonet von der hube, unde niht von dem vihe, da sol der man der uf der hube sitzet, daz lone geben, ob er niht vihes hat, swaz man fur den hirten tribet, daz sol er wider antwurten, schuldiget man in drumbe, er habe ez niht geantwurtet, getar er daz bereden daz er ez geantwurtet habe an die stat dar er sol daz ist also und ist ez ein dorf so sol er ez antwurten innerhalp der zune ist ez ein stat er sol ez antwurten innerhalp der veste oder des tores so ist er ledic.* Scherz.

9) In Cod. Fsch. post capitis hujus finem plura occurrunt, quæ in fine hujus Operis sistimus. *Scherz.*

Ad Cap. CCIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 55.

Ad Cap. CCX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 57.

2) Hic textus in vitio cubat. lege ex Cod. Wurmbr. & Hortl. *freuelt gen dem der es in nutzlicher und lediglicher stiller gewer hat, und in gantzem nutz, dem sol man pessern.* Cod. Univ. Argent. *freuelt der es mit nutz in lydiclicher gewer h. u. i. g. nutze, den sol man bessern.* Uffenb. *freuelt, das er mit nutz in lediglicher g. h. u. i. g. n. den s. m. b.* Scherz.

3) Cod. Uff. & Ambras. Chart. *in grossem nutz*; sed reliqua nostra MSS. concordant textui nostro. *Scherz.*

Ad

CAP. CCXI.
[1]Von lehenerben.

OB der [2] dehainen lehenerben hat nach sinem tode, suuer sin gut denn erbe, ez si aygen [3] oder lehen, der sol nemen den nutz der sich nit hat ergangen.

2. [4] Nu hœrent uuann er sich ergangen habe.

3. An Sant Walpurg tag ist der lemberzehende gelt verdient.

4. An [5] Sant Johans tag ze sunuuenden ist verdient allez gelt von flaische.

5. An Sant Margreten tag ist verdient allerhande gut aun uuin und aun korn.

6. An Sant Gallen tag ist verdient der uuin.

7. An Sant Martinz tag ist verdient daz korn.

CAP. CCXI.
De Heredibus Feudalibus.

Si quis nullos post mortem suam relinquit heredes feudales, tum ille, qui ipsius bona sive immobilia sive mobilia jure hereditario acquirit, omnes fructus, quorum dies nondum venit, sibi vindicare potest.

2. *Percipite nunc quando singulorum fructuum dies venerit.*

3. *Die S. Walpurgis venit dies decimarum de agnis.*

4. *Festo S. Johannis Baptistæ venit dies omnis præstationis de carne debitæ.*

5. *Festo S. Margarethæ venit dies præstationis variorum redituum, excepto reditu vini & frumenti.*

6. *Festo S. Galli venit dies præstandi vini.*

7. *Festo S. Martini venit dies frumenti debiti.*

CAP. CCXII.
[1] Von buuuelüten.

SUuer zehenden uerdienen sol oder ander gut, der sol ez uerdienen ze den ziten alz hieuor geschriben stat,

2. Dez mannez sat ist uerdient, die der man mit sinem pflug uuürket, [2] so diu eged darab gat,

3. Uuil der Herre den Buman uon sinem gut uuisen, daz sol er tun zer liehtmezze,

4. Dazselbe sol er tun ob er sin gut umb gelte oder umb zinse hat hingelauzzen.

5. Stirbet der man dem daz gut gelauzzen ist alsô, sin erbe tret an sin stat, und gebe dauon daz iener geben solt.

6. Stirbet auch der herr, so geb man sinen erben, daz man im geben solt.

CAP. CCXII.
De Colonis.

QUi jus habet exigendi decimas aut alios reditus, ille eos exigere potest tempore supra nominato (non prius.)

2. *Qui jus habet percipiendi fructus ex agro, quem ipse aravit, ille potestatem illos metendi consequitur quamprimum rastro terram subegit.*

3. *Quodsi Dominus fundi colonum agri locati usu ulteriori privare vult, hoc facere debet circa festum Purificationis Beatæ Mariæ.*

4. *Scilicet ita agere potest, si fundum suum alteri pro præstatione in fructibus aut pecuniâ locavit.*

5. *Si colonus moritur, tunc in ejus locum succedit heres illius, qui idem præstare debet, quod colonus prior præstare debuisset.*

6. *Quodsi verò locator obiit, ejus heredibus id solvi debet, quod defuncto solvendum fuisset.*

CAP.

Ad CAP. CCXI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58.

2) Omnia MSS. addunt: *Man.* Scherz.

3) Cod. Fsch. Uffenb. Wurmbr. *oder ander gut.* Cod. Univ. Argent. *oder varende gut.* quod videtur probandum. *Scherz.*

4) Conferri cum hoc Capite meretur Jus Augustanum nostro MSC. Krafftiano adjectum fol. 97. a. 1. ubi: *Allez gelt von Aiern und von Vogtlämmern daz sol man verdienen ze Oastern. Swaz von flaische ist daz sol man verdienen ze Sunnewende. Aun geltswin die sol man verdienen ze Wihennahten. An Sant Margreten tag soll man verdienen allerhande zehenden. An Sant Urbanstag sin verdient wingarten und baugarten zehende. dez mannes Saat die er mit dem pflug würcket die ist verdient als die Egde darab gat. Gelt von Mülen und von Zöllen und von Muntzen und von swelberhand gut ez ist, diu umb zins stant die sol man verdienen uf swelbe tag der zins gelät ist. Alle käsgült sol man verdienen halb ze wihennachten halb ze pfingsten darnach und sie gesezt sint.* Eod. fol. a. 2. legitur: *Alliu diu gült diu man mit win verdienen sol diu hat sich vergangen uf Sant Gallentag.* Scherr.

5) Ita appellatur *dies Joh. Baptistæ*, nomine desumto à solstitio, & quidem æstiuo, solstitium Germanis *Sonnenwende, Sunbende, Sungibte, Sungicht, Singibt* appellatur: Anglo-Sax. solstitium dicitur *sungibte.* vid. Somner. in Vocab. Anglo-Sax. dicitur iisdem *sunnstede.* vid. Mareschallus in Obs. ad Evang. Vers. Anglo-Sax. ubi etiam notat in LL. Frisicis hanc diem appellari *Sinte Johannes Des te midda somera*, nominatur etiam *midde sumeres messe.* adde Schilter. ad Kœnigshov. Chron. p. 458. *Scherz.*

Ad CAP. CCXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58. & 59.

2) Vid. Hert. de Parœm. Juris Germ. lib. I. parœm. 20. *Scherz.*

CAP. CCXIII.

[1] Wenn gelt uon zœllen und uon mülen und uon münzzen uerdient ſi.

GElt uon zœllen und uon mülen und uon münzzen und uon andern dingen iſt uerdient uf ſuuelhen tag der man beſchaidet. [2]

CAP. CCXIII.

Quando redituum de vectigalibus, aut molendinis, aut Monetâ dies venerit.

DIes redituum de vectigalibus, aut molendinis, aut Monetâ, aut aliis rebus eo venit termino, de quo (in pacto locationis) fuit conventum.

CAP. CCXIV.

[1] Wie uuit [2] dez [3] Kungez ſtraz ſul ſin.

DEz Kunigez ſtrazze ſol ſehzehen (conf. c. 174, 5.) ſchuch uuite ſin.

2. Daz iſt alſo geſprochen, diu lantſtrauzz ſol alz uuite ſin, daz ain uuagen müge dem andern entuuichen.

3. Der [4] lær uuagen ſol entuuichen dem geladen, und der ringer ſol ie dem ſuuerern entuuichen.

4. Suuelher auch baz geuuichen mag der ſol auch uuichen, ſuuaz daruf lige.

5. Der ritent ſol uuichen dem uuagen er ſi geladen oder nit,

6. Der gende uuiche dem ritenden,

7. Sint ſi aber in ainem engen uuege oder uff ainer pruggen, und iagt man ainen ritenden oder ainen genden, ſo ſol der uuagen ſtille haben untz daz ſi furkomen.

8. Suuelh uuagen dez erſten an die prugg kumpt, der ſol auch dez erſten uberuaren, er ſi geladen oder nit,

9. Der auch e ze müle kumpt der ſol auch e malen.

CAP. CCXIV.

Quæ latitudo debeat eſſe Viæ Regiæ.

VIa Regia ſedecim pedes ſit lata,

2. *Hoc ita ſtatutum eſt, quod Via Regia ejus debeat eſſe latitudinis, ut unum vehiculum juxta alterum transvehi poſſit.*

3. *Vehiculum, cui nullum onus eſt impoſitum, cedere debet vehiculo onuſto, & illud, quod minus oneris fert, ei quod majus onus habet.*

4. *Illud vehiculum, quod commodius & facilius alteri cedere poteſt, id faciat, quantumcunque etiam onus ferat.*

5. *Equo iter faciens cedat currui, ſive hic onus aliquod ferat ſive non.*

6. *Qui pedes incedit cedat equitanti.*

7. *Quodſi vero uterque (ſcilicet eques aut pedes, ex unâ, & currus ex alterâ parte) ſit in viâ anguſtâ aut ſuper pontem aliquem, & aliquis perſequatur equitantem aut pedibus iter facientem, tum vehiculum debet ſiſti, donec modo dicti tranſiverint.*

8. *Cujus vehiculum prius ad pontem aliquem venit, illud eundem etiam prius tranſire poteſt, ſive onus ferat, ſive non.*

9. *Qui prior venit in molendinum, ille etiam prior molendi jus habet.*

CAP. CCXV.

[1] Der ainem ſin gut ſetzet oder lihet.

SUuelh man dem andern ain pfært oder ain geuuant oder [2] dehain uarndez gut ſetzt oder lihet mit ſinem uuille, ſo hat iener reht daran in dez geuualt ez humpt.

2. Von

CAP. CCXV.

De eo qui alteri rem ſuam dat aut utendam concedit.

SI quis alteri equum aut veſtem, aut aliam rem mobilem dat, vel utendam concedit, tum is, in cujus manum illa tranſiit, jus habet illam poſſidendi.

2. *Nunc*

Ad CAP. CCXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 58.
2) Cod. Uffenb. addit: *oder das zyl benennet.* In Cod. Waldner. poſt finem hujus Capitis exſtat: *Hie iſt das lantrechtbuch uſs.* Scherz.

Ad CAP. CCXIV.

1) Hic in Cod. Waldn. legitur: *hie vahet an daz edel daz da heiſſet von lehenrechte.* Argentinenſis major habet: *hie hebet an daz buch, das do ſeit von Lehenrechte, und heiſſet daz rehte lehenbuch, und ſeit von dem lantrehte, alſo es die Kunige gemaht hant.* Scherz.
2) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 59.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des Reichs.* Scherz.
4) Cod. Fſch. der *itel wagen.* Arg. maj. *der lere oder itel wagen.* Scherz.

Ad CAP. CCXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 60. & lib. III. art. 22.
2) Cod. Fſch. Argent. Maj. & quidam alii. *ander.* Scherz.

3) Cod.

2. Von lihen uuellen uuir reden.

3. Lihet ain man ain pfært an ain stat und benennet im die stat, und er liht ez im umbsust, und geschiht im untz an die stat iht, er büzzet im darumb nit, [3] ob er ez ritet reht tagguaide, und im sin [4] futer git.

4. Und ritet er ez fur baz denn an die stat, die er im uornante, geschiht im denn iht, er muz ez gelten,

5. Wirt ez uerstoln oder geraubt, er muz ez gelten,

6. Nimet ez aber der gemain tode er giltet ez nit.

CAP CCXVI.
[1] Von Lehenunge.

Lihet ain man dem andern ain pfært umb lon [2] an ain stat und benennet im die stat und nit uerrer, suuaz dem pfært geschiht, daz muz er gelten untz an die stat aun den gemainen tod.

2. [3] Und ritet er furbaz, uuirt ez im uerstoln oder geraubet e daz er an die stat kumpt diu uorgenant ist, so giltet er ez nit, ob er sin [4] gehütet hat alz er solt.

3. Wir sprechen daz der man (conf. c. 223,3.) frœmdez gut baz behüten sol denn sin selbez gut.

CAP. CCXVII.
Auch von Lehenunge.

VNd liht ain man dem andern uih umbsust, daz hat daz reht alz daz pfært.

2. Libet ain man dem andern ain pfært [1] oder ainen ohsen in ainen pfluge mit solchem gedinge: *Libe mir din uibe in minen pflug zuuen tag. Ich libe dir daz min alz lange;* und koment also zesamen, stirbet daz uihe ir deruueder giltet dem andern nit, ob er ez ze reht hat [2] gearbait und im reht [3] fürgit, und er daz beredet ze den hailigen.

2. *Nunc de commodato & locato verba faciemus.*

3. *Quod si quis alteri equum gratis concedit utendum ad certum locum, quem ei definit, & contingit, ut antequam ad illum locum perveniat, equo damnum aliquod obtingat, tum eo nomine ille (commodatarius) ad nullam tenetur satisfactionem alteri præstandam, modo justam itineris diurni quantitatem observaverit, eique alimenta debita subministraverit.*

4. *Quodsi ultra locum à commodante definitum progressus sit cum equo, & huic damnum obvenerit, id resarcire debet.*

5. *Quodsi furto aut rapinâ equus ipsi fuerit ablatus, eo nomine tenetur.*

6. *Ast si perit morte naturali, ille nihil tenetur solvere.*

CAP. CCXVI.
De Locatione & Conductione.

SI quis alteri utendum concedit equum pro mercede ad certum usque locum, quem ei nominat eum in finem, ne ulterius iter faciat, & contingit, ut equo damnum aliquod obveniat, illud damnum (quod scilicet, antequam pervenit ad illum locum, contingit) resarcire debet, excepto casu si morte naturali equus decesserit.

2. *Quodsi equus talis, dum in itinere versatur, furto aut rapinâ ipsi subtrahitur, antequam ad locum definitum pervenerit, tunc eo nomine nihil præstare tenetur, si modo in eo custodiendo ita, ut debebat, fuerit versatus.*

3. *Pronuntiamus (generaliter) quod quis rem alienam melius custodire debeat quam suam propriam.*

CAP. CCXVII.
Iterum de concessione rei ad utendum.

SI quis animalia (alia quam equos) alteri gratis utenda concedit, idem juris obtinet, quod in equis concessis servatur.

2. *Quodsi quis alteri equum aut bovem ad arandum concedit hoc pacto:* permitte mihi usum pecoris tui ad arandum per duos dies, & vicissim tibi per tantundem temporis concedam usum pecoris mei &c. *& contingit, ut pecus aliquod ita concessum moriatur, tum neuter illorum alteri tenetur ad satisfactionem, si legitima ratione eo usus est, eique debita alimenta suppeditavit, hocque ipsum juratò asserit.*

CAP.

3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ob er ez recht wegrais gefürt oder geriten bat und im sein fur geit.* Fsch. Univ. Argent. Uffenb. meus: *ritet rehte reise.* Ingolst. *ze reht geriten hat.* Scherz.

4) Pro: *futer* plerique Codd. legunt: *fur.* Uffenb. addit: *das es wol sein nottorfft hat.* Scherz.

Ad CAP. CCXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 22.

2) Cod. Uffenb. addit: *umb bit willen.* Scherz.

3) Hic & seq. versus absunt à Cod. Fsch. *Scherz.*

4) MSC. Ambras. Perg. *gepflogen.* Scherz.

Ad CAP. CCXVII.

1) Arg. maj. *oder einen stier oder ein vihe oder ein rind.* Scherz.

2) MSC. Ambras. Chart. & Jung. *gezogen.* Ambr. Perg. *gezeuget.* Fsch. *gezaugent.* Arg. maj. *gezömett.* Uffenb. *hat lassen zyhenn.* Scherz.

3) Wurmbr. & Hörtl. *mit vert.* Fsch. & Univ. Arg. *fur git.* Ambras. Perg. *seine fure hat gegeben.* Scherz.

CAP. CCXVIII.
Von Diuphait.

[1] Ainez ist offeniu diuphait ainez ist haimlichiu diuphait.

2. Offeniu diuphait ist, ob ain man kumpt in ain huse ainz nahtz oder ainz tagez, und stilt uuaz da ist, und er uuirt begriffen [2] mit der diuphait e daz er sie uerberge, daz haizzet offeniu diuphait.

3. Vnd git ain man dem andern diubigez gut, und uuaizz er daz uuol daz ez uerstoln ist, daz haizzet auch offeniu diuphait.

4. Vnd treit ain man dem andern sinen mantel uz [3] aun sin uuizzent und sait im daz nit [4] e an den uierden tag uuil er daz fur ain diuphait han, daz tut er uuol [5] also ob er in darumb gefraget hat und er im laugent.

5. Beclagt er in uor geriht, er muz im antuuurten umb die diuphait.

6. Er muz auch uf dem gut bereden daz ez im diuplich uerstoln si ob daz gut zegagen ist,

7. Und ist daz gut nit ze gagen, so muz er in uberziugen mit siben mannen die daz uuarz uuizzen, daz er im sin gut uerstoln hat.

8. [6] Vnd ist er besprochen e an der dinge dehaim alz ditz buch hie uor sait, so bedarf er zu im nit uuan zuuair manne.

9. Die suln mit im darumb suuern, so sol der Rihter uber in rihten alz reht si.

CAP. CCXVIII.
De furtis.

Furtum aliud est manifestum, aliud nec manifestum.

2. *Manifestum furtum est illud, quod committitur ab aliquo, qui noctu vel interdiu domum alicujus intrat, & quæ ibi invenit, aufert, ac cum rebus furtivis deprehenditur, antequam illas in locum tutum pertulerit; hoc appellatur furtum manifestum.*

3. *Si quis alteri, qui scit, rem sibi datam esse furtivam, custodiendam dat, hoc quoque factum appellatur furtum manifestum.*

4. *Si quis alterius pallium Domino inscio secum aufert nec id Domino indicat, imò cum à Domino interrogatus esset de illo, sed id habere negat, atque ita penes se retinet usque ad quartum diem, tum factum hoc Dominus tanquam furtum intueri potest.*

5. *Si Dominus propter hoc factum contra ipsum in foro agit, tenetur ipse respondere furti hujus nomine.*

6. *Tenetur tum Dominus probare, quod res, de qua agitur, sibi furto fuerit ablata; hoc ita obtinet, si res illa est præsens.*

7. *Quodsi absens est illa res, tum Dominus debet illum convincere per septem testes, qui sciunt verum hoc esse, quod alter huic rem illam furto subtraxerit.*

8. *Quodsi ille (contra quem Dominus furti agit) similium factorum antea perpetratorum suspectus sit, & inde malam sibi famam contraxerit, tunc actor non indiget nisi duobus viris (seu testibus.)*

9. *Hi debent una cum ipso (contra reum) jurare, & tunc judex contra ipsum sententiam pronuntiare debet, uti juris est.*

CAP. CCXIX.
Der stilt und der hilt.

Ratet ain mensche dem andern daz ez stele und sprichet also: *Gank hin und stil dem das gut, und bringe mirz und gib mirz halbez, ich uuil dir ez behalten*, und er tut daz, und daz gut uuirt begriffen in ienez geuualt, dem ez da enpfolhen ist, [1] und ist er nit besprochen e uuie sol man daz rihten.

2. Vnd

CAP. CCXIX.
De eo, qui furtum committit, & de eo qui id celat.

Si quis alteri consilium ad furandum dat & ita loquitur: abi & furare huic vel illi hanc vel illam rem, eamque ad me defer, mihique dimidiam ejus partem largire; asservabo illam ad tuum commodum; *contingitque ut alter furtum committat, resque furtiva inveniatur apud eum, cujus custodiæ fuit commissa, ac hic (custos) antea tanquam suspectus furtorum nullam contraxerit malam famam; hic quæritur, qualis in hoc casu sententia sit ferenda?*

2. Re-

Ad CAP. CCXVIII.

1) Versus primus abest à Cod. Hortled. Wurmbr. & Scotor. Viennens. *Scherz.*

2) Fsch. *mit dem gute.* Scherz.

3) Codd. impressi antiqui addunt: *oder anders sein gut.* Scherz.

4) Ambras. Perg. addit: *Und jener get ze im und fraget in umbe sinen Mantel, und er laugent ims und er behaltet in also a. d. u. t.* quæ Lectio recipienda videtur. *Scherz.*

5) In Cod. Univ. Arg. Uffenb. Ingolst. meo. additur: *ob er will.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. & Hortl. *Und ist das der dieb hainen lewmten hat als diz puch.* Cod. Fsch. *ist aber der diup vor belumet mit so getanen dingen a. d. p.* Arg. maj. & min. *und ist er e belumet &c.* Meus: *Und ist er belumet mit der dinge debeinem.* consentiunt Jung. & Ambras. Chart. qui tamen habent: *iiber der dinge &c.* Ingolst. *und ist er pegriffen mit der dinch ainem &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXIX.

1) Cod. Univ. Arg. *Nu der ist nit belumet ersten mols w. s. m. d. r.* Cod. Fsch. *n. d. i. n. b. e males.* Sic & Waldn. ast Hortl. & Wurmbr. *d. i. n. b.*

pis

2. Vnd giht er er habe ſinen ſchub, da ſol man im tag umb geben,

3. Und kumpt iener fur, und ſchiubet erz uf in, er muz ez enpſahen,

4. Sprichet er aber er ſi [2] geſelle daran, und er hiezz ez in ſteln, und er enpfülhe ez im, [3] und ſint ſi e unbeſprochen beide geuueſen, [4] ſo muz ez got ſchaiden mit kampfe under in.

5. Vor Got ſint ſi baide ſchuldig, [5] uor den lüten uuirt nit uuan der ain ſchuldig.

6. [6] Vnd ſprichet der der uf ienen da ſchiubet, ich ſtal ſin nit, er enpfalh mir ditz gut, und iah ez uuere rehtuertig, und kempfent mit ain ander, und geſiget der diup der ez [7] da ſtal, und hat er [8] ueriehen oder nit, und hat man uf in geſchoben daz gut, [9] man hahet ſi bede.

7. Geſiget aber der ez da hiezz ſteln, er iſt geneſen und man hahet ienen,

8. Und diſer iſt uor Got ſchuldig, und vor den luten nit..

9. Ez uuirt auch oft ain man ſchuldig uor den luten, der uor Got unſchuldig iſt. et cetera.

2. Reſpondetur, quodſi ille (cuſtos) dicat ſe poſſe probare, quod alter furtum commiſerit, tum (ad hoc faciendum) terminus juridicus ei eſt præfigendus.

3. Quodſi in termino illo ipſe (cuſtos) ſe ſiſtit, & alterum furtum commiſiſſe probat, alter imputationem admittere debet.

4. Quodſi vero ille (qui furtum perpetravit) dicit, quod alter ſibi criminis ſocius ſit, & ſe furari juſſerit, atque cuſtodiendam acceperit rem furtivam, ac neuter antea furtorum nomine malam ſibi attraxerit famam, tum judicio Dei, duello nempe, ab ipſis inter ſe ſuſcipiendo, res decidi debet.

5. Coram Deo uterque criminis reus eſt, aſt coram hominibus alteruter tantum (qui ſcilicet in duello ſuccumbit) pro reo habetur.

6. Quodſi is qui alterum crimen commiſiſſe aſſerit, dicat: ego rem (de qua agitur) non ſum furatus, alter mihi illam cuſtodiendam tradidit, dixitque, legitime ſe illam acquiſiviſſe, & contingat, ut in duello, quo inter ſe pugnant, fur (qui furtum commiſit) victor evadat, tum ſive ille (fur) faſſus fuerit delictum ſive non, & delictum de ipſo fuerit probatum, uterque ſuſpendi debet.

7. At vero ſi ille qui alterum furari juſſit, vincit (in duello) tum ipſe impunis evadit, & alter furcæ affigitur.

8. Et hic (qui furandi conſilium dedit) reus eſt coram Deo, non tamen coram hominibus.

9. Sæpe etiam accidit, ut quis in oculis hominum habeatur pro nocente, qui in oculis Dei eſt innocens.

CAP. CCXX.
Der ain menſch verſtilt.

STilt ain menſche ain ander menſche, daz iſt auch diuphait,

2. Und uuirt ez in ſiner geuualt begriffen, man ſchiubet ez uf in alz ander [1] gut daz uerſtoln iſt,

3. Und

CAP. CCXX.
Qui hominem furando plagium committit.

SI quis alium hominem furatur, hoc quoque pro furto habetur.

2. Et ſi homo talis apud ipſum deprehenditur, eo nomine tenetur, ſicut ob aliam rem furto ablatam.

3. Fur

pis an die zeit w. ſ. m. d. r. Argentin. major & meus vitioſe: *und der eſt mit belumbt vormals.* Arg. min. *nit belumet vormals.* Uff. *und nu der iſt ee nicht verlewmnt &c.* Scherz.

2) Inſere: *ſin.* quod in reliquis Codd. occurrit. *Scherz.*

3) Cod. Uff. *und ſein ſie beyde unbeſprochen das iſt unverlumet.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *So muz ez gelucke ſcheiden.* Scherz.

5) Idem Cod. *mit kamphe wirt niur der eine ſchuldig der ſigloz wirt.* Wurmbr. & alii. *vor d. l. w. nur ainer ſchuldig das iſt der da ſigloz wirt.* Scherz.

6) Loco verſus 6. 7. & 8. Cod. Fſch. hæc habet: *Und ſprichet jener er emphulhe im daz gut fur rehtvertige gut, und hat dirre verjehen der ez da ſtal, und geſiget er halt, man anhahet in unde hehet in doch, geſiget aber der ez da ſtelen hiez der iſt geneſen, der iſt vor Got doch ſchuldig, unde vor den luten unſchuldig, daz geſchiht an manger ſache.* Scherz.

7) Plerique Codd. hic inſerunt: *zu dem erſten d. ſt.* Scherz.

8) Cod. Uff. *bekant oder nicht bekant.* Scherz.

9) Verba: *Man habet ſie bede,* in reliquis MSS. non apparent. Cod. Univ. Arg. ut & Waldn. Hortl. Wurmbr. Uffenb. meusque ut & uterque Arg. habent: *Und hat man uf in geſchoben daz gut, und geſiget der ez do hiez ſtelen er iſt geneſen und man hencket jenen der iſt vor Got ſchuldig daz geſchiet mannichen dingen &c.* in Hupfupff. & Bitſchiano legitur: *u. h. m. u. i. g. d. g. man hencket ſy beid ſamet, und geſiget der, der es hies ſtelen der iſt geneſen, und man hencket yenen, und er iſt doch vor Got ſchuldig, und vor den luten unſchuldig &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXX.

1) Omnes fere Codd. noſtri habent pro: *gut daz verſtoln iſt*, vocem: *diuphait.*

3. Und uuie iung ez ist [2] oder uuie arm ez ist, man sol in darumb hahen,

4. UUan ain mensche ist uil tiurr [3] denn uil gutz.

5. Suuer rat oder helfe ainem menschen tut, daz ez stele, der ist der diuphait schuldig.

6. Suuer stelen uuil und gat er hintz ainem manne, und bitter im ain laitern lihen, er uuelle in ain hus stigen durch steln, oder der ainem diup ain tür uf tut oder [4] ain uenster oder dem ain smit mit uuizzende diupslüzzel machet oder anderiu ysen, diu zu diuphait hœrent oder der ander helfe diuben tut den sol man hahen zu dem diup. [5]

3. Fur talis bene suspendio subjici debet, licet homo furto ablatus tenerrimæ ætatis aut pauper sit.

4. Siquidem multo majori pretio homo est æstimandus, quam bona plurima.

5. Qui alicui in furto consilium dat aut opem fert, ille furti est reus.

6. Qui cum furari vult, aliquem accedit, eumque rogat, ut sibi scalam commodet, dicatque velle se ope ejus intrare domum aliquam furti causa, aut qui furi portam vel fenestram aperit, aut qui, cum faber est ferrarius, alteri sciens claves vel alia ferramenta ad furandum apta conficit, aut alia ratione opem fert furibus, ille debet unà cum fure suspendi.

CAP. CCXXI.
Der dem andern sin geuuand enpfilhet.

VNd enpfilhet ain man ainem snider sin geuuant [1] ze sniden, und uuirt ez im uerstoln, ez muz der snider [2] gelten,

2. Also ist ez umb alle enpfelhenüzze, suuez sich der man underuuindet ze pflegen oder ze behalten uuirt ez im uerstoln er muz ez gelten.

CAP. CCXXI.
De eo qui alterius custodiæ vestem mandat.

Quodsi quis Sartori vestem dederit, ut illam sarciat, contingatque ut illa, cum apud Sartorem est, furto auferatur, Sartor damnum resarcire debet.

2. Idem obtinet intuitu omnis rei, quæ alicujus custodiæ commissa est, quamque alter suscepit curandam vel custodiendam, nam si talis res furto surripitur, ille (accipiens) eo nomine satisfacere debet.

CAP. CCXXII.
Der pfant umb gült setzet.

DEr ain pfant umb gült uersetzt uuirt ez [1] uerstoln er muz ez gelten.

2. Und gib ich [2] im ain gult ze kauffen und git er mir sin [3] arr daran, und daz gut belibet in miner geuualt, und uuirt ez [4] im uerstoln, der schad ist sin, und min nir, han [5] etlich daz sin behütet alz ich uon rehr solt.

CAP. CCXXII.
De Eo qui ob securitatem debiti pignus alteri dederit.

Si quis alteri ob debitum aliquid oppignorat, pignusque furto auferatur, ille (cui pignus datum est) eo nomine tenetur.

2. Quodsi alicui vendo rem aliquam qui arrham mihi dat, ego autem eandem rem in potestate mea retineam, & illa furto mihi subtrahatur, tum ipsi non mihi res perit, modo eam ita custodiverim uti jure fieri debet.

CAP.

2) Cod. Waldn. *nder wie alt.* reliqui autem omnes Codd. nostri habent: *o. w. arm.* Scherz.
3) Fsch. & Uffenb. *danne ein michel teil gutes.* Scherz.
4) Verba: *oder ein venster.* absunt à Cod. Univ. Arg. & men. *Scherz.*
5) Cod. Univ. Argentin. Fsch. Waldn. Uterque Arg. meus hæc addunt: *die dirre glich sint, das wissent, das er also schuldig ist an der diepheit, als der do stielt, und man sol in bencken zu dem diep.* Pro: *die dirre glich sint.* Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *die disen vorgeschriben dingen gleich sind.* Scherz.

Ad CAP. CCXXI.

1) Cod. Ambras. Perg. *zu machen.* Fsch. *ze sniden oder ze machen.* Uffenb. *zu snydenn das er es ym mache.* Scherz.
2) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *yenem.* Scherz.

Ad CAP. CCXXII.

1) Ambras. Perg. *verloren.*
2) Cod. Uff. Hortl. Wurmbr. inserunt, & recte quidem: *ainem man.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *wert.* Ambras. Chart. *besstunge.* Fsch. *pfenning.* Uff. *gelte.* Scot. Vienn. *bare.* in impressis est *Leykauff.* Scherz.
4) Lege: *mir.* quod etiam habet Fsch. Uffenb. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*
5) Lege: *ich echt.* *echt* idem est ac: *modo.* MSC. Arg. *ban ich sin echt gebutet.* Wurmbr. & Hortl. *ob ich sein gebutt ban a. i. v. r. s.* Scherz.

Ad

CAP. CCXXIII.
Der ainem ſin gut [1] uerliuſet.

VNd lihet ain man dem andern ainen ſilberinen [2] napfe, der ſol dez baz hüten denne ſin ſelbez gut, und uuirt er im uerſtoln er muz in gelten,

2. So ſprechent ſumelich lüte, er uerlieſe ain man ſin ſelbez gut mit meinem gut, er ſule mirz nit gelten,

3. Dez iſt nit ainem ieglichen manne iſt daz geſetzet daz er (conf. c. 216, 3.) fremdez gut baz behüten ſol denn ſin ſelbs. [3]

CAP. CCXXIII.
De Eo qui rem alterius (ſibi ab altero conceſſam) amittit.

IS cui alter argenteum poculum aut aliam rem utendam concedit, magis illam cuſtodire debet, quam rem propriam.

2. *Quidam objiciunt (hoc æquum non eſſe) & debere illum, qui rem alteri utendam conceſſit, dicere, quod alter, quia res proprias ſimul cum rebus ipſius amiſit, nihil ipſi debeat ſolvere.*

3. *Hoc falſum eſt; cuilibet homini hæc lex eſt lata, quod res alienas melius cuſtodire debeat quam ſuas proprias.*

CAP. CCXXIV.
Der ſin aigen gut ſtilt.

VNd ſitzet ain man bi lüten und hat pfenning in ſinem bütel, [1] und [2] nimet dieſelben haimliehen daruz, und giht die lüte haben imz daruz uerſtoln, man ſol der lüte ayde daſur nemen.

2. Man uinde ſi dann in ir [3] geuualt, ſo riht man uber ſi alz reht ſi,

3. Vindet man ſi [4] in ſiner geuualt [5] und iſt ir ſehzig oder mer, man ſol in hahen.

4. Alſo ſol man rihten umb allez gut daz der man im ſelber ſtilt. [6]

CAP. CCXXIV.
De eo qui rei propriæ furtum committit.

SI quis in aliorum hominum conſortio eſt, & nummos quos in loculis ſuis habet, clam ſeponit, dicitque illos ſibi eos nummos furto ſubtraxiſſe, tum illi ad juramentum purgatorium ſunt admittendi.

2. *Aliud obtinet, ſi nummi ſubtracti penes ipſos reperiantur, tunc enim puniendi ſunt, ſicut juris eſt.*

3. *Quodſi autem penes ipſum inveniantur hi nummi, quos ab aliis ſibi ſurreptos dixerat, eorumque quantitas ad ſexaginta vel plures denarios procedat, furcæ pœna eſt afficiendus.*

4. *Eodem modo pronuntiandum eſt intuitu omnis rei, quam quis ſibi ipſi furatur.*

CAP.

Ad CAP. CCXXIII.

1) Hortl. & alii Codd. *verſetzet.* Ambraſ. Perg. habet loco rubricæ: *Von lehnunge.* Scherz.

2) Hortl. & Wurmbr. habent: *vas.* Fſch. *napff oder ander gut.* Ambr. Perg. *vas oder ander gut.* Ambr. Chart. *becher.* Uffenb. *Kopffe oder ein ander gut.* Scherz.

3) Hic ex omnibus Codd. noſtris hæc ſupplenda ſunt: *durch ſiner eren willen daz man iht in arcgwene, unde wirt mir ein gut verſtolen daz min niht iſt, da ſol ich der clager umbe ſin, und ſtirbe ich oder entwiche ich davon ſo ſol der clagen des daz gut iſt.* Scherz.

Ad CAP. CCXXIV.

1) MSC. Ambr. Chart. addit: *Und er ſnidet ſin ſelbs beutel ab, und birget den, und ziehet es die bi im ſint geſetzen oder nimt die pfenninge uz dem bütel und gibet* &c. conſentit Fſch. aliique voculis quibusdam mutatis. *Scherz.*

2) Verba: *und nimet d. h. d.* deſunt in Cod. Waldn. Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

3) Hortl. & Wurmbr. *Es ſey dann das er es in irer gewalt begreiff.* Cod. Ambr. Perg. adhuc addit: *mit ſo getanen urchunde daz ſie ſin nicht gelengen mugen.* Scherz.

4) Pro: *in ſiner gewalt*, Cod. Ambr. Perg. habet: *bi im nicht*, ſed vitioſe. *Scherz.*

5) Cod. Fſch. addit: *unde des ander lute zihet.* recte omnino. *Scherz.*

6) Ad finem hujus Capitis Hortl. MSC. habet: *alſo hat der man mit ſein ſelbs gut den leib verlorn und das iſt von ſeiner groſſen Untat* (Ambr. Perg. *valſcheit*) *geſchehen das er ander lewt geſchendet* (*gehönet*, habet MSC. Ambr. Perg. *gelumdet.* Ambr. Chart. *geleſtert.* ſung.) *den er irn leib wolt haben genomen.* conſentiunt omnia reliqua MSS. excepto Cod. Scotor. Vienn. *Scherz.*

CAP. CCXXV.
Von notuuer dez ſtrazrauberz.

WIl mich ain man berauben an der ſtrauze und uuer ich mich daz [1] und slah in ze tode, [2] ich büzze ſinen friunden noch dem Rihter nit.

2. Vnd uuil man mir nit gelauben, daz ich minen lip und min gut alſo errettet han in notuuere. Habent ez die lüte geſehen, ich ſol ez ſelbe dritte erziugen, und mag mir daz mit kampfe nieman eruueren.

3. Vnd hat ez nieman geſehen, ich ſol minen aide darumb bieten,

4. Daz uuert mir ain ſin mag uuol mit kampfe ob er uuil,

5. Daz iſt dauon geſetzt, daz die ſchulde nieman uuaizz uuan [3] got, der ſchaide ez auch nach reht.

CAP. CCXXV.
De Defenſione neceſſariâ contra latronem.

SI quis in via publica me ſpoliare conatur, & ego, dum me defendo, ipſum occido, tunc nec ipſius cognatis nec judici ad ſatisfactionem teneor.

2. *Et ſi contingat, quod vitam & bona per defenſionem neceſſariam mihi ſervaverim, tum ſi fuere, qui id ipſum viderint, id probare debeo per proprium & duorum aliorum juramentum nec hoc juramentum impediri poteſt, per provocationem ad duellum ab aliquo factam.*

3. *Si nemo fuit, qui me (cum latrone ita certantem) vidit, debeo me ſolus offerre ad jurandum.*

4. *Hoc juramentum impedire poteſt aliquis ex cognatis ejus (qui me ſpoliare conatus eſt) provocando ad duellum, ſi voluerit.*

5. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quod cauſa hæc nemini ſit cognita, quam Deo, cujus eſt eandem juſte decidere.*

CAP. CCXXVI.
[1] Der uon gelt dinkflühtig uuirt.

SOl ain man hie gelten und gebiutet man im darumb fur. Vnd entuuichet er von dem furgebot, und uuirt dinkflühtig, ſo iſt der der da furgeboten hat der erſt clager,

2. Vnd ſuua er ſinez gutez iht eruorſchet da ſol man im hinrihten vor andern lüten [2] hinz ſinem lip und hintz ſinem gut.

3. Iſt auch daz der der da dinkflühtig iſt gut gekauffet hat, oder uzgenomen uon ainem andern man, dem er ez dennoch nit uergolten hat, und iſt daz gut dennoch unueruuertz bi ainander, und kumpt iener der imz da gap, und behebt ſin gut mit ſinen zuuain uingern mit ſin ainez hant, ſo ſol man imz uuider geben, und haţ kain ander [3] gelter kain reht daran.

4. Iſt auch daz ain man dinkflühtig uuirt und koment die gelter hin nach, und clagent nach dem gut man ſol in ainen tag geben uf daz huſe da ſi alle zegagen komen.

5. Vnd

CAP. CCXXVI.
De Eo qui ob debita judicio ſe ſubtrahit.

SI quis debitum aliquod ſolvere tenetur, ac cum eo nomine fuit citatus ad judicem, citationi non paret, & judicio ſe ſubtrahit, tum is, qui ipſum citari curavit, pro primo habetur actore.

2. *Et ſi hic creditor indagando invenit aliquid bonorum ſuorum, illud ipſi judicialiter addici debet præ aliis.*

3. *Quodſi quoque ille qui judicio ſe ſubtrahit, rem aliquam ab alio emit, aut alio modo accepit, proque eadem nondum ſatisfecit, resque illa adhuc integra extat, & is à quo rem habet in judicium venit, remque illam ſuam eſſe ſuo juramento aſſerit, tunc ea ipſi eſt reſtituenda, nec alius creditorum aliquid juris ad eam habet.*

4. *Si quoque contingit, ut quis aufugiat judicii vitandi cauſa creditoresque ejus ex bonis ipſius ſatisfactionem quærant, tunc ipſis terminus eſt præfigendus, quo veniente omnes in curia compareant.*

5. *Hoc*

Ad CAP. CCXXV.

1) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und iſt das mir gelinget das ich in z. t. slach.* Scherz.

2) MSC. Ingolſt. *ich ſol niemant ayd darumb pitten.* male. aſt cum noſtro faciunt omnes Codd. noſtri. *Scherz.*

3) Cod. Wurmbr. Hortl. Ingolſt. Univ. Arg. atque Uffenb. meæ addunt: *allein.* Scherz.

Ad CAP. CCXXVI.

1) Hoc caput cum tribus ſeqq. in nullo MSC. ex noſtris apparet. *Scherz.*

2) Hæc verba videntur à Gloſſatore quodam citra neceſſitatem vel utilitatem fuiſſe inſerta. *Scherz.*

3) *Gelter* interdum *debitorem*; interdum *creditorem* ſignificat; hic *Creditores* denotat. in Jure Solodur. tit. 18. dicitur: *ſo mag derſelb* Gelter *ſolliche pfand zu ſinen handen nemen.* Eodem ſenſu vox: *Gelt* occurit in Jure Barnenſi fol. 115. ubi: *es ſol darumb den* Gelten *ir recht nit benommen ſondern ihnen zu glaſſen ſein ſolch teſtament und ordnung zu widerſprechen.* Scherz.

4) De

5. Vnd fol man fragen den Burggrafen, und auch die [4] uuaibel uuaz in kunt darumb fi, und fuuaz die fagent, da fol denn umb gefchehen daz reht ift.

6. Vnd feit Burggrafe daz ez ainem gefetzet fi mit finer hant oder mit finem brief e daz iener dink flühtig uuerd daz fol kraft han und fol derfelbe uor uarn [5] fuuem er feit der der erft ift.

7. Ift auch daz ez ainem mann.gefetzt uuirt an dez burggrafen hant, und daz der giht daz er der erft clager fi der fol daz erziugen felb dritt daz er der erft clager fi, und daz ez im gefetz fi, und im ingeuuürtet fi mit nutzlicher geuuer, und mit rehter zinsgeuuer.

8. Wirt ain man dinkflühtig, und kumpt hinnach fur geriht, und clagt ainer uff in und kumpt ainer und uerfpricht in. Vnd giht er hab finen lip und fin gut in feioer geuualt, fo ift reht daz man in nit nœt biz an die zit, daz iener beziuget daz fin lip uod fin gut in finer geuualt niht enfi.

5. *Hoc facto, fi comparent creditores, tunc ex Burggravio item apparitoribus quæri debet, quid de hac causa fciant, & juxta ipforum effatum pronuntiandum eft ficuti jus requirit.*

6. *Si Burggravius dicit aliquid bonorum debitoris fuo cum confenfu aut interveniente fuo diplomate fuiffe alteri oppignoratum antequam aufugit, hoc valorem habere cenfendum eft, & ille pro primo. creditore habendus eft, quem ipfe (Burggravius,) talem effe dixerit.*

7. *Quodfi etiam contingit, ut res aliqua alicui pignoretur fine confenfu Burggravii, & ille (creditor) dicit fe primum effe in ordine actorum (creditorum) ille cum fuo & duorum teftium juramento id probare debet, ut & quod ipfi res oppignorata fit, & in ipfius poteftatem translata, ut inde plenam utilitatem & præstationes omnes percipiat.*

8. *Si quis judicio fe fubtraxit, poftea autem eidem fe fiftit, & cum ab aliquo convenitur, alius quidam in judicium venit, ipfumque defendit additque, fe corpus & bona ejus habere in fua poteftate, tunc æquum juftumque eft, ut ipfi (qui judicio fe fubtraxerat) nulla vis adhibeatur donec adverfarius ejus probaverit, corpus & bona illius in ejus (defenforis) poteftate non effe.*

CAP. CCXXVII.

[1] Ab ain man den andern anfpricht, da ain kampf umb uuirt ertailt.

EZ ift auch reht umb fuuiu man ainen anfprichet da kampf umb ertailt uuirt, daz er dafur nit gefuueren mug.

2. Ez uuere denn daz der clager gern darumb uuolt nemen finen aid, fo fuuert er uuol und ift auch damit ledig.

3. Wirt ain fache ze ainem kampfe ertailt, fo ift reht daz man in frift darumb gebe dri (conf. tamen c. 87, 3.) vierzehen tag, vnd daz der uogt gut geuuizzhait voo in baiden neme, daz daz reht fur fich gange.

CAP. CCXXVII.

De cafu, fi in lite aliquâ deciditur, duello effe pugnandum.

JUris eft, quod in caufis, in quibus deciditur pugnandum effe duello, is qui fuit conventus, ad juramentum non admittatur.

2. *Excepto fi actor lubens in tale juramentum confentit, tum enim ille (reus) rectè jurat, & (fi juravit,) ab actione fe liberat.*

3. *Quodfi caufam aliquam duello decidendam effe fuit judicatum, tunc juris eft, ut partibus (ad id faciendum) detur dilatio ter quatuordecim dierum (fex feptimanarum) & ut advocatus ab utroque cautionem idoneam exigat, quod (duello) jus decidetur.*

CAP. CCXXVIII.

[1] Vmb uuelch fach ain man kempfen ful.

SUuer den andern anfprichet, daz er an daz rich geraten habe oder daz er finen rehten herren uerraten habe oder ander erber lüt

CAP. CCXXVIII.

De caufis propter quas ad duellum quis condemnari poffit.

SI quis ab altero accufatur, quod in damnum Imperii confilia fuggefferit, aut verum Dominum fuum prodiderit vel alios homines honeftos, aut homicidium commiferit,

---

4) De hac voce vid. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. m. 715. Twinger. in Vocab. Lat. Germ. MSC. *Apparitor*, *dienftman oder weibel. Scherz.*

5) Lege: *fiven.* Scherz.

Ad CAP. CCXXVII.

1) Hoc caput in reliquis MSS. noftris invenire non licuit. Scherz.

Ad CAP. CCXXVIII.

1) Hoc quoque caput in cæteris Codd. noftris deficit. *Scherz.*

lüt oder umb daz mort, oder umb den Brant, oder umb den ubeln ftrauzztaup oder umb die notnunft oder daz ermit uergift umbgegangen fi, und unreht damit getan hab. Vmb uorgenanten fache alle fol man rihten alz dauor gefchriben ftat.

miferit, aut incendii alicujus, vel latrocinii propriè fic dicti, vel ftupri violenti, vel veneficii reus fit, & ita injuftè egerit, in his omnibus caufis debet fententia ferri, ficut fupra fcriptum eft.

CAP. CCXXIX.
Ob ain frauu ainen man anfprichet.

SPrichet ain frauue ainen man an umb die fach da kampfe umb ertailt uuirt,

2. Vnd hat der ainen mage von dez uuegen diu clag hergat, der im alz nahen ift daz er ez durch reht tun fol. Vnd kumpt ez darzu daz ain kampf darumb ertailt uuirt, uuil denn diu frauue fo [1] ftelt fi uuol.

CAP. CCXXIX.
De cafu, fi fœmina aliqua mafculum convenit in judicio.

SI fœmina aliqua mafculum convenit ob caufam talem, in qua duello reus decidendam effe judicatur,

2. *Atque ille contra quem actio inftituitur cognatum habet, qui fanguine tam propè ipfi junctus eft, ut jure id facere (duellum pro altero fufcipere) poffit, contingitque ut hanc caufam duello decidendam effe judicetur, tunc fœmina, fi vult, illi fe fiftere poteft.*

CAP. CCXXX.
[1] Von Raube.

VErt ain man uz und uuil rauben, und fürt lüt mit im die im helfen, und die nement ainen raup, und furent [2] den enuuek, [3] uueder uuerdent fi alle fchuldig an dem raup oder nit oder der ain der fi uz hat braht.

2. Ich fprich fi fint alle fchuldig, uuan der ain mœhte den raup nit dannan han braht, uuan mit der andern helfe. [4]

CAP. CCXXX.
De Latrocinio.

SI quis animo latrocinia exercendi domo fua exit, aliosque fecum ducit, ut fibi operu ferant, contingitque, ut hi fpolium quoddam obtineant, fecumque auferant, hic queritur, an omnes hujus latrocinii rei fint vel non, an vero ille tantum, qui ipfos duxit?

2. *Refpondeo, omnes criminis hujus effe reos, nam potuiffet fieri, ut hic unus fpolium auferre non potuiffet, fi reliqui ipfi opem non tuliffent.*

CAP. CCXXXI.
[1] Der fich ainz gutz underuuindet aun geriht.

VNd hat ain man gut in finer geuuere, daz nit uor geriht beclagt ift, und fprichet daz ain man [2] aun geriht an, und underuuindet fich dez gutz aun geriht, daz haizzen uuir raup,

2. Ob er daruf iht nimpt, daz fol man uber in rihten, alz uber den lantrauber,

3. Nimpt er daruf nit, fo hat er doch gefreuelt an dem dez daz gut ift, und an dem Rihter,

4. Diu freuel ift etuua [3] ain pfunt etuua minner, etuua mer. [4]

CAP. CCXXXI.
De eo, qui rem aliquam occupat fine auctoritate judiciali.

SI quis poffidet fundum aliquem, de quo nulla lis in judicio eft mota, & contingit, ut alius fine auctoritate judiciali illum occupet, hoc appellamus fpolium.

2. *Si quid rerum in illo aufert, de eo eadem fententia, quæ de latrone fertur, pronuntiari debet.*

3. *Si autem nihil in illo aufert, tum tamen injuriam commifit intuitu ejus, cujus fundus eft, & refpectu judicis.*

4. *Injuria hæc æftimatur alicubi quinque libris, alicubi minori, alicubi majori fumma.*

CAP.

Ad CAP. CCXXIX.

1) Annon legendum: *fo ftelt fi fich wol?* mentionem facit talis duelli, in quo fœmina victrix evafit Stumpff. in Chron. Helvet. lib. 8. c. 6. Illuftris Thomafius in Diff. de Ordinatione Criminali refert, in Bibliothecâ Guelpherbytanâ effe Codicem MSC. in quo mores duellici inter marem & fœminam pennâ eleganter depicti exhibeantur. vid. Jonifchii diff. de *Judicio Duellico* fub præfidio Celeb. Ephraimi Gerhardi 1711. Jenæ habitam c. 3. §. 6. & in Mantiffa. Ubi talis Certaminis modum & figuram ex Cod. MSC. Bibliothecæ Saxo-Gothanæ quoque fiftit. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXX.

1) Plerique Codd. habent: *Von Lantraübern.* Scherz.

2) Wurmbr. & alii quidam Codd. addunt: *und treibent.* Scherz.

3) Cod. Wurmbrand. *Nu weder werdent.* ita & alii quidam Codd. textum exhibent. Hortl. *nu werdent die all.* Fsch. *nu weder fint die alle.* Scherz.

4) Hic quædam defunt, quæ in omnibus MSS. noftris reperiuntur.

Ad CAP. CCXXXI.

1) In Hortl. rubrica aft: *aber von Raub.* Scherz.

2) Cod. Univ. Argentinenfis habet: *vor gericht an.* fed male. *Scherz.*

3) Cod. Fefch. Univ. Arg. & meus aliique habent: *funf pfunt.* aft Wurmbr. & Hortl. *funff fchilling.* Scherz.

4) Ambraf. Perg. addit: *nach guter gewonheit.* multa hic defunt, quæ in omnibus noftris reliquis Codicibus reperiuntur & infra exhibentur.

Ad

CAP. CCXXXII.

[1] Wie man uuilt iagen sol.

DO Got den menſchen geſchuf, do gab er im geuualt uber uiſche und uber uogel und [2] uber tier.

2. Dauon die Kunige geſetzt, daz nieman ſinen lip noch ſinen geſunt ueruuurken mag mit diſen [3] drin dingen.

3. Doch habent herren banuoerſt, ſuuer in darion iht tut, da habent ſi buzz uber geſetzt, als uuir iu hernach uuol geſagen.

4. Si haunt auch uber uiſche ban geſetzet und uber uogel. [4]

5. Allen tieren iſt [5] fride geſetzt, uuan uuolfen und Bêreo, an den brichet nieman kainen frid.

6. Suuer in den banuoerſten uuiltt uuundet oder uellet, oder iagt oder toetet, der ſol dem herren, dez ez da iſt, geben [6] driu pfunt dez herren lantpſenning.

7. Suuer durch den Panuorſt ritet, ſin Bogen und ſiniu armbroſt ſuln ungeſpannen ſin,

8. Sin Kocher ſol bedecket ſin, ſin uuinde uod ſin [7] Braggen ſuln ufgeuaogen ſin, und ſin Jaghunde ſuln bekupelt ſin.

9. Jagt ain man ainz herren uuiltt [8] mit ſinem uuillen, und fliuhet ez in dez herren panuorſt er ſol den [9] uuinden uuider ruffen.

10. Vnd mag er ſi nit uuider bringen, er ſol io nachuolgen, und ſol ſin horn nit plaſen in dem uorſt, noch die hunde nit [10] grüzzen.

11. Suuaz uon den hunden denn dem uuilde geſchiht da iſt der herre unſchuldig an.

12. [11] Vaiget aber er oder hetzet die hunde an daz uuilde oder plaſet er ſin horo, ſo iſt er buzz [12] ſchuldig da uuerde uuilde [13] geuuundet oder nit.

13. [14] Und

CAP. CCXXXII.

Quomodo in Venatione ferarum incedendum ſit?

CUm Deus creaſſet hominem, dedit ipſi imperium ſuper piſces, aves, & omnia animalia terreſtria.

2. *Hinc reges ſtatuerunt, quod nemo pœnæ capitalis aut corporis afflictivæ reus fiat occaſione hujus rei (feras capiendo.)*

3. *Quamvis autem hæc ita ſint, dantur tamen Domini, qui habent ſylvas interdicto munitas, in quibus ſi quis feras vulnerat, aut occidit, pœna ſtatuta eſt aliqua, ceu poſtea vobis dicetur.*

4. *Iidem prohibuerunt capturam piſcium & avium.*

5. *Omnibus feris (per leges haſce) inviolabilitas eſt ſancita, excipe tamen Lupos & Urſos, quos impune violare licet.*

6. *Qui in ſylvis interdicto munitis feras beſtias vulnerat, proſternit, aut perſequitur, aut occidit, ille tenetur Domino, in cujus ſylva feræ verſabantur, tres libras nummorum provincialium.*

7. *Qui per talem ſylvam incedit, arcum ſuum non habeat tenſum.*

8. *Pharetra ejus ſit operculo tecta, canes ejus indagatores & reliqui canes venatici vinculo quodam ſint constricti.*

9. *Si quis conſentiente Domino ſylvæ prope ſylvam perſequitur feram, quæ illius eſt, contingitque, ut fera illa aufugiat in ſylvam interdicto munitam, tum debet ille (qui venatur) canes ſuos revocare.*

10. *Quodſi illos revocare cum effectu non poteſt, eos ſequi debet, ita tamen, ut nec cornu in ſylva ſonum edat, nec canes (alia ratione ad venandum) incitet.*

11. *Si hoc ſit, Dominus canum non tenetur de damno, quod hi feris inferunt.*

12. *Si autem ipſe canes contra feram incitat, aut cornu ſonum edat, tunc eo nomine ad ſatisfactionem tenetur, ſive aliquid capiatur, ſive non.*

13. *Si*

Ad CAP. CCXXXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 61.

2) Cod. Wurmbr. Ingolſt. Hortl. *uber allew tier.* Cod. Univ. Arg. Waldn. utrumque MSC. Arg. *uber wilde tier.* impreſſi antiqui; *uber alle wilde tier.* Scherz.

3) *Drin* abeſt ab omnibus noſtris reliquis MSS. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *das er ſpricht pan geſetzt das betawtet frid.* Jung. habet: *hie ſpricht man von geſetzende.* Fſch. *hie ſpriche pan geſetzede.* Uff. *hie ſpricht ban geſetze allen tieren.* ſic & Waldn. *Scherz.*

5) Ingolſt. ſed vitioſe, habet: *frey.* Scherz.

6) Noſtro concordant Ingolſtad. & Uff. aſt Wurmbr. & Hortl. Fſch. Univ. Argent. meusque ut & impreſſi Antiqui: *ſechtzig ſchilling.* Waldn. & Argentin. minor: *ſechzehen ſchilling.* Scherz.

7) *Braggen; bragg* eſt *canis indagator* proprie: quo ſenſu Galli adhuc hodie voce: *brac* utuntur. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Mor. Germ. med. ævi ad fab. 6. verſ. 1. *Scherz.*

8) Cod. Fſch. *mit urlaube des herren von dem panforſte.* Uff. *vor dem panforſt.* Scherz.

9) Cod. Hortled. & Wurmbr. *den hunden.* recte. *Scherz.*

10) *Grüzzen*, hic idem eſt ac: *incitare, ad venandum* ſcil. Notk. Pſal. LXXVII. 40. *ſie* gegruozton *in ze zorne*, concitauerunt *eum ad iram.* adde end. Pſal. ℣. 58. Gl. Monſeenſes: *gruoztun*, concitauerunt. *gruozan*, prouocare, *gruozara*, irritatores. *Scherz.*

11) Noſtro textui concordant Cod. Argentin. major. & Bitſchianus. aſt Ingolſt. Wurmbr. Hortl. habent: *jaget aber.* Fſch. *vehet aber.* Uff. *fehet.* Argentin. min. *volget aber.* Hupf. *reyzet aber.* Scherz.

12) MSC. Scot. Vienn. *unſchuldig.* ſed minus recte. *Scherz.*

13) Cod. Hortl. & Wurmbr. *gewangen.* Scherz.

14) Hic

13. [14] Und uuundet ain man ain tier in ſinem [15] banuorſt und daz fliuhet uz ſinen augen und fliuhet in ainen andern banuorſt, und uellet da nider, ſuuez daz uuild ſi, daz ſagen uuir iu,

14. Und ſtirbet ez darinne e daz er daruber kumpt der ez geiagt hat, dez iſt ez ze reht,

15. Und uindet er ez lebendigez, er ſol ez laun ſtan, uuan ez iſt ze reht, dez der panuorſt iſt.

16. Ein ieglich uuild iſt ainez mannez mit reht, die uuile ez in ſiner geuualt iſt,

17. Kumpt ez uz ſinem banne, ſo iſt ez nit ſin.

18. Vnd iagt ain man ain uuilde, und kumpt ez uon im unverferet, und iſt ſo müde, daz ez nideruellet, und nit furbaz mag, und kumpt ez uz ſinen augen, daz er ſin nit ſiht. Suuer ez darnach uindet und uahet, dez iſt ez mit reht,

19. [16] Alſo ob er ſich [17] dez ſuchens hat gelaubet,

20. UUan die uuile er ſuchet ſo iſt ez ſin, ſuuer ez under der uuile uindet, der ſol ez uuider geben, ez lebe oder ſi tot,

21. Alz ain ieglich uuilde uz diner geuualt kumpt, ſo iſt ez din nit. [18]

13. *Si evenit, ut quis feram beſtiam in ſylva ſua vulneret, illaque fugiendo in ſylvam alienam oculis ejus ſe ſubtrahat, atque ſic in terram procidat, de hoc caſu, ſi nempe quæritur, cujus hæc fera ſit? ita vobis reſpondemus:*

14. *Si fera talis ibidem moritur, antequam ille, qui eam venando perſecutus eſt, advenit, tunc ipſi (qui illam venatus eſt) illa cedit.*

15. *Si autem illam invenit viventem, tunc tenetur illam intactam relinquere, jure enim ad eum ſpectat, qui eſt Dominus ſylvæ.*

16. *Quælibet fera beſtia ejus eſt ſecundum jus, in cujus eſt poteſtate.*

17. *Si autem fera abit ex territorio alicujus, tunc non amplius ejus eſt, in cujus territorio antea fuerat.*

18. *Si quis feram beſtiam perſequitur, illaque illæſa aufugit tam laſſa tamen, ut in terram procidat, nec amplius incedere poſſit, atque oculis ejus ſe ſubtraxerit, ita ut eam videre amplius non poſſit, tum illi hæc fera cedit, qui eandem poſtea invenit & capit.*

19. *Hoc tamen ita intelligendum, ſi is (qui eam prior perſecutus eſt) deſiſtit à perſequendo.*

20. *Nam quamdiu id perſequitur, ipſe jus in illa habet, hinc qui interim illam invenit (capitque) debet eam tradere, ſive illa vivat, ſive ſit mortua.*

21. *Quamprimum fera beſtia fugit ex poteſtate tua, tua eſſe deſinit.*

CAP. CCXXXIII.

[1] Von uuilden Vogeln iſt ditz Capitel.

Hat ain man Hæbche oder Spæruuer oder ander uederſpil. Vnd entrinnet im daz ab der hant, und er uolget im nahe, und fliuget ez uz ſinen augen und er [2] gelaubet ſich dez ſuchens den tag und ſuchet den andern und den dritten tag er uindet nit, ſuuer ez in den drin tagen uindet oder uahet, der ſol ez [3] uuider geben,

2. Uahet erz an dem uierden tag, ez iſt ſin,

3. Hat daz uederſpil ain [4] mouze und entrinnet daz ainem mann, man ſol ez mit reht uuidergeben,

4. Daz

CAP. CCXXXIII.

Hic agitur de Avibus feris.

Si quis alit accipitres aut niſos, aut alias aves his ſimiles, & una illarum ex ipſius poteſtate avolet, ipſe autem eam perſequatur, illa vero oculis ejus ſe ſubtrahat, tunc ſi ipſe per tres dies illam quærit, nec eam apprehendit, ille qui intra triduum hoc eam capit, eandem ipſi (cujus in poteſtate fuerat) debet reſtituere.

2. *Si autem alter eam cepit quarta die, tunc ipſe ejus ſit dominus.*

3. *Si avis Alopeciâ laborans avolat â domino, debet ei, ceu juſtum eſt, reſtitui.*

4. *Hoc*

14) Hic & ſeqq. versûs uſque ad finem capitis abſunt à MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*

15) Alii Codd. habent: *Wildpan.* Scherz.

16) In Cod. Ingolſt. & Uffenbach. hæc & quæ in hoc capite ſequuntur, deficiunt. *Scherz.*

17) Ambr. Chart. Fſch. Jung. & alii Codd. conſentiunt, ſed Wurmbr. & Hortled. habent: *ſein hat abgetan.* de voce *gelaubet.* vid. Notam meam 22. ad Willeram. c. 5. *Scherz.*

18) Cod. Univ. Argent. addit: *und dinen wiltbann ſo iſt es din nit, als ein wild in ſin frybeit us dinen ougen komet, ſo iſt es din nit.* Sic etiam ceteri Codd. noſtri, quibus Wurmbr. addit: *von wilden Vogeln und Vederſpil das ſuch in dem Vederſpilbuch.* Scherz.

Ad Cap. CCXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 47.

2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *verwigt.* Hupfupf. & reliqui impreſſi: *underwindet.* Utraque Lectio melius quadrat, quam Noſtra. *Scherz.*

3) MSS. omnia noſtra habent: *ze reht*, vel *mit recht.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *marze.* Wurmbr. Hortl. *maw.* Ingolſt. & Mon. Scot. Vienn. *maw oder mer.* Jung. & Ambr. Perg. *muzze.* Ambr. Chart. *muſſe*, quod etiam habent Uff. Waldner. Uterque Argent. & meus.. Arbitror textum noſtrum bene ſe habere; hodie dicimus: *der Vogel mauſet ſich.* ſ. *iſt in der maus* .i.e. *huic avi pennæ deſiunt, illa patitur alopeciam pennarum.* vid. Spaat im Teutſchen SprachSchaz p. m. 1258. Belg. *muyten*, *muytêren* idem eſt ac: *plumas in aviornis amittere, ſive mutare.* Galli uſurpant vocem: *muer.* *Les oiſeaux de proye, les ſerpens muent tous les ans.* unde liquet hanc vocem non tantum avibus, ſed etiam aliis animalibus applicari. *Scherz.*

5) Wurm-

4. Daz reht ist uon den [5] uogeln die man in [6] hüte setzet, daz haizzent beslozzen uogel.

5. [7] Suuie oft aber si sich muzsent daz hilfet nit und entrinnent si alz si denn dri tag uz sint, man git ir nit uuider. [8]

4. *Hoc juris est circa aves, quæ in caveis aluntur; hæ Aves inclusæ appellantur.*

5. *Non prodest domino, si, quotiescunque etiam alepociâ laborent, (tales aves) aufugiunt, nec intra tres dies redeunt, capiens illas non tenetur ad earum restitutionem.*

CAP. CCXXXIV.

Von uogeln ist ditz.

Suua uogel nistent uff ainem baume, oder suua si nistent daz dez mannez ist, die uuile ez in siner geuualt ist, so ist ez sin.

2. Alz aber [1] fliegent uuirt suuer ez denn uahet dez ist ez.

3. Vnd gat ain man hintz uualde, und stilt [2] uederspil ab ainem nest, man sol dem herren dez der uualt ist driu pfunt ertailen ze büz oder [3] die pfant.

4. [4] Ich main hæbche [5] oder speruuer und ain anderz semlichez uederspil, daz alz gut si alz ditz.

5. Vmb ander gefügel mag er uueder lip [6] noch gut veruuürken. [7]

CAP. CCXXXIV.

Agitur hîc de Avibus.

Si aves in arbore aut aliâ quadam re alicujus nidulantur, tum illius in dominio sunt, quamdiu eas in potestate suâ habet,

2. *Quando autem evolant, tum fiunt capientis.*

3. *Si quis sylvam (alterius) intrat, & Aves ex nido aliquo furto aufert, tum Domino sylvæ adjudicari debent emendæ nomine tres libræ, aut reus manus amputatione luat, aut præstet Domino alias (ejusdem generis) Aves.*

4. *Intelligo autem hæc, quæ dixi de Accipitribus, aut nisis, aut aliis similibus (nobilioris naturæ) Avibus.*

5. *Alias ob aves (in alieno captas) nec vitæ nec membrorum damnum quis patitur.*

CAP. CCXXXV.

[1] Von Vederspil.

Stilt ain man dem andern uederspil ab siner stange oder uz sinem kœrbe. Vnd uuirt man dez innan und uahet man in und begriffet daz uederspil bi im, man sol ez uf in schieben alz ander diuphait,

2. Vnd hat erz geergert, so sol erz zuuispilde gelten, und sol dem Rihter halbe alz uil geben alz dem clager,

3. Vnd hat erz gar uerderbet, so gelt ez aber zuuispilde,

4. Vnd ist ez alz gut, alz da erz stal, so sol er suuern, uuie lieb im sin uederspil si,

5. Halb alz uil sol im der diup geben, und dem Rihter daz ander tail,

6. Vnd hat er nit gutz man sol im hut und hare abslahen.

CAP. CCXXXV.

Iterum de Avibus.

Si quis alteri furatur Avem de perticâ, aut ex copbino, re autem cögnitâ ipse capitur & cum Ave illâ deprehenditur, tum hoc ei, ceu in aliis furtis fit, imputari debet (ad pœnam sc. & satisfactionem)

2. *Si avem dictam deteriorem (fur) reddidit, debet duplo satisfacere Domino Avis, Judici autem dimidium ejus, quod Actori præstitit, dare debet.*

3. *Quodsi ille (fur) plane eam destruxit, tunc duplum quoque solvi debet.*

4. *Si autem avis hæc non est deteriorata, sed in eo est statu, in quo erat, cum caperetur, Actor juramento affectionis pretium definire debet.*

5. *Hos factô fur dimidium hujus æstimationis Actori, & dimidium Judici præstare debet.*

6. *Si ille (fur) non habet, unde solvat, fustigatione luat.*

CAP.

---

5) Wurmbr. & Hortl. *besloffen vogeln.* sed ibi postea non occurrunt verba: *daz b. b. vogel.* Scherz.

6) Cod. Fsch. *kevic.* Univ. Arg. *keffigen.* Ambr. Chart. *keffit.* Wurmbr. & Hortl. *Mauskörb.* Uff. *muss in korben.* Jung. *Kebien.* Scherz.

7) Waldn. *aber wie dicke sich die massent.* pro: *massent* Cod. Un. Arg. & meus habent: *gemussent.* Nostro textui consonant Fsch. & Uffenb. *Scherz.*

8) *Man tu es dann gern* additur in Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

Ad Cap. CCXXXIV.

1) Cod. Fsch. *Als ez danne vliegent.* Scherz.

2) Cod. Ambras. Perg. addit: *valchen oder habeche oder sperwære oder ander federspil.* Scherz.

3) Cod. Fsch. Ingolst. Mon. Scot. Wurmbr. Hortl. Univ. Arg. Waldn. uterque Argent. Uffenbach. & meus: *oder gebe die hant.* Uffenbach. addit: *oder ander semlichs federspil.* Hupfuff. & reliqui impressi: *man sol dem herren erteylen die pfand zu pusz und geb die hande.* Scherz.

4) Hic & 5. versus in Ingolst. desunt. *Scherz.*

5) Cod. Fsch. addit: *valcken.* Scherz.

6) Cod. Ambras. Perg. addit: *noch gesunt.* Scherz.

7) Argent. maj. addit: *mit rechte.* Scherz.

Ad Cap. CCXXXV.

1) Caput hoc deest in Cod. Ingolst. ast in reliquis MSS. nostris occurrit. *Scherz.*

CAP. CCXXXVI.
Von tuben und uon pfauuen.

Tuben und pfauuen haben gelichez reht,

2. Vnd hat ain man [1] pfauuen [2] di geuuent sint bi sinem [3] huse ze seinn. Vnd si fliegent hindan und heruuider, die uuile si daz tunt, so sint si sin,

3. Alz si hindan fliegent und heruuider nit in [4] uier tagen, suuer si darnach geuahet dez sint si.

CAP. CCXXXVI.
De Columbis & Pavonibus.

Circa Columbas & Pavones idem jus obtinet.

2. *Si quis habet Pavones mansuefactos, & qui in ipsius domo degunt ac abeundi redeundique habent consuetudinem, quamdiu hoc faciunt, in dominio ipsius remanent,*

3. *Quodsi autem avolant, nec intra quatriduum redeunt, tum cedunt occupanti.*

CAP. CCXXXVII.
Ditz ist uon uederspil.

Suuer daz uedersp il uahet [1] in den tagen alz hieuor gesprochen ist, und ez behaltet, und hœret hernach fragen, und git ez nit uuider, so ist ez diuphait.

2. Suuie lange er ez darnach behaltet so muz er ez uuider geben.

3. Vnd kumpt er fur den Rihter der rihtet alz hieuor geschriben ist,

4. Ditz reht habent auch die tuben.

5. Vmb uische und umb uogel und umb uuilde uernuürket [2] nieman sinen lip gar.

CAP. CCXXXVII.
Iterum de Avibus.

Si quis Avem (talem) intra tempus, de quo antea dictum, capit, & retinet, nec, cum audivisset ab aliquo illam quæri, restituit, ille furtum committit.

2. *Tenetur hic illam restituere, etiamsi per plurimum temporis illam possederit.*

3. *Et si res ad judicem defertur, Judex debet ita sententiam ferre, uti antea diximus.*

4. *Idem juris est circa columbas.*

5. *Ob Pisces aves ac feras nemo vitâ privatur.*

CAP. CCXXXVIII.
Von zamen uogeln.

GÆnz und hünre und ænten habent andriu reht danne ditz gefügel,

2. Suuie lange daz [1] ist, oder suuar ez kumpt so ist ez doch min,

3. Vnd suuer ez inn hat und uuaiz daz ez sin nit ist daz ist diuphait und man sol ez rihten, alz hieuor gesprochen ist.

4. [2] Vnd suuie lange man uuilde uogel inne hat, man hab si in dem zil geuangen oder nach dem zil und entrinnent si und uahet si der dez si da uuaren uon erst dez sint si [3] mit reht in suuelher zit er sie geuahet.

CAP. CCXXXVIII.
De Avibus cicuribus.

Circa Anseres, Gallinas & Anates aliud jus obtinet, quam circa alias volucres.

2. *Per quantumcunque temporis illi à domo Domini absfuerint, aut quicquid circa ipsos contingat, in meo (Domini) tamen manent Dominio.*

3. *Si quis eos penes se servat, cum sciret, illos ad se non pertinere, furtum committit, & de eo judicari debet, sicut antea dictum est.*

4. *Si is, cujus aves feræ fuerunt, illas, si alterius ex possessoris potestate aufugere, illas capit, tum ipsi capienti cedunt, licet per plurimum tempus alter eas possederit, & captæ sint intra terminum (tridui) aut post illum.*

CAP.

Ad CAP. CCXXXVI.

1) Cod. Ambr. Perg. *tuben oder pfawen.* Scherz.
2) Ingolst. *dy zam sint und gewant haben bey* &c. sic & Uffenb. *Scherz.*
3) Cod. Fsch. pro: *huse* legit: *heimode.* Wurmbr. Hortl. Arg. maj. Waldn. meus: *gemach.* Scherz.
4) Sic omnes. ast Hortl. habet: *vierzehen tagen*, sed perperam. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXXVII.

1) Cod. Fsch. *an dem vierden tage.* Scherz.
2) Cod. Hortl. habet: *gächlichen nieman.* Wurmbr. *järlichen.* sed Lectio nostra bene se habet. Id hic notandum, quod in Cod. Hortl. c. 133. 134. 135. 136. 137. sint in unum caput compacta. *Scherz.*

Ad CAP. CCXXXVIII.

1) Ingolst. *aus ist.* sic & Cod. Univ. Arg. reliquique nostri omnes, & recte quidem. *Scherz.*
2) Versus quartus deest in Cod. Ingolst. *Scherz.*
3) Cod. meus: *niht reht.* sed male. *Scherz.*

Ad

CAP. CCXXXIX.

[1] Der uuilt zamen uuil.

SUuer uuilde uff bürgen oder in ſteten [2] zamen uuil, daz gat hin ze uualde und her uuider hain, die uuile daz uuild die uuonunge hat, ſo haizzet ez ſin.

2. Vnd uaht ez yeman daz ſol man im büzzen alz hieuor geſprochen iſt,

3. Gat aber ez hin und kumpt heruuider nit in aht tagen, ſuuer ez dann geuaht dez iſt ez oder in ſuuez [3] Banuorſt ez gat dez iſt ez auch.

CAP. CCXXXIX.

De eo qui feras manſuefacere vult.

SI quis feras beſtias in caſtro aut urbe aliqua vult manſuefacere, quæ conſuetudinem habet eundi in ſylvam & redeundi, illa quamdiu domicilium repetit, manet in ejus dominio.

2. *Quod ſi quis talem feram capit, eo modo ſatisfieri debet domino, quem ſupra definivimus.*

3. *Si vero talis beſtia abit, nec intra octiduum redit, tum cedit illi qui eam capit, vel illi cujus Sylvam intrat.*

CAP. CCXL.

[1] Von (conf. c. 199.) ſchedlichen tieren.

SUuer ainen [2] unütenden hunt behaltet oder ainen zamen uuolf oder hirz oder bêren, ſuuaz ſi ſchaden tunt, daz muz er gelten,

2. Wil er ſich ſin uzzern damit uuirt er nit ledig noch unſchuldig, uuan ez iſt uuider reht, der uuilde bi lüten zamen uuil, daz nit zam kan uuerden.

3. Sleht ain man ir ainz ze tode oder ainen hunt [3] inr dez und ez im tut, er hat ſin dehainen ſchaden,

4. Gelaubt man im dez nit, und hannt ez die lüte nit geſehen, man ſol ſin ainez aide darumb nemen.

CAP. CCXL.

De animalibus noxiis.

QUi canem rabidum alit, aut etiam lupum vel cervum, vel urſum manſuefactos, de omni damno, quod faciunt, tenetur.

2. *Si beſtias has (quæ nocuere) vult derelinquere, ille hoc ipſo ſe non liberat, nec pro innocente habetur; Injuſtum enim eſt, ut quis inter alios homines manſuefacere velit animalia quæ manſueta reddi non poſſunt.*

3. *Si quis talem beſtiam vel canem occidit, dum damnum dare vult, hoc nomine non tenetur.*

4. *Si ipſi (hoc ita factum eſſe) aſſerenti fides non habetur, nec adſunt qui illud ita eſſe viderunt, tum ipſe ſolus admittendus eſt ad juramentum. (purgatorium.)*

CAP. CCXLI.

[1] Wauon [2] uuip Vormünde müzzen haben.

EZ mag dehain [3] uuip uormunt noch uorſprech geſin, noch aun uormunt geclagen.

2. Daz

CAP. CCXLI.

Quare fœminæ curatores habere debeant?

NUlla fœmina poteſt eſſe tutrix alicujus vel procuratoris munere fungi, nec ſine curatore litigare poteſt.

2. *Quod*

Ad CAP. CCXXXIX.

1) Cod. Univ. Argent. Waldner. meus aliique quidam Rubricam ita exhibent: *der wilde heimlichen machen wil.* Scherz.
2) Cod. Waldn. & Univ. Arg. *zühet.* Wurmbr. & Hortl. *haimlich machen wil und es zeuchet.* Scherz.
3) Alii: *Wildpan. Wildvang.* Scherz.

Ad CAP. CCXL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 62.
2) MSC. Scot. Vienn. Hortl. Wurmbr. *tobunden.* Cod. Un. Arg. *lymenden.* Ambraſ. Perg. & Fſch. *limmenden.* Meus & Ambr. chart. *lumenden.* Jung. *lemenden.* Waldn. *lunenden.* Cod. Arg. min. *luinden.* Impreſſi: *anfalligen.* Jus Sax. Prov. habet: *einen ſchedlichen hund der da beiſſet.* Scherz.
3) In Jure Sax. Prov. *in dem alſz es ihm ſchaden wil tun.* cum quo facit clare Uff. qui habet: *slecht ein man ir eins zu tode oder eynen hunt ynner des und es ym ſchaden getut er hat ſein keinen ſchaden.* Conf. impreſſa. *Scherz.*

Ad CAP. CCXLI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 63.
2) Alii Codd: *frawen.* Ingolſt. *witiben.* Scherz.
3) Cod. Uffenb. *witwe noch weip.* Scherz.

4) Cod.

2. Daz [4] uerlœſe in allen ain Edlin Rœmetinn diu hiezz [5] Kæſurnia diu vor dem Rich ze Rome alſo [6] miſſereit und in ſo grozzen zorn kom, daz ſiu den [7] Kaiſer beſchalt da ir ir uuille nit ſur ſich gie.

3. Do nam der Kaiſer die geuuonhait abe mir der Fürſten rat ze ainem hoſ, und mit uuiſer maiſter lere, daz dehain ſrauue nimmermer ſol uorſprech geſin, und nimmer [8] aun ir uormunt ſol clagen,

4. Vnd hat ſi ainen [9] koſman der ſol ir uormunt ſin,

5. Hat ſi dez nit, ſo neme ainen andern.

6. Der Rihter ſol ſi aun ir uormunt nit hœren,

7. Den uormunt ſol ſi nemen e den uorſprechen.

2. Quod hanc poteſtatem amiſerint, hujus rei cauſam dedit nobilis quædam fœmina Romana, Carfania dicta, quæ, cum, quod vellet non obtineret, coram Senatu Romano ex ira nimia eo prolapſa eſt, ut in Imperatorem verba injurioſa effunderet.

3. Hinc Imperator motus fuit, ut ſtatueret in curia quadam cum conſilio Principum, & auditis prius ſapientibus viris, quod nulla fœmina debeat unquam procuratoris munus obire, aut ſine curatore litigare.

4. Quod ſi fœmina maritum habet, ille debet eſſe ejus curator.

5. Si nullum habet maritum, alium ſibi curatorem adſciſcat.

6. Judex illam, ſi curatorem non habet, audire non debet.

7. Curatorem prius ſibi adſciſcere debet, quam procuratorem.

CAP. CCXLII.
Von dem bann und uon der æht.

VNd kumpt ain (conſ. c. 1.) man in den ban vor gaiſtlichem geriht, und iſt darinn ſehs uuochen [1] und ainen tag, man tur in uuol uor uueltlichem geriht in die æht mit rehr.

2. Vnd kumpt ain man uor uueltlichem gerihr ze æhre, man tut in uor gaiſtlichem geriht ze banne,

3. Vnd humpt er ê in den ban ê in die æht man ſol in auch ê uz dem banne lauzzen, und kumpt er ê in die æhr ê in den ban, er ſol auch ê uz der æht komen.

4. [2] Entuuederr Rihter ſol in [3] uz dem banne [4] lauzzen, ê er uon den [5] ſchulden kom.

CAP. CCXLII.
De excommunicatione Eccleſiaſtica & proſcriptione ſeculari.

SI quis a judicio Eccleſiaſtico fuit excommunicatus, & in illo ſtatu manet per ſex Septimanas & unum diem, tunc jure poteſt proſcribi a judicio ſeculari.

2. Similiter ſi quis a judicio ſeculari proſcribitur, jure a judicio Eccleſiaſtico excommunicatur.

3. Et ſi prius fuerat excommunicatus, quam proſcriptus, prius etiam ab excommunicatione abſolvi debet, (præſtitis præſtandis) & viciſſim ſi prius fuit proſcriptus, quam excommunicatus, debet etiam prius liberari a proſcriptione.

4. Neuter horum judicum debet illum abſolvere, (ab excommunicatione vel proſcriptione) priusquam ratione culpæ (propter quam fuit excommunicatus vel proſcriptus) ſatisfecerit.

CAP.

4) Cod. Hortl. *verlos.* Wurmbr. *verlaz.* Univ. Arg. *verlor.* Uffenb. *verwirckt.* Ingolſt. & Ambr. Perg. *verworcht.* Scherz.

5) Sic etiam legitur in Codd. Univerſit. Argent. & Wurmbr. aſt Jung. *kayfurnia.* Hortl. *kafurnia.* Ingolſt. *kalfurnia.* Ambr. Perg. *kepfrunia.* Ambr. Chart. *kaifurina*, quod etiam habet Arg. min. Fſch. *kefurina.* Waldn. *kaſurna.* Argent. maj. *keſurna.* Uffenbach. plane nullum nomen proprium addit; Nomen hoc petitum eſt ex l. 1. §. 5. ff. de Poſtul. ubi dicitur: *Sexum* (ſc. à Poſtulando excepit Prætor) *dum fœminas prohibet pro aliis poſtulare, & ratio quidem prohibendi, ne contra pudicitiam ſexui congruentem alienis cauſis ſe immiſceant, ne virilibus officiis fungantur mulieres. Origo vero introducta eſt à* Carſania, *improbiſſimâ fœminâ, quæ inverecunde poſtulans, & Magiſtratum inquietans cauſam dedit Edicto.* ubi in Pandectis Florentinis legitur: *Carfania.* Haloander in ſuâ Edit. ff. habet: *Calpurnia.* Alciatus lib. II. Parerg. legit: *C. Afrania* ex Valer. Max. lib. VIII. c. 3. §. 2. Scherz.

6) Cod. Univ. Arg. Wurmbr. Hortl. Fſch. Waldn. Argent. min. meus: *miſzhartte.* Hortl. *miſswartte.* Ing. *miſſeſprach.* Uff. *miſſelich und myſſeſprach ym.* Scherz.

7) In hoc & verſu ſeqq. pleraque MSS. habent: *kunig.* Scherz.

8) Cod. Univ. Arg. ut & Fſch. Ingolſt. Hortl. Wurmbr. Waldn. uterque Argentin. meusque addunt: *vor gericht.* Scherz.

9) Lege ex Fſch. Univ. Arg. Ingolſt. Uffenb. Waldn. Argent. utroque & meo: *Eman.* Wurmbr. & Hortl. habent: *Elichen Man.* Scherz.

Ad CAP. CCXLII.

1) Deeſt: *und einen tag.* in Cod. Feſch. Univ. Argentin. ut & Argentin. min. nec non meo. in MSC. Argentin. majori totum hoc caput non apparet. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. *dewederre rihter mage in uz dem panne niht gelazzen er kome é von der ſchulde*, pro: *entwederr* MS. Scotor. Vienn. *kain richter.* Argent. min. *dehein rihter.* Scherz.

3) Ambr. Chart. *aus den panden nicht lan.* Uffenb. *aus dem banne nymer gelaſſen.* Wurmbr. & Hortl. *den panden* quoque habent, aſt male. *Scherz.*

4) Ambraſ. Chart. qui habet: *panden*, addit: *von denen er darin iſt komen.* Scherz.

5) Impreſſi Codd. habent: *ererern ſchuld.* Scherz.

Ad

CAP. CCXLIII.
[1] Von Gefellefchaft.

Suuaz uon Gefellefchaft ze krieg uuirt daz fol der Burggraf rihten.

2. Suua ain gefellefchaft diu ungefchaiden ift und uuerdent die mit ainander ze krieg, da gehœrt kain geziuge uber noch nibtz denne ir ietuederz aide.

3. Ift aber daz diu gefellefchaft gefchaiden uuirt, und daz fi geraitent mit ain ander, und uon der gefellefchaft launt, uuerdent fi darnach iht ze kriege und fprechent an ander an. Suuedre denne den andern anfprichet der fol fin reht nemen umb die fach und er in anfprichet, oder er fol in beziugen felb dritte. Ift daz fi bede lebent die daz reht an da gat.

4. Ift daz ain gefellefchaft ift diu ungefchaiden ift, und daz der ain gefelle ftirbet, und fprichet dirre gefelle ienez uuip an, und iriu kint, fo ift reht daz man ir reht darumb neme, und fi nihtz uberziuge, alz ob der ain gefelle felb lebte.

CAP. CCXLIII.
De Societate.

Litium de Societate ortarum judex competens eft Burggravius.

2. *Si de focietate nondum finita lis oritur, tunc teftes non funt admittendi, nec aliud requiritur, quam fociorum juramentum.*

3. *Quod fi vero focietas eft diffoluta, & focii rationes fibi invicem reddiderunt, ipfique a focietate defiftunt, ac inter eos lis oritur, quæ in judicio movetur, tum actor debet approbare alterius defenfionem in judicio factam, vel per fuum ac duorum teftium juramentum afferta fua probare, in cafu fi uterque fociorum, ad quos lis pertinet eft fuperftes.*

4. *Quod fi aliqua focietas nondum eft foluta, unusque fociorum moritur, atque contingit, ut alter (fuperftes) uxori defuncti & ejus liberis litem moveat, tunc horum defenfio eft admittenda, nec teftes contra ipfos funt producendi, fed agendum eft, quafi focius (defunctus) adhuc viveret.*

CAP. CCXLIV.
[1] Wie man dez kunigez fride fuuert.

Nu hœrent den [2] andern fride den [3] der kaiferlich geuualt gefetzt hat und beftætet [4] mit uuilliger kur in allen tütfchen landen mit der fürften rat und mit der uuifen maifter ler, und anderr uuifen lüte. [5]

2. Vnd alle tag [6] fullen frid haben Pfaffen und gaiftlich lüte, und [7] uuituuen und alle uuaifen, Kauflüte und Juden an ir lib und an ir gut. Kirchen und [8] fridhœf und ain ieglichez dorf in finem zun pfluge und müle und dez kunigez ftrauzze uff uuazzer und uf lande. Ditz fol [9] in allen fteten frid han.

3. Die lüte die hieuor genennet fint, die fint darumb genennet, daz fi felb nit uuer haunt, dauon fuln fi in allen fteten frid han.

4. Suuer in der kirchen iht [10] ubelz tut, den fchirmet diu kirch nit, man fol in daruz ziehen und fol uber in rihten dernach und fchulde ift. [11]

5. [12] Suuer

CAP. CCXLIV.
Quomodo pax Regis juretur.

Audite nunc de pace antiquâ, quam Imperatoria poteftas inftituit & confirmavit fponte fua per totam Germaniam cum confenfu Principum & confilio Doctorum aliorumque virorum fapientum.

2. *Per omnes dies Clerici & Ecclefiaftici homines, ut & virgines, viduæ omnesque orphani, nec non mercatores & Judæi fecuritatem quoad corpus & bona habeant. Idem fervetur intuitu Ecclefiarum & cœmiteriorum. Eadem fecuritate gaudet quilibet pagus intra fua fepimenta. Item aratra & molæ, & viæ regiæ tam in fluminibus quam fuper terram. Hæc omnia debent habere perpetuam fecuritatem.*

3. *Homines, quos modo nominavimus, ideo (tanquam perpetuæ fecuritatis participes) nominantur, quia ipfi arma non habent, hinc ubique pace gaudere debent.*

4. *Qui in Ecclefia aliqua maleficium committit, huic Ecclefia afylum præbere non debet; Extrabendus eft ex ea, & de eo judicandum pro ratione delicti.*

5. Si

Ad Cap. CCXLIII.

1) Hoc Caput alibi reperire non licuit. *Scherz.*

Ad Cap. CCXLIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 66.
2) Jus Prov. Sax. habet: *den alten.* non male. *Scherz.*
3) Ambr. Perg. *der kaifer.* Scherz.
4) *m. w. kur* deeft in MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*
5) Cod. Univ. Arg. aliique addunt: *die in dem land waren.* Scherz.
6) Cod. Wurmbr. Hortl. Fſch. aliique addunt: *und allezeit.* Scherz.
7) Wurmbr. Fſch. Hortl. aliique Codd. addunt: *megde.* Scherz.
8) Plerique Codd. *kirchöf.* Scherz.
9) Cod. Un. Arg. & Fſch. *alles fteten friden haben.* fic & in fine hujus verfus extat in iisdem MSS. *fuln fi alle fteten friden haben.* Scherz.
10) Cod. Fſch. *ubels verdient.* Scherz.
11) Omnes Codd. plura hic addunt: Subjicimus additamentum ex Cod. Fſch. ubi ita legimus: *unde ftilt*

5. [11] Suuer dem andern enpfilht sin gut und uuirt der erstochen oder uerbrennet oder stirbet er gæhez todez dem ez da enpfolhen ist, und kumpt iener hernach dez ez da ist und uindet daz gut in siner geuualt unueruuertz, ez si gar oder halbs oder daz drittail oder suuaz er dez sinen uindet, daz sol er behaben mit sinen zuuain uingern und mit sin ainz hant, daz er imz enpfolhen habe,

6. Suuenn daz geschiht so sol man imz uuider geben uor allen geltern.

7. Ist daz ez ain geuuizzer man ist gesezzener und dem ze gelauben ist der daz gut da behebt.

8. Ist er dez nit, so sol er ez beziugen selb dritte.

9. Mag er der nit gehan, so sol man geuuizhait uon im nemen ob ieman hernach kome der bezzer reht daran hab daz ez der uuider habe.

10. Vert ain man uf dem lande mit frœmder lævt gut und stirbet der mit geschæffte, suuaz der geschaffet daz sol stæt sin.

11. Veruert er aun geschæffte suuaz er denne lat, dez sulen sich die burger underuuinden, und suln den der gut er inne hat geben ainen pfund alz dem andern alz uerre und ez geraichet.

5. Si is, cujus fidei alius rem suam commisit, telo interficitur, aut igne consumitur, aut subita morte perit, & postea Dominus illius rei venit, & rem suam invenit inter bona alterius extantem sive tota adsit, sive dimidia, sive pro tertiâ, sive pro quacunque parte, tum (invenient illam) suo unius juramento asserere debet, se illam fidei alterius commisisse.

6. Hoc facto illa ipsi præ omnibus aliis Creditoribus est restituenda.

7. Modo is, qui rem tum vindicat, est Vir idoneus qui bona habet, & qui fidem meretur.

8. Si talis ipse non est, debet assertum suum & suo & duorum aliorum juramento firmare.

9. Hoc si præstare non potest, cautionem det, quod, si alius postea veniat, qui potius jus in rem habet, rem ipsi restituere velit,

10. Si quis, habens in suis manibus aliorum hominum bona, extra Urbem ruri versatur, & moritur testatus, tum quæ mortis causâ disposuit, firma servari debent.

11. Si autem moritur intestatus, tum ejus bona, quæ relinquit, Cives ipsius in suam potestatem redigere debent, & inde iis, quorum res ipse habebat in manibus suis, pro ratâ satisfacere, in quantum ex illis bonis fieri potest,

CAP. CCXLV.

[1] Wer in der Kirchen freuelt.

Suuer an dem andern freuelt in der kirchen [2] der sol büzzen [3] ueltlichem und gaistlichem geriht und ienem an dem er gefreuelt hat.

2. Ditz reht hat auch der Frithof, und diu Müle hat auch bezzeriu reht dann anderiu hüser.

3. Suuer in der müle korn oder mel stilt, daz uier pfenning uuert ist man sol im hut und hare abslahen, und stilt er uier schilling uuert [4] der kurtzen, man sol in hahen.

4. Vnd suuaz er andertz stilt den mel oder korn, da sol man rihten alz hieuor gesprochen ist. [5]

CAP. CCXLV.

De eo, qui in Ecclesiâ maleficium committit.

Qui alterum in Ecclesiâ afficit injuriâ, ille judicio Ecclesiastico & Seculari, ut & illi, quem injuriâ affecit, satisfacere tenetur.

2. Hoc jus etiam obtinet ratione Cœmiteriorum. Molæ quoque majori jure gaudent, quam alia ædificia.

3. Qui in molendino frumentum aut farinam furatur valoris quatuor denariorum, ille debet fustigari: & si furtum valet quatuor solidos, debet suspendi.

4. Et si aliam rem, quam frumentum, aut farinam ibi furatur, de eo, sicut supra dictum est, judicari debet.

CAP.

er drinne drier phenninge wert man slebet im haut und har abe (Uffenb. interserit: *aef dem kirchoffe ist daſſelbe recht*) *umbe eines schillings uuert* (impressi habent: *und stilt er darin drier schilling wert*) *sol man in henken.* Scherz.

11) Quæ hic sequuntur usque ad finem capitis in aliis MSS. non reperiuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCXLV.

1) Rubrica hæc in nostro MSC. est à manu recentiori. in Hortl. legitur: *mit ainem freuel verwürcket einer drey puz.* Cod. Univ. Argentin. *ein freuel dryg busz.* Meus & quidam alii. *mit einem freuel drie butz.* Scherz.

2) Cod. Fsch. *der wirt drier buzze schuldic.* Scherz.

3) In reliquis Codd. τῷ *gaistlichem* præponitur τὸ *weltlichem.* Scherz.

4) Ita quoque Cod. Uffenb. & Mon. Scotor. Vienn. ast in Cod. Univ. Argentin. Fsch. Hortl. Wurmbr. Argentin. utroque & meo abest. *Scherz.*

5) Cod. Fsch. pro verbis: *a. b. g. ist* habet: *nach rehte nach der gemeine.* Scherz.

Ad

CAP. CCXLVI.

[1] Wie [2] man Kint (conf. c. 179.) zühtigen sol.

SLeht ain man ain kint mit der hant oder mit ainem besem oder rauffet er ez durch sin mizzetat, [3] er buzzet sin niht.

2. Sprichet man in aber an, er hab ez geuærlichen geslagen, so sol er ze den hailigen bereden, daz er dez unschuldig si,

3. Machet erz ze der nasen plutrünsig aun geuærde und berait daz ze den hailigen er beliber sin aun uuandel.

4. Vnd lat ain man sin kint hin durch lernunge [4] man oder uuip zuuai iar oder mer oder minner und git dauon ain genanten [5] lon, daz kint stirbet ê dez zils, so sol man dez lonez abslahen alz ez sich an der zit gebürt, und sol daz uuider geben,

5. Man sol ze der ersten zit [6] allermaist abslahen, uuan so hat er allermaist arbait mit dem kinde,

6. Vnd [7] uertribet er daz kint mit unrehter zuhtegunge, so muz er uuider geben, uuaz er enpfangen hat,

7. Dez kindez gutz dez sol er ainen pfenning nit behaben, da büzzet er mit, [8] daz er ez mit unrehter zuhtegunge hat uertriben.

8. Lauffet ez aber hin durch sinen mutuuillen, im belibent die pfenning gar oder suuaz man im gegeben hat, und kumpt ez heruuider [9] inr [10] uierzehen iarn, [11] alz alt ez ist, und uuil uuider zu im, er sol ez sin zil uzlern.

CAP. CCXLVI.

Quomodo Pueri vel Puellæ sint castigandi.

SI quis puerum aut puellam ferit manu, aut virgis, aut crinibus lacerat ob delictum aliquod, ille non tenetur eo nomine ad satisfactionem.

2. *Quodsi autem inculpatur, quod dolose & ex malo proposito eum ferierit, tum debet juramento suo innocentiam suam probare.*

3. *Si illum ita ferit, ut nasus ejus sanguine stillet, idque facit sine malo proposito, tum, si hoc ita esse jurat, ad nullam tenetur satisfactionem.*

4. *Si quis puerum suum vel puellam Viro aut Mulieri ad duos vel plures aut pauciores annos definitâ certâ mercede in disciplinam dat, & puer ille vel puella ante illud tempus finitum moritur, tunc de mercede pro ratâ temporis aliquid detrahi & restitui debet.*

5. *De eo, quod pro primo disciplinæ tempore fuit solutum, quam minimum est detrahendum, nam illo tempore Magister cum tali puero aut puellâ plurimum habet laboris.*

6. *Si Magister injustâ duriorique castigatione facit, ut discipulus exeat disciplinâ, debet id omne, quod accepit, restituere.*

7. *Talis ne obolum quidem mercedis pro discipulo præstitæ retinere debet, siquidem ipse injustâ suâ castigatione discipulum expulit.*

8. *Si autem discipulus ex proterviâ Magistrum deserit, & ab eo aufugis, tum ipse retinet nummos, aut res alias, quas accepit, si autem discipulus, antequam quatuordecim annos habet, redit & iterum ejus disciplinâ frui vult, tum debet illum recipere ac per tempus conventum docere.*

CAP. CCXLVII.

[1] Von fridlichen tagen.

EZ sint uier tag in der uuochen die hailiger sint denn die andern,

2. Daz

CAP. CCXLVII.

De diebus securitate (præ aliis) munitis.

QUatuor sunt in qualibet hebdomada dies, qui reliquis sunt sanctiores.

2. *Hi*

Ad CAP. CCXLVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. II. art. 65. abest hoc Caput ab Ambr. Perg. *Scherz.*

2) Cod. Fsch. & alii quidam rubricam ita sistunt: *von Ler-kindeu.* MSC. Scotor. Vienn. *von der kinderzucht.* Scherz.

3) Codd. Fsch. Wurmbr. & impressi: *er belibet ez ane wandel.* Scherz.

4) Cod. Wurmbr. *czu ainem Man oder czu ainer Frawen.* consentit Hortl. ast Uff. *eynem manne oder eynem weybe zu lernen.* pro: *man o. w. z. i. o. m. o. minner.* Cod. Fsch. habet tantum: *lang oder kurtz.* Scherz.

5) Cod. Fsch. Ambras. Chart. Waidn. meus. pro: *lon* habent: *gut.* Uffenb. *gelt.* Scherz.

6) Lege: *allerminnst.* Scherz.

7) Cod. Hortl. & Wurmbr. *verderbt. Scherz.*

8) Cod. Wurmbr. *das es cze vast und cze ungefügelichen getzüchtiget ist.* concordat Hortl. *Scherz.*

9) In impressis Codd. est: *in den.* Scherz.

10) MSC. Ingolst. *vierzehen tagen.* sed perperam. *Scherz.*

11) Deest: *als a. e. ist*, in Cod. Wurmbr. Hortl. & impressis. Fsch. habet: *das ir niht alt ist.* Waldn. *inrent vierzehen jaren alt. &c.* Scherz.

Ad CAP. CCXLVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. Lib. II. art. 66.

2) Pro

2. Daz ist der [2] Donerstage, Fritag, Samztag, Sunnentag.

3. [3] Dez Donerstagez uuihet man den crisemen, da mit man unz alliu zaichent zu der Cristenhait und zu dem tauffe.

4. Vnd dez selben tagez [4] furt Got unser menschait ze himel. Vnd offnet den uueg dahin, der unz uor lang beslozzen uuaz, und furt mit im manig sele [5] die da uor [6] ze helle uuaren geuuesen.

5. Dez Fritagez schuf got den ersten menschen und uuart auch gemartert dez fritagez durch [7] den menschen.

6. Dez Samztagez ruuuet Got do er in sehs tagen geschuf allez daz er uuolt, [8] daz uuaz diu grœste ere die got ie geuuan, daz er uon nihtiu geschuf allez daz himel und erde begriffen hat. Er ruuuet auch dez Samztagez nach siner marter in dem grabe.

7. Dez Sunnentagez uuart unser herre JEsus Christus gekundet [9] uon sant Gabrielen unser Frauuen sant Marien.

8. Dezselben Tagez uuurden uuir uersunet umb Adames missetat, die er tet in dem Paradyse.

9. Der Sunnentag uuaz der erst tag der ye uuart und uuirt auch der iüngst [10] alz uuir ersten sulen mit lip und mit sele. [11]

10. Diz uier tag die uuir genennet haben, die sint gesetzet allen luten ze fride tagen,

11. Aun den luten die in denselben tagen die untat tunt, uber die sol man in denselben tagen rihten,

12. Vnd

2. *Hi sunt: Dies Jovis, Veneris, Saturni, & Solis.*

3. *Die Jovis consecratur Chrisma, quo omnes signamur ad fidem Christianam, & in baptismo.*

4. *Eâdem die Christus una cum humanâ suâ Naturâ ad Cœlos ascendit, & Viam ad illos aperuit, quæ antea per longum tempus nobis fuerat clausa, & secum abduxit multas animas, quæ antea in atrio inferni commorari cogebantur.*

5. *Die Veneris DEus creavit primum Hominem, eâdem die (Christus) quoque fuit crucifixus pro Hominibus.*

6. *Die Saturni quievit DEus, postquam omne id, quod creare voluit, creasset; Hoc maximæ Potentiæ est opus, quod omnia quæ Terra Cœlumque comprehendit, ex nihilo creaverit. Quievit quoque hac die DEus post Passionem suam in sepulcro.*

7. *Die Solis annunciatum est B. Virgini Mariæ ab Angelo Gabriele, quod Dominum nostrum, Christum Jesum, sit paritura.*

8. *Eâdem die reconciliati sumus (Deo) ob Adami lapsum in Paradiso.*

9. *Dies Solis fuit prima omnium, quæ unquam fuerunt dierum, & novissima quoque erit, quâ quoad corpus & animam sumus resurrecturi.*

10. *De his quatuor diebus, quos nominavimus, sancitum est, quod in iis omnes homines debeant securitate gaudere.*

11. *Exceptis tamen illis, qui diebus istis crimina committunt; contra hos enim istis diebus judicia exerceri debent.*

12. *De*

2) Pro: *donerstage* Hortl. habet: *pfingstag*. Ambras. Perg. *phinztach*. Ingolst. *phinstag*. ast Ambras. Chart. *dornstag*, quod & exstat in Uff. Waldn. impress. Jung. Argentin. uterque & meus habent: *dunrestag*. Cod. Univ. Argentin. *durnstag*. Quodcunque horum vocabulorum elegeris, res eodem redit. Nam & *pfinzstach*, *pfingstag*, *phinstag*, & *dornstag*, *durnstag* idem, est ac nostrum: *donnerstag*, dies Jovis. vid. Stadeo. in Explic. Vocab. Bibl. Germ. p. m. 473. ubi recte hanc vocem á *funff*, πέντε, derivat; rectius sane ec cum Cluverio, Leibnüzius, qui eam deducit á Jove *Pennino*, cui in Alpibus ara dedicata sit. vid. Scriptt. Rer. Brunsv. T. I. p. 45. nam nondum probatum est Penninum illum DEum esse eundem cum Jove. conf. Sponii Miscellanea Erud. Antiquit. Sect. III. p. m. 85. & posito, quod ibi cultus fuerit Jupiter sub hoc oomine, quid hoc ad Germanos. *Phinztag*, *Pfingstag* est *der fünffte tag* in der wochen; conf. Celsium Prof. Upsal. in Computo Eccl. c. 5. p. m. 52. Usurpatur hoc nomeo adhuc hodie in Austriâ. *hinc der heilige weiche pfinztag* pro *die Jovis*, qui *Viridium* appellatur in literis Sigismundi Austriaci ad Frid. I. El. Palat. de A. 1474. *Geben zu Costenz an dem* heiligen weicheo Pfintztag *Anno Dn. LXXIV.* Scherz.

3) Versus 3. usque ad ỷ. 9. inclusive non epparent in Cod. Ingolst. *Scherz.*

4) Cod. Wurmbr. *fur Got cze himmel.* Uffenb. *fur Got der almechtige unser Herre Jesus Christus mit siner menscheit zu hymel.* Quæ Lectio posterior videtur probanda. *Scherz.*

5) *Die d. z. h. w. gewesen*, abest à Cod. Ambras. Perg. *Scherz.*

6) Pro: *ze helle*, Uffenb. habet & recte quidem: *in der Vorhelle.* Scherz.

7) Cod. Wurmbr. & Hortl. *durch uns sundige menschen an dem fronen chräntz.* Argentinense MSC. majus pro: *durch die menschen*, habet: *durch die menschait.* Scherz.

8) *Daz waz d. g. e. d. g. i. g.* desuot in Cod. Wurmbr. & Hortl. pro: *die gröste ere.* Cod. Waldn. Argentin. min. Waldn. Univ. Arg. meusque habent: *die gröste krafft.* Arg. maj. *die gröste freuide und krafft.* Uffeob. dicit: *gröste ere sprechen ir ein teyl es sey die gröste krafft.* Scherz.

9) Cod. Wurmbr. & Hortl. *Sand Marien seiner lieben tzarten trautmuter von dem hochgefürsten Engel Sannd Gabriel.* Scherz.

10) Plerique Codd. addunt: *tag.* Scherz.

11) Post finem hujus versus in omnibus nostris MSS. & impressis quædam addita leguntur, quæ ex Cod. Univ. Argentinensis hic sistimus: *und die reht in dirre welt gelebent hant die varent mit libe und mit sele zu hymel und sitzent zu der zeswen* (alii: *rechten hant*) *unsers herren* (alii addunt *Jesu Christi*) *und haben iemer und iemer die ewyge genade, und die wyder Got gelebet hant die varent mit dem tufel in die helle in das ewyge fure und brinnent do iemer und iemer.* (Uffenb. habet: *und müssen darinne ymmer und ewiglich syden und praten*) *do gedenckent an edelen richter und richtet also das ir Gottes gericht an dem jungsten tage fro sint.* Scherz.

Ad

12. Vnd uber den æhter ſol man alle tage rihten, den æhter beſchirmet dehain tag.

12. *De Proſcriptis quoque (indiſtincte) omnibus diebus judicia haberi poſſunt; proſcriptis enim nulla dies ſecuritatem præſtat.*

CAP. CCXLVIII.

[1] Wieuil ain man ſiner friund für geriht ſule bringen.

WIrt ain man [2] uor geriht beclagt der ſol ſiner friunde nit mer uuan drizzig mit im furen mit ſuuerten und aun uuaffen,

2. Vnd ſuuer geuuaffent mit im fürt, der iſt dem Rihter ſchuldig funf pſunt der lantpſenning.

CAP. CCXLVIII.

Quot quis amicorum ſuorum (tanquam teſtes) in judicium adducere poſſit.

QUi in judicio convenitur, non debet plures amicorum ſuorum, quam triginta, ſecum adducere, enſibus quidem cinctos, ſed non aliis armis inſtructos.

2. *Si quis aliâ ratione armatos ſecum adducit, ille tenetur judici ſolvere quinque libras nummorum provincialium.*

CAP. CCXLIX.

[1] Wie man æhter und fridbrecher uahen ſol.

WEr ainen æhter oder ainen fridbrécher uahen uuil, uuert er ſich und ſleht man in ze tode oder uuundet man in, man [2] uuirt dem Rihter nihtz ſchuldig noch ſinen friunden,

2. [3] Er ſol in aber fur geriht bringen, und der Rihter ſol uber in rihten nach ſiner ſchulde.

CAP. CCXLIX.

Quomodo proſcripti & pacifragi in captivitatem redigi debeant.

SI quis proſcriptum aut pacifragum capere tentat, ille autem ſe defendit, &, (dum ſe defendit) occiditur aut vulneratur, tum nec judici, nec ejus (occiſi vel vulnerati) cognatis eo nomine aliqua ſatisfactio debetur.

2. *Tenetur autem ille (occidens vel vulnerans) alterum exhibere in judicio, ubi judex de eo pro ratione culpæ ſuæ judicare debet.*

CAP. CCL.

[1] Daz [2] man geuueffen uuol fürtt durch gerihtz uuillen.

GEuuæffen mag man uuol furen [3] durch gerihtez not,

2. Der Rihter mag uuol gebieten allen den die [4] den fride geſchuuorn haunt zeuarn ſuua ſin not iſt in ſinem geriht und allen den die [5] ze iren

CAP. CCL.

Quod arma geſtare liceat ad tuendam judicii auctoritatem.

ARma geſtare licet ad auctoritatem judicii tuendam.

2. *Poteſt judex omnibus illis qui jurarunt ſe pacem publicam ſervaturos, & ſub ipſius juriſdictione ſunt ac ad dies ſuos pervenerunt armaque geſtare poſſunt man-*

Ad CAP. CCXLVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 67.
2) Omnes Codd. habent: *uff einem Gericht.* Scherz.

Ad CAP. CCXLIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 69.
2) Recte Codd. noſtri: *der iſt* (quidam habent: *wirt*) *dem richter.* Scherz.
3) Cod. Fſch. *er ſol in halt alſo toten, oder alſo fur geribte bringen.* Wurmbr. & omnes reliqui Codd. noſtri: *mag man in nicht vahen geſunden, wer in dann cze tod slecht oder wundet der ſol in doch fur gericht bringen.* Scherz.

Ad CAP. CCL.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 71. & 72.
2) Alii Codd. rubricam ſic exhibent: *Von geribtes not dem lande zu gute und zu nutze.* in Hortl. & Wurmbr. hoc caput non extat. Scherz.
3) Ambr. Perg. *ſo man durch gerichts noth fert.* ſic & Fſch. aſt Waldn. Argentin. uterque ut & Cod. Univ. Argent. & meus: *So m. d. g. n. varen ſol.* Scherz.
4) Arg. maj. *den lantfriden.* Scherz.
5) Cod. Fſch. & Ambr. Perg. *zu iren jaren.* Cod. Univ. Arg. Uff. Waldn. & meus: *z. i. tagen oder jaren.* Scherz.

iren tagen komen sint und [6] harnasch gefuren mugen, si irre dann ehafti not,

3. Pfaffen und uuip und [7] mesner und Juden und [8] uihhirten die suln nit selb uarn, si sulent aber ir [9] helfe darzu tun mit [10] lüten oder mit gut.

4. Ist aber ain pfaffen fürst, der sol selbe uarn,

5. Und suln si im ir helfe tun [11] die hieuor genennt sint, ob si fur ain huse uarent, da suln si dri tag heliben mit ir selbez kost,

6. Vnd uinder er ieman uf der burk oder in der star [12] den sol der Rihter uordern dri tag, so er erst da fur kumpt.

7. Vnd git man im in nit, [13] suuaz si alle da geligent, daz suln si tun uf dez schaden dez [14] diu burk ist da si uorligent, oder uff der schaden der diu star ist, da si uorligent.

8. Der Rihter sol sich selhe [15] darunder beuuaren, daz er [16] reht gen den hab uff der schaden er dar komen ist.

mandare, ut sibi adsint, nisi causa sontica ipsos impediat.

3. *Clerici & fœminæ, ut & æditui ac judæi, nec non pastores gregum non tenentur ipsi interesse expeditioni, debent tamen opem ferre missis hominibus aut argento.*

4. *Principes Ecclesiastici ipsi debent hanc expeditionem suscipere.*

5. *Supra nominati debent judici opem ferre, & si castrum aliquod obsident, ibi per tres dies suis impensis vivere debent.*

6. *Et si quis (ex illis, quos judex persequitur) in castro vel in urbe (obsessâ) existit, illum, ut sibi dedatur, postulare debet judex quam primum ad castrum illud vel urbem ipse pervenerit, & sic fieri debet per tres dies,*

7. *Si ille (quem persequitur) ipsi non traditur, tum omne damnum quod obsessores castri vel urbis percipiunt vel inferunt, ab illo resarciri debet.*

8. *Judex id studere debet, ut juste procedat contra illum in cujus perniciem expeditionem suscepit.*

CAP. CCLI.
Der ainen æhter oder fridbrecher iagt.

VNd iagt man ainen æhter oder ainen fridebrecher den sol allez daz iagen daz in siht oder hœret.

2. Vnd begriffent si in, sie sulent in dem Rihter antuuurten.

3. Vnd fliuhet er uff ain burk oder in ain star, da sol man in uordern uon dez geribtez uuegen,

4. Git man in nit her uz, man sol fur die burk oder fur die star [1] sich legen, und sol nit dannan komen untz daz mann in geantuuurter heruz.

5. Vnd fliuhet er in ain ander gerihr, der Rihrer sol in uordern,

6. Vnd uuirr er im geantuuurtet, er sol mit reht uber in rihten.

7. Vff suuelhe burk oder ueste oder stat der æhter entrinnet oder der fridebrecher, da sol in der Rihter uordern alz lute daz ez die daruor sint und daruf hœren.

8. Vnd

CAP. CCLI.
De casu, si quis Proscriptum aut pacifragum persequitur.

QUod si quis proscriptum aut pacifragum persequitur, tum omnes, qui illum vident aut vocem ejus audiunt, persecutionem juvare debent.

2. *Si illum hi deprehendunt, debent eum ducere ad judicem, eique tradere.*

3. *Quod si autem is confugiat in castrum aut in urbem aliquam, tunc nomine judicii, ut dedatur, peti debet.*

4. *Quo facto, si non tradatur, obsideri debet castrum aut urbs illa, & inde non prius recedi, donec ille dedatur.*

5. *Si nocens hic in aliud territorium confugiat, judex illum, ut dedatur, postulare debet.*

6. *Et si ipsi traditus fuerit, ipse de illo sententiam jure fert.*

7. *Si proscriptus aut pacifragus in castrum vel aliud munimentum aut urbem aliquam fugâ se transfert, judex illum, ut sibi dedatur, postulare debet voce adeo clarâ, ut id audire possint tam obsessores, quam obsessi.*

8. *Hoc*

---

6) Fsch. Ambr. Perg. Waldn. Arg. min. Cod. Univ. Argent. & meus: *swert.* Argent. maj. *swert und harnesch getragen oder gefuren mögent.* Scherz.
7) Cod. Uff. *kirchner.* Jung. *klockner.* Scherz.
8) Ambr. Perg. & Fsch. *herter.* plerique: *hirten.* Scherz.
9) Argent. maj. *sture.* Scherz.
10) *Poten* legitur in Ambras. Perg. *Scherz.*
11) Cod. Fsch. legit vitiose: *die da nit selbe varent,* loco verborum: *die hievor genennt sint.* Scherz.
12) Optime Ambras. perg. addit: *der dem lande schädlich ist.* Scherz.
13) Ambr. Perg. recte addit: *in derselben frist.* Scherz.
14) Cod. Fsch. *diu veste ist.* Scherz.
15) Fsch. Cod. Univ. Arg. Waldn. & meus ut & utrumque MSC. Arg. *darinne.* In Cod. Ambr. Perg. ✝. 8. plane deficit.
16) Fsch. *gen rehte var.* Cod. Univ. & meus: *gen den reht vare uf des schaden er do gefaren ist.* Scherz.

Ad CAP. CCLI.

1) Cod. Fsch. & Ambr. Perg. habent: *sitzen mit gesetzze.* Cod. Un. Arg. Waldn. Arg. minor, meusque ut & Bitsch. & Hupfupf. legunt: *mit gesesse.* Hortl. & Wurmbr. *sich mit gewalt darlegen.* Scherz.

2) Cod.

8. Vnd git man in nit herab, man sol die burk oder die stat ueræhten.

9. Vnd [2] alz si sehs uuochen und ainen tag in der æht sinr geuuesen, so sol man alle die lüte ze æht tun die uf der burk oder in der stat sint, da der æhter inn ist.

10. Vnd stant die lüte [3] in der æht die uf den uesten sint sehs uuochen und ainen tag, so sol der Rihter dafur komen alz hieuor gesprochen ist.

11. Vnd geuuinnet er die burk, er sol sie uff die erde brechen.

12. Ist ez ain stat, hat si mure oder [4] getülle, man sol si [5] niderbrechen,

13. Hat si graben man sol si eben machen,

14. Hat si der dehainez man sol in der stat yedem man sin huse niderbrechen da er selb inne ist.

15. Vnd hat ain [6] Rihter huse in der stat, und ist der ir helfer geuuesen, dem tu man dazselbe,

16. Sint gaistlich lute darinn geuuesen die den burgern mit uuillen und mit helf sint gestanden, der hüser geschehe dazselbe. [7]

8. *Hoc facto, si ille non deditur, castrum illud vel urbs debet proscribi.*

9. *Si per sex Septimanas & unum diem (castrum illud vel urbs) in statu proscriptorum manent, tum omnes illi homines, qui existunt in castro vel urbe, in quâ proscriptus degit, debent proscribi.*

10. *Et si hi, qui in castro sunt, per sex Septimanas & unam diem in statu proscriptorum manent, debet illud obsidione cingere, sicut supra dictum fuit.*

11. *Si expugnat hoc castrum, debet illud solo æquare.*

12. *Si autem locus expugnatus est urbs, tum si mœnibus aut turribus est munita, hæc ad solum usque destrui debent.*

13. *Si autem fossis cincta est, hæ terra debent repleri.*

14. *Quod si nihil horum habeat urbs illa, tum intra urbem ipsam incolarum ædes, quas inhabitant, debent dirui.*

15. *Si equestris ordinis homo domum in illa urbe habeat, & eidem opem tulerit, tunc idem (quod reliquis incolis factum est) ipsi fiat.*

16. *Si in urbe fuerunt Clerici, qui incolas sponte sua juverunt, illorum domibus idem fiat.*

CAP. CCLII.

[1] Von [2] der notnunft.

Vnd uuirt ain [3] maget oder ain uuip [4] in notnunft genomen, und uuirt si in ain huse gefuret uuider ir uuillen, oder ob ez ir darinn geschiht, und si ruffet, und ir nieman hilfet, noch gehelfen mag, und mag man die lüte und daz huse uberziugen selb dritte mit den die ir ruffen hant gehœret, man sol uber die lüt rihten, alsô daz man in diu haupt (conf. c. 166, 28.) abslahe.

2. Vnd man sol allez daz tœten daz in dem huse ist, [5] uih und katzen hund und hünre und [6] ett allez daz darinne geuuesen ist.

3. Vnd

CAP. CCLII.

De Stupro Violento.

Si Virgo, aut fœmina alia violenter in domum aliquam deducitur invita, aut si in domo aliquâ ipsi vis adhibetur (stupri causâ) & nemo ei opem fert, cum illa clamasset, aut opem ferre potest, & si juramento proprio, duorumque aliorum, qui ipsam clamantem audivere, Violatores vim adhibuisse in hac domo probari potest, tum de his Violatoribus judicialiter pronunciandum est, quod capita ipsis amputari debeant.

2. *Præterea quicquid (brutorum) in domo est, occidi debet, scilicet pecora (majora) & feles, canes & gallinæ, & quicquid in domo illâ fuerat.*

3. *Quodsi*

---

2) Cod. Fsch. *und als diu veste.* Scherz.

3) Fsch. Waldn. Uffenb. Argentin. min. meus, & impressi Codd. legunt: *niht ze rehte.* Hortl. & Wurmbr. ut & Ambrasiani & Jung. *niht cze dem rehten.* in Cod. Universitatis Argentinensis est: *zu recht*, omisso: *nicht*, sed sine dubio ex vitio scribentis. *Scherz.*

4) Conf. quæ supra dixi ad c. 113, 3. pro: *getülle* Codd. Univ. Arg. exhibet: *dürnne.* Scherz.

5) Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *auf die erden prechen und legen paidew mawer und turn.* Scherz.

6) Ambr. Chart. Jung. Wurmbr. Fsch. Waldn. Univ. Argentin. habent: *ritter.* quod videtur probandum. *Scherz.*

7) Plura huic Capiti addunt omnes Nostri Codd. quæ tamen in separato Capite habet Cod. Fesch. cum hac rubricâ: *der raup uf ein burch furet.* Textus ipse infra sub finem operis sistitur. *Scherz.*

Ad Cap. CCLII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 64. & lib. III. art. 1.

2) Ingolstad. *Von Nötnuft.* Un. Arg. & meus: *von der Notturfft.* melius ad scopum MSC. Ambr. Chart. *von Notzoge. Notnunft* in genere *violentiam*, vim denotat. Glossæ S. Emerani: ano *Notnumft*, *sine vi.* Gl. Boxh. *Notnemi*, violenti. *Notnumftige* occurrit apud Tatian. c. 63. ℣. 11. pro iis, *qui vim adhibent*, in speciali sensu pro *stupro violento* usurpatur, ut hic. *Scherz.*

3) Hortled. hic & in ℣. 3. habet: *juncfraw.* Scherz.

4) Uff. *in notzüchtunge.* Scherz.

5) Ambr. Perg. habet: *lüte und vich hund und katzen gense und huner.* *Scherz.*

6) *Ett* in reliquis Codd. non apparet. in Waldn. est *ebte.* Scherz.

7) Cod.

3. Vnd uuaz ſu ain magt und erziuget man daz ſelb dritte, ſo ſol man den der irz getan hat (conf. c. 313, 2.) lebendig begraben.

4. Vnd iſt ſiu ain uuip geuueſen, ſo ſol man in 7 haupten.

5. Vnd daz huſe da ez inn geſchehen iſt daz ſol man uf die erde ſlahen.

6. 8 Vnd kumpt man in 9 an der die 10 notnunſt getan hat, man ſol in uahen aun geriht, und ſol in fur den Rihter ſuren,

7. Vnd uuert er ſich daz ſtat in dem rehten alz umb den (conf. c. 249, 1.) æhter.

3. Quodſi ſtuprata violenter fuit Virgo, tum, ſi id proprio & duorum aliorum juramento fuerit probatum, is, qui tale ſtuprum commiſit, vivus debet terræ infodi.

4. Si autem (non virgo) ſed alia fœmina ita fuerit violata, reus Criminis debet capite plecti.

5. Et domus, in quâ factum hoc fuit perpetratum, debet deſtrui.

6. Si Violator talis alicubi invenitur, debet capi, etiam privatâ auctoritate, & ad Judicem adduci.

7. Si (in capiendo) ſe defendit, idem juris circa ipſum eſt, ac circa Proſcriptum (qui ſe defendit.)

CAP. CCLIII.
1 Wie 2 pfaffen ir reht uerlieſen.

Pfaffen und Juden die nit 3 umbſchorn ſint nach ir reht, tut man den iht, daz man in bezzern ſol, daz ſol man bezzern alz ainem layen,

2. Vnd furent ſi geuuæſen ſuuert oder langiu 4 ſtechmezzer oder ander geuueſen, ſo haunt ſi daz ſelb reht.

3. Vindet man ſi in den hurhûſern oder in dem 5 lithuſe, ſuuer in darinn iht tut, daz iſt dazſelbe reht,

4. Ich main da er ſelb uuirt iſt, oder ſuſt mit ſtæter uuonunge iſt.

5. Vmb ditz ſchulde alle kumpt nieman in den ban.

CAP. CCLIII.
Quâ ratione Clerici & Judæi jus ſuum (ſecuritatem ſingulariter conceſſam) amittant.

Si damnum infertur Clerico aut Judæo, qui tonſuram alias conſuetam non habent, quod alias ſatisfactionem requirit, tum illis eo modo ſatisfaciendum eſt, quo Laicis ſatisfit (& non ulterius.)

2. Idem juris eſt, ſi illi (quamvis tonſuram ordinariam habent) armis, enſibus, aut longis gladiis inſtructi incedunt.

3. Si quis illos in lupanaribus, aut Cauponis verſantes invenit, tum, ſi quis in iis ipſos lædit, idem jus obtinet.

4. Scilicet ſi (Clerici, Judæi) ipſi Cauponam aut Lupanar exercent, aut ordinarium domicilium in iis habent.

5. Propter haſce læſiones nemo proſcribitur à Judice Seculari.

CAP.

7) Cod. Un. Arg. *enthaupten.* alii, ut Waldn. *das haubet abeslahen.* Ambraſ. Perg. *lebendig hapten.* Scherz.
8) Cod. Uff. *iſt es das man den notzuchtiger ankompt.* Scherz.
9) Cod. Univ. Arg. *im zu.* Scherz.
10) Cod. Univ. Arg. *notzug.* Scherz.

Ad Cap. CCLIII.

1) 2) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 2. Hortl. aliique Codd. rubricam ita ſiſtunt: *wie pfaffen und Juden, &c.* Scherz.
3) Cod. Waldn. *umbſchroten.* Scherz.
4) Omnes noſtri Codd. habent tantum: *meſſer.* Scherz.
5) Arg. min. *lichuſe.* Ambr. Chart. *Wirtshaus.* Jung. Uff. Waldn. *Winhauſe.* *Lithuſe* denotat omnino cauponam. ceu quoque âpparet ex Jure Statut. Monachienſi MSC. quod ſubjunctum eſt Codici J. Prov. Alem. Hortlederiano fol. 167. a. 2. hinc *Litgeb*, caupo; quæ vox videtur eſſe derivanda à *Lid*, quod *ſiceram*, & in genere *potum*, denotat. vid. Schilt. ad *terminum* Lud. ad ℣. 107. in eodem Jure Statut. Monachienſi dicitur: *es ſullen alle weinſchencken und leytgeben &c.* in Cod. Fſch. legitur: *Vindet man ſiu in dem hurhauſe, ſwer in darinne iht tut, daz iſt dazſelbe reht, unde in dem lithauſe, ez ſi denne da er ein gaſt ſi, ſwer im in dem lithauſe iht tut, daz iſt dazſelbe reht.* Wurmbr. & Hortl. *Vindet man ſiu in aim offnen hurhauſs oder in dem haus das ein leithaus heiſſt, da er ſelb wirt iſt, oder da er ſunſt mit ſteter wonung iſt, wer in dem hurhauſs oder in dem Leithaus icht tut daz iſt daſſelb reht das man in peſſert als aim layen.* Cod. Ambr. Perg. poſteriora ſic exprimit: *iſt aber ein pfaffe gaſtweiſe in einem Leuthauſe der verlieſet ſin recht damit niht. Iſt er aber ſtete darinn mit weſen, man büſſet in aber als ein layen.* Scherz.

Ad

CAP. CCLIV.

[1] Ob ain uuip kint trait.

MAn ſol uber dehain uuip rihten diu lebendigez kint treit hœcher denn ze hut und ze hare,

2. Ob man ir dez nit gelaubet, ſo ſuln ſi zuuu [2] frum [3] husfrauuen geſchauuen an ainer haimlichen ſtat,

3. Sagent die bi ir ayde daz ſi lebendigez kint treit, man ſol ſi nit tœten, ſuuie groz diu ſchulde iſt,

4. Man ſol ſi alz gefüge slahen, daz ſi dez kindez dauon [4] iht aun uuerde,

5. UUan da uuürde ain ſchœniu ſel verlorn und ain lip, da uuere der Rihter ſchuldig an.

CAP. CCLIV.

De Fœminâ, quæ uterum geſtat.

Nulla fœmina, quæ prægnans eſt, graviori pœnâ (corporis) affici debet, quam fuſtigatione.

2. *Quodſi ei, id aſſerenti, fides non habetur, tunc duæ honeſtæ matronæ ventrem ejus inſpicere debent.*

3. *Hæ matronæ ſi in vim juramenti affirmant illam uterum geſtare, nulla mortis pœna ei infligi debet, quantumcumque illa crimen commiſerit.*

4. *Si fuſtigatur, tantâ moderatione id fieri debet, ne abortum faciat.*

5. *Nam id, ſi non fieret, periret anima nobilis & corpus hominis culpâ Judicis.*

CAP. CCLV.

[1] Wie man über torn rihten ſol.

VBer ainen rehten toren, und uber ainen ſinloſen man ſol man auch nit rihten,

2. Suuem ſi aber ſchaden tunt, den ſol ir uormunt büzzen, ob ſi gut habent,

3. Habent ſi aber nit gutz, ſo ſint ſi ledig,

4. Man ſol ſie miden, und ſol auch nieman uber ſi rihten.

5. Vnd iſt ain menſch alz unſinnig, daz ez tobt, man ſol ez [2] insliezzen und ſol ez binden, daz ſuln ſin friunde tun [3] oder der Rihter.

6. Vnd hat ez der noturſt nit, die ſol im ſin næhſter mag gen oder aber der Rihter.

CAP. CCLV.

Quomodo mente capti ſint puniendi.

Qui omnimodo mente capti ſunt, & rationis uſu carent, illi non debent puniri (pœna corporis afflictivâ.)

2. *Ei autem, cui damnum dant, curator eorum id ex bonis ipſius, ſi quæ habet, reſarcire debet.*

3. *Si hi tales non habent, tum à pœna ſunt immunes.*

4. *Tales homines vitari debent, nec ab ullo poſſunt puniri.*

5. *Si quis tanto mentis defectu laborat, ut furioſus ſit, debet vinculis includi; hoc ut fiat, curare debent ejus cognati aut judex.*

6. *Quodſi hic furioſus tam pauper eſt, ut alimenta neceſſaria non habeat, illa vel à cognatis, vel à judice ſuppeditari debent.*

CAP. CCLVI.

[1] Dem [2] frœmdez gut uerſtoln uuirt.

DEr dem andern gut enpfilhet uf ſin truue, uuirt ez im uerſtoln oder geraubet oder uer-

CAP. CCLVI.

De caſu, ſi alicui res aliena (curæ ipſius commiſſa) furto fuerit ablata.

Si quis alterius fidei aliquid bonorum ſuorum committit, & contingit, ut id alteri furto vel rapinâ aufe-

---

Ad CAP. CCLIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 3.
2) Cod. Fſch. *biderbe*. Wurmbe. *pider*. Univ. Argent. Waldner. Arg. min. *byderbe*. Arg. maj. *erber*. MSC. Scotor. Vienn. & Uffenb. *fromme*. quæ omnia idem ſignificant. *Scherz.*
3) Male Cod. Argent. minor: *Jungfrowen*. Scherz.
4) Plerique Cod. habent: *icht davon geneſe*. Uffenb. *icht eins thoden kinds geneſe*. Scherz.

Ad CAP. CCLV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 3.
2) Cod. Univ. Arg. *in iſen ſlieſſen*. Scherz.
3) Hoc abeſt in Cod. Hortl. *Scherz.*

Ad CAP. CCLVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 5.
2) In Fſch. hæc eſt Rubrica: *der dem andern gut enphilhet*. in Hortl. & Wurmbe. *dem varendes gut verſtoln wirt*. Scherz.

uerbrennet, oder ſtirbt ez, ob ez uih iſt, und hat er daz gut baz in ſiner hut gehabtdenn ſin ſelbez gut, und getarr er daz ze den hailigen bereden, er gilt dez gutz nit.

2. Suuaz man aber ainem mann lihet, oder uerſetzet, daz ſol man im unuerderbet uuider geben,

3. Iſt ez erger uuorden daz bezzer alz reht ſi.

4. Verſetzet ain man dem andern ain pfært umb pfenning, und ſtirbet daz in ſiner geuualt aun ſin ſchuld an dem gemainen tode, er ſol ez nit gelten,

5. Er uerliuſet aber die pfenning [3] die er daruf gelihen hat,

6. Hat aber er bürgen dazu genomen die ſuln imz ze reht gelten ſin pfenning,

7. Vnd uuil man imz nit gelauben, ſo ſuuer ze den heiligen daz ez aun ſin ſchuld tot ſi,

8. Mag aber man in uberziugen, daz ez uon ſinen ſchulden tot iſt mit drin mannen, er ſol ez gelten,

9. Er ſol ez [4] nendert [5] riten aun ſin urlob,

10. Suuaz im geſchiht ob erz ritet aun ſin urlob, daz muz er gelten,

11. Geſchiht im nit er muz imz doch gelten, ie uon [6] der mile ſehs pfenning,

12. Daz iſt dauon geſetzet, daz erz aun ſin urlob hat geriten,

13. Die uuile erz [7] biderbet und arbaitet, ſo ſol er im kain ſuter gelten,

14. Arbaitet er ez in uuagen oder in pflügen und uuirt ez geergert, daz ſol er zuuiſpilde gelten.

auferatur, aut igne conſumatur, aut, ſi pecora ſunt, moriatur, ipſeque juratò aſſerere poſſit, ſe rei illius majorem curam geſſiſſe, quam ſuorum bonorum, tum eo nomine ad nihil ſolvendum tenetur.

2. *Res commodata, aut locata, aut oppignorata debet ei, à quo quis rem habet, illæſa reſtitui.*

3. *Si autem eſt deteriorata, debet eo nomine ſatisfieri, ceu æquum eſt.*

4. *Si quis alteri equum oppignorat, in ſecuritatem pecuniæ debitæ, & contingit, ut equus moriatur, penes ipſum (creditorem) ſine culpâ ejus, morte ex. gr. naturali, tunc creditor ad nullam tenetur ſatisfactionem.*

5. *Perdit autem nummos, quos alteri mutuo dedit.*

6. *Quodſi præter pignus ipſi dati fuerint fidejuſſores, hi jure tenentur debitum illud ſolvere.*

7. *Quodſi illi (creditori) fides non habetur, ipſe debet juratò aſſerere, equum ſine culpâ ſua periiſſe.*

8. *Aſt ſi ille (creditor) convinci poteſt per tres teſtes, quod equus culpa ipſius perierit, damnum reſarcire debet.*

9. *Equo hoc creditor uti non debet ſine permiſſione debitoris.*

10. *Quicquid damni equo obvenit, dum creditor illo utitur ſine veniâ debitoris, illud creditor reſarcire tenetur.*

11. *Licet equo huic nullum damnum contingat, attamen creditor, qui eo utitur, pro ſingulis milliaribus debet alteri ſolvere ſex denarios.*

12. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia ſine venia (Domini) hic eo uſus eſt.*

13. *Ratione temporis, quo ille (creditor) eo utitur, & labori ſuo ipſum adhibet, alter pro alimentis nihil debet.*

14. *Si creditor equum illum adhibet ad vehendum aut ad arandum, & inde equus deterioratur, tum duplo ſatisfieri debet Domino ejus.*

CAP. CCLVII.

[1] Ob ain kneht ſins herren pferd uerſpilt.

VErſpilt ain kneht ſinem herren ſin pfert oder ander ſin gut oder uerſetzt erz oder uerkauffet erz, man ſol ez dem herren [2] uuidergeben mit reht, ob er ſuuert daz ez ſin gut ſi, und den kneht nit [3] beſte,

2. Ver-

CAP. CCLVII.

De caſu, ſi ſervus alicujus equum Domini ſui aleâ perdit.

SI ſervus equum Domini ſui, aut aliam ejus rem aleâ amittit, vel oppignorat, vel vendit, debet illa Domino jure reſtitui, ſi jurat, illam rem ſuam eſſe, nec ad ſervum pertinere.

2. *Quodſi*

3) Loco verborum: *die e. d. g. hat.* Cod. Ambr. Perg. habet: *daran die es im ſtunt, es ſi danne ander gedinge daran geſchehen.* Scherz.

4) Arg. maj. & meus: *niergen.* Hortl. *nyndert.* Argent. min. *niergent.* Waldn. *niena.* Scherz.

5) Addit: Arg. maj. *uſſer lande.* Wurmbr. & Hortl. habent: *riten noch arbaitten.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. *der mayt.* ſed vitioſe. *Scherz.*

7) *Biderbet und.* non apparet in Cod. Fſch. aſt Wurmbr. & Hortl. habent: *nutzt.* Ambr. Chart. Waldn. Arg. min. *bederbet.* Jung. & Arg. maj. *brauchet.* Scherz.

Ad CAP. CCLVII.

1) Conf Jus Sax. Prov. lib. III. art. 6.

2) In Cod. Arg. majori cetera deſunt usque ad ℣. 2. horum vero loco legitur: *und den knecht vaſte haben.* Scherz.

3) Arg. min. & meus: *wuſte.* MSC. Scot. Vienn. *weſte.* Fſch. *beſtat.* Wurmbr. & Hortl. *beſtet.* Cod. Univ. Argentin. verba: *und d. k. n. beſte,* plane non habet; Uff. loco horum verborum exhibet: *und nicht des knechts.* quæ ultima Lectio optime quadrat. *Scherz.*

4) Cod.

2. Verſpilt aber er ſin ſelbez gut, oder ſuuie er ez aun uuirt, ob er ze ſinen tagen kumen iſt, und ez mit ſinem uuillen aun uuirt, der herr mag ez mit reht nit heruuider geuuinnen.

3. Vnd uuirt dem kneht ſin aigen gut in dez herren dienſt uerſtoln oder geraubet [4] der herr ſol imz gelten.

4. Vnd alſu ob der kneht unſchuldig daran iſt, und der herr mag uuol klager ſin [5] nach dem gut, ſuua er daz uindet,

5. Daz iſt dauon daz er ez dem kneht gelten muz.

2. Quodſi vero ille (ſervus) rem propriam ludendo perdit, aut alia ratione ejus proprietatem amittit, poſtquam ad dies ſuos pervenit, & ita ſponte ſua illa privatur, tum Dominus ejus eandem nullo jure repetere poteſt.

3. Quodſi ſervo res propria in Domini ſervitio furto aut rapinâ aufertur, Dominus ei damnum reſarcire debet.

4. Hoc ita eſt, ſi damnum ſine culpâ ſervi contigit, tunc enim Dominus rem illam, ubicunque eam invenit, vindicare poteſt.

5. Hoc ideo obtinet, quia Dominus ſervo (in hoc caſu) ſatisfacere debet.

CAP. CCLVIII.

[1] Von den Juden.

Vnd git ain Jud ainem Criſtan iht ze kauffen, oder ſchaffet er anderz mit im iht, er ſol dez Criſten geuuer ſin in criſtenlichem rehten.

2. Ez ſi denn, daz der Jud iht uzdinge nach [2] ſinem reht,

3. Læugent dez der criſten, dez ſol in der Jud uberziugen mit drin criſten mannen.

4. Dehainz Juden ait gat uber kain criſten menſche nit mit reht,

5. UUil man auch ainen Juden uberziugen, ſo muz man ze minſten ainen Juden [3] haben darzu ob Juden da ſint geuueſen.

6. Daz reht habent in die Rœmiſchen künig geben.

7. Suuaz ſi genade und rehtz habent, daz eruuarb in Joſephus. Vmb den künig Titum

8. Daz geſchach do [4] Jheruſale geuuunnen uuart, do [5] nert ſi Joſephus ſuuaz ir dan noch lebten.

9. Der Juden uuart beſezzen in Jheruſalem [6] aun uuip und aun kint driſtunt ahtzigtuſent man,

10. Der ſtarb [7] ain tail hungerz, daz ander tail uuart erſlagen, daz drittail [8] nert Joſephus,

11. Vnd dieſelben fürt man uail, und gab ir ie drizzig umb ainen bœſen pfenning,

12. Dieſelben Juden gab der künig Titus [9] ze aigen in dez [10] richez [11] kamer und er ſol ſi ſchirmen.

13. Vnd

CAP. CCLVIII.

De Judæis.

Si Judæus Chriſtiano alicui aliquid vendit, aut cum eo alio modo contrahit, debet huic evictionem præſtare juxta jus inter Chriſtianos receptum.

2. Excepto caſu, ſi Judæus pactus fuerit, quod ſecundum jus Judæorum hac de re judicandum ſit.

3. Si Chriſtianus ille negat tale pactum interceſſiſſe, ipſum Judæus per tres ex Chriſtianis teſtes convincere debet.

4. Nullius Judæi juramento Chriſtianus jure convinci poteſt.

5. Quodſi de convincendo Judæo agitur, tum ad minimum unus Judæorum ad hoc adhiberi debet, ſi Judæi actui (de quo lis eſt) interfuerunt.

6. Hoc jus Judæis indulſere Reges Romanorum.

7. Quicquid privilegiorum juriſque habent Judæi, id ipſis acquiſivit Joſephus à Rege Tito.

8. Hoc contigit, cum Hieroſolymorum urbs fuit expugnata; tum quoque Joſephus omnibus, qui ſuperſtites erant, vitam ſervavit.

9. In obſidione Hieroſolymorum in Urbe erant, non computatis mulieribus & liberis (in familia Patris, aut in Tutorum aut Curatorum poteſtate exiſtentibus) ducenta & quadraginta hominum millia.

10. Quorum una pars fame periit, altera fuit occiſa, tertia autem à Joſepho in vitâ ſervata.

11. Hi (ultimi) venum exponebantur, illorumque triginta pro uno denario æroſo vendebantur.

12. Judæos illos Rex Titus in proprietatem Cameræ Imperii tranſtulit, hinc ſunt Imperii ſervi; & hinc tenetur Rex illos protegere.

13. *Si*

4) Cod. Wurmbr. addit: *oder wie er es verderbet.* Arg. min. & meus habent: *verdirbet.* Fſch. *verliuſet.* Cod. Univ. Argent. *oder wie es verderbet.* Monach. Scotor Vienn. *oder wie es verloren wird.* Scherz.

5) Cod. Wurmb. Hortl. Fſcb. aliique: *umb das gut.* Arg. maj. *uff das gut.*

Ad CAP. CCLVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 7.

2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *judiſchem recht.* Scherz.

3) Pro: *haben darzu*, Wurmbr. & plerique Codd. *dartzu nemen.* Scherz.

4) Plerique Codd. *Jeruſalem.* Scherz.

5) Cod. Uff. & alii: *ernert.* Ingolſt. *wert.* Scherz.

6) *Aun w. u. a. kint*, in Fſcb. Wurmbr. Univ. Argent. aliisque Codd. non apparet. *Scherz.*

7) Cod. Fſch. habet: *ein abtzich tauſent.* ſic & Uff. qui eddit. *ee man dye ſtat gab.* Scherz.

8) Ingolſt. *vert.* in Huptupf. & Meichsn. eſt: *ermördet*, ſed male. Scherz.

9) Cod. Fſch. addit: *mit allem rehte.* Uffenb. *zu rechten.* Scherz.

10) Cod. Fſch. *kuniges kamer, und dauon ſulen ſi des riches knehte ſin, und der kunic ſol ſi ſchirmen.* cum quo concordant plerique Codd. aſt Arg. maj. habet: *dieſelben kouſte der kunig Titus und gab ſu an du kamer und dauon ſint die yuden eins Riches und ſol ſu das ſchirmen.* Scherz.

11) Conf. Schilt. Inſtit. Jus Publ. Tom. I. 4, 6. *Scherz.*

12) Cod.

13. Vnd sleht ain Jud ainen Cristan oder tut er ander ungeriht, mao sol uber in rihten alz uber ainen cristanman.

14. Vnd laugent der Jud und haunt ez Cristan und Juden gesehen, so sol man ze dem minsten ainen Juden ze geziuge han.

15. Vnd ist nit Juden dabi geuuesen, man erziuget ez uuol mit ainualtigen Cristenmannen,

16. Ditz ist aber niurt reht suua ain Jude freuelt.

17. Sleht auch ain Cristenmensche ainen Juden ze tode, man rihtet uber in alz ob er ain Cristenmensehe erslagen hete,

18. Daz ist dauon gesetzet, daz si der künig in sinen [12] friden genomen hat.

19. Vnd læugent der Cristan man muz in uberziugen mit Cristenmanoen.

20. [13] Dehainz Judeo aid gat uber dehain Cristenmensche nit. Wil aber aio Cristan ez muz ain Jud mit im kæmpfen.

21. [14] Do gab [15] den Judeo darnach aber bezzeriu reht,

22. Daz eruuarp in aber Josephus, do er machet sinen sun Tytum gesuot uon ainem grozzen [16] uergiht.

23. Kauffet ain Jud diubigez oder ræubigez gut, uod laugent er dez, so sol man in uberziugen alz ainen Cristan man.

24. Vnd lihet ain Jud uff diubigez oder ræubigez gut, und kumpt iener darnach dez ez da ist alz reht ist, er sol im sin gut uuider geben mit reht alz ain Cristen. [17]

25. Nu habent die Juden ain bezzer reht [18] erkauffet, daz haunt in die künige geben uuider reht, daz si lihen uf diubigez oder uf ræubigez gut,

26. Daz sulen si aber tun [19] bi schœnem tag und uor ir tür an offerr strauzz.

27. Vod kumpt iener darnach dez daz gut ist, man muz im sin hauptgut geben, und nit [20] gesuehez,

28. Hat er aber haimlich daruf gelihen, er muz ez umb sust uuidergeben.

29. [21] Vnd giht der Jud, er hab uor sinertür daruf gelihen an der strauzz offenlichen, daz sol er erziugen mit zuuain Juden zu im, und hat

13. Si Judæus Christianum ferit, aut aliud crimen committit, de eo judicandum est, sicut de Christiano.

14. Si autem Judæus ille se id fecisse negat, & facto ejus Christiani & Judæi interfuere, ad minimum unus ex Judæis, tanquam testis, est producendus.

15. Si nullus Judæus præsens fuit, tunc rectè reus per Christianos, qui integræ vitæ sunt, convincitur.

16. Hoc tantummodo juris est, si Judæus delinquit.

17. Quodsi Christianorum aliquis Judæum interfecerit, de eo judicatur, ac si Christianum interfecisset.

18. Hoc ideo statutum est, quoniam Rex Judæos in suam recepit protectionem.

19. Si Christianus in hoc casu negat (se homicidium commisisse) tunc convincendus est per alios Christianos.

20. Nullius Judæi juramentum valet contra Christianum: ast si Christianus (accusatus) duellum offert Judæo, hic cum ipso pugnare debet.

21. Sequenti tempore Vespasianus iterum Judæis dedit privilegia majora.

22. Hoc ipsis obtinuit Josephus, cum filium ejus Titum liberaret ab insigni paralysi.

23. Si Judæus rem furtivam aut raptam emit, idque negat, convincendus est, sicut Christiani convinci solent.

24. Si Judæus accipiens pignoris loco rem furtivam aut raptam, mutuum dedit, & Dominus illius postea eam vindicat, tunc illam jure restituere debet, sicut Christianus restituere debuisset.

25. Nunc Judæi meliorem sibi conditionem pecunia acquisivere, quam contra jus fasque Reges ipsis concesserunt, quod nempe mutuum firmiter contrahere possint accipiendo res furtivas aut raptas.

26. Quando autem talia pignora accipiunt, hoc fieri debet ante Solis occasum, & extra portam domus suæ in via publica.

27. Id si factum est, & Dominus rem suam vindicat, ipsi (Judæo) sors (mutuo alteri data) restitui debet, nullæ autem usuræ.

28. Si autem clam, & non in publico pecuniam mutuo dedit, acceptis talibus pignoribus, Domino gratis res illas restituere debet.

29. Quodsi hic Judæus dicat, mutuum hoc celebratum fuisse publice in via, hoc debet probare suo & duorum Judæorum sacramento; quos si habere non potest,

12) Ingolst. & Ambras. Perg. *schirm.* Scherz.

13) Cod. Fsch. *deheines juden kamphe get gen einem Cristen niht.* sic etiam Ambras. Perg. ast Uffenb. *wan keins juden eydt noch kampffe get uber keins Cristen leip noch uber sein gute niht.* Impressi: *keynes Juden kampf geet uber keynen Kristen.* Ceteri Codd. cum nostro concordant. *Scherz.*

14) Versus 21. abest à Cod. Ingolst. *Scherz.*

15) Insere: *darnach gab Vespasianus &c.* Fsch. habet: *d. g. der kunic Vespisianus.* Meus: *do g. den Juden darnach Vespasianus.* Scherz.

16) Cod. Fsch. cum nostro textu consentit. At Wurmbr. Waldn. Hortl. *gegichte.* Cod. Univ. Arg. & minor. Argentin. ut & meus: *vergifft.* quod etiam habet MSC. Uff. quod addit: *als mere ander bucher sagen.* MSC. Scolor. Vieno. *gifft.* Ambr. Chart. *sichthum.* Argentin. maj. *siechtagen.* plerique impressi: *gegichte.* sed Hupupf. *geschicht.* ast perperam. *Scherz.*

17) Cod. Fsch. addit: *ditz ist geordent reht.* Scherz.

18) Cod. Fsch. & Ambras. Perg. *erwerben.* vox: *erkauffet* cum seqq. usque ad finem versûs hujus non occurrit in Hortl. nec in Wurmbr. *Scherz.*

19) Ingolst. *bey hohem tag oder bey schonem tag.* Hortl. & Wurmbr. *pey liechtem tag.* Uff. *bey scheynder sonne und bey schœnem tag.* Scherz.

20) Cod. Argent. maj. & impressi: *den wucher.* Scherz.

21) Hic versus deest in Cod. Ingolst. *Scherz.*

22) Cod.

hat er der nit, ſo nem ainen Criſten und ainen Juden.

30. Vnd nimpt ain Jude kelche oder buch [22] oder ihtz daz zu der mezze gehœret daz diubig oder ræubig iſt, und kumpt man darnach, er muz ez umbſuſt uuider geben.

31. Vnd hœrt er darnach fragen, und uerſuuiget erz und uindet man ez in ſiner geuualt, man ſol in hahen alz ainen diup, [23]

32. Daz iſt darumb geſetzet, [24] daz ſin daz merer tail geuuihet iſt uon ainem Biſchof,

33. Hat aber er der dinge ſinen ſchup, dez ſol er geniezzen.

34. Die Juden ſol nieman betuuingen zu der Criſtenheit und zu criſtam gelauben,

35. Mag man ſi mit guten uuorten darzu bringen, daz ſol man tun. [25]

36. Wirt ain Jud Criſtan, [26] und uuil er uuider uon dem gelauben, [27] ſo ſol in gaiſtlichez geriht und auch uueltlichez geriht tuuingen, daz er an dem gelauben belibe.

37. Vnd verlaugent er criſtan gelauben, [28] und uuil dez nit eruuinden man ſol in brennen alz ainen ketzer,

38. [29] Vnd tuuinget man ſi darzu daz ſi ſich tæuffen, ſi ſuln doch ſtæt ſin an criſtam gelauben,

39. Daz iſt dauon fürſt daz der menſch in den [30] tauf kumpt, ſo mag er im nimmer mer benomen uuerden.

40. Den Criſten iſt uerboten, daz ſi mit den Juden iht ezzen, [31]

41. [32] Si ſol nieman zu kainer [33] brutlauf laden noch zu kainer [34] uuirtſchaft laden,

42. Ez

poteſt, tanquam teſtes adducat unum Chriſtianum & unum Judæum.

30. *Quodſi Judæus pignoris loco accipit calices, aut libros (Eccleſiæ) aut aliud quid, cujus uſus eſt in Miſſâ, illæque res furto aut rapina fuerint ablatæ, contingitque poſtea, ut vindicentur, tunc illas, non accepto licet pretio, reſtituere tenetur.*

31. *Si audivit res illas quæri, ipſe autem eas apud ſe eſſe non declaravit, & penes ipſum reperiuntur, debet ſuſpendi, tanquam fur.*

32. *Hoc ideò ſtatutum eſt, quod pleræque illarum rerum ab Epiſcopo quodam fuere conſecratæ.*

33. *Si autem culpam à ſe removere poteſt, id ei prodeſſe debet.*

34. *Nemo Judæos cogere debet, ut Chriſtiani fiant.*

35. *Si verbis eò perſuaderi poſſunt, hoc fieri debet.*

36. *Si Judæus ad religionem Chriſtianam tranſiit, & poſtea eandem iterum deſerere conatur, tum judicium & Eccleſiaſticum & Seculare eum cogere debet, ut in fide Chriſtiana maneat.*

37. *Si vero Chriſtianam deſerit religionem, nec abſtinet (ab apoſtaſiâ) igne cremandus eſt, tanquam hæreticus.*

38. *Si ad baptiſmum ſuſcipiendum Judæus fuit coactus, tunc in religione Chriſtianâ ſemper manere debet.*

39. *Hoc ideò obtinet, quia Baptiſmus ſemel ſuſceptus nunquam aboleri poteſt.*

40. *Probibitum eſt Chriſtianis, ne cum Judæis cibum capiant,*

41. *Nemo Chriſtianorum illos ad nuptias aut convivium invitare debet.*

42. *Nul-*

22) Cod. Fſch. habet: *ader meſſegewant.* Scherz.
23) MSC. Scotor. Viennenſ. addit: *und ſol das tun vor ir ſchule.* Scherz.
24) Cod. Uffenb. Univ. Argent. Fſch. alique addunt: *was zur meſſe gehoret.* Scherz.
25) Cod. Uffenb. addit: *und anders in keyne weyſe.* Scherz.
26) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und w. e. w. tzuun den Juden das es in gerewet.* Scherz.
27) Cod. Uff. addit: *keren.* Scherz.
28) Cod. Arg. maj. *und w. d. n. euberen.* Wurmbr. & Hortl. *und wil ſich nicht laſſen wenden.* Scherz.
29) Cod. Fſch. *und wer halt daz man in zu dem gelauben betwungen bete er ſol doch an Criſten gelauben ſtet ſin, daz iſt davon ſwer getauffet wirt, daz im den tauff memen genemen mac.* eodem modo textum exhibent Codd. Wurmbr. & Hortl. aſt Uff. ita: *ab das were das ſie darzu bezuungen wereu das ſie ſich betten laſſen tewffen ſie ſollen doch ſtete ſein an dem Criſten glawben darumbe wan die tawffe groſz craft hat dieweyl ſie der menſche entphet ſo entphet er ſy alſo das ſy im nymermer mag abgewachsſen oder genomen werden.* Scherz.
30) Lege: *tauf.* Scherz.
31) Uffeub. Fſch. Argent. utrumque. Cod. Univ. Arg. Ingolſt. Waldn. & meus addunt: *der ſpeyſe die ſie bereyten.* Hortl. & Wurmbr. habent: *den Criſten iſt verpoten in der heiligen geſchrif das ſie mit den Juden nicht eſſen oder trinken der ſpeis und des tranks das ſie bereitent.* Scherz.
32) Cod. Uff. habet: *es ſol auch nymant zu kainer brawtſchafft oder wirtſchafft keynen Juden laden oder derzu beyſchen.* Scherz.
33) Sic & Cod. Wurmbr. & Hortl. aſt Ambraſ. Perg. *prautlochte.* Cod. Univ. Argent. ut & Argentin. minor: *brulufft.* Waldn. *brunlouff.* Argent. maj. *brunloufft.* Fſch. *brautlaft.* Hupf. *braulauff.* Bitſch. *Brauflauff.* alii impreſſi: *brautlauff.* Ingolſtad. *hochzeit.* Eſt autem *brutlouff, brutlauff* &c. nihil aliud hoc loco, quam *Nuptiæ,* alias etiam Sponſalia ipſa denotat: vid. Celeb. Palthen. ad Tat. p. m. 368. ubi recte obſervat compoſitum eſſe hoc vocabulum ex *brut,* ſponſa, & *louft,* ſponſio. nam *louft,* eſt à *loben,* hodie: *geloben* dicimus. Apud Otfrid. II. 8, 6. IV. 6, 30. ut & Tat. c. 45. ℣. 1. occurrit *brutloufti* pro Nuptiis. Gothis: *Brudlauff,* Nuptiæ. Suecis: *Brölopp.* Belgis: *Bruydloft.* Anglo-Sax. *Bryd-lappa,* nuptiæ, convivium Nuptiale. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *brunluft.* Nupcie. in Verſibus Anonymi MSC. Carthuſianorum Molshemenſium: Arrha, *morgengabe* tibi ſit, *ſponſalia, brulufft. etwas zu der* brunlouf *bereden* extat in Jur. Stat. Argent. lib. III. c. 292. habemus quoque Conſtitutionem Argent. de A. 1544. cujus Rubrica: *wie es in diſer Statt Straſsburg mit den hochzeiten und* brautlauffen *ſol gehalten werden.* in eod. Jure legitur: *brautlauffberedung, brautlauffwidem,* &c. Scherz.
34) Pro: *Wirtſchafft* MSC. Scot. Vienn. habet: *hochzeit. Wirtſchafft* idem eſt ac: *Convivium. Epulæ* in Homilus, quas Lambec. in Biblioth. Vindob. Tom. II. p. 757. Otfrido attribuit eſt *wirtſchaft* pro

42. Ez sol auch kain Cristen mit den Juden baden.

43. An dem [35] antlazztag nach mittem tag so suln [36] iriu uenster zugetan [37] sin, und suln auch an die strauzz nit gan.

44. Ez suln auch Cristen zu in nit gan, si suln si auch nit ansehen, daz sol also ueeren untz daz der Ostertag [38] fürkumpt.

45. Die Juden sulen [39] gespitzet hüte tragen in allen steten [40], da si sint,

46. UUan damit sint si uzgezaichent uon den Cristen, daz man si fur Juden haben sol.

47. Die Juden suln nit Cristanlüte bi in haben, die in dienen

48. Vnd die ir spise und ir brot ezzen, dieselben sint in dem banne.

49. Vnd tæuft sich ain Jude er mag mit reht sin gut und sin erb han, daz erlaubt in diu geschrift uuol, diu da haizzet [41] *Decretale*.

50. [42] Ditz setze und ander setze [43] suln rihten gaistlich und uueltlich Rihter.

51. Vnd alz ez ie der ain nit tut, so sol ez der ander tun.

52. Der gaistlich Rihter mag den uueltlichen darumb bannen, ob erz nit rihtet.

53. Suuelch Jude diz sætz ubergat, den sol büzzen der uueltlich Rihter mit alz uil slegen alz ditz buch sait,

54. Oder baidiu geriht mügen im pfenning uf setzen in der mauzze, daz er dauon iht [44] uerderbe.

42. *Nullus quoque Christianorum cum Judæis lavacris uti debet.*

43. *Die Viridium horis pomeridianis fenestræ illorum & portæ clausæ manere debent, nec ipsis licet in publicum prodire.*

44. *Nec Christiani illos accedere, aut aspicere debent; hoc ita est observandum, donec festum Paschatis præteriverit.*

45. *Judæi in omnibus locis, ubi degunt, gestent pileos in acumen surgentes.*

46. *Nam hac ratione distinguuntur à Christianis, ut innotescat eos esse Judæos.*

47. *Judæi nullos Christianos penes se habere debent, qui ipsis servitia præstent.*

48. *Qui (Christianorum) ab ipsis (ut domestici) alimenta accipiunt, illi sunt in statu excommunicatorum.*

49. *Si Judæus baptismum suscipit, tunc jure possidet bona sua, & hereditatem (à suis) acquirit, hoc ipsi permittit liber, qui appellatur:* Decretales.

50. *Secundum hæc judex tam Ecclesiasticus quam Secularis pronuntiare debet.*

51. *Et si alteruter horum id non observat, alter id debet executioni dare.*

52. *Judex Ecclesiasticus potest secularem judicem, si hoc non facit, excommunicare.*

53. *Quicunque Judæorum has leges violat, ille satisfacere debet judici Seculari tot ictibus fustium, quot infligendos esse hic liber dictat.*

54. *Aut utrumque judicium mulctam pecuniariam ipsi potest dictare, hac tamen cum moderatione, ne inde deterior reddatur.*

CAP.

pro *comessatione.* adde Notk. Ps. 41. 5. & 6. Gl. Lips. *wirtscapando*, Epulantis. Twinger. in Vocab. Germ. Lat. MSC. *wurtschaft*, convivium. *Wurtschaftmeister*, Archi-Triclinus. Idem in Vocab. Lat. Germ. MSC. Accubitus, *Wurtschafft.* Scherz.

35) Post vocem: *antlazztag.* Uffenb. Pergit: *das ist an dem grone donerstage.* Argentin. minor. simpliciter habet: *an dem grunen donnerstage.* Est sane *Antlazztag* (qui etiem in Austriâ adhuc hodie appellatur *der H. Antlasz pfingstag*) dies *Viridium*, *der grün Donnerstag.* In Alberti I. Pace Publ. dicitur: *Umb den bruch ist er in der aht und in des Baubstes banne den man järlich kundet an dem Antlaztag.* quibus verbis indigitatur Excommunicatio, quæ singulis Annis die Viridium per sollennem Bullæ, quæ incipit: *Cœna Domini*, promulgationem. Apud Ker. in Gloss. *antlaz*, veniam. *Antlazza*, induciss. Apud Notker. Psalm. 101, 20. dicitur: *wanda er uns kibet* remissionem *peccatorum* (antlaz *sundon.*) Dies eutem hæc ita eppellari videtur, quia Christus illâ S. Cœnam ob remissionem peccatorum instituit. *Scherz.*

36) Omnes nostri Codd. habent: *ire türen u. i. v.* Scherz.

37) Cod. Uff. eddit: *und besloffen.* Scherz.

38) Sic plerique. at Ambras. Perg. & Fsch. *der heilige tag.* Ambr. Chart. *unz an den heiligen tag nach mittage.* Jung. *bis an den Ostertag.* Wurmbr. & Hortl. *pis an den Montag in der Osterwochen.* Uffenb. *bisz auff den Montag nach dem Ostertage.* Scherz.

39) Sic Uff. & Ingolst. et Wurmbr. Hortl. Fsch. Arg. min. meus: *Juden hute.* Waldn. *spitze hütelin.* quidam Codd. simpliciter: *hüte.* appellantur tales Pilei, quibus Judæi distinguebantur, *Cornuti*, ceu apparet ex Concil. Provinc. Viennensi; in quo dicitur: districte præcipimus, ut Judæi, qui discerni debent in habitu à Christianis, *Cornutum Pileum*, quem quidem in istis pertibus consueverunt deferre, & suè temeritate deponere præsumserunt, resumant, ut a Christianis discerni valeant evidenter. vid. Lambec. de Biblioth. Vindob. lib. VIII. f. 505. ubi etiem figurem horum pileorum exhibet. *Scherz.*

40) Arg. maj. addit: *und landen.* Scherz.

41) Cod. Fsch. *decret und decretalis.* Uff. *das decret und decretales.* Scherz.

42) Hortl. & Wurmbr. *disew recht.* Scherz.

43) Fsch. & plerique Codd. eddunt: *uber die Juden.* Scherz.

44) Sic MSC. Scot. Vienn. & Ingolst. et Hortl. Wurmbr. Arg. minus, & meum, ut & impressi: *da sy nicht tze posbait von (aliqui darvon) werden.* Fsch. & Univ. Argentin. *daz si niht gar ze bosheit werden.* Uff. *davon sie von der bosheit komen.* Arg. maj. *das su nut zu bosewichten damite werdent.* Scherz.

Ad

CAP. CCLIX.
[1] Der Juden ait.

DItz ist der Juden ait, uuie si suuern suln umb ain ieglich dink, daz in ze dem aide ertailt uuirt.

2. Er sol uf ain Suhut stan, und sulo diu fiunf buch Moysi uor im ligen, und sol im diu gereht hant [2] in dem buche ligen untz an [3] den Rist,

3. [4] Vnd er sol also sprechen nach ienem der im den ait git, derselb sol also sprechen.

4. Vmb so getan gut, alz dich dirr man ziht, daz du dez nit hast noch enuuaist, noch in din geuualt nie geuuünde noch kain din ehalt, [5] uueder under erde uergraben, noch under mure. uerborgen, noch mit slozzen beslozzen, so dir helf der Got geschuf himel und erde, tal und berge, [6] lob unde graz,

5. Vnd so dir helf diu e die Got selber schraib mit siner hant, und si gab [7] dem herren herren Moysi.

6. [8] Vnd so du nimmer müzest [9] enbizzen du müzzest dich allen beschizzen, alz der Künig uon Babilony da tet,

7. Vnd so daz suuèbel und daz bech uff dinen hals müzz rinnen und regnun daz auch uber Sodoma und Gamorra da ran.

8. Vnd so dich daz selb bech uberrinnen müzze, daz ze Babilony überran [10] zuuay hundert man oder mer,

9. Und dich diu erde ubervalle und uerslinde, alz si hieuor tet [11] Tihatan uod Abyron,

10. Vnd so din erd nimmer kome zu anderr erde, und din griez oimmer kome zu anderm griez [12] in Barn dez herren her Abrahamez, so hastu uuar und reht,

11. Vod so dir helf [13] Adoney, [14] daz ist Got selb, so hastu uuar dez du gesuuorn hast,

12. Vnd

CAP. CCLIX.
De juramento Judæorum.

HAc ratione juramentum præstandum est à Judæis in illis causis, in quibus ipsos jurare debere fuit decisum.

2. *Debet stare super pellem suillam & Decalogo, qui coram ipso jacet, imponere manum dextram usque ad talum manus suæ.*

3. *Et debet illum, qui juramenti formulam effatur in hæc verba sequi:*

4. Jurabis de re illa, quam alter à te petit, quod illam non habeas, nec scias (*ubi sit*) nec illam unquam habueris, neque ullus servorum tuorum eam sub terram recondiderit, aut muro inseruerit, aut (*alibi*) in loco seris clauso occultaverit, ita te DEus adjuvet, qui cœlum & terram, valles & moutes, arbores & gramen creavit.

5. Ac ita te adjuvet lex, quam DEus ipse scripsit manu sua, & dedit Domino Mosi.

6 *Et obstringes te, quod, si malè juraveris, velis, ut totus stercore tuo commaculeris, ceu contigit Regi Babyloniorum.*

7. *Et ut imber sulphure & pice mixtus in cervicem tuam defluat, ceu Sodomæ & Gomorrhæ factum.*

8. *Et ut Pix illa, quâ Babylone ducenti aut plures periere, super te ruat.*

9. *Et ut Terra te obruat & deglutiat, sicut olim Dathani & Abiramo obvenit.*

10. *Et ut terra tua alii terræ, aut arena tua (Cadaver tuum) alii arenæ (aliorum cadaveribus) non jungatur in sinu Abrahæ, nisi vera dicas, & justam habeas causam.*

11. *Et affirmabis, quod nolis, ut Adonay, id est DEus ipse, te juvet, nisi id, quod juratò dicis, in veritate sit fundatum.*

12. *Et,*

Ad CAP. CCLIX.

1) Conf. Weichb. Sax. art. 136. *Scherz.*
2) Quidam Codd. *in denselben.* Scherz.
3) Quidam Codd. *das riste.* quidam: *die risten.* alii: *dem riste.* alii: *die ryste.* loco: *unz an den rist,* Ordinatio Cameral. Part. I. art. 86. habet: *bisz an den knorren.* cui consentit Layenspiegel Part. II. fol. 81. s. ubi: *biss an den knoden.* Scherz.
4) Fsch. *Unde sol der Jude dieselben wort nach im sprechen.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *noch in ebainer deiner behaltnuzz under erden.* Scherz.
6) Cod. Fsch. aliique habent: *wald laub und graz.* Scherz.
7) Ingolst. reliquique pergunt: *Moysi auf dem perg Synay und so die funif pueber dir helfen Herren Moysi.* Wurmbr. & Hortl. addunt: *die vor dir ligen.* Fsch. & Arg. major habent: *uf dem berge* monte Synay. *Scherz.*
8) Versus sextus ita sistitur in Cod. Ingolstad. *du must dich allen bescheissen, als der kunig v. B. d. t.* Cod. Scot. Vienn. *und so dw nymmer wussest einpeissen du müst dich ee gar wol bescheissen.* Hupfupf. & ceteri impressi: *ist das du die dinge wissest oder habest oder in deinen gewalt genomen du mussest dich alle beschissen als auch der kunig von Babiloni thet.* post: *kunig* MSC. Wurmbr. & Hortl. habent: *Sedeebias tze Babyloni vor Nabucbodonsor.* Scherz.
9) *Enbizzen* est, *cibum capere, edere.* Gl. Ker. *zi inbizzan,* reficiatur. conf. quæ dixi in Notis ad Otfrid. II. 14. not. 10. *Scherz.*
10) Hic versus deest in Cod. Ingolstad. Fsch. *zwei tausent.* ceteri Codices omnes cum nostro textu consentiunt. *Scherz.*
11) Lege: *Dathan & Abiram* ex Num. c. 16.
12) Cod. Hortl. *in den pawmgarten.* Ambras. Chart. *in den broun.* Alii Codd. *in den paren,* lege: *barm,* quod *sinum, gremium* denotat. quo sensu apud Otfrid. I. 13, 19. aliisque in locis occurrit. Gothis: *barm,* sinus, gremium. vid. Verel. Ind. Lingu. Goth. Anglo-Sax. *barme* vel *bearme.* idem. conf. Palthen. ad Tat. p. 327. *Scherz.*
13) Omnes nostri Codd. *Adonay* aut *Adonai.* MSC. Scot. Vieno. *der Got Adonay.* Scherz.
14) *Daz i. G. selb* abest in omnibus MSS. nostris. *Scherz.*

15) Hortl.

12. Und ſo du muzzeſt uuerden [15] uzſetzig [16] alz Naaman und Jetzi, ez iſt uuar,

13. Und ſo der ſlak dich muzze an gan, der daz Iſrahelisch uolk an gie, do ſi [18] durch die uuuſten furen, ez iſt uuar dez du geſuuorn haſt,

14. Und ſo daz blut und der fluch immer an dir uuahſen muzze und nit abneme, dez din gesleht im ſelber uuünſt, do ez unſern herren Jeſum Criſtum uertailt und martert, und ſprach alſo, *ſin blut kom uf unz und* [19] *uf unſiu kint.*

15. Dez helf dir der Got der Moyſi erſchain in ainem brinnenden boſchen, und doch belaib unuerbrunnen, ez iſt uuar [20] den ait den du geſuuorn haſt bi der ſele die du an dem Jungſten tag fur daz [21] herte geriht bringen muſt, [22] per Deum Abraham, per Deum Jacob, per Deum Yſak, ez iſt uuar

16. Dez helſe dir Got und der ait den du geſuuorn haſt, Amen. [23]

12. *Et, quod ſi hoc non ita ſit, velis ut leproſus fias, ſicut Naeman & Gebaſi.*

13. *Et, quod velis, ut contagio, qualis Iſraelitas, cum per deſertum iter facerent, afflixit, te perimat, niſi vera ſint, quæ juratò aſſeris.*

14. *Et, ut maledictio, quam Tua Natio in ſe provocavit, cum Jeſum Chriſtum morti traderet clamando ſcilicet :* Sanguis ejus veniat ſuper nos & liberos noſtros, *reſpectu tui non tantum non deficiat, ſed majores vires acquirat, ſi pejeras.*

15. *Diceſque, juramentum, quod obligando animam, quæ in die noviſſimo coram rigido illo Judicio ſiſtenda eſt, præſtitiſti per Deum Abraham, Iſaac & Jacob, veritate merà nitatur, ita Deus, qui Moſi in Rubo, ardente quidem, ſed quem ignis non conſumſit, apparuit, te adjuvet.*

16. *Sic te juvet Deus & juramentum, quod præſtitiſti. Amen.*

CAP. CCLX.
[1] Vnd fürſten und uon Bürgen.

MAn ſait daz Bürge und fürſten kainen friden mugen han, den man in gebrechen muge,

2. [2] Daz iſt uon den uuerhaften luten, die allezit mit den fürſten mugen uarn,

3. Dez

CAP. CCLX.
De Principibus & de Caſtris.

Vulgo dicitur, quod Principes & Caſtra nullam habeant Pacem, (talem qualem habent privati &) quæ infringi poſſit.

2. *Quodque hoc proveniat inde, quia caſtra munitionibus & Principes hominibus armatis ſemper ſint cincti.*

3. *Sed*

15) Cod. Hurtl. *malers.* Arg. min. *maltzig.* Cod. Un. Arg. *malatzig.* Waldn. *malmtzig.* Arg. maj. *allotzig.* Meus : *walotz.* in Wurmbr. *maletſch.* Fſch. *malatsh.* Ambr. Perg. *malatſch.* Scherz.

16) Cod. Ambr. Perg. *als yezy da er von einer lugen uſſezige ward durch nurechtes gutes willen.* Wurmbrand. *Als Naaman Jezi.* Fſch. *als Teſcy der von einer luge uzſetzig wart.* in plerisque Codicibus abeſt : *Naaman.* cunf. 2. Reg. 5. *Scherz.*

18) Cod. Fſch. Univ. Argent. Waldn. uterque Argentin. Ambraſianus uterque & meus, ut & impreſſi : *durch egipten lant.* ſed male. Uff. *auſz egipten lande.* Cæteri Codd. nobiſcum conſentiunt. *Scherz.*

19) Ingolſt. & Waldn. *und auf all unſer nachkomen.* Scherz.

20) Fſch. Wurmbr. Ingolſt. Waldn. meus : *der eid.* Scherz.

21) *Herte* in plerisque MSS. abeſt. *Scherz.*

22) Cod. Fſch. Wurmbr. Hortl. *bi dem Got.* reliqui Codd. cum noſtro textu concordant.

23) *Amen* deeſt in Cod. Wurmbr. Scot. Vienn. Hortl. Univ. Argent. Waldn. In Argent. majori hic verſus ſic legitur : *Es iſt auch ein Recht do ein yude von recht inne ſweren ſol ſo dir helffe der gott und der eid den du geſworen heſt und ob es nut ſi das dich alle die fluch ane gant die in dem buch geſchriben ſtont und obe du laugeſt das du gut criſten ſterbeſt.*

Codex Uffenbach aliam adhuc jurandi formulam addit, quæ hæc eſt : *Dyetz iſt auch ein eyddt der juden etſwa iſt der erſte gewonlich etwa dieſer dieſen eydt ſal man alſo geben ich beſwere dich jude bey derſelben ee die got ſchreyb und ſie gabe moyſi uff dem berge Synay ab ditz buch ſey dar auff ein jude einen criſten menſchen richten ſol des dich diſer man oder dieſe frawe zeyhet das du des unſchuldig ſeiſt als dir des gott helffe der do geſchuff hymel und erden tal und berge laup und graſz des ee nicht enwas ab du unrecht ſwereſt das das ſelbe ſwefel auff dich regen mus das do regent auff zodoma und gomorra und ab du unrecht ſwereſt das du verſincken muſſeſt yn die erden als du geſchach dathan und abyron und ab du unrecht ſwereſt das du werdeſt zu eyner ſaltzſule als Lotes hawsfrawen wart do ſie ſich umbe ſach und ab du unrecht ſwereſt das dich die gegichte und das hynfallende geſucht beſtehe und das plut durch dich gee und ab du unrecht ſwereſt das dich die meſelſucht beſtehe als neaman und manan Moyſes ſweſter und ab du unrecht ſwereſt das dein gryſz nymmer zu andern gryes kome und ab du unrecht ſwereſt das dein leip und ſele verfluchet ſein und nymmer kome in den ſchoſz abrahams als du nu geſworen haſt als muſz dir helffe der got abraham und der got yſaac und der got iacobs.* Scherz.

Ad CAP. CCLX.

1) Lege : *von Fürſten.* MSS. quædam Rubricam ſic exhibent : *Von Furſten und von Burgfriden.* hoc caput abeſt à Cud. Hortl. *Scherz.*

2) Cod. Univ. Arg. *das iſt durch die werliche veſten die die burge hant und durch die werhaften lute &c.* Sic & Wurmbr. Argent. min. Jung. at Fſch. *daz iſt durch die veſte unde durch die hute und durch die Wer die die burge habent, und d. d. w. l. die die furſten furen ſullen.* Uffenb. *das iſt durch die were und auch durch die veſte die die burge haben und d. d. werhafftige lute die alletzeit mit den furſten ſollen farn.* impreſſi antiqui : *das iſt die verliben veſty und durch die were die die burge haben, und durch d. w. l.* Scherz.

Ad

3. Dez ist doch nit, si sint halt billich in dem fride, uuan suln den luten guten fride machen.

4. Vnd uuer den fürsten frid gelobt, der sol in stæt haben.

CAP. CCLXI.
[1] Von ungerihte.

[2] SUUer [3] bürge uuirt ainz mannez in furzebringen fur geribt, und mag er sin nit gehan, alz er in fur geribt bringen sol, er sol dieselben (conf. c. 82, 2.) buz liden, die iener liden solt, ob diu schulde uf in erziuget ist, [4]

2. Und ist siu nit uf in erziuget, erziugt man si dennoch uf in, er sol si buzzen,

3. Und uuirt si nit uf in erziuget, so buze auch nit.

4. Vnd ist der man tot, den man uberziugen sol, so sol man nit mer ziuge [5] laiten uuan alz do er lebt.

5. Ez sol nieman burg uuetden umb den totslak,

6. UUirt er abet burg, man toetet in alz ienen.

7. Daz ist also gesprochen, [6] uuaz der [7] uuunde man tot, do er burge uuart, der den man lobt furzebringen. Vnd mag er in nit furbringen, man toetet in fur ienen.

8. Vnd uuirt ain man burg ainz mannez furzebringen, und derselb hat ainen geuuundet, der lebt dannoch, und so et in futbringen sol, so ist der uuunde man tot, er muz fur in sterben, ob et in nit furgebringen mag,

9. Et habe denn mit uuorten daz uzgedinget, ob er sturbe daz er nit buzte uuan die uuunden,

10. Ob man im dez laugent, daz sol et erziugen selb dritte die daz uuarz uuizzen.

11. Alz er daz getut, so bezzer dem clager und dem Rihtet [8] alz teht si.

CAP. CCLXI.
De Delictis.

SI quis pro aliquo fidejussit judicio sisti, nec illum, cum sistendus esset judicio, adducere potest, tum ipse debet, si delictum ab altero commissum fuisse, fuit probatum, eo modo satisfacere; quo ille (Reus principalis) satisfacere debuisset (si præsens esset.)

2. *Si autem hoc delictum ab initio non fuit probatum, ex post facto autem probetur, itidem ille (fidejussor) ejus nomine satisfactionem præstet.*

3. *Si autem non probetur, nec ipse tenetur ad satisfactionem ullam.*

4. *Si is, de cujus delicto probando agitur, est mortuus, non plures produci debent testes, quam, si ipse viveret, producti fuissent.*

5. *Nemo fidejubeat pro homicidio.*

6. *Quod si de facto id fiat, fidejussor occiditur instar Rei principalis.*

7. *Hoc ita intelligendum est; Si is, quem quis judicio stiturum promisit, tempore fidejussionis jam est mortuus, adeoque sisti non potest, tum ipse (qui sciens illum mortuum jam esse fidejussit) loco ejus (Rei principalis) morte plectitur.*

8. *Et si quis fidejubendo cavit de eo, qui alium vulneravit, sistendo in judicio, & hæc fidejussio celebrata fuit eo tempore, cum vulneratus adhuc viveret, contingit autem, ut hic (vulneratus) postea moriatur, tum ille (fidejussor) si ipsum (Reum Principalem) sistere non potest, mortis supplicio est afficiendus.*

9. *Nisi expresse, cum se obligaret, exceperit, se nolle teneri in casu, si vulneratus moritur, quam de satisfactione ob vulnerationem ipsam;*

10. *Si hoc (quod ita sibi prospexerit) negatur, tum admittendus est ad juramentum cum duobus aliis, qui vere hoc contigisse sciunt.*

11. *Hoc facto satisfaciat (ratione Vulneris) Actori & Judici ceu juris est.*

CAP.

Ad CAP. CCLXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 9. & Weichbild. Sax. art. 31. & 115.

2) Ambr. Perg. *Swer aines tages aines Mannes burge wirt den er usgenommen hat wider fur gericht zu pringen, der sol das tun, und mag er &c.* Hortled. etiam post: *Swer*, habet: *aines tages aines Mannes.* Scherz.

3) Ingolstad. ubique habet: *Purgel.* Scherz.

4) Ambras. Perg. addit: *oder wirt, es sei umb den totschlag oder umb ander schulde.* Scherz.

5) Cod. Fsch. Univ. Arg. reliquique addunt. *uber in.* Scherz.

6) Cod. Waldn. *Were der man dot do er burge wart den man do lopte fur zebringen.* Uff. *was der Man tot burge do er b. w. &c.* Arg. maj. *Was der man vor tod do man in globte furzebringende.* Scherz.

7) *Wunde* in MSS. reliquis non legitur. *Scherz.*

8) Omnes Codd. nostri: *in beyden nach irem rechten.* Scherz.

CAP. CCLXII.

[1] Der ainen frid brichet.

BRiehet ain man ainen frid den er fur sich selber [2] git, ez gat im an den hals.

2. Git ain man frid fur den andern, und brichet iener den frid und mag er sin nit furbringen, man sleht im ab die hant.

3. Dez sol man im frist geben [3] uierzehen tag.

4. [4] Und bringet er in fur, man sleht im auch ab die hant,

5. Daz ist dauon daz er den fride selbe nit gab,

6. Mag aber er in nit bringen, man sleht im sin hant ab, uuan er den frid selb gab fur in, [5]

7. Und stirbt er darnach und er in lobt furzebringen, und ist die schulde uf in erziugt e daz er sterbe, er sol fur in buzzen alz reht ist,

8. Und ist si nit erziugt er ist ledig, [6]

9. Si haben denne daz uz genomen er lebt oder er uuer tot, daz si reht hintz im heten.

CAP. CCLXII.

SI quis Pacem, quam ipse alteri pollicitus est, frangit, pœnâ capitis punitur.

2. *Si quis nomine alterius Pacem promittit, alter autem eam frangit, nec is (qui alieno nomine Pacem promisit,) alterum sistere judicio potest, tum ipsi (promittenti) manus amputatur.*

3. *Hac in causâ (si agatur de sistendo altero) debent promissori induciæ dari sex septimanarum.*

4. *Hoc facto, si is (promittens) illum (pacifragum) sistit, ipsi quoque (pacifrago) manus amputatur.*

5. *Hoc (quod nempe pacifragus non puniatur durius) ideò obtinet, quia ipse Pacem non promisit.*

6. *Si autem ille (promittens) eum sistere non valet, ei manus resecatur, quia ipse alterius nomine Pacem promisit.*

7. *Quodsi ille (Reus principalis) moritur, postquam altero cavit ipsum judicio stiturum, & si delictum ante ejus mortem fuit probatum, tum ille (fidejussor) pro ipso satisfacere debet.*

8. *Si autem delictum non est probatum, tum ipse à satisfactione liber est.*

9. *Excepto casu, si illi (Actores) pacto sibi prospexerunt, quod ipsis satisfieri (à fidejussore) debeat sive ille (Reus principalis) in vivis, sive mortuus sit.*

CAP. CCLXIII.

[1] Der an dem geriht freuelt.

SUuer ainen beelagten man [2] dem [3] umb ungeriht dem geriht mit geuualt nimpt, der sol in derselben sehulde sin alz iener uuaz,

2. Mag er in aber futbringen, so ist er [4] ledig,

3. Er muz aber [5] dem geriht den geuualt buzzen, den er an dem geriht hat getan,

4. Dez sol man im frist geben dri stunt aht tag, [6]

5. Vnd stirbt ain pfert oder ain uihe, daz man fur geriht bringen sol, der bürg bringe die hüt fur und si ledig.

CAP. CCLXIII.

SI quis in jus vocatum ob delictum vi eximit, tum ipse tenetur ejus delicti nomine instar Rei principalis.

2. *Si autem eum (Reum principalem) iterum sistere potest, ipse ab hac pœnâ (quâ puniendus est Reus principalis) est immunis.*

3. *Debet autem judicio multam ob vim, quâ contra judicium usus est.*

4. *Ad hoc (ut sistat Reum) ei concedendi sunt tres septimanæ.*

5. *Si equus aut pecus aliud, quod in judicium adduci debuisset (vi fidejussionis) moritur, tum sufficit, si fidejussor in judicium deferat pellem ejus; quo facto, absolvitur.*

CAP.

Ad CAP. CCLXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 9.
2) Cod. Uff. *gesworen hat.* Scherz.
3) Uffenb. *drye vierzehen nacht.* Cod. Ambr. Perg. *d. v. tage*, postea addit: *das er jenen der im synen vride hat gebrochen furbringe.* Cod. Fsch. versum tertium ita sistit: *dem der den vride brach des sol man im den fride geben, drie vierzehen naht, unde bringet er in fur, so tut man im nicht, unde slehet man disem sin hant abe; unde stirbet er darnach, den er fur bringen sol unde ist diu schulde.* Scherz.
4) Cod. Uff. *und brenget er yn dan fur yn der weyle man slecht dem selbschuldigen abe die hant.* Scherz.
5) Hic Uffenb. addit: *sprechen etliche man solle ym das haupt abeslagenn.* Scherz.
6) Aliquia MSS. ut & impressi addunt: *mit rechte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 9.
2) *dem* delendum est; nec Codices reliqui id habent. *Scherz.*
3) Ingolst. *umb unrecht.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. Ing. aliique Codd. inserunt: *der schuld.* Scherz.
5) Ingolstad. Wurmbr. aliique: *dem Richter.* Scherz.
6) Cod. Uff. addit: *und nicht lenger.* Scherz.

Ad

CAP. CCLXIV.
Wer dez ersten uorsprechen nemen sol.

Clagent zuuen man uff ainander uor geriht und haunt ainander fürgeboten, dem da für ist geboten, nimet der dez ersten uorsprechen, dem sol der Rihter nit rihten,

2. Er sol dem rihten, der da fürgeboten hat.

CAP. CCLXIV.
Quid juris, si quis ejus, contra quem ipse Actionem movet, sed à quo ipse prior fuit in jus vocatus, Procuratorem sibi adsciscat.

Si duo sint, quorum unusquisque Actionem in judicio contra alterum movit, adversariumque citari curavit, & contingat, ut is, qui citatus fuit (prior) alterius Procuratorem sibi adsciscat, ut ejus operâ in judicio utatur, (scil. in Actione, quam ipse contra alterum instituit, tum hujus lis (in quâ ipse est Actor) non est tractanda (primo loco.)

2. *Tractanda est (primo loco) illa actio, quam is, qui alterum prior citavit, instituere cœpit.*

CAP. CCLXV.
Wer aun fürgebot uuol clagt.

Siht ain man den andern uor geriht stan in der schranne, er beclagt in uuol aun fürgebot.

2. Aun umb aigen, [1] da sol man im tag umb geben in daz [2] dinkhus.

CAP. CCLXV.
Quis sine Citatione prævia Actionem jure instituere possit.

Si quis alterum (contra quem Actionem se habere existimat) forte fortunâ præsentem invenit intra judicii septa, tum citra citationem, Actionem contra ipsum instituere potest.

2. *Excepto casu, si lis sit de re immobili; tum enim terminus ei dandus est, quo in Judicio compareat.*

CAP. CCLXVI.
[1] Die gelich an ander fürgebietent.

Gebietent zuuen man an ander glich fur geriht, fuuer e fürsprechen uordert dem sol im der Rihter geben, und sol im auch dez ersten rihten,

2. Vnd uordernt si beid gelich uorsprechen, fuuelher denn der [2] erberer ist, dem sol der Rihter auch e uorsprechen geben.

CAP. CCLXVI.
De duobus, quorum alter alterum eodem tempore ad Judicem citari curat.

Si contingit, ut duo sint, quorum alter alterum eodem tempore ad Judicem citari curat, tum illi, qui prior Procuratorem petit, aliquem præ altero dare Judex debet, prius etiam caussam ejus tractare debet.

2. *Si autem evenit, ut uterque eodem momento Advocatum sibi dari postulet à Judice, tum illi, qui alterum ætate antecedit, primo loco à Judice dandus est Procurator.*

CAP.

Ad Cap. CCLXV.

1) Cod. Ambr. Perg. addit: *und umbe leben, umb eigen da s. m.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *dingk.* Arg. min. & Cod. Univ. Arg. meusque: *ding.* Fsch. *dint.* Ambr. Chart. *landdingk* Waldn. *gedinge.* Ambr. Perg. *ding*; idem addit: *und umbe leben vor den herren sin. Dinkhus*, forum, locum judicii denotat, à *dingen* judicare. ap. Tat. c. 200. *dinchus* pro Prætorio usurpatur. apud Eundem eodem sensu *thinchus* c. 195, 1. legitur. Islandis *thinghuse*, domus causarum vel forum. Gl. Monseens. *dinchus*, Auditorium. item: Synagogæ. Gloss. Anonym. *Dinchus*, Consistorium. Scherz.

Ad Cap. CCLXVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 12.

2) Cod. Fsch. *elter.* sic & Wurmbr. Hortl. Uffenb. Waldn. Arg. major. meusque. ast Cod. Univ. Arg. *eilfte.* Argent. minor: *eilteste.* Scherz.

Ad

CAP. CCLXVII.
Von uanknüzz aun geriht.

WIrt ain man umb ungeriht uor geriht beclagt, da er nit zegagen ist, und uuirt im furgeboten, und in dem gebor kumpr in der elager an, er mag in uuol mit reht angriffen, aun [1] dez gerihrz boten.

2. Vnd mag in uuol fur den Rihter bringen alſo ob er nit geuuizz iſt umb [2] diu er in beclagt hat.

3. [3] Vnd behabt er uor dem Rihter, daz er umb die ſehulde geuuizz genug iſt, [4] er ſol im ſin laſter büzzen nach friunde rat, und ſol auch dem Rihter büzzen ain freuel,

4. Vnd iſt er nit geuuiz genug, ſo büzzet er nieman, und der Rihter ſol in behalten,

5. Daz iſt dauon geſetzet, daz der Rihter dem elager frid bannet, und nit dem uf den diu clag da gat. [5]

CAP. CCLXVII.
Quando liceat (privato) in alterum ſine Judicis Auctoritate manum injicere.

SI quis ob delictum aliquod in judicio convenitur, cum abſens eſt, & , ut compareat, citatur, tum, ſi poſt citationem factam Actor in eum incidit, poteſt illi jure manum injicere non adhibito Judicii apparitore.

2. *Poteſtque eum ad Judicem ducere, ſi in eo, quod judicatum præſtiturus ſit, non ſatis ſit ſecuritatis.*

3. *Si autem hic (Reus) probaverit judici, ſatis ſecuritatis in ſe eſſe de judicato præſtando, tum ille (Actor) debet alteri ob injuriam ſatisfacere juxta arbitrium (utrique) conjunctorum, & judici mulctam præſtare debet.*

4. *Quodſi autem in reo non ſit ſatis ſecuritatis, actor ad nullam tenetur ſatisfactionem, & judex debet reum in cuſtodia ſua retinere.*

5. *Hoc ideo ſtatutum eſt, quia judex actori ſecuritatem (ſpecialem) concedere debet non autem reo.*

CAP. CCLXVIII.
Ez iſt gut der enzit uorſprechen nimpt.

SUuer umb ungerihr beclagt uuirt, der ſol dez erſten ainz uorſprechen begeren,

2. UUan dieuuile er nit uorſprechen hat, ſo mag der elager bezzerun ſin elag, und darnach nir, uuan alz man ertailt nach reht.

CAP. CCLXVIII.
Bene agit, qui tempeſtivè procuratorem ſibi adſciſcit.

QUi ob delictum convenitur primo quovis tempore debet procuratorem petere.

2. *Nam quamdiu procuratore caret, actor petitionem ſuam mutare, & quantitatem petitam augere poteſt; quod ipſum poſtea ei facere non licet, niſi in quantum id ei à judice fuerit conceſſum.*

CAP. CCLXIX.
[1] Vnd ſprechent zuuen uff ainz mannez gut.

VNd ſprechent zuuen uff ainz mannez gut uor geriht nach ſinem tode der Rihrer ſol daz gut in ſin geuualt nemen aun ſchaden, und ſuln ſi uor im darumb rehten.

2. Vnd

CAP. CCLXIX.
De caſu, ſi duo alicujus (mortui) rem judicialiter petunt.

SI duo alicujus hominis mortui rem judicialiter petunt, tum judex eandem in ſuam poteſtatem debet transferre, ita ut inde res iſta non deterioretur; quo facto de eâ coram ipſo partes litigare debent.

2. *Qui*

Ad CAP. CCLXVII.

1) Cod. Univ. Arg. & alii quidam: *des richters botten.* Scherz.
2) Alii: *umb das.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. *iſt auch das yener behabt.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. *der Clager ſol.* Scherz.
5) Ad finem hujus Capitis alii Codd. quædam adjungunt, quæ Cod. Univ. Arg. ſic exhibet: *obe der man one ſines vurſprechen wortt nit gibt die wile blybet er ſunder ſchaden ſins vurſprechen wortes.* hæc autem verba Cod. Fſch. in capite, cujus rubrica: *Vorſprechen wort* in medium affert. Sane huic loco non quadrant. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 15.

2) Cod.

2. Vnd fuuer ez behabt dem fol ez der Rihter antuuürten aun fchaden,

3. Daz ift dauon daz [2] ez entuuederr in finer geuuer nit enhat.

4. [3] Ift ez aber ain fo getan gut, daz ez in finez uater geuuer ift geuuefen, fo fol man im die geuuer uor nieman antuuürten uuan uor geriht, da fi baid zegagen fint.

2. *Qui ex his probat se in illam potius jus habere, illi judex eam illæsam tradere debet.*

3. *Hoc ideo statutum est, quia neuter litigantium eam possidet.*

4. *Si autem illam rem pater unius ex litigantibus possederit, tunc illi (filio) possessio à nemine alibi tradenda est, quam in judicio in præsentia utriusque partis.*

CAP. CCLXX.
[1] Wer ze reht erbt.

Suuer erb oder lehen oder uarndez gut nach dem drizzigoften nit antuuürtet, alfo ob man ez uorderr an die ftar, da ez ze reht hin gehœrer, und kumpt er fur geriht und behebt fuuaz er geuordert hat, er muz ez dem Rihter büzzen, [2]

2. Vnd hat er dez gutz iht genozzen daz muz er zuuiualt gelten dem der ez behebt hat. [3]

CAP. CCLXX.

Si quis bona immobilia allodialia vel feudalia aut mobilia elapsa die trigesima (à morte defuncti) cum tamen (ab eo qui jus petendi habet) fuerint petita, in eum, ad quem jure pertinent, non transtulerit, tum, si is (cui ea debentur) in judicium venit, & petitionem suam justam esse probat, alter tenetur judici ad satisfactionem.

2. *Et si ex bonis illis fructus percepit, debet illi, qui vicit, duplum (fructuum) præstare.*

CAP. CCLXXI.
Wer næher erbet uon Reht.

Suuer ain gut uuil erben der muz fuuerthalb darzu geborn fin, daz ift dez uaterz mage,

2. Suua ainz uaterz mage und ainer muter mage umb ain erbe eriegent, da fol der uater mage erben [1] und der muter mag nit.

3. Ift aber daz gut uon muter magen darkomen fo erben ez auch die muter magen,

4. [2] Suuer aber ainer fipp dem uater oder der müter næher ift, denn die andern mage, der fol ez auch ze reht erben.

CAP. CCLXXI.
Quis habeat jus succedendi præ aliis.

Qui in bonis alicujus succedere vult (præ aliis conjunctis) ille debet esse ex ordine agnatorum.

2. *Si agnatus & cognatus defuncti de successione litigant, agnato hereditas debetur, non cognato.*

3. *Quodsi vero res, de qua quæritur, à linea materna ad defunctum pervenit, tum res illa pertinet ad cognatos.*

4. *Qui in ordine vel agnatorum vel cognatorum est, ille, si gradu prior est, aliis in suo ordine existentibus, etiam in successione jure prior est.*

CAP.

2) Cod. Uff. *das ir keiner in der gewer hatte.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ist aber es ain so getan gut das es in ir ains vater gewer ist gewesen, so sol im die gewer nieman antwurtten.* sic & Fsch. Waldn. reliquique. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXX.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. *von todlaybe.* Univ. Argent. *von dotlibe.* Waldn. *von Totlybe.* Argent. maj. *von Totleibe.* Scherz.
2) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *auf den dew clag da get.* Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *ob er es gevodert hab als vor gesprochen ist.* Cod. Un. Argent. Fsch. aliique: *ob er es gevordert hat.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXI.

1) Pro verbis: *und der muter mag nit*, in Cod. Ambr. Perg. legitur: *vor der muter freunt.* Scherz.
2) Cod. Fsch. *swederhalp aber diu sippe einer sippe naher ist ez si von Vater oder von Muter die sulen mit rehte erben.* Jung. *wann aber die sippe naher ist denn den andern* &c. Hortl. & Wurmbrand. *Wann aber die sipp ainer sippen nächnar ist dann dem andern es sey von Vater oder* &c. sic etiam Waldn. Arg. maj. Ingolst. Cod. Un. *wem aber die Sippe naher ist dee dem anderen Es sy von* &c. sic Argentin. min. & meus. ast Uff. *wem aber die Sippe eyeer sippe neher ist dan die ander es sey von* &c. Scherz.

CAP. CCLXXII.

[1] Von Rehtlosen lüten.

DEr Rihter sol nieman uz siner geuuer uuisen, man clage uf den der daz gut hat in der geuuer, [2] und man sol im furgebieten alz reht ist.

2. Rehtlose lüte sulen dehainen uormunt haben. [3]

3. Welh rehtlose lüt sien, daz ist hieuor (conf. c. 36, 2.) geschriben.

4. [4] Den æhtern darf nieman antuuürten noch den uerbannen lüten, ob si uf ieman clagent, [5]

5. Clagt aber ieman uf si dem müzzen si antuuürten.

6. [6] Daz ist dauon daz si geschaiden sint uon cristanlichem reht uor gaistlichem und uor uueltlichem geriht,

7. Vnd ist er in ainem, ez ist dazselbe reht, alz ob er uuere in in baiden. [7]

CAP. CCLXXII.

De hominibus, qui juris beneficiis carere censentur.

JUdex neminem possessione privet, nisi contra illum, qui ea gaudet, actio fuerit mota, & ille legitime fuerit citatus.

2. *Qui juris beneficiis carent illi procuratores habere non possunt.*

3. *Qui sint hi, qui juris beneficiis carent,* (rehtlose lüt) *hoc supra dictum est.*

4. *Proscriptis aut excommunicatis, si aliquem convenire conantur, nemo tenetur respondere.*

5. *Si autem ipsi ab aliis conveniuntur, obstricti sunt, ut respondeant.*

6. *Hoc inde est, quod in judicio Ecclesiastico & Seculari exclusi sunt à jure, quod Christianis ordinariè competit.*

7. *Si quis est vel solummodo proscriptus, vel solummodo excommunicatus, tum censetur, quasi & proscriptus & excommunicatus esset.*

CAP. CCLXXIII.

[1] Wie man uz der æht (conf. c. 91.) komen sol.

AIn ueræhter man uuil der uz der æht komen, so sol er fur den Rihter komen ungebunden (conf. c. 91, 1.) und ungeuangen, der in zer æht hat getan.

2. Vnd sol im geuuizze bürge setzen [2] umb der clager schulde, und umb sin buz,

3. Vnd sint die clager da zegagen die suln die burgschaft enpfahen.

4. Vnd nimpt der Rihter ungeuuiz bürgen, den schaden hab der Rihter und nit der clager.

5. Der Rihter sol die bürgen tuuingen daz si dem clager laysten [3] umb suuiu ir clag uf ienen si, und umb suuaz si haunt behabt hintz im,

6. Vnd

CAP. CCLXXIII.

Qua ratione quis à statu proscriptorum (in quo est) se liberare possit.

SI proscriptus se liberare vult à statu proscriptorum, debet accedere ad judicem, qui ipsum proscripsit nullis vinculis inclusus & liber.

2. *Et tenetur illi dare fidejussores idoneos de præstando eo, quod actori & judici debetur.*

3. *Si illi qui actionem contra ipsum habent, intersint judicio, tunc requiritur, ut ipsi fidejussores acceptent.*

4. *Si autem judex admittit fidejussores inidoneos, (sine consensu actorum) damnum, quod inde redundat, judici nocet non actoribus.*

5. *Hoc facto judex debet fidejussores cogere, ut satisfaciant juxta petitum actorum, in quantum illud contra eum (proscriptum) jure fundatum esse probatum fuit.*

6. Si

Ad CAP. CCLXXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. I. art. 48. & III. art. 16. & supra c. 36.
2) Cod. Argent. maj. addit: *und in der haut hatt.* Scherz.
3) Cod. Fsch. addit: *und sol auch in der rihter debeinen geben.* sic Wurmbr. Hortl. Univ. Argent. Waldn. Argent. uterque. meus. *Scherz.*
4) In Wurmbr. & Hortl. hic incipit novum caput, cujus rubrica: *Von der acht.* Scherz.
5) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *und mugent auch kein eid sweren vor gericht mit recht, dieweil sie darinn seint.* Scherz.
6) Cod. Ambr. Perg. *d. i. d. d. s. von dem rechte sint gescheiden und von der gemeinde der Cristenhait vor g. u. v. w. g.* Waldn. meus aliique: *das sy gesait* (aliqua MSS. habent: *gescheiden*) *sint von dem rechte der Cristenheit vor g.* &c. Scherz.
7) Cod. Uffenbach. addit: *das ist der bann und die echte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 17. & 18.
2) Cod. Ingolst. *umb sein schuld oder puessen.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *was sie gelobt haben.* Scherz.

4) Ad

6. Und haunt si dennoch nit bebabt hintz im, fuuaz si dannoch behabent im an, daz sol der Rihter die burgen im haizzen geben, und sol si tuuingen darzu ob er die burgschafft enpfangen hat aun die clager,

7. Hat aber der clager die burgschaft enpfangen, so sol er auch clagen uf die burgen.

8. Der Rihter sol dehainen burgen nemen aun die clager umb den totslak oder umb den rehten strauzraup,

9. Und spricht man den an der in der æht uuaz, er si nit uz der æht komen, daz sol er erziugen selb dritt, die daz sahen und horten, daz in der Rihter uz der æht lie, der in aueh dez ersten dar in tet,

10. Und ist er in mer æhten, er muz sunderlichen uz in allen komen uor ieglichem Rihter der in ze æht hat getan.

11. Vnd sendet der Rihter sinen brief mit sinem Insigel, er hab in uz der æht gelan, daz sol man gelauben. [4]

6. Si actores nondum probarunt jus suum, postea autem contra proscriptum id rite probent, tum judex debet fidejussoribus injungere, ut actoribus satisfaciant, & (si hoc non præstant) ipsos ad illud cogere, si ipse fidejussores hos sine consensu actorum admisit.

7. Quodsi autem ipsi actores acceptavere fidejussionem, tum debent novam actionem instituere contra illos.

8. Judex sine consensu actorum nullum fidejussorem acceptare debet in casu homicidii aut latrocinii proprie dicti.

9. Quodsi illi qui proscriptus fuerat, ab aliquo objectum fuerit, quod à statu proscriptorum se non liberaverit, tunc liberationem probare debet suo & duorum, qui viderunt & audiverunt, quod judex qui primus illum proscripsit, eum liberaverit, juramento.

10. Et si quis a pluribus judicibus fuerit proscriptus, debet liberationem impetrare à quolibet illorum judicum, qui ipsum proscripserunt.

11. Si judex (qui illum proscripserat) literis suo sigillo munitis testetur, se illum ex statu proscriptorum dimisisse, hisce literis fides est habenda.

CAP. CCLXXIV.
[1] Wer über frilüt urtail sprechen müge.

FRilüte und dez Richez dienstman [2] die mugen uber alle [3] friherren und uber ander frilüte uuol geziugen sin und urtail uber si uinden,

2. Aber die dienstman die ich hieuor genennet han, die mugen drier dinge nit uber frilüte erziugen,

3. Daz ez an ir lip oder an ir ere oder an ir erbe gat, da suln ir genoezze uber sprechen.

4. Daz uuir sprechen an ir ere, daz mainen uuir also,

5. Ob man ainem manne an sinen ait sprichet oder an siniu [4] ereuuerk, oder daz man sprichet, er si nit gelaubig, oder daz man in sait uon der cristenhait, daz er diu dick getan habe diu uncristenlich sint,

6. Dirr mag nieman den andern uberziugen uuan der sin genoezze ist.

CAP. CCLXXIV.
Quis in causis hominum liberorum sententiam ferre possit.

HOmines liberi & Ministeriales Imperii possunt in causis dominorum liberorum & aliorum liberorum hominum testes esse, & in illis sententias ferre.

2. At Ministeriales, quos modo nominavi, in tribus casibus de liberorum hominum causis testimonium dare non possunt.

3. Scilicet si de ipsorum vita & corpore aut honore aut jure hereditario quæstio sit; in his enim casibus illi, qui ipsis conditione pares sunt, sententiam ferre debent.

4. Quod de honore diximus hoc ita intelligimus:

5. Scilicet si ipse perjurii arguatur, aut alterius facti propter quod honor ipsius periclitatur, aut si dicitur, quod à vera fide sit alienus, aut si asseritur, quod à communione Christianorum sit exclusus, quia sæpe talia egerit, quæ plane Christianum non decent.

6. Si de his quæstio sit nemo potest alterum convincere nisi is, qui æqualis cum ipso est conditionis.

CAP.

4) Ad calcem hujus Capitis Wurmbr. & Hortl. habent: *und zu welcher zeit sich der achter mit dem clager genzlich verrichtet hat wann er dann kümpt der richter sol in daraus lassen, und wär er in des Kaisers acht er sol im um den wert aussten.* (Wurmbr. *er sol im von dem pett aufsten*) *und aus der ächt lassen hat er den Clager unclaghaft gemacht.* Sed à ceteris Codd. hæc absunt. Scherz.

Ad CAP. CCLXXIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 19.

2) Cod. Ambr. Perg. addit: *und der fürsten dienstmann.* sic Waldn. Fsch. Uffenb. Argentin. min. Scherz.

3) Argentin. min. & meus: *Herren*. Scherz.

4) Jung. *ewerck.* sic & Ambras. Chart. Wald. Wurmbrand. Fsch. Univ. Argent. ast Hortl. *erberkait.* Ambras. Perg. *evergkait.* Uff. *warheyt.* Scot. *werck.* Argentin. min. *ewert.* Scherz.

CAP. CCLXXV.

[1] Der froemden acker unuuizzend ert.

SUUer dez andern lant unuuizzende ert, er belibet sin aun schaden,

2. Und ert erz ze unreht mit uuizzende, (conf. c. 207.& 276.) er muz dem buzzen dez daz lant ist, und auch dem Rihter und hat sin arbait uerloren.

CAP. CCLXXV.

De eo, qui alterius agrum bona fide arat.

QUi alterius agrum inscius arat, ille eo nomine ad nihil tenetur.

2. Si autem quis mala fide sciensque hoc facit, debet Domino agri satisfacere ut & judici, laborisque sui fructum perdit.

CAP. CCLXXVI.

Von pfenden (conf. supra c. 67.) aun geriht.

SUUer den andern an sinem schaden uindet, er mag in pfenden aun dez Rihterz urlop,

2. UUert er im daz pfant er sol in lauzzen gaun, und sol ez dem Rihter clagen,

3. UUan darumb uuirt er dem Rihter ainer buz schuldig, sunderlich daz er im daz pfant geuuert hat, ob er den schaden [1] berait alz reht ist,

4. Behabt er den schaden nit, so muz er ienem bezzern, und auch dem Rihter daz er in ze unreht uuolt pfenden.

CAP. CCLXXVI.

Quando aliquis privata auctoritate pignus ab alio capere possit.

QUi aliquem deprehendit, cum ipsi damnum dat, potest ab eo pignus capere sine judicis permissione.

2. Si alter ipsi pignus capturo resistit, dimittat illud & ad judicem querelam deferat.

3. Nam in hoc casu ille (resistens) judici tenetur ad mulctam, imprimis ideo, quia ipsi pignus capturo restitit, modo hic dammum legitime probet.

4. Si hic dammum non probat, debet alteri satisfacere, ut & judici, quia nullo jure voluit ab altero pignus capere.

CAP. CCLXXVII.

Der ze unreht (conf. c. 207. & 274.) ze acker gat.

MIt [1] eren mag nieman sinen lip noch sinen gesunt ueruuürken,

2. Ez si denn also daz der acker [2] uor geriht behabt si, und er daz uuol uuaiz. Vnd der Rihter habe sinen boten [3] dar geben und ienem daruf fride gebannen, so uerliuset er die hant,

3. Laugent er daz er darumb iht uuizze, dez sol man in uberziugen mit drin mannen.

CAP. CCLXXVII.

De eo, qui mala fide agrum alterius colit.

ARando sc. agrum alienum nemo meretur pœnam mortis, vel aliam corporis afflictivam.

2. Excepto casu, si alter (cujus est ager) in judicio proprietatis ratione vicit, & id sciat ille (qui illum m. f. colit) Judexque in eum Apparitorem suum misit, atque alteri injunxit, ne dominum agri turbet; Si quis contra agit, manu privatur.

3. Si is (qui agrum alienum coluit) negat se scivisse, quod ad alium ager pertineat, tum convincendus est per tres testes.

CAP.

Ad CAP. CCLXXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 20.

Ad CAP. CCLXXVI.

1) Cod. Wurmbr. Hortl. aliique: *behabt* seu *behebet*. Scherz.

Ad CAP. CCLXXVII.

1) Cod. Hortl. *erden*. Jung. *ernde*. Ambr. Perg. *erenn*. Ambr. Chart. *ergern*. Waldn. *eri gan*. impressi antiqui: *mit eckeren. mit ahren oder pflügen* habet Jus Sax. Prov. lib. III. art. 20. fin.

2) Cod. Uff. *vor g. verboten sy*. Scherz.

3) Cod. Fsch. *drauf gesendet hat*. Uff. *darauf habe gegeben und gesant*. Scherz.

Ad

CAP. CCLXXVIII.

[1] Von glicher (conf. c. 202. & 203.) anſprach.

SPrechent zuuen man ain gut an mit glicher [2] anſprach, und uuellent daz mit glichen geziugen behaben, und lit daz gut in ainem dorf oder uf dem lande [3] ſo zieh man ez in die kuntſchaft,

2. Und ziehent ſi glich ziuge fur, [4] ſo tail man daz gut gelich under ſi.

3. Hat aber ainer mer geziugen [5] und erberr, der behebt daz gut gar.

4. [6] Wir haben hieuor geſait, uuer [7] ze unreht ziuge mug geſin oder nit,

5. [8] Und iſt den umbſezzen nit geuuizzen, ſo ſol ez ſchaiden ain uuazzer urtail.

6. Vnd ſuuer da behabt, den ſol der Rihter uuiſen uf ſin gut, und [9] dem yeman daz dem gat ez an die hant oder loeſe ſi mit zehen pfunden.

CAP. CCLXXVIII.

De caſu, ſi duo contendunt de eodem fundo.

SI duo contendunt de eodem fundo, & quilibet illorum ſe offert ad producendos teſtes eodem in numero, quo alter eos ſit producturus, ſique fundus ille ſitus in pago aliquo aut alibi ruri, tunc teſtes hac de re audiendi ſunt.

2. *Si contingit, ut unus tot pro ſe habeat teſtes, quot alter habet, tum fundus ille æqualiter inter ipſos dividatur.*

3. *Si autem unus contendentium plures habet teſtes & honeſtiores, quam alter, ille obtinet fundum integrum ſolus.*

4. *Quis de jure teſtis eſſe poſſit, vel non, hoc ſupra (conf. c. 15, 2. ſeqq.) expoſuimus.*

5. *Si accolis de neutrius jure conſtat, adeoque hac in re teſtimonium dicere non queunt, tum judicio Aquæ res decidatur.*

6. *In hoc qui vincit, illum mittat in poſſeſſionem fundi, cui immiſſioni Judicis ſi quis ſe factis opponit, illi manus amputatur, vel eam decem libris luere debet.*

CAP. CCLXXIX.

[1] Der den æhter herberget.

SUuer den æhter herberget oder [2] ſpiſet mit uuizzende, und uuirt er ſin uberziuget mit drin mannen, man ſleht im ab die hant.

2. Den æhter mag ain ieglich man uuol behalten (conf. c. 18, 2.) uber naht mit uuizzende, und ſol in [3] dez morgenz lan riten, [4]

3. Daz iſt geſetzet durch dez mannez [5] hus ere, uon der hus ere iſt uil guter dinge komen.

CAP. CCLXXIX.

De eo qui Proſcripto hoſpitium præbet.

QUi Proſcriptum in domum ſuam recipit, vel cibat, ſciens illum eſſe proſcriptum, huic, ſi convictus fuerit per tres teſtes, manus amputatur.

2. *Proſcriptum quilibet per noctem unam in domo ſuâ habere poteſt ſciens illum eſſe proſcriptum; ſed altero mane abire jubeat.*

3. *Hoc ſtatutum eſt ita ob Jus Hoſpitii ſeu domicilii. Ab hoc jure multæ res bonæ & laudabiles originem trahunt.*

CAP.

Ad CAP. CCLXXVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 23.
2) Cod. Waldn. addit: *zu widerſtrit und in g. a.* ſic & Ambr. Chart. Uff. *au widerſtreyt mit einander u. i. g. a.* Hortl. & Wurmbr. *an widerſtreit.* Scherz.
3) Cod. Hortl. addit: *darum ſie palde gewer. jehent an das* (Wurmbr. addit: *gut*) *ſo ſol man es ziehen an ain erberge* (Wurmbr. *erber*) *kuntſchaft.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *ainer als vil als der ander.* Scherz.
5) Cod. Uff. Waldn. & quidam alii addunt: *denne der ander.* Hortl. & Wurmbr. ita pergunt: *und die peſſer ſag dann der ander und auch der erbergiſt.* Scherz.
6) Hic verſus abeſt à Cod. Fſch. *Scherz.*
7) Lege: *ze reht*, quod habet quoque Cod. Uffenb. alii habent: *mit recht.* Scherz.
8) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und i. es den umbeſäſſen.* (Cod. Univ. Argent. *umbſäſſer*) *nicht ze wiſſen.* Pro: *ze wiſſen.* Ambr. Perg. habet: *gewiſſen.* Ambr. Chart. & Uffenb. *kund.* Scherz.
9) Corrige textum hoc modo: *und bricbet das dem richter yeman d. g. e. &c.* ſic legitur in utroque Ambr. Cod. Univ. Argent. Wurmbr. Hortled. Fſch. aliisque. *Scherz.*

Ad CAP. CCLXXIX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 23.
2) Cod. Uff. *hawſet.* Argent. maj. hujus §. initium ſic exhibet: *Swer d. a. huſet oder hofet oder herbergt oder ſpiſet.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *aber.* Scherz.
4) Cod. Hortl. addit: *oder gen.* Scherz.
5) *Huſere*, jus hoſpitii. *Scherz.*

CAP. CCLXXX.
[1] Ob ain Rihter ſtirbet.

STirbet ain Rihter uuaz bi dez ziten geſchehen iſt uor geriht, daz ſol ſtæt han der nach im Rihter uuirt, [2]

2. Und uua man ſiben man ze ziuge laiten ſol, [3] da uerſtat (conf. c. 13. fin.) der Rihter zuuen man und der gebütel ſam. [4]

CAP. CCLXXX.
De caſu, ſi Judex moritur.

SI Judex moritur, tum ea quæ ipſo vivente judicialiter fuere acta, ſucceſſor ejus rata habere debet.

2. Ubi ſeptem teſtes producendi ſunt, ibi Judex eſſe poteſt loco teſtium duorum, & Apparitor itidem duorum vicem poteſt implere.

CAP. CCLXXXI.
[1] Der in dez [2] künigez æht kumpt.

SUUen ain Rihter in die æht tut und in uon ſiner æht in dez Künigez æht bringet, und uuil er uon dem Künig uz der æbt, [3] ſo ſetz burgen alz reht ſi, ſo ſol in der Künig uz der æht lan,

2. Und er ſol darnach dem hof uolgen ſehs uuochen und ainen tag ob ieman uf in clag, daz er dem mit reht antuuurt, die uuile ſol im der Künige fride [4] bannen,

3. Er ſol auch [5] fur den Künig gan, ſo er uon dannen uuil, und ſol zen hailigen ſuuern, daz er fur den Rihter kom, der in ueræhtet hat,

4. Und ſol dez Künigez brief nemen, der ſol im kunden, daz er der æht ledig ſi,

5. An dem brief ſuln die burgen ſtan die er geſetzet hat,

6. Daz ſol er tun ſo er hain kumpt, darnach uber uierzehen tag, ſo ſol er ſich uor dem Rihter ze reht bieten [6] dri uierzehen tag,

7. Und kumpt nieman der uf in clagt, er iſt ze reht ledig, ez enſi daz [7] ieman ehaft not irr,

8. Alz der kumpt [8] dem muz er ze reht antuuurten.

CAP. CCLXXXI.
De eo, qui à Rege eſt proſcriptus.

SI Judex aliquem in ſtatum proſcriptorum redigit, & efficit, ut ille etiam à Rege proſcribatur, tum, ſi proſcriptus à proſcriptione Regis liberari vult, det fidejuſſores; quo facto ipſum Rex à ſtatu proſcriptorum debet liberare.

2. Et liberatus debet inde per ſex ſeptimanas & unum diem in aula Regis manere, ut ſi forte aliquis querelam contra ipſum inſtituat, eidem ritè reſpondere poſſit; per hoc tempus Rex ei ſalvum conductum dare debet.

3. Quando autem aulam relinquere & inde abire vult, debet accedere Regem, & juratò promittere, quod ſe ſiſtere velit judici à quo fuerat proſcriptus.

4. Debet quoque literas habere à Rege, quibus notum reddatur, quod ipſe à proſcriptione liber ſit.

5. In literis illis debent nominari fidejuſſores, quos proſcriptus dedit.

6. Cum autem domum rediit, hæc obſervare debet; Scilicet debet poſt quatuordecim dies adire judicem, & ſe offerre tribus diebus juridicis, quorum quilibet ab altero diſtat quatuordecim diebus, ad reſpondendum iis, qui de ipſo querendi cauſam ſe habere putant.

7. Intra hoc tempus ſi nemo contra ipſum querelam movet, ipſe non amplius ad ullam ſatisfactionem tenetur, niſi eum, qui agere volebat, cauſa ſontica impediverit.

8. Quo in caſu ſi poſtea alter venit, & actionem inſtituit, huic debet in judicio reſpondere.

CAP.

Ad CAP. CCLXXX.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 25.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergit: *fürpas ſtät ſein und ſol es auch ein ander richter ſtät halten.* Schilterus ad hunc textum notat: *Acta ſucceſſor rata habet.* Scherz.

3) Cod. Hortl. *da verweſet der r. z. m. und ſein ſchirg auch zwen man.* pro: *ſchirg.* Cod. Fſch. habet: *boten.* Uffenb. *do ſtet der richter fur zwene man und der fronbote auch fur zwene.* Scherz.

4) Cod. Univ. Argentin. *alſo.* Waldn. *alſamet.* Fſch. & meus: *alſam.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXI.

1) Deeſt hoc Caput in Cod. Hortl. & Wurmbr. nec non in Argent. maj. *Scherz.*

2) MSC. Scot. Vienn. *Reichs.* ſic & Fſch. *Scherz.*

3) Fſch. aliique addunt: *komen.* Scherz.

4) Fſch. *beren.* ſic & Waldn. Argent. min. & meus. aſt Cod. Univ. Arg. *geben.* quod & impreſſi habent. *Scherz.*

5) Cod. Waldn. *für den Richter.* male. *Scherz.*

6) Textui noſtro conſonant Fſch. Waldn. Uffenb. meus, & impreſſi; ſed Cod. Univ. Arg. habet: *drie vierz. nacht.* MSC. Scotor. Vienn. *dri wochen.* Argent. min. *vierzehen nacht.* Scherz.

7) Fſch. *die clager.* Cod. Univ. Arg. & Scot. Vienn. aliique: *ienen.* Scherz.

8) Uffenb. addit: *und ſein ehafftig not beweyſt ſo mus er antworten.*

Ad

CAP. CCLXXXII.

[1] Wer [2] ze reht urtail uinden sol.

DEr Rœmisch Künig ist gemainer Rihter uber ainz ieglichen menschen lip und gut,

2. In suuelhet stat (conf. c. 164, 3.) schepfen sint, die sulen urteil geben ubet ain ieglich dink und anders nieman.

3. Schuldigt man si, si haben unteht urtail geben darumb, darumb sol man si beclagen uot dem obetn Rihtet, daz ist det, uon dem der Rihter daz getiht hat.

4. Vnd uuet dez uuirt uberrait, daz er unreht urtail funden hab mit uuizzende, dem sleht man ab die hand oder lœse si mit gut [3] alz hieuor (conf. 277. fin.) geschriben stat.

5. Suuet zu ainem schœpfen etuuelt uuirt, daz erbet [4] an sin sun,

6. Vnd ist er ze sinen tagen nit komen, so sol er sinet uatermage ainen an sin stat setzen,

7. Hat er dez nit, so setz siner müter mage dat, die suln alle uuise lüte sin, alz man si best gehaben mag.

8. Vnd hat er der nit, er uerliuset sin erbe, und man nimpt ainen andern,

9. [5] Daz ist dauon gesetzet, daz daz geriht uuiser lüte nit enberen mag,

10. Die schœpfen suln haben sunder bencke da si uf sitzen,

11. Si suln auch urtail sitzende (conf. c. 100, 2.) uinden, und stande uetuuerfen, daz sol ain ieglich man tun,

12. Vnd hat er nit suns der sinen schœpfen stul erb, so erbt in sin næhster uatermage.

CAP. CCLXXXII.

Quis in judicio sententiam ferre debeat.

REx Romanorum est judex communis omnium, de quorum corpore aut bonis agitur.

2. *In quocunque loco Scabini existunt, ibi hi debent judicare de quocunque casu, exclusis omnibus aliis.*

3. *Si hi arguuntur, quod contra jus pronunciaverint, res debet deferri ad judicem superiorem, hoc est illum, à quo judex inferior jurisdictionem habet.*

4. *Qui convincitur, quod sciens injustam sententiam pronunciaverit, huic manus amputatur, aut eam pecunia luere debet, ceu supra dictum est.*

5. *Si quis electus est in Scabinum, munus hoc si moritur, transit ad filium ejus.*

6. *Qui si ad dies suos nondum pervenit, debet vice sua substituere aliquem agnatorum.*

7. *Quodsi nullos habet agnatos, substituat aliquem cognatorum; hi omnes debent esse viri prudentes, in quantum inveniri possint.*

8. *Quodsi nullos tales habeat, jus suum amittit, & alius in locum ejus adsciscitur.*

9. *Hoc ideo statutum est, quia judicia indigent viris prudentibus.*

10. *Scabini debent sedere, in scamnis, in quibus aliis sedere non licet.*

11. *Debent quoque sedere, cum vota sua pronuntiant, & stare cum sententiam aliquam reprobant; hoc quilibet servare debet.*

12. *Si autem ille, qui Scabinus est, non relinquit filium, ad quem transeat munus Scabini, tunc id ipsum transfertur in proximum defuncti agnatum.*

CAP. CCLXXXIII.

[1] Der [2] ze unreht an der e sizt unuuissende.

SUuer ain uuip ze der e nimpt und bi der [3] ze unreht sitzet unuuizzende, diu kint diu er bi ir geuuinnet, diu sint doch ekint,

2. Vnd

CAP. CCLXXXIII.

De eo, qui in matrimonio vivit cum femina, quæ ipsius uxor esse non potest, & quidem ignorans illam talem esse.

SI quis ducit uxorem, quæ ipsius uxor secundem leges esse non potest, & cum illa bona fide cohabitat, liberosque suscipit, tum hi liberi tamen habentur pro legitimis.

2. *Sic*

Ad CAP. CCLXXXII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 26.
2) Cod. Fsch. rubricam habet: *von den schepphen.* Scherz.
3) Cod. Fsch. *mit phenningen.* Ingolst. & Uff. *mit zehen pfunt.* hic posterior Codex verba: *als h. g. stat*, non habet. *Scherz.*
4) Cod. Fsch. *uf sinen sun.* Wurmbr. *das erbet wol sein sun.* sic Ingolst. Uffenb. Waldn. Argent. uterque & meus. *Scherz.*
5) Cod. Waldn. ita loquitur: *das ist davon das ein jeglich unwise man nicht das ampt das schepffenden geerben mag Er habe es denne ze versetzende mit vatermagen oder mit mutermagen.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 27.
2) Fsch. rubricam ita exhibet: *der zu unreht bi siner hausfrowen sitzet.* Argentin. uterque: *von der E.* Scherz.
3) MSC. Scotor. Viennens. *an der Unee.* Scherz.

4) Cod.

2. Vnd daz si [4] allebenst trait so si gescbaiden uuerdent daz ist auch ain ekint,

3. Vnd erbent ir uater gut und ir muter gut mit reht.

4. Vnd nimpt der uater ain ander uuip und geuuinnet kint bi ir und hat erbgut zu ir braht, [5] daz er uor het daz erbent diu [6] erern kint, uuan ez ekint sint.

5. Dazselbe reht hant auch diu kint an der muter gut und an ir erbe.

2. Sic quoque fœtus, qui tum, cum re tecta separantur, in utero existit, habetur pro legitimo.

3. Tales liberi jure patri & matri succedunt.

4. Si talis masculus aliam postea ducit uxorem, ex qua etiam liberos suscipit, & bona hereditaria in matrimonium hoc intulit, tunc illa mortuo ipso jure successionis pertinent ad liberos illos ante hoc matrimonium susceptos, qui ab ipsis habentur pro legitimis.

5. Idem juris hi liberi habent respectu matris.

CAP. CCLXXXIV.

[1] Suuen [2] man schuldigt daz er nit ain Ekint si.

SUuen man schuldigt daz er nit ain ekint si den sol man uberziugen mit siben mannen die unuersprochen sint.

2. [3] Fallent zuuen ain erb an und uuent daz tailn, so sol der elter tailn (conf. supr. c. 27, 2.) und der iünger uuelen.

CAP. CCLXXXIV.

De casu, si alicui objicitur, quod non sit legitimè natus.

ILle, cui objicitur, quod non sit legitimè natus, debet convinci per septem testes, qui famæ sint illæsæ.

2. Si duo sint, quibus hereditas eadem obvenit, & illam dividere velint inter se, tunc senioris est, ut partes faciat, juniori autem jus competit eligendi partem præ altero.

CAP. CCLXXXV.

[1] Waz die erben gelten sullen (conf. supr. c. 7, 2.) oder niht.

[2] SUuez ain man dem andern schuldig uuirt oder nimpt, stirbet der man, [3] man sol sinen erben (conf. supra c. 12.) darumb antuuürten,

2. Stirbt aber der uf den diu clag da gat, sin erben geltent uueder diupbait noch raup,

3. Si haben denn daz gut in ir geuualt, oder si haben etlich schulden daran, oder si haben daz unreht gut mit dem [4] rehten uerzert, und man daz uff si behabt alz reht ist, so geltent si ez mit reht.

4. Die

CAP. CCLXXXV.

Quæ debita heredes solvere teneantur vel non.

SI quis alterius sit debitor, aut ei aliquid furatur, tum si contingit, ut alter moriatur, heredibus ejus ab ipso satisfieri debet.

2. Quodsi autem ille obeat, qui debiti vel furti nomine conveniri potest, tum heredes nihil solvunt propter furtum vel rapinam defuncti.

3. Excepto casu, si res furtiva vel rapta penes ipsos extat, aut si ad delictum illud concurrerunt, aut si res illas illegitime acquisitas cum rebus à defuncto legitimè quæsitis consumpserunt, idque debitè fuit probatum, tum enim jure satisfacere tenentur.

4. Here-

---

4) Cod. Fsch. *jemitten.* Wurmbr. *emmitten.* Ingolst. *alleinst.* Cod. Univ. *nach.* Uff. *als balde*, de hac voce vide quæ dixi ad c. 49, 1. *Scherz.*

5) *Das e. v. h.* abest in Cod. Fsch. Uff. *das er ee hatte.* Cod. Arg. maj. *wie vil des ist.* reliqui Codd. *das er hatte.* Scherz.

6) Ingolst. Uff. Hortl. Univ. Arg. meus: *ersten kint.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 28. & 29.

2) Cod. Univ. Arg. & quidam alii Rubricam ita sistunt: *wie man elich recht erzügen sol.* Fsch. Uffenb. Waldn. Hortl. aliique: *swen man zihet, daz er unelich geboren si.* Versus primus capitis hujus in Fsch. constituit finem Capitis præcedentis. *Scherz.*

3) Cod. Univ. Argent. & MSC. Argent. min. *Vellet zweygen ein erbe an.* Uffenb. *wollen zwene ein erbe teylen das auf sye gefallen ist.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 31.

2) Cod. Fsch. ita hunc versum exhibet: *Swaz man einem man gelten sol, er habe sin geborget, oder ez si im genomen oder geraubet, unde stirbet er man mus sinen erben darumb antwürten.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *so müssent sein erben darumb antwurten.* Ambr. Chart. *und stirbt der dem der schaden geschiht jener mus darumb seinen erben antwurten.* Scherz.

4) Sic & Uffenb. & Ingolst. ast Fsch. Hortl. Wurmbr. aliique. *mit den erben.* Argent. maj. *mit dem erben.* Hopfupf. ceterique impressi: *mit dem erb.* Scherz.

5) Cod.

4. Die erben geltent auch nit [5] uuücher noch ſpil, burgſchaft (conf. c. 9. §. 4. & 9.) müzzen ſi ze reht gelten. [6]

4. *Heredes defuncti non tenentur ſolvere uſuras, quas defunctus promiſit, neque ille ludo perdita debet; jure autem obligati ſunt ad ſatisfaciendum ob fidejuſſiones, quibus defunctus ſe obſtrinxit.*

CAP. CCLXXXVI.

[1] Der über iar an ainer uuunden ſtirbet.

CAP. CCLXXXVI.

De eo, qui ex vulnere moritur poſt annum à tempore vulnerationis elapſum.

[1] SUUer den man uahet [2] und im iht nimpt und in uuundet [4] oder ſleht aun den totſlak und aun lem, und er lit uber daz iar an der uuunden ſiech und ſtirbet nach dem iar. Vnd haunt ſin erben oder er ſelb der clag begunnen inrhalb dem iar, er muz mit reht ſinen erben darumb antuuürten,

2. Vnd man ſol in rihten [5] hinz dem ſchuldigen alz umb den totſlak,

3. Iſt aber er [6] ir friunt uuorden, und mag man daz behaben hintz dem toten manne mit ſiben mannen [7] ſo iſt er ledig gen dem erben und gen dem Rihter.

SI quis aliquem in captivitatem redigit, ſine rerum ſuarum ablatione, atque eum vulnerat, vel ferit, ita tamen ut eum nec occidat, nec pedum brachiorumve uſu privet, & contingit, ut cum læſus per annum ex vulnere decubuit, anno elapſo moriatur, tum, ſi heredes ejus, aut ipſe intra annum illum lædentem convenerunt, hic debet heredibus defuncti eo nomine in judicio reſpondere.

2. *Debet autem de eo judicari, uti de homicida judicari ſolet.*

3. *Quodſi autem defunctus cum lædente tranſegerit aut alio modo amice res fuerit compoſita, idque de defuncto probari poſſit per ſeptem teſtes, tum lædens ad nihil tenetur heredibus aut judici.*

CAP. CCLXXXVII.

[1] Von aigenn lüten.

CAP. CCLXXXVII.

De Hominibus propriis.

[2] SUUer ſich uerſait ainem herren und ain herr ſprichet, er ſi ſin aigen, und er habe ſich im ze aigen geben, [3] und iſt ez uor geriht nit geſchehen, ſo hat ez kain craft. [4]

SI quis negat ſe eſſe alicujus hominem proprium, & alter contradicit, aſſeritque quod ille (negans) ſe ipſi tanquam hominem proprium ſubjecerit, ſubjectio autem illa nullo in judicio facta eſt, tunc ille actus (ſubjectionis) nullius eſt valoris.

CAP.

---

5) Cod. Hortl. pro : *wucher* habet : *rawb*. Scherz.
6) Cod. Fſch. addit : *ez ſi danne uzgedinget*. Scherz.

Ad CAP. CCLXXXVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 31.
2) Verſus 1. in Cod. Fſch. ita incipit: *Der einen wundet und jener lit uber jar an der wunden, und ſtirbet uber jar, unde habent ſin erben*. Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *und im nicht*. alii : *und im nicht*. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 31. habet : *und im do nichts nimmet*. Scherz.
4) Cod. Arg. maj. *ſnidet*. Scherz.
5) Cod. Uff. *zu dem ſchuldigen*. ſic & Waldn. aliique. aſt Argent. min. meusque : *hin zum ſchuldigen*. Scherz.
6) Cod. Fſch. *ſin friunt*. Impreſſi: *iſt aber er uzgeſönet worden*. Scherz.
7) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt : *auf dem grab*.

Ad CAP. CCLXXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Hoc Caput integrum in Cod. Fſch. ſic legitur : *Spricbet ein Herre einen an er habe ſich im ze eigen geben, des mag er uber werden, iſt ez vor gerichte niht geſchehen, ſo hat ez kein kraft*. Ambr. Chart. initium ſic exhibet : *wer ſich verſagt und einem herren ſpricht, er ſy ſin aigen*. Hortl. *wer ſich verredt* (Jung. & Uff. *verſeit*) *und ain herr ſpricht*. ſic Waldn. Univ. Argent. meus aliique. *Scherz*.
3) Cod. Uffenb. addit : *des mag er wol uber werden*. Hupf. & Bitſch. *des mag er wol entſchuldiget werden*. Scherz.
4) Cod. Hortl. & Wurmbr. *nicht macht und er mag im wol enpreſten*. Uffenb. addit: *und iſt nichts, das ſagen uns die weyſen*. Scherz.

CAP. CCLXXXVIII.

[1] Ob sich ain fri ze aigen uuil geben.

VNd uuil sich ain fri ze aigen geben, daz uersprechent sin magen uuol, baidiu uon uater und uon müter,

2. Vnd alz si ez ainest uuider redent, so mag er sich nimmerme ze aigen geben.

CAP. CCLXXXVIII.

De casu si quis alterius homo proprius fieri vult.

SI homo liber vult alterius homo proprius fieri, ei rei consanguinei ejus tam ex latere paterno quam materno se opponere possunt.

2. *Hæc oppositio semel facta impedit, quo minus ille se ullo unquam tempore alteri ut homo proprius subjicere possit.*

CAP. CCLXXXIX.

[1] Wie man aigen lüt erziuget.

SPrichet [2] ain mensche daz ander an, daz ez sin aigen mit reht si, daz muz ez behaben mit zuuain siner manne, die sin aigen sint,

2. Vnd hat er der nit, so behabe ez mit zuuain siner [3] nagelmage und er [4] selb dritte.

3. Vnd sprichet in ain ander herr an er si sin [5] und [6] beste in ze niht, so sol in [7] der behaben, der in dez ersten ansprach, mit siben mannen, [8] die dez menschen uatermage oder mütermage sien,

4. Mag aber der mensche sin frihait bereden, oder daz er andersuua [9] an ain gotzhus gehœre mit sehs siner mage, dri uon dem uater und dri uon siner muter, so hat er ir aller ziuge [10] hingelait und hat sin frihait oder andriu siniu reht behabt. [11]

CAP. CCLXXXIX.

Quomodo quis convinci possit, quod sit alicujus homo proprius.

QUi alterum asserit esse hominem suum proprium, ille hoc probare debet per duos ex suis hominibus propriis.

2. *Quodsi non habet alios homines proprios, tunc id probet per duorum suorum cognatorum qui Nagelmage dicuntur & proprium juramentum.*

3. *Et si alius adhuc eundem tanquam hominem, sibi proprium vindicat, nec tamen jus suum ritè probat, tum ille, qui prior illum vindicavit, probet per juramentum septem hominum, qui illius, de quo lis est, agnati sint vel cognati.*

4. *Quodsi autem ille qui tanquam homo proprius vindicatur, probare potest per sex suorum consanguineorum; trium scilicet agnatorum & trium cognatorum, quod ipse sit homo liber, vel ad proprietatem alicujus Monasterii, aut Conventus sacri pertineat, tum omnium, quos adversarii sui produxere, testium asserta reddit irrita, & suam libertatem aliaque jura (huic connexa) reddidit.*

CAP. CCXC.

[1] Der die geuuer an aigen lüten hat.

[2] SUuer die geuuer an ainem menschen hat der hat bezzer reht daran, denn der ir niht hat, und sol sinen ziuge laiten uor dem der der geuuer nit hat.

CAP. CCXC.

De eo, qui aliquos possidet, ut homines proprios.

QUi aliquem hominem possidet (ut hominem suum proprium) potiori jure gaudere censetur, quam is, qui eum possidet, & debet præ altero, qui ipsum non possidet ad testes suos producendos admitti.

CAP.

Ad CAP. CCLXXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Cod. Uffenb. *wil sich ein freyhe zu eygen geben, das mag er wol über werden wan das versprechen sein erbenn oder sein mage wol beyde von Vater und von Muter mit rechte.* Scherz.

Ad CAP. CCLXXXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Cod. Waldn. *ein Mensche oder ein Man.* Scherz.
3) MSC. Scot. *mage.* Ingolst. *nachster mag.* Hortled. *frewnten.* de v. Nagelmag confer notam supra ad Cap. IV. 9. *Scherz.*
4) Cod. Fsch. Wurmbr. & meus: *selbe der dritte.* Arg. min. *und sy er selber der dritte.* sic & Ambr. Perg. ast Hupf. & impressi: *also das er sy salb dritt.* Scherz.
5) Cod. Ambr. Chart. addunt: *und jenes nicht.* Scherz.
6) Desunt verba: *und beste in ze niht.* in Cod. Uffenb. Fsch. *und bestet jenen niht.* Univ. Arg. *und er bestette in zu nicht.* Hortl. *und er wesst in zu nicht.* Ingolst. *und bestet in zu recht.* Hupf. *er sy syn eigen und stand im zu eygen.* sic Biesch. & reliqui impress. Waldn. *er bestande in ze nicht.* Arbitror legendum; *und bestet in ze reht niht.* Scherz.
7) Cod. Arg. min: *der richter* (alii: *der herr*) *behalten.* Scherz.
8) Cod. Argent. maj. *die nechsten sint von Vatter und Mutter.* Scherz.
9) Cod. Hortl. *auff ainen oder an ain Gotzhaus.* Wurmbr. *auf einen alter oder an ain gotzhaus.* Scherz.
10) Cod. Fsch. meus & quidam alii: *verleit.* Scherz.
11) Ad finem Capitis Cod. Argent. major addit: *Und wer es das in drie herren ansprechent, so sol der in zu dem ersten ansprach vor mit sinre ansprach geh.* Scherz.

Ad CAP. CCXC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Integrum Caput ita exhibetur in MSC. Fsch. *Swer die gewer an einem menschen hat, der hat bezzer reht dran, danne der der gewer darbet.* Cetera quoque desunt in Cod. Ambr. Perg. *Scherz.*

Ad

CAP. CCXCI.
Der [1] fich ainem nimpt und dem andern git.

[2] SUUer fich ainem nimpt und dem andern git, uordert in der herr vor geriht, und kumpt fin herr nit fur alz im tag gegeben uuirt dem er fich ergab daz er in uerftande [3] mit reht, iener der uf in da fprichet, der behabt in mit finer mage zuuain, und hat er der nit, er behebt in [4] mit zuuain finer manne,

2. Daz ift dauon daz iener da nit zegagen ift,

3. Und uuer er zegagen, fo müft er in behaben, alz hieuor gefprochen ift.

4. Suuer ainz herren laugent uor geriht, und behabt in derfelb herr uor geriht, er fol fich fin underuuinden uor geriht mit ainem [5] halsslag,

5. [6] Und fol dez der Rihter nit zürnen, uuan ez ift reht.

CAP. CCXCI.
De eo qui alicujus proprietati fe fubtrahit & alterius proprietati fe fubjicit.

SI quis unius proprietati fe fubtrahit, & alterius proprietati fe fubjicit, & contingit, ut Dominus ejus ipfum judicialiter vindicet, nec ille cui recens fe dedit in proprietatem, fe in termino, quem judex præfixit, fiftat, eumque tanquam hominem fibi proprium legitime defendat, tunc is qui eum vindicat, jus fuum fibi afferit per duos cognatorum fuorum, aut fi cognatos non habet, per duos fuorum hominum propriorum.

2. *Hoc ideò obtinet, quia ille (cujus proprietati fe is, de quo quæftio eft, fubjecit) in judicio non comparuit.*

3. *Si autem hic comparuit, tunc ille (Dominus prior) jus fuum afferere debet eo modo, quem fupra defcripfimus.*

4. *Si quis negat fe alicujus hominem effe proprium, Dominus autem ejus in judicio jus fuum probat, tunc poteft hic in judicio colaphum ei dando eum vindicare.*

5. *Nec judex hoc factum (colaphi dationem) ægrè ferre debet; jure enim id fit.*

CAP. CCXCII.
[1] Von kampflicher anfprach.

AIn ieglich man uff den man clagt, [2] der fol antuuurten nach finer geburt, daz ift nach finen rehten, und nit nach dez clagerz reht.

2. Vnd fprichet man ainen man kæmpflich an, er mag dez kampfez uuol überig uuerden, ob er uon dem lande nit geborn ift, darinn er in anfprichet.

3. [3] Uff fuuen der clager buz geuuinnet uor geriht, an dem geuuint auch der Rihter finen uuandel. [4]

CAP. CCXCII.
De cafu, fi quis ab altero (judicialiter) ad duellum provocatur.

QUicunque in judicio convenitur, debet refpondere juxta nafcendi conditionem, qua gaudet, id eft fecundum jura fua, non fecundum jura actoris.

2. *Si quis ad duellum (de caufa litigiofa) provocatur, non tenetur illud fubire, fi ipfe non eft natus in territorio illo, in quo provocatur.*

3. *Quoties actor id obtinet in judicio, ut fibi emenda præftari debeat, toties judici etiam mulcta debet folvi.*

CAP.

Ad CAP. CCXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32.
2) Fſch. *Swer eines herren laugent, und fich dem andern git.* Hortl. Wurmbr. Univ. Argent. meos Argent. min. *wer fich ainem herren nympt und enfait, und geit fich.* Pro: *enfait.* Waldnerianus legit: *und fich enzibet.* Scherz.
3) Ingolft. *verfte.* Wurmbr. & Hortl. habent: *das er in vertret und verfprech.* Scherz.
4) Jus Prov. Sax. habet: *mit zweyen feiner eingeborner eigen manne.* Scherz.
5) In Twingeri Voc. Germ. Lat. MSC. *Halslag.* colaphus. hinc *halslegen*, colaphos dare. Legenda Sororis de S. Clarâ MSC. S. *Juftina ward gehalsleget, und mit feiten geslagen. Colaphi datio* fuit fignum Vindicationis hominis alicujus. conf. du Fresne in Gloffar. Latino-Barb. v. *Transcornati.* Scherz.
6) Addit: Wurmbr. *noch enmag.* Scherz.

Ad CAP. CCXCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 33.
2) Cod. Fſch. addit: *vor gerihte.* Scherz.
3) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32. in fin.
4) Cod. Hupf. Meichsn. ceterique impreffi adduot: *jeglicher mann foll fein gewette haben nach feiner geburt und nach feiner würdigkeit.* Scherz.

CAP. CCXCIII.

[1] Wa man umb aigen clagen sol.

SPrichet man ainz mannez aigen an, da sol er nit umb antuuurten, uuan an (conf. c. 74, 11.) der ſtat da ez lit, und nit uuan in dem dinge [2] uuan uor dem lantrihter da muz er uor jeglichem lanttædinge antuuurten, ob daz gut in dem geriht lit.

2. Der Künige sol auch nit rihten nach dez mannez reht, er sol rihten nach dez landez reht, [3] da er denn inn iſt.

CAP. CCXCIII.

Ubi de re immobili actio institui debeat.

SI quis de re immobili actionem instituit, reus non debet respondere, nisi in foro rei sitæ, & apud judicem provincialem, in hujus siquidem judicio respondere tenetur, si res, de qua quæritur, sita est sub ejus jurisdictione.

2. *Rex quoque non judicare debet secundum jus hominis, sed secundum jus regionis, in qua res illa sita est.*

CAP. CCXCIV.

[1] Von diuphait und uon raub.

SUUer mit der [2] hanthaft der diuphait nder dez raubez begriffen uuirt, daz mag er an kainen geuueren ziehen,

2. Uindet ain man ſin diubigez oder ſin ræubigez gut in iemans geuualt, den mag er nit gezihen [3] dehain hanthaft.

3. Vnd ſprichet er, er hab [4] ſinen geuuern, dez sol er im tag geben, uber [5] dri uierzehen tag.

4. Und bringet er [6] ſinen geuuern ſo iſt er ledig.

CAP. CCXCIV.

De furto & rapina.

QUi dum furtum facit, aut rapinam committit, deprehenditur, nullum auctorem, à quo rem habeat, laudare potest.

2. *Si quis penes aliquem invenit rem sibi furto aut rapina ablatam, hunc non potest arguere furti aut rapinæ manifestæ.*

3. *Et si ille (penes quem res fuit inventa) alleget, se posse sistere auctorem suum, tum ei debet (ad hoc faciendum) concedere sex septimanas.*

4. *Quo facto si alter intra hoc tempus auctorem suum sistit, ipse ab actione est immunis.*

CAP. CCXCV.

[1] Ob [2] ain kampf gefriſtet uuirt.

SUUenn ain man kæmpflich angeſprochen uuirt uor geriht, und uuirt daz gefriſtet uf ainen tag, der Rihter sol in beden frid gebieten biz uf den tag.

2. Vnd brichet ir ainer den frid an dem andern, man sol ez uber in rihten [3] ſunder canpſe, alz hieuor geſprochen iſt.

CAP. CCXCV.

De casu, si duello judiciali certa dies fuerit præfixa.

SI quis ab altero judicialiter provocatur ad duellum, & ad illud subeundum certa dies præfigitur, judex utrique debet prohibere, ne interim alter alteri vim inferat.

2. *Quodsi autem alter horum alterum interim violat, tunc causa decidenda est sine duello, uti supra dictum fuit.*

CAP.

Ad CAP. CCXCIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 33.
2) Fsch. *unde niur in dem dinge vor dem lantribter.* conf. Cod. Univ. Arg. aliique. at Uffenb. *und nürt in dem gedinge. &c.* Scherz.
3) *In dem land oder in der berſchaft darinn er iſt.* Wurmbr. & Hortled. Jus Sax. Prov. habet: *nach des Landes recht, da es innen leyt.* Scherz.

Ad CAP. CCXCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 35.
2) Cod. Fsch. *hantgetat mit diupbait oder mit raube.* Sic Wurmbr. Hortl. Univ. Arg. meus & alii. *Scherz.*
3) Fsch. Wurmbr. Univ. Arg. meus & alii quidam: *debeiner hantgetat.* Scherz.
4) *Seinen geſcboln oder gewern.* Wurmbr. & Hortled. *Scherz.*
5) Fsch. & Uffenb. *drie vierzeben nabt.* Scherz.
6) *Sinen geſcboln.* Wurmbr. & Hortl. *Scherz.*

Ad CAP. CCXCV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 36.
2) Rubricæ loco in Cod. Hortl. aliisque legitur: *aber von kampff.* Scherz.
3) Wurmbr. & Hortled. *an den kampf als bievor an diſem puch geſcbriben iſt.* Scherz.

Ad

CAP. CCXCVI.

[1] Ob ain geziug uuil sagen e man in fraget.

SUUer sich vor getiht ze geziug erbiutet, e daz in der Rihter fraget mit reht, der sol umb die sache nit geziug sin,

2. Ez ensi denn also, daz er kainen andern hab, so hilfet er im uuol. [2]

CAP. CCXCVI.

De casu, si testis antequam fuerit interrogatus, testimonium dicere vult.

QUi in judicio testimonium dicere vult, antequam judex interroget, ceu juris est, ille in causa hac testis esse non debet.

2. Excepto casu, si ille (qui hunc produxit) alium non habeat, tum enim testimonio hujus potest uti.

CAP. CCXCVII.

[1] Der frœmdez uihe intribet.

DEr man tut nit ubel daran, ob er sinez nachgeburen' uih intribet mit dem sinen, er sol ez auch dez morgenz uuider uztriben,

2. Und [2] fraget man darnach, er sol ez nit uersuuigen.

3. [3] Vnd uersuuiget er ez, [4] so ist ez diuphait, er sol auch kainen nutz darab nemen.

CAP. CCXCVII.

De eo, qui pecora aliena in domum suam (ex pascuis) abigit.

QUi vicini sui pecora cum suis in domum suam abigit, ille hoc ipso non delinquit, debet tamen altero mane ea iterum agere ad pascua.

2. Quodsi vero fuerit ex eo quæsitum, annon illa penes se habeat, id ipsum celare non debet.

3. Si autem negat, se illa penes se habere, tum reus est furti, nec ullam inde utilitatem habere debet.

CAP. CCXCVIII.

[1] Der frœmbdez korn snidet.

SUUer ainez mannez korn snidet, und er uuent ez si sin oder sinz herren, dem er dienet, der mizzetut nit daran,

2. Ob er [2] geinnert uuirt, daz ez sin nit ist, so sol erz uff dem acker lan, und man sol im siner arbait lonen,

3. Vnd furt erz uon dem acker, er sol ez dennoch uuidergeben, und er hat sin [3] arbait uerloren.

4. Waz der man iar und tag in rehter geuuer nit hat, da sol er umb antuuurten, suuer in darumb beclagt. [4]

CAP. CCXCVIII.

De eo, qui in alieno agro fructus demetit.

QUi alterius frumenta metit, credens illa esse sua vel Domini sui, is hoc ipso non delinquit.

2. Si certior est redditus, frumentum illud non esse suum, ille id in agro relinquere debet, eique merces laboris est solvenda.

3. Quodsi autem id tamen ex agro avehit, tunc id restituere tenetur, & pretium operæ suæ amittit.

4. Cujus rei possessionem quietam quis non habet per annum & diem, de illa tenetur cuilibet, qui eum ideò convenit, respondere.

CAP.

Ad CAP. CCXCVI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37.
2) Addit Wurmbr. Hortl. Fsch. aliique: *mit recht.* Scherz.
3) Cod. Fsch. Wurmbr. Waldn. meus: *Unde verseit.* Scherz.
4) Meus: *so ist es niht diephait.* male. *Scherz.*

Ad CAP. CCXCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37.
2) Cod. Wurmbr. Hortl. meus: *und forschet man darnach.* Fsch. *und fragent si in drumbe.* Scherz.

Ad CAP. CCXCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 37. in fin.
2) Cod. Uff. *ob er ynnen wirt.* Scherz.
3) Cod. Wurmbr. & Hortl. *all sein arbeit.* Scherz.
4) Cod. Uff. addit: *mit rechter clage.* Hortled. & Wurmbr. *als dann recht ist.* cum ultimo hoc versu conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 38. ioit. *Scherz.*

CAP. CCXCIX.

[1] Ob ain uuip kint tret so ir man gestirbet.

DAz uuip sol man nit uuisen uz ir mannez gut, [2] diu ain kint treit, e daz siu sin geniset, daz ist reht.

CAP. CCXCIX.

De casu, si femina tempore mortis mariti uterum gestat.

Femina quæ uterum gestat (tempore mortis mariti) non est ex bonis mariti pellenda, antequam partum ediderit, & hoc æquum est.

CAP. CCC.

[1] Wen man umb gilt uahen sol.

SUUer ainen man beclaget uor geriht umb gült und er nit uergelten mag, noch burgen gehaben mag. Der Rihter sol im den man fur sin gest geben und antuuurten,

2. Den sol er behalten reht, [2] alz sin Ingesinde mit spis und mit arbait,

3. UUil er in einsliezzen [3] in ain ysenbant, [4] daz mag er uuol tun, [5] und sol in anderz nit banden,

4. [6] Lat er in oder entrinnet er im, damit ist er nit ledig der gülte.

5. Die uuile er im nit [7] uergolten hat, so sol er im dienen alz ain sin gesinde.

6. Vnd uuil er sin nit behalten, so sol der [8] gelter suuern ze den heiligen, suuenn er geuuinne uber sin noturft drizig pfenning, [9] daz er im die gelten.

7. Vnd beclagt ain man den andern umb gülte, [10] und er ain gast ist, und kumpt er fur geriht, der Rihter sol im rihten. [11]

8. [12] UUan dez ainen, daz man den gelter dem clager nit antuuurten sol [13] uz dem geriht, da er inn beclagt ist, ob er nit ze gelten hat.

9. Er sol im suuern, alz hieuor (§. 6. hoc c.) gesprochen ist.

10. Man sol nieman [14] umb gülte lenger behalten denn aht tag, ez ensi denn daz er gut hab

CAP. CCC.

Quis ob debita possit in captivitatem redigi.

SI quis alterum in judicio convenit ob debitum aliquod, nec ille solvere potest, aut fidejussores dare, tunc judex debet illi (creditori) ipsum debiti nomine tradere.

2. *Hunc ille penes se retinere valet, uti alios famulos suos, eique debet prospicere alimentis, atque potest ejus labore uti.*

3. *Si illum vult vinculis ferreis includere, hoc facere potest, non tamen debet illum aliter (durius) vincire.*

4. *Si illum à se dimittit, aut is aufugit, tunc à debito tamen nondum est liberatus.*

5. *Quamdiu creditori debitum non solvit, tenetur ipsi servitia præstare instar aliorum famulorum.*

6. *Et si eum creditor penes se retinere non vult, tunc debitor jurare tenetur per sanctos, quod si ultra ea quæ ad vitam sunt necessaria, triginta denarios sit acquisiturus, illos ipsi solvere velit.*

7. *Si is qui actionem contra alterum debiti nomine instituit in judicio, est peregrinus, tum judex ei jus reddere debet, ceu id facit incolis sibi subjectis.*

8. *Nam concedi non debet, ut debitor, qui non potest solvere, ad aliud judicium extraneum trahatur.*

9. *Debet tamen debitori jurare, sicut supra dictum est.*

10. *Nemo debet propter debitum diutius in captivitate retineri, quam per octiduum, nisi in casu, quod debi-*

Ad Cap. CCXCIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 38.
2) Recte Wurmbr. Hortl. Ingolst. Uff. meus aliique: *so er gestirbet.* Fsch. *so er tot lit.* Scherz.

Ad Cap. CCC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 39.
2) Sic & Uffenb. At Fsch. Arg. maj. meus: *gelich sinem ingesinde.* Wurmbr. & Hortl. *gleich seinem hausgesind.* Univ. Arg. Waldo. Argent. min. *glich sinem gesinde.* Scherz.
3) Cod. Fsch. *wil er in sliezzen in ein isenhalten.* sic & Ambras. Perg. *Scherz.*
4) Cod. Uff. addit: *als yn fessern.* Scherz.
5) Cod. Uff. *und anders mag er yn wol banden.* male. *Scherz.*
6) Optime Cod. Fsch. *lat er in gen.* Scherz.
7) Unicus Cod. Univ. Arg. habet: *vurgebotten*, non recte. *Scherz.*
8) Hic *Gelter*, ponitur pro *debitore*; supra id pro *Creditore* fuit usurpatum. *Scherz.*
9) Cod. Fsch. Wurmbr. Univ. Arg. Waldn. Uterque Argent. & meus addunt: *oder me, daz er im gelte.* Uff. *oder mere das er ym dasselbe geben wolle an seiner schulde.* Ambras. Perg. *zwenzig pfenning oder mer, das er im gelt.* Scherz.
10) Ambras. Perg. *Und ist der Cläger.* Scherz.
11) Cod. Fsch. pergit: *als hievor gereit ist.* Uterque Arg. Hortl. Wurmbr. Univ. Arg. meus: *a. b. geschriben ist.* Waldn. *a. b. gesprochen ist.* Cod. Ambr. Chart. adhuc addit: *als einem heimischen.* quod omnino in textu videtur adoptandum. *Scherz.*
12) Cod. Hortl. *wann man sol den gelter niht antwurten aus dem gericht.* pro: *wann dez ainen.* Cod. Arg. maj. habet: *wenne das eine.* Lectio Hortl. est præferenda. *Scherz.*
13) Cod. Hupf. ceterique impressi: *auff.* Scherz.
14) Cod. Arg. maj. *umbe schuld und gulte.* Scherz.

15) Cod.

hab, und daz [15] uor übelm uuille nit geben uuelle,

11. [16] Mag man daz gut beuuifen uua ez ift, dez fol fich der Rihter underuuinden, und fol ez dem clager antuuürten.

12. Vnd lit daz gut nit in dem geriht, da der gelter inn beclagt ift, man fol in behalten, [17] untz er dez gutez dœrt aun uuirt.

13. Vnd mag man dez gutez niht beuuifen uua ez lit oder [18] mit geziugen, fo fol man in nach aht tagen lauzzen gan.

14. Ain man mag finen [19] gelter zuuir in dem iar anfprechen, daz er uber fin notdurft mer denne drizzig pfenninge habe,

15. UUil er dez laugen, daz tu mit finem aide und fi ledig oder man [20] uberkom in [21] alz hieuor gefprochen ift. [22]

debitor bono habeat ad folvendum, illa autem tradere malitiofe recufet.

11. *Si probari poteft, illum bona poffidere, tum judex, ubicunque etiam fito fint, illa debet occupare, & in actorem transferre.*

12. *Si autem bona illa non fint fita fub jurisdictione illius judicis, coram quo debitor fuit conventus, debet carceri mancipari, donec bonis illis fe abdicet (in gratiam creditoris.)*

13. *Si autem non poteft oftendi aut per teftes probari, ubi bona fita funt, tunc poft octiduum ex carcere eft dimittendus.*

14. *Singulis annis quis debitorem fuum (qui ut fupra dictum juravit,) bis judicialiter convenire poteft, offerendo illum ultra vitæ neceffaria habere triginta denarios.*

15. *Quo facto, fi alter id neget, juramento id firmare debet; quo præftito liberatur, aut debet convinci, ficut antea dictum eft.*

CAP. CCCI.

[1] Der dem andern iht lobt.

SUUer filber ainem mann gelobt, [2] der fol im lœtig filber geben,

2. Gelobt er im golt ze geben, [3] er fol imz bi dem beften geben.

3. Suuer dem andern lobt pfenning ze geben, er fol im pfenning geben, die in dem geriht oder in der gegen oder in der ftat gênge und gæbe fint, da er imz inn gelobt hat,

4. Ift ez uf dem lande oder in ainem biftum, ez ift dazfelb reht, ez en fi denn daz er etuuaz uzdinge. [4]

CAP. CCCI.

De eo qui alteri aliquid promittit.

QUi alicui nummos argenteos promittit, debet tales folvere, qui juftum pondus habent.

2. *Qui autem nummos promittit aureos, ille præftare debet nummos ex auro, quam optimè id haberi poteft, conflatos.*

3. *Qui alteri pecuniam promittit, fe daturum, talem dare tenetur, qualis fub jurisdictione illa aut in ea regione aut in urbe, in qua eam promifit, in ufu eft.*

4. *Idem juris obtinet, fi quis ruri aut in Epifcopatu quodam id promiferit, nifi aliud conventum fit.*

15) Cod. Arg. maj. *von.* Scherz.

16) Cod. Wurmbr. & Hortl. *und wais man feins ichtes das es ift.* Scherz.

17) Cod. Hortl. & Wurmbr. *pis das er das gut dort beweyfent ift.* Hupf. & impreffi: *Uncz er des gutes dort antwurt.* Scherz.

18) Cod. Univ. Arg. *nit gezügen.* Argent. maj. *noch erzügen,* bene. *Scherz.*

19) Cod. Arg. maj. *Schuldner.* Scherz.

20) Cod. Wald. *überrede.* Scherz.

21) Cod. Ambr. Perg. loco verborum: *alz h. g. ift,* habet: *mit dem gute oder mit der habe.* Scherz.

22) In omnibus Codd. & MSS. & impreffis noftris plura fubjunguntur, quæ ex Cod. Fsch. in fine Operis fiftuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 40.

2) Cod. Fsch. *er ift im fchuldich filber ze gebenne.* Cod. Univ. Arg. *der ift im fchuldig lutter filber zu geben.* fic & Wurmbr. Hortl. Argent. utrumque. Waldn. meum. aft: Uff. *feyn lotiges filber.* Impreffi: *luter fylber und lötiges* Scherz.

3) Cod. Arg. maj. *er fol yme luter gold geben mit den beften.* Scherz.

4) Cod. Fsch. hic ita pergit: *Swaz der man dem andern lobet ze geben, daz fol er im bi dem beften geben, er dinge danne etwaz uz.* Sic & Un. Hortl. qui ultima verba ita exponit: *es fey dann das er etwas befunderlichen und ausgenomenlich ausding.* aft Uffenb. fic continuat: *yn derfelben weyfe fol man eyner iglichern fache thun. Was ein menfche dem andern gelobet es fey man oder weip das fol man ym geben bey dem beftenn es fey dan das man etwas ausneme mit gedinge mit worten, wan gedinge bricht landtrecht.* Scherz.

CAP. CCCII.

[1] Waz gelübde der man brechen sule.

JEglichez geuangen [2] gelübter aid sol [3] nitstete sin, daz er in uanknüzzen [4] tut, ob er ze unrehr geuangen [5] uuirt, [6] er muz im loben uuaz er uuil, die uuile er in geuangen hat,

2. So er aber ledig uuirt, so mag er [7] laisten oder nit, daz ist an siner uual,

3. Lar er in aber ledig uf sin triuue, [8] daz sol er laisten, ob er in nit ungetriuuueclich geuangen hat,

4. Hat er in ungetriuuueclich betuuungen darzu oder ze unrehr, und hat gesuuorn oder [9] sust gelübt geran oder bürgen gesetzet, dez ist er [10] allez mit rehr ledig.

5. Wil er mit reht dauon komen, so sol er uarn fur sinen Rihter, und sol da [11] mit urtail dauon komen, da sol man im ertailen, daz er der dinge aller ledig si, und mag in darnach dehain man darumb angesprechen, [12]

6. Er sol auch uarn fur sinen [13] pfarrer, und sol dez rar haben, der ratet im alz dauor geschriben stat uon den aiden,

7. Waz der man suuert, da er sinen lip und sin gut mit lediget, und er anderz nit ledig uuerden mag, uuil erz laisten daz mag er tun,

8. UUil er sin überuuerden, daz tut er auch uuol mit reht,

9. [14] Er sol fur sinen Rihter uarn, und sol da mit urtail dauon komen,

10. Da sol man im ertailn, daz er der dinge aller ledig si, und mag in darnach dehain man darumb angesprechen, er sol auch farn fur sinen pfarrer und sol dez rar haben, der raret im alz dauor geschriben star, uon den aiden, uuaz der man suuert, da er sinen lip und und sin gut mit lediget, und er anderz nir ledig uuerden mag, uuil erz laisten, daz mag er tun, uuil er sin überig uuerden, daz tut er uuol mit reht, er sol fur sinen Rihter uarn, und sol tun alz hie-uor geschriben star.

CAP. CCCII.

Quibus pactis quis stare non teneatur.

NUllum pactum juramento confirmatum, quod quis, cum captivus esset, præstitit, valet, si quis injuste in captivitatem fuit detrusus.

2. *Siquidem talis captivus cogitur juratò promittere, quicquid alter voluerit.*

3. *Si liber est à captivitate, tunc penes ipsum est electio, an promissum præstare velit, annon.*

4. *Si autem ille (qui eum captivum tenuit) ipsum dimittit sub promisso, quod se iterum sistere velit, hoc ille (dimissus) servare debet, nisi injustè fuerit in captivitatem redactus.*

5. *Si autem contra datam fidem aut alia injusta ratione in captivitatem fuerit redactus, tunc si (dimissus) juravit, aut alio pacto alteri se obligavit, aut fidejussores dedit, id omne irritum est.*

6. *Hac ab obligatione tamen si rite liberari vult, debet judicem suum adire, ejusque sententia mediante, quæ continere debet, quod ipse ab omnibus his obligationibus liber sit, inde absolvi; nec ullus hoc nomine ipsum postea perfidiæ arguere potest.*

7. *Debet quoque se conferre ad parochum suum, eumque in consilium vocare, qui tale ei consilium dare debet, ceu supra dictum fuit de juramentis.*

8. *Si quis cum corpus & bona sua aliter liberare non potest, aliquid juratò promittit, & promissum servare vult, hoc ei facere licet.*

9. *Si autem id servare non vult, jure id omittit.*

CAP.

Ad CAP. CCCII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 51.
2) Omnes Codd. *gelübde oder eid.* Scherz.
3) Cod. Uff. *sol reyne seyn und nicht stete.* Scherz.
4) Cod. Wurmbr. *tun mus.* Hortl. *tun mus oder tut.* Scherz.
5) Plerique: *ist.* Scherz.
6) Cod. Hortl. Wurmbr. Arg. maj. *wann ainer mus geloben was man wil dieweyl er gefangen ist.* Scherz.
7) Impressi: *leisten was er wil oder nit, das ist.* Scherz.
8) Cod. Fsch. pergit: *unde lobet sich hinwider antwurten.* Uff. Wurmbr. Hortled. habent: *u. l. s. h. zu antwurten oder stellen.* Scherz.
9) Cod. Wurmbr. & Hortl. *sunst ainder gelübd.* Scherz.
10) Sic omnes Codd. nostri, excepto Ingolst. qui habet: *alles mit recht nit ledig.* Scherz.
11) Cod. Uff. *mit recht der urteyl.* Scherz.
12) Cod. Uff. pergit: *das er trewlos sey.* Hortled. & Wurmbr. *noch gerechtvertigen das er unrecht getan hab.* Fsch. loco verborum: *darumb angesprechen*, habet: *an sin triwe gesprechen.* Scherz.
13) Cod. Ambr. Chart. *lupriester.* Hortl. *pfarrer oder penitentzer.* Argent. min. *pfarrer oder lupriester.* Hupf. *leutpriester.* Ritsch. *leibpriester.* Scherz.
14) Quæ hic usque ad finem sequuntur, illa deleri debent, cum contineant repetitionem sine dubio ex scribentis errore ortam; unde etiam ea in Versione omisimus. Potius post versum 8. hæc adde ex Cod. Fsch. cum quo reliqui consentiunt: *unde hat er im an ihtiu geschadet, daz sol er im zwivalt gelten, und sol ein man dem andern gelten, und wil im niht gelten, unde claget ez dem rihter, und wil im der rihter niht rihten, darumbe sol er sin gut niht verliesen, er sol ez gewinnen so er beste mac und mit siner vriunde helfe daz ist reht.* Similiter omnes Codices. His præterea MSCtum Hortl. addit: *und darumb sol er kain sein gut nicht verliesen.* Ita quoque Cod. Wurmbr. *Scherz.*

Ad

CAP. CCCIII.

[1] Von [2] aygenſchaft ſi bechomen.

GOt hat den menſchen nach im ſelber gebildet, dez ſol auch im der menſche [3] genade ſagen.

2. Er hat auch den menſchen mit ſiner marter [4] uon dem euuigen tode erlœſet, dez ſol in der menſch [5] grœzzlichen loben.

3. Got begert uon unz anderz nit denn reht leben, damit haben uuir im gedancket aller ſiner arbait.

4. Von rehtem gelauben und uon rehtem leben geuuinnen uuir daz euuig leben.

5. Nu lat iuch nit uuundern, daz [6] man ſo lützel ſait uon der dienſtlüte reht, uuan iriu reht ſint ſo manigualtig, daz ir nieman ze ende komen mag.

6. Vnder ieglichem Biſchof und Aebten und Aebtiſſin, die gefürſten ſint, haunt die dienſtman ſunderlichiu reht,

7. Vnder den layenfürſten haunt ſi auch ſunderiu reht, [7] nit uuol underſchaiden, uuan ieglicher hat ſin reht alz imz [8] ſin herr hat gegeben.

8. Dez Richez dienſtmann haunt auch ſunderiu reht.

9. Ir ſulent uuizzen, daz nieman dienſtman gehaben mag, uuan daz Rich und die Fürſten mit reht. Suuer anderz giht, er hah dienſtman, der ſait unreht, ſie ſint alle ir aygen, [9] aun [10] die ich uor hie genennet han.

10. Ain ieglichez gotzhus mag aigen lüte han.

11. Alle dienſtlut haizzent mit reht aigen lute [11], man eret ſi mit diſem namen, daz man ſi dienſtman haizzet darumb, daz ſi der fürſten aigen ſint.

12. Ez mag mit reht nieman aygen lute han, uuan diu Gotzhüſer und daz Rich und furſten und [12] friherren, und mitterfrien,

13. Suuer dienſtman iſt, der mag mit reht aigen lut niht gehan. Ain ieglich man, der ſelb aigen iſt, der mag nit aigen lute han.

14. Vnd

CAP. CCCIII.

Quomodo ſtatus hominum propriorum fuerit introductus.

DEus formavit hominem ſecundum imaginem ſuam, propter quod beneficium eidem gratias agere debet.

2. *Eundem etiam paſſione ſua ab æterna morte liberavit, qua ex cauſa homo illum ſummopere laudibus celebrare debet.*

3. *DEus nihil aliud à nobis requirit, quam ut pie vivamus; quod ſi facimus, veram gratitudinem teſtamur, pro omni eo quod nobis præſtitit.*

4. *Per veram fidem & piam vitam acquirimus vitam æternam.*

5. *Nolite mirari, quod tam pauca dicantur de jure Miniſterialium; nam illa tam varia ſunt, ut nemo poſſit eadem exactè recenſere.*

6. *Sub quolibet Epiſcopo & Abbate ac Abbatiſſa, qui principali dignitate gaudent, Miniſteriales ſingularia & diverſa jura habent.*

7. *Sub principibus Laicis iterum aliis juribus utuntur; hinc omnium illorum jura difficulter poſſunt diſtinctim exponi, ſiquidem quilibet eorum tali utitur jure, quale Dominus ejus ipſi ſtatuit.*

8. *Miniſteriales imperii ſua quoque jura particularia habent.*

9. *Sciendum eſt, quod nemo jure Miniſteriales habere poſſit, quam Imperium & Principes; Qui aliter loquitur, aſſerendo ſe habere Miniſteriales, ille falſum dicit; nam illi (quos pro Miniſterialibus jactitant) omnes ſunt ſibi ipſis proprii, exceptis iis, quos habent hi, quos modo ſupra nominavimus (ſc. Imperio & Principibus.)*

10. *Quodlibet Monaſterium poteſt habere homines proprios.*

11. *Omnes Miniſteriales rectè dicuntur eſſe homines proprii; nomine autem Miniſterialium ideò inſigniuntur, quia ſunt Principum homines proprii.*

12. *Nemo poteſt homines proprios habere quam Monaſteria & Imperium, & Principes ac Domini liberi primi & ſecundi ordinis.*

13. *Qui eſt Miniſterialis, ille non poteſt habere homines proprios, qui enim ipſe in proprietate alterius eſt, homines proprios habere nequit.*

14. *Quodſi*

Ad CAP. CCCIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 42.
2) Rubricam Fſch. ſic habet: *wie man der anderu eigen iſt.* MSC. Univ. Argentin. & alia: *wie man bewertt das nieman des anderen eygen ſy zu reht.* lege: *wovon a. ſ. gekomen.* cum hoc Capite conf. omnino ſupra Cap. 53. *Scherz.*
3) Conf. quæ dixi ad Stricker. cap. 9. ſect. 6. not. 1. *Scherz.*
4) Cod. Uff. addit: *und thode.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *ewiclichen loben.* Fſch. *immer loben und eren.* Ingolſtad. *grezgleich loben.* Scherz.
6) *Daz diz buch.* Fſch.
7) Ex negligentiâ Scribæ hic quædam deficiunt, quæ ex Fſch. aliiſque ita ſupple: *davon mag man ir aller reht* &c. Scherz.
8) Cod. Fſch. & plerique: *ſin meiſterſchafft.* alii: *herrſchaft.* Scherz.
9) Cod. Univ. Arg. meus ceterique addunt: *die ſie hant.* Scherz.
10) Cod. Uff. *au das reyche und die fürſten.* Scherz.
11) Cod. Fſch. & Uff. addunt: *in der ſchrift.* Scherz.
12) Cod. Hortl. & Wurmbe. *die ober freyen,* &c. Ingolſt. *Herrn und Mitterfrey.* Scherz.

13) Cod.

14. Vnd giht er, er haben aigen lute, die fint finez gotzhufez oder finez herren dez aigen er ift. [13]

15. Do man dez erften difiu reht fatzt, do uuaren die lüte alle fri, und do unfer uordern her ze lande komen, do uuaren die lüt alle fri.

16. In [14] der alten e uinden uuir nit, daz ieman dez andern aigen fi.

17. [15] Do fagent fümeliche lüte die der uuarhait irr gant, daz fich aigenfchaft [16] hube an Chaym, do er finen bruder Abel slug,

18. Dez ift nit, uuan Cbayms gesleht uuart [17] entrent, do diu uuelt [18] uon uuazzer zergie. Vnd uuer do ieman aigen geuuefen, der uuere [19] doch tot, [20] wann ett nieman lebender belaib uuan Noe und fin füne und iriu uuip, diu uuaren nit aigen [21] an ander.

19. Man fait, uuie Noe finer fün ainen dem andern ze aigen gab, diu aigenfchaft zergie auch feider, alz uuir iuch hernach uuol befchaiden.

20. [22] Auch fagent fümelich lute, fich hub aigenfchaft an Yfmahel Abrahamez fun. Diu hailig gefchrift haizzet Yfmahelen der dirnen fun, uuan ez ift auch uuar, uuan Abraham het in bi finer dirnen Agar [23] chebfchluch, darumb uuaz er niemans aigen.

21. So fagent fümelich lute daz aigenfchaft komen fi uon Efau, darumb daz er finem bruder Jacob den fegen gab ze kauffen umb [24] ain rotez muz,

22. Uuan Efau den fegen reht folt han. Do uuaz it baider muter [25] Jacob uil lieber denn Efau,

23. Vnd dauon fugt fiu, daz Jacob der fegen uuart, und dauon fprechent fümelich lute dauon daz Jacob der fegen uuart, dauon uueren finiu gefuuiftergit fin aigen, dez ift nit.

24. Noch enuinden uuir ez nit in der [26] hailigen gefchrift, daz ieman dez andern aygen fi. [27]

25. Nach

14. *Quodfi ille (talis homo proprius) dicit fe habere homines proprios, hoc à veritate eft alienum; pertinent enim ad Monafterium aut Dominum, in cujus proprietate ipfe eft.*

15. *Cum hæc jura (de hominibus propriis) primum introducerentur, omnes homines erant liberi, & cum majores noftri in has, quas inhabitamus terras, venirent, omnes libertate gaudebant.*

16. *In veteri Teftamento non invenimus, quod quis alterius homo proprius fuerit.*

17. *Sunt tamen aliqui, qui errore ducti afferunt, quod in Caino, cum fratrem Abelem occidiffet, hæc proprietas cœperit;*

18. *Hoc falfum eft, fiquidem familia Caini extincta fuit, cum humanum genus per diluvium periret; & pofito, quod fuerint homines proprii, tum periiffent tamen, nam nemo fuperftes manfit, quam Noah & ejus filii, cum uxoribus, quorum nemo fuit homo proprius.*

19. *Alii dicunt, quod Noachus unum filiorum fuorum (Chamum) alteri dederit in proprietatem, fed hæc proprietas deinde etiam fuit fublata, uti poftea vobis dicemus.*

20. *Aliqui præterea dicunt, proprietatem hanc cœpiffe cum Ifmaële Abrahami filio; Sacra Scriptura nominat Ifmaëlem ancillæ filium, id quod etiam verè dicitur, nam Abraham fufcepit eum ex fua ancilla Hagar, quæ non fuit uxor ejus, hinc ille (Ifmaël) nullius erat homo proprius.*

21. *Aliqui afferunt, quod proprietas provenerit ab Efavo, ideo quia benedictionem (prærogativam fuam) pro pulte rubra (lentium) fratri fuo Jacobo vendidit.*

22. *Nam cum Efavo (tanquam primogenito) deberetur benedictio (patris,) evenit, ut mater utriusque Jacobum magis amaret quam Efavum,*

23. *Hinc factum eft, ut Jacobus obtineret benedictionem (patris,) propterea aliqui dicunt, quod quia Jacobus obtinuit benedictionem, ejus fratres & forores ipfius facti fuerint homines proprii; id quod non eft verum.*

24. *Nec reperimus in Sacra Scriptura, quod ullus alterius fit homo proprius.*

25. *Re-*

13) Cod. Uffenb. addit: *und nicht fein.* Scherz.
14) Cod. Fſch. *alten E. fchrift.* Scherz.
15) *Doch fagent.* omnia MSC. habent. *Scherz.*
16) Alii Codd. *anhabe.* Scherz.
17) Cod. Fſch. & plerique: *gar vertilget.* Ingolft. & Uff. *ertrencht.* Scherz.
18) Cod. Fſch. *von der fintfluht.* Scherz.
19) Cod. Fſch. Hupf. & reliqui impreffi: *doch vervaren.* Scherz.
20) Cod. Fſch. *wann ez* &c. Waldn. *wann echte jeman lebendig* &c. Meus: *wan eht niemand lebendig bleib.* Argent. min. *wanne ehte yman lebendig* &c. Ingolft. & Univ. Argent. *wan doch niemant lemptig blieb.* Arg. maj. *wenne jemant do lebendig.* Wurmbr. & Hortl. *wann cze der zeyt nieman lemptig beleib wann Noe und drey feiner fun*, &c.
21) MSS. reliqua has fequentes voces referunt ad vocem: *man.* fic Ingolft. *Ein ander man fait.* Meus: *Ein a. m. feit.* Uffenb. *Item ein ander man faget.* Cod. Fſch. verba: *an ander*, aut alia eorum loco plane non habet. Sic autem ille loquitur: *Man feit auch daz Noë finer fune einen dem andern gebe ze eigen, wie daz geslehte fit wie wart daz fagen wir hernach wol.* fic & Cod. Ambraf. Chart. aft cum noftro textu concordat Ingolftad. Uffenb. meus, aliique. *Scherz.*
22) Cod. Fſch. *fo fagent fumliche lute fich hube eigenfchaft an Yfmahelen davon daz in Abraham kebefchlichen bi finer dirnen hete, davon was er nimens eigen.* Scherz.
23) Cod. Hortl. *lediglichen.* Ambr. Chart. *köbslichen.* fic & Waldn. *Scherz.*
24) Cod. Univ. *linfenmus.* Meus: *ein linfenmus, ein rotes mus.* Scherz.
25) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *Rebecca.* Uffenbachianus fed contra veritatem hiftoriæ Sacræ, habet: *Rahel.* Scherz.
26) Pleriqoe Codd. MSS. & omnes noftri impreffi: *alten gefchrifft.* Hortl. *aller gefchrifft.* Fſch. *in der alten E.* Scherz.
27) Hic in omnibus fere MSS. & impreffis plura funt addita, quæ ex Cod. Fſch. in fine Operis fiftimus. *Scherz.*

28) Waldn.

25. Nach rehter [28] uuarhait, so hat sich aigenschaft erhaben dez ersten uon tuuanksal und uon uanknüzz und uon mangem unrehtem geuualt, den die herren [29] uon alten ziten het in unreht geuuonhait braht hant, und [30] die herren hant daz nu fur reht.

26. Nu haben uuir in gesait, daz uuir in der hailigen schrift nit uinden, [31] daz ieman dez andern aigen sule sin ze reht.

27. [32] Nu haunt ez die herren mit geuuonhait darzu braht daz sis fur reht uuellent han. [33]

25. *Revera proprietas hæc cœpit à vi & captivitate & varia violentia, quam imperantes & potentiores in usum & consuetudinem verterunt, & magnates tamen rem hanc (proprietatem hominum) justam esse judicant.*

26. *Ast illis diximus, in Sacra Scriptura non reperiri, quod quis alterius homo proprius jure existat.*

27. *Attamen magnates per consuetudinem rem eò perduxerunt, ut hoc habeant pro justo & legitimo.*

CAP. CCCIV.

[1] Der sich ainez gutz ze unreht underuuindet.

SUllez sich der man underuuindet ze unreht, daz im uor geriht [2] mit reht angeuuunnen ist, daz sol er dem clager und dem Rihter buzzen.

2. Suuez sich ain man underuuindet mit dez uuillen dez ez da ist, der tut uuider nieman. [3]

CAP. CCCIV.

De eo, qui illegitima ratione rem aliquam occupat.

SI quis injustè rem, quæ judicialiter ipsi fuit abjudicata, occupat, ille eo nomine & actori & judici debet satisfacere.

2. *Quodsi autem quis rem talem occupat cum consensu Domini, nemini injuriam facit.*

CAP. CCCV.

[1] Wie [2] man bi den alten ziten ieglich freuel buzzet.

NU uernement die alte buz, die di [3] Künige bi den alten ziten allerhande lute gesetzet haunt,

2. Furften und friherren sint glich an [4] ir buz.

3. Man buzzet [4] hieuor mit guldinen pfenningen, die pfundig uuaren.

4. Und der pfenning nam man ie ainen fur [5] zehen silberin,

5. Der gab man in fur etlich schulde zehen pfunt fur ettlich minner fur ettlich mer, ie darnach und diu schulde uuaz.

6. Ain ieglich frauue haut ainez mannez halbe buz,

7. [6] Si

CAP. CCCV.

Qua ratione antiquis temporibus fuerit satisfactum propter delicta.

NUnc audite, quid de emendis olim Reges pro diversitate personarum lesis statuerunt.

2. *Principibus & Dominis liberis debetur emenda similis quantitatis.*

3. *Olim emendæ loco solvebantur denarii aurei ponderis habita ratione.*

4. *Et horum denariorum unus æquabat decem denarios argenteos.*

5. *Horum denariorum libræ decem pro quibusdam delictis solvebantur, pro quibusdam minus, pro aliis plus, pro ratione delicti.*

6. *Cuilibet feminæ debetur dimidia quantitas ejus, quod masculo (qui ejusdem cum ipsa est conditionis) est præstandum.*

7. *Cuili-*

28) Waldn. & quidam Codd. MSS. omnesque impressi habent: *vorcht*. Scherz.

29) Cod. Uff. *von alter bishere*. Scherz.

30) Cod. Hortl. & Wurmbr. *Und die Herren und auch die gewaltigen und die reichen habent das nur für recht*. Scherz.

31) Cod. Wurmbr. & Hortl. addunt: *in alten Ee noch in der newen Ee*. Scherz.

32) Cod. Wurmbr. & Hortl. versum 27. sic exhibent: *Nu hat es aller* (Hortl. *alter*) *reichthumb und die herren dartzu pracht mit gewonhait das man es nu fur recht hat, und das es also sey*. Scherz.

33) Cod. Uff. addit: *und zu einem rechten gezogen*. Impressi nostri pergunt: *das recht weisz Got wol und die heilig geschrifft in der man das recht nicht vinden kan das es ym Got vergeb, der es von erste ye gedacht oder ye in die gewonheit bracht*. Scherz.

Ad CAP. CCCIV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 43.
2) Cod. Wurmbr. & Hortl. *redlichen*. Scherz.
3) Cod. Uff. pergit: *Und verdynet kein busse weder gen Armen noch gen Reichen und was man den hoher bussen musz den werden wan den unwerden das dunckt etliche lute nicht rechte das wil man hie beweren das man iglichem menschen bussen sol nach seiner wirde*. Scherz.

Ad CAP. CCCV.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 45.
2) Jung. *Urtel.* Fsch. in Rubrica est: *diu alte buzze*. Scherz.
3) Cod. Wurmbr. sed perperam: *clager*. Scherz.
4) Codd. omnes inserunt: *in*. Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. *tzehen grozz silbrein phenning*. Hupfi & impressi reliqui: *zehen schilling sylberin pfenning*. Scherz.

6) Meus:

7. [6] Si ſatztent iodem man nach ſiner uuirdikeit,

8. [7] Man gab do ainem frien geburen ain gantzes pfunt, und ſehs pfenning. [8]

9. Ainem geburen der aigen uuaz ain halb pfunt, und ainen [9] helbling.

10. Ainem [10] der ze taguuerk uuorht zuuen [11] fülzſin hantſchuche, und ain miſtgabel.

11. [12] Den kæmpflüten ain gantzes pfunt,

12. Pfaffen kinden und die unelich geborn ſint, den git man ain fuder heuuuez, daz zuuen iærig ohſen geziehen mugen.

13. Spillüten und allen den die gut fur ere nement, und allen denen die ſich ze aigen geben haunt, den git man ainz mannez ſchaten [13] uon der ſunnen,

14. [14] Daz iſt alſo geſprochen, ſuuer in iht laidez tut, daz man in bezzern ſol, der ſol zu ainer uuende ſtan, da diu ſunne anſchinet, und ſol der ſpilman dargan, oder der ſich ze aigen ergeben hat und ſol den ſchaten an der uuende an den halz ſlahen, mit der [15] rauch ſol im gebezzert ſin.

15. [16] Kæmpfen und ir kinden den git man ze buz den [17] plick uon ainem [18] liehten ſchilte gen der ſunnen, den ſol im iener bieten ze buz.

16. Die ir reht mit diuphait oder mit raub haunr uerlorn oder mit mainaiden, den git man ze buz ainen beſem und ain ſchær,

17. [19] Diſiu buz iſt geſetzet diſen luten, ob ſi ieman ſtœzzet oder sleht aun blutrunſen oder ob man ſi rauffet oder ſchiltet.

7. *Cuilibet maſculo habita ratione conditionis ſuæ, emendæ, quæ ei præſtanda eſt, quantitas eſt ſtatuta.*

8. *Aſſignabatur ruſtico libero integra libra & ſex denarii cum dimidio.*

9. *Ruſtico, qui erat homo proprius, dimidia libra cum obulo.*

10. *Ei, qui operam quotidianam aliis præſtando victum quærit, debentur par chirothecarum ex lana coacta confectarum & tridens ſtercorarius.*

11. *Mercatoribus debetur integra libra.*

12. *Liberis Clericorum & illis, qui illegitimo ex concubitu nati ſunt, datur vehiculum fœno onuſtum, quod duo boves anniculi vehere poſſunt.*

13. *Hiſtrionibus & aliis, qui lucri cauſa ea peragunt, quæ famæ detrahere cenſentur, & omnibus illis, qui aliorum homines proprii ſponte ſua facti ſunt, datur umbra hominis, quæ à lumine Solis oppoſito provenit.*

14. *Hoc ita intelligendum eſt, ſi quis contra ipſos aliquid committit, ob quod emenda debetur, tum debet ſtare prope parietem, quem radii Solis illuminant; quo facto hiſtrio aut is, qui ſe alterius proprietati ſubjecit, debet accedere ad parietem & umbræ hominis alapam infligere; hac vindicta ipſi ſatisfit.*

15. *Campionibus & ipſorum liberis emendæ loco datur fulgur ex clypeo nitido, qui Soli obvertitur, ortum; hoc is, qui eis ſatisfactionem debet, loco emendæ præſtare tenetur.*

16. *Illis, qui furto aut rapina aut perjurio juris beneficia amiſerunt, dantur ſcopæ & forfex.*

17. *Hæc emenda ad ſatisfactionem horum hominum eſt ſtatuta, in caſu ſi quis eos ferit, aut verberat ſine effuſione ſanguinis, aut eos per crines lacerat, aut injuriis verbalibus afficit.*

CAP.

6) Meus: *ſi ſatzeten iedem man buſſe nach ſiner ſchude* (lege *ſchulde*) *wirdikeit.* Scherz.

7) Meus Cod. ſolus habet: *man gab do eime herren ein pfund und eime frien gebnren ein gantz pfunt und &c.* Scherz.

8) Cod. Fſch. & Uff. & Ambr. Perg. adhuc addunt: *und einen helbeling.* Hupf. & impr. *einen heller.* Scherz.

9) *Helbling*, obulus, dimidia pars denarii, ab *halb.* Keyſerſperg im Narrenſchiff. fol. 154. a. 2. *ô Narr, was gnad tuſt du Gott wan du im gäbeſt tween helbling um ein pfenning. Semlich thättſtu einem heiden, oder einem juden noch me.* Twinger in Voc. Lat. Germ. MSC. *dipondus* (lege: *dupondius*) helbeling, *ſeu genus ponderis leviſſimi ex duobus aſſibus compoſiti.* in alio Vocab. MSC. quod priori eſt ſubjunctum: obulus *helbeling.* Scherz.

10) Cod. Hortl. & Wurmbr. *einem tagwercker.* Fſch. e. *tagwerker.* Uff. *einem tagwircken.* Scherz. *tagewuten.* Waldn. *tagewürcker.* Ambr. Perg. *hantwercher.* Scherz.

11) Cod. Uff. *wollen.* Hortl. *wullen.* Meus: *fulbine.* Fſch. *fulin.* Hupf. & impr. *willin oder filbin.* Jus Sax. Prov. habet: *zween wöllen handſchuch.* Scherz.

12) Omnes Codd. habent: *Kaufflüten.* quod omnino probandum. vid. §. 15. *Scherz.*

13) Hortl. meus, nonnulli alii Codd. habent: *gegen der ſunen.* Scherz.

14) In Cod. Fſch. hic verſus ita legitur: *ſlahe ich einen ſpilman an den hals, ſo ſol er minen ſchaten an der wende gen der ſunnen, den ſol er auch an den hals ſlahen, oder ſwaz ich im tun, daz ſol er minem ſchaten tun, damit han ich im gebuzzet.*

15) Meus aliique: *rach.* Scherz.

16) Cod. Hortl. *kempffern.* Scherz.

17) Cod. Uff. *plieg.* Univ. Argent. *blicke.* Hortl. & Wurmbr. *plitz.* Fſch. *blic.* Meus: *blig.* Jus Prov. Sax. habet: *den ſchein von einem kampffſchilde gegen der Sunnen.* Scherz.

18) Uff. *lichten.* in Cod. Fſch. meo aliiſque pleriſque Codd. hæc vox plane abeſt. *Scherz.*

19) Ambraſ. Chart. *diſz iſt die buſſe die man weyland gabe.* in meo aliiſque MSS. extat: *diſe buſſe was hievor in der alten ee.* Scherz.

Ad

CAP. CCCVI.

[1] Von [2] der notnunft.

SUUer magt oder uuip [3] notzoget, [4] suuie bœse siu ist, man sol [5] uber in rihten also.

2. Ist siu ain magt, man sol in lebendig (conf. c. 252, 3.) begraben.

3. Ist siu ain uuip, man sol in enthaupten.

4. Wie man daz beuueren sul, daz si magt si geuuesen,

5. Mag man [6] ir manne dehainen beuuærn mit reht, daz ist also,

6. [7] Hat si ueriehen daz si man gehapt habe, und mag man daz furbringen mit drin mannen, so ist siu nit magt geuuesen.

7. Vnd giht ain man, er si bi ir gelegen, so ist si nit magt geuuesen, und suuer daz berait selb dritte, [8] daz siu nit magt ist geuuesen, daz sol man gelauben, und der Rihter sol nach der beredunge rihten. [9]

CAP. CCCVI.

De Stupro Violento.

QUi virginem ut aliam fœminam vi stuprat, quam vilis illa etiam sit conditionis, is ita puniendus est.

2. *Si stuprata est virgo, ille (stuprator violentus) vivus terræ debet infodi.*

3. *Si autem stuprata non est virgo, ille capite est plectendus.*

4. *Nunc dicendum quomodo probari debeat, quod ipsa fuerit virgo.*

5. *Si non potest probari, illam maritum habuisse, tunc habetur pro virgine.*

6. *Si confessa est, aliquando se maritum habuisse, & hæc confessio per tres testes potest probari, non habetur pro virgine.*

7. *Si quis asserit se cum illa concubuisse, & suo duorumque juramento affirmat illam virginem non esse, tunc judex debet pronunciare juxta hanc assertionem juratam.*

CAP. CCCVII.

[1] Der den andern uuundet.

VNd ist daz ain man oder mer lute ainen man anlauffent, und uuirt uuunt ainer uuunden oder mer. Suuer die uuunden geslagen hat, der sol si auch buzzen,

2. Die dabi geuuesen sint, haunt die uueder geslagen noch [2] gestozzen, noch ienen gehebt der da uuund ist, so sint si an der uuunden unschuldig,

3. Haunt aber si [3] bœsiu suuert da gehept, da si in mit geuuundet haunt, daz suln si buzzen dem uuunden, und dem Rihter nach dem reht, alz da gesetzt ist,

4. Doch setzen uuir nit hœher buzz denn ain pfunt der lantpfenning, ettuua git man minner, daz ist auch gut,

5. Disiu

CAP. CCCVII.

De eo qui alterum vulnerat.

SI unus aut plures aliquem aggrediuntur, & contingit, ut ille (qui fuit invasus) unum aut plura vulnera accipiat, tunc is qui vulnera hæc inflixit, eorum nomine satisfacere quoque debet.

2. *Qui actui huic interfuerunt, nec verbera aut ictus vulnerato inflixerunt, nec eum (ut vulnerari posset) tenuerunt, illis vulneratio imputari non potest.*

3. *Quod si autem nudos ibidem habuere enses, quibus alterum vulnerarunt, tum debent satisfacere vulnerato & judici, prout legibus statutum est.*

4. *Satisfactionem tamen majorem non exigimus, quam unius libræ denariorum provincialium; quibusdam in locis receptum est, ut minor summa præstetur; id quod non improbamus.*

5. *De*

Ad CAP. CCCVI.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. III. art. 46.
2) Argentin. maj. *von dem notzoge.* Scherz.
3) Cod. Hortl. *notzert.* Scherz.
4) Cod. Ambr. Perg. *wie arm oder wie pöss.* Scherz.
5) Cod. Uff. addit: *ir helffen und &c.* Scherz.
6) Cod. Wurmbr. *irer man.* Ambr. Chart. *ir mannen.* Scherz.
7) Omnes reliqui Codd. nostro consonant, excepto Uffenbachiano, qui habet: *hat sie verjehen das sie einen maythum gehabt habe und mag man das mit dreyen mannen beweren so ist sie maget gewesenn.* Scherz.
8) Cod. Uff. addit: *oder mag man sie suste mit dryen mannen uberredenn, das sie nit.* Scherz.
9) Plerique Codd. addunt: *Ein jegelich man mag mit siner Ammyen* (Hortl. *Annen.* Ambras. Chart. & quidam alii, ut & impressi: *Ammen*) *die notdurft.* (alii: *notzocht*; alii: *notnuft*; alii: *notnunft*) *began, das sol man über in* (solus Jung. addit: *nicht*) richten, *also ob er nie bi ir gelegen wer.* Fsch. *Ein jeglich man mac an siner Amien die notnunft begen, unde man sol übe* (lege: *über*) *in richten als ob er nie bi ir gelegen were.* In LL. Goslar. ap. Leibnizium T. III. Rer. Brunsv. p. 502. art. 94. legitur: *an siner* Amyen *mach en not began. Amie, Ammye, amica. Amie* Gallis idem quod maitresse. *Scherz.*

Ad CAP. CCCVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 46.
2) Cod. Ingolstad. Wurmbr. Hortl. Ambras. uterque & meus: *gestochen.* Ambr. Ch. ita pergit: *noch deheine andere tat. begangen, noch jenen gehabt.* Scherz.
3) Omnes Codd. habent vel *blosse swert*, vel *blosse waffen.* Fsch. *blozziu waffen.* Uff. *plosse swert oder plosse woffen.* Scherz.

4) Sic

5. Diſiu buz ſol dem clager halbiu uuerden, ob er pfenning nemen uuil,

6. UUil er nit pfenning, [4] ſo ſol er im ere bieten nach ir baider ſriunde rat,

7. Daz ander tail ſol dem Rihter uuerden und nit mer.

5. *De ſumma quæ ſatisfactionis nomine eſt præſtanda, actori debetur dimidia pars, ſi nummos vult habere.*

6. *Si autem ille nummos habere non vult, tunc reus actorem deprecando debet honorare juxta arbitrium cognatorum utriusque partis.*

7. *Altera dimidia pars (pecuniæ ſupra dictæ) cedere debet judici, nec plus tamen.*

CAP. CCCVIII.
Von dėn Ketzern.

SUUa man Ketzer innan uuirt, die ſol man rügen [1] gaiſtlichem und uueltlichem geriht,

2. UUan die gaiſtlichen Rihter ſüln ſi dez erſten uerſuehen, und alz ſi uuerdent uberkomen, ſo ſol ſich ir der uueltlich Rihter underuuinden, und ſol uber ſi rihten alz reht ſi.

3. [2] Dem geriht iſt alſo, man ſol ſi [3] brennen uf ainer hürde.

4. Vnd ſchirmet ſi der Rihter und geſtat in bi und rihtet nit uber ſi, ſo ſol man in uerbannen bi dem hœhſten, daz ſol tun ain biſchof.

5. [4] Suuer uber den Rihter iſt uueltlich Rihter, der ſol uber in rihten alz uber den Ketzer.

6. Suuelh layenfurſt nit rihtet uber die Ketzer, und ſi ſchirmet und in uor iſt, den ſol gaiſtlichez geriht ze banne tun,

7. Und kert er inr iarez friſt nit uuider, ſo ſol ſin Biſchof, der in ze banne tæt, dem Babeſt kunden ſin untat, und uuie lange er in dem banne ſi geuueſen umb ſin untat,

8. Darumb ſol [5] er in entſetzen uon ſinem furſtlichen ampt und uon allen ſinen eren.

9. Ditz ſol der Babeſt kunden dem Künig und allen uueltlichen Rihtern, die ſuln dez Babeſtz geriht ueſt machen mit ir geriht.

10. Man ſol im uertailn aigen und lehen, und alle uueltliche ere,

11. Daz geriht ſol man tun uber herren, und uber arme lute. [6]

CAP. CCCVIII.
De Hæreticis.

SI innoteſcit aliquo in loco degere hæreticos, contra illos procedendum eſt in judicio Eccleſiaſtico & ſeculari.

2. *Scilicet judices Eccleſiaſtici debent primo loco in illos inquirere, & ſi hi convicti fuerint, tunc judex ſecularis illis manum injicere debet, atque de iis judicare ceu juſtum eſt.*

3. *Eſt autem hæc illorum pœna, quod ſuper cratem debeant comburi.*

4. *Si judex ipſos juvat, nec eos condemnat, ipſe debet excommunicationi majori ſubjici per Epiſcopum aliquem.*

5. *Qui autem in judicem hunc juriſdictionem ſecularem habet, ille eum debet punire, tanquam hæreticum.*

6. *Quicunque Principum laicorum hæreticos non punit, ſed ipſos defendit & fovet, hunc Judicium Eccleſiaſticum debet excommunicare.*

7. *Et ſi intra annum non reſipiſcit, Epiſcopus, qui ipſum excommunicaverat, Papæ denuntiare debet ipſius crimen, & ſimul exponere, per quantum temporis ille ob crimen ſuum ſit in ſtatu excommunicatorum.*

8. *Hoc facto ille (Papa) debet illum privare munere Principis & omnibus dignitatibus ſuis.*

9. *Hoc factum eſſe à ſe Papa nunciare debet Regi & omnibus judicibus ſecularibus, qui debent ſententiam Papæ ſuis ſententiis firmare.*

10. *Debent ei abjudicari omnia ipſius allodia & feuda, & omnes dignitates ſeculares.*

11. *Ita judicandum eſt tam de magnatibus, quam de pauperibus.*

CAP.

4) Sic & Cod. Univ. Arg. & Ambr. Chart. ſed Uffenb. *ſo erbeyt er ym nach ir beyder freunde rathe oder* (Ambr. Ch. *and*) *nach des richters rat.* ſic & Wurmbr. Hortl. Fſch. meus, alii. *Scherz.*

Ad CAP. CCCVIII.

1) Cod. Uff. *an geiſtlichen gerichten.* Hortl. & Wurmbr. *mit g.* Omnes fere Codices tantum habent mentionem Judicii Eccleſiaſtici. *Scherz.*

2) Wurmbr. omnesque alii Codd. habent, & recte quidem. *das gericht.* Scherz.

3) Cod. Uff. *Verbrennen.* Arg. maj. & meus: *bürnen.* Scherz.

4) Cod. Hortl. *and wer uber denſelben richter weltlicher richter iſt*; ſic & alii. aſt Uff. *wer über den werntlichen richter ein herre iſt.* Scherz.

5) Cod. Hortl. ut & impr. *in der Papſt.* Scherz.

6) In omnibus MSS. plura hic apparent. Illa Fſch. ita exhibet, ceu infra ſub finem Operis ea ſiſtimus. *Scherz.*

Ad

CAP. CCCIX.
Der ſin gut ſetzt ze [1] fluhtſale.

VNd ſol ain man gelten und ſetzet ſin gut ainem [2] andern manne, [3] dem er gelten ſol, daz haizzet *Fluhtſal* [4] dez iſt nit.

2. Git ain man dem andern ſin gut [5] mit nutz und mit geuuere, und uerziht ſich daran ſinez rehten, der hat reht zu dem gut.

3. Vnd ſprechent in die gelter an, et hab ez enpſangen ze fluhtſal, dez ſol er ſuuern, daz dez nit ſi,

4. Mag aber er in uberkomen ſelb dritte daz ez anderz ſi, dez ſol er geniezzen,

5. Hat er daz gut [6] uerkauffet, und ſol er im dez noch ihtz, daz ſol er den [7] geltern geben. [8]

CAP. CCCIX.
De eo, qui in fraudem Creditorum res ſuas alienat.

SI quis eſt debitor alicujus, & res ſuas in fraudem Creditorum in alium transfert, qui non eſt ipſius creditor, hoc factum appellatur Fluhtſal, *nec eſt licitum.*

2. *Quod ſi debitor alteri tradit rem ſuam cum jure fructus inde percipiendi, & eas poſſidendi, atque renunciat juri ſuo, tum accipiens rem illam juſte tenet.*

3. *Si autem creditores rei hujus nomine ipſum conveniunt in judicio, dicentes eum hanc rem accepiſſe in fraudem ipſorum, ille jurato aſſerere debet hoc falſum eſſe.*

4. *Quodſi autem ille (qui ita rem doloſe alienavit,) contra alterum una cum duobus ſacramentalibus jurat, rem aliter ſe habere, tum id ei proficit (ad id ut rem recipiat & inde Creditoribus ſolvat.)*

5. *Si ille (debitor alienans) alteri rem vendidit, & Emtor adhuc de pretio venditionis ipſi aliquid debet, hoc debet dari Creditoribus.*

CAP. CCCX.
Von der uanknuzz.

SUUer ainen man geuangen hat, der muz dauon antuuürten ſinem herren, ob er ſin dienſtman iſt, oder ſin aigen [1] oder ſinem uuibe oder ſinen kinden und ſinen magen, ob ſi uor geriht beclagent, die uuile er [2] in ſiner uanknüzze iſt.

CAP. CCCX.
De Captivitate.

QUi alterum captivum tenet, debet ideò reſpondere (in judicio) Domino ejus, cujus ille eſt Miniſterialis, vel (alias) homo proprius; tenetur item reſpondere ejus Uxori aut liberis, aut cognatis, ſi Actionem in judicio hujus rei cauſâ inſtituant, quamdiu ille in hujus captivitate eſt.

CAP. CCCXI.
Von der hantgetat.

DIu hantgetat iſt, ſuua man ainen begriffet [1] an der hantgetat oder [2] an der fluht der getat, oder diuphait in ſiner geuualt begriffet, da in ſelb diu ſchulde zutrait, daz iſt, daz er ſelb mit ſiner hant uerſtoln hat.

CAP. CCCXI.
De delicto, quod Hantgetat *appellatur.*

DElictum illud eſt Hantgetat, *in quo quis, dum id committit, deprehenditur, item ſi quis deprehenditur, cum ex loco, in quo delictum perpetravit, aufugit, item ſi apud aliquem invenitur res furtiva, quam per proprium furtum ſibi comparavit, id eſt, quam ipſe manu ſuâ eſt furatus.*

CAP.

Ad CAP. CCCIX.

1) *Fluhtſal*, *fluchtſal*, alienatio, quæ in fraudem tertii fit. vid. Schilter ad J. Feud. Alem. c. 107. in Comm. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. & omnes reliqui: *in eins andern mannes hant.* Scherz.

3) Cod. Uff. habet: *dem er nicht gelten ſol.* ſic & Wurmbr. & Hortl. quæ Lectio probanda eſt. *Scherz.*

4) Omnes habent, & recte quidem: *daz iſt nit reht.* Scherz.

5) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *und ſetzt in in nutz und gewer und verzeicht ſich daran ſeins rechtens, das hat kraft und der hat recht zu &c.* Scherz.

6) Cod. Wurmbr. & Hortl. Uterque Argent. Scot. Vienn. Waldn. Uffenb. meus habent: *gekauffet.* Sed Fſch. & impreſſi cum textu noſtro concordant. *Scherz.*

7) Cod. Uff. addit: *gelden.* Arg. majus habet: *und iſt ſin dennocht ein teyl ſchuldig.* Scherz.

8) Cod. Uff. addit: *und ſie ſollen mit rechte darnach clagen.* Fſch. habet: *hat er daz gut verkauffet, und ſol er im des iht, daz ſol er den gelteren geben.* Scherz.

Ad CAP. CCCX.

1) Plerique Codd. *und ſ. w.* Fſch. *er muz auch antwurten ſinen kinden und ſinen magen.* Scherz.

2) Omnes Codd. inſerunt: *in.* Scherz.

Ad CAP. CCCXI.

1) *Mit der getat.* Jung. Univ. Argent. meus aliique. *Scherz.*

2) Jung. *in der flucht.* ſic & Arg. utrumque ut & meum & alii. *Scherz.*

CAP. CCCXII.

[1] Der diuphait oder raup kauffet und daz angeuangen uuirt.

SUUer uber den andern tag sin diuphait oder sinen raup bi ieman uindet, der daz [2] uffenich hat gekauft und [3] unhainlich behalten und dez geziug hat, den mag man kainer [4] hantgetat schuldigen, er hab denn sin reht uerlorn. [5]

2. Vindet man ez in siner geuualt, er muz darumb antuuürten, dem dez ez da ist,

3. Der sol sin gut uuol [6] anuahen mit dez Rihterz urlop, mag er den Rihter gehaben oder sinen boten, daz ist gut,

4. [7] Mag er dez nit, er uellet ez [8] an und furt ez fur den Rihter,

5. UUert aber er im sin gut, so tut er uuider reht,

6. Vnd uuil er damit reht geuaren, so sol er also sprechen: *ich uuil mit ju fur den Rihter uarn mit dem gut,* [9] *und uuil ju reht bieten.*

7. Vnd ist er nit [10] gesezzen, so sol in der Rihter uahen oder sin bot.

8. Setzet aber er bürgen, er sol in lauzzen gan,

9. Vnd ist dez Rihterz bot da, man sol im sin gut antuuürten.

10. Vnd kumpt er ungenœtet fur daz geriht nit, man hat in fur ainen diup, uuan er sich schuldig gemachet hat, [11] do er sin gut datz im anuiel, und in uordert fur geriht und er daz uuidert,

11. Vnd sprichet er ob ez uih ist er hab ez lauzzen ze fure, oder er hab ez erzogen in sinem stalle, [12] der hat ez mit bezzerm (conf. c. 289, 1.) reht der ez hat in der geuuer, denn iener der ez ansprichet,

12. [13] Der sol ez selb dritt erziugen uuarhafter lüte.

13. Vermizzet aber er sich heruuider [14] siben geziuge, die [15] ueregent die dri geziuge.

14. Spri-

CAP. CCCXII.

De casu, si quis rem furtivam aut raptam emit, & alius eam sibi vindicat.

SI quis rem sibi furto aut rapinâ ablatam alterâ post furtum aut rapinam factam die invenit penes alium, qui eam publice emit, atque non celatam asservavit, idque per testes probare potest, ille non potest delicti alicujus argui, nisi ipse beneficia juris amiserit.

2. *Tenetur tamen is, penes quem hæc res reperitur, ei qui illam vindicat, respondere in judicio.*

3. *Potest Dominus manum injicere rei illi, sed cum veniâ Judicis, si illius aut ejus Apparitoris copiam habere potest, & hoc bene se habet.*

4. *Si autem copiam illorum habere nequit, tum (propriâ auctoritate) illi rei manum injicere potest, sed debet eam transferre ad Judicem.*

5. *Si autem ille (possessor) ei resistit, injuste agit.*

6. *Quodsi vero ille (possessor) recte incedere vult, debet his verbis (erga vindicantem) uti:* Ibo tecum ad Judicem una cum re, de quâ lis est, & ejus judicio rem submittam.

7. *Si in tali possessore non est satis securitatis, Judex, vel Apparitor ejus, debet eum captivum retinere.*

8. *Si autem ipse dat fidejussores, tunc liber relinquendus est.*

9. *Et, si adest Judicis Nuncius, debet alteri res sua restitui.*

10. *Quodsi ille (possessor) non se sistit judicio sponte, tum habetur pro fure; siquidem se delicti hujus reum esse manifestavit, eo ipso quod cum alter rem vindicaret, ipsumque in jus vocaret, restitutionem denegavit.*

11. *Si autem ille (possessor) dicit, se id, de quo queritur aluisse, aut hactenus in stabulo suo educasse, tum censendum est, quod is, qui id possidet, majus jus habeat quam ille, qui illud vindicat.*

12. *Hic ipse hoc debet probare suo & duorum honestorum hominum juramento.*

13. *Contra quod si alter septem testes producit, tum trium illorum testium assertum infirmatur.*

14. *Quodsi*

Ad CAP. CCCXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 36.
2) Cod. Fsch. & Uff. *offenlichen.* meus aliique: *öffeliche.* nullus reliquorum Codd. habet: *uffenich.* Scherz.
3) Cod. Uff. & Univ. Argent. *unhelingen.* Fsch. *niht heimlich.* Hortled. *unhellig.* Ambr. Perg. ut & Arg. maj. & Waldner. *offentlich.* Ambras. Chart. *unerlich.* Wurmbr. *unhallingen.* Arg. minor: *unheimlich.* sic & impressi. *Scherz.*
4) Cod. Hortled. & Wurmbr. *untat.* quod probo. *Scherz.*
5) Addit Uffenb. *und sussten nicht.* Scherz.
6) Cod. Hortl. *anvallen.* sic & impr. *Scherz.*
7) Cod. Hortl. *und mag er der* (Uff. *des*) *nicht gehaben.* Scherz.
8) Cod. Arg. maj. addit: *selber.* Scherz.
9) Cod. Argent. maj. *und wil ich des rechten gehorsam sin ob er gewis ist.* Scherz.
10) Omnes Codd. habent: *gewisz* vel *gewis*, quod recipiendum. *Scherz.*
11) Cod. Uffenb. *do er sein gute anfanget.* sic Fsch. meus aliique. Hortl. & Wurmbr. *do er sein gut anviel.* textus hic ita videtur corrigendus: *de jener sin gut anviel*, &c. Scherz.
12) Cod. Fsch. *der behabet mit bezzerm reht der ez in der gewer hat.* Scherz.
13) Cod. Uffenb. *der es in der gewer hat.* Scherz.
14) Cod. Uffenb. *vermisset sich aber yener getzewgenn der musz drey getzeugenn mit syben verlegen.* Scherz.
15) Cod. Wurmbr. pergit: *cze laitten die verlegent die drey getzeugen.* Scherz.

16) Lege:

14. Sprichet [16] aber iener er hab ez gekauffet uf dem gemainem markt er enuuizz uon uuem, und berait ſich dez zen heiligen, er iſt der diuphait unſchuldig, ſin pfenning uerliuſet er daran.

15. Nennet aber er ſinen geuuern und die ſtat da erz kauffet, den geuueren ſol er ſtellen uber uierzehen tag,

16. [17] Der ſol man im dri geben, und bringet er denne ſinen geuuern fur, ſo iſt er ledig, und der geuuer ſol fur in antuuurten,

17. Gebriſtet aber im an dem geuuern er muz dem manne ſin gut uuider geben aun ſchaden.

18. Sprichet er aber, im hab ez ainer geben, der in ainem andern geriht ſitzet, dar muz er uarn und daz gut da ſelben uf in ſchieben,

19. Da uert iener nit mit im hin, er uuartet uor dem geriht, [18] da er ez funden hat,

20. Der ſin gut da behabt, der git uon dem uihe dehain fure.

21. Mag er an dem geriht nit [19] uolleuarn, er muz dem geriht buzzen.

22. Vnd iſt daz uih iht erger uuorden er muz ez bezzern, ſo lener berait, uuez ez erger ſi uuorden [20] denne do erz uerloz,

23. Uerliuſet erz [21] fürſt daz erz angeuallen hat, er muz ez gelten, und dem Rihter büzzen [22] nit an ainez diubez ſtat,

24. UUil er bereden, daz ez nit diubig uuaz, und dez nit uueſt, er ſol büzzen, ob erz uerlorn hat, und anderz nit.

25. UUan ez geſchiht oft, daz man diuphait oder raup in ainez andern mannez geuualt uindet, und der ſchiubet ez uf ainen andern, und alz oft uuirt ez geſchoben untz ez kumpt an den der ez uerſtoln hat, oder geraubet, uf den ſol man ez ſchieben,

26. Vnd ſol iener ſuuern dez ez da iſt, daz ez im uerſtoln ſi oder geraubet,

27. [23] Alz [24] daz geſchiht, ſo ſol man in hahen, ob erz uerſtoln hat, und ſol in haupten ob erz geraubet hat, aun den rehten ſtrauzzraup, alz hieuor (conf. c. 37, 10.) geſchriben ſtat, da ſol man die lüte umb hahen.

14. *Quodſi autem ille (à quo res vindicatur) dicit, ſe illam emiſſe in foro publico, non tamen ſcire, à quo emerit, idque juramento firmet, tunc ipſe furti reus eſſe non cenſetur, perdit tamen pretium, quod pro re empta ſolvit.*

15. *Si autem hic nominat auctorem ſuum & locum, ubi emptio fuit celebrata, tum debet poſt quatuordecim dies auctorem ſiſtere.*

16. *Horum terminorum, quorum ſinguli quatuordecim dies continent, tres ei dari debent, & ſi intra hos ſiſtit auctorem ſuum, ipſe ab actione liber eſt, & auctor loco ipſius reſpondere tenetur.*

17. *Quodſi autem auctorem ſiſtere non poteſt, debet alteri rem ſuam reſtituere non deterioratam.*

18. *Quodſi autem dicit, ſe rem habere ab alio, qui ſub alia jurisdictione domicilium habet, tunc ipſe debet in forum alterius ſe conferre, & probare, quod ab illo (qui aliud forum competens habet) rem acceperit.*

19. *Nec tenetur ille (vindicans) ſimul cum altero ad judicem illum ſe conferre, poteſt alterum expectare in judicio ſub cujus jurisdictione rem invenit.*

20. *Qui probavit rem, de qua agitur ſuam eſſe, ille, ſi de pecoribus agatur, nihil præſtat pro alimentis.*

21. *Quodſi autem hic non poteſt jus ſuum probare, judicio, ubi lis fuit tractata, mulctam debet.*

22. *Si tale pecus forte fuit deterius redditum, tum ille (reus) hoc nomine ſatisfacere debet, ſi alter probat, in quantum pecus illud ſit deterius redditum, quam fuerat, cum ipſe illud amitteret.*

23. *Si reus rem illam amiſit, quam primum eam alter vindicavit, tum debet pretium ejus ſolvere vindicanti, & judici mulctam dare, non tamen ex capite furti.*

24. *Si ille (reus) probare vult, rem iſtam non fuiſſe furtivam, aut ſaltem ſe ignoraſſe, quod talis ſit, tum debet actori ſatisfacere, ſi ipſe illam rem amiſit, ad illud autem non tenetur.*

25. *Siquidem ſæpe contingit, ut res furtiva aut rapta veniat in manus tertii, & ibi inveniatur, & ut ille (poſſeſſor) alium nominet, à quo rem habet; quo facto culpa rei ab uno in alterum transfertur, donec tandem illa transferatur in eum, qui rem illam furto aut rapina abſtulit; in hunc jure culpa transfertur.*

26. *Ille qui eſt dominus rei, debet juratò aſſerere, rem illam furto aut rapina ſibi ſubtractam fuiſſe.*

28. *Hoc facto alter in caſu furti debet ſuſpendio affici, & in caſu rapinæ capite plecti, niſi adſit latrocinium proprie dictum, de quo ſupra egimus, hujus enim rei debent ſuſpendi.*

CAP.

Lege: *verlegent*, ex MSS. noſtris. *Scherz.*

16) Cod. Argent. maj. *Sprichet er aber er habs kaufft und wuſſe nut umb wen oder wer yemer ſi umb den ers kauffete und ſwert* &c. Scherz.

17) Plerique Codd. *der tage ſol.* Scherz.

18) Cod. Fſch. *da er ſin gut funden hat.* Scherz.

19) Cod. Hortl. *volfuren.* Fſch. & plerique: *volvaren.* Scherz.

20) Cod. Uff. *dan des tages, do ers*, &c. Scherz.

21) Cod. Wurmbr. *ſunſt und der tzeyt das er es angevenget hat.* Uff. *fur die weyle es angefangen iſt* &c. Meus: *fur das er es angefangen hat.* Scherz.

22) Cod. Wurmbr. *aber nicht an ains* &c. Scherz.

23) MSS. cum noſtro textu conſentiunt; aſt Bitſch. impr. ita loquitur: *und wan das beſchehen iſt, ſo ſol man in darumb hencken. hatt er es geſtolen. oder darumb köpffen, hatt er es geraubet, one den ſtrasrauber der hatt ander recht, als hievor geſprochen iſt.* Hupf. conſonat, ſed pro: *köpffen* habet: *kauffen.* Scherz.

24) In Cod. Fſch. & omnibus aliis multo plura hic inveniuntur, quæ ex dicto Fſch. MSC. in fine operis ſiſtimus. *Scherz.*

CAP. CCCXIII.
Der ain uuip fri lat.

HAt ain herr ain aygen unip, [1] und gehaizzet der, er uuelle ſi fri laun, und der herr ſtirbet e daz geſcheh, ſo iſt ſi fri,

2. Vnd trug ſiu ain kint ze der zit, do er ir den gehaizz tet, daz kint iſt fri, und ſiu [2] iſt ſelbe auch fri, und alliu diu kint, diu ſi immer mer geuuinnet.

CAP. CCCXIII.
De eo qui feminæ (quæ in ipſius proprietate eſt) libertatem promittit.

SI quis habet feminam in proprietate ſua, cui promittit, ſe illam liberate eſſe donaturum, ipſe autem moritur antequam hoc in effectum fuerit deductum, tum illa eſt libera.

2. *Et ſi illa prægnans eſt eo tempore, quo promiſſio hæc eſt facta, partus etiam eſt liber una cum ipſa, & omnes ejus liberi, quos unquam parit.*

CAP. CCCXIV.
[1] Ob ain frauu ir aygenn man zu ir lait.

VNd leit ain [2] frauue [3] ir aigen man zu ir, man ſol ir daz hanpt abslahen und ſol den man ze rode uerbrennen.

2. Vnd uuirr ain kint uon in baiden geborn, ez iſt doch nit fri,

3. Ez erbt anch nit uater gut noch muter gut, noch kain ſinez friundez gut,

4. Vnd ſuuaz der kinde iſt, diu haunt auch nit rehtz darzu, daz ſie ieman [4] gerügen müge umb kain ſin miſſetat.

CAP. CCCXIV.
De caſu, ſi Domina hominis proprii cum ipſo concumbit.

SI Domina hominis proprii cum ipſo concumbit, ipſa capite eſt plectenda, ille autem flammis comburendus.

2. *Et, ſi ex hoc concubitu infans naſcatur, hic non eſt homo liber.*

3. *Nec ſuccedit in bonis patris vel matris aut alterius cognatorum ſuorum.*

4. *Nullus talium liberorum habet jus alium accuſandi propter delictum aliquod.*

CAP. CCCXV.
[1] Der den andern rüget.

EZ ſol kain frœmder kain frœmdez uuip rügen umb ir [2] überhür,

2. Ez ſol tun ir bruder und ir bruder ſun, ir uetter und ir uettern ſun,

3. Vnd [3] ir chonman iſt uuol erlaubet daz er ſi rüge, und ſin husgeſinde rüger ſi auch mit reht.

CAP. CCCXV.
Quis uxorem alterius ob adulterium accuſare poſſit.

NEmo poteſt alterius uxorem accuſare ob adulterium.

2. *Poteſt autem hoc facere ipſius frater, aut ex fratre nepos, item conſobrinus ejus & conſobrini filius.*

3. *Marito quoque licet hoc facere, & domeſticis ejus.*

CAP.

Ad Cap. CCCXIII.

1) Cod. Uff. & alii: *und gelobt* (quidam: *verhaiſſet*) *er ir.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *und die muter.* Scherz.

Ad Cap. CCCXIV.

1) Cod. Fſch. Univ. Arg. aliique: *ob ein frye frowe.* Scherz.

2) Cod. Univ. *frye frowe.* ſic & alii. *Scherz.*

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *ainen iren eigen man.* Scherz.

4) Omnes Codd. *gerugen mugen.* Unde textus noſter corrigendus eſt. *Scherz.*

Ad Cap. CCCXV.

1) Cod. Ingolſtad. rubricam ita habet: *der ein fremdes weib rugt.* Hortl. & plerique: *wer die frawen zu reht rügen ſol umb ir überhur.* Scherz.

2) *Uberhur*, adulterium. vid. Staden. in Specim. Lection. Antiqu. Francic. ex Otfrido p. 22. *Scherz.*

3) Omnes Codd. habent: *irem ehman.* Uff. i. *elichen manne.* poteſt tamen commode *chonman* retineri, quod idem eſt ac *Comman*, *Gomann*, quod Virum denotat. Gl. Ker. *Gomman.* Vir. *Gommane.* Viro; poſſumus tamen *chonman* etiam derivari à *quena*, *chena*, quod mulierem notat. Islandi *kona*, *kuinna* pro fœminâ uſurpant. Supra habuimus: *Echon*, *Ekone*, pro *Uxore.* vid. IV, 2. *Scherz.*

Ad

CAP. CCCXVI.
[1] Der uergift machent.

EZ mag ain man ſin uuip und ain uuip iren man uuol rügen, ob er ain uergift machet, da man die lute mit tœtet,

2. Si ſuln auch baidiu [2] ir diener uon in tun ob [3] dirr untat uon in innen uuerdent.

CAP. CCCXVII.
[1] Ob ain Chriſtan bi ainer Jüdin lit.

VNd lit ain [2] Chriſtan bi ainer Jüdin, und ain Jud bi ainem Chriſtan uuip, diu ſint dez uberhurez ſchuldig,

2. Und man ſol ſi baidiu uber ainander legen und ſol ſi uerbrennen, [3] uuan der Chriſtan man hat Chriſtan gelauben verlaugent.

CAP. CCCXVIII.
Ob ſich ain frier man an ain [1] gotzhus ergit.

VNd uuil ain [2] frier man ſich an ain gotzhus ergeben dem hailigen der da [3] husherre iſt, daz mag im nieman eruueren ueder Künige noch Kayſer noch kain ſin mage. [4]

CAP. CCCXIX.
Wie niuborniu kint erben ſulen.

VNd hat ain fraue gut geerbet uon uater oder uon muter oder uon andern iren friunden, und ſiu nimpt ainen man, und uuirt ainez kindez bi dem ſuuanger, ez ſi ſun oder tohter,

CAP. CCCXVI.
De iis, qui venenum (occidendi cauſa) parant.

POteſt maritus uxorem, & uxor maritum jure accuſare, ſi quis eorum venenum parat ad occidendos homines.

2. Debent quoque domeſticos ſuos, ſi ipſis innoteſcit, eos hujus criminis reos eſſe, domo ſua pellere.

CAP. CCCXVII.
De caſu, ſi Chriſtianus rem habet cum Judæa.

SI Chriſtianus cum Judæa aut Judæus cum Chriſtiana rem habet, habentur pro reis ſtupri atrocioris.

2. Debet unius corpus corpori alterius imponi, & ita utrumque flammis conſumi, ſiquidem hoc ipſo Chriſtianus, qui hoc perpetrat, à fide Chriſtiana defecit.

CAP. CCCXVIII.
De caſu, ſi homo liber ſe Monaſterio alicui dat in proprietatem.

SI homo liber ſe in proprietatem dat, ſancto alicui, qui patronus eſt illius Monaſterii, cui ſe offert, hoc impedire non poteſt Rex vel Imperator vel aliquis cognatorum ejus.

CAP. CCCXIX.
Quomodo infantes recens nati fiant heredes (matrum ſuarum.)

SI femina quædam acquiſivit jure hereditario bona vel à patre ſuo, vel à matre, vel à cognatis, & contingit, ut poſtquam nupſiſſet alicui, & prægnans facta eſſet, pariat infantem ſive maſculini ſive feminini generis,

---

Ad CAP. CCCXVI.

1) In Cod. Fſch. Rubricæ loco extant verba: *von rugen.* Quæ in hoc capite dicuntur, ſupra jam occurrunt c. 171. *Scherz.*
2) Omnes Codd. habent: *ir geſinde.* Scherz.
3) Cod. Fſch. aliique: *ob ſi dirre untat.* Uff. *ob ſie dieſer dinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCXVII.

1) Cod. Wurmbr. habet: *beslaſſt ein Chriſten ain Judin.* Scherz.
2) Ingolſtad. & ceteri Codd. *Chriſten Mann.* Scherz.
3) Cod. Fſch. addit: *wa der Criſten Man oder das Criſtenwip daz tunt die habent ir Criſtentumes verlaugent.* Scherz.

Ad CAP. CCCXVIII.

1) Cod. Fſch. & plerique: *kirchen.* Scherz.
2) *Frier herre oder man.* Ambr. Perg. *Scherz.*
3) Conſentit noſtro textui Cod. Fſch. aſt Uffenb. ceterique habent: *dem hail. d. d. hauptherre iſt.* Hortl. & Wurmbr. *den heiligen die da raſtent ſeint.* Scherz.
4) Huic capiti plura adjiciunt omnia MSS. quæ infra in Operis fine exhibentur. *Scherz.*

tohter, ſi gebirt daz kint und ſtirbet [1] an dem kinde, [2] daz kint lebt alſo lang untz ez diu augen ufgetut und ſiht die uier uuende dez hufez, daz kint hat geerbet [3] ſiner muter gut ſuuaz ſi gelauzzen hat,

2. Und uuenn daz kint ſtirbet, ſo erbt der uater ſuuaz ez uon ſiner muter geerbet hat, daz tut er billiehcr denn anderz ieman.

neris, & in partu decedat, infans autem tamdiu vivat, donec oculos aperiat, & quatuor muros domus aſpiciat, tum infans hic fit heres omnium bonorum matris.

2. *Quodſi poſtea hic infans moritur, pater ei ſuccedit in omnibus bonis maternis; hoc ei debetur majori jure, quam ulli alii.*

CAP. CCCXX.

Ob ain Tohter ir ungenozzen nimpt.

STirbet ain man und hat zuuu tœhter hinder im gelauzzen, die beide meyde ſint, diu ain nimpt ainen man, der ir genœzze iſt. Diu ander nimpt auch ainen der nit ir genœzze iſt, und hat in ir uater gut gelan [1] daz uff der erde lit, daz ſol diu tohter allaine haben, diu [2] ir genozzen genomen hat, oder ir übergenoz,

2. Und lat er in gut, [3] daz nit uff der erde lit, daz ſulent ſie geliche mit ainander tailen.

CAP. CCCXX.

De caſu, ſi filia alicujus nubit homini, qui eſt inferioris, ac ipſa, conditionis.

Si quis moritur relictis duabus filiabus nondum nuptis, una autem illarum nubit homini, qui non eſt inferioris, ac ipſa, conditionis, altera autem ſe jungit inferioris conditionis viro, tum illa quæ matrimonium iniit cum homine æqualis aut præſtantioris conditionis, ſola ſuccedit in bonis, quæ terræ cohærent.

2. *Si autem poſt ſe relinquit bona terræ non cohærentia, illa æqualiter inter ſe dividunt.*

CAP. CCCXXI.

Ob ain man dem andern ſin roz uuundet.

SItzet ain man uf ſinem rozze und uuil riten an ſin geſchefte, ain ander man ritet gen im und ziuht ſin ſuuert uz und uuil in ſlahen, und triffet [1] daz rozz daz ſtirbet. [2] Nach Künig Karls Reht ſol er im buzzen alz ob er in ſelber troffen hete.

2. Daz iſt da uon geſetzet, daz er imz [3] het gemaint, daz er dem rozz tet.

3. Vnd hat erz getan mit ſpieſſen oder mit armbroſten [4] oder mit bogen, oder mit uuiu erz getan hat, ſo iſt daz ſelb reht alz umb daz ſuuert.

CAP. CCCXXI.

De caſu, quis alterius equum vulnerat.

Si quis equo inſidet, negotiorum ſuorum expediendorum cauſa, & contingit, ut alius, qui equo vectus ipſi obviam venit, gladium ſtringat in ipſum, animo eum vulnerandi, & equum ita feriat, ut inde moriatur, tum juxta jus à Carolo (Magno) ſtatutum debet ei ſatisfacere, quaſi ipſum feriiſſet,

2. *Hoc ideo ſancitum eſt, quia id quod equo contigit, alteri inferre deſtinaverat.*

3. *Et ſi hoc damnum procuratum fuit haſtis aut arcubus, aut quibuscunque aliis armis, idem juris obtinet, quod obſervatur ratione gladiorum.*

CAP.

Ad CAP. CCCXIX.

1) Cod. Wurmbr. *an der gepurt.* Scherz.
2) Cod. Wurmbr. Waldn. meus: *das kint geniſet alſo lange wile, das es die augen &c.* Scherz.
3) Cod. Waldn. habet: *ſiner Muter buſſ und ir gut was ſy gelaſſen hat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXX.

1) Cod. Fſch. & alii quidam: *daz an ertriche lit.* Hortl. & Wurmbr. poſt voces: *d. a. e. lit.* pergunt: *das ligendes gut haiſſt.* Scherz.
2) Plerique Codd. *iren übergenoſſen.* Uff. *iren obergenoſz.* Scherz.
3) Pro: *daz n. u. d. e. lit.* Cod. Wurmbr. & Hortl. habent: *varendes gut.* Ambraſ. Perg. *ander gut.* Fſch. *n. l. e. i. ander danne ertriche.* ſic & alii quidam. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXI.

1) Sic & Uff. & Ingolſt. aſt in ceteris MSS. verba: *daz r. d. ſtirbet*, non apparent. *Scherz.*
2) Sine dubio hic indigitatur cap. 71. ex Lege Alamannorum, ubi dicitur: *Si quis homo in equo ſuo caballicaverit, & aliquis eum ſuper ipſum plagare voluerit, & dum illum plagere voluerit, caballum ejus plagaverit, ita plagam caballi componat, quemadmodum componere debuit ſi dominum ejus plagaſſet.* vid. Baluzii Capitularia RR. Franc. T. I. p. m. 77. Errore Antiquis admodum frequenti hæc Conſtitutio Carolo M. attribuitur. *Scherz.*
3) Meus Cod aliique: *mut het.* Scherz.
4) Argent. maj. & omnes reliqui Codd. excepto Ingolſt. habent: *oder mit meſſern.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXXII.
[1] Ob ain uih daz ander tœtet.

VNd pfendet ain man uuider reht, ez si rozz oder uihe, [2] und stirbet daz dahaime in sinem hus, und daz rozz oder oder daz uih tœtet ain ander uih, oder suuelhen schaden ez tut, die uuile ez in siner geuualt ist, den muz er gelten, und nit mer, uuan alz daz uih schaden tut.

2. Vnd der daz uih ze unreht gepfendet hat, der sol daz dem Rihter buzzen alz in dem lande oder in der stat gesetzt ist.

CAP. CCCXXII.
De casu si pecus aliquod occidat alterum.

Si quis animal alterius, sive equus sit, sive aliud, nullo jure pignori capit, & contingit, ut illud penes ipsum moriatur, aut aliud animal occidat, vel aliud damnum det, dum in ipsius est potestate, tum ipse debet eo nomine satisfacere, ita tamen ut plus non præstet, quam valorem damni.

2. *Et si quis injuste animalia alicujus pignori cepit, eo nomine tenetur judici ad mulctam, quæ in regione illa aut urbe, quam incolit, statuta est.*

CAP. CCCXXIII.
Von stummen antuuürte.

SUUa ain stumme ist, der nit geantuuurten mag uor geriht. Vnd uordert er ainen uorsprechen, [1] den sol man im geben,

2. Und uuaz man im betüten mag, darnach iener uf in elagt und uf in erziugen mag, darnach sol der Rihter rihten.

CAP. CCCXXIII.
Quomodo mutus (in judicio) se defendere queat.

Si mutus, qui in judicio loqui pro se non potest, petit procuratorem, ille ei dandus est.

2. *Et judex tenetur judicare secundum ea, quæ postquam ipsi capita actionis ab adversario instituta signis communicata sunt, probata fuere.*

CAP. CCCXXIV.
[1] Von kirchfriden.

ALz ain mensche iht getut und fliuhet ez in ain kirchen, ez si herr oder kneht uuip oder man, dez geuualtez sol sieh nieman annemen, daz erz heruz ziehe oder im iht laidez tu in der kirchen. Er sol Got fürhten und sol die kirchen eren.

2. Vnd ist er iemans aigen, der sol den priester bitten, daz er im daz mensch heruz gebe, [2] daz sol er tun,

3. Und sol gut geuuishait [3] nemen, daz er dem menschen umb die schulde ymmer [4] ihtz getu,

4. [5] Und

CAP. CCCXXIV.
De pace Ecclesiarum seu securitate, quam præstant Ecclesiæ.

Si quis aliquod delictum committit, & in Ecclesiam confugit, sive ipse sit Dominus sive servus, sive femina sive masculus, nemo debet sustinere, ut ipsum extrahat, aut ei in Ecclesia ægrè faciat, quilibet hoc abstinere debet ex timore Dei & reverentia Ecclesiæ debita.

2. *Si ille (qui eo confugit,) sit alicujus homo proprius, tum Dominus ejus, qui illum in potestatem suam reducere vult, debet Sacerdotem (illius Ecclesiæ) rogare, ut ipsum sibi restituat; id quod hic facere quoque tenetur.*

3. *Debet autem hic Sacerdos cautionem exigere, (à Domino) quod ei ob delictum illud nihil mali velit inferre.*

4. *Et*

Ad Cap. CCCXXII.

1) Cod. Fsch. rubricam hanc profert: *der wider rebt phendet. Scherz.*

2) Sic quoque Uff ast Fsch. reliquique Codd. exhibent: *und tribet das beime in sin bus.* Uff. autem sic loquitur: *und stirbet es dobeym yn seinem bawss oder das pfert oder vybe das thodet oder stosset ein ander. Scherz.*

Ad Cap. CCCXXIII.

1) Cod. Fsch. addit: *mit geberden.* Wurmbr. & Hortl. *mit zaichen.* Scherz.

Ad Cap. CCCXXIV.

1) Cod. Fsch. rubricam hanc sistit: *der in ein Kirchen vliubet.* Hortl. & Wurmbr. *von kirchenfrid oder der darinne flilt.* Scherz.

2) Ingolst. & Uffenb. *das sol der Priester tun.* Scherz.

3) Cod. Fsch. *von im nemen.* Scherz.

4) Cod. Fsch. addit: *noch des gestate daz im anders jemen ich tu umbe die schulde.* Sic omnes MSS. & impressi Codd. nostri. Scherz.

4. [5] Und sol im der uergeben, suuaz er im e het getan.

5. Vnd tut dez der priester nit, so sol er doch daz mensche bi im behalten, und sol sin hüten, daz im iht laidez geschehe. [6]

4. *Et tum debet Dominus id omne, quo ab illo (homine proprio) fuit læsus, remittere.*

5. *Si Sacerdos hoc facere omittit, saltem debet hominem illum penes se retinere, & providere, ne ab ullo ei ægrè fiat.*

CAP. CCCXXV.
Suuer ain mensch in der kirchen tœtet.

SUUer ain mensche tœtet in der kirchen oder an der kirchtür, [1] und die kirchen grœzlichen enteret, der sol geben an die kirchen [2] sehzig schillinge pfenning ob man buz nemen uuil.

CAP. CCCXXV.
De eo, qui aliquem in Ecclesia occidit.

QUi aliquem interficit in Ecclesia aut sub porta Ecclesiæ, & ita contra Ecclesiam admodum irreverenter agit, debet eidem solvere sexaginta solidos in casu, si satisfactio pecuniaria ab illo exigitur.

CAP. CCCXXVI.
[1] Der in der kirchen iht stilt.

SUUer in der kirchen iht stilt oder raubet, [2] der sol an die kirchen geben sehz und drizzig schilling pfenning,

2. Und dem pfarrer dez diu kirch da ist ahtzehen schilling,

3. Und sol die schulde buzzen also alz manigez pfenningez uuert er darinn nimpt, daz sol er driualt gelten,

4. [3] Und suuaz er der kirchen stilt oder raubet ez sien rozz oder rinder uih oder uarndez gut oder suuaz ez ist, da sol er driftunt alz uil surgeben, alz ez uuert ist.

5. [1] Disiu reht satzt der Babest Leo und der Kunig Karl [4] sin bruder ze ainem concilie ze Rom, und ander reht uil [5] diu hernach den Ketzern stant untz an daz lehenbuch.

CAP. CCCXXVI.
De eo, qui in Ecclesia furtum committit.

QUi in Ecclesiâ aliquid furatur, aut rapit, ille solvat Ecclesiæ triginta & sex solidos, & Parochο illius Ecclesiæ octodecim solidos.

2. *Debet præterea hunc in modum satisfacere.*

3. *Scilicet debet præstare triplum valoris cujuslibet rei, quam in Ecclesiâ furatur.*

4. *Consequenter quicquid Ecclesiæ furto subtrahit, sive sint equi aut boves aut aliæ res mobiles, & in genere quicquid illud fuerit, triplum ejus solvere debet, quod res illa furtiva valet.*

5. *Hæc jura statuit Papa Leo, & frater ejus Rex Carolus (Magnus) in Concilio quodam Romæ habito, cum aliis multis juribus, quæ inde à Titulo de Hæ*reticis *usque ad illum locum, ubi* Liber Juris Feudalis *incipit, exhibentur.*

CAP.

5) Cud. Hurtl. *und der Herr sol im vergeben.* Scherz.

6) Hic multa adjungunt reliqui Codd. quæ infra post finem Operis ex Cod. Fsch. à nobis producuntur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXV.

1) Cod. Fsch. addit: *als hievor gereit ist.* Hortled. Wurmbr. Ingolst. adjiciunt: *oder auff dem geweichten kirchoff.* Scherz.

2) Sic umues, exceptu Cod. Univ. Argentiu. & Ingolst. ubi: *XVI. schillinge.* Vox *pfenning* ubique abest. Lex Alem. tit. IV. *de Liberis qui intra januam Ecclesiæ interfecti fuerint*, etiam dicit: quod *ad Ecclesiam, quam quis* (humicidiu) *polluit* sexaginta solidus *componere is debeat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXVI.

1) Conf. Lex Alem. tit. V. §. 2.

2) Cod. Fsch. *und swaz man verstilt daz der Kirchen eigen ist oder raubet.* ast Uff. Hurtl. & quidam alii: *und was er* (quidam habeut: *man*) *in der Kirchen.* Scherz.

3) Hic versus non occurrit in MSC. Fsch. nec in Ambrasianis Codd. *Scherz.*

4) Leunem III. Caruli M. fratrem fuisse fidei Historiæ omuinu repugnat. *Scherz.*

5) Cod. Uff. *die ymmermere von dem Capitel das da vor seyd von den Ketzern bis hernach an das Lehenbuche sein geschriben.* Hurtl. *die nach den Ketzern gescriben seint pis an das leben recht puch.* Unde arbitror in Textu Krafftianu legendum esse: *die hier nach den Kezern* (post Capitulum de Hæreticis) *st. u. a. d. lehenbuch.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXXVII.

Der diubigez gut bi dem andern uindet.

SUUer ſin diubigez oder ſin ræubigez gut bi dem andern uindet, und kumpt er dar, und uordert ſin gut, und uuil er imz nit uuider geben, er ſol gan zu dem Rihter und ſol ſinen boten zu im nemen, [1]

2. Uergiht er im ſinez gutz, ſo iſt er dem Rihter ſchuldig zuuelf ſchilling pſenning,

3. Vnd laugent er im, und uuirt er uberziugt ſelb dritt, daz er ez habe getan, er ſol im ſin gut uuider geben, alz gut, alz ez uuaz dez tagez do ez im uerſtoln oder geraubet uuart.

4. Er ſol auch dem Rihter büzzen mit alz uil pſenningen alz geuuonhait iſt ze büzzen [2] bi dem hœhſten ain uuunden, daz ſint zehen pfunt [3] der lantpſenning,

5. Man ſol im ſinen lip nit darumb nemen,

6. Vnd hat er der pfenning nit, er ſol dez Rihterz diener ſin untz an ſinen tot.

CAP. CCCXXVII.

De Caſu, ſi quis apud alterum rem ſibi furto ablatam invenit.

SI quis rem ſuam furto aut rapina ablatam penes alterum invenit, eamque ab altero petit, ille autem eam reſtitnere non vult, tum debet adire judicem, & poſtquam apparitorem ab eo obtinuit, una cum illo accedere alterum.

2. *Hoc facto, ſi ille fatetur hanc rem ipſius eſſe, judici ſolvere cogitur duodecim ſolidos.*

3. *Quodſi autem id negat, & convincitur de furto vel rapina per juramentum petentis duorumque aliorum, tum debet reſtituere rem in eodem ſtatu, in quo illa fuit ea die, qua furto vel rapina fuit ſubtracta.*

4. *Debet idem mulctæ loco judici ſolvere tot nummos, quot ſolvi ſolent pro vulnere in caſu; ſi pro eo maxima mulcta dictatur, id eſt decem libras nummorum provincialium.*

5. *Vita autem propter hoc factum reus non eſt privandus.*

6. *Hic ſi nummos non habet, debet ſervire judici usque ad mortem ſuam.*

CAP. CCCXXVIII.

[1] Von allerhand hunden, uuer die ſtilt oder sleht.

SUUer ainen [2] laithunt ſtilt oder ze tode sleht der ſol ſinem herren dez der hunt uuaz ainen alz guten gen, alz iener uuaz, und ſehs ſchilling pfenning der kurtzen darzu.

CAP. CCCXXVIII.

De variis canum ſpeciebus, quid circa eos obtineat, ſi ab aliquo ſubducantur furto aut occidantur.

SI quis canem, qui mediante odoratu venantem ducit ad feram, qui Laithund *vocatur, furatus fuerit, aut interfecerit, ille debet Domino ejus alium dare canem æque bonum, & preterea ſex ſolidos monetæ vilioris.*

CAP. CCCXXIX.

Von tribhunden.

SUUer ainen [1] tribhunt ſtilt oder sleht, der ſol dem herren ainen alz guten gen und dri ſchilling darzu,

2. Vnd

CAP. CCCXXIX.

De canibus, qui Tribhund *appellantur.*

QUi canem, qui Tribhund *appellatur, furatur aut occidit, debet Domino ejus alium æque bonum reſtituere, & præterea ſolvere tres ſolidos.*

2. *Si*

Ad CAP: CCCXXVII.

1) Cod. Fſch. addit: *Und ſol wider zu jenem gan.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *als man bi dem bolſten ein wunden büzzet daz ſint &c.* Sic & meus ceterique. *Scherz.*

3) Cod. Wurmbr. addit: *Rotwiler oder der lantpfenning als man gewonhait hat cze puſſen.* Hortl. *Rotweiler oder der &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 47. fin.

2) *Laithunt* eſt Canis, qui mediante odoratu ducit Venantem ad feram, in LL. Bajuvar. tit. 19. §. 1. *Si quis canem ſeucem quem* Leitihunt *vocant, furaverit, aut ſimilem, aut ipſum reddat, & eum ſex ſolidis componat.* Hinc petitum cenſeo caput noſtrum. in LL. Alem. Tit. 82. §. 2. *Qui illum* (canem) *ductorem, qui hominem ſequentem ducit, quem* laitihunt *dicunt, furaverit, XII. ſolidos componat.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXIX.

1) In LL. Bajuv. Tit. 19. §. 2. *Si autem Seucem doctum, quem* Triphunt *vocant, furaverit, cum III. Solidis componat, aut cum ſacramentali juret.* En fontem capitis hujus! *Scherz.*

2) Cod.

2. Vnd uuil er fuuern, daz er unschuldig si, daz tut er uuol [2] mit ainem manne,

3. Dez laithundez laugent [3] er mit drin mannen.

2. *Si autem jurare vult, se esse innocentem, hoc facere potest adhibito uno sacramentali.*

3. *Si autem quæstio sit de cane ductore (de quo in capite præcedenti) jurare tenetur una cum tribus sacramentalibus.*

CAP. CCCXXX.
Von Spürhunden.

[1] DEr ainen spürhunt stilt oder ersleht, der muz ainen alz guten geben alz iener uuaz, und darzu sehs schilling. [2]

CAP. CCCXXX.
De canibus vestigatoribus, qui Spürhund *appellantur.*

QUi canem vestigatorem furatur aut necat, tenetur Domino restituere alium æquè bonum & præterea dare sex solidos.

CAP. CCCXXXI.
Von Biberhunden.

[1] DEr ainen [2] Biberhunt stilt oder sleht, der muz ainen alz guten geben [3] und sehs schilling darzu.

2. Ain hunt haizzet ain uuint, [4] der hat daz selbe reht und dri schillinge.

3. [5] Ain hunt der grozze bilt, und uahet beren hirz oder uuolf [6] und alliu grozziu tier, der hat dazselb reht und sehs schillig.

4. [7] Ain hunt den ain hirt umb sin uihe ziuhet daz er die uuolf byzze, der hat dazselb reht und dri schilling.

5. [8] Ain

CAP. CCCXXXI.
De canibus, qui castores capiunt & Biberhund *vocantur.*

ILle, qui canem castoribus venandis aptum furatur aut interficit, tenetur alium restituere æque bonum, & præterea domino præstare sex solidos.

2. *Circa canem Veltrem, qui* Wind *vocatur, (intuitu restitutionis) idem obtinet, debent autem domino solvi tres solidi.*

3. *Idem (intuitu restitutionis) obtinet circa illos canes, qui feras majores, ursos, cervos, aut lupos capiunt, solvi autem debent domino sex solidi.*

4. *Hoc ipsum etiam (intuitu restitutionis) observatur circa canes pecuarios, quos pastores circa greges alunt, ut lupos arceant, & præterea domino præstandi sunt tres solidi.*

5. *Si*

2) Cod. *mit einem fromen man.* Hortl. *piderbmann.* Meus & impr. *biderinanne.* Scherz.

3) In Leg. Bajuuar. tit. 19. 1. de hoc casu dicitur: *Et si negare voluerit, cum tribus Sacramentalibus juret secundum legem suam.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXX.

1) Lex Bajuvar. tit. XIX. §. 3. *Si autem Seucem, qui in ligamine vestigium tenet, quem* Spurihunt *dicunt, furaverit, cum VI. solidis componat, & similem aut ipsum reddat.* Scherz.

2) Cod. Fsch. hæc addit: *Unde swer des laugenne wil daz er unschuldic* (lege: *schuldic*) *si, daz tut ein unversprochen man wol mit sineu zweien vingern, fur swelhen hunt man einen als guten git, unde dri schillinge darzu, und wil des ein man laugen, da muz man sinen eid umbe nemen zu dem man aber sehs schilling git, wil er dez laugen daz muz er selbe dritte bereden, oder ez* (l. *er*) *muz in gelten als da geschriben stet.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXXI.

1) In plerisque Codd. quilibet paragraphus peculiare constituit caput. *Scherz.*

2) In LL. Bajuv. tit. 19. §. 4. *De eo cane, quem* bibarhunt *vocant, qui sub terra venatur, qui occiderit, alium similem reddat, & cum VI. solidis componat.* Scherz.

3) Cod. Fsch. & Uff. adduot: *als jener was.* Scherz.

4) Fsch. Meus aliique Codd. addunt: *der die basen vabet oder ander wilt, swer den ze tode slebet, oder in verstilt, der sol jenem einen als guten geben, als jener was und dri schillinge darzu. Wind*, est canis leporarius, qui & venaticus κατ' ἐξοχὴν. Twinger. in Voc. Lat. Germ. MSC. *Velter*, wind. io Lege Bajuvar. tit. 19. §. 5. dicitur: *De canibus veltricibus, qui unum occiderit, qui leporem non persequitur, sed suâ velocitate comprebendit, cum simili & III. Solidis componat.* Lex Alem. tit. 82. §. 4. *Si veltrem leporalem probatum aliquis occiderit cum tribus solidis componat.* Scherz.

5) Cod. Fsch. *Ein hunt beizzet ein jagehunt, der vebet grozzin wilt, bern.* Argentin. maj. *Ein hunt beisset ein gros hunt, der do vobet beren, swin, hirtze oder wolffe oder ander* &c. Meus. *Ein hunt der groz wild vabet bern* &c. sic & Uff. aliique. Io nullo Cod. est: *grozze bilt*, hioc lego: *a. h. d. grozze wild vabet.* Scherz.

6) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *bawende swein.* LL. Alemannor. tit. 82. §. 3. talem canem nominant: *bonum canem porcaritium, ursaritium, vel qui Vaccam & taurum prendit.* Jus Bajuvar. tit. 19. §. 7. de his Canibus ita loquitur: *de his canibus, qui ursos vel bubalos, id est majores feras, quod swarzwild dicimus, persequuntur, si de his occiderit, cum simili & VI. solidis componat.* Scherz.

7) MSC. Scotor. Vienn. *Ein rüde der des viebes hütet.* In LL. Bajuvar. tit. 19. §. 8. legitur: *Qui vero Pastoralem* (Canem) *qui lupum mordet, occidit cum III. solidis componat.* LL. Alem. tit. 82. §. 5. *Si quis Canem Pastoralem, qui Lupum mordet, & pecus ex ore ejus tollit & ad clamorem ad aliam vel ad tertiam villam currit, occiderit, cum III. solidis componat.* Scherz.

8) Conf.

5. [8] Ain hofuuart der ainem manne [9] ſinez hofez hütet tag und naht, und uerſtilt den ain man fürſt daz diu ſunne under gegat, oder sleht er in ze tode, er gebe im ainen alz guten alz iener uuaz und dri ſchilling, und er hat doch die diuphait daran begangen.

6. Vnd tut er ez bi ſchœnem tage, ſo gebe ainen alz guten alz iener uuaz [10] und kainen ſchillinge darzu.

5. Si quis canem villaticum, cujus eſt villam cuſtodire noctu diuque, furatur, poſtquam Sol occidit, aut interficit, debet domino æquè bonum reddere, & tres ſolidos, ſimulque eſt reus furti.

6. Si vero hoc fecit ante ſolis occaſum, debet reſtituere canem æque bonum, & præterea unum ſolidum.

CAP. CCCXXXII.
Ob ain hunt ainen man anlauffet.

[1] VNd lauffet ain hund ainen man an [2] und byzzet in in ſin geuuant oder in ſin bloz hut, ſuua daz an ſinem lip iſt. Vnd uuert er ſich und sleht in ze tode er ſol im ainen alz guten geben alz iener uuaz [3] und ainen pfenning nit.

2. Ez ſol aber iener dez der hunt da uuaz ienem [4] ſinen ſchaden abtun oder er ſol im dez hundez nit gelten, und ſol auch dem Rihter nit büzzen.

3. Wie ſol er daz beuuæren der den hunt ſtal oder slug, daz dirr alz gut ſi den er im fur ienen git, alz iener uuaz. Da ſol er umb ze den hailigen ſuuern, daz er alz gut ſi alz iener uuaz.

4. Wil er aber nit ſuuern ſo müzzen ez frume lüte ſchaiden.

CAP. CCCXXXII.
De caſu, ſi canis alicujus aliquem, ut morſu eum lædat, invadit.

SI canis alicujus aliquem invadit, & morſu vel in veſte vel in aliqua corporis parte, quæcunque illa ſit, lædit, is autem defenſionis cauſa illum occidit, tum domino reſtitui debet alius æquè bonus, nulli autem nummi debentur.

2. Dominus vero canis tenetur alteri damni dimidiam partem reſarcire; quodſi Dominus id facere recuſet, alter non tenetur ad aliquid pro cane præſtandum, nec etiam judici mulctam debet.

3. Si quæritur, quomodo is, qui canem aliquem furatus eſt, aut occidit, probet canem illum, quem alteri ſatisfactionis cauſa offert, æquè bonum eſſe; reſpondemus, illum debere juratò affirmare, quod hic canis ſit æquè bonus.

4. Si autem hic jurare recuſat, res arbitrio virorum proborum eſt reliquenda.

CAP.

8) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 51. in LL. Bajuvar. tit. 19. §. 9. legitur: *Si autem canem, qui curtem domini ſui defendit, quem* hovawarth *dicunt, occiderit poſt occaſum Solis in nocte, cum tribus ſolidis componat, quia furtivum eſt. Si vero ante Solis occaſum hoc fecerit, ſimilem reddat & cum ſolidu componat.* Lex Alem. tit. 82. §. 6. *Si canem, qui curtem defendit, aliquis occiderit, cum ſolido componat.* Scherz.

9) Cod. Fſch. *ſines hauſes unde ſines hoves.* Scherz.

10) Cod. Fſch. *und einen ſchillinge.* ſic Wurmbr. & plerique alii, quæ Lectio præferenda videtur. Conf. Leg. Bajuvar. tit. 19. §. 9. & Leg. Alem. tit. 82. §. 6. aſt Arg. maj. *sechs ſchillinge.* Ambr. Perg. *dri ſchillinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXII.

1) Petita hæc ſunt ex LL. Alem. & Bajuvar. Lex Alem. tit. 82. §. ult. ubi dicitur: *Et ſi ipſe canis eum per veſtimentum apprehendit, & eum quaſi nolens percuſſerit, & mortuus fuerit, juret, ut per invidiam non feciſſet, niſi ſe ad defendendum; & donet alium catellum, qui jugum tranſpaſſare poſſit.* Lex Baj. tit. 19. §. ult. *Si autem canis per veſtimentum, aut per membrum hominem tenuerit, & de manu eum percuſſerit, ut moriatur, ſimilem reddat, & amplius non requiratur. Et dominus Canis, quod Canis fecit, componat medietatem, ac ſi ipſe feciſſet; ſi hoc noluerit, canem non requirat.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *und reiſſet im ſein gewant oder in in ſein pluſſe haut peiſſet.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *und keinen phenning.* Ceteri Codd. conſentiunt noſtro. MSC. Scotor. Vienn. habet: *und nicht pfenning.* Hupf. & reliqui impr. *und einen pfenning und nit mer.* Scherz.

4) Cod. Fſch. *ſinen ſchaden ablegen halben, oder er ſol* &c. Hortl. *ſinen ſchaden halben ablegen uder er ſol* &c. ſic & Wurmbr. aſt Uff. *ſinen ſchaden halb ablegen.* cum quo conſentiunt Arg. min. Univ. Argentin. & meus. At vero Waldu. *abtun zu dem halben teil.* quod & MSC. Scotor. Vienn. & impr. habent. Argentin. major exhibet: *ſinen ſmertzen abtun zu dem halben teile* &c. Quæ de dimidio damni in his MSS. dicuntur, recte ſe habent. vid. L. Bajuv. tit. 19. §. ult. unde textui noſtro Medicina eſt afferenda. Scherz.

CAP. CCCXXXIII.
[1] Der ainen hunt uuundet.

VNd uuundet ain man ainen hunt daz er lam uuirt an den bainen, so ist er nieman nutz, so sol er im den lamen hunt haben, und sol ienem ainen alz guten geben, alz iener uuaz und alz uil pfenning darzu, alz dauor geschriben ist.

2. Disiu reht satzt Künig Karle aun den Babest Leo uon hunden. [2]

CAP. CCCXXXIII.
De casu, si quis canem alterius vulnerat.

SI quis canem alterius ita vulnerat, ut eum pedum usu privet, & inutilem reddat, tum ipse debet retinere vulneratum canem, & alteri dare alium æquè bonum, ac præterea tantam pecuniæ quantitatem, quantam supra definivimus.

2. *Hæc jura statuit Rex Carolus de canibus, sine interventu Leonis Papæ.*

CAP. CCCXXXIV.
[1] Von uederspil.

[2] SUUer ainen [3] habch stilt oder ze tode sleht der den kranch uahet der sol im ainen alz guten geben und sehs schilling,

2. Vnd umb ainen habch der den raiger uaht die selben buz.

3. [4] Ain habich der den [5] antuogel uahet die selbn buz und dri schilling.

4. Vmb ainen ualken der die uogel in den luften uahet, ist dazselb reht, alz umb den habich der den cranch uahet.

CAP. CCCXXXIV.
De Avibus (ad venandum adhiberi solitis.)

QUi accipitrem ad capiendos grues adhiberi solitum furatur vel occidit, debet alteri æquè bonum restituere est sex solidos solvere.

2. *Idem juris est circa accipitrem, qui ardeas capere potest.*

3. *Eodem modo debet (ratione restitutionis) satisfieri domino, eidemque tres solidi sunt præstandi.*

4. *Circa falconem qui aves, cum in aëre volant, capit, idem juris est, quod circa accipitrem, qui grues capit.*

CAP. CCCXXXV.
Von speruuern.

SUUer ainen speruuer oder ain [1] sprintzen oder ander uogel die man uff der hant trait stilt oder sleht [2], der geb ainen alz guten alz iener uuaz und ainen schilling,

2. Vmb ainen pfauen ist daz selb reht und ainen schilling.

3. Suuer ainen hunt oder ainen [3] uogelhunt stilt, und git erz uuider [4] aun geriht und aun clag und sint si alz gut, alz do er si stal, so sol si iener uuider nemen [5] und die pfenninge halbe, alz ie dar gesetzet ist,

4. Vnd sol dem Rihter halbe buz geben, [6] alz er sin innan uuirt.

CAP. CCCXXXV.
De Accipitre fringillario.

QUi accipitrem fringillarium vel muscetum, vel aliam avem, quæ manui insidens portari solet, furatur aut interficit, ille restituat æquè bonum, & solvat domino unum solidum.

2. *Idem juris est circa pavonem.*

3. *Si quis canem aucupem aut alium furatur, & sponte sua illum iterum restituere vult, isque non sit deterior factus, quam tempore furti fuerat, tum dominus illum recipere tenetur, nec plus exigere potest nummorum, quam dimidiam quantitatem, quæ aliàs (cum quis in judicio conventus fuit) præstanda est.*

4. *Judici tamen etiam dimidiam mulctæ partem fur debet solvere, si in ipsius notitiam factum furis pervenerit.*

CAP.

Ad CAP. CCCXXXIII.

1) Invenitur hoc caput in LL. Bajuvar. Tit. XIX. apud Lindenbrog. in Cod. LL. Antiqu. p. 435.

2) Cod. Uff. meus aliique addunt: *und von federspil.* Wurmbr. & Hortl. hunc versum ita repræsentant: *dise recht satzt König Karl an den Pabst Leo seinem pruder von hunden und auch von vederspil und auch von Vogeln als hernach geschriben stet.* Cod. Fsch. hæc tantum verba habet: *diu reht setzet Kunic Karel.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXIV.

1) Rubrum Codicis Feschiani est: *der vederspil stilt oder ze tode slehet.* Scherz.

2) Hoc iterum mutuo acceptum est ex Lege Bejuvar. tit. XX. §. 1. ubi: *Si accipitrem occiderit, quem cranohari (lege: cranchhapich) dicunt, cum VI. solidis & simili componat, & cum uno sacramentali juret, ut ad volare & capere similis sit.* Scherz.

3) Omnes Codd. *habich.*

4) In L. Bejuv. tit. XX. §. 3. unde noster textus derivatus est, hæc leguntur: *Illum, quem anethapich dicimus, cum solido & simili componat.* Scherz.

5) Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *trappen.* Versus hic tertius in impressis non invenitur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXXV.

1) Cod. Uffenb. habet: *spantzenn. Sprinz* est species accipitris. Hadr. Junius in Nomenciatore p. m. 62. Ex fringalliorum (accipitrum) genere est, quem *Muscetum* vocamus, marem videlicet, quem Germani *Sprintz*, *Sprintsel* & *Sprintzling* dicunt, Belgæ *een Mosket*, ut Nisum femellam. *Scherz.*

2) Cod. Uff. addit: *oder vehet.* Scherz.

3) Fsch. Meus ceterique Codd. scripti & impressi habent: *swer einen hunt stilt, oder einen vogel.* sed MSC. Uffenb. legit: *der einen vogelhunt oder einen andern hunt oder einen vogel stilt.* Scherz.

4) Cod. Ambr. Perg. *ungenötet.* Scherz.

5) Sic quoque Uff. meus ceterique, sed Fsch. habet: *unde die halbe buzze, als jenin gesetzet ist.* Scherz.

6) Sic & Uff. ast ceteri omnes: *ob er s. i. wirt.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXXXVI.
Der iht uindet uff ſinem gut.

VNd uindet ain man iht uff ſinem gut, daz iſt ſin mit reht,[1] oder der under erde uindet und daz ertrich ſin aigen iſt,

2. Und uindet ez aber[2] ieman denne er ſelb, und er ez nit hat haizzen geſuehet,[3] dem ſol er daz uiertail geben, uuan daz iſt ſin funtreht,

3. Und hat er in haizzen[4] geſuchet, ſo ſol er im[5] ſinen lon geben, uuaz er im[6] gehaizzen hat.

4. Vnd hat er mit im nit gedinget, ſuuaz er im denn git, daz ſol er nemen mit reht.

5. Vnd uindet ain man gut an ainer fræmden ſtat,[7] daz in nit beſtat, ſuuez daz ertrich iſt, da daz gut uff funden uuirt, dez iſt auch daz gut,

6. Daz beuuert man[8] in dem hailigen euuangely,

7. Daz ſpriehet alſo: daz himelrich gelichet ſich ainem acker, da ſchaz inn uerborgen iſt,[9] alz den ain menſche uindet, daz uerkauffet allez ſin gut, und kauffet den acker, daz im der ſchatze uuerde,

8. Er ſol aber dem uinder daz uiertail geben, daz iſt ſin reht.

CAP. CCCXXXVI.
De eo, qui in fundo ſuo rem aliquam invenit.

QUi in fundi ſui ſuperficie aut ſub terra aliquid invenit, ad illum, ſi ipſe eſt dominus fundi, res illa pertinet.

2. *Si autem alius, quem quærere dominus non juſſit, aliquid invenit, tum illi domino debet dare quartam partem; hoc enim inventionis eſt merces.*

3. *Si vero dominus alterius operam ad quærendum conduxit, debet ei mercedem promiſſam præſtare.*

4. *Si autem nulla conventio de mercede interceſſit, alter contentus eſſe debet ea ſumma, quam dominus ei dat.*

5. *Cum quis in loco alterius, de quo neſcit, cujus ille ſit, rem aliquam invenit, illa acquiritur domino fundi.*

6. *Hoc probatur ex libris Evangeliorum.*

7. *Ibi dicitur: Regnum cœlorum ſimile eſt agro, in quo theſaurus eſt abſconditus, quem ſi quis detegit, inventor omnes res ſuas vendit, & emit agrum, ut theſaurum ſibi acquirat.*

8. *Debet autem dominus fundi inventori dare quartam partem; hoc juris eſt.*

CAP. CCCXXXVII.
Der uff der ſtrauzz uindet.

VNd uindet ain man gut uf der ſtrazze, diu fri iſt, under der erde, daz iſt[1] dez Richez, und dem uinder ſol daz uiertail uuerden.

2. Vnd uindet ain man gut uf der ſtrazze[2] ob[3] erde, daz ſol er dem næhſten pfarrer enpfelhen, oder dem næhſten uueltlichen[4] Rihter, ſuuelhem er uuil,

3. Und

CAP. CCCXXXVII.
De eo, qui in via publica aliquid invenit.

SI quis rem aliquam invenit in via publica, cujus uſus omnibus patet, ſub terra, tum illa res cedit Imperio, ita tamen, ut inventor inde accipiat quartam partem.

2. *Si autem quis invenit aliquid in via publica ſupra terram, hoc debet tradere proximo parocho, aut proximo judici ſeculari, utri ex his lubuerit.*

3. *Debet*

Ad CAP. CCCXXXVI.

1) Quæ in hoc verſu ſequuntur, abſunt à Cod. Fſch. Meus habet: *ob ers under der erde vindet u. d. e. ſ. e. iſt.* ſic & Wurmbrand. & quidam alii. Hupfupf. habet: *o. e. u. d. e. nicht vindet.* Scherz.

2) Lege: *jeman anders denne &c.* ſic Fſch. Uffenb. meus, alii. *Scherz.*

3) Cod. Fſch. *d. ſ. e. ſin lon geben daz iſt daz vierteil des gutes, daz iſt ſin funtreht.* Scherz.

4) Lege: *geſuchen.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ſin bloz lone.* Scherz.

6) Arg. maj. habet: *gelobet, hat er mit yme gedinget.* Scherz.

7) Cod. Fſch. *der in niht beſtet;* ſic & Wurmbr. Argent. min. meusque. Ingolſt. *das er nit enweſt wes das &c.* Uff. *derſelbige poden oder ſtat ſein nicht en iſt wes das &c.* Arg. maj. *die yn nut anhoret wes das &c.* Hupf. & impreſſi: *die ym nit zu ſtat wes das &c.* Scherz.

8) Plerique Codices habent: *mit dem.* vid. Matth. XIII, 44. *Scherz.*

9) Sic & ceteri Codd. Aſt Fſch. *a. d. ein menſche innen wirt.* Scherz.

Ad CAP. CCCXXXVII.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des Konigs.* Scherz.

2) Cod. Uff. addit: *die frey iſt.* Scherz.

3) Omnes Codd. habent: *ob der erde.* Scherz.

4) MSC. Scot. *Landrichter.* Scherz.

5) Cod.

3. Und ſol alſo ſprechen: [5] *ich haun ditz gut funden uff der ſtrauzze*, [6] und die ſtat nennen, und ſol alſo ſprechen. *Dits gut enpſilhe ich ju uf iuwer truwe und uf iuwer ſele.*

4. So ſol der pfarrer alle ſunnentag [7] in [8] ſiner bredige [9] offenlichen kunden, daz ain gut uff der ſtrauzze funden ſi,

5. Kumpt ieman darnach [10] alz reht dem git man ez uuider.

6. So ſol der uueltlich Rihter alz oft er ze geriht gat, [11] ſo ſol erz kunden,

7. Und ſuuer darnach kumpt mit erbern geziugen, und mit geuuizzen [12] uuort zaichen, diu an dem gut ſint, alſo daz er nennet, uuaz gutz ez iſt, und uuie uil ſin iſt, und alz er die [13] uuortzaichen geſait, [14] ſo ſol er ze den hailigen ſuuern daz ez ſin ſi,

8. Und iſt er ain frœmder man, daz man ſin nit uuol erkennet, ſo ſol er zuuen biderbe man zu im nemen, die im helfen ſuuern, [15] daz er reht habe.

9. Vnd hat im daz gut [16] ieman uerlorn denn er ſelb, er behabt doch ſin gut, alz hie-uor geſchriben iſt,

10. Und dem uinder uuirt [17] ze reht nit, uuan daz er im gern git.

11. Vnd kumpt nieman darnach inrr dri iarn, ſo ſol man daz gut an zuuay tailen, und ſol ain tail [18] an ain geriht geben, daz ander tail an ain gotzhus.

12. Vnd uuellent ſi dem uinder oder [19] dem pfleger oder dem uueltlichen Rihter iht geben uon ir baider tail daz iſt billich, ez ſtat aber an in.

3. *Debet autem ad illum dicere:* inveni hanc rem in via publica, & *locum, ubi illam invenit, nominare, ac his verbis pergere;* hanc rem commodo veſtræ fidei.

4. *Hoc facto parochus ſingulis diebus dominicis, cum ſacra facit, debet publice annuntiare, quod in via publica hæc vel illa res inventa fuerit.*

5. *Si tum aliquis eam repetit, &, ut juris eſt, ſuam eſſe oſtendit, huic illa eſt reſtituenda.*

6. *Judex autem ſecularis (ſi res inventa ipſi fuerit tradita) debet toties, quoties in forum judicandi cauſa prodit, publice denuntiare, hanc vel illam rem fuiſſe inventam.*

7. *Si quis poſtea ad judicem accedit, una cum viris honeſtis, tanquam teſtibus, & juris ſui indicium facit per ſigna, quæ rei cohærent, ita ut declaret, quæ & quanta illa res ſit (quam repetit) & ita ſigna (quæ pro ipſo faciunt) indicat, tum debet adhuc jurato aſſeverare, hanc rem ſuam eſſe.*

8. *Si autem hic eſt homo peregrinus, de cujus conditione non facile conſtat, debet duos adhuc honeſtos viros adſciſcere, qui una cum ipſo jurent, hanc rem ipſius eſſe.*

9. *Si alius quam ipſe eandem rem perdidit, tamen eo, quo dictum eſt, modo rem amiſſam ſibi aſſerit.*

10. *Inventori autem nihil obvenit, quam quod alter ſponte ei offert.*

11. *Si vero intra tres annos rem illam nemo repetit, tum diviſio ejus eſt inſtituenda, & una pars tribui debet ærario Imperii, altera autem Collegio cuidam Eccleſiaſtico.*

12. *Quod ſi ſit & contingit, ut inventori aut parocho aut judici ſeculari illi (Ærarium Imperii vel Collegium Eccleſiaſticum) de partibus ſibi tributis aliquid dare volunt, hoc æquum eſt; dependet autem à libera ipſorum voluntate.*

CAP. CCCXXXVIII.
Von gemachten pflegern.

GEmachet pfleger ſint die, ſuua ain uater ſinen kinden ainen pfleger git bi ſinem lebenden lip, oder ez ſol ir pfleger ſin ir uatermage nach ir uater tode, und geſchiht der entuuederz ſuuer denne ir herre iſt, dez ſi ſint, der git in uuol ainen.

2. Iſt

CAP. CCCXXXVIII.
De Tutoribus Dativis.

DAtivi Tutores dicuntur, qui, ſi Pater liberis vivus Tutores non dederit, aut, cum ille id facere omiſit, ſi non adſint poſt mortem Patris agnati, dantur à Domino, in cujus proprietate pupilli ſunt.

2. *Hoc*

5) Cod. Fſch. & Jung. *Herre ich han.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *Unde ſol die ſtat wiſen, da er ez vant.* Meus: *Und die ſtraſſe ſol er nennen, und die ſtat, do er es vant.* ſic & Uffenb. Ingolſt. Wurmbr. Hortl. aliique. *Scherz.*

7) Cod. Hortl. & Wurmbr. habent: *fragen umb das gut, und ſol kunden vor offner pfarr das ein gut &c.* Scherz.

8) Cod. Ambr. Perg. *in der chirchen.* Scherz.

9) Cod. Ambr. Chart. & meus, aliique: *uf der cantzel.* Fſch. & Ambraſ. Perg. *uf dem leſter.* Scherz.

10) Cod. Horl. & Wurmbr. addunt: *mit waren warzaichen.* Scherz.

11) Cod. Fſch. ceterique: *als ofte ſol er es kunden.* Scherz.

12) Sic & alii. At MSC. Scot. Uff. Hortl. Ingolſtad. *warzaichen.* Scherz.

13) Cod. Fſch. iterum: *warzeichen.* Scherz.

14) Cod. Fſch. & plerique: *dannoch ſol er.* Hortl. & Wurmbr. *darzu ſol er dannoch.* Scherz.

15) Ingolſt. *d. e. r. zu dem gut habe.* Meus: *das das gut ſin ſy.* Scherz.

16) Cod. Fſch. *jemen anders.* ſic & plerique. *Scherz.*

17) Cod. Hortl. & Wurmbr. *zu recht nichts.* Ambr. Perg. *und dem vinder git er was im gut dünckt, und mer nicht.* Scherz.

18) Cod. Uff. *an das gericht.* Fſch. Wurmbr. Hortl. Ingolſt. Scotor. Vienn. meus &c. *an das Riche*, quæ Lectio probanda. *Scherz.*

19) Sic & Ingolſt. aſt ceteri omnes fere: *dem pharrer.* Waldn. *dem prieſter.* alii quidam: *dem lupriſter.* Scherz.

Ad

2. Iſt dez nit, ſuuer ir Rihter denn iſt in der ſtat oder uff dem lande der ſol in ze reht ainen geben,

3. Man ſol den kinden den nit ze pfleger geben, der irez uater todeueint uuaz,

4. Die uuile der Jüngeling under fünf und zuuaintzig iarn iſt, ſo ſol er pfleger han,

5. Die aber ungeraten [1] ſint und die nit ſinne [2] und unſinnige lüt, die ſulent pfleger han.

2. Hoc ſi dominus non facit, tum is, ſub cujus Juriſdictione ſunt, ſive in Urbibus, ſive Ruri, ipſis jure Tutorem dare debet.

3. Is autem liberis talibus Tutor dari non debet, cum quo capitales inimicitiæ Patri ipſorum interceſſere.

4. Quamdiu quis Annum vigeſimum quintum non implevit, Tutorem habere debet.

5. Prodigi, item mente capti & furioſi debent Curatores habere uſque ad mortem ſuam (niſi ad ſanam mentem redeant.)

CAP. CCCXXXIX.
Ob ain pfleger ain Junkfrauuen behurt.

ISt ain man ainer Junkfrauuen pfleger, und [1] behurt er ſi, allez ſin gut iſt dez herren in dez geribt er ditz tut,

2. Und iſt ſiu nit ainem man [2] geſuuorn, uuil er dann laugen, daz er [3] unſchuldig ſi, daz mag er tun mit ſinen zuuain uingern, ob er ain biderber man iſt.

3. Iſt aber ſiu [4] hingeſuuorn, ſo ſol er dem laugen, dem ſiu da geſuuorn iſt, und dem Rihter ſelb dritte [5] biderber lüte.

4. [6] Alz daz geſchiht, ſo iſt er dem [7] enbroſten, dem ſiu geſuuorn iſt, und dem Rihter und allen iren friunden. [8]

5. Suuaz ain pfleger den ze ſchaden tut, der er pfleger iſt, daz ſol er zuuiualt gelten. [9]

CAP. CCCXXXIX.
De Curatore, qui cum Curandâ rem habet.

SI quis (Curator) cum Curandâ rem habet, omnia ipſius (Curatoris) bona cedunt domino, ſub cujus Juriſdictione hoc contigit.

2. Si illa nulli eſt deſponſata, ipſe autem negare vult, ſe hoc crimen commiſiſſe, tum hoc ei facere licet præſtando juramentum, ſi ſit Vir alias probus.

3. Quodſi vero ipſa eſt alicui deſponſata, tunc in præſentia Sponſi ejus & coram Judice ille (Curator) jurare debet cum duobus Sacramentalibus, qui ſint Viri honeſti.

4. Poſtquam hoc factum eſt, ipſe liber eſt ab omni ſatisfactione, intuitu & Sponſi, & Judicis, & omnium Cognatorum ejus.

5. Damnum quod culpâ Tutoris contingit in rebus minorum debet duplo reſarciri à Tutore.

CAP. CCCXL.
Der mauge ertœtet.

SUUer ſinen gebornen mage ertœtet aun ſchulde offenlich oder haimlich, über den rihtet man alſo,

2. Man ſol im machen ainen liderinn ſack, und ſol in darin uerneigen, und ſol in uerſenken in ainen [1] uuage, der ſi raine oder unrain,

3. Und

CAP. CCCXL.
De eo, qui Cognatorum aliquem occidit.

QUi Cognatum ſuum occidit ſine juſtâ cauſâ, ſive palam, ſive clam, contra illum ita proceditur.

2. Debet culeo inſui, & in aquam, ſive illa clara ſit, ſive turbida, projici.

3. *Et*

Ad CAP. CCCXXXVIII.

1) Addit Uff. *und wüſte ſein.* Scherz.
2) Adde: *haben.* quod reliqui omnes exhibeot. Wurmbrand. *und die nicht witz haben und auch unſinnig leut* (Meus & quidam addunt: *ſint*) *die ſullent pfleger haben pis an iren tod.* Sic & omnes Codd. Unde textus Noſter eſt ſupplendus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXXXIX.

1) Cod. Hupf. & impreſſi reliqui: *und iſt das er ſy der eren ſchwechet.* Scherz.
2) Cod. Hortl. & Wuembr. *gelobt.* Scherz.
3) Lege: *ſchuldig.* quod etiam habet Cod. Ingolſt. reliqui Codd. tamen omnes habent: *unſchuldig.* Scherz.
4) Cod. Hortl. & Uff. *hingelobt.* Scherz.
5) Cod. Hupf. & impreſſi loco: *biderber lüte.* habent: *vor den brautlouffs leüten vor den ſy hien geſchworen iſt, und iſt ledig dem richter und alle iren frunden.* Scherz.
6) Hic verſus abeſt à MSC. Fſch. & impreſſis, ceteri autem Codd. noſtro concordant. *Scherz.*
7) Arg. maj. *unſchuldig gegen dem ſie &c.* Scherz.
8) Arg. maj. addit: *und allen luten.* Scherz.
9) MSC. Fſch. addit: *unde verſaumet er ſi an debeinen dingen den ſchaden ſol er in auch zwievalt gelten.* Sic & Wurmbr. Hoeſl. Waldn. Argent. maj. Univerſit. Argent. meus. Hupf. & impr. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXL.

1) Cod. Fſch. aliique: *waſſer.* Wurmbr. *wangk.* MSC. Scot. Vieon. habet: *in ainen ſtinckunden weg oder lacken.* Sed *wage* optime retineri poteſt. *Scherz.*

2) Meus

3. Und sol in alz tiuf senken, daz im daz haupt und aller sin lip an dem grunde lige,

4. Man sol in in dem uuazzer lao ligeo ainen halben tag,

5. Ist er nit tot, so lazze man in langer darinne ligen.

6. Daz ist dauon gesetzet, daz sin [2] lichnam dez nit uuert ist, daz [3] uueder lüte noch sunne noch mane [4] noch tag noch naht sinen tot nit sehen sulen. [5]

3. Et tam profunde submergi debet, ut caput ejus & totum corpus solo, quod aquæ subest, incumbat.

4. Debet autem ita in aquis relinqui per dimidium diei.

5. Quo facto, si nondum animam efflavit, diutius adhuc ibi relinquendus est.

6. Hoc ideò statutum est, quod ipsius corpus non meretur, ut vel Homines vel Sol, vel Luna, vel Dies, vel Nox ipsum morientem aspiciant.

CAP. CCCXLI.
Da man und uuip geuangen sint.

VNd ist ain man und ain uuip geuangen, diu sol man nit zu ainander legen in ain hute,

2. Man sol si besunder legen, darumb daz si iht [1] sünden mit ainander.

3. Suuem geuangen lüte enpfolhen uuerdent, der ir ze reht hüten sol und hüten uuil, und entrinnent si dem [2] er sol si uuiderbtingen und uahen ob er mag,

4. Und mag er ir nit uuider geantuuurten, er sol allen deo schaden, und alle die buz liden, die iener solt han geliteo, der im da entrunnen ist.

CAP. CCCXLI.
De casu, si masculus & fœmina (eodem tempore) in (eodem) carcere asserventur.

SI masculus & fœmina eodem tempore in eodem asservantur carcere, non debent eidem conclavi includi.

2. Debent potius à se invicem separari, ne (illicite cohabitando) peccatis se maculent.

3. Is, cui homines captivi debite custodiendi traduntur, quique illos in custodiam suam recipit, debet, si aufugerint, illos capere, si potest, & in carcerem reducere.

4. Quodsi id facere non potest, de omni damno & satisfactione ipse tenetur, prout is, qui aufugit, tenebatur.

CAP. CCCXLII.
Wer die geuangen füren sule.

SUUer lüte in uanknüzze [1] bringet, ez si uuip oder man, er sol in ze reht die spise [2] geben, der si ze not bedurfen,

2. Tut er dez nit, so sol inz der Rihter nœten, daz er ez tu.

3. Vnd tut er ez dannoch nit, so sol in der Rihter haizzen füren nach dem almusen, suua man im daz git,

4. Und stirbet er darüber hungerz, in muz der Rihter und ieder der in ze uanknüzze gefru-

CAP. CCCXLII.
Quis captivo de alimentis prospicere debeat.

QUi aliquem in captivitatem redigit, sive masculum, sive fœminam, debet illi prospicere de victu ad vitam sustentandam necessario.

2. Quodsi sponte suâ id non facit, Judex eum, ut id faciat, cogere debet.

3. Si ne tunc quidem id facit, Judex ei injungat, ut ex Eleemosyna, si qua ei (reo) obvenit, eum alat,

4. Quodsi autem ne hoc quidem sufficit, sed contingit, ut ille fame moriatur, & Judex & ille, qui eum in

---

2) Meus aliique: *lib.* Scherz.

3) Jung. *weder leute noch vieh.* Meus: *weder luft, lüte noch sunne.* Mutuo hæc accepta sunt ex Instit. Justinian. de Publ. Jud. §. 6. ubi Justinianus pœnæ parricidii in Parentes commissi hanc dat rationem: *ut omnium elementorum usu vivus carere incipiat & ei cœlum superstiti, & terra mortuo auferatur.* Scherz.

4) MSC. Scotor. Vienn. *n. t. noch abent noch nacht* Scherz.

5) Jung. addit: *von siner unreinigkeit.* Hortled. & Wurmbr. addunt: *und also sol er sterben und anders nicht.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLI.

1) Cod. Uff. *sunde begebenn.* Scherz.

2) Cod. Fsch. *er sol si suchen und vaheu.* Hortled. & Wurmbr. *e. s. s. wider suchen und vahen.* sic & meus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXLII.

1) Uterquu Arg. Hortl. & meus: *frumet.* Wurmbr. & Waldn. *frümet.* Uff. *hat.* Cod. Univ. Arg. *furet.* Fsch. habet: *swer einen man oder ein Vrowen gevangen hat.* Scherz.

2) Cod. Fsch. & Uff. addunt: *in die vancnisse.* Scherz.

3) Sic

geſrumet hat [3] uor Got uaſten, alz ob ſi in mit ir ſelbez handen erslagen heten,

5. Si müzzen in auch dem Künige büzzen ir ietuueder mit zuuaintzige pſunden der lantpſenning. [4]

in captivitatem redegit, Deo debent reſpondere, ac ſi ipſum propriis manibus occidiſſent.

5. Debent etiam Regi eo nomine mulctam ſolvere viginti librarum nummorum Provincialium.

CAP. CCCXLIII.
Von Vanknüzz iſt ditz.

ALz ain man geuangen uuirt und underuuindent ſich ſiniu kint [1] oder ſin erben ſinz gutz, ſuuie lange er geuangen iſt, alz er ledig uuirt, ſo ſulen ſi im ſin gut ledig [2] lan aun ſchaden.

2. Vnd ſuuaz ſi dez gutz genozzen hant, daz ſuln ſi im gelten,

3. Hant aber ſie durch ſin ere [3] oder [4] durch ſin geſüre iht uerzert, daz ſol er in gelten.

4. [5] Vnd tut er dez nit gern, ſo ſol in der Rihter tuuingen in dez geriht ſi baidenthalb ſitzent.

5. Vnd launt ſi ſich beclagen, der Rihter ſol in ſinez gutz [6] geuualtig machen, und ſol im auch rihten umb ſinen ſchaden, ſuuaz ſchaden ſi im getan haunt.

6. Si ſuln auch dem Rihter büzzen mit alz uil pſenningen, alz man ain uuunden bi dem hoehſten büzzet, daz ſint etuua zehen pſunt etuua minner etuua mer, ie nach geuuonhait dez landez.

7. Suuelher ſich under den erben lat beelagen, der git [7] die buzz und ieglicher [8] alz uil alz hieuor geſchriben ſtat.

CAP. CCCXLIII.
Iterum de Captivis.

SI, cum quis fuit carceri mancipatus, liberi aut heredes ejus alii bona ejus in ſuam redigunt poteſtatem, tum tenentur, per quantumcunque etiam temporis incarceratus fuerit, ei, cum à carcere fuit liberatus, bona ſua reſtituere integra & ſine damno.

2. Quicquid fructuum ex bonis hi perceperunt, eo nomine ipſi ſatisfacere debent.

3. Si autem hi aut honoris ipſius tuendi gratia aut alimentorum cauſa aliquid expenderunt, hoc ille ipſis reſarcire debet.

4. Si vero ſponte ſua hoc non facit, ad id adigi debet per judicem, ſub cujus jurisdictione utraque pars domicilium habet.

5. Quodſi ob denegatam ab heredibus reſtitutionem res eò pervenit, ut illi in judicio conveniantur, judex debet illum immittere in poſſeſſionem bonorum ſuorum, & pronuntiare, ut ipſi damnum reſtituant, quod bonis ejus intulerunt.

6. Debent etiam mulctæ loco hi heredes judici tot nummis ſatisfacere, quot ſolvi debent, cum maxima mulcta ob vulnerationem exigitur; hæc quantitas (mulctæ maximæ ob vulnerationem) in quibusdam locis eſt decem librarum, alibi vero minor, alibi major, pro diverſa regionum conſuetudine.

7. Quisquis heredum rem eò pervenire ſinit, ut ipſe judici...ter conveniatur, ad hanc tenetur ſatisfactionem, & quilibet quidem in ſolidum ad quantitatem ſupra modo nominatam.

CAP.

3) Sic & Fſch. Ambraſ. Chart. Uterque Arg. Waldn. Univ. Argentin. meus. aſt Uff. *vor Got buſſen.* Hortl. *puſſen.* Wurmbr. *vor Got vaſten und puſſen.* Scherz.

4) Addit Cod. Fſch. *Alſe ſpiſte ſi daz ez gut ſi juwer ſel.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLIII.

1) Omnes habent: *ander ſin erben.* aſt Arg. major. *oder ander lute oder ſine erben.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. *machen und auch ledig laſſen.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *unde ſin geſur iht koſt gehabet, daz ſol er in gelten.* Scherz.

4) Cod. Uffenb. habet: *und nutz.* Hortl. & Wurmbr. *habent ſie aber durch ſeinen willen ichts verzert* &c. Ambr. Chart. *h. ſ. a. durch ire ere und durch ſin geſüre ichts verzert.* Meus: *Hant aber ſu es durch ſin ere, und durch ſin geſure iht verſetzet, verzert das ſol*, &c. Impreſſi habent: *haben aber ſy im durch ir ere und durch ſin geſäre icht verczert.* ſed lege: *geſure*, quod idem eſt ac alimenta. *Scherz.*

5) Concordant Noſtro Wurmbr. Hortl. Uff. Waldn. ſed Fſch. habet: *unde tunt ſi des niht gerne, ſo ſol ſi ez der rihter betwingen in des gerihte ſi beidenthalben ſint.* ſic & Argent. maj. & impreſſi. Meus: *Und tunt ſü des niht gerne, ſo ſol in der Rihter.* ſic & Cod. Un. Arg. & alter Argent. minor. *Scherz.*

6) Cod. Fſch. *gewaltig tun.* ſic & uterque Argent. & meus. aſt Waldner. vitioſe: *ungewaltig tun.* Scherz.

7) Omnes alii Codd. *dizze buzze.* Scherz.

8) Cod. Fſch. & plerique addunt: *ſunder.* Hortl. & Wurmbr. *beſunder.* *Scherz.*

CAP. CCCXLIV.

Ob ain uater ſiniu kint uuil enterben.

VNnd uuil ain uater ſin ſüne oder ſine tœhter durch ſinen bœſen uuillen ſinez gutz enterben, und uuil daruber hantueſt machen, dez mag mit reht nit geſin,

2. Si brechent im [1] die hantueſt uuol mit reht ſüne und tœhter, uuan ſi ez nit ueruuürket hant,

3. Hant aber ſi ez ueruuürket, alz ditz buch hieuor (c. 14.) ſait, ſo tut ez der uater uuol mit reht.

4. Sint aber diu kint nit zu iren tagen komen ſo der uater daz geſchæſt tut, daz enſchadet den kinden nit,

5. Alz der [2] kneht kumpt ze uierzehen iaren, und diu magt ze [3] zuuelf iaren, ſo ierſprechent ſi ir gut,

6. Vnd iſt der uater tot [4] ze den iaren, ſo ſi ze ir tagen koment, [5] in ſuuelhem geriht daz gut lit, daz ſi da anclagent, der ſelb Rihter ſol ſi irz gutz geuualtige machen.

CAP. CCCXLIV.

De caſu, ſi pater liberos ſuos exheredare vult.

SI pater aliquis filios vel filias malitioſe & ſine juſta cauſa exheredare vult, & ſuper illa re inſtrumenta conficere, hoc jure licitum non eſt.

2. *Liberi, ſive filii ſint, ſive filiæ, talia inſtrumenta irrita reddunt jure, ſi quidem exheredari non meruerunt.*

3. *Si autem ob cauſas ſupra nominatas exheredatione digni ſunt, pater jure eos exheredat.*

4. *Quodſi vero liberi, cum pater ita diſponit, ad dies ſuos nondum pervenerunt, hoc liberis non præjudicat.*

5. *Scilicet cum maſculi annum decimum quartum, puellæ autem duodecimum implevere, poſſunt petere hereditatem.*

6. *Si autem pater eo tempore, quo illi puberes facti ſunt, eſt mortuus, debet judex, ſub cujus jurisdictione ſita ſunt bona, quæ petunt, ipſos in poſſeſſionem illorum mittere.*

CAP. CCCXLV.

Der aygen lüt fri lat.

VNd iſt ain herr [1] nit bi ſinem erbe ze den ziten, und er ſiner lüte ainz oder mer fri hat gelauzzen, und der ſtirbet e, [2] daz er zu ſinem erbe kumpt, ſuuen er fri hat gelauzzen, [3] der iſt mit reht fri.

2. Vnd uuellent dez die erben nit gelauben, [4] ſo ſol iener dar gan, und ſol zuuen zu im nemen in dem aide, die er da frie lie, damit haunt ſi ir [5] frihait behabt.

CAP. CCCXLV.

De eo, qui homines proprios manumittit.

SI quis abſente herede ſuo unum vel plures hominum ſuorum propriorum manumiſit, & antequam id heredi ſuo indicat, moritur, tum ille, quem manumiſit, jure liber eſt.

2. *Si heredes credere non volunt, manumiſſionem eſſe factam, tum is (de cujus libertate agitur) duos ex illis, qui ſimul fuere manumiſſi, adſciſcere debet, ut ſecum jurent; quo facto libertatem aſſeruerunt.*

CAP.

Ad CAP. CCCXLIV.

1) Cod. Hortl. Wurmbr. *die prieff.* Scherz.
2) Cod. Argent. maj. *knab.* Scherz.
3) MSC Ambraſ. Perg. *zwelf jaren ſo ſint ſie ze ir tagen kommen, ſo v. ſ. i. g. wol und iſt ſtete was ir Vater mit ſinem gut geſchaffet hat. U. i. i. V. t.* aſt Ambr. Chart: *und blibt nicht ſtete was &c.* ceteri Codd. cum Noſtro concordant. *Scherz.*
4) Omnes Codd. noſtri. *zu den zeiten.* Scherz.
5) Cod. Ambraſ. Perg. addit: *ſo ſollen ſie vür den richter vahren in ſwelhem &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLV.

1) Uff. & omnes fere Codd. *nicht bey ſeinen erben.* Scherz.
2) Cod. Uffenb. & aliqui: *das er zu ſeinen erben.* Meus: *daz er zu ſinen tagen erben komme.* Arg. min. *daz er zu ſinen herren kume.* Ambraſ. Perg. *daz ers zu ſeinen erben ſage.* Hortl. & Wurmbr. *das er zu den ſeinen kumpt.* Feſch. verſum hunc ita habet: *Vnde iſt daz ein Herre ſiner eigenne lute einz oder mer vri lat, unde ſint ſin erben bi den ziten bi im niht, unde der Herre ſtirbet e daz er zu ſinen erben kome, ſwen &c.* Scherz.
3) Sic omnes fere MSS. & impreſſi, exceptâ Edit. Meichsnerianâ, quæ habet: *der iſt nicht recht frey.* cui conſentiunt Cod. Hortl. & Wurmbr. *Scherz.*
4) Cod. Fſch. Hortl. & quidam alii: *So ſol einer.* pro: *ſo ſ. j. dargan.* MSC. Scotorum Vienn. habet: *So ſullen ir drey ſweren.* Argentin. maj. habet: *So ſol einer dargon und ſol zwene zü ime nemen die ime das helffent ſweren zu den heiligen das er in fry lieſſe, ſo hat er ſine friheit behaben.* Scherz.
5) Cod. Hortl. *rechte freyhait behabt mit recht.* Meus: *friheit behoubet.* Scherz.

Ad

CAP. CCCXLVI.
Dem ſin aygen lüt entrinnent.

VNd hat ain herr aigen lüte, und fliehent die zu ainem andern herren, oder ſuua ſi fliehent, und kumpt der herre dar. [1] oder ſin bot, man ſol ſie uuidergeben aun uuiderrede.

2. Wellent ſi dez nit tun, ſo ſol er ſi unn im triben, und ſol ſi nit langer behalten, ſo iſt er ledig.

3. Vnd tut er [2] der entuuederz, ſo ſol imz der Rihter uuider [3] geuuinnen.

4. Vnd entrinnet im daz menſche, ſo muz er ienem bezzern dez daz menſche uuaz [4] nach genanden.

5. Vnd ſint ſi uon im geuarn, e daz er ſi uordert, oder e daz er ſi uerbüte mit geriht, ſo belibet er aun galtnüzze.

CAP. CCCXLVI.
De Eo, cui homines proprii ſe fuga ſubtrahunt.

SI quis habet homines proprios, qui ad alium, ut ipſi ſe ſubjiciant, aut aliò fugiunt, contingitque, ut ille aut ejus mandatarius eos repoſcat, tunc debent ipſi reſtitui ſine contradictione.

2. *Si illi (qui aufugerunt) nolunt redire, is (ad quem fugerunt) debet eos domo ſua pellere, nec diutius retinere; quod ſi facit, ad nihil aliud tenetur.*

3. *Si neutrum horum, is (penes quem ſunt) facit, judex eos ipſi auferre, & domino reſtituere debet.*

4. *Si autem (cum is, penes quem ſunt, eos nec reſtituit nec expellit) aliquis eorum aufugit, debet domino ſatisfacere, ſed non juxta juris rigorem.*

5. *Si autem illi (homines hi proprii) ab ipſo receſſerunt, antequam alter illos repoſceret, aut in judicio arreſtum obtineret, tum ipſe ad nullam tenetur ſatisfactionem.*

CAP. CCCXLVII.
Der ſin kint uerkauffet.

VNd [1] uerkauffet ain man ſin kint durch ehaft not [2], daz tut er uuol mit reht,

2. Er ſol ez aber nit uerkauffen [3], daz man ez tœte noch in daz hurhuſe,

3. Er git ez ainem herren uuol für aigen.

CAP. CCCXLVII.
De Eo, qui liberos ſuos vendit.

SI quis ex cauſa ſontica liberos ſuos vendit, hoc jure facit.

2. *Non autem debet eos vendere, ut occidantur, nec in lupanar detrudere.*

3. *Jure autem alicui domino illos tradit, ut ſint in proprietate ejus.*

CAP. CCCXLVIII.
Wie man lantæding haben ſol.

[1] WIr gebieten bi unſerm geuualt allen den herrun, die lanttæding ſulen gebieten uf dem lande, daz ſi ez driſtunt haben in dem Jare,

2. Vnd ſtat daz lant alz unfridelich und alz übel, ſo mag man ez gebieten uuol mit reht uber zuuen manede allen den, die in ſinem gerihte ſitzent,

3. Die

CAP. CCCXLVIII.
Quomodo Judicia Provincialia haberi debeant.

MAndamus ex plenitudine poteſtatis omnibus Dominis, qui jus habent citandi ad judicium provinciale, ut illud ter in quolibet anno habeant.

2. *Quodſi regio illa turbis & litibus plena ſit, jure poteſt ſingulis duobus menſibus, eos qui ſub ipſius juriſdictione ſunt, ad judicium provinciale vocare.*

3. *Omnes*

Ad CAP. CCCLXVI.

1) Cod. Argent. min. & quidam alii: *oder ſin lütte.* Hortl. *oder ſein potſchafft.* Wurmbr. *oder ſein petſchafft.* Scherz.

2) Cod. Uff *der kains.* Scherz.

3) Ingolſt. *getwingen.* Scherz.

4) Lege: *nach genaden.* quæ loquendi formula crebro occurrit. Fſch. ceterique habent: *nach genaden.* vel *nach gnaden.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLVII.

1) Hic reſpexit Compilator ad l. 2. Cod *de Patrib. qui filios diſtraxerunt.* conf. Illuſtris Viri DN. Dattii Diatribe *de Venditione Liberorum.* Scherz.

2) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *alſo das er es aigen macht, das tut &c.* Scherz.

3) Cod. Fſch. pergit: *in den tot noch in die beidenſchaft, noch in debein hurhaus.* Hortl. *das man es tött, noch in kein gemaines frawn haus.* his uddit Cod. Ambr. Chart. *oder das er es verfüre in andere lande, oder zu ſolchen dingen.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLVIII.

1) Hic verſus iu Cod. Feſch. ita incipit: *Alſo ſprichet der ſelige unde der helige Keiſer Kar* (Uff. *Keyſer Karell*) *wir gebieten,* &c. cum noſtro uutem ceteri conſonant. *Scherz.*

2) Sic

3. Die sulent sin lanttædinge suehen, die gut in sinem geriht hant, oder mit huse in sinem geriht sitzent, ob si ze iren tagen komen sint [2] ze zuuay und zuuaintzig iaren.

4. Alz ain herr sin erstez lantteding gebiutet, so snl er uor sinen boten uierzehen tag in sin [3] gemerckt senden, und in siniu dœrfer und uf sin burge und sol da haizzen kunden uf uuelhem tag und an uuelhi stat er sin lantteding geboten habe alz er in hiezz,

5. [4] Daz sol er bi sinem aide sagen, den er im gesuuorn hat, daz er ez beruffet hab alz er in hiezz.

6. Vnd suuer dar nit kumpt under den lüten die hieuor genenet sint, die sint der buz schuldig.

7. Darnach sol er sin lantteding gebieten,

8. Vnd suuer da beclagt uuirt, ist er da zegagen, er sol antuuürten,

9. Ist er da nit, man sol im in die lanttedinge furgebieten dristunt.

10. Vnd ist er beelagt umb den totslag, oder umb den raup oder umb diuphait, oder umb uuunden oder [5] umb freuel, so sol in [6] der Rihter und Lantrihter æhten, und sol dem elager rihten [7] uf daz gut. Vnd ist ez umb gut, daz in sinem geriht lit,

11. Vnd umb dehain gülte, so sol er in nit æhten, er sol im aber rihten uff sin gut, daz in sinem geriht lit.

12. Der Rihter und der elager die suln uff dem lantteding uuarten [8] dem da fürgeboten ist untz uesper zit.

13. Suuer denn nit enkumpt, der ist der buz schuldig. Vnd sol der Rihter sin buz nemen, daz ist etuua fünf psunt etuua minner [9] ie [10] nach geuuonhait,

14. Man sol uff dehain lantteding riten mit harnasche, uuan mit dez Rihterz urlop und mit sinem uuillen.

CAP. CCCXLIX.

[1] Buz nach gnaden.

[2] VNd uerdient ain man buz gen unz suuie diu gesehaffen ist, und hat si mit übelem uuillen uerdient freuellich, [3] so mag sie unser Rihter [4] und uuir selbe gar nemen. 2. Vnd

3. *Omnes illi, qui bona sub ipsius jurisdictione possident, aut sub illâ domicilium habent, tenentur judicio provinciali se sistere, si ad dies suos pervenerunt, id est, ad viginti & quatuor annos.*

4. *Cum Dominus aliquis primâ vice judicium provinciale indicere vult, debet nuntios suos duabus septimanis ante judicii initium mittere in oppida, pagos, & castra sibi subjecta, & illis mandare, ut indicent, qua die, quoque loco ipse judicium provinciale celebrare velit.*

5. *Hoc facto nuntii ab eo missi (si redeunt) debent in vim juramenti, quo ipsi tenentur, asserere, quod secundum jussum ipsius homines citaverint.*

6. *Si quis ex illis, de quibus modo dictum, non apparuerit, (in judicio provinciali) ad mulctam tenetur.*

7. *Hac (qua supra dictum est) ratione debet judicium provinciale indici.*

8. *Si is, qui in eodem convenitur, præsens est, debet ibidem respondere.*

9. *Si autem absens est, trina vice ad illud est citandus.*

10. *Si quis convenitur, ut reus homicidii aut rapinæ, aut furti, aut vulnerationis, aut alius injuriæ, tum judex provincialis eum debet proscribere, & immittere actorem in bona ejus, quæ sub ipsius jurisdictione sita sunt.*

11. *Quodsi de debito quodam quæstio sit, reum non debet proscribere; debet autem actorem immittere in bona alterius, quæ sub ipsius jurisdictione sunt sita.*

12. *Judex & actor in judicio provinciali debent exspectare citatum (reum) usque ad tempus vespertinum.*

13. *Quo veniente, si alter se non stitit, tenetur ad satisfactionem; judexque mulctam debet exigere, quæ alicubi est quinque librarum, aliis in locis minor, alibi major, pro diversa regionum consuetudine.*

14. *Nemo debet in judicium provinciale venire armis suis indutus, nisi cum venia & permissione judicis.*

CAP. CCCXLIX.

De mulctis.

SI quis ob malitiam dolumque suum meruit, ut nobis mulctam præstaret, qualiscunque illa sit, illam integram judex noster, nosque ipsi sumere possumus.

2. *Si*

2) Sic quoque Uff. ast Cod. Jung. *vier und zwainzig.* Fsch. *daz ist ob si vier unde zweinzich jar alt sint.* omnes habent 24. excepto MSC. Scotor. Vienn. quod exhibet: *vierzehen.* Scherz.

3) Cod. Jung. *merkete.* Fsch. *in siner march.* Uff. *yn sein marckte.* Hupf. *marckt.* Scherz.

4) Omnes Codd. concordant Nostro; sed Fsch. ita pergit: *so er danne darkümet so sol er sinen gebutel vragen, ob er daz lanttedinch also geboten habe, als er in hiez, d. s. e. h. s.* Scherz.

5) Cod. Jung. Fsch. Univ. Arg. Waldn. Argentin. uterque; *umb ander frevel.* Scherz.

6) Reliqui Codd. nostri habent tantum: *der Lantrihter.* Scherz.

7) Cod. Fsch. *uf sin gut, und ist ez umbe gut, daz in sinem gerihte lit umbe kein gulte sol er in niht ehten, er sol im aber rihten.* &c. sic & Cod. Univ. Argent. similiter MSC. Scot. *auff sein gut, ob es in seinem gerihte leit umbe kein gulte.* Uffenb. *das in seinem gerichte liget. Aber umbe kein gulte sol er yn nicht echten aber er sol dem clager auff sein gut richten und ist es umbe gute* &c. Scherz.

8) Cod. Fsch. *der lute den da furgebotten.* Scherz.

9) MSC. Waldn. & Scotor. Vienn. addit: *etwamehr.* Scherz.

10) Jung. & plerique Codd. *nach des landes gewonhait.* Meus addit: *und reht.* Scherz.

Ad CAP. CCCXLIX.

1) Cod. Fsch. Rubricam hanc habet: *von der Buzze.* Scherz.

2) Cod. Fsch. ita incipit: *Des heiligen Karls buzze und wort, unde ist daz ein man buzze gegen uns verwirket und gen unsern gesellen, swie die geschaffen ist.*

3) Cod. Arg. maj. *so mugent wir und unser richter sü nemen.* Scherz.

4) Voces: *und wir selbe* non apparent in ullo Ambrasianorum Codicum. Scherz.

Ad

2. Vnd hat si ain man unuuizzeclich und ainualticlich ueruuorht die buz sulen uuir nit gar nemen, uuan nach gnaden.

CAP. CCCL.

[1] Kayser Karln gebot.

[2] DItz sint diu gebot dez hailigen und dez seligen [3] Kayserz Karln, [4] gebot,

2. Suuer geziuge laiten uuil, [5] den sol der Rihter sunder nemen, und sol in fragen, [6]

3. Also sol er den geziugen allen tun,

4. [7] Ir ainer sol nit sagen, daz ez der ander hœre, [8] uuan uor dem Rihter und uor den lüten.

5. Vnd sagent si gelich umb die sache, so hant si ienem geholfen, der si angedinget hat,

6. Und sagent si nit gelich, so hant si im nit [9] geholfen. [10]

CAP. CCCLI.

[1] Von den getauften Juden.

EZ uerbiutet Got und der Kaiser Karl, und der Babest [2] Leo, daz dehain cristanmensche uon dem andern [3] gesuch neme.

2. Daz uerbot der Babest Leo und der hailig Kaiser Karl mit ain ander ze [4] Rome, do si bede ain concili heten.

3. Suuer sin überuuært uuirt, den sol gaistlich geriht ze banne tun, und darnach [5] mit der æht rihten, alz hieuor (c. 88, 3. & passim) gesprochen ist.

4. So

2. Si autem alter ex ignorantia & simplicitate deliquit, mulctam non debemus sumere integram, sed gratiose moderatam.

CAP. CCCL.

Imperatoris Caroli mandata.

HÆc sunt Sancti beatique Imperatoris Caroli mandata.

2. Si quis testes producere vult, judex illos separatim interrogare & audire debet.

3. Ita procedendum est cum omnibus testibus.

4. Nemo testium debet testimonium dicere, ut alii id audiant, quam judex & ejus assessores.

5. Si testes eadem de causâ, de quâ quæritur, effantur, tunc id prodest illi, qui illos rogatos produxit.

6. Si autem hi sibi invicem contradicunt, ipsorum productio ei non prodest.

CAP. CCCLI.

Quod nullus Christianorum ab altero usuras capere debeat.

DEus & Imperator Carolus, ut & Papa Leo, prohibent, ne quis Christianorum ab altero usuras accipiat.

2. Hoc interdixit Leo Papa & Sanctus Imperator Carolus, cum Romæ conjunctim Concilium aliquod celebrarent.

3. Qui contra hoc fecerit, hunc judicium Ecclesiasticum debet excommunicare, & judex secularis proscribere, sicut supra dictum fuit.

4. Si

Ad CAP. CCCL.

1) In Fsch. Rubrica est: *Wie man gezinge vragen sol.* Scherz.

2) Hic versus primus in MSC. Ambr. Chart. sic legitur: *Dis stett in dem andern buche das der Künig Karl der Hailig und der Selig hat gemacht.* Scherz.

3) Jung. pergit: *König Karln wie man geziegen nemen soll.* Scherz.

4) Dele: *gebot.* Scherz.

5) Cod. Fsch. & alii: *so sol in &c.*

6) Cod. Fsch. addit: *umbe die sache.* alii: *was er darumb wisse.* Scherz.

7) Cod. Wurmbr. & Hortl. hunc versum ita sistunt: *und ist ir mer dann ainer oder ir sey vil oder wenig, so sol jeglicher besonder sagen und das ye ainer den andern nicht hör wan v. d. L. &c.* Scherz.

8) Deest in Arg. maj. *wan v. d. R. u. v. d. L.* Waldner. habet: *wan vor dem Kunige und vor &c.* Verba: *und vor den luten* absunt à MSC. Scot. Vienn. *Scherz.*

9) MSC. Ambras. Chart. addit: *Es sey dann als ferr ob ihm zween gezügen ertheilt sind zu ihm selber, die helffen ihm wol, ob sie gleich sagent. Ist ihm aber ertheilt das er mehr gezengen leiten sol und hat er die gleich sagen so hat er behept.* Sic & Uff. nisi quod loco ultimorum verborum habeat: *so hat er erbe behaldenn.* Scherz.

10) Hortl. Cod. hæc addit: *Ain jeglich man der seine recht nicht verlorn hat der ist umb ain jeglich sach wol gezewg an umb kuntschafft, das ain erberge gesworne kuntschaft haist da sullent unversprochen lewt darzu genomen werden den umb die sach alalerkündigist ist.* Sic & Wurmbr. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLI.

1) In Fsch. est Rubrica: *von Wucheren.* in Hortl. & Wurmbr. *Kain Cristen mensch sol von dem andern gesuch nemen.* Utraque Rubrica melior est nostrâ. *Scherz.*

2) *Leo* deest in Codd. Fsch. Univ. Arg. Jung. Waldner. Argentin. utroque & meo. Ambras. Perg. addit: *und alles geistlich gericht und recht.* Scherz.

3) Cod. Fsch. *dehein gesuch noch dehein wucher neme.* Scherz.

4) In Concilio Romæ sub Carolo M. & Leone III. habito hoc statutum fuisse nondum liquet. In Capitulari tamen Aquisgranensi de A. 789. apud Baluz. T. I. Capitular. p. m. 215. hæc leguntur: *Item in eodem Concilio seu in Decretis Papæ Leonis, nec non in Canonibus, qui dicuntur, Apostolorum, sicut & in Lege ipse Dominus præcepit, omnino omnibus interdictum est, ad usuram aliquid dare.* quod iisdem verbis repetitur in Capitularium lib. 1. tit. 5. *Scherz.*

5) Supple: *weltlich gericht.* quod habet MSC. Arg. maj. ubi legitur: *und darnoch weltlich gerichte mit der Achte.* Scherz.

6) Cod.

4. So ain menſch ze bann uuirt getan, ſuuer daz uuaiz und im dar darnach [6] gemainſamet, der iſt auch in dem bann,

5. Und iſt er alz lang in dem banne, alz hieunr geſchriben ſtat, ſo kumpt er in die ſchulde da der bænnig ſelbe inn iſt.

4. *Si quis fuit excommunicatus, & contingit, ut alius, qui id factum eſſe ſcit, cum ipſo familiariter converſetur, ille etiam eſt excommunicatus.*

5. *Hic (poſterior) ſi in ſtatu excommunicatorum manet per tempus ſupra definitum, cenſetur reus eſſe ejusdem criminis, propter quod alter fuit excommunicatus.*

CAP. CCCLII.
Der ſich dez Richez gut ze unreht underuuindet.

SUUer ſich dez Richez gut underuuindet ze unreht und [1] unuuizzentliche, uuirt er dez geinnert mit unſerm boten, der ſol daz ze hant uuiderlan aun ſchaden,

2. Und hat erz mit uuizzent getan, ſo hat er ſin triuue an unz zerbrochen,

3. Und het er unz da uor hulde geſuuorn, ſo iſt er mainaide und triuuueloz,

4. Daz ſulen uuir uber in rihten nach unſerm [2] uuillen und nach unſerm geuualt.

CAP. CCCLII.
De eo, qui aliqua Imperii bona injuſte occupat.

SI quis injuſte ſciens prudensque aliqua Imperii bona occupat, & illa per nuntios noſtros reſtituere jubetur, debet illa ſine mora reſtituere integra.

2. *Si id fecit ſciens, fidem nobis datam fefellit.*

3. *Et ſi eorum bonorum intuitu (ſpecialem) fidem juravit, perjurus eſt & perfidus.*

4. *Ob hoc ipſum eundem puniemus juxta arbitrium & poteſtatem noſtram.*

CAP. CCCLIII.
[1] Der dez ſunnentags uail hat.

WIr gebieten [2] daz an dem Sunnentage nieman nihtz uail habe uuan ezzen und trinken.

2. Suuer ſin gaden uſtut oder ſin crame oder [3] ſiner keler daz er iht [4] daruz uerkauffen uuil, der iſt [5] dem pfarrer fünf ſchilling ſchuldig, und dem Rihter alz uil.

3. Ain ieglich uelrtag, den man mit dem bann gebiuter ze uirenn, der hat daz ſelbe reht alz der ſunnentag und drie [6] hohzit, Wihennaht, Oſtern und Pfingſten.

CAP. CCCLIII.
De iis, qui die Dominica merces venum exponunt.

PRohibemus, ne quis die Dominica res alias, quam quæ ad victum pertinent, venum exponat.

2. *Qui tabernam ſuam mercatoriam aut pergulam, aut cellam aperit, venditionis cauſa, debet parocho ſuo præſtare quinque ſolidos, & judici tantundem.*

3. *Circa quamlibet diem feriatam, quæ publicè indicitur, id juris obtinet, quod viget circa dies Dominicas & tria hæc feſta, Natalitiorum ſcilicet, Paſchatis, & Pentecoſtes.*

CAP.

6) Cod. Uff. *und darnach gemainſchaff mit ym hat.* Hortl. & Wurmbr. *u. d. offenlich gemainſchaft m. i. hat.* Scherz.

Ad CAP. CCCLII.

1) Sic quoque Fſch. Waldo. Uffenb. Scotor. Vieno. Univ. Arg. aſt major Arg. habet: *wiſſentlich.* ſic quoque Arg. minor & impreſſi. Hortl. Wurmbr. & Jung. *und auch wiſſentlich.* Ambr. Perg. *mit unwiſſen.* Scherz.

2) Pro: *willen.* MSC. Scotor. Vieno. habet: *rechten.* Arg. maj. pro: *willen u. u. u. gewalt.* exhibet: *nach unſerm rechte und gerichte.* Scherz.

Ad CAP. CCCLIII.

1) In Fſch. hæc eſt Rubrica: *man ſol des virtages nit veil haben.* Scherz.

2) Cod. Uff. addit: *bey unſerm gewalt.* Hortled. & Wurmbr. *pey rechter gehorſam und pey unſerm Kaiſerlichen gewalt.* Scherz.

3) Lege: *ſinen.* ita omnes noſtri Codd. & recte quidem. *Scherz.*

4) Cod. Hortl. addit: *ſāmbaftigs.* Wurmbr. *ſambthäſtigs.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ſinem pharrer.* Scherz.

6) *Hochzit.* Antiquis feſta denotare certum eſt. vid. Staden. Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 312. *Scherz.*

Ad

CAP. CCCLIV.

[1] Wie man armen lüten rihten ſol.

WIr gebieten bi Kayſerlichem geuualt allen den Rihtern die in dem lande und in den ſteten [2] ſint, daz ſi ſich [3] hüten uor unrehtem geuualt,

2. Und ſuua ſi dez nit tunt, daz müzzen uuir rihten, nach unſerm reht,

3. [4] Und ſuua uuirz niht gerihten mügen, ſo riht ez got über ſie an dem iungeſten tag.

4. Dem Rihter iſt [5] miet geſetzt ueder uber reht noch uber unreht.

5. Er ſol nihtzit nemen uuan [6] ſin buz, diu mit reht im geſetzet iſt, und doch nach genaden.

6. Suuenne der drier lute ainz fur geriht kumpt, arme lute, uuituuen, und uuaiſen, und ſi ainen uorſprechen [7] nement, den ſol in der Rihter geben uor andern luten.

7. Vnd die an dem geriht ſitzent die ſuln ſie hœren uor andern luten.

8. Suuer dez nit entut, der tut uuider Got und uuider reht.

CAP. CCCLIV.

Quomodo in cauſis miſerabilium perſonarum judicari debeat.

MAndamus ex plenitudine poteſtatis omnibus judicibus, qui vel ruri vel in urbibus degunt, ut abſtineant à vi injuſta.

2. *Hoc ſi non faciant juxta poteſtatem & jus, quod habemus, id puniemus.*

3. *Quodſi autem id facere impediamur, DEus in noviſſimo die in eos judicium feret.*

4. *Judici per leges non eſt permiſſum, ut in cauſa vel juſta vel injuſta munus accipiat.*

5. *Nihil ille debet, niſi mulctam, quæ à legibus ipſi eſt conceſſa, accipere, & quidem non obſervato juris rigore.*

6. *Si quis ex trino hoc hominum genere, pauperum ſcilicet, viduarum & pupillorum, in judicium venit, & advocatum petit, ei præ aliis debet aliquis dari.*

7. *Qui in judiciis ſedent judicandi cauſa, debent eosdem audire præ aliis hominibus.*

8. *Hoc qui non facit, contra Deum & jus agit.*

CAP. CCCLV.

Von zollen.

DEr ſælige und der hailige Kaiſer [1] Karl ſprichet aber alſo.

2. Ez ſol nieman dehainen zol nemen, uuan der uon alter her mit reht iſt komen, [2] die min Ænin und min uater [3] Künig Pippin geſetzet hat,

3. Die uuellen uuir ſtet haun, und uuellen auch furbaz dehainen mer ſetzen.

4. Vnd ſuuer ſi haut geſetzet, die nemen uuir ab,

5. Und

CAP. CCCLV.

De Vectigalibus.

BEatus & Sanctus Imperator Carolus ita edicit:

2. *Nemo debet aliqua vectigalia exigere, quam quæ ab antiquis temporibus jure fuerunt introducta, quæ ſcilicet avus meus & pater meus Rex Pipinus conſtituit.*

3. *Hæc firma ſervabimus, nec alia nova amplius introducemus.*

4. *Et ſi quis (de facto nova) inſtituit, ea abolebimus.*

5. *Quod-*

Ad CAP. CCCLIV.

1) Cod. Fſch. Rubricam ita exhibet: *Von armen lüten witwen und weiſen.* Hupf. & impreſſi: *wie man lanttading haben ſol.* Scherz.

2) Arg. maj. addit: *oder.we ſy ſint.* Scherz.

3) Cod. Fſch. *reinen.* Arg. maj. *reynnen.* Hortl. & Wurmbr. *reinigen.* Scherz.

4) Verſ. 2. & 3. ita in MSC. legitur: *Unde ſwa ſi des nicht tunt, daz ſol Got uber ſi rihten an dem jungeſten tage, unde ich rieht ez uber ſi als min reht ſeit, ſwelich rihter niht enrihtet die ſchulde als ſi im geclaget wirt, und ver im erziuget wirt als reht iſt, uber den ſol ez ſin herre oder rihter rihten unde ſin Herre von dem er daz gerihte hat.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *nicht mit.* Ingolſt. Uff. ceterique fere omnes: *kain müet.* mens: *dehein ander miet geſezt. miet, müet*, merces, it. præmium, Inferendum autem omnino textui noſtro: *nicht* aut *kein.* Scherz.

6) Cod. Fſch. *ſin rehte buzze diu im mit rehte &c.* ſic & Uff. & Ingolſt. *Scherz.*

Juris Provincial. Alem. Tom. II.

7) Cod. Fſch. *bitent.* recte. loco verborum: *und ſ. a. u. nement.* MSC. Scotor. Vienn. habet: *die ſol der Richter des erſten vertigen mit allen dingen.* Scherz.

Ad CAP. CCCLV.

1) Rectius dixiſſet: *Ludewig der fromme.* eſt enim hoc Capitulum deſumtum verbotenus fere ex Capitularium RR. Franc. lib. IV. c. 31. quod ita incipit: *Ut ubi tempore Avi noſtri Domni Pippini conſuetudo fuit &c.* Continet autem liber IV. Capitularia Ludovici Pii, ceu ex Præfatione ejusdem apparet, non Caroli M. *Scherz.*

2) Cod. Fſch. addit: *und geſtetet iſt und min ene &c.* in Cod. Uff. & Univ. Arg. verba: *die min ænin,* deſunt. Argent. maj. vitioſe habet: *die min ſun.* Impreſſi etiam hic inſigni labe laborant. pro: *Ænin* Wurmbr. habet: *Enn.* Hortl. *Ene.* Waldner. *Eny.* Arg. min. & meus: *Ane.* Twinger in Vocab. Lat. Germ. Avus, *Ane*, *oder Groſette*, *oder Grosherre.* Scherz.

3) *Künig Pippin.* deeſt in Codd. Jung. & Ambr. Perg. *Scherz.*

4) Cod.

5. Und fuuer uber lant uert, und mag der aun bruggen geuarn, in sol nieman [4] zolles nœten.

6. Suuer zol daruber [5] nimet, der hat unser [6] hulde uerlorn.

7. Die sol er uuider geuuinnen nach unsern gnaden.

8. Wir gebieten allen den die in unserm [7] Riche sint, daz si dehainen zol nemen [8] aun unser urlop, und fuuer ez daruber tut, der hat unserr hulde nit.

9. Wir sprechen, daz alle zœlle und alle münzze die in Roemschem Riche sint, die sint dez Roemschen Künigez,

10. Und fuuer si uuil haun, er si pfaffe oder [9] laye, der muz si haben [10] uon dem Roemschen Künige,

11. Und fuuer dez nit entut der frævelt an dem Riche.

5. Quodsi quis iter facit, & in illo citra usum pontium pergere potest, ab eo nemo vectigal exigere debet.

6. Qui contra facit, ille gratia nostra excidit.

7. Hanc tum demum si dignum ea judicabimus, recuperabit.

8. Omnibus, qui Imperio nostro subjecti sunt, interdicimus, ne sine venia nostra ullum vectigal exigant; qui contra fecerint, gratia nostra excidunt.

9. Pronuntiamus, quod omnia vectigalia & monetæ, quæ sunt in Imperio Romano, sint Regis Romani.

10. Qui illa habere vult, sive Clericus sit, sive Laicus, debet ea impetrare à Rege Romano.

11. Qui hoc non facit, ille (si vectigal exigit) injurius est in Imperium.

CAP. CCCLVI.
[1] Ditz ist uon Binen.

VNd fliegent [2] binen uz und uallent uf ainen baume [3] und er in inr drie tagen nachuolget, so sol er ienem sagen dez der baum ist, daz er mit im gange, und im [4] sin ymmen geuuinne,

2. Si sullen mit ainander dargan, und sulen [5] mit æxten an den baum slahen und mit kolben und mit suuiu si mugen, daz si doch den baum iht uerseren noch uerderben,

3. [6] Oder uellet er an ainen [7] zaun oder uf ain [8] huse, oder uf suuaz er uellet, so ist ez dazselb reht alz umb den baum.

4. So er an den baum die slege getut, die hie uorgennent sint, suuaz der binen herab uellet die sint sin,

5. Und suuaz daruf belibet, die sint ienez dez der baum ist. [9]

CAP. CCCLVI.
De Apibus.

Si apes alicujus avolant, & arbori alterius insident, isque, cujus fuere, per triduum illas persequitur, debet illum, cujus arbori insident, rogare, ut secum eat & se juvet ad apes recuperandas.

2. Quo facto debent una accedere ad arborem, & securibus, clavisve aut alio, quo possint, instrumento arborem ferire, ita tamen, ne inde illa lædatur vel pereat.

3. Si autem ictus hi, de quibus modo diximus, fiunt, tum, quicquid apum decidit, est prioris Domini.

4. Quicquid autem illarum in arbore remanet, pertinet ad eum, cujus est arbor.

5. Id quod circa arborem juris est, etiam obtinet, si examen tale insidet sepi, aut domui, aut cuicunque alii rei.

CAP.

4) Cod. Fsch. & plerique: *zolles anmuten*. Scherz.
5) Arg. maj. & Waldn. *mutet*. impressi: *mutet und nympt*. Scherz.
6) Cod. Hortl. & Wurmbr. *unser und des Reichs hulde verlorn*. Scherz.
7) Cod. Waldn. *die in unserm oder des Riches gerichte sint*. Arg. maj. *in unserm gerichte*. Scherz.
8) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *oder machen*. Scherz.
9) Ambr. Perg. *Layenfurst*. Scherz.
10) Cod. Fsch. ita pergit: *Von Romissen Riche und von dem Romischen Kunige*. Concordant Uff. Arg. major, aliique. ast Hortl. & Wurmbr. habent: *und auch empfahen von dem Romischen Kunig und von seinem Reich*. Scherz.

Ad CAP. CCCLVI.

1) Cod. Fsch. meus & alii quidam: *von ymmen*. Ingolst. *von Peyen*. Scherz.
2) Alii *Immen*. Wurmbr. *pein*. Ambras. Perg. *beyen*. Scherz.
3) Cod. Hortl. & Wurmbr. habet: *und ob jener, von dem er ausgangen ist drey tag noch volget, so sol er jenem &c.* Scherz.
4) Cod. Fsch. Uff. & alii quidam: *sin ymmen helffe gewinnen*. Ingolstad. *sein yppen helf gewinnen*. Scherz.
5) Ingolst. *mit bakken*. Uff. *mit motten*. Wurmbr. *mit achsten und mit kelken*. Uterque Ambras. *mit axes ören, und nit mit der suiden, und mit kolben und mit stechen*. Scherz.
6) Rectius hic versus, ceu in Cod. Wurmbrand. & Hortled. fit, post versum quintum collocatur. *Scherz.*
7) Ambr. Perg. *zwei*. Scherz.
8) Idem Ambr. *dach*. Scherz.
9) Cod. Hortl. & Wurmbr. hæc adjiciunt: *wo zwen oder drey oder wie maniger ir sey die ainen ympen mit ainander vindent die sullent in auch mit einander vassen* (Wurmbr. *vahen*) *und was darvon kumpt das sol ir gemain sein und si sullent es mit ainander tailen. Wer ympen hin leibet des seint die stemme und was davon kumpt das sullent sie tailen als des lands reht ist*. Sic quoque Cod. Wurmbr. *Scherz*.

Ad

CAP. CCCLVII.
Der bernde baum uerderbet.

SUUer in ainez mannez baumgarten gat und im sine baum abhauuet, und sint ez baum, die obs tragent, er sol im daz obs gelten, suuaz er berait, [1] daz in aim iar daruf uuürde ob er ez uerkauffen uuolt,

2. Alz uil der baum ist, alz uil muz er im fur ieglichen geben, alz er berait, uuez daz obs uuert uuaz, daz ain iar daruf uuuhs.

3. Also muz er im daz obs gelten zuuelf iar, und sol im ander baum hinuuider [2] beltzun,

4. Und sint ez nit [3] beltzer geuuesen, suuelhe ander baum er im denn ab hat gehauuen, die setze im hinuuider,

5. [4] Vnd so zuuelf iar hinkoment sint, die baum dannoch also nütze nit uuorden, die er im hinuuider gesetzet hat, daz uf ieglichem nit ainez schillingez uuert uuahset, so sol er sich sin [5] nit underuuinden,

6. UUerdent aber si so nutz, daz ieglicher [6] zuuelf pfenuuert trait, so sol er sich ir underuuinden, und er hat in dannoch damit nit geuuert,

7. Er muz im dannoch ze buz geben [7] ain pfunt.

CAP. CCCLVII.
De eo, qui arbores frugiferas corrumpit.

Qui arboretum alicujus intrat, & in eo arbores alterius cædit frugiferas, debet duodecuplum pretii fructuum, quos quis, si singulis annis eos venderet, obtinere posset, præstare.

2. *Quot sint numero arbores cæsæ, pro tot arboribus debet solvere pretium fructuum, qui singulis annis provenirent.*

3. *Debet autem ei præstare pretium fructuum, qui provenissent per duodecim annos, & alias arbores (ejusdem generis) plantare.*

4. *Quodsi arbores cæsæ non provenere ex inoculatione, sed aliis sint generis, debet ei cædens alias earum loco plantare.*

5. *Quo facto, si duodecim anni sunt elapsi, nec arbores hæ plantatæ tantum fructuum producant, ut ex singularum fructibus unus solidus redigi possit, si vendantur, tum ille (Dominus arborum cæsarum) eas, tanquam suas, sibi asserere non debet.*

6. *Quodsi autem fructuum, quos ferunt, pretium æquet duodecim denarios, tunc potest ille (dominus arborum cæsarum) eas tanquam suas retinere, quo ipso tamen ei nondum plenè est satisfactum.*

7. *Debet alter ipsi præterea dare emendæ loco libram denariorum.*

CAP. CCCLVIII.
Der sich uuider den kaiser uuauffent.

SUUer sich uuider den kaiser uuaffent und uuider die die in sinem dienste sint, [1] oder den erz haizzet tun, oder der in ainer heruart mit dem kayser ist, und fliuhet der uon im e daz er selber fliehe, daz heten unser uordern gesetzet, die dez Richez pflagen, daz man si solt lebendig [2] begraben.

CAP. CCCLVIII.
De Eo qui contra Imperatorem arma sumit.

Si quis contra Imperatorem arma sumit, aut contra eos, qui sunt in ejus servitio, vel aliis, ut arma contra ipsos sumant, mandavit, vel cum una cum Imperatore in expeditione esset, fuga salutem quærit, antequam ipse Imperator se in fugam daret, in hunc majores nostri, qui Imperio præfuerunt, pœnam hanc statuerunt, quod vivus debeat terræ infodi.

CAP.

Ad CAP. CCCLVII.

1) Cod. Uff. pergit: *das yn zwelff jaren darauff gewachssen were.* in Cod. Fsch. pro verbis: *er sol im* &c. legitur: *so mua er jeglichen zwelf stunt als vil geben, als ein jar daruffe wirt unde sol im rehte derselben slahte baume hin widersetzen ez syn ympter oder ander baume gewesen.* Scherz.

2) Cod. Uff. *pflanzenn.* Ingolst. *pelzen.* Jung. & uterque Arg. *ympfen.* Fsch. Waldn. & alii: *setzen.* Ambr. Perg. addit: *und derselbenleie beume.* Scherz.

3) Sic Ingolst. & Uffenb. ast Jung. Ambras. Chart. Waldn. meus: *ympter.* Arg. maj. *impffzwige.* Arg. min. & Cod. Univ. Arg. *impfeter.* MSC. Scot. Vienn. *holzbaum.* Scherz.

4) Hunc versum Cod. Fsch. ita sistit: *Unde sint die baume innerhalp zwelf jaren als nutze worden, daz uf jeglichem werde eines schillinges wert, so sol er sich siner baume underwinden, unde hat in dannoch da mit niht gewert, er sol im noch ze buzze geben zweinzich schillinge.* Scherz.

5) Sic omnes fere Codd. MSS. & impressi. ast Argent. maj. *dannoch ir underwinden.* Sic quoque Ambras. Perg. sed uterque male. *Scherz.*

6) Ceteri Codd. concordant. ast Argent. maj. *zwölff schillinge wert.* vitiose. *Scherz.*

7) Cod. Ingolst. *ein pfunt pfenning.* Hortl. Scotor. Vienn. meus & plerique: *zwainzig schillinge.* Scherz.

Ad CAP. CCCLVIII.

1) Cod. Uff. *oder den es der keyser geheyssen hat.* Argent. maj. *oder wider den der es heiss tun.* Scherz.

2) Sic omnes MSS. & impressi. At Fsch. habet: *verbrennen.* Uff. *begraben, so setzen ein teyl bucher, verbrennen.* Scherz.

CAP. CCCLIX.
[1] Von Litgeben.

[2] HAt ainer uail ezzen und trinken, und hat ain [3] husfrauuen, und ain diern diu ſin ehalt iſt, und die helfent im in ſin dink [4] beſehen, die muzzent mit den lüten me ze ſchaffen han denn [5] ander frauuen,

2. Dauon iſt daz geſetzet [6] und uuerdent ſi daran begriffen, man ſol uber ſi nit rihten alz uber ander ſrauuen,

3. Man ſol ſi nit offenlichen rügen, [7] in ſol ir bihter haimlich buz darumb geben.

CAP. CCCLIX.
De Cauponibus.

SI quis aliis pro pecunia publice cibum & potum præbet, habetque uxorem, & puellam, quæ in ipſius eſt ſervitio, quæ ipſum in caupona exercenda juvant, aliter fieri non poteſt, quam ut hæ feminæ cum hominibus frequentius converſentur, ac aliæ mulieres.

2. *Hinc ſtatutum eſt, quodſi illiciti concubitus accuſantur, aut in eo deprehenduntur, non debeant puniri, ut aliæ feminæ.*

3. *Non debent publica pœna affici, ſed ipſorum confeſſionarius debet ipſis pœnam in ſecreto ſuſtinendam dictare.*

CAP. CCCLX.
[1] Von Schribern.

SUUelhe ſchriber ain lay iſt, der ualſche hantueſt ſchribet oder ſalſche brief, uuirt er dez [2] uberrætt ſelbe dritte, daz er uuol uueſte, daz ez ſalſche uuaz, daz er da ſchribet, da ſol man im die hant umb abslahen.

2. Vnd iſt er pfaffe, man ſol in dem Biſchoff antuuürten, und ſol im der ſin pfæfflich ere benemen,

3. Suua in darnach der uueltlich Rihter begriffet, da ſol er uber in rihten alz uber ainen layen,

4. Er ſol im ab die hant haizzen ſlahen. [3]

CAP. CCCLX.
De Scribis.

SI ſcriba aliquis, qui eſt Laicus, falſa inſtrumenta conficit, aut falſas literas, debet ſi convincitur per actoris & duorum aliorum juramenta aſſerentium, quod bene ſciverit, illud, quod ſcribit, falſum eſſe, ipſi manus ideò amputari.

2. *Si autem ſcribens eſt Clericus, debet transferri in poteſtatem Epiſcopi ſui, qui eum dignitate Clericali privare debet.*

3. *Hoc facto, ſi judex ſecularis eum deprehendit, de eo judicare tenetur, ac de Laico.*

4. *Debet ſcilicet mandare, ut ei manus amputetur.*

CAP. CCCLXI.
[1] Von ungerehtem lœte.

[2] SUUer ain gelœte [3] ringer machet [4] ainz pfenningez, denn ez ze reht ſin ſol, dem ſol man [5] daz haupt abslahen,

2. [6] Vnd

CAP. CCCLXI.
De pondere non juſto.

SI quis pondus, quod appenditur, minuit, ita ut uno denario levius ſit, quam eſſe deberet, illi caput eſt amputandum.

2. *Loquor*

Ad Cap. CCCLIX.

1) Rubrum in Cod. Ingolſtad. tale eſt: *von den leibgewinne.* in Cod. Univ. *voe einer württin.* Arg. maj. *von gelitgebende.* Fſch. *ob ein litgeberen ir e brichet.* Scherz.

2) Cod. Fſch. *hat ein litgebi.* Meus: *h. e. litgebe.* Jung. *h. e. winnan.* Scherz.

3) Sic omnes Codd. MSS. ſed impreſſi: *kauffrau,* male. *Scherz.*

4) Cod. Uff. *verrichten.* Fſch. addit: *unde ſchaffen.* Scherz.

5) Cod. Fſch. *ander läte.* Uff. *ander lute oder frawen.* Scherz.

6) Cod. Fſch. pergit: *werdene ſi gezigen mit dem uberhur, oder ob ſi damit begriffen werdent, man ſol mit niht uber ſi rihten.* ſic omnia MSS. & recte. *Scherz.*

7) Cod. Fſch. pergit: *unde ſol ſi niht offenlichen buzzen, in ſ. i. pharrer heimliche bezze geben.* Scherz.

Ad Cap. CCCLX.

1) In Fſch. Rubrica ſic ſonat: *der valſche hantveſte ſchribet.* Utrumque Arg. pro: *hantveſte* habet: *briefe.* Scherz.

2) Cod. Hortl. *hewert und uberweeden.* ſic & Wurmbr. aſt Ingolſtad. *uberkomen.* impreſſi: *uberzeugt.* Scherz.

3) Cod. Hortl. addit: *als vor von dem Layenſchreiber geſchriben ſtet.* ſic & Wurmbr. *Scherz.*

Ad Cap. CCCLXI.

1) Rubrica ſic legitur in Hortl. & Univ. Arg. *der unrechts gewicht hat.* In meo: *der unrehtes gewege* (Ingolſtad. *gewag.* Fſch. *gewegde*) *hat.* Scherz.

2) In Ambraſ. Chart. hæc leguntur: *der ain gelepte wauge, da man mit wiget ringer machet eins pfenninges denne es recht ſein ſolt, als vil ein pfenninge wiget, der ein pfund eie marck tund, dem ſol man* &c. MSC. Scot. Vienn. *wer gewag und ſein gelöt* &c. Scherz.

3) Cod. Hortl. *leichter machet.* Ambr. P. addit: *gegen ein pfenninge der ein pfunt an eine march get.* Scherz.

4) Cod. Wurmbr. & Hortl. *eines einigen pfenninges wert.* Scherz.

5) Cod. Uff. *das gantz hewbt.* Scherz.

6) Cod.

2. [6] Vnd sol der pfenning uz der mark ain pfunt uuerden.

3. Suuer auch ieman uberuuigt mit rehtem gelœte gen ainem pfündigen pfenning, dem sol man hut und har abslahen [7] an der schraiat.

2. Loquor autem de his denariis, quorum si Marcam habet quis, Libram habere vulgo dicitur.

3. Qui etiam justam habens libram in ponderando alterum decipit, ita ut res ponderata unius denarii pondere gravior esse censeatur, quam revera est, ille debet ad columnam, ad quam nocentes alii publicæ infamiæ exponuntur, fustigari.

CAP. CCCLXII.
[1] Von gezimmer.

VNd zimmert ain man ain huse, un uuil sin nachgebur ain hus an in zimmern, so sol erz in der hœhe rihten, [2] daz sin lieht iht uerzimmert uuerde.

2. Tut er ez daruber, so clage er ez dem Rihter, [3] der sol ez denne ze reht brechen.

3. [4] Suuer uf ain frœmdez ertrich zimmer oder [5] buuue uf ain frœmdez ertrich setzet oder sait daruf daz ist allez dez dez daz ertrich da ist.

4. Suuer uz frœmdem holtz ain schif uuürket oder ander dink, suuez daz holtz ist, [6] dez ist auch daz uuerk, daz dauon gemachet ist.

CAP. CCCLXII.
De Ædificiis.

Si quis ædificavit domum, & vicinus ejus juxta eam ædificare vult aliam, tum hic (posterior) suam domum ita in altum tollere debet, ne alteri lumen auferatur.

2. Si hic contra fecerit, alter debet ea de re queri apud judicem, qui jure id (domum recens extructam) destruere tenetur.

3. Si quis in solo alieno ædificat, aut arbores plantat, aut serit, ædificium illud, aut arbores, aut semen ejus est, cujus est solum.

4. Si quis ex materia aliena navim conficit, aut aliam rem, tum species confecta ad illum pertinet, cujus est materia.

CAP. CCCLXIII.
Von frœmder arbait.

SUUer uz frœmder syden oder uz frœmder uuolle oder [1] falsch geuuant uuürket [2] oder ander dink, daz ist auch dez mit reht, dez der [3] geziug ist, ez si uon Gold [4] geuueben oder uon andern dingen,

2. [5] Vnd

CAP. CCCLXIII.
De Opera circa materiam alienam adhibita.

Si quis ex alieno serico aut lana vel lino alieno vestem conficit, vel aliam rem, tum res confecta cedit domino materiæ, sive aurum intextum fuerit, sive aliæ accesserint res.

2. Quodsi

6) Cod. Fsch. hæc habet: *unde das phenninch gewige sol also swer siu, das man ir uz der mark niur ein phunt slahen sol. Swer auch mit einem rehten geloten wiget, als swer derselben phenninge einer wiget, uberwiget dem sol man haut und har abeslahen.* Uffenb. sic habet: *ist es aber das er es eins pfennigs swerer macht auff ymands schaden das ist das selbe rechte. Wer das gelote swerer oder geringer macht umbe ein pfennig mit geverde wan es zurechte sein sol der pfennig sal es eyner sey der man ein pfund aus dem margk machet. Item wer auch ymant uberwiget mit rechtem gelote gem einem pfennig der pfennig ist dem sal man haut und bare bey dem hochstenn abslagenn.* Scherz.

7) Impressi Codd. *an der strassen.* Ingolst. *schrayod.* Jung. & MSC. Scot. Vienn. *Schrannen.* Waldn. *straiug.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXII.

1) Fsch. loco Rubricæ habet: *wie man huser zimbern sol.* Scherz.

2) Cod. Fsch. *daz er im sin libt iht verzimmer.* Scherz.

3) Cod. Fsch. *der sol ez mit rehte dannen heizzen brechen.* sic & Cod. Univ. Arg. Waldn. Arg. uterque, meus. ast Hortl. & Wurmbr. *und so sol es dann der richter zu recht richten.* Hupf. & impr. *der sol es zu recht niderbrechen.* Scherz.

4) In Fsch. est novus titulus: *der uf vremdez ertriche zimmert*; alii: *aber von gezimber.* Scherz.

5) Cod. Fsch. *baume.* Uterque Arg. & meus: *böme.* Hortl. & Wurmbr. & Scot. Vienn. *Pawm.* Cod. Un. *boum.* Uff. *bewe.* Ingolst. *pau.* probandi videntur, qui *baume* legunt. *Scherz.*

6) Cod. Uff. pergit: *oder das darauss er dan icht gemacht oder gewurcket des ist auch das &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXIII.

1) Lege: *flahs.* Omnes Codd. nostri vel *flachs* vel *flas* habent, & bene quidem. *Scherz.*

2) Cod. Argent. maj. *oder tüch daraus machet.* Scherz.

3) Cod. Wurmbr. *zewg.* Scherz.

4) Cod. Hortl. *gewürcht.* Argent. maj. *gewesen.* sic & Meichsn. ceterique impressi. *Scherz.*

5) Cod.

2. [5] Vnd tut er ez fur die geuuizzende, daz erz dafur het, daz diu [6] beraitschaft sin uuær, so hat er reht.

3. Beuuært aber iener daz ez sin ist, dez ist auch daz uuerk,

4. Hat aber erz unuuizzent getan, so sol im iener sin arbait gelten und sin kost, dié er daruf hat gelait. [7]

2. Quodsi is, qui hoc fecit, credidit materiam suam esse, tunc injustè non agit;

3. Si autem alter probat, materiam ad se spectare, tum tamen species producta ipsi cedit.

4. Si autem ille bona fide opus confecit, hic (dominus materiæ) debet ei pretium laboris & impensas, quas alter in rem fecit, solvere.

CAP. CCCLXIV.

Da zuuen herren aigen lüt gemain mit ainander haunt.

VNd habent zuuen herren aygen lüte gemain mit ain ander, und lat der ain herr der menschen einez fri oder mer denn ainez [1] aun dez andern uuizzen und aun sin urlop dez hat der ander kainen schaden,

2. UUan suuelhiu er da fri hat gelauzzen aun sinen uuillen, diu sint denn immer mer mit reht dez andern herren gar, [2] damit ist diu fræuel [3] gebüzzet.

CAP. CCCLXIV.

De casu, si duo hominum propriorum condominium habent.

SI duo simul sint quorundam hominum propriorum domini, & contingat, ut unus dominorum unum aut plures hominum propriorum libertate donet sine consensu & venia alterius, hoc alteri domino non præjudicat.

2. Nam illi, quos iste sine voluntate alterius manumisit, transeunt in plenum alterius dominium; & hoc ipso ei est satisfactum.

CAP. CCCLXV.

Wie der friman uuider aygen uuirt.

LAt ain herr sinen aigenn man fri, und uuil er darnach in nit eren alz uor daz er gen im nit uuil ufstan noch den hut [1] gen Im nit uuil abziehen [2], oder im ain ander [3] smehe tut diu disem gelich ist, so mag er in mit allem rehten [4] uuider uordern.

2. Vnd uberziuget er inz selb dritte, er muz sin aigen sin alz e.

3. [5] Wil aber dirr laugen, daz muz der herr nemen ob der herre nit selbe dritte ist.

CAP. CCCLXV.

Quomodo manumissus iterum recidat in proprietatem prioris Domini.

SI quis hominem suum proprium manumitit, manumissus autem postea eum, sicut antea faciebat, honorare non vult, dum scilicet ipsi præsenti assurgere recusat, aut pileum suum capite detrahere non vult, aut aliam injuriam his similem infert, tunc omni jure eum in pristinum statum revocare potest.

2. Et si eum suo & duorum sacramentalium juramento convincit (pristinus dominus,) ille ipsius homo proprius est, sicut antea fuerat.

3. Si autem ille (manumissus) hæc facta negat (jurato) tum dominus acquiescere debet, nisi ipse una cum duobus sacramentalibus contrarium jurato asserere possit.

CAP.

---

5) Cod. Uff. *und thutt er das mit gewissenn das ers da furhalte das die breitschafft sein were, so hat er recht bewert, bewert aber yener, datz der getzewg sein ist des selbigen ist das wergk das daraus gemachet ist.* Scherz.

6) Cod. Ambr. Chart. *der gezinge.* Argent. maj. *gereitschafft.* Scherz.

7) Cod. Uff. & Ambras. Chart. fini capitis quædam annectunt, quæ in fine operis exhibentur. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXIV.

1) Cod. Fsch. ita loquitur: *an sinen gemeiner diu sint darumbe niht vri, si sint auch des andern herren gar eigen, der in da niht ledic lie, daz ist darumbe gesetzet daz er sinem gemeiner da mit habe gebuzzet ir dewederre mage an den andern niht getun mit den luten die ir beider eigen sint.* Scherz.

2) Cod. Uff. *damit ist ym der frevel.* sic & alii. *Scherz.*

3) Justinianus in l. 1. Cod. de communib. servis jus accrescendi (quod hic approbatur) locum habere non vult, sed statuit, alterum dominum, qui non manumisit, pretio partis suæ debere esse contentum, &, si hoc solvatur, liberum esse servum. conf. Inst de Donat. §. ult. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXV.

1) Cod. Hortl. & Wurmbr. addunt: *oder die kappen.* sic & Uffenb. *Scherz.*

2) Cod. Fsch. addit: *noch den stegreif niht haben wil, so er ufsitzet oder ein sogetanez tut daz disen dingen gelich ist, so mag* &c. Scherz.

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. *smacheit tut.* Ingolst. *schmach tut.* Scherz.

4) Cod. Uffenh. Univ. Argentin. meus: *wider werden.* vitiose. Fsch. *darumbe ansprechen.* ast ceteri Codd. nostro consonant. *Scherz.*

5) Cod. Fsch. versum tertium ita exprimit: *Wil aber der man des laugen mit sinem eide daz er der unschuldic si, daz tut er wol, bereit aber der herre selbe dritte daz ez also si, so muz er mit rehte sin eigen sin als da vor.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXVI.

Wie unelichiu kint ekint uuerdent.

[1] HAt ain man ain frauuen ze ledenclichen dingen, und hat er kint bi ir uil oder uuenig, und nimpt er si darnach ze rechter ee, fuuaz si kinde ensampt [2] heten, e daz si ainander zer e næmen, [3] diu sint alliu rehtiu ekint, und erbent aigen und lehen uon uater und uon muter und uon andern iren friunden alz uuol alz diu kint, die si hernach geuuinnent, so si ainander zer e genomen haunt,

2. UUil man in dez uor uueltlichem geriht nit gelauben, [4] so suln si Ir elichez reht uor gaistlichem geriht behaben, und suln dez brief und Insigel nemen, so behaben si ir reht uor allem uueltlichem geriht mit reht. [5]

[6] Hie hat daz Lehenreht buch ain ende.

CAP. CCCLXVI.

Quomodo ex illegitimo Concubitu nati fiant legitimi.

SI quis cum fœmina aliqua in Concubinatu vixit, & ex illa liberos suscepit, sive multos, sive paucos, postea autem evenit, ut inter se matrimonium celebrent, tum omnes liberi, quos ante matrimonium suscepere, euadunt legitimi, & acquirunt jus succedendi Patri & Matri, ut & cognatis eorum in allodialibus & feudalibus bonis æquali cum jure, quod habebunt liberi ex ipsorum parentibus post matrimonium jam celebratum nati.

2. *Si Judex secularis Liberis asserentibus parentes suos matrimonio fuisse junctos, fidem adhibere non vult, tunc Legitimationem suam per matrimonium subsequens productam in Judicio Ecclesiastico probent, ac super eâ re instrumenta Sigillis munita sibi (à Judice Ecclesiastico) dari curent; quo facto, in quovis Judicio seculari suam conditionem legitimam satis adstruere possunt.*

Hic Jus Provinciale habet finem.

CAP. CCCLXVII.

Der sich in ain Gaistlichez leben begit aun sin uuibez urlob.

HAt ain man [1] ain uuip ze elichen dingen und begit sich aun ir uuillen in gaistlichen [2] orden, [3] und uordert siu in [4] ze lantreht, uz dem orden siniu lantrebt, und andriu siniu reht, hat er behalten.

2. Aun siniu lehen, diu sint dem herren ledig uuorden, uuan ain ieglich man mag sinen herscbilt uuol [5] niderlegen aun sinez uuibez urlob, daz ist, ob sich ain man dez suuertez gelaubet [6] und doch bi sinem uuibe belibet.

[7] Disiu Capitel alliu gehœrent zu [8] lehenreht buch.

CAP. CCCLXVII.

De Marito, qui sine permissione Uxoris, Monasticam vitam eligit.

SI quis cum fœmina aliquâ in matrimonio vivit, & citra ejus consensum vitæ Monasticæ se mancipat, & contingit, ut illa ipsum revocet ex Monasterio, tum jura sua allodialia & his similia ei salva remansere.

2. *Ast feuda Domino sunt aperta; post & enim quilibet Vasallus clypeum suum militarem deponere, sine consensu Uxoris, scilicet, dum ensem & arma à se abdicat, & tamen cum Uxore suâ in consortio manet.*

Ad CAP. CCCLXVI.

1) Hoc Caput in Cod. Fsch. ita sistitur, peont id infra in fine operis exhibemus. *Scherz.*
2) Cod. Uff. *vor battenn.* Scherz.
3) Uffenb. *die sein eliche als recht ekint.* Cod. Ambr. Chart. hæc addit: *so sprechen sumlich lute die ungelehrten Er sulle sie zu im bullen under den mantel als er ir mutter elichen neme oder sollen sie mit der gurtel umbvahen zu ihnen. des ist nicht wa die kind sint so sint si ekind es seyen sune oder tochter.* Scherz.
4) Cod. Uff. addit: *und sie verwerffen so sollen die erstenn kint auff geistliche gericht fanen und sollen ir eliche recht da behaben und des Capitels brieff nemen das sie ir elich behalden haben und man sal yn auff werntlichem gerichte ir erbe und ir eigenn erteylenn und sie behaben ir recht vor allem werntlichem gerichte mit rechte das ist gescribenn recht.* Scherz.
5) Cod. Wurmbr. & Hortl. hæc addunt: *Der Pabst und der Kayser machent auch wol uneliche kint zu Ee kinden noch irem rechten sie erbent aber ir frewnt gut nicht als es auch vor an disem puch ist geschriben.* Scherz.
6) Verba hæc in nullo plane Codice alio inveniuntur; legendum autem omnino est pro: *Leben-Reht, Land Reht.* Ceterum cum hoc Capite finitur Jus Provinciale Alemannicum in Cod. Wurmbr. Argentinensi utroque, Universitatis Argentin. & meo. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXVII.

1) Arg. maj. *ein elich wip.* Scherz.
2) Arg. maj. *leben.* Uff. *leben oder orden.* Scherz.
3) Cod. Uff. *und vordert sye in ausz dem orden, er musz zu recht wider heraus, sein landrecht &c.* Scherz.
4) Cod. Hortl. & Wurmbr. *des sentzrecht.* Scotor. Vienn. *zuu sentrecht.* Ing. *ze bant.* Univ. Arg. *zu sin rehte.* Waldn. *ze ben reht.* Impressi: *zu recht.* Meus: *zu sent rehte.* Scherz.
5) MSC. Scot. Vienn. *nideren.* Scherz.
6) Jung. *erleybet.* Uffenb. *geeuffert.* Arg. maj. *gelöbet.* Sic & meus & impressi. *Scherz.*
7) Hæc verba: utpote quæ MSCto Krafftiano propria sunt, in nullo alio reperiuntur. *Scherz.*
8) Lege: *landrecht.* Scherz.

CAP. CCCLXVIII.

[1] Ditz iſt uon ſiben herſchilten und gehœrt an daz erſt blat da daz Lantrehtbuch anhebt.

ORigenes uuiſſaget hie uor bi alten ziten &c.

CAP. CCCLXVIII.

De ſeptem Clypeis militaribus. Hoc caput collocandum eſt in folio primo poſt initium Libri Juris Provincialis.

ORigenes &c. *vid. ſupra pag. 6.*

CAP. CCCLXIX.

[1] Von Totlaide.

SUUelh man uon Rittelicher art [2] nit iſt, und auch dez herſchiltz nit enhat, und [3] erbet doch ſuuaz er erben ſol aun totlaide, der mag er nit geerben.

2. Totlaide haizzet daz ſuuaz ain man hat uon uarndem gut, und uon andern dingen, diu hieuor genennet ſint.

3. [4] An dem erſten (cap. 27.) quaterne ſtat auch uon totlaide.

CAP. CCCLXIX.

De Præcipuo, quod Totleibe *appellatur.*

QUi non eſt Nobilis, nec Clypeo militari gaudet, ille (hoc non obſtante) ſuccedendi jus habet, excepto eo, quod Præcipuum illud, quod Totleibe *appellatur, ipſi non cedat.*

2. Totleibe *nuncupatur id, quod quis accipit de mobilibus aliisque rebus ſupra nominatis (defuncti.)*

3. *In primo Manuſcripti hujus Libri quaternione etiam agitur de* Totleibe.

CAP. CCCLXX.

[1] Den der Rihter ze unreht irret, daz er ſin gut nit verkauffen mag.

AUn dez Rihterz urlop git ain man ſinen erben uuol ſin aygen,

2. Lit aber daz gut uf dem lande oder in dœrfern, er ſol [2] behaben ain halb hübe, da man ainen uuagen uf [3] geuuenden muge,

3. [4] Da ſol man dem Rihter uon dienen,

4. Dinget aber er dem Rihter ſin reht uz, ſo uerkauffet er ſin gut gar uuol.

5. Ditz iſt etuua geuuonhait, etuua nit,

6. Irret

CAP. CCCLXX.

De Eo, quem Judex citra cauſam impedit, quo minus prædia ſua alienet.

POteſt quis jure heredibus ſuis dare bona ſua immobilia ſine conſenſu Judicis.

2. *Si autem hæc bona ſita ſunt ruri aut alias in pagis, tum debet alienans ſibi reſervare dimidiam hubam tantæ latitudinis, ut vehiculum ſuper eam poſſit verti.*

3. *Inde poſtea alienans Judici præſtanda præſtare debet.*

4. *Si autem pacto reſervat Judici ea, quæ ipſi debentur, tum poteſt integra ſua prædia vendere.*

5. *Hoc in quibusdam locis moris eſt, in aliis non item.*

6. *Si*

Ad CAP. CCCLXVIII.

1) Supra pag. 6. Caput hoc fuit exhibitum.

Ad CAP. CCCLXIX.

1) Conf. ſupra cap. 27. & notam n. 82. Rubrica in Cod. Waldner. hæc eſt: *der ane leben ſtirbet.* Ceteri MSS. Cod. *von Totleibe*, aut *Totlibe.* Scherz.

2) Arg. major: *nut geborn iſt, und doch des herſchiltz nut endarbet, was der erben ſol one totleybe das mag er nut geerben.* Scherz.

3) MSC. Scot. Vienn. *er treibt doch.* Jung. *der erbet doch.* quod poſterius eſt adoptandum. *Scherz.*

4) Hæc verba ſunt Krafftiano MSC. propria, nec in aliis reperiuntur. Argent. maj. ad calcem Capitis noſtri addit: *Und ſtirbet ein man ſo iſt man ſinen erben ſchuldig was man ime gelten ſolte die gulte die man behaben mag als es denne recht iſt.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXX.

1) Rubrum tale eſt in Fſch. *wie ein man ſin gut verkaufen ſol.* Ambr. Perg. *wie man eigen verkauffen mach.* Ambr. Chart. *von aigen.* Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 34. Scherz.

2) Fſch. & reliqui Codd. *behalten.* ſic & Spec. Sax. *daſz er behalt.* Scherz.

3) Jung. *gewegen.* Scherz.

4) Jus Sax. Prov. *darvon ſol er dem Richter des Rechtens pflegen.* Scherz.

5) Cod.

6. Irret in [5] der Rihter, daz der man sin gut nit uerkauffen mag, so sol der man fur den herren komen, uon dem [6] der Rihter daz geriht hat, und sol uf in clagen, daz er in ze unraht geirret habe, so sol im der herre sin gut erlauben ze uerkauffen.

7. Und hat im der Rihter [7] kainen schaden getan, [8] den sol er im haizzen [9] ablegen.

6. Si Judex impediat, quo minus quis fundos suos vendere queat, tum hic debet adire dominum (superiorem) à quo Judex habet Jurisdictionem suam, & apud eum queri, quod ille (Judex) injuste se impediverit, quo minus alienare illa prædia posset; quo facto, Dominus superior ei permittat, ut sua bona vendat.

7. Et si apparet ex facto Judicis damnum aliquod redundasse ad alterum, tunc ille (dominus) id Judicem resarcire jubeat.

CAP. CCCLXXI.

[1] Von unzitigen kinden.

SUUenn ain uuip erst man genimpt, geuuinnet si kint [2] uor ir rehten zit, man mag daz kint [3] bekrenken an sinem Reht.

3. Geuuinnet ain uuip kint nach ir mannez tot, nach ir rehten zit mag man ez auch [4] bekrenken, uuan ez ze spat komen ist,

3. [5] Diu zuuairhande kint der diu rehtuertigen uuil, sint diu [6] degenkint, so sol man ir zal [7] raiten [8] zu dem minsten ain und uierzig uuochen. [9]

—6. Ditz geriht sol uor der pfaffhait geschehen,

5. Und mag man diu kint [10] beraiten, daz si ze spat oder ze fru komen sint, si erbent ir uater gutz nit noch ir muter. Ez erbent ie die [11] næhsten erben.

CAP. CCCLXXI.

Si fœmina prima vice viro alicui nubit, & ante legitimum tempus partum edit, huic jus (quod sit legitimus) in dubium vocari potest.

2. Si fœmina aliqua post mortem mariti ultra tempus legitimum, parit infantem, eidem, si justo serius natus fuit, Jus Filiationis (respectu Patris mortui) in dubium vocari (& denegari) potest.

3. Hic in omnibus MSS. est labes aliqua insignis, deficit enim decisio de infantis in matrimonio nati legitimo tempore: de altero autem casu, eum nempe quis post mortem patris nascitur, si prius ponas pro: *zu dem minsten*, voces: *zu dem meisten*, decidi videtur, quod in favorem partûs pro legitimo habeatur, qui elapsis à morte ejus, cum quo Mater in matrimonio vixerat, quadraginta & unâ septimanis, natus est.

4. Hujus rei cognitio in Judicio Ecclesiastico debet institui.

5. Si ita nati, sive (in matrimonio) ante tempus legitimum sive matrimonio finito post tempus legitimi editi sint, nec Patri nec Matri succedunt; sed successio pertinet ad proximos consanguineos defunctorum.

CAP.

5) Cod. Fsch. Uff. & quidam alii: *sin herre*. Ambr. Perg. *der richter*. Scherz.
6) Cod. Waldn. *der Herr oder der Richter*. Scherz.
7) *Keinen* hic iterum osurpatur pro: *einen*, oti sæpe alias. *Scherz.*
8) Cod. Uff. addit: *an seinem gut*. Scherz.
9) Cod. Hortl. meus, & quidam alii. *abetun*. Scherz.

Ad CAP. CCCLXXI.

1) Ambr. Perg. Rubricam ita exhibet: *von arkwenigen erben*. Ambr. Chart. *Wie man ein kind beschelten mag*. MSC. Scot. Vienn. *von unwitzigen kinden*. male. Scherz.
2) Cod. Uff. *vor irem rechten tzyl*. Scherz.
3) Cod. Fsch. Uff. & plerique: *beschelten*. Iogolst. vitiose: *wolbehalten*. Scherz.
4) Hic Ingolst. habet: *beschelten*. Scherz.
5) Sic & Ambr. Perg. ast Fsch. *diu zwei kint*. Uff. *die zweierley kint*. Arg. mio. Ingolst. Cod. Univ. Arg. & meus: *die zweier slahte kint*. Ambras. Chart. *diser zwayer geschlechte kind*. Scherz.
6) *Degenkint* hoc loco recte vertitur per: *infantem perfectum*. supra habuimus hanc vocem pro: *puero* usurpatam. vid. c. 54. §. 2. & ibi notam meam. *Thihen*, *Thiban* Otfrido aliisque est: *crescere*, *proficere*. Sax. iofer. incolis: *deger*, plenus, solidus, integer. adde Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 238. *Scherz.*
7) Arg. mio. *rechen*. Meus: *rechenen*. Scherz.
8) Cod. Hortl. sic loquitur: *zu dem minsten an aine viertzig wochen die ain woch ist in zu genaden darzu gesetzt. Der magt kinden auch an aine viertzig wochen.* Uffenb. *zu dem mynsten ein und viertzig wochenn dye ein woch ist ym zu gnaden darzu gesetzett. der Meyde kint die ein Junckfrawe und ein Maget ist gewest da man sye irem manne gabe an ein vierzig wochen reyten.* Similia habent omnes Codd. Nostri, nisi qood MSC. Scotor. Vienn. & Ingolstad. loco *XLI. wochen* habeant *XXI. wochen*; sed vitiose. *Scherz.*
9) Cod. Fsch. addit: *diu ein woche ist in ze genaden darzu gesetzet, den diren kinden an ein vierzech*. Scherz.
10) Cod. Uff. & alii quidam: *Ubertzeugen*. Fsch. meus aliique: *uberkomen*. Scherz.
11) Ambr. Chart. *nebsten maugen*. Schera.

CAP. CCCLXXII.
Von guter geunonhait.

VOn guter geuuonhait suln uuir sprechen, suua gut geuuonhait ist, [1] diu ist reht und ist auch gut.

2. [2] Daz ist rehtiu geuuonhait, [3] diu uuider gaistliehem reht nit ist, noeh uuider [4] menschlichen zühten nit ist, noeh uuider der sele hail.

3. Dise geuuonhait haizzent [5] stæt geuuonhait und auch dez landez gut geuuonhait.

4. Gutiu geuuonhait ist alz gut, alz geschriben reht. [6]

5. Daz haizzet burgerreht, suua ain ieglichiu stat ir selber Reht setzet mit ir Kunigez oder mit irz fursten uuillen, und naeh uuiser lüte rat und alz reht si, und alz hieuor gesprochen ist. [7]

6. Suuer diu Reht in den steten maehen uuil, der sol si uuisen luten furlegen, geuallen si den so suln si [8] stæt sin.

CAP. CCCLXXII.
De laudabili Consuetudine.

DE laudabili Consuetudine dicere debemus; Quæcunque Consuetudo est laudabilis, illa est juri conveniens, & quæcunque est Juri conveniens, illa est quoque laudabilis.

2. *Hæc Consuetudo est laudabilis & justa, quæ non repugnat Juri Canonico, aut honestati inter homines receptæ, aut saluti animæ.*

3. *Consuetudines ita comparatæ appellantur laudabiles & validæ.*

4. *Consuetudines laudabiles eandem habent auctoritatem & vim, ac Jus Scriptum.*

5. *Illud appellatur Jus Municipale, quod quælibet Civitas sibi ipsi constituit cum consensu Principis sui, & cum consilio Sapientum Virorum, quodque Justitiæ ita est conveniens, uti supra diximus,*

6. *Qui talia Jura in Civitatibus condere vult, ille ea proponere debet Viris Prudentibus; à quibus si probantur, valida & firma esse debent.*

CAP.

Ad CAP. CCCLXXII.

1) Cod. Uff bene. *die ist gute die da recht ist die ist auch gute.* Waldn. *die ist recht, und die da recht ist, die ist auch gut.* Scherz.

2) Cod. Uff. *Das ist gute gewonhayt und auch rechte gewonheit.* recte quidem. *Scherz.*

3) Cod. Hortl. addit: *und die bedarff* (Wurmbrand. *darff*) *nyemant widersprechen.* Scherz.

4) Ambr. Perg. *menschlich gewissen.* Meus addit: *noch wider manlichen truwe und ere.* Hortl. addit: *noch wider Got.* Uff. habet: *die wider geistlich recht nicht enist und wider Gotes hulde und wider menschlich ere nicht enist, nach wider menschlich trewe nach gewissen nicht enist nach wider der sele seligkeytt.* Scherz.

5) Cod. Uff. *gute und stete gewonheit.* recte. Scherz.

6) Cod. Uff. pergit: *das bewert diese Schrifft, de Jure scripto & non scripto Jus Civile est, quod una quæque Civitas sibi ipsa* (Ingolst. *ipsi*) *constituit.* sic & Hortl. Wurmbr. aliique Waldn. *das bewart dise Schrifft die freyen Stette. Scripto & non &c.* ita & impressi. conf. Inst. de Jure N. G. & Civ. §. 2. & 3. *Scherz.*

7) Meus addit: *und mag man die gewonheit mit den luten behaben so sint su also gut, als gescriben reht. was die Keiser und die fursten den stetten rehte hant gegeben und sü selbe gemachet hant, mit irn gunst die sint reht ob su halt niht geschriben sint, und wernt die reht alle geschriben das were darumbe gut das man ir deste minre vergesze.* Scherz.

8) Meus: *stete sin.* postea idem sic pergit: *Id magis erat, ut cum aliqua nulla causa interveniente necessitas ingrueret constituende legis consules eam imprimis ut dictarent, & quod dictassent pro lege tenendum esset. populum interrogarent congregatio cum & populis sibi placebat sua auctoritate debitu confirmabat similiter & verbum plebis magistrata est. quicunque propriam in jurisdictionem habeat sed diffusa consuetudinis jus esse putatur ut quod voluntate omnium sine lege voluntas comprobaverit. Item vel consuetudinis &c.* Uffenb. ita habet: *Id magis erat cum aliqua nova causa intervenientis necessitatis ingrueret constituende legis consules eam imprimis & dictarent. Et quod dictassent pro lege tenendum esset populum interrogarent congregatio cum & populus sibi placebit sua auctoritate debita confirmabit Similiter & verbum plebis magistratio & quicunque propriam iurisdictionem habebat sed diffusum consuetudinis Jus esse putabat ut quod voluntate omnium sine lege voluntas comprobaverit.* Cod. Hortl. ita habet: *Id magis erat ut cum (aliqua) nulla causa interveniente necessitas ingrueret constituende legis consules eam in primis ut dictarent & quo dictassent pro lege tenendum sed populum interrogarent congregatio cum & populus si sibi placebat sua auctoritate debito confirmabat simili & verbum plebis magistrata est quicunque in Jurisdictione habebat Sed diffusa consuetudinis Jus esse putatur ut quod voluntate omnium sine lege voluntas comprobaverit Item vel consuetudinis &c.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXIII.

[1] Die iar und tag in dez Richez æht sint.

DIe in dez Richez æht sint iar und tag, die [2] ertailt man alle [3] rechtloz,

2. Man uertailt in aigen und lehen, [4] daz ez dem herren ledig ist [5] ob si uormals damit nit getaun hant, daz aygen dem küniclichen geuualt,

3. Ez uersprechen denn die erben inr iar und inr tag mit geziugen alz reht ist, daz ez ir rehtz erbe sule sin,

4. Versument si daz iar, si mügen [6] dauon uerliesen, ob si Rihter haben mügen,

5. Mügen aber die erben nit Rihter haben, so mag ez in nit geschaden, suuie lange ez uz ir geuualt ist und uz ir geuuer,

6. Si irre denn ehaft not, daz si nit furkomen mügen,

7. Die ehaft not sol man beuuisen, alz reht ist,

8. UUaz ehaft not si, daz sagen uuir hernach.

CAP. CCCLXXIII.

De iis, qui per Annum & diem sunt in statu Proscriptorum ab Imperio.

QUi per annum & diem manent in statu proscriptorum ab Imperio, illi omnes condemnantur, ut juris beneficiis careant.

2. *Abjudicantur ipsis allodia & feuda, & quidem ita, ut feuda sint aperta Domino directo, allodia autem cedant fisco regio, nisi antea de iis disposuerint.*

3. *Excepto casu, si intra annum & diem proximi cognati contradicunt, & per testes, ceu juris est, probant, quod hæc bona ad ipsos pervenire jure debuerint.*

4. *Si per annum hoc facere omittunt, jure suo cadunt, si judicis copiam habere potuerunt.*

5. *Quodsi autem proximi illi cognati judicis copiam habere non potuerunt, tunc ipsis non præjudicat, quod bona illa per tantum, quantumcunque etiam sit, tempus, extra ipsorum potestatem & possessionem manserint.*

6. *Proximi cognati jure suo cadunt, si judicis copiam habere possint, nisi ipsos impediverit causa fontica, quo minus judicem adire potuerint.*

7. *Causa hæc fontica legitime probari debet.*

8. *Quæ autem causæ sint fonticæ, id infra dicemus.* (*conf. cap.* 388.)

CAP. CCCLXXIV.

[1] Wer daz haizz ysen tragen sule.

DIe ir reht mit diuphait oder [2] mit raub uer-uuürkent, ob si dezselben raubez oder diuphait [3] anderstunt gezigen uuerdent, die mügen mit ir ayden nit ledig uuerden, alz frum lüt die ir reht habent,

2. Man sol in drie uuale furgeben, alz hieuor (conf. c. 37, 15.) gesprochen ist. Daz haizz ysen ze tragen oder die uuazzer urtail, oder in den uuallenden kessel ze griffen, untz an den elenbogen. [4]

3. Ich main den rehten strauzzraup.

CAP. CCCLXXIV.

Quis debeat ferrum candens manu portare.

SI illi, qui furto aut rapina juris beneficia perdiderunt, iterum ob rapinam aut furtum (altera vice peractum) accusantur, juramentis suis se non possunt purgare, ut alii viri honesti, qui juris beneficia non amisere.

2. *Debet iis electio dari trium rerum, ceu supra dictum est: scilicet an velint ferrum candens manu portare, aut sustinere aquæ (frigidæ) judicium, aut brachium usque ad cubitum immittere in caldarium aqua bulliente plenum.*

3. *Hoc (imprimis) locum habet in casu latrocinii proprie dicti.*

CAP.

Ad CAP. CCCLXXIII.

1) Cod. Wurmbr. & Hortl. aliique quidam loco Rubricæ habent verba: *von der achl.* conf. Jus Prov. Sax. lib. I. art. 38. & Weichbild. art. 5. fin. *Scherz.*

2) Cod. Wurmbr. *urtailt.* Scherz.

3) Waldn. *erlos.* Cod. Argent. major ita differit: *die jore und tage in des Riches achte sint, den erteyllet man das su elos sint und alle manrecht verloren hant Ir Leben die sint den Herren ledig Ir aigen ist auch verfallen obe su es vormals niemant vermacht hant Das eigen dem kunigklichen gewalte obe die erben nut enkoment In jore und tage mit gezugen &c.*

4) Jus Sax Prov. melius: *das Leben verteilt man dem Herren ledig.* Scherz.

5) Verba: *ob s. v. d. n. g. b.* jodico esse collocanda post vocem: *gewalt*; sane ad feuda non quadrant. in Jure Prov. Sax. plane absunt. *Scherz.*

6) Cod. Uffenb. & plerique: *domit.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 39.

2) Uffenb. omnesque reliqui Codd. *mit strazzenraub.* Scherz.

3) Jus Sax. Prov. *anderweit.* Scherz.

4) Argentin. min. addit: *oder mit eime kampf sich zu werende.* sic ceteri omnes. Jus Sax. Pr. omittit judicium aquæ frigidæ, sed addit: *oder mit kempfen sich zu erweren.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXV.
[1] Wenn der man zu ſinen tagen komen iſt.

SUmelich lüte iehent ſo der man [2] ſibentzig iar alt ſi, ſo habe er ſin reht tage dez alterz,

2. Dez iſt nit,

3. UUir erziugen mit dem [3] ſalter uuol und mit anderr geſchrift, daz der man zu ſinen rehten tagen komen iſt, alz er ahtzig iar alt iſt.

CAP. CCCLXXV.
Quando quis ad dies ſuos pervenerit.

ALiqui dicunt, quod is qui implevit ſexaginta annos pervenerit, ad juſtam ſenectutem.

2. *Hoc falſum eſt.*

3. *Ex Pſalterio probare poſſumus, & aliis Scripturæ locis, quod quis ad plenam dierum ſuorum quantitatem pervenerit, cum eſt octuagenarius factus.*

CAP. CCCLXXVI.
Wenn der Jüngling uuip genemen müg aun ſins uater uuillen.

SUUenn ain iüngling ze uierzehen iarn kumpt, ſo nimpt er uuol ain elich uuip aun ſinez uater uuillen,

2. Vnd hat er [1] ander pfleger uuider der uuillen tut er ez auch uuol,

3. Alſo, [2] ob ſi bi ainander ſint gelegen, der knecht und diu Junkfrauue,

4. Vnd iſt dez nit geſchehen, ſo mag man ſi uuol ſundern,

5. So diu Junkfraune kumpt ze zuuelff iaren, ſo iſt ſi ze iren tagen komen,

6. Vnd nimpt ſi ainen man uuider ir uater [3] und ander ir friunde uuillen, diu ê iſt ſtæt,

7. UUil man ez [4] dem iüngling nit gelaben, ſo ſol er ſin alter erziugen alz hieuor geſchriben iſt. [5]

CAP. CCCLXXVI.
Quando adoleſcens poſſit uxorem ducere ſine patris ſui conſenſu.

SI adoleſcens implevit quatuordecim annos, poteſt ducere uxorem ſine patris conſenſu.

2. *Si non habet patrem, ſed alios habet curatores, id ipſum citra ipſorum conſenſum jure facit.*

3. *Subſiſtitque hoc matrimonium, ſi concubuere.*

4. *Hoc ſi nondum contigit, poſſunt ſeparari.*

5. *Si puella implevit duodecim annos, tunc ad dies ſuos pervenit (eſt viripotens.)*

6. *Et ſi contra patris aliorumque cognatorum voluntatem alicui nubit, matrimonium ſubſiſtit.*

7. *Si de horum ætate dubitatur, eam probare debent, ſicut ſupra dictum fuit.*

CAP. CCCLXXVII.
[1] Wie [2] ain Rihter urtail fragen ſule.

WIr ſprechen ez müge uuol ain ieglich man ſinen ſchaden uuol uerſuuigen, ob er uuil,

2. Daz

CAP. CCCLXXVII.
Quomodo Judex debeat ſententias exquirere.

PRonunciamus, quod quilibet (qui agendi cauſam habet ob delictum alterius) poſſit actione abſtinere, ſi vult.

2. *Habet*

Ad CAP. CCCLXXV.

1) Impreſſi Rubricam ſic habent: *Von des Mannes Jahrzahl.* Scherz.

2) Sic quoque Uff. & Ingolſt. aſt Wermbr. Hortl. Waldner. Cod. Univ. Argentin. Scotor. Vienn. Ambraſianus uterque, Jungianus, Argent. uterque, meus & impreſſi habent: *ſebzig jor.* Scherz.

3) Vid. Pſalm. XC. 10.

Ad CAP. CCCLXXVI.

1) Cod. Univ. Arg. Uff. & plerique: *nit Vatter und hat er ander pfleger.* Scherz.

2) Cod. Arg. maj. *ob ſü ir fleische zuſamen gemiſchet hant.* ſic plerique. Scherz.

3) Cod. Uff. & Ingolſt. addunt: *und mutter.* Scherz.

4) Lege ex Cod. Argent. maj. *den jungen lütten nut glouben.* Scherz.

5) Cod. Argent. major & plerique adduet: *und die Jungfrowe ouch, alſo vorgeſchriben ſtat.* Ambraſ. Perg. hiſce adjicit: *ob ihn an dreyen ſteten kleines har entſpringe.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 62.

2) Cod. Ambraſ. Chart. Rubricam ita exhibet: *der die klage verſchwigen will.* Ambr. Perg. & Fſch. *wie der Richter vorſprechen geben ſol.* Impreſſi: *wie man eynen Richter fragen ſol.* Scherz.

3) Cod.

2. Daz geriht hat aber sin uorderung hintz ienem der den frid zerbrochen hat [1] darnach und diu schulde ist.

3. Der Rihter sol uorsprechen geben, dem der siu dez ersten gert, (conf. c. 265, 1.) und darnach dem uff den diu clag da gat, und sol die clag [4] furlauzzen komen, e daz er dehainen uorsprechen mer gebe.

4. Der Rihter sol fragen umb ain iegliche sache [5] gemain lüte.

5. [6] Daz ist alsso, daz er nit dez ersten fragen sol der lüte [7] friunde oder mage, der diu sache ist, uuan daz uuære geuærlich an dem Rihter.

6. Suuelher urtail der Rihter dez ersten fragot, die sol man auch dez uinden, baidiu dem clager und auch dem uf den diu clag da gat.

7. Ein ieglich man mag uuol [8] gesprechez gern, so man in ansprichet, umb ain ieglich sache sunderlich.

2. *Habet autem judex salvum jus suum procedendi contra alterum, qui vel pacem fregit, vel aliud delictum commisit, pro ratione delicti.*

3. *Judex debet procuratores dare illis, qui primo loco petiere eos, & postea illi, contra quem actio instituitur, debetque litigantes admittere ad litem, antequam aliis det procuratores.*

4. *In qualibet causa judex debet sententias exquirere, ex illis, qui neutri parti sunt addicti.*

5. *Hoc ipso volumus, quod non debeat primo loco exquirere sententias eorum, qui amici vel cognati sunt partium; hoc enim si fieret, dolum proderet judicis.*

6. *De qua causa judex primo loco sententias exquirit, de illa etiam primo loco sententiæ dici debent, sive sint secundum actorem, sive secundum reum.*

7. *Quilibet potest petere, ut sibi liceat (sub auctoritate judicis) instituere colloquium (cum adversario) de singulis Capitibus litis.*

CAP. CCCLXXVIII.

[1] Der sin korn ze lange da uzzen lat.

Lat ain man sin korn da uz stan, so alle lüte ir korn eingefürent, uuirt ez im veretzet oder [2] zerstiten, man giltet imz niht.

2. Ez mag nieman sin [3] hof-sache henken in ainez andern mannez hof.

3. [4] Mengeclich sol auch [5] beuuürchen sinen tail dez hofez, der dez niht tut, geschiht da schade uon er sol in bezzern,

4. Geschiht aber nieman kain schade dauon, denn im selbe, dez hat er kain galtnüzz.

5. Suuer auch [6] markbanne oder markstain setzet, der sol den daran haun, der [7] ander lüte sitten uuaiz.

6. Suuer auch zünet, der sol die este keren in sinen hof.

7. [8] Ouen

CAP. CCCLXXVIII.

De eo, qui justo diutius messem suam in agris relinquit.

Si quis, cum omnes alii messem suam in borrea sua avexere, in agris relinquit frumenta sua, & contingit, ut illa vel pascendo vel pedibus conculcando destruantur, eo nomine ipsi nulla debetur satisfactio.

2. *Nemo debet tectum villæ suæ ita extruere, ut stillicidium in alterius villam cadat.*

3. *Quilibet debet partem, quam in Villâ aliquâ habet, sepire: id si quis non facit, & inde damnum aliis obvenit, tenetur id resarcire.*

4. *Si autem nemini, nisi ipsi, inde damnum oriatur, ad nihil tenetur.*

5. *Si quis Arbores aut Lapides terminales ponere vult, accersat ad hoc negotium eos, qui ex alterâ parte juxta ipsum bona babent sita.*

6. *Qui sepem plantat (circa villam suam) illam ita construat, ut virgulta frontem obvertant villæ suæ.*

7. *For-*

3) Cod. Hortl. & Wurmbr. pergunt: *eder der den schaden oder die untat getan hat, eder darnach als die schult ist.* Scherz.

4) Cod. Uff. & Ingolst. *lassen volenden.* Scherz.

5) Sic & alii. Ast Fsch. *gemeinlich.* Scherz.

6) Cod. Hortl. & Wurmbr. *das sol man versteen also.* Uff. *das meinen wir alse.* Scherz.

7) Meus: *Vormunde.* Scherz.

8) Ingolst. *gesprechn.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXVIII.

1) Hoc Caput in nullo Codd. nostrorum reperitur; ast extat in Jure Augustano MSC. quod subjunctum est Speculo Suevico in MSC. Kraftiano. Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 48. post init. *Scherz.*

2) Jus August. Kr. *zertretten.* Jus Prov. Sax. *abgetretten.* Scherz.

3) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 49. ubi legitur: *Es mag kein Man seine trauffe bengen in eines andern Mannes hof.* forte in textu nostro legendum: *hoftache.* Scherz.

4) Jus Aug. *mennclich,*

5) Jus Aug. *bewurcken.* quod recte per: *sepire* redditur ab Interprete Juris Prov. Sax. *Scherz.*

6) Lege ex Jur. Aug. *Markbaum,* i. e. *arbores terminales.* Jus Sax. Prov. habet: *malbaüme.* Scherz.

7) Jus Aug. *anderr lande.* J. Prov. Sax. lib. II. art. 50. *die auf der andern seyten land baben.* Unde textus noster videtur corrigendus. Hoc ipsum firmat Lex Bajuvar. tit. XI. art. 4. §. 1. ubi: *Neme novum terminum* sine consensu partis alterius, *aut sine inspectore constituat.* Scherz.

8) Jus

7. [8] Ouen und [9] genge und fuuinez [10] ftige und priueten füln dri füzze uon den zünen ftan.

8. Ez fol auch ieder man befchüten finen ouen und fin mure, daz die [11] fpachen iht uaren in ainez andern mannez hof im ze fchaden.

9. Genge fol man auch beuuürken [12] baz an der erde, die gen ainez andern mannez hof ftaunt,

10. Flihtet der hopfe fich uber den [13] zan. Suuer die [14] uuurtz in dem hof hat, der grife dem zune fo er næhfte müge, und zieh den hopfen,

11. Suuaz im uolget, daz ift fin, fuuaz fin [15] anderthalben blibet, daz ift finz naehgeburen.

7. *Fornaces, canales, & haræ tribus pedibus remotæ fint à fepibus villarum.*

8. *Quilibet debet fornaces fuas earumque muros ita munire, ne fcintillæ tranfilire queant in villam alterius, eique damnum dent.*

9. *Latrinæ, quæ verfus villam alterius extant, debent undique (lateribus vel aliâ ratione) obfepiri.*

10. *Si Lupulus (vicini) crefcendo transgreditur fepem (quæ vicini villam à villâ alterius feparat) tum ille, in cujus villâ is radices agit, apprehenfâ fepe verfus fe trahat lupulum, quam proxime poteft.*

11. *Hoc facto, quicquid ejus terrâ extrabit, ipfi cedit; id autem quod ex altero fepis latere remanet, atque ab ipfo extrabi non poteft, pertinet ad vicinum.*

CAP. CCCLXXIX.
Wez der fchatz fi der uergraben ift. [1]

ALler fchatz under erde uergraben tieffer denn ain pflug gat, der gehœret zu dem küniclichen geuualt.

CAP. CCCLXXIX.
Cujus fit thefaurus in terra reconditus.

OMnis thefaurus, qui profundius fub terra eft reconditus, quam quo aratrum pertingit, pertinet ad fifcum Regis.

CAP. CCCLXXX.
[1] Von filber.

Silber mag auch nieman gebrechen uf ainz andern mannez gut aun dez uuillen, dez diu ftat ift,

2. Git erz aber urlop, diu uogtay ift doch fin daruber.

CAP. CCCLXXX.
De Argento.

ARgentum nemo fodiendo quærere poteft in alterius fundo, nifi cum confenfu Domini fundi.

2. Si autem hic in id confentit, dominium tamen (loci) ipfi falvum eft.

CAP.

---

8) Jus Aug. *œnen.* Scherz.

9) Jus Prov. Sax. II, 51. *genge das find waffergerinn.* Postea in fine hujus articuli dicitur: *Genge, das find heimligkeiten, fol man auch bewircken bifz an die erden, die da gegen eines andern Mannes hof über ftehen.* Scherz.

10) Jus Aug. *ftye.* Jus Prov. Sax. lib. II. art. 51. habet: *fchweinftelle.* Twinger. in Voceb. Lat. Germ. MSC. *Ara*, alter oder *varberftige.* Gloff. Floreot. *ftiga*, ara (rectius: hara) ftabulum porcorum. Gothis: *ftia*, Ceula, Stabulum. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. Soecis: *ftia*, hara. *Gäfeftüa*, Gänsftall. Anglie: *a ftye*, hara, fuile. Anglo-Sax. *ftige*, hara. vid. Benfon. Vocab. Angl. Sax. *Scherz.*

11) Jus Sax. Prov. lib. II. art. 51. *dafz die funcken oder flammen nicht fahren in eines andern Mannes haufz oder hof ihm zu fchaden.* Scherz.

12) Jus Aug. *baz gen der erde.* Jus Prov. Sax. *bifz an die erden.* quæ Lectio eft approbanda. *Scherz.*

13) Jus Aug. *zaune.* J. Sax. Prov. II, 52. *zaun.* *Scherz.*

14) *Wurtz* hic *radicem*, denotat, hodie *wurtzel* dicimus. In Verf. Ifidor. p. m. 369. *radix Jeffe* redditur per: *dhes Jeffes uurzun.* Gl. Ker. *uurzhaftor*, radicitus. Gl. Emerani: *za uruurzon ift*, eradicanda. *Scherz.*

15) i. e. *ex altero latere. balba*, latus denotat antiquis. Gl. Moof. *balpun*, lateribus. Notk. Pfalm. LXXI, 5. *ze zesuun balb.* ad dextrum latus. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXIX.

1) Jus Aug. addit: *under erde.* Cæterum cum hoc capite conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 35. adde Schilt. ad v. Ex. 45, 32. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 35. Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXXI.
[1] Von Sahsen Reht.

DRier hande reht behielten die Sahsen uuider Kunig Karls uuillen,

2. [2] Daz Suuæbische reht durch die uuiphait.

3. [3] Daz ander suuaz der man uor geriht nit entut, suuie uuizzende ez sie, dez laugent er mit sinen zuuain uingern mit sinem ayde und kan in sin nieman uberziugen, daz ist reht.

4. [4] Daz dritte ist, daz man kain urtail so reht uor dem Riche bi den suuaben uinden mag, uuil sie ain [5] suuap schelten, und ziuht sie an sin uordern hanr, und an die merern uolge, und uuidervihtet mit der urtail selbe sibende uuider ander siben, suuar diu merer uolge gesigr, diu hat die urtail behabt. Darzu [6] behalten si alle ir alter rehr, suua ez uuider der Cristanlichen ê und uuider dem gelauben niht uuaz.

5. Der Suuap nimpt uuol [7] totlaide, und erbe uon der sibenden sippe, alz uerr so er geraiten mag, daz im der man uater halp zu geboren si, oder alz uerr erz erziugen mag, daz sin uordern dez toten uordern geerbet haben, oder totlaide oder erbtail genomen haben.

CAP. CCCLXXXI.
De jure Saxonum.

SAxones sine consensu Caroli Regis tria hæc jura sibi retinuere.

2. *Primo Jus Suevorum (quoad successionem sexus Fœminini) intuitu fœminarum.*

3. *Alterum jus in eo consistit, quod, si quis aliquid agit extra judicium, & hoc maxime est notorium, id negare possit, præstito juramento, nec admittantur testes contra ipsum; hoc juris est.*

4. *Tertium jus est, quod nulla sententia in judicio Suevorum tam bene ferri possit, quo minus illam Saxo rejicere queat, & si hoc facit ac provocat ad manum suam dextram (duellum) petitque ut, si major sociorum pars cum ipso vincat, justam ipse causam habuisse censeatur, & contingit, ut cum judicis consensu ipse cum sex aliis admittatur ad duellum contra adversarium & sex alios suscipiendum, tum illa pars ex qua plures vicerunt, in causa etiam (in qua fuit pronuntiatum) victrix evadit. Præterea illi (Saxones) retinuerunt omnia sua jura antiqua, quæ Religioni & fidei Christianæ non repugnant.*

5. *Suevus jure potest sibi vindicare præcipuum illud quod* Torleibe *vocatur, & succedit usque ad septimum gradum cognationis, in quantum probare potest, defunctum ex latere patris sibi conjunctum esse, aut ostendere valet, quod majores sui majoribus defuncti, ut heredes, successerint, aut præcipuum, quod* Totleibe *appellatur, acceperint.*

CAP. CCCLXXXII.
[1] Ob ain man sinem uuip nit ebenbürtig ist.

ISt aiu man sinem uuibe nit ebenbürtig, er ist doch ir uormunr, und siu ist siu [2] genozze, und tritet in sin reht, suuenn siu an sin bette gat.

2. Suuenn

CAP. CCCLXXXII.
De marito, qui nascendi conditione uxori suæ non est par (inferior.)

SI maritus uxore sua quoad nascendi conditionem est inferior, hoc non impedit, quo minus ipse ejus sit curator, & illa ejusdem conditionis cum marito esse censeatur, ipsiusque statum sequatur, quamprimum lectum conjugalem conscendit.

2. *Quan-*

Ad Cap. CCCLXXXI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. habet: *das Schwäbisch Recht durch hasz derer weiber die ihnen entführt und geschändet waren worden, do die Schwaben Sachsenland bestritten hatten.* In Lib. I. art. 17. Jus Sax. Prov. dicit: *die Schwaben mögen auch weibes halben kein Erbe nemen, dann der Schwaben Weiber in ihrem geschlecht sind vor alters her alle Erbloss gemacht, durch irer Vorfahren missetat willen, da sie mit den Schwaben aus dem lande zogen.* Hoc ita exponitur in Articulis Speculi Saxonum reprobatis in Concilio Basileensi, ubi de articulo decimo tertio, qui huc spectat, hæc dicuntur: *Decimus tertius, propter odium mulierum Saxones habent jus Suevorum, quo mulieribus hæreditas denegatur* art. 19. *Scherz.*

3) Hic articulus est a Concilio Basileensi reprobatus Concilium illud ita loquitur: *Primus Articulus: Quicquid quis fecerit extra judicium, quantumlibet hoc sit notorium, se liberare poterit per juramentum, nec contra tale valet alicujus testimonium.* Lib. I. Spec. Sax. art. 15. & 18. *Scherz.*

4) Jus Sax. Prov. lib. I. art. 18. hac de re ita loquitur: *Das dritte das man kein Urthell so recht vor Gericht bey den Sachsen finden mag, wil es der Sachs schelten, und zeuhet ers an seine rechte hand auff kampff oder an die meiste mennig, und ficht umb das Urteil selbst sieben, wer die mehrer mennig hat, und den sieg, der hat das urtheil behalten.* conf. artic. reprobatos Gregorii XI. *Scherz.*

5) Lege: *Sachs.* conf. supra cap. 100, 1. Jus Aug. MSC. tamen etiam habet: *Swap.* Scherz.

6) Lege ex J. Aug. MSC. *behielten sie.* quod & habet Jus Sax. Prov. *Scherz.*

7) De v. *totlaide.* vide quæ supra à Schiltero & me ad Cap. XXVII. dicta fuere. In MSC. Jur. Aug. hic etiam legitur: *totlaibe.* pro *Totlaide.* Jus Sax. Prov. habet hoc loco: *Heergerede.* Scherz.

Ad Cap. CCCLXXXII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 45. & lib. III. art. 45. aute med. Weichbild. Sax. art. 65. *Scherz.*

2) J. Aug. *genözzin.* Scherz.

3) J. Aug.

2. Suuenn aber er ftirbet, fo ift fiu ledig uon finem reht, und behaltet reht nach irr geburt.

3. Darumb mag ir uormunt fin ir nebfter ebenbürtig [3] fuuertmache und niht ir mannez mage.

2. *Quando autem ille mortuus eft, tunc non cenfetur amplius ejusdem conditionis effe, fed reftituitur in illum ftatum, quem per nativitatem habet.*

3. *Hinc eft, quod ipfius curator mariti confanguineus effe non poffit, fed agnatus (hujus feminæ) qui nafcendi conditione ipfi eft par, & proxime ei eft conjunctus.*

CAP. CCCLXXXIII.

[1] Welhiu fippe an ander ze reht erben fuln, und uuelhiu niht.

[2] ELich man und uuip nement unelichez mannez erbe niht.

2. [3] Man feit daz dehain kint finer muter kint kebslichen fi,

3. Dez enift doch nit. Ain uuip mag geuuinnen Ekint, friukint, aygeniu kint und kebskint.

4. Ift fiu aigen man mag fi frie lauzzen.

5. Ift fiu [4] kebfe, fiu mag ainen eman nemen und mag der ekint bi ir geuuinnen.

CAP. CCCLXXXIII.

Qui ex cognatis habeant jus fuccedendi, vel non habeant.

QUI ex matrimonio legitimo nati funt, non poffunt fuccedere illis, qui funt extra matrimonium & illegitime nati.

2. *Vulgo dicitur, quod nulli liberi intuitu matris fint illegitimi.*

3. *Hoc falfum eft; poteft femina habere liberos legitimos & illegitimos, item tales, qui funt homines liberi, & qui funt homines proprii.*

4. *Si ipfa eft homo proprius, poteft manumitti.*

5. *Si eft concubina (aut alia femina quæ extra matrimonium cum aliis cohabitat) poteft alicui nubere, & ex ipfo liberos legitimos fufcipere.*

CAP. CCCLXXXIV.

[1] Da ain femperfrier man ainen finen genoezzen kamphez anfprichet.

SUUelh man unbefcholten ift uon uater und uon muter und uon finen uier [2] annen an finem reht, den mag nieman an finer geburt gefchelten, er hab denn fin reht uerlorn mit untat.

2. [3] Suuelh femperfrier man ainen finen genoezzen ze kampfe anfprichet, [4] der bedarf daz er beuuifen müge fin uier annen, und fin [5] hantgemaheln, und diefelben benennen,

3. Mag er dez niht getun, fo uerziuht im fener uuol den campfe mit reht.

CAP. CCCLXXXIV.

De cafu, fi quis Dominorum liberorum primæ claffis (der femperfrien) *alium, qui ejusdem cum ipfo eft conditionis, ad duellum provocat.*

SI, cui nil objici poteft intuitu patris aut matris aut reliquorum, qui in quatuor proximis gradibus, ipfius Majores funt, illius jus, quod ex nativitate habet, impugnari non poteft, nifi per crimen aliquod illud amiferit.

2. *Qui ex liberis Dominis primæ claffis comparem ad duellum provocat, debet probare eos ex majoribus, qui in proximis quatuor gradibus fibi juncti funt, ejusdem cum ipfo fuiffe conditionis, & nominare forum fuum.*

3. *Hoc fi facere non poteft, alter jure recufat duellum fibi oblatum.*

CAP.

3) J. Aug. *fivertmag.* Scherz.

Ad CAP. CCCLXXXIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 51. poft med. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. hunc §. ita exhibet: *kein ehelich mann, noch ehelich weib nimmt eines mannes erb der unrechte Ehe hat.* Scherz.

3) Conf. de hac fententiâ Hert. de Parœm. Juris Germ. lib. I. parœm. 4. *Scherz.*

4) *Kebfe*, fœmina quæ citra matrimonium legitimum cum aliquo Uxoris inftar cohabitat. Gl. Flor. *Chebifa*, concubina. Gl. Monfeenfes: *Chepifot*, pellicatum. Gl. Sax. Welfer. Pellex, *cyfes.* conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 335. fqq. & p. 900. *Scherz.*

Ad CAP. CCCLXXXIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 51. med. *Scherz.*

2) J. Aug. MSC. *Anen.* Scherz.

3) In J. Sax. Prov. eft: *welch Schöppenbar frey mann &c.* Scherz.

4) J. Sax. Prov. *der muſz beweifen.* Scherz.

5) J. Aug. *hant gemahel.* in J. Sax. Prov. legitur: *fein Handmahl das ift, fein ordentliche Gerichtsftatt.* Scherz.

Ad

CAP. CCCLXXXV.

[1] Wie man mit kamphe geuaren sol.

SUUer kampflich ansprichet sinen genozzen, der sol bitten den Rihter, daz er sich underuuinde ain sinz fridebrechers, den er uor im ze gagen siht uf ain reht, daz sol der Rihter tun ob er mag.

2. Ist ez uor dem geriht, so sol der Rihter fragen an ainer urtail, uuie er sich sin underuuinden sule, daz ez jenem hilflich si an sinem rehten, [2] so uindet man urtail, daz er sich sin underuuinden sule,

3. Suuenne er sich sin underuuindet, so sol er geuuishait uon im nemen, daz er ain reht tu umb die uorgeschribenn sache, suuaz uolge und urtail sage.

4. Und sol im der Rihter kunden, uuarumb er sich sin underuunden habe, daz mag er tun ze hant ob er uuil, oder er mag gespræche darumb han.

5. Vnd der in angesprochen hat, der muz in schuldigen, daz er den fride an im gebrochen hat uf dez Richez strauzze oder in ainem dorf oder suua er ez getaun hat, und sol die stat nennen. Oder er sol in schuldigen, daz er in genœtet habe libez und gutez aun reht, oder daz er in geuuundet habe, und sol die uuunden beuuisen oder die [3] mausen ob si haile ist.

6. [4] Clagt er aber daz er in beraubet habe sinez gutez, und im genomen habe alz uil daz ez kampfez uuirdig si.

7. Disiu driu ungeriht sol er zemale clagen,

8. Suuelhez er uersuuiget, so ist sin kampfe uerlorn, ob sie im alliu geschehen sint.

9. Ist aber im niur ainez geschehen, dazselb clage er auch, und uollefüre ez alz reht si, so sol man im rihten alz ob si im alliu geschehen sien.

10. Sprech der Rihter oder sin uorspreche, [5] uuer den schaden gesehen habe, [6] der im geholfen si, so spreche, *ich sahe in selbe, do er mir den schaden tet, und beschriet in [7] mit dem gerihte, uuelle er das erkennen, das ist mir lieb. Ist das er es niht*

CAP. CCCLXXXV.

Quomodo intuitu Duelli procedendum sit.

QUi ad duellum provocare vult comparem, debet judicem rogare, ut prehendat illum pacifragum, quem præsentem hic videt, eum in finem, ut ille juri satisfaciat; & hoc judex facere debet, si potest.

2. *Si in pleno judicio hoc fuit petitum, tum judex debet interrogare assessores, qua ratione alterum prehendere debeat, ut petenti hoc ad consequendum jus suum proficiat; & tum pronuntiatur, quod ipse eum debeat prehendere.*

3. *Quando is (qui judicem ita rogavit) alterum prehendit, tum debet cautio ab hoc (reo) exigi, quod in causa, de qua queritur, velit secundum jus satisfacere, prout major pars eorum, qui sententiam ferunt, judicaverit.*

4. *Debet etiam judex alteri (reo) indicare, quare ipse fuerit prehensus; hoc potest judex facere vel in continenti, vel ex post facto in colloquio privato.*

5. *Qui contra alterum litem movit, debet adversarium accusare, quod in via regia aut in pago aliquo, aut in alio loco, quem nominare tenetur, pacem (respectu sui) publicam violaverit, aut debet queri de altero, quod vitæ suæ & bonis citra justam causam vim intulerit, vel ipsum vulneraverit; quo in ultimo casu debet ostendere vulnus, aut, si id coaluit, cicatricem.*

6. *Præterea quoque queratur, quod alter ipsi bona sua per rapinam abstulerit, & tantam eorum quantitatem subtraxerit, quanta sufficit ad duellum instituendum.*

7. *De his tribus delictis queri debet uno eodemque actu.*

8. *Si de aliquo eorum nil dixerit, cum tamen omnia tria contra ipsum fuerint commissa, perdit jus petendi duellum.*

9. *Si autem unum tantum horum fuerit commissum contra ipsum, de eo solo quoque (in judicio) queratur, & actionem peragat, ceu juris est; quo facto, debet sententia ferri secundum ipsum, quasi omnia (illa tria delicta) contra ipsum fuerint commissa.*

10. *Si judex aut Vicarius ejus quærat, quis viderit damnum tale ipsi illatum fuisse, tum ipse debet dicere:* ego ipse illum, cum damnum inferret, vidi oculis meis, eique clamore publico inclamavi; Si ille hoc fateri vult, id mihi gratum est; si autem

---

Ad CAP. CCCLXXXV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 63. & Weichbild. Sax. art. 35. *Scherz.*

2) J. Aug. MSC. *so vindet man mit der arteile.* Scherz.

3) Jus Aug. MSC. *masenmas.* macula. vid. Kilian. in Etymol. v. *maese.* hic commode per cicatricem exponi potest. Jus Sax. Prov. habet: *Narben.* Scherz.

4) Jus Sax. Prov. melius: *so klag er dann fort dasz er in beraubet habe seins gutes &c.* Scherz.

5) Jus Aug. MSC. pergit; *oder swer ez in frage, wer den schaden sahe der im geschehen sey, so spreche &c.* Scherz.

6) Sine dubio legendum: *der im geschehen si.* Scherz.

7) *Mit dem Gerüffte.* recte Jus Prov. Sax. lib. I. art. 63. post init. *Scherz.*

8) Jus

niht erkennen uuil, so uuil ich ez in überreden mit allem dem reht, alz mir dez landez geuuonhait ertailt, oder die schepfen, ob ez under dez Kunigez banne ist, und in allen dem rehten [8] *alz tag hergeben ist.*

11. So [9] bittet iener sicherhait uon dem Rihter, die sol man im geben uff aio reht.

12. Doch mag der clager sin elage uuol bezzero [10] uor der sicherhait.

13. Suuenn diu sicherhait getaun ist, [11] biutet iener sio unschulde mir sinem aide, er nimpt sinen aid ob er uuil, oder er kempfet, ob er in ze reht geuordert hat, und ob er da ist zegagen und ob er io uor læme furbringen mag.

14. [12] Jeglich mao mag kanpfe uersagen, dem der uuirz geborn ist denn er.

15. Der der baz geborn ist, dem kan ez der uuirz geborn niht uerziehen, so diu bezzer geburt diu nidern ansprichet.

16. [13] Kampfe mag man auch nieman uerzieheo ob sin mer begert uuirt nach mittem tag.

17. Ist daz sio uor mittem tage begunnen ist, so rihret man [14] hinnach in allem dem reht alz uor.

CAP. CCCLXXXVI.

[1] Ditz ist uon kamphe.

DEr Rihtér sol pflegen ainz schiltz und aioz suuertz, dem den man da ansprichet, daz er kæmpfen sule.

2. [2] Mag auch ain man sinen mage beuuæren, ob si baide sin mage sinr, daz er daz selbsibende suuert uff den hailigen, daz si beide also oahen mage sien, daz si durch reht mitainander niht kempfen suln.

3. Der Rihter sol zuuen [3] boten senden zu ir ietuuederm die da uehten sulen, daz die sehen, daz man si also geruue oach rehter geuuonhait, alz mao si durch reht geruuen sule.

4. [4] Leder oder uuullin tuch sullen si an hauo, alz uil uod si uuellen, ainer alz uil alz der ander.

5. Ir

tem id fateri non vult, ipsum convineam omni ratiooe legitima, qua utendum esse vel eoosuetudo regionis dictat, vel Scabini, si sub banoo regio locus judicii, situs est, & faciam hoc juxta jura in hanc usque diem recepta.

11. *Hoc facto petit alter à judice, ut sibi ab adversario cautio præstetur; id quod etiam, ut ipse securior reddatur, de jure suo consequendo fieri debet.*

12. *Potest tamen actor, antequam hæc cautio sit præstita, querelam suam (per additamenta) in melius mutare.*

13. *Præstita hac cautione, si alter (reus) se offert ad juramentum purgatorium, tum ille (actor) ad id eum, si vult, admittere potest, si autem hic non vult, tum alter debet duello certare, si rite fuit provocatus, & ipse præsens est, nec per membrorum debilitatem id facere prohibetur.*

14. *Quilibet qui nascendi sorte superior est altero, potest recusare duellum illi, qui ipsi est inferior.*

15. *Si is, qui nascendi sorte alterum superat, inferiorem ad duellum provocat, hic illud recusare non potest.*

16. *Non potest recusari (illi qui manè cum altero pugnavit) duellum, si hic ulterius petat, ut post meridiem alter iterum secum certet.*

17. *Si horis matutinis cœptum fuit duellum, tum postea (in duello pomeridiano) id juris servatur, quod antea (in duello matutino.) fuit servatum.*

CAP. CCCLXXXVI.

Iterum de Duello..

JUdex debet ei, qui fuit ad duellum provocatus, prospicere de clypeo & de ense.

2. *Potest etiam quis cognatum suum removere à duello, si, quia ipsi inter se revera sunt sanguine juncti, ipse cum sex aliis jurató asserit, quod tam propinqua cognatione se attingant, ut ipsis inter se pugnare duello non liceat.*

3. *Judex debet duos homines mittere ad utrumque eorum, qui pugnaturi sunt, ut hi videant, an ipsorum corpora ita muniantur, uti jure muniri debent.*

4. *Tantum vestium coriacearum aut ex lana confectarum circa corpus habere possint, quantum voluerint, ita tamen, ut unus tantundem circa se habeat, quantum alter.*

5. Capita

8) Jus Aug. *alz unz tag.* Scherz.

9) Idem Jus: *so bitte.* J. Sax. *so biete jener dann die Gewehr, die sol man ihm thun.* Scherz.

10) J. Sax. Prov. *vor der Gewehr.* Scherz.

11) Jus Aug. *biutet dann &c.* Scherz.

12) Jus Sax. Prov. *Ein jeglich Man mag kampffs wegern dem, der nicht als wol geborn ist, als er.* de v. *Wirs.* conf. Palthen. ad Tatian. p. m. 369. *Scherz.*

13) Jus Sax. Prov. *Kampffes mag auch ein Man wegern, ob man ihn nachmittag darumb anspricht, oder grüsset; es were dann ir beyder will und gunst darbey.* Ast Jus Aug. MSC. *Kampf mag auch nieman verziehen, ob man sin mer begert nach mittem tage.* Scherz.

14) Jus Aug. addit: *im.*

Ad CAP. CCCLXXXVI.

1) Jus Aug. *ditz ist auch von kamphe.* conf. Jus Sax. Prov. lib. I. art. 63. in med. *Scherz.*

2) Jus Sax. Prov. hoc ita exprimit: *Kampffes mag auch ein Man seinen gebohrnen freund wiedern, ob sie nahe freund sind, und er das gewehren kan auf den heiligen selbsiebend, das sie so nahe freund sind, das sie durch recht nicht zusamen fechten sollen.* Scherz.

3) J. Sax. Prov. pro: *boten.* habet: *beystender.* & pro verbis: *daz m. s. a. g. n. r. g. &c. das sie sie angelegt werden nach rechter gewonheit.* Conf. Notam ad Otfrid. IV. 22, 55. Gl. Ker. *si kikáruuit*, induatur. *gigarawi*, vestimentum. ap. Otfrid. V. 4, 64. *Scherz.*

4) Pro: *Leder u. w. tuch.* J. Sax. Prov. habet: *leder und leine-ding.* Scherz.

5) De

5. Ir haupt und ir füzz ſuln in uornan bloz ſin, und an den henden ſuln ſi niht uuan dünne hantſchuch haun, und ir ietuuederr ſol ain blozzez ſuuert in der hant haun, und ainz oder zuuai umbgürten, daz ſtat an ir kur,

6. [5] Ainen ſinuueln ſchilt ſol ir ietuueder haun in der hant, da ſol niht bi ſin denn leder und holtz.

7. [6] Die andern ſchilt ſulen uuol yſenin ſin,

8. Ainen rock aun ermel ſol ir ietuueder an han.

9. Man ſol auch den lüten gebieten, daz ſi [7] ſtille ſien, und ir zuht by in haben, daz ſol man in gebieten bi dem halſe, daz ſi [8] ien iht irren an irm kampfe.

10. Ir ietuuederm ſol der Rihter ainen geben der [9] ſin ſtange trage, der ſol ſi nihtz irren, uuan ob ir ainer uellet, daz er die ſtange underſtœzze, oder ob er geuuundet uuirt, oder der ſtange ſuſt begert.

11. Dazſelbe mag er niht getun, er hab denn urlop uon dem Rihter.

12. Suuenn auch ainer der ſtange zuuirunt begert, ſo ſol ez an dem dritten zugange ain ende nemen.

13. [10] Nachdem und den lüten rede uerboten uuirt, ſuuenn denn der kampfe furkumpt, [11] und denne die lüte gerent ze reht ir lute, die ſol in der Rihter ze reht geben.

14. [12] Ortbant ſulent ſie uon den ſuuertſchaiden abbrechen, ſi haben ſin denn urlop uon dem Rihter,

15. Vor dem Rihter ſuln ſi baid [13] gegeruuet gan, und ſuueren ze den hailigen ainen ait,

16. Der ain daz ez uuar ſi, da er umb geclagt habe und daz er in durch kainen mutuuillen angeſprochen habe.

17. So ſol der ander ſuuern, daz er unſchuldig ſi, dez er in geſchuldiget habe, und daz im Got helfe, alz er uuar und reht habe zu ſinem kampfe.

18. Die ſunnen ſol man in gelich tailen, alz ſi erſt zeſamen gaunt.

19. Wirt der uberuuunden, [14] uff den man da ſprichet, man riht uber in alz reht iſt.

20. [15] Wirt er ſighaft, man muz in lauzzen mit geuuette und mit buzze.

21. Der clager ſol uon erſt in den rink komen,

22. [16] Ob er dez andern ze lange ſich uerirret

5. Capita & pedes in parte anteriori debent eſſe denudata, & manus illorum ſint tectæ chirothecis tenuibus, & quilibet habeat enſem nudum in manu, ac uno aut duobus enſibus cinctus ſit, prout ipſis lubuerit.

6. Quilibet illorum debet in manu geſtare clypeum rotundum, qui ex mero corio & ligno conſtet.

7. Umbones autem poſſunt eſſe ex ferro conflati.

8. Quilibet debet indutus eſſe tunica manicis carente.

9. Iis, qui ſpectatores ſunt, indicendum eſt, quod ſilentium ſervare debeant, & nihil indecori agere: ipſis etiam ſub pœna capitis indicandum eſt, quod pugnantes turbare non debeant.

10. Utrique pugnantium judex aliquem adjungere debet, qui pertica ſit inſtructus; hic ſe illis immiſcere non debet, niſi quis in caſum detur (tum enim pertica ipſum ſuſtineat) aut vulneretur, aut alia ex cauſa perticam petat.

11. Hoc tamen facere hic non poteſt, niſi cum venia judicis.

12. Quodſi etiam aliquis bina vice perticam petitam obtinuerit, tunc in tertio concurſu illa ei denegetur.

13. Cum ſpectatoribus ſilentium fuit impoſitum, duellum autem eſt finitum, illique petunt, ut ſibi ſilentium rumpere nunc liceat, tum judex id ipſis jure permittere debet.

14. Vincula ferrea, quibus extremitas vaginarum munitur, debent removeri, niſi aliud judex permiſerit.

15. Uterque ſua veſte & armatura inſtructus, debet ſe ſiſtere judici, & apud eundem juramentum præſtare.

16. Alter quidem (actor) jurat, quod id, de quo ipſe queſtus fuit, verè contigerit, & quod abſque calumniandi animo alterum convenerit.

17. Alter vero (reus) juret, ſe eſſe ab illo crimine, cujus ipſe reus agitur, & quod ad duellum accedat juſtitia fretus, ita ſe Deus adjuvet.

18. Circa initium duelli uterque ita collocandus eſt, ne plus incommodi unus à Sole experiatur, quam alter.

19. Si reus ſuccumbit, tum contra eum judicium fertur, ſicut juſtum eſt.

20. Si autem reus vincit, liber dimittendus eſt, ita tamen, ut alter judici mulctam & ipſi emendam præſtet.

21. Actor debet prior venire in locum pugnæ.

22. Si alter (reus) juſto diutius abſit, tum judex ad domum,

---

5) De v. *Sinwel* dixi ad Willer. c. 5. n. 34. J. Sax. Prov. *einen runden Schild*. Scherz.

6) Jus Sax. Prov. habet loco ✝. 7. *die bockeln mögen aber wol eiſern ſein.* quæ lectio omnino eſt præferenda *bockel*, *buckel*, idem eſt ac *Umbo clypei*. vid. not. ad Stricker. IV, 1. 3. *Scherz.*

7) Jus Aug. *ſtille ſwigen*. Scherz.

8) Jus Aug. *jene*. Scherz.

9) Jus Sax. Prov. *ſeinen baum oder ſcheidſtange*. Scherz.

10) Jus Sax. Prov. *Nachdem dann dem Volck friede gebotten worden* &c. Scherz.

11) Jus Aug. *und denne die lüt ze reht gern ir lout, die ſol* &c. unde textus noſter eſt corrigendus. *Scherz.*

12) Jus Sax. Prov. *die eiſern ortband*. Scherz.

13) Jus Sax. Prov. *angeleget geben*. Scherz.

14) Idem Jus: *auf den man geklagt hat*. Scherz.

15) Idem Jus: *Ficht er aber zu ſiege, man läſzt ihn mit gewett und buſze ledig*. Scherz.

16) Jus Aug. *ob der ander ze lange ſich verirre und ſol der Rihter*. Jus Sax. Prov. clarius: *ob aber der ander zu lang bliebe*. Scherz.

ret so sol der Rihter sinen fronboten senden hintz dem huse, da er sieh geruuet, und sol zuuen schepfen mit im senden, die in uordern uon dez gerihtez uuegen fur daz geriht in dem reht, alz im dar getager ist, ainost, [17] anderost, driftunt,

23. Vnd kumpt er denn niht ze dem dritten male, so er geladet uuirt uon dez gerihtz uuegen und uon dem clager fur geriht alz reht ist der clager sol ufstan und sol ze kampfe sich bieten,

24. [18] Vnd sol slahen zuuen slege und ainen stechen uuider den uuint,

25. [19] Damir hat er uberuuunden alle sin clage, und sin reht behebr umb alle die sache und er in kæmpflich angesprochen hat,

26. Vnd sol im der Rihrer rihten, alz ob er in mir kampfe uberuuunden het.

27. [20] Also sol man auch uberuuinden ainen toten man, ob man in an diuphait oder an raube [21] oder an so getanen dingen geslagen hat.

28. Mag aber er den toren man mit siben geziugen [22] uberziugen, so bedarf er sich ze kampfe nit bieten gen im.

29. Biutet aber dez toren mage ainer suuer der ist sinen mage ze [23] uerstenen mit kampfe, der uerlait alle geziuge, [24] uuan so mag man ez aun kampfe denn niht uberuuinden alz hieuor gesprochen ist.

30. [25] Also uberuuindet man auch den, [26] der ze kampfe geuangen oder gegrüzzer ist, oder gelobt hat, oder bürgen gesetzet har furzekomen und niht furkumpt ze rehten tædingen.

31. Suuer lip oder hant lediget [27] daz im mit reht uerurtailt ist, der ist rehtloz.

32. Suuer auch bürget ainen man umb ungeriht furzebringen, [28] er muz sin hant fur in geben.

33. Vnd schadet [29] im niht ze sinem reht, dem der ienen uzbürget.

domum, in qua se ad pugnam instruit, mittat apparitorem suum cum duobus Scabinis, ut ipsum judicii nomine citent ad pugnam, ad comparendum in termino, quem judex antea præfixit, hæcque citatio prima, secunda, tertia vice fieri debet.

23. *Si post citationem nomine judicii & actoris tertia vice factam se nondum sistit, ut fieri deberet, actor debet prodire & se offerre ad pugnam.*

24. *Hoc facto, ille debet duobus ictibus cæsim & uno punctim aërem ferire.*

25. *Hoc ipso jus suum intuitu omnium illarum causarum, propter quas alterum provocavit ad duellum, omnimodo asseruit.*

26. *Debetque Judex secundum ipsum pronunciare, quasi in duello victor evasisset.*

27. *Eodem modo quis jus suum asserit contra mortuum in casu, si ille, cum furtum aut rapinam, aut aliud tale quid committeret, fuit occisus.*

28. *Quodsi autem quis potest probare delictum mortui per septem testes, tunc non opus est, ut quis se offerat ad duellum.*

29. *Si autem aliquis cognatorum mortui, quisquis ille sit, se offert ad probandam per duellum, cognati sui innocentiam, tunc testes non admittuntur, nec alia probatio accipitur, sicut supra dictum est.*

30. *Eodem modo convincitur, qui ad duellum fuit provocatus, & se stiturum promisit, aut eo nomine fidejussores dedit, nec tamen se sistit justo tempore.*

31. *Qui vitam aut manum suam, ad cujus amissionem legitimè fuit condemnatus, (pecunia) redimit, ille beneficiis juris indignus censetur.*

32. *Ille quoque, qui judicii sistendi causa pro alio, qui delicti arguitur, fidejussit (& illum non sistit) manus suæ amissione luere debet.*

33. *Nec tamen ideò is, qui pro altero fidejussor factus est, sua jura amittit.*

CAP.

17) Jus Aog. *anderstunt.* Scherz.
18) Jus Sax. Prov. *und schlag dann zween schlege an seinen schild und tu einen stich gegen der Sonnen.* Scherz.
19) Jus Sax. Prov. *damit h. er jenen überwunden solcher klage, als er ihn angesprochen hat.* Scherz.
20) Conf. omnino J. Sax. Prov. lib. I. art. 64. *Scherz.*
21) Jus Sax. Pr. *oder an solcher that erschlagen hat.* Scherz.
22) Jus Aug. *überwinden.* Scherz.
23) Jus Aug. *ze fürstanne.* Jus. Sax. Prov. *ihn zu vertretten.* Scherz.
24) Jus Sax. Prov. *Dann so mag man den todten ohne kampff mit beweisung nicht überwinden, er sey dann der that halben vorhin geechtiget.* Scherz.
25) Conf. J. Sax. Prov. lib. I. art. 65. *Scherz.*
26) Jus Sax. Prov. *der zu kampf gefangen und darumb angesprochen ist.* Scherz.
27) Addit Jus Sax. Prov. *mit gelde.* Scherz.
28) Jus Sax. Prov. addit: *ob er ihn nicht furbringen mag.* concordat J. Aug. MSC. *Scherz.*
29) Jus Sax. Prov. *zu seinem rechten nicht, der ihn geborget hat.* Scherz.

CAP. CCCLXXXVII.
[1] Wer ze reht erbet uor den andern.

BRüder und ſuueſter nement ungezuuaieter brüder und ſuueſter erb uor den brüdern und uor den ſuueſtern die gezuuaient ſint uon uater und uon muter,

2. Ungezuuaietiu brüder kint ſint auch gelich nahen den gezuuaieten brüdern an dem erb ze nemen.

CAP. CCCLXXXVII.
Quis in ſucceſſione altero ſit prior.

FRatres & ſorores germani fratribus & ſororibus germanis ſuccedunt præ fratribus & ſororibus unilateralibus.

2. *Eodem jure in ſuccedendo gaudent fratrum germanorum liberi.*

CAP. CCCLXXXVIII.
[1] Ob ſich ain man begit in ain cloſter.

BEgit ſich ain man der uuelt der ze ſinen iarn komen iſt, und tut er münchez claider an, und beſchirt er ſich darnach, [2] oder tut erz uor geriht nit, uuil er ſin darnach laugen, [3] mag man ſin denn uberziugen uor geriht ſelb ſibende ienez genoz, der ſich da begeben hat, die in in dem leben haunt geſehen, oder mit den brüdern, da er ſich hingegeben hat, er habe gehorſam getan oder nit, er hat doch den herſchilt nider gelait, und alliu diu reht, diu er dauon het.

CAP. CCCLXXXVIII.
De caſu, ſi quis ad monaſticam vitam tranſierit.

SI quis, cum ad annos ſuos pervenit, relicto ſeculo, habitum monaſticum aſſumit, & inde capillos detondet, nec propoſitum ſuum in judicio declarat, & contingit, ut id à ſe factum eſſe poſteà neget, probari autem hoc poſſit in judicio per juramentum ejus, qui id aſſerit & ſex ſacramentalium, qui ſint compares ei, qui vitam monaſticam elegit, ac qui ipſum in hoc ſtatu viderunt, aut ſi id probari queat per monachos, in quorum monaſterium ſe contulit, clypeum ſuum militarem amiſiſſe cenſetur, & omnia jura inde dependentia, ſive obedientiam juraverit ſive non.

CAP. CCCLXXXIX.
[1] Waz ehaft not haizz.

[1] VIer ſache ſint die ehaſt (conf. c. 29, 7.) not haizzent, daz iſt uanknüzze und ſiechtum und gotzdienſt uz dem lande und herren not,

2. Suuelhiu dirr ſache den man ainiu irret, daz er ze lanttedinge niht komen mag, ſo ſol er ſinen geuuizzen boten darſenden, uf daz lanttedinge an ſiner ſtat, der die not benenne, diu in geirret habe, und auch beuuiſe mit ſinem aide, daz im alſo ſi, und daz erz durch kain ander dink uerzogen habê,

3. Suuenn daz geſchiht, ſo belibet er aun galtnüzze, daz er dar niht komen iſt,

4. Vnd ſol man imz ziehen uff daz nehſt lantteding, alz er uon ſiner ehaft not ledig uuirt.

CAP. CCCLXXXIX.
Quæ cauſæ ſint ſonticæ.

QUatuor dantur cauſæ, quæ dicuntur ſonticæ, ſcilicet Captivitas, Morbus, Iter religionis cauſa extra regionem (in qua quis aliàs degit) ſuſceptum, & Servitia Domino neceſſario præſtanda.

2. *Si qua harum cauſarum aliquem impediat, quo minus ſe judicio provinciali ſiſtere poſſit, debet nuntium idoneum mittere pro ſe ad judicium provinciale, qui cauſam illam ſonticam, quæ alterum impedivit, nominet, juretque aſſertum ſuum verum eſſe, nec ob aliam cauſam alterum ſe non ſtitiſſe.*

3. *Si hoc ſit, ipſe à pœna contumaciæ liber eſt.*

4. *Cauſa autem, propter quam citatus fuit, debet differri ad proximum judicium provinciale, quod habebitur, cum cauſa illa ſontica ceſſat.*

CAP.

Ad CAP. CCCLXXXVII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 20.

Ad CAP. CCCLXXXVIII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 22. ante med.

2) Jus Sax. melius: *ob er es wol vor Gericht nicht thut.* Scherz.

3) Jus Prov. Sax. *man mag es auff ihn wohl gezeugen ohn Gericht ſelb ſiebend ſeiner Genoſſen deſs der ſich da begeben hat*, &c. Scherz.

Ad CAP. CCCLXXXIX.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 7.

2) Jus Prov. Sax. *Vier ſachen ſind die ehehaffte noth heiſſen, Gefengniſz, Kranckheit, Walfarten auſſer Landes, und des Reichs dienſt.* conf. etiam Jus Feud. Sax. c. 24. Scherz.

CAP. CCCXC.

[1] Der uff ainen clagt unreht, der uor geriht nit ist.

[2] SUUer clagt [3] unreht uff ainen der da niht zegagen ist, kumpt er hin nach fur und uuil ienem reht tun, der da geclaget hat, und uuil er niht uf in clagen, so muz er dem Rihter uuetten und ienem büzzen, den er beclaget hat,

2. Vnd ertailt man den der clage ledig, uf den diu clage da gienk.

CAP. CCCXCI.

[1] Der ainen aun uuunden sleht oder in beschilt oder in anliuget.

[2] SUUen man aun uuunden schleht oder beschilt oder in anliuget, dem sol man büzzen nach siner geburt,

2. UUirt ain man uuunt in ain lid und uuirt im daz uergolten uor geriht, und kumpt darzu, daz ez im abgeslagen uuirt hernach, also daz er ander uuunden niht enpfahet, so sol man im ander buz niht geben, denn alz uil alz er dauor dafur genomen hat.

3. [3] Der vater mag den sun uznemen ainost ob er umb ungeriht beclagt uuirt, dieuuile er uon im nit gesundert ist, alz daz er suuer uf den hailigen, daz er uon im niht gesundert sie.

CAP. CCCXCII.

[1] Ob ain Vater und der Sun beclagt uuerdent umb ungeriht.

WIrt der Vater und der Sün si beide beclagt umb untat, so mag entuueder dem andern niht gehelfen gerihten dieuuile man in selb daran schuldiget,

2. UUe-

CAP. CCCXC.

De casu, si quis alterum, qui absens est, delicti nomine convenit in judicio.

SI quis delicti nomine aliquem convenit in judicio, qui absens est, & contingit, ut alter se postea sistat, & respondere velit actori, hic autem agere nolit, tum ille (actor) judici mulctam & reo emendam dare debet.

2. Hic etiam, contra quem actio fuit mota, ab eadem absolvitur.

CAP. CCCXCI.

De eo, qui alterum ferit citra vulnerationem tamen, aut injuria verbali afficit, aut contra eum verba mendacia effutit.

ILli, quem alius verberibus (citra vulnerationem) aut injuriis verbalibus aut mendaciis contra ipsum effusis, lædit, debet emenda dari pro ratione conditionis, in qua ipse natus est.

2. Si membro alicujus vulnus inflictum fuit, pro quo ipsi judicialiter satisfactio obvenit, & postea contingit, ut ipsum illud membrum, citra alius membri læsionem, ipsi amputetur ab aliquo, tunc non major ei danda est emenda, ac quanta fuit illa, quam anteà accepit.

3. Pater potest filium, qui propter delictum convenitur, si ab ipsius familia nondum est separatus, in judicio semel defendere, modo ipse juret per Sanctos; quod ille ab ipsius familia non sit separatus.

CAP. CCCXCII.

De casu si pater & filius ejusdem delicti nomine simul conveniuntur.

SI pater & filius ejusdem delicti nomine conveniuntur, neuter alteri in judicio assistere potest, quamdiu neuter est absolutus.

2. Uter

Ad CAP. CCCXC.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 8. Jus Aug. MSC. hanc hsbet Rubricam: *der u. a. c. umb ungericht* &c. unde textus noster est emendandus. *Scherz.*

2) Clarius jus Sax. Prov. *der umb ungericht klaget auf einen der nicht gegenwertig ist, kumpt jener vor, und klaget dieser dann nicht mehr auf ihn* &c. Scherz.

3) Jus August. MSC. *ungeriht.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCI.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 16. fin. *Scherz.*

2) *Wen man ohne fleisch wunden schlegt, oder einen lugner schilt.* ita Jus Prov. Sax. II. art. 16. *Scherz.*

3) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 17. ubi verba ita se habent: *der Vater mag wohl den sohn einest vertretten und auszziehen.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCII.

1) Conf. Jus Prov. Sax. lib. II. art. 17. fin. *Scherz.*

Ad

2. UUederr aber unschuldig uuirt mit dem rehten, der hilft dem andern sin reht uuol uollebringen.

2. *Uter autem ex iis in judicio absolvitur, potest alteri assistere.*

CAP. CCCXCIII.
[1] Von rehtlosen lüten.

SUUer sin reht uor geriht uerliuset in ainer stat ze hant hat er sin reht allenthalben uerlorn, ob man sin geziug hat, die dez tagez uor geriht uz uuaren.

2. Dieselben geziuge ist nieman schuldig fur ain ander geriht ze bringen.

3. Der Rihter uor dem er rehtloz gesait uuirt, der sol zuuen siner boten senden fur den Rihter, da er sin reht uerlorn hat, daz si hœren ob man ez erziugen müge selb dritte alz reht ist,

4. Vnd suuenn daz geschiht, so suln dieselben boten denn geziuge sin uor disem geriht, daz si gehœrt haben daz er uor ienem geriht uberziuget si,

5. Vnd denn darnach geschehe, daz reht ist.

CAP. CCCXCIII.
De iis, qui juris beneficiis indigni esse judicantur.

DE quo, quod jura sua amiserit, pronuntiatur in alicujus loci judicio, ille omnibus in locis illa amisit, si illud factum esse probari potest per testes, qui die sententiæ latæ judicio interfuerunt.

2. *Nemo obligatus est, ut hos testes in alio judicio producat.*

3. *Judex, coram quo propositum fuit, alterum jura sua amisisse, debet duos suorum nuntiorum mittere ad judicem, qui pronuntiaverat alterum juribus suis privatum fuisse, ut cognoscant, an, id factum esse, probari possit per ejus, qui id asserit, & duorum aliorum juramentum, ceu juris est.*

4. *Hoc facto, nuntii illi debent in judicio altero testari, quod viderint, audiverintque alterum in illo judicio fuisse convictum.*

5. *Inde fiat, quod juris est,*

CAP. CCCXIV.
[1] Von geuuere.

SUUer sin gut dem andern git [2] und lat im sin geuuer, da er selbe inn uuaz, und da nieman an het, denn er, der uuirt vor dem geriht uz der geuuer geuuiset.

2. Jener [3] der uor die geuuer an dem gut het, mag die einuuisunge uuol uuidersprechen [4] und mag ienen uzuuisen zem nehsten lanttæding,

3. UUan nieman ist niht schuldig [5] uon siner geuuer zekomen, er uuerde denn darumb beclaget, und furgeladen mit dem rehten.

4. [6] Wirt ienen diu geuuer ertailet, und uuiset man in darin uon gerihtez uuegen, so muz man in da bi laun beliben, man muge in dann mit urtail fürbaz daruz geuuisen.

5. [7] Suuer ainem manne oder ainem uuibe git ain gut, daz sulen si besitzen driu uogtzdink.

6. Suuaz

CAP. CCCXCIV.
De Possessione.

QUi alteri fundum suum alienat, & eum immittit in possessionem, in qua ipse, & nullus alius, hactenus fuerat, ille per judicem à possessione jure excluditur.

2. *Is autem, qui antea possessionem, (& quidem justiorem) habuerat, potest immissioni se opponere, & petere, ut alter possessione abstineat, donec in judicio proximo provinciali jus suum asseruerit.*

3. *Nemo enim debet possessione sua privari, nisi in judicio conventus, & ad id legitime fuerit citatus.*

4. *Si illi (quem alter à possessione removere voluit) adjudicatur possessio, & ipse auctoritate judicis immittitur in illam, illa ipsi relinquenda est, nisi postea sententia judiciali pronuntietur, quod eadem cedere debeat.*

5. *Si quis bonum aliquod in masculum aut feminam transfert, hoc (ut jus suum firment) in possessione sua habere debent, donec tria judicia ab Advocato fuerint celebrata (quæ* Vogtsdink *appellantur.)*

6. *Ad*

Ad CAP. CCCXCIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 82. *Scherz.*

Ad CAP. CCCXCIV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83.

2) Jus Sax. Prov. *Und lesset es ihm auf in seine gewere, do er doch selber kein gewehr an hat, und wirt iener gerichts halben darein geweist.* Scherz.

3) Jus Sax. Prov. *der die recht gewere hat.* Scherz.

4) Jus Sax. Prov. *und jenen darausz weisen, also das er das vertrette zu dem nechsten ausgelegten dinge.* Scherz.

5) Jus Sax. Prov. *seine gewehr zu reumen.* Scherz.

6) Jus Aug. MSC. *Wirt jenem denne diu.* Scherz.

7) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83. med. ubi: *Was man einem man oder weibe gibt, das sollen sie drey tage besitzen, was sie aber mit klag erfordern oder auf sie geerbt wird, das durffen sie nicht besitzen.* Scherz.

8) Jus

6. Suuaz ain man mit clag uor geriht eruuirbet und mit dem rehten behebt oder uf in geerbet uuirt, daz bedarf er niht beſitzen.

7. [8] Suuer ain gut lihet oder git ainem andern, der ſol ſin geuuer ſin iar und tag nach dem rehten.

6. *Ad firmamentum juris in res, quas quis ſententiâ judicis aut hereditario jure acquiſivit, tali poſſeſſione non eſt opus.*

7. *Qui alteri fundum aliquem locat, aut dat, ille ſecundum jus debet alteri evictionem præſtare per annum & diem.*

CAP. CCCXCV.

[1] Wie lang ain man ains aygenz geuuer ſul ſin [2] daz er uerkauffet.

Suuer aygen oder uarndez gut uerkauffet, der ſol dez geuuer ſin die uuile er lebt,

2. [3] Man ſol aber im daz gut lauzzen in ſiner geuuer ze behalten und ze ueruueſen die uuile er furſtan ſol, uuan iener mag daran niht geſprechen dem ez gegeben iſt, uuan niur fur ain gaube. [4]

CAP. CCCXCV.

Quamdiu Venditor rei venditæ Evictionem præſtare teneatur.

Qui vendit res vel immobiles vel mobiles, ille per omnem vitam ſuam tenetur Evictionem præſtare.

2. *Debet autem (cum Evictio inſtituitur) res illa manere penes Emptorem; Venditor autem quia Evictionem præſtare tenetur, illam debet ſuo commodo aut damno defendere. Ille autem, cui res donata eſt, non poteſt aliquid (ſi res donata evincatur) petere à donatore, ſi quidem rem habet titulo donationis (lucrativo.)*

CAP. CCCXCVI.

[1] Ob ain man ſin gut umb zins lat. [2]

Lihet ain man gut [3] umb zins ze pflegenn ze beſchaidenn iarn daz man imz [4] beſetzet

CAP. CCCXCVI.

De Eo, qui prædium ſuum alicui pro mercede locat.

Si quis alteri prædium pro mercede locat, ut illud per certos annos colat, eâ tamen lege, ut, quocunque intra

---

8) Jus Sax. Prov. *Wer ein gut leibet oder leſts einem andern, der ſol es ihm der gewehr halb geweren jar und tag, ob er da ein rechte gewehr an haben wil.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCV.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 83. fin. adde Weichbild. Sax. art. 30. fin. *Scherz.*

2) Jus Aug. MSC. *der ez verkauffet.* Scherz.

3) In textu noſtro videtur vitium latere non unum; abſurdum enim eſt, ut, ſi quis aliquid emit, res maneat in poſſeſſione Venditoris, donec ipſe in vitâ eſt: In Jure Prov. Sax. lib. III. art. 83. textus ita legitur: *wer eigen oder farende hab verkaufft, deſz ſol er ein gewehrer ſein dieweil er lebt, man ſol im auch das gut laſſen zu geweren, zu behalten und zu verlieſen, dieweil er es vertretten ſol. Dem es aber gegeben iſt, mag da nichts mehr anſprechen, dann eine gabe.* Weichbild. Sax. art. 30. ita loquitur: *welcher mann aber eigen oder farende hab verkeufft binnen Weichbild, des ſol er ein Gewehr ſein, dieweil er lebt, man ſol aber jenem das Gut laſſen, der es kaufft hat, und dieſem zu behalten und zu verlieſen, dieweil ers vertretten ſol; dem es aber gegeben iſt, der mag da nicht mehr anſprechen, denn ein Gab, darumb darff man es ihm nicht gewehren.* vid. Schilt. in Exerc. ad ff. XXXIV. 27. qui tamen non ſatisfacit. Ego hanc mentem eſſe arbitror hujus Capitis, quod Venditor rei teneatur Evictionem præſtare per omnem vitam ſuam; cujus rei hic ſit effectus, quod teneatur aſſiſtere liti & rem contra Evincentem defendere, ſuo vel commodo, vel damno; idem autem (in textu Juris Prov. Sax. & Weichbild. Sax. pro noſtro: *wan* eſt vox: *aber.* quæ eſt adverſativa, qualem naturam tamen etiam interdum habet vox: *wan*, licet ut plurimum ſit cauſalis) non obtinet in re donatâ; hujus enim intuitu Evictio non eſt præſtanda. quod etiam Juri Rom. congruit. *Gab*, *Geba*, ſæpiſſime *donum* ſignificat. vid. Tatian. XXVII, 1. & XLVI, 4. hinc in Gl. Anon. *beneficium*, Gotzgabe. adde Palth. ad Tat. p. 297. *Scherz.*

4) Ad calcem hujus capitis Jus Auguſt. MSC. hæc addit: *Dienſtman nement erbe und erbent als fri lüte nach lantreht. Wan allainc daz ſi uz ir herren gewalt niht erbent noch ir gut daruz nit vellet.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCVI.

1) Conf. J. Prov. Sax. lib. III. art. 77.

2) Jus Aug. habet: *Lauzzet.* Scherz.

3) J. Sax. habet: *umb zinſz oder um pflege.* de qua formulâ hæc habet Schilterus in Exercit. ad ff. XXXI, 15. *Latini ſic dicerent:* ſive nummis, ſive partibus locaverit; Pflege *enim notat* dienſt, *ut habet Gloſſarium Sax. ſcilicet operam culturæ & partem fructuum præſtat colonus* partiarius, *pflegbaſt pflegen ſignificat curare, procurare, præſtare.* Landpfleger, *Procurator Provinciæ.* pflege, *cura, procuratio, præſtatio; itaque* umb pfleg austhun, *hodie dicimus*, umb die helfft beſtellen laſſen. Hæc Schilter. Commode autem textus noſter poteſt retineri; Nam *ein gut lihen umb zinſz ze pflegenn*, idem eſt ac: *Locare alicui fundum pro mercede ad illum colendum.* Scherz.

4) Jus Sax. *beſehet.* Jus Auguſt. *beſetzet.* Scherz.

5) Re-

tzet uuider lautz ze suuelher zit der [5] In dem iar stirbet, so ist ez den erben ledig,

2. [6] UUan er ez im niht langer gelauzzen maht, denn dieuuile er lebt.

3. Die erben die daz gut anuellet die sulen dez geburen erben tun nach frumer lut rat, daz beschaidenlich ist umb ir arbait,

4. [7] UUan ez sin selbez pflug buuuet, do er starb.

5. Suuer dem clager buz schuldig uuirt uor geriht, der ist dem Rihter siner buz auch schuldig, ob erz uordern uuil,

6. Daz ist reht darnach und diu buz stat.

intra bos annos tempore ipse (Locator) moriturus sit, Conductor fundum consitum vel plantatum restituat, tum beredes Locatoris fundum petere possunt (si ipse moritur.)

2. *Siquidem defunctus diutius alteri fundum locatum relinquere non potest, quam ad dies suæ vitæ.*

3. *Heredes ad quos fundus hic jure hereditario pervenit, tenentur heredibus illius coloni propter operam fundo impensam tantum solvere, quantum Viri boni fuerint arbitrati.*

4. *Ratio bujus rei est, quia Colonus, cum alter moreretur, fundum illum arando coluit.*

7. *Qui Actori in judicio debet præstare Emendam, ille etiam Judici, si jure suo uti hic vult, tenetur ad Mulctam.*

6. *Hoc justum est, quantacunque etiam fuerit mulcta (in Legibus statuta.)*

CAP. CCCXCVII.

Ze uuelhen ziten der mit sinen lüten buuuetedingen sul.

SUUer gut hat daz er umb gelt hinlat, daz man ez buuue, uuil der den uerkeren der ez buuuet, buuuet er ez mit dem pflug, so sol er mit im buuuetædingen zuuischan der liehtmesse und dem [2] uuissen sunnentag,

2. [3] Allez (conf. supr. c. 212.) gelt uon aiern und uon [4] uogtlemmern, daz sol man uerdienen ze Ostern.

3. Suuaz uon flaische ist, daz sol man uerdienen ze sunuuenden.

4. Aun [5] geltsuuin diu sol man uerdienen ze uuihennaht.

5. An sant Margreten tag sol man uerdienen allerhande zehenden.

6. An sant Vrbanstag ist uerdient aller uuingarten und baungarten zehende.

7. Dez mannez sat die er uuürket mit dem pflug, diu ist uerdient alz diu egede darab gat.

8. Gelt uon mülen und uon zœllen und uon münz-

CAP. CCCXCVII.

Quibus Anni temporibus Dominus cum Colonis de Locatione & censu inde debito agere possit.

SI quis fundos colendos alii pro mercede locavit, tum, si colonum pellere vult agris aratro ejus hactenus coli solitis, debet hac de re cum eo agere (idque ei indicare) intra terminum Purificationis beatæ Mariæ Virginis & Dominicam Quasimodogeniti *dictam.*

2. *Omnis census de Ovis & Agnis, quos* Vogtlemmer *appellant, solvi debent tempore Paschali.*

3. *De Carne census solvendus est die Johannis Baptistæ.*

4. *Sues, qui debentur annuatim, circa festum Natalitiorum Christi præstandi sunt.*

5. *Die S. Margarethæ venit dies præstationis Decimarum varii generis.*

6. *Festo Urbani solvendæ sunt Decimæ de Vineis & Arboretis.*

7. *Messis proveniens ex seminatione culturaque alterius, tum ad eum, qui aravit agrum, pertinet, cum Occa terram æquavit.*

8. *Census de Molendinis, Vectigalibus, & aliis quibus-*

---

5) Rectius J. Sax. *binnen den jahren.* Scherz.

6) Jus Sax. *dann es jenem dieser, der es austhet, nicht lenger gewehren mocht, dann dieweil er lebet.* Scherz.

7) Idem Jus: *sintemal das er des sein selbst pflug nicht begieng der do starb.* Textus tam Juris Sax. quam Alem. retineri potest. *Scherz.*

8) Conf. Jus Sax. Prov. lib. III. art. 32. in fin.

Ad CAP. CCCXCVII.

1) Jus Aug. *ze welhen ziten der herr mit sinem Mann butedingen sol.* unde textus noster est supplendus. *butedingen, buwetedingen* est à *bu, buwe bau* quod culturam denotat, & *tedingen*, quod idem est ac *litigare, actionem instituere.* item *transigere, pacisci.* Kilian. in Etymol. *dedinghe, lis, litigium, & fœdus, pactum, pactio. dedinghen, daedighen, dedighen, litigare, disceptare, & componere, pacisci, transigere. dedings-lieden, arbitri, disceptatores. dedings-man i. e. scheydman, arbiter:* ut adeo *buuuetædingen.* idem sit ac: *cum aliquo agere de agro sc. quatenus ab ipso colendus sit vel non colendus.* Scherz.

2) *Der wisse Sunnentag* est *Dominica in Albis*, quæ hodie Quasimodogeniti appellatur. Kilian. in Etymol. *witten sondagh, Vetus Sicambr. Dominica in Albis; octava pascha, à Candidis Vestibus, quibus Veteres octo diebus à Sabbato Pascha usque ad Sabbatum sequens solent post Baptismum uti.* Gothis esdem dies appellatur *buita Sunnudagh.* vid. Loccen. in Lex. Juris Sueo-Goth. p. m. 79. *Scherz.*

3) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 58.

4) *Vogtlemmer*, eodem modo dicuntur ac *VogtHabern.* de quo vid. Besold. Thes. Pract. v. Vogt-Habern. *Scherz.*

5) *Geltswin*, dicuntur sues, quæ census loco præstandæ sunt, *i. e.* Gelten, solvere. conf. infra h. t. §. 12. *Scherz.*

6) J. Aug.

münzzen und uon uuelher hande gut daz ist, diu umb zins stant, diu sol man uerdienen uff suuelhen tag der zins [6] geboten ist.

9. Alle Kæs-gulte sol man uerdienen ze uuihennaht halbe und ze pfingsten halbe darnach und si gesetzet sint.

10. Gelthünr und genz mit der haber gülte.

11. Oele ze Sant Michels tag.

12. Suuin gult zuuischan Sant Martinstag und uuihennaht.

13. Ist auch daz der gebure daz gut uf uuil geben, und uon dem herren uuil, daz sol er auch tun zuuischan der [7] liehtmesse und dem uuissen sunnentag. [8]

14. Hat ain herr ainen aygenn man und sitzet der hinder ainem andern herren und uuil er in uon dem abuordern, daz sol er tun zuuischan der Liehtmesse und dem Wissen sunnentag, er selbe oder sin geuuizzer bot,

15. Und sol erber lute [9] darzu nemen, ob er dez laugen, daz er in geuordert habe, daz er in selb dritte uberziugen muge.

16. Git ain man sinen zins uf den tag, alz er im benennet ist, [10] so hat er sin gut daz iar uerdienet.

17. Ist daz er in niht git, so hat er die gulte uerlorn, diu uff dem gut uuahset daz iar, und den boden niht.

18. Daz ist also gesprochen, arbaitet ain herr ainen garten oder ainen baungarten oder ander gut und uerkostet sich daruf und kumpt der man niht bizz sant Vrbans tag und rihtet sinen zins niht, und daz er durch reht rihten sol, so nimpt der herr den nutz darab und niuzzet in so er allerbeste mag.

buscunque rebus, quæ sub censûs præstatione alicui datæ sunt, solvendi sunt iis terminis, de quibus fuit conventum.

9. *Census de caseis præstandi sunt pro parte dimidiâ circa festum Nativitatis Christi, pro parte alterâ circa Pentecosten, prout de eo fuerit pactum.*

10. *Gallinarum & Anserum census dandi sunt, quando datur census avenarius.*

11. *Præstatio Olearia fiat festo Michaëlis.*

12. *Porci præstantur inter diem S. Martini & Natalitia Christi.*

13. *Si Colonus (finitâ Locatione) diutius in Conductione manere non vult, & alium quærit dominum, hoc facere debet in intervallo, quod inter festum Purificationis B. Virginis & dominicam* Quasimodogeniti *intercedit.*

14. *Si quis habeat hominem proprium, qui se alii domino subjecit, illumque repetere velit, hoc facere debet inter festum Purificationis & Dominicam* Quasimodogeniti, *vel ipse, vel per idoneum Mandatarium suum.*

15. *Debet autem hic adhibere viros honestos, quo illum, si forte negare postea velit, se fuisse vindicatum, suo & duorum Sacramentalium juramento convincere possit.*

16. *Si quis statutâ die de fundo mercedem solvit, tum fructus illius anni ipsi debentur.*

17. *Si autem hoc non facit, tum fructus eo anno ex fundo provenientes ipsi non cedunt, jus tamen in solum (ad id colendum) retinet.*

18. *Hoc ita est intelligendum: si Dominus hortum aliquem aut Arboretum aut alium fundum colit suis impensis, & ille (cui fundus fuit locatus) mercedem, & id quod jure præstare debet, non solvit usque ad festum S. Urbani, tum dominus omnes fructus ibi natos percipit, illisque ad suam utilitatem, quam maxime potest, utitur.*

CAP. CCCXCVIII.

[1] Von dem [2] Herter stat hie.

Nieman sol (conf. supra c. 208.) sin uihe dahaime laun, daz dem hirten geuolgen mag.

2. Aun suuue die uerber ziehent, die sol man auch also beuuaren, daz sie nieman kainen schaden tuen.

3. Nieman mag auch sunderlich hirten gehaben, da er dem gemainen hirten sinen lnn [3] mit geminnert, er habe denn [4] dri hœfe oder mer,

CAP. CCCXCVIII.

Hic agitur de Pastoribus Gregum.

Nemo debet pecora, quæ Pastorem sequi possunt, domi retinere.

2. *Exceptis tamen porcabus, quæ porcellos habent; hæ ita sunt custodiendæ, ne cui damnum dent.*

3. *Nemo potest sibi proprium habere pastorem, & hoc ipso minuere Pastori ordinario mercedem, nisi habeat tres hubas, aut plures, jure allodiali vel feudali;*

6) J. Aug. *gelet ist.* Scherz.
7) Jus idem hic & in seq. Versu: *Liehmizz.* Scherz.
8) Jus Aug. MSC. ad versus 13. finem hæc adjungit: *Alliu diu gült.* Scherz.
9) J. Aug. *zu im nemen.* Scherz.
10) J. Aug. *so hat sin gut &c.* Scherz.

Ad CAP. CCCXCVIII.

1) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 54.
2) J. Aug. *hirten.* Scherz.
3) J. Aug. *iht geminder.* Scherz.
4) J. Sax. *drey huffen landes.* Scherz.

5) Lege:

mer, die ſin aygen oder ſin lehen ſien, der mag uuol ain ſchafhirten baben.

4. Suua man aber dem hirten lon [5] lebt uon der hube und niht uon dem uihe, dez enmag nieman uuider geſin, [6] dauon daz daz dorf aun hirten iht belibe.

5. Suuaz man auch fur den herter tribet, bringet er ez nit uuider in daz dorf oder in die ſtat, er muz ez gelten.

6. Suuaz im aueh die uuolf oder die Ranber nement, [7] und belibet er ungeuangen, und beruſt er ſi niht, alz er durch rebt ſol, und daz beziugen mag mit zuuain mannen zu im, ſo muz er ez gelten.

7. Belæmet ain uih daz ander uor dem herter und ſchuldiget man den berter daran er muz daz uihe ienem [8] zaigen daz den ſchaden getaun hat, und muz auch ſuuern, daz ez dazſelbe ſi.

8. So ſol iener dez daz uuunde uibe iſt diu uihe baidiu nemen in ſin geuualt daz den ſchaden getaun hat, und auch daz uuunde uihe, biz an die zit, daz er ſiht, ob daz uuunde uihe ſterben uuelle oder geneſen.

9. Vnd iſt, daz ez ſtirbet, ſo muz [9] ez iener gelten, dez daz uibe iſt, daz den ſchaden hat getan, oder er muz im daz geſunde uih laun an ienez ſtat, daz ſtat an ſiner uual uuederz er tun uuil.

10. Iſt auch daz er im daz tot uihe [10] gelten, ſo ſol erz im gelten darnach und ez uuert uuaz dez tagez [11] do im der ſchade geſchach.

11. Schuldiget man den herter, daz er [12] daz uihe niht ze dorf brabt habe, oder in die ſtat, getarr er denn bereden zen den beiligen, daz er ez in die ſtat oder in daz dorf braht habe, ſo iſt er ledig und ſol ez nit gelten.

12. Suuer aber ſinez uihez miſſet, und ze hant zu dem herter gat und in daran ſchuldiget, und zuuen man mit im nimpt die daz hœren, ſo muz der herter ienem [13] ſin uihe geben, [14] und mag auch dafur niht bereden.

13. Sait aber der herter, daz daz uibe nit fur in getriben ſi, daz ſol der man erziugen, dez daz uihe iſt, mit zuuain mannen zu im, ſo muz im der berter aber gelten darnach und ez uuert uuaz dez tagez do er ez uerloz.

14. [15] Suuaz (ſupra c. 164, 4.) auch der uogt ſetzet dem dorf oder der ſtat ze frumen mit uuillen der merern [16] mengin der burger, daz mag der minnern tail nibt uuiderreden.

15. Suuelhiu dœrfer bi uuazzer ligent [17] und ain

li; quod ſi eſt, licet opilionem proprium babere.

4. *Ubi autem receptum eſt, ut babitâ ratione quantitatis bubarum, quas quis babet, merces ſolvatur, non autem ratione pecorum, quæ quis alit, ibi nemo ſe poteſt ſubtrabere ſolutioni mercedis (ne quidem ille qui tres bubas poſſidet) ex eâ ratione, ne pagus Paſtore carere cogatur.*

5. *Si Pecora, quæ Paſtori fuere cuſtodienda commiſſa, in pagum, aut urbem, unde exiere, non reducuntur à Paſtore, is eorum nomine ſatisfacere debet.*

6. *Si contingit, ut Lupi aut Raptores pecus aliquod ſubtrabant Gregi; ipſe autem Paſtor, cum tamen ab iis in captivitatem redactus non eſſet, non inclamavit, aut ſe inclamaſſe probare non poteſt, debet ejus pretium Domino ſolvere.*

7. *Si pecus aliquod, cum in cuſtodia eſſet paſtoris, aliud vulnerat, eoque nomine culpa in paſtorem rejicitur, tunc debet illi (cujus pecus læſum fuit) oſtendere pecus, quod alterum læſit, & juratò affirmare, ab boc pecore damnum datum fuiſſe.*

8. *Hoc facto, Dominus pecoris læſi in ſuam poteſtatem recipit utrumque pecus, tam lædens quam læſum, atque penes ſe retinet, donec appareat, an pecus læſum moriatur (ex vulnere) aut non.*

9. *Si contingit, ut pecus læſum moriatur, ille, qui eſt Dominus pecoris lædentis, debet damnum reſarcire, aut ſuum pecus alteri noxæ dare, utrum ex bis præſtare voluerit.*

10. *Si ille (Dominus pecoris lædentis) mavult pretium pecoris mortui ſolvere, tum tantum debet præſtare, quanti pecus mortuum ea die valuit, qua læſum fuit.*

11. *Si paſtor arguitur, quod pecus aliquod in pagum aut urbem (unde exierat) non reduxerit, ipſe autem juratò affirmare audet, quod illud reduxerit, tunc ab actione liber eſt, nec tenetur ejus pretium præſtare.*

12. *Si autem quis videt pecus, ſuum non rediiſſe, ſtatimque paſtorem adit, ejusque rei culpam in ipſum rejicit in præſentia duorum, qui id audiunt, paſtor ipſi pretium pecoris ſolvere tenetur, nec poteſt ſe liberare juramento.*

13. *Si autem paſtor negat pecus illud ſibi adductum fuiſſe, tum alter, cujus pecus eſt, ſuo & duorum ſacramentalium juramento aſſerere poteſt, id factum fuiſſe, & tum paſtor ei pretium ſolvere tenetur, quanti valuit illud pecus ea die, qua abeſſe cœpit.*

14. *Quicquid Advocatus (pagi vel urbis) ad utilitatem pagi vel urbis cum majori incolarum parte ſtatuit, illi minor incolarum pars ſe opponere non poteſt.*

15. *Si pagi aliqui juxta flumen ſiti ſunt, qui aggerem*

5) Lege: *lobet.* quod habet Jus Aug. *Scherz.*
6) J. Sax. *damit das dorff nicht birtenloſz werde.* Scherz.
7) J. Sax. *bleibt er von ibnen ungefangen.* Scherz.
8) J. Sax. *benennen.* Scherz.
9) J. Aug. *imz.* Scherz.
10) Supple ex J. Aug. *wil.* Scherz.
11) J. Aug. *é im.* Scherz.
12) Idem Jus: *ain vibe.* Scherz.
13) Idem Jus: *ſin vib gelten.* Scherz.
14) J. Sax. *ſo mag der birte nicht davor ſchweren.* Scherz.
15) Conf. J. Sax. Prov. lib. II. art. 55.
16) J. Aug. *menig.* Scherz.
17) J. Sax. *und ein tbam baben, der ſie vor der flute bewart.* Alſatæ aggeres coërcendæ aquæ deſtinatos adhuc hodie appellant: *wubr.* Scherz.

18) Ad-

ain uuurin haunt, diu ſiu beuuar uor flut, ieglich dorf ſol ſinen tail [18] ueſtenen und machen uor dem uuazzer und uor der flut,

16. Kumpt aber diu flut und uuirt daz uuazzer alz groz, daz ez die uuure hinbrichet, und ladet man mit geriht alle die darzu die in dem lande geſezzen ſint. Suuer denn die uourin hilft buuuen, der hat ueruuorht ſo getan erbe, alz er an der uuurin het.

17. [19] Vnd iſt ain gut ainz mannez, alſo [20] daz ez ainer uor dem andern haut, ſuuaz man uf dem gut tut, daz man bezzern ſol, daz ſol man dem bezzern, der ez in lediclicher geuuer hat, [21] und dem andern nit,

18. [22] Ob derſelbe man dehainen lehen-erben hat nach ſinem tode. Suuer denn ſin erbe iſt, nach lantreht, der ſol nemen [23] ſin uerdientz gut in dem lehen.

19. Ich horte ertailen uff dem lande [24] Rihter und kneht. Suuenne man ainen fur geriht bræhte und in anſpræche, er uuære ain ſchædelich man mit raub oder mit brande oder mit diupſtal, Vnd uuelhen ſchaden man uf in ziehen uuil, und er begert der da clager uuer, ſuuer an dem ringe uſſerthalb oder inuerthalb ſtunde oder ſæzze, er ſolt uuol dem clager ſinez rehten helfen mit ainem ayde, oder mit ainem ayde enbreſten, daz er darumb niht uuizze. Suuenne daz geſchiht, ſo iſt reht, daz daz man alle die [25] andinge, die an dem Ringe ſint uzzerhalb oder innerhalb biz an dez ſchedelichen mannez furſprechen, der ſol der iungſt ſin.

20. Und mag man anderz nieman gehaun, ſo ſol man den furſprechen andingen e daz man ienen lauz geneſen.

21. Vnd ſol der furſprech dem clager ſins rehten mit ainem ayde helfen, oder mit ainem ayde enbreſten, daz er darumb niht uuizze noch niutz darumb gehœrt habe, darumb man dem clager billiche rihte alz man in mit angedinget habe.

22. Ez iſt auch reht, ſuuer den andern anſprichet uff dem lande umb aygen und um lehen, und iehen ſi beide nutz und geuuer daran. So iſt reht, daz man im aine erber kuntſchaft gebe, daz er eruar uuederr die nutzlicher geuuer habe und die redlicher.

23. Und ſuoenn diu kuntſchaft geſage, daz darnach geſchehe daz reht ſi.

24. Vnd daz man in der kuntſchaft ainen tag gebe.

25. Vnd

rem coercendis aquis deſtinatum habent, tum quilibet horum pagorum ſuam partem aggeris munire, & contra impetum aquarum firmum reddere debet.

16. *Si autem contingit, ut flumen propter nimiam aquarum copiam aggerem perrumpat, illique, qui fluminis accolæ ſunt, publica auctoritate, ut opem ferant, fuerint citati, tunc, ſi quis ad reparandum aggerem opem non fert, perdit bona ſua, quæ ibidem ſita ſunt.*

17. *Si quis fundum poſſidet, quem ab alio tenet, tum ſi fundo illi aliquid damni ab alio detur, propter quod ſatisfactio eſt præſtanda, illa ſatisfactio facienda eſt ei, qui ſolus eſt in ejus poſſeſſione, non autem alteri, à quo ille rem habet.*

18. *Si Vaſallus moritur nullis heredibus feudalibus relictis, tum præſtationes ex Feudo, quarum dies tempore mortis Vaſalli venerat, cedunt Heredi ejus allodiali.*

19. *Audivi Equites & Armigeros ruri ita pronuntiantes: ſi quis in judicium fuit adductus, & accuſatur, quod rapina aut incendio, aut furto publicè nocuerit, aut quocunque modo damnum dederit, is autem qui eum accuſat, petit, ut aliquis eorum, qui vel intra vel extra cancellos judicii ſtant vel ſedent, ſibi juramento ſuo contra accuſatum aſſiſtat, aut juratò aſſerat, ſe hac de re nil ſcire, tum juris eſt, ut omnes illi, qui vel intra vel extra cancellos judicii reperiuntur, ad hoc faciendum invitentur, in tantum, ut etiam ad id invitari poſſit accuſati procurator, qui tamen poſt omnes alios demum rogandus eſt.*

20. *Scilicet, ſi nemo aliorum, qui juramento accuſatorem juvet, adſit, tunc procurator accuſati potius eſt implorandus, quam ut accuſatus impunis relinquatur.*

21. *Debet autem hic procurator vel pro actore jurare, vel juratò aſſerere, ſe de cauſa, ad quam juramento juvandam ipſe fuit invitatus, nil ſcire vel audiviſſe.*

22. *Juris quoque eſt, ut ſi aliquis ruri ab altero fundum allodialem vel feudalem ſibi aſſerat, & uterque dicat, ſe eſſe in poſſeſſione & uſu ejus, ut hujus rei cauſa viri honeſti tanquam teſtes producantur, quo cognoſcatur, quis poſſeſſionem potiorem & juſtiorem habeat.*

23. *Si teſtes teſtimonium dixere, juxta illud id fiat, quod juris eſt.*

24. *Debet certa dies definiri, quâ teſtium productio inſtituatur.*

25. *Teſti-*

18) Addit Jus Aug. *der wurin.* Scherz.
19) Conf. Jus Sax. Prov. lib. II. art. 57.
20) J. Sax. *daſz es einer mit dem andern zu lehen hat.* an legendum in noſtro textu. *von dem andern?* ita Cod. Uffenb. conf. J. Feud. Alem. c. 30. & J. F. Sax. c. 14. *Scherz.*
21) J. Aug. addit: *und in grozzer gewer und den andern niht.* Scherz.
22) Conf. J. Sax. Prov. lib. II. art. 58.
23) *Sin verſeſſen und verdiente zinſz oder gut an dem lehen.* ita J. Sax. Prov. *Scherz.*
24) Lege: *Ritter und Kneht.* Scherz.
25) *Einen andingen*, idem eſt ac: *aliquem alloqui, aliquem implorare*; in Rhythmo de S. Annone:

Unzi dû der ſerigiman
ſent Anniu anedingin *began.*

quod Schilt. reddit:

Uſque dum miſerrimus homo
S. Annonem adorare *cœpit.*

thingen, thingon, dingon ſæpe occurrit ita, ut idem ſignificet, ac: *loqui.* vid. Otfrid. II. 21, 2. & ibi notam meam. *Scherz.*

25. Vnd daz man ez denn uuider fur die bringe an den daz reht ftande.

26. Suuederm denn diu kuntfchaft fage der die redelicher und rehter geuuer habe, der fol dez geniezzen.

27. Ift ez ain aygen da man in umb anfprichet, fo ift reht, daz er fin aygen behabe mit finen zuuain uingern, daz er ez lenger befezzen habe denn dez landez reht ift aun alle reht und redelich anfprach und fuln zuuen nach im fagen nutz und geuuer.

28. Dez landez reht ift ain aygen ze befitzen in nutzlicher geuuer zehen iar, fehs uuochen und drie tage.

25. Teftibus auditis ipforum effata debent indicari illis, quorum eft hac de re fententiam ferre.

26. Ille, de quo teftes dicunt, quod meliorem & juftiorem habeat poffeffionem, debet inde utilitatem percipere.

27. Si fundus, de quo agitur, eft allodialis, tum is, qui convenitur, debet jurare, quod illum poffederit quiete & fine ulla jufta contradictione ultra tempus à legibus regionis requifitum; fimulque duo alii juratò poffeffionem ejus firmare debent.

28. Tempus, quo juxta mores regionis quis allodium poffidere debet (ad hoc ut alteri præferatur) eft decem annorum fex feptimanarum & trium dierum.

CAP. CCCXCIX.
Vmb ain lehen.

SUUederm diu kuntfchaft fait, der fol fin lehen behaben mit finen zuuain uingern in finez lehen herren hant, daz er ez lenger befezzen habe mit nutz und mit geuuer denn dez landez reht fi aun alle reht und redelich anfprach.

2. Und fulen zuuen nach im fagen nutz und geuuer uff den aid oder zen hailigen fuuern, ob man fie fin niht uber uuil.

3. Suuenn daz gefchiht, fo hat er fin gut behebt.

4. Ez ift auch reht, daz er fin lehen befitz iar und tag in ftiller geuuer.

CAP. CCCXCIX.
De Feudo.

Ille, fecundum quem teftes teftimonium dicunt, de feudo, quod tenet, in manus Domini directi jurare debet, quod illud ultra tempus à jure requifitum poffederit fine jufta & rationabili contradictione.

2. Hoc facto debet duos alios producere, qui in vim juramenti afferant, talem ipfum habere poffeffionem, aut juramentum corporale præftent, fi id præcisè exigitur.

3. Hoc fi fit jus, fuum in fundo afferuit.

4. Juris etiam eft, fi de feudo quæftio fit, ut is præferatur, qui per annum & diem in tranquilla ejus fuit poffeffione.

DEO SOLI GLORIA.

Supplementum ad cap. 196. finem ex Cod. MSC. Feschiano.

DAz ich nu hie wil sprechen, daz ist von genaden. Unde wirt diu diephait bi im funden, unde wil man in lan genesen, er sol zwivalt gelten, also habent diu Kunige nin gesetzet. Tut iemans vihe dem andern schaden, der sol daz gelten, dem des daz vihe ist. Enphilet ein man dem andern sin gut, silber oder golt oder phenninge oder goltvaz, oder swaz so getanes gutes ist, unde nimet er daz in sin hut, unde wirt im daz verstolen, unde wirt der diup funden, der diup sol im stunt als vil geben, wirt der diup niht funden, so sol jener dem ez enpholhen waz sich vor gerihte entschulgen, daz er sin baz phlege, danne sines eigen gutes, mag aber er in selbe dritte uberreden, das er daz gut in solher phlege niht hete, als er solte, unde ez an die stat leite, daz ez unbewarte was, er sol im zwir als vil da furgeben. Swer sinem vriunde vihe ze hute enphilhet, nu daz stirbet oder ez wirt geergert, oder ez wirt von den vinden genomen, des sol er niht gelten, mag er bereden, daz er aller dinge dar an unschuldich si, wirt ez aber verstolen er solz dem herren gelten, des ez ist, er entu danne sin unschulde als hievor gerait ist. Nimet ez der schelme, so zeige die haut unde si ledic. Libet er si ieman, an des herren urlaup, wirt ez geergert, nud stirbet ez in der lehenunge, er muz ez gelten, furt ein man ein maget uz diu niht hin gelobet ist, unde gelit er bi ir, er sol si zer e haben, oder sol si heim stiuren, unde sol daz benennen, nnde wil des der vater niht, er sol im si wider geben, unde als vil gutes darzu nach ir wirde. Swa du ubel lute wizzest, die soltu toten swer gelust hat mit dem vihe, den sol tn toten, swer deheinen got anbetet, an den himelischen got oder im ophert, den sol man erslahen, du solt rihten den witwen unde den weisen, unde tustu ihn iht leides so rufent si hintz Got, unde er höre ir ruf, unde ich versmehe iuch, unde gevahe tobenden sin, unde ich erslahe iuch, mit minem ewigen swerte, ich mache iuriun wip ze witwen, unde juriu kint ze weisen, du solt niht gabe nemen, diu doch der rehtikeit wort verkert, unde die wisen blendet, disin wort sprichet allez got selbe, unde rihtent die rihter als reht ist, unde als ich hie lere, so wirde ich vinden ir ninden, unde alle die si beswerent, die sint von mir besweret, unde mien engel get uor in, unde behutet si vor iu vinden, unde vor allem ubel, noch sprichet Got mere: Git ain vater sin tohter fur ein maget hin, unde der man heimet si, und wirt ir darnach gehaz, unde er gibt si wer niht maget, unde lat si heime wider zu dem vater gen, unde er sprichet also, ich wande das si were ein maget, des han ich da niht funden, der vater unde diu muter sulen diu juncvrowen nemen, unde nemen diu zeichen diu zu dem magtüme gehörent, das ist daz gewand das under der meide lit, so der man bi ir lit, der vater sol eiz breiten fur den rihter, unde fur die lute, die daz erkennen kunnen, ob si maget was oder niht, ez siu man oder wip, sagent si daz si maget was, so hat der vater erziuget siner tohter magetüme, so sol man den man nemen unde sol im vierzige slege tnn, unde sol dem vater buzze geben fur den bosen liumunt, den er von siner tohter hat gemachet, er sol auch si haben zu einem wibe, unde er mac dehein ander nemen, din wile diu lebet, was aber daz war das si niht maget waz, man sol si werfen uz ir vater hause, unde sol si mit steinen verrunen, unde sol si toten, daz ist darumbe gesetzet, daz si in ir vater gewalt daz hür hat begangen, das gerihte sol vor geistlichem gerihte geschehen, unde so ez an den lip get, so suln ez rihten die werltlichen rihter, ob ein man bi eines andern wibe lit, der nberhurer, unde si uberhurerin, diu sint beidiu samt des todes schuldic, ob si fur werltliche gerihte koment, so sol man in daz haupte abslahen, unde ist das ein juncfrowe einem man gesworen ist, unde ist im niht zu geleit, und kumet ein ander zu ir, an der stat, da lute bi ir sint, unde er lit bi ir, unde si swiget, unde ruffet niht, man sol si beidiu vahen, unde sol si fur den rihter furen, daz sol man erteilen, daz man si uz der stat fure unde sol beidiu ob einander mit steinen verrunen, daz tut man darumbe, daz si niht enruffte, do si bi den luten was, unde begriffet ein man ein juncvrowen uf einem acker, daz ist also gesprochen, da niht lute ist, und ist si hin gesworen, unde lit der man bi ir, man sol in darumbe toten, diu juncfrowe sol niht nbels darumbe liden, daz ist davon, d z nit lute umbe si was, wan swi lute si geruffet hete, so het si doch nieman gehoret, der ir geholfen hete, unde lit ein man bi einer juncfrowen, din niht hin gesworen ist, ez si wider ir willen oder mit ir willen, unde ez fur gerihte kumet, der bi ir gelegen ist, der sol ir vater hundert phunt geben silbers, unde sol die juncvrowen zer é haben, die wile unde si lebet. Ez sol nieman bi sinez vater wibe ligen, ez sol auch nieman sines vater hemlich sagen, unde get ein man in einen wingarten, er sol der winber ezzen, als vil als im gevallet, unde sol ir drauz niht tragen, unde get ein man in einen esch, er sol der eher eher brechen unde sol si zeriben in siner hant, unde ezze daz koren, ob in hungert, unde er sol ez niht sniden. Als ein man niwelichen wip nimmet, so sol in niemen, an deheinen strit furen, noch in kein urliuge, unde sol in niemen noten, dez daz arbeit heizzet, unde er sol bi sinem wibe unde bi sinem hause ein jar beliben, das er von dem iht kome. Man sol den sune umbe des vater schulde niht erslahen, noch den vater umbe des sunes schulde, eine jeglich mensche. Als du dinen acker snidest, unde vergizzest du ein garbe uf dinem acker, du solt niht hin wider lauffen, die garbe nemen, dn solt si witwen unde weisen uf lan heben, dar umbe gesegent dir got diner hende arbeit. Als du dine ole lisest, swaz uf dem baumen belibet, daz sol vremder lute sin, unde witwen, unde weisen. Ob zwene ein ander anlauffent, und kumet ir eines wip, unde wil ir man helfen, und vahet jenen mannes dinc, under den beinen, mac der man er sol ir die hant abesneden, an erbermde, wan si wolt in haben verderbet, du solt rehte gewegede haben, du solt in dinem hause rehte mazze haben, habe rehte wage, habe rehte mazze, so wirt dir got mit der rehten wage wegende, unde wirt dir got gebende lanc leben hie unde uf dem ewigen ertriche, hie sprichet got nach disen worten. Ich vervluche alle die, die disen worten mit gerihte niht nach volgent, ich vervluche allez ir gut, und alle ir lute, unde allez ir viehe, ich vervluche allen iren ertwucher, ir lip unde ir sele, von den eben unz den ewen, nu sprechet alle amen, amen herre, amen, das werde

hiute

biute war, unde nimmer mere ware. Nu sprichet got hie nach, swer disiu wort behaltet, unde dar nach rihtet, den mache ich hoher uber ander sin nachgebaur, unde ich sende im minen segen den ewigen, er si gesegent in der stat, er si gesegent uf dem acker, sin wucher, der von sinen libe kome, der si gesegent, unde sin ertwucher, unde sines vihes wucher si gesegent, sin stedel, unde allez daz darinne si, si gesegent, dine vinde werdent alle nider vallent fur dich, din keler si gesegent, unde allez daz darinne si, allez daz du hast daz si gesegent, unde rihtestu nach disen worten, so tun ich dir minen hosten hort uf, daz ist daz himelreich, unde git dar uz regen unde allez des du bedarfst, zer sele unde zem libe disiu wort hat got uz sinem gotlichen munde gesprochen wider moysen uf dem berge monte Synay, unde von disen worten sint elliu diu gerihte genomen diu wir haben geistlichez unde werltlichez, dabi merken alle die den got gerihte unde gewalt den pholhen hat uf ertriche wie der almehtige got, die unrehten rihter vervluchet, unde die gerehten segent, wan disiu wort sint dar umbe in ditz buch geschriben, daz die verkerer, unde die Spotter doch den heiligen gotes worten muzaen gelauben.

Supplementum è Cod. Fsch.
ad Cap. 202. cujus rubrica:

Da zwen glich ain gut ansprechent.

„ IST aber ez lehen, in sol der rihter tac geben,
„ fur ir beider herren, die fursten habent
„ daz reht, swa si gewer suln, da suln si ir of-
„ fen brief hin senden, unde ir insigel dran,
„ unde sulen den senden bi ir einborn dienst-
„ man, der sol daz gut versten an siner stat,
„ unde auch ienes gewer sin der in dar hat
„ braht, unde wil des fursten bot, er mag ez
„ ziehen fur den Kunie, sagent aber si, daz
„ gut von einem mann, unde sendet der sinen
„ gewissen boten mit brieven unde mit insigel
„ dar, unde ist er ein herre, unde nit ein
„ furste, swederm der brieve giht, der hat
„ behabet, unde iehent si des gutes, von ei-
„ nem dienstman, oder von einem andern
„ man, der sol selbe komen unde ob in niht
„ ehaft not letzet, die sol iener bewisen mit
„ sinem eide, oder mit sines geweten boten.

Ad finem Capitis 208. Cod.
Fsch. addit:

„ LEmet ein vihe daz ander, vor dem hir-
„ ten, er muz bewisen daz vihe, daz den
„ schaden hat getan, unde muz des sweren,
„ daz ez also si, so sol iener sin gewundet vi-
„ he behalten, unz ez wol an daz velt gegen
„ mac, und swaz daruf koste get die sol ie-
„ ner gelten, dez daz vihe was daz den scha-
„ den tet, stirbet aber ez, er muz ez gelten,
„ als ez wert was, oder er gebe im ienes vi-
„ he dafur, unde behebet im doch der awa-
„ sel, swer sines vihes vermisset unde zebant
zu dem hirten get, unde schuldet in darum- „
be, und spriehet der hirte ez wurde fur ihn „
niht getriben, daz sol man behaben mit „
zweien mannen, oder mit zweien vrowen, „
die suln ze den heiligen sweren, daz si ez „
fur in sahen triben, unde als daz geschiht, „
so sol ez der hirte gelten, als iener bereit „
wes ez wert was, unde sol den rihter wet- „
ten, nach guter gewonhait. „

Supplementum ad Cap. 209.
cujus rubr. von dorfgeriht.

Quod quidem in aliis Codicibus omnibus Capiti huic 209. annexum est; sed Cod. Fsch. novum constituit Caput sub rubrica:

Ob Wazzergusse schaden tut.

SWelhiu dorfer bi wazzer ligent, und „
einen furslac, oder einen graben sulen „
machen, daz in daz wazzer iht schade, des „
sulen helfen elliu dorfer, unde alle die hinz „
den man sich versihet, daz in daz wazzer „
geschaden muge, ob ez uz get, unde swer des „
niht tut, den sol ez der Lantrihter noten, „
unde swer ez niht tut, dem sol man sin gut vor „
dem Lantrihter verteilen, daz er da bewaren „
solte vor der wazzerfluht, des sol sich der „
rihter underwinden, unde sol davon bawen „
als daz gut an geburte, und sol der Lantrih- „
ter sine buzze uf daz ander teile haben, unz „
erz lose, unde diuzzet (*alii dewsset*) daz „
wazzer uz, daz sol man weren mit gemei- „
nem gut, und nach schatz stiure. „

Supplementum è Cod. Fesch.
ad Caput 230. cujus rubrica:

Von Raube.

POst uerba: mit der andern helffe, *Cod. Fsch.* „
pergit: unde begriffet er ir einen, des „
der raup ist, er mag in wol vahen an ge- „
rihte, unde sol in fur den rihter furen, unde „
istz der helffer einer, man sol uber in rih- „
ten, als uber den selbstholen, und laugent er, „
man sol in des raubes uber komen mit dem „
schube. hat man des niht man sol in uber „
ziugen mit siben mannen, hat man der niht, „
man sol in uber ziugen mit drien mannen. „
daz ist umbe den raup reht. „

Supplementum ad Cap. 231.
cujus rubrica:

Der sich ainz gutz underwindet aun geriht.

E *Cod. Fschiano:* nimet aber er daruffe iht, er „
sol die vrevel buzzen, unde sol man „

 „ dem

„ dem clager zwivalt gelten, unde dem rihter
„ geben zehen phunt, ob der clager buzze
„ wil, unde ist daz ein gewer geantwurtet
„ wirt mit gerihte, swer die brichet, dem get
„ ez an die hant, oder zelosen mit zehen
„ phunden, ob er ioch niht daruf nimet,
„ nimet er drab iht daz ist raub, daz sol
„ der rihter rihten als hie vor geschrieben
stet.

Ad Cap. 251. cujus rubrica:

Der ainen æhter oder Friedbrecher jagt.

In aliis Codicibus omnibus hoc annexum est huic capiti 251. sed in Cod. Feschiano peculiarem habet rubricam, quæ hæc est:

Der raup uf ein burch füret.

„ VNde ist daz man ein burch schuldiget,
„ da si raub uf gefuret unde die den geno-
„ men habent, die ritent ab der burch unde
„ furent den raup wider drabe wil der burge
„ herre laugen, so solle er selbe dritte bere-
„ den zen heiligen daz ez niht si, hat aber
„ man dem raube nach gevolget unz uf daz
„ haus, die suln bereden selbe dritte daz ez
„ war si, die legent des wirtes gezive hin,
„ der rihter oder sin bot sol den raup vordern
„ unde git mans im niht wider, so verehtet
„ man die burch, unde den wirt, und alle
„ die daruffe sint, unde sol ez darnaeh rihten,
„ als umbe die ehter, wil aber der burge
„ herre sin haus ere weren mit Kamphe, so
„ sol er der einem die hant abezihen, die da
„ wellent sweren, unde tut daz under der
„ drier einem swelhem er wil, unde ist joch
„ sin under genoz, wil oe er, er muz mit im
„ kemphen, er welle oder niht, ist er aber
„ sin übergenoz, mit dem er kemphen wil,
„ der geweigert des wirtes wol, sint sie alle
„ drie des wirtes ubergenoz, si werdent mit
„ rehte vberch, daz sie mit im niht kemphent,
„ und er muz ir beredunge mit rehte nemen.

Ad finem Capitis 300. omnes Codd. scripti & impressi plura adhuc addunt: illa sisto è Cod. Fsch. p. 75. b. I.

„ SWem man guete wettet vor gerihte der
„ sol warten unz diu sunne underget, ob
„ er ein gast ist, und ist er dannoch niht ge-
„ wert, so sol im der rihter ein phant gewen
„ vor naht, unde er sol daz phant zehant ver-
„ setzen ob er mac, unde mage erz niht ver-
„ setzen, so sol er ez verkaufen, mit geziu-
„ gen, wirt im iht uber, daz sol er ienem
wider geben, gebriste im iht der rihter sol „
in vollen weren, von ienes gute, und sint „
si bi ein ander gesezzen in einer stat, oder „
in einem dorfe, so sol er gerihtes warten, „
unz an den ahtoden tac, unde git er im dan- „
ne niht so diu sunne under get, so sol im „
der rihter ein phant des morgens gewen, „
vor tertie zit, da sol er mit werwen als der „
gast, swen der rihter phendet nach dem „
gewette, der ist im einer buzze nach guter „
gewonheit schuldic. „

Post v. 24. Capitis 303. hæc occurunt in Cod. Fsch. aliisque.

WIr vinden auch in unserm lantrehte, daz sich niemen ze eigen ergewen mac, ez wider sprechen sin mage wol mit rehte. wir haben noch urkundes mer daz niemen eigen ist. Got geschuf inner sebs tagen, himel unde erde unde allez daz dar under und dar ob ist, darnach ruwet er den sibenden tac, die sibenden wochen gebot er auch zebehalten, unde daz sibende iar, hiez daz iar der losunge, so solte man ledic unde vrie lan alle die gevangen waren, unde in eigenschaft gezogen waren, an dem fünftzigesten iar so daz kome, daz hiez daz iar der vreuden, so must aller meniglich ledic, unde vri sin, er wolte oder enwolte, do was aber niemen eigen. Wer halt von noe sune iemen eigen gewesen oder von ysmahel, oder von esau, die weren doch alle vri worden, so daz iar der vreuden kom, (Hortl. & Wurmb. Codd. addunt: *das hies annus Jubileus:) Noch gap uns got urkundes mer an einem phenninge, da in die iuden mit versuhten ob er unde sin gesinde dem Keiser von ir libe zins wolten geben, do sprach Jesus zeiget mir des Keisers phenninch, die iuden taten daz, do sprach unser herre Jesus cristus, lat den Keiser sines bildes walten, unde gotes bilde gebet got, daz meinte got also, daz diu sele got zu geboret von libe unde von gute, sulen wir den herren dienen, da von gap unser iesus cristus, von sinem gesinde dem romischen Keiser phenninch zezinse, damit machet er doch niemen eigen, wir sulen den herren dar umbe dienen; daz si uns firmen, und als si die lute niht schirment, so sint si in niht dienstes schuldic.*

In omnibus Codicibus, manuscriptis & impressis quædam adhuc Capiti 304. adjiciuntur.

MAnoscript. Fsch. ita: *daz beweren wir, es was ein pabest ze rome der hiez Zacharias, bi des ziten was ein Kunic ze Franckriche, der was Kunic vor pipine, unde schirmet die Ketzer, den ensateet der pabest Zacharias von sinem Kunicriche, unde von allen sinen eren, nach im do wart pipin Kunic, bi sinem lebenden libe. Wir lesen auch, daz innocentio ein pabest ensatzet Keiser Otten von romischem riche durch ander sin unreht daz tunt die pebest mit rehte, ez sprichet got ze Jeremia, ich han dich gesetzet uber alle diet unde uber elliu riche zerihter. Also sol man uber*

uber die Ketzer rihten, unde uber die schirment. C.Hort. & Wurmbr. jam ex sequentibns peculiare Caput constituunt, sub rubro: *Der ainen zeicht das er ain ketzer oder ain mainaider sey.* Sed MSC. Fsch. sine rubrica: *der aber einen man zihet, er si ein ketzer, oder er si meineide, oder in ander zihet, daz im an sin ewerch get, mag er in niht uber ziugen als reht ist, er muzze die selben witze liden, oder erlitten haben, unde so niht Kuniges ist, so ist ditz doch reht. Cum Imperium vacat, der pabest unde dem er sin gerihte enphilhet, unde ir undertane die mugen rihten swaz wertliche gerihte niht rihten wil, an umbe blut uz giezzen nach geistlichem rihte. swer von der Ketzerie komen wil den sol man enphahen, ez sol der bischof sinen eit offenlichen nemen, also daz er von ketzerie kome, und nimmer mere dar zu kere, im sol auch der bischof buzze geben nach rehte, kert er wider in die ketzerie, unde wirt des uber wert, so ist uber in erlaubet allen wertlichen rihteren, unde wil er aber wider komen, man sol in niht enphahen, unde sol in niht horen.*

è Cod. Fsch. Capitis 312. versui 27. hæc subjungenda sunt, quæ & in omnibus aliis inveniuntur.

„ ALs daz geschiht so sol man in henken, ob erz verstal, hat er ez geraubet, so sol man im daz haubte abe slahen, und lat er gut, da sol man den luten von gelten, der daz gut ist gewesen, allen ir schaden, unde ist des gutes da niht, so sol ez iener gelten, in des gewalt er sin gut vant, unde der sol uf den clagen, det im daz gut da gap, unde also sol ieglicher uf den andern clagen unde it ieglicher sol dem andern sinen schaden abe legen, unde kumet ez an den dem der diup oder der rauber daz gut von erste da gap, unde hat er niht gutes hinder im gelazzen, er muz ein in dem schaden beliben, unde dem rihter wirt von dem allansapt niht swaz er gerihtet uber die schache, wan ir schup, daz ist etwa gewonheit, von einem pherde drizzich phenninge, etwa mere etwa minner, unde von einem vihe einen schillinc, unde von einem swinne, daz sweier iar alt ist, vier phenninge, und ist es minner alt zwene, und von einem esel funftzehen, unde als ich von des swines alter han gesprochen, also sol ez sin von rossen, und von vihe, swaz niht zweier iar alt ist, da von sol man dem rihter halben teil geben, wil der clager er mac sich wol minneclichen mit im verrihten, ich meine mit dem diube oder mit dem raubere, daz muz geschehen, mit des rihters willen, unde der schuldige muz buzzen, nach ir genaden. Swaz ieman den dieben oder den rauberen abgebrichet, daz sol man dem rihter antwurten, in des gerihte erz in abbrichet, unde sol ez der rihter behalten sehs wochen, kumet iemen den ez zereht an horet, der sol sich dar zu zihen, als hie vor geschriben stet, ez si vihe oder ros, er sol die koste gelten, diu drauf gegangen ist, und kumet niemen dar nach, so sol ez iener, der ez in ab hat gebrochen, daz drittel haben unde der rihter diu zweiteil, kumet aber iener des ez da ist dar nach unde, bereit daz er sin nie innen wurde wa sin gut were oder bereit in habe ehaft not geletzet, der rihter sol im sin teil wider geben, unde sol im hinz ienem rihten, umbe daz drittel. „

Plura Capiti 318. adjicienda sunt, quæ omnes Codices habent.

E Cod. Fesch. *unde wil sich ein vrier man an ein gotez haus geben, daz mac im niemen erweren, wan sin erben, mit den sol er sin gut teilen, also das im daz bezzer teil werde, daz git er durch got wol ditze sol er tun mit dem urkunde, und swer des gotes hauses herre ist der sol im heizzen einen brief machen, den sol man versigeln, mit des gotes hauses insigel, und mit sines selbes insigel ob er ein insigel hat, an den brief sol man setzen, sehs gezinge, oder siben oder mere, ob man wil, die gezinge suln ez alle haben gehoret, und gesehen, unde sol danne immer stete sin.* Sequitur jam Caput in Cod. Fsch. cujus rubrica: *Ob ein vrier herre sin gut an ein gotes haus git.* Quod tamen in aliis Codicibus præcedenti textui annectitur. *Swelich vrier herre sin gut an ein gotes haus git, unde lihet im des gotes hauses herre daz gut umbe einen zins ze sinem libe, und git im brief unde insigel, daz ist stete unde ez mag im weder sin erbe noch anders niemen gebrechen, unde ist daz er tot lit, der daz gut also hat gegeben, unde er sun hinder im lan, die sprechent an daz gut, unde iehent ir vater gebe ez niht an daz gotes haus, unde gebe auch nie deheinen brief an daz gotes haus, so sulen den brief zeigen, unde lebent die noch, die an dem briefe stent, die sulen sweren uf dem alter daz si daz horten unde da bi waren, daz ez ir vater also an daz gotes haus gap da mit hat daz gote haus behabet, unde sint die gezinge tot, die an der hant veste stent, die toten helfent als wol als die lebendigen daz ist da von reht, das diu insigel dran hangent, hangent aber niwer ein insigel dran, so ist ez doch stete, und die daz gotes haus an habent gesprochen, die sulen dem gotes haus buzzen, mit als vil gutes so daz gut ein iar giltet, daz si da an sprechent, daz ist da von gesetzet, daz sich ein man hute vor unrehter ansprache, wan der mag er wol engelten unde ist aber der brief, verbrunnen oder sua verloren, so sulen die erben die ez an gesprochen habent der sol einer dar gen, unde fur mit im die unversprochen lute sin, unde sulen die sweren, daz ir vater daz gut nie gegebe an daz gotes haus, noch nie brief daruber gegebe und als das geschiht so habent die erben daz gut behabet mit rehte.*

Sub finem Capitis 324.

MSC. Fsch. sic pergit: *unde sol wol huten, das er im iht entrinne und entrinnet er im, er sol in vlizziclichen heizzen suchen, und vindet er sin niht, er*

ſol im ein als vrummes menſche wider heizzen geben. unde hat er des niht, ſo gebe im daz im als lip ſi, und kumet der rihter fur die Kirchen, unde vordert den menſchen her uz der Kirchen, der pharrer ſol im ſin niht geben her uz der kirchen, er ſol in vrilichen an ſin gewarheit bringen, unde tut niemen dar an, unde iſt daz in iemen uz der kirchen nimet, wider ſinen willen, unde gotes niht ſchonet, er ſol dem (C. Ingolſt. addit. *Pfarrer,*) *des diu Kirche iſt, sehs und drizzich ſchillinge gewen, und ſol an die kirchen geben ahtzehen ſchillinge. Et freudum ſolvat in fiſcum LX. ſol. quia contra legem fecit,* (Cod. Jung. *& freudam ſolvat inficium LX. ſol. quia &c.* Ambr. P. *Et fereudum ſolvat in fiſcum LX. ſ. quia &c.* Hortl. *Et fraudem ſolvat iniurium LX. ſ. quia &c.* Vffenb. ſic: *Et fraudum ſolvat in vicii LX. ſolid. quia &c.* Ingolſt. *& ſolvat in vitium LX. ſolidos quia &c.* Wurmbr. *Et fraudem ſolvat in --- quia &c.* Sch. *Et froydam ſolvat inficum LX. ſol. &c.* Waldn. *Et frandes ſolvat in ſitum quadraginta ſolidos &c.* Arg. min. *Et fraudem ſolvat in incumbt ſol. &c.* Arg. maj. ſie: *Et fraudem ſolvat inficum quadraginta ſolidas quia &c.* Vniv. *Et frudam ſolvat in vitum hoc ſolus contra legem fecit.* MSC. Ambr. ch. Hupf. & impr. Codd. barbara hæc verba omittunt.) Sed in Cod. Fſch. pergendum eſt: *dar umbe ſol er alſo hohe buzzen, daz ander criſten lute ſehen, unde erkennen, daz man gotes an der kirchen ſchonen ſol, unde iſt daz der menſche niht in die kirchen komen mac, unde gevahet ez den rinch an der kirchen tur, er ſol als guten vride haben als in der kirchen, ſwer im dar an iht leides tut, der muzze die buzze lieden, als ob ern uz der kirchen hete genomen, die gewihten kirchove habent daz ſelbe reht, als die kirchen.* Sic quoque habent omnes Codices Manuſcripti & impreſſi.

Capiti 363. hæc annectit Codex Uffenbachianus.

Spricht aber yener er wolle ym do von nicht gebenn ym wer liber das der getzewg noch unverwirckt were und wil es ym do mit abe zwingen mag diſer das beweren das er das funde und auch das da fur hatte das der getzewg ſein were ſo ſal er ſein arbeyt und ſein koſte nicht vorloren hab er ſol ſein werg vorkewffen ſo aller hochſte er magk und ſal yenem als vil ſeyden wollen oder flachs oder goldes gebenn oder was es geweſt iſt das ſal er ym hyn wider kewffen das als gut ſey als yenes was oder beſſer wil er des nicht glewbenn ſo er das zu den heyligen berayt oder betzewge es mit dem wergk dar auſz das gemacht ſey oder mit den lewtenn die es geſehen habenn. Dietz recht iſt auch recht umbe das der auff frembdes ertrich ſehet oder bawet und umb ein igliche werck das ein man unwiſſen bawet das man alſo an ſchaden gethun mag.

MSC. Ambraſ. Ch. Capiti noſtro hæc ſuffigit:

DAs iſt ir aller rechte die auf frembder liite ertrich bawent oder bäume ſetzent, oder der uſſer frem-den holze oder uſz fremdem gezüge gewand macht, oder was diſen glich iſt, das hat daſſelbe rechte.

Cap. 366. in Cod. Fſch. ſic ſe habet Rubrica:

Von hurkinden.

Ita ſe habet.

HAt ein ledie man bi einem ledigen wibe ein kint, oder mere danne einz, und ,,
nimet darnach ein ewip, und gewinnet bi ,,
der ekint, ſwaz er dem unelichen gir mit ,,
geſundem libe, daz mugen diu ekint nim- ,,
mer widerſprechen, mir rehte, noeh mu- ,,
gen imz mit rehte nimmer genemen, an ſi- ,,
nem totbette, git er im wol varndes gut ,,
ane erbe gut, hat aber er daz unekint, bi ,,
einem ewibe, oder was er ſelbe ein eman, ,,
ze den ziren, do ſi des kindes bi im ſwan- ,,
ger wart, diu kint heizzent hurkint, unde ,,
habent kein reht, wan ſwelher leye gut ,,
der vater demſelben kinde git, daz kan noch ,,
enmac er im mit niht geſteten, im nement ,,
ez ſiniu kinr mit allem rehte wol, hat aber ,,
er daz unelich kint bi einer ſiner niftelne, ,,
diu an der vierden ſippe oder neher iſt, wan ,,
ſo ie neher, ſo ie ſunder, unde auch ſchenr- ,,
licher, oder har erz bi einer diu im ſwa- ,,
gerlichen ſippe iſt, daz iſt alſo geſprochen, ,,
ſwelich wip, einen man hat zer e, oder zer ,,
une, ſwaz diu nifteln har, unz an die vier- ,,
den ſippe zal, unde lit ein man bi der einer, ,,
diu ſiner unelichen vriundin, oder ſiner ,,
elichen hausfrowen niftel von der vier- ,,
den ſippe, oder neher, der iſt ein ſip- ,,
pebrecher, ein grozzer ſunder, unde ſwaz ,,
ein man bi den ſelben vrowen kinde hat, ,,
die im vleiſchlichen oder ſwegerlichen ge- ,,
ſippe ſint, diu kinr habenr daz ſelbe rehr, ,,
als diu hurkint, weder minner noch mere, ,,
hat aber er bi ſiner gevatern, oder bi ſiner ,,
toten, die er uz der taufe erhaben hat, ,,
oder ſi in diu kint habent elliu gelichez ,,
reht ſam diu hurkint, unde har ein man ein ,,
kint bi einer nunnen, diu orden in einen clo- ,,
ſter har, enphangen, unde kumt ſi halt wi- ,,
der uz dem orden, unde iſt ſi uzzerhalp des ,,
ordes, lange oder kurz, darumbe hat de- ,,
hein man deſter bezzer reht, an ir, wan ſwer ,,
bi ir niur zeinem male lir, ſuntlichen, mit ,,
ſiner wizzen, der iſt ſazchant in dem aller- ,,
hohſten panne, den got in himel unde in er- ,,
den hat, ob man in halt nimmer ze panne ,,
getut, noch gekundet, ſo iſt er doch in ,,
den hohſten pan komen, niur umbe die ei- ,,
nigen ſunde, den got in himel unde in erde ,,
hat, und ſwaz auch ein man bi denſelben ,,
nunnen kinder hat, diu habent auch daz ,,
reht, als diu hurkinr, unde ſi heizzent halt ,,
von allem rehte hurkinr. ,,

Hie iſt daz Lantrehtbuch uz.

* In Cod. Ambras. Ch. prioris tantum lineæ hujus è Cod. Ffch. Capitis inveniuntur, & tum hic Cod. Ambr. finitur.

Lex HLUDVICI AUG. & HLOTHARII Cæsaris F.

Ex Lib. IV. Capitular. Francic. Cap. XIX. ex MS. Biblioth. primariæ Ecclesiæ Trevirensis.

(Brower. Proparasc. Annal. Trevir. cap. X. fi.)

That ein iouvelich man frier gewalt
Ut unus quisque homo liber potestatem
have. so vuar so se er vuilit sachun sinu
habeat. ubicunque is voluerit res suas
ce gevene.
tradere.

SO uer se sachun sinu thurube salichedi selu sineru
Si quis res suas pro salute animæ suæ,
athe ce anderrn craftlichern stat athe gele-
vel ad aliquem venerabilem locum, vel pro-
genemo sinemo athe se (fortè *so,*) *vuemo an-*
pinquo suo, vel cui libet al-
dremo versellan vuilit inde ce themo ci-
teri tradere voluerit, & eo tem-
de inneneruendium (vitiosè apud Brower.
pore intra *inneneuvedium*)
theru seluero grafscessi vuisit in theru
ipsum Comitatum fuerit, in quo
sachun thie gesat sint; vuizzeta
res illæ positæ sint: legitimam
thia sala ce gedune gevlize. That auo themo
traditionem facere studeat. Quodsi eo-
seluemo cide that er thiu (*thui* ap. Brow.)
dem tempore, quo illas
sellan vuilit uzzeneruendiun theru grafscessi
tradere vult, extra eundem Comitatum
vuisit that ist athe in bere athe in pa-
fuerit, id est sive in exercitu sive in pa-
lice athe in andern sumeruelicheru stedi samant-
latio sive in alio quolibet loco; ad-
neme bimo athe vane sinen gelandun
hibeat sibi vel de suis pagensibus,
athe vane andern thie therufeluern vuizzidi
vel de aliis qui eâdem lege
leuen theru er seluo levitt urcundum ret-
vivant, quâ ipse vivit, testes ido-
liche. Auur auor thie hauan nin mach
neos, Vel si illos habere non potuerit,
thane vane andern so nueliche thar bezzera vin-
tunc de aliis quales ibi meliores in-
dan mugen vuerthan.
veniri possunt.
Inde vora bin sachann sineru salunga
Et coram eis rerum suarum traditionem
gedue. inde burigun ther ugevueri geve
faciat. & fidejussores vestituræ donet
bimo ther thia sala infabit gevue-.
ei, qui illam traditionem accipit, ut vestitu-
ri gedue.
ram faciat.

Inde ather (*abter thiu*, postquam) *thiu sa-*
Et post quam tra-
la so getan vuirthit geanerunn in
ditio ita facta fuerit heres il-
(Bruwerus: *thesselves*) *selues neieina vona then*
lius nullam de præ-
vora gequetanen sachun mugi geduan irvangi-
dictis rebus valeat facere repetitio-
da. Thara wiri inde seluo thuruch sich bu-
nem. Insuper & ipse per se fidejus-
rigun gedue therufeluern geuueri nio the-
sionem faciat ejusdem vestituræ, ne he-
mo geaneruen thegein ursach beline thia sa-
redi ulla occasio remaneat hanc tra-
la ce bekerine sundar mera not
ditionem immutandi; sed potius necessitas
analige thia thuruch ce gesremine.
incumbat, illam perficiendi.

Inde avo noch thanne sachun sinu bit geaner-
Et si nondum res suas cum cohæ-
vun sinen gesunduruth ne bauoda ne si bimo
redibus suis divisas habeat, non sit ei
that ce ungevuor samithu sunder geanervo siner
hoc impedimento sed coheres ejus
auo er gerno ne uuilit athe thuruch then grauun,
si sponte noluerit, aut per Comitem,
athe thuruch bodun sinin bethungen vuerthe that
aut per Missum ejus distringatur ut
thia sundrunga bit themo due ce themo ther
divisionem cum illo faciat, ad quem
geendido ervetha sina vuolda volloca-
defunctus hereditatem suam voluit perveni-
man.
re.

Inde auo sumeruelicheru samonungun thia sellan
Et si cuilibet Ecclesiæ eam tra-
bat ganervo siner thea vuizzut bit theru
dere rogavit, coheres ejus eam legem cum illa
Kirrichun vona themo voragesprochenemo
Ecclesia de prædicta
erue baue that bit andremo geaner-
hereditate habeat, quam cum alio cohere-
uen sinemo bauan solda Inde thaz behaldan
de suo habere debebat. Et hoc observe-
vuerthe umbe then vader inde then sun inde
tur erga patrem & filium &
then neuun unce cen iarunt vuizzethallikhen
nepotem usque ad annos legitimos:
abter thiu selue sachun ce theru muzzungu
postea ipsæ res ad immunitatem
thern selvera samunungun ergeven (*vuitirigeuen,*)
ipsius Ecclesiæ redeant.

Fœdus

Fœdus Ludovici Regis Germaniæ & Caroli Calvi R. Franciæ.

Nithardus Histor. Lib. III. Argentorati A. DCCCXLII.

ERgo *XVI. Kal. Martii Lodhuvicus* & Carolus in civitate quæ olim *Argentaria* vocabatur, nunc autem *Strasburg* vulgo dicitur, convenerunt, & sacramenta quæ subter notata sunt, Ludhuvicus Romana, Karolus vero Teudisca lingua juraverunt. Ac sic ante sacramenta circumfusam plebem alter Teudisca alter Romana lingua, alloquuti sunt. Lodhuvicus autem quia *major natu*, *prior* exorsus sic cœpit: *Quotiens Lodharius me & hunc fratrem meum post obitum patris nostri insectando usque ad internecionem delere conatus sit nostis. Cum autem nec fraternitas nec Christiantas nec quodlibet ingenium, salva justicia ut pax inter nos esset, adjuvare posset, tandem coacti rem ad judicium omnipotentis Dei detulimus, ut suo nutu quid cuique deberetur, contenti essemus. In quo nos sicut nostis per Misericordiam Dei victores extitimus. Is autem victus una cum suis quo valuit secessit. Hinc vero fraterno amore correpti, nec non & super populum Christianum compassi, persequi atque delere illos noluimus, sed hactenus, sicut & antea, ut saltem deinde cuique sua justitia cederetur, mandavimus. At ille post hac non contentus judicio divino, sed hostili manu iterum & me & hunc fratrem meum persequi non cessat. Insuper & populum nostrum incendiis, rapinis, cædibusque devastat. Quamobrem nunc necessitate coacti convenimus. Et quoniam vos de nostra stabili fide ac firma fraternitate dubitare credimus, hoc sacramentum inter nos in conspectu vestro jurare decrevimus. Non qualibet iniqua cupiditate illecti hoc agimus, sed ut certiores, si DEUS nobis vestro adjutorio quietem dederit, de communi profectu simus. Si autem, quod absit, sacramentum quod fratri meo juravero, violare præsumsero, ab subditione mea, nec non & à juramento, quod mihi jurastis, unum quemque vestrum absolvo.*" Cumque Karolus hæc eadem verba Romana lingua perorasset, Lodhuvicus quoniam major natu erat, prior hæc deinde se servaturum testatus est:

Pro don (al. deo. don. i. e. domini) *amur & pro Xpian poblo & nostro commun salvament dist di en avant* i. de isto die in antea *in quant des* al. deus *savir & podir me dunat, si salvarai eo cist* (leg. salvareio eest) *meon fradre Karolo & in adjudha & in cadhuna cosa si cum om* (al. hom.) *per dreit son fradra salvar dist* (leg. düst) *ino quid il mi altre si fazet, & ab ludher nul plaid nunquam prindra; qui meon vol cist meon fradre Karle in damno sit.*" Quod cum Ludhuvicus explesset, Karolus Teudisca lingua sic hæc eadem verba testatus est: *In godes minna induitbes* (leg. ind durh thes) *Xpanes folches ind unser bedhero gealtnisi fon thesemo dage frammorde so framso mir got geuuizei indimadh* (leg. maht, macht,) *furgibit, so hald ih tisan minam bruther soso man mit rehtu sinan bruadher seal inthi utha* (leg. inthiu thaz er mig soso) *zermig soso maduo, indi mit lutherem in nothe* (leg. inno theinni thing) *in mit hing ne gegango theminam uvillon* (leg. ze minan uvillon) *imo ce scadhen uverben. (a)* Sacramentum autem quod utrorumque populus quique propria lingua testatus est, Romana lingua sic se habet; *Si Lodhuvigs sacrament que son fradre Karlo jurat, conservat, & Karlus meos sendra de suo part non los tanit, si jo returnar nonlint pois, ne jo, ne neuls cui eo returnarint* (al. returnar nit) *pois, in nulla ajudha contra Lodhuvig nun li iver.*" Teudisca autem lingua: *Oba Karl then eid then er sineno bruodher Luduvvige gesvuor, geleistit, indi Ludhuvvig min herro then er imo gesvuor, for brichchid, ob ih ina nes arvvendenne mag, noh ih noh thero, noh* (leg. noh ih noh thero theinhes) *hein thenihes iruvenden mag, uvidhar Karle, imo ce follusti ne uvirdhit.*" *(b)* Quibus peractis Lodhuvicus Reno tenus per Spiram & Karolus juxta Wasagum per Vuizzenburg Warmaciam iter direxit. Ac eadem die, qua prædicti fratres, nec non & primores populi præfatum pepigerunt pactum.

(a) Juramentum Regis utriusque mutuum.

Ob amorem Dei, Populique Christiani ut & ad communem nostrum utriusque salutem: Ab hoc die ac deinceps porro, quousque Deus mihi intelligentiam & potentiam largietur; ego Fratrem hunc meum tuebor, prout justum est unicuique, fratris sui salutem defendere, in eo ubi alius negotium faciet (vel, turbabit.) *Et cum Lotbariu nulla in re pactionem sciens atque volens inibo ulla in re, qua illi* (Ludovico, aut vicissim Karolo) *damnum afferre queat.*

(b) Sacramentum Populi.

Si sacramentum, quod Karolus Ludovicu (aut vicissim Carolo Ludovicus) *juravit, ipse servaverit: & vero Ludovicus Dominus meus* (aut vicissim Karolus) *jusjurandum, quo se alteri obligavit, violaverit fregeritque: quum ego avertere illum* (ab aliena mente) *non potero: Tunc neque ego, neque quivis alius tenebor alienari* ut sequar aut adjuvem (Dominum meum,) *contra Karolum* (aut Ludovicum.) Ita, collatis inter sese textibus Teutonico & Gallicano semi-latino, vertendas formulas puto. *Jo. Frickius.*

FINIS.

STRICKERI RHYTHMUS ANTIQUUS GERMANICUS DE CAROLI MAGNI Expeditione Hiſpanicâ,

Nunc primum luce publicâ donatus,

Textum ex MSC. Pergameno Argentinenſis Reipublicæ collatum cum alio MSC. Chartaceo,

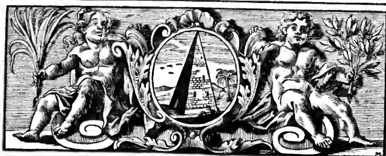
Notisque ſuis auctum

primus edidit

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,
D. & Juris in Univerſitate Argentoratenſi Profeſſor P. Ord.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

JOH. GEORGII SCHERZII,
D. & Juris in Univerſitate Argentinenſi Profeſſoris P. Ord.

PRÆFATIO.

Rodit hîc, & prima quidem vice poſt inventæ Typographiæ tempus *Strickeri Carolus* ſeu Rhythmus antiquus Germanicus de *Caroli M. Expeditione Hiſpanicâ.* Deſcribitur in eo, juxta Fabularum Romanenſium morem, Bellum, quod Carolus M. ope potiſſimum Rolandi, Turpini, Oliverii contra Marſilium Tarraconenſem Saracenorum in Hiſpania Regem, & hoc mortuo, contra Regem Paliganum, à quo Regnum ſuum Marſilius feudi lege tenuiſſe dicitur. Cum non una vice Carolus M. cum Saracenis bellum geſſerit, forte quis inquirendum putet, de cujus temporis bello hic ſermo ſit, ſed cum res ipſa doceat, totum hoc opus fabulis ineptiisque refertum eſſe, & eadem fere continere quæ Nugarum Pater Turpinus enarrat, oleum perditurum arbitror, qui ea in re operam conſumeret. Occupatus autem potiſſimum eſt Auctor in extollendis virtutibus Caroli Magni Pietate inprimis & fortitudine bellica, quam poſteriorem tamen dubiam reddere poſſent Lacrymæ, quas Imperatorem hunc in anguſtiis conſtitutum effudiſſe ſæpius fingit. Præter hoc plurimum operæ impendit *Strickerus* deſcribendis fraudibus & perfidiæ Guenilonis, & egregiis Turpini, Oliverii aliorumque, Rolandi inprimis, factis, & fatis vel ſecundis vel adverſis. Sola relatio eorum, quæ cum Rolando contigiſſe dicuntur, iis, qui acetum in pectore habent, oſtendit auctorem primum operis ſibi perſuaſiſſe, quod quidlibet audendi ſibi ſit conceſſa poteſtas. Omnia enim illa quæ de Rolando jactari ſolent, ex putido Turpini fonte hauſta & fabuloſa eſſe jam diu oſtende-

runt Viri fummi; Gerh. Jo. Voffius l. II. de Hiftoricis Lat. c. 32. Joh. Gryphiander in Tractatu de Weichbildis Saxonicis, Melchior Goldaftus, Conrad Samuel Schurzfleifchius aliique. Quoad materiam noftro confentit *Anonymi Fragmentum de Bello Caroli M. contra Saracenos*, quippe quod eadem plane, & quidem eadem ferie narrat, aliis tamen plerumque verbis, & interdum cum aliquali circumftantiarum diverfitate. Hinc eft etiam, quod cum in Fragmento multa deficiant, quorum contenta ex Noftro fuppleri poffunt, eundem ei, licet illud opus majorem ferat ætatem, præmittendum in hoc Tomo cenfuerimus. Nomen hujus Operis eft: *Carolus*, ceu apparet ex infcriptione operis, in MSC. Argentinenfi rubris literis fcripta; ubi legitur:

Ditz Puech ift Charl *genant*
Der wart feit weiten bechant &c.

Illa quidem non in hunc modum occurrit in MSC. Cæfareo, aft ejus loco, ceu Lambecius lib. 2. de Biblioth. Vindob. refert, hæc legitur Infcriptio: *Ditz Puech ift von Chunich Karl und von Rulant gemacht, wie fie diu Heidenfchafft überchomen.* Pater Operis hujus eft *Strickerus*, feu uti in Cod. Cæf. Vindobonenfi legitur, *Stricherus*. Verum hoc effe apparet ex verbis quæ in fine procemii occurrunt, ubi ita nofter loquitur.

Nu merchet ditz mære,
Is hat der Strickære,
Getichtet durch der werden gunft
Die noch minnent boveleich chunft.

quorum loco tamen in MSC. Cæf. extat:

Ditz ift ein altes mære,
Un hat es der Strichere,
Geniuuet durch der werden gunft &c.

MSC. itaque Cæfarei fide Strickerus non tam eft Auctor, quam Renovator ac Reftaurator, quod a veritate alienum non effe videtur ideo, quia quotiescumque Chriftiani milites clamorem militarem tollunt, toties dicuntur clamaffe: *Montjoye! Montjoye!* quam vocem Gallicam effe nemo fanus negaverit. Vid. quæ dixi ad noftrum Cap. VI. Sect. II. num. 7. Hinc probabile fit, ex libro quodam Gallico materiam Carminis fuiffe mutuo acceptam, aut forte ex Fragmento Anonymi fupra dicto, quod Fragmentum tamen & ipfum Poëmati Gallico debet ortum fuum; quod ipfum inde firmatur, quod certiffimum fit, Gallos illos imprimis qui Provinciam incolebant, Fabularum Romanenfium plurimarum fuiffe conditores. Et fane ab antiquis temporibus fupereft Gallis *le Roman de Ronceuaux*, quem allegat fæpius du Fresne in Gloffar. Lat. Barb. Extat etiam MSC. cui titulus: *Les Faits & Geftes de Charle Magne,*

Rolland

Rolland & autres braues Gaulois contre les Infideles, decrits en vers François fort anciens, in quarto, ceu refert insigne Literatorum Decus R. P. le Long dans la Bibliotheque Historique de la France p. m. 326. qui ipse etiam notat, extare opus Lugduni 1609. impressum, cui titulus: *La Conquete du Grand Roy Charle M. des Espaignes, ou les vaillances des douze Pairs de France & celle du vaillant Fierabias.* Nec mirum, quod inter Gallos tot elogiis vel veris vel fictis celebrata fuerit Caroli Magni sociorumque in Hispania expeditio, cum id ipsum quoque ab aliis, etiam remotioribus, imo remotissimis populis sit factum. Non tantum enim Hispani Italique ibidem gesta, vel ex vero vel ex ficto jam olim exposuere, sed & remotissimæ gentes Europæ, Suecos loquar Danosque & Islandos. Sane in Regio Archivo Antiquitatum Sueciæ Holmiensi extat *Sagan af Karla Magnuse og Kuppumbans,* in cujus parte II. agitur de Rege Africanorum Aglando ejusque filio Jancundo eorundemque cum Carolo in Hisp. bellis. P. III. de Rollantio, duce Caroli, ejusdem cum Rege Hispanorum Villalino certaminibus singularibus hujusque captivitate. P. VI. de Regis Hisp. Ferakuti bellis cum Carolo M. ac tandem omnium subditorum totius Regni ejus una secum conversione ad Religionem Christianam. P. VII. de rebus Caroli gestis in Runsivallia. vid. Joh. Peringskioldi, Relationem subjunctam Tomo II. Thesauro Linguar. septentr. Hickesii p. 314. Apud Danos superest *Historia de Caroli Magni bello Saracenico circa A. 778.* in lingua Danica edita. A. 1501. Hafniæ. De eodem bello su-persunt Islandorum cantilenæ, ceu in schedis suis ex Ol. Wormii Monumentis Danicis p. 380. observat B. Schilterus noster. Id adhuc monendum, quod finalis subscriptio persuadere posset *Conradum* quendam libri hujus esse authorem; illa enim ita sonat:

Das puech hie ein ende hat
Das hat geschriben Chunrat.

Sed *Cunradi* nomen amanuensem potius quam auctorem designat, uti in schedis suis Schilterum quoque notasse video. Textum hujus operis accepimus ex insigni civitatis Argentinensis Archivo, quod nobis exhibuit manuscriptum in pergameno eleganter expressum. Erat id olim in peculio B. Domini Magistri Oseæ Schadæi viri in Antiquitatibus Germanicis inprimis Alsaticis non parum versati. Ille hanc προγραφὴν propria manu præmisit.

Ad Lectorem.

Habes hic verum exemplar vetustissimi Chronici Germanici: sic enim solebant majores nostri suorum describere res præclare fortiterque gestas. Continetur autem in hoc libro membranaceo Historia CAROLI MAGNI, Pipini Filii. Sit igitur cuique post me possessori charum, quia rarum.

M. OSEAS SCHADÆUS, Diaconus
ad D. Petrum Seniorem.

PRÆFATIO.

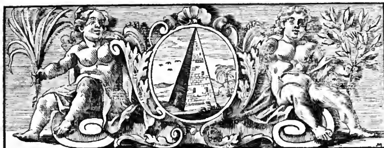
Cum hoc manuſcripto contulimus aliud, quod Clariſſ. atque Doctiſſ. juvenis, Dominus M. Georgius Lizelius, Ulmenſis, Poeta, Laureatus poſtquam id hic Argentinæ ſibi comparaſſet, benigne nobis communicavit. Mancum quidem illud eſt, mutilumque, nec ætate par alteri; multis tamen in locis egregium id nobis præſtitiſſe uſum ex notis noſtris patebit. Quod ſi manuſcriptorum Cæſareorum, quorum Lambecius Libr. II. de Bibliotheca Vindobonenſi mentionem facit, copiam habuiſſemus rectiori ſine dubio incedere potuiſſemus tramite, ſed tam felicibus nobis eſſe nunc non licuit. His itaque conatibus noſtris ut benevolus lector ſit contentus enixe rogamus. Dabam Argentinæ IV. Cal. Aprilis. MDCCXXVII.

BARTHOL. SCHOBINGER JC. in notis ad Vadianum de Colleg. & Monaſter. p. 47.

Habemus & nos *Strickere* cujuſdam librum de geſtis Caroli M. & Rolandi in Hiſpania, & item Anonymi cujuſdam Paraphraſin Poëticam ſupra illud ævum ſcriptam. Utinam eſſent complures viri docti, qui ejusmodi ſcripta diligentius, quam hactenus factum, rimarentur. Non enim dubito fore, quin brevi res Germaniæ noſtræ longe illuſtriores clarioresque habituri eſſemus.

RHYTH-

RHYTHMUS DE CAROLI M. EXPEDIT. HISPAN.

INSCRIPTIO [1] OPERIS.

Ditz puech ist Charl genant,
Der wart feit weiten bechant
Uber ellen di lant,
Di betwanch im Rulant
Hin vntz an das mer;
Do fatz fich der Chunich Marfilies zu wer
Mit einem chreftigen her,
Das feit noch nimmer mer
Ein folich ftreit geftritten wart;
Wan do gefchach fo groffer mart
Das is niemant vol achten chan.
Weder weip noch der man.

Procemium.

ICh han gemerchet ein lift,
Swas in des mannes hertzen ift,
Das wier da hæiffen der muet,
Er fei ubel oder guet,
Den tuet er zu ettelich ftundt
Mit fo getanen dingen chunt
Das man wol horet oder ficht,
Was lobes im fein tugent gicht,
Dabei erchenne ich dicke wol
Wie ich den man haben fchol.
Sag ich von einem [2] bederben man
Mit welchen dingen er gewan,
Das man in lobet fo groffe
Fuer alle fein genoffe,
Das er der aller pefte fi;
Sitzet mir danne ainer bi,
Der ein fo valfches hertze hat,
Das er taufent posheit begat
E danne ein frumchait,
Dem ift des mannes ere lait,

Durch

1) Hæc Infcriptio in MSC. Cæfareo non reperitur. Vid. Lambec. lib. II. c. V. p. 385. de Biblioth. Vindob. aft in MSC. Argentinenfi rubris literis fcripta exhibetur.

2) *Biderb* primaria fignificatione *utilem*, fecundaria *probum* fignificat. Gl. Keron. *piderban*, expedire, *piderbeer*, utilis, *piderbi*, ufus, *pidarbnu*, utile; *bidarbi*, utilitatis. Twinger in Voc. MSC. Germ. Lat. *biderbe*, probus. In ejusdem Twingeri Voc. MSC. Lat. Germ. *Unbiderbe* improbus, hinc noftrum *bidermann*, quod occurrit etiam in Mythol. MSC. meo Germ. tab. 45. ℣. 54. ubi:

Es gehöret nach an ein bidermann,
Das er nit vergeffen fol
Wer im tut ubel oder wol.

eodem modo dicitur *biderwip* pro *fæmina honefta ac proba* in Jure Statutar. Arg. MSC. quod Schilterus collegit lib. III. c. 319. ubi dicitur: *Und follent es befelben der nechften finer frunde eim, der ein* biderman *ift, eder ein* biderwip, *den man getruwen mag.* Conf. Jun. in Not. ad Willeram. p. 19. Eccard. in Mon. Catechet. p. 181. Palthen. ad Tat. pag. 356. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. pag. 790. ubi verba Cantici Ecclefiaftici, quod incipit: *O Menfch bewein dein Sunde grofs*, §. 12. occurrentia: und acthet in für *bider* explicat.

Durch das er ern ist [3] ein gast,
So druchet is in als ein last;
Das iemandt gueter rehte tuet
Und zaiget ie sa sein muet,
Er gicht, ich liege oder tobe
Swie ich ein man von schulden lobe.
Idoch beginnet er iehen
Esen chunde meiner geschehen,
Is sei wol halbes gelogen,
Wer er niht vil betrogen,
Und wolt er mannes tugendt han
Swer das peste hat getaen,
Swen ich von dem sagte
Und niht des verdagete,
Das er in seinen tagen ie
Lobeleiches begie,
Sagt ich dar zu auch me,
Er wær mir holder denne e.
[4] Swer diu fruomchæit meret,
Der sol des sin geeret.
Von dem ich eu nu sagen will;
Der hæt selden so vil,
Das er der werlt lob erwarp
Und fur, do im der leip erstarp,
Di sele zu himel schone,
Sust truech er hie di chrone;
Und het dort das selbe hail.
[5] Chunde ich guetes ein michel tail
Von demselben man gesagen
Man scholt in haben zu einem zagen,
Swer mir der rede wieder treibe;
Ders alles an ein puech schreibe,
Das er begiench bei sein tagen,
Und is ouch den alles scholt sagen,
Das geret er chaume zware
In einem halben iare.
Der rede wer uns zu vil:
Swer is churtzleichen wil
Ein tail horen umbe das
Das er [6] bechenne dester bas
Den vil seligen man
Dem sag ich so, peste than.
Das was Charl der raine
Der alle die gemaine
So zv freunde hat gewunnen
Die sich versinnen chunden
Die tragen im immer holden muet
[7] Wan er vil recht und guet
An allen seinen dingen was,
Swas man von Chunigen ie gelas.
So hor ot wier di puech iehen,
[8] Das man doch chainen habe gesehen
Der in der Christenleichen é
GOtes ere me geschuoffe mæ
Danne Charl Pyppines chint.
Alle die noch selick sint,
Di [9] schullen vil gern wissen
Wie er sich hat geflissen
Nach maniges menschen haile,
Das es GOtt wart zu taile.
Von des [10] Chaysers arbaite
Derselben selichaite
Mag er uns nu gehelfen bas,
[11] Ir schult reht mercken das,
Er hat nu gewaltes me,
[12] Tausent stunt den er het e.
[13] Diseu grosseu rede were
Mier tumbem man zu swere
Nu besten ich si durch den list,
Wan GOt so genedick ist,
Das er [14] hilfet einem Vihe,
[15] Des selben ich mich ouch versihe,
[16] Er half doch einer eselin,
[17] Dô si tot scholde sin
Das si balaam niht erschlueck,
Sit sei Got des vber trueck,

[18] So

3) Hæc loquendi ratio non infrequens est antiquis. Sic Gnomologus meus MSC. lat. 15.
Diewile in man treit sundenlast,
So ist er rechter fröiden en gast,
Er ist ern ein gast, idem est ac caret *honore vero*, *honestate*:

4) Hunc versum ex MSC. Vind. Schilterus inseruit; non enim extat in Cod. Argentinensi.

5) Hujus & seqq. trium versuum hic est sensus: Quodsi in meis viribus esset insignem partem laudabilium actionum illius Viri (Caroli M.) enarrare, & aliquis vellet narrationi meæ contradicere falsitatisque eam arguere, sane ille inter stultos esset referendus. *michel* idem esse ac *magnus* notissimum est. *Zag* uti *timidum*, ita & *vecordem*, *stultum* denotat, ita Gnomol. meus MSC. lat. 8.
Wer GOt nit förchtet alle tage,
Das uuissent, *das ist ein rechter* zage,
Steinhöuel in Hist. Mulier. pag. 46. b. *sie fiel in unzimlich begird und böse liebi des mussiggengers* zagen *junglings Egisti*. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *zage*, vecors, vel timidus,

6) *Bechenne*, redde: *Cognoscat*. *Bechennen*, *bekennen* antiquis significat *cognoscere*, *agnoscere*, pro quo hodie usurpamus: erkennen, bekennen. bichennen, bikennen, apud Isidorum, Notkerum aliosque occurrit hocce sensu. In Ottonis Dimmeringensis Itinerario, quod MSC. possideo, legitur: Und wunderte in (den Oiger von Dennemarck) das in so kurzen ziten, also in duhte, die welt in Franckenrich also gar verendert were, das er nieman sach und öch nieman lebete, den er *bekante*.

7) Pro hoc versu Cod. Vind. habet:
Durh das er rehte gemuot,

8) Cod. Vind. hunc versum ita sistit;
Man hab ie chainen geschen.

9) Cod. Vind. pro: *Schullen vil gern*, habet: *mugen gern.*

10) Pro: *Chaysers* MSC. Vind. habet: *Herren.*

11) Hunc versum ita legit Cod. Vind. seu Cæsar.
Ir sult rehte uuizzen daz.

12) Cod. Cæs. legit:
Un ist och richer dann é.

13) Pro: *di seu grosseu* Cod. Cæs. habet:
Disiu grozze.

14) Cod. Cæs. post: *hilfet*, inserit: *doch.*

15) Cod. Cæs. legit:
Das ich mich helfe versihe.

16) Pro: *er half doch* Cod. Cæs. legit:
Daz schain an.

17) Cod. Cæs. legit:

Si

[18] So wil ich mich niht verchunnen
Des ich hie han begunnen
Ich geniefs fein auch dar an.
Und Chatlen des fæligen Man,
Des man vil genoffen hat
Und nu allteft ane gat
Das man fein genieffen fchol,
[19] Swet im getruwet fo wol,
Das er ihn fendet zo gote,
[20] Et ift ein gewiffer pote.
[21] Die in doch niehtes paten
Und untechte thaten
An die begunde er vechten
Und betwanch fev zu dem techten,
[22] Das fi an der Sele fint genefen,
Da von fchult it gewifs wefen,
Swes man in fere bæte
Das et das [23] benamen tæte.
[24] Nu merchet ditz mæte,
Is hat der Strickære
Getichtet durch der werden gunft
Die noch minnent hove leich chunft,
[25] Und getne folich wort vetnement
Di gueten Leuten wol gezement
Den fchol hie mit gedienet fein.
Is ift ein tat des hertzen mein,
Das ich nach it gunft
In dirre felben chunft
Untz an mein ende fchine
Dem Chunige Pyppine
Wart ein vrow gefchworn,
Der eit wart alfo verlorn,
Das fi im verwechfelt wart,
Dat nach cham er an die vart.
Das er fein eleich weip vant,
Div was vrow [26] Berichte genant
Des fagt er Got groffen danch
Das wete zu fagen zu lanch:
Wie ditz dinch alles etgîe

[27] Und nam vrowen Berichten un lie
Sein ander weip das was techt,
Do er Got einen Chnecht
Und ein dirnen mit ir erwarp
Do lat der Chunig und ftarp
[28] Und lie Vrowen Getichten fine braut.
Sein tochter di hies Gedraut,
Sein fun was Charl genant,
Der wart feit weiten bechant,

CAP. I. Sect. I.

Das Chatl felbe niht verdarb,
Do Pyppin fein vatter ftarb,
Das chom von Gotes rate
Want et vatet halben hate
Drei bruder in den iaren
Das iet zwene Ritter waren.
Der dritte wart ein Gotes chint,
Und tet als di vil weis fint,
Er chert allen fein fin
An den himmelifchen gewin,
Er was di puech geleret
Das wart vil wol bechetet.
Et was gehaiffen Leo
Seinet felden wart vil maniger vro.
Alfo watt geeret von Gote
Wineman und Rapote
Die feine bruder fcholden fein,
Di warn tump das wart wol fchin.
Si namen das beide in irn muet
[29] Is wurde in nutz unde guet,
Das fi Charlen nemen fein leben.
So wurde in [30] das reich gegeben
Und beliben do bei ane not
Nu fwurens beede fein tot
Und zwelif Hetten mit in.
Den vil mortleichen fin
Vername ein grafe [31] drate,
[32] Ders chint behalten hate,

[33] Und

Si uuol tot mobto fin. Ac poft hunc verfum habet:

Sit fi Got des ubertruoch
Daz fi balaan nit ersluoch.

18) Cod. Cæf. pro: *So* habet: *nu*, quod bene quadrat. Hunc & feq. verfum ita reddo:

Nunc non volo meum animum despondere
Intuitu ejus quod hic cœpi fc. quin in opere cœpto pergam.

verchunnen eft *animum despondere*, *desperare*, *diffidere*. Apud Notker. Pfal. LXXIII, 16. legitur: bedin ne ift ne uuederer iro *desperandus* (*ze ferchunnine*) apud eundem Pf. XC, 5. eft: Sin uuarheit ift daz er dih skeidet fperantem à *non sperantibus* (kedingenten fone *ferchunninten*) ab eodem Pfal. LXXXII, 9. Filii *diffidentiæ* exprimitur per: diu chint dero *firchunfte*.

19) Pro: *Suner* im Cod. Cæf. *fuuer nu.*

20) Cod. Cæf. legit:

Dem ift er ein geuuizzer bote.

21) Cod. Cæf.

Die in nihtes enbaten.
Un vil unrehte taten.

22) Cod. Cæf. legit:

Daz in die cele fint genefin.
Daven fult ir geuuis uuefin.

23) *Benamen*, certe, reverâ.

24) Cod. Cæf.

Ditz ift ein altes mere
Un hat es der Strichere
Geniuuet durch der uuerden gunft.

Hinc apparet Strickerum effe Renovatorem hujus carminis.

25) Hi duo verfus non funt in Cod. MSC. Cæf.

26) Cod. Cæf. habet: *Berhte.* Eginhardus *Bertradam* appellat.

27) Cod. Cæf. legit:

Er nam vrowen Berhten un lie.

28) Cod. Cæf. habet:

Un lie Frowun Berhten fin bruot.

29) Cod. Cæf. habet:

Er uuurde in unnutz oder gute
Daz fi ihn namen daz leben.

30) Cod. Cæf. pro: *das reich*, habet: *daz lant.*

31) *drate*, verte: *mox*, *ftatim.* vid. Opitii Notam ad Rhythm. de S. Annone c. 48. not. 51.

32) Cod. Cæf. legit:

Der in behalten hate:

behalten antiquis idem eft, ac *cuftodire.* Verf. Tat. c. 215. n. 14. verba: Ait illis Pilatus: *Habetis* cuftodiam, *ite*, cuftodite, *ficut fcitis*, fic exprimit;

primit;

33 Und ouch darzu sein man was,
Der half das Charl genas.

Sect. II.

ALs er ditz mere bevaot,
Ie sa so rumter er das Landt
Mit Charlen dem herren sein;
Dem tet er gueten willen schein;
Von Troys der Grave Drepolt
Der was im willick vnde holt,
Er was ouch ein so weis man.
Das er des furchten began,
Swie verre es immer cheme
Ob man in do verneme,
Das si ir poten dar santen,
Die in des leibes phanten.
Nu Gedacht der Guet
Das die selbe huet
1 Nindert het grosser chraft,
Vnd hueb sich io die haidenschaft
Do er den haiden Chuoich vant,
Der was Marsilies genant,
Der was milte vnd reich,
Vnd enphie in minnenchleich,
Vnd alle die dar,
Die guet vmb ere namen
Di gemacht er im vil holt,
Di im wolten dienen vmb sole
Di macht er reich zu hant.
Hyspanien vnd manich lant,
Die warn im gehorsam;
Do der Grave dar quam
Do verwandelt ir paerder namen
Vnd wolt idoch gemainsamen.
Mit den haiden nie
Das er gelaubt als sie
Er gelaubt Christenleich
Do Charl der sælden reich
Achtzehen iar ze sich gewan.
Do rait der selick man
Weder rais noch her vart
Wan do im das lob so gar wart
Das er ober al das lant
Czu dem pesten Ritter wart bechanr.

Sect. III.

DO was Marsilien Swester da,
Das in der Zeiten anderswa
Dehain weip wart so schone gesagt
Vnd was ein wunnenchleiche magt;
Diu begunde Charlen minnen,
Des 1 bracht es in wol iooen,
Wand es in taugenleichen nam,
Vnd bat das er gehorsam
Ir Goten wurd vnd it E;
Do wolt er do niht weseo me,
Er vorícht, ob seiner minnen
Die leut wurden innen,
Er muest das leben verliesen,
Oder sein gelauben 2 verchiesen;
Nu er dem Graven seinem man
Dise sorge kunden began,
Do erbot er zu Cherlingen,
Er wolt in Charlen pringen.
Der ir erbe-herre scholde sein,
Das si dem ir trewe tete schein;
Der lebt noch, vnd wer ein Man,
Vnd enbot in warumb er entrao,
Vnd enbot in auch ditz mere,
Das Charl der Ritter were
Der in Marsilies gewalt
Diu wunder het gestalt.
Nu chund in lieber nicht geschehen,
Wand er in tot ward gesait,
Vnd di ere het 3 beiait.
Darnach 4 ward sein chaume erbiten.
Di herren gegen im riten,
Vnd enphiengen in als wol,
So man vil werden Chunich schol,
Dem man vil grosser eren gan;
Nu er Cherlingen gewan,
Do begund er richten vnde geben,
Vnd also herleichen lebeo.
Das di werlt begunde iehen,
Ein pesser Chunich wart nie gesehen,
Denn der zu Cherlingen;
Er tuet an allen dingen
Das peste zu alleo zeiten,
Sust lobt man in weiten;

Wand

primit; *tho quad in Pilatus: ir habet* hihaltere, *faret inti* bihaltet *so so ir uuizzit*: Hie itaque indicatur Comiti huic custodiam atque gubernationem Caroli fuisse commissam.

33) Cod. Cæs. legit:

Un des chindes man was.

Ad Sect. II.

1) *Nindert*, nullibi, sc. in illis, quas incolebant, terris.

Ad Sect. III.

1) *Bracht* videtur hic idem esse ac *beracht*; quod clarum, manifestum denotat. vid. notam Schilteri & meam ad Rhythm. de S. Ann. §. 7. not. 64. ita autem hunc cum antecedenti & seq. versu reddo:

Illam incipiebat Carolus amare
Hoc apparebat illi (fœminæ) *satis in corde*,
i. e. illa id satis cognovit animo suo,
Si quidem illa ipsum clam ad se sumebat.

Τὸ *es* io versu ultimo refer ad vocem *weip*, quæ præcesserat, *taugenleiche* est a *tougen*, quod *clam* significat: item *secretum*, *arcanum*. vid. Goldast. ad Winsbeckii Parænes. §. 9. & Palthen. ad Tet. p. 308.

2) *Verchiesen* idem est ac: *negligere*, *non considerare*, apud Notk. est: *ich gechiuso*, considerabo. vid. Ps. 89, 16. Gl. Monseens. p. 328. *Chius*, delibera. *kius*, elige est ep. Otfrid. II, 7, 102. hodie adhuc *kiesen*, *erkiesen* pro: eligere, in usu est.

3) *Bejait* idem est ac *bejagt*: hodie dicimus: er hat vil ehr erjagt, i. e. multum honoris acquisivit.

4) Hodie diceres: man konte ihn kaum erwerten, *erbiten* est a *bita*, mora, expectatio, quæ vox apud Otfridum aliosque non raro occurrit.

Ad

Wand er di werdichait gewan
Rapot vnd Wineman
Di fuchten fein hulde,
Do vergab er in die fchulde,
Vnd macht fev pede reiche,
Das gedienten fi willichleiche;
Wineman vnd Rapote
Di dienten im vnd Gote,
Darnach mit groffen trewen,
Vnd lieffen fich immer rcwen
Das fi fo ie miffefuren
Das fi feinen tot gefwuren.

Sect. IV.

CHarl der Richtere,
Der gedacht ot an die fwere,
Dio den haiden fcholten gefchehen,
Wand er wol het gefehen,
Das fi peten an di apgot,
Vnd durch des tivels gepot
Die felen verworichten
Vnd Got niht vorchten,
Das was vil groß fein [1] werre;
Er mant Got vil verre
Alles des geleiche,
Des er hie in ertreiche
Mit dehainem menfchen ie
Durch fein guete begie
Das er fein namen erte
Vnd das [2] leut da becherte;
So fi alle wenen wolten,
Di fein huetten fcholten,
Das er vil vafte fliffe,
So bat er Got vil tieffe,
Das er im die haiden
Von der hello hulfe fchaiden;
Das gebet [3] ergab er nie;
Swo er rait oder gie,
Swo er ftunt, fas oder lack
Baide die nacht vnd tack,
So lange phlag er der pete,
Vntz das Got fein willen tete;
Got ift genaden fo vol,
Swes man zu recht piten fchol
Swer des zu allen zeiten gert,
Das er beinamen wirt gewert;
Ditz wart im eines nachtes chunt,
Do er feines hertzen grundt
Vil dicke erfuecht nach gebete,
Als er auch zu allen zeiten tete,
Vnd noch di fæligen tunt;
Do er vor feinem pette ftunt
Auf fein chnien alfo bar,
Do entfchlieffens gar
Czwelif helde guet,
Di fein phlagen mit der huet;
In dem Sal, do er lach,
Do erfchain ein liecht, als ein tach,
Darinne cham im ein pote
Von dem Oberiften Gote,
Ein Engel alfo lobefam,
Der im zu poten wol gezam.

Sect. V.

ALs er den Chunich anfach
Ditz wort et minnenchleich fprach:
Charl [1] Got hat dich vernomen,
Durch das bin ich her chomen,
Das du niht anders haft begert,
Wan des Got vil gern [2] wert,
Des ift dier dein Schepher holt,
Das du vil wol ervinden fcholt.
Er geit dir noch vil manig Land,
Du fcholt werben zu hant
Vmb das Romifche Reiche,
So du das gewaltigleiche
In dein hant gewunnen haft,
Vnd is mit guetem fride Laft,
So fcholt du [3] pulle twingen,
Da fchol dir auch gelingen;
Behaim vnde Polan
Werdent dir bede vndertan;
Vngern das wiert alles dein;
Czu Chriechen fcholt du herre fein
Reuffen chomt in dein hant,
Dier wiert auch [4] Ormenie Lant
Servie lant fich dier ergit;
Prache wiert dier ane ftrit;
Tennemarckte fchol dier werden;
Vber alle Schottesh erden
Wierft du herre genant,
Als tuftu vber Yrlant;
Engelant dier werden fchol
Das Reich zu Arle alfo wol;
Ditz wiert dier in churtzer vrift,
Vnd alles, da entzwifchen ift.

Sect. VI.

DU fcholt is lenger niht fparn,
Du fcholt ouch zu Yfpanie varn,
Got wil dich do mit ern,
Du fcholt das Leut becheren;
Di dier des niht wellent volgen,
Den wiert Got fo hart [1] erbolgen,

Is

Ad Sect. IV.

1) *Werre*, perturbatio animi. vid. Kilian. Etymol.

2) *Das leut*, populum. ita antiquiores dicunt: *daz liut*, populus.

3) i. e. *omifit*.

Ad Sect. V.

1) i. e. *Deus te exaudivit*.

2) *Wert* i. e. *concedit*, *indulget*. hodie dicimus: gewährt.

3) *Pulle*, Apulia.

4) i. e. *Armenia*.

5) Lege: *das*.

Ad Sect. VI.

1) i. e. *Iratus*. vid. Otfrid. II, 18, 42.

2) Lege:

Is ſei man oder weip,
Das ſi Sele vnde Leip
Ewichleich habent verlorn.
Du ſcholt ditz ſwert vnd ditz horn
Deinem neuen Rulanden geben,
Der ſchol das Ewige leben
Verdienen an der hervart,
Ditz Swert haiſſet durndart,
Vnd ſage dier werleiche,
[2] Er ſant dier Got der reiche
Vnd hat is ſelbe alſo genant;
Ditz horn haiſſet Olyfant,
Die namen gab er in baiden
Ich ſag dier, ſwelich haiden.
Mit dem Swert wiert wunt,
Der wiert nimmermer geſunt.

Sect. VII.

ALs Rulant plaſet ditz horn
So wiert den haiden alſo zorn
Das ſi [1] verlieſent iren ſin,
Czu hant geſigeſt du an in
Si slecht der ſtarche Gotes fluech;
Nu nim auch diſen hantſchuech
Vnd ſtos in an dein hant,
Vnd var vil gern in das lant,
Vnd diene nach deinem lone
Du ſcholt di ewigen chrone
Czu himelreich drumme tragen,
Ditz hies dier Got darumbe ſagen
Das du leip vnde leben,
Deſter bas [2] geturreſt geben
Willichleich an die not;
Dier enmach dehain tot
Czu diſen zeiten geſchaden;
Du ſcholt morgen fur dich laden
Dein gewaltigiſten alle,
Wie in di rede gevalle,
La ſi horen vnd das ſwert ſehen,
Cze hant beginnent ſi dier iehen,
Si [3] geſten dier zu allen ern;
So ſcholt du hinnen chern,
Vnd heue dich gegen Ache,
An groſſe [4] wide ſprahe
Wierſtu do zu Chunige genant,
So ſcholt du deutſche lant
Alleſamt erſtreiten;
Das geſchicht in churtzen zeiten.
Als do gewaltig werſt da,
So reit zu Rome ie ſa,
Der nu zu Rome pabeſt iſt
Der ſtirbet an derſelben vriſt,
So du zu Rome riteſt,
Da erwirbeſtu vnd erſtriteſt,
Das dein pruder Leo Pabeſt wirt
Von dem piſt du vnverirt.
Er enphehet dich mit der wihe
Als dir Got das hail verliehe,
Das er dir dein recht getu,
Vnd dier diu lant darzu
Ellev werden vndertan,
So hais reiten vnde gan
Deine poten ſa zu hant
Allenthalben in diu Lant,
Vnd enpeut in ditz mere,
Des wiert das lant ſo lere,
Vnd gewinneſt ein ſolich her,
Swer ſich dier ſetzet zu wer
Das dein niemant chan gewegen,
Got wil deiner verte phlegen.
Div lant, di ich dier han genant,
Div ervicht dier ellev Rulant,
Der iſt ſelden ſo voll,
Die weile das er leben ſchol,
Das du immer richten ſcholt;
Dem wis genedich vnd holt
An im ſtet ellev dein ete
Got minnet in ſo ſere,
Das alle dein wille fur ſich gat.
Vntz Rulant ſein leben hat;
Das dir der heilig Chriſt
In diſer werlt ſo willich iſt;
Deſter bas ſcholt du in minnen,
So macht du mer gewinnen.
Damit wis ouch du gemant
Auf hueb der Engel ſeine hant
Vnd tet im ſein ſegen
Vber Charlen den Gotes degen,
Do ſach er ſein niht me,
Do wart is vinſter als e;
Hie hueb ſich ein mere,
Das lanch zu ſagen were,
Nu wil ichs churtzen wo ich chan,
Do er Romiſche Reich gar gewan,
Vnd darzu elleu diſe lant,
Die ich ev e han genant,
Do gedacht er wider an ſein vart;
Div im von Got enboten wart;
Nu ſagte der gewære
Dein Pabeſt ditz mære,
Des wart der Pabeſt vil vro,
Vnd ſprach er hulfe im alſo,
Er wolt ſenden zu hant
Sein boten in das lant
Vnd wolt das Chrutze haiſſen geben.
Auf der haiden leben.

Sect. VIII.

NU ladet Charl fur ſich
Die zwelif helt herlich,
Di ſein do hueten ſcholten,
Vnd auch vil gerne wolten;

Deſen

2) Lege: *es ſant diers.*

Ad Sect. VII.

1) *Verlieſent*, hodie dicimus: *verlieren*, perdunt.

2) *Geturreſt*, audens.

3) *Si geſten*, quod ſtent, quod parati ſint ad inſerviendum, ad ſervitia præſtanda.

4) Legendum: *widerſprache*, contradictione.

Ad

Desen lat ev niht verdriessen,
Ich sag ev wi di hiessen;
Seiner Swester sun Rulant
Was zu dem pesten bechant,
Vnd Olifier der Geselle sein
Vnd der Ertzepyscholf Turpin;
Darnach Samson vnd Ansis,
Engelher vnde Gergis,
Vnd Anshelm von Vorringen,
Der enwart nie an seinen dingen
Weder zu schaden noch zu spotte;
Do wa yve vnde Otte,
Da was Wernis ein helt guet,
Durch dehain zagen muet
Dorst man in niht zu streit manen;
Der zwelist furte sein vanen,
Der was gehaissen Gotfrit,
Der getrat nie dehain trit
Aus [1] mendleichem muete;
Dise zwelif helde guete
Di nie [2] geswiehen Charlen oie,
Swelicher hande not in ane gie,
An den stunt seines dinges vil,
Als ich ev nu beschaiden wil;
Ern tet niht an ir rat;
Was tugent Got geschaffen hat,
Die chunden si behalten gar;
Er was wol worden gewar,
Si heten rechte sein muet,
Darvmbe dauchtens in guet
Czu huet vnd zu rat geben,
Swa si den leip vnd das leben
Dureh Got scholten wagen,
An alles rat vragen.
Waren sie des vil gereit,
Si eherten alle ir arbeit
Also fere hin zu Got,
Das si sein gebot
Durch niht [3] entweichen wolten,
Swelieh not si drumme dolten.
Nu sagt in Charl zu hant,
Das er di haiden vnd ir lant
Czu Gote wolde cheren;
Er sprach der grossen eren
Der schult ir alle fro sein,
Vnd sit di bruder mein
An der vert vnd an dem lone
Got hat ev vil schone
Czu dirre werlt geert,
Vnd hat an ev gechert
Swas man an Rittern loben schol,
Des seit ier volchomen wol;
Nu schult ir Got sein berait,
Das er evuer werdichait
Etteswas geniesse,
[4] Das ir in icht betriesse,
So muget ir si lange han
Ich bin des sicher ane wan,
Das mir dise herfart
Auf ewern trost gepoten wart,
Is geschicht ev zu einen eren,
Ir schult das leut becheten,
Got wil ev mit erberwen,
Nu lat is oiht verderben
Des Got mit iu gedacht hat
Das ist mein bet vnd auch mein rat.

Sect. IX.

DO der Chaiser ditz gesprach,
Wand man das vrchunde sach
An dem horne vnd an dem swerte
Swes er do an si gerte,
Des warens alle vil gerait
Vnd hulfen im sein arbait
Vil gerne vollepringen;
Das chom von zwain dingen,
Si tatens baide durch Got,
Vnd durch der liebe Gebot,
Di si zv dem Chaiser haten;
Ir man si chomen baten,
Di besanten si gar,
Vnd sprahen, do si chomen dar,
Swelicher mit in welde varn,
Der scholt sich zu hant bewarn;
Der des niht tuen wolte,
Das er auch das reden scholte.

Sect. X.

DO sprahen di helde guet
Mit einem gemainem muet:
Si wolten wagen den Leip,
Vnd lassen chint vod weip,
Darzu freunt vnd guet
Vil willichleich durch den muet,
Das si den ewigen ruem
Fuer werltleichen reichtuem
Immer gerne wolten minnen,
Swo si den mochten gewinnen,

Da

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *ex læto animo*, mens est: quod alacritatem animi nunquam exuerit. *menden* est *gaudere*. *mendente*, gaudentes legitur in Glossis Keronis.

2) Nie *geswichen*, i. e. *nunquam deceperunt*. est à *suich*, *suik*, quod, *dolum*, *fraudem* denotat. vid. notam Junii ad Willer. p. 28. & Palthen. ad Tat. p. 356. in Hist. de Bello Carl. M. contra Sarac. ỷ. 1926. mir ne *suuicke* der gute durendart. conf. Goldast. ad Paræn. Winsbeckii not. 5. *ungeswichen* pro *fideli*, occurrit in d. Hist. Belli Carl. M. contra Sar. ỷ. 1604. ubi dicitur: *Ih scol dir jemer* ungeswichen *sin*.

3) *Entweichen*, profanare. nos dicimus: *entweihen*.

4) Verte: *ne ejus illum pæniteat forte*, *das icht*, quod non, ne: *Icht* sæpe non tantum in versu, sed & in prosa oratione pro: *non*, usurpatur. In Legenda Sororis de S. Clarâ, quam MSC. possideo ad d. 2. Non. Dec. legitur: *dô bat si unsern Herren das er si bedachte, dass si nakent* icht *geslagen wurte, do sante ir unser Herre sinen engel, der bracht ir ein wis kleit.*

Ad

Da wer ir wille [1] ungeschart;
Alsust gelobten si di vart
Mit aufgehabter hant;
Do sprach der degen Rulant:
Swer nu willichleich vert,
Dem ist di saelde beschert,
Das in Got nimmer verlat;
Swer aber an dem muet hat
Dehainer slacht widersatz,
Wil der varn umb schatz,
Man schol in machen reich,
Das er vil villechleich
Mit den andern var;
Ier musset allesamt dar,
Swers durch Got niht entuet,
Der mues varn umbe guet;
Do sprahens alle geleich,
Baide arme und reich,
Si weren in selbe so holt,
Das si durch silber noch durch golt
Niht ersterben wolten;
Suuelich not si scholten
An der martere holn;
Di uuolten si dar umbe doln,
Das in geruecht Gote geben,
Das unzergenchleich leben.

Sect. XI.

DO der Chaiser vetnam.
Das si Got gehorsam
Warn dirre vette,
Und sich des niemant werte,
Do sant er [1] je sa zu hant
Sein boten in das lant,
Und enbot in dise herfart;
Wie liep di potschaft wart
Der Christenhait gemaine,
Desenwas niht ern chlaine,
Das lant war also lere,
Do man ditz Gotes mere
So beschaidenleich vernam,
Das alles das daz chreuze nam,
Dem is diu [2] ehaft not
Niht enwerte noch verbot;
Is wart ein het wunnechleich,
Do di Christen sich
Gesamten an ein stat,
Do si Charl chomen bat,
Auf ein hohe er do gie
En allen mitten under sie,
Und hies sie willechomen sein;
Er sprach: lieben pruder mein,
Die das Chreutze her haben bracht
In bruederleicher andacht,
Der mues der Gotes segen
Immer ewichleichen phlegen.
Nu schult ir gueten trost han,
Swas ir da habt verlan,
Is sei weip, freunt oder guet,
Swer dise vart mit willen tuet,
Is gilt im Got hundert valt;
Nu gebet eu in Gotes gewalt
Mit leib und mit guete
Das er nach seinem muete
Unser dinch verenden [3] mues,
Im enwart nie niht so sues,
So das wir wolten gahen,
Das er uns mues enphahen;
Er ist unsers hailes vro
Und hat is nu gesuget so
Das alle sein wille an dem ergat
Der suesse diser Verte hat.

Sect. XII.

Diu Christenhait ist geladen
Mit einem lesterleichen schaden
Von der haiden schulden
Wider Gotes hulden;
Reitent si in unser lant,
Und stiftent roub unde prant,
[1] Si ne wissen was si rechent,
Unser Gotes haus si prechent,
Di leut vahent sie hie
Und opheren uns die
Czu schanden fur di apgot,
Das ist des tevuels spot,
Si tuent in marter vil,
Si setzent si auf zu einem tzil,
Und schiessent darzu mit pheilen;
Nu schulle uuir darnach eilen,
Das si is niht lenger treiben,
Noch is niht genossen beleiben;
Minnet Gott mit ewer chraft
Und volget ewer meisterschaft,
So gedient ir an diser vart,
Das niemant so selich wart;
Iren werdet sein genos
Got lonet ev so gros,
Der immer wunschen scholte,
Das er niht bas en wolte.

Sect.

Ad Sect. X.

1) An leg. *Ungespart?* Si *ungeschart* est genuinum, derivari illud deberet ab *un* & *scheren*, quod posterius *tondere*, *abradere*, significat; ita ut *ungeschart*, sit idem ac, non saparatus, non repugnans.

2) *Ehaft not*, sontica, legitima causa. *ehaft* est ab *é* lex, uti *ehalt*, quae vox *servum*, qui legem meam servare tenetur, denotat.

3) *Mues* i. e. möge. Vid. notam meam ad Otfr. Ev. IV, 4, 147.

Ad Sect. XI.

1) *Je sa*, illico, statim, eodem sensu legitur supra c. 1. Sect. 2. & alibi.

Ad Sect. XII.

1) Verto: *Nesciunt quid ulciscantur* i. e. non habent justam bellandi causam.

Ad

Sect. XIII.

AUf ſtunt der Ertzpiſcholf,
Von dem das Chaiſers hof
Gezieret und geeret was
Chlar, als ein ſpiegel glas,
Was er aller vntat;
Er gab helf vnd rat;
Er was der zwelifer ainer,
Der ſich nie dehainer
Von dem anderen geſchiet,
Untz ſi Got ſo wol beriet,
Das ſi alle geleiche
Czu dem ewigen reiche
Furen an einem tage,
Nach demſelben beiage
Wurbent alle ir leben,
Nu ſint ſi Gotes ratgeben;
In was zu Gote ie ſo gach
Und iagten dem ſo vaſte nach
Untz ſi den lon namen,
Das ſi in ſein reich quamen;
Suſt ſprach der pyſcholf Turpin:
Brüder nu tuet wol ſchin
War umbe ir aus ſeit chomen,
Das heilig Chreutz habt genomen,
Das unſer Herre ſelber truech
Und uns die ſunde abe [1] twuech,
Di uns von Adam ane quam,
Das Chreutze das iſt lobeſam,
Das geſchuef uns michel ere,
Got hat uns ſein lere.
Mit dem Chreutze vorgetragen;
Der verte ſchulle wier nachjagen;
Dar di waren Gotes chint
Vor uns hin gevarn ſint,
Di das Chreutze minteo hie,
Und auch noch varnt alle die
Di ſich [2] ſo verſinnent,
Das ſi is zu recht minnent;
Tuet dem Chreutze rechte,
So ſeit ihr Gotes chnechte,
Und darzu ſein liebev chint;
[3] Di zwo ere di ſiot
Ev da zu himmel gegeben,
Das Chreutze das iſt vnſer ſegen,
Das minnet nach dem gebote,
So ſeit ir immer mit Gote;
Er minoet auch euch mit ſolicher chraft,
Das ev nimmer ſeiner ſreuntſchaft
Dehain tievel chan berauben;
Welt ir eweren gelauben
Mit den werehen bewarn,
So muget ir nimmer miſſevarn.
Der leip iſt der ſele chnecht,
Er ſchol ir dienen das iſt recht,
Wil er ir dienſt verſageo,
So ſint ſi bedeſamt erslagen.

CAP. II.

HIé hueben ſi ſich io den haiden lant
Mit raub und mit prant,
Do zufurten ſie di veſten
Di poſen und die peſten.

Sect. I.

DIs her ſich do praite,
Di Chriſtenhait ſich bereite
Hin in der haiden laot;
Baiden roub vnde prant
Erhuben di haiden,
Do ſi ſich mueſſen ſchaiden
Fluchtig aus ir lande,
Si verhertens mit dem prande,
Want ſi is den Chriſten
Niht lenger wolten vriſten,
Si riten vliehunde vor
Die Chriſten iagten auf dem ſpor,
Das der Haiden her
Nimmer zu dehainer wer
Nie getroſten chunden
Untz an die Gerunde.
Do ſi daruber quamen,
Diu ſchif ſi aus namen,
Und wanten da wol ſein geneſen;
Si wolten das gewis weſen,
Do mecht niemant vber chomen,
Die prukke wurden ab genomen,
Do wart der haiden ſo vil,
Das ſi das dauchte ein chindes ſpil,
Das ſi Charlen ſcholten [1] beſtan,
Si wolten vil gewis han,
Das in der werlt anderswa
So manig man, als da,
Nie geſamet ſich;
Des wart ir ſchal ſo grosleich,
Das ſo getan hoffart
Weder ſint noch e vernomen wart.

Sect. II.

DO di gotes pilgrine,
Der Chaiſer uod di ſine,
An das waſſer quamen,
Und das vil wol vernamen,
Das man di gerunde
Niht wol gereiten chunde,
Do viengens ein haiden
Der mueſt ſeu beſchaiden,
Wo ein fuert uber gie,
Czu hant do cherten ſie

An

Ad Sect. XIII.

1) *Twuech*, abluebat. Vid. notam Junii ad Willeram. c. 2. not. 10. noſtræ Edit.

2) *So verſinnent* i. e. *hunc animum*, *hanc mentem habent*.

3) *Di zwo ere*, hi duo honores, nempe, quod ſitis & ſervi Dei, & Liberi ejus.

Ad Sect. I.

1) *Beſtan*, aggredi, prœlio ſc. hoc ſenſu vox hæc ſæpe reperitur apud Noſtrum.

An ein chreſtige ſtat,
Do man die apgot anepat,
Di was Tortoſe genant,
Da ſatz der degen Rulant
Sein horn an ſein munt,
Das erſchalt er [1] drei ſtunde
Mit einer ſolichen ſtimme .
Das er mit des ſchalles grimme
Di apgot und die haiden
Geraichte, und in baiden.
Den ſin benam und die chraft,
Sie wurden alſo zagehaft,
Das ſi niht getrauten geneſen,
Und wolten [2] ane verweſen;
Wan ainer der hies Joſias,
Der do der Eldiſte was,
Vnd auch der relchiſt under in,
Der getroſt in den ſin
Czu mandleichem muete,
Er ſprach wert helde guete
Ewer leip vnd ewer guet
Swer durch ſein zagen muet
Alſuſt leſterleich
Von ſeinem guet entweich
Der en mueſte nimmermere
Sælde guet noch ere
Czu dirre werelt beiagen;
Alſo troſt er die zagen,
Vntz das ſi wurden manhaft,
Vnd ſich alle ir chraft
Vil gantzleich erholten,
Vnd gerne wern wolten
Baide guet vnde leben,
Si begunden an di were ſtreben.
Si plieſen ir viechhorn,
Da wart ein michel zorn
An die Chriſten erhaben,
Si cherten vber den purgraben
Gegen dem Chaiſer an das Velt,
Do wart auch in das widergelt
Mit maniger tieffen wunden,
In vil churtzen ſtunden
Wurden ſi des ſpils ſat
Und entwichen wider zu der ſtat;
Das wart gros ir vngewin
Di Chriſten riten mit ſamte in
Do liten die haiden an der vlucht
Die allerhertiſten zucht,
Davon ſie ie gehorten ſagen,
Sie wurden vliehunde erslagen.

Sect. III.

PAide man vnde weip
Durch behalten den Leip
In der Apgot heuſer lieſſen,
Vil laut ſi ane rieffen
Ir apgot uberal
[1] Vmb der Chriſten val,
Swie vil ſi des getaten,
Ir gote di ne haten
Wider Gote chainen ſin,
Di Chriſten lieſſen zu in drin,
Vnd ſlugens an ir gepete;
Nu horet wie man den goten tete,
Di zuchtens von den ſtulen
Vnd [2] belauftens in den phulen,
Vnd lieſſen die haiden ſehen
Vnd auch der warheit iehen,
Das is niht Gote waren,
Du ſi ſo gar verbaren,
Das ſi ſich niht enrachen;
Di Chriſten do ſprachen:
Ai ſecht wie ewer Gote ſint,
Baide taup, lam vnd blint,
Si mugen in ſelbe niht [3] gefrumen
Wie ſcholtens eu zu helfe chumen
Suſt begunden ſi den haiden
Di Gote vaſte laiden
Mit groſſen ſwertes ſtreichen,
Do geſchach ein michel zaichen,
Als ich furware horte ſagen,
Was da haiden wart erslagen
Das di tievel dar quamen
Vnd di ſele namen
Czu ir aller geſichte;
Do ſi das gerichte
Beſchaidenleich erſahen,
Si begunden alle gahen
In des Chaiſers gewalt,
Si warn iunch oder alt,
Der tauff ſie paten,
Dem ſi gedienet haten
Mit vngelauben vntz dar,
Dem widerſagten ſi gar

Vnd

Ad Sect. II.

1) *Drei ſtunt*, ter, trina vice, in Otfrid. Eu. IV, 13, 73. *thria ſtunton*, ter, trina vice. Apud Tatian. c. 162. §. 4. *trijoſtunt*, ter.

2) Sine dubio legendum: *alle veruueſen*, omnes mori. *Veruueſen* adhuc hodie eſt *putreſcere, carie conſumi.*

Ad Sect. III.

1) i. e. Ad obtinendam Chriſtianorum cladem.

2) Cum vox *Pful* denotet *pulvinar* (nos phulwen dicimus) & Gentilium Diis pulvinaria fuerint in templis dicata. Vid. Torrentium & Caſaubonum ad Sueton. Jul. Cæſar. c. 76. hic verſus ita reddi poſſet:

Et currendo aggrediebantur in pulvinaribus.

aſt, cum jam ante dictum fuerit, idola illa locis fuiſſe mota, & *phul*, *pful* etiam denotet *paludem*, arbitror pro: *belauftens* legendum eſſe: *beſauftens*. *beſaufen* autem idem eſt ac: *Submergere*. In Gloſſ. Monſeenſ. ap. Pezium p. 338. *peſouftun*, demerſerunt. Apud Notker. in Cantic. Moyſ. ℣. 5. occurrit: *uuurden beſoufet*, ſubmergebantur. Unde verto:

Et ſubmergebant eos in paludibus.

conf. infra C. V. S. 8.

3) *Gefrumen*, auxilium ferre, juvare. Otfrid. Eu. III, 10, 37. *frumi* Druhtin thaz wib, *Opitulare* huic mulieri.

4) *Trech-*

Vnd gelaupten an vnser [4] Trechtein,
Der Ertzebyschof Turpin
Der touft si in den namen drin
Von der gwalt wier Christen sin,
Do wart di Gotes lere
Gewinnet also sere,
Das da niemen was
Wan der Deo Gratias
Harte willichleich sprach
Do man so werleich ersach
Di rechten Gotes Lere,
Si paten Got vil sere
Das ir sin heiliger segen
Ewichleich muesse phlegen.

Sect. IV.

Suft wont Charl der Reich
Sechs jar gewaltichleich
Czu Yspanie in dem Lande
Mit roub vnd mit prande
[1] Czufurt er in di veste,
Diu poste vnd diu peste,
Dern mocht chaines bestan,
Swie ein purck was getan,
Do er di haiden auf vant,
Die zuprach er ie zu hant,
Vnd nam in allen das leben,
Da wider endorften si im geben
Weder silber noch golt,
Er was der Christenhait so holt,
Wæren di perge guldein
Si mochten in so niht [2] frum sein,
Das er si hiet genomen,
Si wærn danne zu touff chomen;
Also fuer er durch das Lant
Das er niht des en vant;
Stete, purge, noch her
Was sich satzte zu wer,
Es wer ie zu hant verlorn.
Swær zu den sælden was geborn,
Das er sich tauffen wolte,
Vnd gelauben das er scholte
Den enphie man minnechleich,
Er wer arme oder reich,
Is wær man oder weip,
Sein guet vnd sein leip
Lie man vil gueten friden han;
Im enchunt niemant wider stan,
Vntz er cham zu Sarragos
Do was die haidenschaft so gros
Vnd auch des Landes veste,
Das is di werden geste
Vil harte wagen scholten,
[3] Drada fur sich reiten scholten
Dasn mocht in niht erwenden,
Ern wolt sein arbait enden,
[4] Is letze den der tot,
Anders dehainer slachte not
Mocht in do von geschaiden;
Das vernamen di haiden,
Des wart ier sorge so gros,
Das alle die von Sarragos
Des todes sich versahen,
Vnd offentleich iahen,
Sich endorst gegen Charlen her
Niemant zu chainer wer
[5] Fuer namens niht erpieten
Das si sich des berieten,
Gemainleich vber al
Si heten dreier dinge wal,
Das si der aines welten,
Vnd niht lenger [6] twelten;
Wolten si sich vristen,
So scholtens werden Christen;
Woltens aber sust genesen,
Vnd doch an ir gelauben wesen,
So scholten si das Lant raumen,
Das dorften si niht saumen.
Wolten si sich aber wern
So enchunt seu niemant [7] ernern;
Si muessen benamen tot geligen
Charle chunde niemant an gesigen.

Sect. V.

Ein Chunich het das Lant,
Der was Marsilies genant,
Der enphie so grosse swere,
Do im das selbe mere

Suft

---

4) *Trechtein*, pro quo etiam *Trechtin* legitur, est idem ac Otfridi Druhtin (pro quo etiam *Drechtin*, *Truthin*, *Trohtin*, *Trohten*, *Drohtin*, *Druftene* reperitur) & *Dominum*; in specie *Deum* significat. vid. de hac voce Hickes. in Thes. LL. Sept. Tom. II. in Diss. de Antiq. Literaturæ Septentr. Utilitate p. 156.

Ad Sect. IV.

1) *Czufurt er*, i. e. destruxit,
2) *Frum*, utiles, proficui; *fruma* pro utilitate apud Otfridum aliosque crebro occurrit.
3) MSC. Lizelianum habet:

Die do für sich riten solten

unde verte: *quorum erat ut ulterius in hostes pergerent.*
4) i. e. *nisi mors eum ledat*, *occupet*. MSC. Lizel. habet: *es wante in denn der tod.*
5) Verto: *in posterum certe. fuer* idem est ac: *bi*-*füro*; *Namens* est συνώνυμον vocum *bey namen*, *bi namen*, quod idem est ac: *revera*. Lizel. MSC. habet *Nymmer nicht* pro *fuer namens niht*. Sensus idem est.
6) *Twelten*, moras necterent. est à *tualen*, pro quo Otfr. habet *dualen*, quod idem est ac: *moras nectere*. Gloss. Monseenses ap. Bez. p. 335. *tualot*, morabitur. Eadem p. 330. *tualonter*, moratus. apud Notk. Ps. 101, 13. est *tualo*, pro: *mora*. Keron. Gl. *Twala*, mora, in Leg. MSC. Sor. de S. Clarâ legitur: *er kame ane* twale *zu dem bole. do giengen die heiligen Martere gegen dem Keiser*, conf. infra h. c. Sect. 15. *entwalte*.
7) *Ernern*, servare, est à *neren*, quod *alere*, *nutrire*, sæpe; non raro tamen etiam *servare*, *liberare* significat. *ginerie* pro: *servet* est apud Otfr. I, 5. 108. Gl. Lips. *Neriando*, liberator. in Epist. Isid. JEsus Christus redditur: *nerrendo* Christ. conf. Stad. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 450.

Suſt werleich wart geſagt,
Das im ſo gar was verzagt
Sein Leut, zu dem er ſich verſach,
Des gewan er gros vngemach
Von der ſtarchen vorichte,
Die ich der angeſt worichte
Das er do wurde vertriben,
Er wer mit gemache beliben,
Im hiet niemant niht getan,
Wolt er leip vnd guet von dem han,
Der is im het gegeben,
Do begunde er widerſtreben,
Des warf in des geluckes rat
Rechte in den ewigen [1] mat;
Sein poten ſant er drate,
Da er icht gewaldes hate
Allenthalben in ſein Lant,
Das ſi dar chemen zuhant;
[2] Swas ſein ehren rechte cham
Des warn ſi gehorſam,
Vnd chomen do er in beſchied
Mit einer chrefftigen [3] diet
An ein velt lanch vnd weit,
Do was ein ſo haiſſe zeit
Das ſi alle von der ſunnen
Vil nahen warn verbrunnen.

Sect. VI.

DO wart Marſilies gewar,
[1] Wa ein Olebaum den ſchat bar,
Dar vnter ſas er aine,
Auf einem mermelſtaine,
Vnd ſorgte vil ſere
Vmb freunt vnd vmb ere
Vnd vmb leip vnd vmb guet,
Wand im ſagte ſein muet
Das er ſich chunde vor den Chriſten
Nimmer lange gefriſten;
Dar an was er niht betrogen
Bete Graven vnd Herzogen,
Die ſeines rates wielten
Vnd in dicke behielten,
Die hies er fur ſich chomen,
Er ſprach: ir habt wol vernomen,
Charl reitet do her,
Vnd iſt allev ſein ger,
Das er mich gar vertreibe;
Nu ratet wie ich peleibe,
Er chumt mit ſo groſſer chraft,
Het ich alle haidenſchaft,
Ichn endorft in dennoch niht beſtan;
Was mir das peſte ſei getan,
Das ratet palde, des iſt not,
Is iſt anders vnſer tot,
Alſo wais ich wol das is ergat,
[2] Eſn ſei das vns ein weiſer rat
Do von chunne geſchaiden

Sect. VII.

AUfſtuend do ein haiden,
Der was alt vnde gra,
Vnd was der waiſte da,
Er was zu hoſe ein werder man
Swas karger liſte iemant chan,
Do het er ſich niht vor verſpart;
Im was geflochten ſein part
Er het is an dem muete,
An der geburd, vnd an dem guete,
Swas er do reden wolte
Das man is horen ſcholte;
Er was gehaiſſen Planſcandies,
Seinem herren er vil wol gehies,
Er ſprach: nu troſtet ewern muet,
Ich behalt vns leip vnd guet
Vnd alle vnſer ere,
Volget ir meiner lere,
[1] Do ſprach Marſilies zu hant,
Baide ir leip vnd ir lant
Das ſcholt in ſeinem gepote ſten,
Das woltens nimmer vber gen;
Do ſprach der alde Planſcandies:
[2] Cundiſal mir mein vater lies,
Da wolt ich gerne beleiben,
Nu wil vns Charl vertreiben
Von vnſerm aigen reich,
Das ſtet vns engeſtleich;
Swie is idoch darvmbe ſtat,
Welt ir behalten mein rat,
Wier beleiben [3] an groſſen ſchaden,
Ir ſchult zwelif vur euch laden
Die weiſten di ier indert hat,
Vnd ſendet ſi Charle, das iſt mein rat,

Vnd

Ad Sect. V.

1) *Mat* hic idem eſt ac: *exitium, pernicies.* Islandis: *maat*, exitium, exitus. vid. Dict. Island. Hickeſii Tom. I. ſubjunctum. Belgis Veteribus: *mat*, *mate*, pauper. miſer. vid. Kilian. in Etymol. videant Eruditi, annon huc pertineat locus Mythologi mei MSC. qui in Fab. 52. ℣. 85. & ſeq. ita loquitur:

Wir ſollent mynen man uſsgraben
Und muſſent einen ſtranck haben
Und ziehen an den galgen mat,
Und bencken an den Diebes ſtat.

Conf. Celeb. Eccard. in Not. ad L. Sal. tit. 44. §. 2. Cæterum MSC. Lizel. habet: *in das ewig mat.*

2) i. e. *in eo, quod honori ejus inſerviebat, erant ei obſequentes.*

3) *Diet*, multitudo, populus. vid. Gold. in Notis ad Paræneſ.

Ad Sect. VI.

1) Reddo: *Ubi Olea quadam umbram pariebat* ſ. ſpargebat.

2) *Eſn ſei*, das &c. i. e. niſi ſit, ut &c.

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel. hunc verſum ita exhibet: *die Heiden ſprach* (lege: ſprachen) *zu hant*, qui textus melius hic quadrat.

2) MSC. Lizel. *das Fundiſal.*

3) i. e. *Sine magno damno.* an pro: *obn.*

4) *Vor-*

Vnd enpiet im dienst vnde guet,
Ir traget im willigen muet,
Vnd Ewer Fursten darzu,
Das er ev selber chunt tu,
Was is sei, des er ger,
Sant er sein chnecht her,
Dem weret ir gehorsam;
Er sei ev ane schulde gram,
Des pringet ir in wol innen,
Vnd pietet im zu minnen
Swes er niht welle enbern,
Liebart, Lewen vnde pern
Vnd [4] vorlauft ane zal
Ros vnd more die wal
Vnd tausent muzære,
Geruech er seine swære
Vergessen vmb solichen schaden,
Ir haisset in mit golde laden
Baide mule vnd [5] olbenden,
Der welt ir im dar senden,
Wol geladen suinf hundert,
Dar zu habt ir gesundert
Aus manigem Lande
Des pesten [6] pysande,
Swas funfzehen karren mugen getragen,
Vnd haisset im di poten sagen,
Ier gebet im geisel darzu,
Das er so genedichleichen tu
Vnd ewer gabe enphahe,
Vnd dar zue niht versmahe
Ewern dienst vnd ewer guet,
Ir welt im willichleichem muet
Erzaigen mit so grosser chraft,
Das ir im alle haidenschaft
Vil gerne wellet twingen,
Swas ir des muget volpringen,
Do welt ir nimmer an verzagen,
Das haisset im di poten sagen.

Sect. VIII.

MArsilies sprach: was hulf das,
Des scholt du mich beschaiden bas,
Charl ist vil grimmiges mutes,
Ich getrawe im chaines muetes;
Gesende wir di chint dar,
Wiert er denne gewar,
[1] Das wir niht stete wellen lan,
Das wier im gelobt han,
Ern let ir chaines niht genesen,
Is mues ir aller tot wesen,
Nach den vntrewen,
So mues vns immer rewen,
Das wir ie chint gewunnen;
Schulle wir in des gunnen,
Das mans martert also,
Des muge wir nimmer werden vro;
Is wiert ein ewiger spot
Wier verliesen di werlt vnde Got.

Sect. IX.

DO sprach Plansçandies der alte:
Wir mugen Charlen gewalte
Nimmers anders widerstan,
Wirn muessen gar verlorn han
Bede vnser guet vnd vnser leben;
Durch das wil ich mein sun geben,
Mues is im an den leip gan,
Das ist mir pesser getan,
Denne ich guet vnde leip
Darzue chint vnde weip
Allesamt [1] verliese,
Vnd mein ere gar verchiese;

Sust

---

4) *Vorlauft*, arbitror esse speciem *canis*; forte canem *vestigatorem*, κύνα ἰχνευτὴν, cujus est præcurrere & ita vestigia ferarum indagare. *more*, *muzære* videntur esse species equorum. *Vorlauft* alibi etiam ita occurrit: in Hist. Belli Carol. M. contra Sarac. ℣. 1543. dicitur:

Er biez ime vorezieben
Thie marh bewollen ziere
Unde vorlöffe *tiure.*

Agitur hic de donis, quibus Guenilonnem prosecutus est Rex Marsilius; illa autem sic exponit Noster infra c. 3. Sect. 36.

Si gaben im hunde *und vederspiel,*
Und gute Rosse *so vil.*

Moor Belgis est equus badius, niger. Kilian in Etymol. *Mutzare* occurrit infra, in dicta Hist. Belli contra Sar. ℣. 955. & seqq. legitur:

Sin Ros lies er springen,
Er vloch mit dem gebere
Sam ther göte mutzere, &c.

ibid. ℣. 1768.

Man biez vore leiten ire mutzere.

5) *Olbenden*, camelos, in Tat. Vers. c. 13. 11. *vestimentum de pilis* camelorum, redditur: *giuuati von bariron* olbentono. Gl. Monseens. ap. Pez. p. 336. *Olpentara*, Dromedarii. adde omnino Staden, in Expl. voc. Bibl. Germ. p. 333.

6) *Pysande*, monetæ aureæ species; ita dicta ab Urbe *Byzantina*, ubi primum ab Imperatoribus Orientis fuit cusa. Latine hæc moneta dicebatur *Byzantius*, *Aureus Byzantius*. Gallis *Bezan*, quæ vox adhuc Gallicis Cultoribus artis Heraldicæ in usu est. Sic dicunt: Messieurs du Puy portent d'or à la bande d'azur chargeé de trois *bezans d'or*. conf. du Fresne in Glossar. Latino-Barb. v. Byzantius; adde le Blanc dans l'Histoire des Monnoyes de France p. m. 169. ubi observat Saracenos monetam suam auream appellasse *Bezans*, licet Byzantii non fuerit cusa.

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Quod non velimus firmum relinquere.* i. e. servare.

Ad Sect. IX.

1) *Verliesen* idem est ac: *verlieren*, perdere. Ceu apud Latinos Valesius & Valerius, Fusius & Furius, arbos & arbor, labos & labor in usu erant. de qua re vide Quintilian. Inst. Orat. lib. I. c. 4. p. m. 33. ita & apud Teutones *r* & *s* non raro promiscue usurpantur, quod & hic in voce: *verliesen* contigit.

Ad

Suſt behalt ich doch ein tail,
Volget mir is iſt vnſer hail.
Nu merchet mein rat gar,
Vnd ſendet im die chint dar,
Ich geſchaffe in einer churtzen zeit,
Das ers vns gern wider geit,
Heiſſet in mit gueten ſiten
Harte vleiſchleich piten,
Das er zu diſen zeiten
Geruech wider reiten:
Swenne er vnd di ſinen
Hin chomet zu dem Reine,
Das er mit ſeiner diet
Ein hoff dar gepiet
An ſeinem ſtuel zu Ache,
Ane widerſprache.
Chomet ir vil gerne dar
Czu Sant Michels tag,
Das er niht an ev verzag,
Irn zweivelt nimmer dar an,
Irn werdet gerne ſeine man,
Vnd machet im zinshaft
Darnach mit ewer chraft
Manig haideniſches reich,
Das rat ich getrewleich
Gehaldet diſen ſelben rat;
Ich ſag ev recht, wie is ergat,
So reitet Charl in ſein lant,
Vnd ſchaidet ſich ſa zu hant
Sein her alle gemaine,
Vnd beleibet er [1] alters alaine;
Die er denne hie lat,
Den er ditz lant befolichen hat,
Die haiſſet ir alle vahen
Vnd [2] ſumeleich hahen;
Mie iſt ein dinch wol bechant,
Swen er bevilichet ditz lant,
Das ſie im alſo liep ſint,
Das er vns alle vnſer chint
Vil gerne drumme wider geit,
So gemache wier ouch in der zeit
Ditz lant alſo veſte,
Das wir dehaine geſte
Nimmer mer [3] entſitzen;
Mit ſo getanen witzen
Schulle wier in vertreiben
Vnd in dem lande beleiben.

Sect. X.

DO der rat was getan,
Marſilies hies dar ſur gan
Czwelif vil weiſe haiden;
Nu wil ich ev beſchaiden,
Wie ir namen warn getan,
Die er zu poten wolde han;
Da was Glargis von Parguel,
Der was an ſeinem rate ſnel;
Darnach chom Eſtropis
Vnd ſein ſun Stramaris
Vnd Priamor von der warte,
Vnd Gralant mit dem parte,
Dar chom auch Baltiel,
Vnd Malbrant von Merel;
Dar chom der alte Jomel,
Vnd Slangries vnd Donel,
Vnd Matheus ſein Oheim,
Der was der weiſten ein,
Vnd der alte Planſcandies,
Marſilies in do ſagen hies
An diſen dingen ſein muet,
Das dauchtes alleſamt guet.

Sect. XI.

DEr Chunich gegen in auf ſtunt
Vnd warp recht als di tunt,
Den paide gach vnd ernſt iſt;
Er ſprach: ir chunnet manigen liſt,
Euch iſt gros weishait undertan,
Des han ich mein ere an euch verlan;
Nu ſecht das ir mich wol bewart,
Dar vmbe iſt immer vngeſpart
Baide lehen vnd aigen;
Ich wil ev gerne zaigen
Baide frumchait vnd minne,
Handelt is nu mit ſinne
Durch Ewer ſelbers guete
Vnd weſet æinmuete
Vnd nemt palme in di hant
Is iſt vns zu ſorgen gwant,
Ir ſchult zwelif blanche mule nemen,
Di mir zu geben gezemen
Gegen ſuſt getanen ſolde,
Vnd ladet die mit Golde
Vnd pringet Charle das,
Er vernimt die rede deſter bas,
Vallet an ſein fues,
Das ich fride haben mueſſe,
Vnd ſagt, was ich im geben wil,
Ich weis vil wol des iſt ſo vil,
Iſt im icht vmbe guet,
Das er vns auch gnade tuet;
Di poten cherten von dan,
Si furten reichev chlaider an,
Si furten goldes di chraft
Vnd ein valſche potſchaft.
Do ſi begunden nahen,
Das ſi den Chayſer ſahen,
Czu Corders vor der ſtat ligen,
Ein gepirge ſi do nider ſtigen;

Do

Ad Sect. IX.

1) *Alters aloaine*, omnino ſolus. Flandris: *alder-eerſte*, omnium primus; *alderminſte*, omnium minimus.

2) i. e. *aliquos ſuſpendio afficere. Sumilich* eſt, *aliquis.* Vid. Otfr. Ev. III, 3, 33. & IV, 12, 21. *haben* eſt noſtrum: *erhaben*, quod pro: *crucifigere*, *ad crucem ſuſpendere* ſæpe occurrit. vid. Otfr. paſſim. Adde Tat. c. 199. §. 9.

3) *Entſitzen*, i. e. *timeamus.*

Ad

Do ſi vber ſahen ſein chraft,
Vnd di aller peſten Ritterſchaft,
Di auf diſer Erden
Je geſamt torſt werden,
Das velt was lanch vnd prait,
Si ſahen do gros ſchonhait,
Vil manigen helt ehunen,
Vnd manigen vanen grunen,
Manigen roten vnd weiſſen
Si ſahen das velt gleiſſen
recht als is were guldein,
Is gab von golde ſoliehen ſchein,
Das ſi ſprachen in der veintſchaft
Si ſehen wol das Charles chraft
Niemant chunde widerſtan,
Man mecht im wol mit fride lan;
Swa mit man di zeit vertreip
Der gern an vngemuete beleip
Des hæt Charl vor im me,
Danne ſeit oder e
Je chain Chunich gewunne,
Oder immer gewinnen chunde.
Ane Salomonen aine,
Dem ſchulle wier alle gemaine
Der groſten herſchefte iehen
Div ie bei Chunige geſehen.

Sect. XII.

DO ſi niht ſchaden namen
Vnd zu dem her quamen,
An dem erſten grueſſe
Viellen ſi zu fueſſe
Allen den, di da waren,
Vnd begunden gebaren
Vil diemutichleiehe;
Baide arme vnde reiche
Entwichen und raumten in,
Do mit quamen ſi hin
In vil churtzen ſtunden,
Do ſi den Chaiſer funden,
Obe einem [1] ſchachzabel was das
Da er mit Gerolte ſas
Dem Hertzogen von Swaben
Dem ſeine tugent gaben
Werdichait mit lobes chraft,
Er was ein Ritter manhaft;
Nu ſi begunden nahen,
Das ſi den Chaiſer ſahen,
Do erſchrackten ſi do von,
Si waren e niht gewon
Deheines man ſo wunnechleich;
Er was der roſen geleich
An dem antlitz ſein;
Sein varbe gab den widerſchein,
So diu ſunne des mitten tages tuet;
Im was beſeſſen ſein muet
Mit des hailigen Geiſtes chraft,
Got het ſein Maiſterſchaft
An Charle lieben ſchein getan
Er iſt auch heilich ane wan
Im was noch rechten dingen not;
Er was der Veinde tot,
Den armen was er [2] haimleich,
[3] Wider vbel erparmte er ſich,
Czu Got was er [4] gewere,
Vnd was ein recht Richtere.
Er weſte aller dinge ein achte;
Er lert auch vns [5] di phachte;
Di prucht im ein pot
Von dem oberiſten Got;
Er was bederbe vnd recht
Czu dem ſwerte gar ein gut [6] chnecht;
Er was aller dinge auserchorn,
Milter Chunieh wart nie geborn.

Sect. XIII.

DEr haiden darfur trat
Sein rede er vernemen bat;
Charl in ſelber reden hies;
Do ſprach der alte Planſcandies:
Heiliger Chaiſer herre
Minne, ſelde vnde ere
Div ſei ev immer vndertan,
Di muſſet ir von dem Gote han,
Der den Himel vnd di erden
Von nihte hies werden;
Der von dem Himel tet ein vart,
Vnd von einer magt geborn wart,
Der in dem Jordan wart getauft,
Vnd zu der Marter wart verchauft
Vnd an ſeiner menſchait
Den tod an dem Chreutze lait,

Vnd

Ad Sect. XII.

1) *Schachzabel*, ludus latrunculorum, *Schachſpiel*. legitur & *ſchoffzabel*, & *ſchoffzagel*, ſed corrupte.

2) *Haimleich*, mitis, manſuetus, familiaris. Ab *Haim*, quod *domum*, *Patriam* denotat. Keyſersperg in Poſtilla Part. IV. p. 20. a. und do das Volck zuſamen kam, do gebot er den drachen in dem namen Jeſu, uſs der Stadt zu gon, und hynfur nymmer kein ſchaden yemands zu zufügen. Alſo worant ſie *heimlich* worden als ſchäfflin, und giengen ſtracks usz der Statt und thetten nyemands kein ſchaden. Huic opponitur: *Unheimlich*. Apud eondem Keyſersperg in Tr. vom Auszgang der Juden legitur: wie iſt dir Got ſo hert, und ſo *unheimlich*; er achtet din nit.

3) i. e. *Erga reos criminum erat miſericors*, ſecundum rigorem juris nnn judicabat.

4) *Gewere*, attentus. à *waras*, cuſtodia, cura.

5) *Phahte*, idem eſt ac: *Leges*. Vox hæe corrupta eſt ex vocabulo: *Pactum*; *Pactus*, quod in medio ævo *Legem* denotat, quo ſenſu *Lex Ripuariorum* apud Rheginonem appellatur *Pactum Francorum*, ceu notat Baluzius ad Capitul. Regum Franc. p. 994. conf. omnino Celeberr. Eccard. ad LL. Sal. p. 7. Vnx *Phaht* eodem ſenſu nccurrit in Fragmento de Bello Car. M. contra Saracenos ℣. 4346. ubi: alſo thiu *phaht* lerte. Adde Ej. ℣. 508. κατ' ἐξοχὴν autem *Legem Divinam* denotat.

6) *Chnecht*, *knecht* pro: Miles, innumeris locis legitur. Sic ap. Notk. Pſ. 63, 9. do in milites (*chnehta*) ſageton, daz er irſtanden was.

Ad

Vnd ein vart zu der helle tet
Durch feiner miltechait bet,
Und di feligen erlofte
Vnd alle di getrofte
Di feiner lere volgten nach,
Czu dem ift vns gerne gach,
Wand wier fein haiden,
Laider von Got gefchaiden;
Nu pit wier ev vil fere
Durch des felben Gotes ere,
Das ir uns die touf haiffet geben
Vnd haiffet vns orden vnfer leben
Das wier Gotes hulde werben
Vnd an difen funden icht fterben.

Sect. XIV.

CHarl ein weil [1] entwalte,
Do fprach ave der alte,
Nu zweivelt herre Chaifer niht,
Swas ir gepietet das gefchicht,
Marfilies mein Herre
Der hies ev fagen verre
Sein dienft getrewleich,
Vnd darzu von feinem reich
baide Herren vnd Furften
Ob fi des piten geturften,
Das ir vns di tauf haiffet geben,
Wier wellen zinfen vnfer leben,
Nu helfet uns an ewer E.
Mein Herre geit ev Goldes me.
Den chainen Chunige wurt gegeben
Seit der erfte man begunde leben;
Baide mule vnd olbenden
Welle er ev geladen fenden,
Fuinf hundert hies er fagen,
Vnd was fuinfzig karre muge tragen
Auserwelter Byfande
Vnd fwas in ewerem lande
Sæltzeim vnd liep ift,
Des wil er ev in churtzer vrift
Het fenden alfo vil,
Hunde vnd vederfpil;
Ros, lewen vnde bern,
Untz er ev des wil gewern,
Swas eweren namen eret
Das er is vil gerne meret,
Vnd hies ev piten durch ewer vart,
Swo er fich habe miffewart,
Das ir im haifet darzu,
Das er is alfo wider tu,
Das is im an di fele icht ge,
Vnd hies ev den noch piten me
Vil verre durch ewer felen hail,
Das ir vns entwichet ein tail,
Vntz das er fich beraite;
Ditz lant wiert zu poshaite,
Und gepietet ewer fprache
An ewern ftuel zu Ache,
Dar chumt mein Herre, als ich iu fag,
Czu fant Michels tage,
Vnd pringet taufent furften dar
Vnd let ev werden gewar,
Das er ev minnet fere,
Des habt ir groffer ere,
Das fi nach ev reiten mueffen,
Vnd ev do haim pueffen,
Den ob is hie gefchech;
Mein Herre wil das man fech,
Swa mit er immermere
Eweren namen vnd ewer ere
Vnd ewer lob gehohen chan,
Das er fich nimmer dar an
Als vmb ein har gefaumen wil
Vntz recht an feines todes zil.

Sect. XV.

CHarle fich alles enthielt
Wand er groffer waishait wielt,
[1] Vntz er das wort geiihte,
Das haubet er aufrichte,
Vnd fprach zu dem alten:
Das dein Got mueffe walten,
Du fcheineft in gueten geberen;
Wie wilt du mir ditz beweren;
Ich chere mich niht an ewern ait,
Ir tuet mir di gewishait,
Der ich vil wol gelauben mues;
Ich entweich ev nimmer ein fues.
Do fprach Planfcandies der alte:
Gepiet das man mich behalte,
Mein Herre der hat fune drei,
Ob is ewer weifen rat fei,
Der nemt zu geifel ainen.
So let mein Herre chainen,
Di in Herren namen fint bechant,
Jer iegeleicher mueffe ev zu hant
Czu geifel geben den feinen,
So gib ich ev auch den meinen;
Wier wellen ellev div chint
Di vnder den Furften gebotn fint
Czu geiffel vil gerne geben;
Vnd immer Chriftenleichen leben,
Vnd laiften alles ewer gebot;
Nu enphahet vns durch den reichen Got.

Sect. XVI.

DO fprach der Chaifer: tut ir das,
So gefchach nie leuten bas,
Ir feit an der fele genefen,
Vnd muger doch an fchaden wefen;

Welt

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Moram nectebat* sc. in refpondendo, vid. Notam fupra ad v. *tuuellen.*

Ad Sect. XVI.

1) i. e. *Donec hoc dixiffet.*

2) MSC.

Welt ir Chriſtenleich leben
Ir muget mir leichter gegeben;
Ich chome her niht durch ewer guet,
Got wil das ir ev abe tut
Ewers vngelauben, den ir hat,
Vnd ewer Gote varn lat,
Apollen vnd Machmeten,
[2] Da ſchol niemant anpeten,
Der tievel iſt darinne,
Der hat euch mit ſeinem ſinne
[3] Geſtrichet an der miſſethat,
[4] Swie hart er ev geliebet hat,
Sein lere vnd [5] ſein ſtimme,
Sein lon iſt alſo grimme,
Swer im volget an den tot,
Der chumt nimmer aus der not;
Marſilies ewer Herre
Der hat mich verſuhet [6] zu verre,
Er hies mir enthaupten zween man,
Di ich vergeſſen nimmer chan,
Di ich dar zu poten ſante,
Domit er mich ſchante,
[7] Alſo wurd auch euch alſo getan,
Wan das ich is durch Got lan,
Der ein Fuerſte iſt aller guete,
Vnd durch ſein diemute
Czu Iheruſalem ein Eſel rait,
Vnd di marter durch vns lait;
Der furte ein palme an der hant,
Nu ſeit ir her zu mier geſant,
Vnd furet daſſelbe zaichen,
Das mues mein hertze erwaichen,
[8] Ich ſchiede ev anders von den peſten lite
Der Palme der bezaichent den Fride,
Des muget ir wol weſen vro,
Was ob is Got noch fuget ſo,
Das Marſilies wiert bechert,
So iſt di Chriſtenhait wol geert;
Hier zu herbergen vntz morgen
Irn durfet darvmbe niht ſorgen.
Ich laſſe eu hin mit minnen,
Got laſſe euch ſein hulde gewinnen.

CAP. III.

DI haiden wolten di Chriſten
Erslichen han mit liſten
Aus Corders der Stat,
Do wurden ſi des todes ſat,
Baide man chint vnd weip
Verlurn da irn Leip;

Sect. I.

VNtz di rede wart getan,
Do ſahens reiten vnd gan
Di haiden alle
Aus der Stat mit ſchalle,
Darumbe ſi da lagen;
Di begunden is vaſte wagen,
Si wolten di Chriſten
Erslichen han mit liſten,
Des wurden di Chriſten gewar,
Vnd ſchiere wol gar,
Vnd hueben ſich dar naher,
In was auch deſter gaher,
Ob ſi des wurden gwar,
Das ſi der haiden ſchar
Czu der flucht getwungen,
Da ſi mit in drungen
In die Stat mit gewalt;
Do ſæch man manigen degen palt;
Di wol mit vnverzagten ſiten
Nach lobeleichen preiſe ſtriten;
Der Margrave Diepolt
Der gab do ſo reichen ſolt
Mit einem gueten Swerte,
Swelichen haiden ers gewerte,
Di wart ſo reich gemacht,
Das er nach guete niht mer acht;
Vnd begunten doch ſo armen,
Das in niemantes erbarmen
Mochte pringen aus der not,
Wand er lag do zu hant tot;
Czu helfe cham im Anſis
Otte vnd Gergis
Vnd Gotfrit mit Charles vanen,
Der wart manigem [1] zu banen;
Der Yve der quam;
Dar cham der degen Ingram,
Vnd ſlugens hin wider,
Do viellen di haiden nider,
Vntz das di helde guet
Muſten waten in dem pluet;
Do entwichen di haiden zu der ſtat,
Vil enge wart in das phat,
Michel wart das gedranch
Manige ſcleichen wanch
Taten di Haiden;
Man ſach ir manigen ſchaiden
Von freunden vnd von guete;
Man ſach da mit dem pluete

Vil

2) MSC. Lizel. *die ſal.*

3) MSC. Liz. *geſterket. geſtrichet* tamen ſtare poteſt, ſi poſitum ſit pro: *geſtriket*, alligavit.

4) MSC. Liz. *vil bart.* recte.

5) MSC. Liz. melius: *ſein ſynne*, ejus animus.

6) MSC. Liz. *zu fere.*

7) Hunc & ſeq. verſum ſic exprimo:

Ita etiam vobis fieret,
Niſi id omitterem propter Deum.

8) Verte:

Separarem vos alias ab optimo membro,
i. e. niſi Deum reſpicerem, vos decollari juberem.

Ad Sect. I.

1) *Zu banen*, ad perniciem, ad exitium. *bana* Gothis eſt, *necare*, *interficere*; *bane*, cædes, exitium, homicidium, mors. *banadagr.* dies fatalis. *banamadur*, auctor cædis; *bani*, homicida. vid. Verel. Ind. L. Goth. Anglo-Sax. *bana*, homicida, pernicies. Island. *baun*, damnum.

Vil manig Swert berunnen;
Di prukke ſi gewunnen,
Vnder des quam Rulant,
Er truech an ſeiner [2] zeſinen hant
Mit golde bewunden ein [3] ger,
Do mit gefrumt der helt [4] her
Vil manigem zu der helle;
Er vnd Oliſier ſein geſelle
Wurſen di ſchilt zu den rukken,
Vnd huben ſich uber die prukken;
[5] Do quamen in ſolich geſte
Davon ir ſtat vil veſte
Der wierte wart beraubet,
Si wurden gar betaubet
Mit dem tode uber al;
Die Chriſten ſlugen zu tal
Man chint vnde Weip,
Do behielt niemant den Leip;
Suſt wart verendet der ſtreit;
Nu was is umb die zeit,
Das tag vnd nacht ſchiet;
Do ſchuef di Chriſten diet
[6] Mit rub aber ir gemach;
Der alte Planſcandies ſprach
Czu anderen ſein geſellen,
Ditz leut hat chraft vnd [7] ellen;
Schulle wier vor in geneſen
Das mues di groſte ſelde weſen
Diu noch ie leuten widerfur;
Bei Machmeten er vaſt ſwur;
Im wer der troſt vnbechant,
Das ſi behielten das lant.

Sect. II.

DEs anderen morgens frue
Gedacht Charl dar zue,
Das ſi niht wurden betrogen;
Chunige vnd Hertzogen
Vnd ander di Furſten gar
Di lat er alleſamt dar;
Er hies ſev fur ſich ſitzen,
Vnd ſprach in zu mit witzen:
Nu vernemt ir Herren alle,
Wie ev di rede gevalle;
Marſilies mein viant
Der hat her zu mir geſant,
Vnd peutet Chriſtenleich zu leben
Vnd vil goldes zu geben,
Vnd ſein ſun zu geiſel darzu;
Nu ratet was ich darvmb tu,
Vnd ratet di Gotes ere.
Ich ger nichtes mere,
Wan das wier mit ſo getanen dingen
Da wir Gotes hulde domit erringen;
Auf ſtuend der degen Rulant:
Marſilies hat her geſant,
Sprach er, durch ein Liſt;
Ich wais wol was di rede iſt,
Er geit ev ſwas ir ſelbe welt,
[1] Das ir hie lenger niht entwelt;
Geſchicht aber vns di ſchande,
Das wir vns an diſem Lande
So ſere verſaumen,
Das wirs darvmbe raumen,
So richtens auf ir apgot,
Swas wir haben pracht in Gotes gebot,
Das haben ſi ſchier widertan,
Ditz muge wier gerne vnderſtan;
Wier haben vns vbel bewart,
Geb wier vnſer groſſe vart
Vmb alſo lutzel guetes;
Sei iemant hie des muetes,
Das er gern guet beherte,
Dern chauf is niht mit ſeiner verte;
Er mag doch guetes werden ſat;
Wier gewinnen ſo manige reich ſtat;
Da di haiden mueſſen ſterben,
Vnd ir guetes muget [2] erberben,
Wol zehent ſtunt als vil,
Als das er vns hie geben wil;
Das iſt ein pas gewunnen guet;
Ich ſag ev recht mein muet;
Ich fur durch ſilber noch durch golt,
Noch durch chainer ſlacht ſolt,
Wan das ich mich ophert gote,
Swen mir chumt ſein pote,
Das ich den Leip verwandeln ſchol,
So getraw ich Got als wol,
Ob ich an ſeinem dienſt erſterbe;
Das ich nimmer ſo verderbe;
Mein wert doch etleich rat,
Wand er nihtes vngelonet lat.

Sect.

2) Antiquiores dicunt: *zeſiwen hant* i. e. manu dextra, de v. *zeſiwe*. vid. Palthen. ad Tat. II, 4. noſtro propinqui tamen etiam adhuc *zeſewe* interdum pro dextrâ uſurpant. ſic in Aſtrologo meo MSC. p. 6. b. legitur: er hat ein zeychen an der *zeſewe*.

3) *Ein ger*, funda. Sæpius apud noſtrum aliosque hoc ſenſu occurrit. ita in Hiſt. de Bell. Car. M. contr. Sar. ℣. 3937. legitur:

Ogier der wigant,
Der ſtarke an ſiner hant
Einen ſpanne braiten ger.

Twinger in voc. meo Lat. Germ. MSC. *Falarica*, groſſes ſchos oder balſter, oder ger.

4) *Her*, alias *honoratum*, *præſtantem*, *ſanctum* ſignificat, hîc autem *fortem* indigitat: quo ſenſu & alibi reperitur. ita infre apud noſtrum eſt: *er was vermeſſen und* here. Aſtrolog. meus MSC. fol. 6. a. *wurt ein kint geboren*, *daz wirt* here *und kundig*. mens itaque hujus & ſeq. verſus eſt, quod fortis hic Heros fundâ ſua multos expediverit ad generum Cereris: ſeu ad infernum.

5) Mens horum verſuum eſt, quod adventus ſeu introitus violentus hoſpitum (Francorum) effecerit, ut Vrbs hæc quamvis munita antiquos dominos amiſerit.

6) *Mit rub*, pro: *mit rube*, quiete dormiendo.

7) *Ellen*, fortitudinem. vid. Notam noſtram ad Otfr. Præf. ad Lud. ℣. 134.

Ad Sect. II.

1) i. e. *Ne diutius hic moreris.*

2) *Erberben*, pro: *erwerben*, acquirere.

Ad

Sect. III.

OLifier der Helt guet
Der sagt auch recht sein muet;
Fur den Chaiser et gestunt,
Als werde ratgeben tunt:
Do sprach der tugent ein Vorste:
Herre ob ich getorste,
Ich geriet ev wol ewer ere;
Euch hat geminnet sere
Vnser Herre der Heilig Christ,
Wan diu werlt mit ev gezieret ist
Als das durchsoten golt;
Ich sag ev, was ir tun scholt;
Welt ir wol arbaiten,
So lat vns das her laiten
Allenthalben an das met;
Sei den iemant der vns wer,
Das lat vos also handeln,
Das wirs mit den swerten wandeln,
So pringe wiers an das gebot,
Das si den oberisten Got
Czu einem Scheppher muessen erchennen;
Wir schullen brechen vnde brennen
Ir pethaus unraih,
Die tievel alle gemain
Di muessen da rumen,
Ditz entschulle wir niht sumen;
Dirre alt ist nachretick;
Werde wier so missetetick
Das wir in raumen ditz lant,
So vercheren si is zu hant
Aber wider in ir E;
So gesament sich di Christe nimmer me,
Di wier ou chaum haben gewunnen
So sprechens wier sein entrunnen.

Sect. IV.

AUf stunt der Pylschoff Turpin,
Schephe meioem munt ein turlin
Sprach er, Heiliger Christ
Wan du Scheppher aller dinge pist,
Vnd schepfe mir danne darzu,
Das ich dein willen getu,
Vnd das mans also vernem,
Als is deinem oamen wol gezem;
[1] Vogt voo Rome sprach er do,
Jer muget wol immer wesen vro,
Das ev Got der ern gan,
Das er ev fur alle man
Gezieret hat so schone,
Das iv vnd Ewer chrone
Alle Christen Chunige neigent,
Vnd ehain ewer lob versweigent;
Nu verschuldet di grossen ere,
Is missesimt vil sere,
Swer sich gefuget darzue,
Das er des morgens frue
Gedinget in den Weingart
Vnd sich so sere missewart,
Das er vesperzeit heraus vert,
Der wiert des lones [2] verhert;
Ditz merchet Gotes Chnecht,
Got hat ev vil recht
In den weingart gedinget,
Das irs wol vollpringet,
Da vleist ev allesamt zue,
Vart daraus niht zu frue,
Ist die Gruntfeste guet,
So ist das oberist werick behuet,
Das is nimmer mag gevalleo;
Das Gotes reich ist vns allen
Aufgestecket, als ein zil,
Dahin mag gelaufeo wet do wil;
Nu volget dem swartzen rabe niht,
Den man in posen siten siht,
So chumt ir an [3] der selden steick;
Ir schult das grune oelezweick
Mit der turteltauben oemen,
Vod lat ev alle des gezemen,
Das ewer gelaube stete sei,
Vnd behuet ev dapei
Vor Marsilies Golde;
Diene wier noch dem solde,
Den vns Got wil selbe geben,
Das ist das ewige leben;
Das gepiet ev der Heilig Christ,
Der immer mer gepietunde ist.

Sect. V.

DEr rat dunchet mir gewis
Sprach der Herzoge Naymis,
Vnd ein Pyscholf, der hies Johan;
Allso taten alle seine man,
Vntz an ein Hertzogen;
[1] Der wolt in wider han gezogen;
Der was Rulaodes Stiessater,
[2] Einer stille der pat er,
Er stund auf ein banc,
Vnd sprach: di fursten haben vndanck,
Seit si bederbe vnd weis sint,
[3] Das si vernement tumbeo chint,
Mit der tate wellent si genesen,
Vnd lassent vns weise Leute wesen,
Der mein herre grossern frume hat
Czu vechten vnd auch an den rat;
Di hat man alle verlan;
Durch Got was habt ir getan?
Ewer sinne vod ewer weishait
Vns waisen mues das wesen lait;

Isu

Ad Sect. IV.

1) *Vogt von Rome.* vid. Goldastum in Notis ad Paraenes. pag. Edit. Goldastinae 358. sqq.
2) i. e. *Illi merces non datur.*
3) *Der selden steick*, felicitatis semitam. de v. *steick*, *steig*, *stig*. vid. Notam meam ad Otfrid. II, 4, 17. n. 5.

Ad Sect. V.

1) i. e. Qui optabat, ut iterum recessisset, abiisset ex Hispaniâ Carolus.
2) i. e. Rogavit ut linguis animisque faveant.
3) i. e. Quod audiant (morem gerant) homines, qui consilio sunt infantes,

Isn zimt vns niht wol,
Das vns Rulant vberrufen sol,
Den höt ich an di haide streben,
Dar en wil ich im chain geleit gehen.
Seit di haiden hin [4] iehent zu Gote;
Vnd dar zu seinem gepote
Mit der Christenhait gehotsam sint,
Vnd pietent zu geisel irev chint;
Was welt ir denne mere,
Ir verlieset ewer ere,
Welt ir Rulande volgen.
Des wart im Rulant [5] erholgen,
Vnd tet idoch, als ein man,
Der seine zucht hchalten chan;
Czu Genelunge er do sprach:
Jv dunchet mein rat nie so swach,
Esn werd ein michel poser rat,
Tue wiet, als it gedacht hat,
Das wir sust wider haim varn,
So chan is niemant bewarn,
Wiet muessen verliesen das lant;
Marsilies hat auch her gesant
Fuinfzehen Graven zu einer stunt,
Di taten vns allen chunt,
Si wolten Christenleich leben,
Vnde wolten vns wunder gutes geben;
Das hant si an vns alle erlogen,
Als werde wir auch nu hetrogen;
Nimt man ir guetes [6] icht,
Ich rat is noch hilf es niht.
Man tuet auch ane Gotes ere,
Is gerewet vns noch vil sere.

Sect. VI.

DAs si an ein andet niht wolten volgen,
Des wat in Chatl erbolgen,
Vnd sprach in zornichleich zue:
Ich wais was ich darvmbe tue,
Ir stet von dem Reich
Vil gar vngezogenleich,
Mag ich ev des niht gestillen,
So sag ich ev meines willen
Ein ende vnd ein soliches zil,
Das ichs selhe richten wil;
Geschicht is [1] talauch icht mere
Tuet is durch Gotes ere
Vnd schaffet palde den Rat,
Das ir mier aine rede hat
Allesamt geleiche;
Die da von Franchreiche
Gesamten sich vil drate
Mit eim gemainen rate,
Vnd giengen verre hin dan;
Da tiet ein igleich man
Das in daucht das peste;
Do [2] besanten sich di geste,
Der rat daucht sev gewis:
[3] Dar cham der Hertzoge Naymis
Vnd Ogir von Tennemarcke
Vnd Dietreich der starcke
Vnd Wide von Waschonien,
Vnd Yve von Alhonien,
Vnd Gotfrit von Rione,
Vnd Reichart von Tortone;
Heinreich von Garmes wart besant,
Diepolt von Termes chom zu hant
Vnd Turpin von Remis,
[4] Vnd Mylun von Albemis,
Vnd Olifier vnd Rulant,
[5] Vnd Walther det Weigant,
Dar Engelher vnd Setgis,
Reimunt vnd Ansis;
Gehelun stuent abet vnder in
Vnd chert allen seinen sin,
Dar an das si haim riten,
Des hegunde et grosleiche piten
Vnd tiet is auch vil sere;
Et sprach: durch Gotes ere
Bringet den Chaiset darzue,
Das et anders niht entue,
Wan enphach di haiden,
Vnd lasse di poten hinne schaiden,
Als is den Christen wol gezeme
Vnd di grossen gebe vil gern neme,
Vnd neme di geisel zu hant,
Vnd besetz ditz lant
Vnd sein purge darzue,
Das in hie niemant niht entue,
Vnd lasse vns zu disen zeiten
Czu vnseren chinden reiten;
So wir dahaime sein belieben,
Vntz wier di mnde han vertriben,
Wil sich Marsilies missewarn,
So muge wir aber her wider varn,
Vnd zustorn im alle sein chraft
So sete das vns di haidenschaft
Gemuet nimmer mere;
Ditz rat ich vnd lere.

4) *Iehent* scriptum pro: *gehent*, *gahent*, properant.
5) *Erbolgen*, iratus.
6) *Icht*, etwas, *aliquid.*

Ad Sect. VI.

1) Pro: *talauch icht mere* MSC. Lizel. habet: *talast mere.* in utroque textu *vitiose.*
2) *Besanten.* i. e. vocabant, ad se peregrinos i. e. eos, qui non erant Franci.
3) MSC. Lizel. habet:

Dar kam auch der starke
Wyde von Vaschonie.

4) MSC. Lizel. *Mylon von Aschalpenis.*
5) MSC. Lizel. habet:

Und Turpin mit der gewichten hant,
Dar kam der Degen Ansis,
Gerges und Sergis,
Und von Brytannie Reymunt,
Genelun kam zu derselben stunt
Und stund inmitten under in

Sect. VII.

DO sprach der Pyscholf Turpin:
Di rede verpiet vnser trechtin,
Das wier icht wider cheren,
Mir also churtzen eren;
Wier schuln is bas verenden,
Mein herre der schot darsenden,
Das er di warhait ervare,
Nu nemt des allesamr ware
Vnd chiesen vns ein weisen man
[1] Der vns vil wol erwarn chan
Marsilies gemuete,
Ich getraw im chainer guete
[2] Wil er sich lassen Christen,
Das ervar wir mit listen,
[3] Wir schuln in also besassen,
E wir in mit fride lassen,
Das wir nimmer zweifelen me.
Auf mein ampt und auf mein E.
Das lere ich und rate.
Do sprahen si vil drate,
Den rar wollens alle loben,
Des wand er vor laide toben.
Genelun, der da wolte heim,
Der sprach alterseine nein;
Di andere sprahen alle ja,
Hie mit raumren si is da,
Vnd paren alle gemaine
Ein Pyscholf, der was raine
Vnd was gehaissen Johan,
Vnd was dem Chaiser ein liep man,
Das er darfur trete,
Vnd ir rede tete,
Der was alr und also swach,
Das er vil chaum ein wort gesprach
[4] Wen si da rede baten,
Warumbe si das taten,
Das merchet alle gemeine,
Sein hertze was so reine,
Das si sich des versahen.
Vnd offentleich iahen,
Er wer der aller peste
Den iemant [5] lentick weste;
[6] Vber sein chrucken laint er do,
Czu dem Chaiser sprach er also:
Ein gruntfeste der Christenhait,
Ein haubt vnser arbair,
Ein plueme des Edeln glauben,
Ir schult mit das erlauben
Durch Ewer tugent sues,
Das ich herre hie reden mues,
Des mich di fursten gepeten hant,
Alle di hie vor ev stant.

Sect. VIII.

DO sprach der Chaiser: Meister mein,
Ditz scholt ein starcher man sein,
Den si darzu scholren han erwelt;
Ir habt den leip so vil gequelt,
Das man ev sitzen scholde lan;
Nain herre, sprach er, ich mag stan
Czu disen zeiten harte wol,
Wand ich Gotes ere sprechen schol;
Di an disem rat warn
Die wellent des gerne varn,
Das si niht werden betrogen;
Chunige vnde Hertzogen
Pyscholf, Graven darzue,
Di sprechent, ob Marsilies tu,
Als di poren gestern iahen,
Ir schulr in gern enphahen
Vnd schult di haiden gewern
Geschaidenleich, was so gern;
Irn schulr in aber gelauben niht,
Irn secht der rechten warheit icht,
Si haben vns ouch betrogen e,
Wir furchten ditz nu [1] sam ergé.
Sendet ewern poten dar,
Der vns an Marsilie ervar,

Was

Ad Sect. VII.

1) i. e. Qui aptus est ad veram Marsilii mentem explorandam.

2) i. e. Christianum facere, convertere ad Christianam religionem.

3) Hos 4. versus ita reddo:

Debemus illum ita obsidere i. e. cogere
Antequam illum quietum esse sinamus,
Ut nulla amplius dubitandi (de ejus fide) *causa supersit.*
(de hoc vos adjuro) *per meum officium & religionem.*

4) Cod. Lizel. habet:

Den sy do reden baten,
Warumb sy das taten
Das uuas nit so claine
Sein herz uuas so reine.

Uterque textus indicat causam, quare loquendi munus huic Johanni detulerint.

5) MSC. Lizel. *lebend.*

6) in MSC. Lizel. post hunc versum sequuntur versus sedecim, qui ita sonant:

Wie schuuach er uuere und uuie alt
Er uuas starck kun und balt
Uua er got dienen solte
Uuas sein selbs gaist uuolte
Des must sein flaisch folgen
Dem uuas er hart erbolgen
Und liess es luzel vasten
Sein venie und sein fasten
Sein uuachen und sin gebet
Das er nacht und tag tet
Die hetten im na den leip genomen
Nu uuas er fur den Kaiser kumen
Der vil selig bischoff
Und erfreud allen den hoff
Mit dem selben rate
Den turpin getan hate.

Ad Sect. VIII.

1) Sam, eodem modo, similiter.

Ad

Was er rede, vnd was er tue,
Vnd fecht felbe darzue
Vnder Ewern mannen allen;
Wer ev wil wol gevallen
Czu rechte fchulle an dife vart,
Wand ev nie noter wart
Eins gueten poten denne dar;
Mich dunchet, fwer dohin var,
Der bedurfe groffer weishait,
Mein rede fchol niemant wefen lait;
Swen mein Herre dar fendet,
Ift das er is wol verendet,
Er hat fein immer ere;
Esn fchullen die furften vil fere
Darnach gegen feinen hulden
Mit allem guete verfchulden.

Sect. IX.

DEr Degen Rulant auffpranch,
Vil mendleich er fur dranch,
Er fprach: Herre fendet mich dar,
Mein ouge das ift fo [1] gwar,
Si mugen mich niht betrigen,
Wellent fi vns liegen,
Sev helfet chain ir lift,
Ich fag ev alle das dran ift;
Charl winckte im mit der hant
Sweige, fprach er, Rulant,
Vnd la [2] dicht erwenden,
Ich wil dich dar niht fenden:
Olifier der fprach do:
Erlaubet mirs des bin ich vro,
Das ich dahin mues varn;
Ich chan ev da vil nuol bewarn,
Das ift war, als ich von rechte fol,
Ier muget mir des getrawen wol;
Si [3] raunen nie fo ftille,
Mir werd ir aller wille
In vil churtzen zeiten chunt,
Czware laffent fi mich gefunt
Ich wirbe is fo vleizchleich,
Das is arme vnde reich
Dafur immer mueffen han,
Das ichs wol han getan.
Der Chaifer fprach: nu hab danch,
Vnd fitze wider an die panch,
Mir ift liep, das dir wol gefchicht,
Vnd ich wil dein doch zu pote nicht;
Das enphach dir niht zu fchande;
Dier vnd Rulande
Ift mit der rede ein tail zu gach,
Gehort ier [4] chain fchach
Ir zuftoret fchier michel ere;
[5] Nu gewehen der rede nit mere.

Sect. X.

AUfftunt der Pyfcholf Turpin,
Er fprach: Herre lat mich pote fein
Mit des Heiligen Geiftes gebe,
Vnd helfet mir das ich gelebe,
Das ich in fagen mues
Di gotes lere fues,
Vnd darzu von den weiffagen;
Wurde mein leip do erslagen,
Des wer mein fele immer vro;
Is gefueget fich villeicht alfo,
Der fi weifte und lerte
Das ers allefamt becherte;
Ich chan ev da vil wol ervarn,
Wie ier eu zu rechte fchult bewarn;
Gepiet irs Herre
Ich gewan nie frewde mere,
So das ich pote mueffe wefen;
Czware laffent fi mich genefen,
Ich wil is werben alfo,
Das wiers alle werden fro.

Sect. XI.

KArl der tugendreich
Sprach do vil minnenchleich:
Herr Pyfcholf ir fchult fitzen gan,
Vnd fchult di kerlinge lan
Reden umbe dife fache,
Vnd lebet iv mit gemache,
Irn habt zu thun niht darzue,
Irn horet was ein ander tue,
Oder ich hais eu an den rat gan;
Ich wil ewer chainen von mir lan,
Di mein huetent nacht vnd tach,
Wand ich ewer enpern niht enmach.

Da

Ad Sect. IX.

1) *Gwar*, ettentus, accurete obfervans, ceu fupra jam dictum.

2) Lege: *dich*, ceu hebet MSC. Lizel.

3) *Raunen*, in eurem fufurrant fc. fibi invicem. Vid. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. pag. 492. & Gold. in Paræn. p. 454. Editionis fuæ.

4) *Chain fchach*, hic redderem: *Ullam fraudem*, *aut violentiam*; *chain*, plerumque quidem idem eft ac: *nullus*; fæpe tamen etiam ufurpatum reperitur pro: *aliquis*, *ullus*. Infra Cap. 3. Sect. 14. dicitur: *Nemen man meiner rede* chainer *uuar*, fi ullius *fermonis mei ratio haberetur*; ite in Jure Argentin. Antiquiff. c. 48. §. 5. *Ift das der Bifchof* kein *Huz befizet*, *oder ime befeffen uuirt*, *fo gebent fi dribundert fchoz*; quod Interpres Antiquus Latinus reddit: *Si caftrum* aliquod *Epifcopus obfederit*, *vel ei obfeffum fuerit*, *trecentas fagittas dabunt*. *Schach* proprie *prædam*, *deprædationem* fignificat. In Verf. Epift. Ifidor. ed Florentin. *fie uueridant* zi fcaahche *dem im aer dheonodon*, *erunt* præda *bis*, *qui ferviebant fibi*; ed quem locum vid. Palthen. p. 404. hioc *fchācher*, *fcacharo* pro latronne. hic generaliter *actum boftilem* five clandeftina, five aperta vi celebratum denotat.

5) Verto: *Nunc dic nihil amplius de hoc fermone*. i. e. de re hac, de qua locutus es. In Hift. Car. M. de Bell. contra Sarac. ℣. 675. hoc idem fic exprimitur: *ne gewab there rethe niht mere*. Lux commodatur huic loco à notâ meâ ad Otfrid. II, 3, 53.

Ad

Da was vil edel man,
Dere sere [1] vlegen began,
Das man in sante dahin;
Si westen wol den gewin;
Swer dise potschaft tæte,
Das er sein immer ere hæte.
Nu wold der werde Rulant
Die grossen ere in sein hant
Fugen seinem stieffater,
Einer stille der bat er;
Er sprach: dunchet es di fursten guet,
Vnd ist is meins Herren muet,
So sei wir zu poten vnbetrogen
An Genelune dem Herzogen;
Er hat an lobe grosse chraft,
Er ist weis vnd redehaft,
Als ich mich versinnen chan;
So ne funde wier chain man,
Der dem reiche bas gezeme,
Er ist ein Fuerste geneme,
Man schol is sein niht erlassen;
Di Herren, als si sassen,
Di sprahen allesamt das
[2] Dem Chaiser enchunde niemant bas,
Er zeme wol sein eren,
Swo er in zu poten wolde cheren.

Sect. XII.

GEnelun erplaichte harte,
[1] Hint Rulant er warte,
Er sprach: nu wil Rulant,
Das ich werde versant,
Vnd vnder den Haiden sterbe,
Das er mein Erbe erwerbe;
Vbel vnd we geschehe dier,
Was dinges richest du an mier;
Mit dem vbeln Geiste pistu gemut,
Nu ist is allererst ausgeprut
[2] Das du mir ie riet an den leip;
Dein mueter di ist mein weip;
Mein lieber sun Baldewin
Der scholte doch dein pruder sein,
Vergessen hast du der trewen,
Das mues dich immer rewen,
[3] Schol ich mein leip han,
Das du nu zu mir hast getan,
Das wiert dir noch vil swere,
[4] Is gemacht dier laider mere;
Das tuet mir michel not,
[5] Seit du also retest mein tot.
Charl der selden reich
Der sprach vil minnenchleich:
Genelun lieber freunt mein
Nu la dein vnrede sein,
Du macht der potschaft wesen vro,
Du scholt sei werben also,
Das man dich immer preis;
Du pist Edel vnd weis,
Des scholt du her gahen,
Mein Potschaft enphahen,
Vnd handels mit sinnen,
Heb dich vroleich von hinnen,
Wirbestu dem reich [6] chain frumen
Alles dein chunne ist immer aufschumen;
Div rede was im vil ande;
Seinem stiefsun Rulande
Tet er manigen starchen vluch;
Charl bot im sein hantschuch;
Er tet di [7] wolslichen plicke,
Vnd sprach darzu vil dicke:
Ditz hat Rulant getan,
Vbel mues is im ergan
Vnd sein [8] Gesellen allen;
Nu beginnens vaste schallen,
Das si irn willen hant an mir beiagt,
Vntz mues Got sein gechlagt.

Sect. XIII.

KArl im aber zusprach:
Nu hab chain vngemach,
Mir ist liep das dir wol geschicht,
Du verst durch Rulanden niht;
Diseu potschaft ist mein,
Da von la dein zurnen sein.
Den hantschuech er im aber raichte,
Genelun der erplaichte;
Er bot im auch sein stab;
Do er im den hantschuech gab;
Do lies ers niedervallen,
Das missevil in allen,

Das

Ad Sect. XI.

1) *Vlegen*, flehen, *rogare*, *implorare*.
2) In MSC. Lizel. legitur: *dem Kaiser kem nymant basz*; quæ lectio contextui quadrat; legerem itaque hic pro: *enchunde*, *enchume*.

Ad Sect. XII.

1) MSC. Lizel. legit: *hin zu Rulanden er karte.* Sed retineri potest Lectio nostra. *hint* idem est ac nostrum: *hinder sich.* Anglia: *behind*, est: pone, post, retro. *Uuarta*, est: *spectabat*. Apud Notk. Ps. LII, 3. verba: *Dominus de cælo* prospexit, redduntur: *Got* uuarteta *hare nider von himile.*
2) I. e. *Quod semper vitæ insidiatus fueris.*
3) i. e. *Si vixero, si superstes ero. Leip* non tantum *corpus*, sed & *vitam* denotare notissimum est.
4) MSC. Lizel. habet: *Und fraischest laidige mere.* Mens est, quod Rolandus hoc consilium dando efficiat, ut tristia & ipsi infelicia expectare debeat, si Genilo superstes sit futurus.
5) MSC. Lizel. habet: *du hast geratten meinen tot.* Retineri tamen potest Lectio nostra; *retest* enim idem est ac: consilium dedisti.
6) *Chein* hic iterum sumitur pro: *ein*, *aliquis*; de qua re supra.
7) *Uuolslich* est à *Uuolf*, lupus, *uuolsliche plicke* denotant *aspectum torvum*, qualem in lupis videmus.
8) Lege: *Gesellen.* Hist. de bello Car. M. contra Sarac. ỷ. 768. & seq. habet:

Uble möze iz ime ergan
Unde sinen zuuelef gesellen.

Ad

Das ers im [1] so diche must raichen;
Si sprahen is wer ein vbel zaichen,
[2] Das ers allso hinder gienge,
Vnd die botschaft veliichleich enphienge.

Sect. XIV.

DO Genelun gewar wart,
Das er muest an di vart,
Das was im, als der tot;
Czu Charles fuessen er sich bot
Er sprach ich mante ev gern, west ich wes,
Nu lat mich doch geniessen des,
Das ewer swester ist mein weip;
Ich weis wol, verleus ich den leip,
So nimt mein stiessun Rulant
Mein Erbe gar zu seiner hant,
Vnd verstosset mir weip vnd chint,
Die mier liewer denne mein sele sint;
Mues ich zu disen zeiten
Czu in paiden reiten,
Vnd muse bei in ane not
Beleiben vntz an mein tot,
Das neme ich fur [1] der Chrihen golt;
Ich wiert Rulande nimmer holt,
Seit er mir ie so veint wart,
Das er mich schuef an dise vart.
Der helt Rulant sprach do:
Ich furchte chaines mannes [2] dro,
Neme man meiner rede chainer war,
Ich fur vil gerne fur ev dar;
Irn schult chain angest han,
Is hat Ewer weizhait getan;
Ir wiset nu vil lange wol,
Das man mit den weisen raten sol,
Man vindet auch is zu rechte,
Das man mit den tumben vechte,
Dem pruder vnd der mueter mein
Wil ich gerne dienunde sein;
Phlege ich vntrewen
So mechte den Chaiser rewen,
Das er mich erzogen hat,
Vnd ninnt mich dicke an sein rat,
Des er von rechte enpere,
Ob ich ein verrater were.

Sect. XV.

KArl der Erenreich
Sprach do zornnichleich:
Ier saumet is allen disen tach,
Das ich hie niht verenden mach;
Do mane ich euch alle bei.
Swem icht vmbe mein hulde sei,
Dern entue is niht mere;
Jer irret des reiches ere;
Genelun bedenche dich,
[1] Das hilfet dich immer wider mich,
Nim wider eines mannes muet,
Du [2] erbirwest ere vnd guet,
Des la dich gerne gezemen,
Vnd scholt disen prief nemen,
Vnd ditz insigl do mite,
Vnd sage Marsilie, als ich dich bite;
[3] Wisse er Got eren,
Vnd sich zu Christenhait cheren,
Ich leich im Yspanien das halbe lant,
Das ander schol haben Rulant;
[4] Nu wis mein zunge vnd mein munt,
Vnd verende is alles sa zu stunt
Baide mit geisel vnd mit gebe;
Ob Marsilies icht do wider strebe
Darumbe scholt du niht verzagen,
Du scholt im baldleichen sagen
Durch des reiches ere,
Das ich nimmer wider chere,
E ich alles sein lant betwinge,
Vnd in gepunden pringe
Auf einem Esel zu Ache.
Do neme ich vber in di rache,
Ich hais im das haubt slahen ab;
[5] Swederhalbe er sich denne hab,
Des scholt du werden innen,
Got lasse dich sein hulde gewinnen.
Nu var willichleich dar
Vnd nim des vil wol war,
Das dich niht betrigen di haiden
Mit ier listigen aiden;
Genelun lieber freunt mein,
Got mues dein Geverte sein
Vnd bringe dich wider gesunt;
Charl kust in an sein munt.

Sect. XVI.

GEnelunn wainte sere,
 Im dauchte in niht ere,
Das er zu poten was erchoren;
Er hiet der ern gern enborn;

Seineu

Ad Sect. XIII.

1) *So dicbe*, idem est ac: so dicke, toties.

2) i. e. Quod in hac re ita fallax esset. *Hindergeben*, pro: *decipere* hodie adhuc in usu est.

Ad Sect. XIV.

1) *Der Cbriben golt*, Græcorum surum.

2) *Dro*, minas denotat, ceu monui ad Parænefes à Goldasto editas.

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Hoc tibi prodest respectu mei. Uuider* hic *erga* significat, non contra. Gratiam scil. suam hic promittit Carolus M.

2) *Erbiruuest* idem est ac: *eruuirbest*, acquiris. vid. supra.

3) Cod. Lizel. *uuil* er Got eren. recte omnino.

4) *Ne uuis*, nunc esto. *Uuis* est idem ac: *bis*, quod adhuc in hymnis quibusdam Ecclesiasticis superest. Apud Tatian. c. 26. §. 1. est: *Ni uuis manslago*: Non occides.

5) i. e. *Quocunque inclinet, hoc debes observare.*

Ad

Seineu manne warn im berait
Sechs hundert zu der arbait;
Er was Edel genuech,
Sein chlaider warn, di er truech,
Gezieret alſo ſtarcke,
Das man fuinfhundert marcke
Darumbe gegeben hat;
Noch gab im Charl drate
Ein herleichen [1] plyat,
Das was ein alſo reiche wat
Swer in kauffen ſcholde,
Der mueſt in wegen mit Golde,
Vnd zwene ſporn guldein,
Di niht bas geſteinet mochten ſein;
Do hies er im dar tragen
[2] Ein ſwert zu beieren geslagen,
Das was zehe vnd alſo herte,
Das an derſelben verte
Ein peſſers nie gefuret wart,
[3] Wan Rulandis ſwert durndart;
Ein Ros wart im gezogen dar.
Dem was der ſatel gar
Silbereim wol geſtainet,
Das het dicke beſcheinet,
Das man nindert aines vant
Czu Kerlingen vber al das lant
Weder ſo ſtarck noch ſo ſnel;
Ein Romer, hies Mantel,
Der gab is Charlen [4] zu minnen;
Nu fure du is mit dir von hinnen,
Sprach er Genelun zue;
Swas ich den andern getue,
Ich wil dich machen reich,
Das du mir willichleich
Werbeſt diſe potſchaft,
Du gewinſt an lob di groſten chtaft
Die ie chain Furſte mer gewan;
[5] Wirf mirs, als ein getrewet Man.

Sect. XVII.

GEnelun neig im vnd ſprach;
Swas mir liebes ie geſchach,
Das habt ir alles mir getan,
Des mueſſet ir genade han,
Irn getat mir nie chain lait;
Rulant iſt aber vil [1] gemait
[2] Das er mich hat gegeben;
Schol ich behalten mein leben,
[3] So mir dirre mein bart,
In gerewet diſev vart.
[4] Genelun was ſo man ſait,
Vnd was zweien ellen prait
Vber ſein achſel obene,
Des begunden in zu lobene
Die haiden, vnd begunden iehen,
Si hieten chain man geſehen
So gros noch ſo wolgetan;
Der Chaiſer mecht in gern han
Czu poten immer mere,
Er hiet ſein michel ere.
Charl hies im di Haiden,
Do ſi danne ſcholten ſchaiden,
Vil vaſte ſwern ein ait,
Das Genelun chain not noch lait
Geſchech an dirre verte;
Ier chainer ſich des werte;
Si ſwuren im ane rewe
Vnd gaben des ir trewe,
Das er niht ſchaden neme
Vntz er her wider queme.

Sect. XVIII.

GEnelun ſchied traurich dannen,
Vnd rait mit ſeinen mannen

An

Ad Sect. XVI.

1) MSC. Lizel. exhibet hunc & ſeq. verſum ita:

Ainen herlichen pliant
Das was ein ſo rich gewant.

legendum videtur apud Noſtrum *cyclad.* in Hiſtoriâ enim Belli Caroli M. contra Saracenos ℣. 908. ubi hæc ipſa pompa deſcribitur, legimus:

Ther Herzoge Genelun lebte an ſih
Einen roch harte zirlih
Von goden cyclade.

Cyclas autem eſt veſtimenti ſpecies, medii ævi Scriptoribus non ignota. Joannes Monachus Majoris Monaſterii lib. I. Hiſt. Gaufredi Ducis Normann. deſcribens cerimonias in Militia ejusdem Ducis obſervatas tradit, poſt corporis ablutionem, Gaufredum *byſſo retortâ ad carnem indutum, & cyclade auro textâ ſuperveſtitum*; uti loquitur du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. Cyclas. quem vide. Twinger. in Voc. Latino Germ. MSC. *Ciclas*, purpercleid. ſi retinemus: *wat* in ſecundo verſu, tunc: *cyclad*, optime Rhythmo quadrat.

2) De enſibus in Bavariâ cuſis, ſeu Noricis conf. Rhythm. de S. Annone §. 21.

3) i. e. *Niſi Rolandi enſis Durndart*, ſeu, excepto Rolandi enſe.

4) *Zu minnen*, ob amorem, ex amore.

5) *Wirf mirs* i. e. *wirb mirs.* ita infra c. 4. ſect. 9. *und* wurfet *nach Gotes rechte.* pro: *warbet.*

Ad Sect. XVII.

1) *Gemait*, lætus, exhilaratus.

2) Cod. Lizel. habet:

Das er mich hat hingeben.

3) I. e. *tam certò, quam certò hanc barbam habeo.* Indigitatur hinc Genelunum ſeu Guenilonem juraſſe per barbam ſuam; id quod non plane inſolens fuiſſe probari poteſt. Vetus Poeta de expugnatis Hieroſolymis à Tito:

L'Empereur de Rome a ſa barbe jurée.

ceu refert du Freſne in Gloſſar. Lat. Barb. v. juramentum. ubi etiam hæc habet: *per barbam Ottonis.* Otto I. Imp. in Chronico Magdeburgenſi MS. S. Germani Pariſienſis An. 952. è contra Rex affirmat *per barbam Ottonis*, quod ſuum juraſſe fuit &c.

4) Hunc textum corrige ex MSC. Lizeliano, in quo legitur:

Genelun was ſchön; als man ſait.

An ein schone wise prait;
Sechshundert warn im berait,
Di wolten mit im reiten,
Do hies sev Genelun [1] beiten;
Er sprach ditz ist ein schone schar,
Ir seit zu dem tote wol [2] gar
Is ist pesser, wisse Christ,
Seir vns zu sorgen chomen ist,
Das ich ain muesse sterben,
Den wier allesamt verderben;
Ir schult hie beleiben ane not,
Vnd lat mich reiren in den tot;
Mein lieber sun Baldewin,
Der schol ev allen bevolihen sein;
Den schult ir ziehen zu eren
Vnd schult in zucht leren;
Das er behuet sein lant
Vnd wer roub vnd prant
[3] Seine man schol er willick han,
So mag im nimmer missegan;
Let in Got gesunt leben
Er schol ev leihen vnde geben,
Ob ich zu den Haiden beleibe,
So ratet meinem weibe,
Das ir ere vnd frum sei,
Vnd pitet sei da bei,
Das si meiner sele guetes tue;
Do han ich ir geholfen zue;
Ich lasse ir schatz vnd ander guet,
[4] So vil sei irre den der muet;
Si mag wol herleich leben,
Vnd auch vmb mein sele geben;
Bringet ir ditz vingerlein,
Mocht es vnd scholt is sein,
Ich sehe sei vil gerne noch;
Nu bitet sei vil verre idoch
Durch ir tugentleich sit,
Das si Got vmb mich pit.
Ich zweivel als sere,
Ich wen, ich gesech sei nimmer mere;
Sust rait er wainunde dannen,
Ouch wart do von sein mannen
Ein wainen harte grosleich;
Also schieden si sich.

Sect. XIX.

Genelun traurichleich reit,
Das was den Haiden leit,
Si begunden under wegen
Vil seltzemer rede phlegen;
Si lachten vnd woren fro,
[1] Genelun erpaldet do,
Das wart Planscandies gewar,
[2] Der hueb sich charichleich dar;
Er sprach: wer is ev niht swere
Ich frage ev vmb ein mere,
Ich han nu lange wol vernummen,
Des bin ich an ein ende chumen,
Das ier nu vil mange zeit
Der werdist Furste seit,
Den Romisch reich ie gewan,
Vnd immermer gewinnen chan;
Ier seir des Chaisers rar,
Swas er vntz her begangen hat,
Vnd noch sust hin begen wil,
Des n wais niemant so vil,
Als ier, das ist benamen war;
Nu hat der Chaiser sechs iar
Hie michel arbait erliten,
Vnd alle di mir riten
[3] Weder das den Fürsten samfter tue
Oder twinget sev Charl darzue,
Das lat mich durch Got verstan;
Das Ich euch des gefraget han,
Das schulr ir ane zorn lan,
Ich han is an allen argen list getan.

Sect. XX.

Genelun do wider sprach:
Es n en ist mir niht vngemach,
Das ier mich das gefraget hat
Ich sag ev, wie is darvmbe stat,
Is ist ein freude der Christenhait
Vnd ist ein selick arbait,
Vnd ist der sele ein solich trost,
[1] Das si mit alle wirt erlost
Aus dem helle witze,
Swer Gote dienet mir vleize;
Ir wenet das is Charl tue,
Got prachte in selber darzue;
Er sant im selbe ein boten
Der hat im alles das geboten,
Swas er hie mit ev begat,
Des ist chainer slaehte rat,
Ern marter ev vntz an di zeit,
Das ir allesamt becheret seir;
Charl ist ein so selich man,
Das man im niht geschaden chan;
Got selber sprichet wider in,
Der geir im chraft vnde sin;
Er ist der tevrist Helt,
Der ie zu Chunige wart erwelt;
Er hasset alle Lugenere,
Schatz ist im vmmere,

Er

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Morari.*
2) i. e. *Parati.* vid. Notam meam ad Otfrid. IV, 22, 55.
3) i. e. *Erga suos Vasallos debet ita benevole se exhibere, ut ipsi faveant.*
4) Cod. Lizel. habet, & rectius quidem:
So vil als es gert ir mut.

Ad Sect. XIX.

1) Verto: Genelunus vel Guenilo animum recipiebat tum. *erpalden* est à *pald*, *bald*, quod *audacem*, *confidentem* denotat.
2) Cod. Lizel. legit:
Und hub sich frolich dar,
3) MSC. Lizel. habet:
Ob das den Fürsten samfst tu.

Ad Sect. XX.

1) i. e. *ut omnino liberetur à cruciatu inferni:*

Ad

Er furet den leip vaile
Vns allensamt zu haile;
In dunchet er hab wol gevarn,
Ob wier di sele bewarn.

Sect. XXI.

PLanscandies der alte
Dise rede, die er hie zalte,
Mit listen wol verdolte,
Vntz das er sich bas erholte;
Er sprach: ir redet als wol,
Das man ev immer danchen sol,
Das ev ewer Herre ane list
Mit trewen als liep ist,
Mueſt ich den Chaiser dicke sehen
So chunne mir niht bas geschehen;
Er hat mange tugent guer,
Vnd ein Chaiserleichen muet,
Vnd hat ein herleiches leben,
Vnd hat vil weise ratgeben,
[1] Di becherten im michel ere,
Nu sagt mir aber mere,
Wa von mechte das ergan,
Do vnser rede was wol getan,
Do cham ewer stiefsun Rulant,
Der sprach zu Charle zu hant:
Lat mich zu Marsilie varn,
Ern mag das nimmer bewarn;
Ern mues ewer man wern,
Oder ich lege in vnder die erden;
Mich wundert wie er das getu,
Bedarf er helfe dar zu,
Oder mag er is ain uber chumen;
Ich hiet gerne vernumen,
Welich sein chraft were,
[2] Desn lat ev niht swere;
Ich frage sein nuer durch guet,
Ich han chain valschen muet.
Genelun aber do sprach:
Ich han das groste vngemach,
Das noch ie chain man
Czu dirre werlt gewan
Von meinem stiefsun Rulande,
Das mich Got sein schande
Vil schiere lasse geleben;
Seit er wart zu ratgeben,
Sider hat er mich gequelt;
Er hat zwelif auserwelt,
Die zwelif sint des muetes,
Si satent sich nimmer menschen bluetes;
Die hœr ich alle tage sagen,
So si ewer Herren haben erslagen,
So wellen si is lenger niht sparn,
Si wellent zu Babylonie varn,
Vnd twingen auch den Chunig da,
Vnd danne den zu Persia;
Swas Chunige in der werlde si,
Dern enlassen si ainen niht fri;
Dasn sprichet er niht aine,
Si sprechent is alle gemaine
Czu den er sich hat gesellet;
Wurde ir hoffart gevellet,
Des mochtet ir wol fro wesen,
Ir muget nimmer genesen,
Rulant en were denne tot;
So mocht ir an alle not
Ewer lant mit fride pawen;
Welt ir mirs getrawen,
Ich lere euch ein solichen list,
Das Rulant in churtzer vrist
Mues nemen ein poses ende;
Das er in dem ellende
Mues beleiben vnd sterben;
Swer mich das hiesse werben
Vnd mir is getrawen wolte,
[3] Ich gereiche mich vnd erholte
Des er mier ie getet zu laide,
Ich gelob das mit dem aide,
Vnd mit meiner sele dobei,
Ir muget nimmer werden vrei,
Dieweile Rulant hat sein leben;
Ev wurde ein ander fride gegeben
[4] Enwer ot Rulant aine;
Charl der vil raine
Der gesuecht euch nimmer me;
Im tuet di arbait so we,
Die er hie sechs iar hat getan,
Das er ev fride liesse han;
Ich sag ev das [5] zware,
Das er von einem iare
Ditz lant niht geraumet hat,
Des ist alles Rulant rat;
Di grossen arbait muesset ier
Immer leiden, vnd ouch wier,
Rulant enwere den tot
So cheme wir pede von der not.

Sect. XXII.

DO sprach Planscandies d'alte:
Vert Rulant mit dem gewalte,
Das ier allesamt tuet
Swas in aine dunchet guet?
Genelun sprach: zware ja,
Von dem laide bin ich gra,
Das er so vil gwaltes hat,
Seit das michs engelten lat,
Welt ier behalten ewer leben,
[1] Sone nemet mich zu ratgeben;

Ich

Ad Sect. XXI.

1) MSC. Lizel. *beberten*; ut mens hujus versiculi fit, *quod Consiliarii firment, defendant ejus honorem.*

2) i. e. *Hoc non ægre fer,*
Interrogo de hac re non, nisi bono animo.
Cod. Lizel. legit: *das lat euch nit sin schwere.*

3) MSC. Lizel. melius;
Ich gereche mich, als ich solte.

4) i. e. *Nisi esset Rolandus solus.*

5) *Zware*, i. e. *revera.*

Ad Sect. XXII.

1) MSC. Lizel. melius:
So nempt mich zu ratgeben.

2) Verte

Ich gefueg ev Rulanden
So rechte zu ewern handen,
Das ir fein werdet entladen,
Vnd in wol slacht ane schaden.
Der alte sprach: is ist ewer spot,
[2] Is en ist so helfe mir Got
Sprach der vngetrew bote,
Ich swer ev des bei meinem Gote
Welt ir im nemen sein leben,
Das ich in ev gerne wil geben,
Daran furicht ich Charlen niht,
Vnd sag ev wa von das geschicht;
Seines dinges stet an mir so vil,
Das er mues volgen wes ich wil,
Da is zu volgen stet;
Swie is Rulande erget
Des trawe ich doch wol hin chomen;
Charl hat vil wol vernumen,
Das ich im widersagt han,
Ouch mues er mich geniessen lan,
Das sein swester ist mein Weip,
Dennoch behalt ich mein Leip
Mit meinen magen vil wol;
Swas ich zu sune geben schol.
Verleuset Rulant sein Leben
Das wil ich alles gerne geben.
Ich bin des grosleichen vro,
Gefuget sich sein dinch also,
Das im der tot hie wiert beschett,
Ich schaffe das Charl haim vert
Vnd Rulanden hie hueten lat,
Darnach vinde ich wol den rat,
Das ichn ev etteswa bescher,
Da in ir wol slacht ane wer.

Sect. XXIII.

Als der alte ditz vernam,
Sein hertze in grosse freude quam
Er verwandelt sein gepere,
Als der guet [1] Muzare;
[2] Dem rosse er do hanckte
Czu Genelun er spranckte,
Vnd neig vntz auf den satelbogen
Dem vngetrewen Hertzogen;
Er sprach: ist das ir begat
Ditz dinch, als ier gesprochen hat,
So schult ir auch gepieten
Inlanden vnd in dieten,
In allen meines Herren reichen,
Wier wellen ev nimmer [3] gesweichen,
Chainen ewern sachen.
Genelun begunde lachen,
Der alte vnd sein genos
Die gewunnen freude gros,
Das in Genelun so rechte was,
Si sassen zu im an ein gras
Vnder ein Oelbaume nider;
[4] Do ist benamen niht wider;
Der Jhesus Christen verriet,
[5] Vnd in der verworichten diet
Verchauste mit gedinge
Vmbe dreissig pfenninge,
Dem Genelun tet geleich,
Do er manigen Christen herleich
Czu chouffe gab den Haiden;
Si musten im beschaiden,
Was si im geldes wolten geben
Vmb Rulandes Leben,
Das wurden hundert tausent martk;
Si sassen do allen ein tach
Vntz si Rulanden verrieten,
Den begunde er vaile pieten
Vnd alle die gesellen sein;
Do wart gros vntrew schein;
An im erfulte dirre mort
Das altsprochen wort:
Ein dinch, das vil schone sei,
Da [6] lausse dicke schade bei;
Isn sei auch alles golt niht,
Das man doch gleissen sicht.
Genelunn was schone vnde gros
Vnd was des grossen baumes gnos,
Der aussen gevellet wol,
Vnd baide [7] vol vnd hol,
Vnd wurmbessick innen ist,
Dem gleichet des Mannes list,
Der guete rede aus lat,
Vnd innen grossen valsch hat;
Den hat der Wuerm vressen,
In hat der teuvel besessen;
Der was Genelun ainer,
Is wart nie man debainer
So gerleich ane trewe,
Vom im chom michel rewe.

Sect.

2) Verte: *Id non est*, sc. ludibrium, *ita me Deus adjuvet!*

Ad Sect. XXIII.

1) *Muzare* equi speciem esse supra ad c. 2. sect. 7. notavi.
2) i. e. *Frenum laxabat equo.*
3) *Gesweichen*, decipere. vid. notam 2. ad Cap. I. Sect. 8.
4) Verte: *Certe nihil in contrarium dici potest.* sc. si quia Genelunum Judæ comparet. In MSC. Lizel. legitur:
Da ist kein red wider.
5) *Der verworichten diet*, i. e. *populo malefico.* in Hist. Belli Carol. M. contra Sar. ℣. 976. hoc ipsum redditur:
Wither thie meintategen thiet.
6) MSC. Lizel. habet:
Da wane dicke schade by; ubi tamen pro: *wane* legendum est: *wone*, in Fragm. Hist. Belli Carol. M. contra Sarac. est ℣. 1006.
Under sconeme scathe luzet,
itaque Nostri *lausset* idem est ac hujus *luzet*. *Luzen* vero significat: *latere*. Gl. Boxhorn. *Luzenter*, latens. verte itaque:
Ibi latet sæpe damnum prope.
7) Lege ex Cod. Lizel. *faul.* pro: *vol.* Hic Codex hunc versum ita exhibet: *und aber faul und hol.*

Ad

Sect. XXIV.

ALſo nam der rat ein ende
Si huben auf ir heode,
Vnd ſwuren, wurde in Rulant,
[1] Das ſi totten zu hant,
Des was ſein ſtieffater vro
Czu den roſſen giengen ſi do:
Si ſaſſen auf vnde riten,
Er ſprach ich wil ev alle piten
Bei dem aide, den ir ſwuert,
Do ier von Charle fuert,
So ich mein potſchaft geſage,
Ob ewer Herre denne chlage,
Das ich zu vil geredet habe,
Das ir mir icht get abe,
Vnd ſtet mir denne vaſte bei,
Das ich vor im an angeſt ſei;
Ich bin dem Chaiſer ſo holt,
Das ich niht neme michel golt,
Ich enrede das er mich reden hies;
Do ſprach der alte Planſcandies:
Wir trawen ev vil wol bewarn,
Euch ſchol niht laides widervarn,
Si chomen in churtzen ſtunden,
Do ſi Marſilien funden;
Do ſprach Planſcandies der alte:
Herre, das ev behalte
Machmet der tugentreich,
Wier haben getrewleich
Ewer potſchaft erworben,
Is en iſt noch niht verdorben.
Swes ir do mit habt gedacht,
Nu hab wir her an ev bracht,
Das ir ſelbe verendet,
Charl hat her geſendet
Geneluo ſeiner ſweſter man,
Der ev vil geſagen chan,
Was er enpoten hat.
Vnd wie ſein dinch alles ſtat;
Das vernemt, ſprach Planſcandies;
Marſilies in do reden hies.

CAP. XXV.

DO gab im Genelun in di hant
Den prief, der im was geſant;
Als ſchier das geſchach
Do ſtuend er fur in, vnd ſprach:
Vnſer Herre der Heilig Chriſt,
Der Chaiſer vber alle himel iſt,
Der vns von der Helle loſt,
Vnd di ſeinen getroſt,
Der helfe ev das ir ſo gevart,
Das ier di ſele bewart;
Der Vogt von Rome hies eu ſagen,
Welt ir in vil churtzen tagen
Got von himel eren,
Vnd zu der Chriſtenhait cheren,
[1] Ich leich ev ſa zuhant
Yſpanien das halbe lant,
Das ander tail Rulande,
Vnd entweich ev von dem lande
Als ir ſelbe habt gegert;
Swie ſchier ir in des gewert,
Das ier im werdet vndertan,
So ſchult ier gueten fride han,
Vnd behaldet leip vod ere
Vnd enhuet ev dennoch mere;
Setzet ir euch zu chainer wer,
Das er euch ſueche mit her,
Vnd chere ev den nimmer abe
Vntz das er euch vertriben habe
Von allen den purgen, di ir hat,
Vnd das euch niemantz rat
Darnach vor im emer
Weder in lande noch in mer;
Ern vach euch in churtzen ſtunden,
Vnd fuer eu hin gebuoden
Auf einem Eſel zu Ache,
Do nem er vber euch di rache,
Do werd ev das haupt abgeſlagen;
Ditz hies mich eu der Chaiſer ſagen.

Sect. XXVI.

DIs was Marſilie vngemach,
Er lief do er ein ſtap ſach,
Vnd tet nach im einem ſwanch;
Genelun hindan ſpranck,
Vnd zucht zu hant das ſin ſwert;
[1] Er ſprach: ir ſeit des todes gewert,
Getuet ir mir ein ſlach,
Is iſt ewer iungiſter tach;
Ich diene Charle, das iſt war,
Mit groſſen eren manig iar,
Vude wart gelaſtert nie
An ſeinem dienſte denne hie,
Mich mag vil palde rewen
Das ich ewern vngetrewen
Gefolget han die ſtraſſen;
Wie habent mich die verlaſſen,
Ich ſten doch allaine,
Nu ſint di aide maine,
Das iſt war, di ſi mir ſwuren,
Do wier von Charle furen;
Er gie vil verre hindan
Vnd zweivelt dar an,
[2] Weder er lenger moehte peiten
Oder er danne ſcholte reiten.

Sect.

Ad Sect. XXIV.

1) Lege: *das ſi den totten zu hant.* Uti hunc verſum ſiſtit Cod. Lizel.

Ad Sect. XXV.

1) i. e. *Do tibi ſtatim.* Pro: *ich leich* dicimus hodie: *ich leih*; Unde *leben.*

Ad Sect. XXVI.

1) Verte: *dicebat: Mortis es certus.*

2) i. e. *Utrum deberet diutius morari*, ſeu manere hic.

Ad

Sect. XXVII.

DO ditz Marsilies ersach,
Das insigel er auf brach,
Selbe er disen prief las,
Wan er wol geleret was,
Er begunde im vaste laiden
Do sprach er zu den Haiden,
Vernemet ir Herren alle,
Wie eu der prief gevalle;
Charl enpeut mir tumpleich,
Er zustoret mit mein reich,
Vnd haisse mich zu Ache furen
Gepunden mit snuren
[1] Auf einem saumere,
Di potschaft ist mir swere;
Er wil zu vaste gahen;
E ich mich lasse vahen,
Er wiert streites gewert,
Vns muessen vnser zwaier swert
Dirre dinge also beschaiden,
[2] Das is wol allen Haiden
Von schulden immer muessen chlagen;
E ich mich den saumer lasse tragen;
Warumbe henget ier des,
Sprach sein Oechaim Algalises,
Das uns laster der man,
Vnd sprichet was er arges chan;
Erlaubet mir uber in,
Das swert wiert sein vngewin,
Das er greif zu seiner wer,
Als ob er alles ewer her
Eine mochte verswenden;
Irn schult ev niht so schenden,
Wier vergelten im den schach,
Das er sich sein rume hernach
Welt ir haben mein rat,
Swas er hie begangen hat,
Getan oder gesprochen,
Das wiert vil wol gerochen.

Sect. XXVIII.

VOn zornes gewalte
Sprach Planscandies der alte:
Irn welt denne toben,
Ir schult niemen vrloben,
Das eu lesterleich ste,
Dabei sag ich eu me,
Swer Genelun slecht hie,
Der slecht auch mich vnd alle die,
Di nach im wurden gesant,
Vnd prachten in ditz lant;
Wier gehiessen im mit dem aide,
Im geschech hie niht zu laide,
Des gab wier unser trewe,
Vnd namen is ane rewe
Auf vnser sele dar zue;
[1] Nu horet wie samfte vns den tue,
Das er vns an die trewe sprichet
Vnd das von schulden richet,
Das wir im heten verjehen,
Im scholt niht laides hie geschehen.
Marsilies sprach dem alten zue:
Was wilt du danne das ich tue,
Er sag mir doch ein mere;
Wer ich ein [2] chlosenere,
Ich muest werden vngemuet,
Der mir leip vnd guet
Wolt nemen ane schulde;
Nu wil ich sein hulde
Gewinnen vil gerne;
Desn stet eu niht zemberne,
Sprach der alte Planscandies,
Ich sag eu was er uns gehies;
Er behalt vns leip vnd lant
Sein tiefsun das ist Rulant,
Das ist ein also gewaltich man,
Das Charl en [3] man noch en chan,
Niht mer, wen als Rulant wil.
Des Hoffart ist also vil,
Do Genelun haim wolte
Als er von rechte scholte,
Davon geschuef Rulant,
Das ev do her wart gesant,
[4] Das wil er an im rechen;
Nu schult ir selbe sprechen,
Was ier im zu lone welt geben;
Verleuset Rulant sein leben,
So mues ev Charl entweichen,
Aus allen ewern reichen,

Ir

Ad XXVII.

1) *Saumere:* hæc vox jumentum oneribus portandis adhiberi solitum denotat, e. g. equum, asinum. Gloss. Flor. *Soum*, Sauma, *Soumari*, Saumarius. Gloss. Monseenses, apud Pez. pag. 329. *Soumari*, burdo, & quod equus gignit a conjugio asini. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Som* oder bürde, sagina: *Sömer* equus saginarius. Anglo-Sax. *seamere*, mulus. *Seam*, onus, sarcina jumentaria. conf. du Fresne in Gloss. Lat. Barb. V. Sagmarius.

2) Lege ex MSC. Lizel. *alle Haiden*, mens est, quod prius futurum sit, ut se occidi patiatur, & ita omnibus Gentilibus justam causam luctus præbeat, quam ut in captivitatem tam ignominiosam se det.

Ad Sect. XXVIII.

1) Aptius Cod. Lizel.

Nun sebet ob es uns sanft tu.

2) Twinger in Voc. Germ Lat. MSC. *Closener*, Inclusus. *Closenerin*, Inclusa. dicuntur autem *Inclusi*, *Reclusi*, ἔγκλειστοι. Monachi, qui aut prope vicos vel cœnobia, aut etiam in ipsis Monasteriis in singulares cellas, ex iis non exituri vitæ solitariæ, quam alias consequi non licet, intuitu sese concludunt. Ceu loquitur du Fresne Glossar. Lat. Barb. quem vide.

3) *Man* hic idem est ac: *mag*, potest, valet.

4) Loco versuum, qui in hoc Capite sequuntur, Codex Lizelianus habet.

Und

Ir habt so gar an im gesight
Das ir im immer obe ligt.

Sect. XXIX.

DEs wart Marsilies vil vro,
Die zwelif gesellen bat er do
Noch Genelun drate gan;
Das wart schiere getan;
Si brachten in, do das geschach,
Marsilies freuntleich sprach:
Genelun du schult varn lan
Swas ich dier laides han getan,
Das ist uuar, ich bin des muetes,
Mir gepreche den meines guetes,
Ich ergetz dich sein vil sere,
Das du mich nimmer mere
In deinem hertzen minnen solt,
Ich mache mich dir also holt
Das du alle dise werlt e [1] verchurst,
E du mich ainen verlurst.
Ein mantel, den er antruech,
Der was gezieret genuech;
Er was reich vnd golt var
Vnd was besetzet so gar
Mit aufferwelten stainen
Das Genelun nie dehainen.
So rechte gueten gewan,
Nim hin, sprach er, gueter man,
Vnd trage in durch den wille mein,
Das ist war, ich wil dir immer sein
Mit vil steten trewen holt,
Vnd wil dier geben mein golt
Ane zal vnd vngewegen
Vnd wil dir, Herleicher degen,
Meineu lant machen vndertan;
Vnd was ich an mier han,
[2] Das dier immer als mier,
Darzu wil ich fugen dier,
Das die di mir vndertan sint,
Ir chint vnd ir chindes chint,
Immer laistent dein gebot,
Vnd erent dich als ein Got.

Sect. XXX.

[1] GEnelunn sprach: vm das
Lass ich gern disen has;
Czu hant chusten si sich
Das ir ev sunet wider mich
Mit armen vnbevangen;
Als das was ergangen,
Do sprach Marsilies zu hant:
Nu hast du leut vnd lant
Vnd alles, das ich ie gewan,
Dier muessen alle meine man
Noch heut in dienst swern,
Des mag chainer sich erwehren;
Nu wil ich an dich gesinnen
Das ich mit deinen minnen
Mues reden wider dich;
Wer gab Charle den gwalt uber mich,
Das er mir gewaltichleich
Verpeutet meinev reich
Vnd sich des fleisset so vil.
Das er di werlt twingen wil,
Das si im sei gehorsam;
Seit er sich das ane nam,
Das ist nu so manig iar,
Das er wol mochte, das ist war,
Von grosser arbait rewe han.
Vnd auch di fursten ruhen lan,
Ob er mier liesse das mein,
Dasn dorfte dier niht laid sein,
Dune woldest denne toben.
[2] Genelun sprach: ir schult auch loben
Ein wenic das ich reden wil;
Charl der hat tugent vil
[3] Er bederbe und gewere
Alle weise schreibere
Volschreiben nimmer mere
Die tugent vnd die ere,
Die er hat an seinen leibe;
Got wais wol, das von weibe
Nie wart noch nimmer werden sol
Ein man so maniger tugent vol;
Isn ist niht sein aines rat,
Wand is im Got enpoten hat,

Das

Und uuenet er sol hie sterben,
Und uuelle er sein erb eruuerben,
Sie raumeten alle das lant,
Das uuert nymant uuan rulant,
Des seint sie im alle gebas
Nun uuill uns genelun sugen das
Das Karel uuider haim fare
Und rulant hie das lant beuuare
Und uuillen uns fugen an die stat
Das uuir im schach und mat
Ane unseren schaden sprechen
Und uns uuol an im rechen
Das ist gelobt es sal geschehen
Nun solt ir offentichen leben
Uuas ir darumb uuelt geben
Verlust ruland sin leben
So mus auch Karel entuuichen
Des mag er nit gesuuichen.

Ad Sect. XXIX.

1) *Verchurst* contemnis, rejicis, abjicis.

2) Hic insere ex MSC. Lizel.
Ane das uueip aine
Das sy dir gemaine
Immer mer als mir,
Darzu uuil ich &c.

Ad Sect. XXX.

1) Cod. Lizel.
Genelun sprach: umb das
Lasse ich gern minen has
Das ich euch sunet uuider mich
Je so kusten sie sich
Mit armen umbefangen.
i. e. Genelunus dicebat: ideo dimitto lubens meum odium (contra te) ut te componerem mecum; semper osculabantur se mutuo inter amplexus brachiorum.

2) *Loben* hic videtur esse positum pro: *erlauben.*

3) MSC. Lizel. *er ist biderbe und mere.*

Ad

Das er di Haiden bechere
Vnd die Chriſtenhait gemere.

Sect. XXXI.

MArſilies ſprach des daucht mich,
Vngefuge noch vnpilleich,
Swie vil er Got erte
Vnd ſeinen dienſt merte
Charl iſt ſelbe ein guet Chnecht;
Mich dunchet aber das vnrecht,
Das er mir alle mein habe
Ane ſchult nimt abe,
[1] Ern wais ſelber vmbe was,
Vnd geit eim andern das.
Vnd er das mit gewalt hat;
Das iſt alles Rulandes Rat,
Sprach der vngetrewe Man,
Als ich ev wol geſagen chan;
Er gicht vnd ſein geſellen
Si twingen ſwen ſi wellen;
Des ſagent ſi Charle ſo vil,
Das er in immer volgen wil,
Da von wer vns paiden nôt
Gelebt wier Rulandes tot;
Wier mueſſen anders diſen ſtreit
Alleſant han vntz an di zeit,
Das ir vns ewern leip lat
Vnd ouch ir vns erslagen hat.

Sect. XXXII.

MArſilies ſprach: nu ſage mier,
[1] So helfe dier Got, geturre wier
Den Chaiſer immer beſtan,
Ich ſag dier was ich ritter han,
Ich gewinne in lande vnd in mer
Wol zwaintzig Chunige mit her,
Der pringet igleicher dar
Czwaintzig tauſent wol gar,
Genelun der rede gedacht,
Ev ſei das furwar geſagt
Ob ier alle Haiden hetet,
Das ier dennoch miſſetetet,
Geritet ir in immer an;
Er iſt ein alſo ſelich man,
Ir weret der todes gewert,
Si haben di allerpeſten ſwert,
Die noch ie wurden geslagen,
Heiſt ein helm her tragen
Ich laſſe euch churtzleich ſehen,
Das ir mir nach mueſt iehen,
Dar chom der peſte den man vant,
Dardurch slueg er mit ainer hant;
Marſilies ſprach gib mir ditz ſwert:
Ich gib dier tauſent march wert;
Do ſprach der Verratere:
Ob is noch peſſer were,
Ich gib is ev vergebene,
Welt ir von dem lebene
Rulanden ſchaiden;
Ja gerne, ſprach der Haiden,
Iſt das mir ſo wol geſchicht
[2] Das mein ouge geſicht,
Er wiert benamen domit erslagen;
Ein apgot hies er dar tragen,
Der was Apollo genant,
Dar auf leit er ſein hant
Mit allen ſeinen mannen,
Vnd ſwuer, das Rulant dannen
Nimmer prechte ſein leben,
So wil ichs ev gerne geben
Das ſwert vnd Rulanden
Baider zu ewern handen,
Sprach der vngetrew bote,
Des ſwuer er auf dem apgote,
Si ſwuern im vnd ſwuer er in
Si ſwuren her vnde hin,
Vnd ſwuren Rulandes tot,
Des chomens alle in groſſe not.

Sect. XXXIII.

DIſen mortleichen has
Begie Genelun nuer vm das,
Das er mueſte meiden ſein weip,
Seit er den ewigen leip
Von dem zorne verchos,
Vnd manigen werden man verlos,
So dunchet mich wol da bei,
Das is niht von Gote ſei
Di liebe di man zu weiben treit;
Manigem iſt ſein weip leit
Domit er Got dienen ſchol
Vnd let im die gevalle ſo wol,
Die er mues haben wider Got,
Is iſt von der natur gebot
Baide an weiben vnd an mannen,
Div natur ſei verbannen,
Div das recht alſo verchert,
Vnd niht, wan vnrecht, lert.

Sect. XXXIV.

NU muge wier wainen vnd chlagen,
Swen wir rechte horen ſagen
Von den groſſen vntrewen,
So mag vns alle rewen,
Das ie chain Chriſten man
Div touf an ſeinem leibe gewan,
Der ie geriet diſen mort;
Nu horet wie is ſtet geſchriben dort,

Da

Sect. XXXI.

1) Cod. Lizel: *Er wais ſelber nit umb was.*

Ad Sect. XXXII.

1) Cod. Lizel. aptius:

Durch Got getruwe wir.

2) Cod. Lizel. clarius:

Iſt das mir ſo wol geſchiet,
Das in mein ougen anſiet.

Ad

Da der Weissage [1] mere
Fluecht dem Verratere;
Er hat sein zungen gewetzet,
Meine veinde auf mich gesetzet,
Wider Got hast er mich;
[2] Herre due selber dein rich
Brich im sein tage abe,
Ein ander sein reichtum habe,
Ein witbe werde sein weip,
In den funden sterbe sein Leip,
Sein chint werden waisen,
Vnd chomen nimmer [3] aus den vraisen;
Si muessen gefuret werden hin,
Sich erparme niemant uber in,
Sein chunne werde an im z'ende bracht,
Czu guet werd sein nimmer gedacht,
Sein gewinne ein funder oberhant
Der nem im leip vnd lant;
Czu seiner zesmen seiten
Ste der tievel zu allen zeiten
Czu einem fluech werd im sein gebet;
Swas er vbels ie getet,
Des vergisse du Herre nimmerme;
Swen er an deinem gerichte ste,
Do werd er gar vertailet
Mit des tievels bande gesailet;
Er werd gechlaidet mit der scham,
Vnd mit der verdamnusse alsam,
Das si an im werden bechant,
Recht als ein sweifelecht gwant;
[4] Die helle sei im immer gar,
In der swebel brinnunden schar
Mues er gefuret werden hin.
Er vloch den segen, der vlich ouch in,
Er mint den fluech, den mus er han,
Den fluech hat David getan.
Vber den verratere,
Das man im dirre swere
Von schulden vnd gunnen schol;
Die gedient ouch Genelun wol,
Seit er also mortleich
Verriet zwai grossev reich
Mit vngetrewen listen,
Vnd seinen eben-Christen
Czu der Marter gab.
Do der Chaiser sein stab
Mit im het gesant
Hin in der Haiden lant
Der Christenhait zu ern,
Die wolt er gerne meren,
Do verriet ers an den trewen;
Das muest in seit gerewen.

Sect. XXXV.

DO sprach der vngetrewe man:
Herre, seit ich ev guetes gan,
So wil ich euch wol leren,
Das ir geneset mit eren;
Nu volget meinen rate
Vnd besendet vil drate.
Ditz leut in landen vnd in mer,
Als ier gewinnet ein her,
Vnd sendet Charle denne dar
Die geisel vnd das guet gar,
Das im die poten geheissen,
Des schult ir wol geniessen;
Ich wais wol das si fur gant
So si das guet zutailet hant,
Vnd beginnent Vrlaubes gern,
Des mues der Chunich si gewern,
Wand ers selbe gelobt hat,
So sag ich ev recht, wie is ergat,
So nimt mein stiessun Rulant
Ditz reich gar zu seiner hant,
Vnd wil is haben von rechte
So sprechent di gueten Chnechte,
Das er ditz landes huete,
So wil er durch sein vbermuete
Di purge haben alle,
Vnd wil ditz lant mit schalle
Darnach niessen ane not;
Wurde is den sein tot,
Is were mein freude manigvalt;
Sein hoffart vnd sein gwalt,
Die muent mich nacht vnd tag,
Das mirs hertze brechen mag;
Machmet ein Halschar,
Vnd chomet haimleich dar,
Vnd wartet rechte der zeite,
Das Charl von Rulande reite,
Vnd ein nacht von im sei,
So secht das ir ev dabei
Mit listen so genahet,
Das ir Rulanden vahet,
E den er ev entrinne,
[1] Do er chain puerck gewinne;
Wiert er do zu hant erslagen,
Charl mag in nimmer [2] verchlagen,
Im wiert vor laide so we,
Er gesuecht ev haim nimmerme;
Da von tot in zuhant,
So reitet Charl in sein lant,
Vnd en wird darnach nimmer vro
Dar auf en acht ich vm ein stro;
Wiert is im zu schanden,
Das er an Rulanden
Ergouchet ist so sere,
Das er vns nimmer mere
Laiten schol auf vnsern tot,
Vns enlose Got von der not,
Wier sein anders vnerlost,
Er fuget vns den vntrost,

Das

Ad Sect. XXXIV.

1) *Mere*, celebris.
2) i. e. *Domine sume ipse tuam vindictam.* In Fragm. Hist. de Bello Carol. M. contra Sarac. ✝. 1427. hoc ipsum ita redditur: *haue thu selue then gerib.*
3) *Aus den vraisen*, i. e. *ex periculis, infortuniis.*
4) i. e. *Infernus ei semper sit paratus, seu pateat.* *Tom. II. Rhythm. de Carol. M.*

Ad Sect. XXXV.

1) Cod. Lizel.
Das er in icht entrinne,
Noch kein burg gewinne.
2) *Verclagen* i. e. satis lugere.

Ad

Das wir leben in disen noten
Vntz wir hete an ein ander totten.

Sect. XXXVI.

MArsilies lachte do;
Er sprach ich hin dein vil vro;
Er chust in an sein munt,
Vnd swuer im aber an der stunt,
Ob is sein got machmet wolte,
Das er zwelifer enscholte,
Chainer von danne schaiden,
Das geloht er mit vil aiden;
Die da Herren namen haten,
Di sprahen vnde taten
Was Genelun gerne vernam,
Das er in also rechte quam;
Des warn si im alle holt,
[1] Phelle, silber vnd golt
Des gabens im also swere,
Das er viertzig saumere
Mit seinem guete danne luet,
Des het er ein stoltzen muet.
Si gaben im hunde vnd veder spil
Vnd guete Rosse so vil,
Das er sich [2] freunte der vart;
O we das er ie geborn wart!

Sect. XXXVII.

MArsilies sun Aldarot
Ein swert er im dar bot;
Er sprach: mein vil lieber man,
Das peste swert, das ich ie gewan,
Das gab mier der Chunich von Dielsarke,
Der brant mier meine marke,
Da rait ich in zu ain zeiten an,
Vnd slueg im dreisig hundert man;
Dannoch wart ir mer geschant,
Ich vienge in selber zu hant,
Ditz swert gab er mir zu minnen
Nu suer du is mit dir von hinnen,
Is ist zehe vnd also hart
Das nie chain pessers en wart
Hie zu den Haiden geslagen,
Einen helm hies er da tragen
Vnd sluech in en mitten zu tal,
Das swert durch wuet vber al;
Genelun danchet im also,
Ich han hie gefreunt, des hin ich vro,
Der mues mir Got gunnen,
Ir haht mich wol gewunnen
Czu beherten ewer ere.
Do hat er in vil sere
Vmbe sein stiessun Rulanden;
Er sprach: den pringe mier zu handen,
Das ich den ruem an im erberbe;
Wil Got das er sterhe
So mues mein lant mit fride sein,
Oh Machmet wil der Herre mein.
Di im do liebe taten,
Vnd in Rulandes haten,
Der was freisleich vil,
Das ich das mere churtzen wil,
Vnd sagen wie is darnach ergiench,
Vnd wie is Marsilies ane viench.

CAP. IV.

[1] MArsilies von Sarragos
Der was gewaltig vnd so gros;
Er sant sein prief noch grossem her
Baide in lande vnd in mer;
Auch sant er vermessenleich
Nach zwain unn zwainzic chunigen
Der pracht igeleicher dar
Czwaintzig tausent wol gar,
Di im zu helfe quamen,
Vnd das wort von in vernamen,
Vnd darzu chomen Hertzoge als vil
Das ichs churtzleich nennen wil.

Sect. I.

DErn lies is lenger niht heleiben,
Er hies sein prief schreiben,
Damit enbot er in das lant
Choders wer verprant;
Alle, die das rechen wolten,
Das si palde chomen scholten;
Di Haiden samten ir Her
Bede in lande vnd in mer
Vher alle die reich;
Do chom vermessenleich
Der Chunich Alrich von banden,
Der pracht aus seinen Landen
Manigen herleichen Helt,
Die er selbe het erwelt,
Czwaintzig tausent ritter guet,
Di heren ritterleichen muer,
Vnd waren vnverdrossen,
Mit stahel wol hesloffen;
Darzu sagt man furwar
Don Vltor der Chunich Lymar
[1] Prachte fuinftzehentausent dar
Di heten horinne gar;
Da chom Ylas von Czammen,
Der wol die fewers flammen

Aus

Ad Sect. XXXVI.

1) *Phelle*, purpuram. vid. Notam meam ad Rhythmum de S. Annone §. 28. not. 17.

2) Cod. Liz. *freut*.

Ad Cap. IV.

1) Hæc summa, quæ in MSC. Civit. Argentinensis rubris literis est scripta, abest à Cod. Lizeliano: in quo etiam pleræque aliæ summæ capitum deficiunt.

Ad Sect. I.

1) Cod. Lizel. legit:

Der brachte fünffzig tusent dar
Die waren alle burnin gar.

de v. *burnin* vid. Gold. in not. ad Parænes. p. 377. edit. Gold.

2) *El-*

Aus den Helmen getorfte hawen
Czu dienfte der Vrowen,
Der prachte dreifig tautent man,
Di er durch Marfilien gewan;
Von Horre der Chunich Antelin
Der tet auch fein chraft fchein,
2 Der pracht ein ellende fchar
Sechszchen taufent wol gar;
Der Chunich von Darmache
Dem chom auch niht zu fwache,
Er hett fein Helde palt
Czu achtzehen taufent gezalt;
Der vom Alarie chom dar
Mit acht taufent wol gar;
Der prachte ouch von Vinele
Czwelif taufent ritter oder me;
Der von Maffale chom mit her,
Das ift ein infel in dem mer,
Der brachte helde mere
Neun taufent 3 buckelere;
Der Chunich von Viole
4 Der gebot in feiner E,
Vnd hies das uberal fagen,
Swas waffen mochte getragen,
Das is di herfart fwure,
Vnd auch benamen fuere;
Der Chunich von Lachure
Der pracht im zu fture
Czwelif taufent gueter Chnechte,
Czu aller not gerechte;
Der Chunich von Tanabri
Der brachte feiner Gote dri,
5 Das was Mars vnd Jupiter
Vnde Saturnum, di brachte er,
Den gab man michel opher,
Ir lon der was doch chopfer;
Dar chom der Chunich von Funde,
Die mueffen als hunde
Die erden alles anfehen,
Des hore wier di puech iehen,
6 Den ftunt das chaume an der bruft
Di heten groffen geluft,
Das fi Rulanden
Erfchuffen mit ier handen,
Si furten ftarches gefchutze,
Das wart in doch vnnutze;

Dar chom der Chunich von Drufe,
7 Der brachte aus feiner chlufe
Manigen Haiden vnervorcht,
Di heten mordes vil geworicht;
Der Chunich von Camponie cham
Mit einer fchar freifam,
Der Chunich chom auch dar
Mit einer micheln fchar
Dar chom der Chunich von Salazpriefe
Di auferwelten fpieffe
Brachtens aus ir Lande
Vnd droten alle Rulande.

Sect. II.

DAr brachte der Chunigh Margries
Vil manigen vraisleichen fpies,
Vnd manigen helt herleichen,
Die warn von zwain reichen
Von Daffarie vnd von Sibilie;
Er was fchon als ein lilie,
Vnd was den vrowen fo traut.
Baide ftille vnd uber laut
Minten als ein Got,
Vnd leiften alle fein gebot;
Ein Chunich chom auch ins lant
Der was Czernoles genant,
Das leut in feinem reiche
Die lebent fo tevuelleiche,
Das ir Got niht enruhet,
Er bat di funnen da verfluhet,
Das fi in ir lant nie gefchein
Noch aus ir erde nie bechelein
Weder chorn noch weinreben,
Defn wil in Got do niht geben;
Holtz erde vnd ftaine
1 Ift da fwartz als gemaine;
Do ift niht den holtz vnd mos,
Si effent niht wen di Ros,
Vnd lebent mit vnfinne,
Da wonet der tevvel inne,
Der machet fev neidic vnd arck,
Ier Chunich der was alfo ftarck,
Das im an chrefte niht geprast,
Swer im zwelif muele laft
Czufamme leite oder pant
Das hueb er auf mit einer hant;

Dare

---

2) *Ellende fchar*, alacrem, fortem cohortem. vid. fupra notam ad Sect. I. Cap. III. n. 7.

3) *Buckelere*, funt milites clypeis inftructi. *Buckeler* proprie umbonem clypei; inde ipfum clypeum fignificat. vid. du Fresne in Gloff. Lat. Barb. v. *Buccula*. Keyfersperg im Chriftl. Bilger fol. 92. b. nement den *buckler* des gloubens. Twinger in Vocab. Germ. Lat. *Buckele*, fcutum vel Pelta, *Buckeler bolyfen*, umbo. Idem in Vocab. Lat. Germ. Anchile (lege: Ancile) Schilt oder *Buckler*.

4) *In feiner e*, in fua Lege i. e. in fua Jurisdictione, in Territorio, quod Legibus ipfius fubeft.

Cod. Lizel. habet:

Der hies gebieten by der E.

5) Cod. Lizel. legit:

Das was Mars und Jupiter
Und Appollo die bracht er.

Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

aft Fragm. Hift. de Bello Carl. M. contre Sar. ✠. 1687. habet:

Thaz was Mars und Jovinus,
Ther thrite hiez Saturnus.

6) Cod. Lizel. habet:

In ftat das hiren an der bruft.

hiren, cerebrum.

7) *Chlufe*. latine medio ævo: *Clufa*, quæ vox fignificat *anguftum montium aditum*. Eginhardus: omnes aditus, id eft, *Clufas*, quibus in Italiam intratur, impofitis firmavit auxiliis. vid. du Fresne v. Clufa.

Ad Sect. II.

1) *Als gemaine* i. e. communiter, ordinarie.

Ad

Dare chom auch Chunige genuech
Der igeleicher chrone truech,
Der ich doch nennen niht en wil;
Dar chom Herzogen vil,
Das ſi von der menige beliben
Vngezalt vnd vngeſchrieben.

Sect. III.

DO ſi Marſilies wol enphie
Vnd das darnach ergie,
Das er in gab vnd [1] lech
Vnd ſev nihtes verzech,
Des igeleicher gerte,
Vnd ſea alle wol gewerte,
Do ſprach er zu den Chamereren,
Das ſi gerait weren
Mit der gabe vil drate,
Die er Charle gelobt hate;
Czu Genelune er aber gie,
Den er vil guetleich vm vie;
Vnd ſprach vil dicke wis gemant,
Das mir dein ſtieffun Rulant
[2] Ane Charlen zuechume,
Das iſt immer dein frume;
Er chuſt in an ſein munt
Vnd bevalich is im aber an der ſtunt,
Vnd ſwuer im des vil ſere,
Gchertet er im ſein ere
Durch ſeiner trewen gebot,
Er ſcholt Chunich vnd Got
In ſeinem Chunichreich weſen,
Di mueſſen ſchreiben vnd leſen
Sein lob vnd ſein ere,
Des ſwuer er im vil ſere;
Da was von golde ein michel guet
Vntz man fuinfhundert geluet,
Baide mule vnd olbenden,
Die er im ſcholte ſenden.
Vnd fuinfzig karren vol byſande;
Do was ouch von ſeinem lande
Igeleiches Furſten chint.
Er ſprach: Genelun, nu ſint
Mein ere gar in deiner hant,
Der haſt du ein geuuiſſes phant,
Ichn wais was ich dich ſage me;
Im wart vor laide ſo we,
Do er den chinden noch ſach
Das im das groſſe vngemach
Darzu betwanc, das im geſwant;
Den mantel er um das haubt want
Vnd viel vnmechtig nider;
Do gie Genelun dar wider,
Aſo troſt er in do;
Er ſprach: durch Got wie tuet ir ſo,
Ier ſchult des ane zweivel ſein,
Seid ich durch iv di ſele mein
Geſetzet han zurteile,
Darumb iſt ouch veile,
Alles, das ich von Charlen han,
Oder ewer wille mues ergan;
Mocht ich anders niht gedingen,
Ich verſwuer e kerlingen
Ewern ſun den wil ich ſelbe han;
Den wil ich niemant lan,
[3] Ich beſtæte auch der Furſten chint,
Die mir hie enpholichen ſint,
Do man in laides niht entuet,
Habt ein vroleichen muet,
Ich beherte wol ewer ere,
Vnd dien ev gerne immer mere.

Sect. IV.

DO Genelun vrlaup gwan,
Nu ſchied er vroleichen dan;
Di zwelif rat gnoſſe
Die dienten im vil groſſe,
Si hulfen im an di ſtraſſen,
Si getorſten ſein nit laſſen,
Si volgten im gantze tage drei
Do warens Charle ſo bei,
Das ſi des wurden gewar;
Er chom wol ane ſchaden dar,
Als ſi im gehieſſen
Vnd ier trewe zu phande lieſſen;
Sein boten er fur ſande,
Vil dicke er di mande,
Das ſi ſo behielten irn ſin,
Das er ſeines willen an in
Niht wurde betrogen;
[1] Des beierſchen Hertzogen
Den hies er im gewinnen
Mit ſo getanen ſinnen,
Das er haimleich cheme,
Das is niemant mer verneme;
Do das Naymis vernam
[2] taugenleich er do cham,
Do er den vngetrewen vant;
Do ſprach Genelun zu hant:
Swas ir ſprechet oder getuet,
Das dunchet den Chaiſer alles guet;
Der iſt ev genedic vnde holt,
Nu geruhet nemen ditz golt,
Diſen gueten ſaumere
Vnd laht ev niht weſen ſwere

Durch

Ad Sect. III.

1) *Lech* pro: *leibete.* Supra eodem ſenſu habuimus: *leich.*

2) *Ane Charlen*, abſque Carolo.

3) i. e. *Securitatem vitæ præſto Principum Filiis.*

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel. *Den Beierſchen Herzogen*
Den hies er im gewinnen.

2) MSC. Lizel. habet:
Vil tougenlichen er dar kam.

tougenlichen, *tougenleich* eſt *clandeſtinâ ratione.* Vid. ſupra.

3) i. e.

Durch ewer tugentleich ſit,
Das ir tuet des ich ev bit;
Ich gelone euch ſein noch bas,
Vnd ſagt meinem Herren das,
Wier ſein des vrleuges vrei,
Das is vil wol verſünet ſei,
Vnd nach ſein ern verendet;
Die geiſel ſint her geſendet
Vnd goldes alſo groſſe chraft,
Er mag immer ſein [3] vnnothaft;
Als ier im das geſaget hat,
So gebet im dan den rat,
Das er hinwider chere,
Des han ich geſworen ſere
Vnd mein trewe dort gegeben,
Ob di Furſten do wider ſtreben
Vnd enlaſſen in niht wenden,
So wil ich mich niht ſchenden;
Baide guet vnde chint,
Div mir hie bevolichen ſint,
Wil ich Marſilie wider pringen
Mag ich des niht erringen,
Das is fur ſich muge gan
Das ich dort geſworn han.

Sect. V.

DO das Naymes vernam,
Czu hove er vroleich quam;
Da er den Chaiſer geſach
Ditz wort er vroleich ſprach:
Welt ier, ich ſag ev mere;
Du duncheſt mich ſo gewere
Sprach Carl der tugentreich,
Das mich ſtetichleich
Dein rede dunchet ſo guet,
Das mir chainer ſanfter tuet,
Des macht du gerne ſagen mier;
Er ſprach: Herre, welt ier,
So hat das [1] vrleuge ende genomen;
Genelun iſt vroleich chomen,
Im habent di Haiden gegeben
So vil, ſcholt er immer leben,
Er wer do von reiche
Marſilies hat gentzleich
Erzaiget willigen muet,
Er hat geiſel vnde guet
Alleſant her geſendet
Vnd hat is wol verendet,
Des lat ouch in genieſſen;
Swas ev die poten gehieſſen,
Das hat er alles getan.
Nu muget irs wol dafur han,
Das er niht mag gewenchen,
Vnd ſchult da bei gedenchen
Au Ewer Chaiſerleich wort,
Genelun hat gelobet dort
Marſilie vnd den haiden
Mit trewen vnd mit aiden,
Das ier tuet di widerchere,
Furechtet eu vil ſere
Das euch des die Furſten phenden
Vnd ev niht laſſen wenden
Vnd ſagen andern unrat
Seit ir vnd er gelobet hat
Das ier hinwider reitet
Vnd des niht lenger peitet
Iſt das ir ſein nu niht tuet
So wil er geiſel vnde guet
Marſilie alles wider geben
Vnd wil darnach vil gerne ſtreben
Das is im an di trewe icht ge;
Swie ewer muet darumbe ſte,
Des en ſchult ir mir niht [2] verdagen,
Das wil ich Genelun ſagen;

Sect. VI.

[1] KArl neig gegen Gote
Sein gnaden vnd ſeim gebote
Den gnadet er vil ſere
Vnd ſaget im lob vnd ere.
Sein [2] venie ſucht er drei ſtunt,
Do was im laider vnchunt,
Das er mit der rede was betrogen;
Er ſprach zu dem Hertzogen:
Du ſcholt Genelun ſagen,
Ern durſe niht an mier verzagen,
Er hat mier ſo lieb getan,
Das ich niemant als lieb han,
Durch den ich in welle betriegen
Ichn bit auch in niht liegen,
Swo er ſein trewe geſetzet hat,
Ich ſchaffe das ſi niht verſtat;
Do das Genelun vernam,
Czu hove er vroleich quam;
Charl von ſeinem ſtuel gienchn,
Vil minnenchleich er in enphiench,

Vnd

3) i. e. *Quod in poſterum ſemper futurus ſit ſine periculis, malis* ſc. quæ Carolus armis ſuis ipſi afferre poſſet.

Ad Sect. V.

1) *Urleuges*, belli, de hac v. vid. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. Append. p. 843.

2) *Verdagen* i. e. verdecken. *Abſcondere, celare.* Ita *gedagen* eſt apud Notk. Pſ. LXXVI, 4. pro: *occultare.*

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel. hic loci ita loquitur:

Karl hin gen himel ſach
Sin gebet er inniclichen ſprach
Zu dem oberſten Got,
Sinen gnaden und ſeim gebot
Dem dancket er vil ſere
Er ſagte im lob und ere.

2) De v. *venie* vid. quæ notavi ad Rhythm. de S. Annone §. 68. num. 36. hic: *venie ſuchen* commode explicari poteſt; *petere veniam, remiſſionem peccatorum.*

3) *Tougen*

Vnd die furften alle gemaine;
Do ftuent der vil vnraine
Mit truben muet vnder in;
Durch feinem mortleichen fin
Laeheten im di ougen,
Er het den tievel [3] tougen
Gefetzet in feines hertzens grunt;
Das was in laider vnehunt.

Sect. VII.

HEiliger Chaifer, fprach er:
Marfilies enpeutet ev her
Sein dienft getrewleich,
Alfo tuent von feinem reich
Di Furften vnd ir gefchlechte,
Si hant getan vil rechte,
Als ev di poten veriahen,
Nu haift is enphahen;
Ich pringe goldes groffe ehraft
Si hant [1] auf ewer herfchaft
Daher gefendet irev chint,
Wand fi gehorfam fint
Aller gotleichen lere;
Si haben leip fele vnd ere
In ewer genade gegeben
Vnd wellent Chriftenleiche leben;
Marfilies ift befchaiden,
Vnd ift der weifte Haiden,
Den alles haiden lant hat,
Des nemt in gern an ewern rat.
Charl hin zu himel fach,
Sein gebet er minnenchleich fprach,
Er fach Genelun an;
Wol dier, fprach er, lieber man,
Das du dife ere haft beiaget,
[2] Dich hat der felden tag betaget;
Swes dein gefchlechte an mich gert,
Des werdens durch dich gewert.
Die Herren mante er alle,
Er fprach: fwer ev gevalle,
Dem ich bevelich ditz lant,
Den tuet mir fchiere beehant;
Swer hie gerne wefen wil,
[3] Dem laffe ich gueter purge vil.

Sect. VIII.

DO giengen fi zu rate
Vnd fprachen auch vil drate,
Mit eim gemainen muete das,
Ditz lant bewart niemant bas,
Den Genelun der weife man;
Dem is der Chaifer wol gan,
Hie ift niemant fo gwis
Esn fei der Hertzoge Naymis,
Er vnd fein geverten
Mugen das lant bcherten
Die fint des landes wol wert
Vnd haben di aller peften fwert;
[1] Suft rietens alfo weiten,
Vntz fi begunden ftreiten
Swem fi puten ditz lant
Der verfprach is fa zu hant;
Nu chom Genelun vil drate
Vngepeten zu dem rate;
Er fprach: ier Edelinge,
Vil werde Cherlinge,
Ir waret ie guete Chnechte,
Vnd wurfet naeh Gotes rechte,
Seit ir Yfpanien habt errungen,
Czu der Chriftenhait betwungen,
Wes pietet ir den fremden das,
Gunnet is vnferm ainem bas,
Ir fchult is geben Rulande
Wen wolt ier in dem lande
Billeicher laffen den in,
Das ich im von recht holt bin,
Ich gan im fein defter bas,
So wais ich auch benamen, das
Er ift ein helt zu den handen,
Vnd ift fein vianden
In den ougen ein dorn,
Der ift vil von im verlorn.

Sect. IX.

[1] IN difen Mergarten
So lebt den wider warten
Chain

3) *Tougen*, clam. Unde *tougenlich*, *taugenleich*, quod Capitis hujus Sect. V. habuimus.

Ad Sect. VII.

1) i. e. Juxta veftrum imperium, juffu veftro.
2) i. e. *Te felicitatis teftum texit.* In Cod. Lizel. legitur:

Du bift mit felden betaget.

3) Poft hunc verfum in MSC. Lizel. hi fequuntur:

Das er unfer mag erbaiten,
Bis uuir uns heruuider beraiten,
Fraifche aber ich boffe mere
Das uuurt den baiden fchauere,
Ich mach ain fulchy herfart
Das in allen uue uuart,
Das ich ye uuart geboren,
Sie muffen alle fin verloren,
Nun gefchach an dem rate
Das Genelun gelobet hate,
Und fprachen alle fumeliche das,
Difs landes pfliget nymant bas
Dan Genelun der uuife man, &c.

Ad Sect. VIII.

1) *Sic deliberabant admodum prolixe*
donec incipiebat litigare,
cui banc regionem offerre vellent,
Ille (Naymis) *eam mox recufavit.* Pro verfu hoc ultimo habet Codex Lizel.

Der uuerte fichs als zu hant.

Ad Sect. IX.

1) *Mergarten*, mundum denotat. In Rhythm. de S. Annone §. 26. legitur:

Daz in difem merigarten
Je geurumit uuurde.

ad

Chain man so engestleich,
Auch hat er geselIet sich
Czu deo pesten, di die werlt hat,
Der im chainer abe gat
Dem schult ir Yspanien lihen
Vnd im des niht verzihen,
Mier sint vil lieb sein ere
Nu saumet is niht mere,
Vns get di nacht vaste zue,
Wier muessen von hinne morgen frue,
Das han ich sere gelobet,
Ir hiet anders getobet,
Swenne si vernemen dort
Das ir ewer Chaiserleich wort,
Niht vil stete liesset;
Wand irn selbe gehiesset;
Dn ev ir potschaft quam
Wurdens ev gehorsam;
Ir ritet wider zu hant,
Nu leichet Rulande ditz lant,
Ob is ev wol gevalle;
Di herren sprahen alle,
Er hiet wol geraten;
Den Chaiser si des baten,
Das sein Neue Rulant
Muest huten das lant;
Geschech im ir helfe not,
Si hulfen im vntz an ir tot.
Nu des Charl wart gewar,
Das di Fursten so gar
An di pet warn geslagen,
Das er in niht mochte versagen,
Des gwan er solich vngemach
Das er weder hort weder ensach;
Im wande sein hertze brechen,
Ern mochte ein wort niht gesprechen
Vntz er vil lange gesas,
Seine ougen wurden im nas;
Do sprach er Genelune zu:
Ich wene ein reiten ich hinne tu,
Das mich vil sere gerewe;
Hettest du deiner trewe
Bas an mir geschonet,
Dier wurde vil wol gelonet,
Ich lies auf mein haubet stan,
Is ist durch chain guet getan;
Du tet mir nie so laide,
Ist das ich von hinne schaide,
[2] An chumt mit niht zu haile
Nach der fursten urtaile
Mues ich Rulanden hie lan
Das mag mir an mein Hertze gan.

Sect. X.

Div sunne zu abunde schein,
Die fursten riteo alle heim,
Darnach wurden si bedacht
Mit einer vinsteren nacht.
Charl an seim bette lach,
Grosser herschafte er phlach;
[1] Sein namen do vil vaste war
Czwaintzig tausent wol gar;
Dar zue het er ein sit
Da man ich alle Herren mit,
So si wanten di huettere,
Das er an dem pette were,
So chniet et auf der erden
Vnd mante Got den werden
Mit wainunden ougen
[2] Aller seiner tougen;
Wier horo auch vurbar sagen,
Ern wolte niht auf im tragen,
Chain haubthafte sunde,
Des hab wir vrchunde
Von sant Egidien vil guet,
[3] dem sagte Charle sein muet,
Im wer ein sunde geschehen,
[4] Der wolt er nimmer veriehen;
Do bat der [5] Herre lobesam
[6] Fur Charlen vntz er ein prief quam
Auf dem altar, do er sanch,
Des sagt er Got grossen danch,
Den las der Heilige man,
Do stund do geschrieben an,
Das Charl der Richtere
Der sunden ledick were,

Charl

ad quem locum vide notam meam num. 9. Cod. Lizel. exhibet:
Uber al den mergarten.

2) Cod. Lizel. melius:
Es kumt mir nit zu heile.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Ipsius custodiam valde gerebant viginti millia* fere.

2) *Aller siner tougen*, omnium suorum sacramentorum. Apud Notk. Psal. LXIV, 11. verba: quædam stillicidia de sacramentis, redduntur Theotisce: *sumeliche tropfen Gotes tougeni.* Apud eundem Psal. XCVIII, 5. legitur: *ipsam (dazselbe) carnem suam gab er* (Christus) *uns ze ezzenne, daz suln uuir beton so uuir es ezzen, uuanda iz* sacramentum (tougenheit) *ist; Unde ieo in sacramento spiritalis intellectus* (tougenheit *geistlich vernumft*) ist. est à *tougen, clam*, de quo supra; nam Sacramenta sunt Mysteria.

3) Cod. Lizel. clarius:
Dem sagt Karel sinen mut:
i. e. Carolus ei cogitata mentis aperuit.

4) Cod. Lizel. aptius:
Die dorft er nymmer verjehen.

5) Vox *Herre* κατ' ἐξοχὴν Clericis olim tribui solebat. Conf. infra c. 5. Sect. 21. ubi de Turpino, Archi-Episcopo dicitur: *Der* Herre *segent sie.* Hodie adhuc in Alsatia & Suevia nostra Rustici Parochos suos κατ' ἐξοχὴν nominant: Herreo. Sic dicunt; *Unser* Herr *hat ein schöne Predigt getan; der* Herr *hat mirs verbotten*, &c.

6) MSC. Lizel. legit:
Für Karlen untz im ein brieff kam.

Ad

Charl envacht niht noch guete
Er gedacht in ſeinem muete
Czu allen zeiten alle die zeit,
Wie der menſch denne leit,
So er mit dem tode ringet,
Welich not in danne twinget;
Die Herren ich domit mane
Das ſi gedenchen dar ane,
Swie harte ſi nach ern ſtreben,
Das ſi darvnder rehte leben,
Vnd chern ir ougen zu Gote
So chumt in der himeliſch bote,
Swenne ſi ligen in der not,
Vnd wendet in der Sele tot.

Sect. XI.

DO Charl an ſeim gepete lach,
Als er vil dicke zu Gote phlach,
Do wart ſein Neve Rulant
Des nachtes ofte genant
In des Chaiſers gepete,
Als er ouch alle die tete,
Di da Chriſten namen haten,
Das ſi Got mueſt beraten
In dem ewigem reich,
Des bat er innerchleich;
Do der Chaiſer ditz gebet
Mit maniger venie getet,
Wainunde vntz an die ſtunt,
Das er mueden begunde,
Vnd im di ougen [1] zueſigen,
Do giench er an ſein pette ligen;
Als in der ſlaf vberwant,
Do traumet im ſa zuhant,
Wie er an alle ſwere
Auf dem [2] portziſer were,
Vnd het hers genuege
Vnd ein ſchaft truege,
Vnd Genelun dar gienge,
[3] Vnd den ſchaft gevienge,
Vnd wolt im in aus der hant zucken;
Do brach der ſchaft zu ſtucken;
Alſo behabt ers ein tail;
Durch das ſelbe vnhail
Verzagte Genelun drate,
Sein ſtucke das er hate
Das warf er wider ie ſa,
Do lag is niht lenger da,
Von der erde is ſich want,
Vnd was ſo hoch ſa zu haut
In die lufte gevarn,
Di ſeiner verte wolten warn,
Die wurden ſein niht innen;
Do begunden di luſte brinnen,
Das die perge chrachten alle,
Do ervacht er von dem ſchalle.
Fur ſein bette er aber gie
Vnd ſtunt an ſeim barn chnie
Er ſprach: O we! himeliſcher Got,
Dein genade vnd dein gebot
Vnd dein vil heiliger ſegen,
Die mueſſen meins [4] vil armes phlegen;
Ich han dein zorn vernumen
Nu mues uber mich ein chumen
Mein ſunde, alſo das niemant me
Von mein ſchulden miſſege;
Richt uber mich Herre, das iſt reht,
Ich bin dein aigener Chnecht,
Du erchauſeſt mich vil tewre,
Nu behuet mich vor der Helle ſewre;
Richte uber mein leichnamen,
Die mit mir her chamen,
Die behuete, ſi ſint deinev chint,
Wand ſi dier gehorſam ſint,
Was ich wider dich han getan,
Div rach ſchol zu recht uber mich gan.

Sect. XII.

DO er vil ſere zu Gote gerief,
Er leit ſich aber vnde ſlief,
Im traumet aber ein traum ſwær,
Wie er zu Ache wær,
Vnd groſſer freuden phlæge,
Vnd wie ein ber vor im læge
An zwo cheten gepunden,
Czu denſelben ſtunden,
Das in der ber aneſach,
Die cheten er bede zubrach,
Vnd lief den Chaiſer drate an,
Das werten alle ſein man,
Do macht in niemant bewarn,
Der per begreif im den arm,
Das Vleiſch er im abe brach,
Vntz man das bein bloſſes ſach;
Charl begunde aber wachen,
Von denſelben ſachen
Vil traurichleich er aufſach,
Div wort er wainunde ſprach,
Herre Got, ich bite dich,
Das du dich erparmeſt uber mich
Durch dein heilige namen drei,
Als liep ſo dier dein mueter ſei,
Div vil raine magt [1] here,
Vnd durch Davides ere,

Der

Ad Sect. XI.

1) De hac voce vid. notam meam ad Otfrid. Eu. I, II, 23. num. 9.

2) Cod. Lizel. habet:
Vor dem *portifat* were.
in Cod. Civit. Argentin. autem clare eſt: *portziſer*, quâ voce, annon *Paradiſus* indigitetur, judicent Eruditi.

3) *Schafft*, haſtile; item haſta. Vocabular. MSC. ſubjunctum meo Vocabular. Lat. Germ. Twingeri. Haſta, *ſchaft* oder Sper. In Gl. Anglo-Sax. MSC. Haſta vel ſquiris (lege: Quiris) *ſceaft*. conf. Spat im Teutſchen Sprach-Schaz p. 1715.

4) Cod. Lizel. habet: *vil armen*, recte.

Ad Sect. XII.

1) *Here*, ſancta.

2) i. e.

Der het verworicht dein reich,
Vnd erparmeſt dich getrewleich,
Den gemacheſt du vil vro,
Vnd beſprankeſt in mit dem Yſopo,
Czu einem rechten vrchunde,
Vnd vergebde im ſein ſunde,
Vnd ſprecht mit deinm munde,
Als ich nu manige ſtunde
Eins mans von hertzen han gegert,
Recht alſo bin ich ſein gewert;
Ichn mag dir niht entrinnen,
Des wil ich zu dier ſinnen,
Dier iſt mein dinch wol chunt,
Nu waſch mich Herre an der ſtunt,
Vnd mache mich newe,
Das mich mein ſunde rewe,
Das ich daran icht ſterbe,
E ich dein genade erwerbe;
Czu dem dritten mal entlief er do,
Nu traumt im aber alſo,
Wie er zu Paris were,
Vnd chainer frewden enpere,
Wie die Juncherren ſungen
Baide ſpilten vnd ſprungen;
² Als des der Chaiſer warte,
Do chom ein liebarte,
Der lief von Yſpanien durch di ſchar,
Vnd nam des Chaiſers war,
Vnd wolt in gern erbiſſen han,
Das begunde Got vnderſtan,
Do er ſein beſchiermer was,
Do chom von ſeinem palas
³ Ein rude ſtarch vnd gros,
Den liebarten er anſchos,
Vnd zaigt im alſo groſſen has
Das er des Chaiſers vergas,
Do wurden di ſeinen den enain,
Si wolten ſchawen an in zwain,
Welicher den ſick neme,
Vnde den anderen uberchemę;
Do vocht der liebart vnd der hunt
Vnverzagt vntz an di ſtunt,
Do zaigte der rude ſein chraft,
Das di furſten wurden zweivelhaft
Vnd bais den liebarten dot,
Charl erwachte aber durch not.

Sect. XIII.

ER viel enchreutz-weis dar nider,
¹ Er weſte wol do was niht wider,
Ern mueſte not dulden;
Czu Sant Marien hulden
Ergab er ſich vil ſere,
Das ſi im durch di Ere,
Di an ir magtume ſint,
ᵃ Wegende wer um ir chint;
Er ſprach: herre Got, ich wais wol,
Iſn mag niemant noch enſchol
Niht getun wider dier,
Du ne ſeheſt ſelbe zu mier,
So bin ich laider vnbehuet,
Iſn iſt chain purck ſo guet,
Div immer chunde geſtan,
Du welleſt ſei den in deiner huet han,
Swas iemant gemachen chan,
Du ne ſeiſt ſelber der zimberman,
Das mues man gar verlorn han,
Dirn chan niht widerſtan,
Des fleuch ich zu nimen, wen zu dier,
Vnd pit dich Herre, das du mier
Mit dein Gnaden alſo frumeſt,
So du in deinen fewers flammen chumeſt,
Das ich dan nach volgen mues
Deinem Helligen ſange ſues,
Vnd genade mues vinden
Mit andern dein chinden.

Sect. XIV.

DIe traume teten im ſo we,
Das er niht wolt slaffen me;
Vnd an ſeinem gepete lach
Vntz in beleucht der tag,
Do was ſein her harte vro,
Si wanten das is wer alſo,
So ſi Genelun horten ſagen;
E den is begunde tagen
Do ſchuffens ir haimraiſſe;
Suſt fugte ſich ¹ di vraiſe:
Der ſich Genelun vermas,
Er gehies Marſilie das,
Das Charl wider haimrite,
Vnd des niht langer pite;
Des freutten ſich di haiden,
Is tet auch manic ſchaiden
Von ſeinen freunden darnach;
Den vil mortleichen ſchach
Geriet ein Chriſten man,
Das er ſchatz domit gwan,
Des iſt er durch recht verſtoſſen
Czu Judas genoſſen,
Czu laide vnd zu ſere,
Di Helle pawet er immer mere.

Sect. XV.

DIe Furſten begunden gahen,
Do ſi den morgen ſahen,

Czu

2) i. e. *Cum hoc Imperator ſpectaret.*
3) *Rude*, moloſſus; Wahter in Expoſit. Voc. MSC. mulus, mul. moloſſus, *rude.* Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Rude*, moloſſus vel ſuſes.

Ad Sect. XIII.

1) i. e. *Sciebat ſe non poſſe eſſe contra*, ſeu ſe reſiſtere non poſſe.

a) *Wegende*, benedicens. conf. Rhythm. de S. Annone §. 49.

Ad Sect. XIV.

1) i. e. Ita *ſecutum eſt illud malum. vrais, frais, freis* denotat *periculum, malum, exitium.*

Ad

Czu hove vil vraisleich,
Si waren freuden reich
Alleſant gemaine,
Ane den Chaiſer aine,
Swie vil er freude an in ſach,
Das mocht im doch ſein vngemach
Niht geſemſten, vmbe das
Sein ougen wurden trueb vnd nas.
Da ſprach er Genelun zue:
Wie reteſt mier, das ich tue,
Vnd wes iſt dier zu muete;
Du haſt mier mein huete
Mit deinem rate benomen,
Wie ſchol ich nu zu lande chomen?
Er ſprach; ich han ſo ſere
Geſchaffet ewer ere,
Ier muget zu lande cheren
An angeſt wol mit eren;
Ewer phlegen di peſten ane wan,
Die wier vnder diſen Herren han;
Der baier Hertzoge iſt ein helt,
Den han ich dar zu erwelt,
[1] Das er vor ewer reiten ſchol,
Der chan ev bewarn wol;
[2] Baide trewe vnd warhait
Die haben ir trewe an in gelait;
Er iſt in ſeiner iugent
Ein meiſter aller tugent;
Der mag zu diſen zeiten
Mit ern vor iv reiten,
So bewart euch alſo ſtarke
Oygier von Tennemarcke
[3] Czu ewer lenken hant,
Iv iſt ſein manhait wol erchant;
Er iſt mit trewen ev ſo holt
Das ir ev an in wol laſſen ſcholt;
[4] Anderthalbe ritet Richart,
Von dem ſeit ir wol bewart,
Er behuet ev ritterleich;
Ewer mogen von Franckreich,
Di ſchuln nach ev reiten,
Vnd lat zu diſen zeiten
Rulanden ditz landes phlegen,
Der iſt des leibes ein degen,
Sein nam der iſt ſo wol erchant,
Swo er den Haiden wiert genant,
Das ſchrechet ſev als ein donnerslach;
Iſn beleuchtet heut det tach
Chain ritter ſo guet,
Habt ein vroleichen muet,
Ir habt der Haiden ehint,
Die weile ſi vngetauffet ſint
So ſchulle wir ſev in niht wider geben,
Ir ſchult darnach vil gerne ſtreben,
Das ewer Neve Rulant
Gechtonet werde uber Yſpanien lant,
So hat er guet vnd ere;
Die Furſten belanget ſere,
Di lange hie geweſen ſint,
Si ſehen gerne weip vnd chint;
Is iſt vnſer aller rat,
Das ier Rulanden hie lat,
So iſt ditz lant wol bewart
Vnd ier vroleich wider haim vart.

Sect. XVI.

DEr Chaiſer ſach in aber an,
Er ſprach: was hat ich, [1] volandes man,
Getan wider deinen hulden,
Das ich von deinen ſchulden
Mein huete verlorn han,
Is iſt ein vil gewiſſer wan,
Das alles romiſch reich
Von dier wiert vil grosleich
Getrubet vnd beſweret,
Du haſt niht wol beweret,
Das dier lieb ſein mein ere,
Des vergiſſe ich nimmer mere;
Auſſpranch der degen Rulant:
Er ſprach: leicht mir ditz lant,
Des [2] gernent di Furſten alle,
Seit ich in ſo wol gevalle,
Das ſi mich fur manigen helt
Czu diſen dingen habent erwelt,
Der ern ſchult ir weſen vro;
Ich bin benamen auch alſo,
Ein vanen bot er im zu hant,
Do mite leicht ir mir das lant,
Sprach er, als is recht ſei,
Ich enphach is in die namen drei,
An die ich gelouben ſol,
Den getrawe ich der gnaden wol
Ob ich durch Got ich [3] gearbaite,
Das ich den lon geraite
Mit ſeinen chinden vinde,
[4] Ich werde ſein ingeſinde

Vil

Ad Sect. XV.

1) Leg: *Ev her reiten ſol.*

2) Cod. Lizel. habet:
Beide küne und manhait.

3) Cod. Lizel. legit: *rechten haut.* bene.

4) i. e. Ex altero latere.

Ad Sect. XVI.

1) Vid. notam Goldaſti ad Parænef. p. 364. edit. Goldaſt.

2) *Gernent*, cupiunt, deſiderant.

3) Pro: *ich* lege: *icht*; quod & habet MSC. Lizel.

4) Lege: *Ich werden ſin* ingeſiode
Vil gerne mocht ich,
Ejus famulus *fieri*
Admodum cupio.

Nomine *Geſind* antiquis crebro deootantur *miniſtri*, *famuli majorum*, ut ita loquar, *Gentium*. In Jure Stat. Arg. MSC. quod Schilterus collegit. lib. 1. c. 1. §. 7. legitur: *Der Biſchov ſol niemanne das vronambacht bevelhen*, *er ſy denne des* Geſindes *ſines Gotzhus*. Du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Gaſindus* hæc habet: *Gaſindus*, qui *ex familiâ alicujus eſt*, *vel domo*, *familiaris*, *famulus honoratior*. Gothis: *Gaſintbia* eſt *Comitatus*. hinc in Ulphil. Ev. Luc. II, 44. verba: Exiſtimantes autem

Vil gerne mocht ich;
Er wart gemartert durch mich,
Es eoletzer mich chain not;
Ich diene im vntz an mein rot,
Das ich an den iungiften ftunden
An dem rechten werde funden.

CAP. V.

Hie wart Rulant der [1] weigant
Gechroner vber Yfpanien lant
Do wart im her nach ftreit bechant.

Sect. I.

[2] Charl im do den Vanen bot,
Das ich nu mufe dife not
Mit dier hie, fprach er, leiden,
Ich wolt das guet vermeiden,
Das mir Marfilies hat gegeben;
Is get mir rechte an mein leben,
Das ich von dier fchol chern,
Ich mag mit mein eren,
Laider bei dir niht beftan,
Wand ich fo vafte gelobt han,
Das ich hin wider chere,
Da von furicht ich fere
Vil groffer arbaite,
Got fei dein gelaite,
Rulant, lieber neve mein,
Ich wene wir gar gefchaiden fein,
Die Furften zu drungen,
Das lop fi im fuogen,
Do wart der herleich helt
Baide gechronet vnd erwelt
Czu Chunige uber Yfpanie lant;
Do fprach er fa zuhant
Czu den Edlen Cherlingen,
[3] Ich wil an euch gedingen,
Ob mir ewer oot gefchehe,
Das ich euch churtzleich fehe;
Ich wil die rede befchaiden;
Tauffent fich die Haiden,
Ich wil fi friden vnd vriften,
Als vnfern eben-Chriften;
Ift aber, das is fo ergat,
Das fi fich des tievels rat
So fere laffent betriegen,
Das fi vns beginnent liegen,
Das get in rechte an das leben,
Des fchult ir ewer trewe geben,
Das ir mir denne beigeftar,
Vnd mich niht an helfe lat
Hie in difem ellende;
Das gelobtens an Charlen hende,
Vnd fwuren das vil fere,
Si faumten fich niht mere,
Ob fi fein not vernemen,
Wan das fi vil palde chemen.

Sect. II.

Do Rulant den Vanen gwan,
Er fprach: wa nu mein liben man,
Die mir hie helfen wellen?
Wa nu lieben gefellen?
Wo nu freunt vnd mage?
Nu ftet is ao der wage;
Mir ift nun freunde not gefchehen,
Ich mues ir aller trewe fehen,
Die mein helfe habent erchant;
Den vanen vuert er an der hant
Auf ein hohe, di fach er ftan,
Das ift ein buhel wol getan;
Auf den perch rait er,
Da fatz Rulant fein fper
Czu tale bei feinem baine
Erhabt auf einem ftaine;
Do entweich dem ftaine fein chraft
So fere, das Rulandes fchaft.
Hin nider in den ftain fanch
Vil nahen zwaier fueffe lanch;
Ditz zaigte er vil fchiere
Turpin vnde Olifiere;
Er zoch den fchaft aus da,
Vnd fatz in aber anderswa,
Do fanc er aber in den ftain,
Do befanr er feinen oheim,
Der chom vil churtzleich dar;
Do fatz er in aber anders war,
Do fanc er als in ein taick;
Charl hin zu Gote naick,
Vnd fach wol, das fein chraft,
Mir Gotes genaden was behaft,
Vnd hies fein nemen wol war;
Do riten fein gefellen dar
Mit zwaintzig taufent mannen,
Dern enwolt chainer dannen

Ane

tem illum effe in *comitatu*, fic redduntur: Hugiandona in *gafintbiam* ina vifan. hinc apparet in Gloffis S. Emmerani, quas Pezius in Thef. Anecdot. Tom. I. exhibet p. 413. pro: *kefinde*, commcatu, legeodum effe: *kefinde*, comitatu.

Ad Cap. V.

1) De hac voce, quam & fupra jam habuimus, vid. quæ habet Goldaftus in not. ad Paræn. p. 365. edit. Goldaft. ubi notat: Küne *Recken*, küne *Degen*, küne *Helt*, küne *wigant* effe συνώνυμα.

Ad Sect. I.

2) En! exemplum Inveftituræ *per Vexillum*, quâ olim Ducatus, Principatus aliaque territoria cum mero Imperio conceffa conferebantur. Apud Vignerium in Hift. Alfat. p. 143. legitur: Inveftivimus te *Ducem* & *Comitem* de quinque *vexillis* in fignum quinque *dignitatum*, quas in feodum ab Imperio tenere debes. Charta Phil. Regis Rom. de A. 1207. Thomas Comes de Sabaudiâ - - feudum fuum - - - de mano noftrâ recepit, nosque eum juxta prifcam Imperii confuetudinem de univerfis bonis illis - - per *tria vexilla* inveftivimus. conf. du Fresne in Gloff. Lat. Barb. v. *Inveftitura per vexillum*. Hinc nomen *feudi Vexillaris*, Germ. *Fahn-Vahn-leben*. de quo vid. Schilt. Comm. ad Jus Feud. Alem. cap. 42. §. 3.

3) i. e. *Peto à Vobis, ut pacto promittatis.*

Ane Rulanden cheren,
Czu allen seinen eren
Warn si im vil gerait;
Das was Genelune lait;
Im were lieber gewesen,
Wand ern ungern sach genesen,
Das er altersalaine rite,
Den im iemant volgte mite.

Sect. III.

RUlant sprach zu dem Chaiser do;
Ir schult vil gerne vnd vro
Hin wider zu lande cheren,
ich wil doch nach ewern eren
Den vanen furen, dieweil ich lebe,
Ir habt di grossen Gotes gebe
[1] Gedient an diser verte;
Sait mir Got das hail bescherte,
Das ich ditz reihes hueten schol,
Ir schult mir des getrawen wol,
Ich geraume in nimmer das lant,
Mir enphellet der van niht aus der hant,
So der hantschuech Genelun tet;
Is ist mein rat vnd mein bet
Das irs hie palde raumet,
Vnd die Fursten niht ensaumet,
Got selber stete ewer ere;
Do wainte Charl sere,
Rulanden er chuste,
Vnd druchet in an sein bruste
Vil vaste mit den armen;
Er sprach: Got mues erparmen,
Das ich dich hie schol lassen,
[2] Ich mag niht darzu gemassen.
Da mit mir so wol geschehe,
So das ich dich tegeleichen sehe;
Do wart von in paiden,
Do si sich scholten schaiden,
Ein jamer starch vnd also gros,
Das man den chlegeleichen [3] dos
Vber ein [4] raste vernam;
Do is an di stunde quam,
Das der brueder [5] von dem bruder schied,
Vnd sich der vater des beriet,
Das er sein lieben sun lie,
Man vernam so grosse chlage nie;
Das tet in auch vil grosse not,
Si santen manigen in den tot;
Charl schiet zu lande
Von seinem neven Rulande
In dem tale zu Runcesal,
Das was das iungiste mal,
[6] Da er in lentigen sach;
[7] Von den schulden das geschach,
Der was wol solicher zuchte wert,
Der niemant gueter wirt gewert.

Sect. IV.

DO Charl zu lande
Gesuer von Rulande;
Vnd er seines gemaches phlach
Vntz an den andern tach,
Do enphalich er gote seine dine;
Nu waffent sich der Jungelinc
In einen liechten halsperck vesten,
Das si nindert chain westen,
Des si alle so wol geluste,
Im schain von seiner pruste
Ein Tracke, der was von golde,
Dem bran recht, als is scholde,
Das fewer aus seinem munde
Swas man erdenchen chunde
Der edelisten staine
Damit was er gemaine
Gemachet also lobesam,
[1] So er wol dem degen gezam;
Czwo [2] hosen lait er an di bain
Do was wil manig edelstain
Mit grossem vleis in geworicht,
Er was des gar vnervoricht,

Das

Ad Sect. III.

1) *Gedient* i. e. *verdient*, meruisti.
2) i. e. *Nihil possum invenire rem metiendo seu ponderando* sc. quod æquet voluptatem hactenus ex præsentia tua & conversatione perceptam.
3) *Dos*, sonitus. Vid. notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 27. not. 12.
4) *Raste*, milliare. In Diplomate Ludovici Pii, quod est io Chronico Laurishamensi apud Freher. Rer. Germ. T. I. p. m. 405. *leuga duæ* i. e. *rasta una.* Conf. Freherum in Glossar. ad dict. Tom. I. h. v. Verel. in Ind. Ling. Goth. *Rast*, certum itineris spatium sive milliare sive mille passus. Olafs saga cap. 86. *tolf* rastir, *duodecim* milliaria. Pro: *raste* in MSC. Lizel. est: *myle:*
5) MSC. Lizel. rectius: *von den brüdern.*
6) MSC. Lizel. *do in der Keiser lebendig sach.*
7) MSC. Lizel. pro *von den schulden* habet: *von des schulden*, i. e. illius causa. In ℣. ult. hujos capitis idem MSC. habet: *Der nymant zu gut wuurt geuuert.* Mens horum trium versuum est, quod quicquid hic gratiæ & humanitatis Carolus exhibuit, id illius viri causa, factum sit, qui tali dignus erat honore, qualis ounquam ulli ex gratia fuit exhibitus.

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel. rectius:

Als es wuol dem Held zam.

in uod. MSC. non eodem plane ordine, ot hic, armatura hæc describitur.

2) *Hosen* tegumentum tibiarum fuisse tum hic locus probat, tum aliunde manifestum est; denotat itaque *tibialia*, item *ocreas.* Monach. S. Gall. de gestis Car. M. lib. II. Comque ad obsequium Domini cuncti *bosas* suas vellent extraheru, ille prohibuit advocataque Regina ostendit *ocreas* disruptas. Twinger in Vocab. Latino-Germ. MSC. Ocrea, *Lederhose* oder Stifel oder Kniuueling. Gloss. Anglo-Sax. Bed. Caliga vel Ocrea, *Hose.* Hinc Gallorum *bouseau*, *beuse.* Matth. Paris ad A. 1247. Calceamentis militaribus quæ vulgariter *beuses* dicuntur, seculariter, imo potius prodigaliter calceati, & calcarati. Conf. do Fresne in Glossar. Lat. Barb. v. Osa, ubi notat etiam dici *Hossa*,

Das ſi chain waffen verſnite,
Swelich not er anders lite;
Sein helm der hies Venerant,
Den der Gotes Ritter Rulant
Auf ſeinem haubte wolde tragen,
Der was mit golde beslagen;
In die leiſten was gegraben
Gefullet wol mit puechſtaben:
Alle Waffen let mich magt
Dier ſei das furbar geſagt,
Wild du mich gewinnen,
Du fureſt ſchaden hinnen;
Sein ſwert das hies durndart
Wand nie chaines geſmitet wart
So guetes, als ich wene,
Sein ſite was ſeltzene,
Swo er is hine bot,
Do was gerait der tot,
[3] Der foricht es alle haidenſchaft;
[4] Der ſtahet do vor chain Chraft,
Is wer bain oder horn,
Swas er traf, das was verlorn;
Is het im Got alſo geſant,
Des freute ſich Rulant;
Ein ſpies nam er in die hant,
Ein weiſſen vanen er dran [5] pant,
Das was des heldes [6] czimier,
Da waren vogel vnde tier
Mit groſſem vleis angeleit;
Nu was er alſo wol berait,
Das er ſich nie beraite bas;
Auf ein ros er do ſas,
Das was geheiſſen *velentich*
Ein ehreuce tet er fur ſich
Czu rukke, vnd zu ſeiten,
War er do wolte reiten,
Das lie er wiſſen ſeine man;
Er rait auf ein hohe dan
En allen mitten vnder ſie;
Er ſprach: nu peitet mein hie,
Vnd en lat ev niht [7] belangen,
Ich han ditz lant enphangen,
Mier wer lait, das ich is ſo verluer,
[8] Das man mein poshait da an chuer,
Ich wil des werden innen,
Ob vnſer [9] widerwinden
Dehaine ſamenunge haben,
Ich wil auf ein [10] warte draben,
Reitent ſi nidert in das lant,
Das ich ſev ſihe alleſant.

Sect. V.

DO nam er ain ſeinen man
Den liebiſten, den er ie gewan,
Der was gehaiſſen Walther,
Ern engert auch niemantz mer,
Vnd rait auf ein perck hoch,
Do ſach er wo dorther zoch
Ein her, das er des mueſſe iehen,
Ein groſſers wurde nie geſehen
Er ſach vanen in dem [1] melme
Baide ſchilt vnde helme,
Das in daucht den helt geneme;
Das alle die werlt da cheme;
Ir golt das gab ſo groſſen glaſt,
[2] Das im der achte gepraſt,
Wie vil ir aller mechte ſein,
So michel was der widerſchein,
Vnd ſo vol ir alle das lant,
[3] Das er achten lie zu hant;
Er ſprach zu Walthere:
Nu ſaume dich niht mere,
Reit und ſage dem her,
Das ſi ſich [4] warnen zu der wer:
Hais ſi ſich waffen ſchiere,
Sage Turpin vnd Oliſiere,
Marſilies reit vns ins lant
[5] Sa mier diſe zesme hant

Sev

Hoſſa, Hoſa, Oſſa, Houcia pro *tibiali, crurali, caligâ*. Vox hæc pro tibiali ſupereſt apud nos in compoſito: *Hoſen*ſtricker, pro quo alii: *Strumpff-ſtricker* dicunt. Ocreæ hæ ex varia erant compoſitæ materiâ; etiam ferro; Quod ultimum liquet ex iis quæ infra occurrunt, ubi dicitur:

Des uuart er auf dem baine
Geſtochen durch den halſperch
De beſchermte in ein ander uuerch
Sin iſeo hoſe *diu drunter uuas.*

3) MSC. Lizel. *des forcht es.*

4) MSC. Lizel. *Es nam dem Stabel ſein crafft.* Hæc lectio videtur probanda, nam in Fragm. Hiſt. de Bello Car. M. contra Sarac. legitur quoque ỷ. 1849.

Thes ſtale ne bete thanuither nehaine kraft.

5) Hæc vox oſteodit cur vexilla ipſa *banda* fuerint dicta. Paulus Diac. de Geſtis Longobard. Lib. I. c. 20. vexillum, quod *Bandum* appellant. Hinc *Banderium, Bandiera, Banera, Baneria, Banerium, Panier, Banier,* & *Banderarius, Bandarenſis, Pannerherr* deſcendunt.

6) Heraldicæ Artis Cultores appellant *Cimier* impoſitam ſummæ galeæ figuram.

7) Hodie dicimus: *verlangen.*

8) i. e. *Ut inde intelligi poſſit, me doloſe, male verſari in munere oblato.*

9) i. e. *Adverſarii.*

10) *Uuarte*, ſpecula. Vide quæ dixi ſupra.

Ad Sect. V.

1) i. e. In *pulvere*. Gl. Lipſ. *melm*, pulvis. Hinc *zermalmen*, in pulverem redigere. De quo vid. Staden. in Expoſ. Voc. Bib. Germ. p. 750.

2) i. e. Ut impediretur obſervare, cognoſcere.

3) i. e. Ut ſtatim omitteret obſervare eos.

4) i. e. Ut ſe arment, muniant. Vid. Otfr. Eu. II, 3, 3.

5) MSC. Lizel. habet:

Se mir diſe rechte hant,

in Fragm. de bello Car. M. contra Sar. ỷ. 1919. hoc redditur:

Seme min zesuue hant.

Eſt phraſis elliptica, juramenti formulam continens, quam commode reddideris: *ita me dextra mea* ſc. adjuvet. Eodem fere modo occurrit *ſomergot*, & *ſummergot* in Mythologo meo MSC. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Moral. Germ. medii ævi Fab. III. ỷ. 7. ubi:

F 3 Ich

Sev hilfet chain it schal,
[6] Irn wetd also getan val,
Das sev gerewet di vart,
Das iet ie gedacht wart;
Nim vndet den deinen allen
Tausent, di diet gevallen,
Vnd vahe vns den petck mit in,
[7] Getunt vns di haiden das hin,
Vntz wiet di hohe denne han,
So muge wir in doch widerstan
Dester bas, vntz an di stunt,
Das is dem Chaiser wiert chunt.

Sect. VI.

WAlther rait danne zu hant,
Dannoch [1] habte Rulant
Vntz er den haiden [2] erhaft
Ir gepere, vnd ir Ritterschaft
Vil gesehen hate,
Do chert et danne drate;
Do die Christen von im vernamen
Das ier widerwarten quamen
Vnd in so sere nachten,
Czu Gotes dienst si gachten,
In det ersten vnmuesse
Vielen si Got zu fuesse
Mit det venie, die si taten,
Seiner genaden si in paten,
Vnd manten in zu allen stunden
Seinet marter vnd seiner wunden,
Do mit er die sein erlost,
Das er si selbe getrost,
Das et in vergebe ir sunde,
Vnd ouch wer ir [3] vrchunde;
Mit vleis si sich bewarten,
Czu dem tode si sith [4] garten,
Vnd warn doch guete Chnechte,
Czu det marter vil gerechte,
Do sich bewarten di Gotes degen
Mit gebet vnd mit segen,
Mit der paichte, di si taten,
Mit den gelauben, den si haten
Mit den zehern, deu si wainten,
Do si sich [5] mit trewe rainten,
Mit grosset diemute,
Mit maniger slacht guete,
Die si zu Gote habten
Ir sele si wol labten
Mit unsers Herren leichnamen,
Als si den genamen,
Czu Gote trosten si sich so,
Vnd wurden alle als vro
Sam dir zu hochzeiten sint,
Da warn unsers Herren chint;
Swas dem ain dauchte guet,
Das was det andern muet,
Si heten sich vil wol behuet.

Sect. VII.

AUs saget David der Reich
Von in beschaidenleich,
Wie gros in lont vnset trechtein,
Di bruedetleich entsamt sein,
Er wil in sein segen geben,
Die in den gnaden wellent leben
Das si zu gote ainmutich sint;
Das warn auch dise gotes chint
It trewe, ir minne, it zuversicht
Ier gedinge was geschaiden niht
Si warn alle aines muetes ie
ir chainer [1] enphiel dem andern nie.

Sect. VIII.

DIe gar verworchten Haiden,
Die sich niht wolten schaiden
Von des teuvels gebote,
Die baten alle iet apgote,
Das si in das erlaubten,
Das si Rulanden enthaupten,
Swenne si in erslugen,
Das sis haubt fur si trugen,
Vnd gehiessen in vil sere,
Si dienten in immer mere
Baide mit tantz vnd mit spil;
Hosserte was do vil,
Si furten mit ubermuete
Si ne machten in Gotes huete
Nit gevarn mit solicher [1] herschaft;
Si versahen sich zu irr grossen chraft
Vnd woken sich des niht entstan,
Das is wider Gote was getan;
Alles das si do gevachten,
Vnd vnsern schepher versmachten,
Der niemant let vngewert,
Swes er mit diemut gert,

Vns

Ich uuil dir belffen summer got
Sprach der frosch on allen spot.

Apud Münsterum in Cosmogr. lib. III. c. 14. legitur, quod Henricus Hassiæ Landgravius juraverit: *Somer unser Fraun S. Elisabeth*, das sol im schaden.

6) i. e. *Quin eorum talis fiat strages.*

7) i. e. *Si gentiles hoc fieri permittunt.*

Ad Sect. VI.

1) MSC. Lizel. pro *babte* exhibet. *bielt.* Quæ duo eundem habent sensum.

2) Ex MSC. Lizel. legendum est: *crafft.*

3) *Urkunde*, testis, intercessor.

4) i. e. *parabant*, *præparabant.*

5) MSC. Lizel. habet:

Do sie sich mit truuuen ainten.

& rectissime quidem.

Ad Sect. VII.

1) i. e. *Defecit* sc. à fidelitate, fide.

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Cum tali fastu*, *ambitione.*

2) i. e.

Vns ſaget der das puech las
Wie vil der apgote was,
Die di haiden do haten,
Vnd in den dienſt taten,
Die warn ſiben hundert;
Machmet was ausgeſundert,
Der was der hochſte vnter in,
An den chertens allen irn ſin,
Das lob ſi im ſungen,
Sibenhundert horn da chlungen,
Nach der Chunige gebot
Hetens igeleichen apgot
Solichen dienſt erchorn,
Das man in plies ein herhorn;
Noch was dienſtes vil;
Des ſi in mit maniger hande ſpil
Taten tag vnd nacht;
Si heten ein bethaus gemacht,
Das ſi mit ſurten vber lant,
Daran man mer gezierde vant
Den man tete ſeit oder e;
Isn wart nie nohen witer nimmer me
Ein haus von ſolicher [2] Maiſterſchaft
[3] Do heten an groſſe chraft
Alle [4] di liſte di man ie
An chainen werich begie;
Ditz haus was alle gemaine
Von golde vnd von geſtaine
Geworicht vil wol mit ſinne;
Machmet ſas darinne,
Vnd di anderen apgote vberal;
Do was von hornen michel ſchal
Czu allen zeiten vor in,
Die haiden giengen dar in
Swenne ſi peten ſcholten
Vnd paten, wes ſi wolten,

Sect. IX.

MArſilies furte is vmbe das,
Das in ſein Gote deſter pas
Dannen hulfen durch di ere,
Des getraute er in ſo ſere,
Das er wol wande geneſen,
Er wolt auch des vil gewis weſen,
Geſehen die Chriſten das golt,
Das ſi im wurden ſo holt,
Das ſi alſo ſere darſtriten,
Vntz ſi den tot darnach liten;
Nu di Haiden geſahen,
Das der ſtreit begunde nahen,
Do viellens fur ir apgot
Vnd gaben ſich in ir gebot
Mit dem haubte fur aigen,
Vnd paten die vaigen,
Das ſi ir not [1] bedechten,
Vnd ſelbe vor vechten,
Das ſi in den leip ernerten
Vnd in das hail beſcherten,
Das ſi den ſige nemen
Vnd vil vroleich chemen,
Herwider zu Salveterre.
Si getrawten in zu verre,
Des gelagen ſi dar nider,
Der gote chom dehainer wider,
Si wurden zuſtochen vnd zuslagen
Das ſi is niemer heten vertragen
Scholten ſi ir ere behaben,
Si wurden [2] in hulben vnd in graben,
Alſo tief getreten,
Swer ſi darnach ſcholde anpeten,
Der vant ſeu alſo erlos,
[3] Das er nidert an in chos,
Das ſi zu goten [4] tochten.
Oder iemant gehelfen mochten.

Sect. X.

AUfhuben ſich die Haiden,
Die vnſamſte wurden geſchaiden,
Gros was ir menige vnd ir ſchal,
Baide velt, perge vnd tal,
Das was mit in bedechet gar,
Man wart der erden niht gewar,
Die vogele viellen alle
Do von dem groſſen ſchalle,
Ir chraft noch ir gevidere
Das half in niht da widere,
Si viellen zu der erden tot;
Des Chuniges ſun Alderot
Der rait durch ſchawen herfur,
Das er di warhait erchur,
Was di Chriſten teten,
Vnd wie vil ſi ritter heten,
Do ſach er wes ſi phlagen,
Das ſi an ir venie ſagen
Vnd Got gnaden baten,
Vnd ſich berait haten,

Als

2) i. e. *Tali artificio*, tam artificioſe. Otto Dimmeringenſis in itinerario MSC. meo pag. 225. b. die ſtaffel do man uf den tron gat, ſin itel guldin, und zu den enden mit groſſen edelen ſteine umbebortet von Orienten mit groſſer *meiſterſchaft*.

3) Lege ex MSC. Lizel.
Do betten ane groſze crafft.

4) *Liſten*, artes. Mythol. meus MSC. fab. XVI. ỿ. 35.
Vor ſchanden uuart nye beſſer liſt
Dann der der zungen meiſter iſt.
Kero: *Liſt*, ars, *Liſtara*, artifices, *Liſtaro*, artificium.

Ad Sect. XI.

1) *Bedechten*, bedeckten i. e. ut ipſos in neceſſitate protegerent.

2) Pro: *in bulben* MSC. Lizel. habet: *in pfulen.* i. e. *in paludes.* in Fragm. ſæpe laud. in v. 2063. habet: *in prub.* quod etiam ſignificat: *in paludes*, ſed & *bulben*, retineri poteſt. Gloſſæ Florent. *Hulvva*, Uligo, ſordes limi, vel aquæ.

3) i. e. Ut *nullibi in illis inveniret*, videret.

4) *Tochten*, hodie dicimus: *Taugten*, apti eſſent.

Ad

Als guete Ritter scholten,
Die niht entweichen wolten;
Nu rait er wider zuhant,
Vnd sprach, do er sein vater vant;
Machmet lasse ev lange leben,
Der mues ev sige vnd lebe geben;
Ewer wille der mues hie geschehen,
Ich han di Christen gesehen,
Vnd sach do, das mir wol behagt,
Si sint [1] erchomen vnd verzagt;
Si sint gevallen an ir chnie,
Vnd wissen vns vil wol hie,
Vnd sint wol worden innen,
Si mugen vns niht entrinnen.
Nu schult ir eren alle die,
Die euch erten gerne ie;
Ir schult vns lehen leichen,
Vnd mir des niht verzeichen,
Das ich heut vor vechte,
Hie ist so vil gueter Chnechte,
Wie chunde mir immer bas geschehen,
So das ich si aile lasse sehen,
Das ich slag Rulanden;
Vnd si is in manigen Landen
Noch diew zeit beginnent sagen;
Den lob lat mich hie beiagen,
Des habt ir michel ere,
Ouch gedien ich is immer mere;
Marsilies sprach sa zu stunt:
Nu pringe dich wider gesunt
Machmet der Herre mein,
Is schol dier vnversaget sein,
Wand ich dier aller eren gan;
Wierst du ein so selick man,
Das du Rulanden betwingest,
Vnd mir sein haubet pringest,
So ist mein lait verdorben
Vnd hast auch du erworben
Alle werlt wunne,
[2] Vnd erest darzu dein chunne;
Rulant hat zwelif schar
Da engegen warn dich dar
[3] Als ich wol gelern chan,
Du schult mir weln zwelif man,
An die ich mich geturre lan,
Die da gueten willen zu han,
So nim den igeleich
Czwelif tausent Ritter zu sich,
Vnd schaffet ewer huete,
Vnd vart mit ainem muete,
So muget ier nimmer missevarn,
Vnd reitet in zu mit den scharn,
Vnd erslacht si zu hant;
Olifier vnd Rulant,
Die haben mir getan so laide,
Sech ich sev schiere baide
Auf einem baume hangen
So wer mein wille ergangen.

Sect. XI.

DO man vernam di rede sein,
Das ir zwelif scholten sein,
[1] Den do scholt gevallen
Die ere von in allen,
Do begunden dar gahen
Czwelif, di sich versahen,
Das er si dahin liesse,
Vnd si des niht verstiesse;
Nu lat ev niht [2] betragen,
Ich sag ev ane fragen,
Wie si warn genant,
Die dar wurden gesanr.
Des Chuniges sun Aldarot,
Das was der erste, der den not
Gerte durch den e[illegible]lon;
Der Hertzoge Falsaron
Sprach darnach vermessenleich:
Ir Herren, ich bin so reich
Des leibes vnd des muetes,
Vnde Ritter vnd guetes,
Das ich mit waren schulden
Vil wol nach ewern hulden
Gedienen mag vnd chan,
Ich han hie zwaintzig tausent man;
Erlaubet mir, das ich [3] ande
Mein schaden an Rulande,
So ist is mir wol ergangen,
Mein leut ist mir abe vangen;
Mein marcke ist mir verbrunnen;
Die purge sint mir angewunnen;

Lat

Sect. X.

1) *Sie sint erchomen*, in terrorem dati sunt, perterriti sunt. Notker. in Paraphr. Cantici Habacuc p. 261. verba: & *timui*, reddit: unde des *irchan* ih mih. *erquamun*, pro: *terrebantur* metuebant, est apud Otfr. III, 23, 59. ad quem locum vid. notam meam. Ex illâ notâ apparet verba Rhythmi de S. Annone ỹ. 47. ita sonantia:

Harti irquamin *si sich des ubiral*,

non reddenda esse, ceu Opitius reddidit:

Valde concurrebant *undique propterea.*

Sed:

Valde perterrebantur *ideò omnino.*

quod ipsum, cum ibi monere neglexerim, hic indicandum esse censeo.

2) i. e. *Et honorem, gloriam acquiris Familiæ tuæ. Chunne, Kunne, Kunnie.* Familiam, genus denotare notissimum est.

3) MSC. Lizel. clarius:

Als ich dich wol geleren kan.

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Quibus deberet obtingere.*

2) *Betragen*, tædere, tædio esse. Gnomologus meus MSC. fol. 57.

Wer nit enweis und nit enfraget,
Und nit enkan, und ine lerns betraget,
Und hasset den der recht tut,
Dise dru sint toren mut.

Goth. *Trega*, tardare, invite aliquid facere. *Tregur*, tardus, invitus. *Tregi*, ægritudo, angor, desiderium. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth.

3) *Ande*, ulciscar. vid. supra notam 12. ad Otfr. I, 22, 50.

Ad

Lat mir das hail gevallen,
Das ich heute vor in allen
Rulanden des leibes entladen,
So vergiſſe ich alles meins ſchaden.

Sect. XII.

DO cham ein Chunich auſſerwelt,
Der was des leibes ein helt,
Kurſabiles man in nante,
Mendleich er fur rante,
Do auch was niemant bas geritten,
Der begunde grosleiche biten,
Das er ir ainer mueſte ſein.
Marſilies, ſprach er, Herre mein,
Des groſſen Machmetes ſegen
Mues ewer vnd ewer ern pflegen;
Ich phlige ir auch gerne, wo ich chan,
Ich han ains vnd dreiſig tauſent man
Czu beherten ewer ere;
Swo ich heut hin chere,
Si rechent gern ewern anden,
Nu erlaubet mir uber Rulanden,
Meines rechtes wil ich ev manen,
Ich fure den oberiſten vanen
Vor ewern mannen allen,
Is iſt mich anegevallen
Mit adel vnd mit rechte,
Das ich heute vorvechte
Domit ſchult ir mir lonen;
Ich slueg den Chunich Philonen
Herre, durch ewer ere;
Des dunchet er im vil ſere,
Er ſprach: ich mues dich lieb han.
Du haſt vil dicke getan,
Davon ich frewde gewan;
Du vnd deine man
Schult mir di liebiſten weſen;
La der zwelifer ain niht geneſen,
Der ern wil ich dir wol gunnen
Du haſt mich immer gewunnen.

Sect. XIII.

DO ſprach ein Haiden zu hant,
Der was Malprimes genant,
Der Hertzoge von Pergalt:
Herre durch Chunichleichen gwalt
Lat mich ev mein not chlagen,
Mir hat Rulant erslagen
Meinen pruder vnd meine man;
Vnd alles das ich ie gewan
Hat er mir angewunnen,
Nu ſchult ier mir des gunnen,
Das ich das heut reche,
Vnd durch ſein hertze ſteche
Mit golde bewunden ein ſpies;
Marſilies im trewleich gehies,
Geſigt er an Rulande
Er tet in ſeinem Lande
Vil manger eren gwalt;
Der Hertzoge von Pergalt
Der naige im froleich;
Vnd ſprach: ſo bin ich reiche.

Do chom der Chunich Muraſel,
Der was ſtarck vnde ſnel,
Er ſprach: Herre lieber Herre,
Ir geſahet nie pilde mere,
Noch alſo rechte wolgetan,
So ich aines hie von golde han,
Das wil ich ev zu liebe geben
Vnd will ev alles mein leben
Czu ewern ern ſein berait,
Das ich heute di ſtoltzhait
An Rulande mues slahen nider;
Marſilies ſprach: do iſt niht wider,
Das ich auſe han oder inne,
Vnd immer mer gewinne,
Das iſt dir alles erlaubet,
Bringeſtu mir Rulandes haubet.

Sect. XIV.

DO chom von Palvier Ammirat,
Der ſprach: ich wil, das ir mich lat
Rulanden ſelber vellen,
Vnd alle ſein geſellen,
Vnd wer vns welle wider ſtan,
Seit ich verre her geriten han;
Nu ſchawet mein Ritterſchaft;
Ich han alſo gros chraft,
Ob ſich Rulant erverte,
Vnd ſein leip ernerte,
Diſem her alle gemaine,
Doch sluge ich in wol aine;
Lat mich im hie nemen ſein leben,
Ich wil ev hie zu hant geben
Meines peſten goldes tauſent marck,
Du piſt bederbe vnde ſtarck
Vnd piſt vil rechtes muetes;
Ich ger niht deines guetes,
Du piſt ein helt zu den handen,
Slach du mir Rulanden,
Seit dir Machmet di ere
Is hilfet dich immermere
Baluir haſtu von mier
Das wil ich zu aigen geben dier
Wis immer dienſtes vrei
Czu dev das ich gewis ſei
Das ich noch heute hie geſige.
Vnd Rulant tot vor dier gelige.

Sect. XV.

DO chom von Tortoſe Tarſis
Der ſprach Herre ich wil den pris
Noch heut erberwen, als ein man
Durch Got; gedenchet dar an,
Das ewer Tochter iſt mein Weip,
Vnd ſchowet, ob mein leip
Ewer Tochter muge weſen wert;
Rulanden ſchaidet mein ſwert
Noch heut von ſeinem leibe,
Oder ich wil manne noch weibe
Nimmer werden wert; noch mere,
Wird ich des Lugenere,
Ich wil mit meinen henden
Mein guet ſwert balſwenden

In feinem hertze pluete [1] berennen;
Ir fchult das wiffen vnd erchennen
Das ich ewer ere,
Als gerne alfo fere
Fugen wil, das ift mein muet
So Rulant feines Herren tuet.
Marfilies fprach: ich bin dir holt,
Als ouch du mir von recht fcholt,
Ichn gezweifelt an dir nie,
Ich getrawte dir ie
Meiner eren als wol,
So ich mein felbes chinden fchol
Geit dir Machmet die ere,
Das du die widerchere
Mit Rulandes haupt getueft,
So fcholt du darnach vnde mueft
Chunich fein zu Kerlingen,
Die wil ich dier betwingen;
Geliget Rulant dar nider,
Ich jage Charlen hin wider.
So verre durch Franckreiche,
Das fi alle ficherleiche
Tot werdent gefehen,
Oder fi mueffen Machmetes zu Gote iehen.

Sect. XVI.

DO chom ein Haiden fa zu ftunt,
Der was gehaifen Efchermunt
Ein Hertzoge von Valterne,
Der fprach ich tet ie gerne
Div werck, di zu ern tochten;
Ich han durch euch gevochten
Vierzehen [1] volcwige gros,
Do ich des figes ie genos;
Ich fchide ie danne ane fcham,
Nu tet ich gerne hie alfam;
Ich han hie zwelif taufent man,
Die peften, di ich ie gwan;
Mier wer lieb das Rulant
Gelege von mein felbes hant,
Nu gunnet mir das is erge;
Das diene ich gerne immerme;
Marfilies fprach: gelaube mier,
Alle mein troft der ftet an dier;
Ift das mich heut dein fwert
Rulandes hauptes gewert,
Wildu halbes, das ich han,
Oder noch mer, das ift getan.

Do chom aber dar zu hant
Ein Chunich der hies Eftrogant;
Der fprach: ich bite ev fere
Durch ewers namen ere,
Das ier nemt was ich geleiften mach,
Vnd lat mich Rulanden ein flach
Nach meins hertzen willen geben,
Gehalt er den fein leben,
Das ich darnach immer fei gefchant;
Hab danch, Chunich Eftrogant,
Czwelif flege fein dir erlaubet;
Bringeft du mir Rulandes haubet,
Is wirt dir tewrleicher degen
[2] Mit golde taufent ftunt bewegen.

Sect. XVII.

DO fprach der Chunich Stalmaries,
Herte ich wil difen fpies
In Rulandes haubet ftoffen,
Das gelob ich vor mein genoffen,
[1] Vnd wil gedingen darzue,
Ob ich das heute niht entue,
Das ir mich tottet als ein diep;
Marfilies fprach: du pift mir liep,
Bringe mir fein haupt zu hant,
Ich wil dir geben ein beffer lant
Den dein Chunichreiche fei,
Vnd wil dich immer laffen vrei.
Do chom von Sibilie Margries,
Swelich Vrouwen er fich fehen lies,
Div lopt vaft fein Leip,
In erte man vnde weip,
Der zuchte halbes aus fein Swert,
Er fprach: ditz hat mich gewert,
Das mir diente gewaltichleich
Elliv Taberifche reich,
Die betwanch ich hie mite
Nu fchult ir tun, des ich ev pite,
Haiffet fich das leut beraiten,
Ich wil das her zu Rome laiten,
Vnd wil fchawen dar zu,
Was Charl in Peters haus tu;
Gegreif ich in dar inne,
Ifn fei das er mir entrinne,
Er mues fich ev zu manne geben,
Oder is get im an das leben.
Wir fein chune vnd vermeffen,
Charl hat hie gefeffen

Wol

Ad Sect. XV.

1) In utroque MSC. eft: *berennen.* in Fragm. fæpe alleg. ỳ. 2232. legitur quoque:

Ih wille mit miner hende
Then go(u)ten Palfwenden
In fineme hertzen plute berennen.

annon tamen forte aptius legeris: *beremen, berämen*, quod idem eft ac: *maculare, polluere.* Keyfersperg in Poftil. Part. III. p. 71. *Gemeiniglich wen man einen* berämet *oder slecht, das im ein blowes wurt, fo fpottet man fein, das heiffet proprie fugillare.* Brand im Narrenfchiff p. 37. a.

Mancher kumbt melbig zu der hicht,
Der ganz wis werden meint, und licht,
Und gat berämt *doch wider heim,*
Und dreyt am hals ain mülenfteyn.

Ad Sect. XVI.

1) *Volcwige*, proelia jufta; eft à *wic*, *wig.* proelium. unde etiam *einwig*, duellum.

2) MSC. Lizel. legit, & recte quidem:

Mit gold tufent ftunt gewegen,
i. e. *Auro millies penfatur.*

Ad Sect. XVII.

1) i. e. *Et hoc fimul pacto me obligo.*

Ad

Wol fechs iar oder me,
Ichn enchere wider nimmer e,
Danne ich Romifches reich
Gewinne gewaltichleich:
Recht, als er Yfpanien gewan,
Ich han ains vnd dreifig taufent man,
Domit ich ev nimmer gefweich,
Das gelobe ich ev getrewleich,
Das ich nimmer wider chere,
Irn behert alle ewer ere;
Marfilics fprach: du redeft wol
Vnd fage, was dichs helfen fol,
Baide Rome vnd Lateran
Wil ich dir machen vndertan.

Sect. XVIII.

DEr Chunich Cernoles chom do,
Er was der chrefte vil vro,
Das er mit eim arme truech,
Des zwelif mülen was genucch,
Im gie fein har vntz an di chnie,
Das gechurtzet er nie;
Er fprach: Marfilies, herre mein,
Is mag vil wol ein fchande fein,
Das wir fo lange peiten,
Haift fich das her beraiten,
Ich pringe in Rulanden
In alfo ftarchen banden,
Das ier in wol muget totten,
Vnd Charlen do mit notten,
Das er ev di chint wider geit,
Vnd fet euch nach der zeit
Ewer lant bawen als e,
Vnd getuet ev nimmer lait me;
Ich furichte der furften chinde.
So der Chaifer nu bevinde,
Das wier niht weln als er wil,
¹ Were ir vier ftunt alfo vil,
Er hais fi alle hahen;
Darumbe wil ich vahen
Rulanden alterfainen,
Vnd laffen der andern chainen
Nimmer furbas genefen,
Des fchult ier vil gewis wefen;
Ich zubriches es alle, als ein huen
Wider mich mag niemant niht getuen;
Habe danch, trewer Helt,
Ich han dich darzu erwelt,
Sprach Marfilies zuhant,
Das du mir lofeft meineu lant;
Bringeft du mir Rulanden
Lebentick zu handen,
So ift mein wille gefchehen,
Ich wil dich felbe laffen fchen,
Das mir guet vnde chint
Vil fchier wider worden fint,
Div Charl furet dahin,
Darnach richt ich vber in,
Des han ich trewe gegeben,
Aine wile laffe ich in leben
Vntz mir Charl getuet,
Alles das mich dunchet guet,
Vnd mier gepeffert fo wol;
Das er fichns immer fchamen fol;
Vnderwint dich der fchar,
Vnd heve dich mendleich dar,
Vnd handel is mit finnen,
La dier chainen entrinnen,
Ich gieb dier lob vnd ere,
Vnd lone diers immermere,

Sect. XIX.

DO nam der zwelif iegeleich
Czwelif taufent zu fich,
Die ich do vor han genant,
Vnd einen vanen in die hant;
Do wart ein fo gros fchal,
Rechte als perge vnd tal
¹ Baidev chlugen vndé wagten,
Das die Chriften niht verzagten;
Des nam di Haiden wunder;
Ein Hertzoge was darvnder,
Der was Falfaron genant,
Er fprach: mier ift wol erchant,
Was vns das pefte ift getan,
Seit das wir zwelif fchar han,
Rulant hat auch zwelif fchar,
Nu laffe wier ainev reiten dar,
Vnd merchen vil rechte,
Als fchier fo div gevechte,
Darnach vechte aber ein fchar;
Reite wier allefant dar
So habent fich die Chriften
Czu famme durch vriften,
Das wir fev mit chainen dingen
Von ein ander chunnen bringen;
Swas den voderiften gefchicht,
In mugen di hinderiften niht
Gehelfen von gedrenge,
Vns ift das tal zu enge,
Des ift das fchaiden helfelich,
So verfuhet vnfer igelich,
Sein manheit vnd fein chraft,
Vnd werden benamen fighaft;
Den rat lobten fi alle;
Nun riten fur fich mit fchalle.

Sect.

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Etiamsi quadruplo plures essent, Juberet omnes suspendi.*
Conf. quæ de v. *bahen* dixi ad Otfrid. II, 24, 36. n. 15.

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel. rectius:
Alle clungen und wageten,
Omnes fonitum ederent, & commoverentur.
Fragm. Hist. Carol. M. de eod. Bell. ℣. 259. habet:
Allez in wege ware,
Omnino in motu effet.

Sect. XX.

DA die Chriſten geſahen
Di Haiden zu in gahen,
Do ſprach Oliſiet wider Rulanden:
Wier haben an unſer handen
Ein gros volcwic harte;
Nu ſchulle wier vnſer varte
Ein Ritterleiches ende geben,
Vnd ſchuln ſo wern vnſer leben,
Das Got ſelbe hie geſige,
Vnd der tievel ſigelos gelige;
Ich lobe den Heiligen Criſt
Das is her zu chomen iſt,
Das wier mugen ſo churtzleiche
Gewinnen das Gotes reiche;
Maniger laidet groſſe not
Immer vntz an ſeinen tot,
Das et Gotes hulde beiage,
Div muge wir heut an diſem tage
Vollichleich erwerben,
Wier geneſen oder ſterben,
Wier werden ane ſunde gar,
Vnd nemen des mit vleiſſe war,
Das wier ainmutich ſein
So wir vns gotes gnade ſchein;
Si habent den tot an der hant;
Traut geſelle Rulant
Blas dein horn, des iſt zeit,
Vnd chunde dem Chaiſer diſen ſtreit,
So chumt er vns mit ſolicher chraft,
Das wir alle diſe haidenſchaft
Vil ſamfte mugen geſtillen;
Durch meiner ſweſter willen,
Die dir zu weibe iſt geſworn,
Blas vil palde dein horn,
Vnde vriſte deine Man
Gedenche heut dar an,
Si ſint dir mit trewen vndertan;
Das mues alles an Gote ſtan,
Sprach der degen Rulant,
Er hueb auf ſeine hant,
Vnd ſprach: wer is dir niht lait,
Ich ſwure dir ein offen ait,
Das ich noch niht blaſen wil,
Der Haiden iſt nie ſo vil
[1] Isn ſei an ir veige tagen;
Ich will dir werleich ſagen,
Si ſint vor Gote [2] vertailet,
Wier werden heute gehailet
Mit der marter des leibes;
Ichn ſcholte chines weibes
Czu rechte werden nimmer vro,
Verzweifel ich an Gote alſo,
Das ich diſe not entſeſſe,
Vnd der ern vergeſſe;
Das mein Got zu einem chinde gert;
Wolde Got wer ich des wert,
Das ich den namen erwurbe,
E mir der leip erſturbe;
Er wart ſelich ie geborn
Den Got do zu hat erchorn,
Das er an ſeinem dienſte geliget,
Der hat dem teuvel angeſiget,
Und hat das Gotes reich
Erworben ewichleich;
Gegen diſen [3] poſen aſen
Wil ich nimmer mein horn geblaſen;
Si wolten vil gewis weſen,
Das wir niht trauten geneſen,
Vnd verzagt wern mit alle,
Si varnt nu ſo mit ſchalle,
So wurde irs ſchalles deſter me,
[4] Ich vnfrew ſi michel e,
Danne ich frewen welle;
Ier freude vnd ir geſchelle
Das geleit vil ſchier dar vnder;
Hie wil Got ſein wunder
Nach heute laſſen werden ſchein,
Vnd Durndart di tugent ſein.

Sect. XXI.

RUlandes geſellen ainer,
Ein rechter vnd ein rainer,
Der Ercepiſcholf Turpin,
Der ſterchte di geſellen ſin
Mit guten worten an den ſtreit;
Nu freut euch, ſprach er, diſer zeit,
Ev iſt zu frewen geſchehen,
Das wir den tach haben geſehen,
An dem wier ſchullen erwerben,
Das wier nimmermer verderben,
Vol ſtet an dem rechten,
Heut muge wir gern vechten,

Der

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Quin ſit* (i. e. res eo ſit in ſtatu) *ut habeant dies timiditatis.* ſeu, adſit tempus, quo timiditatem ſuam prodent. Cod. Lizel. exhibet: *Es ſey an iren jungſten tagen*, (quin) *ſit in illorum noviſſimis diebus* i. e. morti, interitui, proximis diebus.

2) *Vertailet*, condemnati: *einem ſin recht vertailen*, idem eſt ac: *aliquem condemnare, ut ſuis juribus privetur.* Sic jus Statut. Argent. MSC. collectum a Schiltero in Auctuario p. 191. *Do Grosfritſche von Heiligenſtein Meiſter uuas*, do verteilent *Meiſter vnd Rot Heinzemanne zu Brucke ſin burgrecht*, und das er nie me burger ſol werden. Noſter infra:

Und ich dir drumbe vertail
Leben eigen und ſuuert
Du uuirſt nimmer mannes uuert
Czu hove noch ze taidinge.

3) MSC. Lizel. habet: *boſen baſen.*

4) i. e. *Luctu involvo eos multo prius, quam, ut iis gaudium creare velim*; ſc. quod inde concipient, ſi buccinam meam inflo, & ipſis anſam do eredendi nos præ metu auxilium Caroli implorare.

Ad

Der rievel chomt mit feiner chraft,
Vnd pringet feine Ritterfchaft,
Vmb das er vns verderbe;
Nu vecht vmb ewer Erbe,
Das ev gar lange gehaiffen fi,
Venire benedicti
Nach dem fueffen fegene,
Waren Gotes degene,
Muget ir vil gerne vechten
Ju furet vnfer trechten
Czu fein felbes chinden,
Wa macht wir danne vinden
So reichen folt vm vnfer tat
So den vns got gehaiffen hat;
Swer an dem rechten volle ftat
Mir den ougen, die it heute hat,
Schol ev Got immer darumb fehen,
Ev fchol genade hie gefchehen,
Is ift heute der Gnaden zeit,
Mit was funden ir herchomen feit
Der fchult ir ane hinvarn,
Als ein geborn [1] wefte barn;
Swas ier heur der Haiden
Von dem leibe muget fchaiden,
Das fetze ich euch zu pueffe;
Nach demfelben grueffe
Vielns nider an ir Chnie,
Der herre fegent fie;
Als der fegen ende nam,
Ich han ev den [2] antlas getan,
Den fchult ir heur von Gore han,
Sprach ein ftimme von Gore,
Des bin ich ein gewiffer bote;
Swes ev der Pyfcholf hat gegert,
Das ev des Gore alle gewerr;
Des troftes wurden fi vro
Bede ftarch, chune vnd fro;
Vroleich fi auffaffen
Vnd heten gat verlaffen
Durch di ewigen wunne
Ir freunt vnd it chunne,
Baide lehen vnde aigen;
Si wolren Got erzaigen,
Das fi is mit willen taren,
Vnd alle ir forge haten
Geworfen zu rukke
Nu mueffens vnfer prukke
Czu dem Gotes reiche wefen,
Seit fi an der fele fint genefen.

Sect. XXII.

DO fi fich wol bewarten,
Nu hort, wie fi fich fcharten;
Walther rair von dannen
Auf den perch mir taufent mannen,
Vnde wolt hueten do mite,
Das feu niemant oben ane rire;
Do nam der zwelifer igeleich
Taufent Ritter zu fich,
Siben taufenr waren nach da,
Der nam Igeleicher ie fa
Sechft halbe hundert;
Noch warn do aus gefundert
Vier hundert ritter guere,
Die fatzten fi zu huere;
Swelich fchar darzu niht tochte,
Das fi fich erwern mochte,
Das fi des ware nemen,
Vnd der zu helfe chemen,
[1] Der phlag Alrich von Normandien
Vnd ander di gefellen fein,
[2] Witram vnde Ornant,
Billunch vnde Sigebant,
Nu heren fi fich gefundert,
Sechft halbe hundert
Rait nach igeleicher vanen;
Rulant begunde fi manen:
Er fprach: gedenehet daran,
Swer Ritters namen ie gewan,
Des Ritterfchaft wirt nimmer guet
Ane ritterleichen muet,
Er wiert [3] der Lantleut fpot,
[4] An in mutet vnfer Herre Got,
Das er ritterleichen tue,
Swem er gehilfer darzue,
Das er ritterleich mag leben
Vnd wil im auch den lon geben,
Den er ritterlich erwerben fchol,
Got nimr den dienft fur vol,
Den ein Ritter getuet,
Hat er ritterleichen muet;
Er wiert gefchendet dar an
Den Got gefchuef do zu einen man,

Ern

Ad Sect. XXI.

1) MSC. Lizel.

Als ein kind das erft ift geborn.

Gloff. Rhabaoi Mauri. *Uueftparn*, Neophitus. Vid. Diecmann io Specimin. Gloffarii Latino-Theot. p. 147. adde Staden. in præf. ad Explic. Voc. Bibl. Germ. edit. pofter. p. 52. & feq.

2) *Antlas*, indulgentia, hodie *ablas* dicimus. MSC. Lizel. hic habet: *Applas*. Gl. Keroo. *Antlaz*, veniam, *Antlazza*, inducias. Apud Notk. in Pf. CI, 20. eft: remiffionem peccatorum, *antlaz funton*, eft noftrum: *entlaffung*, *entlafz*.

Ad Sect. XXII.

1) *Der phlag* i. e. *bos curabat*, *dirigebat*. MSC. Lizel. habet: *die leit*, hos ducebat. Res eodem redit.

2) MSC. Lizel.

Uuinemant und Ornant
Rapote und Sigebant.

3) *Der Lantleut*, togatorum. Ritter & Lantleut hic opponuntur, ut Sagati & Togati.

4) *An in mutet* i. e. *ab ipfo petit*, *poftulat*. hinc in foro Feudali nomen habent die *Mutzedul*, *Mutfchein*, quæ funt atteftata, quibus Dominus directus fatetur, inveftituræ renovationem debito tempore fuiffe petitam.

5) MSC.

Ern entue auch mandleich tat,
So is an di rechten not gat;
Verſuecht idoch ein man ein ſwert,
Geſtet is danne, ſo iſt is wert,
[5] Alſo ſei wir Got, ob wir geſtan,
So wir vil groſſe not han.

Sect. XXIII.

ICh ſiech an den Haiden wol,
Was vns vor in bewarn ſchol;
Si habent zutailet ir her,
[1] Dar endleich warn vns zu wer
Aller mannegeleich
Neme ſein ſchare zuſich,
Vnd chern di rukke an einander;
Lebt der wunderleich Alexander,
Wolt er dar under dringen,
Er mecht leicht vbel gedingen;
Werde wir aber des gwar,
Das ſi vns beſtent mit einer ſchar,
An die ſende wir auch aine;
Beſte wirs alle gemaine,
So werde wir auch muede gar;
[2] Chumt dan ein gerubtev ſchar
Die entwurichent vns zu hant;
Dabei ſeit alle des gemant,
Ob ſi vns mit ainer ſchar beſtan,
Das wier auch ainen ſtreiten lan;
Die mir wellen in der not
Beſten vntz an mein tot
Die ſchullen vaſte hueten mein;
Si mugen des gewis ſein,
Isn lebt niemant ſo getan;
Let er dar entweichen gan,
[3] Er mues vnſamſt erpaiſſen,
Das wil ich eu gehaiſſen;
Got behuet vns durch ſein ere.
Di Veint nahent vns ſere.

Sect. XXIV.

RUlant, der degen milt,
Der fuert an ſeinem ſchilt
Ein erhaben lewen von golt,
Den er wol furen ſcholde;
Der Lewe wart ſo grimme nie,
So is Rulanden an di not gie,
Ern het wol als chunen muet,
Rulant tuet als der Lewe tuet;
Swie vil der Lewe tiere ſicht
Er furechtet ir mit alle niht;
Swie vil der Haiden were,
Rulant was ane ſwere,
Erfrewte ſich des ſtreites ſo
Das ſein geſellen wurden vro,
Vnd gehabten ſich deſte bas
Die haiden erſchrachte das,
Die darfur begunden gahen,
Vnd ir geberte ſahen,
Di geraw, das ſi chomen dar,
Si wern hinden an der ſchar
Aller gerniſt gweſen,
Si getrawten nindert geneſen,
Die dar vor begunden flehen,
Ir herren vmb das lehen,
Das ſi Rulanden ſlugen,
Vnd das haubt fur in trugen,
Die wurden im ſo ſtille,
Das ſev geraw der wille,
Das ſi ſich vermaſſen auf den preis
Der da vor in Lewen weis
[1] Vor zorne ſtraupte ſein champ,
Der wart nu ſemſte als ein lamp.

CAP. VI.

HIe wart ein ſtreit erhaben gros,
Der Chunich von Sarragos
Der was Marſilies genant;
Do wart do zuſamme gerant
Von zwain Furſten paiden,
Der ain was ein haiden;
Marſilies ſun Alderot
Der lag do mit dem roſſe tot,
Das geſchach von Rulanden,
Idoch slueg er aus manigen landen
Vil manigen Herleichen helt,
Die im der Chunich het erwelt;
Darzu sluc er vil der Haiden,
Das ſi ſich von dem leben muſten ſchaiden,
Vnd wil ev ſagen, wie er vil der was,
Der chainer do genas,
Der warn zwelif tauſent man,
Der cham nie chainer dan

Von

---

5) MSC. Lizel.
Alſo ſeyen uuir ob uuir beſtan.

Ad Sect. XXIII.

1) Idem MSC. bene:
Dargegen uuarnen uuir uns zu uuer.

2) i. e. *Separata*, & à reliquis quaſi rapto ſejuncta, *Cohors*, *hæc nos facile extra facultatem agendi collocat*; ſeu vincit.

3) *Erpaiſſen* eſt *cadere*, *labi*, infra dicitur:
Si slugen das vil groſſe her
Das ſi chainer slachte mer
Gehelfen mochte dauuider
Unz ſi erpaiſten *darnider.*
Item:
Er erpaiſt *gabes danider*
Da er ſab ligen aine
Auf einem Marmelſteine
Seinen Neuen Rulanden.

Ad Sect. XXIV.

1) i. e. *Ex ira implicabat, torquebat criſtam*, ſeu criſtam erigebat contortam. Conf. Spat. in dem Teutſchen Sprachſchaz p. 2191. & ſeq. ubi notat *beſtruppet har* idem eſſe, ac tricas; *beſtruppete Rede*, intorſam, horridam, inconditam orationem.

Ad

Von Rulanden vnd von den Criſten;
Dennoch wolt ſev Got vriſten
Do wart hernach iamer vnd not,
Do ſi alle gelagen tot;
Von Chriſten vnd von Haiden
Wart ein iemerleiches ſchaiden.

Sect. I.

DO Rulant het wol gar
Geraitet ſein zwelif ſchar,
Vnd an der vart habte,
Alderot dort her drabte;
Er ſprach: piſtu hie Rulant,
Machmet hat mich her geſant,
Vnd Marſilies mein Herre;
Dier geſchach nie lait mere,
Dirn were danne das niht,
Das du ane haupt mueſt ſein,
Das fuer ich ſur den Herre mein;
Dir chom dein Herre Jheſus Chriſt
Nie verrer, den er heut iſt,
Sein wiert ubel an dir geſchonet,
Wie hat dier peter nu gelonet:
Das er zu Rome beliben iſt,
Vnd du hie an dem tode biſt;
Tump was Charl dein Oheim,
Sein weiſtum vbel daran ſchein,
Das er dich hinder im lies,
Ich [1] bewille heut mein ſpies
In deinem Hertzen bluete
Mit deim ubermuete,
Wirf ich dich heut in ein graben;
Yſpanie mues nu fride haben,
Vnd was chrone in der werlt iſt;
Ichn laſſe dich nach dirr vriſt
Czu Rome nimmer verichen,
Was die heut ſei geſchehen.

Sect. II.

DO ſprach der Degen Rulant,
Du voderſt mir ein ſwers phant;
Ich hore an deinem [1] gechoſe,
Du piſt ein zage poſe;
Ich ſten in Chriſtes gebote;
Ruef Machmete deinem Gote,
Vnd hais dir helfen, des iſt not,
Seit du mir peuteſt den tot
So han ich recht ſchult zu dier,
[2] Das du da gehaiſſeſt mier,
Des wirſtu auch von mir gewert;
Do zuchte Rulant ſein ſwert,
Vnd slueg is auf den Haiden,
Do wart von in paiden
Ein ſtreit, den der tot ſchiet;
Rulant dem haiden verſchriet
Den ſchilt zu tal durch den rant,
Das im der ſchilt vnd die hant
Vor den fueſſen gelac
Vnd gab im aber ein slac
Durch den helm vnd durch [3] die ſchal,
Vnd alſo durch di bruſt-zutal,
Durch pede ſatelbogen nider,
Das ſwert enhabte niht wider
Vntz im das [4] ort chomen was
Auf die erde durch das gras;
Do ſprach er zu dem haiden:
Nu piſt du wol beſchaiden,
Das ſant Peter ſtarcker iſt,
Vnd der vil Heilige Chriſt,
Danne Machmet dein Got
Mir hat des oberiſten gebot
An dier gewunnen den preis;
Charl was [5] bedirbe vnd weis,
Das er mich hinder im lies;
Du haſt nu das ich dier gehies,
Is iſt wol erhaben, ſprach Rulant,
Gedenchet der ſwerte in der hant
[6] Edeln volt degene,
Vnd werbet nach Got ſegene;
Marſilies ſun Alderot
Der lac vnd ſein ros tot;
E ſi geviellen darnider,
Das ſwert hueb auf Rulant wider,
Vnd ſchutte is, das is ſchone chlanc;
Er ſagt Got groſſen danc,
Der im den ſige do geſchuef;
Do hueb ſich ein vroleich ruef
Ir Herzaichen wart ein ſchal,
[7] *Munsgoy!* rieffens uberal

Alle

Ad Sect. I.

1) i. e. *Maculo*, tingo, Gl. Lipſ. *biuuollon*, infecta; *biuuollona*, inquinata, *biuuellan*, profanabo. conf. Junii Notam ad Willer. p. 146. edit. Amſtelod.

Ad Sect. II.

1) i. e. *Sermone*, *alloquio*.

2) i. e. *Quod mihi promittis*.

3) MSC. Lizel. clarius: *durch birenſchal*.

4) i. e. *Enſis non reſiſtebat*, ſeu non deſinebat ſecare, *Donec acies veniſſet*, &c.

Anglo-Sax. *Ord*, acies, acumen, cuſpis. Vid. Benſon in Voc. Anglo-Sax. vinculum quo extrema vaginæ gladii pars continetur, hodie adhuc appellatur *Ortband*.

5) Lege: *Biderbe*. Cod. Liz. habet: *byderbe*.

6) MSC. Lizel. rectius:

Edlen held und degene.

7) Hæc vox erat olim Symbolum bellicum Nationis Gallicæ, imò & aliarum; ſed additis verbis quibusdam, per quæ diſtinguebantur inter ſe invicem nationes diverſæ. Galli clamare ſolebant: *Mont-joye S. Denis.* Burgundi: *Montjoye S. André.* Angli: *Montjoye noſtre Dame S. George.* Ipſa hæc vox oſtendit hoc opus, aut ſaltem illud opus, Strikerus exornare laboravit, primum in Linguâ Gallicâ lucem vidiſſe; Galli ſane habent Fabulam Romanam quæ inſcribitur: *Roman de Rouceuaux*; ex cujus MSC. hæc allegat du Freſne in Gloſſar. Lat. Barb.

Montjoie crient por lor gent raliier.

Item:

Montioie eſcrit por ſa gent resbaudir,

vid. du Freſne in v. Mons Gaudii.

Ad

Alle die von Cherlingen;
Do lieſſens diu ros ſpringen
Di Criſten vnd di Haiden,
Der muet was an in paiden,
Das ſev niemant ſchid, wen der tot,
Da giengens an di rechten not.

Sect. III.

DO ſprach der Hertzoge Garpin:
Rulant, du ſcholt vil gewis ſein,
Mag dich chain waffen gewinnen,
So chumſt du nimmer hinnen;
Du haſt meins bruders ſun erslagen,
Du mag vil wol vurbar ſagen
Bwart dich nu dein Herre Criſt,
Das er ein ſtarcher Got iſt;
Ein groſſen ſchaft er neigen lies,
Daran ſtunt ein ſtarcher ſpies
Vnd nam das ros mit den ſporn;
Er ſtach den helt wol geporn;
Nach grimmes hertzen geluſt
Auf ein ſchilt fur di bruſt,
Das ſich der ſtarche ſchaft bauch,
Vnd ein ſtuck von dem andern flauch;
Do zu sluc er Rulanden
Auf den helm *Veneranden*
Ein vermeſſen slac;
Das iſt dein iungiſter tac,
Sprach der werde Rulant,
Er sluec in durch des ſchildes rant
Mit dem gueten *Durndarte*,
Er verſnait in alſo harte
Das er begunde neigen,
Vnd tot da nider ſeigen.

Sect. IV.

DO vachten di Gotes man,
Das ſein Got ere gwan;
Machmetes aufferchornen
Die machten mit ir hornen
Ein vil michel geſchelle
Si plieſen zu gevelle,
Sam ſi tiere wolten vahen;
Do wart ein michel gahen
An der Criſten ſchar
Ir ſper naigren ſi gar!
Das gedrenge wart freiſam,
Des maniger do ſein ende nam.

Ir ſper warn ſo guet
Das ir manges durch den ſchilt wuet
Vnd durch das ſtelein gewant,
Is warn ſpies genant
Si warn dri ecke vnd ſniten,
Das ſi lutzel vermiten,
Die brunne, noch den halſperck
Iſn wer ein aufferwelt werck,
Eſn mochte vor denſelben ſpera
• Chain weile gewern.

Sect. V.

DEr Haiden michel herschraft,
Manigen eiſneinen ſchaft
Verſtahens auf die Chriſten,
Dennoch wolt ſev Got vriſten,
Er half vil wol den ſeinen;
Man ſach ir willen ſcheinen
So man des grimmen Lewen tuet,
Als im ergremt wirt der muet;
Doch was ir angeſt vil groſs,
Als di ſmide slahent auf den anpos
So das eiſen iſt vaſte in gluet,
Suſt slugens auf ſchilde vnd auf huet;
Die peſten von der Haiden ſchar
Die namen alle des Lewen war,
Den truech der degen Rulant
Als er das rechte bevant,
Do wart mir grimme do [1] ſpilt;
Czu rucke warf er den ſchilt,
Vnd nam das ſwert zu peden handen,
Vnd tete den vianden
Ein ſchaden harte grosleich,
Ein weite machte er vm ſich
Vil gros in churtzen zeiten;
Do chom im an der rechten ſeiten
Vitel Chlargis vnd Artan
Vnd alle Rulandes man,
Vnd taren im gueten willen ſchein,
Si mochten nimmer chuner geſein,
Man ſach da nindert chain zagen
Is chunte niemant volle ſagen,
Wie di ſwertes slege chlungen,
Da ſi durch die Haiden trungen.

Sect. VI.

RUlant der czurnte harte,
Mit dem gueten *Durndarte*

Valt

Ad Sect. IV.

1) Poſt hunc verſum haece leguntur in MSC. Lizeliano:

Es was uber alle lant,
Zu ainer gewonhait erkant,
Das nymand mit den ſpieſen ſtach,
Wan der dem andren jach,
Das er ſin tötlicher feind was
Wer vor den ſpieſen genas
Vier ſtich oder dry,
Dem was geluck oder wunder by
Wann ſie mit Haſſes uberkrafft,
Viel vientliche vientſchafft,
Zu dieſem ſtrit hett in bracht,
Des betten ſie ſich vorbedacht,
Das ſie ainander nit leben lieſſen,
Des ſtachen ſie mit den ſpieſen.

Ad Sect. V.

1) MSC. Lizel: *geſpilt.* i. e. damnum dabatur. Goth. *ſpill, ſpiell, ſpell, ſpiall*, detrimenta, damna data, *ſpilla*, perdere, corrumpere, imminuere, *ſpelalauſt*, ſine damno. vid. Verel. Ind. Ling. Gothicæ. Anglo-Sax. *Spillan*, conſumere, corrumpere, adde Kilian in Etymol. v. *ſpill.* Islandis: *ſpille*, corrumpo. *Spioll*, vitium. Anglis, *to ſpoil, to ſpill*, corrumpere. Keronis Gl. *ſpildanter*, prodigus.

A.I

Valt er mangen Haiden tot;
Wo er das ſwert hin bot,
So was ſein tugend alſo guet,
Das is durch den Stal wuet,
Recht als er wer lindein
Er wolte pedenthalben ſein;
Manigen Haiden verſchroten,
Erfulte mit den toten
Baide velt vnde graben,
[1] Do ne chunt niemant wech gehabn;
Si riten in dem pluet vntz an di chnie,
Ditz vernam man e nie,
Das noch ie dehain ſchar
Tot gelege ſo gar,
Das do niemant genas;
Ir haus, das Machmetes was,
Vnd ſein geſellen gemacht,
Darinne ſi tac vnd nacht
Vil ſchone ſaſſen golt var,
Das hæten di Haiden dar
Gefuret an di Walſtat,
[2] Der hieu Rulant ein phat
Mit ſeinen lieben mannen
Vnd sluech di Haiden dannen,
Vntz ers haus an in gwan,
Do dranc er vnd ſeine man
Mit grimmigem muet darin,
Das wart der plaſer vngewin,
Die er di horn harte ſchellen
Machmete vnd ſein geſellen
Czu dienſt vnd zu eren,
An die begunde er chern,
Vnd brachte ſi von dem ſchalle;
Er zusluc di apgot alle
Vnd warf ſev als ich e ſprach
Do man ſev mit ſchanden ligen ſach;
Machmeten er gevie,
Er ſprach: du raumeſt is hie,
Ich wil dich gar zu prechen,
La ſchen macht du is gerechen,
Deine plaſere
Die machten dich vil vnere,
Ich machte dich alſo ſmehe,
Dein haus iſt nie ſo wehe,
Ichn tret is zu dir in den miſt
Mein wille iſt, das ich dein liſt,
Vnd dich ſelbe gar zu ſchende;
Do zuſtieſſen ſi di wende,
Swie gar Rulant wolde;
Auch griffens nach dem golde,
Die is da nider ſtieſſen.
Vnd wolten ſein genieſſen,
Vntz is Rulant erſach,
Das was im lait, vnde ſprach:

Ich bit ev alle durch Got
Vnd durch ewer verte gebot,
Das ier ditz golt laſt ligen
Vntz iſt gefecht, ob wir geſigen,
Swem Got das haile geit,
Das er morgen zu dirre zeit
Den noch geſunt hat ſein leben,
Dem ſei das vrlaup gegeben,
Das er nem was im gevalle;
So ſelick warens alle,
Das ſi ditz gerne taten,
Vnd is vnder ir fues traten,
Recht als is blei were,
Vnd lobten im ſchepphere;
Swen des zu ſere wundert,
Das ſechſt halb hundert
Den ſige ſo wol erwurben,
Das zwelif tauſent fur in ſturben,
Vnd ſi chain man verlorn,
Dern wais niht, das der Gotes zorn
Vber di hoffart gewalt hat,
Vnd ir vil ſamfte wider ſtat.

Sect. VII.

Do ſich verendet diu not,
Das Marſilies ſun Alderot
Tot gelac mit ſeiner ſchar,
Do prachte ein ander dar;
Der Hertzoge Falſaron,
Bede Tartan vnd Abyron,
Czwene Hertzoge von Terde,
Baide Edel vnde werde,
Di warn durch in dar chomen;
Der rat was von im vernomen.
Das ſi ſunderleiche riten;
Der chom mit groſſen vnſiten,
Er was verre dar gevarn,
Einen guldein [1] ſparn
Furt er an ſeinem ſchilte,
Vor der ſchar er ſpilte
Oben von ſeinem helme ſchein
Ein liecht carfunchel ſtain
Vnd manich wert von meiſterſchaft;
Sein gezierde het ſolich chraft
Das man niht peſſers vant;
Er was bederbe vnd wol erchant,
Der chom gegen Oliſiers ſchar;
Do ſprach zornleich dar;
Oliſier piſtu hie,
Mir iſt von dir geſaget ie
Du ſeiſt der Criſten Vorvechte
Wild du nu werben rechte,
So reit her vnd ergib dich mir,
[2] So wil ich gerne wegen dir.

Sect.

Ad Sect. VI.

1) MSC. Lizel. clarius:
Do mocht nyman weg haben,

2) i. e. *Ibi Rolandus viam vi aperuit.*

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel.
Ainen guldin aren.
Ar idem eſt ac: Aquila. conf. notam Opitii ad Rhythm. de S. Annone §. 45.

2) MSC. Lizel.
So wil ich gerne helffen dir,
Das ich in durch dich verkur.

Sect. VIII.

Do sprach Olifier zuhant,
Ich han auch leute vnde lant,
Als lange, so Got wil,
Mich dunchet der var vil,
Der du her hast pracht;
[1] Ich han eins andern gedacht;
Den Rossen si gehancken,
Czu samme si gesprancken;
Olifier durch den Haiden stach,
Das man in tot vallen sach
Das Olifier ane chlage lies
Wider zuchte er sein spies,
Vnd rief di Haiden an
Er sprach: wo sint nu seine man,
Vnd sein schargesellen,
Die in rechen wellen,
Di heben sich her, ich bin hie,
Sust muessens liegen alle die,
Die ich heut mag erraichen;
Do riessens ir herzaichen,
Mumsgoy! riessens alle,
Mit frewden vnd mit schalle
Begunden si die spies naigen,
Vnd machten da manigen vaigen.

Sect. IX.

Die Haiden verzagten sere,
Das in sper vnd gere
So swinde furen durch den leip,
[1] Da von erchomens, als weip;
Des wurdens uberwunden,
Si heten in churtzen stunden
Sechs tausent Ritter verlorn;
Durch den schadeleichen zorn
Lies ein Haiden dar gan,
Das was von Almarie Tartan,
Vnd stach den Graven Orten
Durch alle des leibes porten
Vnd warf in tot dar nider,
Do were er gerne hin wider;
Do sprach ein helt, his Maximin,
Du muest noch lenger hie sein
Mit peden handen er im wae
Mit willen ein solichen slac,
Das im sein haubt enphiel
Vnd ims bluet darnach wiel;
Do wart not von in paiden,
Do di Christen den Haiden
Die schilte begunde schroten;
Si begundens also noten,
Vnd also vaste [2] nider drumen,
Das in der stahel niht mochte frumen.
Sev dunchten ir helme blei waich;
Swas irs Olifiers swert bestraich,
Das muest alles entzwai;
Vil laute Yrmar do schrai,
Der was Hertzoge in Agrein,
Die Christen mugen wol chune sein,
Das wir mit vnsern sinnen
Ir chainen mugen gewinnen,
Wir vechten alle disen tach,
Das si heut chainen [3] frumen slach
Enphiengen von den Haiden;
Ich wil so hin niht schaiden
Ich versuech mich e,
Swie is ouch darnach erge,
Sein ros begunde er sere manen,
Vnd raite gegen der Cristen vanen,
Vnd stach mit argen willen
Den Edlen Marcellen,
Den Marcgraven von Viannen,
Vor allen seinen mannen
Durch schilt vnd durch halsperck
Durch al des leibes vorwerck,
Das er sich tot nider lies
Vntz mitten an den spies;
Do lagen der Christen zwene tot,
Alrest hueb sich div not,
Die Christen drungen in naher;
[4] Baide gaher vnd ie gaher
Was in an die Haiden;
Si taten manigen schaiden
Von des leibes zuversicht,
Mit des todes geschicht
Vntz si sich durch drungen
Vnd an die flucht getwungen;
Do macht man schaden schawen,
In wurden di schilt verhawen
Auf den rucken an der flucht,
Si sturben [5] in der vnzucht,
[6] Vntz wan in nindert chainen
Lentich vant, wen ainen,
Der gesas alaine
Vil muete auf einen staine,
Vntz In Olifier gesach,
Do rait er dar vnd sprach:
Juncman, wie hastu so getan
Das du dein Herren hast verlan,
Das ist vil vngetrewleich,
[7] Si zurntes immer wider dich,
Furest du niht an ir schar,
Mit dem swerte sluech er dar,

Das

Ad Sect. VIII.

1) In eod. MSC. post hunc versum lege:
Das ich vil wol bewere.

Ad Sect. IX.

1) MSC. Lizel.
Sie verzagten, als die bloden wip.

2) *Nider drumen*, opprimere, deorsum premere. Flandris, *drommen*, premere, pressare, protrudere, obterere, stipare; ceu loquitur Kilian in Etymol.

3) *Frum* hic sumitur pro: *efficax.*

4) MSC. Lizel.
Je gaher und je gaher.

5) i. e. *Ignominiose*; quia terga verterant.

6) MSC. Lizel.
Bisz man ir nyrens kainen
Lebent man, wan einen.
Donec nullibi ullus
Vivus reperiretur, excepto uno.

7) Idem MSC. recte:
Sie zurnten immer wider dich.

Ad

Das im die ougen ausſprungen;
Alſo was im gelungen
Olifier vnd ſein genoſſen;
Den ſelben ſchaden groſſen
Mechtens nimmer haben getan,
Si muſten Gotes hellfe han.

Sect. X.

DO die zwo haiden ſchar
Bede mit dem tode gar
Ein ende het genumen,
Do ſahen ſi di dritte chomen,
Die der Chunich Kurſabels brachte;
Vber das Velt er gachte
Gewaffent vor den ſeinen,
Do er den Pyſcholf Turpeinen
Vnverzaget zu wer vant,
Do rief er uber ſchiltes rant:
Biſtu hie Byſcholf Turpin
Du ſcholt des vil gewis ſein,
Das ich niht goldes ane liſt,
So gros enneme, ſo du piſt,
Fur das ich dich geſehen han;
Du haſt mir laides vil getan;
Des biſtu von mir vngeneſe,
Idoch macht du vro weſen,
Du ſtirbeſt ritterleich;
Ich bin ein Chunich reich,
Auch hat man vil gelobet dich
Nu ſtich her palde wider mich;
Ich fure dein haubt hinnen
Allen meinen Goten zu minnen.
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Criſt der ſchol do mite ſein
Der mein hailere iſt,
Des haſſere du piſt,
Dein ſchilt iſt ein vil dunne werc,
Vil waich iſt dein halſperc,
Dein helm vnd dein geſtaine,
Di frument dir heut vil chlaine,
Das ſchol vil ſchier werden ſchein;
[1] Do ſprancke der Pyſcholf Turpein,
Vnd ſtach en mitten durch in;
Durch ſein tugentleichen ſin
Gab er in dennoch ein slach,
Swie ſer er von dem ſtich erſchrach,
Der ſlag wart als vngeſunt,
Er sluech in recht vntz an den munt,
Do mit vil er zu tal;
Mynſgoy! rieffen, uber al.
Der Pyſcholf mit den ſeinen;
Do man ſach Turpinen
Mit dem ſwerte began,
Hiet is Got ſelbe niht getan,
So mechte nimmer mannes chraft
Geherten ſolich maiſterſchaft;
Ern slueg niht vergebene,
[2] Er ramte vil ebene
Swem er ein slac sluee
Der ſein immer genuec.

Sect. XI.

DO Kurſabels den leip verlos,
Do hueb ein Grave, hies Cridos,
Wider auf der Haiden vanen;
Die ſeinen begunde er vaſte manen,
Das er ſach ein Grave, hies Vabam
Ein troſt er gegen im nam,
Mit einem ſpies, der was guet,
Den ſtach er, das er durch in wuet;
Da wart ein ſolich gedrenge,
Das ſeit der werlt anegenge
Nie herter ſtreit gevochten wart,
Do vil tot vnd [1] ſchart
Manich Haiden wolgeborn,
Das ſi den vanen alſo verlorn,
Des mueſtens alle [2] wenchen;
Die gwern [3] Gotes ſchenchen
Notten ſi ſo vaſte,
Das mans uber ein raſte
Horte ſchrein, owel
Ir vil ie mer vnd me
Vor den Criſten tot,
Si heten dreier hande not;
In tet das gedrenge ſo we,
Vnd doch die ſlege michel me,
Diu hitze ſi auch muete,
Si warn als in einer gluete
Baide auſſen vnd innen,
Vnd getorſten niht entrinnen,
Das giench in an ir leben;
Got wolt den ſeinen ſelde geben

Vnd

Ad Sect. X.

1) Hic inſerit MSC. Lizel.

Dein leben iſt kumen an ein Ort;
Der tüfel wartet dein dort,
Der wil ſich itzunt freuwen dein,
Du macht nit lenger Künig geſein.

Sequuntur hæc.

Das roſz er mit den ſporen nam,
Mit grymme er dar gefaren kam,
Vnd ſtach mitten durch in
Durch &c.

2) i. e. *Er zielte genau*, collineabat adæquate. de *v. ramen* vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. IV, 17, 6. n. 3.

Ad Sect. XI.

1) MSC. Lizel. pro: *und ſchart*, habet: *und geſchart*; *geſchart* eſt vulneratus, læſus. conf. infra Cap. 6. Sect. 20. ubi legitur:

Der macht in als ſchart,
Das er des leibes ane wart.

2) *Wencken* i. e. *wancken*; titubare, ad fugam inclinare.

3) MSC. Lizel.

Des woren Gotes ſchencken.

Schench, *ſchenck* hic per Synecdochen ſpeciei pro genere denotat miniſtrum Dei; aliis in locis eosdem appellat:

Gotes knechte, knaben, degen.

in Fragm. Hiſt. hujus belli Turpinus Archi-Epiſcopus appellatur ℣. 3057. des heiligen Kriſtes *Scenke*

4) Pro:

Vnd wolt sev lenger vristen,
Er fant vnder die christen
Von dem himel [4] taugen
Ein wint vnder ir augen
Des tages vor der none,
Der brachte wider schone
Bede ir rue vnd ir chraft,
Das si von Gotes maisterschaft
Noch stercher wurden an den streit,
Den an der ersten tage zeit;
Des lobtens Got den reichen
Do liessens dar streichen.

Sect. XII.

DA wart der Helme ein michel schal,
Vnd gwunnen di Haiden solichen val,
Das si durch not bevilten;
Die ringe noch die schilte
Das en halsf sev niht, wan als ein swam,
Wan ier chainer danne cham
Der Apgote noch der Haiden,
Den geschach geleich baiden;
Man sach si in dem plute sweben;
Si verlurn ir ere vnd ir leben;
Der Ercepyscholf Turpin
Vacht recht, als ein eberswein;
[1] Swas er in mochte erlangen
Der Lewen was ergangen,
Vntz er sev tot geleite dar;
Doch [2] vlos er aus seiner schar
Vier vnd sechzig man;
Der Haiden cham chainer dan
Vntz der Pyscholf gevacht.

Sect. XIII.

DO het sich auf du ros gemacht
Div vierde schar mit gwalt,
Malprimes von Pergalt,
Dem was zu voderist vil gach
Czwelif tausent volgten im nach;
Gegen dem hueb sich Gergis,
Der was starche, chune vnd wis,
[1] Czu rechter zeit er sprancte,
Dar er sein ros ergancte,
So sere vntz is zu im cham,
Das er dem Haiden benam
Den leip mit einer churtzen not;
Er warf in von den rosse tot
Munsgoy! rief das Gotes her;
Malprimes lac ane wer;
Darumbe bot vil herten lon
Ein Haiden, der hies [2] Citeron;
[3] Er begunde sein weisen
Mit grimme an Gergeisen,
Vnd stach auf in ein spies,
Das sich der schaft zubrechen lies,
Das was Gergisen vnwert,
Mit zorne hueb er das swert,
Vnd gab Citerone
Einen slac, das im vnschone
Das pluet aus den orn sprangch;
Do wart michel gedranch
Czwischen den Haiden vnd den Cristen;
Mit ritterleichen listen
Bwarten sich die Gotes chnaben;
Man sach si sich zusamme haben,
Das seu niemant chunt geschaiden,
Vnd drungen durch di Haiden;
Si sorgten vmb den leip niht,
[4] Si ne gerten, wan der geschit,
Das si ot vil [5] geteten,
Vntz si das leben heten;
Swas [6] ir guete waffen
Der vbeln Haiden traffen,
Die betwanch des todes gebot;
Des lobtens vnsern Herren Got,
Das er in genedic rucht wesen,
Si liessen ir Haiden genesen
In dem streit nie dehainen;
Sibenzig man vnd ainen
Verlos diu Cristen schar,
[7] Die chomen selichleich dar.

Sect. XIV.

DO div vierde schar ende genam
Do sahens, wa diu suinfte quam,
Die bracht der Chunich Marasel
Sein ros was starch vnde snel,
Auch was er selbe manhaft;
Er zaigte gros veindtschaft
Rulande vnd den seinen,
Das lies er vaste scheinen;

Er

4) Pro: *taugen* MSC. Lizel. habet: *tougen*, quod idem est ac: *clam* i. e. modo imperceptibili, incognito.

Ad Sect. XII.

1) MSC. Lizel. apte:
Was er ir mocht erlangen,
Der leben was ergangen.

2) Lege: *verlos* i. e. *perdebat.* quod etiam occurrit in MSC. Lizel.

Ad Sect. XIII.

1) MSC. Lizel.
Zu rechter zyt er sprankte,
Dasz er das rosz erganckte
So sere, unz er hinzukam.
i. e. *Justo tempore ad cursum incitabat* sc. equum
Ut equum ad eundum (currendum) *induceret*
Adeò, ut ad illum veniret, &c.

2) MSC. Lizel. habet: *Tyteron.*

3) MSC. Lizel. clarius:
Der begond sin rosz wisen.

4) MSC. Lizel. habet:
Sie gerten nütz wan der geschicht,
Das sie vil getetten
Dieweil sie das leben hetten.

5) Pro: *getetten*, legerem: *getötten*, inde verto:
Cupiebant nihil, nisi hunc eventum,
Ut multos (Saracenorum) *occiderent,*
Donec vitam ipsi haberent.

6) Pro: *ir* lege: *der.* quod & habet MSC. Lizel.

7) MSC. Lizel.
Die kamen schedlich dar.
utrumque quadrat.

Ad

Er vlais sich vast auf den pris
Gegen dem hueb sich Egeris,
Ein auserwelter Cherlinc,
Der het elleu seiner dinc
An Gotes dienst gwant,
Do si sich scholten mischen,
Da was ein grabe entwischen;
Daruber sprancke Egeris,
Vnd stach in Ritterleicher wis
Den Chunich durch was er verbot,
Vnd warf in von dem rosse tot;
Des warn di Christen vro,
Munsgoy! rieffens alle do;
Den Haiden wart unmassen zorn,
Das si den Chunich also verlorn,
Das wolte gerochen han
Ein Haiden, der hies Prutan,
Das vertruch im Egeris niht,
Er sluec in, so di schrift gicht,
Das sein weip ein witbe wart genant;
Noch nam den vanen in di hant
Ein Haiden, hies Muralan,
[1] Der was ein starch ubel man
Vnd troftes vast an den streic
Das wart iungisteu zeit;
Si viellen dicke vnde dicke;
In warn des todes stricke
Gesetzet an des [2] leibes phat,
Des wurdens mit dem tode mat,
Des enmochtens niht entsagen sich,
Da was vnsers trechteins [3] gerich
Vber des tievels gesinde,
Do belaib der Gotes chinde
Achzig vnd siben man,
Den Got wol seines reiches gan.

Sect. XV.

ALso gelagh diu fuinfte schar,
Do hueb sich die sechste dar
Die brach von Palvir Ammirat.
Der furte stelein wat,
Vnd di seinen alle gemain,
Baide golt vnd gestain
Das furten si geleich,
Vnd warn also reich,
Das si nihtes enbarn,
Wand das si ot aigen warn,
Si heten mer den genuec;
Des si der ubermuet vertruec,
Der auch Lucifern valte;
Er rait mit gewalte
Czu der Christen schar,
Vnd sprach zornleich dar:
Wie ist [1] ewer laiter genant,
Nur wer sein nam liep erchant,
Ob ich den sige an im erholte,
Wes ich mich rumen scholte,
Ob er der rede wert sei?
Ich bin hie vil nahen bei,
Sprach der Hertzoge Samson,
Du gewinnest grosser ern lon,
Macht du den sige an mir gewinnen,
Des pringe ich dich wol innen;
Mandleich si genanten
Ein ander si anranten;
Der Haide stach da bei hin,
Samson traf aber in
Gegem dem Hertzen er im chos,
Do viel nider Varlos
Der ubermuetig man;
Do Samson ditz hail gwan,
Das er den Haiden uberwant,
Munsgoy! rieffen si zuhant,
Vnd liessen di ros lauffen;
Si wolten gerne chauffen
Die genade, di man immer hat;
Den willen sach man an ir tat.

Sect. XVI.

DA vachten die Christen
Als si Got wolde vristen,
Si warn sein aufserwelten
Wan si den leip quelten
Vil vaste durch sein Ere,
Si slugen die swert so sere,
Das sich der stahel enprante,
Vnd niemant den andern erchante;
Got gab den seinen das hail,
Do wart das minner tail
Lobeleich sigehaft;
Si santen der Haiden chrasc
Hin zu Machmetes Lone;
Da wurden Samsone
Mit tode ausgesundert
Ahte man vnd hundert.

Sect. XVII.

DO die sechs schar gestriten
Do chom diu sibent geriten,
Die prachte von Tortose Targis,
Der fuer mit schalle vnd in der wis
Als alle die werlt sein were
Si dauchten in so gewere;
Di seinem vanen nach riten,
Das si den sige wol erstriten,
Si furten [1] drilhe halsperge an,
Bede er vnd alle sein man,

Dar-

Ad Sect. XIV.

1) MSC. Lizel.
Der uuas ein starck freffel man
Er trost die sinen an den streyt,
Das uuas ir jungsty zyt

2) *Leibes pfat*, idem est ac: *trames vitæ. Leib* & apud Nostrum & alibi pro *vita* sumi vix monendum videtur.

3) i. e. *Vindicta. Raach* hodie dicimus.

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Vester dux*, à *leiten*, ducere.

Ad Sect. XVII.

1) Pro: *drilbe* MSC. Lizel. habet: *dryfach. drilbe* est: *trilices*; uti zwilch telam bilicem, ita *drilch*, *drilh*,

Darauf begundens fere [2] progen,
Im warn ouch mit hornpogen
Tausent meister schutze chomen,
Von den het er trost vernomen;
Si vermassen sich vil starche,
Si losten im die marcke.
Er here noch behalten
Ein lieben Gott alten,
Des er vleizchleichen phlach,
Do aller sein trost ane lach,
Apollo hies der serbe stoch
Vnd was des tievels getroch,
Dem wart vil tiefe geniegen,
Das er ihm hulfe gesigen
Swie vil man in angeriefe
Er tet recht, als er sliefe.

Sect. XVIII.

ALso bette Targis,
Das sach der helt Ansis,
Vnd begunde is den seinen zaigen;
Secht sprach er wie di Vaigen
Da habent des tievels gebot,
Nu tuet is helde durch Got
Vnd habt vast ewern gelauben,
Des woltens vns berauben,
Das mues ir aller [1] wesen,
Vns hilfet Got, wier sein genesen,
Er vaste schilt vnd spies,
Als er das ros lauffen lies,
Czu hant er spranche auch Targis,
Do riten er vnd Ansis,
Czusamme vnde stachen,
Das ir peder sper zubrachen;
Div swert si bede zuchten,
Auf einander sis druchten
Mit den slegen vil fere,
Targis vocht umb di ere,
Vnd vmb den werltleichen preis;
Do vocht aber Ansis
Vmb den ewigen Ruem
Vnd vmb den grossen reichtuem,
Der immer ewicleich wert;
Do slueg Targis sein swert,
Dem Christen durch des schildes rant,
Das is an der [2] pukel wider want,
Vnd im das swert zu stucken brach;
Ansis froleich sprach:
Ist das ich is getun mag,
Ich vergilt dir den slag,
Er slueg in durch di [3] hirnreben;
Er sprach: wil vns Got hail geben,
Vns mag dein fride wol werden;
Er viel tot auf die erden;
Munsgoy! rief der Gotes chnecht
Vroleich, das was recht,
Sam taten alle seine man,
Si riten die Haiden an;
So si veindtleiches chunden
Den si vil schier begunden
Vil manigen satel læren;
Swie drilich ir halsperch weren,
Ir wart verschroten so vil,
Das si demselben [4] nit spil
Vil gern weren entrunnen,
Vnd smanigen muet gewunnen;
Da was der Christen schar
An der geberde ein [6] war,
Vnd warn auch eines mueres.
Si vorichten weder leibes noch guetes,
Des wart der Haiden chraft
Geschendet vnde schadehaft;
[7] Si bekorten alle des todes;
In der schar Herodes
Sint si, das ist pilleich,
Der tievel vnder want ir sich,
Dem si sich heren ergeben,
Idoch benamen si das leben
Drev hundert vnd acht mannen,
Vnd entchom ir chainer dannen.

Sect. XIX.

DO di sibent schar gestrait,
Nu sahens wo dort her rait,
Div achte schar mit grosser chraft
Die bracht ein Ritter manhaft,
Eschermunt von Valterne;
Froleich vnde gerne
Fuert er den vanen an der hant;
Er chom vil verre gerant
Vor den seinen her dan,
Vnd rief die Christen an,
Er sprach: wer laitet ewer schar,
Der ist ane witze gar
Ob er sich gegen disem her
Gesetzet zu chainer wer,
So ist ewer tot nahen bei;
Sagt mir, wie sein name sei;
Do sprach ier laitere:
Wild du wissen mere,

Wer

---

drilb, trilicem denotat. Sunt itaque *trilbe halsperge*, halspergæ triplicatæ. de voce: Halsperg. vide Goldast. ad Paræues.

2) *Progen; auff etuuas progen*, videtur idem esse ac: *auff etuuas truzen*, in aliqua re fiduciam collocare, vocem hanc alibi me legere non memini.

Ad Sect. XVIII.

1) Lege: *aller tot uuesen*, uti habet MSC. Lizel.

2) *Pukel*, umbo clypei. Gloss. Rhab. Mauri, *buccula*, umbo:

3) Glossæ Florentinæ, ut & Glossæ Anonymi *Hirnereba*, cerebellum:

4) *Nit spil* i. e. *non ludo*, seu actioni seriæ.

5) i. e. *Et varia consilia* (se servandi) *agitarent*.

6) Cod. Lizel. habet: *far: far: var*, *uuar* pro colore usurpatur. infra cap. 7. sect. 11. legitur: Und manigen schilt *goldvar*.

7) i. e. *Gustarunt omnes mortem*.

Ad

Wer unser laiter ist,
Das ist der Heilige Christ,
Nach dem schol ich vns [1] taiten,
Vnd wil dein wol erpaiten.
Seit dier mein nam ist erchant,
Ich bin Engelher genant,
Brittanie was vnd ist noch mein;
Marsilie dem Herren dein
Han ich vil getan zu laide;
E ich heute von dir schaide
Ich getuen ouch dier ein vngemach
[2] Das dier nie grosser vngemach.
Si ersprancheten bede zu hant,
Do stach in durch des schiltes want,
Eschermunt einen spies,
[3] Wan das in furbas niht enlies
Bede Got vnd sein Halsperck,
So het er im des todes werck
Mit dem stiche geworicht,
Noch was der degen vnervoricht
Dem haiden so nahen chumen,
Das im der spies niht mochte frumen;
Do zuchte er *Clarminen*,
Er sprach: La heute schinen,
Das du is nie niht vermite,
Swa ich dich sluec, das du is [4] versmite;
Do slueg er Eschermunde
Einen slag, das im div wunde,
Div von demselben slage quam,
Sein ende in churtzen zeiten nam.
Munsgoy! rief er ie sa,
Vnd die mit im waren da,
Do neige do zclarmine,
Du scholt di tugen dine
Noch heute, sprach er, zaigen;
Er hueb sich an die vaigen,
Vnd sluec das is durch den stal drane,
Vnd das fewer von seinen eckken sprane;
Der Haiden chreftige schar
Die riten auf ir vanen gar,
Vnd [5] umbchabten die Cristen,
Darumbe si ouch vermisten
Vil maniges der do tot gelach;
[6] Wan das Got der Christen phlach,
So wern si schier verlorn,
Das seine phlege da mite erehorn.
Das ers niht mude werden lie,
Do gesach man chuner Leute nie,
Si liessen die Haiden sehen
Die tat, das si begunden iehen;
Ditz ist div seligiste diet,
Die Got ie selden beriet,
Das ier der tot niht engert,
Wier haben unseligeu swert,
Das beginnet hie wol scheinen;
Si begunden rechte greinen
Geleich den [7] argen hunden;
Si viellen zu allen stunden
Baide tot vnde ser;
Von Britannie Engelher
Der macht in manigen toten,
Vnd manigen helm verschroten,
Vnd manige tieffe wunden;
Got behielt in wol gesunden,
Das im an dem leip niht enwar,
Doch verlos er aus seiner schar
Hundert man vnd chte me,
Das tet im grosleiche we,

Sect. XX.

WEr der Neunde do wart
Gegen den Haiden an die vart,
Der was [1] Hackte genant
Sein tugent was wol erchant
Das der herrleich helt
Czu den eren wart erwelt;
Das er der zwelifer ainer was,
Wan er mit eren ie genas,
Swo er Ritter werden scholde,
Als er auch do gerne wolde,
Sechzehent halbe hundert furt er dar,
Die waren Ritterlich gar,
Si warn aussen vnd innen
Gewaffent wol mit sinnen;

[2] In

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel. habet pro: *taiten*, verbum: *laiten*, & recte quidem.

2) MSC. Lizel.
Das dir nie groszer laid geschach.

3) MSC. Idem:
Uuan das sin füruuart nit enliesz
hic textus propius accedit ad [illegible], labe tamen sua non caret. *nit* omittendum arbitror in utroque MSC. cum autem *furuuart* idem sit ac: *munimen*, *veruuahrung*, reddi hic versus potest:
Si suum munimen omisisset &c.

4) Lege ex MSC. Lizel.: *versuite.*

5) i. e. *Circumdabant.*

6) In MSC. Lizel. Legitur:
Wan das der Cristen Got pflag
So weren sie alle verloren
Du sie siner pfleg erkuren
Das er sie nicht mud werden lie.
i. e. Quoniam Christianorum curam DEus gerebat
Omnes (Gentili ex agmine) exitio dabantur,
Cum ejus (Dei) curam sentirent, (Christiani)
(Eo ipso) quod eos lassari non sineret.

7) *Arg* hic idem est ac: *timidus.* Goth. *Argur*, ignavus, timidus. in leg. Longobard. lib. I. tit. 5. §. 1. *Si quis alium* Argam *per furorem clamaverit.* Paulus Diac. lib. 6. cap. 24. *Memento, dux Ferdulfe, quod me esse* inertem & inutilem *dixeris, & vulgari verbo* Arga *vocaveris.* Conf. du Fresne in Gloss. Latino-Barbar. v. *Arga.*

Ad Sect. XX.

1) MSC. Lizel. ut & Fragmentum Hist. de bello Car. M. contra Sar. habet: *Hatte.*

2) Cod. Lizel. legit:
In uuas das fleisch beschlossen gar,
Mit stahel das in nicht geuuar,

Doch

[2] In was das vleiſch beſchloſſen gar
Mit ſtahel das im niht en war,
Doch bewart ſev das aller maiſt
In beſchermte innen den gaiſt
Der Heilige Engel, vnd div minne,
Die ier hertze vnd ier ſinne
Czu Gnte vil ſere haten,
Des willen ſi gerne taten;
Das ſi vil wol erzaigten
Do ſi ier ſpieſſe naigten,
Gegen zwelif tauſent mannen,
Der encham dchainer dannen.
Die brach der Chunich Eſcrogant;
Ein vanen fuert er an der hant,
Da ſtuent ein guldein eber an,
Ir geſtaine leuchte vnde bran,
Als das brinnunde Oele was;
Lutzel halſ ſev aber das,
Vntrewe mach niht geſigen,
Hoffart div mues vnter geligen.
Der Chunich begunde das [3] ors manen,
Mit zorne naigt er den Vanen,
Das ſach der Helt Hacte,
Des ſtiches er im geſtatte,
Auch ſtach er alſo vaſte wider,
Das ſi von den roſſen nider
Czu der erden paide chamen
Schilt vnd ſwert ſi namen,
Vnd huben ein groſſen ſtreit,
Do wart, has, zorn vnd neit
Erzaiget vollichleich;
Der Chunich was chreſte reich
Des begunde er auf di wage legen,
Mit totleich ſweren ſlegen
Dem Chriſten alſo manich lot,
Das ſi in gedrucket heten tot,
Wan das er ſich [4] enzeit gerach,
Vnd im vnder dem ſchilte ſtach,
Fine wunden, als er die gewan;
Do wer er gerne von dan;
Nu das des Hacte wart gewart,
Mit grimme ſluech er aber dar
Einen ſlach, der macht in als ſchart,
Das er des Leibes ane wart.
Munſgoy! ſi do rieffen;
Vil manigen ſlach tieffen
Slugens mit den ſwerten,
Do div ſper niht lenger werten;
Von Tagesburch [5] Reinfrit,
Der ſnait do manigen newen ſnit
In der Haiden gewande,
[6] In geviel in dem lande.
Nie ſnaide er wirs um ein har;
[7] Swem Hillunt vnd Vaſtmar
Des tages begunde ſchroten,
Der mueſt auch zu den Toten;
Nu iſt niemant ſo guet,
Swie gerne er Gotes willen tuet,
Got laſſe im idoch lait geſchehen.
Des mochten diſe Leute jehen;
Do ſi mit willen vachten,
Vnd aller hartiſt gachten,
Do [8] verhendet Got uber ſie,
Das in ain tail miſſegie;
Die Haiden erholten ſich,
Ir chraft wart ſo grosleich,
Das ſi ſlugen herwider,
Da viel der Criſten nider
Vier hundert und zehen man;
Das Hatte entweichen began,
Das ſach Alrich von Normendin
Vnd ander di geſellen ſin,
Di da huetten ſcholten
Vnd gerne helfen wolten
Der nothaſtigſten ſchar,
Di cherten mandleich dar
Di haiden ſi niderſtachen,
Mit willen ſi ſich rachen,
Da wart den Criſten freude chunt;
Si ſunden Hatten wol geſunt,
Dem hulſen ſi her wider,
Vnd ſlugen di haiden nider,
Das ir chainer do genas,
Swie nahen in e gelungen was.

Sect. XXI.

ZE hant wart man ſehende
Ein ſchar, das was di zehende,
Die brachte Stalmaries,
Der furte manigen ſcharfen ſpies,
Er was vermeſſen vnde [1] her,
Gegen dem hueb ſich Beringer,
Ein vnverzagter Gotes chnecht,
Der was biderbe vnde recht;
Nu ſpranche Stalmaries,
Wol verſtach er den ſpies
Berenger anf des ſchildes want,
Das galt er im mit voller hant,
Er ſtach in durch ſein gewant,
[2] Das er nimmer uberwant,

Vnd

Doch bewarten ſye das allermeiſt
Das ſie beſchirmpt der Geiſt
Der gloube und die mynne.

3) De v. *Ors* vid. notam Goldaſti n. 29. ad Parænes. Winsbeckii.

4) i. e. *Mature*, in zeiten.

5) *Regenfryt*, Cod. Lizel. *Regenfrid* habet Fragm. Hiſt. hujus belli in ỽ. 2822.

6) Cod. Lizel. legit:
In geſiel in dem Lande
Nye ſchniden uuirs umb ein har.
i. e. *Ipſis obtigit in hac regione,*
Nunquam ſectio pejor vel minima ratione,
auff einige weis, nicht einmal umb ein haar.

7) *Hillung* Cod. Lizel. *Hillunc* Fragm. Hiſt. hujus belli.

8) Rectius Cod. Lizel.
Do verhang Got &c.

Ad Sect. XXI.

1) Vid. ſupra in hoc Poëmate c. 3. ſect. 1. n. 4.

2) Cod. Lizel.
Das ers nymmer me überugant,
i. e. *Ut illo* (veſtimento) *nunquam amplius* (corpus) *circumdaret.*

3) i. e.

Vnd warf in tot auf das gras,
Do rief *Munſgoy !* was da was
An der Chriſten ſchar;
Die Haiden eberten dar
[3] Vnd entſaſſen lutzel ir wer;
Das ein alſo gros her
Sechzehen halb hundert man
Ie getorſten raiten an
Swo das geſchech in diſen tagen
Man begunde is fur ein wunder ſagen;
Eſn ſchol ev doch niht wunder han,
Swer mit Gote wil geſtan,
Den behuet er vil ſchone,
Das ſchain an Gedeone,
Do er zu dem waſſer quam,
Vnd drevhundert man aufnam,
Do [4] verſwant er ein michel her,
Er jagtes ane wig wer
Ein nacht vnd ein tach;
Si traib des groſſen Gotes ſlach
In ein waſſer, do ertruncken ſie,
Rechte alſo wolt Gote hie
Diſe Herren machen ſigebaft,
Er gab ihn Selde vnd die chraft,
Swer in den Schilt engegen bot
Do was gerait der tot;
Alſo geſigt Bernger
Das im totleicbeich [5] ſer.
Chain ſein Ritteren wart,
Er was von Got alſo bewart,
Das er ſchiere ane ſchaden
Czwelif tauſent roſſe het entladen.

Sect. XXII.

Zehen Sehar lagen nu da,
Dannoch babten dort zwa,
Die dauchte auch ſtreites zeit
Vnd cherten do in den ſtreit,
Das was Cernoles vnd Margries,
Ier jetweder dem anderen gehies,
Si wolten Rulanden ſehen,
Vnd begunden mit dem aide iehen,
Si gelegen vor im oder er vor in,
Gevielle[a] in ſolich vngewin,
Das ſi do ſcholten ſterben,
Wa ſi mochten erwerben
Einen tot ſo erbere,
Seit er der peſte were,
Den ſi nu lentich weſten,
So wern ſi auch die peſten.
Die peſten mueſſen den peſten beſtan,
Domit hueben ſi ſich dan.
Do ſi Rulant geſach,
Czu den ſeinen er ſprach:
Wol auf wir mueſſen alle dar
Si pringent mer denne ein Schar;
Da wart zuſamme geriten,
Vnd vngeleich geſtriten,
Als ich ev wil beſchaiden,
Der ſtreit galt den Haiden
Werltleiche ere vnd den tot
Vnd der ſele ewigleich not;
Do galt den Gotes ehnechten
Ir gelaube vnd ir vechten,
Di himeliſchen ere.
Vnd ſint doch immermere
Gelobt in ertreich;
Des vachtens vngeleich.

Sect. XXIII.

[1] DErnoles vnd Rulant
Die ohamen an einander angerant
Czwiſchen den ſcharen baiden,
[2] Done achte der haiden
Auf Rulanden niht Ey;
Si ſtahen pede ir ſper entzwey;
Cernoles der was manhaft
Vnd her auch alſo gros chraft
Das wir furbare horen ſagen
Was czwelif mule ſcholten tragen,
Das hueb er wol mit einer hant;
Do von enmochte Rulant
Vil wol verlorn haben ſein leben,
Wer im der erſte ſlag gegeben;
Deſen wolt er niht erpaiten;
Er begunde in anreiten,
Vnd ſlueg den vngetauften,
Das die do ere chauften
Des ſlages erchomen alle,
Das ſwert fur mit ſchalle
Durch den helm vntz auf das gras;
Weder tail das groſſer was
Daſn wart mir niht beſchaiden,
Der tievel wart mit baiden
Vnd mit der ſele gefrout;
Nu haſt du mir zu vil gedrout,
Sprach der Degen Rulant,
Du heteſt cron vnde lant,
Das heſt du, vnd dein leben
Vmb ein poſen Lon gegeben.
Von Sibilie Margries
Gegen Oliſiere er lauffen lies,
Do ne ſach ſein niht der Raine,
Des wart er auf dem baine
Geſtochen durch den Halſperch,
Do beſchermte in ein ander werch,

Sin

---

3) i. e. *Cum Saraceni prælium hoc inirent, parum timebant Chriſtianorum arma ob exiguum ipſorum numerum.*

4) Ap. Otfrid. I, 23, 107. & IV, 26, 98. *ſuenten* occurrit pro: *deſtruere, excidere.*

5) *Ser*, vulneratus. infra cap. 7. ſect. 15. *die toten und die ſeren.* Conf. Jun. ad Willeram. cap. 5. ✝. 7. n. 21.

Ad Sect. XXIII.

1) Còd. Lizel. *Cernoles.*

2) Idem Cod. legit:
Do achte der ſtarcke Heyden
Uf Rulanden nit ein ey.
i. e. *Tam parum æſtimabat Rulandum,*
Quam parum ovum æſtimatur.

3) Grieſ-

Sin isen hose diu drunder was,
Das er ane wunden do genas;
Ich sag ev wo von des geschach,
Das er Margries niht ensach;
Der Haiden warn viere,
Die alle geleich schiere
Auf Olifiern stachen
Vnd ir sper auf im zubrachen,
Mit den drin was er so nothaft
Vntz Margries sein chraft
Mit dem swerte an im versueehte,
Vntz ers niht mer geruechte;
Er plies sein horn vnd sprach:
Olifier dem man ie tugent iach,
Der ist nu worden zu einem zagen,
Ich han slege auf ihn geslagen
So vil, das mich ir genuget,
Vnd hat sich so gefuget,
Das mein schilt ist gantz von in chomen.
Das het Olifier von im vernomen,
Er sprach: das schol ich puessen;
Er begunde sein Ros [3] griessen
Czu Margries mit den sporn,
Vnd zaigete im vraizleichen zorn;
Er sluech den ungetaufften Gast,
Das im der Schiltrieme prast,
Vnd er den schilt vallen lies,
Do enphie der schone Margries
Von Olifiere ein slach,
Das er vallens phlach
Vntz er geviel auf den melm,
[4] Er spielt im houbet vnde helm
Gegen den oren baiden,
Do vnderdrungen in die haiden
Dem Helde Olifiere,
Einen spies begraif er schiere
Vnd schos Margries
Durch den rukke mit dem spies;
Er sprach: nu macht du wol gesagen,
Du habest auf mich geslagen,
Man gelaubt dir nu der mere,
Dein urchunde das ist swere,
Hast du auf mich geslagen icht;
Ich han auch dein vergessen nicht.

Sect. XXIV.

Mlmsgoy! wart do vast erschalt,
Div ross wurden mit gwalt
Ersprenget von in baiden;
Die Christen vnd di Haiden
Sach man zu samme stechen,
Vnd manigen spies zubrechen;
Is was do uber elleu Lant
Czu ainer gewonhait erchant
Das niemant mit den spiessen stach
Wan der dem anderen des Jach,
Das er sein tot veindt was,
Swer vor den spiessen genas
Vier stiche oder drei,
Do was gelucke und wunder bei.
Die zwelif und ir gesellen
Begunden ir wunder vellen,
Si zaigten vollichleich
Das in Got gab der reich
Chraft selde vnd sinne
Got het ir grosse minne,
Das div michel chraft
Niht mochte werden sigehaft,
An dem wenigen Her,
Gotes helf was ir wer,
[1] Des wart ouch da in der sigenunsst;
An dirre selben zuchunft
Sluec der Hertzoge Samson
Einen Haiden der hies [2] Schrapalon,
Der Chunich von Vantenire,
Das der eren gire
Des slages wart vil vngemuet;
Wand im das hiern und das bluet
Czu beeden oren ausspranc,
Das swert Samsone chlanc
Vil ritterleich in seiner hant,
Do rait der degen unerchant
Durch der Haiden schar dicke,
Seines swertes ort blicke
Di machten manigen Haiden plaich,
Der stahel prast und waich
Vor seinem swerte, als ein blei,
Er was den Haiden swere bei.

Sect. XXV.

Otte vnd Yve vnd Ansis
Di vachten rechte Lewen wis,
Di erslugen so vil der Haiden,
Do der streit wart geschaiden,
Das da bede erde vnd gras
Mit toden gar bedechet was;
Der Ertzepistholf Turpin
Der tet di werch mit worten schin,
Div er an den Gotes puhen sach,
Als er das peste gesprach,
Das er an dem Evangelio vant,
So was er danne zu hant
Der vordrist an den streit,
Vnd was der peste vntz an di zeit,
Das der streit was chomen an ein ort,
So sprach er aber das Gotes wort,
Also behielt er das recht
Der auserwelt Gotes chnecht,
Also tet der degen Rulant,
Swen er an seim [1] raine vant,

Der

3) *Griessen*, hic est: *incitare.* Antiquis *grüssen* generatim significat *alloqui*, *inclamare.* vid. Junium ad Willer. p. 288.

4) *Diffindebat*; nos dicimus: *er spaltete.*

Ad Sect. XXIV.

1) MSC. Lizel.
Des ward auch in die sigenunsst.
i. e. *Ideo quoque ipsis obtigit victoria.*

2) Fragm. Histor. sæpe laud. *Scarpulon.* Cod. Liz. *Scrapolon.*

Ad Sect. XXV.

1) Cod. Lizel. vitiose:
In sinem rat.

Reen,

Det wart so fete versniten,
Das er den tot het [2] cliten
Darnach in churtzen stunden;
Rulant enphie nie wunden,
So wol het in Got bewart,
Er und sein swert Durndatt
Di warn der Haiden schawt,
Er was ein laider nachgepawr
Den ongeroufsten gesten,
Si gewunnen nie helm so besten,
Der sein einen slac bewarte
Vor dem guten Durndarte,
Swen er traf, der was erslagen,
[3] Er begund es after velde jagen;
Vntz div ros gestunden under in;
Durch des libes gewin
Wetns gern hin wider;
Si viellen von den rossen nider,
Vnd chruchen vnd giengen
Vntz si den perch geviengen,
Da si sich ernern mochten:
Doch het er wol gevochten
Rulant der Gotes degen
Im waren zwelif hundert da gelegen
Di schul wir dester pas [4] verchlagen
[5] So heten si zwelif schat erslagen
Der prachte igeleichev dar
Czwelif tausent Ritter wol gar;
Do sprach der Pyscholf Turpin:
Wier mugen wol immer vro sin.
Das wir gesiget haben heut
An unzalhaftem Leut
Vnd das wir zwelif noch leben,
Das mochte nimmer han gegeben,
Wan Jhesus Christ der Maide chint,
An dem di tugent alle sint.

Sect. XXVI.

DO di zwelif schar ausgestriten,
Das si den tot so gar erliten,
Das do niemant genas,
[1] Der in dehainen wetde was,
Wan von Sibilie Margries,
Dem Olifier seinen spies
Dutch den rukke do schos,
Vnd im einen slac gros
Durch das haubet da sluec;
Der chom trautick gemuet
Czu Marsilie dem Herre sein,
Thu recht, sprach er, hette mein
Ewetn sun Alderoten
Vnd ander ewet toten,
Was mag ich ev mer sagen,
Div zwelif Schar sint gar erslagen,
Ewet Brudet Tarpin
Der hat den werden leip sin
Von Rulande verlorn;
Izn wart nie chuners niht geporn,
Denne ewer sun Aldetot,
Izn dorfte nie Rittet sein tot
So titterleich bejagen,
Alle div werlt scholt in chlagen.

Sect. XXVII.

DO sprach Marsilies: O we!
Chumt uns niemant widet me,
Wan als ich an dier han vernomen,
War sint deine gesellen chomen?
Vnd wer ist da bestanden?
Wie stet is vmbe Rulanden?
Ist chainer da gevallen
Vnder sein gesellen allen?
Ja herre, sprach Margries,
Swas ich der Cristen leben lies,
Die sint muede vnd also wunt,
Si werden nimmer gesunt,
Wier hieten den siege wol erstriten
Wan das si uns anriten
Mit einet starcken halschar,
Das warn die pesten Ritter gar
Di die Christen [1] indert hatten;
Genelun hat uns verraten,
Das er vertailet mues wesen;
Da ist niemant mer genesen
Vnder uns allen, wen ich;
Nu rechet div ander vnd mich
Ob ir vns trewe welt bescheinen;
Do begunde Marsilies weinen,
Vnd begunde chlagen harte,
Et sprach: [2] Charl mit dem parte

Dem

Reen, *Reyn* Vet. Sax. Frison. Sicambris denotat *limitem*, *terminum*, *confinium*. Kilian in Etym. hodie adhuc dicimus, *ein acker zwischen seinen rainen und steinen*, ager limitibus & finibus suis circumscriptus. vid. Spat im Teutschen Sprach-Schaz. v. *Rain*.

2) Lege: *erlitten*, quod & habet MSC. Lizel.

3) MSC. Lizel.

Er begond sie uf dem feld jagen,
Untz die ros stunden under in.

ipsos in campis persequebatur donec equi starent sub ipsis, seu currere amplius non possent ob lassitudinem.

4) *Verclagen*, hodie diceremus: *beklagen*.

5) Lege ex Cod. Lizel.

Sie hetten zwelff schar erschlagen.

ratio hic exhibetur, quare eorum mors tantopere lugenda sit.

Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

Ad Sect. XXVI.

1) i. e. *Nemo superstes fuit ex iis*
Qui in aliqua fuerant existimatione, seu dignitate celsiori, excepto Magrisio.

Ad Sect. XXVII.

1) *Indert*, ullibi.

2) Cod. Lizel. habet: *Karel mit dem barte*. Fragm. Hist. de hoc bello: *Karel mit sineme grawen barte*. Favent hæc sententiæ illorum, qui Carolum M. barbam aluisse asserunt, de qua lite vid. Freheri [illegible] de Caroli M. Statura, Barbaque, & ad illud Thulemarii Notas & Florum sparsiones. add. omnino Heineccium de Veteribus Germanorum aliarumque Nationum sigillis Part. I. cap. IX. §. 16.

3) i. e.

Dem en chunde niht wider ſtan
[3] Weder pulle, noch Lateran,
Do er Ungern uberwant,
Vnd allev Chriechiſchev Lant,
Dar zu di ſtarchen Sachſen,
Do was er mir entwachſen,
Das ich in ſcholte han vermiten
Das ich im ſo nahen pin geriten,
[4] Da was ich ein vil tump man,
Do ich fride von im gwan,
Wie rechte ubel mir geſchach,
Das ich denſelben ie zubrach,
Doch wer es worden guet rat,
[5] Wan das uns verraten hat
Genelun, das er vertailet ſei,
Seinem Geiſte iſt nicht trewe bei;
Wais Got nu arnet Rulant
Baide chint guet vnd Lant,
Div mir Charl hat abgebrochen;
Das wiert an im gerochen;
Ich han vier hundert tauſent hie,
Hundert tauſent riten an ſie,
Die laite du Neve Grandon,
Du gedienſt nie ſo groſſen lon,
Ich han dich zu einem ſun erchorn,
Seit ich die ſune han verlorn;
Nu rich an Rulande
Den ſchaden vnd die ſchande,
Die mir Charl hat getan,
Vnd habe dier alles das ich han.

CAP. VII.

[1] ERſchlagen wurden die zwelif ſchar,
Das ſag ich ev furbar,
Der pracht Igeleicher dar
Czwelif tauſent Ritter wol gar,
So waren auch den Gotes degen
Czwelif hundert da gelegen;
Noch het Marſilies ein Schar,
Das ich ev ſage das iſt war,
Getailet und geſundert,
Da waren tauſent hundert
An igeleichem tail.
Noch groſſem unhail
Hueb ſich der ainev dan
Vnd riten di Chriſten an,
Da wart ein ſtreit unmaſſen gros,
Des Marſilies vil wenich genos,
Die haiden wurden erslagen gar,
Das ſag ich ev furbar,
Da wider heten ſi erslagen
Di Chriſten di ſchulle wir niht chlagen,
Wan Got nam ſev zu ſeinem reich,
Da ſint ſi immer ewichleich,
Des pit ich ſev durch irn tot,
Das un Got helfe aus aller not. Amen.

Sect. I.

MArſilies het vil ſchiere
Sein her recht en viere
Getailet und geſundert,
Da warn tauſent hundert
An igeleichem taile;
Noch groſſem unhaile
Hueb ſich der aineu dan
Vnd riten die Criſten an;
Rulant ſach ſev zuvarn,
Er ſprach: nu mues uns Got bewarn
Durch ſeiner tugent willen,
Vnd helf uns das wir geſtillen
Den ſchal, den ſi auf uns begant,
Vnd auch den troſt den ſi hant
Czu Genelunes rate;
Nu wol auf, [1] Helde drate,
Wier ſchulln ſeu irr waisheit entladen,
Gewinnent ſi den erſten ſchaden,
So dunhet ſi fliehen niht zu fru,
Chomt mir Marſilie ir herre zu,
Vns [2] fridet vor im Durndart,
Got der [3] oberſte Ewart,
[4] Si hute mein urchunde,
Das mich rewet meine ſunde
Vnd wil ſev bueſſen, als ich chan,
Hie en ſchol ſich ſparn chain man,
Hie wiert der tievel geſchendet,
Vnd alles das verendet,
Das wier getaten ie wider Gote,
Seit ſtete an ſeim gebote.
Die weile vntz dirr tach ſte,
Ewer lon der wert immer me.

Sect.

---

3) i. e. *Neque Apulia*, *neque Roma*, ſc. ubi Baſilica Lateranenſis.

4) *Des was ich*, *ideo eram*.

5) i. e. *Niſi nos prodidiſſet Genelunus*, *qui condemnari debet*.

Ad Cap. VII.

1) Hæc Summa Capitis VII. uſque ad vocem, Amen abeſt à Cod. Lizeliano, aſt in MSC. Argentorat. minio ſcripta apparet.

Ad Sect. I.

1) i. e. *Heroes magni*. *drato*, valde, vehementer, celeriter ſignificare plurimis ex locis apparet.

2) *Uns fridet*, nos tuetur, defendit.

3) *Der oberſte Ewart*, ſummus ſacerdos.

4) i. e. *Sit meus Teſtis*.

Ad

Sect. II.

DO ſprach der Pyſcholf Turpin:
Bitet, Helde, unſeren trechtin,
Seit er durch uns lait den tot,
Das er uns helfe in diſer nor,
Das wir vroleich vur in mueſſen chomen
Wir werden heute gnumen
In di Himeliſchen wunne
Czu der Engel chunne,
Da hab wir freude an ende;
Si huben auf ir hende
Vnd lobten Got vil ſere,
[1] Nu wart der ſtreit niht mere
Dwederhalp gelenget,
Den roſſen wart gehenget,
Di wurden alſo dar getrieben,
Das div erde mueſt piben
Do hundert tauſent [2] ravit
Wol geladen in den ſtreit
Mit chraft begunden gahen;
Das die haiden ſahen
Baide ir toten vnd ir pluet
Des wart ir hertze vnd ir muet
In zornes chreſte begraben,
Da wart ein michel ſtreit erhaben,
Der erſte der do tot belaip,
Do man diu roſs zuſamme traip,
Das was der Hertzoge Samſon
Der enphiengh den ewigen Lon,
Den ſtach ein Haiden tot
Dieſelben ſchedeleiche not
Die chlagt do manich Cherlinc;
Das vil chlegeleich dinc
Rach der degen Rulant,
Er sluec den Haiden zuhant
Durch den helm vnd durch di pruſt;
[3] Da was vluſt wider fluſt
Vnd val wider valle,
Die Haiden erſchrachten alle,
Vnd fluhen vil harte,
Do ſi von Durndarte
So gros tugent erſahen,
Si getorſten in niht genahen.

Sect. III.

DO wart ein ſtreit vnmeslich
Von Affrica Alverich
Der sluec Anſiſen
Durch ſtal vnd durch yſen;
Das er tot viel zu der erden;
Den Edlen vnd den weerden
Den wainten die Chriſten alle;
Mit michelm ſchalle
Sprach Alverich alda:
Der zwelifer ligent nu zwene da,
Is get in allen an das leben,
Charl mues uns wider geben,
Swas er des unſern hat,
Ob im das ſeine beſtat;
Des mag er nimmer vro ſein;
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Du rumeſt dich des ſiges zu frue,
Der tot der get dir vaſte zue,
Des wil ich dich beweiſen
[1] Du arneſt Anſiſen;
Er rait dar vnd sluec in,
Das er den leip vnd den ſin
In churtzen zeiten verlos;
Als Alberich den tot erchos,
Munſgoy! rief do Turpin,
Vnd alle die geſellen ſin,
Der tach was hais vnd lanc,
Do wars ein notleich gedranc,
Czwiſchen den Haiden vnd den Criſten,
Sich en chunde do niemant gevriſten,
Wan des Got vleizchleich phlac;
Do der Haiden vil gelac,
Do ſprancte durch den ehren lon
Von Cappadocia Grandon,
Der Marſilies vanen furte,
Sein ros er vaſte rurte
Czu peden ſeiten mit den ſporn,
Vnd ſtach den degen auserchorn
Gergiſen, das er tot gelac;
Darnach gab er ein ſlac
Dem chunen Berngere,
Das auch er niht mere
[2] Gereiten mochte noch geleben;
Alſo begunde er umbe geben
Vntz er der zweliſer vier ersluec;
Du haſt gevochten genuec,
Sprach Rulant der Gotes Chnecht,
Ich ſchol dier lonen, das iſt recht;
Do gab er Grandone
Ein ſolichen lon zu lone,

Das

Ad Sect. II.

1) *Tum prælium non ulterius*
Ex utraque parte differebatur
Equis indulgebantur sc. frena.
Hengen idem eſſe ac: permittere, concedere, indulgere, conſentire, ex Otfrido, Kerone aliisque ſatia apparet, pro: *duueder halp* Cod. Lizel. habet: *jeduueder halp.*

2) Cod. Lizel. habet: *Rait. Rait, Reit, currum* denotat, & in genere id, quo quis vehitur. Vid. Notk. Pſ. 67, 1. & 19. & 25. *Reiti*, higæ. Gloſſæ Monſ. ap. Pez. p. 334. quæ eædem pag. 345. habent: *reiti*, quadrigæ, ut & pag. 370. *reito*, rhedarum. Gl. Boxh. *Reituueko*, Auriga. *Reitman*, eques. io Gl. Monſeenſ. p. 364. Gothis: *Reid*, carpentum, item, *Equitatio.* Vid. Verel. Ind. Ling. Goth. conf. Junium ad Willer. c. 1. ỿ. 9. num. 29. hic *rait* noo tam *currus*, quam *equos* denotare cenſeo.

3) MSC. Lizel. melius:
Da uuas verluſt uuider verluſt.

Ad Sect. III.

1) *Du arneſt* tu demeſſuiſti, i. e. occidiſti. *Arnen* eſt: *metere*; &, quia meſſis eſt acquirendi medium, uſurpatur etiam pro: *acquirere.*

2) MSC. Lizel. habet:
Gefechten mochte noch geleben.

3) Leg.

Das im die ougen ausſprungen;
Swie wol dir ſei gelungen,
Sprach der degen Rulant,
Du geſageſt nimmer [3] in dein lant
Wer den ſige hinnen pringe,
Do [4] ſprach die Kerlinge:
Rulant tuet uns trew ſchein
Vor Got mueſt ir gechronet ſein.

Sect. IV.

DEr degen Oliſier cherte,
Als in ſein manhait lerte,
Da ers vil harte wagte,
[1] Des in doch niht betragte;
Do widerrait im Chartan,
Dern wolte niemant hin lan;
Der ſprach zu Oliſiere:
Ergib dich mir vil ſchiere,
Ich fuere dich fur den Herren mein,
Des aigen ſcholt du immer ſein;
Du macht vil gerne betten
[2] an ter vagant und Machmeten;
Da er di groſten not ſach
Da im zu wagen geſchach.
Aller hartiſt das leben,
In daucht, wenne im wurd gegeben
Ein lon, des wer michel zeit,
Da wart ein ſo getan ſtreit
Von des Pyſcholfes tat,
Des Got von ſchulden ere hat;
Er sluec zu peden handen,
Aus allen Haiden landen
Chom nie dehain ſo were,
Weder brunne noch halſpere,
Weder helm noch ſtalhuet,
Weder ſo veſte noch ſo guet
Chom is den Pyſcholf zu ſchlage
Das is nach dem tage
Gepeuſt immer chain ſmit
Oder das dar under das lit
Immer Artz getorſt ſalben;
Er beſtreute allenthalben
Das velt mit den toten,
Er begunde ſi nider ſchroten
Recht, als is wern hunde,
Vntz ſi der tot begunde
Alleſant enphahen,
Vntz an ein lutzel die wol ſahen,
Das in zu recht herte was der Grues
Die entrunnen dannen zu fues,

Sect. V.

DO ſi Marſilien funden,
Ir hende ſi ſere wunden,
Si ſprachen: Herre, O we!
Ir muget niht Chunich weſen me,
Irn rechet uns an den Criſten;
Mit chreften und mit liſten
Muge wir niht vor in gewern,
[1] Seit div erde alreſt begunde bern,
So ſtarb eines tages nie
So manich guet Ritter als hie;
Marſilie wart unmaſſen zorn,
Er hies blaſen ſeinev horn
Vnd hies die furſten dar laden,
Den clagt er allen diſen ſchaden,
Er ſprach: ſei mir nu iemen holt,
Der neme ſilber vnde golt,
Vnd lehen vnd aigen,
Vnd helfen mir genaigen
Die hoffart Rulandes,
Dem wil ich meines landes
Nach ſein ſelbes willen geben;
Ich wil nu wagen mein leben;

Swer

---

3) Leg. *in deim.* Cod. Lizel. habet: *in die.*
4) Cod. Lizel. rectius: *ſprachen.*

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Cujus illum non tædebat,*
2) MSC. Lizel. legit:
An terviganden und an machmeten.
poſt hunc verſum in MSC. Lizeliano hæc ſequuntur:
Die ſeint mit gold beſchlagen,
Es uuurt dir nymmer vertragen,
Sprichſt tu da uuider icht,
Dir mag den (l. *dein*) *Criſt gehelffen nicht,*
Ich fure dein haupt hinnen
Denſelben Götten zu mynnen;
Olyfer der ſprach: nun helf mir
Chriſt von himmel; ſu helf dir
Machmet und tergivant,
Nuu ſol uuir ſchonuen zuhant
Uuem bas geholffen uuerd hie;
Vil neitlichen ſprangten ſye
Zuſammen mit den ſchuuerten,
Ainander ſie geuuerten
Vil groſſer vientſcheffte;
Mit richer Mannes Kreffte
Uuurden die ſchuuert usgezogen,
Mit groſſen ſchlegen unbetrngen
Geſchlagen völlencliche;
Do zaigt Criſt der riche,
Das er zu Got tochte,
Und uuol gehelffen mochte;
Olyfer ſchlug Kartone
Ainen ſchlag der macht in ane
Des leibes in vil kürtzer ſtunt,
Er ſchlug in recht untz in den munt,
Durch den Helm und durch das haupt;
Uuer an meinen Got gloubt,
Sprach Olyfer, der iſt geneſen,
Dein Göt mugent uuol toren uueſen.
Der uuend biſchoff Turpin,
Thet mit gutem uuillen ſchein
Uuas er gedienen kunde
Das er des uuol begunde
Der edel und der raine
Hub ſich alters aine,
Du er die &c.

Sect. V.

1) i. e. Ex quo Tellus primum generare cœpit, ſeu ab initio mundi.

2) *Trac*

Swer im der eren gunne,
Das er vnd alle fein chunne
Immermer gehohet fei,
Der fte mir nu mit trewen bei,
Darnach fwuer er ein ait,
Swer durch fein zagehait
Von dem ftreite queme,
Das er dem das leben neme;
Do fprahen alle feine man,
Das er niht zweivelt dar an
Si leiften gerne fein gebot,
Si wolten anch der weibe fpot
Dohaime nimmer fo beiagen,
Si wurden gerner erslagen
Von den vianden,
Denne von der freunde handen,
Des folt er wefen vil gewis;
Ein Hertzoge der hies Abis
Den hies Marfilies dannen
Vor hundert taufent mannen
Mit feinem vanen reiten,
Die chomen in churtzen zeiten
Czu Runcefal in das tal;
Die Haiden fprahen uberal,
Das di Criftehaite were
Mit alle unwandelbere,
Seit fi den tot niht vorchten,
Vnd mit ir leibe worichten
Solchev wunder auf der erden,
Chuner volc dorf nie werden,
Das teten fi volchleichen fchein,
Genelun fcholt vertailet fein,
Das er mit ungetrewen Liften
Verriet Haiden vnde Criften,
Si wolten di Chriften han zu [2] trac,
Des wart in aber niht geftac;
Si enphiengens mit den fpieffen,
Die di Haiden ligen lieffen,
Di da erslagen waren,
[3] Si begunden an einander varen
Mit des grimmigen todes chnechten
Der Criften widervechten.
Die warn figes vil gewis.

Sect. VI.

NU fprancte der Hertzoge Abis,
Den man nie lachunde vant,
Seines leibes chraft was erchant
In manichem chunichreich;
Er ftach vil vraisleich
Auf den Pyfcholf Turpinen
Durch den fchilt finen
Das im der ftich vil nahen gienck,
Vnd doch niht wunden enphienck;
Abis hette gros chraft,
Vnd fuert ein alfo ftarcken fchaft,
Das er des ftiches gantz belaip,
Das ern durch den byfcholf niht traip;
Ditz fugte Got vnd auch das
Das im fein ros dernider fas
Vnd entweich dem ftiche hindan;
Das fahen die Haiden an,
Vnd fprahen: habe danch Abis,
Si warn alle vil gewis,
Der Bifcholf Turpin were tot,
Nu erholte fich das ros der not,
Vnd fpranch auf, als is fcholte;
Swer mich tot haben wolte,
Sprach der Pifcholf Turpin,
Der mac vil wol betrogen fin;
Ich bin noch ein gefunt man;
Er rait den Hertzoge an
Nach demfelben worte,
Vnd slueg im mit dem orte
Durch zwo brunne in die bruft,
Das in des todes geluft
In churtzen zeiten uberwant;
Er vil dar tot auf den fant.

Sect. VII.

NU wart der Pyfcholf gewar
Das der Haiden fchar
Gegen Rulande allefant ftrait [1]
Do lies er gros manhait
Mit Ritters chunfte fcheinen;
Vor den slegen feinen
Genas der Herre noch der man;
Swer ein slac von im gwan,
Dem enfpranch fo fere das bluet,
Das er leip fele vnd guet
Vnd alle fein freunt verlos;
Si wurden alle figelos
Di feine slege enphiengen,
Wan fi zu [1] verich giengen,
Do quam von in baiden
Der Criften vnd den haiden
Maniger in di groften not;
Mocht der [2] gidege tot
Von gueten Ritteren werden fat,
Das wer gefchehen an der ftat;

Die

---

2) *Trac* hic idem eft, ac: *trug*, *trog*, *betrug*. Fraus, deceptio. in MSC. Lizel. eft: *trag*.

3) MSC. Lizel.

Sie begonden ain ander faren
Mit des todes knechten
Der Chriften uuider fechten.
Inceperunt aliud iter, i. e. aliam agendi rationem
Cum mortis fervis,
Chriftianorum adverfariis.

Ad Sect. VII.

1) MSC. Lizel. habet:

Uuan fie zu fere giengen.
Quod idem eft ac:
Cum ad mortem irent.

vid. quæ dixi ad Otfr. IV, 33, 54. not. 23. in Hift. MSC. de Triftan. fol. 66. a 2. vulnera *lethalia* appellantur, *ferche* wunden, *Fergvend* hoftis capitalis, ein todfeind. Keyferfperg im Paradis der Seelen, fol. 226. b. 2. *het ich einen* fergveind *ich uuolts ihm nit uuinfchen.*

2) *Der gidege tot*, avara mors. Cod. Lizel. *der girich tot.*

Ad

Die Haiden sich vaste werten,
Dieweile si icht mochten geherten,
Si slugen der Cristen genuec,
Des man in lutzel vertruec,
Man tet in also grosse not,
Das sich maniger dar bot
Vnd lies sich slahen ane wer;
Swelher sich das Gotes her
Dannen hete lassen jagen,
Den heten aber di freunt erslagen
Da von gelagen si gar.

Sect. VIII.

NU chomen michel halschar
Czu Runcesal in das tal,
Div sich vor der Christen [1] hal,
Ditz wart darumbe getan
Si wolten anegeriten han,
[2] Swenne sich die steten
Durch ruebe entwarnet heten,
Das sis funden ane wer;
Nu ersach sev Rulandes her
Vnd rait si veindtleich an;
Do chert er vliehende dan
Malsaron, der si da furte,
Olifier sein ros rurte
Vntz er denselben errait.
Durch den Helm er in vorsnait,
Das er von dem rosse viel
Dem gehen tode in sein [3] giel;
Darnach sluec er Torken
[4] Vnd seinen pruder Storcken
Vnd zwene Herren von Bæseline;
Von Valletete Lustine
Gab er darnach einen swanc,
Der durch den man zu tal ehlanc,
Das sein wurden zwei stucke
Div ere vnd das gelucke
Die geschahen Olifiere,
Das er der pesten viere
In churtzen zeiten uberwant;
Do sprach der Degen Rulant:
Dier ist gros ere geschehen,
Got scholt den slac haben gesehen,
Den du Lustine hast geslagen;
Do sach man fliehen vnde iagen
Turpin mit der geweichten hant
Der quam ainen angerant,
Der was gehaissen Sigeloe
Den bettens an als ein Got,
Dem slueg ers hauht abe,
Swer dich zu einem Got habe,
Das sprach der Pyscholf Turpin,
Der mues geuneret sin;
Rulant sluec manigen vnder sich
Sein guet ros [5] Valentich,
Das volgte im [6] swes er wolte.
Swas dem entrinnen scholte,
Das muest vliegunde geschehen;
Esn wart vier hains gesehen
Nie niht so snel, so valentich;
Esn wart auch nie chain swert gelich
Durndarte, seinem Swerte,
Des tet er swes er gerte;
Swen er iagte der wart erriten,
Vnd wart zu tode versniten,
Auch wurdens lutzel geiagt,
Si warn gar veriagt;
In hulsen di ros niht dannen,
Wan als si weren gespannen,
[7] Swie ringe er ist der vaige man,
In mag das ros noch enchan
Niht furbas getragen,
Swen er schol werden erslagen;
Man en mag dem tode niht wol
Entrinnen, swen er chomen schol.

Sect. IX.

DO diser streit gestriten was
Swas der Cristen genas
Di riten wider in das wal,
Gros wart das wainen uberal,
Si sahen ir freunde vil erslagen,
Di si von schulden muesten chlagen;
Nu paten si Got vil sere,
Wand si durch sein ere
Tot warn gelegen,
Das er der sele geruechte phlegen;
Den Haiden genas ein man,
Der harte notleich entran,
Dem was der zeswe fues abe
Der chom mit grossem vngehabe;
Do er den Chunich Marsilien vant,
Sein hende er [1] rewichleich want,
Chunich

Ad Sect. VIII.

1) *Hal*, occultabat, celabat.

2) Verte:

Cum se constantes hi, fortes hi
Propter quietetem armis exuissent.

3) Infra etiam legitur:

So sere, das im die sele ouch enpfiel
Hin in des helle grundes giel.

Giel autem denotat *os*, buccam, das maul. Hist. MSC. de Tristan. f. 66. a. 2.

So das er im das sper zum giel *instach*
Und es ime durch den rachen brach.

eod. fol. b. 2.

Den giel *er ime ufbrach*
Mit micheler arbeit
Us dem rachen er im sneit
Die zunge mit dem swert.

Gothis: *Gil*, *Giel*, Hiatus vel discissa & disrupta montium. vid. Verel. Ind. Ling. Goth.

4) MSC. Lizel.

Und sinen bruder cstorcken
Zwen herren von basiline
Von fallebete Justine.

5) Cod. Lizel. habet: *Falerich*.

6) i. e. *Prout volebat*. Cod. Lizel. legit: *wa er wolte*.

7) *Swie ringe*, quam levis ponderis.

Ad Sect. IX.

1) *Rewichlich*, moeste, tristi ratione.

Ad

Chunich von Yſpanien, ſprach er do,
Wes habt ir hie, wie tuet ir ſo,
Das ier Rulanden leben lat,
Der ewern ſun erslagen hat,
Darzu die chuniſten man,
Die ie chain Chunich mer gwan;
Das das niht wirt von ev wider tan,
So mueſt ir gros ſchande han,
Denne ie chain Chunich gewunne
Oder immer gewinnen chunne.

Sect. X.

MArſilies der wainte harte,
Baide an hare und an barte
Rauft er ſich vor laide;
Er ſprach: wo ſint nu baide;
Freunt man und mage,
Nu ſtet is an der wage
Di mir helfe ſchuldic ſein
Di tun mir guten willen ſchein,
Wie ſi mir helfen wellen;
Ich wil dic zwelif geſellen
¹ Ir gelpfes wider bringen;
Vlichent ſi zu Cherlingen
Si entrinnen niht der rache;
Ich wil Paris und Ache
Durch ſev vil gar zubrechen,
Vnd wil mich alſo rechen,
Das div Chriſtenhait zu gat,
Vnd der gelaube, den ſi hat,
Oder ich wirde alſo wider geslagen,
Das is alle Haiden mueſſen chlagen;
Swie arm ich ſei, ich han idoch
Czwai hundert tauſent Ritter noch,
Der riten hundert tauſent dar;
Tybors nu laite du die ſchar,
Mein lieber freunt von Sarragos,
Deines leibes chraft iſt ſo gros,
Das ich mich vaſte troſte dein:
Vnd dein bruder Valbin,
Vnderwindet ev des Vanen,
Ich wil ev bei den trewen manen,
Das ir meiner ſweſter chint ſeit,
Das irs her an den ſtreit
Vil Ritterleich bringet,
Vnd darnach vaſte ringet,
Das ir recher meine toten
Vnd benamen Alderoten;
Ir ſeit immer von mir geminnet,
Swelich ewer heut entrinnet,
Der mues in meiner achte weſen,
Vnd enlaſſe in nimmer geneſen;
Swer do heut wird erslagen,
Den en mocht die Erde niht getragen,
Er iſt ſo vaige er ſturbe idoch
Ob er dohaime were noch.

Sect. XI.

SUſt ſant er hundert tauſent dar,
Tibors laite di ſchar,
Er vnd ſein bruder Valbin;
Do was der Pyſcholf Turpin
Chumen an ein warte;
Do ſach er gahen harte
Manigen Haiden wol gar,
Vnd manigen ſchilt goltuar,
Vnd manigen helm ſcheinen;
Do gacht er zu den ſeinen
Er ſprach: wol auf Rulant,
Der tievel hat ausgeſant
Sein geſwerme vnd ſein her,
Das ſi vns niht vinden ane wer;
Ich bin wol worden gwar;
Alſo manich gros ſchar
Wart nie geſamet auf der Erden;
Der fluech mues heute uber ſeu werden,
Do Got mit gewalte
Pharaonen mit valte,
Den verslant das rote mer
Vnd alles ſein wuetunde her,
Den ſeinen half er aus der not,
In der wuechſte gab er in das brot;
Nu pite wir ouch in ſere
Durch ſeiner marter ere
Vmb die himeliſchen ſpeiſe,
Vnd nemen die wegeweiſe
Czu der haimverte;
Hie wiert ein ſtreit herte
Die Criſten auffprungen,
Das Gotes lob ſi ſungen,
¹ Di ſtole ſi ſuchten,
² Ir ſele ſi beruchten,
Swa mit ſi gedachten,
Czu dem chore ſi gachten,
Der den Martreren gehaiſſen iſt;
Si warn an valſchen liſt
Als dev rainen chindelein
Der durch unſeren trechtein
Herodes den tot hat getan,
³ Der Chor ſchuln ſi zu rechte han.
Si chomen von dem rechten nie
Si minten Got, alſo tet er ſie,

Czu-

Ad Sect. X.

1) Cod. Lizel. legit:
Und ir bochfart uniderbringen,
i. e. ipſorum inſolentiam retribuam. Kilian in Etym. *ghelphs*, obliquus, *gheluen*; obliquare. In Fragmento Hiſt. hujus Belli ℣. 3596.
Thaz unir die geſellen
Ire gelfes unither bringen.
i. e. ut ſociis illis obliquitatem, malitiam, retribuamus. Vid. Otfr. Eu. I, 23, 50. & 127.

Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

Ad Sect. XI.

1) *Stole* per Metonymiam adjuncti pro ſubjecto denotat *Presbyteros*. Cod. Lizel. habet: die *venie* ſie ſuchten, ubi venie denotare videtur abſolutionem à peccatis.
2) i. e. *Animas ſuas curabant*, iis proſpiciebant, à *ruach*, cura.
3) i. e. *Illorum* (ſc. infantum Bethlehemiticorum) *chorum* ſocietatem, *jure debent habere* ſc. in cœlis.

K

4) Cod,

Czusamme si giengen
Ein ander si umbe viengen
[4] Das petz das gabens vnder in
Ir leip, ir hertze vnd ir sin
Di stunden alle geleich
Czu dem ewigen reich.

Sect. XII.

DO sprach der Pyschoslf Turpin:
Wier mugen wol immer vro sein,
Seit vns Got versuhet hat,
Das wier in des willen mit der tat
Wol mugen bringen innen;
Das wir in von hertzen minnen,
Vnd gerne durch in ligen tot;
Wir en lide dise grosse not
Niht mer, wen disen ain tag,
Tue der man swas er mag
Vmb di himelischen Chrone,
Di geit vns Got zu lone
Noch heute mit sein selbes hant
Wir schuln in Christeneu lant
Nach heute machen mere,
Der vnser Schepphere
Von schulden ere muessen han,
Swenne is chunt wirt getan
Vnser tat vnd vnser arbait,
Da von wirt diu Christenhait
Gefrewt vnd geeret,
Vnd das Gotes lob gemeret.

Sect. XIII.

DIu Ros si vrolich uber schriten,
Si namen di Vanen und riten,
Vnd suchten eine Walstat;
Rulant in den satel trat,
Vnd besach der Haiden her,
Do suer is als das mer,
Swenne is die winde rurent,
Vnd also starcke surent,
Das niemant drinne mag genesen,
Also hore wir an dem puech lesen
[1] Also duffens vnde gachten,
Do si dem streite nachten;
Rulant sprach: seit alle fro,
Got wil is fugen also
Durch den wir das chreuce han genumen,
Der wil, das wir fur in chomen
In di himelischen ere;
Da schul wir in immer mere
In seiner Gothaite sehen;
Wie chunde uns immer bas geschehen;
Vns wil Got enphahen,
Dar schulle wir gern gahen,
Vnd tuen, was wir getun mugen,
[2] Di weile das vns di swert tugen.
Der haiden schal der was gros,
Nu chom Tybors von Sarragos,
Dem do bevolichen was der Van
Der rait zu vordrist her dan
Vnd begunde sein ros cheren
Mit grimme an Engelheren,
Der auch der zwelifer ainer hies,
Durch den stach er ein spies,
Vnd warf in nider toten;
Er sprach: ich han Alderoten
Mit eren wol gerochen,
Ir zal die ist zubrochen,
Ir ist aines minner den e,
Ir wiert auch noch verschertet me,
Seit man der zwelif gesellen
[3] Dehainen mae gevellen,
Das get in allen an das leben;
Si mussen vns heute den czins geben,
Den gieb ich dier gerne, ob ich chan,
Sprach Olifier der Edel man,
Er sprancte von den seinen
Hin gegen den Sarraceinen,
Vnd sluec denselben Haiden
[4] Auf die swert schaiden
Durch die achsel mit einem slage;
Er sprach: das ist war, du arger zage,
Du schult diu ere vnlange sagen,
Die du an vns macht beiagen;
Do sluec er Valbinen,
[5] Den rechten pruder seinen,
Czu tal durch das schulterplat,
Der starp auch an derselben stat;
Do sluec er suinse zu hant,
Die chunisten, di er do vant;
Er sprach: wie is hie nach erge,
Ir siben ir schadet vns niht me;
Sein slege gaben grossen schal,
[6] Im ram das pluet sein swert zu tal
Von dem orte vntz an die hant;
Do sprach der Degen Rulant:
Got hat dein michel ere,
Du hast mit Antechlere

Gero-

---

4) Cod. Lizel. habet: *Das beste.* Ast Fragmentum Hist. hujus Belli: *das pace.* Quæ ultima vox videtur retinenda. Du Fresne in Glossar. Lat. Barb. *Pacem dare*, osculari, osculum enim pacis est symbolum & concordiæ.

Ad Sect. XIII.

1) Cod. Lizel. habet:
Also dursten sie und gachten,
utrumque stare potest: *duffens* idem est ac: *strepitum illi excitabant.* à voce: *dos. derstunt* per synecdochen speciei pro genere idem est ac: *cupiebant*, *desiderabant.*

2) i. e. *Quamdiu enses nobis officium suum faciunt.*

3) *Debainen* hic idem est ac: *unum*, *einen*, de quo supra.

4) Cod. Lizel.
Bisz uff die schwertes schaiden,
i. e. tam profunde, ot vagina ensis ictu tangeretur.

5) Cod. Lizel.
Den lieben bruder sinen.

6) Rectius. *ran*, quod & MSC. Lizel. habet.

7) *Entrant*

Gerochen Engelheres tot,
Si choment noch in groſſer not,
Si entrinnen mir vnder die Erdeo;
Die Edlen vnd di werden
Munſgoy! Si do rieffen,
Diu ros zuſamme lieffen,
Do wart mit ſpieſſen [7] entrant
Vil manig ſtelein gewant
Den Criſten vnd den Haiden,
[1] Do ſach man von in baiden
Vil michel grisgrammen,
Das die feures flammen
Von des ſwertes slege ſprungen,
Das ſi durch den ſtal drungen,
Wan ſi mit haſſes uberchraft
Vil veintleichen veintſchaft
Czu diſem ſtreit hete pracht;
Des hetens ſich vor bedacht.
Das ſie aneinander niht leben lieſſen;
Da von ſtahens mit den ſpieſſeo,
Do vor niemant genas
Wand der dennoch niht vaige was.

Sect. XIV.

OLifier durch ein dicke prach
So verre, das in niemant ſach,
Wan der Erzebiſchof Turpin,
Der lie den helm den ſchilt ſin,
Vnd half Olifiere herwider
Da vielen Haiden vor in zwain nider
Wol zwai hundert oder mere;
Got hat ſein immer ere,
Das er di wunder tet durch ſie
Er phligt ſein oot vnd phlag ſein je,
Swer in mit trewen rueffet an
Das er im wol beruhen chan;
Olifier, Rulant, Turpin,
Die taten mit den werchen ſchein,
Wes in di hertze gerten;
Si worchten mit den ſwerten
Div were da voo der ſtal bran,
So ſere das do manich man
So rechte grosleich erſchrach,
Das er wande es der [1] ſuntach,
So das fewer voo Himel gat,
Do mit div werlt ein ende hat.

Sect. XV.

DEm Pyſchof Turpine
Volgten di ſine
Vil wol nach Gotes eren;
Swar ſi begunden cheren,
Da mueſt ſich vaſte meten
Die toten vnd die ſeren;
Si lobten Got vntz an an ir tot;
Der half auch in aus aller nor,
Da viel der Criſten in dem wal
Vnmaſſen vil zu tal,
Des die Haiden niht genuſſen,
Wand ſi in ir plute fluſſen
Erslagen vnd ertrenchet,
Das die ſele ſint verſenchet,
Das iſt ein michel gros not
Danne vmb des bloden leibes tot.
Do der grimmige ſtreit
Gewert vntz nach der none zeit
Do entwaich den Criſten die macht,
Swie gernen igeleicher vacht,
Vnd wie lutzel ſev der not verdros,
Do was div uberchraft zu gros;
Is dauchte ſeu ſelbe ein michel tail,
Vnd ein vberiges hail,
Das ſi ſo lange werten,
Wand ſi anders niht engerten,
Wan das ſi tot vil geteten,
Vntz ſi das leben heteo;
Do ſi ſo vil niht taten,
So ſi muet zu tuen baten,
Vnd ir chraft was zu chlaine,
Do ſprahens alle gemaine;
Owe Rulant! O we!
Wir mugen dir niht gehelfen me,
Das mues Got erparmen,
Wier mugen mit den armen
Vil chaume erheben vnſer ſwert,
Vnſer vechten das iſt nihtes wert,
Nu were zeitick vnſer tot.
Als ir chlage vnd ir not
Rulant geſach vnd vernam,
Sein hertze in groſſen iammer quam,
So ſere erparmeten ſi inn;
Io dem grimme chert er hin
Vnd rait die Haiden an,
Vnd sluec er wol zwaihundert man,
Vnd chom her wider ſchiere.

Sect. XVI.

DO ſprach er zu Olifiere
Owe traut geſelle mein!
Mein ſele mues immer traurig ſein,
Das ich dein rat uber gie,
Nu volgte ich dir, weſt ich wie,
Du ſiheſt des leutes chumber wol,
Nu wais ich laider, was ich ſchol
Czu tun das vns das peſte ſei;
Heute fru was Charl bei,

Er

7) *Entrant*, hodie dicimus: getrennt.
8) Hic textus Cod. Lizeliani non parum diſcrepat à Noſtro.

Ad Sect. XIV.

1) Cod. Lizel.

Sie unanden es uuer der jüngſtag.
Dies noviſſimus antiquis *Suntag*, *Sontag* appellatur à *ſuhen*, quod idem eſt ac: *judicare*. Vid. omnino Freherus ad Symbol. Apoſtol. in Celeberr. Eccardi Monum. Catechet. p.196.

Er hiet mein horn wol vernumen,
Nu iſt er uns ſo verre chumen,
Blies ich, ern horte ſein niht
Chundeſtu nu geraten icht,
Des were zeit vnd not,
Ich wolte gerne ligen tot;
Das ir den ſige nemet,
Vnd lentige hinne quemet;
Olifier zu Rulande ſprach:
Mein rat dunchet dich zu ſchwach,
Do ich dich hies plaſen dein horn,
Mein ſweſter div dir iſt geſworen,
Die en laſſe Got erwarmen
Nimmer in deinen armen;
Du piſt ſchuldic an in allen
Div uns heute ſint enphallen;
Du [1] hieſt in wol den leip gegeben,
Wer ſcholte nu gerne hie leben,
Der diſen groſſen jamer ſicht,
Du ne ſcholt dein horn plaſen niht,
[2] Mein herre iſt alſo verre chumen,
Sein helfe mag uns niht gefrumen,
Wir ſchullen den Haiden angeſigen
Oder ſchuln hie tot vor in geligen;
Mecht ich tauſent haupt getragen,
Die mueſſen mir werden abgeslagen,
E ich den ruckke welle cheren,
Wan nach des Reiches eren;
Der ſchade der heute hie geſchicht,
Den mugen die Kerlinge nicht
Vberwinden vntz an den ſuntac,
Das dich wol immer rewen mac,
Das ſi dir wol gedienet hant
Vnd dein leip von dein ſchulden lant.

CAP. VIII.

Hie plies Rulant ſein Horn,
Das tet den Haiden alſo zorn,
Vnd das ſi viellen alle
Von Olifandes ſchalle;
Der ſchal und auch der dos
Hort man uber ein tagewaide gros;
Das erhort Charl, das iſt war;
Er ſprach: chert [2] a helfe wider dar,
Das wir in zu helfe chumen
E in der leip wert benumen;
Ich hore an des Hornes ſtimme,
Di haiden slahen auf ſi mit grimme,
Owe heut und immer me!
Schol ich Rulanden nimmer me
Niht lentigen mer geſehen,
Wie iſt mir armen ſo geſchehen,
Das ich ſo getanes rates volget ie,
Das ich dich hinder mich lie,
Er ſprach Genelun zu:
Das dich der tevvel habe nu,
Du arger verratere,
Du piſt Got vnd der werlt Lugenere,
Das du verfluhet mueſſeſt ſein,
Du haſt mir di leut mein
Hingegeben in den tot,
Des chumſt du ouch in gros not.

Sect. I.

Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Als liep ev Gotes hulde ſein,
Las uns den zorn ſein geſchaiden,
Vnd zurne wir an di Haiden,
Da wir der ſele mite wegen,
Swer vns hie tot iſt gelegen,
Vnd noch hie tot geleit,
Vntz ſich verendet der ſtreit
Die haiſſet der Chaiſer begraben,
Da wir immer [1] gelebt haben
Nach unſer ſele haile,
Ern let uns niht zu taile
Den vogelen werden, als die,
Die vor uns tot geligent hie;
Swie gewis di Haiden weſen
Da wir hie vor in niht geneſen
E ſi noch heut an mir geſigen,
Ir mues ſo vil vor mir geligen,
Das man mir immer iehen ſchol,
Ich habe mich vergolten wol;
Swelich' ſich hie vor uns erwert
Die ſint idoch vil [2] unernert,
Si gneſen vor Charlen nimmer,
Er jagt und ſuecht ſev immer,
Vntz er gerichet diſen zorn,
Darumbe plaſet ewer horn
Das ſi niht genoſſen hin chumen;
Do der rat wart vernumen
Do graif der auserchorne
Rulant zu ſeinem horne,
Das ſatz er an ſein munt
Vnd plies ſo ſere drei ſtunt,
Das den Criſten und den Haiden
Div haubet kume baiden
Geſtunden von dem ſchalle;
Si viellen zu der erden alle
Vnd verſchuben di orn mit der hant;
Do plies der Degen Rulant,
Das im der hlernchoph zuſpielt,
Vnd das hertze chaume gantz behielt,

Vnd

Ad Sect. XVI.

1) Cod. Lizel.
Du beteſt.

2) Verba Cod. Lizel. hic non parum differunt à verbis noſtri Auctoris.

CAP. VIII.

1) Hi verſus uſque ad Capitis VIII. Sect. I. abſunt à Cod. Lizel. in noſtro autem MSC. minio notati reperiuntur.

2) Lege: *za helfe.*

Ad Sect. I.

1) MSC. Lizel. pro: *gelebet*, exhibet: *gebet.* & recte quidem.

2) *Unernert*, non ſervati, non incolumes.

Ad

Vnd das fein ftimme danne fchal
Baide uber perge vnd uber tal
Ein groffev tagewaide
Mocht immer man vor laide
Mit gefunden leip geligen tot,
Das were Charl von der not
Div do mit an fein hertze quam,
Do er Rulandes horn vernam;
Er begie von der befwerde
So michel ungeperde,
Das is begunde erparmen
Die Reichen vnd die armen,
Er fprach: Owe Rulant! Owe!
Hies mich der tod genumen e,
Den ich dein tot gelebt han
So het er wol zu mir getan.

Sect. II.

ZU der groffen [1] rewe
Schalt in der ungetrewe
Genelun der verratere;
Er fprach: difev ungepere
Div zimt niht dem reich;
Ir tuet unchaiferleich,
Was habt ir felben gewiffen
Rulanden hat ein preme gepiffen,
Do er lac an dem grafe
Oder is ift werleich ein hafe,
Darnach er plafet fein horn;
Ir habt ane not verchorn
Ewer witze vnd ewer fin;
Tuet ewer weipleich chlagen hin.
Charl fprach zu Genelune:
[2] Verfluecht fein Lune,
In der du wurde geborn;
Du haft mir alle div verlorn
An den mein ere ellev lac;
Is was mir ein verfluchter tac
Do ich dein chunde gwan;
Was war dir, unfelic man,
Das Rulant het fein leben,
Dem du den tot haft gegeben;
Er was dier holt mit trewen je,
Vnd gerte deines fchadens nie;
Swas dein ern tochte,
Das fuget er, wo er mochte,
Der in den groften funden belaip,
Vber den David den fluec fchreip,
Dern was niht wirfer, den du,
Das haft du wol erzaiget nu.

Sect. III.

DO fprach der Hertzoge Naimis:
Im is der tot vil gewis,
Seit uns fein mortleicher rat
Ditz hertzenlait [1] geprufet hat;
Er fchol is ouch trinchen hie zu hant
Das ift vil wol [2] zu im bwant;
Er gie vil zornichleich dar
Mit feinem fwerte alfo bar,
Vnd wolt in gerne han erslagen,
Das hies der Chaifer in vertragen;
Er fprach: du fcholt in leben lan,
Im wiert ein tode ane getan
Des feinev chint vnd ir chint
Verfwachet vnd gefchendet fint.
Do wart der verratere
Baide erchant vnd unmere;
Des nam fein ere ein ende;
Charl hies im fein hende
Vil vafte pinden baide;
Im gefchach nogh mer zu laide;
Das gwant fi im [3] abslouften,
Das har fi im ausrauften;
Si thalslegten in genuec,
Das in fein mueter ie getruec
Czu folchen untrewen
Das machte fi palde rewen;
Is wart ouch im vil fwere;
Auf einen foumere
Furtens in gepunden dannen;
Man enphalich in hundert mannen
Die fein phlagen mit den banden
Durch das man feiner fchanden
Ein michel tail gefehe,
E im der tod gefchehe.

Sect. IV.

Charl mante fere
Di Furften durch ir Ere,
Baide durch Got vnd durch in
Vnd darzu bei den namen drin
Das fi mit im wider riten,
Des muget ir vns leicht erpiten,
Begundens allefant iehen,
Ift das wir lentick gefehen
Ewern neven Rulanden,
Swie harte er fei beftanden,
Wier helfen im von feiner not;
Wier legen bei im tot,

E wir,

Ad Sect. II.

1) *Rewe* hic idem eft ac: *luctus*, *dolor*.
2) MSC. Lizel. rectius.
Verflucht fie die Lüne dine.
i. e. *maledicta fit Nativitatis tua dies.* Lunæ magnam intuitu Nativitatis fuiffe habitam rationem ab Antiquis vel Proverbium illud docet, quo *infelices* dicuntur *quartâ lunâ nati*. Vid. Erafmum in Chiliad.

Ad Sect. III.

1) MSC. Lizel. *gebruwen hat*, hodie diceremus: *gebrauet hat*.
2) Cod. Lizel.
Zu im gewant.
3) Cod. Lizel. *abftrauften*, i. e. exuebant. Hodie apud Suevos *ausfchleuffen* ufitatum eft pro exuere.
4) i. e. *Colaphos ei dabant*. Vid. notam meam ad Otfridi Eu. IV, 19, 144. n. 42.

E wir in da liessen.
Als si im das gehiessen,
Do lief igeleicher zu hant
Selbe, do er sein ros vant;
Niemant des anderen paite;
Wan swer sich e beraite,
Der hueb sich an di vart e;
Do wart den rossen so we
Mit den reiten getan
Das ers funde muesse han,
Der in geschuef di grossen not
Ir lagen mer den tausent tot,
So sere wurden sie gerant,
Das si da sturben zu hant;
Also iemerleiche wart
Ir frewdenreichev haimfart
An die widerart vercheret,
Vnd unfrewde an in gemeret,
In verstainten die hertzen
Vnd geswullen von dem schmertzen,
Das si durch den grossen zorn
Die sinne heten nahen verlorn;
Si ranten perch vnde tal,
[1] Das was der armen rosse val,
Charl gegen himel sach,
Disev wort er wainunde sprach:
Christes Mueter, hilf mir,
Vnd alle di Heiligen mit dir,
Di an den puhen geschriben sein,
Das sich heute der Geist mein
Von dem leibe mues schaiden
E Marsilies der Haiden
Vber die Christen [2] Richter werde;
Sich herre her an die Erde,
Got Vatter Sun und Geist
Wan du di warhait wol waist,
Wier haben den rechten gelauben
Nu la dich niht berauben
An uns, wir haissen deine man,
Durch willen der Gemainsam,
Die Ihesus Christ mit Gote hat,
Nemt den Geist an ewern rat,
Vnd gestet uns heut alle drei
[3] Als ein gewaret Got bei.

Sect. V.

DO der Degen wol geborn
Rulant geplies sein herhorn,
Do verlurn die Haiden irn sin,
Di da noch warn umbe in;
Des lagens in churtzer stunt
Bede tot und tot wunt;
Die Christen wurden sigehaft,
Swie chlaine ir wer und ir chraft
Were, idoch ter Got schein,
Swas er wil das mues sein
Marsilie wart unmassen zorn
Do er Rulandes horn
Vernam, und auch das mere
Das sein her erslagen were,
Doch hort ein trost sagen,
Die Christen wern ouch erslagen,
Der zwelifer lebten nur drei,
Swer mir helfen schuldic sei
Der nem mein wol mit helfe war,
Ich wil nu selbe reiten dar,
Sprach Marsilies zuhant,
Ich wais wol nu Rulant
Heute morgen niht plies sein horn,
Do hiet er des vil wol gesworn,
Si scholten den sige an uns beiagen,
Nu hore ich wol si sint erslagen.
Seit er die scham gebrochen hat,
Ich wais wol wie sein dine stat,
Mochtens furbas, herten icht,
So hiet er noch geplasen niht.
Charl ist nu so verre chumen;
Hat er sein horn vil wol vernumen,
Er chumt im doch zuspate;
Nu wol auf, Helde drate
Sprach er zu seinen mannen;
Mit grimme rait er dannen.

Sect. VI.

EIn Chunich der hies Alsabin
Des pruder der hies [1] Ebelin,
Die nu des vanen phlagen,
Vnd wol getorsten wagen
Baide guet unde leip
Durch ere und durch rainev weip,
Als ich ev e han gezelt,
Hundert tausent Ritter auserwelt
Die furt er mit im an den streit;
Er het auch untz an die zeit
Die pesten Ritter gespart;
Als ir Rulant inne wart,
Do sprach er zu sein gesellen:
Gedenchet Helde an ewer [2] ellen;
Marsilies chumt nu selbe hie,
Des ich Got gepeten je,
Das er mir zu muesse chumen,
Ir habt mein muet vernumen;
Nu rede niemant niht me
Helfe mir, das mein wille erge,

An

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Hoc erat miserorum equorum exitium.*

2) *Richter* pro Rege supra etiam occurrit.

3) Cod. Lizel. bene:

Als ein swarer Got by.

Sect. V.

1) *Herten* i. e. *subsistere, se servare, se defendere.*

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel. habet: *Gybellin.*

2) *Ellen*, alacritatem, fortitudinem denotare supra jam fuit monitum.

Ad

An im so bin ich wol gewert;
Im tuet noch heute mein swert
Vnd mein selbes hant zu tot
Oder er pringet mich in dieselben not.

Sect. VII.

DO sprach der Byscholf Turpin:
Si mochten nimmer grosser sin
Ewer rainer wille vnd ewer muet
Ewer lon wirt heut also guet
Als sant Laurentien wart.
Nu wart der streit niht mer gespart,
Div Ros wurden [1] anverlan;
Do liessen si zusamme gan
Die Cristen hin, di Haiden her;
Do wart zubrochen manich sper
Vnd manich helm verschroten;
Da sach man manigen toten
Vallen vor Olifiere;
Er geleichet sich dem tiere,
Vor dem niemant chan genesen,
Is mues ir aller tot wesen,
Die er traf mit Anteclere,
Di werten sich niht mere;
Do choufte der Pyscholf Turpin
Vnd Gerhardt von [2] Rosselin
Mit mannes tat den Gotes lon;
So tet Yve unde Pegon
Vnd die von Cherlingen
Di taten das fewer springen
Von den slegen mit grosser chraft;
Do macht ouch manigen schadehaft
Der ausserwelt Rulant,
Der sluec mit sein selbes hant
Den Chunich Alfabinen
Vnd seinen bruder Ebelinen;
Darnach sluec er schiere
Wol zwaintzig vnd viere
Die Chunisten, der er wart gewar;
Nu sluec er ein praite schar,
Vnd suecht ot mit den augen
Offenbar vnde taugen
Marsilien, seinen viant;
Ern paite chaum vntz er in vant.

Sect. VIII.

OLifiere vnd Rulant
Vnd Turpin mit der geweichten hant
Durchprahens her vnd dar
Aus der Haiden schar;
Viel manich Furste wol geborn;
Rulant der Degen auserchorn
Der nam sich aus in allen
[1] Do sach manigen vallen,
Den er zu dem tode worchte;
Er schuef das man in forchte
Mer den zehen tausent man;
Het er zehen halsperge an,
Swen er traf is was sein tot,
Das was div aller gröste not;
Swie wol di Haiden sahen,
Das niemant mocht enphahen
Von seinem swerte ein slach,
Esn wer sein todes tach,
Das si daruber dar riten
Vnd wissunde den tot liten,
Da hetens vaste des geswern,
Das er den leip hiet verlorn,
Swa man in bestrichte,
Der einen fues entwichte;
Dovon sturben si da
[2] Als gern so doch anderswa;
Is was ouch pesser ere
Nu nahent Rulant sere
Marsilie nach dem er do strait
Das er dem so vaste zurait;
Das werten alle di sine
Des liden si grosse pine

Sect. IX.

MArsilies was noch unverzaget,
Er slueg selbe so man saget
Gerharten von Rosselin
Vnd Yven den gesellen sein
Darzu sluec er [1] Pyngonen.
Vnd von Pelme Tegyonen;
Das warn der Christen viere;
Das vergalt im Rulant schiere,
Er sluec Marsilie zu hant
Einen sun vnd wen er dabei vant,
Der was gehaissen Jorsalier,
Der Pyscholf Turpin und Olifier
Die rachen ir Gesellen,
Si begunden Marsilie vellen
[2] Seinen vanen, vnd di det phlagen,
Das si alle tot gelagen;
Do wart der Leip niht mer gespart,
Hey wie der guet Durndart
Durch di halsperge chlanc,
Do Rulant gegen dem Chunige dranc;
Do er in erst anesach
Ditz wort er zornichleich sprach:

Chunich

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. recte: *angelan.*
2) Idem Cod. *Russelin.*

Ad Sect. VIII.

1) Cod. Lizel. Melius;

Do sach man manigen fallen.

2) i. e. Æque facile, ac alibi.

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel. *Pegonen.*
2) Cod. Lizel. rectius: *die fanen.*

Chunich Marſilies piſtu hie,
Nu gelebt ich liebern tach nie;
Ich wil dir gelten dein golt,
Ane wage du is enphahen ſcholt,
Das du Genelun haſt gegeben,
Ich wil dem Chaiſer ſein leben
Vor dir vriſten, ob ich mac;
Do ſach man slac vnd wider slac
Vnd zorn wider zorne.
Do rief der auserchorne
Der ErcePyſcholf Turpin:
Er mues vor Gote ein zage ſin,
[3] Swer hie niht slecht das ſwert
Dern wart niemannes wert.

Sect. X.

DO sluec der Degen Rulant
Mit vnverzagter mannes hant
Nach Marſilie einen ſwanc,
Do tet der Chunich ein wanc
Der im das haubet halſt bewarn,
Doch sluec im Rulant den arm
In der achſel abe,
Vnd het ſo gros vngehabe,
Das er ſein het vermiſſet alſo;
Marſilies wart auch vnfro,
Das er den arm alſo verlos,
[1] Das er den niht vollen chos;
Das geſchach von einem liſte,
Das ſein Rulant vermiſte,
Des wart ſein zorn vraizleich,
Er ſuchte in weiten umbe ſich,
Sein geperde wart fraiſam,
Swas er der veinde ancham,
[2] Die het diu ſelde verchorn;
Marſilies arm was verlorn
Der vloch vnd lie ſchentleich
In ſeinem aigem reich
Rulande ſige vnd den ſtreit
Vnd ſtarp do nach in churzer zeit.
Do der Degen Rulant
Den Chunich Marſilien uberwant,
Alſo das er im entran,
Dennoch het er ſechzig man,
Vnd darzu niht, wen ainen,
Vnd lentick nie dehainen;
Aller der im Charl lie
[3] Der lebte chainer mer, wen die:

Sect. XI.

SI riten wider in das wal
Alreſt erhortens einen ſchal
Von zwaier reichen Chunige her!
[1] Do bedarft er groſſer wer,
Rulant, den er nu hate,
Doch chomen ſi zu ſpate;
Marſilies was nu ſigelos,
[2] Seinen armen, vnd was er do verlos,
Das woltens rechen paide,
Das gelobtens mit dem aide
Vnd ir her alle gemaine,
Von Cartagien was der aine
Der ander von Etyopia;
Dern het chainen Ritter da,
Si ne wern alle[3] mor var;
Nu wart ir ſchiere gewar
Der Ercepyſcholf Turpin,
Er ſprach: was Volckes mag diz ſein,
Ob der walt lentich were,
Vnd niht wan Ritter were
Is wer genuec, wer ir ſo vil;
Das ir niht minner werden wil
Wie groſſeu wunder das ſint,
Wannen chumen alle des tievels chint?
Herre Pyſcholf Turpin,
[4] Nu enruhet, wer di zagen ſin,
Sprach der Degen Rulant,
Si ſchol mein zesmeu hant
Heut in die hellen ſenden,
Da den armen ellenden
Der tievel immer lonet,
Vnd ier Lutzel ſchonet;

Sect. XII.

NU ſatz den Leip enwage
Der Chunich von Cartage;
Er was gehaiſſen Algaries,
Der ſtach alreſt einen ſpies

Durch

3) Cod. Lizel. habet:
Uuer nit ruret das ſchuuert
Der uuart nye mannes uuert.

Ad Sect. X.

1) Cod. Lizel. recte beneque:
Und den tot nit vollen koſs,
i. e. *Quod ipſe* (vulneratus tantum) *non occiſus autem fuerit.*

2) i. e. *Hos felicitas ſprevit*; ſeu hi fuere infelices, & periere.

3) i. e. *Non manſere ſuperſtites ex Rulandi militibus, niſi ſexaginta & unus.*

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Opus habebat Rolandus pluribus copiis,*
Quam iis, quas ſuperſtites habebat.

2) MSC. Lizel. *ſeinen arm.*

3) *Mor var.* colore nigro, vid. ſupra notam ad c. 6. ſect. 18. n. 6. Cod. Lizel. legit: *moſz far.* ſed vitioſe.

4) MSC. Lizel. habet: *Ruchet euch.* Uterque textus commodum habet ſenſum. Si noſtrum retines, ita ille reddi poteſt: *Non curate, non anxii eſtote*; *enruchen* eſt ab *en* [illegible] & *ruchen*, curare. vid. quæ dixi in Specim. Philoſoph. Mor. Germ. med. ævi ad fab. 31. ỿ. 37. Si autem adoptas: *Ruchet euch*, tunc verte: *An curæ vobis ſunt?* ſeu, an curam, anxietatem, vobis imprimunt &c.

Ad

Durch Olifieren den degen,
Er ſprach nu hais dein Charlen phlegen,
Mit helfe, des iſt michel not,
Du haſt ein zaichen, das den tot
Vil gewisleichen bedeutet,
Als uns das recht gepeutet;
Olifier erſchrach niht ſere,
Das geſchuef diu ewig [1] Ere,
Di im da ſtunt zu gewinne,
Vnd div vil groſſe minne,
Die er zu Gotes dienſt truech;
Erzoch ſein ſwert vnd ſluech
Den Chunich Algarieſen,
Das ſich begunde entsliеſſen
Der halſperch zu peden wenden
Von der achſel untz auf die lenden;
Do was is ouch um in getan;
Du macht ouch wol ein zaichen han,
Sprach Olifier wider in,
Das dier beiaget den ungewin,
Done ſei vil guet gelucke bei,
Vor dir ſint alle chrone vrei.
Hie mag man merchen Gotes chraft,
Vnd groſſe tugent von Ritterſchaft,
Das Olifier dennoch fur ſich rait
Vnd alſo ritterleich ſtrait,
Das die Haiden ſeiner wunden
An den slegen niht enphunden;
Is wart nie chuners nie erchant
Den Olifier und Rulant,
Vnd der Pyſcholf Turpin,
Das taten ſi des tages ſchin,
Ir gelaube was ſo ſtete
Swelich not man in tete,
Das ſi des niemant betwanc,
Das ſi ie entwichen fueſſes lanc;
Swie chlaine ir here were,
Durch chainer slachte ſere,
So verzagten ſi nie;
Si rieffen *Munſgoy!* an ſie,
Vnd begunnen ir manigen vellen
Vntz dem dritten geſellen
Sein chraft gar geſwaich,
[2] Do wart er wartlos und plaich,
Im vergiengen die augen,
Do wart im ie ſa [3] taugen,
Wer jener was oder der.
Geſelle Rulant, ſprach er,
Hilf mir von den Haiden,
Wier mueſſen vns nu ſchaiden
Werltleicher geſelſchaft;
Mir iſt erſtorben div chraft,
Die ougen ſint mir vergangen,
Der tot hat mich gevangen,
Ich ſiehe niht, wer jemant iſt,
[4] Wan ich hore wol, das du bei mir piſt.

Sect. XIII.

DO das Rulant vernam,
Div not div an ſein hertze quam
Der gelaubt [1] unſamft ein man
Der nie hertzenlait gwan,
Is iſt maniger tot ſeit und e,
Dem nie ſo laide und ſo we
Enwart, ſo Rulande was;
Swie er doch furbas genas,
Er half im von dem ſtreite
O we der [2] Hochgezeite,
Sprach Rulant traut geſelle mein,
Das ich nu mues enbern dein
O we der manhait und der jugent
Der chraft und der groſſen tugent,
Die mit dier werdent begraben
Czu wem ſchol ich nu troſte haben
Im gepraſt von dem grimme
Am gehorn und an der ſtimme
Vnd ander chrefte ſo gar
Das er ſich naigte torvar.
Vber den ſatelpogen nider
Vnd gehabt ſich vil chaume wider,
Das er auf di erde niht gelac,
Wan das er grosleich erſchrac
Vmbe den Pyſcholf Turpinen,
Im het [3] der Lip ſeinen
Idoch verwandelt der tot,
Den ſach er in ſo groſſer not,
Das er chraft gevienck vnd ſin,
Ouch ſprach Olifier wider in:
Geſelle Rulant reit hin wider,
Si slahent den Pyſcholf dar nider,
Vnd huet ſein, ſam tuet er dein,
Got mueſſet ir bevolichen ſein
Vnd allem himeliſchem her,
Sein helfe ſei heut ewer wer;
Charl dem Herren mein
Vnd den, di im getrew ſein,
Si ſein lentig oder tot,
Den helfe Got aus aller not.

Sect.

Ad Sect. XII.

1) *Ere* verti hic poteſt per: *coronam.* Gl. Keronis: *era*, corona.

2) Cod. Lizel.

Alle ſein macht entwaich,
Do was er farloſs und blaich.

farlos rectius omnino ſe habet ac *wartlos.* Eſt autem *farlos*, à *far* color. hodie dicimus *farblos.*

3) *Taugen*, occultum, ignotum.

4) *Wan ich hore wol*, verte: *niſi quod audiam bene.*

Ad Sect. XIII.

1) *Unſanft*, difficulter. vid. Junium in Obſervation. ad Willer. edit. Amſteld. p. 85.

2) *Hochgezeite*; vox hochgeeeit, hochzeit, hochzit, MajoribusNoſtris ordinarie denotavit *feſtum, diem ſolennem.* Gothis *Hatid*, ſolennitas, feſtum. Hic commode explicari poteſt per *diem notabilem*, ob mortem ſc. Amici fortiſſimi.

3) Lege ex Cod. Lizel. *den lip ſinen.*

Sect. XIV.

Durch das grosse ungemach,
Das er an dem Pyscholf sach,
So muest Rulant schiere
Schaiden von Olifiere;
[1] Nu macht sein anders rat sein,
Rulant und der Pyscholf Turpin
Di wolten sich niht schaiden,
Vnd huben sich an die haiden,
Swie Olifier mir dem tode ranch,
Do er so grossen swertes chlanc
Vernam auf sein gesellen,
Do twanc noch sin [2] ellen,
Das er in noch zu helfe wolt chumen,
Do er di not het vernumen;
Do chom er in vil churtzer zeir
Czu seim Gesselle in den streir;
Nu horet, welich iamer do geschach,
Wan Olifier niht sach,
Des gab er Rulanden ein slac
Auf den helm, das er erschrac,
Als er das wolte rechen,
Do begunde Olifier sprechen:
Wo pist du Herre Rulant,
Domit wart er bechant,
Das er den widerslag lie;
Er sprach: Geselle ich bin hie,
Du hast mich auf den helm geslagen,
Das wil ich immer Gote chlagen;
Do mag ich laider niht gesehen;
Das mir di sunde ist geschehen
Das ist immer mein rewe;
Nu vergib mirs durch di trewe,
Di wir zusamme gehabt han;
Du hast mir laides niht getan,
Sprach Rulant traut geselle mein,
Baide chlagten si di nor sein
Vnd musten sich da schaiden,
Rulant rait an die Haiden.

Sect. XV.

Olifier von dem streite rait
In enlie des grimmen todes lait
Niht furbas da werben vm den preiss;
Er leit sich nider in chreuce weis,
Den himmel er wainunde ansach,
Von rechten hertzen er sprach:
Herre Got ich pite dich,
Das du dich erparmest uber mich
Durch die tugent undt durch den namen dein,
Vnd durch alle die dir liep sein;
Vernim genedichleich mein gebet,
Swas ich hie wider dich getet,
Das rewet mich vil sere;
Durch deiner marter ere
Behuet Charlen dein chnecht,
Der was je raine unde recht,
Du chome aus seinen hertzen nie,
Er minnet dich mir rrewen je,
Gib im selde unde chrasr,
Das er hie werde sigehaft
An dinen selben vianden;
Turpinen und Rulanden
La herre deine hulde han,
Si habent das peste untz her getan;
Den getrewen Kerlingen
Lahent so wol gelingen,
Die an deinem dienst hie sint beliben,
Das ir namen werden geschriben
An des ewigen libes buech,
Rulandes und Turpines do geruech,
Behuet sev hie unde dort;
Das was sein jungistes wort;
Vntz is im aus dem munde schiet
Do stach div Haidenische dier
Wol hundert spies durch in,
Do enphie sein sele den gwin,
Darnach det leip mit trewen warp,
Do wart ein glast do er starp
Noch liechter, wen der sunne schein,
Darinne wart div sele sein
Gefueret vroleich
In das Himelreich.
Under des chom Walther,
Der prachte manig wunden ser,
Den sein herre Rulant
Auf den perch het gesant
Mit tausent seiner Manne
Der chom aine danne.

Sect. XVI.

Als in Rulant verrist sach,
Do rait er dar unde sprach:
Wis willechomen lieber man,
Der liebist den ich ie gwan,
Ewer Gnade, sprach er, Herre mein,
Lat ev mein lait gechlaget sein,
Mugt ir mir gehelfen icht,
Ich uberwinde den schaden nicht,
Den ich von den Haiden han genumen,
Herre wo sint meine man chumen,
Die ich ev bevalich zu ewer hant,
War sint auch die, sprach Rulant,
Die du furest mit dier,
Di scholt du wider geben mier,
Der bedarf ich zu not.
Dise sint allesant tot
[1] Sam mir ewer hulde, sprach Walther,
Der meinen lebt chainer mer,
Wen ich, das ist mit not geschehen,
Ich han so laide mir gesehen

An

Ad Sect. XIV.

1) Hunc versum exhibet ita Cod. Lizel. *nun mocht et nit rat gesin.*
2) *Ellen*, hic idem est, ac *virtus, alacritas*, conf. not. ad Otfrid. præfat. ad Ludov. R. not. 55.

Ad Sect. XVI.

1) *Sam mir ewer hulde*, est jurandi formula: *ita me vestra gratia*, sc. juvet. vide notam meam supra ad Cap. V. Sect. V. n. 5.

2) Cod.

An den lieben mannen mein,
Das ich wol tot fcholte fein;
Do ich danne mueste fchaiden
Mich ranten di Haiden
Mit fechzig taufenden an,
Do het ich nuer taufent man.
[2] Vil gerne ich an fev genante
[3] Wand ich ev des wol erchante
Das ich, ob ich entrunne,
Euch nimmer zu freunt gewunne;
Iwer man tatens als wol,
Das in fein Got immer danchen fol.
Nu fint fi hin gefchaiden,
Ouch sluge wir di Haiden
Vntz das fi gar den leip verlorn;
Ier fchult is laffen ane zorn,
Das ich von danne bin chomen;
Nu ich ewer ftimme han vernomen,
Vnd euch lentig gefehen han,
Nu hat Got wol zu mir getan,
Ich gefchaide mich von eu nimmerme
Mirn getaten die haiden nie fo we,
Ich foricht ewer als fere,
Als mein, und dennoch mere,
Vnd laide idoch vil gros not,
Auch llgent di Haiden alle tot;
Ich durchrait zu jungift das wal,
Das ich da nindert uber al
Chainen lebunde vant.
Nu lone dir Got, fprach Rulant,
Deiner note der was vil;
Is ift aber alles ein chindes fpil,
Was wir noch note erlitten han,
Wier mueffen nu di not beftan,
Vns fint di helfere erslagen,
Wier mueffen di purde aine tragen,
Vil lieber freunt Walther,
Nu rede von freuden niht mer,
Wir fchullen di frewde aufgeben
Vnd fchuln hie ophern unfer leben
Mit andern unfern genoffen,
Das wir niht werden verftoffen
Von der Engel gefange;
Du faumeft uns zu lange:
Ich fag ev wa von das gefchach,
Das Rulant do fo vil [4] gefprach,
Die haiden habten als zagen
Si getorften in vliehen noch jagen;
Wolt er von in fein geriten,
[5] Si muften in alle han vermiten.

Sect. XVII.

Nu was der Criften do niht mere
Wan Rulant und Walthere
Vnd der Ercepifcholf Turpin,
Di lieffen allen zweifel fein,
Vnd ftunden ir gelauben bei,
Vnd huben fich in di namen drei,
Da bei man Got erchennen fchol,
Vnd tatens alfo rechte wol,
Das in manie haiden fein leben
In churtzen zeiten mueft geben;
Si slugen das vil groffe her,
Das fi chainer slachte wer
Gehelfen mochte da wider,
Vntz fi [1] erpaiften darnider,
Vnd umme ftundens mit den fpieffen
Vnd begundens vafte fchieffen
[2] Mit pheilen und mit geren,
Do slugens Waltheren,
Das tet Rulanden vil we;
Er sluec wol hundert und me
Da wider in churtzen zeiten,
Swer fein getorfte enpeiten
[3] Der arnet Waltheren,
Nu begundens in do mit eren,
Das fi in vil gerne vermiten,
Vnd an den Pifcholf alle riten
Der wart alfo beftanden,
[4] Das fi den Helt Rulanden
Vnd den Pifcholf under drungen,
Vnd fi mit not betwungen,
Das er fich mueft fchaiden;
Do slueg er manigen Haiden
[5] Der Gotes urchunde,
Vnd lait vur fein funde;
Wer er ein Mörder e gewefen
Im were div fele nu genefen.

Sect.

2) Cod. Lizel. habet: *gerne ich an fi rante*, & recte quidem.
3) Id. Cod. *nuau ich eueren uuillen erkante.*
4) MSC. Lizel. post vocem: *gefprach* ita pergit:
Zu feinem man UUalthere,
Sie forchten in fo fere
Die uueder in da fachten,
Das fie ungerne uf in gachten,
Sie begonden alfo verzagen,
Si getorften fliben noch tagen.
quem ultimum verfum ob ea, quæ fequuntur & antecedunt, ita legendum arbitror: *Si getorften niht fliben noch jagen.* i. e. nec recedere nec adgredi audebant; fc. ob Rulandi præfentiam.
5) MSC. Lizel. ita legit, & recte quidem: *Sie beten fie alle verfchniten*; meos eft, quod Saraceni Chriftianos omnes cæfuri fuiffent, nifi præfens fuiffet Rulandus.

Ad Sect. XVII.

1) *Erpaiften darnider*, prociderent, in terram caderent. vid. not. ad Cap. V. Sect. XXIV. num. 3.
2) Pro: *mit pheilen*; Cod. Lizel. habet; *mit gefchofche.*
3) *Der arnet Walteren*, *Arnen*, proprie eft, *metere*, ernden. inde fumitur pro: acquirere. Sed hic & in aliis quibusdam locis explicandum eft per: *fatisfactionem dare pro aliquo.*
4) Cod. Lizel. ita legit:
Das fie in und Rulanden
Von einander drungen,
Und fie mit not betzwungen,
Das fie muften fich fchuiden
5) i. e. *Dei martyr*, qui ob honorem Dei martyrio fe deftinat.

Sect. XVIII.

DO der Piſcholf vil gevaeht
Vber ſtat und uber macht,
Das im an den muet niht gepraſt
[1] Vntz er der perc ſweren laſt
Vil lange het getragen,
Do wart er dureh den helm geslagen;
Das er von dem Roſſe viel zu tal,
Des merte ſich der Haiden ſchal,
Si verſchuſſen in mit den ſpieſſen,
Das ſi in vur toten lieſſen;
Des wart Rulant gewar,
Der chom noch mit gewalt dar,
Er sluec di Haiden hindan
Vnd rief den Pyſcholf an;
Lebt ir noch geſelle mein,
Got mues is immer gechlaget ſein,
Das ich fur ev niht ſterben ſchol
Eſn wart der tugent ſo vol,
Nie Pyſcholf mer, noch nimmer tuet
Nu hat mich Got zu wol behuet,
Seit wir geſchaiden mueſſen ſein.
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle Got mues ewer phlegen,
Vnd alle die der Gotes ſegen
Czu himel hab gechronet,
Erleuchtet und geſchonet
Mit der Engeliſchen Varbe,
Die mueſſen heute [2] garbe
Ewer helfe und ewer ſcherm ſein,
Ich bevilich ouch den Herren mein
Aller himeliſchen herſchaft,
Das im Got mit ſeiner chraft
Behuet und alle die Criſtenhait
[3] Do macht Rulant durch das lait,
Das im von den Haiden geſchach,
Niht mer gehorn, was er ſprach,
Des wart ſein muet beſweret,
Das wart mit rede bewerет;
Er ſprach aus einem grimme
Mit frewdenloſer ſtimme:
[4] Wes engilt ich ſuntiger man,
Das ich heut niht erſterben chan;
Wer hat mich ſo verfluhet
Das mein der tot niht enruhet;
[5] Tot wes engilt ich wider dich,
Seit [6] dus alle vntz an mieh,
Das du mich ſcholt verſmahen,
Du mueſt auch mich enphahen;
Is iſt aller Haiden tot,
Ichn gelebe ein endc meiner not.
Swas im des ſchiltes beliben was,
Das warf er von im auf das gras,
Vnd warf den zoum an den armen,
Er was von Hertzen laide warm
[7] Vnd von zorne uberhraft,
Das zaigt er wol der Haidenſchaft,
Den tet er groſſen vngewin,
Vnd ranten ſi vil dicke auf in
Wol mit hundert [8] Raviten
[9] Das ſi zu chainen zeiten
Dar nidergereiten chunden,
Do wart zu manigen ſtunden
Vm in ſo michel gedrane,
Das er zu ainem slage ſwanc
Czwene Haiden oder drei;
Im was zu allen zeiten bei
Von Gotes Genaden new chraft
Auch was das ſwert ſo tugenthaft
Das is den ſtahel niht enmait,
Het ers auf den Haiden gelait,
Is wer durch in gevallen.
Das Rulant vor in allen
So lange lentich werte,
Daſn mocht doch von dem ſwerte
Noch von ſeiner chreſt niht geſchehen.
Wier ſchullen Got der ſchulden jehen,
Der tet ſein tugent dran ſchein

Sect. XIX.

DO der raine Pyſcholf Turpin
Ein weile gar fur tot gelac,
Im was ein vraisleicher slac
Durch das haubet geslagen,
Do ſtunde er auf vnd begunde tragen
Baide den ſchilt vnd das ſwert
Recht als ein man der ſtreites gert.
Nach vil Ritterleichem muet;
Er was mit ſeinem pluet
Vil gar berunnen uber al
Noch sluec er manigen zu tal,
Der wol gewaffent wont ſein;
Er ſprach: Rulant, traut geſelle mein,
Gebt mir ein ros palde her,
Ich tun vil gerne, ſprach er,
Do chom von der Gotes chraft;
Das Rulant alle di Haidenſchaft
Das niht erwern chunde
Ern het in churtzer ſtunde
Den Pyſcholf auf ein Ros pracht,
[1] Noch was in zwain niht gedacht,

Das

Ad Sect. XVIII.

1) Cod. Lizel. habet: *Do er den ſchweren laſt*, retineri tamen poteſt, *den berg ſchweren laſt*, quibus vocibua denotatur onus montis inſtar grave.

2) *Garuue*, omnino, promte, hodie *gar* dicimus. vid. Palthen. ad Tatianum p. 209.

3) Cod. Lizel. *nu mocht Rulant.*

4) Mens eſt: *hujus rei cauſa* ego, *qui peccator ſum*, *hoc patior.*

5) Pro *tot* Cod. Lizel. habet: *Got.*

6) Cod. Lizel. *tu ſye baſt.*

7) Melius MS. Lizel. *und von zornes uberchraft.*

8) *Raviten*, equos denotat; infra Noſter ita loquitur:

Do ſi Genelun gebunden,
So ſi aller vaſte chunden
An vier ſtarcheu ravit,
Darnach in einer churzen zit,
Saſſen chnappen viere
Auf diu ros vil ſchiere.

9) Cod. Lizel. recte legit: *das ſi in* &c.

Ad Sect. XIX.

1) Redde: *Non in mentem biſce duobus venerat, quod ulli victoriam fateri* ſeu cedere *velint, quotcunque etiam boſtium ſuorum* (circa ſe) *vidiſſent.*

Ad

Das ſi iemant des ſiges iahen,
Swie vil ſi irr veinde ſahen.

Sect. XX.

DO Turpin und Rulant
Vil manig ſtelein gewant
Ir widerwarten verſniten
Vnd not uber not liten,
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle, ir ſchult gewis ſein,
Das uns der Chaiſer nahet,
Vnd alſo vaſte gahet,
Das im ſein hertze bluten mac,
Ern uberwindet diſen tac
An ſeinen freunden nimmer me;
¹ Swi is im an dem leibe erge,
Sein freude iſt hie noch immer tot;
Nu ſemftet im di groſſen not,
Die er vur frewde hat erchorn,
Vnd plaſet darumbe ewer horn.
Das er doch hore, das ir noch lebt,
Ich wais wol das er fur ſich ſtrebt,
Vnd alſo gros not hat,
Das is im an ſein leben gat.

Sect. XXI.

DO plies der Degen Rulant
Sein horn, das hies Olivant,
Das horte Charl und alle ſein diet,
Das ſi do gar von frewden ſchiet.
Charl ſprach wider di ſinen:
Nu gahet Helde meinen,
Rulant iſt je zu vil nahen tot,
Er leidet di aller groſſiſten not,
Die immer man erleiden ſchol,
Das hore ich an dem Horne wol,
Wie ſi uber des leibes chraft riten,
Wie groſſe not ir hertz erliten
Von laides uberlaſte,
Der druchte ſi ſo harte und vaſte,
Das der verratere
Durch recht verlorn were
¹ Niht wan durch ir vngemach,
Ane den mort der do geſchach.

Sect. XXII.

DIe Haiden ſprahen alle:
Von Oliſandes ſchalle
Beginnet Charl ſchiere chumen
Vns iſt div ere gar benumen,
Beheldet Rulant ſein leben,
Hiet wir im den tot gegeben,
So wer uns vliehen niht zu frue,
¹ Reit wir in deſter vaſte zue.
Das wir in ſchiere gewinnen,
Vnd heben uns danne hinnen.
Den rat begundens alle loben
Vnd furen, ſam ſi wolten toben,
Alreſt war mit newen ſitten
An den Gotes Ritter geſtriten,
Vorn hinden und enneben
Begunden di Haiden dar ſtreben
Vaſte mit der Roſſe chraft,
Da wart manich ſtarcher ſchaft
Czu ainmal auf in geſtochen
Vnd mit gwalt zu brochen;
Da nach ſlugens alle
So ſere auf in mit ſchalle
Mit ſwerten und mit ſpieſſen,
Das ſi im di ſtate niht lieſſen,
Das er icht ſluge dar wider,
Si ſlugen im di arm nider
Vnd werten im den widerslac;
In dem ſtreite gelac
Rulande ſein Ros tot:
² Scholt er ſelber in ſtreites not
Den leip verwandelt han,
Das were an der ſtat getan
Bei ſeinem Roſſe Valentich;
Si verſuchtens engeſtlich
Vnd wagten is vil ſere.
³ Si wolten ir Lande di ere
Mit dem ſige haben gewunnen,
Deſn wolt in Got niht gunnen;
Der Pyſcholf, ſein Geſelle,
Der macht ein gros gevelle
So lange mit den Haiden
Vntz er ſi het geſchaiden
Von Rulande hindan,
Das er ein weite gwan,
So vil das er den ſlac erzoch,
Swer ſeinen slegen do niht enphloch,
Swie er zu fueſſe were chumen,
Dem wart ſchiere bnumen
Alles das er je gewan;
Do sluec er Ros unde man
So vil bedent halben ſein
Er und der Pyſcholf Turpin,
Das die Haiden nach den Zeiten
Czu in niht mochten reiten,
So vil lac toten umbe ſie
⁴ Das mans untretet lie,
Vnd ouch niht me zu in sluech,
Wan gere ſchos man dar gnuech;
Das enſchadet in niht ſurbas,
Wan das Ros, do er auf ſas.

Turpin,

Ad Sect. XX.

1) Verte: *Quomodocunque ipſius vita ſit*, i. e. quamvis ſalvus vivat, *ejus gaudium* (tamen) *in poſterum eſt mortuum*, ſeu extinctum.

Ad Sect. XXI.

1) Verte: *vel ob ſola hæc mala*, ſc. quæ commilitotones Rulandi patiuntur culpâ Geneluni.

Ad Sect. XXII.

1) i. e. *Equitemus eò promtius verſus illum.*
2) Senſus hic eſt: *Si licuiſſet Rulando vitam equi ſui morte ſuâ redimere, id ipſum ſtatim ille facturus fuiſſet.*
3) Cod. Lizel. clarius: *Sie wolten irem land die ere.*
4) Redde: *Ut illi incolumes relinquerentur.*

Ad

Turpin, das wart erſchoſſen,
Si warn ſo wol beſloſſen
All umme ſich mit den toten,
Di ſi nider heren geſchroten,
Das ir die Haiden niht enſahen,
Nochn mochten in niht geſchaden.

Sect. XXIII.

DO nam er aber an di Hant
Sein Horn der Degen Rulant,
Vnd plies, das horte Charl wol,
Des Laides wer ein Lant vol,
Des in ſein aines hertzen was;
Das er ſo groſſer not genas,
Do mag man wunder von ſagen;
Das in das Ros moeht getragen
Mit alſo groſſer ſwere
Das was auch [1] wunder were;
Ouch hetens nu div Ros verriten,
Das ſi das lauffen gar vermiten,
Vnd ehaume giengen under in,
Nu hies ſev Charl [2] durch den ſin
Ir horn plaſen uber al,
Das Rulanden diſer ſchal
Baide freutte unde troſte,
Vnd die Haiden erloſte
Ir frewde und ir manheit;
Des warns alle vil gerait,
Do wurden zu hant mit gwalt
Vier tauſent horn erſchalt,
Do wart ein ſchal und ein dos
Alſo chreſtichleichen gros,
Rechte als perge und tal
Czuſamme [3] ſchriren uber al.

Sect. XXIV.

DO ſprahen di Haiden:
Wir mueſſen von hinnen ſchaiden,
Der Chaiſer chumt, wir ſein verlorn,
Das ſint ſeineu herhorn.
Nu wart do lenger niht [1] gepite
Wan das ſi fliehunde riten
Cze Runceſal aus dem tal,
Alſo behabten ſi das wal
Rulant und der Pyſcholf,
Do raumten ſi den [2] nothof,
Darinne ſi warn geneſen
Do wolten ſi niht lenger weſen
Si ſtigen heraus paide,
Vnd ſahen in vil laide
An ir mannen, die da lagen,
Vnd an ir vil lieben magen.
Do ſprach der Piſcholf Turpin:
Helfet mir, traut-geſelle mein,
Das ich entwaffen mich,
Mein unchraft di iſt groslich.

Sect. XXV.

NU gachte Rulant.
Das er die riemen enpant,
Vnd hueb im den helm abe,
Do gewan er groſſer vngehabe,
Im viel das haubt von einander,
Alreſt do bevand er,
Das er zu tode was erslagen,
Daſn machte Rulant niht gechlagen
Noch ſeinem willen von der not,
Er was auch ſelbe vil nahen tot;
Nu bat er Turpinen
Den traut geſellen ſinen,
[1] Das er im zu gen gunde,
Swas er der zweliſer ſunde
Das er die zuſamme hube,
Das mans alleſant begrube;
Der Piſcholf ſprach nu tut alſo,
Des bin ich grosleich vro;
Hin gie der Degen Rulant,
Got fuget is ſo das er ſi vant
Alleſant vil ſchiere;
Er vant in Oliſiere
Wol hundert ſpies oder mer;
Er ſprach: dein Vatter Reinher
[2] Vraiſchet laidev mere;
Got unſer ſchepphere,
Der mues deiner ſele phlegen;
Dir wirt nimmer ehain degen
An ſeinen tugenden mer gelich;
Swenne der Chaiſer vindet dich,
So wiert ſein hertze laides vol;
Ich hor an ſeinen hornen wol,
Das er uns vaſte nahet,
Swie palde er nu her gahet,
Ern geſicht uns lentig nimmer me,
Mir tut das hertze ſo we,
Das ich niht mag erpeiten ſein
Do ſprach der Pyſcholf Turpin:
Geſelle Rulant pringet mir
Eines waſſers, des genieſſet ir,
[3] An der iungiſten vrſtende;
Mein not div neme ein ende.

Als

Ad Sect. XXIII.

1) Lege ex Cod. Lizel. *auunderbere*; hodie *auunderbahr* dicimus.
2) i. e. *Eo animo, eum in finem.*
3) Cod. Lizel. habet: *ſtryten*; forte legendum: *ſchrieten*, clamabant.

Ad Sect. XXIV.

1) *Gepite*, mora: conf. not. ad Otfrid. II, 14, not. 47.
2) *Nothof*, locus periculi, locus pugnæ.

Ad Sect. XXV.

1) i. e. *Ut ſibi concederet & indulgeret.*
2) *Vraiſchet* idem eſt ac: *affligit*, cruciat. à *vrais*, *vreis*, *freis*, periculum. de quá voce dixi in Specim. Philoſ. Mor. Germ. med. ævi ad Fab. IX. ℣. 5.
3) i. e. *In die Reſurrectionis*, quæ ſcil. fiet die noviſſimo, an dem *jüngſten* Tag. hinc appellatur die *jüngiſte* Urſtende.

4) i. e.

Als ich ein trunch getete
Ob ich das wasser hete,
Rulande was e vil we,
Des wart nu 4 zeben stunt me,
Das schuef diu iemerleich not,
Do er vernam, das er den tor
Seinem pesten freunde scholte holn,
Vur den er gerner wolde 5 doln
Den grimmigen tot, und hulf is icht,
Desn wand er langer leben niht,
Im her sein selbes smertze
Vnd auch diu nor das hertze
Vil nach zubrochen da zuhant;
Im was so we, das im verswant
Des Leibes chraft uber al;
6 Er sas an alle witze gar,
Als is sein tot scholde sein;

Sect. XXVI.

DO starp der Pyscholf Turpin,
Des wart Rulant gwar,
Der chom zu rechte chaume dar,
Das er im wol 1 bescheinre,
Das er in mir trewen meinre.
Er sprach: Heiliger Lerere,
Wie das Reich geziret were,
Ob is ev lange 2 scholte han;
Vnd gie vil traurich von dan
Vnd gedachte vaste daran,
Das er mocht is geschehen
Den Chaiser gerne wolte sehen,
Deo er so palde horte chumen,
Da er di horn het vernumen;
Dieselben strassen chert er hin
Vnd gie vil rechte gegen in.

Sect. XXVII.

DO Rulant von den seinen
Vnd von den Sarraceinen
Gierch wol eioes schusses lanch,
Do schuef di not, di in do twanch,
Das er niht mochte surbas,
Vnder ein paum er gesas
An einen schaten auf eio stain,
Er schiet sich nihr von den zwain
Von dem horne und von dem swerte,
Dieweil er lentich werte,
Der hare der degen Rulant
Jetweders noch in seiner hant;
Nu sas er als ein man tuet,
Der mit dem rode ist gemuet,
Vnd was vil nahen verschaiden,
Dennoch cham ein Haiden
Vnd warre, wanne er sturbe,
Das er ao im erwurbe
Baide sein swert und das horn,
Der was von Arabya geborn,
Da wolt er danne darnach sagen,
Er hiet Rulanden erslagen;
Nu daucht in das er were tot,
Do macht er sich mir plute rot
Als er vil chaume lebere
Vnd nach dem rode strebete
1 Do er den Cristen vndervant;
Do wart der Degen Rulant
Seines willen wol gewar,
2 Nu enthabt er sich vntz er dar
In die vil rechren masse quam,
Sein horn Olisanden er nam,
Das erhueb er chaume genuec,
Den haiden er durch das haubt sluec
Das ers nimmer mer uberwant,
Nu muesse dein, sprach Rulant,
Der laide tievel walten,
Ich han das horn zuspalten.

Sect. XXVIII.

IN iamert Rulanden harte,
Das die Haiden nach Durndarte
Also begunden werben;
Ir gewerb mues verderben,
Sprach er wider sich selber do,
Ir chainer wirt dein nimmer vro,
Seit ich dein nihr gehaben mach;
Czu hant do sluec er ein slac
Mit beten benden in den stain
Do is an dem swert niht schain,
Do chert er di ander 1 ekke dar
Vnd versuecht sein chraft gar
Vnd sluec is vaster den e,
Do schain is aber niht me
An dem swerte hares prait;
Er sprach alrest ist mir lait,
Das du so rechr guer pist,
Das tet mir vntz an dise vrist
In meinem muete harte wol,
Nu wais ich was ich tun schol,
Das die Christen vor dir genesen;
Is mues ir aller tot wesen

Be-

---

4) i. e. *Decuplo plus.*
5) *Doln*, tolerare, pati. hodie *dulden* dicimus.
6) Cod. Lizel:

Er sasz in ain wisz zu tal.

Ad Sect. XXVI.

1) *Bescheinte*, monstraret, ostenderet.
2) Post voces: *scholte han* Cod. Lizel. hos habet versus:

Nu lass mich Got durch sein crafft
Geniessen euuuer gesellescbafft,
Rainer bischoff Turpin,
Euuuer sel muss vor Got sein,
Ir habt verdienet Gottes funt;
Er kust in tot an seinen munt.

Ad Sect. XXVII.

1) Cod. Lizel. *Da er auch den cristen fant.*
2) i. e. *abstinebat se à vi.*

Ad Sect. XXVIII.

1) *Ekke*, acies. Belgis, *eggherigh*, acutus. Anglis, *eger*, acer.

2) *Ane*

Begreiffent dich di Haiden,
Den ſtreit wolt ich ſchaideo
Anders rich ich niht an dier,
Du haſt vil wol gedinet mier,
Nu mues ich dier ubel looen
Ichn getar dein niht geſchooen,
Ich wolte legeſt du in dem mer,
Das dein der Chaiſer noch ſeio her
Niht dorfte werden ſchadehaft;
Nu verſuecht er aber ſein chraft
Vnd slueg is zehen ſtunt dar,
Des geſtunt das ſwert alles gar
Ane [2] mal und ane ſcharten;
[3] Des begunde er vaſte warten.

Sect. XXIX.

DO ſprach der Degen Rulant:
Mir iſt nu lange wol bechant
Dein vil tugentleicher ſite,
Das du is nie niht vermite,
Swar ich dich mit slegen bot,
Do was gerait der tot,
Auch han ich mueſſig niht gelegen
[1] Seit ich begunde phlegen;
Ich betwanch mit dier Paleroe,
Die dienent dem Chaiſer gerne;
Swas danne iſt hin zu Irlant
Das betwanch ich im mit meiner hant,
Im dienent div lant ane wer,
[2] Von Ruzeſchem mer
Vntz Portugal in das Lant,
Do iſt er Herre genant
Des betwanch ſev vil ſtarcke;
Swas Landes von Tennemarcke
Vntz hin zu Arl ſint gelegen,
Div mueſſen ſeio zu Herreo phlegen;
Do mein Got mit dier gedachte
Vnd dich der Engel prachte
Meinem Herren vnde mier,
Do hies der Herre in dier
Verſigln michel [3] heiltum;
Du haſt das lob und den ruem
An der tugent und an der heilichait,
Des iſt mir grosleich lait,
Das ich dich ungezogentleich sluec,
Der dich mir von Himel truec
[4] Dem gefuget dich wol ſeven er dich gan;
Der ellev dinc verrichten chan,
Der erparme ſich, ſprach er, uber mich
Einem creuce leit er ſich gelich
Nider auf denſelben ſtain,
Ich enphilich dir mein Ohaimb,
Sprach er, lieber Herre Got,
Hilf im das er deio gebot
Erfulle und deinen willen
Vnd hilf im die geſtillen
Die den gelauben wellent ſtoren;
Nu ruech mich erchoren
Groſſer Got, ſprach er,
Vod ſende mir dein Poten her,
Der mein armev ſele des entlade,
Das ir chain poſer gaiſt niht ſchade,
Den hantſchuech zoch er von der hant,
Den Got dem Chaiſer het geſant,
Den enphie der Engel von im,
Der ſprach: Rulant, ich benim
Dier alle dein ſwere;
Als er vernam das mere,
Do ſchiede er vnd di ſele ſich.
So raine vnd auch ſo lobelich
Wart Rulandes ende,
Das Got von ſeiner hende
Den hantſchuech ſelbe oemen hies,
Vnd io vor dem tode wiſſeo lies,
Das er Gote was ein lieber cnecht:
Das iſt ouch pilleich und recht,
Das ſeinem nameo immer ſei
Bede lob und ere bei.

CAP. IX.

ALhie chom der Chaiſer zu hant,
Vnd heten di ros abgerant,
Das ſi das lauffen gar vermiten,
Vnd chaum mit ooten geriten
Vnd wanden in zu helfe chumen,
Da wart in der troſt benumen.
Der erſt den der Chaiſer vant
Das was ſein Neve Rulant,
Der het den tot erliten;
Vod ſich het abegeſtriten,
Do was des troſtes do niht me,
Wan jamer ach und we,
Si ſahen fur ſich in das tal
Das was mit toten uberal
Gedechet alſo gar,
Das ich das ſage furbar,
Das nie chain man ſach ſolichen mort,
Noch nimmer mer wirt gehort.

Sect. I.

ICh wil ev ſagen wie das cham,
Das man die warhait vernam,
Was ſi ſprachen oder taten,
Swas ſi begangen haten,
Deſn mochtens ſelbe niht geſagen,
Si warn alleſant erslagen;
Sant Egidie der raine
Der ſas do alters aleine
[1] Czu Proventze in einem hol,
Do weſt in Charl vil wol,

Der

---

2) *Ane mal*, i. e. ſine vulnere, ſine læſione, vid. Stadenius in explic. Vocab. Biblicorum German. p.421.
3) i. e. *Hoc accurate obſervavit.*

Ad Sect. XXIX.

1) Lege ex Cod. Lizel. *Seyt daſs ich din begunt pflegen.*
2) i. e. *á mari Ruſſico.*
3) *Heiltum*, relinquias ſanctorum.
4) Melius Cod. Lizel. *Der fügt dich wol, wem er dich gan.* i. e. *bene te collocavit apud eum, cui te induſit.*

Ad Sect. I.

1) Cod. Lizel. *Zu profant*, i. e. in Brabantia; *Czu Proventze* eſt: in Provincia.

2) Lege

Der rait durch Got vil dicke dar,
Dem prachte disev rede gar
Der Heilige Engel geschriben,
Also ist ditz puech her beliben
Vngefalschet seine zeit;
So liep was Got diser streit
Das ern selben schreiben hies,
Vnd uns die warhait wissen lies.
Do Rulant ein ende genam,
Ein liecht von dem himel quam
Czu Runcesal in das tal,
[2] Recht als der Engel uber al
Niht wan ein sunne were,
Vnd allenthalben bere
Geleichen schein der sunnen;
Da des liechtes was zurunnen
Do begunde div Erde also biben,
Das die houser chaume stende beliben
In Cherlingen vnd Yspanien Lant;
Dar nach chom zu hant
Vnmassen liechte [3] plicke,
Vnd so gros und also dicke
Donnerslege darunder,
Das die alten durch das wunder
Verzagten mit den chinden;
Darnach chom von winden
Bede ein stuerm und ein dos,
Das sich di starchen paume gros
Des valles chaume erwerten;
Das die Leut sich ernerten,
Das muest chaume geschehen;
Die sternen liessen sich sehen,
Das weter wart so misleich,
Das genuege Leut sich
[4] Des sunetages versahen,
Vnd des vor voricht iahen,
Div werlt scholde zu gan,
Got wolte sein gerichte han;
Do die zaihen waren chumen
Vnd ende hete genumen,
Do chom Charl geriten,
Swas er noch jamers het erliten,
[5] Das was do anegenge,
Er wart seit zu der lenge
So gros und also swere,
Das er vil ringe were
Were er also bestanden;
Er gedachte Rulanden
Lentigen vinden dennoch;
[6] Des gedinge trost er sich doch;
Der erste, den er tot vant,
Das was sein neve Rulant,
Do was des trostes niht me
Dar an sein hertze haste e.

Sect. II.

NU sahens fur sich in das tal,
Vnd sahen niht lebendes uberal,
Vnd sahen is toten also vol,
Das si des heten geschworn wol,
Weren alle haiden erslagen,
Vnd da zusamme getragen,
Das ainer niht wer genesen,
Ir endorste do niht me wesen,
Das si der niht vinden scholden
Den si da helsen wolden.
Des erschrachtens also ser,
Das si niht mochten mer
Auf den rossen gesitzen;
Si quamen von ir witzen
Wan si das jemerleich lait
So rechte grimmichleich snait,
Das ir hertze vor laide [1] wiellen,
Von den rossen si nider viellen,
Vnd giengen auf den toten hin,
Do wart ein not under in
Do si suhen begunden
Vnde niemant funden
Den si westen, wer er wer,
Das si von der grossen swer
Wol halbe viellen vur tot;
Des rainen Chaisers not
Begunde so harte swaren,
Recht als er seinen jaren
Ein ende mueste machen;
Im begunde das hertze chrachen,
Im erlasch di varbe vnd di chraft,
In het des todes maisterschaft
Vil nachen gar uberwunden,
Sein freude was verswunden
Von der grossen verlust;
Er sluec sich dicke vur die prust
Mit paiden seinen handen;
Chaume erchant er Rulanden
Den liewen neven seinen,
Vnd den Pischolf Turpinen;
Die andern zehen vant er
Ligen bei einander,
Dar hate si Rulant getragen,
Swer im do mer was erslagen,
Desn chundens niht gescheiden
Vor dem plute von den Heiden.

Sect. III.

DIe zwelif chust er also tot;
We mir, sprach er, diser not,
Rulant,

---

2) Lege ex Cod. Lizel.
Als ob der Hymel uberal
Ain clare sun unere.

3) Plicke, fulgura; *pliccha*, pro *fulguribus* occurrit apud Notkerum in paraphrasi Psalmorum, Ps. 96, 4. alibique, hodie *Bliz*, dicimus.

4) i. e. *Diem novissimum adesse crederent.*

5) i. e. *Hoc erat initium* sc. tantummodo malorum.

6) i. e. *Hac spe se tamen lactabat.*

Ad Sect. II.

1) *Wiellen*, bulliebant, fervore movebantur, æstuabant. Gloss. Mons. P. p. 344. *wallenten*, ferventibus. Ead. p. 389. *walle*, ferveat. Gloss. Anonymi, *wallen*, scatere. Anglo-Sax. *weallan*, æstuare: hodie vox *wallen* eodem sensu nobis usurpatur.

Rulant, liever neve mein,
Das ich nu mues enpern dein.
Nu erparme is Got durch sein tugent,
Das ich ein ende deiner jugent
Mit deinem tode han gesehen;
Mirn chunde laider niht geschehen,
Du muest und di gesellen dein
Mir immer unersetzet sein,
Di hie mit dier gelegen sint;
Ir seir gewesen des reihes chint,
Sein ere ist allev von iv chumen
Nu ist sun ouch mit ev benumen;
Noch het der tot Rulant
Sein swert in seiner zesmen hant,
Das woltens draus genumen han,
Do wolt ers niemant lan,
E das der Chaiser dar giench
Vnd is mit seiner hant enphienoh,
Do strachte sich di tode hanr,
Da wart in allen bei erchant;
Das Got was mit in paiden
Swie er si hiet geschaiden.

Sect. IV.

DO sprach der Hertzoge Naymis:
Herre, ich bin des vil gewis,
Das wir gerechen disen roup;
Ich siehe dort micheln stoup,
Da reiten benamen di Haiden hin;
Er sprach: so reitet nach in
Vnd ensaumet euch niht me;
Im was vor laide so we
Das er nihr reiten mochte,
Noch zu streite niht entochte;
Er het uber macht geriten,
Vnd also gros not erliten,
Das er vil nahen vur tot lac,
Do quam der Engel, der sein phlac,
Der gab im trost vnd rat
Er sprach: Charl, is ist ein missetat,
Das du niht volgest dem gepote,
Is ist benamen wider Gote,
Das du dein zu sere chlagest,
Got wil, das du selbe jagest
Nach deinen Vianden,
Die schullen vor deinen Handen
Ir ende chiesen von dier.
Er sprach: Herre, so hilf mier,
Das uns das liecht muesse wern
Vntz ich gerichen mein swern.
Der Engel sprach: das sol geschehen,
Do mocht er sein niht mer gesehen.

Sect. V.

ER sprach; Otte und Gebewin
Durch Gor und durch den willen mein
Beleibet hie mit hundert mannen,
Vntz das wir chomen dannen,
Dar wir di Haiden schullen jagen.
Swer hie mit Rulande ist erslagen,
Der ist zu Gotes reich,
Des schulle wier vleizchleich
Irn leichnamen eren,
Si mugen uns wol gemeren
Czu Gote unser selen hail,
Des stet an in ein michel tail;
Si beliben mir hundert manne da;
Nu rait der Chaiser je sa
Nach den Haiden hin
Do tet Got durch in
Ein genedichleiches wunder,
Div sunne di was under,
Vnd scholde der tach ein ende han,
Do begunde si wider auf gan
Vnd giench also di widervart
Vntz das is mittenrac wart;
Do gie si aber ir rechten ganch
Der tac war zwaier tagen lanch,
Das was des obersten gebot
Als tet auch vnser Herre Got
Hie vor in der alten e,
Eim Jude, der hies Josuwe
Durch den willen seinen
Lies auch Got di sunnen scheinen
Nach ein ander drithalben tach
Das Got ersulte seinen slach,
Vnd den gueten man gewerte,
Des er zu rechte gerte;
Ditz tet auch Got umbe das
Das er erzaiget sein has
Den Haiden, vnd den seinen
Ein helfe lies scheinen.

Sect. VI.

CHarln geschach so lieb nie;
So do div sunne wider gie,
Des [1] gnader er Got von grunde
Mit hertzen und mit munde;
Do begunde aber den Haiden
Das zaichen vaste laiden,
Do si die sunnen aufgen sahen,
Vnd die Cristen nach in gahen,
Do wurdens alle zagehaft,
Si sahen wol di uberchraft
Si mochten sich mir nihr erwern,
Si ne chunden sich vliehunde ernern;
Si waren idoch niht trostes vrei,
In was ein wasser nahen bei,
Das ist gehaissen Saybra,
Ir schif di wanden si da
Vil gewisleich vinden,
Do was in mit den winden,

Die

Ad Sect. VI.

1) Vox *Gnad*, *Genad* ordinarie quidem *gratiam*, *benevolentiam*, *humanitatem*, interdum tamen *actum reverentiæ*, *pietatis*, *gratiarum actionis* significat. Gl. Ker. *gnada*, pietate. Gl. Lazii pag. 55. *gnadigora*, inclinatior. Kœnigshov. in Chron. Alsat. c. V. §. 21. *Ouch bette das Volck grosse* gnode *and Andacht zu der Kirchen zum Alten S. Peter.* Hic loci *gnadet* idem est ac: gratias agit.

a) Cod.

Die nach Rulandes tode waren,
Bede sele und leip verraten,
Di heten div schif enwech getriben,
Di aber do stende warn belíben,
Div warn allev wassers vol;
Untzdar gehabten si sich wol;
Do si begunden nahen
Vnd div schif verlorn sahen,
Do nam ir trost ein ende,
Si huben auf ir hende
Vnd begunden rueffunde beten
[2] An Pollen und an Machmeten,
Vnd patens wesen ir wer;
Do chom des Chaisers her
Vnd wanden mit in streiten,
Do begundens fluchtig reiten
In das wasser alle,
Mit einem geleichem valle
Vielens an des [3] wagens grunt,
Das man ir lentig noch gesunt
Chainen nimmer mer gesach
Vil manic Cristen do sprach
[4] Irsgesiget Rulanden
Nach grossen ewern schanden
Vnd nach ewerm vnhaile,
Nu seit ir zu taile
Machmete gevallen,
Vnd ewern Goten allen.

Sect. VII.

[1] DO Got den Chaiser do gerach,
Das ers gar verlorn sach
Nu hies er [2] Herwergen da
Sein her pei der Saybra;
Si schueffen allen irn gemach.
Charl sein gebet sprach
Vmbe das ewige hail;
Do er des getet ein michel tail
Vnd darnach slaffunde lac,
Do lie der Engel, der sein phlac,
Charlen in dem traume sehen,
Was im noch scholte geschehen.
Im traumt ein traume swere
Wie der himel offen were,
Vnd wie fewer daraus gienge,
Vnd alle die werlt bevienge,
Vnd wie di leut da von verzagten
Bede wainten vnde chlagten
Vnd darnach chom swinde
Baide donnerslege und winde
Vnd zuprahen in di schilte,
[3] Das si der not bevilte,
Das si niht lenger wanten wern,
Do chomen leben und Pern,
Das gewessen si in abe zarten;
Do chomen Liebarten,
Die begunden ir also varn;
Das si des gewis warn,
Ir leben wer ergangen;
Darnach chomen slangen
Vnd griffen ein so gros her
[4] Das in des dauchte, sein wer
Di mechten in niht gestreiten,
Er mueste wider reiten
Ein starcher Lewe chom do dar
Aus der ungehewren schar,
Vnd wolt den Chaiser anevarn
Do half im Got den leip bewarn;
Er gab den Lewen ein slac
Das er vor im lac
Do chomen sprechende Bern,
Di begunden an den Chaiser gern
Das er in toten gebe wider,
Die da geslagen weren nider,
Si woltens irn jungen bringen,
Das er were zu Cherlingen,
Das traumt im aber iesa,
Vnd sach ein michel tier da,
Das het im nahen den leip benommen,
Do sach er einen ruden chomen
Von seinem palas dar
Gros vnd [6] zornvar,
Der lief das selbe tier an,
Den sige er schiere gwan,
Is wart von im erpissen.
Ir schult vil rechte wissen,
Swie wol der Chaiser genas,
Das im die nacht vil swere was.

CAP.

2) Cod. Lizel.
An Appollen und Machmeten.

3) Rectiue idem Codex.
- - *des Wages grunt.*
wag, mare, aquam, fluctum denotat; hinc Gallorum *vagué*, fluctus. conf. Opitium ad Rhythm. de S. Annone §. XV. not. 21. & Palthen. ad Tatian. p. 342.

4) Cod. Lizel.
Ir sabet Rulanden.

Ad Sect. VII.

1) Loco duorum primorum hujue Sectionis Versuum Codex Lizelianus hæc habet:
Do Got den Kaiser gerach
Das er die viend sach
Vil schentlichen ertrincken,
Vnd in dem wag versincken
Des lobt er Got vil sere,
Do was des tages nit mere.
Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

2) *Herwergen* est castra locare. Gl. Lipf. *Hereberga*, castra. Nos latius pro *omni diversorio*, sed illud proprie & primo. conf. Junii Observ. ad Willer. ℣. 5. n. 13. Edit. nostræ.

3) Lege ex Cod. Lizel.
Das sie der tot bevielte.
i. e. Ut illoe mors prosterneret.

4) Cod. Lizel.
Das in duchte, das sein wer
In nit mocht gestrytten,
Er must widerrytten.
i. e. Ut ipsi videretur, quod ipsiue arma iiscum pugnare non possent, (&) cogeretur ipse recedere seu aufugere.

5) Cod. Lizel. *springende bern.*

6) *Zornvar*, i. e. colorem eorum, qui irâ ardent præ se ferens.

CAP. X.

Hie chom der Chunich Palligan,
Dem Marsilies was undertan,
Der gros Chunich von Persya
In die chlainen Alexandria;
Der chom mit einer chraft so gros
Hinzu dem Chunige Sarragos,
Der was, als ich han vernumen,
Mit zwain und vierzig Chunige chumen;
Vnd wolt im helfen aus seiner not
Do mit er Charlen enpot,
Er scholt nindert reiten,
Er wolt auch mit im streiten
Vnd wolt auch in bestan;
Vnd sprach: ich han so manigen man;
Wolt er durch die werlt teiten
In getorst niemant gestreiten,
Er wolt in suhen vnde jagen
Oder er muest zu tode werden erslagen
Er hiet im getan vil laide
Des swuer er bei dem aide
Er wolt im tuen den tot
Des chom er selber in die not.

Sect. I.

Nu lasse wir dise rede hie,
Vnd horen wie is Marsilie ergie,
Dem Rulant sluec den arm ab,
Der cham mit grosser vngab
Hin wider haim zu Sarragos,
Do wart di chlage unmassen gros
Vmb sein ere und umb sein leip;
Premunda sein getrewes weip
Di het ir sinne nahen verlorn,
Si hueb zu ir Goten ein zorn;
Si sprach: ir habt mich betrogen,
Swas ir saget, das ist gelogen,
Des muest ir immer sein geschant,
Do wart ir pethaus zu hant
Czubrochen von irm gebote,
Darzu warf man di apgote
Vnder hunde und under swein,
Die di [1] hersten scholten sein
Apollen und Machmeten
Die hies si mit den fuessen treten
Vnd ainer der hies Dervagant,
An den hate si gewant,
Irs vleisses ein vil michel tail
Der gehies auch ir vil grosses hail,
Das der Chunig den sige neme,
Vnd vroleich wider cheme;
Den vraget si der mere,
Wo irs herren arm were,
Do swaic er als ein ander stain,
Des hueb sich zwischen in zwain
Ein ewig vientschaft zu hant
Die groste [2] hulbe, di man vant,
Do hies sin da werfen in;
Si sprach: di weil ich lentig bin,
So wert ir nimmer mer geeret,
Is ist nu gar vercheret,
Was ich ev liebes han getan
Das ich ev her gevolget han,
Das wil ich immer Gote chlagen,
Vnd wil ev gar wider sagen.

Sect. II.

Marsilies der was ungesunt,
Want er lac totleich wunt,
Er wart [1] ain sein gemach getragen,
Nu horte er zuhant sagen
Das im her uber mer
Cheme ein chreftiges Her,
Das prachte der Chunich Palligan;
Dem was Marsilies undertan
Vnd hete von im seinev lant,
Dem het er seinen poten gesant
Nach helfe vor sechs jaren,
[2] Do sein Charl begunde varen,
Vnd het im zu wissen getan,
[3] Er wolte des nimmer engan,
Ern mueste verliesen sein leben,
Oder er muest sich Charlen ergeben,
Ern wolt im helfen mit her;
Nu was er chomen uber mer
Der grosse Chunich [4] Persya
In die chlainen Alexandria;
Der was, als ich han vernumen,
Mit zwain und vierzig chunige chu[m].
Die im alle warn undertan
Nu fur der Chunich Palligan
Mit den seinen in die Sagybra
Vnd liessen al ir schif da
Vnd cherten aus an das lant;
Done was do niemen erchant,
Das er ie gesehe grosser her
Si sprahen wolten si ane wer
Durch alle div werlt reiten
In mecht niemant gestreiten.

Sect. III.

Do hies der Chunich Palligan
Die im da warn vndertan

Alle-

Ad Sect. I.

1) i. e. *Qui primarii debebant esse.* Seu quibus, juxta morem receptum, primus debebatur honos.

2) *Hulbe*, paludem, locum uliginosum denotare supra monui ad Nostrum Cap. V. Sect. IX. n. 2.

Ad Sect. II.

1) Melius Cod. Lizel. *an sein gemach.*

2) i. e. *Cum Carolus expeditionem contra ipsum susciperet.*

3) Rectius MSC. Lizel.

Er möcht des nymmer engan,

se non posse hoc evitare.

4) Cod. Lizel. habet: *von Persida.* lege: *von Persia.*

Ad

Alleſant fur in chomen,
[1] Sem heten dennoch niht vernomen
Warumbe ſi auſchamen,
Vntz das ſi is do vernamen.
Er ſagt in zornichleich:
Mir hat Charl in meinem reich
[2] Groſſen werren gemachet,
Ich wolte ſein verſwachet
Ob ers genuſſe als ein har;
Is ſint nu rechte ſechs iar
Das mir Marſilies poten ſante
Do man im die marcke brante,
Vnd enbot mir micheln ungemach,
Als ich ſelbe an ſeinem prief ſach,
Charlen wer an im gelungen,
Der het in harte betwungen,
Do gert er helfe ane mich,
Nu dunchet mich das pillich,
Das ich im helfe dar zue,
Nu ratet wie ich das getue
Das ich gewaltichleich
Befride meinev reich
Nach meines namen ere;
Do ſwuren im vil ſere
Baide Chunige unde Furſten,
Vnd ſprahen ſi geturſten
Sein gebot nimmer ubergen,
Swas er ſi hies beſten,
Des wente ſev chain not,
Wan der grimmige tot.

Sect. IV.

DO ſprach ſein ſun ſa zu hant,
Der was Malprimes genant,
Ir habt hie wol ſo gros chraft
Seit ir von Charlen ſchadehaft,
Das irs vil ſchiere wider tuet,
Vnd iſt das nutze unde guet
Welt ir euch ſelben eren,
Das wir durch Spanyen cheren,
So ir Paris gar zuprechet,
Das ir euch an Ache rechet,
Vnd denne die ſtete ſeine
Czu perge bei dem Rheine
Alleſant erſtreitet,
Vnd danne zu Rome reitet,
Vnd im da nemet ſein gewalt,
Sein hoffart was ſo manigvalt
Alle di weile er Rome hat
Das er ev immer wider ſtat,
Nemt im leip unde guet,
[1] So ſeit eir von im ungemuet
Das iſt das peſte getan.

Sect. V.

DO ſchuef der Chunich Palligan
Das man im fur ſich gewan
Czwe ſeine [1] haimleich man.
Er ſprach: [2] Chlarion und Clariens
Ewer Vater der Chunich Malterens,
Der het an trewen groſſe chraft,
Nu werbet mir mein botſchaft
Czu Marſilien meinem man,
Dem ich wol meiner ern gan,
Furet im diſen hantſchuech dar,
Vnd ſagt mir rechte, wie is da var
Vnd ſagt auch im, ich ſei hie bei;
[3] Swas im aller hebiſt ſei.
Do chere ich mit dem Here hin,
Alſo das ich im nutze bin,
Das er mich weiſe in das lant,
Ich geriche ſeinen brant,
Oder ich gelige tot da nider;
Nu chumt ſchiere her wider,
Ich wil ewer hie beiten,
Vntz das wir uns mugen bereiten,
Swas uns zu tune geſchicht,
Das man uns wol berairet ſicht.

Sect. VI.

DI poten chomen zu Sarragos,
Do was div chlage gar zu gros,
Das ſi gehorten in ir tagen
Nie groſſer wainen vnde chlagen;
Nu fragten ſi, was do were
Nach ſo groſſem ungebaren.
Do ſprahen Vrowen unde weip
[1] In wer immer der leip,
Si mechten wol von ſchulden chlagen,
Ir man wern erslagen,
So wern ouch ir Gote verchorn,
Die Chuniginne hiet ſev durch den zorn

Gewor-

Ad Sect. III.

1) Cod. Lizel. aptius:

Sye hetten noch nit vernumen,

2) Cod. idem habet:

In groſzen werren nun bracht.

werre, turbas, confuſionem, diſcordiam, bellum denotat. conf. Goldaſt. ad Paræneſ. Winsbeck. p. 394.

Ad Sect. IV.

1) MSC. Lizel.

So ſeit ir vor im behut,

ungemuet (quod idem eſt ac: *unbemühet*, moleſtiâ non affecti) etiam retineri poteſt.

Ad Sect. V.

1) *Haimleich man*, familiares, intimioris admiſſionis homines. de v. *heimlich* ſupra dixi.

2) MSC. Lizel. habet: *Darius und Dariens.*

3) Idem MSC.

Wa im allerliebeſt ſey,
Do kere ich mit dem here hin.

Ad Sect. VI.

1) Lege ex Cod. Lizel.

In were unmere der leip,

i. e. Vitam ipſis exoſam eſſe, ſeu mortem ſe optare. de v. *Unmere* vid. Notam meam ad Otfrid. II, 14. n. 92.

Geworfen under di hunde,
Wer in nu gehelfen chunde.
Do ſi des vil vernamen;
Vntz ſi zu dem Chunige chamen
Do was noch groſſer chlage da
Den nidert were anderswa,
Si ſahen in chumberleiche ligen,
Si giengen fur in unde nigen,
Darnach ſprahens alſo:
Nu mues euch ſchier machen vro
Mahmet der groſſe
Vnd alle ſein genoſſe,
Vns iſt lait ewer ungemach,
Mir arbeit er auſſach,
Er ſprach: was mugen ſi mir frum ſein,
Ich hies ſev werſen under ſwein,
Vnd hies ir haus prechen,
Das machten ſi niht gerechen,
Si gehieſſen mir den ſige,
Nu ſecht ſelbe wie ich lige
Mir iſt mein arm abgeslagen,
Daſn hulfen ſi mir niht chlagen,
Das ſi mich ie gerachen
Oder ain wort do wider ſprachen,
Si ſwigen als ſtaine,
Wolde Got, werns alle gemaine
Verbrunnen was ir were,
Si ſint alle trugenere.

Sect. VII.

DI poten ſprahen vurbas;
Herre ir ſchult vernemen das,
Warumbe wir her geriten han;
Ewer Herre der Chunich Palligan,
Der iſt ev chomen in das lant
Vnd hat uns ſelbe her geſant
Er enpcutet ev er ſei hie bei,
Nu enpietet im was ev liep ſei,
Do chert er hin mit ſeinem her,
Er hat mit im uber mer
Czwene und vierzig Chunige bracht,
Vnd hat ſich alſo bedacht,
Das er alſo auschomen iſt,
Geſtunde im ſelbe Jheſus Chriſt
Mit allen den ſeinen,
Der mueſte ſigelos ſcheinen;
Meinem Herren iſt nu worden zorn,
Im hant di Haiden geſworn,
Das ſi ewern arm ſo rechen,
Das ſi Charlen gar zubrechen
Baide Paris und Ache,
Vnd nemen im in der rache
Baide Rome und Lateran,
Das enmach nu niemant underſtan;
Deſn mues Charl gar enbern
Sein ere mag niht lenger wern.
Premunda di Chunigin ſprach:
Mich dunche Charle nie ſo ſwach,
Er achtet di Chunige di nu ſint,
[1] Als ein nachtiges chint,
Ir vindet in hie vil nahen bei,
Secht wa das neſte velt ſei,
Do leit er mit ſolicher chraſt,
Brechtet ir alle Haidenſchaft,
Irn geſiget nimmer deſter bas,
[2] Daſn ſprich doch niht um das,
Ichn gunne meinem Herren wol,
Wes ich im zu recht gunnen ſchol;
Charln hilfet ain man,
Dem niemant angeſigen chan,
Das iſt ſein Herre Jheſus Chriſt
Ir ervart wol, ob is war iſt.

Sect. VIII.

DO di poten urlaub namen
Vnd wider zu ihrem Herren chamen,
Dem ſagten ſi poſev mere,
Spanien das ſtunde lere,
Die ſeinen wern alle tot,
Marſilies lege in groſſer not,
Im wer ſein arm abgeslagen,
Noch horten ſi do groſſes chlagen,
Div Chunigin hiet durch den zorn
Ir Gote alleſant verchorn;
Doch peſſerten ſi das mere
Vnd ſagten, Charle were
Vil nachen gar uberwunden,
Si hieten wol befunden,
Man mecht in leichte veriagen,
Im wer Rulant erslagen,
Der ſeines Heres phlege,
An dem ſein troſt lege,
Die wern alleſant tot;
Durch di chlegeleich not
Lege Charl bei der walſtat
Vnd were vechtens ſat,
Do mechten ſi in vinden
Baide vahen vnde binden.

Sect. IX.

VF ſpranch der Chunich Palligan,
[1] Er ſprach: nu lat is hine gan;

Swer

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. habet:
Als ein necbtiges kint.
mihi in utroque MSC. legendum videtur:
Als ein nakketes kint,
i. e. Tanquam infantem nudum.

2) Cod. idem.
Das ſprich ich nit umb das.

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel.
Er ſprach; nu lat auch hin gan.
mallem legere: *uns hingan.*

2) Re-

Swer gahen moge der gahe
Vnd helfet, das ichn gevahe,
So iſt mein vart wol bewant;
Ein Chunich was Jeneas genant,
Den hies er das Her bewarn
Vnd hies ſev ot vaſt enwech varn
Do die Chunige das vernamen,
Vnd ſi czuſamme quamen,
[2] Do wart gedroc und gepoget
Auf den Romiſchen Voget;
Iſn chunde niemant geachtet han;
Do nam der Chunich Palligan
Seiner Hertzogen ſchiere
Der reichiſten viere,
Vnd rait vor dem her dan
Czu Marſilien ſeinem man;
Da hies in willechomen ſein
Premunda div Chunigein,
Czu ſeinen fueſſen ſi ſich bot,
Si ſprach: nn mnes ich gros not
Immer wainen vnd chlagen,
Meiner ſune der ſint zwen erslagen,
Charle hat den dritten hin,
[3] Des ich vil unwiſe bin,
Ob er noch den leip habe;
Meinem Herren iſt ſein arm abe,
Guet, mage unde man,
Vnd was frewde ie gewan,
Das iſt mir alles benomen;
Ich bin in Gotes echte chomen,
Div ſelde hat mich gar verlan;
O we! was ich gelebt han
Vnſelden und hertzen laides,
[4] Als helf mir Got des aides
Das mir niemant wandel geben,
Ich neme den tot vur das leben.

Sect. X.

Do der Chnnich ditz vernam,
Vnder ſein mantel er ſei nam;
Er ſprach: nu gehabt ev bas,
Vnd wiſſet werleichen das,
Ir rewet mich und ewer man;
Das ich is niht vol ſagen chan;
Ich wil ouch nimmer werden vro
Ichn gerech ev alſo,
Das Charl tot vor mir gelige
Vnd ich den Criſten angeſige,
So gar das darnach nimen me
Gelaubet an die [2] newen E.
Div Chunigin weiſet in
In ein [3] chomenaten hin,
Do er den Chunich Marſilien vant,
Der hies in je ſa zu hant
Got willechomen ſein;
Wol mich, ſprach, Herre mein,
Das mir di ſelde iſt geſchehen
Das ich ev vor tot han geſehen;
Mir geſchach nie libe mere,
Aller Chunige Herre,
Nu mag ich lenger niht leben,
Ich mues mein leben aufgeben;
Darzu twinget mich div not,
Mein Erben di ſint alle tot,
Nu [4] beſtat er wisleich
Das guete Chunichreich,
[5] Is enzimt benamen chainen man
Wan der wol getar und chan
Baide leihen vnde geben
Vnd alſo erleichen leben
Das er vor den ern icht ſpar
Vnd rechte in Chuniges weiſe var.

Sect. XI.

Des danchet im do Palligan,
Ich wil deinen rat han
Vil gerne, ſprach er, lieber man,
Der liebiſt den ich je gewan,
Mein peitet ein vil gros her,
Ich wil ſehen, wie ſich Charl wer;
[1] Als mein wille an im zuge,
So ſche wir danne wie is ſte,

Ich

2) Rectius MSC. Lizel.
Do ward getrowet und gebroget.

3) Cod. Lizel. rectius:
Des ich vil ungewiſz bin.

4) Cod. Lizel. habet:
So helff mir Got des aydes
Darff mir nyman wandel geben,
Ich nem den tot fur das leben;

Mens eſt, quod cum ipſa oonniſi mortem anhelet, ab iis, quiſ fidem juratò datam non ſervarunt, ſatisfactionem ſeu pœnam ipſa oon exactura ſit. *wandel* denotat *ſatisfactionem*. In dem Burgfrieden Danielis de Neuenſtein de An. 1457. *Welichen aber beduchte das im oder den ſinen unrecht beſchehen were, der mag an den andern fordern früntlichen* wandel *und bekerung. Kahr und* wandel, *oder kehr und abtrag thun*, idem eſt ac: *Satisfacere.* vid. Wehner. in Obſerv. Pract. v. *Wandel.*

Ad Sect. X.

1) h. e. *Lugeo tuam & mariti tui ſortem.* Conf. Notam meam ad Otfrid. II, 8. not. 10.

2) Per *Newen e*, nova Lege intelligitur *Chriſtiana Religio.*

3) Pro: *Chomenaten* Cod. Lizel. habet. *kemenaten.* Chomenat, *kemenat*, quod & *kemnot*, *kemnet* exprimitur, idem eſt ac: *conclave.* Voc. MSC. Anon. Caminata, *eyn kemnot.* Idem Voc. Conclaue: *kempnot.* conf. du Freſne in Gloſſ. Lat. Barb. v. *Caminata*, adde notam meam ad Specim. Phil. Mor. Germ. medii ævi Fab. 45. ℣. 88.

4) Legendum ex MSC. Lizel.
Nun beſtatet weiſzlichet.

Nunc firmate, aſſerite, prudenter *beſtaten*, eſt noſtrum *beſtatigen.*

5) Hos verſus ita exprimit MSC. Lizel.
Es zympt bynamen kainem man
Wan der wol getar und kan
Richten, leyhen und geben
Und recht in kuniges weis leben.

Ad Sect. XI.

1) MSC. Lizel.
Als mein wil an im ergat,
So ſehen wir dan wie es ſtat.

2) Idem

Ich mues dich chlagen immer,
Ich vinde den Herren nimmer,
Der das reich ſo wol erte;
Wainunde er danne cherte;
Er chuſt die Vrowen und rait
Sein her was lanch vnde prait
[2] Damit rait uber macht
Baide den tac und die nacht,
Vntz das er an die ſtat quam
[3] Do ſein rede ende nam;

Sect. XII.

Ditz was vil rechte der tach,
Do der Chaiſer do lach,
Do er in ſeinem troum lait
So maniger slacht arbait,
[1] Do riten im diſe leuthe zu.
Des marges vil fru
[2] Er erwachte der Gotes man,
Vnd hueb vil groſſe chlage an
Baide um Rulandes tot
Vnd umb die chumftigen not,
Die er in deo troume ſach;
Czu den ſeioen er do ſprach:
Wirn haben nie ſo groſſes lait,
Vnſer not und unſer arbait
Di ſint noch niht verendet,
[3] Sweder is Got gewendet
Ane ſchaden oder an gewin,
Is ſcheinet wol das ich ſundie bin,
Da von wil Got niht enpern,
Ern welle mich chumbers gewern;
Ich han in meinem troum erſehen
Das mir zu leiden mues geſchehen
Vil ſchier ein michel arbait,
Der di marter und di [4] manshait
[5] Durch unſern willen an ſich
Der mache is uns genedichlich.

Sect. XIII.

Der Baier Hertzoge ſprach:
Vns enmach chain ungemach
Von ſtreites ſchulden niht geſchehen;
Ich han zu Runceſal geſehen,
Das ſi alle ſint tot gelegen
Die dirr lande ſcholden phlegen,
Wie mechte uns danne miſſegen,
Eſn ſei das uns div weip beſten,
Oder das uns Got tue den tot;
Wier beleiben ane ſtreites not.

Sect. XIV.

Do Charl von dem pette cham
Vnd ſein gewant an ſich genam,
Do ſach er vor an im ſtan
Ein Chreuce, das was wolgetan,
Das dar cham [1] an menſchen hant,
Das het im Jheſus Chriſt geſant,
Des frewt er ſich vil ſere;
[2] Er was ſeit immer mere
Vntz an ſein ende ſein ſit,
Das er ſich ſegente domit.
Nu riet dem Chaiſer ſein muet,
Is dauchte auch ſein weiſen guet,
Das er zu Runceſal rite,
Vnd Got erte domite,
Das er zuſamme lieſſe tragen,
Di im da warn erslagen;
Vnd beſtattet ſi zu der erden
Das ir vleiſch endorſte werden
Den vogeln zu [3] heil,
Noch den [4] tieren zu teil.

Sect. XV.

Als ſein van gewendet wart
Vnd ſich erhuben an di vart
Do chamen im zwene poten nach,
Di ſprachen: wo iſt ev hio ſo gach;
Ein Chaiſer [1] wol ubermuetes
Juch genuget dehaines guetes,
Seit ir zu recht wellet han,
Das ev alle div werlt ſei undertan;

[2] Nu

---

2) Idem MSC. melius.
Damit rait er über macht.

3) Lege ex cod. MSC.
Do ſein gewalt ein ende nam.

Ad Sect. XII.

1) Cod. Lizel.
Do rytten im die lüt zu.

2) Idem Cod.
Entwacht der Gottes man.

3) Cod. Lizel. pro *Sweder* habet *war*. Utrumque locum hic habere poteſt. *Sweder* eſt: *in quamcunque partem*. *War* ſignificat: *quocumque*, quò.

4) Cod. idem: *Menſchayt.*

5) Lege ex Cod. MSC.
Durch unſern willen nam an ſich.

Ad Sect. XIV.

1) i. e. *Sine hominis ullius concurſu.*

2) Lege ex Cod. Lizel.
Es was auch ymmer mere

3) *Zu heil*, ad delectationem: huc pertinet locus Otfridi II, 13, 28. ubi *Heila muat* ponitur pro *delectatione*, lætitiâ animi.

4) Vox *tier* hic ſpeciatim uſurpatur pro *terricolis animalibus*. Eodem modo adhibita hæc vox occurrit apud Mythol. meum MSC. fab. 40. ℣. 5. & 9. in quo poſteriori loco:
Die tier *ſprochent die vogel an,*
Sie ſollen lufft und nit die erde han.
adde fab. 46. ℣. 14. à Græcis θὴρ eodem modo uſurpatur. Heſiod. in ἔργ. κ. ἡμέρ. ℣. 274.
Τὸν δὲ γὰρ ἀνθρώποισι νόμον διέταξε κρονίων
Ἰχθύσι μὲν καὶ θηρσὶ καὶ οἰωνοῖς πετεηνοῖς
Ἔσθειν ἀλλήλους, ἐπεὶ οὐ δίκη ἐστὶ ἐπ' αὐτοῖς.

Ad Sect. XV.

1) Lege ex MSC. Lizel. *vol.*

2) Idem

[2] Nu vliehet niht mere,
Ir ſchult hie guet und ere
[3] Vnd michel lob erwerben,
Oder mueſſet benamen ſterben;
Ju enpeut der Chunic Palligan,
Ir ſchult im weſen undertan,
Des en wil er euch erlaſſen niht;
Sprechet ir da wider icht
Vnd vliehet ir von hinnen,
Irn muget idoch niht entrinnen;
Er jagt ev nach durch elleu lant,
Vntz er ev pringet an ſein hant;
Div purck iſt nindert ſo guet,
Do ir vor im ſeit auf behuet
Ernpeutet ev, er ſei hie bei,
Swas ewer wille nu ſei
[4] Des ſchult ir euch gegen uns enbarn.
Danach wil er ouch danne varn.

Sect. XVI.

ALs div rede vernomen wart,
Do begunde Charl den bart
Vil zornichleichen ſtreichen;
Er ſprach: wie wais er mir ſo weihen
Das er alſo auf mich [1] proget;
Ich hais der Romiſch Voget;
Were Got nach ſeinem recht erchant,
So ſcholten mir pilleich ellev lant
Czu Rome weſen undertan;
Wie getorſt mir Palligan
Enpieten ſolichen grues:
[2] Des ſtet er mir zu pues,
Das muget ir im von mir ſagen,
Ern dorf mich nimmer furbas iagen.
[3] Ich wil im ſchaffen ſolich hail
Das er nimmer chain ſail
Geſtellet an ſein antwerc
Vur purc noch vur chain wetc;
Ditz velt iſt lanc und prait,
Das ſagt im vur di warhait,
Hie wil ich und di minen
Ewern Herren und di ſinen
Mit den ſwerten enphahen,
Haiſſet in her gahen,
Er vindet hie was er ſuhet,
Ob ſein Got von Himel ruhet;
Swie maniger ſeiner Chunige ſei.
Ich wirde noch heute [4] vor im vrei,
Ir chumt nimmer chainer wider
Got slecht ſi ſelbe nider,
Si wellent ſein niht erchennen,
Des ſchol ſev immer prennen
Der tievel ir geſelle
In der gruntloſen Helle.

Sect. XVII.

DIe poten raumtens da;
Nu hies der Chaiſer je ſa
Sein horn durch das erſchellen,
Das ſeine hergeſellen
Vernemen diſeu mere,
Was in da chumſtig were.
Als er di Furſten dar gwan,
Do ſprach der werde Gotes man:
Swer mit Gote wil geſtan,
Dem iſt div porte aufgetan,
Do er Got ewichleich ſicht,
Als unſer Herre ſelbe gicht
Mit den worten, di er ſpcach,
Do er di marter aneſach,
Ich wil lieber Vater mein
Das alle die mit mir ſein
An den mein wille volle quam,
Die ſur ich ſelbe an den ſtam,
Do ſi immer mit frewden ſint,
Div haiſſent meinev Erbechint;
Was uns noch heut hie geſchicht,
Das iſt ein verſwigen dinc niht,
Is ſchreib der Chunich David,
Vor Gotes gepurde manige zeit
Ein vil herer weiſage
Der ſagt uns heut von diſem tage;
Er ſprach das mues auch werden
Der Chunich auf der erden.
Der ſtet auf wider ſeinen Herren,
Vnd tuet noch ſchaden meten,
[1] Er ſament, das iſt unſin,
Vil manigen Furſten wider in;
Das hat der Chunich Palligan
Wider Jheſum Criſtum getan;
Nu hat uns Got dazu geſpart
Das wier dieſelben hoffart
Mit ſeiner helfe rechen,
Vnd ir getanch zubrechen;
Ir gelaube mues vor uns geligen,
Gote en chan niemen angeſigen,
Heten ſi noch groſſer chraft,
Got machet [2] im doch wol ſigehaft.
Nu wiſſet, wet di tugent hat,
Das er in der not willich ſtat,

Das

2) Idem Cod. habet, & recte quidem:
Nun ſaummet euch nit mere.

3) Addit idem Codex:
Und ſolt im euwern zins geben
Bayde gut und ewer leben.

4) MSC. Lizel.
Des ſolt ir euch gegen uns enparen
Darnach muget ir danne varen.
enbarn, *enparen*, eſt declarare, à *bar*, manifeſtus, nudus, clarus.

Ad Sect. XVI.

1) *Proget*, ſuperbas minas jactat.
2) i. e. *Eo nomine debet mihi ſatisfactionem.*
3) Mens eſt, quod Carolus in gratiam Paligani nolit præſidium quærere in caſtellis, eòque ſe cum ſuis sbſcondere, ſed velit ipſum in patenti & libero campo expectare.
4) Cod. Lizel. *Von im.*

Ad Sect. XVII.

1) Cod. Lizei. *Er ſamnot, das iſt ũngewin,*
2) Id. Cod. *Uns doch wol ſighafft.*

3) Cod.

Das fein div felde ruhet,
So Got den man verfuhet,
Da mues er felde erwerben,
Oder fo gar verderben,
Das er zu Gote nimmer chumt,
Swer in der not niht enfrumt,
Der mues verfmahet werden
In dem himel und auf der erden.
Nu lobe wir unfern Herren Crift
Das der Gelaten [3] vil ift
Vnd der Erwelten chlaine,
Das wier alle gemaine
Sein reich mugen ervechten;
Swer beleibet an dem rechten,
Is fei man oder weip,
Got geit im wider fein leip,
Alfo gantz und alfo chlar,
Das im nimmer chain har
Von feinem haupt wirt verfeit;
Swer arbait und fmachait
Vil gerne leidet durch Got,
Vnd beheldet feinev gebot,
[4] Swelich leip fo nimmt ende,
Das were ein miffewende
Scholt er mit der fele niht erftan,
So hiet er umb niht getan
Das er fich hat verfmahen,
Scholde er fein niht lon enphahen;
Got ift fo weife und fo guet
Swelich leip hie fein willen tuet,
[5] Das er fein lon enphahet
Do wirt niht an verwahet;
Got geit der fele gar wider
Ir leip und allev ir gelider;
Di Got hie warn undertan
Di fchuln auch gar mit ir erftan.

Sect. XVIII.

ALs er das gefprochen hate
Do waffent er fich drate
Charl der vil rain;
Alfo tatens alle gemain,
Si frewten fich der arbait
Vnd wurden alfo wol berait
Das fi nihtes vergaffen
Do fi auf div ros gefaffen;
Nu reit er umb di fine
Vnd umb di [1] pilgereine,
Vntz er fi harte wol gefach,
C[illegible]wai hundert taufent er do jach
Die warn do vollichleich.
Czwen Edel Furften reich,
Die warn von Cherlingen
Die hies er im dar pringen,
[2] Das was Wimman und Rapote,
Den was fo lieb zu Gote.
Das fev chainer not verdros,
Si were wenich oder gros,
Die fi durch fein willen liten
Si heten michel lob erftriten;
Als er div fur fich gewan
Er fprach: Rapote unde Wineman,
Seit heut an Rulandes ftat,
Des nie mein ougen wurden fat;
Er hat mich forgen dicke erloft;
Er was vil gar des reihes troft,
Der jamer feiner verluft
Mues immer [3] bawen mein bruft;
Is tuet mir not, das ich des gihe,
Das ich fein niht enfihe
Das ift meines laides wert;
Wineman nu fure du fein fwert,
Fure du fein horn Rapote;
Si quamen baidev von Gote
Di tugent fint an in baiden,
Das immer alle Haiden
Den fige mueffen han verlorn,
So fi gehornt das horn;
Swen ouch verwundet das fwert,
Der ift des todes gewert
Nemt under Cherlingen allen,
Div ev allerpeft gevallen
Czwaintzig taufent, und huetet mein
Vnd lat mich ev bevolichen fein:
Ich han des vil gueten muet
Ift das mir Got di [4] ftate tuet,
Das ich geriche mein an den,
Vnd benamen Rulanden,
Des helf mir Got durch fein tugent
Mich hat fein verlornev jugent
Von frewden gar gefchaiden.
Das get heut uber di Haiden.

Sect. XIX.

[1] DOch het er ein Neven da,
Den vodert er je fa,
Der was gehaiffen Gebewin,
Er fprach: nu rich den Neven din:
Nim felben den Vanen an di hant
Vnd nim dier di von Engellant

Alle-

3) Cod. idem: *fo vil*, & in feq. verfu: *fo chleine.*
4) MSC. Lizel.
Welcher leip alfo nympt ein ende.
5) Idem MSC. melius:
Das er fein auch lon empfahet,
Der wirt dort nit verfmahet.

Ad Sect. XVIII.

1) Hoc nomine Chriftiani indigitantur; quia extra patriam verfabantur & quidem pio confilio ducti.
2) MSC. Lizel.
Das was Wineman und Rapote.
3) *Bawen*, inhabitare. quo fenfu vox hæc creberrime occurrit.
4) i. e. *Conftantiam*, *fortitudinem indulget.* poteft etiam reddi per: auxilium.

Ad Sect. XIX.

1) MSC. Lizel.
Pro: *Doch*, habet *auch.*

2) Idem

Alleſanr an dein ſchar
Vnd oim ot vleizchleich war
Das du vergeſſeſt aller nor,
Vnd habe ot Rulandes tot
Vor ougen und in muete;
[2] So vaſte in deiner huete
Das er dich vleizchleichen ſwer
Di weil uns dirre ſtreit wer.
Die von Britannie ſinr
Her chomen als Gotes chint,
Die ſure du Neve Nybelunc;
Vnd gedench ot an den helr iune
Deo vil lieben Rulaoden,
Den rich mir deinen handen
Nach heut durch Gotes ere,
[3] Der rewer mich vil ſere.
Von Normendye Reichart
[4] Swie dier das har und der bart
Vor vierzig iaren gra ſei,
Dier ſint noch vollichleichen bei
Baide der wille und div chraft,
Des man bedarf zu Ritterſchaft;
Nu ſure die Normendyn,
Vnd gedench ot an den Neven min
Vnd an den jamer meiner not;
Das iſt war, geleiſt du heut rot
So hat dein alter vollechomen
Ein ſeliges ende genomen.
[5] Von Vlandern Aymunt
Mier iſt dein manhait wol chunt,
Nu fuer der [6] Vleminge Vanen;
Ich wil dich piten unde manen
Durch Got und durch den willen mein,
Das du dier enpholicheo laſſeſt ſein,
Das ſi Rulanden mueſſen arnen.
Ir endeirſet mich ſein nimmer warnen,
Sprach der degeo Aymunt,
Let mir Got den leip geſunt,
Was ir mir chumt zu den handen
Die arnent Rulanden.
[7] Joſſerans, lieber freunr mein,
Du ſcholt mit deinem Vanen ſein
Ein laiter der Vrieſen,
Vnd la mich heute chieſen
Durch Rittetlich trewe,
Das dich Rulant vaſte rewe.
Oygier von Tenemarcke
Ich frew mich dein vil ſtarcke;
Seit ich dich [8] zu Geiſel gewan,
Seit mueſten dich alle mein man
Eren, als mein chint,
Is iſt aber alles [9] ein wint
Swas ich dir liebes han getan
[10] Da wider, als ich willen han
Das iſt war, des piſtu wol wert,
So mueſſen dein ere wachſeo,
Nu fure di ſtarcheo Sachſen,
Vod hilf mir rechen mein ſchaden;
Er was mit jamer ſo geladen
Des tages nach Rulande,
Das er in nie geoande,
Weder offenbar ooch taugen,
Is bewainten ſeinev augen.
Er ſprach: Naymis, lieber man,
Do dich div werde diet gewan
Czu Baieren zu einem Hertzogen,
Do warens an dir unbetrogen;
Du mueſt immer treweo phlegen
Du piſt getrewer Gotes degen
Von Ormenie geborn
Da iſt der valſch ſo gar verlorn,
[11] Swas gegen untrewen wiget
Das des da niemant phliget.
Des was ich dier je haimbleich
Du waiſt vil wol, das ich dich
Alles des gewerte,
Des du je an mich gerte,
Des ſcholt du heut danchen mir,
Nu nim die Baier zu dir,
Di habenr ein ſchoo her hie,
Ichn geſach ein chuoer Volck nie;
Got har mich wol mit in gewert
Si habeot ouch [12] auſerweltev ſwert
Alleſant gemaine;
Getrewet Degen raine
Rich heut den Neven meinen
An den ubeln Sarraceinen.
Der Swabe Hertzoge Hetolt
Ich bin dir, ſprach der Chaiſer, holt
Vnd den Swaben alle geleich
Si habenr mir und dem Reich
Vil dicke lob gewunnen,
Ich wil vil gerne gunnen
Baide den Swaben und dier
Das ſi heut [13] vechten vor mier.

Das

2) Idem Codex rectius habet:
Biſz faſt in deiner bute,
Er ſey dines hertzen ſchwere.
Sis firmus, accuratus *in tuâ cuſtodiâ*, munere tibi commiſſo,
Sit ille (Rolandus) *cordi tui onus.*
i. e. Ejus mors te cruciet & ad vindictam incitet.

3) i. e. *Hunc lugeo valde.*

4) *Swie die*, quamvis tibi.

5) Cod. Lizel.
Von Flandern Grauffe Aymunt

6) *Vleminge*, Flandrorum.

7) Cod. Lizel.
Joterans lieber freunt mein.

8) Idem Cod. *zu geſelle.*

9) *Ein wint*, nihil. uti ſupra docui.

10) Cod. Lizel.
Da wider, als ich noch willen han.

11) i. e. *Quisquis fertur ad perfidiam.*

12) *Auſerwelten ſwert.* vid. Notam Opitii & meam ad Rhythm. de S. Annone §. 20. not. 55. & 56.

13) Auctor hic reſpexit ad Privilegium *Suevorum*, quibus, ut Lambert. Schaffnaburg. de Reb. Germ. p. 219. loquitur, *ab antiquis jam diebus lege latum eſt, ut in omni expeditione Regis Teutonici ipſi exercitum præcedere, & primi committere debeant.* conf. Jus Prov. Alem. c. 19. & 44. Kœnigsh. Chr. Alſ. c. 5. §. 142. Schilter Inſt. Jur. Publ. Tom. I. lib. 4. tit. 11. §. 6.

14) Lo-

Das sei ir recht immer me
Di weil vntz disev werlt ste.
Marggrave Otte, sprach er do,
Ich bin dein heut vil vro,
Nu fure di RinFranchen
Ich wil des Gote danchen
Das mich di Haiden bestant,
Swas si mir getan hant
Das ich das heute rechen sol;
Getrewer freunt nu tue so wol
Vnd gedench an Rulandes tot
Vnd an di chlage meiner not.
[14] Die von Lutringen sint genant,
Das si zu meiner zesmen hant
Durch Got noch heut streiten,
Vnd zu der andern seiten
Die edlen Burgendere;
Ir slege di sint al swere,
Si chunnen wol lob erstreiten,
Da entwischen wil ich reiten
[15] Mit dem von Franchriche;
Drei helde herlich
Di schullen reiten umbe mich,
Das ist Argun und Dietrich,
Die snident noch heute haidensnit
So schol ir pruder Godevrit
Noch heute furen meinen Vanen,
Dei nedarff ich nimmer gemanen
Das si mir vaste beigestan,
[16] Wir mugen an ein ander nit verlan,
Di weile die sele bei uns sint,
Crist der raine Maide chint
Mache uns heut vor den haiden vrei,
[17] Recht als div warheit an uns sei.

Sect. XX.

DO si den leip bevarten
Vnd sich vil wol [1] gescharten,
Do het der Chaiser ein schar
Di was vil Ritterleichen gar,
Er was vil wol mit in behuet,
Si heten alle den muet,
Das si wolten ligen tot,
E das si durch chaine not
Von ir herren wolten chern,
Si wolten in wol mit ern
Von dem streite pringen,
Si warn von Cherlingen;
Si leuchten unde brunnen
Als der schein von der sunnen;
Ir hertze und ir sinne,
Die brunnen von der minne,
Di si zu Gote haten,
Div tat die si do taten
Div leuchte Ritterlich;
Vber alles Ertreich
Wurden ir werch vermeret;
Si hant di wort beweret
Diu man [2] an den puhen sicht,
Got sprichet so der same nicht
Gedeihet auf der erden,
So mag des [3] wuchers niht werden;
Swanne im wol gelinget
Gewissen wucher er denne bringet.

Sect. XXI.

DIv Herren wurden wucherhaft,
Der heilige Crist gab in di chraft,
Das der Geist das Vleisch uberwant,
Vnd sein gwalt so gar verswant,
Das si der sele werch worchten,
Vnd des leibes tot niht vorchten;
Gotfrit, ein degen lobesam,
Des Chaisers banir er do nam,
Das was ein herleicher van,
Vnsers Herren pilde stunt daran
[1] Mit seinen nammen guldeinen,
Als er uns noch schol erscheinen
An dem iungisten Vrtaile
Den seligen zu haile,
Die im nach volgen muessen,
Sant Peter zu seinen fuessen
Als im Got den gwalt hat gelan
So sach man in an den vanen stan;
Nu erpaist er nider an das gras
Der Chaiser, wand er wise was,
Das lies er dicke scheinen;
Vor allen den seinen
Viel er Gote zu fues
Mit eim vil tieffen grues;
Er sprach: Got Herre, wis gemant
Jonas, den der visch verslant,
In dem er drei tage was
Vnd doch mit deiner chraft genas
[2] Den behuet du vnd erloste,
Crist Herre also getroste

Mich

14) Lotharingos nominare non potuit Carolus M. cum illud nomen sit ipso recentius, ceu recte observat Gryphiander de Weichbildis.

15) Lege ex Cod. Lizel.
Mit den von Franckriche.
I. e. Cum Francis Occidentalibus, quorum sedi successu temporis nomen *Francia* Galliæ & Germaniæ commune olim, factum est proprium.

16) Cod. Lizel. rectius:
Wir mugen ainander nit verlan.

17) i. e. *Tam certò, quam certum est nos colere veram Religionem.*

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Jungerent in cohortes.*

2) *An den puben*, in Bibliis.

3) *Wuchers*, fructuum. Primaria vocis hujus hæc est significatio. vid. Notk. ad Psalm. I, 3. & LIX, 9. & CII, 11. ubi: *erd wuochera*, fructus terræ.

Ad Sect. XXI.

1) Cod. Lizel. habet:
Mit seinem stammen guldinen.

2) MSC. Lizel. habet:
Den behutest tu und erlosest,
Trost uns, als du in trostest.

3) Cla-

Mich heut und alle die hie sint,
Gedench heut an div drev chint
Bei den du schepphere
In dem gluendeo oven were;
Vnd in behilt das leben,
Die genade geruech uns heute geben
[3] Wider dev die veint wesen,
Das wir mit deiner chraft gnesen
An dem leib und an der sele.
Du erzaigest an Daniele,
Do er vor den Lewen gnas,
Das dein genade chreftig was;
Nu gib uns Herre di chraft,
Das wir heut werden Sigehaft
Ao des laiden tievels her;
Du erlost Petrum aus dem mer;
Do er sere voricht den tot,
Also lose vns heut von diser oot
Durch willen des rainen manoes,
Deines ausserwelten Johannes,
Der vor der gifte genas,
Vnd in dem brinnunde Oele sas
Mit deinen gnaden behuet,
Du pist pesser denne guet
Das lasse uns heute werden schein
Durch alle, di dier liep sein,
Vnd durch deioer marter willen;
Hilf uns die gestillen
Div uns des gerechten gelauben
Vil gerne wolten berauben.

Sect. XXII.

DO der Chaiser ditz gebet
Von hertzen grunde getet
Vur alle div Christenhait,
Nu sas er auf unde rait;
Si pliesen di Horn alle,
Do erchant man in dem schalle
Rulandes Horn Olifanden,
Do wainten Rulanden
Alle di von Cherlingen;
Do lie sein ros springen
Charl der tugentreich
Mit frewden ritterleich;
Durch liebe das getan wart,
Er hies im ziehen sein part
Durch des halsperges ringe,
Vnd fragte die Cherlinge,
Wie im das zaichen zeme,
[1] Do doucht sihs so geneme,
Das si [2] alles also taten,
[3] Vnd is danach seit haten
Votz man die Karte begund schern;
Do macht is lenger niht gewero.

Sect. XXIII.

NU cham wider zu Palligan
Ein Syrian sein undertane,
Der sprach: ich was mit listen
Chomen under di Cristen,
Do ich Charln den grimmigen Chaiser sach
Vnd horte wol, was er sprach,
[1] Er gehaisset uns gros vraise
Vnd frewt sich ewer raise,
Die ir daher habt getan;
Er gicht, schol er den leip han,
Er gerech seinen anden,
Dicke nennet er Rulanden
Vnd ander sein Gesellen;
Wier wellen oder enwelleo,
Wier muessen mit in streiten,
Wier wellen in danne entreiten
Vil lesterleich hin wider;
Si viellen ir venie da nider,
Do viel ich mit in zu tal,
Darumbe das ich mich verhal,
Vnd auch irn willen ervant;
Ir wurdet dicke do genant,
Si paten deo Herrn Crist,
An dem ir trost aller ist,
Das er ev muest vellen
Vnd ander ewer gesellen,
Vnd in gebe selde vnde sige;
Was hulf uos, ob ich das verswige
Ichn gesach so ritterleichen sin
Von geberde nie als von in
Vnd enwais, wes ich uns trosten mac
Ich gelebt mir nie so laiden tac.

Sect. XXIV.

DO sprach der Chunich Palligan;
La deine tumbe rede stan;
Is ist ir iungister tag;
Swas ir mir chumt in den slag,
Die muessen nach Rulande wert,
Darzu twinget si das swert
Das ist *Pretiosa* genant,
Das las ev allen sein bechant,

Das

3) Clarius idem Cod.
Wider die unser viend wesen.

Ad Sect. XXII.

1) Rectius MSC. Lizel.
Do ducht es sie so genem.
tum videbatur hoc ipsis tam pulcrum esse.

2) Cod. Lizel. pro: *alles*, habet: *alle sampt.*

3) Melius Cod. idem:
Und es darnach zum syten haten
Untz man die bert begond scheren.
Et id postea pro more haberent,
Donec (obtinuit mos) ut barbæ abraderentur.

Ad Sect. XXIII.

1) Cod. Lizel.
Er gehaisset unsz groszen fraysen,
Und frewet sich der raisen,
Die er doher hat getan.
Promittit (minatur) nobis magnam perniciem
Et lætatur de itinere,
Quod huc suscepit.

Ad

Das ist zu streite [1] mein ruef;
Do gebot der Chunich, und schuef,
Das di Haiden je sa
Pretiosa! Pretiosa!
Mit schalle rieffen da zu stunt,
Das in das zaihen wurde chunt;
Vntz das rueffen wart getan
Do begunde der Chunich Palligan
Dem Chaiser also nahen,
Das div Her an einander sahen;
[2] Des frewten sich di Haiden
Vnd achten unter in paiden,
Wie geleich ir wer an der zal
Do heten die haiden uber al
Czwai hundert [3] Zarracein
Wider einen Pilgerein;
Des wand der Chunich Palligan
Den sige vil gewis han;
Er was ouch ein so starch man,
Das er sich wafenen began
Mit gueten halspergen zwain
[4] Vier hohen leit er an di bain;
Er satz auf ein [5] vlintzhuet,
Vnd ein vesten Helm guet;
Sein waffenrock was lobes wert
Dar obe fuert er ein swert
Das wol zu paiden ekken snait;
Is was lanck, starch und prait
Vnd schone, als ein spiegelglas;
Nu er wol gewaffent was,
Do trat er in den stegeraif,
Das er an den satel nie graif,
Vntz er das ros uberschrait;
Sein schilt was dicke und prait
Vnd het gechoft also vil,
Das ich des wol gelauben wil,
Das nu chain arm man
Ein solichen schilt erzeugen chan.

Sect. XXV.

DO si so nahen quamen,
Das si dev horn vernamen,
Do begunde den Haiden
[1] De schal so vaste laiden,
Der do von Olifande [2] dos,
Das si des lebens verdros;
Do sprach der Chunich Palligan:
Swas er wil, das ist getan,
Der mir gestillet das horn,
Mirn wart nie nihtes so zorn;
Der sun zu dem Vatter sprach:
Herre mir wer ungemach,
Ob jemant heute vor mir strite;
Ir eret mich harte da mite
Vnd eret auch euch selbe michelsbas,
Das ir mir heut erlaubet das,
Das ich der erste sei dahin
Wand ich das pilleich bin;
Do sprach der Vatter: das schol sein,
Div ere wirt doch allev dein,
Der ich dier vil wol gan,
Wand ich bin schier ein alt man;
So mache ich dir undertan
Elleu div lant, di ich han,
Das si dir dienunde sint;
Ich warne dich, als mein chint,
Bejagest du heut di ere
Das hilfet dich immer mere.

Sect. XXVI.

DO nante der Chunich Palligan,
Die er zu den pesten wolde han;
Czwen Chunige grimmiges muetes
Den getraut er so wol guetes
Das er sein ere an si lies;
[1] Curlens der aine hies,
Vnd Clapamors der ander;
An denselben vand er
Baide di helffe und den muet,
Die er vil gerne nam fur guet;
Ich erchenne ev peide, sprach er, wol
Vnd wil di weil ich lewen schol
Ewern reichtum gerne meren
Vnd wil ev domit eren
Das ir meines sunes gesellen seit,
Vnd furet mit ev an den streit
Czwainzig herleich schar
So fure ich selbe zehen dar
[2] Dern get uns recht niht abe,
Ich wil das igeleichiu habe
Dreisig tausent und mere;
Ich frow mich des vil sere,
Das ich ie gelebt disen tach,
Das mir Charl entrinnen niht [3] mach.
Nu hebet eu mandleich dar,
Ich wil eu mach zwainzig schar;

Nemt

Ad Sect. XXIV.

1) *Mein ruef*, Symbolum militare, clamor militaris prœlium ineuntium, *das Feldgeschrey*; Gothis: *Herop*, Clamor militaris. Loccen. Lexic. Jur. Sueo-Goth. Alio nomine *kry*, *kreide* appellatur. vid. Celeb. Eccardum ad Monum. Catech. p. m. 25.
2) Cod. Lizel.
Do wapnetten sich die Haiden,
3) *Zarracein*, Saraceni.
4) Lege: *vier hosen*; quod firmat MSC. Lizel.
5) Rectius Cod. idem: *ainen ysen hut*.

Ad Sect. XXV.

1) Lege: *der schal*; quod & habet MSC. Lizel.
2) *Dos*, sonabat. vid. Notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 27. not. 12.

Ad Sect. XXVI.

1) Cod. Lizel.
Kurles der ain hiesz
Und Dappamors der ander.
2) Idem Cod.
Daran gat uns nütz abe.
3) Idem Cod. pro: *mach*, habet: *machen*.

Ad

Nemt die von Valpoten rot
Swas ich den zu tun ie gebot
Des warn si gern vleissich,
Ir tusent sint wol dreissich;
Darnach nemt die von Mers,
Die habent hie so vil Chunes hers,
Das dehain tewer muge sein.
Si sint gepruft, als swein,
Vnd sint ouch harte wol gar;
Darzu nemt di dritten schar
[4] Von Nobels und von Russe,
Di vierden von Playsunte und von der Chlavusse;
Von Solis schol di fumste sein;
Von Temples und von Ermin
Schol div sechste schar wesen,
Die sint vil dicke also genesen,
Das si beiagten michel lob;
Div sibent sei von Jerichob;
Von [5] Walges sei di achte
Die sint wol in der ahte;
Das man ir lop erchennet,
Swa man die pesten nennet;
Von Mores sei di neunde,
Di mich zu eim steten freunde
Von schulden haben gewunnen
Wande si wol dienen chunnen;
Div zehent sei von [6] Galye;
Di ainleft sei von [7] Orkane;
Di zwelift sei von Nioles
Den viel noch ie ein solich [8] ses,
Swa si zu streite quamen,
Das si den sige namen;
Die dreizehenden wil ich han
Von Valsen; swer div schol bestan,
Der engiltet is vil sere;
Si behertent heut ir ere,
Des weret ir mir jehende;
So sei die vierzehende
Von Sulten und von Perre,
Der trost ich mich vil verre;
So sei di fumfzehent schar
Von Dronten, [9] swas mir je gewar,
Das het ich uberwunden
Als schier das si is bevunden;
[10] Desselsen und Glessen die
Hant mer den viertzig tausent hie,
Das schol div sechzehent sein,
Di erfullent wol den willen mein;
Div sibenzehent di wirt guet,
Di hant des grimmigen Lewen muet,
Die Helde da von [11] Termalot,
Di laistent gerne mein gebot;
Di achzehent schult ir nemen
Von Prusse; wes euch wil gezemen;
Das muget ir mit in enden,
[12] Si geturren vil wol genenden;
So wil ich danne da bei,
Das die neunzehent da sei
[13] Von Chlammerse die werden;
Man ensunde uber alle die erden
Ir tugent niht geleiche chraft;
Noch bas beraite Ritterschaft,
So nemt di zwaintzigesten zu hant
Di da Turcopel sint genant.
Ir mochtet mit zwaintzig scharn
Vntz an der werlde ende varn.
Das ev niemant mecht widerstan;
Baide Rome und Lateran
Di gib ich dir sun zu lone,
Wirt dier der ern chrone
Noch heut ertailet mit lobe,
Die wirde swebet dir immer obe;

Sect. XXVII.

SO wil auch ich, sprach Palligan,
Czehen schar vil wol berait han,
Vnd wil danach vil gerne streben,
Das mir Charl sein leben
Vmbe Marsilien muess lassen
Div erste schar sei von Gasen,
Die sint lanc und also gros
Das is noch alle die bedros,
Div wider sev streiten scholden,
Wande si is vil harte en golten;
Div andert sei [1] von Preturs;
Div dritte sei von Siburs;
Von Ungers sei div vierde,
Die an lobeleicher gezierde
Ir vleis so verre hant gewant,
Das ich nie pesser Ritter vant;
[2] Von Imalisen sei div fuimste
Is wiert heut von ir chumfte
Vil manig Cristen sigelos;
Div sechste sei von [3] Malros;

Div

4) Cod. Lizel. habet:
Von Nablosz und von Rosse
Die vierd von Thedosse
Von Sols sal die funffte sein.
Notandum hic, quod io Fragmento Hist. de Bello Carol. M. cootra Sarac. eadem hæc res exponatur quidem, sed sub nominibus plerumque plane diversis.

5) Cod. Lizel. *von Wages.*

6) Cod. idem: *von Bale.*

7) Idem Cod. *von Orkale.*

8) *Ses* videtur hic denotare eventum.

9) *Swas mir je gewar*, quicquid mihi unquam resistebat. *gewar* est à *weren.*

10) Cod. Lizel.
Tesellen und Gessen die.

11) Cod. idem: *von Tormalot.*

12) i. e. *Audent admodum bene aggredi*; pugnare. *Nendente*, pro: *insurgentes* est ap. Notker. Ps. XCI, 12. adde Ps. XLIII, 6.

13) Cod. Lizel. *von Merse.*

Ad Sect. XXVII.

1) Cod. Lizel. habet: *Precors*, & in seq. ℣. *Sobors.*

2) Idem Cod. *von Tmante.*

3) Cod. Lizel. *Malros* & in ℣. seq. *Argalisen.*

4) Cod.

Div ſibent von Dargaliſen;
Di achte von [4] Gyniſen;
Di neunde von Tarpine,
Ir ere vnd auch di mine
Die chunnen ſi wol gemeren,
Des wil ich ſi immer eren;
Di zehent von Carpone;
Ich ſwer [5] under meiner chrone
Swelicher unſer heut entrinnet,
Das er nimmer mer gewinnet
Weder lehen noch aigen.
Do ſwuren di Vaigen,
Palligan vnd ſeine Man,
Swelicher ir entrunne von dan,
Swa man den gevienge,
Das man den zu hant [6] vienge.
[7] Des Chuniges [8] bruder Canabus,
Der ſprach zu Palligane alſus
Vnd zu anderen ſein geſellen:
[9] Div nu geheiliget wellen,
Die chomen her jeſa zu hant;
Hie iſt Apollo und Tervagant,
Die ſchulle wier anpeten,
Vnd den lieben Machmeten,
Ir leben hat ewichleichen chraft;
Do viel di tumbe Haidenſchaft
Ir venie fur di apgot,
Vnd ſprahen: ewer gebot
Das mues uns heute vriſten
Vnſer leben vor den Criſten,
Helfet uns das wir ſo geſigen
Das ſi hie tot von uns geligen
Das welle wir verſchulden
So fere gegen ewern hulden,
Das ir ere mueſſet han
Des dienſtes, der ev wirt getan.

Sect. XXVIII.

DA was geſetz auf ein wagen
Ein maſt mit ſtahel wol geslagen,
Da was ſein Vane geſtechet an,
Den zugen vor dem Here dan
Czwen ſtarcke [1] mere Ochſen gros,
Die man vil vaſte beslos,
Mit geweffen und mit wenden,
Das ſev niemant mocht erwenden;
Si zugen den wagen vur ſich;
Der vane was harte wunnechlich,
Man ſach von golde do an ſtan
Einen Tracken, der was wolgetan,
Der was innen hol,
Als er des windes wart vol,
So geparte er, als er lebte
[2] Vnd den leuten ſtrebte.
Ir geperde, di ſi taten,
Do ſi ir Gote paten,
Des wart der Chaiſer gewar.
Vnd zaigte den Criſten dar,
Wie lutzel ſi Got vorchten;
Nu ſecht an di verworchten,
Sprach er, wie ſi ſich vertobent,
Das ſi den tievel alſo lobent;
Si ſint vertiliget und ir nam
Von der Himeliſchen gemaiſam;
Das urtail iſt uber ſi getan,
Ir gelaube und ir tumber wan
Die werdent heut von uns geſchant;
Dem elleu hertze ſint erchant,
Der mues uns heut gehoren,
Vnd mues ir chraft zuſtoren
Durch ſein here namen drei.

Sect. XXIX.

NU warns an ein ander ſo bei
Das je zuſprengen wolten
Die da vorvechten ſcholten;
Das aine warn die Swabe,
Di frewten ſich der gabe
Vnd der eren grosleich,
Das ſi ſcholten vor dem reich
Des tages und immer ſtreiten,
Si begunden vroleich reiten
Mit dem Hertzoge Gerolte,
Der ſi da leiten ſcholte;
Munſgoy! rieffens alle,
Vnd ſpranчten mit dem ſchalle;
Do rieffen di Haiden je ſa
Pretioſa! Pretioſa!
Si plieſen ir horn uber al,
Des gueten Oliſandes ſchal,
Das was den Haiden vngemach;
Vil dicke Palligan ſprach
Swer im das horn gewunne
Baide in und alles ſein chunne
Wolt er immer darumbe [1] reichen;
Do lie zuſamme ſtreichen
Malprimes und Gerolt;
Si wolten des grimmen todes ſolt
An ein ander geben, mocht is ſein,
Das tatens mit gepern ſchein;
Dev Criſten und dev Haiden
Di ſtachen, das in baiden
Di ros geſaſſen darnider,
Si ſprungen aber auf wider;

Do

4) Cod. Lizel. *Byniſen*, & io ſeq. verſu: *Karpine.*
5) Idem Cod. *By meiner crone.*
6) Lege: *bienge.* quod & MSC. Lizel. habet.
7) Hic verſus com ſeqq. qui in hac ſectione ſiſtuntur, in MSC. Lizel. exhibeotur poſt 16. verſus Sectionis XXVII.
8) Cod. Lizel.
Des Kuniges Sun Kanabus.
9) Idem Cod. vitioſe habet:
Alle die geligen wöllen.
mallem legere: *geſigen.*

Ad Sect. XXVIII.

1) *Mere*, magni. vid. Notam meam ad Specim. Philoſ. Mor. Germ. Med. ævi Fab. 15. ỳ. 46.
2) Cod. Lizel.
Und gegen lüten ſtrebte.

Ad Sect. XXIX.

1) *Reichen*, divitiis cumulare.

2) Cod.

Do zaigten si mit den swerten
An ein ander was si gerten,
Ir slege wurden veintleich,
Idoch geschieden si sich;
Das schuef vil gros gedrenge,
Das weite velt wart zu enge
Vil manigem Sarraceine;
Gerolt und di sine
Di begunden ir nider schroten,
Vntz das si auf den toten
Czu iungist muesten reiten;
Man sach die Swabe streiten
Gueten Rittern vil geleich;
Si begunden das Gotes reich
Nach Ritters recht chouffen;
Do liessen di Haiden louffen
Ein schar zu helfe dirr schar,
Des wart der Chaiser gewar
Der lie dar naher springen
Mit den edlen Cherlingen;
Er rait seu zu zesmen pald an,
Do wart gestochen manic man
Das er in dem schilde gelac,
Vnd seinen jungisten tac
Mit seinen ougen ansach,
Gotfrit [2] des Chaisers banir stach
Durch einen [3] Chunich Haiden,
Das er sich muest scaiden
Von dem rosse und von der chrone;
Do hort man chlingen schone
Ein swert hies Schoiose,
Das des gelauben ein rose
Charl fuet an seiner hant,
Do wart manic Haiden mit [4] entrant,
So sere das im die sele auch enphiel
Hin in des Helle grundes Giel.

CAP. XI.

[1] Hie was geschehen ein grosser streit,
Das das velt lanc vnd preit
Mit toten alles bedecket was,
Baide plumen und das gras;
Nu wil ich hie den ersten lasn stan;
Von dem andern heb ich hie an,
Der was unmesseleichen vil,
Das ichs en tail hie nennen wil;
An dem streit achtzehen schar,
Die di Haiden prachten dar
Ain auf di werden Cristen,
Do wolt sev Got noch vristen
[2] Er half und noch den seinen
Den werden Pilgereinen,
Des schulle wir loben immer Got
Wand is was sein gebot;
Nu wil ich das hie lassen bestan
Vnd von dem Streit heben an.

Sect. I.

Als der Chaiser was geriten,
Do wart niht lenger gepiten;
Die Christen spranchten alle,
Munsgoy! wart mit schalle
[1] Gegroriet von den Cristen
Do wolt niht lenger vristen;
Der Haiden achtzehen schar,
Di cherten allesant dar;
Si heten di Cristen vmberiten,
Vnd liessen mit gleichen siten
An allen enden zu gan
Do liessen di Cristen stan
Ir ros vil stille [2] das was sin
Vnd cherten di sper gegen in,
Vnd liessen si dar in reiten;
Do gie is an ein streiten.
[3] Die Cristen habten zu wer,
Do dranc der Haiden her
All umme und umbe auf sie,
Der maniger do sein leben lie,
Sweliche do scholten dringen
Auf die von Cherlingen,
Die haten den [4] habich angerant,
Si mochten ein stainwant
[5] Als samfte han durch brochen,
Do wart Rulant gerochen
Des tages von seinen [6] magen
Das die Haiden vor in lagen
Als ie einn [7] hainic were
Von churtzen boumen swere
Swas ir [8] berurte,
Der Durdarten surte,
Die muesten des todes hervart;
Were der gute Durndart

Auf

---

2) Cod. Lizel. habet: *des Kaisers furer. banir* & vexillum & vexilliferum denotat, uti Gallorum *Enseigne*.
3) Idem Cod. *Kunig der Haiden*.
4) *Entrant*, divisus, discissus. *getrennet*.

Ad Cap. XI.

1) Hæc usque ad Sect. I. absunt à Cod. Lizeliano.
2) Mallem legere: *er half uns noch*.

Ad Sect. I.

1) MSC. Lizel. *Gekraygiert*; est autem idem ac: clamabatur. *kraygiren* idem est ac *krähen*, quod de clamore Gallorum proprie usurpatur, *clamorem* tamen denotat in genere; hinc nostrum *schreyen*, *kreischen*, Gallorum: *crier*, Angl. *crowe*. Kilian, in Etymol. *krayeren*, Cornicari, & vociferare, proclamare. conf. quæ dixi ad Cap. 10. Sect. 24. not. 1.

Tom. II. Rhythm. de Carol. M.

2) i. e. *Hoc erat effectus Prudentiæ*: Da war sinn und verstand darbey.
3) Cod. Lizel.
Die Cristen huben sich zu wer.
4) Locutio proverbialis: *den habich anrennen*, est se exponere summo periculo.
5) *Als samfte*, æque facile. vid. quæ dixi ad Cap. 8. Sect. 13. Codex Lizel. habet: *als leicht*.
6) *Magen*, cognatis. Cod. Lizel. *maugen*.
7) *Hainic* est ab *hain*, quod *sylvam* denotat. Cod. Lizel. habet:
Als ob es ein hag were.
8) Supple ex MSC. Lizel. *Weineman*.

9) Ar.

Auf zwelif haiden geslagen,
Swas ſi an mochten getragen,
Die wern von einem slage tot;
Als ſi geſahen die not
Do begundens von im hin varn
As die Huner vor dem [9] arn.

Sect. II.

DIe des tages ſcholten ſtriten,
Das warn die von Lutringen;
Die lieſſen ir ſwert chlingen
Durch maniges Haiden leip,
Die ir chint und ir weip
Nimmer mochten verchlagen;
Da wider wart ouch in erslagen
Der Criſten ein michel tail;
Si haten aber das unhail
Das ſi erslugen dehainen,
Si mueſten je umbe ainen
Tauſent oder mer verlieſen;
Da lie Got ſein wunder chieſen.

Sect. III.

[1] CZu der anderen zeiten
[2] Sach Burgundere ſtreiten,
Das ſi vil lutzel verlurn,
Vnd alle die den tot churn
Die ir ſwert slege dolten
Vnd in nicht entweichen wolten.

Sect. IV.

DIe von Brytanie vathten
Als die zu Gote gedachten,
Si lieſſen ſich nih durch brechen
Man ſach ſev vaſte rechen
Des werden Rulandes tot
Vnd auch der Chriſtenhait not
Ir lop und Gotes ere
Di wurden des tages ſo ſere
An den Haiden gemeret
Hie von der werlde gebote
Vnd ewichleich vor Gote.

Sect. V.

DA macht der alt Reichart
Vil manigen veſten helm ſchart,
Sein alter was do niht ſchein;
Er und die von Normendyn
Erten ſich ſelber unde Got,
Im half des [1] Oberſten gebot,
Das er ein reichen Chunige sluec,
Vnd werder Haiden genuec,
Vnd vor in allen genas,
Swie gra im doch der bart was.

Sect. VI.

RUlandes Neve Gebewin,
Der tet mit ſeinem leibe ſchin,
Das im Rulandes tot
Ein rewe was vor aller not;
Durch di groſſen ſwere
Het er recht die gepere,
Die der chune eber hat,
So er vor den hunden geſtat,
Die danne erreichet ſein zan,
Die let er ſehen, was er chan,
Alſo tet er auch Gebewin,
Er sluec vil manigen Sarracin
Des tages mit ſein ſelbes hant,
Er und die von Engellant
[1] Verſtunden harte wol ir ſtat,
Vnd machten manigen ſtreites ſat.

Sect. VII.

VOn Vlandern Aymunt
Der macht ir manigen ungeſunt,
Er und die Vleminge;
Baide helm und ringe
Wart ſo vil von in verſchroten,
Das ſi in mit den toten
Gemachten ein bruſt wer
Gegen dem vngetouften Her,
Swelich Haiden dar uber zu in
Gerait das was ſein ungewin,
Dem wart ſein alter benomen
Er mocht hin wider niht chomen
Vor den slegen, der ſi phlagen,
Vnd vor den toten, die da lagen.

Sect. VIII.

IOſſerans und die Vrieſen
Di taten des tages verlieſen
Manigem Haiden ſein leben;
Di gegen in begunden ſtreben,
Die wurden alle bedatht
Mit unzergenchleichen nacht;

Sect. IX.

OYier von Tennemartke
Der werte ſi ſo ſtarcke,

Das

9) *Ar*, *ari*, *are*, aquilam quidem denotat. Sueci dicunt *örn*, Belgæ: *arend.* ſed hic videtur denutare *avem quamvis ex rapto vivere ſolitam.* Sane *fiſchar* eſt avis, quæ piſcibus inſidiatur. vid. Staden. Expl. V. B. G. p.895.

Ad Sect. III.

1) Lege ex Cod. Lizel.
Zu der anderen ſytten.
Ex altera latere.

2) Lege iterum ex eod. Cod. *ſach man die.*

Ad Sect. V.

1) Per: *Oberſten*, Deus indigitatur.

Ad Sect. VI.

1) i. e. *Locum ſuum admodum bene tuebantur.*

Ad

Das ſein ere und der Sachſen
Von ſchulden mueſte wachſen.

Sect. X.

DEr Baier Hertzoge Naymis
Der machte des todes gewis
Vil manigen ungetouften;
Die der Baier slege chouften,
Di funden alſo herten chouff,
Das alle Haiden den touff
Vil gerne enphahen ſcholten,
Ob ſi gedenchen wolten,
Wie diu Criſtenhait genas,
Do zwai hundert was
Wider ain Criſten zu wer,
Do mecht das ſeldenlos her
Bei dem zaihen habn erchant,
Das ſi Got hat in ſeiner hant.

Sect. XI.

DO vachten di Rein Francken
Mit wercken und mit gedancken
Nach dem Himeliſchen preis
In ſo ritterleicher weis,
Das ſi do niemant [1] verdranc,
Wan den man ſchiere des betwanc,
Das er di ſele varn lies,
[2] Swa der laidige tievel hies.

Sect. XII.

SUſt vachten di Sarraceine
An Charl und an di ſine
Mit grimme an allen orten;
Baide ſtraſſen vnde Porten
Woltens in ir her gehowen han;
Div ſtate wart in niht gelan,
Swie harte ſis verſuchten,
Swelich des geruchten;
Das ſi zu vodriſt drungen hin,
Das wart it ewie ungewin;
Swas ſi irslugen dar nider,
Di andern habten niht wider,
[1] Das wart ouch in zu ſwure,
Doch alſam ein moure
Gelac der toten zwiſchen in,
Das was der Criſten gewin,
Swelich Haiden dar auf geſprancte,
Vnd andert halp wider hancte,
Dem wart ſein ſelde benomen;
Im macht diu helfe niht chomen,
So mach er ouch niht entweihen,
Da lie daruber ſtreihen
Der junge Chunich von Perſya,
Der wolt den leip verlieſen da,
Ern tete dem Chaiſer den tot;
Do chomen di Criſten in not;
Er pracht zwene Chunige dar
Vnd brach in der Baier Schar
Mit einem chreſtigem her,
Vnd sluec ſi vaſte aus der wer
Mit des grimmen todes ſpil,
Do ſtarp der Criſten vil;
Des wart Naymis gewar,
Vnde cherte mandleich dar,
Vnde wolte loſen ſeine man;
Er rait den jungen Chunich an,
Do wart mit ſwerten geslagen,
Das deheinen poſen zagen
Di not zu ſehen tochte,
Der do niht entweihen mochte;
Ir slege gaben ſolichen ſchal,
Das der andern slege uber al
[2] Aus diſem ſchalle wern tot.

Sect. XIII.

DO hort Charl diſe not,
Vnd ſach ouch do vil dicke
Von dem ſewre gros blicke;
Wol dan, ſprach er, Winiman,
Ich mues beſehen, ob ich chan,
Was den Baiern [1] werre;
[2] Nu was dar harte verre,
Ouch irte in di enge,
Do was vil gros gedrenge;
Swie chaume er wec do hin gwan
Do cham er und Wineman,
Als der ſpate regen chumt,
Der den leuten ſere an frewden frumt;
Wand man ſein chaume hat erpiten,
Alſo cham Charl geriten;
In ſach der Hertzoge Naymis
Do gerne, das iſt vil gewis,
Warumbe, das wil ich ev ſagen,
[3] In het der Haiden uberslagen,

Das

Ad Sect. XI.

1) Cod. Lizel. *dranc.*
2) Idem Cod. melius:
War ſie der laidig tiufel hieſs,
Quò (ſc. eos ire) Cacodæmon jubebat.

Ad Sect. XII.

1) Cod. Lizel. recte beneque:
Das ward auch in zu ſwre,
Hoch als ain mure.

2) MSC. Lizel.
Bey dieſem Schalle waren tot,
mens eſt, quod ſonus enſium hoſtilium comparatus ad ſonum, quem Chriſtianorum enſes edebant, nihil quaſi fuerit.

Ad Sect. XIII.

1) *Werre*, impediat, turbet, confundat, iis reſiſtat.
2) i. e. *Erat inſignis diſtantia*,
ſc. à Caroli M. copiis ad locum pugnæ Ducis Bavariæ.
3) Cod. Lizel.
In betten die Haiden geſlagen.

4) Idem

Das er auf dem ſatelpogen lac,
Were im noeh [4] warn ein slac,
So were das ros von im entladen.
Nu erwante Charl diſen ſchaden,
Er ptachte ein auſerwelten ſpies,
[5] Czu rechter tyoſt er lauffen lies,
Vnd ſtach durch Palliganes ehint;
Die noch vor dier geneſen ſint,
Sprach der Chaiſer, das iſt mein wan,
Di mugen wol deinen fride han;
Das vernam ſein veter Canabus,
Der ſprach zu Charl alſus:
Du haſt geſchadet genuec;
Er rait darnach und sluec
Dem Chaiſer ein slae gros,
Des er vil lutzel genos,
Er sluec in alſo ſere wider
Das er tot viel do nider.

Sect. XIV.

DIe mit im dar warn chomen,
Den was der troſt gar benomen,
Si waren des todes gewis,
Do naig der Hertzoge Naymis
Dem Chaiſer vroleich, und ſprach:
Den Longinus an dem Creuce ſtach,
Der lone ev, das ich bin geneſen;
Mein was ein ende nahen geweſen.
Nu mochten ſich di Haiden
Von den Criſten niht geſchaiden
Die nach dem jungen Chunige titen
Der nu den tot het erliten,
Der warn wol tauſent hundert;
Do ſi do niht geſundert
Von den Criſten werden mochten,
Alreſt wart do gevochten;
Sine gerten nihtes mere,
Wan das ſi den leip vil ſere
Vergulten und verchouften;
Alſo teten auch die getouften
Da wart der ſtahel geſchroten,
Das die wunden und die toten
Von den roſſen viellen dicke,
Man ſach div fewers plicke
Von den ſwerten vaſte ſpringen;
Man hort Shoyoſen chlingen
Vnd den guten Durndarten
Durch di helm und durch die [1] ſwarten.
Vil vaſte zu allen ſtunden,
E die haiden befunden
Die tugent von Durndarte,
Do was in ein michel ſcharte
Damit gchawen in ir ſchar,
Czu jungiſt wurden ſis gewar,
Vnd mochten doch niht entreiten.
Seit Adames zeiten
Erſtarp nie [2] nindert anderswa
Eins tages ſo maniget als da
Von ſwerten an ſo churtzer ſtat,
Si wurden alle ſtreites ſat;
Die under di Criſten warn chumen,
Den wart der leip ſo gar benumen,
Das it nie chainer
Hin wider aus cham, wen ainer.

Sect. XV.

DEr ſagte Palligane,
Das er ſeines ſuns was ane.
O we; Herre, ſprach er,
[1] Dar wier je quamen do her,
Das wil ich immer Gote chlagen,
Ewer ſun der iſt erslagen;
Vnſer ſelde hat ein ende;
Wier ſein nu ellende;
Die allerpeſten under uns
Volgten der banir ewers ſuns,
Vntz ſi alle tot ſint gelegen
Vns enmac nu niemant gegeben,
Iſn ſei an unſerm valle;
Vnſer Gote di slaffent alle,
Das ſi der tievel prenne
Vnd in di helle renne.
Nu het der Chunich Palligan,
Als ich ev e geſaget han,
Czehen Chunige und zehen ſchar.
Nu hies er im gewinnen dar
Die zehen Chunige zu hant,
Vnd chlagt in, wie er was geſchant
Czu dem ſchaden, den er hate;
Da wider ſprach vil drate
Ein Chunich der hies Ammoch:
Wir haben hie zehen ſchar noch
So lebent dort noch wol zehen ſchar,
Nu reit wir in zu helfe dar
Vnd tuen das ſchier das iſt guet
Wir ſchullen tun, als Charl tuet,
Er iſt der vodriſt an der not
Ern vnrichtet den marter, noch den tot,
Noch chainer slacht pine,
Alſo tuent auch alle di ſine,
Da von geſigent ſi zu aller zeit
Ich furicht der Criſten neit
Noch heute vil ſere,
Sin ſchuln idoch di ere
An uns ſo nimmer beiagen;
Wirn wetden gerner erslagen,

Den

4) Idem Codex: *worden ain ſchlag.*

5) Lege ex eod. MSC. *zu rechter zyt.*

Ad Sect. XIV.

1) *Swart*, cutis denſior; unde noſtrum *ſpeckſchwart.* vid. Spat im Teutſchen Sprach-Schaz p. 1958. hic in genere pro *cute* uſurpatur. Kilian. *Swaerde von den hoofde*, Cutis capitis. Angl. *the ſward of bacon*, pellicula, cutis lardi. *the ſward of earth*, terræ cutis, ſuperficies.

2) *Nindert*, nullibi. ita ſæpiſſime occurrit.

Ad Sect. XV.

1) Lege: *das*, ex Cod. Lizel.

Ad

Den wir entweihen ein fues;
Ich wais wol wer hie ſterben mues,
Dem geſchech div ſelbe ſwere,
Ob er dohaime were;
Die vaigen mugen ſich niht bewarn
Si ligen ſtille oder varn;
Lant ſi ſich nimmer geſehen
In geſchiecht doch das in ſol geſchehen.

CAP. XII.

HIe ſtrait der Chunich Palligan,
Der wart ſeines leibes an;
In vil churtzen ſtunden
Wart er uberwunden
Von dem Chaiſer, das iſt war;
Er sluee im ein vil gros ſchar.
Das ich ev hie wil chunden
In vil churtzen ſtunden,
Die Chunige und die Haiden
Mueſten ſich von dem leib ſchaiden
Darzue betwungen ſiv di Criſten,
Wan Got der wolt ſev niht lenger vriſten,
Si wurden alle erslagen,
Des ſchulle wir nimmer chlagen.
Den leſten Streit heb ich hie an
Das horet alle ſunder wan.

Sect. I.

ZU den ſeinen ſprach do Palligan:
Nu laſſet alle nach mir gan;
Swie ſieh Charl mit liſten wer,
Ich priche heut durch ſein her
So dicke her und hin,
Das wir zu iungiſt vnder in
Dehainen lentigen ſehen;
Do hies er reiten vnd ſpehen,
Wa der Chaiſer ſelber ſtreite,
Das er den allererſt anreite,
Vnd ſwuer bei allen ſeinen Goten,
Er sluge benamen Rapoten,
Der in muete mit dem horne,
Er getet im als zorne,
[1] Das enchunde er nimmer bewarn
Do ſprancte er zu mit zehen ſcharn,
Als in der Chaiſer chomen ſach,
Do ſach er auf, unde ſprach:
Criſt Herre durch dein wunden
Erloſe uns vor diſen hunden
Mit deines poten troſte,
Der Gedeonen loſte,
Laſſe uns das liecht ſcheinen
Vntz ieh den Neven meinen
An ir leibe hab gerochen.
Dieweil er das het geſprochen,
Do lie der Chunich Palligan
Mit grimme an Rapoten gan
Der in muet mit dem horne
Den ſtach der gar verlorne,
Das er tot viel da nider;
Do zuchte er ſein ſpies wider
Vnd nam des Chaiſers war.

Sect. II.

DO ſprancte Charl vnd naiget dar
Einen alſo chreſtigen ſpies,
Das er ſich niht zubrechen lies
Swie harte an diſer zuvart
Der roſſe chraft [1] enpunden wart,
Si haten paide doch di chunſt,
Das ſi nach veintleicher [2] gunſt
An ein ander rechte traffen
An den ſchilten auf di waffen;
Nu het ir ietweders ſchaft
Von der groſſe ſolich chraft,
Das ſi vor den ſtiehen gantz beliben
Si wurden alſo dar getriben,
Das di ſatel paide brachen
Vnd baide an ein ander ſtachen
Von den Roſſen dar nider,
Do habten div Here wider,
Die Criſten vnd die Haiden,
Is was wol chunt in baiden,
Ob ſi zu geſprenget haten,
Das ſi di ros ertraten,
Da were worden ein ſtreit,
Das baide in churtzer zeit
Das leben mueſten verlieſen;
Nu wolten ſi baide chieſen,
Weder den ſige erwurbe,
Si dauchte wer da ſturbe.
Des her wurde uberwunden
Do nach in churtzen ſtunden.

Sect. III.

DO diſe Chunige baide
In ſelben harte laide
Nider quamen an das gras,
[1] Als is do gevallen was
Danach mueſten ſi is geben,
[2] Das is niht galt wen das leben;
Si warn doch vil unverzait,
Si lieſſen pede, ſo man ſait
Vil veintleich an ein ander an;
Ir ſchilte wurden her dan

In

Ad Sect. I.

1) i. e. *Hoc numquam potuit verum reddere*, in effectum deducere.

Ad Sect. II.

1) MSC. Lizel. *enpunden.*

2) *Gunſt* hic ponitur κατ' ἀντίφρασιν pro *odio*, quod epitheton ſatis manifeſtum reddit.

Ad Sect. III.

1) i. e. *Cogebantur ſe accommodare ſtatui rerum praeſenti.*

2) Cod. Lizel.
Wie es nitz galt wen das leben.

3) *Fra-*

In churtzer zeit gehouwen;
Si liessen vaste schouwen
Mit den slegen di si slugen,
Das si pede an einander trugen
Vil veintleich feintschaft;
Nu het Palligan di chraft,
Das er zwe Halsperge antruech,
Vnd ouch so grosse slege sluech
Do Charl chaume vor gestunt,
Do tet er als [3] di frumen tunt
Er erschrach von seinen slegen niht;
Mocht er hin wider geslagen icht,
Das wart auch niht gesaumet,
[4] In was also gerumet,
Das sev chain grieswarte schiet;
Das dauchte di haidenischen diet
Ein selde noch ir wane;
Si westen an Palligane,
So si iahen, solich chraft
Das er wurde sigehaft;
Swas er nu wunders begie,
Im entwaich der Gotes chemphe nie;
Er vertrueck im auch chain slac,
Is was ein herter beiac
Des ir ietweder gerte.

Sect. IV.

DO dirre streit werte
Mit vil grosser eile
Ein vil lange weile.
Do sprach der Chunig Palligan:
Charl wir schuln uns schaiden lan;
Du scholt mir dein swert geben,
Ich wil dich gerne lassen leben,
Vmbe das du werdest mein man;
Swa ich dich danne geeren chan,
Do wil ich niht wider streben
Vnd wil dir gueten fride geben,
Ich wil durch dein frumchait
[1] Mein laster und mein hertzenlait
Baide verchiesen vnd [2] verchlagen;
Du hast mir mein sun erslagen,
Der mein frewde bei im truec,
Vnd werder Fursten genuec,
Vnd hast mein erbe besessen,
Des wil ich alles vergessen;
Du hast verwuest mein lant
Des han ich dich durch das gemant,
Das du wissest wie vil
Ich durch dich verchiesen wil,
Wil du mir des niht verzeihen
So wil ich dier Yspanien leihen
Vnd wil dir leihen vnde geben
Di weile wir [3] pedesant leben.

Sect. V.

CHarl sprach mit witzen:
Ich wil das erbe besitzen.
Vil gerne, ob mir sein Got gan,
Das niemant wol verdienen chan,
Das wert ouch di lenge
Das mir von anegenge
Gemachet und gehaissen ist,
[1] Dar mich der Heilige Crist
Mit seinem pluet gechouffet hat;
Wild du sehen meinen rat,
So gelaub an den [2] mit alle,
Der uns von Adames valle
Mit seiner Marter hat gechouft;
Wirdestu durch in getouft,
Vnd beheldest sein gebot,
Vnd vercheusest dein apgot,
Er geit dir mer richtumes
Vnd ern und rumes,
Danne menschleich chunne
Auf der erden ie gewunne.

Sect.

3) *Frumen*, fortes.
4. MSC. Lizel.

In was also geraumet,
Das sie kain gryszwart schiet.

Mens videtur esse, quod ipsis fuerit constitutum, ne quis eos (licet in mortis periculo versantes) separaret. hujus *raumen* significetio superest in derivativo: *anberaumen*; quod, uti Spat in dem Teutschen Sprach-Schaz notat, idem est ac: *constituere*, *statuere*, *proponere*, *animo destinare*. *Grieswart* est vox ad rem Torneamentariam pertinens: In Rüxneri Turnlerbuch (quod opus multa quidem habet supposititia, multa tamen etiem continet à vero non aliena) passim mentio fit *der Grieswärtel*; horum munus fuisse, ut curarent, ne quid violentius contra leges Torneamentorum fieret, ex hoc ipso loco apperet. In Twingeri Vocab. Lat. Germ. MSC. legitur: *Griefelwarte*, Justicionarius. In ejusdem vocab. Lat. Germ. MSC. est Agonotheta *Grieswarte*. Justiciarius; *Grieswarter*. in Fragmento Hist. de Bello Carol. M. contre Sarac. occurrit *Grizwartel*, nam ℣. 4392. dicitur:

Thie Grizwartel sie maneten
Ainander si auranten.

Unde etiam liquet ipsorum munus fuisse, ut pugnæ signum derent. Est hæc vox à *warten*, observare, curare, & *Gries*. Arene, eut à *Krieg*, bellum.

Ad Sect. IV.

1) *Mein laster*, meam injuriam, sc. quâ me affecisti, *Laster* pro *injuriá* etiam aliis usurpatur. in Libro Salico B. Ecclesiæ S. Thomæ Argentinensis fol. 298. a. in Instr. de An. 1441. legitur: *es ist ouch beret worden, wenne daz zu schulden kumpt, daz die vorgeniempten Kouffer oder ire nachkomen debeinest manen wirdent, daz danne die vorgeniempten unser bürgen ir boten mit solichen brieffen gütlich empfahen, und die manbrieffe von inen nemen süllent und inen weder* laster *noch leid tun süllent.*
2) *Verchlagen* hic singularem plane habet significationem, & idem significat, ac: *seponere querelam*, non amplius queri de aliquo facto. mens itaque hujus versus est, quod velit injuriam, & inde ortum dolorem negligere, & querelam eâ de re seponere.
3) Cod. Lizel. *bayde sampt leben.*

Ad Sect. V.

1) Rectius MSC. Lizel. *das mir der* &c.
2) *Mit alle*, omnino.

Ad

Sect. VI.

DO ſprach der Chunich Palligan:
Was haſt du vaiger man getan
Das du [1] verſprichecſt dein leben,
Das ich dir gerne wolde geben,
Vnd dar zu michel ere;
Nu haſt du doch niht mere,
Wand einen ploſſen halſperg an dier,
Dawider han ich zwene an mier.
Mein Got der haiſſet Tervagant,
Der dir den ſchilt [2] vor der hant
Mit meinen handen hat geſlagen;
Nu wil ich dier wider ſagen,
Seit du genaden niht engerſt,
So iſt ouch recht das dus enperſt;
Wo iſt nu dein Herre Criſt
Des helf du ſo gewis piſt,
Swes er muge, des helf er dier
Ich fure dein houpt mit mier
Uber ſein willen hinnen.
Meinem Got Tervagant zu minnen

Sect. VII.

DU vermiſſeſt dich zu vil,
Das ichs niht mer horen wil,
Sprach der Chaiſer zuhant,
Nu helfe ot dir Tervagant,
Dein lieber bergeſelle,
Er ſchol dich in die helle
In churtzen zeiten pringen;
Do lieſſens aber chlingen
Di ſwert mit chreftigen ſlegen
Der begunden ſi auf einander legen,
Swas ſi ir gelaiſten [1] mochte;
Da wart ſo vil gevochten,
Das ſi alle wurden wunderhaft
Wa ſi bede nemen di chraft
Do ir jetweder gab und enphie
Manigen ſlac, der nahen gie,
Vnd doch den ſtahel niht enſnait,
Vnd der vil groſſen arbait
Einen laſt auf ſich geluden,
Do begunde der Chaiſer muden;
Swas er auf den Haiden geſluec,
Wan er zwene halſperge antruec,
Do durch mocht er geſlahen niht,
Verſchartet er den ainen icht,
Den andern mueſt er gantz lan;
Do trat der Chunich Palligan
Dem Chaiſer zue mit neide,
Vnd verſchriet im ſein [2] geſmeide,
Baide helm vnd den halſperc,
Vnd woricht im ſo getane were,
Das er im den helm abeſluec,
Darzu des hares genuec;
Do begunden di Haiden ſchallen
Das Charl mueſt vallen,
Das was an aller ſlachte wanc
Baide ir wane und auch ir gedanc;
[3] Nu gedacht auch Got etſwes,
Charln dem cham under des
Ein helfe vnd ein ſolich troſt,
Das er von ſorgen wart erloſt;
Ich ſag ev wa von das geſchach,
Er horte, das Got ſelbe ſprach
Von dem himel hernider:
Charl, habe dir gar wider
[4] Ruwe, ſelde unde chraft
Das du beut an der Haidenſchaft
Beherteſt alle dein ere,
[5] Nu enſpar den man niht mere,
Das urtail iſt uber in getan;
Die dir heut wellen widerſtan
Den iſt verfluecht ir leben,
Dir iſt der ſige an in gegeben;
Do der Chaiſer das vernam,
[6] Sein leip zu groſſen chreften cham,
[7] Er naige hin zu Gote wert,
Vnd hueb Sboyoſen ſein ſwert,
[8] Vnd ſlueg, das Palligane wuet
Durch den helm vnd durch den [9] vlinshuet,
Das er vor ſeinen fueſſen lac,
Vnd gab im aber ein ſlac,
Der ſchied in von dem leben
Do ruchte Got zu geben
Ein liecht der Criſten diet,
Do mit er ſev alle ſchiet
Von der mude vnd von der hitze;
Er gab in chraft vnd witze.

Sect.

Ad Sect. VI.

1) *Verſprichecſt*, loquendo rejicis, deſtruis.
2) Lege: *Von der hant*, qood habet Cod. Lizel.

Ad Sect. VII.

1) Cod. Lizel. *mochten.*

2) *Geſmeide*, tegumenta corporis ex metallo facta. Gloſſ. S. Emmerani apud Pez. p. 406. *ſmidono*, metallorum.

3) Cod. Lizel.

Do gedocht auch Got etwes,

4) *Ruwe*, hic non *pœnitentiam*, aut *luctum*, uti alias, ſignificat, ſed *quietem*. Antiquiores etiam pro quiete *rauuo* dixerunt. vid. Notk. Pſ. IV, 9. & XI, 9. Gloſſæ Monſeenſes p. 365. *rauuo*, requietionis. it. p. 392. *rauuo*, refectione.
5) i. e. *Nunc parce huic homini non ulterius.*
6) In Cod. Lizel. hæc leguntur:

Sein leip zu ſulchen crefften kam
Das er ſich das wol verſach
Und es offenlichen jach
Das von Menſchen kunne
Nyman di crafft gewunne.
Do naig er hin zu Gote werck.
Und erhub joyoſen ſein ſchwert.

7) Hanc Lectionem præfero Lectioni Codicis Lizeliani; eſt autem: *Er naige hin zu Gote wert*, idem ac: Inclinabat ſe (venerabundus) coram Deo.
8) Melius Cod. Lizel. *das es Paligane wu(o)t.*
9) Pro: *vlinshut*, quod ſupra jam habuimus, in Codice Argentinenſi iterum MSC. Lizelianum habet: *yſenhut.*

Ad

Sect. VIII.

DAs der Chunich lag erslagen
Des begunden die Haiden verzagen,
Si verlurn ir chraft vnd ir sin
Michel not wart vnder in,
Czu fluchte huben si sich.
Do [1] nerte sich mandleich,
Als in div not do zu twanch;
Der Chaiser auf ein Ros spranch
[2] Vil rinchleich an stegeraif,
Einen starchen spies er begraif,
Vnd tief die Cristen an,
Er sprach: swer mir gutes gan,
Der helfe, das der werde
Rulant gerochen werde.
Des warn di Cristen berait,
Si hulfen im rechen sein lait,
Vnd erten auch [3] di namen drei;
Baide verre vnde bei
Sluc man der Haiden zu tal,
Vntz das Velt uberal
Geverbet mit dem plute was,
Vnd baide plumen vnde gras
Mit dem pluete gar bevlossen
Vnd di wasser dar abe gegossen;
Div Saybra wart darabe rot,
So vil gelac ir do tot;
Do si fluhen zu den schiffen
E si di vart ergriffen,
Do sluec mans als gar danider,
Das ir chainer hin wider
Gesagte me das mere,
Was in geschehen were.

CAP. XIII.

ALhie habent die streit ein Ende
An alle missewende,
Nu wil ich di streit lassen bestan,
Vnd wil ev sagen von dem Man,
Der Marsilie ist genant;
Di mer wurden im bechant,
Das sein Herre Palligan
Des leibes was wotden an;
Vnd die Chunige alle geleich;
Des erschracht er grosleich,
Vnd alle di von Sarragos;
Do wart ein jamer also gros
Von mannen vnd von weiben,
Man chunde is nimmer vol schreiben
Von solichem jamer, als do geschach,
Do was in alle so gach,
Czu den freunden si alle liessen
Mit lauter stimme si riessen,
Charl hat gesiget an
Vnserm Chunige Palligan;
Noch sag ich ev me,
Marsilie wart vor laide so we,
Vnd chom in also grosseu not
Vnd lag do sa zuhant tot;
Nu wil ich furbas sagen
Vnd wil hie lassen das chlagen.

Sect. I.

DO Marsilies horte sagen,
Das sein Herre was erslagen,
Do schuef sein selbes swere
Vnd ouch das pose mere,
Das er so grosleich erschrack,
Das er vor laide tot lack.
Premunda sein getrewes weip
Div chlagte sere sein leip
[1] Is mein totleich hertze ser
[2] Vnd doch di sele michels met,
Sprach di vrow wolgeporn,
Das du die sele hast verlorn,
Mocht ich dir chomen zu haile,
Darumbe were vaile,
Alles das guet, das ich han,
Nu mag des laider niht ergan,
Dich mag niemant wider gewinnen,
Dein sele mues immer ptinnen.

Sect.

Ad Sect. VIII.

1) Cod. Lizel.
Und nert sich ir jeclich.
neren est salvare, liberare à malo, à periculo. Rhythm. de S. Aonon. §. 15.
Dü gedachti der listige man,
Wie her sich mochte generian.
Tunc cogitabat callidus vir
Quomodo se posset *liberare.*

2) i. e. *Admodum promte sine stapede.* Antiquitus generosum ducebant equo insilire, eumque regere jubis apprehensis, ceu loquitue Olivarius Veedius in Exposit. sigillor. Comitum Flaode. p. 9. adde Heinecc. de Vetee. Germanoe. aliorumque Sigillis Part. II. c. 3. §. 19. hinc non raro sigillis equitantes sine stapedibus repræsentatos videmus.

3) *Namen dry*, tres personas SS. Trinitatis. *Namen* pro persona sæpe adhibetur. In Hist. Lucidarii dicitur: *Der Jünger fraget, was sollen wir gelauben. der Meister sprach, das in Got* drey namen *sein. und das die* drey oamen *ein ware Gotheit ist.* In Goomol. meo MSC. lat. 5. legitur:
Die Juden wundernt wi das si
Das ein Got ist der namen dei.
hinc *Manns-Namen* masculini geoeris persooa. *Frouwen-Namen*, Fœmina. Jus Statut. Argentin. à Schilteeo collectum lib. 3. c. 352. *Es sollen bynnanfurder alle* Mannes-Nameo und Feoweo-Namen, *wie die genant sint &c. nemliche die* Manns-Nameo *sweren, und die Frowen globen by truwen an eides stat.*

Ad Cap. XIII. Sect. I.

1) Cod. Lizel. rectius:
Es ist mein totlich herze sere,
Est mihi lethale cordis vulnus.

2) Hic versus peæcedenti antepooi debet, uti quoque in Cod. Lizel. antepositus reperitur.

Ad

Sect. II.

IN der walstat vnd anderswa
[1] In den schiffen an der Saybra
Namen di Cristen gar
Swas die Haiden prachten dar,
Ein michel wunder guetes;
Got ist noch des muetes
Das er di im getrew sint
Beretet als seineu chint;
Do die Haiden ersturben
Vnd die Cristen [2] erburwen
Ein roub vnmassen gros
Do cherten si gegen Sarragos
Hin zu Marsilies veste,
Da wurden si liebe geste,
Das wart mit gueten werchen schein,
Premunda die Chunigein
Die gebot vnde bat,
Das man purc vnde stat
Vfslusse, vnd lies in
Mit allem seinem her dar in;
Deu Chunigin gegen im giene,
Do si den Chaiser enphiench,
Mit demselben gruesse
Viel si im zu fuesse,
Heiliger Chaiser, sprach si do,
Ichn wart nie nihtes so vro,
So das ich eu gesehen han;
Swas ich wider Got han getan,
Das puesse ich vil gerne,
Helfet mir das ichs gelerne;
Ich bin vnwissunde verlorn;
Ich want das peste han erchorn,
Da bin ich laider an betrogen,
Der tievel hat mich hin gezogen,
Vnd hat mir den sin benomen
Nu seit ir mir zu troste chomen;
Ich gelaub an [3] ewer warhait,
Vnd bin der touffe berait,
Helfet mir armen weibe
Seit an ewerm leibe
Alle Gotes gaben sint
Das ich der Cristenhait chint
Werden muesse vnde sein;
Is ist ein gier des Hertzen mein,
Das mir der oberist Got
Vnd seine Heiligen gebot
Czu rechte werden bechant,
Ich bin gehorsam zu hant
Vnd hin noch immer mere
Aller Gotleichen ere,
Vnd sten in ewerm gebote.

Sect. III.

DEs begunde er ir vnd Gote
Genade vnd danc sagen,
[1] Das wart ein waster getragen,
Das wart gesegent als wol
Sam ein touf zu recht schol;
Als schire das geschach
[2] Den gelauben man ir vorsprach,
Vnd touft sei in den namen Drei,
Do wir noch Got erehennen bei,
Vnd hies sei Juliane;
Der Gotes vndertane
Charl der hueb di Vrowen,
Vnd lie sei da bei schowen,
Das er ir touf vro was,
Das si an der sele genas;
Do die Vrow volle quam,
Das si mit warhait vernam,
Wie sie Got minnen scholte,
Als si vil gerne wolde,
Das sach man sei wol zaigen;
Baide ir [3] Erbe vnd ir aigen
Vnd darzu alle ir varunde habe,
Des tet si sich durch Got abe
Vnd stiste ein pischtum reich;
Also vollichleich
Cham ir der Heilige geist zu.
Des andern margens fru
Wart Charl des zu rate
Das er hinwider drate
An di walstat rite,
Da er mit Palligane strite
Vnd bestatet di toten sein;
Do rait di rain Chunigin
Mit dem Chaiser vmbe das;
Irn getet nie churtzweile bas,
So das si in horte vnd sach
Durch div wort, di er von Got sprach
Der nam si mit dem hertzen war
Vnd erfulte si mit den werchen gar.

Sect. IV.

DO der streit was gewesen,
Da hies der Chaiser auslesen

Die

Ad Sect. II.

1) Cod. Lizel.
In den schiffen und an der Saybra.

2) *Erburuuen*, acquirebant.

3) *Warheit* ponitur hic pro religione, Doctrina Fidei.

Ad Sect. III.

1) Cod. Lizel. melius.
Dar wart ein wasser getragen.

2) *Den gelauben*, Symbolum Apostolicum. De Symboli Apostolici recitatione in Baptismo Catechumenorum vid. Celeberr. DN. Eccard in praef. ad Monum. Catech. §. 2.

3) Notari hic omnino meretur oppositio *des Erbs und Aigens*, & *der fahrenden hab*; illud *immobilia*, hoc *mobilia* denotat.

Die Criſten toten gar;
Der namens [1] bei den berten war,
Do bei wurden ſi zuhant
Baide funden vnd wol erchant;
Das ir ſo maniger lac erslagen
Das begunde Charl ſere chlagen,
Vntz is div vrowe geſach;
Czu dem Chaiſer ſi ſprach:
Durch Got lat ewer chlagen ſein,
Is iſt doch der geloube mein,
Die an dem rechten ſint gelegen
Den ſei der groſſe Gotes ſegen
So vollichleich gegeben,
Das ſi vor Got immer leben;
Ir tot iſt [2] ſeldenbere
Man chlage di ſundere,
Die hie totleich ſint erſtorben
Di ewern hant Gotes hulde erworben;
Got muſſe vns ir genieſſe lan
Si ſint alle heilig ane wan.

Sect. V.

NU nam den Chaiſer wunder,
Vnd die Criſten alle beſunder,
Das ſi ſo weizleichen ſprach;
Des maſſet er ſein vngemach
Vnd enchlagte niht mere
Donach ſo rehte ſere,
Als er do vor tet;
Mit [1] ſalme vnd mit gebet
Ir toten ſi begruben,
[2] Die wunden ſi aufhuben
Swas do Herren lac tot,
Die ſchuef Charl, das man [3] ſot,
Vnd ſulte mit ir gebaine
Drei ſarich von mermelſteine.
Nu beſatzte er die marcke,
Vnd ſant di drei ſarcke
[4] Zu ſante Romane,
Do hant ſi manigen ane
Gemachet ſeiner [5] harnſchar;
Swer durch ir willen chumt dar
Sundic oder vngeſunt,
Dem wirt da ſolich genade chunt
Das er danne vert mit haile,
An dem jungiſten urtaile
Mueſſen ſi vnſer niht vergeſſen,
Si habent das Gotes reich beſeſſen.

Sect. VI.

DO der ſtreit geſtriten was,
Alſo das Charl genas,

Vnd

Ad Sect. IV.

1) Cod. Lizel. *by dem bar.* ſed melius: *bey den berten.* vid. ſupra.
2) *Seldenbere*, pariens felicitatem, fertilis felicitate.

Ad Sect. V.

1) *Mit Salme*, Pſalmis & Canticis. Aotiquus Francorum, poſtquam Chriſtianam amplexi ſunt religionem, mos fuit, ioter Pſalmos & cantica funera celebrare. de Crotildi, Clodovæi M. uxore Gregor. Turon. in Hiſtor. Eccleſ. Franc. lib. 4. c. 1. *quæ Pariſius* cum magno pſallentio *deportata in Sacrario Baſilicæ S. Petri ad latus Chlodovechi Regis ſepulta eſt.* Ad quem locum Ruinartus notat in Cod. Regio legi: *Pſallentium choro.* in Cod. Monaſterii Boccenſis: *Pſallentium præconio.*
2) *Di wunden*, vulneratos, die verwundeten.
3) *Sot*, conjicio eſſe à *ſieden*, eoquere. Soleot ſcil. oſſa mortuorum, ut corruptioni eo miaus ſint obnoxia, excoqui. *das man ſot*, itaque eſt: ut eoquerentur.
4) Videtur deuotari Mouaſteriom *S. Romani* dictum ad Iſaram in Allobrogibus io Diœceſi Viennenſi ſitum; de quo vide Valeſium in Notit. Galliar. p. 580.
5) *Harnſchar* etiam habet Codex Lizel. hæc eadem vox etiam occurrit in Hiſt. MSC. de Triſtan, in qua fol. m. 93. b. 2. hæc leguotur:

Si begunden es under in
Vil lachen und ſpotten;
Der ritter mit der rotten;
Der Her mit der harnſchar
Der nam alles cleine war.

Harnſchar cenſeo eſſe idem cum *Haranſcara*, quæ vox legitur in *ϱυϑμῷ* Lud. R. occeuto ℣. 27. &, ceu Schilterus recte arbitratur, compoſita eſt ex *Har*, crinis, & *skerin*, abſcindere, radere; ac primo *tonſuram Capillorum*, & conſequenter *ſpeciem pœnæ ignominioſæ* & ſervilis denotat. Denique latius pro *omni vexatione*, quæ ſcurris fieri ſolet, ſumitur. in LL. Longob. lib. 3. tit. 1. l. 43. legitur: *Harniſcara* (Cod. vulgaris habet: *Ariſcada*) in Capitularibus R. R. Francorum apud Baluz. paſſim: *Harmiſcara;* pro qua & *Harſcaram* legi Sirmondus in notis ad Capitul. p. 766. tradit. Reperitur & *Harmiſcare.* vide Innocentii III. Epiſt. Lib. XIII. Ep. 135. ut &: *Armiſcara*, ap. Camill. Peregrinum in Hiſtor. Loogob. fol. 101. Mihi videtur vox hæc denotaſſe primum *detonſionem capillorum cum flagellatione conjungi ſolitam.* Hoc probatur hiſce: Apud Notk. Pſal. LXXII, 5. verba: Et cum hominibus non *flagellabuntur*, ita ſunt tranſlata: Und ſameut in ne werdent ſie *gebarinſcarot.* Gl. Mooſeenſes io Pezii Theſ. Anecd. T. I. p. 387. *Haramſcara*, percuſſio. Eæd. p. 390. *Haramſcara*, percuſſiooes. Eæd. p. 382. *Haramſcarot*, percutit. Eæd. pag. 349. *Haramſcaras*, plagas. Eæd. p. 239. *Haranſcara*, plagas. Eæd. p. 334. *Harmſcara*, plaga. Ut itaque *Haramſcaram* ſuſtinuerit, qui, ut Bruniogus Abbas in Chrooico Laurisham. apud Freher. Rer. Germ. Tomo I. p. m. 125. loquitur, *cute & capillis fuit privatus*, dem Haut nod Haar abgeſchlagen worden; de qua pœna vide Schilter. l. c. & Auctorem Actor. Lindav. Tom. I. p. 827. Poſtea in genere pro *pœna* fuit vocabulum hoc adhibitum; quo ſenſu io pleriſque Capitularium R. R. Francorum locis exponi debet. Apud Notk. Pſ. LXXII, 14. verba: mea *caſtigatio*, redduotur: min *barinſcara.* Deuique pro omni malo, quo quis afflictus eſt, uſorpatum reperitur; & hoc ſenſu hic loci explicari debet. Mens enim Auctoris noſtri eſt, quod ope reliquiarum in Monaſterium Romanenſe tranſlatarum à malis animi & corporis multi fueriot liberati. Plura de *Haranſcara* notatu digna legi poſſunt apud du Freſne in Gloſſar. Latino-Barb. & Speelmann.

in

Vnd er di Haiden uberwant,
Do chert er wider zuhant
Do er Rulanden weſte;
Sein trewe was ſo veſte
Das er ſein ſelten vergas,
[1] Et gedacht ie bas und bas,
In betwanc ſein gros trewe,
Das im des hertzen rewe
Beide [2] rube und eſſen nam,
Vntz er zu Runceſale quam
Czu ſeinem Neven hinwider;
Er erpaiſt gahes danider
Do er ſach ligen aine
Auf einem mermelſtaine
Seinen Neven Rulanden;
Mit ſein ſelbes handen
Hueb er in auf ſein ſchos,
Mit den armen er in umslos,
Vnd druchte in an ſein pruſt,
Er wart vil dicke gechuſt;
[3] Des Charln lutzel bedros,
Der tegen von ſein ougen vlos,
[4] Swie der were waſſervar,
Er giench idoch von hertzen gar
Vmbe ſeins lieben neven tot;
[5] Is iſt gar ane not,
Ob immer man den tac geſicht,
Da im groſſer jammer an geſchicht,
Denne im do geſchehen was;
Si erpaiſten nider auf das gras,
Vnd giengen nach ir magen,
Die da erslagen lagen,
Vnd liten ſolich vngemach,
Das is nimen geſach,
Er mueſte mit im wainen;
Do ſi manigen helt tainen
Aufhueben unde chlagten,
Vnd manige ſo verzagten
Durch ir ſchadeleichen not,
Das ſi niderſigen vur tot,
Wer enthabte ſich darunder,
Der do ſach di groſſen wunder,
Isn muſſe im erparmen,
Do Charl zwiſchen ſeinen armen
Hate Rulanden,
Vnd wante in mit ſeinen handen
Vil dicke hin und her;
O we! Rulant ſprach er,
Hertzenlieber Neve mein,
Des mues Got mein gezeuge ſein,
Das ich vil ungerne lebe;
Is were mir ein liebe gebe,
Das ich mit dier mueſt in das grab,
Du were meines alters ſtab,
Vnd were ein ſeul meiner eren,
Di chunde du wol gemeren,
Vnd were ein Voricht aller der
Di mit veint warn untz her;
Du were meiner ougen wunne,
Vnd ein troſt in deinem chunne;
Du macheſt manigen dienſt mir,
Ich gewan nie frewde den von dir;
An dier ſtunt aller mein rat,
Ichn getet nie lobeleich tat,
Isn were von den ſchulden dein,
Von dier cham alle di ſelde mein;
Du were mein zesmeu hant;
O we! lieber neve Rulant,
Wie gat mein dine an dir ſtunt;
Swas mir di veint nu tunt,
[6] Das enrichet niemant ane bet,
Als dein vil werder leip tet;
Getrewes hertz tainer leip,
Is getruec nie vrowe noch weip
So gar ein auserwelt chint;
Alle die tugent di nu ſint
Di hæten an dir gantzen chraft
Mit volchomenner maiſterſchaft.
Were is niht wider Gote
Vnd wider ſein gebote
So pet ich in vil ſere,
Das ich nimmer tac mere,
Von heut mueſt geleben;
Der dich mit hat gegeben,
Der hat dich mir zufrue genumen;
Is was allereſt dazu chumen,
Das ich dier ſcholde lonen;
Das man mir zwaintzig chronen
In meinem dienſte treit,
Das chom von deiner frumcheit;
In allen Chunichreichen
Mus man deines geleichen
Vntz an den ſuntac entweſen;
Der div puech ſcholde leſen,
Div indert in der werlt ſint,
Siu zaigten dehainer muter chint,
[7] Do ſo gar der wunſch an were;
Got unſer ſchepphere
Der mues dich nemen in ſein ſegen,
Vnd geruch dein ewichleich plegen.

Sect.

in Archæol. Addatur Celeb. Gundlingii Diſſ. de Veterum Germanorum pœna *Harmiſcara*, quæ eſt in Gundlingianis Part. XXX. p. 493.

Ad Sect. VI.

1) Cod. Lizel.
Er ylte je lenger je bas.

2) Pro: *rube*, Cod. Lizel. habet: *ruwe*, quies; *rub* hodie dicimus.

3) i. e. *Hoc* (facere) *Carolum non tædebat.* Cod. Lizel. habet: *verdroſs.*

4) i. e. *Licet hic eſſet colore ſimilis aquæ.*

5) Mens hujus & duorum ſeqq. verſuum ita exprimi poteſt: non eſt neceſſarium, non debet videri, ut quis videat diem, quo Carolo infortunium, quod majus ſit hoc, obveniat.

6) Mens eſt, quod injurias hoſtium nemo ſponte ſua, ut feciſſet Rolandus, ſi eſſet ſuperſtes, ſit ulturus.

7) i. e. *In quo tam perfecte inveniatur id omne, quod, ut in homine ſit, optandum eſt.*

Sect. VII.

DO man den Chaiser leiden sach
Von jamer solich ungemach
Durch sein chlegeleich not
Vnd ir lieben freunden tot
Die da lagen erslagen,
Wart ein also gros chlagen,
Das nie chaines menschen hertze wart
Weder so pitter weder so hart,
Das ot menschleichen geist truec,
Is het jamers genuec,
Wer is zu Runcesal chomen,
Vnd hiet ir chlage do vernomen;
Charl chlagte sine toten
Die zeher begunden roten,
Die im vielen von den ougen;
Er sprach: das ist ane lougen
Mein Ere di enhabe ein ende,
Ich bin nu ellende
Vnder meinen magen allen,
Seit du mir pist enphallen
Ich han chainen mac nu,
Der mich gewaltes, als du,
In meinen landen bewar;
Wier sein mit dier verderbet gar,
Baide ich und alle mein chunne;
Die purge die du mir gewunne
In Swaben und in Franchen,
Die beginnen nu harte wanchen
Des si e niht entaten
Vnd mich [1] mit worten haten,
Do du in under di ougen sehe;
Den wiert ich nu vil [2] smehe,
Si furchtent niht mer dein hant;
O we! Lieber neve Rulant,
Nu verst du also von mir
Das du furest mit dir
Mein selde und alle mein ere;
Swas frewde ich immer mere
Vntz an mein ende scholde haben,
Div wirt vil gar mit dier begraben;
Du lest mir gros swere;
O we der laiden mere!
Viel lieber Neve Rulant,
Die nu vliegent in di lant,
Swanne ich von hinne wende;
Er hueb auf sein hende,
Gegen dem Himel er do sach;
Disev wort er wainunde sprach:
Got Herre, ich bit dich sere
Durch des Heiligen ganges ere,
Den du zu dem creuce tete,
Vnd durch die angest, di du hete,
Do dich di Juden viengen,
Vnd an das creuce hiengen,
Vnd durch di marter do mit,
Die du Herre hangunde lit,
Vnd durch das gros ungemach,
Das dein raineu mueter an dir sach,
Das du dier enpholichen last sein
Rulanden, den lieben Neven mein.
Lasse in haben dein segen
Vnd alle, die hie sint gelegen
[3] An Cristen gelouben tot
Lasse in chainerslacht not
An der sele nimmer werden chunt;
Des bat der Chaiser drei stunt
Von rechtem hertzem grunde,
Vnd traib is untz an di stunde,
Das das pluet von sein ougen vlos
So sere, das er den stain begos,
Da der Chaiser auf sas
Der ist ouch immer mer nas
Von demselben pluete.
Mit worten und mit muete,
Vnd dar mit der geperde
Het er so gros swere,
Das do manige vieln fur tot,
So nahen gie in sein not.

Sect. VIII.

DO sprach Vrow Juliane,
Di Gotes undertane:
Ditz ungefuge hertzenlait
Missezimt ewer waizhait,
Seit dise raine Gotes chint
Heilige Martirere sint,
Vnd sint zu Gotes reich,
So tuet ir dem geleich
Als ev ir sele lait sei;
Iu mag gros rew wesen pei,
Das ir mit in niht varn scholt,
Ich enbin niemant so holt,
West ich in Gotes reich
Also rechte wissendeich,
So disev leut do sint,
Were er tausent stunt mein chint,
Ich weste in michel gerner da,
Den hie oder indert anderswa,
Ich wolte vil gern tot wesen
Das mir div sele wer genesen.
[1] Do sprach zu den Fürsten,
[2] Ob sis jemant getun tursten,
Das si in trugen von dem staine,
Vnd is allesant gemaine,

Durch

Ad Sect. VII.

1) Lege ex Cod. Lizel. *in forcht.*
2) *Smehe*, vilis, contemtus. Otfrid. Eu. I, 25, 10. *ja bin ib* smaher *scalc thin*, quum sim *vilis* servus tuus. Gl. Lips. *smablibbu*, vilitate. *Smalibborun*, viliorem.
3) Cod. Lizel.

In cristenlichem glouben tot.

Ad Sect. VIII.

1) Sine dubio legendum: *do sprach sie zu den Fürsten.*
2) Cod. Lizel. melius: *ob sie das tun tursten.*

3) Cod.

Durch irer tugent wille teten,
Das [3] sin trosten, unde peten,
Das er den leip niht verlur,
Vnd im das [4] wegist erchur,
Er hete schaden grossen
An den zwelif genossen.
Sturbe er nu vor laide,
So wern di schaden baide
Grosser, den der aine;
Also geschuef di raine,
Das di fursten dar chamen,
Vnd in von dem staine namen;
Als schiere si das getaten
Do beswurens in und paten
Das er so nimer chlagte,
Das im sein volck icht verzagte
Ob im sein not geschehe,
[5] Swie gern er do langer sche
Seinen Neven Rulanden,
Si namen im in von den handen,
Vnd liessen in niht mer sehen.

Sect. IX.

CZu hant, do das was geschehen,
Do hies man da zusamme tragen,
Was der Cristen was erslagen,
Di man erchennen chunde;
In einer churtzer stunde
Wart ein grube do berait,
Do wurdens alle in gelait
Mit manigem guten segen,
Di uber die Gotes Degen
Byscholffe und Phaffen taten,
Do si die Cristen haten
Von den Haiden gesundert,
Do warn ir niht wan hundert
Di da wurden [1] in gehaben
[2] Die wurden alle begraben
Vntz an der werdisten drei,
Di lagen dennoch dobei
Rulant und die gesellen sein;
Olifier und Turpin,
Den nam man ab ir chlaider,
Isn geschach niemanne laider.
Wenne Charl geschach an in,
Man sach in nach in allen drin
Vil grossen chumber leiden
Von [3] almerischen seiden
Truech man reiche [4] phelle dar,
Di warn schone golevar;
Da wurdens in gewunden;
[5] Swas si erchennen chunden,
Baide Layen unde Phaffen
[6] Darzu wart geschaffen
Das is rain smack und guten bar,
Das gewan man allesant dar,
Des wart zu in so vil geleit,
Als is wol gezam irr heilichait,
Si warn vil werde leute;
Do gewan man [7] Hirses heute
Vnd [8] besute si da inne;
In trugen gros minne
Alle di von Kerlingen
Des wolten si sev bringen
Do man si geeren mochte,
Als is ir wirde tochte,
Czu kerlingen in das lant,
Da sint si noch vil wol bechant.

Sect. X.

VNtz dis alles geschach,
Do was ir aller ungemach
Den tac gewesen also gros,
Das si des wainen verdros,
Wand si vil mude warn,
Nu begunden si alle varn,
Das si geschueffen ir gemach.
Der raine Chaiser do sprach:
[1] Mirn geschach nie so laide,
Den ob ich hinnen schaide,
[2] Das diseu raine Gotes chint
Von den Haiden niht geschaiden sint,
Vnd bestat zu der erden;
Schol ir Vleisch den Vogeln werden,
Das ist mir immer swere,
Si sint Heilige Marterere,
Vnd sint also geschaiden hin,
Das ich des vil gewis bin,
Das Got ir sele gechronet hat,
Is ist mein bet und ouch mein rat,
Das wir wachen uber macht
Vnd piten alle dise nacht

Vnsern

---

3) Cod. id. *das sie in.*
4) *Wegist*, optimum. Apud Keisersberg. in Postille P. II. p. 59. a. in fin. *wer aber ergert ein von diesen kleinen, dem wer weger das ein mullstein werd gehenckt an sein hals.*
5) i. e. *Quamvis optasset, ut diutius intueri posset.*

Ad Sect. IX.

1) Cod. Lizel. *bin gehaben*, transferebantur.
2) Id. Cod. melius: *Und wurden da begraben.*
3) MSC. Lizel. habet: *Amarischen Seiden.* Forte legendum: *Armenischen seiden.* Solent enim *Armeni* insignem serici partem in Germaniam transferre. vid. Marperger im Kaufmans-Magazin p. m. 1178.
4) *Phelle*, vestes purpureas.
5) Rectius Cod. Lizel. *was sie erdencken kunden.*
6) Idem Cod. *das dar war geschaffen.*
Das es guten geschmack bar.
7) *Hirses heut*, pelles ceruinæ.
8) Cod. Lizel.
Und vernautten sie darinne.
retineri tamen potest *besute*, quippe quod idem est ac: *suebat.* Hinc in Twingeri Voc. MSC. Germ. Lat. *Su(o)ter*, Sutor. *Sutergaden*, sutrina. *Schuch-Suter*, Sutor, vel calcitex. *Schuch-Suterin*, sutrix. *Schuch-Sutergaden*, sutrina.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Mihi nihil tristius unquam accidisset,*
Quam si hinc recedere cogerer
Antequam &c.
2) Codex Lizel. optime legit:
E dise raine Gottes kint.

3) An

Vnsern herren Got vil sere,
Das er auch die leichnam ere,
Vnd si uns helfe schaiden,
Von der gemainsam der Haiden,
Ir sele ist [3] nie so raine,
Ir vleisch und ir gepaine.
Sei wol derselben ern wert,
Der ouch die sele wirt gewert,
Ist di sele in Gottes hulden,
Das ist von des leibes schulden;
Wier geniessen ir Hailichait,
Vnd der vil lieben arbait,
Di si Got habent getan,
Das si ir leben habent verlan
In so reinem gemute,
Vnd zu vodrist Gotes guete,
Das uns Got dester bas vernimt,
Wand is sein genaden wol zimt,
Das wir an den leichnamen sehen,
Was den selen sei geschehen,
Das Got wol gesugen mach,
Do er uns lenget den tach,
Do wart uns chrestichleich schein,
Div genaden reich milte sein,
Got ist aller genaden vol,
Wier schullen in des getrawen wol,
Das er sich selben ere,
Vnd ouch uns frewde mere
An den rainen Pilgerinen,
Den lieben chnechten sinen,
Vnd uns zaige ir leichnamen.

Sect. XI.

ALs si das vernamen,
Do vergassens irs gemaches gar
Vnd namen chainer ruu war,
Si chniten nider gegen Got;
Swas von seinem gebot
Je geschach in ertreich,
Des wart er vil innerchleich
Bei sein tugenden gemant,
Vnd wart vil dicke genant
Mit allen [1] den manen sinen,
Das er an den pilgrinen
Die minne schein tete,
Di ir [2] zu den rechten hete;
Des patens in vil sere
Durch aller der seligen ere,
Di er in sein reich het genomen
Vnd immer dar scholden chomen;
Do des so manic Edel man
So sere piten began
Mit rainem gemute,
Vnd Got ir grossen guete
Baide horte und sach
Vnd ir gros ungemach,
Das si heten mit der bet,
Ein dinc das Got doch gern tet,
Wie mocht er in versagen das.
[3] Erzoute aber deste bas
Das si sein so sere paten,

Sect. XII.

DO si ditz gepet getaten
Vntz di nacht ein ende nam,
Vnd der liechte tage cham,
Das si sich mochten umbesehen,
Da was ein zaihen do geschehen,
Des Got und ellev seine chint
Von schulden immer geeret sint.
Di Cristen warn gescheiden
Mit alle von den Haiden,
Vnd lagen da beide sunder
Czwai ungeleiche wunder
Sach man an in baiden;
Durch igeleichen Haiden
Der do zu tode lac erslagen
Was gewachsen ein [1] Hagen,
Di warn rechte gestalt,
Als si wern sechs jare alt,
Also lagen di unwerden
[2] Gezwiket zu der Erden,
Die Cristen lagen hindan,
Do sach man igeleichen man
Bei seinem haubte stan
Ein weisev plumen wolgetan.

Sect. XIII.

DO die werden Pilgereine
Von des liechten tages scheine
Di hagendorne sahen,
Si begunden gar gahen,
Vnd sahen di Haiden so geschant,
[1] Das bei den schanden wart erchant,
Das ir sele verlorn waren,
Vnd aller genaden enparen;
Die Cristen lagen michels bas,
Got het an in gezaiget das,
Das er ir helfer wolte wesen,
Do si also lagen ausgelesen,
Vnd geziret mit den plumen weis,
Got het seiner genaden vleis

An

3) An legendum: *ine*, pro: illis.

Ad Sect. XI.

1) Cod. Lizel. habet, & rectius quidem: *den namen sinen.*
2) *Zu den rechten*, erga justos, pios.
3) Cod. idem. *Es tzymmet aber dester bas.*

Ad Sect. XII.

1) *Hage* hic idem esse ac arborem quæ *Arbutus*, κόμαρος. *Hagedorn* appellatur, ex sectionis sequentis initio liquet.
2) *Gezwicket*, incurvati. Islandis *eg sueige*, *sueigde*, *at sueigia*, flecto, curvo. *sueiging*, flexio, curvatio, *sueiger*, curuamen, curuabile, *sueigr* vel *suige*, vimen, ceu notat Celeb. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. m. 767. Gothis: *sueigia*, inflectere. vid. Verel. Ind. Ling. Goth.

Ad Sect. XIII.

1) Hic finem habet Cod. Lizel. manum crudelem expertus.

2) Lege

An ir leichnam bewant,
Des wart ein michel lobgefanc
Von der Criften Hertzen grunde
Mit gedanchen und mit munde,
Mit worten und mit muete,
Mit leibe und mit guete,
² Genagten fi feinen hulden,
Das cham von rechten fchulden;
Die da vor umb ir frewnde tot
Von jamer liten groffe not,
Di chlagten nu niht mere,
Si frewten fich vil fere,
Das fiv di zaihen fahen,
Do wart ein michel gahen,
Vntz man di grube auf gegrueb,
Vnd di toten wider aushueb,
Die da warn e begraben,
³ Des enwolt Charl niht rat haben;
Dane wurde ein grube berait,
Do fi alle wurden in gelait,
Das gefchach in churtzen ftunden;
Swas fi erdencben chunden
Das Gotes lobe merte
Vnd auch di toten erte,
Das wart do fo vil getan,
Das fein Got ere mueft han.
Ouch vergalt in Got di ere
Da zu hant fo fere,
Das fi wol luften mochte,
Swas in zu tun tochte;
Da gefchach zaihen genueck,
Do man fev hin zu grabe trueck,
Die da warn fiech oder wunt
Die wurden hail und wol gefunt
Ob der Pilgreime grabe;
Suft chunde in Got ir ungehabe
Czu vollen frewden cheren;
Mit alfo groffen eren
Wurden di vil werden
Geftattet zu der erden.

Sect. XIV.

DEr Chaifer vroleichen fprach:
Mir hat Got mein ungemach
Gefenftet ein vil chleine,
Das er dife helde raine
So grosleich hat geeret,
Vnd fein felbes lob gemeret;
Hie leit fo maniges Gotes chint;
Czu den zaihen die hie gefcheben fint
Das difev ftat vil heilig ift
Man fchol den Heiligen Crift
Hie loben untz an div werlt ftat,
Seit er fo groffev wunder hat
Begangen hie zu Runcefal;
Ich wil im ein fpital
Hie ftiften und der mueter fein,
Das man des lieben neven mein
Hie gedench und feiner gefellen;
Die mir wol raten wellen,
Die helffen mir in orden alfo,
Das es die baide werden vro,
Die das fpital beruhen,
Vnd di hie genade fuhen.

Sect. XV.

DA die toten warn begraben,
Do wart das fpital erhaben
Mit geiftleichem muete,
Mit michelm guete;
Er gab dar, als uns ift gezalt,
Das des jares vollichleich galt
Vier hundert taufent marcke wert;
Er wart der eren gewert
Das er ¹ lech vunf Chunigreich;
Alfo rechte vollichleich
Stifte Charl zu Runcefal
Seinem fcheppher ein fpital,
Vnd hies Vrowen Julianen,
Die Gotes undertane,
In dem fpital fein;
Do erwarb di Raine Chunigein,
Do fi von dirr werlt fchiet,
Das Got di fele wol beriet
Noch fchuef er ² von der haimvart,
Das ein Gothaus gemachet wart
Vber den ftain, do Rulant verfchiet,
Do er das mit ³ widem wol beriet
Zu helfe feinem neven Rulanden,
Do fchied er haim zu lande.

Sect. XVI.

NU gienge is an di haimvart;
Do fein erfte herwerge wart
Do ftifftet er willichleich
Ein Chlofter, das wart reich,
In fante Johannes ere
Das man Rulandes immermere
Da gedecht, und feiner gefelfchaft;
Div liebe hat gros chraft,
Die er zu Rulande truech,
Das zaigte er dicke genuech,
Das er fchide dannen,
Do fant er zu Viannen
Seiner getrewiften manne viere,
Vnd hies fev chomen fchiere,
Das was Wide und Nevelin
Vnd Gotfrit der Neve fin,
Der vierde hies Reichart;
Nu horet was den gepoten wart,

Er

2) Lege: *genaigten fie*; quod fæpius fupra habuimus.

3) i. e. *Hoc* (nempe quod Chriftiani occifi jacerent in foveis feparatis) *Carolus noluit approbare.* conf. Otfr. Eu. II, 12, 84.

Ad Sect. XV.

1) *Lech*, id eft, *dabat*, *concedebat.*
2) Lege: *vor.*
3) *Widem*, dote. de dote Ecclefiæ hic fermo eft. Conf. Notam meam ad Willer. c. 3. n. 32.

Ad

Er hies ſi ſein groſſen not,
Vnd auch der zwelif geſellen tot
Bei ſeinen bulden [1] gedagen,
Vnd hies dem Marggrafen ſagen,
Das er gegen im rite,
Vnd des niht lenger enpite,
Ern ſprech [2] in churtzer ſtunde
Czu Glavye an der Gerunde,
Das et vil palde gachte
Vnd di Vrowen mit im ptechte,
Oliſieres ſweſter Aliten
Da wolde er in piten,
Vnd wolte ſev ein tail entladen
Ir laides und des groſſen ſchaden,
Des ſi zu Runceſal gewan
An it pruder, vnd an ir man;
Nu gahet palde, ſprach er,
Vnd pringet mir di Vrowen her,
Ich peite chaume untz is geſchicbt,
Das ſi mein ougen anſicht,
Ich wil ſei troſte ob ich chan,
Seit mir ir pruder und ir man
Sus [3] chædeleichen tot ſint,
Des wil ich ſi als mein chint
Durch ir paider willen immer han;
Ichn wil ev des niht erlan
Irn mueſſet mir des alle ſwern,
Des en mac ewer chainer ſich erwern,
Das ir mein ſchaden gar verdagt,
Vnd niht wan guete mere ſagt.

Sect. XVII.

DEs werten ſi ſich chlaine,
Si ſwuern im alle gemaine,
Vnd cherten von dannen,
Si chomen zu Viannen.
An dem zwelifften tag donach,
In was ernſt unde gach,
Do von churtzte ſich div vart;
Der Marcgraſe Gerhardt
Enphienck ſev, als in wol gezam;
Er erpait chaume untz er vernam
Wie in gelungen were;
Er ſprach: ſag mir di mere
Durcb ewer verte willen
Vmb meinen bruder Martillen,
Chumt er lentig in ditz lant,
Vnd der Chaiſer und Rulant,
Vnd Olifier der Neve mein,
Vnd der Ercepiſcholf Turpin
Vnd di zwelif und ir geſelſchaft
Wer iſt da worden ſigehaft.
Do ſprahen ſi, als ſi ſcholten
Vnd ſi behalten wolten
Baide den Chaiſer vnd irn ait,
Vnſerm Herren iſt chain lait
An dirr verte geſchehen,
Des begundens alleſant iehen.
Er hies eu ſagen mere,
Sein frewde und ſein ere
Die wurden nie ſo gros,
Vns rait der Chunich von Sarragos
Mit ſuinf bundert tauſent an,
Der genas nie chain man;
Czu hant, do das was getan,
Do cham ſein Herre Palligan,
Der gros Chunich von Perſya,
Der beſtunt uns aber ſa
Mit einem chreſtigem her,
Er prachte mit im uber mer
Czwene und vierzig Chunige dar,
Di ſlueg wir aber alſo gar,
Das niemant do behielt den leip,
Do becherte ſich Marſilies weip
Vnd ſtifte ein reich piſcbtuem,
Alſo lobeleicben ruem
Hat der Chaiſer do erworben,
Das ſi alle ſint verdorben,
Die uns da werten das lant
Is ſtet nu gar in ſeiner hant.

Sect. XVIII.

DO ſprach der Marcgraf Gerhart:
Das der Chaiſer ie geborn wart,
Des hab Got lob und ere;
Baide heut und immermere;
Nu vernemet, ſprahen di poten,
Was ev der Chaiſer hat enpoten,
Ir ſchult gegen im reiten,
Er wil ewer ſelbe peiten
Czu Galvye an der Gerunde,
So ernſtleichiſt chunne
So enbot er ev, das ir gahet,
Vnd Vrowen Aliten mit ev brachtet,
Als is irn ern wol gezem,
Da wil er das ſei Rulant nem
Vnd fure ſel zu Cherlingen,
[1] Ir mochtet ſi im nimmer bringen,
Das ſei meniger Ritter enphienge,
Vnd da di hochzeit ergienge
Lobeleicher, den ſi do ergat,
Sein ſchol weſen chain rat,
Irn tuet noch heute alſo darzue,
Das wir von hinne teiten morgen frue.
Do ſpracb der Marcgraf Gerhart:
Is hilfet fere zu der vart,
Swas ſi gewandes haben ſchol,
Des hab wir uns gewarnet wol.

Ich

Ad Sect. XVI.

1) *Gedagen*, tegere, occultare. Verdecken. Notkerus in Pſ. LXXVI, 4. vocabulum: *Garrivi*, ita [illegible]; Dero treuui ſpilouuortota ih, fore mendi ne mohta ih iz *gedagen*. Sub finem hujus ſect. eſt: *verdagt*.

2) Lege: *in in*, illum in.

3) Lege: *ſchadeleichen*.

Ad Sect. XVIII.

1) i. e. *Nullo alio tempore tot Equites illam excipere, ac nuptiæ ſplendidius celebrari potuiſſent; quam tunc fiet.*

2) Lege:

Ich han ouch Ritter noch ſo vil,
Swie frue ich morgen reiten wil;
Das mich das niht geſaumen chan;
² Nu beſant freunde vnd man
Des tages und bei der nacht,
Vnd hies ſev gahen uber macht;
Nu vliſſen ſi ſich ſo darzue,
Das im des ſmorgens frue
Czwai hundert Ritter warn chomen;
Nu wart der vrloup genomen
Von der Vrowen Aliten,
Do ſi danne ſcholten riten,
Do chniet div Lobesreich
Fur ir Vrowen hoveleich.

Sect. XIX.

ALſo ſprach di rain, di guet,
Di Schone wol gemuet
Div getrew vnd di ſtete,
Ob ich der ſinne hete
Tauſent, der ich ain han,
Ichn mochte, des ir mir habt getan,
Niht gedanchen, als ich ſcholte,
Vnd auch vil gerne wolte,
Ob ich mocht oder chunde;
Ir habt mich ſeit der ſtunde,
Das ich wart Vater los,
Vnd ouch div Mueter verlos,
Gezogen, alſam ewet chint;
Dem ellev hertze offen ſint,
Der mues ev lone dar umbe geben,
Vnd las ouch mich den tac geleben,
Das ichs wol muge verſchulden,
Ich var mit ewern hulden;
Auf ſtunt di Marcgrafin do,
Si ſprach: ich bin des vil vro,
Das ich den tac gelebt han,
Das is dit noch ern ſchol ergan,
Ich han durch das an dich geleit
Mein choſt und mein arbeit;
Mein Herre hat ſich ausgetan,
Das er iuch zu erben welle han
Baide dich vnd den pruder dein;
Seit wir ane chint ſein,
So gan ichs niemant bas,
Ich wil ev gerne fugen das
Deinem pruder vnd dier,
Ob er lenger lebet den wier,
Das is ev nimmer niht enge.
Nu wart der rede niht me
Si wainten und chuſten ſich,
Ir ſchaiden das was freuntleich.

Sect. XX.

DEr Marcgraf Gerhart
Der hueb ſich vroleich an di vart
Mit ſeiner Niſteln Aliten
Swas ſi mochten geriten,
Das chertens an ein gahen,
Vntz ſi das her geſahen;
Do wart noch Ritterleichen ſiten
Vroleich gegen in geriten,
Si enphiengen hoveleichen
Den Marcgrafen Reichen
Vnd Aliten di Vrowen;
Do ſi begunden ſchowen
Die Ritter alle beſunder,
Do ſahen ſi nindert darunder
Olifieren noch Rulanden;
Die ſi von Viannen ſanden
Dern ſahen ſi nindert ain da;
Darnach chomens je ſa,
Do ſi der Chaiſer enphiench,
³ E daucht an der rede ergiench
Do ſprach det Marcgraf Gerhart:
O we das ich je geborn wart!
Wo iſt mein bruder Martille?
Wie iſt er hie ſo ſtille,
Vnd Olifier der Neve mein?
Rulant vnd Piſcholf Turpin
Hant mich ſo lange verborn;
Ich wene wir haben ſi verlorn.

Sect. XXI.

INder des er das ſprach,
Do wart des Chaiſers vngemach
Von hertzen laide ſo gros,
Das im der ougen regen vlos
Czu tal uber die wangen,
Do begunde ouch ſere belangen
Aliten di Vrowen,
Das ſi niht ſcholt ſchowen
Irn pruder vnd irn man,
Suſt hueb ſi ſelbe di rede an;
Herre, ſprach ſi, ſa zu hant
Wo iſt mein man Rulant?
Dem ir mir gabet und mich im,
Wie gerne ich in nu wider nim;
Wo iſt mein bruder vnd er?
Vnd was woldet ir mein her?
Vrow, ſprach er, liebes Chint,
Seit dich div mere verſwigen ſint,
Nu wil ich dir is rechte ſagen,
Si ſint laider bede erslagen;
Ich han durch das noch dir geſant;
Olifier vnd Rulant
Die habent vil wol gedienet mir,
Des wil ich Vrowe lonen dir
Do ſcholt auch du niht widerſtreben,
Ich wil dich meinem ſun geben,

Der

2) Lege: *Nu beſant er.*

Ad Sect. XX.

3) *Daucht* hic ponitur pro: *doch. an der* jungendum eſt ita: *ander.* i. e. *Antequam alia loqueretur.*

Der ist Chunich zu Cherlingen
Dem wil ich dich nu pringen,
Da scholt du Chuniginne sein,
Nu tue is durch den willen mein,
Seit si mir baide tot sint
Vnd geruech wesen mein chint,
Das ein tail mit dier verchlage,
Der grossen swere, di ich trage.
We mir armen! sprach si, we!
Got helf mir das mein sele e
Sich schaide von dem leibe
E den ich zu einem Weibe
¹ Chainem manne sei geborn,
Seit ich Rulanden han verlorn,
² Hilf mir, rainer maget barn,
³ Das ich unbewollen muesse varn,
Do di rechten magde alle sein;
Durch di vil lieben muerer dein
Gib mir heut di gebe,
Das ich nimmer furbas gelebe.

Sect. XXII.

DO wart di Vrow uberladen
Mit hertzenlaide und mit schaden,
Mit chlage vnd mit rewe,
Mit jamer vnd mit trewe,
Vntz ir das grimme vngemach
Ir junges hertz enzwai brach;
Si sas do nider totvar,
Do naigte sich der Chaiser dar,
Do ir chraft vnd farbe entslaif;
Vntz er sei volle angegraif,
Do het si Got aufgegeben
Den Geist, do mit si schold e leben,
Vnd starb im vnder den handen.

Sect. XXIII.

DO begunde er Rulanden
Alrest wainen unde chlagen
Das is niemant chunde volle sagen.
Die dise wunder sahen
Benamen si alle iahen,
Is were ein zaihen so getan,
Das mans fur heilich scholde han;
Do sprach der Marcgraf Gerhardt:
O we mir diser hervart!
Seit ich ane mues sein
Des Bruder vnd des Neven mein,
Das ich die Nisteln han verlorn
Di ich zu erben het erchorn
Das ist ein so getan geschicht,
Das man mich nimmermer gesicht
Weder vro noch es ¹ muetes;
Ichn wil auch niht me guetes
² Gewinnen noch behalten,
Vnd niht mer frewden walten;
Seit ich erben ane stan.
Nu wil ich Got zu erben han,
Ich wil im hie auf geben
Guet vnd werltleiches leben
Vnd wil der werlt widersagen
Vnd wil das immer Gote chlagen,
Das ich ir chunde ie gewan,
Seit si niht anders lonen chan
Wand mit jamer vnd mit laide,
Die han ich von ir paide
So vollichleich enphangen,
Das mein frewde ist gar zugangen.

Sect. XXIV.

DA wart di raine werde magt
Vil sere gewainet vnd geclagt
Von dem Here alle gemaine;
Charl der vil raine
Der sprach: ich bin nu selde los,
Do ich Rulanden verlos,
Do starb mir selde vnd ere,
Die gewinne ich nimmer mere;
Ich mues nu leben als ein man,
Dem Got chainer selden gan,
Vnd mues in meinem hertzen tragen
Unsrewde, wainen vnde chlagen,
Di weile di sele bei mir ist;
Got Herre Himelischer Crist
Mug ichs mit deinen hulden gern,
So la mich lenger niht wern,
Ichn mag nu niemant gefrewen
Seit du mir selde hast benomen
Was schol ich dir und mir
Seit ich selden enbir.

Sect. XXV.

DO da wart vil gechlagt,
Nu wart dem Chaiser gesagt,
Do were ein Vrowen Closter bei,
Di wern hohes muetes vrei,
Und wern idoch Vrei, genant
Dar gab der Chaiser zu hant
Ein guet da von si reich sint
Nu bestatet man das Gotes chint
Aliten, di der stete phlag,
Das si durch treuwe tot lach.

CAP.

Ad Sect. XXI.

1) *Chainen*, hic ponitur pro: *einen*; quod interdum fieri supra monui.
2) i. e. *Castæ Virginis* (Mariæ) *Fili*. In Vers. Harmon. Evangelior. III, 7. Christus appellatur *Gotes barn*. Filius Dei. conf. Palthen. ad Tatian. p. m. 289.
3) i. e. *Ut possim immaculata ob ire*.

Ad Sect. XXIII.

1) Lege: *Noch eins muetes*.
2) i. e. *Quod ejus notitiam*, familiaritatem, *nactus sim*.

Ad

CAP. XIV.

NU horet wie ein jamer geschach;
Do man di Vrowen sterben sach,
Do entran der Verratere,
Der aller werlt was unmere,
Vnd hueb sich hin vil palde
Gegen einem grossen walde;
Do mane vernam ditz mer,
Das entrunnen was der verrater,
Des wart in allen so lait,
Das sei ev vurbar gesait,
Mer den um di da warn tot,
Des chomen si in grossev not,
Di sein phlagen mit der huet,
Wan si heten in dem muet
Das si nach im ranten,
Und prachten in starchen banden
Vnd im wart ein tot angetan,
Das is niemant wol achten chan.

Sect. I.

NU horet was do mer geschach,
Do man di Vrowen sterben sach,
Do cham das her also gar
Geriten und geloufen dar,
Das Genelun belaib unbehuet,
Do tet er als ein man tuet,
Der dem tot gern entrinnen wil,
Do was ouch seiner magen vil;
Di in gern hin hieten pracht,
1 Des was in alle zeit gedacht,
2 Als in nu di state wart,
Do hulfens im an di vart;
Er wart vil schier enpunden,
Vnd was in churtzen stunden
Gewaffent auf ein ros chomen,
E da wurde vernomen
Div verlust, di an im geschach,
Do was er do in niemant sach
Dabei in einem walde
Vnd rait fur sich vil palde;
Do die hin wider quamen
Di sein mit huete warnamen,
Vnd sein do niht enfunden,
Ir hende si sere wunden;
In was ein hertzenlait geschehen,
Das si niht mochten gesehen,
Wo er rite oder gienge,
Das man in aber gevienge;
Darnach schiere cham der schal
In das her uber al,
Das er entrunnen were,
Das was ein hertzen swere
Dem Chaiser vnd den seinen,
Das liessen si wol scheinen
Si begunden suhende umbeiagen,
Vmb in wart noch ein grosser chlagen,
Den umb di Vrowen was gewesen;
So ungerne sach man in genesen.

Sect. II.

DO Genelnn vliehunde wart;
Do chert er rechte seine vart
In das Lant zu Kerlingen,
1 Do draute er bas gedingen,
Den er indert tete anderswa,
Wand seine mage warn da;
Er rait vil ernstleich,
Nu chamen von 2 Franckreich
Gevarn wol zwelif choufman;
Als er di schawen began,
Do erschracht er harte sere,
3 Do erchamen si noch mere
Das si in gewaffent sahen;
Als et begunde nahen,
Do gruest er si vnde sprach:
En furichtet chain ungemach,
Hie ist der fride also guet,
Der ev neme ein huet,
Der muest den tot chiesen;
Ir muget hie niht verliesen,
Ir sehet in churtzen zeiten
Den Chaiser nach ev reiten,
Tuet ein dine, des ich ev pite,
Do gemeret ir ewer selde mite,
Ir sehet mir schire nach jagen,
Ich han ein Ritter erslagen
Der ane schnlde mein veint was;
Vnd chaume vor im genas;
Tuet is durch di grossen not
Vnd durch den heiligen tot,
Den Got an dem creuce lait,
Vnd durch ewer sele selichait,
Vnd sagt, ich sei so verre,
4 Das mir nn niht enwerre,
Swas si mir noch gegahen,
Siv mugen mir niht genahen;
Das gelobten si im vil sere;
Nu ensaumt er sich niht mere.

Sect. III.

DArnach schiere quam gerant
Der Marcgraf Otte zu hant,
Als er si sach, do sprach er:
Rait ein Ritter da her,

Sagt

Ad Cap. XIV. Sect. I.

1) i. e. *Hoc omni tempore meditabantur.*

2) i. e. *Cum itaque occasio adesset.*

Ad Sect. II.

1) i. e. *Confidebat se ipsi optime, securissime, vivere posse.*

2) Apparet hinc *Kerlingen* & *Franckreich* esse unum idemque.

3) i. e. *Tam terrore invadebantur adhuc magis.*

4) i. e. *Ut me jam non impedire* (capiendo) *queat.*

Sagt mir di rechten mere,
Er ist ein Verratere,
Der ungetrewist man,
Der ie von mueter leip gewan;
Do begunden di choufleut iehen:
Wir haben in alle wol gesehen
Als war so das wir Cristen sin,
Do sint wol sechs meile hein,
Do er uns heut widerrait,
Is ist ein verlorn arbait,
Swas irn gesuhet oder iagt;
Nu si das heten gesagt,
Do cherte er wider zu hant,
Die nach im chamen gerant,
Den begunde er allen sagen,
Si verlurn ir suhen vnd ir iagen,
Wand er zu verre were;
Sust schuef er mit dem mere,
Das si alle erwunden.
Danach in churtzen stunden
Wart dem Chaiser gesagt,
Si haten in furbas geiagt,
Hiet sev der Marcgraf verlan,
Der hiet in allen chunt getan,
Im hieten choufleut veriehen,
Das si in hicten gesehen,
Do wern wol sechs meile hin
Vnd [1] erwunden alle durch in.
Nu pringet mir Otten palde her
Er mues vernemen, sprach er,
Wes mir darumbe zu muet sei;
Nu was er nahen dabei
Vnd cham vil churtzleichen dar,
Do was der Chaiser zornvar,
Vnd sprach, vil zornichleich:
Isn sei das mir gesweich
Alle di helfe di ich han,
Das hast mir heut ein lait getan,
Des du vil sere engelten scholt;
Ich wirt dir nimmermere holt:
Do du mir niht dienen woldest,
Als du von recht scholdest,
Wan were du do gewesen hie,
Vnd enhiest aber ander die
Di vart niht haissen vermiten,
Die gern weren geriten,
Wand in mein lait vil nahen gat;
Is ist dein wille und dein rat
Vnd dein geschefte gewesen,
Das Genelun ist genesen,
Das chumt dir zu unhail,
Wand ich dir drumbe vertail
Lehen, aigen vnd [2] swert,
[3] Du wirst nimmer mannes wert
[4] Czu hove noch zu taidinge
Seit dich so rechte ringe
Mein hertzenlait gewegen chan;
Als ein vil ungetrewer man
Hast du wider mich getan,
Des wil ich dich immer han
Czu einem Verratere,
Wan das is Laster were,
Ich reche is ietzund an dier,
Streich vil palde von mier
Ichn wil dich niht mer ansehen;
Nu mag ich wol von schulden jehen
Das meins hertzen rewe
Ist aber worden newe,
Must ich an im gerochen han
Den mort den er mir hat getan,
Des frewt ich mich vil sere;
Das er mir frewde vnd ere
Vnd mein selde hat genomen
Vnd schol [5] genossen hin chomen,
Das ist mir rechte ein totslac;
Is was mir laider ein tac
Do ich Rulanden verlos,
Das mich di selde gar verchos;
Ich mues nu laider wider leben
Mir hat Got vil untz her gegeben
Baide selden und eren,
Das wil er nu vercheren;
Nu helfe mir Got durch sein chraft
Vnd durch [6] sein liebisten geschaft,
Das mir der leip ersterbe
E ich so gar verderbe
Das mein viende jehen,
Si haben ir frewde an mir gesehen.

Sect. IV.

DEr werde Marggraf Otte
[1] Der enphiench niht zu einen spotte,
[2] Das man im an di trewe sprach,
Vnd im das ane schulde geschach;
Er gie vil trauric dannen,
Baide magen vnde mannen
Begunde er wainunde chlagen,
Wie er mit worten was geslagen
Von aller seiner werdichait,
Das was in grozleich lait;
Di tumben begunden sprechen,
Si woltens im helfen rechen

Mit

Ad Sect. III.

1) *Erwunden*, revertebantur, à persequendo desistebant.

2) Recte itaque Hachenberg in Germ. Med. c. 11. §. 31. Gladii ademtio in gravissima pœnâ habebatur.

3) *Non amplius es dignus, ut sis Vasallus* (ex Paribus.)

4) i. e. *In Aulâ, & in Judicio.* de v. *Taiding* vid. quæ habet Celeb. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 630.

5) *Genossen*, salvus, incolumis. à *genesen.*

6) i. e. *Per suam carissimam creaturam;* nempe B. Mariam.

Ad Sect. IV.

1) i. e. *Non habuit pro lusu*, pro re nihili. Kilian. Etymol. *Spott*, ludus, lusus.

2) i. e. *Quod fidei non servatæ argueretur.*

3) Verto:

Mit Vrleuge an das reich;
Ir ratet mir tumpleich,
Sprach der wolgeporn,
So were ich der verlorn;
Swie gar ich unſchuldic bin,
Wenne ich mich ſatz wider in
So wurde ein Lantmere,
Das ich vil ſculdic were.
[3] Mirn iſt nu niht alſo guet,
So das ir weizleichen tuec
Seit dem Chaiſer dicke bei;
Swo im dienſtes not ſei,
Do dienc im alle deſter pas,
Vnd dient den [4] Furſte umb das,
Das ſi mir helfen darzu,
Das er ſo genedichleichen tue,
Vnd mein Gerichte drumme nem;
Was uns baiden wol gezem
Das ſagt im vur di warhaic
Des gerichtes ſei ich vil berait.

Sect. V.

SEre wainunde er auf ſach
Eine Venie ſucht er vnd ſprach:
Goc Vater Sun vnd Geiſt,
Wan du mein vnſchulde wol waiſt,
Nu gefuge mir Genelunen zue,
Das ich der Werlde chunt getue,
Das er alle ſein miſſetat
Ane mein ſchulde begangen hat;
Nu nam er zwene ſeine Man,
Vnd rait vil gahes von dan,
[1] Di warn zu preis wol geriten,
Do wart gros gahen niht vermiten;
Si riten den tag und die nacht
So ſere das der Roſſe macht
Vil gar zugangen were,
Werns ichc wandelbere.

Sect. VI.

Otte rait in verre vor,
Si riten nach auf ſeinem [1] ſpor,
Des andern morgens frue
Cham Otten ein geburе zu,
Den grueſt er vnd fraget in:
Reit ein Ritter do hin?
Do begunde der gepawer jehen,
Ichn han da niemant geſehen
Wan ein gewaffenten man
Ichn wais aber noch enchan,
Nicht geſagen, ob er ein Ritter ſei;
Im ſtet ein ſchone ros bei
Gebunden zu einem aſte,
Er iſt entslaffen vaſte,
Do vor under einem poume
Ich ſag an dem [2] toume
Vil wol, das von dem Roſſe gat,
Das er vil ſere geriten hat.

Sect. VII.

NU gahet er fur ſich deſt bas;
Des roſſes do er auf ſas
Wart Genelunges Ros gewar;
E das er volle cheme dar,
Do begunde is laute [1] waien;
Des begunde ſich mit im zwaien
Sein ſelde, div ſein e phlach;
Er begunde wachen und erſchrach,
So die [2] gevehen dicke tuent;
Er het, do er auf geſtunt,
Das ros vil ſchier uberſchriten,
Do cham Otte geritten;
Als er in erſt aneſach,
Ditz wort er rueffunde ſprach:
Wais Got, du trewloſes Vas,
Dune chumſt nu niht furbas
[3] Verborichter Leip, verfluchter Geiſt,
Des ewigen todes [4] volleiſt,
Du mueſt den Chaiſer geſehen,
Dir ſchol dein recht von im geſchehen.

Sect. VIII.

NU het er alſo gros chraft,
Vnd was darzu ſo manhaft
Genelun der unraine,
Das er vorícht chlaine;
Do er Otten aine chomen ſach,
Er rait in an vnde ſprach:
Das du mich haſt beſcholten
Das wirt dir wol vergolten;
Ir rede was wol ſtreites wert,
Nu wart ouch ſtreites do begert,

Si

---

3) Verto: *Mihi nihil ita proficuum eſt,*
Quam, ut &c.

4) Lege: *Furſten.*

Ad Sect. V.

1) Verte: *Hi ad brabeum obtinendum bene equitaſſent.* i. e. habiles fuiſſent ad id equitandi velocitate obtinendum.

Ad Sect. VI.

1) *Spor*, pro veſtigio apud Otfridum & Willeramum habuimus; hodie dicimus, *die Spur.*

2) Vaporem ex Equi corpore exeuntem hîc denotari manifeſtum eſt, hinc conjicio legendum eſſe: *loume.* Sane in Alſatiâ noſtrâ *Laum*, *Loum*, pro vapore frequentiſſime uſurpatur. Apud Swevos vero notiſſimum eſt *täumen* pro ſudare: *teim* vel *deim*, ſudor.

Ad Sect. VII.

1) *Waien*, hinnire, hodie *wiehern* dicimus.

2) *Geveben*, i. e. Captivi, *die gefangene.*

3) Pro: *verborichter*, hoc ſenſu ſupra aliquoties habuimus: *verworichter.* conf. Sect. ſeq. in med.

4) *Volleiſt* proprie adjutorium, auxilium ſignificat, ceu ſupre jam monuimus; redderem itaque hunc verſum: *Æternæ mortis adjuva.* Quo nomine Guenelunus vel Guenilo iden inſigniri poteſt, quia conſilia ipſius male in cauſâ fuere, ut inſignis Saracenorum numerus æternæ morti manciparetur.

Si warn zu ſtreite bede guet
Ir ietweder het den muet,
Das er do wolt erſterben,
Oder aber den ſige erwerben;
Niht anders was in gedacht;
Si heten paide dar pracht
Vil guet ſchilt vnd ſper
Nach mendleicher Ritters ger,
Ritens unde ſtachen
Ir ſper ſi baide brachen.
Do erpaiſt der verworicht
Genelun, wan er voricht,
Ob im ſein ros wurde erslagen
Das in noch hin ſcholte tragen,
Sone mecht er niht entrinnen;
Des wart der Marcgraf innen
Der cham auch ſchier zu fues,
Si begunden alſo herten grues
An ein ander paide pieten,
Das ſi di ſchilte ſchrieten,
[1] Vnd begunden des leibes ramen,
[2] Wan das ſchiere quamen,
Die nach dem Marcgrafen riten,
So were er alſo verſniten,
Das im der leip wer benomen,
So were Genelun hinchomen,
Hieten ſi ſich geſaumet icht,
Des wolde Got vethengen nicht.

Sect. IX.

SI chamen als is zeit was,
Vnd hulfen das er wol genas
Der werde Marcgraf Otte;
[1] Do gienєh is aus dem ſpotte
Genelun dem ungetrewen man
Si riten in pedeſant an,
Vnd ſtahen in nider mit den ſpern,
Do mueſt er piten und gern,
Das ſi im lieſſen ſein leben,
Vnd mueſt ſein ſwert aufgebèn;
Alſo wart er uberwunden;
Si viengen in vnd punden
Im fues vnd hende
Mit ſo veſtem gepende,
[2] Das ſi ſeins willen waren vrei,
Si punden ir halſperge alle drei
Vnd ir helme hinder in,
Alſo furten ſi in gevangen hin;
Der Marcgraf Otte was vro,
Di zwene warn ouch alſo,
Die im in hulſen vahen,
Do begunde er wider gahen,
Er getrawte wol erzaigen
Mit dem vngetrewen vaigen,
Das im des Chaiſers hulde
Verſagte was ane ſchulde,
Das druchte in als ein purde;
E des tages ende wurde,
Do was er zu dem her chomen;
Nu wart da gerne vernomen,
Das er mit Genelun quam.

Sect. X.

DO is der Chaiſer vernam,
Vnd das ware urchunde ſach,
Do [1] genat er Got, vnde ſptach:
Otte wis Got willechomen,
Du haſt mir [2] garbe benomen
Den zorn, den ich zu dier truech;
Nu haſt du bezaiget genuec,
Das ich dir vnrecht han getan,
Du ſcholt den zorn varn lan,
Ich wil nach groſſen deinen frumen
Vil gerne an dein [3] hulde chumen;
Nu ſprach der Marcgraf alſo:
Herre ich bin des immer vro,
Das ir ſecht mein unſchulde
Das ich an ewer hulde
Bin chomen und zu ewerm grues,
[4] Ich wils umb die pues
An ewer genade ſetzen,
Ir muget michs wol ergetzen.

Sect. XI.

DO ſprach des Reihes Herre,
Sein huete wirt nu mere;
Den ſi vntz her geweſen ſei;
Nu ſtant ſein peſter freunt do bei,
Der Baier Hertzoge Naymis,
Du duncheſt mich genuec gewis,
Sprach der Chaiſer wider in,
Wand ich wol zu ende chomen bin,

Das

Ad Sect. VIII.

1) i. e. *Et cœperunt ad vitam collimare*, ſeu id agere, ut uuus alterum vitâ privaret. de v. *ramen* vid. Notam meam ad Otfrid. IV, 17. not. 3.

2) Arbitror huuc verſum vitio laborare, & ita eſſe legeodum:

Wan das ne ſchiere quamen,
Niſi cito adveniſſent.

Ad Sect. IX.

1) i. e. *Tum res cœpit ſeria fieri.*

2) i. e. *Erant liberi à voluntate ejus*, ſc. malæ voluntatis effectibus.

Ad Sect. X.

1) i. e. *Deo ſe inclinavit*, er naigte ſich vor Got, Deo reverentiam exhibuit.

2) *Garbe*, omnino, gar. dicitur & *Gerwe.* in Hiſt. de Triſt. p. 11. legitur:

Do die Erde und das gras
Mit blütte gerwe *geferwet was.*

3) Uti ſupra *Genad* etiam ineſſe inferiori reſpectu ſuperioris obſervavimus, ita & hic notandum, quod *hulde* quoque active inferiori intuitu Superioris tribuatur.

4) i. e. *Quod ſatisfactionem attinet, quam ob injuſtam iram mihi te debere agnoſcis, illam tuæ gratiæ relinquo definiendam.*

Ad

Das diſev werlt nie gewan
Chainen getrewern man,
Den du piſt und je were;
Nim meinen Verratere
Mit vleis in dein huet,
Bei leibe vnd bei guer
Vnd darzu bei den hulden mein
Scholt dirn enpholichen laſſen ſein;
[1] Swie ich im von rechre veinr bin,
Ich wil nibt richten uber in
Nach veintleicher rache;
Ich wil die [2] Furſten zu Ache
Vrtailes uber in fragen
Vor allen ſeinen magen,
Da ſchol man horen vnde ſehen
Den mort, der von in iſt geſchehen.

Sect. XII.

NAymis des niht enlies,
Ern rete als in der Chaiſer hies;
Genelun wart behalren,
Das im der Leip wol alten
Von hertzen laide mochte;
Swas im zu dem Leibe tochte
Des wart im lutzel getan;
Ich wil nu lange rede lan;
Der Chaiſer vnd di ſine
Di gachten zu dem Reine;
Die von Yſpanie mit im quamen
Vnd auch ditz do vernamen,
Di hies er alle zu Ache chomen
Do ſi ditz heren vernomen,
Si quamen alleſanr dar;
Nu des der Chaiſer wart gewar
Do giench mit witzen
An ſein Gerichte ſitzen,
Vnd hies Genelun fur pringen;
Der hate von Cherlingen
Vil manigen reichen magen da,
Die underwunden ſich des ſa,
Das ſi in generen wolten,
[1] Swie ſi is niht tun ſcholten;
Si begunden mit ernſthaften ſiten
Den Chaiſer alleſant piten,
Das er Genelun lies leben,
Vnd im di hulde ruchte geben,
Vnd ſprahen alle geleich:
Swas er wider dem reich
Vnd wider euch har getan,
Des ſchol er ev zu buſſe ſtan
Nach ewer ſelbes muete
Mir dienſt vnd mir guete;
Da ſchulle wir im helfen zu
Das er des alſo vil getu,
Vntz wir ev an verdienen das,
Das wir ewern ernſtleichen has
Vnd ewern zorn ein tail geſtillen
Durch ewer ſweſter willen;
Lat in chomen zu ewern hulden,
Das wirs immer umb ev verſchulden;
Die zu Runceſal ſint erslagen
Di mues wir laider verchlagen;
Wir mugen ſi wider gewinnen niht,
Is iſt uns lair, hulf is icht
[2] Nu tiemt di lentigen da vuer;
Ob Genelun den leip verluer
So habt ir deſter mer verlorn;
Nu ſemfret Herre ewern zorn,
Vnd laſſet Genelun leben;
Wir wellen ev dienen vnd geben,
Vntz wirs pringen an die vart,
Das nieman bas verdienet wart.

Sect. XIII.

DO ſprach der [1] Richtere:
Div pet iſt mir ſo ſwere,
Das ir ſei gar verlieſen ſcholt;
Der mir gebe alle das Golt,
Das man [2] zu Rabye ie gewan,
Vmbe diſen ungetrewen man,
Ich nems niht fur ſein tot;
Is iſt der Criſtenhair not,
Das ſi wert mir gereinet;
Er har vil wol beſcheinet
Das ſi iſt mit im geſchendet,
Sein leben wirt heut verendet
Vmb den mort, den er har getan,
[3] Mir geſweichen den alle, di ich han;

Sect. XIV.

DO die rede wart vernomen,
Do was Genelun ſurchomen,
Vnd bat vernemen ſeinev wort;
Er ſprach: ich han chain mort
Begangen, als man mir gichr;
Ichn laugen aber des niht,
Ichn habe das erworben,
Das die zwelif ſinr erſtorben;

Das

Ad Sect. XI.

1) i. e. *Licet ejus inimicus jure ſim,*
Seu, licet juſto in illum ferar odio.

2) En exemplum *Judicii Principum!*

Ad Sect. XII.

1) i. e. *Quamvis id facere non debebant.*

2) Gloſſ. Lipſ. *tian*, nutrire. verto itaque: *Nunc nutrite* (ſervate) *viventes eorum* (occiſorum) *loco.*

Ad Sect. XIII.

1) Non tantum hic, ſed & ſupra aliquibus in locis nomine hoc ipſe Imperator, qui eſt caput Juſtitiæ, deſignatur.

2) i. e. *In Arabiâ.*

3) i. e. *Niſi me decipiant, ſeducant, omnes, quos habeo.*

Ad

Das geſchach unmortleich,
[1] Ich hate in vor dem Reich
Offenleich widerſaget,
Vnd het ein michel tail gechlaget
Das lait, das ſi mir taten,
Do ſi mich heten verraten
Vnd mich ſchuffen in di not.
Das ich das rach, des gie mir not;
Do ſprach der Chaiſer vollechomen:
Ditz habt ir alle wol vernomen,
Das er des offenleich gicht,
Ern laugen des niht,
Er hab di Criſten gegeben,
Das ſi verlorn hant ir leben
In der Haiden gewalt,
Nu frage ich baide iunc und alt,
Alle bei meinen hulden,
Wes er nach ſeinen ſchulden
Mir vnd dem Reich ſchuldic ſei?
Nu ſtunt ir alſo vil do bei
Genelunes neſte mage,
Das Charln dirre vrage
Niemant getorſt antwurt geben;
Swer im vertailet hiet das leben,
Der voricht er wurde leicht erslagen,
Des begundens alle ſtille [2] dagen.
Do der Chaiſer geſach
Wa von das ſweigen geſchach,
Do wart im alſo laide;
Er ſprach: nu bit ich paide
Die Furſten vnd des Reiches man,
Vnd ſwer mir meiner em gan,
Das ir mir helfet hie,
Ich wil [3] reihen alle die,
Vnd lon es in immermere
Di ir trewe und ir ere
Hie behaltent gantzleich
An mir und an dem Reich,
Di wil ich immer minnen,
[4] Furent ſi in alſo hinnen
Das wil ich immer Gote chlagen,
Vnd wil auch nimmermer getragen
Weder Chuniges namen noch chrone,
Im wiert noch heut zu lone,
Den lon den er [5] gedienet hat,
Oder ellev mein ere di zugat.

Sect. XV.

Die mit Genelun waren,
Den begunde di rede ſwaren;
Si warn alſo dar chomen,
Das ſi ſich heten angenomen,
Swie ſi is zuſamme trugen,
Si woltens alſo fugen,
Das er den leip niht verlur.
Nu trat ir ainer herfur
Der was Pinabel genant,
Der ſterchiſt den man indert vant
Vnder Genelunes magen,
Der wolte den leip wagen
Vmbe ſein verworichten Oheim,
[1] Des was er warn in ein,
Er wolt in lentick pringen
Hin wider zu Kerlingen,
Oder wolte bei im tot geligen;
Der wille wart do niht verſwigen.
Er ſprach unvorichtichleich:
Hie en iſt heut vor dem Reich
Dehain man ſo vnverzagt,
Der Genelun ſchuldig ſagt,
Er muſſe mit chamf mich beſtan;
Ern hat chain mort began;
Is iſt der merre menige chunt,
Das mein Oheim drei ſtunt
Rulande offenleich
Widerſagte vor dem Reich;
Seit man des di warhait wais,
Swer zu mir trit in den chrais,
Dem zaige ich in vil churtzer vriſt
Das Genelun gar unſchuldic iſt.

Sect. XVI.

Nu het Pynabel di chraft,
Vnd was dozu ſo manhaft,
Das in entſaſſen alle die,
Die dierre chamf an gie
Die Rulanden ſere chlagten,
Die ſwigen vnd verzagten,
Vntz an ain der hies Dietreich.
Der ſprach: Rulant rewet mich,
Das wirt noch heut ſchein getan;
Er gie hin fur den Chaiſer ſtan
Vnd ſprach: Herre ir horet wol,
Das man Pynabeln chemfen ſol,
Der chemfe wil ich gerne ſein;
Rulant, der liebe Neve mein
Wiert heut an mir gerochen,
Seit er hat geſprochen,
Das er Genelun entſchuldigen welle;
Du piſt vntrewen geſelle,
Sprach er, Pynabelle zue,
Ob Got wil, ſwie ich das getue,
Ich gemache dich drumme ſchadehaft,
Du verleſt dich auf dein chraft.

Davit

Ad Sect. XIV.

1) Reſpicit hic locus ad morem antiquorum temporum, quo ille, qui alterum invaſerat, non præmiſſa *diffidatione*, pro *latrone* quaſi habebatur, non autem ille, qui antea alterum diffidaſſet. vid. du Fresne in Gloſſar. Lat. Barb. v. *diffidatio. widerſagen* idem eſt ac: *diffidare.*

2) *Dagen*, tacere. vid. quæ dixi ad Otfrid. Ev. II, 3, 67.

3) *Reihen*, divites reddere. *reich* machen.

4) i. e. *Si illum ſententiâ ſuâ abſolvunt, & impunem relinquunt.*

5) Hodie dicimus: *verdienet hat.*

Ad Sect. XV.

1) i. e. *Hac ipſis* (Geneluni cognatis) *promiſerat*, in id cum iis convenerat.

Ad

Davit was ouch ein chlain man,
Got ſchuef idoch das er gewan
An Golya die oberhant,
Da wart das unrecht geſchaot,
[1] Alſo wiert is an dier heute hie,
Got lie das unrecht vallen je,
Das iſt ouch immer ſein ſite,
Do eret er das recht mite;
Ich bin ſo edel benamen,
Du darft dich ſein niht geſchamen,
Das ich dier den chamf beut,
Ich gewer dichs ouch noch heut.
Got mues den chamf ſelber ſehen,
Vnd laſſe uns paideo [2] lait geſchehen.

Sect. XVII.

DO ſprach des Chaiſer rat,
So diſer camph ein ende hat,
Dennoch vindent ſi deo liſt,
Das ſi etleich vriſt
Genelun lengent ſein leben,
Ir ſchult geiſel nemen vnd geben
Von diſen chemphen baiden,
Vnd ſchult is alſo beſchaiden,
Ob Pynabel gevalle,
Das diſelben alle,
Du ſich vur Genelun gebeo,
Mit im verlieſen ir leben,
Di wider das recht ſo ſtrebent,
Das ſi ſich fur Genelun gebent,
Di verlieſent den leip mit im recht,
Ir ſchult das ſelbe geſchlecht
Verdruchen durch di miſſetat,
Die Genelun do begangen hat.

Sect. XVIII.

DO man der Geiſel [1] gebuech,
Do wart ir ſchiere geouech
An Genelunes taile,
Die des iahen zu einem haile,
Das ſi geiſel ſcholten weſen;
Nu mues Genelun geneſen,
Begunden ſeine Mage iehen,
Das der camph mues geſchehen,
Des warens alle vleiſic
Der edliſten dreiſic,
Di chamen darfur gegangen
Vnd gaben ſich gevangen
Vnd gelobteo das mit vreier chur,
Ob Pynabel den leip verlur,
Das ouch ſi weren verlorn,
Si heten alle wol geſworn,
Wern Dietreiches viere,
Das in Pynabel vil ſchiere
Allen neme das leben,
Do hies ouch in der Chaiſer geben
Dreiſic geiſel dem Reich
Von dem [2] wenigen Dietreich.

Sect. XIX.

DEr Camph der was alſo verihen,
Er ſcholt do zu hant geſchehen;
Dietrich und Pynabel
Di warn zu velde vil ſnel;
Do wart ein weiter crais gemacht,
Div ros di wurden wol verdacht,
Als tet ouch ir leip baider,
Si legten an ſolith chlaider
Di fur den ſteleinen wint
Vil dicke guet geweſen ſint;
Do ſi nihtes vergaſſen
Vod auf di ros geſaſſen,
Do was der wenige Dietreich
[1] Dem ſige nindert gleich.
Dynabel ſein camphgnos,
Der was ſtarc vnd alſo gros,
Vnd was do zu ſo mendleich,
Das ſi alle ſprahen: Dietreich
Der iſt zu chlaine und zu [2] chranc,
Sein wer di wirt vil vnlanc;
Alſo ſprahens alle gemain
Ane Charlen alters allaio;
Der getrowt Got vil ſere
Das er ſeiner genaden ere

Erzaigt

Ad Sect. XVI.

1) Loquitur hic Dietericus juxta mentem temporum Carolingicorum, quibus credebatur Victricem caoſam Deo placere; unde etiam hæc duella appellaverunt *Judicia Dei*, quaſi DEus ſecundum hunc, qui alterum vicerat, pronunciaſſet. Sed opinionis hujus futilitatem jam multi ex Eccleſiæ Doctoribus aguovere; & oſtendit illam ſolide S. Agobardus, Archi-Epiſcopus Lugdunenſis duobus opuſculis contra hæc *DEI Judicia* ſcriptis. conf. du Fresne in v. *Judicium DEI.*

2) *Lait* hic ſtare non poteſt; vox *reht*, melius quadrat.

Ad Sect. XVIII.

1) h. e. *Cum obſidum mentio injiceretur.* pro: *gebuech*, aliis in locis legitur: *gewuch.* In MSC. quod Küuigbuch inſcribitur fol. 3. b. dicitur: *Do vergaſʒ der Schencke Joſephs in dem Kerkere, und* gewuch *ſin nimmerme gegen dem Künige.* conf. Notam meam ad Otfrid. Ev. I, 3. not. 74.

2) *Wenig* hic *parvum* denotat, ita *wenig* Sömmeringen opponitur dem *groſſen* Sömmeringen apud Celeb. Struv. im Neuerötneten Archiv P. II. pag. 267. conf. Notam meam ad Willer. c. 4. not. 36.

Ad Sect. XIX.

1) i. e. *Non erat victoriæ obtinendæ par*, ſc. ex mente hominum, ob ſtaturam exiguam reſpectu Pynabelli.

2) *Chranc* hic non *ægrotum*, ſed *imbecillem*, viribus corporis exiguis præditum ſignificat. Mytholmcus MSC. ir Fab. 71. ỷ. 31. ſeq.

Wen der krancke *geſelle wurt*
Des ſtarcken, er kume des enburt.

Erzaigt an Dietreich,
Des bat er vil innichleich
Vber laut vnd in dem muet;
Ouch schuef er im di huet
Di sein vil vaste phlagen,
Das sich von Genelunes magen
Niht hueb ein unrechter schal,
Ouch hies er sagen uber al
Swer da hube chain streit,
Is wer sein iungistev zeit,
Er wer arm oder reich,
Vnd swuer vil ernstleich,
Swer in den chrais eheme
Das er dem sein leben neme.

Sect. XX.

CHarl enbot, vnde bat
In Chlofter, vnd ouch in di Stat,
Das si Got alle baten
Vnd das mit vleis taten,
Das er sein genade erzaigte,
Vnd das unrecht do naigte;
Di chemphen watn wol gar,
Vnd chamen vermessenleich dar;
Die Grieswarten si manten,
An einander si anranten,
Bynabel vnd Dietreich,
Si namen di schilt vur sich
Vnd begunden an einander baidegern
Vil veintleichen mit den spern,
1 Der wart ietweders verspilt
Auf di ringe durch den schilt,
Das man di stucke hohe sach
Aufspringen; Als das geschach,
Do erpaisten si baide;
Der lieb noch der laide
Getorst nindert an den chrais chomen;
Si heten alle wol vernomen.
Das is der Chaiser so verbot.
Das is niht gulte den tot,
Pynabel vnde Dietreich
Di namen di schilt fur sich,
Vnd taten, als si gerten,
Czusamme mit den swerten;
Pynabel was manhaft
Vnd het mandleich chraft,
Des zuschriet er Dietreich
Den schilt vil zornleich.
Dietreich was ehlain vnd chranch,
Er het aber grossen gedanc,
Im gebe Got chraft vnd macht
Wand er nach seinen ern vacht,
Ouch bat do manig zunge
Mit des Hertzen mainunge,
Das in Got des siges werte;
Ouch vacht er mit dem swerte,
Das des werden Rulandes was,
Davon er dester bas genas,
Das was heilig und guet,
In trost vaste sein muet,
Im hulfe Got und ouch das swert,
Das er des siges wurde wert;
In row sein Neve Rulant
Swa im des leibes chraft erwant,
Da trat aber Durndart fuer
E das er sein schilt verluer
Do was auch seines schiltes blos
Pynabel sein champhgenos.

Sect. XXI.

DO gienchan di rechten not,
Si begunden an ein ander den tot
Mit swerten vaste pieten;
Die ringe si verschrieten,
Das si begunden reisen;
Si begunden an einander weisen,
Warumbe su dar chamen;
Div swert si vaste namen
Mit peden henden paide;
Nach des andern hertzen laide
Begunde ir ietweder streben;
Dem is do gienchan das leben,
Der was ehreste reiche
Vnd sluech so vraizleiche,
Das man das fewer sach springen,
Vnd di slege horte ehlingen
So vaste, das si iahen
Die is horten vnde sahen,
Is mues ein michel wunder wesen
Scholt er chain weil genesen.

Sect. XXII.

DIetreich sein champhgenos,
Do Got seiner not bedros,
Do gefuget er im vil snelle,
Das er Pynabelle
Ein wunden durch den helm sluec,
Di er vil chaume truec,
Im lasch sein chraft 1 vnd sein muet;
Wan im das rechte vorich bluet
Vil sere uber di ougen ran;
Do sprach der viandes man:
Dietreich la ditz wunder sten,
Ich hais meine mage gen
Allesant her zu mier,
Vnd enphahen 2 zu lehen von dier,
Alle di aigen di wir han,
Vnd sein dir immer vndertan

Baide

Ad Sect. XX.

1) i. e. *Utraque illarum* (lancearum) *dissiliebat*.

Ad Sect. XXII.

1) i. e. *Sanguis, cujus effusio verus est mortis comes*. conf. supra ad Nostri Cap. VII. Sect. 7. notam 1.

2) Ecce exemplum oblationis, quâ Possessor allodii rem suam in feudum offert!

3) Verte:

Baide ſpat vnde frue,
Das du uns helfeſt da zue,
Das Genelun den leip behabe.
Der rede tue dich gar abe,
Si iſt verlorn, ſprach Dietrich,
Ich bit vil gerne vmbe dich,
Wilt du mir dein ſwert geben,
Das dich Chaiſer laſſe leben,
Das trawe ich wol geſugen,
Des laſſe ouch dich genugen
Wirbe nuer vm dein geneſen,
Vnd las ot Genelun weſen;
Mac im das geſchaden icht,
Czware ich henge des niht,
Als verre, als ichs erwenden mac,
Das er nimmer ein tac
Vurbas lenger gelebe
In gerewet noch heut Marſilies gebe.
Ich cham durch Genelun her
Den wil ich wern, ſprach er,
[3] Als lange, vntz mich der leib wert,
Is wirt von mir niht gewert,
Das mich jemant laſſe leben,
Im werde das leben ouch gegeben;
Wier mueſſen baide ſterben
Oder baide das leben erberwen,
Des bedenche dich vil palde dich,
Sprach der wenige Dietrich,
Dein tage ſint nahen ergangen,
Der tievel hat dich bevangen,
Des hat er frewde groſſe,
Baide dich und dein genoſſe
Furet er heut in di helle,
Du piſt der ungetrewen geſelle.
Do ſi di rede getaten,
Czu ſamme ſi aber traten
[4] Mit haupthafter veintſchaft,
Ir ſinne, ir manhait und ir chraft
Di lieſſen ſi mit den ſlegen ſehen,
Do mocht anders niht geſchehen,
Wan das ſi werten das leben,
Wem Got ſelbe wolte geben
Den ſige vnd di ere,
Das verſuchten ſi vil ſere;
Das erzaiget er churtzleich;
Er geſugte Dietreich,
Der Durndarten da trueck,
Das er Pynabellen aber slueck
Durch den helm ein ſlach,
Das er der wer gar verphlach,
Vnd ſtunt als ein erslagen man,
Der ſich niht mer gevriſten chan.

Sect. XXIII.

Do der Chaiſer das geſach,
Der genaden er von Got iach,
Di ſeinen freuten alle ſich;
Vnder des warf Dietrich
Durndarte di ander ecke dar,
Vnd sluec do Pynabelle gar
Mit einem ſlage das haupt abe;
Ich wen uns Got erzaiget habe,
Sprach Dietreich wider in,
Das ich mit rechte hie bin;
Dich hat dein unrecht geſchant;
Er entwaffent das haupt zu hant,
Vnd ſties is vor an ſein ſper,
Auf ſein ros ſas er,
Vnd furte is auf den hof dan,
Do ſahen ir hertzenlaide an
Genelun vnd ſein mage.
Mit des ewigen todes wage
Wart in Geneluns ſchatz gegeben,
Si mochten in ſelben niht gewegen,
Di im e gaben gueten troſt,
Das er beinamen wurde erloſt,
Den gienċh is ouch an das leben,
Si hεten zu geiſel ſich gegeben
Der peſten dreiſic vnder in;
Der helfe was nu gar da hin,
Si troſten in vntz an di ſtunde,
Das ſi in nimmer getroſten chunde.

Sect. XXIV.

Charl gahet hin wider,
Vnd ſas an ſein Gerichte nider,
Vnd fragte die er wolte,
Vnd ouch von rechte ſcholte,
Wes der Verratere
Dem Reich ſchuldic were;
Do ſprahen ſi vil drate
Die er gefraget hate:
Heiliger Chaiſer, durch Got
Vnd durch ſein groſſeu gebot
Richter, Witben vnd Waiſen
Ir jamerslichen Vraiſen
Des pitent ſi euch vil ſere,
Got horet ev immer mere,
Gehoret heut di armen chint,
Der Veter do verraten ſint,
Vnd [1] uber di geiſel dar zu;
Nu [2] vindet mir wie ich das getu,

Des

3) Verte: *tamdiu, quam me vita tuetur.* i. e. Quamdiu vixero.

4) i. e. *Capitali inimicitiâ.*

Ad Sect. XXIV.

1) Sine dubio legendum: *über das.*

2) *Vinden* eſt vox fori Germanici, & idem eſt ac *Sententiam invenire*, cauſam decidere. Notkerus verba Pſalm. 81, 3. *judicate* egeno & pupillo, reddit: *pedis* findent *imo reht.* Apud Otfrid. Ev. IV, 20.

Irdeilet imo thare
So uuizzod iuer lere.
Findet ir *thar alle*
Wio er thaz rehta wolle.

Gl. Monſ. p. 376. *Findent*, definiant. Ead. Gl. p. 379. *Vindis*, ſtatuens, lege: *ſtatues.* Kilian. in Etymolog. *vondniſſe, vonniſſe*, ſententia, judicium, res judicata. *vondniſſe* a *vinden* ſive *vinnen*,

Des frage ich ev paide
Bei dem recht vnd bei dem aide
Vnd bei mein Hulden do bei.
Weliches todes er mir schuldic sei.

Sect. XXV.

DO beriete di Kerlinge sich,
Div sunde wer ungewonlich.
Di er begangen hate,
Das man im auch den tot tate,
Den nie chain man mer erlite,
So fure man im rechte mite;
Den geiseln ertailachtent das;
Den warn si niht so gehas,
Is dauehte si damit genuec
Das man in das haupt absluec.
1 Do man uber di gerichte,
Genelun man do tichte
Ein tot nach seiner werdichait
Der wart im schiere berait.

Sect. XXVI.

NU horet wie er den leip verlur:
Man hies ziehen dar fur
Vier starchev schonev ros zuhant,
Der man do guete 1 state vant,
Czu der rosse 2 zegeln zwain
Bant man im faste seinev bain,
Czu den andern zwain di arme;
Swem nu der mort erparme,
Der an Rulande geschach
Der hore hie wie man in rach;
Do si Genelun gepunden
So si aller vaste chunden
An vier starchev 3 ravit,
Darnach in einer churtzen zit
Sassen 4 chenappen viere
Auf div Ros vil schiere,
Vnd slugen sporn zu siten,
Swas si mochten geriten
Von ein ander, das geschach,
Vntz das Genelun zubrach;
Also versuer sein vngetrewes leben;
Swie vil im raichait het gegeben,
Marsilies do zu Sarragos,
Er was nu der armisten genos;
Das was ouch pilleich vnd recht,
Er was der gewiste chnecht,
Ane Judasen aine,
Den di tiefel alle gemaine
In diser werlt ie gewunnen
5 Den schulle wir sein wol gunnen. 6

EPILOGUS.

HIe hat das puech ein ende
An alle missewende
Got uns sein Genade sende
Her in ditz ellende,
Des helfe vns di vrei
Di raine Mait Marey.

Durch

---

nen, id est, ab inveniendo dici videtur. *Het vonnisse vinden*, Antiquissima est phrasis tam apud nos, quam apud Veteres Sicambros & Saxones, Auditá utraque parte & causâ ex allegationibus & probationibus penitus cognitâ sententiam eruere, & investigando inuenire atque inde pronunciare. conf. Wehner. in Obs. Pract. v. *Finder*. ubi notat, in Civitatibus, quæ Jus Lubecense servant, eos, qui causas ad sententiam submissas discutiunt, quidque ex more vel legibus pronunciandum sit, decidunt, dici solere *finder*, & cum quid illorum Judicio submittitur, dici die sach sey zur *findung* verwiesen, & sententiam pronunciari solere, dass es durch die *findung* oder vor den *findern* erkant.

Ad Sect. XXV.

1) Verte: *Dum de his* (obsidibus) *sententia fertur*
Geneluno interim parabatur
Mors juxta ipsius meritum.

Anglo-Sax. *dichtan*, parare, instruere, disponere. Benson. in Vocab. Anglo-Sax. Conf. omnino Celeberr. DN. Eccardi Notam ad Monum. Theotisc. p. m. 172.

Ad Sect. XXVI.

1) *State*, opportunitas, commoditas. Kilian. in Etymol. *Staede*, commoditas, utilitas, opportunitas, locus.

2) *Zegeln*, caudis; à *zagel*, quod *caudam* significat. Lib. de Natur. Animal. apud Lazium de Migrat. Gent. p. 61. *So vertilgot er in daz Spor mit sinemo zagele*, *tum delet ipsis vestigia suâ* caudâ. conf. Notk. Ps. XIII, 3. & LVII, 5. Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *belzeszagel*, tebellus, *katzenzagel* Herba Italica. *Zagel*, Priapus, vel erreus, vel veretrum. *zagelshut*, præpucium. *zagelsrute*, virga virilis. Goth. *Taga*, capillus. Island. *Tagl*, cauda equina. Anglo-Sax. *Tagl*, cauda. Anglis *Tail* idem.

3) *Ravit* equos hic significare manifestum est. Supra habuimus:

Do hundert tausent rauit
Wol geladen in den streit
Mit chraft begunden gaben.

ubi MSC. Lizel. habet: *rait*.

4) *Chenappen*, hic servos denotat. Kilian. *knape*, servus, famulus, minister, Puer, hinc *Edelknapp*, *Bergknapp*, *Weberknapp*.

5) Lege: *dem schullen*.

6) Fabularum Faber Turpinus (cujus opus Franc. Hottomannus in Franco-Gall. c. 5. Fœtum hominis stolidi atque imperiti, qui non vitam, sed Fabulas conscripserit, jure meritoque nominat.) hoc supplicium ita describit: *Defunctis & infirmis & vulneratis ad locum, quo Rolandus jacebat, translatis, cœpit inquirere Carolus: Si verum esset, annon, quod Gannalon pugnatores, ut multi asserebant, tradidisset. Ilico duos milites armatos, Pinabellum scilicet pro Gannalone, & Theodoricum pro semetipso ad declarandam veritatem congredi jussit; Quorum Theodoricus illico peremit Pinabellum, sicque traditione Gannalonis declaratâ jussit illum Caroles quatuor equis ferocissimis totius exercitus alligari, & super eos quatuor sessores agitantes contra quatuor plagas cœli, & sic digna morte discerptus interiit.*

Ad

Durch di grossen untrewe
Das er ane rewe
Sein ende unwiſtenleich nam
Wart Charl ſeim chunne gram,
Das vertruchte er alſo ſere,
Das es immermere,
Unwerde und unſelie was;
Was ir vor Charl genas,
[1] Di mueſten abe cheren
Von wordleichen eren;
Ditz tet der Chaiſer umbe das,
Das di untrewe deſter bas
Mit in alſo geſehendet were;
Alſo lange werende ſwere
Gemachte Genelun aine
Seine magen alle gemaine,
Das ſi wern untz an ir ende,
Von ſeiner miſſewende
Vil ſchedeleich geſweret;
[2] Genelun hart beſweret.
Sein wort, das man lange zeit:
Von ains menſchen unſelichait
Muſſe manic menſch unſelic ſein;
Das wart an ſein magen ſchein;
Das in di ſchande uberwant,
Des wurden ſi ſo gar geſchant,
Das in die werlt wart gehas;
[3] Do bewart aber Charl das
Das ein ſelic menſch ſelde birt,
Des manic menſch ſelie wirt,
Sein raine ſelde was ſo gros,
Das ſein vil maniger genos,
Den er mit der Gotes chraft
Becherte von der Haidenſchaft,
Der anders verlorn were.
Nu wil ich dieſem mere
Ein ende machen, das iſt zeit,
Suſt ſtuent di veintſchaft ſeit
Das Charl Palliganen sluec
Und ſeiner helfere genuec,
Untz ir chent gewuchſen zu man;
Di riten ouch ſint einander an
Durch das alte hertzen ſere,
[4] Ludwick und Terramere,
Do lagen die Haiden aber tot,
Mit alſo ehreſtiger not
Was Charl, untz im der Leip erſtarp,
Do mit er vollichleich erwarp
Den ſtuel der ewigen jugent,
Dar helf uns Got durch ſein tugent,
Das wir ewichleich mueſſen ſehen,
Wie ſante Charl ſei geſchehen.

[5] Das puech hie ein ende hat,
Das hat geſchrieben Chunrat.

1) i. e. *Illi cogebantur deſiſtere*
à majorum Dignitate.
ſeu eundem gradum honoris nimis retinebant, quem à Majoribus acceperant.

2) Hunc & ſeq. Verſum ſic legendum arbitror:
Genelun hat beweret
Ein Wert, das man lange ſeit:
i. e. *Genelunus probavit ſc. verum eſſe Proverbium, quod diu fuit dictis*, antiquum.

3) i. e. *è contrario autem Carolus probavit hoc.*

4) Ludovicum Pium, Caroli M. filium, cum Saracenis bella geſſiſſe ex Thegano de Geſtis Lud. Pii §. 34. & ex incerti Auctoris, quem Aſtronomum appellare ſolent, de vita Ludovici Pii aliorumque variis locis apparet. Idem Ludovicus in Præcepto in fauorem Hiſpanorum dato, quod extat in du Chesnii Hiſt. Franc. T. II. p. 321. Saracenos nominat *inimiciſſimam Chriſtianitati Gentem.* Hic finis eſto notis meis in quibus ſine dubio quædam omitti potuiſſe judicabunt ij, quibus *Gloſſarium Schilterianum* in manus olim veniet; ſed ſciant illi, quod per omne illud tempus, quod his duobus Tomis enucleandis impendi, ne unicum quid cui illius Gloſſarii folium in manibus habuerim, adeoque quid luminis inde hauriri poſſit, quem ignoraverim.

5) Alium epilogum habet Cod. MS. Vindob. antiquior quem exhibet Lambec. d. l. p. 389.

Ditz buoch hat hie ain ende,
Daran ich ellende
Hie gedient han
Vf troſt, niht uf wan,
Minen liben herren,
Dez witen un verren
Tugent ſint bechant
Nahen uber elliv lant,
Der geruche mir von ſchulden
Verliben ſiner hulden
Immer loblich zerwerben
Biz an min ſterben,
Un och geruche,
Sweane er diz Buche
Vor im leſin haizze,
Vnswer darzu erbaizze,
Die gedencken min innechliche
Hinz Got von Himelriche
Vnd och ſwenne er ez anſehe,
Daz er darzu veriehe,
Ich ſi im liep.
Suuelich immer tehain diep
In ditz buches wil entwern,
Den muzze Got uneren,
Geſchant un ubele gelingen,
Darzu diu ogen uzſpringen.
Dez helfe mir der ſuzze JESVS
Der datz himel habehus
Daz iſt der vil-here Chriſt
Des riter Karl ie geweſin iſt.

SOLI DEO GLORIA!

ANONYMI
FRAGMENTUM
DE
BELLO CAROLI M.
Contra
SARACENOS
VERSIBUS ANTIQUIS GERMANICIS CONSTANS.

Textum ex MSC. Pergameno Argentinensis Reipublicæ desumptum

Notis illustravit

JOHANNES SCHILTERUS, JC.

Primus autem edidit; suisque prætereâ Observationibus auxit

JOHANNES GEORGIUS SCHERZIUS,
D. & Juris in Universitate Argentoratensi Professor P. Ord.

ULMÆ,
Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

JOH. GEORGII SCHERZII,

D. & Juris in Universitate Argentoratensi Professoris P. Ord.

PRÆFATIO.

Paucis, Te Benevole Lector, morabor, cum pleraque quæ hic locum invenire possent, in Præfatione ad Strickerum jam sint in medium allata. Exhibemus hic Fragmentum Poëmatis, quod Anonymus quidam de eodem, quod *Strickerus* habuit, objecto composuit, & ante ipsum quidem, ceu supra monitum. Eruit illud ex Thesauro Archivi Civitatis Argentinensis B. Schilterus, erutumque notis sparsim ornavit. Egregium quidem est illud MSC. sed mutilum, cujus tamen defectus ex Strickero resarciri possunt, saltem quoad materiam. Quis Auctor hujus Carminis sit nescitur, unde & Anonymum eundem nominamus. Forte tamen nativitatem illud debet *Wolframo ab Eschelbach*, de quo supra in Præfat. ad Parænefes Goldastinas egi. Conjecturæ huic robur dat annotatio Viri Eruditissimi R. P. *le Long dans la Bibliotheque Historique de la France*, qui inter Scripta ad res gestas Caroli M. spectantia hæc exhibet: *MS. Histoire des gestes de Rolland & de Charles M. en vers Allemands ecrits par Walfrand de Eckembach. in 4. in Bibliotheca Vaticana. Le meme Poëme est dans la Biblioteque de l'Empereur n. 332. sous ce titre: La Vie & les Actions de Charles M. en vers Allemands; Celui, qui l'a retouché s'appelle luy meme Srtichemer selon de Nessel.* At vero, ut supra fuit dictum, Strickerus (hunc enim Dn. le Long designat nomine: *Strichemer*) est Restaurator & Renovator Fragmenti. Post Schilterum ipse quoque textum cum MSC. illo Argentinensi, quod est seculi XIII. & in Membrana exhibetur, contuli, notisque qualibuscumque instruxi. Tu, Benevole Lector & hac opella nostra fruere benignus, lætusque vale. Scribeb. Dorlishemii in ditione Argentoratensi prope Molshemium prid. Kal. Aprilis 1727.

L. B. Ne pagella restaret vacua, subuit addere notatu dignissimam de sepulchro Rolandi relationem viri minime vulgaris, qui coram illud inspexit & cum cura lustratum examinavit. Est nimirum

HUBERTUS THOMAS LEODIUS Annal. de Vita Frider. II. Palat. lib. I. p. 5.

APud Blauiam in Xantonibus super Rolandi sepulcrum scriptum est, illum fuisse primum Comitem Palatinum, quod forsan plures essent in aula Imperatoris. Fuit autem is Rolandus Caroli M. ex sorore nepos, dux quidem magnanimus, qui cum socio Oliuerio, aliisque quam plurimis egregiis viris contra Hispanos, tum infideles fortiter pugnando in jugis Pyrenæi montis, qua parte Roncivallis appellatur, siti & vulneribus confectus occubuit, ubi etiam hodie cornu illius eburneum & ensis ostenditur. Quia vero nostri Comites Palatini, vera linea Carolum M. & hunc Rolandum attingere putantur, haud taediosum erit, paucula de hoc adscribere. Fabulantur Francorum annales, eundem Carolum ejusque duodecim proceres, quos Franciae Pares appellant, inaudita corporis magnitudine fuisse. Quod rescire cupiens antiquitatis amantissimus Franciscus rex Francorum, ex Hispaniae captiuitate in suum regnum rediens, postquam Blauiam peruenit in subterraneum illud specus descendit. Vbi dictus Rolandus & Oliuerius & medius diuus Romanus in marmoreis sepulchris non admodum magnis tumulati sunt. Jussit autem de Rolandi tumulo frustum marmoris abrumpi, & illico postquam intus inspexisset, calce seu caemento reliniri, de com̃uni fama nihil detrahens, ne videretur frustra, ut credo, id tentasse. Post paucos vero dies, salutato de itinere rege, in oppido Cognaco Fridericus Palatinus, qui tum Imperatorem Carolum in Hispaniam adibat, Blauiam etiam diuertit, & eadem monumenta videre voluit. Aderamus Ego & Doctor Joannes Langius, principis insignis medicus, qui de singulis diligentius scire volentes, perscrutati sumus a Monacho, qui Principi omnia indicabat, de ossibus Rolandi an adhuc integra, & ea, qua fama diceret, longitudine in marmore concluderentur? Respondit illam famam nihil esse mentitam, neque nos movere debere marmoris brevitatem. Fuisse enim post multos años a strage Ronciualle translata, putrefactis iam iuncturis non cohaerentia, sed simul veluti in fascem colligata, ibi esse reposita, & marmor pro longitudine tibiarum, quae adhuc integrae forent excauatum fuisse. Admirati sumus vehementer, si monachus verum diceret, Rolandi magnitudinem, cuius pro marmoris dimensione tibia 3. pedes ad minus longitudinis habuisset. Dum haec nobiscum ratiocinaremur, abiit princeps cum monacho, nos duo remansimus soli, inter nos dicentes, quid si fragmentum marmoris reuelleremus, cum nondum coaluisse caementum videamus? Placuit consilium & admouemus manus, quibus libenter cessit lapis, totumque sepulchrum intus inspeximus. Vbi prorsus nihil erat, nisi ossiculorum cumulus, vix duorum pugnorum crassitudine, quo disperso, os vix vllum digiti longitudine inuenimus. Quare reposito ut ante fuerat fragmento, risimus inter nos monachi vel inscitiam vel imprudentem mentiendi audaciam.

FRAG-

FRAGMENTUM
DE
BELLO CAROLI MAGNI CONTRA SARACENOS.

* * * *
* * *
* * * *

UNde *(a)* ne *(b)* bite niht langer,
Thaz liut ist thir geuangen,
Thie burge sint gewnnen,
Wir sin harte bethungen;
Ih han selue thriu kint,
Thie mir vil lief sint,
Wie gerne ih einen sun gebe,
Thaz thie anderen mit urithe weren;
Ih sage thir herre wie thu tu(o),
Thinen sun gif gerne thar zu(o),
Thaz uns ther Keisar *(c)* untwige;
Thaz gerate ih thir getruwelike;
Tho sprah ther alte:
Ther Kaiser ueret mit gewalt,
Thaz wir tha niht withere ne mugen getu(o)n
Minen sun geue ih gerne thar zu(o),
Thaz ther kaiser withere kerre;
Nu uolge thu mir herre;
Ia geroh ih thin anden.
Thie gisel uu(o)re er ze lande,
Unze wir gelaisten
Al thaz wir geheizen;
Wir komen nah ime zu(o) Achen;
Tha gebiete er *(d)* sine sprache;
Mit uunfhunderet helethe,
Ku(o)ne unde ethele,
Kumest thu tha gewisse
Zu Sant Michelis *(e)* misse
Thie cristenhaid untphahen,
Unde leuen an sinen genaden.
Tha wirthestu sin man,
Thu machest ime undertan
Uile menegen haithenen richen
Ze thienende uorhtihliche.
THo *(f)* rethete ther witherwarte,
Thie Got niht ne uorhte,
Unde gevellet thir herre min rat,
So sage ih thir rehte wie iz gat,
Ther kaiser kerret withere,
Koment sie abe theme gebirge,
Tha

(a) Initium hujus Fragmenti est pars Colloquii, quod Blanscandies, unus ex familiaribus & Amicis Marsilii, Saracenorum in Hispania Regis, cum ipso habuisse fingitur. Materia autem hos versus praecedens exhibetur in Strickero, ita ut in MSC. Argentinensi octo fere folia compresse scripta occupet. *Scherz.*

(b) *Beite*, warte.

(c) *Untwige*, entweiche.

(d) i. e. *Populos sui subjectos.* Ita du Fresne in Gloss. Lat. Barb. *Linguam* pro *Natione* poni plurimis exemplis probat. *Scherz.*

(e) *Misse* hic pro *Festo* usurpatur. quâ de re vid. du du Fresne v. Missa. Ita hodie dicimus *Lichtmess*, pro *Festo Purificationis* B. *Mariae*, la chandeleur. *Scherz.*

(f) i. e. *Tum loquebatur Hostis* (Caroli)
Qui DEum non timebat.
Thie pro *ther*, *der* saepe apud antiquos legitur. *Scherz.*

(g) *Heim-*

Tha fcaithent fie fih,
Ia ueret mannelih
An fine (g) heimlike;
So gewaldige thaz rike;
Thie er hi laze
Then erlaithe thu thie ftraze,
So heiz thu thine gahen,
Thie tumben alle (b) hahen;
Uahen thie wifen,
So erlofe wir thie gifelen.
Unde leuen iemer mere mit genathen;
Thas geloueten alle thie an theme rate waren.
THier rat was getan,
Marfilie hiez komen fine man.
Zo allererft uortheret er
Elargis uon Parguel,
Tharnah Eftropiz;
Unde finen fun Stramariz,
Priamur uon there warte;
Gerglano uon there marke;
Thare kom Balziel;
Unde Malbrant uon theme mere;
Unde Matheus fin Oehim.
Ther was there wifeften ain.
Jomel
Ein haithene kyne unde fnel.
Tha was Blanfcandiz;
Ther kuning in rethen hiez;
Er fagete in thes kuniges willen,
Thaz gelobeten thie gefellen.
Marfilie uf ftu(o)nt,
Sine rethe erhup,
Er fprah: wole ir Helethe gu(o)te,
Helfent uns uzer note;
Mugend er iz fcaithen,
Tha ift umbe uaile
Al thaz ih iemer gewinne.
Handelet iz min finne
Thurh iuwer felber gu(o)te,
Maehet iuh deumu(o)te.
Nemenr palmen an thie hant;
Iz ift uns zu then forgen gewant;
Zehne blanker mule,
Seone unde riure.
Mir golde gelathen;
So fi maift mugen getragen.
Theme kaifere ze minnen
Ih will gerne thingen.
Mit allen minen liuten.
Sower er mir gebintet.
Thie criftenhaid wil ih ane gan.
Ih werthe gerne fin man.
Sochet fine uuoze
Thaz wir frithe hauen mu(o)ze.
Er liget ze Corderes uor there ftete,
Bit in thurh Got, then er anbetet,
Thaz er fih enbarme
Uber thie uile armen,
Thie nu fint lange
An grozeme gethwange;
Unde heizet er untphahen thie gebe,
So faget ime thie rethe,
Waz ih ime wille fenden.
Mule unde (i) olbenten,
k Uorloufte unde muzere,
Unde tharzo menege gifre mere,
Karren mit bifanten
Bietet den Franken,
Thaz fie mir helfen thingen,
Thes Kaiferes hulde gewinnen.
Thie boten tho karten,
Tha man fie lerte,
Zo there criftenen lande
Mit uile herlieheme (l) gefande;
Thie berge ftigen fie ze rale;
Sie fahen uber al
Menegen helet ku(o)nen,
Menegen uanen gru(o)nen,
Menegen roten unde wizen,
Die uelt fahen fie glizen,
Sam fie waren rorguldin;
Thie boren retheten under in,
Thaz ther Kaifer wole were
Uber al thiffe werlt (m) mere,
Wither finer herfcefre
Ne dorfte fih nieman beheften.
THie boten fahen (n) zu(o) themo fezze
Menegen helet uermezzen;
Sie komen zo eineme bomgarte,
Ther was gezirot harte,
Tha uunden fie inne
Thie lewen alfo grimme
Mit then beren uehten;
Sie fahen gu(o)te knehte
Seiezen unde fpringen;
Sie horten fagen unde fingen
(o) Meneger slahre fettfpile;
Aller wnnen was rha uile;
Thie ku(o)nen (p) uronekempen.
Uor ainander gewenken;
Sie hiwen mit den fuerten
(q) Uf then ulins hærten.

Thaz

(g) *Heimlike*, domum. eft ab: *heim*, *haim*, quod *domum*, *Patriam*, *fedem ordinariam* fignificat. *Scherz*.

(b) *Haben*, fufpendere. conf. ad Otfrid. Ev. IV, 24. not. 36. *Schertz*.

(i) Vid. Nntam meam ad Stricker. Cap. II. Sect. VII. n. 5. *Scherz*.

(k) Vid. Notam meam ad Stricker. Cap. II. Sect. VII. n. 4. *Scherz*.

(l) *Gefande* munera.

(m) *Mere*, magnus. i. e. dominus. *Scherz*.

(n) *Zu themo fezze*, in hac fede, in hoc loco. *Scherz*.

(o) *Mancher gefchlecht feitenfpiele*.

(p) *Uronekampen*, milites Sacros. i. e. deftinatos ut Chrifti caufam defendant. *vron* facrum denotare certum eft. *kampen* funt militantes, *Kempffer*, campiones. *Scherz*.

(q) Reddo: *fuper filices duros*. Gl. Monfeenfes p. 363. *Ulinfin*, de lapidibus ignitis. *Vlins* videtur idem effe ac noftrum *flintenftein*. Angl. Sax. *flint*, Silex. Anglis: à *flint*, filex. Sax. & Frif. *Vlinte*, filex. vid. Kilian. in Etymol.

(r) *Ade-*

Thaz thaz ulur tha uz vlovch;
Sie sahen thaz thie (r) adelaren ouch,
Thar zo gewenet (s) we(a)ren,
Thaz sie (t) scate paren.
Sie horten thie phaht leren.
Thie (u) ethelen iungherren
Scirmen mit den scilden,
Wie thie ualken spileten,
Unde ander meneh uetherspil;
Aller werlt wnne was tha vile;
Uile meneh ethele wib
Zierete wol then iren lib
Mit phellele unde mit sithen,
Mit guldneme gesmithe;
Sint Salomon erstarf,
So ne wart nie so groz (x) herscaf,
Noh ne wirthet nimmer mere;
Karl was aller tugende ein rehter herre.

THie boten uu(o)re giengen,
Uil thikke sie nither uiellen,'
In phellelinen gewante,
Thie palman an then handen;
Ia mere und mere
Uiellen sie zo there erthe;
Sie uuoden then kaiser (y) zewaren
Uffe theme (z) scazable;
Sin anlizze was (aa) wunnesam.
Then boren (bb) harte wolgezam,
Thaz sie in * mu(o)sen scowen;
Ia liuhten sine ougen
Sam ther morgen sterre;
Man erkante in uile uerre;
Nieman ne thorfte uragen,
Wer ther kaiser were.
Nieman(cc) ne was ime gelih,
Sin antlu(o)zze was zierlih;
Mit (dd) uollehlichen o(v)gen
Ne mohten sie in niht noh bescowen;
Thiu liehte gab in (ee) wither slah,
Sam thiu sunne umbe mittentah;
Then uianden was er (ff) gramelih,
Then armen was er (gg) heimlih;
(hh) In volwige was er sigesalih;
Wither ubel was er genathih;
Ze Gote was er (ii) geware;
Er was reht rihtare;
(kk) Er lerte uns thie phahte,
Ther engel sie ime uore rihte;
Er erkunde (ll) elliu reht.
Zo theme suerte was er (mm) got kneht;
Aller tugeode was er uz erkoren;
Milter herren wart nie geboren.

BLanscandiz tha uore stunt
Thie rethe hob er alsus:
Hail sistu kaiser here,
Minne unde ere
Si thir geboten
Uon themo leuentigen Gote,
Ther himel unde erthe
Uon nihte ne hiez werthen;
Ther uone himele her nither si komen,
Uon einere maget wart er geboren,
In theme jordane getouset wart,
Unde an theme cruce irstarf,
Thie werlt erloste uon there helle,
Anebeten wir ine wellen,
Unde leuen in sinen genathen;
(nn) Thie cristenhait wille wir untphahen;
Nu bitte wir thih herre
Thurh thesseluen Godes ere,
Wir sin haithen
Leither uon Gode gescaithen,

Nu

(r) *Adelaren*, aquilæ.
(s) Τὸ *a* quod super τὸ *e* scriptum est in MSC. Argentin. est à recentiori manu.
(t) *Scate paren* i. damnum non dare, *paren*, hinc entbehren, mangeln. *Schilter.* Cum *scate* denotet sæpe umbram, & *paren*, parere, efficere, facere, verto: *Ut umbram facerent*, pugnantibus sc. apud Notk. Psalm. LII, 5. & CI, 11. est *scato*, pro umbra; nos *schatten* dicimus. *Paren* est *parere*, gebären proprie, inde *efficere.* in Gl. Monseensibus p. 333. *pari*, faceret. *Scherz.*
(u) i. e. *Juvenes Nobiles*, qui stylo medii ævi *Domicelli* vocabantur. Twinger. in Vocab. Lat. Germ. MSC. *Juncherre*, Domicellus. Nomen hoc olim etiam Comitum, Ducumque imò Regum Filiis tribuebatur. vid. Wehner. in Observ. Pract. h. v. Superioris quoque Nobilitatis Viris id tributum legitur. *Scherz.*
(x) *Herscaf* alias *multitudinem*, in specie *Exercitum* denotat. vid. Palthen. ad Tat. p. 390. hîc loci commode explicari potest per *multitudinem hominum pompâ Aulicâ se efferentium.*
(y) *Zewaren*, certe profecto; antiquiores dicunt *ziwaro*, *ziware*, *ziwarn*, *cewaro.* Scherz.
(z) *Scazable*, Schachspiel.
(aa) *Wunnesam*, freudich, læta.
(bb) *Wolgezam harte*, graviter comis. *Schilter.* Sed *hart*, hic idem est ac: *admodum*, *valde.* Nam versus hic & seq. ita reddi debent:

Legatis admodum bene conveniebat,
i. e. gratum erat,
Quod ipsum possent videre.

(*) *Muosen* pro: *posse* sæpe usurpatur. vid. notam meam ad Otfrid. Ev. IV, 4. 147. not. 36.
(cc) Particula *ne* apposita dictioni *neganti* fortius negat.
(dd) *Uolleblich*, par integrum, ab *eblich*, i. e. par & *uoll*, plenum, *mit uolleblichen o(v)gen*, integris oculis. *Schilter.* *Volleblich* non est ab *eblich.* hodie *völliglich* dicimus. Simili ratione infra occurrit *jebelich* pro: *jeglich.* *mannelih*, pro: *manniglich.*
(ee) *Witherslah*, reflexio.
(ff) *Gramelih*, grimmich.
(gg) *Heimlih*, gewogen, benevolus: Eleemosyna absque strepitu, i. e. tacitè datur.
(hh) i. e. In prœliis erat victoriosus.
(ii) *Geware*, attendens.
(kk) *Der engel richtet den weg vor.* Schilter. *phahte* hîc non est *via*, der pfad, sed *Lex*, Divina scil. vid. supra ỷ. 146. adde notam meam ad Striker. II, 13. *not.* 5. *rihte* idem est ac: *dixit*, *exposuit*, *indicavit.* quo sensu hæc vox sæpe occurrit. vid. Otfr. Ev. III, 20. 246. & IV, 19. 22. passimque. *Schertz.*
(ll) *Elliu*, alle.
(mm) *Got knebt*, bonus miles.
(nn) Christianismum volumus accipere.

Nu hilf uns fine hulde erweruen,
Thaz wir an then funden niht ne fterben.
THer Kaifer *(oo)* fuihte allez an.
Tho rethete auer ther alte man
O wol thu kaifer ethele,
(pp) Ther entbiutet ther Kuning Marfilie.
Sin thieneft uile wilihlike,
Thar nah an fineme rike
Alle fine uorften,
Of fi herre dorften;
(qq) Sie entbietent thir thie to(v)fe,
Then cins uon ire ho(v)fte.
Thiefen fezent fie nehain zil,
Wan alfo thiu biuteft unde wil;
Sie bieten *(rr)* fcaz ane zale.
There beften marhe thie wale,
Uorloufte unde uehterfpil,
(ss) Su waz herre thu thes wil.
(tt) Mule unde olbenten
Thie wile er thir fenden
Mit golde gelathen,
So waz uunfzih karren mugen getragen.
Ther gu(o)ten *(uu)* bifantinge
Thinen ethelen franken ze minnen,

Thaz

(oo) *Suibte*, &c. fahe alles an. *Schilter.* rectius: *tacebat femper.* nihil plane refpondebat. *Suibte* eft à *fuiben*, *fuigen*, *fuigan*.. conf. infra ℣. 394. hodie: *fchweigen*, dicimus. *Allizano*, pro: *femper*, occurrit apud Willeramum.

(pp) *Ther*, rectius: *thir.*

(qq) i. e. *Offerunt tibi baptismum* fc. fe effe accepturos.

(rr) *Scaz*, pecuniam. vid. notam meam ad Otfrid. Ev. III, 14. 195.

(ss) *Ze was herr du des wilft.* Schilter. *Su* non eft: *zu*, fed noftrum: *fo.* Scherz.

(tt) *Maul end elephanten.* Schilter. *Olbenten* non denotat. *elephantos*, fed *camelos.* vid. Notam meam ad Stricker. II, 7. n. 5. *Scherz.*

(uu) *Bifantinge* idem eft, quod Strickeri *byfande.* de quâ voce dixi ad Stricker. II, 8. num. 6. Poftquam illa jam typis imprimenda dediffem, DN. *Elias Brackenhoffer*, Civitatis hujus Viginti Unum Vir meritiffimus ex B. DN. Parentis *Lexico Rei Nummariæ MSC.* benigne de Byzantiis hæc communicavit.

BESANT D'OR *ift die alte Goldmüntze, welche* Byzantiue *und* Byzantinus *genennet, und von den Röm. Käyfern zu* Byzantz *oder* Conftantinopel *gefchlagen worden.* In Hiftoria S. Ludouici IX. Regis c. 42. *liefet man alfo:* Que fi la Roine vouloit bailler deux cens mille Befants d'or (qui valoient lors cinq cens mille liures) qu'elle delivroit le Roy en ce fsifant. *Und in einer* Fabella *genannt* la courte Barbe: Tenés, je vous donne ce Befant, c'ètoit vne piece d'or, valant enuiron vn Angelot. Vide plura apud Marquard. Freherum de Re Monet. p. 38. & infra fub voce Byzantius.

BYZANTIUS, BYZANTINUS (Gallis Befant d'or) *ift eine Goldene Muntze gewefen, welche von den Römifchen Käyfern zu* Byzantz in Orieut *gefchlagen worden, als das Römifche Reich auf die Neige geben wollte, Rom und meifteutheils* Italien *von den* Gothis, Longobardis *und andern* Barbaris *verberget wurde, haben die Römifche Kayfer ihren Sitz nach* Byfantz transferirt, *welche Statt von Käyfer* Conftantino Magno *nach erlittener* Ruin *wieder erbauen, und gezieret, dannenhero* Conftantiuopolis *und* Neo-Roma *genannt worden. Diefer Muntzfort wird in den* Annalibus, Bullis, Diplomatibus *und andern* Inftrumentis publ. *vielfältig gedacht, wie bey* Marqu. Frehero de Re Monet. p. 37. *zu fehen.*

Sie ift von hohem faft feinem Gold (auro obryzo) *gewefen. Im* Gepräg different *von den Römifchen Müntzen des vorigen* Seculi: *dann wie diefelbigen dick und mit hocherhabenem Bilde waren, dafs es fchiene, fie wäre erftlich gegoffen und hernach allererft geprägt; fo find hingegen diefe gantz dünn, meiftentheils eines ubelgemachten Bildwercks, wie etwann auch die vorige Kayfer ihr Bild und* memorias rerum geftarum *den Müntzen einzuverleiben fehr befchäfftiget waren; fo haben hingegen die* Orientifche *Chriftliche Käyfer, wie in ihren* labaris, *Schild uud Helmen, alfo auch und nicht weniger auf ihren Muntzen anfanglich ein Creutz; hernacher auch das Bild Chrifti, das Buch des Lebens, oder das Neue Teftament in Hauden haltend, etwann auch die Jungfrau Mariam fetzen laffen, entweder gantz allein, oder mit und neben des Käyfers Bildnufs, die Krone auf fein Haubt fetzend mit diefen und dergleichen* Epigraphis: JHESVS CHRISTVS REX REGNANTIVM, *oder* JHS. XPS. EMMANVEL, *oder* JHS. XPS. NIKA, *welches die alten Köuige von Franckreich ruhmlich auf ihren Sonnen-Kronen, darauf* XPS. vincit, XPS. regnat, XPS. imperat, *nachgethan,* item JHSVS CHRISTVS BASILEOS BASILEON. *wie folches Käyfer* Joh. Zimifca *ums Jahr* 97. *auf fein Müntz prägen laffen, dergleichen bey mir ein* Original *vou Silber und Kupffer zu fehen. Woraus dann zu vernehmen, dafs die* Byzantini, *nicht allein Goldeu, fondern auch Silbern und Kupffern gewefen feyen. Hiervou fiehe* Anton. Auguftinum Dial. I. antiq. p. 9. lit. C. & D. Lipfium de Cruce l. 3. c. 15. & 16. p. 72. & feqq. Adolph. Occonem fub Juftiniano Imperat. p. 583. & alibi paffim, *fonderlich aber* Octavianum Stradam *bey der* Orientalifchen *Käyfer Müntze.* vid. etiam fub verbo Befant d'or. Item Chryfini *und* Altum lar.

Ob aber wohlen die Betzantz *oder* Byzantini *eigentlich und anfanglich zu* Byfantz *gefchlagen worden, dannenhero diefes Wort* originem primitiuam *andeutet, fo ift doch aue dem, dafs nachgehends man anderswo auch* Byzantinos *gepräget habe, und die Nahmeu einen weg als den andern blieben: ebener maffen zuvor die* Florin *zu* Florentz *erftlichen, nachgehends aber aller Orthen, gleichwohl mit Behaltung diefes Nahmens gemüntzet worden, und werdeu heut zu Tag nicht allein die Türckifche* Ducaten, *fondern faft insgemein die* Afiatifche *und* Africanifche *Goldmüntzen* Byzantini *genennet, worvon* François Meneftrier *der* Jefuit *in feiner* Art du Blafon juftifié, &c. Anno 1661. *zu* Lion *gedruckt* p. 171. *mit mehrerem zu fehen.*

Leo Oftienfis f. Marficanus Chronico Cafinenfi l. 3. c. 57. recenfet, Ducem Robertum Guifcardum Monafterio Cafinenfi largitum effe & donaffe Byzantinos fexcentos & duo millia Tarenos Africanos. Voff. de vitiis Sermon. p. 293.

Hæc ideo hîc addere volui, ut haberent Eruditi Specimen *Lexici Rei nummariæ*, in quo de omnium fere Populorum, inprimis Europæorum nummis erudite & accurate in duobus Tomis in folio egit infignis quondam Eruditionis Stator DN. *Elias Brackenhoffer*, Vrbis noftræ olim Tredecim Vir & Scholarcha. Rei Literariæ intereft ut opus hoc Lucinam fauentem habeat. *Scherz.*

(xx) *De*

Thaz wir tha bi erzaichen,
Thaz wir thih mit trowen meinen;
Er ſprah: ô thu kaiſer here,
(*xx*) Do iz thurh thes waren Godes ere,
Hiez in thiſſen ziten
Thine uurſten wither riten;
Thaz ſie uns untwiken
Withere an ire rike;
Gebiut thine ſprache
An thinemo ſto(v)le ze Ache;
Tha kumet Marſilie min herre,
Er wil tha getoufet werthen.
Mit thuſent ſinen (*yy*) helege.
Ku(o)nen unde ethelen;
Tha wirdet er thin (*zz*) man;
Er machet thir undertan
Uile menege rike,
So thienet er thir getruwelike.
THer Kaiſer ſich allez enthielt,
Alſo ime ſin wiſtom riet;
Unze (*a*) er thie rehte al wole wiſte,
Thaz (*b*) houfet er wither ufrihte;
Er ſprah: Ioh unde ere
Nu unde iemer mere
Sage wir thir heiliger Criſt,
Wande du (*c*) aller ſculde ein ſo(v)nate biſt,
Nu tu(o) thiſſe haithen
Uon iren ſunden haile,
Thaz ſie thih erkennen,
Unde (*d*) thine were minnen.
Er ſprah zu theme alten:
Thaz thin Got walte,
Thu ſcinist in ſconerne gebare.
Wie wiltu mir thaz hewaren,
(*e*) There rethe wilih wisheid hauen.
Thaz wilih thir ſagen,
Sprah tho ther alte,
Mih ſelue haue thu behalten;
Ja hat min herre Marſilie
Thrie ſune ethele,
Raten iz thine wiſen,
Nim er einen ze giſel,
Tharzu(o) gebe ih then minen;
Herre thu ne ſcolt niht zwiuelen,
Man gif thir elliu thie kint,
Thie under then uorſten ſint,
Unze wir geleiſten
Al thaz wir thir gehaizen.
THo ſprah ther ware Godes thieneſtman:
Welt er alſo wole uaren,
So muget er uwere ſele wole (*f*) wegen,
Muget iemer uroliche leuen,
Uwer gote, thie ir ane betet,
Apollo unde Mahumet,
Thie ſint uile hoſe,
(*g*) Upih iſt ire gekoſe,
Thie tivuele wonent tha inne,
Ir horet ire ſtimme,
Thie waren ie lugenare;
Geloſet ir an then rehten (*h*) hailare.
Ther iuh uon nihte geſcaffen hat,
So wirdet uwer got rat.
MArſilie hat uile wither mir getan;
Er hiez mir (*i*) houbeten zwene mine man,
Thie ih zo(u) ime ſande,
Tha er mih mite ſcande;
Alſo ſolte ih iu tun,
Selue ther ware Godes Sun,
Furſte aller Guote
(*k*) Thurh ſine devmu(o)te
Einen eſel er zu(o) Ieruſalem rait,
Tho er thie martire thurh uns lait;
Einen palmen uort er an there hant,
Nu ſit ir zu(o) mir geſant,
Unde (*l*) uu(o)ret thaz ſelue zeichen,
Mineme zorne wil ih untwiken,
Thiu palme bezeinot then ſige;
O wi ob iz hir nah ſo kumet,
Thaz Marſilie wirt bekeret,
So wirt thiu Criſtenheid wole geeret.
So waz er wither mir hat getan,
Thurh Got ſculet ir urithe han.
Uart zu(o) uweren (*m*) hergergen,
Nehauet neheine ſorge,
Ih anworte iu mit minnen,
Got laze iuh ſine hulde gewinnen.
DEr Kaiſer beſprach ſich drate
Mit des riches rate;
O wol ir uurſten ethele,
Ire ware Godes helethe,
Uwer wingarte iſt wole gebuet;
Ir ſculen wole getruen,

Thaz

(*xx*) *Do iz*, fac id, thue es. *Scherz.*

(*yy*) Lege: *beletben*; Heroibus. conf. ſupra ỷ. 25. *Scherz.*

(*zz*) *Man.* Vaſallus.

(*a*) i. e. *Cum ſermonem* (Blanſcandiſii) *omnem cognoviſſet*, audiviſſet. *Scherz.*

(*b*) *Das haupt.*

(*c*) *Aller ſchuld ein ſöhner biſt.*

(*d*) *Deine warheit meinen.* Schilter. in MSC. Argent. eſt, *werc*, quod *opera* ſignificat, unde verte: *& tua opera ament*; i. e. egant ea, quæ egenda eſſe in verbo Tuo mandaſti. *Gotes werc* hic eodem ſenſu uſurpatur, quo ἔργῳ κυρίου in 1. ad Cor. 15, 58. *Scherz.*

(*e*) *Der rathe will ich weiſsheit haben.* Schilter. *wisheid* non hic notat *weisheit*, nec *there rethe* idem eſt ac: *der räthe*. Sed: *wisheit*, eſt noſtrum: *gewisheit*, *certitudo*, *ſecuritas*, &: *there rethe*, ſcribitur hodie: *der rede*, ſermonis, verborum. manifeſtum hoc eſt ex Strikero, qui II, 15. ita hæc exprimit:

Du ſcheineſt in gueten geberen,
Wie wiltu mir ditz beweren;
Ich kere mich niht an ewern ait,
Ir tuet mir di gewishait,
Der ich vil wol glauben mues.

apparet hinc, quantæ ſit & materiæ & ſtyli ſimilitudo euctori hujus Fragmenti, & Strickero. *Scherz.*

(*f*) *Wegen* hic idem eſt ac: *weihen*, conſecrare, ſanctificare. conf. Stricker. IV, 13. n. 2. *Scherz.*

(*g*) *Upih*, üppig.

(*h*) *Hailare*, heiler, heyland.

(*i*) *Houbeten*, enthaupten.

(*k*) Durch ſeine demuth.

(*l*) *Uu(o)ret*, führet.

(*m*) *Hergergen*, herrichen, Saxon. diminut. Schilter. Imò legendum: *herbergen*, quod etiam habet Stricker. *Scherz.*

(*n*) *Wirt*,

Thaz iu ther himelifche (*n*) wirt,
An thes namen ir hi (*o*) birt / fit,
Lone nah uwereme thinge.
Mit eineme phenninge,
Thaz ift thaz himelrike,
The ift gemeinlike
Uf geftechet zu(o) eineme zile,
Tha loufet fo wer tha wile;
Ift thiu gruntuefte in Gote erhaben,
So wil ih iu warliken fagen,
Thaz uber zinder ne mah niht gewiken.
Uns nahet thaz Godes rike,
Ni uolge wir niht theme fuarzen rabene;
Thie mu(o)zen thie fete hauen,
Tha mane ih iu alle bi,
Német thaz gru(o)ne olezwih
Mit there turteltuben,
Ueftenet uweren gelouben,
Thienet uweren (*p*) fcaffare;
Lat iu wefen (*q*) ummare
Thie gebe Marfilien.
(*r*) Eruulte er thiz gebirge,
Uon roten golte,
Ih ne weiz waz iz mir fcolde
Uu(o)re then ewigen lib;
Nu bethenket iuhan eit.
Thaz uerlie iu ther ware Godes fun,
Qui regnat in eternum.

(*s*)

NAimes uone baieren,
Ther was there Ratgeuen eine
There (*t*) allerhereften an theme houe,
Ein tugenlih hetzoge,
Th(es/as) leben was fo gelobefam
(*u*) So er the kaifere wole zam
Zu(o) allen finen eren.
Er fprah zu(o) then herren:
Tho ih mih uone Beieren hu(o)b
Tho hete ih menegen helt gu(o)t,
Tho erwelete ih uier thufent miner manne,
Thie ne fint geslagen noh geuangen,
Sie fint gu(o)te knehte;
Zo there martere uindet man fie rehte.
Uerhenget is uns min drehtin,
So fcult ir uile gewis fin,
Thaz wir iu niemer ne (*x*) gefwiken,
Noch neheiner not untwiken;
(*y*) Ih ne ru(o)che umbe ire rethe;
Waz mere ift mer Marfilien gebe;
Wir fculen in thaz ire lant,
Wir gefrumen blotigen rant;
Wir fculen (*z*) uol herten
Mit unferen gu(o)ten fwerten;
Ih werthe gerne (*aa*) ellende,
In thes meres ende,
Wir fculen Mahmeten uertriben,
Unde alle thie mit ime beliuen,
Apollen finen gefellen.
Thi fih ze Gote gehaben willen,
(*bb*) Thie untpha wir mit grozen eren,
Gevalle iz mineme herren,
In finen genathen ftat;
Beithe wiftum unde rat
Ze libe unde ze fele.
Sin gebot eruol ih gerne,

THer Kaifet gefwihte uile ftille,
(*cc*) Er marhte ire iegeliches willen,
(*dd*) Getru(o)bet was thas fin gemu(o)te,
Iethoh uertruh iz fin gu(o)te,
Thaz et fih is niht erzeigete;
Thaz houbet er nither niegete,
Thaz fin nieman innen ne wart;
Einer ftille er tho bat,
Ther Bifcof Sant Johannes,
(*ee*) Ze theme Kaifer gerte er utlobes,
Unde zu(o) allen then herren,
Thie an theme houe waren;
Er fprah: were is in mines herren willen:
Uf fine genathe willih thingen,
So wolde ih uber ualkart.
(*ff*) Bu(o) Almarie an thie ftat,
(*gg*) Kunden thaz Godes wort,
(*hh*) Ih ne uorhte neheinen tot;
Wolde Got unde were ih thes wert.
Thaz mih uiur other fwert
Gelutterete an theme libe,
So were ih ane zwiuel,
Thaz min Got ruhte;
(*ii*) Sine uenie er fuhte,

Zu(o)

(*n*) *Wirt*, Paterfamilias. coof. Staden. io Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 726. feq. *Scherz.*

(*o*) *Birt* eft quidem in MSC. Argentin. à manu recentiori, fed bene quadrat, *birt* enim idem fignificat ac: eftis, Et Rhythmum promovet. *Scherz.*

(*p*) *Scaffare*, Schüpffer.

(*q*) Lege: *Unmare*, ingratum. vid. ootam meam ad Otfr. Eu. II, 14. 232. *Scherz.*

(*r*) i. e. *Si repleret* (repletos offerret) *hos montes rubro auro,*
Nefcirem, quid id mihi predeffet
Loco vitæ æternæ. Scherz.

(*s*) Hic deficiunt multa, quæ Stricker. habet à Cap. III. Sect. I. usque ad Sect. V.

(*t*) *Allerhereften*, allerherrifte, vurnehmfte.

(*u*) Mallem legere: *fe iz them.* Scherz.

(*x*) *Gefwiken*, decipiamus. è *fuick.* dolus. *Scherz.*

(*y*) i. e. *Non curo illorum fermonem,*
Nec grata funt mihi Marfilii dona, promiffa,
Debemus ire in ipforum regionem. Scherz.

(*z*) i. e. *Debemus perdurare.* Scherz.

(*aa*) *Ellende*, exul.

(*bb*) i. e. *Hos fufcipimus magno cum honore.* Scherz.

(*cc*) *Marhte*, merckete.

(*dd*) *Betrübet war das fein gemüthe.*

(*ee*) Veniam dicendi urabat Cæfarem.

(*ff*) Almaria Hifpaniæ Urbs, Epifcupum habens, qui fubeft Archi-Epifcupo Granatenfi. *Scherz.*

(*gg*) *Kunden*, verkünden.

(*hh*) Ich förchte keinen tod.

(*ii*) i. e. *Veniam peccatorum petebat.* conf. ✠. 1934. *Scherz.*

(*kk*) *Un-*

Zu(o) thes kaiferes uuozen;
Ih wille gerne fprah er bu(o)zen,
Swaz ih wither Got han getan,
Ih hu(o)b mih uz in Godes namen;
Ih ne wille thie *(kk)* uurech niht krum maehen;
Mohte ih Godes thieneft iet gefcaffen,
Then tivuel gefcenden;
Ir mule unde ire olbenten.
Ne ru(o)che ih niht mere
(ll) Wither there armen fele,
Thie hetthenen bietent gewiffe,
Zo(v) Sant Michahelis miffe
So wellen fie fih toufen,
Thes ne fcol in nieman gelouben,
Thiu toufe ift thaz aller hereft,
Thiu folte wefen all der erift;
Thas folte min herre anfen,
Unde fcolde ordinen ire leuen,
(mm) So weffe thiu Godes lere.
Tho fprachen thie zwelef herren:
Were itz an thes keiferes hulden,
Thes rates wolde ih gerne uolgen.

Genelun uf fprang.
Er fprah: thie uurften haben alle unthang,
Thaz *(nn)* fie ethele unde wife fint,
Wie man thie tumbeften uernimet;
Thie fint nu ze houe ratgeuen,
Thie wifen lat man al under wege.
Thie in wole *(oo)* tohten
Ze rate unde ze uehten,
Thie fint nu gare uerkoren.
War ift nu komen
Thiu menehualte wisheid;
Thinen uurften ift allen leid.
Thaz thu in thinen grozen wizzen.
Unfih alle laeft fizzen;
Iz get uns allen an thie ere,
Nu ne cimet niht lieber herre;
Thin neue Rolant uberru(o)fet uns alle fament.

NAimes uone Beieren
Ther kan in wole ze wege zeichen;
Tho wir zu(o) theme burgetore thrungen,
Tho heten fi thie Burh gewnnen;
Thaz zornete Rolant,
Thaz er thie Beiere tha uore ime uant
Helethe uz erkorne,
Man fah fie je tha uorne,
So waz uns hir noh gefcah,
Tha man fluch unde ftab.
Tha waren je thie *(pp)* rekken
Mit iren fcarfen, ekken,
So iz gu(o)ten knehten wolegezam;
Tha umbe wolt er fie erslaen,
(qq) Ne were iz niht underuaren;
Thie geftorften ime wole geftaden,
Thie Beiere waren fine *(rr)* gaten.
Nu ftrebet er uber then *(ss)* ualkart;
Menifcen blu(o)tes ne wart er nie fat.
Unde andere ire gefellen
Warane uerfochent fie ire *(tt)* ellen,
Heuen fih an thie heithene,
Thie ne wille ih nie mer geleithegen.
Wande fie an Got *(uu)* gehent,
Unde there to(v)fe ulizihlichen gerent,
Unde there kriftenheid gehorfam fint;
Ze gifel bietent fie ire kint.
Rolant zeftouret thir alle thine ere.
Thie zweleue ratent thir uile uble thine
(xx) falte herre.

VF fprang ther helet Rolant;
Er fprah: Marfilie hete ouh ê here gefant.
Uunfzehen Grauen,
Thie there toufe alle jahen,
Sie fworen menegere slahte gebe,
Thie noh hute fint ungewegen!
Thare withere fante min herre
Siner manne zwene,
Marfilie hiez in thie houbete aue slahen;
So wer noh golt welle haben,
Ther untphae iz tha u(o)bre;
Ther rat geuellet mir uble.
Man nimet iz ane Godes ere.
Unde *(yy)* gerwet uns alle hir nah fere.

THer Kaifer zornte harte,
Mit gftericheten barte,
Mit uf gewndenen *(zz)* granen,
Hiez er thie phaht uure tragen.
Ir ftet mit unzuhten.
Thaz wil ih, fprah er, rihten.

Wir

(*kk*) *Uureh*, furche, fulcus; proverbialis hæc eft locutio, ac fignificat, quod a recto tramite non velit recedere. *Scherz.*
(*ll*) i. e. *In Refpectu ad miferorum* (Gentilium) *animas.* Scherz.
(*mm*) i. e. *Ubi monftrat Divina doctrina* feu Scriptura Sacra. *Scherz.*
(*nn*) i. e. *Quod, licet ipfi præftantes & fapientes fint, tamen* (ab ipfis) *ftupidiffimi audiantur.* Scherz.
(*oo*) *Tohten*, taugten, apti effent. *Scherz.*
(*pp*) *Rekkea*, herois. conf. Goldaft. ad Paræneſ. Tyrolis §. 18. & Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 19. not. 49. *Scherz.*
(*qq*) i. e. *Nifi impeditum hoc fuiffet.* Scherz.
(*rr*) *Gaten*, focii, hinc *ehgatt*, tori confors. *Scherz.*
(*ss*) *Valckart* eft terminus remotos verfus Hifpaniam fitus, feu tum ex hoc loco apparet, tum ex ỿ. 413. *Scherz.*
(*tt*) *Ellen*, Fortitudo. conf. Not. ad Stricker. VIII, 13. *Scherz.*
(*uu*) i. e. *Si quidem DEum* (verum) *confitentur*, agnofcunt. *Scherz.*
(*xx*) *Salte* videtur idem effe ac *felte*, felde, *felicitas*, commodum. *Scherz.*
(*yy*) *Gerwet*, pœnitet nos, gereuet. *Scherz.*
(*zz*) *Granen* funt capilli myftacis. Kilian. in Etymol. *graenen*, piri felis five eluri circa os, quibus abfciffis ferociam perdit. poftea: *graenen*, id eft, knevelbaerd, myftax. conf. du Frefne in v. *Grani*, ubi inter alia allegat verba Ernulfi Roffenfis Epifcopi ex Tom. II. Spicilegii Acheriani ita fonantis: *Evenit enim, inquit, frequenter, ut barbati & prolixos habentes* granos, *dum poculum inter epulas fumant prius liquore pilos inficiant, quam ori liquorem infundant.* Scherz.

(a) i. e.

Wir thet is iewet mere.
Rot iz thurh Godes ere.
(*a*) Unde gesamnet iub einer rehte,
Ther uns thie heilige Geist gebe,
Thaz wir thes besten (*b*) ramen;
Sie sprachen alle amen.

THie (*c*) Fraken samenoten sih thrate,
Mit gemeineme rate
Giengen sie uf einen buhel gru(o)ne,
(*d*) Ther sunne scein uile scone,
Sie rieten al umbe
Ichelih besunder;
Tha riet mannelih
Mit grozen sorgen vor sih,
Thaz in thuhte thaz beste:
Sie besanden thie (*e*) geste;
Zo theme rate tho kom
Uone Beieren thie herzoge,
(*f*) Oiger uone Denemarke,
Thierich ther starke,
Wido uone Waskonie,
Juo uone Albonie,
Gotefrit uone Aiuno,
Ritscart uone Virtune,
Teibat uon Remis,
Heinrie uone Garmes,
Turpin uone Raines,
Milun uon Ascalbaies,
Oliuir unde Rolant,
Unde Waltere ther Wigant,
Gergers unde Gergis,
Unde ther mere Griseis,
Ansgir was da,
Raimunt von Britannia,
Genelun ther stunt in mitten,
Thie uursten begond er bitten:
Alle ir ethele herren,
Ir tuot iz Gote ze eren,
Uben iuwer wisheid,
Gethenket an thie langen arbeit;
Ratet alle thar zu(o),
Thaz min herre einwether tu(o),
Er neme there (*g*) heithene gethinge,
(*b*) Uroume thie boten hinnen.
So iz there cristenheid gezeme,
Ne uersmahe nibt ir gebe,
Neme thie Gisel ze hant,
Unde bezeze thaz lant;
Bebute sine burge,
Ne haue neheine sorge,
Thaz er sie gewarliche uinde,
Mables unde Morinde,
Ualterne unde Pine,
Tha beiten thie sine;
Laze uns zo thissen ziten
Zo unseren kinden riten;
Uersume (*i*) sih Marsilie,
So heue wir uns here withere,
Zestoren al ire kraft.
So ne mu(o)et uns thiu heithenscaft
Hinen uore niht mere;
Thaz rate ih minen herren.

THo sprah der biscof Turpin:
(*k*) Thie rehte uerbiete min Drehtin,
So uu(o)re wir ane ende;
Min here scal thare senden,
Waz thie heithene willen tu(o)n,
Unde ratet alle thar zu(o),
Irkieset iu einen wisen man,
Ther uns withere kunne sagen
Marsilien gemu(o)te;
Ib ne truwe ime neheiner gu(o)te;
Will er werthen cristen,
(*l*) Thaz uersoche wir mit listen;
Wir muozen in so uersochen,
E wir ime urithe lazen,
Thaz wir niht ne zwiuelen mere;
Thaz rate ih minen berren,
Herzogen unde grauen.
Sie sprachen, iz were thaz aller beste.
Tho karten (*m*) thie notuesten
Wither zu(o) tbes kaiseres gesidele;
(*n*) Sie lageten allu nithere

Then

(*a*) i. e. *Et conjungite vos ad unum sermonem*, seu ad concordiam. *Scherz.*

(*b*) *Ramen*, collimare ad aliquid, intendere aliquid. *Scherz.*

(*c*) *Die Fraken*, Francken zusammen sie traten. *Schilter.* Rectius;
Franci congregabantur statim, è vestigio.
Stricker. III., 6. hoc ita exprimit:
Die da von Franchreiche
Gesamten sich vil drate. Scherz.

(*d*) Nota hinc Germanns, quamvis Soli fœmininum genus plerumque tribuant (dicunt enim *die Sonn.* Quod & Otfr. Eu. V, 17, 49. habet: *thia Sunnun.* adde Vers. Tat. passim, aliosque) tamen masculinum genus (quod omnes fere Linguæ ei tribuunt) non denegasse. In Versione Bibliorum admodum antiquá, quæ prima est inter impressas, quamque ipse possiden, *Soli* quoque *masculinum*, & *Lunæ Fœmininum* attribuitur genus: dicitur enim Gen. XXXVII, 9. *Ich sach in dem traume, als* der Sunn *und* die menin *eilff stern anbeten mich.* Deut. IV, 19. dicitur: das du secht *den sunn und die menin.* Scherz.

(*e*) *Die Geste*, Extraneos. Nota quos pro Extraneis habeat Auctor. *Scherz.*

(*f*) Nomina hæc diversâ ratione exhibentur à Strickero Cap. III, Sect. 6. *Scherz.*

(*g*) Ethnicorum pacta, promissa. *Scherz.*

(*b*) i. e. *Expediat legatos eò*, seu remittat legatos Marsilij ad suos. *Scherz.*

(*i*) i. e. *Si Marsilius negligens est*,
sc. in servandis promissis. Apud Strickerum III, 6. hoc ita exprimitur: *Wil sich Marsilies missewarn.* Scherz.

(*k*) Clarius hæc ita exprimit Stricker. III, 7.
Do sprach der Pyschols Turpin:
Di rede verpiet unser Trechtin
Das wier icht wider cheren
Mit also churzen eren. Scherz.

(*l*) i.e. *Hoc explorare debemus cum arte* seu curate. *Scherz.*

(*m*) Thie *Notuesten*; hoc nomine indigantur *Socii periculorum, qui auxilium in periculis ferunt*: hi iidem alio nomine appellantur *Notgestallen.* vid. ỳ. 2538. & 2640. & 2557. & 3348. conf. Schilter. ad ..... §. 40. Nominantur etiam *Notstreben.* ỳ. 3290. *Scherz.*

(*n*) i.e. *Destruebant* (refutando) *omnes Consilium Geneluni*,
Ex quo timebant omnes mortem,
seu perniciem, exilium.

(*o*) Voai

Then rat Genelunes.
Thannen vorhten fie fint alle thes dothes.
THie uurften baten alle
Then bifcof Sanctum Johannem,
Thaz er zo hofe were
Ire uore rethenare;
Wole weffen fie thaz,
Thaz theme Kaifere lieb was;
Er linere uber fine kruke,
Mit finen grawen lokken;
Er fprach: gruntuefte there Kriftenheid,
Hober unfer arbeit,
(o) Bloet thes Heiligen (p) gelouven,
Nu fcolt thu mir geloben,
In thinere michelen fuoze,
Thaz ih rethen muoze,
Thaz mir thie uurften geboten hant,
Alfo fie hi vor thir ftant.
THer Kaifer an finen wizzen
The uurften hiez er fizzen.
Then bifcof er ane fah;
Thaz wort er (q) fmilende fprah,
Sie mohten einen ftarkeren man
Tharzo (v) wol erwelet han;
Ir hauet luzele geraftet
Mit (r) uenie, ioh mit uaften,
Mit anderen guoten werken.
Tha muoze juh Got ane fterken.
Ir fcult hauen (s) rowe.
Get zo juwereme ftuole.
Alfo er gefizzet thanne,
So reth er al, thaz iu geualle.
THo rethete ther bifcof,
Thaz horte alle ther hof;
Er fprah: Kunige unde Hertzogen
Sint mit rate zefamene komen,
Bifcofe unde graven
Thie in deme rate waren.
Thu vrumeft thie boten hinnen,
Unde wile Marfilie thingen,
Thu fende thinen boten thare,
Thie uns rehte ervare.
Waz thie heithene willen tuon.
Selve fih ouh thu thar zu(o)
Wele thir uz in allen.
Ther thir beft gevalle.
Ther thurh fine guote
Thaz riche behuote.
Er betharf grozer wisheid;
Min rethe ne fal niemanne wefen leid;
So wen min Herre fendet,
Ift, thaz er thaz wole verendet,
So lone ime min Herre,
Unde (t) thienet is thie Uurften alle gerne.
VFfprane Rolant.
Uafte er tha vore thrang,
Er fprah: nu fende mih thare,
Min ouge ift alfo geware,
Sie ne mugen mih niht betriegen;
Willen fie uns liegen,
Sie ne hilf nehein ire lift,
(u) Ih ne fage thir al thaz tha ane ift.
Ther Kaifer winhte mit there hant,
Swige thu neve Rolant.
Thes ne haue neheinen thang,
Ih ne fende thih tha (x) iar lang.
VFfprang Oliuier.
Er fprah: herre nu gelofe iz mir,
Ih werue thine botefchaft,
So ih aller befte mah,
Thurh thes rikes ere;
E ih withere kerre,
Wil thu is mir getrowen,
Swie inner fie (y) runen,
Ires willen werthe ih wole innen.
Ther Kaifer fprah: Oliuir,
Uile wol trowe ih thir,
Nu haue michelen thang,
Size withere an thie bank,
Thu bift mir zo allen eren uil lieb,
Ze boten ne wille ih thin niet.
Thu bift ze gahe mit there rethe,
Unde Rolant min neue,
Mit zornlichen worten;
Thaz ift mir zeuorhten.
Sie ftourent groze ere.
Ne gewah there rethe niht mere.
VFftunt Turpin,
Er fprah: herre nu la mih the(i)n bote fin.
Mit thes Heiligen Geiftes gebe
Wie ob ih ettewaz tha gerethe,
Ih fage in thie propheten,
Thaz fi uns uone Gote lerten;
Ih kunde in then Heiligen Crift.
Herre wie ob is nuzze ift
Thaz Heilige Ewangelium
Wie mahtu iemer baz getu(o)n,
Ift ieman thie fie lerte.
Waz ob fie fih bekerten.
So kan ih thir iethoh then ende wole fagen,
Wie thu thih Herre fcolt bewaren;
Thie Franken hauen michel arbeit irlithen,
Mit then harthen geftriden;
Si fint lange mu(o)the,
La fie rowe,

Gebiutes

(o) Voci *bloet* à manu recentiori infcripta eft vox: *flos*; hodie dicimus: *blubet*. Scherz.
(p) *Gelouen*, permittere, erlauben. *Scherz.*
(q) *Smilende*, fubridens. infra ỳ. 2244.
Marfilie er fmielte tho
There rethe antworte er ime fo.
Belgis: *fmuylen*, fubridere. vid. Kilian in Etymol. qui etiam notat Anglis: *fmile*, idem fignificare. *Scherz.*
(r) *Mit venie*, genuflexione, precibus, cultu DEI externo. *Scherz.*

(s) *Rowe*, quietam, ruhe. *Scherz.*
(t) Lege: *thienent iz*, i. e. *demerentur*, eo nomine gratias referunt, fie verfchulden es. *Dienen*, pro: *verdienen* antiquis frequens eft. *Scherz.*
(u) i. e. *Quin tibi dicam omne id, quod reapfe eft.* i. e. Veram rerum conditionem & ftatum. *Scherz.*
(x) *Jarlang.* adfcriptum à manu recentiori: *langfam*.
(y) *Runen.* vid. notam meam ad Striker. III, 9. n. 3. *Scherz.*

(z) i. e.

Gebiutes tu iz Herre,
So uare ih uile gerne,
Unde uerſoche iz thir mit theme ulize,
Thaz iz mir nieman ne mah uerwizen.
Ther Keiſer antworte ime mit minnen.
Wan ne lazeſtu thie Karlinge.
Handelen ir ſahche.
Unde leue thu mit gemahche,
Waz haſtu thamite ze tonde,
Gang zo thineme ſtuole
Hore iz alſo ein andet man;
(z) Ih ne heize thih an then rat gan;
Ne gewah is niht mere Turpin,
Alſo lieb ſo thir mine hulde ſin.
Vſſprang ther Helet Rolant;
Er ſprah: geuellet iz then uurſten allen ſament,
Unde wile iz min herre geſtaden,
So iſt (aa) Genelun min ſtiefvater,
Ther aller turiſten boten einer,
Then ih in theme riche kan gezeichen;
Er iſt wis unde kone,
Rethehaft genuge,
Er iſt ein helet (bb) luſſam;
Wa uunde man dehainen man,
Ther theme riche baz zeme;
Er iſt ein uurſte alſo mere.
Man ne ſcol in is niht gelazen.
Thie uurſten, alſo ſie ſazen,
Sprahen alle under in,
Iz ne mohte nieman ſo wol ſin,
Er gezeme wole theme romiſchem Vogete.
So wa er in ſenden wolde.
Genelun erbleihte harte
Hine zo Rolante er warte;
Er ſprah: nu hat mih ther Herre Rolant
Uz thiſſeme rike verſant,
Thaz ih under then heithenen erſterbe,
Unde imo thaz erbe allez wetde;
Oh unde we ſie thir;
(cc) Waz wizeſtu mir?
Mit boeſen geiſte biſtu gemuot;
Nu iſt iz aller criſt heruzer bluot,
Thaz thu mir ie riete an then lib;
Thin mu(o)ter iſt min wip.
Min ſun Paldewin
Scolde din brother ſin;
Uergezzen haſt thu there trowen,
Iz ſcol oh thih uile ſere geruwen.
Scol ih then lib han,
Thaz thu zu(o) mir haſt getan;
Iz wirthit thir uile ſuare
Thu gehoreſt niwe mere,
(dd) Thes gat mih michel not,
In theme ellende lige ih ungerne tot.
Karl thet riche,
Ther manete in gezocheliche:
Genelun ther ſwaget min.
La thiſe unrethe ſin;
Thu biſt ein wis Herre,
Nu ne zorne niht ſo ſere.
Geng here naher,
Mine boteſcaft intphahen,
Uare vroliche hinnen,
Handele iz mit ſinne,
Erwerueſtu theme rike dehaine ere,
Al thin kunne urowet ſih iemer mere.
Genelun werte ſih genu(o)h,
Ther Kaiſer bot ime ie then (ee) hantſcoh.
Er tete thie wulfine blikke,
Er rief uile thikke,
Thiz hat Rolant getan,
Uble mo(v)ze iz ime ergan,
Unde ſinen zwelef geſellen;
Nu hauent ſie allen ire willen.
The Kaiſer ime auer zo(v)ſprah.
Ne haue nehein ungemah.
Uon grozeme rehte biſtu mir lieb,
Thurh Rolanten ne uereſtu niet;
Thiu boteſcaf iſt min;
Nu la thin ungebare ſin;
Then hantſchuh er ime auer reihte,
Genelun erbleihte,
Er wart uile uble geuare;
Thie uurſten warten alle thare;
Ther Kaiſer beualh ime ſinen ſtap;
Alſo er ime then hantſcoh gaf,
Er lies in nither uallen;
Thaz miſſeuel in allen,
(ff) Thaz man in thikke muoſe reichen;
Sie ſprachen iz were ein ubel zeichen,
Thaz ime ze aller eriſte miſſegienge
Unde thez Kaiſeres boteſchaf unwirdeckliche untphienge.
Genelun uiel theme Kaiſere ze uuoze
Herre, ſprah er, mohte ih noh geniezen
Thin ſweſter iſt min wif;
Uerlieſe ih then lif;
So nimet Rolant
Al min erue zo ſiner hant;
Er uerſto(v)zet thiner ſweſter ſun;
Waz mohte ein wif wither ime getu(o)n,

So

(z) i. e. *Niſi te jubeam conſilium dare*, ſuffragium ferre. Stricker habet:
Irn habt zu tuen niht darzue,
Irn horet was ein ander tue
Oder ich hais eu an den rat gan. Scherz.

(aa) *Guenilo*, *Wenilo*, *Ganelo* ex nomine proprio nomen Appellativum *Proditoris*. Baluz. ad Lupum p. 369. utrum à *Wenilone* Epiſcopo, an potius ab iſto *Genelone* Caroli M. *Schilter*. vide tamen Cel. Eccard. in Notis ad Moonm. Catechet. Theot. p. 107. *Scherz*.

(bb) *Luſſam*, delectabilis, quo quis jure delectatur, pulcer. vid. Notk. Pſalm. LXXVII, 4. apud eundem Pſalm. LXVII, 4. *ſie werden geluſſamot*, delectentur. *Scherz*.

(cc) Verte: *Quid imputas mihi*; ſeu cujus criminis me arguis, quod hac pœná (exilii quaſi) me afficiendum eſſe ſuades. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. III, 16. not. 23. Striker. Cap. III. Sect. 12. hoc ita exprimit: *Was dinges richeſtu an mir.* Scherz.

(dd) Stricker: *Das tuet mir michel not.* Scherz.

(ee) *De Chirotheca traditione* vid. du Freſne in Gloſſar. Lat. Barb. v. Chirotheca. *Scherz*.

(ff) Striker. habet: *Das ers ime ſo diche muſt reichen.* Scherz.

(gg) Le-

So mu(o)z ther luzele Baldewin
Iemer mere weiſe ſin;
Thu ne geſeheſt mih niemer mere;
Then manrel warf er uf thie erthe;
(gg) Bazanza unde Baſile,
Thie ne komen noh niht withere,
Then hiez er thie ho(v)uete aue slan;
Ih moz an then gewiſſen tot uaren.
Er begonde ſere weinen;
Nu mo(v)z ih o(v)h, ſprah er, ſceithen
Uone theme aller ſchoneſten wibe,
Thie ie deheineman wan ze ſineme libe.
Rolanr har harte miſſeuaren,
Er zeſtoeret alle Yſpaniam,
Iz kumet noh thiu ſtunde,
Unde laet mih Gor geſunde,
Sie geriwer ther that
Then ſi uber mih gefrumet hant:
Rolant ſprah tho:
Ih ne uorhre nehein thro,
Tete miner rethe ieman deheine ware,
Ih uohre uor iuh thare;
Mit then wiſen ſal man rathen,
Mir then thumben uehren;
Iuwer wiſtum har iz getan,
Er ne thurfet neheinen angeſt han,
Mir iſt min brother Baldewin ſo lief,
Sines erues ne gere ih niet,
Miner mo(v)ter lieuen
Seol ih gerne thienen,
(bb) Ih ne plege niet untruwen,
So mohte ih then Kaiſer ruwen,
Thaz er mih gezoehen hat;
Unde nimer mih thikke an ſinen rat;
Thaz ime niht ne zeme,
Ob ih were ein roubaere.

KArl ther rike,
Ther ſprah *(ii)* gezochenliche:
Ir irret iz allen thizzen thah,
Thaz ih uore unzuhte ne mah
Thes rikes ere ze uro(v)mene;
Thaz zimet uurſten uble,
Ih warne iuh tha bi,
Alſo lief iu mine hulde ſi,
So ne ſumet uns niht mere,
Unde ne irrer thez rikes ere.
Er ſprah zu(o) Genelune;
Bethenket thih heler tiure,
Zorn ne iſt nein got,
Nim withere mannes mo(v)t,
Ne haue nehein angeſt,
Thie wile thu mih liuende weſt,
Nim thiz ingeſigele,
Bringe iz Marſilie,
Mit guldinen bo(v)hſtafen;
Thu maht ime zeware ſagen,
Wil er Got eren,
Zu(o) there criſtenheid kerren,
Ih lie ime half Yſpaniam,
Wirthet er theme riche undertan;
Rolande thaz ander teil,
So gebe in Got ſalde unde heil;
Unde *(kk)* wes min zunge unde munt,
Unde *(ll)* geſtategez an there ſtunr,
Mit giſelen unde mir gabe
(mm) Si thaz er tha withere iet rethe,
Thurh thes rikes ere,
Tu(o) alſo ih thih lere;
Sage Marſilie,
Ih ne kerre niemer withere,
E ih Sarraguz zeſto(v)re,
Unde in gebunden uu(e)re
Uſ eineme eſele
Hine ze Aehe;
Tha nime ih thie rache,
Thaz houuet heiz ime aue slahen;
Sowetherhalſ ſo er ſih wile haben.
Thes mohte ſeiere innen werthen,
Got laze thih ſine hulde erweruen,
In Gote thu uare,
Nim vile wole ware.
Nu beho(v)te thih thu Godes craft,
Unde helfe uns al thiu himeliſche herſcaf;
Thaz wir Got tha eren,
Unde thie criſtenheid gemeren,
Lieuer geſwager min,
Ther Heilige Engel mo(v)ze thin geuerte ſin,
Unde lite thih here gewithere geſunt;
Ther Kaiſer cuſte in ſa ze ſtunt.

THo ſih the Herre ſceithen
Thie threhene thikke uielen
Uone Genelune
Thaz wort ſprah er kume.
Tha wart michel woſen.
Weinen unde roſen.
Siuenhundert ſiner manne
Thie waren gerete alle,
Ze dienen ire Herren.
Of ſi bi ime ſcolden erſteruen.
Ta waren thie Herren alle
Mit phellele wole behangen,
Mir golde io perlen.
Geſteine thie uile ethelen.
Luhtent ſam thie ſternen wither abent,
Ther Jaſpis unde der *(nn)* Jachant,
Smaradde thie gro(v)nen,
Topazien thie ſco(v)nen,

Onſ-

(gg) Legati à Carolo M. ad Marſilium prius miſſi. vid. ſupra. *Scherz.*

(bb) Striker. melius:
Pblege icb untrewen,
So mecbte den Kaiſer rewen,
Das er micb erzogeh hat. Scherz.

(ii) Contrarium dicit Stricker, qui Cap. III. Sect. 15. habet: *zornnicbleicb.* Scherz.

(kk) *Unde wes*, id eſt, *& ſis.* Stricker habet: *unde wis.* Ad quem vid. notam meam. *Scherz.*

(ll) i. e. *Stabile, firmum redde id illicò.*

(mm) Verte: *Si vero in aliquo contradicit*, aliquid præſtare recuſat. *Scherz.*

(nn) *Jachant*, hyacinthus. vid. Opit. ad Rhythm. de S. Annone §. 33. n. 55.

(oo) Vid.

Oniehinus unde Sardin
Wie mohte tha wnnihlieher ſin;
In luhten tha oſene
Criſolite unde Calcedonie,
Berille thie beſten,
Unde thie gu(o)ten Amatiſten,
Sardonix unde Sardius.
Thie Herren retheten alſus,
Thaz thie boten wole zeme
Karle theme meren,
Theme Romiſchen Vogete;
Sine herſcaf ſie wole loueten.

THer Hertzoge Genelun lehte an ſih
Einen roch harte zirlih
Uon go(v)den (oo) Cyclade,
Mit golde uile (pp) waehe
Geſmeltzet tha under;
Thie tier al beſunder,
Tha woneten liehte uogele
Undene unde oſene,
Scinen ſam ther liehte tah;
Umbe ſine hals laeh
Ein (qq) bouch uile waehe,
Thaz were was ſelſane
Uzer golde unde uzer gimme.
Then ſante ime ze minne
Ther Kuning uon then Britten.
Ia begurte ine mitten
Mugelar thaz mere (rr) ſahs,
So uber alle Franken ne was,
Sin tiurere nehein.
Uon ſineme tho ſeein.
Ein ethele Karbunkel.
Thes tages was er tunker.
Er liuhte alle thie naht.
Sam thiu ſunne umbe mittentah.
Iz newart nie Keiſer ſo here
Geborn an ther erthe,
Er ne zeme ime wole ze tragene:
Lang wate iv zeſagene.
Waz man tha wnderes ane uant.
Naimes there beiere wigant,
Uorte is uone beieren
Thaz urkunde wil ih in zeichen.
Ther ſmit hiez madelger,
Thaz ſelue ſwert wurhte er
In there ſtat zo Regenesburh,
Iz wart mere unde got;
Tho ſin Naimes ther herzoge phlah,
Waz there heithene tha uore ſtarf?
Er gaf iz Karle ſineme Herren.
Iz rou ine ſint ſere.

(ss) Notte ſih an thete ſtunt.
Thaz alter kerte ſih an thie iugent,
Er hugete ſih uzzen unde innen.
Sin ros liez er ſpringen.
Er vloh mit theme gebere,
Sam ther gu(o)te (tt) muzere.
Er neig ime an then ſatelbogen,
Er ſprah: thaz ih thaz wort uon thir han uernomen.
Thaz thiene ih iemer gerne,
Thu unde min Herre
Werthet hergeſellen gu(o)te.
Unde iſt thir ſo ze mote;
So ſolta gebieten
In lande ioh in thiete,
Uber al mines Herren riehe,
Thaz wir thir niemerne geſwiehen
An neheinen thinen ſachen,
Ther Herzoge begonde ſo ze laehen;

BLanſcandiz wingte ſinen geno(v)zen,
Zeſamene ſie geſazen,
Under eineme Oeleboume;
Sie riten mit Genelune,
Then aller wirreſten rat,
Ther under thiſſeme himele ie geſrumit wart;
Genelun geriet michele not,
Then armen Judas er gebildot,
Tho unſer Herre ze (uu) merthe geſaz,
Unde er mit ime trank unde az,
In then truwen er in verriet.
Wither thie meinta tegen thiet,
Er uerkofte in mit gethinge
Umbe trizeh peninge.
Thaz ime ſit uble ergie,
Wand er ſih ſeluen erhie;
Thes ne was alles nehein tat;
Iz was lange uore gewiſaget;
Unde uerkofte Judas in einen,
Genelun uerkofte wither thie heithen
Mit ungetruwen liſten
Menegen herlichen Kriſten;
Mit gethinge man ime (xx) wah
Then ſcaz then man ime thar umbe gaf.
Thes goldes einen uile michelen laſt.
Wie ſtarke thin untruwe uzbraſt.

AN theme rate ſazen
Ungetruwe Huſgenoze,
Sie rieten alſo lange,
Uon mannne ze manne.
Unze ſi alſo ſamen ſwren,
Thaz ſie Rolanten slogen,

Oliue-

(oo) Vid. notam meam ad Stricker. III, 16. not. 1. *Scherz.*

(pp) *Waehe*, eximiè. vid. Notam meam ad Otfrid. Eu. I, 27. not. 5. *Scherz.*

(qq) *Boub*, videtur idem eſſe ac: *catena*, collum cingens, *collare*; Gl. Florentinæ: *bougin*, dextralia, armillæ. Gothis, *baugr*, circulus, vel annulus, armilla. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *Gimme*, gemma, lapis pretioſus. *Scherz.*

(rr) *Sahs.* culter, enſis, vid. Opit. ad Rhythm. de S. Annone c. 21. not. 79. *Scherz.*

(ss) Defectus hîc eſt in MSC. aliquot foliorum, ubi narratum fuit, quomodo Genelunus ſe corrumpi fecerit. *Schilter.* Quæ deſunt ſuppleri poſſunt ex Strickeri Cap. III. Sect. 13. in fin. & Sectionibus ſeqq. usque ad Sect. 23. *Scherz.*

(tt) *Muzere.* vid. notam meam ad Stricker. II, 7. *Scherz.*

(uu) *Merthe*, ſine dubio: *merenda.* Scherz.

(xx) In margine Cod. Argent. recentior manus ſcripſit: *Wug.*

(yy) Stri-

Oliueren then snellen,
Unde andere ire gesellen
Mit Genelunes uolleiste
Wande an sineme geiste,
Ne was nehainen truwe;
Uoh ime kom michel ruwe;
(yy) Er rorte thatz alt sprochene wort,
Ia ist geschriuen thort:
Under sconeme scathe luzet.
Iz ne ist niht alles golt, thaz tha glizzet.
(zz) Genelun was michel unde lussam,
(a) Er mu(o)se sine natura began:
Micheles bo(u)mes scone,
Machet thikke hone;
Er thunket uzen gru(o)ne,
So ist innen thu(o)rre;
So man in nither sneizzet,
So ist er wormbezzeh,
Er ist binnen ful unde uble getan;
Ther bezeinet then man,
Ther uzene wole rethet,
Unde falses an theme hertzen pleget,
Ther thunket uzene sol,
Unde ist binnen hol,
Then hat eher wrm gebehchet;
So wer auer there truwen gesmehehet,
Ther hu(o)tet ire iemer gerne.
Thie mu(o)ze wir uon theme heiligen Geiste lernen.
Genelun saz mitten under in,
Ther tiufel gaf ime then sin,
Thurh nit unde thurh gebe
Er geucstenote sine rethe;
Sie (b) gewoneten allen einen tah;
Genelun sine truwe that gaf;
Er gelouet in ze handen
Then helet Rolanden,
Unde andere sine genoze;
Thes swr er etthe groze,
Unde Oliuiren then snellen,
Unde andere ire gesellen,
Thaz sie there neheinen genesen liezen;
Uil tiure sie thaz gehiezen.

Ther rat was getan,
Sih utoweten Marsilien man;
Sie komen zo then stunden.
Tha sie then Kuning nunden;
Tho sprah Blanscandiz ther alte:
Thaz thih Herre Got behalte,
Mahmet unde Apollo,
Thie geuen thir then uollen
Alles thines gemuotes,
Unde thaz thu thih behotest,
Also ire wille si;
Unde gemahehen thih noh uri,
Ellu thine riche,
Ih han willihliche
(c) Eworfen thine botescaf;
Also ih uz gesendet wart.
Nu sol tu iz uolenden,
Thar umbe hat here gesendet
Karl ther Romische Voget;
Unde ist there uorsten aller wort;
Nu vernim thu Herre selue,
Was thie boten rethen willen.
Ih hore iz allez uile wole.
So was er hie rethen scol,
Sprah ther Kuning Marsilie,
Nu rethe thu selue.

Ther bote sprah zo Marsilie:
Chuning aller himele,
Ther uns von there helle erloste,
Unde thie sine getroste,
Ther gebe thir thie genathe,
Thaz thu besizest sine (d) rawe,
Unde erlethege thih uon theme ewigen thothe.
Ther enbietet ther Kuning uon Rome;
Thaz thu Got ereft,
Unde an thie Cristenheid kerrest,
Thaz thu thih tofest,
An einen Got lo(v)uest;
Thes wil er gewisheid hauen;
Er heizet ther warliche sagen,
Untphaest thu then Kristenlichen éé,
Thaz thine marke al mit frithe sten;
Er lihet thir half Yspaniam;
Thaz andere teil scol Rolant hauen;
Unde wirthest thu sine man,
So moste wole frithe han,
So behaldestu groz ere;
Ther Keiser unbietet thir ouch mere,
Sezzest thu thih zo (e) deheiner were,
Er sochet thih mit here,
Er zesto(v)ret ellu thine hus;
Er vertriuet thih tha uz;
Wither en erthe noh in mere
Mohte thih erweren;
Er heizet thih uahen,
Offe eineme esele uuoren.
An sinen stol ze Aehe,
Tha nimet er thie rache,
Thaz ho(v)bet heizet er thir aue slan;
Thaz hiez mih thir min herre ther Kaiser sagen.

Mar-

(yy) Striker. III, 23. hæc ita exprimit:
An im erfulte dirre wort
Das altsprochen wort. Scherz.
Rorte videtur idem esse ac: *ruarte*, quod est: nc *movebat*, *promovebat*, id est: in effectum deducebat. *Scherz.*

(zz) Stricker. Cap. III. Sect. 23. hæc ita exponit:
Genelunn was schone und gros
Und was des grossen baumes gnot,
Der aussen gevellet wol,
Und baide faul und hol
Und warmbessig innen ist. *Scherz.*

(a) i. e. *Natura ejus debebat in effectum deducere*, sc. id quod dicitur. videtur enim legendum esse: ez aut iz pro: *er*. Scherz.

(b) i. e. *Manebant unà per integrum diem.* *wonen* manere significat. vid. Palthen. ad Tatian. p. m. 292.

(c) Lege: *beworfen*, hodie beworben diceremus.

(d) *Rowe*, ruhe, quietem.

(e) *Debein*, hic significat idem ac: *aliquis*, cum alias plerumque *nullum* denotet. Eodem modo usurpatur in Gnomol. meo MSC. lat. 36.
Was fromet das ouge deheinem man
Damit er nit gesehen kan. Scherz.

(f) i. e.

Marsilies al umbe warte,
Er bleihte harte;
Er wan menegen angestliehen gethang;
Er gesaz kume uffe thie bang,
Ime wart kalt unde heiz
Harte muote in ther sweiz.
Thaz houbet wegete er;
Er sprang hine unde here,
Sinen staf greib er
Mit zorne er in ufhuf
Nah Genelune er in sluh;
Genelune mit listen
Theme slage untwisgete;
Uon theme Kunige er untweih;
Thaz swert er umbe greif;
Er sah hine withere;
Er sprah zo theme Kunige:
Nu tost thu thine gewalt;
Er zuhte thaz swert oberhalf;
Er sprah Karle mineme Herren
Thienete ih ie mit eren;
In uolkwigen herten
(f) Gerumete ih mineme swerte,
Thaz ih nie gelasteret ne wart;
(g) Ih han thih mit eren here braht;
Ih han thih geuuoret lange.
Ih ne bin bunden, noh geuangen,
Unde geuromestu then slah.
Iz ist thin jungester tah.
Ih getuon lihte weinen
Ettelichen heithenen,
Then thu niemer uberwinnest,
Ih wene thu dosest other winnest.
Nu moz mih wole rowen,
Thaz ih thinen ungetrowen
Ie gefolgete an thie straze;
Nu hauen sie mih uble gelazen;
Nu sten ih alters eine;
Ware komen thie eithe,
Thie sie mir sworen,
Tho wir uns uzhuoben.

Thie Fursten uffprungen,
Thar enzwischen sie thrungen;
Sie uerwizzen iz theme Kunige.
Sie sprachen: Herre, thu dost ubele.
Thaz thu then Keiser so scendest,
So thu zo ime sendest.
So wirt thin boteschaf
Lobesam unde enthapht.
Sie sprechen uns an thie truwe.
Nu mu(o)z uns harte riwen.
Thaz ther urithe ie wart getan.
Thu heize ime houfeten sine man.
Nu gestille thinen zorn,
Wir willen gerne tharunder komen,
Unde tu(o)n thaz mere,
Herre thurh thine ere
Thenne thurh sinen willen
La thiz ungemoute stillen.

Tho sprah (*) ther Kuning Marsilie
Thes Keiseres ingesigele.
Selbe er then brief las.
Wande er wole geleret was.
Er begonde heize weinen,
Er sprah zo then heithenen:
Nu uernemet Fursten alle,
Wie uh thisse brief geualle;
Karl unbietet mir tumliche,
Er zestore thiz riche,
Er heize mih zo Ache uuoren
Gebunden mit snuoren
Uf sineme (h) soumere.
Thiu boteschaf ist mir sware,
Er wil iz harte gahen;
E ih mih lasse uahen,
Iz wirt uile herte;
Wir sulen mit then swerten
Thaz uelt mit in teilen,
Thaz alle thie heithenen
Iemer ther uone sagen,
E ih mih then soumere lazze tragen.

Tho antworte ime sin ohein,
Ther was there wisisten ein:
Herre erlobe mir (i) oubern man;
Er hat ungezoliche geuaren,
Thaz ir zuo einere antworte
Mit geuazeten swerte
Greif an sine were.
(k) Sam er al thin Here
Eine mohte uerswenden;
Tu ne scolt thih niemer so gescenden.
Thaz er sin iet genieze,
So wenn er thaheim saze.
In sineme Rome,
Thaz er uor thineme Kuninglichen stuole
Also herliche (l) throt hat
Wil tu han minen rat.
Iz wirt sciere gerochen,
Swaz er ther Kuning ze leithe hat gesprochen.

Ther alte mit theme barte
Ther zornte harte,
Ime uiurecten thie ougen;
Er sprah: thu ne scolt thin laster niemanne erlouben;
Seolte man (m) in in then truwen erslan,
Uon theme wir all unser ere mugen han;
Uon Genelune eineme,
Urowent sih alle heithene,

Uolge

(f) i. e. *Spatium feci ensi meo*, sc. ut posset officio suo fungi in occidendis hostibus. *Scherz.*

(g) *Ih han dih* &c. per Prosopopoeiam alloquitur Ensem suum. *Scherz.*

(*) *Brab.* Schilter. Quod & habet Stricker Cap. 3. Sect. 27. *Scherz.*

(h) Vid. Notam ad Stricker. III, 27. n. 1.

(i) Lege: *juuuerem*, Vestro.

(k) i. e. *Quasi ipse omnem tuum exercitum, Solus posset delere.*

(l) Lege: *thro that*, minas expromsisset.

(m) i. e. *An post fidem datum occidendus videtur ille per quem omnes nostrum honoreih* (felicitatem) *possumus habere?* Scherz.

(n) *Chort*

Uolge unſe reine rate,
Unde beſende in uile drate,
Habe in mit eren; .
Er kan thih wole geleren;
Iſt thaz thu iz in ergezzeſt.
Wie thu thine thing rehre geſezzeſt.
Laz in mit minnen.
Urume in wole hinnen.
Gif ime herliche
Iz geurnmet al thiſſeme riche.

THu rateſt mir min ere;
Ia will ih thiner lere
Uil gerne uolgen;
Mines muotes was ih irbolgen.
Nu handelet iz mit ſinne,
(*n*) Chort in here withere bringen,
Ih uerſu(o)ne iz gerne.
Thie furſten unde thie Herren
Giengen nah Genelune;
Stunr er under eineme bu(o)me,
Sin anlizze was (*o*) herſam;
Sie ſprachen, ſie ne wiſten neheinen man,
Ther ſo (*p*) uorhlih were;
Sie ſprachen, thaz er rheme wole gezeme.
Sie lnueren ine genu(n)ch;
Sie ſprachen, er were ein helet go(u)t,
Thaz er theme Kunige niht ne wolte vertragen,
Tho er in uber thaz ho(u)bet wolde ſlan.

Thn Genelun uore gieng,
Ther Kuning in wol untphieng
Sine (*q*) herſcaf er wehte,
Sine hant er ime rehte,
Er ſprah: Genelun lieue man,
Swaz ih wither thir han getan,
Thez (*r*) irgezze ih thih gerne;
Er unrtheret zwelef Herren.
In ſine (*s*) kemenaten.
Thie ime wol kunden gerathen.
Zn theme rate tho kom.
ALgaphiles unde Valſaron;
Waldebrun unde Orphalis,
Glibon unde Clargirz;
Ther Herzoge Gerſiz,
Ther alte Blanscandiz unde Plangirz,
Thie ſazen tha inne;
Nu ratet mir in iwereme ſinne.
Wie ih Genelune zu(o) eineme uriunde gewinne;
(*t*) Thaz laſter wil ih ime wandelen.
Er gaf ime einen gu(o)ten mantel.
Mit golde beslagen.
Er ſprach: then ſoltu thurh minen willen tragen;
O(u)h ſcolt tu min golt nemen
Ane zale unde ungewegen;
Gebiut waldihliche
Uber al min riche;
Ih ſelue bin thir gereite;
Thie furſten mnhtu leiten
Al nah thineme willen.
Wir werthen noh gu(o)te geſellen;
Mir umbeslozenen armen
Sie kuſten ſih einander.
Bi handen ſih uiengen.
Thiu ſüne begonde then heithene lieuen.

THn ſprah ther Kuning Marſilie:
Genelun thu biſt ſtede unde bitherbe.
(*u*) Ih wil an thih gethingen.
Thaz ih mit thinen minnen
Minen willen mu(o)ze rethen;
Wer hat Karle rhen gewalt uber mih geuen,
Thaz er ſo walthihliche
Uerbiuret mir min riche;
Thaz er ſih underwindet.
Thaz er thie werlr alle thwinget,
Thaz ſie ime werthen undertan;
Nu har er lange ſn geuaren;
Er iſt ein alr Herre.
Er mohte hinen mere.
Uon grozen arbeirhen mu(o)hten,
Unde lieze thie Furſten rnwen,
Lieze mir thaz min,
Iz ne ſcol thir niht leit ſin.

THo ſprah Genelun
Herre thu ſcolt o(u)h mir erlo(u)ben.
Thaz ih nu rethen wille.
Karl har tugende uile,
Er iſt tiure unde mere;
Alle wiſe ſcribere
Ne mohren niemer uol ſcriuen
Thie tugent unn ſineme liue;
Er iſt ther aller ſelegiſten (*x*) er hærre.
Thurh Got ſtoru er gerne;
Et ne hat ſin neheinen rat,
Wande iz ime Got geboden hat,
Thaz er thie heithenen bekerre.
Wir helfen ime thar zu(n) gerne.
THo ſprah Marſilie:
Thane rethe ih niht withere,

So

(*n*) *Chort* i. e. *tentate*. à *choroe*, *koron*, guſtare, tentare, probare. Gl. Ker. *chorot*, probate. *Scherz.*

(*o*) I. e. *Venerabilis.*

(*p*) Legendum videtur: *vorhtlih*, metum, venerationem incutiens. Argentiuenſes dicunt: *förchterlich.*

(*q*) Cum *Heriſcaf* quoque dominationem, Imperium, Majeſtatem denotet, hunc verſum ita redde: *Suam Majeſtatem ille molliebat* i. e. demittebat. Apud Notk. Pſ. LXX, 19. *dominationes* redditur per: *Herſceffe.* Gloſſ. Monſ. p. 381. *Herſcephi*, Serenitatis. *Scherz.*

(*r*) *Ejus cauſa te recreabo valde*, ſeu tibi multa grata præſtabo. Stricker. III, 29. ita hoc exprimit:
Das iſt ouar, ich bin des muetes,
Mir geprechе den meines guetes,
Ich ergetz dich ſein vil ſere.

(*s*) *Kemenaten*, conclave. vid. Notam ad Stricker. X, 10. n. 3.

(*t*) i. e. *Injuriæ, quam feci, nomine ei ſatisfaciam.* vid. Stricker. X, 9. not. 4.

(*u*) i. e. *A te peto,*
Ut tua cum gratia (te non invito)
Meam voluntatem exponere liceat.

(*x*) *Einere.* Schilter. retineri poteſt: *er barre.*

So wa er Got eret,
Sin thieneſt gemeret;
Karl iſt ſelue ein gu(o)t kneht,
Mih ne thunket auer niht reht,
Thaz er min riche neme,
Unde iz eineme andere geuen,
Unde iz thir haue mit gewalt.

Thaz du(o)t allez Rolant,
Sprah Genelun (y) er beitet vile kume,
Olivir und Turpin,
Thie willen uile gewis ſin,
Unde andere ire geſellen,
Si hauen grozen willen,
Thaz ſie thih ſeluen erslahen,
Unde alſo ze babilonia uaren,
Thaz ſie thie werlt al under in teilen;
Thes mu(o)tes ſin ſie umbeſceithen;

Wolde min Herre Mahmet,
Then ih thikke anbete,
Sprah tho ther Heithene,
Nu ſie ſint umbeſceithen,
Hete ih ſie zweleue erslagen
Thaz ih urithe moſe hauen.
(z) Ther mir then Keiſer sluoge,
So wanne ih (aa) uber wrthe
Aller miner ſorgen,
Thie mir tha uore ſint uerborgen.
Genelun ſprah: then Keiſer nemah nieman erslahen,
Got wile in ſelbe bewaren;
Sin hu(o)ten zwenzig tuſent man,
There ſite iſt ſo getan,
Thaz ſie ſih niemer neſceithent;
Sie hauen ſih in uiere geteilet.
Unde hauent ſih geueſtet.
(bb) Oſtert unde werſtert
Sundert unde northert.
Sie hauen ſih ſo geordinet
Mit then aller beſten waffen,
Ther Keiſer slafe other wahche,
Sie (cc) hotene alumbe.
Iz ne wirt niemer thiu ſtunde,
Sie ne hauen warnunge.
So welhe tharunde thrungen.
Then were reite ther dot;
Wande ſie thurh neheine werltliche not,
Theme Keiſere untwichen.
Sie (dd) werfen tageliche.
Wa ſie thaz erweruen
Thaz ſie thurh Got erſteruen.

Ther Kuning rethete liſteliche:
Wol thu Herzoge riche,
Thu ſcolt iemer thih genieten,
In lande, ioh in thieten.
Uile michele eren;
Nu ſcoltu uns leren,
(ee) Hih han is gerne thienen rat,
(ff) Mine thing uerne an thir ſtat,
Ih han uile goter knehte,
Mah ih mit Karle uehten,
Uil michel iſt min gewalt,
Min herſcaft iſt manihualt,
Unde werthent mir (gg) zehenzih tuſent erslagen,
Will ih thenne then heithenen (hh) hiezzen.
Thrizeh Kunige mit here
Uon then inſulen uz theme mere,
So wie thrate ſo ih ſie wille,
So han ih (ii) zwire ſam vile.
Thie Kunige uon then landen,
Wil ih iz mir en planden.
Ther ſint funue an theme (kk) krieze,
So waz ih ſie tu(o)n heize,
Soe koment ſie mir in thriſeh tagen,
Ire mah iegelih wole here hauen;
Helet, nu rat thu mir thar zu(o),
Ane thih ne willih niwet tu(o)n,

Wande

---

re. quod idem eſt ac: *ir herre. er*, pro: *ir* ponitur, uti: *ther* pro: *thir*, *unes*, pro: *unis.* quæ paſſim apud Noſtrum alibique occurrunt.

(y) i. e. *Vix expectare poterat* ſc. donec Marſilius finiiſſet ſermonem.

(z) i. e. *Si quis eſſet, qui mihi Imperatorem* (Carolum M.) *occideret*,
Tum exiſtimo, quod evitaverim,
Omnes meas coras h. e. mala, curarum cauſas.

(aa) Pro: *ih uberuuarthe* hodie dicimus:
Ich wäre überhaben.
Uuanne ponitur pro: *uuane*, *exiſtimo*, *opinor*, item, *ſpero.*

(bb) i. e. *Ab Oriente & Occidente, à meridie & ſeptentrione.* *Oſtert* eſt ab *Oſtern*, quod *Orientem* denotat: hinc *Oſtarrichi* pro Francia Orientali in Otfrid. Præf. ad Lud. R. ℣. 3. *Oſterlante*, Oriens. Apud Tatian. c. 8. §. 1. *Oſtroniuuint.* Subſolanus, in Nominibus Menſium & Ventor. Apud Goldaſt. T. II. Rer. Alem. Gothis: *Auſtr*, Oriens. vid. Verel. Ind. Ling. Goth. Pro: *Uuerſtert* lege: *uueſtert.* *Sundert* eſt à *Sund*, quod *meridiem* denotat: nos hodie *Sud* uſurpamus, Gl. Flor. *Sundan*, meridies. Notk. in Cantic. Abacuc ℣. 3. verba: *ab auſtro* reddit: *fone ſunde.* Gl. Boxh. *Sundaruuint*, africus. *Sundbalba*, auſtrum, meridiem, in Nominibus Menſ. & Vent. apud Gold. *Sundroni*, auſter. hinc meridionalior Alſatiæ pars appellatur *Sundgaw*. Scherz.

(cc) Lege: *huotent*, cuſtodiunt, cuſtodias agunt. *Scherz.*

(dd) In MSC. eſt *euefen* & r ſupraſcriptum ab ignaro idiomatis. *Uuefen* enim & *Uuafen*, & *Uuofen* ſignificavit tunc *clamare*, *gemere*, *expoſcere.* Deſcribuntur hic Soldurii. Schilter. *Uuerfen*, quod idem eſt ac: *uuerben* optime quadrat & ſignificat *agere.* negotiari. Apud Stricker c. 3. Sect. 17. eſt: eſt: *uuirf mirs*, pro: *uuirb mirs.* Apud eundem c. 4. Sect. 9. eſt: *uuurfet* pro: *uuurbet.* Unde verto: *Id agunt quotidie ut hoc impetrent.* &c. Scherz.

(ee) Pro: *hih*, lege: *ih.*

(ff) i. e. *Mea res in poſterum à te dependent.*

(gg) *Zehenzig tuſent*, centum millia. Apud Otfr. in Eu. II, 8, 65. eſt: *zuiro zehanzug*, bis centum. Conf. Hickes. in Theſ. LL. Septentr. in Gramm. Francic. Theot. p. 49.

(hh) Legerem: *heizzen* i. e. *jubendo imponere.*

(ii) i. e. *Duplo plures.*

(kk) i. e. *Juxta arenam* ſc. maris, prope littus maris. Gl. Fl. *Griez*, glarea. apud Notk. Pſ. 138, 18. *arena maris* redditur: *mere griezes.* hodie *gries* pro arena uſurpatur. *Scherz.*

(ll) *Aſpice*

Wande ih thir wole truwe,
Nu ſprih thu Herre Genelune,
Unde laz mih thinen rat horen;
Ih wil iz thir iemer lonen.

THo ſprah ther ungetruwe ratgebe:
Laz thine tumliche rethe;
(ll) Of ſih an einen uelt,
Geſamte alle thiu werlt,
Sie ne mohten niht erherten
Uor then gu(o)ten ſwerten,
Thie in thes Keiſeres houe ſint,
(mm) Sie zcuórten ſie ſam then wint.
An ther durre tu(o)t ther ſtouf.
Ire uehten thaz ne douh.
Sih ne tharf nieman mit in *(nn)* behten,
Tha uehtet ſelbe min drehtin,
Theme Keiſere ne mah niwet werren,
Thiewile er Got wile ulehen;
Wir ſculin iz anders teilen,
Mohte wir ſie ſceithen.
Rolante unde thie ſine,
Thie ſint ane zwiuel,
Thaz in thirre welde lebe *(oo)* ſo hein man,
Ther ſie thorre beſtan;
Tu(o) auer ih thir ſoheinen rat,
(pp) Thaz iz under wegen beſtat;
So ſaget man uon mir niwe mere,
Thaz ih ungetruwe plege.

THer hiez tho ſine man
Apollen thare tragen;
Thir tiofel gaf ime then ſin.
Genelun ſwor ſih zuoze in
Marſilie unde ſine man
Teten ime alſame
Sworen algemeine
Uf Rolanten eine;
Ther Kunig unde ſine holden
Sworen uffe Apollen
Uf Rolandes tot;
Sie komen alle ſint in groze not.
Nu mu(o)ze wir alle wole clagen.
So wanne ſo wir horen ſagen
Thie grozen untruwe,
So mah uns balde riwen,
Thaz ie ſohein Kriſten man
Ther toufe an ſih gewan,
Ie geriet then morth.
Uon ime ſtet geſcriuen thott;
Dauid ein Kuning uile mere
Sprichet uon theme uerratere;
Er hat zungen gewezzet.
Mine uiande hat er uf mih gehezzet,
Wither Gote hazzet er mih,
Herre haue thu ſelue then gerih;
Thu kurze ime ſine tage,
Ein ander ſinen rihtum behaue;
Sine kint werthen weiſen,
Unde ne komen niemer uzer ureiſen;
Sin wib moze witue werthen;
In ſinen ſunden moze er ſterben,
So thu kumeſt an thin gerihte
Zo aller liute geſihte,
Tho werthe er uerteilet
Theme tiufele *(qq)* bemeinet
In thie ſwebel brinnenden ſcare;
Thiu helle ſi ime iemer gare,
Thaz er untruweliche
Uerriet zwei riche,
Sine euenkriſtenen zo there martere gaf,
Tho ther Keiſer ſinen ſtaf
Bi ime ſande
Zo there heithenen lande
Zo ſo(v)ne unde *(rr)* ze nathen,
Unde there toufe willih waren,
Thaz er ſie an then truwen beithen haluen uerriet
Ouh ne noz er is niet; *(ss)*
Thiz heizet ther Pinrat,
Wand iz allez gevrumet wart
Under eineme *(tt)* pineboume.
Mit theme ungetruwen Genelune.

THo ſprah ther ungetruwe man:
Nu ih thie gewiſſeheit han,
Herre nu wil ih iu raten,
Beſendet iuh uil thrate
Beithe in lant ioh in mere;
Bringet zeſamene iwer here,
Sentet theme Keiſere iwer geue;
(uu) Thaz er iu iht geſprechen mege,
Iweren ſu(o)ne ze giſelen,
So ſprechent ſine wiſen,
Thaz er mit eren
(xx) Ze lande muge keren;
So ſie then ſeaz ze ſih genement,
Urloues ſie alle gerent;
Thie uerre her komen ſint,
Thie geſehent gerne wib unde kint,
So ne mah ther Keiſer thes niht geweigeten,
Er mu(o)z hinnen ſceithen;
Wande er iz ſelue gelouet hat,
So ſage ih thir rehte wie iz ergat,
So nimet ſin neue Rolant
Thie burge al ze ſinere hant;

Er

(ll) *Aſpice, finge in conſpectu te habere.* Schilter. At *of ſih* uno eſt una vox, & idem eſt ac: *ob ſich*, quod ſi ſe. *Scherz.*

(mm) i. e. *Illi* (tui milites) *diſſiparent illos* (Caroli copias) *uti ventum tempore ariditatis pulvis* (diſſipat.) quibus verbis innuitur, quod copiæ Marſilii non poſſint diſſipare copias Caroli, ſed potius ipſæ diſſipentur. Non enim Pulvis Ventum, ſed Ventus Pulverem diſſipat. *Scherz.*

(nn) *Behten*, comparare.

(oo) *Sohein man*, nullus talis vir. *Scherz.*

(pp) i. e. *Ut id* (bellum cum Carolo M.) *intermittatur.* Scherz.

(qq) *Bimeinet*, aſſignatur, adjudicatur. *Scherz.*

(rr) *Ze nothen*, vel *rathen.* Schilter. mallem reddere: *zu genaden.* Scherz.

(ss) Supra ſcriptum: *Do genoſs ers mitt.*

(tt) *Pineboume*, pinus arbor. Belgæ dicunt: *Pijnboom, pijn-appel-boom.* Angli: *a pine-tree.* Anglo-Sax. *pinn-treowe.*

(uu) i. e. *Ut vobis nil dicere, objicere poſſit.* Scherz.

(xx) i. e. *Si hoc* (reditum ad ſuos) *permiſit;*

(yy) Vid.

Er ſprichet, er habez allez mit rehte.
So ertailent in thie gu(o)ten knehte,
Thaz er des landes hu(o)te;
Thurh ſine ubermu(o)te
Wil er eine haben,
Tha thine helete ſint erslagen;
Thuſent unde mer,
So wirt er ſo her;
Thie zweleue uaren alle mite,
Thaz iſt lange ire ſite.
Sie hauen alle einen mu(o)t,
So wer ire eineme iwet du(o)t,
Ther hat ſie alle beſtanden;
Wrde iz in *(yy)* enplanden,
Thes uro(v)te ſih min ſele
Unde uraiſchete iz o(v)h uile gerne.

THo ſprah ther ungetruwe man,
Ther theme tivuele menege ſele gewan:
Wiltu Herre ih rate thar zo(v),
Ih ſage rethe wie thu tu(o);
Ile thaz thu livte gewinneſt;
So thu thin here zeſamene bringeſt,
(zz) So hu(o)te there cite;
Alſo ther Keiſer wither rite;
(a) Niemer geoffen thih ſin e,
Thaz thir iht miſſege.
Ne ſume thih niht ze lange,
So werthen ſie thir alle;
Ih ne laze thaz niet,
Ih ne ſende thir minen brief,
So ſcaffe thu thine *(b)* ſpé,
So was ie unde ie geſcé,
Thie thih warnen;
La thih ſie niet erbarmen;
Scaffe thine halſcare,
So geligen ſie alle gare.
Werthent thie thanne erslagen,
Ther Kaiſer ne mah ſih niemer erhaben,
Er ſteruet uor leithe
So ne ſoket er thih niet mer heime.

THer Kuning antworte ime tho:
Thiner rethe bin ih uile uro;
Er kuſte in an then munt,
Er *(c)* ſowr an there ſtunt,
Of iz Apollo wolde,
Thaz there zweleue ne ſolte
Niemer neheiner thannen komen,
Mit aithen wil ih iz gelouen,
Ube *(d)* in Mahmet uerhangte.
Ther Kuning im tho thangte,
Unde thie mit ime waren,
Herzogen unde grauen,
Sie vroten ſih there rethe.
Manehualt wart thiu geue. *(e)*
Ther Kuning hiez ime uore tragen
Menegen *(f)* pouh wol geslagen,
Scuzelen unde *(g)* naffe,
Thie wolgeſtainten *(h)* koffe,
(i) Manih werk ſpahe,
Thie pellele uile wahe,
Piſſe *(k)* unde purpur.
Man gaf ime ain *(l)* culter
Mit golde beslagen;
I noh hiez er ime uoretragen,
Thie tivren mantel *(m)* harmin,
So ſie bezzer ne mohten ſin,
Thie *(n)* liſte uon zobele,
Thaz geſtaine livhte thar ouene,
Sam thaz prinnende oleuaz,
Ienoh gaf er ime baz.
Er hiez ime uore ziehen,
(o) Thie marh beuollen ziere,
Unde uorloſte tivre,
Oluente unde mule.
Menegen ſoumare,
Gelachen uile ſware;
Thie geue waren luſſam.
Tho urote ſih therungetrvwe man,
Thaz er ie kom an thie uart;
O wie thaz er ie geboren wart!

ALſo er thes Kuninges geue unphieng.
Waldeprun hin zo ime gieng;
Er ſprah: Genelun lieuer man,
Thiz ſwert ſoltu uon mer han,
Iz gaf mir ther Kuning uon tielſarke,
Ther herete mir mine marke,
Tho slo(v)h ih ime an there ſtunt
Uiere unde zwenzih thuſent;

Thie

(yy) Vid. notam ad Winsbeckii Pareneſ. Edit. noſtræ not. 62.
(zz) i. e. *Obſerva tempus.*
(a) i. e. *Nunquam aperi te eâ in re prius.* ſeu rem cela donec Imperator receſſit.
(b) *Spé*, exploratores. *Spionen.*
(c) *Swor*, jurabat. *Schilter.* *Er ſwor*, ille i. e. Gelunus juravit iterum, &c. *Scherz.*
(d) In MSC. Argentin. extat *din*, ſed ita ot litera *d* ob pallorem vix legi poſſit. in Struckeri c. 3. Sect. 36. extat:
Ob is ſein Got Machmet wolte. Scherz.
(e) *Gab.*
(f) *Pouh*, *bouh*, cateoam, armillam deootare ſopre mooui. *Scherz.*
(g) *Naffe*, pateras, catinos, crateres. vid. ootam meam ad Willer. c. 7. ℣. 2. not. 3. *Scherz.*
(h) *Koffe*, pocula. Twinger. in Voc. Germ. Lat. *kopf* oder *napf*, ciphus, (lege: *ſcyphus*) conf. Celeb. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 367. *Scherz.*
(i) Verte:
Multas res artificioſe confectas,
Texta pretioſa admodum eximia.
Pellele eſt à *pell*, quod Gothis textum pretioſum denotare notavi ad Rhythm. de S. Annone §. XXVIII, o. 17. de v. *wabe* vid. notam ad Otfrid. Eu. I, 27, 11. oot. 5. *Scherz.*
(k) *Byſſus.*
(l) *Kolter* ioſcriptum eſt io MSC. à manu recentiori; antiquâ tamen. hodie *koller* dicimus. Eſt autem *koller*, thorax coriaceus. vid. Kilian. in Etymol. *Scherz.*
(m) Hodie *hermelin* dicimus. quo nomine denotatur *pellis muris Armenii*, *Armelini.* Gl. An. *Harmo*, migale. Vocab. MSC. Anonym. Migalus eſt parvum Animal & oobile, ein *Hermlin.* Scherz.
(n) *Thie liſte*, limbi, oræ. hodie eodem ſeoſu *einliſt* uſurpamus. conf. ℣. 1599. *Scherz.*
(o) i. e. *Equos maculis eleganter ſignatos.* Scherz.

(p) Ge-

Thie andere fluhen thannen,
Selue wart er geuangen.
Thaz gaf er mir ze minnen.
Nu vu(o)re thu iz ſamit thir hinnen;
Ih wille iz thir hi bewaren (p)
Thaz nehein ſwert ſo mare,
Under theme himele nie ne wart geslagen.
Er hiez ime einen helm thare tragen.
Er sl(u)oh in al mitten ze tale, (q)
Thaz ſwert ne weih (r) nie ware,
Tho ſprah ther ungetruwe herzoge:
Ih han uriunt an thiſſeme houe,
Thaz mir Got m(u)oze gunnen,
Thu haſt mih iemer gewnnen
Er beualh ime umbe Rolanten:
Bringeſtu in mir zehanten.
Sprah ther herzoge waldeprun:
Thaz thiene iemer, uriunt Genelun.
Oliboris hiez ime tho uore tragen,
Ainen helm harte luſſam,
Thiu liſte was rot guldin.
Er ſprah: Genelun, lieuer uriunt min,
Thiſſen helm ſcoltu tragen,
Thu ne tharſt neheinen angeſt han,
So war thee an thes Keiſeres ſcare
Under thiſſem helme riteſt gare,
Thaz thiz dehaim waſen gewinne
Ih wille an thih gethingen,
Thaz thu rolanten
Bringeſt mir ze hanten,
Thaz ih then (s) rom erwerue,
(t) Iz ne ſi thaz er niemer ne ſule ersteruen
Uon neheiner slahte waſen,
E ih in then laze.
Wil iz mahmet min herre
Min lant hat vor ime frithe mere.

GEnelun uieng in bihanten,
Er ſprah: ih (u) mahche thir Rolanten,
Ih gewiſe in an thie ſtat,
Tha er hine noh here ne mah;
Iſt thaz ih geſunt leue,
Thiſe herlike gebe
Thienet noh min ſun Baldewin,
Ih ſcol thier iemer ungeſwichen ſin.

UFſtunt tho Brahmunt
Er kuſte in tha ze ſtunt,
Er gaf ime ain geſmithe;
Er ſprah: nu bringe iz thineme wibe.
Karl iſt ein Kuning rike,
Er ne gewan nie nehein ſamlike,
Noh ne wart uf there erthe
Nie geworht mere.
Ih han thin gerne minne.
(x) Kor mir Rolanten gewinnen;
Scol ih in toten mit miner hant,
Ih gaue livte unde lant.
Tho ſprah ther ungetruwe man:
Wolde Got hetteſtu ſie alle erslagen,
Thes urote ſih min ſele;
Ir hohuart (y) m(u)ot mih vil ſere.

THer Kunig hiez ilen
Sine brieue ſcriuen,
Er hiez kunden an thie lant:
Corders ware uerbrant,
Thaz liut were uerkeret,
Mahmet ware untheret,
Alle thie in rechen wolten,
Thaz thie kumen ſolten.
Thie haithenen ſamenoten ire here
Uon lande und von mere,
Uz von uil menegen richen
Thar kom uermezzenliche
Alrich uon pande;
Er vorte uon ſineme lande
Zwenzih thuſent helethe,
Thie er ſelbe uzerwelete,
Mit ſtale umbe beslozzen,
Thie waren helthene uermezzen.

(z) VOn wlter Ilmar,
Ther hu(o)b ſih willihlike thar,
Mit uunſzehen thuſent mannen,
Mit horne beslozen alle.
Ilaz uon Zamme,
Ther hate drizih thuſent manne.
Antelin uon Horre,
Ithoh ware er uerre;
Er uorte funſzehen thuſent hornbogen.
O(u)h was ime kumen,
Ther Kunig von Salaria,
Ther uorte ime tha

Funſ-

(p) *Geuuären*, evictionem præſtabo.

(q) *Taile*, in partes, entzwey. Schilter. *ze tale*, idem eſt ac: *deorſum*, *nideruuerts*, ut partes in terram caderent. *ze tale* pro deorſum ſæpe apud Noſtrum occurrit. vid. inprimis verſum 2703. Nautæ noſtri phraſin ſecundo Rheno deſcendere appellant *zu tal fahren*: cui oppoount *zu berg fahren*, quod eſt, adverſo Rheno aſcendere. *Scherz.*

(r) *Ueeib*, ſchartich. Schilter. B. Vir exiſtimabat neweih ſignificare: *nicht uueich*, non mollis, nicht ſchartich, ſed *ne ueeib nieuuare* idem eſt ac: *nullibi cedebat*, es gab nicht nach: *nieuuare* eſt nullibi, nirgenduuo. Belgis: *nieuuaers*, *nieuuers*, nusquam, nullibi, nusquam gentium, quaſi dicas, *ne ieuuaers*. Kilian. in Etymol. *Scherz.*

(s) *Rom*, gloriam, ruhm. *Scherz.*

(t) I. e. *Niſi ſit, ut nunquam mori debeat.* Scherz.

(u) i. e. *Jungo eum tibi*, ſeu facio, ut cum eo pugnare poſſis. ab hoc *machen*, jungere eſt: *gimachon*, conjuges. de qua v. vide Notam ad Otfr. Eu. I, 14, 47. not. 19. *Scherz.*

(x) i. e. *Elige mihi*, Fac mihi ot &c. *Scherz.*

(y) *Muot*, cruciat, macht mir vil müh, verdruſs. *Scherz.*

(z) Stricker c. 4. Sect. I. habet: *Von Ultor der Chunich Limar.* Hic in genere ooto circa nomina hæc propria aliasque circumſtantias non unam eſſe differentiam inter textum Noſtri Anonymi, & Strickeri, quam ſpeciatim ubique annotare ſuperfluum judico. *Scherz.*

Funfzehen thuſent unde mer,
Theme (*aa*) ſineme ze eren.
Uil thikke rieſen ſie mahmet,
Ithoh er ubele ſiht (*bb*) zo in dete.
Ther Kunig uon Tarmarke,
Ther (*cc*) uon ſiner marke,
Uierzehen thuſent an ſiner ſcare,
Thie furten horn unde (*dd*) gare:
Ther Kunig Maglirte,
Ther uorte uermezzene thiete.
Zwelef thuſent hornbogen,
There nie ne bainer wither kom.
Ther herzoge uon Philene
Zwelef thuſent unde mere
Uorte er theme Kunige
Iz ergieng in uil ubele
Uf Rolanten.
Iz wart in harte inplanten.
Ther Kuning uon Marſilien,
Ther uuorte uz ſiner inſulen
(*ee*) Niugen thuſent buchalare;
(*ff*) Ithoh in miſſe ſcahe.
Ther Kuning uon Phile,
(*gg*) Ther gebot an ſiner é,
Swer waſen truoge,
Thaz er thie hereuart uuore,
Ther Kunig uon Lagure,
Ther brahte ime ze ſtiure
Uvnfzehen thuſent guoter knehte,
Zo aller note gerehte.
Uon thebeſeline, (*bb*)
Thie komen uffe thie (*ii*) galine,
Thie furten al (*kk*) ethgere,
Mahmet ze eren.
Ther Kunig uon alerie.
Ther uurte ſiner gote thrie,
(*ll*) Thaz was Mars unde Jouinus,
Thet thrite hiez Saturnus.
Sie offeroten there trugenheid,
Sie loneten in rehte nah ire arbeid.
(*mm*) Ther Kunig uon Uunde,
Ire huobet ſcain ſam ther hunde;
Thie uvrten al geſcuzze,
Iz uuart in unnuzze.
Ther Kuning uon Tuſe,
Ther uuorte uz uon ſiner (*nn*) cluſe.
Menegen helm prunen.
Tha mohte man ſcowen
Menigen helet luſſam;
Thie ware kuone unde uorhſam. (*oo*)
Ther Kunig uon Kampaniæ
(*pp*) Mit michelem magene.
Ther Kunig uon Lebre.
Thaz liut iſt uns uremethe.
Ther Kunig uon Galezprize,
(*qq*) Hahgete ſpize.
Uu(o)rten ſie an then handen;
Sie throten alle rolante.
THar kom Margariz
Ther uuorte menegen freiſamen ſpiz,
Menegen belet erlichen,
Geuaren uon zwein richen,
Thaz aine heizet ſibilia,
Thaz ander tazeria;
Thaz liut was freiſam.
Tha ne was nehain ſo ſconer man
Thar komen menige Kunige.
Thar kom ouh Zernubele.
Thes liutes Got niht ne ruochet,
Thiu erthe iſt gare uerfluchet;
In ne ſcein nehein ſunne,
Ther Nebel iſt ir wnne,
Thaz korn iſt ubele ueile,
Swarz ſin ire ſtaine,
Tha iſt (*rr*) watt unde mos,
Sie ezzent thie ros,
Sie leuent mit grimme,
Ther tivuel wonet tha inne;
Ther Kunig was ein ſtark man,
Swaz ſiben mule mohten getragen,
Thaz zuhte er uf mit ainer hant,
Thaz har an then uuozen (*ss*) ewant.
I noh kom ire uile,
There ih nenene niht ne wil,

Kunige

(*aa*) *Suo* ſc. Domino. *Scherz.*
(*bb*) Lege: *ſib*, ſe. *Scherz.*
(*cc*) Inſere: *vorte*, addùcebat. *Scherz.*
(*dd*) *Gare* videtur idem eſſe ac: *gere*, fundas. de v. ger vid. Notam ad Stricker. III, 1. n. 3. *Scherz.*
(*ee*) i. e. *Novies mille clypeatos.* vid. Notam meam ad Stricker. IV, 1. n. 3. *Scherz.*
(*ff*) i. e. *Quibus tamen res male ceſſit.* Scherz.
(*gg*) Conf. notam meam ad Stricker. IV, 1. n. 4. *Scherz.*
(*bb*) i. e. è *Thebis eos conduxit, cogit.* Schilter; Dubito an hæc explicatio quadret. Mihi *Thebeſeline* videtur unum vocabulum, & quidem proprium eſſe, ec regionem aliquam denotare. *Scherz.*
(*ii*) *Galine* arbitror denotare triremem, navim, quam medii ævi Scriptores Græci γαλαίας. Latini *Galeam*, Germani, *Galeen*, *Galeyn*, eppellarunt. vid. du Freſne in v. *Galea.* Heniſch in Theſ. Lingu. & Sapient. Germ. v. *Galee.* Scherz.
(*kk*) *Ethgere*, divide & ita ſcribe: *eht gere*, idoneas, præſtantee fundas. eht, eſt legitimus, idoneus, hinc *echt geboren*, legitime natus. Gl. Lipſ. *eht*, vero: *ehtiger*, idoneis. Gl. Monſ. p. 392. *Scherz.*
(*ll*) Stricker. habet:
Das uuas Mars und Jupiter.
Unde Saturnum di brachte er. Scherz.
(*mm*) Supple ex Stricker. IV, 1. qui hebet;
Dar chom der Chunich von Funde. Scherz.
(*nn*) Quid *cluſe* vid. in nota mea ed Stricker. IV, 1. n. 7. *Scherz.*
(*oo*) Active, *terribiles.*
(*pp*) i. e. *Cum magna potentia*, cum magnis copiis. vid. ỳ. 2902.
(*qq*) i. e. *Haſtas uncis inſtructas.* Scherz.
(*rr*) *Glaſtum*, iſatie. hoc dicimue: *Uuaid*, *uuaidkraut*, und waidfärber. Belgæ Glaſtum appellent: *uued.* Angli: *uuoad*, Galli: *guede.* Stricker hæc male alii populo ettribuit, & dicit:
Do iſt niht den boltz und mos. Scherz.
(*ss*) Lege: *er want*, i. e. circumvoluebat, *er windete es umb die füs.* Stricker. in MSC. Lizel. hoc ita exprimit:

Im

Kunige genuoge
Thie thie krone truogen,
Aldarot unde Falfaron,
So uile was there herzogen,
Thaz ire thaz buoh neheine zale ne hat,
Thaz iz allez ane gefcriuen ftat.

THo fie geretheten,
Unde in ther Kuning *(tt)* gegebete.
Marfilies gebot then Kameraren,
Thaz fie gereite waren,
There uile herlichen gebe;
Er manete in (Genelune) thikke mit rethe,
(uu) Er befwif in mit then handen,
Er fprah: *(xx)* mahche mir Rolanten,
Thin fun Paldewin,
Ther fcal iemer nah mir ther ouerfte fin
An mineme rike;
Thaz geheizen ih thir warliche.
Er kufte in thikke an then munt,
Er beual iz ime auer an there andere ftunt,
Er fwor bi Mahmet fineme herre;
Beftadigete er ime fine ere.
Er wolte is ime iemer lonen.
Man hiez *(yy)* thie gebe urone
Sciere gereiten.
Man hiez uore leiten
Ire muzere,
Unde menege gebe felzene.
Tho hiez

Cetera defunt; (*)

THo fih thie tho lieuen
Uon einander gefchiethen.
Ther iamer wart uile groz,
(zz) Ther woft uon in thoz
Uber zwo mile.
Thaz lieue *(a)* in fio ther uater uon fineme lieuen fune.
Ther brother mofe fam to(v)n
Tha fciet fih michel uriuntfcaf.
O wie tha geclaget wart!
Tha was *(b)* wof unde we,
(c) Newether fit noh é,
So ne horte neheim man
Clage alfo freifam;
Sie mofen alle wol wainen,
Sie liezen tha menegen helet *(d)* uaigen.

THer Kaifer karte ze lande,
Thie allerkuneften wigande,
Thie ere *(e)* erthe
Ie geboren thorften werthen,
Thie kerten unter Rolantes uan.
Sie heten zwanzih thufent man,
An then nihtes ne brah.
Swa iz in tharzo gefcah,
Tha fie Gode fcolden thienen;
Tha ne funderote fie nieman.
Si furten uaile then lib,
Sie geraiten fih in allen zit,
Thurh then heiligen louben erfterben.
Thurh Got wolten fie gemarterot werthen.
Furften thie tha beftuonden,
Thie mit Rolante huoten.
Ouh ne gereten fi neheiner *(f)* winne,
Ni wan thie waren Godes minne
(g) Thaz beware wir mit then lebentigen bu(o)chen,
Thaz man fie fcol fuochen
Under allen drehtines kinden;
Ther fundere mah zo in uinden
Beithe helue unde rat,
Uber alle fine miffetat.

ALle thie fint mit Rolante beliuen,
Thie fint an then leuendigen buochen gefcriuen,
Thaz ift Gergeis unde Engelris,
Ekkerih unde Gernis;
Tha was Berenger unde ato,
Anfis unde Juo,
Gerhart unde Walther,
Samfon ain helet fnel,
Oliuer unde Turpin,
Rolant unde thie mit fin,
Unde alle thie mit in waren,
Tha fie then geift wither gauen.
(h) Ire urlofare,
Ire tot ift tivre unde mare.
Rolant fih geraite,
(i) Mit flize er fih bewarte.
Ain liehten (*) roh ueften,
Thaz unter theme himele ne wefte
Sinen bezzeren nehein;
Uon finen bruften uorne fcain

Ein

Im gieng fin bar untz uff die knie,
Das kurtzte er nye.
in MSC. Argentin. hæc circumftantia plane omittitur. *Scherz.*

(tt) i. e. *Dona dediffet.* Scherz.

(uu) Stricker reddit:
Den er vil gutleich umvie. Scherz.

(xx) Vid. fupra ỳ. 1616. *Scherz.*

(yy) i. e. *Eximia munera* Carolo M. fc. deftinata. *Scherz.*

(*) *Qua tamen ex Strickeri Cap. IV. Sect. 3. & feqq. fuppleri poffunt.* Scherz.

(zz) i. e. *Ploratus inde fonum edebat.* Scherz.

(a) Arbitror hic latere vitium in MSC. Argent. & legendum effe: *unfro*, inde verto:
Ut curreret (abiret) *moeftus Pater à fuo charo filio.* Scherz.

(*b*) *Wof*, ploratus ỳ. 1785. dixerat: woft. vid. Palthen. ad Tat. p. 327.

(*c*) i. e. *Neque hactenus, neque antea.* Scherz.

(*d*) *Vaig*, hic non ufurpatur ignominiofe, fed pro homine, qui ob triftitiam animo eft dejecto.

(*e*) *Thie er, ere*, qui ex terra, vel in terra. *Schilt.* Gloff. Ker. *er diu*, ex hoc. *er alongi*, ex integro. *Scherz.*

(*f*) *Winne*, lucrum, *gewinn.* Sed forte legendum: *wunne*, gaudium, voluptas. *Scherz.*

(*g*) i. e. *Hoc probamus.* Scherz.

(*h*) Lege: *ireme.* Scherz.

(*i*) Stricker hoc reddit:
Er lait an ainen halfperg fefte,
So er in nindert beffer wefte.

(*) *Rob* idem eft ac: *rock.* Scherz.

(**) *Dra-*

Ein (**) drahehe uon golde,
Sam uz ime uaren scolde,
Thie funchen uivres flammen,
Mit gesmelze bewallen;
Thaz gestaine also ethele,
So iz wol gezam theme helethe;
Ther helm hiez *(k) Venerat*,
Then ther helet uf bant,
Mit golde gewrhten,
Then thie heithene harte uorhten,
Mit guldinen bohstauen,
Was an thete listen etgrauen:
„ Alle werlt wasen
„ Thie mo(v)zen mih maget lazen. *(l)*
„ Wil thu mih gewinnen,
„ Thu suotest seathen hinnen.
Sin swert thaz hiez *(m) Durendart*:
Wane undet theme himele nie gesmidet ne wart,
Niht thes ime gelih ware.
Sine site waren selzene;
An so welih ende so man iz bot,
(n) Tha was reite ther tot.
Alle thie ie smithen begunden,
Thie ne wessen noh ne kunden,
Wie thaz swert gehertet was,
Sine ekke waren uast.
Iz uothten alle thie wither ime waren;
Unde thie iz ouh nie *(o)* gesagen;
Iz uothte elliv haithenscaf,
(p) Thes stal ne hete tha wither nehaine kraft,
Newether bain noh horn,
Iz was allez uerloten.
Ioh thie herten *(q)* ulinstaine
Thurh not *(r)* etsazen iz thie haithene.
Zwo *(s)* hosen er ane leite.
Thie waren *(t)* gantraitet
Uon golde unde uon perlen,
Thie liuhten sam thie sterne.
Thaz ethele gestaine,
Et ne *(u)* untuothte wasen nehaine.
Einen spiez nam er an thie hant,
Einen wizen uan er ane bant.
Tha waren tiere unde uogele
Mit golde undetzogene,
Uile manih wnder tha ane was,
Uf ein marh er gesaz.
Thaz was genamet *(x) Velentbib*;
Thaz *(y)* cruce tete er uore sih
Ze rukke unde ze siten,
Tho kerte et an aine liten; *(z)*
Er sprah zo sinen gesellen:
Ne lant iuh niet etlangen, *(aa)*
Ih wille gerne ersinnen,
(bb) Uf thie unseren witherwinnen
Sin mit samenunge.
Tho kerte ther helet iunge
Uf eine hohe ther *(cc)* alben,
(dd) Tho sah et an allen haluen,
Thie molten ufstieuen,
Menegen wizen uanen uliegen,
Mit menegeme helme pruner uarwen,
Menegen *(ee)* scilt goltgarwen,
Beithe beth unde tal
Was beuangen uberal.
Goldes furten sie genuoh.
Ther witherscin im thaz gare *(ff)* entruoh,
Thaz er sie mit nihte
(gg) Geahten ne mohten;
Beithe golt unde gestaine
Scain uon then haithenen,
Sam thie sterren under then wolken.
Uon uolke ze uolke
(hh) Sigen sie zesamene
Mit theme allermeisten magene,

Thaz

(**) *Drahehe*, draco. Stricker habet: ein *Tracke*, Scherz.

(*k*) Stricker galeam hanc appellat *Venerant*; quod & ipsum Rhythmo magis est conveniens. *Scherz.*

(*l*) Inscriptio galeæ Rolandi. *maget lazen*, virginem relinquere. ad marginem scriptum est: *unverlezt.*

(*m*) Cod. Lizelianus MSC. Strickerii appellat hunc ensem *Drunckbart*; qui in Sagâ Caroli M. nominatur *Dyrendal*; ceu me docet Reenhielm in Notis ad Thorstens-Saga pag. 1. Turpinus de Gestis Carol. M. p. 82. apud Reuberum cum insignit nomine: *Durenda.* Scherz.

(*n*) i. e. *Ibi mors erat parata.* Scherz.

(*o*) *Gesagen*, viderant, *gesahen.* Scherz.

(*p*) Scil. Gentis infidelis. *Scherz.*

(*q*) *Vlinsteine*, silices. vid. Notam ad ✝. 141. *Scherz.*

(*r*) Lege: *entsazen.* Scherz.

(*s*) *Ocreas.* vid. notam meam ad Stricker V, 4. n. 2. *Scherz.*

(*t*) *Gantreitet*, ordinata, composita, Gl. Ker. *Antreitida*, ordinem, *Antreitidon*, ordinare, *Antreitii*, ordo. *Scherz.*

(*u*) *Untuorhte*, entfurchten, entsezen, ita autor sæpe *unt*, pro *ent*, in compositis.

(*x*) Stricker hunc equum, nominat in MSC. Argentin. *Valentich*; in Cod. Lizel. dicitur interdum *Valentich*, interdum *Falerich.* *Scherz.*

(*y*) *Cruce* signarunt se veteres Christiani omnibus progressibus, ut loquitur & testatur Tertullian. Vid. Otfrid. Lib. V. Evangel. c. 1. de usu Crucis.

(*z*) i. Transitus, pass. *Lithan* transire, Gl. Vet. *Schilter.* conf. ✝. 3461.

(*aa*) i. *Nicht lasset euch ichts verlangen.* Lasst euch die zeit nicht lang sein.

(*bb*) i. e. *An nostri hostes*
Sint congregati. Scherz.

(*cc*) i. e. *Montium.* Antiquis omnis generis montes, ubicumque essent siti, *Alpen* appellabantur. In Itinerario Ottonis Dimmeringensis MSC. f. 211. b. dicitur: *Und ist noch derselbe vinger in den* Alpen *in S. Teclenkirch ze Sebaste.* conf. du Fresne in Glossar. Latino-Barb. v. *Alpes.* Stricker hunc locum ita reddit: *Er rait uff ain hohe hin dan.* Scherz.

(*dd*) i. e. *Tunc vidit ex omni latere*
Pulverem surgere.
de v. *multa* vid. notam meam ad Rhythm. de S. Annone §. 31. not. 50. *Scherz.*

(*ee*) *Scilt goltgarwen*, clypeo qui auro ornatus est. conf. ✝. 2194. *Scherz.*

(*ff*) i. e. *auferebat*, *enttrug.* Scherz.

(*gg*) Lege: *mohte. Geahten ne mohte*, considerare (cum morâ) non posset. *Scherz.*

(*hh*) i. e. *Subsidunt unâ*
Cum maximâ potentiâ (copiis)
de v. *Sigen* vid. notam meam ad Otfr. Ev. I, 11. not. 9. *Scherz.*

(*ii*) *Suc-*

Thaz sih uf thet erthe
Ie gesamenet mohte werthen.
Sie uuotten groz ubetmuot,
Thie nist niemanne guot,
Sie geliget ianithere, *(ii)*
Ther rihtare tha ze himile
Haizet sie selue uallen;
Then devmo(v)tigen allen
Then heizet er selue sinen segen,
Thie an sinere horsam willen leuen.

Tho frote sih ther helet Rolant,
Thaz er thete haithene samenunge uant.
Er sprah zo Walthere;
Nu ile thu helet mere,
Wele thir thusent manne,
Ne sume thih niht ze lange,
Uah uns thie berge,
E sin thie haithene innen werthen,
Thaz wit thie hohe begtifen,
E uns thie heithene undet slichen;
Thie andere thu warne,
Hi ist thes tivfeles geswarme,
(kk) Thaz sie wafen sciere,
Sage Turpin unde Oliuire,
Then helethen allen samt,
Seme min zeswer hant. *(ll)*
Ih ne kume niemer uon therte herte, *(mm)*
Unze ih slahe mit mineme swerte,
Sie ne hiluet nehain ite grozer scal,
Hi wirthet hute so getan ual,
Thaz man iz wole sagen mah,
Unze an then iungesten tah,
(nn) Mir ne swike ther guote Durendart,
Si geriwet al ire hohuart.

Tho thie helethe uernamen,
Thaz thie haithene mit samenunge waren,
Sie baten ire ewarte,
Thaz sie sih gareten,
Zuo ite *(oo)* ambaste sie giengen,
Godes lihchamen sie entphiengen;
Sie sohten ire uenie,
Sie riefen hine ze hemile
Zo uile manegen stunden,
Sie maneten Got siner wnde,
Tha er sine mite erloste,
Thaz er sie getroste,
Thaz er in ire sunde uergeue,
Unde selue ire utkunde wete;
Mit pihte sie sih bewareten,
Zo theme tothe sie sih gareten,
Unde waren ithoh guote knehte,
Zo there martere getehte,
There sele ze wegene
Thie waren Godes thegene,
Sie ne wolten niht entrinnen,
Sie wolten gerne withet gewinnen
Thaz unser alte erbe.
Thar nah streueten thie helethe,
Ia waten thie herren ethele
In cristenlicheme leuene,
Sie heten alle ainen mot,
Ire herze hin ze Gote stuont;
Sie heten zuht unde scame,
(pp) Kusge unde gehorsame,
Gethult unde minne,
Sie brunnen warlichen innen
Nah there Godes swoze.
(qq) Wegen sie uns mo(v)zen,
Thaz wirre armuote *(rr)* uergezzen,
Wande sie thaz Godes rike habent besezzen.

Tho sih thie Godes thegene
Mit salmen unde mit segene,
Mit bihte unde mit gelouben,
Mit trenenden ougen,
Mit grozer devmote,
Mit menegere slahte gote,
Sih ze Gote (erhuben) haueten,
Thie siele gelaueten
Mit theme himel broude,
Unde mit theme urone bloute,
Zo theme ewigen leuene,
Tho wafeneten sih thie helethe.
Got loueten sie tho,
Sie waren alle samet uro;
Sam thie *(ss)* ze brutlosten sint.
Sie haizent alle Godes kint,
Thie welt sie uersmaheten,
Thaz raine ophet sie brahten,
Tho sie thaz cruce an sih namen,
Zo theme tothe begonden sie nahen,
Sie kosten thaz Godes riche.
Sie ne wolten einander niht geswichen.
Swaz eineme thuhte guot,
„ Thaz was ire aller muot.
David psalmista
Hat uon in gescriuen tha:
„ Wie grozzen lon min drehtin,
Thie brutherliche mit anthere sin.
Er bietet in selue sinen segen:
Sie sculen iemer urolichen leuen.
Ain zouersiht unde ain minne,
(tt) Ein loube unde ein gethinge,
Ein trewe was in allen,
Ire nehainen untweih theme anderen.
In was allen ein watheid,
Thes frote sih alle thiu cristenhaid.

Hai-

(ii) *Succumbit*, nider, unterligen.
(kk) i. e. *Ut se arment illico*, ut arma statim capiant. *Scherz.*
(ll) Stricker habet: *So mir diese rechte hant.* ad quem notavi esse jurandi formulam. *Scherz.*
(mm) *Grege.*
(nn) *Quod me non fallat bonus ensis Durendart.* Scherz.
(oo) Frequentius dicitur: *Ambabt*, *Ambacht*, officium, munus. *Scherz.*
(pp) *Kusge*, modestiam. vid. Otfrid. Eu. II, 3, 47. & III, 19, 69. *Scherz.*
(qq) i. e. *Movere nos debent.* Scherz.
(rr) Ipsorum miseriam.
(ss) *Ze brutlouften*, in Nuptiis. vid. Otfr. Eu. II, 8, 6.
(tt) i. e. *Una fides & una spes.* Scherz.

(uu) In

HAithenen thie uerworhten,
Thie Got ni ne uorhten,
Ire afgote fie uf huouen,
Mit groz hohuart fie uuoren;
Sie uiellen uuore mahmet,
Thaz was ire aller gebet:
Thaz er in erlouete,
Thaz fie Rolanten gehofeten, (uu)
Unde fo fie in erslogen
Thaz fie fin houuet uor ine truogen.
Sie gehiezen ime ze eren,
Sin lof iemer ze meren
Mit tanze unde mit faitfpile.
Aller ubermuote was tha vile;
Sie uerfahen fih zo ire kreffte,
Tho ne weffen fie niht rehte,
Thaz er allez wither Got ftreuet:
So wer ane Got leuet.
Sie uerfmahent ire rehten fcefare,
Then unferen rehten heilare,
Then unferen oueriften Ewart,
Ther nieman ane troft ne lat,
Swer mit devmuote
Sochet fine guote.

NU horen wir thie buoch fagen. (xx)
Ein (yy) antwerk heten fie erhauen,
Al nah there Kunige gebote.
Tha waren fiuen hunderet afgote,
Mahmet was ther aller hereft under in,
Tha karten fie alle iren fin
Thaz lof fie ime fungen,
Siuen tufent horn tha uore clungen,
Siuen tufent (zz) goltuaz
Ze eren (a) puten fie ime thaz
Thie liuhten tah unde naht.
There lute was fo groz kraft,
Thaz thie uelt waren betheket,
Thaz there erthe niht ne (b) blechet,
Thaz fie nieman ne mohte gefehen,
Thaz wir uore ware mogen (c) gehen,

Thaz folih here nie gefamenot wart;
Tho gelah michel hohuart.
Tha * bewaret unfer herre fine wort,
Sente Johannes hat (d) gethort,
Thaz thiu devmot zu himele ftiget,
Thiu ubermot nither niget
An thie uinfteren helle;
Tha bi bezzere fih fwer fo welle.

HAithenen thie uertanen,
(e) Bi theme halfe fie fih ergauen
In thes tivfeles gewalt;
Sie baten thie gode allefamt,
Thaz fie in uore † waren,
Unde in falde gauen,
Thaz fie ire not bethahten,
Unde felue (f) uore uvheten,
Thaz fie alle gefunde
Uon ualle funde.
(g) Belaite fie ze faluеterre,
Sie getruweten in ze uerre.
Thes gelagen fie alle tha nithere,
Thergote ne kom nehainer mer withere.
Thie gote wrden alle erslagen,
In pruh unde an thie grauen
Worthen fie gworfen.
Sie ne mohten in felue niht gehelfen.

VZ huouen fih thie uaigen,
Thie unfamfte worthen gefcaiten.
Michel wart ther herfcal,
Sie fulten berh unde tal,
Unde al thaz geuilde,
Thie uogele under theme himele
Mofer (h) tot nither uallen;
Uon theme unmaren fcalle
(i) Gefweih in thaz geuithere.

ALterot der wilde
Fuorte einen ftaf an der hant,
Er ilte tha er then Kuning uant,

Er

(uu) In haft brechten, caperent, nach hofe führten, Schilter. mallem reddere: *enthaupteten*, decollarent. & ita Stricker loquitur:

Das fi in das erlaubten,
Das fi Rulanden enthaupten. Scherz.

(xx) Autor ex Annalibus Carolinis hæc haufit.

(yy) *Ein Antwerk*, opus manuum; res, quæ hominum manibus conflatur. *Scherz.*

(zz) i. e. *Lampades aureas.* Scherz.

(a) i. e. *Offerebant*, anbieteten. *Scherz.*

(b) *Blechet* videtur effe noftrum *blicket.* i. e. *corufcat, fplendet.* Mens eft, quod ob multitudinem hominum nihil terræ, quam illa occupaverat, apparuerit feu videri potuerit. *Scherz.*

(c) i. Afferere.

(*) *Bewäret.*

(d) Lege: *gehort.*

(e) Stricker hæc ite exprimit:

Do viellens fur ir Apgot
Und gaben fich in ir gebot
Mit dem haupte fur aigen.

Unde apparet: *bi theme halfe* hic idem effe ac: *mit dem haupt*; fcilicet utroque loco ponitur pars pro toto, indicaturque, quod nexu mancipioque idolorum voluerint effe hi Gentiles. Hinc *Halsherren* dicti fuere ii, qui homines proprios in dominio fuo habebant. Keyfersberg in Poftill. P. I. fol. 9. b. dicit: *dem Gebot wolten Joseph und Maria die Muter Gottes gehorfam fein und woltens nit verachten und hond fich uffgemacht und fin gangen gon Bethleem, und habend fich dofelbft wöllen erzaigen als underton irem* Halsherren. Idem in Poftill. P. II. fol. 23. a. dicit: *Aber der heifst ein Knecht, der do mufz handlen und tun uffz bewegung feynes Herren als eygen lut iren* Hals-Herren. *ein eygen man mufz tun was fein* Halsz-Herr *will, alsz die armen buren die getorren nit wyter gucken dann ir Junckher wil.* Apud Kilianum in Etymol. legitur: *Hals-Herr*, Tyrannus, merum habens imperium. *Scherz.*

(†) Supra fcriptum: *piuftunden.*

(f) *Vorvehten.*

(g) Lege: *belaitet fin ze Salueterre.* *Salvaterra* eft nomen aliquibus Hifpaniæ & Lufitaniæ Urbibus commune. videtur autem hic ludere auctor nofter, & per *Salvaterram* intelligere *locum falutis*, per *valle Funde* autem *locum miferiarum*, vallem profundam, obfcuram infelicitatis. *Scherz.*

(h) *Muften*, i. mochten, hetten mögen.

(i) Hoc ita exprimit Stricker:

Ir

Er ſprah: Marſilie herre,
Mahmet ſpare (*k*) thine ere;
Ih han uor war uernommen,
Thie criſten ſin ſo harte erkomen (*l*),
Thaz ſie nehaine wile ne mugen geſtan.
Mir ſageten mine man:
Sie uallen uf thie erthe;
Si waren nu gerne
Uon uns hinnen.
Nu wil ih an thih gethingen
Thurh thine tugenliche (*) ſite,
To thes ih thih bite.
(*m*) Lie mir thaz ze lene.
Uz allen diſſen herren. (*n*)
Ih han uile goter knehte,
Thaz ih mit then tha uore uehte,
Thaz ih Rolanten erslahe,
Unde man thaz mere uon mir ſage,
So haſtu ſin ere,
(*o*) Unde thiene ih iz imer mere.

THo ſprah der Kunig Marſilie:
Nu ſente thih mir withere
Mahmet unſer herre.
Ih getruwe ime uile uerre.
Wiewol ih thir thiner eren gan,
Mohtu Rolanten erslan.
Thaz houuet uor mih bringen,
So ſcoltu hi ze mir (*p*) gewinnen
Alle werlt wnne,
Thu geereſt al thin kunne.
Thie criſten hauen zwelef ſcare,
Nu warnet iuh wole thare.
Erwelet ir mir zwelef man,
(*q*) Ther guoten willen thar zuo han,
There helethe iegelih
Neme zwelef thuſent zuo ſih.
Wol heraitet iwer ſcare,
Komet uermezenliche thare,
Scaffet iwer huote, (*r*)
Weſent einmuote,
Ritet mit ſcare zuo,
Sie ne mugen wither iu niht getuon.

Ir slahet ſie alleſamt,
Oliuir unde Rolant
Hauen mir herzeleithe getan
Kumet there zweleue ſo heiner than. (*s*)
So ne ſca (*t*) mir nie ſo laithe,
Thie ſeluen geſellen baithe
Scolten pillichen hangen,
So ware min wille wol ergangen.
Thaz bethenken alle thiſe guote here,
Unde thiene ih iz iemer mere.

THer Herzoge Falſaron
Mit grozer krefte er ze hone kom,
Er ſprah: ih han ahzehen tuſent man,
Thie uolgent hute minen uan,
Swa ih hinnen kere;
Nu geloue thu mir herre,
(Min marke iſt mir verbrunnen
Mine burge angewnnen,
Mit (*u*) liut iſt mir geuangen.)
Thaz ih hute uor in allen
Rolanten möze erslahen;
So uergezze ih alles mines ſcathen.
Unde iſt thaz iz mahmet wile
Ir geuellet hute ſo uile,
Thaz Portaſpere
Wol muoz raſten,
Unze an urſtamme,
Uor Rolante unde uore ſinen mannen.
So haſtu ſin ere,
Unde ih thiene iz imer mere.

THer Kuning antworte ime tho:
Min Herre (*x*) iſt imer mere uro,
Of thir mahmet thaz heil gif,
Thaz there zweleue ainer uor thir geliget.
In allen minem rike
Mache ih thih geliche
Minen lieuen kinden,
Thu ſcolt hi ze mir uinden,
Thaz al thin kunne geeret,
Thin rihtum (*y*) zwiſpilde gemeret.
THo kom ther Kuning Curſable
Geuaren uf ſineme marhe.

Hail

Ir chraft noch ir gewidere
Das half in niht da widere. Scherz.

(*k*) Ad marg. *friſte*, à manu recentiori.

(*l*) Debilitati. *Schilter.* rectius: territi, in terrorem dati. vid. Notam meam ad Stricker. V. 10. n. 1. *Scherz.*

(*) i. *Mos*, ſitte.

(*m*) i. e. *Da mihi hoc in feudum*, indolge, permitte mihi hoc. *Scherz.*

(*n*) *Here* forte. Schilter. Non opus correctione. *Uz allen thiſſen herren* idem eſt ac: *præ omnibus Dominis* (Regibus, ducibus, qui tibi in ſubſidium venerunt) *hiſce*. Scherz.

(*o*) i. e. *Et demereo hoc in perpetuum.* Scherz.

(*p*) *Bey mir*, ad marg. MSC.

(*q*) Ad Deorum propenſionem habendam. *Schilter.* Rectius: *Ex iis, qui lubentes ad hoc* agendum feruntur. Stricker hoc firmat dicens:
Du ſcholt mir weln zwelif man
An die ich mich geturre lan
Die da guten willen zu han. Scherz.

(*r*) *Wartet eurer hutt.*

(*s*) i. *Sothaner maſſen, ſolchergeſtalt.* Schilter. melius verte hunc verſum:
Si horum duodecim unus inde evadit, ſalvus ſc. *Scherz.*

(*t*) *Geſchah.*

(*u*) *Min* legendum.

(*x*) *Mahmet*. Schilter. Annon legendum: *min herze?* firmat ſententiam meam Stricker, qui in MSC. Lizel. hujus verſus mentem ſic exprimit:
Ich bin vil fro. Scherz.

(*y*) Stricker juxta MSC. Lizel. hæc ita reddit:
Das dein kunne wurt geeret,
Und dein richtung (lege richtum) *zwifalt gemeret.*
zwiſpilde eſt idem ac: *zweyfältig*, dupliciter. Occurrit hæc vox etiam in Ord. Crim. Carolina Art. 157. ubi dicitur: *ſo ſoll ihn der Richter darzu halten, ſo es anders der dieb vermag, dem Beſchädigten den diebſtal* mit der zweyſpalt *zu bezahlen.* ita legitur in Edit. Rec. Imperii Mogunt. de A. 1692. Att. in Edit. Receſſuum Wormat. de 1536. lego: *mit der zwiſpil.* & in Ed. Mog. de

1548. mit

Hail ſiſtu, Kuning Marſilie!
Ih han (z) eines mio thrizeh thuſent helethe,
Ze beherten thine ere,
Swa thu hine wilt kerren.
Thie rechent gerne thinen anden,
Erlo(v)be mir ouer Rolanten,
Thes will ih thih manen,
Ih hao then oueriſten uanen
Under allen thinen mannen,
Thaz ne ſcol thir niht miſſeuallen.
Ih ſcol in allen hute uore uehten,
Uon athele unde uon rehte.
Ouh ſcoltu mir lonen,
Ih sloh then Kuniog philonem
Herre durh thinen willen.

THer Kuning antworte ime mit minnen:
Thu biſt min uil lieuer man,
Thu haſt uil thikke getan,
Thaz min wille was,
Wol waiz ih thaz,
Thu fureſt thie (aa) uzgenomen helethe,
Erslahe mir ſie alle zueleue,
There eren will ih thir wol gunnen,
Thu haſt mih iemer tha mite gewnnen.

MAlwir von Ampregalt,
Herre ſprah er, thurh thine kuningliche gewalt,
Rolant hat mir uile ze laithe getan,
Minen brother hat er mir geslahen,
Tharzuo mine lieue man.
Thin orlof wil ih han,
Thaz ih thaz muoze rechen,
Thurh ſin herze ſtechen
(bb) Minen goltgarwen ſpiz.
Ther Kuning ime uile (cc) ſwrslichen gehiez,
Gerache er io an Rolante,
Er machete in gewaltih,
Meneger grozer eren.
Tho neih er ſinenem herren

AInmirat uon Paluir:
Nu erloue Herre mir,
Ih bin verre here geſtrichen,
Min kraft iſt michel.
Ih bin ein uil ſtarcher man,
Rolant iſt iemer erslagen.
Uon alleme Kunne ther haithene
Ih erslahe in aine.
Thoh ſprah ther Kuning Marſilie:
Thu biſt ſtark unde bitherbe.
(dd) Ain helet zo thinen handen,
Ersleheſtu Rolanten.
(ee) Of thes Mahmet gewerde,
Elliu Palwiſchiu erthe
Si thin aigen;
Thine tugent ſcoltu mir zaichen.

THo kom uon Turtulos Thargis.
Er ſprah: wiltu Herre, unde wis,
Thin tohter iſt min wib;
Wie of Mahmet mir hute giſt,
Thaz ih then rom gewinne,
Thaz ih uore thih bringe
Thaz houuet Rolantes
Thines viandes.
Ih gelege ſinen hon muot,
Tho er uore theme Keiſere ſtuont,
Sin ſwert er zuhte,
Thinen kuninglichen namen er verthruhte.
Unde uermaz ſih ze uerre,
Er wolde mere unde erthe
Zinshaft bringen
Under thes Keiſeres uanen thingen.
Ih wille mit mioer hende
Then guoten Palswenden;
In ſioeme herze plute (ff) berennen,
Thu ſcolt wizzen unde erkenneo.
Alſo lief ſint mir thine ere,
Sam Rolante ſines herren,
Thu biſt alſo ethele unde alſo rike,
Thaz thu gewaldihliche
Thine marke uor ime ſcolt beſrithen;
Sin bouuet ſcol hute thar umbe beligen.
Iz iſt hute min (gg) pan.
Other ih gelethege al Yſpaniam.

MArſilie (hh) erſmielte tho,
There rethe antworte er ime ſo:
Ih ne zwiuele an thir niet,
Thir ne ſin mine ere uile lief.
Ih getruwe thir ſo wol,
So ih uon rehte mineme kinde ſcol.
Mahmet geue thir thie ſulde.
Thaz thu mir (ii) thienu mere

Brin-

1548. *mit der zuueiſpil.* in Ordinat. Crim. Bamberg. de 1510. *mit der zuuiſpalt.* Scherz.

(z) i. e. *Uno minus, quam triginta millia*, ſeu viginti novem millia. *Min* pro minus frequentiſſime uſurpatur. Stricker habet:

Ich han ains und dreiſig tauſent man.

(aa) i. e. *Selectos.* Scherz.

(bb) Stricker juxta MSC. Argentin. habet:

Mit golde bewunden ein ſpies.

Goldgarw ſupra habuimus ỷ. 1902. *Scherz.*

(cc) Stricker loco hujus vocis habet: *trewleich.* hoc *ſwurslichen* videtur eſſe à *ſwören, ſwur*, jurare, juramentum. *Scherz.*

(dd) Stricker juxta MSC. Argent. hoc reddit: *Ein helt zu den handen.* Lizeliaeus Codex habet: *ain helt zun handen*, manu fortis. *Scherz.*

(ee) i. e. *Si Mahumet hoc indulgebit*, Stricker hoc exprimit:

Geit dir Mahumet die ere. Scherz.

(ff) Lege: *beremen*; vel *berämen*, quod idem eſt ac: *maculare.* vid. notam meam ad Stricker V, 25. n. 1. *Scherz.*

(gg) *Pan*, exitium, pernicies. vid. notam meam ad Stricker III, 1. n. 1. mens itaque hujus & ſeq. verſus eſt:

Aut hodie pereo,
Aut libero omnem Hiſpaniam. Scherz.

(hh) i. e. *Subridebat.* vid. notam ſupra ad ỷ. 610. *Scherz.*

(ii) i. e. *Servias magis.* Schilter. ego arbitror textum eſſe vitioſum, legendumque eſſe: *thinu mere*, tuam relationem, nempe de victorie contra Rulandum obtentâ, *deine mähre.* Scherz.

(kk) i. e.

Bringeſt urolichen withere.
Gelage Rolant tha nithere,
Umbe Karlen wrde got rat,
Wir gefrumeten aine heruart
Under thie Karlinge.
(*kk*) Sie winnent boſe gethinge.
Si werden alle theme tothe ergeuen,
(*ll*) Sie ne wolden an Mahmet iehen.
Gargariz uon Sibilia
Ther rait zo theme Kunige,
Er was ſcone unde luſſam
Thie haithenen harte gezam.
(*mm*) Thaz ſie mo(v)ſen ſcowen;
Harte minneten in thie urowen
Vil mengere lande hauete er gewalt,
Thaz ſwert zuht er uber half.
Er ſprah: Marſilie, herre,
Taberiske erthe
Han ih himitte gewnnen,
Zinſes bethwngen.
Thin liut heiz tu beraiten,
(*nn*) Thin here wil ih laiten,
Zo ſente Dyoniſien hus,
Karl entrinnet thar uz.
Other werthet thiu man,
(*oo*) Thir ne mah uore niht gehaben,
Al thaz ther leuet under then wolken,
Alſus getaneme uolke.
Thine helethe ſint ko(v)ne unde uermezzen;
Ther Kaiſer iſt hie geſezzen
(*pp*) Iuen iar unde mere,
Niemer thu wither ne kere,
Unze thu al Frangrike
Sam gewaltihliche
In thine walt gewinneſt,
Zinſes bethwngeſt,
Sam Karl thete thine Yſpaniam.
(*qq*) Ih han zwai undethriſeh thuſent man,
Mit then ih thir niemer ne geſwiche,
Thaz geloue ih thir getruweliche,
Thaz ih niemer wither ne kerre,
Thu ne beherteſt é alle thine ere.

THo kom ther Kunig Cenubiles,
Harte troſt er ſih thes.
Thaz er alſo ſtark was,
Thaz buoh bewaret uns thaz.
So was ſiuen mule mohten getragen,
Thaz huof er uf an ſinen arm;
Er was ſwarz unde ubele getan,
Sin lant was freiſam,
Thaz liut thaz iſt grimme,
Ther ſunne ne ſcain nie tha inne,
Thie tiufele puwent (*rr*) an then werthe,
Iz iſt thiu uerflochete erthe,
Thie Got ſelue uerflochet hat,
Thes liutes ne wirt niemer nehainen rat.
Er ſprah zuo theme Kunige:
Mir geuellet uile ubele,
Thaz wir ſo lange hi biten,
Laz unſih zo in riten;
Ih bringe thir Rolanten
Mit iſerninen banden.
Swe thu in heizeſt toten,
Other (*ss*) mit wizzen thes noten,
Thaz Karl muoz thingen,
So mahtu mit ime wither gewinnen,
Aller thiner Furſten (*tt*) kint,
Thie in grozen noten ſint.
Wirt ther Kaiſer uobeles muotes.
Ih ne truwe ime neheines guotes.
Thinen ſun heizet er han (*uu*)
Uon thiu will ih Rolanten uan,
Under allen ſinen mannen.
Umbe thie andere iſt iz ſciere ergangen.
Thie (*xx*) zeprihche ih ſam thaz huon.
Wither miner kraft ne mah nieman niht tuon.

MArſilie antworte ime thes:
Ja thu Kuning Cenubiles,
Kor mir Rolanten gewinnen,
So han ih allen minen willen,
Ime ne friſtet nieman thaz leuen,
Thes han ih mine triwe gegeuen,
Aine friſt laze ih in geſunt,
Karl uergildet mir thrie ſtunt.
Swaz er thes mines tha hine fuoret,
Swa er ſih ruomet,
Thaz er ſcathen unde laſter hat,
Vil guot iſt ther thin rat.

Mahmet

(*kk*) i. e. *Acquirunt malam conditionem*, ſeu in malum tum redigentur ſtatum. *Scherz.*

(*ll*) i. e. *Niſi velint Mahumetum profiteri* ſc. Deum. *Scherz.*

(*mm*) Lege: *Thaz ſie in muoſen ſcowen*,
Hunc itaque & præcedentem verſum reddo:
Gentilibus admodum conveniebat, gratum erat,
Quod ipſum aſpicere ipſis liceret. Scherz.

(*nn*) Paulo eliter hæc habet Stricker. dicens:
Ich wil das Her zu Rome laiten;
Und wil ſchawen darzu
Was Charl in Peters haus tu. Scherz.

(*oo*) Legendum arbitror: *thar.* & ita verto:
Hic non poteſt aliquid præcedentiæ (victoriæ) *habere.*
Quicquid hic vivit ſub nubibus.
(præ) *Tali* (tam forti) *populo.* Scherz.

(*pp*) Stricker habet: *Wol ſebs jar oder me.* Scherz.

(*qq*) Stricker exhibet:
Ich han ains und dreiſig tauſent man. Scherz.

(*rr*) i. e. *Diaboli habitant in hac inſulâ.*
Twinger in Voc. Latino-Germ. MSC. *Inſula*, *Inſel oder Wert.* idem in Voc. Germ. Lat. MSC. *Wert*, *medianum vel viridarium.* Kilian in Etymol. *weerd*, *weert*, *wert*, *weerder*, *Vet. inſula*, *inſula amnica*, *& propugnaculum*, *agger.* *Anglo-Sax. worth*, *weorth. Hinc Keyſersweert*, *Bommelsweert*, *quaſi dicas*, *Cæſaris inſula*, *Bomeii inſula.* inde Argentinæ particula aliqua urbis, quæ aquis cingitur, hodie adhuc appellatur *das wörthel.* conf. Staden. Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 711. *Scherz.*

(*ss*) *Mit wizzen*, tormentis, cruciatibus. vid. notam meam ad Otfr. Eu. V, 22, 19.

(*tt*) Obſides.

(*uu*) *Suſpendi obſidem.*

(*xx*) *Confringo ſicut pullum.*

Mahmet *(yy)* fpra thine ere,
Ih getruwe minen fo uerre.
Nu underwint thih there fcare,
Thaz here uuore thu thare.
Unde hantele iz mit finne,
Unde ne liez ire neheinen hinnen.
Ih gehe thir thaz lof unde thie ere,
Unde lone is thih iemer mete.

THo nam there zwelefe iegelih
Zwelef thufent zuo fih,
Zwelefe wrthen there fcare;
Mahmeten fuorten fie thare.
Thaz iegelichen uan
Uolgeten zwelef thufent man.
Siuen thufent horn tha uore elungen;
Ire *(zz)* wih liet fie fungen.
Tha wart alfo getan fcal
Sam perge unde tal,
Allez *(a)* in wege ware;
(b) Thaz thuhte fie harte felzene.
Thaz in thie eriften uoregehaueten.
Falfaron fie manete,
Er fprah: wilt *(c)* er is minen rat hauen.
So werther fie allefamt erslagen.
Thaz wir fie uil lihte ge

Defunt hic plufcula. (*)

(d) Heitene ual.
Ne wether golt noh gefmide,
Ne fcirmete in theme liue.
Minere then thie fwam,
Sie zeslugen ros unde man
Mit ire fcarfen fpiezen.
Thie gote *(e)* mofen an theme plo(v)te hinen uliezen,
Ther fite was under guoten knehten,
Sie kunden wole uehten
Mit fpieze unde mit geren,
Thes ulizen fih thie herren.
Thie furte ther bifcof Turpin,
Er ualte in allen haluen fin *(f)*
Menegen haithenen kuonen;
Thie fco(v)nen ueltplumen
Wrden alle hluotvare.
Sie erslugen fie fo gare,
Thaz fie nieman ufriht funden;
Ouh uerluren fie tharunder;
Uiere unde fezih man
Uielen uon thes Bifchoues uan.
MAlprimes uon Ampelgart
Mit allermaiften hohuart
Furt er aine *(g)* eisliche fcare
Zwelef thufent riter wol gare.
Uermezene helethe,
Ia luhte ire *(b)* geferwe,
Uon fcilde unde uon helmen,
Alfo uon himele thie fternen.
EGeris furte einen uan
Tha under *(i)* ainlif hunderet man.
Thie riefen hine ze himele.
Sie huben fih tha in gegene.
Egers er genante,
Thie haithene er anrante;
Erftah Malprimes then herzogen
Thaz er tot zo there erthe bequam.
Ciceron clagete finen herren;
Mit fineme fcarfen gere;
(k) Ramete er fin zo then hruften,
Ther fcilt was fo uafte,
Herte fine ringe,
Er ne mohte fin niht gewinnen.
Alrih bi ime was
Ain fpiez alfo wahs
Stah Cicerone,
Thaz ime tha zoi then oren
Thaz *(l)* uerh plo(v)t uzfprang.
Tha wart ein uile michel gethrang
Uon then haithenen uffe thie criftenen,
Uil harte fie fin gemiften.
THo uohten wol thes Kaiferes man
So iz guoten knehten wol gezam,
Ire nehein ne thahte an then lib,
Ire herze ftunt in allen cit,
Alfo in tha uon gehaizen was;
Ie haz unde baz
Stetegent fie fih ze tugende,
Sie sluogen tiefe wnde.

Tho

(yy) An legendum: *fprat?* quod deduci poteft à *fpraiten*, *fpreiten*, extendere, fpargere, difpergere. apud Notk. Pf. LXVII, 28. eft *kefpreitu*, latitudinis. ita ut mens fit:
Mahomet extendat, augeat, *tuum honorem.* Scherz.

(zz) i. e. *Cantica Sacra.* Scherz.

(a) i. e. *In motu*; Stricker. habet: *wagten.* Scherz.

(b) Hoc Stricker. reddit:
Das die Chriften nibt verzagten,
Das nam di baiden wunder.

(c) *Er* pro: *ihr.* uti in feq. Verfu: *werther* pro *werth ir.* Scherz.

(*) Quæ fuppleri poffunt ex Strickeri Cap. 5. Sect. 18. feqq. usque ad Cap. VI. Sect. 12.

(d) Stricker immediate præcedentia & hæc ita exprimit:
Da wart der helme ein michel fchal
Und gwunnen di baiden folchen val,
Das fi durch not bewilten;
Di ringe noch di Schilte
Das enhalf fi niht, was als ein fwam.
Scherz.

(e) *Idola fanguine fluxerunt.*

(f) *Cecidit in utroque latere fuo.*

(g) *Eisliche*, terribilem. Antiquiores dicunt *egislich.* Kilian. in Etymol. *eyfelick*, *eyfigh*, *yfelick*, horridus, abominabilis, abominandus. vide quæ monui ad Willeram. c. 5. n. 3. adde Notam Junii ad Willer. c. 6. n. 5. *Scherz.*

(h) *Geferwe*, habitus, armatura. Anglis: *ferued*, feruitus, cultus, habitus. *Scherz.*

(i) *Ainlif*, undecim, hodie *elff*; dicimus. Otfrid. Eu. IV, 12, 114. *einlif* thegana, undecim difcipuli. in Leg. de S. Clara, quam MSC. poffideo ad d. Iduum Octobris dicitur: *S. Aurelia ein heilige maget der* einlif *tufung megden.* Twinger. in Voc. Germ. Lat. MSC. *Eilif hundert*, undecies centum. Kero: *einilifto*, undecimus. in Verf. Tat. c. 223. §. 4. eft: *einliven*, undecim. Anglo-Sax. *endlyft*, undecimus. vid. Benfon in Voc. Anglo-Sax. conf. Hickef. in Gramm. Anglo-Sax. pag. 31. Et Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 65. *Scherz.*

(k) Conf. Notam meam ad Otfrid. Eu. IV, 17, 6. *Scherz.*

(l) Vid. Notam ad Stricker. VII, 7. n. 1. Scherz.

(m) i.

Tho mohte man fcowen
Menegen heithenen verhowen.
Thie ire fcare alfo thike
Lagen an theme gewiche *(m)*
Sam thie hunte unraine,
Nehain arzet ne konde fie gehailen.
Swaz fie ire trafen
Mit then ire tivlihchen *(n)* wafen
(o) Thie ne neirten fie niht mere,
Thes loueren fie rhen himelifchen herren,
Ther thie wnder zo in hette getan.
Sie uerloren ainen unde fiuenzih man.

EGeriers ain helet ko(u)ne unde fnel,
Unde ther haithenifche Kunig Amurafel,
Thie fcare kerten an einander.
Ih fage iu michel wnder.
Ain grabe was thar enzwisken,
Tha wolten fih thie hairene gerne friften.
Egeriers fprange tha ubere,
Ia ftah er theme Kunige
Thurh then fcilt unde thurh rhie hant,
Ia warf in ther ethele wigant
Theme roffe uber thie goffen. *(p)*
In theme pluore lah er *(q)* becloken;
Sin fatel rher was filuerin.
Er fprah: Ja thu armez Kungelin,
Was fokeft thu nu hie.
Thiu fcare rief: *Monfoy Monfoy*. *(r)*

EIn haithene hiez Prutan,
Ther ranre Egeriers an,
Thaz wir thih fo en barmen
Thaz wort muftu hi ze ftete erarnen.
Er ftah in thurh einen fcilt ueften,
Tho fcirmete ime uore finen bruften
Thaz tiurliche gefmide,
Ia rah er fih mit nithe.
Er ftah in hinden thurh then lib,
Thaz buoch *(s)* uns urkunde gift.
Then wizen uan,
Then ther Herzoge Murlana *(t)*
Er rief uil gezit.
Wir hauen hi ein fconez uolkwic.
Ther wize uan wart rot.
Prutan gelah tha tot.
Unde fin herre Amurafel,
Unde ander meneh heler fnel.

THie criftenen thurhthrungen fie,
Sie riefen *(u)* andere warf: *Monfoy! Monfoy!*
Tha uielen thie heithenisken man,
Thaz iz iu nieman ne fagen kan;
Sie uielen diche unde dike
Wer unde *(x)* gewiche.
Was allez *(y)* perunet.
Thie Criften heten tha gefrumit
Menegen helm brunen
Blaih unde verhowen,
Menege fele zo there helle;
There *(z)* potike geuelle,
Was harte egeslih.
Tha uiel ther Godes gerih
Uber thie wuot grimmen.
Uz rhen Godes kinden
Geuielen *(aa)* aftzih unde fibene,
Thie urowent fih iemer tha ze himele.

AMarezur hof fih thar,
Er furte aine herliche fcare,
Zwelef thufent haithen,
Thaz ethile geftaine
Luhte uz in uerre;
Is ne wart uffe there erthe
Ni nehain Kunig fo her geboren,
Waren fie thurh thaz reht uz kumen.
Erne fcolte ire wol troft hauen,
Ire fcilte waren mit golde beslagen,
Geziret ire helme,
Sie waren kuone helde.
Geftaine uber geftaine.
Thoh fie waren haithen.
Haueten fie mere thenne genuoh,
Sie uerlaite ire groz ubermuot,
Thiu Luciferun then alten
Hibeuore ualte.

Alle

(m) i. *Walftat.* Schilter. mallem reddere per: *prælium*, cum: *wig* unde hoc: *geuuicbe*, prælium, denotare, certiffimum fit. *Scberz.*

(n) *Penetrantibus armis.* vel leg. *tiurlicben, teuren,*

(o) i. e. *Illi non fervabantur*, feu, illi peribant. *Scberz.*

(p) Caleptrum. Jo. de Janua. Gl. du Fr. Cuphia. Schilter. *Goffe*, denotat *pofteriora.* Gloffæ MSC. Anonymi: *goffa*, clunis. Vocabularium alterius Anonymi, quod fubjunctum Twingeri Vocabulario Latino-Germ. MSC. poffideo: Clunis, *Goffe*, eadem vox occurrit ỳ. 3412. *Scberz.*

(q) *Becloken*, maculatus, conspurcatus. *klecken* eft maculare, inquinare, polluere, contaminare. *mit blut bekleken*, fanguine polluere. vid. Spat. im Teutfchen Sprachfchaz p. 973. *Scberz.*

(r) *Montjoye*, mons gaudii, acclamatio militaris Francica. V. Gloff. du Fresn. Monsgaudii. *Scbilter.* adde quæ dixi ad Stricker. VI, 2. n. 7. *Scberz.*

(s) Refert fe Poëta ad relationem & annales Franci-cos de hoc bello, nefcio an quos Carolus M. in profa fcribi feciffe videtur. V. ỳ. 2680. an potius ex fuppofititii Turpini libro.

(t) *Murla nam.* Schilter. firmat b. Schilteri correctionem quoad vocem: *Nam.* Strickerus, qui canit:

Noch nam den vanen in di hant
Ein baiden, bies Muralan. Scherz.

(u) i. e. *Altera vice*, iterum. *Anderuuerb*, alii dicunt. *Scberz.*

(x) *Geuuicbe* eft prœlium; hic fumitur pro ipfis præliantibus; fic Acies & rum & perfonam denotat. *Scberz.*

(y) Arbitror legendum effe: *peremet.* de v. *berämen* fupra dixi, quod maculare denotet. *Scberz.*

(z) *Potike geuelle*, idem eft ac: *corporum cafus, interitus.* Gl. Monfeeufes apud Pez. p. 398. *Potahba*, corpora. *Scberz.*

(aa) Stricker hæc reddit ita:

Do belaib der Gotes chinde,
Achzic und fiben man.

ch & *f* fæpe confunduntur, ita Belgæ dicunt: *achter*, pro: *after*, *kracht*, pro: *kraft* &c. fupra ỳ. 1953. habuimus: *Ambaft* pro: *Ambacht.* *Scberz.*

Alle thie ſih ir untwindent
Thie werthent hi geſcendet.
Thie ſint ſine genoze,
Thie werthent zuo ime uerſtozen;
Mit ubermuote kumen ſie thar.
Amarezur ſprangte uz uon ſiner ſcare,
Er ſurte einen goltgarwen ſpiez.
Under thie kriſtenen er rief:
Ir hauet ein luzel uolk.
(*bb*) Iwer uehten ne doh.
Wer iſt iwer (*cc*) laitare?
Wie gerne ih in geſahe;
Wolte er ſih nennen
Ih wolte in gerne erkennen.
Of ih in erſluoge,
Wes mohte ih mih thenne ruomen.
Of er ſin wol wert ſi;
Ih bin hi genuoh nahe bi,
Sprah ther helet Samſon,
Thu moſt thes dothes bekoren,
Mit nithe ſie ſprangten,
Ainander ſie anranden,
(*dd*) Ther haithene uermiſte
Sampſon ſih mit liſten
Gegen then (*ee*) herze nauelen er in erkos,
Tha uiel (*ff*) uerhlos
Ther mortgire man;
Iz wer mezenliche erhauen. (*gg*)
Tho uohten wole thie criſtenen,
Alſo ſie Got wolde friſten.
Thie waren (*hh*) Godes ſtrangen,
Thie lieuen (*ii*) notgeſtallen.
Thie tivren (*kk*) uolkthegene,
Thie hiwen ingegene,
Mit ſpiezen unde mit ſwerten.
Menegen helm herten
(*ll*) Fruten ſie uerhiwen.
Ia ne mah mit then ougen
Nieman then anderen erkennen,
Ther ſtal muoſe tha brinnen,
Sam er holz were.
There haithene (*mm*) werk ſpahe
(*nn*) Belah in there lache
Mit plote (*oo*) betoken.
Got gaf in ſin hail;
Thaz minnere tail
Wart loueliche ſigehaft.
Thiu uile michele haithene kraft
Frumeten ſie zo there helle,
Thar gelagen there geſellen.
Ahte unde hundert man
Thie zo theme paradiſe ſiht geuaren.
Thaz (*pp*) buo'. kundet uns gewis
Uon Tortuloſe Targis:
Ther ſurte eine (*qq*) egesliche ſcare,
Thie heten guote (*rr*) wihware,
Zwelef thuſent helethe
Ire brunne waren (*ss*) thrilie.
Mit in waren tha kumen
Siuen hundert (*tt*) hornbogen,
Thie uermazen ſih ſtarche
Sie erlethegeten ime ſine marke.
Wande Targis ther Margraue was
Tho er zo Tortuloſe ſaz.
Tho thiu burh wart gewnnen,
Tho was er tha uon untrunnen
Zuo ſineme herren Marſilien
Tho (*uu*) hugete er auer withere
Mit ſinen (*xx*) goltwin.
Uil wilih waren ſi ime.
Wande er miltihlichen gaf,
Thie wile thie er miltihlichen plah

Inoh

(*bb*) i. e. *Veſtrum certamen nil valet*, ſeu, fruſtra pugnatis. *Scherz.*

(*cc*) i. e. *Quis eſt veſter dux? leitare* eſt à *leiten* ducere. *Leitiri* apud Otfrid. Eu. IV, 16, 46. occurrit pro eo, *qui alios ducit.* in Königshovii Chron. Alſatico & Argentinenſi cap. II. §. 179. de Rudolpho Habsburgico dicitur: *diſer Künig Rudolf uuas Grofe Albrechtes Sun von Habesburg der do uuas ein lantgrofe des obern Elſaſzes und* ein leiter *und venre der Stette zu Strosburg.* Scherz.

(*dd*) Lege: *Them.* Scherz.

(*ee*) i. e. *Verſus medium cordis. nauel* eſt noſtrum *nabel*, quod *umbilicum* denotat. *Nabe* eodem modo denotat mediolum rotæ, rotæ medium, cui infixi ſunt radii. *Scherz.*

(*ff*) *Verblos* i. e. vita privatus. vid. Notam ad Stricker. 7, 7. n. 1.

(*gg*) Erhan, erhoben, angeſangen.

(*hh*) i. e. *fortes Dei milites. Heiſtrangen* occurrit infra ℣. 3436. pro militibus fortiter pugnantibus. *Scherz.*

(*ii*) Conf. ℣. 2262. & ℣. 2775. adde ℣. 3348. junge Schilter. ad Epinic. Lud. R. §. 41. ubi hunc verſum reddit.

Dilecti Vaſalli, milites neceſſarii,

mihi *Notgiſtallon* eſſe videntur, qui alicui opem ferunt in anguſtiis. iidem *Notſtreben* ℣. 3290. appellantur. *Scherz.*

(*kk*) *Volksthegene*, miniſtri publici; hic, qui pugnando miniſterium Publico exhibent. Occurrit hoc nomen etiam aliis in locis Auctoris Noſtri. vid. ℣. 4452. & ℣. 3753. in quo ultimo tamen loco: *Volkthene*, ſed vitioſe, exhibetur. *Scherz.*

(*ll*) Hic vitium latet; ego conjicio legendum eſſe: *frumten*, quod idem eſt ac: *expediebant*, *efficiebant*. Mens hujus & prioris verſus eſt, quod Chriſtiani multas galeas in fruſta diſſecuerint. *Scherz.*

(*mm*) Veſtes, & arma magna cum arte confecta. *Scherz.*

(*nn*) i. e. *Jacebant in rivulis.* Argentinenſes mei rivum, qui ſordes domorum abducit per plateas, adhuc appellant *die lach.* Apud Notk. Pſ. LXXVII, 43. *ſcaturigines* exprimitur per: *Runslacha.* huc pertinet Belgicum: *Laek*, lacus. Anglo-Sax. *laka*, lacus. Guthis: *Laka*, ſtillicidium. *Scherz.*

(*oo*) *Betoken* idem eſt ac bedeckt, tectum. *Scherz.*

(*pp*) Codex ex quo hoc carmen concinnatum.

(*qq*) Conf. ſupra Notam ad ℣. 2510. *Scherz.*

(*rr*) i. e. *Uuiguuere* arma ad prœliandum apta. Sic infra ℣. 2913. *uuicuuere* habemus. *Scherz.*

(*ss*) i. e. *Triplices.* Scherz.

(*tt*) Stricker appellat hos *Schüzen-Maiſter mit hürninbogen.* Scherz.

(*uu*) i. e. *Cogitabat autem retrò ſc. ire.* Scherz.

(*xx*) Annon legendum: *got uuin? got* ſæpiſſime tum apud Noſtrum, tum apud alios pro: *gut* uſurpatur. Unde etiam Dei nomen, *Gott*, derivandum cenſeo. *Uuin* amicum denotat. ceu innumeris textibus probari poteſt. *Scherz.*

(*yy*) i. e.

Inoh heten sie behalten
Ainen Got alten,
Then sie uon Tortulose ernereten,
Unde an in ulizehlichen bededen:
Apollo hiez sin name,
Then uuorten sie under uan.
Sie genigen ime alle uil tiefe.
Uil lute sie in anriefen,
Thaz er in hulfe zo iren willen;
(yy) Sie swihten sam thie stummen.

THo Anseis thas gesah
Zo sineme (zz) sinde er sprah:
„ Thie sint alle uaige.
„ Nu sehet wie thie haithene
„ Petent an thes tivseles (a) getroh,
„ Nu tot (b) iz thurh then ewigen Got.
„ Hauet uaste iweren gelouuen,
„ Sie wellent sin uns berouben.
„ Gethekent there swerte an there hant,
„ Eruehtet hiute iwer erbelant,
„ Heuet iuh urolichen thare,
„ Ne ruochet umbe ire braite scare;
„ Sie ne mugent uns niet gewerren,
„ Wir thienen eineme herren,
„ Ther uns niemer ne uerlat,
„ Sie uellet ire hohuart,
„ Mit libe unde mit sele,
„ Thes heiligen Kristes ere,
„ So wil ih ther ereste sin.
„ Er (c) ist selue ther (d) scolare min.
Then scilt er furruhte.
Then spiez er uf zuhte,
Mit grimme hiw er then (e) uolen,
Er uortberote sinen (f) scolen.

TArgis (g) thar tho in gegene
Gelih eineme thegene,
Unde verstachen thie spieze,
Thaz sie sie baithe uerliezen;
Sie griffen nah then swerten,
Then kampff ther wart herte.

Targis uaht umbe ere,
Anseis umbe thie sele.
Targis umbe ertriche,
Anseis umbe thaz himelriche.
Ire slege waren freisam.
Thaz uiur uz theme helme pran.
Targis ther wigant
Sluh in uf thes scildes rant,
Er zarte in unze an thie (h) buchelen,
Thaz swert brah ime zestuhchen.
Er (i) sprah: Ist thaz ih mah,
Ih uergelte thir then slah;
Er zesluoh ime thie hirnreben.
Er sprah: sweme Got thaz heil wile geuen,
Ther mah nu uor thir samfte (k) pwen.
Er uiel tot an there stund.

HAithene thie grimme
Thie wolten underthringen
There cristene scare,
Sie (l) waren alle (m) ainuare,
Sie waren eines muotes,
Sie (n) nol uorhten liues noh gotes,
Sie waren rehte notgestallen.
Thurh not mösen uallen,
There haithene groz ubermuot,
Tha gelah menih helet guot,
Thie theme Riche wol gezamen,
Of sie Kristene waren.

THa werte unlange
Dehain boge strange,
Sie waren alle sciere uerloren;
Uon Gote thaz kom;
Thie Kristene sih uersluogen,
Thaz ire lif begonde muothen.
So gewnnen sie wither ire kraft;
Thie haithene wrthen scatehaft.
Thie uvhten zwifelike
Unde ne mohten ithoh niht untwiken.
Sie bekorten alle thes tothes;
(o) In thie scare Herodes,

Sint

(yy) i. e. *Nil loquebantur*, *uti muti* sc. faciunt. *Scherz.*
(zz) *Sinde* i. e. *comites*, gesind. vid. notam ad Stricker. c. 5. sect. ult. *Scherz.*
(a) *Getrob*, fraudem, *betrug.* Stricker habet: *getrogk.* Scherz.
(b) *Thut es.*
(c) *Er*, nempe Targis ille. *Scherz.*
(d) i. e. *Discipulus meus.* seu me multo minor. *Scherz.*
(e) *Uolen*, significat *hominem vanum*, *superbiâ inflatum.* Hist. de Tristan. f. 48. b. 2.

Der feige folan
Der sluge so krefteklich uf in.

Folandes man idem est: in eâd. Hist. de Tristan. fol. 43. b. 2.

Wir sint an manig gesprechе komen
Und kunden doch do keinen nie
Under uns finden er uuolt ye
Sin kind für eigen gerne geben
Danne er verliere sin selbes leben
Wyder diesen Folandesman.

Infra ℣. 3242. occurrit: *Valantesman.* conf. du Fresne in v. Follitia, ubi simul observat *Follentiam* denotare *vanitatem*, *superbiam*, *stultitiam.* Conf. tamen Goldastum ad Paræneſ. Tyrolis §. 18. notâ nostræ Edit. 25. *Scherz.*

(f) *Scolen* hic Licentiâ Poëticâ ponitur pro: *scolaren.* Mens hujus versus est, quod Targin promouerit, sc. ad plures. *Scherz.*
(g) Thargis.
(h) *Buchelen*, umbonem clypei. vid. quæ dixi ad Stricker. IV, 1. n. 3. Rem hanc ita exprimit Stricker:

Do slug Targis sein swert
Dem Cristen durch des Schildes rant,
Das es an der Puckel widerwant. Scherz.

(i) Anseis dixit: Est ut velim? i. e. Ergo jam nihil reliquum est, quam ut velim, quum possim. Ergo compensabo tibi plagam clypeo illatam. Schilter. *Ist thaz ih mah*, nihil aliud significat quam: *Quodsi mihi possibile est, tum pensabo tibi hunc ictum.* Scherz.
(k) i. e. *Habitare*, quod *buen*, *buwen*, puwen habitare significet, notissimum est. *Scherz.*
(l) Scil. Christiani. *Scherz.*
(m) *Ainvare*; *qui eundem habent colorem*, einfärbig. Clarius rem exponit Stricker qui habet:

Da nuas der Cristen schar
An der geberde einvar. Scherz.

(n) Pro: *nol* lege: *ni.* Scherz.
(o) *In thie* ponitur pro: *in ther.* Stricker habet clare: *in der.*

(p) i. e.

Sint ſie imer mere.
Ther tivſel nam thie ſele,
Thiere criſtenen lag tha tot under
Ahte unde thrie hundert.
THar kom Eſchermunt,
Ther laite zwelef tbuſent,
Ther herzoge uon Ualeterne,
Thie uvhten alle gerne.
Engelirs ime in gegene,
Ther hette ailif hundert helethe.
Eſchermunt ther wigant
Ther rief uber ſcildes rant:
„ Wer laitet thiſer ſcare?
„ Siu iſt herliche wol gare,
„ Siu gezame wol eineme richen man,
„ Iwer ſcilte ſint luſſam,
„ Thie helme alſo wolken lieht.
„ (p) There rittere ne hauet ir niet.
„ Wither ſus getaner krehte,
„ Ia fure ih guoter knehte,
„ Zwelef thuſent man,
„ Thie ih mir erwelet han,
„ Uz allen mineme riche.
„ Er antworte ime (q) uermezzenliche:
„ Wiltu wiſſen minen namen
„ (r) Wir ne furchten nehainen dinen michelen magen.
„ Ih ſage dir uile gewis
„ Daz liut haizet mich Engelirs.
„ (s) Mir dienet Waſconia(e)
„ Marſilien them Kunige
„ Han ih uil ze laide getan.
„ Nu geſchit dir (t) hunt lichte ſam.
„ Des han ih gvoten willen,
„ Du ne cumeſt niemer hinnen;
Do erſpranct er (u) an der ſtunt,
Ia ſtach im (x) Eſchermunt
Den ſpiez durch (y) di porte.
Das (z) werch widerſtunt dem orte;
Got in wol bewarte
Daz er im an dem libe ni ne ſcadete.
ANgelirs chom im ze nahen,
Mit dem Spieze ne macht er ſin nich geramen,
Clarminen er umbe graif,
Daz ſwert nebain ſtal vermalt,
Al mitten er in (aa) ertriet,
Den helm er uerſcriet,
Ze tal viel ſin houvet,
Er ſprah: ih han dir erluobet.
(bb) Er genaie Clarminen
Du ſcolt in diſem uolcwige
Di tugent hiute erzaigen.
Do ebert er an di haiden,
Er sloch ſi zallen ſtunden,
Daz di fiures funcken
Uz dem helmen (cc) ſpruggen;
Do ſi ze ſamene drungen.
Der haiden ſcar was alſo dicke,
Mit uan uſgerichten
Heten ſi ſi beſtanden;
Di eriſten ainander wol manten,
(dd) Doch ſi waren umbeuangen
Mit angeſten uil manigen.
Ir groziu tugent gab in di craft,
Daz ſi nie wrden (ee) zwiuelhaft;
Di ſcheſte ſi nider liezen
Ia ne macht uor den guoten ſpiezen
Ir ſchilde nehaine wile erweren;
Ludewic der degen
(ff) Sloc da uorheren;
Do waren in di herren
(gg) Paide ſamt entphallen;
Inoch was iz unergangen.
Pandolt unt Marcian
Kerten gegen der haiden uan.
(hh) Herpa in da werte,
Da wart der wic herte.
Di ſwert herlichen clungen,
Di haiden we ſungen,
Si grinen ſam di hunde,
Si uielen alle ſtunde
Mit plute berunnen,
Ir ſcar begunde harte (ii) dunnen.
Angelirs cberte gegen der herte,
Da ſrumt er mit dem ſwerte
Manigen haiden toten,
Manigen helm uerſcroten,
Manige tieſe wnden,
Got behilt in wol geſunden,
Daz im an dem libe ni ne war.
Im geviel uz der ſcar
Achtzec un hunderet man.
Di haiden wrden alle da erslagen.

Nu

(p) i.e. *Milites* (tamen) *non habetis.*
Contra horum (quos duco) *viros* (ſatis aptos.)
Krechte eſt a *kracht*, quod Belgis vim, potentiam denotat: nos *krafft* dicimus. *Scherz.*

(q) Vox hæc in bono uſurpatur ſenſu, & idem eſt ac: *audenter*, *confidenter*. Scherz.

(r) i. e. *Non timemus tuam magnam potentiam.* Scherz.

(s) Stricker loco hujus verſus habet:
Brittanie uuas und iſt noch mein. Scherz.

(t) In MSC. eſt: *hunt*, ſed lege: *hüt*. Scherz.

(u) *Eſchermunt*, Saracenus.

(x) Engelirs, Chriſtiano.

(y) *Porte*, margo, extremitas. hodie *bord* dicimus. pro hac voce Stricker juxta MSC. Argentin. habet: *des Schiltes uuand*; juxta Lizel. autem MSC. *des Schilttes rant.*

(z) Per: *uuerch* intelligitur Halſperga: hinc Stricker:
Wan das in fürbas niht enlies
Bede Got und ſein Halſperck.

(aa) Hoc vocabulum in MSC. eraſum quaſi eſt, & legi certò non poteſt; quid ſi legas: *errait*, quod eſt noſtrum: *erreicht*; ut mens ſit, quod illum omnino in medio ſc. loci pugnæ deprehenderit. *Scherz.*

(bb) i. e. *Inclinabat ſe* ſc. honoris quaſi cauſâ. *Scherz.*

(cc) Lege: *ſprungen.* Scherz.

(dd) i. e. *Licet eſſent circumdati.* Scherz.

(ee) i. e. *Ut nunquam titubarent, animo.* conf. ꝟ. 2925. *Scherz.*

(ff) i. e. *Pugnabat ante ipſos.* Scherz.

(gg) Intelliguntur *Engelirs*, & modo nominatus *Ludevic.* mens autem eſt, quod antsſignanos hos Chriſtiani hic pugnantes non amplius in oculis habuerint. quæ res tamen nil mali poſſe traxerit. *Scherz.*

(hh) *Herpa*, (Saracenus) *illis reſiſtebat.* Scherz.

(ii) i. e. *Tenuis fieri*, diminul. *Scherz.*

(kk) Lege

NU horen wir diu *(kk)* Buochien,
Hatte war en ware Gottis degen,
Der was unter then zwelfen,
Ze ainem diuren uolcdegene;
Herlichen ze voruechten erkoren;
Wir sculen in uon rechte loben.
Er laitte unter sinem uan.
Ainlif hundert man.
There rehten notgestallen
An then ne was nehein mangel.
Sie waren uzen unde innen
Beslozen mit uesten ringen
Ther stal scirmete theme ulaische,
Thiu heilige minne theme gaiste.
Thiu ire sterche thes liues
Gerte *(ll)* in thes wiges.
Thaz ther gaist gesigete;
Hine ze himele sie digeten.
Sie maneten *(mm)* ire scephare,
Thaz er there sele frithe ware
Wither thes tiufeles nit.
Sie ne beten nie umbe then lif,
Thaz sie tha wole erzaihten.
Tho sie ire spieze naihten,
Gegen zwelef thusent mannen,
Ire ne kom nie nehain thannen.
Thie laite ther Kuning Estorgant.
Ainen uan furt er an there hant.
Tharane stunt ain eugrsuin
Al rotguldin.
Perlen unde gestaine,
Luhte uon theme haithene
Sam thiu brinnenden oleuaz;
Luzel half sie thaz.
Untriwe ne mah niht gesigen
Ther hohmuot muoz ie undergeligen.

THer Kuning lie then uanen *(nn)* waiben
Al hine unde here swaben.
Thaz ersah ther thegen Hatte.
Owi wole er ime gestatte! *(oo)*
Zesamene sie stachen
Thie scilde sie in *(pp)* zebrachen,
(qq) There uesten stalringe
Ne mohten sie niht gewinnen.
Helethe wnderen kuonen
Mit swerten sie sih undersluogen.
Tha uaht ther Kuning riche
Uile harte riterlichen
(rr) Mit ellende er tha wac
Menegen uermezzenlichen slah.

Hate sih wole gerah
Under then scilt er in stah.
Er uerwnde in uil sere;
(ss) Tho gezwiuelote ther herre,
Tho er there wnden untphant.
Tho wolde ther Kuning Estorgant
Gerne uon ime withere;
Hatte ther bitherbe
Erralhte ime thie *(tt)* hals ueste,
Er zehiwe ime thie nestel.
Er sluoh ime aue thaz halspain,
Thaz hobet uiel *(uu)* eine half uffe then stain,
(xx) Ther potih uiel ander half ze tale.
Thiu Cristene scare uberal
(yy) Mit michelere frothe hoben si
Monsoy! Monsoy!

DHie haithene ir *(zz)* zaichen
Begunden thar in gegene ruofen,
Mit micheleme scalle
Stachen sie ze samne,
Tha wuohs there helle ire gewin,
Uil michel not wart tha under in.
Ain helet uile guot
Regenfrid uon Tagespurh,
Thaz swert er umbegraif,
Menegen haithenen er uersnait,
Sie zesluogen menegen guoden *(a)* iachant,
Menegen scilt uon there hant.
Hillune unde Vastmar
Zehiwen in thie *(b)* goltmal.
Tha uielen genuoge.
Sie smitheten ungeuuoge.
Sie sluogen Jaspis unde smaragde
Alle uoneinander.
Tha wart michel not unde wof.
Then Cristenen wart helfe thurst.

THie haitenen sih erhaleten,
Mit micheleme gewalte
Sluohen sie withere,
There kristene gelah tha nithere
Uierhundert unde zehene
In theme urone segene,
Tha thie kindelin anne furen,
Thie durh Got gemarterot wrden.
Sie wrden wole untfangen
Mit engele sange,
Thieneten sie wole ire herren,
Nu lonet er in mit eren.
ALrin uon Normandie *(c)*
Unde andere gesellen sine

Wit-

(kk) Lege: *Beochen*, Libros. Historiam. *Scherz.*
(ll) An leg. *iu*, semper? *Scherz.*
(mm) Lege: *iren.*
(nn) Lege: *waiben*, wähen. *Scherz.*
(oo) *O quam bene ei vicem reddidit!* conf. ℣. 3507. *Scherz.*
(pp) Sibi mutuo. *Scherz.*
(qq) i. e. *Neuter alterius loricam in potestatem suam redigere potuit.* Scherz.
(rr) *Mit ellende*, fortiter, alacriter, ceu sæpe dictum. *Scherz.*
(ss) i. e. *Animo titubare cœpit.* conf. ℣. 2843. Scherz.
(tt) Arbitror idem esse ac: *Halsperg.* Scherz.
(uu) i. e. *Ex uno latere.* Scherz.
(xx) *Truncus, corpus.* vid. notam supra ad ℣. 2604. *Scherz.*
(yy) i. e. *Magno cum gaudio clamare cœperunt.* Scherz.
(zz) *Zeichen* hic idem est ac id, quod medii ævi scriptores *Cridam* appellant. *Scherz.*
(a) *Iachant*, hyacinthus, ceu supra monui. *Scherz.*
(b) Thoraces & arma auro ornata. *Scherz.*
(c) Normanniæ nomen tempore Caroli M. nondum extitit, sed demum tempore Caroli Calvi, qui timore compulsus, terram eis dedit ad habitan-

dum,

Wittram unde Otrant
Billung unde Sigebant,
Unde ander maneh helet guoter,
Waren gescaffen ze huote
Swelcher scare so in thurst gescahe,
(*d*) Thaz sie then frume waren.
Sie hetten zwai thusent man;
Also sie horten sagen,
Thaz Hatte ware in noten,
Uffe thie scare sie kerten.
(*e*) Sperhalf sie in zuostachen.
Mit willen sie sih raehen.
(*f*) Sie taten tha uaigen
Menegen riter haithen,
Menege prehende wnden,
Sie vunden Hatten gesunden.
(*g*) Uile grozen scathen sie gewnnen;
(†) Fluhte sie si thwngen.
Sie fluhen (*h*) uber furhe,
Ire gelah so uil tha nithere,
Thaz sie sin niemer mere (*i*) gezam.
Sie erstahten sih seluen in theme graben.
Inoh kom tho Beringer
Anderhalf thusent furte er,
There wole uzerweleten,
Thie al thaz wol erherten
Thaz sie guote gchiezen;
Wi war si thaz liezen.
Thaz heilige cruze sie ereten,
Wande sie thaz zaichen an in furten,
Thes wart in wole gelonet sit,
Uon (*k*) ime wissagete ther herre David:
(*) „Got hat sie gehohet,
„Er hat sie gekronet,
„Ire angest hat er (*l*) witheret,
„Ire uiande genitheret.
Ire bluod rief hine ze himele
Uon there erthe: thaz horte unser herre.
Er hiez iz palde rechen,
In theme prinnenden peche,
(*m*) Hauet sie thie thiufele uersazet,
Thie sie niemer ne uerlazent.
Ther haitene uan
Uolgeten zwelefthusent man,
Thie laite Stalmariz
Riterlichen stah er sinen spiz
Thurh Beringeres scildes rant,
Thaz uergalt ime thet wigant.
Mit eineme spieze (*n*) washsame
Warf er in uon theme rosse.
(*o*) Tha trorete er thaz wal pluot.
Tha hub sih manih helet guot.
Mit nithe zesamene.
Thaz so grozeme (*p*) magene
Ander half thusent man
Ie getorsten bestan,
So wa iz nu gescahe, (*q*)
Man scriue iz wole ze mare,
Iuh ne tharf is ne nehein wnder nemen,
Swer sih Gode wile geuen
Theme ne lat er an nihte missegan,
Thes wir guot urkunde han.
Gedeon hete thriu hunderet man
Thie er zo theme wazzere uznam.
Ane allerslahte (*r*) wiewere
Er uerswante ein michel here,
Ane stih unde ane slah;
Ia jagete er sie (*s*) allen einen tah
Mit brinnenden oleuazzen.
Sie ertrangten sih seluen in theme wazzere.
Sam wolte er thissen herren
Ire urothe gemeren,
Sie hetten there prinnenden oleuaze gesme-
chet (*t*)
Mit theme heiligen geloubem stunden sie ufge-
rechet,
Helethe uile kuone.
Sie macheten wise gruone (*u*)
Mit plute gare perunnen,
Mit swerten uaste thurhthrungen.
Swelher in then scilt engegen bot,
Then was geraite ther dot,

(*x*) Noh

dum, quæ à Nortmannis possessa Nortmanniæ nomen accepit. Helmold. Chron. Sclav. L. I. c. 7, 2. Unde de ætate hujus Carminis judicari poterit. Albertus Stadensis semel atque iterum Nortmanniæ nomen tribuit Norwegiæ.

(*d*) i. e. *Ut illis succurrerent.* Scherz.

(*e*) i. e. *Cuspidibus suis eos feriebant.* Scherz.

(*f*) i. e. *Efficiebant animo vacillantes multos equites Ethnicos,*
(Faciebant quoque) *multa splendida vulnera.* de v. *prehende, brehende*, vid. Goldasti Notam ad Winsbeckiæ Parænesin §. 11. oot. 20. *Scherz.*

(*g*) Verto: *Valde magnum damnum acquisiverunt* sc. Christiani, i. e. dederunt Ethnicis. *Scherz.*

(†) Vid. ỳ. 3439.

(*h*) i. e. *super sulcus.* Scherz.

(*i*) *Gezamen*, Schilt. forte legendum *gezalt*; quod si admittus, versus ita reddi potest: ut nunquam numerentur seu numerari queant. *Scherz.*

(*k*) Lege: *inen.* Scherz.

(*) Ps. 91, 14. 15. Ps. 5, 13. 8, 6.

(*l*) i. e. *Removit*, in die weite geführt. *Scherz.*

(*m*) Lego: *hauent sie.* Scherz.

(*n*) *Washam*, acutus. acer. vid. notam meam ad Otfr. Eu. I, 1. 187. *Scherz.*

(*o*) *Troren* Belgis est: *mærere*, *lugere*, ceu notat Kilian in Etymol. nos *trauren* dicimus. *Walpluot* forte est à *wal*, quod Anglo-Sax. *cædem*, *pestem* significat. Benson in Vocab. Anglo-Sax. *wale*, cædes, pestis. Gothis *Valur* denotat stragem, cæsorum cadavera. *Valholl* orcus. *Valkyriur*, parcæ prœliantium fata dispensantes. *Valruf*, hominis occisi spoliatio. vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. ut adeo *walpluot*, sit *sanguis*, *cujus effusio cum morte est conjuncta.* Mens itaque est, quod Stalmarizius mœstitia affectus fuerit ob effusionem sui sanguinis, quæ mortem comitem habet. *Scherz.*

(*p*) *Manege.* Schilter. Non opus est correctione. *Magene* pro potentia, viribus, copiis aliquoties occurrit. *Scherz.*

(*q*) Sua tempora comparat Auctor istis.

(*r*) *Wicwere*, arma ad prœliandum apta, adhiberi solita. Supra ỳ. 2683. *wibware* hoc sensu habuimus. *Scherz.*

(*s*) *Allen einen tah*, per integrum diem. *Scherz.*

(*t*) Geschmucket, apparaverant lampades suas, Matth. XXV. 7.

(*u*) *Viridia prata.*

(*x*) Hic

(x) Noh thie ringe noh ther huot,
Thaz wafen ie thurh wot
Uafte thurh then *(y)* uerhpan;
Tha ne was nehein man,
Ther theme liue ihtes wolde getrwen,
Wande fo er mit then fporen mohte gehowen. *(z)*

THie haithenen waren tho gelegen
(aa) Thie thes fcolten phlegen;
Thie thie alleruortherolten waren
Mit pluote betheket lagen.
Ir noh leueten ire zwene
Thie waren fo *(bb)* waltih unde fo here
Thaz fie ne wolten rumen thie walftat,
Sie irhoben allererft ire fcal.
Margariz unde Cornubiles
Thie *(cc)* uertriweten fih thes.
Sie wolten Rolanten angefigen,
Other tot uore ime geligen.
Unde *(dd)* uf fie uore ime gelagen.
Wa in fo wol gefcahe.
So uore theme allerkuoneften
Then fie an there werlt wiften.

COrnubiles *(ee)* lethegete fine triwe
Ime ze uile michelere riwe,
Er hob fih uafte an then man,
Wol uerftah er then uan,
Mit theme fwerte hiw er uffe then lewen,
Tho erbalh fih ther thegen.
Rolant mit zorne,
Er ramete fin tha uorne.
Tho geuie Durendart
Eine ureisliche thurhtuart,
Uon theme helme unze an thie erthe.
Er fprah: hiute ware thu ein herre
Nu biftu ze afe worthen.
Ther tiuel hat thine fele erworuen.
Mit nithe gefprangte Margariz
Er ftah einen goltgewndenen fpiez
Nah theme helethe Oliuire;
Er zarte ime uon theme thiehe *(ff)*
Ain uah there halsberge.
Sie wanden alle er fcolte erfterben.

I noh behilt in Got gefunden
Ane allerslahte wnden.
Er sluh in mit theme fwerte
Uf einem helm herten,
Er ne mahte fin niht gewinnen,
Thaz uiur enzunte fih tharinne.
Er fprah: thaz hat Margaris getan,
Thaz fcol man uon mir ze mare fagen.

THo fprah ther helet Oliuier:
Uil wol uergelden ih iz thir,
Thine *(gg)* nnmare
Ne fint niht houebare.
Er *(hh)* plies fin horn.
Min fcilt ift ganz erkomen
Uon theme allerkuoneften einen,
Tho rief er *(ii)* under thie heithene:
Ih bin ein uil ganzer man,
Thu fcolt uon mir ettewaz fagen,
Then scilt *(kk)* sluoh er ze ftuchen.
Er zarte ime thie buchelen
Mit michelem gewalte.
Then helm er ime *(ll)* fcalte,
Thaz houuet thar under *(mm)* clof;
Er fprah: Nu mohtu hauen urlof.
Man gelouuet thir nu baz,
Aines fturzes er genas.
Thie haithene in tha ernereten
Mit fpiezen unde mit fwerten.

THo kam ther helet Sampfon
Er sloh Scarpulon
Then Kunig uon Iren,
Uil nah fineme liue,
Thaz ime thaz pluot uz then ougen fprang,
Thaz fwert ime erclang,
Uil fuoze an there hant.
Tho kerte ther ware wigant
Uafte in thie helm thikke,
Sine *(nn)* ortpike
Waren harte uraifam.
Swaz er raihte in then man,
Iz ware ftal other horn,
Thaz was allez uerlorn;

Er

(*x*) Hic vitium latet: forte legendum:
Noh balfen die ringe, noh der huot.
Nec proderant annuli (loricæ) nec pileus fc. ferreus. *Yfinhut* apud Strickerum aliquoties habuimus. *Stalhut* occurrit infra ¥. 3430. *Scherz.*

(*y*) *Verbpan* eft à *verb*, *ferb*, *ferab*, *fereb*, quod *animam*, *vitam*, *fpiritum* denotat. vid. Schilteri & meam notam ad Otfr. Eu. IV, 33. not. 23. & Palthen. ad Tst. p. 315. & a *pan*, *ban*, *bane*, quod cædem, exitium fignificat. vid. Notam meam ad Stricker. 3, 1. n. 1. unde verto:
Arma (Chriftianorum) *illa femper rumpebant furibundi inftar*
Valde exitii (parandi) *caufâ.* Scherz.

(*z*) Elegans fugæ defcriptio.

(*aa*) i. e. *Qui Duces debebant effe*, fc. in hoc proelio. *Scherz.*

(*bb*) i. e. *Viribus & audaciâ elati.* Scherz.

(*cc*) Lege: *Vertruweten.* Scherz.

(*dd*) *Uf fie*, i. e. *ob fie.* Scherz.

(*ee*) i. e. *Liberabat fidem fuam.* Scherz.

(*ff*) Traxit ei de femore feriem annulorum Loricæ. vid. Cluv. Germ. Antiq. 1. 44.

(*gg*) *Nnmare* videtur effe contractum ex *nuwe mare*, neue zeitungen. conf. ¥. 3102. verto itaque:
Tua nova
Non funt civilia. feu grata. *Scherz.*

(*hh*) *Er*, fc. Margaris inflavit cornu fuum, & dixit. *Scherz.*

(*ii*) Olivierus. *Scherz.*

(*kk*) *Clypeum* (Margerifii) *ille* (Olivierus) *in frufta diffecait.* Scherz.

(*ll*) Lege: *Spalte.* Stricker:
Er fpielt im houbet und helm
Gegen den oren baiden. Scherz.

(*mm*) *Clof*, diffindebat. vid. Notam meam ad Otfr. Eu. I, 20. not. 13. *Scherz.*

(*nn*) *Ortpike*, ictûs. eft à *pikken*, quod pungere, lanceinare fignificat, & ab *art*, quod idem eft at: acies, cufpis. hinc ein *Ortbaus*, ein Eckhaufs; *Ortftein*, ein Eckftein. conf. Staden. Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 464. *Scherz.*

Er frumete menegen haithenen plaih;
Ther ftal uor ime waih,
Sam er pli ware.
Er wart then haithenen uile fware;

OTto unde Jue
Thie woneten in theme wige
Alfo mines drehtines knehte,
Wante fie theme rehte
Nie einen fuoz entwichen;
Swaz fie mit fwerten begriffen,
Thie ne *(oo)* nirete uor *(pp)* ime niemen;
Guote knehte uor in uielen,
Thaz waren Gotes knehte,
Thie mit iren fcarphen ekken
Then fie wol errungen;
Thamite hauen fie gewnnen,
Thaz fie Gotes antlutze fehent,
Unde imer uroliche leuent;
Thaz worhte in ther gote wille,
Then hailigen Gaift heten fie tharinne,
Ire herze gelutteret unde gerainet,
Uon thiu fint fie gezieret unde geheilet.

HAtte unde Anfeis
Thie furen al there feluer wis,
Sie uahten nah ire gefatztheme zil
Sie sluogen there haithene fo uil,
(qq) Thaz fie thaz.uelt ftrouten;
Wa fraifte ir uon fo uil luten
Alfo unmazen kraft,
Thaz fie then langen heizen tah
(rr) An ir gewafene waren,
Unde thie *(ss)* gerowetenen uor in lagen,
An irn aigen pluote erworchen;
Sie lagen erftikket unde uerdorben.
Wer mahte thaz getuon?
(tt) Mer thie ware Godes fun.
Ther fie uon ime niene uerliez
Unde im felue gehiez.
Swelhes tothes fo fie erftoruen
Thaz ain har uon ire houuete iht uerloten wrthe.

THo uaht ther bifcop Turpin,
(uu) Thie haithen allenhalben fin,
Uielen an thaz wal,
Sam thie hunde ze tal.
Thaz was ther rehte kemphe,
(xx) Thes heiligen Kriftes fcenke.
Swaz er mit munde lerte,
Mit werken er iz bewarte;
Er uerliez alle werlt wnne,
Baithe erbe unde kunne,
Ein warer Godes urkunde,
Godes lof troh er an fineme munde,
There martere gérete er in alle zit;
Ze jungeft offerote er then lif,
Zehen phunt wuocherote er fineme herren,
Nu lonet er ime mit eren.

ALfame tete fin gefelle Rolant;
Thaz er *(yy)* in allenthaluen uor ime fwant,
Sam ther funne tuot fne;
In ne tete nieman fo we
Er was ain rehter ekkeftain,
(zz) Wande in wafene nehain
In there werlde nie ne feret;
So hete in Got geeret.
Sin fwert Durendart
Erkos ime imer eine uart,
In al mitten thurh thie fcare;
Thie haithene wrthen fin geware.
Sie huben thie fluht.
Tha wart pofe manzuht, *(a)*
(b) Sie beuielen thaz geuilde,
Unde fluhen an thie perge.
Sie erftihten unde *(c)* ertwalen,
(d) Thie auer genaren,
Thie riefen nah ire herren:
Thie kriftenen furen mit eren.

VOn theme wale was einer entrunnen,
Thoh was ime miffelungen,
Ther uuoz was ime aueslagen,
Ther kom an then Kuning geuaren.
Er fprah: Herre, *(e)* uz uon Yfpanie,
Thie krone gezimet thir *(f)* mere ze tragene,
Thu ne recheft thine toten,
Lethige uon then noten,
Thie noh tha leuen.
Ia mahtu hiute felue fehen,
Sint thiffe erthe geleget wart,
Thaz fo manih menfche nie ne erftarf,
Noh ne gefcit ouh niemer mere,
Nu ne fume thih niht herre.
Thaz fie (g) genozen iht entrinnen
Wither zo then Karlingen.

Mar-

(oo) Lege: *nerete.* falvabat. *Scherz.*
(pp) Lege: *ine.* Scherz.
(qq) i. e. *Ut campum* (cadaveribus) *fternerent.* Scherz.
(rr) i. e. *In armis effent.* Scherz.
(ss) *Spoliati veftibus & armis.* Scherz.
(tt) *Mer*, tantummodo. Gloff. Monfeenfes p. 367. *Mer*, extra. Belgis *Maer* ooo tantum fignificat idem, ae: *fed*, verum etiam denotat *tantum*, *folum*, *tantummodo*, *folummodo*. vid. Kilian. in Etymol. *Scherz.*
(uu) i. e. *Ethnici ab omni latere ejus.* Scherz.
(xx) *Chrifti pincerna*, i. e. Minifter. vid. notam ad Stricker Cap. 5. Sect. 11. n. 3. *Scherz.*
(yy) *Es*, forte.
(zz) i. e. *Siquidem illum nulla arma*
In mundo unquam vulnerarunt. Scherz.

(a) Mala confufio militis, defordre.
(b) i. e. *Ruebant in planitiem*
Et (inde) *fugiebant in montes.* Scherz.
(c) Huc facit *artuualun*, quod: *torpebant* fignificat; *dualm*, ealigo mentis quodam veluti ftupore correptæ. vid. Jun. ad Willeram. c. 7. ℣. 13. not. 18. *Scherz.*
(d) *Qui vero falvi evadebant.* Scherz.
(e) i. e. *Proficere ex Hifpania.* Scherz.
(f) Negativa excidiffe videtur, *ni.*
(g) Sociôs novos, credo, intelligit, perduelles, Genelunem, &c. Schilter. *Genozen* hie idem eft ae: *Salvi*, *incolumes.* quod fupra etiam jam habuimus. conf. infra ℣. 3334. & 3454. mens eft, quod Marfilius id agere debeat, ne Chriftiaoi falui incolumesque ad fuos redeant. *Scherz.*

(h) Hun-

MArſilie erzurnete harte;
Er ſprah: Karl mir ſineme grawen barte
Har menege rike berhwngen,
Thie alſwarzen *(b)* ungeren,
(i) Pulle unde *(k)* Latran.
Tho ih frithe uon ime gewan,
Uile ubele mir geſcah,
Thaz ih thaz ie zeprah,
Wande er rhie kuone Sahſen bethwang.
Genelun haue unthang,
Thaz ih in ie geſah; .
Allez thiz ungemah
Iſt uon ime cinen komen;
Ia thu herzoge Grandon,
Ih wille thih an mines ſunes ſtede hauen;
Nim thu helet minen uanen,
Thaz here la thir beuolen ſin;
Ih wille ſelue then lif min
Wagen unde urtailen.
Sie ne ſculen ſo hine nihr ſcaithen,
(l) E ſie hine furen thie ere.
Karl ne rihſenet hi niht mere,
Wande ther wiſtom unde al ſin rat
An thiſſen zweleuen ſtar,
So wir thie uon ime geſcaithen,
So ne irte uns niemen,
Karl ne kome niemer an unſer erbe;
Mir iſt lieuer thaz ih erſterbe;
Thenne mih thie Karlinge
So gewalrihlichen thwingen.

HAithene rhie uermezzen
Ilten zo then roſſen.
Tha ilte man uor man.
Rolanr ſah ſie zo uaren.
Er ſprah: ire gelf iſt inoh ſo groz,
Genelun hat uns in Sarraguz
Alle uerraten.
Helethe nu berait iuh thrate,
Unde gemache wir ſie zagen,
Unde gewinnen ſie then eriſten ſcathen,
So muozen ſie uns then rukke keren,
Erſhe ih then ire herren,
Ih gethringe ime ſo nahe.
Sin ſcol hiure *(m)* ramen
Ther ull guote Durendart.
Ther alleroberiſte Ewart
Sie ſelue min urkunde:
Mih riwenr mine ſunde;
Thie ih wirher ſinen hulden han getan;
Nu ne ſcol ſih nieman ſparen,
Hi wirthet iz gare uerender,
Ther tivuel wirt an uns geſcendet.

THo ſprah ther biſcof Turpin:
Nu ulehet alle minen trehtin,
Wande er thurh uns rholete rhen dot,
Thaz er bethenke unſer aller nor,
Thaz wir raine uor ine komen,
Wir werthen hiure geboren,
Zo there ewigen wnne;
Hiute werthe wir there engele kunne,
Hiure ſcule wir uroliche uaren,
Hiute werthe wir lutrere *(n)* weſteparn.
Hiute iſt unſer *(o)* frorhetah,
Wande ſih urowen mah;
Al thiu heilige criſtenhait,
Hiure uergilt man uns rhie arbaid.
Wir werrhen hiure entphangen
Mit theme Engele ſange
Zo theme himeliſcen eren.
Hiute geſche wir unſeren Herren,
Tha ſi *(p)* wir iemer mer uro.
Sie ſungen Gloria in excelſis DEO.

THie haithene plieſen ire horn,
Michel grisgrammen unde zorn
Was under in *(q)* erpluot,
Geſeriget was in ther muot.
Sie ranren rhie kriſten an,
Sie taren in ſam,
Valdeprun kom an there ſtunt,
Sin ros hiez *Gratamunt*.
Er sluoh then tivren herzogen,
Thaz was ther mare Sampſon;
Then clageten alle Karlinge,
Rolant rah in mir grimme;
Er sluoh in *(r)* al mirren ze tale.
Thie haithenen uielen ane zale;
Thie haithenen *(s)* erkomen harte
Tho ſie uon Durendarte
Thie grozen tugent erkanten,
Sie uermithen gerne Rolanten.

ALfrie uon Affrica
Mit grimme ſtah er ſa
Anſeis thurh then helm,
Thaz ther tivrliche thegen
Uon rheme marhe uiel nither tot.
Under then kriſtenen wart michel not
Uon theme herten ualle,
Thie hairhene rieſen alle:
Ir geltet uns *(t)* genore
Thie unſeren lieuen tote,
Wir hauen thie ere,
Karl ne rihſenet niht mere.

THo ſprah Turpin ther biſcof:
(u) Iz iſt tha uor inoh;
Ther rot nahet iu uile palde zo,
ir romet iuh thes ſiges ze uro,

Swer

(*b*) Hunnos.
(*i*) Apulos.
(*k*) Lateranum Romæ.
(*l*) An legendum: *alſo* pro: *é ſie?* Scherz.
(*m*) *Ramen*, collimare, ut ſupra monui. *Scherz.*
(*n*) *Infantes*, ceu ad Strickerum docui. *Scherz.*
(*o*) *Dies gaudii.* Scherz.
(*p*) *Sin* f.
(*q*) *Erpluot*, effloruit, ortum eſt. *Scherz.*
(*r*) Valdeprunum. *Scherz.*
(*s*) *Terrebantur valde.* Scherz.
(*t*) *Genote* pro: *nunc* ſæpe legitur. *Scherz.*
(*u*) Hodie dicimus: *einem etwas davor tun* pro: *facere aliquid, quo minus quis ſcopum ſuum obtinere poſſit*, redde itaque: Eſt adhuc tamen aliquid, quod ſcopum veſtrum impediet. *Scherz.*

(*x*) f.

Swer genozen hine uare,
Ther haue thie ere gare,
Swer morgene leue zuo thirre zit,
Ther haue thie marke ane ftrit;
Iwer nehain ne komet niemer hinnen;
Iwer arme fele muoz iemer tha ze helle prinnen.
Er sluoh Alfrichen,
Thurh einen helm thichen,
Thaz er tot nither uiel.
Thie kriftene riefen: *Monfoy! Monfoy!*
Ther tah was lang unde haiz;
Tha was ain kamf uraislih; *(x)*
Inzwisken then haithenen unde then kriftenen.
Wer mohte fih tha under geuriften?
Wan then Got wolde bewaren.
Thie haithene lagen alle erslagen,
Unze an then Kuning uon Kapadocia,
Sin marh kerte er fa
An Gernifes uan.
Uf *murmur* rante er in an:
Ia ftah in ther Kunig Grandon,
Thaz Gernis toter nither kom.
Er sluoh Ekkeriken,
Ainen helet erliken;
Er sluoh Beringeren;
Inoh andere zwene;
Thaz was uon Valtia Antoir. *(y)*
(Sine fwefter hete Oliuir)
(z) Al thaz ther Rodanus beuloz,
Er sluoh Gwimoten finen genoz.
Rolant *(aa)* erbah fih,
Tho *(bb)* hiwe er Velentih.
Er fprah: ia thu *(cc)* ualantes man,
(dd) Waz thu morthes haft getan;
Thoh er in nie ne fah,
(ee) Pi theme worte thaz er fprah.
Tho gezwiuelote ther Kuning Grandon,
Thaz er mit nihte ne mohte uon ime komen,
Wiewol er in erkante,
Then helet Rolanten.
Durendarte er ufhub,
Thurh then helm er in sluoh
Thaz ime thie ougen uzfprungen.
Er fprah: Swaz thu hi haft gewnnen,
Thaz haftu harte gekoufet,
Thu bift fere beftroufet,
Thu ne beruomeft thih fin niemer mere;
Thie karlinge gauen ime lof unde ere.
Sie fprachen alle bi eineme munde:
(ff) So wol there wile unde ftunde
Thaz Rolant ie wrde geboren!
Er ift uns ze trofte herkomen,
(gg) Er ift unfer guote uoget;
Er fi iemer geeret unde gelouet.

Olivier tho kerte,
Alfo in fin *(hh)* ellen lerte,
Mit theme guoten altecleren,
Thi getete er feren
Manegen haithenifchen man,
Tho witherrait ime kartan,
Ther was michel unde egeslih,
Mit fwerten hiwen fie fih,
Then fcilt er ime aue sluoh,
Ther ftal was fo guot,
Thes ne mohte er niht gewinnen;
Ueresthu fo ganz hinnen,
Thes was ih ungewone,
Swaz mir ie thar zuokom,
Sprah ther helet Oliuir,
Ze waren fagen ih iz thir,
So ne getruwe ih niemer mere
Theme guoten altecleren.
Er ftah in thurh then geren:
Er warf then *(ii)* uerhferen
Toten uon theme orte,
Tho kom ein michel uorhte
Under alle thie haithene.
Thaz uelt begonde *(kk)* im laithen.

Turpin *(ll)* ernante,
Thie fcare er anrante,
Wol huluen ime fine *(mm)* noftreben,
Tha bewarete ther thegen,
Al thaz er mit theme munde lerte,
Ther tiuerliche thegen kerte,
Tha thiu not allermaifte was,
Thaz tete ther herre umbe thaz,
Er wolte gerne wagen then lif;
Ime thuhte es ware zit,
(nn) Thaz in ther wirt periete,
Ther *(oo)* in in then wingarten miete;
Thaz er ime finen pfenning gaue;
(pp) Thirnah uaht ther helet mare.

Mane-

(x) f. kampflih urais.
(y) Antoir de Valtia, Dux ad Rhodanum.
(z) Hic ad fenfum fupplendum poni debet, *der bat.* Scherz.
(aa) Lege: *erbolg*, aut *erbalg*, quod fignificat: *irafcebatur*, & fupra in fimilibus circumftantiis fuit adhibitum. *Scherz.*
(bb) *Cædebat* fc. calcaribus. *Scherz.*
(cc) Vid. notam meam fupra ad ℣. 2732. *Scherz.*
(dd) *O quantarum cædium caufa es!*
(dicebat hoc) *licet illum prius non vidiffet.* Scherz.
(ee) Hæc ita reddo:

Ob hæc verba, quæ dixit, fc. Rolandus:
Credere defiit Rex Grandon,
Quod ipfe fit ipfi evafurus;
Tam bene noverat
Heroëm Rolandum. Scherz.

(ff) Lege: *O wol.* ceu ex Strickero legendum effe apparet. *Scherz.*
(gg) Ille eft nofter bonus defenfor, protector. *Scherz.*
(hh) Fortitudo. *Scherz.*
(ii) i. e. *Lethaliter vulneratum. verh, ferh* animam denotare jam fuit dictum. conf. ℣. 3054. *Scherz.*
(kk) Lege: *in.* Scherz.
(ll) An leg. *der nanta*, ille clamabat. conf. notam ad Otfr. III, 14. not. 57. *Scherz.*
(mm) Conf. notam fuprà ad ℣. 2655.
(nn) *Ut Paterfamilias* fc. cœleftis ille (de quo Evangel. Matthæi XX, 1. fqq.) *ipfi profpiceret.* Scherz.
(oo) *In in* jungendum eft; ponitur autem: *inin*, pro noftro: *ihnen.* Scherz.
(pp) i. e. *Eo tendebat Heros ille præclarus.* Scherz.

(qq) Re-

Manegen wnten unde uaigen
Getete er under then haithenen.
Er uaht zo iwether hant,
Tha ne was nehain ifernin gewant,
Nehain ftalhuot.
Nie fo uafte, noh fo guot,
Kom er ime ze slage,
Thaz in uon theme tage
Imer gebozte (*qq*) dehain fmit,
Other tharunder thaz lit (*rr*)
Ther arzate iemer thorfte (*ss*) gefalben,
Er fulte allenthaluen
Thie furhe mit then toten,
Fluhte fie fi noten.
Mit ire fcarfen fwerten,
Thaz fie fih ze iungeft ni ne werten.
Sie uielen fam thaz uihe ze tal;
Sie slugen fie uon theme wale,
Rehte fam thie hunte.
Sie riefen alle mit munde:
Hilf uns Kuning Marfilie berre
Thurh thine kunigliche ere!
Thie criftene fint ftark unde uraifam,
Thie thine ligent alle erslagen,
Uerwndet unde ueruallen,
Sie hauent ire (*tt*) wanfangen,
Sam in niht ne werre,
Nu rih thih herre,
Uarent fie alfo genozen hinnen,
Thiz ne mahtu niemer uberwinden.

MArfilie hiez plafen fine horn,
Thie haithenen alle uor fih komen.
Er fwor ainen ait,
Thes kom er en grôze arbait.
(*uu*) Swer thie fluh buobe;
Thaz man in ze toden sluoge.
Er fprah: fcol Rôland gefigen;
So wil ih felue tha beligen.
Behau thie kriftene the ere,
(*xx*) So ne roke ih niht mere,
Ze leuene,
Noh krone ze tragene,
E fuche ih then lîf ze uerliefen,
E thaz lof uerchiefen.
Nu ne wil ih niht uliehen;
Ift hie iemen,
Ther mir zo there note geftat?
Wiewol iz ime ergat,
Er mah felue gebieten,
Unde fih iemer nieten,
Aller werlt wnne;
Ih geere al fin kunne.
Wol gehiezen ime fine man.
Sie fprachen: er hete in fo lieue getan,
Sie wolden then grimmegen tod tholen,
E fie haim wolden komen
Ane fige unde ane ere,
Waz fie thenne mere
Thohten ze mannen.
Sie wrden ubele untphangen
Uon kinden unde uon wiben;
Thaz here begonde (*yy*) figen,
Uafte in thaz wal;
Thie haithene (*zz*) recheten uberal,
Thaz thie kriftene waren
Helethe uile mare.
Ain liut barte (*a*) uneruorhten;
Thaz fie mit ire liue worhten
So getane wnder uffe there erthe,
(*b*) Ire kuoner ne thorfte nie geboren werthen,
In gezame wol ze lebene;
Ire tugent unde ire ethele
Heten fie wol erzaichet;
(*c*) Genelun fcolte imer fin uermainet,
Ther mit finen sithen
Uerriet thie kriftenen unde the haithenen.
MArfilie kom mit zorne;
Siuen hunderet horne
Uor ime clungen;
Uf thie kriftene fie thrungen;
Sie wanden (*d*) fie nither treden;
(*e*) O wie wole fie in geftateten,
Mit ire wahfen fpiezen,
Thie thie haithene an theme wale liezen!
(*f*) Sie waren ire gewiffe
Ther Herzoge Abyffe
Furte Marfilien uan,
Ther was ein fo ubel man,
Thaz in nieman lachen ne uant;
Sin fterke was erkant
Uber alle thie erthe.
Er untuieng ouh thaz lehen,
Thaz er Rolanden sluoge.
Thas houbet uore Mahmetten truoge.
Thaz wolde Got uerwandelen,
Er buof fih uz then anderen,
Mit grozer finer kraft
Stah er einen efchinen fcaht

(*g*) Then

(*qq*) Repararet faber ullus. *Schilter.* Antiquis *buazzan*, *buozzan*, eft emendare, corrigere. *Scherz.*
(*rr*) Caput quod intra galeam.
(*ss*) Oporteret.
(*tt*) Hic Saraceni appellant *wanfangen* illa cantica, quæ Nofter fupra *wibliet* appellavit. Cum autem *uuan* fæpe denotet opinionem, facile apparet *uuanfangen* effe *Cantica fuperftitiofa*, ex opinione, erronea quidem, profecta. *Scherz.*
(*uu*) i. e. *Si quis fugam capefferet.* Scherz.
(*xx*) i. e *Nolo amplius vivere & coronam portare. roke* ab aliis antiquis exprimitur per: *ruche. ruchen* autem eft curare. *Scherz.*
(*yy*) i. e. *Defcendere.* vid notam ad Otfrid. Eu. I, II, 23. *Scherz.*
(*zz*) i. e. Dicebant. Hoc fenfu vox *rechen* aliquoties apud Otfridum & alibi occurrit. *Scherz.*
(*a*) *Valde intrepidus.* Scherz.
(*b*) *Ipfis fortior nunquam fuit natus.* Scherz.
(*c*) Hoc Strickerus ita exprimit:
Genelun fcholt vertailet fein
Das er mit ungetrewen liften
Verriet Haiden unde Criften.
(*d*) *Meinten.*
(*e*) Conf. ỳ. 2910.
(*f*) Stricker. *die waren des figes vil gewis.*

(*g*) Re-

(*g*) Then biſcof thurh then ſcilt,
Got in tharunder wol behilt.
Thie haithene rieſen al gewiſſe:
Wol thu herzoge Abyſſe!
Thu haſt iz uermezzenlichen erhauen;
Sie wanten alle er hete in erslagen.
Tha wither rief ther biſcof:
Uil unnah iſt iz noh!
Ih uergelte thir then ſtih,
Mit zorne (*h*) hof er ſih;
Er ſtah in thurh thie halſperge;
Er warf in unwerthe
Theme roſſe uber thie (*i*) goſſe,
Er ſprah: nu haſtu gare uerſtochen.

Turpin wart innen
There haithene grimme,
Thaz ſie mit Rolanten ſtriten,
Er begonde (*k*) unſiten.
Er ſprah: ih geſehe Rolanten
Unde Oliuier then wiganten
Mit (*l*) nacheten ſwerten,
Thie haithene wellent inoh herten:
Helfe wir then lieben geſellen!
Uile groz iſt ire ellen.
Thie helethe gaheten thare,
Ienoch heten ſie zwelef ſcare;
Thie uiente ſie umbehaueten,
Ithoh ſie nine uerzageten;
Thie wile ſie leueten,
Uil grözlichen ſie ſih wireten;
Sie ersluogen menegen haithenen man,
Ouh was iz ire (*m*) pan;
Sie rieſen ſelue nah theme tothe,
Thie ire karbunkel ſtone
Uerloren gare ire (*n*) ſcim,
Thes ne mohte ander rat ſin.
Thie maren (*o*) herſtrangen
Heten ſie umbeuangen,
Si ne mohten niet uon in komen,
(*p*) Sie muoſen alleſamet tholen,
Thaz ſie in thauore geheizen,
Sie qualten ſie mit then ſpiezen,
Ire gewafen ſie in zeslugen.
Thie haithene begonden (*q*) mothen.
Ther ſtal gloute tharinne;
Iz wart ein (*r*) gnotlih gethinge.
Sie ſohten ſelue then dot,
Uile manih then hals tha bot,
Uon then roſſen ſie uielen,
Sih ne enbarmete tha niemen.

Tho ſprah ther biſcof Turpin:
Got ſcol iz iemer geeret ſin.
Thaz wir geſtriten hauen hiute
Mit unzalhaſteme liute
Ane ummazene ſcathen,
Sie ſint erſtichet unde erslagen,
Unde wir noch geſunt leuen;
Wer mohte thaz hauen gegeuen,
Wande ther (*s*) thurh thie werlt wart geboren;
Under thiu floh Malſaron;
Sporen ſezt er ze ſiten,
Er kerte an aine liten.
Oliuir iagete ime nah.
War iſt thir, ſprah er, nu ſo gah?
Wer hat thir noh erlouuet?
Er sluoh in uber thaz houbet,
Thie ougen ime uzſprungen.
Thu ware nah ze fruo entrunnen.
Tho sluoh er Torchen,
Unde ſinen bruther Eſtorchen;
Ther ſpiez ime tho enzwai brah:
Rolant zo zime ſprah:
Wa iſt Altaclere?
Olivir nu ne tuot thes niht mere,
Thaz ſwert iſt ain riterliche want,
Iz zimet wol in iwer hant.

Oliuir zoht Altecleren
Uon ualle pecede (*t*)
Sluog er Juſtinen.
Thurh then helm ſinen.
Er tailte in (*u*) zwi ſtuche,
Thaz ſwert er uf zuhte.
Er warf iz umbe in there hant.
Tho ſprah ther helet Rolant;
Nu friſte thir Got (*x*) then leuen,
Then slah ſcolte Got ſelue hauen geſehen.

Bluot fluoz uber wal;
Ther haithene wart ein michel val.
Turpin sluoh Sigelot,
Then anpeteten thie haithene uuor ainen Got.
Engelirs

(*g*) Rectius: *them.* ſed MSC. Arg. habet: *then.* Scherz.
(*h*) i. e. *eleuabat ſe.* Scherz.
(*i*) Conf. Notam meam ſupra ad ỽ. 2568. *Scherz.*
(*k*) *Unſiten* in bono ſenſu hic uſurpatur pro modo *agendi extraordinario*, *ſed* ob circumſtantias *non vituperando.* Scherz.
(*l*) Eodem modo Latini dicunt: *nudatis gladiis.* Scherz.
(*m*) *Exitium*, *interitus.* vid. Notam ad Stricker. III, 2. n. 1. *Scherz.*
(*n*) Rhythmo conuenientius eſt: *ſcin*, Splendor. ſed dicitur tamen etiam *ſcim.* vid. quæ notavi ad Otfrid. Eu. II, 12, 185.
(*o*) *Heroës*, fortes in bello, ſtrenui milites *ſtrenge im Heer.* Scherz.
(*p*) i. e. *Cogebantur omnes tolerare Id quod illi* (Chriſtiani) *ipſis promiſerant*, minis ſcil. *Scherz.*
(*q*) *Mothen* eſt *mud werden*; laſſari. conf. ỽ. 3644. *Scherz.*
(*r*) i. e. *Negotium anguſtiis & miſeriâ plenum.* Scherz.
(*s*) i. e. *Qui propter mundum*, hominum cauſâ, *fuit natus.* Scherz.
(*t*) Videtur legendum: *von volen ce peden.* i. vom pferde zu boden. ỽ. 2732. *Schilter.* *Valle pecede* vel Patriam, vel Regionem, cui præfuiſſe fingitur hic Juſtinus, indigitat. Patet id ex Strickero; qui juxta MSC. Argentinenſe dicit: *von Vallecete Luſtine.* ſecundum Cod. Lizel, *von Fallebete Juſtine.* Scherz.
(*u*) Lege: *in in*, ipſum in. *Scherz.*
(*x*) Lege: *Thin.* Scherz.

(*y*) An

Engelirs sluoh Spemvalriz,
Tha praſt ime ſin guote ſpiez.
Rolant wonete nſte velentih,
Niht leuentiges ime ne undief.
Iz wart guotes hailes,
Iz ne leuete niht uier paines, *(y)*
Thaz ime mohte genahen;
Swes er wolte uaren,
Thaz möſe tha beliuen.
Durentart tete *(z)* zwiuelen.
Thie *(aa)* tiweren ſiges helethe
Iageten aue theme uelde
(*bb*) Mit nahten ſwerten;
Thie haitene ne mohten niht mere herten.
Lihte waren ſie ueriaget,
Sie waren ſelue uerzaget;
Thie ir ros taten ſam ſie waren geſpannen,
Sie hulfen in uble thannen.

THie Kriſtene riten withere an thaz wal,
Ther (*cc*) woſt wart uber al.
Sie vunden lieue toten,
Sie paden Got then guoten
Thurh ſiner muoter ere.
(dd) Errebarmete ſih uber thie ſele,
Wande ſie thurh in marteret wrthen;
Thaz er in ſin himelriche gabe
(*ee*) Thurh aller ſiner trute willen.
Sie waineten uile grimme,
Ze himele begonden ſie roſen,
Sie ſcuten ſih uz then waſen,
Nah grozer *(ff)* mothe
Wolden ſie gerne rowen.
Wol troſte Got ſine kint
Uon himele kom ain wint.
Sih erjungete aller ire lif
Sam ſie waren an there ereſten tage zit.
Tho verſtunden ſie ſih genathen;
Sie ſprachen alle: Amen.

VOn theme wale untran ain man,
Alſo ih iuh geſaget han.
Er war ain furſte mare,
Al zog es (*gg*) ain houeſcare;
Gehaizen was er Margariz;
(hh) An theme ruke truoh ein ſpiez;
Harte was er uerhowen,
Mit ulize clageten in thie urowen.
(ii) Thaz houuet was ime geclouet;
Vliende er an then Kuning kom.
Er rief: Kuning Marſilie!
Thie thine ligent alle tha nithere,
Thin pruther iſt erslagen,
Thinen ſun ne muge wir niemer *(kk)* uercla-
gen,
Ih ſah in in then gebaren,
(ll) Thaz wolde wanen,
Er ſcolte Rolanten erslagen;
(*mm*) Thes ne was niht there zagen,
Thaz er in thurh then helm sluoh.
Ia geuromete ther helet guot
Menige wnde fraiſam,
Tha beſtund er then man;
Ther thaz lof hat gewnnen
Under al ertheſcheme kunne.
Vor theme iſt er tot gelegen.
Wie mahte ime iemer baz geſcen?
Herre thu maht nu wol thinen willen hauen,
Thie kriſtene ligent al maiſt tha erslagen.
Thie auer noh tha leuent,
Unlange ſie werent;
Thie ire ſpieze ſint gare zeprochen;
Thie ſcilde ſint ab in geſtochen,
Ire helme ſint gare zehowen,
Ih ne mah niht getruwen,
Thaz ſie an theme wale gebaiten,
Haiz in nah riten.
Sie ne mugen niht uerre,
Thin kraft ſcol uns rechen. Herre!
THo ſprah ther Kuning Marſilie:
Kumet uns iemen mere withere,
Wanne thu aine,
Other leuet therſelben dehainer,
Iſt tha wither dehainer hi beſtanden?
Wie ſtet iz umbe Rolanten?
Unde ſine geſellen alle.
Iſt ir dehainer geuallen?
Thez ſcoltu mir, Herre, gelouuen,
Sie ſint erslagen unde uerhowen,
Ih sluoh then allerbeſten
Thurh einen helm ueſten,

Then

(*y*) An pats, ſpannen, vid. Gloſſ. du Fresne voc. Panalata. Schilter. *vier paines* eſt idem ac: *quadrupes*, das vier bein hat. Firmat id Stricker, qui ita hac de re loquitur.

Eſu wart vier bains geſehen,
Ne niht ſo ſuel ſo Valentich.

(z) i. e. *Faciebat duplum.* Scherz.
(*aa*) *Tiweren* ponitur pro: *tiuren*, pretioſi, maxime æſtimandi. *Scherz.*
(*bb*) *Nudatis enſibus.* ſupra ℣. 3544. dixerat: mit *nacheten ſwerten.* Scherz.
(*cc*) *Woſt*, ejulatus, luctus, ceo ſupra monoi. *Scherz.*
(*dd*) Lege: *er erbarmete.* Scherz.
(*ee*) *In gratiam omnium fidelium ſuorum.* *Scherz.*
(*ff*) Conf. ℣. 3567. verte hunc & ſeq. verſum:

Poſt *magnam laſſitudinem*
Cupiebant avide quietem. Scherz.

(*gg*) *Er. houeſcare*, cohors Prætoriana. Schilter. *houeſcare*, eine hauptſchar. houet pro haupt non raro reperitur. *Scherz.*
(*hh*) i. e. *A tergo vulnus à lanceâ profectum habebat.* Stricker de hac re dicit:

Dem Oliſier ſeinen ſpies
Durch den rukke do ſchos. Scherz.

(ii) i. e. *Caput ei erat diffiſſum.* conf. ℣. 3116. & notam ibidem. *Scherz.*
(*kk*) i. e. *Satis lugere.* Scherz.
(*ll*) *Ut quis poſſet exiſtimare.* Scherz.
(*mm*) Verto:

Id non venit ex ignaviâ (filii tui)
Quod ille (Rolandus) *ipſum per clypeum percuſſerit,*
Imò ille (filius tuus) *bonus heros efficiebat* (aliis)
Multa vulnera horrenda.
Ibi illi res fuit cum viro
Qui laudem (fortitudinis) *acquiſivit*
Per totum terreſtre (humanum) *genus.*
Scherz.

F (*nn*) Lege:

Then Herzogen Vrtannen,
Under allen ſinen mannen;
Thaz ih in toten liez,
Ouh geſrumete ih minen ſpiez
Wol nah minen willen,
Tha sluoh ih ainen helet ſnellen,
Then kuonen Oliueren,
E wir unſih tha ſciethen,
Tha wart there kriſtenen ain michel ual,
Tho komen ſie uffe thaz wal
Mit ainer *(nn)* halſ ſcare,
(oo) Thie untworhten unſih gare,
Thie uns then ſcathen al taten,
Genelun hat uns al uerraten.

THer Kuning ſin ſelues haruz prah;
Thaz wort er grimmehlichen ſprah:
Wa nu uriunt unde man,
Then ih iht zelieue han getan?
Wa nu thie mir heluen willen.
Thaz wir thie geſellen
Ire gelſes wither bringen?
Ih geſuke ſie ze Karlinge,
Ih zeſtore Paris,
Thes ſin iu alle uile gewis,
Other ih werthe alſo wither geslagen,
Thaz iz alle Haithene iemer wol muozen clagen.

THie haithene wol garwe
Ilten zo ire marhe,
Ia beraiten thie genoze,
Zwanzih ſcare groze;
Tho hiez er zehen thuſen uore uaren.
Er ſprah: ir ſoket holz unde grauen;
Rechet mine grimme,
Thaz thie ſeluen *(pp)* getelinge
Sih niemer ne geruomen,
Thaz ſie then ſige fuoren,
Haim zo ire kinden,
Ir ne ſculet niemer erwinden,
Unze an thes Kuning Karles uan,
Hete wir iz in zit getan,
(qq) So ware Karl hi beſtanden
Mit ſamtt Rolante,
Unde hete wir thie ere.
Mih riwet uile ſere,
Thaz ih Genelune ſo uerre geuolget han;
Thez muoz thaz rike iemer ſcathen han.

THie Kriſtenen worden *(rr)* gewarnot,
Alſo iz Got ſelue gebot.

Turpin was ein liſteger man,
Uz then ſinen er ſih nam;
Er gahete an aine warte,
Tho geſah er gahen harte,
Manegen haithenen wol garwen,
Manegen ſcilt golt uarwen,
Menegen helm ſcinen;
Tho rante er wither zo then ſinen.
Er ſprah: Wol uf helet Rolant!
Ther tiuel hat uzgeſant
Sin geſwarme unde ſin here,
Marſilie ritet tha here.
Waz mah ih iu ſagen?
(ss) So getan magen,
Ne geſamenete ſih nie uf there erthe,
Ther uluoh muoze uber ſie werthen!
Tha Got *(tt)* mit ſineme walte
Pharonem nither ualte,
(uu) Then uerſwalh thaz mere,
Unde ſin woldigez here,
Then ſinen halſ er uz there not,
In there woſte gaf er in thaz himel brot,
(xx) Ther ruoehe ouh uns gewiſen;
Entphahet iwer *(yy)* wegewiſe,
Zo unſer haimuerte.
Hi wirt ain ſturm herte.

THie helete ſan uffprungen,
Thaz Godes lof ſie ſungen,
Sie ſluſen in wiges gewate,
(zz) Alſo ſie thes ſtede heten,
Sie ſohten thie ſtole,
Sie ilten zo theme trone,
Tha in Got mite wolte gelten,
(a) Theme uon aneginge there werlte
Then hailigen martereren gehaizen was;
Sie haizent thie brinnenden liehtuaz.
Swaz ſie Gothe in there toufe gehiezen.
(b) Wie war ſie thaz liezen.
Sie waren lutter unde reine,
Ane *(c)* troſt unde ane mailen,
Sam thie heiligen kindelin
Thie thurh minen Drehtin
Herodes hiez erslahen:
Then kor ſculen ſie mit rehter urtaille ha-
uen.
Wande ſie theme heiligen gelouuen niht ne
untwiken.
Aller slahte laſtere waren ſie ſicher.

Thie

(nn) Lege: *balsscare*, quæ vox *agmen* denotat. *Scherz.*

(oo) i. e. *Hi ad agendum* (pugnandum) *nos ineptos reddiderunt*. Scherz.

(pp) *Getelinge*, ſocii. proprie *cognati*; ſed ponit hic auctor ſpeciem pro genere. apud Otfrid. I, 22, 41. *gatilingon* ponitur pro Cognatis. Gl. Keronis. *Catalingum*, Parentibus. *Scherz.*

(qq) i. e. *Tum Carolus hic ſubſtitiſſet* ſc. mortuus. hæc ratio loquendi ſimilis eſt illi, quâ hodie dicimus: *er iſt geblieben.*

(rr) i. e. *Arma capiebant.*

(ss) *Talis potentia*, talis hominum multitudo. *Scherz.*

(tt) *Mit ſineme walthe*, per ſuam potentiam, mit ſeinem gewalt. *Scherz.*

(uu) i. e. *Quem deglutivit mare*
Et ejus potentem exercitum.
Verſwalh eſt à verſwelgen, quod eſt *deglutire*. Gothis: *ſuelgia*, Suecis: *ſchwälgia*, deglutire. Anglis: *to ſwill*, ebibo, ingurgito, deglutio, helluor. *Scherz.*

(xx) *Ille etiam nos inviſat*, nobis adſit. *Scherz.*

(yy) *Wegewiſe*, viaticum. i. e. S. Cœnam. Gloſſ. Flor. *wegewiſo*, viaticus. *Scherz.*

(zz) i. e. *Ceu in perpetuo more id habebant.* Scherz.

(a) Lege: *there*, qui ſc. thronus. *Scherz.*

(b) Annon legendum: *Nie wan*, nunquam? *Scherz.*

(c) Lege: *roſt*, quod *æruginem* denotat, & lampades, quibus hic comparantur Chriſtiani hi milites, inficit. *Scherz.*

(d) Inſi-

THie herten Gndes (*d*) ewarte
Mit ulize fie fih bewarten.
Sie fprahen an antlaz,
Thas woker ther heilige gaift was.
Ze famene fie gingen,
Ainander fie umbe uiengen.
(*e*) Sie befwieffen, zo then bruften,
Ainander fie fih kuften.
(*f*) Thaz pace fie (*g*) ander gauen,
Sie wunsgeten in genathen.
Ther bifcof Turpin,
(*h*) Hauete in mitten under in.
Er fagete in unn theme Godes riche,
Uile harte gethultihlichen,
(*i*) Rahten fie uf ire hende,
In allen vier ende
Uielen fie ire uenie.
Sih urowete eliu himelifce menige,
Thaz fn manih heilih marterere
Gewnlgete fime fcephere,
Ther in thie fuze lere uore truoh,
Thes erbat in fin heilige deumuot.
Thaz er lofte wib unde man,
Tho er fih an thaz cruce liez slan.

THo thie waren Godes thegene,
Mit gebete unde mit fegene
Begingen iren horfam;
Ir aller gelih (*k*) zu fineme uan.
Nah ire gewnnehaite,
Thie engele waren ire gelaite.
Sie fohten aine walftat.
Rnlant an thin fatel trat,
Er fprah: wol (*l*) er fnzen karlinge,
Ih bitte iuh in there waren Godes minne,
Ne furhteht nehain ire grnzen magen,
Sie fint thie aller bofeften zagen;
Hauent fie grozer riterfcaft,
Got gibet uns urmare kraft;
Sie werthen hiute unfer uuozfcamel,
Sie geligent uile iamer;
Wir zetreten fie in ire pluote,
O wole ir helethe guote!
Gethenket, was iu tharumbe gehaizen fi,
Mache wir thie fele fri,
Sweme Got thie genathe gift
Thaz er thurh finen herren hi beliget,
(Thaz ift ther heilige krift.
Ther thurh unfih gemarteret ift,
Ther hat thaz cruze an fih genomen,
Er ift uollecliehen komen.

Ze kunihlichen eren)
Ther fihet finen herren.
In finer Gothaite,
Thar muger ir gerne arbaiten.

MArfilie fprah zuo then finen:
Ir ne fcult in niht entliben, (*m*)
Nemet zehenzeh thufent man,
Grandon fure then uan,
Er furet wol thare
Uile fciere peraitet funfzehen fcare.
Hauet manlih gemuote!
Then uaigen ne mah nieman behuten!
Thiu erthe ne mah in niht ufgehauen!
Scnl er er tha werthen geslagen.
Er fturue thoh thahaime,
Unde enttrinnet ir tha dehaine
An theme libe unde an then eren,
Ne uberwinnet er iz niemermere.
Waz mugen fie uns gefcathen,
Ir fpieze hauent fie zeslagen,
Ire fcilte fint zebrochen,
Ther ftal ab in zeftochen,
Ire helme gare zehowen,
Weret iuh alfn ih iu getruwe!
Rechet Alroten!
Huntet uile genote,
Thaz ir dehainer entrinne;
Al iwer kunne hauet mine minne.

THie haitene houen michelen fcal,
(*n*) Sie thraueten an thaz wal,
Ire wihliet fie fungen,
Ire herehorn fie clungen,
Uile michel wart ire (*o*) thuz.
Thibors unn Sarraguz,
Ain wirt an there helle,
Genelunes gefelle,
Ain grunt aller ubele,
Engelirfen uon Wafconie
Stah er thurh thie halfperge,
Tho mus er zn there erthe;
Er warf in nither toten,
Er fprah: ih han Alroten;
Mit michelen eren gerochen,
Thiu (*p*) ainunge ift zeprochen,
Ther zweleue ift ther tiurifte ainer gelegen,
Sie muozen hute uns then zins geben.
Thie haithene (*q*) houen ire runfen,
(*r*) Ze touende unde ze wuoffen.

Thes

(*d*) Infignit nofter milites Chriftianos nomine: *Ewart*, *Sacerdotum*, quia vitam fuam, tanquam facrificium, Deo offerebant.
(*e*) i. e. *Circumibant*. eft à *fchweben*, de qua v. vide Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 571. *Scherz.*
(*f*) *Ofculum Pacis*. Scherz.
(*g*) Lege: *ainander*. Scherz.
(*h*) i. e. *Confiftebat medius, inter illos*. Scherz.
(*i*) *Extendebant*. reckten. *Scherz.*
(*k*) *Gieng*, infere. *Scherz.*
(*l*) i. e. *Vos dulces*. Scherz.
(*m*) i. e. *Nihil* (præcipui, feu lucri) *debetis ipfis relinquere. entliben* eft à *liben*, de quo egi ad Otfr. Eu. I, 27, 10.
(*n*) i. e. *Gradiebantur*. fie trabeten. *Scherz.*
(*o*) *Thuz*, alibi doz, dos, fonitus. *Scherz.*
(*p*) i. e. *Societas*, Collegium duodecim Sociorum. *Scherz.*
(*q*) Tollebat vociferationes.
(*r*) Videtur velle Auctor, quod Gentiles ita clamaverint, ut fuos ad furorem, Chriftianos ad ploratum ex pavore ortum incitarent. *Scherz.*

(*s*) i. e.

Thes figes heren fie fih ze uruo geruomet,
Thie kriftene waren tha harte getruouet;

OLiuir ther ethele man,
Uz then finen er fih nam,
Vor there fcare er in (s) errait,
Uil fere er in uerfnait.
Von theme helme unze an thes fwertes fcaithen;
Tot uiel ther haithene.
Tho fprah ther helet Oliuir:
Wol uergolten han ih thir
Mit theme guoren Alteclere
Thu ne tharft thih eren,
Niemer geruomen,
Thie thu uon uns maht gefuoren.
Er sluh Alfabinen
Thurh then helm finen
Unze an fin fculterplar,
Under rhen anderen er tot lah.
Tharnah sluoh er fiuen herren,
Thie ne mohten uns nehaine werren.
Wir fin uore in gewis,
Gerochen ift Engelirs.
Iwer fint nivgene geuallen,
Iz ift inoh unergangen,
Ir werthet underthrungen,
Thaz fwert was

Deficit hic unum & alterum folium. Schilt. (t)

Funfte uon fordis unde forbes.
Thiv fehfte uon ermines unde demples,
Thiv fibende uon Joricop,
Thie bringent fie in groze not,
(u) Thiu aftethe uon Walgies,
Thiu nivgethe uon Mores,
Thiu zehente uon Paligea,
Ther unterwinde thu rhih fa,
Thar zuo gibe ih thir zehen fcare,
There aller tivriften helethe wol gare.
Thie ih hi uinden kan,
Sprah ther Kuning Paligan.
Thiu aine uon dorkani ueffen,
Falfen unde Flehfen,
Thiu thriu lant rihtent aine fcare,
Ovh fende ih thir aine thare,
Unde then kuonen deden,
Thie thritten uon then Peren,
Thie uierthen uon then fulren,
Thie uon Ferren rharunder;
Thiu funften uon then Promten,
Thie fint helethe uneruorhren,
Kuone und fnelle,
Thie helfent thir thines willen.
Under then allen
Ne la thir nieman baz geuallen,

Thenne thie dormaloten.
Thie finr helethe guote,
Thie furen thie fehften,
Thes helfen in thie Gleffen,
Thie fiuenden thie Pruffen,
Thie fint kone ze roffen,
Thie ahrethen uon Clamerfe,
Thie han ih felue erkunnet é
Mit ire goten iferinen rokken,
Thie zehenthen uon Turkopen,
Thie fint kuone wigande,
Unze an there werlt ende.
So ne mah thir niet uore gehauen;
Uon rehte feoltu tragen
There erweleten Romare krone.
Thie haue thu fune ze lone.

THo fprah ther Kuning Paligan:
Inoh willih felue han,
Zehen fcare wol geraite.
Selue willih arbaithen,
Thaz ih gereche Marfilien.
Ther Kaifer liger ther nithere
Hiute uon minen handen,
Thiu erefte fcare uon Giganden,
Thiu ander uon Malprofe,
Thiu tritte uon Surfe,
Thiu uierthe uon then Ungeren,
Then ift thikke wol gelungen,
Thie hauent uefte (x) elufe,
Thie uon Ualle Penufe,
Thiu fehfte uon Imanzen,
Thie (y) ftadent wol then Franzen,
Thiu fiuenthe uon then Malrofen,
Alemanni thie (z) lofen
Ahtenr fih uile bitherbe,
Devfen uehten tha withere.
Thiu ahtete fcare uon Targilifen,
Thiu niunte uon Binifen,
Thiu zehente uon Carbone,
Ih fwere unter miner krone:
So wer hivte entrinnet,
Thaz er niemermer ne gewinnet,
Aigen noh lehen.
Tharnah fuoren thie herren
Uber alle haiteniske zunge,
(aa) So we in tha entrunne,
So wa man in beginge,
Thaz man in ze ftede hienge.

THo hiez ther Kuning Paligan
Ufrihten finen uan.
Ain rrake tharane ftunt,
Ther was gecirer genuoh
Uon golde unde uon geftaine;
Tho fcareten fih thie haithene.

Thes

(s) i. e. *Erreicht*. Scherz.
(t) Multa hic deficiunt, quæ fuppleri poffunt ex Strickero à Cap. VII. Sect. XIV. ufque ad cap. X. Sect. XXV. *Scherz.*
(u) i. e. *Octava*, die achte. *Scherz.*
(x) Vid. notam ad Stricker. IV, 1. n. 6. *Scherz.*
(y) i. e. *Refiftunt bene.* Scherz.
(z) *Dolofos.* vid. Notam meam ad Parænefin Winsbeckiæ §. 4. n. 7. Sequitur hic Paliganus iniquam Idacii Epifcopi fententiam, qui in Chronic. Olymp. 311. *Suevos promiffionum fuarum femper fallaces & perfidos* vocat; fed ex odio magis, quam ex vero. *Scherz.*
(aa) Lege: *fo wer.*

(bb) Car-

Thes Kuneges pruther Kanabeus,
Thaz *(hh)* buoh nennet in ſus,
Ther rief uber alle thie haithenen:
Swelhe ſih nu wellen gehailigen;
Thie koment alle ſament;
Hi iſt ther genathege Teruagant,
Then ſcule wir an beten
Unde then lieben Mahmeten.

APollo ther mare, *(cc)*
Unde andere hailare,
(dd) Thie Gote unt totliche,
Thie haithene alle gemainliche
Uielen zo there erthe,
Sie ſprachen: Wol ir Gote werthe!
Gebet uns ſalde unde ſige,
Thaz unſe uiande geligen
Under unſen fuozen,
Thaz wir iu offeren muozen
Al nah iweren eren,
Iwer thieneſt ſcule wir meren.

THer Kaiſer geſah ire bet,
Er rief an there ſtete:
(ee) Wartet an thie uerfluchete thiet,
Got ne hat an in *(ff)* niet.
Uertiliget iſt ire name,
Sie bedent thie afgote ane
Uon there leuentigen erthe,
Ire ne mah niemer rat werthen,
Thaz urtail iſt uber ſie getan.
Nu heue wir iz in Godes namen.
Ia ſi wir thar zo gehalten,
Thaz wir then Godes anden
An in ſculen reken,
Ther elliu thing wole kan gezechen;
Ther erhore unſih hi!
Thie kriſten houen: *Monſoy! Monſoy!*
Thie haithene ire zaichen ſa
Precioſa! Precioſa!
Riefen ſie uberal.
Thes goden Oliuantes ſcal
Was then haithenen ungemah.
Ther Kuning uile thike ſptah:
(gg) So wer ime thaz bename,
Thaz er ime lant unde borge gabe,
Unde al thaz er thes ſines wolde.
Er ſprah: thaz iz menſce ne ſcolde
Niemer gefuoren.
(hh) Er mohte in ubele gehoren.

THe ſahen ſie uon then haithenen
Manegen uanen *(ii)* waiben,
Grune unde *(kk)* waitin,
Ther mittelare wolte ſin,
Ther Danielem behuote
Thaz in thie lewen nie ne zefurten;
Ther ime ſin ſpiſe hete geſant,
Uber ainlif lant,
Ther kom in anthere zit;
(ll) Tho huob ſih ther wih.

GOdefrit *(mm)* thet uanere
Stah uon theme marhe
Ainen haithenen alſo fraiſam,
Thaz er tot uiel under then uan.
Ogier ther wigant,
Ther fuorte an ſinere hant
Ainen ſpannebraiten ger,
Tha geſrumete er
Manegen zo there helle.
Herman ſin geſelle.
Machete wizen ſtal rot.
Ane maz lagen thie haithene tot.
Unde ther helet Gebwin
Ther liez thes tages werthen ſcin,
Thaz er Gode niet ne wolde entrinnen,
Mit ſinen ſnellen jungelingen
Kerte er uffe aine ſcare,
Mit eren brahte er ſie thare,

THen gruonen *(nn)* anger machete er rot;
Ther haithene gelah ſo uile uor ime tot,
Thaz ire thaz *(oo)* boh nehaine zale ne hat,
Uon ime geſcriuen ſtat:
Egeſlih waren ſine gebare.
Er tete ſam ther gote rutare; *(pp)*
Ther gerne wole buwet,
Unde al thaz nither gehowet,

Thaz

(*bb*) Carmen hoc ex vetuſtiori deſcriptione deſumtum; quod ex aliis etiam locis liquet.
(*cc*) ſc. eſt hic. *Scherz.*
(*dd*) i. e. Partim dii, partim mortales ſeu Homines. *Scherz.*
(*ee*) i. e. *Reſpicite.* Scherz.
(*ff*) Niet, *delicias*, beneplacitum; *Scherz.*
(*gg*) i. e. *Si quis ipſum ab hoc* (ſonitu Olivanti) *liberaret.*
Quod ei vellet regiones & urbes dare. Scherz.
(*hh*) i. e. *Ægre*, cum repugnantia *illud* (cornu) *audiebat.* Scherz.
(*ii*) Forte leg. *waiben.*
(*kk*) *Weitin* denotat *colorem rubrum*, ſed *viliorem*, *& qui ad flavum inclinat*, Menning. Twinger in Voc. Germ. Lat. *weite farwe*, ſandix. in Gnomol. meo MSC. Lat. 18. legitur:
Gel grüne weitin
Das ſol die wydtfarbe ſin. Scherz.
(*ll*) i. e. *Tum initium cœpit pugna.* Scherz.

(*mm*) Stricker in MSC. Arg. dicit:
Gotfrit des Chaiſers banir ſtach.
in MSC. autem Lizel. legitur:
Gotfrid des Kaiſers Furer ſtach.
(*nn*) *Anger*, pratum. *Heniſchius* in Theſ. Lingu. & Sapientiæ Germ. lit. A. *Anger*, wieſen, matten, campus, planum, planicies, paſcua. Hæc vox etiam occurrit in Lutheri verſ. Bibl. Germ. Pſal. LXV, 14. Ezech. 34, 13. & Dan. 3, 1. conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 81 *Scherz.*
(*oo*) Liber hiſtoricus.
(*pp*) *Ut bonus ruptarius* h. e. colonus. v. du Fresne Gloſſar. Schilter. *Rutare* derivandum arbitror à *reuten*, quod evellere, eradicare ſignificat. Gothis: *rota*, eradicare, nos hodie hinc dicimus: *auſzrotten.* Belgæ *ruyten* dicunt. Anglis eradicare eſt *to root up.* Eradicator. *a Rooter up.* à voce *rota*, *roda* recte obſervat Celeb. Stadenius, variorum locorum, quæ in Sylvarum vicem ſucceſſere, nomina eſſe derivanda, e. g. *Oſterrode, Weſterrode, Gerenrode*; eodem modo

à reut

Thaz ime theo ſcathe beren mah,
So wirt ther aker buhaft.
Sam tete ther wnderen kuone man,
Ime ne mohte niwet leuentiges uore gehauen.

Iocerans buob ſih thare,
Ain haithene wart ſio geware,
Thie kuonen (qq) uolkthene
Stachen ze ſamene
Mit micheleme nithe.
Iocerans ſtarhte ſih in theme wige,
Sam there lewe ther tha gewinnet
So er zurnen beginnet,
Er was erbolgen harte,
Er gefrumete mit theme ſwerte
Manegen heitheoen toten,
Mit plute betrorten.
Sam tete ther helet Haimunt,
Er frumete tot unde wnt,
Thaz thie haithene niemer mere ne uerclageten,
Unlange ſie leueten,
Thie ime komen ſo nahe,
Thaz (rr) ire mohte geramen.
There ne kom nehainer thannen,
Er gefrumete under Paliganes mannen,
Thaz man iz imer ſcribeo mah,
Unze an then iungeſten tah.

Richard ther alte
Mit micheleme gewalte
Belaite er thie ſine ſcare.
Ain haithene hob ſih ingegen in thare
Mit menege ſnellen iungelinge.
Thurh ueſte ſtalringe
Stah ime ther helet Richard
Ainen (ss) eſcenen ſcaht.
Thaz ort hiothurh brah,
Thaz er niemer wort oe ſprah.
(tt) Thie kriſtenen waren geraizat,
Thie haithenen muoſen erbaizen,
Thez ne mohte nehain rat ſin.
Criſtenen uerloren under in,
Thaz ſie imer clageten,
Thiewile thaz ſi leueten.

Thar bob ſih tho Antel
Ain helet kuone unde ſnel.
Er kerte an thie walſtat;
(uu) Thie baithene wireten ime thaz phat.
Er kom in aine thikke,
Sine wluine plikke (xx)
Taten ſcathen grozen.
Regenbalt mit ſinen genozen
Kom ime an there rehten zit,
Uon theme tothe ernerete er ime then lif,
Ithob wart there thegen here,
Uerwndet alſo ſere,
Thaz er uile (yy) genas.
Regenbalt bi ime was,
Er laiſte alſo er ime gehiez
Ainen uraiſamen ſpiez,
Frumete er ime mit ſiner hant
Thurh ainen ueſten ſcildes rant,
Thaz houbet er ime (zz) aue ſwang.
Er ſprah: Thine gote hauen unthang;
Sie hauen thih betrogen,
Thu biſt ewelichen uerloren.

Alſo ther haithene tot lah,
Manih eskiner ſcaht
Wart tha zebrochen,
Tha wart riterlichen wol geſtochen;
Tho froten ſih thie kriſtenen.
Meneh ſcilt ueſter
Wart tha uerhowen.
Wer ſcolte Gote miſſetrowen.

Ther herzoge Naimes
Uon Baieren (a) Ansgis,
Thie waren thes Kaiſeres ratgeben,
Sie kunden herlichen leuen,
Sie wareo Gote gehorſam,
Willih waren im ire man,
Ire guot was gemaine,
Ire herze thaz was raine,
Thie komen inſament thare,
Sie fuorten aine ſcare,
So ſiu Gote wole gezam.
Thie waren there haithene (b) ban.
Sie uohten thurh thaz himelriche
(c)
Uf aine grimmege thiet,
Tha ne ſpareten ſie ſih niet,
Helete uzerkoroe
Frumeten tha uorne
Mit ire ſcarfen geren
Menegen baitheneo ſeren,
Mit ire ſwerten ſie warten,
Thaz iz alle thie eruorhten;
Thie ſie erſahen.
Mit tothe ſie urlob namen.
Sie ſlugen ſie an theme wale
Alſo thie hunde ze tale.
Ire helethe erweleten,
Wie ſiu thurh thie ſcare ſtrebeten,
Sie hiwen in ainen witen kraiz,
Tha frumeten ouh, Gote waiz,

Thie

à *reut* in Germaniâ Superiori multa loca denominatinnem traxere e. g. *Lorenzenreut*, *Kügelsreut*, *Frauenreut*, *Polenreut*, *Weimarsreut*, *Hammersreut*, *Bergersreut*, *Sigersreut* &c. Uti recte obſervat Theobaldus in Bruſchii redivivi Beſchreibung des Fichtelbergs p. 33. *Scherz.*

(qq) Lege: *Volcktbegene*, ceu ex ſuperioribus patet. conf. infra ✝. 4578. *Scherz.*

(rr) Inſere: *er.* Scherz.

(ss) *Haſtile fraxineum. ſcaht* idem eſt ac: *ſchaft*. de qun vid. Nntam ad Stricker. IV, 33. n. 13.

(tt) Hunc & ſeqq. verſus redde:

Chriſtiani erant animati, exemplo Richardi
Gentiles oporteret ſuccumbere.
Nec ullum conſilium adeſſet
Chriſtiani (ut) *ſuccumberent ſub ipſis.*

(uu) i. e. *Repugnabant ei eò eunti.* Scherz.

(xx) Lupini adſpectus.

(yy) Inſere: *kume*, vix. *Scherz.*

(zz) *Gentili.* Scherz.

(a) Inſere: *und.* Scherz.

(b) *Exitium*, ceu ſupra ✝. 3054. monui. Scherz.

(c) Deficit verſus.

(d) Lege:

Thie wotigen haithen
Manegen kriſtenen uaigen.
Thie in Gote tha beliuen
Unde ze himele ſint geſtigen,
Zo anderen ire genozen,
Ze Gotes genathen ſint ſie uile groze.
Ther haithene uiel ain michel menege;
Halſperge unde helme
Ne mohten (d) im niht gefriſten.
Wnl uohten thie criſtenen.
Tho gethahte Malprimes
Thes uermezzen nrlobes,
Thes er zo theme uater nam,
Thaz er then Kaiſer ſcolte erslahen.
Er was ther Paliganes ſune,
Er wolte gerne then ruom
Tharane hauen gewnnen,
Thie ſine nah thrungen;
Tha uiel manih herlih man.
There kriſtenen wart uile erslagen.
There kriſtenen uiel tha uile tot,
Sie rieſen alle an Got.
Zu helfe kom in Naimes,
Thes Kuninges ſun Malprimes
Stah then baierisgen herzogen
Thaz er uz theme ſatele kom,
Uf theme marhe er ſih enthielt,
Mit theme ſwerte (e) er in (f) erriet,
Then helm er ime uerſcarte,
(g) Ther Kaiſer thes gewarte.
Er kom ime an there zit,
Uon theme tothe nerete er ime then lif.
Sin ſpiez er thurh in ſtah,
Uon theme marhe er in warf,
Tot uiel thaz Paliganes barn,
Harte erkomen ſine man;
Sie woſten mit ſere.
Naimes genaih ſineme herren.
Er ſprah: Got ſelue moze thir lonen,
Uile nah was ih theme tothe.
Tho ſtarkete ſih thaz uolk wih,
So uon aneginges zit,
Thaz ſih thiſiu werlt erhueb,
Unde moter ire kint getruoh,
So ne uiel nie alſo manih man;
Ain haithene hob ſih than.
Er ilete tha er then Kuning uant,
Er ſprah: ja thu Kunig Paligan.
(h) Thin ſun iſt erslagen,
There thinere liget alſo uile,
Ih entvurhte thaz thie kriſtene geſigen;
Sie ne willent niet entwiken,
Sie uehtent alſo uermezzenlihe;
Sie hauent thine helethe
(i) Geſtrot after uelde,
Irę iſt ſo uile geuallen,
(k) Thie gode zwiuelent alle.

Tho uortherote Paligan
Johelim ſinen man.
Er ſagete ime umbe then ſun:
Ther Kaiſer ne ſeol al ſolechen ruom (l)
Hi ze uns niet gewinnen,
Ih wille an thie Gote gethingen.
Iſt thaz ih ſelue geſige,
Unde er under mineme ſwerte geliget,
Other fluhte erthwingen,
Anders ne kume ih niemer hinnen.
Thu haſt wol thih (m) bethat,
Iz iſt nuh min rat,
Sprah Johelim ſin man;
Thoh will ih thir uor warſagen,
Ther Kaiſer iſt alſo grimme;
Er ne fluhet nimmer hinnen
Thurh nehainer slahte not;
Ia ſochet er then tot.
Unde alle thie ſine,
Nu herre hilf nuh thu then thinen;
(n) Kum in en zit.
Ih wane there kriſtene nit.
Uns uile harte gewerre.
Ithoh ſage ih thir herre.
Wir ſeulen bi thir erſterben,
Other thine ere erweruen,
Wir ne ſculen niht entwiken,
Sunter frolichen
Unn theme wige ſcaithen;
Hi ne erſterbet nieman wan thie uaigen.
ANhoh then uan nam,
Ime uolgeten zehenzehthuſent man
Mit alleme gerehte,
Si waren gote knehte.
Sie liuhten ſam thie ſternen
Uon golde unde uon perlen,
Thaz geſtaine alſo ethele,
Thie marche wnlden ſie ledigen,
Sie komen an groze ſraiſe,
Sie hoben ſih an then Kaiſer.
Iſt iz alſo thaz (o) bo(v)h ſaget.
Tha wart ther Kaiſer (p) al umbebehauet.
Betheket was thaz geuilde.
Ther Kaiſer ſah ze himele.
Er ſprah: Genathihlicher her,
Nu gethenke an thine ere,
Erzaichene thine tugende,
Erloſe uns uon then hunden
Mit thineme boten frone,
(Sam thu erloſeſt Gedeone
Mit brinnenden nleuazen)
Uon ire ſcarfen ſeozen.

(q) Ne

(d) Lege: *in*. Scherz.
(e) Malprimes Naimiſium. *Scherz.*
(f) i. e. *Erreichte*. Scherz.
(g) *Imperator hoc videbat*. Scherz.
(h) Deficit verſus. *Schilter*. Hic verſus ex Strickero facile ſuppleri poteſt. Ille ita canit:
Das wil ich immer Gote chlagen
Ewer ſun der iſt erslagen. Scherz.
(i) i. e. *Straverunt per campos*. Scherz.
(k) *Dii* (noſtri) *animo titubant omnes*. Stricker habet:
Unſer Gote di slaffent alle. Scherz.
(l) Magnam gloriam. Schilter. *al ſolechen*, omnem talem, omnem hanc, *allen ſolchen*. Scherz.
(m) *Bedacht*. Scherz.
(n) i. e. *Subveni mature*. Scherz.
(o) Liber ex quo hoc carmen.
(p) *Undique cinctus*, circumdatus à Saracenis. *Scherz.*

(q) Mens

(q) Ne fcol nu mir aller thiner erthe
Niwet mer werthen.
Ne wan alfo ih uffegehaben mah;
Hiute ift kom thet tah,
Thaz thu thie thine fcolt erhoren,
Thine uiande zeftoren.
Nu uerlie uns thin licht,
Ih ne forge umbe anders niet,
Wan thaz fie uns entrinnen,
(r) Then funnen willih an thih gethingen,
Unze ih gereche Rolanten
Ainander fie tho erkanten.
Ther Kaifer unde ther Kuning haithene
Tho was iz ungefcaithen.

Ther Kaifer unde Paligan
Ranten ainander an,
Thie fcefte fie uerftachen,
Thie fatele baithe braften,
Sie uielen zo there erthe,
Tho erhaleten fih thie herren;
Zo then fwerten fie thó griffen.
Tho wolde Got (*) erfikeren
Then finen lieben thieneftman.
Sie liefen ainander an;
Tho was ther Kunig Paligan
Michel unde fraifam.
Sine slage waren (s) ungehirme,
(t) Tho kunde wole fcirmen
Thet ware Godes kemphe.
Ia muofe uore ime wenken
Ther haithen al zeruke,
Then fcilt hiwe er ime (u) ftuke.
Tho erhalte fih ther ualant,
Er zehiwe ouh ime then fciltes tant;
Then helm er ime uerfcriet,
Thaz ne was then Franzen niwet lief,
Ire zaichen riefen fie (x) fa.
(y) *Prefciofa! Preciofa!*

Thie haithene uahten grimmelichen,
Ther Kaifer ne wolde in niet entwiken.
Tho fprah ther haithenc:
(z) Karl wiltu iz noh fcaithen,
Wiltu mir thaz fwert geuen,
Gerne laze ih thih leuen,
Mines laithes wille ih thih manen,
Minen fun haftu etslagen,
Min riche ift allez wofte,
Tot ligent mine Furften,
Min erbe haftu befezen,
Thes wille ih (aa) - - - -

Deficiunt hic multi verfus.

- - - - arme thenne
(bb) Luthewigen thu mir niemer uot ne ge-nenne.
Noh nehainen anderen man,
Ne fcol ih Rolantes niht han.
So wil ih erfterben gerne,
Sie uil thikke an thie erthe.
Aller thinge fceffare,
Tho thu mih ime ze wibe gabe,
Warumbe haftu mir in genomen,
War fcol ih arme nu komen.
Ih bidde thih rainer magede parn,
Thaz ih unbewollen (cc) mo(v)ze uaren,
Tha thie magete alle fint gelathet,
Mine fele beuele ih an thine gewalt.
Aller engele Kuniginne
(dd) Thaz ih niemer ne kome hinnen.
Siu begonde harte blaichen.
Ther Kaifer wolte ire helfen;
(ee) Er beuie fie mit there hant,
Alfo tote er fie uant.
Tha zaihte Got (ff) fine tougen.
Man begruob fie zo anderen heiligen fro-wen.

Ther Kaifer an thaz gerihte faz,
(gg) O wie wasz Furften uore ime was!
Er hiez Genelune bringen,
Tho wolten ime thie (hh) Karlinge
Then lif gerne friften;
Sie fprachen: thaz in ni ne wiften
An nihte uberwunnen,
Tho er ftunde unde ware gebunden.

Sin

(q) Mens eft: *Quod non amplius in terrâ vivere cupiat, nifi nunc vincat gentiles.* Scherz.

(r) *Solem* (ut indulgeas) *à te peto.* fc. Jofuæ inftar. *Scherz.*

(*) Tutari.

(s) i. e. Ictus ejus erant continui, fine interruptione. Gl. Lipf. *gebirmelicke*, incessabilis, *gebirmeda*, quievit. *gebirmon*, quiefcere. conf. Rhythm. de S. Ann. ℣. 143. Forte leg. *ungebirwe*. i. e. *ungebewre.* Scherz.

(t) *Tho* pro: *thoh*, attamen, *doch.* Scherz.

(u) Lege: *in ftuke.* Scherz.

(x) *Sie* fc. Saraceni. conf. ℣. 4038. *Scherz.*

(y) Lege: *preciofa.* Scherz.

(z) *Carole, visne nunc adhuc recedere.* Scherz.

(aa) Ex Strickero hic verfus ita fupplendus eft: *alles vergeffen.* ex quo eodem à Cap. XIII. ufque ad Sect. XXI. defectus reliquorum fuppleri quoque poteft. *Scherz.*

(bb) *Ludovicum*, qui in dignitate Imperatoria Carolo M. fucceffit & *Pii* nomine poftea fuit infignitus. Ex Strickero apparet, quod Carolus M. luctum viduæ Rolandi folari voluit, offerendo ei nuptias filii. Ibi enim Carolus dicit:

Ich wil dich meinem fun geben
Der ift Chunich zu Cherlingen
Dem wil ich dich nu pringen
Da fcholt du Chuniginne fein. Scherz.

(cc) *Immaculata.*

(dd) Hoc Stricker ita exprimit:
Das ich nimmer furbas gelebe. Scherz.

(ee) i. e. *Amplectebatur illam.* Scherz.

(ff) *Gotes tougen* occurrit apud Notk. Pf. LXIV, 11. pro *Sacramentis*; fed hic reddi poteft per: *myfteria*, fecreta Dei confilia. *Scherz.*

(gg) *O quot Principes cum eo erant!* Scherz.

(hh) Aptius hæc exprimit Stricker, dicens:

Der (Geneluons) *habe von Cherlingen*
Vil manigen reichen magen da,
Die underwunden fich des fa
Das fie in generen wolten.

Nam non omnes Carolingi feu Franci ei favebant, fed cognati quidam ejus ex gente Francorum. *Scherz.*

(ii) Vide-

Sin reht ware uile groz
Er ware aller furftene genoz.

THer Kaifer zurnete harte
(*ii*) Mit ufgeuangeme barte.
Er fprah: Thiu rethe ift mir fware.
Ther mir al thaz golt wage
Uz Arabisken richen,
Iz ne fi thaz mir thie furften gefwiken,
Thaz ih is niet ne name
Wither thiffeme uerratare.
(*kk*) Man fcol iz iemer ze mare fagen,
Thaz wir iz an ime gerochen hauen,
Unze in there werlte ende;
Thiu kriftenhait ift harte gefcendet;
Thes gat uns michel not;
Ia ne gefcah niemere fus getan mort.

THar uore thrang da Binabel,
Er was michel unde fnel,
Starh unde kuone
Rethehaft genuoge.
Er fprah: Getarn ih uore thinen hulden,
So willih gerne (*ll*) unfculdigen
Geoelune minen Ohaim,
Thaz er untruwe nehain
An then ne hat begangen,
Tharumbe er ftat geuangen,
Gebunden uore theme riche;
Er witherfagete in offenliche;
Ih wille mit mineme fwerte
Sine triwe ime erherten.
Uzen laz ih minen herren (*mm*) ainen,
So ne ift hi manne nehaine,
Ther is in fculdigen welle,
Ther uerfuke fin ellen, (*nn*)
Trete gegen mir in then kraiz,
Mit (*oo*) kampe berethe ih in, Gote waiz.
Ih erlethige in hivte, ob ih mah,
Other iz ift min iungefter tah.

THie furften (*pp*) gefwihten lange;
Uon manne ze manoe
Sah ther Kaifer hine und here,
Uile harte zurnete er;
Er fprah: wa nu friunt unde man?
So wa ih mih uerfumet han,
Ift thaz ih leuen fcol,
Ih erhale mih is uile wol;
(*qq*) Ih ergezze fis imermere.
Taz fie thie ere.
In theme rike iht gewinnen;
Unde geuarent fie (*rr*) genozen hinnen.
Thaz will ih imer Gode clagen.
Thie krone ne fcol ih thenne niht uertragen.

TIrrih thauore trat,
Ainer ftill er bat;
Er fprah: Rolant hat mih gezogen,
Uzer fineme kunne bin ih geboren,
Ih pin fin nahefte geborene (*ss*) mah;
Pinabel fih uermezzen hat,
Er wille in there (*tt*) untriwe berethen;
Genelun hat fie thurh (*uu*) miete hinen gegeuen,
Unde hat ungetriweliche
Uerraten al thaz riche.
Unde wolte tha unteren
Thie krone mioes herren,
Unde zeftoren thie hailigen criftenhaid;
Tha fcol Got fine warhaid
Hiute hie erzaichen.
Thaz er mit lugene unde mit fmainen aithen (*xx*)
Thie untriwe hat begangeo
Er ift ueruloket unde uerbannen.
Uon kriftenlicheme rehte;
Ih wille thurh Got hiute uehten,
Unde wille mit mineme fwerte
Thie warhaid erherten
In thes hailigen kriftes namen.
Thin ubermuot fcol thir gefcathen.
Thu uerfiheft thih zo thinere fterke.
Tha bi fcule wir merken;
Dauid was uile luzel erfcaft; (*yy*)
Got felue gaf ime thie kraft,
Thaz er Golie thaz hobet abe sluoh,
Unde uore then Kunig Saule truoh;
Got hat inoh thiefeluen gewonehaid;
Iz wirthet thir hiute uel laid.
Thaz thu wither Gote hi ftaft,
Unde there warhaid uerlogeoet haft;

Ih

(*ii*) Videtur idem effe ac: hifpida, pilos erigeote; quod in iratis contingere folet. *Scherz.*
(*kk*) i. e. *In æternum narrari debet.* Scherz.
(*ll*) *Purgare.* Scherz.
(*mm*) *Excipio folum Dominum meum* fc. Imperatorem. *Scherz.*
(*nn*) *Fortitudinem fuam.* Scherz.
(*oo*) i. e. *Duello convinco illum, DEus efto teftis.* Scherz.
(*pp*) *Tacebant diu.* Scherz.
(*qq*) Stricker hoc ita exponit:
Ich wil reiben alle die
Und lon es in immermere,
Di ir trewe und ir ere
Hie behaltent gantzleich
An mir und an dem Reich.
Qui textus me movet, ut arbiter in ℣. 4421. legendum effe: *iu* pro: *icht. iu* femper deootare certiffimom eft. *Scherz.*
(*rr*) Infere: *in* illum. hoc perfuadet Stricker, qui ita loquitur:
Furent fi in alfo binnen,
Das wil ich immer Gote chlagen. Scherz.
(*ss*) *Mah*, cognatus. mag. *Scherz.*
(*tt*) Lege: *triwe*, fidelitatis. hoc & circumftantiæ docent & Stricker, qui hæc ita exprimit:
Seit er hat gefprochen,
Das er Genelun entfchuldigen welle. Scherz.
(*uu*) *Miete, mercedem*; item *munera* denotat. pofterius hoc clare apparet ex Notkero, qui Pf. XIV, 5. verba: Et munera fuper innocentem noo accepit, fic transfert: *Unde er mieta ne infieng umbe unfculdige.*
(*xx*) Meineid, perjurium.
(*yy*) *Erat ftatura parva præditus.* Scherz.

(*zz*) i. e.

Ih bin ain etheler Franke,
(zz) Githege thih mit theme Kampe,
Ih ſende thih zo there helle,
Ther guote ſente dioniſius ther muoze thih
hiute geuellen.

THeme Kaiſere gerieden ſine wiſen.
Er uortherote giſele,
(a) Uz iwereme taile;
(b) Tha loueten thie furſten algemaine;
Thrizeh there waren;
Thie ſih uore Genelune gauen,
Of Binabel (c) geuielle,
Thaz thaz gerihte uber ſie gienge,
(d) Alſo thiu phaht lerte;
Ther Kaiſer ſie thamite erete;
Er nam uon Thirrike
Thriſeh giſelen theme rike
In themeſeluen gethinge;
Thes frouten ſih thie karlinge.

BInabel was ain ſtark man,
(e) Thes ne hete nieman nehain wan,
Thaz ime Tirrih uore gehauete,
Other dehaine wile geleuete,
(f) In theme live was er krank,
Uile willihliche frumete er then kamp.
Thie furſten uon karlinge
Ucrloren al ire (g) gethinge.
Ther Kaiſer uiel ſine uenie,
Er bat alle thie menige,
Thaz ſie Got ſleheten,
Thaz er thaz rike geerete,
Thaz er ſine tugende beſcainte,
Unde thie rehten warhait unter in erzaihte.
Sam taten thie hailigen frowen
Thie maneten Got ſiner (h) tougen;
Iline ze himele ſie (i) thingeten,
Thaz Tirrih geſigete;
Wol gehalf ime thaz;
Tha wart manih ouge naz;
(k) Sie wegeten ime in allenthiluen
Mit miſſen unde mit ſalmen,
Mit menegen guoten thingen;
Uon rehte muoſe ime wol gelingen.

THer Kaiſer ſcuof zo ſinere huote
Menegen helet guoten;
Uile michel wart thaz gethrang;
Tha geloueten ſie then kamf
Zo theme braiten uelde;
Ther Kaiſer unde thie ſine helethe.
(l) Gehaueten ze ringe,
Sam taten thie Karlinge.
Ther Kaiſer hiez uore in allen ſagen:
Er ware fri other thieneſt man,
(m) Swer dehainen ſtrit huobe,
Thaz man ime then hals aue ſluoge.
Thie kemphen waren wol gare,
Uermezzenlike komen ſie thare
Uffe zwain ziren marhen;
Tho wiſte man ſie ze ſamene;
Thie grizwartel ſie maneten;
Ainander ſie anraten,
Thie ſceſte braken ſie ze ſtukke,
Thie ſcarphen ſwert ſie zuhten,
Zo there erthe ſie komen baithe,
Tha ne was manne nehainer,
Ther in then kraiz torſte komen,
Er ne hete then hals uerloren.

BInabel unde Tirrih
Mit ſwerten uerſuhten ſie ſih,
Sie zehiwen ainander thie ſcilte;
Ther Kaiſer allez zo Gote thigete.
(n) Er uorhte thes weinegen man.
Ther elliu thing wole kan
Aine geſetzen, (o)
Ther wolte iz anders ſcaffen.
Tirrih gewan aines lewen muot,
Thaz ſwert er ufhuob,
Uaſte er an in ſcrait,
Then helm er ime uerſnait.
Ia muoſe er tholen thaunder.
Aine fraiſame wnde.
(p) Tha plut ime uber thie ougen ran;
Tho ſprah ther uiandes man:
Ia, thu tiurlicher thegen,
Ih wille mih thir ergeben.
Min ſwert ſcolte nemen,
Unde wiltu Genelune (q) gewegen,

Fure

(zz) i. e. *Si te tegis*, defendis, *duello. Scherz.*

(a) Lege: *oz iewedereme* teile, ex utraque parte. Stricker dicit hac de re:
Ir ſchult geiſel oemen und geben
Von diſen chemphen baiden.
jeowederer, uterque occurrit apud Notk. Pſal. XLVIII, 11. hodie dicimus: *jedweder.* Scherz.

(b) Lege: *thaz.* verte itaque hunc verſum:
Hoc approbabant Principes unanimiter. Scherz.

(c) *Si Binabel* (in duello) *caderet*, ſuccumberet. *Scherz.*

(d) *Uti Lex doceret*, juberet. *Scherz.*

(e) i. e. *Ideo nemo credebat*,
Quod Dietericus ipſo ſuperior ſit futurus.
Aut per aliquod (adhuc) *tempus ſit victurus.*
Scherz.

(f) i. e. *Corpore erat imbecillis.*
Mythol. meus MSC. fab. 71. ỷ. 31.
Wen der krancke geſelle wurt
Des ſtarcken, er kume des enburt. Scherz.

(g) *Gethinge*, ſpem. quo ſenſu ſæpe occurrit. *Scherz.*

(h) *Tougen*, Sacramentorum. ceu ſupra monui. *Scherz.*

(i) *Thigeten*, Schilter. Sed *thingeten* pro: *orare* ſæpius apud noſtrum legitur. vid. ỷ. 2207. 4252. 4566. *Scherz.*

(k) Lege: *ſie wegeten ime*; benedicebant illi. *Scherz.*

(l) i. e. *Se transferebant ad locum pugnæ. Scherz.*

(m) *Quicunque litem, rixam ſit moturus.*

(n) i. e. *In metu erat ob parvum virum.* de v. Weineg vid. Jon. ad Willer. p. m. 72. *Scherz.*

(o) *Solus efficere.* Scherz.

(p) Lege: *thaz.* Scherz.

(q) i. e. *Favere*, gewogen ſein. *Scherz.*

(r) Lege:

Fure aigen willih thir thienen
Elliu thiu zirde,
Thie mih uon erben ankomen ist;
Unde gewinnestu uns ainen urist,
Ih werthe hi ze stede thin man.
Iz ne scol so niet gestan,
Sprah ther helet Tirrih,
Thu bist ain furste, sam ouh ih,
Kum zo mines *(r)* fuozen
Ih wille thih is alles erlazen,
(s) Ih wille thir wegen,
Thaz ih thih laze leuen;
Genelunen thu mir niemer fore ne genenne,
Wande ih iz niemer ne gehenge,
Also uerre so ih mah,
(t) Thaz er nehainen tah
Hinnefure mer ne leue;
In geriwet hiute Marsilien geue.

THo sprah Binabel:
Thurh Genelune kom ih here,
Ne mah ih ime niwet gethingen, *(u)*
So willih hi fore thir geligen;
Ne mah iz niwet bezzere werthen,
Ih wille thurh in ersterben.
Thar in gegene *(x)* warne thu thih,
Sprah ther helet Tirrih,
Thu leuest unlange
Ther tivfel hat thih beuangen,
Er ne wile thih niet lazen;
Mit anderen thinen genozen
Furt er thih zo there helle,
There untriwe bistu geselle.
Thie tiuren uolkthegene
Sprungen wither zesamene;
Sie uvhten mit grimme,
Thie uesten stalringe,
Ne mohten niet thauore gestan,
Ire slege waren fraisam.

Tirrih ther thegen
Uerwndete in auer thurh then helm;
Wie fro ther Kaiser thes was,
Umbewarf er thaz sahs.
Then hals er ime abesluoh.
Thaz houuet er uf huob;
Er stah iz an ain sper;
Uf sin marh gesaz er,
Er forte iz wither uffe then hof;
Tha wart michel frothe unde lof.
(y) Sie lutten unde sungen;
Uon aller slahre zungen
Loueten sie Got alsus.
Sie huoben Te Deum laudamus. *(z)*

THer Kaiser saz an thaz gerihte;
Tho ertaileten ime thie *(aa)* senetplihten,
Thaz riche scolte werthen gerainet
Sie heten sih seluen uertailer,
Alle thie there untriwen gesellen waren
Unde sih uore Genelune gaben;
Thie fursten spraken mit aineme munde,
Alde unde iunge;
O wol! thu hailiger Kaiser,
Rihte then armen vaisen.
Zo thir ruofent thie kint,
There uatere uerraten sint,
Sines kunnes ne scol nihr mere
Wahsen in there erthe;
Thie gisele hiez er uzfuoren,
Thie houuete sie in abesluogen;
Genelunen sie bunden
Mit fuozen unde mit handen
Wilden rossen zo then *(bb)* zagelen,
Thurh thorne unde thurh hagene,
An theme buke unde an theme rukke
Brachen sie in ze stukken;
So wart thiu untriwe gescendet;
Thamite sih thaz liet uerendet.

(r) Lege: *minen fuozen*. Scherz.

(s) i. e. *Volo tibi ita favere*. Scherz.

(t) Stricker reddit:
Das er nimmer ein tac
Vurbas lenger gelebe
In gerewet noch heut Marsiliet gebe, Scherz.

(u) Forte, *getbigen*, exorare, *Schilter*. Verto fine correctione:
Si non possum ipsi (in ejus favorem) *pacisci*. *Scherz*.

(x) i. e. *Prospice tibi*, curam animæ age. *Scherz*.

(y) *Sonum edebant*. Notk. Psal. LV, 2. τὸ vox reddit per: *luta*. Scherz.

(z) Hymnum Ambrosianum, quem à primis Latini textus verbis: *Te Deum Laudamus* appellant Christiani, Majoribus Nostris in magna fuisse veneratione vel Theotisca illa ejusdem versio docere potest, quam Celeb. Eccardus, Fruditionis summæ Vir, Helmstadii 1713. 4. cum notis eximiis edidit. *Scherz*.

(aa) *Senetplibten*, qui Synodum, conventum, curabant, membra conventus; est à *Send* quod *Synodum*, conventum denotat, & *pflegen*, curare, administrare. Belgis: *Seynde*, *senne*, *send*, *seend*, *sinde*, *seyne*, Synodum denotat. ceu docet Kilian in Etymol. qui etiam notat *seynd-schepen*, *sind-schepen* idem esse ac: Syndicus, defensor juris publici, Civium Advocatus & defensor. *Scherz*.

(bb) *Zagelen*, caudas. *Scherz*.

SOLI DEO GLORIA.

ΕΠΙΝΙΚΙΟΝ
Rhythmo Teutonico

Ludovico Regi

acclamatum,

Cum Nortmannos

An. DCCC LXXXIII.

viciſſet.

Ex Codice Manuſcripto Monaſterii Elnonenſis ſive S. Amandi in Belgio,

per

DOMNUM JOHANNEM MABILLON,

Presbyterum ac Monachum Ordinis S. Benedicti è Congregatione S. Mauri deſcriptum,

Interpretatione Latinâ & commentatione Hiſtoricâ

illuſtravit

JO. SCHILTER.

Editio Secunda

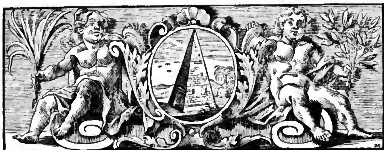
additis ex avtographo B. Schilteri nonnullis Auctior & emendatior, notis textui ſubjectis.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

MDCC XXVII.

R. P.
DOMNO JO. MABILLON
S. P. D.
JO. SCHILTER.

Riennium eſt, aut quod excurrit, Vir celeberrime, quod è Galliis redux Dom. d'Eyben, Conſiliarius nunc Ducis Luneburgenſis, inter alias Galliarum gratias, etiam à Tua humanitate ſe obtinuiſſe prædicavit inſigne monumentum antiquitatis Teutonicæ, deſcriptum Rhythmum de Ludovico R. Ludovici filio: id quod avidè ipſe arripui, deſcripſi unà cum ſubjecto interpretamento ſummario latino, & hactenus per horas ſuccifivas, inter alias varii generis tum hujus ſtudii, tum forenſes occupationes conſideravi, donec nuper tandem neſcio quo animi inſtinctu, feriò id agreſſus, & verborum interpretationem curatiùs inquiſivi, & hiſtoriam Francicam contuli; ubi cum aliquantum diſſentire ab dicto interpretamento cogerer, commentationes conjeci in chartam, & Schmidio meo apud Vos ea de re ſcripſi, qui cum ſemel atque iterum ſignificarit, Vobis haud ingratam fore mearum rerum communicationem, nolui eam differre, imprimis cum non ſim certus, num ego vel is à quo copiam ſumſi, accuratè per omnia deſcripſerimus: unde neceſſe ratus ſum, ut Vobis, Vir Clariſſime, ante omnia ſub cenſuram mitteretur, ut cum Originali, ſi fortè ad manus, vel ſaltem cum Veſtra deſcriptione adhuc ſemel conferretur, & ſi non grave fuerit, de αὐθεντίᾳ MSti aliquid peculiare moneretur. Neque enim diffiteor, me putare, pauca quædam vitio ſcripta eſſe, quæ ſuo loco notavi, & in quibus reviſio quid additura eſt. Suſpicio quo-

que & Dn. Obrechto & mihi ſuborta de genuitate primæ ſtrophæ, tum quod vocabula paulò recentiora videantur quàm in ſequentibus, quæ vetuſtius ſeculum redolent, tum etiam ob ſcripturam nominis *Hludowicus* variantem. Sed & alia vocabula cum adſpiratione ſcribuntur hîc, ut *ibm*, *ſebr*, &c. quæ Otfridô, Willeramo & aliis tum ſine ea veniunt. v. 35. etiam mutilatus videtur, ſi ad rhythmum & cantum referatur, quod tum utique conſuetum fuiſſe conſtat, & vel Otfridus in præfatione teſtatur. Genus metri quodammodo ad Glyconicum accedit, ſed liberum tamen & homoeoteleutum, ut Otfridi, & Willerami, coæva carmina: ineſt tamen aliquis numerus poëticus, etſi incertus & vagus. Sed & ſtylus ſtrictior, quàm in proſa cernitur. Obtinui præterito anno operâ Schmidii noſtri à perilluſtri Domino Sparwenfeldio Barone Suecico, Sæmundi Poëtæ Suecici vetuſtiſſimi carmina MSS. in quibus & numerus & ſtylus quoque hujusmodi, ſed ſine rhythmo. Atque certè hoc genus carminis ſine homoeoteleuto vetuſtius mihi videtur, atque Hebræis quoque & ipſi Jobo uſurpatum. Adjicio quoque antiquum aliquod ſcripturæ genus lapidi inciſæ, ſupra januam templi in Villa Thuringiæ in Comitatu Glichenſi vetuſtiſſimo, quo loco etiam S. Bonifacius ſæpe verſatus; locus is hodie dotalis factus Academiæ Jenenſis. Videor mihi veſtigia quædam de Ludoviciana diviſione regni inibi deprehendiſſe, ſed necdum ſatis mihi facere poſſum: non ſunt literæ ſingulares, aliàs enim alphabetum foret ad centum literas: unde nec inter ſecreta Caroli M. alphabeta referri poterit hæc ſcriptura, de quibus mentionem ex Otfridi Grammaticis fecit Trithemius in Polygraph. lib. ult. p. m. 589. niſi præter alphabeta & alios characteres invenerit Carolus ſiglis ſimiles, quales hîc obſervare videor mihi, atque idem Trithemius in repetita editione MS. quam Lambecius l. 2. Bibl. c. 5. p. 463. laudat, ait: Otfridum & alios quosdam characteres interſeruiſſe, quibus Carolum in arcanis uſum fuiſſe idem dixerit. Sed quàm malè actum cum antiquitate noſtræ gentis, quod nec Caroli nec Otfridi inſtitutiones Grammaticæ, in tanta chartæ vilitate & inventa arte Typographica, poſteris ſervatæ. Anne quæſo in Veſtri S. Ordinis Archivis, quibus ille πολλῶν ἀντάξιος ἄλλων, illa fragmenra Caroli & Otfridi, itemque Keronis integra translatio Regularum Veſtrarum, reperitur. quàm malè meruit de republ. literaria & lingua imprimis Alemannica Goldaſtus, qui maluit iſtud tale quale Gloſſarium conficere, quàm integrum textum imprimi facere. Tu verò Vir perreverende & Clariſſime vale & cenſuram adhibe rigoroſam, quæ balſamum erit capiti meo. Dab. Argentorati, 9. Mart. M DC XCII.

R. P. Do-

R. P.

Domno Jo. Mabillon

Viro Clar.

S. P D.

Jo. Schilter.

NOn dubito Vos meas una cum interpretatione Rhythmi Ludoviciani per Dn. Smidium nuper accepiſſe, ex quo limam Veſtram atque cenſuram lubens præſtolor. Interea quum exhibitor harum, ex Scholis noſtris egreſſus, doctrinâ, ſtudio antiquitatis, & modeſtiâ ſe omnibus commendans, Cos. Wenkeri filius, ad Vos excurrens, à me commendatitias peteret, nefas duxi eas ad TE cumprimis denegare: præſertim quum inſuper hoc argumentum ſuperiori commentatiunculæ adjiciendum ratus, nimirum an ex idiomate linguæ conficiatur, non intelligi ibi Regem Franciæ Occidentalis, ſed Orientalis; ſi enim Regi Fr. Occid. carmen hoc fuiſſet decantatum oblatumve, non in iſta lingua Francica Orientali, ſed in lingua Provinciali ſive Franciæ Occidentalis jam tum propria fuiſſet confectum, quippe quæ jam tum vigebat non tantum in Aula Regia, ſed etiam in communi, uti vel ex formulis fœderis & juramenti inter Ludovicum I. Regem Franciæ Orientalis & Carolum fratrem R. Fr. Occid. patet, tum Reges tum ſubditos diverſis linguis uſos. Sed de hoc judices. Vale & fave. Dab. raptim XIV. Cal. Maj. MDCXCII.

Clariſſime & Eruditiſſime Domine,

PUdet me quod tam diu reſponſum diſtulerim ad id quod de rythmo Germanico jam pridem ſciſcitatus es. In cauſa fuit, non certe incuria mea, ſed indiligentia eorum, quibus curam conſulendi autographi commiſeram. Id vero rejiciunt in confuſionem librorum ſuorum, qui in acervum congeſti ſunt, ob violatum ex nupero terræ motu fornicem ſuæ Bibliothecæ. Revolvit tandem codices omnes, uti aſſerit, Bibliothecæ cuſtos, nec invenit quod quærebamus. Litteras ejus rei indices oſtendi Domino Smithe aliiſque amicis tuis qui in hac urbe verſantur, eas ad te miſſurus, ſi tanti eſſet, ad liberandam fidem meam. Rem iterum commendavi uni ex noſtris, qui ante paucos dies Inſulas profectus eſt. Si quid proficiet, faciam te quam primum certiorem. Ceterum gratias Tibi Clariſſime Domine, ago quam maximas, tum ob præclara benevolentiæ tuæ teſtimonia, quibus me non ſemel honoraſti, tum ob tranſmiſſos ad me libellos tuos, in quibus eruditionem tuam ea qua par eſt reverentia ſuſpicio. Utinam medius ille paries, qui nos religionis intervallo ſeparat, dejectus eſſet ut in unum Chriſti corpus coaleſceremus! Faxit Deus ut tandem aliquando votum hac de te meum ſuccedat. De litteratis noſtris non eſt quod

 ad te

ad te ſcribam, cum habeas in hac urbe adoleſcentes gnavos & bene morigeratos, qui te de omnibus moneant. Tantum vale & ſtudiis noſtris favere perge. Luteciæ Paris. Idib. Julii 1693.

Clariſſime Domine,

Tui Studioſiſſimus

Fr. Joh. Mabillon. M. B.

---

a Tournay, le 9. Mars, 1693.

Mon Reverend Pere,

Estant allé ces jours paſſez à St. Amand, j'y ay executé les ordres dont il Vous a plus m' honorer. Le Bibliothecaire me dit, qu'une voute de la Bibliotheque qui eſtoit tombée lors du dernier tremblement de terre, & qui n'eſtoit point encore tout à fait reparée, l'avoit mis dans un grand deſordre, que cependant il feroit ſes diligences pour trouver le manuſcrit auquel ſe devoit faire la collation que Vous ſouhaitez. Depuis il m'a renuoié Votre copie ſans collation, me mandant qui il n'avoit pu trouver le Manuſcrit. je ne vous renuoie pas cette copie, dans le deſſein de prier le dit Bibliothecaire de faire de nouvelles recherches & de ſatisfaire s'il ſe peut à vos ſouhaits. Si cependant vous trouvez bon de la retirer, obligez moy de me le faire ſçavoir & au ſurplus d'eſtre bien perſuadé qu'on ne peut eſtre avec plus d'eſtime & de veneration que je ſuis

Mon Reverend Pere,

Voſtre tres-humble & tres-obeiſſant ſerviteur

D. R. De Los.

RHYTH-

RHYTHMUS ANTIQVVS
LUDOVICO
REGI FRANCORVM
VICTORI NORTMANNORVM
ACCLAMATUS.

E*inen kuning uueiz ich,*
heisset herr Ludvvig,

R*egem novi,*
vocatur Dominus LUDOVICUS,

COMMENTATIO.

Mos Gentium res gestas carminibus complecti.

OMnibus gentibus, imprimis quoque Teutonicis & Celticis semper in usu fuit, rerum gestarum memorias carminibus celebrare & posteris relinquere. Quem morem ex Oriente Celtas transportasse, Gomeri quippe posteros, probabile est. Idem enim Orientalibus populis in usu. Celebre est Epinikion Mosaicum extincto Pharaone, *Exod. XV.* Antiquius illo idem Moses *Num. XXI. 27.* refert ex Annalibus Amorhæorum, quum Sehon, Rex Amorhæorum contra Regem Moab victoria potitus fuisset; ait: *Idcirco dicitur in proverbio.* i. e. carmine vulgari, Epinikio:

Venite in Hesebon:
Ædificetur & construatur civitas Sebon.
Ignis egressus est de Hesebon,
Flamma de opide Sebon:
Et devoravit Ar Moabitarum & habitatores excelsorum Arnon:
Væ tibi Moab,
Peristi popule Chamos.
Dedit filios suos in fugam:
Et filias in captivitatem Regi Amorrhæorum, Sebon.
Jugum eorum disperiit ab Hesebon usque Diben.
Lassi pervenerunt in Nophe & usque Medaba.

Celtarum quoque.

Teutones quod attinet, nota sunt Corn. Taciti *de Mor. Germ. c. 3.* & Cluverii congesta *L. I. Germ. Antiq. c. LI.* Jornandes *de reb. Getic. c. V. Gothorum studium fuit primum, inter alias gentes vicinas arcus intendere nervis, —— Ante quod etiam cantu Majorum facta modulationibus citharisque canebant, Ethespamaræ, Hanalæ, Fridigerni, Widiculæ, & aliorum, quorum in hac gente magna opinio est, quales vix Heroas fuisse, miranda jactat antiquitas.* Atque ista vetusta Celtarum carmina in scripturam utique redacta, recte arguit Kriegsmann. *Conject.* de *Germ. Gent. Orig. c. VI.* H. Conringius quidem *de Antiq. Stat. Helmst. p. 2.* ait: *Veterum fabularum indubie magna olim copia, quoniam carmina pro annalibus tum fuerunt.* Et *p. 18.* paulo vehementius invehit: *Quoniam gentium illarum antiqua omnes narrationes nituntur fide priscorum carminum, fuerintque præter carmina & paucas rupium inscriptiones non alia populorum illorum quondam historica monumenta, idque more communi omnium olim Germanorum, quod ex Tacito notum est, non magis tuto illis credas, quam Græcorum Latinorumque Poëtarum fabulis: quæ ubivis gentium fuit semper carminum illaudabilis licentia.* Verum enim vero quod pace beatorum Manium dixerim, discrimen magnum arbitror esse inter fabulas Græcorum Latinorumque Poëtarum, & inter Carmina Bardorum Celticorum, quod in Præfatione ad Otfridi Volumen Evangelicorum deductum: & ad Poëma vetus Germanicum de bello Caroli M. contra Saracenos in Hispania pluribus, DEO volente, exponetur. *

Fides carmin.

[* *Hoc utinam effecisset Schilterus. Verum nihil istiusmodi extat neque in Præfatione illius ad Otfridum: neque ad Carmen de Bello Caroli M. Hispanico. Nimirum conceperat animo opus affectum, Vir optimus (ut complures alii eruditorum) quod effectui morte præventus dare non potuit.*]

Ludovici duo rum.

Certe de hujus nostri Epinikii fide dubitatio nulla superest: nisi utri Ludovico Regi, Franciæ Orientalis, an Occidentalis sit assignandum? Dubium aggravat, quod quum Normanni prædatores ad Scaldim stragem passi fuerint post Caroli Calvi tempora, duo Reges vixerint Ludovici, & in Gallia sive Francis Occidentali, & in Germania sive Francia Orientali, ut tum vocata. Atque uterque victoriam contra Normannos obtinuit: Sed & uterque fratres habuit & Carolomannum, cujus hic fit mentio, & Carolum. Continuator anonymus Bedæ Lib. 2. Hist. Anglic. cap. 1. de Carolo Calvo: *cui successit in regno filius ejus Ludovicus. Deinde anno regni sui secundo necdum expleto, idem Ludovicus obiit in Compendio palatio VI. Idus Aprilis Indict. XII. A. D. DCCC LXXIX. Deinde filii ejus Ludovicus & Karlomannus regnum ejus inter se dispertiunt. Prædictus vero Rex Ludovicus in pago Viminaco cum Normannis bellum gerens, triumphum adeptus est, & non multo post obiit, pr. Nonas Aug. A. D. DCCC LXXXIII. Indict. XV.* Annales Fuldenses: *Inde transiens* (Ludovicus II. Germanicus) *omne tempus æstivum in Beiaria moratus est. Nepos vero illius* (Ludov. Gallicus) *cum Nordmannis dimicans, nobiliter triumphavit. Nam novem millia equitum ex eis occidisse perhibetur.* Regino pag. 60. scribit: *A. D. Incarnat. DCCC LXXXIII. Ludovicus frater Carolomanni moritur apud S. Dionysium, ibique honorabiliter tumulatur, quem omnes Galliarum populi nimio planctu lamentati sunt. Fuit enim virtutis maximæ, regnumque sibi subditum a paganorum infestatione potenter viriliterque defendit. Inter cætera quæ strenue gessit, illud præcipue prælium commendatur, quod adversum Nortmannos in loco qui vocatur SODALCVRCH, summis viribus exercuit, in quo certamine,*

Franciens Ludovici Balbi fil.

mine, ut ferunt, plusquam octo millia hominum gladio prostravit.

Contra ea ex Aimoini relatione apparet, Ludovicum Galliæ nullum egisse triumphum ex Nortmannis, sed fugam apprehendisse, sic ait: *De quibus non modicam partem occisis, cæterisque fugatis, & ipse Ludovicus una cum suis retrorsum, nemine hostium persequente, fugam arripuit, divino manifestante judicio: quia quod in Nortmannos fuerat actum, non humana, sed divina virtute patratum extiterit.* Atque sunt, qui ajunt Ludovi-
& Germ. Ludov. II. cum Germanicum regnum etiam Galliæ suscepisse, & tum de Nortmannis triumphasse.
Qu. Gobelinus Persona Cosmodrom. Æt. VI. cap. XLIII. *Ludevvicus Rex filius Lodevvici R. Teutoniæ, ad Gallias se transfert, & ibi honorifice in Regem susceptus est.* Id quod Calvisius non de regno
Rat. I. pro Lud. German. ipso, sed de tutela accipit ad Ann. 880. ait: *Ludovicus II. Germaniæ Rex in Galliam profectus, filios Ludovici Balbi in tutelam accipit, idem Martio Normannos ad Scaldam fluvium vicit, quinque millibus occisis, in quo tamen filius Hugo cecidit. Inde pupillis suis Galliam divisit, & Ludovicus quidem natu major Franciam & Neustriam accepit, Carolomannus vero natu minor, Burgundiam & Aquitaniam. Aimoin.* Ego
Resp. vero nihil tale quidem ex Aimoino colligere potui, sed hoc quidem, quod conspiratio fuerit Goslini Abbatis & complicum contra Ludovici Balbi filios in Gallia, & is concitaverit Ludovicum Germanicum ut in Franciam Occidentalem veniret: quam conspirationem eluserint Galtherus Episcopus Aurelianensis & socii, offerentes Ludovico Germanico partem regni Lotharingici, qua accepta illu in regnum suum abiret, & Galliam seu Franciam Occidentalem Ludovicum Gallicum cum fratre secure possidere consentiret. Ludovicus itaque Germanicus cum suis acceptam habens oblationem, cum dedecore Goslinum & Conradum ac complices rejecit, & accepta regni parte sibi oblata, rediit ad palatium suum Franconofurt, A. 880. Aimoinus Lib. V. cap. XXXIX. & cap. seq. ubi & de altera Goslini conspiratione & *pactis tamen amicitis* (nulla tutelarum mentio) cum filiis Ludovici Regis Franciæ Occiduæ & secuta divisione Regni Franciæ illius, eaque sine auctoritate Ludovici Germanici, sed *sicut Fideles illorum* fratrum *invenerunt.*

2. Rat. Atque movetur & hoc: si Regi Galliæ hoc carmen fuisset dicatum, non in lingua Teutonica, sed Provinciali fuisset compositum, hæc enim tum viguit in aula Franciæ Occiduæ, uti vel ex formulis fœderis & pacti divisorii inter Ludovicum I. & Carolum Calvum patet. Et confer si placet *Morhovium P. 2. de Ling. German. c. 1.* Facit quod habet Jac. Regiovillanus *Chron. Lat. MS. fol. 67.* de Rege Dagoberto jamtum loquens: *Illi* (venatores Regis Novientum spoliantes) *ut Gallorum mos est, Theutonicam linguam subsannantes, cum derisione eos* (Monachoa Teutonicos) *de conspectu suo abegerunt, at illi Ecclesiam suam ingressi repulsam suam Domino & B. Petro commendabant.* Denique Flandriam,
3. in qua Scaldis fluvius & hoc prælium patratum sit, jam tum sub Carolo Calvo a regno Franciæ Occid. recessisse auctor est Mart. Polonus & idem Regiovillanus in Chron. German. c. 2. §. 149.

Resp. At vero linguam Germanicam in Galliis illo ævo haud neglectam fuisse, testis est Servatus Lupus, Abbas Ferrariensis Epist. XCI. qua ad Marcvvardum Abbatem Prumiensem scricit: *Filium Guagonis nepotem meum, vestrumque propinquum, & cum eo duos alios puerulos nobiles, & quandoque, si Deus vult, nostro monasterio suo servitio profuturos, propter GERMANICÆ linguæ nanciscendam scientiam vestra Sanctitati mittere cupio, qui tres duobus tantum modo pædagogis contenti sunt.* Quid? quod Rhythmici versus tum temporis nondum in lingua provinciali sive Francica Romana, sed in Teutonica & Francica genuina extiterint, qua de re H. Valesius *in Valesian. pag. 124.* ita: *Rhythmici versus sub Willelmo VIII. Duce Aquitaniæ & Comite Pictaviensi, qualium meminit Ordericus ult. cœpere usurpari in vulgaribus carminibus circa annum 1100. Inter Poetas Provinciales vulgo dictos, leguntur carmina Willelmi hujus rhythmica, ad canendum composita, de itinere Hierosolymitano. Alterum amatorium, quod est initium & origo nostræ vulgaris Poëseos, & nostra etiam lingua vulgaris, qua nunc utimur.* Scilicet duplex est lingua Provincialis, vetus & hodierna. Et pag. 194. *Lingua Francica, qua hodie utimur, ex lingua Latina seu Romana corrupta originem habet, ut Italica & Hispanica, admistis compluribus verbis Francicis seu Germanicis, & aliquot etiam Gallicis veterum incolarum. Rustica Romana lingua vocatur in Concilio Turon. III. ann. 813. quod Galli, Romani vulgo dicti, ea uterentur atque etiam plerique Franci Neustrasii, maxime autem Aquitani & Narbonenses. Ejus linguæ rustica Rom. primitias habemus & notabile exemplum apud Nithard. Lib. 3. in sacramento Ludovici R. Germaniæ, in fœdere illo Ludovici & Caroli Regum, & sacramento populi. Poetas quidem vulgares, qui rustica Rom. lingua sua opera & carmina composuerint, nullos ante annum 1150. habemus, ex Falceto : alibi dicit circa annum 1100. cœpisse florere. Chartas seu literas Praceptave & diplomata Regum & alia ea lingua nulla fere reperias ac unsquam ante annum 1220. a quo tempore plurima extant. Antonius Oiselius tamen chartam profert Ludovici Crassi R. Franc. datam an. 1122. lingua vulgari facile intelligibili, nisi tamen e latino sermone translata etiam post & in Francicam linguam. Et extant leges a Willelmo Normanno Rege Anglorum lingua nostra Anglis lata. Obiit autem is anno 1087. ita ut ante annos DC. ea lingua Rustica Romana, quæ nostra est, in usu jam fuisse videatur.* conf. p. 220. & T. 1. Histor. Franc. p. 289. sq. & Notit. Galliæ verb. Francia, p. 203. Ex his apparet & linguæ Teutonicæ majorem splendorem fuisse, & usum quoque in Francia Occidua tum temporis, quam vulgo putamus. At neque Flandriam recessisse dicunt auctores à regno Caroli Calvi, sed in dignitatem Comitatus fuisse erectam, quum hactenus non a Comite proprio, sed a Forestariis Regia gubernata. Imo vero locus quo hæc victoria obtenta, nondum certus est, de quo mox videbimus.

Plane an dicendum utriusque Ludovici hic 4.
fieri mentionem, primo quidem Ludovici Gallici, & fratris Carolomanni, & quomodo hi Patre suo orbati, & divisio tandem provinciarum facta, atque e Normannis infestati fuerint. Deinde vero Ludovici Germanici, auxiliatoris & victoris, divinitus excitati; hinc videtur, quod Poëta noster priorem constituit in Franken, sede sua, Francia Occidua: posteriorem vero ait profectum esse in Franciam contra Normannos v. 11. & 55. At is Ludovicus, qui in Francia sedem suam habet, non est idem, qui in Franciam ut auxiliator tum venit. Verum enim vero nec hoc persuadet: Francia enim duplici ratione dicitur,
primo Francia propria, h. e. antiqua sedes Fran- Resp.
corum Rhenum transeuntium, quod Wendelinus solide evicit, de natali solo Legis Salicæ, i. e. non antiqua illa simpliciter trans Rhenum, sed prima cis Rhenum transitum. Etsi alias a Wendelino in multis dissentiamus. Huic deinde tota Gallia fuit adjecta, atque sic Francia in Occidentalem & Orientalem atque Austrasiam fuit partita. Recte itaque dici potest Ludovicus Rex Galliæ in Francia sedem habuisse, & in Franciam propriam contra Normannos expeditionem suscepisse. Propriam dico sive *secundam* vel Minorem ut Wendelinus appellat, in Charta Geographica & *conf. cap. VIII. de Nat. Leg. Salic.* Præterquam quod & tota contextus [illegible] id ostendit, de uno & eodem Ludovico Francico sermonem esse, qui modo diviserat cum Carolomanno regnum paternum.

Atque hoc certius fundamentum arbitror [illegible] pro Francico Occid.
esse, de tempore & loco hujus victoriæ judicandi, Divisionem scilicet regni Galliæ inter fratres. Hanc enim præcessisse ante prælium istud, Poeta ipse aperit v. 13. & 17. Partitio porro regni facta nondum erat, quum Ludovicus Germanicus Mosam transgressus Lotharingiam acciperet a Ludovico & fratre, quod A. C. 879. factum Regino testatur, quo ipso anno etiam prælium Ludovici Germanici cum Normannis contigit, eodem teste. Igitur non potest hic Ludovicus

Der gerne Gott dienet,		Qui lubens DEO servit,
vveil er ihms lohnet.		quippe qui eum præmiis afficit.
Kind vvart er vaterlos,	5.	Minorennis orbabatur patre,
dess vvarth ihme sehr bos.		id quod ipsi erat valde noxium.

Holoda

Germanicus intelligi. Neque ad Scaldim illud fectum, sed ut idem refert, juxta Carbonariam in loco qui vocatur Thimnin, & ubi Ludovici filius neturalis Hugo interfectus. Qui locus Thimnin an idem qui in supplemento Annalium Francorum e Pithæo editorum MS. a P. Lambecio *L. 2. Bibl. Cæsar. p. 352.* exhibito KINNIN vocatur? *Comitatus & beneficia, quæ Rerich Nerdmannus, Francorum Regibus fidelis, in Kinnin tenuerat, eidem hosti,* Gotfrido Normanno, *suisque hominibus ad inhabitandum delegavit* Imp. Carolus Crassus. Sed non videtur, quia Gothefridus non tractum ad Carbonariam obtinuit, sed insulam Batuam, & in ea speciatim *Chinheym* corrupte *Kinnim*, ut eam exprimit Regino ad A. C. 884. *conf. H. Jun. Batav. pag. 49.* An idem quod *Fort de Schin* eppellat Carte de l'Ancien Royaume d'Austrasie An. 1642. Parisiis auspicio Cauterelli Fabri edita? Hodie *Schenkenschanz?* Sed hæc obiter. Sequuta an. 882. mors hujus Ludovici Germanici, quum Normanni Arduennam percurrentes omnem in circuitu regionem depopulati sunt, eodem teste. Interim partitio regni facta, teste supra laudato Aimoino, intervenientibus fidelibus Regni. Anno demum sequente an. 883. congressus Ludovicus Gallicus, ut supra vidimus, cum Normannis hactenus victoribus, & stragem hanc victoriosam illis intulit, in loco qui vocatus tunc *Sodalcurch*, ut apud Reginonem legitur, quod est Teutonicum seu Francicum vocabulum, compositum ex *Sedal*, sedes, cathedra, & *Kirch*, Ecclesie, quasi dicas Ecclesia cathedralis seu episcopalis. Locus is in pago Viminaco situs fuit, teste continuatore Bedæ. Nescio an idem sit cum pago *Vimnau*, cujus mentio fit in Caroli M. Præcepto quo varie Monasterii Dionysiani bona sub Pippino Rege recupereta, eidem Monasterio confirmet, exhibente Domn. Mabillon. *Lib. VI. de Re Diplom. L. p. 498.* verba præcepti sunt: *Similiter in pago Tellau Similiter in pago Vimmau loca cognominantes Marca, Malcha, Malchis, & Avisinas, Rodeno &c. similiter in page Parisiage Tabernas.* Similis appelletio est Sedeleuci apud Ammian. Marcellin. hodie *Saulien* quatuor horarum itinere eb Augustoduno, *St. Baluz. ad Lup. Epist. LXXX.* Paulo post obiit & hic Ludovicus Gallicus, ut ex eod. Bedæ continuatore jam demonstratum.

Authent. His ita constitutis eggredimur interpretationem textus, quem repræsentavimus, sicuti bona fide descriptus & à manu Generosi Domini de Eyben, Serenissimo Duci Luneburgensi & Brunovicensi a Consiliis Petroni nostri honoratissimi, mihi communicatus, qui ipse hujus antiquitatis describendæ copiam e Perquam Reverendo, Domn. Jo. MABILLON Parisiis ipsi factam mihi deprædicabat. A quo equidem pro Viri humanitate collationem cum authographo in Monasterio S. Amandi reperto facile impetrassem, nisi terræ motu superioribus annis ibi Bibliothece Monasterii damnum grave passe fuisset, ut ex literis adjectis patet.

Ludv. Prima Strophe suspecta alicui videri possit, & nescio quî recentior reliquis, quum nec nomen Regis *Ludvvig* cum adspiratione scribatur, ut in sequentibus; Et certum est, durius pronuncietum fuisse, & scriptum etiam *Chlodoveus* & Chlodovechus, teste *H. Junio in Batav. c. 9. pag. 167.* adeo ut credi possit, carmen hoc capite truncetum a veteri descriptore & conservetore fuisse repertum, atque vel ab ipso vel e recentiore aliud eppositum fuisse. Sed nihil definio: præsertim quum & Otfridus Monachus Weissenburgensis, qui etiam illis temporibus scripsit & volumen Evangeliorum rhythmo Germanico comprehensum Ludovico I. Regi Germanorum dedicavit, itidem absque adspiratione Ludovici nomen expresserit.

v. 4. *Weil er ihms lohnet.*
Quia mercedem ei tribuit.

Alludere Poëta videtur ed id quod dixit Deus ed Abrahamum: *Ego protector tuus sum, & merces tua magna nimis.* Gen. XV. Et quod Siracides in fine libri: *Operamini opus vestrum ante tempus, & dabit vobis mercedem vestram in tempore suo.*

v. 5. *Kind uuarth er vaterlos.* Vocabulum *Kind* non tantum infantem, puerum aut adolescentem notat Alemannis, sed & majorennem & quatenus præsertim ed patrem refertur, filium & liberos. Otfrid. L. 4. c. VI, 36. Kind

Sinemo lieben manne
themo einigen kinde

confer eundem Lib. III. c. XX. 163. utraque significatio hic locum suo modo habet. Ludovicus enim Rex Franciæ Occidentalis filius Ludovici Balbi natus ex Ansgerda, adolescens adhuc erat quum patre orbaretur. Annales Fuldenses: *Ludovicus Balbus ingravescente infirmitate filium cognominem bajulationi* (educationi) *Bernhardi Comitis Arvernici specialiter commisit, & sentiens se ab infirmitate liberari non posse, per Odonem Episcopum & Albuinum Comitem, Coronam & Spatham ac reliquum regium apparatum filio suo Ludovico misit: mandans illis qui cum eo erant, ut eum in Regem sacrari ac coronari facerent. Ipse IV. Id. April. die Parasceve obiit.* Audiamus & Reginonem: A. D. I. DCCC LXXVIII. *Ludovicus rex filius Caroli Calvi, qui Balbus appellabatur, eo quod impeditioris & tardioris esset eloquii —— Habuit, cum adhuc juvenilis ætatis flore polleret, quandam puellam nobilem nomine Ansgard, sibi conjugii fœdere copulatam, ex qua duos liberos suscepit elegantis formæ ac ingentis animi virtute præstantes: horum unus Ludovicus, alter Carolomannus vocabatur. Sed quia hanc sine Genitoris conscientia & voluntatis consensu suis amplexibus sociaverat, ab ipso patre ei postmodum interdicta, & interposito jurisjurandi sacramento, ab ejus consortio in perpetuum separata. Tradita est autem eidem ab eodem patre Adelheidis in matrimonium; quam gravidam ex se reliquit idem Rex, cum obiret: quæ tempore pariendi expleto, enixa est puerum, cui nomen avi imposuit, eumque Carolum vocitari fecit. A. D. I. DCCC. LXXIX. BOSO audita morte Ludovici, à Provincia egreditur, totamque Burgundiam occupare nititur. Denique nonnullos Episcopos partim minis, partim suasionibus, in societatis fœdera colligit, & Lugdunum ingressus ab Aureliano ejusdem urbis metropolitano, & aliis Pontificibus in Regem super præfatum Burgundiæ regnum inungitur: pro nihilo ducens ADOLESCENTES filios Ludovici, & velut degeneres despiciens, eo quod jussu Caroli eorum genitrix spreta atque repudiata fuerit. Quæ res obtulit illi magis continuum tam odium ac periculorum dispendium, quam gloriæ & dignitatis emolumentum. Siquidem jam dicti adolescentes Ludovicus & Carolomannus, industria ac studio Hugonis abbatis & aliorum Procerum in regnum sublimati, & eundem Bosonem diebus vitæ suæ omni instantia sunt persecuti.* Atque ad hunc Bosonem alludere mihi Poëta noster videtur quando porro canit: Boso.

Ludovici ætas.

v. 6. *Dess vvarth ihm sehr BOS.*

Huic Bosoni Carolus Calvus in matrimonium dederat Hirmingardem filiam Ludovici Imp. & Germanichildis reginæ, & Provinciam gubernandam, coronaque in vertice capitis imposita REGEM appellari jusserat, ut more priscorum Impp. regibus videretur dominari, referente eodem Reginone ad A. C. 877.

v. 7. *Ho-*

Holoda 'nan Truhtin,	Suscepit ipsum DOMINVS,
Magaczogo vvarth her sin.	ductor fiebat ipsius.
Gab her imo Dugidi,	Dedit ei Heroës,
Fronisc githigini,	Illustres comites,
Stuel	Sedem

v. 7. *Holoda 'nan Druhtin.*

Sic enim lectio constituenda pro *nam thrutin.* Nam
Druhtin. *Thruhtin* vel *Druhtin* Celtis, & inde oriundis Francis, Alemannis, Belgis, DOMINVM DEVM denotat. Sicut & Sueo Gothis *Drotten* Dominus DEUS est in Sæmundi carmine Solari & alias frequens. Porro
'nan *'nan* sæpissime etiam occurrit apud Otfridum, contractum per aphæresin ex *inan*, ipsum, hodie scribitur *ihn.* Verbum *holoda* hodie efferimus *holte.*
holen *Holon*, *holen* est accersere, suscipere in fidem aut protectionem. Otfrid. ad Ludov. I. R. Germaniæ v. 235.

Niman in iro zungi
Christus lob sungi.
Ioh er ouch iro uuorto
Gilobot uuerde harto,
ther sie zimo HOLETA,
zi giloaben sinen ladota.

Nemo in illorum (Francorum) lingua
Christi laudem cantavit.
Atque (ut) is etiam illorum verbis
laudaretur valde,
Qui illos ad se recepit,
ad fidem suam vocavit.

v. 8. *Magaczoga vvarth her sin.*

Her *Her* non dominum *Herrn* significat, sed est Pronomen demonstrativum, ille scilicet Deus. Sic & in Rhythmo de St. Annone scribi solet, & in Poëmate de bello Caroli M. Saracenico, Francis & Saxonibus olim ita pronunciatum. Ille DEUS factus hic dicitur Ludovici *Magaczoga*, educator, tutor, pædagogus, compositum ex *mag* & *ziben.* Mag, *Magus* Gothis & Celtis puerum notavit. Luc. II, 43. *Gastoth Laisus sa magus in Jairusalem:* remansit Jesus puer in Jerusalem. *Magad*, Alemannis puella. Glossæ veteres Alamannicæ: *Magezogo, pædagogus.* De Prædagogis Palatinis, Pædagogianis & Pagiis *Jac. Gothofr. ad l. 5. C. Th. de divin. offic.* Du Fresne *in Glossar. voc. Pædagog. & Pag.* Transtert Poëta noster Palatinum Pædagogium ad auspicium & ductum divinum, quo institutus ac defensus Ludovicus noster contra adversarios Bosonem & Normannos fuit. Non plene hæc assecutus fuit auctor summæ hujus carminis in Cod. MS. adjectæ, quæ sic se habet: *Ludovicum Ludovici filium, rege patre præmature orbatum, sub educationem vel potius Procerum dominium venisse, qui e regis dominis, regni tyranni effecti deploratissima quæque intulere patriæ aut inferri tam impune tulerunt, ut quanto quis nequior tanto æquior haberetur, malorum vero pessimum caput erat inundatio & prævalescentia Nortmannorum, donec Ludovicus pubes inspiratione divina suscitatus ex regni reliquiis sanis adhuc & integris lecto exercitu, iisque contra progressas eos ingenti conflictu ipse omnium strenuissimus pugil debellavit, tum ad reliqua emendanda conversus omnia bene fecit.* Primo enim non *Herr*, dominus, ut dixi, sed *her*, i. e. ille scilicet, Deus, legendum. Deinde *Magaczoga* non ad Proceres regni, & in numero multitudinis accipi potest, sed de Deo protectore & Tutore. Damna autem insequentia non ad Bernhardi Comitis & aliorum Procerum administrationem regni referri debent, sed de irruptionibus Nortmannorum intelligenda, ut ex sequentibus opido patescit.

v. 9. *Gab her hime Dugidi.*

De DEO hæc porro sunt intelligenda, qui novo Regi dedisse dicitur DUGIDI, h. e. Heroës, Dugidi. Virtuosos Proceres. Willeramus *in Cantic. Canticor. pag. 34.* ait: *ther manlichero dugethe ist*, i. qui virilis virtutis est: a Verbo *douhen*, *dogen*, *tügen*, valere, præpolere. *Dohti* i. boni, *die tuchtigen.* Otfrid. III. XX. 135.

The ubelo ioh thie dohtun
Sih gieinon thar ni mohtun.

Pravi atque boni
Sese unire non poterant.

Loquitur autem de schismate inter Pharisæos orto, de quo Joh. IX. 6.

v. 10. *Fronisk Githigini.*

Githigini est famulitium, satellitium regium Priscis denotat. Githigini clientes. Otfrid. I, XV, 77. de Christi adscensione:

Mit imo ist sin Githigini,
Ioh Engilo menigi.

Cum ipso est ejus Satellitium
Et Angelorum multitudo.

Et c. XX. 61. *Tho goz er bunsib sinas bluat*
Thaz Kuning ander ni duat.
Nu folget imo thurub thaz
Githigini so manegaz.

Fudit pro nobis sanginem suum,
Quod Rex alius non facit.
Itaque sequitur Ipsum propterea
Famulitium tam varium.

Oritur a Verbo *thigen* i. ambire, inservire, clientem agere. Otfrid. I. XVII. 44.

Ginado sino thigitin.
Gratiam ejus ambiremus.

Et v. 124. *Huldi sino thigitun.*
Gratiam ejus ambibant.

Idem I, IV, 34. *Sinero ĕregrehti*
Uuarun thiggenti.

Suæ (Divinæ) Majestati
Erant inservientes.

FRONISC. Fron, Vron, publicum significat. Vron. Fronisc. Jus Argentoratense vetus: *Der Bischoff sol niemanne das Vron ambaht beuelhen. ern si denne des gesindes sines Gotzhus.* Quod Latinus textus effert: *Nulli autem Episcopus officium publicum committere debet, nisi qui sit de familia Ecclesiæ suæ.* Atque sicut jure Romanorum res quædam publicæ etiam SANCTÆ dicuntur, ut Mœnia ac Portæ: ita etiam Majoribus *Vron*, pro sancto usurpari placuit. Ita Otfridus II, XI, 114. *Giscrip frono*, scriptura sacra. IV. 2, 35. *fuazi frono*, sanctos pedes Salvatoris. Lib. I, V, 66. *zi boton frono*, ad sanctum Angelum, Gabrielem. Porro a *Fron*, ortum *Fronisc.* illustris, generosus. Otfrid. IV, 4, 42. *fronisgeru eru*, illustriori honore. Idem II, VIII, 88. & 188. *fronisgan uuin*, vinum generosum. Itaque *Fronisc githigini* est comitatus illustris, Procerum & Vasallorum Regni a DEO datus, invito etiam Bosone.

Stuel bier in Vrankon.	Sedem hic in Francia.
so bruche her es lango.	Sic utatur illis diu!
Das gedeild er thanne	Hæc divisit postea
sar mit Karlomanne	cum Carolomanno
Bruder sinemo,	Fratre suo,
Thia czala vvanni ano.	Portionibus fraude absque.
O das vvarth al geendist,	Cum hoc esset omne finitum,
koron vvolda sin God is,	Experiri volebat ipsius DEVS hoc,
Ob her arbeidi	An is tribulationes
so lang tholon mahti.	aliquandiu tolerare posset.
Liess der beidine mann	Permisit gentilium militem
obar sie lidan,	super eos duci:

Thiot Popu-

Vrankon Francia v. 11. Præter favorem Procerum regni, etiam sedem regiam a DEO Ludovico datam, ait Poëta, eamque in Francia: *Stul bier in Vrankon.* Fraucia ust terra Francorum: sed cum illi non una in terra substiterint, distinguitur Francia io Veterem & Novam.
Vetus Vetus dicitur trans Rhenum ab ipso usque ad Albim & Oceanum, ubi sedes regia *Duisburgum* vulgo creditur, ad Rhenum situm, Castrumque Deusonis vocatum. De qua *H. Junius in Batavia c. 9. pag. 126. 156. 171. 173.* Wendelin. *Natal. LL. Salic. cap. XII.* No-
Nova va Francia est Cisrhenana, quam Franci trausrhenani Romanis eripuerunt, & primo quidem occupato Belgio, Faramundo & postea Clndione Rege constituto, *Dispargi* bodie *Diest*, sedem Regiam constituerunt in pago Hasbaniensi. *Chifflet. Viod. Hisp. pag. 222.* Wendelin. *d. l. cap. XIV.* Masen. ad Brovver. *Hesberg* rectius legi, i. Hensberg in Juliaco. Certe falsus est Wendelinus, quum Dispergum trans Rhenum fuerit, teste Sigeberto, nec obstat locos Greg. Turon. Postea circa ann. DVIII. Chlodovæus Rex ab Anastasio Imp. COS. declaratus, Turonis egressus Parisium venit, ubi Cathedram regui constituit, teste *Gregor. Turon. L. 2. cap. XXXII.* Atque sic tandem tota Gallia sub imperium Francorum redactum, donec & ipsum Romannm Imperium Occidentale uidem sub Carolo M. adjectum. Defuncto ipso & filio Ludovico, divisio inter nepotes facta, & tota Francia io Orientalem & Occidentalem divisa, exclusa scilicet nnn tantum Italia, sed & Burgundia & Lotharingia, quæ postca dici cœpit, atque cum ipsa Vrbe Roma ad primogenitum Ludovici Imp. ut Successorem in Imperio Rom. pertinuit. Francia porro Orientalis ad Ludovicum Regem Germaniæ pervenit, Occidentalis vero ad natu minimum fratrem, Carolum Calvum. Hoc loco Francia non omnis, sed Occidua sine dubio intelligenda, & cathedra Regia Parisius.

v. 12. *So broche brr es lango.* Votum hoc est a Poëta adjectum pro Regis longævitate & regni felicitate. Kero: *Prubbr, si prubbanti, utatur.* Gloss. vet. *prucbi uuesan, prodesse.* Willeramus in Cant. Cantic. *Thas her thes uuindemodes muoze gebruchan, ut sibi liceat vindemia frui.* Quanquam voto suo Poëta haud mactus fuit, quum Ludovicns illo ipso anno victnrioso obierit: divisione regni tamen ante victoriam facta, ut supra §. VIII. visum, eaquu inter ipsum Ludovicum & Carolomanuum, excluso Carolo fratre unilaterali, ex Regina tamen nato, quippe qui infantiam tunc nondum egressus fuerat. Expressurus Poëta partitionis hujus æqualitatem & fraternam æquitatem, ait:

Zala v. 16. *Thia czala uuanni ano.*

Czala vel *zala* non tantum nomerum, sed & partes quondam significavit. Otfrid. ad Ludovic. R. Germ.

v. 113. *Selbar ribi fioa zal*
Ribtit scono so so er scal.
Ipse regni sui portionem
Regit quam fieri debet optime.

Sic in veteri Registro: *Zuuo zale eins feils des grossen zebendes zu Lacben.* i. duas partes unius selionis de decima majori Lachanensi. Liber Salicus Monasterii Wissenburgensis: *Item super alio campo quinque qoartalia partes.* h. u. fünff vierzal. vulgo *vierzel.* Sic *zvvozal*, **Zvvozal** significat duas tertias. Jus Argent. *tit. de Viduis. cap. Ist das Zvvei.* Ibi: *Und sollen des Mannes erben die Zvvozal oemen, und der fravven erben das dritteil.* Hinc hodienum frequens ad Rhenum vocabulum *Marzal*, rata portio; itemque *Erbezal*, pars he- **Marzal** reditaria. *Wanni ano*, quasi dicas, fraude absque: alias & sine tali figura dicitur *ane vvan*, *ane geuerde*, treulich, booa fide, sine dolo malo. *Wan*, **Wan** falsum, dolum notat. Otfr. II. 5, 37.

Thëist al giuuis, nalas uuan,
Theiz durub inan ist gidan,
Thaz uuaz nu uuorolt scauuta,
Thaz sinan irkanta.
Hoc omninn certum, neutiquam falsum,
Quod per Ipsum est factum,
Hoc quidquid nunc orbis conspicit,
Ut Ipsum agnoscereot.

Idem L. 4. cap. X. 20. de institutione SS. Eucharistiæ:

Ir ezet, quad er, ana uuan
Licbamon minan.
Manducatis, ajebat, absque fraude
Corpus meum.

v. 17. Hæc stropha non unum amanuensium vitium fovere videtur: emendanda tamen quantum citra opem MSti fieri potest. Atque suspecta tamen manet prima vocula *O* pro quum, *als.* *Gendist* vel *gendiz*, contractum est ex *grendit ist*, confectum, finitum est. *Koron vvolda sio God is.* i. DEUS ejus hoc volebat experiri, tentare, probare. *Chorunga*, tentatio: Oratio Dominica Alamannorum veterum: *Unde in chorunga nit leitist du unsib.* item: *Und leite ons in debeine bechorunge.* Item: *Enti ni unsib firleiti in Khorunga.* i. e. Ne nos inducas in tentatinnem. Porro *Arbeidi* discrimina, periculaque denotat. Kero: *Arbeiti, tribulatio.* At *solung* vox nihili est: legendum videtur, *So lang*, i. e. quam diu, quouquu vvir *lang.* *Tholon* hodie thulden pronunciamus, tolerare. Willuramus in Cant. Cantic.

Her oiet tholan oe uuela.
Ipse tolerare nihil vult.

Kero: *Doleen, fardolren, sostioere.* *Kedoleet uuesan, pati.* *Dolungono, passionibus.* Glossæ Lipsii: *Tholou, patiuntur.* *Tholindon, patientibus.* Et infra v. 27.

v. 22. *Lidan, lithan*, duci, ire, venire, transire. Belgis *lyde*, vis, transitus. *Lyden* transire. Nobis hodie *leiten*, ducere. Kero: *Kalid, discede.* *Kelidit, discrdit.* Gothis: *Galeithan bindar marein*, ire trsns fretum, *Matth. VIII.* 18. Hinc Γαλάται *Galatæ* sese appellarunt Celtæ trans alpes egressi ad Padum considentes, atqoe in Græciam ac Asiam sese profundentes, h. e. Emissorum, emigrantium coloniam. *Mannon sin*, ita legendum videtur pro *Mannon suu.* quanquam & hæc promiscue scripta reperi.

v. 21. *Heidine*

Thiot Vrancono
mannon sin diono.
Sume sar verlorane,
vvurdun sum erkorane.
Haranscara tholota
ther er missilebeta.

Ther

Populum Francorum.
militibus eorum servire.
Alii statim defecerunt,
Fuerunt alii tentati, (sollicitati.)
Contumelias patiebatur
quicunque secus viveret.

Is

Normanni qui v. 21. *Heidine man*, gentiles homines, barbaros denotant Nortmannos, à fide Christiana adhuc alienos. De his Glaber Rodulphus L. 1. Histor. c. V. *Normanni nomen inde sumsere, quoniam raptus amore primitus egressi ex Aquilonaribus partibus audacter Occidentalem petiere plagam. Siquidem lingua illorum propria NORT aquilo dicitur, MINT* (manne) *quoque populus appellatur. Inde vero Normanni quasi Aquilonaris populus denominatur*, & quæ sequuntur plura de eorum progressibus in Occidentali plaga. Fragmentum historiæ Aquitanicæ ex pervetusta scheda e Frehero editum: *Eo tempore infinita multitudo Normannorum ex Dannemarcha & Trescha* (Fresia *emendat doctiss. Leibnitz. in literis*) *regione cum classe innumera mare transeuntes, armis confidentes, & multitudine feroci hostium appulerunt portum Aquitanicum.* Aimoinus Lib. 2. c. 2. *Dani, gens inquietissima conscensis quam plurimis navibus, fines regni Theodorici Regis ingressi depopulantur* &c. Albertus Stadensis de XI. bellis Caroli M. ait: *Vltimum contra Normannos, qui Dani vocantur, primo piraticam exercentes, deinde majori classe littera Gallia & Germania vastantes bellum susceptum est*, &c. qui etsi à Carolo in ordinem redacti, non cessarunt tamen post illius excessum, successores in utraque Francia inquietare, usque ad hunc Ludovicum & ultra. Idem Glaber Rudolphus Lib. 1. c. V. *Et licet post hac plures insulas ac provincias mari contiguas, iidem scilicet Normanni depopulaverint, in partes tamen Francorum Regum forte regendas non deinceps nisi ab eisdem Regibus evocati, conscenderunt. Quia etiam paulo post vicissim scilicet Franci, necnon & Burgundionum plerique cum prædictis Normannis catholicæ fidei jam effectis cultoribus, pacifice vinxere connubia, atque unius Regis regnum pari consensu decrevere dici & esse: Indeque orti Duces excellentissimi, Guillermus videlicet, atque post ipsum quique dominati, paterno seu avito jure Richardi. Illorum quippe Ducaminis principatum fuit metropolis civitas ROTOMAGVM.* Et quæ plura ibi sequuntur de Ducatu Normanniæ inde suscitato. conf. & Th. Cragium, *Lib. Feudor. pag. 30.*

Stat. corruptus v. 25. Describit porro autor Carminis statum corruptum Franciæ occasione Nortmannicæ servitutis atque Tyrannidis. Nec ipsi tantum Normanni piraticam exercentes, præcipuas urbes ac provincias vastabant, sed etiam de Francis ipsis, ut solet in ejusmodi turbis contingere, multi vel ex desperatione vel ex malitia ad hostem deficiebant, cum ipso colludentes, variisque criminibus noxii. De his ait: *Sume sar verlorane*, i. alii Francorum statim defecerunt ad hostem, latrociniis suis securitatem quærentes. De quibus jam tum sub Carolo Calvo Servat. Lupus Abbas Ferrariensis Epistola CIV. conquestus: *In regno Caroli Regis nostri novis exortis rebus, impune latrocinia committuntur, & nihil securius atque constantius quam rapinarum violentia frequentatur. Talis igitur est commeantium quærenda societas, quorum numero atque virtute improborum factio evitetur, aut si necesse fuerit, repelletur.* Hæc improborum factio est illorum perditorum, *verlorane*, quos noster vocat, qui mox alios plurea in suas partes trahere tentarunt, atque sollicitare: unde sequitur.

vers. 26. *vvurdun sum erkorane*,
Fuerunt alii attentati.

Koron *Koron* enim ut ante visum, tentare, attentare, sollicitare ac seducere significat. Unde composita, *bikoron*, *gikoron*, *erkoron*.

v. 27. At ita sollicitati si cum improbis non voluissent facere, variis contumeliis fuisse affectos, ait:

Haranskara *Haranscara tholota*
Ther es missi lebeta.
Contumeliam patiebatur
Quicunque ab ipsis seorsim secusque viveret.

HARANSCARA vox composita ex *Har*, crinis, & *Skerin*, abscindere, radere: Itaque significat primo tonsuram capillorum, & consequenter speciem pœnæ ignominiosæ & servilis. Et denique latius pro omni vexatione, quæ scurris solet fieri. Kero: *Skerin*, *Scerne*, *Skernesikeru*, *scurrilitas*. Glossæ Lipsii: *Scerni*, *subsannatio. Scern*, *illusio.* Qua voce hodieque vulgus nostrum in ea notione utitur. Pœnæ illa species in Legibus nostris etiam vocatur *Har abslahen.* Itemque *Haut und Haar abslahen*, i. *e.* tonsum fustigare. Quod etiam *scheren und villen* vocatur. Leges priscæ Argentoratenses: *Swer da vurschuldet. das man scheren und villen sol. das sol der Stokvverter tun.* i. Siquis dampnationem pellis & pili acceperit, hanc pœnam cypparius infliget. De hac pœna Kapitulare I. Caroli M. an. 809. *Si servus* (forbannitum susceperit) *centum viginti ictus accipiat, & insuper dimidium caput ejus tondeatur.* Luitprandus Rex Longobardorum Lib. I. Tit. XXV. cap. LXIII. de pœna furti: *Si talis persona fuerit, ut non habeat, unde ipsum componere debeat, judex debet eum dare in manibus illius, cui furtum fecerit, & ipse de eo faciat, quod voluerit: & si postea ipse iterum in furto tentus fuerit, DECALVET eum & CÆDAT per disciplinam, sicut decet furem, & ponat in eo signum in frontem & in facie.* Pax publica Alsatiæ an. 1051. Hagenoæ sancita sub Henrico III. Imp. *Siquis sicli unius aut duorum pretii furtum aut prædam fecerit, CORIUM cum CAPILLIS perdat.*

Ipsa hæc vox Haranscara reperitur etiam in rescripto Henrici IV. Imper. ad Episcopum Bambergensem an. 1056. ubi intercedit pro milite, ut huic *illam HARANSCARAM cum vadimonio, quam vobis jurejur. promisit, dimittatis.* Quam quidem scripturam perperam factam putavit Du Fresne in Glossar. h. v. sed arbitror vocem hanc Teutonicam scriptores Teutonicos rectius scripsisse, quam aliarum nationum scriptores. Unde potius crediderim in Capitularibus lingua provinciali aut Latina perperam scribi *Harmiscara*, *Armiscara*, *Harmscara*, *Aruscara*, & *Harniscara*, quæ postreme lectio punctum tantum transponit, *Harniscara* quod idem est nostrum *Haranscara.* Perperam etiam legitur apud Regioon. L. I. de Eccl. Discipl. cap. 241. fi. *Nos decernamus, utrum nobis placeat, ut illum bannum persolvant, aut aliam hariuscaram sustineant*, i. pœnam. Ex quo loco videtur collegisse Sirmondus, hac voce denotari pœnam *arbitrariam*, quod & Hildebrandus secutus. Lindebrogius notat vulgarem lectionem esse, *Ariscadam.* Aliud autem est *Ariscada*, compositum ex *Ari* honor, ehre, & *scada* damnum, mulcta, schaden. Aristada Quod recte Speelmannus interpretatus *pœnam infamiæ*, pœnam ignominiosam, quod nostrates vocant *einen spott*, quod noceat honori & famæ. Amerpachius defensurus lectionem *Armiscara*, interpretatur quasi forcipem brachii, quæ interpretatio plane ridicula. At carmen

Ther ther thanne thiob uuas,	Is qui tum latrunculus fuerat,
ind er thanana ginas,	atque hinc (his in turbis) invaluerat,
Nam fine vaston	Occupavit ejus (Regis) castra:
Sidd uuarth her guotman.	ex quo factus is nobilis.
Sum uuas luginari,	Alius erat mendax, (falsarius)
sum uuas skachari,	alius erat sicarius,
Sum fallofes,	Alius desertor,
Ind er giburtha sih thes.	Et quilibet extollebat se eo (crimine.)
Kuning uuas ehruirrit,	Rex erat attonitus.
das richi al girrit.	Regnum totum perplexum.
Was ehrbolg an Krist,	Erat iratus CHRISTUS,
leid her thes ingaldiz.	permisit hanc tyrannidem,
Thob	At

men hoc nostrum & genuinam scriptionem monstrat, & significetionem quoque primæva laxiorem, de quovis ignominiarum & contumeliarum genere.

v. 29. *Ther ther thanne thiob uuas.* Pergit in eodem argumento corrupti status publici. *Thiob*, hodie Dich vocamus, h. e. furem, sed veteribus furem improbiorem etiam significavit, h. e. latronem, latrunculum, raptorem. Otfrid. L. II. cap. XI. 47. quod mercantes Domum DEI speluncam latronum fecerint, ita reddit:

Thiob latro

Nu duent iz man ginuage
Zi scabero luage.
Zi thiobo auauuelti.
Nunc fecistis eam abunde
Sicariorum speluncam,
Latronum latibulum.

Hic imprimis ad latrocinia, quæ tum ut ex Lupo ante ostendimus, impune fiebant, reflectit Poëta, quanquam etiam generatim homines nequam, & præsertim proditores patriæ complectitur. Id enim innuit, hujus farinæ homines, vasallos aut præfectos relicto Domino suo, commodum privatum publico prætulisse, castra quæ tenuerunt, hostibus Normannis prodidisse, ac vicissim emolumenta sue cepisse, auctosque fuisse. Quales homines jamtum tempore Caroli Calvi extiterunt. Nomenoius Dux Britonum, Ludovico Imp. & Carolo filio adhæserat, sed regnum effectans in Brittannia auctore Lamberto Comite Nannetensi, Andegavis & vicina eis circumqusque loca pervaserat, Episcopos legitimos expulerat, fures & latrones introduxerat, qua de re legenda S. Lupi Epistola LXXXIV. eodem tempore quo Normanni inter Burdegalam & Santones eruptionem fecerant, *idem Lup. Epist. XXXI.* & ibi St. Baluz.

v. 32. Itaque & seculares & ecclesiastici pariter istis turbis Normannicis fures & latrones notantur: atque ex rapinis suis ac sceleribus magnas cepisse vires, & evasisse GOVDMANS. Gothis: *Godakunds*, nobilis, ἰσχυροί. Levoldus de Northof in Chron. Comit. de Marka an. 1262. pag. 389. *Capti sunt usque ad numerum XXC. bonorum hominum vel circiter militarium.* Ubi H. Meibomius observat, *Gudemans* Majoribus nostris nominatos equestris ordinis homines, ἔνδοξοι. Hoc loco præpotentem denotat, sed in deteriorem sensum in quo Otfrid. I, XIX, 36. *goteuuuto* de Herode utitur.

Goudman

Thas uuas ther sun guato,
uuz starb ther Goteuunte.
Isthic (in Aegypto) erat filius illustris,
Usque dum moreretur Tyrannus.

Vetus translatio Samuelis Afri Epistolæ ex Latina in Germaniam ab Alphonso Hispano: Ich bruder Alfonsus ein gut mensche von Spangen. Fragment. MS. de bello Saracenico in Hispania Caroli M. v. 2372. vocat *gote Knechte*, strenuos milites:

Ther site vvas under göten Knehten
Sie kunden vvole uehten.

Mos hic erat inter strenuos milites,
Poterant bene pugnare.

Conf. si lubet C. Barth. in Brirton. V. Philippid. v. 220.

v. 35. *Sum fallofes.* Compositum ex *Fal*, fala, fallun, felonia, defectus, absall, desertio, deceptio, insidiæ: *& Los.* Otfrid. ad Ludov. R. v. 60.

Iob bimide io zala
thero fiante fala
Evitet pericula,
Hostium insidias.

Inde vulgare dicterium adhuc reliquum, *einen uf der fale ertappen*, deprehendere quem improbum, veteratorem. Et *falisch*, falsch, falsus. Itemque *Falle*, decipula. *Confer. Glossar. Du Fresne v. Fallire & Fallum. LOS. Loses*, dolus, fraus. Glossæ Lipsii: *Losen, dolosum. Losin, dolose, Losanga, dolos.* Freheri Glossæ Belgicæ: *Fraudulenths, loes. dolus, Losheit. dolose, losleke.* Itaque *Falloses* sunt veteratores, defraudatores dolosi, proditores.

v. 36. *Ind er giburtha sih thes.* hodie: *sich des uberheben, erheben.* Nam *Buren* est contingere, oriri, provenire, se tollere. Willeramus in Cant. Cant. pag. 65. *Burit sih*, attollit se. Et pag. 9. *nuanan sih thas leyth geburede*, unde hæc acerbitas provenerit. Glossæ veteres: *ufburrenti, attollens.* Vide *infra v. 87.*

v. 37. *Kuning uuas ehruirrit.* Descripto statu populi, describitur etiam aulæ regiæ status. *Eruirren* est auferre, *entferen.* Kero: *Si eruirrit, auferatur. Erfirtero, auferenti.* Speciatim de animi perturbatione & quasi amotione. Glossæ Lipsii:

Ieferron sal, obstupefacies.

Otfrid. I, II, 63. de malitia Satanæ:

Irfirrit uuerde balo sin.
Tollatur (obstupescat) malitia ejus.

Rex itaque perplexus & perturbatus hic dicitur.

v. 38. *Das Richi al girrit* i. e. *geirret*: Totum Regnum consternatum fuit. Otfrid. IV. XV. 40.

Bin oub lib inti uuar,
Bithiu ni girrot ir thar.
Ego sum vita & veritas,
Propterea non aberratis hic (in me)

Et lib. III, XXVI, 81.

So sint se alle girrit,
Thes uuiges gimerrit.
Sic sunt illi omnes perplexi
Prælio illigati.

Sic hodieque dicimus de perplexo & consternato, *Er ist ganz irre vvorden.*

v. 39. *Was ehrbolgan Krist.* Achilles Gassarus in Dictionariolo Otfrido e Flacio præfixo: *Irbalg, verbarg. Irbolgono, verberge, verbalte*, i. e. *se abscondere.* Intendit Achilles ille sine dubio locum Otfridi IV, 33, 1.

Sunna

Thob erbarmed es God,	At misertus est DEUS,
vvisi er alla thia nod,	cognoverat omnem hanc calamitatem.
Hieſs herr HLudvvigan	Jussit Dominum HLudovicum
tharot far ritan.	eo illico proficisci.
Hludvvig kuning min	HLudovice, Rex mi,
hilph minan liutin,	juva meum populum,
Heigun	Eum

Sunna irbalg sih thrato,
sulichero dato.
Sol abscondit se penitus
tali facinore.

Sed rectius transfertur, Sol indignatus vehementer tali facinori. Nam *irbalgan* est irasci, & ex indignatione consequenter adspectu non dignari. Idem Otfridus in Cantic. Esaiæ cap. XII. *Ih lobon dih Trohtin, uuanda du mir irbolgon uuare in demo abtesale.* i. confitebor tibi Domine, quoniam iratus mihi eras in hac calamitate. Idem Evangel. L. V, 8, 116.

Freuuida zi libe
Ni sit irbolgan uuibe.
Lætificati ad vitam
Ne sitis irati mulieri. (Evæ)

Abulges-dag, dies iræ, idem V, XIX, 46. Et vulgus Argentoratense *balgen* usurpat pro irasci, *erzürnen*. Dicitur igitur hic Salvator abscondisse faciem suam præ ira, & permisisse tyrannidem Normannorum in pœnam. In quam sententiam & Regino Chron. ann. 882. ait: *Sed conatus ejus* (Caroli Crassi) *parum effectum obtinuit, quanquam ut diximus, ex diversis regnis & gentibus inæstimabilis multitudo in unum confluxit, Indignatione cœlesti super Populum Christianum religionem prophanantem deſæviente.* Idem ann. seq. de Normannorum successibus: *Sic omnipotens DEUS iratus regno Lotharii adversabatur, & talibus incrementorum cladibus vires ejusdem regni radicitus exterminabat, ut prophetia sanctissimi Nicolai Papæ, simul etiam maledictum quod super idem regnum protulerat, adimpleretur.* Sed & antea regnante Carolo Calvo Episcopi Synodi Meldensis conquesti: *Quartum ex convenientia in prædicto conventu cæptum, & in Verno palatio perpetratum; sed invidia ac malitia diaboli seu ministrorum ejus, nondum Principis & populi auribus propalatum. Inde vero, quia, sicut necesse fuerat, divinis jussionibus non est secuta obedientia, dedit Dominus ab Aquilone, unde, juxta Prophetam, pandetur omne malum, dignos meritis nostris apostoles, crudeles scilicet & immanissimos Christianitatis persecutores Northmannes.*

v. 40. *Leid her ther ingaldiz.*

Ingaldiz est & obscurissima vox & plane suspecta. Convenientior lectio esset: *thezin galdiz.* Sed quid Galdiz sit æque obscurum. Gothis & Svecis celebratur *Arafna Galdur othins*, i. e. Incantamentum Corvinum Odini. Itemque *Grön-Galdur, er böngöl fyne sinum dauth* i. e. Incantamentum Groæ quod mortuo filio cecinit. Ita interpretati olim hoc, sed vox incantare mediæ Latinitatis scriptoribus non accipitur de actu Magico: nec enim tantum jamtum Lampridius dixit, *Carmina profana incantare.* Sed & Gloss. Gr. Latin. habet: ἐπᾴδω, incanto, præcanto. Et *Incantare* apud Italos & Gallos est idem quod publice vendere vel sub hasta, vel per præconem, *durch offentlichen ausruff*; id quod hodieque alicubi cantando fieri solet. *Conf. Glossar. Du Fresn. v. incantare.* J. Lipsius in Glossis suis habet: *Galenderi, incantantis.* Glossæ antiquæ MSS. Du Fresnii, *Galantes, sperantes.* Sed hæ significationes alienæ omnino videntur. Boxhornii Dictionarium Brittanicum: *Galanas, inimicitia, homicidium.*

Quare dum nihil certi adhuc de hoc vocabulo constitui possit, malui sensum exprimere, donec ex MS. ipso verior lectio, aut ex locis auctorum parallelis significatio vera eruatur: conjecturis interim contenti simus, oportet. Arbitor itaque esse antiquam vocem *Gald*, vel Gvvald, Walt, potentia, tyrannis. Kero: *uualtantem, potentibus.* Glossa Lipsii, *uualdan sal, dominabitur.* Gothis *gavvaldan*, dominari. Marci X, 42. *thai mikilans ize gavvaldand im.* Anglo Saxones: *hyra ealdras anvveald efer hi habbath.* i. Principes eorum potestatem habent ipsorum. Otfridus I, 27, 18. *thie richun lantvvalton*, i. divites terræ proceres. *Ingaldiz* posset tandem esse compositum, ut *Indati*, unthaten, *Inzibt*, unzucht, frevel. Itaque *Ingaldiz*, impotentia animi i. tyrannis. Conjicit Cl. Rostgaardius, Danus, in literis ad me d. 13. Nov. 1697. datis leg. ni gald iz, nec id punivit. Quod ab initio non displicuit, donec deprehendi Verba *ingelten, ingaltnisse*, retributio, pœna. V. Glossar.

v. 44. *Tharot.* videtur legendum *tharort*, eo loci, *therer erte, thes orts.* Sic *Widerort*, retrorsum, *Otfrid. I, XI, 41. c. XXII, 58.* itemque *Heimortes*, domum, *Idem I, 21, 7.* Sic *Frammordes, Frammert*, porro, in posterum. Formula vetus Confessionis Ecclesiasticæ: *Inti gerro buazzin frammert.* i. & cupio emendare deinceps. Formula fœderis pacis inter Ludovicum & Carolum Reges, fratres, an. 842. *Fon thesemo dage frammordes*, ab hoc die in posterum.

Ritan, equitare. Glossæ veteres: *Ritante, equites. Ritin in geuuefinin*, equitare in armis, *Rhythm. de S. Annone §. 9.* Hic speciatim denotat Expeditionem suscipere bellicam. *Reite*, expeditio: quæ & Latine Equitatio dicitur in charta apud Du Fresn. *Glossar. v. Vexill. S. Martini.* Jus vetus Argentor. c. XLIX. *Svven der Bischov fert des Keisers reite.* i. quando Episcopus iverit in expeditionem Imperatoris. Cui opponitur *zu hofe varen.* c. L. *Svvenne der Bischof zu des Keisers hof vert oder herverte*, i. quoties Episcopus in Imperatoris Curiam vel expeditionem iverit. Hinc *Reitleben*, feudum quod debet servitia militaria: cui opponitur *Sessleben*, feudum cujus possessor non tenetur in expeditionem ire, sed vel castrum aliquod defendere, quod speciatim *Burgleben* dicitur, vel in conventibus, Domini vices gerere, vel alia præstare præter expeditionem bellicam. Neque *ritan* duntaxat notat equo vehi, sed & curru: ut & hodieque Helvetiis & Austriacis est in usu, itemque Belgis, *met de vvagen ryden.* Unde *Reidevvagonon*, curribus, Cantic. Cantic. Willerami cap. 1, 9. *Ih habo dih, friuntin min, geebenmazzot minemo reitgesinde an den reitvvagenon Pharaonis.* i. e. Assimilavi te, Amica mea, equitatui meo in curribus Pharaonis. Hinc Vox Gallo-Celtica *Petoritum.* Festus: *Petoritum, & Gallicum vehiculum esse, & nomen ejus dictum existimant à numero quatuor rotarum. Alii Osce, quod ii quoque PETORA quatuor vocent. Alii Græce sed* αἰολικῶς *dictum.* Verum evincit Agellius Lib. XV. c. 30. ex Lib. XIV. Rer. Divin. M. Varronis, esse id verbum Gallicum & totum trans alpibus factum. Boxhornius Lexic. Brittan. *Pedvvar, quatuor. Rhedeg, currere. Blaenrhad, præcursor.* Facit denique huc ad Equitationem Francorum, quod Annales Fuldenses ann. 891. *Francis pedetentim* (pedatim, zu fuss) certare *insuetum est. Arnulphi Imp. tamen verbis incitati, pedestre bellum aggressi contra Nordmannos & Danos, prius Regem flagitantes ut equitando eos procuraret ne quid eis pugnantibus a tergo insidiis inimicorum timendum sit.*

Heigun ſa Nordman
harto biduuungan.
Thanne ſprach Hludvvig,
Herro ſo duon ih,
Dot ni rette mir iz,
al thas thu gibiudiſt.
Tho nam her Godes vrlub,
huob her gundfanon uf,
Reit her thara in Vrankon,
ingagan Nortmannon.
Gode thancodun
theſin beidodun.
Quad: Hin al fromin,
ſo lango beiden uuir thin.
Thanno ſprach luto
Hludvvig der guoto:
„Troſtet hiu geſellion,
„mine notſtallon,

Eum Nortmanni
dure preſſerunt.
Tunc dixit Ludovicus:
DOMINE, ſic faciam,
Mors ne prohibeat mihi hoc,
omne quod Tu mandas.
Tunc cepit is DEI veniam,
ſuſtulit vexillum claſſicum,
Expeditionem fecit in Franciam
adverſus Nortmannos:
DEO gratias agens,
hunc exſpectans,
Dixit: Agedum DOMINE,
tam diu exſpectamus Te.
Poſtea elocutus clare
Ludovicus ille illuſtris:
Bono eſtote animo, Commilitones,
Conſtabularii mẽi.

„Hera Huc

v. 47. *Heigun ſa Nordman harto biduuungan.* Heigen, Eigen, habere. Kero: *Eigit*, *habet.* *Eigun*, *habent.* Otfrid. 1, 18, 46. *uuir eigun es firlazan.* i. deſeruimus.

v. 51. *Dot ni rette mir iz.* Retten eſt defendere, ſed ut defendere duo denotat, & prohibere ne hoſtis moleſtet, & moleſtantem jam arcere, *Vide Gloſſar. Du Freſne D.* ita & *Retten* hodie in poſteriuri ſignificetu uſurpatur. Hic prohibendi notationem habet.

v. 54. GVNDFANON. *Fanon* in genere eſt faſcie, linteum, pannus. Lex Alemannorum Tit. LIX. 6. *Medicus cum pinna aut fanone tetigit.* Tit. LXXXIX. *invulvat in fanoee & ponat ſigillum.* Gothice verſio: *Plat fanius niugis*, aſſumentum panni novi. *Marc.* 2, 21. De Fanonibus Offertoriis Du Freſn. in Gloſſar. Hic ſignificat faſciam alligatam fuſti eut perticæ vel haſtæ, ed militem ducendum. Porro *Gundfano*, Gloſſæ veteres ſcribunt per Ch. *Chundfanu*, *vexilla.* Chunden, Kunden eſt indicare, denunciere, ſignum dare, ut Turcarum Ceuda equina. Itaque Gundfan eſt proprie Vexillum claſſicum, index belli. Alias *Herifanon*, Banner, Panier: Banerherren, Baneresii. *Sturmfan* item. Albertus Argentin. en. 1349. *Carolus Rex hoc audito ſtatim banerium ſuum, quod dicitur* Sturmſan, *ſuper turrim Eccleſiæ Spirenſis conſtituit.* Mos vetus hine liquet, quod Imperator vel Rex ipſe primus vexillum ſuſtulerit, quod poſtea Gundfanonario commiſit. De Gundfanonariis, *Gloſſar. Du Freſne*, & Origines Frenc. Caſenœvii *voc. Gonfanon.* & *Confanonier.* ubi tamen Chundfanon & *Wiffa* non ſunt confundenda; quum Wiffæ ſive Wippæ etiam ſint privatorum extra uſum armorum & bellicum, & generatim denotat Signum & inſignia quoque ſive arma, ein Wapen, ut ſymbolum proprietatis vel poſſeſſionis. Wiffare, ſaiſir, beſteeken.

v. 55. *Reit her thara in Vrankon.* Profectionem ſive Expeditionem Ludovici R. Galliæ anno quo idem Rex obiit, breviter deſcribit Regino, cujus verba entee jem pag. 6. adducta, una cum relatis ex Annalibus Fuldenſibus & Bedæ continuatore. Sed Sedalkurch & pagus Viminacus ed Sequanam ſitus, ubi hæc victorie obtenta. Nam Nortmanui qui enno 881. in loeo qui dicitur Haslou juxta Moſam conſederant, Sonum fluvium intrarunt, ibique conſederunt usque ed enn. 884. ubi mortuo Ludovico e Carolomanno fratre accepta pecunie marine litora repetierunt, ut habent verba Reginonia. Ludovicus ergo ex Gallia profectus eos aggreſſus ad fluvium Sonum ſive Sequanem, quum ibi creberrimas incurſiones, ut loquitur idem Regino, facerent, præſertim in Belgium Gallicum, Rotomagenſem pagum & viciniam. Hoe eſt quod Noſter ait expeditionem Regem ſuſcepiſſe *in Franciam* ſcilicet Occiduam & Belgium Gallicum in pago Viminaco, ad villam Sedalkirch.

v. 59. *Hin al Fromin.* Videtur legendum *Hie al*, hîc omnes, Domine, Te exſpectamus. Vel *Hinan.* Fragm. MS. Carminis de Bell. Car. M. Saracenico v. 1278. *hinen mere*, hinfüro, deinceps. Sed nihil muto. *Hin*, *hina*, *hiee*, *hieen*, promiſcue uſurpata. Fuit formula aggredientis aliquid in nomine Domini. Sicut hodie dicimus: *Walts Got.* Alfromin, *from* bonus, *alfrom*, optimus; eſt itaque *alfromin*, mi optime. Ita apud Otfridum L. 1. c. 5, 69. S. Marie alloquitur Archangelum:

Vuannana iſt iz, Fromin,
thaz ih es uuirdig bin.
Quandoquidem ſic eſt, Domine, (mi Bone)
quod ego digna ſim &c.

Sic & alie Maria ad angelos ſepulchrales lib. V. 7, 69.

Bithiu, Fromin, ſo ih iu redinon.
Propteree, Domini mei, quod vobis dico.

Et v. 97. ad hortulanum:

Fromin, dua mih uuis.
Domine fac me certiorem.

v. 63. Ludovicus Rex pius, exhibetur porro, precetione brevi ed DEVM effuſa pro ſpe victoriæ, ut concionatur militi pro more Ducum militarium, & ad imitationem Poëtarum veterum, ed incitandos militum animos. Ait: *Troſtet hiu.* Pro *hiu* Francico & Belgico Alemanni dixerunt *iu*, vos, *euch*, Troſten eſt conſolari, *Troſtet iu*, ſive *ſih troſten*, eſt *eine cuurage ein hertz faſſen*, quaſi dicat: Fortes eſtote. Sic alloquitur Rex *die geſellion*, commilitones, vaſallos, ſubditos ſuos. Poſſet quis opinari, latere hîc etymon vocis *Vaſallorum.* Sed magis eſt, ut dicamus, vocabulum Vaſallorum diminutivum eſſe a *Baſſus*, Vaſſus, id eſt ſubvaſſua, beſſus minor, quum in Capitulis Karolinis *Baſſus* vaſallum majorem & Capitaneum denotet.

Troſten ſih.

Geſellion

v. 64. NOTSTALLON, conſtabularioe reddidi. Stell e Stabulo dictum, Staplum, Staplua, Stapel, Staphel, Synonyma priſcis. Imprimis vero Stabulum, Stall fuit equorum, atque κατ' ἐξοχὴν regium, hinc Comes ſtabuli, *l. 3. C. Th. de equor. conlat.* & corrupte *Conſtabulus.* Regino an. 807. *Burchardum comitem ſtabuli ſui, quem corrupte Conſtabulum* eppellamus. Itaque dignitas hæc Conſtabulariorum primo Palatine fuit, *Stallmeiſter*: atque apud Impp. CPolitanos etiam Κονοσταύλους appellarunt, qui præerent Francis ad palatii cuſtodiam, pro more, addictie. Mox in militarem quoque dignitetem translats, & is, qui alias Tribunus militum, dictus Comes Stabuli: isque porro tum in eeſtris, tum in urbibus, qui harum cuſtodiæ adhibiti. Concilium Turonenſe ann. 1163. c. 10. *In villis vel urbibus vel caſtellis,*

Stall. Conſtabulus.

Conſtabularius.

1.

2.

qua

„ *Hera ſanta mih God,*	Huc miſit me DEUS,
„ *doh mir ſelbo genod,*	proficiat mihi ipſius gratia
„ *Ob hiu rat thuti,*	Ut vos conſilium detis,
„ *thaz ih hier gefurti.*	ut ego exercitum educam.
„ *Mih ſelbon ni ſparoti,*	Mihi ipſi non parcam,
„ *unz ih hiu ginerrti.*	donec ego vos liberem.
„ *Nu vuil ih thas mir uolgon*	Nunc volo ut me ſequantur
„ *alle Godes holdon.*	omnes DEI fideles.
„ *Giskerit iſt thiu hieruuiſt*	Data eſt hæc vita
„ *ſo lango ſo uuil Kriſt.*	tam diu quam vult Chriſtus.
„ *Uuil her unſa hina uuarth,*	Quia is noſtra oſſa ſervat,
„ *thero habet giuuaht.*	eorum habet cuſtodiam.
„ *So uuer ſo hier in ellian*	Quicunque hîc in alacritate
„ *giduat Godes uuillian,*	facit DEI voluntatem,
„ *Quimit he giſund us,*	Egreditur is integer (ex prælio)
„ *ih gilonon imos.*	ego præmio afficiam ipſum.

Bilibit Si quis

quæ Regis ſubſunt dominio, in quibus Conſtabularii ad tempus ſtatuuntur. Tertio etiam ad Tribunalia hoc

3. dignitatis vocabulum extenſum, & *Staplus* ſignificat Palatium, Mallum, locum judicii. Lex Ripuariorum Tit. XXXIII. §. 1. *Si extra regnum ad regis ſtaplum vel ad eum locum ubi mallus eſt, auctorem ſuum in præſente habeat.* Du Freſne *Gloſſar. v. Staplus.* A qua notatione Conſtabularii Argentoratenſes denominati, vul-

Conſtofler. go *Conſtoffler*, Equites & Nobiles ab initio urbis non tantum ad cuſtodiendam & defendendam eam adverſus hoſtium vim conſtituti, ſed etiam ad jus dicendum in Palatio regio, quod hodieque inde nomen retinet, *die Pfalz.* Brovvar. *Lib. VIII. Annal. Trever.* a Stapholo, gradu, ſtaffel, deducit, quod per gradus ad tribunalia adſcendamus: ſed magis eſt, quod diximus, quam ut hybridam vocem ſine neceſſitate fingamus. Denique & vox Conſtoffel Argentoratenſibus non præciſè illos denotant Nobiles, qui Senatores ſunt, & graduum tribunalis participes, ſed imo & iis contradiſtinguuntur. Conſtitutio Argentor. vetus cap. CXXVI. §. 6. *die Conſtofeler vvenne ſo ein geſchelle vvirt, ſo ſullent ſie in ire Conſtofelle bliben bi demſelben eyde, one die des Rotes ſint.* Et alia, cujus Rubrica: *das nieman von den Antvverken zu den Conſtofelen kommen ſoll*, ea eſt Seculi XV. Hi etiam ſimpliciter dicti *Stallarii, Stallere*, i. e. Stallhere, Stallherr. Vid. Gloſſaria Speelmanni & Du Freſne *voc. Stallar.* & *Comes Stabuli.*

NOTSTALLON cur hic dicantur, non æque liquet. Eſt autem *Not, noti*, & veteribus & nobis quoque neceſſitas & obligatio imprimis in periculis, anguſtiis. Itaque Notſtallon ſunt Stallarii neceſſarii, h. e. equites, milites, vaſalli, qui etiam non requiſiti a domino, ſi modo ſciant ei magnum periculum imminere, ultro, ſine requiſitione, obligati ſunt adjutorium ſuum ei præſtare, ut loquitur Obertus ab Orto 2. *F. 26. §. licet.* Fragmentum MS. de bello Caroli M. in Hiſpania contra Sarracenos, v. 2537.

Tho uohten vvolle thie Criſtenen.
alſo ſie Got vvolde friſten.
Thie vvaren Godes ſtraugen.
thie lieuen Notgeſtallen.
Tunc pugnarunt bene Chriſtiani.
ſicut eos DEUS volebat conſervare.
Hi erant DEI ſtrenui,
dilecti vaſalli, milites neceſſarii,

Et v. 2640. de milite Saraceno victo:

Sie uuaren rehte notgeſtallen
Thurh not möſen nallen.
Erant veri notgeſtallen,
Ex neceſſitate debeant cadere.

Ita *Notunerch*, angariam interpretantur Gloſſæ veteres. *Noterbe* hodieque ſuus heres, ſive neceſſarius, qui ex neceſſitate juris debet inſtitui ſaltem quoad legitimam.

v. 66. *Doh.* Videtur potius verbum eſſe, *dihen*, *doh*, proficere, prodeſſe. V. Gloſſ.

v. 67. Recte porro atque ordine bellum contra Normannos ſuſcepit Ludovicus ex auſpicio divino & conſilio ordinum & vaſallorum. Id enim requirebat jamtum Pax Confluentana ante viginti tunc annos & quod excurrit inter Carolum avum & Ludovicum I. Regem Germaniæ condita, cap. X. *Ut noſtri Fideles unusquisque in ſuo ordine & ſtatu veraciter ſint de nobis ſecuri. —— Illorum, ſcilicet veraciter nobis fidelium communi conſilio —— aſſenſum præbebimus in hoc, ut illi non ſolum non ſint nobis contradicentes & reſiſtentes ad iſta exſequenda, verum etiam ſic ſint nobis fideles & obedientes ac veri adjutores atque cooperatores vero conſilio & ſincero auxilio ad iſta peragenda, quæ præmiſimus, ſicut per rectum unusquisque in ſuo ordine & ſtatu, ſuo Principi & ſuo Seniori eſſe debet.*

v. 68. 70. *Hier*, her, heri, promiſcue uſurpata pro exercitu, *heer*, hodie. *Ginerrti*, nerien priſcis liberare. Otfrid. II, VII, 25. de Agno DEI: *Thaz thiu liuti nerita.* qui homines ſalvaret. Item I, V, 108.

Noh nuinkil untar himile.
Thar er ſih ginerie.
Nec angulus (eſt) ſub cœlo,
Quo ſeſe eriperet.

Idem Lib. II, XIV, ult. & L. V, c. XIX. 28. & ult.

v. 72. *Godes Holdon.* DEI Fideles compellat vaſallos ſuos, qui bellum contra infideles pro religione & Eccleſia gererent. Otfrid. V, XXII, 541.

Thie holdun ſealka thine.
Fideles ſervos tuos.

Neque quis Heroes interpretetur, hos enim *Helethe* olim appellarunt. Carmen laudatum de bello Carolino v. 23.

Uuir komen nah ihme zo Achen,
The gebiete er ſine ſprache
Mit uunf hunderet helethe,
Kone unde ethele.
Veniamus ad eum Aquisgranum,
Ibi edicat ſuum Colloquium (Comitia)
Quingentis heroibus,
Fortibus & generoſis.

De illo bello Annales Francici literis Gothicis deſcripti & a Lambecio editi *Lib. II. Biblioth. Caſ. p. 365. & 372. XI.* Annales *Pithæi & Freheri ad ann. 778.* Eginhardus *in vita Caroli M.* & Anonym. *in vita Ludovici Pii c. I.* De eodem & forte etiam illo ipſo libro ſive Carmine Andreas Presbyter Ratiſpon. *in Chron. Bavar. pag. 13.* ubi hiſtoriam breviter enarrat ex Speculi Hiſtorialis Vincentii Bellovacenſis libro XXV. Itemque ex libro quodam vulgari collectam. *librum vulgarem* intelligo vulgari lingua h. e. vernacula ſeu Teutonica conſcriptum, quem & ipſum DEO concedente & otio ſuppeditato ex duobus MSS. egregiis Archivi Argentoratenſis edemus.

v. 73. *Giskerit iſt thiu hieruuiſt.* Confortaturus Rex

impera-

„ *Bilibit her thorinne,*	Si quis morietur hîc (in prælio)
„ *Sinemo kunnie.*	ejus familiæ (dabo.)
Tho nam her skild indi sper,	Tunc arripuit scutum & lanceam,
ellianlicho reit her.	festinanter equitans.
Vuold her uuarer rahchon	Volebat is vere vindictam sumere
sina uuidarsahchon,	de suis adversariis.
Tho ni uuas iz buro lango	Tunc nec erat intervallum longum,
fand her thia Northmannon.	inveniebat Nortmannos.
„ *GODE LOB. sageta.*	DEO sit laus! dicebat,
Her sibt thes her gereda.	Videns id quod desiderabat.
Ther kunig reit kuono.	Rex currit audacter
sang liotb frano.	Præcinit canticum publicum (Litaniam)
Job alle saman sungun	Atque omnes conjunctim cantabant
Kyrieleison.	Kyrie eleison.

Sang Can-

imperator animos suorum, Ludovicus, ait, mortem non esse metuendam, quum vita nostra dependeat a Christi jussu ac nutu. *Hieruuist*, q. d. hiervvesen, hiersein, Nostrum hîc-essa. Kero: *Uuisit*, fuerit. *Durubuuisit*, perseveraverit. *Giskerin*, donare, largiri, hodie Bescheren. obsoletum est *Skeren*, dare. Porro rationem subjicit, quod ossa nostra Deus custodiat post mortem. Sic enim legendum v. 76. *giuuabt*, hodie *bevvacht*, custodit. *Uuacta*, vigilia. Alludit autem ad textum SS. Scripturæ Psalm. XXXIII. 21. *Custodit DOMINUS omnia ossa eorum: unum ex his non conteretur.*

v. 77. & 84. *Ellian*, & *Ellianlicho*, festinatio, alacritas, festinanter, alacriter. Kero & Otfridus dicunt *Ilen*, nos *eilen*.

v. 81. *Bilibit*, hodie: *bleibt er im treffen:* si moriatur in prælio. Otfrid. III, XXIII, 98. de morte Lazari:

Er selbo meinta auur thaz,
Thaz er tho biliban uuas.
Ih uuille in iz zellen quad er ér,
Ist Lazarus bilibaner.

i. e. Ipse vero designabat hoc,
Quod mortuus esset:
Volo vobis dicere, respondit Ipse:
Lazarus mortuus est.

Liber Salicus MS. Monasterii Ebersheim. cap. de judicio mortuorum: *Svva ein meiger blibet der des Gotesbuses ist, der git zuuene velle deme Gotesbuse, von dem Libe das beste. darnach das beste von dem ambachte h. e. Si villicus moritur.*

v. 82. *Kunnie*, familiæ, uxori & liberis atque cognatis. Otfrid. I, IX, 41. de S. Johannis nominis impositione;

Ni uuas in ther namo nami
In thinemo kunne.
Non fuit hoc nomine nominatus
In tua familia (quisquam.)

Et cap. seq. v. 11.

In kunne eines Kuninges,
Sines drut theganes.
In familie Regis
Fidelis servi ejus. (Davidis)

Cantus militaris. v. 92. *Sang liotb frano.* cantavit Litaniam. *Liotb*, canticum, hodie Lied. Otfrid. Lib. IV, 4, 107. de Hosianna:

Theses liedes uuunna
Al einera stimma.
Hujus cantici gaudium
Omnes una voce. (cantarunt.)

Apud Suecos celebre adhuc Poëma Sæmundi Multiscii, dictum *Sölar-liotb*, Solis carmen. *Wiblietb*, de exercitu Sarracenorum Fragm. antea laudatum de bello Carolino v. 2355.

Sinen thusent horn tha vore clungen.
Ire vvibliet sie sungen.
i. e. Septem mille buccinæ hic præcinebant.
Cantica sua sacra cantabant.

FRONO vel *Frano* & publicum & sacrum denotat. Itaque vocabulo *liotbfrono* eleganter exprimitur vox Græcanica LITANIA h. e. preces publicæ & sacræ, *l. 3. C. de haret.* & *l. 30. C. Th. eod.* Novell. *Justin. CXXIII. c. 32.* λιτὴ, λιτὴ, λιτανεύω, λιτανεία, litatio, deprecatio. *Aeg. Menag. Etymol. Gallic.* De antiquissimo more Germanorum gentilium, in prælis euntium ait Tacitus: *Fuisse apud eos & Herculem memorant, primumque omnium virorum fortium ituri in prælia canunt. Sunt illis hæc quoque carmina, quorum relatu, quem BARDITUM vocant, accendunt animos futuræque pugnæ fortunam ipso cantu augurantur. terrent enim trepidantve, prout sonuit acies. Nec tam voces illæ, quam virtutis concentus videntur. affectatur præcipue asperitas soni, & fractum murmur objectum ad os scutis, quo plenior & gravior vox repercussu intumescat.* Ipsa vox BARDITVS Celtica est, Gallis & Teutonibus usitata olim. Boxhornius Lex. Britann. *Bard. Poëta, propheta. Bardoneg, poëtica. Barddoni, poëta.* Morhovius. *P. II. c. VI. & seq. de Poësi Germ.* ex Jo. Saxone refert, *Barr* carmen olim significasse. *Barditum* porro carminis relatum Tacitus interpretatur, i. e. cantationem ipsam.

v. 94. At vero illustris hic textus nostri Poematis ostendit, Francos & Germanos ad Christianismum conversos loco istorum carminum, LITANIAM, KYRIELEISON, & ALLELVJA cantasse. *Vide & du Fresne Glossar. v. Kyriel.* ubi & locum de miraculis S. Berlendis allegat: *Omnibus clericis Hymnum concinentibus, —— Laicis vero Kyrieles celebrantibus.* quod de clero ibi dicitur, id in nostro carmine de Rege, ut Kyrieles de milite. Ad hunc morem alludit anonymus translator vetus (cujus Summaria Psalmorum Notkeri Psalterio adjuncta sunt. T. I.) Psalmi XXV. MS. in Summaria: Der Psalme vvaz Davides letanie so er facht vvieder die heiren philistim und ir folk. Huc facit & Poëma Classicum de victoria Henrici Aucupis Imp. quod edidit Morhov. *de Lingu. & Poës. Germ. P. II. c. VII. pag. 344.*

Kyrieleison,
Pidi pom pom pom,
Lerm, lerm, lerm, lerm,
Sich keiner herm.
Drom drari drom.
Kyrieleison.

Idem & hunc Danorum veterum morem allegat ex Chron. Norvveg. veteri: eoque trahit locum S. Augustini de Gothis Epist. 178. *Si hora armen, Domine miserere.* quod corruptum censet ex *Herre dich forbarme.* Sed unica literula tantum mutanda: *Si Hera armen*, i. e. Sis DOMINE miserens sive misericors. *Armen* misereri est. Gothica versio Matth. X. 48. *Armai mik*, miserere mei. Anglo-Saxones *Ofear min*, misereri, erbarmen.

De Alleluja testatur Beda *Lib. 1. Eccl. Hist. Anglic. cap. XX.* ait: *Tunc subito Germanus signifer universos admonet & prædicat, ut voci suæ uno clamore respondeant, securisque hostibus, qui se insperates adesse confiderent, ALLELVIA tertio repetitum Sacerdotes exclamabant. Sequitur una vox omnium, & elatum clamorem repercusso aere montium conclusa multiplicant: hostile agmen terrore prosterni-*

Sang uuas gesungen.
Uuig uuas bigunnen.
Bluot skein in uuangon
Spilodunder Vrankon.
Thar raht thegeno gelih,
Nichein so so Hluduuig.
Snel indi kuoni.
thas uuas imo gekunni.
Suman thuruch sluog her,
Suman thuruch stach her.
Her skancta cehanton
sinan fianton

Bitte-

Canticum erat decantatum:
Prælium cœptum.
Sanguis apparuit in genis
exultantium Francorum.
Hic vindictam sumsit miles pariter,
nemo sic ut Ludovicus.
Alacer & audax,
hoc erat ipsi congenitum.
Alium percussit.
alium perfodit.
Propinavit subinde
suis hostibus

Ama-

---

sternitur. Facit & huc idem Beda c. XXVI. *Fertur* inquit, *quod appropinquantes civitati, more suo, cum Cruce sancta, & imagine magni Regis D. N. I. C. hanc Letaniam consona voce modularentur:*

Deprecamur TE DOMINE in omni misericordia tua
ut auferatur furor tuus & ira tua a civitate ista
& de Domo Sancta tua, quoniam peccavimus.
Alleluja.

Porro cantarunt Majores in prælium ituri etiam Hymnum Angelicum: *Gloria in excelsis.* Fragm. MS. de Bell. Saracen. v. 3175. post relatam Turpini Episcopi concionem ad militem, qua etiam ad piam mortem animos militum præpararet:

Hiute gesehe vvir unseren Herren.
Tha sin vvir iemer mer uro.

Sequitur ecclamatio militum:

Sie sungen Gloria in excelsis DEO.

i. e. Hodie videbimus Dominum nostrum!
Ibi erimus perpetuo lætabundi,
Cantabant: Gloria in exc. DEO.

Denique & SS. Synaxi se præmunierunt. Idem Fragm. v. 1930.

Tho thie helete uernamen
Thaz thie haithene mit samenunge vvaren
Sie baten ire Euuarten
Thaz sie sih gareten.
Zö ire ambafte sie giengen.
Godes lichamen sie entpfiengen.
Sie sohten ihre uenie.
Sie riefen hine ze himile.
Zo uile manegen stunden.
Sie maneten Got siner vvunde.
Tha er sine mite erloste.
Thaz er sie getroste.
Thaz er in ire sunde uergene
Unde selue ire urkunde vvere.
Mit pihte sie sih bevvareten.
Zo theme tothe sie sih gareten.
Unde uuaren ithoh göte knehte.
Zo there martere gerehte.
There sele ze vvegene.
Thie vvaren Godes thegene.
Sie ne vvolten niht entrinnen.
Sie vvolten gerne vvither gevvinnen
Thaz unser alte erbe.
Tharnah streneten thie helethe.
Ia vvaren thie herern ethele.
In Cristen licheme leuene.

i. e. Cum hoc heroes (nostri) cognoscerent,
Quod gentiles colligendo milite occuparentur,
Rogabant ipsorum Sacerdotes
Ut se præpararent.
Officium suum obirent.
Corpus Divinum offerrent.
(Itaque) quærebant illi veniam suam.
Ibat clamor cœlo,
Per aliquot horas.
Admonebant DEUM vulnerum suorum,
Quibus eos redemisset;
Ut eosdem consolaretur,
Et peccata ipsorum iis remitteret,
Et ipse testis (intercessor) ipsorum esset.
Confessione sese confortabant.
Ad mortem se præparabant.
Erant nihilo tamen minus boni milites,
Ad tale martyrium promti,
Vitam suam in periculum conjicere.
Hi veri DEI servi.
Qui Nolebant effugere.
Malebant recuperare
Vetus nostrum patrimonium.
Eo contendebant hi Heroës.
Et erant hi domini nobiles.
In Christi corpore vividi.

Tom. II. Rhythm. in Lud.

v. 96. *Uuig*, prælium, pugna, bellum. Glossæ Lipsii: *Vuig, uuic, bellum, prælium.* Vetus versio Cantici Canticorum cap. IV. 4. *Din hals ist samo Davidis Wighus, da din uuere obena angeuuorht ist. Dusent Skilte hangent an dero uuere unte allerslahto uuiggevvaffene.* i. *Sicut turris David collum tuum: quæ ædificata est cum propugnaculis: mille clypei pendent ex ea, omnis armatura fortium.* Ubi Fr. Junius rationem denominationis a cuneo eoque militari arcessit, *pag. 119.* Glossæ veteres: *Wigant, pugnator. Uuicliban, bellicosum. Wigesleitida, belli duces. Widaruuigan, rebelles.*

v. 98. *Bluot skein in uuangon spilodunder Vrankon.* i. *der spielenden Franken:* exultantium & irrumpentium Francorum in Normannos. Otfrid. I, VI, 7. de S. Johannis saltu:

Ia spilota in theru muater
Ther ira sun guater
Et exultavit in utero
Filius ejus bonus.

Laudatum Fragm. MS. de bello Sarracenico v. 3003.

Tho kam ther helet Sampson,
Er sloh Scarpulon
Then Kunig von Iren
Uil nah sineme libe.
Thaz ime thaz plot uz then ögen sprang.
i. Mox adventabat heros Samson
Percutiebat Scarpulum
Regem Ireosem
Multum in corpus ejus,
Ut sibi sanguis ex oculis prosiliret.

Iratis oculi cur sanguine turgescant disquirit Aristoteles *in Problemat.* & vid. Erasmi *Chil. 2. Cent. 1. Adag. LXX.*

v. 102. *Gekunni*, congenitum. *Kunnie*, supra v. 82. Kero: *Chunni, genera. Cotchundiu, divini generis.* Go-

thia

Bitteres lides.
So uuebin bio thes libes.
Gilobet si thiu Godes kraft,
Hludvvig uuarth sighaft.
Sag allin Heiligon thanc.
Sin vvarth ther Sigikamf.

Odar

Amarum potum.
sic cesserunt hîc de vita.
Benedicta sit DEI virtus!
Ludovicus factus victor.
Dic omnibus sanctis gratias.
ipsius facta victoriosa pugna.

At

---

this *Kun* generatio *Marc. VIII. 12.* *Godokunds*, nobilis. *Luc. XIX. 12.*

v. 107. Lides. *Lid* est sicera, h. e. potus confectus a siceratoribus, *qui cerevisiam vel pomaticum sive piraticum vel aliud quodcunque liquamen ad bibendum aptum fuerit*, facere sciunt, ut Kapitulare de villis Karoli M. §. 45. id exponit. Otfridus L. 1, 4, 70. de S. Johanne Baptista:

Ni fullet er sih uuines,
Oub lides uiheines.
Non implebit se vino,
Nec sicera ulla.

Idem L. 2, 8, 21. de vino in Cana deficiente:

Tho zigiang des lides,
Ioh brast in thar thes uuines.
Tunc consumta erat sicera
Et deficiebat vinum.

ita enim vitiosa lectio Flaciana est emendanda. Idem mox v. 50. de S. Maria ad ministros:

Gibot si then sar gahun,
Thiu thes lides sahun.
Præcepit illa confestim hia
Qui potum observabant.

Et v. 189. *Thiu faz thiu uamun lides*
Zuei odo thriu mez.
Hydriæ istæ capiebant potus
Duas vel tres metretas.

Idem L. 4, 33, 39. de potu passionis:

Sie 'uan oub tho qualtun,
Mit ezzichu drangtun,
Mit bitteremo lide,
Thez datun se al bi nide.
Ipsum qunque sic tormentarunt,
Aceto potarunt,
Amaro potu,
Id fecerunt omne ex invidia.

v. 108. *So uuebin bio thes libes.* Uuehin est cedere, hodie pronunciatur *Weichen.* Kero: *Uuehsalum*, *vicissim. Uuehsal*, *alternatio*, *permutatio*, *vicissitudo.* Otfrid. V, 19, 114. de Aeternitate & extremo judicio:

Thar n'ist miotono uuiht,
Oub uuehsales uia uuiht.
Ibi non est doni (corruptionis) quicquam,
Nec permutationis locus.

Hio, videri possit corruptæ lectionis esse, & forte legendum *Sie*, isti. Sed nihil dum muto. Recurrit hæc particula mox v. 115. *Garo soser bio uuas.* Ubi promtitudo & prudentia Ludovici R. *bio* h. e. hîc, in hoc conflictu, celebratur.

Thes libes ooo corpus, *thes leibs*, sed vitam, des lebens, proprie significat. Kero: *Des euuigen libes*, *vitæ æternæ.* Symbolum Apostolicum Alamannicum: *Geloubo euuigen lib.* credo æternam vitam. Item: *Ich gelob nah disem lib den euuigen lib.* Credo post hanc vitam æternam vitam. Notgerus in Psalm. XXVI. *des libes ursprung*, *fons vitæ.* Glossæ Lipsii: *Liba*, *vita. Libes*, *vitæ.* ubi Lipsius adjicit: *Nos leue*, *tamen & vulgo By lyue*, *illo sensu.* Atque in Germania superiori hodieque ista formula interdicentis vulgo: *Bey leibe nicht*, per vitam ne facias. Sed & Edicto Imperatoria Augusti de Censu orbis Romani Otfridus inserit:

Thaz si gomman ioh uuib,
In thiu si uuollen haben lib.
Fuat vir vel mulier,
Modo velint habere vitam.

Quod hodie dicimus: *Bey leib und lebens straffe.*

v. 111. *Sag allin heiligon thanc.* Sic enim legendum pro eo quod scriptum *Sab.* Quæ fuerit sententia Ecclesiæ Francnrum de veneratiooe Sanctorum, pluribus docet S. Agobardus Archiepiscopus Lugdunensis *lib. de Imaginibus.* cap. 29. coævus scriptor, qui præter aliorum SS. Patrum dicta, etiam S. Augustini *Lib. XXII. de Civ. DEI. c. X.* launat; *Faciunt mirabilia martyres vel potius DEUS aut cooperantibus, aut orantibus eis, ut fides illa proficiat, qua eos, non deos nostros esse, sed unum DEUM nobiscum habere credamus. Denique pagani diis suis & templa statuerunt, & ædificaverunt aras, & sacerdotes instituerunt, & sacrificia fecerunt. Nos autem martyribus nostris non templa sicut diis, sed memorias sicut hominibus mortuis, quorum apud DEUM vivunt spiritus, fabricamus. Nec ibi erigimus altaria, in quibus sacrificemus martyribus, sed uni DEO & Martyrum & nostri sacrificium immolamus; ad quod sacrificium, sicut homines DEI, qui mundum in ejus confessione vicerunt, suo loco & ordine nominantur, non tamen a sacerdote, qui sacrificat, invocantur, DEO quippe, non ipsis sacrificat, quamvis in memoria sacrificet eorum; quia DEI sacerdos est, non illorum. Ipsum vero sacrificium, corpus est Christi, quod non offertur ipsis, quia hoc sunt & ipsi.* His præmissis hoc Agobardus subjicit judicium & confessionem nomine Ecclesiæ Francorum: *Hæc est sincera religio, hic mos catholicus, hæc antiqua Patrum traditio; sicut etiam Libru Sacramentorum, quem Romana tenet Ecclesia, facile comprobatur. Hunc venerationis modum qui supergreditur aut relinquit; contemnit disciplinam patris sui, dimittitque legem matris suæ. Ideo nec gratia capiti ejus addetur, nec torques collo. Teneatur itaque via regia. Non ponamus spem nostram in homine, sed in Deo.* Et cap. XXXI. ait: *Quicunque aliquam picturam vel fusilem sive ductilem adorat statuam, non exhibet cultum DEO, non honorat angelos vel homines sanctos, sed simulacra veneratur. Agit hoc nimirum versutus & callidus humani generis inimicus, ut sub prætextu honoris Sanctorum, rursus idola introducat, rursus per diversas effigies adoretur. Adspiciamus picturam quasi picturam, vita, sensu, & ratione carentem. Pascatur hac visione oculus. DEUM vero veneretur animus; qui & Sanctis suis victoriæ coronam, & nobis intercessionis eorum tribuit adjutoria.* Atque porro cap. XXXV. ait: *Nec iteram ad sua latibula fraudulenta recurrat astutia, ut dicat, se non imagines Sanctorum adorare, sed sanctos. Clamat enim DEUS:* Gloriam meam alteri non dabo, nec laudem meam sculptilibus. *Et Apostolus de Domino nostro, Mediatore DEI & hominum, Homine CHRISTO JESU:* Propter qood & DEUS exaltavit illum, & dedit illi nomen, quod est super omne nomen. *Quale vero hoc nomen sit, consequenter exponit:* ut in nomine JESU omne genu flectatur cœlestium, terrestrium &c. *hanc potestatem, laudem, dominationem, hoc nomen quod est super omne nomen nullus sanctus angelus, nullus sanctus homo sibi usurpat. Angelus enim qui usurpavit, vel homo quem usurpare suasit, uterque corruit.* Atque hæc tunc fuit doctrina Ecclesiæ Francorum de invocatione Sanctorum, quorum hic fit mentio, & secundum quam hic locus intelligendus.

Porro

Odar abur HLudvvig	At vero Ludovicus
Kuning uuar ſalig.	Rex fuit felix.
Garo ſo ſer bio uuas	Promtus uti hſc fuit,
Svvar ſo ſes turſt uuas.	Gravis quantum opus erat.
Gibalde inan, Truhtin,	Serva ipſum, DOMINE,
bi ſinan eregrehtin.	in ſua Majeſtate!

Porro huc pertinent quoque laudes publicæ & ſolennes, & acclamationes Regibus factæ. Concilium Triburienſe ann. 821. c. ult. *Omnes Galliæ & Germaniæ Principes.* —— *& Eccleſiaſticus Ordo, DEO & Principibus laudes referentes, hymnum TE DEVM LAVDAMVS decantabant.* Atque in his ſolennibus acclamationibus etiam Litaniarum uſus fuit. Andreas Presbyter *in Chron. Bavar. pag. 15.* de Arnulphi Imp. nepotis Ludovici Germanice ex fratre, victoria ultima de Nortmannis: *Arnolphus Imper. cum Nortmanni peſſimi pagani Epiſcopia & monaſteria Sanctorum devaſtarent, & Epiſcopos una cum Canonicis, Monachis & Sanctimonialibus indifferenter necarent, conducto exercitu in fines Occidentalium Francorum, ubi hoſtes conſederant, devenit. Tunc cæteris omnibus præ multitudine nimia paganorum, & ob pedeſtre bellum Francis eatenus inſolitum, deſperantibus, Rex ſolus in Rege Regum ſpem ſuam ponens, & exhortationibus validis ad ulciſcendum Chriſtianorum ſanguinem incitans milites, ipſe vexillum anteferens præliari cœpit, & mox ſubveniente gratia DEI victoria ceſſit ad Chriſtianos, ita ut amnis alveus cui inſederant, & antea illis pro muro fuerat, tunc cadaveribus interceptus, univerſis ſtupentibus ſiccus appareret. In eo prælio caſi ſunt duo Reges Nortmannorum & Danorum, Sigefridus & Godefridus, nec non Regia ſigna ſedecim ablata, & in Bavariam Ratiſponam pro teſtimonio ſunt transmiſſa. Tunc quoque Rex cum omni exercitu ad Letanias procedens, laudes magnificas DEO celebrare præcepit, qui talem ſuis tribuit triumphum, ut uno de parte Chriſtianorum occiſo, mille de parte paganorum perirent usque ad unum.* Has laudes publicas non fuiſſe carmina in laudem Principis compoſita, quale hoc præſens eſt, ſed meras acclamationes, aſſerit Du Freſne *in Gloſſar. voc. Laus.* Quod uti regulariter verum eſſe fateor, ita non video, cur fieri non poſſit, quo minus & hoc præſens, & forte alia quædam illis acclamationibus interſeri potuerint. Denique formas Litaniarum tum temporis Francis uſitatas refert Alcvinus, Magiſter Caroli M. *pag. 193. & 280.*

v. 114. *Kuning uuas ſalig*, Rex Salicus, Pius, Felix, ſecurus. Sigismundus Imp. in Articulis militaribus belli Huſſitici an. 1431. *Auch ſol ein yeglicher der in die Here furet ſpiſe und trang, kaufmanſchaft vvelcherley das iſt, zu und ab von den Heren, ſicher und ſelig ſin vor allermenniglich.* i. e. Quilibet qui in caſtra cibum & potum, merces cujuscunque generis, apportat vel reportat à caſtris, ſecurus & tutus eſſe debet contra omnes & ſingulos. Hinc *Terra Salica*, quæ libera & immunis eſt ab oneribus ordinariis, ut feuda franca. *Franci Salici*, freye Franken, immunes ab oneribus vulgaribus, ob miniſteria quæ in Sala ſeu Curia Regia obibant. Sed & omnes in Curia vel Palatio Regio gaudent ſecuritate Salica, quam *Burgfriden* vocamus.

v. 115. *Garo.* Gloſſæ Lipſii: *Garo, garu*, paratus. Kero: *Karata*, præparavit.

v. 116. *Seuuar*, videtur legendum *Suuar*, gravis. Kero: *Suuar*, grave. *Suuarriu*, gravis.

v. 118. *Eregrehtin*, Otfrid. VI, 1, ult.

Al bi thinen mahtin,
Ioh hohen eregrehtin.
Omnis per tuam potentiam,
& ſummam Majeſtatem.

Et c. 5, 44.

Thaz oli oub thia ſlihti
thera ſinera eregrehti.
Oleum & æquanimitatem
ſuæ Majeſtatis.

Et V. 23, 581.

Idmer in then mahtin.
bi ſinen éregrehtin.
Semper in potentiis
per glorias ſuas.

Et I, 4, 33. de populo orante,

Sie uuarun iro henti
zi Goti heffenti,
Sinero eregrehti
uuarun thiggenti.
Erant ſuas manus
ad DEVM tollentes,
Ejus glorificationi
erant inſervientes.

Vox ex *Ere*, honor compoſita & *gerehti* ſive *kerehti*, quod Kero vindictam interpretatur. *Rehcham, ultor*, idem ſignificat itaque proprie gloriæ honoris & Majeſtatis tuitionem & vindicationem, quam Regi apprecatur Poëta, à qua ſalus populi dependet ac viciſſim. Felicitatem temporum ab auſpicio Regio dependere, communi Gentium conſenſu conſtat: atque ut ſanitas capitis & membrorum una ſanitas eſt: ita capiti prærogativa hactenus debetur, quippe quod operationibus ad totius corporis ſalutem tuendam, præcellat.

PARÆNESES
ANTIQUÆ GERMANICÆ
TYROLIS
REGIS SCOTORUM

Ad

FILIUM FRIDEBRANTUM:

Ut &

WINSBECKII
ad Filium,

Ac

WINSBECKIÆ
ad Filiam,

Ab hinc annos D. & quod excurrit, ſcriptæ.

Primus illas ex Bibliothecâ Bartholomæi Schobingeri JCti.

Cum notis edidit

MELCHIOR HAIMINSFELDIUS GOLDASTUS.

Nunc easdem collatas cum MSC. Bibliothecæ

REGIS CHRISTIANISSIMI

Ac notis tum GOLDASTINIS, tum ſuis inſtructas Orbi Literato exhibet

JOH. GEORGIUS SCHERZIUS,

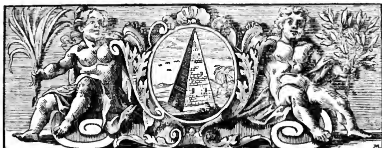
D. ac Juris in Univerſitate Argentoratenſi Profeſſor P. Ord.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,

M DCC XXVII.

JOH. GEORGII SCHERZII,

D. & Juris in Univerſitate Argentoratenſi Profeſſoris P. Ord.

PRÆFATIO.

In

Tyrolis, Winsbeckii & Winsbeckiæ Paræneſes Germanicas.

Iſtuntur iterum Luci Publicæ *Tyrolis*, *Winsbeckii* & *Winsbekiæ* Paræneſes Germanicæ, venerandum Antiquitatis Germanicæ monumentum. Edidit illas quidem jam 1604. Inſulæ ad Lacum Acronium ex Bibliotheca Schobingeriana in 4. poſt quinque Paræneticos Latinos in Parte I. Paræneticorum veterum Melchior Goldaſtus ab Haiminsfeld, *vir editis antiquis Germaniæ monumentis tam bene de Patria meritus, ut absque dubio Athenienſes illum in Prytaneo aluiſſent, ſi quidem illud in ævum incidiſſet*, judice τῷ πάνυ Conringio in Præfat. ad Tacitum de Morib. German. Sed tanta jam a non exiguo tempore cœpit libri hujus eſſe raritas, ut pauci Eruditorum illum ſe vidiſſe gloriari potuerint. Sane DN. Joh. Riddarſtierna, Suecus ſago togaque illuſtris, non dubitauit d. 19. Decemb. 1694. ita ad Celeb. Stadenium ſcribere: *Verlange von dem Herren Secretario einige Nachricht, wo doch des Goldaſti Parænetici Veteres zu finden, und wann ſie gedruckt, qua forma, an ſeparatim, an vero junctim cum aliis Goldaſti operibus. Dann ich ſie tauſendmal geſucht in Bibliothecken und nachgefragt, aber niemals können zu ſehen bekommen*; Cui hunc in modum reſpondit Stadenius: *Integrum titulum quem pars I. Paræneticorum Veterum Goldaſti præ ſe fert, habes hic adjunctum in ſeparata charta. Pars poſterior lucem nunquam aſpexit. Occupaſſent eam procul dubio CLIV. illi Poëtæ*

veteres, quos manuſcriptos idem habuit, & elogio Voluminis aulici & Antiquitatis Germanicæ Theſauri ornant, ſi fata voluiſſent. Sed nunc fruſtra deſiderantur, cum forte jam ſit iſtud volumen deperditum, aut tineis & blattis impune rodendum permittatur. Neque enim in Catalogo MSS. Goldaſti, in Bibliothecam publicam Bremenſem perlatorum, quicquam ejus obſervavi. Nactus ſum ego hanc Partem primam ex Bibliotheca Conringiana, & profecto non vili pretio, quia in bibliopoliis non reperitur, nec niſi ſemel ſeparatim eſt edita. vid. J. H. a Seelen Memoria Stadeniana p. m. 188. & 190. Eadem fere mihi circa opus hoc ſors fuit. Licet enim non paucas tum hic tum apud Exteros, perreptaverim Bibliothecas, nunquam tamen in illud me incidere memini. Tandem tamen melior affulſit fortuna. Curis enim indefeſſis venerandi & ſanctiſſimi ſoceri mei, DN. *Johannis Philippi Bartenſteinii*, Logices, & Metaphyſices in hac Univerſitate Profeſſoris meritiſſimi, (cujus morte Polyhiſtora πολλῶν ἀντάξιον ἄλλων ſibi ante ſex menſes ereptum jure luget Orbis Eruditus) effectum eſt, ut Lindavia, (quæ & B. Soceri mei & Editionis Goldaſtinæ Patria eſt) liberalitate Summe Reverendi DN. M. J. Gaupii, Viri non minus rara Matheſeos, ſcientia, quam ſacri muneris dignitate conſpicui, mihi, quo Bibliothecæ meæ pars eſſet, transmitteretur: Hoc exemplar cum in manus meas veniſſet, mox illud Lutetias Pariſiorum ablegavi ad Virum non magis munerum, quæ gerit, ſplendore, quam Eruditione profunda Illuſtrem, *DN. Joh. Chriſtophorum de Bartenſtein, S. Cæſareæ & Catholicæ Majeſtatis nunc in Secretiori Auſtriæ inferioris Cancellaria Aulica Conſiliarii meritiſſimi*, quem olim Auditorem atque Amicum ſummum habui, jam vero per connubium cum Sorore ejus affinem & Patronum optimum maximum experior. Ille pro inſigni, quo in omnes veræ Eruditionis partes fertur, amore hoc officii & Publico & mihi præſtitit, ut impreſſum textum cum MSC. Bibliothecæ Regis Chriſtianiſſimi accurate conferret. Collatum ita textum hic tibi ſiſto cum Notis Goldaſtinis, luculentis ſane & egregiis. Schilterianas nullas addere potui quia nullæ ſuperſunt. Junxi vero meas, tum ut verbis integritatem reſtituerem, tum ut mentem locorum obſcuriorum indagarem. Lapſus etiam quosdam Goldaſti in Obſervationibus meis veritatis amore detexi, ſed eos tantum, qui linguæ Germanicæ antiquæ amaſiis noxæ eſſe poſſunt. Alia excutere nec ſcopi noſtri nec temporis ratio ferebat. Utinam vero Celeberrimi *Diederici a Staden* Interpretatio vernacula cum Præfatione, aliaque quæ illum molitum eſſe circa hoc opus apparet ex ſupra allegata Memoria Staden. p. 142. ad nos perveniſſet; ſine dubio ornatior hæc Editio prodiret. Sed idem huic operi ac Otfrido, Willeramo, Auctori Rhythmi de S. Annone (circa quos omnes egregie vir ille ſudavit,) fatum fuit. De Auctoribus horum παραινέσεων poſt ea quæ Goldaſtus attulit quod addam nil habeo, nec de perſonis illorum certi aliquid dici poteſt; de eo non dubito, quod circa finem Seculi XII. ſcripſerint, id quod ſtyli ratio inprimis, & allegatio, qua Wolffframus ab Eſchelbach utitur, (qui ſub initium Seculi XIII. in aula Hermanni Landgravii Thuringiæ floruit,) perſuadet; ut & ætas plerorumque quorum Carmina in aulico illo 154. Poetarum Volumine & Antiquitatis Germanicæ Theſauro (unde hæc decerpſit Goldaſtus) comparent. Uti autem ex Citationibus illis antiquorum, quas ſub finem Dedicationis ad Dn. a Schellenberg exhibet Heiminsfeldius, facile apparet magna in exiſtimatione fuiſſe opus illud, quod Tyrol vel Tyro (juxta MSÇ. Regium) loquitur, ita quanti recentiorum temporum Eruditi, emunctæ quidem naris viri, tum id, tum Winsbeckii & Winsbeckiæ Carmina æſtiment, ex iis, quæ mox ſubjungemus, liquebit; Vale Benevole Lector, laboribusque noſtris favere perge! Dabam Argentorati Vigilia annunciationis B. Mariæ Anni

1727.

Judicia

Judicia Eruditorum de Parænesibus hisce.

FRID. TAUBMANNUS
In Præf. in Culicem Virgilii.

POstquam de Antiquiori Germanorum Poësi egisset pag. 6. ita pergit: *Cujusmodi autem Veterum Germanorum Poëtica fuerit (nam Latina nunc non sollicito) licet hinc æstimare: quanquam ævi sequioris & sub Imperio Friderici Barbarussæ. Ita enim der WINSBEKE, Eques nobilis & domi belliqne rebus gestis clarus ad Filium:*

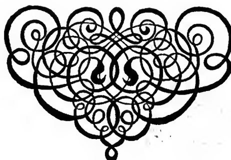
Ein weiser Man hat einen Sun &c. hæc quidem e longo illo Poëmate non ordine, sed saltuatim excerpsi. His dictis Taubmannus quosdam versiculos Werneri cujusdam exhibet, inde ita loquitur: *Hæc profecto talia sunt, præ quibus genuinus aliquis Germanus Græcos Latinosque Poëtas fastidiat. Et cur, o mea Mater Germania hunc genium tuæ Musæ non etiam porro continuasti. Pudet me pigetque stuporis, quo ante centum annos & quod excurrit, vetus illa gloria turpiter contaminata visitur.*

Morhof im Unterricht von der Teutschen Sprach und Poesie. Cap. VII. p. m. 286. ita disserit:

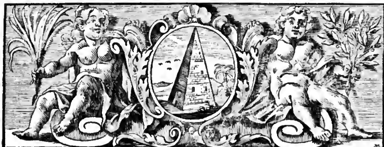
WIe wir (Teutsche) *uns nun billig den Vorzug in der Poesie, die zu Friderici Barbarossæ zeit im schwang gegangen, zumassen, so kœnnen wir keine geringere Anzahl von Tichtern zum Vorschein bringen, und zwar nicht von geringen Leuten, sondern Kœnigen, Fürsten, und Grafen, die in dieser Zeit ihre Verse geschrieben, davon noch einige fragmenta vorhanden, deren Goldastus einen theil in seinen Paræneticis herwor gegeben. Worunter des Winsbecken und der Winsbeckin ihre so herrlich sind, dass auch die iezige Zeit nichts daran zu verbessern findet. Ich rede aber nicht von der reinen Sprache und deren reimgebænden, wie wohl solches zierlicher und besser ist, als der provençal Poëten die damahls geschrieben. Goldastus sagt in der Vorrede seiner Anmerckungen nicht unbillich von ihnen, Dicite sodes, si latino carmine cecinisset, putatisne pauciores interpretes, quam Guntherum, Petrum Blesensem, aliosque ejusdem ævi reperturum fuisse. Ich muss gestehen, dass es mir eine grosse Ergœzung sey, diese alte Schrifften, und insonderheit des Winsbecks, zu lesen, darinnen warlich eine grosse Weisheit steckt, und fast kein Wort vergebens gesezet ist. Ich gedencke hiebey allezeit an das Urtheil des Josephi Scaligeri, so er von des Ennii Schrifften gefællet, wenn er dieselben mit den neuen Poëten vergleichet. In den primis Scaligerianis, so Tanaquil Faber herausgegeben, sagt er also von ihm: Utinam hunc haberemus integrum, & amisissemus Lucanum, Statium, Silium Italicum, & tous ces garçons-la. Dieses mœchte man auch wol zum theil von diesen alten Poëten sagen. Es wære zu wünschen, dass wir sie alle ganz hætten, und an deren statt einige von den Neulingen verlohren, die der gelehrten Welt mit ihren ungeschikten Gedichten sehr beschwerlich fallen. Es ist ihrer keine geringe Anzahl. Wir wollen nur die allhier setzen deren Goldastus eine beylauffige Erwæhnung thut. Des Kœnigs Tyrol aus Schottland, und des Winsbecks Gedichte, sind vom Goldasto gantz gesetzt. Wer dieser Kœnig Tyrol gewesen sey, kan er nicht sagen, denn man findet seinen Nahmen nicht in Schottischen Historien. Er hat aber gantze Bücher von Kœniglicher Aufferziehung geschrieben, woraus dieses nur ein Auszug ist. Es bezeuget Boppo, der zur selben Zeit gelebet, dass er 2. Bücher geschrieben, an seinen Sohn Friedebrand: eines, darinnen er handelt von der Unterweisung in Gœttlichen Dingen, das andere, von einem guten Leben und Wandel. Wovon Goldastus mit mehrern handelt, in der Vorrede der Anmerckungen über die Parænesen,* &c.

Celeberr. J. G. Eccardus in Hist. Studii Etymologici Linguæ Germ. Cap. 19.

Circa Annum 1635. gravem jacturam res Critica Germanorum patiebatur morte Polyhistoris eximii Melchioris Heimsfeldii Goldasti, qui non solum variis scriptis Antiquitates, Jus Publicum, remque literariam insigniter illustraverat, sed facem etiam accenderat linguæ cultoribus, varia monumenta Teutonica stupenda assiduitate colligendo, & publicando. Extabat illo tempore apud Baronem Hohensaxium in arce Forsteckia, ut Schobingerus indicat, venerandum antiquitatis monumentum, quod vere aureum rerum Germanicarum thesaurum continebat, tunc ante annos 450. & amplius scriptum atque ab Imperatore Heinrico, Conrado Rege, iuniore, aliisque Imperii Principibus, Ducibus, Marchionibus, Comitibus, Baronibus, nobilibus aliisque Poëtis decantatum in certamine musico, ut conjicit Goldastus, qui sibi illud a Schobingero acceptum duobus tomis integrum descripsit, atque exinde Tyrolis Regis Scotorum Winsbekiique Equitis Germani ad filios, & Winsbekiæ nobilis fœminæ ad filiam Parænes es anno 1604. publici iuris fecit, additis notis eruditione singulari plenis, in quibus obscuriora verba exposuit originesque eorum quæsivit.

V. NOB.

V. NOB. & INLUSTRI JOANNI A SCHELLENBERG, HYFFINGÆ, STOUPHÆ, RAN-DECCIÆ, &c. DOMINO, S. C. MAJESTATIS CONSILIARIO,

MELCHIOR HAIMINSFELDIUS GOLDASTUS S. D.

Græcâ & Romanâ lingua, V. INL., nullius imperium majus atque diuturnius Theutonicæ fuit quæ cum ipsa quodammodo Tellure orta gentibus diffitiffimis, unde res significarent & animi sui sensum, verba suppeditavit. Namque si priscæ historiæ fides, a Suecis primò in Helvetiam, Dacis illata Normanniam, Belgium ab Saxonibus, inde Britanniam porro, Gotthis ac Vandalis Italiam, in Hispaniam à Suevis ac hisdem Gotthis, denique Galliæ impacta à Francis, verum istas apud gentes diu non perstitit, quæ excusso imperii jugo, hodie vestigia tantum superant, eaque perpauca. nec mirum, cum ipsi Sueci, Daci, Sarmatæ, populi continentes, eò a nobis abierint, ut intelligi, nisi summâ cum difficultate, a nemine nostrum possint. ast Germanis integra incommistaque perennat, nec alio nunc sermone, quam majores nostri ante annos sesquimille, utimur, qua in re soli Germani habemus gloriari. emollita tamen pronuntiationis asperitas, verba item partim antiquata, alia prorsum obsoleta ipsa autem ratio dicendi vetus, aut, si malis ita appellare, indigena atque αὐτόχθων. quæ ut singulis mutarit sæculis pronum est ostendere. & vidimus nonnulla carmina, quæ cum Evandrinis, ut sit dicam, atque Saliaribus in genere suo queant componi. quippe par atque eadem Germanis, quæ Romanis quondam, nitidandæ linguæ studium. quod qui nuperum ac procuratorium calumniantur, injurii sunt in diligentissimos nostros majores. longiora pono ad compendium. quinque proxima sæcula vide. in quibus triplex, more Romano, Aulicorum exercitium, equestre, gymnicum, musicum. In isto sermonis & ingenii cura, quâ ad oratoriam & poeticam informabantur. Itaque viri principes & equestres, nonnumquam etiam Imperatores, Reges, certamina instituere poetica, in quibus nobili familia virgines offerebant victoriam cantus, non secus atque in hastiludiis. Contentio de præmiis erat ab Imperatore propositis aut quodam principum magnate. Rem non dubito fore, qui levem & non satis dignam principum

virorum personis judicent. Sed hi erunt ferè, qui contra majorum laudabiliter instituta, Libero addictiores quam libro, cortici quam codici, denti quam menti, nihil rectum, præter quod ipsorum ebriosis moribus conveniat, putabunt. Qui si didicerint, animi nos imperio, corporis uti servitio, non admirabuntur, majores ab exercitiis corporis ad animi tralatos. Prætereà non tunc demum ad Germanos exercitatio ista commigravit. Fuit eadem multis ante sæculis in aula Caroli M., & ex gente Saxonum Arturi Britannorum Regis. Sublata iterum ante Rudolphi Habispurgensis ævum, damno nobilitatis, quorum & mores censebantur, & ingenia simul excolebantur. Nam tametsi juvenes fermè ἐρωτικά, ceteri tamen adultioris mentis Heroum gesta atque Ducum, alii Satyras in principum ac nobilium vitia, nonnulli admonitiones, tamquam ad filios præsentes, recitabant. Exemplis apud te, V. INL., non est necessum probari dicta. Vidisti cum alia, tum illa aurei, quod Schobinger noster possidet, monumenti. inde has juvit in antecessum dare Parænesses, dum ceterorum deproperarentur. Adsperſi nonnusquam, veluti blandimenta notas meas, quibus saporem mutaremus acerbæ lectionis, & istos scriptores animo conciliaremus averso. Eas ad quem Germanorum, quam ad te V. INL., adferrem, habui omnino neminem. Sunt illa quidem communia cum multis, familiæ antiquitas, Baronibus olim & Comitibus juncta, tum sacri Palatii adsessura: at propria tibi harum peritia rerum, quam nequidquam in altero quæram. Ab eâ pendet judicii acrimonia tui & scientia arbitrandi novam nostram scriptionem, cui, quod probare ab Schobingero tui cupidissimo nuntiabaris, vellem ab illustri nomine tuo clarius accendi lumen. Germaniæ tu quidam quasi Phœbus & Apollo illuces, omnia antiquitatis abstrusa ingenii claritate penitrans, itaque par & æquum facies, V. INL., si, quemadmodum Sol astris flammam, ita tu scriptis meis impartiaris splendorem. tantum petiturus veni. Vale, V. INL., & fave. A. N. D. ∞ Iↄ CIII. S. Galli.

TESTIMONIA DE TYROLE SCOTORUM REGE, EJUSDEMQ. LIBRO.

Wolfram von Eschilbach,

carm. LXX. de Dæmone anulo incluso;

Schachzabels halses sider spiln

Den edeln Kunig Dirol, der trůg es an der hende sin;
Es galt dru Kunigrich vnd zwelf lant dur grossen zorn,
Da engegen benannt was ie sin

Hŏbet, vnd het ers spil verlorn.

Epitomator libro II.

Ihr Herren ůch tůt dis bůch erkant
Wie der Kŭnig Tyrol vs der Schottenlant
Sinen Sun Vridebrande riet
Die weltlichen lere, das kint von missenwende er schiet.

Boppo carm. CXL.

Ob ich han war gesungen
Das wil ich an die werden wisen meister Pfaffen lan

Vnd an des Kŭniges Tyrols bůch, das saget vns sunder wan.

Ibidem:

Wan des Kŭniges Tyrols bůch hat mich berichtet bas.

Et post;

Swie ichs von Daniel den wissagen gewern habe

Vnd och von des Kŭniges Tyrols bůch, &c.

GOL-

GOLDASTUS LECTORI SVO S.

Vides plerosque peregrinarum linguarum antiquitates summo cum studio atque impendiis omnibus pervestigare, nec ullum Bibliothecarum angulum, dum quid ab instituto reperiant inexploratum habere; at qui majorum monumenta pari industria indagaret, vidisti, opinor, neminem. Quod te mirari ego non miror, cum nec bonitate illa, nec vero etiam antiquitate ulli earum temere concedant. Etenim quamvis prisci illi Germani ab eloquentia, ceu peste quadam Reipubl. morumque simplicitati inimica, perpetuo abhorruerint, tamen rerum cognitione naturalium excelluisse, & ejus item Philosophiæ partis, quæ de moribus instituit, peritos, pronum atque in promptu est, si opus sit, argumentis edocere. Et homines sunt perfrictæ frontis, in majoresque nostros insigniter injurii, qui extremæ inculare barbariei, & feritatis fingere crimen non verentur. Tolle enim sermonis horriditatem, quid, amabo, in illis umquam fuit, quod jure atque merito debeant in repræhensionem adducere? Et illo ipso sermone, quem tantopere aversantur, nonne libros scripsere de officiis judicum, de conversatione civili, de re militari? At res hæc fuit non extremum barbaræ, sed gentis tum politioris. Demus esse, quod Tacitus reliquit, apud Germanos ævo suo nulla litterarum monumenta fuisse: sint item ab Trithemio conficti, quos commenticius ille *Hunibaldus* scriptores commemorat: verum tamen ex eodem Tacito constat, carminibus celebrasse majorum gesta, quæ adhuc superstitisse Caroli M. ætate Einhardus auctor est: & in Germaniæ bibliothecis reperiri, Aventinus. Imperiti autem, imo ridiculi, quicumque existimant, breviculas fuisse cantandi formas, ad instar nunc-vulgi cantilenarum: hercle non magis quam vel Homeri poemata an Virgilii. Cuimodi sunt, quæ sola ex media antiquitate circumferuntur, carmina de *Otnite Langobardo*, de *Wolufthеodorico Græco*, de *Gibicho Vangione*, *de Laurino*, de *Theodorico Veronensi*, de *Hiltibrando Gotho*, de *Sigifrido Agrippinensi* cognomento *Corneo*, de *Eckio* sive (ut quibusdam placet) Eccone Alsato, de *Eckardo Alsato*, de *Ernesto Austrio* an *Bavaro*, alia quæ necdum in manus nostras pervenere. Figmenta hæc quidem sunt; præter quæ tamen nulla apud majores nostros rerum gestarum monumenta. quorum primos auctores libenter Druidas dixerim sacerdotes, qui quo viderentur præter vulgus sapere, & soli abdita rescire, historiarum veritatem confusis involuerunt fabulis. Præclarius illorum institutum, quos *Vuittodios* & *Graviones*, hoc est, sapientes ac prudentes, ab ætate appellarunt: unde & *Senatores* Latinis dicti. erant homines illustres, potentes, magnæ apud majores auctoritatis: quippe penes quos erat leges condere, consulere Reipubl., censere vitam ac mores. quorum ex numero, qui in veteri legum Germanicarum memorantur volumine. a queis præcepta fuere contradita atque præscripta de rebus moralibus, civilibus, ac domesticis. Et hæc quidem, antequam Christo nomen dederunt. Nam postea, qui cultiores paulo, Latinis litteris in scribendo usi. nec ideo patria lingua insuperhabita, quin Christianorum scripta ante hos clↄ cc. annos Germania viderit, legerit. Fidem Vulcanii appello, si, quæ vulgavit Theutonum ac Gotthorum fragmenta, ævi posterioris sunt. *Wileramus*, quem in lucem produxit P. Merula, clↄ. præter propter annos * æquare fertur. *Rabanus Maurus*, *Otfrydus Wissenburg.*, *Walafridus Strabus*,

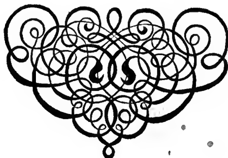
* Hæc Goldastus ipse postea in Omissis correxit: ubi ita loquitur: Quæ de Willeramo scripsi, delenda sunt. Nam Trithemius auctor est, eum *sub Henrico III. anno Domini clↄ. LXX.* claruisse. Ei succi-

Strabus, ut alios nunc ponam ad compendium, abhinc Iↄ ccc. annos scriptis suis claruerunt. Igitur explosione digniores, quam fide, sunt, qui Carolum M. constituunt scripturæ Theutoniæ dædalum: qui quidem nihilo magis fuit, quam Graiæ Alexander M., Romanæ Jul. Cæsar, quos ille æmulatus est. Quod cum ita sit, & tanta auctorum nostrorum vetustas, cur non par cadem, quæ ceteris, reverentia præbeatur? Cur non adæque perquiramus, eruamus, edamus in dias luminis oras? Præsertim quum nemo feudorum consuetudines rite recteque interpretari, nemo historicos mediæ ætatis, nemo officiorum & dignitatum nomina possit absque illorum cognoscere scriptis. rem olim auctorem dabimus. nunc specimen ejus rei in animadversionibus istis spicitur. Quis usque docuit, aut percepit saltim, quid esset *Rex* priscis Germanis, quid *gravio*, *baro*, *dieta*, *gerra*, *chorta*, *boba*, alia quæ a nobis obiter explicantur? Non ego prius majorum nostrorum mores, ritus domi bellique, disciplinam, victum & amictum cognita habui, quam me ad legendum eorum libros contuli. Qua de re alias. nunc hos scriptores in antecessum damus, exotico, h. e. Latino habitu ornatos. factum multi erunt qui sugillaturi sint. Sed quo jure, mi civis, & tu peregrine? utrisque enim scribimus: illi, ut desistat tandem aliquando proximorum incuriosus longinqua petere: huic ut addiscat nostra juxtim, ac aliorum magnificare. Dicite, sodes, si Tyrol an Winsbekius Latino carmine cecinisset, putatisne pauciores interpretes, quam Guntherum, Petrum Blesensem, Alanum, alios ejusdem ævi, reperturum fuisse? Atqui Germanis firempse * legem voluit esse Deus, quasi Græci vel Latini scriptitassent. Tu, qui heri & hodie apud Ebræos, Græcos, Arabas nascuntur libri, protinus Latina veste induis, notas, illustras, emendas, mihi vitio vertes, si patriis scriptoribus idem studium impertiar? qui nec ætate posteriores sunt, nec doctrinâ inferiores, nec fructu infœcundiores. Tenes instituti, quarum præmonendus eras, tationes. Perpende, Lector, quisquis es, aut cujatis es, & cœptis nostris fave.

---

succidaneos dabis Keronem ac Johanoem, orationisque telam ita ordinabis atque duces. ævi posterioris sunt. *Johannes Episcopus Constantiensis*, D. Galli doctoris sui, quæ hodieque exstat, orationem ex Latino in Germanicum sermonem cootulit, & ad populum fecit à D. N. cIↄ. præter propter anno, ut Hartmotus & Notkerus memoriæ prodiderunt. *Kero Monachus* Alamanous Symbolum Apostolicum & Orationem Dominicam circa eadem tempora interpretstus est sermooe vernaculo. qoem libellum io bibliotheca D. Magui apud Gallopolitanos vidimos. *Rabanus Maurus*, *Otfrydus Wissenburgensis*, *Walafridus Strabo*, *Folcuuinus Abbas*, ut alios nunc ponam ad compendium, nonne abhinc IↄCCC. annos scriptis suis Germaniam illustraruot? Igitur explosione &c.

* Vox hæc *Sirempse* cum sit oihili, manifeste ostendit grave typographi mendum. Forte ponendum: scriptam æque.

JOAN-

JOANNIS SCHELLENBERGII,
V. ILLUSTRIS,
De hoc Aulicorum libro judicium, ex epist. ad Schobingerum.

JUcundum certè fuit, antiquorum Germanorum vocabula & proverbia legere. nec satis mirari possum, Nobiles etiam illo seculo taliter qualiter literis instructos, & Martialia ingenia cantilenis istis amatoriis mansueta reddidisse. quandoquidem omnia instrumenta, item investituræ, illa ætate usque ad Concilium Constantiense, Latina lingua conscripta fuerint. adeo Germanica lingua tanquam barbara olim aspernabatur. quæ tamen nunc temporis, ornatu & copia, Latinam si non superat, attamen æquat. Doleo interim, gravem illam majorum nostrorum morum censuram, quæ nobiles in officio retinebat, unà cum celeberrimis bastiludiis, quæ Itali barbarè torniamenta vocant simul interiisse, &c.

TYRO VŌ
FRIDELRANT
SVN

KVNIG TYROL VON SCHOTTEN,
VND
FRIDEBRANT SIN SVN.

LIBER I.

GOt hat wunder manigvalt | *Der* [3] *dubt in volle lobesan,*
[2] Daniel zeigt er einen walt, | *Darinne zwene bo(v)me * stan,*

Den

[1]) TYROLIS Scotorum Regis, eoque gnati FRIDEBRANDI, præterquam hoc libro, nulls, quod sciam, alis mentio, nec in Boethii, vel Buchanani, aut etiam Jonstoni, quas de Scotorum Regibus ordine instituere, historiis. Tamen ut ficta non habeam nomina, adducor reliquorum Principum, qui adjuncti, carminibus, *Heinrici Imperatoris, Chuonradi Regis Romanorum, Wenceslai Bohemorum, Heinrici Ducis Vratislaviensis, Ottonis Marchionis Brandenburgensis, Heinrici Marchionis Misniæ, N. Ducis Ascaniæ, Johannis Ducis Brabantiæ*, aliorum, quos in rerum naturs, & comitatu quidem Imperatoris constat exstitisse. sed quando ab historicis præteritus silentio, videtur inane sine re nomen possedisse, sanguine cinctus regio, non imperio inauguratus. Nam quod Wolfaramus Eschilbachius, coævus scriptor ac miles, tradit Tyrolem caput suum in tria regna posuisse in ludo latrunculorum, suaque ills fecisse, risu res est multo dignior quam fide. Libellum autem isthunc ejus auctoris esse, præter inscriptionem, testis est Boppo, equestris ordinis itidem σύγχρονος. An Theutonica lingua ipse cecinerit, an vero interpreti dederit vertenda ac recitanda, non immerito quis addubitet. Primum quia mos ille Principibus fuit, ut carmina, quæ composuere, alteris demandarent in gynæceo modulanda: tum quod Boppo multo plura ex Tyrolis laudet libro, quam isthic leguntur. Sed & libri secundi præloquium interpretis potius, quam auctoris videtur, ita exordientis; *Liber iste vobis pandit præcepta, quæ Tyrol Rex Scotorum præscripsit filio suo Fridebrando* &c. Est ergo compendium saltim libri, non integer Tyrolis tractatus: qui duo in volumina tributus, primore de religione agit ac fidei institutione; altero de moribus & vitæ conformatione. Exemplum quod utinam Principes sibi proponant ac imitentur. Altius enim penitrant, quæ ab parentibus, quam aliis, præcipiuntur, inhærentque animo artius, sive id interno quondam naturæ instinctu atque motu contingat, seu diutina institutione, cum neminem nobis melius, secundum Musonium, atque parentes, persuasi sumus consulere. *Quis enim talis affectus inveniatur, ut vincat paternum?* ait optimus Princeps Justinianus in l. ult. C. de curat. furiosi. Itaque Reges ac Principes, qui sanius sapiebant, ipsi liberis suis magistri, ipsi moderatores vivendi simul atque regendi rationes reliquere. Cujus generis sunt *Scythenis Thebani Regis παραγγέλματα* apud Naphsum Philelosum: Constantini Imp. Constantinopolitani *Parænеses ad Filium de gerendo imperio*: Manuelis Palæologi Imp. *præcepta educationis ad Joannem filium.* Lodovici IX. Francorum Regis *præcepta ad filium Ludovicum* apud Johannem Jonvillanum, qui assiduus ejus comes historiam Gallice & eleganter instituit: unde porro exscripserunt Guillelmus de Nangis in gestis cap. antepæn. & Gaufridus de Bello loco in vita apud Surium. At quid exempla arcesso longi ævi? nostra tempora vide, ipsam Scotiam, & Tyrolis consanguineum. Jacobum nunc VI. Scotiæ, & nunc Angliæ quoque ac Hiberniæ Regem, qui majorum suorum, sanctissimorum doctissimorumque Principum, vestigiis insistens, & ipse præcepta filio suo Henrico dedit, quæ perhibetur in sinu circumferre, & familiari cotidie manu versare. O optimi principis factum singulare & exemplum unicum! quod mirantur præsentes, laudabunt posteri, invident inimici. Qua invidia quondam Germani Principes laborabant, quorum hæc propria disciplina atque institutio dum viguit, bene rem gesserunt, & vicerunt virtute vera. Auctor est Wolfarамus Eschilbachius, qui Friderico vixit Ænobarbo, part. II. Heldenbuch, quæ de Wolfdieterico inscribitur. ibi rationes disciplinæ his elegantissimis describit versibus;

Die Fürsten man do lerte
Gros er den Fro(v)uuen geben,
Vnd Gotesdienst o(v)ch merte
Vnd eren Briesters leben:

Der Kristenheit gelo(v)ben
o(v)ch si geleret uuart,
Das schu(o)f an alles to(v)gen
Vater vnd mu(o)ter zart.

Man lert die iüngelinge
Gar manig ritterspil,
Schirmen und s(v)ch springe
Vnd schiessen zu(o) den zil,
Fehten o(v)ch mit uuitzen
Vnd schiten uuol den schaft,
Vf setteln uuol sitzen
Des uuurden si dik sighaft.

Vnd si uuorden o(v)ch geleret
Ir shilte reht tragen,
Ir manheit sich o(v)ch meret
Als uuir das ho(e)ren sagen,
We man nit uuolt eruuinden
Das man zu(o) strit solt stan,
Ir helm rehte binden
Lert man die iungen man.

Man lert o(v)ch uuie si solten
Werfen einen stein
Des hand si uie engolten
Ir kraft du uuar nit klein, &c.

2) Daniel

Den tolden man der bo(e)he iach,
Das man [4] *in den landen ob allen bo(v)men verre sach.*

2. *Als man die morgenzit vernam,*
Ein balsem smakan si [5] *bekam*
Mit lusten das [6] *er lise gie,*
Ietwder bo(v)n den smak enpsie,
Der eine wart gru(e)n vnd breit
Der ander sul vnd du(i)rre gar, wie was der smak an si geleit.

3. *Der gru(e)ne vnd der da du(i)rre stat,*
Ieglichs bo(v)m ein voglin hat,
Sust ist der ander wald vberal,
Iegelichs ris vol der voglin schal,
Von den smake nement si die kraft,
Der du(i)rre bo(v)m, vnd o(v)ch sin vogel iemer mit iamer sint behaft.

4. *Daniel vns das besinnet hat,*
Wies vmb die zwene bo(v)me stat;
Do sprach des wisen mannes munt,
Walt und vogelin werdent kunt.

Ratest du das Vridebrant
Von [7] *leigen herzen lieber sun,* [8] *sost wol min lere an dich bewant.*

KVNIG VRIDEBRANT.

5. *DO sprach der ivnge ku(i)nig wis;*
Herre gent ir mir den pris,
Den gru(e)nen [9] *bo(v)n wil ich u(i)ch sagen,*
Der mu(o)s von schulden fro(e)ide tragen;
Dast ein Priester, der empfat,
Got als wirdeklich, das er ane bo(v)bt funde stat.

6. *Ir machet mir die varwe rot,*
[10] *Swenne ich das himelsche brot*
Geliche zu(o) des balsmen zil,
Dest mir leigen al zevil,
Swenne der priester messe tu(o)t,
Dv(i) Gotes genade kumt balsmen gelich, vnd wirt das brot vleisch und blv(o)t.

7. Welt

---

2) Danieli Prophetæ jam olim prisci illi sapientes inventa sua proscripsere, non quod ejus esse vellent, sed ut venerando ejus nomine populo commendarent. quo in numero ponunt narrationes *de Susanea*, *Belo*, & *Dracone Babylonico*, quæ an ejus essent dubitavit antiqnitas. argumenta dixit Jul. Africanus, nequiquam Adamantio refutante. Nam si sunt ejua, cur in Ebræo autographo non reperiuntur? eur apud Jonathan Vzielis Chaldæum Paraphrasten? sed unica Theodotionis tralatione, D. Hieronymo testificante? quia vero piorum hominum & orthodoxorum monumenta, non indigna censuit, quæ in se legerentur, Ecclesia, illis indignata, qui spurcissimis & impudentissimis nugis sanctum Danielis nomen profanare pensi non habuere. cujus generia sunt *Liber Visionum Danielis Propheta; Ammonitiones quas ei Angelus moestravit; Interpretationes seu Somnia revelata ab Angelo misso a Deo*, & hancio quæ insuper nugamenta, homine Christiano & orthodoxo aliena. Videntur autem ex libro Visionum esse, quæ hic proponit & explanat Tyrol, cum in Ammonitionum non exstent.

3) Majores nostri τὸ e. non jungebant aspirationi. ideo scriberé & pronuntiare solebant, *iht*, *tohter*, *niht*, *uuiht*, *sleht*, *vorht*, *zuht*, *doh*, *maht*, *reht*, *giht*, *zeh*, & similia vocum, quas in libris antiquis observamus.

*) Bo(v)me.) Hic monitum cupimus lectorem, in editioue prima Goldasti scriptam esse vocem & hic & alibi litera superposita hoc modo bo͏̆me: quemadmodum & in testimoniis pagina præcedente expressimus. At cum deprehenderemus, nimium ea superpositione & quidem frequentissima dilatari exteudique incommode lineas, spatio inutiliter vacante, consultius visum est, literas à Goldasto superpositas apponere loco quo debent uncinis inclusas: e. g. bo(u)men, ho(u)n, gru(e)n, fro(e)ude: &c. atque ita perpetuo observabimus. Quod ne offendat lectorem, semel monuisse sat erit.

4) Vox *in* fine dnbio bis ab auctore posita fuit ita ut legeretur *in in:* quorum alterum idem est ac: *ihn*, illum, sc. *den toldee*, apicem arboris, alterum autem est præpositio *in*. scilicet ita vertendus est hic Versus:

Ut ille (apex) *in Vegioeibus elevates supra omees arbores e longiequo conspiceretur.*
Scherz.

5) *Bekam* idem est ac veniebat; hodie dicimus: *kam.* apud Otfrid. En. IV, 30, 48. legitur: *thaz in zi muate tho* biquam. quod Schilterus reddit: *quæ ipsis in mentem* venerunt. Apud eundem II, 21, 57. est: *biqueme* pro: *adveniat.* Pro quo in Fragm. Isidor. est: *biquibme.* Scherz.

6) Lege: *da er lise gie*, ibi tacite ibat. Lise est nostrum leis, quod in phrasi: *er redet so leis*, *er hat eine leise stimm* denotat contrarium *claro*, *sonoro. liso* eodem sensu occurrit apud Notk. Psal. LXXI, 6. qui verba: *Et descendet sicut pluvia, in vellus* ita παραφράζει: *Unde er feret also* liso *in finero muoter uuomba also der regen an den scapare.* Gie frequentissime occurrit pro: *gieng* uti *enpsie*, quod sequens versus habet pro: *empfieng*. Scherz.

7) *Von leigen herzen*) *Leigen*, laico, h. e. illiterato, indocto: verbum Ecclesiasticorum. sic infra Fridebrant;

Dest mir leigen al zevil.

interpretationem pete ex thematio 9.

8) *Sost*) pro, so ist, κατὰ συγκοπὴν veteribus frequentatam, in monosyllabis quum maxime, hinc illæ passivæ & proletariæ particulæ, *dast*, *est*, *uuies*, *erst*, *ble(o)t*, *mirst*, *sist*, *derst*, *dest*, *sus*, &c. pro das ist, ea ist, vvie es, er ist, bluost, mir ist, si ist, der ist, des ist, so es, &c. Quas, quia otiosum lectorem remorari viderentur, principio duxi annotandas.

9) Legendum: *boum* & hic & versu septimo. *Scherz.*

10) *Sunenne*) Semel & istud servandum, vocali vv. fere præfigi litteram S. in his, quæ in caussa exempli appono, particulis, *suuer*, *suuan*, *suua*, *suuie*, *suuelh*, *suuas*, *suuo*, *suuoden*, & consimilibus.

Vnd uuirt das brot vleisch und blu(o)t. Infra;
Das er sich birget in ein brot.

tangit Winsbeke. plurimis inculcant Friderich von Su(o)nenburg, Boppo, & omnium diligentissime Chu(o)nrat von Würzburg. Sed cur ista in gynæceo & Aulicorum cœtu? Caussa, opinor, Berengarii Andegavensis, qui præsentiam corporis & sanguinis in sacramento negabat. cujus sententiam, licet fuerit aliquandiu sopita, resuscitavit iterum Arnoldus Brixiensis, multosque Aulicorum jam ad se pertraxerat, atque adeo ipsum Imp. Fridericum I. quo de bina exempla negatæ præsentiæ commemorat Johannes Vitoduranus

7. *Welt ir wies vmb den dúrren stat,*
Der valsche priester niht enlat,
Den sv(e)zen Got er o(v)ch enpfecht
Der tvmber tor sich selben [11] *hecht.*
Iudas vnd er hant geliche pin
Der valsche priester daſt der ho(v)n; sin sel daſt ein vo(e)gellin.

8. *Dn Kristenheit das ist der walt,*
Ir sele zen vogelen si gezalt,
Swa dú bi valschen priester stan,
Vnd doch ze Gotte glo(v)ben han,
Das er sich birget in ein brot,
Ir vogel [12] *von schulden singen mv(o)zen; ir sele vermidet helle not.*

9. [13] *Ihr leigen vrowen swa ir stat,*
Vnd o(v)ch ze Gotte gelo(v)ben hat,
Der valsche priester schat iich niht,
Swie vil man schanden von im gibt:
Er trittet selbe in [14] *Iappes stift,*
Swenne er den svzen Got enpfat, erslindet [15] *vipper natern gift.*

10. *Swelh Priester aber Got schon enpfat,*
Mit sinen pfarre lùten gat,
Der ist da ze himelrich,
Denselben dem ist niht gelich:
Si singent alle: wol vns din,
Das du vns hast also bewart, das wir vermiden helle pin.

11. *Swenne Ich die krone uffe han,*
Die Priester soldent vor mir gan,
Die wirde hat in Got gegeben,
Nu schwachent si ir selbes leben
Mit gitekeit vnd mit vnrehtem sitte:
Verbietent sis den leigen gar, vnd vúllent si sich selber mitte.

12. *Dis tv(o)nt aber alle priester niht,*
Suua man der einen reinen siht,
Des stimme kúnt vns Gotes wort,
Erst ein ganzer [16] *himelhort,*
Er ist thamme vu(i)r sv(i)nden se,
Nv lon dir Got vil lieber svn, ist dir das kunt, so weist ovch me.

13. *Ro(e)msch Babest hoch genant,*
Der [17] *eder Kivnig Vridebrant,*

Leit

ranus Minorita princ. Chronicor. At in ejus aula equestres isti Poetæ.

11) *Becht* videtur idem esse ac: *ladit*, videtur esse a verbo *bechen*, quod *pungere*, *pungendo ladere* significat, in Fragmento de hello Car. M. contra Saracenos legitur ỿ. 1021. den hat der vvim *gebechtet*. Kilian in Etymolog. *becken*, *picken* rostro ictum facere, quod posterius & hodie adhuc servamus. Indigitatur scilicet hic, impium Sacerdotem sibi ipsi damnum maximum conciliare. *Scherz*. Nimirum ita accipi potest, ac si scriberetur *becht* ob aliquam typi in Goldasto obscuritatem: sed revera legitur *becht:* quæ vox ab hawen derivata eundem sensum gignit: *haucht* vel *becht*, cædit, lædit.

12) §. 8. *Von schulden)* ex debito, si ita loqui licest. vim phraseos pauci intelligunt. eam ab exemplis pete. Merggrave Heinrich von Misen;
Von dem uuane hat si mich gescheiden, und bin von schulden vro.
Grave Chn(o)nrat von Kilchberg;
Sunem uu sin herze in fro(e)iden suuebe
Der mac und sol von schulden fro gebaren.
Greve Friderich von Liningen;
Von schulden mu(o)s ich sorgen uuol
Von fro(e)iden git min herze zol.
Anonymus in Ecken Usfart;
Ward fehten ie von schuld getan
Ich pru(e)f es ie von keinen man. Ibidem;
Von schulden uuar ir leid genu(o)g
Das ir dú uner, die si dan tru(o)g,
Viel nider in dú gru(e)ne.

13) §. 9. *Ir leigen vrouuen)* Laicæ feminæ, epitheton perpetuum ac proprium feminarum, non apud Germanos modo, sed Latinos quosdam ab Ecclesia. Cælestinus PP. *Idcirco femina laica omnia derelinquat, & res suas pauperibus tradat:* apud Gregorium Presbyterum lib. IV. Polycarp. tit. XXXIX. & Gratianum XXX. quæst. I. cap. IX. Interdum ἀπλῶς *Leigen*, laicæ, pro quibusvis feminini sexus. Grave Chu(o)nrat von Kilchberg ad virgines;
Fro(e)it iich stolzen leigen.
Her Go(e)tfrit von Nifen;
Ir vil uuuneklichen uuib
Ir uuol gemu(o)ten leigen. Idem;
Megde leigen Wir sun reigen &c.
Her Wernher von Túsen;
Sit undertenig Minne uuerde leigen,
Si kan uuolfro(e)ide in sendú herzen heyen.
Bonaventura Seraphicus in quadam epist. de Regula S. Francisci; *Ex aspectu laica oculus venenatur.*

14) *In lappes stift)* Infra §. 43.
Und snidet als das iappe stift.
An proverbio locum dedit stultissimus Iapygum interitus? an item *stift* sunt triboli, h. e. machinulæ ferreæ, forma trigona aut tetragona, quæ in quamcumque incubuerint partem, aculeos infestos protendunt? Vegetio *murices*, Gallis *chaussetrapes*, Budæo *calciatrappa*, Helvetiis priscæ loquelæ retinentissimis *steften*.

15) *Vippern natern gift)* Infra;
Dú strafe ist viper natern gift, Marner:
Er ist snabelreser danne ein viper nater unge sin.
Viper nater, vipera natrix. apud Latinos diversi sunt serpentes. *vipera* nempe ἔχις: natrix, ὕδρος. Est autem *vipera* serpentum venenosissima: quam verbis multis describit Wolfaram von Eschelbach, part. II. Heldenbuch, illo thematio, cujus initium;
Nu ho(e)rent durh ein uunder
Wie das thierlin ist gnant,
Es heist ze Welsh ein zunder,
Zu(o) Tutsch ein saribant
In Sittelenlant nach ern
Ist es ein vipper gnant,
& quæ sequuntur, quæ pro poeta narrat, non Physico: tamen ex fabuloso viperæ partu, quem veteres credidere.

16) Recte Celeberr. Stadenius in Exposit. Voc. Bibl. Germ. p. 320. hunc versum ita reddit: *Er ist ein ganz himmlischer Schaz.* *Hort* Germanis *thesaurum* denotat: ceu patet ex Isidor. Fragm. ubi dicitur: *endi dhiu chiborgonun hort dir gibu.* ubi in Latino est: *& dabo tibi* thesauros *absconditos.* ad quem locum vid. Palthen. in Not. pag. 401. *himelhort* etiam occurrit infra in hac parænesi §. 45. *Scherz.*

17) Pro: *eder* legendum est: *edel.* Scherz.

18. §. 13.

Leit u(i)ch dis bispel vu(i)r
Vnd [18] *Ro(e)msch vogt* [19] *von Vu(i)rsten kv(i)r:*
Swas krumbe stebe vf erden treit,
Vnd allen die man blatten scher, dem si dis bispel vor geseit,

DER KVNIG TYROL.

14. *DAniel wunders mehr geschach,*
Eine starcke mv(i)len er sach,
[20] *Diűe lag an einem wage tief,*
Der vnder stein vaste vmb lief,
Der ober kunde stille ligen,
VVies vmbe die mv(i)le si getan, das wer mir schedelich verswigen.

15. *Das rat, das an der mv(i)le gat,*
Zwo vnd sibenzeg [21] *kamben es hat,*
Die sint von also maniger par,
Eines wirt man da gewar,

Der

---

18) §. 13. *Ro(e)msch vogt*) Romanus Rex vel Imperator. Noster von Wengen;

Got hat uf erde an zuuene man die Kristenheit gelan:
Der Babest der sol unser sele in siner hu(o)te han,
So sol den lib und unser gu(o)t
Ein vogt von Rome schirmen mit gerihte.

Reinmar von Zvveter;

Das riche dast des Keisers niht,
Er ist sin pfleger und sin voget.

Walther von der Vogelvveide;

Her Keiser ich bin vrone botte,
Und bringe iv botschaft von Gotte;
Er hies iv klagen, ir sit sin voget
In sines Sunes lande broget. Hardeggere;
Und hilf den Künic Chu(o)nrat also
Das er mit rehte ein vogt ze Rome uuerde,

Idem Walther loco jam laudato;

Von Rome voget, von Pülle Künic, lat üch erbarmen.

Tanhuser.

Den voget von Rome ich dike uuol gesehen han.

Strikere in Caroli M. gestis;

Uffstu(o)nt der Bischof Tiurpin;
Vogt von Rome, sprach er do &c.

scilicet ad Carolum Imperatorem. Ibidem;

Ich han minem scheppbare
Gelobet, daran ich stete sin,
Das ich nimer nuider in
Keinen voyt nuil geuuinnen.

Sic Deus, Imperator cæli & terræ, & ipse nonnumquam appellatur.
Noster von Singenberge Truchseze ze Sant Gallen;

Der uuerlte voget, des himels künig, ich lob üch gerne.

Cancellarius Imperatoris innominatus;

O himel künig in himel voget
Geuualtig vürste in lüften gar.

Anonymus, sed vetustus Poeta, Paraphrasi Vet. Testamenti;

Richer Got herre uber alle kraft
Voget himelscher herschaft.

Walther allegato carmine ad Imperatorem;

Er rihtet al da er vogt ist.

Atque adeo quicumque quodcumque imperium habet, eo nomine comprehenditur. veluti Duces & Principes. Anonymus ille in Vet. Testament.

—— Als Neurot
Ir rihter und ir vogit gebot.

Biterolf de Principe Hennebergensi;

Den edeln voget man toten dahin für den Keiser tru(o)g.

In historia Theodorici Veronensis;

Der edil vogt von Berne.

Est autem *voget* Latinorum advocatus, verbo per aphæresin corrupto, quasi *vocat*. *Advocatus*, administrator, gubernator, curator. ita Monasteriorum advocati, *Kastenvægt*: Provinciarum & ditionum præsides, *Lantvægt*: Castellorum præfecti, *Burgvægt*: Minorum curatores, *vægt*, h. e. ut hodie vocantur, *pfleger*. Nam quos Latini tutores, Germani proprie *Vormunder* appellant.

19) *Von virsten kür*) Principum electione: qui jam tum septem. Der Tugenthafte Schriber;

Siben fürsten sint des uuert
Das ein Ro(e)mesch künic en ist zeuueln benant,
Die en kiesent niht uuan suues der edel gert
Herman von Türingen lant.

ait, *zeuueln*. inde *Welere*, electores, *Kurfürsten*. Reinmar von Zvveter;

Nu sehent vir üch des Riches uuelere,
Den ir nu uuelt das er si schanden lere,
Und also das ir versu(o)chent,
Werde er iv lieb so stet im eben
Und si des niht so lat iv geben
Das riche uuider zehant, so irs geru(o)chent.

Habebant enim potestatem & eligendi & deponendi Imperatorem, quæ vero apud solos Germanos. nec exteris participata umquam, & confirmata dehinc nova Caroli IV. constitutione. Strikere, qui ante quingentos annos fuit, ad Carolum M. institutorem videtur referre. Sic enim in gestis ejus de Germanis;

Das si da iemer mere
Ir Kivnige Chrontin und kurn
Und das reht niemer verlurn.

Quod nescio si vaticinium est, & nostra tempora tangat. *Kurn*, eligerent; ab Ebræo בָּחַר elegit.

Kúnig Wenzel von Behein;

Wer kur dafur die rosen.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Und den tot von im kuren.

Kur, electio. Her Heinrich von Sax;

So seze ich uf der selden kiur.

Biterolf de Principe Hennebergensi;

Do trat er für der Düringer herren in eines draken kür.

Hinc *Kürisser*, milites delecti, quales cataphracti equites.

20) MSC. Bibliothecæ Regis Christianiss. habet a *dal*. Scherz.

21) §. 15. *Kamben*) Vitruvio *pinnæ*, sunt assamenta in tympano, quæ aquæ impetu impelluntur.

22) *Lignum*

Der iſt von [22] *lignum aloe ;*
Nie reiner holz vf erde wart, weiſt du wies vmb die mv(t)le ſte ?

16. *Derſelben mu(i)le pflag ein man,*
Der nie vleiſch noch bein gewan,
Der het ein kint, [23] *das wart en ein*
Das es den vndern mv(i)lenſtein
[24] *Druvbte das er ſtille lag,*
Von einem kleinen weſſerlin der ober groſſer ſnelle pflag.

17. *Das kint das hate knappen zart,*
Do der oberſtein kam an die vart,
Es ſprach, ir ſvlt úch des bewegen,
Das ir des ſteines kvnnent pflegen ;
Ob der vnder welle ſtreben,
Den druket als ich han getan ; ich wil u(i)ch lon darvmbe geben.

DER KVNIG VRIDEBRANT.

18. *HErre ir habt wunderlichen mv(o)t,*
Das ir gegen mir die vrage tv(o)t,
Von ritterſchefte wiſte ich bas,
VVa ienr gelag, wa der geſas,
VVa ſich die ſpene vs helme klungen,
Von ſwerten vber die ſchilte, dar vnder ſich die [25] *recken ſwungen.*

19. *Edoch*

22) *Lignum aloe)* Wolfaram voo Eſchilbach ;
Und ſaſ von lignum aloe für der argen luften var
Het er in einem Golde dur den edeln ſu(e)ſſen ſmac
Das machet im dú a(a)gen klar, &c.
Qoodnam fuerit hoc ligni, oon conſtat inter ſcribentes.

23) §. 16. *Das uuart enein)* Infrs ;
Ich tru(o)g ie gelich mit in enein.
In Martyrologio Apoſtolorum de Romano populo, colligeote oſſa Petri & Pauli cælitus revelata ;
Die gu(a)t shar gemeine
Vreute ſich und uuart enein
Das ſi, &c. ibidem ;
Sin ſun des enein do uuart.

24) MSC. Biblioth. Regis Chriſtianiſſ. legit : *drubte*, quod idem eſt ac hodiernum *druckte*, premebat. *druhten* occurrit : infra §. 21. *Scherz.*

25) §. 18. *Recken)* Reges, id eſt, heroas, helden. antiquarii noſtri confunduot *rekios* cum *riſiis*, interpretanturque gigantes. imperite, & ingratiis τῶ ἐτύμω. noo ſanius Chronici ooſtri ſapiunt in tradendis priſcis Germsoorum Regulis. qoos ſcire velim, *Reges* antiquitus apud Germanos fuiſſe populi duces ae defeoſores, homioes juſtos æqoe ac fortes, qui terram Germaniam a ferarum, latronum, & hoſtium defenſarent impetu : ſive regiooi sut civitati dominarentur, ſeu caſtris tantum. Exſtarent tantum libri veteres, ſuper rei veritate minus dubitaremus. quam ex fabulis ſi cupiam demouſtrare, quibus ſolis fruimur, nugax ſim, nequiqusm laboreturus. tameo unum atque alterum exemplum, ubi exſertim rekii ab riſiis diſcrimioantur, juvst adicere. Incertus auctor part. III. Heldenbuch de Theodorico Veronenſi Gibichum Vangiooem colloquente ;
Do ſprach der Bernere
Ir habent reken genu(o)g,
Darumb ſint ich unmere
Alle reken ze ungefu(o)g,
Darumb mu(o)s ich herbringen
Min reken die ich han,
Ir redent von den dingen
Si türent nieman beſtan.
Tanhuſer, poſtquam plurimos heroas, eosque celeberrimos, enomeraſſet, ſubicit ;
Nu laſſen uuir die reken ſin
Und alle die von Trane
Und die von Bridani ane &c.
Wolfarsm von Eſchilbach part. II. ejusdem Heldenbuch ;
Der uunder ku(e)ne recke
Der uuert ſich ritterlich,
Er slu(o)g mit heldes mu(o)te
Vil manchen iungeling. Et de gigante Baldemsr ;
Zuuo briune gu(o)t von horne
Het er geleit an ſich,
Darunder der verlorne
Stu(o)nt einem reken glich.
Auonymus in Ecken Uſfart de filiis Ruzinæ gigantis ;
Die riſen uuaren beide uuol
Geuuapnet, als man reken ſol,
Da in zuuo brinne veſte.
Ecce[a] ejunt rekiorum in morem modomque illum conſtitiſſe, hos armatos fuiſſe. *Riſii* tamen & ipſi, obi recte egerunt, *rekii* eppellati. Exemplum in d. part. III. de riſiis Gibichi ioternectis, & aliud iu priucipio libri, qui inſcribitur Ecken Uſfart de Nettingio prognatis. Ceteroqui *riſios* vocabant homines proceros ac robuſtos (unde & *Volant* cognominati, Franco Gallis *Vaillant*, quaſi valeotes ſive validi) qui vi viribusque cooſiſi ſilvas ac mootes incolerent gratia latrocinandi. contre quos invocsti *rekii*, venerunt, auxilio afflictis fuere. inde quod vocantibus inſervireot, *Degen* dicti, h. e. ſervi. nam id proprie *thegan*. ἀπὸ τῶ *thege*, fide, quam illis præſtant, quibus aſſiſtunt, quo uomioe *fideles* dicti vaſalli & quicumque priocipum miuiſtri. unde & verbum *thegen*, fideliter ſervire, ſervieodo bene mereri. ita capio locum Willerami, quem aliter expoſuit Gloſſator, cap. III. *Was uuirthet auor unſer armon, uuir thie ſu gethigan niet ne ſyn, thaz uns plenitudo dierum, id eſt, conſummatio bonorum operum*, &c. *ſo muga commendare.* id eſt, qui non tam fideliter ſervivimus, qui oon meruimos. e qua explanatioue eſt Otfridus Wiſſenburgenſ. præfat. ad Hludovicum Regem ;
Thegan ſin in uuaru
In maniger zalu
Manag leid er tulta
Um thaz do Got gibanta
Vbaruuuant er ſid zar fram
So Gotes thegane gizam :
Eigun uuir thia guati
Gilicha thegan riti. Et lib. I. c. III. Evangel.
Thiu thritta zuahta thanana
Thaz uuarun edil thegana.
Vetus ille Paraphraſtes Teſtamenti Vet.
Enoch der Gotis degin uuis.
idem de Pharaone & Jacobo Patriarcha ;
Gap do der Kunic ſinen ſegen
Er lie den edilen Gotis degin.

19. *Educh welt ir ſin niht enbern,*
So wil ich u(i)ch der mv(i)le wern.
Der vnder ſtein iſt [26] *dv(i) alte é,*
Diue kvmt vúrbas niemer me,
Die hat der megde ſvn verdrvket:
Der ober ſtein das iſt der to(v)f, damit die nu(i)we
iſt vfgezuket.

20. *Wert*

Ceterum *Edil thegana* ſeu *degin* inter humanos proprie homo nobilis fortitudine ac virtute præſtans, humani generis officio belli domique paratus. avorum memoria *Edelknecht*, ſed diſperi, ne dicam de generi appellatione. nem illi nullo in diſcrimine ponebant pauperes atque divites, omnibus adæque præſto eſſe parati: hi vero dicti principum, Epiſcoporum, Abbatum, Comitum miniſteriales, qui ſi beneficia (utor illorum verbis) accepiſſent, mutabant nomen in *Dienſtman*. verum ad illa. Dixi; *Degin* eſſe ſervum an miniſtrum. ita gladius nuncupetus, quod ejus miniſterio in defenſione utimur. Et quemsdmodum *Degin* de homine bellicoſo & heroico uſurpari cœpit, ita *Wigant* de ſervo Induſtrioſo Getis *uuigant* in citsta multotiens Psraphraſi, ſervus Dei. contrario prorſus exemplo. ſiquidem *uuigant* proprie ac ἰνύμως bellicoſum ſonat, a *uuige*, quod bellum notare ex Vet. Pſalmorum interprete annotavit Lipſius. *Wighuis* Willeramo, quod Frenco - Gallis Fortereſſe, arx munita. *Ku(e)ne uuigant* apud Poetss, qui *ku(e)ne degen*, *ku(e)ne reke*, *ku(e)ne held*, in eorumdem libris. ſunt nempe ſynonyma iſta. *Kun* ſive *Chun*, fortis: *Chunheit*, fortitudo. nnde *Kuning* dictus Rex, ea forma, qua *adeling*, *Friling*, *huring*, &c., qui fortitudine alios antecellat. in libris antiquis *Kunic*, *Chunic*, *Kuning* quoque in Otfrydi, *Chuningu* Notkeri, & *Chuninge* in perveteri Regulæ Benedicti interpretatione. Eduuardo Regi Auglorum, ei qui vulgo Confeſſor, *Cyuing*. verba ſunt in Charta, qua Randulpho Peperking concedit centuriam Dauncingenſem;

Iche Eduuarde Cyning
Haue yeouen of my foreſt theg Keping.

Ab eadem origine & gens *Chnuorum* nomen ſortita. quorum Rex Theodoricus Veronenſis, is quem noſtrates *Dieterich von Berne* indigitant. & hæc vera gentis ſcriptura, ex dure primorum Germanorum pronuntiatione, & imis de faucibus ducta, quam Helvetii, qui ſoli mores moramur antiquos, hodie retinemus. *Chuni* ergo fortes. ſic *Celtæ*., cujus nominis par eademque ignorantia. veteribus *Cheld*, aut, edſpiratione duplicata, *Hheld*, qui nobis nunc *Held*. Sic puto *Helvetios* dictos quaſi Celtarum cognatos. ſic *Hiltebrandum* quaſi Chelte Bren, h. e. Celtam Brennum. itidem *Hiltebolt*, *Hiltiman*, *Hiltuuin*, alios. Eſt vero *Chilt* nomen epicœnum, maribus feminis promiſcuum. exempla in *Hiltigart*, *Hiltrut*, *Hiltegunt*, *Adilhilt*, *Regiuhilt*, & ſexcentis aliis. Rationem ex fabulis petendum eſt. *Celten* ajunt fuiſſe reginam, cui congreſſus Hercules filium ſuſceperit *Celtum*, unde genti nomen inditum nomins eb illa feminina, maſculinu eb iſto. & hanc Celten puto eſſe *Hilte*, quam infantulis vagientibus apud nos nutrices minitantur. Beroſus tamen Regem nominat: & Appianus Celtum Polyphemi tradit, nun Herculis filium. fides ſit penes auctores. nos quod ab inſtituto erat, præoptavimus, explicuimusque quod ἐπώνυμον haberent *reke*, *riſe*, *volant*, *degin*, *uuigant*, *kuning*, *helde*, voces hactenus ignoratæ. Vos nunc Hiſtorici, & qui Principibus e conſilio (utrorumque enim intereſt hæc ſcire) ſi dicta placent, utimini; ſin, reperitote meliora. ego comiter monſtravi viam.

26) §. 19. *Dú alte é*) antiquum fœdus præputio ſignatum. *E*, fœdus, pactum; veteribus *euuu*. pro *lege* uſurpavit Willeramus in Cant. Cantic. cap. I. *Wir ue uuillon niet vergezzan, thaz thiu genatho dines evangelii ſuozer is, than thiu auſteritas thero euuo*. quo ſignificatu in translatione Speculi Saxonici, ejusve interprete Rebkau & ipſe notavi, & apud Rudolphum Mouschum extare in Vite Chriſti annotavit Gloſſator Willerami. Interpres Regulæ Benedicti in præfat. *Teſtamenti veteris novique, deru altun euua ioh dera niuuan.* Strikere in geſt. Caroli M.

Als tet unſer herre Got
Hie bevor in der alten é
Eime Iuden der hies Ioſue.

Paraphraſtes Vet. Teſtamenti;

Abrahame ein é beſchiet
Im ze lobe mit dem ſnitte.

h. e. cum Abrahamo fœdus iniit. Ibidem;

Der Got ſit geru(o)hte gebin
Sine é und uuie ſiv ſolden lebin.
Kriſten é, religio Chriſtiana.

Meiſter Sigeher;

Ich ſach de me rehten gelo(u)ben ſto(e)ren,
Ich ſach Criſten é veruuerfeu in den hochſten
Cho(e)ren.

N. von Grevenberg in Wigolais;

Mag iuuer ſegen mich beuuarn
Vor der helle, und Chriſtan é,
Se uuil ich mich nit ſummen me
Ich enphach der Chriſtan é zehant.

verba ſunt Comitis gentilis miraculo ad fidem converſi. Poſt paulo;

Den to(u)f enphahen und Chriſtan é.

E, omnis cujusque ſectæ religio. In eodem Gravenbergii poemete paganus quidam;

Sit us unſer é hintrait
Der Tiuvel ein ſo uuerden man.

Apud Strikere geſtis Caroli M.

Und hut in das er gehorſam
Ir gotten uuurdi und ir é.

Soror Marſilii Saracenorum Regis, ſollicitans Carolum ad apoſtaſiam. *E*, denique fides, ſeu, ut Jureconſulti loquuntur, fidelitas. apud eumdem jurat Turpinus Archi-Epiſcopus;

Das uuir niht en zuuifeleu me
Uf min ampt und uf min é:

quam ſc. Carolo M. præſtiterat. Ibidem;

Der kivnig von vile e
Der hies gebieten bi der é
Und hies da iuberal ſagen
Suuas vaſte mahte getragen
Das ez die herfart fu(e)re.

Noſtris hodie hanc vocem uſurpatio eſt de fœdere tantum nuptiali.

27) §. 20.

20. *Welt ir wiſſen, wie es vmb die kammen ſtat?*
[27] *Zwo vnd ſibenzeg ſprache dv(i)* [28] *werlt hat;*
Der einen der man da wirt gewar,
Dv(i) da iſt von ſo ſv(e)zer par,
Das iſt dv(i) magt von Yſſe her geborn.
Die Got al der werlte herre zeiner mv(o)ter hat erkorn.

21. *Die knappen die der mu(i)le pflegen,*
Das ſind die prieſter, die den ſegen
Habent vber dei to(v)fei zil;
* *Wer u(i)ch der rede niht zevil,*
Got gab den pfaffen vf ir eit
Das vngelo(v)ben drvhten, und vffeten die Kriſtenheit.

22. *Welt ir dan wiſſen vmb den man,*
Der nie ſteis noh hein gewan,
Des kint tru(o)g einer megde lib,
Die Iuden iahen ſi [29] *wer ein wib,*
[30] *Daniel mit beiden hander ſwu(o)r*
Das ſi mit den gelo(v)ben varn, als Adam vmb den apfel vu(o)r.

[31] 23. *Si habent dannoh pine vil,*
Got [32] *dvr vns niht me ſterben wil,*
Von ſinen tode wart vm zorn,
Er ſprach, iemer wirt geborn,
Den ſi benant des tv(o)fei zil,
Vnd volge den man blatte ſcher, dur u(i)ch ich niht me ſterben wil.

24. *VVan do Got von dirre werlte ſchiet,*
Er beval uns einer [33] *turren* [34] *diet,*
Prieſter nenne ich u(i)ch mit namen,
Kein kv(i)nig ſich niemer darf geſchamen,
Das er das edel ho(v)het ſin
Mit krone gegen im neiget, des gib ich iv die tru(i)we min.

27) §. 20. *Zuuo und ſibenzeg ſprache)* Vetus Poeta in Ho(e)rnin Sûfrid;

In betteſt du betwungen
Das halb teil dirre erdn,
Und zuuo und ſibenzig zungen
Das ſi dir dienten gern.

Non nupere eſt opinio, in orbe ſeptuaginta duas linguas eſſe. cui ſunt qui ex Moyſe fundamentum fulciant Geneſ. cep. X. At mihi potior videtur origo a LXXII. interpretibus eſſe, per quos exiſtimetum fuit verbum Dei io univerſum terrarum orbem emanaſſe. Quod quidem ut verum eſt, ita ſalſo credidere ſingularum gentium linguis trediḋiſſe, qui Græcæ tentum. Prodiit nuper theſaurus polyglottus ex CCCCL. veteris & novi orbis nationum linguis, dialectis, idiomatibus, & idiotiſmis conſtans, euctore quodam Megiſero. Viginti duas Mithrydetem Ponti ec Bithyniæ Regem ferunt calluiſſe Plinius, Plutarchus, Gellius, Valerius, Solinus.

28) *Dii uuerlt*) ita ſcriptum obſervo io pleriſqoe omnibus libris antiquis. recte, ſi originem ſpectes. Vetus Interpres Pſalmorum; *Sæculum, uuerolt. Sæculum ſæculi, uuerildi uuerildis:* apud Lipſium Centur. III. ad Belgas epiſt. XLIV. Otfrido *uuorolt.* Interpres Regulæ Benedicti & Notkerus cum veteri illo interprete conſentiunt. nec ambigo quin Otfridi loca ſint mendoſa. *Goldaſtus.* Nullam video rationem cum credendum ſit Otfridi, qui crebro habet *uuorolt*, loca eſſe mendoſa. Cum & hodie Anglis Mundus *the uuorld* appellctur. *Scherz.*

* Hujus & ſeqq. duorum verſuum hæc eſt mens:

Non nimium (ſeu ultra veritetem) *diceret,*
Qui aſſereret Deum ad hoc Clericos obligaſſe,
Ut opprimerent religionem falſam, & Chriſtianam extollerent. Scherz.

29) §. 22. *Si uuer ein uuib*) *Wib* pro nxore, quæ virum paſſa eſt. Chu(o)nrat von Helmsdorf Collatione oovi Teſtameoti cum veteri hiſtoria, in re gemina;

Und gehailget in ir mu(o)ter lib
Die maget uuer und niht ein uuib.

Heinrich von Frouuenlop;

Ob ich ir ſpreche vro(v)uue und uuip
Die kindes mu(o)ter uuere,
Ich hette an beiden uuar geſagt
Wie uuiient hies ein uuip ein magt.

Tom. II. Tyrol. R. Paran.

Sic *mulier* apud Latinos. Ulpianus l. XI. §. 11 D. de contrah. empt. *Quod ſi ego me virginem emere putarem, cum eſſet jam mulier.* Et l. XIV. §. VII. D. de ædilic. edict: *Mulierem ita artam ut mulier fieri non poſſit.* elegante πλοκῇ. quam ingratis Gratiis mutavit Gothofredus. Eſt enim lata vox, quamcumque ſexus feminini compræhendens, auctore Pomponio apud eumdem Ulpianum l. XXV. §. IX. D. de auro, arg. &c. ipſo Ulpiano lib. XIII. in pr. D. de V. S. Modeſtino l. LXXXI. §. 1. D. de legat. III. Tertulliano de Veland. virg. Bonifacio VIII. c. un. v. ille vero, de Sponſal. & matrimon. lib. VI. ubi ootant Doctores.

30) Verba hæc juſto ſunt obſcuriora. Senſus illorum eſſe videtur, quod *Daniel utraque manu* i. e. firmiſſime *aſſeruerit atque jurato quod illi* (Judæi) *cum fide incedant ceu Adamus cum pomo* i. e. male & in perniciem ſuam. *Scherz.*

31) In hoc §. eſt non exigua obſcuritas, inprimis in verſu tertio. Annoo illu ite corrigendus?

Von ſinem tode uuart us *zorn*

per ejus mortem extinguebatur (finiebatur) *ira* ſc. Dei in homines. *us ſein* pro quo hodie elegantiores dicunt *aus ſein* eſt finiri, ſic dicimus: die predigt iſt aus. pro tu(o)fes in ℣. 5. hujus paragraphi lege: *toufes*, i. e. baptiſmi. *Scherz.*

32) §. 23. *Dur uns*) propter nos. redonanda perticula io carmine de Tanhuſer, quod vulgo cantatur & circumfertur, §. ult.

Da mu(o)ſt er dur den Babſt Urban
o(u)ch euuig ſin verloren.

Nempe Urbanus PP. in cauſſa fuit, ut in *Veneris montem*, h. e. lupanarie, in quibus volutatus erat, Tanhuſer redierit, æternum pereundus. vulgo legitur, *für den Babſt*, ſenſu improbo. Carminis aut fallor eſt ipſe Tanhuſer auctor, qui a partibus Imperatoris contre Papam ſteterat, in hujusque contumeliam carmen hoc videtur compoſuiſſe.

33) Lege: *turen* i. e. theuren uuerthen, venerabili, reverendo. *Scherz.*

34) *Einer tiuren diet*) *Diata*, turba, multitudo, cœtus hominum ec conventus.
Herzoge von Anhalte;

Des en ſih ich an ſchalkhafter diet niht das.

Her Ru(o)dolf von Rotenburg;

DER KVͥNIG TYROL LERET SINEN SVN.

LIBER II.

25\. *IR Herren. u(i)ch tv(o)t dis bv(o)ch erkant,*
Wie der Kv(i)nig Tyrol vs der Schotten lant,
Sinen svn Vridebrande riet
Die weltlichen lere, das kint von missewende er schiet.

26\. *Er sprach; dv solt wissen, liebes kint,*
Da gegen ist [35] *ellú lere blint:*
Din lúte solt dv willig han,
Sich selber, wie mir es si ergan,
Ich tru(o)g ie gelich mit in en ein,
Des volget mir von stritte vil manig helt gevangen heim.

27\. *Dv solt o(v)ch wissen, was dich gezeme,*
Swas schaden in dinen dienste neme,
Das dv den wider rihtest snel,
Hie vmbe wagent si ir [36] *vel:*
Wirt man der tugent an dir gewar,
Dv gesigest gegen breiter menge gegen vienden mit kleiner schar.

28\. *Svn, wilt dich aber selbe smehen,*
So solt dv den vngerne sehen,
Der dvr dich si in kvmber komen,
Vnn schaden hat bi dir genomen:
Volgest dv den selben sitte,
Got tv(o)t ein [37] *michel wunder, teilt er dir sin helfe mitte.*

29\. *Svn,* [38] *turnei machet* [39] *rische diet,*
Davon wil ich dir raten niet;
Turnieren wirdet mannes lib,
Dur wirde lobent si die wib;
Turnieren das ist ritterlich,
So ho(e)rt zu(o) strite dringen und veste halten herteklich.

30\. [40] *Last*

Die leien und die pfaffen,
Wissage, Kunige, und ellú diet

Friderich von Husen;

Das lies ich dur die valschen diet.

Nithart;

Nu hat sich verkeret
Schamelo∫er valscher diet ist ir hof gemeret.

Bru(o)der Wernher;

Do in dú ungeto(u)fte diet mit nageln an dar krúze slu(o)g.

Strikere in gestis Caroli M.

Das er mit siner diete
Einen hof dar gebiete
An sinen stu(o)l ze Ache.

Recte. & inde *diata*, conventus publicus, comitia, Landtag, Kreisstag, Reichstag, de quibus festivum Caroli V. Imperatoris dictum; *Diata diatam parit, & partus suffocat matrem. Diata*, gentes. Veteri Psalmorum Interpreti; *Thiat gens. Thiadon, nationes. Thiede, gentes. Thiadekunne, generationes.* vox composita, sed significans. Nam *kunni* vel *kunnea* veteribus generatio, ab Latino *cunnus*, eidem ipsi Interpreti, Notkero, Otfrido, Interpreti Regulæ Benedicti, aliis. Paraphrastes Vet. Testamenti;

Von Sem das kunne lie sich sa
Nider in der grozin Asya
Mit der diet aller siner schar.

Notkerus in Psalm. CXXVI. *Tunc dicent inter gentes: dánne chédent sie únder dietin.* Et Psalm. CXXXV. *Qui percussit gentes multas: manige diete slubg.* Otfridus ad Ludovicum Regem;

VVaz Christus in then gibiete
Frankono thiete. Marner;
War komen si der Wilzzen diet.

Reinmar von zvveter;

Var Herzoge Ernest not erleit,
Was er und Grave Wetzel der gesnablen diet versneit.

Strikere in gestis Caroli M.

So svlt ir gebieten
In landen und in dieten.

h. e. in terris & gentibus. Turing von Ringoltingen in Melusina cap. XXIX. *Das dú Heidischen und Türkischen diet von Behein us den lande geslagen uuurden.* Otfridus lib. III. cap. XIII.

Ergebent mih zinote
Fremidemo thioto.

ex illo Matth. XVI. *tradent me genti* &c.

35) §. 26. *Ellú*) alle. sic *ermú*, arme: *eltú*, alte: *hertú*, harte; & similia. Apud Gravenbergium in MS. fabula de Wigolais scribitur *a(e)lliv*, Strikerus & Paraphrasten illum Testamenti *elliv. ellentriche*, prædives, passim hoc libro.

36) §. 27. *Ir vel*) καταχρηστικῶς pro cuti & nobis hodie. est vero Latinorum *vellus*, aut *vel* scriptum est ἀντὶ τοῦ *phel*, ab Latino *pellis*. Nam mos ille fuit majoribus, ut P. Latinorum Græcorumve mutarent in PH. & hoc porro in F. vel V. exempli gratia: πῶς, *fu(e)s*: πίνος, *finfe*: pullus, *fulin*: pugnus, *fust*: piscis, *fisch*: planus, *flach*: pannus, *fan*: onde *bannum* pro vexillo: pulex, *floh*: probus, *fromb*: primo, *frio*: porcellus, *forle*, &c. interdum in PF. ut piper, *pfeffer*: persicum, *pfersich*: papa, *pfaf*: palus, *pfal*: palatium, *pfalz*: pignus, *pfand*: parrochia, *pfarr*: pavo, *pfauu*: pilus, *pfil*: pila, *pfiler*: pistor, *pfister*: plantare, *pflantzen*: plasma, *pflaster*: platearu, *pflasteren*: prunum, *pflumen*: postis, *pfost*: pondo, *pfond*: pluma, *pflum*: pentecoste, *pfingsten*: pinnæ, *pfinnen*, &c.

37) §. 28. *Michel uuunder*) *Michil* de magnitudine & multitudine, Interpreti Psalmorum *mikil* apud Lipsium, quem vide. Otfrido *mihilan*, interdum *mihilemo*: Notkero *mikel*. Idem *in mirabilibus* convertit *in michelen dingen.* Interpres Regulæ Benedicti; *magnificant, mihhilont. Michler knab*, major, grandior, Heinrico Ticlinger Chron. Bernensi, *michles spil* Alberto von Eib in libro quem Goldinspil proscripsit Noribergensium nomine. Verbum Poetis nostris familiarissimum, Trans-Rhenanis est antiquatum, non item nobis Helvetiis.

38) §. 29. *Turnei*) Torneamenta, damno nobilitatis abolita. Siquidem in illis, tamquam in igne aurum, mores nobilium probati. Aurifabri, & quos Arabico nomine Alchimistas vocamus, scorias ab auro pugnant; non secus, hastiludiorum Reges deponere atque ejicere solebant latrones

30. [40] *Last du din golt behalden tragen,*
Swenne dine liúte kumber klagen,
Daſt ein ſwacher kúniges vunt;
Swelh vúrſte das tv(o)t den iſt niht kunt,
Wie tuſendvalt ſis wider wegen,
Da [41] hurt gegen hurte dringet, und ſwert uf helme
klingens pflegen.

31. *Sun, dv ſolt din elich wib*
Haben lieb, alsam din ſelbes lib,
Daſt ob allen tugenden hunt,
Die rehten é tet vns Got kunt.
Vil iunger kúnig, daſt min rat,
Behalteſt du die lere min, du belibeſt ane miſſetat.

latrones, fures, virginum raptoees, ſcortatores, adulteros, helnones, ebrioſos, homicidas, perjuros, ſordidos, (quales negotiatores, mercatores, & uſurarii) homines novos, argento non virtute nobiles; denique omnes, qui majorum virtutem vitiis ſuis collutularent. Exempla tibi ſuppeditabit Haſtilndiorum liber. es cauſſa juſtæ hominum cordatorum querelæ ſuper illorum deſuetudine. Ulrich von Liechtenſtein;

Ritterſchaft uuie ſtet din orden?
Sage an, uuem iſt din uuirde uuorden?
Wan ſach dich in tugenden horden,
Dannoch uuas din lop vil ganz.
Daz klagent nu die edeln frouuen
Das man dinen ſchilt ſolt ſcho(u)uuen
Alſo ganz und unverho(u)uuen.
Wa iſt din turnei, uua iſt din tanz?
Du mis din leben has in der maſſe
Da dich dú ſchande in eren laſſe,
Ir geuualt vert uf der ſtraſſe,
Setze uf uuider der eren kranz.

Sed, inquiet aliquis, jura & leges vetant. vetant mi homo, non exercitium, ſed cædem & ſanguinem. ſemove iſta, & cave a cruore, permittent, atque adeo probabunt. Reinmar von Zvveter;

Turnieren uuas ie ritterlich,
Nu iſt es rinderlich,
Teblich, tet reis, mundesrich,
Mortmeſſer nud mortkolben, geslifen aks gar
uf des mannes tot;
Sus iſt der turnei nu geſtalt,
Des uuerden ſchonen frouuen ir o(u)gen rot,
ir herze kalt
Suuanne ſi ir uuerden lieben mau da uueis in
mortlicher not.
Do man turnieres pflag dur ritters ere,
Durh hohen mu(o)t, dur húbesheit, und
dur ere
Do hete man umbe eine deke
Ungerne eruuúrget gu(o)ten man:
Suuer das un tu(o)t und das uuol kan
Der dunket ſich zer uuerlte gar ein reke.

Semove item indiligentiam rei familiaris, & ſubditorum incuriam. nam & hæc inter cauſſas prohibiti ludi. Idem Zvveter eodem carm.

Suuer o(u)ch turnieren minnet alſe ſere
Das er dabi vergiſſet der hus ere,
Dern hat die maſſe niht behalten.
Ein genu(o)g turnieren das iſt gu(o)t,
Zevil an allen dingen tu(o)t
Bruchan den lobe, ſus ſagen die uuiſen alten.

39) *Riſche diet*) gens gaillardes. *Riſch*, gaillard, alacris, hodie *friſch* [illegible] f. In Martyrologio Apoſtolorum de monscho luxurioſo;

Iedoch uber tiſche
Was er ie mit riſche
Und an voller ſchaft &c.

Riſch dicuntur ſemipoti, ab alacritate nimirum, quis *vinum exhilarat cor hominis.*

40) *Laſt du din golt behalden tragen*) Liberalitas enim propria principis. Walther vou der Vogelvveide ad Philippum Imperatorem;

Nu haſtu gu(e)t und ere,
Darzu(o) uuol zuueier kúnige hort,
Die gib der Milte beide,
Dú Milt lonet, ſam dú ſat
Dú uunneklíche uuider gat
Darnach man ſi geuuorfen hat:
Wirf von dir milteklíche,
Suuelh Kúnig der Milte geben kan,
Si git im das er nie geuuan
Wie Alexander ſich verſan
Der gab uud gab, do gab ſi im ellú riche.

41) §. 30. *Da hurt gegen hurte dringet*) cum clypeus clypeo impingitur. *Hurt* Helvetiis crates vimineus. cujus diminutum *húrtel* iisdem ceſticillus vel *arculus, quem capiti imponunt mulieres, ad ſuſtinenda commodius vaſa*, ut Feſtus ait. ſic dictus, quis olim ex vimine, qui nunc a panno floccis viliſque farto. Ergo & *hurt*, ſcutum vimineum, qualia priſcorum Germanorum. Corn. Tacitus; *Non loricam Germano, nou galeam: ne ſcuta quidem ferro nervoque firmata, ſed viminum textus, vel tenuis & fucatas colore tabulas.* Ita Taciti ævo: oam poſteeiores vimen mutarunt in nervos, a Romanis, credo, edocti. Hinc apud eos, qui ſuperant, ſcriptores nulla umquam viminum; perpetua nervorum mentio. Wolfaram voo Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Den ſtarken ſchilt von horne
Erim do gar erſpielt. Et de Wolfdieterich;
Den ſchilt veu horen veſte
Den hu(o)b er do fúr ſich.

Strikere in geſtis Caroli M.

Von Vlter der Kivnic Lymar
Brehte ſiun zehentuſent dar
Die fu(o)rten húrnine gar.

Vetus Poeta in hiſt. Gevvan;

Mit ſinen michel horne
Er im die ſtreich uſilos.

Horne, ſic apud Ebræos *Cornu*, ſcutum ex nervis: qualia in armamentariis hinc inde oſtentantur. Nomen inde Sigefrido Gibichi Vangionum Regis genero, *He(e)rnin Súfrid*; non quia corneus erat (quæ fabula nihilo verior illa Græcorum de Achille) verum quod arma geſtaret ex nervis contexta. *Hurt* Franco Gallis impulſio. *Li hurt di la batalle* in libeo de Septem Sapientibus, id eſt le choc, congreſſus militum cum impetu, quando nimirum ſcutis ſcuta opponunt atque impingunt. id vocabant *hurter*. Vet. Gloſſ. Franco Lat. *Hurter, allidere, impingere, congredi cum impetu.* Li Romans de Parceval;

Les armes de ces qui venoient
Et fovant hurtoient as armes.

verbum eſt a Francis in Gallia profeminatum.

N. von Graveoberg;

Da ho(u)bt ſich reht ritterſpil
Da uuirt gehúrt und geslagen
Davon ſi mal mu(e)ſſeu tragen
Gros uuundan und hullan

32. *Sun* , [42] *diner werden manne wib,*
Vnd ir ſcho(e)nen tohter lib,
Nu hu(e)te das dir iht vnder bruſte
In din herze kom der gluſte,
Damit du dinen werden man
An eren mugeſt geſwachen ; niht bas ich dir geraten kan.

33. *Wan eſt alles leides gar ein mort,*
Vnd wundet beide hie und dort,
Dir tragent zwei geslehte has,
Das ander ſolt du merken bas,
Ob es mu(o)s din elich wib
Dur zuht, dur vorhte ſwigen, ſi denket doh : Du valſcher lib.

34. *Wan ſi tu(o)t als das kindelin,*
Swanne das verdeket dú o(v)gen ſin,
So went es das es nieman ſehen,
Verdahter valſch lat ſich wol ſpehen ;
Davor ſolt du dich bewarn,
So Vu(e)rſtu helde willig mit dir gegen der vient ſcharn.

35. *Nu ho(e)re kúnig vnd merke mich,*
Es ſtoſſent Kúnige lant an dich,
Die habent ſich gen dir geſterket,
Haſtu die lere min gemerket,
Enpris dich in , das iſt min rat.
Das ſi ſich mu(e)zen gelinpfen, als ein wolf der vor den lo(e)wen ſtat.

36. *Nu ho(e)re Kúnig, und merke es bas,*
Tragent din lute einander has,
Muge da der minne niht geſin,
So ſtant den rehten balde bi,
Si wenent des du dich maht ſchemen,
Ob dus niht vnderrihteſt , das ſic beider ſchade gezemen.

37. *Ho(e)rſt dus iunger Kúnig vri,*
Steſt du den richen edelen bi,
Das er den armen tu(o)t gewalt,
Din miſſethat iſt manigvalt,
Damit verdienſt du Gotes zorn,
Vnd ſpotent din die richen, vnd haſt der armen gunſt verlorn.

38. *Nu ho(e)re Kúnig ich ſage dir me,*
Was allen herren miſſeſte,
Swanne dir [43] *der gernde kumber klaget,*
Wirt im din helfe danne verſaget,

44 Ein

Von ſuuert und vou kullen. Nec multo poſt;

Die ritter begundon alle
Vor ir puhurdieren
Mit richen panieren,
Von hurt die ſchilt gaben ſchal
Das ma(e)nig kine da geſuual,
Von hurte und von gedrenge
Dú ſtraſſe uuart vil enge
Vou der ediluu ritterſchaft,
Vou slegen und von hurt enzuuai:
Es uua(e)r uuorden ein turnay
Hettin ſi ir ha(e)rneſch gehabt
Das ſi nach ritterlichen ſitten
Dú roſs mit hurt umbtriben.

& in deſcriptione oppugnatæ urbis;

Suuenne ieman uu den graben gie
Und man dú bloker vallen lie,
So hurton ſiv die vigend uuider
In die tiefen graben uider. Inibidem;
Da lag vil ma(e)nig uuerder degen
Gehúrt und gelagen nider
Dem nieman moht gehelphen uuider.

Quibus & ſimilibus locis , *hurten* uſt, quod alibi *ſchilten*. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Was fu(e)rt der ritter klare
Do an dem ſchilte ſin;
Das uueis ich niht vu uuare
Vil edele Keiſerin.
Er valt in dem uualde
Mim heren ſebzeg man
Und ſchilt mich an gar balde
Das ich im ko(u)m eutran.

Ouue fro(u)uu hohgemeite
Suuas hab ich uu getan
Das ich von ſchilten ſeite
Hie von dem uuerden man?
Er nimet mir min leben
Ich mu(o)s dramb ligen tot.

Ibidem videtur quodammodo alludere ad nomen *hurt*, quum ait;

Mit einen ſchilte herte
Wolt er in lo(u)ſen an.

Utraque vox origine Græca. nempe *ſchilt* poſteriorum fæculorum eſt , caſcia illis *cilp* , μιλαβίνω τῷ I. ἀντὶ τῦ *clip* , id eſt clipeua. C. mutaru in SCH. medii ævii conſuetudo cœpit. exempla in *ſchapell*, capella pro ſerto : *Hug Schapler*, Hugo Capetus : *ſchalen*, ealyx : *ſchlater*, clatri : *ſchal* calvus : *ſchiſer*, ciſra : *ſchliſſel* , κλεὶς : *ſcheden*, nunc *ſcheiden*, cedern : *ſcharpf*, carpum, h. e. ſcutum, quod bene carpat & ſcindat. *Hurt* itidem novum eſt , priſcis *churt* an *chort*, id eſt chorda, textura ex viminum & nervorum chordis. Mutationia par eademque ratio , quæ in *Celta*, *Chelt*, *Held*. *Clodoveus* , *Chlodoveus* , *Clodovicus* , *Hludouicus*, *Luduig* : *Clotarius* , *Chlotarius* , *Hlotharius*, *Lotharius* : *Cernuburgium* , *Cheruioburgium*, *bereburgium* : *Chunus*, *Hunus* ; unde *Chunigundis* Imperatricis nomen apud Surium tom. II. *Hunigundis* virginis apud eundem tom. IV. niſi ſit a *kunnen*, generare. *A chort* factum verbum *chorditare*, quod depravatum in *corbitare*, & exponitur alicui ſu anteponere, anteſtare, & quovia pacto lædere, in Lege Langobardorum Rotharis Regia tit. X. id vero diximus uſſe *hurten*. *Corbitaria*, impulſio, læſio. ita conceptus tit. ille x. *De vnegunorſin, id eſt corbitaria*. Sic enim legendum , non, ut vulgo , *vneguuorſin*. uſt autem, quod nobia hodie *unguuirſi*. Diſce hinc, quid ſit in libria Feudorum & apud veteres juris Interpretes *cucurbitare alicujus uxorem*. quando *cucurbitare* non aliud eſt atque *corbitare*.

42) Hic aliqua vox periit : Si vocem *ſleuch* inſuris, omnia bene ſe habent ; ut mens ſit, ipſum debure fugere vaſallorum & miniſtrorum uxores & filias, ne forte illicito accendatur amore. *Scherz.*

43) §. 38. *Gernden kumber)* Quid ſit *gernde* , docebit te §. ult. Heinrich von Oſtertingen;

Nu ſchaffe das der gernden diet erlo(e)ſet ſin dú pfant.

Reinmar

[44] Ein trahtu von finen herzen gat,
Dú klebt an der ſtirne din, ſwenne Got an ſime gerihte ſtat.

39. *Du ſolt o(v)ch wiſſen ſunder liſt,*
Wer ſiner ſele vient iſt,
Des wort mit ſiden ſint bedret
Darinne da mit dú vrowe net,
Dú krumbet ſich nah angels ſitten,
Dú ſúnde iſt ſo, das Gotes mu(o)ter niemer getar da vúr gebitten.

40. *Ouch [45] la din zungèn ſtille ligen,*
Ein geheiſſen wer bas verſwigen,
Den kumberhaften das gezimht
[46] Das er zen Iuden druf niht nimt.
Wirt im din helſe danne verſpart.
Sin ſchulde an diner ſtirne klebt, Sun, haſt du tugende niht bewart.

41. *Wan liegen iſt ein angeſtlich hort,*
Lúgen machet manig mort,
Lúgen machet werdú wib,
[47] Das ihr herze vnd o(v)ch ir lib
Vil dike iamers wirt ermant,
Ein túfel der hies [48] Oggewedel, der ie die erſten luge vant.

42. *Ich weis ein luge die er ſprach,*
Die Got vil zornlichen rach,
Swer rehte wiſſe ir argen ſitte,
Das man wol ſtabel lupte mitte,
[49] Flenetniſe was ſie kunt
Der kunde [50] luppen mit dú ſper, damit wart Amphartys ſich wunt.

43. *Swer ſtrafet frúnt vor lúten vil,*
Vnd ſich damit beſcho(e)nen wil,

Du

Reinmar von Zuueter;
Brinc din ſu(e)ſſe mit dir her
Dú din grende ſi der ger
Minne gernde Minne
Wie ſich din gerndú diet gehabe.

Cancellarius Imperatoris innominatus;
Manig herre mich des vraget
Dur was der gernden ſi,
So vil, ob in des niht betraget
Den wil ich betúten ob ichs kan wie es vmb die gernden ſi.
Ein gernder man der trúget,
Der ander kan vvol zavel ſpil, der dritte boſe liget,
Der vierde iſt gar ein gumpelman, der fúnfte iſt ſinnen vri,
Su iſt der ſehste ſpottes vol,
Der ſibende kleider ko(v)ſet,
Der ahtode veder liſet vvol,
Der nunte vmbe gabe lu(v)ſet,
Der zehende hat ein dirne, ein vvib, ein tohter vnbehu(o)t
Den gebent núvve und virne
Den herren durh ir to(e)rſchen mu(o)t
Si gebent durh ſunſt niht gu(u)t

44) *Trahtú)* cogitatio. *trahten*, cogitare. Vetus Interpres Regulæ Benedicti cap. III. *tractet apud ſe, & quod melius judicaverit* &c. *trahtoe mit ſih* &c.

45) §. 40. *Ouch la din zungen)* Noli Charetem Atheniensium Ducem imitari, qui quodvis cuivis pollicebatur: at non præſtabat item, quod receperat. In Hiſtoria Parcivalis:

Vilenie eſt datrui guaber
Et de promettre ſans doner
Prodom ne ſe doit autre metre
De rien nule a autrui prometre
Et doner ne li puiſe & voille &c.

Walther von der Vogelvveide;
Swelh herre nieman niht verſaget:
Der iſt an gebender kunſt verſchraget:
Der mu(o)s iemer no(e)tig ſin, alde triegen
Zehen verſagen ſind beſſer dann ein liegen
Geheiſſe minre und gru(e)ſſe bas,
VVelle er ze rechte umbe ere ſorgen,
Sweſſe er niht muge uſgeborgen,
Noh ſelbe enhabe, verſage doch das &c.

Sententia thematis hujus perobſcura quidem eſt, sed mens tamen iſta; Noli promittere, quod præſtare nolis. ſatius eſt non promittere, quam promiſſis fruſtra lactare. Etenim ſi qui promiſſis tuis fretus debita contraxerit, illa, præterquam abſolvas, in fronte tua apparebunt in noviſſimo die, teque ad judicem Deum accuſabunt.

46) *Das er zen Iuden druf niht nimt)* Eſt Catonis monitum ſic ab antiquo Poeta redditum:

Hab dir ieman verheiſſen iht
Das ſult gewiſe heiſſen niht:
Manger geheiſſet vil
Des er doh nit geben wil.

Præſertim Principes & Magnates, quibus ea res ludus. id re expertus ſum, cum re eſſet opus. Vulgarium eſt diſtichon;

Regia, crede mihi, res eſt promittere multa;
Sed ſervare fidem ruſticitatis opus.

quod apud nos in proverbium abiit; *Geloben iſt edelich, halten bo(v)rlich.* Heu quam mutatum ab illa antiqua & Franca promittendi formula; *Bi adelichen trúwen!* Goldaſtus. Mens verborum horum hæc eſt: Noli promittere plus, quam præſtare vel velis vel poſſis. Ii autem, qui in miſeria conſtituti ope indigent talibus promiſſis non admodum fidere debent, adeoque errant, ſi fiducia promiſſorum moti a Judæis pecuniam mutuo accipiunt, nulli dubitantes, ſe per implementa ſibi promiſſorum facile vires accepturos eſſe & facultatem hoc ære alieno ſe liberandi. *Scherz.*

47) Codex MSC. Regis Chriſtianiſſ. habet: *das*, quod & probandum. *Scherz.*

48) §. 41. *Oggewedel)* Nomen Diaboli mendaciorum Patris, e re ſortitum. ſignificat enim oculorum imminutorem: qui occæcat oculos animorum, ne cernere verum queant. *Ogge*, ab Latino oculus. *Okger*, Ocellus. nomen depravatum apud Eſchelbach part. II. Heldenbuch, illo diſticho;

Bis an ein Heiden riche
Der was auchger genant.

ubi legendum eſſe *Okger*, evincunt quæ ſequuntur. *Wedel* pro imminutione, detrimento, ſemel atque iterum in hoc Aulicorum libro. Et Aſtronomis noſtris hodieque pro Lunæ damnis.

49) §. 42. *Flenetniſſe* &c. *Amphartys)* Fabula ignota nobis, quam qui indicaverit, ei præmium indicinæ dabitur.

50) *Kunde luppen mit dú ſper) Luppen*, verbum maleficoſum. Nithart;

Du strafe ist viper natern gift,
Vnd snidet, als das lappe stift;
Ist aber dú scham an in geborn,
Sun, baldest du des strafen vil den frúnt hast iemer me verlorn.

44. *Zuhtmeister nim* [51] *dis herren war,*
Das er mit rehten sitten var,
Mit [52] *bolden reinen habe iage,*
Sin spise er niht ze winkel trage,
Vor trunkenheit er sich bewar,
Das er die [53] *gite laze, so kan er werdekliche varn.*

45. *Sun, ich wil dir sagen me,*
Swenne er gerne fúr dich ge,
Vnd dir sinen kumber klage,
Den kumber du lieblich mit im trage;
Niht envelsche Gotes wort,
Got schreib die selben ebermde vúr sinen bohsten himelhort.

DER

Hat aber iender frúnt ein stuppe
Das mir uuere gu(o)t fúr zo(u)ver lúppe
Dem uuolt ichs mit golde verunegen:
Old ko(e)nde iemand mich gefristen
Wol vor sus getanen zo(u)uerlisten,
Old ko(e)nde ieman einen segen
Der fúr zo(u)ver uuere gu(o)t: Ibidem luci;
Er treit einen messching
Der snidet als dú schere &c.
Sin messching ist geluppet so, sunen er damit erreichet,
Seht der mu(o)s von sinen handen ligen tot;
Ist das niht ein grosú not?
Ia uuart er da ze Weidenhoven gehertet und geuueichet.

Marner in cujusdam descriptione Draconis;

Sin smak der ist gelippes vol
Gar giftig ist sin ort.

Wolfaram von Eschelbach part. II. Heldenbuch;

Ich uueis uuie dir geschiht
Du Heidenischer man,
Din messer schont dir nit
Das luppen hat si gelan.

verba sunt Wolfdieterici ad Bellianum Regem nicromantam suo sibi cultro interfectum. Dixerat autem Bellianus;

Du magst mir nit geschaden
Do sint mit zo(u)uerlisten
Min messer uberladen. Goldastus.

Huc etiam faciunt loca, quæ occurrunt in Historia MSC. de Tristane. fol. 48. b. 2. legitur:

Du bist von einem suuert uuunt
Das dottig und gelipset *ist,*
Es neret dich nieman diser not
Es duge danne min suuester ysot.

ast fol. 54. b. 2. dicitur;

Nu erkante sie das gelupse *do;*
Ach! armer spielmann, sprach sie so
Du bist mit gelupse *uuunt.* Scherz.

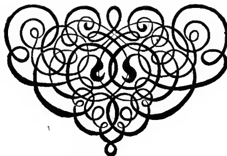
51) Lege: *dins.* Scherz.

52) §. 44. *Mit bolden reinen) Cum bonis ambulet. Holden,* amicus. Notkerus in Psal. CXXVII. *Cum dederit somnum dilectis ejus, so er daz ende gibet sinen Holdon. Holde,* amasia. Heinrich von Frovvenberg;

Das min holde Lange bi mir Muge sin.

Unholde, inimica, infesta; quales sagæ & veneficæ generis humani hostes. *Holden* sive *hulden* fiduciare, cum fides præstatur magistratui.

53) Au *gite* idem quod *gitigkeit,* geiz, avaritia? *Scherz.*

I) WINSBEKE

ER WINSBEKE

DER VVINSBEKE.

EIn wiser man hat einen sun,
Der was im lieb, als manigem ist,
Den wolt er leren rehte tun,
Vnd sprach also; Min sun, du bist
Mir lieb an allen valschen list;
Bin ich dir sam du selbe dir, so volge mir ze dirre frist:
Diewile du lebest, es ist dir gu(o)t,
Ob dich ein fro(e)mbder ziehen sol, du weist niht wie er ist gemu(o)t.

2. *Sun minne minneklichen Got,*
So kan dir niemer missegan,
Er hilfet dir vs aller not;
Nu sich [2] *der werlte go(e)chel an,*
[3] *Wie si ir volger triegen kan,*
Vnd was ir lon ze iungest si, das solt du sinnekliche entstan,
Si git ze lone sünden lot.
Der ir ir willen volgen wil, der ist libes vnd der sele tot.

3. *Sun, merke wie das herzen liebt,*
Diewile es brinnet, suuindet gar,
Gelo(v)be das dir sam geschiht
Von tage ze tage, ich sage dir war,
Des nim in dinen sinnen war,
Vnd rihte hie din leben so, das dort din sele wol gevar;
Swie hoh an gu(o)te wirt din name
Dir volget sin niht, wan alse [4] *vil ein linin tu(o)ch für dine schame.*

4. *Sun, gib im der dir hat gegeben,*
Vnd aller gabe hat gewalt,
Er git dir noch ein iemer leben,
Vnd ander gabe manicvalt,
Me danne lo(v)bes habe der walt.
Wiltu nu ko(v)fen disen hort, in sinen hulden dich hie halt,
Vnd sende gu(o)te botten für,
Die dir dort wolbehaben rum, é das der wirt verhabe die tür.

5. *Sun, elliu wisheit ist* [5] *ein wiht,*
Dú herze sin ertrahten kan,
Hat er ze Gote minne niht,
Vnd siht in niht mit vorhten an,

Es sprach

---

1) WINSBEKE, equestris familiæ ac dignitatis, in aula Impp. Friderici Barbarussæ, & Henrici F., rebus domi militiæque gestis clarus fuit. In matrimonio habuit feminam probam ac pudicam, quæ ob singulare prudentiæ ac virtutis exemplum gynæceo præfecta. quam penes arbitrium ac jus decernendi victorias ac coronas poeticas in certamine musico, omnibus suffragiis esse voluere. Familis ejus patria ignoratur. Nam WINSBEKIN maritale nomen est. In ora menbranæ adscriptum, sed manu posteriori, fuit, *von Winsbach.* quo nomine opidum est apud Sarunetes Helvetiorum, haut Werdenberga procul & Saxonum Baronum sede, sub ditione nunc Glaronensium. Carmina eorum, quæ & ipsi recitavere, verecundissima purissimaque sunt, digna eorum summa gravitate: quibus ille ingenuos adolescentes; hæc virgines ad virtutem instituit. ad utrinsque aut fallor aut vidit Tanhuser, eques coævus, cum in gynæceo caneret;

Ich singe von den Vatter, und der Mu(o)ter von den Kinde.

Plura de hac familia non habeo comperta. docenti vero vacivas dabo, nec ingratas, aureis.

2) §. 2. *Der uuerlt go(e)chel*) Vetus Psalmorum Interpres, qui est Arnoldi Wachtendonkii; *Guolike*, & *guilike*, & alibi *guilicheide*, *gloria. guolican*, *glorificare.* Gloriosi, quoniam dictis factis, incessu atque ornatu, omnibus sese deridendos propinant, inde adeo evenit, ut *golich* generatim diceretur, quidquid risum movet. *Go(e)chel*, ludicrum, Franco Gallis *farcerie.* *Der uuerlte Go(e)chel*, mundi histrionia. sicut Petronius ait; *Totus mundus exercet histrioniam*, laudante Joanne Salisberiensi in Polycrat.

3) *Wie si ir volger triegen kan*) Quomodo mundus sui decipiat amantes, nemo melius Wernhero poterit explicare. cujus verba operæ erit adscripsisse, nihil moraute spissitudine, qua lectorem delectatum potius quam offensum iri confido. ait;

So uue dir uuerlt, so uue im der dir volgen mu(o)s,
Din lon ist krank, du gist den angel iemer nach der su(e)sse
Din, du treist untruuue und allen valsch uf dinen rugge enbor:
Ich han in dinen uueg gesetzet minen fu(o)s,
Es uuende Got von himle so uueme ich dir volgen mu(e)sse.
Dú zilhest mir den helm als einer iungen katzen vor:
Din lon ist als ein richer tro(u)m
Der nach den slafe suuindet,
Du hast in minen munt gestriket dinen zo(u)m
Da von min lip in diner lere erblindet,
Ze dir ich nakent &c. quæ sequenti §. appositurus sum.

4) §. 3. *Alse vil ein linin tu(o)ch*) Pergit Wernher;
Ze dir ich nakent uuar geborn, und scheide o(u)ch blos von dir,
Ein linin tu(o)ch fur mine schame, und anders niht, gist du ze lone mir.

Johans von Ringgenberg;
Sid uuir anders niht enhan
Des gu(o)tes so uuir nu mu(e)zen scheiden von binnen
Wande ein suuaches linin tu(o)ch.

Puto eos alludere ad Salahadini Regis funus, qui circa hæc tempora devixit; eo magis adducor, quod video in expeditione Syriaca fuisse Winsbekium, Wernherum (qui & eremeticam illic vitam aliquamdiu egerat) & Ringgenbergium. de illo funere sic Gulielmus Tyrius, coætaneus scriptor, l. II. c. XVI. de Bello sacro; *Jussu ipsius signifer, qui imperii ejus signum omnibus in proeliis ferre consueverat, funus ejus præcedebat. Hic lanceæ trunco interiorem illius tunicam, in modum trophei præferebat, altum inclamitans; SALAHADINUS, ASIÆ AC TOTIUS ORIENTIS DOMITOR, ILLUD UNUM SECUM DEFERT.* Boccatius per *interiorem tunicam* intelligit *pannum nigrum.* quem falsitatis arguunt Nauclerus & Jovius.

5) *Ein uuibt*) Nomen hoc fere depravatum est, nec ab ho-

Es sprach hievor ein wiser man,
Das dirre welte wisheit si vor Gote ein torheit sunder wan
Davon so rihte dinen sin,
Das du in sinen hulden lebest, und la dich aller dinge an in.

6. Sun, geistlich leben in eren habe,
Das ist dir gu(o)t, vnd ist ein sin,
Des willen kum durh nieman abe,
Bring in ze diner gru(o)ben hin

Das

ab homine dum, quod sciam, Germano quoquam perceptum. ego, quam vim habeat, id te docebo, & quo pacto sæculatim deflexerit, etiam illud indicabo. *Wiht* priscis Germanis, aliquid. Otfridus Wissenburgens. ad Salomonem Episcopum Constantiensem præfat. Evangel.

Oba ir hiar findet ia uuiht thes
Thaz uuurdig ist thez lesanes. Lib. I. c. IV.
Want er uuiht ziu ni sprah. Lib. IV. c. XIX.
Ni gab im thin sin thulti de Christo;
Vuiht thes antuuurti.

ita enim conjunctim legi debet. *niuuiht thes antuuurti*, nullum responsum. quod non intellexit, qui dispertiri voluit, Flacius. Willeramo: *ienuuebt* aliquid pro: *ieuuiht* nisi mendum subsit librarii. *ie* μίκρον ἀνζωὶνιν. *Niuuiht*, vel *Neuuiht*, non aliquid, nihil. Otfrido *ni*, Notkero & plerisque omnibus *ne*, pro non. eadem apud Latinos variatio. *uiht* utique compositum est ex *ni* & *iht*, haut alia, atque apud Latinos, ratione *nihil* ex *ni* & *hilum*. *iht*, hilum. Interpres Regulæ Benedicti; *nihil*, *neouuebt*. *ad nihilum*, *ze neouuebti*. Otfrido *niuuiht*, l. IV. c. XIX. de falsis in Christum testibus;

Quadun sie iz gebortin
Tho sie niuuiht fuartin. Lib. III. c. XIII.
Ni mag er thaz ist al niuuiht
Findan uuehseles uuiht. Lib. IV. c. XIX. de
Bizenita thaz sin uuirdi Archisacerdote;
Zi niuuihti sciero uuurdi
Ioh scolti uuerdan ital.

Neuuuiht, decompositum ex *ne* & *en* particulis, quæ fortius negant, pariter apud Franco Gallos. id a posterioribus, cum dynamin ejus nequirent capere, mutatum io *nemuuiht*, & corruptius *einuuiht*. Marggrave Otte von Brandenburg mit dem Pfile;

Unminne dû ist den einuuiht
Der rehter minne gert.

Grave Kraft von Toggenburg;

Alles gu(o)t ist gar einuuiht
Suua man siht
Wibes lib. Her Wernher von Túfen;
Der uuerlte gu(o)t ist mir einuuiht.

Her Eberhart von Sax, monachus Dominicanus;

Suuas dir aller menschen zungen
Riches lobes ie gesungen
Das ist alles doch einuuiht.

ita castigavi, quod male in membrana *ein niht*, contra usitatissimam loquendi consuetudinem, quæ sex millibus amplius locis obvia est. Anonymus in Ecken Usfart;

Er daht, min sehten ist ein uuiht,
Erslag ich vil, es hilft doch niht.

ita & hunc locum restitui, ubi perperam vulgo excuditur *entuuiht*. quod verbum Germania in hoc sensu non agnoscit: quibus *entuuihen* est profanare. N. von Gravenberg multo, quam ceteri, longius abiit ab origine. nam tametsi & illis *ein uuiht* binæ sunt voces, tamen primigenium *neuuiht* magis agnoscunt, quam Gravenbergii *ain uuiht*. exempla sunt in eo, quod de Wigolais composuit, poemate. ut;

Die rede, uuan si ist ain uuiht. postibi;
Ir ritterschaft duht in ain uuiht.

Sed condonandus est Suevismus Equiti Suevo. Veteri Psalmorum Interpreti apud Lipsium; *nieuuiht*, *pravum*. *neuuuiht*, *nequam*. q. d. nullius rei aut pretii. alibi *besuuiht*. eidem Interpreti; *besuuick*, *supplanta*. *besuikit*, *decipit*. *besuuicheide*, *scandalum*. Otfrido *bisuuichen*, decipere; & *biscuiches* interpretatur Sathanas. Interdum *uuiht* extra compositionem nequam & perversum signat. Wollaram von Eschelbach part. I. Heldenbuch;

Du arger loser uuiht.

Et part. II. ejusdem libri;

Ir brehtent mich um den lib
Ir sint zuuen valsche uuiht.

Wihtelin, recula, h. e. si ita liceat loqui, aliquidulum. Sic per contemptum appellatur, cujus nulla æstimatio. Heldenbuch part. II. verba sunt Wellæ gigantis ad Otniten Imp.

Wie hast du mich erschrecket
Du kleines uuihtelin.

Nos diceremus, du kleines Schälmlin. Inde est *Wihtel* ludi genus apud veteres, captiosum & fallax. Noster voo Siugenberge, Truchseze zê Sant Gallen;

Suuer uueis und doch niht uuissen uuil
Der slebt sich mit sin selbes bant,
Des uuisheit aht ich zeime spil
Das man dû uuihtel hat genant.
Er lat uns schouuen uuunders vil der ir da uualdet,
Suuer sich niht in der vrist verstet uuier schiere das veraldet. Goldastus.

Egregia hic multa habet Goldastus noster, sed quæ de voce *besuuiht*, *besuuick*, *besuuikit* &c. habet, plane huc non pertinent. illæ enim voces non descendunt a *uuiht*, vel *uuicht*. Sed a *suik*, quod *dolum* denotat. Gothis: *Suik*: fraus, dolus, perfidia, proditio. vid. Verel. Ind. Ling. Goth. v. *suik*. Magnopere præterea in eo lapsus videtur, quod arbitretur τὸ *ein uuiht* corruptum esse ex *neinuuiht*, in quam vocem vocabulum *neuuiht* fuerit transformatum. Mihi hoc a vero elienum esse videtur, cum vox *neinuuiht* vel nullibi forte vel rarissime occurrat, *nenuuiht* autem rato legatur. Mihi in mentem aliquando venit hoc *uuicht* esse a uuehen, ac *ventum* denotare in significatione primitiva; sane si a *gehen* descendit *gicht* (quod idem est ae gang) etiam a *uuehen* poterit oriri *uuicht*. Hoc admisso nunc ostendam antiquos vocem *uuind*, quæ συνώνυμος est oostræ *uuicht*, usurpasse pro re nihili, quæ significatio huic loco nostro optime convenit. In Mythologo meo MSC. fab. 56. legere est:

Das ist ein gemelichs ding
Sprach der Ritter freisam
Das myn ein gebur spotten began
Spottes gib ich ihm genug
Mit zorn er an ine slug
Der Bur stunt uf vil uuol besint
Der slag uuas ime als ein uuint.

Das wirt an selden din gewin
[6] *Enru(o)che wie die pfaffen leben du solt doch dienen Gote an in:*
Sint gu(o)t ir wort, ir werk si krump,
So volge du den worten nach, ir werken niht, ald dú bist tump.

7. Sun, es was ie der leien sitte,
[7] *Das sie den pfaffen tru(e)gen has,*
Da sündent si sich sere mitte,
Ich kan niht wissen umbe was,
Ich wil dir raten verre bas
Du solt in holt mit trúwen sin, vnd sprich in wol, vnd tu(o)st du das,
So mac din ende werden gu(o)t
Vnd wirt ze lone dir beschert Gote lichame vnd sin reines blu(o)t.

8. Sun, ob dir Got hie fu(e)ge ein wib
Nach sinen lobe ze rehter é,
Die solt du haben als dinen lib,
Vnd fu(e)ge das es also steh,
Das úwer beider wille ge
Vs einem herzen vnd drin, was wilt du danne wunne me,
Ob das geschiht in trúwen pflege
Seiet aber [8] *dú werre ir samen dar, so mu(o)ssen scheiden sich die wege.*

9. Sun, du solt sinneklichen tragen,
Verholn din núwes [9] *vingerlin,*
[10] *Din to(v)gen niht den tumben sagen*
Das zwein ist reht, dast zenge drin
La dich niht úbergen den win
Den solt niht zehuse laden, das din viende iht spotten din.

Abte

Similis loquendi ratio se sistit in Gnomologo meo MSC. lat. 52. ubi Ita loquitur:

Die fursten twingent mit gewalt
Velt stein uuasser und uualt
Darzu beide uuilde und zam
Sie tetten lufft gern alsam
Der muss uns doch gemein sin
Mochten sie uns den sunnenschin
Verbietten oech uuint und Regen
Man must in eins mit golde uuegen
Doch möchten sie alle bilde nemen
Das mucken flöhe vliegen und bremen
Sint im vigent als eim andern mann
Der nye Schaz noch lant geuuan
Ir herrschafft duncket mich ein uuint.
Sit bose uuurme ir meister sint.

In hisce locis manifestum esse arbitror *uuind* usurpari pro *re nihili*, sed hæc Eruditorum judicio submitto; id tantum noto, *uuiht* in Glossis Florentinis reddi per *Nugas*. Scherz.

6) §. 6. *Enru(o)che uuie die Pfaffen leben*) Noli curare sacerdotum vitam: quorum doctrina, non vita inspicienda, ut aic Tyrol. *En*, *negativa Ru(o)chen*, curare. In veteri Interpretatione Regulæ Benedicti, *cura* exponitur *ruahcha*: & *negligentes*, *ruahchalose*, h. e. incurii.

7) §. 7. *Das si den Pfaffen tru(o)gen has*) Quod factitatum Heinricorum tempestate, cum Imperatores fulmine attacti Pontificali in sacerdotes, abbates, & episcopos debaccharentur. quam in rem querelæ hoc libro infinitæ. Heinricorum pertinaciam vocabant *heresin Heinricanam*, & qui Imperatores sequerentur, *Heinricanos*. quos omnes Paschalis II. in Concilio Romano, vel, si Nauclero fides, Florentino hæreseos condemnavit anathemate verberatos.

8) §. 8. *Dú Werre*) Discordie, a nomine Græco Ἔρις, quam pro Dea coluit superstitio antiqua. quo in honore fuisse item alias observo, quorum nomina scriptoribus istis Poetice celebrata, velut *Ere*, Honor; *Selde*, Fortuna; *Minne*, Venus; *Liebe*, Amor; *Werlte*, Mundus; *Milte*, Liberalitas, & similes. Porro *uuerra* vulgo bellum dicitur: unde & ensi nomen *uuer*, qui Franco Gallis veteribus *guerrier*, q. d. bellator. Apud Strikere in gestis Caroli M. Rex Palliganus;

Mir het Karle in minem riche
Grozen uuerren gemachet.

Otfridus l. IV. c. XX. Evangel.

Ioh er thie liuti alle
Spuani ci giuuerre.

id est, ad rebellionem. proprie tamen dissensionem notat ac discrepantem animorum voluntatem. Ita Winsbeke mox;

Die zuuischen fründen uuerre tragen.

h. e. qui inter amicos discidium volunt. ab eo *uuirren*, offendere, excandefacere, bilem movere. Grave Ru(o)dolf von Núvvenburg;

Sa uuirret mir niht dú not die ich lidende bin.

Her Dietmar von Ast;

Mir uuirret niht sin bo(e)ser lib.

Her Heinrich von Morunge;

Die nach fro(e)iden ringent
Dien geuuirret das.

Werra Italis *guuerra*, Franco Gallis *guerra*. ad quod exempli *Wilhelmus*, *uuadium*, *uuardia*, *uuarenda*, *uuadspenda*, *hiusa*, *Vdalricus*, quæ sunt voces puræ putæ Theutonicæ, ab eisdem illis scribuntur *Guilhelmus*, *guadium*, *geardia*, *guuarenda*, *guuatspenda*, *ginsa* vel *giffa*, *Godalricus*.

9) §. 9. *Din núwes vingerlin*) *vingerlin*, anulus, ad formam Græcam δακτύλιος. Walther von der Vogelvveide;

Suuas si redent, ich bin dir holt
Und neme din glesin vingerlin fúr einer Kunigiune golt.

Wolfaram von Eschilbach;

In einen rubin
Touanc ern, der ist ein stein, das selbe vingerlin &c.

Et part. I. Heldenbuch;

Den fu(e)rt er ze allen ziten
Ein vingerlin an der hant. Et part. II.
Ich geb dir von der hende
Ein guldin vingerlin.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ain vingerlin das lait er sa
Der iungfro(u)uuen an der hant.

10) *Din tu(o)gen*) arcana tua. Willeramo *doychne* in Cant. Cantic. cap. I. *Ande ophenont hime the doychne thero gescriphte*; i. e. *& aperiunt ei arcana Scripturæ*, quæ verba non cepit Glossator. Herzoge Iohans von Brabant;

Das ich minnen mu(o)s to(u)gen.

id est, amorem celare. Idem;

—— —— Do mic hat geuunt
Al in dat herze tu(u)gen.

Belgismum

Abte vf die zu̇ngelere niht
Die zuuischen friunden werre tragen, vnd das in Iudas wise geschiht.

10. *Sun, swer bi dir ein* [11] *mere sage,*
Mit worten ims niht vnderbrich,
Vnd swer dir sinen kumber klage
In scham, vber den erbarme dich.
Der milte Got erbarmet sich
Vber alle die erbarmic sint. dien wiben allen schonen sprich;
Ist vnder in einú selden fri,
Da bi sint tusent, alder me, dien tugend vnd ere wonet bi.

11. *Sun, wilt du zieren dinen lib,*
So das er si vngefu(e)ge gram,
So minne vnd ere gu(e)tú wib,
Ir tugend vns ie von sorgen nam,
Si sint der wunne ein bernder stam,
Davon wir alle sin geboren, er hat niht zuht noch rehter scham
Der das erkennet niht an in,
Er mu(o)s der toren einer sin, vnd het er Salomones sin.

12. *Sun, si sint wunne ein berndes lieht*
An eren vnd an werdekeit,
Der werlte an eren zu(o)versiht,
Nie wiser man das widerstreit.
Ir name der eren krone treit
Die ist gemessen vnd gewobrt mit tugenden vollig vnd breit.
Genade Got an vns begie
Do er im engel dort geschu(o)f, das er sie gab fúr engel hie.

13. *Sun, du maht noch niht wissen wol*
[12] *Was eren an den wiben lit,*
Ob es dir selde fu(e)gen sol
Das du gelebst die lieben zit
Das dir ir gu(e)te fro(e)ide git,
So kan dir niemer bas geschehen, ze dirre werlte funder strit
Du solt in holt mit truwen sin,
Vnd sprich in wol; tu(e)st du des niht, so mu(o)s ich mich getro(e)sten din.

14. *Sun, wiltu arzenie nemen,*
Ich wil dich leren ein getrank,
Lat dirs din selde wolgezemen
Du wirst selten tugenden kranc
Din leben si kurz oder lank
Lege in din herz ein reines wib mit steter liebe funder wank
Ist es an werdekeit verzaget,
Als der [13] *tnággel eiter tu(o)t, ir wiblich gu(e)te es veriaget.*

15. *Sun, ich sage dirs sunder wan,*
Des mannes herze ist vngesunt
Das sich niht innan reinen kan
Mit wibes libe [14] *zaller stunt*
Es vvas ein tugentlicher funt,
Do gu(o)ter vvibe vvart gedaht, hat ieman sorgen swveren bunt
Den truric mu(o)t bestrichen hat
Der striche vviblich gu(e)te dar, alsam ein to(v) sin not zergat;

16. *Sun, sit dú selde lit an in*
Dú nie mit lobe ir zil vol mas
So diene in gerne bastu sin
Du lebst in eren dester bas
Got sin an selden nie vergas
Dem ir genade vvirt beschert, vnd er mit trúvven dienet das
Dem stat der schilt zehalse vvol
Im kumt ze lone ein [15] *blanker arn, da im der rieme ligen sol.*

17. *Sun,*

Belgiimum agnoscis in Belga. Marggrave voo Hohenburg;

So sufte icb mit lacbendem munde also to(u)gen.

i. clanculum in pectore. Her Walther von Klingeo;

Weder offenbar nocb to(u)gen.

i. nec palam nec clam. Burggrave von Lu(c)nze;

Wabter uuis bobes mu(o)tes ricb,
Sebest ieman to(u)gen zu(o) dir gun
So spricb vil lise; uuer get da?

N. von Gravenberg in Wigolais, quid sibi velit Winsbekius, explicat his verbis;

Ain man sol rebt speben
Das sin iemand uuerd geuuar,
E er mit to(u)gen dingen dar
Komen, da es gescbaden mak.

Wolfaram von Eschelbach part. I. Heldenbuch;

Der Kristenbeit gelo(u)ben
o(u)cb si geleret uuart,
Das scbu(o)f an alles to(u)gen
Vater und mu(o)ter zart.

verbom ooo intellexerunt, qui mutare ausi suot, pro eoque substituere *tauben*, seosu incongruo.

11) §. 10. *Suuer bi dir ein mere sage)* *Mere*, oratio, qua ratiooe μῦθος ἀντὶ τοῦ λόγου. fabula pro sermone. Otfridus lib. III. cap. XIII.

Tbeiz ni uuurti mari
Tbaz er Kristus uuari.

mari, i. gesagt. *gemeren*, verbis extollere, deprædicare. Interpreti Psalmorum apud Lipsium; *Gomarda*, & alibi *gimarsada*, *mirificavit.*

12) §. 13. *Was eren an denen uuiben lit)* Her Gotfrit voo Nifen;

Wib und uuibes gu(e)te
Sendent uuer endes bobgemu(e)te;
Wib kunnen fro(e)iden uunder geben;
Wib kunneu fro(e)ide macben;
Wib kunnen friunde friuntlicb lacben;
Wib liebent manne lip und leben;
Wib uuas din triuuue uuirde und ere git;
Wib du kanst uuenden
Leit, liep senden.
Was an uuiben fro(e)ide lit.

13) *Tnaggel* vox me judice corrupta *antidotum* denotare & circumstantiæ textus & vox *eiter* persuadent; si quidem *eiter* antiquis creberrime *venenum* denotat. vid. qoæ dixi in Not. ad Otfrid. II, 12, 129. quale autem entidotum in specie significet, mihi non liqoet. *Scberz.*

14) MSC. Christianiss. Regis habet: *zaller zit stunt.*

15) §. 16. *Ein blanker arn)* Ut n. ponatur loco m. nihil est celebrius. ad rem Heinrich von Ostertingen;

Den

17 *Sun*, [16] *du solt vvissen das der schilt*
Hat vverdekeit vnd eren vil.
Den ritter tugende niht bevilt
Der im zerehte volgen vvil
Die vvarheit ich niht [17] *enhil,*
Er ist der vverlte sunder vvan ein hohgemessen fro(e)i zil:
Nimt in [18] *ze halse ein tumber man*
Der im sin reht erkennet niht, da ist der schilt vnschuldig an.

18. *Sun, lat dich Got geleben die zit*
Das er mit rehte vvirt din dach
Was er dir danne fro(e)iden git
[19] *Wiltu im haltlich volgen nach*
Weist du vvie [20] *Gamvret beschach*
Der von des schiltes vverdekeit [21] *der Mo(e)rin in ihr herze brach*
Si gab im lib, lant, vnd gu(e)t
Er git dir o(v)ch noch eren vil, gibst du im lip, herze, vnd mu(o)t.

19. *Sun*,

. *Den schilt er zu(o) dem arme uuarf.*

Jocus est in ambiguo. mens est si honore muliebrem sexum prosequatur, fore ut mulieris candido brachio constringatur.

16) §. 17. *Du solt uuissen das der schilt*) U(o)lrich von Liechtenstein;

Suuer mit schilden deken uuil vor schanden,
Der sol es dem libe von enblanden,
Des schiltes ampt git ere,
Im ist bereit
Werdekeit
Si mu(o)s aber kosten sere.
Manlich herze vindet man bi schilde,
Zaglich mu(o)t mu(o)s sin dem schilde uuilde,
Gegen uuiben valsch der bleket
Suuer in hat
An der stat
Da man mit schilden deket: & alio carmine;
Suuer volget dem schilde der sol es enblanden
Dem libe, dem gu(o)te, dem herze, den handen
Des lonet vil hohe mit hohem geuuinne
Dui vil uuerdui minne
Dui git fro(e)ide und ere
Wol ir su(o)ssen lere
Si kan tro(e)sten sere.
Der schilt uuil mit zühten vil baltliche zellen
Er hasset, er schuhet schande und ir gesellen,
Got nit enuuellen das man bi im vinde
So schuuechlich gesinde,
Er uuill das die sinen
Uf ere sich pinen
In tugenden erschinen.
Arge, und unfu(o)ge, und unfu(o)re, die uuilde Gezimt niht dem helme, und tu(o)ch niht dem schilde;
Der schilt ist endaht das niht schande kan deken,
Sin blic lert enbleken
An eren die uueichen
Vor vorhten erbleichen
Dui varuue ist ie zeichen.

17) *En hil*) abscondo. Her U(o)lrich von Gu(o)tenburg;

Was hilfet das ob ich es hil?

Otfridus ad Ludovicum Regem;

Ginniz so thaz ni hiluh thih.

Particula *en* in ejuscemodi verbis nihil fere significat, & videtur quodammodo otiosa atque παρέλκον, ut & Franco-Gallis quandoque positam observo ἀντὶ τοῦ g.

18) *Nimt in ze hals*) Clypeos ergo a collo suspendebant, & quidem sinistro. Anonymus in Parcival;

Ung chevalier qui arme porte
Sa lance tenoit & son frain
Et son escu a la senestre. Ibidem;
Et lescu par la guige pant.
A son col & la lance prant. Et statim;
Si la prant & si li ensaigne
Comment en doit son escu prandre,
Un petit lo vait avant pandre
Tant quan cop do cheval lo ioint
Et met la leuce ou fautre & point. &c.

19) *Wilt du im haltlich volgen nach*) U(o)lrich von Liechtenstein;

Der schilt uuil mit zühten vil baltliche zellen.

Nobilium quondam filii appensione scuti, galeæ impositione, & accinctione ensis in equestrem dignitatem lecti; ministri illis adjuncti, alapa & gladio in jus arma ferendi. Nec erat cuivis licitum arma portare: adeo ut Fridericus I. in cujus comitatu noster Winsbekius, mercatoribus, qui animo negotiandi itinerarent, gladios permiserit, non quibus accingerentur, sed quos ephippio alligarent, aut inicerent rhedæ: rusticis & aliis omnibus prohibuerit, de Pace ten. lib. II. Feud. tit. XXVII. §. V. & apud Othonem Frisingens. lib. II. de vita Frider. c. XIII. Nunc moribus jus arma ferendi æquo jure nobilibus conceditur atque servis: id quod vulgo dicunt *uuerhaft machen*. Juvenibus ita initiatis turpe atque probrosum erat domi desidere, & melioris ætatis robur otio inhonesto deterere. Gast;

Was sol ein iunger Ritter, der niht ritterschaft begat.

Peregre profecti omnia Christianorum regna obibant, Regibus ac Principibus ab hoste laborantibus ituri suppetias, contra infidos quum maxime Christianique nominis hostes. Exempla suppeditat historia vetus, quæ modo compendifacimus. Illustre est illius, cujus non ita pridem historia producta, *ab Ehinheim*, Equitis Suevi; ut vetustius, ita illustrius *Hoygeri Comitis a Mannesvelt*; cujus vitam carptim perstrinxit N. von Gravenberg. inter cetera oraculum illud velut ex tripode profatur;

Im uuas da haim unmäre
Sich verligen ainen tak:
Wan mit gemach' nieman mak
Gros ere eruuerben,
Von reht sol er verderben
Der da haim sich verlit
Und sich slizset ze aller zit
Wie sinem libe sanft si:
Gros gemach ist eron fri.
Suuer sich an eron uuil erholn,
Der mu(o)s benamen kumber doln,
Und unter uuilunt arbait &c.

Nec etiam Principes facile in aulas admittebant, nisi vita peræque ac strenuitate probatos. quæ res denique dignitatis invenit nomen, ut uni Equites κατ' ἐξοχὴν *strenui*, gestreng, salutarentur. Hodie, malo labascentis Reipub. laudabilis ille Principum rigor ita laxatus atque remissus est, ut & ipsi quoque in aliam partem nunc palmam possideant: nedum juventus, corruptis moribus, severa lege proficiat.

20) §. 18. *Gamvret der Mo(e)rin*) Tanhuser, historiarum & antiquitatis peritissimus scriptor;

Sarmena klegte gros ungemach
Das Camvret als mu(e)ssig sas. Et alibi;
Unde ich ze male tuscut sper
Zer tete als min her Gamvret
Vor Camvoleis mit richer lost.

ubi

19. *Sun, wiltu gantzlich schiltes reht*
Erkennen, so bis wol gezogen,
Getrúwe, milte, kúsche und sleht,
So ist [22] *er niht an dir betrogen,*
Vnd kumt din lop wol fúr geflogen.
Wilt aber leben in frier wal, [23] *dien tugenden allen vor verlogen.*
[24] *Der rede min trúwe si din pfant*
Wiltu in so ze halse nemen, er hienge bas an einer wand.

20. *Sun,* [25] *als din helm genem den strik*
Ze hant bis mu(o)tic, vnd balt
Gedenke an reiner wibe blik
Der gru(o)s man ie mit dienste galt;
[26] *Sitze eben, swende so* [27] *den walt*
Als dir von arte si geslaht, min hant hat manigen abegevalt
Desselben mu(o)st ich mich bewegen
Gu(o)t ritterschaft ist topel [28] *spil, dú selde wil des siges pflegen.*

21. *Sun,*

ubi obiter moneo pro *lost* legendum esse *iost*, quæ vetus Franco-Gallorum vox, Gravenbergio familiarissima, hodie *iouste*. Eques fuit ex *Massonia* Arturi Regis Britanniæ, quam Germani nuncupamus *Tavelrondiam*. Ex historia ejus membranes eleganter & antiquo charactere perscripta paucillæ tantum paginæ, nescio quo fato ad manus nostras pervenere.

21) *Der Mo(e)rin)* Idem Tanhuser;

Tristran erwarb die Kinigin
Von Marroch, als uuir bo(e)ren sagen,
Er Mo(e)rin uuas die Heidenin. &c.

In Tristrami historia nil quidquam tale a me lectum. nec vero (quomodo mihi persuadeo) ad Gamvredi Mauram attinet. Vidi historiam, cujus index *die Mo(e)rin*, auctore Hermanno von Sachsenheim Eq. Germano, qui eadem tempestate, qua Eschilbach, Ostertingen, Gravenberg, Winsbeke, & reliqui floruere. An hæc nostra sit, id ego ignoro. Nam in exemplaribus, quantum videre fuit, frons illum, quem dixi, titulum præferebat; at versa pagina historiam occœptat Equitis cujusdam *vom Turne*, quam Germana veste induerat Marquardus von Sax. Eques & præfectus Montis belgardi.

22) Vox *er* vel *honorem*, ehr denotat, vel *ille* significat, & referendum est ad antecedentem vocem: *Schilt*. Scherz.

23) Annon legendum: *din tugend alle uuär verlogen.*

24) Hic versus est Cimmeriis fere tenebris involutus. Mihi autem videtur eundem Parenthesi esse includendum, & ita reddendum:

Sermonis hujus mei pignus sit ipsa Fides,

i. e. certissime verbis meis potes credere, utpote quæ nil nisi fidem & veritatem spirant. *Scherz.*

25) §. 20. *Als din helm genem den strik)* Galeas, quæ Germanis *helmæ*, & *brinnæ*, interim *hu(e)te* (nam veteres galeæ Francicæ pileis intectæ adhuc visuntur) clausas gestabant Nobiles Winsbekii ævo, loris utrimque dependentibus, ut picturæ libri istius abunde testificantur. Corruptioribus post moribus, ambitione inter privatos invalescente, inter superiores avaritia, quum cuncta dignitatum auro venire incœptarentur, etiam insignia vilioribus data argento, atque concessa sunt. Nobiles vero, qui ab illis discriminarentur, galeas cœperunt coronare. quod & ipsum diu proprium non fuit, quin & aliis fuerit permissum, ut Nobiles & aliud iterum discrimen concurrere sint coacti, & galeas aperire clatratim, cum viliores clausas easdem gestitarent. Et hoc quo moribus nostris devenerit, in luce videmus. Lora illa, quæ plerumque ab virginali manu, constringendis galeis serviebant: unde & nomen apud Germanos sortita sunt, ut *strik* appellarentur. nonnunquam *Helmla(e)r*. Anonymus in Gahmuret.

Die Helmlo(e)r halt dar brahten
Damit si strikt sin helm. Infra Winsbeke;
Oder da der helm gestriket ist.

Heinrich von Ostertingen part. IV. Heldenbuch;

Den helm soltu binden bas
Ich vurhte er trage uns bas. Et postea;
Da traf in her Laurin
Do man die helm gestriket.

Quod quomodo apte commodoque fieret, docebant illi, qui juventutem instituebant in arte equestri. nec enim sine præceptis, proprio, quod dici solet, Marte consequebantur, non magis quam cetera artis militaris. tradit aperte Eschelbach part. II. Heldenbuch, ubi de principum informatione;

Ir helm rehte binden
Lert man die iungen man.

Ab illis autem loris diversi erant, ne quis erret, *Harnisnu(o)r*, quæ institæ, quibus loricas accommodarent. Anonymus in Ecken Usfart;

Den Harnisch uuil ich geben dir,
Die hosen und dio harnisch snir,
Den helm und o(u)ch den schilde. Ibidem;
Sin suuert das legt er vf die knieg,
Schilt, helm, er an dú sidel hieg.
Sin harnisch schnu(e)r danne.

Wolfaram von Eschelbach part. II. Heldenbuch;

Da enstrikte si den herren
Dú fro(e)uue lobsam,
Schilt und suuert mit eren,
Helm, Halsberg si da nam.

Qui me locus ad veritatem perduxit: cum prius opinarer, *helmsno(e)r* non fuisse institas sive fascias, sed ipsasmet loricas ex funiculis contextas, quales memineram olim in ædibus paternis vidisse.

26) *Sitze eben)* Recto & fixo corpore equo inside, pedibus dependentibus. at in agitando ad cursum, corpus paululum inclina versus antilenam, pedibus ad equi collum protensis. N. von Gravenberg in Wigolais;

Er rait es in den uual an,
Darnach in die rabine,
Er lie die shenkel sine
Ze rehte fliegen gen der man:
Suuer nu ritter prieven kan
Und an in rehten pris erspehen
Er mu(a)s im ganzes prises iehen.

Stapias habebant quidem Germani veteres; sed vero Principibus gnati ac Nobilibus, sese adsuefacere solebant, equos conscendere sine stapiis, ut, si res postularet, arte uterentur. Wolfaram von Eschelbach part. II. Heldenbuch de Wolfdieterich;

Sin ors das gu(o)rt er herte
Der unverzagte man,
Und das es an der verte
o(u)ch zúrnen do began;

21. *Sun, nim des gegen dir kommenden war,*
Vnd senke schone dinen schaft,
Als ob er si gemalet dar
Las an din [19] *ors mit meisterschaft*
Je bas vnd bas ru(e)re im die kraft
Ze nagelen [30] *vieren vf den schilt da sol din sper gewinnen haft*
Oder da der helm gestriket ist
Dú zwei sint rehtú ritter mal, vnd vf der brust der beste list.

22. *Sun, wiltu zieren dine iugent*
Das sie ze hove in eren ge
Snit an dich zuht vnd reine tugent
Ich weis niht was dir bas an ste
Wiltu si tragen in rehter é
Si machet dich dien werden wert, vnd git dir dan noch selden me
Ich meine gu(o)ter wibe segen
Der ist ein so genemer hort, in mo(e)hte ein lant niht wider wegen.

23. *Sun,*

An stegereif geringe
Er in den sattel sprang,
Sin ors tet vúnfzehn springe
Jeglicher zuuo klafter lang. Postibi;
An stegereif der freige
Do in den sattel sprank,
Der sagt da scho(e)ne ameige
Ime gar grossen dank. Mox;
Nach sinem ors er greif
Des hab er immer dank
Veruuaffet an stegreif
Er in den sattel sprank.
Do uueinte inniclishe
Dú edil Keiserin zart,
Si sprach; Otnit der Keiser riche
Sprange glich diner fart.

Anonymus, ant fortean idem auctor, part. III. Heldenbuch de Theodoricu Veronensi;

Sin ors man im do brahte
Das gürtet er nu bas,
Gar bald er sich bedahte
An stegreif er druf sas.

Strikere in gestis Caroli M.

Der Keiser uf ein ors spranc
Vil rincliche ane stegereis.

27) *Den uualt*) silvam, h. e. lanceam, sarissam. N. von Gravenberg in Wigolais;

Vil ma(e)nger riches iost des uualt
Da uuart mit manger abgevalt.

Winsbekius filium instruit, quo modo hasta sit vibranda. præceptum observsvit Wolfdieterich apud Eschelbach part. II. Held:

Er suuang das sper do lange
Uber den sattelbogen,
Der edel Fürste uuerde
Rant gegen in bindan,
Er felt ir zu(o) der erden
Do mer dan sebtzig man.

Sper, lances, a rotunditate, sphæra.

28) *Topel spil*) Idem Eschelbach part. I.

Do samleten sich die Heiden
Gemischet uuard die shar,
Si zugen aubescheiden
Gegen den Kristen dar:
Do hu(o)b o(u)ch sich der topel
Uf einen uuiten pallas &c. Et part. II.
Vor Constantinopel
Geschah ein herter strit,
Do hu(o)b sich o(u)ch der topel
Do an der selben zit,
Mit armbru(o)st und mit bogen &c.

Tralatio a ludo ad rem bellicam. de quo ludi genere part. I.

Das lu(o)der und topelspil
Karten und verzeren vil.

29) §. 21. *Ors*) equum, hodie *ros*, μετάθεσιν τοῦ ρ. Exempla passim obvia sunt. vide, si tanti, quæ ad §. 20. adduximus. N. von Gravenberg in Wigolais;

Sin o(e)rsches er mit dem zo(u)m pflag. Inibidem;
Das o(e)rsch an dem zo(u)me
Begund snarren und streben. Alibi;
Uf sin orsch sas er
Das uuas stark und gu(o)t. Item;
Sin orsch nam er mit den sporn. Et postea loci;
So nemen ain o(e)rsch das ich han
Besser denne hundert mark.

i. melior centum equis. *mark* idem quod ors. Eodem libro;

Do tru(o)g in sin scho(e)n mark.

unde *marscalcus*, equorum curator. *Goldastus.* Gothice: Ors, Anglice & Anglo-Saxonice, hors equum significat. Flandris quoque ors & hors equum indigitat. Conf. Meibom. ad lib. 3. Annal. Witechindi. Adde Leibnizii præfat. in Tom. III. Rer. Brunsvic. n. XVII. qui dicit: Ors videtur esse idem, quod Hengst, equus admissarius, fortasse tamen antiquissimis temporibus hæc duo vocabula distinguebantur, quando duo Principes Saxonum fratres Hengistus & Horsa in Britanniam venere. Id adhuc notandum, quod in LL. Brunsvicensibus, quas in eodem Tomo Leibnizius exhibet, *ors* & *pert* sibi opponantur, sic p. 434. dicitur]: *tho deme heruuede hort dat beste ors; is des dar nicht, so schal me gheuen dat beste* perd, *offte id dar is. Hedde ein man del an eneme* orse, *eder an enem* perde &c. Ibidem pag. 445. legitur Art. XX. *eder he scal gheuen vor dat* ors *X. sol. und vor dat* perd *V. sol. Ors* denotat itaque equum melioris commatis, bello aptum. *Scherz.*

30) *Ze nageln vieren*) Erant enim lanceæ [illegible] seu quadricipites, quod in picturis est videre: Franco Gallis *des quater poincts.* ex eo *poynder*, hasta, lancea. N. vnn Gravenberg in wigolais proprie ad istum locum;

Ich han ir shlichen uuol ersehen
Wie si nah gu(o)t kunnen spehen
So sich der poynder uuierret
Und si dú stat nit ierret
Da mag verliesen uuol ain man
Der nit mit ritterschefst kan. &c.

Winsbekius filio præcipit, lanceam collimare in adversarii pectus ant loricæ juncturas. id semper observatum a peritis ac strenuis militibus. Eschelbach part. II. Heldenb.

Wolfdieterich der ku(e)ne
Der slu(o)g den grosen man
Do unden bi der bruste
Gab er im einen slag. Et alio in certamine;

Do

23. *Sun, du ſolt bi dien werden ſin*
Vnd la ze hove dringen dich,
Der man iſt nach den ſinnen min
Darnach als er geſellet ſich
[31] *Ze rehte ſwig, ze ſtatten ſprich:*
Die bo(e)ſe mere dir ze oren tragen, von in din ſtete herze brich.
Wiltu din ore, als maniger tu(o)t,
[32] *Din velſcheleren bieten dar, ſo vvirſt du ſelten vvolgemu(o)t.*

24. *Sun, du ſolt diner zungen pflegen*
Das ſi niht vs den [33] *angen var*
Si lat dich anders vndervvegen
Der eren vnd der ſinnen bar
[34] *Schus rigel für vnd nim ir vvar*
Gezœimet rehte ſi din zorn, ſi gebe vmb ere niht ein har
Wirt [35] *ſin din meiſter, vviſſeſt das*
Si ſetzet dich in Gotes zorn, vnd dienet dir der vverlte has.

25. *Sun,* [36] *beſſer iſt gemeſſen ſwir*
Danne gar verhowen ane ſin
E das dú rede entrinne dir
Zegehes vs dem munde hin
Beſinit ſi wol vf den gewin
Das ſi den wiſen wol behage, das wort mac niht hin wider in
Vnd iſt doch ſchiere für den munt
Wilt des rates volgen niht, du lebeſt an eren ungeſunt.

26. *Sun,* [37] *du ganc niht vngebetten*
An fründes noch an viendes rat,
[38] *Es mac den man in ſchande wetten*
Ob er da ſitzet oder ſtat
Da man ſin bete gerne rat.
Sun, du ſolt ſo niht dringen zu(o), fürwar es iſt ein miſſetat,
Kumſt aber du dar von fründes bette
So beslús die ſchame für den munt, das ſich din zunge iht vbertrette.

27. *Sun, hohgeburt iſt an dem man*
Vnd an dem wibe gar verlorn
Da wir niht tugenden kieſen an
Als in den Rin geworfen korn,
Swer tugende hat, derſt wolgeborn.
Nu merke reht, was ich dir ſage; ich han ze fründe mir erkorn
Den nidern has der eren gert
Dan einen hohen ſunder tugent der hüre iſt bo(e)ſer danne [39] *vert.*

28. *Sun, wiſſeſt das dú maſſe git,*
Vil eren vnd werdekeit,
[40] *Die ſolt da minnen ellú wit*
So wirt din lob, din wirde breit
Iſt das dien wandelberen leit
Was vmbe das der bo(e)ſen has die biderben ſchelten ie vermeit
Leb du in tugentlicher aht
Vnd la den kranken alſo leben, als im von arte iſt geslaht.

29. *Sun,*

Do ſprang der uuol gezogen
Uber den hof hindan,
Obuuendig den ſattelbogen
Er do den groſen nan,
Er fu(o)rt in von dem marke
Aht klafter do zu(o) hand
Mit einem ioſte ſtarke
Warf er in uf das land.

At vero gladiis quando res gerebatur, obſervavi veteres fura hypochondriaca petiiſſe. eadem part. II.

Do niden in der ueiche
Traf in der ku(e)ne tegen
Mit mangen herten ſtreiche
Gund er ſin do pflegen.

N. voo Gravenberg de Wigolais;

Das ſuuert begund er slaichen
Under ſinen ſchilt hin
Und ſtach in zu(o) dem gern in
Ain uunden dú uuas uuit.

31) Hunc verſum ita reddeodum arbitror:

Juſto tempore tace, juſto tempore loquere. Scherz.

32) §. 23. *Velſcheleren)* Supra dixerat, *zungeleren.* Dietmar der Sezzer;

Suuer ſich mit trúuuen uuil betragen, der ſol ſich hu(e)ten vor den valſchen zungen.
Die die lúte da gru(e)ſen in der maſſe als der uns Criſt verriet.
Ir herzen mu(e)zen krauu(o)tz nagen.

33) §. 24. *Angen)* antique pro *angeln*; angulis, quibus alligata lingua.

34) *Schus rigel für)* Walther von der Vogelvveide;

Hu(e)tent iuuerre zungen
Das ziemt uuol dien jungen:
Stos den rigel für die tur,
La de kein bo(e)ſe uuort dar für.

Seotentia eſt Jeſu Sirachi Eccleſiaſtic. XXVIII. v. 28. & ſeq.

35) Pro: *Sin* lege: ſi.

36) §. 25. *Beſſer iſt gemeſſen ſuuir)* Proverbialis ſenteotia; *Es iſt beſſer zuueimal gemeſſen, den ein mal das beſt vergeſſen.*

37) §. 26. *Du ganc niht ungebetten)* Tranſtulit Catonis ſenteotiam apud Dionyſium lib. de Moribus ad Filium; *Antequam voceris, ad conſilium ne acceſſeris.*

38) Hic verſus lo mendo jacet; An legendum?

Es mac den man von ſchande retten &c.

ut mens hujus & duorum ſeqq. verſuum ſit, id liberare hominem a ſiniſtra fama, ſi ibi ſedet aut ſtat, ubi ab ipſo alii lubentes conſilium expetunt, aliter autem rem ſe habere, ſi quis ſua conſilia aliis obtrudit. *Scherz.*

39) *Vert* ponitur pro *fern*, priori anno. Opponitur ei *hüre*, quod *heur* hodie pronunciant elegantiores i. e. hoc anno. *Scherz.*

40) Huoc verſum ita exhibet MSC. Biblioth. R. Chriſtianiſſ.

Die ſolt du minnen ellú zit.

& rectiſſime quidem. *Scherz.*

41) §. 29.

29. *Sun, du solt haben vnd minnen gu(o)t,*
Doch so das es dir niht lige obe
Benimt es dir herze vnd frien mu(o)t
So stat din leben in kranken lobe.
Gu(o)t das ist gitikeit ein klobe
Dem es ist lieber danne Got vnd weltlich ere, ich wene er tobe:
Den es also gevasset fúr
Das er sich [41] *ante ir beider é, danne er das eine gar verkúr.*

30. *Sun,* [42] *so der vogel é rehter zit*
Von sinem neste fliegen wil,
Sich selben er vil lihte git
Den tumben kinden zeinen spil.
Die rede ich dir gelichen wil;
Nimst du dich an des du niht maht volenden vnd dir ist zevil
Da mu(o)st du ligen an eren lan
So were fúr ere besser dir vnd were es nie gevangen an.

31 *Sun, habe das du getragen maht,*
Das dir ze swere si, la ligen;
Swer gerne ie vberho(v)het vaht
Der mohte deste wirs [43] *gesigen*
Dir ist der wisen lop verzigen
Wiltu ze gebes mu(o)tes sin an allen rat vnd o(v)ch versvigen
So kumt dir gar das sprichwort wol
An mu(o)te al zegeber man vil tregen esel riten sol.

32. *Sun, du solt selten schaffen iht*
An diner wisen frúnde rat
Ob dir daran gelunge niht
Das were niht ein missetat
Swer wiser lúte lere hat
Vnd in mit willen volget nach, dem gat ze selten vf [44] *sin sat*
Dú mere dike zweient sich
Davon solt du das beste wellen, vnd volgen dem das eret dich.

33. *Sun, swer sich selben eren wil*
Der nimt getrúwes rates war
Man verlúset gu(o)ter rete vil
An einen herzen tugenden bar
Swer dienet vnd ratet dar,
Da mans ze danke niht enpfat, der verlúset sine vvile gar
Swas frúnt frúnde geraten mac
Ern welle selbe [45] *stúren sich, das ist in einem bach ein slag.*

34. *Sun,*

---

41) §. 29. *Ante ir beider é*) Ut malit ambobus carere, quam alterutrum eligere. *Anen*, carere, desiderare. Nithart;

Sumer, diner liehten o(u)gen uueide
Mu(o)s ich mich der anen.

Aliquando cavere, vitare. Otto vom Turne;

Durh si uuil ich mich anen
Vil missetat —— —— *Entanen*, fraudare.

Her Wernher von Túfen;

Da bi hat mich entanet miner sinne.

Goldastus, Quæ de voce *anen* habet Goldastus, optima sunt. Sed versio ipsius tamen vitio laborat, saltem obscurior est. Ego ita reddo: *Ut malit ambobus* (Deo sc. & Honore in mundo) *carere, quam uno illo* (nempe divitiis:) opponit enim Winsbekius Deum ut & Honorem seu bonam famam Divitiis. *Scherz.*

42) §. 30. *So der vogel e rehter zit*) Proverbium; *Es sul dheiner fliegen, é vedern geuuahsen.* vid. infra §. 47. & Winsbekin §. 8. Plautus Pœnulo; *Sine pennis volare haut facile est.*

43) §. 31. *Gesigen*) cadere, labi. Marner;

Der milte man ie stigende
An hohen selden uuas
Der arge zu der helle sigende.

N. von Graveuberg in Wigolais de Fortunæ rota;

Si sigent mit dem rade nider.

Wolfaram von Eschelbach part. II. Heldenbuch;

Die Kriechen gar geschuuinde
Die gunden vaste sigen
Der fro(u)uuen und der kinde
Sah man vil tod da ligen. Ibidem;
Die Heiden mu(o)sten siegen
Als uuir das han vernomen,
Si uuaren von den Kriechen
Als zu dem tode komen.

ubi vulg. edd. *siechen*, opinor rithmi caussa, eodem libro;

Si mu(o)ste vaste ligen
Vor siner snellen hant,
Man sach si nider sigen
Tot fallen uf das lant.

Tribuitur etiam animo, quum spe cadit ac lubentia. Ulrich Schenk von Winterstetten;

An dem mu(o)t ich sige.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ir suuäre begund stigen
Und ir fro(e)de sigen.

Lanceas gestabant arrectas, quas cum derigerent in adversarios, dicebantur *sigen*, h. e. inclinare. Vetus Psalm. Interpres apud Lipsium; *inclinato, gesigenero.* Idem Gravenberg;

Uf den herren Gauuain saiget er
Durch den schilt mit sinen sper. Item;
Die clävie er sigen lie
Reht durh sin herz er in stach.

Goldastus. conf. notam meam ad Otfrid. Ev. I, 11, 23. *deste uuirs gesigen*, idem est sc: *eo pejus cadet.* Scherz.

44) §. 32. *Uf sin sat*) satum. hodie *samen*, quod & ipsum Latinorum est semen. Ulrich Schenk von Winterstetten;

Sost des veldes o(u)genuueide
Wolgezieret mit der gru(e)uen sat.

Walther von der Vogelvveide;

Dú Milte lonet sam dú sat.

Helvetii retinemus.

45) §. 33. *Stiren*) regere. *stúrman*, gubernator navis, nauclerus. *stúrru(o)der*, clavus quo navigium moderatur. Tralatum verbum ad Rempubl. ea navi comparatur, in qua cives vectores. Ut igitur navigantes, imminente periculo, nauclerum juvant remigando, ita cives magistratum, si salvam Rempub. velint. est vero clavus Reipub. pecunia

34. *Sun, ſi iehent alle, es bremne fru(o)*
Das zeiner neſſelen werden ſol
Din junger mu(o)t das ſelbe tu(o)
Das kumt dir in dem alter wol
Mit dir ich leides mich erhol
Min troſt iſt an dich einen [46] *kon, din lieb min lieb*
din leide [47] *min dol.*
Got tu(o) mich [48] *zweier ſorgen bar*
Das du iht werdeſt ungemu(o)t, und das din ſele iht
miſſe var.

35. *Sun,*

cunia. Goldaſtus. *ern uuelle ſelbe ſtüren ſich*, idem eſt ec: *Niſi velit ipſe* (ſc. ille cui amicus conſilium dedit) *ſe juvare*, ſeu id executioni dare. *Scherz.*

46) *Kon* videtur eſſe contractum ex: *kummen*, uti: *lan, lon*, ex: *laſſen*. Vult ſcilicet dicere: Omne ſoletium, omne gaudium ſuum ab ipſius ſoliuu felicitate pendere. *Scherz.*

47) §. 43. *Min dol*) dolor. Her Go(e)tfrit von Nifen;
—— Brande Si mich niht, ſo bete ich ſenfte dol.

Anonymus in Parcival;
De dol & dire enflammee.
Idem; —— *grand dol menant.*

Dol, doleo, patior. Her N. von Gliers;
Ich klage mich vil leide
Die ich ſender dol.

Her Jecob von Warte;
—— Vil manigen langen ſtrengen kumber dol.

Hur Heinrich von Veldig;
Dü mich dur dü rehten minne lange pine dolu liet.

Verbum Helvetiis incorruptum, Veteri Pſalm. Interpreti epud Lipſium *tholon*, Trans Rhenanis *dulden*, q. dolden, u dolundo.

48) *Zuueier ſorgen bar*) *Bar*, liber, frenc & iivre, frey ledig und los. oihil celebrius hoc libro. Herzoge Johans vou Brebant;
Tu(u)nt mich ſorgen bar.

Her Go(e)tfrit von Nifen;
Nu iſt dü gu(u)te valſches bar. Idem;
Bar miu herze in hernder wnne. eopte cerm.
Nu ſtet dü liebe beide bar
Der wnneklichen blu(u)men. VVinli;
Si hat mich zemale, und bin ich ir bar.

Pariant inter ſe, *wankelbar, wankelvri; ſeldenbar, ſeldenvri; wnnebar, wnnevri*; &c apud Gliers, *leidenbar, lonesbar, ſinnebar*, quod Her Vlrich von Gu(o)tenburg *ſinnesvri*. Notkerus in Pſalm. CXXXVI. *Ter dia erda geféſtenôta ôbe uuázere. tar si bár iſt, tár iſt ſi ôberôra demo uuázere. Enbaren.* mancipio dare. Her Vlrich von Gu(o)tenburg;
Ich ergib ê mich vnd enbar
An ir genadeu gar.

en particula privative, ut Græcorum ἀν. Latinorum iu, hodie *ént*. *Baren*, gnati, a libertate, unde & *Liberi* Latinis: Chaldæis & Ebræis בַּר *bar*, u quo פֶּרַע *libertas*, an u verbo בָּרַר *barár*, eligendo? certè electi ſunt, qui iogenui ac liberi: & primigeninm verbum Germani ante hos etiam CCCCtos. annos agnoſcebant. Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;
Lant mich iwer hulde
Vil edeles vürſten baren. ibidem;
Deu rat lobt do geliche
Vil manger mu(u)ter baren. & aliquot thematis retrò;
Du vor wo(e)l tich hebu(e)ten
Der reine megte baren.

Strikeru in geſtis Caroli M.
Ich bite dich reiner magde baren.

i. Virginis Mariæ Fili. quoooominu ſalutatur e Davide Pſalm. II. vide, ſi tanti, quæ diximus ad Valeriannm, & hæc adde. Pari ab origine Ægypti quondam Reges, *Pharaones* dicti, κατ' ἐξοχὴν, quia *liberi ſunt Reges a vinculis, neque vllis ad pænam vocantur legibus, tuti imperii poteſtate*, ait Ambroſius Apolog. Devid. cap. x. Apud vuteres Germanos *Baren*, Barones, erant liberi Domini, *Friherren*, qui nullam umquam ſervitutem ſerviiſſent, poſterioribus voce ſemi-Latinâ ſemive-Germanû *Sempervri.* quorum potentiu & magnus dominatus Principis denique impetravit nomen, non apud Germanos modò, ſed Gallos, Britannos, alias gentes. Cicardua Abbas de Interpretatione verborum; *Baru, dominus vel princeps.* Suidegerua Chron. Frunc. *Abbates in antiquis hiſtoriis non ſunt monachi vel Religioſi, ſed Barones magnateſq. ſeculares, quibus abbatias vel monaſteria princeps dat ad tempus, vel quoad vixerint.* Bidellius monach. ord. prædicat. tractatu de Corpore Chriſti, quem manus impudens Thomæ Aquinati adſcribere non eſt verita: *Ad petitionem quorundam prelatorum & baronum quaſi coactus* &c. Eſchelbach part. II. Heldenb.
Du antuuort im gar balde
Der ellentriche baren.

Ellentriche baren, præpotens princeps, familiares huic ſcriptori voces. Plura exempla ſcriptores Germani, Gallicani, Britanni ſubminiſtrabunt. Ceterùm priſcâ linguâ Gallorum *Barones* dicti milites principales, quibus onus militiæ remiſſum vacatioq. muneris præſtita erat, *die gefreyte Rott.* In eo ſignificatu reperitur epud Hirtium vel Oppium. Stulti antem ſunt & veri barones, qui hoc *Barones* interpretantur ſtultos. quippe qui ut origine, ita ſignificatione differant. *Baro* apud Hirtium vox Gallicana eſt hominem liberum ſignans, eb Ebræo, nti dictum, בַּר. *liber* : apud Lucillium verò, Ciceronem, & alios *Varu* Punica vox eſt, hominem bardum notans, ab Ebræo בַּעַר. *babar*, ſtuitue. quod Rabbini deducunt u בְּעִיר *bebir*, jumentum vel pecus; tamquam pecuinus. unde Germani uſt ut *farren* vocarint boves. eâdem operû & Jani Druſii rejectatur opinio, exiſtimantis *Baruuem* dici ab Ebræo בור *bur*, qui Hilleli & Eliæ Levitæ ſtultus. Nonnumquam *Bero* poſitum obſervo ἀντὶ τοῦ *Baro.* quod non rectè quibuſdam in locis mutatum. Gloſſæ vett. Gellico-Lat. *Ber, baro & vir.* Cæſarius Huiſterbacenſis lib. I. de Vita Engilberti Epiſcopi Colonienſis cap. I. *Videtur mihi in primis antiſtitis noſtri vocabulum, quoddam futuræ beatitudinis ejus fuiſſe præſagium. ex Teutonicu enim Latinoque compoſitum, Angelicam ſonat libertatem, ſignificans Engelbertum de jugu peccatorum per mortis neceſſitatem ad Angelicam migraturum libertatem. Engelbertus, Engelberu*; qua taciu *Adelbertus, Adelbero; Iſambertus, Iſamberu*, καὶ ὁμοιόλεκτα. Et errat Aventinus, qui aliter exponit. Reverâ tamen diſcriminata ſunt vocabula. illud origine Germanum, hoc Latinum. *Ber* ujo priſcos dixiſſe, qui Latinis *vir*, aliis βαρβαρίζοντες *ver*. In Vet. Inſcript. Curienſi; VECTOR. VER. INLVSTER. PRESES. Inter majorum ſollemnia v. mutare in b. Ait Gloſſarius; *baru & vir.* non falsò,

35. *Sun,* [49] *drissec jar ein tore gar*
Der mu(o)s ein tore furbas sin
Die wisen sprechent, es si war
Es ist vil dike worden schin
Vnd ist o(v)ch der gelo(v)be min
Gewonheit ist da schuldig an, dú git dem libe solhen pin,
Des er von kintheit ist gewon
Es si im schade, es si im from, da kumt er ane Got niht von.

36. *Sun, du solt boveliche sitte*
In dinen sinnen lassen pfaden;
Bebu(e)te dich vor einem snitte,
Der tu(o)t an eren grossen schaden,
Damitte wart Iudas vberladen
Der in dem snitte noch funden wirt, der mu(o)s mit im ze helle baden,
Ich meine vntrúwe, vns seit dú schrift
Sí si der armen sele dort, vnd hie des libes ein vergift.

37. *Sun,* [50] *du solt kúscher worte sin*
Vnd stetes mu(o)tes, tu(o)st du das,
So habe es vf die trúwe min,
Du lebest in eren deste bas;
Trage niemanne nit noch langen has,
Bis gegen den vienden [51] *hohgemu(o)t, bis fründen niht mit dienste las*
Da bi in zúhten wol gezogen
Vnd gru(e)sse da du gru(e)ssen solt
So hat dich selde niht betrogen.

38. *Sun, hohvart vnd gitekeit,*
Dú zwei sint bo(e)se nachgebur,
An den der Tiefel sich versneit
Das im sin su(e)sse wart ze sur

Sin

---

falsò. nam confusa hæc ab imperitis & exadversùm *Bare* ἀντὶ τοῦ *Bere*, in Legibus Salicâ, Ripuariâ, & Longobardorum. *Sagebarones*, (qui perperàm alibi *Sagbarones*, *Sacebarenes*, *Salebarones*, *Sachibarones*) erant viri prudentes, quorum sententiæ eam auctoritatem tenebant, ut gravionibus, veluti Prætoribus apud Romanos a Jureconsultorum, recedere ab responsis eorum non liceret, ut est constitutum L. Salicâ tit. de gravinne occiso, §. IV. Verba sunt; *Sagebarones in singulis mallebergiis plus quàm tres esse non debent, & si de caussâ illi aliquid sanum dixerint, penitùs gravio nullam habeat licentiam removendi. Sagesbarons*, sicut *sagesfemmes*, voces sunt Romano Gallicæ. *Sage*, sapiens; Arabibus *saga*, Etruscis ac Sabinis *sagus*, Ebræis שגיא. magnus, amplificus. prorsus ad rem. Sapientes enim populo magni ac reverendi. hinc & *sagæ* dicti sacrificuli, D. Hieronymo teste, feminæque fatidicæ. Restat *Barscalci* nomen; quod tibi, Marq. Frehere, ut minerval, quod publicitùs spospondisti, merear, explicabo. Scias, *Barscalcum* esse liberum servum, *vriknebt*, *vridienstman*, *vrilebenman*. Comites, Barones, Nobiles *scalcis*, h. e. ministris bene de se meritis beneficia præstabant, agros, silvas, domus cum liberâ facultate utendi fruendi pro libitu: nec Dominis tenerentur ad alia officia, quàm corporis & imperii tuitionem. quod beneficii genus *hoba ingenua*, *vrihof*, h. e. franca atque libera: cui repugnat *hoba servilis*, qualis casatorum an casalium, qui Dominis ad servitia quæcumque, quocumque tempore postulata, adstricti. At *hoba tributalis*, *zinshof*, censualis, certâ redituum accensus conditione donata, tradita, aut, ut illo verbo utar, repræstata. Hæc pro re natâ. negotium suo loco, cum Deo volente, exsecuturi.

49) §. 35. *Drissec jar ein tore gar*) Juxta verbum vetus;
Wer vor XX. jarn niht hübisch wirt;
Vor XXX. jarn niht stark;
Vor XL. jarn niht wizig;
An dem ist alle hofnung verlon.

Reinmar von Zweter;
Ein zwelfjar alter jungeling,
Stille, zuhtig, dienesthaft, das sint drú ho(v)bet ding.
Dú des vrkunde gebent
Das man sich fúrbas mag an im versehen
Ob er kome an die zwenzig jar
Das er gemeine und o(v)ch geminne werde, und wirt das war
So lerent in dú vier und zweng jar zuht und manheit speben;
Und kome er danne zsinen drifeg jaren
Se sol er stete und genzer truwen varen.
Habe sich kintliche e vergabet
Das sol er bu(e)ssen mit der râte
Die lip und gu(o)t zegebenne hant
Wie schone er danne dien funfzeg jaren nahet.

50) §. 37. *Du solt kúscher worte sin*) Cane peiùs & angue fugienda adolescenti, qui in aulâ degit, colloquia spurca & obscena. corrumpunt enim bonos mores, (ait Apostolus) & tenellum adhuc atque infirmum animum haut difficulter abducunt a tramite castitatis. ut vina apposita etiam non sitientem incitant ac movent; ita sunt sermones impudici, qui vel castum animum, sed necdum castigatum, adhærent aliquando atque impellunt. Proinde majores nostri, castissimis moribus ac pudicitiâ populus, servos, qui turpia in præsentiâ adolescentum protulissent, gravissimæ pœnæ subjiciebant. nec item adolescentes, qui turpia vel auscultassent libenter, vel ipsi prolocuti fuissent, impunes abibant. Quam disciplinam jam suo & Winsbekii ævo negligi cœpisse, queritur Walther von der Vogelweide, optimus vitiorum censor ac morum castigator acerrimus, his, quos non pigrabor edscribere versibus:
Wer zieret nu der eren sal?
Der jungen ritter zuht ist smal,
Se pflegent die knehte gar unbo(e)vescher dinge
Mit worten und mit werken o(v)ch,
Swer zuht hat der ist ir go(v)ch:
Nemet war wie gar unfu(o)ge fúr sich dringe:
Hievor do bertet man die jungen
Die da pflagen vrecher zungen,
Nu ist es ir werdekeit.

51) *Gegen den vienden hohgemu(e)t*) Hunc locum manifestò imitatur Gravenbergius, Gawanum introducens dare præcepta vivendi filio suo Wigolaiso Corinthiorum Regi. Verba Gawani sunt;
Den vigenden tragen hohen mu(e)t,
Den fründen sint geselleclich
Und milt, so wert ir lobes rich.

Eschelbach part. I. Heldenbuch;
Otnit der sprach gesuuinde,
Wer sine viend spart
Und o(v)ch erzurnt sin fründe,
Der ist niht wol bewart:
Er mag ze allen stunden
Wol grossen schaden han, &c.

52)

Sin ſcho(e)ne noch ſwerzer danne [52] *ein ſur*
In slebt noch húte vnd jemerme ze belle. drumbe ein bitter [53] *ſchur*
[54] *Der in dem ſnitte funden wirt*
Dem git in ſinem huſe ro(v)ch der ſelbe ſwarzer belle-wirt.

39. *Sun, ich han lange har vernomen*
Suuer vber ſich mit hohvart wil
Das im ſin leben mac darzu(o) komen
Das ſich vervellet gar ſin ſpil.
Ein ieglich man hat eren vil
Der rehte in einer maſſe lebt, vnd vbermiſſet niht ſin zil
[55] *Swer ſich ſo zúhet vnd ie zo*
Das in ſin fu(o)re machet wert, der wirt an eren billich ho.

[56] 40. *Sun, wil dir lieben gu(o)t gemach*
So mu(o)ſtu eren dich bewegen
Ein iungen man ich nie geſach
Dú zwei in gelicher wage wegen.
Was ſol ein junger lip verlegen.
Der vngemach niht liden kan, noch ſinneklich nach eren ſtegen
Es iſt mir ane zwifel kunt,
Es lo(v)ſet ſelten wiſú mus [57] *slafender voben* [58] *in en munt.*

41. *Sun, wiſſiſt das verlegenheit*
Iſt gar dem iungen man ein slac,
Es iſt dir offenlich geſeit
Das nieman ere haben mac
[59] *Nach herze liebe ſunder klak*
Gar ane kumber vnd not der [60] *lo(v)ch ſo niht in den ſak.*

Swer

---

52) §. 38. *Swerzer danne ein Sur*) strior *Syro*, id eſt, Æthiope. *Sur* de Diabolo, Tertulliano *Sor*, lib. II. adverſ. Martinnem; *In perſonu autem Principis Sor ad Diabolum pronunciatur; Fili hominis ſume planctum ſuper principem Sor* &c. Apud Ezechielem ſcribitur שׁר· quo nomine Tyrus hodie indigetatur ab Judæis & Arabibus, a caliditate, opioor, regionis. Interpres vocum Biblicarum; *Seor, calens aut meridianus* &c. quæ aduſtione ſuá atritatem ac nigredinem inducit corporibus. vnde *Syria* quoqoe oomen accepit, Germanis veteribus *Surie*, Stephaoo Byzantino Σύρια. *Sur* itaque *Syrus*. appellatio multis gentibus eommunicata, Ægyptiis, Mauris, Indis, Æthiopibus. Erant autem duùm generum, *albiani* & *nigri*. De albianis Heſychius; Λευκόσυροι, Βαβυλώνιοι λευκόχροοι. & Hermolaus Byzantinus epit. Stephani; ἔχων Καππαδόκας ὁμορίτους, ὅτε πρὸς τῷ Ταύρῳ, ὅτε πρὸς τῷ Πόντῳ μέχρι τῶν Λευκοσύρων καλοῦνται. De nigris Johan. Jaouenſis in dictioo. ex veteri auctore; *Syriaca dicitur vitis vel vua, vel quia de Syria allatu eſt, vel quia nigra eſt.* Badebornenſis quidam io Itinerar. Hieroſolym. cap. LXXXV. de Syris Baldebinis; *Sie leben als das wild vihe mit ſwarzen angeſiht, hartet, und freyſan.* Strikere in geſtis Caroli M.

In der ſwarzen Surie.

Nigri *Syri*, Mauri, Æthiopes. ita *Aegyptii*. Paulus epit. Feſti; *Aegyptiacos, Aethiopas.* Petronius apud Terentianum;

Tinctus colore noctis
Manu puer loquaci
Aegyptius chorentes.

Et in Satyr. *puer Aegyptius*, qui eidem atque Luciano *Alexandrinus*, pro Syro, Æthiope. Apud eumdem Terentianum, *Memphitides puellæ*, Syriſcæ, ex eodem Petronio. Suetonius de Augusto lib. II. *Cum pueris minutis, quos facie & garrulitate amabiles undique conquirebant, præcipuè Mauros & Syros.* Iſidorus Petronium explicans in Origin. ſcribit; *Mauros habet tetra nox corporum* &c. Et Apulejus de Indis lib. I. Florid. *In corpore color eſt noctis.* Germani Equites cùm ex Syriacâ expeditiooe pueros nigrantes, qui eſſent io delitiis, ſecum abduxiſſent, ioolevit ut homines nigros communi Syrorum nomine appellarent, quos hodie Maurorum, *Moren.*

53) *Schur* mihi hoc loco videtur idem eſſe ac: *procella, imber*, cui ſignificationi bene convenit prædicatum: *in slebt noh hute und jemerme za helle.* procellarum enim eſt dejicere, deſtruere, in caſum dare. Anglo-Sax. *ſcur*, oimbus; *ſcur-bogu*, iris; *renſcuras*, imbres. Stirnhielm in Gloſſar. Ulphilâ. Goth. *skura*, procella, Marc. 4, 37. *skura vindis*, procella magna venti. *Scherz.*

54) Meos hujus & ſequeotis verſus hæc eſt:

Ille, qui hoc ictu (ambitionis & avaritiæ vulneratur) *reperitur,*
Dat in domo ſuâ (inferno) *fumum ille niger Hoſpes inferni.*

i. e. Ambitioſi & avari infernalibus cruciantur pœnis. *Scherz.*

55) Verborum, quæ hic & eum ſequens Verſus habet, hic eſt ſenſus.

Qui ſe ita gerit, & ſemper geſſit,
Ut ipſum Vivendi ratio æſtimandum redderet, ille meritò honoribus elevatur. Scherz.

56) Eorum, quæ his in quatuor verſibus dicuntur, hic eſt iotellectus;

Fili, ſi placet tibi vita commodu,
Debes te honeſtis actionibus movere;
Nunquam juvenem vidi
Hæc duo æquâ librâ librare.

(i. e. Virtuti æque ſtudere, ac vitæ commoditati:)

Quid juvat corpus juvenile (ſed) *pigrum.* Scherz.

57) §. 40. *Slafender voben*) Sententiam tranſcripſit Gravenberg in Wigolsis, ubi de Hoygero Comite Manoesveldiano;

Swer ſich an eren wil erholn
Der mu(o)s benamen kumer doln
Und undervilunt arbait,
Es wird ſelten hirz errait
Mit slafenden hunden
Geſchiht mit ſpiſe ſelten gu(u)t &c.

Gloſſ. vett. *Talpa, voond.* Wiosbekio *vohe*, felis. Sunt *voben*, pelles felium ſilveſtrium. Friderich der Kneht;

Nu ſihe ich an ir mu(o)te
Geb ich ir an ir hu(o)te
Eine vehe chúrſen gu(o)te.

Unde pariter, qui dicatur *Kurſner*, polchrè vides.

58) Lege: *in den mund*; quod habet MSC. Regis Chriſtianiſſimi. *Scherz.*

59) Pro: *Nach* lege: *Noch*, quod habet idem MSC. *Scherz.*

60) Annon legendum: *der louch ſol?* looch videtur idem eſſe ac: *flamma ignis.* Apud Notkerum Pſ. LXXXII, 15. eſt: *der loug der die bergu brennit.* quo exprimuntur verba Pſalmi: Flamma comburens montes. In Paraphraſi ibidem eſt: *in igne & in flamma* (*in fiure unde in louge*) coof. Notam

 Junii

Swer ſich vor ſchanden wil befriden
Der mac[61] *gebergen nibt den lib, er mu(o)s*[62] *enblanden an den liden.*

42. *Sun, beidú*[63] *lu(o)der vnd ſpil*
Sint libes vnd der ſele val,
Der ane maſſe in volgen wil
[64] *Si machent breitú eigen ſmal,*
Swer lebt an ere in frier wal
Der wirt dien werden ſchiere vnwert vnd buſet in der affen tal,
Swer ſus verlúſet ſine habe
[65] *Mit diſen valſchen fu(o)ren zwein, der lege bas in einem grabe.*

43. *Sun, ſwen ſin ſin verleitet ſo*
Das er vnreht im ſelben tu(o)t
[66] *Iſt der bi wiſen lúten fro*
Da ſol man kieſen toren mu(o)t
Dú rúwe iſt nach der ſchulde gu(o)t
Ob ſi von herzen rehte vert; ein vol von einer wilden ſtu(o)t
Vnd vs gevangen wird é zam
E das ein vngeraten lib gewinne ein herze das ſich ſcham.

44. *Sun, twinc des dinen frien ſin*
Das du ze huſe rihteſt dich;
Ein teil ich vngerihtig bin
[67] *Wan tu(o)t noch lat vvil dur mich;*
Den armen gib, ſnit, vnd brich
Mit willen diner reinen habe, [68] *ob allen reten das rate ich.*
[69] *Es dir gu(o)t, vnd wirt o(v)ch mir,*
Ich han mit eren her gelebt, [70] *ze hus wirf ich den slegel dir.*

45. *Sun,*

Junii ad Willer. c. 8. n. 15. noſtræ Edit. ut mens ſit, *ſine labore & ærumna ignem* (ut ſuffocetur.) *utri includi non poſſe.* Scherz.

61) §. 41. *Gebergen nibt den lib*) ſervare è periculo. ita Saxones hodie; *Se ſint gebergen*, ſervati ſunt a periculo. inde *halſperge* nomen veriſſimè deduxit Freherus, quæ Franco-Gallis hodie *garde bras*. Willeramo *lineberga* eſt velum coloribus tinctum, quod etiamnum ante feneſtras extendimus, ut diei radios ſuſtineat, aut calorem ſolis vel abarceat conſpectum vicinorum, ac tranſeuntium. Verius ergo è tutando deduxiſſet Gloſſator.. A veteri Pſalmor. interprete *geberge* exponuntur cubilia, & alibi *legerſtede*. recte: & ſic *bereberga* vocatur caſtrorum ſtatio, ubi exercitus munitur & conſervatur ab hoſtium injuriis. hodie pro omni diverſorii loco, ut Gallis quoque & Italia, in quo peregrinantes ab injuriê tempeſtatum ac latronum defenduntur.

62) *Enblanden an den liden*) *Enblanden* verbum illius ſæculi. Vlrich von Liechtenſtein;

Swer mit ſchilten deken wil vor ſchanden
Der ſol es dem libe ven enblanden. Nithart;
Kint lant ú den reien wol enplanden
Der loſe úwer herze uſſen den banden,

Graue Chu(o)nrat von Kilchberg;

Das ein wiblich wib erkande
Stetes und unſtetes mannes mu(e)t,
Vnd dú gu(o)te ſich nibt enblande.

Ex quibus exemplis id colligitur, ſignificare voluntatem ac lubidinem in re gerenda. *Geldaſtus.* Dubito an hæc vox *voluntatem ac lubidinem in re gerendâ* ſignificet in hoc loco. Belgis: *blanden*, eſt blandiri, unde conjicio *enblanden* propter τὸ *en* quod eſt ſæpius particula στερητικὴ. eſſe aliquid, *quod blanditiis caret, quod moleſtum eſt.* ſane huc ducit Notkerus, qui in Pſ. XXXIV., 13. hæc habet: *Ego autem cum mihi* moleſti *eſſent, induebam me cilicio. Aber mit harrun dahta ih mih, do ſie mir ſo analagen. Unde mir ſo* inblandene *waren.* Idem in Pſ. LIV, 4. verba: *Et in irâ* moleſti *erant mihi*, reddit: *Unde in iro zorne waren ſie mir* inblandene. Itaque verba: *er mu(o)s* enblanden *an den liden*, redderem, *niſi* moleſtias *ferat in membris ſuis. lid* membrum denotare certum eſt, hodie *glid* dicimus. *Scherz.*

63) *Luder* quamvis ſæpe denotet *ludum*, unde *lotterie*, *lottaria*, ceu recte obſervat Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 413. hic tamen, cum opponatur ludo, non ludum, ſed aliud quid, nempe *luxuriam* ſignificat. Kilian in Etymol. *Lodder*, Scurra, & Homo Venereus, *luxurioſus*, ſcortator. Twinger in meo Vocab. Germ. Lat. MSC. *loderer*, Comeſor vel Guloſus. *Scherz.*

64) Mens hujus verſiculi eſt: Luxuria & Alea ex bonis amplis faciunt exigua, ſeu ex divitibus efficiunt pauperes. Vox *Eigin* hic *prædia*, *fundos* denotat. Gloſſæ Mooſeenſes in Pezii Theſaur. Anecdot. T. I. p. 384. *Eigin*, fundo. Eædem Gloſſæ p. 376. *Eigan*, prædia. Gl. Florent. *Eigan*, prædium, Poſſeſſio. in Twingeri Voc. Germ. Lat. MSC. eſt: *Eigen gut.* Prædium, Allodium, Peculium. Suecis: *Aega*, poſſeſſio. *Aegor*, bona. conf. infra in hac Parænes. §. 88. *Scherz.*

65) §. 42. *Mit diſen valſcen fu(e)ren zwein*) ſc. lu(o)der und ſpil. nota vox. Graf Albrecht von Heigerlo(v);

Der welt fu(o)r iſt nibt wan ein gelangen.

Bru(o)der Wernher ad Gregorium PP.

Das man ſe vil der diner ſchafe in Ketzer vu(o)re weide ſiht.

Goldaſtus. *Fuor* denotat videndi rationem, prout etiam uſurpatum fuit in hac paræneſi §. 39. in fin. pro *fuor* hodie dicimus: *auffuhrung*. Scherz.

66) Hæc ita interpretare:

Si talis in ſapientum conſortio eſt hilari animo
Tum debet exiſtimari, quod deſipiat. Scherz.

67) Hunc verſum judico mendâ laborare, vitio forte Scribæ, & legendum eſſe: *och*, quod idem eſt ac *etiam*, *atque*, pro: *noch.* Eundem autem cum tribus præcedentibus ſic exprimo:

Fili, coge liberum animum tuum;
Ut te ad domum (bene adminiſtrandam) *inſtruas*
Ego (quidem ipſe) *ex parte non ſum bene inſtructus,*
Error (ſiquidem) *agit ac omittit non pauca per me.*

cujus ultimi verſiculi mens eſt, quod ipſe ex errore multa agat, quæ eſſent omittenda, & omittat facere, quæ eſſent agenda. *Wan* non raro *falſam opinionem*, *errorem* denotat. conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 691. *Scherz.*

68) *Ob allen reten das rate ich*, idem eſt: ac: *Præ omnibus conſiliis hoc tibi conſilium do*, i. e. ante omnia tibi hoc conſilium trado. *Scherz.*

69) Lege: *Es iſt dir gut*, &c. *Scherz.*

70) Mens eſt: Tibi nunc laborem Oeconomicum (cujus inſtrumentum eſt flagellum) expediendum relinquo, poſtquam ego vitam inter honeſtos tranſegi labores. *Scherz.*

71) Hunc

45. [71] *Sun, ob ich vngeru(e)met wol,*
Vnd ane vnfu(o)ge sprechen mac,
Mit liebe ich dich bescheiden sol,
[72] *Sit ich von erste huses pflac*
Da kum ich von niht einen tac
[73] *Min vmbesetzen wisten wol, wie do min wort in eren lac.*
Ich hate o(v)ch noch vil gu(o)ten mu(o)t
Vnd willig herze, wan das mir das alter grossen schaden tu(o)t.

46. *Sun, swer das hus wol haben wil*
Der mu(o)s drú ding ze stúre han,
Gu(o)t, milte, zuht, so lit sin spil;
Er ist dabi ein frolih man,
Ders wol dien lúten bieten kan
So tu(o)t sin brot dien nemenden wol vnd lachent beide einander an.
Sun, sint dir niht die tugende bi,
So mac der gast wol riten fúr, swie gar er nas vnd mu(e)de si.

47. *Sun, swer mit tugenden huses pfliget,*
Der nimt an werdekeit niht abe,
[74] *Vnd also mit der masse wiget*
Das im gevolgen mac sin habe
Vnd kroche der an einem stabe
Gote vnd der werlte wer er wert, die rede ich in din herze grabe.
Wil si da inne wesen niht,
[75] *Als einen vogel, der é zit von neste flúget, dir geschiht.*

48. *Sun, hus han ist ein werdekeit,*
Dú bi den hohsten eren vert,
Swer si mit schonen sinnen treit,
Wiewol sich der in eren nert
Das gu(o)t reineklich verzert
Das nit ein schade geheissen mac;
Vnd [76] *zwen from sint dir von beschert,*
Gotes lon, der werlte [77] *habe danc:*
Der dú zwei wol behalten kan, den richet wol sin aker ganc.

49. *Sun, zwei wort eren wol den man*
Der sich wil eren mit in zwein,
So das er si behalten kan,
Das eine ist ia, das ander nein.
Wie zieret golt das edelgestein
Als tu(o)nt [78] *gewerú wort den lip; er ist niht fleisch vnz vf das bein,*
[79] *Den also slipfic ist der sin*
Dar er sin ia genemet hat, das er sin nein da schússet hin.

50. [80] *Sun, flúch das dich iht binde ein bant,*
Das ist gestriket in der maht,
Das du gebunden bist zehant

Vor

---

71) Hunc & seq. versum ita redde:
Fili, cum id sine jactantiâ omnino,
Et sine indecentiâ dicere possim.
ungeruemet eodem sensu occurrit infra in Paræn. Winsbekiæ §. 13. *Scherz.*

72) i. e. *Ex quo primum rem domesticam administravi. Pflegen*, est *administrare, curam gerere.* in Versione Luth. Hebr. XIII, 10. legitur, *die der Hutten* pflegen, i. e. die das Ampt und Befehl haben dee Hütten abzuwarten. conf. Cel. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Geem. p. 474. *Scherz.*

73) Min *umbesetzen*, Vicini, accolæ mei. Iidem appellantur *bysessen*, in Hist. de Ponto MSC. p. 17. b. *Scherz.*

74) Exprimitue his illud Ciceeonis in Offic. II, 18. *Habenda est ratio rei familiaris, quam quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis avaritiaque absit suspicio: Posse enim Liberalitate uti non spoliantem se Patrimonio, nimirum is est pecuniæ fructus maximus.* Scherz.

75) Confer infra in Parænesi Winsbekiæ §. 8. *Scherz.*

76) i. e. *Duo commoda, duplex utilitas. Fruma*, pro *fructu, utilitate; commodo*, apud Otfridum aliosque sæpe occurrit; hodieque hoc sensu dicimus: *eines nutzen und frommen befördeeen.* Scherz.

77) §. 48. *Habedank*) Proverbialiter. Grave Kraft von Toggenbueg;
Wurde mir ir habedank.
Grave Otto von Bottenlo(v)be;
Wirt mir davon ein habedank.
Her Heinrich von Sax;
Wurde mir ir minneklicher habedank.
N. von Sachsendorf;
Der fro(e)we sich und habedank.
Friderich von Su(o)nenburg;
Vnd bete ich hübeschen habedank.

78) i. e. *Verba veracia.* Scherz.

79) Lege: *dem.* Scherz.

80) §. 50. *Flüch das dich iht binde ein bant*) Bant, bannum, propriè Pontificis. *Acht*, proscriptio, Impeeatoris. Her N. von Gliers;
Ich wolde ins riches ahte sin,
Vnd vallen in des Babstes ban.
passim alii. Resipit *bannum* meram Germaniam: quibus *band*, vinculum; ἀπὸ τοῦ *binden*, vincire. a consequenti notat probibitionem: quia qui transgrediuntur, quæ leges prohibent, in vincula eonjiciuntue. nonnumquam eem vetitam: ut in illâ investituræ formula; *ban und wildban.* itidem similiter *banvin*, in Episeoporum & Abbatum territoeiis, quum subditi ab hederâ suspenduntur, dum Pontifices vina vendiderint sua, quod mense Maio assolet. in etymo ludit Winsbekius & noster von Wengen. cuius verba, quando ad rem faciunt, adscribam. infit;
Ir welhen rehten wen die Pfaffen und die leien leben
Wen si den Babest, den uns Got ze Vater hat gegeben,
Niht eren, und sin gebot
Vollenden, und volgen des er leret:
Man sol in lan geniessen
Das er wol dú Kristenheit mag binden und enbinden.
Bannen, bannire, propriè ligare prævaricatores. est verò vinculum Pontificis, anathema.
Reinmar von Zweter;
Swer bannen wil und bannen sol
Der hu(e)te das sin banne iht si vleischliches zornes vol;
Swa fleischlich zorn in banne steket, das da iht Gottes ban,
Swes ban mit Gotte ist und nach Gotte si und nach Gotte,
Der wirbet wol nach Gotte alsam ein gesanter Gottes botte,
Swer des bannes niht entfurhtet der ist niht ein wiser man

Vor Gote in krefteklicher acht
Der wirt in sine strike braht
So das in vinde da der tot; we im das sin ie wart gedaht
Das bant ist [81] *der gediente ban*
Der klemmet in der [82] *helfe also das Iudas nie die not gewan.*

51\. *Sun, dannoch ander kraft er treit*
Den er gevasset an sin seil;
Er nimet al der Kristenheit
Gemeinde vnd aller selden teil;
Sin wundu sele wirt niht heil
Kumt er mit rehte niht dervón, ie gro(e)sser wirt der sünde [83] *meil,*
Gebet, almu(o)sen, wirt verlorn,
Vnd swas er gu(o)tes mac getu(o)n, die wile in stichet dirre dorn.

52\. *Sun,* [84] *achte ist o(v)ch ein bitter krut,*
Strasse vnd ir stige gerne mit,
Si mac verleiten dir die hut;
Swie gu(o)t geleite man dir git,
Gerihtes vber dich ist zit,
Swa man dich ho(e)ret oder siht, die wile [85] *vf dir ir heie lit.*
Da la dich [86] *nie niht versmiden*
Dehein zunge, vnd ist der richter gu(o)t, mac vor den tode dich befriden.

53\. *Sun,*

Der under stole fluchet, schiltet, bennet,
Vnd under helme ro(v)bet und brennet,
Der wil mit beiden swerten striten:
Mag das geschehen in Gottes namen,
So darf sich sante Peter schamen
Das er des niht enpflag bi sinen ziten.

Marner super eâdem re;

Got helfe mir das minú kinder niemer werden alt
Sit dar es in der werlte ist so iemerlich gestalt:
Wie stet es vber drissig iar, sit man die Pfaffen siht so sere striten.
Sagt mir der Babst von Rome, was sol ú der krumbe stab.
Den Got dem gu(o)ten Sant Peter uns zebinden gab?
Stol und infel gab er dar, das er uns erloste von sunden zallen ziten:
Nun sint die stole worden swert
Die vehtent niht nach selen, nú wan nach golde.
Wer hat uch Bischof das gelert
Das ir under helme ritent, da dú infel su(e)nen solde?
Vwer krumber stab der ist gewahsen zeinen langen sper:
Die werlt habt ir betwungen gar, üwer mu(o)t stet anders niht wan GIB EHT HER.

Innominatus Imperatoris Cancellarius;

Die Pfaffen vürsten sint ir wirden teil bero(v)bet;
Vür infel, helm; vür krumbe stebe, slehte spiesse und scharpfú sper;
Vür stolen, swert; vür albe ein plat, sint in erlo(v)bet;
Halsperg, gupfen, gollier, barbel, sint ir umbler;
Missachel hin, her wapenrok; hin bu(o)ch, har schilte breit;
Vmb münches blat ein krülle; ein krone umb nunnen ho(v)bet,
Da umbe sweifet warú bohvart, valschú heiligheit.

81\) *Der gediente ban* idem est ac: *Excommunicatio major,* quasi diceres: *Excommunicatio crescens,* quæ mea sententia firmatur per verba §. 51. *dien, dihen, thihen, gediehen.* Antiquis est idem ac: *crescere; incrementa capere, proficere;* hodie *gedeyen* dicimus. vid. Notk. Ps. I, 3. & Ps. 104, 25. qui idem habet *missedien* pro: *non crescere.* in Ps. 128, 6. *Scherz.*

82\) *Helfe* hic idem est ac: *Hülffe.* quæ vox Saxonibus *Executionem* denotat; eodem sensu etiam legitur illa in Statutis Solodurensibus Tit. X. ubi extat: *wann einer gegen dem andren uf ergangene Urthel gerichtliche Execution oder Hilff erlangt, also dass er dem Schuldner sol ufstragen, &c.* *Scherz.*

83\) *Der sünde meil*) *Meil,* macula. Latinam vocem Germani more suo solentes contorserunt. Chu(o)nrat der Schenke von Landegge;

Der vil reinen steten sinne
Frigent si vor allen meile. Otto von Turne;
——— *Wand der geschu(o)fe*
Die klaren so wandels fri, das si nie meil beru(o)re.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Der Priester was ane mail
Vnd ledig aller bozheit.

Ane mail, sine peccato. Itaque Winsbeckio *der sünde mail* sunt *peccati sordes,* quomodo Prudentius loquitur Diptycho:

Tinxit & innocuum maculis sordentibus *Adam.*

ubi Iso Magister in Glossis: *maculis, peccatis,* quâ significatione multum reperitur apud Patres. Hinc *meilen,* maculare. Burkart von Hohenvels;

Die valsch niht hat gemeilet
Dú wirt geprîset nach der wisen lere.

Eschelbach part. II. Heldenb.

Ich bin noch unvermeilet
Als tür als umb ein vaden.

quibus verbis negat se vulneratum Wolfdieterich. Goldast. De hoc loco recte observat Celeberr. Stadenius in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 22. sine ratione sufficienti Goldastum *mail* deducere à *maculâ.* Scherz.

84\) §. 52. *Achte ist o(v)ch ein bitter krut*) *Achte,* imperii bannum: Hartmanno von Owe, *des riches has.* *Ach,* aqua. *Achte,* aquæ, h. e. aquæ & ignis interdictio. amant Germani peregrina & verba & integras item locutiones ad eam faciem contorquere ac inflectere. præterquàm è prisco ritu conservatum, quum judices in sententiâ damnationis initiales tantùm litteras adscriberent, hoc modo *AQ.* quibus aquæ & ignis interdictio est ut notata fuerit. Mansit autem linguæ Latinæ in judiciis usus adusque Rudolphi Habispurgensis ævum. Goldastus. Nollem & hic idioma Latinum in subsidium vocare, cum *Achten, echten* sit idem Antiquis ac *persequi.* conf. Staden. in Expl. Voc. Bibl. Germ. p. 62. *Scherz.*

85\) *Vf dir ir heie lit*) *Heie,* hoja. Festus; *Boja, genus vinculorum tam ligneorum, quàm ferreorum.* Uguitio; *Boja, torques vel compes damnatorum, quasi jugum in bove.* Glossæ vett. Gallico Lat. *Boje, boja, compes.* Plautus Asinat. a. III. sc. II.

Nervos, catenas, carceris, numellas, pedicas, bojas.

Bozo-

53. *Sun, ich wil dir niht mere sagen,*
Der masse ein zil gestossen si,
Du maht sin alles niht getragen;
Nim vs dien raten allen dri,
Lege si dem herzen nahe bi;
Ob es niht besser werden mac, wirt Gotes minne niet mer fri,
Bis warhaft, zuhtic, sunder wanc;
Manic tugent ir flus nimet von drin; behalt si wol, habe iemer danc.

DER SUN.

54. *Vater, du hast vaterlich mir*
Geraten, als ein wiser man,
Ich wil vil gerne volgen dir,
Ob mir Got siner helfe gan,
Dú elliu dinc wol enden kan;
Sin vnvolmessen hohú tugent bitte ich o(v)ch iemer vnd [88] wan,
Das ich im hie ze dienste lebe,
Also das er mir drumbe dort sins vater himelriche gebe.

55. *Vater, ich bin kint, doch sihe ich wol,*
Das disú welt ein go(v)ggel ist,
Ir fro(e)ide erlo(e)schet als ein kol,
Ir bestú minne wirt ein mist,
Ir trost ist gar ein vngenist,
Si lat ir fründe in swacher habe, des du wol innen worden bist
Du hast ie har gedienet ir
Nu merke was ir trugeheit ze lone habe gegeben dir.

[89] 56. *Vater, alter lib vnd mu(e)de [90] lit*
Dú zwei sint niht nah voller habe;
Du wer é snel, nu ist din trit
Ze nahe leider bi dem stabe,
Da gruset mir von schulden abe,
Ob dine schulde manicvalt dem libe volgent bis ze grabe
Din rat ist kranc, ob das geschiht,
Des mannes wisheit ist ein wint, ist er im selben wise niht.

57. *Vater, wisen manne schone zimt,*
Das er wol tu(o) mit steten sitten;
[91] *Dabi ein tumber bilde nimt,*
Das wirt vil lihte sus vermitten;
Ein gar alt man mit tumben sitten,
Der niht erkennet, was er ist, vnd was Got hat der in erlitten,
[92] *Der ist in toren acht gemu(o)t;*
Es ist ein lob vor allen lobe der an den ende rehte tu(o)t.

58. *Vater, mit vrlube wil ich dir*
Min herze entsliessen vberal,
Es mac sich niht verheln bi mir,
Du solt fúr diner sunden val
Legen vf din eigen ein spital,
Vnd solt dich selbe ziehen drin, ich var mit dir in frier wal,
Alle vnser habe suln wir dar [93] seln
Vnd fúr der welte trugeheit das su(e)ssé himelreiche weln.

59. *Sun,*

Sozomenus; ὅτι βοΐαις, ὅτι ξύλοις, ὅτι [illegible] Der Wilde Alexander;

Do die Kriechen gewnnen Troie
Swer da tru(v)g der Minne hoie
Des groie
Was niht deme ach und we.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Nam der schilt ist im ze glantz
Vnverbo(v)wen und gantz
Da ist ein boyge geslagen an
Von golde, ————

Hodie nobis Helvetiis *heie*, vinculum ligneum. an inde Franco Gallicum *bois*, lignum? Equidem *Boji*, a quibus Plautus derivat Captiu. Gallorum populi sunt. *Goldastus*. Olaus Verelius in Indico Linguæ Goth. hæc habet: Gothis: *Bojia bokor*, Captivorum vel damnatorum vincula & tormenta. Inde *Boja* Italis carnifex à reis & damnatis torquendis. *Scherz.*

86) Codex Regis Christianiss. pro *nie*, quod Goldastina sistit Editio, exhibet: *inne*. Scherz.

87) Hunc & seq. versum reddo:

Si quidem id (cor tuum) *melius fieri non potest.*
Sis Dei amore nunquam vacuus,
Sis verax pudicus sine inconstantiâ, i. e. indesinenter. *Scherz.*

88) Textus Goldasti habebat: *man*, ceu ex notâ ejus apparet, quæ hæc est; an *man* est manheit, virtus, ut apud Tyrolem §. 32. an legendum: *wan*, ut *iemer und wan* vetuste dictum sit pro: *iemerdar*. Posterior Goldasti lectio approbanda videtur. *Scherz.*

89) Paragraphum 56. ite redde:

Pater, senile corpus & membra lassitudine fracta,
Hæc duo non sunt vicina bono statui.

i. e. defectum indicant;

Tu eras olim promtus, (vegetus) *nunc est tuus gressus*
Nimis propinquus, quod dolendum, baculo sc. quo niti solent senes.
Hinc angor merito,
Si tua multiplicia peccata corpus sequuntur usque ad sepulcrum.

i. e. Si ad mortem usque pergis peccare.

Status tuus est infelix, si hoc fit,
Hominis sapientia est ventus (i. e. nihil) *si sibi ipsi non sapit* (prospicit) *Scherz.*

90) §. 56. *Mu(o)de lit*) [illegible] Goldastus. Nulla hic est [illegible]. Nam vox *lit*, *lid* pro *membro* antiquissima est, quippe quæ jam occurrit apud Keronem, Otfridum, Notkerum, Tractorem Tatiani. Gothis: *lith*, artus, membrum. vid. Verel. Indic. Goth. Anglo-Sax. *lith*, artus, *lithadl*, morbus articularis. adde Palthen. ad Tatian. p. 357. *Scherz.*

91) Reddo:

Unde stultus exemplum sumit. sc. ad imitandum. *Scherz.*

92) Hunc versum sic explico:

Ille est in stultâ mente (suâ) *lætus.*

Ahta, *acht*, pro *mente*, *mentis cogitatione*, *consideratione* occurrit hinc inde. vid. Otfr. III, 16. 113. & ibi notam meam n. 38. *Scherz.*

93) §. 58. *Seln*, Verbum est corruptum, an leg. *zellen*, numerare? an verò *so(e)ln* debere? tale quid sensus deposcit. *Goldastus*. Textus nullâ ratione est corruptus. *Selen*, *seln*, *sellen*, idem est ac: *tradere*. Gl. Keronis. *selle*, tradat. in Vers. Tat. c. 27. §. 2. verba: *ne forte tradat te adversarius judici, & judex tradat te ministro.* Sic redduntur: *minodo wan thih sele thin widarworto themo thuomen, inti ther thuomo sele thih themo ambahte;*

DER VATER.

59. *Sun, die rede vs den herze din*
Gesprochen hat ein reiner geist;
Ich fro(e)we mich in den herzen min
Das du so vil von Gote weist.
Dins rates wil ich sin [94] *volleist*
Wan da stu(o)nt ie min wille zu(o), doch lies ich dur dich aller meist
[95] *Ich han gelebt nu lieben tag,*
Das du ze Gotte wilt dich begeben vnd ich mit dir gebu(e)ssen mac.

60. *Sun, swas ich fro(e)iden ie gewan,*
Die sint bi disen fro(e)iden blint,
Sit ich von dir vernomen han,
Das dir die fro(e)ide [96] *vnmere sint;*
Ich sage dir, herze liebes kint,
Wir [97] *ko(v)ffen in der sache niht, an dinem mu(o)te niht erwint,*
Ob wir hie vnsers [98] *zwivel leben*
Vmb eines, das vns iemer wert mit froiden, willekli-chen geben.

61. [99] *Vs o(v)gen mu(o)st er wangen baden,*
Von herzeliebe das geschach.

DER SUN.

Der Sun sprach; Vater ir tu(o)nt ú schaden,
Ir volgent wibes sitten nach,
Die man ie gerne weinen sach;
Da ho(e)ret niht wan fro(e)ide zu(o), vnd hie des libes vngemach.
Ia ist es niht ein kinderspil,
Der mit des libes arebeit ze rehte sünde bu(e)ssen wil.

DER VATER.

62. *Got herre diná trinitat,*
Vnd o(v)ch din starku gotheit
Erbarmen sol min missetat,
Des man ich din erbarmekeit,
Dú rehtem rúwen ist bereit,
Das du mir stete ruwe gebest, so das mir si von schulden leit,
Das hie der lip gesúndet habe;
[100] *Das des iht si du sele ein pfant dur dine tugent des hilf mir abe.*

63. *Got herre du weist wol das ich bin*
In súnden ein vertiefet man,
Vnd das min selden frier sin
Noch stete rúwe nie gewan,
Sit ich mich sunden erst versan,
Nu bin ich in min alter komen vnd ru(e)ffe dine marter an.
Von miner schulde manicvalt
Das, als den [1] *schaher, mir geschehe, der speter rúwe niht entgalt.*

64. *Ich*

Lex Hludvici Aug. & Hlotharii Cæsaris, quam vide io Miscellis Antiquæ Lectionis hic Argenti-næ A. 1664. 8. editis, hæc habet: *Souerse sachun sinu thurube salichedi selu sineru, athe ce anderen craftlicheru stat, athe gelegenemo sinemo, athe senuemo andremo* versellan *uuilit, inde cidemo cide inneuuendiun theru seluern grafsceffi uuisit, in theru sachun thie gesat sint; uuizzeta thia* sala *ce gedune geulize. That-abo-themo seluemo cide, that er thui* sellan *uuilit* &c. *Si quis res suas pro salute animæ suæ vel ob alium validum finem vel propinquo suo, vel alicui alii* tradere *voluerit, & eo tempore intra ipsum comitatum fuerit in quo res illa sitæ sunt, legitimam* traditionem *facere studeat. Quod si eodem tempore quo illas* tradere *vult* &c. adde seqq. hinc *salta*, tradebat apud Otfrid. Ev. II, 9. 152. & V, 1. 91. in Chartâ Berthæ de Wazzerberch de An. 1302. quæ est in Miscellaneis ex MSS. à R. P. Duellio editis T. I. p. 420. dicitur: *das ich mit verdachtem willen und mit gutem fürsaz mein selbes und mainer Chinder, mains Suns Ulreiches, und maines Suns Dietriches gegeben han vreileich und ledigleich und* geselt *zwai phunt Gelts* &c. Anglis τὸ *sellt* idem est ac: *Tradere*; uti Suecis *Salia*, & Anglo-Sax. *Syllan*. ab hac voce nomen habent die *Salleut*, *Salmanner*, quorum officium desctibitur in supra allegata lege Hludvici & Hlotharii. item *Salbücher*, i. e. *libri Traditionum*. Traditio autem juxta du Fresne in Gloss. Lat. Barb. scriptoribus medii est *Cessio*, *concessio*, *alienatio vel dispositio per Testamentum*. Tales autem Actus in his libris *Salicis* exhibentur. *Scherz*.

94) *Folleist* apud Notk. Ps. 59, 23. denotat *Auxilium*. in Gl. Lips. *folleisten*, opitulentur. Gloss. Monseenses apud Pezium Thes. Anecdot. T. I. p. 332. *Folleistentæ*, Providentes. *Scherz*.

95) Pro: *Ich han gelebt*, hodie diceremus: *Ich hab erlebt*. Scherz.

96) *Vnmere*, ingrata. de quâ voce conf. notam meam 92. ad Otfr. Eu. II, 14, 232. *Scherz*.

97) An legendum *koppen*? Quod idem est ac: cadere, recidere. Mythol. meus MSC. p. 24. b.

Du der habich ir Voget wart.
Er kopple bald in den art,
Und zeigete sinen zorn
Die tuben worent gar verlorn.

Keysersberg in Postillè Part. I. p. 22. b. *do zu sollent ir betrachten und gedencken wie ir Vatter und Mutter éren, und wie ir ewere Kind ufziehen, also eeren uch ewere Kind. denn was sie thund in der Jugend, das gefelt uch wohl. Ey sprichst du: es* kopt *in die art und wird ein recht Gesell*. Scherz.

98) *Zwivel leben* idem est ac: *duplicem, duorum vitam*. Zweyfältig, meam sc. & tuam. *Scherz*.

99) Eadem loquendi ratio infra in Parænesi Winsbekiæ ad filiam §. 13. pro: *lacrymari* occurrit. *Scherz*.

100) Poëtice hæc locutio petit, ne ob peccata anima reddatur obligata, obnoxia sc. pœnæ infernali. *Scherz*.

1) §. 63. *Scacher*) sicario. Verior orthographia *sachs*, è Latino *sica*, mutato i. in a. quod non est novum nec mirum. Go(e)li;

Swen sin langes sachs versneit
Der gesprach nie ach noh wort.

Meister Chu(o)nrat von Wúrzburg;

Vns kere niht sin spizig sachs.

Ostersachs, sica Paschalis, quo festis diebus cingebantur. Idem Go(e)li;

Bint das ostersachs zer segen siten.

Scharsachs, novacula. Glossæ io Dialogorum Gregorii; *Fledomum*, *blodsaex*. Otfrido Lib. IV. c. XXII. *scahari*, latro &c. XXVII. *scachara ormari*, latro famosus. Chu(o)nrat von Wúrzburg;

Da sprach der scacher, so morde ich durh fünfe lieber argen schalc.
Danne ich umbe drú den milten sere,
Diu blu(o)t ich verrere
Wan ich dinen halc
Hie ze tode snide.

Verbum Eschilbachio familiare sed loce pleraque suot corrupta. unum atque alterum redintegrabo, ac

64. Ich bin in den wingarten braht
[2] Dur buwen, ho(v)wen, vnd ieten,
Vnd han mich leider erst bedaht,
Do ich vil fru(o) was dar gebetten,
Das ich den rat han vbertretten,
Nu hat das alter mit gewalt in sinen strik mich so gewetten,
Das ich verslafen han dú zit.
Davon mu(o)s ich ze danke nemen ein lon den mir der meister git.

65. Doch tu(o)t mir der [3] gedinge wol,
Den weis ich endelichen war,
Buwe ich mit trúwen, als ich sol,
An lone ich deste bas gevar,
In wart gelich gelonet gar,
Die fru(o) ze tage weke zit, vnd spate kamen werken dar.
Ich bin niht gu(o)tes lones wert,
Ein teil ich mich verslafen han, min rúwe [4] é doch genaden gert.

66. Du bist genedig vnd gu(o)t,
Milte vnd erbarmig herre Got,
Dem súnder, ob er sinen mu(o)t
Von súnden nimt dur din gebot,
[5] So starch ist miner súnden not,
Es vndervar din gotlich tugent, dú rehter rúwe ie helfe bot;
Min sele mu(o)s in bu(o)sse [6] tagen
Das minen lip min mu(o)ter ie ze disen no(e)ten hat getragen.

67. Got herre sit dú kleinen kint
Von ir geburte tages alt
Niht gar von súnden reine sint,
Wie wirt es vmbe mich gestalt,
Des hat din barmekeit gewalt;
Min pfand stat leider vf den schaden, des ich noch nie ein teil vergalt,
Hilf herre ich mac vergelten niht
Din milte sol mir sture geben, [7] der pfander grosser bu(o)sse giht.

68. Got dir sint ellú herzen kunt;
Ein winkel nie so enge wart
Von oben abe vnz in den grunt
Der diner wisheit si [8] verspart,
Din tugende sind so reiner art
[9] Das du den sunder niht vertu(o)st, gerúwet in der súnden vart
Vnd hat ze bu(o)sse vesten sin;
Du sihst an minem herzen wol, das ich in stetenrúwen bin.

69. Die gabe hast du mir gegeben,
Gib mir noch diner helfe me,
La mich hie alse lange leben,
Das mir geschehe in bu(o)sse we;

Zewol

ac velut exemplum dabo alia consimiliter affecta in patriis scriptoribus persanandi. Part. II. Heldenbuch, ubi præposuit huncce versiculum;

Zwo(e)lf mo(e)rder sicherliche

exinde nomina recenset singulorum singulis comatibus. ea ordine adscribam, atque, uti legi debeant, subsignabo. de tertio;

Der drite scob lu(o)der
Der was Behtwin genant.

Scribo, *schach lu(o)der*. de quarto;

Gottrolf und Fiere
Der schacher sint genant.

Lego, *Got. der viere Der schacher ist gen.* Altero post comate;

Ortwin ein scacbere
Der feste so man seit.

Corrigo, *der sehste*. ratio in illo, qui sequitur, versu;

Nu stu(o)nt in grimen schalle
Der ahte schacheman.

Schachman idem qui *schacher*. Ibidem;

Zu(o) hant si do uf sprungen
Die starken schachman. nec multò post;
Die schacher do erhurten
Ir wafen alle sand,
Wolfdietrich sie do múrten
Das er viel uf das land.

Nomen hodie uni Saxones vindicant. unde & *Saxones* dictos vult Witichindus. certè ea gens latrocinio infamis ab omni ævo. *Schach*, latrocinium, cædes, strages. Strikere in gestis Caroli;

Ez tet aber manigen scheiden
Von sinen friunden darnach
Den ungetriulichen schach
Begie ein Cristen man.

Hinc *schachspil*, ludus latrunculorum, quasi *mortspil*, ubi cæduntur & interficiuntur, ad instar prœliantium, milites. Dixi, *sabs* esse Latinorum *sica*. fortean vere dixi. tamen in mentem venit suspicari, *sabs* esse ab Saxo, quoniam observo ante usum metallorum, primo hominum generi saxa acuminata pro cultris. Ad eam me opinionem perduxit Johan. Lerius, sic de Brasiliis scribens in Hist. navigat: *Ex quo Christiani ad eos accessêre, cùm mactatorum corpora, tum animantia omnia, reliquosque cibos cultris secant, anteà verò, quantum a senioribus accepi, lapidibus praacutis ad eum usum accommodatis utebantur.* Itidem Ebræi ante Tubalcainum, apud quos nomen, re licet amissâ, mansit tamen. Sic apud Josuam legimus *lapideos cultros* cap. v. sed & Moysen Exod. cap. iv. Ita intelligendus locus Davidis Psalm. LXXXIX. *Avertisti petram gladii ejus:* h. e. gladium petrinum, lapideum; ex noto Ebraismo. De primis Germanis cur non idem opinemur, occidit caussa; præsertim cùm ignoratas illis ferrifodinas veterum sit traditio.

2) Redde: *Ut colam, fodiam, & sarriam.* dur ponitur hic pro; *propter*. Scherz.

3) *Gedinge* hic idem est ac: *spes*, quo sensu sæpe occurrit apud Willeram. vid. cap. 3. ℣. 11. *Scherz.*

4) Hoc e videtur esse delendum. *Scherz.*

5) Sic verte hunc & seq. versum:

Si vehemens est ob mea peccata periculum,
Ei subveniat tua divina Virtus, quæ vera pænitentia semper succurrere solebat.
Scherz.

6) In MSC. Regio legitur pro: *tagen* vox: *dagen*, quam & ipsam corruptam censeo ex; *clagen*. Scherz.

7) Mens horum verborum est, qood ille cui (ob peccata) anima est obligata (sc. ad pœnam) magnas pœnas (sustinendas esse) dicat. *Scherz.*

8) *Si verspart*, i. e. Sit occlusus. Est n̄ *sperren* claudere, apud Otfrid. III, 12, 28. occurrit: *bisparta* i. e. claudebat. vid. notam meam ad Otfridi Præfat. ad Lod. R. n. 59. *Scherz.*

9) Verte: *Quod Peccatorem non perire facias, modo ipsum pæniteat peccatorum itineris.*
i. e. vitæ impiæ. Scherz.

10) Lege:

Zewol ist mir geschehen é
Ich lie dur dine vorhte niht, noch dur din liebe alsam; o we
Sol ich das hie gebu(e)ssen niht,
Diewile ich an der werlte lebe, wie we mir danne dort geschiht.

70. *Maria Magdalena was*
Mit hohetsünden vberladen,
Von starken rúwen si genas,
Man sach si dine fu(e)sse baden
Mit trehen für der sünden schaden.
[10] *Den miste Iob ze teile wart, in rúwen assen in die maden;*
Susannen wart mit luge [11] *vbergeben,*
Die funden alle helfe an dir, du gebe in dort din iemer leben.

71. *Din vngemessen kraft Ionam*
(Das mu(o)s man für ein wunder wegen)
Vs eines visches wambe nam,
Da inne er was drie tage gelegen.
Drin kinden half din gotlich segen,
Das in dic flamme niht entet; ich bin in sünden gar verlegen;
Das rúwet mich, vnd ist mir leit.
Du maht o(v)ch wunder an mir tu(o)n, so kreftic ist din barmekeit.

72. *Din kraft ist allen kreften vor,*
Du ho(e)hest, niderst, swen du wilt.
Was half, das Nabuchodonosor
Gewaltes hat vnd richeit vil?
Von hohvart sich verviel sin spil,
Das [12] *es ze walde wildes gie der tage ein lanc gemessen zil*
An allen vieren leider [13] *bar.*
Vor dinem zorne den ich han verdienet herre mich bewar.

73. *Ich tu(o)n hie mine* [14] *bichte dir,*
Als ein sünder sol vnd mu(o)s,
Erzeige dine helfe mir,
So das mir werde sünden [15] *bu(o)s.*
Die wile ich hant mac oder fu(o)s
Geru(e)ren, des wil ich dich bitten maget vnd mu(o)ter dur den gru(o)s,
Den dir von Gotte der engel sprach;
Ze [16] *dinen kinde sprich min wort; din helfe ie starken kumber brach.*

74. *Ich han der welte mich begeben,*
Vnd sol nu, als ein sündic man
In rúwen vnd in bu(o)sse leben;
We das ich ie den mu(o)t gewan,
Der wider dich iht hat getan;
Das ruwet mich vnd ist mir leit; nu la mich dine hulde han
Nah besserunge herre Got,
Genedekliche vber mich erge din wille vnd din gebot.

75. *Von herzen in vergeben si,*
Die mir ie har getaten leit,

Min

10) Lege: *dem miste Job ze teile wart*, ad Hiobi II, 8. respexit Auctor. *Scherz.*

11) In MSC. Regis Christianiss. extat: *vergeben.* i. e. Susanna mendaciis tradebatur ad mortem. *Scherz.*

12) Pro es, lege: *er.* Scherz.

13) *Bar*, nudum, vestibus carentem indicat. hinc *barfuser*, qui, quoad pedes, nudus incedit, hæc vox *bar*, significatione ad res morales translatâ, *liberum* quoque significat; quo sensu illa in Gnomologo meo MSC. lat. 2. occurrit, ubi dicitur:

Eva wart von ime genomen,
Die beide sint von megeden komen,
Die erde was die maget gar,
Da was Adam von sunden bar.

Judicent Eruditi annon ab hoc: *bar*, liber, *Baronum* nomen rectius deducatur quam ab iis, quæ Goldastus aliique, tanquam vocabuli hujus fontes allegant. *Scherz.*

14) Pro: *Bichte* MSC. Regis Christianiss. habet: *Bihte.* Scherz.

15) *Sünden bus*, peccatorum medela. *Bus* non raro *medelam*, *remedium* denotat. in Mythol. meo MSC. qui eodem seculo natus est, quo hoc carmen vitam obtinuit, lego fol. 43. ℣. 37.

Er zöigete dem Hirten sinen fuss
Umb das im sins smerzen wurde buss.

Apud Gnomologum meum MSC. lat. 38. extat:

Vil dick ein ubel das ander muss
Vertriben, sus wurt sorgen buss.

In Notkeri Ps. 68, 4. est: *gebuorsta*, pro: *sananit.* Suecis usurpatur: *boota*, pro: *curo*, *medeor.* Anglo-Sax. *bot*, *bote*, compensatio, *Remedium.* Gothis: *botan*, proficere, prodesse, juvare, significat. vid. Jun. in Gloss. Goth. iisdem *buotnad* est: *compendium*, *lucrum.* vid. Verel. in Ind. Ling. Goth. *Scherz.*

16) Pro: *dinen* legendum: *dinem.* Scherz.

17) §. 75. *Eigen lüte lasse ich fri*) Mancipia mea manumitto. Habebant enim & Germani suos servos, quos prisci *lazzos*, posteri *ligios* appellarunt, nos *libeigen*, qui corpore & bonis pariter Dominis suis nexi, *mit lib und gut.* Origo eorum ex captivitate. Franci, victis hostibus, jure gentium usi, & ipsi servitutis jugum imposuere: inprimis Alemannis ac Westvalis, quos frequenti servitute ubi oneressent, rebelleis semel atque iterum gravissimè afflixerunt. Erat autem una omnium conditio, ut apud Romanos, ita majores nostros, nisi quòd *Publici* quidam, alii *Privati*. *Publici*, rursum vel *Regii*, vel *Ecclesiastici.* illorum vectigal & usufructus ad fiscum pertinebat, unde & *Fiscalini* dicti; hi operas suas Ecclesiis præstabant. *Privati* eraut *Adelingorum* & *Frilingorum*: quibus nominibus nobiles ac ingenuos intellegunt. In libertatem revocandi, ut apud Romanos, ita majores nostros, unica medela, manumissio. erat ea duplex: una ex lege Ripuariâ, quæ Domini aut ejus vicarii consensu coram Rege peragebatur excussione nummi: altera ex Romanâ, quæ in Ecclesiâ, præsente Episcopo, vel presbyteris & diaconibus, in populi conspectu. Coram Rege manumissi, *liberti Regii* vocabantur; qui in Ecclesiâ, *Ecclesiastici*, quibus Archidiaconus jubebat scribi chartas tabulasué manumissionis, de statu eorum, quotiens requirerentur, canturas: onde *Chartularii* & *Tabellarii* nominati. Manumittere solebant ipsi Episcopi, Abbatissæ, Nobiles, Ingenui, ut quem servum quamve ancillam vellent, solemni more ad libertatem

Min [17] *eigen liute lasse ich fri,* *Min* [18] *hu(o)be, gelt, smal vnd* [19] *brei*

[20] *Das*

tatem perducerent. Æquabilior tamen illorum conditio, qui coram Rege manumissi forent, tametsi Regiis quoque libertis plerumque civiles operæ imponerentur, sicut Ecclesiasticia, meliori tamen conditione. Raræ namque Episcoporum & Abbatum tam liberales manumissiones, ut omni prorsus onere eximerent. Velut illa Abbatissæ fuit, quam ex schedis Cl. Vadiani noster communicavit Schobinger. Adscribam ipsam Chartam vel Tabulam, quam vocat *portas apertas, pasiporten:* ut quales eæ fuerint, queas intellegere. Forma ejus hæc est;

Authoritas Ecclesiastica pateuter ammonet, insuper & potestas regia Canonicæ religioni adsensum præbet, ut quemcumque ad sacros ordines ex familia propria promovere Ecclesia quaque elegerit, in præsentia sacerdotum Canonicorum, simul & Nobilium laicorum, & ejus, cui subjectus est, manumissione, sub libertatis testamento solemniter roboretur. Idcirco ego in DEI nomine Engildrada quondam meum famulum nomine Sigimarum, sacris ordinibus dignum, in præsentia nobilium virorum, liberum ab omni vinculo servitutis dimitto. cui Romanæ per hoc authoritatis testamentum statuo, ita ut ab hodierno die & tempore bene ingenuus atque securus permaneat, tamquam si ab origine fuisset parentibus liberis procreatus, vel natus, eamdem pergat partem, quamcumque volens canonicé elegerit, habensq; portas apertas, ita ut deinceps nec mihi, nec successoribus meis ullum debeat noxia conditionis servitium, neque aliquod libertatis obsequium sed omnibus diebus vitæ suæ sub certa ingenuitate, sicuti alii cives Romani, per hunc manumissionis aut ingenuitatis titulum, bene semper ingenuus atque securus existat, suumque peculiare, quod habet, aut quod adhuc adquiri poterit, faciat inde secundum canonicam libertatem, quicquid voluerit. Et ut hoc testamenti ac ingenuitatis authoritas inviolatum inconvulsumque optineat firmitatem, Ego Engildruda, & Richolf advocatus meus, amborum manibus subterfirmavimus sacerdotes quoque ita nominati, manus suas in præsentem ingenuitatis chartulam miserunt; Pero, Adalman, Hiltiger, Rodpot, Baldolt, Rantolf. Actum in villa Hoftrabun nuncupata, in præsentia Salomonis & Reginolfi missis Domni Hludouuici Regis. sig. Hiltibaldi missi Honorati Comitis. ✠ Otkit. ✠ Liutprebt. ✠ Hadpert. &c.

Ego itaque Vuato diaconus rogatus scripsi & subscripsi. notavi diem Jovis in VIII. ID. OCTOB. regnante Domno Hludouuico Rege Alamannorum & Peioariorum.

Sub Chunrato Duce nobilissimo, feliciter. Amen.

Hanc unam observo libertatis immunem dationem. reliquæ quantum videre fuit, onerosæ, æquiores tamen nobilium, quam religiosorum, quippe isti operas cum censu, illi raró ultra ternos quaternos denarios exposcebant. exemplum vide Vuolaliubæ, nobilis feminæ Nibalgoviæ, quod ejusdem illius Schobingeri nostri beneficio debetur:

Notum sit omnibus tam præsentibus quàm superventuris, quod ego Vuolaliub cum manu advocati mei Engilboldi duo mancipia mea, id est, Thiotonem & Vuadiudam in Dei amore libertate donavi. ea tamen ratione, ut annis singulis ad cellam Ratpoti, quæ ad monasterium sancti Galli pertinet, in censu IIII. denarios solvant. Actum in loco qui dicitur Rota publicè, præsentibus his, quorum hic signa continentur. Sig. Vuolaliub & advocati ejus Engilboldi, qui hanc notitiam fieri voluerunt, & aliorum testium, Sig. Engilhelm. ✠ Cundbart, ✠ Ruadker, ✠ Vuano &c. Ego itaque Nandcrim indignus monachus ad vicem Richperti rogatus scripsi & subscripsi. Notavi diem Jovis VIII. Kalend. Majas anno vigesimo secundo regni Hludouuici. sub Cozperto Comite.

Atque hæc de manumissionum sollemnibus, quibus ætate nostrâ, ut jam tùm Winsbekii, sublatis, facultas manumittendi ad privatos relata est. nec enim vel in Ecclesiâ, quod quidem sciens sim, aut Principe coram, litteris tantùm, ac haut infrequenter absentes, manumittunt, ut cuique libuerit, gratuitò vel certæ pecuniæ stipulatione. Soli fermè Monachi, qui vero servos diligere ac indulgenter tractare debebant professionis nomine, litteras manumissionis durissimâ conditione commaculant. cavent, uti manumissus hactenus libertate gaudeat, dum solo patrio exsors degit: qui si redierit, pristino servitutis jugo subjiciatur. Quod ipsum, quamvis caussa quamobrem fit, non videatur injusta, tamen si penitiùs rem consideres, non aliud quidquam quæsitare videbis, nisi dominatum ac tyrannidem in omne hominum genus usurpandam ac porrò stabiliendam. Caussa, quam dixi, esse potest, ne paucorum libertas multis detractandæ servitutis aut dominii conturbandi occasionem præbeat: quam in suo dominio Barones Hohensaxios video prætendere. Mos autem vulgaris, quo jam quadringentos & amplius annos Germani utuntur, ut facilis & pronus, ita probandus mihi; quum maximè Germanis, Tacito scriptore, veros servos numquam habuerit. Adhoc Christianis, cùm servis tùm dominis condignus, quoniam scriptura servos ad libertatem commodo adipiscendam adhortata est. quin est in domino charitatis specimen, si Christianæ libertatis memor, hoc ipsum fratribus verè liberis participet, quod sibi Dominus Dominorum eâ benignitate largitus est, ut fidei libertate, quâ pariter servis in unum Christi coaluit corpus, insuper adauxerit. In eam mentem præclarè B. Gregorius, Montanum atque Thomam, Ecclesiæ Romanæ servos manumissurus, præfatur; *Cùm redemptor noster, totius conditor creaturæ, ad hoc propitiatus humanam voluerit carnem assumere, ut divinitatis suæ gratia, dirupto, quo tenebamur captivi, vinculo servitutis, pristinæ nos restitueret libertati, salubriter agitur, si homines, quos ab initio natura liberos protulit, & jus gentium jugo substituit servitutis, in ea, qua nati fuerant, manumittentis beneficio libertate reddantur.* &c. l. v. epist. XII. seu cap. CXII. Et hoc animo Winsbekius in ceteris pietatis charitatisque Christianæ, quæ Filio commendat, operibus manumissionem reponit. ad cujus intellegentiam hæc attigimus tralatitiè: dicturi singulari tractatu, ubi Deus cœptis nostris faverit. interim, si lubido, videre poteris quæ scribunt Vdal. Zasius lib. Singul. intellect. Josch. Vadianus lib. II. Antiquitat. Aleman. & epist. de Conjugio servorum ad Joh. Zuickium, Fr. Guillimannus Antiquit. Helvet. l. II. c. XI. Rein. Reineccius in Poëtam de gestis Caroli M. pag. 59. & alii quidam. *Goldastus.* Circa hanc notam varia possent moneri, sed quia monita illa ad textum illustrandum non inserviunt, alio loco proponentur; non enim animus est alia afferre, quam quæ textum claritati & integritati restituunt. *Scherz.*

18) *Hu(o)be)* hobas. Vox est vetustissima, cujus mentionem reperio jam ante annos DCCCtos., in chartâ, quam sub Theodorico III. Francorum Rege scripsit Petrus quidam S. Galli monachus. Vadianus *hobam* interpretatur fundi partem, maximè

 pascuam:

20 *Das man mir bute vnd sneit*
Für eigen, des enzien ich mich, ich hans vf ein spital geleit.

21 *Es*

pascuam : vulgo Alemannorum hodieque *buob.* pro cujus opioione Nithart;

Blu(o)men vnd kle
Munnigerbande wunne me
Hat verderbet uns der sne,
Dus eht iht vor im beste:
Sumer dine holden von den bu(o)ben sint gevarn.

At est latior notio, quàm huc constringi debeat, omnem terram complectens, in qua casæ, si messi seu fœnisecio commodatam. Madalfredus in Cartâ traditionis Haychonis ad monast. S. Galli; *Ad Hasumuuanc ipsa marca adherentem runcalem I. hobam etiam & amplius continentem* &c. Ritpertus Presbyter in Precariâ de Vuitirisuuilare; *In marchu seu villa duas hobas cum toto ædificio & oportunitatibus ad hoc pertinentibus.* Rifine Monschus & Subdiaconus in Cartâ Concambii Hartmoti Abbatis cum Vuitperto vassallo Hludouuici Regis; *In loco Richanbach nominato V. hobas de terra arabili, & casas cum curtis cæterisque ædificiis, atque cum silvaticis marchis ad easdem pertinentibus: & in alio loco qui dicitur Vagines uuilare I. hobam plenam de terra culta: & accepit* &c. *in loco Velebach nuncupato II. hobas, & casas cum curtis ceterisque ædificiis, atque unam silvulam ad eumdem locum pertinentem, nec non & piscationis usum illius laci, qui supradicto loco contiguus fore videtur.* Bertoldus Abbas Zuifaltensis de Origine sui Monasterii; *Apud Wiminisheim sex hobas, duas molendinas, & silvam plus viginti mansuum.*
Walther von der Vogelweide;

Joch meine ich nit die hu(o)ben, noch der Herren golt.

hobas vocat feuda. Meister Spervogel;

Es ist hiute min, morne din,
So teilet man die hu(o)ben.

Anouymus in Ecken Vsvart;

Das lont dir wol der Herre min
Vergiltet dir din essen;
Du hu(o)b sol gar din eigen sin
Du bist ufgesessen.
Der bursman regt die hende dar
Das lehen im für eigen
Hub uf sin gerihte gar.

Verba sunt Hiltebrandi Comitis ad ruriculam, qui Theodoricum Regem, ovium ac deerrantem, hospitio susceperat. N. von Graveoberg in Wigolais de Comitissâ Kemenatensi rusticum quemdam (ut communi verbo utar) inbeneficiantem;

Si gab im mit fro(e)den sa
Drissig hu(o)b ze aigen,
Vnd hies ims us zaigen,
Vnd das best hus als er sin bat
Das jendert stu(o)nd in der stat.

Noster von Wengen;

Got ere ich Turgo(e)in das ir so steten mu(o)t
Ze Kiburg hant den herren wert,
Si machen óch noch riche &c.
Sit unverzagt an den vil miltem herren min,
Si hant nach eren je verzert ir hu(o)bengelt:
Ir hant ir kleider und ir ors vil maniges gesu(e)ret uber velt.

Hobgelta, census ec reditus, quos coloni pedebant, eam ait Comites Kiburgenses non in res luxuriosas, et vasallos suos, nobiles Turgovios (quorum Wengii nostri pars) expendisse: inde porrò istos parasse vestimenta atque equos, quibus in expeditione uterentur, vel dono ab ipsismet possedisse Comitibus. Ergo, pro Wengii verbis, vasallis equos Domini præbebant, non præstabant ipsi. Quæ procerum in clientes liberalitas, non tùm demùm oata, verùm a majoribus accepta, porrò propagata est. Carolus Calvus constit. quâdam de vasallis nobilibus; *Ipsis & ad itineris præparationem quinque libræ suæ monetæ in stipendium tribuantur, & duo equi, unus currens, alter ambulans, addatur.* ubi non est necessaria Freheri emendatio, ut legatur *alatur* pro *addatur.* In Carta investituræ, quam regnante Hiltrihho Rege, sub Carolomanno Majore domo Hinringus Lector conscripsit, Pieta quidam nobilis Alamannus ab Abbate S. Galli pacisscitur; *Aoro & argento solidos LXX. & cavallos V. cum saumas & rufias & filtros cum strudura sua ad nostrum iter ad Romam ambulandum* &c. Hæc quidem nostra super *hobâ* observatio. quæ an eadem esset cum *hofa*, cootroverti vidimus. negat Aventinus lib. VII. Annal. Bojor. & *curtim* cum *hofâ* jungit. rectè atque ordine. *Curtis* enim, in quâ primarium fundi ædificium, quod *Major* sive *Villicus*, id est actor & procurator Domini, inhabitabat, *Meierhof.* In Carta traditionis Chadolti, quam Eccho monachus scripsit; *Vnam curtem sepe circumdatam cum ædificiis, mancipiis, jumentis, pecudibus, agris, pratis, pascuis, silvis, aquis, aquarumque decursibus, nec non cuncta suo juri pertinentia.* ait; *cum ædificiis.* quæ hinc inde exstructa, & ipsa cœperunt *Curtes* appellari, nonnumquam *curtiles* an *curtilia*, eo quod ad curtim attinerent. Exempla ubivis Cartarum obvia. ait prætereà; *sepe circumdatam.* unde *clausa* dici cœpit. Vsalto Diaconus io Carta traditionis Vnforahti; *Id est casa, curte clausa, cum domibus, ædificiis, mancipiis, pecuniis, terris, campis, silvis, pratis, pascuis,* &c. Theothart in Carta traditionis Witramni; *Partem ecclesiæ, quæ illum adtingebat, mihique ad redimitionem concessit, curte clausa, alisque ædificiis,* &c. Exsertim autem *curtim* ab *hoba* discriminat Notker in Carta anno xxx. Hludouuici Regis scriptâ; *Mancipia* (inquit) *in supradictis locis seu infra curtem sive in hobis fuerint inventa, in jus monasterii revocentur.* *Hoba* autem est pars fundi, in quâ *casa.* In illa Witperti traditione; *II. hobas & casas cum curtis* &c. Bernegarius Presbyter in Carta traditionis Willahelmi; *In loco qui vocatur Eskinbach medietatem de ipsa hoba Fruachanolvi, hoc est casis, casalis, pumariis, campis, pratis, silvis, pascuis, aquis, aquarumvé decursibus* &c. Rodo Lector in Carta traditionis Managoldi; *Casato uno cum hoba sua ad supradicta Ecclesia tradedisset* &c. quam vel servi aut libertinæ conditionis homines colebant, Germanis hodie *Ko(e)lnhof*, q. d. coloni hoba. Nam & hobarum cultores, *Coloni* dicti. In Carta traditionis Erfoini sub regno Elperici Regis; *Et de colonis meis Erfoinum cum uxore sua, & cum omni apertinentia sua, cum casa & cum terra, & cum omnibus suis.* Vim retinet vox nostratis *Keller*, quæ corrupta est a vulgo, cùm antiquitus fuerit *Ko(e)lner*, Colooarius, qui reditus a colonis exigit, quemve Austrii Archiduces in superioris Alamanniæ partibus *Huobmeister*, hobarum magistrum, nuncupant. Vt majores sive villici interdum *Curtiles* dicuntur, ita isti Coloni semper *Casati, Casales, Casali, Hofliuth:* qui, ut hodie, ita olim, vel libertini erant, plerumque servi. Exemplum, præter modò commemoratum, in illa Carta, quam ad Dositheum vulgavimus, ubi Cotauuino monasterio donat *casatos tres his nominibus, Ragingerius, cum infantes suos his nominibus,*

21 *Es fu(e)get der armen ſin.*	*Ich vnd min eingeborner ſun zu(o) in vns wellen ziehen drin.*

Des Vater lere ein ende hat
Der Mu(o)ter lere dar nach gat.

---

bus, Ribgero, Vuantiloue : Vualtricho, & uxore ſua Faſtrata, & filio eorum Vuolfrido, & ſervo ejus Iſamberto, & alio ſervo nomine Vuoto: & Haccone, qui redimere ſe vult, det alium mancipium. Vnde & illud diſcas licet, ſervos in Alamanniâ in poteſtate habuiſſe alios ſervns. ſimul faeulam allucebis illis Notkeri verbis; *ſive in bobis fuerint inventa.* Laurentius Friſæus *bobam* vult eiſe partem fundi ſeu villæ in plures partes aut heredes diviſæ. nullo exemplo. Aventinus agros, qui bigis arari ſnleant. quæ interpretatio, ut dicam quud ſentio, non ex Bojorum ennſuetudine, ſed cerebro ejus nata videtur. In vet. lib. Hirſaugienſi de Donstione Dietmsri Militis anno M CIII. *Illic* (in Franconia) *LX. jugera unam bobam faciebant : ſed boba ibi ſex faciebant Hirſaugienſibus XII. bobas* : apud Cruſium part. II. Annal. Suev. Ego verò ſic baben, itaque obſervavi apud ſeriptnres, *bobam* non certæ menſuræ terram fuiſſe, ſed indefinitæ, prò enjusque loci commodo stque oportunitate. Diſparitatem nunc quoque eſt ut cernss in *zimbof, gültbof, ko(e)lubof*, cenſuali, tributali, ſervili. Vnx *bobæ* migrata a Germanis in *bof*; nominum ſublatn diſcrimine. Fallit sutem Vitus Amerpachius, qui ad Caroli M. Capitularis notat pro *bofâ* in uſu tum fuiſſe *biufam*. quæ vox nnn illio, nec aliis ab eo lauilatis locis, *bofam*, curtim ſignat; ſed *büſt*, pignus, hodie *baſt*. vnde *biufare*, quod noſtris cauſidicis *verbeſten*, in quibusdam Helvetiæ partibus *büſten*. Hæc de *bobâ* pluribus exſequenda duximus, quòd vidimus magnas ſuper ejus vi lites moveri in foro, nec ullam concertationum finem fieri, præſertim in his Alamsnniæ partibus, ubi hæc ſcribimus.

19) Lege: *breit.* Scherz.

20) Vette: *Quæ bona mibi* (in uſus meos) *colebantur & metebantur.* Scherz.

21) Lege: *Es füget den armen ſin*, i. e. convenit, utile eſt pauperibus ejus, ſc. Dei, qui pauperum & miſerorum curam ſummopere cordi habet. *Scherz.*

DV
WINS
BEKIN

DV(I) WINSBEKIN.

1. *EIn wiblich wib mit zúhten ſprach*
Zir tohter, der ſi ſchone pflac,
Wol mich das ich dich ie geſach,
Gebo(e)bet ſi der ſu(e)ſſe tac,
Da din geburt von erſt anlac;
Sit ich mit ganzer warheit wol mit wiſer lere ſprechen mac:
Din anblic iſt des Meien zit;
Got ſuln wir drumbe iemer loben, der alſo riche gabe vns git.

DIE TOHTER.

2. *Des volge ich liebú mu(o)ter dir,*
Ich lobe in ſo ich beſte kan,
Er ſol der ſinne helfen mir,
Das ich in ſehe mit o(v)gen an;
[1] *Durh ſine tugende ich in des man,*
Ich wil in ſinen hulden leben, ob ich mir ſelbe der eren gan:
Vater vnd mu(o)ter, [2] *ſun, dú kint*
Eren vnd iemer leren wol, du in des vil gehorſam ſint.

3. *Rat liebu(o) mu(o)ter vnd ſprich:*
Wie vnd was din wille ſi;
Des ſoltu rehte bewiſen mih,
Ich wil dir ſin mit volge bi;
Dú iugent wil ſin vro vnd fri
Ir beider han ich mich verwegen, hohvart [3] *velwet der eren* [4] *zwi*
Ich wil min herze laſſen nider
[5] *Swelh frowe kumt in ſwaches wort, dú ſich des ſa verrihtet wider.*

DIE MV(O)TER.

4. *Trut kint du* [6] *ſin hoh gemu(o)t;*
Vnd darunder in zúhten leben;
So wirt din lob den werden gu(o)t,
Vnd ſtat din roſenkranz dir eben.
Den eregernden ſolt du geben
Mit zúhten dinen ſenften gru(o)s; vnd la in dinen herzen ſweben
Scham vnd maz vf ſteten pin,
Schús wilder blike niht zevil, ſwa [7] *loſe merker bi dir ſin.*

5. Scham

---

1) Verto:
Per ipſius Praſtatiam illum eâ de re admoneo. Scherz.

2) Lege: *ſuln*, pro: *ſun.* verſiculus hic & ſequens ita videntur reddendi:
Patrem & matrem debent liberi
Honorare, & ſemper (ipſorum juxta voluntatem) *diſcere, illi,* ſcilicet, *qui ipſis obedientiam præſtant debitam.* Scherz.

3) §. 3. *Velwet der eren zwi*) *Velwen*, flaccefacere, *fleſtrir*, hodie *wa(e)lchen. Val*, Latinorum eſt *flavus*, a colore, quem induunt flacceſcentia. Grave Kraft von Toggenburg;
Heide vnd anger vnd dú tal,
Dú hat der winter aber val
Gemachet vnd die owe. Her Go(e)tfr. v. Nifen;
Nu ſiht man aber die beide val,
Nu ſiht man valwen gru(e)nen walt.
Paſſim alii.

4) *Zwi* idem eſt ac: *frons, ein zweig.* Scherz.

5) Meoa eſt, quod multæ fœminæ, quæ in contrarium nituntur, famæ faciant periculum. *Scherz.*

6) Lege: *Du ſolt ſin.*

7) §. 4. *Loſe merker*) In præſeotiâ bonorum ac honeſtorum hominum, qui advertunt. *Loſe*, io bonam partem. Kúnig Wenzel von Behein ſuper amicâ canens.
Gegen der vil klaren loſen. Et illicò;
Mich ſol din hohgezierter loſer lieber lib.
Marggrave Heinrich von Miſſen;
Ein wib die loslich lachen kan.
Grave Krafft von Toggenburg;
Swas ich roſen je geſach
Da geſah ich nie ſo loſen roſen.
Her Go(e)tfrit von Niſen;
Was ſchat der lieben, das ſi ſcho(e)ner iſt vnd dabi los.
Statim; —— *Der vil trutelehte loſe lib.* Goldaſtus. Dubito an: *los* hic io bonam partem accipiatur; *los* ordinarie doloſum denotat. Gl. Lipſ. *Loſen*, doloſum. *Loſin* doloſa. *Loſunga*, dolos. Hic *loſe merker* callidos obſervatorea denotat, quo ipſo malitia non excluditur. *Scherz.*

8. §. 5.

[8] 5. *Scham vnd masse sint zwo tugent*
Die gebent vns frowen hoben pris,
Lat si Got leben in diner iugent
[9] *So gru(o)net diner selden ris;*
Du mabt in eren werden gris.

DIE TOHTER.

Nu rabt viel liebú mu(o)ter min, (darzu(o) so bin ich nibt ze wis)
Wie wilde blike sint gestalt
Wie vnd wa ich die miden súl, das si mich machen nibt ze [10] *balt.*

DIE MV(O)TER.

[11] 6. *Es heissent wilde blike wol,*
(Als ich ze houe gewiset bin)
Swenne ein wib fúr sih sehen sol,
Lat si dú o(v)gen fliegen hin,
Alsam si habe vnsteten sin
Vnd ane masse das geschibt, das ist ir lobe ein kranc gewin;
[12] *Die melder merkent vnser sitte*
Du twinc dú o(v)gen deste bas, das rate ich tohter vnd bitte.

DIE TOHTER.

7. *Mu(o)ter úch si fúrwar geseit,*
Swie kleine ich habe der iare zal
Dú [13] *fu(o)re mir niemer wol beheit;*
Swelh wib ir o(v)gen vf vnd ze tal

DIE MV(O)TER.

Vnd ho(v)bet treit, als einen bal,
Vnd o(v)ch dar vnder lachet vil, [14] *dú priset nibt der zúbte ir sal;*
[15] *Ich wenne das iuncfrowen mu(o)t,*
Dú ane vorhte wirt erzogen, nach ir geberden dike tu(o)t,

8. *Sint wisú wort den werken bi*
So sint din sinne nibt betrogen;
Sint aber sú gu(o)ter werke vri,
So sint dú wisen wort gelogen;
Von uest ein vogel ze fru(o) geflogen
Der git den andern sich ze spil, vnd wird im sin gevider erzogen;
Kint dir mac wol alsam geschehen;
Hast in der iugende wisú wort, vnd last dich tump an werken sehen.

DIE

8) §. 5. *Scham vnd masse)* Pudor, virtutum oobilissima, vitiorum osor, marium feminarumque decentissimus comes. Marner;
Der erenspegel ist dú scham,
Swer sich darinne ersibt
Der wirt unzemen bliken gram:
Dú schame ist argen worten vigent, untrúwen bas, unsteten flu(o)ch:
Scham ist ein tugent dú mannes namen gegen frowen prises gibt;
Dú reinen wib tu(o)nt man alsam ir beider lieb mit schame geschibt;
Schame get edelen gesteine vor, und túret bas danne sidin tu(o)ch;
Schame ist mit bescheidenheit der werden minne bi;
Dú scham in erengarten ist ein blu(e)ender zwi;
Dú schame ist eren schilt;
Dú scham alsam ein remes kint in schoner frowen schozen spilt;
Schame zieret reinú wib und wirdet edelen man;
Schame kan leiden uf den ban
Da nie schandentrit kam an;
Swer schame minnet den bkret in schanden dienest selten ban;
Scham ist ein dú hobste tugent, sagent uns die meister und du bu(o)ch.

Nihil potuit dici elegantius, nihil pulchrius, nihil deoique verius.

9) Verte: *Tunc viret tuæ felicitatis surculus.* Surculum hodie *reis* appellaot Germani elegantiæ studeotes. *Scherz.*

10) *Balt*, temerarius, audax. quo sensu hæc vox sæpe apud antiquos occurrit. Apud Jornandem de reb. Geticis p. m. 109. legitur de Alarico, Gothorum Rege: qui dudum ub *audaciam* virtutis *Baltha*, id est, Audax nomen ioter suos acceperat. conf. notam meam ad Otfr. I, 17. 122. oum. 27. *Scherz.*

11) §. 6. *Es heissent wilde blike)* Oculus index animi: cujus, impudicitiam, levitatem, ac malevolentiam, notat volubilitas. N. voo Gravenberg in Wigolais;
Vnd er zaiget im mit den o(v)gen:
Wan was das herze to(v)gen
Wider den frint valsches hat,
Des o(v)g es niemer verlat
Es en melde sin blike,
Es went vil dike
An im vf vnd nider
Vnd zuket sich vil gähes wider,
Es ensibt nit gütlichen dar
Nit wan das es neme war
Ob iht ze merken an im si,
Da merk man die valschen bi.

Contrà ejusdem, pudicitiam, constantiam, ac benevolentiam, notat defixio. Idem Gravenberg;
Als ich mich versinnen kan
Swa dú o(v)gen ain andern an
Lang sehen ane wank
Das ir herze vnd ir gedank
Mit trúwon zu(o) ain ander stat,
Sa der blik so schier vergat
Da en ist nit gantz trúwe bi,
Es kom so das es si
Das sin der ander wirt gewar
So lat es sin sehen dar.

Herzoge Heiorich von Presla;
Swenne si stet gegen im ze angesibt
Vnd si in mit ir o(v)gen gibt
Das si in von herzen meine,
Swer disen zwein geverig si
Vnd wone mit valscher hu(o)te bi
Der werde zeinen steine.

12) *Die melder*, proditores. vid. notam meam ad Otfrid. IV, 18, 56. oum. 16. Quos supra §. 4. appellaverat *lose mercker*, eos hic appellat *melder*. *melden* pro: denunciare, indicare, in hodierno adhuc est usu. *Scherz.*

13) Mens est:
Hic modus agendi nequaquam mihi placet.

Vocem *fuore* eodem sensu supra habuimus. *beheit* corruptum est ex: *behagt*. *Scherz.*

14) Verte: *Hæc non laudatur à Modestiæ aulâ.* *Sal* pro *Aulâ*, *Domo* usurpatur. Notk. Ps. x, 4. *din gloubigi Sela ist Godes* Sal. coof. Eccard. ad LL. Salic. tit. 19. pag. 44. *Scherz.*

15) Reddo:
Autumo, quod illius virginis animus,
Quæ sine reverentiæ studio fuit educata, juxta (antedictum) fœminæ illius morem sæpe agat. Scherz.

16) Pro:

DIE TOHTER.

9. *Ich wil daran vnſchuldic ſin,*
Hu(e)be man min vnſtet vf das ſtro,
Es ahtent niht die ſinne min
Iſt es von warheit niht alſo,
Ich wil min gemu(e)te tragen ho
Das minen iaren wol anſtat, min lip in eren ziehen [16] *ſol*
[17] *Als ie der werden wille was;*
Ich wil daran vnſchuldic ſin, ob man mir treit darumbe has.

10. *Sint minú wort wiſe an werk*
Des lob ich niht; es iſt ein wiht
Was ſolte mir ein guldin berc,
Des ich genieſſen mo(e)hte niht;
Ein o(v)ge lieht, das niht geſiht,
Das zeiget ſelten gu(o)te wege; [18] *was ob dú ſelde mir geſchiht,*
Das ich in beiden obe gelige,
Vnd diner lere volge, ſo das ich vntungenden angeſige.

DIE MV(O)TER.

11. *Got gebe das din dink erge,*
Als du haſt willen vnd gedanc.
Was wil ich danne fro(e)iden me;
Wirt din lob niht von ſchulden kranc,
Des ſagent dir die beſten dank.
Weiſtu niht wie diu [19] *ſu(e)ſſe maget Lunet nah lobe mit tugenden ranc;*
Villihte o(v)ch dir das heil geſchiht,
Ob man dich nu durh frien mu(o)t ze wibes tugenden [20] *brehen ſiht.*

DIE TOHTER.

12. *Din wehſel rede ein ende habe,*
Die ſuln wir vf das riche geben
Das deſte gro(e)ſſer ſi din habe;
Vnd lere mich nach eren leben,
Gebaren vnd ſprechen eben,
Wie ich den wiſen wol behage, das wil ich niemer vbergeben.
Du(o)n aber ich niht den willen din,
So haſtu dich enbunden wol, vnd mu(o)s ich ſelber ſchuldig ſin.

DIE MV(O)TER.

13. *Du ſpricheſt wol min liebes kint,*
Der ſu(e)ſſen rede ich dir wol gan,
Wer weis nu wa die ſteten ſint;
Vil [21] *miſſewendig ſint die man,*
Si tragent [22] *nebelkappen an:*
Ze gu(o)ten wiben ſu(e)ſſe rede dú meiſte menege ſprechen kan,

Doch

16) Pro: *ſol* lege: *ſo.* id qnod & Rhythmo & contextui qnadrat. *Scherz.*

17) Veete:
Ceu ſemper dignorum (laude i. e. peoborum) *voluntas ſtudium fuit.* Scherz.

18) Hæc verba videntur ita eſſe explicanda:
—— —— *Eſt aliquid, ſi hac felicitas mihi contingit.*
Scilicet ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetenda ſunt ante vocem: *was:* verba, *es iſt*, quæ in hujus Paragraphi ỷ. 2. ſunt, ubi legitur: *es iſt ein wiht*, quod idem eſt, ceu alibi oſtendi, ac: *Illud nihil eſt.* Mens auctoris eſt, quod uti id res nihili eſt, ſi verba & facta diſcrepant, ita é contrario eliquid (i. e. res æſtimanda) ſit, ſi verbis facta virtuoſe reſpondent. Eadem ratione Horatius lib. 1. ep. 1. ỷ. 32.
Eſt quiddam *prodire tenus, ſi non datur ultra.*
ita Cic. Divin. in Verr. c. 15. *Cæcilius tum denique ſe* eliquid *futurum putat.* Scherz.

19) §. 11. *Lunet*) Hiſtoriam non legimus. Videtur eſſe, que de Tanhuſer;
Lunet dú was von hoher art
Ir vater der hies Willebrant.
Et N. von Gravenberg in Wigolais;
Fro(v) Lunet dú kunde phlegen
Des ritters mit den lewen has
Da er gevangen bi ir ſas.

20) §. 11. *Brechen*) Lego *brehen*, ſplendere, nitere. Kriſtan von Hamle ad amicam;
Dike ich gerne bi mir ſehe
Die vil liehte rote brehen,
Meiſter Go(e)tfrit von Strasburg;
Ach brehender ſterne, ach brinnender mane,
N. von Geavenberg in Wigolais;
Als ein ſtern da brunne
Alſo brehent er ze allen ſtunden.
Her Dietmar von Aſt;
Vrlob hat des ſumers brehen.
quo modo paſſim *brehendes gras, brehender kle, brehender ſat*, hoc liheo: peorſus ut *nitidæ fruges* Lucretio lib. II. de Nat. rer. *nitentia culta* Virgilio lib. I. Georg.

21) Apud Notkerum in Pſ. 38, 2. occurrit. *Miſſewendera*, quo nomine indigitantue, *qoi omnia ſiniſtre explicant & in malam partem interpretantur.* occurrit tamen &: *miſſewende* pro ſcelere in genere. vid. infea §. 39. in fine. *Scherz.*

22) §. 13. *Si tragent nebelkappen an*) *Nebelkappen* ſunt qui putent gemmas fuiſſe, quæ geſtantes reddeeent ἀφανεῖς καὶ ἀοράτους. Anonymus libro von den Helden, Zwergen, und Riſen, qni appendix ed Heldenbuch, eap. IV. *Do was ein ſtein in, wer den hi im het, den moht nieman geſehen, der heiſt ein nebelkap.* aut vehementee falloe, ant ex fabulâ Gygis, quam Herodotus narrat. Quin ab eorum opinione eſt, quòd Poetæ noſtri Pygmæorum hoc inventum tradant, propriumque peculium. Fingunt enim montes incolere gemmifeeos, gnaros naturæ gemmarum, euri, argenti, ceterorum metallorum. Figmenti oeigo a Dæmonum illuſione, qui in facies veeſi homunculorum, nunc apparere foſſoribus metallorum, jam ſubitò ſolent diſparere. Eadem ludificatio in ædibus urbanis: ubi & ſodere interdum & fabeicare ſimnlant, vulgo Alamannorum *Erdmanli*; de quibus ſingularem tractatum inſtituit Theophraſtus Paracelſus, in quo (verbo dicam) ſimulata pro veris, falſa multa pro certis adſtruit. Ceterùm in verbo *Nebelkap* inter ſcriptores diſconuenit. Hainrich von Oſtertingen magiæ adſcribit ac præſtigiis, part. IV. Heldenbuch; ubi de Laneino Pygmæorum Rege Theodorici Veronenſis ſocorem rapiente;
Er kunt ſich wol gevriſten
Das kam von zo(v)berliſten,
Der dú maget fu(o)rt von dan
Der het ein nebelkappen an. poſtibi;
Kúnig Laurin begunde
Griſen zu(o) den malen ſin,
Darus nam er ein keppelin
Darin verbant er ſi ze hant
Vnd ſinen gu(o)ten ſchiltes rant,

Doch innerhalb niht ane ſchaden
Verſnident dich ir ſchappel, [23] *ſan du mu(o)ſt din wange*
vs o(v)gen baden.

DIE TOHTER.

14. *Was aht ich vf ir ſchappellin;*
Da ſi ir frúnde triegent mitte;
Ich wil fri vor in allen ſin,
Mich vahent niht [24] *ir wehſel ſitte:*
Min ſtete herze ich wol erbitte
Das es mih vriet vor vntat, mich triegen niht [25] *ir ſpehen ſnitte;*
Sie ſuln mich vinden [26] *in der acht*
Das mich [27] *verleſte niht ir rede, Got gebe in allen gu(o)te naht.*

15. *Si ſagent,* [28] *wib haben kurzen mu(o)t,*
Da bi doch alle langes har;
Den gelich vil manig ú leider tu(o)t,
So ſi das ſprichwort machet war,
[29] *Swies vmb der manne vnſtete var.*
Wir wib wol ſolten veſter ſin, (ob ichs mit hulden reden getar,)
Vnd tru(e)gen in gemeinen has,
Die niht ir zuht an vns bewarnt, vnd ſchonden vnſer deſte bas.

16. [30] *Eſt komen her in alten ſitten*
Vor manigen iaren vnd tagen,
Das man dú wib ſol gu(e)tlich bitten
Vnd lieblich in den herzen tragen,
So ſuln ſi zúhteklich verſagen;
[31] *Ald aber ſo ſinneklich gewern, das ſis darnach niht ſere klagen.*
Dú ſpate rúwe iſt gar ein wiht,
Da bi der [32] *wandelheren ſpot hin nach, alſo der ſchade, geſchiht.*

DIE MV(O)TER.

17. *Du biſt der ſinne vf rehten wege,*
(Des fro(e)we ich mich vil liebes kint)

Behalt

Do moht man in geſehen niht;
Von zo(v)her dike das geſchiht
Das ſoſt nit moht ergan &c.

Vocat tegmentum, non gemmam. nec aliter ceteri ſcriptores. Der Jung Miſner;

Vil manig laſter das ich ſihe in miner nebelkappen.

Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch, de pygmæo, cujus comitate ac beneficio factum, ut Wolſdietericus oculis hoſtilibus inviſibilis objiceretur;

Es ſwang im gar behende
Ein nebelkappen an,
Den edeln held ellende
Fu(o)rt es do bald von dan. Et mox;
Er gunde bald enſtriken
Die nebelkappen ſin
Do geriet in anebliken
Dú übel walledin.

Anonymus in Húrnin Súfrid, de pygmæo Eugelo;

Er nam ein nebelkappen
Vnd warfs über den man,
Wie viend der Ris im ware
Noch mu(o)ſt er in verlorn han. ibidem;
Kom in der kapp von dannen
Das der Ris niht werd gewar.

Nomen ipſum Latinè ſonare ac valere poteſt, *nebulofum cucullum.* quo in figmento non primi ineptierunt noſtri Poetæ: fecerunt idem antehac quà Græci quà Latini. Ita enim princeps Poetarum Homerus Iliad. III.

—— Τὸν δ' ἐξήρπαξ' Ἀφροδίτη —— ἐκάλυψε δ' ἄρ' ἠέρι πολλῇ:

h. e. *Illum verò eripuit Venus, obtexitque nebulâ ſpiſſâ.* de Venere Paridem liberante Similia Virgilius narrat de eâdem Venere & Æneâ. *Goldaſtus.* In Twingeri vocabul. Germ. Lat. MSC. occurrit: *Nebelkappe*, Limberida. aſt in ejuſdem vocabulario Lat. Germ. MSC. legitur: Limberdia. *Nebelkappe.* Scherz.

23) Pro: *ſan* lege *ſar*; cen etiam in Rhythmo de S. Annon. §. 31. & 32. legendum eſſe monui. Eſt autem *ſar* idem ac: *mox, ſtatim, extemplo.* vid. Palthen. ad Tat. p. 406. Verſum hunc itaque κατὰ λέξιν ſic exprimo:

Si *ſecant te ipſorum* (maſculorum, juvenum inprimis) *corolla, tum mox cogeris genas tuas ex oculis lavare.*

ut mens ſit: quod ſi fœminæ capi ſe patiuntur externâ maſculorum pompa, & illecebris, id ipſum mox lugendi materiam præbeat. formulam: *die wangen us ögen baden*, pro *flere* ſupra in Paræn. Winsbeckii §. 61. habuimus. *Scherz.*

24) *Ir wehſel ſitte*, redde: *illorum mores mutabiles, inconſtantes.* in Verſ. Epiſt. Iſidori ad Florent. verba Latina: *Mutatio nominis quid ſignificabat?* ſic Theotiſce redduntur: *Wexſal ther nemin huuaz bauhnida?* Scherz.

25) *Ir ſpehen ſnitte* idem eſt, ac: *ipſorum callidi ictus.* vox *ſpeh* propriè *ſapientem* denotat, cui externâ ſpecie *callidus* homo ſimilis eſt. vid. Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 2. n. 21. *Scherz.*

26) *In der acht*, hic idem eſt, ac hodiernum: *auf der hut, auf der wacht.* i. e. *non incautam me invenient.* Scherz.

27) Aliquando in mentem venit, hic legendum eſſe *verleze*: aſt, cenſeo τὸ *verleſte*, quod à *laſt*, onus, deſcendere poteſt, tolerari poſſe. *Scherz.*

28) §. 15. *Wib haben kurzen mu(o)t)* Wolfaram von Eſchelbach part. II. Heldenbuch;

Do ſprach dú Keiſerinne,
Wir frowen han kurzen mu(o)t,
Swas einr iez nit im ſinne
Geren ſi es morgen tu(o)t.

29) Hunc verſum ita reddo:

Quomodocunque maſculorum inconſtantia ſe habeat. Scherz.

30) *Eſt* contractè pro: *es iſt.* Scherz.

31) *Ald* pro: *oder: aut* non raro occurrit apud Notkerum; ſic Pſ. VII, 2. dicitur: *Loſe mih vone Abſolone alde ſpiritaliter (keiſtlicho) fone diabolo (nider riſe)* ab Helvetiis adhuc hodie in hoc ſenſu vox hæc uſurpatur. *Scherz.*

32) §. 16. *Dabi der wandelheren ſpot)* Ex verbo communi; *Den ſpot zum ſchaden. Wandelher* privationem notat, non habitum, wandelavri, anvvandel. *Ber* pro *Bar.* Wolfaram von Eſchelbach præfat. in Heldenbuch;

Dan die da ſint laſterbere.

Anonymus in Húrnin Súfrit;

Du bo(e)swiht tugend ber.

ita vet. editio: vulgò *ler.* vide quæ notavi ad Winsbekium §. 43.

33) *Er-*

Behalt si wol in diner pflege,
Das dich dú minne iht mache blint.
Vil wisu herzen [33] *erkindet sint*
Von ir gewalt, das ist [34] *ir kunt, die rede* [35] *ze heine niht enbint;*
Wiltu dich ir gewaltes wern,
So mu(o)s Got dinen iungen lib mit siner hohen kraft ernern.

DIE TOHTER.

13. *Min herze sich selbe erkennen sol,*
Der minne kraft ist mir vnkunt.
Ich sprich es vngeru(e)met wol,
Ich wart nie von ir [36] *stralen wunt,*
Vnd lebe noh her der not gesunt;
Frowe minne weis dú herzen wol, die si mac twingen an den grunt;
Der hertzen ich nit eines trage,
[37] *Da von der minne meisterschaft an siner werdekeit verzage.*

DIE MV(O)TER.

19. *Ob hundertusent herzen kraft*
In einen herzen mo(e)hten ligen,
Der su(e)ssen minne meisterschaft
Im kurzlich mo(e)chten angesigen,
Si hat vil starkú herzen ersligen
Kúnic Salomon swie wise er was, ir wart sin herze niht verzigen.
Wil si dir in das herze [38] *smiden*
Des kanstu nie mer dich erwern, dich welle alleine Got befriden.

DIE TOHTER.

20. *Du sprichest, Mu(o)ter, den gelich,*
[39] *Als dich ir kraft geru(e)ret habe;*
Swie gar ir maht si krefte rich,
Ich kem doch ir gewaltes abe;
Ich lasse e tragen mich ze grabe,
E si min herze mit gewalt, alsam ein spiegelholz, ergrabe.
Kumt aber si drin, vnd sperret zu(o),
Genis ich, oder bin ich tot, das sage mir, was ich dan tu(o).

DIE MV(O)TER.

21. *Du gihst, si habe geru(e)ret mich*
Hievor bi minen iungen tagen,
Ob es so hat gefúget sich,
Davon wil ich dir niht vil sagen:
[40] *Swenne der hunt den hirz wil iagen*
Hat er iht wol genossen vor, er mag sich desto wirs entsagen:
Swer [41] *hoher minne twingen gert,*
Der sol vnfu(o)ge lassen gar, vnd machen sich den werden wert.

DIE TOHTER.

22. *Bin ich dir deste lieber iht,*
Ob minne twinget minen sin,
Vnd von gewalte das geschiht,
Ich wil niht in dem zwivel sin.
Nu tu(o) mir din willen schin,
Das gediene ich iemer vmbe dich, gevar ich wol, dú ere ist din.
Ich han gerihtet minen mu(o)t
Swas dir an mir gevallet wol, das mich das alles dunket gu(o)t.

DIE MV(O)TER.

23. *Ich wil dir minen willen sagen,*
Den soltu reht also verstàn:
Maht du ein kúsches herze tragen,
Des mu(o)st du lob vnd ere han;
Ob div minne dir des niht gan,
Vnd wil betwingen mit gewalt dich, das du minnest einen man,
Der selden ist vnd eren wert,
Der sol doch nach dem willen min von dir beliben vngewert.

DIE

33) *Erkindet sint*, idem est ac: *infantes facti sunt*; seu in eum mentis defectum incidere, quo infantes laborant. *Scherz.*

34) Pro: *ir kunt* lege: *dir kunt.* Scherz.

35) An pro: *ze heine* legendum est: *ze pine*, in pœnam. ut vertendum sit: *hunc sermonem in pœnam non dimitte.* Mens est, quod verba (modo prolata à matre de vi potentiâque Amoris) non negligere debeat, cum neglectus hic ipsi damnosus sit futurus. *Scherz.*

36) *Von ir stralen* redde: *ab ipsius sagittis.* Gl. Florent. *strala*, sagitta. Gl. Boxhorn: *strala*, obelus. Notk. Ps. 7, 14. verba: Sagittas *suas ardentibus* (lege: *ardentes*) *effecit*, sic transfert: *sine* strala *uuorhta er brinnenten.* Anglo-Sax. *stral*, sagitta, jaculum. *stralian*, sagittare. Belgis veteribus: Jaculum, sagitta, *straele*, Italis, *strale*, qui hanc vocem, uti multas alias, sine dubio à Germanis mutuò accepere, hinc apparet, quare radios solis appellemus *sonnenstrahlen*, item fulmina *donnerstrahl*; sunt enim instar sagittarum seu jaculorum. *Scherz.*

37) Pro: *da* lege: *das*; sc. herz. *Scherz.*

38) Pro: *smiden* aptius legeris: *sniden.* Scherz.

39) *Als dich.* idem est ac: *als ob dich*, quasi te. *Scherz.*

40) Sensus est, quod canis, in Venatione cervi fortu occupatus, si egregios ante se habeat socios, eò minus bene venationem deserere queat. *Scherz.*

41) §. 21. *Swer hoher minne* &c.) Walther von der Vogelweide;

Niderú minne heisset dú so swachet
Das der lib nach kranker liebe ringet,
Dú liebe tu(o)t vnlobeliche we:
Hohe minne heisset dú das machet
Das der mu(o)t nach werder liebe uf swinget &c.

V(o)lrich von Liechtenstein;

Hoher mu(o)t du twingest mir den lib ze hoh
Vnd ist dir das herze min darzu bereit,
Wand es je die nidern minne vloch:
Nidrú minne an fro(e)iden tot
Ist er dem si angesiget,
Git dú hohe sende not:
Doch wol im der der selben pfliget,
Si git sorgen, und ist dú sorge fro(e)idenrich.

DIE TOHTER.

24. *Ich wil dir des min trúwe geben,*
[41] *Die Kristen ê gesetzet hat,*
Die wile ich einen tac sol leben
Ich briche niemer dinen rat.
Ob mich dú minne niht erlat,
Si welle twingen mir den sin wirs, danne zúhte wol an stat,
Vil liebú mu(o)ter, so ger ich,
Ob du die volge sehst an mir, das du mit [43] runen midest mich.

DIE MV(O)TER.

25. *Ich wil din, Tohter, bu(e)ten niht;*
Din steter mu(o)t din bu(e)ten mu(o)s;
Ob dir von minnen kraft geschiht,
Das dir ze walde stat der fu(o)s,
[44] *Das schasse dir din stete bu(o)s.*
[45] *Mac si ir kreften angesigen, so dienest du der werden gru(o)s;*
Dú bu(o)te [46] pru(e)fet dike schaden,
Swer bu(e)tet anders danne er sol, der wil ze hus unere laden.

26. *Ein reine wib in tugende wert,*
Dú wol ir eren bu(e)ten kan,
Vnd niht wan steter trúwen gert,
Die sol man selbe bu(e)ten lân.
Man sol die bu(o)te hehen han
An einen wibe tumber sitte, dú niht ir selben eren gan.
[47] *Wan mac ir ein dinc undersehen,*
Da si ir friheit tribet zu(o), das furbas niemer kan geschehen.

27. *Dú bu(o)te ist niht ein swere pin,*
Da frúnt wil minnen frúndes rat,
Tu(o)t er es mit dem herzen schin,
So ist das ein swachú missetat
[48] *V(o)rher die an sin ere gat.*
So hat der bu(o)ter gu(o)ten mu(o)t, ob im dú volge bigestat.
Sol wiser rat der folge enbern
Der also frúnde bu(e)ten sol, [49] der zampte lihter einen bern.

28. [50] *Dú bu(o)te ist wibes eren gram,*
Swa si vf kranken wan geschiht.
Ir ende gu(o)t ich nie vernam;
Betwungen lieb ist gar ein wiht,
Wan si git hohes mu(o)tes niht;
Dú liebe sol von herzen komen, vnd haben mit steter trúwen pfliht
Vf alle verlúst vnd vf gewin
Die ander liebe slipfic sint, alsam ein ie da her, da hin.

29. *Nu*

---

42) §. 24. *Die Kriste ê gesetzet hat)* Reinman von Zweter:

Aller orden pris ich niht
So sere als die ê alleine, swas darumbe mir geschiht,
Barfu(e)ssen, Bredigere, Krúzer erden sint daengegen blint;
Gra, wis, swarzer múnche ist vil,
Hornbru(o)der, und Martere, als ich dich bescheiden wil,
Schettenbrúder, und die mit den swerten sint da engegen alle gar ein wint,
Tu(o)mherren, Nunnen, und leigen Pfaffen,
Vnd alle die orden, die Got hat geschaffen,
Die lebent des dú ê hat erzúget:
Swer der ê ze rehte pfliget
Der hat hie und dort gesiget,
Swers widerredet, des volget niht er luget.

43) §. 24. *Das du mit runen midest mich)* Vt me clanculum monendo dehorteris. *Miden* actione reciprocâ pro dehortari, absterrere. quæ significatio Ebraismum sapit. *Runen* propriè clam loqui, in aurem aliquid dicere. Interpreti Psalmor. apud Lipsium; *susurrabunt*, *rundon*. Apud Eschelbach part. I. Heldenbuch, Otnit, interrogatus ab Eliga, qui cum loqueretur, respondet;

Ich rune sicherliche
Mit mir niht alters ein:

Confabulabatur autem cum Elbericho pygmæo, qui inadversis vectoribus in navem venerat. verbum Helvetiis notum. quod, quia incantantes murmurare ac clàm secum fari solent, pro incantare cœptum est sumi. Et hodie apud nos virgines, cùm in vigiliâ D. Andreæ nescio quibus incatamentia amasios provocant, dicuntur *runen*. *Runzabel*, pythonissa, runa diaboli. *Zabel*, Zabolus, Diabolus.

44) §. 25. *Das schasse)* verbum Franco Gallicum *chasser*, fugare, abigere; in libris antiquis *chacier*. Goldastus. Versus hujus mens est, quod Winsbeckia tunc debeat perpetua constantique emendatione seu virtutis studio resistere tentationibus Amoris. *buazen* est antiquis: *emendare*. vid. meam Notam ad Otfrid. Ev. 3, 2. 20.

45) Verte:

Si potest illa potentiam ejus (amoris) *vincere tunc mereris bonorum salutationem* seu laudem. *Scherz.*

46) *Prüfet* idem est ac: *investigat*, *odoratur*. Scherz.

47) Pro *Wan* sine dubio legi debet: *Man*. Verba autem hujus & seq. versus hunc sensum habent:

Potest illius res observari, præcaveri (Talis sc. res) *ad quam petulantia eam impellit, ita ut id ulterius in effectum deducere nequeat.* Scherz.

48) Goldastus in omissis, dicit pro: *V(o)rher* legendum esse: *Verher*, sed etiamsi hanc Lectionem admittas, res tamen clarior non sit. Oedipode hîc opus est.

49) Redde: *Ille mansuefaceret facilius ursum.* Scherz.

50) Hunc §. qui satis obscurus est, ita interpretor:

Custodia (de quâ hactenus dictum) *fœminæ bonori est inimica,*
Si cum spe exiguâ (sc. emendationis) *fit.*
Ejus finem (eventum) *bonum fuisse nunquam audivi:*
Coactus amor est res nihili,
Si quidem non producit animum excelsum;
Amor debet venire ex corde (sincero) *& habere cum constanti fide conversationem*
Ad omne damnum & lucrum (communicandum.)
Alii amores sunt lubrici (ac inconstantes) *tanquam* (vocea) *huc! illuc!*

Quid *uniht* sit supra exposui. *Pflicht* hujus ævi scriptoribus non raro denotat *conversationem*, *communionem*. Gnomol. meus MSC. lat. 33.

Wa die richter haben pflicht
Mit den dieben, des doch vil geschicht,
Des mag der diep geniessen wol,
Da man ime verurteilen sol.

Idem Gnomol. lat. 50.

So getruwes frundes ger ich nicht
Der gern wolt haben pflicht
Mit myme wibe nach uneren
Von dem sal man keren.

Ultimus versus id indicat, quod, qui vagos sectantur amores, iis similes sint, qui nunc huc, nunc illuc eundum esse clamant. *Scherz.*

51) Ver-

29. *Nu lassen wir die hu(o)te varn*
Vnd sprechen von der minne nie;
Maht du dich vor ir kraft bewarn
Als du mir hast veriehen ê,
[51] *Swem danne ein schappel schoner ste*
Min kint, danne dir das dine tu(o), da man die werden schowen ge
Das lasse ich iemer ane has,
Es mac ein wib wol scho(e)ner sin, enkeimi lebt in zuhten bas.

DIE TOHTER.

30. *Du lobest mich liebú Mu(o)ter min,*
Alsam ir kint ein mu(o)ter sol.
Ich lige dir in dem herzen din,
Vnd tu(o)n dir in den o(v)gen wol.
Min trúwe ist o(v)ch gegen dir niht [52] *hol;*
Du bist mir lieber, danne min lip, der liebe ist gar min herze vol,
Nu sage mir ob dú [53] *Minne lebe*
Vnd hie bi vns vf erde si, ald ob vns in den lüften swebe.

DIE MV(O)TER.

31. [54] *Ein wiser man Ovidius*
Der tu(o)t vns wunder von ir kunt,
Er gibt, si si genant [55] *Venus,*
Si mache su(e)sse herzen wunt,
Vnd nach ir willen wider gesunt,
Dú selben aber wider siech, das ist ir wehsel alle stunt.
Ir willen niht endringen mac,
Si vert vnsihtic als ein geist, si enhat niht ru(o)vve naht noch tac.

32. *Sint*

---

51) Verte:

Quam itaque corolla pulcrius ornet,
Mea Filia, quam tibi tua præstat, ibi ubi videmus conversari honestus, i. e. in circulo proborum.
Hoc (dicere) *omitto sine odio* sc. erga alios tamen;
Potest quidem esse, ut aliqua fœminarum sit pulchrior (te) *nulla tamen viveret in virtute melius.*

i. e. nulla tamen te virtutibus superaret, anteiret. *Scherz.*

52) *Hol* idem est ac: *occultus, latens.* hinc nostrum *eine höle*, conf. Staden. in Explic. Voc. Bibl. Germ. p. 314. *Scherz.*

53) §. 30. *Nu sage mir ob dú Minne lebe*) *Minne*, Dea amoris, Latinis *Venus*, Aboriginibus Germanis *Fria*; cujus nomen remansit in eidem illi sacratâ die *Fritag*, in verboque *frien*, nubere. Sed de *Friá* in Antiquitatibus nostris: nunc ad Winsbekiæ locum vide sis, quæ omninò huc attinent, & scribunt Vlrich von Liechtenstein §. 145. Her Heinrich von Veldig §. 22. Her Go(e)tfrit von Nifen §. 8. Grave Wernher von Houberg §. 95. Her Walther von Klingen §. 3. Friderich von Husen §. 45. Her Heinrich von Morunge §. 41. Reinmar der Alte §. 199. Heinrich von Rugge, §. 4. Walther von der Vogelweide §. 18. 249. 250. 309. Hawart §. 11. & seqq. Reinmar von Zweter §. 128. & seq. Qui omnes de deá *Minne*, ejus potentiá, regno, divitiis, moribus, multa non hercules ineptè nec ἀμούσως disseruut. Hodie nomen inter nupta & prætextata; veluti *Venus* apud Latinos pro congressu Venerio. ita interpretantur Grave Chu(o)nrat von Kilchberg §. 7. Her Go(e)tfrit von Nifen §. 122. & 141. Herzoge Johans von Brabant §. 21. alii. *Liebe* verò Cupido perhibetur, filiola Minnæ, ab Vlrich Schenk von Winterstetten §. 48. & Chu(o)nrat Schenke von Landegge §. 20. ab amore scilicet; unde & *Amor* Latinis. propriè namque *lieb*, amicus, carus. Huchaldus Monach. Elvonensis in vita S. Lebuini Presbyteri, cap. 1. *Lebuinum, carum sibi amicum, juxta idioma nominis sui optimè congruentis. Fertur enim a suæ peritis linguæ, quòd Liefwuyn patrioticè sit vocatus, quod Romanis sonat carus amicus. Sed ecce quam dignum sum istius vocabuli præsagium, dum quod futurus erat opere, jam ejus præsignatum est nomine.* Radbodus Trajectensis Episcopus in Ecloga de S. Lebuino;

Nam si vertatur Liauuin, quod euna sonabant,
Carus amicus erit ———

Ceteroquin illa discriminatio non est perpetua. Nam & *Liebe* usurpatur pro Venere, & *Minne*, pro Cupidine. Idem Schenke von Landegge;

Minne schütze Cupido traf min herze sit bin ich unfro.

Friderich vön Husen;

Minne, Got mu(e)sse mich an dir rechen,
Wie vil du minem herze der fro(e)de wendest;
Vnd mo(e)hte ich dir din krumbes o(v)ge usgesteeben &c.

Meister Chu(o)nrat von Würzburg;

Her Mars der rihset in den lande,
Der hat den werden Got Amur
Verbert mit ro(v)be und o(v)ch mit brande
Des sint die minne worden sur &c.

54) §. 31. *Ein wiser man Ovidius*) In re amatoriâ ferè in testimonium citatur *Ovidius*, etiam à Germanis. Her Ru(o)dolf von Rotenburg;

Ovidius der wise man
Do der von erst minne pflag,
Do kunte er uns den sinen ban
Ob sie die naht ald den tag
De keiner lib
Man alder wib
Die minne unrehte pflegen.

N. von Gravenberg in Wigolais;

Ir scho(e)ni und ir gewissen
Het sich geflissen
Ovidius nut lobe dar
Er en mo(e)ch sin nit wol loben gar.

55) *Venus*) Libro de Arte amandi. Amicæ ab amantibus *Veneres* dictæ, non Latinis modò, sed Germanis. Herzoge Heinrich von Preisla;

Ich klage dir Venus sendú leit,

Her Ru(o)dolf von Roteuburg;

Wolde gelike sin
Der Venre min.

Her Heinrich von Morunge;

Ich wene si ist ein Venus here
Die ich da minne.

Wolfaram von Eschilbach;

Venus du Go(e)ttine.
Lebt si noh si nu e sie bi ir verblichen sin.

Nimirum *Venus* inter mortaleis fuit, omnium sui sexus pulcherrima; cujus virtute formæ evenit, ut in cœlites referretur, amantium dominatrix. Meister Chu(o)nrat von Würzburg.

Venus dú feine dú ist entslaffen
Du wilent hober minne wielt. &c.

56) i.e.

32. *Sint ellú herzen in ir gebot?*
[56] Der eren ich ir niht engan;
Es werdent liehtú o(v)gen rot,
Suln [57] hohe gern die nidern man,
Von den kein ere werden kan;
Vnd suln die hohe nider gern, der Got sich wunderlich versan,
Der ir gewalt so wit enmas;
Die hohen solten hohe gern, die nidern nider, das stu(e)nde bas.

33. *Dú hohe edel minne wert,*
[58] Dú wirbet sunder wan niht so,
Wan si niht, wan der herze gert,
Die si mit zúhten vindet fro,
Dú zúhet si mit ir so ho,
Das si versmahent swachen mu(o)t; si lat des niht [59] durh fúrsten dro.
Si slies ein herze ins ander gar
Die nach ir willen ir behagent, [60] der nidern nimt si keine war.

DIE TOHTER.

34. *Fúrwar, si tete mir gewalt,*
Ob si betwunge mir den sin,
[61] Das mir min herze wurde balt
Vf miner selden vngewin
Vnd wider minen mu(o)t dahin
Davon min ere wurde kranc, [62] des ich noch her erlassen bin.
Wil es dú minne niht entbern,
[63] So twinge nach ir eren mich, des mu(o)s ich vf genade gern.

35. *Ich wil dir liebú mu(o)ter me*
Von werder minne tugende sagen,
Wie es vmb ir [64] gelesse ste;
Si mac ein herze niht getragen,
Das mit vntugenden ist verslagen,
Da wil si ane zwivel niht benahten innen noch betagen

Es

56) i. e. *Hunc honorem ei invideo, diese ehre gönne ich ir nicht.* Supra aliquoties habuimus *gan* eodem sensu. *Scherz.*

57) *Hohe gern*, alta concupiscere, *geren*, *gern*, antiquis idem est ac: *begeren.* sic: *gereda* pro: *desiderabat*, occurrit in Εrma. Lud. R. ỳ. 90. & apud Notk. Ps. 89, 3. est *ger.* pro: *cupidus.* de quâ voce vid. Opitii notam ad Rhythm. de S. Annone §. 8. not. 70. *Scherz.*

58) Hunc & seqq. duos versus sic interpretor:

Ille revera sic non incedit, seu agit,
Si quidem non cupit, nisi carda illorum,
Quos invenit virtutibus lætos, seu gaudentes.

de v. *wirbit* vid. quæ dixi ad Otfr. III, 23. not. 26.

59) *Durh fúrsten dro;* propter comminationes Principum. *dra* pro: *drohungen* ponitur, sic in Hist. Josaphati & Barlaami Rhythm. dicitur: *ih vorhte dines Vaters dro.* Scherz.

60) Verba: *der nidern nimt si keine war*, interpretor: *abjectorum, vilium curam nullam gerit.* Scherz.

61) Hunc & seq. versum expone:

Ut mihi meum cor fieret temerarium
Ad felicitatis meæ dispendium. Scherz.

62) Verba: *des ich noch her erlassen bin*, redde: *à qua te adhuc sum immunis.* Scherz.

63) Pro: *so*, videtur legendum esse *su*; & hunc cum antecedenti versu ita interpretandum.

Si illo Amor non vult carere,
Cagat me ad honestum (honeste amandum) *debeo hoc petere, ut gratiam.*

i. e. Quodsi Amor absolute in me vim suam exerere vult, peto gratiæ instar, ut ad honeste amandum impellar. *Scherz.*

64) §. 35. *Wie es vm ir gelesse stet*) *Gelesse* vetustim dicebantur relicta à defunctis, seu hereditas foret, sive legata & fideicommissa. Superat nomen in illa vulgari servitutis formulâ; *gwand und gläss*, super quâ perpetuæ sunt concertationes in foro. Audivi ICm. non parvi nominis, qui conaretur evincere, *gwand* esse à maribus, *gläss*, ab feminis relicta vestimenta. oppidò absurdè, ne dicam ineptè. *gwand* species est; *gläss* genus, complectèns omnia à defuncto vel servo vel liberto relicta, quæ jure potestatis dominus aut patronus sibi vindicat. quæ potestas vulgo Alamannorum *Erbrecht*, interdum *Erbschatz.* Est ergò *gwand und gläss*, si Latinè dicas, *vestimenta & cetera relicta:* in quibusdam instrumentis *Fäll und gläss.* Id ut rectè percipiatur, sciendum est, servis mortuis non filios modò filiasué, ad ipsos etiam dominos succedere, alicubi in semissem, multis in locis quadrantem, plerisque trientem. Interim & vestes auferuntur selectæ, vulgò *gwandfäll:* & pecora stabulis abiguntur, *hauptfall:* illam in bona successionem *gläss*, relicta, *verlassenschafft:* hanc specierum exactionem *fäll*, caduca, *verfallenschafft*, nuncupant. quia verò vestium usitatior exactio, evenit, ut illâ in formulâ *gwand* cum *glas* jungeretur. Nec servi solùm his oneribus, sed & liberti, maximè Ecclesiastici, quorum suprá docuimus peiorem esse conditionem, distringuntur. In caducis (liceat ita loqui docendi gratiâ) auferendis ordo is servatur, quo vel pater vel filiusfamilias, major minorve natu, ex humanis excesserunt. qua de re primus Vdal. Zasius, incredibilis diligentiæ JC. libro Singul. intellect. pluscula adnotavit, quæ vidisse operæ pretium erit. Nam nos hîc sistimus, quod superest, exsecuturi cum Deo, ubi majus otium nacti fuerimus. Hæc rogatu Schöbingeri nostri dictavimus valdè properanter, quippe qui summis sumus negotiorum occupationibus districti, ad radices primarum Helvetiæ Alpium, A. N. D. ∞. IↃCIII. mense Novembri. *Goldastus.* Multa quidem eruditionem spirantia hic exhibet Goldastus; sed dubito, an ipsius explicatio vocis: *Gelesse* huc quadret. Ego arbitror *Gelesse* hîc idem esse ac nostrum: *thun und lassen.* atque denotare, *Gestum, conditionem, statum, rationem agendi*, Gothis: *leti*, gestus; vid. Verel. Indic. L. Goth. Belgis: *ghe-laet*, gestus, habitus, vultus, apparitio, ostensio, status, species. vid. Kilian in Etymol. adde Spat im Teutschen Sprach-Schaz p. m. 1074. ubi dicit: *lassen*, Sax. *laeten*, significat *videri*, *apparere*, *aptari*, *convenire.* wie *lässt* ihm das kleid, quomodo *quadrat*, *convenit* ei hic habitus? Es *lässt* ihm wohl, *congruus*, *decorus*, *aptus* est ei. Hinc das *Gelass*, Sax. *Gelaet*, *gestus*, *habitus*, *decor*, *aptitudo.* Verba itaque

Wie es umb ir gelesse ste,

Explico: Quomodo ille (Amor) se gerere soleat. *Scherz.*

65) *Si*

Es mu(o)s gereinet innen sin,
E das si vssen klopfe dran; ist es also, [65] *si sitzet drin.*

36. *Ich han gebo(e)ret vnd gesehen,*
Swie gar der iare ein kint ich si
Das etlichheinlich ist geschehen,
Da ein halp was niht eren bi,
Ir mugent o(v)ch noch [66] *geschehen dri*
Ist da dú minne schuldic an, so si eht miner trúwen fri;
Si sol niht lassen hohe gern
Ein nider herze tugende kranc, vnd gern den hohen nider gewern.

37. *Der fúrwitz machet kranken mu(o)t,*
Da ist die minne vnschuldig an,
[67] *Swer sinen reht vnrehte tu(o)t,*
Der eren niht gebu(e)ten kan;
[68] *Ein iegeslich man im selben gan,*
Er su(o)chet ob er vinden mac, das ist behendeklich getan;
Der also go(v)ches fúre pfligt,
Da zúhet sich dú minne von, wan si dú herze in tugende wigt.

38. *Hat minne so gelopte sitte,*
Als mir din munt verichen hat;
Das ich da lange widerstritte,
Das were an mir ein missetat;
Sit das ir hof in eren stat,
[69] *Sol wolt ich din gesinde sin, were es din helfe vnd o(v)ch din rat;*
Ob si mich in ir schu(o)le neme,
So lere mich ir regel so, das es mir wol an eren zeme.

DIE MV(O)TER.

39. *Du hast dich sinneklich bedaht,*
Der selikeit ich dir wol gan,
Ob du der rede volgen maht
Mit werken, das ist gu(o)t getan,
Der minne regel ich vil wol kan,
Die wil ich alle leren dich, vnd hebe also zem ersten an:
Ein wib, dú lobes vnd eren si,
Dú nide ein ander drumbe niht, dú o(v)ch si [70] *missewende fri.*

VIDENTVR MVLTA DESIDERARI.

65) *Sie sizet drin*, idem est ac: *sedem ibi eligit.* Scherz.

66) Hîc [illegible], quod me judice, ex corrupto textu oritur. pro: *geschehen dri*, legerem: *gesehen fri*, non obstante, quod sequens versus eadem voce *fri* finiatur. in seq. versu pro: *eht*, quod aliis in locis idem est ac: *tantummodo*, *modo*, ponerem: *ih*. Hac correctione admissâ ita verterem textum:

Audivi & vidi,
Etiamsi omnino annis sim infans i.e. non sim provectus,
Quod aliquid (unum alterumve) *contigerit,*
Ubi ex unâ parte honestas non adfuerit;
Potes etiam (id adhuc) *videre libere* i.e. facile;
Si Amor ejus Rei causa est, volo ab obligatione meâ esse libera,
Ille (Amor) *non debet permittere, ut alta cupiat*
Vile cor virtutibus carens, & lubenter excelsis animis vilia indulgere.

Etlichheinlich est ab *etlich* & *hein*, quæ posterior vox etiam occurrit in *dehein*, aliquis, & *nihein*, nullus, *halp*, latus, partem denotare notum est. Sed hæc Eruditorum censuræ submitto. *Scherz.*

67) Lego: *Swer sinem reht unrehte tu(o)t*, i. e. Qui suo juri detrahit, idque negligit, destruit. *Scherz.*

68) Reddo hunc & seqq. tres versus:

Quilibet homo sibi ipsi favet. i. e. est φίλαυτος, se amat,
Quærit, an invenire possit, quod cito potest expediri, sc. ad ipsius utilitatem;
Qui ita stultorum ratione utitur, sc. ut ille de quo ℣. 3.
Ab illo (se Amor) *disjungit se, cum corda intuitu virtutis ponderat.* Scherz.

69) Pro: *sol* lege: *so.* pro *din* lege ex MSC. Regis Christianiss. *ir*; non: *in*, prout legendum esse in Omissis monuit Goldastus. Verba: *so wolt ich ir gesinde sin*, redde: *vellem esse in ipsius servitio.* vox *Gesind*, famulum, ministrum denotat, & quidem sæpe honoratiorem. In Statut. Argent. MSS. à Schiltero collectis lib. I. c. 1. §. 7. dicitur: *der Bischof sol niemanne das vronambacht bevelhen, er si denne des* Gesindes *sines Gotzhus.* du Fresne in Glossar. latino-barbaro v. *Gasindus.* Gasindus, *qui ex Familia alicujus est vel domo, familiaris, famulus honoratior* &c. Scherz.

70) *Missewende fri* redde: *integer vitæ scelerisque purus.* Scherz.

AD

SECUNDUM TOMUM

THESAURI ANTIQUITATUM TEUTONICARUM

SCHILTERIANI

PARALIPOMENA,

Exhibentia

Conſtitutiones aliquot vetuſtas Imperatorum.

ACCEDIT

B. JOANNIS SCHILTERI

VITA, ET MEMORIA MERITORUM,

Operumque Catalogus.

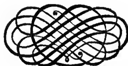
L. B. S.

JAm excusa erant omnia Tomi hujus secundi Monumenta; quum reperirentur adhuc inter schedas Schilteri posthumas (nimirum ab ipsomet collectas e vetustis codicibus, & studiose publico usui servatas) folia Constitutionum antiquarum ab inclutis Imperatoribus; Friderico II. Rudolpho I. Alberto I. & Ludovico IV. Bavaro vernaculo editarum sermone; quas hic ut adnecteremus ratio, non una suasit. Nam, ut e Godefridi Monachi Annalibus pridem Lehmannus observavit in Chronico Spirensi l. V. c. 107. Fridericum in Comitiis Moguntinensibus anni 1236. curasse sedulo, ut statuta, quæ tum noviter erecta sunt, *Teutonico sermone scripta in membrana omnibus publicarentur*; ita cum in foliis istis, (vetustis utique, tametsi chartaceis, at é veteri ut conjicimus, membrana descriptis) ipsa Constitutio Friderici contineatur; etiam in Schilteri Glossario allegata; digna videbatur, quæ in Paralipomenis ad hunc tomum compareret. Obstabant equidem editiones jam antehac emissæ in lucem geminæ: prima per Goldastum in Constitutionibus Imperialibus; P. II. pag. 17. sqq. altera per Lehmannum in Chr. Sp. L. V. c. 108. Verum, cum non una sit nec levis inter Goldastianam editionem, & eam, quam è foliis MSS. nunc damus, differentia; utramque simul gemino latere junctas exhibere studuimus. Lehmanni editio é membranis descripta multo quidem accuratius characterem antiquæ tum elocutionis tum scriptionis ævo Friderici convenientem servat, nec in paucis etiam quod rem ipsam attinet, in diversum abit, multa quoque sub finem addens quæ in foliis nostris non apparent: Tamen, quia non Friderici, sed Rudolphi nomen in fronte præscriptum gerit, & ab initio annum 1287. locum Comitiorum Wurceburgum: in fine vero annum 1291. & Spirensia Comitia subnotata habet; non inanis est conjectura; nostram editionem linguæ quidem charactere nonnihil à scriba juniore fui ad seculi genium immutatam, at re ipsa vetustiorem esse: inprimis, cum Rudolphi Imp. Confirmatio sanctionis istius Fridericianæ, jam A. 1281. edita mox sequatur: quam nunc, antehac ineditam, é MSS. Schilteri publicamus. Quæ vero, cum ad obsequia Constitution præstanda tantummodo per sexennium Imperii Status obli-

 get;

get; inde post sexennium prodiit noua promulgatio Constitutionis Fridericianæ, Rudolphi nomine novum robur, consentientibus Imperii Statibus, indepta, Wurceburgi An. 1287. Inde rursus post quadriennium Spiræ Principum omnium Sacramento in perpetuam Regni Romano-Germanici legem confirmata fuit An. 1291. Ceterum cum sub Adolpho Nassovio post Rudolphi mortem respublica per Imperium mire confunderetur, & Germaniæ status ob motus maxime intestinos esset perturbatissimus, ita ut Constitutio Fridericiano-Rudolphina mox neglecta fere in oblivionem devenerit: Albertus Rudolphi F. non multo post, quam Adolpho confosso ipse Imperium adiit, Noribergæ in Comitiis solemnibus Electorum omnium Principumque plurimorum, A. 1299. Legem illam publicam, Fridericiano-Rudolphinam suo sub nomine, immutatis nonnullis, nonnullisque additis, cum consensu Principum sanxit denuo. Atque hæc jam tertio loco inter Paralipomena, itidem geminata facie, (adhibita simul editione Goldastiana) prodit. Sequitur hinc Ludovici IV. Constitutio, quantum nobis constat, hucusque inedita: pacem publicam egregie firmans adversus latrones; quos, ut & ex aliis monumentis, tum Historicorum relationibus constat, severissime puniendos ubique sanxit laudatissimus Imp. Ludovicus. Exstat illius Constitutio similis & severa apud Lehmannum Chron. Spir. lib. VII. c. 30. Sed illa quidem novennio junior nostra, quam hic e schedis Schilteri vetustis edimus: quippe A. 1332. publicata, cum nostra Noribergæ A. 1323. in ipso ferme apparatu maximæ adversus Fridericum Austriacum expeditionis solenni edicto, ut lex perennis & publica, lata sit. Agmen Constitutionum Imperialium in his Paralipomenis claudit Edictum Friderici I. Imp. An. 1181. non quidem comitiale Imperii, ad Cæsareum tamen, Ratisbonæ pro Episcopo Frisingensi contra Henricum Leonem editum: minime sane de antiquitate Urbis Monachii, ut inepte sciolus nescio quis scriba titulo in fronte apposuit; sed in causa nundinarum ab Henrico Leone per vim injuste Monachium ex oppido Frisingensi Veringâ translatarum. Ne vero nos accuset lector ordinis confusi, eo quod primum hocesse debuerat, si chronologiam spectes, Edictum: aut ne alius forte diploma integrum Friderici suppositionis arguat; cum non credibile sit jam sub Friderico I. vernacula Germanorum lingua edicta Imperatorum prodiisse: monendum; nos non solum sequi ordinem Manuscripti, quod edimus; sed & Germanicam istam editionem esse versionem solummodo vetustam edicti, quod Latino sermone deerat Fridericus. Liquet id ex Joannis Aventini Epitome Annalium Boicorum Norib. 1522. vernaculo edita sermone: cui nimirum additur appendicis loco *Abschrifft* UND VERTEUTSCHUNG *etlicher alten Brief.* Inter hæc autem diplomata in vernaculum sermonem translata reperitur etiam ultimo loco Edictum istud Friderici, ab Aventino translatum; quod in nonnullis paululum abit ab interpretatione vetustiore, quam è MSS. nunc sistimus. Tu hac opella nostra benignus fruere, lector, ac nobiscum venerare B. JOANNEM SCHILTERUM; cujus Vitam non incommodo, ut speramus, loco, ex Monumentis Optumo Seni tum publice ab Academia Argentoratensi, tum privata pietate ab Amplissimo JCto, Jo. Christiano Simone singulari studio erectis, multa cum voluptate legendam, nos adjecisse Paralipomenis, non displicebit.

Edit.

Edit. Goldaſt.

Keyſer Friderichs deſs Andern Recht,

GEſetzt und beſtätiget mit der Fürſten Rade, und mit andern groſſen Herrn, und wyſen zu dem groſſen Hoff zu Maugantze, und geſchahe nach unſers Herrn Chriſti gepurd, zwelffhundert und ſechs und dryſſig Jare, zu Sand Marien im dritten Augſte.

MSC. Schilter.

Hie hebt ſich an Kaiſer Friderichs des andern Brieff.

DIe Recht ſatzt und beſtat der ander Kaiſer Friderich mit der fürſten radt und mit andern groſſen herren und weiſen zu dem groſſen hoffe zu Matgawtz diſs geſchach von unſers herrn Criſti gepurd zweliff hundert Jar und in dem ſechs und dreiſſigſten Jar an unſer frawen tag mitten in dem Augſt.

CAP. I.

Da ein Son kriegt mit ſym Vatter.

WIr ſetzen und gebieten bey des Richs Hulden, und von unſerm Keyſerlichen gewalt, und mit der Fürſten rad, und andern des Richs hulden und getruwen. Welcher Son ſym Vatter von ſynen Burgen, oder von andern ſyne gute verſtoſſet, oder entphrymmet, oder raubt, oder zu ſines Vater finden ſich maeht mit eyden oder mit truwen, datz es uff ſynes Vatters ere geet, oder uff ſin verderpnyſſe: Bezeuget yne deſs ſin Vatter zu den Heiligen für ſyne Richter mit zweyn Sempermannen, dy nymant mit reehte verwerffen mag, der ſone ſoll ſin vrteylt eygens und lehens und farens guts ewiglichen, daſs er von Vatter und von Mutter erben ſolt, alſo daſs yme der Richter nach Vatter nymer wider gehelffen mag, daſs er keyne recht zu dem gutte nymmer gewynnen moge.

2. Und welicher ſone an ſins Vatter libe ratet, oder vrlenglichen anegriffet mit untreuwen oder mit geſengnyſſe: wirdt er deſs vor ſynem Richter bezeügt, als hie vor geſchriben ſtet, derſelbe ſone iſt erloſet und rechtloſe ewigliche, alſo daſs er nymmer mag zu ſyne rechten kommen mit keinen dingen.

3. Alle die ſache, die hievor geſchriben ſint, die ſollen deſs nicht überwerden mit ſyp-

Da ain ſun mit ſeinem vater kriegt.

WIr ſetzen und gepieten pey des Reichs hulden und von unſerm Kaiſerlichem gewalt und mit der fürſten rat und ander des Reichs helden und getrawen. Welich ſun ſeinen vater von ſeinen purgen, oder von anderm ſeinem gut verſtöſſet oder In prennet oder rawbet oder ſich zu ſeines vater feinden machet mit aiden oder mit trewen das es auff ſeins Vater ere gat oder auff ſein verderbnuſs. Bezewget In des ſein Vater zu den Heiligen von ſeinem Richter mit zwayn Sempermannen die nyemant mit recht verwerffen mag der ſun ſol ſein vertailt aigens und lehens und varendes guts ewiglichen das er von Vater und von Muter erben ſolt Alſo das Im der Richter noch Vater nymmer wider gehelffen mag das er kain recht zu dem gut nymmer mer gewynnen müg.

Welich ſun an ſeins Vater leib ratet oder verlenglichen angreiffet mit untrewen oder mit vangknuſs haiſſet wirt er des vor ſeinem richter bezewget als hie vor geſchriben ſtet derſelb ſun ſey erlos und rechtlos ewiglichen alſo das er nymmer mag zu ſeinen rechten komen mit kainen dingen.

Alle die auch der Vater zu zewgen nympt vor dem Richter über alle die ſach die hievor geſchriben ſent die

pe, noch durch kyner Handtſchlacht ſache, ſie geſtanden dem Vatter der warheyt by, der des nicht thun wille, dem ſölle der Richter ſchweren zu den Heiligen, daſs er darumb nicht wyſe.

4. Hat der Vatter dinſtman oder eygen Lutte, von den rad oder hülffe ſol der ſone der dinge keyns thun widder ſynen Vatter, die vurgeſchriben ſint. Bezuget es aber der Vatter, es ſi vor ſyme Richter, als hye vor geſchriben iſt, ſelb drytte zu dem heiligen, dy ſelben ſint erloſſet und recht loſſe.

5. Der Vatter mag aber ſich e nit bereden der dinge, er bezüge ee den ſone, als hye vor geſchrieben iſt. Bezuget er darnach dye dinſtman oder die eygen Lute, der Richter in des gerichte es geſchehen iſt, der ſol ſi zu acht thun, und ſol ſi nymmer darauſs laſſen, ſye wollen dann dem Vatter den ſchaden zwiveltig geben, den er von yene rate oder hülffe genummen hat, und dem Richter ſin recht. Dieſelben Lehen habent von dem Vatter, dieſelben Lehen ſollen dem Vatter ſin ledig zu hant, ſo er ſye bezuget, und ſol ſye ine nummer wider lihen. Lihet er yne ſi aber wider, ſo ſol alſo vil, als des lehen iſt, dem Richter ohne widerrede geben.

6. An allen ſachen, die hye vor geſchrieben ſint, mag ein jeglicher ſemperman, der ſyn recht hat, behalten, er ſy Fürſt oder anderſt eim Hochman, helffen bezugen mit andern dinſtman, eyn eygenman mit ſynen genoſſen, ein buwer mit ſynen genoſſen. Ein jglicher ſryheman hilffet wvlle eynen dinſtman, ob er es weyſs.

ſullen des nicht überwerden mit ſipp noch mit kainer slacht ſach ſie geſtanden dem Vater der warhayt pey der des nicht tun wil den ſol der richter darzu twingen Es ſey dann das er vor dem Richter ſwer zu den Heiligen das er darumb nicht wiſſe.

Hat der Vater dinſtmann oder aigen Lewt, von den ratt oder hilff ſol der ſun der ding kains tun wider ſeinen Vater die oben geſchriben ſeint bezewget es aber der Vater es ſey vor ſeinem Richter als hievor geſchriben iſt ſalb dritt zu den Heiligen dieſelben ſeint erloſt und rechtloſs ewiglichen.

Der Vater mag aber ſie nicht bereden der ding Er bezewg ee den ſun als hie vor geſchriben iſt. Bezeuget er darnach die dinſtmann oder die aigen Lewt der richter in des gericht es geſchehen iſt der ſol ſie zu ächt tun und ſol ſie nymmer daraus laſſen, Sie geben dann dem Vater ſeinen ſchaden zwivalt den er von irem ratt oder hilff genumen hat und dem Richter ſeine recht Habent dieſelben Leben von dem Vater die Lehen ſullent dem Vater ledig ſein zuhant ſo er ſie bezewget und ſol ſie In nymmer wider geleiben Leibet er In ſie aber wider So ſol er alſo vil als des Lebens iſt dem Richter an widerred geben.

An allen ſachen die hie vor geſchriben ſeint mag ain jeglich ſemper frey man der ſein recht hat behalten er ſey fürſt oder ander Hochman helffen bezewgen was er wais Ain dinſtman mag auch bezewgen mit andern dinſtmannen Ain aigen man mit ſeynem genoſſen Ain jeglich frey man hilft wol ainem dinſtmann ob er es wais.

CAP. II.

Da ein Vatter das Recht nit geſuchen mag.

Da ain Vater des rechtens nicht geſuchen mag.

ISt aber das der Vatter das recht von der gefengnyſſe oder von ander ehafftiger nodt das recht nicht gefordern mag, ſo ſol es ſyner moge einer thun, und ſol der man beweren, das dem Vatter ehehafftig nnd irret, das er nicht kommen mochte, und ſol die nodt nennen. Und wann er das beredt, ſo ſol yme genug darumb geſchehen an des Vatters ſtat, als ob der Vatter ſelber da wer.

JSt aber das der Vater von der Vangknuſs oder von ander ehaffter not das recht nicht gevordern mag So ſol es ſeiner mag ainer tun und ſol der man bewärn zu den heiligen das den Vater ehaffte not irret das er dar nicht komen mag und ſol die not nennen wann er das beredet So ſol Im recht umb die clag beſchehen an des Vater ſtat als ob der Vater ſelb da wär.

CAP. III.

Ber den andern rechtens helffen ſol.

Wer dem andern des rechten helffen ſol.

EIn dinſtman hilffet es auch einem ſyme ungenoſſen. Dy nydern mogen den Hohen nicht gehelffen.

Ain dinſtman hilffet es auch ainem ſeinem ungenoſſen Die nydern mügen den Höhern nicht gehelffen.

CAP. *Wie*

CAP. IV.

Bie man Schaden beclagen ſol.

WIr ſetzen unde gebieten: was ſchadens yemants geſchee, daſs er datſelbe nicht entrichren ſol, er clage es dann erſte ſyme Richrer, und folge ſiner clage an das ende, als recht iſt. Es ſy da ze huſs das ere ſetze not were ſines libes und gures: Wer ſich anders richtet, dann hyeuor geſchriben ſter, was ſchadens er darumb thut, den ſol er ym zwiveltig gelten: und was ſchadens ihm geſchehen iſt, der ſol gar verloren ſyn, und ſol nymer keyn clag darnach gewynnen.

2. Wer aber ſyn clage ſollen ſurt, als vorgeſchrieben ſtet, und muſs er durch ſinen Vienden widerſagen, das ſol er by rag thun: und von dem tag, das er widerſagr har, bis an den fyerten tag ſol er yme keynen ſchaden thun wider an liebe oder ohne gut, ſo har er dry ganze tag ſryde.

3. Es ſol auch der, deme er da widerſagt hat, an wederm diſem geſezte gebrochen werden, der ſol ſyme Richrer clagen, und ſol der Richrer yedem verbietten ſelber oder mir ſinem botten und yener. Mag ſich derſelbe, dem da furgebotten iſt, nichr enrſchuldigen ſelbſs ſibende ſemperlorre für dem Richter, ſo iſt er erloſser und recbrloyſe, alſo das er nummer kompt zu ſym rechten.

Wie man ſchaden beclagen ſol.

WIr ſetzen und gepieten was ſchadens yemant geſchech das er daſſelb nicht enrichten ſol er clag es des erſten ſeinem Richter und folg ſeyner clag an das ende als recht iſt. Es ſey dann das er da ze hant ſitze notwer ſeins leibs und ſein guts wer ſich anders richtet dann hievor geſchriben iſt was ſchaden er darumb tut, den ſol er Im zwivalt gelten und was ſchaden Im geſchehen iſt der ſol gar verlorn ſeyn und ſol nymmer kain clag darnach gewynnen.

Wer ſein clag aber volfürt als da vorgeſchriben ſtet wirt Im nicht gerichtet und mus er durch not ſeinen Veinten widerſagen das ſol er pey tag tun und von dem tag das er wider ſagt untz an den vierden tag ſol er Im kain ſchaden tun weder an leib noch an gut, So hat er drey gantz tag frid.

Es ſol auch der dem er da widerſagt hat an wider diſem geſetz geprochen werden der ſol ſeinem richter clagen, und ſol der richter Jenem fürpieten ſelb oder mit ſeynem poten und Jener mag ſich derſelb dem da fürgepoten iſt nicht entſchuldigen ſalb ſibend ſemperlewt vor dem Richter So iſt er erloſs und rechtloſs ewiglich alſo das er nymmer kumpt zu ſeinem rechten.

CAP. V.

Von dem Handfriden.

1. AN weme der Handtſryd gebrochen wirdt, bezuget er das zu den Heiligen ſür ſyme Richter mit dem, der den Handfriden gemacbt har, und mit zwein ſempermannen, dye yre recht gehalren haben, das der Handfryde an yme gebrochen ſy, der Richter ſol yenen zu achr rhun, der den frieden gebrochen hat, und ſol yn nummer uſs der achr laſſen one des clagers willen, oder er verlore dy hanr.

2. Darumb iſt, ob er den Handrfryd mit dem torſchlag gebrochen hat, ſo ſollen des mag eyner, der da erſchlagen iſt, clagen, und ſol der morr bereden, als da vor geſchriben iſt. Und wann er das beridt, ſo ſol man yne nymmer uſs der achr gelaſſen, er gebe den libe darumb: und ſol erloſser und rechtloſset ſeyn.

3. Wil aber, der den Hantſryde gemacht hat, oder geſangen, yme des gerichts nir geſtan, das der ſrydr an yme gebrochen ſy, dem ſoll der Richter gebietten by des Keyſers hulden, das er yme helif ſynes rechtens, oder er muſs ſweren zu den Heiligen, das er es nit wiſs. Leſet er es aber durch ſippe, durch keyn dinge, er iſt dem Keyſer oder dem Richter dy Hande ſchuldig.

Von dem Handt frid.

AN wem der Hantfrid gebrochen wirt bezewget er das zu den heiligen vor ſeinem Richter mit dem der den hantfrid gemacht hat und mit zwain ſempermannen die ir recht gehalten haben das der Handfrid an Im geprochen ſey der Richter ſol Jenen zu ächt tun der den hantfrid geprochen hat und ſol In nymmer aus der acht laſſen an des clagers willen oder er verlur die hant.

Darumb iſt ob er den Land frid mit dem todſchlag geprochen hat So ſullen des mag einer der da erslagen iſt clagen und ſol den mort bereden als da vor geſchriben iſt und wenn er das beredet So ſol man jenen nymmer aus der acht laſſen er geb dann den leib darumb und ſol erloſs und rechtloſs ſeyn.

Wil aber der den hantfrid gemacht hat oder gefanges Im des gerichtes nicht ſtan das der frid an Im geprochen ſey dem ſol der Richter gepieten pey des Kaiſers hulden das er Im helff ſeins rechtens oder muſs ſchwern zu den heiligen das er nicht wiſſe. Lat er es aber durch ſipp oder durch kain ding Er iſt dem Kaiſer oder dem Richter der Hant ſchuldig.

CAP. VI.

Wie die richten ſollen, die recht ynne habent.

WIr ſetzen und gepietten by des Richs hulde, das alle unſer fürſten, und alle dye gericht von uns habent, recht richten, als des Handſrides und gewohnheyt ſy: und auch daſs ſelbe gebietten den, dy gericht haben von yne. Wer des nicht thuet, vber den wollen wir richten ſcharplich, als recht iſt. Und was vns vber yn erteilt wird, das wollen wir nicht laſſen, und auch nymant vberſehen, noch nymant ſchonen. Und gebietten auch vnſern fürſten, das ſy mit der Buſſe bezwingen die von yne gericht habent. das ſi recht richten, vnd der buſs nicht laſſen, dy yne erteylt wird.

Wie die rechten ſullent, die recht Inne habent als hie noch geſchriben ſtet.

WIr ſetzen und gepieten pey des Reichs hulden das all unſer fürſten und all die gericht von uns habent recht richten als des Lands ſyt und gewonhait ſey und auch das ſelb gepieten den die gericht habent von In Wer des nicht tut über den wellen wir richten ſchärpfflich als recht iſt Und was uns vber In ertailet wirt des wellen wir nicht laſſen noch nyemant vberſehen noch nyemant ſchonen Und gepieten auch unſern fürſten das ſie mit der puſs betwingen die von In gericht haben das ſie recht richten und der puſs nicht laſſen die In ertailt wirt.

CAP. VII.

Von der Achte.

WIr gebietten und ſetzen, das keyn Riehter hemant zuachte thu, wan offentliche: und das keyn Richter ymants uſs der acht laſs, er neme dy gewiſſet, das dem clager gericht werd, noch deſs Lantſs gewonheyt.

2. Und thut das der Richter nit, der Keyſer vber yn richten ſol als recht iſt. Wir globen, daſs wir daſſelbe halten.

Von der acht.

WIr gepieten und ſetzen das kain richter nyemant zu acht tue, dann offenlich und das kain richter nyemant aus der acht laſs Er näm die gewiſshait das dem clager gerichtet werde nach des Landes gewonhait.

Und tut das der Richter nicht der Kaiſer ſol über In richten als recht iſt. Wir geloben das wir das ſelb halten.

CAP. VIII.

Von Gebet.

WIr ſetzen und gebieten, was jeglicher Richter gebetet würde, daſs er den Achter uſs der Achte laſs, daſs er das gare nehme und es nicht entlaſſe, daſs die Lute deſter ungerner in die Acht kommen.

Von Gewett.

WIr ſetzen und gepieten was jeglichem Richter gewettet wirt das er den Achter aus der acht laſſe das er das gern näme und es nicht enlaſs das die lewt deſter ungerner in die acht komen.

CAP. IX.

Von den Phalburgern.

1. WIr ſetzen und gebieten, daſs man die Phalburgere allenthalben laſſe. Wir wollen in unſern Stätten keinen.

2. Wir verbieten auch, daſs niemand kein Montman hab.

3. Wir verbieten auch by unſern Hulden, daſs niemand den andern durch das Land beleyten ſoll umb kein gut, es habe das Geleydt von dem Riche.

Von den Pfalburgern.

WIr ſetzen und gepieten das man die Pfalburger allenthalben laſs Wir wellen in unſern ſteten kainen haben.

Wir verpieten auch das nyemant kain mundtman hab.

Wir verpieten auch pey unſern hulden das nyemant den andern durch das Lant belait umb kain gut Er hab dann das gelait von dem Reich.

CAP. *Von*

CAP. X.

Von unrechten Zollen.

Wir setzen und bieten, daß alle die Zolle, die mit Unrecht gehabent sin anders dann sie von erst uffgesetzet sind, daß die Hebunge ab sy, und der Zolle blibe als er zu recht soll. Und das niemand keinen Zolle nem, wann zu Recht: und daß man ihn zu reht nen soll. Ber das bricht, den soll man halten für ein Straßenreüber.

2. Wir setzen und gebieten, daß alle die Zolle, die syder unsers Vatters todt Kaiser Heinrich uffgesatzte auff Wasser und auff Lande, von wem sie gesetzt sind, daß sy gar absyn: es si dan der ihne beweren moge von dem Riche, als er von Recht solle.

3. Alle die Zolle nehment auff Wasser oder auff dem Lande, die sollen den wegen und brucken ihre Recht halten mit machen und mit besserunge. Und von den sie den Zolle nement, sollen si befrieden und beleyten nach ihr Macht, als ferre ihre gewalte geet, daß sie nichtes vorliessen.

4. Were diß gebot zu dryen malen bricht, wird er es bezuget vor gerichte, als recht ist, der Zolle soll dem Rich ledig sin.

Von unrechten Zollen.

Wir setzen und gepieten das alle die Zoll die mit unrecht geböchet sint anders dann sie von erst auffgesetzt seint worden das die bochung ab sey und der Zoll beleib als er zu recht sol und das nyemant kain Zoll neme dann zu recht und da man In zu recht nemen sol wer das pricht den sol man haben für ainen strasrawber.

Wir setzen und gepieten, das alle die Zöll die seyt unsers Vaters tod Kaiser Hainrichs auffgesetzt und auff Wasser oder auf Land von wem sie gesetzt seint das sie gar sein Es seye dann der In bewären müg vor dem reich als er zu recht sol.

Alle die Zoll nement auff Wasser oder auf Land die sullen den wegen und den prugken ire recht halten mit machen und mit besserung und den sie den Zoll nement die sullen sie befriden und belaiten nach ir macht als verr als ir gewalt get das sie nicht verliesen.

Wer diese pot zu drein malen pricht wirt er es gezewget vor gericht als recht ist der Zoll sol dem reich ledig sein.

CAP. XI.

Von der Straſſen.

1. Man soll uch die rechten Landstraſſen fahren, und soll niemand den andern zwingen von der rechten Straſſen.

Von der Strasse.

Man sol auch die rechten Landtstras varen und sol nyemant den andern twingen von der rechten stras.

2. Da zwene miteinander urlengent, und der einer oder sie bede geleydt haben, were dann zu Leyde die Straſſen angriffet, wird er deß zu Recht bezuget, über den sol man richten als über ein Straſſenrauber.

Von Gelait.

Wo zwen miteinander urlewgent und der ain oder sie paid gelait habent wer den zu laid die straß angreiffet wirt er des zu recht überzewgt über den sol man richten als über ain Straßrauber.

CAP. XII.

Von Buwen.

Bere Stãde, Burge, oder eynche were mahen will, der soll es mit sym gudt thuen oder finer Landt, und nicht von syner Landtlüte gut.

Von pawen.

Wer purg oder stete oder kain wer machen wil der sol es mit seinem gut tun oder seiner Lewt und nicht von seiner Landtlewt gut.

CAP. XIII.

Aber von dem Zolle.

BEre darübet eyniche Zolle oder Ungelt neme in einicher Stat oder uff einer Straſſe, über den ſol man richten als über ein Straſſenrauber.

Aber von Zöllen.

WEr darüber Zöll oder kain ungelt näme in kainer ſtat oder auff kainer ſtraſs über den ſol man richten als über ainen Straſsrawber.

CAP. XIV.

Von Montze.

1. ALle die Montze, die ſit unſers Vatters Todt Kaiſer Heinriche gemacht ſint, die ſolle gare abeſin, er bezuge dann von dem Riche, der ſie da hat, daſs er ſie zu Recht haben ſolle.

2. Were uff jemantz Pfenning einichen falſch ſchlecht, oder hat geſchlagen, den ſoll man halten vor ein fälſcher.

3. Wir gebieten, daſs man die alten Montze halt nach ihrem Recht, und verbieten daby allen falſche.

Von Müntz.

ALle die Müntz die ſeit unſers Vaters tod Kaiſer Hainrichs gemachet ſeint die ſullen gar ab ſein Es bezewg dann von dem reich der ſie da hat das er ſie zu recht haben ſol.

Wer auff yemants pfenning kain falſch ſchlecht oder hat geslagen den ſol man haben für ainen felſcher.

Wir gepieten das man die alten Müntz noch irem recht hab und verpieten allen falſch.

CAP. XV.

Von geiſtlichen Dingen.

1. WIr gebieten auch veſtiglich, daſs man in allem Römiſchen Rich an geiſtlichen Dingen nach Gebot und noch Rath der Ertzbiſchoffe ſich habe, und welcher Biſchoff oder Ertzprieſter nach geiſtlichen Recht richtet. Were darwider iſt, den ſoll man haben vor einen unglaubigen Mann.

2. Man ſoll auch die weltliche gerichte an ihrem Recht behalten.

Von gaiſtlichen dingen.

WIr gepieten auch veſtiglich das man in allem Römiſchem reich an gaiſtlichen dingen noch gepot und noch ratt der Ertzbiſchoff ſich halt und der Biſchoff und der Ertzprieſter noch gaiſtlichem recht und wer dawider iſt den ſol man haben für unglawbig.

CAP. XVI.

Bye die Gotzhüſer Vogtdy Gotteshuſer beſchirmen ſoll.

WIr gebieten auch fleiſſiglich, und als das Recht iſt, daſs der Gotzhuſer Vogt für ſin ſoll und beſchirmen ſyn Vogthy, als es wolle ſtat gen Gott und gen unſern Hulden: und ſich an der Gotzhüſſer Gut alſo haben, daſs ihr Vogthy da iſt, daſs unſs kein groſſe Clage von ihne nicht komme. Were das nicht thut, und kompt es zu Clage, ſo wollen wir es richten ſo veſtiglich, als das Recht iſt, daſs wir daran niemandts ſchonen wollen.

WIr gepieten auch veſtiglich und von alter Recht iſt das der Gotsheüſer Vogt die Gotshewſern vor ſeint und ſie beſchirmen auff ir Vogtey als es gegen Got wol ſtee und auch unſern Hulden und ſich an der Gotshewſer gut alſo haltent da ir Vogtey pey iſt das Im niemant kain groſs clag von Im käm Wer des nicht tut kumpt er zu clag wiſſent das wir es richten als recht iſt als veſtiglich das wir darinn niemantz ſchonen wellen.

CAP. *Wir*

CAP. XVII.
Bye viel Vogt über ein Gotzhus ſyn ſollen.

WIr wollen und gebieten, daſs über eine Cloſter oder über ein Gotzhuſs nicht mehr dann ein Vogt ſy, als lang der Landfriede werd. Und wer deſs nicht bolt oder darwider thät, den ſoll der Landfried ſtraffen. Und wann der Landfriede uſsgehet, ſo ſoll es dann niemand an ſym Rechten icht ſchaden.

CAP. XVIII.
Dye die Gotzhuſere den Vogten zu Leyde angriffent.

WIr verbieten auch by unſern Hulden, daſs niemand durch eines Vogt Schulde noch ihme zu Leyde der Goteshuſere gut, das ihr Vogthy iſt, bornen nach rauben nach pfänden ſoll. Wer das darüber thut, wird er des überzeüget, als recht iſt, vor dem Richter, ſo ſoll man ihne zu Acht thun, und ſoll ihne uſs der Acht nicht laſſen, er gelt dann den Schaden drye Stund als duer als er iſt. Und ſollen die zwey theile dem Gotzhuſs werden, und das dritte Theile dem Vogt.

Wir gepieten pey unſern Hulden das nyemant durch kains Vogts ſchult noch Im zu Laid Gots bewſer das ir Vogtey iſt weder brenn noch rawben noch pfende Wer das darüber tut wirt er des bezewget als recht iſt vor dem Richter den ſol man zu acht tun und ſol In aus der acht nicht laſſen Er gilt den ſchaden drey Stund als tewer als er iſt und ſullen die zway tail dem Gotshaws werden und das drittail dem Vogt.

CAP. XIX.
Pfänden ohne Recht.

WIr verbieten auch, daſs niemandts pfänden an deſs Gerichts Urlaub. Wer aber darüber thut, den ſoll man richten als über ein Straſſenrauber.

Wir verpieten auch das nyemant pfendet an des richters urlawb Wer das darüber tut über den ſol man richten als über ainen rawber.

CAP. XX.
Der Diebig oder raubig Gut wiſſentlich kaufft.

WIr ſetzen und gebieten, wer raubig gut wiſſentlich kaufft oder raubet, oder diebe wiſſentlich behält, unde nicht achter ſind, wird er deſs überzüget vor dem Richter nach Recht, ſo ſoll er bey dem erſten den Schaden zwifältig gelten dem er gethan iſt, er ſy diebig oder raubig. Wille er das er es mehre dann zu eim male habe gethan, iſt es raubig, ſo ſoll man ihne rechten als über ein Rauber; iſt es diebig, man ſoll über ihn rihten als über ein dieb.

Wer raubigs gut kaufft.

Wir ſetzen und gepieten wer wiſſentlich rawbigs oder dewbigs gut kauft, oder rawber oder dieb wiſſenlich haltet und nicht achter ſeint wirt er des bezewget vor dem Richter noch recht So ſol er zu dem erſten den ſchaden zwifalt gelten dem er getan iſt Er ſey dewbig oder rawbig wird er aber ſein überzewgt das er es mer dann zu ainem mall hab getan Iſt es rawb ſo ſol man über In richten als über ainen rawber Is aber dewbig ſo ſol man über In richten als über ainen dieb.

CAP. XXI.
Der den Achter wissentlich behältet.

WIr gebieten, dafs niemand kein Aehter wissentlich halten soll. Wer es darüber thut, wird er des überzuget, man soll über ihne richten als über ein Eehter. Mag er aber sich bereden mit sieben Sempermannen, das er nicht gewiste habe, dafs er ein Aehter sy geweſt, er solle unschuldig seyn.

Von den ächtern.

WIr gepieten auch das man kain Aechter behalt wissenlich Wer das darüber tut wirt er des bezewget zu recht man sol über In richten als über ainen Aechter. Mag er sich aber entreden mit siben erbern mannen das er es nicht enweste das ein Achter was er sol unschuldig sein.

CAP. XXII.
Von dem acht Schatze.

WEr ein Achter behältet in syner Stat gemeinlich oder wissentlich, ist sy vermuret, so soll sie der Richter niderbrechen, und soll über den wirth, der ihn behalten, richten als über ein Achter, und soll sin Hufs zufiren. Ist aber die Stat ungemuret, so soll si der Richter brennen. Setzet sich die Stat darbider, Stat und Lüte sind rechtlofs. Mag der Richter da nicht gerichten, so soll er es kunden dem Könige, der soll sie von deſs Richs gewalt zwingen.

WEr ainen ächter füdert oder schirmet da man In begreiffet wirt er des bezewgt als recht ist man sol über In richten als über ainen ächter In welche stat der achter kumpt da sol man In nicht behalten noch kainen kawff geben noch für geben noch umb In nicht kauffen noch sol nyemant schirmen. Man sol In meiden an allen dingen. Behalt In aber ain stat gemeinelich und wissenlich Ist sie umbmawret der richter sol sie nyder prechen und sol über den wirt richten der In behaltet als über ainen ächter und sol sein haws zerfüren Ist die Statt ungemawret So sol sie der Richter prennen Setzet sich dann die stat dawider die stat und Lewt seint rechtlofs. Mag der Richter da nicht gerichten So sol er es kunden dem Kaiser oder dem König und sullen es die von des Reichs gewalt twingen.

(CAP. XXIII. deeſt, aut error commiſſus in numerando.)

CAP. XXIV.
Von dem Richs Hoffrichter.

WIr ſetzen auch, dafs des Richs Hoff habe ein Hoffrichter, der ein fryherman sy, der auch an dem Ampt zum mynſten ein Jahr blieben, ob er sich recht und wol behelt. Der soll alle Tag zu Gericht sitzen, an den Sontag und heiligen Tag: und soll die Lüte richten, die ihme clagent, von allen Lüten, one furſten und ander Hoehlute, wo es geet an ihr Lybe, oder an ihr Recht, oder an ihre Erbe, das wollen wir selber richten.

Von des Reichs Hoffrichter.

WIr setzen das des Reichs Hoff hab ainen Hoffrichter der ain freyer man sey der sol an dem Ambt zum mynsten ain Jar beleiben, ob er sich recht oder wol behaltet. Der sol alle tag zu gericht sitzen, an den suntag und an die grossen feyertag, und sol auch allen Lewten richten die Im clagent und von allen Lewten an fürsten und an ander Hochlewt wo es get an iren Leib an recht oder an ir Ere oder an ander sach das wellen wir selb richten.

CAP. XXV.
Ber mit Recht verdirbet wird von deſs Richs Hoffrichter.

WEr auch mit Recht verdirbet wird, darumb soll niemand kein findtschaffte haben. Wer aber darumb jemand fynt ist, der soll in denselben Schulden sy, als der was der verdarben ist.

CAP.

Es

CAP. XXVI.
Von den Hoffrichter.

UNſer Hoffrichter ſoll niemand vertragen, er thue es dann mit unſerm ſunderlichen Gebot. Er ſoll niemand zu Acht thun, noch uſs der Acht laſſen: dann das ſollen wir ſelber thun, und wollen es niemandts anders geſtatten, daſs er ſich des belade.

Es ſol nyemant vertragen er tu es dann mit unſerm ſunderlichem gepot Er ſol nyemant zu acht tun noch aus der acht laſſen wann das wellen wir ſelb tun und wellen nyemant geſtatten daſs er ſich damit überlade.

CAP. XXVII.
Wie man Verbott thun ſoll.

ZU dem ſo gebieten wir auch, daſs man alle Verbott mit brieffen thue, und brieff darüber gebe, wie man von Gericht ſcheide, und daſs man mit dem brieff und des Hoffrichters Inſiegel bereden möge, und das Verbott, und das Ziel, und die Tage, die vor Gericht genommen ſeynd.

2. Wir ſetzen auch und gebieten, wenn man fürgebott gibt, daſs er daſſelb fürgebott antworte mit des nechſten Richters Botten, da der geſeſſen iſt, der da beklaget iſt. Und darumb gebieten wir allen weltlichen Richtern, ſie ſind in Stätten oder uff dem Land, daſs jeglicher Richter dem Cläger Botten gebe, dem er gelob uff des Clägers Pfennunge, ohne geſehrde, uff daſs er das Verbott antworte. Und ſoll der Richter ſinen offnen brieff herwider ſenden, daſs es geſchehen ſy. Und welcher das nicht thäte, der ſoll dem Cläger ſin Schaden abthun, den er davon nimpt. Und wo uns ſolche Clag kommet, das wollen wir veſtiglich richten.

Wie man fürgepot tun ſol.

Wir gepieten auch das man alle fürgepot mit brieffen tue und brieff darüber neme wie man von dem gericht ſchaide, umb das das man mit den briefen under unſers Hoffrichters Inſigel bereden müg die fürgepot und die Zil und die tag die vor Gericht genomen werdent.

Explicit Kaiſer Friderichs des andern prieff.

Hie hebt ſich an König Rudolffs prieff.

Wir Rudolff von Gotes genaden Römiſcher König und merer des reichs haben geſchaft, das die piſchoff grafen freyen dinſtmann und gemainclich alle die, die von Francken habent geſworen zu den heiligen an ſant Jacobs tag zu Nürenberg in der Schotten Münſter, das ſie alle die geſetz, die da vor geſchriben ſeint und den frid als da vor beſchaiden iſt ſullen halten und ſchaffen mit iren undertanen das ſie In auch halten von hynnen untz ſant michels tag und von dannen über fünff Jar und zu ainem rechten urkund haben wir unſer Königlich Inſigel herangehangen da das geſchach do ward von unſers herren gepurd zwelff hundert Jar und ains und achzig Jar.

Kaiſer Albrechts deſs Erſten ernewerte Satzungen.

Die erſte Satzung.

Ob ain Sohn wider ſeinen Vatter krieget.

WIr Albrecht von Gottes Gnaden Kaiſer zu Rom, zu allen Zeiten Mehrer des heiligen Reichs, ſetzen und gebieten bey unſerer Majeſtät, und bey Kaiſerlichen Gewalt, und ſetzen mit der witzigſten und andern des Heiligen Reichs Getrewen Rath.

1. Welcher Sohn ſeinem Vatter von ſeinen Burgen oder Schloſſen, oder andern ſeinen Gütern und Erbe vertreibet, oder verſtoſſet, oder jn Mordtbrennet, oder raubet, oder ſich zu ſeines Vatters feinden kehrt, mit untrewen, oder ſich mit Eyden zu ihn verpflicht, da es an ſeines Vatters Ehre gehet, oder auf ſein Verderbniſſe, überzeuget ihn des ſein Vatter auff den Heiligen, vor ſeinem Richter, mit zweyen erbarn Mannen, die niemand von Recht verwerffen mag, der Sohn ſoll ſein vertheilt Erbes und eigens, darzu alles fahrendes Gutes, und anders, das er von ſeinem Vatter oder Mutter ererben ſolt, in ſolcher weiſe, das ihm weder der Vatter zu Erben machen mög, noch auch der Richter helffen, ſondern er ſol nimmer kein Recht darzu gewinnen.

2. Welch Sohn ſeinen Vatter an ſeinem Leib freventlich angreifft, oder ihn wundet, oder fähet, wird er deſs vor ſeim Richter überwunden, als hievor geſprochen iſt, derſelbe ſoll Ehrloſs und Rechtloſs ſeyn ewiglich, alſo daſs er zu ſeinen Ehren und ſeinem Recht nimmer kommen möge.

3. Alle die der Vatter zu zeugen nimmt vor Gericht, umb ſolche Sachen, als hievor ſtehet, die ſollen nicht unterlaſſen, weder durch Mageſchafft, oder keinerley dienſt, dem Vatter zu Recht zu geſtehen, und die wahrheit ſagen. Und der das nicht thun wolt, den ſoll der Richter darzu zwingen, daſs er auff die Heiligen ſchwere, daſs er darumb nichts wiſſe.

4. Hat der Vatter dienſtmanne, oder eigen Leut, mit der Rath und Hülff der Sohn den Vatter fähet, oder ihn mit gewaltiger Hand anfertiget, oder der dreyer Ding eins an ihm beginnet, die hievor geſchrieben ſeynd, überzeuget ſie der Vatter deſſelb dritte auff den Heili-

Hie hebt ſich an König Albrechts Fridprieff.

DIſe Satzung des Landfrids haben wir Albrecht von Gots genaden Römiſcher König und ain Merer des Reichs mit gunſt und mit ratt der erbern Herren der Kurfürſten paide gaiſtlicher und weltlicher geſetzt zu Nürenberg in dem Gepoten Hoff als hernach geſchriben ſtet.

Da ain ſun mit ſeinem Vater kriegt.

WIr gepieten des erſten und ſetzen pey des reichs Hulden mit der fürſten ratt und ander des reichs helden und getrewen. Welich ſun ſeinen Vater von ſeinen purgen oder von anderm ſeinem gut verſtöſst prennet oder rawbet oder ſich zu ſeins Vaters Veinden machet mit aiden oder mit trewen das es auff ſeins Vaters ere get oder auff ſein verderbnuſs bezewgt In des ſein Vater pey den heiligen vor ſeinem Richter mit zwayen Semper-Mannen die nyemant mit recht verwerffen mag der ſun ſol vertailt ſein aigens und Lehens und varendes guts ewiglichen das er von Vater und von muter erben ſolt. Alſo das Im weder richter noch Vater noch muter nymmermer wider gehelffen mag das er kain recht nymmer mer zu dem gut gewynne.

Von der ſun Rätt.

WElich ſun auff ſeins Vater leib ratet oder In frävellichen angreiffet mit untrewen oder mit Vangknuſs oder in kain pant legt das Vangknuſs haiſt wirt er des vor ſeinem Richter überzewgt als vor geſchriben iſt derſelb ſun ſol ſein erloſs und rechtloſs ewiglichen. Alſo daſs er nymmer mer wider komen mag zu ſeinen rechten mit kainen dingen.

Alle die auch der Vater nympt zu gezewgen vor dem Richter über alle die ſach die da vor geſchriben ſtendt die ſullen des nicht übrig werden weder durch ſipp noch durch kain ſach ſie geſtanden dem Vater der warhait pey der des nicht tun wil den ſol der richter darzu twingen Es ſey dann das er vor dem richter ſwere auff die Heiligen das er darumb nicht wiſſe.

Ob der vater dinſtmann hat die Im ſein helffent.

HAt der Vater dinſtmann oder aigen lewt von der ratt oder von der hilff der ſun der ding kaines tut wider ſeinen Vater die hie oben geſchriben ſeint bezewgt das der Vater auff ſie vor ſeinem richter als hie vor geſchriben iſt ſälb dritt pey den Heiligen die ſelben ſeint erloſs und rechtloſs ewiglich der Vater mag aber

Heiligen vor dem Richter, dieselben seyn alle Rechtloss und Ehrloss, also dass sie nimmer zu ihrem Rechten kommen mögen. Der Vatter mag aber auff diese Leute solches nicht ehe bereden, er hab denn erst diese Sachen auff den Sohn gebracht.

aber sie nicht bereden der ding er überzewg dann den sun als vor geschriben ist.

5. Alle andere Leut, die dess Vatters Dienstmanne oder eigen mit seyn, mit der Raht und Hülff der Sohn an dem Vatter der vorgenannten ding eins beginnet, überzeuget sie dess der Vatter mit zweyen ehrbarn Mannen, der Richter soll dieselben Leut in die Achte thun, und man soll sie nimmer daraus lassen kommen, biss dass sie dem Vatter zwyfach den Schaden gelten, den er durch ihren Rath oder Hülff empfangen hat, und dem Richter sein Recht geben.

Uberzewgt er darnach die Dinstmann oder die aigen Lewt der Richter in des Gericht es geschehen ist sol sie zu acht tun und sol sie nymmer mer daraus gelassen sie vergelten den schaden mit der zwigült dem Vater den er genomen hat von ir Rat oder von ir hilff und dem Richter sein recht.

6. Haben sie Lehen von dem Vatter, die sollen ihm ledig seyn, und er soll es ihn nimmermehr wiedergeben. Leihet ers ihn aber zu handt wieder, so sol er seinem Richter zwir also viel, als des Lehens ist, beschreiben mit anderm seinem gut.

Und habent dieselben Leben von dem Vater dieselben Leben sullen ledig sein zu hant so er sie überzewgt und sol Ins nymmermer wider geleihen und leibet er Ins wider So sol er als vil als der Leben ist dem richter geben an wider red.

7. Umb alle diese ding, die hievor geschrieben sind, mag ein jeglich ehrbar freyman, er sey Fürst oder sonst ein Mann, dem Vatter den Sohn helffen bezwingen, und über ihn gezeugen. Ein Dienstman mag es auch gezeugen mit andern Dienstmannen: ein Burger mit seinen Burggenossen: ein Eigner mit seinen Genossen. Ist es, dass der Vatter durch ehaffte Noht sein Recht nicht erkriegen mag, so sol es einer seiner Freunde thun, und derselb soll denen beweisen auf den Heiligen, dass es dem Vatter ehaffte Noth benommen hab, und soll die Noht benennen. Und wenn er das gethut, so soll man ihm richten an des Vatters statt, umb alle diese vorgeschriebene Sachen, als ob der Vatter selber da wär.

An allen den sachen die hernach geschriben stendt mag ain jeglich semper man der sein recht behalten hat oder anders ain Hochmann dem Vater bezewgen was er wais. Ain Dienstman mag auch bezewgen mit andern Dinstmannen. Ain aigen Man mit andern seinen genossen. Ain jeglicher freyer man hilffet wol ainem Dinstmann ob er es wais. Ist aber das der Vater durch vangknuss oder durch ander ehaft not das recht nicht gevordern mag, so sol es ainer seiner mag tun und darnach auff den Heiligen bewären das den Vater irre ehaft not das er dar nicht komen mag und sol die not nennen und wenn er das beredet So sol Im sein recht beschehen umb die clag an seins Vater stat, Als ob er es selb gewesen wär. Ain jeglich man hilffet es wol seinem genossen. Die nydern mügent es den höhern nicht gehelffen in jeglicher weiss als wir von dem Vater haben gesagt. Also wellen wir das man es von der Muter verstande.

Die andere Satzung.

Von Selbrichtern, und denen die sich selbs rechen.

1. **W**Ir setzen und gebieten bey unser Kayserlichen Gewalt, was Schade jemand geschicht an einigerley Ding, dass er dasselb nicht selbs reche, sonder er soll seinem Richter klagen, und soll die Klag vollführen biss zum Ende, es sey denn dass er sich zur Noth wehren müsse Leibs und Guts. Wer ihm aber selber anders richtet ohne rechte Klag, was Schaden er seinem Widersacher thut, den soll er ihm zweyfach gelden; und was Schaden ihm von seinem Widersacher geschehen ist, der soll nichts seyn. Wer aber seine Klag verführt, als hie geschriben ist, wird

Ob der vater das recht nit gevordern mag.

***W**Ir wellen und gepieten was schadens yemant geschäch das er das selb nicht rech er clag es des ersten seinem richter und volg seyner clag an das ende als recht ist Es sey dann das er sie zu hant reche zu notwere seins leibs und seins guts. Wer sich anders richet dann als hievor geschriben ist was Schadens er Jenem darumb tut den sol er Im zwivalt gelten und was schadens Im geschehen ist der sol gar verloren sein und sol kain clag nymmer mer darnach gewynnen. Wer aber sein clag volfürt als da vorgeschriben ist wirt ihm nicht gerichtet und mus er durch not seinen Veinden widersagen das sol er pey tag tun und von dem tag als er Im widersagt untz an den vierden tag* sol

wird ihm darumb nicht gericht, alſo daſs er durch Noth ſeinen Feinden abſagen und widerſtehen ſuſs, das ſoll er thun zuvor vier Tag, und ſoll ihm unter deſs keinen Schaden thun, weder an Leib oder an gut, und ſo hat er denn gantzer drey tag friede.

2. Der, dem dann alſo abgeſagt wird, der ſoll auch jenem weder an Leib noch an Gut, biſs an den Vierdten Tag keinen Schaden thun. An weme diſs aber gebrochen wirdt, der ſoll für ſeinen Richter kommen, und ſol das klagen über ſeinen widerſacher, ſo ſoll ihm denn der Richter zu handt fürbieten. Mag ſich dieſer denn vor dem Richter nit entſchuldigen auff den Heiligen ſelb ſiebend erbarer Manne, ſo ſoll er Ehrloſs und Rechtloſs ſeyn ewiglich, alſo daſs er nimmer zu ſeinem Rechten kommen mag.

Die dritte Satzung.
Vom Handfridten, und wer den bricht.

AN wem der Handtfriede gebrochen wird, überzeuget man ihn deſs auff den Heiligen vor dem Richter mit zweyen erbaren Mannen, die das mit ihrem Recht behalten haben, daſs der fried an ihm gebrochen ſey, der Richter ſoll ihn in die Achte thun, und ſoll ihn nimmer daraus laſſen ohne des Klägers willen, er verliere denn ſeine Handt darumb. Hat er aber den Handtfrieden mit Todſchlag gebrochen, ſo ſoll er auſs der Acht nimmer kommen, wann mit dem Todte ſoll er büſſen, und darzu Rechtloſs und Ehrloſs ewiglich bleiben. Will aber der den Handtfried gethan hat, jenem an dem er gebrochen iſt, ſo ſoll ihm der Richter gebieten bey des Kaiſers Hulden, das er ihm geſtehe der wahrheit, und auff den Heiligen ſchweren, daſs er darumb nicht wiſſe. Läſt er es aber durch Mageſchafft oder durch Liebe dieſem nach, er iſt dem Kaiſer und dem Richter die Handt ſelbſt verfallen.

Die vierdt Satzung.
Von Gericht, und von Buſſen.

1. WIr ſetzen und gebieten von unſer Kaiſerlichen Gewalt wegen, und bey unſern Hulden, daſs alle unſere Fürſten, und alle die da Gericht von uns haben, recht richten ſollen, und daſs ſie auch daſſelbig zu thun gebieten allen den, die forder die Gericht von ihn haben. Wer aber das nicht thůt, über denſelben wöllen wir ſchwerlich ſelber richten, als recht iſt. Was uns auch von Buſſe und Gewette auff jemandt ertheilt würdet, daſſelbig wöllen wir niemandt erlaſſen.

2. Wir

ſol er Im kain ſchaden tun weder an Leib noch an gut So hat er drey gantz tag frid.

Auch ſol er dem dem da widerſaget iſt kainen ſchaden tun untz an den Vierden tag dem der Im widerſagt hat. An welchem die ſatzung zerprochen wirt der ſol ſeinem Richter clagen und ſol der Richter Jenem fürpieten ſelb oder mit ſeinem poten und mag ſich derſelb dem da fürgeboten iſt nicht entſchuldigen ſalb ſibende ſemper Lewt vor dem Richter ſo iſt er erloſs und rechtloſs ewiglichen, Alſo das er nymmer mer wider komen mag zu ſeinem rechten.

Von dem Hantfrid.

AN wem der Hantfrid geprochen wirt bezewgt er das auff den Heiligen vor ſeinem Richter mit dem der den Hantfrid gemachet hat und mit zweyen ſemper Mannen die ir recht behalten habent das der Hantfrid an Im geprochen ſey der Richter ſol In zu acht tun der den Hantfrid geprochen hat und ſol In nymmer mer aus der acht laſſen an des clagers willen oder er verlieſs die Hant darumb. Iſt aber der Hantfrid mit dem todslag geprochen So ſol des mag ainer der da erslagen iſt clagen und ſol den morder bereden als da vor geſchriben iſt, und wenn er das beredet ſo ſol man jenen nymmer aus der acht laſſen er geb den leib darumb und ſol erloſs und rechtloſs ſein. Wil aber der den Hantfrid gemachet hat oder empfangen hat Im des gerichtes nicht geſtan das der frid an Im geprochen ſey dem ſol der Richter gepieten pey unſern Hulden das all unſer Fürſten und alle die Gericht von uns haben recht zu richten als des Lands ſyt und gewonhait ſey und das ſelb gepieten den die gericht von In habent wer nicht tät über den wellen wir richten ſchärpfflichen als recht iſt Und was uns über In ertailt wirt das wellen wir nicht laſſen noch nyemant überſehen noch nyemanten ſchonen.

Und

2. Wir gebieten auch unſern Fürſten, daſs ſie jederman mit der Buſſen zwingen, und den beſehlen, die da Gericht haben von ihn, daſs ſie niemandt der Buſſen erlaſſen ſollen.

3. Wir gebieten auch daſs kein Richter jemand in die Acht thun ſoll, anders denn offenbarlich, und auch niemand daraus laſſen, er nehme denn erſtlich gewiſsheit, daſs dem Kläger gebeſſert werd, nach des Landes gewonheit. Thät das der Richter nicht, ſo ſoll der Kaiſer über ihn richten.

4. Wir gebieten auch ſonderlich bey unſer Hulden, was eim Richter gewettet wirdt von den, die aus der Achte kommen, daſs er daſſelbe gar nehme, und daſs er das nicht laſſe, damit man ſich hüte in die Acht zu kommen.

5. Wir wollen auch ſelber unſers Rechten nicht nachlaſſen. Darumb gebieten wir feſtiglichen allen die Gerichts pflegen, daſs ſie diſs alſo halten, und erlaſſen ſie jemand der Buſſen über das, wir wöllens wieder von ihn unbarmhertziglich nehmen, auf daſs es keinen Richter mehr geluſten ſoll.

Die fünffte Satzung.

Von Befreyung der Schuldiger, und von Geleyte.

1. Wir ſetzen und gebieten, daſs man die befreyten Bürger vor Schuld allenthalben nit auffhalten, ſonder die fahren laſſen ſoll. Dann wir wöllen keinen in unſern Stätten leiden. Und auch daſs niemand den andern mit ſeinem Gut wider Recht zu ſich nehme oder geleite, oder beſchirm, er thu es denn aus Gnade, und den Leuten zu Sicherheit.

2. Auch gebieten wir, daſs niemand den andern geleit mit ſeinem Gut, er habe denn das Geleite von dem Reich, oder obers durch Gott thun wolt, ſo mag er das thun, mit unſerer Laub, ohne alle Forcht.

Die ſechſte Satzung.

Von Wucherern.

Wir wollen und gebieten, wo man heimlichen Wucher erfähret, er ſey in Stätten oder Dörffern, wird jemand deſs überwunden, als recht iſt, mit zweyen ehrbaren Mannen, daſs er von ſeinem Geld oder Gut von jemand Wucher oder Genieſs hab genommen, man ſol ihm zu Hand ſein Gut vertheilen. Und hat er ein ehelich Weib, die ſoll das

Und gepieten auch unſern Fürſten, das ſie mit der pus twingen die von In gericht haben das ſie recht richten und die puſs nicht enlaſſen die In ertailt werde.

Von der Acht.

Wir ſetzen und gepieten das kain Richter nyemant zu acht tue dann offenlich und das der Richter nyemant aus der acht laſſe er neme die gewiſshait das dem clager gericht werde noch des Landes gewonhait. Tut er des nicht der Richter So ſullen wir uber In richten als recht iſt.

Von den Pfalburgern.

Wir gepieten auch das man die Pfalburger allenthalb laſs wir wellen in unſern ſteten ir kainen haben und davon ſetzen wir und gepieten wer ain purger well ſein und purgerrecht well haben das der ſummer und winter pawlich und hablich in der ſtat ſey oder man ſol In nicht für ein purger haben, des haben wir ain friſt geben yedem mann ſich zu berichten zu ſant Walpurgen tag der da nue ſchierſt kumpt ob er purger well ſein oder nicht.

Von aigen Lewten.

Wir gepieten auch das kain ſtat yemant ſein aigen man oder der ſein recht Leben iſt einnem zu purger Wir wellen auch wär das es kain ſtat darüber tät mag dann des mannes Herr oder ſein wiſſenthaffter Ambtman den man beſtellen Inner Jars friſt als recht iſt ſo ſol die ſtat den man dem herren wider antwurten Es en ſol kain ſtat kains Herren ungeraiten Ambtman zu purger nemen Wir wellen auch allen freyen ſteten ir recht behalten das ſie nyemant aus der ſtat laden auff kain weltlich Gericht die weil ſie vor iren rechten richtern gehorſam ſeint an uns und an unſerm hoffrichter die mügent allenthalben richten umb weltliche ſach.

Das man kainen mundman hab.

Wir gepieten und ſetzen, das nyemant kainen mundman habe.

Von Belaiten.

Wir gepieten auch und ſetzen das nyemant den andern belait durch das Landt umb kain gut er hab dann das gelait von dem Reich das arm und reich deſter gewaltiglicher varen und geſchlieſſen mügen.

Von

das dritte Theil behalten auff den Heiligen, so sie schweren thar, dass solche Misshandelung ohn ihren willen sey geschehen. Thut sie des nicht, so sol ihr beyder gut in der Herren gewalt gefallen seyn, und sie sollen gesondert seyn von der Christenheit, sie empfahen denn wieder Buss darumb.

Die siebende Satzung.

Von Zöllen.

1. Wir gebieten und setzen, dass alle die Zölle die zu Unrecht auffgesetzt oder gehöhet wären worden, sollen abgethan werden, und dass sie bleiben, wie vor Alters, und wie recht ist.

2. Wir setzen auch und gebieten, und thun hiemit jedermänniglich zu wissen, dass alle die Zölle, die seyd unsers Vatters Kaisers Heinrichs Tod auffgesatzt seynd, es sey auf wasser oder Lande, von wem sie auch gesatzt wären, sollen ab seyn, es wäre denn, dass die, die sie hätten, möchten beweisen vor dem Reich, dass sie sie billich haben solten.

3. Wer mer Zolles nimmet, denn er zu Recht nehmen soll, oder da Zoll nimmet, da keiner gesatzt wer, wirdt er des überzeuget vor dem Richter als Recht ist, man soll ihn halten gleich einem Strassenrauber.

4. Alle die, die Zoll nehmen auff Wasser oder Landt, die sollen Fried auf den wegen und Stegen, und den Brucken erhalten, und die bessern und machen, und zimmern, und von den sie Zoll nehmen, die sollen sie geleiten mit ihrer Macht, als hoch sie können, und also ferre ihr Geleyte gehet, auff dass sie nichts verlieren.

5. Wer diese Gebott zu dreyen mahlen überschreit, wird er dess überwunden vor dem Reich, als recht ist, so sol dem Reich derselbig Zoll ledig seyn.

6. Wir setzen und gebieten, dass man die rechten Landtstrassen ziehen soll und fahren, und dass man niemand zwing noch dring von der rechten Strassen.

Von Zoll und Gelait.

Wir gepieten auch das nyemant kain newen Zoll noch gelait mach noch nem weder auff land noch auff wasser und das all Zöll die mit unrecht gehöchet seint anders dann sie von alter her gesetzt seint, das die höchung ab sey und das der Zoll beleib als er zu recht beleiben sol wer da wider tut der hat den Lantfrid geprochen und umb den pruch ist er in der Acht und in des reichs pann den man järlichen kündet an dem Antlasstag.

Von Zöllen.

Nyemant sol kain Zöll nemen, dann rechte und da man In zu recht nemen sol wer das pricht den soll man haben fur ainen strasrawber.

Von Zöllen.

Wir setzen und gepieten das alle die Zöll die seder Kaiser Friderichs tod auffgesetzet seint auff wasser oder auff Land von wem sie gesetzt seint das sie gar absein Es sey dann das er bereden müg vor dem reich das er In zu recht heben sulle.

Aber von Zöllen.

Alle die Zöll nement auff wasser oder auf Land die sullen dem weg und den prugken ire recht behalten mit machen und mit pessern und von den sie den zoll nement die sullen sie befriden und behalten noch ir macht als verr ir gericht geet das sie nichts verliesen.

Der das gepot zu drey malen zerpricht wirt er sein überzewgt vor gericht als recht ist der Zoll sol dem Richter ledig sein.

Man sol die rechten Landtstrass varen und sol nyemant den andern twingen von der rechten LandtStrassen.

So zwen miteinander urlewgent und der ain oder sie paid gelaitt habent wer In die strass zu laid angreiffet wirt der überzewgt mit recht über den sol man richten als über ainen strasrawber.

Die Von

Die achte Satzung.
Von neuen Stätten oder Burgen.

WIr setzen und gebieten, welcher Herr ein Statt oder Burg bauen will, der soll sie bauen von einem oder von seiner Leuten gut, und nicht von der Landleut Zoll oder Ungelt. Nimpt er aber das von jemand einig Geld an der Strassen, man soll ihn gleich achten einem Strassenrauber, und also über ihn richten.

Die neunte Satzung.
Von Müntzen.

1. WIr setzen und gebieten, daß alle Müntzen, die seid unsers Vatters Kaiser Henrichs Todte gemacht sind worden, von wem das auch geschehen sey, oder wie sie gemacht sind, die sollen abe seyn. Wer aber darüber müntzen will, der soll beweisen, daß er das Recht hab, und das beweisen als recht ist.

2. Wer auf ander Leut Müntz falsche Pfenning nachschlägt, man soll über ihn richten, als uber einen Fälscher, und dargegen soll man weder Gut noch Geld nehmen.

3. Wir gebieten, daß man die alten Müntz behalten soll in ihren rechten wurden, und daß man dargegen verbieten soll alle falsche Müntz.

Die zehende Satzung.
Von dem Send, und geistlichem SendGericht.

1. WIr setzen und gebieten von unser Kaiserlichem gewalt wegen, daß man in allen Malstätten und Dörffern unsers Reichs zu rechter Zeit, wie sich das nach geistlichem Rechten gebührt, Send sitze, und daß niemand den Bischoffen daran entgegen seye, noch sie hindere.

2. Auch gebieten wir, daß alle unsere Vögte die Gotteshäuser beschirmen und bewahren sollen, als sie es gegen Gott verantworten wöllen, und darzu unser Hulde damit behalten, damit kein grosse Klag für uns komme. Wer aber das nicht thut, kommt klag über ihn, wir wollen das selber schwerlich richten.

3. Wir verbieten euch, daß niemandt durch keines Amptes Schuldt, die Güter der Gottshäuser verbrenne, noch raub, noch auch pfände. Wer es aber thut dem Amptman zu Leyde, wird er des überwunden als recht ist, man soll ihn in die Achte thun, und ihn nimmer-

Von pawen.

DEr Purg oder stet oder kain paw machen wil der sol das mit seinem gut tun, oder mit seiner lewt gut. Wer daruber kain Zoll oder kain ungelt nympt in kainer stat oder auff kainer strass über den sol man richten als uber ainen strassrauber.

Von Müntz.

ALle die Müntz die seyt Fridrichs gemacht seint die sullen gar ab sein Er bezewg dann vor dem richter der sie hat das er sie zu recht haben sulle.

Von Falschait.

DEr auf yemants pfennyng kain falsch slecht oder hat geslagen den sol man haben für ainen felscher Wer auch anders Müntz macht oder schlecht dann von dem Reich von alter herkomen ist wie swär oder wie gut die wär Es sey an gewicht an gemäld oder an swär den sol man fur einen velscher haben und wenn er des mit recht überzewgt wirt, so sol er sein Landtrecht verlorn haben.

Von rawbern.

WEs Herren gericht oder gelait es sey auff wasser oder auff Land ain Kawffman oder sust ain man berawbet wirt von des Herren gesind Ambtman purgkman oder dinstman der des Herren gewaltig ist an all argliste das soll der Herr in des Gericht oder Gelait gerawbet ist gelten wirt aber yemant berawbet in eines Herren gericht oder gelait und das nicht geschicht von des Herren gesind Ambtman purgkman oder dinstmann dem sol der Landtfrid beholffen sein das sie das wider tun.

Wer den frid beswern sulle.

WIr setzen und gepieten auch vestiglich, wo es nott geschech durch pruch des Lantfrids die nächsten die dapey gesessen seint da der pruch geschehen ist das sie den Lantfrid beschirmen und es helffen wider tun Mügen es die nicht wider tun So sullen es die tun die darnach die nächsten seint darzu sullen wir den helffen ob es nott ist.

Von gaistlichen dingen.

WIr gepieten auch fleissiglich das man in allem Römischen Reich an gaistlichen dingen noch gepot

und

mermehr daraus lassen, man gelde denn den Schaden dreyfachtig, als er gerechnet wirdt, alsdenn so sollen die zwey Theil dem Gotteshauss zu Besserung, und das dritte Theil dem Amptmann des Gotteshauses zu gut kommen.

4. Wir verbieten, dass niemand ohn des Richters Urlaub, jemand pfände. Wer es über das thut, wird er dess überwunden, man soll uber ihn richten, als uber einen Rauber.

Die eilffte Satzung. Von Dieben und Raubern.

WIr verbieten bey unsern Hulden, dass niemand wissentlichen Raub oder Dieberey kauff, oder keinen Dieb oder Rauber herberge. Wer es daruber thut, wirdt er dess uberwunden mit zweyen erbarn Mannen, und ist solches die erste That, er soll dem das gut genommen ist, zwyfältig widergelten seinen Schaden. Wird aber jemand beschuldiget, dass es ihm zu dem andern mal geschehen wäre, und wär es umb Raub, man soll uber den Thäter richten, als uber ein Rauber: wäre es aber Dieberey, man soll uber ihn richten, als uber einen Dieb.

und noch rat der Ertzbischoff sich hab und welcher Pischoff oder Ertzpriester noch gaistlichem recht wer da wider ist den sol man haben für ainen unglawbigen man Man sol auch weltlich gericht an seinem recht behalten.

Wie der Gotshaws vogt die gotshewser beschirmen sol.

WIr gepieten auch fleissiglich und als das recht ist das der Gotshewser Vogt vorsein und schirmen auff ir Vogtey als es wol stet gen Got und auch gen unsern hulden und sich an der Gotshewser gut also haben da ir Vogtey da ist das uns kain grofs clag von In nicht kom wer des nicht tät kumpt es zu clag so wellen wir es richten als vestiglich, als das recht ist das wir daran nyemants schonen wellen.

Wie vil vögt über ain gotshaws sein sullent.

WIr wellen und gepieten das über ain closter oder über ain Gotshaws nicht mer dann ain vogt sey als lang der Lantfrid weret und wer des nicht wolt oder dawider tät den sol der Landtfrid straffen und wenn der Landfrid ausgeet so sol es nyemant an seynem Rechten nicht schaden.

Der die Gotshewser den vögten zu laid angreiffet.

WIr verpieten auch pey unsern hulden das nyemant durch kains vogts schuld noch In zu laid der Gotshewser gut das ir gut ist prennen noch rawben noch pfenden sol Wer das darüber tut wirt der des überzewgt als recht ist vor dem Richter so sol man In zu acht tun und sol In aus der acht nicht lassen er gilt den schaden drei stund als tewer als er ist und sullen die zway tail dem Gotshaws werden und das Drittail dem Vogt.

Pfenden an gericht.

WIr verpieten auch das nyemant pfendt an des Gerichts urlawb Wer es darüber tut den sol man richten als über aynen strafsrawber.

Der dewbigs oder rawbigs gut wissenlich kawffet.

WIr setzen und gepieten wer rawbigs gut wissenlich kauffet oder rawber oder diebe wissenlich behaltet und nicht ächter seint wirt er des überzewgt vor dem richter noch recht so sol er pey dem ersten den schaden zwivalt gelten dem er getan ist Er sey dewbig oder rawbig wil er das er es mer dann zu ainem mal hab getan Ist es rawbig so sol man über In richten als über ainen Dieb.

Die zwölffte Satzung.

Von den, die in der acht sind.

Wir setzen und gebieten, daß niemand weder hauß noch hofe, noch herberge, noch aufhalte einigen Aechter. Wer es aber über diß thut, wirdet er deß überwunden mit zweyen erbarn Mannen, die an ihrem Rechten vollkommen sind, man soll über Ihn richten, gleich als über den Aechter. Entredet sich aber dieser auff den Heiligen selb zehende erbarer Leut, daß ers nicht gewust hab, daß der ein Aechter geweßt sey, er soll der Hausünge unschuldig seyn. Wo man aber einen Aechter angreifft, den soll niemand retten: Wer ihn aber rettet, wird er solchs überwunden mit zweyen erbarn Mannen, man sall uber ihn richten, als uber einen Aechter. In welche Statt er kommt, da soll man ihn weder halten, speissen, noch träncken, noch ihm ichts geben, noch verkauffen, sonder daß man sie hinder in allen dingen. So aber ein Statt wissentlich oder gewältiglich einen Aechter hielte, oder so man ihn auff einer Burg hielte, die Burg soll der Richter, in deß Gericht sie leit, gewinnen, und soll sie niderbrechen. Uber den Wirth aber, der sie hält, uber den soll man richten, gleich als uber einen Aechter, und man soll sein Hauß zuschleiffen.

2. Ist die Burg ungemauret, so soll sie der Richrer zubrechen oder verbrennen, und das soll ihm niemands erwehren. Setzt sich dann die Statt darwider, die Lewt darinne sind alle Rechtloß. Mag aber der Richter die Statt nicht überwinden, so soll ers dem Kaiser verkündigen, der soll es mit seiner Kaiserlichen Gewalt, und mit seiner Manne Hülffe thun.

Der den ächter wissenlich behält.

Wir gepieten das nyemant kain ächter wissenlich behalten sol. Wer es darüber tut wirt er des überzewgt man sol über In richten als über ainen ächter Mag aber er sich sein entreden mit siben sempermannen das er nicht gewist hab das er ein ächter sey gewesen er sol unschuldig seyn.

Von gewätt.

Wir setzen und gepieten was jeglichem richter wirt gewett das er den Aechter aus der acht lass das er das gar nem und Im nichts lasse durch das das yederman dester ungerner in die acht kom. Wir wellen auch selb unsers rechtens nichts nicht lassen.

Von dem acht schatz.

Wer ein ächter behalt in seiner stat gemainclich oder wissenlich Ist sie unbmawert der richter sol die mawer nyder prechen und sol über den wirt der In behalt richten aber über den Aechter und sol sein haws zerfürn Ist aber die stat ungemawert So sol sie der richter prennen und setzet sich die stat dawider Stat und lewt seint rechtloss mag der Richter da nicht gerichten So sol er es künden dem könig der sol die von des Reichs gewalt twingen.

Die dretzehende Satzung.

Von des Keysers Hoffrichter.

1. Wir setzen und gebieten, daß an unserm Kaiserlichen Hoff ein Hoffrichter seyn soll, der soll ein Freymann seyn, und soll an seinem Anmacht zu dem minsten ein Jahr seyn, also doch, daß er sich recht und wol daran halte. Der soll auch alle Tag zu Gerichte seyn, außgeschlossen den Sontag, und alle Heylige Tag. Und er soll allen Leuten richten, die ihm klagen, ohn uber Fürsten, und andere hohe Leut, wn es an ihrem Leib, an ihr Ehre, oder an ihr Erbe oder Lehen gehett wann dieses alles wöllen wir selber richten.

Der auch mit recht verderbt wirt von des Reichs Hoffrichter.

Wir setzen auch das des reichs Hoff hab ainen Hoffrichter der ain freyer man sey der sol auch an dem Ambt zu dem minsten ain Jar beleiben, ob er sich recht und wol behaltet der sol alle tag zu gericht sitzen ausgenomen die suntag und die heiligen tag und sol den lewten richten die Im clagent von allen lewten an Fürsten und an hochlewt wo es get an ir leib oder an ir recht oder an ir erb oder an ir leben das wellen wir selb richten.

2. Derſelbe Richter ſoll auch niemand nichts erlaſſen, noch auch ledig geben, er thue es denn mit unſer Erlaubnis. Er ſoll auch niemandt in die Oberacht thun, noch daraus laſſen, wann diſs zu thun, ſtehet uns ſelber zu.

3. Dieſer Richter ſoll ſchwehren auf den Heiligen, daſs er weder durch Lieb noch Leyd, noch durch Forcht, Miet oder Gab anders richte denn recht ſey, oder ihm durch urtheil ertheilt werd.

4. Er ſoll auch haben und nehmen alle Gewette, die uns gewettet und ertheilt werden, und auch alle die Gewette die uns von den gegeben werden, die aus der Achte kommen, und er ſoll ihr niemandes erlaſſen bey der Achte, die wir uber ihn ſelbeſt wöllen geben laſſen, wann diſs Gewette ſoll er darumb haben, auff daſs er deſter fleiſſiglicher richte.

5. Der Richter ſoll auch haben einen ſonderlichen Schreiber, der da beſchreiben ſoll alle, die in die acht kommen, und die Sache darum ſie darein kommen ſind.

6. Er ſoll auch wiederum beſchreiben alle die aus der Acht kommen, und den Tag, an welchem ſie daraus kommen ſind, und die Buſſe die ſie geben dem kläger, und warumb ſie gegeben ſey. Darzu ſoll man ſie nicht austilgen aus dem AchtBuch.

7. Er ſoll auch fleiſſig ausſchreiben alle des Landes gemeine Beſchädiger und Feinde. Und wenn ſie ſich denn wieder entreden, und der Feindſchafft vertragen, ſo ſoll er ihren Namen wieder austhun.

8. Er ſol darzu beſchreiben alle wichtige Urtheil in groſſen Sachen, die von uns darüber geſprochen werden, und die Stell und Statt, darinn man ſie geſprochen hat, auf daſs man nach ſolchem Urtheil deſto glaublicher richte.

9. Derſelbig Schreiber ſoll unterhaben alle des Hoffgerichts Brieffe, und ſoll niemandes keinen übergeben, wann den die Sach betreffende iſt.

Die vierzehende Satzung.

Von des Kaiſerlichen Hoffgerichts Schreiber.

1. Dieſer Schreiber, der hierzu geſetzt wird, der ſoll ſchweren auf den Heiligen, daſs er weder durch Lieb noch Leyd, noch durch Haſſe, noch Forcht, noch Miete, Gab noch Freundſchafft, noch keinerley Urſach ichtes anders ſchreib, thue oder laſſen wöll, wenn was recht ſey, nach dem er deſs am allerbeſten verſtandt hab.

2. Und er ſoll ein Leye ſeyn, auff daſs wo er anders thäte, denn er zu Recht thun ſolte, daſs man zu ihm an ſeinen Leib gerichten möcht.

Be-

Wie man hintz den die den achter behaltent richten ſol.

WEr auch mit Gericht verderbt wirt, darumb ſol nyemant kain vaintſchaft haben wer aber darumb yemant veint iſt der ſol in denſelben ſchulden ſein als der was der da verderbt iſt.

Aber von Hoffrichter.

UNſer Hoffrichter ſol auch nyemant vertragen er tue es dann mit unſerm ſunderlichem gepot Er ſol nyemant zu acht tun noch aus der acht laſſen wann das ſullen wir ſelb tun und wellen es anders nyemant geſtatten das er ſich damit überlade.

Wie man fürgepot tun ſol.

WIr gepieten auch das man all unſer fürgepot mit priefen tue und prieff darüber geb wie man von gericht ſchaid und das man mit dem Brieff unter des Hoffrichters inſigel bereden müg und das fürgepot und das zil und die tag die vor gericht genomen ſeint Wir ſetzen auch und gepieten wem man ain fürgepot geb das er daſſelb fürgepot antwurt mit des nächſten richters poten da der geſeſſen iſt der da beclagt iſt und darumb gepieten wir allen weltlichen richtern ſie ſein in ſteten oder auf dem land das jeglicher richter dem clager poten geb den er gelaub auf des clagers pfhennyng an gevärd der das fürgepot antwurt und ſol der richter ſeinen offen prieff herwider zu hoff ſenden das es beſchehen ſey und welicher des nicht tät der ſol dem cläger ſein ſchaden abtun den er davon nympt Und wo uns ſolich clag kumpt, das wellen wir veſtiglich richten.

Von fürgepoten die an gericht geben werden.

WIr ſetzen auch durch fürderung des gerichts wann man recht und fürgepot nyemant verſagen ſol das unſer Hoffrichter an gericht wol fürgepot geben mag Wir ſetzen auch das die urtail ob ſol ſein damit man anlayt gewan an fürgepot.

Von gericht.

WIr ſetzen und gepieten wer vor gericht clagt pis das der kumpt der beclagt iſt zu dem tag als Im von gericht gepoten iſt und der clager das recht nicht nemen wil das man dem fürpas nicht richt er leg dem ſein koſt ab von erſt den er beclaget hat.

Von anlaittung dem die geben wirt.

WIr ſetzen und gepieten wer ſein clag mit recht volfürt das Im anlaitte ertailet wirt auff die Läwt oder auff die gut darauff er clagt hat das der Richter ainen anlaitter geb den er vorder, und ſol Im der anlaitter die anlaittung geben mit des nächſten richters poten da die anlaittung geſchehen iſt und ſol auch der

Herr

Beſchluſs der Satzung.

DIſs haben wir allen unſern Unterthanen, und des Reichs Verwandten geſatzt, ſintemahl daſs es uns nutz und gut gedaucht hat, allen Leuten die in unſerm Gericht und Rechten ſind, und allen andern, den wir nicht ſelbeſt perſönlich ſtäts richten mögen, durch vielerley Anlage und Geſchäfft unſer und des H. Reichs.

Herr zu hoff enpieten auff ſeinen aid das die Anlaittung geſchehen ſey an gevärd mit ſeinem offen prieff.

Ob der Richter ainen clager ſawmet.

WIr gepieten allen weltlichen richtern das ſie die clager nicht ſawmen Sawment ſie darüber die clager ſo müſſen ſie In ir ſchaden ablegen und wellen wir darumb veſtiglichen richten.

Der mit rechter clag in die Oberacht kumpt.

WIr ſetzen und gepieten auch wer mit rechter clag in die Oberacht kumpt den ſol unſer ſchreiber an unſer Achtpuch ſchreiben umb welche ſach oder warumb er in die Oberacht komen ſey wenn er ſich berichtet mit dem clager umb die ſach darumb er in die Oberacht komen ſey oder uns ſicherhait geit an des clagers ſtat umb hawbtſchult und umb ſchaden darumb er in die Oberacht komen iſt So ſullen wir In aus der obern acht laſſen.

Von ſatzung machen.

WIr wellen auch und gepieten veſtiglich das kain ſtat kain ſatzung mach oder mit kainen ſachen die dem reich ſchedlich ſein in kainem ſeinem rechten oder irem herren des die ſtat iſt.

Der den Lantfrid nicht ſwert.

WEr dem Landfrid nicht ſwert in ainem Monat noch dem und er gekundet wirt offenlich in dem piſtumb da er In ſetzet was dem geſchicht das ſol nyemant richten weder mit gaiſtlichem noch weltlichem gericht und was Im geſchicht mit ratt oder mit tat an ſeinem Leib oder an ſeinem gut das ſol nyemant richten.

Wer den Landfrid ſwert und darnach pricht.

WEr aber den Landfrid ſwert und darnach pricht der ſol in vierzehen nachten den pruch peſſern oder wider tun ſo er ſein gemant wirt von dem der da richter iſt. Tut er das nit ſo ſol er maynaid ſein und ſol In der Ertzbiſchoff oder der piſchoff in des piſchtumb er ſitzet zu pann tun und der König zu acht tun und ſullen pann und acht nymmer abgelaſſen werden Er hab dann den pruch gepeſſert und gepüſſet.

Der umb des Landfridpruchs maynaid oder ächtig wirt.

DEr auch den andern der umb den pruch des Lantfrides maynaid pännig oder ächtig wirt der ſol in denſelben ſchulden ſein als der iſt. der mit wiſſen noch gepot gehawſet oder gehalten hat.

Der übeltätig lewt behält.

ES ſol nyemant die Lewt behalten oder behawſen die übeltätig ſeint oder die übeltätig werdent und die dem Land ſchedlich ſeint wer aber die mer dann acht tag behalt über das ſie Im verpoten werden und ſie nicht lat der hat den Landfrid geprochen und iſt in die vorgenanten puſs gevallen acht und pann.

Der den Lantfrid pricht und den pruch nicht püſſen wil.

WEr den Landfrid pricht und den pruch nicht püſſen wil und darumb von dem Landfrid beſeſſen wirt oder die den Landfrid geſworen habent davon zu ſchaden pringent den ſol der Landfrid zwingen das er mit allen ſeinen veſten und mit ſeinem gut yedem mann noch ſeiner maſs ſein ſchaden ſol ablegen als verr es geraichen mag.

Wie man diſen frid behalten ſol.

DIſe Satzung des frides und des rechten die ſol man allzeit behalten und ſol auch darnach richten wann ſie von alter herkomen ſeint und mit recht und mit gunſt und mit rat der Kurfürſten alle geſetzt ſeint.

Explicit *König Albrechts prieff.*

Hie hebt ſich an König Ludwigs prieff.

DIſe Satzung des Landfrids haben wir Ludwig von gots gnaden Römiſcher König zu allen zeiten merer des Reichs mit gunſt und mit rat der erbern herren und fürſten gaiſtlicher und weltlicher grafen und freyen dinſtmann und ſtet geſetzt zu Nürenberg als hernach geſchriben ſtet.

Von Zöllen.

DEs erſten ſetzen und wellen wir das all Zöll und gelait die auffgeſetzt und gelat ſeid Kaiſer Hainrichs tod unſers Vorvordern des nächſten gar und gäntzlich abſeyn.

Wie man die Straſſe befrieden ſol.

WIr gepieten und wellen auch das die Fürſten Graſen Freyen Dinſtmann und Steten die Straſs befriden und allermaniglich auff waſſer und auff Land ſchirmen als verr ſie mugen an alle gevärde Yeder Fürſt Graff Frey Dinſtmann und ſtet in ſeinem gepiet und gericht.

Ob man dem rawber nochvolget und nacheylet.

ETlet auch yemant dem rawb noch aus ſeinem Gepiet und gericht in ein ander gepiet oder gericht denſelben ſol der Herr oder Ambtman oder Diener beholffen ſein und mit eylen als er peſt mag an gevärd und wer des nicht tut der ſol uns und dem reich die ſawpnuſs peſſern nach unſern gnaden. Er müg ſich dann mit ſeinem gericht davon genemen.

Das kain rauber noch dieb nyndert frid haben ſol.

WIr ſetzen auch und gepieten das kain rawber dieb prenner und morder frid und gelait hab pey fürſten herren ſteten noch an kainer ſtat und wo der klager denſelben begreift dem ſol man richten als recht iſt wer dem widerſtund der ſol dem clager ſeynen ſchaden abtun und ſol uns und dem reich peſſern noch unſern gnaden.

Wer der fürderung gezigen wirt.

WIr verpieten auch pey des reichs Hulden alle füterung und wer der füderung gezigen wirt ſie ſey clain oder groſs mag ſich der davon nicht genemen mit zwain unverſprochen mannen über den ſol man richten als über ainen ſchedlichen man wo er beclagt wirt wirt er aber an der Hantgetat begriffen ſo ſol man über In an underloſs richten. An da die Fürſten oder Herren von recht oder von alter gewonhait füderung habent und da ſie ir ambtlewt haiſſent futern.

Wie nu die herren den frid offnen und verkunden ſullent.

WIr gepieten und wellen auch das yeder Fürſt und Herr darnach und er haimkäm in vier wochen all ſein diener und undertan haiſſen ſwern zu halten alle die ſatzung und gepot, ſo vor geſchriben ſtet.

Der

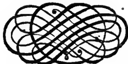
Der den Lantfrid nicht ſwert.

WEr auch den Landfrid nicht ſwert oder darinn nicht ſein wil demſelben ſol der Landfrid nicht beholffen ſein und was man wider dieſelben tut daran hat man den Landfrid nicht geprochen und für ainer der den Landfrid nicht ſwern wolt under ainen andern das ſol uns der von dem er gefaren iſt kund tun So ſullen wir gen dem der do geſworn iſt und auch gen Jenem der In eingenomen hat beholffen ſein als lang und das ſie den Lantfrid ſweren Wir wellen auch das man den Lantfrid und die ſatzung verſtee umb die ſach die nu fürpas geſchehen.

Der prieff iſt geben zu Nürenberg da man zalt von Chriſti gepürd dreyzehenhundert Jar und in dem drey und zwaintzigſten Jar des nächſten Samptztags noch ausgen der Oſterwochen In dem newnten Jar unſers reichs.

Ain prieff wie alt die ſtat zu München ſey.

IN dem namen der heiligen und ungetailten Driualtickait. Friderich von Gotes gnaden Römiſcher Kayſer alzeit merer des reichs. Etliche ding füget ſich das die von Kaiſerlichem gewalt mit geſchrift gemerckt werden durch des willen das ſie icht von lenge der zeit in vergeſſung komen oder mit pöſer lewt ungeträwer ſchickung verkert werden Darumb ſullen wiſſen all getrew des Kaiſertumbs die jetzunt ſeint oder fürpas werdent Wie unſer lieber, Albrecht piſchoff zu Freyſing zu unſers gewalts gegenwürtig komen iſt und hat dyemütiglich und in clag weis bedewtet das der edel Hainrich von Brunſwig etzwenn Hertzog zu Payern und zu Sachſen, den Margt zu Veringen mit der pruck den ſein Kirch lanng zeit vor geruiglich beſas geſtört und frävenlich in ſein dorff München übertragen hat. Derſelben ſache warhait wie die unſer Durchleuchtickait wiſſenlich oder kunt iſt, ſo hat er ſie dannoch mit ſiben elichen oder gerechten zewgen erweiſet das wir es gehöret haben. Die zewgen ſeint Conrad Ertzbiſchoff zu Saltzpurg Her Chun Biſchoff zu Regenſpurg Bertold Marggraff zu Yſterreich Gebhart Graff zu Sultzbach her Ott der elter Pfaltzgraff und ſein pruder Ott der Jünger Friderich Purggraff. Darnoch do wir nu von derſelben ſach wegen die Fürſten unſers hofs gefragt hetten umb urtail do ward geurtailt das Kaiſerlicher gewalt das dann geſchehen was von dem vorgenanten Hainrich erkennen ſolt das es frävelich und ungerecht ſeye. Und darumb noch des rechtens lawt das übertragen und verwandeln des Margts zu Veringen erkennen wir unnütz und widerruffen das und widergeben unſerm geträwen dem Biſchoff zu Freyſing und ſeinen nachkomen denſelben Margt, und die pruck, und mit des briefs geſchrift beſtätten wir das ewiglich. Auch durch fleiſſiger pett willen des vorgenanten Erſamen Biſchoffs von Kaiſerlichen gnaden haben wir Im erlaubt und verhengt und bewärn auch was er guter mit ſeinen aigen zerung gewynnet oder zuſamen pringet das er die zu Kirchen Altern oder andern gaiſtlichen ſteten noch ſeynem willen wol geben mag und damit gefarn und ſchicken noch ſeinem willen. Und das diſs unſer gepot ymmer ſtät beleib und untzerprochen haben wir den prieff gegeben und mit unſers Kaiſertumbs Inſigel haiſſen befeſten. Gezewgen der ding ſeint her Cunrad Biſchoff zu Saltzpurg. Her Chun Piſchoff zu Regenſpurg. Bertolt Marggraff zu Yſterreich Ott der elter Pfaltzgraff Ott der Jüger Pfaltzgraff Gebhart Graff zu Sultzbach Friderich Purggraff und auch ander zeugen die pey der ſach geweſen ſeint. Diepolt Biſchoff zu Paſſaw Hainrich von Turaw erwehlter Gaſſidonius Biſchoff zu Mantaw. Gotfrid Cantzler Rudolff ſchreiber Romarius Probſt zu Halberſtat. Hainrich Purggraff Seybot Graff zu Newnburg Hainrich von Altendorff Deinhart von Hallenſtein Chunrad Purggraff von Nürenberg Friderich von Trubendingen und ſein pruder Albrecht. Amelbrecht von Lochhuſen Hainrich Marſchalk von Pappenhaym Purghart Kamerer Religon Kamerer Rudolff von Waldeck Hainrich Säligskind. Adilolt von Dornbach Engelwan von Achdorff und ſein pruder Hainrich Rudolff von Riede. Hartwig Marſchalgk. Bertolt von Reichershauſen. Seybot von Holtzhawſen. Wolfher von Holtzhawſen. Ich Gotfrid, des Kaiſerlichen Pfaltz Cantzler, an Herrn Chriſtans ſtat Ertzbiſchoffs zu Maintz Ertzkantzlers in Dewtſchen Landen. Bekenn den willen des veſtiſten Kaiſer Fridrichs das iſt beſchehen noch Criſti gepurd aylffhundert Jar und in dem achtzigiſten Jar In dem newn und zwaintzigiſten Jar des reichs Kaiſer Friderichs und in dem Sechs und zwaintzigiſten Jar ſeins Kaiſertumbs in der ſtat zu Regenſpurg in dem Fronhoff.

Operæ pretium omnino est, ad historiam Diplomatis hujus ultimi adjicere verba JO. AVENTINI, ex Epitome Annalium in fine.

DEr obgemelt Heinrich Hertzog in Bayrn und Sachsen, so oben im brief vom Kayser der Edelmann von Braunsweig genant wird, do er mehr dann XX. Jare beyde Fürstenthumb ruhich regirt het: daucht in, Kayser Friderich sein Vetter wer Im geferlich gewesen mit der Mark Oesterreich. Nemlich, nachdem auch jezt gemelter Kayser nun auf ein neys von Herzog Welfen, obgemelts Heinrichen Vaters bruder, des er natürlich Erb war, die Flecken und Stet, Steingaden, Ambergen, Raitenpuch, Altonmunster, Fuessen, Schongaw, Lauging, und ander mer, das dan noch in Schwaben die Fürsten von Bairn inhaben, erkaufft, und also Herzog Heinrichen das Erb enzogen hette. Darumb mer gedachter Herzog in Bairn und Sachsen, vermaint sich an dem Kayser zu rechen, und seines schaden wider einzukommen, dieweil der Kayser und Pabst unains waren, viel er von dem Kayser auf des Pabsts seyten: Zoch von dem Kayser, der domahls in Welschen Landen die Stadt Alexandria, und die Babstischen darinne belagert het, aus dem feld: verprennet Märk und prugk Vering dem Bischof von Freysing, so Kayserisch und wider den Pabst war, bracht den Zoll und Salzstrass und niderlag gen München. Nun, wie es gieng: der Kayser und Pabst worden der Sach ains, Herzog Heinrich stund zwischen zweyer Stuel auf, ward von bayden Furstenthumb entsezt, und mit Weib und mit Kinden aus teutschen landen zu dem Kunig von Engelland, seinem schwager, in Normandey verjagt: nach Christi gepurt 1180.

DE

DE

VITA, OBITU
ET
SCRIPTIS
JOANNIS SCHILTERI
B. M.

Juris-Consulti & Polyhistoris, Reipublicæ Argentoratensis Consiliarii
Almæque ejusdem Universitatis Professoris Honorarii:

Commentatio.

PROGRAMMA
DIE EXEQUIARUM

Publicis Academiæ valvis affixum.

RECTOR
UNIVERSITATIS ARGENTINENSIS,
JOANNES PHILIPPUS
BARTENSTEINIUS,

Logices & Metaphysices Profess. Publ. Ordinarius, & Capituli Thomani Canonicus.

CIVIBUS AC ACADEMICIS

S. P. D.

Udiusquattus mortalis corporis deposuit exuvias, animamque suam cœlo, unde prima ejus manaverat origo, post beatam ἀνάλυσιν reddidit Illustris VIR nominis, DOMINUS JOHANNES SCHILTERUS, Inclytæ Reipublicæ Argentoratensis ut & diversorum Principum Germaniæ Consiliarius & Advocatus gravissimus meritissimusque, Patronus noster æternum devenerandus, quem laudare velle pium magis quam facile opus fuerit. Tot enim ac tanta in Serenissimas Principum Domos, in nostratem Rempubl. pariter atque Academiam, imo denique in universum Orbem literarium omnesque bonos famigeratissimi Viri extant merita, ut qui summa illi elogia deberi non affirmaverit, eum vel cunctarum rerum, quæ in Urbe & Orbe aguntur, turpiter ignarum, vel notissimorum de præstandis in vitâ humanâ of-

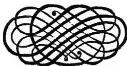
ficiis præceptorum prorsus immemorem esse oporteat. E quo socorde hominum genere cum nos haudquaquam simus, minimé equidem mirum esse potest, si in Schilteriani nominis laudationem nostra nos stimulet conscientia, quippe cui non minùs largissima meritorum maximi Viri copia, quàm Veterum sapientum, ad officiosam hanc pietatem adhortantium, gravissimæ voces obversantur. Inter quas non ultimum locum tenent illa Ciceronis verba, quæ de Legibus libro 2. cap. 24. posita instar legis esse possunt: HONORATORVM VIRORVM LAVDES IN CONCIONE MEMORANTOR; hisque conformia, quæ in Oratione pro Archiâ Poëta cap. XI. occurrunt; ubi quidem eloquentissimus Orator, *nullam*, inquit, *virtus aliam mercedem laborum periculorumque desiderat, præter laudis & gloriæ: quâ quidem detractâ quid est, quod in hoc tam exiguo vitæ curriculo & tam brevi tantis nos in laboribus exerceamus? Certè si nihil animus præsentiret in posterum, &, si, quibus regionibus vitæ spatium circumscriptum est, eisdem omnes cogitationes terminaret suas, nec tantis se laboribus angeret, nec tot curis vigiliisque angeretur, neque toties de vita ipsa dimicaret. Nunc insidet quædam in optimo quoque virtus, quæ noctes & dies animum gloriæ stimulis concitat atque admonet, non cum vitæ tempore esse dimittendam commemorationem nominis nostri, sed cum omni posteritate adæquandam.* Et hinc vix possumus nobis temperare quin cum Siracide cap. 44. exclamemus: αἰνέσωμεν δὴ ἄνδρα ἔνδοξον, ὧ αἱ δικαιοσύναι αὐτῦ οὐκ ἐπελήθησαν, καὶ ἡ δόξα αὐτῦ ἐξαλειφθήσεται. Τὸ σῶμα αὐτῦ ἐν εἰρήνῃ ἐτάφη, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῦ ζῇ εἰς γενεάς. Σοφίαν αὐτῦ διηγήσονται λαοὶ, καὶ τὸν ἔπαινον ἐξαγγέλλει ἐκκλησία. Verumenimverò licet intelligamus, qualis pietas beatè defuncto Viro hac in parte debeatur, mox tamen vires nostras officio isti, pro dignitate rei præstando, haud satis pares esse sentimus. Neque enim nos Homeri aut Cicerones sumus, quorum sola oratio tanti Viri gloriam æquare posse videtur. Relinquenda ergo est hæc laudandi provincia aliis præconibus, quos natura, ætas atque ars majore quàm nos facundiâ instruxit. Qualem quidem suo tempore etiam circa hoc argumentum, ut aliâs circa alia, experiemur in eo Collega nostro, qui Manibus Schilterianis solenni Oratione parentare statuit, nempe in Consultissimo Domino Doctore FELTZIO nostro, Schilterianæ quondam Scholæ Discipulo, nunc verò gloriæ feliciter æmulo: quem si aliquandò audiverimus Præceptoris sui elogia consuetâ oris gravitate ebuccinantem, haud dubiè Alexandri M. vocem nobis imitari licebit ac dicere: *ô Fortunate Senex, qui talem virtutum tuarum præconem inveneris!* Interim tamen nos ipsi, qui τὸν Μακαρίτην nostrum laudandum esse agnoscimus, hoc ipso judicio nostro laudasse Eundem censeri poterimus. *Licèt enim*, uti Seneca Epist. CII. ait, *vir bonus taceat, sed aliquem judicet dignum laude, laudatus est. Præterea aliud est laus, aliud laudatio. Hæc & vocem exigit. Itaque nemo dicit laudem funebrem, sed laudationem, cujus officium oratione constat. Cum dicimus aliquem laude dignum, non verba illi benigna hominum, sed judicia promittimus. Ergo laus etiam taciti est bene sentientis, ac bonum Virum apud se laudantis. Deinde, ut dixi, ad animum refertur laus, non ad verba, quæ conceptam laudem egerunt & in notitiam plurium emittunt.* Sed quid opus est, ut imbecillitatem nostram operosius hic excusemus, cum præsens officii ratio non Panegyricum à nobis exigat, sed Programma postulet, in quo Schilterianæ vitæ cursus delineatus exhibeatur? Hunc igitur talem tandem à nobis accipite! Natus est is, quem jam supra additis munerum suorum titulis nominavimus, Illustris DN. D. SCHILTERVS, Pegavii, Misniæ oppido ad Elsteram amnem sito, die 29. mensis Augusti St. Vet. M DC XXXII. Patrem habuit DN. MARCUM SCHILTERUM, Lipsia oriundum, ac inter Pegavienses Mercatorem primarium, eundemque DN. ZACHARIÆ SCHILTERI, Theol. Doctoris ac Professoris, nec non Procancellarii perpetui in Academia Lipsiensi ex fratre Nepotem, Fratremque DN. JOHANIS SCHILTERI, JCti longè celeberrimi, quem Curia Suprema Electoralis & Consistorium Ecclesiasticum, quæ Lipsiæ sunt, quondam Assessorem, & Scabinatus Electoralis Seniorem vidit; Matrem vero BARBARAM STRAUCHIAM, Celeberrimi illius Antecessoris Jenensis, DN. JOHANNIS STRAUCHII Sororem, feminam sexûs sui decoribus fulgentissimam, natam ex Patre, qui Filio modò nominato fuit cognominis, in aulâ Coldicensi quondam Rationalis munere functus. Et hanc quidem nascendi sortem ex felicitate vitæ ejusdemque

demque infelicitate compositam fuisse facile est animadvertere. Nam ad illam pertinebat, ejusmodi nactum esse necessitudines, quarum imaginibus, exemplis, ductu & curâ ad magna rerum studia excitaretur nobile τοῦ Μακαρίτου ingenium. Ad hanc verò referre licet calamitosa, in quæ illius nativitas inciderat, tempora. Omnia enim tum flagrabant bellorum incendiis, & hostilis irruptio infantem vix trium hebdomadum unà cum dilectis Parentibus patriâ ejectum, Lipsiæ primò ac deinde Dresdæ latebras fugæ quærere coëgit. Ad exilium accessit mox præmatura orbitas: nam Patrem ardenti febre extinctum amisit nondum anniculus; cumque Mater secundis nuptiis in manus convenisset DN. JOHANNI HARTMANNO, Lipsiensium Senatori, & Præposituræ, quæ ad eam Urbem est, Quæstori Academico, hunc quoque optimum Vitricum primo statim initi conjugii anno contagiosus, qui tum grassabatur, morbus illi iterum abstulit: nec Mater diu supervixit, ut quæ naturæ debitum solvit Anno 1641. Hanc tamen fatorum acerbitatem mitigavit Divina Providentia paterno illo affectu, qui Consultissimi DN. Parrui, supra jam nominati, insederat pectus. Is namque Orphano de victu prospexit atque amictu, eundemque optimis & eruditionis famâ claris Præceptoribus tradidit, nempe *Dn. Christopboro Burchardo*, & *Dn. Al. Theopbilo Colero*, Jenensium postea Superintendenti Generali: à quorum ultimo Lipsiæ partim, partim Numburgi, in fundamentis religionis Christianæ inque literis humanioribus ita eruditus fuit, ut Prudentissimi DN. Patrui judicio A. 1651. maturus videretur, qui ad capessenda graviora studia Jenensem Academiam peteret. In quâ cum per biennium Philosophiæ strenuam navasset operam, sedulus Auditor celeberrimorum, qui tum tibi erant, Philosophorum, *Slevogti*, *Stablii*, *Zeisoldi*, *Horstii*, Anno 1653. sub *Dn. Slevogti* Præsidio Diatribam Logicam *de Syllogismis ex Hypothesi*, proprio Marte à se conscriptam, masculè tutatus est. Nec enim illotis, uti ajunt, manibus, h. e. neglectis disciplinis instrumentalibus, ad superiorum scientiarum adyta properabat, probé scil. intelligens, ejusmodi studiorum compendium, quod multi quidem sectari solent, revera nihil aliud esse quàm felicium profectuum dispendium. Non deerat quidem Illi suus Aristarchus: prout optimus quisque suos pati Manes cogitur. Nam, (uti videre est ex Epistolâ Slevogtianâ, quæ Praxi Artis Analyticæ in Jurisprudentiâ, unà cum Diatribâ illâ, inserta est, p. 475.) non omnibus placebat ista Disputatio, inprimis nonnemini, cujus nomen in margine libri notarum est literis D. J. H. sub quibus characteribus quis virorum lateat, facilè subodorabuntur, qui quos Doctores istâ tempestate habuerint Saxonicæ Academiæ, haud ignorant. Interim tamen ipse Slevogtus Disputationem illam *eruditissimam* appellat, admonens simul, *majorem rationem habendam esse veritatis quàm livoris, nec curandum, quod Numina quædam adorari tantùm velint, non corrigi*; adeoque παῤῥησίαν Auctoris vehementer probat. Ceterùm Jenâ relictâ Lipsiam se contulit, ibidemque alterum biennium Philosophico studio impendit, eruditionis suæ merces nunc augens, nunc exponens, nunc ornatas videns. Nam A. 1654. Præside celeberrimo *Dn. Al. Friderico Rappolto*, postea SS. Theologiæ D. ac P. P. *Analysin Vitæ T. Pomponii Attici à Corn. Nepote descriptæ*, propriis viribus adornatam, cum applausu audientium defendit. Insequenti autem anno Magisterii sive Doctoris Philosophiæ titulo ornatus, laborum, quos exantlaverat, honorificum accepit præmium. Inde ad Salanam Academiam reversus animum ad Juris studium applicuit: quod quidem fideli informatione publicorum Doctorum, & inprimis Illustris Avunculi sui, *Dn. D. Job. Strauchii*, perpetuâ manuductione adjutus per spatium quinque annorum feliciter absolvit, interea temporis sæpius inter Commilitiones Opponentis partes sustinens, ac bis Cathedram publicam indutâ Respondentis personâ cum DN. Avunculo suo, ceu Præside, adscendens: semel quidem, cùm proprii ingenii fœtum, Disputationem de *Acquisitionibus*, eruditorum examini subjiceret; iterumque cùm *Exercitationem primam Commentariorum in L. Decisiones* Justiniani, ab ipso *Dn. D. Strauchio* confectorum, defendendam suscepisset. Sic autem magnâ juris scientiâ instructus, quo Theoriæ Praxin adjungeret, forum sectari cœpit, & in Dicasterio Numburgensi per biennium & amplius causarum Patronum egit. In quo opere cùm artem pariter atque fidem suam multis speciminibus probasset, à Reverendissimæ ac Serenissimæ memoriæ Principe DN.

MAURITIO, Duce Saxoniæ &c. Episcopatus Numburgensis postulato Administratore &c. Cingulum Magistri Scriniorum accepit: exacto autem lustro Sulanæ Præfecturæ Provinciâ in Comitatu Hennebergico ornatus est, quo dum defungitur munere, Anno 1671. excursione ad Salanum Athenæum factâ, honores Doctorales, quos in utroque jure pridem meruerat, decenter petiit, præstitisque cùm aliis præstandis tum habitâ cum laude sub præsidio Celeberrimi JCti, *Dn. D. Christophori Richteri*, Disputatione Inaugurali *de Cursu publico, de Angariis & Parangariis ac de onere Temonario*, ceu dignissimus Candidatus facilè impetravit. Non multò post à Serenissimæ memoriæ Principe, DN. BERNHARDO, Duce Saxoniæ, lineæ Vinariensis, in eorum cooptatus est numerum, qui Ipsi erant à Consiliis Aulicis & Consistorialibus, idque munus usque ad Clementissimi Principis sui beatum obitum, qui in An. 1678. incidit, feliciter gessit. Post quod tempus non desiit facere, quod jam antea facere consueverat, ut scil. Orbem exasciatis suis Scriptis, & Studiosam pubem, quæ magno ad ipsum confluebat numero, vivâ voce cum magnâ nominis sui famâ erudiret. Tandem verò habitationis Jenensis ob causas sibi notas pertæsus concessit Francofurtum, quod ad Mœnum est, sequente ipsum, qui tum in contubernio Ejus vivebat, S. T. DN. JOH. HENRICO FELTZIO, Jurium tunc Studioso, nunc Doctore ac Professore apud nos publico celeberrimoque, Collega atque Adfine nostro honoratissimo. Quod ipsum quidem contubernium felix illa occasio fuit, per quam Argentina nostrâs & Curiæ & Academiæ suæ Schilterianum Sydus sibi vendicavit. Nam cùm Respubl. isto tempore indigeret Advocato & Consiliario, ille, quem modò nominavimus, DN. Collega noster, exaratis ad DN. Parentem suum literis, Ei significavit, spem esse, ut Incomparabilis eruditionis Virum Patria, si vellet, in isto rerum articulo suum facere posset. Quæ res ut ad aures Illustris DOMINI OBRECHTI, Prætoris tunc Regii, delata fuit, ille quidem, ceu genuinus magnorum ingeniorum æstimator, quique ex Scriptis Schilterianis, quantus ipsorum Auctor esset, pridem cognoverat, maximo id egit opere, ut tanto thesauro Urbs nostrâs citra moram potiretur. Oblata igitur est publicorum munerum tunc vacuo Provincia Consiliarii & Advocati Reipublicæ unà cum charactere Professoris in Academiâ Honorarii, opimis sub conditionibus: sed eodem illo tempore Sereniss. etiam Princeps, DUX SAXONIÆ VINARIENSIS, in suam Aulam vocabat beatè defunctum DN. D. SCHILTERUM. Bono autem evenit fato, ut cùm Hic in bivio consiliorum hæreret, Vir maximè Reverendæ dignitatis DN. D. SPENERUS, qui tunc temporis Ministerii Francofurtani Senior erat, nuper verò à Præpositurâ Berolinensi ad Cœlites vocatus est, suo maximè suasu atque auctoritate fluctuantem desideratissimi Viri animum in eam maxime partem impelleret, quæ Argentoratum spectabat. Acceptavit igitur ὁ Μακαρίτης noster, quæ à Republ. nostrate Ipsi oblata erant, munera, venitque in Urbem anno superioris Seculi XXCVI. A quo tempore res Curiæ pariter atque Academiæ, quantum per adversam valetudinem licebat, ad extremum usque halitum tantâ fide, tantâ industriâ tantâque dexteritate tractavit, ut nihil unquam in ipso desiderari posset. Licet enim ultimis vitæ suæ annis non amplius potis esset domo egredi, constanter tamen vel lecto affixus Rempubl. perrexit juvare consiliis, Studiosam juventutem ore ac voce, totumque Orbem auro contra Charis scriptis; & sic suo etiam exemplo docuit, umbram Senum gladio juvenum non ubique palmam concedere. Scriptorum, quæ edidit, Catalogus annexus est Tractatibus præcipuis de Renunciationibus, cui addi debet Diatriba Academica *de Condominio circa sacra*, item *Thesaurus Antiquitatum Germanicarum*, adhuc ἀνέκδοτος, quem augere atque polire non prius desiit quàm vivere. Quanto autem in precio Viris summâ eruditione claris opera ab ipso in lucem edita fuerint, vel ex iis Epistolis videre est, quas Illustres Viri, *Seckendorfius*, *Avianus atque Conringius* ad Eum dederunt, occurrentes hodie in Tomo I. Praxeos Juris Romani in Foro Germanico &c. post Dedicationem. Quod vero majus elogium tribui Ipsi potuit, quam istud est, quo Eum suus ornavit Avunculus, comparando Ipsum cum *Æmilio Paulo Papiniano*, (quem Veterum Romanorum Jurisconsultorum Alpha fuisse novimus) in Programmate illo, quod ad Lectiones Doctorales τῷ Μακαρίτῃ Academiam Jenensem An. 1671. invitari placuit. Et sanè scientissimus fuit Juris Sacri pari-

pariter atque profani, Romani non minùs quàm Germanici, publici æque ac Civilis; Theologus simul atque Jurisconsultus consummatus; in explicandis Legibus accuratus; in dijudicandis controversiis Fidei moderatus; in negotiis tractandis justus; in laboribus peragendis indefessus; in doloribus corporis perferendis patientissimus; nemini Bonorum gravis, omnibus æquus, & vicissim omnibus charus ac venerabilis, magnumque sui desiderium in Urbe & Orbe relinquens. Privatam τῦ Μακαρίτυ quod attinet Familiam, Conjugium ille iniit Anno 1660. cum Virgine Filiâ *Nobilissimi Prudentissimique Viri*, DN. HENRICI BORNII, *Judicis Urbani & Mercatoris Numburgensis*, nomine ANNA SIBYLLA, jam Anno 1699. ante Maritum demortuâ: ex quâ quinque suscepit liberos, inter quos duobus Filiis totidemque Filiabus vitalem lucem videre contigit, quinta autem proles in utero materno extincta est. De istis etiam Filius unus & una Filia in teneriore ætate diem supremum obierunt. Alter Filius, (S. T.) DN. JOH. GOTHOFREDUS, Juris Practicus apud Jenenses, in vivis adhuc est. Altera verò Filia, (S.T.) DNA. SUSANNA SIBYLLA, quæ nupta fuit cum (S.T.) DN. OBERLACKIO, JCto & Practico Jenensi, Conjugium maturè cum morte commutavit. Post cujus obitum ὁ Μακαρίτης, meliore matrimonio dignissimus, (S.T.) SUSANNAM CATHARINAM, legitimam Filiam *Dn. Abrahami Dieudonné*, qui olim *Illustrissimo Dn. Mareschallo Franciæ*, *Vice Comiti Turenio*, à Secretis castrensibus fuit, ac postea Præfecturam Landspergicam in Meistersheim administravit) & nunc (S.T.) DN. FRIDERICI KEMPFERI, *Mercatoris Argentinensis Uxorem*, in Filiam adoptavit, remuneraturus hac ratione sedulam fidelemque operam, quam Illa Ipsi per aliquot annos in gubernandâ re familiari & in curando ægroti Heri corpore præstiterat. Jam enim sex circiter anni sunt, cùm beaté defunctus. DN. Advocatus non tantùm senii ingravescentis debilitate, sed etiam perennibus fere, vel saltem sæpius ac post breve intervallum recurrentibus doloribus arthriticis & calculi confectus domi se continere coactus fuit, alienis manibus & levandus de lecto, & ex una sede in alteram deportandus. Quæ tamen corporis afflicti mala magnâ Ille fidei constantiâ magnaque patientia sustinuit, pertulit ac superavit, DEO per beatam ἀνάλυσιν à cunctis hujus mundi miseriis atque calamitatibus pium tandem Senem liberante, & caducæ vitæ molestias æternis cœli gaudiis solatiisque permutante. Quod quidem superiore factum est hebdomade: nam cum nupero die Lunæ vehementiores à calculo dolores unà cum asthmate aliisque symptomatibus insultum in debilitata viscera atque membra fecissent, adeò malè æger habere cœpit, ut quos in privato aliquo Collegio docere volebat Auditores, à se dimittere cogeretur, nec Ipse ab illa virium prostratione recolligere se posset. Mansit verò in isto statu usque ad diem Jovis, qui patienti Hiobo sacer hujus mensis erat XIV. ejusdemque horam tertiam pomeridianam: quo demum tempore inter preces ac gemitus adstantium, mente ad ultimum vitæ finem non perturbatâ, placidissime exspiravit, uti ellychnium extingui solet, cui deficit pabulum. Implevit autem vivendo annos LXXIII. minus III. mensibus. Vos, Cives Academici, tanti Viri jacturam dolete, memoriam sacra veneratione colite, corpusque sepulchro inferendum frequenti multitudine sequimini. Efferetur funus è tribu, cui Speculum Sphæricum nomen dedit, idque hodie hora II. pomeridiana. Valete! P.P.

Argentorati d. 17. mensis Maji, A. O. R.
MDCCV.

PROGRAMMA.

Orationi Parentali præmiſſum.

RECTOR

UNIVERSITATIS ARGENTORATENSIS,

JOHANNES HENRICUS BOECLERUS,

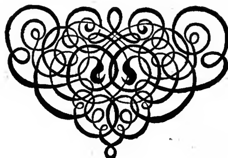
U. J. D. Inſtitutionum & Juris Publici Profeſſor Publicus Ordinarius, & Canonicus Thomanus.

LECTURIS S.P.D.

Unquam ſatis condigne deplorari poterit funeſtiſſima illa clades, quæ ſuperiore anno JOHANNEM SCHILTERUM ſplendidiſſimum orbis literati ſidus, eo ipſo, quem ingreſſi modo ſumus, menſe extinxit. Tot enim eminentiſſimis ingenii dotibus enituit, ut vix ullum huic viro parem, ſuperiorem certe neminem ſit viſura poſteritas. Quicquid enim eruditionis, quicquid ſcientiarum mortalitas capere poteſt, id omne vaſtiſſima indole unus ille erat complexus. Ne ſigillatim nunc dicam de infinita Ejus in omni Jure peritia, qua adeo præcelluit, ut tanquam abſolutiſſimum conſummati Juriſconſulti exemplar, ſit ſuſpiciendus. Et ſane cum non tantum in decidendis privatorum litibus, ſed in dirimendis quoque, Principum, Regum, Imperatorum, Gentiumque controverſiis eſſet ſolertiſſimus, quidni jure meritoque Eum non ciuitatis alicujus, non regni, ſed univerſi orbis Oraculum appellaſſes? Non amicitia erga Collegam, non veneratio erga Præceptorem quondam noſtrum, hoc à nobis elogium extorſit, ſed ſoli tantum veritati litamus, dum talem Ei impertimur laudem. Et facile omnino ab adulationis crimine me abſolvet concinens in celebrandis Viri meritis Gallia atque Germania, imo univerſa fere Europa, per quam fama ejus longe lateque diffuſa non magis SCHILTERI, quam Ipſius Juriſprudentiæ nomen ignotum eſſe ſinet. Quæ etiam tot exquiſitiſſimis monumentis ab eo eſt illuſtrata, ut ſingularem prorſus ſplendorem ab exactiſſima peritiſſimi artificis cura acceperit. Mirandum plane eſt, cum obeunda ipſi officia magnam quotidie temporis partem adſumerent, tot, quot conſcripſit opera, perficere eum potuiſſe. Equidem multi ſunt, qui pruritu quodam inſtigati, facillimo conatu magnam librorum copiam in lucem emittunt, ſed infelix plerumque eſt illa fœcunditas, deformes haud raro partus, imo monſtra quandoque. Aſt in SCHILTERIANIS ſcriptis accuratiſſimum judicium cum immenſa memoria perpetuo conſpirat, ubique ſeſe exerente ignea illa indole, quæ promovendæ utilitati publicæ divinitus erat deſtinata. Non ignoravit hoc Argentina noſtra, cum peregrinis terris tam illuſtre ornamentum, ad augendum ſplendorem ſuum, eriperet. Quæ eadem ſi ære, ſi marmoribus nomen ejus indigere exiſtimaret, nulli eſſet ſumptui, nulli magnificentiæ parcitura. Sed ſatis nimirum memoriæ nominis ſui conſuluit, qui in omnium, quotquot uſquam ſunt, doctorum viro-

virorum animis immortale sui desiderium excitavit. Ut adeo non tantum FACULTATIS NOSTRÆ, cujus præcipue nomine id facere constituit, sed communem eruditorum sententiam sit declaraturus Nobilissimus atque Consultissimus Collega noster *DN. JOHANNES HENRICUS FELTZIUS*, dum, ne maxima, quibus à Summo VIRO affectus fuit, beneficia silentio involveret, publico sermone Eidem parentare decrevit: dignissimus, qui totius literati Orbis interpretem agat, Orator. Ad quem audiendum ut copiosissime conveniatis, non dubito quin ea quoque causa vos impellat, quod nihil magis SCHILTERIANAM gloriam illustret, quam tantus, quem laudum suarum præconem reliquit, discipulus. Et quodnam gratius oblectamentum auribus vestris possem polliceri, quam ut eum in locum vos invitem, in quo, inimitabili pugna, cum dignitate argumenti, dicentis eloquentia, cum magnitudine recensendatum virtutum, orationis sublimitas est certatura. Adeste itaque, quicunque Curiam prudentia, Rempublicam consilio sustentatis, & solennes, quas in honorem Summi Justitiæ Sacerdotis indixi, cæremonias amplissima præsentia vestra condecorate. Adeste vos, qui erudiendæ adolescentiæ præfecti estis, Clarissimi Doctores ac Professores, non immemores, quam frequentem, quam celebrem reddiderit Universitatem vestram SCHILTERIANA fama, cum undique ad vos advolarent qui vel salutasse talem virum in felicitatis parte numerabant. Sed vos inprimis, bonarum artium Studiosi Juvenes, ad devenerandos incomparabilis Jurisconsulti Manes, magno numero accurrite. Quod si enim nihil magis ad Gloriam inflammare solet, quam infixa menti imago eorum, qui præclarissimis virtutibus stipati ad excelsum illud scientiarum culmen ascenderunt, non poterit non maximo vobis esse incitamento, tam singulare, tam mirandum quod ob oculos vestros ponetur, exemplum. Valete. Habebitur Oratio die proximo Veneris qui erit Mensis hujus XIV. hora IX. matutina. P. P. Argentorati die VIII. Maji M DCC VI.

ORATIO PARENTALIS

Conſecrandæ memoriæ

V. Cl.

JOHANNIS SCHILTERI

JCti CONSUMMATI,

NOMINE

FACULTATIS JURIDICÆ

IN

UNIVERSITATE ARGENTO-RATENSI

D. XIV. Maji, M. DCC VI.

Habita

à

JOHANNE HENRICO FELTZIO,

Doctore & Profeſſore JCto.

Auditores , ſuis quisque encomiis ,
Honoratiſſimi , Splendidiſſimi !

Tſi nemo ſit in politiori orbe ac literato, ad quem luctus non pertingat ex obitu PRIMATIS ERUDITORUM, quem ſuperioris nobis anni invidia hoc menſe & hac ipſa menſis die eripuit; intimius tamen penetravit eorum animos, qui arctiori vinculo juncti præcipuo jure ſuum dicere SCHILTERUM poterant, nunc autem cogitare nomen ſine exquiſito doloris tenerrimi ſenſu non poſſunt. Itaque, cum Univerſitas & ſingula in eadem Collegia, Reſp. & omnes ejus ordines acerbis & invicem certantibus lachrymis jacturam TANTI VIRI merito deplorent; noſtro interea JCtorum Academicorum ordini id peculiariter incumbit, ut eò luculentiora mœſtitiæ ſuæ ſigna publice edat, quo luctuoſius ille ex morte deſideratiſſimi Collegæ detrimentum paſſus eſt. Neque adeo ſi hæc lugentis animi ſignificatio vel affectus noſtri vehementia æquare, vel meritorum SCHILTERIANORUM amplitudini reſpondere deberet, ullus jam cerimoniæ parentalis apparatus ſatis ſplendidus, ulla juſtorum funebrium anniverſaria pompa ſatis magnifica, vel

ulla

ulla fummi cujusque oratoris facundia par foret. Immenfa enim funt merita & beneficia, quibus TIBI, ut omnem literarium cœtum, ita noftrum inprimis juridicum confeffum firmiffime obftrinxifti, fplendor ac decus literaturæ omnigenæ, Celeberrime SCHILTERE. Nobis quippe, cum ante hos viginti annos TE adfociari patereris, hunc detulifti honorem, ut interiori Tuo convictu frui, & eruditiffimi colloquii voluptate tantum non quotidie gaudere poffemus, in laudem etiam Tuarum & famæ participationem adfumpti. Me autem arctiori dudum fingularique prorfus nexu TIBI devinxeras, Patrone Maxime, dum Magni OBRECHTI confilio & commendatione ex ipfiusmet in Tuam difciplinam recipi defiderantem hofpitio convictuque non tantum, fed interiori ftudiorum focietate, fed amicitia arctiffima, fed curato & continuo ductu dignatus es. O! quanta fuit temporis tunc mei in medio ftudiorum curfu felicitas, Doctorum fideliffime, quo lateri Tuo indefinenter adhærere, quo TE in dubiis quibuscunque confulere, quo TE duce, TE tefte, TE judice, facris ftudiorum operari datum fuit! Non poteram fatis vel amare vel admirari Tuam in fummo eruditionis & gloriæ faftigio humanitatem, qua id effectum eft, ut nihil mihi vel in inftructiffima librorum fuppellectile, vel in recondito animi Tui adyto, vel in eruditionis vaftiffimæ thefauro effet occlufum. Neque vero TIBI fatis erat, Mecœnas Optime, humanitatem, amorem, benignitatem, mihi privatim exhibuiffe prorfus eximiam; nifi & publice editis monumentis optatiffimum me difcipulum Tuum & amicum Filii inftar dilectum profitereris. Ingratiffimus mortalium forem, Pater benigniffime, nifi agnofcerem pariter & publice deprædicarem, Tuo de me benigno judicio magnam qualiscunque fortunæ meæ partem deberi. Atque adeò facile intelligitis Auditores, quod, fi gravium fatis rationum momenta Anteceflorum in hac Academia Collegium impulerunt, ut Parentalia hæc decernerent, non leviores me etiam caufæ adegerint, ut huic me muneri ultro offerrem. Cœterum, quicquid hoc eft officii, non id utique fibi propofitum habet, ut limata ex dicendi regulis oratione & felecto verborum cultu Heroem vobis literarium apte ac decenter defignare audeam. Relinquendus eft conatus ifte, quem tamen ipfa nominis amplitudo eludet, vel officiofæ in cultum Confiliariorum fuorum Reip. vel univerfæ Academiæ, quæ Oratoris fui ore & ingenio fæpius jam illuftribus eloquentiæ fpeciminibus ex hoc loco animos fibi Veftros penitus devinxit. Nobis, qui Bartolum & Baldum

Nocturna verfare manu, verfare diurna,

qui, fepofitis magno ftudio verborum lenociniis, nudam veritatem proponere confuevimus, id fufficiet; fi reverentiam, fi pietatem, fi amorem, fi gratum animum erga manes SCHILTERIANOS aperte pro viribus ac ingenue declaraffe cenfebimur. Quo quidem nomine unice confidimus, & TE, Beata Anima, Collegarum Tuorum, quod ex hac TIBI, quam fæpius olim decorafti, Cathedra dicetur, Vale non afpernaturam, & Vos, Auditores optimi, orationem noftram benigna mente & auribus benevolis acceptam, non fucceffu, fed affectu unice æftimaturos.

Jamprimum ergo non eft, cur expectetis, Auditores, ut more ex Rhetorum dictatis recepto, quæ à patriæ commendatione defumi folent, elogia conquiram. Faciant id illi, quibus argumentum fterile obtigit. In SCHILTERO tam numerofa tam eminentia dotium virtutumque decora proftant, ut aliena & fortuita in partem laudis vocare velle incongruum judicaretur. Et fane, quicquid ILLE honoris, quicquid gloriæ à fertili clarorum Virorum Saxonia adeptus videri poffet, id omne eidem duplicato dudum fplendore retribuit, Pegavio inprimis, quod eruditis plerisque vix titulo innotuiffet, nifi tantum in eo doctrinæ lumen exortum effet, cujus radii univerfum inde terrarum orbem illuftrarunt. Neque adeo mirandum eft, quod genti etiam familiæque fuæ plus Nofter ornamenti, plus famæ, plus decoris contulerit, quam ab eadem ILLE primum fuerat confecutus. Illuftraverat jam ftirpem SCHILTERIANAM Vir maximi in doctrina fidei falvatrice nominis & eminentium in Ecclefiam CHRISTI meritorum ZACHARIAS SCHILTERUS, quem fub pio Doctoris Sacri, & egregio Procancellarii Perpetui charactere Lipfienfium Academia, fub

 amabi

amabili autem Pro-Patrui titulo SCHILTERUS noster veneratus est. Reddiderat eandem celebrem, clarissimum Jurisprudentiæ sidus, JOHANNES SCHILTERUS, Electorum Ducumque Saxonicorum gratia amicitiaque, exercitis cum laude peculiari gravissimis muneribus, eximiisque in integram Saxonum Rempublicam meritis insignis, quocum Noster communem in Avo stipitem agnovit. At, si quis celebritatem, qua olim SCHILTERORUM nomen gavisum est, cum amplitudine famæ gloriæque, in quam Noster id evexit, comparare instituat; tam alte hanc illam supergredi deprehendet, quam præ una disciplina singulari, universus doctrinarum omnium chorus supereminet. Nec enim unius tantum artis aut scientiæ Doctorem vobis in SCHILTERO sistimus, Auditores; sed imò, quicquid ingenii & solertiæ humanæ ambitus in omni literarum genere continere potest, id ex genuinis fontibus victrice omnis ignorantiæ industria haustum vastissimus hujus Viri genius plene complexus est. Cui quidem omnigenæ scientiæ primum omnino ac solidum fundamentum jecit ipsa Natura, nobilissimam animam iis exornans ingenii, judicii memoriæque dotibus, quibus, accedente præsertim debita cultura, nihil non pateret, quod scire hominis interest. Itaque, cum providente laudati jam patrui cura vere paterna, in teneriori statim adolescentia eruditos primorum studiorum directores nactus esset; illorum dictamina non secutus est, sed antevertit, expectationem non implevit modo, sed superavit, adeo, ut jam inter prima isthæc literaturæ elementa non obscura futuræ magnitudinis indicia deprehenderentur. Postquam vero in ampliorem Universitatis tam Jenensis, quam Lipsiensis palæstram rite jam ad id præparatus deduceretur, incredibili sedulitate, antequam principales disciplinas peragrare aggrederetur, & quæ intellectum in cognitione veri dirigit, & quæ ad enuncianda pure & ornate animi sensa pertinet, artem curate addidicit. Itaque, etsi ingenium ipsi vere Heroicum divinitus contigerit, cujus ope eum in modum, quo primi scientiarum auctores, duce sola ratione, argumenti cujusvis tractationi suffecisset, Artem tamen certiorem Natura ducem ratus, haud superficiariam disciplinæ rationali dicavit operam. Eo id quidem instituto successuque, ut à putaminibus nucleum artis probe secerneret, & modum, quo in excolenda rerum ipsarum doctrina communi hoc instrumento utendum sit, tum egregiis præceptis, tum in exemplum adornata nobilis materiæ elaboratione demonstraret. Præstitit hoc opusculo, quod plures in annos pressum, tandem tamen flagitationibus juventutis extorqueri sibi passus, ipse Cingulo jam Ducali ornatus, Consultissimo Aviano Consistorii Saxo Gothani Præsidi dicavit, ut opere ipso refutaret eorum errorem, qui animum publicis rebus destinatum his doctrinæ solidioris præparamentis absque incommodo carere posse autumant, qui similes mihi videntur illis, qui ædificii structuram moliuntur, de prævio fundamenti jaciendi labore parum solliciti. Sed & sedulam porro SCHILTERUS noster curam formando sermoni adhibuit, in linguis, quæ olim quidem vulgo obtinuerunt, nunc vero doctorum fere genti propriæ sunt. Romanam dico, Græcam & Hebræam, quarum facultatem, ut sibi expeditam compararet, ipsos fontes adiit, & Veteres legit ac secutus est. Neque vulgares etiam, quas ita dicimus, linguas, quæ nimirum hodieque in usu sunt universis gentibus, quia earum usum eruditis quoque maximum esse probe noverat, neglexit, sed quantum ad intelligendos cujusque nationis auctores requiri judicabat, itidem excoluit. Quin nec opera sua studioque indignum censuit, in puritate & elegantia linguæ etiam vernaculæ exercitari, quæ & ipsa non minus ac aliæ suas habet Veneres, quas cognovisse si non adeo magnæ laudis est, at ignorare turpe Noster censuit; hinc nitidus illi, tersus & elegans, etiam quando Germanice scribebat, stilus, quem ab aliis frustra requires. De cœtero, cum & arte jam, quæ bene cogitare, & altera, quæ cogitata concinne proferre docet, uberrime ita esset instructus, non erat amplius, cur timeret, ne quicquam impetum ingenii sui in indagandis ulterius omnigenæ & cujusvis reconditæ eruditionis adytis vel impediret, vel retardaret. Itaque, quoscunque ex Romana adhuc Græcaque Antiquitate historiæ aliarumque rerum scriptores superstites habemus, familiari ILLE commercio sibi notissimos reddidit, & quemcunque ex multiplici Veterum Philosophorum secta temporum nobis invidia integrum reliquit, accuratissimo studio evolvit. Loquuntur

tur id Dissertationes, de Vita Pomponii Attici, de Philosophia Pythagorica, de Jure Hospitii, sed longe amplius testantur, quæ de usu Philosophiæ Moralis in Jurisprudentia commentatus est; Etiamsi enim diu postea demum in lucem sint emissa, ex iis tamen undequaque elucet, SCHILTERUM in juventute sua non scholæ sed vitæ Philosophatum esse, & in studio isthoc ad ostentationem nihil, ad usum omnia retulisse. Quo ipso honestamentum Academicum, quod Philosophorum solet Facultas impertire, promeritus, eoque solenniter decoratus, laudatissimi Patrui sui jussu consilioque in singularia Collegiorum, quæ superiora vulgo dicunt, studia eorumque principia propiora aptissimus jam explorator curiose inquisivit, atque ita ut penitiorem hac via sibi cognitionem jam acquireret. Nam & in rerum naturalium peritia, quo illa respectu Medicinam fundat, quantum processerit, vel eruditissima de generatione hominis dissertatio in testimonium advocata profitebitur; & in rerum divinarum notitia non pœnitendos utique profectus fecit. Ut enim hanc inprimis, quæ animæ salutem respicit, solidam sibi compararet, & scripturam à DEO inspiratam in lingua primæva ipse animo humili & affectibus minime mancipato, præjudiciisque purgato quotidie legit. Sed & recentibus Doctoribus Veteris Ipse Ecclesiæ interpretes addidit, & subinde consideravit, in quibus illi ubique ac semper conspirarint, in quibus dissenserint, & quando dissensus ille cœperit, & ubi alii alios tulerint, ubi non item. Quo pacto ILLE obtinuit, ut in religione propriis oculis videre posset, nec cœca aliorum placitis obedientia stare cogeretur, sed & ut salubria circa concordiam ecclesiasticam & emendationem disciplinæ consilia suppeditare valeret. Verum, quod almæ Themidi, ejusve Mystis auspicatissimum evenit, ita inclinante divinæ destinationis ductu, Jurisprudentiæ denique se totum Noster mancipavit, in qua prævia jam ad sublimem gloriam illustrium majorum exempla habuit, ex materna non minus stirpe quam paterna, ut adeo haud male huc illud Poëtæ paululum immutatum transferri, & de SCHILTERO dici potuisset, quod eum

Patruus Æneas, & Avunculus excitet Hector.

Præterquam enim, quod JOHANNIS SCHILTERI, cujus ex fratre nepotem lugemus, famam & merita jam memoravimus, JOHANNES STRAUCHIUS, cujus Nostrum sorori debemus, magnum Eidem ad veram honestamque gloriam ambiendam incitamentum extitit. Ex hujus enim Viri singulari plane ac solida in Jure pariter & reliqua literatura eruditione, quantum Jenensi primum inde Giessensium Academiæ, cujus ille Cancellarium egit, imo toti orbi literato splendoris affulserit, partim edita in publicum ex vario literarum genere scripta, partim etiam sæculi superioris Annales Literarii testantur. Neque adeo mirandum est, quod sub amabili Cognati tam eruditi tamque celebris ductu SCHILTERUS noster, tanto inprimis literarum apparatu jam instructus, in interiora Jurisprudentiæ penetralia inoffenso pede perveneriṫ. Præcipue cum non ILLE, prouti fere fert mos pessimus hodierni sæculi præcipitatum tantum Juris, quem vocant, cursum instituerit, in quo turpiter cursores impingere quotidie observamus, sed JUSTINIANÆIS monitis obtemperans, integrum studiosis prudentiæ juris in Academia meditationibus quinquennium impendit, & interea profectuum subinde rationem publico exactam reddidit. Hoc elapso, cum maturis jam studiis propria etiam vitæ forensis experimenta adjungenda duceret, in tribunali Numburgensi per biennium & amplius causas optima fide & prudentia singulari oravit, & idoneus jam ac disertus justitiæ innocentiæque patronus complures in togata militia victorias reportavit. Inde jam longe lateque diffundi cœpit SCHILTERI existimatio, pellexitque Principes etiam Viros, ut decus hoc forensis non modo, sed civilis doctrinæ omnis propius admovere suis commodis laborarent. Itaque MAURITIUS Dux Saxoniæ, cui Episcopatus eo tempore Numburgensis administratio competebat, primum IPSI in Numburgensi, inde in Citizensi Cancellaria scriniorum magisterium detulit. Mox, cum ampliora Eum mereri vel ex ipso muneris hujus tractatu facile animadverteretur, Sulana in Comitatu Hennebergico Præfectura IPSI commissa est. Quo mune-

re ut eò decentius & splendidiori cum honore fungeretur, à JCtorum Jenensium Collegio Axioma Doctorale, uti decenter petiit, ita nemine Collegarum hæsitante statim obtinuit, Candidatus, qui opere ipso & actu rerum JCtum jam excellentem dudum se præstiterat. Qua de re cum fama communi non minus ac luculento agnatorum Principum testimonio etiam edoceretur BERNHARDUS ex Vinariensium stirpe Dux Saxoniæ, ad majora SCHILTERO nostro viam aperuit. Cum enim administro curarum suarum, quæ aulica negotia, & quæ Consistorii, quod Ita appellant, judicium respiciunt, indigeret, tanto honori Nostrum unice JCtum destinavit, neminem reperiens, quem tutius, quem prudentius in Principalium sollicitudinum communionem reciperet. Plane, cum nec pluribus muneribus insimul obeundis Virum hunc imparem esse propria laudatissimo Principi experientia dictaret, consiliis etiam, quæ redituum conservationem dispensationemque concernunt, novo honoris amplissimi charactere adhibuit. Suscepit illustria hæc officia SCHILTERUS, & ea fide; ea dexteritate iisdem usque ad beatum Serenissimi Sui obitum defunctus est, ut & Principis peculiari gratia floreret, & subditorum sibi omnium amorem ac venerationem conciliaret. Cæterum, evocato ex sua in cœlestem aulam Optimo Principe, poterat quidem SCHILTERUS noster vel eundem in isthac aula honorem retinere, vel ampliorem adhuc in reliquorum Saxoniæ Ducum aulis facili opera nancisci. Verum fuerat ille vitæ aulicæ jam pertæsus, &, quia singulari prorsus ac citra dubium divinitus indito ardore flagrabat, studiosæ juventuti incomparabilis ingenii sui dotibus inserviendi; firmo, quod secretorum ego conscius novi, consultatione prævia decreto apud se constituit, nulli amplius muneri publico se mancipare, sed quodcunque sibi vivendi spatium restaret, continuandis, quæ inceperat, scriptis, & novis, in publicæ Rei emolumentum adornandis operibus dicare. Perstiterat in hac, quam sibi IPSE dixerat, propositi lege per aliquot annos, cum æstimlo Viri Celeberrimi permotus, & consilio OBRECHTIANO incitatus, Francofurtum ad Ipsum, quo gravissimi negotii in foro Reip. agitandi causa venerat, profectus, & in consuetudinem vitæ familiaris ac studii penitiorem ab Ipso receptus, deprehenderem longe majora esse Viri merita, quam Fama de Ipso vel vulgaverat, vel vulgare poterat. Adeoque nihil amplius in votis habui, quam, ut a privatæ omnimodo vitæ instituto abductus in dulcissimæ Patriæ nostræ commoda divinæ indolis dotes impendere dignaretur. Cujus rei maxima spes affulgere cœpit, postquam illustris OBRECHTUS, accuratissimus ingeniorum summusque studiorum omnium arbiter, interprete epistola ad me perscripta, quantocunque pretio hunc Virum Argentorato vindicandum ratus, conditiones & pacti formulas, quas IPSI SCHILTERO dare placeret, amplissimis verbis obtulit. Verum turbavit iterum & labascentem reddidit spem isthanc, vel retinendi vel recuperandi decoris hujus in sinu suo nati, avidissima Saxonia, cum novos Nostro honores nova munera sub magnifico prœmiorum promisso deferret. Vicit tamen & beatissimi Speneri pia adhuc pro Rep. nostra sollicitudo, quæ SCILTERUM in Argentoratensium potius partes inclinavit, & illustris etiam Kulpisii abiturientis gratus erga Academiam nostram animus, qui scriptis ex professo literis declaravit, eas sibi discessus esse rationes, quæ IPSUMMET ab accedendo deterrere non possint. Itaque effectum tandem est, divina sic gratia benignissime providente, ut rarissimo hoc cœli dono potiretur Universitas pariter & Resp. nostra, & abstractus à sententia sua SCHILTERUS, quod ipse jam optabat, inveniret. Quid inde per octodecim & amplius annos decoris & emolumenti Civitati nostræ consilia ejus, quid eruditissimi labores, quibus Argentoratensia Statuta in ordinem redegit, & illustrandæ Alsatorum historiæ incubuit, contulerint; quantum Academia ex IPSIUS nomine & consortio splendoris receperit, quam frequentari eandem in mediis licet bellorum turbis & maxima temporum injuria fecerit SCHILTERIANI Nominis fama, id adeo vobis, Auditores, cognitum perspectumque est, ut nullo meo vel indicio vel præconio opus habere videatur. Neque vero erat, cur Saxonia invideret Alsatiæ tam nobile divini erga mortales amoris pignus, cum hæc ita id receperit, ut illa se perdidisse queri non posset. Hoc enim peculiari prorsus æstimio dignum & veluti miraculo propius vix fidem apud posteros inveniet, ut,

cui

cui à recenſendis judici litibus, à ſuggerendis Reip. conſiliis, à continuo rerum civilium actu, à conſignandis nomine Academico Reſponſis vix interquieſcere licuit, ILLE exaratis in exiquiſitiſſimæ tractationis exemplar operibus, non Alſatiam, non Saxoniam modo, ſed univerſum ſubinde, quaqua literæ pertingunt, orbem erudiret. Sed nimirum nullam ILLE non dicam diem, ſed diei horam, ſed horæ momentum ſine linea abire paſſus, quantum alii ad rem familiarem obeundam, quantum ad ludos ſpectandos, quantum ad alias voluptates temporis abſumunt, tantum IPSE recolendis ſtudiis & veloci quidem ſed eruditiſſimo calamo conſignandis libris deſtinavit, & negotiorum ita tractationem ſoliditate contemplationis, contemplationem viciſſim uſu rerum tanquam mutuo præſidio firmavit. Nihil ILLE, quod ante Ipſum alii tractarunt, repetiit, niſi priorum inventis pulchra quædam haberet, quæ de ſuo ingenio ſuperadderet, aut ſolidius rem & majore cum genio exponendam cenſeret. Imo pleraque omnia, quæ publicæ luci expoſuit, opera ejus ſunt inſtituti argumentique, ut ſimile quid ante eum nemo, ſed primus IPSE & tentaverit & perfecerit, ita porro publice neceſſaria & utilia, ut nova prorſus & ſolidiora Jurisprudentiæ fundamenta inde exſurgant. Fertiliſſima fuerunt ſuperiora ſæcula vaſtarum in Juris Romani reliquias commentationum; at qui Jura Germaniæ propria excoleret, & collatione facta, in utriusque rationem civilem inquireret, quidque recipi ex iſtis vel retineri é Re Germanorum eſſet, exponeret, à repurgatis inde literis nemo fuit repertus, etiamſi magnopere id optarent Hermannus Conringius, & quicunque alii Summi Viri interiori rerum civilium, Germanicarum imprimis notitia pollebant. Itaque ſibi hoc ſumſit SCHILTERUS, jam non niſi ardua, & de quibus ad finem perducendis alii deſperarent, aggredi adſuetus, & edito in priores libros Digeſtorum ſpecimine Eruditorum Summatibus quibusque ſalivam movit, non tamen auſis ſperare, univerſas ita Pandectas iri illuſtratum. ILLE vero non hoc tantum præclaro ſucceſſu dedit abſolutum, ſed æque nova, æque miranda in reliquis juris partibus perfecit omnibus. Nam in jurisprudentia feudali diu ab eruditis deſideratum Antonium Mincuccium de Prato Veteri ex Regiæ Bibliothecæ MS^to^. magna omnino cura & cum notis edidit, & Jus Feudale Alemannicum, quod hactenus vel delituit, vel propter obſcuritatem neglectum jacuit, ampliſſimo commentario illuſtratum in lucem emiſit. Quid autem de jure eccleſiaſtico, quid de Germaniæ publico dicam? Utrique profecto novum plane lumen accendit SCHILTERIANA eruditio, dum & Eccleſiarum Germanicarum libertatem per plurium ſæculorum hiſtoriam incomparabili ſcripto adſeruit, & ad Eccleſiæ repurgatæ ſtatum canones legesque ſacras in juſtum redactas ordinem adplicavit, utrumque inaudito hactenus doctrinæ exemplo. In Antiquitatum Germanicarum autem notitia principem occupaſſe locum nemo eſt, qui neſciat; in aliarum gentium hiſtoriis præ omnibus fuiſſe verſatiſſimum, in juris naturæ Gentiumque diſciplina nulli ſecundum, in prudentia civili prorſus incomparabilem. Neque vero ſibi ILLE ſtupendam hanc in omni diſciplinarum genere eruditionem ſervavit, ſed imo quicquid didicerat, id indefeſſo labore & fide, cui parem vix invenias, alios docuit, Vir in bonum ſtudioſæ juventutis publicum natus. Itaque ad extendendam SCHILTERIANI Nominis famam dici vix poteſt, quantum valuerint infiniti per Europam omnem ſparſi diſcipuli, quibus ILLE aulas ubique Principum, quibus Judicum Curias, quibus Literarum Academias implevit. Hinc ſumma SCHILTERI non in Germania modo, quæ orbi dedit, ſed in Gallia, Anglia, Belgio, imo in omnibus terræ partibus, quas non horrida prorſus Barbaries invaſit, auctoritas & veneratio. Quam promovit admodum literarium cum *Gallorum* Mabilloniis, Baluziis, *Germanorum* Conringiis, Seckendorffiis, Speneris, *Belgarum* Gronoviis, Græviis aliisque Eruditis in quaque natione Viris commercium. Quorum plurimi amicitiam Viri tam eminentis ultro ambiverunt; alii lites de rebus literatis ad ipſum ut unice idoneum arbitrum detulerunt, alii in rebus graviſſimis conſilium expetierunt, omnes autem ſummo Eundem æſtimio ſunt proſecuti. Ergo nullum in tanto Literatorum diverſa ſæpe ſententia numero SCHILTERO litigium, nulla contentio, nulla invidia, quam eo ipſo ILLE eſt ſupergreſſus, dum nemo ſe ipſi per omnia æqualem jactare nedum ſuperiorem poterat, ſed omnes ultro cogerentur fateri, ſe doctrina pariter & virtutibus

 ab eo

ab eo vinci. Addebat enim, quas hactenus recensui, dotibus ingens insuper pretium parum consueta in tanto famæ gloriæque fastigio humanitas, qua nemo non colloquendi cum ipso avidus admittebatur, & plerique doctiores, multi prudentiores, omnes autem summopere contenti, votique sui compotes recedebant, modo juri & æquitati petitum conveniret. Accedebat namque integerrimus immotusque justitiæ cultus, à quo nec ambitione donisve, nec adulatoriis illecebris, nec tetro terrentium quoque Magnatum vultu se dimoveri unquam passus est. Jam summa in DEUM pietas, in Regem ejusve administros fides & veneratio, erga Legem reverentia & obsequii promptitudo, in cultu habituque modestia, in obligandis omnium animis promptitudo. Nemo ILLO erga amicos magis ingenuus, nemo erga clientes benignior, quos ILLE, preces benevolo semper affectu præveniens, beneficiis maxime obruit. Quid autem de Ejus in perferendis corporis doloribus patientia, in laboribus continuandis constantia dicam. In his profecto parem Viro nec facilè elapsa vidit ætas, nec videbit posteritas. Provoco ad conscientiam vestram, Auditores SCHILTERIANI, quos ILLE assiduo studio, licet imbecilli sæpius & morborum vi debilitata voce, instruxit. Itaque de hoc illustrissimo totius orbis eruditi Sole vere dici potest, quod studiosam inprimis juventutem calore suo fovere, quod suo illam splendore illustrare nunquam cessaverit, usque dum fatali prioris anni ictu penitus extingueretur. Sed quid ego extinctum dixi lumen, quod in cœlum translatum lucere nunquam desinet; Vivis omnino, Beata Anima, & quæ mortales docuisti justitiam, immortali jam flore, æterna quiete, splendore nunquam obscurando frueris, &, ubi Tuba Altissimi resonaverit, felix omnino habitaculum renovatum repetes. Neque interea doctrinæ Tuæ radii universum illustrare orbem desinent, quamdiu politissimis scriptis Tuis, ætatem si ulla unquam laturis, sua constabit integritas. Atque adeo, quamdiu docendi discendique obtinebunt munia, quamdiu juris vigebit administratio, quamdiu negotiorum civilium tractatus in honore erit, omnia JCtorum Auditoria, omnes Judicum Curiæ, omnes Principum aulæ miro concentu celebrabunt, quam ego nunc impari prorsus ore & balbutiens Tui Nominis memoriam

DIXI.

MONU-

MONUMENTUM SEPULCHRALE

IN TUMULUM

B. SCHILTERI.

Isthuc respice Viator!

Et jacturam luge publicis lacrumis dignam
Hoc namque sub Saxo
Thesaurus latet Maximus

Qui quondam

Proceribus Archivum loquens

Literatis Βιβλιοθήκη Ἔμψυχος

Imò omnis Eruditionis Promus Condus

Insigne nostri Sæculi JCtorum Decus

Summusque Polyhistor
Vir Illustris atque Magnificus
DN. JOHANNES SCHILTERUS, J. U. D.
Reipublicæ Argentoratensis
ut &
Diversorum Principum
Consiliarius Gravissimus
Almæque Universitatis
Professor Honorarius
undiquaque Meritissimus
Hic Natus Pegavii, Misniæ oppido

INCLUTA SCHILTERORUM STIRPE

A. O. R. cIɔ Iɔc xxxii. Die 29. M. *Augusti St. Vet.*

Variisque calamitatibus jactatus
Quassante nimirum tunc Saxoniam infausto tricennali bello
Patriâ vix trium septimanarum pusio profugus
Lipsiam primò, dein Dresdam se contulit
At ne sic quidem acerbam fati inclementiam averruncare potuit
Quum septimo ætatis anno utroque jam parente orbatus
Nonnisi ad miseriam natus videretur
Verùm aliter Sacrosancto rerum humanarum Arbitro visum
Qui charissimum pignus *Consultiss.* Dn. *Patrui* JO. SCHILTERI
JCti & *Consiliarii Saxonici Celeberrimi B. M.*

Protectioni verè Paternæ commisit
Cujus sub Auspicio
Primitiis literarum Religionisque Christianæ fundamentis
jam probè imbutus
Studio Philosophico Literisque Elegantioribus
in Academia Jenensi
Totum se mancipavit
Hisque per quinquennium assiduè vacans
Titulo Doctoris Philosophiæ
In Celeberrimâ Lipsiensium Universitate
Ornatus
Tunc demum ad altiora animum applicuit
Atque tanto literarum apparatu instructus
Solidioris Jurisprudentiæ principia
Sub perpetua nec unquam satis deprædicanda Manuductione
Illustris Avunculi sui
B. JOH. STRAUCHII, *JCti, famigeratissimi*
in Alma Universitate Jenensi
Summa ingenii Sagacitate hausit
Hinc jam largissimos laborum fructus colligens
In Utroque Jure Honores Doctorales
Muneribus publicis Eruditioneque haud vulgari jam gravis
Summa cum laude ritè consecutus est
De re familiari postea sollicitus
Matrimonio sibi junxit sociam

Lectissimam tunc Virginem ANNAM SYBILLAM BORNIAM

Quæ Anno CIↃ IↃC XCIX. vitam mortalem
cum Æterna commutavit
Ex eaque unicus adhuc Filius superstes

Qui *Optimi Parentis*

Jacturam justo mœrore
Memoriam debitâ reverentia
prosequitur
Utinam is Morituro affuisset propior
Supremam Benedictionem à Venerando sene auditurus

Virum intelligo

Nobilissimum atque Doctissimum

DN. JOH. GOTHOFREDUM SCHILTERUM

J. U. Licenciatum & Practicum Jenensem.

Cui simul & Posteris

SCHILTERIANI NOMINIS

hæredibus

Propitius adsit DEUS!
Interea Noster, heu quondam! per varios honorum gradus
Quibus Sacra Themis Mystas suos remunerari consuevit
Non tantum in Praxi Forensi
Sed imò
Prudentia Juris Publici
nulli jam secundus

Princi-

Principum Dicafteriis admotus
In Aulis non minus quam in foro Civili atque Ecclefiaftico inclaruit
Verum aulicæ tandem vitæ pertæfus
Tranquillitatem Mufis omnino gratiffimam fectatus eft
Cujus quoque voti (quantum vitæ Practicæ conditio permittit)
compos factus
Oblatam ampliffimam à Proceribus noftris Spartam
ita fuadentibus Amicis
Et applaudente cum Republica Univerfitate noftra
in fe fufcepit
in qua functione pro more fuo
Non Urbi tantùm, fed Orbi profuit
Hunc fcriptis edecumatis
Illam Confiliis maximè cordatis
Studiofam autem Juventutem
Indefeffo penitus ftudio
Imbecillitatis quoque fuæ fæpius immemor
Quæ provectam & affiduo labore exercitam ætatem comitatur
ftrenuè adjuvit.
Donec Senio, morbis & laboribus verè exhauftus
Animam in finu Salvatoris O. M. placidè depofuit

Die XIV. Maji. Anno cIↃ IↃcc. v.

Cum vixiffet *Annos LXXIII. minus 3. Menfibus.*

Corporis Exuviæ hic quiefcunt
In fpe gloriofiffimæ Refurrectionis
Quam tubâ Angelicâ mox refonaturâ præftolantur
Sic tandem quietem fibi, mœrorem fuis paravit
Memoriam verò omnibus Bonis reliquit immortalem
Nec immeritò
Quippe in Divinis pariter atque humanis
ad ftuporem usque verfatiffimum
Æterna Ingenii accutiffimi Monumenta
Laboris indefeffi
Judicii incomparabilis
Candoris Rariffimi
Eruditionisque planè peculiaris
Teftes certiffimi
Luculenter evincunt
Jurisprudentiam enim & Antiquitatem
Patriam
Ecclefiafticam atque Civilem
Summo cum applaufu Orbis eruditi
E tenebris erutam priftino nitori fuo reftituit
Quantum denique proh dolor!
Studiofa folidioris Jurisprudentiæ Cohors
Amiferit Præceptorem
Veftrum eft dolere Cives Academici
Commilitiones fuaviffimi
Quò namque abftrufas Veterum JCtorum aboleret quisquilias
Juftitiæ
Quæ cœca pridem pingebatur
verè aperuit oculos
Veram non fimulatam JCtorum Philofophiam vobis propinando
Ore & calamo pervigil in Commune Bonum

Tu interim Lector Benevole
si plura desideras
Mortuum consule post fata disertum
DEUMQUE O. M. Rerumpublicarum Statorem
Ardentissimis mecum precare suspiriis
Quo Rempublicam hanc cum Alma Universitate inconcussam
Omnibusque bonis affluentem
Quam diutissime conservet
Orbique Literato tanta jactura nunc afflicto
In posterum provideat Clementissime.

Hoc quicquid est
PATRONO DESIDERATISSIMO
Ob amorem plane Eximium
Quô me meaque studia hucusque prosequi dignatus est
Et Benignitatem rarissimam
Quâ per tot annos & ope & Consilio mihi præstò fuit
Æviternum obsequentissimi animi Testimonium

Consecro

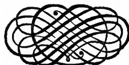
Auditor & Cliens Mœstissimus

JOH. CHRISTIANUS SIMON, *Argent.*

Die XV. *Maji A. O. R.* clↄ Iↄ ccv.

* * *

Hier ligt ein tapffrer Mann, ein Kern der Rechts-Gelehrten,
Den wir bey Lebens-Zeit in hohen Stellen ehrten,
Ein Schutz-Herr der Gesätz, der Themis liebster Sohn,
Der immerdar das Recht hat pflegen zu verfechten,
Jezt hilfft Er auch dem Tod zu seinem alten Rechten,
Und trägt im Sterben auch den schönsten Ruhm davon.
Dann Er liess jedem das, was ihm gebühret, werden,
Die Seele seinem GOTT, des Leibes Rest der Erden.

CATA-

CATALOGUS
SCRIPTORUM
à Famigeratissimo JCto
JOHANNE SCHILTERO
in publicam lucem editorum, ut & denuo Notis MSStis Auctiorum.

Thesaurus Antiquitat. Teutonicarum Ecclesiasticar. Civilium Literariar. cum Glossario ad Scriptores Linguæ Francicæ & Alemannicæ, Veteris &c. III. Tom. fol. *Ulmæ*, 1728.

Praxis Juris Romani in foro Germanico, sive Exercitationes ad Pandectas, *Jenæ*, fol. 1713.

Marci Ottonis, & aliorum Consilia Argentoratensia. *Argent.* fol. 1701.

Pauli Matthiæ Wehneri, & Joh. Rudingeri, Observationes Practicæ Auctiores. *ibid.* fol. 1701.

Scriptores Rerum Germanicarum, ab Illustri quondam Kulpisio editi, nunc verò in meliorem redacti ordinem, cum Præfatione & Notis. fol. *ibid.* 1702.

Codex Juris Feudalis Alemannici. Notis MSStis Auctior. 4. *ibid.* 1697.

De Libertate Ecclesiarum Germaniæ Lib. VII. cui accessit de Prudentia Juris Christianorum pars Generalis, itemque de fatis Ecclesiarum S. Johanni revelatis Dissertatio. Cum Notis MSStis. 4. *Jenæ*, 1683.

Joh. Limnæi, Jus Publicum, auctius & correctius editum, 4. *Argent.* 1699.

Herennij Modestini Fragmenta Περὶ Εὑρεμάτων, Commentario illustrata, cui adjuncta est Historia Dogmatis Ecclesiæ Christianæ de Dissolutione Matrimonii quoad vinculum. 4. *ibidem.* 1687.

D. Aurelii Augustini Libri 2. de Adulterinis Conjugiis ad Pollentium, cum Notis Juridicis ac Moralibus, quibus dogma Ecclesiæ de Matrimonii Dissolutione illustratur, 4. *Jenæ*, 1698.

Jacobi de Kœnigshoven, *Aelteste Teutsche, sowohl allgemeine, als insonderheit Elsassische und Strasburgische* Chronica, *mit Historischen Anmerckungen.* cum Notis MSStis. 4. *Argent.* 1698.

Tractatus præcipui de Renunciationibus, utpote Giphanii, Dalneri, Breulæi & Kellenbenzii, cum Notis & Præfatione. Tomo 2. exhibentur Viri Celeberrimi Christ. Leonh. Leuchtii, Consiliarii Norimb. Meritissimi Additiones ad Dalnerum, annexis insuper quibusdam Responsis &c. 4. *ibid.* 1701.

Nicolai Betsii, Tract. de pactis familiarium Illustrium, cum Præfatione & Notis. 4. *ibid.* 1699.

Diatribe de S. R. G. Imperii Comitum Prærogativa, ac Jure inter ipsos & Ordinem Equestrem Imperii Immediatum, secundum quosdam controverso. 4. *ibid.* 1702.

Dissertatio de Condominio circa Sacra. 4. *Ibid.* 1704.

Epinikion Rhythmo Teutonico acclamatum Ludovico Regi A. C. 883. versione Latina & Observationibus Historicis illustratum. 4. *ibid.* 1696.

Notæ ad Struvii Syntagma Juris Feudalis. 4. *ibid.* 1711.

Tractatus de Paragio & Apanagio, item de Feudis Juris Francici Dissertatio, ut & Velitationes de Successione Lineari, nec non Justi Mejeri de Rei Feudalis Vindicatione Disceptatio. 4. *ibid.* 1701.

Manuductio Philosophiæ Moralis ad Jurisprudentiam. Cum Notis MSStis. 8. *Jenæ*, 1676.

Praxis artis analyticæ in Jurisprudentia. Cum Notis MSStis. 8. *ibid.* 1678.

Epitome Juris Privati. 8. *Argent.* 1698.

Institutiones Juris Civilis Justinian. cum Notis MSStis. 8. *ibid.*

- - Juris Publici Romano-Germanici. Cum Notis MSStis. 8. *ibidem.* 1696.

- - Seu Introductio ad Jus Feudale utrumque Germanicum & Longobardicum. Cum Notis MSStis. 8. *ibid.* 1721.

Institutiones Juris Canonici. Cum Notis MSStis. 8. *Jenæ*, 1721.

De Pace Religiosa, Liber singularis. 8. *Argent.* 1700.

Disputatio, exhibens Analysin Vitæ T. Pompon. Attici à Corn. Nepote descriptæ, sub Præsidio Friderici Rappolti, P. P. Lipsiæ habita. 4. 1654.

Dissertatio de Acquisitionibus per hos, qui sunt in potestate, sub Præsidio Johannis Strauchii, JCti. & P. P. 4. *Jenæ*, 1658.

Commentatio ad Constitut. Argentorat. de Emponematum Jure, vulgò *vom Schauffel-Recht.* Respond. Joh. Casp. Bitschio. 4. *Argent.* 1698.

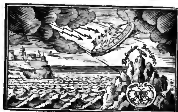
FINIS.

TATIANI SYRI
HARMONIA EVANGELICA,

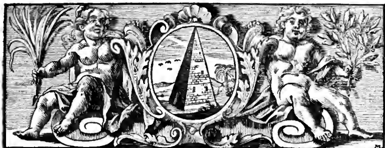
E Latina VICTORIS CAPUANI Versione
translata
In
Linguam Theotiscam Antiquissimam
Editio post primam PALTHENIANAM
Nova Emendatior:
Ad Apographa duo MSSta & Curas JO. SCHILTERI
posthumas
Studiose recensita, subjectis notulis:
PRÆMISSA PRÆFATIONE GEMINA.

Accedit
FRAGMENTUM ALIUD THEOTISCUM,
Quo
Christi cum Samaritana Muliere Colloquium rhythmo
Vetustissimo exhibetur.

ULMÆ,

Sumptibus DANIELIS BARTHOLOMÆI,
M DCC XXVII.

JOANNES FRICKIUS
Lectori S.

Miraberis fortasse, quisquis es, Lector Benevole, comparere hic, ordine ut apparet plane præpostero, Harmoniam Evangelicam demum post Legum Francicarum & Alemannicarum Collectiones, post Carmina Teutonum de Bellis; & lusus ingeniorum morales; monumenta Evangeliis profecto nullo modo æquiparanda, nedum præponenda. Dices ergo, ad primum Thesauri tomum indubie, imo unice pertinuisse Opusculum haud minus Divinum ac Otfridi Opus Evangelicum est, & quod præter exactam argumenti Sacri similitudinem etiam antiquitate idiomatis Francici non multum operi Otfridiano concedit. Eccur igitur omissum suo loco, & nunc velut Appendicis instar Civilibus ac dramaticis monumentis adjectum? Vix id reprehensione cariturum apud plurimos!

Fateor sane ultro, me pridem idipsum animo volvisse, ac proinde aliquandiu dissuasisse institutum Bibliopolæ. Verum aderant causæ non leves, quæ Virum optimum ut pergeret tamen perpulerunt; & quibus expositis ut ipse lubens adquievi; ita æquum abs Te, Lector, Judicium, ubi seriem rei gestæ cognoveris, exspecto. Videlicet, cum primum MSSta Thesauri Schilteriani Volumina nostras in manus tradita accepissemus; Harmonia Evangelica Tatiani nuspiam comparebat; unico solum folio excepto, quod præter titulum libri Fragmentum cœptæ à Schiltero Præfationis, sed non absolutæ (quod nostræ nunc præfationi subjecimus) continebat. Nec data inquirentibus in Opusculum ipsum responsio alia, nisi, quo devenerit non liquere. Interim exstabat ante oculos editio Tatiani minime invenusta, imo curis multis ac erudito labore Gryphiswaldiæ A. 1706. adornata per JOANNEM PHILIPPUM PALTHENIUM; Virum uti vario doctrinæ singularis apparatu in Jurisprudentia & literis elegantioribus conspicuum, ita inprimis peritia linguæ veteris Teutonicæ (cui horas plurimas non sine multo fructu insumserat) eminentem. Hunc cum ipse Schilterus laudet in præfatione, ut sibi amicissimum, & qui ex Anglia Tatianum Theotiscum Oxonio primus secum attulerit; non absurde, ut reor, suspicabamur, speratæ Palthenii amici editioni Senem optimum adquievisse, & ab edenda denuo Harmonia penitus resiliisse. Ideo & in Conspectu Thesauri mentio ejus omnis omissa est: abiitque annus integer, quo nos omnino latuit numquid schedarum de Harmonia Tatiani amplius superesset.

Tandem vero repertus nuper Campoduni Codex geminus inter Schilteriana MSSta. (Volumine alio quam quod talia pollicebatur) qui mox novam rei faciem induit, atque ut de inferenda quoque Thesauro nostro Harmonia cogitaremus effecit. Nam, ne quid te celemus, Lector, adsunt unà epistolæ complures Palthenii ad Schilterum, quæ de Tatiano reliquis Thesauri monumentis una inferendo agunt sollicite: adest exemplum Harmoniæ manu Palthenii, summa, ut testatur plus semel, accuratione depictum, quo exacte Junianus Codex exprimeretur: perscriptæ simul apparent lectiones variæ, quas à manu recentiore sed ignota, (forte tamen Marq. Freheri, si recte Palthenius divinat) margini Codicis Juniani additas Palthenius deprehendit, & quarum arbitrum facit semper Schilterum. Adest rursus aliud Harmoniæ apographum, quod unde venerit prorsus ignoramus: & quod ut neque nitore aut emendata scriptura, neque vetustate placere potest (manum enim recentem ubique prodit) ita tamen nonnullas habet varias, quæ à Paltheniani Codicis lectione abeunt in diversum. Quin &, quod mireris, differt haud raro editus typis publicis à Palthenio liber à Codice, quem sua ipse manu vir doctus scripserat. Hæc igitur brevibus omnia notulis indicare non videbatur inconsultum.

Jam itaque cum Literatum orbem jure merito abs nobis efflagitare crederemus quidquid ad Collectionem monumentorum Teutonicorum Schilterus congessit; maluimus etiam postlimio recensitam abs nobis dare Harmoniam paullo tardius erutam; ponereque loco, non quidem quo decebat, sed quo nunc licet & integrum nobis est; quam omittere monumentum illustre Pietatis veterum Germanorum: quod ævo Otfridiano suppar, quoad linguæ indolem, esse conjicimus: quodque in Glossario B. Schilteri paginam subinde utramque facit.

Notas doctissimi Palthenii, quem quinquennio post obitum B. Schilteri, præmatura mors ultima Maji die anni 1710. abstulit, non addidimus textui subjectas: at quidquid ad explicationem vocum Teutonicarum in iisdem pertinet, ut fere omnia sunt, Glossario suis unumquodque locis inseri studiose curavimus.

De libro Harmoniæ ipso, & de Tatiano quem autorem titulus falso fert, non est quod multa dicamus. Poterunt enim è Schilteriana præfatione quam mox dabimus, uti vides, hauriri. Vetus error fuit sexto jam seculo Victoris Capuani, isque geminus: tum quod Tatianum vocavit *Alexandrinum*; qui Syrus fuit & Ægyptum forte nunquam vidit: tum quod Harmoniam abs se Latine versam Tatiano adscripsit. Utrumque refellit merito Schilterus: præeuntes secutus Henr. Valesium, Annot. ad Eus. H. E. IV. 25. Phil. Labbeum de Scr. Eccl. T. II. Guilielmum Cave in Hist. Scr. Eccl. Literaria, aliosque. Et tamen vulgo Tatianus *Alexandrini* cognomen male retinet, etiam in editione B. Palthenii; quam & imprudenter hac in re columnares tituli novæ hujus editionis, sero abs nobis deprehensi, sequuntur: Genuinam Tatiani Harmoniam, qualis olim ab ipso confecta extitit, non superesse amplius omnino; neque quam dedit Latine Victor Capuanus, & cujus Theotiscam habemus hic versionem, esse Ammonii Alexandrini, quod multi putant; sed incerti omnino autoris, viri summi demonstrant B. THOMAS ITTIGIUS, Præceptor olim meus quoad vixero venerandus Hist. Eccl. Sec. II. p. 17. sq. & JO. ALBERTUS FABRICIUS, summus noster Amicus, ὁ πάνυ Biblioth. Gr. Volum. V. p. 83. qui & annotat; Specimen Veteris Harmoniæ Evangelicæ Francicum ab *Hickesio* editum prodiisse T. I. Thesauri LL. Septentr. p. 189. sq. Ceterum quam incerta sit de autore hujus Harmoniæ opinio, pridem observavit jam Seculo XII. medio eruditus scriptor *Zacharias Chrysopolitanus*, (non Episcopus, sed monachus) qui Commentarium hanc in Harmoniam scripsit minime contemnendum, editum Coloniæ 1535. Is, postquam in præfatione prima monuit p. II. incertum esse, *num opus sit Theophili Antiocheni* (quippe cui Hieronymus alicubi talem librum, Unum ex IV. Evangelistis compositum, sive vere sive falso adscribit) *an Tatiani Assyrii, aut Ammonii Alexandrini, seu alius cujuslibet congruo componentis ordine unam ex quatuor narrationem*: rursus præfatione tertia locum Augustini allegat, qui in secundo de Concordia Evangelistarum libro, unam ex diversorum dictis narrationem faciens, inquit: Hoc exemplo sive ut à me factum est, sive alio modo com-

commodius fieri possit, videat unusquisque & in ceteris locis fieri posse. Infert inde Zacharias. Ejus igitur (Augustini) exemplo ac persuasu nonnulli fortasse unam ex " quatuor narrationem perstrinxere. At vero hujus operis quis autor, imo ordinator ex- " titerit, nihil interest ignorare. Etenim tam verba quam sententiæ nonnisi Evangeli- " starum sunt, &c. Dixerat paullo ante memorabili effato. Sane, si Tatiani hæresiar- " chæ superesset opus Evangelicum (quod S. Justini lateri adhærens forsans explicuit) in " eo Domini Jesu verba diligenter amplecti, & secure legere, ovibus ejus vocem cognoscen- " tibus nil prohiberet. Nam, sicut Sacramenta sine sui corruptione participantur & à " malis; sic veritatis verba sive dicta sive scripta, ab hæreticis suo proprio tenore mini- " me privari possunt. Quo fit, quod Origenis errorum perversitas ejus studium, in qua " parte claruit, nequaquam decoloravit. Vitæ quoque Salomonis enormitas ejus, imo " Dei in eo sapientiam nullatenus obnubilavit. "

Igitur quis non commendaret studium Germaniæ veteris Christianæ Francorum, cum tale monumentum, ut est Harmonia præsens, transferre in vernaculam studuerunt, quo & vulgus ovium audire Pastoris vocem, & suscipere Verbum Veritatis ex ipsiusmet ore posset, viam, veritatem & vitam habituri. Utinam modo integrum haberemus istud opusculum, quo se plurimum haud dubie olim ædificarunt optumi Teutones! Ast dolendum ingenti hiatu à capite LXXVI. ad CLIII. magnam ejus partem deesse. Juvat tamen & Fragmentum eximium. Cui adjecimus *Colloquium Christi cum muliere Samaritana*, vetustissimo expressum rhythmo, quod & ipsum in conspectu Operis primo promissum fuerat; at non recte omissum deinceps tomo primo nonnullos stomachari comperimus. Tu his monumentis Teutonum fruere nobiscum Lector rerum Sacrarum & Patriarum veterum studiose; & in Domino Vale.

JO. SCHILTERI
PRÆFATIO
DE
INSCRIPTIONE LIBELLI:
TATIANI ALEXANDRINI
HARMONIA IV. EVANGELISTARUM.

Ita quidem habetur in Cod. MS. quem è Bibliotheca Bonaventuræ Vulcanii possedit FRANC. JUNIUS, ut me docuit Vir CL. & Familiarissimus JO. PHILIPPUS PALTHENIUS, JC. & P. P. Academiæ Gryphiswaldensis, qui & ipse suâ manu Oxonii hunc librum descripsit ac pro humanitate & amore amicitiæ mihi liberaliter transmisit. Porrò Autor translationis Germanicæ est ignotus; illud verò constat, quod ex Latina Translatione nostra hæc oriunda sit, quum textus aliquis Græcus nullibi extet.

§. II.

Verum enim verò quum extent in Latino idiomate duæ diversæ editiones, quarum una extat in Orthodoxogr. Basileensibus p. 117. sqq. altera p. 241. ex editione Heroldi, itemque in Bibliotheca Patrum, quarum prior est nostræ matrix & quum in manus Victoris Episcopi Capuani, florentis circa A. C. 545. fortè incidisset, nec ille, inveniret nomen autoris, sed quod duo imprimis tales Harmonias concinnarint, Ammonius

nius Alexandrinus, & Tatianus, priorem Tatiano sola sua conjecturâ adscribit, sed infelici. Nam primò Tatianus non fuit Alexandrinus, sed Syrus è Mesopotamia, ut notum. Deinde arguit: *Tatianus licet profanis implicitus erroribus, non inutile tamen exhibens studiosis exemplum, hoc Evangelium, ut mihi videtur, solerti compaginatione disposuit. Et forsitan adhuc B. Justini adhærens lateri, illius eruditionis merito, hoc opus explicuit. Arbitror enim propterea non Ammonii, sed hujus esse eruditionem memorati voluminis, quod Ammonius Matthæi fertur relationi, Evangelistarum reliquorum relationem discretos annexuisse sermones: hic verò S. Lucæ principia assumta.*

§. III.

Sed mihi videtur Victor confundere justam Harmoniam Evangelistarum, & brevem aliquam unius Evangelistæ cum reliquorum Evangelistarum textibus collationem & suppletionem. Prioris generis Harmoniam intendit Autor nostræ Harmoniæ, unde non tam à S. Matthæi neque à S. Lucæ primordiis orditur, sed S. Johannis. Cæterum brevem collationem S. Matthæi cum reliquis Evangelistis edidit, ut reor, idem Tatianus. (*) De qua fortè & Epiphanius, *Evangelii secundum Ebræos* Hæresi XLVI. faciens mentionem: Λέγεται δὲ τὸ διὰ τεσσάρων Εὐαγγελίων ὑπ' αὐτοῦ γεννῆσθαι, ὅπερ Κατὰ Ἑβραίους τινὲς καλοῦσι. *Ferunt opus illud quod ex quatuor Evangeliis contextum esse, quodque secundùm Hebræos nonnulli vocant, ab eo esse conscriptum.* (**) Contraria etiam est Inscriptio à Tatiano ipso addita, de qua ipse Victor ait: *Ex Historia quoque ejus* (Ammonii) *comperi, quod Tatianus vir eruditissimus & Orator illius temporis clarissimus, unum ex quatuor compaginaverit Evangelium, cui titulum DIAPENTE imposuit* (***) Verùm Eusebius L. IV. H. E. c. 25. ὁ Τατιανὸς συνάφειάν τινα καὶ συναγωγὴν οὐκ οἶδ' ὅπως τῶν Εὐαγγελίων συνθεὶς, τὸ διὰ τεσσάρων τοῦτο προσωνόμασεν· ὃ καὶ παρά τινων εἰσέτι νῦν φέρεται. *Tatianus catenam & collectionem nescio quam Evangeliorum contexuit quam* διὰ τεσσάρων *hoc est Evangelium ex quatuor Evangeliis compositum nominavit: quod opus à quibusdam etiamnum habetur.* E postremis verbis colligere posset aliquis, Tatiani *Diatessaron* non in usque adeò magna auctoritate fuisse, quum intra seculi unius alteriusve spatium nonnulli duntaxat illud habuerint.

§. IV.

Verum obstat, Theodoretus, qui circa A. C. 423. floruit, & *Lib. I. Hæret. Fab. c. 20.* scribit, *quod diatessaron dicatur composuisse* Tatianus, *sed amputatis genealogiis & aliis omnibus, quæ DOMINUM ex semine David secundùm carnem natum ostendunt:* Addit, usos esse libro illo, *non modò qui ejus sectæ essent, sed etiam qui Apostolica dogmata sequebantur, compositionis fraudem non cognoscentes, sed simplicius tanquam compendiario libro utentes; Nactum etiam sese fuisse libros hujusmodi supra ducentos in honore habitos in Ecclesiis, quos omnes in unum congestos sepofuerit, & pro his quatuor Evangelistarum Evangelia introduxerit.* Ex his verbis patet, dispersum per Ecclesias late fuisse Tatiani Diatessaron: sed simul evidenter liquet, hanc Harmoniam quæ à Victore Capuano Latine translata est, Tatiani fœtum credi non posse: quippe quæ retinet Christi genealogiam, quam Tatianus plane sustulerat, Theodoreto referente. Porro credibile est Theodoretum omnia exemplaria quæ nancisci ponit, suppressisse. Unde nec S. Hieronymus, qui circa A. C. 378. floruit, ullam istius Diatessari facit mentionem. Concludimus igitur, Tatianum hujus Harmoniæ Latinæ auctorem non esse: quis autem fuerit, æquè incognitum esse, ut Translationis Teutonicæ: Interim tamen in allegando hoc libro vulgarem inscriptionem sequimur, & nomine Tatiani cum Franc. Junio citamus: Denique de altera editione, Ammonio à Victore adscripta, hîc non solliciti sumus, quum ea extra nostrum institutum sit.

(*) Valde vereor, ut multos habiturus sit Schilterus hac in re sibi consentientes, cum sine omni teste & verisimilitudine conjecturam faciat.

(**) Hallucinatur graviter Epiphanius, aut profecto errorem aliorum incautus refert. Nunquam enim Evangelium sec. Hebræos idem fuit cum Harmonia.

(***) Credibile est, Victorem scripsisse διὰ πάντων nempe unum ex omnibus videl. quatuor Evangelii, librum quod alii DIATESSARON multo rectius vocant.

TATIANI

TATIANI ALEXANDRINI
HARMONIÆ EVANGELICÆ
VERSIO THEOTISCA.

Prologus.
Luc. I, 1-4.

*Bithiu uuanta manage
Zilotun ordinon
Saga, thio in uns
giſulta ſint, rachono.
2. So uns ſalthun,
thie thar fon anaginne
ſelbon giſahun, inti ambahta
uuarun uuortes.
3. Was mir giſehan, giſolgentemo
fon anaginne allem gernlihho,
after antreitu thir ſcriben,
thū bezziſto Theophile.
4. Thaz thu forſtantes thero
uuorto, fon thene
thu gilerit biſt, uuâr.*

Quoniam quidem multi
conati ſunt ordinare
narrationem, quæ in nobis
completæ ſunt, rerum.
2. Sicut tradiderunt nobis,
qui ab initio
ipſi viderunt, & miniſtri
fuerunt ſermonis.
3. Viſum eſt mihi, aſſecuto
à principio omnibus diligenter,
ex ordine Tibi ſcribere,
optime Theophile.
4. Ut cognoſcas eorum
verborum, de quibus
eruditus es, veritatem.

CAP. I.
Divinitas Chriſti.
Jo. I, 1-5.

*In anaginne uuas uuort,
inti thas [1] uuort uuas mit Gote,
inti Got ſelbo uuas thas uuort.
2. Thas uuas in anaginne
mit Gote, alliu thuruh thas
uuurdun gitan, inti uzzan ſiu
ni uuas uuiht gitanes,
thas thar gitan uuas.
3. Thas lib uuas in imo,
inti thas lib uuas lioht manno.
4. Inti thas lioht in finſtarneſſen.
leuhta, inti finſtarneſſen.
thas ni bigriffun.*

In principio erat verbum,
& verbum erat apud Deum,
& Deus ipſe erat verbum.
2. Hoc erat in principio
apud Deum, omnia per ipſum
facta ſunt, & ſine ipſo
factum eſt nihil,
quod factum eſt.
3. Vita erat in ipſo,
& vita erat lux hominum.
4. Lux in tenebris
lucebat, & tenebræ
eam non comprehenderunt.

1) Schilterianum Apographum *thaz*.

CAP. II.

Prædictio Nativitatis Johannis.

Luc. I, 5. ſqq.

WAs in tagun Herodes, thes Cuninges
Judeono, ſiuner biſcof,
namen Zacharias,
fon themo uuehſale Abiaſſes,
inti quena imo fon Aarones tohterun,
inti ira namo uuas Elizabeth.
2. *Siu uuarun rehtiu beidu fora Gote,*
gangente in allen bibotun
inti in Gotes rehtfeſtin uzzan laſtar,
inti ni uuard in ſun, bithiu uuanta
Elizabeth uuas unberenti
inti beidu framgigiengun in iro dagun.
3. *Ward tho, mit thiu her*
in biſcofheite giordinot uuas,
in antreitu ſiues uuehſales, fora Gote,
after giuuonu thes biſcofheites,
in lozze framgieng, thaz her uuibrauh brahti,
ingangenti in Gotes tempal,
inti al thiu menigi uuas thes folkes
uzzi, betonti in themo ziti thes roubennes.
4. *Araugta ſih imo*
Gotes engil, ſtantenti in zeſo
thes altares thero wihrouh brunſti.
Thanan tho Zacharias uuard gitruobit
thas ſehenti, inti forthana fiel ubar inon.
5. *Quad tho zi imo ther engil:*
Ni forthi thu thir Zacharia!
uuanta giborat iſt thin'gibet,
inti thiu quena Elizabeth
gibirit thir ſun,
inti nennis thu ſinun namon Johannem.
6. *Inti her iſt thir giſebo inti blidida,*
inti manage in ſinero giburti mendent.
Her iſt uuarlicbo [2] *mihhil fora Truhtine,*
inti uuin noh cidiri trinhit,
inti heiliges Geiſtes uuirdet gefullit fon hinan
fon reva ſinero muoter,
inti manage Iſraheles barno
giuuerbit zi Truhtine Gote iro.
7. *Inti her ferit fora inan*
in geiſte inti in megine Heliaſes,
thaz her giuuente herzun fatero in Kind,
inti ungiloubfolle zi vviſtuome rehtero,
garuuen Truhtine thurubtigan folc.
8. *Inti quhad* [3] *Zacharias zi themo engile:*
Wanan vveiz ih thas?
ih bin alt, inti min quena
fram iſt gigangan in ira tagun.
9. *Tho antlingenti thie engil quhad imo:*
Ih bin Gabrihel, thie azſtantu
fora Gote, inti bin giſentit zi thir,
thiſu thir ſagen [4]
Inti nu uuirdiſt ſuigenti, inti ni mahſt [5]
ſprehhan unzun then tage, in themo
thiſu uuerdent, bithiu uuanta

FUit in diebus Herodis, Regis
Judææ, quidam Sacerdos,
nomine Zacharias,
de vice Abia,
& uxor illi de filiabus Aaron,
& nomen ejus erar Elizabeth.
2. Erant juſti ambo apud DEUM,
incedentes in omnibus mandatis
& in juſtificationibus DEI ſine querela,
& non erat illis filius, eo quod
eſſet Elizabeth ſterilis,
& ambo proceſſiſſent in diebus ſuis.
3. Factum eſt autem, cum
ſacerdotio fungeretur,
in ordine vicis ſuæ, ante Deum,
ſecundum conſuetudinem ſacerdotii,
ſorte exiit, ut incenſum poneret,
ingreſſus in templum Domini,
& omnis multitudo erat populi
foris, orans hora incenſi.
4. Oſtendit ſe illi
Angelus Domini, ſtans à dextris
Altaris incenſi.
Inde Zacharias turbatus eſt
videns, & timor irruit ſuper eum.
5. Air autem ad illum Angelus:
Ne timeas Zacharia!
quoniam exaudita eſt deprecatio tua,
& uxor tua Elizabeth
pariet tibi filium,
& vocabis nomen ejus Joannis.
6. Et ipſe erit gaudium Tibi & exultatio,
& multi in nativitate ejus gaudebunt.
Erit enim magnus coram Deo,
& vinum & ſiceram non bibet,
& Spiritu Sancto replebitur adhuc
ex utero matris ſuæ,
& multos filiorum Iſrael
convertet ad Dominum Deum ipſorum.
7. Et ipſe præcedet ante illum
in Spiritu & virture Eliæ,
ut convertat corda patrum in filios,
& incredulos ad prudentiam juſtorum,
parare Domino plebem perfectam.
8. Et dixit Zacharias ad Angelum:
Unde hoc ſciam?
ego ſum ſenex, & uxor mea
proceſſit in diebus ſuis.
9. Tum reſpondens Angelus dixit ei:
Ego ſum Gabriel, qui aſto
ante Deum, & miſſus ſum ad Te,
hæc Tibi evangelizare.
Et nunc eris tacens, & non poteris
loqui usque in diem, quo
hæc fiant, eo quod

thu

2) Schilt. *uuarlibbo.*
3) Schilt. *quad.*
4) Schilt. *ſagan.*
5) Schilt. *maht.*

thu ni giloubtos minen uuorton,
thiu thar giſulta uuerdent in iro ziti.
10. *Inti uuas thaz folc beitonti Zachariam,*
inti uuontorotun thaz her lazzeta in temple.
Her uzgangenti in mohta ſprehhan zi in,
inti forſtuontun thaz her geſicht giſah in temple.
Inti her uuas bouhnenti in,
inti thurubuuoneta ſtum.
11. *Inti tho* [6] *giſulte uuirdun taga ſines ambahtes,*
gieng in ſin hus, after then tagen
intfieng Elizabeth ſin quena,
inti tangihta ſih ſinf manoda, quedenti:
VVanta ſus teta mir Trohtin in tagen,
in then her geſcouuuota
arſirran minamo itiuuiz
untar mannon.

non credidiſti verbis meis,
quæ implebuntur in tempore ſuo.
10. Et erat plebs expectans Zachariam,
& mirabantur quod tardabat ipſe in templo.
Egreſſus autem non poterat loqui ad eos,
& cognoverunt quod viſionem vidiſſet in tem-
Et ipſe erat innuens illis, (plo.
& permanſit mutus.
11. Et ut impleti ſunt dies officii ejus,
abiit in domum ſuam, poſt hos autem dies
concepit Eliſabeth uxor ejus,
& occultabat ſe menſibus quinque dicens:
Quia ſic mihi fecit Dominus in diebus,
in quibus reſpexit,
auſferre opprobrium meum
inter homines.

CAP. III.

Annunciatio Mariæ & Conceptio Chriſti.

Luc. I, 26. ſqq.

IN themo ſechſten manode giſentit uuard
engil Gabrihel fon Gote in thie burg
Galileæ, thero namo iſt Nazareth,
iz thiornum gimahaltero gommanne,
thero namo vvas Joſeph, fon huſe
Davides, inti namo thero thiornun Maria.
2. *Inti ingangenti ther Engil zi iru quhad:*
Heil vvis thu gebono follu! Truhtin mit thir,
geſegenot ſis thu in vvibon.
3. *Tho ſiu thiu giborta, vvas gitruobit*
in ſinemo uuorte, inti thahta,
uuelih uuari thas uuolaqueti.
4. *Quhat* [7] *iru ther engil: Ni forhti thir Maria,*
thu fundi huldi mit Gote,
ſeno nu intphahis in reve, inti gibiris ſun,
inti ginemnis ſinan namon Heilant.
5. *Ther iſt mihhil, inti thes hoiſteri ſun*
iſt ginemnit, inti gibit imu Truhtin
ſedal Davides ſines fater,
inti rihhiſot [8] *in huſe Jacobes zi euuidu,*
inti ſines rihhes niſt enti.
6. *Quad tho Maria zi thamo engile:*
Wio mah thas ſin?
uuanta ih gommannes uuis ni bin.
7. *Antlingenti tho ther engil quad ira:*
Thio [9] *heilago Geiſt quimit ubar thih,*
inti thes hohiſten megin biſcatuit thih,
bithiu thas thar giburan uuordet heilag
thas uuirdit ginennit gotes barn.
8. *Seno nu Elizabeth thin magin*
ſiu intphieng ſun in ira alttuome,
inti this iſt ther ſehſto manod thera,
thiu thar ginennit iſt unberenta:
Bithiu uuanta niſt unodi mit gote
jogiuuelih uuort.
9. *Tho quad Maria: Seno nu Gotes thiu,*
uueſe mir after thinemo uuorte.
Inti arfuor tho fon ira ther engil.

IN menſe ſexto miſſus eſt
angelus Gabriel à Deo in civitatem
Galilææ, cui nomen Nazareth,
ad Virginem deſponſatam Viro,
cui nomen erat Joſeph, de domo
Davidis, & nomen Virginis Maria.
2. Et ingreſſus angelus ad eam dixit:
Ave gratiæ plena! Dominus tecum,
benedicta tu in mulieribus.
3. Quæ cum audiſſet, turbata eſt
in ſermone ejus, & cogitabat,
qualis eſſet iſta ſalutatio.
4. Ait Angelus ei: Ne timeas Maria,
inveniſti gratiam apud Deum,
ecce concipies in utero, & paries filium,
& vocabis nomen ejus JEſum.
5. Hic eſt magnus, & filius Altiſſimi
vocatur, & dat ei Dominus
ſedem Davidis Patris ſui,
& regnabit in domo Jacob in æternum,
& regni ejus non erit finis.
6. Dixit Maria ad Angelum:
Quomodo fiet iſtud?
quoniam virum non cognoſco.
7. Reſpondens Angelus dixit ei:
Spiritus S. ſuperveniet in te,
& virtus altiſſimi obumbrabit te,
ideo quod naſcetur ſanctum
vocabitur filius Dei.
8. Et ecce Eliſabeth cognata tua
ipſa concepit filium in ſenectute ſua,
& hic eſt menſis ſextus illi,
quæ vocatur ſterilis:
Quia non eſt impoſſibile apud Deum
omne verbum.
9. Tum dixit Maria: Ecce ancilla Domini,
fiat mihi ſecundum verbum tuum.
Et diſceſſit ab illa Angelus.

6.) ex Schilt. voc. *tho* addidimus quam quidem in textu non exhibet Palthenius, addendam eſſe in Præfat. agnoſcit.

7.) Schilt. *quhad.*
8.) Schilt. *rihhiſat.*
9.) Schilt. *thie.*

CAP. IV.

Visitatio B. Mariæ, & Nativitas Johannis.

Luc. I, 39. sqq.

ARstantentl Maria in then tagon
gieng in giburgu, mit ilungu,
in Judeno burg,
ingieng tho in hus Zachariases,
inti heilizita Helisabeth.
2. *Ward tho, so siu giborta*
heilizunga Mariuns, [10]
gisab thas Kind in ira reve.
3. *Ward tho gisullit heilages geistes Helisabeth,*
arrof mihhilero stemmi, inti quad:
Gisegenot sis thu untar uuibon,
inti gisegenot si thie uuahsmo thinero uuamba,
inti uuanan is mir, thaz queme
mines Truhtines muoter zi mir?
4. *Seno nu so sliumo so thiu stemma uuard*
thines heilizunges in minero oran,
gifah in gisehen Kind in minemo reve,
inti saligu thiu thar giloubta,
uuanta thiu gisremitu uuerdent,
thiu thar giquetan [11] *uuirdun iru fon Truhtine.*
5. *Tho quad Maria:*
Mihhiloso min sela Truhtin,
inti gisab min geist in Gote minemo heilante,
bithiu uuanta her giscouuota odmuoti [12] *sinero thiuvi,*
6. *Seno nu fon thiu saliga*
mih quedent allin cunnu,
bithiu uuanta mir teta mihelu, thie thar mahtig ist,
inti heilag sin namo,
inti sin miltida in cunni. inti cunnu [11] *inan forhtan-*
ten.
7. *Teta maht in sinemo arme,*
zispreitta ubarhuhtige muote sines herzen,
nidargisazta mahtige fon sedale, inti arhuob odmuo-
tige,
hungerente gisulta guoto, inti otage forliez itale.

8. *Intphieng Israhel sinan Kneht,*
zi gimuntigonne sinero miltida,
so her sprah zi unsern fateren,
Abrahame inti sinemo samen zi uuerolti.
9. *Wonata Maria mit siu nah thri manoda,*
inti warb zi ira hus.
Elizabeth warlihho ward gifullet zit zi beranne,
inti gibar ira sun.
10. *Inti gihortun thas ira nahoston inti ira condon,*
thaz Truhtin mihhilosota sina miltida
mit iru, inti gisahun mit iru.
11. *Ward tho in themo ahtoden tage,*
quamun zi bisnidanne thas Kind,
namtun inan sines fater namen Zachariam.
Antlingota tho sin muater inti quad:
Nio in altere, uzzan sin namo scal sin Johannes.
Inti quadun zi iru:

EXurgens Maria in diebus illis
abiit in montana, cum festinatione,
in oppidum Judæ,
& intravit in domum Zachariæ,
& salutavit Elisabeth.
2. Factum est autem, cum illa audiret
salutationem Mariæ,
exultavit infans in utero ejus.
3. Tunc impleta est Spiritu S. Elisabeth,
exclamavit voce magna, & dixit:
Benedicta sis tu inter mulieres,
& benedictus sit fructus ventris tui,
& unde hoc mihi, ut veniat
mater Domini mei ad me!
4. Ecce enim ut facta est vox
salutationis tuæ in auribus meis,
exultavit in gaudio infans in utero meo,
& beata quæ credidit,
quoniam perficientur,
quæ dicta sunt ei à Domino.
5. Tunc ait Maria:
Magnificat anima mea Dominum,
& exultavit spiritus meus in Deo salutari meo,
quia respexit humilitatem ancillæ suæ.
6. Ecce enim ex hoc beatam
me dicent omnes generationes,
quia fecit mihi magna, qui potens est,
& sanctum nomen ejus,
& misericordia ejus in progenies & progenies
timentibus eum.
7. Fecit potentiam in brachio suo,
dispersit superbos mente cordis sui,
deposuit potentes de sede, & exaltavit hu-
miles,
esurientes implevit bonis, & divites dimisit
inanes.
8. Suscepit Jsrael puerum suum,
memorari misericordiæ suæ,
sicut locutus est ad patres nostros,
Abraham & semini ejus in secula.
9. Mansit Maria cum illa quasi mensibus tribus,
& reversa est in domum suam.
Elisabeth autem impletum est tempus pariendi,
& peperit filium suum.
10. Et audierunt hoc vicini & cognati ejus,
quod Dominus magnificavit misericordiam
cum illa, & congratulabantur ei. (suam
11. Tunc factum est in die octavo,
venerunt ad circumcidendum puerum,
vocabant eum nomine patris sui Zachariæ.
Respondit tum mater ejus & dixit:
Nequaquam, sed nomen ejus erit Johannes.
Et dixerunt ad illam:

Nioman

10) Schilt. *Mariuns.*
11) Schilt. *giquetan.*
12) Schilt. *odmuati.*
13) Palth. in Præfat. *inti in cunnu.*

Nioman nist in thinemo cunne,
thie thar ginennit si thesemo namon.
12. *Boubnitun tho sinemo fater,*
wenan her wolti inan ginennitan wesan?
Bat tho scribsabses screib sus quedanti:
Johannes ist sin namo,
wuntorotun thas tho alle.
Gioffonota sih tho slumo sin mund,
inti sin zunga, inti sprab Got uuibenti.
13. *Ward tho forhta ubar alle iro nabiston,*
inti ubar allu gibirgu Judeno
wurdun gimarit allu thisu wort,
inti gisaztun alle thie iz gihortun
in iro herzen, sus quedante:
Was vvanis these Knebt si?
inti Gotes hant [14] *was mit imo.*
14. *Inti Zacharias sin fater ward gifullet beilages geistes,*
inti wizagota sus quedanti:
Givvibit si Trubtin Got Israëlo,
bithiu uuanta uuisota inti teta losunga sinemo folke,
inti arribta horn beili uns
in huse Davides sines Knebtes.
15. *So her sprab thurub mund beilagero,*
thie fon uuerolte uuarun, sino wizagono,
beili fon unsaren fianton,
inti fon henti allero thie unsih hazzotun,
zi tuonne miltida mit unsaren faterun,
inti zi gihugenne sinero beilagun giuuiznessi,
thero eidhusti thie her suor zi Abraham
unsaremo fater, sih uns zi gebanne.
16. *Thaz uzzan forhta fon hentin unsero fianto*
arloste thionomes imo
in beilagnisse inti in rebte fora imo
alle unsaron tagon.
17. *Inti thu Knebt wizago thes hohisten histhu ginennit,*
foraferis uuarlibbo fora Trubtines annuzzi
zi garuuenne sinan uuege,
zi gebanne uuistuom beili [15] *sinemo folke*
in forlaznessi iro suntono.
18. *Thurub innodilu miltida unsares Gotes,*
in then uuisota unsih ufgang fon hohi,
inliubtigen then, thie thar in finstarnessin
inti in scuvven todes sizzent,
zi giribtenne unsera fuozza in uuog sibba.
19. *Ther Knebt uuohs,*
inti uuard gistrengisot geiste,
inti uuas in uuostinnu unzan then tag
sinero arougonessi zi Israhel.

Nemo est in cognatione tua,
qui vocetur hoc nomine.
12. Innuebant tunc patri ejus,
quem vellet eum vocari?
Tunc postulans pugillares scripsit dicens:
Johannes est nomen ejus,
& mirati sunt universi.
Apertum autem est subito os ejus,
& lingua ejus, & loquebatur benedicens Deum.
13. Et factus est timor super vicinos eorum,
& super omnia montana Judææ
divulgabantur omnia verba hæc,
& posuerunt omnes qui ea audierunt
in cordibus suis, ita dicentes:
Quis putas puer iste erit?
& manus Domini erat cum illo.
14. Et Zacharias pater impletus est Spiritu Sancto,
& prophetavit ita dicens:
Benedictus sit Dominus Deus Israel,
quia visitavit & fecit redemptionem plebis suæ,
& erexit cornu salutis nobis
in domo David pueri sui.
15. Sicut locutus est per os sanctorum,
qui à seculo sunt, prophetarum ejus,
salutem ex inimicis nostris,
& de manu omnium qui oderunt nos,
ad faciendam misericordiam cum patribus nostris,
& memorari testamenti sui sancti,
jusjurandum quod juravit ad Abraham
patrem nostrum, daturum se nobis.
16. Ut sine timore de manu inimicorum nostrorum
liberati serviamus illi
in sanctitate & justitia coram ipso
omnibus diebus vitæ nostræ.
17. Et tu puer propheta Altissimi vocaberis,
præibis enim ante faciem Domini
ad parandum vias ejus,
ad dandam scientiam salutis plebi ejus
in remissionem peccatorum eorum.
18. Per viscera misericordiæ Dei nostri,
in quibus visitavit nos oriens ex alto,
illuminare hos, qui in tenebris
& in umbra mortis sedent,
ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.
19. Puer crescebat,
& confortabatur spiritu,
& erat in desertis usque in diem
ostensionis suæ in Israel.

14) Schilt. *band.*

15) Schilt. *heil.*

CAP. V.

CAP. V.

Genealogia Christi.
Matth. I, 1. sqq.
Luc. III, 34. sqq.

Apparitio Angeli Josepho facta.
Math. I, 18. sqq.

Nativitas Christi.
Luc. II, 1. sqq.

Buob cunnes Heilantei Christes
Davides sunes, Abrahames sunes.
Abraham gibar Isaken,
Isaac gibar Jacoben,
Jacob gibar Judam inti sine bruoder.
[16] *Judas gibar - - - Jessen.* „
2. *David cuning gibar Salomonen*

* * *

3. *Josias gibar Jechoniasen inti sine bruoder*
in thero ferti zi Babiloniu,
inti after thero ferti zi Babiloniu.
Jechonias gibar - - -
4. *Jacob gibar Joseben gomman Mariun;*
fon thero giboran ist Heilant, thie thar ist ginennit Christ.
Abraham uuas sun Thare,
ther uuas Nachor, ther uuas Seruh,
[17] *ther uuas Ragau, ther uuas Phalec,*
ther uuas Heber, ther uuas Sale,
ther uuas Cainan, ther uuas Arphaxad,
ther uuas Sem, ther uuas Noë,
ther uuas Lamech, ther uuas Methusala,
ther uuas Enoch, ther uuas Jared,
ther uuas Mahalaleel, ther uuas Cainan,
5. *Ther uuas Enos, ther uuas Seth,*
ther uuas Adam, „ *ther uuas Gotes.*
6. *Allo thio giburti fon Abrahame*
unzan Davidem,
uuarun fiorzehen giburti,
inti fon Davide unzan uzfart zi Babilonia
fiorzehen giburti,
inti fon thero uzferti zi Babiloniu
unzan Christ fiorzehen giburti.
7. *Christes cunni uuas so:*
Mitthiu uuas gimahalit
thes Heilantei muoter Maria Josebe,
êr thiu zisamene quamun,
uuas siu fundan scaffaniu [18]
fon themo heilagen Geiste.
Joseph ira gomman mit thiu her reht man uuas,
inti ni uuolta sie meldan,
uuolta tougola sia forlazzan.
8. *Imo tho thas thenkentemo,*
girado Truhtines Engil in troume
araugta [19] *sih imo inti quad:*
Joseph Davides sun ni curi thu forhtan,
zi nemanne Mariun thina gimahhun,
uuanta thas in iru giboran ist

Liber generationis Jesu Christi
filii David, filii Abraham.
Abraham genuit Isaac,
Isaac genuit Jacob,
Jacob genuit Judam & fratres ejus.
Judas genuit - - - Jesse.
2. David autem Rex genuit Salomonem
ex ea quæ fuit Uriæ,
Salomon genuit - - - Josiam.
3. Josias genuit Jechoniam & fratres ejus
in transmigratione Babylonis,
& post transmigrationem Babylonis,
Jechonias genuit - - -
4. Jacobus genuit Joseph virum Mariæ,
de qua natus est Jesus, qui vocatur Christus.
Abraham autem fuit filius Tharæ,
qui fuit Nachor, qui fuit Seruch,
qui fuit Ragau, qui fuit Phalec,
qui fuit Heber, qui fuit Sale,
qui fuit Cainan, qui fuit Arphaxad,
qui fuit Sem, qui fuit Noë,
qui fuit Lamech, qui fuit Methusalæ,
qui fuit Enochi, qui fuit Jared,
qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan.
5. Qui fuit Enos, qui fuit Seth,
qui fuit Adam, qui fuit Dei.
6. Omnes generationes ab Abraham
usque ad David,
erant generationes XIV.
& à David usque ad transmigrationem Babylonis
generationes XIV.
& à transmigratione Babylonis
usque ad Christum generationes XIV.
7. Christi generatio sic erat:
Cum esset desponsata
JEsu mater Maria Josepho,
antequam convenirent,
inventa est in utero habens
de Spiritu S.
Joseph vir ejus cum esset justus,
& nollet eam traducere,
voluit occulte dimittere eam.
8. Hæc autem eo cogitante,
ecce Angelus Domini in somnio
apparuit ei & dixit:
Joseph Fili David noli timere,
accipere Mariam conjugem tuam,
quod enim in ea natum est

thas

16) Omittuntur hæc in Schilteriano apogr.
17) Hæc omnia, sine dubio ex incuria scribæ, in Schilteriano apographo omissa sunt.
18) Schilt. *scaffantu.*
19) Schilt. *arougta.*

thas ist fon themo heilagen Geiste',
siu gibirit sun, inti thu ginemnis sino namo Heilant,
bithiu uuanta her sinaz folc heilaz tuot
fon iro sunton.
9. *Thaz* [20] *algaro gitan ist,*
thaz uuari gifullit thas thar giquetan uuas
fon Truhtine thuruh then [21] *wizagen sus quedantan:*
Seno nu thiorna in reve habet, inti gibirit sun,
inti gibeizzent sinan namon Emanuel,
thas ist arrekit; mit uns Got.
10. *Arstantanti tho Joseph fon slaffe,*
teta so imo gibot Truhtines Engil,
inti intphieng sina gimahhun,
inti ni uuard ira uuis,
unzan siu gibar ira suno eristboranon,
inti gibiez sina namon Heilant.
11. *Ward tho gitan in then tagon,*
framquam gibot fon themo aluualten Keisare,
thaz giscribin uuirde al these umbiuuerft.
Thas giscrib zi eristen uuard gitan
in Siriu fon themo [22] *Graven Cyrine,*
inti fuorun alle thaz bijahin
thionost, jogiuuelih [23] *in sinero burgi.*
12. *Fuor tho Joseph fon Galilea*
fon thero burgi, thiu hiez Nazareth,
in Judeno lant, inti in Davides burgo,
thiu uuas ginemnit Betleem,
bithiu uuanta her uuas fon huse inti fon hiuuiske Da-
thaz her jahi saman mit Marium (vides,
imo gimahaltero gimahhun so scaffanerit.
13. *Tho sie thar uuarun,*
uuirdun taga gifulte thaz siu bari,
inti gibar ira sun eristboranon,
inti biuuant inan mit tuochon,
inti gilegita inan in crippea,
bithiu uuanta in ni uuas ander stat in themo gasthuse.

de Spiritu Sancto est,
pariet filium, & vocabis nomen ejus JEsum,
quoniam ipse salvum faciet populum suum
à peccatis eorum.
9. Hoc autem totum factum est,
ut adimpleretur quod dictum erat
à Domino per Prophetam ita dicentem:
Ecce Virgo in utero habet, & pariet filium,
& vocabunt nomen ejus Emanuel,
quod est interpretatum; nobiscum DEUS.
10. Exurgens autem Joseph à somno
fecit sicut praecepit ei Angelus Domini,
& accepit conjugem suam,
& non cognoscebat eam,
donec peperit filium suum primogenitum,
& vocavit nomen ejus JEsum.
11. Factum est autem in illis diebus,
exiit edictum ab Augusto Cæsare,
ut describeretur universus hic orbis.
Hæc descriptio primum facta est
in Syria à Præside Cyrino,
& ibant omnes ut profiterentur
obsequium, unusquisque in suam civitatem.
12. Ivit tunc Joseph à Galilæa
de civitate, quæ vocabatur Nazareth,
in Judæam, & in civitatem David,
quæ vocatur Bethlehem,
eo quod esset de domo & familia David,
ut profiteretur cum Maria
sibi desponsata uxore prægnante.
13. Cum ibi essent,
impleti sunt dies ut pareret,
& peperit filium suum primogenitum,
& involvit eum pannis,
& reclinavit eum in præsepi,
quia illis non erat alius locus in diversorio.

CAP. VI.

Nativitas Christi Pastoribus annunciata.

Luc. II, 8-20.

WArun tho hirta in thero lantsbefti [24]
uuahhante, inti bihaltente
nahtuuahta ubar iro euuit.
Quam thara Gotes engil, inti gistuont nah in,
inti Gotes berahtnessi bischein sie,
inti giforhtan sie in tho in mihhiliro forhtu.
2. *Inti quad in ther engil: Ni curet ju forhtu,*
ih sagen ju mihhelan gifehon,
ther ist allemo folke,
bithiu uuanta giboran ist ju hiutu Heilant,
ther ist Christ Truhtin in Davides burgi;
Thaz si ju zi zeichane, thaz ir findet
Kind mit tuochon biuuntanaz
inti gilegitaz in crippea.
3. *Tho slumo uuard thar mit themo Engile*
menigi himilisches heres

ERant tunc pastores in illa regione,
vigilantes, & custodientes
vigilias noctis super gregem suum.
Venit ibi Angelus Domini, & stetit juxta illos,
& claritas DEI circumfulsit eos,
& timuerunt sibi tunc timore magno.
2. Et dixit illis Angelus: Nolite timere,
ego evangelizo vobis gaudium magnum,
quod erit omni populo,
quia natus est vobis hodie Salvator,
qui est Christus Dominus in civitate David;
Hoc sit vobis signum, quod invenietis
infantem pannis involutum
& positum in præsepi.
3. Et subito factum est cum Angelo
multitudo militiæ cœlestis

20) Schilt. *thas.*
21) Schilt. pro *thuruh then*, saltem habet *them.*
22) Schilt. *demo.*
23) Schilt. *jogiuuelius*, vitiose.
24) Schilt. *Lantsbefti.*

Got lobontia inti quedentiu :
Turida si in then hohiston Gote,
inti in erdu si sibba mannon guotes uuillen.
4. *Ward tho thas arfuorun foa in thie engile in himil, tho sprachun thie hirta untar in zuisgene :*
Farames zi Betleem, inti gisehemes
thas uuort, thas thar gitan ist,
thas Truhtin uns araugta.
Inti quamun tho ilente,
inti fundun Mariun inti Joseben
inti thaz Kind gilegitaz in crippea.
5. *Sie tho gisehente forstuontun fon themo uuorte,*
thas in giquetan was fon themo Kinde,
inti alle thie thas gihortun uuarun thaz wuntoronte,
inti foa themo [25]*, thiu giquetanu wurdun*
zi in fon them hirtin.
6. *Maria uuarlihho gihielt allu thisu uuort*
ahtonti in ira herzen.
7. *Wurbun tho thie hirta heimuuartes,*
diurente inti lobonte Got
in allen then, thiu sie gihortun inti gisahun,
soso zi in gisprochan uuas.

laudantium Deum & dicentium :
Gloria sit in altissimis DEO,
& in terra sit pax hominibus bonæ voluntatis.
4. Et factum est ut discesserunt ab iis Angeli in cœlum, tunc loquebantur pastores ad invicem :
Transeamus in Betleem, & videamus
hoc verbum, quod factum est,
quod Dominus ostendit nobis.
Et venerunt tunc festinantes,
& invenerunt Mariam & Joseph
& infantem positum in præsepio.
5. Illi ergo videntes cognoverunt de verbo,
quod dictum erat illis de hoc puero,
& omnes qui audierant mirati sunt,
& de his, quæ dicta erant
ad ipsos à pastoribus.
6. Maria autem conservabat omnia verba
conferens in corde suo. (hæc
7. Tunc reversi sunt pastores domum versus,
glorificantes & laudantes Deum
in omnibus iis, quæ audierant & viderant,
sicut ad illos dictum erat.

CAP. VII.

Circumcisio Christi & Purificatio Mariæ Cantico Simeonis & Prophetia Hannæ celebrata.

Luc. II, 21 - 39.

After thiu tho argangena uuarun ahtho taga,
thaz thas Kind bisnitan wurdi,
uuard imo ginennit namo Heilant,
thie namo uuard ginennit fon engile,
ér thanne her in reve intphangan uuurde,
2. *Inti after thiu gifulta uuarun taga finero subarnesse* [26]
after Moyseses euuu,
brahtun sie inan tho in Jerusalem
thaz si inan Gote giantwurtiten
so iz giscriban ist in Gotes euuu :
Bithiu uuanta jogiuuelib gommanbarn
thas uuamba erist intuot,
heilag Gote ginennit.
3. *Inti thaz sie gabin obphar,*
after thiu giquetan ist in euuu Truhtines,
zua gimachun turtilutuhun edo zuei tubielin.
4. *Seno nu tho uuas man in Hierusalem,*
thes namo uuas gibeizzan Simeon,
inti ther man uuas reht inti gotforht,
beitanti Israhels fluobra,
inti heilag Geist uuas in imo,
intphieng tho antwurti fon themo heilagen Geiste,
thaz er ni arsturbi,
ér thanne her gisahi Christ Truhtines.
5. *Quam tho in geiste in thas Gotesbus,*
inti tho sie ingileittun thas Kind Heilant
sine eldiron, thaz sie tatin after

ET postquam consummati sunt dies octo,
ut circumcideretur puer,
vocatum est nomen ejus JEsus,
quod nomen vocatum est ab Angelo,
priusquam in utero conciperetur.
2. Et postquam impleti sunt dies purgationis ejus
secundum legem Mosis,
tulerunt eum tunc in Jerusalem,
ut sisterent eum DEO,
sicut scriptum est in lege Domini :
Quia quævis mascula proles,
quæ vulvam primum aperit,
sancta Domino vocabitur.
3. Et ut darent hostiam,
secundum quod dictum est in lege Domini,
par turturum aut duos pullos columbarum.
4. Et ecce homo erat in Jerusalem,
cui nomen Simeon,
& iste homo erat justus & timoratus,
expectans consolationem Israel,
& Spiritus S. erat in eo,
& responsum acceperat à Spiritu S.
quod non moreretur,
priusquam videret Christum Domini.
5. Venit ergo in Spiritu in templum,
& cum inducerent puerum JEsum
parentes ejus, ut facerent secundum

giuuonu

25 Schilt. *themu.*

26 Schilt. *subarnesse.*

giuuonu euuê furi inan,
her tho intphieng inan in sine arma,
inti lobota Got inti quad :
6. *Nu forlaz thu Truhtin thinan scalc*
after thinen uuortun in sibba, (*Heilant,*
bithiu uuanta gisahun mina ougun mina ougun thinan
then thu gianthuuirtitos fora annuze allero folco,
lioht zi intrigannesse thiotono
inti zi diuridu thines folches Israelo.
7. *Was tho sin fater inti muoter uuntoronte*
ubar thiu, thiu thar giquetanu uuarun fon inan,
inti uuihita in tho Simeon,
inti quad zi Mariun sinero muoter ;
8. *Senonu these ist gesezit in fall*
inti in urresti managero in Israel,
inti in zeichan themo man uuidarquidit,
inti thin selbes ferah thuruhferit suert,
thaz uuerden intrigane fon managen herzen githanca.
9. *Was tho thar Anna uuizzaga,*
dohter Fanueles fon cunne Aseres,
thiu gigieng fram in managa taga,
inti lebeta mit ira gommanne
sibun jar fon ira magadheiti,
inti thiu uuas uuituua
unzan fioru inti ahtuzug jaro,
thiu not fuor fon themo temple,
uzouh mit fastun inti mit gibeta
thienota tages inti nahtes.
10. *Thiu tho in therosélbun ziti quementi*
lobota Truhtin,
inti sprah fon themo allen then,
thie thar beitotan arlosnesse Hierusalem,
11. *Inti tho sie gifremitun alliu*
after Truhtines euuû,
wurbun tho zi Galileam
in ira burg Nazareth.

consuetudinem legis pro eo,
ipse accepit eum in ulnas suas,
& benedixit Deum & dixit :
6. Nunc dimittis servum tuum Domine
secundum verbum tuum in pace,
quia viderunt oculi mei salutare tuum,
quod parasti ante faciem omnium populorum,
lumen ad revelationem gentium
& ad gloriam plebis tuæ Israel.
7. Et erat pater ejus & mater mirantès
super his, quæ dicebantur de illo,
& benedixit illis tunc Simeon,
& dixit ad Mariam matrem ejus :
8. Ecce positus est hic in ruinam
& resurrectionem multorum in Israel,
& in signum cui contradicitur,
& tuam ipsius animam pertransibit gladius,
ut revelentur ex multis cordibus cogitationes.
9. Erat tunc ibi Anna Prophetissa,
filia Phanuel de tribu Aser,
hæc processerat in diebus multis,
& vixerat cum viro suo
septem annis à virginitate sua,
& hæc erat vidua
usque ad annos octoginta quatuor,
quæ non discedebat de templo,
sed jejuniis & obsecrationibus
serviebat die & nocte.
10. Hæc igitur ea ipsa hora superveniens
confitebatur Domino,
& loquebatur de illis omnibus,
qui expectabant redemptionem Jerusalem.
11. Et ut perfecerunt omnia
secundum legem Domini,
reversi sunt in Galilæam
in civitatem suam Nazareth.

CAP. VIII.

Stella & Adventus Magorum.

Matth. II, 1-12.

Mitthiu ther Heilant giboran uuard
in Betleem Judeno burgi,
in tagon Herodes thes Cuninges,
senu tho Magi ôstana quamun
zi Hierusalem, sus quedante :
War ist ther thie giboran ist
Judeno Cuning ?
uuir gisahumes sinan sterron in Ostarlante,
inti quamumes inan zi betonne.
2. *Tho thas giborta Herodes ther Cuning,*
uuard gitruobit inti al Hierusalem
mit imo, inti gisamanonti [17]
then herduom [18] *thero biscofo*
inti thie gilérten thes folches,
eisgota fon in,
uuar Christ giboran uuari.
3. *Sie tho quadun imo, in Betleem Judeno burgi.*
So ist giscriban thuruh then uuizagun :

Cum natus esset JESUS
in Betleem Judæ,
in diebus Herodis Regis,
ecce Magi ab Oriente venerunt
Hierosolymam, ita dicentes :
Ubi est qui natus est
Rex Judæorum ?
vidimus stellam ejus in Oriente,
& venimus adorare eum.
2. Quum hoc audiret Herodes Rex,
turbatus est & omnis Hierusalem
cum illo, & congregans
principes sacerdotum
& scribas populi,
sciscitabatur ab eis,
ubi Christus nasceretur.
3. At illi dixerunt, in Betleem Judææ.
Sic enim scriptum est per Prophetam :

17) Palth. Præf. *gisamonota.*

18) Palth. Præf. *thie herosten.*

Thu Betleem Judeno erda
nio in altere bist thiu minnista
in then beriston Judeno,
uuanta fon thir quimit tuomo,
ther rihtit [29] *min folc Israel.*
4. *Tho Herodes tougolo gihaloten Magin,*
gernlicho [30] *lerneta fon in*
thie zit thes sterren, ther sih in araugita,
inti santa sie in Betleem sus quedanti:
Faret inti fraget gernilicho [31]
fon themo Kinde, thanne ir iz findet,
thanne cundet iz mir,
thaz ih thara queme inti beto inan.
5. *Tho sie gehortun then Cuning*
fuorun, senu tho sterro,
then sie gisahun in Ostarlante,
forafuor sie, unz her quementi
stuont oba thar thie Kneht uuas.
6. *Sie tho gisehente* [32] *then sterron*
gifahun mihhilemo gifehen thrato,
inti ingangente in hus fundun then Kneht
mit Mariun sinero muoter,
inti nidarfallente betotun inan.
7. *Inti gioffonoten iro treso fazzon*
brahtun imo geba,
gold, inti wihrouh inti mirrun.
8. *Inti intphanganemo antwurte in troume*
thaz sie ni wurbin zi Herode,
thuruh anderan weg wurbun
zi iro lantscheffi.

Tu Betleem terra Juda
nequaquam minima es
in principibus Juda,
ex Te enim exiet dux,
qui regat populum meum Israel.
4. Tum Herodes clam vocatis Magis
diligenter didicit ab eis
tempus stellæ, quæ apparuit eis,
& mittebat illos in Betleem dicens:
Ite & interrogate diligenter
de puero, cum inveneritis,
renunciate mihi,
ut & ego ibi veniam atque adorem eum.
5. Cum audissent Regem
abierunt, & ecce stella,
quam viderant in Oriente,
antecedebat eos, usque dum veniens
staret supra ubi erat puer.
6. Videntes autem stellam
gavisi sunt gaudio magno valde,
& intrantes domum invenerunt puerum
cum Maria matre ejus,
& procidentes adoraverunt eum.
7. Et apertis thesauris suis
obtulerunt ei munera,
aurum, thus & myrrham.
8. Et responso accepto in somnis
ne redirent ad Herodem,
per aliam viam reversi sunt
in regionem suam.

CAP. IX.

Fuga Christi in Ægyptum.
Matth. II, 13-15.

THo sie thanan arfuorun, girado Gotes Engil
araugta sih Josebe in troume sus quedenti:
2. *Arstant inti nim thas theganKind*
inti sine muoter, inti fluh [33] *in Egyptum,*
inti uuis thar unzan ih thir quede,
uuanta zuouuart ist thaz Herodes
suochit then Kneht zi forliosene.
3. *Her tho arstantanti nam then Kneht inti sine muoter nahtes,*
inti fuor in Egyptum, inti uuas thar
unzan binafart [34] *Herodes.*
4. *Thaz wurdi gifullit thas giquetan uuas*
fon Truhtine thuruh then uuizzagen
sus quedantan: Fon Egypten gihalota ih
minan sun.

QUi cum recessissent, ecce Angelus DEI
apparuit in somnis Joseph dicens:
2. Surge & accipe puerum
& matrem ejus, & fuge in Ægyptum,
& esto ibi usque dum dicam tibi,
futurum est enim ut Herodes
quærat puerum ad perdendum eum.
3. Ipse ergo surgens accepit, puerum & matrem ejus nocte,
& secessit in Ægyptum, & erat ibi
usque ad obitum Herodis.
4. Ut adimpleretur quod dictum est
à Domino per Prophetam
dicentem: Ex Ægypto vocavi
filium meum.

29) Schilt. *rihstit.*
30) Schilt. *gernlihho.*
31) Schilt. *gernlichho.*
32) Schilt. *gisehonte.*
33) Schilt. *binafahrt.*
34) Palth. Præf. *fluuh.*

CAP.

CAP. X.

Infanticidium Herodis.

Matth. II, 16-18.

THo Herodes gisah
uuanta her bitrogan uuas fon then Magin,
balg sih harto, inti sententi arsluog
alle thie Knehta, thie thar uuarun in Betleem,
inti in allen ira marcon,
zuuijarigen [35] *inti innan thes,*
after thero zit thas her suohta
fon then Magin
2. *Tho uuard gifullit*
thas thar giquetan uuas thuruh Jeremiam
then uuizzagon, sus quedantan:
Stemma in hohi geborit uuard
mihiles uuoftes inti uueinonnes,
Rahel wuf ira suni,
inti ni uuolta sih fluobiren,
uuanta sie ni uuarun.

QUum Herodes videret
quoniam illusus esset à Magis,
iratus est valde, & mittens occidit
omnes pueros, qui erant in Betleem,
& in omnibus finibus ejus,
à bimatu & infra,
secundum tempus quod exquisierat
à Magis.
2. Tunc adimpletum est
quod dictum est per Jeremiam
Prophetam, dicentem:
Vox in Rama audita est
ploratus & ululatus magni,
Rahel plorabat filios suos,
& noluit consolari,
quia non sunt.

CAP. XI.

Reditus Christi ex Ægypto & habitatio in Nazareth.

Matth. II, 19-23.

THo Herod arstarb,
araugta [36] *sih Truhtines engil*
in troume Josebe in Egypto,
sus quedanti: Arstanti [37] *nim then Knebt*
inti sina muoter, inti far
in erda Israel,
uuanta arstorbanu sint thie thar suohtan
thes Knebtes sela.
2. *Her tho arstantanti nam then Knebt*
inti sina muoter, inti quam zi erdu Israel.
3. *Tho her giborta, thaz Archelaus*
richisota in Judeon after Herode
sinemo fater, forhta imo thara faren.
4. *Inti gimanot in troume*
fuor in teil Galilææ,
inti tho her thara quam, artota in thero burgi,
thiu thar ist gibeizzan Nazareth,
5. *Zi thiu thaz gifullet wurdi*
thas giquetan uuas thuruh thie uuizzagon:
Wanta her Nazareus uuirdet ginannit.

DEfuncto autem Herode,
ecce apparuit Angelus Domini
in somnis Joseph in Ægypto,
dicens: Surge & accipe puerum
& matrem ejus, & vade
in terram Jsrael,
defuncti sunt enim qui quærebant
animam pueri.
2. Ipse igitur surgens accepit puerum
& matrem ejus, & venit in terram Jsrael.
3. Cum audiret, quod Archelaus
regnabat in Judæa pro Herode
patre suo, timuit illo ire.
4. Et admonitus in somnis
secessit in partes Galilææ,
quumque ibi veniret, habitavit in civitate,
quæ vocatur Nazareth.
5. Ut adimpleretur
quod dictum est per Prophetas:
Quoniam Nazaræus vocabitur.

CAP. XII.

Christi duodecennis disputatio in templo Hierosolymitano.

Luc. II, 40-fin.

THer Knebt uuarlicho uuobs
inti strangeta, [38] *fol spahidu,*

PUer autem crescebat
& confortabatur, plenus sapientia,

35) Palth. Præf. *zuuijarigu.*
36) Schilt. *arougta.*
37) Palth. in Præf. *arstantanti.*
38) Schilt. *strangeta.*

inti Gotes geba uuas in imo,
inti fuorun sine eldiron gijaro
in Jerusalem in itmalemo tage Ostrono.
2. Inti mit thiu her uuard giuuortan zuelif jaro,
In ufstiganten zi Jerusalem
after thero giuuonu thes itmalen tages,
gifulten tagen mit thiu sie heim uuirbun,
vvoneta ther Knecht Heilant in Jerusalem,
inti ni forstuontun thas sine eldiron.
3. Wantun in wesan
in thero samantferti,
quamun eines tages weg,
inti suohtun inan
unter sinen magon inti sinen cundon,
inti inan ni findante
fuorun uuidar zi Jerusalem,
inan suochente. [39]
4. Ward tho after thrin tagon
fundun inan in themo temple,
sizzantan untar mitten then lerarin,
horentan thie, inti fragentan.
5. Arquamun tho alle,
thie inan gihortun,
ubar sinan wistuom inti sin antwurti,
inti sehente wonterotun.
6. Tho quad sin muoter zi imo:
Sun ziu tati thu uns [40] so?
ih inti thin fater
serente suohtumos thih.
7. Inti her quad [41] zi in:
Was ist thaz ir mih suohtut?
ni uuestut ir thaz in then, thiu
mines fater sint, gilimphit mir uuesan?
8. Inti sie ni forstuontun thas uuort,
thas her sprah zi in,
inti nidarstigenti mit in
quam zi Nazareth,
inti uuas in untarthiutit.
9. Inti sin muoter bihielt
allu thiesu uuort in ira herzen,
inti ther Heilant theg in spahidu
inti in altere inti in gebu mit Gote inti mit mannon.

& gratia Dei erat in illo,
& ibant parentes ejus per omnes annos
in Hierusalem in die solenni Paschæ.
2. Et cum factus esset annorum duodecim,
ascendentibus illis Hierosolymam
secundum consuetudinem diei festi,
consummatisque diebus cum redirent,
remansit puer Jesus in Hierusalem,
& non cognoverunt parentes ejus.
3. Æstimantes illum esse
in comitatu,
venerunt iter diei,
& requirebant eum
inter cognatos & notos;
& non invenientes
regressi sunt in Hierusalem,
requirentes eum.
4. Et factum est post triduum
invenerunt eum in templo,
sedentem in medio doctorum,
audientem illos, & interrogantem eos.
5. Stupebant autem omnes,
qui eum audiebant,
super ejus prudentia & responsis ejus,
& videntes admirati sunt.
6. Tunc dixit mater ejus ad illum:
Fili quid fecisti nobis sio?
ego & pater tuus
dolentes quærebamus Te.
7. Et ille ait ad illos:
Quid est quod quærebatis me?
nesciebatis quod in his, quæ
patris mei sunt, oportet me esse?
8. Et ipsi non intellexerunt verbum,
quod locutus est ad illos,
& descendens cum illis
venit Nazareth,
& erat subditus illis.
9. Et mater ejus conservabat
omnia verba hæc in corde suo,
& JEsus proficiebat sapientia
& ætate & gratia apud Deum & homines.

CAP. XIII.

De Johannis Baptistæ Baptismo & Prædicatione.

Matth. III, 1. sqq. Marc. I, 4. sqq. Luc. III, 1. sqq. Jo. I, 6. sqq.

IN themo finftazehenten jare
thes rihthuomes Tiberii thes Keisores,
forasuorgentemo themo Pontisken Pilato
Judeam, hertuom habentemo Herode in Galilea,
inti Philippo sinemo bruoder
heristen [42] in lantscheffen Iturę inti Trachonitidis,
inti Lysanius heristero in lantscheffin in thero steti thiu
untar then heriston biscofun (Abilina uuas heizzan,
Anna inti Caipha,
uuas giuuortan Gotes uuort

ANno quintodecimo
imperii Tiberii,
procurante Pontio Pilato
Judæam, tetrarcha autem Galilææ Herode,
Philippo autem fratre ejus
tetrarcha Ituræ & Traconitidis regionis,
& Lysania Abilini tetrarcha,
sub principibus Sacerdotum
Anna & Caipha,
factum est verbum Domini

ubar

39) Schilt. *suohente.*
40) ex Schilt. apogr. supplenda est hæc vox in Palthenii editione.
41) Schilt. *quath.*
42) Schilt. *heristero.*

ubar Johannem Zachariases sun
in thero uuostinnu.
2. *Inti quam her in alle thie lantshaf* [43] *Jordanis,*
predigonti toufi inti riuua
in forlaznessi suntono, sus quedanti:
Tuot riuuu, [44] *wanta nahit sih*
himilorichi.
3. *Thiz ist ther,*
fon themo gikundit was thuruh Esaiam
uuizagon, sus quedantan:
Stemma ruofentes in wostinnu,
garuuet Trohtines [45] *uueg,*
tuot rehto sino stiga,
jogiuuelih tal werde gifullit,
inti jogiuuelih berg inti nollo
uuerde giodmuotigot, [46]
inti uuerde ababu in rehtu,
inti uuehanu in slehta uuega,
inti gisihit [47] *jogiuuelih fleisc*
Gotes heili.
4. *Ther quam zi urcunde,*
thaz her giuuizscaf sageti
fon liohte,
uuas uuar lioht, thas inliuhtita
jogiuuelichan man, queментan
in thesa vveralt.
5. *Her uuas in therro uueralti,*
inti uueralt uuard thuruh inan gitan,
inti uueralt ni forstuont inan,
her quam in sin eigan,
inti sine ni intphiengun inan.
6. *Souuelihe* [48] *so inan intphiengun,*
so gab her in giuualt Gotes suni
zi uuesanne, then thie thar giloubtun
in sinan namon,
thie nalles fon bluote,
noh fon fleiskes luste,
noh fon gommannes uuillen,

* * *

7. *Inti uuard uuort fleisc gitan,*
inti artota in uns,
inti uuir gisahumes sina diurida,
solicha so thiu diurida ist einages
fon fater, fol geba inti vvares.
8. *Johannes giuuizscaf* [49] *saget fon imo,*
inti ruofit, sus quedanti:
Thiz ist ther, fon themo ih iu quad,
thie dar after mir quementi ist,
fora mir gitan ist,
uuanta her ér mir uuas.
9. *Inti fon sinero folnessi*
uuir alle intphahemes
inti geba furi geba,
uuanta euua thuruh Moysen gigeban ist,
geba inti uuâr
thuruh Heilant Christ gitan ist.
10. *Got nioman ni gisah io in altere,*
thie einago sun, thie [50] *dar ist*
inan barme themo fater, her gisageta iz.

super Joannem Zachariæ filium
in deserto.
2. Et venit in omnem regionem Jordanis,
prædicans baptismum & pœnitentiam
in remissionem peccatorum, dicens:
Pœnitentiam agite, appropinquat enim
regnum cœlorum.
3. Hic est iste,
qui dictus est per Esaiam
Prophetam, dicentem:
Vox clamantis in deserto,
parate viam Domini,
rectas facite semitas ejus,
omnis vallis implebitur,
& omnis mons & collis
humiliabitur,
& erunt prava in directa,
& aspera in vias planas,
& videbit omnis caro
salutare Dei.
4. Hic venit in testimonium,
ut testimonium perhiberet
de lumine,
erat lux vera, quæ illuminabat
omnem hominem, venientem
in hunc mundum.
5. In mundo erat,
& mundus per ipsum factus est,
& mundus eum non cognovit,
in propria venit,
& sui eum non receperunt.
6. Quotquot autem receperunt eum,
dedit eis potestatem filios Dei
fieri, his qui credunt
in nomine ejus,
qui non ex sanguinibus,
neque ex voluntate carnis,
neque ex voluntate viri,
sed ex Deo nati sunt.
7. Et verbum caro factum est,
& habitavit in nobis,
& vidimus gloriam ejus,
gloriam quasi unigeniti
à patre, plenum gratiæ & veritatis.
8. Johannes testimonium perhibet de ipso,
& clamat, dicens:
Hic est iste, de quo dixi vobis,
qui post me venturus est,
ante me factus est,
quia prior me erat.
9. Et de plenitudine ejus
nos omnes accepimus
& gratiam pro gratia,
quia lex per Mosen data est,
gratia & veritas
per Jesum Christum facta est.
10. Deum nemo vidit unquam,
unigenitus filius, qui est
in sinu patris, ipse enarravit.

43) Schilt. *lantschaf.*
44) Schilt. *riuua.*
45) Schilt. *Truhtines.*
46) Schilt. *giotmuotiget.*
47) Schilt. *gisehit.*
48) Schilt. *jogiuuelichе.*
49) Schilt. *giuuizschaf.*
50) Schilt. *thiat.*

11. *Therſelbo Johannes habeta*
giuuati fon hariron olbentono,
inti fellinan bruoh hâb
umbi ſino lentin,
ſin muos uuas
heuuiskrekio inti uuildi honug.
12. *Tho gieng zi imo Hieroſolyma,*
inti al Judæa, inti al thiu lantſcaf
umbi Jordanem,
inti wurdun gitaufte [51] *in Jordane*
fon imo, bigehente iro ſuntono.
13. *Tho her giſah manage thero Phariſæorum*
inti Sadducæorum quemente
zi ſinero tuofi, quad in:
Cunni natrono!
uuer gizeichonota iu
zi fliohenne fon thero zuouuartun gibulihti?
14. *Tuot uuarlicho uuirdigan uuahsmon*
juwara riuua, inti ni curet quedan
untar iû, uuir habemes fater Abrahamen,
ih quidu iu, uuanta mahtig iſt Got,
fon theſen ſteinen
aruuekkan Abrahames barni.
15. *Giu'ſt acus giſezzit*
zi uuorzulum thero buomo,
jogiuuelih buom, thie thar ni tuot
guotan uuahsmon, uuirdit furhouwan
inti in fuir giſentit.
16. *Tho fragetun in thio menigo,*
inti quadun, uuas ſculum [52] *uuir tuon?*
Her antlingota tho inti quad in:
[53] *Ther thie habe zua tunichun,*
gebe themo, ther ni habe, ,,
ther thie habe muos, tuo ſelbſama.
17. *Quamun tho thie firnfollun man*
thaz ſie wurdin gitoufit,
inti quadun zi imo:
Meiſter [54] *uuas tuomes?*
Her tho quad zi in:
Nio uuiht mer thanne iu giſezzit ſi,
tuot ir.
18. *Fragetun in tho thie Kemphon*
inti quadun, uuas tuon uuir?
Inti quad in: Niomannen ni bliuuet,
noh barm ni tuot,
inti ſit ginuago juwara libnâra.
19. *Wanentemo themo folke,*
inti thenkente allen in iro herzon
fon Johanne, min odo uuan her uuari Chriſt,
ſantun Judæi fon Jeruſalem
Biſcopha inti Diacona,
thaz ſie inan fragetun,
uuer biſt thu? inti bijah her tho,
inti ni furſuob
inti bijah her tho, thaz her Chriſt ni uuari.
20. *Tho fragetun ſie inan:*
Was nu biſt thu Helias?
inti her quad, ni bin ih.
Biſt thu Wizago?
inti her antlingota nein.

11. Ipſe Johannes habebat
veſtimentum de pilis camelorum,
& zonam pelliceam
circa lumbos ſuos,
eſca autem ejus erat
locuſtæ & mel ſylveſtre.
12. Tunc exibat ad eum Hieroſolyma,
& omnis Judæa, & omnis regio
circa Jordanem,
& baptizabantur in Jordane
ab eo, confitentes peccata ſua.
13. Quum videret multos Phariſæorum
& Sadducæorum venientes
ad baptiſmum ſuum, dixit eis:
Progenies viperarum!
quis demonſtravit vobis
fugere à ventura ira?
14. Facite ergo fructum dignum
veſtræ pœnitentiæ, & ne velitis dicere
inter vos, patrem habemus Abraham,
dico vobis, quoniam potens eſt Deus,
ex lapidibus iſtis
ſuſcitare filios Abrahæ.
15. Jam ſecuris poſita eſt
ad radicem arborum,
omnis ergo arbor, quæ non facit
fructum bonum, excidetur
& in ignem mittetur,
16. Tunc interrogabant eum turbæ,
& dicebant, quid debemus nos facere?
Ipſe tunc reſpondit & dixit eis:
Qui habet duas tunicas,
det ei, qui non habet,
qui habet eſcas, ſimiliter faciat.
17. Venerunt & publicani
ut baptizarentur,
& dixerunt ad illum:
Magiſter quid faciemus?
Ipſe vero dixit ad eos:
Nihil amplius, quam conſtitutum eſt vobis,
faciatis.
18. Interrogabant eum & milites
& dicebant, quid faciemus nos?
Et ait illis: Neminem concutiatis,
neque calumniam faciatis,
& contenti eſtote ſtipendiis veſtris.
19. Exiſtimante populo,
& cogitantibus omnibus in corde ſuo
de Joanne, ne forte ipſe eſſet Chriſtus,
miſerunt Judæi ab Hieroſolymis
Sacerdotes & Levitas,
ut interrogarent eum,
tu quis es? & confeſſus eſt tunc,
& non negavit,
& confeſſus eſt tunc, quod ipſe non eſſet Chriſtus.
20. Tunc interrogabant eum:
Quid ergo Helias es tu?
& dixit, non ſum.
Propheta es tu?
& reſpondit non.

21. *Tho*

51) Schilt. *gitoufte.*
52) Palth. Præf. *ſculun.*
53) Schilt. apogr. hæc non habet.
54) Schilt. *Meiſtar.*

21. *Tho quadun ſie imo : Wer biſt thu thanne?*
thaz unir giantwúrten
then, thie unſih ſantun,
uuas quidis thu fon thir ſelbemo?
Quad her tho : Ih bin ſtemma ruofentes
in uuoſtinnu, garuuet Truhtines uueg,
ſo ſo quad Eſaias ther Wizago.
Inti thie thar giſanta uuarun,
thie uuarun fon then Phariſæis.
22. *Tho fragetun ſie inan inti quadun :*
Was touſiſt thu thanne?
oba thu Chriſt ni biſt, nob Helias.
nob Wizago.
23. *Tho antlingota* [55] *in Johannes ſus quedanti:*
ih touſu iuuih in uuazzare
in riuuua,
ther after mir zuouuart iſt,
ther iſt mir ſtrengiro,
thes ni bin uuirdig giſcuohu
zi traganne. Untar mitten iû ſtentit,
then ir ni uuizzut,
ther touſit iuuih
in themo Heilagen Geiſte inti in fuire.
24. *Thes uuorph ſcuuala*
iſt in ſinero henti,
inti giſubirit ſin tenni,
inti giſamanot [56] *ſinan uueizzi*
in ſina ſhiura,
thiu ſpriu bibrennit
in fuire unarleskentemo.
25. *Managu andariu ſcribenti*
gotſpellota themo folke.
Thiſu in Bethania [57] *gitanu wurdun*
ubar Jordanem,
thar Johannes uuas touſenti.

21. Dixerunt ergo ei : Quis es igitur?
ut reſponſum demus
his, qui miſerunt nos,
quid dicis de Te ipſo?
Tunc dixit : Ego ſum vox clamantis
in deſerto, parate viam Domini,
ſicut dixit Eſaias Propheta.
Et qui miſſi fuerant,
erant ex Phariſæis.
22. Et interrogaverunt eum & dicebant:
Quid ergo baptizas?
ſi tu non es Chriſtus, neque Helias,
neque Propheta.
23. Reſpondit eis Joannes dicens:
Ego baptizo vos in aqua
in pœnitentiam,
qui poſt me venturus eſt,
fortior me eſt,
cujus non ſum dignus calceamenta
portare. Medius autem veſtrum ſtetit,
quem vos neſcitis,
ipſe vos baptizabit
in Spiritu Sancto & in igne.
24. Cujus ventilabrum
in manu ejus eſt,
& permundabit aream ſuam,
& congregabit triticum ſuum
in horreum ſuum,
paleas autem comburet
in igne inextinguibili,
25. Multa quidem & alia exhortans
evangelizabat populo.
Hæc in Bethania facta ſunt
trans Jordanem,
ubi erat Johannes baptizans.

CAP. XIV.

Baptismus Chriſti.
Matth. III, 13-fin. Marc. I, 9-11. Luc. III, 21-23.

THo quam ther Heilant in Galilea
inti [58] *in Jordane zi Johanneſe,*
thaz her wurdi gitouſit fon imo,
inti therſelbo Heilant uuas ingonnenti
ſamo ſo thrizug jaro,
ſo her binannit uuas Joſebes ſun.
2. *Johannes uuarlicho uuerita imo,*
ſus quedanti : Ih ſcal fon thir gitouſit uuerdan,
inti thu quimiſt zi mir.
Tho antlingota ther Heilant inti quad imo:
Laz nu, ſo gilimphet uns

* * *

Tho liez her inan.
3. *Ward tho tho gitouſit uuas*
al thas folc, inti themo Heilante
getouſitemo inti betontemo,
sliumo ufarſteig fon themo uuazzare.

Johannis de eo teſtimonium.
Jo. I, 32-34.

TUnc venit Jeſus è Galilæa
in Jordanem ad Joannem,
ut baptizaretur ab illo,
& ipſe erat incipiens
quaſi annorum triginta,
ut putabatur filius Joſeph.
2. Johannes autem prohibebat eum,
dicens : Ego à te debeo baptizari,
& tu venis ad me.
Tunc reſpondit Jeſus & dixit ei:
Sine modo, ſic decet nos
adimplere omnem juſtitiam.
Tunc dimiſit eum.
3. Factum eſt autem cum baptizaretur
omnis populus, & Jeſu
baptizato & orante,
confeſtim aſcendit de aqua.

4. *Senu*

55) Schilt. *anslingota*, ſine dubio vitioſe.
56) Schilt. *giſamanat*.
57) Bethabara. Jo. I, 25.
58) Palth. hoc *inti* non habet, videtur etiam, eſſe ſuperfluum.

4. Senu tho arossoaota uuaren imo himilan,
inti gisah Gotes Geist
nidarstigantan lichamlichero gisiuni [59]
sama so tubun, inti quementan ubar sih.
5. Senu tho stemma qaad fon himile:
Thu bist min liobo Sun,
in thir gilicheta mir.
6. Inti giuuiznessi sageta Johannes
sus quedanti, uuanta ih gesah Geist nidarstigantan
sama so tubun fon himilo,
inti uuonota ubar inan,
inti ih ni uuista inan,
uzouh ther thie mih santa zi toufenne
in uuassare, ther quad mir:
7. Ubar then thoa [60] *thu gisihist Geist*
nidarstigantan, inti uuoaentan
ubar inan, [61] *ther ist thie* [62] *thar*
tousit in themo heilagen Geiste,
inti ih gisah, inti giuuiznessi sageta,
thaz ther ist Gotes Sun.

4. Ecce tunc aperti sunt ei cœli,
& vidit Spiritum Dei
descendentem corporali specie
sicut columbam, & venientem super se.
5. Et ecce vox dicebat de cœlis:
Tu es Filius meus dilectus,
in te complacuit mihi.
6. Et testimonium perhibuit Joannes
dicens, quia vidi Spiritum descendentem
quasi columbam de cœlo,
& mansit super eum,
& ego nesciebam eum,
sed qui misit me baptizare
in aqua, ille mihi dixit:
7. Super quem videris Spiritum
descendentem, & manentem
super eum, hic est qui
baptizat in Spiritu Sancto,
& ego vidi, & testimonium perhibui,
quia hic est Filius DEI.

CAP. XV.

Christus à Diabolo in deserto tentatus.

Matth. IV, 1-11. Marc. I, 12. 13. Luc. IV, 1-13.

THo ther Heilant uuas gileitit in uuostinna
foa themo Geiste, thaz her wurdi gicostot [63]
foa themo Diuuale.
2. Inti mitthiu her fasteta
fiorzug tago,
inti fiorzug nahte,
after thiu hungirita inan.
3. Gieng tho zuo imo ther costari inti quad imo:
Oba thu Gotes sun sis,
quid thaz these steina zi brotu uuerden.
Her antlingota [64] *inti quad:*
Iz ist giscriban thaz in themo einen brote
ni libet ther man, uzouh fon iiuuelihemo uuorte,
thaz thar framquimit fon Gotes munde.
4. Tho nam inan ther Diuual
in thie heilagun burg,
inti gisazta inan
ubar obanentiga thekki thes Tempales, [65]
inti quad imo: Oba thu Gotes sun sis,
senti thih thanne heranidar,
iz ist giscriban,
thaz her [66] *sinen Engilon gibiote fon thir,*
thaz sie mit iro hanten thih nemen,
zithiu thaz thu ni bispurnes
in steine thinan fuoz.
Tho quad imo ther Heilant:
Oub ist giscriban:
Thu ni costos Truhtin Got thinan.

TUnc JEsus ductus est in desertum
à Spiritu, ut tentaretur
à Diabolo.
2. Et cum jejunasset
quadraginta diebus,
& quadraginta noctibus,
postea esuriit.
3. Accessit tunc ad eum tentator & dixit ei:
Si filius Dei es,
dic ut lapides isti panes fiant.
Ipse respondit & dixit:
Scriptum est quod in solo pane
non vivit homo, sed in omni verbo,
quod procedit de ore DEI.
4. Tunc assumpsit eum Diabolus
in sanctam civitatem,
& statuit eum
supra pinnaculum Templi,
& dixit ei: Si filius Dei es,
mitte te deorsum,
scriptum est enim,
quod Angelis suis mandavit de Te,
ut manibus tollant Te,
ne forte offendas
ad lapidem pedem tuum.
Tunc dixit ei Jesus:
Rursum scriptum est:
Non tentabis Dominum Deum tuum.

5. *Abur*

59) Schilt. *gisiuuni.*
60) Palth. Praef. *then then.*
61) Schilt. *inaro.*
62) Schilt. apogr. omittit, *thie.*
63) Schilt. *gicostat.*
64) Schilt. *antlingoto.*
65) Schilt. *Tempbales.*
66) Schilt. *ther.*

5. *Abur nam inan ther Diuual tho*
in hohan berg thrato,
inti araugta [67] *imo alle thisena erdrichen,*
inti ir diurida,
inti quad imo: Thisu allu gibu ih thir,
oba thu nidarfallenti betos mih.
Tho quad imo ther Heilant:
Far Satanas! iz ist giscriban,
thaz thu Truhtin God thinan betos,
inti imo einemo thionos.

6. *Inti gientotero alleru theru costingu,*
tho furliez in ther Diuual
zi sihweliberi zite,
nuas her tho mit uuild dirun,
giengun tho zuo Gotes Engila,
inti ambahtituno imo.

5. Iterum assumpsit eum Diabolus
in montem excelsum valde,
& ostendit ei omnia regna mundi,
& gloriam eorum,
& dixit illi: Hæc omnia dabo Tibi,
si cadens adoraveris me.
Tunc dixit ei Jesus:
Vade Satanas! scriptum est eoim:
Dominum Deum tuum adorabis,
& illi soli servies.

6. Et consummata omni tentatiooe,
tunc reliquit eum Diabolus
usque ad tempus,
eratque cum feris bestiis,
accedebant tunc Angeli DEI,
& ministrabant ei.

CAP. XVI.

Christus, à Johanne digito monstratus, vocat primos discipulos.

Joh. I, 35 - 43.

ANdares tages abur stuont Johannes,
inti son sinen jungiron zuene,
inti giscouuota then Heilant
gangantan, inti quad:
Senu Gotes Lamp!
senu ther nimit sunta mittiligartes!

2. *Tho gihortun inan thie jungiron*
sprechantan, inti folgetun themo Heilante.
Tho giuuanta sih ther Heilant,
inti gisah sih [68] *imo folgente,*
quad in: Was suochet ir?
Sie quadun imo: Rabbi,
thaz ist arrekit Meistar,
uuar artos? Tho quad her in:
Quemet inti gisehet.
Quamun sie tho inti gisahun
uuar her uuoneta,
inti uuonetun mit imo then tag:
Tho uuas thiu zehenta zit thes tages.

3. *Was Andreas, bruoder*
Simonis Petri, ein fon then zuein,
thie thar gihortun thiu uuort fon Johanne,
inti uuarun imo folgente.

4. *Tho fand her zi erist sinan bruoder*
Simonem, inti quad imo:
Wir fundumes Messiam,
thaz ist arrekit Christ,
inti leitta inan zi themo Heilante.

5. *Tho scouuota inana ther Heilant,*
inti quad: Thu bist Simon sun Jona,
thu bist gibeizzan Cephas,
thaz ist arrekit Petrus.

ALtera die iterum stabat Joannes,
& ex discipulis ejus duo,
& respiciens Jesum
ambulantem, dicit:
Ecce agnus Dei!
ecce, qui tollit peccata muodi!

2. Tunc audierunt eum isti discipuli
loquentem, & secuti sunt Jesum.
Conversus autem Jesus,
& videns eos sequentes,
dicit eis: Quid quæritis?
Dixerunt ei: Rabbi,
quod dicitur interpretatum Magister,
ubi habitas? Tunc dixit eis:
Venite & videte.
Venerunt ergo & viderunt
ubi maneret,
& apud illum manserunt die illo;
Hora autem erat diei quasi decima.

3. Erat autem Andreas, frater
Simonis Petri, unus è duobus,
qui audierunt hæc verba ex Joanne,
& secuti sunt eum.

4. Invenit hic primum fratrem suum
Simonem, & dicit ei:
Invenimus Messiam,
quod est interpretatum Christus,
& adduxit eum ad Jesum.

5. Tunc intuebatur eum Jesus,
& dixit: Tu es Simon filius Jona,
tu vocaberis Cephas,
quod interpretatur Petrus.

67) Schilt. *araugta.*

68) Schilt. *sie.*

CAP. XVII.

Nathanaelis ad Christum accessus.

Joh. I, ℣. 44 - fin.

IN morgan uuolta her
gan in Galilæam,
tho fand her Philippum, inti quad imo:
Folge mir. Was ther Philippus
fon Bethsaida, theru burgi
Andreasses inti Petruses.
2. *Inti fand Philippus Nathanabelen,*
inti quad imo: Then Moyses screib
in thero euu inti uuizagon, uuir fundemes
Heilant Josebes sun fon Nazareth.
3. *Tho quad imo Nathanabel:*
Fon Nazareth mah sih uuas guotes uuesan?
Tho quad imo Philippus: Quim inti giseh.
4. *Gisah ther Heilant Nathanabelan*
quementan zi imo, inti quad fon imo:
This ist ther uuaro Israelita, in themo balo nist.
5. *Tho quad imo Nathanael: Wanan uueistu mih?*
Antlingota ther Heilant inti quad imo:
Er thanne dih Philippus gruazti,
mitthiu thu uuari untar themo figboume,
gisah thih.
6. *Tho antwurtita imo Nathanael*
inti quad imo: Meistar, thu bist Sun Gotes,
thu bist Israbelo Cuning.
Tho antlingota imo ther Heilant inti quad imo:
Bithiu uuanta ih thir quad,
gisah thih untar themo figebuome,
giloubis, thesen mèr gisihis thu.
7. *Inti quad imo: War uuar sagen ih ju:*
Ir gisehet himil offanan,
inti Gotes Engila ufstigante
inti nidarstigante
ubar then mannes sun.
8. *Inti uuidarfuor tho ther Heilant*
in themo megine Geistes in Galilæam,
inti liumunt uzgieng thurah [69] alle
thie lantscaf fon imo,
inti her lerta in iro sammanungu,
inti uuas gilobot fon allen.

IN crastinum autem voluit
ire in Galilæam,
tunc invenit Philippum, & dicit ei:
Sequere me. Erat autem Philippus
à Bethsaida, civitate
Andreæ & Petri.
2. Et invenit Philippus Nathanaël,
& dicit ei: Quem scripsit Moyses
in lege & Prophetæ, invenimus,
JEsum filium Joseph à Nazareth.
3. Tunc dixit ei Nathanael:
A Nazareth potest aliquid boni esse?
Dicit ei Philippus: Veni & vide.
4. Vidit Jesus Nathanael
venientem ad se, & dixit de eo:
Hic est verus Israelita, in quo dolus non est.
5. Tunc dixit ei Nathanael: Unde me nosti?
Respondit Jesus & dixit ei:
Priusquam te Philippus vocaret,
cum esses sub ficu,
vidi Te.
6. Tunc respondit ei Nathanael
& ait: Rabbi, tu es Filius Dei,
tu es Rex Israel.
Tunc respondit ei Jesus & dixit ei:
Quia dixi tibi,
vidi Te sub ficu,
credis, majus his videbis,
7. Et dicit ei: Amen, Amen dico vobis:
Videbitis cœlum apertum,
& Angelos DEI adscendentes
& descendentes
supra filium hominis.
8. Et regressus est Jesus
in virtute Spiritus in Galilæam,
& fama exiit per universam
regionem de illo,
& ipse docebat in Synagogis eorum,
& magnificabatur ab omnibus.

CAP. XVIII.

Christus docet in patria Nazareth.

Luc. IV, 16 - 21. Marc. I, 14. 15.

THo quam er zi Nazareth,
thar her uuas gizogan,
inti ingieng after sinero giuuonu
in Sambaztag in thie samanunga,
inti arstuont uf zi lesanne,
inti salta man imo then buoh
thes Wizagen Esaies.

TUne venit Nazareth,
ubi erat nutritus,
& intravit secundum consuetudinem suam
die Sabbathi in Synagogam,
& surrexit legere,
& traditus est illi liber
Esaiæ Prophetæ,

2. So

69) Schilt. *thurah.*

2. So her then buoh inteta,
fand thie stat thar giscriban uuas:
Truhtines Geist ubar mih,
thuruh thaz [70] *salbota mih,*
inti zi gotspellonne thurftigen,
santa her mih

* * *

inti blinten gisiht,
zi forlazenne gebrochanne
in forlaznessi,
zi predigonne antphengi jar Truhtines
inti tag itlones.
3. Inti mit thiu her then buoh biteta,
gab in themo ambahte inti saz,
inti allero ougun in thero Samanungu
uuarun scouuonte in inan.
4. Bigonda her tho quedan zi in:
Thaz hiutu gifullet ist
this giscrib in iuuaren orun.
5. Fon danan bigonda ther Heilant
predigon inti quedan:
Wanta gifullit ist zit,
tuot riuuua, inti giloubet
Evangelio, nahit sih nu himiloribhi.

2. Et cum revolvit librum,
invenit locum ubi scriptum erat:
Spiritus Domini super me,
propter quod uoxit me,
& evangelizare pauperibus,
misit me
prædicare captivis remissionem,
& cœcis visum,
dimittere confractos
in remissionem,
prædicare annum Domini acceptum
& diem retributionis.
3. Et cum plicuisset librum,
reddidit ministro & sedit,
& omnium in Synagoga oculi
erant intendentes in eum.
4. Cœpit tunc dicere ad illos:
Quia hodie impleta est
hæc scriptura in auribus vestris.
5. Exinde cœpit JEsus
prædicare & dicere:
Quoniam impletum est tempus,
pœnitentiam agite, & credite
Evangelio, appropinquat nunc regnum cœlorum.

CAP. XIX.

Vocatio Petri, Andreæ & filiorum Zebedæi.

Matth. IV, 18-22. Marc. I, 16-20. Luc. V, 1-11.

GAnganti nah themo seuu Galilee
gisah zuuene bruoder,
Simonem, ther gibeizzan ist Petrus,
inti Andream sinan bruoder,
sentente iro nezzi in seo,
uuanta sie uuarun fiscara.
2. Inti quad her in: Quemet after mih,
inti ih tuon iuuih uuesan
manno fiscara,
sie tho sliumo forlazinen nezzin
folgetun imo.
3. Thanan tho furdirganganti
gisah andere zuene bruoder,
Jacobum Zebedeonen sun, inti Johannem sinan bruoder
in skeffe mit Zebedeen iro fater,
rihtente iro nezzi, inti gihalota sie,
sie slieumo forlazzanen nezzin
inti fater, folgetun imo.
4. Ward tho gitan, mitthiu thie menigi
anafielun in inan,
thaz sie gihortin Gotes wort,
stuont her nah themo uuage
Genezareth, inti gisah zuei skef
stantante nah themo uuage,
thie fiscara stigun nidar,
thaz sie fleuuitin iro nezzi.
5. Arsteig her tho in einaz skef,
thas thar uuas Simonis, bat her inan,

AMbulans juxta mare Galilææ
vidit duos fratres,
Simonem, qui vocatus est Petrus,
& Andream fratrem ejus,
mittentes rete suum in mare,
erant enim piscatores.
2. Et ait illis: Venite post me,
& faciam vos fieri
piscatores hominum,
at illi continuo relictis retibus
secuti sunt eum.
3. Inde tunc procedens
vidit alios duos fratres,
Jacobum Zebedei, & Joannem fratrem ejus
in navi cum Zebedeo patre eorum,
reficientes retia sua, & vocavit eos,
illi statim relictis retibus
& patre, secuti sunt eum.
4. Factum est autem, cum turbæ
irruerent in eum,
ut audirent verbum DEI,
stabat ipse juxta stagnum
Genezareth, & vidit duas naves
stantes secus stagnum,
piscatores descendebant,
ut lavarent retia sua.
5. Ascendens ergo ipse in unam navem,
quæ erat Simonis, rogabat eum,

 thaz

70) Schilt. *thar.*

thaz her iz fon erdu arleitti ein luzzel,
inti sizzenti lerta fon themo skeffe thie menigi.
6. *So her tho bilun zi sprehhanne,*
tho quad her zi Simone:
Scalt thaz skef in tiufi,
inti gilazet iuuuaru nezziu zi fahanne.
Tho antuurtita Simon inti quad imo:
Meistar, alle thesa naht
arbeitente niouuihtu gifiengumes,
in thinemo uuorte intlazu ih thaz nezzi.
7. *Mitthiu sie tho thaz tatun,*
bisiengun fisco
ginuhtsama menigi,
brast thaz iro nezzi.
Inti bouhnitun iro ginozzon,
thie thar uuarun in andaremo skeffe,
thaz sie quamin inti in hulphin.
Quamun sie thó inti gifultun
beite thiu skeff, [71] *so thaz siu suffun.*
8. *Mitthiu thaz tho gisah Simon Petrus,*
fiel zi thes Heilantes Kneuuin inti quad:
Argang fon mir, uuanta ih suntig man bin,
Truhtin. Forhta bisieng inan,
inti alle thie mit imo uuarun,
in thero fisco fahunge, thie sie tho gifiengon,
sama so Jacobum inti Johannem
Zebedeoni suni,
bithiu sie uuarun Simonis ginoza.
9. *Tho quad ther Heilant zi Simone:*
Ni churi thir forhten,
fon hinan ju fahistu man.
Giloubtun in inan tho sine jungeren,
inti arleitten fon erdu skeffun,
forlazenen allen, folgetun imo.

ut eam à terra reduceret pusillum,
& sedens docebat de navicula turbas.
6. Ut cessavit autem loqui,
dixit ad Simonem:
Duc navem in altum,
& laxate retia vestra in capturam.
Tunc respondit Simon & dixit ei:
Præceptor, totam hanc noctem
laborantes nihil accepimus,
in verbo tuo laxabo rete.
7. Quumque hoc fecissent,
concluserunt piscium
copiosam multitudinem,
rumpebatur autem rete eorum.
Et annuerunt sociis,
qui erant in alia navi,
ut venirent & adjuvarent eos.
Venerunt igitur & impleverunt
ambas naviculas, ita ut mergerentur.
8. Quod cum videret Simon Petrus,
procidit ad genua Jesu dicens:
Exi à me, quia homo peccator sum,
Domine. Stupor circumdederat eum,
& omnes qui cum illo erant,
in captura piscium, quam ceperant,
similiter autem Jacobum & Johannem
filios Zebedei,
nam erant socii Simonis.
9. Tunc ait ad Simonem Jesus:
Noli timere,
ex hoc jam caples homines.
Crediderunt in eum discipuli ejus,
& subductis à terra navibus,
relictis omnibus, secuti sunt eum.

CAP. XX.

Vocatio Matthæi.

Matth. IX, 9. 10. Marc. II, 13. 14. Luc. V, 27. 28.

Mitthiu ther Heilant than anafuor,
gisah man sizzantan zi zolle,
ther Mattheus uuas gibeizan,
inti quad imo: Folge mir.
2. *Her tho arstantanti allen forlazenen*
folgeta imo.

Cum transiret inde Jesus,
vidit hominem sedentem in telonio,
qui Matthæus vocabatur,
& ait illi: Sequere me.
2. Ille igitur surgens relictis omnibus
sequebatur eum.

71) Schilt. *shef.*

CAP.

CAP. XXI.

Discipulorum Baptistæ de Christo Disputatio, Johannisque decisio.

Joh. III, 22-36.

After thiu quam ther Heilant
inti sine jungiron in Judeno erda,
inti thar uuoneta mit in,
inti toufta.
2. *Was oub Johannes*
tousferti in Enon nah Salim,
uuanta thar managu uuazzarun uuarun,
inti quamun zi imo, inti wurdun gitoufte,
noh thanne ni uuas gisentit
Johannes in carcari.
3. *Ward thar reda gitan*
fon then jungiron Johannis
mit then Judeon fon thero subarnesse[72]
4. *Inti quamen zi Johanne,*
inti quadun imo:
Meistar, thie thar mit thir uuas
ubar Jordanen,
themo thu giuuizscaf sagetos,
senu ther toufit hier,
inte alle quement zi imo.
5. *Tho antlingita Johannes inti quad:*
Ni mag ther man iouuiht intphahen,
noba imo iz gigeban uuerde fon himile.
Ir selbon saget mir giuuizscaf,
thaz ih quad: Ih ni bin Christ,
uzouh bin gisentit fuori inan.
6. *Ther brut habet ther ist brutigomo,*
thes brutigomen friunt,
thie thar stentit inti horit inan,
inti gifehen[73] *giuuihit,*
thuruh stemma thes brutigomen.
Ther min giveo ist gifullit,
in gilimphit uuahsen,
mih zi minnironne.
7. *Thie thar fon obana quam ther ist ubar alle,*
thie[74] *thar ist fon erdu fon erdu ist,*
inti fon erdu sprehhit.
Thie thar fon himile quam
ther ist ubar alle,
inti thaz her gisah inti giborta,
thaz cundit,
inti sin giuuizscaf nioman intphieng;
thie thar intphieng sin giuuizscaf
ther gizeihhonota, thaz Got uuar ist,
ther Got santa,
ther sprihhet Gotes uuord,
ni gibit imo zi mezze Got Geist

* * *

8. *Thie thar giloubit in then Sun,*
ther habit euuin lib,

Christi in Capernaum habitatio.

Matth. IV, 12-16. Marc. I, 14.

POst hæc venit JEsus
& discipuli in terram Juda,
& illic demorabatur cum eis,
& baptizabat.
2. Erat & Johannes
baptizans in Ennon juxta Salim,
quia multæ aquæ erant illic,
& adveniebant ad illum, & baptizabantur,
nondum enim missus fuerat
in carcerem Johannes.
3. Facta est autem quæstio
ex discipulis Johannis
cum Judæis de purificatione.
4. Et venerunt ad Johannem,
& dixerunt ei:
Rabbi, qui erat tecum
trans Jordanem,
cui tu testimonium perhibuisti,
ecce hic baptizat hic,
& omnes veniunt ad eum.
5. Tunc respondit Johannes & dixit:
Non potest homo accipere quidquam,
nisi fuerit ei datum è cœlo.
Ipsi vos mihi testimonium perhibetis,
quod dixerim ego: Non sum Christus,
sed missus sum ante illum.
6. Qui habet sponsam sponsus est:
amicus sponsi,
qui stat & audit eum,
gaudio gaudet,
propter vocem sponsi.
Hoc ergo gaudium meum impletum est,
illum oportet crescere,
me autem minui.
7. Qui de sursum venit super omnes est,
qui est de terra de terra est,
& de terra loquitur.
Qui de cœlo venit
super omnes est,
& quod vidit & audivit
hoc testatur,
& testimonium ejus nemo accipit,
qui accepit ejus testimonium
signavit, quia Deus verax est,
quem enim misit Deus,
verba Dei loquitur,
neque ei ad mensuram dat Deus Spiritum.
8. Pater diligit Filium,
& omnia dedit in manu ejus.
Qui credit in Filium,
habet vitam æternam,

72) Schilt. *subarnessi.*
73) Schilt. *givehen.*
74) Schilt. *thie.*

thie thar ungiloubfol ist themo Sune,
ni gisihet lieb,
uzouh Gotes giboulibt uuonet ubar inan.
9. *So ther Heilant tho forstuont,*
thas thie Pharisæi gibortun,
thaz ther Heilant managorun jungiron tati
inti toufti thanne Johannes,
(tho uuidaro ther Heilant ni toufti,
nibi sine jungiren.)
10. *Inti thaz Johannes giselit uuas,*
furliez tho Judeam,
inti gieng abur in Galileam.
11. *Mitthiu her giborta, thas Johannes*
giselit uuas, fuor in Galileam,
inti forlazanero burg Nazareth,
quam tho inti artota in Capharnaum, [75]
siolibberu in then entin Zabulon.
12. *Thaz gifullit uuirdi*
thas thar giquetan uuas thuruh Esaiam
then Wizagon : Erda Zabulon
inti erda Nephthalim, uueg seeuues
uuidar Jordanen, Galilæa theotono,
folc, thas thar sas in finstarnessin,
gisah mihhil lioht inti sizzanten
in lantsheffi todes scuwen
lioht ging in uf.

qui autem incredulus est Filio,
non videbit vitam,
sed ira Dei manet super eum.
9. Ut ergo cognovit Jesus,
quia audierant Pharisæi,
quia Jesus plures discipulos faciebat
& baptizabat quam Johannes,
(quanquam Jesus non baptizaret,
sed discipuli ejus.)
10. Et quod Johannes traditus esset,
reliquit tunc Judæam,
& abiit iterum in Galilæam.
11. Cum audisset, quod Johannes
traditus esset, secessit in Galilæam,
& relicta civitate Nazareth,
venit & habitavit in Capernaum,
maritimam in finibus Zabulon.
12. Ut impleretur
quod dictum est per Esaiam
Prophetam : Terra Zabulon
& terra Nephthalim, via maris
trans Jordanem, Galilæa gentium,
populus, qui sedebat in tenebris,
vidit lucem magnam, & sedentibus
in regione umbræ mortis
lux orta est eis.

CAP. XXII.

Peragratio Christi per totam Galilæam.
Matth. IV, 23 - fin.

Numerus discipulorum.
Matth. X, 2 - 4. Marc. III, 13-19. Luc. VI, 13-16.

Concio Chr. in monte de Beatitudinibus.
Matth. V, 2 - 12. Luc. VI, 20 - 23.

INti umbigieng ther Heilant alla Galileam,
lerenti in iro Samaningun,
inti predigonti Gotspel ribbes,
inti heilta jogiuuelibba suht
inti jogiuuelibba unmaht in themo folke.
2. *Inti argieng sin liumunt in alle Syria,*
inti brahtun imo alle ubil habente,
inti mit missalibben suhtin
inti mit uuiziudemo [76] *bisangane,*
inti thie thar habetun Diuual,
inti manodsiohbe inti bettisiohbe,
inti gibeilta sie.
3. *Inti folgetun imo manage menigi*
fon Galilea inti Decapoli,
inti fon Hierusalem inti Judea,
inti fon ubar Jordanen.
4. *Inti bihabetun inan, thaz fon in ni arwisi,*
then quad her : Wanta oub andron burgin
gilimphit mir zi gotspellonne Gotes ribbi,
uuanta bithiu bin ih gisentit.
5. *Mitthiu her gisab thie menigi,*
steig uf an berg, mit thiu her gisaz,
gihalota thie zi imo thie her uuolta,
inti quamun zi imo, inti teta
thaz uuarun zuelivi mit imo,
thie namta her Boton.

ET circuibat Jesus totam Galilæam,
docens in Synagogis eorum,
& prædicans Evangelium regni,
& sanabat omnem languorem
& omnem infirmitatem in populo.
2. Et abiit opinio ejus in omnem Syriam,
& obtulerunt ei omnes malehabentes,
& variis languoribus
& tormentis comprehensos,
& qui dæmonia habebant,
& lunaticos & paralyticos,
& curavit eos.
3. Et secutæ sunt turbæ multæ
de Galilæa & Decapoli,
& Hierosolymis & Judæa,
& trans Jordanem.
4. Et detinebant eum, ne discederet ab iis,
quibus ille ait : Quia & aliis civitatibus
oportet me evangelizare regnum DEI,
quia ideo missus sum.
5. Cum vidisset turbas,
ascendit in montem, cum sedisset,
vocavit ad se quos voluit ipse,
& venerunt ad eum, & fecit
ut essent duodecim cum illo,
quos Apostolos nominavit.

6. Si-

75) Schilt. *Caphernaum.*

76) Palth. Præfat. *uuizzum.*

6. *Simonem, then her andaremo namen hiez Petrum, inti Andream sinan bruoder, inti Jacobum Zebedeono sun, inti Johannem Jacobes bruoder, thaz sie heizzin Boanerges, thas ist arrekit Thonares Kind, Philippum inti Bartholomæum, Matthæum inti Thoman, Jacobum Alpheen sun, inti Simonem, thie thar ist giheizan Zelotes, inti Judam Jacobes bruoder, inti Judam anderemo namen Scarioth, ther uuas meldari.*

7. *Inti giengun tho zi imo sino jungeron, inti ufarhabanen sinen ougon in sie intteta sinan mund, inti lerta sie sus quedanti:*

8. *Salige sint, thie thar arme sint in Geiste, uuanta thero ist thas Gotes rihhi.*[77]

9. *Salige sint mundauare,*[78] *uuanta sie bisizzent erda.*

10. *Salige sint, thie thar uuosent, uuanta sie uuerdent gifluobrit.*

11. *Salige sint, thie thar hungerent inti thrustent reht, uuanta sie uuerdent gisatote.*

12. *Salige sint, thie thar sint miltherze, uuanta sie folgent miltidun.*

13. *Salige sint, thie thar sint subere in herzon, uuanta sie*[79] *gisehent Got.*

14. *Salige sint, thie thar sint sibbisame, uuanta sie Gotes barn sint ginennit.*

15. *Salige sint, thie thar ahtenessi sint tholente thuruh reht, uuanta iro ist himilo rihhi.*

16. *Salige birut ir, mitthiu ju fluobhont inti hazzont juuih man, inti ahtent juvar, inti quedent al ubil uuidar ju liogente, mitthiu sie juuih kiskeident,*[80] *inti itiuuizzont, inti aruuerphent juvara namon sama so ubil thuruh then mannes sun.*

17. *Givehet in themo tage inti blidet, uuanta hithiu juuar mieta ist ginuhtsam in himilon.*

18. *So ahtitun sie thero Wizagono, thie thar fora ju uuarun, iro fatera.*

6. Simonem, quem cognominavit Petrum, & Andream fratrem ejus, & Jacobum Zebedei filium, & Johannem fratrem Jacobi, ut vocarentur Boanerges, quod est interpretatum filii tonitrui, Philippum & Bartholomæum, Matthæum & Thomam, Jacobum Alphæi, & Simonem, qui vocatus est Zelotes, & Judam Jacobi, & Judam Scarioth alio nomine, qui fuit proditor.

7. Et accesserunt ad eum discipuli ejus, & elevatis oculis in eos aperiebat os suum, & docebat eos dicens:

8. Beati pauperes Spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

9. Beati sunt mites, quoniam ipsi possidebunt terram.

10. Beati, qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.

11. Beati, qui esuriunt & sitiunt justitiam, quoniam ipsi saturabuntur.

12. Beati, qui sunt misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur.

13. Beati mundo corde, quia ipsi Deum videbunt.

14. Beati pacifici, quoniam filii DEI vocabuntur.

15. Beati, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.

16. Beati estis, cum maledixerint vobis homines, & oderint vos, & persecuti vos fuerint, & dixerint omne malum adversum vos, mentientes, cum separaverint vos, & exprobraverint, & ejecerint nomen vestrum tanquam malum propter filium hominis.

17. Gaudete in die illa & exultate, quoniam merces vestra copiosa est in cœlis.

18. Sic persecuti sunt Prophetas, qui fuerunt ante vos, patres eorum.

CAP. XXIII.

Conc. Christi, de maledictionibus.

Lucæ VI, 24-26.

THo uuidaro uuê ju otagon, uuanta ir habet juvera fluobara.

2. *Wê thie thar gisatota birut, hithiu uuanta ir hungeret.*

VEruntamen væ vobis divitibus, quia habetis consolationem vestram.

2. Væ vobis, qui saturati estis, quia esurietis.

3. *Wê*

77) Schilt. *rihhe.*
78) Palth. Præf. *milteware.*
79) Schilt. *thie.*
80) Schilt. *ziskeident.*

3. *Wè ju thie nu labbet,*
bithiu uuanta ir uuofet inti riozet.
4. *Wè ju mitthiu ju uuolaquedent alle man,*
after thesen datun luggen Wizagon iro fatera.

3. Væ vobis, qui ridetis nunc,
quia lugebitis & flebitis.
4. Væ vobis, cum benedixerunt vobis omnes (homines,
secundum hæc faciebant Prophetis patres eorum.

CAP. XXIV.

Apostoli Sal Terræ.

Matth. V, 13.

Uzoub ju, thie thar giboret, quidu ih:
ir birut salz erda.
2. *Oba thas salz aritalet,*
in hiu filzit man iz thanne?
3. *Zi nio uuihtu magi zelihor,*
nubi thaz man iz uzuuerphe,
inti si furtretan fon mannen.

Sed vobis dico, qui auditis:
Vos estis sal terræ.
2. Quod si evanuerit sal,
in quo salietis?
3. Ad nihilum valet ultra,
nisi ut projiciatur foras,
& conculcetur ab hominibus.

CAP. XXV.

Apostolorum cum lumine comparatio.

Matth. V, 14-16.

Ir birut mittelgartes lioht.
Nih mah burg uuerdan giborgan
ubar berg gisezzita.
2. *Noh intprennent lioht far,*
inti sezzent iz untar mutti noh untar betti,
noh untar giborgana steti,
noh untar faz, uzoub ubar kentilastah,
thaz [81] *iz liuhte alle then in huse sint.*
3. *So liuhte juuar lioht fora mannen,*
thas [82] *sie gisehen juwaru guote uuerc,*
inti diurison juwaran fater,
ther in himilon ist.
4. *Ni curet uuanen, thaz ih quam*
euua zi losenne [83] *odo Wizago,*
ni quam ih zi losenne, "uzoub zi fullene.
5. *Ih sagen ju uuar:*
Er thanne zifare himil inti erda,
ein i edo ein houbit
ni furiferit fon thero euu,
er thanne siu elliu uuerdent.
6. *Ther thie zilosit einaz*
fon then minniston [84] *giboton,*
inti lerit so man,
ministo ist giheizan in himilo rihhi.
7. *Ih quidu ju: Ni si thaz ginuhtsame*
juuar riht mer thanne thero Scribaro
inti thero Pharisæorum,
ni get ir in himilo rihhi.

Legis explicatio.

Matth. V, 17. sqq.

Vos estis lux mundi.
Non potest civitas abscondi
supra montem posita.
2. Neque accendunt lucernam,
& ponunt eam sub modio neque sub lecto,
neque in abscondito loco,
neque sub vase, sed super candelabrum,
ut luceat omnibus, qui in domo sunt.
3. Sic luceat lux vestra coram hominibus,
ut videant vestra bona opera,
& glorificent patrem vestrum,
qui est in cœlis.
4. Nolite putare, quoniam veni
solvere legem (aut Prophetas,
non veni solvere,) sed adimplere.
5. Amen quippe dico vobis:
Donec transeat cœlum & terra,
jota unum aut unus apex
non præteribit à lege,
donec omnia fiant.
6. Qui solverit unum
de mandatis istis minimis,
& docuerit sic homines,
minimus vocabitur in regno cœlorum.
7. Dico vobis: Nisi abundaverit
justitia vestra plusquam Scribarum
& Pharisæorum,
non intrabitis in regnum cœlorum.

81) Schilt. *thas.*
82) Schilt. *thaz.*
83) Schilt. MSC. forte ex incuria Scribæ, verba hæc rursus omisit.
84. Schilt. *minniston.*

CAP.

CAP. XXVI.

Præcepti V. explicatio.

Matth. V, 21. 22.

IR gibortut, thaz giquetan uuas then altou:
Ni uuis manslago, thie thar slebit,
ther ist sculdig duomes.
2. *Ih quidu ju:*
Thaz jogiuuelib ther sih gibelgit [85] *zi sinemo bruoder,*
ther ist sculdig [86] *thinges.*
3. *Ther thie quedit sinemo bruoder Italo,*
4. *Ther tha quedit Tumbo,*
ther ist sculdig helle fuires.

Audiſtis, quia dictum eſt antiquis:
Non occides, qui occiderit,
reus erit judicio.
2. Ego dico vobis:
Quia omnis qui iraſcitur fratri ſuo,
reus erit judicio.
3. Qui autem dixerit fratri Racha,
reus erit Concilio.
4. Qui autem dixerit Fatue,
reus erit gehennæ ignis.

CAP. XXVII.

Reconciliationis neceſſitas.

Matth. V, 23-26.

OBa thu bringis thina geba zi altare,
inti thar thanne gihugis,
thaz thin bruoder habet sihuuaz uuidar thir,
forlaz thanne thar thina geba fora themo altare,
far ér zi gisuonenne thih mit thinemo bruoder,
thanne quementi bring thine geba.
2. *Wis gihengig thinemo uuidaruuorten*
sliumo, mit thiu thu bist in uuege mit imo,
min odo uuan thih sele thin uuidaruuorto
themo thuomen, inti ther thuomo sele
thih themo ambahte,
inti sentit man thih thanne in carcari.
3. *War sagen ih thir: Ni ges thu thanan uz,*
ér thanne thu giltis then jungiston scaz.

SI ergo offers munus tuum ad altare,
& ibi recordatus fueris,
quia frater tuus habet aliquid adverſum te,
relinque munus tuum ante altare,
vade prius reconciliari fratri tuo,
tunc veniens offer munus tuum.
2. Eſto conſentiens adverſario tuo
cito, dum es in via cum eo,
ne forte tradat te adverſarius
judici, & judex tradat
te miniſtro,
& in carcerem mittaris.
3. Amen dico vobis: Non exies inde,
donec reddas noviſſimum quadrantem.

CAP. XXVIII.

Præc. VI. Explicatio & de Scandalo.

Matth. V, 27-30.

IR gibortun [87] *thaz giquetan ist then alton:*
Ni furligi thih. Ih quidu ju,
thaz jogiuuelih, thie thar gisehet uuib
sie zi gerenne,
ju habet sia [88] *forlegana in sinemo herzen,* [89]
2. *Oba thin zesuua auga* [90]
thih bisuibhe, arlosi [91] *iz thanne*
inti aruuirph es fon thir,
bitherbi ist thaz furuuerde
ein thinero lido
halt, thanne al thin lihhamo
si gisentit in hella fuir.
Tom. II. Tatian. Alexandr.

Audiſtis quia dictum eſt antiquis:
Non mœchaberis. Ego dico vobis,
quoniam omnis, qui viderit mulierem
ad concupiſcendum eam,
jam mœchatus eſt eam in corde ſuo.
2. Quodſi oculus tuus dexter
ſcandalizat te, erue eum
& projice abs te,
expedit ut pereat
unum membrorum tuorum
potius, quam totum corpus tuum
mittatur in gehennam.

G

3. *Inti*

85) Schilt. *gibelgit*, ſed vitioſe.
86) Schilt. *sculdih*, vitioſe itidem haud dubie, eodem enim cap. §. 4. habet etiam *sculdig*.
87) Schilt. *gibortut*.
88) Palth. hanc vocem *sia* omiſit, quam Schilt. MSC, habet.
89) Schilt. *herzon*.
90) Schilt. *ouga*.
91) Schilt. *arlosi*.

3. Inti oba thin zeſſiwa hant
thih biſuihhe, hou ſie aba
inti uuirph ſie fon thir,
bitherbi iſt thir, thas [92] *furuuerde*
ein thinero lido halt, thanne
al thin lihhamo gange in hella fuir.

3. Et ſi dextra manus tua
ſcandalizat te, abſcinde eam
& projice eam abs te,
expedit enim tibi, ut pereat
unum membrorum tuorum potius, quam
totum corpus tuum eat in gehennam.

CAP. XXIX.

De Divortio.

Matth. V, 31. 32.

Iz iſt giquetan: So uuer ſo furlaze
ſina quenun, gebe hir huoh thanatribes.
2. Thanne ih quidu ju:
Thaz thero giuuelih, thie furlazit ſina quenun,
uzan ſabba huores,
tuot ſia furligen,
inti thie thar thie furlazanun halot, huoret.

Dictum eſt: Quicunque dimiſerit
uxorem ſuam, det illi libellum repudii.
2. Ego autem dico vobis:
Quia omnis, qui dimiſerit uxorem ſuam,
excepta fornicationis cauſa,
facit eam mœchari,
& qui dimiſſam duxerit, adulterat.

CAP. XXX.

De Juramento.

Matth. V, 33 - 37.

Ir gihortut [93] *thaz then alton giquetan iſt:*
Ni furſuueri thih,
uuanta thu geltis Gote thina meineida.
2. Thanna ih quidu ju:
Thaz man zi thurubslahti ni ſuuere.
3. Noh bi himile, uuanta her Gotes Sedal iſt,
4. Noh bi erdu, uuanta
ſcamal iſt ſinero fuozzo.
5. Noh bi Hieruſalem,
uuanta ſiu iſt burg thes mihhelen Cuninges.
6. Noh bi thinemo houbite ſuueres,
uuanta thu ni maht [94] *ein har thes fahſes*
uuizaz gituon odo ſuarz.
7. Si juuar [95] *uuort iſt iſt, niſt niſt,*
ſo uuas ſo ubar thaz iſt,
ſo iſt iz fon ubile.

Audiſtis quia dictum eſt antiquis:
Non perjurabis,
reddes autem Domino juramenta tua.
2. Ego autem dico vobis:
Non jurare omnino.
3. Neque per cœlum, quia Thronus Dei.
4. Neque per terram, quoniam
ſcabellum eſt pedum ejus,
5. Neque per Hieroſolymam.
quia civitas eſt magni Regis.
6. Neque per caput tuum juraveris,
quia non potes unum capillum
album facere aut nigrum.
7. Sit autem ſermo veſter eſt eſt, non non,
quod autem his abundantius eſt,
à malo eſt.

CAP. XXXI.

De vindicta prohibita.

Matth. V, 38 - 42. Luc. VI, 29 - 31.

Ir gihortut thaz giquetan iſt:
Ouga furi ouga, inti zan furi zan.
2. Thanne ih quidu ju:
Thaz ir ni uuidarſtantet ubile.
3. Uzouh oba thih ſihuuer slahe
in thin zeſuua uuanga,
garauui imo thas ander.
4. Inti themo uuolle mit thir
in ſtrite bagen,

Audiſtis quia dictum eſt:
Oculum pro oculo, & dentem pro dente.
2. Ego autem dico vobis:
Non reſiſtere malo.
3. Sed ſi quis te percuſſerit
in dextram maxillam tuam,
præbe illi & alteram.
4. Et ei qui vult tecum
judicio contendere,

inti

92) Schilt. *thaz.*
93) Schilt. *gihortun.*
94) Schilt. *macht.* Palth. in not. *mahſt.*
95) Schilt. *juuuar.*

inti thina tunicun neman,
furlaz imo thaz lahhan.
5. *Iuti so uuer so thih thuinge thaz thu mit imo gest thusunt scrito, far mit imo andere zuene.*
6. *Ther fon thir sihuuaz bite, gib imo,*
inti thie thar uuolle mit thir uuehslun
ni uuidaro iz thanne.
7. *Inti ther thiu* [96] *neme thiu thînu sint,*
ni eisco sin.
8. *So ir uuollet thaz ju man tuon,*
so tuot ir in selbsama.

& tunicam tuam tollere,
dimitte ei & pallium.
5. Et quicunque te angariaverit
mille passus, vade cum illo alia duo.
6. Qui aliquid petit à te, da ei,
& volenti mutuari à te
ne avertaris.
7. Et qui aufert quæ tua sunt,
ne repetas.
8. Et prout vultis ut faciant vobis homines,
& vos facite illis similiter.

CAP. XXXII.

De diligendis Inimicis.

Matth. V, 43 - fin. Luc. VI, 32 - 36.

IR gibortut thaz giquetan ist then alton:
Minna thinan nahiston,
inti habe in hazze thinan fiant.
2. *Ih quidu ju: Minnot juwara fianta,*
tuot then uuola thie juuih hazzent,
inti betot furi thie ahtenton
inti harmentou ju.
3. *Thaz ir kind sint* [97] *juuares Fater,*
ther in himile ist,
ther the sunnun ufgangan tuot
ubar guote inti ubar ubile,
inti reganot ubar rehte inti ubar unrehte.
4. *Oba ir thie minuot, thie juuih minnont,*
uuelihha mieta habet ir thanne?
eno ni tuont thaz thie firnfollum man?
5. *Inti oba ir then uuola tuot,*
thie ju uuola tuont,
uuelih thanc ist ju thes?
thas tuont suntige man.
6. *Oba ir uuehsal gebet then,*
fon then ir gitruwet lon intfahan,
uuelih thanc ist ju thes thanne?
inti suntige man suntige mannon intlihent,
thaz sie ebenlih intphahen.
7. *Inti oba ir heilezet ekkoro juwara bruoder,*
* * *
eno ni tuont thas heidane man?
8. *Thoh uuidaro minnot juwara fianta,*
inti tuot in uuola, inti uuehsal gebet
niouuiht zuruuanente,
inti ist juuar mieta mihhilu,
inti ir birut kind thes Hohisten,
uuanta her ginadig ist
ubar unthancbare inti ubile.
9. *Weset miltherze,*
so so juuar Fater miltherzi ist.
10. *Weset ir thurubthigane,*
so so juuar Fater ther himilisco thurubthigani ist.

AUdistis quia dictum est antiquis:
Dilige proximum tuum,
& odio habe inimicum tuum.
2. Ego dico vobis: Diligite inimicos vestros,
benefacite his qui vos oderunt,
& orate pro persequentibus
& calumniantibus vos.
3. Ut sitis filii Patris vestri,
qui in cœlis est,
qui solem oriri facit
super bonos & super malos,
& pluit super justos & injustos.
4. Si diligitis eos, qui vos diligunt,
quam mercedem habebitis?
nonne & publicani hoc faciunt?
5. Et si benefeceritis his,
qui bene vobis faciunt,
quæ vobis est gratia?
peccatores hoc faciunt.
6. Aut si mutuum dederitis his,
à quibus speratis recipere,
quæ est gratia vobis?
& peccatores peccatoribus fœnerantur,
ut recipiant æqualia.
7. Et si salutaveritis fratres vestros tantum,
quid amplius facitis?
nonne & ethnici hoc faciunt?
8. Veruntamen diligite inimicos vestros,
& bene iis facite, & mutuum date
nihil inde sperantes,
& erit merces vestra multa,
& eritis filii Altissimi,
quia ipse benignus est
super ingratos & malos.
9. Estote misericordes,
sicut & Pater vester misericors est.
10. Estote vos perfecti,
sicut & Pater vester cœlestis perfectus est.

96) Palth. in not. legendum haud dubie *thinu.*

97. Palth. in not. *sit.*

CAP.

CAP. XXXIII.

De Eleemoſyna pie eroganda.

Matth. VI, 1-4.

WArtet ju thaz ir juuar reht ni tuot
fora mannon,
thaz ir giſehan ſit fon in,
minodo uuan lon ni habet
mit juuaremo Fater, ther in himile iſt.
2. *Thanne thu tuos elimoſinan,*
ni tuo trumbun ſingan fora thir,
ſo thie libbizaru tuont in dingon
inti in thorphon, thaz ſie ſin giérete fona mannon.
War ſagen ih ju: Sie intphiengun iro lon.
3. *Thir tuontemo elimoſinan,*
ni uuizze iz thin uuinistra,
uuas thin zeſuua tuo,
thaz thin elimoſina ſi in tougalneſſe,
inti thin Fater, ther iz giſihit
in tougalneſſe, gelte thir.

ATtendite ne juſtitiam veſtram faciatis
coram hominibus,
ut videamini ab eis,
alioquin mercedem non habebitis
apud Patrem veſtrum, qui in cœlis eſt.
2. Cum facis eleemoſynam,
noli tuba canere ante te,
ſicut hypocrytæ faciunt in Synagogis
& in vicis, ut honorificentur ab hominibus.
Amen dico vobis: Receperunt mercedem ſuam.
3. Te faciente eleemoſynam,
neſciat ſiniſtra tua,
quid faciat dextra tua,
ut ſit eleemoſyna tua in abſconſo,
& Pater tuus, qui videt
in abſconſo, reddet tibi.

CAP. XXXIV.

De precibus Hypocritis, & Deo placentibus.

Matth. VI, 5-15. Luc. XI, 1-4.

THanne ir betot, ni ſit thanne
ſo ſo thie libbizaru,
thie thar minnont in ſammanungu,
inti in giuuiggin ſtrazono
ſtantante beton,
thaz ſie ſin giſehan fon mannon.
War iſt thas ih ju ſagen:
Sie intphiengun iro mieta.
2. *Thanne thu, mit thiu thu betos,*
gang innan thina camara,
inti bislozanen thinen turin
beto thinan Fater in tougalneſſe,
inti thin Fater, ther giſihit
in tougalneſſe, giltit thir thanne.
3. *Betonte ni curet filu ſprehhan*
ſo ſo thie heidanan man,
* * *
ſin giborte.
4. *Ni curet uuarlibbo in gilih uueſan,*
uueiz juuar Fater uuas ir thurftiſt
ér thanne ir inan betet.
5. *Tho quad ein ſinero jungiron zi imo:*
Truhtin leri unſih beton,
ſo ſo Johannes lerta ſine jungiron.
6. *Tho quad her in: Thanne ir betot: thanne que-*
Fater unſer, thu thar biſt in himile, *(dit ſus:*
ſi giheilagot thin namo,
queme thin rihhi,
ſi thin uuillo,
ſo her in himile iſt ſo ſi her in erdu,
unſar brot tagalihhaz
gib uns hiutu,
inti furlaz uns unſara ſculdi,

ET cum oratis, non eritis
ſicut hypocritæ,
qui amant in Synagogis
& in angulis platearum
ſtantes orare.
ut videantur ab hominibus.
Amen dico vobis:
Receperunt mercedem ſuam.
2. Tu autem, cum orabis,
intra tuum cubiculum,
& clauſo oſtio tuo
ora Patrem tuum in abſconſo,
& Pater tuus, qui videt
in abſconſo, reddet tibi.
3. Orantes nolite multum loqui
ſicut Ethnici,
putant enim quod in multiloquio ſuo
exaudiantur.
4. Nolite ergo aſſimilari iis,
ſcit Pater veſter quod opus ſit vobis,
antequam petatis eum.
5. Tunc dixit unus è diſcipulis ejus ad eum:
Domine doce nos orare,
ſicut Johannes docuit diſcipulos ſuos.
6. Tunc dixit illis: Cum oratis, dicite:
Pater noſter, qui es in cœlis,
ſanctificetur nomen tuum,
adveniat regnum tuum,
fiat voluntas tua,
ſicut in cœlo & in terra,
panem noſtrum ſuperſubſtantialem
da nobis hodie,
& dimitte nobis debita noſtra,

ſo

ſo uuir furlazemes unſaron ſculdigon,
inti ni gileiteſt unſih in coſtunga,
uzouh arloſi unſih fon ubile.
7. *Oba ir furlazet mannon ira ſunto,*
thanne furlazet ju juuar Fater
ther himiliſco juuara ſunta.
Oba ir ni furlazet mannon,
thanne ni furlazet ju juuara Fater juuara ſunta.

ſicut nos dimittimus noſtris debitoribus,
& ne nos inducas in tentationem,
ſed libera nos à malo.
7. Si enim dimiſeritis hominibus peccata
dimittet & vobis Pater veſter (eorum,
cœleſtis delicta veſtra.
Si autem non dimiſeritis hominibus,
nec Pater veſter dimittet peccata veſtra.

CAP. XXXV.

De Jejunio vero & Hypocritico.
Matth. VI, 16-18.

THanne ir faſtet, ni curet uueſan
ſo ſo thie libbazaru ſint gitruobte,
ſie tuont ungilibban ira annuzzi.
thaz ſie ſih offonon mannen faſtente.
War ſagen ih ju,
thaz ſie ira mieta intphiengun.
2. *Thanne thu faſtes,*
ſalbo thin houbit, inti thin annuzi thuah,
zi thiu thaz thu mannon ni ſi giſehen faſtentu,
uzouh thinemo Fater, [98] *ther iſt in tougalneſſe,*
inti thin fater," *ther giſihit in tougalneſſe,*
giltit thir.
3. *Ni curet ir forhten luzzil* [99] *euuit,*
uuanta gilibheta juuaremo Fater
ju zi gebanne rihhi.
4. *Furcoufet thas ir in ehti habet,*
inti gebet elimoſinan,
tuot in ſekila, thie nie altent,
threſo unziganganti in himile.

De quærendis theſauris cœleſtibus.
Luc. XII, 32. 33.

CUm jejunatis, nolire fieri
ſicut hypocritæ triſtes,
exterminant enim facies ſuas,
ut appareant hominibus jejunantes.
Amen dico vobis,
quia receperunt mercedem ſuam.
2. Cum jejunas,
unge caput tuum, & faciem tuam lava,
ne videaris hominibus jejunans,
ſed Patri tuo, qui eſt in abſconſo,
& Pater tuus qui videt in abſconſo,
reddet tibi.
3. Nolire timere puſillus grex,
quia complacuit Patri veſtro
dare vobis regnum.
4. Vendite quæ poſſidetis,
& date eleemoſynam,
facite vobis ſacculos, qui non veteraſcunt,
theſaurum non deficientem in cœlis.

CAP. XXXVI.

De Veris Theſauris.
Matth. VI, 19-23. - Luc. XII, 34.

NI curet ju triſiuuen treſo in erdu,
thar iz roſt inti miliuua furmalent,
triſiuuet ju treſo in himile,
thar noh roſt noh miluua iz ni furmelit,
noh thioba ni grabent noh ni furſtelent,
2. *Thar thin treſo iſt,*
thar iſt thin herza.
3. *Liohtfaz thes lihhamen iſt ouga,*
oba thin ouga uuirdit luttar,
thanne iſt thin lihhamo lioht;
Oba thin ouga aruuertit uuirdit,
thanne iſt al thin lihhamo finſtar.
4. *Oba thaz lioht, thas thar in thir iſt,*
finſtarneſſi iſt, thiu finſtarneſſi uuio mihhilu ſint?

NOlite theſaurizare vobis theſauros in terra,
ubi ærugo & tinea demolitur,
theſaurizate vobis theſauros in cœlo,
ubi neque ærugo neque tinea demolitur,
& ubi fures non effodiunt neque furantur.
2. Ubi theſaurus tuus eſt,
ibi eſt cor tuum.
3. Lucerna corporis tui eſt oculus,
ſi fuerit oculus tuus ſimplex,
tunc erit totum corpus tuum lucidum;
Si oculus tuus nequam fuerit,
tunc erit totum corpus tuum tenebroſum.
4. Si lumen, quod in te eſt,
tenebræ ſunt, ipſæ tenebræ quantæ erunt?

98) Verba hæc: *ther iſt in tougalneſſe, inti thin fater,* Palth. non habet, ſed ſolum *ther giſihit in tougalneſſe*, in Latino, *qui eſt in abſconſo.* Integrum ergo locum, & quidem Germanica ex Schilt. MSC. textum vero Latinum e Biblioth. Patr. reſtituimus.

99) Schilt. *luzzel.*

CAP. XXXVII.

De Mammona.

Matth. VI, 24. Luc. XVI, 13.

Nioman ni mag zuuein berron thionon,
odo her einan bazzot inti anderan minnot,
odo einan gitregit inti anderan ubarbugit.
2. Ni mugit ir Gote thionon inti uuerolt uuolun.

NEmo poteſt duobus dominis ſervire,
aut enim unú odio habebit& alterum diliget,
aut unum ſuſtinebit & alterum contemnet.
2. Non poteſtis Deo ſervire & Mammonæ.

CAP. XXXVIII.

Ejusdem Argumenti Deductio.

Matth. VI, 25-fin. Luc. XII, 22-31.

Bithiu quidu ih ju: Ni ſit ſuorgfolle juuares ferabes,
uuas ir ezzet, noh juuaremo libhamon,
mit thiu ir inuuatet.
Ja iſt thas ferah furira thanne thas muos,
inti furira the libhamo thanne thas giuuato.
2. Scouuot himiles fugala,
bithiu uuanta ſie ni ſauuent, noh inarnont,
noh inſamanont in ſkiura,
inti juar Fater ther himiliſco fuotirit ſie.
Eno ni birut ir furiron thanne ſie ſin?
3. Welih juuar thenkenti mah zuogiouhhon
zi ſinero giuuahſti eina elina?
oba ir thaz ni mugut thaz thar minniſtu iſt,
ziu ſorget ir thanne thes andres?
inti fon themo giuuate ziu birut ir ſorgfolle?
4. Scouuot thes accares lilia uuio ſie uuahſen,
ſie ni arbeitent, noh ni ſpinnent.
Ih quidu ju, thaz Salomon
in allero ſinero diuridi ni uuas ſo bithekkit,
ſo ein fon theſen.
5. Oba thas graſt thes accares, thas hiutu iſt,
inti morgana in ovan uuirdit giſentit,
Got ſo uuatit,
uuio mihhiles mere juuih luciles gilouben,
6. Ni curet tho ſorgfolle uueſan ſus quedante:
Was ezzen uuir? odo uuas trinken uuir?
odo mit thiu uuaten uuir unzih?
thiſu allu ſuohhen thiota.
Weiz juuer Fater,
thaz ir thes alles bithurfut.
7. Suohhet zi eriſten Gotes rihhi
inti ſin reht,
inti allu thiſu uuerdent ju zuogiouhhot.
8. Ni curet ſuorgfolle uueſan zi morgane,
thie morganlihho tag ther biſuorget ſih ſelbo,
ginuogi iſt themo tage in ſinemo baluuue.

IDeo dixi vobis: Ne ſitis ſolliciti animæ veſtræ,
quid manducetis, neque corpori veſtro,
quid induamini.
Nonne anima plus eſt quam eſca?
& corpus plus eſt quam veſtimentum?
2. Reſpicite volatilia cœli,
quoniam non ſerunt, neque metunt,
neque congregant in horrea,
& Pater veſter cœleſtis paſcit illa.
Nonne vos pluris eſtis illis?
3. Quis veſtrum cogitans poteſt adjicere
ad ſtaturam ſuam cubitum unum?
ſi neque quod minimum eſt poteſtis,
quid de ceteris ſolliciti eſtis?
& de veſtimento quid ſolliciti eſtis?
4. Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt,
non laborant, neque nent.
Dico vobis, quod nec Salomon
in omni gloria ſua coopertus eſt,
ſicut unum ex iſtis.
5. Si fœnum agri, quod hodie eſt,
& cras in clibanum mittitur,
Deus ſic veſtit,
quanto magis vos minimæ fidei?
6. Nolite ergo ſolliciti eſſe dicentes:
Quid manducabimus? aut quid bibemus?
aut quo operiemur?
hæc enim omnia gentes inquirunt.
Scit enim Pater veſter,
quia his omnibus indigetis.
7. Quærite autem primum regnum DEI
& juſtitiam ejus,
& omnia hæc adjicientur vobis.
8. Nolite ergo ſolliciti eſſe in craſtinum,
craſtinus enim dies ſollicitus erit ſibi ipſi,
ſufficit diei malitia ſua.

CAP. XXXIX.

De non temere Judicando.
Matth. VII, 1-5 Luc. VI, 37-42.

De Sancto canibus non dando.
Matth. VII, 6.

Ni curet tuomou, thaz ir ni sit fortuomto,
so so ir in tuome tuoment,
so uuerdet ir gituomte.
2. *Ni curet fornidaren, thaz ir ni sit fornidarite.*
3. *Forlazet ir, thanne forlazit man iu.*
4. *Gebet, thanne gibit ju,*
guot mez, gifultaz,
inti giuuegan, inti ubarfluzentaz
gebent in juueran buosum.
5. *In themo mezzi, thie ir mezzet,*
ist ju gimezzan.
6. *Zibiu gisihes thu thie fesun*
in ougen thines bruoder,
inti balcon in thinemo augen [100] *ni gisihist?*
odo uuio quidis thinemo bruoder:
Laz ih aruuirphu thie fesun fon thinemo ougen,
inti senu balco ist in thinemo ougen?
7. *Libbizari! arwurph zi eristen*
balcon fon thinemo ougen,
thanne gisihis thu zi arwurphanne
fesun fon thines bruoder ougen.
8. *Ni curet heilagaz geban hunton,*
noh ni sentet juwara merigrozza fori suin,
min odo uuan furtreten sie mit iro fuozun,
inti giuuentite zibrebbent juuih.

Nolite judicare, ut non judicemini,
in quo enim judicio judicaveritis,
judicabimini.
2. Nolite condemnare, ne condemnemini.
3. Dimittite, & dimittemini.
4. Date, & dabitur vobis,
mensuram bonam, confertam,
& coagitatam, & supereffluentem
dabunt in sinum vestrum.
5. In qua mensura mensi fueritis,
remetietur vobis.
6. Quid vides festucam
in oculo fratris tui,
& trabem in oculo tuo non vides?
aut quomodo dicis fratri tuo:
Sine ejiciam festucam de oculo tuo,
& ecce trabs est in oculo tuo?
7. Hypocrita! ejice primum
trabem de oculo tuo,
tunc videbis ejicere
festucam de oculo fratris tui.
8. Nolite dare sanctum canibus,
neque mittas margaritas vestras ante porcos,
ne forte conculcent eas pedibus suis,
& conversi disrumpant vos.

CAP. XL.

De Precum assiduitate.
Matth. VII, 7-11.
Luc. XI, 5-13.

In proximum æquitate.
Matth. VII, 12.
Luc. VI, 31.

Porta angusta.
Matth. VII, 13. 14.
Luc. XIII, 24.

Welih juuer habet frunt,
inti ferit zi imo in mitternaht, inti quidit imo:
Frunt intlih mir thriu brot,
uuanta min frunt quam fon uuege zi mir,
inti ni haben uuas ih gisezze furi inan.
2. *Her thanne fon innana quede:*
Ni curi mir heuig uuesan,
giu sint mino turi bislozano,
inti mine knehta sint mit mir in camara,
ni mag [1] *arstanten inti geban thir.*

* * *

ih quidu ju, inti oba her imo ni gebet
arstantanti uf, uuanta her sin frunt ist,
thuruh sina unstillida
arstentit, inti gibit imo
so maniga so her bitharf.
4. *Inti ih quidu ju, bittet inti ju gibit man,*
suohet inti ir findit,
clophet inti ju inttuot man.
5. *Allere giuuellih ther bittet intphahit,*

Quis vestrum habebit amicum,
& ibit ad illum media nocte, & dicet ei:
Amice commoda mihi tres panes,
quoniam amicus meus venit ad me de via,
& non habeo quod ponam ante illum.
2. At ille de intus dicat:
Noli mihi molestus esse,
jam ostium meum clausum est,
& pueri mei mecum sunt in cubili,
non possum surgere & dare tibi.
3. Et ille perseveraverit pulsare,
dico vobis, etsi non dabit illi
surgens, eo quod amicus ejus sit,
propter improbitatem tamen ejus
surget, & dabit illi
quotquot habet necessarios.
4. Etiam dico vobis, petite & accipietis,
quærite & invenietis,
pulsate & aperietur vobis.
5. Omnis qui petit accipit,

 inti

100) Schilt. *ougen.*

1) Schilt. *mah.*

inti ther suobbit findit,
inti clopbontemo uuirdet gioffanot.
6. *Odo uuer ist fon ju manno,*
then oba bitit sin sun brotes,
ja ni gibit her imo stein?
odo oba her fisbes bitet,
ja ni gibit imo thanne natrun?
odo oba her eies bitet,
ja ni gibet her imo thanne scorpionem?
7. *Oba ir, mittbiu iru ubile birut,*
uuizzut guot zi gebanne juweren kinden,
uuio mibbiles mer juuer Fater,
ther in bimile ist,
gibet guote inan bitenten?
8. *Alle thine, ir uuollet*
thaz ju man tuon,
thiu tuot ir in,
thas ist euua inti Wizagon.
9. *Get in thurub enga phorta,*
uuanta breit ist phorta, inti uuit uueg,
thie thar leitet zi furlore,
inti manage sint thie thurub thie gangent.
10. *Wo engi ist thiu phorta inti bitbuungan* [2] *uueg*
ther leitit zi libe!
inti sobe sint thie then findent.

& qui quærit invenit,
& pulsanti aperietur.
6. Aut quis est ex vobis homo,
quem si petierit filius suus panem,
nunquid lapidem porrigit illi?
aut si piscem petierit,
nunquid serpentem porrigit illi?
aut si ovum petierit,
nunquid porrigit illi scorpionem?
7. Si vos, cum sitis mali,
nostis bona data dare filiis vestris,
quanto magis Pater vester,
qui in cœlis est,
dabit bona petentibus se?
8. Omnia ergo, quæcunque vultis
ut faciant vobis homines,
& vos facite illis,
hæc est enim lex & Prophetæ.
9. Intrate per angustam portam,
quia lata est porta, & spatiosa via,
quæ ducit ad perditionem,
& multi sunt qui intrant per eam.
10. Quam angusta porta & arcta via
quæ ducit ad vitam!
& pauci sunt qui inveniunt illam.

CAP. XLI.

De vitandis falsis Prophetis.

Matth. VII, 15-20. Luc. VI, 43-45. add. Matth. XII, 34-35.

WArtet ju fon luggen Wizagon,
sie quement zi ju in giuuatin scafe,
innuertes sint sie raze uuolva.
2. *Fon iro uuahsmon furstantet ir sie.*
3. *Ja sie ni lesent fon thornun uuinberu,*
odo fon thistilon figun?
So giuuelih guot buom guotan uuahsmon tuot,
ubil buom tuot ubilan uuahsmon.
4. *Ni mag guot buom ubilan uuahsmon tuon,*
[3] *ni ubilan buom guotan uuahsmon tuon."*
5. *Guot man fon guotemo treseuue sines berzen.*
frambringit guot, inti ubil man
fon ubilemo bringit ubil.
6. *Fon thero ginubthit thes berzen sprihbet ther mund.*
7. *Giuuelib buom, thie thar ni tuot guotan uuahsmon,*
ist abafurbouuan inti in fuir gisentit.
8. *Warlibbo fon iro uuahsmon furstantet ir sie.*

ATtendite vobis à falsis prophetis,
veniunt ad vos in vestimentis ovium,
intrinsecus autem sunt lupi rapaces.
2. A fructibus eorum cognoscetis eos.
3. Nunquid colligunt de spinis uvas,
aut de tribulis ficus?
Sic omnis arbor bona fructus bonos facit,
mala autem arbor fructus facit malos.
4. Non potest arbor bona fructus malos facere,
neque arbor mala fructus bonos facere.
5. Bonus homo de bono thesauro cordis sui
profert bona, & malus homo
de malo thesauro profert mala.
6. Ex abundantia enim cordis os loquitur.
7. Omnis arbor, quæ non facit fructum bonum,
excidetur & in ignem mittetur.
8. Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.

2) Schilt. *bitbuungan.*

3) Omissa hæc sunt in MSC. Schilt.

CAP.

CAP. XLII.

Contin. Præc. Argumenti.

Matth. VII, 21-23.

NAlles jogiuuelib ther mir quidit:
Trubtin, Trubtin! ingat in bimilo ribbi,
uzoub ther thie tuot mines Faters uuillon,
ther in bimile ist, her gat in bimilo ribbi.
2. *Manage * quedent mir in themo tage:*
Trubtin, Trubtin, eno ni in thinemo namen
uuizagotames, inti in thinemo namen
uzwurphumes Diuuala,
inti in thinemo namen managiu megin tiatumes?
3. *Thanne gijab ib in:*
Bitbiu uuanta ib nio in altere juuib uuesta,
aruuizet fon mir thie thar unrebt uuirket!

NOn omnis qui dicit mihi:
Domine, Domine! intrabit in regnum cœ-
sed qui facit voluntatem Patris mei, (lorum,
qui in cœlis est, ipse intrabit in regnum cœlo-
2. Multi dicent mihi in illa die: (rum
Domine, Domine, nonne in nomine tuo
prophetavimus, & in nomine tuo
dæmonia ejecimus,
& in tuo nomine virtutes multas fecimus?
3. Tunc confitebor illis:
Quia nunquam novi vos,
discedite à me qui operamini iniquitatem!

CAP. XLIII.

Epilogus Concionis Christi in monte.

Matth. VII, 24-fin. Luc. VI, 47-49.

ALlerogiuuelib thie thar giborit thisu uuort,
inti tuot siu, ist gilib spahemo man,
thie thar gizimbrota sin hus ubar stein,
inti nidarsteic regan,
inti quamun gusu,
inti bliesun uuinta,
inti anafielun in thas hus,
inti iz ni fiel,
uuanta iz gifestinot uuas ubar stein.
2. *Inti allerogiuuelib thie thar thisu minu uuort gi-*
inti siu ni tuot, ther ist gilib (borit,
tumbemo man, thie thar gizimbrota
sin hus ubar sant,
inti nidarsteig regan, inti quamun gusu,
inti bliesun uuinta,
inti anafielun in thas hus,
inti iz fiel, inti uuas sin fall mihhil.
3. *Inti mit thiu gientota ther Heilant*
thisu uuort, wuntarotun thie menige
ubar sina lera.
4. *Was her tho sie lerenti*
soso giuualt habentes,
nalles so thie Scribara inti Pharisæi.

OMnis ergo qui audit verba hæc,
& facit ea, assimilabitur viro sapienti,
qui ædificavit domum suam super petram,
& descendit pluvia,
& venerunt flumina,
& flaverunt venti,
& irruerunt in domum illam,
& non cecidit,
fundata enim erat super petram.
2. Et omnis qui audit verba mea,
& non facit ea, similis erit
viro stulto, qui ædificavit
domum suam super arenam,
& descendit pluvia, & venerunt flumina,
& flaverunt venti,
& irruerunt in domum illam,
& cecidit, & fuit ruina ejus magna.
3. Et factum est, cum consummasset Jesus
verba hæc, admirabantur turbæ
super doctrina ejus.
4. Erat enim docens eos
sicut potestatem habens,
non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

CAP. XLIV.

Christus discipulos suos ad prædicandum emittit.

Matth. IX, 36. X. tot. XI, 1. Marc. VI, 7-13. Luc. IX, 1-6.

GIsehenti tho thie menige miltita in,
uuanta sie uuarun giuueigite

VIdens autem turbas, misertus est eis,
quia erant vexati

4) Schilt. *manage.*

inti ligente sama so scaf,
ni habente hirti.
2. *Inti gihaloten zuelif jungiron,*
gab in giuualt
unsubarero geiste,
thaz sie uzuuurfin [5] *sie,*
inti heiltin jogiuuelihhu suht
inti jogiuuelihha unmaht.
3. *Inti santa sie zi predigonne Gotes rihhi,*
inti quad zi in: Niouuiht ni nemet in uuege,
in heidanero uueg ni get ir in,
inti in burgi Samaritanorum ni get,
oub halt mer faret zi then scafon,
thiu thar faruuurdun, fon Israhelo huse.
4. *Gente predigot, sus quedante:*
Nahit sih himilo rihhi.
5. *Unmahtige* [6] *heilet, tote uuecchet,*
riobe suheret, diuuala uuorphetet uz,
uzan mieta intphiengut ir, uzan mieta gibet ir.
6. *Ni curet hisizen gold noh silabar*
noh scaz in iuwaremo bruohahe,
noh kiulla in wege, noh brot,
noh zua tunihhun,
noh giscuohu, noh gerta.
Wirdig ist ther uuurhto sines muoses.
7. *In so uuelihha burg odo burgilun*
inganget, fraget thanne,
uuer in thero uuirdig si,
inti thar uuonet unz ir uzfaret,
ezente inti trinhente
thiu man iuuih furisezzi,
inti heilet siohhi, thie in iru sint,
ni curet uzgangan fon huse zi huse.
8. *Thanne ir inganget thas hus,*
heilazet iz sus quedante:
Sibba si thesemo hus!
Oha thas hus uuirdig auirdit,
thanne quimit iuuer sibba ubar thas,
oha iz uuirdig ni uuirdit,
iuuer sibba zi iu uuirbit.
9. *Inti so uuer iuuih ni intphahit,*
noh ni horit iuuaru uuort,
uzgangante fon themo hus
odo fon then burgi,
arscutet then melin fon iuuaren fuozin,
in zi giuuiznesse.
10. *War quidu ih iu:*
Gitraganlihher ist theru erdu Sodomorum
inti Gomorrhæorum in tuomes tage,
thanne thero burgi.
11. *Seno nu ih sentu iuuih*
sama so scaf in mitte uuolva,
uueset uuise sama so natrun,
inti lutire soso tubun.
12. *Wartet iu fon mannon,*
sie selent iuuih in iro thingon,
inti in iro sammanungon fillen si iuuih,
inti zi Gravon inti zi Cuningon
uuerdet ir gileitte thuruh mih,
in zi giuuiznesse inti thioton.
13. *Thanne sie iuuih selent in samanunga,*
inti meistartuomon,

& jacentes sicut oves,
non habentes Pastorem.
2. Et convocatis duodecim discipulis,
dedit eis potestatem
immundorum spirituum,
ut ejicerent eos,
& curarent omnem languorem
& omnem infirmitatem.
3. Et misit illos prædicare regnum Dei,
& ait ad illos: Nihil tuleritis in via,
in viam gentium ne abieritis,
& in civitates Samaritanorum ne intraveritis,
sed potius ite ad oves,
quæ perierunt, domus Israel.
4. Euntes autem prædicate, dicentes:
Appropinquat regnum cœlorum.
5. Infirmos curate, mortuos suscitate,
leprosos mundate, dæmones ejicite,
gratis accepistis, gratis date.
6. Nolite possidere aurum neque argentum
neque pecuniam in zonis vestris,
non peram in via, neque panem,
neque duas tunicas,
neque calceamenta, neque virgam.
Dignus est mercenarius cibo suo.
7. In quamcunque civitatem aut castellum
intraveritis, interrogate,
quis in ea dignus sit,
& ibi manete donec exeatis,
edentes & bibentes
quæ apponuntur vobis,
& curate infirmos, qui in illa sunt,
nolite transire de domo in domum.
8. Quum intratis in domum,
salutate eam dicentes:
Pax huic domui!
Et si quidem domus fuerit digna,
veniet pax vestra super eam,
si non fuerit digna,
pax vestra ad vos revertetur.
9. Et quicunque non receperit vos,
neque audierit sermones vestros,
exeuntes foras de domo
vel de civitate,
excutite pulverem de pedibus vestris,
in testimonium illis.
10. Amen dico vobis:
Tolerabilius erit terræ Sodomorum
& Gomorrhæorum in die judicii,
quam illi civitati.
11. Ecce ego mitto vos
sicut oves in medio luporum,
estote prudentes sicut serpentes,
& simplices sicut columbæ.
12. Cavete vobis ab hominibus,
tradent vos in conciliis,
& in synagogis suis flagellabunt vos,
& ad Præsides & ad Reges
ducemini propter me,
in testimonium illis & gentibus.
13. Cum autem tradent vos in synagogas,
& ad Magistratus,

inti

5) Schilt. *uzuuurphin.*

6) Schilt. *unmagtige.*

inti zi giuueltin,
ni curet sorgente uuesan,
uuio odo uuaz ir antuuúrtet,
odo uuaz ir quedet,
ju ist thanne gigeban in thero ziti
uuas ir sprehhet,
ni birut ir thie thar sprehhent,
uzouh geist juuuares Fater
sprihhit in ju.
14. *Gebit bruoder bruoder in tot,*
inti ther; fater then sun,
inti anastantent kind in iro eldiron,
inti mit todu uueigent sie,
inti birut ir thanne in hazze allen
thuruh minan namon.
Ther thuruhuuonet unzan enti,
ther uuirdit heil.
15. *Mit thiu sie juuer ahtent*
in thero burgi, fliuhtet in andera.
Ih sagen ju uuar: Ni gientot ir
Israëlo burgi,
ér thanne quimit mannes sun.
16. *Nist jungiro* [7] *ubar meistar,*
noh scalc " *ubar sinan herren,* [7]
giuuhtsamot themo jungiren
thaz so si so sin meistar
inti scalc so sin herro.
17. *Oba sie then hiuuishes fater*
Beelzebub hiezun,
uuio mihhilo mer sine suason?
18. *Nie* [8] *forhtet sie,*
niouuiht nist bitaches, noba iz [9] *intthekit uuerde,*
inti tougales, noba iz " *uuezzan uuerde.*
19. *Thas ih ju quad in funstarnessin,*
thas quedit ir in liohte,
inti thas gihortut in oren,
thas prediget ir ubar theki.
20. *Ih quidu ju minen frunten:*
Ni curet thie forhten, thie thar lihhamen slahent,
uuanta sie ni mugunt thie sela arslahen,
ouh halt then, thie thar mag
sela inti lihhamon firliosan [10] *in hellauuizi.*
21. *Enoni ja coufit man zuene sparon mit scazzu?*
inti ein fon then ni fellit
ubar erda uzan juuara Fater,
juuares houbites har
alle girimitu sint,
ni curet ju forhten,
managen sparon beziron birut ir.
22. *Allero giuuelih thie mih bigihit*
fora mannon, then [11] *bigihu ih*
fora minemo Fater, ther in himile ist,
inti fora sinen engilon;
Ther min furlougnit fora mannon,
inti min scamenti uuirdit,
in thesemo furleganen cunne
inti suntigemo, furlougnu ih sin
fora minemo Fater, ther in himile ist,
inti sinen engilon,

& potestates,
nolite solliciti esse,
qualiter aut quid respondeatis,
aut quid dicatis,
dabitur enim vobis in illa hora
quid loquamini,
non enim vos estis qui loquimini,
sed spiritus Patris vestri,
qui loquitur in vobis.
14. Tradet autem frater fratrem in mortem,
& pater filium,
& insurgent filii in parentes,
& morte eos afficient,
& eritis odio omnibus
propter nomen meum.
Qui perseveravit usque ad finem,
hic salvus erit.
15. Cum autem persequentur vos
in civitate ista, fugite in aliam.
Amen dico vobis: Non consummabitis
civitates Jsrael,
donec veniat filius hominis.
16. Non est discipulus super magistrum,
" neque servus supra dominum suum, [7]
sufficit discipulo
ut sit sicut magister ejus,
& servus sicut dominus ejus.
17. Si patremfamilias
Beelzebub vocaverunt,
quanto magis domesticos ejus?
18. Ne timueritis eos,
nihil enim opertum, quod non revelabitur,
& occultum, quod non scietur.
19. Quod dico vobis in tenebris,
dicite in lumine,
& quod in aure audistis,
prædicate super tecta.
20. Dico autem vobis amicis meis:
Nolite timere eos, qui corpus occidunt,
animam autem non possunt occidere,
sed potius eum, qui potest
animam & corpus perdere in gehennam.
21. Nonne duo passeres asse veneunt?
& unus ex illis non cadet
super terram sine Patre vestro,
vestri capilli capitis
omnes numerati sunt,
nolite timere,
multis passeribus meliores estis vos.
22. Omnis qui confitebitur me
coram hominibus, confitebor & ego eum
coram Patre meo, qui in cœlis est,
& coram angelis ejus;
Qui autem negaverit me coram hominibus,
& confusus me fuerit,
in generatione ista adultera
& peccatrice, negabo eum
coram Patre meo, qui est in cœlis,
& angelis ejus,

7) Omissa hic à Palthenio ex Schilt. MSC. supplevimus: etiam Latina: *neque servus supra Dominum suum*; addidimus.
8) Schilt. *ni*.
9) Deficiunt hæc in MSC. Schilt.
10) Schilt. *forliosan*.
11) Schilt. *ther*.

inti thes mannes ſun gisbentit inan,
thanne her quimit in diuridu ſines Fater
mit beilagen engilon.
23. *Ni curet uuanen, thaz ih quam*
ſenten ſibba in erda,
ni quam ih zi thiu thaz ih ſibba ſanti
oub ſuuert. Fon hinane ſint
finevi ziteilte in einemo huſe,
tri in zuei, inti zuei in tri uuerdent ziteilet,
ih quam man zi ſcheidanne
uuidar ſinan fater,
inti tohter uuidar ira muoter,
inti ſnur uuidar ira ſuigar,
inti fianta mannes ſin husſuaſo.
24. *Thie thar minnot ſinan fater inti muoter*
mer thanne mih, niſt her min uuirdig,
inti thie thar minnot ſun odo tohter
ubar mih, niſt her min uuirdig.
25. [12] *Inti thie thar ni intphangit ſin cruci*
inti folgit mir, niſt her min uuirdig,"
noh ni mag uueſan min jungiro.
26. *Thie thar findit ſin ferah, thie furliuſit ſie,*
inti thie furliuſit ſin ferah
thuruh mih, thie findit iz.
27. *Inti ther juuih intphabit, ther intphabit mih,*
inti ther mih intphabit,
ther intphabit then, ther mih ſanta.
28. *Ther the intphabit Wizagon*
in namen Wizagen,
mieta thes Wizagen intphabit.
29. *Inti ſo uuer zi trincanne gibit*
einemo fon theſon minniſton,
kelih caltes uuazzeres,
ekorodo in namen thes jungiren,
uuanta ir Chriſtes birut,
uuar ſagen ih ju,
ther ni furliuſit ſina mieta.
30. *Ward tho, mit thiu thaz gientota ther Heilant,*
gibiotenti zuelivin ſinen jungiron,
fuor thanan, thaz her lerti
inti predigoti in iro burgin.
31. *Uzgangante thie jungiron*
predigotun, thaz ſie riuua tatin,
inti managa diuuala uzwurphun,
inti ſalbotun mit olu managa ſiohhe,
inti heiltun.

& filius hominis confundit eum,
cum venerit in gloria Patris ſui
cum ſanctis angelis.
23. Nolite arbitrari, quod venerim
mittere pacem in terram,
non veni pacem mittere
ſed gladium. Erunt enim ex hoe
quinque in domo una diviſi,
tres in duo, & duo in tres dividentur,
veni ſeparare hominem
adverſus patrem ſuum,
& filiam adverſus matrem ſuam,
& nurum adverſus ſocrum ſuam,
& inimici hominis domeſtici ejus.
24. Qui amat patrem & matrem
plus quam me, non eſt me dignus,
& qui amat filium vel filiam
ſuam ſuper me, non eſt me dignus.
25. Et qui non accipit crucem ſuam
& ſequitur me, non eſt me dignus,
nec poteſt meus eſſe diſcipulus.
26. Qui invenit animam ſuam, perdet eam,
& qui perdiderit animam ſuam
propter me, inveniet eam.
27. Et qui recipit vos, me recipit,
& qui recipit me,
recipit eum, qui miſit me.
28. Qui recipit Prophetam
in nomine Prophetæ,
mercedem Prophetæ accipit.
29. Et quicunque potum dederit
uni ex minimis iſtis,
calicem aquæ frigidæ,
tantum in nomine diſcipuli,
quia Chriſti eſtis,
amen dico vobis,
non perdet mercedem ſuam.
30. Et factum eſt, cum conſummaſſet Jeſus,
præcipiens duodecim diſcipulis ſuis,
tranſiit inde, ut doceret
& prædicaret in civitatibus eorum.
31. Exeuntes autem diſcipuli
prædicabant, ut pœnitentiam agerent,
& dæmonia multa ejiciebant,
& olebant oleo multos ægrotos,
& ſanabantur.

CAP. XLV.

Nuptiæ in Cana Galileæ celebratæ.

Joh. II, 1-11.

IN thritten tage brutlouſti gitano uuarun
in thero ſteti, thiu hiez Canan Galileæ,
thar uuas thes Heilantes muoter,
gihalot uuas oub thara ther Heilant
inti ſine jungiron zi thero brutlouſti.
2. *Tho ziganganemo themo uuine*
quad thes Heilantes muoter zi imo:
Ni habent uuin. Tho quad iru [13] ther Heilant:

IN die tertio nuptiæ factæ ſunt
in loco, qui dicebatur Cana Galilææ,
erat mater JEſu ibi,
vocatus ibi erat quoque JEſus
& diſcipuli ejus ad nuptias.
2. Tunc deficiente vino
dixit mater JEſu ad eum:
Vinum non habent. Tunc dixit ei JEſus:

Was

12) Non extant hæc in MSC. Schilt. incuria Scribæ omiſſa.

13) Schilt. *ire*.

Waz ist thih thes inti mih uuib?
noh nu ni quam min zit.
3. *Tho quad sin muoter zi then ambahton:*
So uuas so her iu quede so tuot ir.
4. *Thar uuarun steininu uuazzarfaz*
sehsu gisezitu, after suberneſſe thero Judæorum,
thiu bihaben mohtun einero giuuelih
quei [14] *mez odo thriu.*
5. *Tho quad ther Heilant: Fullet thiu faz mit uuaz-*
Inti sie fultun siu unzan enti. *(zaru.*
6. *Tho quad in ther Heilant: Schephet nu,*
inti bringet themo Furiſtſizzenten.
Inti sie brahtun.
7. *Tho gicorota ther Furiſtſizzento*
thaz uuaſſar zi uuine gitan,
inti her ni uueſta uuanan iz uuas,
thie ambahta uueſtun iz,
thie thar ſcuofan thaz uuazzar.
8. *Tho gihalota then brutigomon ther Furiſtſizzento,*
inti quad imo: Jogiuuelih man
zi eriſt guotan uuin ſezzit,
inti mitthiu ſie foltruncane ſint,
thanne thas thar uuirſira iſt,
thu gihielti then guoton uuin unzan nu.
9. *Thaz teta in anaginne zeichano ther Heilant*
in thero ſteti, thiu hiez Chana Galileæ,
inti offonota ſina diurida.

Quid mihi & tibi eſt mulier?
nondum enim venit hora mea.
3. Dicit mater ejus miniſtris:
Quodcunque dixerit vobis facite.
4. Erant autem ibi lapideæ hydræ
ſex poſitæ, ſecundum purificationem Judæo-
capientes ſingulæ (rum,
metretas binas vel ternas.
5. Tunc dixit JEſus: Implete hydrias aqua.
Et impleverunt eas usque ad ſummum.
6. Tunc dixit eis Jeſus: Haurite nunc,
& ferte Architriclino.
Et tulerunt.
7. Tunc guſtavit Architriclinus
aquam vinum factam,
& non ſciebat unde eſſet,
miniſtri ſciebant,
qui hauſerant aquam.
8. Tunc vocavit ſponſum Architriclinus,
& dicit ei: Omnis homo
primum bonum vinum ponit,
& cum inebriati fuerint,
tunc id quod deterius eſt,
tu autem ſervaſti bonum vinum usque ad huc.
9. Hoc fecit initium ſignorum Jeſus
in loco, qui vocabatur Cana Galilææ,
& manifeſtavit gloriam ſuam.

CAP. XLVI.

Leproſus â Chriſto Sanatus.

Matth. VIII, 1-4. Marc. I, 40-fin. Luc. V, 12-15.

THo her arſteig fon themo berge,
folgetun imo manage menige.
2. *Senu tho riob man quementi*
giboganemo kneuue betota inan, ſus quedanti:
Truhtin, oba thu uuoli, thu maht mih giſubiran.
3. *Inti thenenti ſina hant biruorta inan,*
ſus quedenti: Willu, uuis ſubiri!
Inti sliumo uuard tho giheilit ſin ruf.
4. *Tho quad imo ther Heilant:*
Giſih thaz thu iz niomanne ni quedes,
oub far inti giougi thih themo biſcofe,
inti bring thie geba, thie thar gibot
Moyſes in zi giuuizneſſe.
5. *Her tho uzgangenti bigonda predigon*
inti maren thas uuort,
ſo thas her ni mohta giu ougazorhto
gan in thie burg,
oub uze in uuoſten ſtetin uueſanne,
inti quamun zi imo jo giuuanan.

CUm autem deſcendiſſet de monte,
ſecutæ ſunt eum turbæ multæ,
2. Et ecce leproſus veniens
genu flexo adorabat eum, ſic dicens:
Domine, ſi vis, potes me mundare.
3. Et extendens manum tetigit eum,
dicens: Volo, mundare!
Et confeſtim mundata eſt lepra ejus.
4. Tunc dixit illi Jeſus:
Vide nemini dixeris,
ſed vade oſtende Te ſacerdoti,
& offer munus, quod præcipit
Moyſes in teſtimonium illis.
5. At ille egreſſus cœpit prædicare
& diffamare ſermonem,
ita ut non poſſet jam manifeſte
in civitatem introire,
ſed foris in deſertis locis eſſe,
& conveniebant ad eum undique.

14) Schilt. zuei.

CAP. XLVII.

Servus Centurionis Capernaitici â Christo restitutus.

Matth. VIII, 5-13. Luc. VII, 1-10.

Mit thiu her tho ingieng in Capharnaum,
gieng zi imo ein Centenari,
bat inan, inti quad:
2. *Truhtin, min kneht ligit in huse*
lamer, inti ist ubilo giuuizzinot.
3. *Tho quad imo ther Heilant:*
Ih quimu inti heilu inan.
4. *Inti antlingenti ther Centenari quad:*
Truhtin, ih ni bin uuirdig
thaz thu gest untar mina theki,
quid ekkorodo mit uuortu,
thanne uuirdit min kneht heil.
5. *Ih bin man untar giuuelti*
habenti untar mir kemphon,
inti ih quidu zi thesemo fur, inti her ferit,
anderemo quidu comin, inti her quimit,
inti minemo scalke thuo thiz, inti her tuot iz.
6. *Thas giborenti ther Heilant uuntorota,*
inti imo folgentin quad:
War sagen ih ju,
ni fand ih so mihilan giloubon in Israel.
7. *Ih quidu ju, thaz manage*
ostana inti uuestana quement,
inti sizzent mit Abrahame
inti Isake inti Jakobe [15] *in himilo rihhi,*
kind thesses rihhes sint faruuorphan
in thiu uzarun finstarnessi,
thar ist uuoft inti zeno stridunga.
8. *Tho quad ther Heilant themo Centenare:*
Far, inti so thu giloubtes so si thir uuarde!
Tho giheilit ther kneht in thero ziti.
9. *Warb tho ther Centenari in sin hus,*
inti fand then [16] *scalc,*
thie thar sioh uuas, heilan.

Cum autem introisset Capernaum,
accessit ad eum Centurio,
rogabat eum, & dicebat:
2. Domine, puer meus jacet in domo
paralyticus, & male torquetur.
3. Tunc dixit illi Jesus:
Ego veniam & curabo eum.
4. Et respondens Centurio ait:
Domine, non sum dignus
ut intres sub tectum meum,
tantum dic verbum,
& sanabitur puer meus.
5. Ego homo sum sub potestate
habens sub me milites,
& dico huic vade, & vadit,
alii dico veni, & venit,
& servo meo fac hoc, & facit.
6. Audiens autem Jesus miratus est,
& sequentibus se dixit:
Amen dico vobis,
non inveni tantem fidem in Israel.
7. Dico vobis, quod multi
ab oriente & occidente venient,
& recumbent cum Abraham
& Isaac & Jacob in regno cœlorum,
filii hujus regni ejicientur
in tenebras exteriores,
ubi erit fletus & stridor dentium.
8. Et dixit Jesus Centurioni:
Vade, & sicut credidisti fiat tibi!
Et sanatus est puer in illa hora.
9. Et reversus est Centurio in domum suam,
& invenit servum,
qui langueret, sanum.

CAP. XLVIII.

Socrus Petri â Christo Sanata.

Matth. VIII, 14. 15. Marc. I, 29-31. Luc. IV, 38. 39.

Mitthiu ther Heilant quam in Petri hus,
gisah sina suigar ligenta
inti fiober [17] *habenta.*
2. *Inti ruorta ira hant,*
inti furliez sia thas fiebar.
3. *Arstuont sie* [18] *tho uf, inti ambahtita in.*

Et cum venisset Jesus in domum Petri,
videt socrum ejus jacentem
& febricitantem.
2. Et tetigit manum ejus,
& dimisit eam febris.
3. Et surrexit, & ministrabat eis.

15) Schilt. *Jacobe.*
16) Schilt. *thien.*
17) Schilt. *fiobor.*
18) Schilt. *siu.*

CAP. XLIX.

Juvenis Nainitici Resuscitatio.

Luc. VII, 11-17.

INti uuard tho fon thanan,
thaz her fuor in thie burg, thiu iz gibeizan Nain,
inti fuorun mit imo sine jungiron
inti ginuhtsamo menigi.
2. *Mitthiu her tho nahita phortu theri burgi,*
senu arstorbaner uuas gitragon,
einag sun sinero muoter,
inti thiu uuas uuituuua,
inti menigi theru burgi mihhil mit iru.
3. *Thia mit thiu Truhtin gisah,*
miltidu giruorit uhar sia
quad iro: Ni curet uuofen!
Inti gieng zuo, inti biruorta thia bara.
4. *Thie thar truogon, gistuantun,*
inti quad: Jungo ih quidu thir arstant!
Inti gisas thie thar tot uuas,
inti bigonda sprehhan,
inti gab inan sinero muoter.
5. *Gifieng tho alle forhta,*
inti mihhilosotun God, sus quedante:
Bithiu mihhil Wizago arstuont in uns,
bithiu God uuisota sines folkes.
6. *Inti uzgieng thas uuort*
in allen Judaeon fon imo,
inti umbi alla thia lantscaf.

ET factum est deinceps,
ut iret in civitatem, quæ vocatur Nain,
& ibant cum eo discipuli ejus
& turba copiosa.
2. Cum autem appropinquaret portæ civitatis,
ecce defunctus efferebatur,
filius unicus matris suæ,
& hæc vidua erat,
& turba multa civitatis cum illa.
3. Quam cum vidisset Dominus,
misericordia motus super eam
dixit illi: Noli flere!
Et accessit, & tetigit loculum.
4. Hi autem, qui portabant, steterunt,
& ait: Adolescens tibi dico surge!
Et resedit qui erat mortuus,
& cœpit loqui,
& dedit illum matri suæ.
5. Invasit tunc omnes timor,
& magnificabant Deum, dicentes:
Quia Propheta magnus surrexit in nobis,
quia Deus visitavit plebem suam.
6. Exivit ergo hic sermo
in universam Judæam de eo,
& circa omnem regionem.

CAP. L.

Aliorum infirmorum Sanatio.

Matth. VIII, 16-18. Marc. I, 32-34. Luc. IV, 40-41.

ABante giuuortanemo,
brahtun imo manage, diuuala habente,
inti aruuarf thie geista mit uuorte,
inti alli ubil habente gibeilta.
2. *Thaz uurdi gifullit thas giquetan uuas*
thuruh Esaiam then Wizagon, sus quedantan:
Her unsara unmaht intphieng,
inti unsah cumida truog.
3. *Tho gisah ther Heilant managa menigi*
umbi sih, gibot thaz sie fuorin ubar then giozon.

VEspere facto,
obtulerunt ei multos, dæmones habentes,
& ejiciebat spiritus verbo,
& omnes male habentes curavit.
2. Ut adimpleretur quod dictum est
per Esaiam Prophetam, dicentem: (Es. LIII, 4.)
Ipse infirmitates nostras accepit,
& ægrotationes portavit.
3. Cum videret Jesus turbas multas
circa se, jussit ire trans fretum.

CAP. LI.

Christi imitatio, mundi abnegatio.

Matth. VIII, 19-22. Luc. IX, 57-62.

GIeng tho zuo ein buochari, inti quad imo:
Meistar ih folgen thir so uuara so thu ges.
2. *Tho quad imo ther Heilant:*
Fohun habent loh,
inti bimiles fugala selida,

ACcessit tunc unus scriba, & dixit ei:
Magister sequar te quocunque ieris.
2. Et dicit ei Jesus:
Vulpes foveas habent,
& volucres cœli nidos,

thar sie restent,
mannes sun ni habet
uuar her sin huobit inthelde.
3. *Quade her zi andaremo man: Folge mir!*
Ther quad imo tho: Herro,
laz mih èr faran
inti bigraban minan fater.
Tho quad imo ther Heilant: Folge mir,
inti laz tote bigraban iro toton,
thu far inti sage Gotes rihhi!
4. *Tho quad ander: Ih folgen thir, Herro,*
oub èr laz mih
fursagen then, thie in huse sint.
Tho quad imo ther Heilant:
Nioman sententi sina hant in phluog,
inti uuidarscouuenti,
ist gisuoblih Gotes rihhe.

ubi requiescant,
filius hominis non habet
ubi caput reclinet.
3. Ait autem ad alterum: Sequere me!
Ille autem dixit: Domine,
permitte mihi primum ire
& sepelire patrem meum.
Jesus autem dixit ei: Sequere me,
dimitte mortuos sepelire mortuos,
tu vade & annuncia regnum Dei!
4. Et ait alter: Sequar te, Domine,
sed primum permitte mihi
renunciare his, qui domi sunt.
Tunc dixit illi Jesus:
Nemo mittens manum suam ad aratrum,
& respiciens retro,
aptus est regno Dei.

CAP. LII.

Tempestas maris Sedata.

Matth. VIII, 23-27. Marc. IV, 36-41. Luc. VIII, 22-25.

IMo stigantemo in skef,
folgetun imo sine jungiron.
2. *Inti mihhil giruornessi*
uuard tho in themo seuue,
so thaz thas skef uuard bithekit mit them undum.
3. *Her tho uuas in themo skefe,*
ubar houbit phuluuni slafenti.
4. *Sie giengun tho zuo*
inti uuahtun inan sus quedante:
Truhtin, heili unsih, uuanta uuir faruuerden!
5. *Tho quad her in:*
Ziu birut ir forhtale luciles gilouben?
6. *Tho her arstantenti gibot uuinte*
inti seuue,
inti quad: Suige inti arstumme!
Ward tho gitan mihhil stiltenessi.
7. *Thie man tho uuontrotun,*
sus quedante untar zuisgen:
Wer odo uuelih [19] ist ther,
ther uuinton gibiutit inti seuue,
inti sie horent imo?

ADscendente eo in naviculam,
secuti sunt eum discipuli ejus.
2. Et motus magnus
factus tunc est in mari,
ita ut navicula operiretur fluctibus.
3. Ipse vero erat in puppi,
super cervical dormiens.
4. Accesserunt tunc
& suscitaverunt eum dicentes:
Domine, salva nos, quia perimus!
5. Tunc dixit eis:
Quid timidi estis modicæ fidei?
6. Tunc surgens imperavit ventis
& mari,
& dixit: Tace & obmutesce!
Et facta est tranquillitas magna.
7. Porro homines mirati sunt,
dicentes ad invicem:
Quis aut qualis est hic,
qui ventis imperat & mari,
& obediunt ei?

CAP. LIII.

Dæmoniacorum liberatio, Gadarenorum ingratitudo.

Matth. VIII, 28-fin. Marc. V, 1-17. Luc. VIII, 27-39.

MIt thiu her quam ubar then giozon
in lantscaf Gergesenorum,
thiu thar ist uuidar Galileam,
2. *Inti mit thiu her uzgieng zi erdu,*
ingegin liofun imo zuene
habente diuuala,

CUm venisset trans fretum
in regionem Gergesenorum,
& quæ est contra Galilæam,
2. Et cum egressus esset ad terram,
occurrerunt ei duo
habentes dæmonia,

fon

19) Schilt. *wolih.*

fon grebiron uzgangante,
thrato grimme,
so thaz thar nioman mohta
faren thuruh then uueg.
3. *Ein habeta in imo diuuala*
giu managa ziti,
inti mit giuuatu ni giuuatita sih,
noh in huse ni giuuoneta,
oub in grebiron,
4. *Noh mit ketinon giu mohta in*
einig man gibintan,
uuanta her ofto mit fuoztruhin
inti mit ketinun gibuntan
zibrah thie ketinun,
inti thio fuoztruhi giminnuta,
inti nioman mohta in gizeman.
5. *Inti simbulun nahtes inti tages*
in grebiron inti bergon
uuas ruofenti,
inti hio sih mit steinon gisehenti. [20]
6. *Gisehenti tho ther Heilant ferranu*
ingegin lief, inti betota inan,
inti ruofenti mihhilera stemmu quad:
Waz ist uns inti thir Heilant
Sun thes hohisten Gotes?
quami ér ziti unsih uuizinone.
7. *Tho quad imo ther Heilant:*
Uzgang tho [21] *unsubero geist!*
Inti frageta inan:
Welih namo thir ist? [22]
Her quad: Menigi,
uuanta manage [23] *diuuala giengun in inan.*
8. *Inti batun inan,*
thaz her sie ni tribi uzan thero lantsheffi,
inti thaz her in ni gibuti,
thaz sie in abgrunti fuorun.
9. *Was thar nalles fer fon* [24] *in*
eutti suino managero ezenti.
Thie diuuala batun in
sus quedante: Oba thu unsih uzuuerphes,
senti unsih in thas eutti thero suino.
Tho quad her in: Faret.
10. *Sie tho uzgangante fuorun*
in thiu suin, inti mit mihhilo ungiribhu
thas eutti uuas bisenkit in then seo
zua thusunta, inti uuarun bitemphit in then seo.
11. *Thie sie fuotiritun fluhun,* [25]
inti sagetun in burgi
inti accaron allu.
12. *Senu tho al thiu burg gieng*
ingeging [26] *themo Heilante, inti gisehanemo imo,*
inti then man sizzentan,
fon themo thie diuuala uzgiengun,
giuuatitan, inti heilemo muote,
zi sinen fuozi, inti forhtun,
inti batun in, thaz her fuori fon iro entin.
13. *Mitthiu her tho arsteig in skef,*
bat in ther man, fon themo
thie diuuala uzgiengun,

de monumentis exeuntes,
sævi nimis,
ita ut nemo posset
transire per viam illam.
3. Unus enim habebat dæmonia
jam temporibus multis,
& vestimento non induebatur,
neque in domo manebat,
sed in monumentis,
4. Neque in catenis jam poterat eum
quisquam ligare,
quoniam sæpe compedibus
& catenis vinctus
disrupisset catenas,
& compedes comminuisset,
& nemo poterat eum domare.
5. Et semper nocte & die
in monumentis & in montibus
erat clamans,
& concidebat se lapidibus.
6. Videns autem Jesum à longe
occurrit, & adoravit eum,
& clamans voce magna dixit:
Quid nobis & tibi Jesu
Fili Dei altissimi?
venisti ante tempus torquere nos.
7. Tum dixit illi Jesus:
Exi spiritus immunde!
Et interrogavit eum:
Quod est tibi nomen?
Ille dixit: Legio,
quia intraverunt multa dæmonia in eum.
8. Et rogabant eum,
ne expelleret eos extra regionem,
& ne imperaret illis,
ut in abyssum irent.
9. Erat non longe ab illis
grex porcorum multorum pascens.
Dæmones autem rogabant eum
dicentes: Si ejicis nos,
mitte nos in gregem porcorum.
Et ait illis: Ite.
10. At illi exeuntes abierunt
in porcos, & magno impetu
grex præcipitatus est in mare
ad duo millia, & suffocati sunt in mari.
11. Qui pascebant eos fugerunt,
& nunciaverunt in civitatem
& in agros omnia.
12. Et ecce tota civitas exiit
obviam Jesu, & viso eo,
& hominem sedentem,
à quo dæmonia exierant,
& vestitum, & sana mente,
ad pedes ejus, & timuerunt,
& rogabant eum, ut transiret à finibus eorum.
13. Cumque adscenderet navim,
rogabat eum vir, à quo
dæmonia exierant,

20) Schilt. *gischenti.*
21) Schilt. & Palth. in not. *thu.*
22) Schilt. *ther si.*
23) Schilt. *managa.*
24) Palth. Præf. *ferro fun.*
25) Schilt. *fluhen.*
26) Schilt. *ingegin.*

thaz her mit imo uuari,
inti ni liez inan, oub quad imo:
14. *Far in thin bus zi thinen,*
inti sage uuelibhu ther Heilant teta,
inti miltida thir.
Gieng her tho predigonti in stat Zebenburgo
uuolihhu imo teta ther Heilant,
inti alle wuntarotun. [27]

ut cum eo esset,
& non admisit eum, sed dixit ei:
14. Vade in domum tuam ad tuos,
& narra quanta Deus fecerit,
& misertus est tui.
Abiit igitur prædicans in Decapolim
quanta sibi fecisset Jesus,
& omnes mirabantur.

CAP. LIV.

Paralytici sanatio & Christi apologia.

Matth. IX, 1-8. Marc. II, 1-12. Luc. V, 17-26.

Steig tho in skifilin,
inti ferita, inti quam in sina burg.
2. *Senu tho fior gomman, tragente*
in bette man, thie thar uuas lam,
inti suohtan inan in zi tragane
inti zi sezzenne furi then Heilant.
3. *Mitthiu sie ni fundun, in uuelibhemo teile*
inan brahtin thuruh thie menige,
stigun ubar thie theki,
[28] *inti thetheki*
inti thuruh thie ziegala santun inan
mit thiu bettu in mitti furi ther Heilant.
4. *Thero giloubon so so her gisah,*
quad er themo lamen:
Giloubi, kind, thanne uuerdent thir furlazeno [29] *thina sunta!*
5. *Bigondun tho thenken thie Buohbora*
inti Pharisæi sus quedante:
Wer ist these thie thar sprehhet bismarunga?
uuer mag furlazan sunta noba eino Got?
6. *Tho ther Heilant furstuont iro githanca,*
antwurtenti quad zi in:
Zibiu thenkit [30] *ubil in iuuaren herzon?*
uuedar ist odiro, zi quedanne,
sint thir furlazzano sunta,
odo zi quedanne, arstant inti gang?
7. *Zi thiu thaz ir uuizit, thaz mannes sun*
habet giuualt in erdu
zi furlazzone sunta, quad themo lamen:
Thir quidu: Arstant, nim thin betti,
inti fare in thin bus!
8. *Her tho arstantenti slumo fora in*
inti nam thas betti, thar her analag,
inti gieng in sin bus,
mihhilosonti Got.
9. *Inti wurdun gifulte forhtu, sus quedante:*
Wir gisahumes wuntar hiutu!
inti diurisotun Got,
thie thar sulliba giuualt gab mannon.

Ascendit tunc in naviculam,
& transfretavit, & venit in civitatem suam.
2. Et ecce quatuor viri, portantes
in lecto hominem, qui erat paralyticus,
& quærebant eum inferre
& ponere ante Jesum.
3. Et non invenientes, qua parte
eum ferrent præ turba,
ascenderunt supra tectum,
[28] & removerunt tectum
& per tegulas submiserunt illum
cum lecto in medium ante Jesum.
4. Quorum fidem ut vidit,
dixit paralytico:
Confide, fili, remittuntur tibi peccata tua!
5. Et cœperunt cogitare Scribæ
& Pharisæi dicentes:
Quis est hic qui loquitur blasphemias?
quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?
6. Et cum cognovisset Jesus cogitationes eorum,
respondens dixit ad illos:
Quid cogitatis mala in cordibus vestris?
quid est facilius, dicere,
dimittuntur tibi peccata,
an dicere, surge & ambula?
7. Ut autem sciatis, quia filius hominis
potestatem habet in terra
dimittere peccata, ait paralytico.
Tibi dico: Surge, tolle lectum tuum,
& vade in domum tuam!
8. Ille ergo surgens confestim coram illis
& tulit lectum, in quo jacebat,
& abiit in domum suam,
magnificans Deum.
9. Et repleti sunt timore, dicentes:
Vidimus mirabilia hodie!
& glotificaverunt Dcum,
qui dedit potestatem talem hominibus.

27) Schilt. *uuontarotun.*
28) Omisit hæc Palthenius, habet tamen Schilt. apogr. Germ. Latinam versionem e Vulgata apposuimus.
29) Schilt. *furlazano.*
30) Palth. Præf. *thenkit ir.*

CAP. LV.

Reguli filius sanatur.

Joh. IV, 46-fin.

QUam abur tho in Canaan Galilee,
thar her teta thas uuaʃʃar zi uuine,
inti uuas thar ſum ribtari;
thes ſun uuas ſiob, in Capharnaum.
2. *Mitthiu her giborta, thas ther Heilant quam fon Judeon zi Galileu,*
gieng zi imo, inti bat inan,
thaz her nidarſtigi inti beilti ſinan ſun,
ther bigan tho ſterban.
3. *Tho quad ther Heilant zi imo:*
Nibi ir zeichan inti wuntar giſebet,
ander uuis ni giloubet ir.
4. *Tho quad imo ther rebtari:*
Truhtin nidarſtig, ér thanne orſterbe min ſun.
Tho quad imo ther Heilant: Far, thin ſun lebet.
5. *Giloupte ther man themo uuorte,*
thas imo ther Heilant quad, inti fuor.
6. *Imo tho ju nidarſtigantemo,*
ſcalca liofun ingegin imo,
inti ſagetun ſus quedante,
thaz ſin ſun lebeti.
7. *Tho eiſcota her thia zit fon in,*
in thero imo bazeta,
inti quadun ſie imo, uuanta geſteron zi thero ſibuntun ziti
furliez inan thas fiebar.
8. *Furſtuont tho the ther fater,*
thaz thiu zit uuas,
in theru imo quad ther Heilant:
Thin ſun lebet.
Tho giloupta her inti al ſin hus.

VEnit ergo iterum in Cana Galilææ,
ubi fecit aquam vinum,
& erat quidam regulus,
cujus filius infirmabatur, in Capernaum.
2. Quum hic audiſſet, quia Jeſus adveniret à Judæa in Galilæam,
abiit ad eum, & rogabat eum,
ut deſcenderet & ſanaret filium ejus,
qui incipiebat tunc mori.
3. Dixit ergo Jeſus ad eum:
Niſi ſigna & prodigia videritis,
aliter non creditis.
4. Tunc dixit ei regulus:
Domine deſcende, priusquam moriatur filius meus.
Tunc dixit ei Jeſus: Vade, filius tuus vivit.
5. Credidit homo ſermoni,
quem dixit ei Jeſus, & ibat.
6. Illo vero jam deſcendente,
ſervi occurrerunt ei,
& nunciaverunt dicentes,
quia filius ejus viveret.
7. Interrogabat autem horam ab iis,
in qua melius habuerat,
& dixerunt ei, quia heri hora ſeptima
reliquit eum febris.
8. Cognovit ergo Pater,
quia illa hora erat,
in qua dixit ei Jeſus:
Filius tuus vivit,
Tunc credidit ipſe & domus ejus tota.

CAP. LVI.

Chriſtus cum peccatoribus diſcumbit, idipſum defendit & præſentes inſtruit.

Matth. IX, 10-17. Marc. II, 14-22. Luc. V, 29-fin.

TEta imo gauma [31] *mihbila*
Levi in ſinemo hus,
2. *Ward tho, imo ſizenthemo in huſe,*
ſenu tho manage firnfolle inti ſuntige
quemente ſazun
mit themo Heilante inti mit ſinen jungiron,
uuarun manage thie imo folgetun.
3. *Giſahun tho thie Buohhara inti Phariſei,*
thaz her az mit then ſuntigon
inti then firnfollon, quadun ſinen jungiron:
Zihiu mit then firnfollon inti then ſuntigon
izit inti trinkit iuuer Meiſtar?
4. *Thas tho gibortemo ther Heilant quad in:*
Ni habent nottburfti thie beilon Laches,
ouh thie ubil habent,

FEcit & convivium magnum
Levi in domo ſua.
2. Factum eſt ergo, diſcumbente eo in domo,
ecce multi publicani & peccatores
venientes diſcumbebant
cum Jeſu & diſcipulis ejus,
erant enim multi qui ſequebantur eum.
3. Videntes ergo Scribæ & Phariſæi,
quia manducaret cum peccatoribus
& publicanis, dicebant diſcipulis ejus:
Quare cum publicanis & peccatoribus
manducat & bibit Magiſter veſter?
4. Hoc audito Jeſus ait illis:
Non neceſſe habent ſani Medicum,
ſed qui male habent,

faret

31) Schilt. *gouma.*

faret inti lernet uuas thas si:
Ib uuillu miltida nalles blaustar, [32]
ni quam zi thiu, thaz ib giladoti rehte,
oub suntige, zi riuuu.
5. *Sie quadun tho zi imo:*
zi hiu jungiron Johannes fastent ofto,
inti gibet tuont,
sama oub thero Phariseo,
thine ezent inti trinhent
inti ni fastent? Then quad her:
6. *Eno mugun thiu kind thero brutloufti,*
so lange ther brutigomo mit in ist, fasten?
Quemet taga, mit thiu arfurit uuerdit
fon in ther brutigomo, thanne
fastent in then tagen.
7. *Quad tho gilibnesse zi in:*
Nioman blezza niuues duoches
nauuit altemo giuuate,
alles nimet fullida thaz niuua
fon themo alten, inti ist mera gisliz.
8. *Inti nioman sentit niuuan uuin*
in alti belgi, alles bribbit
ther niuuo uuin thie belgi,
inti uuirdet furgozzan,
inti thie belgi furuuerdent.
9. *Oub niuuan uuin in niuua belgi*
zi sentenne ist, inti uuerdent beidu gibaltan.
10. *Nioman trinbenti altan uuilit sliumo niuuan,*
uzoub quidit: Thas alta ist bezira.

ite & discite quidnam sit hoc:
Misericordiam volo non sacrificium,
non veni, ut vocarem justos,
sed peccatores, in pœnitentiam.
5. At illi dixerunt ad eum:
Quare discipuli Joannis jejunant frequenter,
& obsecrationes faciunt,
similiter & Pharisæorum,
tui edunt & bibunt
& non jejunant? Quibus ille ait:
6. Nunquid possunt filii nuptiarum,
quamdiu sponsus est cum illis, jejunare?
Venient autem dies, cum auferetur
ab eis sponsus, tunc
jejunabunt in diebus illis.
7. Dicebat autem similitudinem ad illos:
Quia nemo assumentum panni rudis
assuit veteri vestimento,
alioquin aufert supplementum novum
à veteri, & major scissura fit.
8. Et nemo mittit vinum novum
in utres veteres, alioquin rumpet
vinum novum utres,
& ipsum effundetur,
& utres peribunt.
9. Sed vinum novum in utres novos
mittendum est, & utraque conservantur.
10. Et nemo bibens vetus statim vult novum,
dicit enim: Vetus melius est.

CAP. LVII.

Pharisæos signum petentes severe Christus redarguit.

Matth. XII, 38-45. Luc. XI, 29-33.

THo antlingitun imo sumelon
fon then Buobbarin inti Phariseis sus quedante:
Meistar, uuir uuollen fon thir zeichan giseban
2. *Tho antlingenti quad in:*
Ubil cunni inti furlegan suobbit zeichan,
nibi zeibban [33] *ni uuirdet imo gigeban,*
nibi zeibban Jonases thes Wizagen.
3. *So so uuas Jonas in thes uueles* [34] *uuambu*
thri taga inti thriio nabt,
so ist mannes sun in herzen erdu
thri taga inti thriro nabt.
4. *Thie Ninevischen* [35] *man arstantent in tuome*
mit thesemo cunne, inti furnidaront iz,
uuanta sie riuua tatun
in predigungu Jonases,
senu hier [36] *ist mera thanne Jonas!*
5. *Sundririnu Cuningin arstantit in thuome*
mit thesemo cunne,
inti furnidarit iz,
uuanta siu quam fon ente erdi
zi horrenne spabida Salomones,
senu hier ist mera thanne Salomon!
Ib quidu ju, uuanta manage quamun

Tunc responderunt ei quidam
de Scribis & Pharisæis dicentes:
Magister, volumus à te signum videre.
2. Qui respondens ait illis:
Generatio mala & adultera signum quærit,
& signum non dabitur ei,
nisi signum Jonæ Prophetæ.
3. Sicut enim fuit Jonas in ventre ceti
tribus diebus & tribus noctibus,
sic erit filius hominis in corde terræ
tribus diebus & tribus noctibus.
4. Viri Ninivitæ surgent in judicio
cum generatione ista, & condemnabunt eam,
quia pœnitentiam egerunt
in prædicatione Jonæ,
ecce plus quam Jonas hic!
5. Regina Austri surget in judicio
cum generatione ista,
& condemnabit eam,
quia venit à finibus terræ
audire sapientiam Salomonis,
& ecce plus quam Salomon hic!
Dico vobis, quia multi veniebant

fon

32) Schilt. *bloustar.*
33) Palth. in not. leg. haud dubie *inti zeibban.*
34) Schilt. *uuales.*
35) Schilt. *Ninevischon.*
36) Schilt. *hir.*

fon ente erdun boren ſpabida
Salomones, inti bitbiu bier iſt
mera Salomone.
6. *Thanne ther unſubiro geiſt*
uzget fon them manne,
gengit thurub thurro ſteti,
ſuobbit reſti inti ni findit.
7. *Thanne quedit: Ib uuirbu in min bus*
thanan ib uzgieng, inti quementi
findit zuonugaz,
mit beſemen giſurbit inti gigaruuit.
8. *Thanne ferit, inti nimit ſibun*
geiſtu andere mit imo uuirſiron thanne her ſi,
inti ingangente artont thar,
inti ſint thanne thie jungiſtun thes mannes
uuirſirun then ériron:
So iſt theſemo cunne themo uuirſiſten.

à finibus terræ audire ſapientiam
Salomonis, quia hic eſt
plus Salomone.
6. Cum immundus ſpiritus
exierit ab homine,
ambulat per loca arida,
quærit requiem, & non invenit.
7. Tunc dicit: Revertar in domum meam
unde exivi, & veniens
invenit vacantem,
ſcopis mundatam & ornatam.
8. Tunc vadit, & aſſumit ſeptem
alios ſpiritus ſecum ſe nequiores,
& intrantes habitant ibi,
& fiunt tunc noviſſima hominis illius
pejora prioribus:
Sic erit generationi huic peſſimæ.

CAP. LVIII.

Beatus Mariæ venter; & beatus auditor Verbi ſedulus.

Luc. XI, 27. 28.

GItan uuard tho, mit thiu her thiſu quad,
arbeventi ſtemma ſum uuib
fon thero menigi quad imo:
2. *Salig uuamba, thiu thib truge,*
inti thie manzon, thie thu ſugi!
3. *Her tho quad: Giuueſſo ſo ſalige ſint, thie*
giborent Gotes uuort inti thaz gihaltent.

FActum eſt autem cum hæc diceret,
extollens quædam mulier vocem
de turba dixit ei:
2. Beatus venter, qui te portavit,
& ubera, quæ ſuxiſti!
3. At ille dixit: Quinimo beati, qui
audiunt verbum Dei & cuſtodiunt illud.

CAP. LIX.

Fideles matri & fratribus Chriſtus comparat.

Matth. XII, 46-fin. Marc. III, 31-fin. Luc. VIII, 20. 21.

IMo nob thanne ſprebbentemo zi theu manigin,
ſenu ſin muoter inti ſine bruoder
ſtuntun uz, ſuobtun inan zi ſprebbanne.
2. *Tho quad imo ſum:*
Senu thin muoter inti thine bruoder
ſtantent uze ſuohbente thib.
3. *Her tho antlingenti imo ſus quedantemo*
quad: Wer iſt min muoter,
inti uuie ſint mine bruoder?
4. *Thenita ſina bant in ſine jungiron,*
inti quad: Senu min muoter inti mine bruoder!
ſo uuer ſo tuot uuillon
mines fater, ther iſt in bimile,
ther iſt min bruoder, ſueſter, inti muoter.

ADhuc eo loquente ad turbas,
ecce mater ejus & fratres
ſtabant foris, quærentes loqui ei.
2. Dixit autem ei quidam:
Ecce mater tua & fratres tui
ſtant foris quærentes te.
3. At ille reſpondens dicenti ſibi
ait: Quæ eſt mater mea,
& qui ſunt fratres mei?
4. Extendit manum ſuam in diſcipulos ſuos,
& dixit: Ecce mater mea & fratres mei!
quicunque enim fecerit voluntatem
patris mei, qui in cœlis eſt,
ipſe meus frater, ſoror, & mater eſt.

CAP. LX.

Mulier à profluvio sanata: Puella e morte excitata.

Matth. IX, 18-26. Marc. V, 22-fin. Luc. VIII, 41-fin.

IMo tho thisu sprehbentemo zi in,
senu tho ein beristo thero samanunga,
thes namo uuas Jairus, gieng zuo,
inti betota inan, sus quedanti:
2. *Min dohter nu arstarb,*
oub quim, inti sezza thina hant
ubar sia, so lebet siu.
Arstuont tho ther Heilant, folgeta imo,
inti sine jungiron.
3. *Senu tho uuib, thas*
thar bluotes fluz tholeta zuelif jar,
inti uuas managu tholenti
fon uuola managen Lachin,
inti gispentota allu iru:
noh fon iro nihenigemo [37] *mohta uuesan gibeilt,*
oub mer uuirs habeta,
4. *Quam in thero menigi after,*
inti biruorta tradon sines giuuates.
Quad tho innan iru:
Oba ih sin giuuati biruori,
thanne uuirdu ih beil. Inti sliumo gistuont
ther fluz ira bluotes,
furstuont siu tho in ira libhamen,
thas siu heil uuas fon thero suhti.
5. *Inti sliumo ther Heilant furstantanti*
in imo selbemo maht,

* * *

uuer biruorta mih?
6. *Tho quad Petrus inti thie mit imu* [38] *uuarun:*
Meistar, theso menigi thruckent thih inti uueigent, inti thu quidis
uuer biruorta mih? Tho quad ther Heilant:
Sih uuer biruorta mih,
ih uueiz megin fon mir uzgangen.
7. *Inti scouuota tho umbi thiu zi gisehanne,*
thiu thas teta.
8. *Gisah thas uuib*
thas iz bimitan ni uuas,
bibento quam, inti fiel
zi sinen fuozon,
inti bi uuelihha sahha siu inan biruorta
cundita fora allemo folke,
inti zi uuelihheru uuisun siu sliumo gibeilit uuard.
9. *Her quad iro tho: Dohter,*
thin giloubo teta thih heila,
far in sibbu, inti uuis heil fon thinero suhti.
10. *Imo noh thanne sprehbentemo,*
quam sum fon themo furisten thero samanunga,
quedenti imo: Wanta tot ist thin dohter,
zi thiu [39] *uueigis thu nu elihor then Meistar?*
11. *Ther Heilant tho gihortemo uuorte*
quad themo Furisten thero Samanunga:
Ni curet thir forhten, giloubi ekorodo,

HÆc illo loquente ad illos,
ecce princeps Synagogæ unus,
cui nomen Jairus, accessit,
& adorabat eum, dicens:
2. Filia mea modo defuncta est,
sed veni, impone manum tuam
super eam, & vivet.
Surgebat tunc Jesus, sequebatur eum,
& discipuli ejus.
3. Et ecce mulier, quæ
sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis,
& fuerat multa perpessa
à compluribus Medicis,
& erogaverat omnia sua,
nec ab ullo potuit curari,
sed magis deterius habebat,
4. Venit in turba retro,
& tetigit fimbriam vestimenti ejus.
Dicebat enim intra se:
Quod si vestimentum ejus tetigero,
salva ero. Et confestim stetit
fluxus sanguinis ejus,
sensit enim in suo corpore,
quod sanata esset à plaga.
5. Et statim Jesus cognoscens
in semetipso virtutem,
quæ exierat ab eo,
conversus ad turbas ajebat:
Quis tetigit me?
6. Dixit Petrus & qui cum illo erant:
Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt, & dicis
quis me tetigit? Et dixit Jesus:
Tetigit me aliquis,
nam & ego novi virtutem de me exiisse.
7. Et circumspiciebat videre eam,
quæ hoc fecerat.
8. Videos autem mulier
quia non latuit,
tremens venit, & procidit
ante pedes ejus,
& ob quam causam tetigerit ipsum
indicavit coram omni populo,
& quemadmodum confestim sanata sit.
9. Et ipse dixit illi: Filia,
fides tua te salvam fecit,
vade in pace, & esto sana à plaga tua.
10. Adhuc eo loquente,
venit quidam ab Archisynagogo,
dicens ei: Quia mortua est filia tua,
quid ultra vexas Magistrum?
11. Jesus audito verbo hoc
ait Archisynagogo:
Noli timere, crede tantum,

inti

37) Schilt. *nih einigemo.*
38) Schilt. *imo.*
39) Palth. Præf. & in not. *zi biu.*

inti ſo uuirdit ſiu heil.
Inti ni liez einigan imo folgen,
nibi Petrum, inti Jacobum,
inti Johannem, bruoder Jacobes.
12. *Mitthiu her tho quam in hus*
thes Furiſten thero ſamanunga,
giſah trumbara inti meniga
ſturmenta, inti uuofente
inti uueinonte filu. 40
13. *Gieng tho in inti quad: Get hina,*
niſt tot thas magatin, oub slaſit.
Inti sbimphitun inan,
uuizente thas ſiu tot uuas.
14. *Her tho allen uzaruuorphanen,*
ginomanemo fater inti muoter
thes magatines, inti then mit imo uuarun,
gieng in thar thas magatin lab.
15. *Fieng ira hant inti quad iro.* 41
Talitha cumi, thaz iſt arrekit,
magatin thir quidu thaz thu arſtantis!
16. *Inti uuarb ira geiſt,*
inti arſtuont sliumo thas magatin,
inti gieng, ſiu uuas alt zuelif jaro.
17. *Arquamun tho alle mihhilero forhtu,*
inti gibot in thrato,
thaz iz nioman ni uueſti.
18. *Gibot her tho zi gebanne iru ezan,*
inti argieng tho uz thiu liumunt
in alla thia erda.

& ſalva erit.
Et non permiſit quenquam ſequi ſe,
niſi Petrum, & Jacobum,
& Joannem, fratrem Jacobi.
12. Et cum veniſſet in domum
Archiſynagogi,
vidit tibicines & turbam
tumultuantem, & flentes
& ejulantes multum.
13. Et ingreſſus dicebat: Recedite,
non eſt enim mortua puella, ſed dormit.
Et deridebat eum,
ſcientes quod mortua eſſet.
14. Ipſe vero ejectis omnibus,
aſſumpto patre & matre
puellæ, & qui ſecum erant,
& ingrediebantur ubi erat puella jacens.
15. Et tenens manum ejus ait illi:
Talitha cumi, quod eſt interpretatum,
puella tibi dico ſurge!
16. Et reverſus eſt ſpiritus ejus,
& ſurrexit continuo puella,
& ambulabat, erat autem annorum duodecim.
17. Et obſtupuerunt omnes ſtupore maximo,
& præcepit illis vehementer,
ut nemo id ſciret.
18. Et juſſit illi dare manducare,
& exivit fama hæc
in univerſam terram illam.

CAP. LXI.

Chriſtus duobus Cœcis viſum reſtituit.
Matth. IX, 27-31.

THanan farentemo themo Heilante,
folgetun imo zuene blinte, ruofente inti quedente:
Milti uns Davids ſun!
2. *Mitthiu her quam zi hus,*
giengun zi imo thie blinton,
tho quad in ther Heilant:
Giloubit 42 *ir thaz ih ju thas tuon mugi?*
Quadun ſie imo: Giuueſſo Trubtin.
3. *Tho biruorta her ira ougun ſus quedanti:*
After juuaremo gilouben uueſe ju!
inti inttatun ſih iro ougun.
4. *Threuuita in ther Heilant quedanti:*
Giſehet thaz iz uuer ni uuizi.
Sie tho uzgangante
gimartun inan in allero theru lantsheſ.
5. *In tho uzganganten, ſenu*
brahtun imo man ſtumman,
diuual habentan,
inti uzaruuorphanemo diuuale
ſprah ther ſtummo.
6. *Inti uuontarotun thio menigi quedente:*
Nio in altere arougta ſih ſo in Iſrael,
iſt this nu thes Davides ſun?

Dæmonium mutum ejicit.
Matth. IX, 32. 33. Luc. XI, 14.

ET tranſeunte inde Jeſu,
ſecuti ſunt eum duo cæci, clamantes & dicentes:
Miſerere noſtri fili David!
2. Cum autem veniſſet domum,
acceſſerunt ad eum cæci,
& dicit eis Jeſus:
Creditis quia poſſum hoc facere vobis?
Dicunt ei: Utique Domine.
3. Tunc tetigit oculos eorum dicens:
Secundum fidem veſtram fiat vobis!
& aperti ſunt oculi eorum.
4. Et comminatus eſt Jeſus iis dicens:
Videte ne quis ſciat.
Illi autem exeuntes
diffamaverunt illum in univerſa terra illa.
5. Egreſſus autem illis, ecce
obtulerunt ei hominem mutum,
dæmonium habentem,
& ejecto dæmonio
locutus eſt mutus.
6. Et miratæ ſunt turbæ dicentes.
Nunquam apparuit ſic in Iſraël,
nunquid iſte eſt filius David?

40) Schilt. *ſille.*
41) Schilt. *iru.*
42) Schilt. *gilonbet.*

CAP.

CAP. LXII.

Blasphemia Pharisæorum; & peccatum in Spiritum Sanctum.

Matth. IX, 34. XII, 24-37. Marc. III, 22-27.
Luc. XI, 15-26.

THie Pharisei quadun tho:
In Beelzebube, heristen thero diuualo,
theser uuirphet thie diuuala.
2. *So her tho gisah iro githanca,*
quad in: Iogiuuelih rihhi in imo selbimo ziteilit
uuirdit ziuuorphan, inti hus
ziteilit uuidar imo selbemo ni gistentit.
3. *Oba Satanas in imo selbemo ziteilit ist,*
uuio gistentit thanne sin rihhi?
ni mag gistantan,[43] *oub enti habet,*
uuanta ir quedet, in Beelzebube
mih foruuerphan diuuala.
4. *Oba ih in Beelzebube*
forwurphu diuuala,
iuuaru kind in hiu uuerphent sie?
bithiu sint sie iuuare tuomon.
5. *Zisperi oba ih in Gotes fingare*
uuirphu diuuala,
giuuesso quimit in iuuih Gotes rihhi.
6. *Odo uuo mag einig ingangan*
in hus strenges, inti sinu uaz gineman,
in thio[44] *her anagitruuveta,*
nibi her ér gibinte then strengon,
inti thanne sin hus imo binemit?
7. *Ther mit mir nist, ther ist uuidar mir,*
inti ther mit mir ni samonot, ther zispreibt.
8. *Bithiu quidu ih iu: Jogiuuelih sunta*
inti bismarung uuirdit furlazzan mannon,
thes Geistes bismarung ni wurdit furlazzan.
Inti so nuer so quidit uuort
uuidar then mannes sun,
uuirdit imo furlazzen,
thie thar quidet uuidar themo Heiligan Geist,[45]
ni uuirdit imo furlazzan
noh in thero uuerolt noh in thero zuouuartun.
9. *Odo tuot guotan buom,*
inti sinan uuahsmon guotan,
odo tuot ubilan buom,
inti sinan uuahsmon ubilon,
giuuesso fon themo uuahsmon ther buom uuirdit furstanten.
10. *Barn natrono, uuio mugut ir*
guotu sprehhan, mit thiu ir ubile birut?
Fon ginuhtsami thes herzen
sprehhit ther mund.
11. *Guot man*
fon guotemo tresouue bringit guotu,
inti ubil man fon ubelimo tresouue
bringit ubilu.
12. *Ih quidu iu, thaz iogeuuelih uuort*
unnuz, thas man sprehhenti sint,
geldent reda fon themo in tuomes tage.
Fon thinen uuorton uuirdis thu girehtfestoget,
inti fon thinen uuorton uuirdis thu fornidarit.

PHarisæi autem dicebant:
In Beelzebub, principe dæmoniorum,
hic ejicit dæmones.
2. Ipse autem ut vidit cogitationes eorum,
dixit eis: Omne regnum in se ipso divisum
desolabitur, & omnis civitas
divisa adversus se non stabit.
3. Si autem & Satanas in se ipso divisus est,
quomodo stabit regnum ipsius?
non potest stare, sed finem habet,
quia dicitis, in Beelzebub
ejicere dæmonia.
4. Si autem ego in Beelzebub
ejicio dæmonia,
filii vestri in quo ejiciunt?
ideo ipsi judices vestri erunt.
5. Porro si in digito Dei
ejicio dæmonia,
profecto pervenit in vos regnum Dei.
6. Aut quomodo potest quisquam intrare
in domo fortis, & vasa ejus diripere,
in quibus confidebat,
nisi prius alligaverit fortem,
& tunc domum illius diripiat?
7. Qui non est mecum, contra me est,
& qui non congregat mecum, spargit.
8. Ideo dico vobis: Omne peccatum
& blasphemia remittetur hominibus,
Spiritus autem blasphemia non remittetur.
Et quicunque dixerit verbum
contra filium hominis,
remittetur ei,
qui autem dixerit contra Spiritum Sanctum,
non remittetur ei
neque in hoc seculo neque in futuro.
9. Aut facite arborem booam,
& fructum ejus bonum,
aut facite arborem malam,
& fructum ejus malum,
siquidem ex fructibus arbor cognoscitur.
10. Progenies viperarum, quomodo potestis
bona loqui, cum sitis mali?
Ex abundantia enim cordis
os loquitur.
11. Bonus homo
de bono thesauro profert bona,
& malus homo de malo thesauro
profert mala.
12. Dico autem vobis, quoniam omne verbum
otiosum, quod locuti fuerint homines,
reddent rationem de eo in die judicii.
Ex verbis enim tuis justificaberis,
& ex verbis tuis condemnaberis.

43) Schilt. *eestantan.*
44) Schilt. *thiu.*
45) Schilt. *Heiligan Geiste.*

CAP. LXIII.

Martha serviens, Maria optimum eligens.

Luc. X, 38-fin.

WArd tho uuarlibbo, mit thiu sie fuorun,
thaz berselbo gieng in suma burgilun,
inti sum uuib, Martha ginennot,
intphieng inan in ira hus.
2. *Thero uuas suester, namen Maria,*
thiu zisperi saz nah Truhtines fuozun,
inti giborta sin uuort.
3. *Martha uuarlibbo avalota*
umbi thaz ofliga ambaht,
thiu stuont inti quad: Truhtin,
nist thir iz sorga thaz min suester
liez mih einun ambahtan?
quad iro, thaz siu mir helpe.
4. *Tho antlingenti quad iru Truhtin:*
Martha, Martha, thu bist suorgefol
inti gitruobit umbi managu,
zisperi eines ist notdurf,
Maria gicos thaz bezista teil,
thaz ni uuirdit arfurit fon iru.

FActum est autem, dum irent,
& ipse Jesus intravit in quoddam castellum,
& mulier quædam, Martha nomine,
excepit illum in domum suam.
2. Et huic erat soror, nomine Maria,
quæ etiam sedens secus pedes Domini
& audiebat verbum illius.
3. Martha autem satagebat
circa frequens ministerium,
quæ stetit & ait: Domine,
non est tibi curæ quod soror mea
reliquit me solam ministrare?
dic ergo illi, ut me adjuvet.
4. Et respondens dixit illi Dominus:
Martha, Martha, sollicita es,
& turbaris erga plurima,
porro unum est necessarium,
Maria optimam partem elegit,
quæ non auferetur ab ea.

CAP. LXIV.

Johannis ad Christum legatio. Illius commendatio.

Matth. XI, 1-19. Luc. VII, 18-35.

JOhannes uuarlibbo mitthiu her giborta
in gihentin Christes uuerc,
gihalota sine jungiron zuene,
santa sie zi Truhtine inti quad:
Bist thu ther zuouuert ist,
odo anderes beitomes?
2. *In therofelbon ziti heilita manage*
fon suhtin inti fon sueren
inti fon ubilen geiston,
inti manige blinten gab gesiht.
3. *Her tho antlingenti quad in:*
Get inti saget Johanne
thaz ir gisahut inti gihortut,
uuanta blinte gisehent, halze gangent,
riobe sint gisubirite, toube gihorent,
tote arstantent, thurftige sint gipredigot,
inti ther ist salig[46], ther ni uuirdit
bisuuibhan in mir.
4. *In tho thanan ganganten,*
bigonda her quedanne fon Iohanne
zi thero menigi: Zi hiu giengut ir uz
in uuostinna sehan?
rora fon uuinte giuuegita?
5. *Zi hiu giengut uz sehan?*
man mit uueihhen giuuatin giuuatitan?
Senu thie in diuremo giuuate sint
inti in uuolon, thie sint in Cuningo husen.

JOhannes autem cum audisset
in vinculis opera Christi,
convocans duos de discipulis suis,
misit ad Jesum dicens:
Tu es qui venturus est,
an alium expectamus?
2. In ipsa autem hora curavit multos
à languoribus & plagis
& spiritibus malis,
& cæcis multis donavit visum.
3. Et respondens dixit illis:
Euntes nunciate Joanni
quæ vidistis & audistis,
quia cæci vident, claudi ambulant,
leprosi mundantur, surdi audiunt,
mortui resurgunt, pauperes evangelizantur,
& beatus est, qui non fuerit
scandalizatus in me.
4. Illis autem abeuntibus,
cœpit dicere de Johanne
ad turbas: Quid exiistis
in desertum videre?
harundinem vento agitatam?
5. Quid exiistis videre?
hominem mollibus vestimentis indutum?
Ecce qui in veste pretiosa sunt
& deliciis, in domibus Regum sunt.

46) Schilt. *salih.*

6. *Zi biu giengut ir uz giseban? Wizagon?*
Zisperi sagen ib ju meron thanne Wizagon,
this ist ther fon themo giscriban ist:
Senu ib sentu minan engil
furi thin annuzzi,
ther gigarauuit thinan uueg fora thir.
7. *War quidu ib ju, thaz mera uuibo*
giburti Wizago Johanne themo toufare nioman ist,
thie thar minniro ist in bimilo ribbe,
mero ist imo.
8. *Inti al thas folc thas horenti,*
inti thie firnfollun man,
rehtfestigotun Got,
gitoufite Johannises toufi.
9. *Thie Pharisei inti thie euua lertun*
Gotes girati urzarnitun in in selbon,
ni gitoufte fon imo.
10. *Fon then tagon Johannises thes Toufares*
unzan nu bimilorihhi tholet not,
inti notnumftige
nement iz.
11. *Alle Wizago uuarlihho inti euua*
unzan anan Iohannem uuizagotun,
oba ir intphahen uuollet, her ist Helias,
thie thar zuouuert ist.
Thie thar habe orun zi horenne ther hore!
12. *Wemo tuouo ib gilihhaz this cunni?*
Gilih ist knehton sizenten in strazu,
ruofente in ebanlihhen quedent:
Wir sungen ju, inti ir ni salzotut,
uuir uuiofun, inti ir ni ruzut.
13. *Quam uuarlihho Iohannes nob ezenti*
nob trinhenti, inti quedent thanne:
Her habet diuual.
14. *Quam ther mannes sun ezenti inti trinhenti,*
inti sie quedent: Senu man filu ezenti
inti uuin trinko,
firnfollero inti suntigero friunt,
inti rehtfestigot ist spahida fon iro kindin.

6. Sed quid exiistis videre? Prophetam?
Utique dico vobis & plus quam Prophetam,
hic est enim, de quo scriptum est:
Ecce ego mitto angelum meum
ante faciem tuam,
qui præparabit viam tuam ante te.
7. Amen dico vobis: Major inter mulierum
natos Propheta Joanne Baptista nemo est,
qui autem minor est in regno cœlorum,
major est illo.
8. Et omnis populus audiens,
& publicani,
justificaverunt Deum,
baptizati baptismo Johannis.
9. Pharisæi autem & legis periti
consilium Dei spreverunt in semet ipso,
non baptizati ab eo.
10. A diebus autem Johannis Baptistæ
usque nunc regnum cœlorum vim patitur,
& violenti
rapiunt illud.
11. Omnes enim Prophetæ & lex
usque ad Johannem prophetarunt,
& si vultis recipere, ipse est Elias,
qui venturus est.
Qui habet aures audiendi audiat! (nem istam?
12. Cui autem similem æstimabo generatio-
Similis est pueris sedentibus in foro,
qui clamantes coæqualibus dicunt:
Cecinimus vobis, & non saltastis,
lamentavimus, & non planxistis.
13. Venit autem Johannes neque manducans
neque bibens, & dicunt:
Dæmonium habet.
14. Venit filius hominis manducans & bibens,
& dicunt: Ecce homo vorax
& potator vini,
publicanorum & peccatorum amicus,
& justificata est sapientia à filiis suis.

CAP. LXV.

Civitatum Chorazin, Bethsaidæ & Capernaum, reprehensio.

Matth. XI, 20-24. Luc. X, 13-15.

THo bigonda itiuuizon then burgin,
in then gitanu uuarun managu sin megin,
bithiu uuanta sie nie tatun riuua.
2. *We thir Corazain! uue thir Betsaida!*
bithiu oba in Tyro inti in Sidone
gitanu uuarin megin, thie in ju gitanu sint,
forn in haru inti in ascun riuua tatin.
3. *War sagen ib ju thoh:*
Tyro inti Sidoni furlazanera uuirdit
in thuomes tage, thanne ju si.
4. *Inti thu Capharnaum enoni ja*
arbeuistu thih unzan bimil?
unzan in hella niderstigis. [47]

Tunc cœpit exprobrare civitatibus,
in quibus factæ sunt plurimæ virtutes ejus,
quod non egissent pœnitentiam.
2. Væ tibi Chorazin! væ tibi Bethsaida!
quia si in Tyro & Sidone
factæ fuissent virtutes, quæ factæ sunt in vobis,
olim in cilicio & cinere pœnitentiam egissent.
3. Veruntamen dico vobis:
Tyro & Sidoni remissius erit
in die judicii, quam vobis.
4. Et tu Capernaum nunquid
usque in cœlum exaltaberis?
usque in infernum descendes.

Wanta

47) Schilt. *nidarstigis.*

Wanta oba in Sodomu uuarin gitanu megin,
thie thar gitanu ſint in thir,
odo uuan uuonetin unzan theſan tag.
5. *Thoh uuar ſagen ih ju,*
thero herdu Sodomorum furlazaner uuirdit
in thuomes tage, thanne thir.

Quia ſi in Sodom factæ fuiſſent virtutes,
quæ factæ ſunt in te,
forte manſiſſent usque in hunc diem.
5. Veruntamen dico vobis,
quia terræ Sodomorum remiſſius erit
in die judicii, quam tibi.

CAP. LXVI.

Apoſtolorum reditus. Chriſti cum illis in deſertum ſeceſſus.

Matth. XIV, 13. Marc. VI, 30. 31. Luc. IX, 10.

Mitthiu thie Apoſtoli quamun zi themo Heilante,
ſagetun imo allu
ſo uuelihho ſie tatun inti lertun.
2. *Inti quad her in: Quemit ſuntringen*
in uuoſta ſtat, inti reſtet ein luzil.
3. *Warum uuarlihho thie thar quamun manage,*
noh zi ezanne habetun ſtunta.

Et cum veniſſent Apoſtoli ad Jeſum,
renunciaverunt illi omnia
quæ fecerant & docuerant.
2. Et ait illis: Venite ſeorſum
in deſertum locum, & requieſcite puſillum.
3. Erant autem qui veniebant multi,
& nec manducandi ſpatium habebant.

CAP. LXVII.

LXX. Diſcipulorum miſſio factorumque relatio, Chriſti exultantis gratiarum actio, Omnium ad ſe invitatio.

Matth. XI, 25-30. Luc. X, 1. 16-22.

Abnegationis ſui inculcatio.

Luc. XIV, 26-33.

After thiu giſeichonota Truhtin
andere zuene inti ſibunzug, inti ſanta ſie zuero furi
ſin annuzi
in jogeuuelihha [48] *burgi inti ſtat,*
thara her uuas zuouuart, inti quad in:
2. *Ther ju horit ther horit mir,*
inti ther juvih uozirnit ther uozirnit mih,
ther mih uozirnit ther uozirnit then, ther mih ſanta.
3. *Wirbun tho thie zuene inti ſibunzug*
mit giveben ſus quedente:
Truhtin, jo diuuala ſin uns untarthiutite
in thinemo namen.
Tho quad her in:
4. *Ih giſah Satanaſen ſo ſo blehezunga*
fon himilo ſallentan.
5. *Senu ih gab ju*
giuualt zi tretanne ubar natrun,
inti ſcorpiones, inti ubar al
megin thes fiantes, inti nio uuiht terit ju.
6. *Thoh uuidero in thiu ni curet giuueben,*
thaz ju thie geiſta ſint untarthiutite,
giuuebet uuarlihho, thaz juuere namon
ſint giſcribanne [49] *in himile.*
7. *In theroſelbun ziti giuuah her*
in themo Heilagen Geiſte,
inti quad: Ih lobon thih Fater, Truhtin
himiles inti erdis, uuanta thu giburgi thiſu
fon ſpahen inti uuiſen,

POſthæc autem deſignavit Dominus
& alios ſeptuaginta duos, & miſit illos binos
ante faciem ſuam
in omnem civitatem & locum,
quo erat ipſe venturus, & dicebat illis:
2. Qui vos audit me audit,
& qui vos ſpernit me ſpernit,
qui autem ſpernit me ſpernit eum, qui miſit me.
3. Reverſi autem ſeptuaginta duo
cum gaudio dicentes:
Domine, etiam dæmonia ſubjiciuntur nobis
in nomine tuo.
Et ait illis:
4. Videbam Satanam ſicut fulgur
de cœlo cadentem.
5. Ecce dedi vobis
poteſtatem calcandi ſupra ſerpentes,
& ſcorpiones, & ſuper omnem
virtutem inimici, & nihil vobis nocebit.
6. Veruntamen in hoc nolite gaudere,
quia ſpiritus vobis ſubjiciuntur,
gaudete autem, quia nomina veſtra
ſcripta ſunt in cœlis.
7. In ipſa hora exultavit
in Spiritu Sancto,
& dixit: Confiteor tibi Pater, Domine
cœli & terræ, quia abſcondiſti hæc
à ſapientibus & prudentibus,

48) Schilt. *joginnelibba.*

49) Schilt. *giſcribanne.*

inti intrigi ſiu luzilen.
Ziſperi Fater, uuanta iz ſo uuas gilibbet fora thir.
8. *Allu mir giſelitu ſint*
fon minemo Fater, nioman ni uueiz then ſun
nibi ther Fater, uob then Fater uueiz nioman
nibi ther Sun, inti thanne iz ther Sun
uuili intriban.
9. *Inti giuuant zi ſinen jungiron quad:*
Quemit zi mir alle, thie giarbeitite [10]
inti biladane birut, inti ih labon iuuih.
Nemet min joh ubar iuuih,
inti lernet fon mir, thaz ih mandauuari bin
inti odmuotig in herzen,
inti ir findet reſti iuuaren ſelon,
min joh iſt ſuozi,
inti min burdin iſt libti.
10. *Oba uuer quimit zi mir, inti ni hazet ſinan fater,*
inti muoter, inti quenun, inti kind,
inti dohter, inti ſueſter,
inti uob nu ſin ferah,
ni mag uueſan min jungiro.
11. *Inti ther ni tregit ſin cruci,*
inti quimit after mir,
ni mag uueſan min jungiro.
12. *Welih iuuer iſt, ther uuolle*
turra zimbron,
nibi her ér ſizzenti zele thiu giſuoru,
thiu thar notthurſt ſint,
oba her habet zi gifremenne?
13. *Thaz ni ſi after thiu her gilegit thie fundamenta,*
inti ni mag iz gifremen,
alle thie iz giſehent biginnen
inan bismaron, ſus quedante:
Bithiu theſer man bigunda zimbron,
inti ni mohta iz gienton.
14. *Welih Cuning, farenti zi gifremenne*
giſeht uuidar anderan Cuning,
nibi her ér ſizzenti thenke,
oba her mugi mit zehen thuſuntin
themo ingegin faran, ther mit zueinzug
thuſuntin quam zi imo,
nibi halt imo uob thanne ferro farentemo
boton ſententi bittet thes zi ſibbu ſi?
15. *So allero giuuelih fon iu,*
ther ni furſebbit allen, thie her biſizzit,
ni mag min jungiro uueſan.

& revelaſti ea parvulis.
Etiam ſic Pater, quia ſic fuit placitum ante te.
8. Omnia mihi tradita ſunt
à Patre meo, & nemo novit filium
niſi Pater, neque Patrem quis novit
niſi filius, & cui filius
voluerit revelare.
9. Et converſus ad diſcipulos ſuos dixit:
Venite ad me omnes, qui laboratis
& onerati eſtis, & ego reficiam vos.
Tollite enim jugum meum ſuper vos,
& diſcite à me, quia mitis ſum
& humilis corde,
& invenietis requiem animabus veſtris,
jugum enim meum ſuave eſt,
& onus meum leve.
10. Si quis venit ad me, & non odit patrem ſuum,
& matrem, & uxorem, & filios,
& fratres, & ſorores,
adhuc autem & animam ſuam,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.
11. Et qui non bajulat crucem ſuam,
& venit poſt me,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.
12. Quis enim ex vobis, volens
ædificare turrim,
non prius ſedens computat ſumptus,
qui neceſſarii ſunt,
ſi habeat ad perficiendum?
13. Ne poſtea quam poſuerit fundamentum,
& non potuerit perficere,
omnes qui vident incipiant
illudere ei, dicentes:
Quia hic homo cœpit ædificare,
& non potuit conſummare.
14. Aut quis Rex, iturus committere
bellum adverſus alium Regem,
non ſedens prius cogitat,
ſi poſſit cum decem millibus
occurrere ei, qui cum viginti
millibus venit ad ſe,
alioquin adhuc illo longe agente
legationem mittens rogat quæ pacis ſunt?
15. Sic ergo omnis ex vobis,
qui non renunciat omnibus, quæ poſſidet,
non poteſt meus eſſe diſcipulus.

CAP. LXVIII.

Diſcipulos Sabbatho ſpicas evellentes Chriſtus defendit.

Matth. XII, 1-6. Marc. II, 23-fin. Luc. VI, 1-5.

WAs giuuortan tho in Sambaztag
afteren ériren, mitthiu ther Heilant fuor
ubar ſati, abrahun hungerente
ſine jungiron ahir, inti azun,
ſchelente iz mit iro hanton.

ET factum eſt in Sabbatho
ſecundo-primo, cum tranſiret Jeſus
per ſata, vellebant eſurientes
diſcipuli ejus ſpicas, & manducabant,
confricantes manibus.

2. *Sume*

10) Schilt. *giarbitite.*

2. *Sume thero Phariſæorum quadun in:*
Ziu tuot ir thaz ju arloubit niſt in Sambaz-tag?
3. *Tho antlingita ther Heilant zi in inti quad:*
Nob ir laſut thas David teta,
mit thiu in hungirita inti thie mit imo uuarun,
uuio her ingieng in thas Gotes hus,
inti brot fora Gote giſeztu nam,
inti az, inti gab then, thie mit imo uuarun,
thin erloubit ni uuarun imo zi ezzanne,
nibi then einon herthaſton mannon?
[51] *inti quad in:* "

* * *

4. *Eno ni laſut ir in thero euu,*
bithiu in Sambaztag herthaſte
in themo temple Sambaztag ni uiront,
inti uzzan laſtar ſint?
5. *Ih ſagen ju, thas hier mera iſt thanne tempal,*
Sambaztag thuruh man gitan iſt,
nalles man thuruh then Sambaztag.

2. Quidam autem Phariſæorum dicebant illis:
Quid facitis quod non licet in Sabbathis?
3. Et reſpondens ad eos dixit:
Nec hoc legiſtis quod David fecie,
cum eſuriſſet ipſe & qui cum eo erant,
quomodo intravit in domum Dei,
& panes propoſitionis ſumpſit,
& manducavit, & dedit his, qui cum ipſo erant,
quos non licebat ei manducare,
ni ſolis ſacerdotibus?
& dicebat illis:
Quia Dominus eſt filius hominis etiam Sabbathi.
4. Aut non legiſtis in lege,
quia Sabbathis Sacerdotes
in templo Sabbathum violant,
& ſine crimine ſunt?
5. Dico vobis, quia templo major eſt hic,
Sabbathum propter hominem factum eſt,
& non homo propter Sabbathum.

CAP. LXIX.

Aridæ manus in Sabbatho curatio, ejusque facti excuſatio.

Matth. XII, 9-21. Marc. III, 1-6. Luc. VI, 6-11.

WAs tho giuuortan in anderemo Sambaztage,
thaz her gieng in thie ſamanunga
inti lerta, inti uuas thar man,
thes zeſua hant thurri uuas in.
2. *Behieltun tho thie Scribara inti thie Phariſæi,*
oba her in Sambaztag heilti,
thaz ſie fundin zi ruogenne inan.
3. *Her uuarlihho uueſta iro githanca,*
tho quad her themo man, thie thar habeta
thia thurrun hant: Arſtant
inti giſtant in mitten! Her tho uſſtantanti giſtuont.
4. *Tho quad ther Heilant zi in:*
Ih fragen juuih, oba iz arloubit ſi
in Sambaztag uuola tuon oda ubilo,
ſela heila tuon oda furlioſan?
Tho ſuigetun ſie.
5. *Inti umbiſcouuenten allen*
quad themo manne: Artheni thina hant!
Inti her arthenita, inti arſezit uuard
heili ſin hant, ſama ſo thiu anderu.
6. *Tho quad her zi in: Wer iſt fon ju man,*
thie thar habe ein ſcaf, inti
oba iz biſellit in Sambaztag in gruoba,
nibi her neme inti iz uſheve?
mihhiles bezzira[52] *iſt ther man themo ſcafe?*
Bithiu gilimphit in Sambaztag uuola zi tuonne.
7. *Sie tho giſulte uuarun unuuiſtuome,*
inti ſprahhun untarzuiſgen,
uuas ſie tatin themo Heilante.
8. *Ther Heilant uuizenti thas fuor*[53] *thana,*
inti folgetun imo manage,
inti heilta ſie alle,
gibot in, thas ſie inan ougazorahtan ni tatin.

FActum eſt autem & in alio Sabbatho,
ut intraret in Synagogam
& doceree, & erat ibi homo,
& manus ejus dextra erat arida.
2. Obſervabant autem Scribæ & Phariſæi,
ſi in Sabbatho curaret,
ut invenirent unde accuſarent illum.
3. Ipſe vero ſciebat cogitationes eorum,
& ait homini, qui habebat
manum aridam: Surge
& ſta in medium! Et ſurgens ſtetit.
4. Ait autem ad illos Jeſus:
Interrogo vos, ſi licet
Sabbathis benefacere an male,
animam ſalvam facere an perdere?
At illi tacebant.
5. Et circumſpectis omnibus
dixit homini: Extende manum tuam!
Et extendit, & reſtituta eſt
ſanitati manus ejus, ſicut & altera.
6. Et dixie ad eos: Quis erit ex vobis homo,
qui habeae ovem unam, &
ſi ceciderit hæc Sabbathis in foveam,
nonne tenebit & levabit eam?
quanto magis eſt melior homo ove?
Itaque licet Sabbathis benefacere.
7. Ipſi autem repleti ſunt inſipientia,
& colloquebantur ad invicem,
quidnam facerent Jeſu.
8. Jeſus itaque ſciens ſeceſſit inde,
& ſecuti ſunt eum multi,
& curavit eos omnes,
& præcepit eis, ut manifeſtum eum non facerent.

51) Supplevimus hæc omiſſa â Palthenio, ex MSCto Schilteriano.

52) Schilt. *bezira.*

53) Schilt. *fuort.*

*9. Thaz uuari gifullet thas thar giquetan ist
thuruh Esaiam then Wizagon sus quedantan:
Senu min knebt, then ih kos,
min giminnoto, in themo uuola gilihheta
minero sela, ih sezzu minan geist
uhar inan, inti tuom thioton sagit,
ni stritit, noh ni ruofit,
noh ni horit sihuuer in strazu sina stemma,
rora giknusita ni bibrihhit,
inti lin riohhenti* [54] *ni leskit,
unzan uzgileite zi sige tuom,
inti in sinemo namon thiatogo* [55] *gitruuent.*

9. Ut adimpleretur quod dictum est
per Esaiam Prophetam dicentem:
Ecce puer meus, quem elegi,
dilectus meus, in quo bene complacuit
animæ meæ, ponam spiritum meum
super eum, & judicium gentibus nunciabit,
non contendet, neque clamabit,
neque audiet aliquis in platea vocem ejus,
arundinem quassatam non confringet,
& linum fumigans non extinguet,
donec ejiciat ad victoriam judicium,
& in nomine ejus gentes sperabunt.

CAP. LXX.

Christus in monte orans, & in navi prædicans.

Luc. VI, 12.

Matth. XIII, 1-3. Marc. IV, 1-3. Luc. VIII, 4.

*WAs tho giuuortan in then tagen,
gieng in berg beton,
inti uuas uhar naht uuahhenti in Gotes gibete.
2. Tho tag uuas giuuortan,
gihalota zi imo sine jungiron,
inti uzgangenti fon themo huse
saz nah themo seuue, inti gisamanote uuarun
zi imo manage menigi,
so thaz her in scef instigenti
saz, inti al thiu menigi
stuont in themo stome stedu,
inti sprah In managa
in ratissun, sus quedenti:*

FActum est autem in illis diebus,
exiit in montem orare,
& erat pernoctans in oratione Dei.
2. Et quum dies factus esset,
vocavit discipulos suos,
& exiens de domo
sedebat secus mare, & congregatæ sunt
ad eum turbæ multæ,
ita ut in naviculam adscendens
sederet, & omnis turba
stabat in littore,
& locutus est eis multa
in parabolis, dicens:

CAP. LXXI.

Parabola seminis in quadruplici terra.

Matth. XIII, 4-9. Marc. IV, 3-9. Luc. VIII, 5-8.

*SEnu gieng tho uz thie thar sauuit,
zi sauuenne samon sinan.
2. Mitthiu her tho sata, sumiu sielun
nah themo uuege, inti wurdun furtretanu,
inti quamun fugala himiles,
inti frazun thiu.
3. Andaru fielun
in steinaht lant, thar nih habeta mihhila erda,
inti sliumo giengun uf,
uuanta sie ni habetun erda tiufi,
ufzanteru* [56] *sunnon furbrantiu uuurdun,
inti bithiu sie ni habetun wurzala, furthorretun.
4. Sumiu fielun in thorna,
tho uuohsun thorna, inti furthamstun* [57] *iz.
5. Andaru fielun in guota erda,
inti gabun uuahsmon, andaru zehenzugfalto,
andaru sehszugfalto, andaru thrizugfalto.
6. Thisu quedenti riof her:
Thie thar habe orun zi horenne hore!*

ECce exiit qui seminat,
seminare semen suum.
2. Et dum seminat, quædam ceciderunt
secus viam, & conculcata sunt,
& venerunt volucres cœli,
& comederunt ea.
3. Alia autem ceciderunt
in petrosa, & non habuerunt terram multam,
& continuo exorta sunt,
quia non habebant altitudinem terræ,
sole autem orto æstuaverunt,
& quia non habebant radicem, aruerunt.
4. Alia vero ciciderunt inter spinas,
& creverunt spinæ, & suffocaverunt ea.
5. Alia ciciderunt in terram bonam,
& dabant fructum, alia centesimum,
aliud sexagesimum, aliud tricesimum.
6. Hæc dicens clamabat:
Qui habet aures audiendi audiat!

---

54) Palth. in not. legendum videtur *roubbenti*. v. c. II, 3. sed & præsens lectio defendi potest per ea quæ tradit Lipsius in Gloss. v. *ruecont*.

55) Palth. in not. *thiotono*. v. supr. c. VII. §. 6.

56) Schilt. *ufgangetu*.

57) Palth. in not. *furthamftun*.

CAP. LXXII.

Parabola boni Seminis & Zizaniorum.

Matth. XIII, 24-30.

ANdera ratissa furisazta her in inti quad:
Gilib ist himilo ribbi
manne, thie thar sata guotan samon
in sinan accar.
2. *Tho thie man intsliefun,* [58]
quam sin fyant, inti ubarsata
beres boton in mittan then ueizi,
inti gieng thana.
3. *Mitthiu tho uuobs thas gras,*
inti uuabsmon teta,
tho arougta sih thie beres boto.
4. *Tho giengun scalca zuo thes hiuuiskes fater,*
inti quadun imo: Truhtin, ja thu
guotan samon satos in thinan accar,
uuanan habet her then beresboton?
Tho quad her in: Fyantman [59] *teta thas.*
5. *Tho quadun imo thie scalca:*
Wil thu thaz uuir faren inti arlesemes iz uz?
Tho quad her: Nein, min ir samanonte
then beres boton arhuorzalot saman then ueizi mit imo.
6. *Lazet jogiuuedar uuahsan*
unzan zi arni, in thero arnziti
quidu ih then arnarin; Gisamanot zi eristen
then beresboton, inti gibintet in gerbilinon,
zi furbrenneme, then ueizi
gisamanot in mina skiura.

ALiam parabolam proposuit illis dicens:
Simile factum est regnum cœlorum
homini, qui seminavit bonum semen
in agro suo.
2. Quum autem dormirent homines,
venit inimicus ejus, & superseminavit
zizania in medio tritici,
& abiit.
3. Quum autem crevisset herba,
& fructum fecisset,
tunc apparuerunt & zizania.
4. Accedentes autem servi patris familias
& dixerunt ei: Domine, nonne
bonum semen seminasti in agro tuo,
unde ergo habet zizania?
Et ait illis: Inimicus homo hoc fecit.
5. Servi autem dixerunt ei:
Vis? imus & colligimus ea.
Et ait: Non, ne forte colligentes
zizania eradicetis simul & triticum cum eis.
6. Sinite utraque crescere
usque ad messem, & in tempore messis
dicam messoribus: Colligite primum
zizania, & alligate ea in fasciculos
ad comburendum, triticum
congregate in horreum meum.

CAP. LXXIII.

Parabola grani sinapis.

Matth. XIII, 31. 32. Marc. IV, 31. 32. Luc. XIII, 19.

ANdera ratissa framsazta her in, sus quedenti:
Wemo ist gilib Gotes ribbi?
inti uuemo uuanu ih thaz iz gilih si?
odo uuelibbero [60] *ratissu uuidarmezomes iz?*
2. *Iz ist gilih corne senafes,*
thaz inphahenti man sata iz in sinan garton,
thas ist minnista allero wurzo,
inti ist buom, so thaz himiles fugala
quement inti artont in sinen zuelgon.

ALiam parabolam proposuit eis, dicens:
Cui simile est regnum Dei?
& cui simile esse æstimo illud?
aut cui parabolæ comparabimus illud?
2. Simile est grano sinapis,
quod accipiens homo seminavit in hortum (suum,
quod minimum est omnibus oleribus,
& fit arbor, ita ut volucres cœli
veniant & habitent in ramis ejus.

---

58) Schilt. *insliefun.*
59) Schilt. separatim, *fyant man.*
60) Schilt. *willibbero.*

CAP. LXXIV.

Parabola fermenti.
Matth. XIII, 33.
Luc. XIII, 21.

ANdera ratissa sprab her zi in:
Gilih ist himiloribhi theismen,
thas inphahenti uuib gibirgit
in meleuue thriu satil, [61]
uns iz al githeismit uuirdit.
2. *Thesu alliu sprab ther Heilant*
in ratissun zi thero menigi,
inti sulihhen ratissun managen
sprab her In uuort,
so sie mohtan [62] *giboran,*
inti uzan ratissa ni sprab her in.
3. *Thaz gifullit uuirdi thas giquetan uuas*
thuruh then Wizagon sus quedantan:
Ih aroffenon [63] *in ratissun minan mund,*
ih arrofozu giborganu fon mittilgartes gitati.
4. *Tho zuogangante thie jungiron quadun imo:*
ziu in ratissun sprabhi thu zi in?
Tho antlingenti quad in:
Ju ist gigeban uuizanne
girunu himilo rihhes,
in nist iz gigeban.
5. *Suntoringun uuarlibbo sinen jungiron*
gioffonota allu:
Bithin spribhu ih In in ratissun,
uuanta sehente ni gisehent,
inti giborente ni giborent,
noh ni furstantent.
6. *Inti ist gifullit in in uuizagtuom*
Esaiæ quedenti:
Gibornessi giboret ir, inti ni furstantet,
inti gisehente gisehet, inti ni gisehet,
gethiket ist herza thesses folces,
inti horun suarlihho gibortun,
inti iro ougun bisluzun,
min sie mit ougon sih uuanne [64] *gisehen,*
inti mit herzen furstantent,
inti sin giuuerbit, inti ih heilu sie.
7. *Juueru ougun saligu, bithiu sie gisehent.*
inti juueru orun, bithiu sie giborent.
8. *War giuuesso quidu ih ju:*
Wanta manage Wizagon inti rehte
girdinotun gisehan, thiu ir gisehut,
inti ni gisahun, inti horen, thiu
ir gibortut, inti ni gibortun.

Rationem reddit cur in Parabolis loquatur.
Matth. XIII, 34. 35. 11-17. Marc. IV, 33. 34. 10-12. Luc. VIII, 9. 10.

ALiam parabolam locutus est eis:
Simile est regnum cœlorum fermento,
quod acceptum mulier abscondit
in farinæ satis tribus,
donec fermentatum est totum.
2. Hæc omnia locutus est Jesus
in parabolis dicens ad turbas,
& talibus parabolis multis
loquebatur eis verbum,
prout poterant audire,
& sine parabolis non loquebatur eis.
3. Ut impleretur quod dictum erat
per Prophetam dicentem:
Aperiam in parabolis os meum,
eructabo abscondita à constitutione mundi.
4. Et accedentes discipuli dixerunt ei:
Quare in parabolis loqueris eis?
Qui respondens ait illis:
Quia vobis datum est nosse
mysteria regni cœlorum,
illis autem non est datum.
5. Seorsum autem discipulis suis
disserebat omnia:
Ideo in parabolis loquor eis,
quia videntes non vident,
& audientes non audiunt,
neque intelligunt.
6. Et adimpletur in eis prophetia
Esaiæ dicens:
Auditu audietis, & non intelligetis,
& videntes videbitis, & non videbitis,
incrassatum est cor populi hujus,
& auribus graviter audierunt.
& oculos suos clauserunt,
ne quando oculis videant,
& corde intelligant,
& convertantur, & sanem eos.
7. Vestri autem beati oculi quia vident,
& aures vestræ, quia audiunt.
8. Amen quippe dico vobis:
Quia multi Prophetæ & justi
cupierunt videre, quæ videtis,
& non viderunt, & audire quæ
auditis, & non audierunt.

---

61) Palth. in not. forte legendum *sati.*
62) Schilt. *mohtun.*
63) Schilt. *aroffonon.*
64) Ita quoque Schilt. MSC. at Palth. not. leg. junctim *sihuuanne*, aliquando.

CAP.

CAP. LXXV.

Expositio Parabolæ quadrupl. terræ.

Matth. XIII, 18-23. Marc. IV, 14-20. Luc. VIII, 11-15.

IR uuarlibho boret ratissa sauuentes:
Iogiuuelib thie thar giboret uuort ribbes,
inti ni furstentit, quimit ther ubilo,
inti ginimit thas thar gisauuit ist
in sinemo berzon. Theser ist ther
nab themo uuege ist gisauuit.
2. *Thie thar ubar steinothe*[65] *gisauuit ist,*
thas ist ther thie uuort giborit,
inti sliumo mit giueben intphabit iz,
ni habet in imo selbemo wurzalun,
inti ist uuilingita,
gitaneru arbeiti inti abtnessi
thurub thas uuort sliumo uuordit bisuibban.
3. *Thie thar ist gisauuit in thorna,*
thas ist ther thas uuort giborit,
inti snorgfolle therero uueralti
inti gitrog thero uuolone bitemphit
thas uuort, inti uzan uuabsmon ist gifremit.
4. *Thie thar in guota berdu gisauuit ist,*
thas ist ther, thie thar giborit uuort inti furstentit,
inti uuabsmon bringit inti tuot,
ein zebenzug,
ander sebszug,
zisperi ander threizug.

VOs ergo auditi parabolam seminantis:
Omnis qui audit verbum regni,
& non intelligit, venit malus,
& rapit quod seminatum est
in corde ejus. Hic est qui
secus viam seminatus est.
2. Qui autem super petrosa seminatus est,
hic est, qui verbum audit,
& continuo cum gaudio accipit illud,
non habet autem in se radicem,
sed est temporalis,
facta autem tribulatione & persecutione
propter verbum, continuo scandalizatur.
3. Qui seminatus est in spinis,
hic est, qui verbum audit,
& sollicitudo seculi istius
& fallacia divitiarum suffocat
verbum, & sine fructu efficitur.
4. Qui in terram bonam seminatus est,
hic est, qui audit verbum & intelligit,
& fructum affert & facit,
aliud quidem centesimum,
aliud autem sexagesimum,
aliud vero tricesimum.

CAP. LXXVI.

Semen sponte crescens.

Marc. IV, 26. 27.

SO ist Gotes ribbi, zi thero uuisun
oba man uuirphit samen in erda,
inti slafe, inti arstante:

SIc est regnum Dei, quemadmodum
si homo jaciat sementem in terram,
& dormiat, & exurgat:

* * * * *
* * * *

CAP. CLIII.

Consilium Judæorum de Christo occidendo.

Matth. XXVI, 1-5. Marc. XIV, 1. 2. Luc. XXII, 1. 2.

INti uuard tho, mit thiu gientota
ther Heilant thisiu uuort alliu,
tho quad her sinen jungiron:
2. *Weizzet thas after zuein tagon Ostrun uuerdet,*
inti ther mannes sun uuirdit giselit,
thaz her uuerde erhangan.
3. *Tho wurdun gisamanote thie berostun thero bei-thastono*
inti thie altoston thes folkes

ET factum est, cum consummasset
Jesus sermones hos omnes,
dixit discipulis suis:
2. Scitis quia post biduum Pascha fiet,
& filius hominis tradetur,
ut crucifigatur.
3. Tum congregati sunt principes Sacerdotum
& seniores populi

65) Palth. in not. *steinohte*, Germanice *steinicht*.

in of thes heroston thero heithastono,
ther thes uuas [66] giquetan Caiphas.
4. Inti tatun thinc, thaz sie then Heilant
fiengin mit ferbane inti ersluogin.
Quadun tho: Nalles in themo itmalentage,
min odo uuan ungireh uuerde in themo folke.

in atrio principis Sacerdotum,
qui dicebatur Caiphas.
4. Et concilium fecerunt, ut Jesum
dolo tenerent & occiderent.
Dicebant autem: Non in die festo,
ne forte tumultus fieret in populo.

CAP. CLIV.

Contractus cum Juda de mercede proditionis.

Matth. XXVI, 14-16. Marc. XIV, 10. 11. Luc. XXII, 3-*6*.

THo gieng ein fon then zuelifin,
ther ther ist ginennit Judas Scarioth,
inti sprah zi then heroston thero Bisgofo
inti zi then Meistaron, inti quad in:
Was uuollet ir mir geban?
inti ih seliu ju in. [67]
2. Thie thas giborente uuarun es gifehente,
inti gisaztun imo thrizzuc scazo,
inti fon thanen suohta gilimphida,
thaz her in salti uzzan menigi.

TUnc abiit unus de duodecim,
qui dicitur Judas Scarioth,
& locutus est ad principes Sacerdotum
& Magistratibus, & ait illis:
Quid vultis mihi dare?
& ego vobis eum tradam.
2. Qui audientes gavisi sunt,
& constituerunt ei triginta argenteos,
& exinde quærebat occasionem,
ut eum traderet sine turbis.

CAP. CLV.

Pedilavium Christi.

Joh. XIII, 1-11.

FOra themo itmalentage Ostrunu,
tho uuesta ther Heilant thas quam sit,
thaz her fuori fon therru ueralti zi themo Fater,
mit thiu her minnota sinen,
thie thar uuarun in mittelgarte,
in ente minnota sie.
2. Erstuont tho fon themo muose,
inti legita sin giuuati,
mit thiu her intfieng sabun
bigurta sih,
thanan tho santa uuazzar in labal,
inti gonda thuuahan fuozzi sinero jungirono,
inti siuerban mit themo sabane,
themo her uuas bigurtit.
3. Quam her zi Simone Petre,
inti quad imo Petrus:
Trohtin, uuesgistu mir nu fuozzi?
Tho antlingita ther Heilant inti quad imo:
Thas ih tuon thas ni uueist nu,
thu uueist iz after thisin.
4. Tho quad imo Petrus: Ni uuesgistu mir
fuozzi zi euuidu.
Tho antlingita imo ther Heilant:
Ob ih thi ni uuasgu, thanne ni habes teil mit mir.
5. Tho quad imo Simon Petrus:
Truhtin, nalles eccorodo mine fuozzi,
oh henti inti houbit.
6. Tho quad imo ther Heilant:
Thie the subri ist, ni bitharf

ANte diem festum Paschæ,
sciens Jesus quia venit hora,
ut transeat ex hoc mundo ad Patrem,
cum dilexisset suos,
qui erant in mundo,
in finem dilexit eos.
2. Surgit à cœna,
& ponit vestimenta sua,
& cum accepisset linteum
præcinxit se,
deinde mittit aquam in pelvim,
& cœpit lavare pedes discipulorum,
& extergere linteo,
quo erat præcinctus.
3. Venit ergo ad Simonem Petrum,
& dicit ei Petrus:
Domine, tu mihi lavas pedes?
Respondit Jesus & dicit ei:
Quod ego facio tu nescis modo,
scies autem postea.
4. Dicit ei Petrus: Non lavabis mihi
pedes in æternum.
Respondit Jesus ei:
Si non lavero te, non habebis partem mecum.
5. Dicit ei Simon Petrus:
Domine, non tantum pedes meos,
sed & manus & caput.
6. Dicit ei Jesus:
Qui lotus est, non indiget

ni

66) Palth. in not. leg. *thes ther uuas.*

67) Schilt. (*in*) per parenthesin exhibet.

ni ſi thaz her fuozzi uuasge,
ob iſt al ſubri.
7. *Inti ir birut ſubre, nalles alle.*
Her uueſta uuer thas uuas,
thie inan ſalta,
bithiu quad her: Ni birut alle ſubre.

niſi ut pedes lavet,
ſed eſt mundus totus.
7. Et vos mundi eſtis, ſed non omnes.
Sciebat enim quisnam eſſet
qui traderet eum,
propterea dixit: Non eſtis mundi omnes.

CAP. CLVI.

Pedilavii expoſitio.

Joh. XIII, 12-20.

AFter thiu her uuoſc iro fuozzi,
inti intfieng [68] *ſin giuuati,*
mit thiu her abur gilineta, quad in.
2. *Wizzut ir uuas ih ju teta?*
Ir heizzet mih Meiſtar inti Herro,
inti uuola quedet, ih bin ſo.
Ob ih uuoſc ju iuuere fuozzi
Herro inti Meiſtar,
inti ir ſcalt ander anderes fuozzi uuasgan.
3. *Ih gab ju bilidi,*
ſo ſo ih ju teta,
thaz ir ſo tuot.
4. *War, uuar, quid ih ju:*
Niſt ſcalc mere thanne ſin herro
noh thie Poſtul niſt mero themo ther inan ſanta.
Ob ir thiſu uuizzent, thanne birut ir ſalige,
ob ir thiu tuot.
5. *Ni quad ih fon ju allen,*
ih uueiz thie ih gicos,
uzoh thas giſullit uuerde thas giſcrib:
Ther mit mir ezzit brot,
ther heſit uuidar mir ſina fersnun.
6. *Fon nu quid ih ju er thanne iz uuerde,*
thas ir giloubet mit thiu iz gitan uuirdit, thaz ih bin.
7. *War, uuar, quid ih ju:*
Ther the intphahit ob ih imen ſentu,
ther intfahit mih, ther mih intfahit,
intfahit then, the mih ſanta.

POſtquam ergo lavit pedes eorum,
accepit veſtimenta ſua,
& cum recubuiſſet iterum, dixit illis:
2. Scitis quid fecerim vobis?
Vos vocatis me Magiſter & Domine,
& bene dicitis, ſum etenim.
Si ergo ego lavi pedes veſtros
Dominus & Magiſter,
& vos debetis alter alterius lavare pedes.
3. Exemplum dedi vobis,
ut quemadmodum ego feci vobis,
ita & vos faciatis.
4. Amen, amen, dico vobis:
Non eſt ſervus major Domino ſuo,
neque Apoſtolus eo major qui miſit illum.
Si hæc ſcitis, beati eritis,
ſi feceritis ea.
5. Non de omnibus dico,
ego ſcio quos elegerim,
ſed ut impleatur ſcriptura:
Qui manducat meum panem,
levabit contra me calcaneum ſuum.
6. A modo dico vobis priusquam fiat,
ut credatis cum factum fuerit, quia ego ſum.
7. Amen, amen, dico vobis:
Qui accipit, ſi quem miſero,
me accipit, qui autem me accipit,
accipit eum, qui miſit me.

CAP. CLVII.

Supremi Paſchatis Chriſti Præparatio.

Matth. XXVI, 17-19. Marc. XIV, 12-16. Luc. XXII, 7-13.

INn themo eriſton tage thero Oſtrumo
giengun zuo thie jungiron zi themo Heilante,
ſus quedente: War uuili thaz uuir garauuemes thir
zi ezzanne Oſtrun?
2. *Senu ther Heilant quad:*
Faret in birg, inti ju ingangenten
ingegin louſit man ju,
uuazzares zuibar tragenti,
folget imo in hus,
in thas ther ingengit zi ſunnemo. [69]

PRima die azymorum
acceſſerunt diſcipuli ad Jeſum,
dicentes: Ubi vis paremus tibi
comedere Paſcha?
2. At Jeſus dixit:
Ite in civitatem, & introeuntibus vobis
occurret homo,
amphoram aquæ portans,
ſequimini eum in domum,
in quam intrat.

3. *Inti*

68) Schilt. *intphieng.*
69) Palth. in not. legendum ita putat: *Folget imo in hus, in thas her ingengit, ziſamane*, ſequimini ipſum una in domum, quam intrabit.

3. *Inti quedet thanne themo herren thes huses:*
Meistar quedit, min zit nah ist,
mit thir duon ih Ostrun
mit minen jungiron.
4. *Inti her giougit jn*
mihhilan soleri gistreuuitan,
inti thar garuuvet uns.
5. *Tho giengun sine jungiron,*
inti fundun so so her in quad,
inti garauuiton Ostrun.

3. Et dicetis domino domus:
Magister dicit, tempus meum prope est,
apud te facio Pascha
cum discipulis meis.
4. Et ipse demonstrabit vobis
cœnaculum grande stratum,
& illic parate nobis.
5. Et abierunt discipuli ejus,
& invenerunt sicut dixit eis,
& paraverunt Pascha.

CAP. CLVIII.

Ultimum Pascha ipsum, & Christi de traditione sui prædictio.

Matth. XXVI, 20-22. Marc. XIV, 18. 19. Luc. XXII, 14-18.

ABande [70] *giuuortanemo*
quam, inti gisaz mit sinen zuelif jungiron,
inti in ezzenten quad tho:
2. *Lustonti lusta thesa Ostrun*
zi ezzanne mit ju, ér thanne ih throse.
Ih quidu ju, uuanta son nu
ni ezzu ih iz mit ju,
ér thanne iz gifullit uuirdit in Gotes ribhe.
3. *Mit thiu her thisu quad,*
uuas gitroubit [71] *in sinemo geiste,*
inti foracundita inti quad:
War, uuar, quid ih ju:
uuanta ein fon ju selit mih.
4. *Sie tho bigondun truoben*
inti quedan sintrigon:
Eno ni bin ih iz Trubtin?
5. *Then quad er: Ther the thuncot mit mir sina hant*
in thesa scuzzilun [72], *ther selit mih.*
6. *Mannes sun verit,*
so giscriban ist fon imo.
We themo man, thuruh then
ther mannes sun uuirdet giselit!
guot uuari imo, thaz giboran
ni uuari ther man.
7. *Scouuotun sih tho untar zuisgen thie jungiron,*
zuehonte fon uuemo her it quadi,
inti suohente untar in, uuer iz uuari
fon in, uuer sulih tati?

VEspere facto
venit, & discumbebat cum duodecim discipulis suis,
& edentibus illis dixit:
2. Desiderio desideravi hoc Pascha
manducare vobiscum, antequam patiar.
Dico vobis, quia ex hoc
non manducabo illud vobiscum,
donec impleatur in regno Dei.
3. Cum hæc dixisset,
turbatus est spiritu:
& prophetatus est, & dixit:
Amen, amen, dico vobis,
quia unus ex vobis tradet me.
4. At illi cœperunt contristari
& dicere singulatim:
Nunquid ego sum Domine?
5. Quibus ait: Qui tingit mecum manum
in catino, hic me tradet.
6. Filius hominis vadit,
sicut scriptum est de illo.
Væ homini illi, per quem
filius hominis tradetur!
bonum erat ei, si natus
non fuisset homo ille.
7. Adspiciebant ad invicem discipuli,
hæsitantes de quo diceret,
& quærentes inter se, quis esset
ex iis, qui id faceret?

CAP. CLIX.

Proditoris manifestatio.

Matth. XXVI, 22-25. Marc. XIV, 20. 21.
Joh. XIII, 23-32.

WAs tho linenti ein
in barme thes Heilantes, then minnota ther Heilant.
Tho bauhnita imo Simon Petrus,
inti quad imo: Wer ist fon themo er quidit?

ERat autem recumbens unus
in sinu Jesu, quem diligebat Jesus.
Innuit ergo huic Simon Petrus,
& dixit ei: Quis est de quo dicit?

2. Gi-

70) Schilt. *abante.*
71) Palth. in not. *gitruobit.*
72) Schilt. *Schuzzilun.*

2. Giuuesso mit thiu er lineta
obar burst thes Heilantes,
quad imo: Trohtin, uuer ist?
Themo antlingita ther Heilant:
Ther ist iz, themo ih thaz githuncoto brot gibu.
3. Inti mit thiu er thuncota thaz brot,
gab Judase Simone Scariothe.
4. Inti after themo bizzin tho gieng in inan Satanas,
tho quad imo ther Heilant:
Thaz thu tuost tuo sliumor.
5. Thaz ni uuesta nioman thero sizzentono,
zi hiu er thas quad.
Sume uuantun, uuanta sekil
habeta Judas, thaz imo ther Heilant quadi:
Causit thiu uns thurft sint
zi themo itmalentage,
oda armen thaz er sih uuas [73] gaba.
6. Tho antlingenti Judas, ther inan salta,
quad: Eno bin ih iz Meistar?
Tho quad imo: Thu [74] quadi.
7. Mit thiu er tho intfieng then bizzon,
gieng sliumo uz, uuas giuuisso [75] naht.
Mit thiu er tho uzgieng, tho quad ther Heilant:
8. Nu ist giberehtot mannes sun,
inti Got ist giberehtot in imo,
inti Got giberehtota inan in imo selbimo,
inti sliumo giberehtota inan.

2. Itaque cum recubuisset
supra pectus Jesu,
dicit ei, Domine, quis est?
Cui respondit Jesus:
Ille est, cui ego intinctum panem porrexero.
3. Et cum intinxisset panem,
dedit Judæ Simonis Scariothis.
4. Et post buccellam introiit in illum Satanas,
& dicit ei Jesus:
Quod facis fac citius.
5. Hoc autem nemo scivit discumbentium,
ad quid dixerit ei.
Quidam putabant, quia loculos
habebat Judas, quia dicit ei Jesus:
Eme ea quæ opus sunt
ad diem festum,
aut egenis ut aliquid daret.
6. Respondens autem Judas, qui tradidit eum,
dixit: Nuoquid ego sum Rabbi?
Ait illi: Tu dixisti.
7. Cum ergo accepisset ille buccellam,
exiit continuo, erat autem nox.
Cum ergo exiisset, dicit Jesus:
8. Nunc clarificatus est filius hominis,
& Deus clarificatus est in illo,
si Deus clarificatus est in eo,
& continuo clarificabit eum.

CAP. CLX.

S. Cœnæ institutio.

Matth. XXVI, 26-29. Marc. XIV, 22-25. Luc. XXII, 17-20. 31. 32. Joh. XIII, 33. 34.

IN tho sizzenten zi muose,
intfieng ther Heilant brot,
inti uuihita, inti brah,
inti gab sine jungiron, quedenti:
Intfahet inti ezzet,
thaz ist min lichamo,
thaz furi iuuih ist gigeban.
2. Intfienc [76] tho then kelih, thanc teta,
inti segenota, inti gab in, sus quedenti:
Trinket fon thisu alle,
this ist min bluot niuues giuuiznesse,
thas thar furi iuuih inti manage uuirdet ergozzan
in forlaznessi suntono.
3. Ih quidu iu, ni trinku ih fon nu
fon thesemo berde uuinrebun
unzan then tag, thanne ih trinku
mit iu niuuaz in mines Fater rihhe,
thas duot ir in mina gimunt.
4. Quad tho [77] Trohtin Simon: Simon,
senu Satanas geroto iuuer,
thaz er iuuih ritro sama so uueizzi,
ih tho betota furi thih,
thaz ni zigange thin giloubo,

COenantibus autem eis,
accepit Jesus panem,
& benedixit, ac fregit,
deditque discipulis suis, dicens:
Accipite & comedite,
hoc est corpus meum,
quod pro vobis datur.
2. Et accipiens calicem gratias egit,
& benedixit, & dedit eis, dicens:
Bibite ex hoc omnes,
hic est sanguis meus Novi Testamenti,
qui pro vobis & pro multis effundetur
in remissionem peccatorum.
3. Dico autem vobis, non bibam à modo
de hoc genimine vitis
usque in diem illum, quo illud bibam
vobiscum novum in regoo Patris mei,
hoc facite in meam commemorationem.
4. Ait autem Dominus Simoni: Simon,
ecce Satanas expetivit vos,
ut cribraret sicut triticum,
ego autem rogavi pro te,
ut non deficiat fides tua,

73) Palth. in not. junctim leg. *sibugas.*
74) Schilt. *thus.*
75) Schilt. *giuuessi.*
76) Schilt. *intfieng.*
77) Schilt. *Tho quad.*

inti thu ſih uuanne [78] *giuuentit*
giſeſtino thine bruoder.
5. *Kindilin, nob nu luzzila ſtunta bin ih mit ju,*
ir ſuobet mih, inti, ſos ih [79] *quad then Judeis,* [80]
thara ih ſaru thara ni mugut ir coman,
inti ih quidu ju nuua.
6. *Niuui bibot gibu ih ju nu,*
thaz ir juuih minnot untar zuisgen,
ſos ih juuih minnota.
7. *In thiu forſtanten alle,*
thaz ir mine jungiron birut,
ob ir minna habet untarzuuiſgen.

& tu aliquando converſus
confirma fratres tuos.
5. Filioli, adhuc modicum tempus vobiſcum (ſum,
quæritis me, &, ſicut dixi Judæis,
quo ego vado vos non poteſtis venire,
& vobis dico modo.
6. Mandatum novum do vobis,
ut diligatis invicem,
ſicut dilexi vos.
7. In hoc cognoſcent omnes,
quia mei eſtis diſcipuli,
ſi dilectionem habueritis adinvicem.

CAP. CLXI.

Prædicit Chriſtus ſui deſertionem, & Petri abnegationem.

Matth. XXVI, 31-35. Marc. XIV, 27-31. Luc. XXII, 31-34. Joh. XIII, 36-38.

THo quad imo Simon Petrus:
Trohtin, uuara veris?
Tho antlingita imo ther Heilant:
Thara ih ſaru ni maht mir nu folgen,
thu folges mir after thiu.
2. *Tho quad in ther Heilant:*
Aller ir aſuuibolet
in mir in therru naht.
Giſcriban iſt: Ih slahu then hirti,
inti uuerdent ziſpreitit thiu ſcaf thes euuites.
After thiu ih erſtuntu, [81]
furiſaru juuih in Galileam.
3. *Tho antlingita Petrus inti quad imo:*
Oba ſie alle biſuuibhane uuerdent in thir,
ih nio in altere ni uuirdu biſuuichan, [82]
thie thar mit thir garo bin
oda in carkeri oda in tot zi faranne,
mina ſela ſezza furi thih.
4. *Tho quad ther Heilant:*
Thina ſela furi mih ſezzis?
War, uuar, quidu ih thir,
uuanta in theru naht ér thanne hano ſinge
trijoſtunt forſebbis mir.
5. *Tho quad imo Petrus:*
Ziſperi oba mir gilimphit mit thir zi ſterbanne,
thanne ni forlougnu thin.
Sama quadun alle thie jungiron.

DIcit ei Simon Petrus:
Domine, quo vadis?
Reſpondit ei Jeſus:
Quo ego vado non potes me modo ſequi,
ſequeris autem poſtea.
2. Tunc dicit illis Jeſus:
Omnes vos ſcandalum patiemini
in me in iſta nocte.
Scriptum eſt enim: Percutiam paſtorem,
& diſpergentur oves gregis.
Poſtquam autem reſurrexero,
præcedam vos in Galilæam.
3. Reſpondens autem Petrus dixit ei:
Etſi omnes ſcandalizati fuerint in te,
ego nunquam ſcandalizabor,
qui tecum paratus ſum
& in carcerem & in mortem ire,
animam meam pro te ponam.
4. Reſpondit Jeſus:
Animam tuam pro me pones?
Amen, amen, dico tibi,
quia hac nocte antequam gallus cantet
ter me negabis.
5. Ait illi Petrus:
Etiamſi oportuerit me mori tecum,
non te negabo.
Similiter & omnes diſcipuli dixerunt.

78) Palth. in not. junctim, *ſihuuanne.*
79) Palth. Præf. *ſoſih.* Schilt. MSC. etiam ſeparatim ponit *ſos ih.* & ſic etiam in ✝. 6.
80) Palth. Præf. & Schilt. MSC. *thin Judeis.*
81) Schilt. *erſtantu.*
82) Schilt. *biſuichan.*

CAP.

CAP. CLXII. [83]

Chriſtus Via Veritas & Vita.

Joh. XIV, 1-7.

NI ſi gitruobit iuuer herza,
giloubet ir in Got, inti in mih giloubet.
In mines Faters huſe manago ſelida ſint,
oba ſih uuo [84] min, thanne ſageti ih iz iu,
uuanta ih ſaru garauuen iu ſtat,
inti ob ih gangu, inti garauui
iu ſtat, abur quimu,
inti intfahu iuuih zi mir ſelbemo,
thaz thar ih bin thar ir ſit,
uuara ih ſaru thaz uuizzet ir,
inti then uuec uuizzet ir.
2. *Tho quad imo Thomas: Trohtin,*
uuir ni uuizzumes uuara thu feris,
inti uuio mugun uuir then uuec uuizzan?
3. *Tho quad imo ther Heilant:*
Ih bin uuec, inti uuar, inti lib,
nioman ni cumit zi themo Fater ni ſi thurh mih,
ob ir mih forſtuontit,
thanne forſtantet ir minan Fater,
inti fon nu forſtantet ir inan,
inti ir giſehet inan.

NOn turbetur cor veſtrum,
creditis in Deum, & in me credite.
In domo Patris mei manſiones multæ ſunt,
ſi quo minus, dixiſſem vobis,
quia vado parate vobis locum,
& ſi abiero, & præparavero
vobis locum, iterum veniam,
& accipiam vos ad me ipſum,
ut ubi ſum ego & vos ſitis,
& quo ego vado ſcitis,
& viam ſcitis.
2. Dicit ei Thomas: Domine,
neſcimus quo vadis,
& quomodo poſſumus viam ſcire?
3. Dicit ei Jeſus:
Ego ſum via, & veritas, & vita,
nemo venit ad Patrem niſi per me,
ſi cognoviſſetis me,
& Patrem meum utique cognoviſſetis,
& à modo cognoſcetis eum,
& vidiſtis eum.

CAP. CLXIII.

Chriſtus erudit Apoſtolos de ſui unione cum Patre.

Joh. XIV, 8-11.

THo quad imo Philippus:
Trohtin, erougi uns then Fater,
inti uns iſt ginuog.
2. *Tho quad imo ther Heilant:*
So mihila [85] zit bin ih mit iu,
inti ir ni furſtuontut mih.
3. *Philippus, ther the mih giſihit, giſihit then Fater,*
uuio quidis tu erougi uns then Fater?
ni giloubis thaz ih in themo Fater
inti theu [86] Fater in mir iſt?
4. *Thiu uuort, thiu ih ſprihhu iu,*
fon mir ſelbemo ni ſprihu,
ther Fater in mir uuonenti her tuot thie uuerc,
ni giloubet ir thaz ih in themo Fater
inti ther Fater in mir iſt,
alles thurah thiu ſelbun uuerc giloubet.

DIcit ei Philippus:
Domine, oſtende nobis Patrem,
& ſufficit nobis.
2. Dicit ei Jeſus:
Tanto tempore vobiſcum ſum,
& non cognoviſtis me.
3. Philippe, qui vidit me, vidit & Patrem,
quomodo tu dicis oſtende nobis Patrem?
non credis quia ego in Patre
& Pater in me eſt?
4. Verba, quæ ego loquor vobis,
à me ipſo non loquor,
Pater in me manens ipſe facit opera,
non creditis quia ego in Patre
& Pater in me eſt,
alioquin propter opera ipſa credite.

---

83) Not. ex Palth. Præf. quæcunque poſt Cap. 162. occurrunt voces, in Codice Tatiani Juniano, pro *th* habent *d* cum lineola per ſcapum transverſim ducta, id quod Angl. Saxonici moris inter Francos quoque obſervantiam oſtendit, aut Francicum hunc codicem in Saxonia ſcriptum indicat. Hoc modo etiam in Schilt. MSCto ſæpius occurrit.

84) Palth. in not. junctim, *ſihuuo*.

85) Schilt. *mihilu*.

86) Palth. in not. *ther fater*.

CAP. CLXIV.

Precum exauditio: Paracleti promissio.

Joh. XIV, 12-21.

WAr, uuar, quidu ih ju, thie thar in mih giloubet
thiu uuerc, thiu ih duon, inti her duot,
bithiu uuanta ih zi themo Fater faru,
inti so uuaz so ir bittit in minemo namen [87]
thaz duon ih, thaz si giduirisot ther Fater
in themo Sune.
2. *Ob ir mih minnot,*
thanne haltet ir min gibot,
inti ih bitu then Fater,
inti anderan fluobreri gibit ir ju,
thaz her uuone mit ju zi euuidu.
3. *Geist uuares, then thisu uueralt*
intfahan ni mac,
uuanta her inan ni gisihit, noh ni uueiz inan,
ir uueizzut inan, uuanta her mit ju uuonet,
inti in ju ist.
4. *Ni forlazzu juuih uueison,*
ih quimu zi ju, noh nu ein luzil
inti thisu uueralt mih nu ni gisihit,
ir gisehet mih,
uuanta ih leben inti ir lebet.
5. *In themo tage forstantet ir,*
thaz ih bin in minemo Fater,
inti ir in mir, inti ih in ju.
6. *Ther the habet min hibot, inti heltit thiu,*
ther ist ther the mih minnot,
ther the mih minnot,
ther ist giminnot fon minemo Fater,
inti ih minnon inan,
inti ougozorhton imo mih selbon.

AMen, amen, dico vobis, qui credit in me
opera, quæ ego facio, & ipse faciet,
quia ego ad Patrem vado:
& quodcunque petieritis in nomine meo
hoc faciam, ut glorificetur Pater
in Filio.
2. Si diligitis me,
mandata mea servate,
& ego rogabo Patrem,
& alium paracletum dabit vobis,
ut maneat vobiscum in æternum.
3. Spiritum veritatis, quem mundus
non potest accipere,
quia non videt eum, nec scit eum,
vos cognoscetis eum, quia apud vos manebit,
& in vobis erit.
4. Non relinquam vos orphanos,
veniam ad vos, adhuc modicum
& mundus me jam non videt,
vos autem videtis me,
quia ego vivo & vos vivetis.
5. In illo die cognoscetis,
quia ego sum in Patre meo,
& vos in me, & ego in vobis.
6. Qui habet mandata mea & servat illa,
ille est qui diligit me,
qui autem diligit me,
diligetur à Patre meo,
& ego diligam eum,
& manifestabo ei me ipsum.

CAP. CLXV.

Christi responsum de sui Patrisque dilectione & inhabitatione.

Joh. XIV, 22-fin.

THo quad imo Judas, nalles ther the Scariotis heizzit:
Trohtin, uuaz ist gitan,
bithiu uuanta uns gioffanonti bist thih selbon,
nalles thesemo mittelgarte?
2. *Tho antlingita ther Heilant, inti quad imo:*
Oba uuer mih minnot,
uuort min heltit,
inti min Fater minnot inan,
inti zi imo comemes,
inti uuonunga tuomes mit imo.
3. *Ther the mih ni minnot, minu uuort ni heltit,*
inti uuort, thaz ir gihortut, nist min,
oh thes, ther mih santa, Fater.
4. *Thisu sprah ih ju mit ju uuonenti,*
ther Fluobareri heilac Geist,

DIcit ei Judas, non ille Scariotis:
Domine, quid facturus es,
quia nobis manifestatus es te ipsum,
& non mundo?
2. Respondit Jesus, dixit ei:
Si quis diligit me,
sermonem meum servabit,
& Pater meus diligit eum,
& ad eum veniemus,
& mansionem apud eum faciemus.
3. Qui non diligit me, sermones meos non servat,
& sermonem quem audistis, non est meus,
sed ejus, qui misit me, Patris.
4. Hæc locutus sum vobis apud vos manens,
Paracletus autem Spiritus Sanctus,

ther

87) Schilt. *naman.*

ther then fater [88] *sentit in minemo naman,*
her leret juuih allu, inti spenit juuih alles,
so uuelihhiu jo ih ju giquidu.
5. *Ih forlazzu ju sibba,*
mina sibba gibu ih ju,
nalles soso thisu uueralt gibit gibu ih ju.
6. *Ni si gitruobit juwer herza, noh nih forhtet,*
gihortut ir thiu ih ju quad:
Ih faru inti quimu zi ju.
7. *Ob ir mih minnont, thanne gifahit ir,*
uuanta ih faru zi themo Fater,
uuanta ther Fater mero mir ist,
inti nu quidu ih ju ér thanne iz gitan uuerde,
thaz ir iz giloubet.
8. *Ju ni managiu sprihu mit ju,*
cumit ther herosto thesses mittelgartes, [89]
inti in mir ni habet niouuiht:
Oub thaz forstante these mittelgart,
thaz ih minnon then Fater,
inti so mir bibot gab ther Fater,
so tuon ih.

quem mittit Pater in nomine meo,
ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia,
quæcunque dixero vobis,
5. Pacem relinquo vobis,
pacem meam do vobis,
non quomodo mundus dat ego do vobis.
6. Non turbetur cor vestrum, neque formidet,
audistis quia ego dixi vobis:
Vado & venio ad vos.
7. Si diligeritis me, gauderetis utique,
quia vado ad Patrem,
quia Pater major me est,
& nunc dixi vobis priusquam fiat,
ut credatis.
8. Jam non multa loquar vobiscum,
venit enim princeps hujus mundi,
& in me non habet quicquam;
Sed ut cognoscat mundus,
quia diligo Patrem,
& sicut mandatum dedit mihi Pater,
sic facio.

CAP. CLXVI.

Christi Admonitio emblematica de Pera & Gladio.

Luc. XXII, 34-39.

INti quad iu:
Thanne ih juuih santa uzzan seckil,
inti burdref, inti giscuoh,
enu [90] *uuas ju jouuihtes uuan?*
Si quadun imo: Niouuiht.
2. *Tho quad her in: Oh nu ther the habe seckil*
neme, sama sin burdref,
inti ther the ni habe, fercouse
sina tunihun, inti couse suuert.
3. *Ih quidu ju, bithiu uuanta noh nu,*
thas thar giscriban ist,
gilimphit gifullit uuerdan in mir,
inti thas then unrehten bizelit ist,
thiu thar fon mir sint, enti habent.
4. *Sie tho quadun: Trohtin,*
senu nu zuei suuert hier.
Her quad in tho: Ginuog ist,
erstantent, inti games hina.
5. *Inti immine giquetanemo uzgiengun tho*
after giuuonun in berc Olibuomo,
inti folgetun imo sine jungiron.

ET dixit eis:
Quando misi vos sine sacculo,
& pera, & calceamentis,
nunquid aliquid defuit vobis?
At illi dixerunt: Nihil.
2. Dixit ergo eis: Et nunc qui habet sacculum
tollat, similiter & peram,
& qui non habet, vendat
tunicam suam, & emat gladium.
3. Dico vobis, quoniam adhuc,
quod scriptum est,
debet impleri in me,
& quod cum injustis deputatus est,
etenim ea, quæ sunt de me, finem habent.
4. At illi dixerunt: Domine,
ecce duo gladii hic.
Et ille dixit eis: Satis est,
surgite, eamus hinc.
5. Et hymno dicto exierunt
secundum consuetudinem in montem Oliveti,
secuti sunt illum & discipuli.

---

88) Palth. not. *then ther fater sentit.*
89) Schilt. *mittelgardes.*
90) Schilt. *eno.*

CAP. CLXVII.

Chriſtus vitis, fideles palmites.
Joh. XV, 1-10.

THo quad her in:
Ib bin uuar uuinreba,
inti min Fater accarbigengiro [91] *iſt,*
jogiuuelib uuinloub, in mir
ni tragenti uuabsmon, nemit iz thana,
inti jogiuuelibaz, thaz uuabsmon tregit,
reinit iz, thaz iz uuabsmon mer bere.
2. *Ir birut nu reine thurub thas uuort,*
thas ib ju ſprab:
Wonet in mir, inti ib in ju.
3. *So thas uuinloub ni mac beran uuabsmon*
fon imo ſelbemo, nib iz [92] *uuone in theru uuinrebun,*
ſo ir, nibi ir in mir uuonet.
4. *Ib bin uuinrebu, ir birut uuinbletir,*
ther ther in mir uuonet, inti ib in imo,
ther birit mibilan uuabsmon,
uuanta uzzan mib ni mugut ir niouuibt duon.
5. *Oba uuer in mir ni uuonet,*
uuirdit uzgiſentit ſamaſo uuinloub,
inti thorret, inti leſent ſiu,
inti uuerphent in fuir, inti brinnent.
6. *Ob ir uuonet in mir,*
inti mine uuort in ju uuonent,
ſo uuaz ir uuollet
bittet, inti uuirdit ju.
7. *In thiu giberehtot iſt min Fater,*
thaz ir mibilan uuabsmon bringet,
inti ſit gifremite mine jungiron.
8. *So mib min Fater minnota,*
inti ib minnota juvvib,
uuonet in mineru minnu.
9. *Ob ir min bibot baltet,*
thanne uuonet ir in mineru minnu,
ſos ib mines Fater bibot bibielt,
inti uuonen in ſineru minnu.

DIcit eis:
Ego ſum vitis vera,
& Pater meus agricola eſt,
omnem palmitem, in me
non ferentem fructum, tollet eum,
& omnem, qui fert fructum,
purgabit, ut fructum plus afferat.
2. Jam vos mundi eſtis propter ſermonem,
quem locutus ſum vobis:
Manete in me, & ego in vobis.
3. Sicut palmes non poteſt ferre fructum
à ſemet ipſo, niſi manſerit in vite,
ſic nec vos, niſi in me manſeritis.
4. Ego ſum vitis, vos palmites,
qui manet in me, & ego in eo,
hic fert fructum multum,
quia ſine me nihil poteſtis facere.
5. Si quis in me non manſerit,
mittetur foras ſicut palmes,
& areſcet, & colligent eum,
& in ignem mittent, & ardet.
6. Si manſeritis in me,
& verba mea in vobis manſerint,
quodcunque volueritis
petite, & fiet vobis.
7. In hoc clarificatus eſt Pater meus,
ut fructum plurimum afferatis,
& efficiamini mei diſcipuli.
8. Sicut dilexit me Pater,
& ego dilexi vos,
manebitis in dilectione mea.
9. Si præcepta mea ſervaveritis,
manebitis in dilectione mea,
ſicut & ego præcepta Patris mei ſervavi,
& maneo in ejus dilectione.

CAP. CLXVIII.

Chriſtus adhortatur ſuos ad amorem mutuum.
Joh. XV, 11-15.

THas ſprab ib ju,
*thaz min giſebo ſi **
** * * giſullit.*
Thas iſt min bibot, thaz ir juvvib minnot untarzuisgen,
ſo ib juuib minnota.
2. *Merun therra minna nioman babet,*
thanne thaz uuer ſin ferab [93] *ſezze*
furi ſina friunta:
Ir birut mine friunta,
ob ir thas duot, thas ib jugibiutu.
3. *Ib ni quidu juuib ſcalca, uuanta ſcalc*

HÆc locutus ſum vobis,
ut gaudium meum in vobis ſit,
& gaudium veſtrum impleatur
Hoc eſt præceptum meum, ut diligatis invicem,
ſicut dilexi vos.
2. Majorem hac dilectionem nemo habet,
ut animam ſuam ponat quis
pro amicis ſuis:
Vos amici mei eſtis,
ſi feceritis, quæ ego præcipio vobis.
3. Jam non dicam vos ſervos, quia ſervus

ni

91) Schilt. *accarbigengero.*
92) Schilt. junctim *nibiz.*
93) Palth. Præf. *ferabt.*

ni uueiz, uuaz duot sin herro.
Ib quidu iuuih friunta,
uuanta allu, thiu ib giborta fon minemo Fater,
tet ib iu cundiu.
4. *Nob ir mir gicurrit,*
uz ib gicos iuuih, inti sazta iuuih
thaz ir frubt brahtit,
inti iuuer frubt uuone,
thaz so uuas so ir bitet then Fater
in minemo namen, gebe iu.

nescit, quid faciat Dominus ejus.
Vos autem dixi amicos,
quia omnia, quæcunque audivi de Patre meo,
nota feci vobis.
4. Non vos me elegistis,
sed egn elegi vos, posui vos
ut fructum afferatis,
& fructus vester maneat,
& quodcunque petieritis Patrem
in nomine meo, det vobis.

CAP. CLXIX.

Prædicit mundi odium & persecutiones.

Joh. XV, 17-19.

Thas gibiutu ib iu, thaz ir minnot iuuih untarsuisgen.
2. *Oba thisu uueralt iuuih hazzot,*
uuizzit thanne, thaz siu mih êr
iu in hazze habeta.
3. *Ob ir fon therru uueralti uuarit,*
thisu uueralt thaz ira uuas minnote, [94]
bithiu uuanta ir fon uueralti ni birut,
ob ib ercos iuuih fon uueralti,
hazzet iuuuih uueralt.

Hæc mando vobis, ut diligatis invicem.
2. Si mundus vos odit,
scitote, quia me priorem
vobis odio habuit.
3. Si de mundo fuissetis,
mundus quod suum erat diligeret,
quia vero de mundo non estis,
sed ego elegi vos de mundo,
propterea odit vos mundus.

CAP. CLXX.

Patientiam inculcat.

Joh. XV, 20-25.

Gibuget mines uuortes,
thaz ib iu quad:
Nist scalc mero sinemo berren.
2. *Oba sie min ahtitun,*
thanne ahtent sie oub iuuer,
oba si [95] *min uuort hieltun,*
thanne haltent sie iuueri.
3. *Ob thisu allu duont sie iu*
thurub minan namon, uuanta
sie ni uuizzun then, ther mih santa.
4. *Ob ib ni quami, inti sprabi zi in,*
thanne ni habetin sie sunta,
nu subbura ni habent
fon iro sunta.
5. *Ther the mih hazzot, minan Fater hazzot,*
ob ib uuerc ni tati in In,
thiu nioman ander ni duot,
sunta ni habetin.
6. *Nu gisahun, inti hazzotun*
job mih, job minan Fater,
ob thaz gifullit uuerde uuort,
thaz in iro euu gisctriban ist:
Wanta sie in hazze mih habetun ungifergot.

Memento te sermonis mei,
quem ego dixi vobis:
Non est servus major domino suo.
2. Si me persecuti sunt,
& vos persequentur,
si sermonem meum servaverunt,
& vestrum servabunt.
3. Sed hæc omnia facient vobis
propter nomen meum, quia
nesciunt eum, qui misit me.
4. Si non venissem, & locutus fuissem eis,
peccatum non haberent,
nunc autem excusationem non habent
de peccato suo.
5. Qui me odit, & Patrem meum odit,
si opera non fecissem in eis,
quæ nemo alius fecit,
peccatum non haberent.
6. Nunc autem & viderunt, & oderunt
& me, & Patrem meum,
sed ut impleatur sermo,
qui in lege eorum scriptus est:
Quia odio habuerunt me gratis.

94) Palth. in not. legendum videtur *minnonte*.

95) Schilt. *sie*.

CAP. CLXXI.

Offendiculum excommunicationis removet.

Joh. XV, 26. 27. XVI, 1-4.

THanne cumit ther Fluobar Geist,
then ih ju senti fon themo Fater,
then Geist thes uuares,
thero 96 *fon themo Fater framgengit,*
her giuuiznessi fon mir saget.
2. *Inti ir saget oub giuuiznessi,*
uuanta ir fon anaginne mit mir uuarut.
3. *Thisu sprab ih ju, thaz ir ni sit bisuuihan,*
uz fon iro Samanungu *
oh cumit zit, thaz jogiuuelih,
ther juuih erslebit,
uuanit sih ambaht bringan Gote,
inti thisu duont sie, uuanta sie ni uuestun
minan Fater noh mih.
4. *Oh thisu sprab ih ju,*
thanne cumit therro zit
thaz ir es gibugit, thaz ih iz ju fora quad.

CUm autem venerit Paracletus,
quem ego mittam vobis à Patre,
Spiritum veritatis,
qui à Patre procedit,
ille testimonium perhibebit de me.
2. Et vos testimonium perhibebitis,
quia ab initio mecum estis.
3. Hæc locutus sum vobis, ut non scandalizemini,
absque Synagogis facient vos,
sed venit hora, ut omnis,
qui interficiet vos,
arbitretur obsequium se præstare Deo,
& hæc facient vobis, quia non noverunt
Patrem neque me.
4. Sed hæc locutus sum vobis,
ut cum venerit hora
eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis.

CAP. CLXXII.

Pavorem minuit, Paracletum promittit.

Joh. XVI, 4-11.

THisu ni quad ih ju fon anaginne,
uuanta ih mit ju uuas.
senu faru zi themo, ther mih santa,
inti nioman fon ju fraget mih:
Wara feris?
2. *Oh bithiu uuanta ih ju thisu sprab,*
gitruobnessi gifulta juuuer herza.
3. *Oh ih quidu ju uuar,*
iz bitherbisot ju thaz ih fare,
oh ih ni faru,
thanne ni cumit ther Fluobreri zi ju.
4. *Inti thanne her cumit,*
thanne thuingit her uueralt fon sunton,
inti fon rehte, inti fon duome.
5. *Fon sunto giuuesso,*
uuanta ni giloubent in mih.
Fon rehte uuarlihho, uuanta ih zi themo Fater faru.
Fon duome, uuanta herosto
theses mittelgartes erduompt ist.

HÆc vobis ab initio non dixi,
quia vobiscum eram,
at nunc vado ad eum, qui me misit,
& nemo ex vobis interrogat me:
Quo vadis?
2. Sed quia hæc locutus sum vobis,
tristitia implevit cor vestrum.
3. Sed ego veritatem dico vobis,
expedit vobis ut ego vadam,
si enim non abiero,
Paracletus non veniet ad vos.
4. Et cum venerit ille,
arguet mundum de peccato,
& de Justitia, & de judicio.
5. De peccato quidem,
quia non credunt in me.
De justitia autem, quia ad Patrem vado.
De judicio, quia princeps
hujus mundi judicatus est.

CAP. CLXXIII.

Paracleti promissi officium.

Joh. XVI, 12-15.

NOh nu haben ih ju managu zi quedanne,
uz ir ni mugut iz fortragan nuuua,
mit thiu cumit ther Geist uuares,
lerit juuih al uuar.

ADhuc multa habeo vobis dicere,
sed non potestis portare modo,
cum autem venerit Spiritus ille veritatis,
docebit vos omnem veritatem.

2. *Ni*

96) Palth. in not. *ther.*

*2. Ni spribbit ber fon imo selbemo,
ob so uuelibu so ber giborit spribbit,
inti thiu thar zuouuertu sint
thiu saget ber ju.
3. Her mib giberehtot,
uuanta fon minemo intfieng,
inti saget ju.
4. Allu, so uuelibu habet ther Fater,
thiu sint min, bithiu quad ih,
thaz ber fon minemo intfahit,
inti saget ju.*

2. Non enim loquetur à femet ipso,
fed quæcunque audiet loquetur,
& quæ ventura funt
annunciabit vobis.
3. Ille me clarificabit,
quia de meo accipiet,
& annunciabit vobis.
4. Omnia, quæcunque habet Pater,
mea funt, propterea dixi,
quia de meo accipiet,
& annunciabit vobis.

CAP. CLXXIV.

Denuo Christus Passionem suam indicat, suosque de ea informat.

Joh. XVI, 16 - 23.

*LUzila stunta ni gisebit ir mib,
abur luzila stunta gisebet ir mib,
uuanta ib faru zi minemo Fater.
2. Tho quadun sume fon sinen jungiron
untar in zuisgen: Waz ist thas thaz
ber quidit uns, luzila stunta ni gisebet ir mib,
abur lusila stunta gisebet ir mib,
inti ib faru si themo Fater?
Tho quadun sie: Waz ist thas
thas ber quidit, luzila stunta?
uuir ni uuizun uuaz er quidit.
3. Tho forstuont ther Heilant,
thaz sie uuoltun inan fragen,
inti quad in: Fon thiu suobet ir nu untar ju,
uuanta ib quad, luzila stunta ni gisebet ir mib.
4. War, uuar, quid ib ju,
uuanta ir uuofet inti riozet,
thisu uueralt gifibit,
ir birut abur gitruobte,
ob jsuuer gitruobnessi uuirdit giuuentit in gifebon.
5. Thas uuib, thanne berit, gitrnobnessi habet,
uuanta quam bir zit,
thanne sin gibirit then knebt,
jn ni buget thera arbeiti
thurub gifebon, uuanta giboran ist man in mittelgart.
6. Inti ir uuarlibbo
nu habet ir gitruobnessi,
abur gisib ih juuuib:
inti gisibit juuuer berzza,
inti juuueran gifebon nioman nimmut fon ju,
inti in themo tag ni fragetes jo uuibtes.*

MOdicum & jam non videbitis me,
& iterum modicum & videbitis me,
quia vado ad Patrem.
2. Dixerunt ergo difcipuli ejus
ad invicem: quid eft hoc quod
dicit nobis, modicum & non videbitis me,
& iterum modicum & videbitis me,
quia vado ad Patrem?
Dicebant ergo: Quid eft hoc
quod dicit, modicum?
nefcimus quid loquitur.
3. Cognovit autem Jefus,
quia volebant eum interrogare,
& dixit eis: De hoc quæritis inter vos,
quod dixi, modicum & non videbitis me.
4. Amen, amen, dico vobis,
quia plorabitis & flebitis vos,
mundus autem gaudebit,
vos autem contriftabimini,
fed triftitia veftra vertetur in gaudium.
5. Mulier, cum parit, triftitiam habet,
quia venit hora ejus,
cum autem peperit puerum,
jam non meminit preffuræ
propter gaudium, quia natus eft homo in mundum.
6. Et vos igitur
nunc quidem triftitiam habetis,
iterum autem videbo vos,
& gaudebit cor veftrum,
& gaudium veftrum nemo tollet à vobis,
& in illo die me non rogabitis quidquam.

CAP. CLXXV.

Precum commendatio & exauditio.

Joh. XVI, 23-28.

*WAr, uuar, quid ib ju:
ob ir uuaz bittet then Fater
in minemo namam, gibit iz jn.
2. Unzan nu ni batut ir niouuihtes
in minemo naman, bittet, inti intfabet,*

AMen, amen, dico vobis:
Si quid petieritis Patrem
in nomine meo, dabit vobis.
2. Usque modo non petiiftis quidquam
in nomine meo, petite, & accipietis,

thaz juuuer gifebo si fol.
3. Thisu in uuortbilidu sprah ih ju,
cumit zit, mit thiu ih
in wurtbilidun ni sprribhu ju,
oh ofano fon themo Fater **
*4. * in minemo namen bittet ir,*
inti ih ni quidu ju,
thaz ih bite then Fater fon ju.
5. Therselbo Fater minnot juuuih,
uuanta [97] *ir mih minnotut,*
inti giloubtut, thaz ih fon Got uzgieng.
6. Uzgieng fon Fater, inti quam in uueralt,
abur forlazu uueralt,
inti faru zi themo Fater.

ut gaudium vestrum plenum sit.
3. Hæc in parabolis locutus sum vobis,
venit hora, cum jam
non in proverbiis loquar vobis,
sed palam de Patre annunciabo vobis,
4. Illo die in nomine meo petetis,
& non dico vobis,
quia ego rogabo Patrem de vobis.
5. Ipse enim Pater amat vos,
quia vos me amastis,
& credidistis, quia ego à Deo exivi.
6. Exivi à Patre, & veni in mundum,
iterum relinquo mundum,
& vado ad Patrem.

CAP. CLXXVI.

Effectus sermonis Christi.

Joh. XVI, 28-33.

THo quadun imo sine jungiron:
Senu nu ofano spribbis, [98]
inti biuuirti nehhein ni quidist.
2. Nu uuizumes, thaz thu allu uueist,
inti nist thir thurft, thaz thih joman frage,
in thiu giloubemes, thaz thu fon Got uzgiengi.
3. Tho anlingita in ther Heilant:
Fon nu giloubet ir, senu cumit zit,
inti ju cumit, thaz ir uuerdit zispreitte
einero giuuelih in eiganu,
inti mih einon forlazzet,
inti ih ni bin eino, uuanta ther Fater mit mir ist.
4. Thisu sprah ih ju,
thaz ir in mir habet sibba.
5. In theru uueralti habet ir thrucnessi,
oh gitruwet, ih ubaruuan thesa uueralt.

DIcunt ei discipuli:
Ecce nunc palam loqueris,
& proverbium nullum dicis.
2. Nunc scimus, quia scis omnia,
& non est opus tibi, ut quis te interroget,
in hoc credimus, quia à Deo exiisti.
3. Respondit eis Jesus:
Modo creditis, ecce venit hora,
& jam venit, ut dispergamini
unusquisque in propria,
& me solum relinquatis,
& non sum solus, quia Pater mecum est.
4. Hæc locutus sum vobis,
ut in me pacem habeatis.
5. In mundo pressuram habebitis,
sed confidite, ego vici mundum.

CAP. CLXXVII.

Emphatica Christi ad Patrem Oratio.

Joh. XVII, 1-8.

THisu sprah ther Heilant,
inti uferhabanen ougon in himel
zi themo Fater sprah: Quam zit,
giberehto thinan sun,
thaz thin sun thih giberehto,
so so thu imo gabi giuualt
jogiuuelihes fleisbes, [99]
thaz allen, then thu imo gabes,
gibi in euuin lib.
2. This ist euuin lib,
thaz sie thih forstanten, einan Got uuaran,
inti then thu santos, Heilant Crist.
3. Ih thih geberehtota obar erdu,
uuerc gientota, thas thu mir gabi
thaz ih iz tati, inti nu giberehto mir

HÆc locutus est Jesus,
& sublevatis in cœlum oculis
dixit: Pater, venit hora,
clarifica filium tuum,
ut filius tuus clarificet te,
sicut dedisti ei potestatem
omnis carnis,
ut omne, quod dedisti ei,
det eis vitam æternam.
2. Hæc est autem vita æterna,
ut cognoscant te, solum Deum verum,
& quem misisti, Jesum Christum.
3. Ego te clarificavi super terram,
opus consummavi, quod dedisti mihi
ut faciam, & nunc clarifica me

mit

97) Schilt. *uuant.*
98) Schilt. *spribis.*
99) Schilt. *fleischer.*

mit thir ſelbemo in theru fagarneſſi,
the ih [100] *habeta, êr thanne uueralt uuari, mit thir.*
4. *Ih giougozorhtota thinan namon*
mannon, thiu [1] *thu mir gabi*
fon uueralti, thine uuarun,
inti mir ſie gabi,
inti thin uuort bihieltun.
5. *Nu furſtuontun, uuanta allu,*
thiu thu mir gabi, fon thir ſint,
uuanta uuort, thiu thu mir gabi,
gab ih in, inti ſie intfiengun,
inti forſtuontan zi uuaro,
thaz ih fon thir uzgieng,
inti giloubtun thaz thu mih ſantos.

apud te ipſum claritate,
quam habui, priusquam mundus eſſet, apud te.
4. Manifeſtavi nomen tuum
hominibus, quos dediſti mihi
de mundo, tui erant,
& mihi eos dediſti,
& ſermonem tuum ſervaverunt.
5. Nunc cognoverunt, quia omnia,
quæ dediſti mihi, abs te ſunt,
quia verba, quæ dediſti mihi,
dedi eis, & ipſi acceperunt,
& cognoverunt vere,
quia à te exivi,
& crediderunt quia tu me miſiſti.

CAP. CLXXVIII.

Preces Chriſti pro ſuis diſcipulis.

Joh. XVII, 9 - 19.

INti ih furi ſie bittu,
nalles furi uueralt bittu, nibi furi thie,
thie thu mir gabi, uuanta ſie thine ſint,
inti minu allu thinu ſint,
inti thinu minu ſint.
2. *Inti bin giberehtot in then,*
inti ju ni bin in mittelgarte,
inti theſe ſin in mittelgarte,
inti ih zi thir cumi, Fater heilago.
3. *Halt ſie in thinemo namen,*
thie thu mir gabi,
thaz ſie ſin ein, ſoſo uuir birumes.
4. *Mitthiu ih uuas mit in, ih hielt ſie*
in thinemo namen, thie thu mir gabi
thie gihielt ih, inti nioman fon in
ni foruuirdit, ni ſi [2] *ſun forlores,*
thaz thas giſcrib uuorde giſullet.
5. *Nu quim ih zi thir,*
inti thiſu ſprihhu ih in mittelgarte,
thaz ſie haben minan giſehon giuultan in in ſelben.
6. *Ih gab in thin uuort,*
inti mittilgarti ſie in hazze habeta,
uuanta ſie ni ſint fon mittilgarte,
ſoſo ih ni bin fon mittilgarte.
7. *Ni bit ih, thaz thu ſie nemes fon mittilgarte,*
uzoh [3] *thaz thu ſie haltes fon ubile,*
fon mittilgarte ni ſint ſie,
ſos ih ni bin fon mittilgarte.
8. *Giheilago ſie in uuare,*
thin uuort iſt uuar.
9. *So thu mih ſantes in mittelgart,*
inti ih ſante ſie in mittilgart,
inti furi ſie giheilagon mih ſelbon,
thaz ſie ſelbon ſin ouh giheilagot in uuare.

EGo pro iis rogo,
non pro mundo, ſed pro his,
quos dediſti mihi, quia tui ſunt,
& mea omnia tua ſunt,
& tua mea ſunt.
2. Et clarificatus ſum in eis,
& jam non ſum in mundo,
& hi in mundo ſunt,
& ego ad te venio, Pater ſancte.
3. Serva eos in nomine tuo,
quos dediſti mihi,
ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus.
4. Cum eſſem cum eis, ego ſervabam eos
in nomine tuo, quos dediſti mihi
cuſtodivi, & nemo ex iis
periit, niſi filius perditionis,
ut ſcriptura impleatur.
5. Nunc autem ad te venio,
& hæc loquor in mundo,
ut habeant gaudium meum impletum in ſemet (ipſis.
6. Ego dedi eis ſermonem tuum,
& mundus odio eos habuit,
quia non ſunt de mundo,
ſicut & ego non ſum de mundo.
7. Non rogo, ut tollas eos de mundo,
ſed & ut ſerves eos à malo,
de mundo non ſunt,
ſicut & ego non ſum de mundo.
8. Sanctifica eos in veritate,
ſermo tuus veritas eſt.
9. Sicut tu me miſiſti in mundum,
ita & ego miſi eos in mundum,
& pro eis ſanctifico me ipſum,
ut ſint & ipſi ſanctificati in veritate.

100) Palth. Præf. *theih.* Schilt. *thih.*
1) Schilt. *thie.*
2) Schilt. junctim *niſi.*
3) Schilt. *uz ouh.*

CAP. CLXXIX.

Summi Paſtoris preces pro grege ſuo.
Joh. XVII, 20-fin.

NAlles furi thie thie bit ih
eccorodo, nibi furi thie giloubente ſint
thurah iro uuort in mih,
thaz ſie alle ein ſin,
ſo thu Fater in mir inti ih in thir,
thaz thie in uns ein ſin,
thaz mittelgart giloube, thaz thu mih ſantes.
2. *Inti ih thia fagari, thia thu mir gabi,*
gab in, thaz ſie ſin ein,
ſoſo uuir ein birumes,
ih in in, inti thu in mir,
thaz ſie ſin thurubfremit in ein,
inti forſtante mittilgart, thaz thu mih ſantes,
inti minnotos ſie, ſo thu mih minnotos.
3. *Fater, thie thu mir gabi,*
ih uuillu thaz thar ih bin ſie ſin mit mir,
thaz ſie giſehen mina fagarneſſi,
thia thu mir gabi, uuanta thu mih minnotos
ér mittelgartes gitati.
4. *Fater rehte, inti mittilgart thih ni forſtuont,*
ih forſtuont thih, inti theſe forſtuontun,
thaz thu mih ſantos, inti cundan duon,
thaz thin minna, in theru thu mih minnotos,
in in ſi, inti ih ouh in in.

NOn pro his rogo
tantum, ſed pro iis, qui credituri ſunt
per verbum eorum in me,
ut omnes unum ſint,
ſicut tu Pater in me & ego in te.
ut omnes unum ſint,
ut mundus credat, quia tu me miſiſti.
2. Et ego claritatem, quam dediſti mihi,
dedi eis, ut ſint unum,
ſicut & nos unum ſumus,
ego in eis, & tu in me,
ut ſint conſummati in unum,
& cognoſcat mundus, quia me miſiſti,
& dilexiſti eos, ſicut & me dilexiſti.
3. Pater, quos dediſti mihi,
volo ut ubi ego ſum & illi ſint,
ut videant claritatem meam,
quam dediſti mihi, quia dilexiſti me
ante conſtitutionem mundi.
4. Pater juſte, mundus te non cognovit,
ego autem te cognovi, & hi cognoverunt,
quia tu me miſiſti, & notum feci,
ut dilectio, qua dilexiſti me,
in ipſis ſit, & ego in ipſis.

CAP. CLXXX.

Paſſionis Chriſti in horto initium.
Matth. XXVI, 36-38. Marc. XIV, 32-34. Joh. XVIII, 1.

THo quam ther Heilant in thas thorf,
thas [4] thar giquetan iſt Getſemane,
ubar thas uuazzar Cedron,
* * *gieng her in inti ſine jungiron.*
2. *Weiſta Judas, ther inan ſalta,*
thia ſut, thaz ofta ther Heilant
quam thara mit ſinen jungiron.
3. *Mit thiu her quam zi theru ſteti,*
tho quad her zi ſinen jungiron: Sizzet hier,
inti betot, thaz ir ni get in coſtunga,
unz ih thara faru inti beton.
4. *Inti ginomanemo Petro,*
inti zuein ſunin Zebedeon
Jacobum inti Johannem, bigonda ſih truoben
inti mornenti uueſan.
5. *Tho quad her in:*
Gitruobit iſt min ſela unz in tot,
beitot hier, inti uuahhet mit mir.

TUnc venit Jeſus in villam,
quæ dicitur Getſemane,
trans torrentem Cedron,
* * introiit ipſe & diſcipuli ejus.
2. Sciebat Judas, qui tradebat eum,
locum, qua frequenter Jeſus
conveniebat illuc cum diſcipulis ſuis.
3. Et cum perveniſſet ad locum,
dixit diſcipulis ſuis: Sedete hic,
& orate, ut non intretis in tentationem,
donec vadam illuc & orem.
4. Et aſſumpto Petro,
& duobus filiis Zebedei
Jacobo & Johanne, cœpit contriſtari
& mœſtum eſſe.
5. Tunc ait illis:
Triſtis eſt anima mea uſque ad mortem,
ſuſtinete hic, & vigilate mecum.

4) Schilt. *thar thar.*

CAP. CLXXXI.

Preces Christi in horto & somnolentia Apostolorum.

Matth. XXVI, 39-41. Marc. XIV, 35-38. Luc. XXII, 40-42.

INti her tho ergieng fon in
so steines uuorf ist,
inti nidargilegiten kneuuon
fiel in sin annuzi, inti betota,
ob iz uuesan mohti, erfuori fon imo thiu zit, quedenti:
2. *Fater, ob iz odi ist,*
Fater, Fater, allo sint thir odu,
min Fater, ob iz odi si,
erfuri thesan kelih fon mir,
thoh uuidaru nalles thaz ih uuilli,
nibi thaz thu.
3. *Inti mit thiu her erstuont*
fon themo gibete, quam zi sinen jungiron,
inti fand sie slafente,
inti quad in:
4. *Ziu slafet ir?*
so ni mohtut ir eina zit uuahhen mit mir?
5. *Wahhet inti betot,*
thaz ir ni inget in costunga.
6. *Ther geist giuuesso sum ist,*
thas fleisc ist abur unmahtic.

ET ipse progressus est ab eis
quantum jactus est lapidis,
& positis genibus
procidit in faciem suam, & orabat,
ut, si fieri posset, transiret ab eo hora, dicens:
2. Pater, si possibile est,
Abba Pater, omnia tibi possibilia sunt,
mi Pater, si possibile est:
transfer calicem hunc à me,
veruntamen non quod ego volo,
sed quod tu.
3. Et quum surrexisset
ab oratione, venit ad discipulos suos,
& invenit eos dormientes,
& ait illis:
4. Quid dormitis?
sic non potuistis una hora vigilare mecum.
5. Vigilate & orate,
ut non intretis in tentationem.
6. Spiritus quidem promtus est,
caro autem infirma.

CAP. CLXXXII.

Agon & Sudor Christi sanguineus.

Matth. XXVI, 44-46. Marc. XIV, 39-42. Luc. XXII, 43-46.

ABur andrera stuont [5] *gieng inti betota,*
tho erougta sih engil fon himile
inan strengisonti,
uuard tho giuuentit in guota erunst.
2. *Inti langor betota, quedenti:*
Min Fater, oba ni mag these kelih
furifaran nih ih in trinke,
uuese thin uuillo!
3. *Ward tho sin sueiz sama so tropfo bluotes*
rinnenti in erda.
4. *Inti mit her erstuont quam abur*
zi sinen jungiron,
inti fand sie slafente thurah gitruobnessi.
5. *Warun tho iro ougon gisuaretiu,*
inti ni uuistun uuas sie imo antwurtitin.
6. *Inti in forlazzenen*
gieng abur, inti betota thritun stunt,
thasselba uuort quedenti.
7. *Tho quam her zi sinen jungiron,*
inti quad in: Slafet inti restet,
nu nahlihhot [6] *thiu zit,*
inti mannes sun wurdit giselit
in hant suntigero
8. *Erstet, inti gemesse,*
senu nu nahlihhot ther the mih selit.

ITerum secundo abiit & oravit,
apparuit autem illi angelus de cœlo
confortans eum,
factus est in agonia.
2. Et prolixius orabat, dicens:
Pater mi, si non potest calix hic
transire nisi bibam,
fiat voluntas tua!
3. Et factus est sudor ejus sicut guttæ sanguinis
decurrentis in terram.
4. Et cum surrexisset venit iterum
ad discipulos suos,
& invenit eos dormientes præ tristitia.
5. Erant enim oculi eorum gravati,
& ignorabant quid responderent ei.
6. Et relictis illis
iterum abiit, & oravit tertio,
eundem sermonem dicens.
7. Tunc venit ad discipulos suos,
& ait illis: Dormite jam & quiescite,
ecce appropinquabit hora,
& filius hominis tradetur
in manus peccatorum.
8. Surgite, eamus,
ecce appropinquabit qui me tradet.

---

5) Palth. in not. leg. *andrera stunt*, quemadmodum sequenti ŷ. 6. *thritun stunt*, dicitur.

6) Schilt. *nalihhot*, & sic etiam ŷ. 8.

CAP. CLXXXIII.

Judæ proditio Chriſti.

Matth. XXVI, 47. 48. Marc. XIV, 43. 44. Luc. XXII, 47.
Joh. XVIII, 2. 3.

INti imo nob thanne ſprebbentemo,
ſenu tho Judas, ein ſoa thea zueliſin,
mit thiu her tho intſieag thia ſamanunga,
quam, inti mit imo mihil menigi,
mit liohtfazzoa, inti mit faccalon,
inti mit giuuafanin, inti mit ſaerton,
inti mit ſtangon, * *fon then heroſton thero Biſgoſo,*
inti foa then Buocherin, inti fon then altoſtoa thes (*folkes.*
2. *Ther inan ſalta*
gab ia thiſ zeihan, ſus quedenti :
So uuenan ſo ih caſſe
ther iſt iz, fahet inan,
inti leitit inan *
3. *Inti sliumo gangenti zi themo Heilante*
quad : Heil Meiſtar !
inti nablibboto [7] *themo Heilante,*
thaz her inan cuſti.
4. *Ther Heilant quad imo :*
Judas, mit caſſa ſeliſt then mannes ſun ?
friunt, zi hiu quami ?
inti cuſti inan.

ET adhuc ipſo loquente,
ecce Judas, unus de duodecim,
quum accepiſſet cohortem,
venit, & cum eo turba multa,
cum laternis & facibus,
& armis, & gladiis,
& fuſtibus, miſſi à principibus Sacerdotum,
& Scribis, & ſenioribus populi.
2. Qui autem tradidit eum
dederat illis ſignum, dicens :
Quemcunque oſculatus fuero
ipſe eſt, tenete eum,
& ducite caute.
3. Et confeſtim accedens ad Jeſum
dixit : Ave Rabbi !
& appropinquavit Jeſu,
ut oſcularetur eum.
4. Jeſus autem dixit ei :
Juda, oſculo filium hominis tradis ?
amice, ad quid veniſti ?
& oſculatus eſt illum.

CAP. CLXXXIV.

Hoſtium Chriſti proſtratio. Chriſti vincula.

Matth. XXVI, 49. Marc. XIV, 45. 46. Joh. XVIII, 4-9.

THer Heilant uuarlibho uueſta alle,
thiu thar uuarun zuouuart ubar inan,
framgieng, inti quad in :
Wenan ſuobet ir ? Tho antlingitun ſie imo :
Ther [8] *Heilant Nazarenisgen.*
Tho quad in ther Heilant : Ih bin iz.
2. *Inti ſtuont Judas,*
ther inan ſalta, mit in.
3. *So her in quad : Ih bin iz,*
giengun uuidarortes, inti fielun tho in erda.
4. *Abur frageta ſie :*
Wenan ſuobet ir ? Sie quadun :
Then Heilant Nazarenisgen.
Tho antlingita ther Heilant :
Ih quad iu, thaz ih iz bin.
5. *Ob ir mih ſuobet, lazzet theſe hinagangan.*
Thaz wurde gifullit thas uuort thaz her quad :
uuanta thie thu mir gabi
ni ferlos ih fon then io uuiht.
6. *Tho zuogiengun, inti legitun*
iro hant ia then Heilantana,
inti habetun inan.

JEſus itaque ſciens omnia,
quæ ventura erant ſuper eum,
proceſſit, & dicit eis :
Quem quæritis ? Reſponderunt ei :
Jeſum Nazarenum.
Dicit Jeſus : Ego ſum.
2. Stabat autem & Judas,
qui tradebat eum, cum ipſis.
3. Ut ergo dixit eis : Ego ſum,
abierunt retrorſum, & ceciderunt in terram.
4. Iterum ergo eos interrogavit :
Quem quæritis ? Illi dixerunt :
Jeſum Nazarenum.
Reſpondit Jeſus :
Dixi vobis, quia ego ſum.
5. Si ergo me quæritis, ſinite hos abire.
Ut impleretur ſermo, quem dixit :
Quia quos dediſti mihi
non perdidi ex illis quenquam.
6. Tunc acceſſerunt, & injecerunt
manus ſuas in Jeſum,
& tenuerunt eum.

---

7) Schilt. *nalibboto.*

8) Palth. in not. *then Heilant.* vid. ℣. 4.

CAP. CLXXXV.

Malchi Auricula præcisa. Sacerdotes correpti. Christus ad Annam deductus.

Matth. XXVI, 51-57. Marc. XIV, 47-53. Luc. XXII, 49-54. Joh. XVIII, 10-14.

GIsabun thie tho, thie thar umbi inan uuarun,
thaz thar zuouuerd uuas, quadun imo:
Trohtin, oba uuir slahemes in suerte.
2. *Simon Petrus habenti suert*
nam iz ut, inti sluog thes Bisgoffes scalc,
inti ababio sin ora thas zesenua,
uuas namo thes scalkes Malchus.
3. *Tho quad ther Heilant Petro:*
Then kelih, then mir gab ther Fater,
ni trinku inan?
senti thin suert in sceidun.
4. *Alle, thie thar intsabent suert,*
foruuerdent in suuerte.
5. *Oda uuanis, thaz ih ni gunni*
bittan minan Fater,
inti her gigarauuit mir nuve [9]
mér thanne zuelif thusunta Engilo heriscesi,
uuio uuerdent gifultiu thiu giscrib?
uuant it so gilimpfit zi uuesanne.
6. *Lazzet unzan nu!*
Inti mit thiu her ruorta sin ora, heiltaz. [10]
7. *In theru ziti quad ther Heilant then menigen:*
Sama so zi thiobe giengut ir uz
mit suerton inti stangon,
mih zi fabanne.
8. *Gitato uuas ih mit ju lerenti in themo temple.*
inti ir ni fiengut mih,
ob this ist iuuuer zit
inti giuualt finstarnesso.
9. *Thas uuas zithiu giuuortan,*
thaz uuarin gifultiu thiu giscrip thero Wizagono.
10. *Tho jine jungiron alle, imo forlazzanemo fluhun.*
Thiu Samanunga, inti ther heristo,
inti thie ambahta thero Judæorum
fiengun then Heilant,
inti buntun inan, inti leittun inan
zi Annase zi eristen.
11. *Her uuas suehur Caiphases,*
ther uuas Bisgof thes jares.
Thas uuas Caiphas, thie thar girati
gab then Judein, uuanta bither ist [11]
thaz ein man sterbi furi thaz folc.
12. *Sum jungo folgeta imo,*
giuuatit mit sabane ubar naccot,
inti fiengun inan,
her tho foruuorphanemo sabane
naccot floh fon in.

VIdentes autem hi, qui circa ipsum erant,
quod futurum erat, dixerunt ei:
Domine, si percutimus eos gladio.
2. Simon ergo Petrus habens gladium
eduxit eum, & percussit servum Pontificis,
& amputavit auriculam ejus dextram,
erat autem nomen servo Malchus.
3. Tunc ait Jesus Petro:
Calicem, quem dedit mihi Pater,
non bibam eum?
mitte gladium in vaginam.
4. Omnes enim, qui acceperint gladium,
gladio peribunt.
5. An putas, quia non possum
rogare Patrem meum,
& exhibebit mihi
plus quam duodecim legiones Angelorum,
quomodo ergo implebuntur scripturæ?
quia sic oportet fieri.
6. Sinite usque huc!
Et cum tetigisset auriculam ejus, sanavit eum.
7. In illa hora dixit Jesus turbis:
Tanquam ad latronem existis
cum gladiis & fustibus,
comprehendere me.
8. Quotidie apud vos eram docens in templo,
& non me tenuistis,
sed hæc est hora vestra
& potestas tenebrarum.
9. Hoc autem totum factum est,
ut impleantur scripturæ Prophetarum.
10. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.
Cohors autem, & tribunus,
& ministri Judæorum
comprehenderunt Jesum,
& ligaverunt, & adduxerunt eum
ad Annam primum.
11. Erat autem socer Caiphæ,
qui erat Pontifex anni illius.
Erat autem Caiphas, qui consilium
dederat Judæis, quia expedit
unum hominem mori pro populo.
12. Adolescens quidam sequebatur eum,
amictus sindone super nudo,
& tenuerunt eum,
at ille rejecto sindone
nudus profugit ab eis.

---

9) Schilt. *nuuua.*
10) Schilt. *heillaz.*
11) Palth. in not. *bitherbi ist.*

CAP. CLXXXVI.

Petri prima abnegatio.

Matth. XXVI, 58. 69. 70. Marc. XIV, 54. 66-68. Luc. XXII, 55-57. Joh. XVIII, 15-17.

THo folgeta themo Heilante Simon Petrus
ferrano, inti ander jungiro,
unzan anan then hof thes beroston Bisgofes.
2. *Ther jungiro ther uuas cund themo Bisgoffe,*
inti ingieng mit themo Heilante
in then hoff [12] *thes Bisgofes.*
Petrus stuont uze zi then duron.
3. *Uzgieng ther ander jungiro,*
thie thar uuas cund themo Bisgoffe,
inti quad theru duriuuarta,
inti inleita Petrusan.
4. *Inti mit thiu inan gisah thiu duriuuarta,*
inti inan uuas anascouuonti,
quad: Eno bistu fon then jungiron
thesses mannes? Her quad themo uuibe:
Ni uueiz ih inan, noh ih ni uueiz
uuas thu quidis?
5. *Stuntun scalca*
inti thie ambahta zi ther gluoti,
bithiu uuanta frost uuas, inti uuermitun sih,
uuas mit in Petrus stantenti
inti sih uuermenti, thaz her gisahi thas enti.

SEquebatur autem Jesum Simon Petrus
à longe, & alius discipulus,
usque in atrium principis Sacerdotum.
2. Discipulus ille notus erat Pontifici,
& introiit cum Jesu
in atrium Pontificis.
Petrus autem stabat ad ostium foris.
3. Exivit ergo discipulus alius,
qui erat notus Pontifici,
& dixit ostiariæ,
& introduxit Petrum.
4. Quem cum vidisset ancilla ostiaria,
& ipsum fuisset intuita,
dixit: Nunquid & tu es ex discipulis
hominis istius! Dicit ille: Mulier,
non novi illum, neque scio
quid dicas.
5. Stabant servi
& ministri ad prunas,
quia frigus erat, & calefaciebant se,
erat cum eis Petrus stans
& calefaciens se, ut videret finem.

CAP. CLXXXVII.

Christi accusatio coram Pontifice, & colaphus.

Joh. XVIII, 19-23.

THer Bisgof frageta then Heilant
fon sinon jungiron inti sinon leru.
2. *Tho antlingita imo ther Heilant:*
Ih offano sprah thesemo mittilgarte,
ih simblun lerta in Samanunga
inti in temple, thara alle Judæi zisamane coment,
inti in dougli ni sprah ih niouuiht.
3. *Was frages mih? fraget thie,*
thie gihortun, uuaz ih in sprah,
senu thie uueizun, thiu ih in quad.*
4. *Thisu mit thiu her quad,*
ein azstantenti thero ambahto
gab hantslac themo Heilante, quedenti:
So antlingis themo Bisgoffe?
5. *Tho antlingita imo ther Heilant:*
Ob ih ubilo sprah,
sage thanne quitti fon ubile,
ob ih uuola sprah, ziu slehis mih?
6. *Santa tho Annas gibunta inan* [13]
zi Caiphase themo Bisgoffe.

POntifex ergo interrogavit Jesum
de discipulis suis & de doctrina ejus.
2. Respondit ei Jesus:
Ego palam locutus sum mundo,
ego semper docui in Synagoga
& in templo, quo omnes Judæi conveniunt,
& in occulto locutus sum nihil.
3. Quid me interrogas? interroga eos,
qui audierunt, quid locutus sum eis,
ecce hi sciunt, quid dixerim ego.
4. Hæc autem cum dixisset,
unus assistens ministrorum
dedit alapam Jesu, dicens:
Sic respondes Pontifici?
5. Respondit ei Jesus:
Si male locutus sum,
testimonium perhibe de malo,
si autem bene, quid me cœdis?
6. Et misit eum Annas ligatum
ad Caipham Pontificem.

12) Schilt. *hof.*
* Codex Vulcanii habet *winzun*, Schilt. legi vult *uuizzun.*

13) Palth. in not. *gibuntanan.*

CAP. CLXXXVIII.

Petri abnegatio repetita & pœnitentia.

Matth. XXVI, 69-fin. Marc. XIV, 66-fin. Luc. XXII, 58-62. Joh. XVIII, 25-27.

WAz tho Simon Petrus uzze
in themo frithoue stantenti inti sih uuermenti.
Abur gisah in ander thiu,
inti quad then thar umbistuontun:
Inti these uuas mit themo Heilante themo Nazarenisgon.
2. *Zuogiengun tho thie thar stuontun,*
inti quadun Petro:
Ziuuare thu bist fon then,
thin spraha offanot thih,
thaz sis Galileus.
3. *Abur tho lougnita suerenti:*
Wanta ih ni uueiz then man.
4. *Inti after thiu luzile, samaso einero zit,*
quad ein fon scalcan thes Bisgoffes,
thes mag, themo the abahio
Petrus thas ora:
Ziuuare theser uuas mit imo,
uuanta her ist Galileus.
5. *Eno ni gisah ih thih in themo garte mit imo?*
Bigonda tho leidezen,
inti forsabban, [14] *inti sueren,*
quedenti: Ni uueiz ih inan,
noh ih ni uueiz uuas thu quedis, [15]
ni uueiz ih then man then ir quedet.
Inti sliumo ther hano cráta.
6. *Inti giuuentit Truhtin giscouuota Petrum,*
inti gihugita tho Petrus Trohtines uuortes,
thaz er imo quad: Er thanne hano craë,
thrio stunt forsebbis mih huitu.
Inti uzgangetoni Petrus uuiof bittaro.

ERat Simon Petrus foris
in atrio stans, & calefaciens se.
Rursus autem vidit eum alia ancilla,
& ait circumstantibus:
Et hic erat cum Jesu Nazareno.
2. Accesserunt qui stabant,
& dixerunt Petro:
Vere & tu ex illis es,
nam & loquela tua te manifestum facit,
quod sis Galilæus.
3. Et iterum negavit cum juramento:
Quia non novi hominem.
4. Et post pusillum, quasi horæ unius,
dixit unus è servis Pontificis,
cognatus ejus, cujus abscidit
auriculam Petrus:
Vere & hic cum illo erat,
nam Galilæus est.
5. Nonne ego te vidi in horto cum illo?
Tunc cœpit detestari,
& jurare, & anathematizare,
dicens: Neque novi eum,
neque scio quid dicis,
non novi hominem istum quem dicitis.
Et statim gallus cantavit.
6. Et conversus Dominus respexit Petrum,
& recordatus est Petrus verbi Domini,
quod dixerat ei: Priusquam gallus cantet,
ter me negabis hodie.
Et egressus Petrus foris flevit amare.

CAP. CLXXXIX.

Falsi testes contra Christum producti.

Matth. XXVI, 59-62. Marc. XIV, 55-60.

MOrgano giuuortanemo,
saman quamun alle thie herоston thero Bisgoffo,
mit then altoston thes folkes,
inti mit then Buohherin, thinc uuirchenti,
suohtun luggn urcundi
uuidar themo Heilante,
thaz sie en tode saltin,
inti ni fundun.
2. *Mitthiu manage lugge urcundon*
zuogiengun, [16] *noh ni fundun,*
inti gizumftign [17] *iro giuuizscefi ni uuarun.*
3. *Zi jungiston* [18] *quamun*
zuene lugge urkundon, inti quadun:

MAne autem facto,
convenerunt omnes principes Sacerdotum,
cum senioribus plebis,
& scribis, concilium facientes,
quærebant falsum testimonium
contra Jesum,
ut eum morti traderent,
& non invenerunt.
2. Cum multi falsi testes
accessissent, nec inveniebant,
& convenientia illorum testimonia non erant.
3. Novissime autem venerunt
duo falsi testes, & dixerunt:

14) Schilt. *forasaban.*
15) Schilt. *quidis.*
16) Schilt. *zugingun.*
17) Palth. not. *gizumftign.*
18) Schilt. *jungisten.*

Wir gihortun inan quedantan,
mugau ziuuerfan Gotes tempel
thaz mit henti giuuorhtaz, inti after triu tagou
anderaz nalles mit henti gitanaz zimbron.
4. *Ther Heilant suigeta. Erstuont tho*
ther bisisto thero Heitbaftono in mittamen,
inti frageta then Heilant, quedenti:
Niouuiht ni antuuortis zi then,
thiu these uuidar thir redinont?

Nos audivimus dicentem,
possum destruere templum Dei
manufactum, & post triduum
aliud non manu factum ædificare.
4. Jesus autem tacebat. Et surgens
princeps Sacerdotum in medium,
& interrogavit Jesum, dicens:
Nihil respondes ad ea,
quæ isti adversus te testificentur?

CAP. CXC.

Christi coram summo Sacerdote Confessio.

Matth. XXVI, 63. 64. Marc. XIV, 61. 62. Luc. XXII, 66-70.

THer Heilant ni antlingita niouuiht.
Inti abur ther furisto Bisgof quad imo:
Ih bisueru thih bi themo libenten Gote,
thaz thu uns quedes, oba thu sis
Crist, Gotes sun gisehanotes. [19]
2. *Tho quad imo ther Heilant: Thu quadi.*
Inti quad in: Ob ih iz ju quidu,
ni giloubet mir,
ob ih fragen, thanne ni antuuirtet ir mir,
noh ni forlazzet.
3. *War thoh uuidaru quid ih ju:*
Fon nu gisehet ir mannes sun,
sizzentan in zesuuun Gotes megines,
inti comentan in bimiles uuolcanun.

JEsus autem nihil respondit.
Et rursum summus Sacerdos ait ei:
Adjuro te per Deum vivum,
ut dicas nobis, si tu es
Christus, filius Dei benedicti?
2. Dicit illi Jesus: Tu dixisti.
Et ait illis: Si vobis dixero,
non credetis mihi,
si & interrogavero, non respondebitis mihi,
neque dimittitis.
3. Veruntamen dico vobis:
A modo videbitis filium hominis,
sedentem à dextris virtutis Dei,
& venientem in nubibus cæli.

CAP. CXCI.

Caiphas vestem scindit Christum condemnat.

Matth. XXVI, 65. 66. Marc. XIV, 63. 64. Luc. XXII, 71.

THo ther herosto thero Heitbaftono
sleiz sin giuuati, quedenti:
Bismarota.
2. *Waz thurfin uuir noh nu urcundono?*
senu nu gihortut ir
bismarunga fon sinemo munde,
uuaz thunkit juuih?
3. *Sie tho antwortente alle quadun:*
Sculdic ist todes.

TUnc princeps Sacerdotum
scidit vestimenta sua, dicens:
Blasphemavit.
2. Quid adhuc egemus testibus?
ecce nunc audistis
blasphemiam de ore ejus,
quid vobis videtur?
3. At illi respondentes dixerunt:
Reus est mortis.

19) Palth. in not. leg. *gisegenotes*, à primitivo *segen*, quod benedictionem hodienum Germanis notat.

CAP.

CAP. CXCII.

Chriſti illuſio & ad Pilatum deductio.
Matth. XXVI, 67. 68. Marc. XIV, 65.

THo ſpuwun ſie ſin annuzzi,
inti thie, the inan habetun, ſcimfitun inan,
inti mit fuſtin sluogun inan.
2. *Andere mit ſlabberu henti in ſin annuzi sluogun,*
quedenti:
Wizzago uns, Criſt,
uuer iſt ther ther thih slehit?
Inti anderu managu biſmaronte
quadun in inan.
3. *Inti leittun inan gibuntanan in frithoff,*
inti ſaltun themo Pontisgen Pilato Gravon, [20]
inti ſie ni giengun in then frithoff,
thaz ſie ni biunſubrite uuirdun,
oh azziu Oſtrun.

TUne exſpuerunt in faciem ejus,
& qui tenebant eum, illudebant ei,
& velaverunt faciem ejus.
2. Alii autem palmas in faciem ei dederunt,
dicentes:
Prophetiza nobis, Chriſte,
quis eſt qui te percuſſit?
Et alia multa blaſphemantes
dicebant in eum.
3. Et adduxerunt eum vinctum in prætorium,
& tradiderunt Pontio Pilato Præſidi,
& ipſi non introierunt in prætorium,
ut non contaminarentur,
ſed ut manducarent Paſcha.

CAP. CXCIII.

Judæ deſperatio & pernicies.
Matth. XXVII, 3-10.

THo giſah Judas, ther inan ſalta,
thaz her fornidirit uuas,
riuuua gileitit
uuidarbrahta thie drizzug pfenningo
then heroſton thero Heithaſtono
inti then altin, quedenti:
Suntota ſelenti reht bluot.
2. *Sie quadun tho: Waz zi uns?*
thu giſehes.
3. *Inti foruuorfanen ſilabarlingon in thas tempel,*
inti forgangenti erhieng ſih mit ſtricu.
4. *Thie heroſton thero Heithaſtano*
intfanganen ſilabarlingen [21] *quadun:*
Niſt arloubit [22] *thaz man ſie ſente in thas treſofaz,*
uuanta iz iſt uuerd bluotes.
5. *Girati giganganemo,*
couftun fon then accar leimonuurhton,
in grabaſteti elilentero,
bithiu uuas gibeizzan ther accar Acheldema,
accar bluotes, ſo unzan hiutlibhan tag.
6. *Tho uuas giſullit, thas thar giquetan iſt*
thuruh Hieremiam then Wizzagon, quedentan:
Sie intfiengun tho drizzug ſilabarlingo,
uuerd uuerdanti, thas ſie uuerdoton
fon kindon Iſrahelo
inti gabun ſie in accar leimuuurhton,
ſo mir Truhtin giſezta. [23]

TUnc videns Judas, qui eum tradidit,
quod damnatus eſſet,
ductus pœnitentia
retulit triginta argenteos
principibus Sacerdotum
& ſenioribus, dicens:
Peccavi tradens ſanguinem juſtum.
2. At illi dixerunt: Quid ad nos?
tu videris.
3. Et projectis argenteis in templo
receſſit, & abiens laqueo ſe ſuſpendit.
4. Principes autem Sacerdotum
acceptis argenteis dixerunt:
Non eos licet mittere in corbonam,
quia pretium ſanguinis eſt.
5. Conſilio autem inito,
emerunt ex illis agrum figuli,
in ſepulturam peregrinorum,
propter hoc vocatus eſt ager ille Acheldema,
ager ſanguinis, usque in hodiernum diem.
6. Tunc impletum eſt, quod dictum eſt
per Jeremiam Prophetam, dicentem:
Et acceperunt triginta argenteos,
pretium appretiati, quem appretiaverunt
à filiis Iſrael,
& dederunt eos in agrum figuli,
ſicut conſtituit mihi Dominus.

20) Schilt. *Graven.*
21) Schilt. *Silabarlingon.*
22) Schilt. *erloubit.*
23) Schilt. *giſazta.*

CAP. CXCIV.

Chriſtus coram Pilato accuſatus.

Luc. XXIII, 2. Joh. XVIII, 29-32.

Gieng tho Pilatus uz zi in,
inti quad: Welibhan ruogſtab bringet ir uuidar theſen man?
2. *Tho antlingitun ſie inti quadun imo:*
Oba theſer ni uuari ubilwurhto,
thanne ni ſaltin uuir inan thir:
Theſan fundumes eruuerbenti unſara thiota,
inti uuerentan then tribuz giban themo Keiſare,
inti quedentan ſih Criſt Cuning uueſan.
3. *Tho quad in Pilatus: Intfahet ir inan,*
inti after juweru euuun duomet inan.
Tho quadun thie Judæi:
Uns niſt erloubit zi slahanne einingan,
thaz Trohtines uuort gifullet uuorthe, thas her quad,
gizeihanonti uuelibhemo tode uuas ſterbenti.

Exivit ergo Pilatus ad eos foras,
dixit: Quam accuſationem affertis adverſus hominem hunc?
2. Reſponderunt & dixerunt ei:
Si non eſſet hic malefactor,
non tibi tradidiſſemus eum:
Hunc invenimus ſubvertentem gentem noſtram,
& prohibentem tributa dare Cæſari,
& dicentem ſe Chriſtum Regem eſſe.
3. Dixit ergo Pilatus: Accipite eum vos,
& ſecundum legem veſtram judicate eum.
Dixerunt ergo ei Judæi:
Nobis non licet interficere quenquam,
ut ſermo Jeſu impleretur, quem dixit,
ſignificans qua morte eſſet moriturus.

CAP. CXCV.

Pilati examen, Chriſti Confeſſio.

Matth. XXVII, 11. Marc. XV, 4. Luc. XXIII, 3. Joh. XVIII, 33-38.

Ingieng tho abur in thas thinchus Pilatus,
inti gihalota then Heilant, inti quad imo:
Thu biſt Cuning Judeono?
2. *Tho antlingita ther Heilant:*
Fon thir ſelbemo quidis thu thas:
oda andere thir iz quadun fon mir.
3. *Tho antlingita Pilatus:*
Eno bin ih Judæus?
thin thiota inti Bisgoffa ſaltun thih mir,
uuas tati thu?
4. *Tho antlingita ther Heilant:*
Min rihhi niſt fon theſemo mittilgarte,
oba fon theſemo mittilgarte uuari min rihhi,
mine ambahti wunnin,
thaz ih ni uuirdi giſelit Judein,
nu giuueſſo niſt min rihhi hinan.
5. *Tho quad imo Pilatus: Biſtu Cuning?*
tho antlingita ther Heilant: Thu quidis,
uuanta ih Cuning bin.
6. *Ih bin in thiu giboran,*
inti zi thiu quam ih in mittilgart,
thaz ih ſageti giuuizſcaf uuare.
7. *Giuuelih thie thar iſt fon uuare,*
thie horit mina ſtemma.
Tho quad imo Pilatus: Was iſt uuar?

Introiit ergo iterum in prætorium Pilatus,
& vocavit Jeſum, & dixit ei:
Tu es Rex Judæorum?
2. Et reſpondit Jeſus:
A temet ipſo hoc dicis?
an alii dixerunt tibi de me?
3. Reſpondit Pilatus:
Nunquid ego Judæus ſum?
gens tua & Pontifices tui tradiderunt te mihi.
quid feciſti?
4. Reſpondit Jeſus:
Regnum meum non eſt de hoc mundo,
ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum,
miniſtri mei utique decertarent,
ut non traderer Judæis,
nunc autem regnum meum non eſt hinc.
5. Dixit itaque ei Pilatus: Ergo Rex es tu?
reſpondit Jeſus: Tu dicis,
quia Rex ſum ego.
6. Ego in hoc natus ſum,
& ad hoc veni in mundum,
ut teſtimonium perhibeam veritati.
7. Omnis, qui eſt ex veritate,
audit vocem meam.
Dicit ei Pilatus? Quid eſt veritas?

CAP.

CAP. CXCVI.

Christus ad Herodem remissus.

Luc. XXIII, 4-12. Joh. XVIII, 38.

Mit thiu her thaz quad,
abur gieng uz zi then Judein,
inti quad zi then herofton thero Bisgoffo
inti zi theru menigi: Nih eininga sabba
ni fant ih in thicsemo manne.
2. *Sie tho gimagethun quedante:*
Giruorit folc, lerenti
thuruh alle Judæa,
inti biginnenti fon Galilea unzan hera.
3. *Pilatus giborenti Galilæam*
frageta, oba ther man uuare Galilæus?
inti so her tho forstuont,
thaz her uuas fon Herodeses giuuelti,
santa inan uuidar zi Herode,
therselbo uuas in Hierusalem in then tagon.
4. *Herodese gisehanemo themo Heilante*
uuas thrato givehenti,
her uuas ju geronti fon manageru ziti inan gisehan,
bithiu her giborta managiu fon imo,
inti uuánta sih uuelib zeibinan [24]
gisehan fon imo uuesan.
5. *Frageta inan*
managon [25] *uuorton,*
inti her tho niouuiht antlingita imo.
6. *Stuontun thie herofton thero Bisgoffo*
inti thie Buohera, einratlihho ruogente inan.
7. *Vozzirnita inan Herodes*
mit sinemo herige,
inti bismarota giuuatitan mit uueizzu giuuati,
inti uuidarsanta nan * *zi Pilatuse.*
8. *Inti uuarun tho giuuortun friunta Herodes*
inti Pilatus in themo tage,
sie uuarun ér untarzuisgen fijanta.

ET cum hoc dixisset,
iterum exiit ad Judæos,
& dixit ad principes Sacerdotum
& turbas: Nullam causam
invenio in hoc homine.
2. At illi invalescebant dicentes:
Commovit populum, docens
per universam Judæam,
& incipiens à Galilæa usque huc.
3. Pilatus autem audiens Galilæam
interrogavit, si homo Galilæus esset?
& ut cognovit,
quo de Herodis potestate esset,
remisit eum ad Herodem,
qui & ipse Hierosolymis erat illis diebus.
4. Herodes autem viso Jesu
gavisus est valde,
erat enim cupiens ex multo tempore videre eum,
eo quod audiret multa de illo,
& sperabat signum aliquod
videre ab eo.
5. Interrogabat illum
multis sermonibus,
at ipse nihil illi respondebat.
6. Stabant etiam principes Sacerdotum
& Scribæ, constanter accusantes eum.
7. Sprevit autem illum Herodes
cum exercitu suo,
& illusit indutum veste alba,
& remisit ad Pilatum.
8. Et facti sunt amici Herodes
& Pilatus in die illa,
nam antea inimici erant ad invicem.

CAP. CXCVII.

Innocentia Christi coram Pilato & Herode. Novum examen, & Parrhisia.

Luc. XXIII, 13-15. Joh. XIX, 4. 6-11.

Pilatus gibaloton then heroston
thero Bisgoffo, inti themo Meistarduome,
inti themo folke, gieng zi in uz,
inti quad in: Brahtut mir thesan man,
sama so uuidaruuententan folc.
2. *Senu ih leitu inan ju uz,*
thaz ir forstantit, thaz ih in imo
ni fand ni-beiniga [26] *sabba fon then,*
in then ir ** *inan ruoget.*
3. *Noh Herodes, ih santa juuuihe uuidar zi imo,*

Pilatus convocatis principibus
Sacerdotum, & Magistratibus,
& plebe, exivit ad eos foras,
& dixit eis: Obtulistis mihi hunc hominem,
quasi avertentem hunc populum.
2. Ecce adduco eum foras,
ut cognoscatis, quia in eo
nullam causam invenio ex his,
in quibus eum accusatis.
3. Sed neque Herodes, nam remisi vos ad illum,

24) Palth. not. *sibuuelib zeibinan.*
25) Schilt. *managen.*
* Legitur & *inan.* Schilterus indifferenter legendum posse judicat.
26) Palth. not. *nih einiga.* sic etiam ℣. 5. *nih einiga.*
** Quidam legunt *thir:* Schilterus legi vult *di ir.*

inti ſenu nu niouuiht uuirdic tote iſt imo gitan,
inan gibuoztan forlazzu.
4. *Rief tho al thiu menigi*
quedenti: Nim theſan, hâh, hâh.
5. *Tho quad in Pilatus:*
Intfahet in, inti hahet inan,
ih ni fundi in imo ni heininga ſahha.
6. *Tho antlingitun imo thie Judæi:*
Wir habemes euuua, [27]
inti after euuû
ſcal her ſterban,
uuanta her ſih Gotes ſun teta.
7. *Mit thiu tho giborta Pilatus*
thas uuort, mer forhta,
inti quad zi themo Heilante: Wanan biſtu?
Ther Heilant ni gab imo nihhein antuuorti.
8. *Tho quad imo Pilatus: Mir ni ſprihhes?*
ni uueiſt, thaz ih haben giuualt
thih erhâhanne, inti giuualt zi forlazzane?
9. *Tho antlingita ther Heilant:*
Ni habetos giuualt uuidar mih einiga,
nih iz thir gigeban uuari fon uſana,
bithiu ther, the mih ſalta thir,
mêr ſunta habet.

& ecce nihil dignum morte actum eſt illi,
emendatum ergo dimittam.
4. Exclamavit autem univerſa turba
dicens: Tolle hunc, crucifige, crucifige.
5. Dicit eis Pilatus:
Accipite eum vos, & crucifigite,
ego enim non invenio cauſam in eo.
6. Reſponderunt ei Judæi:
Nos legem habemus,
& ſecundum legem
debet mori,
quia filium Dei ſe fecit.
7. Cum ergo audiſſet Pilatus
hunc ſermonem, magis timuit,
& dicit ad Jeſum: Unde es tu?
Jeſus autem reſponſum non dedit ei.
8. Dicit ergo ei Pilatus: Mihi non loqueris?
neſcis, quia poteſtatem habeo
crucifigere te, & poteſtatem habeo dimittere te?
9. Reſpondit Jeſus:
Non haberes poteſtatem adverſus me ullam,
niſi tibi data eſſet deſuper,
propterea qui tradidit me tibi
majus peccatum habet.

CAP. CXCVIII.

Chriſtus adhuc coram tribunali.

Matth. XXVII, 12-14. Marc. XV, 2-5.

FOn thanan ſuohta Pilatus inan zi forlazzano. [28]
Judei riofun tho quedenti:
Ob thu thesan forlazzis, thanne ni biſtu friunt thes Keiſares
allero giuuelih ther ſih Cuning tuot,
ther uuidarquedit ſih themo Keiſare.
2. *Pilatus mit thiu her giborta thiſu uuort,*
leitta uz then Heilant,
inti ſaz in ſinemo duomſedali
in theru ſteti, thiu thar iſt giquetan Lithoſtrotus,
in hebreisgon Gabatha.
3. *Was tho garotag fora Oſtrun.*
ſama ſo ſehſta zit, inti quad then Judein:
Senu iuwer Cuning! Sie tho riofun:
Nim, nim, inti hah inan!
4. *Tho quad in Pilatus: Iuweran Cuning hahu?*
Tho antlingitan thie Bisgoffa:
Wir ni habemes Cuning ni ſi then Keiſar,
inti ruogtun inan
thie furiſton Bisgoffa in managen.
Ther Heilant in antuuortita niouuiht.
5. *Tho quad imo Pilatus:*
Ni giboris uuio managu
giuuiznesſu ſie uuidar thir quedent?
inti ni antlingita imo zi heinigemo [29] *uuorte,*
ſo thaz wantarota ther Gravo thrato.

ET exinde quærebat Pilatus dimittere eum.
Judæi autem clamabant dicentes:
Si hunc dimittis, non es amicus Cæſaris,
omnis qui ſe Regem facit
contradicit Cæſari.
2. Pilatus ergo cum audiſſet hos ſermones,
adduxit foras Jeſum,
& ſedit pro tribunali
in loco, qui dicitur Lithoſtrotus,
hebraice autem Gabata.
3. Erat autem paraſceve Paſchæ,
hora quaſi ſexta, & dicit Judæis:
Ecce Rex veſter! Illi autem clamabant:
Tolle, tolle, crucifige eum!
4. Dicit eis Pilatus: Regem veſtrum crucifigam?
Reſponderunt Pontifices:
Non habemus Regem niſi Cæſarem,
& accuſabant eum
ſummi Sacerdotes in multis.
Jeſus autem nihil reſpondit.
5. Tunc dicit illi Pilatus:
Non audis quanta
adverſum te dicunt teſtimonia?
& non reſpondit ei ad ullum verbum,
ita ut miraretur Præſes vehementer.

27) Schilt. *euua.*
28) Schilt. *forlazzane.*
29) Schilt. *zi ne heinigemo.*

CAP. CXCIX.

Barrabas dimissus. Uxoris Pilati somnium. Christus condemnatus.

Matth. XXVII, 15-26. Marc. XV, 6-15. Luc. XXIII, 17-25.

Thurub then itmalentag
uuas giuuon ther Gravo
zi forlazzanne einan themo folke
fon then nothentigon, so uuenan sie batin.
2. *Habeta tho einano nothaft uuitmaran,*
ther the uuas ginennit Barrabas,
3. *In tho gisamanoton quad Pilatus:*
Ist mit ju giuuona, thaz ih ju einan
forlazze in Ostron,
uuenan uuollet ir thaz ih ju forlazze?
Barrabam, oda then Heilant,
thie thar ist ginennit Crist?
4. *Her uuesta thaz sie thurub abjunst inan saltun.*
5. *Imo sizzentemo in themo duomsedale,*
santa zi imo sin quena, quaedenti:
Niouuiht thir inti themo rehten,
managu bin ih treuuenti[30] *huitu*
in gisiune thurub inan.
6. *Ther herosto thero Bisgoffo*
inti thie alton spuonun thas folc,
thaz sie batin Barraban,
inti thaz sie then Heilant forlurin.
7. *Tho antlingenti ther Gravo quad in:*
Wenan uuollet ir ju fon thesen zuuein forlazzan?
Sie tho quadun: Barraban.
8. *Was ther Barrabas lantderi,*
ther uuas thurub gistriti uuelihaz
gitanaz in burgi, inti thurub manslaht,
gibuntan in Karkeri.[31]
9. *Tho quad in Pilatus:*
Waz thuon ih fon themo Heilante,
thie thar ist giquetan Crist?
Quadun alle: Háb, hábe man inan.
10. *Tho quad in ther Gravo: Was ubiles teta her?*
Sie riofun tho mer, quedente:
Hábe man inan.
11. *Tho gisab Pilatus*
thaz er niouuiht inthoh,[32]
oh uuas mer ungirib,
intfanganemo uuazzare uuoso[33] *sino henti*
fora themo folce, quedenti:
Untaronti bin ih fon bluote theses rehten.
12. *Tho antlingita thas folc al inti quad:*
Sin bluot ubar unsih inti ubar unsere kind!
13. *Tho forliez her in Barrabam,*
then Heilant tho bifiltan
salta in, thaz her uuari erhangan.

PEr diem autem festum
consueverat Præses
dimittere populo unum
ex vinctis, quemcunque petiissent.
2. Habebat autem tunc vinctum insignem,
qui dicebatur Barrabas.
3. Congregatis ergo illis dixit Pilatus:
Est consuetudo vobis, ut unum
dimittam vobis in Pascha,
quem ergo vultis dimittam vobis?
Barrabam, an Jesum,
qui dicitur Christus?
4. Sciebat enim quod per invidiam tradidissent eum.
5. Sedente autem illo pro tribunali,
misit ad illum uxor ejus, dicens:
Nihil tibi & justo illi,
multa enim passa sum hodie
per visum propter eum.
6. Principes autem Sacerdotum
& seniores persuaserunt populis,
ut peterent Barrabam,
Jesum autem perderent.
7. Respondens autem Præses ait illis:
Quem vultis vobis de duobus dimitti?
At illi dixerunt: Barrabam.
8. Erat autem Barrabas latro,
qui erat propter seditionem quandam
factam in civitate & homicidium
vinctus in carcere.
9. Dixit illis Pilatus.
Quid ergo faciam de Jesu,
qui dicitur Christus?
Dicunt omnes: Crucifigatur!
10. Ait illis Præses: Quid mali fecit?
At illi magis clamabant, dicentes:
Crucifigatur!
11. Videns autem Pilatus
quia nihil proficeret,
sed magis tumultus,
accepta aqua lavit manus
coram populo, dicens:
Innocens ego sum à sanguine justi hujus.
12. Et respondens universus populus dixit:
Sanguis ejus super nos & super filios nostros!
13. Tunc dimisit illis Barrabam,
Jesum autem flagellis cæsum
tradidit eis, ut crucifigeretur.

---

30) Palth. in not. leg. videtur *thruuenti*.
31) Schilt. *karckere*.
32) Schilt. *inthab*.
33) Palth. in not. legendum puto *uuosc*, quod tempus imperfectum notat, verbi *uuaskan*, lavare, quod apud Keronem extat, etiam Schilt. leg. *uuosc*.

CAP. CC.

Idem ſpinis coronatus ac eductus.

Matth. XXVII, 27-32. Marc. XV, 16-21. Luc. XXIII, 26. Joh. XIX, 16. 17.

THie kemphon thes Graven intfiengun then Heilant
in themo diuchus, giſamanotun
zi imo alla thia banſa, *
inti inan intuuatente giuuatitun inan
mit goto uuchbineru tunibun,
inti rot labhan umbi bigabun inan.
2. *Inti flehtente corona fon thornon*
ſaztun ubar ſin houbit,
inti rora in ſina zeſuun,
inti gibeganemo kneuuue fora imo
bismarotun inan, ſus quedente :
Heil Cuning Judeono !
3. *Inti inan ſpiuuente intfiengun rorun,*
inti sluogun ſin houbit.
4. *Inter after thiu biſmarotun inan,*
inti intuuatitun inan labhanes inti goto uuebbes,
inti giuuatitun inan ſinen giuuatin,
inti leittun inan, thaz ſien [34] *biengin,*
tragentan imo cruci.
5. *Uzgangente tho fundun*
man Cyreneum, quementan
fon thorf, [35] *in namon Simon hiez,*
fater Alexandres inti Rufuſes,
then thuuungun ſie, thas her truogi
cruci after themo Heilante.

ET milites Præſidis ſuſcipientes Jeſum
in prætorium, congregaverunt
ad eum univerſam cohortem,
& exuentes eum induunt eum
tunica purpurea,
& chlamydem coccineam circumdederunt ei:
2. Et plectentes coronam de ſpinis
poſuerunt ſuper caput ejus,
& arundinem in dextra ejus,
& genu flexo ante eum
illudebant ei, dicentes:
Ave Rex Judæorum!
3. Et exſpuentes in eum acceperunt arundi-
& percutiebant caput ejus. (nem,
4. Et poſtquam illuſerunt ei,
& exuerunt eum chlamyde & purpura,
& induerunt eum veſtimentis ejus
& duxerunt eum, ut crucifigerent,
bajulantem ſibi crucem.
5. Exeuntes autem invenerunt
hominem Cyreneum, venientem
de villa, nomine Simonem,
patrem Alexandri & Rufi,
hunc angariaverunt portare
crucem poſt Jeſum.

CAP. CCI.

Turba flens. Chriſtus illam graviter admonens.

Luc. XXIII, 27-31.

FOlgeta inan mihil menigi
folkes inti uuibo, thie thar ruzzun
inti uuioſun inan.
2. *Tho uuanta ſih zi in ther Heilant inti quad :*
Kind Ieruſalem, ni curet uuoſen ubar mih,
oh ubar iuuuih ſilbon [36] *uuoſet*
inti ubar iuweru kind.
3. *Wanta ſenu coment tage,*
in then quedent : Salige ſint unberente,
inti uuambun, thie thar ni barun,
inti bruſti, thio the ni ſougiton ?
4. *Thanne biginnent ſie quedan bergon :*
Fallet ubar unſih ! Inti nollen :
Bithekit unſih !
5. *Bithiu oba ſie in gruonano buomo thiſiu tuont,*
uuaz iſt in themo thurren ?

SEquebatur illum turba multa
populi & mulierum, quæ plangebant
& lamentabantur eum.
2. Converſus autem ad illos Jeſus dicit:
Filiæ Ieruſalem, nolite flere ſuper me,
ſed ſuper vos ipſas flete
& ſuper filios veſtros.
3. Quoniam ecce venit dies,
in quibus dicent: Beatæ ſteriles,
& ventres, quæ non genuerunt,
& ubera, quæ non lactaverunt!
4. Tunc incipient dicere montibus:
Cadite ſuper nos! & collibus:
Operite nos!
5. Quia ſi in viridi ligno hoc faciunt,
in arido quid fiet?

* Pro quo legunt quidam *hauſa* : male tamen judicio Schilteri, niſi per interpretationem.
34) Schilt. *ſi en.*
35) Palth. Præf. *throf.* male ex ſententia Schilteri.
36) Schilt. *ſelbon.*

CAP. CCII.

Christus aceto ac felle potatus, pro crucifigentibus orat.

Matth. XXVII, 33. 34. Marc. XV, 22. 23. Luc. XXIII, 32-34.

WArun gileitut andere [37] *zuene*
ubile mit imo, thaz sie uuarin erslagin.
2. *Inti after thiu sie quamum in stat,*
thiu dar ist gibeizan Golgatha,
thaz ist erreckit Hamal stat.
3. *Gabun imo gimirrotun uuin trincban*
mit gallun gimisgitan
inti mit thiu her es corota, ni uuolta trinhan.
4. *Ther Heilant quad: Fater, forlaz in it,*
sie ni uuizzan uuaz sie duont.

DUcebantur autem & alii duo
nequam cum eo, ut interficerentur.
2. Et postquam venerunt in locum,
qui dicitur Golgatha,
quod est interpretatum Calvaria,
3. Et dederunt ei vinum bibere cum felle
mixtum,
& cum gustasset, noluit bibere.
4. Jesus autem dicebat: Pater, dimitte illis,
non enim sciunt quid faciunt.

CAP. CCIII.

Christi crucifixio, Vestimentorum divisio.

Matth. XXVII, 35-37. Marc. XV, 24. Luc. XXIII, 33.
Joh. XIX, 23. 24.

AFter thiu sie inan erbiengun,
intfiengun sini giuuati,
inti tatun fier deil,
einero giuuelihemo kempfen teil, inti tunihan.
2. *Was thiu tuniba unginait,*
fon obanentigi ubaral giuueban.
3. *Tho quadun untar in zuisgen:*
Ni slizemes sia,
ob liozemes fon iru, uues siu si?
4. *Thaz giscrib uuerde gifullit quedenti:*
Teiltun min giuuati in,
inti ubar min giuuati santun loz.
5. *Inti thie Kemphon tatun thisu,*
inti sizzenti bieltun inan.

POstquam autem crucifixerunt eum,
acceperunt vestimenta ejus,
& fecerunt quatuor partes,
unicuique militi partem & tuoicam.
2. Erat autem tunica inconsutilis,
desuper contexta per totum.
3. Dixerunt ergo ad invicem:
Non scindamus eam,
sed sortiamur de illa, cujus sit?
4. Ut scriptura impleretur dicens:
Partiti sunt vestimenta mea sibi,
& super vestem meam miserunt sortem.
5. Et milites quidem hæc feceruot,
& sedentes servabant eum.

CAP. CCIV.

Titulus crucis Christi.

Matth. XXVII, 37. Marc. XV, 26. Luc. XXIII, 38.

INti screib titul Pilatus
sineru sabbu, inti sazta obar sin boubit:
This ist ther Heilant Nazarenisga,
Cuning Judeono.
3. *Thesan * titul manage lasun thero Judeono,*
uuanta nab theru burgi uuas thiu stat,
thar ther Heilant erbangan uuas,
inti uuas scriban in Ebraisgon,
in Cricbisgon, inti in Latinisgon.
3. *Quadun tho Pilatuse thie Bisgoffa Judeono:*
Ni curi scriban Judono Cuning.
4. *Tho antlingita Pilatus:*
Thas ib screib, thas screib ib.

SCripsit autem & titulum Pilatus
causæ ejus, & imposuit super caput ejus:
Hic est Jesus Nazarenus,
Rex Judæorum.
2. Hunc ergo titulum multi legerunt Judæo- (rum,
quia prope civitatem erat locus,
ubi crucifixus est Jesus,
& erat scriptum Hebraice,
Græce, & Latine.
3. Dicebant ergo Pilato Pontifices Judæo-
Noli scribere Rex Judæorum. (rum:
4. Respondit Pilatus:
Quod scripsi, scripsi.

37) Schilt. *andre.*

* Legitur etiam *thesan.* Schilt. a & o promiscue.

CAP. CCV.

Christus in cruce illusus. *Latro conversus.*
Matth. XXVII, 38-44. Marc. XV, 27-32. Luc. XXIII, 40-43.
Luc. XXIII, 35-39.

Tho uuarun erhangan mit imo zuene thioba,
ein in zeso, inti ander in sina uuinistra.
2. *Thie furifarenton bismarotun inan,*
inti ruortin iro houbit, quedente :
Wah ! thie thar zisuuirpfit tempal Gotes,
inti in thriu tagon iz abur gizimbrot,
heili thih selbon, oba thu Gotes sun sie,
stig nidar fon themo cruce.
3. *Sama thie herostun thero Bisgofo*
bismaronte mit then Bouherin inti mit then alton
quadun : Andre teta her heile,
sih selbon ni mac heil tuon :
Ob ir Israhelo Cuning si,
er stigo nidar fon themo cruce,
inti gisehemes, inti giloubimes imo :
Her gitruwet in Got,
bithiu erlosit her inan nu ob her inan uuill,
her quad, uuanta ih Gotes sun bin.
4. *Thaz selba ein fon then, thie thar hangetun,*
thero thiobo bismarota inan quedenti :
Ob thu si Crist, tuo thih selbo heilan inti unsih.
5. *Tho antlingita ther ander*
inti incribota inan, sus quedenti :
Noh thu ni forhtis Got,
thaz thu in thera selbun nidarungu bist,
inti uuir giuuesso rehto,
thaz uuir uuirdigen tatin intfahemes,
theser uuarlibo † niouuiht ubiles teta,
6. *Inti quad zi themo Heilante :*
Trohtin, gihugi min,
mit thiu thu cumist in thin rihhi.
7. *Tho quad imo ther Heilant :*
War, quid ih thir,
hiutu bistu mit mir in Paradiso.

Tunc crucifixerunt cum eo duos latrones,
unum à dextris, & alterum à sinistris ejus.
2. Prætereuntes autem blasphemabant eum,
moventes capita sua, & dicentes :
Vah ! qui destruit templum Dei,
& in triduo illud reædificat,
salva te ipsum, si filius Dei es,
descende de cruce.
3. Similiter & principes Sacerdotum
illudentes cum Scribis & senioribus
dicebant : Alios salvos fecit,
seipsum non potest salvum facere :
Si Rex Israel est,
descendat nunc de cruce,
ut videamus, & credamus ei :
Confidit in Deo,
liberet nunc eum si vult,
dixit enim, quia filius Dei sum.
4. Idipsum autem unus de his, qui pende-
latronibus blasphemabat eum dicens : (bant,
Si tu es Christus, salvum fac te ipsum & nos.
5. Respondens autem alter
increpabat illum, dicens :
Neque tu times Deum,
quod in eadem damnatione es,
& nos quidem juste,
nam digna factis recipimus,
hic vero nihil mali gessit.
6. Et dicebat ad Jesum :
Domine, memento mei,
dum veneris in regnum tuum.
7. Et dixit illi Jesus :
Amen, dico tibi,
hodie mecum eris in Paradiso.

CAP. CCVI.

Christus in cruce Matris curam gerit.
Joh. XIX, 25-27.

Stuontun nah themo cruce thes Heilantes
sin muoter, inti suester sinon muoter,
Maria Cleophases, inti Maria Magdalenisga.
2. *Mitthiu gisah ther Heilant thia muoter*
inti jungiron stantentan, then the her minnot, [38]
quad sinero [39] *muoter : Wib, senu thin sun !*
3. *After thiu quad sinen jungiron : Senu thin muo-*
inti fon theru ziti intfieng sia *(ter !*
ther jungiro in sina.

Stabat autem juxta crucem Jesu
mater ejus, & soror matris,
Maria Cleophæ, & Maria Magdalenæ.
2. Cum vidisset ergo Jesus matrem
& discipulum stantem, quem diligebat,
dicit matri suæ : Mulier, ecce filius tuus !
3. Deinde dicit discipulo : Ecce mater tua!
& ex illa hora accepit eam
discipulus in sua.

† Schilt. *uuarlibbo.*
38) Schilt. *minnota.*
39) Schilt. *sineru.*

CAP.

CAP. CCVII.

Auxilium Divinum implorans.

Matth. XXVII, 46-49. Marc. XV, 33-35. Luc. XXIII, 44.

FOn theru sebstun ziti funstarnessu uuarun giuuorten ubar alla erda, unzan niuntun zit.
2. Inti umbi thie niuntun zit riof
ther Heilant mihileru stemmu, sus quedenti:
Heli, Heli, Lama Sabacthani!
thaz ist erreckit,
Got min, Got min, bithiu forlieza thu mih?
3. Sume uuarlibo thar stantente
inti giborente quadun:
Heliase ruofit theser.

A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam.
2. Et circa horam nonam clamavit Jesus voce magna, dicens:
Eli, Eli, Lama Sabathani!
quod est interpretatum:
Deus meus, Deus meus, ad quid dereliquisti me?
3. Quidam autem illic stantes
& audientes dicebant:
Eliam vocat iste.

CAP. CCVIII.

Sitiens Christus potatur: Clamans, moritur.

Matth. XXVII, 48-50. Marc. XV, 36. 37. Luc. XXIII, 46. Joh. XIX, 28-30.

AFter thiu uuesta ther Heilant,
thaz thiu alliu nu gientota uuarun,
thaz thuruhfremit uuirdi thas giscrib,
quad: Ih thrustu.
2. Faz uuas thar gisezzit
fol ezziches.
3. Inti sliumo liof ein fon in,
intfanganama spunga fulta sie ezziches,
inti sazta anan rora, inti gab imo trinken.
4. Tho do intfieng ther Heilant thiu ezzih
quad: Gientot ist.
5. Thie andere 40 *quadun: Laz im, gisehemes,*
oba come Helias losenti inan.
6. Ther Heilant abur ruofenti
mihhileru stemmu: Fater, in thine hanton
biuilu ih minan geist!
inti nidargibeldi themo houbite santa then geist.

POstea sciens Jesus,
quia jam omnia consummata sunt,
ut consummaretur scriptura,
dicit: Sitio.
2. Vas ergo positum erat
aceto plenum.
3. Et continuo currens unus ex illis
acceptam spongiam implevit aceto,
& imposuit arundini, & dabat ei bibere.
4. Cum ergo accepisset acetum Jesus
dixit: Consummatum est.
5. Cœteri vero dicebant: Sine, videamus,
an veniat Elias liberaturus eum.
6. Jesus autem iterum clamans
voce magna: Pater, in manus tuas
commendo spiritum meum!
& inclinato capite emisit spiritum.

CAP. CCIX.

Miracula in morte Christi.

Matth. XVII, 51-53. Marc. XV, 38. Luc. XXIII, 45.

SEnu tho lahan thes tempales
zislizzan uuas in zueli teil, 41
fon obanmentic unzan nidar.
2. Inti erda giruorit uuas,
inti steina gislizane uuarun,
inti grebu uuurdun giofanota.
3. Inti manage lihamon heilagero,
thie thar sliefun, erstuontun.

ET ecce velum templi
scissum est in duas partes,
à summo usque ad deorsum.
2. Et terra mota est,
& petræ scissæ sunt,
& monumenta aperta sunt.
3. Et multa corpora sanctorum,
qui dormierant, surrexere.

Y 2 4. *Inti*

40) Schilt. *andre.*

41) Palth. not. *zuei teil.*

4. Inti uzgangente fon grebiron
after iro urreisti
quamun in thia heilagun burc,
inti erougton sih managen.

4. Et exeuntes de monumentis
post resurrectionem ejus
venerunt in sanctam civitatem,
& apparuerunt multis.

CAP. CCX.

Centurio & multi alii conversi. Cognatæ Christi reversæ.

Matth. XXVII, 54-56. Marc. XV, 39-41. Luc. XXIII, 47-49.

THer Hunteri inti thie mit imo uuarun
bihaltente then Heilant,
gisehenemo erdgiruornessi,
inti then thar gitan uuarun,
forhtun in thrato.
2. Got diurisente,
inti quedente: Theser man rehtlicho ist
uuarlibo Gotes sun.
3. Inti al iro menigi, thie thar saman uuarun,
zi thesemo uuibarsiune,
inti gisahun thiu thar gitan uuarun,
slahente iro brusti
uuidaruurbun ferrano.
4. Inti managu uuib, thie thar mit imo saman
ufstigun fon Galileu[42] *zi Hierusalem.*
5. Untar then uuas Maria Magdalenisga,
inti Maria Jacobes thes minniren,
inti Josebes muoter, inti Salome
muoter kindo Zebedeen,
mit thiu her uuas in Galilea folgetun imo
thesu gisehenti.

CEnturio autem & qui cum illo erant
custodientes Jesum,
viso terræ motu,
& his quæ fiebant,
timuere valde.
2. Glorificantes Deum,
& dicentes: Hic homo justus erat
vere filius Dei.
3. Et omnis turba eorum, qui simul aderant
ad spectaculum istud,
& videbant quæ fiebant,
percutientes pectora sua.
revertebantur.
4. Et mulieres multæ, quæ simul cum eo
ascenderant à Galilæa Hierosolymas.
5. Inter quas erant Maria Magdalenæ,
& Maria Jacobi minoris,
& Joseph mater, & Salome
mater filiorum Zebedei,
& cum esset in Galilæa sequebantur eum
hæc videntes.

CAP. CCXI.

Latus Christi perfoditur.

Joh. XIX, 31-37.

JUdæi uuarlibho,
uuanta iz frigetag uuas,
thaz ni bilibin in themo cruce
thie lichamon in sambaztag,
(uuas giuuesso mihhil ther sambaztag)
batun Pilatum, thaz sie brachi
iro gibeini, inti uuirdin thana ginomane.
2. Quamun thie kemphon,
inti thes eristen giuuesso brahun gibeinu,
inti thes andres, thie thar mit imo erhangan uuas.
3. Tho sie zi themo Heilante quamun,
so se inan gisahun ju totano,
ni brahun sinu gibeinu.
4. Oh ein thero kemphono
mit speru sina sita giofanota,
inti sliumo uzgieng bluot inti uuazzar.

JUdæi ergo,
quoniam parasceve erat,
ut non remanerent in cruce
corpora sabbatho,
(erat enim magnus ille dies sabbathi)
rogaverunt Pilatum, ut frangerentur
crura eorum, & tollerentur.
2. Venerunt ergo milites,
& primi quidem fregerunt crura,
& alterius, qui cum eo crucifixus est.
3. Ad Jesum autem cum venissent,
ut viderunt eum jam mortuum,
non fregerunt ejus crura.
4. Sed unus militum
lancea latus ejus aperuit,
& continuo exivit sanguis & aqua.

Thas

42) Schilt. *Galilea.*

Thaz giscrib uuari gifullit:
Bein ni brehet ir son imo.
Abur andre giscrib quidit:
Gisehun in then the sie anastahun.

Ut scriptura impleretur:
Os non comminuetis ex eo.
Et iterum alia scriptura dicit:
Videbunt in quem transfixerunt.

CAP. CCXII.

Sepultura Christi.

Matth. XXVII, 57-60. Marc. XV, 42-fin. Luc. XXIII, 50-53. Joh. XIX, 38-fin.

THo iz aband uuortun uuard,
quam sum man otag,
edili anbaht, fon Arimathiu
burgi Judono, in namen Ioseph.
2. *Guot man inti reht,*
ther selbo tougli
jungero uuas thes Heilantes,
thurub forahta Iudono,
therselbo beitota Gotes ribhes.
3. *Therselbo ni gihengita themo unrehte in iro tatin.*
4. *Ther gieng zi Pilate,*
inti bat thes Heilantes lichamon.
5. *Pilatus wuntrota,*
oba her ju entuti, inti gibalotemo Waltambahto
frageta inan, oba her ju entuti?
inti mit thiu her forstuont,
gibot zi gebanne then lichamon.
6. *Inti quam tho oub Nicodemus,*
ther thar quam zi themo Heilante nahtes erist,
truog thaz gimisg 43 *mirrun inti alöes,*
so uuas es zebenzug 44 *phunto.*
7. *Intfiengun sie tho thes Heilantes lichamon,*
inti buntun inan mit sabonon
mit binnus salbun,
soso uuisa ist Judon zi bigrabanne.

Cum sero autem factum esset,
venit quidam homo dives,
nobilis decurio, ab Arimathia
civitate Judææ, nomine Joseph.
2. Vir bonus & justus,
qui & ipse occultus
discipulus Jesu erat,
propter metum Judæorum,
qui expectabat & ipse regnum Dei.
3. Hic non consenserat consilio & actibus eorum.
4. Hic accessit ad Pilatum,
& petiit corpus Jesu.
5. Pilatus autem mirabatur,
si jam obiisset, & accersito Centurione
interrogavit eum, si jam mortuus esset?
& cum cognovisset,
jussit reddi corpus.
6. Venit autem & Nicodemus,
qui venerat ad Jesum nocte primum,
ferens mixturam myrrhæ & alöes,
quasi libras centum.
7. Acceperunt autem corpus Jesu,
& ligaverunt eum linteis
cum aromatibus,
sicut mos est Judæis sepelire.

CAP. CCXIII.

Locus sepulturæ.

ll. cc.

WAs thar in thera steti,
thar her arhangan uuard,
garto, inti in themo garten niuui grab,
in themo noh nu nioman ingisezzit uuas.
2. *Inti legita thas thara Josepb,*
inti zuogiuualzta mihilan stein
zi then tuoron thes grabes, inti gieng thana.

ERat autem in loco,
ubi crucifixus est,
hortus, & in horto monumentum novum,
in quo nondum quisquam positus fuerat.
2. Et posuit illud Joseph,
& advolvit saxum magnum
ad ostium monumenti, & abiit.

43) Palth. Præf. & Schilt. *gimis.*

44) Schilt. *zibenzug.*

CAP. CCXIV.

Mulieres funus comitantes & aromata præparantes.

Matth. XXVII, 61. Marc. XV, ult. Luc. XXIII, 55. 56.

WAs thar Maria Magdalene,
inti ander Maria, sizzente uuidar theru grabo,
inti gisahun uuar gilegit uuas
sin lichamo.
2. *Inti uuidaruuerbente*
garauuitun pinnuzun inti thia salbun,
thaz sie quemente salbotun inan.
3. *Inti in sambaztag suuigetun,*
after bibote.

ERat autem ibi Magdalena,
& altera Maria, sedentes contra sepulchrum,
viderunt quemadmodum positum erat
corpus ejus.
2. Et revertentes
paraverunt aromata & unguenta,
ut venienres ungerent eum.
3. Er sabbatho quidem siluerunt,
secundum mandarum.

CAP. CCXV.

Sepulchri Custodia.

Matth. XXVII, 62 - fin.

IN andremo tage, thie thar ist frigetab,
quamum thie herostan thero Bisgoso
inti thie Pharisæi zi Pilate, quedente:
2. *Herro, uuir gibugitumes,*
thaz ther forleiterq quad
nob thanne lebenti: After thriu tagon arstantu.
3. *Gibiut zi thiu baltanne thas grab*
unzan thiu thriton tag,
min odo uuan quamun sine jungiron,
inti forstealon inan,
inti queden to themo folke: Her arstuont fon tode,
inti ist thanne ther jungisto irrido
uuirsero themo eriren.
4. *Tho quad in Pilatus: Ir habet bibaltera,*
faret inti bibaltet soso ir uuizzit.
Sie tho thana gangente
festinotun thas grabbun,
sigilonte then stein mit bibalterin.

ALtera autem die, quæ est post parasceven,
convenerunt principes Sacerdotum
& Pharisæi ad Pilarum, dicenres:
2. Domine, recordati sumus,
quia seductor ille dixit
adhuc vivens: Post tres dies resurgam.
3. Jube ergo custodiri sepulchrum
usque in diem tertium,
ne forte veniant discipuli ejus,
& furantes eum
& dicant plebi: Surrexit à mortuis,
& erit novissimus error
pejor priore.
4. Ait illis Pilatus: Habetis custodiam,
ite custodite sicur scitis.
Illi autem abeunres
muniere sepulchrum,
signantes lapidem eum custodibus.

CAP. CCXVI.

Fœminæ ad Christum ungendum veniunt.

Matth. XXVIII, 1. Marc. XVI, 1 - 3. Luc. XXIV, 1. Joh. XX, 1.

IN themo abande thes sambaztages,
ther thar inliuhtit in themo eristono sambaztage,
mit thiu noh tho funstarnessi uuarun.
2. *Quam Maria Magdalenisga, inti ander*
Maria, inti Salome, zi themo grabe,
[45] *tragante thiu sio gigarauuitun thiu binnuz salbun.*
3. *Inti* [46] *ufgengento ju sunnun,*
quadun untar zuisgen:
Wer aruuelzit uns then stein
fon then thuron thes grabes?
her uuas thrato mihil.

VEspere autem sabbathi,
quæ lucescit in prima sabbathi,
cum adhuc tenebræ essent.
2. Venir Maria Magdalena, & altera
Maria, & Salome, ad monumentum,
portantes quæ paraveranr aromata.
3. Er orto jam sole,
dicebant ad invicem:
Quis revolvet nobis lapidem
ab ostio monumenti?
erat quippe magnus valde.

---

45) Palth. Præf. *truogon thia binnuz thiu sio gigarawitun binnuz salbun.* utramque lectionem habet Schilt. MSC. tamen quæ in textu extat ( ) inclusam. Quam etiam ipse & Schilterus pro vera habet.

46) Palth. Præf. *ufgengentera sunnun.* eodem modo rursus habet MSC. Schilt. ut in præcedentibus. Schilterus in textu extantem rejicit, hanc vero in nota, veram agnoscit.

CAP.

CAP. CCXVII.

Chriſti Reſurrectio.

Matth. XXVIII, 2-6.

INti ſenu tho erthbibunga
uuas giuuortan mihil,
Gotes engil ſteig fon himile,
inti zuogangenti aruualzta then ſtein.
2. *Inti ſcouuonte giſabun*
aruualztan thone ſtein fon themo grabe,
inti engil ſizzent an [47] *ubar inan.*
3. *Sama ſo blehezunga uuas ſin giſiuni*
inti ſin giuuati ſama ſo ſnio.
4. *Thuruh ſina forhta*
erbruogite uuarun thie hirta,
inti wurdun uuortan ſamo ſo tote.
5. *Tho antalengita ther engil inti quad then uuibon:*
Ni curet ju forhtan,
ih uueiz thaz ir then Heilant,
ther thar arhangan iſt, ſuohet.
6. *Niſt her hier, her arſtuont*
ſoſo her quad, quaemet inti giſehet thia ſtat,
uuar Trohtin gilegit uuas.

ET ecce terræ motus
factus eſt magnus,
angelus autem Domini deſcendit de cœlo,
& accedens revolvit lapidem.
2. Et reſpicientes viderunt
revolutum lapidem à monumento,
& angelum ſedentem ſuper eum.
3. Erat autem aſpectus ejus ſicut fulgur,
& veſtimentum ejus ſicut nix.
4. Præ timore autem ejus
exterriti ſunt cuſtodes,
& facti ſunt velut mortui.
5. Reſpondens autem angelus dixit mulieribus:
Nolite timere vos,
ſcio enim quod Jeſum,
qui crucifixus eſt, quæritis.
6. Non eſt hic, ſurrexit enim
ſicut dixit, venite & videte locum,
ubi poſitus erat Dominus.

CAP. CCXVIII.

Angeli Chriſtum excitatum prædicant.

Matth. XXVIII, 5.6. Marc. XVI, 4-7. Luc. XXIV, 4-7.

INti uuard tho, mit thiu ſio in muote
arforhte uuarun fon thiſiu,
2. *Senu tho zuene* [48] *man ſtuontun nah in*
in ſcinentemo giuuate.
3. *Mitthiu ſio tho forhtun,*
inti helditun iro annuzi in erda,
quadun zi in: Was ſouhet ir
lebentan mit toten?
niſt er hier oh her arſtuont.
4. *Gihuget uuio her zi ju ſprah,*
mit thiu her noh nu in Galilea uuas,
quedenti, uuanta gilimfit
thes mannes ſun zi ſelenne in hant
ſuntigero manno, inti arhangan uuerdan,
inti thritten tages arſtantan.
5. *Inti sliumo gangante quaedet ſine jungiron,*
inti ſenu her foraſuor juuuih in Galileam,
thar giſehet ir inan,
ſenu biſora ſageta her iz ju.

ET factum eſt, dum mente
conſternatæ eſſent de iſto,
2. Ecce duo viri ſteterunt ſecus illas
in veſte fulgenti.
3. Cum timerent autem,
& declinarent vultum in terram,
dixerunt ad illas: Quid quæritis
viventem cum mortuis?
non eſt hic ſed reſurrexit.
4. Recordamini qualiter locutus eſt vobis,
cum adhuc in Galilæa eſſet,
dicens, quia oportet
filium hominis tradi in manus
peccatorum, & crucifigi,
& die tertia reſurgere.
5. Et cito euntes dicite diſcipulis ejus,
& ecce præcedet vos in Galilæam,
ibi eum videbitis,
ecce prædixit vobis.

47) Schilt. *ſizzantan.*

48) Schilt. *zuuene.*

CAP.

CAP. CCXIX.

Mulieres abeuntes annunciant id Petro & Johanni.

Matth. XXVIII, 8. Marc. XVI, 8. Luc. XXIV, 8. 9. Joh. XX, 2.

INti gibugitun finero uuorto,
inti fuorun uz sliumo
fon themo grabe, mit forhtu [49]
inti mit mihhilemo giueben,
loufente sagen finen jungoron.
2. *Lief tho, inti quam zi Simone Petre,*
inti zi andremo jungoron, then thar minnota ther Hei-(lant,
inti quad in : Namun minan Trohtin
fon themo grabe, inti ni uueiz ih
uuara sie inan tatun.

ET recordatæ ſunt verborum ejus,
& exierunt cito
de monumento, cum timore
& magno gaudio,
currentes nunciare diſcipulis ejus.
2. Cucurrit ergo, & venit ad Simon Petrum,
& ad alium diſcipulum, quem amabat Jeſus,
& dixit eis : Tulerunt Dominum meum
de monumento, & neſcimus
ubi poſuerunt eum.

CAP. CCXX.

Petrus & Johannes ad ſepulchrum currunt.

Luc. XXIV. 12. Joh. XX, 3-9.

UZgieng tho Petrus, inti ther ander jungoro,
inti quamun zi themo grabe.
2. *Liofun zuene ſaman,*
inti ſenu ther ander jungoro
furiliof sliumor Petruſan,
inti quam ér zi themo grabe.
3. *Inti mit thiu her ſih nidarbeldita,*
giſah thiu lininun lachan [50] *gilegitin,*
ni gieng tho uuithero in.
4. *Quam tho Simon Petrus folgenti imo,*
inti ingieng in thas grab,
inti giſah thiu lininun lachan ligentin,
inti thas ſuueizlachan, thas thar uuas
oba ſinemo houbit,
nalles mit then lininen lachanon ligenti,
oh ſuntrigon biwuntan in eina ſtat.
5. *Tho ingieng ther jungero,*
the thar ér quam zi themo grabe,
inti giſah inti giloubta :
Noh thane ni uueſtun ſie giſcrib,
thaz inan githarf fon tode zi arſtantanne.
Abur giengun tho zi in ſelben thie jungeron.

EXiit ergo Petrus, & ille alius diſcipulus,
& venerunt ad monumentum.
2. Currebant autem duo ſimul,
& ille alius diſcipulus
præcucurrit citius Petro,
& venit primus ad monumentum.
3. Et cum ſe inclinaſſet,
vidit poſita linteamina,
non tamen introivit.
4. Venit ergo Simon Petrus ſequens eum,
& introivit in monumentum,
& vidit linteamina poſita,
& ſudarium, quod fuerat
ſuper caput ejus,
non cum linteaminibus poſitum,
ſed ſeparatim involutum in unum locum.
5. Tunc ergo introivit & ille diſcipulus,
qui venerat prius ad monumentum,
& vidit & credidit :
Nondum enim ſciebant ſcripturas,
quia oportet eum à mortuis reſurgere.
Abierunt ergo iterum ad ſemetipſos diſcipuli.

CAP. CCXXI.

Mariæ Magdalenæ primum apparet Chriſtus.

Matth. XXVIII, 9. Marc. XVI, 9-11. Joh. XX, 11-17.

MAria Magdalenisgiu,
fon theru her uzuuarf ſibun diuuala,
ſtuont zi themo grabe uzze uuofanti.

MAria Magdalena,
de qua ejecerat ſeptem dæmonia,
ſtabat ad monumentum foris plorans.

2. *Mit*

---

49) Schilt. *forohtu.*
50) Palth. Præf. & Schilt. *liniwut lachan*, Junio *linivut* idem videtur quod *liniwar* (leg. *liniwat*) linea veſtis. Hanc poſteriorem ( ) incluſam lectionem etiam Schilterus pro vera agnoſcit.

2. *Mit thiu ſiu tho uuiof, quad iru :*
Wib uuaz uuoſis ? Quad imo :
Wanta ſie namun minan Trohtin,
inti ih ni uueiz uuara ſie inan legitun.
3. *Mitthiu ſiu thiſiu quad giuuanta ſih uuidar,*
inti giſah then Heilant ſtantentan,
inti ni uueſta thaz iz ther Heilant uuas.
Tho quad iru ther Heilant :
Wib uuaz uuoſis ? uuenan ſuohis ?
4. *Siu tho uuanenti thaz iz garteri uuari*
quad imo : Trohtin, oba thu inan namis,
quid mir uuara thu inan legitis,
thaz ih inan neme.
5. *Tho quad iru ther Heilant : Maria !*
ſio tho giuuanta ſih quad imo : Robboni,
thaz iſt giquetan Meiſtar.
6. *Tho quad iru ther Heilant : Ni curi mih ruoran,*
noh nu ni arſteig ih zi minemo Fater.
7. *Far zu minen bruotheron,*
inti quid in : Ih ſtigu zi minemo Fater,
zi minemo Gote inti zi juuueremo Gote.

2. Dum ergo fleret, dicit illi :
Mulier, quid ploras ? Dicit ei :
Quia tulerunt Dominum meum,
& neſcio ubi poſuerunt eum.
3. Hæc cum dixiſſet, converſa eſt retrorſum,
& vidit Jeſum ſtantem,
& non ſciebat quia Jeſus eſt.
Dicit ei Jeſus :
Mulier quid ploras ? quem quæris ?
4. Illa exiſtimans quia hortulanus eſſet
dicit ei : Domine, ſi tu ſuſtuliſti,
dicito mihi ubi poſuiſti eum,
& eum ego tollam.
5. Dicit ei Jeſus : Maria !
converſa illa dicit ei : Rabboni,
quod dicitur Magiſter.
6. Dicit ei Jeſus : Noli me tangere,
nondum enim adſcendi ad Patrem meum.
7. Vade autem ad fratres meos,
& dic eis : Aſcendo ad Patrem meum,
ad Deum meum & Deum veſtrum.

CAP. CCXXII.

Cuſtodes ſepulchri à Pontificibus pecunia corrupti.
Matth. XXVIII, 11-15.

SEnu tho ſume fon then uuarton
quamun in thia burg,
inti ſagetun then beroſton thero Heitbaſtono
alliu, thiu thar gitan uurdun.
2. *Inti giſamanote mit then alton,*
girate intfanganemo,
ginuhtſaman mietſcaz gabun then kemfon, [51]
quedente : Quaedet, bithiu uuanta
ſine jungiron quamun nahtes,
inti forſtalun inan,
uns ſlafenten.
3. *Inti oba thaz giborit uuirdit fon themo Graven,*
uuir ſpanen inan, inti unſuorgo [52] *tuomes juuih.*
4. *Sie tho, intfanganemo mietſcazze,*
tatun ſo ſie uuarun gilerte,
inti uuas tho gimarit thaz uuort
mit then Judeon unzan biutlichan tag.

ECce quidam de cuſtodibus
venerunt in civitatem,
& nunciaverunt principibus Sacerdotum
omnia, quæ facta fuerant.
2. Et congregati cum ſenioribus,
conſilio accepto,
pecuniam copioſam dederunt militibus,
dicentes : Dicite, quia
diſcipuli ejus nocte venerunt,
& furati ſunt eum,
dormientibus nobis.
3. Et ſi hoc auditum fuerit à Præſide,
nos ſuadebimus ei, & ſecuros vos faciemus.
4. At illi, accepta pecunia,
fecerunt ſicut erant edocti,
& divulgatum eſt verbum
apud Judæos usque in hodiernum diem.

CAP. CCXXIII.

Chriſtus apparet mulieribus : quod diſcipulis incredibile viſum.
Matth. XXVIII, 9. 10. Marc. XVI, 10. 11. Luc. XXIV, 10. 11.

QUam Maria Magdalene
inti ſageta then jungoron :
Bithiu uuanta ih giſah Trohtinan,
inti thiſu quad her mir.
Tom. II. Tatian. Alexandr.

VEnit Maria Magdalena
& dixit diſcipulis :
Quoniam vidi Dominum,
& hæc dixit mihi.

51) Schilt. *kempfon.*

52) Palth. Præf. *urſuorge.* Schilt. mavult legi *arrecht.*

2. *Inti senu ther Heilant gieng ingegin in quaedenti : Heile uueset !*
Sie giengun tho zuo,
inti habetun sine fuozi, inti betotun.
3. *Tho quad in ther Heilant :*
Ni curet ju forahtan,
faret inti saget minen bruoderon,
thas gangen in Galilaeam,
thar gisehent sie mih.
4. *Mit thiu sie tho thana giengun,*
sagetun thisiu alliu
then einlivin uuofenten inti riozenten,
inti anderen allen, thie mit imo uuarun.
5. *Inti sie tho giborente, thaz her lebeta,*
inti giseben uuas fon in,
ni giloubtun in,
inti gisehan uuarun fora in
sama so tobunga th siu uuort,
inti ni giloubtun in.

2. Et ecce Jesus occurrit illis
dicens : Avete !
Illae autem accesserunt,
& tenuerunt pedes ejus, & adorarunt eum.
3. Tunc ait illis Jesus :
Nolite timere,
ite nunciate fratribus meis,
ut eant in Galilaeam,
ibi me videbunt.
4. Quae cum abiissent,
nunciaverunt haec omnia
illis undecim lugentibus & flentibus,
& ceteris omnibus, qui cum eo fuerant.
5. Et illi audientes, quia viveret,
& visus esset ab eis,
non crediderunt eis,
& visa sunt ante illos
sicut deliramentum verba ista,
& non credebant illis.

CAP. CCXXIV.

Apparet discipulis duobus Emmauntem abeuntibus.

Marc. XVI, 12. 13. Luc. XXIV, 13-35.

After thiu tho zuuein fon then
arougit uuas gangenten
in themo selben tage in burgilun,
thas uuas in fluke
stadiono zehenzug inti sebzug fon Jerusalem,
in namen Emaus.
2. *Inti sie sprabun untarzuisgen*
fon then allen, thin thar giburitun,
inti uuard tho, mit thiu sie sprabun
inti mit in suohtun,
3. *Inti therselbo Heilant uahlihonti*
gieng mit in, iro ougun uuarun bihabetiu,
thaz sie inan ni forstuontin.
4. *Inti quad her zi in : Was sint thisiu uuort,*
thiu thir [13] brenget untar zuisgen
gangente, inti birut gitruobit ?

Posthaec autem duobus ex eis
ambulantibus ostensus est
hac ipsa die in castellum,
quod erat in spatio
stadiorum centum & sexaginta ab Hierosolymis,
nomine Emaus.
2. Et ipsi loquebantur ad invicem
de his omnibus, qui acciderant,
& factum est, dum fabularentur
& secum quaererent,
3. & ipse Jesus appropinquans
ibat cum illis, oculi autem eorum tenebantur,
ne eum agnoscerent.
4. Et ait ad illos : Qui sunt hi sermones,
quos confertis ad invicem
ambulantes, & estis tristes ?

CAP. CCXXV.

Sermo lugubris Cleophae.

Inti antlingenti tho einer, themo namo uuas Cleophas,
*quad imo : Bistu eino * elilenti*
in Hierusalem, inti ni forstuonti
thiu thar gitan uuarun in thesen tagen.
Then quad her : Wolichio ?
2. *Inti quadun : Fon themo Heilante Nazarenisgen,*
thie thar uuas gomman uuizzago
mahtig in uuerke inti in uuorte
fora Gote, inti fora allemo folke,
inti uuio inan saltun
thie hohistun Bisgofa inti unsere herostou
in nidarnessi todes,
inti arhiengun inan.
3. *Wir uuantumes,*
thaz her uuari arlosenti Israel,
inti nu ubar thesin allin
thritto tag ist hiutu, thaz thisu gitan sint.

Et respondens unus, cui nomen Cleophas,
dixit ei : Tu solus peregrinus
in Jerusalem, & non cognovisti
ea, quae facta sunt in illis diebus.
Quibus ille dixit : Quae ?
2. Et dixerunt : De Jesu Nazareno,
qui fuit vir propheta
potens in opere & sermone
coram Deo, & omni populo,
& quod eum tradiderunt
summi Sacerdotes & principes nostri
in damnationem mortis,
& crucifixerunt eum.
3. Nos autem sperabamus,
quia ipse esset redemturus Israel,
& nunc super haec omnia
tertia dies est hodie, quod haec facta sunt.

13) Palth. not. legendum ir.

* Quidam legit *einer*. Schilterus indifferenter poni ait.

CAP. CCXXVI.

Continuatio pavidi ſtuporis.

OH ſumiu uuib fon unſeron
bruogitan unſib, thie thar ér themo liobte
uuarun zi themo grabe.
2. Inti ni fundanemo ſinemo lichamon
quamun quaedente, ſie giuuiſſò
giſibt engilo giſeban,
thie quaedent inan leben.
3. Inti giengun ſume fon uns
zi themo grabe, inti ſo fundun,
ſo thiu uuib quadun,
inan giuuiſſo ni fundun.

SEd & mulieres quædam ex noſtris
terruerunt nos: quæ ante lucem
fuerunt ad monumentum.
2. Et non invento corpore ejus
venerunt dicentes, ſe etiam
angelorum viſionem vidiſſe,
qui dicunt eum vivere.
3. Et abierunt quidam ex noſtris
ad monumentum, & ita invenerunt,
ſicut mulieres dixerunt,
ipſum vero non invenerunt.

CAP. CCXXVII.

Chriſtus redarguit & meliora docet.

INti her qnad zi in:
Wola tumbe inti lazze in herzen
zi giloubanne in allen then
thiu thar ſprachun thie uuizagon!
2. Eno ni githarf thiſiu Chriſt truuen
inti ingangan in ſina thiurida?
3. Inti bigonda fon Moyſe
inti fon allen then uuizogon, arrekita
in alle giſcribon, thiu thar fon imo uuarun.

ET ipſe dixit ad eos:
O ſtulti & tardi corde
ad credendum in omnibus
quæ locuti ſunt Prophetæ!
2. Nonne ergo hæc oportuit Chriſtum pati
& ita intrare in gloriam ſuam?
3. Et incipiens à Moyſe
& omnibus Prophetis interpretabatur
illis in omnibus ſcripturis, quæ de ipſo erant.

CAP. CCXXVIII.

Agnoſcitur in fractione panis.

INti nahlibotun tho thera burgilun
thara ſie fuorun, inti her lichizeta ſih
rumor faran.
2. Inti beittun inan ſus quedente:
Wone mit uns,
uuanta iz abandet,
inti intheldit iſt ju ther tag.
Inti ingieng mit in.
3. Inti uuard tho, mit thiu her ſaz mit in,
intfieng thas brot, inti giuuibita,
inti brah, inti gab in.
4. Inti gioffanot uuurdun iro ougon,
inti forſtuontun inan,
inti her abſuor fon iro ougon.

ET appropinquaverunt caſtello
quo ibant, & ipſe finxit
longius ire.
2. Et coëgerunt illum dicentes:
Mane nobiſcum,
quoniam adveſperaſcit,
& inclinata eſt jam dies.
Et intravit cum illis.
3. Et factum eſt, dum recumberet cum illis,
accepit panem, & benedixit,
& fregit, & porrigebat illis.
4. Et aperti ſunt oculi eorum,
& cognoverunt illum,
& ipſe evanuit ex oculis eorum.

CAP. CCXXIX.

Emmauntinorum gaudia & reditus in urbem.

INti quadun untar zuuisgen:
Eno unſer herta ni uuas iz brinnenti in uns,
mit thiu her ſprah in uuege,
inti offanota uns thiu giſcrip?
2. Inti arſtantente in theruſelbun ziti
uuidargiengun zi Hieruſalem,
inti fundun giſamanote thie einlivi,
inti thie, thie thar mit in uuarun,
ſus quedente:

ET dixerunt ad invicem:
Nonne cor noſtrum ardens erat in nobis,
dum loqueretur in via,
& aperiret nobis ſcripturas?
2. Et ſurgentes eadem hora
regreſſi ſunt in Jeruſalem,
& invenerunt congregatns undecim,
& eos, qui cum ipſis erant,
dicentes:

Thaz Trohtin arstuont uuarlibo,
inti arougita sih Simoni.
3. Inti sie sagetun thiu thar gitan uuarun
in uuege, inti uuio se inan forstuontun
in brechbanne [54] thes brotes,
noh in ni giloubtun.

quod surrexit Dominus vere,
& apparuit Simoni.
3. Et ipsi narrabant quæ gesta erant
in via, & quomodo cognoverunt eum
in fractione panis,
nec illis crediderunt.

CAP. CCXXX.

Christus apparet discipulis absente Thoma januis clausis.
Luc. XXIV, 36-40. Joh. XX, 19. 20.

Mit thiu sie thisiu sprachun,
mit thiu iz spato uuas thesselben tages
eines sambaztages, inti thuri uuarun bislozzan,
thar tha uuarun thie jungiron thuruh Judeno forahta.
2. Quam ther Heilant, inti stuont in mittinen
finero jungiron, inti quad in:
Sibba si iu, ih bin, ni curet iu forahtan.
3. Gitruobte inti arbruogite
uuantun sih geist gisehan.
4. Tho quad her in: Waz birut ir gitruobte,
inti githanka arstigent in iuuuerin herzun?
5. Gisehet mino henti inti fuozi,
thaz ih selbo bin, greifet inti gisehet,
bithiu uuanta geist fleisg inti gibein ni habet,
so ir mih gisehet haben.
6. Inti mit thiu her thas quad, arougta in
henti, fuozi, inti sita.

Dum autem hæc loquuntur,
cum esset sero die illa
una sabbathorum, & fores essent clausæ,
ubi erant discipuli congregati propter metum Judæorum.
2. Venit Jesus, & stetit in medio
discipulorum suorum, & dixit eis:
Pax vobis, ego sum, nolite timere.
3. Conturbati vero & perterriti
existimabant se spiritum videre.
4. Et dixit eis: Quid turbati estis,
& cogitationes ascendunt in corda vestra?
5. Videte manus meas & pedes,
quia ipse ego sum, palpate & videte,
quia spiritus carnem & ossa non habet,
sicut me videtis habere.
6. Et cum hæc dixisset, ostendit iis
manus, & pedes, & latus.

CAP. CCXXXI.

Cibum sumit, illosque confirmat.
Luc. XXIV, 41-44.

IN noh tho ni giloubenten
inti uuontronten furi giueben,
quad: Habet ir hier uuaz thaz man ezzan mogi?
2. Sì tho brahtun imo furi
deil giroßites fisges inti uuaba bonuges.
Inti mit thiu her tho az fora in,
nam tho thia leibba [55] inti gab in.
3. Inti quad zi in: Thiz sint thiu uuort,
thiu ih sprah zi iu,
mit thiu ih noh thanne uuas mit iu,
bithiu uuanta nottdurft uuas zi gifullane alliu,
thiu thar giscriban sint in euuu Moysëses,
inti uuizagon, inti in selmin, fon mir.

Adhuc illis non credentibus
& mirantibus præ gaudio,
dixit: Habetis hic aliquid quod manducetur?
2. At illi obtulerunt ei
partem piscis assi & favum mellis.
Et cum manducasset coram eis,
sumens reliquias dedit illis.
3. Et dixit ad eos: Hæc sunt verba,
quæ locutus sum ad vos,
cum adhuc essem vobiscum,
quoniam necesse est impleri omnia,
quæ scripta sunt in lege Moysis,
& prophetis, & psalmis, de me.

CAP. CCXXXII.

Script. S. de se agentem plenius aperit. *Spirit. Sanct. donat.*
Luc. XXIV, 45. Joh. XX, 21-23.

THo gioffanota her in sens,
thaz sie forstuontin giscrib.

Tunc aperuit illis sensum,
ut intelligerent scripturas.

2. Inti

54) Schilt. *brechbanne.*

55) Palth. Præf. Junius legendum putat *akibba.*

2. Inti quad in : Bithiu ſo giſcriban iſt,
inti ſo githarf [56] *Criſt troen,*
inti arſtantan fon tode thritten tages,
inti predigon in ſinemo namon riuuua
inti forlazneſſi ſuntono in alla thiota,
biginnenten fon Hieroſolyma.
3. Ir birut urcundon therero
inti ih ſentu giheizi mines Fater in juwih.
4. Givahun tho uuarlibo thie jungoron
giſehenemo Trohtine.
5. Tho quad her in abur : Sibba ſi ju,
ſo mih ſanta ther Fater ſo ſentu ih juuuih.
6. Thas mit thiu her quad,
tho anablies inti quad in :
Intfahet then heilagon Geiſt,
then ir forlazzet ſunta,
then uuordent ſie forlazzeno,
inti then ir ſio bihabet , bihabeto ſint.

2. Et dixit eis : Quoniam ſic ſcriptum eſt,
& ſic oportebat Chriſtum pati,
& reſurgere die tertia à mortuis,
& prædicare in nomine ejus pœnitentiam
& remiſſionem peccatorum in omnes gentes,
incipientibus ab Hieroſolyma.
3. Vos autem eſtis teſtes horum,
& ego promitto promiſſum Patris mei in vos.
4. Gaviſi ſunt ergo diſcipuli
viſo Domino.
5. Dixit ergo eis iterum : Pax vobis,
ſicut miſit me pater & ego mitto vos.
6. Hoc cum dixiſſet,
inſufflavit & dicit eis :
Accipite Spiritum ſanctum,
quorum remiſeritis peccata,
remittuntur eis,
& quorum retinueritis, retenta ſunt.

CAP. CCXXXIII.

Apparet diſcipulis præſente Thoma.

Joh. XX, 24-29.

THomas eino [57] *fon then zuuueliuin,* [58]
thie thar iſt giquaetan Didimus,
ni uuas mit in,
thanne ther Heilant quam.
2. Tho quadun imo andere jungoron :
Wir giſahumes Trohtinan.
3. Her tho quad in :
Nibi ih giſehe in ſinen hanton
thas bilidi thero nagalo,
inti ſente minan fingar in ſtat thero nagalo,
inti ſente mina hant in ſina ſita,
ni giloubo.
4. Inti after ahto tagon
abur uuarun ſine jungoron inne,
inti Thomas mit in.
5. Quam ther Heilant biſlozzanan turon,
inti ſtuont in mittumen, inti quad : Sibba ſi ju!
6. After thanan quad [59] *Thomaſe :*
Bring thinan fingar heru,
inti giſih mino henti,
inti ſenti in mina ſita,
inti ni curi uueſan ungiloubfol oh gitruuer. [60]
7. Tho antuuirtota Thomas inti quad imo :
Min Trohtin inti min Got !
8. Tho quad imo ther Heilant :
Bithiu uuanta thu mih giſahi, giloubtos, [61]
ſalige ſint , thie ni giſahun inti giloubton.

THomas unus ex duodecim,
qui dicitur Didymus,
non erat cum eis,
quando Jeſus venit.
2. Dixerunt ergo ei alii diſcipuli :
Vidimus Dominum.
3. Ille autem dixit eis :
Niſi videro in manibus ejus
figuram clavorum,
& mittam digitum meum in locum clavorum,
& mittam manum meam in latus ejus,
non credam.
4. Et poſt die octavo
iterum erant diſcipuli ejus intus,
& Thomas cum eis.
5. Venit Jeſus januis clauſis,
& ſtetit in medio, & dixit : Pax vobis !
6. Deinde dicit Thomæ :
Infer digitum tuum huc,
& vide manus meas,
& mitte in latus meum,
& noli eſſe incredulus ſed fidelis.
7. Reſpondit Thomas & dixit ei :
Dominus meus & Deus meus !
8. Dixit ei Jeſus :
quia vidiſti me, credidiſti,
beati qui non viderunt & crediderunt.

CAP. CCXXXIV.

Signa Jeſu quo ſine ſcripta.

Joh. XX, 30. 31.

MAnigiu giuueſſo inti anderiu zeichan
teta ther Heilant in thio giſiuni
ſinero jungerono,
thiu ni ſint giſcriban in theſemo buoche.
2. Thiſiu ſint giſcribaniu, thaz ir giloubet,
thaz ther Heilant iſt Criſt Gotes ſun,
inti thaz ir giloubente lib habet
in ſinemo namon.

MUlta quidem & alia ſigna
fecit Jeſus in conſpectu
diſcipulorum ſuorum,
quæ non ſunt ſcripta in libro hoc.
2. Hæc autem ſcripta ſunt, ut credatis,
quia Jeſus Chriſtus eſt filius Dei,
& ut credentes vitam habeant
in nomine ejus.

56) Palth. Præf. *girlouf*, quod forte eſt à *gilimphan*.
57) Palth. Præf. *einer*.
58) Schilt. *zuuelivin*.
59) Palth. Præf. pro *after thanan quad*, *after quad*.
60) Schilt. *gitruuua*.
61) Schilt. *giloubtas*.

CAP. CCXXXV.

Petrus cum ſociis piſcatum provehitur.

Joh. XXI, 1 - 3.

After thiu giougozorbta ſib ther Heilant abur
zi themo ſeuue, ther Tiberiadis hiez,
giongozorbta ſib ſo.
2. *Waran ſaman Simon Petrus,*
inti Thomas, ther thar iſt giqnetan Didymus,
inti Nathanael, ther uuas fon Chanan Galilea,
inti ſuni Zebedeuſes, inti andere
fon ſine jungoro zuuene.
3. *Tho quad in Simon Petrus:*
Ih faru fiſgon. Tho quadun ſie imo:
Quaemenes unir mit thir.
Inti uzgiengun tho, inti arſtigon in ſkef,
inti in thera naht niouuiht ni giſiengun.

Poſtea manifeſtavit ſe iterum Jeſus
ad mare Tiberiadis,
manifeſtavit autem ſic.
2. Erat ſimul Simon Petrus,
& Thomas, qui dicitur Didymus,
& Nathanael, qui erat à Cana Galilææ,
& filii Zebedei, & alii
ex diſcipulis ejus duo.
3. Dicit eis Simon Petrus:
Vado piſcari. Dicunt ei:
Venimus & nos tecum.
Et exierunt & aſcenderunt in navem,
& illa nocte nihil prendiderunt.

CAP. CCXXXVI.

Chriſtus apparet benedictione miraculoſa.

Joh. XXI, 4 - 8.

Morgane jn tha giuuortanemo
ſtuont ther Heilant in ſtathin,
nalles thoh uuidaro forſtuontun thie jungoron,
thaz iz ther Heilant uuas.
2. *Tho quad in ther Heilant: Knehta,*
eno habet ir uuas muoſes?
Sie tho antalengitun imo: Nein.
3. *Tho quad her in: Sentit in zeſo*
thes skefes[62] *nezi, inti ir findet.*
4. *Santun uuarlicho, inti jn ni mohtun*
thaz zioban fora thera menigi fiſgo.
5. *Quad uuarlicho ther jungoro,*
then ther Heilant minnota, Petruſes:
Trohtin iſt iz.
6. *Simon Petrus mit thiu her giborta, thaz iz*
Trohtin uuas,
mit thunichan gigorta ſib,
(uuas uuarlicho nachet)
inti ſanta ſib in ther ſeo.
7. *Thie andere jungoron mit feremu quamun,*
ni uuarun ſie ferro fon erdu,
ob ſo zuuei hunt elinono uuas,
thinſente thaz nezzi fiſgo.

Mane autem jam facto
ſtetit Jeſus in littore,
non tamen cognoverunt diſcipuli,
quia Jeſus eſt.
2. Dicit ergo eis Jeſus: Pueri,
nunquid pulmentarium habetis?
Reſponderunt ergo ei: Non.
3. Dixit ergo eis Jeſus: Mittite in dextram
navigii rete, & invenietis.
4. Miſerunt ergo & jam non valuerunt
illud trahere à multitudine piſcium.
5. Dicit ergo diſcipulus ille,
quem diligebat Jeſus, Petro:
Dominus eſt.
6. Simon Petrus cum audiſſet, quia Dominus eſt,
tunica ſuccinxit ſe,
(erat enim nudus)
& miſit ſe in mare.
7. Alii autem diſcipuli navigio venerunt,
non enim longe erant à terra,
ſed quaſi cubitis ducentis,
trahentes rete piſcium.

CAP. CCXXXVII.

Prandet cum illis & agnoſcitur.

Joh. XXI, 9 - 14.

So ſie tho arſtigun in erda,
giſahun zantron ligente,
inti fiſg obaligentan, inti brot.
2. *Tho quad in ther Heilant: Bringet fon then fiſgon,*
thie ir nu giſiengut.
3. *Erſteig tho Simon Petrus,*
inti zog thaz nezzi in erda,
fol mihilero fiſgo
zibenzug inti finfzug inti thriu.
Inti mit thiu ſie mihile uuarun,
niſt giſlizzan thaz nezzi.

Ut ergo deſcenderunt in terram,
viderunt prunas poſitas,
& piſcem ſuppoſitum, & panem.
2. Dicit eis Jeſus: Afferte de piſcibus,
quos prendidiſtis nunc.
3. Aſcendit Simon Petrus,
& traxit rete in terram,
plenum magnis piſcibus
centum quinquaginta tribus.
Et cum tanti eſſent,
non ſciſſum eſt rete.

4. Tho

62) Schilt. *shefes.*

4. Tho quad in ther Heilant :
Quaemet, inti ezzet.
Inti nioman ni gidorsta [63] thero sizzentero
fragan inan : Wer bistu ?
uuestun thaz iz Trohtin uuas.
5. Inti quam ther Heilant, inti intfieng brot,
inti gab in, inti sama then fisg.
6. In thiu ju thrittun stuont
giuugozorhtot uuas ther Heilant then jungoron,
mit thiu her erstuont fon tod.

4. Dicit eis Jesus :
Venite, prandete.
Et nemo audebat discumbentium
interrogare eum : Quis tu es ?
scientes quia Dominus est.
5. Et venit Jesus, & accepit panem,
& dabat eis, & piscem similiter.
6. Hoc jam tertio
manifestatus est Jesus discipulis suis,
cum resurrexisset a mortuis.

CAP. CCXXXVIII.

Petri amorem Christus ter tentat, ter denuo illum vocat.

Joh. XXI, 15-19.

Mit thiu sie tho azzun,
quad Simone Petro ther Heilant :
Simon Johannis minnostu mih
mér thesen ? Quad imo : Zisperiu, Trohtin,
thu uueist thaz ih thih minnoti.
Quad ir imo : Fuotri minniu lembir.
2. Tho quad her imo thrittun stunt :
Simon Johannese minnostu mih ?
Gitruobit uuas tho Petrus,
uuanta her imo quad thrittun stunto :
Minnostu mih ? Inti quad imo : Trohtin,
thu uueist alle, thu uueist thaz ih thih minnon.
Tho quad her imo : Fuotri miniu lembir.
3. War, uuar, quidu ih thir,
mit thiu thu jungiro uuari bigurtos thih,
inti giengi thara thu uuoltas,
mit thiu thu altes,
thenis thino henti,
inti andre thih gurtit,
inti leittit thih thara thu ni uuilis.
4. Thas quad her gizeihnonti,
in uuelihemo tode her giberohtonti uuas Got.

Cum ergo prandissent,
dicit Simoni Petro Jesus :
Simon Johannis diligis me
plus his ? Dicit ei : Etiam, Domine,
tu scis quia amo te.
Dicit ei : pasce agnos meos.
2. Dicit ei tertio :
Simon Johannis amas me ?
Contristatus est Petrus,
quia dixit ei tertio :
Amas me ? & dicit ei : Domine,
tu omnia scis, tu scis quia amo te.
Dicit ei : Pasce oves meas.
3. Amen, amen, dico tibi,
cum esses junior, cingebas te,
& ambulabas ubi volebas,
cum autem senueris,
extendes manus tuas,
& alius te cinget,
& ducet quo tu non vis.
4. Hoc autem dixit significans,
qua morte clarificaturus esset Deum.

CAP. CCXXXIX.

Petri quæstio de Joanne intempestiva.

Joh. XXI, 20-24.

Thas mit thiu her quad,
quad imo : Folge mir.
2. Giuuentit Petrus gisah then
jungeron, [64] then ther Heilant minnotenti uuas,
folgentan, ther thar lineta
in themo abantmuose obar sina brust,
inti quad : Trohtin uuer ist,
ther thih selit ?
3 Then mitthiu inan gisah Petrus,
quad themo Heilante : Trohtin,
uuaz sal theser ? Quad imo ther Heilant :
So uuol ih inan uuonen unz ih quimu,
uuas thih thes ? thu mir folge.
4. Uzgieng thas uuort untar thie bruoder,
thaz ther jungero ni sturbi.
Inti ni quad imo ther Heilant :
Her ni sturbi,
oh : Nibi uuillu thaz her uuone
unz ih quimu, uuas thih thes ?
5. Ther ist ther jungoro,
ther thar giuuizscaf saget fon then,
inti ther thisiu screib,
inti uueizumes thaz uuar ist
sin giuuizscaf.

Et cum hoc dixisset,
dicit ei : Sequere me.
2. Conversus Petrus vidit illum
discipulum, quem diligebat Jesus,
sequentem, qui & recubuit
in cœna super pectus ejus,
& dixit : Domine quis est,
qui tradet te ?
3. Hunc ergo cum vidisset Petrus,
dixit Jesu : Domine,
hic autem quid ? Dicit ei Jesus :
Si eum volo manere donec veniam,
quid ad te ? tu me sequere.
4. Exiit ergo sermo iste inter fratres,
quia discipulus ille non moritur.
Et non dixit ei Jesus :
Non moritur,
sed : Si eum volo manere
donec veniam, quid ad te ?
5. Hic est discipulus,
qui testimonium perhibuit de his,
& scripsit hæc,
& scimus quia verum est
testimonium ejus.

CAP. CCXL.

Conclusio Evang. Johannei.

C. XXI, 25.

Sint andriu managiu,
thie ther Heilant teta,
oba thiu alliu giscribaniu uuurdin suntringon,
2. noh thaselba ni uuan ih thesan mittilgarto bifahan
magan. thio zi scribanne sint buoh.

Sunt autem & alie multa,
quæ fecit Jesus,
quæ si scribentur per singula,
2. nec ipsum arbitror mondum capere
posse eos, qui scribendi sunt. libros.

63) Palth. in not. leg. videtur *gidorfta*, quod in præsenti habet *githarf* v. c. 127. §. 2. & 132. §. 2. hodie *darf*, *dorfte*. Est tamen & in Rhythm. S. Annon. §. 9. *gidorftin*. conf. Opitius in not. ad §. 22.

64) Schilt. *jungoron*.

CAP. CCXLI.

Apparitio Christi in Galilæa.

Matth. XXVIII, 16. 17.

Einlif jungoron giengun
in Galilæam in then berg,
thar in ther Heilant gimarcota,
inti sehente inan betotun inan,
sume giunesse zuuchotun.
2. *Inti itvuizota iro ungilouffulli*
inti thia hertida thes herzen,
uuanta then, thie in gisahun
erstantan, ni giloubtun.

Marc. XVI, 14.

Undecim discipuli abierunt
in Galilæam, in montem,
ubi constituerat illis Jesus,
& videntes eum adoraverunt,
quidam autem dubitaverunt.
2. Et exprobravit incredulitatem illorum
& duritiam cordis,
quia his, qui viderant
eum resurrexisse, non crediderunt.

CAP. CCXLII.

Apostolorum ad munus sacrum immissio.

Matth. XXVIII, 18 - fin.

INti sprab in zuo quedenti: [65]
Gigeban ist mir al giuualt
in himile inti in erdu.
2. *Get in alle uueralt,*
predigot Evangelium allera giscefti,
inti leret alle thiota, toufente sie
in namen Fater inti Sunes
inti thes heilagen Geistes,
leret sie zi bihaltanne alliu,
so uuelichiu so ih iu gibot.
3. *Inti senu ih biu mit iu*
allen tagen, uuzan enti uueralti.
4. *Ther the giloubit inti gitoufit uuirdit,*
ther uuirdit heil, ther thar abur
ni giloubit, ther uuirdit forniderit.

Marc. XVI, 15. 16.

ET locutus est eis dicens:
Data est mihi omnis potestas
in cœlo & in terra.
2. Euntes in mundum universum
prædicate Evangelium omni creaturæ,
docete omnes gentes, baptizantes eos
in nomine Patris & Filii
& Spiritus Sancti,
docentes eos servare omnia,
quæcunque mandavi vobis.
3. Et ecce ego vobiscum sum
omnibus diebus, usque ad consummationem seculi.
4. Qui crediderit & baptizatus fuerit,
salvus erit, qui vero
non crediderit, condemnabitur.

CAP. CCXLIII.

Signorum secuturorum promissio.

Marc. XVI, 17. 18.

ZEihan theri, [66] *thie giloubent,*
thisiu folgent.
2. *In minemo namen diuuala uuersent,*
niuuen zungen sprehhent,
natrun nement,
3. *inti oba sie todlihes uuaz drinkent,*
ni terit iz in.
4. *Obar subtige legent sie henti,*
inti sie habent uuola.

Signa autem eos, qui crediderunt,
hæc sequuntur.
2. In nomine meo dæmonia ejicient,
novis linguis loquentur,
serpentes tollent,
3. & si mortiferum quid biberint,
non eis nocebit.
4. Super ægros manus imponent,
& bene habebunt.

CAP. CCXLIV.

Ultima Valedictio, in cœlum Ascensio, discipulorum in urbem Hier. regressus.

Marc. XVI, 19. 20.

IR sizzet in thera burgi,
unz ir sit giuuatite mit megine fon hohi.
Tho leitta her sie uz
in Bethaniam,
inti uferhabenen sinen hentin
uuihita in.
Inti uuas tho giuuorthen,
mit thiu her in uuihita,
er uuas fon in,
inti uuas brat [67] *in him - - -*
inti saz in zeso Gotes.
Inti sie tho betonte
uuidargiengun in Hierusalem
mit michilomo giuehen,
inti uuarun simbolon
in themo temple, lobente
inti uuihente Got.
Inti farenti predigotun jo giuuar,
Trohtine ebanuuirkontemo,
inti uuort festinontemo
folgenten zeichanon.

Luc. XXIV, 50-53.

VOs autem sedete in civitate,
quoad usque induamini virtute ex alto.
Eduxit autem eos foras
in Bethaniam,
& elevatis manibus suis
benedixit eis.
Et factum est,
dum benediceret illis,
recessit ab eis,
& ferebatur in cœlum,
& sedet à dextris Dei.
Et ipsi adorantes
regressi sunt in Jerusalem
cum gaudio magno,
& erant semper
in templo, laudantes
& benedicentes Deum.
Et profecti prædicaverunt ubique,
Domino cooperante,
& sermonem confirmante
sequentibus signis.

65) Schilt. *quædenti.*
66) Schilt. *then.*
67) Palth. in not. lege aut intellige *braht.*

FRAGMEN-

FRAGMENTUM

ANTIQUÆ LINGUÆ

THEOTISCÆ,

Quo continetur

Colloquium Christi cum Samaritana,

ex S. Johannis Evangelio cap. 4.

quod optima fide & diligentia produxit, & publici
juris fecit

Ill. PETRUS LAMBECIUS,

Commentar. de Biblioth. Cæsar. Vindobon. l.2. c.5. p.383.
ex MSCto, propter scripturæ & linguæ vetustatem nec satis legibili
nec intelligibili, ut idem ibidem testatur, cujus lacunæ aliquot quomodo ex probabili
conjectura, & ad mentem Authoris, suppleri possint, apposito ad marginem
asterisco mutataque literarum forma, in gratiam Philo-
teutonum annotatur.

Cum Interpretatione hujus fragmenti de verbo ad verbum, tam
apographum Lambecianum, quam supplementa
Latine reddente.

* * *

Lefan uuir thaz fuori
Ther Heilant fartmuodi,
Ze untarneuuizzun thaz
Er zeinen brunnen kifaz.
Quam fone Samario
Ein quena fario,
Scephan thaz vuazzer.
Thannanoh fo faz er,
Vurbon fina thegana,
Befina lipleita,
Bat er fih ketrincan
Daz uip, thaz ther thara quam.
Biuuaz keroft thu, guotman,
Daz ih thir geba trinkan?
Ja ne nezant, vuizze Xrift,
Thie Iudon unfera waft.
Vuip, obe thu vuisfis,
Vuielih gotes gift ift
Vnre den erkantis,
Mit themo do kofotis,
Tu batis der unnen
Sines keeprunnen.
Difiu buzza ift fo tiuf,
Zedero ih heimina liuf,
Noh tu ne habis kifcirres
Daz thu des kifcephes.
Vuar maht thu, guotman,
Neman queeprunnan?
Ne biftu liuten, kelop,
Mêr than Jacob,
*Ther gab *uns then felban*,
* *Er* brunnan tranc eran,
*Joh fina man, finiu fmale, *ér*
* *Truncon fon themo* wazzer.
Ther trinkit thiz wazzer
* Der *durftet jamer mer*,
Der afar trinchit daz min
* Then lazit *iz undurftac fin*,
**Trenckit* Got imon pruston
In euuon mit luftnn.
Herro, ih thicho ze dir,
Das wazzer gabift du mir,
Daz ih mer ubar tac
Ne liufi hera durftac.
Vuib, tu dih anne vaert,
Hole herra dinen Virt.
Siu quat, fus libiti.
Commen ne hebiti.
Veiz ih daz du war fegift,
Daz du eommen ne hebift,
Du hebitos her finfe
Dir zi vollifte,
Dæz mattu ficbure fin
Nu hebift ein der ni is din.
Herrn, in thir uuigit fcin,
* Daz thu maht *Vuizfago fin.*
Forunfer giborana
Betoton hiar in berega,
Unfer altmaga
Suchton hia genada,
Tho hir fagant kicorana
Thia bita in Hierofolem.

* * *

Egimus quod proficifceretur
Salvator itinere feffus,
Ad demonftrandum hoc
Ille ad fontem confidebat.
Veniebat ex Samaria
Mulier confeftim,
Haurire aquam.
Cum adhuc federet ille,
Ibant ejus miniftri
Emere alimenta,
Rogabat ille fibi potum
Mulierem, quæ tum eò veniebat.
Cur cupis, tu optime vir,
Ut ego tibi dem bibere?
Omnino non fruuntur, fcias Chrifte,
Judæi noftris cibis.
Mulier, fi tu fcires,
Quod donum Dei eft,
Et eum cognofceres
Cum quo locuta,
Tu rogares aquas
Sui vivi fontis.
Hic puteus eft tam profundus,
Ad quem ego domo currebam,
Tum etiam non habes vas
Ut inde haurias.
Ubi poffis tu, optime vir,
Sumere vivum fontem?
Non es tu hominibus, crede,
Potior quam Jacob,
Ille *dabat nobis eundem*,
Is fontem bibebat prius,
Ac etiam ejus viri, ejus pecora, *antea*
Bibebant de hac aqua.
Qui bibit hanc aquam
Ille *fitit femper magis*,
Qui autem bibit meam,
Eum finit *illa non-fitientem effe*,
Potum præbet ipfi Deus in pectus
Semper eum voluptate.
Domine, ego oro ad te,
Illam aquam des tu mihi,
Ut ego amplius quotidie
Non curram huc fitiens.
Mulier, da te in viam,
Accerfe huc tuum maritum.
Illa dicebat, ita viveret.
Virum non habebat.
Scio quod verum dicas,
Quod tu virum non habeas,
Tu habuifti jam quinque
Tibi in adjutorium,
Hujus poteris effe certa,
Jam habes unum, qui non eft tuus.
Domine, in te dimicat fplendor,
Quod tu poffis *Propheta effe*,
Noftri majores
Orabant hic in monte,
Noftri antiqui cognati
Petebant hic gratiam,
Cum vos dicatis
Has preces comprobatas in Hierufalem.

PER-

PERBREVES NOTÆ
in
Præmiſſum Fragmentum.

Hiſtoriam hanc & colloquium Chriſti cum Samaritana habet etiam Otfridus L. II. c. 14.

v. 1. L*Eſan* legere & colligere, Goth. *laisjan* docere, unde dicitur Doctor legens id eſt docens. Sv. *Läſa* eſt legere & orare. *Fuori* proficiſcebatur, ibat, à verbo *Faran*, ire, ambulare uſurpaturque variis modis, cujus actioni tamen ſemper ſignificatio motus ineſt, hinc *verfahren*. Otfridus edit. Flac. (nam meliorem à magno Schiltero, quo peritiorem in linguis antiquis Francica vel Theotiſca Germania non habet, exſpectamus) pag. 218. *fuar ingegin imo ſar*, proficiſcebatur ipſi obviam cito. Willeram. p. 33. *Hiz neuerit nu ſo niet* [*es gebet nun ſo nicht*] & pag. 28. *Min wine verid al in ſprungen* (*mein Freund kümpt in vollen ſprüngen*) hinc *Vart* vſ. 45. via. Otfrid. Pſ. I. *Dero argen vart wirt farloran*. Item: *Si zevarent alſo das ſtuppe* [*ſie vergehen als ſtaub*] Rhythm. de S. Annon. §. III. *Die ſterrin bihaltent ire vart*. Metalli foſſores hoc verbum *fahren* ſuæ artis ſere proprium fecerunt, unde dicunt: *in die ſchacht fahren*, *in die grube fahren*. *Fahrt*, ſcala, gradus, nam dicere *leiter* ipſis religio eſt & contra regulam artis. Huc pertinet etiam compoſitum *Fartmuodi, müde von der reiſe*.

v. 2. **Heilant**, ſervator, eſt participium à verbo *heilen*, ab *heel* integer, totus, ſalvus.

v. 3. **Zeuntarneuuizzun**, *zu zeigen*, *zu unterweiſen*. Potius ſcribendum puto *ze untaruuizzunne* in particip. gerundivo, quod Teutonibus & Anglo-Sax. frequens eſt ejusmodi formatio participiorum.

v. 4. **Zeinen** Pro *ze einen*. *Kiſaz*, *ge gi ga ka* antiquitus verbis crebro præponebantur, hodie *ge* verbis præpoſitum nota eſt verbi præt.

v. 5. **Quam**, veniebat. Gl. Ker. *Qhuueman* venire, *ubarqhuimit* ſupervenerit, *Picheme* perveniet. Ne varia orthographia & diverſa ſcriptura lectorem turbet, hic oportune monendus eſt, in vetuſtioribus ſcriptis magnam eſſe inconſtantiam orthographiæ; Sed & nec hodie noſtram ſcribendi rationem ſibi ſatis conſtare, uſum ſolum pro lege eſſe.

v. 6. **Quena** mulier. Vid. Jun. not. ad Willeram. p. 262. ubi Junius plura quæ huc pertinent, deduxit, nobis inde reſtat vox *quäne*, juvenca nondum vacca. *Sario*, *ſar*, *ſareo* in Gl. Keron. mox, extemplo, illico.

v. 7. **Scephan** haurire, *ſchöpffen* vſ. 26. *kiſcephes*, *ſchöpffeteſt*.

v. 9. **Vurbon.** *Warban* Gl. Ker. *Hwarban* redire, ire, negotiari, agere, acquirere. Originem hujus & plurium vocum oſtendit Stiernh. in Gloſſ. ſuo Ulphila-Gothico in *Hairto* qui hic omnino conſulendus. In ſermonibus Tauleri edit. 1521. fol. 1. a. *ein gewürbigs Bijnle*, negotioſa apicula. *Thegana*, *Thegan*, miniſter, ſed honoratioris conditionis, hinc *Theganus*, *Thanus*, *Thegn*, idem. Vid. Verel. Ind. p. 262. Goldaſt. *in Reichshandlungen* p. 286. *der auserwehlt Degen* pro valde nobili.

v. 10. **Beſina.** Si hæc lectio vera eſt, quod vix credo, ingenue fateor, me iſtud verbi nunquam alibi legiſſe. Textus Anglo-Saxonicus hoc in loco ita habet: *wolder him mete bycgen*, volebant ſibi emere cibum. Vocem enim *beſigen* id eſt occupatum eſſe, huc referendam non ſtatuo. *Bycgan*, *gebucyan*, A. S. eſt emere. Goth. *bugjan*, idem. *Lipleita* cibus, alimentum, à *lip* & *leiton*, ex quo vita agitur. Gl. Florent. *Lipneri*, ſtipendium, paſtum. Gl. Ker. *leitit*, ducit, *leitet*, ducat, *uzlicte*, exceſſus.

v. 12. **Uip** & vſ. 17. *Vuip*, ſupra dixit *Quena*, mulier.

v. 13. **Keroſt**, cupis. Gl. Keron. *keron* deſiderare, *keros* cupit, *kerot* cupit, *kirida* concupiſcentia; hinc *gern*, libenter, & ipſum nomen Keronis vel Geronis. *Guotman* proprie bonus vir. Saxones nobiles appellant *Gutman*, nobilitas enim debet ſtudere virtuti & prodeſſe ſuis. Megalander noſter Luth. in cap. XIV. Geneſ. T. II. fol. 39. b. Schilt. in Epinicio pag. 46.

Ther ther thanne thiob uuas,
Ind er thanana ginas,
Nam ſine vaſton,
Siddwarth her guotman. Vid. Otfr. p. 61.

v. 14. **Trinkan.** bibere, infinit. loco nominis. Willeram. p. 101. *ande ſie ze eriſt lernan drinkan* de rivulis ſcripturarum. p. 85: *Drinkat ande werthet drunkan*. p. 128. *Ther ſelvo gethrade naph ni werthet niemer drinchenes uuanigh*, ille ſcyphus tornatilis nunquam fit potus indigus ſive vacuus. *Ketrincan* ſup. v. 11. idem bibere, potum dare.

v. 15. **Nezant**, fruuntur. Otfrid. p. 56. *Erdribes niezen*, agro frui. p. 75. *Niazen gerno*. p. 550. *Thar niazent liohto ziti*, illic fruuntur claro tempore. Willeram. habet voces hinc deſcendentes p. 120. *Niud*, delicatus, *niedlich*, *aller niudeſt*, delicatiſſimum, hinc *niedet mich*, delectat me. *Niezari* 70. 171. 104. idem.

v. 16. **Waſt.** Legendum hic eſſe *uuiſt*, evincit non tantum ipſe rhythmus cum voce *Chriſt* in præced. verſu, ſed etiam ſignificatus vocis. *Wiſt* enim eſt cibus. Otfrid. p. 204. & 399. Sv. idem notat *Wiſthus*, penuarium.

v. 20. **Koſotis**, loquereris. *Koſon* loqui. Otfrid. p. 123. *koſon bigonda*. *Koſonti* loquens p. 498. Radix eſt *Queden*. Gl. Ker *kaquuit*, ſententia. v. 47. hoc fragm. *Siu quad*, illa dicebat, quod verbum apud Otfridum eſt frequentiſſimum. Nobis inde eſt *liebkoſen*, blande colloqui.

v. 21. **Unnen** alias ſcribitur *unden* ſ. *undon*, *waſſer*. Clauberg. Art. Etymol. Teuton. p. 55. agnoſcit vocem eſſe Gothicam, cui & convenit vox latina unda. Otfr. p. 520. *In theſen uuo-*

rolt undon, in mari hujus mundi. In Chron. Königsh. p. 281. *Von Johanse zu Hunden* id est *das Closter S. Johannis in undis*, uti p. sq. exponitur.

v. 22. *Kecprunnen*, fontem vivum. A. S. *Cuc*, vivus, infra v. 28. scribitur tamen *quecprunnan*. Otfr. p. 329. *Quek nuard sar imo thaz nuuat*. p. 117. *Iz unas in imo io quegkaz*. *Queg* pecus, jumentum. *Quecsilipar* electrum in Gl. R. M. nos *quicksilber*, *quecholder*, juniperus. Ab hoc *queck* sive *kec* est *kücken*, *küchlein*, pullus avis vel gallinæ.

v. 23. *Buzza*, puteus fons, hodie *pfütze*. Gloss. Florent. itidem *Buzza* puteus. *Tius* profundus, ita & Gloss. R. Mauri *tiuf*, profundum.

v. 25. *Kiscirres*, vas, instrumentum, *geschirr*. Radix est ex Goth. *Scauron*, mundare. Belgis, ita & Germanis *schuren*, *scheuren*, fricando mundare, quod sine instrumento fieri nequit, hinc vox generalis *geschirr*, quæ quodvis instrumentum vel vas denotat, nata est.

v. 27. *Mabt thu*, potes tu. Radix vocis *magen* Alemann. *magan* A. S. *mögen* Germ. *måga* Sv. posse, à radice Sv. *må* posse. *Magiu*, potens. Vid. plura apud Stiernh. in Gl. U. G.

v. 33. *Siniu smale*, ejus pecora, animalia domestica, vaccæ, capræ, oves. Vox satis antiqua, sed rarissime, ut puto, occurrens. In antiquis Gothicis occurrit, *Bu smali*, armenta, *Smalamadur*, custos armentorum. Baazius in Invent. Hist. Eccles. Sueo-Gotbor. p. 44. testatur, à quibusdam Smolandensibus adhuc suo tempore armenta & oves vocari *smale*. Hinc *Schmalzehenden*, decimæ ex pecoribus, ut *Kornzehenden* decimæ ex frumentis.

v. 36. *Jamer* semper, sæpius ap. Otfr. & alios.

v. 38. *Undurstac* ut v. 44. *durstac* est sitiens, sic *undurstac* non sitiens.

v. 39. *Jmon* contt. *imo in*.

v. 41. *Ticho ze dir*, oro ad te. Otfr. p. 32. *Thigiti*, orabat. p. 528. 536. *Thigget*. Gl. Ker. *Dike*, petat. *Dikit*, petierit. *Digi*, petierit. *Digi*, petitio. *Dikii* petitionis. Otfr. p. 32. *Thiggenti*, petens. *Tiggia*, Sv. emendicare. *Tiggare*, mendicus. *Tiggebrödere*, Dan. *Bettelmönche*. Mirum ergo est virum eruditissimum, qui hoc fragmentum primus produxit, hic in longe alia abire, & non animadverso satis plano sensu, ritum supplicantium, tangendi caligas, huc trahere.

v. 48. *Commen*, maritum, quæ vox iterum v. 50. occurrit. Gl. Ker. *Comman*, vir. *Commane*, viro. *Goman*, vir, maritus. A. S. *Guma*, vir, homo. Stiernh. monet, affine esse græcum *γαμεῖν* & interdum simpliciter vir. Otfr. p. 56. *Gomman oub uuib*, vir & mulier, & ab hac voce est posterior compositi pars in *bräutigamb*.

v. 52. *Uolliste*, auxilium, adjumentum. Vox antiqua Francica & Saxonica. Occurrit hæc vox in Sacramento populi præstito Ludovico & Carolo fratribus, illi Germaniæ, huic Galliæ Regi. Nithardus Hist. l. 3. *Imo ce follusti widhar Karle ne wirdhic*. *Fullust*, adjutorium. *Folleisten*, opitulari. A. S. *Fülstian*.

v. 55. *Uuigit. Uuigan*, bellare, pugnare. *Uuighus*, castellum, fortalitium. *Uuigant*, bellator, bellicosus. Præsenti autem loco verborum *micare* & *dimicare* significatus haud dubie confunditur. Illud splendori proprie, hoc nulla ratione competit. *Scin*, splendor, lux. *Sceinen*, ostendere. Willer. p. 39. 84. *Skeinet her sih selbon*, ostendit se ipsum. Luth. crebro hac phrasi usus; *Es ist gut schein*, luculenter apparet.

v. 56. *Thu maht*, tu potes. Supra v. 53. dixit: *mattu*. Willer. p. 14. *So ne mahtu oub min drut sin*, non potes tu esse dilecta mea. Autor hujus fragmenti ne per somnium quidem cogitavit, de Urim & Thummim quicquam dicere, quod tamen Vir Celeberrimus conjecit. Confer ejus Notas ad hoc fragmentum.

Wizsago sin. Si Dn. Lambecius perspexisset, rhythmicum esse hoc fragmentum, hic omissas esse voces quasdam etiam facile intellexisset; non aliter autem lacunam suppleri posse, quivis gnarus mihi facile largietur. Est autem *wizsago*, Propheta, & etiamnum nobis in usu est verbum *weissagen*, prophetare. Tatian. in Cantico Zachariæ, *heilagero wizageno*, sanctorum Prophetarum. In appendice sermon. Taul. fol. 253. *als der Weysag spricht*, *Herr du bist ein verborgener Gott*. Otfrid. crebro utitur voce *Forasago*, Propheta.

v. 58. *Berega*, mons, *berg*, à verbo *bergen*, tegere, abscondere, (2) eripere periculo, servare. Hinc Pergamum & Pergama, Vossius d. V. L. S. p. 128. adde Stiernh. Gl. U-G. *Berger-Lohn*, *Berger-Geld*, merces, quæ debetur pro opera præstita bonis naufragis mari eripiendis, hinc *πύργος*, & *Burg*, *Bürger*, qui loco tuti sunt. *Kornberg*, *Heuberg*, sunt tecta, quibus servant frumenta, fœnum.

v. 59. *Altmaga*. *Mage*, cognatus. *Altmaga*, majores. Goth. *Magus*, puer. *Magath*, virgo, vox plutibus linguis usitata.

v. 60. *Suchton*, quærebant, potius petebant, nam utrumque vox hæc notat. Otfr. p. 266.

So uuer so thes ruahta,
Thaz frumu zimo suachta,
Quisquis id curabat,
Ut commodum ab ipso peteret.

Hia, legendum hic quoque *hiar*. *Hir* leg. *Ihr*.

v. 61. *Kicorana*, probatas, ratas. Gl. Ker. *kechoroter*, comprobatus. *Farchoraner*, reprobus. *Si kechoroot*, comprobetur. *Nichurit*, nolite. *Chorat*, probate. *Chorungu*, probatione, quæ probamus, tentamus ante. In Paraph. antiqua Otfridi, quæ extat L. II. Commentar. de Aug. Bibl. Cæsar. p. 462. *Unde in dia chorunga ne leitest du unsih*. Et ne nos inducas in tentationem.

v. 62. *Bita*, oratio, preces. v. 58. *betotun*, orabant. Goth. *Bidja*. peto, rogo, oro, mendico. Otfr. loco parallelo:

Giuuisso uuan ih thes,
Thaz thu biar bita oub suaches.
Certe conjicio ego jam,
quod tu hic expetas orare.

Hierosolem. Ad rhythmum efficiendum leg. *Hierosolema*.

INDEX
CAPITUM
TATIANI
HARMONIÆ EVANGELICÆ.

CAP.

F I N I S.

